

RIG-VEDA-SAMHITĀ

THE

SACRED HYMNS OF THE BRĀHMANS

TOGETHER WITH THE

COMMENTARY OF SĀYANĀKĀRYA

EDITED BY

F. MAX MÜLLER

SECOND EDITION

M. M. Müller
VOLUME II

MANDALAS II-VI

M. M. Müller
PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF

HIS HIGHNESS THE MAHĀRĀJAH OF VIJAYANAGARA

M. M. Müller
LONDON

HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, ATEN CORNER

1890

[All rights reserved.]

Oxford

PRINTED AT THE CLARENDON PRESS

BY HORACE HART, PRINTER TO THE UNIVERSITY

Gr. no. 080552

TO
HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD
OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA
IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY

HER MAJESTY'S

FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Vāsupati Ananda Śaṅkara and Frederick Max Müller

SC 10.08.2552

THE ASIATIC SOCIETY

Calcutta A 200016

Acc. No. B 6894.....

Date. 12 8. 23.....

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

- A, MSS. of the A class.
A 2, Colebrooke's complete MS, now India Office Library, Nos. 2133-2136.
Aa, Fragment, beginning with the 27th Varga of the 3rd Adhyāya of Ashtaka III and ending at the end of the 3rd Ashtaka.
B, MSS. of the B class. * Unless the contrary is stated, B means B 1, the original from which all the B MSS. were copied.
B 1, India Office Library MS, formerly belonging to the Rev. J. Stevenson.
B 2, Eugène Burnouf's copy from B 1.
B 3, Another copy taken in Bombay from B 1.
B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, copy from B 1, beginning with the 3rd Ashtaka.
Bp, Mudgala's abridged commentary.
C, MSS. of the C class. * From III, 15, 5 to the end of the 3rd Ashtaka (V, 8) C is to be regarded as the mark of Ca, except where the contrary is stated.
C 2, Mill's MS., now in the Bodleian Library, Mill 24-26.
Ca, My own MS., the original of all the C MSS.
M 1, Editio princeps.
P, MS. of the A class in the Paris Library, the sixth Mandala.
P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill.
P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032.
P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library.
S 1, Samhitā MS., Bodleian Library, Mill.
S 2, Another Samhitā MS., Bodleian Library, Mill.
S 3, Colebrooke's Samhitā MS., India Office Library, Nos. 129-132.
- Āt. Ār., Āitareya Āraṇyaka, edited by Rajendralāla Mitra. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1876.
Āt. Br., Āitareya Brāhmaṇa, herausgegeben von Theodor Aufrecht. Bonn, 1879.
Anukr., Katyāyana's Śarvānukramānī
Anukr. M., A. A. Macdonell's edition of the Śarvānukramānī. *Ancient Orientalist*. Oxford, 1886.
Āsv., Āvalāyana's Śrautasūtra.
Dhatup., Dhātupāṭha in N. L. Westergaard's *Recherches Linguistiques Sanscritae*. Bonn, 1841.
Ganap., Ganapāṭha in Pāṇini's *Grammatik*, herausgegeben, übersetzt, erläutert und mit verschiedenen Indices versehen von Otto Boltinger. Leipzig, 1887.
Naigh., Naighantuka
Nir., Yaska's Nirukta.
Nir. Roth., Roth's edition of the Nirukta. Göttingen, 1852.
Nir. SS., The Nirukta. With Commentaries Edited by Pāṇḍit Satyavrata Sāmasramit. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1882 sqq.
Pān., Pāṇini.
Rv., Rīg-veda.
Rv. Bh., Śāyana's Rīg-veda-Bhāṣya
Sat. Br., Satapatha Brāhmaṇa.
Taitt. Ār., Taittirīya Āraṇyaka
Taitt. Br., Taittirīya Brāhmaṇa
Taitt. S., Taittirīya Samhitā
Un., Ugyvaladatta's Commentary on the Unādi sūtras. Edited by Theodor Aufrecht. Bonn, 1859.

MANDALA II.

At the beginning of the second Mandala S 2 adds,

विश्वेश्वरं विश्वरूपं विश्वरूपं सदाशिव । शरणं भव भूतिश कषणां कर शंभव ॥

Page 1. line 20. (Śukta 1, verse 1.) यदा आसु शीघ्रं मुच दीप्तः सन् यतः स सेव्यत इति ॥ यदा आसु शीघ्रं मुचा दीप्ता सन् यतः संसेव्यत इति A. C. यदा आसु शीघ्रं मुच दीप्तः सन् यतः सु सेव्यत इति B. Perhaps आसु शीघ्रं मुचा दीप्त्या सन्वते सेव्यत इति.—P. 2. l. 1. (1, 2.) A is wanting from here to II. 5, 7; II. 1, 2–9, however, is found at the beginning of the seventh Adhyāya.—P. 5. l. 6. (1, 12.) Ca has पातात् for पापात्.—l. 25. (1, 14.) वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन् B. C. सर्वेषां निवासभूतः मुचिः सन् Bm. Sāyana reads वसुः instead of मुचिः.

P. 8. l. 8. (2, 5.) यौर्युल्लोकांतरिचं Ca. C. यौर्युल्लोके रिचं B. यौ युल्लोकः अंतरिचं Bm.—l. 27. (2, 7.) After नशब्दस्यार्थे, B, but not Bm, adds प्रादयीर्यव्यवसायेन व्यवहरति.—P. 9. l. 32. (2, 11.) पिषा दीप्यते ॥ पिता दीप्यति M 1. B. Ca.

P. 10. l. 16. (3, 3.) समिद्धोऽपिरग्निना नरा° Ca. C. समिधाग्निना° B. समिद्धोऽग्निः नरा° Bm.—P. 12. l. 9. (3, 6.) निर्वर्तयितुं ॥ निर्वर्तयितुं M 1. B. Ca.—l. 25. (3, 8.) निर्वर्तयंती ॥ निर्वर्तयंती M 1. Bm. Ca, left out in B.—P. 13. l. 25. (3, 11.) Bm adds उ पूरणः at the end.

P. 14. l. 27. (4, 4.) Instead of यदास्त्रापिः संबंधिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रखा तद्वत्, Ca. C have यदास्त्रापिः संबंधिनी तद्वत् यदास्त्रापिः संबंधिनी पुष्टिर्यजमानविषया रखास्तस्त्रापिः पुष्टिर्यथा रखा तद्वत्.—P. 15. l. 20. (4, 6.) यदा नभोभिः ॥ स यथा नभोभिः B. Ca. C. स यथा अंतरिच-प्रदेशविशेषैः प्रकाशति तद्वत् Bm.—l. 21. प्रकाशत ॥ प्रकाशयत M 1. B. Ca.

P. 16. l. 22. (5, 1.) प्रयचन्. The Pada has प्रऽयचन्, the Samhitā प्रयचं जेन्वं; a final न् before palatals is written as Anusvāra in most Vaidik MSS. Sāyana reads प्रयचं, though Bm has प्रयचन् प्रकषेण पुञ्यं.—l. 27. यमं यमयितव्यं ॥ यमं यमेतव्यं B. Ca. C. यमेतव्यं Bm.—l. 28. बाञ्जिनोऽज्ञस्य B. Ca. C.

P. 19. l. 4. (6, 2.) संस्वरमाणा ह्युपसदाचरंति ॥ संस्वरमाणा ह्युपसदाचरंति A 2. Ca. संस्वरमाणा उपसदाचरंती B.—l. 7. सुत्युपवृंहितेन ॥ सुत्युपवृंहितेन A. B. C.

P. 20. l. 7. (7, 7.) अथवाकर्मणि ॥ आवणी° A 2. B. Ca. —l. 10. (7, 1.) तेऽध्वर्यादिभिः ॥ ते अध्वर्यादिभिः A. B. C.—l. 17. (7, 2.) उभयविधाया द्विषः Bm. उभयविधायाः विद्विषः A. B. C.—पूरय A. C. पूरयः B. पारय Bm. Although पर्षि is explained in some passages by पूरय (cf. Rv. I. 174, 9), it was probably meant for पाणय in our verse. See also Rv. I. 129, 5.—l. 20 sq. (7, 3.) धारा असस्रुतीरिव त्वनात्तनैवात्तनैरपिषेण ॥ धारा असस्रुतीरिव त्वना आत्तनैव अन्वानिर्पेषेण A. C. धारा असस्रुतीरिव त्वना आत्तनैव अन्वानिर्पेषेण B. धाराः इव त्वना etc. Bm. Sāyana seems to have read त्वना instead of त्वया. असस्रुतीः is merely conjectural, and not quite satisfactory because स्रुतिः is itself a Vaidik word. The whole may be a quotation, though this would hardly be in accordance with Sāyana's usual style of interpretation.—l. 21. चतिहस्य Bm. चमिहस्य A. B. C.—l. 28. (7, 5.) सेतूमिः ॥ सेवमिः A. C, deest in B.

P. 23. l. 26. (9, 4.) यदा मानयिता ॥ यदा मनोता A. B. Ca has मनोता, but the C MS. has मानाता, which, as it does not occur in Ca, is evidently a mistake of

MANDALA II.

the first copyist; o, according to the old spelling, being frequently mistaken for *d + d*.

P. 25. l. 13. (10, 4.) There is an omission in all the MSS. towards the end of the Commentary. After घृतेन च we expect the verb जिह्मि, which I have inserted to complete the sentence, but instead of which the MSS. give extracts from a Brâhmana. In the usual style of Sâyana such extracts would be preceded by तथा च ब्राह्मणं, while here all the MSS. begin at once and quite abruptly with the words प्रति ह्येष. Another irregularity is this, that the quotation from the Brâhmana refers not only to this, but also to the following verse. A reads घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् अचिष्टमग्नि रभसं दृशानमित्थनवकाशनवनमन्निरत्नादीं दीप्यमानमित्थितदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंच जुहोतीत्यितदरचसेत्सहैलमामागिन मनसेद् जुषेतेत्यितम्यत्रीरिति मर्यत्रीरिषिष सुहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृश इति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ Ca has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् (sec. manu तं) अचिष्टमग्नि रभसं दृशानमित्थनवकाशनवनमन्नि (sec. manu णि) रत्नाद् (sec. manu द्वी) दीप्यमानमित्थितदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंच (दीप्यमानं struck out, but not in C) जुहोती (मी C) तितदरचसेत्सहैलमामागिन मनसेद् जुषेतेत्यितम्यत्रीरिति मर्यत्रीरिषिष सुहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृश इति न (sec. manu न) ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ The readings of the C MSS. are the same as Ca prima manu, with the exception of दीप्यमानं, which is left out in C, and न (sec. manu न), which is omitted. B has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धुमेन बृहत् अचिष्टमग्नि रभसं दृशानमित्थनवकाशनवत्सत्वरत्नाद् दीप्यमानमित्थितदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यं (sec. manu त्) च जुहोतीत्यितदरचासत्सहैलमामागिन मनसेद् जुषेतेत्यितम्यत्रीरिति मर्यत्रीरिषिष सुहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृशति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ Bm has only घृतेन च जिह्मि जिह्मामि ॥ As it would have been difficult to restore the text from the MSS. of Sâyana's Commentary, it was necessary to collate the Brâhmanas, in which these verses are explained. Now the hymn in question is recited by the Hotri as part of the Prâtaranuvâka. We might therefore expect to find Brâhmana explanations in the corresponding part of the Aitareya-brâhmana, II. 24-28. Here, however, no exegetical remarks are made on this particular hymn. As the Udgâtri is not concerned with our hymn, we cannot expect to find an explanation of it in the Sâma-veda-brâhmana. The Adhvaryu priest has to use the first two verses of our hymn in the first part of the Agni-kayana sacrifice. These hymns, the Ukhâsambharana-mantras, are collected in the Taittirîya-samhitâ, IV. 1, 2, 4, and here accordingly we find our verse though slightly modified: जिह्मि ॥ ४ ॥ अग्निं मनसा घृतेन प्रतिच्छन्तं भुवनाणि विश्वा । पुषुं तिरच्चा वयसा बृहत् अचिष्टमग्ने रभसं विदानं । आ त्वा जिह्मि वचसा घृतेनारचसा मनसा तन्नुषस । मर्यत्रीः सुहयद्वर्णो अपिर्नाभिमृशे तनुवा अर्धपाणः ॥ The Brâhmana to this is contained in the following, the fifth book of the Taittirîyaka (V. 1, 3, 2): जिह्मिं मनसा घृतेनित्वाह । मनसा हि पुषो यच्चमभिगच्छति ॥ प्रतिच्छन्तं भुवनाणि विश्वेत्वाह । सर्वं ह्येष प्रत्यच्चेति ॥ पुषुं तिरच्चा वयसा बृहत्मित्वाहास्यो ह्येष जातो महान् ॥ २ ॥ भवति ॥ अचिष्टमग्ने रभसं विदानमित्वाहाग्नेवाकीं स्वदयति सर्वमकीं स्वदति य एवं वेदा त्वा जिह्मि वचसा घृतेनित्वाह । तस्माच्चपुषो मनसाभिगच्छति तद्वाचा बद्धत्वरच्छेत्वाह रचसामपहृत् ॥ मर्यत्रीः सुहयद्वर्णो

अपिस्त्रियाहापचितिर्षास्त्रिन्धात्वपचितिमाभवति य एवं ॥३॥ वेद मनसा खितमामुमहृति-यासुभ्यर्चु-
नयावाहति जुहोति मनस्वतोभ्यां जुहोत्याहत्तोराप्ति दाभ्यां प्रतिष्ठति etc. The last Veda which
we can look to for a Brâhmana explanation is the White Yagur-veda. Here we
find the two verses in question as 23 and 24 in the eleventh book of the
Vâgasaneyi-saṁhitâ, again with slight modifications. The corresponding Brâh-
mana ought to be in the Ukhâsambharana of the Satapatha-brâhmana, and here
indeed we meet with explanations very similar to those given by Sâyana. Chap. 3.
Brâhm. 1, Kandikâ 19 we read, आ त्वा जिघर्षि मनसा घृतेनेति । आ त्वा जुहोमि मनसा
च घृतेन चेतितत् ॥ प्रतिषियंतं भुवनानि विश्विति । प्रत्यहं ह्येष सर्वाणि भुवनानि चियति ॥ पृथुं तिरश्चा
वयसा बृहंतमिति पृथुर्वा एष तिर्यङ् वयसो बृहन् धूमेन व्यचिष्टमग्नि रभसं दृशानमित्यवकाशयंतमग्नेरन्नाद्
दीप्यमानमित्येतत् ॥१९॥ आ विश्वतः प्रत्यंचं जिघर्षीत्यां सर्वतः प्रत्यंचं जुहोमीत्येतद् वयसा मनसा तृप्सुचेति-
त्यहोऽहमग्नि मनसा तज्जोषयेतेत्येतन्नर्यग्नीः सृष्टयद्वर्णो अपिरिति मर्यग्नीह्येष सृष्टयद्वर्णोऽपिर्गोभिर्मृशे
तन्वा जर्भुराण इति न ह्येषोऽभिर्मृशे तन्वा दीप्यमानो भवति ॥ Although this is the Brâhmana
which Sâyana must have had in his mind when he wrote his Commentary, it is
difficult to account for the differences between the original text and his quo-
tation, unless we suppose him to have quoted from another Sâkhâ of the
Satapatha-brâhmana. There is no MS. of the Ukhâsambharana according to
the Kânva-sâkhâ in Europe. As it was impossible, therefore, to restore the
original reading, I have left the quotation as it stands in Sâyana, merely cor-
recting those mistakes which could be corrected on the authority of the MSS.

P. 26. l. 19. From 11, 2. to 15, 1. A is wanting.—l. 22. (11, 2.) लडि सिपि रूपं ॥
लडि सिचि रूपं B. लडि सि रूपं Ca. C.—P. 27. l. 4. (11, 4.) इतीत्यं रूपेण B. इतीत्यं रूपेण
Ca. C.—l. 5. सुष्टु प्रेरकेण ॥ सुष्टु प्रेरकेण Bm. सुष्टु प्रकरेण Ca. C. B.—P. 29. l. 4. (11, 14.)
लडि रूपं ॥ लडि रूपं Ca. C. B.—l. 18. (11, 13.) ये ते तवावस्थवोऽ ॥ ये अवस्थवो Bm. तेन
अवस्थवो B. ते तव अवस्थवो C. ते तव अवस्थवो Ca.—P. 30. l. 3 sq. (11, 15.) इत् एवार्थे ॥
इत् एव ॥ Bm. इत् इवार्थे B. Ca. C.—l. 6. पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मात्पालनेन च ॥ पशुपुत्रादिभिर-
स्मादिभिरस्मान् पालनेन च Ca. पशुपुत्रादिभिरस्मात्पालनेन च B, and sec. manu अस्मादि-
भिरस्मात्पालनेन च. Bm has आ चार्थे यां च सु सुष्टु पृत्सु संयामेषु पशुपुत्रादिभिः अस्मान् पालनेन
अवर्धयः.—l. 12. (11, 16.) आपन्नः ॥ आपन्नः M 1. B. Bm. Ca.—l. 29. (11, 18.) कुंभनाभिः
Ca for कूर्णनाभिः.—P. 31. l. 3. (11, 19.) Instead of सनेम one MS. reads सनेम. See
the Commentary. तरंतः, however, is âdyudatta in all the MSS.—l. 22. (11, 20.)
अबुंदवधः स्यष्टमुक्तः ॥ अबुंदवधः स्यष्टमुक्तः B. Ca. C. See Rv. l. 51, 6.

P. 32. l. 13. (12.) हरी इति MSS. हरी Âsv.—l. 32, (12, 1) अस्मिन्वधि भवतेर्व्यत्येन ॥
अस्मिन्वधि प्रत्यये व्यत्येन Ca. अस्मिन्वधि प्रवेत्त व्यत्येन B.—l. 35. जायमान Nir. जात M 1. B.
Ca. Cf. Nir. SS. vol. iv, p. 86.—P. 33. l. 15. (12, 3) अवधि ॥ अवधि M 1. Ca. उत्तरवधि.
B pr. m. प्रसवणे B sec. m. See Dhâtup. 26, 29.—l. 28. (12, 4) जिघृषंतं ॥ जिघृषंतं.
M 1. B. जिघृषंतं Ca, deest in Bm.—P. 34. ll. 3-5. (12, 5) The whole passage from
नेम उ खो विचक्षणमच is left out in Ca. The original reading in Ca seems to have
been तथा च मंचिर्नेदो असीति, but this is corrected into तथा च मंचिर्नेदो असीति, which
became the reading of the C MSS. In B, where this passage is preserved, mis-

MANDALA II.

- takes occur towards the end; the MS. has **ह्रस्वः**। (अ in the margin)त् तस्मात् चक्षा
 • **रंद्राय स रंद्रो**.—l. 30. (12, 8.) For **देवी** read **देवी** with B. Bm.—l. 32. **उभयविधा उभयमा-**
ह्वयति M. B. Ca. **उभयविधाः अमिषाः शशवः यं आह्वयति** Bm.—P. 35. l. 30. (12, 12.)
ये चैनेऽग्निमिविद्विषः ॥ ये च भेश इति द्विषः Ca. C. **ये चैनेऽग्निवतिद्विषः** B. Cf. Taitt. Ār. I. 9.
अग्निमिविद्विषः is explained by Śāyana **ग्निमिः कर्म कथादिकं । तस्य विघातकाः अग्निमिविद्विषः ।**
ब्रह्मिपरीता अग्निमिविद्विषः । कथायानुक्तप्रवृत्तयो वाचय इत्यर्थः.
 • P. 39. l. 13. (13, 8.) **कर्ता हे** B. Ca. **कर्तः हे** Bm.—P. 41. l. 2. (13, 13.) **चंतर्णोतिस्वार्थत्वात्**
 C. B. **चंतर्भावितस्वार्थत्वात्** B sec. manu in marg.—l. 3. **स स्वयः (?) ॥ सत्त्वात्** Ca. C. **सत्त्वात्** B.
 P. 42. l. 9. (14, 4.) **जने लोपः** Ca. **जवे लोपः** B.—P. 43. l. 4. (14, 7.) **पौष्-**
रवस्य ॥ पौष्परवस्य MSS.—P. 44. l. 2. (14, 10.) **अत्र लोपोऽभ्यासस्त्रीत्वभ्यासलोपः । सः स्वार्थ-**
धातुक इति ॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्वार्थधातुक इति Ca. B. Cf. Pān. VII. 4, 58, and 49.—
 l. 9. (14, 11.) **जर्दं न । जर्धुं दीर्णमूर्दं कुमुलं** Ca. In the margin Ca adds **मूर्धे न दीर्णं**,
 which the C MSS. adopt, reading **जर्धुं दीर्णमूर्धे न दीर्णमूर्दं**. B has **जर्दं न । उदीर्णमूर्दं**
कुमुलं, उदीर्णं left out by Bm. The addition in Ca is taken from the Nirukta, III.
 20: **जर्दं जर्दरमित्यावपुनस्योर्दंरमुदीर्णं भवत्यूर्धे दीर्णं वा । तमूर्दं न पृणढा प्रवेणित्यपि निगमो भवति ।**
तमूर्दंरमित्येव पुरयत यवेन. Roth has **पुरयति**, but the Nirukta and its Commentary have
पुरयत, MSS. 1738 and 357. The same MS. 1738 reads also **उदीर्णं** like Śāyana, but
 the Commentator says, **जर्धुं हि तदीर्णं भवति.** But see now Nir. SS. vol. ii, p. 354
जर्दंरम् उदीर्णम् जर्धुं हि तद् दीर्णं भवति.
 • P. 46. l. 19. (15, 7.) **विभयजानुः** A. Ca. **विभयि जातः** B. **विपजानुः** Bm.
 P. 47. l. 28. (16, 2.) **एकपथं ॥ एकपथं** MSS.—P. 48. l. 17. (16, 4.) Read **विद्वत्तरस्वं**.—
 P. 49. l. 1. From 16, 6. to 23, 11. A is wanting.
 • P. 50. l. 26. (17, 3.) **प्रथमं मुखं ॥ प्रथममुखं** Ca. C. B. Bm.—P. 52. l. 4. (17, 7.)
पूजयसि ॥ आ पूजयसि MSS.
 P. 52. l. 32. (18, 1.) **देशवक्त्रः** MSS.; Goldstücker rightly conjectured **दशवक्त्रः**.
 P. 55. l. 24. (19, 2.) **इति स्वराणि स्वसराणि ॥ इति स्व इति स्वसराणि** Ca and B; but
स्व इति is cancelled in B.—P. 57. l. 8. (19, 7.) **मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः**. Instead of this
 Ca reads **हिसकस्यामुरस्व स्वमिति स्वरः**. B has only **हिस्स्वरः**. The words **हिसकस्यामुरस्व**
 are evidently repeated from the preceding line, being an explanation of **पीयोः**.
 Therefore we have **स्वमिति स्वरः** together with **हिस्स्वरः**, which leads naturally to a
 conjecture like **मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः**, though it cannot be denied that something else
 also may have stood here in Śāyana's original. Rv. I, 174, 8, where the same
 words occur, **ननमो वधरदेवस्य पीयोः**, no explanation is given.
 • P. 57. l. 33. (20, 1.) Read **मनस ईषया** Ca. **मनस ईषया** B. **मनस ईषया** Bm.—P. 58.
 l. 17. (20, 3.) **यजस्य यजयिता** B. Ca. C. **यजयिता?**—l. 21. **एवमयं यजमानमूर्ती ॥ एवं ययं**
यजमानं जती Ca. **एवमयं** (corrected from **एवं ययं**?) **यजमानं जती** B.
 P. 62. l. 4. (22.) Read **अतिशक्त्यः**.—P. 63. l. 23. (22, 4.) B. Bm insert **श्रमसा वनेन**
 after **प्रायं**.
 • P. 64. l. 17. (23, 2.) C adds **वसन्तिषु परं तेज इति उक्ताः**, a gloss which occurs neither
 in Ca nor in B, and must therefore be ascribed to the later copyists of the C

*MSS.—l. 25. (23, 3.) स्वर्गस्य जन्मकं; the MSS. have सर्वस्य जन्मकं. See, however, Rv. Bh. I. 96, 4.—P. 65. l. 11. (23, 5.) ध्वरसः Bm. ध्वरसो वा M 1. B. Ca. Some words may have been omitted; but see Rv. Bh. IV. 23, 7.—P. 66. l. 3. (23, 8.) वृषस्यति Bm. ब्रह्मणस्यति M 1. B. Ca.—l. 12. (23, 9.) गृह्णीमहे ॥ गृह्णीमहि MSS.—P. 67. l. 3. (23, 11.) शु मिश्रणामिश्रणयोः ॥ *मिश्रयोः B. Ca. M 1. The same applies to p. 87. l. 7. (29, 2.) and p. 97. l. 4. (33, 1.) Cf. Dhātup. 24, 23.—P. 68. l. 9. (23, 15.) क्तुमत् ज्ञानोपेतं etc. A. C. Bm. कर्मसाधनं च विभ्राति B.—l. 24. (23, 16.) After विद्वान् B has वृत्त, but it is cancelled. The Taitt. Br. has व्यावृत्त.—l. 33. (23, 17.) After हे ब्रह्मणस्यति all the MSS. (A. B. C), with the exception of Bm, have ब्रह्मणस्यतिं महो महत् अतस्तु वदस्तु धर्तरी धारके यजमानि, and they omit स्तां to explain स्ता, which I have added after उत्कृष्टं. Bm has स्ता स्तां.—P. 69. l. 1. सरिण B. साधारणं A. Ca.—l. 3. भवेति B. Bm. भवति A. Ca.

P. 70. l. 31. (24, 3.) आवारकं ॥ आवरकं MSS. So also 26, 2. But see above 23, 18.—P. 71. l. 31. (24, 6.) आगच्छन् ॥ अगच्छन् MSS.—P. 73. l. 22. (24, 12.) एकपद्यं ॥ एकपद्यं MSS.—यद्येष शब्दस्य पूर्वपदे न MSS. Cf. Rv. Bh. I. 166, 12.—P. 74. l. 1. 89. (24, 13.) अतस्ती तमस्यदीप्यं यद्यं ॥ अतस्ती तमस्यदीप्यं यद्यः A. B. C.—l. 5. यथाया गोः ॥ यथायानि A. B. C. यथायाः यानि Bm.—l. 25. From 24, 15. to 31, 1. A is wanting.

P. 75. l. 23. (25, 2.) रयिं before धनं Bm only.

P. 77. l. 17. (26, 3.) संभरति वा Ca. संभरति B.—जन्मना inserted by conjecture.*

* P. 79. l. 18. (27, 4.) एवंगुणविशिष्टानुग्रहा वा ॥ एवंगुणविशिष्टा यहा वा B. एवंगुणविशिष्टा यहा वा C. Ca. The वा, which stands in all the MSS., shows that something is omitted, unless Bm has preserved the correct reading, namely: एवंगुणविशिष्टाः महागुणावाः अक्षद् etc.—P. 80. l. 28. (27, 9.) अजीकाय स्तोत्राणां Ca. B. Bm; might it be अजीकाय स्तोत्रे वा or अजूकराय स्तोत्राणां?—P. 81. l. 20. (27, 11.) तित्स्वरितं Pān. VI. 1, 185. तित्स्वरितः M 1. B. Ca.—P. 82. l. 6. (27, 13.) तसि कादिभ्योप इति ॥ तसिकादिभ्योप इति MSS. But see Pān. VI. 4, 149, 8.—P. 83. l. 2. (27, 16.) संयंजनयोः Dhātup. 28, 35. संयंजयोः B. Ca. M 1.

P. 84. l. 10. (28, 3.) पूर्वमंभितानवद्भवेन ॥ पूर्वमनांगवद्भवेन B. पूर्वमतींगवद्भवेन Ca.—P. 86. l. 19. (28, 11.) अचयुत्त स्थितो is neither in B nor in Ca; it was supplied from II. 27, 17. Bm repeats literally the whole Commentary of that verse.

P. 89. l. 21. (30, 4.) कन्मत्तयः B. Ca. Un. III. 41 calls the suffix क्त्.

P. 93. l. 2. (31, 4.) Read इंगुपधनचणः.—P. 94. l. 2. (31, 7.) कामिताभि ॥ कामिताभि MSS.

P. 96. l. 20. (32, 8.) Instead of एवमुत्तरपापि योष्यं (A. Ca.) B and Bm have: यत् सिनीवासी या राका या सरस्वती ता एता अङ्गैः. The last sentence इन्द्रपश्येत्वादि belongs only to A and C.

P. 96. l. 23. (33.) B, slightly differing from Bm, leaves out considerable portions of the Commentary. After प्रथमं सुक्तं B reads गुत्समद् अयिः चिदुप इन्द्रः इन्द्रो देवंता । आ ते यंचोना यैद्रसिखमुकमथिक्का । तत्र प्रथमा । हे मरुतां पितः अङ्गैः ते स्वदीप्यमस्यं हातव्यं सुकमेतु । आगृच्छतु । तथा त्वं नोऽज्ञानं सूर्यस्य संदृशः संदर्शनाया सुयोषाः । मा पुषङ्कावीः. Then in marg., “ शु मिश्रणामिश्रणयोः । अकिं हांसः शयः सुः । इन्द्रसुमयवेत्वादिभानुकलेन किन्नामानाङ्गुः । अर्षति

MANDALA II.

शुभोर्णुर्वा वा अवेति मुतेः । नोऽस्माकं वीरो" वीर्यवान्युचादिरमिषमेत । अमिमवतु । हे इह etc.—
 l. 25. Instead of गृ० सू० read चा० गृ०.—P. 97. l. 5. (33, 1.) शपो । शपुः A. B. Bm;
 Ca has शपोः, altered into शपुः.—Instead of पुचादिः Ca and A have पुषो हि.—l. 12.
 (33, 2.) B leaves out again several portions of the Commentary, principally the
 grammatical explanations, and only slightly differs from Bm.—P. 99. l. 28. (33, 11.)
 Read चा० गृ०.

P. 101. l. 13. (34, 1.) After चाक्यितारः the C MSS., but not Ca, have यद्वा सर्वस्य
 वनतो धारयितारः.—l. 15. षिटः ॥ षटः A 2. Ca. M 1.—l. 18. भूम्यास्त्रो ॥ भूमिणास्त्रा A. C,
 deest in B.—P. 102. l. 7. (34, 3.) कर्णेः कृतिर्मध्यप्रदेशीः ॥ कर्णेः कृतिर्मध्यप्रदेशीः A. Ca. कर्णेः कृतिः
 मेध्यप्रदेशीः B. कर्णेः मध्यप्रदेशीः Bm. कर्णेः कृतिर्मध्यप्रदेशीः C.—l. 8. समानमगस्ताः ॥ समानमगस्ताः
 A. B. C.—l. 19. (34, 4.) अगवधराधसः etc. B, which still contains an abbreviated
 text, reads अगवधं अगवधरहितं राधो धनं धियां ते बह्वीही नमसुभ्यस्मिन्नुत्तरपदातोदात्तत्वं. The
 words from नमस् to the end are marked with two dots over the line, which indicates
 that they were to be omitted. But as they are evidently taken from the text
 which we find in A and C, we may conclude that the shorter text of B for the
 last two leaves is the result of an intentional abbreviation.—l. 20. Instead of
 पा० ६. read मा० ३. The Mahābhāshya has उपकरणेऽप्येवमपि इहति. The Kārikā has
 the same in the text, but gives अन्यथापि as var. lect.—P. 105. l. 5. (34, 13.) शब्दकारि-
 भिर्वीणास्त्रीवीणाविशेषैः A. B. C. वाद्यविशेषैः Bm. शब्दकारिभिः षोष्ठास्त्रीवीणाविशेषैः ?—l. 8,
 चितयंतः A. B. C. चितयंतः Bm. चिन्वतः or सिंचतः ?

P. 106. l. 20. (35, 2.) विश्वानि ॥ विश्वा A 2. B. Ca. विश्वानि Bm.—P. 107. l. 18. (35, 5.)
 अन्तादेशः ॥ अन्तादेशः A 2. B. Ca.—l. 21. B, which is complete again, adds हि पूरणः at
 the end of verse 5. Bm has the same addition. At the end of verse 8, B again
 adds चः पूरणः, and Bm च पूरणः.—P. 109. l. 18. (35, 12.) समानख्यानाय ॥ समानख्यानाय
 A 2. B. Bm. Ca. But see II. 28, 10. Nirukta VII. 30, Roth reads समाना, but
 the Calcutta edition has समाना without any various reading.

P. 110. l. 20. (36.) उपरिष्टादेव ताः ॥ उपरिष्टादेवताः A. B. C.—l. 21. उपरिष्टान्नुचः A. Sva-
 lāyana. उपरिष्टान्नुच A 2. B. Ca.—P. 111. l. 24. (36, 4.) निषद् Bm. निषीद् A 2. B.
 Ca. M 1. Sāyana may have read षीद् for षद् in the text.

P. 114. l. 22. (38, 1.) वेमे अभवत् A 2. B. Ca. वेमे आभवत् Bm.—P. 115. l. 13. (38, 4.)
 The MSS. of the text have अर्द्धः or प्रर्द्धः; Sāyana अर्द्धः.—P. 116. l. 10. (38, 7.)
 After अरक्षेसु the MSS. have यचा.—l. 11. देवस्य सयितुः B. Bm. ईयः A. Ca. C.

P. 118. l. 12. (39, 3.) Sāyana must have read प्रथमा । आ । गंतं । in the Pada,
 though Bm has अमिसुखं गंतं आगच्छतं.—l. 30. (39, 5.) हस्ता हव हस्ताविष A 2. Ca. Bm.
 हस्ताविष corrected to हस्ता हव B. The reading हस्तेव for हस्ताविष seems a mistake,
 occasioned by पादेव, and by हस्तेव in verse 7.—P. 119. l. 5. (39, 6.) मधु मधुररसवत् Bm.

P. 120. l. 17. (40, 3.) हादय Ait. Br. हादय वै MSS.

P. 125. l. 25. (42, 2.) प्रवचः मा सुपर्णः पथिविशेषो मा वधीत् मा हिंसीत् तथेवुमान् etc,
 A 2. Ca. (मा सुपर्णः Ca in marg.). The text is taken from B; both B and Bm have
 उत्त यपि च. Sāyana seems to have read उत्त for उत्.

P. 126. l. 5. (43.) Sāyana does not quote the last words of the Anukr. एतां भ्रामुविरध्वनि वाञ्छमानं शकुंतं तुष्टाव. See Anukr. M. pp. 14 and 104.—l. i2. श्रौतं च श्रौतश्च A 2. Bm. Ca. श्रौतश्च B. But srauta is the name of a Sāman.

The Khilas will be given separately in the last volume.

MANDALA III.

Sāyana passes over what Kātyāyana says about the race of Visvāmitra: कुशिकं कस्वैपीरधिरिद्रुतुषं पुत्रमिच्छन्नाद्यर्थं चचार । तस्मिन् एव गाधी. पुत्रो जज्ञे गाधिनो विश्वामित्रः स तृतीयं मंत्रमपश्यत्. According to Shabharagurushya this preamble was meant to vindicate the Rishitva of the family of Visvāmitra: सत्यपवादे स्वयमुषित्समनुभवतो विश्वामित्रोचस्य विवचयेतिहासमाह. Cf. Anukr. M. p. 104. This was probably the reason why Sāyana left it out.

P. 127. l. 13. (1, 1.) शशमानो वरतीति MSS. Cf. Naigh. III. 14.—P. 131. l. 13. (1, 16.) वटिवयुक्तन्यायेन (?) A. C. गविवयुक्तन्यायेन B.—l. 15. वा योज्यं MSS.—l. 20. (1, 17.) प्रज्ञापकं दसूनाः रचंसां दसुमनाः स्वं etc. Bm.—P. 132. l. 12. (1, 20.) Instead of स्तोत्राणि वा Bm has महान्ति.

P. 133. l. 19. (2, 1.) तस्मिन् अद्ये B. Bm.—l. 29. (2, 2.) प्रभाधनः C. Bm. प्रधानः A. Ca. प्रभाधानः B, but altered into प्रधानः.—P. 135. l. 2. (2, 7.) अग्निं अधारय (meant for अध्वराय) यागाय अधारयन् Bm.—l. 20. (2, 9.) अनुयाजा ॥ अनुयाजा B. अनुयाज A 2. Ca. M 1. Cf. Ait. Br. I. 14 ; Taitt. S. VI. 1, 5, 4.—P. 136. l. 12. (2, 12.) स्वरोहिहिः ॥ स्वदेशोभिः A. C. स्वरितोऽपिः B, deest in Bm.—l. 28. (2, 14.) बृहत् ॥ महत् A 2. B. Ca. M 1. बृहत् महत् Bm. Perhaps Sāyana read महत् for बृहत्.

P. 137. l. 22. (3, 2.) Read रोदसी रोदस्वीः.—l. 24. Instead of धियावसुः प्रभया व्याप्तः, which is in B and Bm, A and C read विभावसुः प्रभया व्याप्तः. A in the text of the hymn has धियावसुः.—P. 138. l. 6. (3, 4.) च after विमानं by conjecture.—l. 13. (3, 5.) यस्येति तं ॥ यस्येति वा तं A 2. B. Ca. M 1. यस्य तं Bm.—l. 21. (3, 6.) From देवैः to पुत्रपेशसं left out in A 2 and Ca.—P. 139. l. 9. (3, 8.) After क्षुतिमिद्य B. Bm insert सदा.

P. 140. l. 5. (4.) स्वपुर्थाज्या तन्न इत्येषा ॥ स्वपुर्थाज्ये वमित्येषा A. C. स्वपुर्थाज्येषु वमित्येषा B, पु struck out man. sec.—l. 21. (4, 2.) शरीराणां न पातयितः ॥ शरीराणां न पातः B. शरीराणां पातः A. C. अद्ये Bm.—P. 141. l. 13. (4, 5.) प्रविचरंत । प्रविचरंतु C. विचरंत प्रविचरंतु A. Ca. अभिविचरंत । प्रविचरंतु B. अभिप्रविचरंत प्रविचरंत प्रविचरंतः Bm.—l. 18. (4, 6.) नक्तो-यसौ B sec. man. नक्तोवासौ A 2. B. Ca. उवासौ Bm.—l. 29. (4, 7.) एवाङ्गः Bm. एषमाङ्गः A 2. B. Ca. M 1.—P. 142. l. 3. (4, 8.) मनुष्येषु संगता स्वं रत्ना A. Ca. मनुष्येषु संगतः C. मनुष्येषु संगता रत्ना B. Bm.—l. 5. Read अर्वागामिमुखं एतद्दहिः सदंतु आसीदंतु ॥ अर्वागामिमुखं एतद्दहिः सदंतु आसीदंतु A. आयागतिमुखं एतद्दहिः सदंतु आसीदंतु Ca, but with a marginal correction in black ink, अर्वागामि. आयागतिमुखं एतद्दहिः सदंतु आसीदंतु C. आयाति अर्वाग्-आमिमुखं, देवीरिदं एतद्दहिः सदंतु आसीदंतु B. अर्वाग् आमिमुखं देवी रदं एतद्दहिः सदंतु आसीदंतु Bm.—l. 10. (4, 9.) विरराणो A 2. B. Ca. M 1.—l. 23. (4, 11.) P 2. P 3 read आसां.—l. 24. Sāyana seems to have read अर्वाग् for अर्वाङ्.

P. 142. l. 29. (5.) ऽसूक्तचयस्य ॥ ऽसूक्तयस्य A. C. B.—P. 143. l. 10. (5, 2.) सोमेभिः सोषिः

Bm.—P. 144. l. 10. (5, 6.) तत् पदं ज्वालं अप्रयुक्तं Bm.—इत् पूरणः B. Bm. at the end.—P. 145. l. 11. (5, 10.) परि समीधि Bm.—समेध by conjecture; समेधत A. Ca. Bm, as from a verb एधति; B has समेधि, से being expunged, and त inserted in marg. after ध.

P. 146. ll. 4-6. (6, 2.) B. Bm insert अध before किंच, उत्त after उक्तः (Bm omits उक्तः), and add नु पूरणः at the end.—P. 147. l. 21. (6, 8.) At the end B adds वा पूरणः. Bm वाः पूरणः.—l. 28. (6, 9.) वकार्थं अकार्थं वा A. Ca manu sec., deest in C. B. Bm read सोममुद्दिश instead.

ASHṬAKA III.—From the beginning of the third Ashṭaka to the end of the eighth a new MS. comes in, E. I. H. 1861-1864. It was bequeathed in 1822 by Dr. Taylor to the Honourable Court of Directors; and as it was procured at Bombay, we might expect that it belonged to the B class. It is indeed but a repetition of the same MS. which we have in B1. 2, 3, and therefore of no importance for the restitution of the text. The mutual relation of the different MSS. may be seen from the beginning of the third Ashṭaka.

* B 1 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

B 3 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

B 4 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

A 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः इत्यादि ॥

Ca has श्रीगणेशाय नमः ॥ उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 4 has श्रीगणेशाय नमः उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 5 has श्रीगणेशाय नमः वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

P. 150. ll. 7 and 8. (7, 2.) Instead of रोधि and रोधार्यो (see Dhātup. 17, 11) A 2. Ca have रोधि and रोधार्यो. From दिव् to वर्तते left out in B.—l. 31. (7, 3.) Instead of चित्तिस्त्रिज्ञाने read कित्ति ज्ञाने. So has B. Cf. Rv. Bh. I. 25, 11. A 2 has चित्ति; Ca has चित्ति, चि being corrected to कि in marg., but कि expunged again.—l. 34. The Unādi-sūtra is given differently by the different MSS. A has अत्त्वविचमितमिः रमिपनिपतिभ्यः; C अत्त्वविचमिरमितमिरमिचमिपनिपतिभ्यः; B अत्त्वविचमितमिरमिपतिभ्यः.—P. 151. l. 5. (7, 4.) अचलं बलिनं कुर्वत् B. अचलं बलिं कुर्वत् A. अचिं बलिनं कुर्वत् C. अचिं बलिनं कुर्वत् Bm.—l. 9. सभू संभनं तमिक्तं A. सभू संभनं तमिक्तं C. सभू संभनं तमिक्तं B.—l. 152. l. 6. (7, 6.) चुचिर् Dhātup. 17, 1. चुचि MSS.—l. 10. व्याज्यर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः Ca; A has अत्त्वयेनांर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः, the words between having been omitted. व्याज्यर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः B. No rule is found in the Unādi-sūtras by which क्तुः is explained. क्तुः is explained there by itself, without क्तुः; Un. I. 72. In the next passage where क्तुः is discussed by Sāyana, he considers it as a bāhulaka formation; III. 17, 1. अज्यत एमिरिति बाहुलकात् क्तुः करणे । कित्त्वाहुपधानोपः । प्रत्ययस्यः.—l. 20. (7, 7.) संबधीनि from C.—l. 21. अदिः प्रसादाद्दिवा यज्ञान् अत्यंतं A. C. अदिः प्रसादाद्दिविर्वाच-याह्वंतो दिवा यज्ञान् अत्यंतं B.—l. 23. प्रकृतिस्वरत्वं A. B. पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं C.—l. 34. (7, 8.)

मूषी भङ्गे Dhâtip. 5, 18. मूषि वङ्गे B. Ca, deest in A 2.—P. 153. l. 18. (7, 9.) मिदि-
त्वमुत्तुनी अन्नेति रश्च ॥ निदित्वमुत्तुनी अग्नि रश्च इति A 2. Ca. Instead of रश्च B and Ca
sec. m. have रश्च. The corruption of the text is caused by mixing up the two
sûtras Un. IV. 46 and II. 75.—P. 154. l. 1. (7, 10.) उच दाहे B. उच मुच दाहे A. C.—
l. 10. (7, 11.) गवादिपशूनां संपादयिषीं A. B. गवादिपशूनां प्रदायीं C. गवादिपशूनां संपाद-
यिषीं Bm.

P. 154. l. 19. (8.) Ca has a marginal note on leaf 8^b. The words are एतन्निवांसं
इति यज्ञः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अमुद्रुप् । ईषहःसुपु ख इति विधीयमानः. They are pre-
ceded by a २, and in the second line there is a mark between सूक्तस्य and यूपो. It
is clear that these words did not come from the kalam of Sāyana; and as neither
A nor B has them, they were most probably an incidental remark made by a
Brahman as he was reading or explaining the Veda. All the later C MSS. have
inserted this line between सूक्तस्य and यूपो.—l. 20. यीपी वा C. यूपी वा A. B.—l. 23.
यूपपरिव्ययणे C. यूपपरिव्ययमाणे A. B. Some words seem to have been omitted; we
expect यूपपरिव्ययणे युवा सुवासा इथिवा । यूपे परिव्ययमाणे युवा सुवासाः परिवीत आगादिति परि-
दधादिति सूचितत्वात्.—l. 25. यूपेकादशम्याम् C. यथैकादशम्याम् B. सवैकादशम्याम् A.—
l. 32. (8, 1.) देवसंबंधिना मधुना deest in A. B.—मधु देवं Ait. Br. देवं मधु MSS.—P. 155.
l. 4. प्रत्ययस्वरेण मधोदात्तः B. प्रत्ययस्वरेणाधुदात्तः A. C.—l. 16. आश्वस्योरित्वात्वाकारलोपः ।
दपस्योश्चिन्ति भवभावः A. B. In Ca all except the last word भावः was omitted, but
supplied by a marginal note. The other C MSS. have inserted the words in
their proper place.—l. 17. चिद्यंति निवसंत्वस्मिन्नित्यधिकरणे चः ॥ चिद्यंति निवसंति अधिकरणे
क्तः A and B, except that B has something like च्चः instead of क्तः. Ca had the
same reading as A, but it was corrected by marginal notes into the reading which
has been adopted in the text.—The words from निवास to एकारः are omitted in A;
those from उपस्ते to पूर्वपदांतोदात्तत्वं are omitted in A and Ca, but Ca has added
them in the margin.—P. 157. l. 23. (8, 6.) अचटेषु Bm. Ca in marg. अचटेषु B. आचटेषु
B 2 sec. m.; left out in A.—l. 29. स्वधितिः खङ्गः ॥ स्वधितिः इत्सः A. C. स्वधितिः इत्सः B.
Perhaps the original MS. had स्वधितिः इत्सः, which might have given rise to the
reading of इत्सः.—P. 158. l. 6. (8, 7.) इति चिचं यज्ञः ॥ इति चिचं MSS.—l. 10. The MSS.
agree in deriving चंतु from इज गती; but the इकारलोपः, which they likewise agree
in (except that A has नु इकारलोपः), shows that it was derived from ची, which in
the Dhâtipât/ha is 24, 39, while इज् is 24, 36. From ची we should get चियंतु, and
by इकारलोपः, चंतु. Sāyana may possibly have given two derivations; one from
इज् गती, which would give अचंतु, and with इकारोपञ्चन, चंतु; and a second from
ची गती, making चियंतु, and by इकारलोपः, चंतु.—l. 34. (8, 9.) दीप्तानि वासांसि A. C.
दीप्तानि रश्म्याख्यानि वासांसि B.—P. 159. l. 5. बहुव्यार्थात् Pān. V. 4. 42. बहुव्यात् MSS.—
l. 12. (8, 10.) प्रतिमुक्तकटाः B. अमुक्तकटाः A. प्रमुक्तकटाः Ca pr. m. प्रतिमुक्तकटाः Ca
sec. m. Bm. The latter is the correct reading.—l. 24. (8, 11.) सहस्रवक्त्राः सहस्रवाखाः
संतो A. B. C, but Ca adds in marg. पुषपीवादिस्तानपरंपरया सहस्रवाः.—l. 29. पादादित्वा-
दनिघातः A. B. C, but Ca sec. m. यदुक्तयोवादिघातः.

P. 160. l. 4. (9, 4) सुदीदिति । सुदीधिति A. B. C, but B 2 sec. m. सुदीदिति.—
 l. 16. (9, 2) वना काननानि. Ca in marg. and Bm add रचितुं.—मातुरपो Ca marg.
 Bm, deest in A. B.—l. 30. (9, 3) तदुचितफलप्रदाने B. ते दुचित । फलप्रदाने A. C.
 दुचित फलप्रदाने Ca sec. m.—l. 31. सखी भिषे A. C. सखी भिषले B.—P. 161. l. 24. (9, 5.)
 Read द्वितीयादौः स्वेन.—P. 162. l. 3. (9, 6.) विश्वान् । विश्व प्रवेशश्च etc. The text has
 been restored according to the Unādi-sūtras I. 151. B has अग्निपुषिष्ठिरणिः कणि-
 खणिविभ्रः. In A the whole explanation is missing ; C has a number of corrections
 sec. manu, most of which are unintelligible. See also Rv. Bh. III. 7, 2.—l. 5.
 वसादयः ॥ गसादयः A. B. C. Cf. Rv. Bh. I. 39, 1.—l. 6. वसादित्वात् ॥ वासादित्वात् A. C.
 but Ca sec. m. वासादित्वात्. B reads शाखादित्वात्, evidently a later correction.—
 l. 13. (9, 7.) हृदयति हृदयति C. B 1. हृदयति हृदयति A. B 2. Naigh. III. 14 has हृदति
 हृदयति, with the various reading हृदयति.—l. 15. यथात् ॥ यथात् A. B. C. After
 कान एव B adds यत् यं.—दीप्यमानं त्वां पश्यो A. C. Bm. दीप्यमानं अभिमतफलपश्यो B.—
 l. 16. पश्चादिलक्षणं फलं B. A. C. Bm omit फलं.—l. 17. इत्यस्माद्गतोरपरि रक् A. C. ग्नातो
 रक् B.—l. 18. श्लोकादिना ॥ श्लोकादिना A 2. B. Ca.—l. 19. अपावरणी A. Ca. अपावरणी
 Ca sec. m. अपवारणी B. This is the correct reading ; see Dhātup. 34, 27.—P. 163.
 l. 1. (9, 8.) अस्मात्पयत् inserted from the margin of Ca.—l. 8. (9, 9.) चीणि शता चीणि
 शतानि Ca, चीणि शता being inserted in the margin. B. A have only चीणि शतानि.
 In the next following words ची सहस्राणि is omitted by B, but given by A. C.—
 l. 13. चयस्त्रिंशदिति A. चयस्त्रिंशदिति Ca, and sec. m. शदिति. चयस्त्रिंशदिति B.—l. 15.
 चयाणां दशतां, as before दशानां दशतां. चयाणां दशतानां A. C. चयाणां दशानां B.—l. 17.
 गुदशोर्गुदश्च ॥ गुदशोर्गुदश्चेति A. C. श्वातोर्गुदश्चेति B. Cf. Un. I. 156, Uggvaladatta.—
 l. 28. वाक्यत्वमुपुत्ती चादित्वात्प्रिघाताभावः ॥ वाक्यत्वमुपुत्ती इतश्चेदित्वात्प्रिघाताभावः A. वाक्यत्वमुपुत्ती
 इतश्चेदित्वात्प्रिघाताभावः C. B, omitting this explanation, substitutes भिन्नवाक्यत्वात्प्रिघा-
 ताभावः, which the margin of Ca has likewise, with the var. lect. अभिन्नः.

P. 164. l. 29. (10, 5.) इति प्रत्ययः B. इति प्रत्ययः A. C.—l. 31. The words from
 विधत्ते to the end are omitted in A. Instead of भृष् भरणे read बुभृष् धारणपोषणयोः
 with B. The passage is given in Ca in marg., and it reads विधत्ते । भृष् भरणे । बुभृ-
 ष्यादि भृष्मिन्भावसख इति etc.—P. 165. l. 3. (10, 6.) सुतिरूपासा वाचः A. C. Bm. सुतिरूपा-
 वाचः B.—l. 5. अस्मात्पानुगुदिविचरिचीत्यादिना ॥ अस्मात्पानुगुदिविचरिचीत्यादिना A. Ca pr. m.
 अस्मात्पानुगुदिविचरिचीत्यादिना Ca sec. m. अस्मात्पानुगुदिविचरिचीत्यादिना B. Cf. Un.
 II. 7.—l. 11. (10, 7.) यष्ट्याग्न्वादीन् A. B. C. यष्ट्याग्निवाग्न्वादीन् Ca sec. m. यष्ट्याग्-
 न्वादीन् Bm.—l. 21. (10, 8.) शोभनसामर्थ्योपेतं दानभोगार्हं धनमसौ अस्मभं दीदिहि । यदा
 कुमन्तौयुक्तं सुवीर्यं. This passage has been supplied from the margin of Ca ; it was
 probably left out owing to the repetition of the word सुवीर्यं.—l. 24. समीपवर्ती भव
 Ca sec. m. Bm. समीपवर्तसि A. C. समीपे वर्तसि B.—l. 28. श्वादनृणः A. B. C. श्वाद्
 नृणाभावः Ca sec. m.—P. 166. l. 1. (10, 9.) मन्त्ररूपेण A. B. मन्त्ररूपेण Ca sec. m.—
 सोमावाङ्मतिभिः A. B. C. सोमावाङ्मतिभिः Ca sec. m. Bm.—l. 7. उपधावृद्धिः supplied
 from the margin of Ca.

P. 167. l. 1. (11, 3.) तेवोऽस्माकश्चि ब्रह्ममाणस्य तमनुसरणि हि । तारकं खनु । B. तेवोऽस्माकं

आकाशवृक्षमानस्य तमसः। तरणि हि ररेकं खलु A. तेजः (तरणि हि भाकारी तरणस्वभावं सर्वत्र प्रसक्त-
स्वभावमित्यर्थः। यद्वा गमनस्वभावं तेजः marg.) अस्व आकाशे वृक्षमानस्य तमसस्वरणि ररेकं खलु (अस्व
कारो वृक्षमानसः तरणि तावह खलु sec. m.) Ca.—l. 2. *गतिभ्यः Un. II. 4. *गतिभ्यः MSS.—
l. 14. (11, 5.) तत्त्वर्मणि A. B. C. तत्त्वर्मणि Ca sec. m.—l. 16. इमु दंभे दंभेति A 2. Ca
pr. m. दंभु दंभे दंभेति B. दंभु दंभे दंभेति Ca sec. m. But see Dhātup. 27, 22 ;
Pān. III. 1, 124, 3; Rv. Bh. I. 31, 10; X. 118, 6.—न दाभ्योऽदाभ्यः ॥ न दाभ्यः A. B. C.
नदाभ्यः Ca.—l. 25. (11, 6.) अत एव from Ca marg.—l. 30. The words कित्वाङ्गुष्ठाभावः
to कित्वाङ्गुष्ठाभावः inserted from the margin of Ca. B 2 has तुः सीचो धातुः कित्वाङ्गुष्ठाभावः as a
marginal note.—l. 31. अयतेऽयमिति Ca sec. m. अयते कमिति A. Ca pr. m. अयतेः कर्मणीति
B. अयतेऽयमिति?—P. 168. l. 1. (11, 7.) प्रीष् तर्पणे Dhātup. 34, 30. प्रीष् तर्पणे Ca
sec. m. प्रीष् प्रीणते A 2. Ca pr. m. प्रीष् प्रीणते B.—Instead of भक्षमिति (so has B)
read भोक्तमिति with Ca; भक्षमिति A 2. Ca pr. m. Cf. Rv. Bh. I. 2, 4.—l. 17* (11, 9.)
वाजेषु युजेषु A. B. C. वाजेषु यजेषु Ca sec. m.

P. 168. l. 27 sqq. (12.) The words between सूचि* and *यसुचः are omitted in A.
The Viniyoga of verse 4, तोशा वृक्षहणा, is omitted in A, B, and C, but supplied by
Ca in the margin. Āsv. V. 10, 28, however, has not ह्यवावाक्सिः, but इति तिस्रः.—
P. 169. l. 1. (12, 1.) यद्वा to पिबतं missing in B.—l. 15. (12, 2.) अनादेशप्राप्ती A. B. C.
अनादेश प्राप्ति Ca sec. m.—l. 20. (12, 3.) उचितफलप्रदानोपकंदकी Ca sec. m. *प्रदानेन
पापकंदकी B. *प्रदाने पापकंदकी A. C.—l. 25. इति टरेत्वं ॥ इती टै एत्वं B. इतीर एत्वं A. Ca.
इतीर एत्वं पररूपत्वं Ca sec. m.—l. 30. (12, 4.) The words from परस्त्रापिचया to दातारी
are supplied from the margin of Ca. B has the same, but omits परस्त्रापिचया
वयशीली. The same explanation occurs in Sāyana's Commentary on the Sāmu-
veda.—l. 34. शीर्षुशिश्रिहिशिचिचिभ्यः Unādi-sūtra. उदृशिरिहिशिचिभ्यः A. C. शीर्ष-
दृशिरिहिशिचिभ्यः Ca sec. m. दृशिरिहिशिचिभ्यः B 1. दृशिरिहिशिचिभ्यः B 2.—
P. 170. l. 7. (12, 5.) Sāyana seems to have read इषे for इषः of the Pada.—l. 10.
उकथं येवां ते ॥ उकथमेवां A. B. C. ते added in the margin of Ca.—l. 16. (12, 6.) दासयंतु-
पक्षयंतीति दासा उपक्षयितारः Ca sec. m. दासयंति उ दासा उपक्षयितारः A. दासयंति इति ।
उ दासा उपक्षयितारः C. दासयंति इति दासा उपक्षयितारः B.—l. 29. (12, 7.) क्लिचत्तौ च संभ्रा-
यामिति from the margin of Ca.—l. 32. (12, 8.) परस्परमवियुष्य ॥ परस्परं वियुष्य A. B. C.—
l. 33. सहैव वर्तमानत्वं B. स्वाहि च वर्तमानं A. C.—P. 171. l. 5. (12, 9.) श्चून्परिभूषयः Ca
marg. श्चून्परिभूषयः A. B. C.

P. 171. l. 8. (13.) विश्वामित्रपुत्रभस्त्रार्चमपिदेवताकम् added from B.—l. 9. The words
from विश्वामित्रपुत्र to the beginning of the first verse are omitted in B.—l. 17.
(13, 1.) वो युष्मत्संबंधिने A. B. C. नो अस्मत्सं Ca marg. नो युष्मत्सं B 2.—l. 18.
वृद्धतमं प्रभूतमिदं सुतिरूपं लोचशस्त्रादि चोक्त्यजातं A. C. वृद्धतमं इदं प्रभूतं लोचं B.—प्राचं
उच्चारयत B, and Ca sec. m. प्राचं उच्चारय A. C.—l. 28. (13, 2.) अघिः प्रकाशकलिन A. C.
प्रकाशकलिन B 1. अघिः प्रयोजकलिन B 2.—l. 30. From *हविषां प्रदातुलिन to इतिर्वह* only in
B, and in the margin of Ca.—P. 172. l. 5. (13, 3.) कासापरोधिनि A. C. काकोपरोधिनि B;
left out in Bm.—l. 7. यः is omitted in all the MSS.; Bm only reads अत एव सः
अघिः सर्वस्व नियंता खलु किंच यः अघिः etc.—l. 8. वो युष्मत्संबंधिनं B. चः संबंधिनं A. C.—l. 9.

आकृतिप्रदानेन Bm. °पुधानेन B. °सदानेन A. C. °पदानेन Ca sec. m.—P. 173. l. 20. (13, 7.) बलारोग्यप्रदं गवादिकं । बलारो-पदं गत्वादिकं A. C. बलीरोपादखं गत्वादिकं B. बलारोग्यपदं गत्वादिकं Ca sec. m.

P. 174. l. 8. (14, 1.) तस्य पित्वाद्गुदात्तत्वे धातुस्वरः । तस्य पित्वाद्गुदात्तत्वे धातुस्वरः B, and Ca, sec. m. तस्य पित्वाद्गुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः A. C.—l. 10. After इति A gives part of the explanation of the fourth and fifth verses, from शोचिषा दीप्त्या to मनसा अंतः. Ca had the same, but the superfluous passages were remarked in time, and partly cancelled by the copyist.—l. 26. (14, 2.) सदिरप्रतिरिति A 2. Ca. सदिरप्रतिरिति B.—P. 175. l. 8. (14, 4.) चइति B, and Ca sec. m. चइति A. C.—P. 176. l. 13. (14, 7.) चकमे etc. The whole grammatical explanation omitted in B.

P. 176. l. 19. (15.) कात्थ उत्कील° Ca sec. m. कात्थोत्कील° A 2. Ca pr. m. M 1: deest in B. Cf. Anukr. M. p. 15.—°गोचोत्पन्न च° । °गोचोत्पन्नो° MSS.—P. 177. l. 26. (15, 3.) उरित्त्वगुपुत्तो । उदित्त्वगुपुत्तो A. B. C.—P. 178. ll. 4 and 11. (15, 4.) The MSS. of the Comm., excepting Bm, read दीदिहि (l. 11, Ca has दिदीहि), but Sāyana explains दिदीहि.—l. 9. इत्विह इः inserted from C.—l. 13. सुभगाश्च । सुभग मंच A 2. Ca. मंच B. Cf. Ganap. 28, 14; Rv. Bh. I. 36, 17. 48, 9. 92, 15. 112, 25; X. 116, 2.—l. 24. (15, 5.) सन्निः संनिचदः A. B. सन्निः संभक्ता सं[त]जनीयो वा यदा सन्निः संन्नातः खं संनिचदः C.—l. 26. धान्यादिकं B. धान्यादिकं A. धनादिकं C; Ca marg. adds गंत्र्यादिकः after रथो.—l. 29. सन्निः वस स्वप्ने B. वस स्वपि A. सन्निः वसन्तिः स्वतिर्वा किन् जिह्वुन्नावात् द्विवचने वस स्वपि Ca.—In the third Ashṭaka Ca must generally be taken as the sole representative of the C class, because the text of the other C MSS. was mixed by the copyists, and sometimes taken from C, sometimes from A. The other C MSS. are therefore of little value for determining the original text of Sāyana; and, except where the contrary is stated, C is henceforth to be regarded as the mark of Ca.—P. 179. l. 3. (15, 6.) तथा मर्तस्य शत्रोर्दुर्मतिः A. B. तथा मर्तस्य मनुष्यस्य अस्य दुर्मतिः C. अस्य being a correction (sec. m.) instead of शत्रो as it seems.—l. 4. पा पान इक्षितस्य A. B. पाने प्यायतेर्दुर्लुगस्य ऋषि शपो लुगभावश्छांदसः पा पान इत्यस्य C.—l. 6. आमंचितस्याविव्यमानवस्त्वेन । आमंचितस्याविव्यमान A. आमंचितस्याविव्यमानत्वेन [विव्यमानत्वेन added in marg.] C. आमंचितस्य विव्यमन्नत्वेन B.—उत्तरत्वाभावात् A. C. °भावेन B.

P. 179. l. 24. (16, 1.) तस्त्वामित्वात् omitted in B.—P. 180. l. 3. (16, 2.) पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संयामेषु । पृतनासु सेनासु तद्वक्षितेषु [तत् कुरक्षितेषु Bm] संयामेषु B. पृतनासु सेनासु तत् कुरक्षितेषु क्षितेषु संयामेषु A. पृतनासु [सेनासु क्षितेषु marg.] सेनोपलक्षितेषु संयामेषु C.—l. 4. The words between आत्मनो and आत्मनो wanting in A. B.—l. 9. उत्तरपदादेपुलं वेति A. B. C. उत्तरपदादेच पुलमिति Mahābhāshya VI. 3, 109, 5.—l. 32. (16, 4.) पुरोडाशादिहविर्भारस-हनशीलः A. B. °हविर्भागस्य सहनशीलः C.—l. 34. यदा विश्वानि to पूर्ववत् taken from Ca, where it stands immediately after आनयति, but is struck out by a later hand.—P. 181, l. 4. विश्वानि to the end only in Ca prima manu.—l. 9. (16, 5.) Cā inserts अदानाय after दारिद्र्याय.—l. 10. From तथावीरतायै to विश्वास्मान्निदे omitted in A. From अवीरशब्देन to मा कुप तथास्मान् omitted in B.—l. 13. द्वेषां च । द्वेष्य B. द्वेषा च A. द्वेषान् C.

- P. 182. l. 11. (17, 1.) After घृतनिर्लिक् C pr. m. has निर्लिगिति रूपनाम। दीप्त रूपः. Cf. Rv. Bh. II. 35. 4.—l. 14. बाहुजकत्वात् कुः ॥ बाहुजवा कुः A. C. बाहुजवात् कुः C sec. m.; B has चञ्चते धेभिरिति वा ॥ all the rest wanting.—l. 30. (17, 2.) चन्मत्थयनांतोदात्तः A. C. चन्मत्थयानो वत्थयनांतोदात्तः may have been the original text. B omits the grammatical explanation of this verse.—P. 183. l. 5. (17, 3.) प्रजामेका etc. The passage is partly corrected after the text of the Ātharvāna VIII. 9, 13, where, instead of the first रचति, we read विन्वति. प्रजामेका रचत्यूर्वजमेका रचन्न तमेका रचतीति A. C pr. m. प्रजामेका रचत्यूर्वमेका च तामकारचतीति C sec. m. From यद्वा to तामिषो left out in B.—l. 22. (17, 4.) वार्त्ताहारी C. वार्त्ताकारी A. अन्नकारी B 2. वान्नकारि B 1.—l. 23. दीङ् Dhātup. 26, 25. द्वी A. B. C.—l. 26. पादादित्वात्त्र निघातः ॥ पादादित्वात्त्रिघातः A. B. C.
- P. 185. l. 7. (18, 2.) संप्रसारणबन्धीयस्त्वानिवृत्तिः A. C. संप्रसारणबन्धीयस्त्वानिघातः B; cf. Mahābhāṣya VI. 1, 17, 2.—l. 17. (18, 3.) वंदमानस्त्वां सुवन्नहं C. वंदमानस्त्वं वंदनमहं A. वंदमानस्त्वा वंदमानेहं B 1. वंदमानोऽहं B 2 sec. m. वंदमानस्त्वां वंदनं क्रियमाणोहं Bm.—l. 18. तावदेहि A. C. Bm. तावदेहि B.—l. 19. इध्मः B. इध्मं C. इध्म A.—l. 32. (18, 4.) विश्वामिषयोचोत्यन्नेषु (विश्वामिषि० misprint) from C.—l. 33. एक एकस्मिन्बहुवचनं A. एकः व्यकस्मिन्बहुवचनं B. एकस्मिन्बहुवचनं C.—l. 35. शं रोगाणां शमनमस्मासु C. शं रोगाणां यं शमनं चास्मासु A. शं रोगाणामुपशमनं चास्मासु B.—योर्भयानां यावनं मिश्रणं C. योर्भयानां अमिश्रणं A. योः भयानां अमिश्रणं B.—P. 186. l. 5. Read मृजूष ॥ मृजूषु A. B. C.—l. 7. अदिशदि०; C inserts before it - - इद्रव्रजोविधि.—l. 8. युक्तं करणे A. B. कृत्करणं C.—l. 14. (18, 5.) उत्तमं धनं A. C. Bm. उत्तमं B.—l. 16. खलु भवसि. भवसि added from the margin of C.
- P. 187. l. 10. (19, 2.) प्राप्तिर्धनेः सह सन् C sec. m. प्राप्तिर्धनेः सह A. C. प्राप्तिर्धनेः B.—l. 18. संयामयतेरेव C. सम्भामयतेरेव A. सम्भामयतेरेव B.—l. 28. (19, 3.) खोतो यस्त्वया रक्षमाणः C. खोतः स त्वया रक्षमाणः A. खोतः त्वया रक्षमाणः B. खोतः यः त्वया रक्षमाणः Bm.—l. 30. अभिमतफलप्रदाने शक्तिमुच्छोः A. C. Bm. अभिमतत्वात् फलप्रदानशक्तिमुच्छोः B.—l. 31. प्रभावे महिम्नि A. B. C adds ऐश्वर्ये.—l. 33. इत्युठवलोपः C. इत्युठ लोपः A. इत्युठं लोपः B 2. इत्युठवलोपः B 1.—P. 188. l. 13. (19, 4.) देवानिह ॥ देवमिह A. B. C.—l. 25. (19, 5.) भवामीति A. C. Bm. भवानीति B.—l. 26. अक्षणीषु ॥ अक्षणीषु A. B. C.
- P. 189. l. 6. (20, 1.) सजोषसः परस्परं संगता भूत्वा A. B. सजोषसः सह प्रीयमाणाः संमिलिता भूत्वा C.—l. 21. (20, 2.) After जिह्वाः B reads स्वाहिकादिभेदेन चिप्रकारा जिह्वाः; C has पूर्वीः [देवानां जिह्वाः स्वाहिकादिभेदेन चिप्रकाराः यद्वा अयो वा अपयो ह्यो वै देवानां कथवाहनः पितृणां सहरथा अथमुराकामिति अतिरपिषिविध्यात् जिह्वापिविध्यं] यद्वा देवानामुदरपूरयिष्यः etc., the words between brackets being marked as a later addition, though they stand in the text.—l. 33. (20, 3.) After अर्धमरहितस्य तव सं० C inserts अथ तैत्तिरीयेऽमुतस्य धर्मेति पाठानुचरता अपि भूरीत्यापिष्या धाम - - - ह्ये निर्दिष्टत्वान्दनुसरिणं पूर्वं भाष्यकृतो व्याख्यातवतः. The whole passage, however, is marked as a later addition (sec. m.), though it stands in the text.—l. 35. अपेक्षितफलप्रदविषयाणां A. B. अपेक्षितफलप्रद (किं फलं अपेक्षितं इति पृष्टा बंधवो येन तादृशं अनुग्रहं) विषयाणां C. It seems that many marginal notes existed in the original codex.—P. 190. l. 1. संप्रयुयुजिरे A. B. संयुयुजिरे C.—l. 3. याम ॥ यामु A. B. C. See Dhātup. 23, 12.—l. 17. (20, 4.) युषस्य हंता A. B. युषस्य पापस्य हंता C.—P. 191. l. 5. (20, 5.) एवमेकस्मिन्पादे आकारादटि परतः वकारस्य इत्यधत्पूर्ववर्णानुनासिकादेशा उन्नेयाः C. एव-

मेदस्येति चकारादिति फलः । अकारखालधत्वपूर्वसवर्णानुनासिका उच्यते । A. अकारखालधत्वादे चकारा-
 रादिति वः ॥ अकारखा added in B 1) त्वपूर्वसवर्णानुनासिका उच्यते । (उच्यते B 1) B.
 P. 191. l. 22. (21, 1.) प्रथमः प्रथम ख्याने प्रथतेऽस्मान्नितीयाद्य A. प्रथतेऽस्मात् द्वितीयाद्य C.
 प्रथमः प्रथतेऽस्मान्नितीयाद्य B.—l. 29. (21, 2.) स्वायत्तधर्मके added from B, and C pr. m.—
 खनि C. खने A. B.—l. 30. मेदसो मेदोरूपस्य C sec. m. Bm. मेदसो अपाकूपस्य C pr. m.
 मेदसो मेदोपेताः मेदसो मेदोरूपस्य A. B.—P. 192. l. 10. (21, 3.) संती भवो भवे कंदसीति ॥ संती
 भवः तच्च साधुरिति चाभावकंदसीति A. संती भवः तच्च साधुरिति वा भावे (भवे C pr. m.) कंदसीति
 C. B. Cf. Rv. Bh. I. 15, 12.—l. 33. (21, 5.) यद्वा to चोर्तति added from C.—P. 193.
 l. 3. अटि ङित्वादात्मनेपदं A. B. C pr. m. कुटि ङित्वादात्मनेपदं C sec. m. Cf. Pān. I. 3,
 12.—l. 7. At the end of the 21st Sūkta A, and B, but not Bm, have खिलं. C omits
 the word खिलं, and has instead ब्राह्मणानुसंहितमिदं सूक्तं तच्च ब्राह्मणं पदव्याख्यानात्मकं न भवतीति
 नाच लिखितं.

P. 193. l. 11. (22.) सप्रणवं A. C. सप्रणवां B, and Āsv.—l. 17. (22, 1.) सोमं कामयमानः
 इंद्रः यस्मिन्नपी सुतं B. सोमं कामयमान यस्मिन्नपी जतं सुतं A. सोमं कामयमानः इंद्र यस्मिन्नपी जतं
 सुतं C.—l. 19. तमत्वं वेगवशदत्तनशीलं C. यंतसत्वं वेगवशदेतनशीलं A. तं अत्वं वेगव श्रादत्तन-
 शीलं B. तं अत्वं अत्वंवेगवश्रात् अत्तनशीलं Bm.—After अश्वमिव C inserts यद्वा सहस्रिणामिति
 वाजविशेषणं सहस्रसंख्याकं, the strokes always manu sec.—l. 30. (22, 2.) After आहवनी-
 यादिरूपतया C inserts द्वाहपाकादिकर्तृत्वयोः.—l. 33. इतवानसि त्विषो added from Ca.—
 P. 194. l. 6. Sāyana gives, as usual, असुन् for असिः Un. IV. 232.—l. 17. (22, 3.)
 इति धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः A. B. इति धिष्ण्याः प्राणाः । यद्वा धिषणा कुतिः तद्देहाः
 प्राणाः । ये धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः C.—l. 17. The text is given from the Sat. Br.
 The MSS. of the Commentary read, ते हि सर्वा धिय इष्णति या रोचने परस्तातामिष
 सचते या रोचन इति रोचनो ह (यिचनो हे B) A. B. ते सर्वधियं (ते हि सर्वे धियं pr. m.)
 रुष्णति । तामिष सचते या रोचन इति रोचनो ह C.—l. 24. °धर्षसि° Ca. °धरर्षसि° B. °धर्षसि°
 A 2. °वर्षसि° Un. IV. 107.—l. 25. °प्रस्वादयः ॥ °प्रस्वत्वादयः A. B. C.—l. 32. (22, 4.)
 With the exception of the words पुरीषमर्हतीति पुरीषे भवा वा, which are added after
 पुरीषासः, the whole passage as far as सजोषसः has been given from C. A omits the
 whole as far as सजोषसः. पुरीषासः सिकतासंमिश्राः चित्वाः अपयः प्रवणेभिः मृत्खननसाधनभृति-
 रभ्यादिभिः सहिताः सजोषसः B.—l. 34. प्रयच्छतां A. C. प्रयच्छतां B. प्रयच्छत् A 2. प्रय-
 छ(ह sec. m.)त्विति शेषः Ca.

P. 195. l. 27. (23, 1.) जूरी घूरी हिंसावयोहान्योः । अत्येन शत्रुप्रत्ययः ॥ जूरीमुरी हिंसावयो-
 हान्योः etc. C pr. m. जू अत्येन शत्रुप्रत्ययः A. B, and C sec. m.; but there would not be
 a अत्ययः, if शत्रु were added to जू; nor could the ऋ be explained without the addi-
 tion of वज्रं कंदसीत्युत्वं. Cf. Rv. Bh. I. 117, 7.—P. 196. l. 2. (23, 2.) अजुहुतां C. Bm.
 अजुहतां A. विजुहुतां B.—l. 8. The words from रेवत् to अचके taken from C. B omits
 all from रेवत् to यतिगंधनयोः.—l. 12. युयुवां चिति भोजनमुषेण उप्रत्ययः C. युयुवां चिति भोज-
 नमुषेण प्रत्ययः B. युयुवां चिति भोजनमुषेण प्रत्ययः A. The sūtra could not be found.—
 l. 13. स्वं स्वमभिमतं C. स्वं स्वं एतं A. B.—देशं left out in A 2.—l. 19. (23, 3.) मयनसाध-
 नत्वेन ॥ प्रयनसाधनत्वेन A. प्रयन° B. मयन° C.—l. 21. हे देवमवः. C adds आत्मन आसं चणं —

1. 23. गुद्गोर्गुणधितिं Ca. गुणाधिति A 2. B. Cf. Rv. Bh. III. 9. 9.—l. 35. (23, 4.) मनुष्य-
संचारं C. मनुषयमंचारणे B. मनुष्यसंचरणं Bm. In A the passage is omitted.

P. 197. l. 11. (24.) गाधिवो A. B. C. गधी पुवो Bm.—l. 23. (24, 1.) अस्व सुम्बिकरण-
स्वादीखिले न भवतः C. अस्व सुम्बिकरणस्वाले न भवतः A. अस्वानुम्बिकरणस्वाले न भवतः B.—
l. 24. अस्मात्कृच्छार्थे ॥ अस्मादकृच्छार्थे MSS.—l. 29. (24, 2.) यज्ञेषु प्रीतिमान् ॥ यज्ञेषु inserted
from C. Bm.—l. 30. रक्तायामीडायां ॥ रक्तायां inserted from C.—P. 198. l. 2. (24, 3.)
अपि मम मत्संबन्धिन्यस्मिन्ने ॥ अपि त्वं मम संबन्धिन्यस्मिन्ने C. Bm. अपि मम संबन्धिन्यपि A. B.—
l. 3. वृन्नुक्षुजागृभ्यः ॥ जागृभ्यः A. B. स्वजागृभ्यः C.—l. 10. (24, 4.) उक्तविषयं A 2. B. उतवि-
षयं Bm. Ca. तद्विषय Ca sec. m.—l. 20. (24, 5.) शिञ् Dhātup. 27, 3. शिञ् A. B. C.

P. 198. l. 30. (25, 1.) तनयोऽसि. C pr. m. has after it यावापुधिवीभ्यां वा एवं जातौ
देवाः पर्यगृह्णन्ति अतः जातस्यापिः परियहाज्जनीवन्तयोर्मातुलं इत्यर्थः.

P. 200. l. 14. (26.) उध्वनसस्तोमेन Ḍsv. उध्वनसोमेन A. B. C.—l. 22. (26, 1.) विश्वानरो
ऽपिः ॥ विश्वानरः कश्चि C. विश्वानरः कश्चि B. विश्वानरः कश्चित् Ca. A.—P. 201. l. 6. (26, 2.)
यद्वा स्वदःशब्देनाध्या लक्ष्यते B. यद्वा स्वशब्देन द्वां लक्षते A. यद्वा स्वदशब्देन तद्वां लक्ष्यते C.—l. 19.
(26, 3.) A omits all between प्रतिदिनं समिध्यते and अयंजन् in verse 4.—l. 20. जातोऽश्वः
B. आत्वजातोऽश्वः C. जात्यश्वः Bm.—P. 202. l. 2. (26, 4.) चाश्वयंति C. Bm. बांश्वयंति A.
B.—l. 3. Read तवेर्निक्षेति A. B. तवेर्निक्षिति C. Un. l. 49 is तवेर्निष्ठा; Sāyana has changed
it to explain the accent. Cf. Rv. Bh. l. 35. 4.—l. 4. पुषु सेचने ॥ पुषु सेचने C. पुषु संधाने
A. B.—l. 29. (26, 6.) मावतं तेजो याचामहे. C pr. m. has after it यद्वा व्रातं व्रातं वारकं गणं गणं
मवतां सप्त गणान् श्रीजो वनं याचामहे.—l. 36. वज्रव्रीही ॥ उत्तरवज्रव्रीही A 2. B. Ca. उत्तरपद्-
वज्रव्रीही Ca sec. m. Cf. Rv. Bh. II. 34. 4.—द्विद्विद्विभ्यां कित् A 2. B. द्विद्विद्विभ्यां कित्
Ca. Cf. Rv. Bh. III. 27, 7, and Un. III. 116.—P. 203. l. 8. (26, 7.) व्यभजत आदित्यं
तृतीयं (द्वितीयं sec. m.) C. व्यभजत । आदित्यं तृतीयं A. B. अपितृतीयं added in B 2 marg.
See Sat. Br. X. 6, 5, 3.—l. 9. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् A. अवणमनना-
दिसाधननिरपेक्षेण स्वभावत एव साक्षात् C. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् B.—l. 11.
भोगाश्वकं A. C. भोगार्थकं B.—l. 12. अभिधाय वाख्यात्मनांतरिक्षाधिष्ठातृतां inserted from
C.—l. 36. (26, 8.) अर्चनीयं. C adds after it निरतिशयानंदलक्षणं.—P. 204. l. 2. सर्वजगत्
पर्यपश्यत् । परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत् C. जगत् पर्यपश्यत् सर्वतः प्राप्ततयादर्शत् B. Bm. In A
the passage is omitted.—l. 15. (26, 9.) न कदापि A. C. न क्वापि B; Bm has अक्षीय-
माणमविच्छिन्नं.—उत्सं सुप्तोपममेतत् उत्तमिव C pr. m.—l. 20. अस्मादुदियमिगृद्विभ्यः A.
अस्मादुदियमिगृद्विभ्यः C. अस्मादुदियमिगृद्विभ्यः C sec. m. अस्मादुदियमिगृद्विभ्यः B. अमि
is added here as the radical of अंस.

P. 204. l. 37. (27.) तिष्ठः सामिधेयः inserted from C, where however the words were
struck out sec. m.—P. 205. l. 4. (27, 1.) After अंचति C adds जारयति.—l. 10. In-
stead of ई. ५. read तै० सं० ३. ५. ७. ४. The quotation does not occur in the Taitt. Br.
III. 5, 2, where this verse is explained.—सुंक्षुयुरिति. Ca pr. m. has after it आपिच-
पत्ते । हेऽने वत्सवर्द्धमभिषयोऽभिगतदीप्तयो हविष्यंत आसादितैश्चपुरोडाशादिभिः सहिमा वाजा अत्रानि
समिञ्चणानि घृताभ्यां जुहुवा सह प्रक्रन्त्ये । प्र यो वाजा इत्यन्वाहासं वै वाज इति देवान् [i] देवत्वं ।
समानमेव्यत्.—l. 20. (27, 2.) Ca adds at the end यद्वा उभयत्र कृदक्षीवनिपायति वणिप्.—
l. 31. (27, 4.) शोचिष्णः ज्वालाकेयः C. शोचिष्णः दीप्तज्वाजः B. Bm. In A no explana-

tion is given.—l. 34. याञ्चार्यः । याच्यार्षः A. B. याञ्चार्यः C.—P. 206. l. 3. (27, 5.) शोधनं
येनेति A. C. Bm. पुनशोधक इति B.—l. 20. (27, 7.) अस्माद्दिविदिभिः कित् Ca. अस्माद्दिवि-
दिभिः कित् A 2. अस्माद्दिविदिभिः कित् B. See above, III. 26, 6.—P. 207. l. 12. (27, 10.)
वशः कित् A 2. Ca. वशेः कित् B. The latter is Sâyana's own reading. Cf. Rv. Bh.
III. 11, 2. 15, 3.—l. 27. (27, 12.) बुन्प्रत्ययः Ca pr. m. बुन्प्रत्ययः Ca sec. m. बुन्प्रत्ययः
A 2. बुन्प्र B.—l. 28. निस्वरः Ca. निस्वरः A 2. B. Cf. Un. V. 29.—l. 36. (27, 13.) वृषु
सेचने Dhâtup. 17, 56. वृषी सेचने A. B. वृष सेचने C.—P. 208. l. 4. (27, 14.) तदत् C.
तदतो A. B.—l. 10. (27, 15.) वृषणो वृषाणो A. वृषाणो omitted by B. C.

P. 208. l. 20. (28.) स्विष्टकृता Ca pr. m. Âsv. * स्विष्टकृतं A 2. B. Ca sec. m.—P. 209.
l. 13. (28, 3.) तिरोहिते सति. Ca pr. m. adds पूर्वेषुसुतीयसवनेऽभिपुतं परेषुः प्रातःकाले ह्यमा-
नमीदृशं सोमं.—l. 23. (28, 4.) माध्यंदिने मध्यंदिनसंबंधिनि ॥ माध्यंदिनसंबंधिनि A. B. C. मध्यं
Ca sec. m.—P. 210. l. 5. (28, 5.) अक्षिति तच्च नामुवर्तनात् ॥ अक्षिति तच्चामुवर्तनात् A. In C
अक्षिति is left out, but supplied in the margin. In B all is wanting. The quota-
tion seems to refer to Pân. V. 3, 48.

P. 210. l. 28. (29, 1.) प्रजननमप्रिजननसाधनं C. Bm. प्रजननमप्रिदेवजनसाधनं B 1.
प्रजननमप्रेज्वलनसाधनं B 2. प्रजननसाधनं A.—P. 211. l. 18. (29, 3.) अधोमुखं MSS.
मुखी?—l. 21. उत्तरवेद्या उत्पन्नो added from B.—P. 212. l. 11. (29, 5.) मनसा वाचा चैक-
विधमिध कर्म कुर्वीणं inserted from C.—l. 14. अपिपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरकतूनां A. C. अपिपूर्वक-
त्वात्सर्वमुत्तरकतूनां B. उत्तरकतूनां Bm.—l. 30. (29, 6.) यामन् यामनि वेगगमने A. C. Bm.
यामन् खनविगेनिवेगगमन B 1. यामन् यानि विशेपवेगगमने B 2.—l. 32. तुषानि च A. C. तुषा-
नीच B. तुषानिच Bm.—l. 32. दग्धस्थानानि C. दग्धस्थानानि A. तदश्च (तदतश्च B 2. दश्च Bm.
तदश्च Bm sec. m.) स्थानानि B.—P. 213. l. 16. (29, 8.) उत्तरवेद्या नामी B. उत्तरवेद्या नामी
A. C. Bm.—l. 17. मुकृतजन्वोपभोगस्य A. C. मुकृतजन्वोपभोगस्य C sec. m. कृतजन्वोपभोगस्य B.
कृतजन्वोऽ Bm.—l. 27. (29, 9.) The words धुनोति कंपयतीति धुनोऽपिः । एवंविधं are added
from C. In A these and the following words are omitted.—P. 214. l. 10. (29, 10.)
यद्वा to वर्धय wanting in B. After यद्वा C pr. m. has गृ शब्दे । गृणंतीति गिरः स्रोतारः ।
पाठः.—l. 29. (29, 11.) पा रचणे यद् गती पातिः क्तिन् A. पा रचणे पद् गती वा खंतः क्तिप् C
pr. m.; वा is struck out sec. m. पा रचणे पद् गती पातिः क्तिन् B.—l. 36. हभृक्षुसुस्य इति
ईमनिन् A. B. C. Un. has हभृक्षुसुस्य हमनिच. Cf. Rv. Bh. I. 55, 2, where वरीमन् is
said to be formed by the स्त्रीणादिक ईमनिप्रत्ययः. From the root सू. सवीमन् is
formed.—P. 215. l. 18. (29, 13.) अयुवः etc.* The etymological explanation is given
only by C. In A all from दस्यु to संरभंते is wanting. B has अयुवः चंगुलयः समीचीः
etc.—l. 19. हर्षाद्दुहोर्षंति शब्दं कुर्वंति A. Ca. हर्विशब्दं कुर्वंति B. हर्विशब्दं कुर्वंति Bm.—
l. 20. हर्षाद्दुहोर्षंति C. हर्षंते घोर्षंति A. B. हर्षंते Bm.—P. 216. l. 32. (29, 16.) ध्रुवं यथा
भवति etc. Ca has ध्रुवं यथा भवति तथा (अयाचीः । उतापि च ध्रुवमशमिष्ठाः यच्च श्रांतं परिसमाप्तं
कृतवानसि) अस्माभिर्दृष्टानि हवीर्षि प्रापय अशमिष्ठाः, the parentheses are from a later hand.—
l. 33. त्वमकारिष्ठाः Ca. त्वमकारिष्ठाः A 2. B. त्वं ध्रुवं अकारिष्ठाः Bm.

P. 217. l. 23. (30, 1.) प्रयांसीतराख्यपि. C adds after it धानाकरंभादीनि.—l. 28. सोम-
पद्स्रोतरवाक्सी A. B. सोमपद्स्रोतरवाक्सी C.—P. 218. l. 4. (30, 2.) तस्मात् ॥ यस्मात् A 2. B.
Ca. M. I.—l. 7. In Bm three leaves are wanting, from the end of 30, 2 to the end

of 30, 9.—l. 16. (30, 3.) वृषभ कामानां वर्षक हे इद्र यस्त्वं omitted in C.—l. 19. After तुविकूर्मिः there is a lacuna in A. B, which is supplied by Ca in the following way: संयामि जानाविधकर्मणां कर्ता अघामान् शुशुविषयहिंसावान् भवतीति शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे वृषभ कामरणां वर्षक अत एव उयः etc. The passage, however, has been given according to C 2.—l. 32. (30, 4.) अच्युतानि अच्युतरहितानि C. अच्युतानि अच्युतरहितानि B. अच्युतानि, रहितानि A.—l. 35. अनुकूलाः from Ca.—P. 219. l. 2. हंतोति A. C. जिघ्रतीति B.—l. 14. (30, 5.) करोषीति यावत् ॥ करोषीति यत् A. B. करोषीति यत् C.—l. 15. लोके प्रसिद्ध एव C. लोके प्रसिद्धः प्रभावः A. B.—l. 25. (30, 6.) श्वूनभिलक्ष्य A. C. अक्षानभिलक्ष्य B.—l. 26. हिंसन् added from C.—l. 27. पलायनपरांश्च A. B. पलायनपरायणांश्च C.—l. 30. प्राप्ति आभाह्रास्त्रस्य B 2. अह्रास्त्रस्यस्य B 1. प्राप्नोति अभ्याह्रास्यस्य A. प्राप्ति आभाह्रास्त्रीयाम्य C.—P. 220. l. 3. (30, 7.) निरंतरमैश्वर्यं A. B. निरतिशयमैश्वर्यं C.—l. 17. (30, 8.) यद्वा by conjecture.—l. 18. क्वचिदसुरं. C adds स्वाप्त्रं वृत्तं.—l. 25. कृणु शब्दने A. B. कृणु संशब्दने C. कृणु शब्दोपकरणयोः Dhātup. 28, 45.—l. 31. (30, 9.) अपारां. C has after it दूढंरुपारां, i.e. दूरपारां.—भूमिं सामनां समानां C 2. भूमिं सामानां Ca. भूमिं सामनां B. भूमिं समेनां A.—l. 32. यद्वा सम एव साम A. C. B 2 sec. m. सम एव सामनुः B 1. यद्वा सम एव सामनुः B 2 pr. m.—l. 33. Read यद्देव, so has A 2, and the Sat. Br. यद्देव Ca. यद्देव B.—एतिः A 2. B. Ca. एभिः Sat. Br.—तस्माद्देव साम इति C. तस्माद्देवसमे A. B. तस्माद्देव वव साम C 2. समोऽनेन सर्वेण तस्माद्देव समेति Sat. Br.—l. 34. सामनः ॥ सामना B. Ca. समाना A 2.—सास्यवतीं B 2. C. सास्यवतीं Ca. सास्यवतीं A. B 1.—l. 35. तथांतरिचं to आगच्छन्तु only in C; but also Bm after the lacuna, mentioned above, has तरिचं अधारयत् किंच वां यावापुषिवोरवस्थितौ etc.—P. 221. l. 2. सम एव सामः C. सम एव सामं A. B.—l. 3. इय गती ॥ इयु गती A. B. इषि गती C.—l. 5. संभु संभन A. B. संभु रोधन C.—l. 7. क्षिप धातोर्ह्रस्वस्य B 2. क्षिपधधातोर्ह्रस्वस्य B 1. क्षिपधधातोर्ह्रस्वस्य A. क्षिप ह्रस्वश्चेति क्षिप धातोर्ह्रस्वस्य C. Cf. *Un.* II. 58.—l. 14. (30, 10.) पुरा हंतोसव वज्रप्रहारात्प्राक् A. B. एतादृशो मेघः पुरा हंतोः हननात् तव वज्रप्रहारात्प्राक् C.—l. 15. विशिष्टो C. विशिष्टो A. विशिष्टो B.—l. 20. धमतिर्गतिकर्मा. C has after it मुरः हननात्प्राक् विश्वधमगच्छत् तं हत्वा गतिर्गमयितुमार्गान्निति.—l. 21. After वच्यते C adds यद्वा गोर्जास्यैववचनं गवां व्रजो गोष्ठभूतो वलो नामाकरोद्दिद्रुः तं पुष्यतं शब्दायमानास्ता गावोऽभ्यगच्छते आह्रास्यते etc.—P. 222. l. 1. (30, 11.) After भावः Ca adds यद्वा संगतानि वाजानम्लानि अंतरिचादाहृथास्मानमि प्रापयेति शेषः.—l. 13. (30, 12.) सुमुधाङ्गृधिभ्यः क्व *Un.* II. 24. सुमुधाङ्गुभ्यः क्व A 2. सुमुधाङ्गुभ्यः क्व Ca. सुमुधाङ्गुधि घृतशीरादिकं सामे सर्वमेतं विश्वं स्त्रिया यागं विभोजनायिद्रु अदधात् उभ्यः क्व B.—l. 21. (30, 13.) Between वि and वस्तव्याः Ca adds पाठ । अन्तोः राविः यामन् यामनि निर्गमने सति विश्वस्तव्यास्तमांसि विवासनवत्या उषसः. It is one of the many marginal notes which have been inserted in the text of Ca, but which do not occur in the other C MSS.—l. 22. उषःकालः Ca. Bm. अकाल A. अकालि B. C.—l. 23. आगत उपैति नदर A. B. C. आगतः तदा Ca.—l. 24. After इद्रस्य त्वे Ca pr. m. adds यद्वा महिना महिन्वा युक्तः आगादिति संबंधः तानीद्रुल्ल कर्म कर्माणि मुकता सुष्ठु कृतानि पुष्णि वल्लनि विच्यते पाठः.—l. 34. (30, 14.) ययस्मादुदकात्स्वाप्तं स्वादुतरं संभृतं स्त्रियं संपादितं Bm. ययस्मादुदकात्स्वादुतरं संभृतं संपादितं A. ययस्मादुदकात्स्वाप्तं स्वादुत्वकरं संभृतं स्त्रियं संपादितं Ca. यया स्मादुदकः स्त्रिया तस्मादुत्वकरं संभृतं स्त्रियं संपादितं C. ययस्मादुदकात्स्वात् स्वादुतरं संभृतं स्त्रियं संपादितं B.—P. 223. l. 13. (30, 15.) बुष्टमा-सुधांनि B. Bm. बुष्ट माधानि A. C. बुष्टशब्दायमानाः माधानि Ca.—l. 15. इह इहि वृह इहि

पुष्पो C. वृद्धिः वृह वृह वृद्धी A. वृह वृद्धि वृद्धि वृद्धी B.—l. 19. After रिपवः A. B have, रपवच-
वसिचक्ते; Ca रपवसिचक्ते; C पच वचसिचोपधाया; B 2 sec. m. रप हिंसायां. Might it be
रप वचसि चक्ते?—l. 29. (30, 16.) After नय Ca adds श्रुत्वा वयं नय, and after श्रुत्वे it
adds मृ अचणे इत्यस्य कर्मणि षटि व्यत्ययेन श्रुवः मृ चिति श्रुः प्रत्ययः धातोः मृ इत्यादेशः.—P. 224.
l. 5. (30, 17.) कियतोऽनिर्घायमाण° C. कियतोभिर्घायमाण° B. किंघयो । भिर्घायमाण° A.—
l. 21. (30, 18.) Read यथादा, so has B. यदा A. C.—l. 22. After भवेम Ca adds
यद्वा हे ऋणेतः स्वस्येऽस्माकं च । जितस्त्वं यदा महति बह्विण इवीरूपाय्यन्नाणि समासीदसि तदा
वयं बृहतो महतो रायो धनस्य संभक्तारो भवेम.—l. 35. (30, 19.) गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुच्° C. B and
Un. III. 16. गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुच्° Ca. A.—P. 225. l. 1. सीयुट आर्धधा° A. सीयुट आर्धधा°
B. C. सीयुटः सलोपः आर्धधा° B 2 sec. m.—l. 13. (30, 20.) प्रख्याने । क्रिप Ca. प्रख्याने ।
क्रिप A. प्रख्याने B.—l. 19. (30, 21.) विदारय before आद्रियस्व Ca.—l. 31. (30, 22.)
अस्मिभरं ॥ तस्मिभरे MSS.

P. 226. ll. 15-20. (31, 1.) श्वासद्वहिरित्युच्यते B. All between is left out. In C,
but not in Ca, the Commentary on verse 1 and part of verse 2 is omitted.—l. 21.
पुषो भवेदिति B. Ca. पुषो पुषो भवेदिति A°. Cf. Manu IX. 127.—l. 22. नप्यं नमृभवं पिंड-
दानादिकं कर्तव्यतया गात् गच्छति B. Bm. नप्यं नप्यारं पीचं गात् गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्वीका-
राद्गीहचं नमृभवं पिंडदानादिकं कर्तव्यतया गात् गच्छति A. Ca. After गच्छति A and Ca add
कर्तुंके पिंडदानादिकं गच्छतीत्यर्थः पाठः.—l. 24. तत्पतिं ॥ यत् पतिं A. Ca. वितृपतिं B. Bm.—l. 25.
All from यस्मिन्विषये to यस्या दुहितुः is left out in B.—l. 28. तथा स्वशरीरं A. C. तस्यां
स्ववीर्यं B. Bm.—P. 227. l. 7. (31, 2.) तु तुरीयकं Ca. तुरीयकं A. तु तुरीयकं B.—l. 8.
वह्निं । अर्वाहः स्त्री वह्निः पुमान् स्वभार्याया वोढुत्वात् अर्वाहस्य वह्निः A. Ca. वह्निः स्त्री वह्निः पुमान्
स्वभार्याया वोढुत्वात् अर्वाहस्य B. Cf. Durga's Commentary on Nir. 3, 6 : वह्निं च वधा
वोढारं पुत्रं अर्वाहं चावोढीं स्त्रियं । तयोर्द्वयोरपि वोढुवोढयोः पुत्रयोरन्यतरः etc.—l. 20. जनेर्लोचि ॥
जनेर्लोचि B. जनेर्लोचि C. जने लीटि A.—l. 26. (31, 3.) कं पमानो B. कं भ्राजपमानो Ca. कं
भ्राजपमानो A.—P. 229. l. 46. (31, 7.) वृद्ध निरासे A. C. मुद् चरणे B.—l. 18. सर्वेधातो°
B. C. सत्तीतो° Ca. सत्तीतो° A.—l. 25. (31, 8.) सर्वमिति प्रतिमानं प्रतिनिधिः ॥ प्रतिनिधिः
सर्वमिति प्रतिमानं A. Ca. सर्वमिति प्रतिमानं B. C.—l. 30. मन्त्रत्ययः A 2. मन्त्रत्ययः Ca. मन्-
त्रत्ययः B. Cf. Un. III. 6 sqq.—P. 230. l. 24. (31, 10.) ते व्याप्यातपिष्ट ॥ ते व्याप्रा वर्तिताः A.
ते व्याप्रा वर्तिताः B. ते व्याप्यातपिष्ट C.—l. 29. घुष (घुषु Ca) संशब्दने A. C. B 1. घुषिरविशब्दने
B 2. Cf. Dhātup. 17, 1.—P. 231. l. 3. (31, 11.) क्रमेणासु वसतीति A. B. क्रमेण हविरासु
भवतीति Ca. क्रमेण हविष्वासु वतीति C.—l. 6. मधु after स्वादुतरं Bm.—l. 7. स्वार्थं घप्रत्ययः
Ca. स्वार्थं वृषोदरादत्वात् घप्रत्ययः A. स्वार्थं पृषोदरादित्वात्स्वार्थं घप्रत्ययः C. स्वार्थं पृषोदरादित्वात्
घप्रत्ययः B.—l. 19. (31, 12.) अंतरिक्षेण विष्कभंतो A. B. अंतरिक्षेण यज्ञेन वा विष्कभंतो Ca.—
l. 20. After अस्यापयन् Ca adds यज्ञिरिव लोकस्मितिरिंद्रस्य च वृद्धिरिति कीर्त्तित.—ll. 22-24.
Between रोधने and इति निपातनात् all is omitted in A. B.—l. 32. (31, 13.) धात् । अकुरोत्
B. Bm. धात् A. C. धात् धारयेत् Ca.—P. 232. l. 10. (31, 14.) प्रापयामः हे Ca. प्रापया-
महे C. प्रायामहे A. याचामहे B. प्रयाचयामहे हे Bm.—l. 28. (31, 15.) गापायाहिभ्य MSS.
Cf. verse 9.—P. 233. l. 3. (31, 16.) उपशमे B. उपशमे A 2. Ca.—दमेरुनसिरित्खूनसि° A 2.
दमेरुनसिरित्खूनसि° Ca. दैम उपदमेरुनसिरित्खूनसि° B.—l. 13. (31, 17.) After कृष्णे C adds
कृष्णा वाकृष्णा च कृष्णे, and after अजुगतयः, यदा अजयसुः अजुकर्माण इत्यर्थः.—P. 234. l. 9.

(31, 19.) सन्धसे to हत्वर्थः added from C.—l. 29. (31, 21.) दिग्गु A. B. C. अदिग्त् Ca.—
l. 32. Before ब्रजे गाः etc. Ca adds द्वाराष्पुहाव्य गा निरगमुयदित्वर्थः.

P. 235. l. 19. (32, 1.) अर्जेय अर्जि च A 2. अर्जेय अर्जि च B. अर्जेय ए च Ca.—l. 28.
(32, 2.) ब्रह्मकृत् Ca. ब्रह्मकृता A 2. B.—l. 30. श्रीणातेः A 2. Ca. शृणातेः B.—l. 33. वुषु सेचने ॥
वुषु सेचने A 2. B. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 27, 13.—P. 236. l. 26. (32, 5.) After हर्षस्य B
adds हरितवर्णाश्चोपित.—l. 31. ०न्युजागूजनुचः ॥ ०न्युजागूजनुव A 2. ०न्युजागूजनुव Ca. ०न्युजागूजः
नुव B.—P. 237. l. 6. (32, 6.) वधेन युद्धेन A. B. C. वधेनायुधेन?—l. 16. वृन् वरण ॥ वृषयः
A 2. B. वृषारण Ca.—l. 24. (32, 7.) अपरिमिते रोदसी added from B.—l. 26. Un. I. 153
has रिष्व instead of अष्व.—P. 238. l. 5. (32, 8.) तदेव पन्थि किमिति Ca. तदे उच्यते A 2.
तदेव उच्यते B.—l. 14. (32, 9.) तव ॥ ते तव A 2. B. Ca.—l. 21. अच निवारणे Ca. अचाति-
वारणे A 2. B.—l. 31. (32, 10.) सोमन् Un. IV. 150. सामन् A 2. B. Ca.—P. 240. l. 4.
(32, 13.) Read नवशब्दस्य नत्तनास्य प्रत्यया वक्तव्या, and cf. Mahābhāshya to 'Pāṇ. V. 4,
30, 6. नवशब्दस्य नत्तनास्य प्रत्यया वक्तव्या Ca. नवशब्दात् व्युत्पन्नस्य (A 2 only नस्य) प्रत्ययो वक्तव्यो
A 2. B.—l. 5. Read तनप्रत्ययो.—l. 14. (32, 14.) Before आह्वयंति Ca adds धारणाथं. The
passage is left out in A.—l. 28. (32, 15.) तं सोमं added from C.—P. 241. l. 6. (32,
16.) After सखिभ्यः Ca omits सखिभिः, and inserts सखिभूपर्वतैर्वृद्धीकृतमपि मयं गोसंबन्धिनमूर्धं
गणमाह्वयः आभमवाधिसि यदा वल्लेन षड्वा गाः जेतुमंगिरसां कृते प्रवृद्धोऽसि तदा सर्वेऽपि त्वां न वारयं-
तीत्यर्थः.—l. 8. ईरश्चप्रत्ययः ॥ ईरश्चप्रत्ययः Ca. ईरश्चप्रत्ययः A 2. ईरश्चप्रत्ययः B; the Unādi-
sūtra, cf. IV. 30 sqq., has ईरन्.

P. 241. l. 24. (33.) संभेदमाद्ययावगुययुरितरे। अघोत्तित्तीर्षुः A. C. संभेदमाद्ययोत्तित्तीर्षुः B.—
P. 242. l. 2. (33, 1.) कूलविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा. The MSS. insert after विपा-
शनाद्वा the following words: एतपुत्रोऽभूत् तमोवृत्तेर्मुमूर्षोर्वसिष्ठस्य पाशा अस्यां व्याप्रात. Cf.
Durga's Commentary on Nir. IX. 26: विपाशनाद्वा । किमस्यां व्याप्रात । पाशा अस्यां व्याप्रात
वसिष्ठस्य मुमूर्षतः । वसिष्ठः किल निममज्जास्यां मुमूर्षुः पुत्रमरणशोकान्तः पाशैरात्मानं बद्ध्वा । तस्य किल ते
पाशा अस्यां व्याप्रात व्यमुच्यंतोदकेन.—P. 244. l. 24. (33, 7.) Ca adds at the beginning of
the verse इदमुषेर्वाक्यं.—P. 245. l. 4. (33, 8.) After यत्संवादात्मकं Ca has इद्रमाहात्म्य-
प्रकाशनरूपं वा.—l. 5. नोऽभीत्या ॥ नोधीष इत्या A. नाधीष इत्या C. मनोषा इत्यादि B.—l. 8.
मृजुष ॥ मृजुष A 2. Ca. मृजुषु B.—P. 246. l. 20. (33, 11.) उत्तीर्णा भवेयुः. Ca adds तथा
जुर्विति शेषः.—l. 26. यसतेरा वेति ॥ यसतेरावेति A 2. B. यसतेशरावेति Ca. Cf. Un. p. 152.
—l. 35. (33, 12.) Ca has at the beginning इदमुत्तीर्णस्य विश्वामित्रस्य वाक्यं.—P. 247.
l. 12. (33, 13.) पूर्वमुत्तित्तीर्षुर्वि० A. B. पूर्वमुत्तित्तीर्षो वि० C.—युगकीलाः deest in A. B.—l. 13.
युगकंट० C. युगकंट० A. युगकण्ट० B. युगकंट० Bm.

P. 247. l. 31. (34.) मध्यंदिनः Āsv. माध्यंदिनः MSS.—P. 248. l. 4. (34, 1.) वावृधानो
वर्धमानो A. Ca. वावृधानो वर्धयमानो C. वावृधानो वर्धनशीलो B 2 marg. ववृधानो वर्धमान-
Bm; B 1 has a lacuna.—भूरिदाचः । दायति etc. A. C. Bm. भूरिदाचो बह्वृद्धेनसाधनयुक्तः
B 2 marg.—l. 6. आपृणत् । सर्वतोऽतर्पयत् C. Bm. आपृणत् । स्वप्रकाशेन पूरितवान् B 2 marg.;
omitted in A. B 1.—l. 20. (34, 2.) महर्षीकोपस्य ॥ महर्षीकोपस्य A. B. C.—महेश does not
exist in our Unādi-sūtras.—P. 249. l. 5. (34, 3.) ई च MSS. इ च Un.—l. 6. धेना विगा-
तीत्यत्र प्रत्ययस्वरिणांतोदान्तः. In the passage quoted by Sāyana धेना is ādyudātta, as it
ought to be, if निष्व is anuvrīta.—l. 16. (34, 4.) अह्नां Ca. तथाह्नां A 2. B. तथा चाह्नां

Bm.—तथा च A 2. Ca. यथा च B. Bm.—l. 19. कृपुष्मां कित्. This sūtra does not exist in the Unādi-sūtras; cf. III. 148.—l. 36. (34, 5.) युक् चङ्गं. Cf. Un. II. 78.—P. 250. l. 17. (34, 6.) धाम्भः Ca; omitted in A 2. B; Un. II. 81 has धामः.—P. 251. l. 3. (34, 8.) Read धिया सुत्वा रमयंतः स्रोतारः with A. B. धिया सुत्वा कर्षणा वा रणं धेषां ते स्रोतारः Ca.—l. 6. तप्तलोकावासिभ्यो ददी C. Bm. तप्तलोकास्वापिभ्यो ददी A. लोकावासिभ्यो ददी B. असुरेभ्यः समाहृत्य देवेभ्यो ददी सततलोकावासिभ्यो ददी Ca.

P. 252. ll. 9 and 10. (35.) मध्यंदिनः Ásv. माध्यंदिनः MSS. See above, III. 34.—l. 25. (35, 1.) अदेर्मुमधच्च B. अदेर्मुम Ca; deest in A 2. Cf. Un. IV. 205; Rv. Bh. I. 9, 1.—P. 253. l. 11. (35, 3.) विघसं A. C. व्यघसं Ca. यवसं B.—l. 27. (35, 4.) समानप्रसिद्धी. Ca inserts before it वेगबलयोः.—l. 28. सुषुदारं A. B. C. सुखकरं Ca.—P. 255. l. 22. (35, 10.) विद्विकल्पार्थः from Ca.—l. 23. जिह्वया वाङ्गतं ॥ जिह्वयाङ्गतं B. Ca. जिह्वया स्वाङ्गतं A 2.

P. 256. l. 12. (36, 1.) After सुते सुते Ca has परोऽर्द्धर्षः परोचकृतः.—l. 21. (36, 2.) Read आपूर्णी for आपूर्णी.—P. 257. l. 6. (36, 3.) यावभिरं A 2. B. व्यास्माभिरं Ca.—P. 258. l. 1. (36, 5.) पूर्वस्व Ca. पूर्वपदस्व A 2. पूर्वठपदस्व B.—l. 9. (36, 6.) रक्षेव रथिन इव. Ca adds गंतव्यं देशं.—l. 10. जताखंडरूपोऽस्यः A. जताखंडोपेतः Ca. जताखंडपास्यः C. जताखंडजः B. Bm.—l. 22. (36, 7.) सहिता A 2. B. सिंहता Ca. संहता !

P. 260. l. 31. (37, 4.) आकषति ॥ आकषति A. B. C.—P. 261. l. 15. (37, 7.) हे इंद्र in Ca only.—अभिमानिनो ये सपत्नाः Bm. अभिमानितया ये सपत्नाः A 2. अभिमातिनोत्ये सपत्नाः B. अभिमातयो ये पत्नाः Ca. It may be an interpolation from the following line.—l. 18. पृतनागामाज्यं पृतनाज्यं ॥ पृतनाज्यं deest in A. B. C.—l. 29. (37, 8.) Ca inserts नादृचक्षेति मुडागमः before तमपः.—P. 262. l. 2. (37, 9.) निपादपंचमेषु चतुर्षु जनेषु A. B. वचुरादिषु स्वानेषु Ca.

P. 262. l. 34. (38, 1.) काष्ठं संस्करोति A. B. रथं संस्करोति Ca. The same has after तदत् the words अस्मा इदु सौमं संहिनोमि रथं न तष्टेवेति निगमः.—P. 264. l. 9. (38, 4.) ओष्वाद्यन् added from Ca. B has धार्यमाणाः, Bm. धार्यमाणः.—l. 12. महदाश्रयोपेतं A. B. महदाश्रयोपेतं C. Bm.—l. 21. (38, 5.) वृषभः Bm. Ca. तयोः पूर्वः वृषभः A. B. C.—श्यायान् प्रशस्ततमः Ca.—P. 265. l. 3. (38, 6.) Read तै० सं०.—l. 6. गन् धृषो वः, not in the edition of the Unādi-sūtras.—l. 25. (38, 8.) अमतिं दीप्तिं C. अमतिं कांतिं A. B.—P. 266. l. 6. (38, 9.) Read स्वकिर्यंदिदं.

P. 267. l. 5. (39, 2.) पूर्वकाले Ca. पूर्वं A 2. B.—l. 19. (39, 3.) शस्त्रादीनि कर्माणि. Ca adds यद्वा वपुषि रूपाणि.—l. 30. (39, 4.) तन्नमित्तं from Ca.—P. 268. l. 17. (39, 5.) इत्युक्तं A 2. B. इत्युक्तं Ca.—l. 18. जानुनोर्जुं ॥ जानुनो ज्ञं A 2. जानुनोर्जुं B. जानुनोर्जुं Ca. See Pān. V. 4, 129.—l. 26. (39, 6.) उत्स्त्राविष्ठां भोगवत्त्वां गवि ॥ उत्स्त्राविष्ठां गवि B. उत्स्त्राविष्ठां गवि A. C.

P. 270. l. 9. (40, 1.) सवति A 2. B. द्रवति Ca.—l. 15. Read तस्मादिंद्रो B. Ca. Ait. Ár. तस्मादिंद्रो A 2. See Rv. Bh. I. 3, 4.

P. 272. l. 18. (41, 1.) Read विष्वग्देवयोश्च अष्टैरश्वतावप्रत्ययः.—l. 25. (41, 2.) सखिर्ममभूत् ॥ सखिर्ममभूत् A. सखिर्ममत Ca. सखिर्म मभूत् C. सखिर्म B.—P. 274. l. 2. (41, 7.) अंशपु-

रक्षदीयहविः० ॥ अक्षयुः हविः० A 2. B. अक्षदीयहविः० Ca.—l. 16. (41, 8) अविद्यमानत्वेन MSS. instead of ०मानवत्वेन.

P. 275. l. 4. (42, 2) तुनमन A. तुतमन B. तुनमन C. See Ganap. 68, 25.—l. 21. (42, 5) अन्नधन Ca. सेनाधन B 2 sec. m. निधने B (Bm gives only the second explanation). निधने A. C.

P. 276. l. 22. (43.) ऽप्यावपनीयं added from Ca.—l. 28. (43, 1.) आ अभिलक्ष ॥ अनु अभिलक्ष A. B. C; Bm has अनु अभिलक्ष उप आ याहि.—P. 277. l. 6. (43, 2) करणे. C. करणं Bm; omitted in A 2. B.—l. 17. (43, 3) सोमं ॥ सोम्य A 2. सोमा B. Ca.—l. 26. (43, 4) अथ परोक्षसुतिः धानावत् Ca.—P. 278. l. 1. (43, 5) After कुवित् Ca adds अथ कुविच्छब्दः कदा इत्यर्थे वर्तते बह्वाची वा.—l. 15. (43, 6) द्वेषं Ca. Bm. द्विधं A 2. द्विधा B.—l. 16. चुजिः; Un. has चुधिः.—l. 26. (43, 7.) सर्वानिति A 2. B. Bm. Ca. सर्वाणीति B sec. m.—l. 27. वर्षास्तुतुषु ॥ वर्षास्तुतुषु A 2. वर्षामु B. वर्षाव्यतिरिक्तपुस्तकषु Ca.

P. 279. l. 4. (44.) A 2 has मुक्तं ---, the strokes showing that some words, probably अयं ते अस्तु हर्यते इति मुक्ति इति, are missing.—l. 28. (44, 3) ०वर्षयोर्षीवा० Ca. Bm. ०वर्षयोर्षीवा० A 2. B.—l. 29. यद्योश्च Ca. Bm. तद्योश्च A 2. तयोरश्च B.—l. 32. वृक्षीभ्यां रूपस्वांगयोःरित्यमुन्मत्तयः युगागमश्च A 2. वृक्षीभ्यां पुक्त्विति अमुन्मत्तयः युगागमः Ca; B has युगागमश्चा संभज्यते etc. after पिवन्मत्तयः. Cf. Un. IV. 200; Rv. Bh. I. 39, 1. 64, 2. 117, 9.—P. 280. l. 11. (44, 4) प्राणहारंके C. प्राणापहारं B. प्राणापहारंके Bm. प्रहारंके A.—l. 19. (44, 5) अभियुतं सोममपावृणोत् ॥ अभियुतमपावृणोत् A. B. C.

P. 280. l. 25. (45.) ०श्रुत्या A. B. श्रुतो C.—स्मार्ते C. शास्त्रं A. B.—l. 34. (45, 1) अतिगच्छति ॥ अभिगच्छति A. B. C.—P. 281. l. 12. (45, 2) शत्रुसंबंधिनां पुराणां Ca. शत्रुसंबंधिनीनां A 2. B. शत्रुपुराणां Bm.—l. 25. (45, 3) हरत्प्रथयः A 2. B. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 32, 16.—सर्वे निपात्यते B. सर्वे निपात्यते A 2. सर्वे निपात्यते Ca.

P. 284. l. 27. (47, 1) क्रांताथर्थे Pān. II. 2, 18, 5. क्राथे A 2. क्रांताथे Ca. क्रांथताथर्थे B.—l. 35. (47, 2) मन्त्रिरेव from Ca.

P. 288. l. 17. (49, 2) युवमासाथ B. युमासाथ A. युवस्य मध्ये C. Bm.—l. 18. न को ऽप्यभ्यसीत्यर्थः ॥ न को ऽप्यसीत्यर्थः A. B. C.—l. 20. अमिनात् Ca. Bm. मिनाति A 2. B.—l. 28. (49, 3) सहवा बलवान् A. C. सहवा सहायवान् बलवान् B.—l. 35. जुडागमः Ca. युमागमः A 2. B. See Pān. VII. 4, 72.—P. 289. l. 8. (49, 4) पृष्टः. Ca adds व्याप्तः.—l. 15. चित्त्वाद्दतोदात्तः 1 from Ca.

P. 291. l. 10. (51) षष्ठेऽहनि षष्ठ्येति A 2. B. Ca. But the *khandā* in *Āsv.* begins with षष्ठ्यः.—P. 292. l. 3. (51, 2) ०कथंय्य० Un. IV. 139. ०कथंय्य० A 2. B. Ca.—l. 15. (51, 3) सचासाहं शत्रुणामेव हंतारं A. B. सचासाहं सत्यमेव शत्रुणामभिभवितारं C. Bm.—l. 18. Read नञ्याह्न for नञि ह्न ॥ नञ्या ह्न A 2. नञ्यां ह्न Ca; B has नद्यतिरेत्यसिप्रथय etc. See Un. IV. 223.—P. 293. l. 7. (51, 5) क्षिप् from Ca.—P. 294. l. 20. (51, 10) इदमनु अनेनानुक्रमेण उद्देशानुक्रमेणोत्थर्थः C. Bm. इदमनु अनेनानुक्रमेणोत्थर्थः Ca. इदमनु क्रमेण उद्देशानुक्रमेणोत्थर्थः A. B.—l. 29. (51, 12) उभी पाथी from Ca.

P. 296. l. 7. (52, 5) ०गार्तिभ्यः MSS., as Rv. Bh. III. 11, 3.—l. 17. (52, 6) संभावय from Ca.

P. 297. l. 23. (53, 2) हारिद्योवनस्य added from C.—P. 298. l. 19. (53, 4) Ca adds

after तच्च गृह एव the words यच्च ते जाया तिष्ठति.—l. 32. (53, 5.) अथ स्थिती रासभस्य हेधारवं कुर्वतो वाजिनोऽश्वस्य रथाद्विमोचनं प्रयोजनं C. वाजिनः अश्वः तेषां विमोचनं अथ स्थिती रासभस्य शब्दयुक्तस्य रथस्य B; omitted in A.—P. 299. l. 10. (53, 6.) यद्वा सुरणं सुरमणीयं यथा भवति तथा गृहे जगया तिष्ठति added from C. See the grammatical explanation.—l. 14. Instead of प्रत्ययस्य (C), A has गव्ययसी, B गव्ययसि. Before प्रत्ययस्य a grammatical explanation seems to have been omitted, which might be supplied in the following manner: यद्वा रणो रमणीयः। वशिष्ठोऽपसंख्यानमित्यप.—l. 22. (53, 7.) सहस्रमावो Ca. सावो A 2. B.—l. 30. (53, 8.) भृशं प्राप्नोति from Ca.—P. 301. l. 8. (53, 12.) स्ताव-यामि C. स्तोमि A. B. स्तवामि Bm.—l. 22. (53, 14.) C reads यद्वा कृताभिर्योगदानहोमलक्षणाभिः क्रियाभिः.—l. 30. शूद्रापत्यस्य C. शूद्रवित्तस्य A. B.—l. 31. पातकहेतुत्वेन स्मरणात्। पतितस्य संबंधि धनं निचाशाखं A. B. पातकहेतुत्वेन स नीचाशाखः। तत्संबन्धिधनं निचाशाखं C.—l. 34. किं क्रियाभिरिति ॥ किं कृताभिरिति A 2. B. Ca. प्रेष्यवो वा A. C. श्रेष्ठ्या वा B, which is supported by the authority of the Nirukta and Nirukta-bhāshya. See Nir. SS. vol. iii. p. 274.—घरणं A. C. हरणं B. हृष्यं Nir.—P. 302. l. 2. तत्स्यं A. B. तत्स्यं C. The MSS. of the Nirukta (E. I. H. 1378 and MS. Paris) have तत्स्यं; Nir. Roth and SS. give तत्संभे, but see var. lect. in the latter.—ll. 7-9. (53, 15.) The Slokas are taken from C. They are to be found in Shadgurusishya's Commentary on the Anukr. M. p. 107.—l. 14. अग्निभिः सूयीदाहत्यासम्भं Ca.—l. 24. (53, 16.) पंचजनाः from Ca.—l. 29. पल्लवयो जमदपयः from Ca.—P. 303. l. 15. (53, 18.) अगसि वहे क्लिबन्सो डय not to be found in the edition of the Uvādi-sūtras.—P. 304. l. 7. (53, 21.) The Commentary on verses 21-24 was omitted by the writer of A 2, perhaps by Śāyana himself. For, when we compare the Commentary on vv. 21-24 with the Commentary immediately preceding and following, we notice that there are no grammatical explanations, and that the whole style differs. The copyist of the Pada MS. P 1 omitted the whole 23rd Varga, probably for the same reason for which Durga abstained from explaining the second Pāda of verse 23. This occurs Nir. IV. 14, but Durga declines to explain it because the passage is supposed to contain a curse on Vasishtha, Vasishtha being the ancestor of the family to which Durga himself belonged. Durga says, यस्मिन्निगम एष शब्दः (सोऽधः) सा वसिष्ठदेपिणी अक् अहं च कापिष्ठलो वासिष्ठः अतस्तां न निर्ब्रवीमि ॥ In the Anukramazī also it is said, अन्त्या अभिशपायाः। ता वसिष्ठदेपिषः। न वसिष्ठाः शृण्वन्ति। and Shadgurusishya adds the following quotation from Saunaka's Bṛihaddevatā to the same effect:

शतधा भिद्यते मूर्धा कीर्तनेन¹ अस्ति च। तेषां बालाः प्रमीयन्ते² तस्मात्तास्तु न कीर्तयेत् ॥

—l. 7. पुरा खलु only in C.—l. 8. केनचित्कारणेन only in C.—अग्निः only in C. Bm.—अभिशापकृपास्ता only in C.—l. 14. शीर्यवन् only in C.—l. 15. यातयति to लुक् only in C. Śāyana takes यात् and श्रेष्ठभिः as single words against the Pada text.—l. 17. प्रशस्त्रतराभिः only in C.—द्वेषो only in C.—l. 18. पंचवृत्तिः only in C.—l. 24. (53, 22.) चिच्छब्द

¹ कीर्त्तनी च MS. E. I. H. 1823. कीर्त्तनेह 2396. Cf. Anukr. M. p. 108.

² प्रमीयन्ते E. I. H. 1823. प्रमायन्त 2396.

उपमार्थः । only in C.—यथा परमुं जुडारं C. यथा जुडारं Bm. जुडारं B.—l. 25. शंखली° Ca. शाखली° B. Bm.—l. 26. प्रयस्ता अपहता B. प्रयस्ता अपहता Bm. हे प्रयस्तापहता C.—l. 27. केन सुखात् B. Bm. पतुसुखात् C.—l. 32. (53, 23.) पुरा खलु only in C.—प्रापत् Bm. C. प्रयात् B.—मीननं only in C.—l. 33. मंचगणसामर्थ्यं C. मंचसामर्थ्यं B. Bm.—P. 305. l. 1. पशु मन्वमानाः । पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः । पशुभिः वाच्य (perhaps पशुमिव यद्ये) मन्वमानाः C. B. Bm have only पशुवत् मन्वमानाः.—l. 3. एवं to नाहंतीति only in C. वसिष्ठं धिक्करोति B. Bm.—नावाजिनमिति C. अवाजिनं मूर्खं B. Bm.—l. 4. अवाजिनं वाचां इमो वाजिनः सर्वज्ञः । तर्हिः कचयां मूर्खजनं C, deest in B. Bm.—l. 5. तेन सह न स्पर्धत इत्यर्थः । तदा only in C.—l. 11. (53, 24.) प्रपिखं प्रगमनं न जानति छिष्टिः सह C. Bm. प्रपिखं प्रगमनं तिष्ठिष्टिः सह B.—l. 13. बलं MSS. श्याबलं?—l. 14. चरंति B. चारयंति: Ca. व्यापयंति: C. चारयंति Bm.

P. 306. l. 23. (54, 4.) तं तं ॥ ततं A 2. तं B. Ca.—l. 24. अद्यतनाः C. अद्यतराः B; wanting in A.—l. 25. सतः A 2. B. सतः Bm. संतः Ca.—l. 33. (54, 5.) को वा; वा from Ca.—C has after प्राप्नोतीति the words केन मार्गेण देवीं स्पर्षयितव्या इति.—P. 307. l. 3. यानि दिवि ॥ यादिने B. यानि A 2. Bm. Ca.—After इत्यभिप्रायः C adds दिव एषा पृथक् सुतिः.—l. 14. (54, 6.) सहासां ती श्वेतां ॥ सहासां ती श्वेतां Ca. सहासां ती श्वेतां C. सह सां ती श्वेतां A. सह सां ती श्वेतां B.—l. 25. (54, 7.) आदन्तरं A 2. B. आदन्तरं उ पुराणः Ca. आदु अन्तरं Bm.—l. 26. परस्परं ब्रूतः. C has after it कर्मणि कर्तृप्रत्ययः.—l. 29. जागृकः ॥ जागृकः MSS.—P. 308. l. 13. (54, 9.) अस्माकं पदे Ca.—l. 17. ब्राह्मणपुराणकल्पे° Ca.—P. 309. l. 17. (54, 12.) अस्मभ्यं दातुं Ca after स्वान्.—l. 26. (54, 13.) After द्योतमानाः C adds द्योतमानस्य ब्रह्मस्य पुत्रा वा; and after मारयितारः the words मनुष्येभ्यो हिता वा.—P. 310. l. 27. (54, 16.) After चाद् नाम Ca has नासत्याविति नामरूपं च.—P. 311. l. 18. (54, 18.) अन्नचम्प्री° MSS. अन्नचम्पुपम्प्री° Un. l. 158.—P. 312. l. 6. (54, 20.) After देवाः Ca adds धु प्रसिद्धाः पर्वता वा.—l. 34. (54, 22.) बलि ज्योपः from Ca.

P. 313. l. 13. (55, 1.) After महदेश्वर्यं Ca has बृहदेश्वर्यायामिव सुक्तं । असौद्विक्कात्मनां सर्वात्मन्यमानः परं पदं । देवानामसुरत्वं तदेकं महद्वितीरयन्निति.—P. 314. l. 9. (55, 4.) वृष्यः दिक्षुपिण A 2. B. वृष्टिद्वारा इविक्षुपिणे Ca.—l. 13. न निघातः Ca. निघातः A 2. B.—l. 28. (55, 6.) बावापुथिथी चरणी वा Ca.—l. 31. भृशुश्रीतुचरी° A 2. B. Ca.—P. 315. l. 12. (55, 8.) आऽयत् MSS. आयत् Sâyana.—l. 14. Ca has at the beginning of the verse अच दावापिवादेः.—l. 19. क्लिप् Ca. क्लिप् न A 2. B. See Pān. III. 2, 59.—P. 316. l. 33. (55, 13.) Ca after निहितमकरोत् adds the words यद्वा कया भुवा कस्यां भुवि प्रदेशे जघःस्थानीयं मेघं निद्धे । धारयति । न द्यायति । वर्षाकाल एव केवलं दृश्यते मेघः.—P. 317. l. 20. (55, 15.) असाधारणसिंहेनेति C. असाधारणसंज्ञेनेति B. असाधारणसंज्ञेनेति A.—l. 21. मध्ये from Ca.—P. 318. l. 1. (55, 16.) धूम्प्रीणो° A 2. B. Ca. धूम्प्रीणो° Vārttika.—l. 8. (55, 17.) कोषि हि A. C. यथा B.—l. 19. (55, 18.) After शूरस्त्रिंशस्र Ca has सूर्यस्र वा.—P. 319. l. 10. (55, 20.) °धानुकस्वरे धानुस्वरः Ca. °धानुकस्वरः A 2. B.—l. 17. (55, 21.) पुरतो निश्चयेन A. B. पुरतो इच्छस्य पुरतो C.

P. 320. l. 15. (56, 1.) यच्च पर्वतादीनामुन्नततयावस्थापनं added from C.—l. 16. कल्पयितुं A. B. C.—l. 27. (56, 2.) A 2. B. Bm insert भूमी after हे.—P. 321. l. 32. (56, 5.) After, श्रुतिः Ca adds मंचोपि.—P. 323. l. 2. (56, 8.) नशेः कश्चार्थे ॥ नशेः कश्च° A 2. नशेरक° B. नशेचक° Ca.

. P. 323. l. 10. (57, 1.) विवेकवान् A. B. सत्त्वानुतविवेकवान् C.—P. 324. l. 5. (57, 3.) धिनवो A. B. नवप्रसूता गावः C.—J. 17. (57, 4.) मन्वि मनुष्य° C. मन्वि मनुष्यान् A. B.—l. 19. युजिबुधिदृशः॥ युजिबंदिदृशः A 2. Ca pr. m. युजिबंदिदृशः B. युजिबंदिदृशः Ca sec. m. See Un. II. 90; Rv. Bh. III. 43, 6; IV. 2, 3.—l. 26. (57, 5.) After प्रैर्यति C adds यद्वा मधुमती माधुर्यवती सुमेधाः शोभनप्रज्ञानोपेता उच्छ्वी। महत रंज्रादीनंचति पूजयतीत्युच्छ्वी। जिह्वा वाक् देवेस्त्राह्वानार्थं प्रैर्यति.—P. 325. l. 1. (57, 6.) प्रकृष्टा B. प्रकृतिष्ठा A 2. प्रकृष्टार्थं Ca.—l. 5. पा A 2. B. पीञ् Ca. Perhaps पीञ् is the right reading. Cf. Dhâdup. 26, 32; Rv. Bh. I. 63, 8. 77, 5.

P. 326. l. 6. (58, 3.) न कथयन्ति MSS., but cf. Rv. Bh. I. 118, 3.—l. 16. (58, 4.) Before दद्दुः Ca inserts मन्थेयां। मन चापि दिवादिः। शोडि ह्यं। रमा। सुपो रादेशः। गोच्छ-बीन्वा। प्रकृत्वांतःपादमित्येकः प्रकृतिभावः.—l. 28. (58, 5.) चंगूच इति not in the edition of the Unâdi-sûtras, but cf. Un. IV. 76.—P. 327. l. 4. (58, 6.) धीनं हविः Ca.—l. 5. एकीभूताः संतो from Ca.—l. 15. (58, 7.) After अद्भि तिरोहिति Ca inserts अद्भि भवं अद्भवं। पूर्वेषुसुतीय-सवनेऽभिपुनं परेषुः प्रातःकालि.—l. 21. (58, 8.) पुर्वंचति॥ पुर्वमंचति गच्छति A 2. B. पुर्वतममंचति Ca.—P. 328. l. 3. (58, 9.) ह्यं वा from Ca.

P. 329. l. 9. (59, 3.) वरिमन् उच्यते विसीर्ये देवयजनप्रदेशे Ca.—P. 330. l. 27. (59, 9.) घसेत्वादिना॥ घत्वा° Ca. वृषेत्वा° A 2; deest in B. See Pân. II. 4, 80.

P. 331. l. 1. (60, 1.) तेषां संमूहो C. तेषां भावो A. B.—l. 6. प्राप्ताः Ca. ज्ञाप्ताः A 2. B. Bm.—l. 13. सहायेभ्यस्तन्, thus Sâyana and Kâsikâ. But from the Mahâ-bhâshya, which has गजसहायाभ्यां चेति वक्तव्यं, it follows that Pânini had omitted सहाय.—चित्स्वरः A 2. B. चित्तीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं.—l. 19. (60, 2.) चर्मणः चर्मणा Bm. चर्मणो A 2. B. चर्मणो Ca.—Ca omits हे चर्मणो in the beginning of the verse, and omits the words from हरी to हरी इति; but it has after प्रज्ञापेन the following: कर्मणा। चर्मण उच्यते प्रभूतं भांतीति च्छतेन सखिन भांतीति वा तादृशा हे चर्मणः।—P. 332. l. 22. (60, 5.) वस्यति॥ वमसति A. B. C.—l. 26. भसेर्गदिति॥ भासरादिति A. B. भसेर्गति C. गस Ca. The rule does not occur in the Unâdi-sûtras. Cf. Uggvaladatta on Uñ. IV. 179.—l. 34. (60, 6.) After अहानि Ca adds सौत्वानि.

P. 333. l. 11. (61, 1.) उच्यन्तं Ca. Anukr. श्रीचक्षं A 2. B.—l. 21. (61, 1.) युवतिरित्युपमा A. C. युवतिस्त्रायणीत्युपमा B.—P. 334. l. 9. (61, 3.) From मार्गः to चापिति दीर्घः the text is taken from Ca.—l. 22. (61, 4.) ण्विबिमुक्त्विः MSS. Cf. Un. I. 143.—l. 23. सोर्मुक्त् C. सा (or सो) मुक्त् A. सोर्मुक्त् B 2. त्वार्मुक्त् B 1.—l. 24. शप Ca. तिप A 2. B.—l. 32. (61, 5.) मधु सोमः॥ मधुः सोमः Ca. मधुः सोमः A 2. Bm. मधु सोमः B.—P. 335. l. 8. (61, 6.) सुकोक्तात् A. B. C. सुकोक्तादुत्तरंती Ca.—l. 21. (61, 7.) प्रभाख्या A 2. B. Bm. प्रज्ञा° Ca.—l. 22. Before सर्वच Ca has स्वतिजोभिः.

P. 335. l. 34. (62, 1.) After अभिमन्वमानाः Ca has वाध्यमानाः.—P. 336. l. 5. न तुज्याः॥ मात्वं तुज्याः A. C. मात्वं तुज्याः B. तुज्याः Ca.—l. 26. (62, 3.) From यद्वा ह्यथे to ह्यथेतिरिति inserted from C.—l. 29. After पाजयतु Ca adds यद्वा होषा होतुरथेः पत्नी भारती सूर्यपत्नी च सरस्वती च तिस्रो देव्यः पाजयन्ति.—P. 337. l. 27. (62, 9.) अच सकर्मकत्वात् C. अकर्मकत्वात् A. B.; cf. Pân. I. 3, 29, 3, and Kâsikâ.—l. 30. (62, 10.) The whole passage from होषो आनात् to हे आविचदेवं omitted in A and B.—P. 338. ll. 1-3. प्रैर्यत् Ca. प्रैर्यत्

A 2. Bm; left out in B.—Ca has the following various readings: it adds सर्वासु श्रुतिषु प्रसिद्धस्य after तत्तस्य; श्योतमानस्य after देवस्य; श्रुतमभूतं after परमेश्वरस्य; तथोऽहं सोऽसौ योऽसौ सोऽहमिति after धीमहि. It omits तेजः, which A. B. give after स्रयंश्च्योतिः.—
l. 7. From श्रेयतया to धीमहि inserted from Ca.—l. 9. धीशब्दस्य कर्मपरत्वे deest in A. B.—l. 33. (62, 14.) After द्विपाद्मः Ca adds प्रजाभ्यः.—P. 339. l. 21. (62, 17.) युवां दृषस्य । दृषं धनं वसं वा ॥ वां दृषं धनं वसं वा A. B. युवां दृषस्य धनं वसं वा C. वां दृषस्य दृषं धनं Bm.

•MANDALA IV.

P. 340. l. 2. (1.) वामदेवे B 2 sec. man. वामदेवे A. B. Bm. वामदेवस्य Ca. वामदेव C: cf. Pân. IV. 2, 9.—l. 6. चतस्रो ॥ तिस्रो A 2. B. Bm. Ca.—l. 19. (1, 1.) हविःश्रपयार्थं A 2. B. हविरानयनार्थं Ca.—l. 20. तत्तत्तस्येषु A. Bm. C. तत्तदेवं तत्तद्देवेषु B.—l. 31. (1, 2.) स्रोतृन् Ca. नृदेवान् A. देवान् B. स्रोतृदेवान् C. च Bm.—P. 341. l. 34. (1, 4.) चासि ॥ चासि A 2. चासि Ca; B has या प्रापणे शंतादाशीर्लिङ् सोयुजागमः.—P. 342. l. 8. (1, 5.) अत्यंतमीप्सितफलप्रदः C. अत्यंतफलप्रदः A. B.—l. 11. रतिर्व्यथेन कानच् A. B. रतिर्व्यथेन क्वि व्यथेन शानच् (न्त् Ca) C.—l. 30. (1, 7.) स्वतिजसा परिवीतः परिवेष्टितः C. परिवीतः A. B. स्वतिजसा परिवीतः परिवृतः Bm.—P. 343. l. 19. (1, 9.) दापयित्वा A. B. Bm. दत्त्वा C.—P. 344. l. 13. (1, 12.) विपन्थं. The MSS. have विपन्थो, but Sâyana must have read विपन्थं.—l. 32. (1, 13.) द्वे A 2. B. Ca. के द्वे Kāsikā on Pân. VI. 1, 12.—P. 345. l. 31. (1, 16.) एकस्मिन्पक्षे to एतद्वच taken from Ca.—P. 346. l. 15. (1, 18.) पश्चा पृष्ठदेशेषु C. पश्चा पृथग्देशेषु A. B.—P. 347. l. 6. (1, 20.) After इति जातवेदाः Ca has जातान्विनं चिंदंतीति वा जातवेदाः 1.

P. 348. l. 10. (2, 3.) युजिषुधिदृशः ॥ °दृशः A 2. B. Ca, but see Rv. Bh. III. 43, 6. 57, 4.—P. 349. l. 5. (2, 6.) स्वतवान्नधनवानिति तलवकार उक्तं C. स्वतवान् धनवित्तत्त्वावकार उक्तं A; omitted in B. स्वतवान् has been repeated by conjecture.—l. 21. (2, 7.) देवयुर्दिवं त्वां Ca. देवयुर्दिवत्वं A 2. B.—P. 350. l. 4. (2, 8.) °ह्यखोरस्य ॥ °ह्यखोर च A 2. B. Ca, but see Rv. Bh. III. 8, 8. 11, 4.—l. 12. (2, 9.) आहननं पार्थ B. A. C. omit पार्थ.—l. 21. (2, 10.) सेवेथा Ca. सेवसे A 2. B.—l. 22. असाम तस्य ॥ असामसास्य C. असाम यस्य A. B.—P. 351. l. 4. (2, 11.) कर्तारि क्तिन् Ca. कर्मणि क्तिच् A 2. B.—l. 18. (2, 13.) चर्षणशील ॥ चर्षण° A 2. Ca; B omits the second explanation.—P. 352. l. 9. (2, 15.) यद्वेतः A 2. B. Ca. यद्वेतसः Ait. Br.—P. 353. l. 11. (2, 18.) चंगिरोगयो ॥ चंगिरोगयां Ca चंगिरसो गयः A 2. B.

P. 354. l. 20. (3, 1.) सनिषुधिपुषिमिमितिभ्यो A 2. B. °मनिभ्यो Ca.—P. 356. l. 1. (3, 6.) कल्पथं A. C. कल्पपं कथं B.—P. 357. l. 5. (3, 9.) प्रजाः ता वा चमर्येण अमर्यणिमिन्नेन Bm. प्रजासा आमर्येण निमिन्नेन A. B. प्रजासाममर्येणामर्यणिमिन्नेन C.—l. 30. (3, 12.) प्रोत्साह्यमानः B. C. प्रगृह्यमानः A.—P. 358. l. 6. (3, 13.) प्रातिवेत्सस्य inserted from C. वनस्य B.—P. 359. l. 3. (3, 16.) निष्ठा नैयार्थानि नूढानि B. निष्ठाणि नैयार्थानि नूढानि C; wanting in A.

P. 359. l. 22. (4, 1.) प्रसहनात् A 2. B. Ca and var. lect. in Nir. SS. प्रसयनात् Nir.—l. 23. °श्विरावता A 2. °श्विरावता Ca. °श्विरावृता B. °श्विरामृता Nir.—l. 24. चथासि MSS.

शक्तिना Nir.—तपिष्ठसप्ततमैकपिष्टतमेरिति वा A, and Nir. MS. Par., where गुप्ततमे (तप्तुतमे: ?) is given as a marginal note. Nir. Roth and SS. have तपिष्ठसप्ततमैकगुप्ततमे: प्रपिष्टतमेरिति वा. So has B, only तपिष्ठे: and तपिष्टतमे: instead of तपिष्ठे: and प्रपिष्टतमे:. C has तपिष्ठसप्ततमैकपिष्टतमेरिति वा.—P. 360. l. 22. (4, 4.) चरातिमदानं वा कुचते deest in B.—l. 32. (4, 5.) जामि जामिं बंधुं चबंधुश्रुत् A. जामिजामिं बंधुश्रुत् C. जामिं बंधुमजामिमबंधुं गुताश्रुत् श्रुत् B.—P. 361. l. 1. चाप्रत्ययस्तीति Ca. चाप्रत्ययस्त्व इति A 2. B. Cf. Pān. VIII. 3, 41; Rv. Bh. I. 49, 3. 86, 9. 94, 5; X. 121, 3.—P. 362. l. 3. (4, 8.) After मर्कधेम there is a lacuna in A 2 and B, both omitting just the same passage. The same occurs IV. 4, 15, where both A 2 and B omit all from गुभाय to मिचमहो (p. 364. ll. 16-18). See also IV. 23, 1.—l. 12. (4, 9.) परिचरति A. B. परिचरतिच खोता C.—P. 363. l. 5. (4, 11.) औहोत्यादिक: Ca. जुहोत्यादिक: A 2. B.—l. 26. (4, 13.) लक्षणाच्छापीत् B. लक्षणात्पापात् Ca. लक्षणात् A 2.—l. 27. शोभनं Ca. शोभनं A 2. B.—P. 364. l. 5. (4, 14.) प्रतिपादितं A. B. प्रार्थितं C.—l. 13. (4, 15.) दीप्त्या A 2. B. दीप्त्या Ca.—After परिचरेत् Ca has भूते वा लिङ् । पर्यचराम ।

P. 365. l. 3. (5, 1.) सामर्थ्याद्विरिति C. सामर्थ्याद्विरिति A. B.—l. 9. किमिच to कूजमिच in A. B. C; it seems to be a marginal note.—l. 16. (5, 2.) प्रकारं C. प्रकारतरं A. B.—l. 17. नीयमान: C. स्थापित: B; omitted in A.—l. 33. (5, 4.) ये द्वेष्टार: conjecture. A. C have द्वेष्टार: after स्थिराणि. B omits it, but gives द्वेष्टुन् after जानत:—P. 366. l. 28. (5, 7.) समानं सर्वेषामेकारूपं । सर्वेषामेकारूपं समानं A. B. C.—l. 33. गुप्तोपमेतत् Bm. गुप्तोपमेतत् A. B. C.—P. 367. l. 1. ज्योतिरादिभि C. ज्योतिरादित्य A. B.—l. 2. आरपितं देवेर्नमस्त्वा A. आरपितं आरोपितं देवेर्नमस्त्वं B. आरपितं आरोपितं देवेरस्त्वा C.—P. 368. l. 11. (5, 12.) स्नाधनभूतं A 2. B. सारभूतं Ca. Bm.—द्वतर्थ्यं C. तद्वातर्थ्यं A. B.—l. 20. (5, 13.) प्रीत्यादि A 2. B. प्राच्यादि Ca.—l. 23. After पाक्षयिष्य: Ca has पत्नीस्थापीया वा.—l. 24. सर्वात्मनो A 2. B. सूर्या Ca.—l. 29. (5, 14.) उक्थेन A. B. C. उक्थेन Ca.—आरोक्षेण A 2. B. चचारोक्षेण Ca.

P. 369. l. 17. (6, 1.) इत्यत्र प्रकृत्यंशोनुवाक: क: Ca. इत्यत्र कृत्यंशोनुवाक: A; B. C.—l. 18. भवित्यर्थ: । भवत्यर्थ: Ca. भवतीत्यर्थ: A 2. B.—P. 370. l. 17. (6, 4.) यद्दे etc. Cf. Sat. Br. I. 9, 1, 10.—l. 25. (6, 5.) मादनीयो मोदयिता वा A 2. B. मदनीयो मोदयिता वा Ca. मादनीयो Bm. Cf. Rv. Bh. VIII. 60, 3. 103, 6; IX. 67, 1; X. 61, 20; but see above, IV. 6, 2.—P. 371. l. 19. (6, 8.) कीदृशं चंगुलय: । अथर्यो न स्त्रिय इव । कीदृशमयि । उषः Ca. कीदृशं अथर्यो न स्त्रिय इवोषः A 2. B.

P. 373. l. 12. (7, 3.) प्रभासकं वृद्धे: कर्तारं C. प्रारंभकं B. A gives no explanation.—P. 374. l. 15. (7, 7.) खानि after धामनि inserted from C.—P. 375. l. 5. (7, 9.) यत्वां B. C. यद्यदा A.—जननहेतुं । जनकहेतुं A. C. हेतुकहेतुं B.

P. 377. l. 30. (9, 5.) वा before सदस्त्वो added from C.—P. 378. l. 9. (9, 7.) यजनसाधनं Bm. यजमाह B. Ca. यजः A 2. Cf. Rv. Bh. VI. 13, 4.

P. 379. l. 22. (10, 5.) क्विच्च not in the edition of the Unādi-sūtras, but cf. Un. I. 71 and Rv. Bh. III. 17, 1.

P. 380. l. 18. (11, 1.) मद्दं मजनीयं C; omitted in A. मद्दं संगकं B: cf. 10, 1.—l. 26. (11, 2.) मजनेन B. मजनाय A 2. मजनीय Ca.—वज्जज्जन् A 2. B. वज्जज्जन् Ca.—

l. 29. From दिवादिभ्यः to तिङ्गुतिङ्ग left out in A 2. B.—P. 381. l. 1. (11, 3.) सिष्टकृतं Ca. सिष्टकृतो A 2. B.

P. 382. l. 10. (12.) इद्: supplied. चिष्टं C. चिष्टो A. B.—l. 17. (12, 1.) तोषकेषु B. C. माषकेषु Ca. तोषकेषु A.—l. 27. (12, 2.) यो after परिचरन् by conjecture. C has स, and omits the स after पुष्टः सन्.—P. 383. l. 27. (12, 6.) निवासचितारो । विनासितारो A 2. B. निवासितारो Bm. निवसितारो Ca.

P. 384. l. 14. (13, 2.) मिषोऽहरमिमाणी added from C. B has only मिषो.—l. 22. (13, 3.) अविमुंचतः B. C. अविचयतः A; probably meant for अविचंसयतः.—l. 28. (13, 4.) अगन्निर्वाहात्कस्य रसस्यादानार्थं । अगन्निर्वाहात्कस्यस्यादानार्थं A. C. Bm. अगन्निर्वाहात्कस्य दानार्थं B. अगन्निर्वाहात्कसंरसस्यादानार्थं Ca.—l. 29. संवृत्तन् C. अन्वृत्तन् A. B.—P. 385. l. 10. (13, 5.) नक्षेण समवेतः A. C. अक्षेण समवेतः B.

P. 386. l. 18. (15.) एत्वाभ्यां Ca. इति द्वाभ्यां A 2. इविभ्यां B. See Anukr. M. p. 17.—l. 34. (15, 2.) पर्येति A. B. C. परिच्यति Ait. Br.—P. 387. l. 9. (15, 4.) सत्यहृद्यो । सखिहृद्यो C. सत्यहृद्यो Ca. सखहृद्यो B. सखहृद्यो A.—l. 15. (15, 5.) एतेन यजमानस्य A. B. अनेन यजमानः C.

P. 388. l. 29. (16, 2.) समीपे नाश्वाः मनुष्या यथा मुंचति । समीपे पश्चात् मनुष्या यथा मुंचति A. समीपे अश्वात् मनुष्या यथा अश्वाः मुंचति C. समीपेन मनुष्या यथा अश्वाः मुंचति B; Bm has अश्वानो न गंतव्यस्य मार्गश्चाति समीपे मनुष्या यथाश्वात् विमुंचति Bm.—P. 389. l. 4. (16, 3.) विपिपानो ऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् A 2. B. विपानोऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् Ca. Sāyana probably read वि । विपानः; instead of विऽविपानः. This is shown by the words विशिष्यार्चति, an explanation of अर्चात्, वि being generally explained by विशिष्य.—P. 390. l. 1. (16, 6.) पर्वतमपि मेघं वा । अरमेति मेघनामितत् । पर्वतमिति त्रिषं वा । मेघनामितत् A. C. पर्वतं मेघं पर्वतमितिः मेघनामितत् B. पर्वतमपि मेघं वा Ca.—l. 11. (16, 7.) ऽभूः C. Bm. बभूव A. B.—l. 24. (16, 9.) इति नृमलः A. C. Bm. इति नृम्याः B. It ought to be नृमयाः ।—P. 394. l. 20. (16, 11.) प्रभवति A 2. B. प्रभवति Ca.—P. 393. l. 7. (16, 17.) अर्वाधि A. B. C.—P. 394. l. 9. (16, 21.) क्रियति A 2. B. अक्रियत Ca.

P. 394. l. 13. (17.) विनियुक्तं A 2. B. निविहानीयं Ca.—l. 14. स्वं महौ इति added by conjecture. The second Viniyoga is only given by C.—l. 29. (17, 2.) रेजत् अरेजत् अकंपत् Ca. रेजत् अरेजत् । अकंपयत् A 2. रेजत् अरेजत् अकंपयत् B. रेजत् अरेजत् अकंपत् Bm.—P. 395. l. 14. (17, 4.) विनाशरहितं Ca. विचाररहितं A. C. विष्णुतिरहितं B.—P. 397. l. 18. (17, 12.) क्रियत् अजत् B.—P. 398. l. 12. (17, 15.) एकपदीयमृक् A 2. B. Ca, but see Rigveda Prātisākhya 992.—l. 18. (17, 16.) अयासि Ca. sec. m. अयासि A 2. अयासि Bm. अयासि B.—l. 20. From एवंभूतं to इत्थं: only in C. B has कोशमाधारभूतभिर्द्रुमवर्ते रषणार्थं नाश्वावयामः न त्वजामः भवेम इत्थं:—P. 399. l. 14. (17, 19.) अप्रतिगमन्मनि A 2. B. अप्रतिगतानि Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 31, 4; VII. 85, 3; VIII. 90, 5.—l. 25. (17, 20.) Ca inserts यद्भोक्तुं before यद्यशो.—l. 26. From चिरप्रीत्सु tō चिरप्रीत्सादि left out in A 2. B.—परिदधातीयं Ait. Br. परिदधादित्तीयं Ca.

P. 400. l. 4. (18.) जायेय Bm. जायेयं Ca. जायया A 2. जायेयां B.—l. 25. (18, 2.) दुर्गहा दुर्गहोयं दुःखेन याह्यं A 2. दुर्गहा दुर्गहोय दुःखेन याह्यं B. दुर्गहा दुर्गहोऽयं दुःखेन याह्यं Bm. दुर्गहा दुर्गहं (दुर्गहं pr. m.) दुःखेन याह्यं Ca. We should expect दुर्गहा दुर्गहं दुःखेन

भाङ्गं. Cf. Rv. Bh. V. 4, 9.—l. 33. (18, 3.) चन्वव्रवीत् ॥ चनुव्रवीत् B. चनुव्रवीत् A. C. Bm.
—P. 401. l. 22. (18, 5.) तिष्ठति Ca marg. after अतिष्ठत्.—l. 28. (18, 6.) *प्रतिपादकोभूतेन
A. B. C.—l. 30. हममर्थं A 2. B. इति मदर्धं Ca.—P. 402. l. 6. (18, 7.) *स्तुतिप्रतिपादकानि
कानिचित्यद्गानि Ca. *स्तुतिपादकानिचित्यद्गानि A 2. *स्तुतिप्रतिपादकानि निचित्यद्गानि Bm; B has
*प्राप्तवाग्धिनि निचित्यद्गानि, leaving out all between.—l. 7. ता Ca. ततो A 2. B.—पाचं after
*मृगहृत्वाह्वयं supplied by conjecture.—l. 24. (18, 9.) प्रविध्यन् A 2. प्रविध्यान् B. प्रविद्यान्
Bm. ज्ञां विध्यन् Ca.—P. 403. l. 1. (18, 10.) अदितिश्चरषाय ॥ अदितिसंशरषाय A 2. Ca.
अदितिः वत्सं चरषाय B.—l. 25. (18, 13.) पुरीतंति Ca pr. m. पुरीतत Ca sec. m. पुरीतति
A 2. पुरीतताभि B. Bm.

P. 404. l. 13. (19, 1.) अक्षिण्यन् B. अक्षिण् लोके Ca. अक्षिण् A 2.—l. 23. (19, 2.)
नदीः C. आपः तासां B; omitted in A.—P. 405. l. 1. (19, 3.) पूर्णमास आमा° B. पूर्ण-
मास अमा° A 2. Ca. पूर्णमास आ अमा° Taitt. S.—l. 23. (19, 6.) एवदेवता चकता ॥ एवत
एवत अचकत् A 2. एवत् एवत अचकत् B. एवत् अचकत् Bm. एवत् एवत अचकत् Ca.—l. 30.
(19, 7.) हिंसिका ॥ हिंसिका A 2. B. Ca.—P. 406. ll. 17 and 20. (19, 9.) उपजिह्विकाभिः
A 2. B. उपदीहिकाभिः and उपदीकाभिः Ca.—P. 407. l. 5. (19, 14.) क्रियते B. क्रियत A 2.
अक्रियत् Ca.

P. 407. l. 15. (20, 1.) अभीष्टानां Ca. Bm. अभिष्टानां A 2. अभिष्टीनीं B. Cf. Rv. Bh.
IX. 48, 5.—l. 23. (20, 2.) अभि लघीकृत्यं C. Bm. अभिलक्ष्य B. अभिसुखीकृत्य A.—P. 408.
l. 15. (20, 5.) इव after वीरपुत्र्य added from B. यो by conjecture.—l. 24. (20, 6.)
*व्युष्टं निगतं A. B. C. व्युष्टं निर्गतं Ca. The usual explanation would be निर्तरां प्राप्तं or
व्याप्तं.—l. 30. (20, 7.) वारयिता A. B. निवारयिता C.—P. 409. l. 7. (20, 8.) A 2. Ca
put ईचे after धनस्य, and omit ईचसे.—l. 26. (20, 10.) अदाम A 2. B. अदामः Ca.

P. 411. l. 28. (21, 7.) सेवत इति यत् तत् B. C. सेवत इति यावत् A.—P. 412. l. 27.
(21, 10.) भवेय Ca. भवेयुं A 2. B.

P. 413. l. 8. (22, 1.) यच्च हविरादिकं च C. Bm. यच्च हविरादिकं च A. B.—P. 415.
l. 20. (22, 10.) देहि C. उपसंस्त्रि A. B.

P. 416. l. 5. (23, 1.) B inserts उपसर्गभूतेरचितक्रियाध्याहारः after स्तुतिरिति शेषः, and
both B and Bm leave out all from यागं to किंच ऊध, while A 2 omits all from तस्य
महिषो to उपसर्गभूते.—l. 6. कस्य after होमनिष्पादकस्य added from Bm.—l. 26. (23, 3.)
कानि चित् Ca. कानि A 2. B.—P. 418. l. 5. (23, 8.) संबन्धिनी Bm. संबन्धी Ca; left out
in A 2. B.—l. 6. प्रतिवद्दी from Ca.

P. 419. l. 5. (24, 1.) परमैश्वर्ययुक्तं ॥ परमैश्वर्यं A. B. C.—P. 420. l. 2. (24, 4.) तदानीमेव
नेमे शेषेण भाग्यवंतो C. Bm. तदानीमेवातमे वातमे कत माय्यवंतो A. तदानीमेव नेमे भाग्यवंतो B 2.
तदानीमेवेन भाग्यवंतो B 1.—l. 15. (24, 6.) Ca has after इत्या, सत्यमेव.—l. 16. The Pada
MSS. have in the text अविनेन. The Samhitā MSS. S 2. 3 have अविनेन तमित्;
S 1 अविनेनकमित्. Śāyana read अविनेन. Cf. Rv. IV. 25, 3.—l. 25. (24, 7.) अच मृष्टय-
बन्धाची C. अन्नवाची A.—भुज्यते A 2. Bm. भुज्यति Ca. All from पचनं कुर्यात् to इन्द्रो मनायोः
is left out in B.—P. 421. l. 3. (24, 8.) सोमं सुवन्निः Ca. सोमं तन्निः A 2. सोमवन्निः B.—
l. 9. (24, 9.) मूखं पक्षेण B. मूखं पक्षेण Ca. मूखपुषेण A 2.—l. 10. न विधीतस्त्वयं मया C.
न स विधीतवान्पुरा A. B. न विधीतः स्वयं मया Ca.—स विधीता A 2. Ca. विधीता न B.—l. 11.

वक्तुं B. वक्तुं A. क्रतुः C.—यदा Ca. या A 2. यया B.—तद्योर्न A 2. Ca. तया B.—l. 12. चित्कृतो ॥ चित्ततो C. चित्ततो A. Ca. चित्ततो B. Aa.—अथ मूळार्थमितस्यामविचार्यैव निर्णयः A. अथ मूळार्थमितस्यामविचार्यैव निश्चयः B. अथ मूळार्थमितस्यात् विचार्यैव तु निर्णयः Ca. ॥ नैमित्तिकात् C.—इतिवंच C. अन्येव A. अन्येव B.—l. 13. समयोचिति चिंतयन् Ca. समये ॥ नैमित्तिकं चिंतयेत् B. संमयोनेति चिंतायत् A 2.—l. 14. क left out in A 2.—इष ॥ इष A 2. B. Bm. Ca.—एकार्षो A 2. B. एकार्षो Ca.—इत्ययं A. C. ईरितं B; Bm, which gives only this last Sloka. has वक्तमिति अयमर्थः प्रतिपाद्यते.—l. 15. भूम्ना Ca. भूम्यां B. भूम्या A 2.—l. 22. (24, 10.) सुतिभिः deest in A. B.

P. 422. l. 3. (25, 1.) को यजमीन Ca; A 2 omits को, B puts it before नयो.—l. 5. तर्पणाय ईदु । ईदुं स्वीति C. अर्पणाय ईदु । स ईदुः A. अर्पणाय ईदु । याचते स ईदुः B.—l. 26. (25, 4.) धारयन् C. पारयत् A. B: cf. Sat. Br. I. 4, 2, 2-5, 1, 8.—P. 423. l. 3. (25, 5.) हिंसन् A 2. B. हिंसन् Bm pr. m. Ca.—l. 5. मनायुरिन्द्रविषयसुतिकामस्य C. मनायुः मनोयुक्तो यजमानः B; omitted in A.—l. 6. सुप्राचीः सुष्टु प्राचिता ॥ सुप्राचीः इविं सुष्टु प्राचिता Aa. सुप्राचीः सुष्टु प्राचिता A. सुप्राचीः इविभिः सुष्टु प्रतर्पयिता C. सुप्राचीः सुष्टु प्राचयिता B. सुप्राचीः सुष्टु प्राचयिता Bm.

P. 424. l. 3. (26.) सुपर्णात्मना Ca. सुपर्णात्मा A 2. B.—l. 9. (26, 1.) उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सर्वात्म्यं B. उत्पन्नतत्त्वज्ञानं सर्वात्म्यं Bm. उत्पन्नतत्त्वः सन् सर्वात्म्यं A 2. उत्पन्नतत्त्वः सन् सर्वात्म्यं Ca.—l. 10. ईदुो वा from B.—l. 11. आर्जुनेयं to अघ्निरहमेवास्मि given from C; omitted in A. B places किंच आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समहं नृजे प्रसाधयेऽहं कविः सर्वज्ञ उग्रना मुक्त इति मा मां पश्यत after इत्युक्तं भवति.—l. 28. (26, 3.) शिरं अध्वंसयं B. शिरं प्रेरयं C. शिरं यं A.—P. 425. l. 13. (26, 5.) सोमपासकान् Ca. सोमकान् A 2. B. Cf. Rv. Bh. IV. 27, 3; IX. 77, 2.—l. 23. (26, 6.) आहरेत् after अहरत् Ca.

P. 426. l. 12. (27, 1.) मामरचन्नित्यर्थः । अधाधुना श्लेनः श्लेनवत्स्थितोऽहं जवसा वेगेन निरर्दीयं । शरीरान्निरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निरगतोऽस्मीत्यर्थः । C. मामरचन्नित्यर्थः । अधानंतरं श्लेनः सन् जवसा वेगेन गर्भात् निरर्दीयं निर्गतवानस्मि । B. The whole explanation after मामरचन्नित्यर्थः omitted in A.—l. 13. In the Ait. Ār. the khanda begins अपक्वामंतु गर्भिण्यः पुष्वे ह वा etc.—l. 28. (27, 3.) विचिंतवन्तः Ca. विचिंतवन्तः A 2. चिचिंतवन्तः B. यीचिंतवन्तः Bm.—l. 31. अच्छिदत् B. Ait. Br. अच्छिन्त A 2. Ca.—यदा यदा Ca.—P. 427. l. 16. (27, 5.) सोमरसस्य Bm. सोमराजस्य A. C. सोमरस्य B.

P. 427. l. 18. (28.) ईदुसोमदेवताकं Ca. ईदु A 2. B.—युजेद्रोसोमं Ca. युजेद्रोसोमं A 2. B. युजेद्रोसोमं Anukramanī MSS., corrected by Macdonell into ०सोमं. But cf. II. 30; VII. 104; and सोमापीण्य II. 40; सोमारीद्र VI. 74.—P. 428. l. 11. (28, 3.) सर्वा सर्वाणि A. C. शर्वा (पवा Bm) सर्वाणि B. Instead of शर्वा, Śāyana read सर्वा. :

P. 431. l. 9. (30, 7.) अत्यंतं B. किमित्यत्यंतं A. C.—P. 433. l. 30. (30, 24.) आद्वर-पितः Ca. दारपितः A 2. B. Cf. Nir. VI. 31.—P. 434. l. 1. ननु Ca. अनु A 2. अच B.

P. 434. ll. 6 and 7. (31.) A 2. Ca have पादभिवृत् for ०भिवृत्.—l. 20. (31, 2.) भक्तुं Bm. भोक्तुं A 2. B. भक्तुं Ca.—P. 435. l. 7. (31, 7.) स्वा स्वां MSS.—l. 17. (31, 9.) शतपरिमित-मपि A 2. शतपरिमितपरि B. शतमपरिमितमपि Bm. शतमपि मितमपि Ca.—l. 26. (31, 11.) पुषीष्य A 2. आ पुषीष्य B. Bm. Ca.—P. 436. l. 5. (31, 13.) उहाटय Ca. उत्पाद्य A 2. B.—l. 10. (31, 15.) Before अस्याकमुत्तमं, A. B have तस्या स्वं, Ca स्वार्षं.

.P. 438. l. 24. (32, 16.) घसः चघसः चघि Ca.—P. 439. l. 4. (32, 18.) चघषा चघसानु
 लघदीयं राधो धनं एतु Ca. चघषा चघषदीयं राधो धनं एतु A 2. चघषा चघषदीयं राधो धनं ते स्वत
 एतु. B.—l. 7. (32, 19.) The Commentary to this verse is only given in B and Ca.
 A has दश ते कलशानामित्युक्त्वात्ता.—l. 28. (32, 23.) कमनेनानीयत Nirukta. कमनेनानीयत
 A 2. कमनेनानीयत Ca. कम । नेनीय B.—P. 440. l. 1. (32, 24.) घामेषु गमनेषु Ca. घामेषु
 प्रेषु B. घामेषु A.

.P. 440. l. 18. (33, 1.) देवेभ्यः A 2. Ca. देवेभ्युः B. देवेषु Ait. Br.—l. 20. स्वकार्यं प्रति
 प्रेषयति ॥ स्वकार्यं प्रति प्रेरयति Ca. स्वर्थं प्रति प्रेषयति A 2. Bm. स्वर्थं प्रति प्रेषय इति B.—l. 30.
 (33, 2.) From वेषणं to कर्मभिः taken from Ca. परिविष्टी वेषणा (वेषणेन B1) परिचर्य वेषणेन
 दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येभ्यारं etc. B. परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्य वेषणा वेषणेन व्याप्रा यदानंतराय-
 वेदानामिन्द्रादीनां etc. A. परिविष्टी वेषणा वषणेन परिचर्य वेषणेन दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येभ्यारं etc.
 Bm.—l. 31. युवशां कर्त्वेति देवप्रतिष्ठाकांतलिन देवेरेकत्वादित्यारं भावः । A. °त्वादिति भावः B. युवस्था
 कर्त्वेति देवप्रतिष्ठाकांतलिन देवेरेकत्वादिति भावः । Ca.—P. 441. l. 2. मनाये मतिरिति Ca. मनाये
 चतेन A. मनाये B.—l. 10. (33, 3.) चभवः Ca. चभवयः A. B.—l. 18. (33, 4.) After चनु-
 र्भविति यत् Ca adds किं मृतया गोस्वर्षांगुष्ठाद्य तस्या मांसं समयोजयन्निर्त्यर्थः.—l. 25. (33, 5.)
 देवत्वप्राप्त्युक्तेन देवत्वेन तदा तेषु (तेषां B1) मध्ये एको ज्येष्ठः A. B. देवत्वप्राप्त्युक्तो ज्येष्ठः Ca.—
 l. 27. तद्वरः कनिष्ठो वाजः B. तत्कनिष्ठस्ततोऽपि कनीयान् Ca ; omitted in A.—l. 28. वो
 वचः युष्मद्वचनं from B and the margin of Bm.

P. 445. l. 15. (34, 7.) चभुभिः Ca. चभुभिः A 2. B.—P. 446. l. 5. (34, 10.) वाजवतं
 मज्जवतं C. वाजवतं बलवतं B. वाजवतं A.—l. 6. दातुं Ca. दत्त B. ददातु A. ददात C.—
 l. 7. रयिं after दत्त C. चधि A ; omitted in B.—l. 13. (34, 11.) अपरत्ता A. B. अपगता
 C.—l. 14. मरुद्भिः सं मरुद्य ॥ मरुद्भिः द्य Bm. मरुद्भिः B ; left out in A 2. Ca ; but there
 seems to be the sign + in A 2, to mark the omission.

P. 446. l. 26. (35, 1.) चन्वागच्छंतु A 2. B. चनु गच्छंतु Ca.—P. 447. l. 9. (35, 3.)
 From चय सोऽपिः to कुशलहस्ता धूयं from C. B gives the following Commentary on
 this verse : हे वाजाः सुहस्ताः शोभनहस्तोपिताः चभवो धूयं चमसं चतुर्धा व्यकृषीत कृत्वा च हे
 सखे सखिभूतापि विश्वेति (इति not in Bm) चनुयहेण सोमपानमित्यत्रवीत चवदत चय धूयं चमुतस्त्रा-
 मरुधर्मकस्य etc.—P. 448. l. 19. (35, 9.) °सोमदानवतं नृतीयं A. B. °सोमदानवतं चनृतीयं
 Ca.—l. 20. परिवेषणवत् ॥ परिवेषणवतं A. B. परिषक्तवचनं Ca.

P. 449. l. 8. (36, 2.) नु चिम्रं only in B. Bm.—P. 450. l. 8. (36, 6.) सुत्वा युक्तो C.
 सुत्वा A. सुत्वा B.—l. 11. एवमेवं A 2. Ca. एवमेव B.—चभुर्व्यवहारं A 2. B. चभुर्व्यवहारं Ca.

P. 451. l. 24. (37, 2.) दद्यायोत्साहाय C. दद्याय बलाय B. दद्यायोत्साहाय A.—P. 452.
 l. 18. (37, 6.) भवत्विति Ca. भवतीति A 2. B.—l. 25. (37, 7.) तरितुं सां Ca. तरितुं सां
 Bm. तरितुसां A 2. B.

P. 454. l. 9. (38, 4.) After यजमानस्य Ca has आप इति देवताविशेषणं । चमः संभूत
 इत्यर्थः ।—l. 22. (38, 6 and 7.) The Commentary of the two verses wanting in A 2.—
 l. 24. (38, 6.) Instead of सुम्वा, Sāyana explains सुम्वा. But Bm has only सुम्वा
 शोभमानः.—P. 455. l. 12. (38, 9.) चमिभवर्षीं जूतिं परामिभूतिं चेत्युभयं वा ॥ चमिभवर्षीं जूतिं
 चेत्युक्तं यं वा A 2. चमिभवर्षीं जूतिं परामिभूतिं चेत्युक्तं च B. चमिभाविषीं जूतिं परामिभूतिं चेत्युक्तं यं
 Bm. चमिभवर्षीं जूतिं परामिभूतिं चेत्युभयं वा Ca.

P. 456. l. 2. (39, 1.) चासं C. चासं A. Ca. चासं Aa. B.—विप्रासयन्ती; A. B. Ca.—
l. 3. After तासां A. Ca. have ये (or चे). B omits several words.—l. 10. (39, 2)
तारकं चं A. Ca. तारयितारं B. तारयितारं Bm.—l. 24. (39, 4.) अतदमकहिं । तिहमका
A. Ca. अदमकहिं B.—P. 457. l. 3. (39, 6.) मचयन्ति A 2. B. Ca. प्राञ्ज ऀsv.°

P. 457. l. 27. (40, 2.) तुरकसत् । खरया सीदति added from B. इति तुरकसत् supplie
by conjecture.—P. 458. l. 4. (40, 3.) वानुकत् ॥ वानुकग A. वानुकत् C. वानु B.—
• वांलये A 2. Ca. वाखिति B; Bm has गमनं अगु यथा वाति एति तदत् सर्वो वेगवान् etc.—l. 11.
After श्लेनश्लेव Ca. has तस्य देवस्य.—l. 11. (40, 4.) कचप्रदेशे Ca. कचप्रदेशे C. कचिप्रदेशे A
B 1. Bm. कुचिप्रदेशे B 2: cf. Rv. I. 117, 22.—l. 13. खरयति गंतुं ॥ खरयति गंतुः C. ख
यितुं गंतु A. गत्वतुं यन्ति B. खरयन्ति Bm.—l. 25. (40, 5.) •चितकूपखितः C. •चितकूपखित
A. •चितकूपखितः B. •प्राणिनां इदि खितः B sec. m. •इदि खितः Ca.—l. 26. इह हिंसागतं
B in marg. after हंतिर्गतयोः.—गंता घोहं सोसाधित्यादि° Ca. गंता इ घोहं सोसाधित्यादि° A :
गंताहंसोहंसूर्योहंसोसाधित्यादि° B pr. m. गंताहंसः सोहं [in margine अहं सः सोहं] सूर्योहंसोसाध
ित्यादि° B sec. m.—l. 27. एकीकृतोपास्यः परमात्ममंत्रप्रतिपाद्यः C. एकीकृतोपास्य परमात्ममंत्र
प्रतिपाद्यः Aa. एकीकृतोपास्यमंत्रप्रतिपाद्यः A. एकीकृतं परस्परपरमात्ममंत्रप्रतिपाद्यः B. एकीकृ
तुपास्यः परमात्मा मंत्रप्रतिपाद्यः B sec. m.—l. 34. यज्ञो ॥ यज्ञं A. B. C.

P. 459. l. 14. (41, 1.) हविष्मान् हविर्युक्तः etc. B has हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणकालं
(•चक्षेण B 2) अमृतः मरणरहितो होता न स्वर्गसाधनभूतोऽपिरिव.—l. 15. तथा यज्ञोमो Ca. तद
अयं सोमो A 2. B. यः अयं सोमो Bm, which omits स यथा तथा.—उक्त उदितः C. उक्तं हिं
A. उक्तः अभिहितेन B. उक्तः अभिहितः Bm.—l. 30. (41, 3.) माथितां from Ca.—P. 460
l. 6. (41, 4.) After हिंसकः A. C. have शत्रुणां. B omits the whole passage.—l. 17.
(41, 5.) गमनशीला Ca. after गत्वि.—l. 18. (41, 6.) तनये तन्युषि A. C. तनये पौत्रे B.—l. 20
परितनके ॥ परितनके A. B. C. परितनकमे गमने Ca.—P. 461. l. 5. (41, 8.) सुदानू शोभनप
कदातारी added from B.—l. 6. पदातय अवसे रक्षणाय Bm. इदमयः अवसे रक्षणाय E
पंथे A. पत्नयेद् C; left out in Ca.—l. 7. मनस ईश्वरा A. C. मनसा ह्वाः (i. e. मन
ह्वाः) B. मनस ह्वाः Bm.—l. 13. (41, 9.) धनिकं स्वामिनं C. अधिकं स्वामिनां A. B.—
श्रीघ्नगामिन्य ह्व from Ca.—l. 19. (41, 10.) रचकूपस्य A. B. रचसमूहकूपस्य C.—l. 20. ताना
ताना स्वयमेवाप्रयत्नेन from C.—चक्राणा A 2. B. Ca.—भवतं C. अवतं A. B.—l. 27. (41, 11.
Before वाजसाती B has ततोऽसदीधि.

P. 462. l. 5. (42, 1.) चितिसर्गभेदेन ॥ चितिः स्वर्गभेदेन A. B. C.—l. 22. (42, 3.) Fron
ते अपहमेव to वावापुथिथी supplied from Ca; left out in A. B. Bm have रजसी राजसां
रोदसी वावापुथिथी धारयं च धृतवानसि । किंच विद्वान् स्वष्ट्रं प्रजापतिरिव विश्वा सर्वाणि भुवनाणि
समैरयं । प्रेरयामि ॥.—l. 30. (42, 4.) अतावा अज्ञवान् Ca.—अदर्थमेव C. समर्थमेव A. B.—
P. 463. l. 7. (42, 5.) परेवामनिभाविबसोऽहं A. C. अश्वेवामनिभावुकोऽहं B. अश्वेवामनिभावि
बसोऽहं Bm.—l. 22. (42, 7.) वृतानाच्छ्रान् A. C. वृतानावुतान् B.—l. 23. अस्वघान् C
अप्युतान् A. मेघान् अप्युतान् B.—l. 28. (42, 8.) पत्न्यावरानकं इहा रात्रं पुषस्विप्यया Ca
अपितारस्यकं इहा रात्रं पुषस्विप्यया A 2. अरावकं इहा रात्रं पुषस्विप्यया B. Bm.—
l. 29. पुनः प्रोचुः A. C. प्रतिप्रोचुः B.—P. 464. l. 8. (42, 9.) अमीययत् C. प्रीययति A. B.—
l. 15. (42, 10.) युवां संमत्तारो वयं C. युवां सो वयं A. हविषां संमत्तारो वयं B.—मोदतु B
मोदति A 2. मोदति Ca. मदंतु?

P. 464. l. 19. (43.) प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोराशिने C. प्रातरनुवाकाश्चिने A. B.—l. 27. (43, 1.) शेषयेम आययेम वा । शेषयेम शयेम वा A. शेषयेम वा C. शेषयेमाशयेम वा B. The last reading explains शेषाम् by आशयेम from अम्. But Sāyana seems to give two different etymologies of शेषाम्, either from शिष् or from शि.—P. 465. l. 1. (43, 2.) सुखयेदस्मान् B. मूलयेदस्मान् A. C. Sāyana explains frequently मूल by सुखयति.—P. 466. l. 4. (43, 6.) वेतारो गंतारो Ca.—l. 14. (43, 7.) गरितारं only in A.
P. 466. l. 23. (44, 1.) गवां from Ca.—l. 30. (44, 2.) After विभक्तिव्यत्ययः A. C have समिधि, Ca समधि.—l. 32. वहति वाहयति Ca.—P. 467. l. 20. (44, 5.) इच्छन्तो यजमानाः C. इच्छमानाः A. B.

P. 468. l. 14. (45, 1.) Sāyana has omitted युज्यते, which Bm inserts after गताः ; °दित्यस्व सानु युज्यते वि सान्वी समु° B. °दित्यस्व सानुवि समु° Bm. °दित्यस्व सानुनि सान्वी समु° A 2. Ca.—l. 15. विविधाः पृचासोऽन्नानि । A. C leave out पृचासोऽन्नानि. B gives the whole passage in this way : विविधाः मियुना (°न B1) विधा विहितं याच इदमन्नमशनं पृचासः अन्नानि सानं खादयति हि श्रुतं । It seems that पृचासः अन्नानि, as युज्यते before, was inserted in B from the margin. विधाः विधा विहितं वा इदमन्नमशनं पात्रं खादयति हि श्रुतं Ca. विधा विहितं याच इदमन्नमशनं पात्रं खादयति हि श्रुतं A. चयः विविधाः अशनं पात्रं खादः पृचासः अन्नानि तुरीयः etc. Bm.—l. 17. रसद्रव्याधारः Ca. स द्रव्याधारः A 2. B.—P. 469. l. 10. (45, 4.) मध्विच । मधुमिच A 2. B. Ca.—l. 24. (45, 6.) ते वाहमिः A. B. C. ते धाहमिः B1. ते च अहोमिः Bm.—अंसयंतो inserted from Ca, which has after ररमयः । तो वाहमि प्रकाशः प्रसिद्धीरवाहोमितार्था दविधतः कंसयंतो अंसयाता वा तमांसि etc.—P. 470. l. 1. (45, 7.) प्राचोचं । प्र चोचं A 2. B. Ca.

P. 472. l. 26. (48, 3.) विश्वरूपे A 2. B. बहुरूपे Ca.

P. 473. l. 14. (49, 2.) वामाक्षे चाहः शोभनः । वामाक्षे सोमः A. वामाक्षे सोमः B 1. हे इंद्रां वृहस्पती चाहः शोभनः B 4 sec. manu. वां आक्षे अयं सोमः चाह परि विधत्ते Bm. Ca omits the whole passage.—l. 21. (49, 3.) संबन्धि । संबन्धिनं A. B. C. See Amarakosha II. 2, 5.

P. 474. l. 15. (50, 1.) मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं तं Ca. मंद्रजिह्वं तं A. C. मंद्रजिह्वं मंद्रा जिह्वा यस्मासी मंद्रजिह्वः तं B. कीदृशं मंद्रा जिह्वा यस्मासी मंद्रजिह्वः तं मंद्रजिह्वं Bm.—l. 21. (50, 2.) उपचिपति A. Bm. C 2. उपाचिपति B. उपचपयति Ca.—l. 33. (50, 3.) शब्दिन A 2. B. शब्दनां Ca.—P. 476. l. 4. (50, 7.) महतां मंचाणां Ca.—l. 11. (50, 8.) सन् कुष स्त्रि स्वकीयजातिय Ca.—एवीकसि । एवीकसि A 2. B. Ca. एव श्रीकसि Bm.

P. 478. l. 13. (51, 3.) After विमथे Ca has अंधकारस्तांतमथे. Bm inserts अंतः after इच्छेः.—l. 21. (51, 4.) ती द्वी तच येऽपि B. त्वे द्वे तच येऽपि A. यद्वी तच येऽपि Ca.—P. 479. l. 3. (51, 6.) कतमा च Ca.—l. 5. अशीर्षा A. B. अशीर्षा Ca.—यतः । यथा A. B. C.—l. 6. उवासां वृक्षं A 2. B. उवासां वा वृक्षं Ca.—l. 11. (51, 7.) ताः खरूपकारिणः Ca. ताः स्वरूपकारिणः A. Bm. चारिणः B.—l. 19. (51, 8.) देशदेकरूपादंतरिचात् Ca.—l. 20. अस्त्रिग्व विरादिकं Ca. अस्त्रिग्वशदिकं A. अस्त्रिग्वदिकं B.—l. 22. प्रसंगादुपकारत्वाच्च A. B. प्रसरायकारत्वाच्च Ca.—l. 28. (51, 9.) अहंसितवर्षा taken from Ca.—P. 480. l. 5. (51, 10.) चा पूरवः Bm at the end.—l. 11. (51, 11.) विभातीर्षविधमानाः Ca.

P. 481. l. 1. (52, 4.) वियुज्यमाना B. C. युज्यमाना A.—l. 11. (52, 6.) अमु पचात् taken

from Ca; omitted in A. B. C 2. B 2 has चन्वव चनुरव sec. manu. B 1 has चनु रव, Bm चनुव रव.—l. 12. (52, 7.) The Viniyoga is given in Ca only.

P. 482. l. 30. (53, 5.) चंतरा चां न A. B. चंतरा चीतं Ca. But Nir. II. 10 has चंतरा चांतं भवति.—P. 483. l. 4. तिस्रो दिव इंद्रप्रजापतिसत्वाख्यान् Ca. Bm. तिस्रो ऽधिर्दिवः इंद्रप्रजापति-सत्वाख्यान् A. तिस्रो दिवो अपींद्रप्रजापतिरित्वाख्यान् B 2. तिस्रो दिव अपींद्रप्रजापतिस्तत्वाख्यान् B 1.—l. 23. (53, 7.) धनादिभि Ca. धनानि A 2. B. M 1.

P. 484. l. 17. (54, 3.) अनागसः अपापान् B.—l. 26. (54, 4.) न प्रमीयेत् । न प्रहिंसेत् A. B. न प्रमीयेत् । न प्रहिंसेत् Ca.—l. 27. दैवक्षेत्र्यधिकरणे । दैवक्षेत्र्येति अधिकरणे A. B. C 2. दैवधिकरणे Ca.—l. 29. यत् यः ॥ यः B 2. यं । Ca. यी A. र्यः B 1; left out in Bm.—सुवति प्रेरयति B.—P. 485. l. 5. (54, 5.) गच्छंतस्त्वां A. C. गच्छंतः प्राणिनस्तथा B.

P. 485. l. 23. (55, 1.) The whole passage from कश्च वक्षता सं० to चारयिता is taken from Ca.—l. 28. समानाधिकरण इति सामानाधिकरण्यात् A. C 2. समिधिकरण इति समानाधि-कारणं यत् B. नामंपि सानाधिकरणे (Pân. VIII. 1, 73) एत्ववियमानवत्प्रतिविधात् Ca.—l. 30. युष्माकं मध्ये अधरे Ca.—l. 31. From को वरिवो to को वरिवो wanting in B; Bm has अधरे यानि को वरिवो धनं धाति ददाति तं रवत.—P. 486. l. 4- (55, 2.) दुःखानामभि-प्रयितारः Ca. दुःखानामप्रयितारः A. B. दुःखानां नाप्रयितारः Bm.—l. 12. (55, 3.) यथा wanting in A. B. C. अस्मान्यथा Bm.—l. 13. तथा Bm. इ तथा A. B. C 2. यथा B 2 sec. manu. Ca omits the whole passage.—l. 26. (55, 5.) इंद्रसखस्य Ca. अद्रेसखस्य A. अद्रेः सखस्य B.—P. 487. l. 25. (55, 10.) आगच्छति Bm. Ca. आगच्छति A 2. B.

P. 487. l. 27. (56.) वामदेवस्त्वां वावापुथिव्यावित्त्वनुक्रमणिका (०व्या एत्व० B) A 2. B, the words between wanting. मही सप्त वावापुथिव्यावित्त्वनुक्रमणिका Ca. ०पुथिवीयं Anukr. Cf. Pân. IV. 2, 32; Rv. Bh. I. 159. 185; VI. 70; VII. 53.—l. 29. Āsv. adds इह क्षिष्टे after मही वावापुथिवी.—P. 488. l. 5. (56, 1.) इह यक्षि deest in A. C.—l. 24. (56, 3.) We should expect रजसी before चंतरिषे. Bm inserts रजसी भुवने before चवंशे.—P. 489. l. 11. (56, 6.) राजसः । र्शानि भवसः । Ca.—शरीरेकदेशेन Ca. ०शरीरेकदेशेन A. ०शरी-रेखादिना B.—पी स्वीधिनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन Ca. यो स्वीधोनासरेणं भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन A 2. Aa. स्वीधिनोषरेण Aa sec. manu. बीः स्वीधेनासरिण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेये B 2. बीरर्षा स्वीधोनासरिण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेये B 1. त्वी स्वीधोनासारस भुव स च स्वकीयेन कार्ष्णेयेन C 2. बीः स्वीधिनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्ष्णेये Sâyana's Commentary to the Sâma-veda. कार्ष्णेयेन or कार्ष्णेयेन?—l. 16. (56, 7.) साधवः साधवसः Ca.—l. 17. आश्रयतः A 2. Bm. Ca. आश्रयसः B.

P. 489. l. 21. (57.) ते चानुभवावा च चतुर्थी च Ca. ते चानुभवावा चतुर्थी च B. ते चानुभवावा च चतुर्थी च A 2. See Anukr. M. p. 18.—P. 490. l. 6. (57, 2.) मधुस्रावि सुपृतं । मधुस्रावितं सुपृतं Ca. मधुस्रावित A. मधुस्रावि तत् B. मधुस्रावि तं Bm; B. Bm put सुपृतं शोधितं after ऊर्मिं प्रपुत्रं.—l. 29. (57, 5.) हे मुनासीरा stands before अतः मुन इंद्रः in A. B. In the quotation from Yâska, मुनो वायुः is left out in A. B. C. Sâyana takes मुनासीरी either as Indra and Vâyu, or, according to the Nairuktas, as Vâyu and Āditya. This is shown in verse 8. Ca reads सुदेवः मुनदेवतेति शीमकः । अतः मुन इंद्रः सीरो वायुः इंद्रवायु । हे मुनासीरा इंद्रवायु । इत्यादित्वाविति शैबकाः । मुनो वायुः मु इत्तंतरेषि etc. Shadgurusishya, in his Commentary on the Nirukta, writes, मुन इति वाचोरनिधानं ।

कुरुर्वृद्धिचताविदः । वायुः मुनः सौरः सूर्य मुनासीरी वायुसुधीं वदति । मुन्यसीरमिद्रं यास्तु भि
 सूर्येद्री तु मन्वते प्राक्पुनिरिति पराग्रः.—मु एति Aa pr. manu. Ca pr. manu. मुन एति Aa sec.
 manu. Ca sec. manu. मुन इति A 2. मु इति B. C. मु एति Nir.—P. 491. l. 11. (57, 7.)
 बुद्ध्यात् A 2. B. बुद्धति Ca.—l. 17. (57, 8.) नो भूमिं फासा भूमिबिदारककाठाः । ताः फासा
 भूमिबिदारककाठाः (°बिदारकाठाः Bm.) B. ता भूमिफासाः विदारककाठाः A. नो भूमिं फासाः
 विविदारककाठाः Ca.
 P. 491. l. 28. (58, 1.) इति वा समुद्रोऽपिः पार्थिवः Ca. इति वा पार्थिवः A. इति पार्थिवः
 B.—l. 29. ऊर्मुत्यादकः Ca. ऊर्मुत्यातकः A. ऊर्मुत्यातुको B.—l. 30. समुद्रवण° B. Ca. समु-
 द्रवरण° A. C 2.—P. 492. l. 10. (58, 2.) सुमः °A. C. Bm. सुबामो B.—l. 11. सुवावि
 दिशुपावि वेदचतुष्टयकपावि वा Ca.—l. 20. (58, 3.) स चपासां वर्णाणां विभिर्वेदेः Ca. In Āpa-
 stamba's Pambhāshā-sūtras we have यज्ञं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ स चपासां वर्णाणां ब्राह्मणराज-
 न्ययोर्वेदेषु च ॥ २ ॥ स विभिर्वेदेर्विधीयते ॥ ३ ॥ See Zeitschrift der Deutschen Morgen-
 ländischen Gesellschaft, vol. ix. page xliii, 'Über die Todtenbestattung bei den
 Brahmanen von Max Müller.'—अपेचथिव ॥ °चयेव A 2. B. Ca.—l. 22. ब्रह्मोदं । ब्रह्मोदं
 A 2. B. Ca.—l. 23. वृक्षा. चमुष्ठानस B. ° हस्तानु° A 2. हस्तानु° Ca.—l. 24. विप्रकारं Ca.
 विःप्रकारं A 2. Bm; deest in B 1.—l. 25. महो देवः एव यज्ञात्मा महानुभावो देवः Ca.—l. 28.
 एत अयथार्थत्वात् A. एव अयथार्थत्वात् C and Aa pr. manu. एव अयथार्थत्वात् Aa sec. manu.
 एव° अयथार्थत्वात् Ca. एवाअयथार्थत्वात् B.—l. 32. अग्न्यात्माकस्मिन् संबद्धः Ca. अग्न्यात्माकस्मिन्
 संबन्धः A. B.—P. 493. l. 15. (58, 5.) अप्यंभवो Ca. अपः संभवो A. B.—l. 22. (58, 6.) उपरि
 deest in A. B.—P. 494. l. 5. (58, 7.) यथा काठा मिदं Ca.—l. 21. (58, 9.) The MSS.
 have अंजयत्सः instead of अंजयंतीः, a mistake of frequent occurrence in Sāyana.—
 l. 33. (58, 11.) तदंति इति वृषा C. तदंति इति ऋषा A. तदंति पुताची B.—P. 495. l. 5. विशं
 मुचनमधि अितं B. विशं मुचनं कृतं मृतवातमधि अितं । आश्रितं । तदपि च धाम कुच कुचसू इति ।
 उच्यते । Ca; deest in A. C 2.—अंतः समुद्रे वडवापिलिन B. अंतः समुद्रे अंतरिक्षस मध्ये सूर्यम-
 उच्यते Ca; deest in A. C 2.

MANDALA V.

P. 496. l. 7. (1.) प्रातरनुवासे from Ca.—l. 29. (1, 3.) तदा मुचिः हीप्तो B. यदेव मुचो
 हीप्तो C. यदेव मुहीप्तो A.—P. 497. l. 8. (1, 4.) गानाक्ये from Ca. Bm.—l. 9. उदयवासे
 A 2. B. प्रातःवासे Ca. Bm.—l. 18. (1, 6.) सूचितं च MSS. Cf. Th. Aufrecht, Das Aitareya-
 brāhmaṇa, page iv sq.—l. 27. मध्य इहः कसिदः । समिद्धः A 2. B. मध्य इहः हीप्तः Bm.
 Ca.—P. 498. l. 1. (1, 7.) प्र before ईळते only in Bm.—l. 18. (1, 9.) प्र सवः Bm.—यक्षी
 यक्षां च B.—l. 20. मानुषीयां यजमानकपासां Ca.—l. 27. (1, 10.) महि of the text is left
 unexplained in A. C. बृहस्पतं मीहि मद्रं महत्सुखं च B.

P. 499. l. 12. (2.) जननासः । जननासः A 2. B. Ca. M 1.—l. 14. जानः Ca. जारः
 A 2. B. The Anukramanī has जानः; in the Bṛhaddevatā sloka 643 we find
 वृषो जानः पुरोहितः, Devarāga on Nir. IV. 18 has जनमुचः, see Nir. SS. vol. ii, p. 441.
 The Tāndya-brāhmaṇa 13, 3, 12 has वृषो वै जानः, taken by Sāyana for वैजानः,
 विजानस्य पुचः.—l. 20. (2, 1.) ऐस्त्वाकः C. ऐस्त्वाकः A. B.—जानः Ca. जारः A 2; wanting
 in B.—l. 25. द्विजः A 2. द्विजः B. Ca.—l. 26. राजात् C. वेजात् A. B.—l. 28. संचित° A 2.

संखिल B. निखिल Ca.—l. 29. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्या जातां C. एवं गायन् ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्याजातां A. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां भार्याजातां B.—l. 30. सम्यक् तद्वरकोवयित्वा C. सवस्वरकोवयित्वा A. संखरि तोवयित्वा B.—l. 32. धावयन् A. Bm. C. धारयन् B.—P. 500. l. 1. निहितं खितं पुरः B. खितं पुरः पुरोदेशे Ca; deest in A.—l. 2. जानो ॥ जारो A 2. B. Ca.—l. 11. (2, 2.) ऋषिपुनाह्नं B. Ca pr. manu. ऋषिपुना खिनं A. Ca sec. manu.—l. 14. कुमारजननं A. कुमारं जननं B 2 pr. manu. B 1. कुमारं जननं B 2. sec. manu. कुमारमानुं C.—l. 29. (2, 4.) अरखां C. आरखां A. B.—l. 32. वीर्यं from Ca.—P. 501. l. 5. (2, 5.) व्ययोजयन् ॥ वियोजयन् MSS.—l. 14. (2, 6.) मर्त्येषु तदीयेषु कोकेषु Ca.—l. 16. ऋषिर्ब्रह्माणि ॥ ऋषीं ब्रह्माणि A. C. ऋष ब्रह्माणि B.—l. 17. प्राणमयं ॥ शायं मेगं A. Aa. B. C.—l. 24. (2, 7.) अनिकरूपायूपात् Ca. अनिकयूपात् A. B.—l. 26. स्तुतिकर्मतात् ॥ स्तुतिकर्मतात् Ca pr. manu. स्तुतिकर्मत्वात् A. B. C.—अस्मापीत् A 2. B. स्तुतिभिः असुचत् Ca.—P. 502. l. 20. (2, 10.) मंगं B. यावां A. यारां C.

P. 503. l. 7. (3.) Colebrooke's MS. of the Anukramanikā adds आद्या विराट् तृतीया मावतरोद्भवविषयी.—P. 504. l. 1. (3, 3.) अपो ॥ आपो B; deest in A. C.—l. 2. ब्रह्मवर्धितापि B. उद्भावयितरपि C. ब्रह्मवर्धितरायं A.—l. 3. अगम्यं A. Bm. अर्चयुर्गम्यं C. गम्यं B.—l. 18. (3, 5.) अतिथिवत्पूज्यो भवसि from Ca. भवसि B; omitted in A. C.—l. 26. (3, 6.) वक्षं A 2. B. पक्षा Ca.—P. 505. l. 3. (3, 7.) चिकित्स्वः चेतनावन् Bm in marg. before अघे.—l. 16. (3, 9.) पुषस्त्रागीयः पुषसाता वा Ca.—P. 506. l. 10. (3, 12.) वसवे वासकाय C. वसवे वासका A. वसवे धनार्थं वासकाः B.—l. 11. अवाचि before उत्तवान् omitted by A. C; B puts it after आगोऽपराधं.

P. 506. l. 20. (4, 1.) वृष्यवृत्तिभ्यां A. वृष्यवृत्तिभ्यां B. C : cf. Pān. II. 1, 3 Comm.—P. 507. l. 17. (4, 5.) मरुद्भ्यः कीर्तिभ्यः B.—l. 23. दुरोणे गृहे from Bm.—P. 508. l. 2. (4, 6.) तर्पयसि Bm. तर्पयसि पाहि A. B. C. तर्पयसि तर्हि?—l. 14. (4, 8.) चित्वादिषु C. Bm. दिव्यादिषु A. B. दिषु A 2.—l. 22. (4, 9.) दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि ॥ दुर्गहा दुःखेन याह्यानि A 2. Ca. ०ह्याणि Bm. दुर्गहा दुःखेन याह्यानि B. Cf. Rv. Bh. IV. 18, 2.—ll. 23 and 24. अस्माधं Bm. नोऽस्माकं A 2. B. Ca.—P. 509. l. 2. (4, 10.) कीरिकाशब्देन A. B. C.—l. 3. स्वामन्नप्रदं मन्थमानो Ca.—l. 4. प्रजायसे B. Taitt. Br. प्रजायते A 2. Ca.

P. 509. l. 17. (5.) अथेति वा A 2.—l. 20. (5, 1.) हे अस्त्वित् Bm. Ca.—l. 29. (5, 4.) The Samhitās write, both here and X. 18, 10, ऊर्ध्वमदाः.—P. 510. l. 23. (5, 9.) पोषि पोषकरणे Bm. पोषकरणे Ca. पोषकारणे B. पोषि करणे A 2 sec. manu.

P. 511. l. 9. (6.) Āsv. has between the two verses a third: आ ति दत्तो मनो यमत्.—P. 512. l. 13. (6, 5.) आ पूरणः Bm at the end.—P. 513. l. 4. (6, 8.) प्रयच्छ A 2. B. आहर Ca.—l. 12. (6, 9.) पयसि वा C. वसि वा A. सेवसि वा B.—l. 18. (6, 10.) अर्जुवत्तं संबद्धं Ca.—l. 19. यक्षि सुत्वा सुवन्ति after स्थापयन्ति Ca.—निर्दिशन्ति etc. to यस्व भवन्ति from Ca. निर्दिशन्ति । अर्जुवत्तं अस्मा यस्व भवन्ति A. निर्दिशन्ति किंच अस्मि अस्मानु सुवीर्यं शोभनपुत्रादिभ्यं उतापि च त्वत् आश्चर्यं आशुषो अस्मा यस्व भवन्ति B.—l. 21. धारयति A 2. B. धारयन् Bm. Ca.

P. 514. l. 11. (7, 3.) योतमानस्त्रास्त्र A. B. योतमानस्त्रा Ca. योतमानस्त्राभिः C.—l. 13. स्त्रीकरोति A. B. स्त्रीकरोमि C.—l. 29. (7, 6.) सृष्टवीर्यं Bm. सृष्टवीर्यमभिं A. B. C.—आप्यर्थं A. C. आपारार्थं B.—P. 515. l. 6. (7, 7.) उरु भवन् ॥ उरुवन A 2. उरुवन् Ca; deest in B.—l. 24. (7, 10.) B. Bm add हे अघे in the beginning of the verse, but

Sāyana seems to have read चविः for चवि.—अध्विजः after अतिरिक्तः repeated in A. B. C. अध्विजः अध्व्यो वा जनयिता B1. अध्विजः अध्व्यजनयिता Bm. P. 516. l. 12. (8, 2.) स्यतारं A 2. स्यतारं दातारं Ca. संस्यर्शितारं B. संपर्शितारं Bm.—वृषाणां A. C. रचसां B.—P. 517. l. 23. (8, 7.) अभिव्यज्य B. अभिव्यज्य A 2. अभिव्यज्यश्च Ca pr. m. अभिव्यज्य Ca sec. m.

: ASHTAKA IV.—From here B gives only an extract of the Commentary, leaving out all that does not belong materially to the explanation of the text, especially all grammatical rules and quotations from Yāska. It becomes nearly identical with Bm.

P. 519. l. 6. (9.) शिष्टाः पंत्यंतस्य च वृक्तस्येति परिभाषया अनुष्टुभः Ca.—l. 14. (9, 1.) B has only the last explanation: जातं वेदो धनं यस्यासी जातवेदाः.—l. 15. मगिरुच to चर्षत्वात् left out in B. The whole grammatical explanation from हविष्यंतः to the end of the verse is omitted in B.—P. 520. l. 4. (9, 2.) यजमानस्य प्रभृतां Ca. यजमानप्रभृतां A. यजमानप्रभृतीनां Aa. यजमानस्य B.—l. 6. वृक्तानि A 2. वृक्तानि Ca. वृक्तानि to तस्य left out in B.—l. 7. sq. मतुपः आदुपधात्वात् A 2. मतुपः । अदुपदधत्वात् Ca.—l. 21. (9, 3.) After इत्याकारलोपः Ca adds नि धान्ये नित् (Un. l. 10) अस्मात्पूर्वाभिहित्यनुवर्तते.—P. 521. l. 9. (9, 5.) उपवर्धयति B sec. m. उपवर्धयति A 2. उपवर्धते Ca. B pr. m.—l. 23. (9, 6.) ऊतियुतिं etc. °युतिं (Pān. III. 3, 97) omitted by MSS.

P. 522. l. 9. (10.) चंथा चतुर्थीत्यनुक्तांतं A 2. B. See Anukr. M., where °चतुर्थी is a misprint for °चतुर्थी.—l. 15. (10, 1.) अस्मान् B sec. m. A 2 sec. m. अस्माकं Ca. A 2 pr. m. B pr. m.—l. 17. बले after उञ्जेः (Un. IV. 191) omitted by MSS.—l. 21. नस्य व्यापनं यस्य तत्तथोक्तं ॥ नसं व्यापनं यस्य तथोक्तं A. C.—l. 22. परेषंसति A 2 sec. m. परेषः संति A 2 pr. m. Ca.—P. 523. l. 10. (10, 3.) यत्प्रत्ययांतो MSS. It would be according to Un. IV. 111: यकप्र.—P. 524. l. 14. (10, 6.) युष्माकास्माकी ॥ युष्माकी A 2. Ca.—l. 17. ब्रह्मवचनाम्लोपाभावः ॥ ब्रह्मवचनाम्लोपाभावः C 2. ब्रह्मवचनले लोपाभावः A. Ca. Cf. Rv. Bh. I. 7, 9, the grammatical explanation of एक.—l. 22. (10, 7.) चंगिरसां A 2 sec. m. चंगिरसः A 2 pr. m. Ca.

P. 525. l. 25. (11, 2.) मधोदात्तः ॥ अंतोदात्तः A. Ca.—l. 35. (11, 3.) क्वेरिन् ॥ क्वेरिन् A 2. Ca.—P. 526. l. 24. (11, 6.) प्रकृतिभूत A 2 sec. m. प्रकृतिभूतं A 2 pr. m. B. Ca.

P. 527. l. 22. (12, 3.) नवेदाः ज्ञाता भुवः भुवेः C 2. नवेदाः भुवः Ca. नवेदाः भुवः भवेः A. नवेदाः भुवः न वेत्तासि B.—अनूनामृतुपा वसंतादीनां पाठकः B.—l. 25. दिनम्पूर्वस्थां etc. Cf. the Commentary on Nighantū III. 15 (9) in Nir. SS. vol. i. p. 340 sq.—P. 528. l. 25. (12, 6.) आगच्छतु भवत्विति B sec. m. आगच्छति भवतीति A 2. Ca. B pr. m.

P. 528. l. 30. (13.) मयोभुवः । सद्यंती A 2. Ca.—P. 529. l. 3. (13, 2.) सूर्यरूपेण B. सूर्य A 2. Ca.—व्याप्तवंतो B. Ca. व्याप्तवंतो A 2 pr. m. व्याप्तवतो A 2 sec. m.

P. 530. l. 20. (15.) A 2. B. Ca have इति पंचमे मंडले सप्तमोऽनुवाकः and अष्टमेऽनुवाके, only in A 2 sec. m. (in marg.) corrected to प्रथमो and द्वितीय.—P. 531. l. 6. (15, 2.) ते यजमानाः ॥ ये यजमानाः A. B. Ca.—l. 28. (15, 5.) तापुरितिं क्षेत्रनाम । पदमिष आत्मीयं मार्चमिष गुहा गुहायां दधानः आत्मनः प्रभूयां प्रकाशं निदधानः A in margine, and C 2,

which leaves out, आत्मनः; Ca and Aa omit the whole passage. तायुर्न तस्मै यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानः धारयन् रचति तद्वत् B.—l. 30. स्यु । स्यु A 2. Ca. But cf. Dhâtup. 27, 13.

P. 533. l. 18. (17, 2.) साधनेन MS. चनेन A 2. Ca. B has a lacuna.

P. 535. l. 10. (18, 4.) तस्मिन्धिरे । तस्मिन्धिरे A 2. Ca. स्वर्गरे यन्ने दधिरे B.—B adds वा पूरयः at the end.

P. 537. l. 5. (20, 2.) नीताः MS. नीषाः A 2. Ca. B has शवसो बलेन उप दूरः ज्ञयनीयाः किञ्च चक्षुःप्रतप्तस्य चक्षुःदिवस्य etc.—l. 6. इहोऽतिहिंसां A 2 sec. m. करोति हिंसां A 2 pr. m. Ca. कुर्वति हिंसां B.—l. 10. (20, 3.) साधनं साधकं B. साधकं साधयितारं A 2. Ca.

P. 537. l. 27. (21, 1.) चंगारात्कथं । चंगिरा° A 2. B. Ca.—P. 538. l. 2. (21, 2.) घृतयुक्तामिति A 2 sec. m. घृतयुक्तामिति A 2 pr. m. Ca. घृतयुक्तो भवेति B.

P. 538. l. 17. (22.) प्र विश्वसामन्विश्वसामिति A 2 sec. m. प्र विश्वसामिति A 2 pr. m. Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 541. l. 16. (25, 3.) दीदिहि A 2. B. Ca instead of दिदिहि.—P. 542. l. 20. (25, 8.) उत्तोपि च B. उत्त अपि च A 2. Ca.—l. 24. (25, 9.) चक्षुःकं बलमाचरतुं A. शत्रुनाशकं B; left out in Ca.—एवमुक्तप्रकरणेण A 2; left out in B. Ca. एवमुक्तप्रकरणे ?

P. 542. l. 27. (26.) अपि गायत्रमिति MSS. See Anukr. M. p. 19, note 5.—P. 543. l. 11. (26, 3.) Ca has after कांतयज्ञं, यद्वा प्रिय. Cf. Rv. Bh. III. 24, 2; VIII. 31, 9.—P. 544. l. 6. (26, 9.) आ सीदंतु B. सीदंतु । आसीदंतु A 2. Ca.

P. 544. l. 7. (27.) वैवृष्ण्य° । वैवृष्णि° Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 547. l. 16. (29, 1.) From संति तेजांसि from B. संति रोचन रोचना रोचमानानि बाध्यपियुयोक्तकानि दिव्या दिव्यानि शंतरिचे भवानि तानि तेजांसि Ca; left out in A.—l. 17. धारयंत । चधारयंत A 2. Ca. धारयंति B.—l. 18. मुद्रवना A. Ca. भद्रवना B.—l. 25. (29, 2.) ततो A. तथा B. तयोः Ca.—P. 548. l. 9. (29, 4.) व्यतिर्वा । वेतिर्वा A. व्यतिर्वा Ca.—l. 17. (29, 5.) वद्व्यादयः A. Ca. अग्न्यादयः B.—l. 21. स्वसृपुत्रेण । स्वभावे A. स्वभावेन Ca.—P. 550. l. 9. (29, 11.) स्वा स्वां A 2. B. Ca.—P. 551. l. 13. (29, 15.) मूरतम वेद्र हि निगमः A. Ca; left out in B. It is probable that before हि निगमः a quotation from the Veda was left out.

P. 551. l. 28. (30, 1.) शोभनश्चकारो Ca. शोभनाश्चकारो A. शोभनश्चो यक्ष etc. B.—

P. 552. l. 4. (30, 2.) स्वं स्नापयितुः B. Ca. स्वस्ना° A 2.—l. 14. (30, 3.) विद्वान् before मृष्यवक्ष added by conjecture. नः अस्मदीयानि यानि कर्माणि जुजोषः अनुष्ठितानि तानि विद्वान् वनः वेदत् ज्ञानात् अपिद्वान् वनः मृष्यवक्ष मृष्ययात् B.—l. 22. (30, 4.) वेषि गच्छसि B.—P. 553. l. 5. (30, 6.) चदंति A. C. चरंति B. Ca.—P. 554. l. 27. (30, 12.) शृणां B. नरां A 2. Ca. M 1.

P. 556. l. 17. (31, 3.) चवः B. चिवः A 2. B.—l. 30. (31, 5.) अभिवचपावासाः Ca. B. अभिवचपावासाः A.—P. 557. l. 19. (31, 7.) प्रक्षाः । पवनाः A. चवनाः Ca (युवती ?); left out in B.—समीपं वा । समीप A. Ca; left out in B.—l. 25. (31, 8.) पारि A. पार Ca. पारः B; left out in C 2. Sāyana mistook पार in the Samhitā for a locative.

P. 559. l. 12. (32, 1.) मेघस्योदकानां MS. °कानि A 2. B. Ca.—l. 13. बाध्यमानान् । बाध्यमानान् B. Ca; left out in A 2.—l. 16. The Nir. has उत्तरणादा before उत्सद् etc., but see the var. lect. in Nir. SS.—l. 17. स्नात् not in Nir.—P. 561. l. 10. (32, 8.) अयुचोत् MS.

आह्वोत् A 2. Ca.—l. 12. अमचं A 2. Ca. अच B. Sāyana, as the explanation shows, read अमचं instead of अच in the text.—l. 13. अचहितां Taitt. S. A 2 sec. m. अचिहातां A 2 pr. m. Ca.—P. 562. l. 7. (32, 11.) इवमानासः ॥ बहमानासः A 2. B. Ca.

P. 562. l. 23. (33.) प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्त्वार्षे A 2. प्रजापतिपुत्रः संवरणस्य अचिः Ca.—P. 563. l. 12. (33, 2.) अणु after प्रीतिं is left out in A. Ca; B puts it after प्र.—l. 18. (33, 3.) यत् । सुपो लोपः । धि Ca.—l. 25. (33, 4.) हे इंद्र वृषा कामानां वर्षकस्त्वं सूर्याय चित्सूर्ध्वं च स्य श्रीकसि स्वस्थाने चकर्थं कृतवानसि । किंच ते तव यद्यदा स्वभूतानि पुर पुच्छि बह्वक्षुक्शोकवानि शस्त्राणि संति तदोर्ध्वरासु सखीपितासु भूमिषु गवे वृष्युद्काय पुध्वन् जलप्रतिबंधकात् ततश्च संपादयसि समस्तु B. From संहरन् to वर्षिता सन् left out in Ca.—P. 564. l. 1. (33, 5.) Instead of कीदृशा वयं, B has ते सत्या प्राणिनो वयं.—l. 18. (33, 7.) अच पाहि पाजय B. Ca. अच पाजय A 2. Whether we read पाहि or not, Sāyana's explanation does not agree with our text. *If we read अच पाहि, Sāyana would seem to have read अच, taking it as the preposition; and if we accept the reading of A 2, Sāyana would have overlooked पाहि altogether.—P. 565. l. 4. (33, 9.) असा दानि विनियुक्ता A. असाः । विद्वस्य वेदनसाधनस्य यज्ञस्य राती, दानि विनियुक्ता B. Ca.

P. 565. l. 31. (34, 2.) स्वकीयोदरं MS. स्वकीयं A 2. B. Ca.—मधुररसस्य A 2. मधुरसस्य B. Ca.—बंधसः सोमस्य A 2. बंधसः अन्नस्य B. बंधसन्नस्य सोमस्य Ca.—l. 32. Sāyana reads सहस्रमृष्टिः for सहस्रमृष्टिः.—P. 566. l. 5. (34, 3.) See for this verse Nir. VI. 19.—l. 7. विनिघहा A 2. विघहा B. Ca.—l. 9. अयज्जानं B. यज्जानं A 2. Ca.—l. 19. (34, 4.) पिचादिवधं ॥ पिचादिवधं A. पिचादिवत् Ca. B.—l. 20. अचक्षुखान् A 2. अचक्षुखान् Ca. See Taitt. S. VI. 2, 7, 5; Kaush. Up. 3, 1; Ait. Br. VII. 28.—l. 28. (34, 5.) पुष्यता अन्न बंधादीन्पोषयता—MSS.—P. 567. l. 10. (34, 7.) अणिव इव ॥ अणिवमिव A. अणिवम Ca; left out in B.—l. 12. पुर पुच्छि ॥ पुर पुच्छि A. पुर पुच्छि महति Ca; left out in B.—l. 28. (34, 9.) अपिविशिसुतं A. Ca. आपिविशिसुतं B.

* P. 568. l. 15. (35, 2.) चतुर्षु ॥ चतस्रसु A 2. B. Ca.—l. 23. (35, 3.) यस्यावचं ॥ अच यज्ञं A. अक्षयज्ञं Ca.

P. 570. l. 17. (36, 3.) खोष्यति ॥ खोषयति A. B. Ca.—P. 571. l. 1. (36, 5.) दीक्षतिर्वा ॥ दीक्षतिः A. B. Ca.

P. 571. l. 30. (37, 2.) पन्नेजनीः A. Ca. अचनेजनीः B.

P. 573. l. 8. (38, 3.) मरत्समूहः A. मरत्सहः Ca. मरत्संगः B.

P. 573. l. 31. (39, 1.) चिचं चायनीय A 2. Ca. Both Nir. Roth and Nir. SS. (but see var. lect.) read चिचं चायनीयं.—P. 574. l. 4. (39, 2.) सुचमन्नं A. सुचमन्नं वा Ca. सुचं धनं B.—l. 10. (39, 3.) दित्सु दानिकु A 2. दित्सुः दानिकुः Ca. दित्सु दानि B.—l. 16. (39, 4.) पुरातनीभिः निह्वामिः Ca.—नीभिर्निरः वाग्मिः खोतारः B.

P. 574. l. 25. (40.) अपिदेवतेवेति A 2 pr. m. Ca. अपिरेव देव इति A 2 sec. m. See Anukr. M. p. 20.—P. 575. l. 20. (40, 4.) सोमस्य रसस्य ॥ सोमस्य रसस्य A 2. Ca. सोमस्य B.—योऽसि C 2. असि A. B. Ca.—l. 23. अवीक्ष् B. अवीक्ष् A 2. Ca.—P. 576. l. 13. (40, 7.) तव स्वभूतं B. स्वभूतं A. Ca.—l. 21. (40, 8.) मामिहावतमित्युपशिचन् only in B.—l. 22. नमसा । उक्तिः ॥ नमस्तिः A. Ca. मस्तिः C. नमसा नमोक्तिः B.—l. 23. खापकं B. Ca. खापकं A 2.—l. 24. सात्रयमया A. Ca. The whole explanation left out in B.—l. 26. अपनीय ॥ अपनीय

A. Ca.—P. 577. l. 1. (40, 9.) Instead of निगतव्याख्ये वा B has यं सूर्यमार्यमासुरः स्वर्मापु-
 क्षमसाविधत् आवृणोत् वे खणु. What follows is taken from B. अन्वविन्दन् रंद्रार्थं सोमयाः
 नदेवतासुतिनमस्कारिः (सोमयागे देव० B) । अनुक्रमेण ईषदीषत् (ईषत् only once in B) तमो विरुध्य
 नन्वन्त इत्यर्थः ॥ A. Ca.

P. 577. l. 13. (41, 1.) दे वा हविर्दाधि च from B, which has देव हविर्दाधि च.—l. 14. प्रयः
 च्छयः ॥ प्रयच्छयं A. C. प्रयच्छतं B.—l. 30. (41, 3.) धर्मिण्यहणं C. धर्मिणं A. Ca.—P. 578. l. 5.
 (41, 4.) सोडा A. B. Ca. सोडा वा C 2.—l. 7. समानगतिः from C.—l. 15. (41, 5.) खोताधि
 Ca.—l. 16. होता एविः A. होता होताधिः एविः B. Ca.—l. 24. (41, 6.) प्र देवं A. B. C.—l. 26.
 सुत ॥ सुतिं A. B. Ca.—P. 579. l. 1. (41, 7.) वन्दनर्हिः चितयन्निः चतयन्निः अर्कैः अर्चनीयैः सुविः
 सुखकीरिः रतिरिः देविः सह चंतरिषात् अविशेषेण सर्वप्रदेशात् वः युष्मभ्यं उप प्रेवि हविः उपप्रापयामि हे उक्त-
 देवते etc. B. This explanation of B is referred to in A and C. उपप्रापयामि अर्कै हविः A.
 Ca omits all between उपप्रापयामि and हे उक्तदेवते.—l. 18. (41, 9.) पूरणचंतो B. Ca. पूरण-
 चंतो A. C.—l. 21. अभिष्टो अभित एषणे Ca. अभिष्टो अष्टो अभितः एषणे B. अभिष्टो अभिगत
 एषणे A 2.—l. 27. (41, 10.) पर्जन्यस्य A. पर्जन्यस्य वा C 2; left out in B. Ca.—l. 28.
 तदुचितं Ca. तदुच्यते A 2.—l. 29. तायमानः A 2. यमः B. Ca.—l. 30. अप्रितरि B. Ca.
 अपिः किंच भूमोऽप्रितरि A.—P. 580. l. 12. (41, 12.) श्रुतिश्च Ca sec. m. सुतिश्च Ca pr. m.
 A 2. श्रुतिश्च ?—l. 24. (41, 13.) परिहरन्नावयंति A. B. परिहरन्नावयंति Ca.—l. 29. (41, 14.)
 अपसा deest in B.—l. 30. मरुत्तयाय अवीचं A 2. Ca. मरुत्तया वीचं B. Perhaps आ वीचं ?—
 P. 581. l. 17. (41, 16.) From प्रकृष्टात्ता to यद्वा omitted by B. Ca.—P. 582. l. 13.
 (41, 19.) अथवा सर्वशी भाध्यमिवी वाक् only in B. Ca.—l. 16. वा after उदकस्य by con-
 jecture.—Yāska has not तेजसो, but ज्योतिषो.

P. 582. l. 30. (42, 1.) ०षेपात्मकेन A 2.—P. 583. l. 7. (42, 2.)
 मंचजातं B. Ca. मंचं (अज्ञ in marg.) अज्ञजातं A 2.—तदहं मित्रेण वरुणेन च Ca.—l. 19. (42, 3.)
 हिरण्मणि A. Ca. सुवर्णानि B.—l. 24. (42, 4.) अस्मान् गाः प्राक्यसि B. Ca. अस्मभ्यं गाः
 द्रापयसि A.—l. 25. स्वस्ति inserted from B.—P. 585. l. 10. (42, 10.) आसुरं B. Ca.
 आसुरा A.—l. 11. पुनःपुनः प्रकृतिषु Ca.—l. 21. (42, 11.) वा रिष्टस्य Ca. चारिष्टस्य A.—
 l. 22. अतिरिक्तस्य Ca. वातिरिक्तस्य A. The whole passage left out in B. C 2.—l. 30.
 (42, 12.) दानमनसो दांतमनसो वा ॥ दानमनसो वा A. दांतमनसो वा Ca. दांतमनसः B. C 2
 has a lacuna to verse 16.—l. 31. इंद्रस्य A. इंद्रस्य B. Ca.—P. 586. l. 13. (42, 14.)
 सुपुतिः शोभना सुतिः A 2. हे सुपुतिः शोभनसुतिः B. हे शोभनसुतिः Ca. B also omits स्वदीया
 सुतिः.—l. 22. (42, 15.) च्छ्रेण left out in Ca.

P. 587. l. 19. (43, 1.) तदर्थं only in A.—l. 29. (43, 2.) सुहस्ता अभिमतदानेन शोभन-
 हस्ताः Ca. सुहस्ता शोभनहस्ता B; deest in A.—P. 588. l. 5. (43, 3.) चक्रवांसः कुर्वाणः A.
 चक्रवांसः संपादकाः B. चक्रवांसः Ca.—l. 15. (43, 4.) शोभनहननी A 2. Ca. शोभनहसी B.—
 मधुरस्य A 2. मधुरस्य B. मधुरस्य Ca.—l. 17. स च चंयुः अश्वयुः B.—P. 589. l. 3.
 (43, 6.) मधोर्मधुरस्य A 2. B. मधो मधुरस्य Ca.—l. 12. (43, 7.) यद्वा A 2. Ca. यद्वा Taitt.
 Ar.—l. 13. अपिमपी असाहि B. Ca. अपिमासाहि A 2.—l. 21. (43, 8.) यातं A. C. वंतु B.
 वंतं B sec. m.—l. 23. तस्माद्युवमा यातमानच्छतं B at the end.—l. 28. (43, 9.) उक्तमुक्ताय
 A. Ca. उक्तमुक्ताय B.—P. 590. l. 8. (43, 10.) अथयविया Ca. अथयव्या A, and Ca
 repeating the passage.—l. 19. (43, 11.) पृथिवीरिति A 2. पृथिवी इति Ca.—l. 27.

(43, 12.) तथा संतं । स यथा संतं A. स यथा स तं Ca; तं B.—l. 29. हिरण्यवर्णं हितरमणीयवर्णं Ca.—P. 591. l. 4. (43, 13.) एष नृषीर्जासास्वामिर्द्युक्ता शीषधीर्वसानो निवासभूतः B.—l. 12. (43, 14.) राप्सी A. B. C.—l. 13. भवति B. Ca. भवति A; B reads चगमन् । चगमन् । भवति । रातहवा दत्तहविष्वा आयवो मनुष्या यजमाना नमसा नमस्कारियागमन् । वृष्टांतः । सुशेखं सुखाय हितं etc. Ca omits all between the first वासाय and वासाय भवति.—l. 20. (43, 15.) पत्नीभिः B. Ca. दंपतीभिः A.—l. 22. B gives instead of अपशिष्टं गतं the explanation, देवो देवः सर्वोऽपि, देवो मह्यं मर्दयं सुहृदो भूतु । स्वाहागो भवतु । गोऽस्मान्दुर्मती या पृथिवी मा धात् । मा ज्ञापयतु ।—l. 29. (43, 16 and 17.) B gives the same Commentary as V. 42, 17 and 18.

P. 592. l. 8. (44, 1.) ऐंद्री च मुक्कमंघिनी A. मुक्कमंघिनी Ca.—l. 10. भवति Ca. भवतः A.—सवस्त्र मुक्कवतो मधुसुतः MS. सवस्त्र मुक्कवंत मंघिवत A 2. सवस्त्र मुक्कवतो मधुसुत Ca.—l. 11. इति च याज्या चेंद्री A. इति याज्या चेंद्री Ca.—l. 15. संभयितारं A. फलं भावयितारं Ca; omitted in B.—l. 17. इत्यंतरातमनु; श्रेवः only in B. Ca.—P. 593. l. 2. (44, 3.) सत्कषसाधनत्वात् A. सत्कषत्वात् B. Ca.—l. 5. अरिष्टगमनत्वं A. इष्टगमनत्वं B. Ca.—l. 12. (44, 4.) यज्ञगमने A. नमने B; left out in Ca.—l. 15. नामकान्दिकानि A. उदकानि B; left out in Ca.—l. 17. वः पूरणं B at the end of the verse.—l. 22. (44, 5.) कुत्सितावयवाशाखावंतं B.—l. 24. गुभ्यान् गुह्यन् A. गुभ्यान् B. गुभ्यान् Ca.—l. 33. (44, 6.) रचिं from A.—P. 594. l. 16. (44, 8.) भवति यवति A.—l. 17. गर्मनशीलस्त्वं only in A.—विशिष्टं Ca. विष्टं A.—l. 18. यावृष्टी कामे A 2. Ca. यावृष्टं कामं B.—l. 20. करोति B. करोति श्रेवः A 2. Ca.—l. 27. (44, 9.) षवगच्छति B. Ca. अभिगच्छति A.—l. 30. मतिः सुतिः B. Ca. मत्तिः A 2.—P. 595. l. 5. (44, 10.) चिन्तिभिः मनोरथिः स्युं B.—l. 13. (44, 11.) शीघ्रं पातुसंकाशं गंता Ca. शीघ्रं पातुसकाशं गंता B. शीघ्रं पातुसकाशगंतामस A.—कक्ष्यपूरकस्य A. Ca. पूरकस्य B. कक्ष्यापुं, or कुचिपुं?—l. 21. (44, 12.) अषिः द्विवः शत्रून् वधीत् Ca. अषिर्वि द्विवः शत्रून् वधीत् A 2. अषिः द्विवः शत्रून् वि वधीत् B.—l. 22. युष्माभिर्देविः सहित B.—l. 24. भातीति B. Ca. भवतीति A.—l. 30. (44, 13.) स च तो धेनुः left out in Ca. यो विश्वासां सर्वासां धियां सुतीनामूधः स्वानं देवसंघसु-दंशनः श्रेवमानः स यजमानस्वापत्सारस्व मम सुतंभरो यागनिर्वाहक एतका अषिः सत्पतिः सतां विषयमा-नानां फलानां प्राप्तयिता दाता भवतीत्यर्थः । धेनुः etc. B.—l. 31. चास्व सामर्थात् A. वा सामर्थात् Ca. सामर्थात् B.—l. 32. संकीर्तयन् A. कीर्तयन् B. Ca.—l. 33. सुतंभरस्वाहृश इति A. सुतंभ-रस्वाहृश इति Ca. सुतंभरस्वाहृश इति B.

P. 596. l. 21. (45, 1.) अवेदयत् A. अवेदयः B. Ca.—वा इति संबंधः निगूढाः A. Ca. वा इति संबंधः B.—l. 22. रचकाशामुपरि भेदनाय शीयत्याः etc. B.—l. 24. स्वरणशीलः Ca. स्वरण-शीलः A. रचशीलः B.—P. 597. l. 1. (45, 2.) सुच्छनं । सुच्छंदनं A. सुच्छेन B. Ca.—l. 3. ज्ञापिता रूपिता Ca.—l. 4. सूर्यस्वाशयेति A. सूर्यस्य ज्ञापयतीति B. Ca.—l. 17. (45, 4.) यद्यवि-कनेष पदं मध्ये अवधानं ह्यंदसः A. अथ विकनेष पदं मध्ये अवधानं ह्यंदसं Ca.—l. 26. (45, 5.) एतो एत यच्छत B. एत यच्छत A 2. Ca.—l. 27. संभङ्गन् A. संभङ्गणे B. संभङ्गने (meant for संभवने?) Ca. Cf. Rv. Bh. IV. 38, 4, and Dhātup. 13, 21.—l. 29. विवेकः A. विशिष्यः Ca.—प्रांभः only in B.—P. 598. l. 5. (45, 6.) अयुत अपावृणोत् MS. अयुत चना अवृणोत् A 2. अयुत अपवृणोत् Ca. अयुत अपवृणोत् B.—l. 7. वज्रफलाकांची कपीवान् A. वज्रफलाकांचावेन् Ca. वज्रकांचवान् B.—l. 16. (45, 7.) अपरे Ca. अपरे A.—l. 18. वा from Ca.—l. 24. (45, 8.) सुधि MS. सुधिना B. Ca. सुधिषु A 2.—नवामावरकेऽधकारिऽपपुतेति only in A.—l. 26. अक्षमेतं ।

चक्षमत् MSS.—P. 599. l. 3. (45, 9.) सन् झिनः A. स झिनः B. Ca. M 1.—l. 18. (45, 11.) चक्षिमिन्तां ॥ अपमिमिन्तां Ca. अपां मिमिन्तां B; left out in A.—l. 19. समनुतिष्ठतः B. Ca. सर्वचमनुतिष्ठतः A.

P. 599. l. 29. (46, 1.) सर्वज्ञः प्रतिचक्षः A 2. बुद्धः B. Ca.—l. 30. रचयिषीं A. रचय-
मिच्छन्ती B; left out in Ca.—l. 32. मम को मारोच्यते देवोच्यते Ca. मम को मारो च्यति
तदेवेच्यते A.—P. 600. l. 16. (46, 3.) स्वरणात् ॥ स्वरणात् Ca. स्वरणात् A 2. B has स्वः
आदित्यः नु चिप्रं प्रशस्त्वं सवितुविशेषणं ॥—P. 602. l. 1. (46, 8.) खादंतु A 2. खदेयंतु Ca. स्वदेवं
B.—तदभिमानो देवोऽपि मृषोऽनु वेतु च ॥ तदभिमानो देवोऽपि मृषोऽनु वेतु च A 2. तदभिमानो देवोऽपि
मृषोऽनु वेतु च B. तदभिमानां देवोऽपि मृषो वेतु च Ca.

P. 602. l. 19. (47, 1.) ह्युषसो MS. वोषसो A. Ca.—बुद्धितुलं Ca. बुद्धितुलं A.—l. 20.
बुद्धते A. उपदिशते Ca.—l. 29. (47, 2.) हरत् A 2. हरत् Ca. किरत् Un. I. 54.—
P. 603. l. 8. (47, 3.) पूर्वस्व ॥ अचयवजचयिष्यं ॥ पूर्वस्वावजचयिष्यं Ca. पूर्व अचयवजचयिष्यं A.—
l. 16. (47, 4.) हविर्भिः सुतिभिश्च only in B. Ca.—l. 17. गमयति A. स्वरसमिचयति B. Ca.—
l. 27. (47, 5.) निर्मातुः only in A.—P. 604. l. 12. (47, 7.) बाधं क्षितिं B. Ca. बाधं सुतिं A.
Cf. Rv. Bh. I. 61, 11.

P. 604. l. 25. (48, 1.) स्वं only in A.—P. 605. l. 1. (48, 2.) वितन्वति A. चिन्वति
B. Ca.—l. 3. विश्वमा A 2. विश्वं B. Ca.—जगदावृतं A. जगदावृतं B. जगदावृता Ca.—प्रति-
भिवृत्तमुखीः A 2. वृत्तमुखीः B. Ca.—l. 12. (48, 3.) आगत्यां सामः A. आगत्या सोमः ॥ Ca.
आगत्या सोमी B.—l. 23. (48, 4.) कषयाम्यहं B. Ca. कषययं सोचं A.

P. 606. l. 17. (49, 2.) सवितुः only in A.—l. 18. आयोर्मनुष्याय A. आयोर्मनुष्यस्य B. Ca.—
वमयंतं ॥ गतं A. Ca. मतयंतं B. ददंतं M 1.—l. 19. वृषीत ॥ वृषीत A 2. B. Ca.—क्षीतु Ca.
क्षीतु B. क्षीतुं A.—l. 29. (49, 3.) शोभनीयानि B. Ca. शोभनानि A.

P. 607. l. 17. (50.) वैश्वदेवस्य वैश्वदेवेति Ca. वैश्वदेवस्यै आयसृषो वैश्वदेवे A.—l. 18.
Ca has a lacuna of some lines after द्वितीयचतुर्थं.—l. 23. (50, 2.) The beginning in B
is quite different: देवस्य द्योतमानस्य जेतुः प्रापकस्य सवितुः सख्यं वृषीत मतः वृषीत मतः विश्वः
मरुतधर्मात्मकः क्षीरं जनाः रयि धनस्य etc.—l. 24. ईशीत A. ईशे B. Ca.—वृषीत B. वृषीत
सचितारं A 2. Ca. M 1.—l. 29. (50, 2.) तेषुपि मदीयाः A. तेषुपि मे मदीयाः सतु Ca. तेषुपि
मदीयाः संतु B.—l. 31. समये not in A.—P. 608. l. 4. (50, 3.) Ca begins अतः अस्मिन्ने
पत्नीर्देवानां पत्नीरपि दशस्यत हविः, but then follows सार्वविभक्तिकस्यः etc., quite agreeing
with A; B again has अतः to हविः like Ca, then परिचरत नः अस्माकं अस्मिन्नां to सर्वतः
परिचरत, then आरे दूरे विश्वं सर्वं etc.—l. 6. प्रचक्षत from Ca.

P. 608. l. 23. (51.) सप्तमं ॥ षष्ठं A. B. Ca.—P. 609. l. 9. (51, 4.) अत्र्योः left out in
B.—अधिवचनं B. Ca. अधिवचनं A.—l. 18. (51, 6.) ऐन्द्रवाचये तुषे Ca. ऐन्द्रवाचयवसृचः A.—
l. 25. अन्नरूपान् Ca. अन्नरूपान्वा A.—P. 611. l. 19. (51, 14.) हे पथि । पंथा चंतरिचमार्गः ।
तथ ॥ हे पथि पंथाः पथ्या स्वस्ति देवि चंतरिचमार्गः तथ A. हे पथि पथ्या स्वस्ति देवि पंथा चंतरिच-
मार्गः । तथ Ca. हे पथि देवं पंथा चंतरिचमार्गः तथ B. Cf. Nir. XI. 45 : पथ्या स्वस्तिः पंथा
चंतरिचमार्गः तन्निषासात्.—l. 20. यथा अमिमुषी देवी तावृषी etc. B after ममाभिनी देवी ।—l. 29.
(51, 15.) प्रथामकोपिन ॥ प्रथामकोपिन A. Ca.

P. 611. l. 31. (52.) चञ्चला A 2 pr. m. Ca. चञ्चलि A 2 sec. m. and Anukr. But
see var. lect. and Comm. Anukr. M. pp. 20 and 117.—P. 612. l. 6. (52, 1.) अनुष्यचं

प्रत्यङ् हविर्लं B. प्रति हविर्लं Ca. प्रति हविर्लं A.—स्वधानु A. Ca; left out in B.—l. 24. (52, 4.) किं A. किं B and Ca by the same mistake.—P. 613. l. 15. (52, 7.) संवधाः A. 2. संवधाः B. Ca.—l. 16. वृजने वा वक्षि योनि A. वृजने वक्षि Ca; left out in B. Perhaps वक्षि छे च.—l. 22. (52, 8.) उदयार्थं A. उदयार्थं B. Ca.—l. 27. (52, 9.) दीप्तीः A. 2. दीप्ताः B. Ca.—P. 614. l. 9. (52, 11.) परावत् ॥ पारवत् A. परावरत् Ca. पारावार B.—l. 16. (52, 12.) इंदोभिखोतारः A. इंदोभिखोतारः B. Ca.—खोतारः A. सुती विधिप्राः B; not explained in Ca.—l. 17. यावत्तः A. Ca. ये मत्तः B.—l. 26. (52, 13.) दर्शनीयां महतींहातो वा Ca, meant for दर्शनीया महातो वा.—सर्वस्य विधातारः Ca. सर्वस्य वि० A. सर्वस्य B.—l. 27. अथ नमस्य रमय तिक उन्तरत्वादिघातः । उभयैष साहितिको दीर्घः ॥ Ca after सुहि. As रमया has been explained as an adjective, this addition was probably a marginal gloss.—P. 615. l. 2. (52, 14.) तथा चाह अभिगच्छति शेषः । अथेव ॥ तथा इ चाह आगच्छति अथेः उ० Ca. तथा चाह अभिगच्छति शेषः । उ० A. आगच्छति अथेः उ० B.—l. 9. (52, 15.) यदा नेति संप्रत्यक्षे । वहति देवानिति वृष्यमाणा सुतिः । तथा एषा एतादृश्यान्वततोऽच्छ मन्वानः सुवन् अभिदुवन्ति Ca after मनुते.—मेधाविभिः प्रेरयितुभिः A.—l. 16. (52, 16.) आख्यातयोः Ca. निघातयोः A.—ll. 28 and 29. (52, 17.) गोसंबन्धिनं and तत्संबन्धिनं A. 2. Ca.

P. 616. l. 5. (53, 1.) सुखेषु A. मखेषु B. Ca.—l. 6. पृषतीः B. पृषतः Ca. पृषत्वः A.—l. 12. (53, 2.) आकोशध्वनिं Ca.—l. 13. कथा कथं यपूर्वच्छंति B. 1. कथा कथं यः पूर्वमिच्छंति B. 2.—l. 15. वृष्यमादीनि added in A after अवनरेपुः.—l. 19. (53, 3.) अगयात् A. Ca; B omits the whole passage.—इत्वं जपते मद्यमाजः A. इत्वं मे मद्यं जपंतमाजः B. इत्वं मद्यं जपंतमाजः Ca.—l. 21. अक्षेयाः A. Ca. अयायाः B.—l. 22. तथा क्षिप्रान् B. Ca. यथाक्षितान् A.—l. 29. (53, 4.) धन्वसु निषदकप्रदेशेषु B.—P. 617. l. 4. (53, 5.) युष्माकं रथान् A. युष्माकं युष्मान् B. युष्मान् Ca.—मोदाय A. मदाय B. Ca.—l. 5. वृष्या ॥ वृष्टयः A. B. C.—दीप्तीः ॥ दीप्तिः A. B. Ca.—l. 21. (53, 7.) निर्भिदंतो मेघात् B. Ca. चितरंतो A.—l. 22. नवप्रसूतिका A.—l. 23. नयो विमोकाद्य वर्तते विविधं etc. A.—l. 24. प्रतिनिवृत्त Ca. प्रतिवृत्त A.—l. 29. (53, 8.) अयि वा Ca. वा A. 2.—परावतो दूरदेशे तथ तथ युजोकादी A. परावतो दू तथ तथ दूरदेशादौ Ca.—P. 618. l. 5. (53, 9.) मा before निघट्टं from B.—l. 10. (53, 10.) तं to दीप्तिं left out in Ca.—B has only the second explanation : हे मत्तः रथानां रहणशीक्षानां नवसीनां अवीर्यानां वः युष्माकं शर्धं येषामभिभावुकं स्विं दीप्तिं तं मापतं यथां वीमि । वृष्टयो etc.—l. 17. (53, 11.) विवचितं Ca. विवचितं A. अविवचितयणो व्रातः inserted by Ca in the Commentary of the preceding verse, instead of अथ परोचकतः.—P. 619. l. 6. (53, 14.) तत्सर्वं A. सर्वेषु B. Ca.—l. 14. (53, 15.) एवं भवति A. एवं भवति B. य एवं भवति Ca.

P. 619. l. 31. (54, 1.) वृष्णं B. वृष्णं A. 2. Ca.—l. 32. Ca omits आ altogether, A 2 has द्विं आ, B आ अर्धत.—P. 620. l. 1. (54, 2.) तविवा उदयवः Åsv.—l. 10. पथे संघवादौ A. 2. यथे संघवादौ Ca.—l. 20. (54, 3.) मेघानां वा A. 2. मेघानां B. Ca.—l. 22. उन्नतं B. Ca. उन्नतं A.—l. 29. (54, 4.) रवांसि लोकात् B.—From हे धृतयः तं हे मत्तः left out in Ca. The same lacuna seems to have existed in the MS. from which B was copied, because B gives quite a different explanation : अद्यापानीन् अथच हे धृतयः कंपयितारो मत्तः यूयं ईं अस्यान् नाह रिषच न हिंसच वृष्टांतः नजः यथा आश्रितानां रथंति तदत् ॥.—l. 30, अथच ॥ विवच A.—P. 621. l. 9. (54, 5.) निहतवंतः A. निहितवंतः B. Ca.—l. 14. (54, 6.)

In Ca a lacuna from वृष्टेः to वृषो. Again B has peculiar readings: हे विधसूः विविधं विधातारः मरुतः यत् अर्णसं मेघं मोषय ताडयथ तत् शर्धः वृथाजि अशोभत् etc.—नयं A. C 2, बलं?—l. 16. कपनाः क्रिमयो A 2. कंपनाः क्रिमयो Ca.—l. 17. आरमणं A 2. आरमणं Ca. आरणं B.—P. 622. l. 1. (54, 8.) तद्वतो मरुतः संचालकस्य पदार्थस्य (स्व marg.) विक्षेपधितारः नरो नराकारा नेतारो वा A. तद्वतो मरुतः नरो संचालकस्य पदार्थस्य ग्रामजितः विक्षेपधितारः नरो नकारा नेतारो वा Ca. तद्वतः मरुतः नरः संचालकस्य पदार्थस्य नेतारः ग्रामजितः विक्षेपधितारः मरुतः B.—l. 2. अयं शब्दो A. नियुक्त्यो Ca.—l. 3. नर इव (for नरो यथा) A. Ca; wanting in B.—दीप्ता A. दीप्तार B. Ca.—l. 5. यदा अस्वरन् Ca. यदा अस्वरन् A; wanting in B.—l. 6. यदा। यदा MS. यदा A 2. यदा Ca; wanting in B.—l. 12. (54, 9.) मत्परा B. Ca. मत्साराय A.—l. 14. कुमतयः ॥ कुमतयः Ca. कुतयः A. मतयः B.—l. 29. (54, 11.) हाराः ॥ आहाराः A. B. C.—मधुरामुषा A. मधुरा B. Ca.—P. 623. l. 16. (54, 13.) रमयत ॥ रमयंत A. B. Ca.—l. 21. (54, 14.) धत्य इत्य ॥ धत्य इत्त B. धत्त इत्त A 2. Ca.—l. 23 and 24. धत्य --- धत्य B. धत्त --- धत्त A 2. Ca.—l. 30. (54, 15.) ततनाम विस्वारयाम B.

P. 624. l. 2. (55.) आप्रिमाद्यत् इदं A 2. आप्रिमाद्यत् Ca.—l. 10. (55, 1.) यद्दोदकं A. तद्दोदकं Ca. तद्दोदकं B.—P. 625. l. 7. (55, 5.) समुद्रवर्णसाधनात् Ca. समुद्रवर्णसाधनात् A.—l. 15. (55, 6.) सारंगीषा A. Ca; wanting in B.—l. 24. (55, 7.) वृष्यर्थं A 2. वृष्यर्थं B. Ca.—l. 29. (55, 8.) उच्यते Ca after उच्यते.—P. 626. l. 12. (55, 10.) Ca has a lacuna from वक्षो to गृणानाः, which in B is filled up arbitrarily, as in other similar instances.

P. 627. l. 15. (56, 4.) अथा इव after गावो न A. B. Ca.—l. 23. (56, 5.) पूर्वी B. Ca. पूर्वाहो A.—P. 628. l. 20. (56, 9.) पुष्पदीयं प्रसिद्धं बलं Ca.—l. 23. आवाहयति A. आह्वयति Ca.

P. 629. l. 4. (57, 1.) उदकोत्सवे A. उदकोत्सवे B. Ca.—l. 13. (57, 2.) षपरसादि ॥ षपरसादि A 2. षपर्सादि Ca.—l. 19. (57, 3.) यदा after हे मरुतो A.—धनानि च धूनय प्रापयथ B. धनानि चाथ Ca. धनार्थं A.—l. 20. अवनता भृशं संसृतीत्यर्थः A. अवनता भृशं संसृतीत्यर्थः Ca. अवनता भृशं संसृतीत्यर्थः C 2.—l. 30. (57, 4.) सख्याः A. सख्याः B. Ca.—P. 630. l. 6. (57, 5.) शोभनजनाः A. शोभनजाताः B. शोभनजानाः Ca.—l. 12. (57, 6.) विपरिणतस्य ॥ विपरिणतस्यः A. Ca.—l. 15. तथा वः तनूषु अवयवेषु विश्वा श्री सर्वा कातिः पिपिषे आश्रिता B. In Ca this passage and the beginning of the next verse are given only in the margin. B has supplied the omission independently, as in V. 55, 9.—l. 21. (57, 7.) हे मरुतः नोमत् नोयुक्तं अश्वत् अयुक्तं रथवत् रथोपेतं मुवीरं मुष्ट पुषोपेतं B.—l. 22. एकवचनं ॥ बहुवचनं A. आस्यधि-कवचनं। अथवा left out in Ca.—P. 631. l. 1. (57, 8.) एतानि सर्वाणि संबोधनप्रथमांस्तानि पूर्वस्य पूर्वस्वाविद्यमानस्वेनोदात्तानि Ca after प्रभूतस्तुतयः.

P. 631. l. 9. (58, 1.) एषां माद्यतं गच्छं ॥ माद्यतं गच्छं A 2. एषां माद्यतां गच्छं B. एषां मरुतं गच्छं Ca.—गणावयवभूता A. गणावयवा Ca; wanting in B.—l. 10. वहति गच्छति B. वहति गच्छति Ca. वहंतो गच्छंतः A 2. It is quite possible that Sâyana took वहंत in the Samhitâ text for वहंतः.—l. 11. स्वायत्तदीप्तयः A 2. दीप्ताः B. Ca.—P. 632. l. 12. (58, 5.) सविद्योत्पन्नाश्च left out in Ca and Bm.—l. 25. (58, 6.) सह मरुतो taken from Ca.

P. 633. l. 16. (59, 1.) पुषिषी only in B. Sâyana may have taken पुषिषा for पुषिषाः instead of पुषिषी.—l. 18. रज आ संतरिषं B. रज आ तदर्थं संतरिषं A. Ca.—l. 26. (59, 2.) आयति ते ॥ आयति न A. Ca. आयति तेन B.—l. 27. The explanation of अनात् is

left out in A. Ca. चामात्स्वखानात् B after इविर्मचणाथ.—यतते A 2. यंति B. Ca.—P. 634. l. 2. (59, 3.) वृष्टेर्वि° A. वृष्टेर्वि° Ca. वृष्टे वि° B.—l. 10. (59, 4.) सोषाणि च उद्भवत् A. B. Ca.—l. 18. (59, 5.) From संबन्धः to क्षेहयुक्ता left out in B and Ca.—P. 635. l. 5. (59, 7.) मन्त्रैः ॥ नमतेः A. Ca. See Naigh. III. 14 and Dhâtip. 13, 4.—l. 14. (59, 8.) अदितिर्भूङ्गिश्च मिमातु from Ca.

P. 636. l. 1. (60, 2.) प्रसिद्धासु वा from Ca.—l. 13. (60, 3.) सांनु समुच्छ्रितः प्रदेशो रेवत । कंपते B 2. सांनु समुच्छ्रितं प्रदेशः रेवते कंपते B 1. सांनु समुच्छ्रितः प्रदेशः रेवसे कंपसे कंपते Ca. सांनु समुच्छ्रितप्रदेशं रेवस्य कंपयथ A.—l. 22. (60, 4.) B has महांसि तेजांसि चक्रिरे कृतवन्तः एत पूरणः, the last sentence सर्वाभरणी° etc. being omitted.—P. 637. l. 3. (60, 6.) हे अपि हे मन्त्रतः B.—यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि A. यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि Ca. यूयं उत्तमे उत्कृष्टे दिवि B.—l. 6. विन्तात् विधि A 2. विन्तादि Ca; the rest, which ought to follow on the next page, being left out. विन्तात् वेत्य B. विन्तात् विधि जानीहीति शेषः Aa.—l. 12. (60, 7.) निवसथ ॥ निवसत A 2. B. Ca.—l. 22. (60, 8.) आयुभिरायुष्मन्निः from B.

P. 637. l. 25. (61.) दार्भ्यं Arukr., Colebrooke's MS.; Macdonell reads दारुभ्यं; both here and below A 2, Ca have दारुभ्य, B दार्भ्य, while in verse 17 all the MSS. have दार्भ्य, which is also supported by the Brihaddevatâ.—l. 32. सुतां A. नृपं B. Ca.—प्रदाम्यसि A. प्रदाम्यहं B. Ca.—P. 638. l. 5. हृष्टान् A 2. शिष्टान् B. Ca.—l. 6. मुदितात्विद्यः B. Ca by the same mistake.—पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्धा गवां शतं । ततो A. पुनर्गृहं पश्चात् गत्वा पश्चात्पुनर्गृहं । गत्वा भूयो लब्धा गवां शतं दारुभ्यो Ca. पुनर्गृहं पश्चात् गत्वा पश्चात्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्धं गवां शतं दार्भ्यो B.—l. 7. चात्राचोदितः A. चात्राचोदितः Ca. चात्रचोदितः B. राक्ष्या by conjecture.—l. 22. (61, 3.) ताडयन्वर्तत इत्यर्थः by conjecture. ताडयन्वर्तत इत्यर्थः Ca. ताडयन्वत इत्यर्थः A.—l. 23. वि विविच्य ॥ विवेच्य Ca. विविच्यं A. विचयुः नियच्छति B.—l. 27. (61, 4.) एतन Pada MSS. P 1. 2. एतन Samhitâ MSS. S 1. 2. 3.—l. 29. इन्द्रपुत्रा B. Ca. इन्द्रपतिका A.—l. 30. ताम्नादयो यथा दीप्ताः from A.—The explanation of परा एतन (एतन the Pada MSS.) is left out in A. Ca. अपितपःपिना तप्ताः यथा असथ तदत् परेतन प्रदीप्ता भवथः B.—P. 639. l. 7. (61, 6.) हे आत्मान् B after अपि च.—एतन्नहिष्या A 2. तरंतमहिष्या Ca; B has only शशीयसी तरंतमहिषी.—यद्वा उतैत्ययमेवकारार्थि । स्त्रीषु शेष A. यद्वा उतो वेत्येयमेवकारार्थि स्त्रीषु एषेव Ca; not in B.—l. 8. स्वसमसिमने (corrected from नो) मेत्यनुचानिति A 2. स्वपिमसिमनोमेत्यनुचानिति Ca. स्वसमसिमनेत्यनुचानि Phiz-sûtra IV. 10.—l. 9. देव येन चायते सुत्वादिना स देवः A sec. manu. देवनाम्नयेव चायते etc. A pr. manu and Ca. A sentence is left out, which should be तद्विपरीतो or तदन्वोऽदेवः. B reads देवाः न चायते सुत्वादीनायं (for सुत्वादिना येन) स देवः.—l. 13. (61, 7.) तथा नृधंतं वि जानाति is left out in Ca, therefore B has a peculiar explanation : नृधंतं पिपासितं वि जानाति.—l. 28. (61, 9.) विप्राथ from B.—l. 29. वि. धेमनुः । विशेवेष धमयनुः etc. A.—l. 30. इति पूर्वच Ca., इदिति सर्वच A 2.—P. 640. l. 3. (61, 10.) तं सुवे B. सुवत A. Ca.—l. 6. (61, 11.) जनप्रसिद्धिः ॥ जनीप्रसिद्धिः A. प्रसिद्धिः Ca.—l. 20. (61, 14.) नूनमिदानीं from B.—l. 25. (61, 15.) सुतिकर्मणा वा A 2. नूनमिदानीं वा कर्मणा Ca.—P. 641. l. 3. (61, 17.) The introductory verses are wanting in B.—After रचवी, at the beginning of the third S'loka, three leaves are wanting in Ca, which are supplied by others, written by a modern hand. The omission goes as

far as **अथा वापं** in V. 62, 7. These leaves are copied from an A MS., which can be proved partly by the absence in this part of all various readings in A and Ca, partly by the same mistakes occurring in both; e. g. 62, 6. **भवथेति** A. Ca. **भवथ इति** B. **अनेकावष्टमकं, हिरण्यकं** etc.—l. 8. **भगवान्** C. **भगवान्** A. Ca.—**कुधी**, A 2 sec. m. **कुधी**: A 2. Ca. Cf. *Bṛihaddevatā* and *Anukr. M.* p. 121.

P. 641. l. 31. (62, 1.) **स्त्रितिसत्** ॥ **स्त्रितिसत्** A 2. **स्त्रितिसां** Ca. **स्त्रितिः** B.—P. 642: l. 2. **मत्तर्थं** ॥ **अन्वर्थं** A. Ca : cf. *Rv. Bh. I.* 118, 5.—**शेष्ठं एकं मुखं प्रशस्तं** B.—l. 9. (62, 2.) **युवयीसात्** B. **युवयोर्थत्** A 2. Ca.—l. 10. **दुदुहे दुग्धि** Ca. **दुदुहे दुग्धि** A 2. **दुदुहे दुग्धि** B. *Sāyana* seems to have read **दुदुहे**, for he never explains **दुदुहे** by a singular, unless he implies a *vakanavyatyaya*.—l. 13. **आवर्तनायोगात्** ॥ **आवर्तनायोगात्** A. Ca.—l. 14. **परिभ्रमति** B. **भ्रमते** A 2. Ca.—l. 19. (62, 3.) B has **इक्षरा घाभ्नां भवति ती भिषरा-जानी हे भिषाववया भिषाववयी महोभिः** etc.—P. 643. l. 7. (62, 5.) **आत्तवसो** A. Ca. **आत्तवसो** B.—l. 17. (62, 6.) **अनेकावष्टमकसंभोपेत सौ** A. Ca. **अनेकसंभोपेतं सौ** B.—l. 24. (62, 7.) **अयोविकारा** A. Ca. **हिरण्यविकारा** B.—l. 25. **विद्युत् सा च दिवि भाजते** A. **विद्युत् सा च दिवि भाजते** Ca. **विद्युत् तदत्** B.—l. 26. **तिस्त्रिषे वा । वाशङ्क रत्नर्षे ।** Ca.—l. 27. **निर्मिता क्षूषि घूपयष्टिरवस्थितः ।** Ca. **निर्मिता क्षूषे घूपयष्टिरवस्थितः ।** A. **निर्मितापथयष्टिः अवस्थितः** B. **क्षूषि** might be a dual.—l. 28. Instead of **अधिगर्तस्य** *Sāyana* explains **अधि गर्तस्य**; B only has **गर्तस्य गर्तं**.—P. 644. l. 5. (62, 8.) **प्रजादिका** B. **प्राजादिकां** Ca. **प्राजादिकां** A.

P. 645. l. 1. (63, 1.) **अतस्त्रोदकस्य गोपी** A. **अतस्य यज्ञस्त्रोदकस्य गोपी** Ca. **अतस्य गोपी यज्ञस्य रचितारौ** B.—l. 25. (63, 4.) From **उच्यते** to **मंतो द्रुप्सा** left out in A and Aa. The MS. C 2 has no omission, which shows that in this part it was not copied directly from A 2. That it is, however, a copy from an A MS. is indicated by the fact that it has, like A, **शत्रुमारकत्वात्**, while B. Ca read **शत्रूणां मारकत्वात्**.—l. 27. **स्तसुष्टी आगच्छन्ति** B.—P. 646. l. 1. (63, 5.) **उदकार्यं** A. **शुभकार्यार्थं** B. Ca.—**शोभनाप्रद्वारं** A. **शोभनाचं** B. Ca.—l. 3. **तन्वयस्यतास्ते** A 2. **तन्वयः वर्धयितारः ततस्ते मरुतो** B. **तन्वयस्यतस्ते मरुतो** Ca.—l. 17. (63, 7.) A has **हे भिषाववया युवां धर्मणा अगद्वारकेण विपक्षिता सुखित्वर्थः । व्रता व्रतेन कर्मणा । अथवा विपक्षिता । कोतुनामैतत् । यजमानेन वृष्या अगद्वारकेण यजमानोऽपि कारयं । तत्पुत्रप्राप्त्या वृष्युत्पत्तेः । व्रता व्रतेन युवयोः कर्मणा असुरस्य ।** B. Ca agree in **हे भिषाववया (भिषाववयी added in B) विपक्षिता प्राज्ञो युवां धर्मणा अगद्वारकेण वृष्यादिकक्षणेन कर्मणा व्रता (व्रतेन Ca) यज्ञादिकर्मणि रक्षे पात्रययः । असुरस्य** etc.—l. 19. **विदीपयथ इत्यर्थः । रक्षे इत्यर्थः** A. **विदीपय इत्यर्थः** Ca. **क्षीपयथ**: B.

P. 646. l. 28. (64, 1.) **अथायुवालोच्यते** Ca. **अथायुवालोच्यते** A; not in B. We might expect **अथ संयुज्योच्यते**.—P. 647. l. 1. (64, 2.) **शोभनहस्तेन** A 2. **शोभनेन हस्तेन** Ca. The whole passage runs in B: **ता ती युवां बाऊवा बाऊना सुचितुना शोभनेन हस्तेन अक्षी** etc.—l. 17. (64, 4.) B and Ca have **सुधमानाय** instead of **सुधनाय** A.—l. 22. (64, 5.) **सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुत्रो ॥ सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुत्रो** Ca. **सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुत्रे**: B; **deest** in A 2.—**नोऽस्माकं** A 2. **नोऽस्माकं** Ca. **नोऽस्माकं अचं वत्सं पुहत्** B, taken from the next verse.—l. 25. (64, 6.) Both *Padas* read **वदथा**; the *Samhitās* **वदथ**; *Sāyana* **वदथा**. The same occurs V. 66, 6, where **मिष** in the *Samhitā*, **मिषा** in the *Paḍa*. See *Rv. Prātiśakhya* 311, 312.—P. 648. l. 4. (64, 7.) **वृषि** B. Ca. **वृषि** A. The explanation

of चक्ष by चक्ष is very common.—1. 6. अर्चनानसं विधती अर्चनानसं चक्षिं धारयती पुनां added in B at the end.

P. 648. l. 12. (65, 1.) यत्नोता विधेत् जानाति सुति A. यत्नोति सुति Ca. यत्नोति सुति B.—स एष left out in B. Ca.—देवषा देवेषु खोतुमथि यद्वा देवेषु मथि A. देवषा देवेषु मथि Ca. B.—1. 13. ब्रवीतु A 2. प्रब्रवीतु B. Ca.—1. 14. यक्ष A. B. Ca; B inserts यक्ष after मञ्जि.—1. 15. संमज्जति A. स ज्जति B. Ca.—1. 28. (65, 3.) Sāyana read सुवेतिना instead of सु. वेतिना.—1. 29. असादेशः । असादेशः Ca. M 1; deest in A 2. B.—P. 649. l. 3. (65, 4.) अहस्वतोऽपि A. Ca. अहसः पापिनोऽपि B.—1. 4. हि is explained twice in A. B. Ca, only मिचक्ष हि is left out in Ca.

P. 649. l. 22. (66.) Āsvalāyana has आ नो विशामिच्छतिभिः after सुकतु.—1. 27. (66, 1.) रातहृषे त्वमिति तक्षिवं A. रातहृषेक्षिव Ca. रातहृष B.—1. 28. आ आकारय A. आङ्गयाकारय Ca. आङ्गय B.—1. 29. वक्षयायु from B.—P. 650. l. 4. (66, 2.) असुरविधाति । असुरविधाति मत् इतुमित्यर्थः । A. असुरविधाति महन् हे Ca; deest in B.—1. 12. (66, 3.) संबन्धिभिः B. संबन्धिभिः A. Ca.—1. 23. (66, 5.) अथतेरपि मयति from Ca.—1. 26. (66, 6.) As to मिच see note to V. 64, 6.

P. 651. l. 1. (67.) यजतो नाम B. यजमानो नाम A 2. Ca.—1. 8. (67, 1.) निष्कृतं from B.—1. 9. यद्वा यजतं मामुषिं चक्षमाशथि । अंतर्णीतत्त्वर्थः । आशयतं । आपयतमित्यर्थः । Ca after यजवर्चनीकर्तव्यं.—1. 25. (67, 4.) उदकस्य कर्तारः A. उदकस्य कर्तारः B. Ca.—1. 29. (67, 5.) The MSS. of the Pada have मिच, not मिषा.—P. 652. l. 1. सर्वैरसूयमानः । सर्वैः सूयमानः A. सर्वैः सुतः B. Ca.—1. 3. कारस्त्रानास्त्रानात् । कारस्त्रास्त्रानात् A. Ca.—1. 5. सुषु B. Ca; deest in A 2.

P. 652. l. 20. (68, 2.) सुखा गायत B. Ca.—1. 28. (68, 4.) इविषी B. Ca. इविषी A.—P. 653. l. 1. (68, 5.) वृक्षर्षी A. वर्षा B. Ca.—1. 3. दानुमत्वा दानवत्वा दानुषुचिताया । दानुमत्वाः दानवत्वाः दानुषुचिताया A. दानुमत्वाः । दानुषुचिताया B. दानुमत्वाः दानवत्वाः । दानुषुचिताया Ca.

P. 653. l. 14. (69, 1.) अचिरतं A. अचिरतनं असंततं Ca.—1. 19. (69, 2.) इरावतीः इरां चीरलक्षणां तद्वत्त्वा A. Ca. इरावती चीरलक्षः B.—From तथा सिंधवः to तथा चयः left out in Ca. तथा वां सिंधवः नयः मधुमत् रसं कुडुहि कुहति B.—1. 22. पृथिव्यंतरिचमुखीकाणां from B. Ca.—P. 654. l. 3. (69, 4.) पार्थिवस्य रवसो या यी A. Ca. पार्थिवस्य मूषोकस्य B.—1. 4. धर्तारी Ca. धर्ता धर्तारी B. धर्तारी ती A 2.

P. 654. l. 13. (70, 1.) पुरोरपि वज्र उच वज्रतरं A. Ca; wanting in B. We should expect पुरयोऽपि वज्रनोऽप्युच वज्रतरं.—1. 20. (70, 2.) भोजनाय from A 2.—वदन्तिः । वदन्तिः A. वदन्तिः Ca.—1. 24. (70, 3.) शोभनेन चाशनेन A. शोभनेन Ca. शोभनपाकवी B.—1. 25. पाकधितं । पाकधितां A 2. पाकनं Ca; deest in B.—इष्टमाप्तिरिति A 2. इष्टमाप्तिरिति Ca.—1. 30. (70, 4.) तनुमिर्मदीथिः A 2. Ca. तनुमिरस्यदीथिः B.—1. 31. समृद्धा वयं चन्वथा [वयं कक्ष marg.] चित् धनेन शरीरपोषं न कुर्मं हत्वर्थः । तथा शेष [सा अपस्विन सहिता कक्षचिह्नं मा मुखिम तथा तनसा पौषादिना मा मुखिम अस्वात्सुकेन केनापि सहिता वयं कक्षचिह्नं मा मुखिम । marg.] Ca. समृद्धा वयं तथा शेषसा चन्वथाचितधनेन मा शरीरपोषं न कुर्मं तथा तनसा अस्वात्सुकेन धने शरीरपोषं मा न कुर्मं । B. समृद्धा वयं चन्वथा चित् धनेन शरीरपोषं न कुर्मं हत्वर्थः तथा शेषसा अपस्विन सहिता मा. मुखिम etc. A.

P. 655. l. 6. (71, 1.) चरणीयं A. रमणीयं B. Ca.—l. 7. निवर्हणी इतारी श्रुणां Ca. बहर्था इतारी श्रुणां B; deest in A.—l. 11. (71, 2.) फलैः from B. Ca.

P. 655. l. 22. (72, 1.) गतयोः after मिषावस्ययोः Ca marg. A 2.—P. 656. l. 1. (72, 3.) अमीष्टाय A 2. अमिष्टये B. Ca.—सेवेतां from B.—नि षदतां A 2. नि षीदतां निषीदतां Ca. नि सदतं निषीदतं B.

P. 656. l. 23. (73, 3.) तेजोवत् A. तेजस्वत् B. Ca: cf. Pân. I. 4, 18, 3.—चक्रं after तेजोवत् repeated in A. B. Ca.—l. 24. प्रातरादिसवनात् A, and Ca sec. m. *सवनाच्च B, and Ca pr. m.—l. 30. (73, 4.) पीरेण मा सु etc. A.—l. 32. गमयथः ॥ गमयथुः A. Ca. एयमथुः B.—P. 657. l. 12. (73, 6.) अचिरस्मृतिता अचिः repeated in B. Ca before सति.—उच्यते Aa. उचते A. उचत B. Ca.—l. 13. दहंतमपिमसु B. Ca. दहंत असु A.—l. 27. (73, 8.) द्रवणीयी द्रवपुषी वा वां मध्ये A 2. द्रवणीयी द्रवणीयी द्रवणीयी द्रवपुषी वां युवां मध्ये Ca; B has हे द्रवा द्रवपुषा वा मध्यः.—P. 658. l. 5. (73, 9.) आक्षुरचार्ये Ca. आ चार्थे B; deest in A 2.—l. 10. (73, 10.) रथानिव शिल्पी तद्वत्तथमे तानि संतु A. रथानिव शिल्पी-तद्वत् तथाम Ca by corrections. रथान् इव शिल्पी तानि शंतमा सुखतमानि संतुष्टा B.

P. 658. l. 17. (74, 1.) को भूमौ left out in A. ब्रूकी को भूमौ C 2.—l. 18. श्रुणुथः from B. Ca. C 2.—l. 19. अथवा deest in A. C 2.—l. 26. (74, 2.) तिष्ठतः ॥ तिष्ठथः A. B. Ca.—P. 659. l. 3. (74, 3.) उच्यंथ याथः Ca. C 2. उच्यंथयथः A; deest in B.—l. 5. तस्मात् B. तस्मात् A 2. Ca.—l. 12. (74, 4.) प्रेरयथः B. C. Ca; not in A.—After युवां A. Ca have हेमिति पूरणः, B हि पूरणः.—गृहीततातये गृहीतताये Ca (for *तातये).—l. 13. प्रबलं सिंहं B. C. Ca; omitted in A.—l. 20. (74, 5.) तदा B. Ca. तथा A.—काममा कमनीयं रूपमृषि A.—l. 25. (74, 6.) वां इह संदर्शने B.—l. 31. (74, 7.) From सर्वतो to को यजमानो from A; कः अत्रे वत्रे कः यजमानः यक्षीः युवां वत्रे विप्रवाहसा विप्रस्य यजमानस्य अभिमतप्रपचितारी युवां कः विप्रः वत्रे B.—P. 660. l. 1. वहनीयी by conjecture. वहनी A.—को यजमानो यक्षीर्वत्रे । यो यजमानो यक्षीर्वत्रे अखंत° etc. Ca.—l. 8. (74, 8.) योक्तुं A 2. युक्तं Ca.—l. 15. (74, 9.) मधुमंतौ सोमकामौ वा Ca.—l. 16. अखदभिसुखांघनी A 2. अखदभिसुखांघनी B. Ca. अखदभिसुखसं-वंती?—l. 17. अक्षीर्दीयतं ॥ अभिचभिर्दीयतं A; deest in B. Ca.—l. 22. (74, 10.) तत्र A. कुचचित्तचापि B. Ca.

P. 661. l. 9. (75, 2.) यथा before अहं from B. Ca.—l. 11. सुपुत्रा B. Ca. सुपुत्र्या A 2. Ca sec. m.—l. 19. (75, 3.) वाजिनधनी A. Ca. अन्नधनी B.—l. 25. (75, 4.) हे वृषणसू to वसुणां from Ca. हे वृषणसू वर्षधनी B; left out in A.—l. 26. मृगो मृगयिता ॥ मृगो मृगयिता यधिर्गता B. Ca. यधिर्गता A. Cf. Rv. V. 73, 7.—P. 662. l. 5. (75, 5.) माधारहितं from B. Ca.—l. 6. पक्षि B. Ca. मयि A.—l. 26. (75, 8.) अक्षिन्वक्षि from B.—l. 27. उपप्राप्तं A. प्राप्तं B. Ca. Ca has at the end भू प्राप्ती इति भागुः । यदा अक्षोः समीपे भवंतं ॥—P. 663. l. 5. (75, 9.) अपिराहवणीयः अलिथः अती काक्षि भवः from B. Ca.—l. 6. अनेकैश्चैषु A 2. एष्वर्षे Ca.

P. 663. l. 20. (76, 1.) इहा घातं A 2. B. Ca. Sâyana seems to combine आ both with भाति and with घातं.—From स्त्रिः to वसतीवरीभिः taken from Ca. वं प्रति । पीपि-बांसं आप्पायितं चर्म चरदूपं etc. A. वं प्रति । पीपिबांसं स्त्रिः परिवृढं चर्म प्रदीप्तयथं ॥ B.—l. 27. (76, 2.) द्विंसां ॥ द्विंसां A. Ca. B.—l. 28. ननुतमी युवां अचि° A.—अत्रेण च after रचक्षिण B. Ca.—l. 29. आननुतमी [नाशयंताविति शेषः । marg.] अचर्ति प्रति A. आननुतमी नाशयंताविति

शिवः अथवा अर्चति प्रति Ca. जायंतुतमी जाययंताथिति शिवः । प्रति इदित्नु जायंतव चर्ति अजीवनं हारिद्रं जाययित्वा हानुवे etc. B.—l. 30. मवतां deest in A. B.—P. 664. l. 3. (76, 3.)
 समाना ॥ तमाना A. तिमाना Ca; deest in B.—l. 5. मवचंति मवयित्वा Ca.—l. 7. किंतहिं
 B. Ca. तैत्वाधीहावा । A.—l. 8. इतरदेवानां पानं A. इतरदेवानां सोमस्य चर्मस्य वा पानं Ca.
 इतरदेवानां सोमस्य पानं B.—l. 9. ना ततान न तनोति A. ततान तनोति Ca. आ ततान तनोति
 अश्विना अश्विनी न विहायिति शिवः । तत्त्वादानच्छतं B.—l. 16. (76, 4.) अयां ॥ अयः A. B. Ca.—
 l. 24. (76, 5.) विद्या विद्याभि सोमया A 2. Ca. विद्याचनि सोमनाभि B. Sāyana can hardly
 have read विद्या and सोमना because of the metre.

P. 665. l. 11. (77, 2.) देवनामि B. Ca. देवनामि'नो A.—l. 13. देवानां संभवनीयं सुमाद्यो
 A. देवानामोक्तिरिति B. Ca.—l. 23. (77, 3.) अतिथायः B. वातिथायः A 2. Ca.—l. 30. (77, 4.)
 कर्म विवेच A. कर्मविशेषं B. Ca.—l. 31. पावयत् ॥ पावयत् A. B. Ca.—l. 32. अपिरहितानयद्गुण
 A 2. अपिरहितयद्गुण B. Ca.

P. 666. l. 7. (78.) The Anukr. has besides, अत्वाः पंच गर्भसाविशुपनिवत्.—l. 9. The
 second Viniyoga is left out in Ca.—l. 15. (78, 1.) ती अथा after एव by conjecture.—
 l. 20. (78, 2.) अयसं चास्यै. Ca. B. अयसै चासाय A.—P. 667. l. 4. (78, 4.) Ca adds अथता
 before अंतमेव.—रश्मे तं रश्मिं B. Ca; not in A.—l. 5. (78, 5.) अथ व्रुवन्ति B. Ca. अथानु-
 वन्ति A.—प्रथिय B. Ca. प्रथिय A.—l. 6. निर्ममिच्छति A. निर्ममिच्छति Ca. समुद्रानिर्ममिच्छति
 B 1. समुद्रानिर्ममिच्छति B 2. निर्ममिच्छति MS. of the Nitimañgarī.—l. 7. अथः B. Ca.
 अथुः A.—l. 9. रमित्वा B. Ca. रमित्वा A.—l. 15. प्रसवोक्षुखाः A. प्रसोक्षमाखाः
 B. Ca.—l. 16. पूरु प्राथिमसवे अटि अतरि रूपं संज्ञापूर्वकं विधिरनिजत्वात् गुणभावाः Ca after
 योनिरिच.—l. 22 sq. (78, 6.) The Commentary is given according to B. Ca has after
 सं पाचयः the words प्रविष्टे अथि निर्गते चाप्रविष्टशंकापनोदायं अथचय विनमयतं मम निर्गमायं etc.
 The same addition is found in the margin of A by a later hand. C 2 does not con-
 tain it.—अथचय B. Ca. अि पाचयः A 2.—P. 668. l. 3. (78, 8.) वातो अथा कंपनानो वनं अथा
 अंजति कंपयति अथा स्वयं समुद्रः तरंगैः कंपति एव एवं त्वं हे दशमास्य दशमासाय अरायुषा गर्भोत्प्लेव
 सह वेधितः अवेहि निर्गच्छ ॥ B.—l. 4. अरायुषः ॥ अरायुक्तः A sec. m. अरायुक्तः Ca. A pr. m.—
 l. 9. (78, 9.) मातरि अधोमानुक्रुषी कुमारः दश मासाय अशयान उचित्वा निरितु निर्गच्छतु जीवंत्वाः
 जनन्वाः जीवः कुमारः अथतः संपूर्णावयवः सन् अथि जीवः जीवंतु उभावपि जीवतामित्यर्थः ॥ B.

P. 668. l. 17. (79, 1.) अथ उषोदेवि A 2. उषो देवि Ca. अथसः देवि B.—l. 19. अथोअथः
 प्रजापयः B. Ca.—l. 20. अथाया A 2. अथात्वा B. Ca.—P. 669. l. 19. (79, 5.) अथं Ca.
 अथं A.—l. 25. (79, 6.) एषु from B. अतोषु left out in Ca. सूरिषु प्रजापतु B.—P. 670.
 l. 14. (79, 9.) विमातं A. विमातं Ca. तमोविमातं B.—l. 21. (79, 10.) किमेतावत् हे अदित
 एतावदेव A.

P. 671. l. 1. (80, 1.) अतवतीं left out in Ca. अतावतीं सत्त्वतीं B.—l. 22. (80, 4.)
 श्वेनी मवति । विश्वेष्व श्वेता मवति A. श्वेनी मवति Ca, with श्वेता मवति in marg. श्वेनी प्रकाश-
 त्वती मवति B.—After प्रथममखमयोः we should expect खानयोः, as Rv. Bh. I. 71, 6;
 114, 10.—l. 23. पंचाव मेरोः प्रांतदेशं अणुमेव B. Ca omits all from दिशि to निजाति.—
 l. 25. अथचंती च Ca. A.—P. 672. l. 8. (80, 6.) प्रेरयति विपुषोति Ca.

P. 672. l. 25. (81, 2.) अथचंती A 2. अथचंती Ca.—P. 673. l. 8. (81, 3.) अथवा-
 दधी अथ ॥ अथवादधी A 2. अथोदधि Ca. अथोदधि अथ B.—l. 11. गुणः सोमनायः सन् A. B. Ca.

P. 674. l. 13. (82, 2.) असुरादयो ॥ सुरादयो A. B. Ca.—l. 23. (82, 4.) प्रजापमुमुहादिकं stood probably in the margin of the original Codex. A inserts it after दूरे प्रेरय, while B. Ca have it in the right place in the following verse.—P. 675. l. 9. (82; 7.) तं हि ॥ स हि A. Ca.—सर्वात्मत्वात् A. सर्वात्मत्वात् Ca.—l. 24. (82, 9.) सुवाति B. सुवाति च A 2. Ca.

P. 675. l. 28. (83.) सूक्तिं वा A 2. वा दिश उ सूक्तिं वा Ca. सूक्तिं सूक्तिं वा *Āsv.*—P. 676. l. 2. (83, 1.) जनयिता ॥ जरयिता A. Ca.—l. 10. (83, 2.) पर्जन्यसुपिराद्यंतविपरितस्त्र विहंति A. Ca; B has अनागाः निष्पापः पर्जन्यः वृषान् इति रक्षसः रक्षांसि सर्वाणि इति उतापि च विश्वं सर्वं सुवनं महावधात् अपराधात् विभाय विभ्यति उतापि च वृषक्षयतः वर्षकर्मवतः ईषति इच्छति युक्तः पापकृतः यत् यः पर्जन्यः क्षणयन्इति ॥.—l. 18. (83, 3.) अभिप्रेरयन् A 2. प्रेरयन् Ca.—l. 23. (83, 4.) प्रमृति *Āsv.* प्रमृतीन् A 2. Ca.—P. 677. l. 4. (83, 5.) Ca adds पुंशति after अर्मुरीति.—l. 10. (83, 6.) अस्मदर्थं A 2. अस्मभ्यं B. Ca.—l. 11. प्रचरत A 2. रचंतु B. Ca.—l. 12. अर्वाद् B. अर्वाण् A. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 4, 11.—l. 27. (83, 8.) उक्तुष्टं A 2. Ca after मेघं.—l. 30. सुपु प्रक्षर्वण पातयं A 2. सुप्रपातयं B. Ca.—P. 678. l. 13. (83, 10.) अक्षप्रदेशान् in A before धन्वानि.—अक्षवतः कृतवर्गसि B. Ca; not ip' A.

P. 678. l. 18. (84.) ओमे विवा ॥ ओमे विवा A. Ca.—P. 679. l. 1. (84, 2.) उदृतं A. उदृतं Ca; left out in B.—l. 11. (84, 3.) यथाः ॥ यत् अथाः A. यत् यथात् B. Ca.—l. 12. दिवो नीचैरंतरि A.

P. 679. l. 20. (85, 1.) हे अथे B. Ca. हे अथश्च A. हे अथश्च?—l. 22. विश्वसज्जता A 2. विश्वासज्जता B. Ca.—l. 23. द्वितीयस्त्रा तृतीयस्त्रा Ca.—l. 31. (85, 2.) A very similar but not identical passage is to be found in the Sat. Br. III. 3, 4, 7 (p. 253).—P. 680. l. 11. (85, 3.) प्रसारयति A. Ca. B.—l. 20. (85, 4.) समाच्छादयति A. Ca. B.—l. 28. (85, 5.) सुतस्त्र विमुतस्त्र A 2. सुतस्त्र प्रज्ञातस्त्र B. सुतस्त्र Ca.—P. 681. l. 3. (85, 6.) सुतस्त्र वा only in A 2.—l. 5. बद्धो नयः only in A.—l. 7. एषोदितं न वदणस्त्रि न वाच्यं तस्त्र वदणादिरुपि-यावस्त्रानात् Ca. एषोदितं न वदणवाच्यं तस्त्र वदणादिरुपावस्त्रानात् A.—l. 13. (85, 7.) ईरिषां-अननाच्च शास्त्री A. इरजात्मनना प्रशास्त्री Ca.—l. 16. अशब्दं ॥ अशब्दं A. अशब्दं Ca. B.—l. 23. (85, 8.) यूते यथा अद्रिरिपुः B. A. यूते यथा अद्रिरिपुः Ca pr. m. यूते यद्रिरिपुः Ca sec. m.—तथास्त्रासु Ca sec. m. A. तस्त्रासु Ca pr. m.; deest in B.—l. 25. शिथिलसंबंधानि पक्षानीव A 2. शिथिलसंबंधानिः ॥ पक्षानीव Ca. विष्यक्षानीव निष्पक्षानीव B.

P. 682. l. 7. (86, 2.) वा by conjecture.—l. 14. (86, 3.) तिग्मा B. तिग्मं A 2. Ca.—l. 15. प्रतीयते । प्रतिगच्छतः ॥ प्रतिगच्छतः B. प्रतियते प्रतिगच्छति Ca. मयति ईषति अभिगच्छति A.—B adds आ पूरणः.—l. 26. (86, 5.) मर्तेव मनुष्याविष ती etc. A. मर्ताय मनुष्याविष ती Ca; B omits all. It seems that Śāyana took मर्ताय for मर्तेव, misled perhaps by the following अश्वेव.—P. 683. l. 5. (86, 6.) रथिं धनं च Ca. B; deest in A. It ought to be रथिं धनं गुह्यसु सुवत्सु ।

P. 683. l. 14. (87, 1.) वाचि निः ॥ वाचिनिः A. Ca. वाक् निः B.—विष्यवे आश्रायेंद्राय विष्यवे वा A. विष्यवे या Ca. विष्यवे महे महते B.—l. 26. (87, 2.) विष्युनेंद्रिय वा A 2. विष्टि-नेंद्रिय Ca. विद्यना इंद्रिय B.—From तान्मुषते to तास्त्रवत left out in B. Ca.—l. 27. स्त्रीति from B. Ca. After स्त्रीति Ca has वास्त्रादित्वादिनिघातः.—l. 31. द्युयं प्रवजाः ॥ वो द्युयं प्रवजाः A. श्वो द्युयं प्रवजाः Ca. ये च द्युयं B.—P. 684. l. 6. (87, 3.) तान् मुषिरि repeated

in A. Ca. after सुतवाह. Perhaps intended for तं मुखिरे. Ca has besides सुतवाहरो instead of तावहरो.—1. 7. सुमुक्कानो A 2. B. Ca. सुमुक्कानो M 1. Cf. verse 6.—The explanation of हरी is omitted in A. It has निवासि नेष्ट आ । निशति च वाहः. Ca has निवासि तिष्ठतां हरी प्रेरिता नेष्ट आ निशति भवति च वाहः ; B निवासि तिष्ठतां हरीता प्रेरिता नेष्ट अनी-
हरी कचच भवति वाहः. हरी does not occur again in the Rig-veda.

MANDALA VI.

Besides the MSS. hitherto used, I possess for the sixth Mandala a copy which I took from the MS. in the Paris Library. This MS. belongs to the A class, and where it has peculiar readings they are marked by P.

P. 687. l. 24. (1, 2.) सुखा A. सुखान् Ca.—P. 688. l. 7. (1, 4.) आहवनीयः A 2. आहवनीयादि B. Ca.—l. 15. (1, 5.) उभयास । त्वां उभयास A. Ca. त्वा उभयास B.—l. 26. (1, 6.) यजमाना इमे गुहे B. यजमानमिह गुहे Ca. यजमाना A 2.—P. 689. l. 3. (1, 7.) दिवः स्वर्गमनयः A. दिवः । स्वर्गः । अनयः Ca. दिवः स्वर्गः तं अनयः B.—l. 4. अगमय इति वा । गमय इति वा Ca. गमय इति A.—P. 690. l. 19. (1, 13.) *स्वामी वसुतात इत्येकपदं । *स्वामी वसुतातितपदं Ca.—l. 21. वसु वसूनि सि त्वां B. वसूनि सि त्वां Ca. वसूनि A 2.

P. 692. l. 2. (2, 4.) दीप्तस्य A 2. क्षप्तिस्व Ca. B. Bm.—l. 8. (2, 5.) तनुकृतां मंचसंस्कृतां A 2. तनुकृतां संस्कृतां B. Bm. तनुकृत्वा संस्कृतां Ca.—P. 693. l. 3. (2, 8.) अश्वसे A 2. यजसे Ca. Bm ; left out in B.—l. 14. (2, 9.) असीति । अशीति Ca. असीति A. अपीति B.—P. 694. l. 2. (2, 11.) च after *कृतानि omitted in B. Bm. Ca.

P. 694. l. 21. (3, 2.) श्रांतस्य । श्रांतः B. श्रांतस्य A. श्रात Ca.—l. 23. प्रदर्पस्य A 2. दर्पस्य B. Bm. Ca.—At the end B adds च पूरकः, Bm चन पूरकः.—l. 29. (3, 3.) शब्दप्रयुक्ताः A 2. शब्दप्रयुक्ताः B. Bm. Ca.—P. 695. l. 5. (3, 4.) यस्त्रापिः B. Bm. Ca instead of अस्त्राः.—
स्त्रां । प्रष्टुं Ca. स्यां A ; deest in B.—l. 7. नियच्छन् तथा A 2. नियच्छन् यथा Ca. नियच्छन् भवति B. Bm.—l. 9. वनं A. वनं Ca.—मूर्त्तभूतं सर्वं Ca.—l. 15. (3, 5.) प्रधिप्यन् MS. प्रधिप्यन् A 2. प्रधिप्यन् B. Bm. Ca.—l. 23. (3, 6.) ज्वालाः B. Bm ; deest in A. Ca.—यथा B. Bm. Ca for तथा.—l. 25. अहनीव A 2. Ca. अहनि B. Bm.—l. 28. B. Bm omit, as usually, the second explanation, beginning with यद्वा, but they have यो दिवां नृजिति पुनश्चिराद्दरार्था, which can only belong to this second explanation.—P. 696. l. 3. (3, 7.) दीप्तिन to गमनशीलिन left out in A 2.—l. 9. (3, 8.) अक्षिः A 2 sec. m. अक्षिः Ca. अक्षिः B. Bm.—l. 11. सर्वं तीरथीकरोति Ca ; deest in A. B.

P. 696. l. 30. (4, 2.) प्रवृद्धो । प्रवृद्धो A. B. Ca.—P. 697. l. 3. (4, 3.) उपमार्यस्य A. Ca. उपमार्यस्य Nir.—l. 13. (4, 4.) स्वभाषस एव A. स्वभाषेव Ca. B.—l. 16. निवस A. निवससि B. निवासिः Ca.—l. 22. (4, 5.) यदुभिः । यदुभिः A. यज्जभिः B. Ca.—l. 25. तं हिंक्षाम A 2. तरेम B. Bm ; left out in Ca.—l. 26. अरातीररातिरदीता । अरातीः अरातिवदतो (बंदातो pr. manu) A. अरातीः अरातिवदतीं Ca. अरातीः अरातीर्मव हिंक्षाम etc. B. अरातीः अरातिवतिं तं हिंक्षाम etc. Bm.—आषचायां । आषचायां A. Ca.—P. 698. l. 5. (4, 6.) दिग्भावात् । दिग्भावात् A. Ca.—l. 13. (4, 7.) युक्तं A 2. वजयुक्तं Ca.—देवतां Bm. देव B ; omitted in A 2. Ca.—त्वां A 2. Bm. Ca. त्वा त्वां B.—l. 19. (4, 8.) Ca has निधिपं instead

of नु चिन्नं, B. Bm have नु चत् after वेदिच.—l. 20. वेदि नमय प्रापय A. वेदि नमनाय प्रापय: B. Ca.—l. 22. वीर्याज्या Ca. वीर्याज्या A.

P. 698. l. 24. (5.) उवे वः A 2. Ca. उवे Anukr.—P. 699. l. 17. (5, 3.) विश्वांतराजना B. Ca. विश्वाजना A.—l. 28. (5, 4.) वनुष्यात् हिंसात् A 2. वनुष्यात् विश्वात् Ca. वनुष्यात् कथित B. Bm.—l. 29. गुप्ततम A. तपस्वितम Ca. तपस्विन् B: cf. Nir. VI. 12.—P. 700. l. 13. (5, 6.) आतः संशितस्त्वं A 2. आतोसि B. Ca.—l. 21. (5, 7.) तव B. ते तव A 2. Ca.—l. 22. शोभनपुत्रादि A 2. पुत्रादि B. Ca.

P. 700. l. 31. (6, 1.) उपमंतत्वं । उपमंतत्वं A. B. Ca.—नवीचसा after नवसा Ca.—P. 701. l. 1. दुर्वर्णं चिन्नं इत्थं A 2. दुर्वर्णं इत्थं Ca. निर्दग्धं B.—l. 11. (6, 2.) मवन् मवचयन् A 2. मर्वन् इन् B. मर्वन् इहन् Bm. मवन् Ca.—P. 702. l. 3. (6, 5.) After प्र पापतीति । प्रकर्षेण Ca leaves out all to the beginning of the next hymn. B supplies this lacuna quite arbitrarily to verse 7, where it copies from A: आवा ब्रजाना दाहोत्पन्नमाना प्र पापतीति प्रकर्षेण पतति ब्रह्मांतः गोपुत्रुषः उदकनिमिषात् आतकोऽग्निर्द्वाग्निरिव सः यथा पतति तद्वत् अपि च दुर्वर्णुः बुद्धाहवजावाभिर्वर्तमानस्त अपिः मीमः मयंकरः चातिः इप्यः वनाग्नि इत्येते इहति ब्रह्मांतः मूरक्षेव प्रसितिः यथा मूरक्षं बाधकं शीथं प्राथिनां घातकं मवति तद्वत् ॥ ६ ॥ आ कुंगुणिति ॥ हे अपि स त्वं महः महानु (महान् Bm) पार्थिवानि पुत्रिणां वर्तमानानि अयांसि स्ववहाराथं इतस्ततः मन्मनानि भूतानि ततश्च विश्वारथ बाधकं वारथेत्त्वर्थः (निवारं Bm) । अपि च तोदस्व तोदं प्राथिनामुपद्रवं घृषता मानुषा अर्थेण तेजसा आ समंतात् बाधस्व अपि चाप मया नर्षहिते (मथंरहिते Bm) सहोमिर्वसिः हे वनुषः कृदापि वनुषत् क्रोधं कुर्वन् सुभः अस्मात् शत्रून् नि सूर्वं नितरां अय (अरय Bm) आतथेत्त्वर्थः ॥.—l. 5. यथास्मि-दुःसहं । यथास्मि दुःसह A.

P. 703. l. 16. (7, 2.) अग्नि अमितः । अमितः A 2. अग्नि B. Ca.—l. 17. यज्ञानां संबंधिनं B. Ca.—That the MS. P belongs to the A class can be clearly proved, for the first time, by VI. 7, 2. Here P reads (या)ह्यितारं नमयितारं; A has ह्यितारं (in the margin या) नमयितारं; Ca. B have यहीतारं, and leave out नमयितारं.—P. 704. l. 21. (7, 6.) शाखा इव A 2. -- वा इव Ca. पथिण इव B. Bm.

P. 705. l. 2. (8.) The passage is complete only in C 2 and P; A 2 omits all from इति (l. 3) to नु चित् (l. 4), Ca all from इदं सूक्तं (l. 2) to इदमेव सूक्तं (l. 3).—l. 12. (8, 1.) आतानां A 2. आतानि B. Ca.—l. 14. मननीया A 2. मनः Ca; left out in B.—l. 21. (8, 2.) व्रतानि कर्माणि B. व्रतानि व्रतानि कर्माणि C 2. A. P. व्रतानि व्रतकर्माणि Ca. Bm.—l. 32. (8, 3.) शोषणार्थं B. Bm. शोषणार्थं Ca. A. C 2. P.—P. 706. l. 7. (8, 4.) मथी from B. Ca.—l. 30. (8, 7.) हे इहे यद्व्य B. Ca. इहे इद्व्य A.—सहावस्थापिन् A 2. सहसा-पिन् B. Ca.

P. 707. l. 10. (9, 1.) रचयंती । रचयंती A. C. रचयंती B.—l. 11. स्वप्रवृत्तिनिः from B. Ca.—l. 23. (9, 2.) न वि जानामि चं पठं यज्ञसचयं from Ca. Bm.—l. 30. खूयाकोनु etc. A. खूयानि खीनुखानानि न च तत्काय पटखानीयान्यपि विद्यदादीनि न विजानामि न च तत्कार्यं पटखानीयं प्रपंचसमरे Ca.—l. 34. अनुश्रुष्टः A 2. अनुश्रुष्टः Ca.—P. 708. l. 5. (9, 3.) वदति । वेदति A 2. विदति Ca.—l. 34. (9, 5.) निर्विकल्पं A. निर्विकारं Ca.—P. 709. l. 1. मनवी V&g. S. मनो A. Ca.—l. 13. (9, 6.) अनुखात् तत्त्वं A 2. तत् वृद्धितत्त्वं B. चत् वृद्धितत्त्वं Bm. अनुचाचत्त्वं Ca.

P. 710. l. 19. (10, 3.) सार्धं to रचामिः left out in Ca; B supplies arbitrarily

विशामिः वापनीशामिः ज्वपथि ददाथं चपपुरोडाश्रादिथं ददाति तं चवमानं विशरशोपिः वापनीयज्जा-
जोपेतोऽपिः जतिमिः रचामिः.

P. 712. l. 1. (11, 2.) वर्तमानो B. Bm. Ca. वर्तमाथि A 2. M 1.—l. 9. (11, 3.) After
धनहिगुमृता Ca has धनं चवमाना वा धननसं सन्धिति यत्.—l. 19. (11, 4.) चं पंच ॥ पंच A 2
800. m. B. Ca. चं च A 2 pr. m.—l. 20. *संचयं ॥ *संचयान्नं A 2. Ca. *संचयान्नं चं B.—
l. 26. (11, 5.) आद्रियत ॥ आद्रियत A. आद्रियता Ca. आसावति B.—l. 27. All is left out
from सुहु to चमाथि in Ca. Consequently B contains an independent explanation
of this passage : सुपुक्तिः शोभना सुतिः चम्यथि सूयति पृथिव्याः सद्गने कश्चिन्निश्चया (*चित्कामि Bm)
सस सद्रनि चवमानगृहे यद्यः चमाथि चवमाने आश्रितो भवति.*

P. 713. l. 23. (12, 2.) इति° A. इन्ति° Ca.—P. 714. l. 11. (12, 4.) क्त्वा न आश्रीयिन
कर्मवा च B. क्त्वा न क्तुना आश्रीयिन कर्मवा च Ca. क्त्वा न क्तुना कर्मवा च A.—l. 19.
(12, 5.) तचन् deest in A 2. B. Ca.—l. 28. (12, 6.) चर्वन् चंतरा° A. C 2. P. चर्वन् चंतरा°
B. Bm. Ca. चर्वन्नंतरा° A by correction.—पाहि ॥ पाहि A 2. Ca. चसाहि B. आसाहि Bm.
नः पाहि ?

P. 715. l. 7. (13, 9.) यथा वृषाच्छाया A 2. B. Ca. यथाः पथिः यथा वृषात् Bm.—l. 8.
तथा रथिः A 2. यथा रथिः B. Ca.—l. 27. (13, 3.) प्रकृष्टज्ञान A 2. प्रकृष्टमन B. Ca.—
P. 716. l. 4. (13, 4.) चवमानसाधनेः A 2. B. Ca. चवनसाधनेः Bm. Cf. Rv. Bh. IV. 9, 7.—
l. 13. (13, 5.) अरथे शचवे Bm. शचवे B. Ca; left out in A 2.

P. 717. l. 11. (14, 3.) व्रतविरोधिणं यामविरोधिणं B. Ca.—l. 17. (14, 4.) सतां B. Ca.
सति A.—l. 24. (14, 5.) असंभन्नं तस्त्रीवासाधारसं B. Ca.

P. 718. l. 9. (15.) A 2. Ca add आश्वं after चहनि, and Ca omits आश्वस्रं.—P. 719.
l. 23. (15, 5.) सहायार्थं A 2. संयामार्थं B. Ca.—P. 722. l. 27. (15, 15.) चन्नक्त to चतिज्ञानि
left out in Ca and given arbitrarily in B, which also adds a Commentary instead
of चन्नक्त.—P. 723. ll. 4 and 5. (15, 16.) गुग्गुल्वादि° A 2 pr. m. Ca. गुग्गुल्वादि° A 2 sec. m.
गुग्गुल्वादि° B. गुग्गुल्वादि° Bm.—गुग्गुल्वा° A 2 pr. m. Ca. Ait. Br. गुग्गुल्वा° A 2 sec. m.

P. 724. l. 2. (16.) चट्सप्तका° A 2. Ca. चट्सप्तका° Anukr. Paribh. 4, 7 (so also Cole-
brooke's MS.).—l. 11. (16, 1.) यदा चक्षानां Ca. यदा द्वेषक्षानां A.—l. 12. मनुष्ये omitted
in B. Ca.—l. 16. (16, 2.) सुत्वाभिर्वा चिद्भामिः A 2. सुतिभिर्चिद्भामिर्वा Ca. चिद्भामिः B.—
l. 24. (16, 3.) आर्षवेन B. Ca. द्विवेन A 2. श्वेन M 1. Cf. Rv. Bh. VI. 54, 1; X. 32,
7.—Ca omits all from हि to the beginning of the next verse. B inserts खनु after
वेत्, Bm has वेत् हि जानासि खनु.—P. 725. l. 8. (16, 6.) मरसधर्मः A. मरसरहितः B. Ca.—
l. 14. (16, 8.) *द्रष्टारं A. Ca; B. Bm have सम्यग्दर्शनीयं सर्वस्य भासकं तेजः.—प्रयथे ॥ प्रयथे
A 2. Ca. M 1; deest in B. Cf. Rv. Bh. III. 53, 2.—P. 726. l. 14. (16, 13.) उपधितं
Taitt. S. उपधुतं A 2. Ca.—l. 17. (16, 14.) च उन्नगुण A. च उन्नः Ca; deest in B.—
l. 21. (16, 15.) कश्चिद्दुषिः गुणं तमु तमेच त्वां चचर्वयः सोऽपि हे अपि तमु तमेच त्वां संनीधि A pr.
manu. कश्चिद्दुषिः सोति हे अपि तमु etc. A by corrections. कश्चिद्दुषिः सोति हे अपि तमु तमेच त्वां
संनीधि Ca. B.—समीध A. साधु B. Ca.—l. 31. (16, 16.) असुरेः A. Ca. अपरेः B.—Ca adds
after शेषः the words यदा इत्या असुच दूरत एव इतरा असुर्या मिरः संतु ता चनुस्त्रिजर्षः.—
P. 727. l. 9. (16, 18.) *सामर्थ्यं करोतु हे A 2. *सामर्थ्यं हि B. Ca.—l. 10. चचातः B. चधातः
A 2. चचः चंतः Ca.—l. 19. (16, 20.) B. Ca give only the second explanation, omit-

ting all from मन्त्रिणि to विद्यमानं.—l. 21. महिलना ॥ महिला A 2.—शशुन्वा A 2, शशुन् B. Ca. शशन् च Bm.—P. 728. l. 14. (16, 25.) इच्छति ददातीत्यर्थः; A. इच्छति ददातीत्यर्थः; Ca. इच्छति ददातीत्यर्थः; B.—l. 25. (16, 27.) चरीनमि B. Ca. चरातिमि A 2.—P. 729. l. 9. (16, 30.) कायाधिमाहति Ca. कायाधिमाहति A 2.—l. 10. चरन् Ca. जनं A 2.—P. 730. l. 5. (16, 35.) सुषोकस्य A. B. सुषोकस्यापि Ca.—l. 18. (16, 38.) आश्रयणं सुखं वा Ca.—धर्मात्ताः संग्रहान्श्रयणानुपागच्छति B. Ca. धर्मात्तास्तनुपागच्छति A.—P. 731. l. 9. (16, 41.) हे चधर्यवो A 2 pr. m. हे चधर्यो A 2 sec. m. Ca. हे चधर्यवो B.—l. 11. A 2 adds after समुच्चं the words of the Ait. Br., आ स्ते घोनी to चधिरयेः, which are quoted below.—P. 732. l. 1. (16, 45.) प्रकाशस्य Bm. Ca. प्रकाशयस्य A 2. B.

P. 733. l. 26. (17, 2.) तद्वाच्यं नतसारमपि सोममपरित्यज्यन्वस्त्वं B. Ca.—P. 734. l. 3. (17, 3.) सोमान्वाचा to मद्यतु from A 2; B has सोमान्वाहि पिव स पीतः सोमः त्वा त्वां श्व मंदतु मंदयुक्तं करोतु, and thus has also Ca, only omitting त्वा and पृष.—l. 14. (17, 4.) प्रवृषं A 2. वृषं B. Ca.—विमवतं A 2. विमवतं B. Ca.—l. 22. (17, 5.) अविषासितं from B. Ca.—l. 28. (17, 6.) प्रक्षया A. प्रक्षया B. Ca.—l. 29. गोश्वः । तादर्थ्यं चतुर्थी । Ca.—P. 735. l. 15. (17, 8.) प्रवृषं A 2. B sec. m. वृषं B pr. m. Bm. Ca.—l. 23. (17, 9.) धुर्गुणिसन्वासे (ति added in B) स्वदीयादद्यात्स्वस्वात्तोयात्स्वयोः क्रोधाश्च भियसा भयेन द्विता द्विधा द्विः प्रकरिष्य कामेन मनसा च अपानमत् Ca and B pr. m. Bm. Instead of कामेन, which Ca seems to read, though the मे is not quite distinct, B. Bm have काशिन. The reading of A, which has been adopted in the text, has been inserted by a later hand on the margin of B.—P. 736. l. 10. (17, 11.) पुंप्रमून् A 2. प्रमून् B. Ca.—l. 11. आध्वनीयास्त्वानि B. आध्वनीयास्त्वानि A. Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 94, 5.—अगच्छन् ॥ गच्छन् A 2. B. Ca.—l. 20. (17, 12.) पंचां B. पंचा Ca. पंचान् A 2.—प्रवक्षान् A 2. प्रवक्षान् B. Ca. प्रवक्षान् Bm.—P. 737. l. 12. (17, 15.) शतह्रिमाः शतं संवत्सरान् left out in A 2.

P. 737. l. 23. (18, 1.) वतिर्वीर्यं ॥ वतिर्वीर्यं A. Ca.—l. 30. (18, 2.) From एको मुखः to कीदृशः omitted in Ca. B. Bm; but at the end of the verse after तद्वाच्यं B pr. m. and Bm add अचरन्ः शशुन्वां आचरयिता मानुषीणां मनोः संबन्धिनीनां कृष्टीनां प्रजानां एकः मुखः सहावा सहायवान् अमवत्, after प्रजानां the margin of B has यजमानानां अचरन्ः अभिगता वामवत् आसीत्, and the last words are corrected into सहावा वसवान्, apparently from an A MS.—P. 738. l. 2. पुनस्तृती to षुतः omitted in B. Ca.—l. 12. (18, 3.) ०र्धं (असि marg.) स्त्रिस्तृति किं स्त्रिस्तृति स्त्रिस्तृति विचिक्षितायां यदा नास्ति तद् A 2. ०र्धं असि स्त्रिस्तृति etc. यदा नास्ति स्त्रिस्तृति Ca. ०र्धं असि स्त्रिस्तृति किंस्त्रिस्तृति नास्ति स्त्रिस्तृति B.—l. 19. (18, 4.) गुरतः अक्षान् हिंसतः B. Ca. गुरतः शशुन्वां हिंसन् A.—शशुन्वां हिंसितुर्वसवतो वा A 2. B sec. m. हिंसितुः B pr. m. Bm. Ca.—l. 27. (18, 5.) सुखस्योतुं Ca. खोच A.—P. 739. l. 21. (18, 8.) Some Pada MSS. read श्रीत्याय; the Samhitās and Commentary श्रीत्याय. P3 has श्रीत्याय.—l. 24. शयथाय A 2 with corrections. शयथाय B. Bm. यथा च Ca.—P. 740. l. 3. (18, 9.) अहि Ca. B; deest in A.—०र्धकर्म Ca. ०र्धकर्म A; deest in B.—l. 8. (18, 10.) यथापिः from B. यथापिः Ca.—l. 11. अध्वनयत् युधि नर्वनसचयं शब्दं A. अध्वनयतासुदेनसचयं नर्वनं Ca. अध्वनयत् सुदेनसचयं नर्वनं B.—l. 18. (18, 11.) वज्रमिः वज्रमिः A. In Ca all is left out after मुषिवासेमिः to आहतेन्द्र. B has मुषिवासेमिः वज्रमिः यजमानैः हे पुष्यत वज्रमिः आहतेन्द्र.—l. 20. अदेवः अस्ति B. अदेवसित् A. Ca.—P. 741. l. 18. (18, 14.)

वाधिता A.2. वाधिजा Ca. वाधिताय वाधिना B.—l. 19. तनवाय च A'2. तयावर्षिचि
Ca. जीवनाय B.

P. 742. l. 7. (19, 1.) चर्हिंसनीयः A. चर्हिंसितो चः B. Ca.—l. 15. (19, 2.) प्रबुधं A 2.
मुधं प्रबुधं Ca. मुधं B.—l. 16. वर्धति B. चवर्धयत A. वर्धयति Ca.—l. 31. (19, 4.) चनवचाः
पापरहितः A. चनवचाः चनवरहिताः Ca. Bm. चनवरहिताः B.—P. 743. l. 7. (19, 5.)
पद्माः स्रोतुषां हि राधो A. पद्मा तोवहाहितानि राधो Ca. पद्मा तोवहाहितानि राधो B.—
P. 744. l. 14. (19, 10.) श्रोतवैर्यशोभिः A 2. सुतिमग्निः B; deest in Ca.

P. 745. l. 28. (20, 2.) दिवे सूर्यायेव A 2. दिवे । सूर्यायेव Ca. दिवो न सूर्ययेव B.—
l. 29. सूयमाना देवता वनवतीत्वर्थः A 2. सूयमानानां देवानां वनवती भवतीत्वर्थः Ca. सूयमा-
नाना देवानां वनवतीत्वर्थः B. सूयमानानां वनं भवतीत्वर्थः Bm.—l. 31. तद्वचं वधाधीति A 2.
तद्वचवद्वाधादिति Ca. तद्वचवद्वाधाधीति B.—P. 746. l. 5. (20, 3.) पुरीषां A. असुरपुरीषां
Ca. असुरीषां पुरीषां B.—l. 13. (20, 4.) चवतिर्षपर्णाश्वंदो षिर्हिः Ca after दशोयथे.—
l. 15. अपद्रवन् । अपद्रवन् A 2; deest in B. Ca; Ca has अपद्रव्यन्वायंत पयतिर्हं रूपं.—l. 16.
कुत्सस्य शपोः B. Ca. शपोः A 2.—l. 17. अपि न A 2. अपि B; Ca.—l. 24. (20, 5.)
सारथिभूताय A. सारथिभूताय Ca. सुताय B. सूताय Bm.—P. 747. l. 1. (20, 6.) आहरत्
B. आहरं A 2. Ca.—l. 2. सायं सपन्न A 2. सायं सपन्न B. सायं सप Bm. सायं सपन्न
Ca. Colebrooke's text MSS. have सायं, so far as it is possible to distinguish च
fromं च in MSS. Cf. Rv. X. 48, 9; Tāndya Br. 25, 10, 17, where सायो is explained
by सप्यपुषः.—l. 17. (20, 8.) वचनं । वचनं A. B. Ca.—P. 748. l. 12. (20, 11.) शत्रुभिः B.
शत्रुणां A. Ca.—l. 18. (20, 12.) धुनिर्नामासुरो घासु नि° A 2. धुनिर्नामासुराय पशुभि° Ca. Bm.
धुनिर्नामासुराय पशुभि° B.—l. 20. तिष्ठती A 2. तिष्ठता Ca. तिष्ठंत B.—l. 21. स्वस्ति चनेन B.
स्वस्ति चनेन Ca; deest in A 2.—l. 23. (20, 13.) सुन्वद्भी° S 1. S 3. P 2. सुन्वद्भी S 2.
सुन्वत् P 1.—l. 26. त्वत् A 2. ह्यात् B. Ca; B inserts त्वत् after चस्वापयः.—l. 29. पत्तवान् ।
पत्तवान् A. B. Ca.—l. 30. तस्मै वचंय A 2. च ततश्च B. Ca.

P. 749. l. 17. (21, 2.) वज्रवचनस्य । वज्रवचनस्य A 2. Ca; deest in B.—l. 24. (21, 3.)
प्रकाशवत् from B. Ca.—P. 750. l. 1. (21, 4.) विभूतिमहत्वात् A 2. विभूतिमहत्वात् Ca. विभू-
तिमहत्वात् B.—l. 2. मनसे चेतसे A 2. मनसा चेतसि Ca. मनसे चेतसि B.—l. 25. (21, 7.)
स्त्रियो A. B. Ca.—P. 751. l. 2. (21, 8.) अभिकामने A. अभिकामचरे Ca.—l. 11. (21, 9.)
पुत्रधियं । पुत्रधियं A; deest in B. Ca; cf. Rv. Bh. I. 116, 13.—l. 26. (21, 11.) मदीया
वाचः सुतिरूपाणि वचांसि A 2. Ca. मदीयां वाचं सुतिरूपां B. Sāyana may have read
वाचः, but it is also possible that he explained वाचं by the plural वचांसि with
vaśanavyatyaya.—l. 27. From अपिभिद्वाः to मनु left out in Ca; B has अपिभिद्वाः
अपिभिद्वाः अतस्वापः सत्यभाजः आसुः बभूवुः ये देवाः, Bm has the same, but it inserts अपि°
to बभूवुः after सुतिरूपां.

P. 752, l. 23. (22, 2.) The Commentary to this verse is left out in P, C 2, and
added at a later time in A 2, apparently from Ca. The same happens in VI.
22, 9.—P. 753. l. 1. (22, 3.) वज्रयज्ञो Ca. वज्रयज्ञोः A 2. M 1. Cf. Rv. Bh. VI. 68, 6;
VII. 5, 9; II. 40, 4; IV. 29, 5; VI. 50, 11.—l. 2. अराहानिरहितः । अराहानिरहितः
A. अरारहितः B. Ca.—l. 26. (22, 6.) चनेन B. Ca. अया चनेन A, which omits अयाजया,
before मावथा.—l. 27. वि वजः Bm. चवचः A 2. Ca; deest in B.—l. 29. वि वजः Bm.

चरयः A 2. Ca. चरयः B.—P. 754. l. 11. (22, 8.) A reads चंतरिष्या. B. Ca and all the MSS. of the text, also the Samhitā text given in A 2, have चंतरिष्या.—l. 26. (22, 10.) संयती ॥ संयति A. संयती Ca.—P. 755. l. 3. (22, 11.) प्रकृष्टेन A 2. प्रकृष्टे B. Ca.—l. 4. देवस्य न वरते A 2. देवस्य वरते Ca. देवो न देवस्य त्वं वरसे B.—l. 5. अग्राममस्य ॥ अग्राममस्य A. अग्रामद्विगिति गिति Ca.

P. 755. l. 14. (23, 1.) महति added from B. Ca, which leave out बृहति.—l. 26. (23, 2.) अपरयः ॥ अपरयः A pr. m. धरयः A sec. m. धरयः Ca.—P. 756. l. 25. (23, 6.) From ब्रह्माणि to तावत् omitted in B. Ca.—वर्धनाणि A 2. वर्धिताणि Ca. वर्धनाणि ब्रह्माणि वर्धिताणि B, which also adds चक्षुषे before कल्पितवा, and सुति सोमि after अपि च.—l. 28. रांद्या रांद्याणि A 2. रांद्या रांद्याणि Ca. रांद्या रांद्याणि B. रांद्या रांद्याणि Bm. The sign द्य in these MSS. can be read drya as well as dya; the द्य in रांद्याणि and the rest, shows, that in all the MSS. the sign was meant for द्य. It is only possible to read रांद्या in S 3. P 3. A 2 text. Of the Bodleian MSS., Wilson 434 has रांद्या, in Wilson 436 and Wilson 440 it can be read रांद्या as well as रांद्या. Aufrecht (2nd ed.) has rāndyā. Cf. the Petersburg Dictionary, s. v. रांद्या.—P. 757. l. 5. (23, 7.) चमिषिष्य A. उपविष्य B. Ca.—उच विक्षीर्षी B. Ca. उचं विक्षीर्षी Bm; left out in A 2.—l. 12. (23, 8.) प्राप्नुवन्तु ॥ left out in A. B. Ca.—l. 13. हे पुत्रस्तं ब्रह्मिराहतेन्द्र A 2. Ca. पुत्रस्तं ब्रह्मिराहतेन्द्र B. Bm. It is hard to say whether B has the original or a corrected reading.—सोपाणि प्राप्नुवन्तु B. Ca. सोपाणि आ चन्याः आनचन्तु A.—l. 27. (23, 10.) यः चयदीचरो B. य इचतः । ईचर Ca. चय ईचरो A. All the MSS. of the text have चवत्.

P. 758. l. 22. (24, 3.) चतिरिष्यति B. Ca. प्ररिष्यति A.—l. 30. (24, 4.) ब्रह्मर्षिन् A. ब्रह्मर्षिन् B. Ca.—l. 31. यथा by conjecture.—P. 759. l. 1. यच नियतिः ॥ यच नियतिः Ca. B. यच नियति A.—l. 2. From यत्सनां to यत्सनां left out in Ca. सुदामन् सुदु यत्सनां बंधक B, proprio motu.—l. 15. (24, 5.) निषादयोऽयस्य सः A. निषादयोऽयस्य Ca.—l. 16. कृति इति ॥ कृताविति A 2. Ca. Cf. Brihaddevatā V. 838 : प्रोतयेनम इति वैचदेव्यापुत्रो गु ति.—P. 760. l. 7. (24, 8.) ब्रह्मयुवाः A. ब्रह्मयुवाः Ca.—l. 8. सुनमनाः A sec. m. असुनमनाः A pr. m. असुरायमनाः B. Ca.

P. 761. l. 17. (25, 3.) उयुक्ता A 2. तयुक्ता B. Ca.—l. 18. हीनाणि A. हीनाणि B. Ca.—l. 26. (25, 4.) युधि B. युधि A 2. युधा Ca.—P. 762. l. 14. (25, 6.) अचसंता (Bm only) अचसंती उयोच्यंती B.—l. 15. तंतस A 2. तंतस Ca. तंतस Ganap. 37, 20.—l. 25. (25, 8.) युचसो MS. युचसो A 2. Ca.—P. 763. l. 9. (25, 9.) ति गृधंतः B. त्वं त्वः ॥ गृधंतः Ca. ति त्वतः गृधंतः A.

P. 763. l. 18. (26, 1.) मूरसाता मूरसाती A 2.—l. 27. (26, 2.) प्रतिपाद्यते ॥ प्रविभाजयते Ca. प्रतिपाद्यते A; deest in B.—P. 764. l. 11. (26, 4.) चक्षुः Pada, B. चक्षुः A 2. Ca. Bm.—l. 19. (26, 5.) चः Pada, A 2. चः B. Bm. Ca.—l. 20. चत् is not explained in A. Ca; B has सत्सर्म् instead of तत्सर्म्.—l. 23. Before अती B. Ca insert हे इन्द्र त्वं आनि.—l. 29. (26, 6.) हे इन्द्र A 2. हे मूर त्वं Ca. हे मूर इन्द्र त्वं B.—P. 765. l. 14. (26, 8.) प्रतर्हीनी Ca. प्रतर्हीनी A. B.

P. 766. l. 18. (27, 4.) तस्य शिवः B. Ca. शिवः A 2.—l. 19. चत् before चक्षुः deest

in A. Ca. इत् युष्मात् द्यस्मात् बस्मात् B. यत् युष्मात् द्यस्मात् बस्मात् Bm.—l. 29. (27, 5.) प्राग्भागे
A. पूर्वभागे B. Ca.

P. 767. l. 26. (28.) चांख्य Ca. चांख्य A 2. See Anukr. M. p. 22.—P. 768. l. 3.

(28, 1.) प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः पूर्वीः बह्वः इंद्राय इंद्रार्थं उषसः उषःकालान् प्रति दुहाणाः
द्वोग्भ्रः सुभवेयुः B. प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिसहिताः सुभवेयुः Ca. प्रजावतीः प्रजारदोहमाना भवेयुः

A. pr. m. प्रजावतीः प्रजावत्यः सहिताः दो A in marg.—l. 10. (28, 2.) अपि तु A. अपि च

B. Ca.—l. 29. (28, 4.) रेणोः B. Ca. रेणुक्ख रेणोः A.—l. 31. प्रदेशं B. प्रवेशं A. Ca.—

P. 769. l. 5. (28, 5.) क्देरिदं रूपं Ca after यच्छु.—l. 6. संश्रयणत्वात् A. संश्रयणमाणात्वात्

B. Ca.—l. 14. (28, 6.) क्षिहयथ after मेदयथ B. Ca.—आप्यायनं कुरुत B. Ca. आप्यायं कुरुथ

A.—अग्नीरं चिद्वंगलांगमपि B. Ca; deest in A 2.—l. 16. यागपरिषत्सु A. गपरिषत्सु Ca.

परिषत्सु B.—सर्वेदीयत A. Bm. सर्वे दीयते Ca. सर्वे दीर्यत B.—l. 21. (28, 7.) वत्साभिर्युक्ता

A 2. वत्साभिर्युक्ता B. Ca.—भवतीति B. भवतीति A. Ca.—l. 22. तटाकादी A 2. तटागादी B.

Ca.—l. 28. भवत् ॥ भवत् A 2. भवेत् Ca. भवेयुः B.—l. 24. मा परिपुण्याः and न परिहरतु A.

P. 770. l. 12. (29, 1.) यंतः गच्छतः अगु Ca.—l. 21. (29, 2.) व्यत्येन Ca and A 2

marg. after हस्ते.—इतीयं ॥ इतीर्यं A 2. Ca.—l. 22. वर्तमाना रायः ॥ वर्तमानान् रातयः Ca.

वर्तमानान् हिता रायः A.—l. 24. अभिवर्षति ॥ अभिवर्षति A. अभिवर्षयति Ca.—l. 25. सिच्यंति

आचम्यंति A. सिच्यंति आच्यंति Ca. मिमिक्षुः B.—P. 771. l. 9. (29, 4.) मिश्रतमो A 2. मिश्रि-

ततमो Ca. मिश्रिवततमो B. मिश्रितमो Bm.—l. 31. (29, 6.) हिनक्षु A. हंतु B. Ca.

P. 773. l. 16. (31.) पृष्यस्व ॥ पृष्य A. Ca.—l. 18. रयिपति रयीणां A 2. Ca; deest in

Āsv.—P. 774. l. 1. (31, 2.) आ अजमन् B. अजमन् A 2. Ca.—l. 7. (31, 3.) युध्यमानं B. Ca

after कुत्सेन.—l. 8. साहाय्यार्थं ॥ सहायार्थं A 2. B. सहायं Ca.—l. 9. दश ॥ दश A 2. Ca.—

l. 12. तत्साहाय्यार्थं ॥ तत्सहायार्थं A 2. तत्सहायं Ca.

P. 775. l. 14. (32, 2.) प्राकाशयत् ॥ प्राकाशयत् A 2. B. Ca.—बलेन स्थापितं पर्वतं A. बलिेन

स्थापितं Ca. बलिे स्थापितं B.—l. 16. गृणानः स्तूयमानः is inserted in B after अंगिरोभिः.—

बलस्य मृत्तेः A. बलवन्निः Ca; left out in B.—P. 776. l. 2. (32, 4.) बहवामिः ॥ प्रजामिः

B. बहवामि A. यहवामिः Ca.

P. 776. l. 28. (33, 2.) अस्वापयः after अशाययः Ca.—P. 777. l. 3. (33, 3.) तान्वश-

मानानुभयान् B. Ca.—द्विप्रकारान् after उभयविधान् Ca.—l. 23. (33, 5.) गोवतम्भः is not

explained in A. गवां सत्कृततमाः B. गवां संहितसाः Ca. गवां संभ्रततमाः ?

P. 778. l. 19. (34, 3.) मृशं खिचते A. शक्यते Ca; deest in B.—l. 20. वर्धयंत्यो from

B.—l. 33. (34, 4.) Sāyana takes सं यत् as a participle from सं इ.

P. 779. l. 24. (35, 2.) Ca omits all from संश्रियतेः to संयामान्. B gives a different

explanation, नीयसि संहरेः त्वं आजीन्, which is in Bm नीयसि संहरेः याजयेः आजीन्.—

P. 780. l. 3. (35, 3.) आत्मनि योजयेः B. Ca. आत्मना नियोजयेः A.—l. 9. (35, 4.) आह्रा-

हयंतीः A. आह्रादिताः B. Ca.—l. 11. From शोभनदीप्तयो to शोभनदीप्तिपुक्ता left out in

Ca; B has सुवपः शोभनदीप्तिपुक्ताः वपथाः स्वादुकराश्च संतु.

P. 781. ll. 5, 7, and 11. (36, 2.) वृजति S 1. S 3 sec. m. P 2. P 3 sec. m. A 2 text

and Comm. Ca. वृजति P 1. P 3 pr. m. S 2. S 3 pr. m. B.—l. 9. वीरकर्माकर्तुं A 2. वीर-

कर्म्मणि वर्तुं B. Ca.

P. 782. l. 7. (37.) अर्वायथं A 2. Ca. अर्वाक् Anukr.—l. 14. (37, 1.) स्वः सुतु वरशीयं

voE. II.

A. B. Ca. सुहुरपीचं is the usual explanation.—गुणवातं B. Ca. अतं A.—l. 24. (37, 2.) दीप्तिः A 2. दीप्ती Ca. दीप्ती B.—P. 783. l. 2. (37, 3.) पुरिच ॥ पुचिच A. The passage is left out in Ca, which has only सोमस्यचणं वहिपुरित्वर्चः; B has the same, but adds कीदृशा अथाः वायोः वि दक्षेत् वायोर्गमनमतिक्रमेत् यथा तथा गच्छतः ॥.—L II. (37, 4.) विनाश-यसि from B. Ca.—l. 18. (37, 5.) यातयिता A 2 sec. m. B. Ca. सातयिता A 2 pr. m. A more usual explanation would be सादयिता.

P. 785. l. 7. (39, 1.) सेव्यस्य from B. Ca.—l. 16. (39, 2.) युक्तस्य ॥ च युक्तस्य A 2. च युवानः युक्तस्य B. Ca.—l. 17. अभि बोधत् B. प्रति बोधत् A 2. Ca.—P. 786. l. 4. (39, 4.) सुदु अरपीयस्य A 2. सुदु अरपीयस्य B. Ca.

P. 786. l. 25. (40, 2.) Āsvalāyana gives the whole Pāda (अस्य to इंद्र).—P. 787. l. 1. अपय० Ca. अयय० A.—l. 8. (40, 3.) सम्यग्भिः Ca before दीप्ति.—l. 23. (40, 5.) पारये A. Ca. पारये B. पारयो (पारये?) Bm.—यद्यदि यस्य B. Ca.

P. 788. l. 30. (41, 4.) उपागच्छ तेन B. Bm. उपागतिश्च Ca. उपगतिश्च A 2.—P. 789. l. 9. (41, 5.) प्रजासु from B.

P. 789. l. 25. (42, 2.) B gives again the 'complete Commentary in this and the next verse. The following verses are in part complete, in part abridged.' From VI. 44, 6, however, it gives the complete Commentary, omitting only the Viniyogas, which, however, by and by are given again. As formerly, it agrees more with A than Ca; while Bm henceforth closely agrees with Ca.—l. 29. अजेर्गत्वर्थात् भावसाधन B. अजेर्गत्वर्थः। तभावसाधना। Ca. अजेर्गत्वर्थाभावसाधन A.—l. 30. अन्य आह A. B. अन्यसाह Ca.—P. 790. l. 1. (42, 3.) Bm has इंदुभिः अमृतिश्च गतक्रेदधितुभिः सोमिभिः etc.

P. 790. l. 24. (43, 2.) सुतमभिषुतो A 2. सुतमभिषुतो Ca. अभिषुतं B.—l. 30. (43, 3.) Ca gives as the beginning of this verse, अथ तृतीया। यस्य गा अंतरिति।; but this is followed by the Commentary to the 4th verse: exactly the same occurs in B and Bm, but the latter adds after ऋतसं पिब, हे इंद्र यस्य सोमस्य etc., giving its own Commentary on verse 3.—P. 791. l. 4. (43, 4.) पानेन A 2. अनेन B. Ca.

P. 792. l. 5. (44, 4.) अनुयाहकं A. अनुयाहकं Ca. Bm; deest in B.—l. 17. (44, 6.) विसार्यत A. B. विसार्य Ca. विसारणीयं Bm.—l. 19. यस्मिंश्चिद्रे ॥ यस्मिन् क्षेत्रे A. यस्मिंश्चिद्रे B. Ca.—P. 793. l. 5. (44, 8.) आत्मीयं B. आत्मीयं च A. आत्मीयं च Ca.—l. 15. (44, 9.) यमय यद्वा etc. A 2. B. अथ यद्वा etc. Ca. रच ॥ Bm.—P. 794. l. 27. (44, 14.) B has only the second explanation, Bm as usually only the first.—P. 795. l. 24. (44, 17.) अनेन सोमिन् B. अनेन सोमिन् A 2. मनेन सोमिन् Ca. Bm.—l. 25. अभिवेषान् A 2. अभिवेषान् चक्षान् B. Ca. Bm.—P. 796. l. 17. (44, 20.) सिंचतः अरतः Ca.—l. 18. आतस्युः आतिचंत A 2. आतस्युः आतिचंतः B. अस्युः आस्त्रितचंतः Ca. अत अस्युः आस्त्रितचंतः Bm.—l. 26. (44, 21.) वृषा वृषसि हविर्भिः A 2. वृषा हविर्भिः B. वृषा वृषसि हविर्भिः सिंचसि Ca. वृषा असि हविर्भिः सिंचसि Bm.—P. 797. l. 5. (44, 22.) धनस्य B. साधनस्य A 2. साधन Ca.—l. 17. (44, 23.) सूर्योत्तर्ष्यो ॥ सूर्योत्तर्ष्यो B. सूर्योत्तर्ष्यो A 2 pr. m. सूर्यो ज्यो A 2 sec. m. Ca.—l. 26. (44, 24.) हेतुवर्भवि B. हेतुवर्भवि A. गर्भहेतुर्वि Ca. गर्भहेतुर्वि Bm. Cf. Rv. Bh. VIII. 2, 5 and 7.—l. 28. तं मन्वे Bm. तमन्वे Ca. त्वं मन्वे A 2. B.

P. 797. l. 34. (45.) अतिभिषुत् B. अतिभिषुत् A. Ca. Bm.—l. 35. पादभिषुत् A.

B. Ca. .०१०. Bm.—चुतिनिवृत्त A. .०१०. B. Ca. Bm. The *Anukramanī* has .०१०.—P. 799. I. 2. (45, 6.) चक्षुः । चक्षुः A. B. Ca.—P. 800. I. 4. (45, 13.) तंतस्य । तंतसाय A. तंतसाय B. तस्य Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 18, 6; Ganap. 37, 20.—I. 26. (45, 18.) चमि from Bm.—P. 801. I. 20. (45, 23.) सीमयं । सीं चं A. सीं A 2 sec. m. B 2. श्री इमा B 1; left out in Ca; Bm adds सं (meant for सीं) पूरणः at the end.—P. 802. I. 1. (45, 25.) .०१०० वेद्रं । .०१०० वेद्रं A 2 pr. m. .०१०० वेद्रं A 2 sec. m. Ca. .०१०० वेद्रं B.—I. 7. (45, 26.) नाशयितुं B. Bm. मापयितुं A. Ca.—I. 20. (45, 29.) स्वां from B.—I. 29. (45, 31.) Ca has in the margin, written by a later hand, वृषुर्नाम रावर्षिः चाउहित. A 2 also has in the margin रावर्षिः; marked to be inserted after नाम.—I. 30. विजने Ca. Bm. Manu. निर्वने A 2. B.—The Calcutta edition of Manu reads चधोः, the Bombay editions वृधोः instead of वृधोः, but Jolly reads वृधोः. See M. M., History of Ancient Sanskrit Literature, p. 494.—महायज्ञाः A 2. B. Ca. महातपाः Manu.—P. 803. I. 1. कुले Ca. A. Bm. कुले B.—जातितो A. B. ज्ञानतो Ca. Bm.—I. 11. (45, 33.) तत्तं । तत् B. A. नूनं Ca. तं Bm.—I. 13. धनस्य वा A; deest in Ca. धनस्य वादो B. P. 803. I. 25. (46, 1.) यथाचः । यथाचः A. B. चः Ca.—P. 805. ll. 6-7. (46, 6.) पिश्वन्नि A 2. B. Bm. पिश्वन्नि Ca.—पिश्वन्नि A 2. Bm. पिश्वन्नि B. Ca.—I. 21. (46, 8.) राजनि A. B. जनि Ca. Bm.—P. 806. I. 2. (46, 9.) श्चुप्रेरितं । सर्वंप्रेरितं च A. सर्वंप्रेरितं B. प्रेरिशकूमत् Ca; omitted in Bm.—I. 9. (46, 10.) चंतमो चंतमो Ca.—I. 16. (46, 11.) यथादा before पर्णिनः A. B. Ca. Bm, but Bm leaves it out after वाया.—P. 807. I. 1. (46, 13.) महतो धनस्य from Ca.—I. 2. प्रेरयसि Ca. Bm. प्रेरयेः A; wanting in B. Again, in the next verse B has प्रेरयेः corrected in B 2 to प्रेरयसि, and the second time प्रेरयसि. A has प्रेरयेः and प्रेरयसि; Ca प्रेरयसे and प्रेरयसि; in Bm it is wanting.—I. 12. (46, 14.) यहीतये A. गृहीते Ca. Bm. गृहीता गृहीति B. P. 808. I. 13. (47, 3.) यमोर्षी etc. Cf. Sat. Br. I. 5, 1, 22.—P. 809. I. 7. (47, 6.) चासिंचस्व A 2. B. चासिंच स्व Bm. Ca.—सर्वेद्रं हि A. सर्वेद्रं B 1. सं चं हि Ca. Road पूरयस्व ऐंद्रं हि?—P. 810. I. 30. (47, 12.) मय्यरहितं A. B. Ca. Bm; probably to be corrected into .०१००रहितं.—P. 811. I. 5. (47, 13.) तद्विषयं Bm. Ca. विषयं A 2. B.—I. 15. (47, 14.) उच्छयि बड B. Ca. Bm. In A 2 the whole passage is wanting. बडनि?—I. 17. अयथाधीनं । अयथाधीनं A. B. Ca. Bm, and again अयथाद्रवीः A. B. Ca.—P. 812. I. 4. (47, 16.) पूर्वमपरं । पूर्वत इत्थिवं A. पूर्वं । त इत्थिवं B. पूर्वत इत्थिवं Ca; Bm has अन्यमभ्यं पूर्वमपरं प्ररसरं.—अतिहारेण B. Ca. Bm. .०१००वहारेण A 2.—I. 5. वर्धमानानां from B.—I. 22. (47, 18.) प्रतिनियतदर्शनाय A. नियतं Ca. Bm. प्रतिदर्शनाय B.—P. 813. I. 7. (47, 19.) From पच; to शचोः left out in Ca. Bm.—I. 16. (47, 20.) निर्वचनं B. Ca. Bm; deest in A 2.—I. 17. नोक्त्वात् (भास्वात् P. C 2) चतः सापि रचतु A. चक्षुः चतः । कारयात् हे वृहं etc. Ca. Bm; left out in B.—I. 18. प्रवेद्यः Ca. प्रदेव्य A. प्रचोद्य B. Bm.—P. 814. I. 3. (47, 22.) प्रायच्छत् B. प्रयच्छत् A 2. प्रयच्छति Ca. Bm.—I. 15. (47, 24.) तद्वर्धति A 2. Ca. तद्वर्धति B. Bm.—P. 815. I. 9. (47, 27.) इंद्रो वृषाय etc. Cf. Taitt. S. VI. 5, 1, 1, and V. 2, 6, 2.—I. 16. (47, 28.) शीघ्रनामो । शीघ्रनामिनं A. B. Ca. Bm.—I. 28. (47, 29.) वृत्तं from Bm.—I. 31. वधकर्मणः A. Ca. शब्दकर्मणः B and Nir. Roth. Nir. SS. has वधं in the text, but वधं as var. lect.

P. 816. l. 27: (48.) मासलोऽन्त्या A 2. Ca. M1 after अनुष्टुप्. Cf. Anukr. M. p. 23.—
 तृतीयो द्वादशक इति Anukr. Paribh. 7, 1. तृतीयो द्वादशकेति Ca. तृतीयो द्वादशको षष्ठकेति B.
 तृतीया द्वादशका षष्ठकेति A.—P. 819. l. 17. (48, 8.) कर्तारि ॥ कर्तारं A. B. Ca. कतरि Bm.—
 l. 23. (48, 9.) सर्वत्र लोके A 2. अस्त्र सर्वस्त्र लोकेस्त्र Bm. सर्वस्त्र लोकेस्त्र Ca. लोके B.—P. 820.
 l. 10. (48, 11.) यागाय B. Bm. यामाय A. Ca.—l. 20. (48, 12.) यांती and आगच्छंती A 2.
 याति and आगच्छति B. यांती and आगच्छति Ca. आयाती Bm.—P. 821. l. 9. (48, 15.) पूषणं
 पोषकं from B. Bm.—l. 21. (48, 16.) दोद्राविति ॥ दोद्रावयति A 2. Ca. दोद्रावति: B.—
 l. 28. (48, 17.) सखाभूति: A 2. B. सखिभूति: Ca.—l. 30. उतापि च Bm. उतापि B. मोत मा
 च A 2. Ca.—P. 822. l. 14. (48, 19.) न्हि पूरण: B. Bm at the end.—l. 29. (48, 21.) बलं
 वृषहं ॥ बलं वृषहन् A 2. B. Ca. Bm.—P. 823. l. 6. (48, 22.) From सस्रदेवो to सस्रदेवो only
 in A 2, and partly in B.—l. 8. तत्तत: Bm. तत: A 2. B. Ca.

P. 823. l. 21. (49, 1.) उपलक्षणं A 2. B. °णार्थं Ca.—सर्गुं B. Ca. सर्वस्त्र A 2.—l. 28.
 (49, 2.) शिमुं क्षणं धयवदिति सस्रसो etc. Ca.—P. 825. l. 29. (49, 7.) P. C 2 have a lacuna
 after धर्षितुमश° to वृष्या तर्पयथ at the end of the 11th verse.—l. 29. (49, 8.) वचस्त्रा
 वचसा Ca. Bm.—P. 826. l. 26. (49, 11.) जमस्रं Ca. Bm. जमस्रं A. B.—l. 27. देश-
 क्षिप्रं A. देशक्षिप्र: B. Ca. Bm.—P. 827. l. 1. (49, 12.) ईरकाय B. मारकाय A 2. वीरकाय
 Ca.—l. 2. बलिने A 2. बलाय B. Bm. बलि Ca.—क्षिप्रगमनाय A. क्षिप्रगामिने B. Ca. Bm.—
 l. 11. (49, 13.) पृथिव्यां संबद्धानि A 2. पृथिव्यां संबंधात् B. पृथिव्या: संबद्धान् Ca. Bm.

P. 829. l. 1. (50, 3.) महो महत् Bm. बृहन्महत् A. Ca. महत् B.—l. 8. (50, 4.) ह्रतास:
 Bm. आह्रतास: A 2. B. Ca.—l. 9. अहिंसिता: A 2. B. अहता: Ca. Bm.—l. 16. (50, 5.)
 पोषको ॥ पूषको A 2. प्रेषको Ca; deest in B. Bm. Cf. VI. 48, 15. The MSS. have
 very often पूषको for पोषको.—l. 28. (50, 6.) प्रदेयात् Ca. प्रदद्यात् B. Bm; left out in
 A.—P. 830. l. 27. (50, 10.) परिचरयके: A. परिचरके: Ca. परिचरके: B. Bm.—P. 831.
 l. 6. (50, 11.) बद्रास A 2. खेद्रास B. Bm. Ca.—l. 30. (50, 14.) त्वररहित: A 2. B. अन-
 रहित: Ca. Bm.

P. 832. l. 17. (51, 1.) °यो: प्रियं Bm. °यो प्रियं B. °योरेति प्रियं Ca. °योरेतिप्रियं A 2.
 M1.—P. 833. l. 21. (51, 5.) वासधितारो A 2. निवास° B. Ca. Bm.—P. 834. l. 6. (51,
 7.) तच्च पापं मा कर्मा B. तच्च पापं कर्म Ca. तच्च पापं कर्म A 2.—l. 18. (51, 8.) अतस्तेन B. Bm.
 अत° A 2. Ca.—P. 835. l. 10. (51, 11.) चाम निवासभूमिं Ca. Bm. चां ता निवास तादृश्या:
 भूमिं B. चां भूमिं A.—l. 22. (51, 12.) अन्नं संघं A 2. अन्नसंघं B. Ca. Bm.—P. 836. l. 4.
 (51, 14.) अदातारं A. B. आदातारं Ca. Bm.—अदानशीलं B. Bm. अदान° A 2. दर्शन°
 Ca.—l. 5. आदानपर: A. Ca. Bm. अदान° B.

P. 836. l. 29. (52, 1.) दियचुरास ॥ दियचुरास B. Bm. दियचुराह Ca. दियचाह A.—
 P. 837. l. 9. (52, 2.) स्वस्त्राधि° ॥ स्वस्त्राधि° A. स्वाधि° B. Ca.—l. 19. (52, 3.) दूष्यमाणान्
 Ca. Bm. दूष्यमाणान् A. दुष्यमाणान् B.—P. 838. l. 19. (52, 7.) निषसा भवत A. उपविष्टा
 भवन्तु B 2. उपनिषत्वा भवन्तु B 1. उपविशत Bm. निषीदत उपविशत Ca.—l. 30. (52, 10.)
 तस्मिंसाक्षिन् A 2. तस्मिन् B. Ca. Bm.—P. 839. l. 10. (52, 12.) यथानुपूर्वा A. B. Ca. Bm.—
 l. 20. (52, 13.) अपिचिद्वा MS. चिद्वा A 2. B. Ca.—l. 26. (52, 14.) चित्तेऽव° ॥ चित्तेऽव°
 A. B. चित्तेऽव° Ca. चित्तेन M1.—P. 840. l. 5. (52, 15.) माया from B 2.—l. 6. क्वाचां
 front Ca. Bm.

- P. 841. l. 8. (53, 3.) दातुमिच्छंतं A 2. दातुमिच्छंतं B. अदातुमिच्छंतं Ca. Bm.—P. 842. l. 12. (53, 10.) अदा from Ca.
- P. 843. l. 27. (54, 9.) तव Bm. ते A 2. B. Ca. M 1.
- P. 844. l. 10. (55, 1.) Ca has after संगच्छावहे the remark यदा आवामित्वासायाचरणीये वामिति भवति । आवां सचावहे इति संबंधः ॥.—P. 845. l. 1. (55, 6.) निम्नुमाः etc.: cf. Nir. VI. 3.
- P. 845. l. 22. (56, 4.) सुतेद्र A. B.—यमुद्दिश Ca. यमुद्दिश त्वां A. यत् यमुद्दिश त्वां B. यत् त्वा त्वामुद्दिश Bm. It was probably यद्वनमुद्दिश.—l. 23. सु only in B. Bm.—P. 846. l. 3. (56, 6.) सर्वदा deest in B. Bm.
- P. 846. l. 21. (57, 4.) इंद्रः after यदा A. B. Ca. Bm; but Bm omits it before रितो.—रितो A 2. परितो Ca. रितः परितो Bm. रितोपरितो B.—l. 25. (57, 5.) इंद्रश्च after देवश्च by conjecture. B. Bm insert it at the beginning of the verse.—l. 30. (57, 6.) यथां before आकर्षति by conjecture.
- P. 847. l. 1. (58.) वैश्वदेवश्च A. पीष्णश्च C.—l. 11. (58, 1.) प्रकाशिन ॥ प्रकाशिन Ca. प्रकाशि A. B.—l. 12. एकं after अन्वत् by conjecture. All from मुक्कृष्यत्तया to अहनी अहश्च is left out in B, from मुक्कृ to यजतं also in Ca.—l. 15. प्रकाशयिता A 2. प्रकाशयि B. प्रकाशयति Ca. Bm.—पुष्ण from Ca. Bm.—l. 17. यच्चियं ते अन्वद्यच्चियं ते अन्वदिति वा A. Ca. यजतं ते अन्वद्यच्चियं ते अन्वत् B and Nir.—अहनी A. B. Ca. ते च० Nir.—कर्मणा Ca. कर्मणी A. B. कर्म Nir.—च after सर्वाणि deest in B and Nir.—P. 848. l. 5. (58, 3.) ०तीत्सुक्वा ॥ ०तीत्सुक्वा Bm. Ca. ०तोत्सुक्वा A 2. ०तोत्सुक्वा B.—प्राहीषीत् ॥ प्राहीषीत् A. B. Ca. Bm, a common mistake of the MSS.—l. 6. Sāyana mistook the voc. कृत for the nom. कृतः.—l. 14. (58, 4.) अशिनोर्वरणाय A 2. B. अशिनो वरणादयो Ca.—l. 16. वा deest in Bm. Ca.
- P. 849. l. 4. (59, 2.) श्रूयते Ca. श्रूयते A. B.—l. 9. (59, 3.) संगती from B. Ca.—l. 18. (59, 4.) जोषं after ०प्रीतिकरं repeated in A. B. Ca. Bm.—l. 19. वाकं only in A; and struck out by a later hand in A 2.—l. 20. मचयथः Ca. मचयथः B. Bm. मचयथः A.—The passage from Yaska is left out in B; Ca concludes with सुतिष्वित्वादि.—l. 21. तेवृत्तश्च वर्धयितारो न A; not in Nir.—l. 22. योऽयं ॥ अथ योऽयं Nir. जोषं A.—l. 30. (59, 5.) Some substantive is required after आपकान्; it was probably द्विवसान्.—P. 850. l. 5. (59, 6.) पदानि अचयवभूतान् A 2. पदानि अचयवभूतान् Ca. मदां चिंशत्यदानि अचयवभूतान् Bm; wanting in B.
- P. 851. l. 14. (60, 1.) वसुसमूहश्च Ca. Bm. वासयितवश्च B; deest in A.—P. 852. l. 12. (60, 5.) मुक्कृतिरपद्याकर्मा, Nir. X. 16 has मुक्कृतिरपद्य०, cf. ib. 15.—P. 853. l. 9. (60, 10.) तमीष्विति संबंधः Ca. Bm after करोति.
- P. 854. l. 14. (61.) The Rig-vidhāna reads आवांतं, द्विजः । नित्यं जपेत्, and वाच्यी.—P. 855. l. 2. (61, 2.) पारावाची A. पाराची Ca; not in B, where all is left out from इयं गदीरूपा to the end.—l. 15. (61, 4.) क्रियायां from B.—P. 856. l. 6. (61, 9.) Ca. Bm have अतावरी उदकवती at the beginning of the verse, but omit from तथा to अति नयतु. A and B read अतावरीः, against the text. उदकवतः both in Ca and Bm shows that they also had originally अतावरीः.—l. 7. अति नयतु B. अति नयतु A.—l. 8. इंदसीति Ca. इंदसः A. B.—l. 31. (61, 13.) यशोभिः A. पशुभिः Bm. Ca; deest in B.—l. 32. वा from Ca.

ASHṬAKA V.—B, as before, gives only an extract of the Commentary from the beginning of the fifth Ashtaka. B₁, however, is more complete; and as the two MSS. begin to differ, the various readings of each have been noted, where they seemed to be of importance.

P. 859. l. 13. (62, 1.) प्रसंती प्रमवंती ॥ प्रसमवंती प्रमुवंती A. प्रसमवंती B. Ca., प्रसवंती B₁.—अक्षरन्विती ॥ अक्षिणी (twice) अक्षिरन्विती P. C 2. अक्षिरक्षिणी A; not in B₁. B₄. Ca.—l. 14. अर्चनीयमंत्रसाधिः A. मंत्रसाधिः B. अग्रनीतमंत्रसाधिः Ca. B₁.—l. 17. तमोनिवारणात् परि युयुं ॥ तमोनिवारणात् पर्युयुं Ca. B₁. °शान्वर्युयुं A.—P. 860. l. 5. (62, 3.) परिग्रयनाय C 2. °नाथि A 2. °नार्थं B₁. Ca.—क्रियतां A 2. क्रियति B₁. Ca.—l. 18. (62, 5.) शस्त्रिः B. Ca. शस्त्रिण B₁; left out in A 2.—l. 20. वलनशीली ॥ वलनं A; deest in B₄. वलनं or वलानं B₁. वलानं Ca. Cf. Un. I. 20.—l. 21. दर्शनीयो A 2. C 2. इत्थी B₁. Ca.—P. 861. l. 3. (62, 7.) रथाङ्गी A 2. रक्षिणी Ca. रक्षिणी B₁.—l. 23. (62, 9.) मध्यमं Ca. sec. m. उत्तमं A. Ca. B₁.—l. 24. ननु before मनुष्याणां A and Ca, the latter giving °याभिद्रोहात्मं to मनुष्याणां in the margin. न तु B₁. Ca. sec. m.; not in P. C 2.—°द्रोहादिमन्त्रं Ca. B₁. °द्रोहादिचमां A.

P. 862. l. 26. (63, 2.) The words from गृहं रिषो to अस्मदीयं, with the exception of गृहं before रिषो, which is given by conjecture, are taken from Ca. B₁ omits all from न हिंसात् अंतरः to न हिंसात्तथा रषां.—P. 863. l. 3. (63, 3.) तुष पुष नष Ca. P. C 2. तुष नष A. नष पुष नष नष B₁.—°श्रुतीकृतवतः Ca. sec. m. °श्रुतकृतवतः Ca. pr. m. °श्रुतकृतं B₁. °श्रुतकृतं कुर्वतः A 2. °श्रुतकृतं C 2. C 4.—l. 16. (63, 5.) रषवी वा B₁. Ca. भषवी A 2. रषवी C 2. C 4.—l. 17. अयितुं A. अर्थं Ca. अर्थोर्थं B. अर्थं B₁.—l. 18. प्रज्ञानामसु A 2. C 2. प्रज्ञाननां B₁. Ca. See Naigh. III. 9.—l. 29. (63, 6.) अन्वपतन् B₁. अनुपतन् A. B. Ca.—P. 864. l. 4. (63, 7.) संपर्चनीया Ca. संपर्चनीत्यर्थनीया B₁. संपर्चनीयो A 2. C 2.—l. 5. अनु प्राप्तं B₁. अनुपां Ca. अनु उपां A 2. अनुपतिं C 2.—l. 10. (63, 8.) वा वां B₁. वा वां Ca. वां युवां A 2. C 2.—l. 22. (63, 9.) रषानशान्वा A. पुषानशानशान्वा Ca. B₁. P; left out in B₄.—l. 23. अनुगुणां B 4. अनुगुणाः A. Ca. B₁.—l. 31. (63, 10.) अपि C 2. अधि A 2. B₁. Ca.

P. 865. l. 29. (64, 3.) श्रुत्यथा बाधते तथा C 2. श्रुत्यथ A 2. B₁. Ca.—P. 866. l. 13. (64, 5.) प्रीतिं C 2. प्रति A 2. B₁. Ca.—l. 15. भवसि MS. बहसि A 2. Ca; deest in B₁ and C 2.—या दर्शता MS. या दर्शिता A 2. B₁. Ca; deest in C 2.

P. 867. l. 1. (65, 1.) जीगर्तिः A 2. C 2. B₁. Ca. Nir. has विगर्तिः, but जी° var. lect. in Nir. SS.—l. 16. (65, 3.) हविषां दाधि C 2. हवीषि प्रदाधि A 2. B₁. हवीषि प्रधि Ca.—l. 25. (65, 4.) नि बहष ॥ निर्वहष A 2. B₁. Ca. बहषा C 2. Perhaps Sāyana read निः क्ष for निष्म.—P. 868. l. 12. (65, 6.) नातन्वं A 2. B₁. Ca. C 2. अंतन्वं M₁.

P. 868. l. 16. (66.) तुराधेति B₁. Åsv.; deest in A 2. C 2. Ca. M₁.—l. 23. (66, 1.) रूपं and विदुषि from P. C 2. मच्छदनुवतं चिक्वितुषि लोषि B₁.—P. 869. l. 8. (66, 3.) सर्वज्ञाता ॥ सर्वज्ञाति A. Ca. B₁. B₄.—l. 9. भवनाय B₁. सवनाय A. Ca. B₄.—l. 16. (66, 4.) वर्तमानत्वात् A 2. B₁. Ca. वर्तमानानां C 2. M₁.—l. 17. तेषामं C 2. तामं A 2. नामं B₁. Ca.—l. 25. (66, 5.) उच्चारयंतः A. B. Ca. धारयंतः P. C 2.—l. 27. °हविर्दानो A 2. B₁. Ca. °हविर्दानो M₁. °हविर्दानो C 2.—P. 870. l. 5. (66, 6.) एषु येनु MS. येनु A 2.

B. I. Ca. तेषु C 2.—l. 22. (66, 8.) दीप्तखापि P. C 2. दीप्तखाया A pr. m. दीप्तखा A sec. m. द्योत दीप्तख B. I. दीप्तखाया Ca. दीप्तखाख B 4.—P. 871. l. 1. (66, 9.) च ॥ द्य. A. Ca. द्यात् P. C 2. द्य B. I.—l. 2. रावपुष ॥ रावः पुष A. P. C 2. Ca. B. I.; deest in B 4.—l. 14. (66, 11.) भावमानच्छधि A 2. भावमानं चधि B. I. Ca. भावमानच्छधि भावमानाद्युधं B 4.

P. 871. l. 29. (67, 1.) संयच्छतः C 2. संयच्छतः A 2. Ca. संगच्छः B. I.—P. 872. l. 11. (67, 3.) वा after द्युयमानी A. Ca. B. I.—l. 12. वी ॥ वा वी A 2. B. I. Ca. C 2.—l. 19. (67, 4.) प्रभूती B. प्रभूतांती A. Ca.—P. 873. l. 3. (67, 6.) सानु C 2. सानु A 2. B. I. Ca.—l. 6. धासिरिति C 2. धासीति A 2. B. I. Ca.—l. 30. (67, 9.) यथैद्यवतो जनाः P. C 2. यथे यजः A. यथ यजः Ca. यथे B 4. यथे यज B. I.—l. 31. न यज्ञपुत्राः B 4. यज्ञपुत्रा न A. Ca. B. I.—P. 874. l. 1. कुर्वत इ० MS. कुर्वती A 2. कुर्वती B. I. Ca.; deest in C 2.—पुनतीति पुषाः । न पुषा चपुषा इत्यर्थः । P.

P. 874. l. 30. (68, 1.) नामाम् B. I. Nir. नामम् A 2. नाम मु Ca. C 2 has नाम - बुद्धीति.—P. 875. l. 5. (68, 2.) Four leaves are wanting in A 2. The lacuna extends from this verse to VII. 1, 2. Consequently for this part A is represented only by P and C 2.—l. 7. सखिन C 2. सखमेव B. I. Ca.—l. 23. (68, 4.) स्तुतिमिर्वर्धयति B. Ca. स्तुत्वा वर्धति वर्धयति P; left out in C 2.—P. 876. l. 2. (68, 5.) प्राषित् P. C 2. प्राषित Ca. B 4. प्राषति B. I.—l. 22. (68, 8.) महतोयु० MS. महतो यु० C 2. B. I. Ca.—l. 29. (68, 9.) सखाये आस्रया राक्षां शंसकाय B. Ca. सखाजोसाक्षां शंसकाय P. C 2.—P. 877. l. 2. शोषिषा तेजसा युक्तः P. C 2. B. Ca, omitting this, have शोषिषा दीप्या after वावापृथिवी.—l. 16. (68, 11.) पाषिषु B. Ca. पाषि P. C 2.

P. 877. l. 21. (69.) गायगारिदेवत० Âsv. Comm. गायगारि देवत० Ca. गायगारिदेवत० P. C 2. गायगारिदेवत० Âsv. text. गायगारिदेवता० B. I.—l. 30. (69, 1.) कर्मयो left out in B. Ca.—l. 31. सेवेयां ॥ सेवेयां P. C 2; left out in B. Ca.—P. 879. l. 1. (69, 5.) विषकमाये not in B. Ca.—l. 11. (69, 6.) सोमनिधानः ॥ सोमनिधानः P. C 2. सोमनिधानाः B. I.; deest in B 4. Ca.—l. 16. (69, 7.) मधोऽस्य मद्करं सोमं सोमस्य सोमं P. C 2. अस्य सोमस्य इमं सोमं मध्वः मधुरं Ca in marg. मध्वः मधुरस्य मधुरं अस्य सोमस्य इमं सोमं B 4. The whole passage omitted in B. I.

P. 880. l. 2. (70.) The sūtra घृतवती भुवनानामभिश्चिन्द्रं चसुभिर्वाजवद्भिः etc. is omitted in P. C 2. B. I. Ca.—l. 14. (70, 1.) धारणेन B. Ca. धारकेन P. C 2.—वज्रकार्ये वा भवतः B. I. Ca. वज्रकार्येति भावः P. C 2.—l. 23. (70, 2.) बुद्धसंवापिति; the Nir. SS. reads चबुद्धसंती with Devarāya. Cf. Nir. Roth, Erläuterungen, p. 52.—P. 881. l. 14. (70, 4.) यागाः प्रवर्तते B. Ca. यानः प्रवर्तते P. C 2.—l. 20. (70, 5.) उदकार्यकर्माणी Ca. B 4. उदकार्ये.कर्माणी P. C 2. उदकार्यं कर्मणी B. I.—l. 30. (70, 6.) विश्वशंसुवा सर्वस्य भावयित्री from B 4.

P. 882. l. 5. (71.) इत्यनुत्थित् is wanting in Âsv.—l. 13. (71, 1.) सवनाय सुवनाय etc. ॥ सवनाय सवनाय सवनाय दानाय वा P. सवनाय सवनाय दानाय वा C 2. सवनाय दानाय वा B. I. Ca. सवनाय दानाय B 4. It might have been सवनाय सुवनाय प्रेरकाय दानाय वा.—l. 27. (71, 3.) सुखकारिभिः P. सुखकरिः B. Ca; left out in C 2.—l. 31. शपुः taken from B. Ca.—नोऽस्मान् is repeated before माकिः in P. C 2. Ca. B. I.—P. 883. l. 7.

(71, 4.) चवसाने B1. चवसानेऽवसाने Ca. चवसाने सानी C2.—l. 21. (71, 6.) किंच बह्वक्ष्या Ca. C2. B1. किं बह्वक्ष्या B4.

P. 883. l. 24. (72.) ऐन्द्रासोमं C2. B1. Ca. सोमं Anukr. M., but Colebrooke's Anukr. MS. has सोमं. Cf. Rv. Bh. IV. 28, and सोमारौद्रं in VI. 74, given by our MSS. as well as by the Anukr. MSS., corrected in Anukr. M.—l. 31. (72, 1.) प्रतमानि C2. प्रतमानि B1. Ca.—P. 884. l. 1. असंभयतं च जगान् ॥ असंभयतं वा जगान् C2.

असंभयतं वा जगान् Ca. असंभयतं B4. असंभयतं वा जगान् B1.—l. 8. (72, 2.) व्युच्छंतीं ॥ व्युच्छंतीं व्युच्छंतीं Ca. व्युच्छंतीं व्युच्छंतीं B.—l. 9. संभनहेतुना MS. संभनेन हेतुना B1. Ca. संभनहेतुना C2.—P. 885. l. 1. (72, 5.) अचणीयं MS.* अचणीयं B1. Ca. C2.—l. 2. शपुसेव्याभिभाषकं from B4.

P. 885. l. 7. (73.) Some words are left out after वसूनीति (वसूनि B1. Ca), which are to be supplied in this manner: स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । बृहस्पतिः समज्येद्वसूनि. Cf. Rv. Bh. VII. 11, 2.—P. 886. l. 2. (73, 3.) संभक्तकामः ॥ संभक्तकामः P. C2. संभक्तमिच्छन् Ca. B4. संभक्तमिच्छन् B1.—अपः is omitted in the Comm. in B1. C2. Ca.

P. 886. l. 28. (74, 3.) अपयतं MS. अपयतं C2; deest in B1. Ca.—शिशिलबंधं ॥ शिशिलबंधं P. C2. शिशिलबंधं B1. Ca.

P. 887. l. 9. (75.) जगत्यां C2. Ca. Anukr. जगत्यायां B1. जगत्यादि M1.—l. 15. इषुसुतिरूपत्वात् etc. Ca. इषुसुतिरूपनिमित्तदेवताके P. C2. इषुसुतिरुपत्वात् B1.—l. 21. संपतंतीति Âsv. संपतंती B1 sec. m. Ca. संपतंति B1 pr. m. C2.—P. 888. l. 20. (75, 4.) समनस्केव from B. Ca. इव stands for यथा, otherwise we might write त्वजंती.—l. 22. चुर्यगिभ्यां निः Ca. चुर्यगिभ्यां निः P. C2; omitted in B1. The sūtra is not to be found in the Un., where चुर्यि and चपि are formed by a different rule.—l. 24. आचरंती B1. Nir. आचरंती C2. Ca. M1.—P. 890. l. 17. (75, 10.) भिशिष्ट ॥ मा रिष्टा P. C2. माई B4. मा रिष्टि Ca. B1.—l. 31. (75, 11.) शर्म शरणं प्रयच्छंतु A. शर्म यच्छंतु Ca. Nir. शर्म यच्छंति B1.—P. 891. l. 4. (75, 12.) वृडा from B. Ca.—l. 19. (75, 14.) B1. Ca. have वर्तमानः for वर्तिनि.—l. 24. B1. Ca. have जानन्मुमान् पुरुमना भवति पुंसतेर्वेति चास्तः । बह्वक्ष्यस्तः पुमक्षं धन्विनं विशतः सर्वतः परि पातु रचतु ॥ The text printed from C2.—P. 892. l. 20. (75, 18.) उरतरं ॥ उर तुभ्यं P. C2. Ca. उर B.

On page 30, line 31 of Varietas Lectionis, *dele* from MSS. to सोमं.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशसहिता

शार्मिष्ठाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशसहिता
शार्मिष्ठाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशसहिता

गोतीर्थाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंचालये मुद्रितां

संवत् १९४७ वर्षे

॥ द्वितीयमंडलाद्विपद्यमंडलपर्यंतं ॥

॥ अथ द्वितीयं मंडलं ॥

शतर्षिणां प्रथमं मंडलं व्याख्यातं । अथ गार्त्समदं द्वितीयं मंडलं व्याख्यायते । त्वमपि बुभिरित्वादिक् द्वितीयं मंडलं । चत्वारोऽनुवाकाः । तेषु प्रथमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र त्वमपि बुभिरिति षोडशर्ष प्रथमं सूक्तं । मंडलद्रष्टा गृत्समद ऋषिः । स च पूर्वमांगिरसकुले मुनहोचस्व पुत्रः सन् यज्ञकाशेऽसुरिर्गृहीत इद्रेण मोषितः । पश्चात्तदवनेनैव भृशुकुले मुनकपुत्रो गृत्समदनामाभूत् । तथा चानुकमणिका । य आंगिरसः ग्रीनहोचो भूत्वा मार्गवः ग्रीनकोऽभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपस्तदिति । तथा तक्षिव ग्रीनकस्व वचन-मृष्वगुकमणे । त्वमप इति गृत्समदः ग्रीनको भुगुतां गतः । ग्रीनहोचः प्रकृत्वा तु य आंगिरस उच्यत इति । तस्मात्तद्वद्रष्टा ग्रीनको गृत्समद ऋषिः । अगती छंदः । मंडलादिपरिभाषयापेयं । अथौगुकमणिका । त्वमपि आगतं स्थिति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिर्नशस्त्रयोर्जागते छंदसीदमादिसूक्तद्वयं विनियोगः । त्वमपि बुभिरिति सूक्ते । आ० ४. १३ । इति सूचितत्वात् ॥ उपाकरणयोत्सर्जनयोरप्याथा विभियुक्ता ॥

त्वमपि बुभित्स्वमाप्नुष्यसि स्वमद्भ्यस्वमश्मनस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे ऋचिः ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । द्युऽभिः । त्वं । आऽप्नुष्यसिः । त्वं । अन्तऽभ्यः । त्वं । अश्मनः । परि ।

त्वं । वनेभ्यः । त्वं । ओषधीभ्यः । त्वं । नृणां । नृऽपते । जायसे । ऋचिः ॥ १ ॥

हे अपि अघणीत्वादिगुणव्यभिष्ट हे नृणां नृपते । नृणां मनुष्याणां मध्ये ये नरा यष्टारः संति तेषां विशिषेण पीकयितः । यज्ञोभाभ्यां पदाभ्यां ब्रह्मत्वं नित्यस्वामित्वं च प्रतिपाद्यते । सर्वेषामपि नराणां नित्यपाकित्वार्थः ॥ गुणामित्यस्य निघाताभावच्छांदसः ॥ तादृश हे देव त्वं बुभिर्यागदिवसेर्निमित्तमृतेर्जायसे ॥ यागार्थं मघने-नोत्पन्नस इत्यर्थः । यद्वा तादृशीर्दिवसेः सहितो जायसे । तत्तथागदिवसेषु प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । तथा त्वमा-मुमुष्यसिर्जायसे । आ सर्वतो दीप्यमानो भवसि ॥ आऽप्युपपदे मुष दीप्ताचित्तस्व सप्ततस्व छांदसमिदं रूपं । यद्वा आमु ग्रीधं मुष दीप्तः सन् यतः स सेव्यत इति । आमु मुषं शोकं सनोति ददाति शत्रुभ्यो देहादिभि-त्वामुमुष्यसिः ॥ तादृशो भवसि । एवं सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायस इति योज्यं । हे अपि त्वमग्नेो वृष्युदकेभ्यो जायसे वैश्वतूपेण वाडवूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः । अद्भ्यो भेषात्याषाणाद्वा परि जायसे । यो अश्मनोर्-तरिषिं जवान् । २. १२. ३. इति हि मंत्रांतरं । त्वं वनेभ्यो वृषादिसमृद्धेभ्यो दावूपेण । त्वमोषधीभ्यो वैश्व-नरूपेण । एवं महाभुभावस्त्वं मघनेनोत्पन्नः सन् सर्वात्मको भवसीत्यर्थः । मुषिरेव जायसे । यद्वा मुषिरा-दित्यस्यो जायस इत्यर्थः । अथ त्वमपि बुभिरहोभिरित्वादि निरुक्तमनुबंधेयं । मि० ६. १. ॥

तवाग्ने होचं तवं पोषमृत्वियं तवं नेष्टं त्वमग्निर्दृतायतः ।

तवं प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥ २ ॥

तवं । अग्ने । होचं । तवं । पोषं । ऋत्वियं । तवं । नेष्टं । त्वं । अग्निः । अन्तऽयतः ।

तवं । प्रऽशास्त्रं । त्वं । अध्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽपतिः । च । नः । दमे ॥ २ ॥

हे अग्नि होषं होतुः कर्म शस्त्रयाज्यादिकचक्रं यदस्ति तदपि तवैव । त्वदर्शमित्यर्थः । तथा पोषं पोतुः कर्म यदस्ति तदपि तवैव । तथा अस्त्रियं प्राप्तकालमालिङ्गं तवैव । नेत्रं नेष्टुः कर्म प्रक्षितयाज्यादिकर्षं तव । हे अग्नि स्वमपित् अपीध्रश्च स्वमेवासि । तथा अतायतो यज्ञमिच्छतस्तवैव प्रशास्त्रं यत्प्रशास्त्रं निपाचयस्व कर्म तत् । हे अग्नि स्वमधरीयसि । अधरं यज्ञं कामयसि । अधर्युर्भवसीत्यर्थः । तथा अधर्युर्गच्छन्त्यसि । अधर्युर्धर्युरधरं कामयत इति वेति हि निरुक्तं । १. ८. ॥ तथा ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छस्वसि । तथा नो दम्भः स्वयंभुवो गृहपतिश्चासीति ॥

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुहगायो नमस्यः ।

त्वं ब्रह्मा रयिविब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥३॥

त्वं । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सतां । असि । त्वं । विष्णुः । उरुऽगायः । नमस्यः ।

त्वं । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वं । विधर्तेरिति विधर्तः । सचसे । पुरंऽध्या ॥३॥

हे अग्नि त्वं यतः सतां वृषभो वर्धितासि अत इन्द्रोऽसि । यदा सतां साधूनामिन्द्रोऽसि । कामानां वर्धितासि । त्वं विष्णुरसि । यत उरुगायो ब्रह्मिर्गीधमानो नमस्वो नमस्कार्यश्च भवसि । हे ब्रह्मणस्पते परिवृष्टं कर्मणो मंचस्व वा पीकथिब्रह्मं यतो रथिवित् गवादिधनस्य वेत्ता अतो ब्रह्मासि । हे विधर्तं विविधकारकं वैश्वानररूपेण पुरंध्या ब्रह्मकारया बुद्ध्या सचसे । सह वर्तसे । सर्वदा बुद्ध्या सुयस इत्यर्थः ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतघ्नतस्त्वं मिचो भवसि दस्म ईड्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥४॥

त्वं । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽघ्नतः । त्वं । मिचः । भवसि । दस्मः । ईड्यः ।

त्वं । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । संऽभुजं । त्वं । अंशः । विदथे । देव । भाजयुः ॥४॥

हे अग्नि त्वं यतो धृतघ्नतो धारितकर्मसि अतो वरुणो राजासि । यतो वरुणः शत्रूणामुपपथिता ईड्यः सुखश्च अतो मिच एतन्नामको देवोऽसि । यतः सत्पतिः सतामभिमतप्रदानेन प्राकथिता अतोऽर्यमा भवसि । दानुत्वं चार्थन्वो सिंगं । अर्थमिति तमाङ्घ्र्यो ददातीति । यस्त्वार्यन्वो दानं संभुजं संततमुजं आपकं भवति । यदा यस्व धनं संभुजं सम्यक् भोगाय साधु यहीतृणां । तथा त्वमंशः सूर्यमूर्त्तरभूत एतन्नामको देवोऽसि । तादृश हे देव विदथेऽसादीये यज्ञे भाजयुः फलानां भाजयिता प्रापथितासि ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव प्रावो मिचमहः सजात्यं ।

त्वमांशुहेमा ररिषे स्वर्ध्वं त्वं नरां शर्धो असि पुरुवसुः ॥५॥

त्वं । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यं । तव । प्रावः । मिचऽमहः । सऽजात्यं ।

त्वं । आंशुऽहेमा । ररिषे । सुऽस्वर्ध्वं । त्वं । नरां । शर्धोः । असि । पुरुऽवसुः ॥५॥

हे अग्नि त्वष्टा फलस्य साधु संपादयिता त्वं विधते परिचरती जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं । वीर्यं धनं । तद्विगुर्भवसि । प्रावो याः सुतिवाचः संति तास्व स्वमृताः । हे मिचमहः हितकारितेजः सजात्यमन्वाकं वांधवं भवस इत्यर्थः । हे अग्नि आंशुहेमा आंशु प्रेरयिता त्वं स्वर्ध्वं शोभनायसमूहोपेतं फलं ररिषे । ददासि । हे अग्नि पुरुवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरां नराणां शर्धो वसुकाणीयोऽसि ॥ १७० ॥

त्वमग्ने रुद्री असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पूष ईधिषे ।

त्वं वातैररुणैर्योसि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पांसि नु त्वना ॥६॥

त्वं । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वं । शर्धः । मारुतं । पूषः । ईशिषे ।
त्वं । वातैः । अरुणैः । यासि । शंसुगयः । त्वं । पूषा । विधतः । पासि । नु । त्वना ॥ ६ ॥

हे अपि त्वं महो दिवो महतो युजोकात् । उपलक्षणेतत् । जोकचयात् । असुरः शत्रूणां गिरसिता ब्रह्मोऽसि । बहूः त्वं दुःखहेतुर्वा पापादिः । तस्मै द्रावयिता एतन्नामको देवोऽसि । ब्रह्मो वा एष यदपिः । तै० ५. ४. ३. । इत्यादिष्वपि ब्रह्मशब्देन व्यवहारात् । यद्वा त्वं ब्रह्मः । रीति मामगिह्वा नरा दुःखे पतिष्यतीति ब्रह्मः । तादृशोऽसि । ब्रह्मो रीतीति सत इति हि विद्वत् । तथा महो महतो युजोक्त्वा संबंधसुरोऽसि । असुर्बलं । तस्माद्दातादित्वरूपस्य त्वमसि । अपेयुजोक्तसंबंधसुरत्वमुत वा दिवो असुराय मन्त्र । ५. ४१. ३. । इत्यादिषु । तथा त्वं मादत्तं शर्धं मत्समूहं रूपं बलमसि । वायुरूपस्य त्वमसीत्संबंधः । एवमग्न्यादित्वावायुरूपस्त्वं । पुषोऽन्नस्य इतिर्बलस्य त्वमोशिषे । ईशरो भवसि । यस्मादेवं तस्मात्त्वं वातिर्वायुसहृशैररुणवर्षैरक्षैः शंसुगयः सुखस्य गृह्यस्य आवासभूतः सन् यासि । प्राप्नोषि यागगृहं । यद्वा अक्षरैर्गमनशीलैर्वतिर्वायुभिस्त्यक्तः सन् यासि वने । तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् नु शिप्रं त्वना आत्मनानुग्रहरूपया स्वनुष्ठीव विधतः परिचरतो यजमानान् पासि ॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरं कृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।
त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥ ७ ॥
त्वं । अग्ने । द्रविणः । दाः । अरं । कृते । त्वं । देवः । सविता । रत्नधाः । असि ।
त्वं । भगः । नृपते । वस्वः । ईशिषे । त्वं । पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥

हे अपि त्वमरं कृते त्वामसंजुर्वते यजमानाय द्रविणोदाः । हिरण्यस्य दातासि । देवो योतमानः सविता सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि । तथा हे नृपते नृणां पालकापि त्वं भगो भवनीयः सन् वस्वो वसुजो धनक्षीशिषे । समर्षी भवसि दातुं । यो यजमानो दमे यज्ञगृहे ते त्वामविधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि ॥

त्वामग्ने दम आ विश्रपतिं विश्रस्त्वां राजानं सुविदधं मृजते ।
त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥
त्वां । अग्ने । दमे । आ । विश्रपतिं । विश्रः । त्वां । राजानं । सुविदधं । मृजते ।
त्वं । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वं । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥

हे अपि विश्रपतिं यजमानानां पालकं त्वां विशो यजमाना दमे स्वकीये यज्ञगृहे आ । आसादयति ॥ उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविदधं शोभनस्नानमन्त्रदण्डयुक्तचित्तं सुधर्मं वा त्वामृजते । प्रसाधयति ॥ अं कृतिः प्रसाधनकर्मिति यास्कः ॥ यत एवं ततो हे स्वनीक शोभनकृत्वात्पत्येन त्वं विश्वानि सर्वाणि । इषीषीति शेषः ॥ वष्यर्थे द्वितीया ॥ विश्वेषां इषियामाज्यसोमपुरोडाशादीनां पत्यसे । ईशरो भवसि ॥ ईशरनामितत् । इत्यति पत्यत इति तन्नामसु पाठात् ॥ यद्वा पतिभावमाचरसि । त्वं नु सहस्राणि शता शतानि दश एतत्संख्याकाणि प्रति । एतत्संख्याकानामभिमतसाधनानां प्रतिनिधिरित्यर्थः ॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ तैर्यत्कर्त्तव्यं भवति तत्त्वया जन्मत इत्यर्थः ॥

त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्यां तनूरुचं ।
त्वं पुषो भवसि यस्तेऽविधत्त्वं सखा सुशेवः प्रास्याधृषः ॥ ९ ॥

त्वां। अग्ने। पितरं। इष्टिऽभिः। नरः। त्वां। भाचाय। शम्या। तनूऽरुचं।
त्वं। पुषः। भवसि। यः। ते। अविधत्। त्वं। सखा। सुऽशेवः। पासि। आऽधृषः ॥९॥

हे अपि पितरं पात्रकं त्वां नरो जेतारो यजमाना इष्टिमिरेषणसाधनेर्यगिरेयं त इति शेषः । पितृवत्या-
जनाय यजंत इत्यर्थः । तथा तनूषुषं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना त्वां भाचाय
भातुत्याय सौभाचाय शम्या ॥ कर्मणामितत् ॥ कर्मणा यजंत इति शेषः । यदोभयत्र वक्ष्यमाणेनाविधित्वेन
संबंधः । हे अपि यो नरस्य स्वामिधत् परिचरति तस्य त्वं पुषो भवसि । पुत्रवत्याजयिता भवसि । तथा
त्वं सखा समागच्छानः सखिवदितकाहूरी सुशेवः ॥ शेषमिति सुखनाम ॥ सुष्टु सुखकारी सन् आधृष
आधर्षकात्मा पासि । रचसि । पितृत्वकामाय पितृत्वेन भातृत्वकामाय भातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्वापीयो
भवसि । चित्रकारिण रचसीत्यर्थः ॥

त्वमग्ने ऋभुराके नमस्य ५ त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे ।
त्वं वि भास्यनु दक्षि दावने त्वं विशिष्टुरसि यज्ञमातनिः ॥ १० ॥
त्वं अग्ने ऋभुः । ज्ञाके । नमस्यः । त्वं । वाजस्य । क्षुऽमतः ५ रायः । ईशिषे ।
त्वं । वि । भासि । अन्नु । धक्षि । दावने । त्वं । विऽशिष्टुः । असि । यज्ञं । आऽतनिः ॥ १० ॥

हे अपि त्वमुमुः । उद्यमानामो मेधावी वा । त्वमंकिंतिंतिं संनिधावेव नमस्यो नमस्कार्यः । सुष्टु
इत्यर्थः । इतरदेवतावत्प्रतिपाद्याकारिण सुष्टो न भवसि किंतु प्रत्यक्ष इत्यर्थः । तथा त्वं क्षुमतः शब्दवतः
सर्वत्र श्रूयमाणस्य वाजस्त्रस्य रायो धनस्य विशिषे । स्वामी भवसि । अतस्तद्देहीत्यर्थः । हे अपि त्वं
विभासि । विशिषेण दीप्यसे । तदर्थमनुक्रमेणीव धक्षि । दक्षि काष्ठादीन् ॥ दहेर्षटि सिपि रूपं । संहितायां
भक्षभावाभावस्त्रांसः ॥ किमर्थमेवं । दावने क्षेदनायां धकारस्य । यद्वा हविषो दानवते यजमानाय वा ।
किंच त्वं यज्ञं विशिष्टुर्विशिषेण शिषयिता साधयितासि ॥ न लोकाव्ययेति यथा निषेधः ॥ तथातमिः । फलस्य
सर्वतो विसारयिता ॥ ॥ १० ॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाग्नुषे त्वं होचा भारती वर्धसे गिरा ।
त्वमिळा शतहिंमासि दक्षसे त्वं वृषहा वसुपते सरस्वती ॥ ११ ॥
त्वं अग्ने अदितिः । देव । दाग्नुषे । त्वं । होचा । भारती । वर्धसे । गिरा ।
त्वं । इळा । शतऽहिंमा । असि । दक्षसे । त्वं । वृषऽहा । वसुऽपते । सरस्वती ॥ ११ ॥

हे अपि देव त्वं दाग्नुषे हविर्देवते यजमानायादितिरखंडयिता परिपालयितासि । यद्वा अदीना
भूमिरसि । किंच त्वं होचा होमनिष्पादका भारती भरतस्त्रादित्वस्त्रादित्वसंबन्धिनी रश्मिष्वा सती गिरा
सुक्ता वर्धसे । प्रबुद्धो भवसि । किंच त्वं शतहिंमा । हिमशब्दः कासोपलक्षकः । अपरिमितत्वात् नितिकृता
भूमिरसि । तादृशी सती दक्षसे दानाय समर्था भवसि ॥ तिष्ठ उत्तरत्वादिनिघातः ॥ तथा हे वसुपते
धनपालक वृषहा पापादेहिता त्वं सरस्वती । सरस्वतात्यायुः । तत्संबन्धितत्रियामका माधमिकासि । आदि-
त्वादिपायूनां संबन्धितो भारतीकासरस्वताख्या यास्वितो देव्यः संति ता अपि त्वमेवैत्यर्थः ॥

त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तव स्यार्हे वर्ण आ संदृशि श्रियः ।
त्वं वाजः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्वहुलो विश्वतस्पृषुः ॥ १२ ॥

त्वं। अग्ने। सुऽभृतः। उतऽतमं। वयः। तव। स्पार्हे। वर्ये। आ। सेऽदृशि। श्रियः।
त्वं। वार्जः। प्रऽतरणः। बृहन्। असि। त्वं। रयिः। बहुलः। विश्वतः। पृथुः ॥ १२ ॥

हे अपि त्वं सुभृतः सुपु पोषितः सन् उत्तमं गिरतिग्रयं वयोऽन्नमायुषं वा त्वमसि । तत्संपादको
ऽसीत्त्वर्थः । तथा तव स्पार्हे सृहकीधि वर्ये बोहितमुक्तादिलक्षणे संदृशि सम्यग्दर्शनीधि श्रिय ऐश्वर्याणि
कर्मतयो वाञ्छित्व वर्तते ॥ उपसर्गमुतेयोम्यक्रियाध्याहारः ॥ किंच त्वं वार्जोऽन्नं । तत्साधकत्वात्ताच्छब्दं ।
अन्नसाधक इत्वर्थः । प्रतरणः प्रतारयिता पापात् । अत एव बृहन् महानसि । तथा त्वं रथिर्धनरूपोऽसि
वज्रकः सर्वविषयवाज्जन्तोपितो विश्वतः पृथुर्विकीर्यः प्रख्यात इत्वर्थः ॥

त्वामम आदित्यास आस्यंत्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्चिरे त्वे देवा हविरदंत्याहुतं ॥ १३ ॥

त्वां। अग्ने। आदित्यासः। आस्यं। त्वां। जिह्वां। शुचयः। चक्रिरे। कवे।

त्वां। रातिऽसाचः। अध्वरेषु। सश्चिरे। त्वे इति। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं ॥ १३ ॥

हे अपि त्वामादित्यासोऽदितिः पुत्रा इन्द्रादय आस्यं स्वकीयं मुखं भक्षणपानादिसाधनं चक्रिरे इति
वक्ष्यमाणस्य संबंधः । तथा हे कवे क्रांतप्रज्ञ त्वामेव शुचयः मुञ्जा दीप्ता वा देवा जिह्वं स्वकीयजिह्वास्थानी-
यमास्तादनसाधनं चक्रिरे । त्वमुखेनेव भक्षयंति त्वज्जिह्वैवास्तादयंतीत्वर्थः । तथा त्वामेव रातिषाचः ।
रातिर्दानं दत्तं हविरादि धनं वा । तेन समवेता देवा अध्वरेषु यज्ञेषु सश्चिरे । सर्वंते त्वामेव प्रतीचंति विना
त्वया शेषां हविर्भक्षणायोगात् । एवं कृत्वा त्वं त्वयि देवाः सर्व आहुतं सर्वतो दत्तं हविरदंति । भक्षयंति ।
एवं सर्वदेवोपकारिणं महानुभावं स्वीमीत्वर्थः ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अदुहं आसा देवा हविरदंत्याहुतं ।

त्वया मर्तासः स्वदंत आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥ १४ ॥

त्वे इति। अग्ने। विश्वे। अमृतासः। अदुहं। आसा। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं।

त्वया। मर्तासः। स्वदंते। आऽसुतिं। त्वं। गर्भोः। वीरुधां। जज्ञिषे। शुचिः ॥ १४ ॥

हे अपि त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽमृतासोऽमरणधर्माणोऽदुहोऽद्रोगधारो देवा आसा त्वदीयिनास्तेनाहुतं
हविरदंति । भक्षयंति ॥ आसाशब्दस्य तुमीयिकवचने पह्नोमासित्वादिनासन्नादेशः । ऊर्ध्वदंपदादीति
विभक्तिपदान्तत्वं । तथा मर्तासो मनुष्या अपि त्वया साधनभूतेनासुतिं रसरूपमन्नादिकं स्वदंति । आसा-
दयंति । त्वमेव वीरुधां जतादीनां गर्भो गर्भस्त्राणीयः । तेषां मध्यावस्थानात् । वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन्
जज्ञिषे । उत्पादयसि सखायन्नं ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने मुजात् प्र च देव रिच्यसे ।

पृथ्वी यदच महिना वि ते भुवदन्तु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५ ॥

त्वं। तान्। सं। च। प्रति। च। असि। मज्मना। अग्ने। सुऽजात्। प्र। च। देव। रिच्यसे।

पृथ्वी। यत्। अच। महिना। वि। ते। भुवन्तु। अन्तु। द्यावापृथिवी इति। रोदसी इति।

उभे इति ॥ १५ ॥

हे ऋषि त्वं मन्त्रं वाक्तेन तान् प्रसिद्धान्देवान् सं वासि । संवच्छसि । तैः सहितोऽपि भवसि । तथा सामर्थ्येन प्रति वासि । प्रत्येकं तैर्विभिन्नः प्रतिनिधिर्वा भवसि । प्रतिस्तीकारसमये तैः सहितो भवसि विद्युत्तस्य भवसीत्यर्थः । हे मुजात शोभनजनन । शोभनसंघसहितमघनिनोत्पन्नत्वादपिः सुवत्सत्वं । तादृशपि हे देव प्ररिच्छसे च । तैर्विभिन्नं वाधिको भवसि । आधिक्ये कारणमाह । यत् यस्माद्वाशिसन्धि पुषः सर्वमप्यहं ॥ अत्यधेन ब्रह्मवचनं ॥ ते तवैव विभुवत् । समर्थं भवति महिना माहात्म्येन । यतो महत्त्वमसि अत्र इत्यर्थः । कुपेति तदुच्यते । रोदसी सर्वनिरोदनस्वभावे उभे यावापुथिन्वावनु । ते प्रति । तयोर्मध्ये व्याप्तमित्यर्थः । स्वधि ऊतमन्नं स्वन्महत्त्वेन लोकत्रये व्याप्तमित्यर्थः ॥

ये स्तोतृभ्यो गोश्रयांश्चपेशसूमभे रातिमुपसृजंति सूरयः ।

अस्मान् च तांश्च प्र हि नेषि वस्यं आ बृहद्देम विदधे सुवीराः ॥ १६ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽश्रयां । अश्रयंऽपेशसं । अम्रे । रातिं । उपऽसृजंति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदधे ।

सुऽवीराः ॥ १६ ॥

अगया होता कुतिनिगमन्वाजेनाभिमतमाशसि । हे ऋषि सूरयो भिधम्विनः अरचितारो वा यजमानाः सोतृभ्यः कुतिकर्तृभ्यो गोश्रयां गावोऽयगामिन्यो यस्मात्तादृशीं गोप्रसुखामश्चपेशसं ॥ पेश इति क्यनाम ॥ अश्रयं निरूपणीयां । एतद्ब्रह्मप्राधान्याभिप्रायां । गीस्वाश्रयाश्रयति दक्षिणापरिगणनेषु गवाश्रयोः प्राचन्यात् । तादृशीं रातिमुपसृजंति । ददति । तान्यजमानानसांश्रयिणी वस्यो वसीयः अष्टं स्वर्गादिकानं आ सर्वतः प्र हि नेषि । प्रकर्षेण नयसि खनु । नयेत्यर्थः । हि प्रसिद्धी । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसहिता विदधे यज्ञे बृहन्महत्संघजातं वृदेम । उच्चारयामः । सुम इत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

यज्ञेन वर्धतेति चयोदशर्षं द्वितीयं सूक्तं मंडलद्रष्टुर्गृत्समद्वेष्टार्षि । मंडलादिष्वपिचमिति परिभाषयापेयं । तुशब्दानुपूर्वादिदमपि आगतं । यज्ञेन शप्तेनेत्यनुक्तं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्तयोर्जागति छंदस्वस्य विमि-
योगः । सूक्तं तु पूर्वसूक्त एवोक्तं ॥ तथा चातुर्विधिके तृतीयसवने जातवेदस्त्वनिविहानीयमिदं । यज्ञेन वर्धते-
त्वापिमाहृतं । आ० ७. ४. इति सूचितत्वात् ॥ पृथ्वाभिन्नवचद्वयोर्द्वितीयेऽह्न्यपि जातवेदस्त्वनिविहानीयमिदं ।
चातुर्विधिकं तृतीयसवनमिति चातुर्विंशतिदितिदिष्टत्वात् ॥

यज्ञेन वर्धते जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदे ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धते । जातवेदसं । अग्निं । यजध्वं । हविषा । तना । गिरा ।

संऽइधानं । सुऽप्रयसं । स्वःऽनरं । द्युक्षं । होतारं । वृजनेषु । धूऽसदे ॥ १ ॥

हे यजमाना अश्रयिणी वा पूयं जातवेदसं आतामां वेदितारं जातध्वं जातप्रभं वापि यज्ञेन यज्ञेन वर्धते । प्रवर्धते । सामान्देनोक्ता विशेषणाह । हविषा चक्षुपरोडाशादिना तना विद्युतया गिरा सुत्वा च यजध्वं । पूजयध्वं । कीदृशं तं । समिधानं । समिधमानं । सुप्रयसं । शोभनात् । स्वर्णरं । स्वर्गे जेतवा यजमानाः ना यक्ष तादृशं । यदा स्वरिति सर्वपर्यायः । सुतीनां जेतारः सोतारः । ब्रह्मसोतारमित्यर्थः । सुभं । दीप्तं सुनिवासिनं वा । होतारं । होमसंपादकं । वृजनेषु बक्षेषु धूर्षदे । बक्षस्य कर्तारमित्यर्थः । अग्निपांठये सति शरीरवचनं भवतीति प्रसिद्धं ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरिऽम्रे वात्सं न स्वसरेषु धेनवः ।

दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २ ॥

अभि । त्वा । नक्षीः । उषसः । ववाशिरे । अग्ने । वत्सं । न । स्वसरेषु । धेनवः ।
दिवःऽइव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । भासि । पुरुऽवार । संऽयतः ॥ २ ॥

हे अपि त्वां त्वामभि प्रति नक्षी राक्षीरवसोऽहानि । सर्वासु राक्षिषु सर्वेष्वप्यहःसु । यदा नक्षत्रशब्दः सा-
प्रकाशं लक्षयति सायं प्रातरभिहोचस्य सन्नावात् । सर्वेषु कालेषु सायंप्रातःकालेषु वा ववाशिरे । आकांक्षते
यज्ञमाना यहुं । यदा अहानि राक्षयस्य त्वामिव कामयंते होतुं । काले कर्मण्यसोदनात् काकाणां कामनमुप-
चर्यते । तत्र वृष्टांतः । स्वसरेषु स्वयंसरणशीलेष्वहःसु स्वसराधिकरेषु गोष्ठेषु वा धेनवो वत्सं न । वत्समिव ।
क्षिप हे पुषवार वज्रभिर्बरणीयाभि संयतो नियतस्त्वं दिव इव युजोक्क्षिपारतिः । व्याप्तो विसृतः । तत्रत्वा-
नां देवानां हविःप्रदानाद्यैव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः । मानुषा मनुष्याणां यजमानानां संबन्धीनि युगा युगानि ।
युगशब्दः कालोपलक्षकः । प्रातरादिसवगानि । सर्वेषु सवनेषु ॥ अखंतसंयोगे द्वितीया ॥ षपो राक्षीः । सर्वासु
राक्षिष्वप्याभासि । अमंताहीष्यसे ॥

तं देवा बुभे रजसः सुदंसं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषममिं मिचं न क्षितिषु प्रशंस्यं ॥ ३ ॥
तं । देवाः । बुभे । रजसः । सुऽदंसं । दिवःपृथिव्योः । अरतिं । नि । एरिरे ।
रथंऽइव । वेद्यं । शुक्रऽशोचिषं । अमिं । मिचं । न । क्षितिषु । प्रऽशंस्यं ॥ ३ ॥

तं प्रसिद्धमुक्तगुणविशिष्टममिं देवाः प्रसिद्धा अवहर्तार अस्त्रिजो वा रजसो रंजनात्मकस्य जोकस्य बुधि-
मूले । पृथिव्यां वेद्यामित्यर्थः । तत्र न्येरिरे । नितरामीरयंति । व्यापारयंति स्वस्वहृदयविर्षाभाय । अस्त्रिजुषे
सीपादिना नितरां गच्छति । भवति । कीदृशमित्याह । सुदंसं शोभनदर्शनं दिवस्पृथिव्योर्वावापृथिव्योररतिं ।
इत्थं गंतारं व्याप्तं वा । वेद्यं वेदो धर्मं । तस्मै हितं रथमिव । रथं यथा स्वाभिमतजाभायाअयंते तद्वत् ।
यदा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन वर्तमानं वेद्यं वेदितव्यं । शुक्रशोचिषं दीप्तवर्णममिं मिचं न सखिवत्कार्यसाधकं ।
यदा आदित्वमिव । क्षितिषु यागभूमिषु मनुष्येषु वा प्रशंस्यं । प्रकर्षेण सुखं । एवं महानुभावममिं न्येरिरे रति ॥

तमुक्षमाणां रजसि स्वीं आ दमे चंद्रमिव सुरुचं हार आ दधुः ।
पृश्याः पतरं चितयंतमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अन्नु ॥ ४ ॥
तं । उक्षमाणां । रजसि । स्वे । आ । दमे । चंद्रंऽइव । सुऽरुचं । हारिरे । आ । दधुः ।
पृश्याः । पतरं । चितयंतं । अक्षऽभिः । पाथः । न । पायुं । जनसी इति । उभे
इति । अन्नु ॥ ४ ॥

तं सुखतरं रजसंतरिच आ उक्षमाणां सर्वतः सिंपतं वृष्टिवत् रजसि पृथिव्यां वेद्यां घृतादिनासिद्धमानं
वा । स्वे स्वकीये इति विजने दमे यागगृह आदधुः । आदधते । कीदृशं तं । चंद्रमिव सुखं । चंद्रमिति हिर-
क्षनाम । हिरक्षमिव शोभनदीप्तिं । पक्षात्प्रवृद्धावस्थायां पृश्याः पतरं । युजोक्क्षान्तरिचस्य गंतारं । अक्षभिः
स्वकीयेर्षावाह्यैरवयवैश्चितयंतं चेतयमानं । पाथो न पायुं । उदकमिव रचकं । उभे जनसी सर्वस्य जनयित्री
वावापृथिव्यावनु व्याप्तं । मूल्यां होमाधारत्वेन स्त्रित्वा हविःप्रापकाय युजोक्क्षानिमिति भावः । एवं रूप-
मभिमादधते ॥

स होता विष्यं परि भूत्वध्वरं तमु हृष्यैर्मनुष चंजते गिरा ।
हिरिशिप्रो वृधसानामु जर्भुरद्यौर्न कृभिश्चितयद्रोत्सी अन्नु ॥ ५ ॥

सः । होता । विश्वं । परि । भूतु । अध्वरं । तं । ऊं इति । हृष्ये । मनुषः । चञ्जते । गिरा ।
हिरिऽशिप्रः । वृधसानासु । जर्भुरत् । द्यौः । न । सृऽभिः । चितयत् । रोदसी
इति । अन् ॥ ५ ॥

सोऽपिहीता होमनिष्पादकः सन् विश्वं सर्वमध्वरं यागं परिभूतु । परितो भवतु । तसु तमेवापि हृष्ये-
विभिर्गिरा सुत्या च मनुषो मनुष्या चञ्जते । प्रसाधयति ॥ चञ्जतिः प्रसाधनकर्मा ॥ हिरिशिप्रो हरणशिलह-
नुदीप्तोष्णीषो वा । शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः । ५. ५४. ११. । इत्यादिमन्त्रांतरात् । वृधसानासु प्रवर्ध-
मानास्त्रोषधीषु ज्वालासु वा जर्भुरत् । पूर्वमन्त्रो यच्च गंता ॥ शचंतं पदं । यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी ॥ वर्धमाना
श्रोषधीर्जर्भुरत् । पुनःपुनर्द्विगुणार्थः । यौर्युक्तोकांतरिचं सृभिर्न नक्षत्रैरिव रोदसी अगु यावापृथिव्यावगु
चितयत् । चितयति । ज्वालाभिर्विस्फुल्लिगैश्च भुवमंतरिचं च ज्वालोतीत्यर्थः ॥ २० ॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्तये संददस्वान् यिमस्मासु दीदिहि ।

आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हृष्या मनुषो देव वीतये ॥ ६ ॥

सः । नः । रेवत् । संऽइधानः । स्वस्तये । संऽददस्वान् । रयिं । अस्मासु । दीदिहि ।

आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने । हृष्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६ ॥

हे अपि स तादृशस्वं नोऽस्माकं स्वस्तये । स्वस्तीत्यविनाशनाम । चेमाय रेवद्रथिमद्रथिं धनं उपयुं परि-
वृद्धिमहानयोग्यं वा धनमस्मासु संददस्वान् मय्यक् प्रयच्छन् समिधानोऽस्माभिः सम्यग्धिमानः सन् दी-
दिहि । दीप्यस्व । यद्वा रेवदिति क्रियाविशेषणं । रा धनं समृद्धिमयथा तथा दीप्यस्विति । तथाभूतः सन्
नोऽस्माकं सुविताय सुविताय शोभनफलदाय रोदसी यावापृथिव्यावाहणुष्व । सर्वतः कृणुष्व । उभौ लोकौ
भोगप्रदौ कर्तव्यार्थः । किमर्थमिति तदुच्यते । हे देवापि मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य मम संबन्धीनि हृष्या
हवीषि वीतये देवेभ्यो भक्षणाय । पुनःपुनर्योगाद्यनुष्ठानार्थित्वर्थः ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि ।

प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्णं शुकुमुषसो वि दिद्युतः ॥ ७ ॥

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न । वाजं । श्रुत्यै । अपां । वृधि ।

प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः । न । शुकुं । उषसः । वि ।

दिद्युतः ॥ ७ ॥

हे अपि नोऽस्माकं बृहतो महतः प्रभूतान् गवांश्चादिधनविशेषान् दाः । देहि । तथा सहस्रिणः सहस्र-
संख्योपितासु बभूव्वादीन्दाः । देहि ॥ ददातिऽह्नांदसे शुक्ति रूपं । वाक्कभेदादनिघातः ॥ शुक्ति कीर्तिं वाक्कमत्रं
दुरो न तस्य द्वाराक्षपि ॥ नशब्दार्थे ॥ अपावृधि । अपवृणु । प्रियेत्यर्थः । यद्वा द्वाराणीव । तत्राप्युषा-
यान्विशदयति । तदर्थं यावापृथिवी ब्रह्मणा परिवृष्टेन कर्मणा प्राची प्रकृष्टां चने असादनुकूले कृधि । कृध ।
स्वर्णं । आदिष्व इव । स यथा जगत्प्रकाशयति तद्वत् । शुकुं दीप्तं त्वामुषस उपःकासा विदिद्युतः । विद्योत-
यति । उषःकासे ह्यपयः प्रज्वालयति ॥

स इधान उषसो राम्या अन्तु स्वर्णं दीदेदरुषेण भानुना ।

होवाभिरग्निर्मनुषः स्वध्वरो राज्ञं विशामतिचिष्वाहूरायवे ॥ ८ ॥

सः । इधानः । उषसं । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदित् । अरुषेण । भानुना ।
 होषाभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽअध्वरः । राजा । विशां । अतिथिः । चारुः । आयवे ॥८॥

सोऽपी राम्या रमणहेतुभूता उषसोऽगु अगुणस्त्रैधान रथ्यमानो दीपितः सन् अरुषेण रोचमानेन
 भागुना तेजसा स्वर्णं आदित्य इव दीदित् । दीपते । सोऽपिर्मनुषो मनुष्यस्य हेतुर्होषाभिः । होषेति वाङ्माम ।
 होषेसाधनभूताभिः स्तुतिभिः सूयमानः स्वध्वरः शोभनयागो विशां प्रजाणां राजा राजमानः स्वाभ्यायवे
 मनुष्याय यजमानाय तदर्धं चारुश्चरणशीलोऽतिथिरतिथिवत्पुत्रो भवति ॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्वं धीष्पीपाय बृहद्विषु मानुषा ।

दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्मना शतिनं पुरुरूपमिषणि ॥९॥

एव नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्वं । धीः । पीपाय । बृहत्ऽदिवेषु । मानुषा ।

दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारुवे । त्मना । शतिनं । पुरुऽरूपं । इषणि ॥९॥

बृहद्विषु प्रभूतवृत्तिष्वस्तु देवेषु मध्ये हे पूर्वं पूर्वमाविममे त्वां मानुषा मनुष्याणां मध्ये नोऽसदीया
 धीर्बुद्धिः स्तुतिः कर्म वा एष'एवं पीपाय । प्याययति । यद्वा मानुषा मनुष्यान् धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्म वा
 प्याययतु । तथा त्वदीया धीर्वृजनेषु यज्ञेषु कारवे सोषे दुहाना धेनुः । दोग्धी धेगुरिव । कुप्तोपममेतत् ।
 त्मनात्मनैविषयश्लेषणायां सत्वां शतिनमपरिमितसंख्याकं पुरुरूपं गवाश्चादिरूपेण नानारूपं धनसमूहं दुहाना
 भवति ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनां अति ।

अस्माकं द्युन्नमधि पंच कृष्टिषूच्चा स्वर्णं शुशुचीत दुष्टरं ॥१०॥

वयं । अग्ने । अर्वता । वा । सुऽवीर्यं । ब्रह्मणा । वा । चितयेम । जनान् । अति ।

अस्माकं । द्युन्नं । अधि । पंच । कृष्टिषु । उच्चा । स्वः । न । शुशुचीत् । दुष्टरं ॥१०॥

हे अग्ने वयं यजमानाः सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं यथा तथार्थता वारणकुशलेनाग्निः वाशब्दश्चाथे ॥
 ब्रह्मणा वाग्निं च त्वदीयं जनानस्तस्मानानति चितयेम । अतिक्रम्य चाथेमहि ॥ कर्मणि-कर्तृप्रत्ययः ॥ यद्वा
 त्वदीयनाग्निनाग्निं च सुवीर्यं चितयेम । प्रकाशयेम । तदर्धमस्माकं पंच पंचसु कृष्टिषु जनेषु निषादपंचमेषु
 चतुर्षु वर्णेषुच्चा उच्चैरतिप्रभूतं दुष्टरमन्वेनाप्राप्तं द्युन्नं धनं स्वर्णं सूर्यं एवाधिकं शुशुचीत् । दीप्यतां । अधीत्य-
 यमनर्थको वा ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्सुज्जता इषयंत सूरयः ।

यमग्ने यज्ञमुपयंति वाजिनो नित्ये तोके दीद्विवांसं स्वे दमै ॥११॥

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रऽशंस्यः । यस्मिन् । सुऽजाताः । इषयंत । सूरयः ।

यं । अग्ने । यज्ञं । उपऽयंति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीद्विऽवांसं । स्वे । दमै ॥११॥

हे अग्ने सहस्रं श्रुणामिभिन्नवितर्कप्रभव वा प्रशंसः श्रुत्वः स त्वं नोऽसदीयं सोषादिकं बोधि ।
 बुध्त्वः । स इत्युक्तं क इत्याह । यस्मिन्सुजाताः शोभनजननाः सूरयः सोतार अस्त्विव इषयंत । गमयंति
 सोषादि । किंच हे अग्ने यज्ञं यजनीयं यं वाजिनो इषिर्ब्रह्मणास्रवतो यजमाना निषि तोक श्रीरसे पुषे
 निमित्तभूति सति । यद्वा तस्मिन्वाचा दीप्यते । पुषगृहे यथा पिपा दीप्यते तद्वत् स्वे दमि स्वकीये यागगृहे
 सवनीयादिकादि दीद्विवांसं दीप्यमानमुपयंति इषिःसोषादिना । स सोषीत्यन्वयः ॥

उभयांसो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूर्यश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चंद्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

उभयांसः । जातऽवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूर्यः । च । शर्मणि ।

वस्वः । रायः । पुरुऽचंद्रस्य । भूयसः । प्रजाऽवतः । सुऽअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२ ॥

हे जातवेदो जातानां वेदितरमे स्तोतारस्त्वां सुवत ऋत्विजः सूरयो मेधाविनो यजमानाश्चेत्युभयांसः । उभयं वयं शर्मणि सुखं निमित्तभुते सन्ति ते त्वत्संबोधनः स्याम । भवंम । यद्वा ते शर्मणि स्याम । त्वं च नोऽस्माकं वस्वो निवासहेतोर्वमिष्टस्य रायो गवादिधनस्य पुरुश्चंद्रस्यातिशयनाद्वादकस्य बृहद्विहरण्योपेतस्य वा भूयसः प्रभृतस्य प्रजावतो भृत्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा स्वपत्यस्य शोभनपुत्रस्य । ईदृगूपं धनं नोऽस्मभ्य शग्धि । देहि । दातुं शक्नो भवसि ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेगसमग्ने रातिमुपसृजति सूरयः ।

अस्मान् तांश्च प्र हि नेपि वस्य आ बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

ये । स्तोतृऽभ्यः । गोऽअग्राम । अश्वऽपेगसं । अग्ने । रातिं । उपऽसृजति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेपि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे ।

सुऽवीराः ॥ १३ ॥

ये स्तोतृभ्य इति त्रयोदशी व्याख्याता ॥ २१ ॥

समिद्धो अपिरित्येकादशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्त्समदं वैष्टभं । सप्तमी जगती । समिद्धोऽपिरिपिना नराशंसं तन्नृनपादादय एकादश प्रयाजदेवताः । समिद्ध एकादशाप्र सप्तमी जगतीत्यनुक्रमणिका ॥ पशां शुनकानामिदमाप्रीमुक्तं । गृत्समदस्यापि शुनकत्वात् । समिद्धो अपिरिति शुनकानामिति हि सूचितं । आ० ३. २. ॥

समिद्धो अपिर्निर्हितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्यात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरर्हन् ॥ १ ॥

संऽइड्डः । अग्निः । निऽर्हितः । पृथिव्यां । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि । अस्यात् ।

होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् । यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १ ॥

पृथिव्यां वेदिलक्षणायां समिद्धः सम्यक् दीप्त एतन्नामकोऽपिर्निर्हितः स्थापितः सन् विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि प्रत्यङ् अभिमुखः सन् अस्यात् । तिष्ठति । यथा सर्वे जनाः पश्चति तथा प्रवृद्धोऽभवदित्यर्थः । किंच सोऽपिर्होता होमनिष्पादको देवानामाद्वाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवो द्योतमानः । एवं महानुभावोऽपिरर्हन् यागयोग्यः सन् देवान्यजतु । अत्र यष्टव्यानिद्रादीन्पुजयतु ॥

नराशंसः प्रति धामान्यजन् तिस्रो दिवः प्रति म्हा स्वर्चिः ।

घृतपुषा मनसा ह्व्यमुदन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

नराशंसः । प्रति । धामानि । अजन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । म्हा । सुऽअर्चिः ।

घृतऽपुषा । मनसा । ह्व्यं । उदन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सं । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

नराशंसो नरेर्नंतुभिर्द्ध्विग्भिः शंसनीय एतन्नामकोऽपिः स्वर्चिः शोभनज्वालः सं धामानि स्थानान्या
हृत्वाधिकरणानि तत्रासि प्रति प्रत्येकं महा स्वमहिम्नांजन व्यक्तीकुर्वन् तिस्रो दिवो योतमानांस्त्रीन भुम्यादिलो
कांश्च प्रति प्रत्येकमंजन । स्थित्या भूमिं प्रकाशनांतरिचं हविष्प्रापणान दिवमित्यभिप्रायः । यद्वा लोकाना प्रत्येक
त्रिलोपितत्वात् तिस्रो दिव इत्यविरुद्धं । तिस्रो दिवः पृथिवीस्तमः । ४. ५३. ५ । इत्यादिमंत्रवर्णात् चयो वा
इंमे त्रिवृत्ते लोका इति ब्राह्मणाश्च । तथा घृतपुषा घृतं सिंचता मनसा हव्यमुदन् क्रैदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्य
सूर्धन सूर्धनि मूवे होमसमये देवान्यष्टव्यान समनक्तु । सम्यक् व्यक्तीकरोतु । तर्पयत्वित्यर्थः ॥

ईकृतो अग्ने मनसा नो अहंन्देवान्यसि मानुषान्पूर्वो अद्य ।

स आ वह मरुतां गर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वं ॥ ३ ॥

ईकृतः । अग्ने । मनसा । नः । अहंन । देवान् । यसि । मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।

सः । आ । वह । मरुतां । गर्धोः । अच्युतं । इन्द्रं । नरः । बर्हिऽसदं । यजध्वं ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईकृतोऽस्मार्भिः स्तः सन मनसास्मदनुरक्तन देवानां यागवृद्धा वाहंन यागयोग्यः सन मानुषा
धीतुः पूर्वः पूर्वभावी नोऽस्मदर्थमव्यास्मिन्देन देवान् यष्टव्यान यन्नि । त्वमेव यजसि । स तादृशो यष्टा
त्वमावह । आकारय । कान् । मरुतां गर्धो गणं । अच्युतमचीर्णमिन्द्रं तदविनाभुतमिन्द्रमपि । यद्वा मरुद्रलो
पतमिन्द्रं । अनंतरं हे नरो नतार अत्विजो बर्हिषदं बर्हिषि मीदंतं तमिन्द्रं यजध्वं । पुजयध्वं ॥

देवं बर्हिर्वधमानं सुवीरं स्त्रीणं राये सुभरं वेद्यस्यां ।

घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियासः ॥ ४ ॥

देवं बर्हिः । वर्धमानं । सुऽवीरं । स्त्रीणं । राये । सुऽभरं । वेदी इति । अस्यं ।

घृतेनं । अक्तं । वसवः । सीदत । इदं । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४ ॥

हे बर्हिर्देव एतदभिमानित्तमे वर्धमानं सुवीरं शोभनवीरसंपादकं सुभरं सुपूर्णं स्त्रीर्णमस्मदीयेर्द्ध्विग्भि
रामृतं भव । किमर्थं । राये धृजाय । अस्यं वेदी वेद्या ॥ मप्रम्यर्थं प्रगृह्यसंज्ञा । संहितायां यणादेशात्कादसः ॥
घृतेनाग्नेनाक्तमिन्द्रं स्निग्ध बर्हिः सीदत । किं हे वसव एतन्नामकाः । हे विश्वे सर्वे देवाः । हे आदित्याः । यज्ञ
यामो यज्ञाहोमि यूयमिन्द्रं बर्हिर्निपीदत । अस्मिन्बर्हिषि निपीदतत्यर्थः ॥

वि अयंतामुर्विया हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः ।

व्यचस्वतीर्वि प्रथंतामजुया वर्णं पुनाना यशसं सुवीरं ॥ ५ ॥

वि । अयंतां । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रऽअयनाः । नमःऽभिः ।

व्यचस्वतीः । वि । प्रथंतां । अजुयाः । वर्णं । पुनानाः । यशसं । सुऽवीरं ॥ ५ ॥

द्वारो देवीर्येद्द्वाराभिमानिन्यो देव्यो विश्वयंतां । विश्विच्य अयंतां । विश्वतापधाना भवन्तु । कीदृश्याः ।
उर्विया । उर्व्या महत्यः । नमोभिर्नमस्कारोपेतः स्तोत्रिर्हूयमानाः । सुप्रायणाः । सुपु प्रकंपणं गतव्याः । ईदृशो
देव्यो विश्वयंतां । किंच व्यचस्वतीर्थाप्रिमत्योऽजुया अहिस्या अजनना वा सुवीर शोभनपुत्राद्युपेतं यशस
यशोयुक्तं वर्णं वर्णनीयं रूपविशेषं पुनाना यजमानाय गोधायज्यः संपादायिष्यो देव्यो अग्रथता । विश्वयण
प्रख्याता भवन्तु ॥ ॥ २२ ॥

साध्वपांसि सनतां न उल्लिते उपासानक्ता व्यथेव रणिते ।

संतु ततं संवयंती समीची यज्ञस्य पेशः सुतुघे पर्यस्वती ॥ ६ ॥

साधु । अपांसि । मनता । नः । उद्यते इति । उषसानक्ता । वय्याऽइव । ररिखते इति ।
तंतुं । ततं । संवयंती इति संऽवयंती । समीची इति संऽइची । यज्ञस्य । पेशः ।
सुदुघे इति सुऽदुघे । पयस्वती इति ॥ ६ ॥

साधु साधुनि नोऽस्मदीयान्यपांसि कर्माण्युद्दिश्य मनता मनातनेनाविच्छिन्नप्रवृत्तिकेन स्तोत्रादिनोक्तिं पुजिते । यद्वा पुराणवाची विभक्त्यंतः सनक्कच्छोऽस्ति । तस्य प्रथमाद्विवचनस्याकारः । मनातने नित्ये इत्यर्थः । अस्मिन्पक्षे उचिते फलस्य भेदयिष्यं ॥ कर्तरि णिष्ठा ॥ उपासानक्ताहोरात्रदेवते वय्या इव वानकृशले इव रण्यते शब्दिते स्तुते परस्पर गच्छत्यां वा तत् विभ्रुतं तंतुं तंतुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयंती सम्यक् चित्रं सह वा वयंत्यावृत्त्यादायिष्यां समीची सम्यक्प्रवृत्तिके परस्परानुकूले । किमर्थं संवयंती । यज्ञस्थानुषीयमानस्य पेशो रूपं निर्मातुमिति शेषः । यज्ञं निर्वर्तयितुं तदवयवानुक्रमणानुष्ठापयिष्यावित्यर्थः । अहोरात्राभ्यां हि यज्ञास्तन्यते । सुदुघे मुपु फलस्य दोग्ध्यां पयस्वती उदकवत्यां । अहोरात्राभ्यां खलु वृष्टिर्जायते । एवं महानुभावे अहोरात्रदेवते अस्मयज्ञं निर्वहतामत्यर्थः ॥

देव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यज्ञतः समृचा वपुष्टरा ।

देवान्यजंतावृत्तुथा समंजतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु चिषु ॥ ७ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । विदुऽतरा । ऋजु । यज्ञतः । सं । ऋचा । वपुऽतरा ।

देवान । यजंती । ऋतुऽथा । सं । अंजतः । नाभा । पृथिव्याः । अधि । सानुषु । चिषु ॥ ७ ॥

देव्या । दिव भवो दिव्योऽपि । तस्माद्विव्यादपेज्जाती होताराज्ञातारी देवानां होमनिष्पादकां वापी पार्थिवांतरिष्यां प्रथमा प्रथमं यष्टव्यां विदुष्टरा विद्वत्तमी वपुष्टरा प्रकृष्टवपुषां देवावृचा मंत्रेण ऋजु अविकल्पं यथा तथा सम्यक् यज्ञतः । पुजयतः । ऋतुथा तत्तदृती तत्र तत्र काले देवान्यष्टव्यान् यजंती देवां पृथिव्या नाभा नाभावृत्तरिव्यामधि उपरि चिषु सानुषु समुच्छ्रितेषु प्रदेशेषु गार्हपत्यादिषु समजतः । समांक्ता ॥ अजेनेत्यडागमः ॥

सरस्वती साधयंती धियं न इळा देवी भारती विश्वतूतिः ।

तिस्रो देवीः स्वधया वहिरेदमच्छिद्रं पांतु शरणं निषद्यं ॥ ८ ॥

सरस्वती । साधयंती । धियं । नः । इळा । देवी । भारती । विश्वऽतूतिः ।

तिस्रः । देवीः । स्वधया । वहिः । आ । इदं । अच्छिद्रं । पांतु । शरणं । निऽसद्यं ॥ ८ ॥

नोऽस्मदीयां धियं वृद्धिं यागं वा साधयंती निर्नयंती सरस्वती इकृतस्त्रामिका देवी भारती च विश्वतूतिर्विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक् । एतद्बुभयविशेषणं । तिस्रो देवीरेतासिस्रो देव्यः स्वधयासहस्रहविषा निमित्तं नदं बर्हिर्यज्ञमच्छिद्रं यथा तथा पांतु । पालयंतु । किं कृत्वा । शरणं यागगृहमार्निषद्य आश्रित्य । यद्वा स्वधयंदं बर्हिरिमं यज्ञमागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा तथा पांतु ॥

अथ पिशंगरूप इति नवमी त्वाष्ट्रे पर्णा पुरोडाशस्य याज्या पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभात्रं यज्ञसं वयोधा । आ० ३. ८. इति सूचितत्वात् । पाठस्तु ॥

पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।

मृजां त्वष्टा वि षंतु नाभिस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥ ९ ॥

पि॒शंगोऽरूपः । सु॒ऽभरः । व॒यः॒ऽधाः । श्रु॒ष्टी । वी॒रः । जा॒यते । दे॒वोऽका॒मः ।
प्र॒ऽजां । त्व॒ष्टा । वि॒ । स्य॒तु । नाभिं॑ । अ॒स्मे इति॑ । अथ॑ । दे॒वानां॑ । अ॒पि । ए॒तु । पा॒थः ॥ ९ ॥

पिशंगरूपः सुवर्णवर्णो नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसोऽन्नस्य धारयिता दाता वा श्रुष्टी क्षिप्रगुणो वीरो विविधभीरयिता देवकामो देवाः कास्यते यत्र तादृशः पुत्रो जायते । जयितामृत्ययतां त्वष्टुरनुग्रहात् । स च त्वष्टतन्नामको देवोऽस्मि अस्मभ्यं नाभि कुलस्य वधिकां प्रजां पुत्रादिरूपां विष्यतु । विमुंचतु । वितरत्वित्यर्थः । अथ अपि च देवानां संबन्ध पाथोऽन्नमप्यस्मान्तु । गच्छतु । अपिः क्रियया वा संबध्यते । गच्छत्वित्यर्थः ॥

वन॒स्पति॑रवसृ॒जन्नुप॑ स्याद॒ग्निर्ह॒विः॑ सू॒दयाति॑ प्र॒ धीभिः॑ ।

त्रि॒धा॒ सम॑क्तं नयतु प्र॒जान॑न्दे॒वेभ्यो॑ दै॒व्यः॑ श॒मिती॑पं ह॒व्यं ॥ १० ॥

वन॒स्पतिः॑ । अ॒व॒ऽसृ॒जन॑ । उ॒पं । स्यात् । अ॒ग्निः । ह॒विः । सू॒दयाति॑ । प्र॒ । धी॒भिः ।

त्रि॒धा । सं॒ऽअ॒क्तं॑ । न॒यतु॑ । प्र॒ऽजा॒नन॑ । दे॒वेभ्यः॑ । दै॒व्यः । श॒मि॒ता । उ॒पं । ह॒व्यं ॥ १० ॥

वनस्पतिर्यूपामिमाभ्येतन्नामकोऽपि रवस्तृजन अस्मदीयं कर्मानुजानन उपास्मत्समीपे स्यात् । तिष्ठतु । अग्निः पाकाधारोऽपि स हविः पशुरूपं धीभिः कर्मभिर्विशेषैः पाकसाधनैः प्रकर्षणं सूदयाति । चारयति । अपाकपृथक्पाकादिराहित्येन हविः पञ्जतीत्यर्थः । किञ्च दैव्यो देवसंबन्धात्त्वधिकरणभूतोऽपिः शमिता हविषः संस्कर्ता । यद्वा दैव्यः शमिततन्नामकोऽपिः । अग्निर्वै देवानां शमितति श्रूयते । त्रिधा त्रिप्रकारमुपस्तरणावदानाभिधारणैः समक्तं सम्यक् सिक्तं हव्यं हविः प्रजानन विद्वान् नयनप्रकाराभिज्ञः सन् देवस्य उपनयतु । समीपं प्रापयतु ॥

घृतं॑ मि॒मि॒ष्टो घृ॒तम॑स्य यो॒निर्घृ॑ते श्रि॒तो घृ॒तम॑स्य॒ धाम॑ ।

अ॒नु॒ऽध्व॒धमा॑ वह॒ मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं वृष॒भ व॒शि॒ ह॒व्यं ॥ ११ ॥

घृतं । मि॒मि॒ष्टो । घृ॒तं । अ॒स्य॑ । यो॒निः । घृ॒ते । श्रि॒तः । घृ॒तं । ऊं॑ इति॑ । अ॒स्य॑ । धाम॑ ।

अ॒नु॒ऽस्व॒धं । आ॑ । वह॒ । मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑ऽकृतं । वृष॒भ । व॒शि॒ । ह॒व्यं ॥ ११ ॥

अस्यापेर्घृतमाज्यं मिमिष्टे । मिंचामि । यतोऽस्य घृतं योनिः कारणं । उत्पन्नोऽपि घृतं श्रितः । आश्रितः । अस्यापेर्घृतमव धाम तत्रः । घृतेन हव्यं दीप्यते । इदानीं सर्वोध्योच्यते । हे अग्ने वृषभ फलस्य वर्षितस्य मनुष्यध प्रतिहविः सर्वेष्वपि हविःषु दीयमानेष्ववह देवान् । आह्वय तान्मादयस्व । प्रीणय । ततस्तव स्वाहाकृतं स्वाहाकारिण दत्तं हव्यं वसि । वह ॥ ॥ २३ ॥

हवे व इति नवर्चं चतुर्थं मृक्तं । भार्गवः सोमाङ्गतिनामक अग्निः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप कंदः । हवे नव सोमाङ्गतिभार्गवो हव्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोस्त्रिष्टुभ कंदमीद । मुचि॒त च । हवे वः मुच्योत्मान् न्नि होता होतृषदन इति मृक्तं । आ० ४. १३. । इति ॥

हु॒वे वः॑ मृ॒द्योत्मा॑नं सु॒वृ॒क्तिं॑ वि॒शाम॑ग्निमति॒थिं॑ सु॒प्र॒यसं॑ ।

मि॒च॒ इ॒व॒ यो दि॑धि॒षाय्यो॑ भृ॒ह्वे॒व आ॑दे॒व॒ जने॑ जा॒तवे॑दाः ॥ १ ॥

हु॒वे । वः॑ । सु॒ऽद्यो॒त्मानं॑ । सु॒ऽवृ॒क्तिं॑ । वि॒शं । अ॒ग्निं । अ॒ति॒थिं॑ । सु॒ऽप्र॒यसं॑ ।

मि॒चः॑ऽइ॒व॒ । यः॑ । दि॒धि॒षाय्यः॑ । भू॒त् । दे॒वः॑ । आ॒ऽदे॒व॒ । जने॑ । जा॒तऽवे॑दाः ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्मदर्थमग्निं हवे । आहुयामि । कीदृशं तं । सुबोत्मानं सुष्टु शोतमानं । सुवृत्तं सुवर्जितं पापेः शोभनस्मृतिं वा । विशां यजमानानामतिथिमातिथिवत्सदा पुष्यं । मुप्रयसं शोभनहविलक्षणात् । किं च ज्ञातवदा ज्ञातानां वेदिता यो देवोऽग्निर्मित्र इव संखिव आदित्य इव वा दिधिपाथ्यो धारयिता भूत । भवति । कुर्वति उच्यते । आदेव देवपर्यंते जने । मनुष्यप्रभृतिदेवपर्यंतेषु । तेषां धारकोऽभवदित्यर्थः ॥

इमं विधन्ती अपां सधस्ये द्वितादधुर्भृगवो विह्वाऽयोः ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिजीराश्वः ॥ २ ॥

इमं विधन्तः । अपां । सधस्ये । द्विता । अदधुः । भृगवः । विह्वा । आयोः ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूम । देवानां । अग्निः । अरतिः । जीरसश्वः ॥ २ ॥

इममग्निं विधन्तः परिचरन्तो भृगवोऽस्मत्पूर्वं महर्षयोऽपा सधस्ये सहस्थानेऽतरिच आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य स्वभूतासु विक्तुं प्रजाम्बृत्तु तेषां मध्ये च द्विता द्वयोः स्थानाददधुः । अधारयन् ॥ दधातिर्नाडि रूप ॥ एषोऽग्निभूम भूमाल्यर्थं विश्वानि भूतजातान्यस्माद्विरोधीन्यभ्यस्तु । अभिभवतु । स कीदृशः । देवानामग्निरीश्वरः । तेषां मध्ये ग्रीष्मरराणालो वास्मद्यागं प्रति । तथा जीराश्वः क्षिप्रागः ॥

अग्निं देवासोऽमानुषीषु विश्नु प्रियं धुः क्षेप्यन्तो न मित्रं ।

स दीदयदुगतीरुम्या आ दद्याय्यो यो दास्वन्ते दमे आ ॥ ३ ॥

अग्निं । देवासः । मानुषीषु । विश्नु । प्रियं । धुः । क्षेप्यन्तः । न । मित्रं ।

सः । दीदयत् । उगतीः । ऊर्म्याः । आ । दद्याय्यः । यः । दास्वन्ते । दमे । आ ॥ ३ ॥

देवासो देवाः क्षेप्यन्तः स्वर्गं प्रति गच्छन्तः संतः पूर्वं मानुषीषु मनुष्यसंबन्धिनीषु विक्तुं प्रजामु प्रियं देवाना प्रीणयितारमग्निं धुः । अधुः स्थापितवन्तः । तत्र दृष्टान्तः । क्षेप्यन्तो मित्रं न । रायं प्रति गच्छन्तो नरा मित्रं प्रियं सखायं स्वगृहस्वार्थं स्थापयन्ति । तद्वत् । स एवं देवैः स्थापितो योऽग्निर्दास्वन्ते हविर्दत्तवन्ते यजमानाय तदर्थं दमे तदीयं यागगृह आ आहितः स्थापितो दद्याय्यः समर्थायता दाता वा सोऽग्निरुगतीः कामयमाना ऊर्म्या रात्रीः सवामु रात्रिष्वानीदयत् । दीप्यते सर्वतः । सर्वरात्रीरादीपयति वा ॥

अस्य रखा स्वस्यैव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षीः ।

वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्नामन्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥ ४ ॥

अस्य । रखा । स्वस्येऽव । पुष्टिः । संदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । दक्षीः ।

वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्नां । अत्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

अस्यापिः पुष्टिः शरीरवृद्धी रखा रमणीया शब्दयुक्ता वा । तत्र दृष्टान्तः । स्वस्य पुष्टिरिव । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्मि रमणीया भवति तद्वत् । यद्वास्यापिः संबन्धिनी पुष्टिर्यथा यजमानवपया रखा तद्वत् । किंच हियानस्य समृद्धिं गच्छन्तो व्याप्नुवन्तो दक्षीः काष्ठान् दिध्नोर्दग्धुमिक्तोरस्यापिः संदृष्टिः संदर्शना-विर्भावोऽपि रखा । योऽग्निरोषधीषु काष्ठेषु जिह्नां ज्वालां । जात्येकवचनं । ज्वाला विभ्रिभ्रत् । अत्यर्थं विहरति । कंपयतीत्यर्थः ॥ हरतेर्यङ्गुगन्तत्वेन दाधर्त्यादिषु । पा० ७. ४. ६५ । निपातितान्नित्यङ्गमः । यद्योगादर्शनघातः ॥ तत्र दृष्टान्तः । रथ्यो रथाहोऽत्यो न वाजी यथा वारान् दंशवारणसाधनान्वात्मानं दोधवीति । कंपयति तद्वत् । योऽग्निर्ज्वालाः कंपयति अस्यापिः पुष्टी रखति ॥

आ यन्मे अर्ध्वं वनदः पनंतोऽग्निभ्यो नामिमीत वरुणं ।

स चित्रेण चिकित्ते रंसु भासा जुजुवौ यो मुहुरा युवा भूत् ॥५॥

आ । यत् । मे । अर्ध्वं । वनदः । पनंत । उऽग्निभ्यः । न । अमिमीत् । वरुणं ।

सः । चित्रेण । चिकित्ते । रंसु । भासा । जुजुवौ । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥५॥

येत् यस्यार्ध्वं महत्त्वं मे मम संबन्धिनो वनदो वनंतः संभक्तारः । यद्वा वनदोऽवनदो भृशं शब्दयंतः स्तोतारः ॥ अवशब्दो भृशार्थवाची । तत्पूर्वाद्देः क्लृप् । अवाप्योरित्कारलोपः ॥ आपनंत । समंतात् सुर्वति । सोऽपिऽग्निभ्योऽस्रदीयं रूपं कामयमानेभ्य ऋत्विग्भ्यो वर्णं स्वसद्गुणं रूपं नामिमीत ॥ नशब्दश्चार्थं ॥ निर्मिमीते च । स च रंसु रमणीयेष्वाज्यादिर्हविःपु निर्मितेषु चित्रेण भासा हिरण्यकनकादिनानावर्णया दीप्या चिकित्ते । विज्ञायते । किंच योऽपि जुजुवान् जीर्णः सन् ज्वालोपशमं स एव मुहुः पुनःपुनरा युवा सर्वतो मिश्रयिता तरुणो वाभुत् । आभर्वात्, पुनराज्यादिसंयोगात् ॥ ॥२४॥

आ यो वनां तातृषाणो न भाति वारुणं पथा रथ्येव स्वानीत् ।

कृष्णाध्वा तपू रथश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥६॥

आ । यः । वनां । तातृषाणः । न । भाति । वाः । न । पथा । रथ्याऽडव । स्वानीत् ।

कृष्णऽध्वा । तपुः । रथः । चिकेत । द्यौः । डव । स्मयमानः । नभः । भिः ॥६॥

योऽपिर्वना वनानि वृक्षममूहान् तातृषाणो न तुपित इव । त्वरमाण इत्यर्थः । आभाति । आभासयति । दहतीत्यर्थः । यद्वा वना वनं आभाति । किंच वारुणं उदकमिव पथा प्रवर्णेन मार्गेण गच्छति । तद्वत् इतस्ततो गच्छति । रथ्येव रथस्य वोढाश्च इव स्वानीत् । शब्दयति । यद्वा रथशब्दात् सोऽर्थादृशः । यथा रथो युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत् । किंच कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा तपुस्तापको रणवो रमणीय एवभुतः सन् चिकेत । ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः । क इव । नभोभिर्नक्षत्रैः स्मयमानः प्रकाशमानो द्यौरिव कुलोक इव । यद्वा नभोभिर्नक्षत्रैश्च प्रदृशावर्णैः स्मयमानः शोभमानो द्यौरादित्य इव । नीलवर्णातरुचकार्यादित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वसंचारण कृष्णीभुते मार्गं ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः ॥

स यो व्यस्यादभि दशदुर्वी पशुनंति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्माँ अतसान्युष्णान्कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भृमं ॥७॥

सः । यः । वि । अस्यात् । अभि । दशंत । दुर्वी । पशुः । न । एति । स्वऽयुः । अगोपाः ।

अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णान् । कृष्णऽव्यथिः । अस्वदयत् । न । भृमं ॥७॥

योऽपिर्व्यस्यात् । विविधं तिष्ठति । व्याप्नोति विश्वं । तथा योऽपिदुर्वी विस्मृतां पृथिवी सर्वा । यस्याभि दशत् । अभिमुख्येन प्रवर्धमानो भवति ॥ उभे अपि यच्छब्दयोगात्त निहन्वते ॥ सोऽग्निः पशुनं पशुरिव । यथा जतिः पशुः स्वच्छेदेन चरति तथा स्वयुः स्वयमेव गच्छन् अगोपा गोपरहितः । नियामकर्वाजित इत्यर्थः । एति । गच्छति । किं कुर्वन् । शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णं प्राप्ता दरुधा व्यथकराः कटकादयो येन तादृशः सन् भृमाव्यधिकमस्वदयन्न । आस्वादयतीव वृक्षगतान् रसान् । अतसानि सततानि नीरसानि वा तरुशुल्भादीन्युष्णान् दहन्ति ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्मं शंसि ।

अस्मे अग्ने संयद्दीरं बृहंतं क्षुमंतं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥८॥

नु। ते। पूर्वस्य। अवसः। अधिऽइती। तृतीये। विदथे। मन्मं। गंसि।

अस्मे इति। अग्ने। संयत् ऽवीरं। बृहंतं। श्लुऽमंतं। वाजं। सुऽअपत्यं। रयिं। दाः ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते तव संबन्धिनः पूर्वस्य पूर्वं यागसमये कृतस्यावसोऽभिमततर्पणस्याधीता स्मरणे सति तत्स्मृत्या नु अद्यापि तृतीये विदथे यागे तृतीयसवनं। यद्वा प्रातरनुवाकसंबन्धनामाग्नेयोपस्थाश्विनानां मध्येऽन्यतमे तृतीये कृता मन्म मननीयं श्लोत्रं गंसि। अगंसि। गस्यतेऽस्माभिः। हे अग्ने त्वं चास्मि अस्मभ्यं संयद्वीरं संयतो वीरा यस्मिन् तादृशं बृहंतं महांतं बुभुंतं शब्दवंतं कीर्तिमंतं वाजमुक्त्वा लक्षणमन्नं स्वपत्यं रयिं च दाः। देहि ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वत उपरौ अभि षुः।

सुवीरासो अभिमातिपाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः ॥ ९ ॥

त्वया। यथा। गृत्सऽमदासः। अग्ने। गुहा। वन्वतः। उपरान्। अभि। स्युरिति स्युः।

सुऽवीरासः। अभिमातिऽसहः। स्मत्। सूरिऽभ्यः। गृणते। तत्। वयः। धाः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वया रत्नकिण वन्वतश्चांद्रसं भजंतो गृत्समदा ऋषयः। आत्मानि परोक्षेण वचनं। यथा गुहा गृहाया वर्तमानानुपरान उपरमणसाधनान उपरि उत्कृष्ट वर्तमानान्वा. धर्माभिः। पानभिस्युः। अभिभवेयुः। स्वाधीनान कुर्युः। यद्वा गृहानुपरान उपरंऽधिकत्वेन वर्तमानान्पापानभिस्युः। अभिभवेयुः। तथा कुर्वित्यर्थः। कीदृशाः। सुवीरासः। शोभनपुत्राद्युपताः। अभिमातिमहः। वैरिणां पापादीनां सोढारः। किंच सूरिभ्यो मध्वाविभ्यो यजमानेभ्यो गृणते ॥ व्यत्ययनेकवचनं ॥ शब्दयज्ञः श्लोत्रंभ्यः। यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गृणते श्लोत्रं च स्मत् सुमत् अतिप्रभुतं तत् तादृशं प्रसिद्धं वयोऽन्नं धाः। धीहि ॥ २५ ॥

होताजनिष्टत्यष्टर्चं पंचमं मुक्तं सोमाहृतेरार्यमाग्नेयमानुष्टुभं। होताष्टवानुष्टुभमित्यनुक्तांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरार्यं क्रतावस्य विनियोगः। सूत्रितं च। अप्पायो होताजनिष्ट। आ० ४. १३। इति ॥ चतुर्विंशोऽहम्यपीदमेवाज्यं। चतुर्विंशो होताजनिष्टत्याज्यं। आ० १. २. इति ॥ आभिप्रविकं द्वितीयेऽहमीदमेवाज्यं। द्वितीयस्य चतुर्विंशनाज्यं। आ० १. ६. इत्यादिदृष्टत्वात् ॥

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये।

प्रयशन्नं वसुं शक्रेम वाजिनो यमं ॥ १ ॥

होता। अजनिष्ट। चेतनः। पिता। पितृऽभ्यः। ऊतये।

प्रऽयशन्। जिन्यं। वसुं। शक्रेमं। वाजिनः। यमं ॥ १ ॥

होता होमान्पादकथं तनश्चेतयितास्मदनुष्ठितस्य पिता पालकोऽस्त्रयज्ञस्य रदृशोऽपिरजनिष्ट। उत्पन्नः। किमर्थं। पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः ॥ पृथर्थं चतुर्थी ॥ तेषामूतये रक्षणाय च। वयं च वाजिनो हविर्लक्षणात्तवतः मतः प्रयत्नं प्रकर्षणं पुज्यं जिन्यं जितव्यं यमं यमयितव्यं वसु धनं शक्रेमं। शक्ता भूयास्य लब्धुमिति शेषः। यद्वा वाजिनोऽज्ञस्य यम यमनं कर्तुं शक्रेमं। प्रयत्नं जिन्यं वसु धनमित्युपमानं। उक्तलक्षणं धनमित्। तद्यथावरोदुं शक्नुमस्तद्वत् ॥

आ यस्मिन्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि।

मनुष्वहैभ्यमष्टमं पीता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

आ। यस्मिन्। सप्त। रश्मयः। तताः। यज्ञस्य। नेतरि।

मनुष्वत्। दैव्यं। अष्टमं। पीता। विश्वं। तत्। इन्वति ॥ २ ॥

यज्ञस्य नेतरि यागस्य निर्वाहके यस्मिन्नपी सप्त रश्मयः सप्तसंख्याका रश्मिवद्वाप्ता होत्रका आतता । स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्ता भवति । स पोता पावको देवानां पोत्रास्य ऋत्विगूपो वापिर्मनुष्वत मनुष्यपोतुवत देवैः । देवो यज्ञः । तत्संबन्धमष्टमष्टकसंबन्धि तद्विद्य कर्तव्यजात सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सन् इति । व्याप्नोति । यद्वा तदित्यस्य लिंगव्यत्ययः । स पोति संवधः । सप्तहोत्रकैः सहाष्टमो भूत्वा तद्व्यक्तं निर्वहतीत्यर्थः ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥३॥

दधन्वे वा । यत् । ई । अन्नु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊं इति । तत् ।

परि । विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रऽइव । अभवत् ॥३॥

पूर्वं मंत्रे होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञं निर्वहतीत्युक्तं । अत्र तु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह । वा अथवा ईमेन यज्ञमनु लकीकृत्य यद्विवादिक् दधन्वे धारयत्यध्वर्यादिरूपः । यानि ब्रह्माणि शास्त्रादीन्वोचत । अनुवक्ति होत्रादिरूपः । अत्र वान्वित्येतद्योग्यं । तत्सर्वं वेरु । वरिव । कामयते जानाति वा स्वयमनुष्ठानं । अयमपिर्विश्वानि सर्वाणि काव्यानि । कवयो मेधाविन ऋत्विजः । तत्संबन्धीनि कर्माणि पर्यभूत । परिभवति । स्वायत्तानि करोति । व्याप्नोतीत्यर्थः । व्याप्नो दृष्टान्तः । नेमिः वहिर्वष्टमवल्ययश्च रथागपथा कात्म्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रणास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥४॥

साकं । हि । शुचिना । शुचिः । प्रऽणास्ता । क्रतुना । अजनि ।

विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाः ऽइव । अंनु । रोहते ॥४॥

शुचिः स्वयं शोधकः प्रणास्ता देवाना एतन्नामक ऋत्विक् प्रणामिता वा यज्ञविधाना शुचिना क्रतुना शोधकनापिहोत्रादिकर्मणा साकं हि सहवाजनि । उत्पन्नः । जातमात्र एव शुद्धः सर्वस्य प्रणास्ता च सत्रापि होत्रादिनिर्वाहाभवादित्यर्थः । अस्याधिध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन् यज्ञमानो वया इव विसृताः शास्त्रा इवानुरोहते । क्रमेणानुतिष्ठति ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचंत धेनवः ।

कुवित्सिमृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥५॥

ताः । अस्य । वर्णं । आयुवः । नेष्टुः । सचंत । धेनवः ।

कुवित् । तिसृऽभ्यः । आ । वरं । स्वसारः । याः । इदं । ययुः ॥५॥

या वक्ष्यमाणलक्षणा या अगुलय इदमनुधीयमानं कर्म ययुः । प्राप्नुवति । अनुतिष्ठति । ता आयुवो गंज्यो व्याप्ता धेनवः प्रीणयिष्यः स्वसारः स्वयं सारिण्योऽगुलयो नेष्टुर्हविर्वाचतुर्भक्षयितुः शोषायितुः पोषायितुर्नेतुर्वास्याधिः । यद्वैतन्नामकऋत्विगूपस्य । तिसृभ्य आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि वरं वर्णं कुवित बहृष्ठल्यः सचत । सेवते । परिचरति ॥

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरंत्यस्थित ।

तासामध्वर्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥६॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतं । भरती । अस्थित ।

तासां । अध्वर्युः । आऽगता । यवः । वृष्टीऽइव । मोदते ॥ ६ ॥

यदि यदा मातुः सर्वस्य निर्मातृभूम्या वेदिलक्षणायाः स्वसा स्वस्यस्थानीया जुहूर्घृतं भरती सत्युपास्थित । उपतिष्ठदपि । एकवचनमविवक्षितं । जुहूपभुद्भवा घृतं भरत्यस्तिष्ठतीत्यर्थः । तदा तासां जुहादीनामागतौ यागाय प्राप्ता मत्यामध्वर्युरेतन्नामक ऋत्विग्यूपोऽध्वरं कामयमानो वायमपिर्मोदते । ह्यर्थात् । यवो वृष्टीव वृथ्वा यथा मोदते तद्वत् ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजं ।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयं ॥ ७ ॥

स्वः । स्वाय । धायसे । कृणुतां । ऋत्विक् । ऋत्विजं ।

स्तोमं । यज्ञं । च । आत् । अरं । वनेम । ररिम । वयं ॥ ७ ॥

अयमपिः स्वः स्वयमेव स्वाय स्वकीयाय धायसे कर्मणे हविषां धारणाय वा ऋत्विक् होताजनिष्टत्यादिनोक्तलक्षणो होतृपोतृप्रशास्त्राद्युत्विग्यूपः सन ऋत्विजमालिञ्ज्य ॥ भावप्रधानोऽयं निर्देगः ॥ देवास्त्वयूपः सन ऋत्विजं मानुषमालिञ्ज्यं कृणुतां । करोतु । वयं च तदनुग्रहात् आदनंतरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदाश्रयं यागमप्यरमलमत्यर्थं वनेम । संभजेमहि । ररिम ददेमहि च हविः । यद्वा स्तोमं वनेम यज्ञं यथायोग्य हवी ररिम ॥

यथा विद्वाँ अरं कारद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।

अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयं ॥ ८ ॥

यथा । विद्वान् । अरं । कात् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।

अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । यं । यज्ञं । चकृम । वयं ॥ ८ ॥

हे अग्ने विद्वाणं त्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विश्वेभ्यो यजतेभ्यः सर्वेभ्यो यजनीयेभ्यो देवेभ्योऽरं पर्याप्तं करत कुर्यात् तथा त्वमनुग्रहाणेत्यर्थः । वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं चकृम कर्महे स यागस्त्व अपि ॥ अपिरेवार्थं ॥ त्वमेव त्वत्पीत्यर्थः । त्वमेव तस्मान्तं सर्वदेवार्थंयागं तत्तदृत्विग्यूपः सन निर्वहेत्यर्थः ॥ २६ ॥

इमां मे इत्यष्टर्चं पष्ठं मुक्तं सोमाहृत्यार्थमाग्नेयं गायत्रं । इमां मे गायत्रं होत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्न-शस्त्रयोगायत्रं कंदस्यस्य विनियोगः । मुञ्चितं च । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति त्रयाणामुत्तमामुदरेत् । आ० ४. १३. । इति ॥ अपराक्लृक्वामुपसदीमां मे अग्ने समिधमिति तिस्र ऋचस्त्रिरभ्यस्ता नव सामिधेभ्यः कृत्वा विनियोक्त्याः । अथोपसदिति खंडे मुञ्चितं । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तु सामिधेभ्यः । आ० ४. ८. । इति ॥

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः । इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥ १ ॥

इमां । मे । अग्ने । संऽउधं । इमां । उपऽसदं । वनेरिति । वनेः । इमाः । ऊं इति । सु ।

श्रुधि । गिरः ॥ १ ॥

हे अग्ने मे मदीयामिमामाधीयमानां समिधं इमामुपसदमुपसदनसाधनामाहृतिमुपसद्यागे क्रियमाणां वा वनेः । संभजेथाः । तथेमा उ इमा अपि गिरः स्तुतीः सु सुष्ठु श्रुधि । शृणु ॥

अया ते अग्ने विधेमोर्जा नपादश्वमिष्टे । एना सूक्तेन सुजात ॥२॥

अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जा । नपात । अश्वेऽइष्टे । एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥२॥

हे अग्ने ते त्वामयानयाहृत्या विधेम । परिचरम । हे ऊर्जा नपात बलस्य नप्तः तस्य नपातयितव्यं हे अश्वमिष्टे व्यापकयज्ञ । यद्वा आशु क्रियमाणं कर्माश्वं । तद्विष्कृतीत्यश्वमिष्टः । संस्वरमाणा ह्युपसदमाचरति । ऋकर्मभिः समस्वरंते ते तिस्रः सामधेनीरनुच्य तिस्रो देवता अयजति त्रिब्राह्मण । ए० ब्रा० ३ ४५ । तादृशापि ते त्वामयानयाहृत्या विधेम । परिचरम । तथा हे सुजात शोभनजनन एना एतेन सूक्तेन स्तोत्रेण प्रीणयति शेषः । यद्वा सत्युपवृंहितेन विधेम ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः । सपर्येम सपर्येवः ॥३॥

तं । त्वा । गीऽभिः । गिर्वणसं । द्रविणस्युं । द्रविणऽदः । सपर्येम । सपर्येवः ॥३॥

हे द्रविणोदो धनस्य दातरथे तं तादृशं गिर्वणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयं द्रविणस्युं हविर्नक्षत्रधनेकुं त्वा त्वां सपर्येवः परिचरणकर्तारो वयं गीर्भिः स्तुतिभिः सपर्येम । परिचरम ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् । युयोध्यस्मद्देषांसि ॥४॥

सः । बोधि । सूरिः । मघऽवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् । युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥४॥

मघवात्तवान सूरिर्विद्वान् प्रेरको वा स उक्तलक्षणकस्त्वं बोधि । बुध्यन्मास्मदीयं स्तोत्रं । किंच हे अस्मद्देषांसि द्वेषान्स्मदस्मत्तो युयोधि । पृथक्कृत् ॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनवाणं । स नः सहस्रिणीरिषः ॥५॥

सः । नः । वृष्टिं । दिवः । परि । सः । नः । वाजं । अन्वाणं । सः । नः । सहस्रिणीः । रिषः ॥५॥

सः स एवापिनोऽस्मदर्थं दिवस्परि दुर्लोकदातरिचात ॥ परीति पंचम्यथानुवादी ॥ वृष्टिं करोतीति च शेषः । स एव नोऽस्मदर्थमनवाणमविचनमनन्य वाज बलं ददातु । तथा सहस्रिणीरपरिमतप्रकाराणी षोऽन्नानि स एवापिदेदातु ॥

ईळानायावस्येवे यविष्ठ दृत नो गिरा । यजिष्ठ होतरा गहि ॥६॥

ईळानाय । अवस्येवे । यविष्ठ । दृत । नः । गिरा । यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥६॥

हे यविष्ठ युवत्तम दृत देवानां यज्ञादिमुचक यजिष्ठार्तिशयेन यष्टव्यं होतृदेवानामाह्वातरथे नो गिराः अदीयया सत्येळानाय पुत्रयित्रेऽवस्येव स्वरक्षणमिच्छति मदर्थमागहि । आगच्छ ॥

अंतर्द्यम ईयसे विद्वान् जन्मोभया कवे । दृतो जन्येव मिच्यः ॥७॥

अंतः । हि । अग्ने । ईयसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे । दृतः । जन्याऽइव । मिच्यः ॥७॥

हे कवे मेधाविलस्य अतर्जनानां हृदय ईयसे हि । गच्छसि जानामि वा । हिः स होता मेवु इत्य चिकित्वा अंतरीयते । ४. ८. ४ । इत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धीत्येतन्नार्थः । कीदृशस्त्वं । उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि यष्टृणां यजमानानां यष्टव्यानां देवानां च संबन्धीनि विद्वान् जानान् सन् । ईयसे इति संबन्धः । तव दृष्टान्तः । जन्यो जनेभ्यो हितो मिच्यो विशेषण मित्रेभ्यो हितो दृत इव । स यथा प्रजानां चित्तवृत्तज्ञानाय राज्ञा प्रेरितस्नासां मनो जानाति तद्वत् त्वमप्यस्माकमंतरीयस इत्यर्थः ॥

स विद्वाँ आ च पिप्रयो यष्टि चिकित्वा आनुषक् । आ चास्मिन्सत्सि बर्हिषि ॥ ८ ॥
सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यष्टि । चिकित्वा । आनुषक् । आ । च । अस्मिन् ।
सत्सि । बर्हिषि ॥ ८ ॥

हे अग्ने स त्वं विद्वान् विशेषाभिज्ञः सन् आ च पिप्रयः । सर्वतोऽस्मान्पुरय च कामैः । हे चिकित्वासेत
भावन् आनुषक् अनुक्रमेण यच्च । यज्ञं देवान् । आसत्सि । आसीद् चास्मिन् स्तीर्णं बर्हिषि ॥ ॥ २७ ॥

श्रेष्ठं यविष्ठति पडुचं सप्रमं मूक्तं सोमाङ्गत्वार्यमापेयं गायत्रं ॥ प्रातरनुवाकात्थिनशस्त्रयोगीयत्रे कंदस्यस्य
विनियोगः पूर्वमूक्त एवोक्तः ॥ अथगाकर्मण्याया विनियुक्ता ॥

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमंतमा भर । वसो पुरुस्यूहं रयिं ॥ १ ॥

श्रेष्ठं । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमंतं । आ । भर । वसो । इति । पुरुऽस्यूहं । रयिं ॥ १ ॥

हे अग्ने यविष्ठ युवत्तम हे भारत । भरता ऋत्विजः । तेषां संबन्धी भारतः । तऽध्वर्ष्यादिभिर्मथनहृविः-
स्तीर्णादिना व्याप्रियमाणत्वात् । तादृशं हे वसो वामक व्याप्त वा एवंप्रपाये श्रेष्ठमातिप्रगस्यं द्युमंतं दीप्रिमंतं
पुरुस्यूहं बह्वभिरर्थभिः स्पृहणीयं रयिमाभर । आहर ॥

मा नो अरातिरीगत देवस्य मर्त्यस्य च । पर्षि तस्या उत द्विषः ॥ २ ॥

मा । नः । अरातिः । इगत । देवस्य । मर्त्यस्य । च । पर्षि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वदन्यग्रहात्तोऽस्मानरातिरदानं शत्रुत्वं । यद्वा कंदस्यरातिशब्दः शत्रुवाची स्त्रीलिंगो भवति ।
अदाता शत्रुर्मगतः । पराभक्तिं शक्नोति मा भुत । मा विषयीकुर्यात् । अरातिर्विशेष्यते । देवस्य च मर्त्यस्य च
संबन्धिनी तैः कारिता । उत अपि च तस्या उभयविधाया द्विषोऽस्मदरातिः पर्षि । पुरय ॥

विश्वो उत त्वया वयं धारा उदन्या इव । अति गाहेमहि द्विषः ॥ ३ ॥

विश्वोः । उत । त्वया । वयं । धाराः । उदन्याः । इव । अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ३ ॥

उत अपि च हे अग्ने वयं त्वदन्यग्रहाद्विश्वो द्विषः सर्वानपि वृष्टुं उदन्या धारा इव उदकसंबन्धिनीधारा
अल्पसृतीरिव त्वन्नात्मनैवान्यनिरपेक्षणातिगाहेमहि । अतिक्रम्य गच्छाम ॥

शुचिः पावक वंद्योऽग्ने बृहद्धि रोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥ ४ ॥

शुचिः । पावक । वंद्यः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे । त्वं । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ ४ ॥

हे पावक शोधकाग्ने शुचिः शुद्धो वंद्यो नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् अत्यधिकं विरोचसे । विविधं दीप्यसे ।
यतस्त्वं घृतेभिर्घृतेराहुतः । समतात्सक्तः । अतो विरोचसे ॥

त्वं नो असि भारताग्ने वशाभिरुक्षभिः । अष्टार्पदीभिराहुतः ॥ ५ ॥

त्वं । नः । असि । भारत । अग्ने । वशाभिः । उक्षऽभिः । अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥ ५ ॥

हे भारत ऋत्विजां पुत्रस्थानीयाय नोऽस्मदीयस्त्वं वशाभिर्वंध्याभिर्गोभिः उक्षभिः सक्ताभिर्वन्दीवर्देः अष्टा-
पदीभिर्गोभिर्गोभिर्याहुत आराधितोऽसि ॥

द्वृक्षः सर्पिरासुतिः प्रल्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अहुतः ॥ ६ ॥

दुऽक्षः । सर्पिः । आसुतिः । प्रलः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुत्रः । अहुतः ॥ ६ ॥

दूत्रः समिद्रूपात्रः सर्पिरामृतिः सर्पिरामृयत आसिच्यते यस्मिन् तादृशः प्रतः पुरातनो होता होमान्
प्यादको वरेण्यो वरणीयः सहसमृचः सहसो बलस्य पुत्रस्थानीयः । बलनोत्पन्नत्वात् । अद्भुत आश्चर्यभूतः ।
रमणीय इत्यर्थः । एवमहानुभावोऽपिर्मानुजानात्वित्यर्थः ॥ ॥२८॥

वाजयन्त्रिवेति पदुचमष्टसं मुक्तं । सोमाङ्गतेर्ह्यङ्गानुवृत्तस्याभावात्तदङ्गत्वात् । गुत्समद अर्षिः । अर्षिर्दं
वता । हिशब्दान्नायत्री कदः । अत्यानुष्टुप । वाजयन्त्रिवात्यानुष्टुबित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोऽनुती
यमूर्त्तत्वेनास्योत्तमावर्जितस्य विनियोग उक्तः ॥

वाजयन्त्रिव नू रथान्योगौ अग्नेरुप स्तुहि । यगस्तमस्य मीळुपः ॥ १ ॥

वाजयन्ऽडव । नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि । यगः । तमस्य । मीळुपः ॥ १ ॥

हे अंतरात्मान नु क्षिप्रमर्षियोगान्शानुपस्तुहि । कीदृशस्याग्नेः । यगस्तमस्य प्रवृत्तयगसः ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥
मीळुपः सेक्तुः, फलस्य । ईदृशस्य योगान् स्तुहि । होतरिति वा संबोधं । स्तुतो दृष्टातः । वाजयन्त्रिव । अत्र
मिच्छन् पुरुष इव । स यथाशान् गमनाय स्नाति तद्वत् । यद्दोक्तलक्षणस्याग्नेर्मनमाधनात्प्रधान स्तुहि ॥

यः सुनीथो ददाणुषेऽजुर्यो जरयन्त्रि । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सुऽनीथः । ददाणुषे । अजुर्यः । जरयन् । अत्रि । चारुऽप्रतीकः । आऽहुतः ॥ २ ॥

सुनीथः शोभननयनोऽजुर्योऽजरणीयोऽग्निभाष्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो योऽस्ति सोऽपिर्ददाणुषे
हविर्दत्तवत् यजमानाय तदर्थमारि तस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः । समतादाराधितो भवति ॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषमिं प्रणस्यते । यस्य व्रतं न मीयते ॥ ३ ॥

यः । ऊं इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा । उपसि । प्रऽणस्यते । यस्य । व्रतं । न ।

मीयते ॥ ३ ॥

योऽपिर्द श्रिया ज्वालया युक्तः मन दमेषु आ आगत्य दोषा रात्रिषु उपस्यहःसु च प्रणस्यते । स्रयते ।
यस्याग्नेर्व्रतं कर्म न मीयते । न हिंस्यते न मीयते वा ॥

आ यः स्वर्णं भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अंजानो अर्जरभि ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वः । ना । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा । अंजानः । अर्जरः । अभि ॥ ४ ॥

योऽपिर्दश्रियायनीयो नानावर्णो वार्चिषा ज्वालया रश्मिसमूहेनाविभाति । सर्वतो भासते । तत्र
दृष्टातः । स्वर्णानुना । किरणान् सूर्य इव । स यथा विभाति तद्वत् । किं कर्षेन । अर्जरनिश्चिज्वालामसमूहेरभि
सर्वतोऽजानो अंजयन् प्रकाशयन् ॥

अत्रिमनु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः । विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अत्रिं । अत्रिं । स्वऽराज्यं । अग्निं । उक्थानि । वावृधुः । विश्वाः । अधि । श्रियोः । दधे ॥ ५ ॥

अत्रिं श्रवणामन्नानां वा भक्तं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अभिलक्ष्य वाग्निमुक्थानि शस्त्राणि
वावृधुः । वर्धयति । स चाग्निर्विश्वाः सर्वाः श्रियोऽधि दधे । धारयति ॥

अग्नेरिदस्य सोमस्य देवानामृतिभिर्वयं ।

अरिष्यंतः सचेमस्यभि प्याम पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानां । ऊतिऽभिः । वयं ।
अरिप्यंतः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अरिप्यंतः केनार्थाहस्यमाना वयमपेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामप्युतिभी रक्षणाभिः सचेमहि । युक्ता भवम । तथा रक्षायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतनामात्मन इच्छतः शत्रून्भिष्याम । अभिभवम ॥ पृतनाशब्दात्क्वचि कथध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्यवर्गलोपः ॥ ॥०९॥

वदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपानसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमिंतं वेदा यो वेदेभ्योऽविलं जगत ।
निर्ममं तमहं वदं विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

नि होतिेति पठुचं नवमं सूक्तं गुत्समदस्यार्थं नि होतित्यनुक्रांतत्वात् । अनुकृत्वात् त्रिष्टुप् । मंडलादिपरि-
भाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोरामेये कर्ता त्रिष्टुभं कृंदस्यस्य विनियोगः । अर्थतस्या इति खंडे
सूचितं । नि होता होतुपदन् इति सूक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥ अग्निप्रणयन आद्ये ऋचो विनियुक्ता । पंचन्या
पारंगमास्यामिति खंडे सूचितं । नि होता होतुपदन् इति द्वे । आ० २. १७. ॥

नि होता होतुपदने विदानस्त्वेपो दीदिवो असदत्सुदशः ।

अदभ्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि । होता । होतुऽसदने । विदानः । त्वेषः । दीदिऽवान् । असदत् । सुऽदशः ।

अदभ्यव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रंऽभरः । शुचिऽजिह्वः । अग्निः ॥ १ ॥

गुत्समदः स्तौति । होता देवानामाज्ञाता विदानो विद्वान् त्वेषः प्रवृहो दीदिवान् दीप्यमानः सुदशः
शोभनवलोऽदभ्यव्रतप्रमतिः । अदभ्यान्वर्हिसतानि व्रतानि कर्माणि यस्याः सादभ्यव्रता प्रमतिः प्रकृष्टा
बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । वसिष्ठः सर्वस्य वामयितुतम् ॥ वासयतेऽनुजंतस्त्रिष्टुभि रूपां ॥ सहस्रंभरः सहस्रस्यानेक-
विधस्य भर्ता । विहरणेन नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः । यदा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता । तथा च वाजसनेयं ।
सर्वं धि सहस्रं सर्वंभर इत्येव तदाहिति । शुचिजिह्वः । शुचिर्दीप्तः जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः । एवंभूतो
ऽपिहोतुपदने । होताच सीदतीति होतुपदन्मुत्तरा चदी ॥ अधिकरणे स्युट् ॥ तत्र न्यसदत् । नितरां सीदतु ॥
उक्तार्थं ब्राह्मण । नि होता होतुपदने विदान इत्यभिर्वे देवानां होता तस्यैतद्वीतुपदन् यदुत्तरवेदीनाभिरत्वेणे
दीदिवो असदत्सुदश इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्यदभ्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यभिर्वे देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः
शुचिजिह्वो अपिर्लिखा ह वा अस्य सहस्रंभरता यदेनमेकं संतं ब्रह्मधा विहरति । ऐ० ब्रा० १. २८. । इति ॥

त्वं दृत्स्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणोता ।

अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रशुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वं । दूतः । त्वं । ऊं इति । नः । परः ऽपाः । त्वं । वस्यः । आ । वृषभ । प्र ऽनेता ।
अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूना । अप्र ऽयुच्छन । दीद्यत् । बोधि । गोपाः ॥ २ ॥

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतोऽस्मदीये यच्च देवाङ्गानार्थं दूतो भव । त्वम् त्वमेव नोऽस्माक परस्मा आपञ्चः पारयिता पाता च भव । किञ्च त्वं वस्यो वसुनो धनस्य आ प्रणेतास्मदाभिमुख्येन प्रापयिता भव । अप्रयुक्तं अप्रमाद्यन । दीद्यत् ॥ दोदयति दीपिकर्मा ॥ गोभमानः । त्वं नोऽस्माक तोकस्य पुत्रस्य तन । तनोति विस्तारयति कुलमिति तनः पात्रः । तस्मिन् अस्मदीयानां तनूना गोपा गोपायिता । तथा च ब्राह्मणं । अप्रिर्व देवानां गोपा अप्रमेव तत्सर्वतो गोपारं परिदत्त आत्मेन च यजमानाय च । ए० ब्रा० १ २८ । इति । तादृशस्त्वं च गोपायिता भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

विधेम ते परमे जन्मन्त्रे विधेम स्तोमैरवरे सधस्ये ।

यस्माद्योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवीषि जुहुरे समिडे ॥ ३ ॥

विधेम । ति । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमः । अवरे । सध ऽस्ये ।

यस्मात् योनेः । उत ऽआरिथ । यजे । तं । प्र । त्वे इति । हवीषि । जुहुरे । सं ऽइडे ॥ ३ ॥

हे अग्ने परम उत्कृष्ट जन्मन । जायते प्रादुर्भवत्यस्मिन्निति जन्मस्थानं याः । तस्मिन् द्युलोकं ऽवस्थिताय ते तुभ्यं विधेम । मृतिभिः परिचरम । अवरे द्युलोकादधमन सधस्ये ऽतरिजे स्थिताय तुभ्य स्तोमः स्तोत्रविधेम । परिचरम । यस्माद्योनेः पृथिवीरूपात्म्यानात् त्वमुदारिथ उन्नतोऽसि प्रादुर्भूतोऽसि तं पृथिवीप्रदेशं यजे । पुत्रयामि । तव हि समिडे समिद्धिः समिध्यमाने त्वं त्वयि हवीषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुरे । अध्वर्यादयः प्रजुह्वति ॥ जुहोतिर्लटि रूपं ॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छुष्टी देष्णमभि गृणीहि राधः ।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचसो मनोता ॥ ४ ॥

अग्ने । यजस्व । हविषा । यजीयान् । शुष्टी । देष्णं । अभि । गृणीहि । राधः ।

त्वं । हि । असि । रयि ऽपतिः । रयीणां । त्वं । शुक्रस्य । वचसः । मनोता ॥ ४ ॥

हे अग्ने यजीयान् यष्टुतमस्त्वं हविषास्महनेन यजन् । देवान संयोजय । देष्णं देय राधोऽन्न शुष्टी ॥ शुष्टीति क्षिप्रनाम ॥ क्षिप्रमभिगृणीहि । देवानां पुरत इदं स्वादतरमिदं स्वादतरमिति वृष्टि । यदा शुष्टी क्षिप्रकारी त्वं देष्णं देयं राधो धनमभिगृणीहि । अस्मदाभिमुख्येन वृष्टि । प्रयच्छत्यर्थः । दानसामर्थ्यं दर्शयति । त्वं रयीणां धनानां मध्ये रयिपतिरुत्तमस्य धनस्य पतिरसि हि । यदा रयीणा रयिपतिरित्यत्रैको रयिगर्द्धो ऽनुवादः । त्वं शुक्रस्य दीप्तस्य वचसोऽस्मदीयस्य स्तोत्रस्य मनोता प्रज्ञाता भवसि । यदा मानयिता ॥

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे जायमानस्य दस्म ।

कृधि श्नुमंतं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥ ५ ॥

उभयं । ते । न । क्षीयते । वसव्यं । दिवे ऽदिवे । जायमानस्य । दस्म ।

कृधि । श्नु ऽमंतं । जरितारं । अग्ने । कृधि । पतिं । सु ऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥

दस्य दर्शनीय हे अग्ने दिवेदिवे प्रतिदिनमप्रिहोचकानि जायमानस्य ते तवोभय वसव्यं दिव्यं भोगं च वसु ॥ वस्वादिस्वात्मवार्थिको यत्प्रत्ययः । पा० ५ ४ ३०.४ ॥ तादृशमुभयं वसु न क्षीयते । न क्षीयते । अस्त्योभयविधधनसद्भावे मंत्रवर्णः त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्यत्यजोक्तः । अतस्त्वं जरितारं तव स्तोत्रं कृत्वा

णामिं यज्ञमानं सुमंतमन्नवतं कीर्तिमतं वा ऊधि । ऊरु । किंच स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्य रायो धनस्य पतिं स्वामिं ऊरु ॥

साकमेधे पर्वणि पुर्वेदुरनुमवनं तिस्र इष्टयः कर्तव्याः । प्रथमायामधेरनीकवतः सेनानीकेनेति याञ्छा । तथा ततः साकमेधा इति खड्गे सूत्रितं । सेनानीकेन सुविदत्रो अस्मै । आ० २. १८. । इति ॥

सेनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति ।

अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवहिदीहि ॥ ६ ॥

सः । एना । अनीकेन । सुविदत्रः । अस्मे इति । यष्टा । देवान् । आऽयजिष्ठः । स्वस्ति ।

अदब्धः । गोपाः । उत । नः । परः । ऽपाः । अग्ने । द्युऽमत् । उत । रेवत् । दिदीहि ॥ ६ ॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वमेनानेनानीकेन युक्तस्त्व सुविदत्रः सुप्रतिज्ञः सुधनो वास्मै अस्माकं भव । देवान्यष्टा देवानां हविष्प्रदानेन पुत्रक आयजिष्ठो यष्टृतमोऽदब्धः कनाप्यतिरस्कृतो गोपा देवानां गोपायिता । उत अपि च नोऽस्माकं परस्या दूरितेभ्यः पारयिता पाता च त्वं द्युमतं क्वातियुक्तं उत अपि च रेवत् धनयुक्तं यथा रवति तथा स्वस्ति दिदीहि । क्षेमण सर्वतो दिदीहि । क्षेमण सर्वतो दीप्यन्व ॥ ११ ॥

जोह्वत्र इति पठुच दशमं मृक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमापयं जोह्वत्र इत्यनुकांतत्वात् । मृक्ताविनियोगः पुर्वेण सहोक्तः ॥

जोह्वत्रो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्यदे मनुषा यत्समिद्धः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मजेन्यः श्रवस्यः स वाजी ॥ १ ॥

जोह्वत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । मनुषा । यत् । संऽइद्धः ।

श्रियं । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । मर्मजेन्यः । श्रवस्यः । सः । वाजी ॥ १ ॥

जोह्वत्रः सर्वयज्ञार्थं ज्ञातव्यो होतव्यो वा ॥ इत्यतेर्जुहोतिर्वा रूपं ॥ तादृशः प्रथमः । अपिर्वं देवानामवम त्वास्मानात् । मुख्यो योऽग्निः । यत् यदेळ इळायाः पद उत्तरवेद्यात्मकं स्थानं मनुषा मनुष्येण यज्ञमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितेव देवानां हविष्प्रापणेन पालको भवति । श्रियं दीप्तिं वसान आच्छादयन् अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विविधप्रज्ञः श्रवस्यः । श्रव इत्यन्ननाम । तस्मै हितः । वाजी बलवान् । सोऽग्निर्मर्मजेन्यः सर्वैः परिचरणीयो भवति ॥ यद्गुणंतात्किन्वप्रत्ययः ॥

श्रूया अग्निश्चिचभानुर्हवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।

श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारूपाहं चक्रे विभृचः ॥ २ ॥

श्रूयाः । अग्निः । चिचऽभानुः । हवं । मे । विश्वाभिः । गीऽभिः । अमृतः । विऽचेताः ।

श्यावा । रथं । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरूपा । अहं । चक्रे । विऽभृचः ॥ २ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विशिष्टप्रज्ञश्चिचभानुर्विचिचदीप्तिश्चायनीयदीप्तिर्वा सोऽग्निर्विश्वाभिर्गीभिः स्तुतिसाधनभृतेः सर्वैर्वाक्यैः क्रियमाणं मे मम हवं स्तोत्रं श्रूयाः । शृणोतु । तस्यापि रथं श्यावा श्यावणीवस्थां वहतः । वा अपि वा रोहिता रोहिद्वर्णावस्थां रथं वहतः । रोहिद्वर्णयोरश्वयोः श्यावादिवर्णपरिचयः वेक्ष्या भवति । विभृचो नानास्थानेषु विहृतश्चक्र । ऋत्विग्भरकारि खलु ॥ करोतिः कर्मणि लिट् ॥

उत्तानायांमजनयन्सुषूतं भुवद्गिः पुरुषेणासु गर्भः ।

शिरिणायां चिदक्नुना महीभिरपरीवृत्तो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायां । अज्जनयन् । सुऽसूतं । भुवन्त । अग्निः । पुरुऽपेशासु । गर्भः ।
शिरिणायां । चित् । अक्नुना । महःऽभिः । अपरिऽवृतः । वसति । प्रऽचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायामुत्तानशयायामरण्यां सुपूतमग्निहोत्रार्थं सुष्ठु प्ररितमधिमजनयन् । अधर्वाद्य उदपादयन् । सोऽग्निः पुरुपेशासु । पेश इति रूपनाम । बहुरूपास्वोपधीषु गर्भो भुवन्त । अतर्वर्तमानतया गर्भ इव भवेत् ॥ भवन्नेर्लिङ्ग रूपं ॥ शिरिणायां । शीर्यतेऽस्यां भुतानीति शिरिणा रात्रिः । तस्यामप्यक्नुना । अज्जनादक्नुनामः । तेन तमसापरीवृतोऽसंस्पृष्टः अत एव महोभिस्तेजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः सन् वसति । दीप्यमानो वर्तते ॥

जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।
पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यचिष्टमन्नै रभसं दृगानं ॥ ४ ॥
जिघर्मि । अग्निं । हविषा । घृतेन । प्रतिऽक्षियन्तं । भुवनानि । विश्वा ।
पृथुं । तिरश्चा । वयसा । बृहन्तं । व्यचिष्टं । अन्नैः । रभसं । दृगानं ॥ ४ ॥

विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतिक्षियन्तं विश्वानरुद्रनाधिपतिष्ठन्तं पृथुं महान्तं तिरश्चा सर्वतः प्रवर्तमानेन वयसा पेशासु बृहन्तं प्रवृत्तमन्नैर्विर्लङ्घनीयैर्व्यचिष्टं व्याप्तं रभसं वज्रवन्तं दृगानमेवंगुणवत्तया दृश्यमानमग्निं पुरोडाशादिभक्त्येन हविषा घृतेन च जिघर्मि ॥ प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथुं तिरश्चा वयसा धुमेन बृहन्तं व्यचिष्टमन्नै रभसं दृगानमित्यवकाशान्वन्तमन्नैरन्नाद् । दीप्यमानमित्यतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंचं जुहोमीत्ये तदरक्षमेत्यहेऽमानेन मनसद् जुपेत्येतन्नयैश्रीरिति मयैश्रीरित्येषु स्पृहयत्तर्णां अपिनाभिमृग इति न ह्येष मृगैत दीप्यमानो भवतीति ॥

आ विश्वतः प्रत्यंचं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुपेत ।
मयैश्रीः स्पृहयत्तर्णां अग्निनाभिमृगं तन्वा ३ जर्भुराणः ॥ ५ ॥
आ । विश्वतः । प्रत्यंचं । जिघर्मि । अरक्षसा । मनसा । तत् । जुपेत ।
मयैऽश्रीः । स्पृहयत्ऽवर्णाः । अग्निः । न । अभिऽमृगं । तन्वा । जर्भुराणः ॥ ५ ॥

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्यंचं यच्च प्रत्यागच्छन्तमग्निं यन् घृतेनाजिघर्मि । आसिंचामि । अरक्षसा बाधकरहितेन मनसा शीचेण सह तदाज्यं जुपेत । भवान भवेत् । मयैश्रीः । मयैर्मर्त्यैः श्रयणीयो भजनीयः । स्पृहयत्तर्णाः । यादृशं वर्णा यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णापितः । तन्वा तेजसा जर्भुराणः पुर्यमाणोऽपिर्भमिमृगं । अतितेजस्वितयाभिमर्शनीयो न भवति ॥ अभिपूर्वाभ्युगैः क्रुत्यार्थं कन्प्रत्ययः ॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादृतासो मनुवद्देम ।
अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६ ॥
ज्ञेयः । भागं । सहसानः । वरेण । त्वाऽदृतासः । मनुऽवत् । वदेम ।
अनूनं । अग्निं । जुह्वा । वचस्या । मधुऽपृचं । धनऽसाः । जोहवीमि ॥ ६ ॥

वरेण । वारयत्यनेन शत्रून्निति वरं तेजः । तेन सहसानः शत्रून्निभिवन् त्वं भाग भजनीयं स्तोत्रं ज्ञेयाः । जानीहि ॥ आशीर्लिङ्ग वाच्यस्य संयोगादिः । पा० ६. ४. ६८. इत्येत्त्वं ॥ त्वादृतासः । त्व दृतो येषामसि ते त्वादृतासः । यदा त्वया प्ररिता वयं मनुवन्त मनुर्विव वदेम । स्तोत्रं ब्रूयामः । जुह्वा । ह्ययन्तेऽस्मास्मिन्ति जुह्वन्त्यान्ना पात्रविशेषो वा । तयानूनं संपूर्णं मधुपृचं मधुना कर्मफलान यजमानं सद्योजयन्तमग्निं धनसा धनस्य संभक्ताहं वचस्या स्तुतिकामनया जोहवीमि ॥ आह्वयामि ॥ ॥ २ ॥

शुधी हवामिद्विकविशत्युचमकादशं मृक्तं गार्त्समदं । अत्रानुक्रमणिका । शुधि सैकिद्रं विराटस्थानमृते ऽत्यामिति । विराटस्थाना त्रिष्टुप । तल्लक्षणमनुक्रमण्यामुक्तं । नवको विराजस्त्रिष्टुभश्च दी वा विराजो नवकस्त्रिष्टुभश्च विराटस्थानिति । अत्रा त्रिष्टुप विप्रिपस्यानुक्तत्वात् । इंद्रो देवता ॥ पृथ्व्यस्य चतुर्थे ऽहनि मरुत्वतीयंशस्त्रिष्टुपं मृक्तं निविद्वानि । तत्रदं तृतीयं मृक्तं । चतुर्थे ऽहनीति खडे मृचितं । शुधी हवामिद्रं मरुत्वो इंद्रति मरुत्वतीय । आ० ७. ११. इति ॥

शुधी हवामिद्रं मा रिपण्यः स्याम ते दावने वसूनां ।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयति वसूयवः सिंधवो न क्षरंतः ॥ १ ॥

शुधि । हव । इंद्र । मा । रिपण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनां ।

इमाः । हि । त्वां । ऊर्जः । वर्धयति । वसुऽयवः । सिंधवः । न । क्षरंतः ॥ १ ॥

शुधिमदः स्तीति । हे इंद्र मे हवं मदीयमिदं स्तोत्रं शुधि । शुणु । मा रिपण्यः । मा हिंसीः । इदमन्यं न माधीय इति मा निराकापीः ॥ दूरस्युर्द्विगणस्युर्वृषण्यति रिपण्यतीति निपातितः ॥ वयं ते तवं वसूनां दावने दानाय स्याम । पात्रभुता भवम । इमा अस्माभिर्देत्तुर्न वसूयवो दानुयंजमानस्य धनमिच्छति ॥ क्वदसि परंक्षायां क्वच ॥ तादृशानि चरंतः स्रवंतः सिंधव इव घृतचरणोपतामूर्जो हविर्नक्षणात्प्रानि त्वां वर्धयति हि ॥

मृजो महीरिद्रं या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।

अमंथं चिह्नासं मन्यमानमवाभिनदुक्थेवोवृधानः ॥ २ ॥

मृजः । महीः । इंद्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।

अमंथं । चित । दासं । मन्यमानं । अवं । अभिनत् । उक्थेः । वृधानः ॥ २ ॥

शूर शत्रूणां हिमक हे इंद्र या अपोऽपिन्वः । अवर्धयः । पूर्वीः प्रभुतास्ता अहिना मेघेन वृषेण वा परिष्ठिताः । अपिष्ठिता आकाताः । ततस्त्व तस्मादहेः मकागात महीमेहतीरपः स्रजः । व्यस्रजः । उक्थेः शस्त्रैर्वावृधानो वर्धमानस्त्वं दासं सर्वस्योपक्षपयितारममथं चित मरणधर्मरहितमेवात्मानं मन्यमानं तमसुरमवाभिनत । अवाद्भुवं यथा भवति तथा ॥ भिदिर विदारणे । लडि सिपि रूपं ॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेता यामु मंदमानः प्र वायवे सिंसते न शुभ्राः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इंद्र । रुद्रियेषु । च ।

तुभ्यं । इत् । एताः । यामु । मंदमानः । प्र । वायवे । सिंसते । न । शुभ्राः ॥ ३ ॥

हे शूरद्र थेषूक्थेषु होचादिभिः क्रियमाणेषु शस्त्रेषु रुद्रियेषु । रुद्रियं मुखं । तस्माधनभुतेषु । यद्वा रुद्राः स्तोतारः । तत्कृतेषु उद्गातृणा स्तोमेषु च नु चिप्रं चाकन । स्तोमीः कामयमे ॥ कर्मतः कर्मतेषा यद्भुक्त रूपं ॥ यामु स्तोत्रास्वरूपासु स्तोमेषु मंदमानो हृष्यन् भवसि ता एताः शुभ्रा दीप्यमानाः स्तुतयो वायवऽस्मदीयं यज्ञ प्रत्याशकृते तुभ्येत् तुभ्यमेव प्रसिंसते । त्वदर्थमेव प्रसरति । न संप्रत्यर्थं । ता अधुना सेवस्व ॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयंतः शुभ्रं वज्रं वाहोर्दधानाः ।

शुभ्रस्त्वमिद्रं वावृधानो अस्मे दीसीर्विशः सूर्येण सखाः ॥ ४ ॥

शुभ्रं । नु । ते । शुष्मं । वर्धयंतः । शुभ्रं । वज्रं । बाहोः । दधानाः ।

शुभ्रः । त्वं । इंद्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सत्याः ॥ ४ ॥

हे इंद्र ते तव शुभ्र गोमनं शुष्मं बलं स्तोत्रिवर्धयंतः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं नृ क्षिप्रं तव बाहोर्दधाना निदधानाः । स्तूयमानो हीन्द्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्यंरूपेणायुधं निदधाना भवामः । वावृधानः स्तोत्रिवर्धमानः शुभ्रस्तत्रसा युक्तस्त्वमस्मै अस्माकं दासीरूपरूपयित्रीर्विशं आसुरीः प्रजाः सूर्येण सुष्ठु प्रेरकेण । आयुधं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्विति । एवंरूपेण बाहोर्निहतैन वज्रेण सत्याः अभिभव ॥ महत्तयैत्येन लिङ्ग परस्त्रीपदं ॥

गुहा हितं गुप्तं गृह्णहमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियंतं ।

उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण ॥ ५ ॥

गुहा । हितं । गुप्तं । गृह्णं । अपिऽसु । अपिऽवृतं । मायिनं । क्षियंतं ।

उतो इति । अपः । द्यां । तस्तभ्वांसं । अहंन । अहिं । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥

हे शूरेन्द्र गुहा गुहायां हितं निहितं अत एव गृह्णमप्रकाश्य गृह्ण गृहमपीवृत तिर्रोहितं । अत्रैकस्मिन् रोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्तयस्तिरोधानभुयस्त्वप्रतिपादनपराः । अभ्यासि हि भुयानर्था भवति । यथाहो दर्शनी याहो दर्शनीति । तादृशं मायिनं माय्यावनमसुरं जियंतं निषमंतं उतो अपि चापो या दिवं च तस्तभ्वास स्वसामर्थ्येण सभयंतं इत्यंभुतमहमसुरं मेघं वा वीर्येण सामर्थ्यभूतेन वज्रेणाहन । हतवानसि ॥ हन हिमा गयोःरित्यस्य लिङ्ग रूपं ॥ ३ ॥

स्तवा नु त इंद्र पूर्या महान्युत स्त्वाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाहोरुगंतं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तवं । नु । ते । इंद्र । पूर्या । महानि । उत । स्त्वाम् । नूतना । कृतानि ।

स्तवं । वज्रं । बाहोः । उगंतं । स्तवं । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

हे इंद्र पूर्या पूराबनानि महानि महानि ते तव कर्माणि नृ क्षिप्रं स्तव । स्त्वाम् । उत अपि च नूतनाधु नातनानि कृतानि कर्माणि स्त्वाम् । बाहोरुगंतं दीप्यमानं वज्रं स्तव । स्त्वाम् । किंच सूर्यस्य मुष्टु प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मनो इंद्रस्य केतू प्रज्ञापको हरी एतन्नामकावस्थां स्तव । स्त्वाम् ॥ पुत्रं नुतो । तिडा तिडो भवतीत्युत्तमवङ्गवचनस्य मध्यमकवचनादेशः । वङ्गलं कर्दमीति शपो लुगभावः ॥

हरी नु त इंद्र वाजयंता घृतश्रुतं स्वारंस्वार्ष्टा ।

वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन ॥ ७ ॥

हरी इति । नु । ते । इंद्र । वाजयंता । घृतऽश्रुतं । स्वारं । अस्वार्ष्टा ।

वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजयंता वेगं कुर्वतां ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ ते तव हरी एतन्नामकावस्थां घृतश्रुतं घृतस्योदकस्य च्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नृ क्षिप्रमस्वार्ष्टा ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । पाकं पचतीतिवदेकधातीरनुवादः । लिङ्ग रूपं ॥ समना समखला यद्वा समना सर्वतो व्यप्रथिष्ट । गर्जनं श्रुत्वा समोपरि वृष्टिर्भवतीति प्रथिताभूत । तथा पर्वतश्चित् मेघोऽपि सरिष्यन् वर्षणार्थमितस्ततो गमिष्यन् अरंस्त । अरमत ॥ रमतेर्लिङ्ग रूपं ॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।
 दूरे पारे वाणीं वर्धयंत इंद्रेषितां धमनिं पप्रथन्नि ॥ ८ ॥
 नि । पर्वतः । सादि । अप्रयुच्छन् । सं । मातृऽभिः । वावशानः । अक्रान् ।
 दूरे । पारे । वाणी । वर्धयंतः । इंद्रेऽइषितां । धमनिं । पप्रथन् । नि ॥ ८ ॥

अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् वर्षणे सावधानः पर्वतो मेघो निपादि । नभसि निषण्ण आसीत् । मातृभिरङ्गिमी-
 ध्यमिकाभिर्वाग्भिर्वा संवावशानः सह शब्दं कूर्वाणोऽक्रान् । अक्रमीत् । इतस्ततः संचारमकरोत् ॥ क्रमतेर्लङि
 वङ्गत्वं कंदमीति विकरणस्य लुक् ॥ दूरं पारंऽतिदूरंऽतिरिच स्थितां वाणीं माध्यमिकां वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः
 समृद्धां कुर्वंतः स्तोतारो मरुतो वंद्रेषितामिद्रेण प्रेरितां धमनिं शब्दं कूर्वाणां तां वाचं नितरां पप्रथन् ।
 अप्रथयन् ॥

इंद्रो महान् सिंधुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः ।
 अरजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥
 इंद्रः । महान् । सिंधुं । आऽशयानं । मायाऽविनं । वृत्रं । अस्फुरत् । निः ।
 अरजेतां । रोदसी इति । भियाने इति । कनिक्रदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥

बलवानिंद्रो महान् सिंधुं । स्थंदत इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघः । तमाशयानं तमधिष्ठाय शयानं माया-
 विनं वृत्रमसुरं । यद्वा सिंधुर्दकं । तदधिष्ठाय शयानं वृत्रं । वृष्णोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं निरस्फुरत् ।
 निरहन । वृष्णो वर्षकस्यास्येन्द्रस्य कनिक्रदतः शब्दं कूर्वाणात्त्राद्वियाने भयं प्राप्तं रोदसी वावायुथिव्याव-
 रजेतां । अकंपतां ॥ दाधतिदधतीत्यादिना कनिक्रदतशब्दो निपातितः ॥

अरोरवीडृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।
 नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पिपिवान्सुतस्य ॥ १० ॥
 अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत् । मानुषः । निऽजूर्वात् ।
 नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पिपिवान् । सुतस्य ॥ १० ॥

वृष्णः कामानां वर्षकस्यास्येन्द्रस्य वज्रोऽरोरवीत् । भृशं शब्दमकरोत् । कदेत्यपिचायामाह । यद्यदा अमानुषं
 मनुष्याणां रहितं । यद्वा मानुषोऽहं न भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हितकारी यद्वा
 मतिमानिंद्रो निजूर्वात् । नितरां हिंस्यात् । जिघांसतीत्यर्थः ॥ जूर्वतिर्हिंसाकर्मणो जेटि रूपं ॥ सुतस्याभिपुतं
 सोमं पिपिवान पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य । दानुर्नाम वृत्रमाता दानुः शय इत्यादिषु दृष्टत्वात् ।
 तस्याः पुत्रस्य वृत्रस्य माया वचनानि न्यपादयत् । न्यपातयत् । बबाधति यावत् ॥ ॥ ४ ॥

पिवापिबेदिंद्र शूर सोमं मंदंतु त्वा मंदिनः सुतासः ।
 पृणंतस्ते कुक्षी वर्धयन्त्वित्था सुतः पौर इंद्रमाव ॥ ११ ॥
 पिबंऽपिब । इत् । इंद्र । शूर । सोमं । मंदंतु । त्वा । मंदिनः । सुतासः ।
 पृणंतः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु । इत्था । सुतः । पौरः । इंद्रं । आव ॥ ११ ॥

सूर बलवन् हे इन्द्र पिब पिबेत् । अभिपुतमिमं सोमं पिबेव । आदरार्थिषा वीप्सा । मंदनी मदकराः सुमास्तेऽभिपुताः सोमास्त्वा मंदंतु । त्वां मादयतु ॥ मदि सुत्वादिपु । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ ते सोमास्ते तव कुर्षी उदरस्थोर्भा पाश्रीं पृणतः पुरयंतः संतस्त्वां वर्धयंतु । इत्यानेन प्रकारेण पीर उदरपुरकः सुतोऽभिपुतः सोम इद्रं स्वामीव । तर्पयतु ॥ अवतेस्तर्पणार्थस्य लिटि रूपं ॥

त्वे इन्द्रायभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपंतः ।

अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥१२॥

त्वे इति । इन्द्र । अपि । अभूम । विप्राः । धियं । वनेम । ऋतया । सपंतः ।

अवस्यवः । धीमहि । प्रशस्तिं । सद्यः । ते । रायः । दावने । स्याम ॥१२॥

हे इन्द्र विप्रा मेधाविभो वयं त्वे त्वयि त्वद्दयेऽभुम । अपि मानुजप्रश्ने वर्तते । ते तव हृदये किं वर्तामहे इति । ऋतया । ऋतं कर्मफलं । तत्कामनया सपंतस्त्वा परिचरणाख्येन कर्मणा स्पृशतो वयं धियं त्वद्बुद्धेर्गान क्रियमाणं कर्म वनेम । संभ्रजमहि ॥ वने पण संभ्रता । आशीर्लिङ् लिट्याश्रित्यङ्प्रत्ययः ॥ किंच अवस्यवस्त्वन्तो रक्षणमिच्छंतः प्रशस्तिं । शस्तिः शंसनं । प्रकृष्टशसनं सोत्र धीमहि । त्वयि, निदधीमहि । ततस्ते स्वदीयस्य, रायो धनस्य दावने दावाय पात्रभुताः सद्यः स्याम । इदानी भवंम ॥

स्यामं ते त इन्द्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जे वर्धयंतः ।

शुष्मितं यं चाकनाम देवास्मि रयिं रासि वीरवतं ॥१३॥

स्यामं । ते । ते । इन्द्र । ये । ते । ऊती । अवस्यवः । ऊर्जे । वर्धयंतः ।

शुष्मिन्ऽतमं । यं । चाकनाम । देव । अस्मि इति । रयिं । रासि । वीरऽवतं ॥१३॥

हे इन्द्र ते तवोती ऊत्या प्रणयनेन ॥ अवतः प्राप्तरथस्य क्लिप्तं रूपं ॥ ये ते तवावस्यवो रक्षाकामा ऊर्जे हविर्ब्रह्मणमन्नं वर्धयंतो भवति ते तव वयं ते स्याम । त्वदधीना भवंम । देव शीतमान हे इन्द्र शुष्मितं दानभागायार्हतया बलवत्तम देवा शत्रूणां शोषयितुं यं रयिं चाकनाम । कामयामहे ॥ कनतः कात्यर्थश्च यहलुगंतस्य लोटि रूपं ॥ वीरवत पुत्रपात्रैः सहितं तादृश रथमस्मै अस्मभ्य रासि । देहि ॥

रासि क्षयं रासि मित्रमस्मे रासि शर्ध इन्द्र मारुतं नः ।

सज्जोषसो ये च मंदसानाः प्र वायवः पांत्यग्रणीति ॥१४॥

रासि । क्षयं । रासि । मित्रं । अस्मे इति । रासि । शर्धः । इन्द्र । मारुतं । नः ।

सऽज्जोषसः । ये । च । मंदसानाः । प्र । वायवः । पांति । क्षयं । नीतिं ॥१४॥

हे इन्द्र क्षयं त्रियति निवसंत्यत्रेति त्रयो गृहं । तदस्मभ्यं रासि । देहि । तथा मित्रं सत्वायमस्मै अस्मभ्य रासि ॥ वाक्यभेदाद्निघातः ॥ मारुतं मरुता देवाविशा संबधि शर्धा बल नोऽस्मभ्य रासि । एतेन मरुताम श्यागमनं प्रार्थति । ये मरुतः सज्जोषसः सह प्रीयमाणा मदतो मोदमाना वायवो यज्ञ प्रति गतारः संतोऽग्रणीतिमये ज्ञीयमानं सोमं प्रपांति । प्रकर्षणं पिबति तेषां शर्ध इति समन्वयः । यद्वा ये च वायवोऽये ज्ञीयमानं सोमं पिबति तेषां वायूनां बलं रासि ॥ वायव इति पुत्राया वृहवचनं । वायुर्हि सोमस्याग्रपार्ति ॥

य्विन्नु येषु मंदसानस्तृप्तसोमं पाहि दृह्यदिन्द्र ।

अस्मान्त्सु पृत्वा तरुचावर्धयो द्यां बृहद्भिर्ऋः ॥१५॥

व्यंतु । इत् । नु । येषु । मंदसानः । तृपत् । सोमं । पाहि । दृष्यत् । इंद्र ।

अस्मान । सु । पृत्सु । आ । तरुच । अवर्धयः । द्यां । बृहत्सभिः । अर्कैः ॥ १५ ॥

हे इंद्र येषु तव महायभुतिषु मरुत्सु मंदसानो माद्यन्भवसि ते मरुतो नु चिप्रं व्यंतु । सोमं भक्षयंतु । इत् एवार्थः । दृष्यत् ॥ दृष्टंरिदं रूपं ॥ आत्मानं दृढीकुर्वन् त्वं तुपत् तर्पयंतमिमं सोमं पाहि । पिब । तरुच शत्रूणां हिमकं हे इंद्र बृहद्विर्वलवर्द्धिर्करर्चनीयैर्मरुद्भिः सहितस्त्वं । आ इति चार्थः । तेनास्मान द्यां च सु सुष्टु पृत्सु पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मत्पानेन च दिवमवर्धयः । यद्वा येषु सोमेषु मंदसानो मोदमानो भवसि ते सोमा व्यंतु । त्वा गच्छंतु । शपं पूर्ववत् ॥ ॥ ५ ॥

बृहंतं इन्नु ये ते तरुचोऽथेभिर्वा सुम्नमाविवासान ।

सृणानासो बर्हिः पस्त्यावस्त्रोता इदिंद्र वाजमगमन् ॥ १६ ॥

बृहंतः । इत् । नु । ये । ते । तरुच । उऽथेभिः । वा । सुम्नं । आऽविवासान ।

सृणानासः । बर्हिः । पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः । इत् । इंद्र । वाजं । अगमन् ॥ १६ ॥

तरुच आपद्गस्तारक हे इंद्र ये पुमांसः सुम्नं सुखकरं त्वामुक्थेः शस्त्रैराविवासान । परिचरंशुः ॥ विवासेतेनैव्यडागमः ॥ त एव पुमांसो नु चिप्रमविलंबेन बृहंतो महांतो भवतीति पुरणः । किंच बर्हिः सृणानासो वेश्या बर्हिंराक्षादयंतो ये त्वा परिचरति ते त्वोता इत् त्वंया रजिताः संत एव पस्त्यावत् गृहसहितं वाजं मत्तमगमन् । गच्छति ॥

उग्रेष्विन्नु शूर मंदसानस्त्रिकंदुकेषु पाहि सोममिंद्र ।

प्रदोधुवच्छश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिं ॥ १७ ॥

उग्रेषु । इत् । नु । शूर । मंदसानः । त्रिऽकंदुकेषु । पाहि । सोमं । इंद्र ।

प्रऽदोधुवत् । शश्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिऽभ्यां । सुतस्य । पीतिं ॥ १७ ॥

हे शूर बलवर्द्धि इंद्र उग्रेषु त्रैलोक्येषु बहून्तोऽशश्रुवत्सु त्रिकंदुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकंप्वाभिप्रविकेप्वहः सु मंदसानो हृष्यन् सोम पाहि । पिब । ततः प्रीणानः सोमपानेन प्रीतो भवन शश्रुषु चिप्रं सोमं प्रदोधुवत् ॥ धृञ् कपेत् । यद्भुगंतस्य शतरि रूपं ॥ पुनःपुनर्धुन्वन् सुतस्याभिपुतस्य पीतिं पानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः सन् याहि । गच्छ ॥

धिष्वा शवंः शूर येन वृचमवाभिन्तदानुमौर्णवामं ।

अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिंद्र ॥ १८ ॥

धिष्वा । शवंः । शूर । येन । वृचं । अवाऽअभिन्त । दानुं । और्णऽवामं ।

अपं । अवृणोः । ज्योतिः । आर्याय । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इंद्र ॥ १८ ॥

शूर हे इंद्र शवस्तादृशं बलं धिष्वा । धारय ॥ दधातलोऽटि बहून् कंदसीति शपो लुक् । कंदस्यभयर्थेति वा स आर्द्धधातुकत्वादिडागमः ॥ येन बलेन दानुं दानोः पुत्रं वृचमौर्णवामं । ऊर्णनाभिः कीटविशेष और्णवाम इत्युच्यते । तमिवावाभिन्त । बिभेदथ । यद्वा और्णं ऊर्णनाभिः । तदाभ तत्सदृशमित्यर्थः । ततस्तमोरूपस्य हननादायाय कर्मणामनुष्ठाने अनायाः कृत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणोः ।

उद्घाटितवानसि । दस्युः कर्मणामुपक्षयिता स वृत्रः सव्यतस्तव सव्यपार्श्वे निपादि । त्वया नितरा सन्नो
बाधितो वर्तते ॥

सनेम ये ते ऊतिभिस्तरंती विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून ।

अस्मभ्यं तत्त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरंधयः साख्यस्य चिताय ॥ १९ ॥

सनेम । ये । ते । ऊतिऽभिः । तरंतः । विश्वाः । स्पृधः । आर्येण । दस्यून ।

अस्मभ्यं । तत् । त्वाष्ट्रं । विश्वऽरूपं । अरंधयः । साख्यस्य । चिताय ॥ १९ ॥

सनेम तात्पर्यापान संभ्रम ये ते तवोतिभिः पालनेर्विशाः स्पृधः स्पर्धमानाः सर्वा विश्वस्तरतो हिंसितः
तथायैणार्यभविन दस्युनुपक्षयितून हिंसतो भवति । तदस्मभ्य वशमानय । किं तत । तदाह । त्वाष्ट्र त्वष्ट्रः मृत
विश्वरूपमेतन्नामकममुरमरंधयः ॥ रथार्थवशगमने ॥ वशमानयः । यद्वा तममुरमवधीः ॥ रथ हिंमासराज्योः ।
रथिजभोरचीति नुम ॥ इन्द्रस्वाष्ट्रमवधीदित्ययमर्थसैत्तरीयक विश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः । तै० २० प १ । इत्यत्र महता
प्रबंधन प्रपंचितः । किंच साख्यस्य सविभावस्यानुपालनाय चिताय महर्षये वशमानयः । यद्वा सनेम ते वय प्रतुडा
भवेम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजा दस्युश्च तरंतोऽतिक्रामतो भवेम ॥ सनेमेति वृत्तार्थं आवुदात्तः ।
यथा सनेममित्रावरुणा सभतः । १० प १ । इति । सैकर्मकश्चेत मध्योदात्तः । सनेम वात्र तव । ८ ६१ ४ । इति ।
तरंतः । तु भवनतरणयोः । शतरि रूप । संज्ञावचनश्चेदतोदात्तः । यथा तरत इव महता । ५ ६१ १० । इति ॥

अस्य सुवानस्य मंदिनस्वितस्य न्यवुदं वावृधानो अस्तः ।

अवर्तयत्सूर्या न चक्रं भिनत्तुलमिंद्रा अंगिरस्वान ॥ २० ॥

अस्य । सुवानस्य । मंदिनः । स्वितस्य । नि । अयुदं । ववृधानः । अस्तरित्यस्तः ।

अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रं । भिनत् । तुलं । इंद्रः । अंगिरस्वान ॥ २० ॥

मंदिनोऽस्य मदकरमिमं सुवानस्य मृतवतस्वितस्य तीर्णनमस्कस्य महर्षेरथं वावृधानः सोमेन वर्धमान
इंद्रोऽयुदं । अयुनि ददातीत्युदो मेघः । अनुस्वारस्य रेफाच्छादमः । यद्वा नार्द्रतत । अयुदाख्यममुरं न्यस्तः ॥
सृष्टिं हिंसायामित्यस्य लडि तिपि बह्वन् कंदसीति विकरणस्य लुक । गुण कृते हल श्यादिना तिलोपः ॥ नितरास
वधीत । महान्तं चिदवुदं नि क्रमोः पदा । १५ ५१ ६ । इत्यादिष्ववुदवधः स्पष्टमुक्तः । किंच अंगिरस्वान अंगिराभि
सहित इंद्रोऽवर्तयत् । असुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् । सूर्या न । यथा सूर्यश्चक्र भ्रामयति तद्वत् । यद्वा यस्मादमु
राज्ञिया सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत् । निषधार्थोऽयं च नकारः । वर्तयितुं नाशकत त वलं पणीना
प्रभुममुरं भिनत् । वज्रणाभिनत् । यद्वा द्विचक्रो हि पूर्व सूर्यस्य रथः । तस्यैक चक्रमिद्रेणापहत । सूर्य इति मुपा
मुलुगिति षष्ठ्यैकवचनस्य सु । सूर्यस्य संबध्यपहतं तदेकं चक्रमवर्तयत् । रजोहननार्थमभ्रामयत् । तेन चक्रेण
वलमभिनत्तु । नश्चार्थं ॥

अहर्गणेषु माध्यदिनसर्वनपु तायमानरूपेवक्त्रावाकस्याहरहः शस्यमज्ञकमभितष्ठेति मुक्त । नून सा त
इत्येषा तस्याते शंभनीया । मुत्रितं च । नूनं मा त इत्यतमुत्तमं । आ० १० ४ । इति ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २१ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्षा । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ २१ ॥

हे इंद्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबधिनी मघोनी धन्ववती

अरिचि स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुह्रीयत । इदानीं प्रतिदीग्धि । संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोत्रुभ्योऽस्मभ्यं शिशु । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेदानीत्यर्थस्य लुङि मन्त्रे घसेत्यादिना लुङ् ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्त्येभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्त्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान मा धक् । मा धावीः । अपचितफलदानेन पुरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतो वय विदथेऽस्मिन्यज्ञे बृहत प्रभुतं स्तोत्रं वदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम ॥ अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्नमिवात्र वतवा स्याद्वतिकर्मणो वीरयतेत्यंतं निरुक्तमनुसंधयं । नि० १. ७. ॥ ६ ॥ ११ ॥

द्वितीयऽनुवाक एकादश मूक्तानि । तत्र यो जात इति पंचदशर्चं प्रथमं मूक्तं गार्त्समदं वैष्टुभमैन्द्रं ॥ संखं निष्कवन्त्यं निविद्वानीयस्य पुरस्ताद्यो जात एवेति शंस्यत । यदि पर्यायानिति खंडे सूचितं । यो जात एवेति निष्कवन्त्यं । आ० ६. ६. इति ॥ आभिर्भाविकं तृतीयेऽहनि निष्कवन्त्यं यो जात एवेति निविद्वानीयं । सूचितं च । तृतीयस्य त्रयंमा यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. इति ॥ विश्वजिति माध्यंदिनमवने मैत्रावरुणः स्वशस्त्रे प्राकृतात्सूक्तात्पूर्वं यो जात इति साममूक्तं शंसेत । विश्वजितोऽपि नर इति खंडे सूचितं । सत्रा मदासो यो जात एवाभूर्ग इति साममूक्तानि । आ० ८. ७. इति ॥ अपिष्टुद्रिष्कवन्त्यं निविद्वानिमदं । श्वेनाजिराभ्यामिति खंडे सूचितं । तिष्ठा हरी इति यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ महाव्रते निष्कवन्त्यं यो जात एवेति मूक्तं । ऊरु इति खंडे सूचितं । वने न वा यो न्यधाति चाकन यो जात एव प्रथमो मनस्वान् । ए० आ० ५ ३ १. इति ॥ अत्रेतिहामो बृहद्देवतायामुक्तः । संयुज्य तपसात्मानमिन्द्रं विभ्रन्महत्पुः । अदृश्यत मुहूर्तं न द्विवि च योमि चेत च ॥ तमिन्द्र इति मत्वा तु देव्यां भीमपराक्रमां । धुनिश्च चुमुरिश्चोभां सायुधावभिपेततुः ॥ विदित्वा स तयोर्भावमुपिः पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति मूक्तेन कर्मण्यिन्द्राण्यकीर्तयत ॥ अन्यं त्वन्यथा वर्णयति । पुरा किंलंद्रादयो वैन्ययज्ञं समाजग्मुः । गुत्समदोऽपि तत्रागत्य सदस्यःसीत् । देव्यांश्चंद्रजिघांसया तत्र समागमन । तान् दृष्ट्वा निर्जगामिन्द्रो यज्ञान्नुत्समदाकृतिः । स च गुत्समदो वैन्येन पुत्रितो यज्ञवाटान्निर्गच्छत । निर्गच्छंतं तमुपि दृष्ट्वा अयमैवन्द्र इति मन्यमानास्तममुराः परिवव्रुः । नाहमिन्द्रमुक्तः किंलिवंगुणोपेतः स इत्यनेन मूक्तेन तान्प्रत्युवाच ॥ अपरे त्वं कथयति । गुत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमैकाकिनमिन्द्रं ज्ञात्वामुराः परिवव्रुः । स इन्द्रो गुत्समदरूपेण यज्ञवाटान्निर्गम्य स्वर्गं जगाम । ततोऽमुरा इन्द्रो विनंबित इत्यंतःप्रविश्य गुत्समदं दृष्ट्वा पूर्वमेव गुत्समदो गतः अयं त्विन्द्रोऽस्मन्नयान्नुत्समदरूपेणास्त इति त जगुहः । स तान् नाहमिन्द्रोऽयमित्यनेन मूक्तेन प्रत्युवाच । अयमेवार्थो महाभारते प्रपचितः ॥

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृणास्यं महा स जनास इंद्रः ॥ १ ॥

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । क्रतुना । परिऽअभूषत् ।

यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेतां । नृणास्यं । महा । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । जनानो जना हे अमुराः यो जन एव जायमान एव सन प्रथमो देवानां प्रधानभूतो मनस्वान् मनस्विनामयगण्यो देवो द्योतमानः सन क्रतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयिन कर्मणा देवान् सर्वाभ्याग्देवान्पर्यभूषत । रत्नकलेन पर्ययहीत ॥ भुष अलंकारं भुवादिः । लुङि रूपं ॥ यद्वा सर्वानन्यान्देवान्पर्यभूषत पर्यभवत । अत्यक्रामत ॥ अस्मिन्पक्षे भवतेत्यर्थेन ततः । श्युकः कितीतीटप्रतिषेधः ॥ यस्विन्द्रस्य शुष्मात् शरीरात् बलात् रोदसी यावापुंथव्यावभसेतां । अविभीतां ॥ भ्यस भये । अनुदासित । भ्यस भयवेत्तयोरिति निरुक्ताः । नि० ३. २१. ॥ अभ्यसेतामर्वपतां वा । तथा च मंत्रांतरं । इमे चिन्तव मन्यवे चेषते भियसा मही । १. ८०. ११. इति । नृणास्यं सेनालक्षणास्य बलस्य महा महत्त्वेन युक्तः स इन्द्रो नाहमिति ॥ अत्र निरुक्तं । यो जायमान एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान्क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्यर्थं गृह्णात्यर्थं रत्नकलेन कर्मणा वा यस्य बलाद्वाधापुंथव्यावपिभीतां नृणास्यं महा बलस्य महत्त्वेन स जनास इन्द्र इत्युपेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता । नि० १०. १० । इति ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृह्यः पर्वतान्प्रकुपितो अरम्णात् ।

यो अंतरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्रात्स जनास इंद्रः ॥२॥

यः । पृथिवीं । व्यथमानां । अदृह्यः । यः । पर्वतान् । प्रऽकुपितान् । अरम्णात् ।

मः । अंतरिक्षं । विऽममे । वरीयः । यः । द्यां । अस्तभ्रात् । सः । जनासः । इंद्रः ॥२॥

हे जनाः य इन्द्रो व्यथमानां चलन्तीं पृथिवीमदृह्यः । शर्करादिभिर्दृढामकरोत् ॥ दृह दृहि वृदी ॥ यश्च प्रकुपितान् इतस्ततश्चलितान्पञ्चयुक्ताम्पर्वतानरम्णात् । नियमितवान् । स्व स्व स्थाने स्थापितवान् ॥ अरम्णात् रमु क्रीडायां । अंतर्भावितव्यर्थस्य व्यत्ययेन प्राप्रत्ययः ॥ यश्च वरीय उरुतममंतरिक्षं विममे । जिममे । विस्तीर्णं चकारित्यर्थः । यश्च द्यां दिवमस्तभ्रात् । स्तभ्रान्दृढामकरोत् ॥ स्तभ्र रोधन इति मीत्रो धातुः ॥ स एवन्द्रो नाहर्मात् ॥

यो हत्वाहिमरिणात्सप्त सिंधून्यो गा उदाजदपथा वलस्य ।

यो अशर्मनोरंतरिक्षं जज्ञान संवृक्समत्सु स जनास इंद्रः ॥३॥

यः । हत्वा । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । यः । गाः । उतऽआजत् । अपऽपथा । वलस्य ।

यः । अशर्मनोः । अंतरिक्षं । अक्षिं । जज्ञानं । संऽवृक् । समत्ऽसु । सः । जनासः । इंद्रः ॥३॥

योऽहिं मेघ हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्त सर्पणशीलाः सिंधून् स्यदनशीला अपोऽरिणात् । प्ररयत् । यद्वा सप्त गंगायमुनाद्या मुख्या नदीररिणात् ॥ रीड स्रवणे क्वादिः ॥ यश्च वलस्य वलनामकस्यामुरस्यापथा तत्सर्वतृकारोधात्स्रवणा गा उदाजत् । निरगमयत् ॥ अपथा । अपपूर्वाहधातरात्थोपसर्गे । पा० ३ ३ १०६ । इति भावेऽङ्प्रत्ययः । मुपां मुनुर्गति पंचस्या आकारः ॥ यथाशर्मनोः । अश्रुते याप्तीत्यंतरिक्षमित्यशमा मेघः । अत्यंतमृदुरूपयोर्मैघयोरंतर्मध्यं वैद्युतमग्निं जज्ञान । उत्पादयामास । यश्च समत्सु । संभक्तयति योऽङ्गणामाथुंपीति समदः संघामाः । तेषु संवृक् भवति ॥ वृणक्तर्हिमाथेस्य क्रिय रूप ॥ स इन्द्रो नाहर्मात् ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।

श्वघ्नीव यो जिगीवां लक्ष्माददर्यः पुष्टानि स जनास इंद्रः ॥४॥

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासं । वर्णं । अधरं । गुहां । अकरित्यकः ।

श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्ष्मां । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इंद्रः ॥४॥

येनेद्रेणैमैमानि विश्वा च्यवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि । स्थिरीकृतानि । यश्च दासं वर्णं शुद्धादिकं । यद्वा दासमुपसर्पयितारमधरं निरुष्टमसुं गुहा गुहायां । गृहस्थानि नरके वाकः । अकार्षीत् ॥ करोतेर्नुडि मञ्च घमेत्यादिना त्रैलुकि रूपं ॥ लक्षं लक्ष्य जिगीवान् ॥ जि जय । क्रमो मनलितोर्जित्वभ्यासाद्भ्रमस्य कृत् । दीर्घस्कांदसः ॥ जितवान योऽर्योऽरः ॥ पश्येकवचनं कांदसो यणादेशः ॥ शत्रोः सबधीनि पुष्टानि समुदा न्यादत् । आदत्ते । तत्र दृष्टांतः । श्वघ्नीव । श्वभिर्मृगान् हतीति श्वघ्नी व्याधः । यथा व्याधो जिघृक्षत् मृगं परि गृह्णाति तद्वत् ॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमाहुनेपो अस्तीत्येनं ।

सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति अदस्मै धत्त स जनास इंद्रः ॥५॥

यं स्म । पृच्छन्ति । कुह । सः । इति । घोरं । उत । इ । आहुः । ना । एपः । अस्ति । इति । एनं ।

सं । अर्यः । पुष्टीः । विजःऽइव । आ । मिनाति । अतं । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इंद्रः ॥५॥

ऋपश्यतो जना घोरं शत्रूणां घातकं यं पृच्छति स्म कृह संति । स इंद्रः कुत्र वर्तत इति ॥ भिति । सोऽपि लोपे चित्पादपुरणमिति सोर्लोपे गुणः ॥ न ऋचिदसी तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनामिन्द्रमाहः एष इंद्रो नास्तीति । तथा च मंत्रेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह । ८-१०० ३ । इति । ईमिति पुरणः । स इंद्रो विज इव । इवशब्द एवार्थः । उद्वजक एव मन अर्योऽरेः संबधीनि पुष्टीः पोपकाणि गवाश्चादीनि धनान्यामिनाति । सर्वतो हिनास्ति ॥ मीङ् हिमाया । मीनातिर्निगम इति इस्वः ॥ तस्मात् यदस्मा इंद्राय धत्त । स इंद्रोऽस्तीति विश्वासमत्र कुरुत । यद्यप्यसौ विशेषतोऽस्माभिर्न दृश्यते तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत । एवं निर्धारणमहि-
मोपतः स इंद्रो नाहमिति ॥ ७ ॥

यो रधस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।

युक्तयाव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इंद्रः ॥ ६ ॥

यः । रधस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः । नाधमानस्य । कीरेः ।

युक्तयाव्णः । यः । अविता । सुशिप्रः । सुतसोमस्यः । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ६ ॥

यो रधस्य ॥ रध हिंसासंराज्योः ॥ समुद्रस्य चोदिता धनानां प्ररयिता भवति । यश्च कृशस्य च दरिद्रस्य च यश्च नाधमानस्य ॥ नाधु गाधु याज्ञोपतार्थश्याणीःपु ॥ याचमानस्य कीरेः ॥ करोतिः कीर्तयतेवा ॥ स्तोत्रब्रह्मणो ब्राह्मणस्य च धनानां प्ररयिता । यश्च सुशिप्रः शोभनहनः सुशीर्षको वा मन युक्तयाव्णोऽभिष-
कार्यमुद्यतश्याः सुतसोमस्याभिपूतसोमस्य यजमानस्याविता रचिता भवति स एव इंद्रो नाहमिति । ब्रह्म-
शब्दस्य त्वन्नपरत्वे ह्याद्युदात्तता स्यात् यथा ब्रह्म वन्वानो अजरं मुवीरं । ३. ८ २ । इति । अयं त्वतोदात्तः
पठ्यत इति नात्रपरः ॥

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य यामा यस्य विश्वे रथासः ।

यः सूर्यं य उपसं जज्ञान यो अषां नेता स जनास इंद्रः ॥ ७ ॥

यस्य । अश्वासः । प्रदिशि । यस्य । गावः । यस्य । यामाः । यस्य । विश्वे । रथासः ।

यः । सूर्यं । यः । उपसं । जज्ञान । यः । अषां । नेता । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ७ ॥

यस्य सर्वातर्यामितया वर्तमानस्य प्रदिशि प्रदेशेऽनुशासनेऽथासोऽथा वर्तते । यस्यानुशासने गावः । यस्यानुशासने यामाः । यस्मैऽचेति यामा जनपदाः । यस्याज्ञाया विश्वे सर्वे रथामो रथा वर्तते । यश्च वृत्रं हत्वा सूर्यं जज्ञान । जनयामास । यश्चोपसं । तथा मंत्रः जज्ञान सूर्यमुपसं मुदसाः । ३. ३२. ८ । इति । यश्च मेघभे-
दनद्वाराया नेता प्ररकः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यं क्रंदसी संयती विद्ध्यते परेऽवर उभया अमित्राः ।

समानं चिदर्थमातस्थिवासा नाना हवेते स जनास इंद्रः ॥ ८ ॥

यं । क्रंदसी इति । संयती इति संऽयती । विद्ध्यते इति विऽद्ध्यते । परे । अवरैः ।

उभयाः । अमित्राः ।

समानं । चित् । रथं । आतस्थिऽवासा । नाना । हवेते इति । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ८ ॥

यं क्रंदसी रोदसी शब्दं कुर्वाणे मानुषी देवी च द्वे मने वा संयती परस्परं संगच्छती यमिन्द्रं विद्ध्यते । स्वरन्तार्थं विविधमाह्वयतः । पर उक्कृष्टा अवरऽधमाद्योभया उभयविधा उभयमाह्वयति । समानमिन्द्ररथ सद्गं रथमातस्थिवासा आस्थिता द्वौ रथिनी तमंबद्रे नाना पृथक् पृथक् हवेते । आह्वयते । यद्वा समानमे-
कारथमारुहाविद्रापी हवेते । यच्चार्थं यजमानैः पुषगाह्वयते । तयोरन्यतरः स इंद्रो नाहमिति ॥

यस्मान्न ऋते विजयंते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।
यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इंद्रः ॥ ९॥
यस्मात् नं । ऋते । विऽजयंते । जनासः । यं । युध्यमानाः । अवसे । हवन्ते ।
मः । विश्वस्य । प्रतिऽमानं । बभूव । यः । अच्युतऽच्युत् । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ९ ॥

यस्मादन्ते जनासो जना न विजयते । विजयं न प्राप्तवन्ति । अतो युध्यमाना युद्धं कुर्वाणा जना अवसे स्वरक्षणाय यमिंद्रं हवन्ते । आह्वयन्ति । यश्च विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं प्रतिनिधिर्बभूव । यश्चाच्युतच्युत् अच्युतानां चयरहितानां पर्वतादीनां च्यावयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः शश्वतो मत्स्येनो दधानानमन्यमानाञ्छर्वा जघान ।
यः शर्धते नानुददाति ऋध्यां यो दस्योर्हता स जनास इंद्रः ॥ १० ॥
यः । शश्वतः । मर्हि । एनः । दधानान् । अमन्यमानान् । शर्वा । जघान् ।
यः । शर्धते । न । अनुऽददाति । ऋध्यां । यः । दस्योः । हता । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १० ॥

यो मर्हि महदेनः पापं दधानान् शश्वतो बह्वनमन्यमानान् आत्मानमजानत इन्द्रमपुत्रयतो वा जघान शर्वा । शृणानि शत्रून्जनानि शरुर्वचः । तिहायुधेन जघान ॥ हतनिर्दिष्ट रूपं ॥ यश्च शर्धते उत्साहं कुर्वतेऽनात्म ज्ञाय जनाय शृध्यामत्साहनीयं कर्म नानुददाति । न प्रयच्छति ॥ अनुपूर्वात् इदाञ् दानि जीहोत्यादिकः । अश्वस्नानामादिरिति तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः ॥ यश्च दस्योरुपपत्तयितुः शत्रोर्हता घातकः स इंद्र इत्यादि पूर्ववत् ॥ ॥ ८ ॥

यः शंबरं पर्वतेषु श्लियंतं चत्वारिंश्यां शरद्विंदत ।
ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इंद्रः ॥ ११ ॥
यः । शंबरं । पर्वतेषु । श्लियंतं । चत्वारिंश्यां । शरद्वि । अनुऽअविंदत ।
ओजायमानं । यः । अहिं । जघान् । दानुं । शयानं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ११ ॥

यः पर्वतेषु क्षियंतमिन्द्रभिया बह्वन संवत्सराभ्यन्वो भूत्वा पर्वतगृहामु निवसंत शंबरमेतन्नामकं माया विनमसुर चत्वारिंश्या शरदि चत्वारिंशे संवत्सरेऽन्वविंदत । अन्विथालभत । लब्ध्वा च य ओजायमानं ॥ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ओजसोऽप्सरसो नित्यं । पा० ३ १ ११. २ । इति सकारलोपः ॥ बलमाचरंतमहिमाहृतार दानुं दानवं शयानं शबरमसुर जघान हतवान् स इन्द्रो जाहमिति ॥

यः सप्ररश्मिवृषभस्तुविष्मानवामृज्जन्तवे सप्र सिंधून ।
यो रोहिणमस्फुरञ्जवाहुद्यामारोहतं स जनास इंद्रः ॥ १२ ॥
यः । सप्रऽरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअमृजत् । सन्तवे । सप्र । सिंधून ।
यः । रोहिणं । अस्फुरत् । वज्रऽवाहुः । द्यां । आऽरोहतं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १२ ॥

यः सप्ररश्मिः सप्रसंस्थाकाः पञ्चन्या रश्मयो यस्य । ते च रश्मयो वराहव स्वतपसो विद्युत्प्रहसो ध्रुपयः श्वापयो गृहमेधाश्चतीति ये चमेऽशिमिवद्विषयः पञ्चन्याः सप्र पृथिवीमभिवर्षति वृष्टिभिः । ति० आ० १. ९ ४ ५ । इति तिस्ररीयारस्थक ह्यास्त्राताः । वृषभो वर्षकस्तुविष्मान् वृष्टिमाभ्वन्वान्वा सप्र सपेणस्वभावान्तिंधुपः ॥

सर्तवे सरणायावास्त्रत । अक्वष्टवान । यदा गंगायाः सप्त मुख्या नदीरस्त्रत । यस्य वज्रवाङ्गः सन् दां
दिवमारोहंतं रोहिणममुरमस्फुरत् । जघान ॥ स्फुर स्फुरणे तुदादिः ॥

द्यावां चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयंते ।

यः सोमपा निचितो वज्रवाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इंद्रः ॥ १३ ॥

द्यावा। चित्। अस्मै। पृथिवी इति। नमेते इति। शुष्मात्। चित्। अस्य। पर्वताः। भयंते।

यः। सोमऽपाः। निऽचितः। वज्रऽवाहुः। यः। वज्रऽहस्तः। सः। जनासः। इंद्रः॥ १३॥

अस्मा इद्राय द्यावा पृथिवी ॥ इतरेतरापिबया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । १. ६६. १ । इतिवत् ॥ नमेते ।
स्वयमेव प्रह्नीभवतः ॥ गम् प्रहृत्वे । कर्मकर्तरि न दृहस्नुनमां यक्चिणाविति यक्ः प्रतिपधः ॥ चिदपि च
अस्थद्रस्य शुष्मात्प्रलात्पर्वता भयंते । विभ्यति । यः सोमपाः सोमस्य पाता निचितः सर्वः । यदा अन्येभ्योऽपि
देवभ्यो वृढागः । वज्रवाहर्वज्रमदृशवाङ्गः । यस्य वज्रहस्तो वज्रयुक्तः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वंतमवर्षति यः पचंतं यः शंसंतं यः शशमानमूती ।

यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इंद्रः ॥ १४ ॥

यः। सुन्वंते। अवर्षति। यः। पचंतं। यः। शंसंतं। यः। शशमानं। ऊती।

यस्य। ब्रह्म। वर्धनं। यस्य। सोमः। यस्य। इदं। राधः। सः। जनासः। इंद्रः॥ १४॥

यः सुन्वंतं सोमाभिपत्रं कुर्वंतं यजमानमवर्षति । रक्षति । यस्य पुरोडाशादीनि हवीषि पचंतं । यज्ञोत्तो
ऊतये ॥ मुपां मुनुगिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ स्वरकार्ये शस्त्राणि शंसंतं यस्य शशमानमवर्षति । सोत्रं
कृषाणं रक्षति । ब्रह्म परिवृढं सोत्रं यस्य वर्धनं वृद्धिकरं भवति । तथा यस्य सोमो वृद्धिहेतुर्भवति । यस्य
चंद्रमस्मदीयं राधः पुरोडाशादिदक्षिणमज्ञं वृद्धिकरं भवति । स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वते पचंते दुध आ चिद्वाजं दर्दधि स किलासि सत्यः ।

वयं ते इंद्र विश्वहं प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १५ ॥

यः। सुन्वते। पचंते। दुधः। आ। चित्। वाजं। दर्दधि। सः। किलं। असि। सत्यः।

वयं। ते। इंद्र। विश्वहं। प्रियासः। सुऽवीरासः। विदथं। आ। वदेम॥ १५॥

इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिंद्रं प्रति प्रवृत्ते । हे इंद्रः यो दुधो दुर्धरः सन् सुन्वते सोमाभिपत्रं कुर्वते पुरो-
डाशादिहवीषि पचंते यजमानाय वाजमज्ञं वलं वाददर्दधि । मुपां प्रापयसि स तादृशस्त्वं सत्यो यथार्थभूतो
ऽसि । न पुनर्नास्तीति वृद्धियोग्योऽसि । किलंति प्रसिद्धा । ते तव प्रियासः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्राः संतो
वयं विश्वह सर्वेष्वहः सु विदथं सोत्रमावदेम । व्रयाम ॥ ॥ ९ ॥

अतुर्जनिचीति त्रयोदशर्चं द्वितीयं मुक्तं गार्त्समदं । अतुः सप्तोनांत्या त्रिष्टुबित्यमुक्तमणिका । अस्मभ्य
तदसो इति त्रयोदशी त्रिष्टुप् । शिष्टास्त्रिष्टुबंतपरिभाषया जगत्यः । इंद्रो देवता ॥ उक्थ्ये तृतीयसवनेऽक्का-
वाकाशस्त्रेऽस्य मुक्तस्य विनियोगः । सूचितं च । अतुर्जनिची नू मती भवा मित्रः । आ० ६. १. इति ॥ दशरात्रे
पष्ठेऽहन्यपि तृतीयसवनेऽक्कावाकाशस्त्र एतत्सूक्तं । अतुर्जनिचीति नित्यान्विकाहिकानि । आ० ८. ४. इति
सूचितं ॥

ऋतुर्जनिची तस्या अपस्परि मसू जात आविंशद्यासु वर्धते ।

तदाहना अभवत्पिप्युषी पयोऽंगोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यं ॥ १ ॥

ऋतुः । जनिची । तस्याः । अपः । परि । मसू । जातः । आ । अविंशत् । यासु । वर्धते ।

तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी । पयः । अंगोः । पीयूषं । प्रथमं । तत् । उक्थ्यं ॥ १ ॥

ऋतुर्वर्षाख्यः कालो जननी सोमस्य जनयत्री जननी भवति । तस्याः परि तस्या जनन्याः सकाशाज्जातः सोमोऽप उदकानि मसू शीघ्रमाविशत । याम्बसु सोमो वर्धते ता अविशदित्यन्वयः । तस्मादप्सु प्रविष्टत्वात् सोम आहना आहृतव्योऽभिषेकव्यो भवति । आहना इति सकारात्तमिद् पदं । तथा च मन्वणोः । ये ते मदा आहनसो विहायसः । ९. ७५. ५. इति । या चांगुरूपा सोमलता पयः सारभुतं पिप्युषी वर्धयत्यभवत् ॥ प्यायतेर्लिटि क्लृप्ता लिट्प्रत्ययस्येति पीभावः । वसोः संप्रसारणं । उगितश्चति डीप ॥ अंगोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूष रसभुतं पय उक्थ्यं प्रशस्य हविरिन्द्रस्य भवति ॥

सध्रीमा यंति परि विभ्रंतीः पयो विश्वप्स्याय प्र भरंत भोजनं ।

समानो अर्ध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २ ॥

सध्री । इ । आ । यंति । परि । विभ्रंतीः । पयः । विश्वऽप्स्याय । प्र । भरंत । भोजनं ।

समानः । अर्ध्वा । प्रवतां । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । अस्मि ।

उक्थ्यः ॥ २ ॥

सध्री । अचतेलुक् क्वांसः । महस्य सध्रिरिति सध्रादेशोऽतोदानत्वेन निपातितः । सध्रीचीनाः पय उदकं परि परितो विभ्रतीर्बिभाणा ईमेता नय आर्यंति । सर्वतो गच्छति । ता नयो विश्वप्स्याय विश्वासा-मपामाश्रयभुताय समुद्राय भोजनं ॥ भुज्यत इति भोजनं पयः ॥ प्रभरत । प्रकंपणं संपादयति । कृत एतत् तदाह । प्रवतां प्रवणवतां निम्नगानां पयसामनुष्यदे ॥ कृत्याद्यं तर्ककन्त्यस्वन इति कम्प्रत्ययः ॥ अनुष्यदमी-योऽध्वा मार्गः समान एको ह्यु । यन्ता तानि सोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनि कर्माणि प्रथमं पूर्वमकृणोः । अकरोः । स तादृङ्गाहमोपतस्त्वमुक्थ्योऽसि । सर्वः प्रशस्यो भवसि ॥

अन्वेको वदति यहदाति तदृपा मिनन्तदपा एकं ईयते ।

विश्व्वा एकस्य विनुदस्तिशते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ३ ॥

अनु । एकः । वदति । यत् । ददाति । तत् । रूपा । मिनन् । तत्ऽअपाः । एकः । ईयते ।

विश्व्वाः । एकस्य । विऽनुदः । तितिशते । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । अस्मि ।

उक्थ्यः ॥ ३ ॥

यजमानो यद्विदेवभ्यो ददाति तदेको होतानुवदति । याज्यापुरीनुवाक्याभ्यां देवताः स्मारयति । एकोऽध्वर्यु रूपा पश्वादीनां रूपाणि मिनन् हिंसन तदपान्निशमनाख्यमपः कर्म यस्य तादृशः मन ईयते । देवयजने सर्वेच गच्छति । एकस्याध्वर्योर्विश्व्वा विनुदः सर्वाणि तत्कर्तृकार्णां विश्वपणरूपाणि कर्मविगुण्यानि तितिशते । तद्योग्यप्रार्थयत्तत्करणेन ब्रह्मा महते ॥ गुप्तिक्किशः मन त्सायासिमथ्यते ॥ तानि हावप्रदानादीनि कर्माणि यस्त्वमकृणोः । अकारयः सः त्वमुक्थ्योऽसि ॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभ्रंते आसते रयिमिव पुष्टं प्रभवंतमायते ।

असिन्वन्देष्टैः पितुरंति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ४ ॥

प्रऽजाभ्यः । पुष्टिं । विऽभजंतः । आसते । रयिंऽइव । पृष्ठं । प्रऽभवंतं । आऽयते ।
असिन्वन् । दंष्ट्रः । पितुः । अत्ति । भोजनं । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । असि ।
उक्त्यः ॥ ४ ॥

हे इंद्र पुष्टि त्वया दत्तं पोषकं धनं स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यो विभजंतोऽस्यैतावदस्यैतावदिति विभागं कुर्वतो गृहमेधन आसते । स्वस्वगृहपु निवसन्ति । तत्र दृष्टांतः । आयते गृहं प्रत्यागच्छतेऽतिथये पृष्ठं धारकं प्रभवंतं बहुरागसमर्थं रयिं धनं यथा विभज्य प्रयच्छति तद्वत् । असिन्वन् सेतुबंधादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः पालयिष्या दिवः सकाशादागतं भोजनमुदकं तत्कार्या आपधीर्दंष्ट्रैर्दंष्टैरत्ति । भक्षयति । यद्वा असिन्वन् अन्व्या-प्रियमाणोऽपिः पितुः पालकस्य यजमानस्य संबन्धि भोजनं हविलक्षणमन्नं दंष्ट्रैर्दंतरूपैर्जालैरत्ति । यस्मात्कृणो-रित्यादि सिद्धं ॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृगे दिवे यो धीतीनामहिहन्नारिणक्पथः ।
तं त्वा स्तोमिभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा अजनन्तास्युक्त्यः ॥ ५ ॥
अध । अकृणोः । पृथिवीं । संदृगे । दिवे । यः । धीतीनां । अहिहन्न । अरिणक् । पथः ।
तं । त्वा । स्तोमिभिः । उदभिः । न । वाजिनं । देवं । देवाः । अजनन् । सः । असि ।
उक्त्यः ॥ ५ ॥

हे इंद्र अध अपि च त्वं दिवे योतमानाय सूर्याय पृथिवीं चलितां सतीं दृढीकृत्य संदृगे संदर्शनीया-मकृणोः । अकरोः ॥ दृगे विख्यं चेति केन्द्राव्यांतत्वेन निपातितः ॥ यद्य त्वं धीतीनां चर्चनीनां नदीनां पथो मार्गानरिणक् । अरचयः । गंतुं योग्यानकरोरित्यर्थः ॥ रिचिर विरचने । लडि सिप । तस्य हृच्छादिना लोपः ॥ अहिहन अहर्वृत्रस्य मेघस्य वा, हंतं इंद्र देवाः स्तोतारस्तं तादृशं देवं त्वां स्तोमिभिः स्तोत्रैरजन्त । तत्र दृष्टांतः । उदभिर्न वाजिन । यथा वाजिनमथमुदभिर्दकर्वधयति तद्वत् ॥ पदतोमासित्यादिनोदकस्थो-दन्भावः ॥ शेषं सिद्धं ॥ ॥ १० ॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमाद्रादा शुष्कं मधुमहुदोहिय ।
सः शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्येकं ईशिषे सास्युक्त्यः ॥ ६ ॥
यः । भोजनं । च । दयसे । च । वर्धनं । आद्रात् । आ । शुष्कं । मधुऽमत । दुदोहिय ।
सः । शेवऽधिं । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि ।
उक्त्यः ॥ ६ ॥

हे इंद्र यस्त्वं भोजनं । भुज्यत इति भोजनमन्नादि । च दयसे । यजमानेभ्यः प्रयच्छसि ॥ दय दानगतिर-क्षणहिंसाग्रहणेपु आत्मनेपदी ॥ किञ्च वर्धनं वृद्धिकरं धनं बलं वा दयसे । तथाद्रात्कांडात् शुष्कमनाद्रं व्रीह्यादिकं मधुमत मधुररसोपेतं दुदोहिय । दुग्धवानसि ॥ दुहैर्लेटि क्वादिनियमादिडागमः ॥ स तादृशस्त्वं विवस्वति ते परिचरणं कुषाणे यजमाने शेवधिं धनसदनं निदधिषे । निदधासि । किं बहूना । विश्वस्य सर्वस्य जगत एकोऽद्वितीय एव सन् ईशिषे । स्वामी भवसि ॥ ईश ऐश्वर्यं । ईशः स इतीडागमः ॥ स इत्यादि सिद्धं ॥

यः पुष्पिणीश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्यवनिर्धारयः ।
यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुर्वी अभितः सास्युक्त्यः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने । वि । अवंनीः । अधारयः ।
यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊर्वान् । अभितः । सः ।
असि । उक्थ्यः ॥ ७ ॥

हे इंद्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीस्य प्रस्वः प्रमृताः प्रसूयमाना वावनीरवित्रीरोषधीर्दानेऽधि ॥ उपसूयते
तस्यान्वयेति दानं धेचं । अधिकरणे स्युट् ॥ तस्मिन् क्वे धर्मणा सकललक्षणान् कर्मणा व्यधारयः । न्यदधाः ।
प्रथ त्वं दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्यासमा विषमा नानाप्रकारा दियुतो दीप्रीरजनः । अजनयः । यद्वा दिवो
तद्यज्ञाणि ॥ जनेर्लडि व्यत्येन शप ॥ यद्यौरुर्महास्त्वमभितः सर्वत ऊर्वान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वा
जनयः । शिष्टं स्पष्टं ॥

यो नामरं सहवसुं निहंतवे पृष्टाय च दासवेणाय चावहः ।

ऊर्जयंत्या अपरिविष्टमास्यमृतवाद्य पुरुकृत्सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥

यः । नामरं । सहऽवसुं । निऽहंतवे । पृष्टाय । च । दासऽवेणाय । च । अवहः ।

ऊर्जयंत्याः । अपरिऽविष्टं । ज्ञास्यं । उत । एव । अद्य । पुरुऽकृत । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

पुरुकृत पुरुणां कर्मणां कर्ता हे इंद्र यस्त्व नामरं । नून मनुष्यान्मारयतीति नुमरः कश्चिदमुरः । तस्यापत्य
नामरः । तं सहवसुं । वसुना सह वर्तते इति सहवसुः । अमुरनामृतत । एतन्नामकममुर निहतव । हतमुमं
तवेन्द्राथयः । तादी च नितीति गतेः प्रकृतस्वरत्वं ॥ निहतं ऊर्जयंत्या वलवत्या वज्रधाराया अपरिविष्टं
मन्नादिभिरव्याप्तमास्यमशैवावहः । तममुरं प्रापयः । यद्वा ऊर्जयंत्याः पिशाचिकाया आस्य प्रापयः । किमर्थं ।
पृष्टाय । तव हविलंबगणात्प्रलाभाय । दासवेणाय । दासाना दस्यूना वेणाय विनाशाय च । यद्वा अस्माकमत्र
लाभाय दस्युविनाशाय च ॥

शतं वा यस्य दणं साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद् चोदमाविष ।

अरज्जौ दस्यून्समुनद्भीतये मुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥

शतं । वा । यस्य । दणं । साकं । आ । अद्यः । एकस्य । श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदं । आविष ।

अरज्जौ । दस्यून । सं । उनप । दभीतये । मुप्राव्यः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥

हे इंद्र एकस्यैकाकिनः श्रेष्ठस्य वा यस्य ते श्रुष्टौ सुखनिमित्ते तदर्थं शतं दणं दणं शतानि हरयो ब्राह्मणार्थं
भवति । तथा च मंत्रवर्णः । इंद्रो मायाभिः पुरुकूप ईयते ज्ञाता ह्यस्य हरयः शता दण । ६ । ४७ । १८ । इति । अपि
च यश्च आ अद्यः सर्वेषां सर्वत उपजीव्यः । न तस्येगं यं नायाद्यद्वेन नायुरिति हि श्रुतिः । यद् यश्च त्व चोदं स्तो
त्राणां प्ररकं यजमानमाविष । रचितवानसि । किंच यस्त्वमरज्जौ रज्जुवर्जितं वधनागारं दस्यूनपवपयितून
दभीतये । दभीतिर्नाम कश्चिदृषिः । तदर्थं समुनप । द्विभितवानसि ॥ उभतेहिंसाकर्मणो लडि व्यत्येन श्रम ।
हृत्स्वादिना सिपो लोपः । अडभावः क्वां दसं ॥ किंच मुप्राव्यः सुखेन सर्वरूपमपणीयोऽभवः । शिष्टं मिड ॥

विश्वेदनुं रोधना अस्य पौस्यं ददुरस्मि दधिरे कृन्वे धनं ।

षठ्स्तभा विष्टिरः पंच संदृगः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥

विश्वो । इत् । अनुं । रोधनाः । अस्य । पौस्यं । ददुः । अस्मि । दधिरे । कृन्वे । धनं ।

षट् । अस्तभाः । विऽस्तिरः । पंच । संऽदृगः । परि । परः । अभवः । सः । असि ।

उक्थ्यः ॥ १० ॥

त्रिंशत् ॥ मुपां मुलुंगिति त्रस आकारः ॥ सर्वा एव रोधना रोधस्वतो गयोऽस्त्रिंशस्व पौंसं । पुंसो भादः पौंसं । वीर्यमिति यावत् । अन् तद्वीर्यमन् वरते । अस्मा इन्द्राय ददुः । हविर्लक्षणमन्नं यजमानाः प्रयच्छन्ति । किंच कृत्वा कर्मणां कर्त्तुं इन्द्राय धनं दधिरे । सर्वे जना धारयति । तथा च मंत्रः । इन्द्राय वाव औषधीरुताषो रयि रक्षति जीरयो वनानि । ३ ५१. ५. इति । विष्टरो विस्तीर्णाः पट पटमंख्याका उर्वीः । ताश्च वींश्च पृथिवी चाहस्य रात्रिश्चापश्चापधय इत्येव रूपाः । ता अस्तभ्याः । नियमितवानसि । संदृशः । सम्यक् पश्यतीति संदृशो जनाः । पंच संदृशः पंच जनान् परि सर्वतः परः पारयिता पालयिता वाभवः । भवसि । गतमन्वत् ॥ १११ ॥

मुपवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विंदसे वसु ।

जातृष्टिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थे संद्र विश्वाऽस्युकथ्यः ॥ १११ ॥

मुऽप्रवाचनं । तव । वीर । वीर्यं । यत् । एकेन । क्रतुना । विंदसे । वसु ।

जातृऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थे । सः । इंद्र । विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ १११ ॥

वीर बलवान् हे इंद्र तव वीर्यं मामर्थं मुपवाचनं । मुपु प्रवचनीयं । सर्वैः याघनीयमित्यर्थः । किं तत् । एकेन क्रतुना कर्मणः वसु विंदसे । शत्रूणां धनं लभसे ॥ विद्रु लभे । तुदादिः स्वरितेत् । यद्वा तदीयं धनं सोतृम्प्रापयसीति यत् तत्प्रशंस्यमित्यर्थः । सहस्वतो बलवतो जातृष्टिरस्य । एतन्नमकः कथित । तस्य वयोऽन्नं प्रादाः । यद्वा जातृष्टिरस्य । जानु कदाचित् सर्वदा स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यज्ञादिः कर्मणः संबन्धि वयो हविर्लक्षणमन्नं प्र विंदसे इति समन्वयः । या यानीमान्यन्यानि विश्वा सर्वाणि कर्माणि चकर्थे कृतवानसि । स तादृशस्त्वमुक्थ्यः । सर्वैः प्रशंसनीयो भवसि ॥

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च सुतिं ।

नीचा संतमुदनयः परावृजं प्राधं श्रोणं अवयन्तास्युकथ्यः ॥ ११२ ॥

अरमयः । सरऽअपसः । तराय । कं । तुर्वीतये । च । वय्याय । च । सुतिं ।

नीचा । संतं । उत् । अन्नयः । पराऽवृजं । प्र । अंधं । श्रोणं । अवयन् । सः । असि ।

उक्थ्यः ॥ ११२ ॥

हे इंद्र सरपसः । सरणमपः कर्म यासां ताः सरपसः ॥ शकंधादित्वात्पररूपत्वं ॥ ता अपः कं मुखेन तराय तरणायारमयः । अकीडयः । किंच तुर्वीतये । तुर्वीतिनाम कश्चिद्राजार्पिः । तस्मि वय्याय च । वय्यो नाम कथित तस्मि । ताभ्यां सुतिं सरणं प्रत्यरमयः । ती हि जलपूर्णा महानदी दृष्ट्वा तरीतुमसमर्थावासां । ती च खया तारिता । परावृजं । परितः पापानि वृणक्ति दहतीति परावृक कश्चिद्रूपिः । तमप्सु मपं तथा नीचा नीचं संतमुदनयः । आपद्वा ऊर्ध्वं नीतवानसि । किंच अंधं संतं श्रोणं पंगुं संतं चक्षुर्दानादपंगुकरणाच्चोदनयः । किं कुर्वन् । प्रकंपणं अवयन् । आत्मानं कीर्तितं कुर्वन् । उदनय इति समन्वयः । स इत्यादि सिद्धं ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं ।

इंद्र यच्चिचं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ११३ ॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यं ।

इंद्र । यत् । चिचं । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ११३ ॥

वसो सर्वस्य वासक वसुमन्वा हे इंद्र सोतृभ्योऽस्मभ्यं तद्वाधो धनं दानाय । उपलक्षणमेतत् । भोगाय च समर्थयस्व । देहि । अस्मान् संगमयेत्यर्थः ॥ अर्थं याचने चुरादिरदंत आत्मनेपदी ॥ ते तव तद्ब्रह्म प्रभृतं वसव्यं ॥

कस्विव वसव्यं । वस्वादित्वात् स्वार्थिको यत् ॥ तादृशं प्रभुतं धनमस्ति खलु । चिचं चायनीयं यद्वनमनु ब्रून
अस्वहं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ अथस्याः । भोग्यमिच्छे ॥ अंतर्णीतण्यर्थत्वादकर्मकत्वं । यथा रोदितीति ।
सः खंन्यः । द्वे ह्यत्र कर्मणी उद्देश्यकर्म च विधेयकर्मातभूतं । उद्देश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति । यथा माणवक
पुत्रीयतीति भाष्ये उदाहृतं । पा० ३. १. ८. २. । अथःशब्दात्कदापि परेक्षायां क्वच । तदंतस्य लित्यडागमे रूप ॥
मुंवीराः कस्याणपुत्रपीत्राः संतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभुतं शस्वादिकं वाक्य वदेम ॥ ॥ १२ ॥

ः अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्त्समदं वैष्टुभमेद्र । अध्वर्यवो द्वादशत्यनुक्रांतं ॥ मुक्तविनियोगो
भंगिकः । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रयान्याध्वर्यव इत्येवा । अध्वर्यवो भरतेद्राय सोममिति याज्या
। आ० ६. ४. । इति सूत्रितं ॥

अध्वर्यवो भरतेद्राय सोममामत्रेभिः सिंचता मद्यमंधः ।

कामी हि वीरः सदेमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । भरत । इंद्राय । सोमं । आ । अमत्रेभिः । सिंचत । मद्यं । अंधः ।

कामी । हि । वीरः । सदे । अस्य । पीतिं । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । अध्वर्यवः अध्वर्यस्य नेतारः । अध्वर यजमानयिच्छतः ॥ कथध्वरपुत्रनस्वार्चि लोप इत्य-
कारलोपः । अत्र यास्कः । अध्वर्युरध्वर्युरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयत इति । नि० १. ८. । द्वे
अध्वर्यवः इंद्राय देवाय सोमं हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रति भरत । हरत ॥ आमात्रितस्याविव्यमानत्वाद्दिनघातः ॥
हत्वामत्रेभिः । अमा महादेव्यत्र होत्रादय इत्यमत्राणि चमसाः । तिमयं मदकरमधः सोमलक्षणमत्रमासिंचत ।
अपीं प्रतिपत । अत्र यास्कः । आ सिंचतामत्रिमदनीयमंधोऽमत्रं पात्रममा अस्मिन्नदति । नि० ५. १. । इति ।
वीरः स इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रति सदे सदेव कामी हि । कामयमानो हि । तस्मादृष्णे वष्टिच
इंद्राय सोमं जुहोत । जुहोत ॥ इ दानादनयोः । लोटि तपनप्रनथनाश्चति तवादिगः ॥ एष इंद्रस्मदित तदेव
सोमद्रव्यं वष्टि । कामयते ॥

अध्वर्यवो यो अपो वृत्रिवांसं वृचं जघानाग्न्येव वृष्टं ।

तस्मा एतं भरत तद्वृणाय एष इंद्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवः । यः । अपः । वृत्रिऽवांसं । वृचं । जघानं । अग्न्याऽडव । वृष्टं ।

तस्मै । एतं । भरत । तत् । वृणाय । एषः । इंद्रः । अर्हति । पीतिं । अस्य ॥ २ ॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रोऽप उदकानि वृत्रिवांसमावृत्त्य स्थितं वृचं । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । त मेघ
वृत्रेण जघान । हतवान् । अग्न्येव । यथाग्न्या विद्युताभिन्ना वृच दहति तद्वत् । तस्मै तद्वृणाय सोमकामाय
तस्मा इंद्रार्थितं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । एष इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानमर्हति ॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।

तस्मा एतमंतरिक्षे न वातमिदं सोमरीणुत जूनं वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अध्वर्यवः । यः । दृभीकं । जघानं । यः । गाः । उतऽआजत । अपः । हि । वलं । वरिति वः ।

तस्मै । एतं । अंतरिक्षे । न । वातं । इंद्रं । सोमं । आ । ऊणुत । जूनं । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दृभीक । सर्वाण्विदारयति भियं करोतीति दृभीको नामामुरः । तममुरं जघान ।
यश्चामामुरेण निबद्धा गा उदाजत । निरगमयत । ततश्च तमेव वलममुर अपवः । अपावृणोत । हिंसितवः-

नित्यग्र्यः ॥ ऋणोतिर्नुदिं मंत्रे घमेत्यादिना ज्वेलुक् । हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥ तस्मा इन्द्रायैतं सोममंतरिचे वात न वातमिव धाराभिर्व्याप्तं कुरुत । तदेवाह सोममिन्द्रमा ऊर्णत । सर्वत आच्छादयत ॥ ऊर्णञ् आच्छादने । आदादिकः । लोटि रूपं ॥ तत्र दृष्टांतः । जूर्नं जीर्णं यथा वस्त्रैरंगमाच्छादयति तद्वत् ॥

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चखांसं नवतिं च बाहून् ।

यो अर्बुदमव नीचा ववाधे तमिंद्रं सोमस्य भृथे हिनीत ॥४॥

अध्वर्यवः । यः । उरणं । जघान । नव । चखांसं । नवतिं । च । बाहून् ।

यः । अर्बुदं । अव । नीचा । ववाधे । तं । इंद्रं । सोमस्य । भृथे । हिनीत ॥४॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो नव नवतिं च एकोनशतं बाहून् चखांसं ॥ चष्टेरिंद्रं रूपं । यद्वा खनतिः क्लृप्तौ रूपं । निलोपः । छांदसं रूपं ॥ सर्वस्य दर्शयंतं । यद्वा आत्मनो देहं निष्वातवतमुरणमितन्नामकममुरं जघान । यश्चार्बुदमेतन्नामकममुरं च नीचाधीमुखं कृत्वाववाधे । तमेनमिंद्रं सोमस्य भृथे सोमं विधत्ति पात्रे हिनीत । वधयत । यद्वा भोमस्य भृथे भरणं संपादनं सति हिनीत । स्तोत्रैः प्रीणयत ॥ हि गतिवृद्धोः । 'स्वादिः ॥

अध्वर्यवो यः स्वध्रं जघान यः शुणामशुषं यो व्यंसं ।

यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिकां तस्मा इंद्रायंधसो जुहोत ॥५॥

अध्वर्यवः । यः । सु । अध्रं । जघान । यः । शुणं । अशुषं । यः । विऽव्यंसं ।

यः । पिप्रुं । नमुचिं । यः । रुधिऽक्रां । तस्मै । इंद्राय । अंधसः । जुहोत ॥५॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रोऽध्रं । अध्राति भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अयुते स्वतजसा सर्वं व्याप्नोतीत्यग्रः कश्चिदमुरः । तममुरं सु सुष्टु जघान । अशुषं केनाप्यशोपणीयं शुणाममुरं यश्च तममुरं व्यंसंसहीनं कृत्वा जघान । यश्च पिप्रुं तेजसा जगद्ध्याथ वर्तमानमेतन्नामकममुरं नमुचिममुरं जघान यश्च । तत्तत्तरीयके नमुचिममुरं नालभतेति प्रकृत्य फेनेन शिर उद्वर्तयदित्येतेन वाक्यसंदर्भेण नमुचिवधः प्रपंचितः । तथा मंत्रश्च । अपा फेनेन नमुचिः शिर इन्द्रोद्वर्तयः । ८. १४. १३. इति । रुधिकामेतन्नामकममुरं यश्च जघान । तस्मा इंद्रायंधसो हविर्नक्षणान्यत्तानि जुहोत । जुह्वत ॥

अध्वर्यवो यः शतं शंवरस्य पुरो विभेदाशमनेव पूर्वीः ।

यो वचिनः शतमिंद्रं सहस्रमपावपद्भरता सोममस्मै ॥६॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । शंवरस्य । पुरः । विभेदं । अशमनाऽडव । पूर्वीः ।

यः । वचिनः । शतं । इंद्रं । सहस्रं । अपऽअवपत् । भरत । सोमं । अस्मै ॥६॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रः शंवरस्य मायाविनोऽमुरस्य पूर्वीः पुरातनीः शतं पुरः पुरीरशमनेव अशमसदृशेन वज्रेण विभेदं । यश्चन्द्रो वचिनः ॥ वचं दीप्तौ । शमेरिनः । उ० ४. ६. इति विधीयमान इनिर्ब्रह्मलयचनादस्माद्भवति ॥ यद्वा नामितत । तस्यामुरस्य शतं सहस्रमेतत्संख्याकामपरिमितान्वीरान् पुत्रानपावपत् । युगपदेव भूम्यामपातयत् । तथा च मंत्रवर्णः । शत वचिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यमुरस्य वीरान् । १. ९०. ५. इति । अस्मा इंद्राय सोमं भरत ॥ ॥ १३ ॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान् ।

कुसंस्यायोरतिथिग्वस्य वीरान्मवृणुभरता सोममस्मै ॥७॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । आ । सहस्रं । भूम्याः । उपऽस्थे । अर्चयत् । जघन्वान् ।
कुत्सस्य । आयोः । अतिथिऽग्वस्य । वीरान् । नि । अर्चयत् । भरत । सोमं । अस्मि ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवो जघन्वान् पूर्वं शत्रून् हतवान् य इन्द्रः शतं सहस्रममुरान् भूम्या उपस्थे उत्संगेऽवपत् ।
एकेकेन प्रकारेणापातयत् । किंच यः कुत्सस्यैतन्नामकस्य राजर्षेः । आयोः पीरुवमस्य राजर्षेः । अतिथिग्वस्य
दिवीदासस्य । एतेषां त्रयाणां वीरानभिगन्तुमिति द्वद्विनः शुष्णादीनमुरान् न्यवृणक्त । वृणक्तिर्हिमाकर्म ।
अवधीत् । तथा च संववर्णः । त्वं कुत्सं शुष्णहृद्यिष्वाविथारंधयोऽतिथिग्वाय शंवर । १५ ५९ ६ । इति । तादृ-
शायिन्द्राय सोमं भरत ॥

अध्वर्यवो यक्षरः कामयाध्वे श्रुष्टी वहंतो नशथा तदिदं ।
गर्भस्तिपूतं भरत श्रुतायेद्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥ ८ ॥
अध्वर्यवः । यत् । नरः । कामयाध्वे । श्रुष्टी । वहंतः । नशथा । तत् । इदं ।
गर्भस्तिऽपूतं । भरत । श्रुताय । इन्द्राय । सोमं । यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभिलषितमर्थं कामयाध्वे ॥ कामयतेत्यडागमः ॥ श्रुष्टी क्षिप्रमिन्द्र
सोमं वहंतः प्रापयंतो युयं तदभिलषितं फलं नशथा । प्राप्तुम् । श्रुताय लोके प्रसिद्धायैन्द्राय गर्भस्तिपूतं हस्ताभ्या
मंजनदीहनादिभिः शोधितं सोमं भरत । उत्तरवर्दिं प्रति हरत । ततो यज्यवो याग कर्वाणा हे अध्वर्यव
आहृतं सोममिन्द्राय जुहोत । जुहोत । अयं प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः कर्तना श्रुष्टिमस्मि वने निपूतं वन उन्नयध्वं ।
जुषाणो हस्त्यमभि वावणे व इन्द्राय सोमं मदिरं जुहोत ॥ ९ ॥
अध्वर्यवः । कर्तन । श्रुष्टिं । अस्मि । वने । निऽपूतं । वने । उत् । नयध्वं ।
जुषाणः । हस्त्यं । अभि । वावणे । वः । इन्द्राय । सोमं । मदिरं । जुहोत ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवः अस्मा इन्द्राय सोमं श्रुष्टिं सुखकरं कर्तन । कुरुत ॥ करोतेर्लोपि बहलं कदसीति विकरणस्य
लुक् । तन्नपन्नथनाश्रुति तनवादेशः । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वात्त निघातः ॥ किंच वने संभ्रजनीये वन
उदके निपुतमाष्यायेन शोधितं सोममुन्नयध्वं । ऊर्ध्वं नयत । यद्वा वने तद्विकारं चमसे निपुतं दशापवित्रिण
शोधितं सोमं वने चमसे उन्नयध्वं । जुषाणः प्रीयमाणः स इन्द्रो वो युष्माकं हस्त्य हस्ताभ्यामभिपूतं सोम
मभिवावणे । कामयते ॥ वशं कर्ता । यदनुगतस्य लटि अत्ययेनात्मनिपदं । लोपस्त आत्मनिपदाश्रितं तन्लोपः ॥
मदिरं मदकरमिमं सोममिन्द्राय जुहोत । इन्द्रोऽहं शनाप्यं प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः पयसो धर्यथा गोः सोमेभिरीं पृणता भोजमिदं ।
वेदाहमस्य निभृतं मे एतदित्संतं भूयो यजतश्चिकेत ॥ १० ॥
अध्वर्यवः । पयसा । ऊर्ध्वः । यथा । गोः । सोमेभिः । इ । पृणत् । भोजं । इदं ।
वेदं । अहं । अस्य । निऽभृतं । मे । एतत् । दित्संतं । भूयः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥

हे अध्वर्यवः यथा गोरूपः पयसा पूर्णं तद्वदीमेनं भोजं फलस्य दातारं रक्षितारं चन्द्रं सोमेभिः सोमेः
पृणत् । पुरयत् । मे मदीयस्य सोमस्य निभृतं गृहं सुखसाधनस्वभावमहमेव वेदं । जानामि । इति पूर्वं न
परस्मै कथितं । तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्येवं । दित्संतं सोमं दानुमिच्छंतं यजमानं यजतो यष्टव्य इन्द्रो भुर्यो

ऽतिशयेन चिकेत ॥ दित्तं तं । बुदात्र दानि । इच्छायां सन् । सनि मीमाषित्वाकारस्य इसादेशः । अत्र कोपोऽभ्यासस्यत्यभ्यासलोपः । सः स्वार्धधातुक इति सकारस्य तत्वं ॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।

तमूर्दरं न पृणता यवेनेदं सोमेभिस्तदपो वो अस्तु ॥११॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा ।

तं । ऊर्दरं । न । पृणत । यवेत्त । इदं । सोमेभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥११॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो दिव्यस्य बुल्लोकार्हेस्य वस्वो वसुनो राजा भवति । यस्य पार्थिवस्य । पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमंतरिक्षमुच्यते । तत्रत्यं धनं पार्थिवं । तस्य राजा । यस्य क्षम्यस्य । क्षमा भूमिः । तत्रत्यं धनं क्षम्यं । तस्य च राजा भवति । तमेवंविधमिन्द्रं सोमेभिः सोमैः पृणत । पुरयत । तत्र दृष्टांतः । ऊर्दरं न । ऊर्ध्व दीर्णमूर्दरं कुमुलं । यथा यवेन तत्पूर्णे तद्वदिन्द्रं पुरयति । तादृशं सोमादिन्द्रोदरपुरणलक्षणमपः कर्म वो युष्माकमस्तु ॥

अस्मभ्यं तद्धंसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसथ्यं ।

इंद्रं यच्चित्रं अवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१२॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसथ्यं ।

इंद्रं । यत् । चित्रं । अवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥१२॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ॥१४॥

प्र घा न्वस्येति दशर्चं चतुर्थं मुक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमिन्द्रं । अत्रानुक्रमणिका प्र घ दशति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि निष्कवन्थं त्रीणि मुक्तानि । तत्रेदं द्वितीयं । षष्ठस्येति खडि मूत्रितं । इंद्रं याह्युप नः प्र घा न्वस्याभुरेक इति निष्कवन्थं । आ० प. १. । इति ॥ अत्रेकमार्त्समं निष्कवन्थं प्र घा न्वस्येतिपा मुक्तमुवीया । उशनःसोमे मूत्रितं । अर्थमा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि । आ० ९. ५. । इति ॥

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचं ।

चिकटुकेष्वपिवत्सुतस्यास्य मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥१॥

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य । करणानि । वोचं ।

चिकटुकेषु । अपिवत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहिं । इंद्रः । जघान ॥१॥

गृत्समदो ब्रूते । महतो बलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्मिन्द्रस्य सत्यानि यथार्थानि महानि महानि करणान्यस्मिन् मुक्ते वच्यमाणानि कर्माणि नु अथ प्रवोचं । प्रकथेण ब्रवीमि ॥ वच परिभाषणे । कृदसि लुङ्कृष्ट इति वर्तमाने लुङि अस्यातिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् । वच उम ॥ घति प्रसिद्धी । कानि तानि उच्यन्ते । चिकटुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येवंरूपेष्वभिप्रविकेष्वहःसु सुतस्याभिपुतं सोममिन्द्रोऽपिवत् । ततः पीतस्वास्व सोमस्य मदे हर्षे संजाते सतीन्द्रोऽहिं वृत्रममुरं जघान । हतवान् ॥

अवंगे द्यामस्तभायद्बृहंतमा रोदसी अपृणदंतरिक्षं ।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च सोमस्य ता मद् इंद्रश्चकार ॥२॥

अव॑ंशे । द्यां । अ॒स्त॒भा॒यत् । बृ॒ह॒तं । आ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒णत् । अ॒न्तरि॑क्षं ।
सः । धा॒र॒यत् । पृथि॑वीं । प॒प्रथ॑त् । च । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ २ ॥

अव॑ंश आकाशे द्यां द्योतमानं सूर्यं युक्तोक्तं वास्तभायत । इंद्रोऽस्तभ्रात । अनवलंबनस्य तस्यावस्थापनम करोदित्यर्थः ॥ स्तभु इति सांचो धातुः क्र्यादिः । लडि व्यत्ययो बह्वन्मित्यहावपि गायजादेशः ॥ बृह॑त मह॑दन्तरि॑क्षं रो॒द॒सी॒ यावापृथि॑व्या चापुणत् । स्वतेजसा पुरितवान् । किंच स इंद्रः पृथि॑वीं विस्तीर्णा भूमि॑ धार॑यत् । अधार॑यत् । तथा पप्रथ॑त् । एना भूमिमप्रथयत् ॥ प्रथ प्रख्याति । एवंतस्य लडि चडि रूपं । चक्य॑ न्यतरस्यामिति मध्योदात्तत्वं ॥ सोमस्य मदे हर्षं संजाति मति तानीमानि कर्माणीद्रश्चकार ॥

सद्ये॑व प्रा॒चो वि मि॑माय॒ मानि॑र्वज्रेण॒ खान्य॑तृण॒नदी॑नां ।
वृषा॑मृ॒जत्प॒थिभि॑र्दी॒र्घ्याथैः॑ सोम॑स्य॒ ता म॒द इं॒द्रश्च॑कार ॥ ३ ॥
सद्य॑ऽइव । प्रा॒चः । वि । मि॑मा॒य । मानि॑ः । वज्रे॑ण । खानि॑ । अ॒तृण॑त् । न॒दीनां॑ ।
वृषा॑ । अ॒मृ॒जत् । प॒थिऽभिः॑ । दी॒र्घ्याथैः॑ । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ ३ ॥

सद्ये॑व यथा यज्ञगृहान्मानिः पेट्टिगत्यक्रमप्राचीत्येव रूपैः परिमानीः प्राक्प्रवणान् कुर्वति तद्वत् सिंधुन लोकान्वातृजन्वा मानिः परिमानीः प्राचः प्राङ्मुखान्विमिमाय । इंद्रो विग्रहेण निर्मितवान् । तथा नदीनां खानि निर्गमद्द्वाराणां वज्रेण चातृणत् । अखनत् ॥ तुदि हिमानादरयोः । रुधादि । लड् ॥ तथा च मंत्रः । इंद्रो अस्माँ अरदद्वजबाहूः । ३. ३३. ६ । इति । तथा दीर्घ्याथैर्बह्वकानं गतथिः पथिभिर्मर्गैर्वृषाद्यजत् । अनायासिन ता नदीः स्पष्टवान् । सोमस्यति सिद्धार्थे इति ॥

स प्र॒वो॒ऽहृ॒न्परि॑गत्या॒ दभी॑ते॒र्विश्व॑मधा॒गायु॑धमि॒डे अ॒ग्नी ।
सं गो॒भिर॑श्च॒रमृ॒जद॒रथे॑भिः सोम॑स्य॒ ता म॒द इं॒द्रश्च॑कार ॥ ४ ॥
सः । प्र॒वो॒ऽहृ॒न् । परि॑ऽग॒त्य । द॒भीतेः॑ । विश्व॑ । अ॒धाक् । आ॒युधं॑ । इ॒डे । अ॒ग्नी ।
सं । गो॒भिः । अ॒श्चैः । अ॒मृ॒जत् । रथे॑भिः । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ ४ ॥

प्राक्कल्पं चुमरिधुनिप्रभृतयोऽमुरा दभीतेः पुरं संबध्य परिगृह्य तस्मात्पुरात्त्रिरगुरिति कथा । स इंद्रो दभीतेः । दभीतिर्नाम कश्चिद्राजर्षिः । तस्य प्रवोऽहृन् प्रवोहृन् ॥ सहिचहोरोदवर्गस्येत्योत्वं ॥ प्रकर्षणं तं दभीतिं वहतस्तानमुरान् मध्ये मार्गं परिगृह्य तेषां विश्वं सर्वमायुधमिडेऽर्षी दीप्यमानं वज्रावधाक् । अधाक्षीत् ॥ दहेर्लुडि मंत्रे घसेत्यादिना लुलुक् ॥ पश्चात्तं दभीतिं गोभिरश्च रथेभी रथेश्च समसृजत् । संयोजितवान् । सोमस्थादि सिद्धमिति ॥

अतिमूर्तिनाम्येकाह मरुत्वतीये मृकमृवीया । अतिमूर्तिर्नाति खंडे मूर्चित । स इ मही धुनिमेतोररम्णात् । आ० ९. ८. इति ॥

स इ॑ म॒ही धु॒निमे॑तोर॒रम्णा॑त्सो अ॒स्ना॒तृ॒नपार॑यत्स्व॒स्ति ।
त उ॒त्त्राय॑ र॒यिम॑भि प्र॒ तस्युः॑ सोम॑स्य॒ ता म॒द इं॒द्रश्च॑कार ॥ ५ ॥
सः । इ॑ । म॒ही । धु॒नि । ए॒तोः । अ॒र॒म्णा॑त् । सः । अ॒स्ना॒तृ॒न । अ॒पा॒र॒यत् । स्व॒स्ति ।
जे । उ॒त्त॑ऽस्ना॒य । र॒यि॑ । अ॒भि । प्र॒ । त॒स्युः॑ । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ ५ ॥

स इंद्र ईमेनां महतीं धुनिं । धुनोति स्तोत्राणां पापानीति धुनिः परुष्णी नदी । तामितोः ॥ ईश्वरप-
दासंनिधानेऽपि तोमुन्मत्त्यः । पा० ३ ४. १३. ॥ ऋषीणां गमनार्थमरम्भात् । उपाशमयत् । महाजलां नदीम-
न्वोदकामकरोदित्यर्थः । ततः स इंद्रोऽस्नातृन् स्नातृमशक्त्वा तरणासमर्थानृषीन् स्वस्ति चेमेणापारयत् । ते
महर्षय उस्नाय तां नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छन्ति तं रयिमभिलक्ष्य प्रतस्युः । प्रतस्विर । शिष्टं सिद्धं ॥ १५ ॥

सोदं च सिंधुमरिणान्महित्वा वज्रेणानं उपसः सं पिपेष ।

अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ६ ॥

सः । उदं च । सिंधुं । अरिणात् । महिऽत्वा । वज्रेण । अनः । उपसः । सं । पिपेष ।

अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्चन । सोमस्य । ता । मद । इंद्रः । चकार ॥ ६ ॥

स इंद्रः सिंधुं प्रांच संतं महित्वा स्वकीयेन महिस्वीदं चमरिणात् । उदङ्मुखमकरोत् ॥ सिंधुशब्दश्चंद्रसि
पुल्लिंगः ॥ उपस उपोदेव्या अनः शकटं वज्रेण संपिपेष । चूर्णीचकार । एतच्च दिव्यशुद्धा दुहितेरं । ४ ३० ९. ।
इत्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते । किं कर्वन् । अजवसो जवहीना दुर्बलाः सना जविनीभिर्जवयुक्ताभिः सनाभिर्विवृश्चन् ।
विशेषण भिदन । पिपेषति समन्वयः ॥ आत्रशू क्दने । शतरि यहिज्यादिना संप्रसारणं । शिष्टं स्पष्टं ॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविभ्वन्नुदतिष्ठत्परावृक् ।

प्रति श्रोणः स्याद्वा १ नगंचष्ट सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ७ ॥

सः । विद्वान् । अपऽगोहं । कनीनां । आविः । भवन् । उत । अतिष्ठत् । पराऽवृक् ।

प्रति । श्रोणः । स्यात् । वि । अनक् । अचष्ट । सोमस्य । ता । मद । इंद्रः । चकार ॥ ७ ॥

परा किल कन्यकाश्चुर्होर्न पादहीनं परावृजं जिघृक्षुमृषिं दृष्ट्वाभिदृष्टुः । ततः स ऋषिरिंद्रं मुत्वा चक्षुः
पादं च लभे । तदंतदाह । कनीनां कन्यकानामपगोहमपगोहनं तिरोभावं विद्वां परावृगांपराविभ्वन् सर्वेषां
प्रत्यक्षो भवन उदतिष्ठत् । श्रोणः पुर्वं पंगुरिदानीमिंद्रस्य प्रसादाद्विभ्रजानुस्ताः कन्याः प्रति स्थात् । पुर्वमंधो
ऽधुना चक्षुर्लभाद्वाचष्ट । ताः कन्यका विश्रपण पश्यति स्म । तानीमानि कर्माणि स इंद्रश्चकार ॥

भिनह्वलमंगिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृहितान्यैरत् ।

रिणग्रोधांसि कृचिमाणेषां सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ८ ॥

भिनत् । वलं । अंगिरःऽभिः । गृणानः । वि । पर्वतस्य । दृहितानि । ऐरत् ।

रिणक् । रोधांसि । कृचिमाणि । एषां । सोमस्य । ता । मद । इंद्रः । चकार ॥ ८ ॥

अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः स इंद्रो वलं वज्रनामकमसुरं भिनत् । अभिनत् । तथा गवां निरोधकस्य
पर्वतस्य दृहितानि शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि क्षरत् । उद्घाटितवान् । तदेवाह । एषां पर्वतानां कृचिमाणि
क्रियया निर्वृत्तानि रोधांसि निरूढानि द्वाराणि रिणक् । उदघाटयत् । गतमन्यत् ॥

अतिमूर्तनास्यैर्काह निष्कवल्के मृक्तमुखीया स्वप्नेनेत्येपा । मूर्तितं । स्वप्नेनाभ्युष्या चुमुरिं धुनिं चिति
मृक्तमुखीया । आ० ९. ८ । इति ॥

स्वप्नेनाभ्युष्या चुमुरिं धुनिं च जघंथ दस्युं प्र दभीतिमावः ।

रंभी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ९ ॥

स्वप्नेन । अभिऽउष्यं । चुमुरिं । धुनिं । च । जघंथ । दस्युं । प्र । दभीतिं । आवः ।

रंभी । चित् । अत्र । विविदे । हिरण्यं । सोमस्य । ता । मद । इंद्रः । चकार ॥ ९ ॥

म त्वं दस्युं सर्वस्योपलपयितारं चुमुरिं धुनिं च एतन्नामानावसुरीं स्वप्नेन दीर्घनिद्रयाभ्युष्य स्योऽत्र
अग्रथं । हतवानसि । ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतिं राजर्षिं प्रावः । रक्षितवानसि । तथा च मन्वन्तः । त्वं नि
दस्युं चुमुरिं धुनिं चास्यापयो दभीतये मुहंतु । ७ १० ४ । इति ॥ आवः । अवते रक्षणार्थस्य लडि मपि रूप ॥
रंभी चित वेत्तधारी चास्य दौवारिकोऽत्रास्मिन्दि तयोरसुरयोर्हरणं धनं विविदे । लभे ॥ विदू लामे
स्वरिते । नानोमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकारिति ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदये सुवीराः ॥१०॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इदं । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदये । सुवीराः ॥१०॥

एषा अरथ्याख्याता ॥ ॥ १६ ॥ •

प्र वः सतामिति नवर्चं पंचमं मुक्तं गार्त्समदमद्र । अत्रानुक्रमणिका । प्र वो नवात्या त्रिष्टुति । नवमी
त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुत्परिभाषया जगत्यः ॥ तृतीयं पर्यायेऽक्तावाकशब्दे प्र वः सतामिति मुक्तं । अतिरात्र
इति खड्गं मुच्यते । प्र वः सतां प्रो द्रोणे हरयः कमारमन्त्रिति याज्या । आ० ६. ४ । इति ॥

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्राविच समिधाने हविर्भरे ।

इंद्रमंजुयं जरयंतमुष्टितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥१॥

प्र । वः । सतां । ज्येष्ठऽतमाय । सुऽस्तुतिं । अग्रोऽइव । संऽदधाने । हविः । भरे ।

इंद्रं । अजुयं । जरयंतं । उष्टितं । सनात् । युवानं । अवसे । हवामहे ॥१॥

गुत्समदो व्रते । हे यज्ञमाना वो युष्मदर्थं सतां महता देवानां ज्येष्ठतमायातिशयेन अष्टांयद्राय तदर्थं ।
अर्पाविव समिधाने । इवशब्द एवार्थः । दीप्यमान एवापो हविः प्रभर । संपादयामि । ततः पर सुष्टुति
शोभनां स्तुतिं करोमि ॥ भर इति भुञ्ज भरणे जित्वाद्भयपदी । लटि रूपं ॥ अजुयंजरणीयं जरयंत सर्व-
मन्यञ्जरयंतमुचितं सोमं सितं सनात्सनातनं युवानं नित्यतरुण तादृशमिद्रमवसेऽश्वाक रक्षणाय तस्य
तर्पणाय वा हवामहे । आद्रयामः ॥

यस्मादिंद्राद्बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्संभृताधि वीर्या ।

जठरे सोमं तन्वीऽमहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुं ॥२॥

यस्मात् । इंद्रात् । बृहतः । किं । च । ने । मृते । विश्वानि । अस्मिन् । संऽभृता । अधि । वीर्या ।

जठरे । सोमं । तन्वी । महः । महः । हस्ते । वज्रं । भरति । शीर्षणि । क्रतुं ॥२॥

बृहतो मरुतो यस्मादिंद्राद्बृहत् किमपीमिदं जगन्न । नाम्नीत्यर्थः ॥ चिति जिति निपातद्वयममुदायश्चजति ।
चेति चिदित्यर्थं जिति निषेधार्थं । एकपयं तु माप्रदायिक ॥ उक्तार्थं मन्वन्तः । इंद्राद्बृहत् पवते धाम किं चनेति ।
यद्वा इंद्राद्बृहत् ईमिदं जगत किं । न बुद्धमत्यन्तामित्यर्थः । कृत एतत् तदेवोच्यते । अस्मिन्दि विश्वानि सर्वाणि
वीर्याणि सामर्थ्यान्वधि संभृता । अधिकं संभृतान्यासते । यश्चंद्रो जठरं सोमं शीर्षणि सोममभिपुत सोमरसं भरति ।
विभर्ति । किंच तन्वी तन्वां स्वकीये सर्वस्मिन् शरीरे महो बन्धुं महस्तेजस्य विभर्ति । इमं वज्रमायुधं विभर्ति ।
शीर्षणि शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति । विभर्ति ॥ यद्बृहत्तयोगादनिघातः । वाक्यभेदाद्वा निघाताभावः । शीर्षणि
शीर्षणं कंदसीति ॥

न शोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वश्रोति कश्चन यदाप्नुभिः पतसि योजना पुरु ॥३॥

न। शोणीभ्यां। परिऽभ्वे। ते। इन्द्रियं। न। समुद्रैः। पर्वतैः। इन्द्र। ते। रथः।

न। ते। वज्रं। अन्नु। अश्रोति। कः। चन। यत्। आप्नुऽभिः। पतसि। योजना। पुरु ॥३॥

हे इन्द्र ते त्वद्रियं बलं शोणीभ्यां व्यावापृथिवीभ्यां न परिभ्वे । न परिभवनीयं ॥ कृत्यार्थं त्वेकेनैव स्वयं इति कल्पव्ययः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं ॥ किंच ते रथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवनीयः । ते वज्रमायुध कश्चन पुमान् नान्वश्रोति । न व्याप्नोति परिभवितुं ॥ अग्नौ व्याप्तौ । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ यद्यदासुरवधार्थं दिग्विजयकाले पुरु पुरुणि बहूनि योजना योजनानि पतसि । गच्छसि । तदा तव बलादि न परिभवनीयमिति समन्वयः ॥

विश्वे ह्यस्मि यजताय धृष्णवे क्रतुं भरति वृषभाय सश्वते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेद सोमं वृषभेण भानुना ॥४॥

विश्वे। हि। अस्मि। यजताय। धृष्णवे। क्रतुं। भरति। वृषभाय। सश्वते।

वृषा। यजस्व। हविषा। विदुऽतरः। पिबे। इन्द्र। सोमं। वृषभेण। भानुना ॥४॥

हे यजमान विश्वे सर्वे जना यजताय सर्वयज्ञनीयाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय वृषभाय कामानां वर्षित्रं सश्वते मञ्जमानाय स्रुत्यादिकर्मवत्सु स्तोत्रेषु एतादृशांयद्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरति हि । भरति खलु । प्रणयतीत्यर्थः ॥ भरति । द्वियोगादनिघातः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वृषा सोमरससेचनममर्थो विदुष्टरः ॥ विदुच्छब्दात्तरपि कादसं संप्रसारणं । शासिर्वसिघमीना चरति संहितायां पत्वं ॥ विदुत्तरसं हविषा तमिन्द्रं यजन्व । इदानीमिन्द्रं संबोधाह । हे इन्द्र वृषभेण कामानां वर्षकेण भानुना दीप्यमानिनापिना मह सोमं पिब ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्वं ऊर्मिवृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यु वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥५॥

वृष्णः। कोशः। पवते। मध्वः। ऊर्मिः। वृषभऽअन्नाय। वृषभाय। पातवे।

वृषणा। अध्वर्यु इति। वृषभासः। अद्रयः। वृषणं। सोमं। वृषभाय। सुष्वति ॥५॥

हे इन्द्र वृष्णः फलस्य वर्षितुर्मध्वो मदकरस्य सोमस्य कोशो रस ऊर्मिरनुष्ठातृणां पातृणां च प्रेरकः सन् पवते । गच्छति ॥ पव गतौ । अनुदात्तत ॥ किमर्थं । वृषभान्नाय । बलवर्षकाण्यज्ञानि यस्य स तथोक्तः । तावृषाया वृषभाय कामानां वर्षित्रं इन्द्राय पातवे । पानार्थं पवत इति समन्वयः । किंच वृषणा सोमरससेचनसमर्थवध्वर्यु अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारी वृषभासो वर्षका अद्रयोऽभिषवद्यावाणश्च वृषणं स्वर्गादिफलस्य सेक्तारं सोमं वृषभाय देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यं सुष्वति । सुष्वति ॥ मुनोतेर्निति बह्वलं कंदसीति विकरणस्य झुः । अदभ्यन्नादिति झोऽदादेशः ॥ ॥१७॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभारयायुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृष्णुहि ॥६॥

वृषा। ते। वज्रः। उत। ते। वृषा। रथः। वृषणा। हरी इति। वृषभायि। आयुधा।

वृष्णः। मदस्य। वृषभ। त्वं। ईशिषे। इन्द्र। सोमस्य। वृषभस्य। तृष्णुहि ॥६॥

वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र ते तव वज्रो वृषा कामवर्षकः । तथा ते रथोऽपि वृषा । ते हरी एतन्नाम-
कान्त्यां वृषणा वर्षको । तवायुधा वज्रयतिरिक्तान्यायुधान्यापि वृषभाणि । वृषणो वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य
सोमस्य त्वमेवाग्निषि । स्वामी भवसि । हे इन्द्र वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमेन तुष्णुहि । तुष्णो भव ॥ तुष
प्रीणने स्वादिः ॥ जुभादिपु । पा० ८. ३९ । नुमनतुष्णोतीति पठित । तथापि सर्वविधीनां इन्द्रसि विकल्प्य
तत्त्वाद्वा एतत्प्रतिषेधो न भवति ॥

प्रं ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सर्वनेषु दाधृषिः ।

कुविन्नो अस्य वचसी निबोधिषदिद्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ ७ ॥

प्र । ते । नावं । न । समने । वचस्युवं । ब्रह्मणा । यामि । सर्वनेषु । दाधृषिः ।

कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽबोधिषत् । इन्द्रं । उत्सं । न । वसुनः । सिचामहे ॥ ७ ॥

दाधृषिस्वत्प्रसादाच्छ्रूणां धर्षकोऽहं समने संगामे वचस्युव ॥ अमि तन्वादित्वाद्वाद्वादिशः ॥ स्तोत्रमिच्छत
नावं न नावमिवापन्नारकं ते त्वा सर्वनेषु त्रिषु ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रयामि । प्राप्नोमि । किंच अस्य वचसः ।
स्तुतिक्षणमेतद्वाक्यं । कुविन्नो निबोधिषत् । इन्द्रो नितरां बुध्यता ॥ बुध अवगमने । अटि मिश्रणमिति
सिप । कुविन्नोऽगादिनिघातः । तिडि त्र्योदात्तवतीति गतेनिघातः ॥ वयं चोत्सं न जलस्य निधानभूतं कूपमिष
वसुनो निधानभूतमिन्द्रं सिचामहे । सोमेन सिचामः ॥ सिचिर चरणे स्वरितेत् । आगमानुशासनस्थानस्य
त्वात्तुमभावः ॥

पुरा संवाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८ ॥

पुरा । संऽवाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सं । यवसस्य । पिप्युषी ।

सकृत् । सु । ते । सुमतिऽभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सं । पत्नीभिः । न ।

वृषणः । नसीमहि ॥ ८ ॥

हे इन्द्र संवाधात् शत्रुजन्त्यात्संवाधात् पुरा नोऽस्मानभ्याववृत्स्व । आवर्तय । यथा संवाधोऽस्मान् न
सृष्टाति तथा कुर्वित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न वत्सं । यथा यवसस्य घामेन पिप्युष्याप्यायितां धनुर्वत्सं शुद्धा
धात्परावर्तयति तद्वत् । हे शतक्रतो वयं सुमतिभस्त्वद्विषयैः शोभनेः स्तोत्रैः सक्रत सक्रदापि सु नसीमहि ।
मुषु व्याधिमहि । तत्र दृष्टांतः । वृषणो न । मत्कारो युवानो यथा पत्नीभिर्बध्यते तद्वत् ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिखा स्तोतृभ्यो मातिं धग्भगो नो बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इन्द्रं । दक्षिणा । मघोनी ।

शिखा । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ १८ ॥

तदस्मा इति नवर्चं पठं मुक्तं गार्त्समदमिन्द्रं । अत्रामुक्रमणिका । तदस्मी द्विऽपृषतमिति । अन्त्ये द्वे चिष्टुर्भा
शिष्टाः सप्त जगत्यः ॥ अतिरात्रे द्वितीयं पर्यायेऽच्छावाकशस्त्रे तदस्मा इति मुक्तं । अतिरात्रे पर्यायाणामिति
खंडे सूचितं । तदस्मी नव्यमस्य पिव यस्य जज्ञान इद्रेति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

तदस्मै नव्यमंगिरस्वदर्वत शुष्मा यदस्य प्रत्नयोदीरते ।

विश्वा यज्ञोवा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृहितान्यैरयत् ॥ १ ॥

तत् अस्मै नव्यं अंगिरस्वत् अर्चत शुष्माः यत् अस्य प्रत्नऽथा उत्ऽईरते ।

विश्वा यत् गोवा सहसा परिऽवृता मदे सोमस्य दृहितानि ऐरयत् ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । हे सोतारः नव्यं नयतरमन्येष्वदृष्टपूर्वं तत्तादृशं सोत्रमंगिरस्वदंगिरस इवास्मा इन्द्रा-
यार्चत । ब्रूत । यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्यैन्द्रस्य शुष्माः शत्रूणां शोषकाणि तेषामि प्रत्नथा ॥ प्रत्नपूर्वविद्येमात्यान्
कदमीतीवार्थं थालप्रत्ययः ॥ प्रत्नानि पुरातनानीवोदीरते । उन्नच्छति ॥ ईर गती अनुदात्ते । तिङि चोदा
त्तवतीति गतेर्नघातः ॥ यद्यस्माच्च विश्वा सर्वान गोवा मेघान । गा उदकानि त्रायते रक्षतीति गोवा
मेघाः । परीवृता वृत्रेणाक्रांतान् ॥ सर्वत्र मुपो डादिशः ॥ तान दृहितानि तेन दृढीकृतान् मेघान सोमस्य मदे
हृषे संजाते सति सहसा बलैरैरयत् । उदघाटयत् । मेघभेदननापः प्रेरयामासित्यर्थः । यद्वा विश्वा सर्वाणि
परीवृता वलामुरणकातानि दृहितानि पर्वतबले निरुक्तानि गोवा ॥ इतिचकथ्यचक्षति समुहार्थं चप्रत्ययः ॥
गवां वृदानि सहसैरयत् । तस्माद्विजातिरगमयत् । तस्मादर्वतति समन्वयः ॥ ऐरयत् । ईर गती । स्थितस्य
तिङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

स भूतु यो ह्य प्रथमाय धायस औजो मिमानो महिमान्मातिरत् ।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत गीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुंचत ॥ २ ॥

सः भूतु यः ह प्रथमाय धायसे औजः मिमानः महिमानं आ अतिरत् ।

शूरः यः युत्सु तन्वं परिऽव्यत गीर्षणि द्यां महिना प्रति अमुंचत ॥ २ ॥

स इन्द्रो भूतु । भवतु । वर्धतामित्यर्थः । य इन्द्र आजस्तेजो बलं मिमानः कृषाणः सन् प्रथमाय प्रार्थमि-
काय धायसे ॥ घट् पानि ॥ सोमपानाय महिमानमातिरत् । अवर्धयत् ॥ तिरतव्यत्येन शः । यद्योगादिनि-
घातः ॥ शूरः शत्रूणां शातयिता य इन्द्रो युत्सु युद्धेषु तन्वं स्वकीयं शरीरं परिव्यत । कर्मणा परिवीतमकरोत् ।
स इन्द्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना गीर्षणि स्वाशरमि द्यां प्रत्यमुंचत । आधारयत् ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्ने ब्रह्मणा शुष्मैरयः ।

रथेष्टेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते मध्र्यक् पृथक् ॥ ३ ॥

अधं अकृणोः प्रथमं वीर्यं महत् यत् अस्य अग्ने ब्रह्मणा शुष्मं ऐरयः ।

रथेऽस्थेन हरिऽश्वेन विऽच्युताः प्र जीरयः सिस्रते मध्र्यक् पृथक् ॥ ३ ॥

अध अपि च हे इन्द्र त्वं प्रथमं मुख्यं तद्वीर्यं सामर्थ्यमकृणोः । अकरोः । किं तत् । ब्रह्मणा सोत्रेण स्तुति-
साधनभूतेन वेदवाक्येनास्य वीर्यस्य सोतुर्जनस्यायं पुरतो यच्छुष्मं शत्रूणां शोषकं बलसैरयः । उदगमयः ।
जीरयो जरयितारो बाधका अमुरा रथेष्टेन रथस्थितेन हर्यश्वेन त्वया विच्युताः स्वस्थानाध्याविताः संतः
सध्र्यक् सधीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या विच्युक्ताः संतः प्रसिस्रते । प्रकर्षणं धावति ॥ सु गती । जुहो-
त्यादिः । ब्रह्मं कदमीत्यभ्यासम्यत्वं ॥ सध्र्यगिति महस्य सध्रिरिति सध्रादेशः । अद्रिमध्रीरतोदान्तत्वेन नि-
पातनाद्बुदान्तस्वरितयोरिति यणः स्वरितत्वं ॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनेशान्कृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदमी ज्योतिषा वहिरातनोऽसीव्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ ४ ॥

अधः। यः। विश्वा। भुवना। अभि। मज्जना। उंशानऽकृत्। प्रऽव्याः। अभि। अवर्धत।
 आत्। रोदसी उति। ज्योतिषा। वहिः। आ। अतनोत्। सीव्यन्। तमांसि। दुधिता।
 सं। अव्ययत् ॥४॥

अध अपि च प्रवयाः प्रवृद्धान्नः पुरातनो वा य इन्द्रो विश्वा भुवना सर्वान लोकान मज्जना बलिनाभि
 भुयेशानकृत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन्। यद्वा अग्न्यादीन्देवान तन्मोकाधिपतीं कुर्वन् अभ्यवर्धत। सर्वतः
 प्रवृद्धोऽभवत्। आदन्तरे वहिर्जंगतां वोढा स इन्द्रो ज्योतिषा म्नीयन् तेजसा रोदसी वावापुथिव्यावातनोत्।
 व्याप्नोत्। किञ्च तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि दुधिता दुःस्थितानि दुर्गन्तानि सीव्यन् विस्तारयन् समव्ययत्।
 आवृणोत्। जगद्वाप्य वर्तते इत्यर्थः ॥

स प्राचीनान्पर्वतान्दृहृदोजसाधराचीनमकृणोत्पामपः।

अधारयत्पृथिवीं विश्वधायमस्तभ्रान्मायया द्यामवस्रसः ॥५॥

सः। प्राचीनान्। पर्वतान्। दृहृत्। ओजसा। अधराचीनं। अकृणोत्। अपां। अपः।

अधारयत्। पृथिवीं। विश्वऽधायसं। अस्तभ्रात्। मायया। द्यां। अवऽस्रसः ॥५॥

स इन्द्रः प्राचीनान् इतस्ततः प्रकीर्णोचतो गच्छतः सपञ्चान् पर्वतान् ओजसा बलिन दृहृत्। पञ्चैतद् कृत्वा
 भूमौ दृढीचकार। अचलानकरोदित्यर्थः। अपां मेघस्थितानामुदकानामपः स्थदनलक्षण कमाधराचीनं।
 अधःप्रदेशमंचति गच्छतीत्यधराचीनं। तादृशमकृणोत्। मेघभेदनं कृत्वापो भुमावपातयदित्यर्थः। किञ्च वि-
 श्वधायसं विश्वस्य धाचीं पृथिवीं बलिनाधारयत्। मायया प्रज्ञयोपायन द्यां बुलोकमवस्रसः ॥ स्रमु गतो।
 संपदादिलक्षणो भावे क्रिप ॥ अवपतनादस्तभ्रात् ॥ ॥१९॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मात् जनुषो वेदमस्परि।

येना पृथिव्यां नि क्रिवं शयथ्यं वज्रेण हत्व्यवृणक्तुविष्वणिः ॥६॥

सः। अस्मि। अरं। बाहुऽभ्यां। यं। पिता। अकृणोत्। विश्वस्मात्। आ। जनुषः। वेदमः। परि।

येनं। पृथिव्यां। नि। क्रिवं। शयथ्यं। वज्रेण। हत्वी। अवृणक्तु। त्विऽस्वनिः ॥६॥

स तादृश इन्द्रोऽस्मि जगतेऽरमन् पर्याप्तो बभूव। रक्षकत्वेन स्वामी बभूवत्यर्थः। पिता सर्वस्य पालकः।
 प्रजापतिर्विश्वस्मात्सर्वस्माज्जनुषो जनात् परि ततोऽप्युक्ताद्विदसो ज्ञानात् तद्विशिष्टं बाहुभ्यां व्यकीयाभ्यां
 बाहुभ्यां यमाकृणोत्। त्विष्वणिर्वज्रकीर्तिर्महात्मनो वा स इन्द्रो येन ज्ञानिन क्रिवमन्तत्रामानममुर वज्रेण
 हत्वी ॥ स्नात्वादयथेति त्वी ॥ हत्वा ताडयित्वा पृथिव्यां भुमां शयथ्यं शयनाय दीर्घनिद्रायै न्यवृणक्तु ॥
 वृणक्तिर्हिंसाकर्म ॥ न्यवधीत् ॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदमस्वामिये भगं।

कृधि प्रकृतमुप मास्या भर दृडि भागं तन्वोऽयेनं समहः ॥७॥

अमाजूऽइव। पित्रोः। सचा। सती। समानात्। आ। सदमः। त्वां। उये। भगं।

कृधि। प्रऽकेतं। उपं। मासि। आ। भर। दृडि। भागं। तन्वः। येनं। समहः ॥७॥

हे इन्द्र अमाजूर्वावज्जीवं गृह एव जीर्यती पित्रोः सचा आतापितृभ्या सह भवन्ती तयोः शुश्रूषणपरा
 पतिमकभमाना सती दुहिता समानादात्मनः पित्रोश्च साधारणात्सदसो गृहात् ॥ अधिकरणी चोपसंख्यान्-

मिति पंचमी ॥ गृह उपस्थाद्यैव यथा भागं याचति तथा स्रोताहं भगं भजनीयं धनं स्वामिने ॥ ई गत्यादिषु ।
लियुत्तम इति व्यत्ययेनात्मनेपदं । इयडादेशः ॥ त्वां याचे । तत्र देयं धनं प्रकृतं प्रकर्षणं ज्ञातव्यं विश्वजगीयं
कृधि । कृष । तत्रोपमासि । एतावदिदं धनमिति कुरु । आभर । तत्र धनं संपादय । भागं भजनीयं धनं
तन्वः शरीराय मह्यमिति यावत् दद्वि । दद्वि । धनं धनेन ममहः । स्तोत्रनिमान्पुत्रयसि ॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्टुमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविद्विन्द्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निद्र वस्यसो नः ॥६॥

भोजं । त्वां । इन्द्र । वयं । हुवेम । ददिः । त्वं । इन्द्र । अपांसि । वाजान् ।

अविद्वि । इन्द्र । चित्रया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥६॥

हे इन्द्र भोजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं हुवेम ॥ इत्यनेनैतद् वृहन्नं कृदसीति संप्रसारणं ॥
हे इन्द्र त्वमपांसि कर्माणि वाजान्वाजान् ददिः ॥ दाण दाणे । आदृगमेहनजन इति किप्रत्ययः । लिङ्गुवावा-
दभ्यासादिकार्यं । न लोकाव्ययनिष्ठति पठोप्रतिषेधः ॥ दाता खनु । हे इन्द्र चित्रया नानाप्रकारयोती ऊत्या
पालनेन नोऽस्मानविद्वि । रच । वृषन् कामानां वर्षकं हे इन्द्र नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन वमुमतः कृधि । कुरु ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वेदेम विदथे सुवीराः ॥९॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वेदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा ते इति व्याख्याता ॥ ॥२०॥

प्राता रथ इति नवर्चं सप्तमं मुक्तं गात्समदं त्रिष्टुभमेन्द्रं । प्रातरित्यनुक्रांतं । लिंगिको विनियोगः ॥

प्राता रथो नवो योजि सस्त्रिश्चतुर्युगस्त्रिकणः सप्तरश्मिः ।

दशारिचो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंत्सो भूत् ॥९॥

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्त्रिः । चतुःऽयुगः । त्रिऽकणः । सप्तरश्मिः ।

दशऽअरिचः । मनुष्यः । स्वऽसाः । सः । इष्टिऽभिः । मतिऽभिः । रंत्सः । भूत् ॥९॥

रथो रंत्सोऽथो यज्ञः । स च नवः । नृयते स्तूयतेऽचेति नवः स्तुतिमान् । सस्त्रिः ॥ स्ना शांचे । आदृग-
महनेति किप्रत्ययः ॥ शुद्धः । एर्वावधो यज्ञः प्रातः प्रातःकाले योजि । अयोज्यस्माभिः । चतुर्युगः । युज्यंत इति
युगानि यावाणः । चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः । अध्वर्यायृत्स्वगभिप्रायं वा । त्रिकणः । तिस्रः कणा
वाचो मन्द्रमध्यमीत्कृष्टरूपा यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा । सप्तरश्मिः । अश्रुवते व्याप्तुवति कर्मा-
णीति रश्मयस्कुदांसि । सप्तसंख्याकानि गायत्र्यादीनि कुदांसि यस्य स तथोक्तः । दशारिचः । अरिभ्यः
पापेभ्यस्त्रायंत इत्यरिचा यज्ञाः । दशसंख्याका यज्ञा यस्य स तादृशः । चमसाध्वर्याभिप्रायं वा । मनुष्यो मनुं
ष्याणां हितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य दाता । स एर्वावधो यज्ञ इष्टिभिः प्रायणीयातिथ्यादिभिर्मतिभिर्मननीथिः स्तोत्रे
रंत्सोऽशब्दनीयो भूत् । अभूत् । यद्वा नवोऽभिनवः सस्त्रिः ॥ मनोतेर्द्विवचनादि ॥ कामानां दाता रथो ॥ रश्-
तेऽस्मिन्निति रथः संदनः प्रातःसवने च सोमपानार्थं योजि । अश्विरयोजि । कीदृशः । चतुर्युगः । त्रिकणः ।
तिस्रः कणा यस्य स तथोक्तः । सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः । दशारिचो दशचक्रः । मनुष्यो मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्य
संगमर्चयंतद्रथ इष्टिभ्योर्गिर्मतिभिः स्तोत्रैश्च व्याप्तव्यो भवति ॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।

अन्यस्या गर्भमन्य ऊं जनंत सो अन्यभिः सचते ज्ञेयो वृषा ॥२॥

सः । अस्मै । अरं । प्रथमं । सः । द्वितीयं । उतो इति । तृतीयं । मनुषः । सः । होता ।

अन्यस्याः । गर्भं । अन्ये । ऊं इति । जनंत । सः । अन्यभिः । सचते । ज्ञेयः । वृषा ॥२॥

स यज्ञः सोमो वास्मा इद्राय प्रथमं प्रातःसवनेऽर । पर्याप्तोऽभूत् । स च द्वितीयं मार्धादिने सवने पर्याप्तोऽभूत् । उतो अपि च स तृतीयं तृतीये सवने पर्याप्तोऽभूत् ॥ सर्वत्र कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ स यज्ञः सोमो वा मनुषो मनुष्यस्य होता गुमानां वोढा भवति । किंच अन्ये ऋत्विजोऽन्यस्याः पृथिव्या वेदा त्विकाया वाचो वा गर्भं संतं सोमं यज्ञं वा जनंत । अजनयंत ॥ उ प्रमित्यर्थः ॥ वृषाभिमतफलवर्षको ज्ञेयो जयसमर्थः स यज्ञः सोमो वाच्येभिरन्यैरिन्द्रादिभिर्देवैः सचते । मंगच्छति ॥ सच समवायं । अनुदानंत ॥

हरी नु के रथ इंद्रस्य योप्रमायै मूक्तेन वचसा नवेन ।

मो षु त्वामचं बहवो हि विप्रा नि रीरमन्यजमानामो अन्ये ॥३॥

हरी इति । नु । के । रथे । इंद्रस्य । योजं । आऽये । मुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।

मो इति । मु । त्वां । अचं । बहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन । यजमानासः । अन्ये ॥३॥

इंद्रस्य संबंधिनि रथे हरी एतन्नामकावश्यां नु लिपं क मुखिनार्यं गमनाय नवेनान्यैरुक्तपूर्वगं वचसा वेदात्मकेन मूक्तेन साधनेन योजं । युजिज्म ॥ युजिर योर्ग । मुडि हरितो वेति प्रुडादेशः ॥ अत्रास्मिन्व्यं बहवो विप्रा भेधाधिनः सोतारो भवति हि । तथाप्यन्ये मद्भारिक्ता यजमानामो यजमानास्त्वा मु मुषु मो निरीरमन् । नितरां मा रमयंतु । अतोऽस्मदीयं यज्ञमागल्य सोम पिबति भावः ॥ रीरमन । रमतेष्यंतस्य मुडि चडि सन्वज्ञावाद्भ्यासस्यैत्वदीर्घां । वाक्यभेदाच्च द्वियोगाभावेन निघातः ॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिंद्र याह्या चतुर्भिरा पद्भिर्हृयमानः ।

आष्टाभिर्देशभिः सोमपियमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥४॥

आ । द्वाभ्यां । हरिऽभ्यां । इंद्र । याहि । आ । चतुऽभिः । आ । पद्ऽभिः । हृयमानः ।

आ । आष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयं । अयं । सुतः । सुऽमख । मा । मृधः । करिति कः ॥४॥

हे इंद्र होतृभिराहृयमानस्त्व द्वाभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यामिम यज्ञं प्रति सोमपानार्थमायाहि । चतुर्भिर्हरिभिरायाहि । तथा पद्भिरागच्छ सोमपेयं ॥ पा पानं । कर्मण्यचो यत । इत्यतीत्य ॥ पातय सोम प्रत्यष्टाभि रशिरायाहि ॥ अष्टमो दीर्घात् । पा० ६ । १. १७० । इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥ दशभिर्हरिभिरागच्छ ॥ सुमख सुयज्ञ सुधेन वा हे इंद्र अयं सोमस्त्वदर्थमभिपुतः । अतो यज्ञस्य मृधो हिमा मा कः । मा कार्षीः ॥ करोतिर्लोड मंचे घसेत्यादिना च्ल्लुक् । गुणं कृते हल्ङ्यादिना मिपो लोपः ॥ ययपीडस्य ढाविव हरी तथापि तयोर्विभु तिभेदनात्त्वानात्वं । अतोऽश्वकृत्वमविषद ॥

आ विंशत्या चिंशता यास्यवाङ्गा चत्वारिंशता हरिभियुजान ।

आ पंचाशता सुरथेभिरिंद्रा पृष्या सप्तत्या सोमपेयं ॥५॥

आ । विंशत्या । चिंशता । याहि । अवाङ् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।

आ । पंचाशता । सुऽरथेभिः । इंद्र । आ । पृष्या । सप्तत्या । सोमऽपेयं ॥५॥

हे इंद्र सोमपयं पातयं सोमं प्रत्यर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या विंशतिसंख्याकैरश्वैरायाहि । विंशता विंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ । चत्वारिंशता चत्वारिंशत्संख्याकैर्हरिभिर्युजानो युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रत्यायाहि मूर्धाभिः मूर्धरुः सुगमनैः पंचाशता हरिभिरायाहि । तथा षष्ठा षष्टिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्या एतत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानं प्रत्यागच्छ ॥ २१ ॥

अग्नीत्या नवत्या याह्यर्वाङ् गतेन हरिभिरुह्यमानः ।

अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इंद्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

आ । अग्नीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । गतेन । हरिऽभिः । उह्यमानः ।

अयं । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः । इंद्र । त्वाऽया । परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

अग्नीत्याग्नीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थमर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् आयाहि । नवत्या एतत्संख्याकैरश्वैरागच्छ । गतेन शतसंख्याकैर्हरिभिरुह्यमानो धार्यमाणस्त्वमायाहि । हे इंद्र हि यस्मान्ने मदाय हर्षाय शुनहोत्रेषु । मुवेन हयते सोमो धरति शुनहोत्राः पात्रविशेषाः । तेष्वयं सोमस्त्वाया त्वत्कामनया परिषिक्तः ।

मम ब्रह्मैद्र याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य ।

पुरुवा हि विह्व्यो बभूथास्मिञ्छूर सवने मादयस्व ॥ ७ ॥

मम । ब्रह्म । इंद्र । याहि । अच्छ । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्वा । रथस्य ।

पुरुऽवा । हि । विऽह्व्यः । बभूथ । अस्मिन् । शूर । सवने । मादयस्व ॥ ७ ॥

हे इंद्र मम ब्रह्मास्मदीयामिव कृतिमच्छाभिनन्द्य याहि । विश्वा व्याप्तो हरी रथस्य धुरि युगप्रति धिष्वा संयोजय । पुरुवा पुरुभिर्ब्रह्मभिर्यजमानैस्त्वं विह्व्यो विविधं ज्ञातव्यो बभूथ । बभूविथ । बभूथाततथ जग्भम वर्षयति निपातनादिउभावः ॥ हे शूर अस्मिन्सवने यज्ञ मादयस्व । सोमपानिन हृष्टो भव ॥

न म इंद्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे तरुथे गर्भस्ती प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इंद्रेण । सख्यं । वि । योपत् । अस्मभ्यं । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।

उप । ज्येष्ठे । तरुथे । गर्भस्ती । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

इद्रेण सह मे मम सख्यं यष्टयं यष्टयलक्षणं सख्यं न वि योपत् । कदाचिदपि न वियुज्यतां । र्थातिर्लेटि सिद्धङ्गलमिति सिप । अडागमः ॥ अस्थंद्रस्य दक्षिणं कर्तृकं दानमस्मभ्यं दुहीत । अभिमतफलं दुग्धां ॥ दुहेर्निर्दिष्टं रूपं ॥ ज्येष्ठेऽतिशयेन प्रशस्ये वरुथ आपदां वारं क वरणीये वा गर्भस्ती बाहावुप समीपे वर्तितः स्याम । इंद्रस्य हस्तस्यगंयोग्या भवंमेत्यर्थः । किंच प्राये प्राये सोमपानार्थमिन्द्रस्य यज्ञशालायां प्रवेशे प्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणां जितारो भवंम । यद्वा प्राये प्राये । प्रकंपणेयते गम्यते योद्धुभिरिति प्रायं युद्धं । तस्मिन्पुदे जिगीवांसः शत्रून् जितवन्तो भवंम ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिखा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिष्टा । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥२२॥

अपायस्त्विति नवर्चमष्टमं मृक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभमिन्द्रं । अपायीत्यमुक्तात् । जगिकः मृक्तविनियोगः । द्वितीयं पर्ययि होतृशस्त्रयाञ्चापायीत्यपा । आ० ६ ४ ॥

अपाय्यस्यांधसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।
यस्मिन्निद्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यंतश्च नरः ॥१॥
अपायि । अस्य । अंधसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयसः ।
यस्मिन् । इंद्रः । प्रऽदिवि । वावृधानः । ओकः । दधे । ब्रह्मण्यंतः । च । नरः ॥१॥

सुवानस्य सोमाभिषवं कुर्वणस्य मनीषिणः प्राज्ञस्य यजमानस्य संबन्धिनः प्रयसः ॥ प्रीड पर्यणे । अमुन ॥ प्रीतिकरस्यास्य सोमलक्षणस्यंधसो मदायापायि । एतदन्नमिद्रेण पीतमित्यर्थः ॥ अद्वा अपायीति पातयत्यर्थो ब्रह्मण्यति चिण कर्त्तरि भवति । केदसि लुङ्ङिट् इति लोडर्थे लुङ् ॥ प्रीतिकरस्याधसो मदायापायि ॥ शेषविवक्षयो कर्मणि षष्ठी ॥ इंद्रः सोमं पिबतु । प्रदिवि पुराणे यस्मिन्सोमलक्षणेऽधसि वावृधानो वर्धमान इंद्र ओको दधे । सेव्यतया निवासं चकार । किञ्च ब्रह्मण्यंत इद्राय स्तोत्रमिच्छतो नरः कर्मणा जेताय अस्त्रिभ्यो यस्मिन्निवासं दधिरे । तदेतदपायीति पूर्वगान्वयः ॥

अस्य मंदानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिद्रो अणोवृतं वि वृश्चत् ।
प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमंत ॥२॥
अस्य । मंदानः । मध्वः । वज्रहस्तः । अहिं । इंद्रः । अणोऽवृतं । वि । वृश्चत् ।
प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनां । चक्रमंत ॥२॥

अस्य मध्वः ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ अनेन मदकरणे सोमिन मंदानो इत्यन वज्रहस्तो वज्रयुक्तो इत्येव यस्य स इंद्रोऽणोवृतमुदकस्यावरकमुदकमावृतं वाहिं वृत्र मेघ वा विवृश्चत् । विग्धिणाञ्जनत ॥ औपशु केदने । तोदादिकः । लडि यद्विद्यादिना संप्रसारण ॥ यद्यदाहिभेदने जाते नदीना प्रयासि प्रीणायतृणि जलान्यक्त समुद्रमभिलक्ष्य प्रचक्रमंत । गंतुमुपाक्रमण । तत्र दृष्टांतः । वयो न । यथा पक्षिणः स्वसराणि । सुष्ठुर्यंतं प्राप्यत इति स्वराणि स्वसराणि कुलायाः । तानभिलक्ष्य गच्छति तद्वत् ॥

स माहिन् इंद्रो अणो अपां प्रेरयदहिहांच्छा समुद्रं ।
अजंनयत्सूर्यं विदन्ना अक्तुनाह्वा वयुनानि साधत् ॥३॥
सः । माहिन् । इंद्रः । अणोः । अपां । प्र । ऐरयत् । अहिऽहा । अच्छ । समुद्रं ।
अजंनयत् । सूर्यं । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्वा । वयुनानि । साधत् ॥३॥

माहिनी महनीयः पुत्रनीयो यद्वा महिमोपेतः । अहिहाहिं मेघ इतवानिन्द्रः ॥ ब्रह्मभृणवृत्रेषु क्रिय । बहलं केदसीति भुतकाले क्रिय ॥ स इंद्रोऽपामर्गः ॥ अ गतो ॥ स्तोत्रोत्पत्तौ प्रवाहं समुद्रमच्छाभिलक्ष्य प्रेरयत् । किञ्च स इंद्रोऽगिरसां बिन्नांतर्गतनामावृतानां गवां रूभाग्य सूर्यमज्रयत् । ततो गाः पणिभिर-

पहता गा विदत । अगभत ॥ विदिर नामे । जुङ्गीरितो वेति जुङ्गादेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥ तथाकुषा
तेजसाह्रां दिवसानां वयुनानि प्रज्ञानानि प्रकाशान् साधत । असाधयत् ॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरूणीद्रो दाशहाशुषे हंति वृचं ।

सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भृत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य साती ॥४॥

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरूणि । इंद्रः । दाशत् । दाशुषे । हंति । वृचं ।

सद्यः । यः । नृभ्यः । अतसाय्यः । भृत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । साती ॥४॥

स इंद्रो दाशुषे हविर्दत्तवते मनवे मनुष्याय यजमानाय पुरूणि बह्वन्यप्रतीन्युकृष्टानि धनानि दाशत ।
दर्शाति । किंच वृचमसुरं हंति । कीदृशः । य इंद्रः सूर्यस्य साती । सातिः संभजनं । सूर्यसंभजनविषये भृते
पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामिति स्वर्धमानेभ्यः श्लोतुभ्यः सद्यस्तदानी-
मेवातसाय्यन्तर्प्राप्तिहेतुभूतः सन समाश्रयणीयो भूत । अभूत् । यद्वा सूर्यश्च साती ॥ षोऽतकर्मणि । अधिकरणे
क्तिन ॥ सूर्यस्य संबर्धानि युद्धे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्वर्धमानेभ्योऽतसाय्योऽभूत् ॥

स सुन्वत इंद्रः सूर्यमा देवो रिणङ्गुर्त्याय स्तवान् ।

आ यदृयिं गुहद्वद्यमस्मि भरदंशं नैतंशो दशस्यन् ॥५॥

सः । सुन्वते । इंद्रः । सूर्यः । आ । देवः । रिणङ्गु । मर्त्याय । स्तवान् ।

आ । यत् । रयिं । गुहत् ऽअवद्यं । अस्मि । भरत् । अंशं । न । एतंशः । दशस्यन् ॥५॥

स्तवान् एतशेन सूर्यमानो देवो योतमानः स इंद्रः सुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते मर्त्याय मनुष्याथैतशाय
सूर्यमारिणङ्गु । एतशेन स्वर्धमानं सूर्यं बलिनरिचयत् । तथा च निगमः । प्रेतशं सूर्यं पस्पृधानं सोवन्धे सुष्वि-
मावद्विद्र इति । यथस्मादेतशः सोवन्धो राजा दशस्यन् यजमानोऽस्मा इंद्राय गुहद्वयं प्रच्छन्नावयं रयिं
सोमरूपमभरत् । संपादयामास । तत्र दृष्टांतः । अंशं न । यथा पितांशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥ २३॥

स रंधयत्सदिवः सारथये शुष्णामशुषं कुर्यवं कुत्साय ।

दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छंबरस्य ॥६॥

सः । रंधयत् । सऽदिवः । सारथये । शुष्णं । अशुषं । कुर्यवं । कुत्साय ।

दिवःऽदासाय । नवतिं । च । नव । इंद्रः । पुरः । वि । ऐरत् । शंबरस्य ॥६॥

सदिवो दीपियुक्तः स इंद्रः सारथय आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं । शोषयति सर्वमिति
शुष्णः कश्चिदसुरः । तमशुषं न केनापि शोषणीयं । कुर्यवमेतन्नामानमसुरं रंधयत् ॥ रथतिर्षगमने ॥ वशम
नयत् ॥ यद्वा रथं हिंसामंराश्लोरित्यस्य ष्यंतस्य रंधिजभोरचीति नुम ॥ अवधीत् । किंच स इंद्रो दिवोदासा-
थैतन्नामकाय राज्ञे शबरस्यामुरस्य नव नवतिं पुरो व्यैरत् । विदारितवान् ॥

एवा तं इंद्रोचर्षमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयंतः ।

अश्याम तत्साप्रमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥७॥

एव । ते । इंद्र । उचर्थं । अहेम । श्रवस्या । न । त्मना । वाजयंतः ।

अश्याम । तत् । साप्रं । आशुषाणाः । ननमः । वधः । अदेवस्य । पीयोः ॥७॥

हे इंद्र श्रवस्या ॥ मुपां मुलुगिति तृतीयायाः पूर्वमवर्णदीर्घः ॥ अत्रिक्त्या वाजयंतंस्त्वां बलिं न कुर्वत । यद्वा श्रवस्या यशःकामनया वाजयंतोऽत्रिक्ततः ॥ इच्छायामपि णिच् दृश्यते । अश्रायतो गत्यतो वाजयत इति क्वजंतत्वे चित्प्रातिपदिकस्यातोदात्तत्वं स्यात् वाजयतः शतकतुमिति यथा ॥ तादृशा वयं ते तुभ्यंमवोचथ स्तोत्रं त्वना आत्मना स्वयंमव नाहम । इदानीं प्रापयम ॥ अहिं गतो । न सप्रत्यर्थे ॥ आशुपाणाः ॥ अश्रोतिः कांश्चि व्यत्ययो बहुलमिति लिव्यापि विकरणद्वय उपत्ययः स च ॥ त्वामश्रुवाना वयं यदाभिलषित तस्मात् सप्रशुभ्रुपसंबधि साप्रपदीन सख्यमश्याम । व्याश्रुयाम । अदेवस्य देवानिद्रादीनजानतः पीयोः ॥ पीयतिर्हिमा कर्मा ॥ हिमकस्यामुरस्य वधः ॥ वध्यते शत्रवोऽनेनैति वधरायुध ॥ ननमः । तदधो नमय ॥ ननमः । णमु प्रकृत्वे । ग्यतस्य लुङि चङि रूपं । मितं ह्येति ह्यवः ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनीनि तशुः ।

ब्रह्मण्यंतं इंद्र ते नवीय उपमूर्जं सुश्रितिं सुममंशुः ॥ ८ ॥

एव । ते । गृत्स । मदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनीनि । तशुः ।

ब्रह्मण्यंतः । इंद्र । ते । नवीयः । उपमूर्जं । सुश्रितिं । सुममंशुः ॥ ८ ॥

शूर बलवान् हे इंद्र ते तुभ्यं गृत्समदाः । अत्र यास्कः । गृत्समदो गृत्समदो गृत्स इति भेदाविनाम गुणातिः स्मृतिर्कर्मणः । नि० ९ प । इति । तथाविधा मन्म मननीयं स्तोत्रं ते तुभ्यंमव तसुः । ततनुः । चक्रुः । तत्र दृष्टातः । अवस्यवो न ॥ अवः । गत्यर्थादवंतरमुनि, रूपमव इति ॥ अत्रो गमनमिक्ततः पुमासो वयुनीनि मा गान यथा कुर्वति तद्वत् । किंच नवीयः ॥ मुपा मुलुगिति पठ्या लुक् ॥ नवीयमो नवतरस्य ते तव ब्रह्मण्यतः स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो गृत्समदाः सुश्रितिमयं शोभनानवामोपितमममूर्जं वन मुस्र मुस्र ताशुः । प्राश्रुयुः । एकास्मिन् गृत्समदे बहुवचनं परीक्षनिर्देशश्च ॥

नूनं सा ते प्रति यरं जरिचे दहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्धेम विदथं सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । यरं । जरिचे । दहीयत । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथं । सुवीराः ॥ ९ ॥

नून सा त इति सिद्धार्थिति ॥ ॥३४॥

वयं ते वयं इति नवर्चं नवमं मुक्तं गात्समदं त्रैष्टुभमद्र । वयं त इत्यनुकात । मुक्तविनियोगो निराद वधार्यता ॥

वयं ते वयं इंद्र विद्धि पु णः प्र भरामहे वाजयुर्न रथं ।

विपन्यवो दीध्यंतो मनीषा मुस्रमियंशतंस्वावंतो नून ॥ १ ॥

वयं । ते । वयं । इंद्र । विद्धि । मु । नः । प्र । भरामहे । वाजयुः । न । रथं ।

विपन्यवः । दीध्यंतः । मनीषा । मुस्रं । उयंशतः । त्वाऽवंतः । नून ॥ १ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमलक्षणमत्र प्रभरामहे । प्रकंपणं संपादयाम । तत्र दृष्टातः । वाजयुर्न । यथाज्ञमात्मन इच्छन् पुमान् रथं शकटं संपादयति तद्वत् । एव हविःसंपादकान् नोऽस्मान् मु मुशु विद्धि । जानीहि ॥ विदंशानार्थस्य लोटि रूपं । वाक्यादित्वादनघाट् ॥ किं कुर्वतो वयं । विपन्यवः । तव स्तोत्रं कुर्वीषाः । मनीषा मनस इपया मुत्वा दीध्यतो दीध्यमानाः ॥ दीधीड दीप्रिदेवलयोः । व्यत्ययनं गतुः ॥

त्वावतः ॥ युष्मदस्मद्गं कृदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप ॥ त्वत्सदृशान् नून नतून अग्न्यादीन् मुञ्चं
मुष्मिमयन्तः । याचमाना । यदा मुञ्चं मुखेन नून नतून अग्न्यादीन्देवानियन्तः ॥ इयत्तितर्गतिकर्मा ॥ हतिषा
तान् प्राभुवन्तो वयं भरामह इति समन्वयः ॥

त्वं न इदं त्वाभिरुती त्वायतो अभिष्टिपामि जनान् ।

त्वमिनो दाशुषो वरुतेत्याधीरभि यो नशति त्वा ॥ २ ॥

त्वं । नः । इदं । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा । अस्मि । जनान् ।

त्वं । इनः । दाशुषः । वरुता । इत्याऽधीः । अभि । यः । नशति । त्वा ॥ २ ॥

हे इदं त्वं त्वाभिस्त्वदीयाभिरुती ऊतिभिः पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि । किंच त्वायतः ॥ मुप आत्मनः
क्वच । शत्रुनृम इति विभक्तेरुदात्तत्वं ॥ त्वत्कामान् जमान् अभिष्टिपा ॥ मुपां मुनुर्गतिं सोराकारः ॥ अभि
ष्टयोऽभिगतारः शत्रवः । तभ्यः पाता रजकोऽसि । भवसि । दाशुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य त्वमिनः ।
ईश्वरः खलु । वरुता ॥ यमितस्कभितस्तभितेति निपातनादीकारस्य ऊकारः ॥ बाधकानां निवारकोऽसि ।
किंच त्वं तस्य स्रोतुरित्याधीरर्वावधोपद्रवोपशमरूपकर्मसि । यस्त्वा त्वामभिनर्त्तति हविषा परिचरति ॥

स नो युवदो जोहवः सखा गिवो नरामस्तु पाता ।

यः शंसंतं यः शंगमानमृती पचंतं च स्तुवंतं च प्रणेपंतं ॥ ३ ॥

सः । नः । युवा । इदं । जोहवः । सखा । गिवः । नरां । अस्तु । पाता ।

यः । शंसंतं । यः । शंगमानं । ऊती । पचंतं । च । स्तुवंतं । च । प्रऽनेपंतं ॥ ३ ॥

युवा तरुणो यष्टृणां फलस्य शमयिता वा जोहवः स्रोतुभिराह्वातव्यो होतव्यो वा सखा सखिभुतः शिवः
मुक्करः स इदो नरा ॥ नृशब्दस्यार्थमिच्छादसो गुणः नरशब्दस्य वास्यागमानुशासनस्थानित्यत्वाद्गुणभावः ॥
कर्मनतृणामस्माकं पाता पालको भवति । यः शम्वाणि शंसंतं यश्च शंगमानं ॥ शंग प्रगतगी ॥ क्रियाः कुर्वाणं
पुरोडाशादिकं हवीषि पचंतं स्तुवंतं सामभिः स्रोत्र कुर्वाणं । स्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमंत्रमाध्यत्वं भेदस्य
प्रतिपादितत्वात् अत्र पृथङ्ङिदेशः । एवमय यजमानमृती ऊत्या रज्जगन प्रनेपत ॥ नयतेर्नेटि सिद्धज्जलमिति
सिप । अडागमः । तिङि चोदात्तवतीति गर्तनिघातः ॥ कर्मणां पारं प्रापयत ॥

तमु स्तुप इदं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा वावृधुः शाशदुश्च ।

स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नृतनस्यायोः ॥ ४ ॥

तं । ऊं इति । स्तुपे । इदं । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । वावृधुः । शाशदुः । च ।

सः । वस्वः । कामं । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नृतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥

तमु तर्मवद्रे स्तुपे । स्तुमि । तथा तमिदं गृणीषे । शंसामि ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यस्मिन्निद्रे पुरा पूर्वं
स्रोतारो वावृधुः । प्रवृद्धा अभवन । शाशदुश्च । शत्रुन हिंसितवंतश्च ॥ शद्रु शातनं । लिटि तुजादीनामित्य
भ्यामस्य दीर्घः ॥ इयानः स्रोतुभिर्याच्यमानः स इदो ब्रह्मण्यतः स्रोत्रमिच्छतो नृतनस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्य
वन्तो वमुनः काममभिलाषं पीपरत । अभिलषितफलदानेन पुरयतु ॥

सो अंगिरसामुचथा जुजुष्वान्ब्रह्मा नृतोदिदो गातुमिष्णन् ।

मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानशस्य चिच्छिन्नयन्पूर्व्याणि ॥ ५ ॥

सुः । अंगिरसां । उचथा । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तृतीत् । इंद्रः । गातुं । उष्णान् ।
मुष्णान् । उपसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्वस्य । चित् । शिश्रथत् । पृथ्याणि ॥ ५ ॥

अंगिरसां संवंधीन्पृथोक्थानि जुजुष्वान् ॥ जुषी प्रीतिमवनयोरित्यस्य लिटि क्रमां रूप ॥ भवमानः स इंद्रो गातुं पणिभिरुपद्रुतानामंगिरसां मार्गमिष्णान् प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन तृतीत् ॥ तु वृद्धा वित्यस्य लिटि बह्वलं कृदमीति विकरणस्य युः ॥ अवर्धयत् । किंच स्तवान् स्तोत्रभिः स्तुयमानः सूर्येण स्वात्म भूतेनोपसो मुष्णान् अपहरन् । उदिते हि सूर्ये उपसो व्यावर्तते । तादृशः स इंद्रोऽश्वस्य । अश्वते स्वतज्जमा सर्वं जगदित्यश्वः काश्चिदमुरः । तस्य पृथ्याणि पुरातनानि पुराणि बलप्रदानं वा शिश्रथत् । अश्वथयत् । शिश्रि लोचकार ॥ ॥ २५ ॥

स हं श्रुत उंटो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मतमः ।

अव प्रियमर्शमानस्य साह्वाञ्छिरो भरहामस्य स्वधावान् ॥ ६ ॥

सः । ह । श्रुतः । उंटः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मऽतमः ।

अव । प्रियं । अर्शमानस्य । साह्वान् । शिरः । भरत । दामस्य । स्वधाऽवान् ॥ ६ ॥

देवो श्रुतमानः श्रुतः कीर्तमान अत एव दस्मतमः सर्वरतिशयेन दर्शनीयः स इंद्रो मनुषे ममोरर्शमर्थां भुवत् । कामप्रदाने प्रवृत्त उन्म्वो भवत् ॥ नाम प्रसिद्धो । हति पुराणः ॥ तदुच्यते । साह्वान् शत्रुनिभिवन् स्वधावान् बलवानिन्द्रोऽर्शमानस्य लोक बाधमानस्य दामस्यतन्नामकस्यामुरस्य प्रिय शिरोऽवभरन् । अध पातयत् ॥ हरतेत्येवडागमः । ह्यहोभः ॥

स वृचहेद्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीररयद्वि ।

अजनयन्मन्वे शामपश्च सत्रा शंसं यजमानस्य तृतीत् ॥ ७ ॥

सः । वृचऽहा । इंद्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरऽदरः । दासीः । ऐरयत् । वि ।

अजनयत् । मन्वे । श्रां । अपः । च । सत्रा । शंसं । यजमानस्य । तृतीत् ॥ ७ ॥

वृचहा वृचस्य हेता पुरंदरः शत्रुपरा दारयिता स इंद्रः कृष्णयोनीर्निर्हृष्टजानीदामोरूपवर्षयत्रीरा मुरीः मना शिरयत् । व्यनुदत् । किंच मन्वे मन्वरथं वा पुथिवीमप उदकानि चाजनयत् । यजमानस्य सत्रा महात् शममभिनाप तृतीत् । कामप्रदानेन प्रेरयत् ॥ तु वृद्धाविति मीत्रो धातुः । अपः युः । तुजादित्याद्रीर्घः ॥ यद्वा सत्रा महत् शम शमनीय शस्त्रं कामप्रदानेन वर्धयत् । यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णार्येनामुरेण निष्कर्त तस्मा दासीर्भायो शिरयत् । व्यनुदत् । तथा सत्रः । यः कृष्णगर्भा निरहृष्टात्रयना । १. १०१. ३ । इति ॥

तस्मै तवस्य मनु दायि सचंद्राय देवेभिरर्णमाता ।

प्रति यदस्य वज्रं वाह्नेर्धुह्वी दस्युन्पुर आयसीर्नि तारीत् ॥ ८ ॥

तस्मै । तवस्यं । अन् । दायि । सत्रा । इंद्राय । देवेभिः । अर्णऽमाता ।

प्रति । यत् । अस्य । वज्रं । वाह्नाः । धुः । ह्वी । दस्युन् । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥

देवेभिर्देवलश्रीलः स्तोत्रभिरर्णमाता वृदकलाभि निमित्तं तस्मा इंद्राय तवस्य तवमे वलाय द्वितं बलवर्धन हविः सत्रा संततं संवंधः मु अन् अनुक्रमेण सवनत्रये दायि । अदायि । यद्वा तवस्य । यदलं प्रवृद्धाय दीयते तत्तत्रस्यं । देवेभिर्देवैरुदकमजनः अनुक्रमेण तद्वलं तस्मा इंद्रायाद्दायि । तथा सत्रः । अन् ते दायि मह इंद्र यायति । यद्वा दस्युन्पुरं वाह्नेर्वज्रं प्रति धुः । स्तोत्रारोऽमुरवधमुचकन स्तोत्रेण प्रतिनिदधुः । स्तुयमानो

हीद्रो दस्युवधार्थं वज्रमादत्ते ॥ दधुः । दधातेर्नुडि गातिस्थिति सिचो लुक् । आत इति झञ्जुस ॥ ततस्तेन वज्रेण दस्यूनमुरान हत्वी हत्वा तदीया आयमीरयोमयीः पुरो नितारीत । नितरामनाशयत ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिद्रु दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥९॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयत । इंद्रु दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ ३६ ॥

विश्वजित इति षड्च दशमं मुक्ते गार्त्समर्दमर्दं । अंग्या त्रिष्टुप । शिष्टाः पंच जगत्यः ॥ तृतीये पर्याये होतुः शस्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुष्यमानति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

विश्वजिते धनजिते स्वजिते सत्रजिते नृजिते उर्वराजिते ।

अश्वजिते गोजिते अश्विते भरंदाय सोमं यजताय हर्यतं ॥१॥

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वऽजिते । सत्राऽजिते । नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।

अश्वऽजिते । गोऽजिते । अपऽजिते । भर । इंद्राय । सोमं । यजताय । हर्यतं ॥१॥

हे अश्वयो इंद्राय सोमं भर । संपादय । कीदृगाय । विश्वजिते । सर्वस्य जिते । तदेव प्रपंचयति । धनजिते शत्रुविजयेन तदीयधनानां जिते । स्वजिते स्वर्गस्य जितेऽधिपतये । सत्राजिते सत्रा संतते जयशीलाय महतो जिते वा । नृजिते नृणां नायकानां जिते । उर्वराजिते । उर्वरा सर्वसस्याद्या भुः । तस्या जिते । अश्वजिते गोजिते बल्लेनापहतानां गवा जिते । अश्विते वृषिणाक्रांतानामपां जिते । यजताय यजनीयाय । तस्मा इंद्राय हर्यतं ॥ हर्यं गतिकार्योः । भुमुद्रुशीत्यादिना कर्मण्यतच ॥ कमनीयं स्पृहणीयं वा सोमं भरतिति समन्वयः ॥

अभिभुवेऽभिभंगाय वन्वतेऽषाऽह्नाय सहमानाय वेधसे ।

तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इंद्राय वोचत ॥२॥

अभिऽभुवे । अभिऽभंगाय । वन्वते । अषाऽह्नाय । सहमानाय । वेधसे ।

तुविऽग्रये । वह्नये । दुस्तरिऽतवे । सत्राऽसहे । नमः । इंद्राय । वोचत ॥२॥

अभिभुवे सर्वस्याभिभवेऽभिभंगायामुराणां भंजकाय वन्वते ॥ वन पण संभक्तौ । व्यत्ययेन उपत्ययः ॥ शत्रूणां धनानां संभजकाय । अषाऽह्नाय ॥ सहेः कर्मणि निष्ठा । उल्वाभावश्चादमः ॥ शत्रुभिरनभिभुताय । सहमानाय सर्वसहाय वेधसे सर्वस्य विधात्रे । तुविग्रये पुर्णयोग्याय ॥ यद्वा गू शब्दं । श्रीणादिकः कर्मणि कप्रत्ययः ॥ तुविभिवंङ्गिभिः स्तोतव्याय । वह्नये सर्वस्य वोद्वे दुष्टरीतवेऽन्येदुस्तराय दुर्हिमाय । सत्रासहे सर्व दाभिभवेऽसहोऽभिभवे वा एवविधायेंद्राय नमो नमः शब्दपूर्वक स्तोत्रं वोचत । हे स्तोतारो यूयं ब्रूत ॥ ब्रूतो लुडि ब्रुवो वचिः । अस्यतिर्वाक्त्वातिभ्योऽङ्कुत्यडादिशः । वच उमित्युम । गुणः ॥

सत्रासाहो जनभक्षो जनसहश्चर्वनी युध्मो अनु जोषमुष्टितः ।

वृत्तचयः सहुरिर्विस्वारित इंद्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥३॥

सत्राऽसहः । जनऽभक्षः । जनऽसहः । चर्वनः । युध्मः । अनु । जोषं । उष्टितः ।

वृत्तऽचयः । सहुरिः । विष्णु । अरितः । इंद्रस्य । वोचं । प्र । कृतानि । वीर्या ॥३॥

सवासहो बहूनामभिभविता जनभक्षो जनानां यजमानानां कामप्रदानेन संभक्ता तेः सभजनीय इति वा १ जनसहो बहूनां जनानामभिभविता च्यवनः शत्रूणां च्यावयिता स्वस्थानात् । युष्मो योडा जीषमनु प्रीतिमनु उच्यतेः सिक्तः सोमिन । वृतंचयो वृतस्याभीष्टस्याचिता संचेता दातित्यर्थः । यद्वा वर्तते पुनःपुनरभिमुखमागच्छतीति वृतं शत्रुः । तं चयते हिनस्तीति वृतंचयः । चयतिर्हिमाकर्म । तथा च ब्राह्मण । यो वै भागिन भाग्यानुदते चयते वै न स यदि वै न चयते ऽथ पुत्रमथ पात्रं चयते त्वेव । ए० ब्रा० २० १ । इति । महारिः ॥ जसिसहोऽरिस्त्रित्युत्प्रत्ययः ॥ अभिभविता शत्रूणां विन्न प्रजास्वारितः पालकत्वेन प्रापितो भवति । तादृशं स्वद्रस्य कृतानि वृत्रहननादिदृष्टपाणि वीर्या सामर्थ्यानि प्रवीच । प्रकंपणं वदामि ॥

अनानुदो वृषभो दीधतो वधो गंभीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः ।

रधचोदः अथनो वीक्रितस्पृष्टुरिदं मुयज्ञ उपसः स्वर्जनत ॥४॥

अननुऽदः । वृषभः । दीधतः । वधः । गंभीरः । ऋष्वः । असमष्टऽकाव्यः ।

रधऽचोदः । अथनः । वीक्रितः । पृष्टुः । उदं । मुऽयज्ञः । उपसः । स्वः । जनत ॥४॥

अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । आतथोपमर्ग इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभुत धनदानेन समानो नास्तीत्यर्थः । अत एव वृषभः कामाना वधिता । दीधतः ॥ दधिर्हिमाकर्म ॥ हिमकस्या मुरस्य वधो हता गंभीरो महत्त्वेन गाभीर्योपितः । ऋष्वो महान यद्वा दर्शनीय सर्वं । असमष्टकाव्यः ॥ अष्ट व्याप्ती । कर्मणि निष्ठा । ऊटित्वादिद्विकल्पः । नञ्प्रथमः ॥ अन्यैरव्याप्तकर्मो । रधचोदः ॥ रध हिमामराहो ॥ रधाणां समुद्धानां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां शत्रूणां चोदकः । अथनः शत्रूणां बलापहरणं शातयिता । वीक्रितो दृढांगः पृष्टुः स्वतेजसा जगद्वाप्य वर्तमानः मुयज्ञः मुकर्मो । एतादृश इदं उपसः एव सूर्यं शीति । स्वः सूर्य इति हि ब्राह्मण । सूर्यं च जनत । प्रादुशकार ॥

यज्ञेन गातुमसुरो विविदिर धियो हिन्याना उगिज्ञो मनीषिणः ।

अभिस्वरा निपदा गा अवस्यव उदं हिन्याना द्रविणान्यागत ॥५॥

यज्ञेन । गातुं । अपऽसुरः । विविदिर । धियः । हिन्यानाः । उगिज्ञः । मनीषिणः ।

अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । उदं । हिन्यानाः । द्रविणानि । आगत ॥५॥

धियो हिन्यानाः सुतीरिद्रे प्ररयत उगिज्ञ इदं कामयमाना मनीषिणो मेधाविनोऽगिरमोऽसुरोऽप्य प्रेरकादिद्राह्नातुं गवा मार्गं यज्ञेन तपसा विविदिर । निर्भर । ततोऽवस्यवो रजणमिच्छत इदं गां । सुती हिन्यानाः ॥ हि गतिवृद्धोः स्यादिति ॥ प्ररयतस्तेऽगिरमोऽभिस्वरा अभितः स्वर । परणं शब्दं न यस्य तेन सोऽवेण निपदोपमर्देन च द्रविणानि गोधनान्यागत । प्राप्तवन् ॥ अश्रोतस्तेऽदि वज्रं कृदमीति विकरणस्य लुक् ॥

उदं श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चिन्तिं दशस्य सुभगत्वमस्मै ।

पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वादानं वाचः मुदिनत्वमहौं ॥६॥

उदं । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चिन्तिं । दशस्य । सुभगत्वं । अस्मै उति ।

पोषं । रयीणां । अरिष्टिं । तनूनां । स्वादानं । वाचः । मुदिनत्वं । अहौं ॥६॥

हे इदं श्रेष्ठान्युत्तमानि द्रविणानि धनान्यस्मभ्यं धेहि । निधिहि । दशस्य ॥ दशभवे घञ् । कर्मकरणमा मर्थस्य चिन्तिं ख्यातिं धेहि । अस्मै अस्मभ्य सुभगत्वं शोभनभूतवत्त्वं साभाग्यं वा निधिहि । रयीणां त्वया दत्तानां धनानां पोषं समृद्धिं धेहि । तनूनामंगानां । यद्वा ताथैत एभिः कृत्स्नमिति तन्वः पुत्राः । तनोतः करण

उप्रत्ययः ॥ तेषामरिष्टिमहिंसां धिहि । तथास्मदीयाया वाचः स्वाज्ञानं स्वादुतां । अहां मुदिनत्वं शोभनदिनत्वं च धिहि । येषु हीन्द्रादयो देवा इज्यन्ते तानि मुदिनानि । तेषां भावः मुदिनत्वं ॥ २७ ॥

त्रिकटुकैर्कष्विति चतुर्लक्षमेकादशं मुक्तं गार्त्ममर्दमंद्रं । अत्रियमनुक्रमणिका । त्रिकटुकैषु चतुष्कमध्यावति-
गाक्रूरमंत्वाष्टिर्वीत । आवायामष्टिकेदश्नुःपथ्यचरा । अत्रिष्टिः पथ्यचरा अत्रिष्टिकुर्यः । अंत्वाष्टिर्वा ॥ पो-
डशिगाम्ने त्रिकटुकैर्कष्विति तुचः । सूत्रितं । त्रिकटुकैषु महिषो यवागिरं प्रो ष्वस्मि पुरोरथमिति तृचावातिच्छं-
दसो । आ० ६. २ । इति ॥ अत्रिवाक्येऽहनि मरुत्वतीय प्रतिपन्नचस्य त्रिकटुकैर्कष्विति प्रथमा । दशमेऽहनीति
खंडे सूत्रितं । आ त्वा रथं यथोतय इत्येतस्याः स्थाने त्रिकटुकैषु महिषो यवागिरमिति । आ० ८. १० । इति ॥
आश्रमधिके मध्यमेऽहनि मरुत्वतीय आवाय । तस्य विशिपान्वच्याम इति खंडे सूत्रितं । त्रिकटुकैषु महिषो
यवागिरमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । आ० १०. १० । इति ॥ महाव्रतेऽपि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः
स्त्रोत्रियसृचः । त्रिकटुकैषु महिषो यवागिरमिति स्त्रोत्रियः । ए० आ० ५. १ । इति सूत्रितं ॥

त्रिकटुकैषु महिषो यवागिरं तुविष्णुषमस्तृपत्सोममपिवृद्धिष्णुना सुतं यथावशत् ।
स इ ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्वहेवो देवं सत्यमिंद्रं सत्य इंद्रं ॥ १ ॥
त्रिऽकटुकैषु । महिषः । यवऽआगिरं । तुविऽष्णुषमः । तृपत् । सोमं । अपिवत् ।
विष्णुना । सुतं । यथा । अवशत् ।
सः । इ । ममाद । महि । कर्म । कर्तवे । महामुरुं । सः । एनं । सश्वत् । देवः । देवं ।
सत्यं । इंद्रं । सत्यः । इंद्रं ॥ १ ॥

गृत्समदो व्रते । महिषो महान पुत्र्यन्तुविष्णुषो बह्वल्लक्ष्मपत् ॥ तृप प्रीणने तुदादिः । आगसानुशा-
सनस्थानित्वत्वात्प्रभावः ॥ तुष्यन् इन्द्रस्त्रिकटुकैषु ज्योतिर्गारायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्रविकष्वहःसु सुतमभिपुतं
यवागिरं यवमधेः सक्तुभिर्मिश्रितं ॥ आइपुर्वस्य श्रीणातेः क्रिपि अपसृधथामित्यादिना गिर इत्यादिशः ॥ तं
सोम विष्णुना महापिवत् । यथावशत् । पूर्वं यथा तं सोममकामयत् तथापिवत् ॥ वश कांती । बह्वलं
कदसीति शपो लुगभावः ॥ पीतः स सोमो महामं महान्तमुरु तेजसा विस्तीर्णमीभनमिद्र ममाद । अमादयत् ।
किमर्थे । महि महद्वहननादिलक्षणं कर्म कर्तवे कर्तुं । सत्य इंद्रः स्ववने देवो दीप्यमानः स सोमः सत्यं
यथार्थभुतं देवं सोम कामयमानमिंद्रं सद्यत् ॥ सद्यतिथ्याप्रिकर्मा ॥ व्याप्नोतु ॥

अध त्विपीमाँ अभ्योजसा क्रिविं युधाभवदा रोदसी अपृणदस्य मज्मना प्र वावृधे ।
अधत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत् सैनं सश्वहेवो देवं सत्यमिंद्रं सत्य इंद्रं ॥ २ ॥
अध । त्विपिऽमान । अभि । ओजसा । क्रिविं । युधा । अभवत् । आ । रोदसी इति ।
अपृणत् । अस्य । मज्मना । प्र । ववृधे ।
अधत्त । अन्यं । जठरे । प्र । इ । अरिच्यत् । सः । एनं । सश्वत् । देवः । देवं । सत्यं ।
इंद्रं । सत्यः । इंद्रं ॥ २ ॥

अध अथ सोमपानानंतरं त्विपीमान दीप्तिमानिंद्र ओजसा बलेन क्रिविं नामासुरं युधा युद्धेनाभ्यभवत् ।
अभिभुतवान् । किञ्च स इंद्रो रोदसी वावापुषिवावापुणत् । स्वतेजसा समंतात्पूरयामास । तथास्य पीनस्य
सोमस्य मज्मना बलेन प्रवावृधे । प्रकीर्णं वर्धते । यद्वा अस्य क्रिवेरसुरस्य मज्मना सारण रोदसी अपुरयत् ।

स. इन्द्रः सोमं द्वेषा विभज्यान्त्र्यं भागं स्वकीये जठरेऽधत्त । ईमेनमपरं भागं देविभ्यः प्रारिच्छत । प्रारिच्छत ।
पतिगार्धमिन्द्राय अर्धमन्व्यभ्यो देविभ्य इत्युक्तं भवति । तथा तित्तिरीयकं । यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो
देवतानां भूरियष्ठभाक्तमः । ति० सं० ५. ४. प. ३ । इति ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववश्लिथ साकं वृद्धा वीर्ये सामहिर्मृधो विचर्षणिः ।
दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं मश्वहेवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्द्रं ॥ ३ ॥

साकं । जातः । क्रतुना । साकं । ओजसा । ववश्लिथ । साकं । वृद्धः । वीर्ये । सामहिः ।
मृधः । विऽचर्षणिः ।

दाता । राधः । स्तुवते । काम्यं । वसु । सः । एतं । मश्वत । देवः । देवं । सत्यं । इन्द्रं ।
सत्यः । इन्द्रं ॥ ३ ॥

क्रतुना कर्मणा प्रज्ञया वा साकं मह जातः साकमोजसा बलेन मह ववश्लिथ । विश्व वोढूमन्त्रामि ॥ वंष्ट
सनेतस्य लिटि मत्वत्वादाय भवति ॥ किंच त्व वीर्येः शत्रुहृन्ननादिलक्षणः पराक्रमः साकं मह वृद्धः प्रतुद्धो
मृधो हिंसकानं संयामान्वा सामहिः ॥ न लोकाययति पृथीप्रतिपधः ॥ तेषामभिभवता । विचर्षणिः पुण्यकृतो
ऽपुण्यकृतश्च । विचर्षणं द्रष्टा स्तुवते स्तोत्रं कुर्वाणाय यजमानाय राधः साधक काम्यं प्रार्थनीय वसु धन दाता
सन् ववश्लिथति समन्वयः । सैनमिति परोजनिर्देशः मिदार्थश्च ॥

तव त्यन्नर्यं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं पृथ्यं दिवि प्रवाच्यं कृतं ।

यहेवस्य शर्वसा प्रारिणा अमुं रिणन्नपः ।

भुवद्विष्वमभ्यादेवमोजसा विदादृजं गतक्रतुर्विदादिप्रं ॥ ४ ॥

तव । त्यत् । नर्यं । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमं । पृथ्यं । दिवि । प्रऽवाच्यं । कृतं ।

गत । देवस्य । शर्वसा । प्र । अरिणाः । अमुं । रिणन् । अपः ।

भुवत् । विश्वं । अभि । अदेवं । ओजसा । विदात् । ऊर्जं । गतऽक्रतुः । विदात् । उपं ॥ ४ ॥

नृतो सर्वेषां नर्तयितः हे इन्द्र नर्यं नराणां हितकर प्रथम प्रततं ॥ प्रथम प्रततमिति यास्कः ॥ पृथे
पुर्वकालभवं त्वया कृतं । तव त्यत् तदपः कर्म दिवि मार्गलोकं प्रवाच्य । प्रकर्षणं वक्तव्यं । याधनीयमित्यर्थं ।
किं तत् । देवस्य विजिगीषोरमुरस्यामुं प्राण रिणन् हिमन् त्वमपस्तेन निरुदात्युदकानि प्रारिणाः । प्ररय ।
इति यद्वैतकर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः । परोजनिर्देशोऽविशेषः । स इन्द्रो विश्व व्याप्तमदेव तमोरूपममुर
मोजसा बलेनाभिभवत् । अभिभवत् । किंच गतक्रतुरिन्द्र ऊर्जं बलं विदात् । इयं ह्यिदंलक्षणमस्य च विदात् ॥
विदित् लाभं शर्विकरणी । जित्यडागमः ॥ ॥२८॥ ॥२९॥

तृतीयऽनुवाकं दश सूक्तानि । तत्रैकमैकोनविंशत्युत्वं गार्धमद प्रथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । गणा
नरमैकोना ब्राह्मणस्यत्यं ह वाहेस्यत्याम् दृष्टनिंगाः पचदशत्यं त्रिष्टुर्भावति । पचदशकोनविंशती च त्रिष्टुभा ।
शिष्टा जगत्य । यामु बृहस्पतिगच्छः श्रूयते ता वाहेस्यत्याः । शिष्टा ब्राह्मणस्यत्यः ॥ प्रवर्ग्यं ऽभिष्टव एतत्सूक्तं ।
सृष्टोदकमिति खंडे सूचितं । गणानां त्वा प्रथश्च यस्य । आ० ४ ६ । इति ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे क्विं कवीनामुपमश्रवस्ममं ।

ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्वृत्तिभिः सीद सादनं ॥ १ ॥

गणानां । त्वा । गणऽपतिं । हवामहे । कविं । कवीनां । उपमश्रवःऽतमं ।

ज्येष्ठराजं । ब्रह्मणां । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । ऊतिऽभिः । सीद् । सदेनं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पति ब्रह्मणोऽस्य परितृप्तस्य कर्मणो वा पते पालयितः गणानां देवादिगणानां संबन्धिनं गणपतिं स्वीयाद्वा पति । कवीनां क्रांतदाग्निनां कवि । उपमश्रवस्तमं । उपमीयतेऽनद्यत्पुमा । भवेषामन्तानामुपमान श्रवोऽस्य म तथोक्तः । अतिशयनोपमश्रवा उपमश्रवस्तमः ॥ उपमः माद् मानि । आतश्चोपमर्गे करणेऽडप्रत्ययः । ड्यापोः संज्ञाकदमोरिति ह्रस्वत्वं ॥ ज्येष्ठराजं । ज्येष्ठाः प्रशस्यतमाः । तेषां मध्ये राजतं ब्रह्मणा मंत्राणां स्वामिनं त्वा त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याङ्गयामः । किंच नोऽस्माकं मुतीः शृण्वन् स्वमूर्तिभिः पालनंहेतुभुतः सादन । सीदंत्वास्मिन्निति सदेन । यज्ञगृहमासीद् । उपविश ॥

देवाश्चिन्ते अमुर्यं प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।

उम्ना इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाः । चित् । ते । अमुर्यं । प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियं । भागं । आनशुः ।

उम्नाऽऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषां । इत् । जनिता । ब्रह्मणां । असि ॥ २ ॥

अमुर्यं अमुराणां हतः हे बृहस्पति प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ते त्वदीया देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञाहे भागमानशुः । प्राप्नुवन् । यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतिर्विशेषणं । प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव संबन्धिनो देवा इति योजनीयं । यद्वा प्रचेतसः । विभक्तिपरिणामः । प्रचेतसि त्वयि सति देवा यज्ञियं भागमानांशरं । कर्मविघ्नकारिणाममुराणां रजोघ्नमत्रैरपाकरणत । न वै ब्रह्मणवाद्भ्रष्यति । ए० ब्रा० १. १३. । इति श्रवणांत । ज्योतिषा तेजसा महो महनीयः सूर्य उम्ना इव । उम्नाः किरणाः ॥ स्फायितंचोत्यादिना रक्प्रत्ययः ॥ यथा किरणाश्च जनयति तथा विश्वेषां सर्वेषां ब्रह्मणा मंत्राणां जनिता जनयतिवासि ॥ जनिता मंत्र इति निपातनाश्लेषोः ॥

आ विवाध्यां परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मंतं रथमुतस्य तिष्ठसि ।

बृहस्पते भीमममित्रदंभनं रथोहणं गोत्रभिदं स्वविदं ॥ ३ ॥

आ । विऽबाध्यं । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्मंतं । रथं । अतस्य । तिष्ठसि ।

बृहस्पते । भीमं । अमित्रऽदंभनं । रथःऽहणं । गोत्रऽभिदं । स्वऽविदं ॥ ३ ॥

हे बृहस्पति परिरपः । परितो रपः पापरूपं रथः ॥ यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि । क्लिप ॥ परिवदतो निदकान तमांसि च विवाध्य तेजसा निराकृत्य ज्योतिष्मंतं ज्योतिषा तद्वतमृतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां भयकरममित्रदंभनं शत्रूणां हिंसकं । तदेवाह रथोहणं रथमां हतारं गोत्रभिदं भेषानां भेषारं स्वविदं स्वर्गस्य लभकं रथमातिष्ठसि । अर्धतिष्ठसि ॥

मुनीतिभिर्नयसि चायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्रवत् ।

ब्रह्मद्विपस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तन्न महित्वनं ॥ ४ ॥

मुनीतिऽभिः । नयसि । चायसे । जनं । यः । तुभ्यं । दाशात् । न । तं । अहं । अश्रवत् ।

ब्रह्मऽद्विपः । तपनः । मन्युऽमीः । असि । बृहस्पते । महिं । तत् । ते । महिऽत्वनं ॥ ४ ॥

हे बृहस्पति मुनीतिभिः । शोभनं नीतयो येषु ते मुनीतयः सन्मार्गाः । तेज्जनं नयसि । अर्पितफलं प्रापयसि । चायसे । जनमापन्नो रक्षसि च । यो यत्रमानस्तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दाशात् प्रयच्छेत् ॥ दाशु दाने ।

लेव्यडागमः ॥ तमंहः पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा नाश्रवत । न प्राप्नुयात् ॥ अश्रोतिर्लेटि व्यत्ययेन परस्मिपद ।
अडागमः ॥ ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां मंत्राणां वा द्वेष्टुस्तपनस्तापकोऽसि । किंच मन्युमीर्मन्योः क्रोधस्य पंरपा
ज्ञानंस्व वा हिंसकोऽसि ॥ मीड् हिंसायां । क्लिप ॥ ते तव तत्तादृशं महि महत प्रभुतं महिस्वनं माहात्म्यमस्ति ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तिरुर्न ह्ययाविनः ।

विश्वा इदस्माद्धरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥

न । तं । अंहः । न । दुः । इतं । कुतः । चन । न । अरातयः । तितिरुः । न । ह्ययाविनः ।

विश्वाः । इत । अस्मात् । धरसः । वि । बाधसे । यं । सुऽगोपाः । रक्षसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्ठु पालयिता त्वं यं जनं रक्षसि पालयसि तं जनमहं आहृतस्यं दुःखं न बाधते ।
दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते । अरातयो हिंसकास्तं जनं कुतश्चन सर्वामु दिञ्च न तितिरुः ॥ तिरर्ता ई
साकर्मा । लिट् ॥ न हिंसति । तथा ह्ययाविनः । मनस्यन्यत्रिक्रयाया चान्यदित्यतद्वयं येषामस्ति ते ह्ययाविनो
वंचकाः । तेषु तं जनं न बाधते । किञ्च धरसो हिंसिका विश्वाः सर्वाः मनास्तदर्थं विबाधसं । विशंपण
बाधस एव ॥ ॥ २९ ॥

त्वं नो गोपाः पथिकुच्चिचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अभि हरो दधे स्वां तं मर्मतुं दुच्छुना हरस्वती ॥ ६ ॥

त्वं । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय । मतिऽभिः । जरामहे ।

बृहस्पते । यः । नः । अभि । हरोः । दधे । स्वा । तं । मर्मतुं । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

हे बृहस्पते त्वं नोऽस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत मन्मार्गं भवसि । विचक्षणो विशंपण द्रष्टा
सर्वज्ञस्त्वं । तव व्रताय त्यत्सर्वाधिने यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रं जरामहे । मर्मः ॥ जरतः स्तुतिकर्मा ॥ यः पुमान्
नोऽस्मानभि अभिलक्ष्य हरोः ॥ ह्र् कोटिन्ये । भावऽमुन ॥ कोटिन्यं दधे विदधति त स्मा स्वीया दुच्छुना
दुर्विहर्हरस्वती वेगवती मती मर्मतुं । मोचयतु ॥ मृड् प्राणत्यागे । अतर्भावतण्यर्थस्य यङ्लुकि लोटि रूपं ॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुर्ग नो अस्य देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुकः । वृकः ।

बृहस्पते । अप । तं । वर्तय । पथः । सुऽर्गं । नः । अस्य । देवऽवीतये । कृधि ॥ ७ ॥

उत वा अपि च हे बृहस्पते अरातीवाभिमुखमागमनवान् सानुकः समुक्रितः ॥ सानु समुक्रितमिति
यास्कः । नि० २. २४ ॥ वृकः ॥ वृक आदानं ॥ धनादीनामादाता यो मर्ता मन्थोऽनागसोऽपराधहीनात्तो
ऽस्मान् मर्चयात् ॥ मर्चयतिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंस्यात् । तं मर्तं पथो विदिकान्मार्गादपवतंय । निवर्तय । नोऽस्मा
कमस्य देववीतये । देवाना वीतिं सोमभक्षणमर्चयतीति देववीतयंज्ञः । अस्य देववीतयेऽस्मि यज्ञाय
नोऽस्माकं सुर्गं सुष्ठु गतव्यं मार्गं कृधि । कृक् । यज्ञानुष्ठानाय मुमर्तं देहीत्यर्थः ॥

चातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पतरधिवक्तारं मस्मयुं ।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुष्ठुमुन्नशन ॥ ८ ॥

चा॒तारं॑ । त्वा । त॒नूनां॑ । ह॒वाम॒हे । अ॒वऽस्प॒र्तः । अ॒धिऽव॒क्तारं॑ । अ॒स्मऽयुं॑ ।
बृ॒हस्प॒ते । दे॒वऽनि॒दः । नि । ब॒र्ह॒य । मा । दुःऽए॒वाः । उ॒त्ऽत॒रं । सु॒म्भं । उ॒त् । न॒श॒न् ॥ ६ ॥

अवस्पर्तः उपद्रवेषुः पारयितः । यद्वा अवसा रक्षणोपापज्ञः पारयितः हे बृहस्पते तन्मूनामंगानां पुत्रादीनां वा चातार पालयितारमधिवक्तारमस्मासु पक्षपातनाधिकं वक्तारमस्युं हविष्प्रदानक्षान् कामयमानं त्वां हवामहे । अस्मिभ्योऽङ्ग्याङ्ग्यामः । किंच देवनिदो देवनिदकानसुरान् निवर्हय । विनाशय । कुन्निवा दृष्टगमना दुर्वुदयः शत्रव उत्तरमूक्तृष्टतरं सुम्भं सुवं मा उत्तशान् । मा व्याप्तुवंतु ॥

त्वया॑ व॒यं सु॒वृधा॑ ब्रह्मणस्पते॒ स्या॒र्हा वसु॑ मनुष्या॒ ददी॑महि ।
या नो॑ दू॒रे त॒ऋतो॑ या अ॒रात॒योऽभि॑ संति॒ जंभ॒या ता अ॒न॒प्रसः॑ ॥ ९ ॥
त्वया॑ । व॒यं । सु॒ऽवृ॒धा । ब्र॒ह्म॒णः । प॒ते । स्या॒र्हा । वसु॑ । म॒नु॒ष्या । आ । द॒दी॑म॒हि ।
याः । नः॑ । दू॒रे । त॒ऋ॒तः । याः । अ॒रा॒त॒यः । अ॒भि॒ सं॒ति॒ । जं॒भ॒य॒ । ताः । अ॒न॒प्र॒सः॑ ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते सुवृधा सुष्ठु वर्धयिष्या त्वया हेतुना वयं स्यार्हा स्पृहणीयानि वसु धनानि मनुष्या ॥ सुपां मनुगति चतुर्थीवङ्गवचनस्याकारः ॥ मनुष्येभ्यो दातुभ्य आददीमहि । गृह्णीमहे ॥ आडो दोऽनःस्वविहरण इत्यात्मनेपदं ॥ दूरे दूरदेशे या अरातयो याश्च तऋतोऽतिकेऽरातयो नोऽस्मानभि संति । अभि भवति अनप्रसः कर्महीनान ता अरातीस्तान शत्रून् जंभय । नाशय ॥ अभि नाशने चुरादिः ॥ अत्र लिङ्गं । त्वया वयं सुवर्धयिष्या ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसुनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च नो दूरे तऋतो याश्चातिकेऽरातयोऽदानकर्माणो वादानप्रज्ञा वा जंभय ता अनप्रसोऽप्र इति रूपनाम । नि० ३. ११. इति ॥

त्वया॑ व॒यमु॒त्त॒मं धी॑महे॒ वयो॑ बृ॒हस्प॒ते प॒प्रि॒णा स॒स्त्रि॒ना यु॒जा ।
मा नो॑ दुः॒शंसो॑ अ॒भिदि॒प्सुरी॑ग॒त प्र॒ सु॒शंसा॑ म॒तिभि॑स्तारि॒षीम॒हि ॥ १० ॥
त्वया॑ । व॒यं । उ॒त्ऽत॒मं । धी॑म॒हे । व॒यः । बृ॒ह॒स्प॒ते । प॒प्रि॒णा । स॒स्त्रि॒ना । यु॒जा ।
मा । नः॑ । दुः॒शं॒सः । अ॒भि॒दि॒प्सुः । ई॒श॒त॒ । प्र॒ । सु॒शं॒साः । म॒ति॒भिः । ता॒रि॒षी॒म॒हि ॥ १० ॥

हे बृहस्पते प्रप्रिणा ॥ पू पालनपुरणयोः । आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः । क्वांसो यणादेशः ॥ कामानां पुरकेण सन्निना शुद्धेन युजा महायेन त्वया हेतुनोत्तमं वयो हविर्लक्षणमन्नं वयं धीमहे । धारयामः ॥ धी धारणे । देवादिकः ॥ दुःशंसो दुःशंसनीयोऽभिदिप्सुरभिदमितमभिभवितुमिक्तः पुरुषो नोऽस्माकं मा ईशत । मा ईशत । ईशरो मा भवतु ॥ ईश एश्वर्यं । निव्यङ्गागमः ॥ वयं मतिभिः सौधैः सुशंसाः शोभनशंसनोपिताः संतः प्रतारिषीमहि । प्रकर्षण वर्धमहि ॥ ॥ ३० ॥

अ॒ना॒नु॒दो वृ॒षभो॑ जग्मि॒राह॑वं॒ नि॒ष्ट॒न्ना श॒त्रुं पृ॒त॒नासु॑ सासहिः ।
अ॒सिं स॒त्य ऋ॒ण॒या ब्र॒ह्मण॑स्प॒त उ॒ग्रस्य॑ चि॒ह्मि॒ता वी॒ऋ॒हृषि॑णः ॥ ११ ॥
अ॒न॒नु॒ऽदः । वृ॒ष॒भः । ज॒ग्मिः॑ । आ॒ऽह॒वं । निःऽत॒न्ना । श॒त्रुं । पृ॒त॒ना॒सु । स॒स॒हिः ।
अ॒सिं । स॒त्यः । ऋ॒ण॒ऽयाः । ब्र॒ह्म॒णः । प॒ते । उ॒ग्र॒स्य॑ । चि॒त् । द॒मि॒ता । वी॒ऋ॒हृ॒षि॑णः ॥ ११ ॥

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । स यस्य नास्तीत्यनुदः । दाचंतरग्रस्य इत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्धिता । आहवं ॥ आह्वयतेऽन्त्याहवो युद्धं । आङ्गि युद्धे । पा० ३. ३. ७३. इत्यप्रत्ययः संप्रसारणं च ॥ तनुत्तं जग्मिर्गता ॥ आदृगमहनेति किन्प्रत्ययः । लिङ्गुवावादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः । शत्रुं

शांतयितारं निष्टप्रा। नितरां तस्य तापकः ॥ तुनंतत्वात्पृष्ठीप्रतिपधः। निसस्तपतावनासेवने। पा० प ३ १००।
इति षत्वं। तादीं च नितिती गतेः स्वरः ॥ पुतनासु संयामेषु सामहिः शत्रूणामभिर्भविता। एतादृशस्त्व मत्यः
सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वासि। च्छणया च्छणस्य यावयितासि ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः। प्यंतस्य क्रिपि शिन्नोप
लोपो व्योर्वलीति वलोपः ॥ किंच उयस्य चित् औजस्विनोऽपि दमितोपशमयिता वीरुहर्षिणो वृहहर्षस्य
काशुकस्य नास्तिकस्य चिह्नमितासि ॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति।

बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरवस्य गर्धतः ॥ १० ॥

अदेवेन। मनसा। यः। रिषण्यति। शासां। उयः। मन्यमानः। जिघांसति।

बृहस्पते। मा। प्रणक्तस्य। नः। वधः। नि। कर्म। मन्युं। दुः। एवस्य। गर्धतः ॥ १० ॥

यः पुमान् अदेवेन देवानमन्यमानेन यद्वा आमुरवृत्तिविशेषेन मनसास्मान रिषण्यति। हिनस्मि ॥ दुर
सुर्द्रविशास्युर्वृषण्यति रिषण्यतीति निपातितः ॥ यद्योयः पापचित्तो मन्यमान आत्मानं ब्रह्म मन्यमानः पुमान्
शासामुक्थस्य शांसितारं। यद्वा अस्माकमाशांसां। शर्मितृणामुय इति वा योजनीय। अस्मान जिघांसति।
हंतुमिच्छति ॥ इतिः सन्यज्जनगमां सेनीति दीर्घः ॥ हे बृहस्पते तस्य वधः ॥ वध्यतेऽनेनेति वध आयुध ॥ नो
ऽस्मात्मा प्रणक्त ॥ पृची संपर्के शर्मविकरणी। व्यत्ययनामागमः। चादिभ्योप इति न निघातः। व्यत्ययनायु
दात्तः ॥ किंच दुरेवस्य दुष्टगमनस्य गर्धतो बलवतः। यद्वा दुष्टाभिसर्धर्वेण कुर्वतस्तस्य मन्यु क्रोधं ज्ञानं व
नि कर्म। स्वप्नमादात्तितराकुर्मथ ॥

भैरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गंता वाजेषु सनिता धनंधनं।

विश्वा इदर्या अभिदिप्स्वोऽमृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथां डव ॥ १३ ॥

भैरेषु। हव्यः। नमसा। उपऽसद्यः। गंता। वाजेषु। सनिता। धनंऽधनं।

विश्वाः। इतः। अर्यः। अभिऽदिप्स्वः। मृधः। बृहस्पतिः। वि। ववर्हा। रथानऽडव ॥ १३ ॥

स बृहस्पतिभैरेषु संयामेषु हव्यो योजुभिः स्वरचणार्थमाहातयो नमसोपसद्यः सर्वनमसोपसदनीयः
किंच वाजेषु गंता। संयामेषु र वाथं गमनशीलः। तथा धनं धनं सनिता संभक्ता दाता ॥ तुनंतत्वात्पृष्ठीप्रतिपधः।
तथार्यः स्वामी बृहस्पतिरभिदिप्स्वोऽभिभवन्ऽहावतीर्विद्या इत सर्वा एव मृधो हिमिकाः मना रथानि
युद्धे वेगेन परकीयान्त्रयानिव विववर्हं। विशिषिण शिशिलीचकार। यद्वा इवशब्दार्थः। रथांश्च विववर्ह
लडर्थं लिट् ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसंस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यं।

आविस्तक्तृष्व यदसंत उक्थ्यं बृहस्पते वि परिरापो अदेय ॥ १४ ॥

तेजिष्ठया। तपनी। रक्षसः। तप। ये। त्वा। निदे। दधिरे। दृष्टऽवीर्यं।

आविः। तत्। कृष्व। यत्। असंत। ते। उक्थ्यं। बृहस्पते। वि। परिरापः। अदेय ॥ १४ ॥

हे बृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेन तिरमया तपनी तापकारिण्या हेत्या रक्षसो राक्षसास्तप। तापय।
राक्षसा दृष्टवीर्यं युद्धेषु दृष्टपराक्रमं त्वां निदे निदाया विषय दधिरे। कृतवतः। तां तापयति समन्वयः
ते त्वोक्थं सर्वैः प्रशंसनीयं यदीर्यमसत् पूर्वमासीत् तदधुनाविष्कृष्व। प्रकटोक्तं। तेन च वीर्येण परिराप
परिवदतो निदकानसुरान् अदेय। विशिषिण वाधस्व ॥

बार्हस्पत्ये पशवेषां हविषोऽनुवाक्या । प्रदानानामिति खंडे सूचितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हात्तमृत्विद्या उप वाचः सचते । आ० ३. ७. । इति ॥ एषेवाश्विनशस्त्रे परिधानीया । सूचितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिधानीया । आ० ६. ५. । इति ॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।

यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात् तदस्मासु द्रविणं धेहि चिचं ॥ १५ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्यः । अर्हात् । द्युऽमत् । विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।

यत् । दीदयत् । शवसा । ऋतऽप्रजात् । तत् । अस्मासु । द्रविणं । धेहि । चिचं ॥ १५ ॥

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्न हे बृहस्पते अर्यः श्रेष्ठी ब्राह्मणः सर्वान् कामानतीत्य यद्ब्रह्मवर्चसं तेजोऽर्हात् । पुत्रयेत् ॥ अर्हं पुत्रायां । लियङ्गागमः ॥ जनेषु ब्राह्मणेषु द्युमत दीप्तियुक्तं क्रतुमत ज्ञानोपेतं यद्ब्रह्मवर्चसं विभाति । विग्रहेण दीप्यते । यच्च शवसा बलेन स्वाश्रयं जनं दीदयत् ॥ दीदयतिर्दीप्तिर्कर्म ॥ दीपयति । चिचं चायनीयं तद्ब्रह्मवर्चसरूपं द्रविणमस्मासु धेहि । निधेहि ॥ यद्वा अर्यं उदारोऽपि त्वया दत्तं धनमतीवार्हात् । अर्हधीत । यच्च त्वद्दत्तं धनं जनेषु तव स्तोत्रं कुर्वीणेषु दीप्तियुक्तं कर्मसाधनं च विभाति यच्च धनं शवसात्ता दिसमृद्ध्या दीदयत् स्वाश्रयं दीपयति तादृशं धनमस्मासु धेहि ॥ तथा, च ब्राह्मणं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादित्येतया परिदधानेज्जस्मासो ब्रह्मवर्चसकामोऽतीव वान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हति द्युमदिति द्युमदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजातिति दीदायव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रामिति चित्रामिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयगमी भवति । ऐ० ब्रा० ४. ११. । इति ॥ ॥ ३१ ॥

मा नः स्तेनेभ्यो ये अभि दुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।

आ देवानामोहते वि त्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । दुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जागृधुः ।

आ । देवानां । ओहते । वि । त्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

हे बृहस्पते नोऽस्मान् स्तेनेभ्यः । स्थानमस्ति येष्विति स्तेनाश्रीराः । तेभ्यो मा दाः । तान् दर्शयति । ये चोरा दुहः प्राणद्रोहस्य पदे स्थाने निरामिणो नितरां रमणशीला रिपवो हिंसकाः संतोऽन्नेषु परकीयेष्वभिजागृधुः । अभिकांक्षति ॥ गृधु अभिकांक्षायां । लिटि रूपं ॥ ये च देवानां वि त्रयो विशेषेण वर्जन् ॥ वी व्री इति धातू वर्जने वर्तते । य एवं विद्वान् दक्षिणां प्रतिगृह्णाति नैनं दक्षिणा व्रीणाति । तै० ब्रा० २. ५. १ । इत्येकस्य वर्जनार्थं दृष्टस्यापि वर्जनार्थत्वं ॥ तत् हृदि स्वकीये हृदय आ ओहते । आवर्हति । देवानां यागान् सुतीत्य न करवामिति मन्यते इति यावत् । तेभ्योऽस्मान् मा दा इति समन्वयः । ये पुमांसः साम्नः साममयात्त्वन्तः परः परस्तादन्यदत्कृष्टं साम यद्ब्रह्मोष्ठं । साम वै रचोहति । न विदुः । न जानति । किंतु सर्वं साधकं साम त्वामिव विदुषोऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा दाः ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजन्त्साम्नःसाम्नः कविः ।

स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्दुहो हंता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजन्त् । साम्नःऽसाम्नः । कविः ।

सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । दुहः । हंता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥ १७ ॥

हे ब्रह्मणस्पते त्वष्टा प्रजापतिर्विश्वेभ्यो भुवनेभ्यस्परि सर्वेभ्यो भुतजातेभ्य उत्कृष्टं त्वामजन्तुः । अजीजनत् खलु । तत्स्वयं साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः कविः ॥ ऊ शब्दे । अच हरिति इप्रत्ययः ॥ उच्चारयिता कर्तासि ।

यदा कविः क्रांतदर्शी त्वष्टा साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः मरिण त्वामजीजनत । किंच स ब्रह्मणस्पतिर्महो
महान् अतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारके यजमाने अणचित्तोत्तुकाममृणमिव चिनोतीति अणचित्त । किंच
अणयाः पापरूपस्य अणस्य यावयिता पृथक्कृती च द्रुहः कर्मणो द्रोणधुरमुरस्य हता भवति ॥

तव श्रिये अजिहीत पर्वतो गवां गोत्रमुदमृजो यदंगिरः ।

इद्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरपामौन्तो अणवं ॥१८॥

तव श्रिये । वि । अजिहीत । पर्वतः । गवां । गोत्रं । उतऽअमृजः । यत् । अंगिरः ।

इद्रेण । युजा । तमसा । परिऽवृतं । बृहस्पते । निः । अणं । अणं । अणवं ॥१८॥

अंगिर आंगिरस हे बृहस्पते गवामावारको वलेनाधिष्ठितः पर्वतस्तव श्रिय आश्रयणार्थं अजिहीत ।
विवृतदारतामगच्छत् । ततस्त्वं यद्यदा गोत्रं ॥ इतिचकथ्यचक्षति समूहार्थं चप्रत्ययः ॥ गवा समूहमुदमृजः ।
निरगमयः । तदेद्रेण युजा महायनं युक्तस्य तमसा वृत्रामुरण परीवृतं परिते आक्रातमपामणवं स्थानभुत
मेघं निरौञ्जः । नितरामधोमुखमकार्षीः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यंता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्य ।

विश्वं तद्भद्रं यदवति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१९॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यंता । सूऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जिन्य ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवति । देवाः । बृहत । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥१९॥

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणां स्तोत्राणामधिपते अस्य जगतो यता नियामकस्य सूक्तस्यास्मदीयमिदं ब्राह्मणस्यत्य
सूक्तं बोधि । बुध्यस्व । त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिलक्षण संतानं जिन्य ॥ जिविः प्रीणनार्थः । लोटि रूप ॥ प्रीणय ।
भवाद्दृशा देवा यदवति रवति तत्तादृशं विश्वं सर्वं भद्रं कन्याणः भवति । अतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे सुवीरा
शोभनपुत्रपौत्राः संतो बृहत्प्रभुतमिदं स्तोत्रं वदेम । वृयाम ॥ ॥३०॥ ॥६॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थात्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभुपालसाय्यायधुरधरण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋकमंहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रितं वेदा यो वेदभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथ अथिच्छेदेदेवताविनियोगपुरःसरं सप्तमो व्याख्यायते ॥ गार्त्तमदस्य द्वितीयमङ्गलस्य तृतीयेऽनुवाके
दृशं सूक्तानि । तत्रिकं सूक्तं व्याकृतं । समाहितं पौडशाचं द्वितीयं सूक्तं । अत्रानुक्तं त्रि । समा पौडशात्या त्रिष्टुप
द्वादशी च सैद्री चेति । मंडलद्रष्टा गुत्समद अण्यः । द्वादशीपौडशा त्रिष्टुभिः । शिष्टाद्यतुर्दश जगत्यः । ब्राह्म
णस्यत्वं हेत्युक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषयदमादीनि त्रीणि सूक्तानि ब्राह्मणस्यत्वात् । अस्य सूक्तस्य द्वादशैद्री
इन्द्रदेवत्या । चणान्द्राह्मणस्यत्या च ॥ सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विशेषतश्च निगादवगतव्यः ॥

सेमामंविद्धि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नव्या महा गिरा ।

यथा नो मीढ्वान्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिं ॥१॥

सः । इमां । अविद्धि । प्रऽभृतिं । यः । ईजिषे । अया । विधेम । नवया । महा । गिरा ।
यथा । नः । मीढान । स्तवते । सखा । तव । बृहस्पते । सीसंधः । सः । उत । नः । मतिं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते यस्त्वमीजिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि स त्वमिमामस्रदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण भृतां क्षुति-
मविद्धि । प्राप्नुहि ॥ अर्वातेः प्राप्स्यर्थस्य लोखेतद्रूपं ॥ वयं च त्वामया अनया ॥ छांदसो वर्णान्नोपः ॥ नवया
नूतनया प्रत्ययया महा महत्या गिरा वेदरूपया क्षुतिलक्षणया वाचा विधेम । परिचरेम ॥ विधतिः परि-
चरणाकर्मा ॥ उत अपि च नोऽस्माकं मध्ये मीढान सेक्ता क्षुतर्वर्षिता । कर्तेति यावत् । तव सखा मित्रभूतः
मन यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवते । त्वां स्तौति । हे बृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मंत्रस्य स्वामिन् स त्वं
नोऽस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीपधः । सीपध ॥ छांदसं लुङि चक्षुतद्रूपं ॥

यो नत्वान्यनमच्योऽजसोऽर्दर्मन्युना शंबराणि वि ।

प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविश्वसुमंतं वि पर्वतं ॥ २ ॥

यः । नत्वानि । अनमत् । नि । ओजसा । उत । अर्दः । मन्युना । शंबराणि । वि ।

प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च । अविशत् । वसुऽमंतं । वि । पर्वतं ॥ २ ॥

यो ब्रह्मणस्पतिर्नत्वानि नमनीयानि राक्षसादीन्योजसा बलेन न्यनमत् । नितरामनमयत् । प्रक्रीभुतात्य-
करोत् । उत अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्मन्युना मनुना क्रोधेन वा ॥ मन्युर्मन्यतेर्दोषप्रकर्षणः क्रोधकर्मणो वधक-
र्मणो वा । नि० १०. २९ । इति यास्कः ॥ शंबराणि ॥ मेघनामैतत् ॥ मेघान् व्यददः । वर्षणार्थं विदारितवान् ॥
द्रु विदारण इत्यस्माद्यङ्लुगंताङ्क्षुतद्रूपं ॥ तदनंतरमच्युता अच्युतानि नैश्वलेन मेघेऽवस्थितान्युदकानि प्रा-
च्यावयत् । प्रकर्षणमयत् । मेघान्निरगमयदित्यर्थः । तथा वसुमंतं गोरूपधनवंतं पर्वतं बलनाम्नासुरेण बिल-
द्वारे पिधानार्थं निहितं शिलोच्चयं आ च आभिमुख्येन चेत ॥ चण्डश्चदर्थः । समुच्चयार्थत्वे तु चवायोगे
प्रथमेति पूर्वस्याच्चावयदित्यस्याद्युदात्तत्वं स्यात् अस्य च सर्वानुदात्तत्वं । चदर्थं तु निपतित्यर्थदिहंतेति निघा-
तप्रतिषेधः सिध्यति ॥ अविशत् । विशिषेण प्रविशति । तदानीं तन्नोरूपं धनं प्राप्नोदित्यर्थः ॥

तद्देवानां देवतमाय क्वमश्रयन्तृह्णाऽर्दंत वीळिता ।

उक्ता आजदभिन्ब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥

तत् । देवानां । देवऽतमाय । क्वं । अश्रयन् । तृह्णा । अर्दंत । वीळिता ।

उत । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा । वलं । अगूहत् । तमः । वि । अचक्षयत् ।

स्वपरिति स्वः ॥ ३ ॥

देवानामिन्द्रादीनां मध्ये देवतमायातिशयेन दानादिगुणयुक्ताय ॥ पञ्चमे चतुर्थी ॥ ईदृशस्य ब्रह्मणस्पते-
स्तत्कृत्यं कर्तव्यं कर्म । किं पुनस्तदिति चक्षुते । तृह्णा दृढानि पर्वतादीन्यश्रयन् ॥ अथ विमोचनप्रतिहर्षणयोः ॥
अस्य बलेन अथितानि विशिष्टान्यभवन । तथा वीळिता संसंभितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि ॥ वीळयतिश्च
वीळयतिश्च संसंभकर्माणाविति यास्कः । नि० ५. १६. ॥ अर्दंत । मृदून्यभवन ॥ अर्दतिर्मृदूभावकर्मा ॥ अपि च
स ब्रह्मणस्पतिर्वलेनापहता गा उदाजत ॥ अज गतिर्नपणयोः ॥ देवान्प्रत्युदगमयत् । तथा ब्रह्मणात्मीयेन मंत्रेण
क्वं सर्वस्यावारकमसुरमभिनत । मंत्रस्य सामर्थ्यनाभित्सीत् । तदनंतरं बलेनोत्पादितं तमो ध्वंगतमगूहत् ॥ गूह
संवरणं ॥ गूहमदृश्यमकरोत् । तदनंतरं स्वरादित्यं व्यचक्षयत् । तमसो निराकरणेन तत्स्यमदर्शयत् ॥ चष्टिः
पञ्चातिकर्मा ॥

अश्रमास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणं ॥ ४ ॥

अश्रमंऽआस्यं । अ॒वतं । ब्रह्म॑णः । पतिः । मधु॑ऽधारं । अ॒भि । यं । अ॒ज्ञसा । अ॒नृण॑त ।
तं । ए॒व । वि॒श्वे । प॒पिरे । स्वःऽदृ॑णः । व॒हु । सा॒कं । सि॒सि॒चुः । उ॒त्सं । उ॒द्रि॒णं ॥ ४ ॥

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिः पालयिता देवोऽऽमास्यमग्मवहुदतरास्यं । यास्कस्त्वाह । अग्रमवत-
मास्यंदनवंतं । नि० १०. १३. । इति व्यापनवंतमासेचनवंतमिति तस्यार्थः । मधुधारं मधुर्मादयित्री उदकधारा
यस्य तादृशमवतमवस्तात्ततं विस्मृतं यं मेघमोजसा बलेनाभ्यतृणत ॥ उत्तुदिर हिमानादरयोः ॥ अहिमीत ।
वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः । तमेव मेघं विश्वे सर्वे स्वर्दृग्ः । स्वरादित्यः । तस्य संबंधिनो द्रष्टारो रश्मयः पपिरे ।
घर्मकालि पिबन्ति । मेघेन वृष्टस्योदकस्य पानात्तमेव पिबतीत्युच्यते । ते च रश्मयो वर्षामृत्समं चरन्वन्तमुद्रि-
णमुदकवंतं मेघं साकं सह युगपदेव बहु सिसिचुः । घर्मकालि यत्पीतं ततोऽपि बहुतर महस्रगुणित
सिचंतीत्यर्थः ॥

स॒ना॒ ता॒ का॒ चि॒द्भु॒व॒ना॒ भ॒वी॒त्वा॒ मा॒द्भिः॑ श॒रद्भि॑र्दुरो व॒र॒त॒ वः ।

अ॒य॒त॒ता॒ च॒र॒तो॒ अ॒न्य॒द॒न्य॒दि॒द्या॒ च॒कार॑ व॒यु॒ना॒ ब्रह्म॑णस्पतिः ॥ ५ ॥

स॒ना॒ । ता॒ । का॒ । चि॒त् । भु॒व॒ना॒ । भ॒वी॒त्वा॒ । मा॒त् । ऽभिः॑ । श॒र॒त् । ऽभिः॑ । दुरः॑ । व॒र॒त॒ । वः ।

अ॒य॒त॒ता॒ । च॒र॒तः॑ । अ॒न्य॒त् । ऽअ॒न्य॒त् । इ॒त् । या॒ । च॒कार॑ । व॒यु॒ना॒ । ब्रह्म॑णः । पतिः ॥ ५ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं मना सनातनानि ता तानि का चित कानि चित ब्रह्मणस्पतः प्रज्ञा
नानि भुवना भुवनानां ॥ मुपां मुनिरिति पश्या लूक ॥ भुवनानामुदकाना भवीत्वा भाव्याना दूरो द्वाराणि
माद्भिर्मासेः ॥ पद्भिर्नित्यादिना मासगन्धस्य मासभावः । स्वतवस्मासोपमां च त इत्यंति । पा० ७ ४ ४८. ३ । इति
तत्त्वं ॥ शरद्भिः संवत्सरस्य वरंत । विवृणोति । तत्काले वर्षणार्थं मेघद्वाराण्युदाटयतीत्यर्थः । कानि पुनस्तानि ।
ब्रह्मणस्पतिर्या यानि वयुना ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानानि मंत्रविपर्याणि चकार । कृतवान् । तदनंतरमयतता
अयतमानावप्रयत्नावुभा लोकां वांश्च पृथिवी च अन्यदन्त्यादिना अन्यदन्त्यदेव पृथिवी वृष्टिजल दिव्यमुदक
वाहदककार्यं हविर्लक्षणं पार्थिवमन्नं एव परस्परव्यतिहरिणं चरतः । भुजति ॥ चर गतिभक्षणयोः ॥ ॥ १ ॥

अ॒भि॒न॒स॒तो॒ अ॒भि॒ ये॒ त॒मा॒न॒शु॒नि॒धिं॑ प॒णी॒नां॑ प॒र॒मं॑ गु॒हा॑ हि॒तं॑ ।

ते॒ वि॒द्वांसः॑ प्र॒ति॒च॒क्ष्या॑नृ॒ता॒ पु॒न॒र्य॒तं॑ उ॒ आ॒य॒न्त॑दु॒दी॒युरा॒वि॒र्षं॑ ॥ ६ ॥

अ॒भि॒ऽन॒स॒तः॑ । अ॒भि॒ । ये॒ । तं॑ । आ॒नृ॒शुः॑ । नि॒ऽधिं॑ । प॒णी॒नां॑ । प॒र॒मं॑ । गु॒हा॑ । हि॒तं॑ ।

ते॒ । वि॒द्वांसः॑ । प्र॒ति॒ऽच॒क्ष्यं॑ । अ॒नृ॒ता॒ । पु॒नः॑ । य॒तः॑ । उ॒ । इ॒ति॑ । आ॒य॒न् । त॒त॑ । उ॒त॑ ।

दु॒युः॑ । आ॒ऽवि॒र्षं॑ ॥ ६ ॥

गोसमूहे परिणभिरमुरैरपहृतं सति पणीना स्थानं सरमाख्यया देवशुन्या ज्ञात्या ब्रह्मणस्पतिना गृष्टा
अग्निरसप्तस्थानं प्राप्य गोसमूहं परिणभिर्निर्मिता मायाश्च दृष्टा अमुरनिवासस्थानं महन्तोद्धतनामिना दग्धा
प्रत्यागच्छन् । तदेतद्दृचनोच्यते । अभिनसंतोऽभितो गच्छतो येऽग्निरसप्त निधि गोसमूहकूप निधान धन
परममुत्कृष्ट पणीना ॥ तृतीयार्थं पठे ॥ परिणभिर्गुहाया निहित स्थापितमभ्यानशुः । अभिलव्यानग्निरं । प्राप्त
वंतः । विद्वांसोऽभिज्ञास्तेऽग्निरसोऽनुता अनृतान्यमुरैः कृता मायाः प्रतिचक्ष्य दृष्टा आविर्गमावेष्टुं प्रवेष्टुं यत
च यत एव स्थानादायन् आगच्छन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः । उदगच्छन् । उत्कर्षणं प्राप्ताः ॥

अ॒नृ॒ता॒वा॒नः॑ प्र॒ति॒च॒क्ष्या॑नृ॒ता॒ पु॒न॒रा॒त् आ॒ त॑स्युः क॒व॒यो॑ म॒ह॒स्प॒थः॑ ।

ते॒ बा॒हु॒भ्यां॑ ध॒मि॒त॒म॒ग्नि॒म॒ग्नि॒ न॒किः॑ पो॒ अ॒न्य॒र॒णो॑ ज॒हुर्हि॑ तं ॥ ७ ॥

ऋतऽवानः। प्रतिऽचक्ष्यं। अनृता। पुनः। आ। अतः। आ। तस्युः। कवयः। महः। पयः।
ते। बाहुऽभ्यां। धमितं। अग्निं। अशमनि। नकिः। सः। अस्ति। अरणः। जहुः। हितं ॥ ७ ॥

ऋतावानः । ऋतमिति सत्यनामधेयं । तदृतः कवयः क्रांतदर्शिनः सर्वज्ञा अगिरसोऽनुता अनुतानि प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा अतोऽस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवो महस्यथो महतो मार्गान् प्रति आतस्युः । अवतस्मिंर । अवतिष्ठमानाश्च ते बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धमितं मंथनोत्पादितं प्रज्वालितमग्निमशमनि पत्नीनां निवासभृते शिलोच्चये जहर्हि । दग्धुं त्यक्तवंतः खलु । अरणोऽरमयिता दाहन दुःखकारी सोऽपिः पुंर्वं तत्र नकिरन्ति । न विद्यते । अविद्यमानमपि स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य तत्र प्रचक्षिपुरित्यर्थः ॥

ऋतज्येन शिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्रोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतऽज्येन। शिप्रेण। ब्रह्मणः। पतिः। यत्र। वष्टि। प्र। तत्। अश्रोति। धन्वना।

तस्य। साध्वीः। इषवः। याभिः। अस्यति। नृचक्षसः। दृशये। कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतं सत्यमेव ज्या यस्य तेन चिप्रेणपूणां निषेकण धन्वना धरणभृतेन धनुषा ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मैत्रस्य पालयिता देवो यत्र यस्मिन्विषये वष्टि कामयते तत्राश्रोति । प्रकप्रेण व्याश्रोति ॥ अश्रोतिर्ब्रह्मण्येन परस्मिपदं ॥ तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्ता इषवो भवति याभिरपुमिर्ब्रह्मणस्पतिरस्यति । राक्षसादीन् क्षिपति । कीदृश्यस्ताः । नृचक्षसो नृन पश्यतः । उपलक्षणमेतत् । सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतिर्दृशये दर्शनाय ज्ञानाय जातः कर्णयो-नयः श्रोत्रिन्द्रियेण याह्या मंत्रभृता आकर्णकृष्टा वा बाणाः । ब्रह्मणस्पतिर्मंत्रैरेव सर्वं साधयतीति भावः ॥

स संनयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्षसो यद्वाजं भरते मती धनादित्सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९ ॥

सः। संऽनयः। सः। विऽनयः। पुरःऽहितः। सः। सुऽस्तुतः। सः। युधि। ब्रह्मणः। पतिः।

चाक्षसः। यत्। वाजं। भरते। मती। धना। आत्। इत्। सूर्यः। तपति। तप्यतुः। वृथा ॥ ९ ॥

पुरोहितो देवेः पुरतोऽत्र स्थापितः स ब्रह्मणस्पतिः संनयः विद्विष्टानां मंत्रैः संगमयिता भवति । विनयः संगतानां विविधं नेता पृथक्कर्तापि स एव । तथा सुष्टुतः शोभनं स्तोत्रभिः स्तुतश्च भवति । तथा युधि संयामे स स्तोत्रणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः । यस्यदा चाक्षः ॥ चष्टिः क्षमतेर्वा ॥ सर्वस्य द्रष्टा सर्वसहो वा ब्रह्मणस्पतिर्वाजमंत्रं मती मननीयं प्रशस्तं धना धनं च स्तोत्रणामर्थाय भरते । विभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति । आदित अनंतरमेव तप्यतुस्त्वापकः सूर्या वृथा । अनायासवचनमेतत् । अनायासिन तपति । दीप्यते । ब्रह्मणस्पतिना दत्तैरर्धैर्धनेश्च यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं केवलं हवीपि भुजान एव वर्तत इत्यर्थः ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदचाणि राध्या ।

इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुंजते विशः ॥ १० ॥

विऽभु। प्रऽभु। प्रथमं। मेहनाऽवतः। बृहस्पतेः। सुऽविदचाणि। राध्या।

इमा। सातानि। वेन्यस्यं। वाजिनः। येन। जनाः। उभये। भुंजते। विशः ॥ १० ॥

विभु विभुभि व्याप्तानि प्रभु प्रभुणि प्रौढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि । एवंभूतानि मेहनावतो वर्षणवतो वृष्टिप्रदस्य बृहस्पतेर्बृहतो मंत्रस्य पालयितुः संबन्धीनि सुविदचाणि ॥ विद्वा जाभे । सुविदेः कञ्च । उ० ३. १०८. ॥

मुषु लब्धवानि ॥ सुविद्वं धनं भवतीति यास्कः ॥ राधा राधानि सम्यक् साधनीयानि । प्राप्त्वानीति यावत् । इमा सातानीमानि धनानि वेत्यस्य कमनीयस्य वाजिनोऽज्ञवतो ब्रह्मणस्पतेः ॥ तृतीयार्थं पृष्टी ॥ ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि । येन धनेनोभय उभयविधा जनाः स्तोतारो यजमानाश्च देवा मनुष्याश्च वा विगो निविष्टाः संतो भुञ्जते । भोगान् लभते । तत्सर्वं ब्रह्मणस्पतिना दत्तमित्यर्थः ॥ ॥२॥

योऽर्वरं वृज्जने विश्वथा विभुर्महामुं रणवः शवसा ववष्टिष्य ।

स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृषु विश्वेदु ता परिभृर्ब्रह्मणस्पतिः ॥११॥

यः । अर्वरे । वृज्जने । विश्वऽथा । विऽभुः । महामुं । कुं उति । रणवः । शवसा । ववष्टिष्य ।

सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृषु । विश्वा । इत् । कुं उति । ता । परिऽभुः ।

ब्रह्मणः । पतिः ॥११॥

विश्वथा सर्वप्रकारेण विभुर्माप्नो रणवो रमयिता स्तोत्रयो वा यो ब्रह्मणस्पतिरर्वरं निरुष्टं वृज्जने वृज्जने हेतुभूते बलि वर्तमानं । दुर्बलमिति यावत् । महामुं महात् च ॥ कादसो वर्णलोपः ॥ उभयविध स्तोतार शवसात्कीयेन बलिने ववचिथ । वोढुमिच्छति । सर्वदा वहतीति यावत् ॥ वहते मनस्य लिङ्येत्द्रुप । पुरुष व्यत्ययः ॥ स देवो दानादिगुणयुक्तो देवान् प्रति सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः सन् पृषु पप्रथे । अत्यन्त प्रथते । यशसा विस्तीर्णा भवतीति यावत् । यस्मादेवं तस्माद्विश्वेद् सर्वाण्येव ता तानि सर्वाणि भूतजातानि परिभु परिभवन् अभिभवन वर्तते इति शेषः ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनन्ति व्रतं वां ।

अच्छंद्राब्रह्मणस्पती हविर्नाऽन्नं युज्व वाजिना जिगातं ॥१२॥

विश्वं । सत्यं । मघऽवाना । युवोः । इत् । आपः । चत् । प्र । मिनन्ति । व्रतं । वां ।

अच्छं । इंद्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नं । युजाऽऽव । वाजिना । जिगातं ॥१२॥

हे मघवाना । मघमिति धनेनाम् । तद्वताविन्द्राब्रह्मणस्पती युवोरित युवयोरिव विश्वं सर्वं स्तोत्रं सत्यं यथार्थं । कृत्वा यद्यद्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानं भव न त्वारोपितमित्यर्थः । तथा चनेत्येतत्पद द्वयसमुदायः । एकपदं त्वध्यापकमाप्रदायिकं यथैव शब्दस्य पूर्वपदे न । आपश्च आपोऽपि । उपलक्षणमेतत् । एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भूतानि वा युवयोर्दत्तं कर्म न प्रमिनति । न हिमति ॥ मीढ हिमाया क्रियादिकः । मीनातिर्निगम इति ह्रस्वत्व ॥ हे इंद्राब्रह्मणस्पती नोऽस्माकं हविरच्छाभिमुख्येन जिगात । गच्छत । आगच्छतमिति यावत् ॥ जिगातिर्गतिकर्मा । जोहोत्यादिकः ॥ तत्र दृष्टातः । युज्व वाजिना । युजा रथे निपुक्ता वाजिना वेज्जनेवतावश्वावत्त घामं प्रति यथा स्वयमेव शीघ्रं गच्छतस्तद्वत् शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥ युज्वत्यत्र मुपां मुपुगिति प्रथमाद्विवचनस्याकारः । तृतीयाया हि संवकाच इति विभक्तेरुदात्तत्व ॥

उताशिष्टा अन्तु शृण्वन्ति वह्यः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।

वीरुडेषा अन्तु वशं ऋणमाददिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥१३॥

उत् । आशिष्टाः । अन्तु । शृण्वन्ति । वह्यः । सभेयः । विप्रः । भरते । मती । धना ।

वीरुऽडेषाः । अन्तु । वशा । ऋणां । आऽददिः । सः । ह । वाजी । संऽदथे । ब्रह्मणः ।

पतिः ॥१३॥

इत् अपि च आशिष्टा आशुतराः शीघ्रगामिनो वह्यः ॥ अश्वनामितत् ॥ वोढारो ब्रह्मणस्पतिरथा अन्तु

शृण्वन्ति । अस्माभिः कृतं लोचमनुक्रमेण शृण्वन्ति । यद्वा ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वन्ति । अतस्ते तमस्म-
दीयं यज्ञं प्रापर्यन्ति । श्रेयः । सभयः सभायां साधुः ॥ ढ्रं कंदमीति ढः ॥ विप्रो मेधावी अध्वर्युर्होता । वा
मती मत्या मननीधनं लोत्रेण ॥ मुपां मुनुगिति पूर्वमवर्णदीर्घः ॥ धना हविर्लक्षणां धनानि तस्मै ब्रह्मण
स्पतये भरते । बिभर्ति । संपादयतीति यावत् । यद्वा लोत्रेण धनानि भरते । बिभर्ति पोषयति । अतो
वीकुंढपाः । वीकून दृढान् प्रवल्गान् राक्षसादीन् द्वेषीति तादृशो ब्रह्मणस्पतिर्वशा वशाया योः ॥ मुपां
मुनुगिति षष्ठा लुक् । ऋत्यक इति प्रकृतिभावः ॥ ऋणमस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयमवदानात्मकमनुक्रमेणादादिरा-
दाता भवत्विति श्रेयः । अवदानस्य ऋणत्वं च तत्तन्नीये विभर्त्सणवा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः । ६. ३. १०. ५ ।
इत्यादिना स्पष्टमास्त्रात् । यद्वा अनुरानुगुण्ये । वशा वगस्य कामस्याभिलाषस्यानुगुणमादाता भवत्विति योज्यं ।
हगन्धः प्रसिद्धी । स खलु ब्रह्मणस्पतिः समिधे । संयति संगच्छते ऽस्मिन्नाङ्गतिभिर्देवा इति समिधो यज्ञः । तस्मि
न्वाजी अन्नवान् । तस्माद्वावप आदाता भवत्वित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।

यो गा उदाजत्स दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः शवंसासरत्पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पतेः । अभवत् । यथा ऽवशं । सत्यः । मन्युः । महि । कर्मा । करिष्यतः ।

यः । गाः । उत ऽआजत् । सः । दिवे । वि । च । अभजत् । मही ऽइव । रीतिः ।

शवंसा । असरत् । पृथक् ॥ १४ ॥

महि महत्कर्म करिष्यते ब्रह्मणस्पतेर्मन्युर्मनसाधनो मंत्रः क्रोधी वा यथावशं यथाकामं सत्यो ऽवितथो
ऽभवत् । स यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः । यो ब्रह्मणस्पतिः पणिभिरपहृता गा उदाजत् । उदगमयत
गृहाया निरगमयदित्यर्थः । स ब्रह्मणस्पतिर्दिवे तुलीकाय तत्रत्येभ्यो देवेभ्य इत्यर्थः । व्यभजत् । ता गा
विभक्ताद्याकरोत् । स च गोममूहो महीव रीतिः । मरुतो सुतिरिव ॥ रीड् स्रवणे ॥ यथा गंगादीनां स्रोतो
विभक्तं सत् तन्मद्देशाभिमुखं प्रसरति तथा शवंसात्कीथिन बलेन तत्तद्द्वगुहं पृथक् विभक्तो ऽसरत् । अगच्छत् ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्यो ऽवयस्वतः ।

वीरेषु वीराँ उपं पृङ्गि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेपि मे हवं ॥ १५ ॥

ब्रह्मणः । पते । सु ऽयमस्य । विश्वहा । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।

वीरेषु । वीरान् । उपं । पृङ्गि । नः । त्वं । यत् । ईशानः । ब्रह्मणा । वेपिं । मे । हवं ॥ १५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मंत्राधिपते सुयमस्य मुष्टु नियंतव्यस्य वयस्वतो ऽन्नयुक्तस्य रायो धनस्य विश्वहा विश्वेषु
सर्वेष्वहः सु रथ्यो ऽधिपतयः स्याम । भुयास्व । रथा एषां संतीति रथ्यः ॥ कंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः ॥
अपि च लो ऽस्माकं वीरेषु वीर्याज्जातिष्वस्मदीयेषु पृत्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वमुप पृङ्गि । संपृक्तान् कुरु । उत्पादय ॥
पृची संपर्कं । रीधादिकं ॥ वयं पीत्रानापि लभेमहीति यावत् । ईशानः सर्वस्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा ॥ अन्ननामितत ॥
हविर्लक्षणाज्ञेन सह मे हवं मदीयं सुतिलक्षणाभाङ्गानं वेपि । कामयसे ॥ वी गतिप्रजननकांत्यसन्वादानेषु ॥
अतो मयोक्तं कुवित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यंता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्य ।

विश्वं तद्भद्रं यद्वन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यंता । सु ऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जिन्य ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवंति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सु ऽवीराः ॥ १६ ॥

हे ब्रह्मणस्पते यंता सर्वस्य जगतो नियंता त्वमस्य मृक्तसिद्धं मृक्तं ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदा
नत्वाच्चतुर्थ्ये पृथी ॥ बोधि । बुध्यस्व । बुद्धा तनयं पुत्रं चास्मभ्यं जित्वा । प्रेरय ॥ जिविः प्रीणनार्थः । अत्र
प्रेरणी वर्तते धातुनामनकार्थत्वात् ॥ यद्ब्रह्मं कन्यायां देवाः सर्वेऽर्वात् रक्षति विथं सर्वं तद्ब्रह्मं च जित्वाति श्रेयः ।
वयं च सुवीराः शोभनेर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरूपताः संतो बृहत् प्रौढ स्तोत्र विदथे । विदति यद्यद्यतयास्मिन्दे
वान् जानंतीति विदथो यज्ञः । तस्मिन् वदेम । वृयाम ॥ ॥३॥

इंधान इति पंचर्चं तुतीयं मृक्तं गात्रमद् जागतं ब्राह्मणस्पत्यं । तथा चानुकात । इंधानः पंच जागत
त्विति । ङिगिको विनियोगः ॥

इंधानो अग्निं वनवद्धनुष्यतः कृतव्रत्सा शृणुवद्वातंहव्य इत ।

जातेन जातमति स प्र संमृते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥१॥

इंधानः । अग्निं । वनवत् । वनुष्यतः । कृतऽव्रत्सा । शृणुवत् । रातऽहव्यः । इत ।

जातेन । जातं । अति । सः । प्र । संमृते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥१॥

अपिमिंधानो ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थमग्निं प्रज्वलयन्व्रजमानो वनुष्यतो हिमिष्यतो हिमां कुर्वतो वा शत्रुन्
नवत । वनुष्यत हिंस्यात् ॥ वनुष्यतिर्हितकर्मति यास्कः । इदिति चार्थः ॥ कृतव्रत्सा । ब्रह्म स्तोत्र कृतं येन स
तथोक्तः । रातंहव्यः । रातं दत्तं हव्यं हविर्येन । एवभूतः सन शृणुवत् । वर्धते ॥ दृः श्रोत्रि गतिबुद्धोः । अस्मागत्य
ताङ्गिडि रूप ॥ तथा यजमानो जातेन पुत्रेण जतं जनितमृत्पादित स्वस्य पौत्रमति प्रसभुते । अतीत्य भुग
प्रसरति । पौत्रमपि पश्यन चिरकालं जीवदित्यर्थः ॥ संमृत्यङ्गुगताह्वय्येनात्मनेपद ॥ ययं यजमान ब्रह्मण
स्पतिः स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन युजं सखायं कृणुते । कुरुते । स समान एव भवतीत्यर्थः ॥

वीरिभिर्वीरान्वनवद्धनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद्वोधति त्मना ।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥२॥

वीरिभिः । वीरान् । वनुवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिं । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।

तोकं । च । तस्यं । तनयं । च । वर्धते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥२॥

स यजमानो वीरिभिर्वीरान्त्वधनुष्यतो हिंसतो वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत् । वनुष्यत हिंस्यात् ।
अपि च गोभिः सहितं धनं पप्रथत् । प्रथयति विस्तारयति ॥ प्रथयतेर्नुडिः च कृतद्रुप ॥ तथा त्मना आत्मने
बोधति । सर्वं जानाति । अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः । किंच तस्य यजमानस्य तोकं पुत्रसूनुय ॥ विभक्ति
व्यत्ययः ॥ तनयस्यपुत्रस्य वर्धते । प्रवृद्धो भवति । यद्वा तोकं तनयं पुत्र पौत्र च ब्रह्मणस्पतिवर्धयति ॥ वृधिर
तर्भाषितवर्षां द्रष्टव्यः । अन्यत्रत ॥

सिंधुर्न शोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेव वधीरभि वध्नीर्जमा ।

अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥३॥

सिंधुः । न । शोदः । शिमीऽवान् । ऋघायतः । वृषाऽडव । वधीन् । अग्नि । वधि । ओर्जमा ।

अग्नेःऽडव । प्रऽसितिः । न । अहं । वर्तवे । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥३॥

सिंधुः स्वंदनग्रीवा नदी चोदी न क्षयमानं कूलं यथा भिनत्ति तथा शिमीवान् । शिमोति कर्मनाम ।
ब्रह्मणस्पतेः परिचरणात्मना कर्मणा युक्तो यजमान ऋघायतो हिंसतः शत्रुन् ओर्जसा वन्निनाभिर्वधि ।
हंतुर्मभितः कामयते ॥ वधः कातो ॥ इदमपरं निदर्शनं । वृषेव वधीन् । वधयो निष्पष्टमुक्ता निर्वीया

बलीवर्दाः । तान् यथा वृषा मेचनसमर्थः सवीर्यां वृषभोऽभिभवति तद्वत्कृत्रुनभिभवतीत्यर्थः । अपि चासा तर्पणव प्रसितिः । प्रमीयते वर्धतेऽनयति प्रसितिर्ज्वाला ॥ पित्र बंधने । करणे क्लिन्न ॥ यथापिर्ज्वालाप्रसिद्ध-
तप्रसरा एवमपि न वर्तते । वारयितुं निवर्तयितुं वा नैव शक्यते ॥ अहग्रब्दोऽवधारणे । वृणोतिरन्तर्भावित-
ण्यर्थात् वर्ततेवा तुमर्थे त्वन्प्रत्ययः । अन्यत्रत ॥

तस्मा अर्षति दिव्या असृष्टतः स सत्वभिः प्रथमो गोषु गच्छति ।

अनिभृष्टतविषिहृत्योजसा ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मिं । अर्षति । दिव्याः । असृष्टतः । सः । सत्वभिः । प्रथमः । गोषु । गच्छति ।

अनिभृष्टतविषिः । हति । अजसा । यंयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥

तस्मि यजमानाय दिव्या दिवि भवा वृष्टिलक्षणा आपोऽसृष्टोऽसृष्टमाना अनिरुदाः सत्वोऽर्षति ।
गच्छति प्राप्नोति ॥ अर्षतिर्ज्वाला रूपं ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः । सत्वानः साधकाः परिचारकाः । तैः सहितः
प्रथमोऽन्विभ्यो यजमानभ्यः पूर्वभावी सन् गोषु गच्छति । गवादिधनं प्राप्नोतीत्यर्थः । किंच अनिभृष्टतविषिः ।
तविषीति बलनाम । अनिभृष्टा परिरवाधिता तविषी बलं यस्य तादृशः सन् अजसा बलिन हति शत्रून् ॥

तस्मा उद्विश्वे धुनयंत सिंधवोऽच्छिद्रा गर्भं दधिरे पुरूणि ।

देवानां सुम्ने सुभगः स एधते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

तस्मिं । इत् । विश्वे । धुनयंत । सिंधवः । अच्छिद्रा । गर्भं । दधिरे । पुरूणि ।

देवानां । सुम्ने । सुभगः । सः । एधते । यंयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

तस्मा इत् तस्मा एव यजमानाय विश्वे सिंधवः सर्वाः स्यंदनशीला नवो धुनयंत । चलयति । एतदभीष्ट-
फलसिद्धर्थं प्रवहतीत्यर्थः । तथा अच्छिद्रा अक्लिद्राणि क्लिद्ररहितानि संततानि पुरूणि बहूनि गर्भं गर्भाणि
सुवार्नि दधिरे । तस्मा एव धारयति । यद्वा गर्भंति गृहनाम । क्लिद्ररहितानि बहूनि सदृशानि धारयति । सुभगः
गोभनधनो देवानां सुम्ने देवः प्रज्जं सुखं वर्तमानः सन् एधते । वर्धते । शिष्टं स्पष्ट ॥ ॥ ४ ॥

अजुरिति चतुश्च चतुर्थं मुक्तं गुत्समदस्वार्थं जागतं ब्राह्मणस्यत्य । तथा चानुक्रांतं । अजुश्चतुष्कर्मित ।
गतो विनियोगः ॥

अजुरिच्छंसो वनवद्वनुष्यतो देवयन्निदेवयंतमभ्यसत् ।

सुप्रावीरिद्धनवत्पृत्सु दुष्टं यज्वेदयंज्योर्वि भजति भोजनं ॥ १ ॥

अजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवऽयन् । इत् । अदेवऽयंतं । अभि । असत् ।

सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्सु । दुस्तरं । यज्वा । इत् । अयंज्योः । वि । भजति ।

भोजनं ॥ १ ॥

अजुरित आर्जवयुक्त एव । यद्वा अजतिः प्रसाधनकर्मा । स्तोत्राणां प्रसाधक एव शंसो ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रा-
वनुष्यतो हिंसतः शत्रून् वनवत् । वनुष्यात् हिंस्यात् ॥ वनोतिर्हंतिकर्मण एतद्रूपं ॥ तथा देवयन्निदेवं दाना
दिगुणयुक्तं ब्रह्मणस्पतिमात्मन इच्छेत्तव अदेवयंतं तद्विपरीतं पुरुषमभ्यसत् । अभिमंवेत् ॥ अस्तेर्नैव्यतद्रूपं ॥ तथा
सुप्रावीरित ॥ अवन्तस्त्रुष्यार्थादीणादिक ईकारप्रत्ययः ॥ सुपु प्रकर्षणं ब्रह्मणस्पतिस्तर्पयितव पृत्सु पृतनासु संया-
मेपु दुस्तरं तरोतुमशक्यं वनवत् । हिंस्यात् । तथा यज्वेत् ब्रह्मणस्पतिं हविषेष्टवानेव अयन्धोरयज्वनो भोजनं
भोगसाधनं विभजति । विषिषेण भजतेत्यर्थः ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथासंस्मि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥ २ ॥

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृत्रऽतूर्ये ।

हविः । कृणुष्व । सुऽभगः । यथा । अस्मि । ब्रह्मणः । पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २ ॥

अपिपराक्षीयं पुरुषं शान्ति । हे वीर विशेषण स्तुतीनां प्रेरकं सर्वं यजस्व । ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्या पुत्रय । मनायतो मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानान् हिंसकान् यद्वा अभिमन्यमानान् शत्रून्प्रति प्रविहि । प्रकंपणं युद्धार्थं गच्छ ॥ वी गत्यादिषु । कांदसो ह्रस्वः ॥ वृत्रतूर्यं वृत्राणामावारकाणां शत्रूणां हिंसहेतुभूते संशंसि भद्रं कन्याण धार्ष्ट्योपितं मनः कृणुष्व । कृणुष्व । ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहान्तैवैव जयं भविष्यति । तथा ब्रह्मणस्पतये हविष्युरूपुरो डाशादिदं कृणुष्व । कृणु । यथा त्वं सुभगः शोभनधनोऽसि । भवः ॥ अस्मिन्नेत्यङ्गमः ॥ ब्रह्मणस्पतयोऽंगं त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत् । अपि च वयं ब्रह्मणस्पतेरवो रक्षणमाभिमुख्येन वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रवाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरंमविवासति अहामना हविषा ब्रह्मणस्पतिं ॥ ३ ॥

सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः । पुत्रः । वाजं । भरते । धना । नृऽभिः ।

देवानां । यः । पितरं । आऽविवासति । अहाऽमनाः । हविषा । ब्रह्मणः । पतिं ॥ ३ ॥

यो यजमानः अहामनाः अहामना मनसि यस्य तादृशः सन् देवानां पितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिं हविषा चरुपुरोडाशादिनां विवासति । परिचरति ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ स इत् स एव यजमानो जनेन जातेन सर्वेण लोकैः वाजमन्नं भरते । विभतिं स भरति वा । स एव विशा प्रजया जन्मनाक्षीयेन वपुज्जनेन वाजं भरते । स एव पुत्रवाजीरपथिवाजं भरते । तथा नृभिर्ननुभिरन्यैः पौरचारिकेभ्यो धनानि भरते । विभतिं संपादयति वा । ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य सर्वतो जना अन्नधनयोः साधका भवतीति यावत् ॥

यो अस्मि हव्यघृतवद्विरविधत्सु तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।

उरुष्यतीमहंसो रथाती रिषोऽहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः ॥ ४ ॥

यः । अस्मि । हव्यः । घृतवत्ऽभिः । अविधत् । प्र । तं । प्राचा । नयति । ब्रह्मणः । पतिः ।

उरुष्यति । इ । अहंसः । रथाति । रिषः । अहोः । चित । अस्मि । उरुऽचक्रिः । अद्भुतः ॥ ४ ॥

यो यजमानोऽस्मि ब्रह्मणस्पतये ॥ क्रिययाद्यद्यं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ इमं ब्रह्मणस्पतिं घृतवद्विरुपस्तरणाभिधारणात्कलाज्जेनोपतिहंश्चिदस्मिन्विधत् । परिचरति ॥ विधत् विधत्ति तोडादिकं । अयं परिचरणकर्मसु पठितः ॥ तं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचा प्राचीनं कृणुना मर्मिणं प्रणयति । प्रकृष्टफलं प्रापयति । अपि च ईमेनमहसः पापादुरुष्यति । रथाति ॥ उरुष्यतो रथाकर्मति यास्ते ॥ तथा रिषो हिमं कादेनं रथाति । अहोश्चित । अतुत्तदंरिष्यात् । यद्वा आगत्य हतुरपि रथाति । अपि चास्मि यजमानायाद्भुतः । महत्तामेतत् । आश्चर्यभूतो महान् ब्रह्मणस्पतिरुचक्रिरोर्विस्तीर्णस्योपकारस्य कर्ता भवति ॥ ५ ॥

इमा गिर इति सप्तदशर्चं पचमं मूक्तं गुत्समदपुत्रस्य कर्मस्यार्पं गुत्समदस्यैव वा त्रिभूमिः आदित्यदेवताक । तथा चानुक्रांतं । इमा गिरश्च्युना कर्मो गात्समदो हि वादित्यमिति ॥ मूक्तविनयोगो लिंगिकः । आदित्यदेवताके पशो पुरोडाशस्थिमा गिर इत्येपानुवाक्या । अप्रीयोमाविति खंडे सूचितं । इमा गिर आदित्यभ्यो घृतसूक्तं आदित्यास उरवो गभीराः । आ० ३. ८ । इति ॥

इ॒मा गिरं॑ आ॒दित्ये॒भ्यो घृत॑सूः स॒नाद्राज॑भ्यो जु॒ह्या जु॒होमि॑ ।
 शृ॒णोतु॑ मि॒त्रो अ॒र्य॑मा भ॒गो नस्तु॑विजा॒तो वरु॑णो दक्षो अ॒ंशः ॥ १ ॥
 इ॒माः । गिरं॑ । आ॒दित्ये॒भ्यः । घृत॑ऽसूः । स॒नात् । राज॑ऽभ्यः । जु॒ह्या । जु॒होमि॑ ।
 शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॑मा । भ॒गः । नः । तु॒वि॑ऽजा॒तः । वरु॑णः । दक्षः । अ॒ंशः ॥ १ ॥

आदित्येभ्योऽदितेः पुत्रेभ्यो राजभ्यो राजमानेभ्य ईश्वरेभ्यो वा मित्रादिभ्यो घृतसूपूर्णतप्रसाविणीघृतं
 क्षरतीरमा गिरः स्तितलक्षणा वाचः स्नात्सर्वदा जुह्या वाङ्गमितत वाग्निद्विधेण जुहोमि । प्रयच्छामि ।
 करोमीति यावत् । यद्वा जुह्वस्यानीयेन घृतं क्षरति वायुपाणि हवीषि जुहोमि । आदित्यानुहिश्य त्यजामि ।
 मत्राणां पयोघृतादिक्षरणहेतुत्वं च य ऋचोऽधीति परमः कृन्त्या अस्यत्वादिना तत्क्षरीये स्पष्टमान्नातं । ते०
 आ० २. १०. ७. नोऽस्मदीयास्ता गिरो मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु । ते च तत्क्षरीयेऽष्टौ पुत्रासो अदितेरित्युपक्रम्य
 स्पष्टमनुक्रांताः । मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च अशुश्च भगश्च इंद्रश्च विवस्वोऽथैत्येत इति । मित्रः प्रमीति-
 म्नायकः । यद्वा सर्वेषां स्त्रियः । अरीन यन्कति नियच्छतीत्यर्यमा । भगो भ्रजनीयो देवः । तुवीति ब्रह्मनाम ।
 ब्रह्मपु देवोऽप्यनुग्रहार्थं प्रादभूतः । वरुणविशेषणमेतत् । पापस्य निवारणाद्वरुणः । दक्षः समर्थः । एतच्चांशस्य
 विशेषणं । एतं प्रत्येकं शृण्वंतु ॥

पूर्वाक्त एव पश्चाद्विषमं स्तोममित्येवा वपाया याज्या । मृचितं च । इमं स्तोमं सकतवो मे अथ तिस्रो
 भूमिधारयन् वीरुत यून । आ० ३. ८. इति ॥

इ॒मं स्तोमं॑ सक॒तवो॑ मे अ॒द्य मि॒त्रो अ॒र्य॑मा वरु॑णो जु॒षंत॑ ।
 आ॒दि॒त्यासः॑ शु॒चयो॑ धार॒पूता॑ अ॒वृजि॑ना अ॒नव॑द्या अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥
 इ॒मं । स्तोमं॑ । सऽक॒तवः॑ । मे । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॑मा । वरु॑णः । जु॒षंत॑ ।
 आ॒दि॒त्यासः॑ । शु॒चयः॑ । धार॒ऽपूताः॑ । अ॒वृजि॑नाः । अ॒नव॑द्याः । अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥

इमं मेऽस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं सकतवः समानकर्माणः समानप्रज्ञा वा मित्रादयोऽदेिदानीं जुषंत । जुषंतं
 मेवतां । कीदृशास्ते । आदित्यासोऽदितेः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः । धारपुता उदकधारारभिरिव पुताः ।
 निर्मला इत्यर्थः । अवृजिनाः । वृज्जी वर्ज्जे । अवर्जितारः । सर्वानुयाहका इत्यर्थः । अनवद्याः । अवदीन गह्वरीण
 पापिन रहिताः । अरिष्टाः केनाप्यर्हिसताः ॥

तस्मिन्नेव पर्णां त आदित्यास इति हविषोऽनुवाक्या । मृत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

त आ॒दि॒त्यासं॑ उ॒रवो॑ ग॒भीरा॑ अ॒द॒भ्यासो॑ दि॒प्संतो॑ भूर्य॒क्षाः ।
 अ॒ंतः प॑श्यंति वृ॒जि॒नोत॑ सा॒धु सर्वे॑ राज॒भ्यः पर॑मा चि॒दंति॑ ॥ ३ ॥
 ते । आ॒दि॒त्यासः॑ । उ॒रवः॑ । ग॒भीराः॑ । अ॒द॒भ्यासः॑ । दि॒प्संतः॑ । भूरि॑ऽअ॒क्षाः ।
 अ॒न्तरि॑ति । प॒श्यंति॑ । वृ॒जि॒ना । उ॒त । सा॒धु । सर्वे॑ । राज॑ऽभ्यः । पर॑मा । चि॒त् । अ॒न्ति॑ ॥ ३ ॥

त आदित्यासोऽदितेः पुत्रा उरवो महान्तो गभीरा गांभीर्योपेता अदभ्यासः शत्रुभिरर्हिसताः संतो
 दिप्संतः शत्रुन्दमितुं हिंसितुमिच्छंतः ॥ दंभु दंभे । अस्मादिच्छासनि सनीवंतधेतीडभावपक्षे दंभ इच्छेतीकारः ।
 दंभेहंलयरुणस्य जातिवाचकत्वात्सिद्धमिति सनः कित्त्वेऽनुनासिकलोपः ॥ तथा भूर्यक्षाः । भुरीणि ब्रह्मन्धीणि
 चक्षुषि येषां ते तथोक्ताः । ब्रह्मतेजसो वा ॥ ब्रह्मवीही सक्थ्यद्गोरिति षचसमासांतः ॥ एवंभुता आदित्या
 अंतर्मध्ये प्राणिनां इति प्रेरकतया वर्तमानाः संतो वृजिना वृजिनानि पापानि उत अपि च साधु साधुनि

पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यन्ति । जानन्ति । परमा चित् परमाणं दूरदेशावस्थितान्यापि सर्वं सर्वान्
दृशमानानि राजभ्यो राज्ञामीश्वराणामादित्यानामत्यंतिकं समीपं वर्तते इति शेषः ॥ कादित्योपो बह्वर्त्तना
त्यंतिकशब्दस्य कादित्योपः ॥

साप्रिचित्थि कर्ता दीक्षणीयायामादित्ययागस्य धारयंत इत्यादिकं द्वे याज्यानुवाक्ये । अत एव भुवनस्य
वनपतिविशेषणविशिष्टादित्ययागोऽपि । तथा च दीक्षणीयायामिति खंडे मुच्यते । धारयंत आदित्यामो
अगस्था इति द्वे एते एव भुवद्वयो भुवनपतिभ्यो वा । आ० ४. २. इति ॥

धारयंत आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्रयमाना ऋणानि ॥ ४ ॥

धारयंतः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपाः ।

दीर्घोऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यः । ऋतऽवानः । चयमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

जगज्जगमं स्थाः स्थावरं च ॥ तिष्ठतेः कर्तयंमुन ॥ एतद्भवविधं भुतजात धारयंतोऽवस्थापयतो देवा
दानादिगुणयुक्ता विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपयितारो रक्षका दीर्घाधियो दीर्घाणि धियः
कर्माणि क्षानानि वा येषां तादृशाः ॥ अन्येषामपि दृश्यते इति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ असुर्यः । असवः प्राणाः ।
तेन च तद्वत्तुमृता आपो लक्ष्यन्ते । अथां तद्वत्तुल्यं च कादीम्यं स्पष्टमास्ते । आपोमय प्राणः । का० उप० ६. ५. ४ ।
इति । असुमुदकं ददातीत्यसुरो मेघः । तत्र भव अघातवर्तमानमुदकं रक्षमाणाः । तत्तत्काले वृष्यत्पादनाय
रक्षन्तः ॥ असुरशब्दाद्भवं कंदमीति यत् ॥ ऋतावानः सत्यवतो यज्ञवतो वा ॥ कंदमीवानिपावति सत्यर्थीयो
वनिप । पूर्ववद्दीर्घः ॥ ऋणानि स्तोत्रभिरन्यथः प्रदेयानि चयमाना अपगमयतः ॥ यय गतो । भावादि
ऽनुदाने ॥ एवगुणविशिष्टानुग्रहा वा अस्मदधीना भवत्विति शेषः ॥

विद्यामादित्या अवंसो वो अस्य यदर्यमभय आ चिन्मयोभु ।

युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतो परि श्वभ्रव दुरितानि वृज्यां ॥ ५ ॥

विद्यां । आदित्याः । अवंसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् । मयः । ऽभुः ।

युष्माकं । मित्रावरुणा । प्रऽनीतो । परि । श्वभ्राऽऽव । दुःऽदुरितानि । वृज्यां ॥ ५ ॥

हे आदित्याः अदितेः पुत्रा वो युष्माकमस्त्वावमः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इदं रक्षणं विद्या । लभेय । भये
राक्षसादिभ्य आगतं मति युष्मदीयं रक्षणं । चिच्छब्दार्थं । मयोभु मयमः मुखस्य भावयितुं च तदिदं
लभयेत्यन्वयः । हे अर्यमन् हे मित्रावरुणा युष्माकं प्रणीतावस्मादिपथे प्रकृष्टं नयन् मति श्वभ्रव श्वभागीव
स्थानुभयोर्ग्रानि गर्तवति स्थलानीव दुरितानि पापानि, परि वृज्या । परित्यज्य ॥ वृजी वृज्जे । बह्वल कंद-
सीति विकरणस्य लुक् ॥ ६ ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पंथा अनृशरो वरुण साधुरस्ति ।

तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहंतु गर्म ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पंथाः । अनृशरः । वरुण । साधुः । अस्ति ।

तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः । दुःऽपरिहंतु । गर्म ॥ ६ ॥

हे अर्यमन् मित्र वरुण वो युष्माकं सुगः सुविन गतयोऽनुष्टुप् । अशरः कटक अक्षतेरिति । तद्रहितः
साधुः साधकः शोभनो वा । एवगुणविशिष्टः पथा मार्गोऽस्ति । विद्यते खलु । अतस्तेन पथास्मान् शोभन्

नयतेति शेषः । हे आदित्या नोऽस्माकमधिचत । अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुत । अपि च नोऽस्मभ्यं
द्रुप्परिहंतु परिहंतुं विनाशयितुमशक्यं शर्मं मुखं यच्छत । दत्त ॥ दाणुं दाने । अपि पाघेत्यादिना यच्छादेशः ॥

पिपर्तुं नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।

बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोषं स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ७ ॥

पिपर्तुं । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि । अर्यमा । सुऽगेभिः ।

बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्मं । उषं । स्याम । पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७ ॥

राजपुत्रा राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्रा यस्यास्तादृश्यादतिरदीना अखंडनीया वा देवी नो
ऽस्मान् द्वेषांसि द्वेषाणि रक्षांस्यति पिपर्तुं । अति पारयतु । अतिक्रम्य तद्रहितं देशं प्रापयत्वित्यर्थः । अर्यमा
च सुगेभिः सुष्ठु गतशर्मोर्गिरस्मान्पारयतु । अपि च वयं पुरुवीरा ब्रह्मिर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेता अरिष्टाः
किनाप्यहिंसिताश्च संतो मित्रस्य वरुणस्य च बृहत्परिवृढं शर्मं मुखमुपस्याम । उपगता भवंस ॥

पूर्वांक्ति पशां तिस्रो भुमीरिति पुरोडाशस्य याज्या । सूत्रं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

तिस्रो भूमीधारयन् चीरुत द्यून्तीणि व्रता विदथे अंतरेषां ।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । चीन । उत । द्यून् । चीणि । व्रता । विदथे । अंतः । एषां ।

ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वं । तत । अर्यमन । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

तिस्रो भूमीः । अत्र भूमीशब्दो लोकत्रये वर्तते । यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथिव्यामित्यत्र यथा पृथिवी-
शब्दः । भुसंतरिजस्यर्गाम्नीन लोकान् आदित्या धारयन् । वृष्टिप्रदानादिना धारयति । उत अपि च द्यून्
दीपान् तत उपरितनान् महरादिकानपि चीन लोकान् धारयति । यद्वा दीपान् अपि वायुं सूर्यं च धार-
यति । अपि क्षेपामादित्यानां विदथे यज्ञेऽतमंथे चीणि व्रता सवनत्रयनिष्पाद्यानि चीणि कर्माणि संति ।
यद्वा एषां लोकानामतमंथे विदथे यज्ञे निमिजभुंते संति एषामादित्यानां चीणि कर्माणि रसादानधारण-
विमर्जनलक्षणाणि संति । उत्तरोऽर्धर्चः प्रत्यक्षकृतः । हे आदित्याः ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा महि महत् प्रभुतं
वो युष्माकं महित्वं महत्त्वं यन्महाभाग्यं हे अर्यमन वरुण मित्र तन्महाभाग्यं चारु । शोभनं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥

ची रोचना दिव्या धारयंत हिरण्ययाः शुचयो धारपृताः ।

अस्वप्नजो अनिमिषा अदव्या उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची । रोचना । दिव्या । धारयंत । हिरण्ययाः । शुचयः । धारऽपृताः ।

अस्वप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदव्याः । उरुऽशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची रोचना चीणि रोचनानि रोचमानाग्न्यादीनि तत्रामि दिव्या दिव्यानि दिविभवाणि धारयंत ।
आदित्या अवास्थापयन् । किमर्थं । ऋजवे ऋजीकाय स्तोत्राणा मर्त्याय मनुष्याय भोगमिच्छार्थमिति यावत् ।
कीदृशा आदित्याः । हिरण्ययाः । हिरण्यया हिरण्यालंकृतसर्वागाः । यद्वा हितरमणीयवेपाः । शुचयो दीप्य-
मानाः । धारपृता उदकधारया चानिता इव निर्मलाः । अस्वप्नजोऽसंजातस्यप्राः ॥ सुपां मुनुगिति जसः
सु ॥ अपर आह । अस्वप्नजोऽस्वपंतो विगतनिद्राः ॥ स्वपितुषोर्नजिड्ङिति नजिड्ङप्रत्यय इति तदेतत्पदकार-
स्थानभिमतं ॥ अनिमिषा निमेषरहिताः । अदव्या असुरादिभिरहिंसिताः । उरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनी-
याः स्तोत्रयाः । एवगुणविशिष्टा अधारयतेत्यन्वयः ॥

त्वं विश्वेषां वरुणामि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।

शतं नो रास्व गरदो विचक्षेऽश्यामायूषि सुधितानि पूर्वा ॥१०॥

त्वं विश्वेषां वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । असुर । ये । च । मर्ताः ।

शतं । नः । रास्व । गरदः । विऽचक्षे । अश्याम । आयूषि । सुऽधितानि । पूर्वा ॥१०॥

हे असुर शत्रूणा क्षेपक वरुण त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजामि । कृपा । ये च देवा देवजनाः ये च मर्ता मरु-
गाधमोगो मनुष्याः । तेषामित्यर्थः । अतस्त्वं नोऽस्मभ्यं शतं गरदः शतसंख्याकान् संवत्सरान् विचक्षे विश्वेषां
दर्शनाय रास्व । प्रयच्छ ॥ रा दानि । व्यत्ययनात्मनेपदं ॥ वयं च पूर्वा पूर्वदेवैः सुधितानि सुधु हितानि शतं
संवत्सरलक्षणान्यायूष्याम । व्याप्त्याम ॥ सुधितवसुधितनमधितधिष्वधिपीय क्षति निपात्यत । गतिरनंतर
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । पूर्वा । मुपा मुनुगिति तृतीयाया डादेशः ॥ ७ ॥

आदित्यदेवतकि पर्णा न दक्षिणत्येपा हविषो याज्या । तिस्रो भुमीधारयन्वीरुत युन न दक्षिणा वि-
चिकिते न सव्या । आ० ३. ८ । इति ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।

पाक्या चिद्धसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्यां ॥११॥

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्यः । न । प्राचीनं । आदित्याः । न । उत । पश्चा ।

पाक्या । चित । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः । अभयं । ज्योतिः । अश्यां ॥११॥

हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणो भागो न विचिकिते । सव्या न विज्ञायते । सव्या सव्यो वामभागोऽपि न
ज्ञायते ॥ उभयत्र मुपा मुनुगिति सोराजादेशः । तथा प्राचीनं पुरस्तादापि न ज्ञायते ॥ विभाषाचरदिकस्य-
यामिति स्वार्थं स्वः ॥ उत अपि च पश्चा पश्चात् पृष्ठभागेऽपि न ज्ञायते । नैशेन तमसात्रुतत्यात् आतरादज्ञा-
नाद्वा ॥ पश्च पश्चा च कृदसि । पा० ५ ३. ३३ । इति निपात्यत ॥ किं वहना । पाक्या चित । पाक्यः पाक्यो
ऽपरिपक्वज्ञानोऽपि ॥ दुपचप पृक्त । अहलोर्ण्यत । तिस्वरित ॥ धीर्या चित धीरे भेतयत्येन भवो धीर्य-
कतिरः ॥ भवे कृदसीति यत । कातरीऽपि ॥ उभयत्र मुपां मुनुगित्याकारः ॥ हे वसवो वामाद्यतर आदित्या
युष्मानीतो युष्माभिर्नीतः शोभनेन मरुगेण प्रापितः सन अभय भयरहितं ज्योतिः सोर तत्र आतर वा
ज्ञानात्मकमश्या । प्राप्त्यां ॥

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाग यं वर्धयति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥१२॥

यः । राजऽभ्यः । ऋतनिऽभ्यः । ददाग । यं । वर्धयति । पुष्टयः । च । नित्याः ।

सः । रेवान । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा । विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥१२॥

यो यजमानो राजभ्यो राजमानेभ्य ऋतनिभ्य ऋतस्य सत्यस्य वा नेतुभ्य आदित्येभ्यो ददाग । चरुपुरो
हीणादिकं ददाति । यं यजमानं पुष्टयः पोषका नित्याः शाश्वता आदित्याश्च वर्धयति । स यजमानो रेवा
न्यनवान् प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसुना धनानां दाता सन प्रशस्तः सर्वैः प्रशस्यमानो विदथेषु
वेदेषु लब्धव्येषु गृहेषु रथेन वाहनन याति । गच्छति ॥

शुचिरपः सृयवसा अदथ उप श्लेति वृद्धवयाः सुवीरः ।

नक्तिं प्रत्यन्तितो न दूराद्य आदित्यानां भवन्ति प्रणीतो ॥१३॥

शुचिः । स्रपः । सुऽयवसाः । अद्व्यः । उप । क्षेति । वृहऽवयाः । सुऽवीरः ।
नकिः । तं । मति । अंतितः । न । दूरात् । यः । आदित्यानां । भवति । प्रऽनीता ॥ १३ ॥

स यजमानः शुचिर्दीप्यमानः शुद्धो वा अद्व्यः सपत्निरबाधितो वृहवयाः प्रभूतात्रः सुवीरः शोभनपुत्रश्च सन् सुयवसाः शोभनसस्यान्यपो वृष्टिजज्ञणान्युदकान्युपक्षेति । उपनिवसति । सर्वदा मुसस्यानामपां समीपे निवस-
तोत्यर्थः । तथा नकिर्न च तं प्रति हिंसत्यतितो न अंतिकात्ममीपदेशाच्च दूराद्विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः ॥
अतिकस्य तमि कादिलोप इति लोपः ॥ यो यजमान आदित्यानामदितेः पुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतां प्रकृष्टे
नयने प्रापणे भवति वर्तते स इति पूर्वच. संबंधः ॥

अदिते मित्रं वरुणोत् मृळु यद्वो वयं चकृमा कच्चिदागः ।
उर्वश्यामभयं ज्योतिरिद्रं मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥
अदिते । मित्रं । वरुण । उत । मृळु । यत् । वः । वयं । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
उरु । अश्यां । अभयं । ज्योतिः । इद्रं । मा । नः । दीर्घाः । अभि । नशन् । तमिस्राः ॥ १४ ॥

उत अपि च हे अदिते मित्रं वरुण ॥ आर्मांचितं पूर्वमविव्यमानवदिति पूर्वपूर्वस्यामंत्रितस्याविव्यमानवद्वा-
वात् सर्वेषां पाथिकमामंत्रितस्येत्याद्युदात्तत्वं ॥ यूयं प्रथिकं मृळु । अस्माकमुपरि दयां कुरु । रथेत्यर्थः । यत्
यद्यपि वयं वो युष्माक कच्चित किंचिदागोऽपराधं चकृम । अकर्म । तथापि मृळुत्यर्थः । हे इद्र परमेश्वर्योपे-
तादित्य उरु विस्तीर्णमभयं भयराहितं ज्योतिस्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं वाश्यां । अहं प्राप्नुयां । दीर्घा विसृ-
तास्त्रामिस्रास्तमसा युक्ता निशाः ॥ ज्योत्स्नातमिस्राशुगिणा । पा० ५. २. ११४. इति निपात्यते ॥ ता नोऽस्मान्
माभिनशन । माभिमुख्येन व्याप्नुवन्तु ॥

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।
उभा स्यावाजयन्त्याति पृत्सूभावर्धो भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥
उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति संऽईची । दिवः । वृष्टिं । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ।
उभा । स्यावा । आऽजयन् । याति । पृत्ऽसु । उभा । अर्धा । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १५ ॥

य आदित्यानां भवति प्रणीतावति अर्वाहितोऽप्यत्रेदंशब्देन परामृश्यते । अस्मै यजमानाय समीची
संगच्छमाने उभे यावापृथिव्यां पीपयतः । प्याययतः । कामान्वर्धयतः ॥ प्यायी वृष्टी । अस्मागयंताच्छादसो
मुहुः । अत्ययेन तसस्मादादेशाभावो धातोः पीभावश्च ॥ स च सुभगः शोभनधनो दिवो बुलुकादागतो वृष्टिं
पुष्यन् वर्धयन् भवति । नामिति प्रसिद्धित्वात् । किंच पृत्सु पृतनासु संयामेष्वाजयन् शत्रूनामिमुख्यनामिभवन
उमा जयावुभो निवासी ॥ जयति निवसंत्यस्मिन्निति जयो निवासस्थानं । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणत्वधिकरणे
घः । जयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं ॥ ती परैरनाक्रांतं स्वकीयं निवासस्थानं आत्मनापहतं परकीयं निवास-
स्थानं च याति । गच्छति । तथास्मै यजमानायोभावर्धो जगतो भार्गो चराचरात्मको मर्त्यामर्त्यात्मको वा
साधु साधको भवतः ॥

या वो माया अभिदुहे यजत्राः पाशां आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।
अश्वीव तां अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्स्याम ॥ १६ ॥
याः । वः । मायाः । अभिऽदुहे । यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।
अश्वीऽइव । तान् । अति । येषं । रथेन । अरिष्टाः । उरा । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६ ॥

हे यज्ञचा यष्ट्या आदित्या वो युष्माकं या माया अभिद्रुहेऽभिद्रोहं कुर्वते राक्षसादथे निर्मिताः ये च पाशा रिपवे शत्रवे विचृत्ताः ॥ चृती हिंसासंयथनयोः । प्रसारिता इत्यर्थः । तान्पाशान् मायाश्च रथेनातिथप । अतीत्य प्रयतियं । अतिरथमित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अश्वीव । यथा शोभनाथः कश्चित्पुरुषो दस्तराष्माणान् शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् ॥ येषु प्रयत्ने भौवादिर्कोऽनुदात्तत । कांदमो लङ् । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ तथा वयम- रिष्टाः शत्रुभिरहिंसिताः संत उरौ विस्तीर्णा शमनं । शमेति गृहणाम ॥ त्वया दत्तं मुखे गृहे वा आ समतात स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदावृ आ विदं नृन्मापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादवं स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदावृः । आ । विदं । नृन् । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १७ ॥

हे वरुण मघोनो धनवतः प्रियस्थानुकूलस्य भूरिदावो भूरंबृहन्नस्य दानुराशस्याह मा आविद । आविद- यानि । आविदं विज्ञापनं मा करवाणि । किं तदनुवच्य । आपेक्षातः शुन शुन्य दारिद्र्य ॥ वर्तनोपपत्कादमः ॥ यद्वा शुनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यं ॥ दुःस्त्राश्च गतिवृत्त्योः । शीदितो निप्रायामितोऽप्रतिपथः । यत्रादित्वात्मप्र सारणं । औदित्येति नकारः । वृषादित्वादायुदात्तत्व ॥ एतद्वक्तुं भवति अस्मदीयाः पुत्रादयः बुधिता इति प्रभुप्रभुसमीपेऽभिधाय याचमानो मा भुवामिति । हे राजन् सुयमात् । मुष्टु नियम्यतेऽन्नन पुरुषो गृह इति सुयमः ॥ ईषद्गुःमुञ्चति खल ॥ तादृशाद्राधो धनान्नावस्था । अवयुत्य स्थितो मा भुव । वय सुवीराः शोभन- पुत्रा विदथे यज्ञे गृहे वर्तमानाः संतो बृहत् प्राढ स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥ ८ ॥

इदमित्येकादशर्चं पष्ठं मुक्तं । अत्रानुक्रम्यते । इदमेकादशं वारुणमिति । पुष्वमुक्ते कुर्मो गार्त्समदो हि वेत्युक्त्वात्सोत्तरस्य च कुर्मो गार्त्समदो वा अयिः । विष्टुप कृदः । वरुणो देवता । विभियोगो निगिक । अत्र क्वचिदाहः । इदमेकादशर्चं तु वारुणं भयपापनुत् । अणदारिद्र्यदुःखप्रनाशनं चिति शुशुम् । अश्विघा० १ २५. १. इति ॥

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सांत्यभ्यस्तु महा ।

अति यो मद्रो यज्ञथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षो वरुणस्य भूरः ॥ १ ॥

इदं । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । संति । अति । अस्तु । महा ।

अति । यः । मद्रः । यज्ञथाय । देवः । सुऽकीर्तिं । भिक्षो । वरुणस्य । भूरः ॥ १ ॥

कवेः क्रांतदर्शिन आदित्यस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेव राजमानस्यश्वरस्य वा वरुणस्यदं हविः स्तोत्रं वा यज्ञमानः करोतीति शेषः । स च विश्वानि भिक्षाणि माति द्वितीयभाषतिकारभाज्ज भुतजातानि महं महिस्वा वरुणप्रसादात्तन्धेनाभ्यस्तु । अभिभवतु । यो देवो योतमानो वरुणो यज्ञथाय यज्ञे पुरुषाय अति अतिशयं न मद्रः स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरभंतुर्वरुणस्य सुकीर्तिं शोभना स्तुति भिक्ष । प्रार्थय । यद्वा वरुणस्यति तृतीयांशं पष्ठे । तेन वरुणेन दातव्या शोभना कीर्तिमह याचि ॥

तव घने सुभगासः स्याम स्वाध्यां वरुण तुष्टुवांसः ।

उपायंन उपसां गोमतीनामग्रयो न जरमाणा अनु दृन् ॥ २ ॥

तव । व्रते । सुऽभगासः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण । तुस्तुऽवांसः ।

उपऽअयने । उपसां । गोऽमतीनां । अग्रयः । न । जरमाणाः । अनु । दृन् ॥ २ ॥

हे वरुण स्वाधः शोभनाधानाम्पुष्ट्वांसः सुतवतो वयं तव व्रते त्वदीये परिचरणाख्ये कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम । शोभनधना भवेम । अपि च गोमतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुपसामुपायन उपागमने सत्यप्रयो न यथाप्रयोऽपि होत्रादिकर्मार्थं समिधते एवमनु यून अनुदिनं जरमाणास्त्वां सुवतो वयं दीप्यमाना भवेम ॥

तव स्याम पुरुवीरस्य गर्मन्तुरुगंसस्य वरुण प्रणेतः ।

यूयं नः पुत्रा अदितेरदभ्या अभि क्षमध्वं युज्याय देवाः ॥ ३ ॥

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । गर्मन् । उरुऽगंसस्य । वरुण । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

यूयं । नः । पुत्राः । अदितेः । अदभ्याः । अभि । क्षमध्वं । युज्याय । देवाः ॥ ३ ॥

हे प्रणेतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षण नेतर्वरुण पुरुवीरस्य पुरुभिर्बहुभिर्वीररूपतस्य यद्वा पुरुणां बहूनां शत्रूणां विशेषिण प्रेरकस्योद्गमस्योद्भिर्बहुभिः स्तूयमानस्य तव गर्मन् गर्मणि सुखे गुह्य वा स्याम । अदितेः पुत्रा मित्रादयः ॥ परमपि कंदमीति परस्य पष्ठयतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्वा विनानुप्रवेशात् पदद्वयमभुदायस्याष्टमिक सर्वानुदान्तत्वं ॥ अदभ्याः शत्रुभिरहंसिताः । एवमुता हे देवा यूयं नोऽस्मान कृतापराधान युज्याय सख्या याभिश्चमध्व । अस्माभिः कृतमपराधं सहध्वं ॥

प्र सीमादित्यो अमृजद्विधर्ता ऋतं सिंधवो वरुणस्य यंति ।

न आस्यंति न वि मुच्यंते वयो न पंप्र रघुया परिज्मन ॥ ४ ॥

प्र । सीं । आदित्यः । अमृजत् । विऽधर्ता । ऋतं । सिंधवः । वरुणस्य । यंति ।

न । आस्यंति । न । वि । मुचंति । एते । वयः । न । पंप्रः । रघुऽया । परिऽज्मन ॥ ४ ॥

विधर्ता सेतुरिव जलस्य विधारयितादित्योऽदितेः पुत्रो वरुण ऋतं विधारणहेतुभुतं मत्वं यद्वा नदी नामुपादानभुतमदकं सीं सर्वतः प्राच्छत । प्रकर्षण खट्वान ॥ अणोऽप्रगृह्यस्यानुनामिक इत्याकारः सामुनामिकः ॥ तेन वरुणस्यतेन सिंधवः स्वदनशीला बवो यंति । गच्छंति प्रवहति । एते सिंधवो न आस्यंति । श्रांतिं न प्राप्तवन्ति । न विमुच्यंति । उपरता न भवंति । अजलसाः सर्वदेकरूपेण प्रवहन्तीत्यर्थः । एतदेवोच्यते । वयो न । वयः पक्षिण इव रघुया रघवः शीघ्रगामिनः परिज्मन परिज्मनि भुम्बां पंप्रः । पतंति गच्छंति ॥ पंप्र गती । निखुमि तनिपत्योऽकंदमीत्युपधानोपः । स्थानिवद्वावाह्रिवचनार्थः । रघुया इत्यत्र मुपां मुनुगिति जसो याजादेशः ॥

वि मच्छुथाय रगनामिवागं ऋध्यामं ते वरुण खामृतस्य ।

मा तंतुं छेदि वयतो धियं मे मा मात्रां गार्यपसं पुर ऋतोः ॥ ५ ॥

वि । मत् । अथय । रगनांऽइव । आगः । ऋध्यामं । ते । वरुण । खां । ऋतस्य ।

मा । तंतुं । छेदि । वयतः । धियं । मे । मा । मात्रां । गारि । अपसं । पुरा । ऋतोः ॥ ५ ॥

हे वरुण मत् मत्सकाशात् रगनामिव रज्जुमिवागो विहिताननुष्ठानजनितं पापं विश्रथय । गार्थिलीकुरु । विमोचयेत्यर्थः । ते त्वत्संबंधन ऋतस्योदकस्य पुण्यां खां नदीं ॥ खा इति नदीनाम ॥ तामुध्याम । लभेमहि । अपि च धियं कर्म वयतः संतन्वतो मे मम तंतुः कर्मसंततिर्मा छेदि । किन्तो मा भुत् । निरंतर्येणेत्यर्थः । तथा ऋतोः समाप्तिकावात्पुरा पूर्वमपसः कर्मणो मात्रा शरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं मा शारि । शीर्षं विकलं मा भुत् ॥ मृ हिंसायां । कर्मणि लुह् ॥ पुर ऋतोः इत्यत्र ऋत्यक इति प्रकृतिभावः ॥ ॥ ९ ॥

अपो सु म्यंक्ष वरुण भियसं मत्समाकृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामैव वत्साहि मुमुग्ध्यंही नहि त्वदारे निमिधश्चनेशे ॥ ६ ॥

अपो इति । सु । म्यश्च । वरुण । भियसं । मत् । संऽराट् । ऋतंऽवः । अन्नु । मा । गृभ्भय ।
दांमऽडव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् । अरे । निऽमिषः । चन । ईर्जं ॥ ६ ॥

हे वरुण भियसं भयं मत् मत्तः सु मुपु अपो म्यत्त । अपगमय । हे मयाट् सस्ययाजमान हे ऋताव
सत्यवृत्त यज्ञवन्वा वरुण मा मामनुगृभय । अनुगृहाण ॥ कदासि शायजपीति शः शायजादेशः । इयहीर्भ
इति भत्वं ॥ अपि च दामेव वत्सात् यथा दोग्धा वत्ससकाशाद्बधनी रज्जु विमुचति तथाहः पाप मत्सका
शाद्विमुग्धि । विमुच ॥ कांद्मः शपः सुः ॥ पृथक्कृत् । त्वदारि त्वत्तो इरदेशे वर्तमानः । त्वदन्य इत्यर्थः ।
त्वत्तोऽन्यः कश्चित् निमिषश्चन निमिषस्यापि अक्षिपत्तमचलनस्यापि न्हीश । जंष्ट । त्वमेवश्चर इत्यर्थः ॥ लोपस्त
आत्मनेपदार्थित तन्नोपः ॥

मा नो वधैर्वरुण ये ते इष्टावेनः कृण्वन्तमसुर भ्रीणति ।

मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि पृ मृधः शिश्चथो जीवसे नः ॥ ७ ॥

मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । इष्टा । एनः । कृण्वन्तं । असुर । भ्रीणति ।

मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म । वि । सु । मृधः । शिश्चथः । जीवसे । नः ॥ ७ ॥

हे वरुण नोऽस्मान् वधिह्ननसाधनेरायुधिसा हिमीरिति शेषः । हे असुर पापकृता निरमित । ते त्वदीय
इष्टी यज्ञ एनो विहिताननुष्ठानेन जनित पापं कृण्वन्तं कुर्वन्त पुरुष ये वधा भ्रीणति हिमति तिरिति पुत्रेन
संबंधः ॥ श्लेष हिंसाया क्रियादिकः ॥ अपि च ज्योतिषो गृह वर्तमानादधिः मीरप्रकाशाद्वा प्रवसथानि प्रवा
साश्चा गन्म । मा गच्छाम । सर्वदा गृह वर्तमानः मुयं पश्चात्परकालं जीवयमित्यर्थः ॥ गमेर्लुङ् मवे घमेति
वृत्तुक् ॥ तथा नोऽस्माक जीवसे जीवनाय मृधो हिमकान मुपु विशिश्चथः । विशिश्चथ । बाधरत्यर्थः ॥

नमः पुरा ते वरुणोत नूनमुतापरं तुविजात ब्रवाम ।

त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दृढम व्रतानि ॥ ८ ॥

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनं । उत । अपरं । तुविऽजात । ब्रवाम ।

त्वे इति । हि । कं । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽच्युतानि । दुःऽदम । व्रतानि ॥ ८ ॥

हे वरुण पुरा पूर्वस्मिन्काले ते तुभ्यं नमो भस्मस्कारप्रतिपादक नम इति शब्दसंवादिभ्यः । उत अपि च
नूनमद्यापि ब्रवाम । उत अपि च हे तुविजात वरुण प्रदंशपु प्रादुर्भूत वरुणापरमागामिन्यापि काले नम शब्द
ब्रवाम । उच्चारयाम । कस्मादिति चेदुच्यते । दृढम दृढं दंभितुं हिमितुमशक्य ॥ दूरो दाशनाश्यादंशपु
। पा० ६ ३. १०९. ५ । इति रेफस्योत्वमुत्तरपदादिः पृत्वं च । क्मिन्त्यतत्पादपुरण ॥ हि यस्मात् त्वे त्वयि पर्वते न
शिञ्जोक्षय इवाप्रच्युतान्यन्विः प्रच्यायतुमशक्यानि व्रतानि कर्माणि विधरणांनि श्रितानि । श्राश्रितानि ।
तस्मादित्यर्थः ॥

परं ऋणा सावीर्य मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजं ।

अभ्युष्टा इन्नु भूयसीरुषाम आ नो जीवान्वरुण तामुं शधि ॥ ९ ॥

परां ऋणा सावीः । अधं । मत्ऽकृतानि । मा । अहं । राजन्न । अन्यऽकृतेन । भोजं ।

अविऽउष्टाः । इत् । नु । भूयसीः । उपसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तामुं । शधि ॥ ९ ॥

हे वरुण ऋणा ऋणानि पित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्दधानि परा सावीः । परा सुव । पराचीनं प्रेरय ॥

पू प्रेरणे । कांदसो लुङ् ॥ अध अधुना मत्कृतानि मया निष्पादितानि ऋणानि परा सुव । अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहमन्यकृतान्स्विरर्जितेन धनेन मा भोजं । भोगं मा लभेयं । किं कारणमिति चेदुच्यते । भृगसीर्भूयस्यो बह्वतरा उपमोऽव्युष्टा इत्तु । सत्यमव्युष्टा एव । अपररात्रेपूत्याय ऋणानि चिंतयतो जायतो मम व्युष्टा अप्यव्युष्टकन्या आसन । हे वरुण तामूषः मु नोऽस्मान् जीवान् जीवनवत आशाधि । आ समंता-दनुशिष्टान् कुरु । ऋणान्यपकृत्य भोगपर्याप्तं धनं प्रयच्छेत्पर्यः ॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मत्प्रमाहं ।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्मात्वरुण पाह्यस्मान् ॥१०॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने । भयं । भीरवे । मत्प्रं । आहं ।

स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वं । तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥१०॥

हे राजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादीनां सखा समानख्यानोऽस्यो बांधवो वा स्वप्ने दृष्टं त्वद्विषयं भयं भीरवे भयशीलाय मह्यं य आह ब्रूते । तथा स्तेनशीरो वा वृकोऽरण्यश्चा वा यो नोऽस्मान् दिप्सति । जिघांसति ॥ सनीवर्तधेति विकल्पनादिद्विभावः । दंभ इच्छेतीत्वं ॥ हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्माद्-अन्पाहि । रच ॥

माहं मघोनीं वरुण प्रियस्य भूरिदाव्रु आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥११॥

मा । अहं । मघोनिः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्रुः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥११॥

हे वरुण प्रियस्य भूरिदाव्रो भुरेर्धनस्य दातुर्धनवत आद्यस्य पुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यमहं मा आविदं । आविदयानि ज्ञापयानि । हे राजन् सुष्ठु नियामकाडनादवयुष्य स्थितो मः भुवं । शोभनपुत्रा यस्ते गृहे वा वर्तमानाः प्रोढं स्तोत्रमुच्चारयाम ॥ ॥१०॥

धृतव्रता इति सप्तमं सप्तमं मुक्तं गार्त्समदस्य कूर्मस्य गृत्समदस्य वार्षं वैष्टुभं वैश्वदेवं । तथा चापुक्तांतं । धृतव्रताः सप्त वैश्वदेवमिति । गतो विनियोगः ॥

धृतव्रता आदित्या इषिरा अरि मन्कर्त रहसूरिवागः ।

श्रुत्वातो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥१॥

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । अरि । मत् । कर्त । रहसूःऽडव । आगः ।

श्रुत्वातः । वः । वरुण । मित्रं । देवाः । भद्रस्य । विद्वाँ । अवसे । हुवे । वः ॥१॥

हे धृतव्रता धृतकर्माण आदित्या अदितिः पुत्रा इषिरा गमनशीलाः सर्वैरभ्यषणीयाः प्रार्थनीया वा हे विश्वे देवा मदरि मत्तो दूरदेश आगो विहिताननुष्ठानादिजनितं पापं कर्तं । कुशत ॥ करोतिष्कांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तप्रनलथनाथेति तत्रादेशः ॥ तत्र दृष्टांतः । रहसूरिव । रहस्यन्विरञ्जाति प्रदेशे सुयत इति रहसूर्यभित्तिरिणी । सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरदेशे परित्यजति तद्वत् । हे वरुण मित्र देवास्य वो युष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विद्वान् जानन्नहं गृण्वतो मत्कृतानि स्तोत्राणि श्रोत्रेण जानतो त्रो युष्मान् अवसे रक्षणार्थं हुवे । आह्वयामि ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्युयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतयुयोत ।

अभिसत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥२॥

यूयं । देवाः । प्रऽमतिः । यूयं । ओजः । यूयं । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।

अभिऽसत्तारः । अभि । च । क्षमध्वं । अद्य । च । नः । मृळयत । अपरं । च ॥२॥

हे देवाः प्रमतिः प्रकृष्टा मतिर्यस्य प्रवादेन्मादृशा अपि युयमेव । तथोजो बलमपि युयमेव । अपि च यूयं द्वेषांसि द्वेषाणि रक्षःपिशाचादीनि । सनुतरित्यव्ययं । अंतर्हितनामैजत । अंतर्हिते प्रदेशे युयोत । पृथक्कृत ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । क्वांसः शपः सुः । पूर्ववत्तस्य तवादेशः ॥ अभिसत्तारोऽभितः शत्रूणा हिमितारो यूयमभि च क्षमध्वं । अभिभवत च शत्रून् । अद्यास्मिन्ने नोऽस्मान् मृळयत । मुखयत । अपरं च अपरमपि कालं । आगामिन्यपि कालेऽस्मान् मृळयत ॥

किमु नु वः कृणवामापरैण किं मनेन वसव आप्येन ।

यूयं नो मिचावरुणादिते च स्वस्तिमिंद्रामरुतो दधात ॥३॥

किं । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरैण । किं । मनेन । वसवः । आप्येन ।

यूयं । नः । मिचावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिं । इंद्रामरुतः । दधात ॥३॥

हे देवा वो युष्माकं नु अशेदानी किमु कृणवाम । किं खलु कर्तुं शक्त्वाम । न किमपीत्यर्थः । तथापरैणा परकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः । तथा हे वसवो वामयितारो देवाः मनेन मनातनेनाप्येनाप्रत्येन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः । सर्वदापि युष्मदनुगुण परिचरण कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः । हे मिचावरुणो हे अदिते हे इंद्रामरुतः ॥ देवताद्वंद्वे चति पूर्वपदस्थानइ ॥ ते च सर्वे यूयं स्वस्तिमविनाशोऽस्मभ्य दधात । धत्त । प्रयच्छत ॥ लोटि तस्य तवादेशो हि स्याभाविनातीलोपाभावः ॥

ह्ये देवा यूयमिदापयः स्य ते मृळत नाधमानाय मर्यं ।

मा वो रथो मध्यमवाकृते भृन्मा युष्मावंत्स्वापिपु अमिष्य ॥४॥

ह्ये । देवाः । यूयं । इत् । आपयः । स्य । ते । मृळत । नाधमानाय । मर्यं ।

मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । ऋते । भृत् । मा । युष्मावंत्सु । आपिपु । अमिष्य ॥४॥

ह्ये देवाः ॥ क्वांसो वर्णापजनः ॥ हे देवाः यूयमित यूयमेवापयो धनस्य प्रापयितारो वधवः स्य । भवथ । ते यूयं नाधमानायामिमत् फल याचमानाय मर्यं स्तोत्रे मृळत । मुखयत । तथा वो युष्माकं रथ ऋतेऽस्मदीय यज्ञे निमित्तभुते मध्यमवाट् मा भुत । मध्यमेन मदगमनेन वाहको मा भुत । शीघ्र युष्मान्व हस्तिवर्थः । वयं युष्मावत्सु युष्मत्सद्गोष्वामिपु वधुपु सत्सु मा अमिष्य । आता मा भुस ॥ वतुप्रकरणे युष्मदस्मशां क्वांसि सादृश उपसंख्यानमित वतुप । आ सर्वनाम्न इत्यात्य ॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शंगाम ।

आरे पाशां आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव यभीष्ट ॥५॥

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताऽइव । कितवं । शंगाम ।

आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि । पुत्रे । विऽइव । यभीष्ट ॥५॥

हे देवा वो युष्माकं मध्येऽहमेकः सन् भुरि बह्वलमागः पापं प्रमिमय । अहं प्रकर्षेणाहिंसिपं । कथमस्मकं मध्ये त्वमेव इति चेदुच्यते । यद्यस्मान्मां पितव कितवं यथापथप्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास । अन्-
शिष्टे चर्द्धे ॥ शामु अनुशिष्टावित्यस्मान्निष्टि मध्यमस्य रूपं ॥ अपि च हे देवा युष्मदीयाः पाशा आरऽश्मन्तो
द्ररदेशे संतु । अघानि पापानि चारं संतु । मा माधि पुत्रे ॥ अधिः सप्रम्यर्थानुवादी ॥ पुत्रे पञ्चति सति पितर
सतं विभिव पविणमिव व्याधो मा यभीष्ट । मा गृह्णीध्वं ॥ माडि नुडि ह्यहोभे इति भव्यं ॥

अवीची अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयं ।

त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तादेवपदो यजत्राः ॥ ६ ॥

अवीचः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । भयमानः । व्ययेयं ।

त्राध्वं । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । त्राध्वं । कर्तात् । अवेऽपदः । यजत्राः ॥ ६ ॥

हे यजत्रा यष्ट्या देवा अशेदानीमवीचोऽस्मदभिमृषा भवत । वो युष्माकं हार्दि ह्यवस्थितं रक्षण
भयमानो विभ्यदहमाव्ययेयं । अभिमृष्येन प्राप्रयां ॥ व्यय गती भावादिक् ॥ हे देवा वृकस्य तस्करस्था-
रण्यशुनो वा संवाधनो निजुरो निहननात् ॥ जूरी हिमार्थः । अस्मात्संपदादिक्षणो भावे क्रिप् । क्वाद्भो
ह्रस्वः ॥ नोऽस्मान् त्राध्वं । त्राध्वं ॥ तथा हे यजत्रा अवेपद आपदः कर्तात्कर्तुं सकाशात् त्राध्वं । त्राध्वं ॥

माहं मघोनीं वरुण प्रियस्यं भूरिदाव्र आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादवं स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ७ ॥

मा । अहं । मघोनीः । वरुण । प्रियस्यं । भूरिऽदाव्रः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

व्याख्यातयं ॥ ॥ ११ ॥

ऋतं देवाद्यैकादशर्चमष्टमं मूक्तं गार्त्ममदं । अत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । प्र हि क्रतुमित्येपद्रासोमदेव-
ताका । सरस्वति त्वमस्मानित्यर्धर्चः सारस्वतः । यो नः सनुत्य इत्येपा बार्हस्पत्या । अत्या मास्ती । शिष्टा एष्टः ।
तथा चानुक्रांतं । ऋतमेकादश जगत्यंतं पथेद्रासोमी सरस्वति त्वमिति सारस्वतोऽर्धर्चा यो नो बार्हस्पत्या
त वो मास्तीति ॥ गतो विनियोगः ॥

ऋतं देवायै कृण्वते सवित्रे इन्द्रायाहिंसे न रमंत आपः ।

अहरहर्यात्यक्चुरपां कियत्या प्रथमः सर्ग आसां ॥ १ ॥

ऋतं । देवायै । कृण्वते । सवित्रे । इन्द्राय । अहिंसे । न । रमंते । आपः ।

अहःऽअहः । याति । अक्चुः । अपां । कियति । आ । प्रथमः । सर्गः । आसां ॥ १ ॥

ऋतमदकं वृष्टलक्षणं कृण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय सवित्रे सर्वस्य प्रेरकायाहिंसेऽहिं वृत्रं हतवत्
इन्द्राय यागार्थमापो न रमते । तस्माद्देतोर्भित्या नोपरता भवति ॥ तस्माद्वात्येन चतुर्थी ॥ अपि तु तासाम-
पामक्चुः सेचकं स्रोतोऽहरहः प्रत्यहं याति । गच्छति । आसां प्रथमः सर्गः प्राथमिकं जन्म कियत्या । कियति
काले निष्पन्नं । आकारः प्रश्नः । किंशब्द आर्त्तपि । यावति काले ता अजायंत स कालः कियान् । किं परिमाण
तस्य कालस्य । न किमपि । नित्या एव हि ता इत्यर्थः ॥

यो वृत्राय सिन्मत्राभरिष्यत्प्र तं जनित्री विदुषं उवाच ।

पथो रदंतीरनु जोषमस्मि दिवेदिवे धुनयो यंत्यथं ॥ २ ॥

यः । वृत्राय । सिनं । अत्र । अर्भरिष्यत् । प्र । तं । जनित्री । विदुषे । उवाच ।
पुंथः । रदंतीः । अनु । जोषं । अस्मि । दिवेऽदिवे । धुनयः । यंति । अर्थ ॥२॥

यः पुरुषो वृत्रायामुराय सिनमन्नमत्र पाकस्थान आहृतमर्भरिष्यत् संपादितवान् त पुरुष जनित्री जन
यित्रीद्रस्य मातादिति विदुषेऽभिज्ञथिद्राय प्रोवाच । प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं वृत्र हतवानिति
शेषः । अपि चास्मा अस्यद्रस्यानुजोपमनुकाममिक्कामनुगत्व पथो मार्गान् रदतीर्विनिगथ्या धुनयो जयो
दिर्वदिवे प्रतिदिवसमर्थमर्थं गंतयं समुद्रं प्रति यंति । गच्छति ॥

ऊर्ध्वं ह्यस्यादध्यंतरिक्षेऽधा वृत्राय प्र वधं जभार ।
मिहं वसानं उप हीमदुद्रोत्त्रिगमायुधो अजयच्छुमिंद्रः ॥३॥
ऊर्ध्वः । हि । अस्यात् । अधि । अंतरिक्षे । अध । वृत्राय । प्र । वधं । जभार ।
मिहं । वसानः । उप । हि । उं । अदुद्रोत् । त्रिगमऽआयुधः । अजयत् । श्चुं । इंद्रः ॥३॥

हिंरंती । यस्मादयं वृत्रोऽंतरिक्ष ऊर्ध्वः सन् सर्वमायुष्याध्यस्यात् । अधिष्ठितोऽभूत् । अध अत कारणात्
वृत्राय वृत्रं प्रति वध हननमाधनं वृत्रमिंद्रः प्रजभार । प्रचक्षेप ॥ हयहोमं ॥ स हि स यन् वृत्रो मिह वुंथः
सैक्कारं मेघं स्वमान आक्कादयन् ईमेनमिंद्रमुपादुद्रोत् । उपागमत् ॥ द दृ गतो । लडि. कादस. शप य् ॥
तिगमायुधस्त्रीक्यायुध इंद्रः शत्रु शान्तयितार त वृत्रमजयत् । जितवान् ॥

बृहस्पते तपुषाश्रेव विध्य वृकड्वरसो अमुरस्य वीरान ।
यथा जघथं धृपता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिंद्र ॥४॥
बृहस्पते । तपुषा । अश्राऽऽव । विध्य । वृकऽड्वरसः । अमुरस्य । वीरान ।
यथा । जघथं । धृपता । पुरा । चित । एव । जहि । शत्रुं । अस्माकं । इंद्र ॥४॥

हे बृहस्पते बृहतां परिवृहानां पालयितरिद्र तपुषा तार्पकन दीपन वज्रणाश्रेव अशत्रेव वृकड्वरसः संवृत
द्वारस्यामुरस्य वीरान पुत्रान् । यद्वा संवृतद्वारानमुरस्य वीरान विध्य । ताडय ॥ वृणांति । वृत्रभृशुपिमृपिम्यः
किदिति कर्मणि कन्प्रत्ययः । दृ गतो । अस्मादीणादिद्रोऽसन्प्रत्ययः । वृकाणि संवृतानि द्वाराः । द्वाराणि
येषां । बह्वीही पूर्वाप्रकृतिप्रत्ययः ॥ हे इंद्र पुरा चित पुरापि धृपता धर्षकण वनेस यथा जघथ त्व
हतवान् एवमेवास्माक शत्रुं जहि । नाशय ॥ हतं जं इति ही जादेशः ॥

अव क्षिप दिवो अशमानमुच्चा येन शत्रुं मंदमानो निजृवीः ।
तोकस्य सातो तनयस्य भूरस्मां अर्थं कृणुतादिंद्र गोनां ॥५॥
अव । क्षिप । दिवः । अशमानं । उच्चा । येन । शत्रुं । मंदमानः । निऽजृवीः ।
तोकस्य । सातो । तनयस्य । भूरः । अस्मान् । अर्थं । कृणुतात् । इंद्र । गोनां ॥५॥

हे इंद्र दिवो लभसः सकाशादऽमानमशमवत्कठिन वज्रमुच्चा उच्चैर्वतेमानमत्यमवक्षिप । अशदीयान शत्रु
नुहिश्वावस्मात्क्षिप । येन वज्रण मंदमानः स्तोत्रुभिः स्तूयमानः सन् शत्रुं निजृवीः । व्यष्टिसीः ॥ जृवी
हिंसार्थः । नित्यडागमः ॥ तथा तोकस्य भूरमर्तव्यस्य तनयस्य पोत्रस्य सातो मभजनं ॥ निमित्ते सप्रत्यया
संभजनार्थं । तथा हे इंद्र गोनां गवा संभजनार्थं चास्मान् अस्माकं ॥ विभक्तियत्ययः ॥ अर्थं समृद्धिं कृणुतात् ।
जुह ॥ गोः पादात् इति गोशब्दस्यासौ नुडागमः ॥ ॥२०॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रधस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इंद्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिभयस्ये कृणुतमु लोकं ॥ ६ ॥

प्र । हि । क्रतुं । वृहथः । यं । वनुथः । रधस्य । स्थः । यजमानस्य । चोदौ ।

इंद्रासोमा । युवं । अस्मान् । अविष्टं । अस्मिन् । भयस्ये । कृणुतं । उं । इति । लोकं ॥ ६ ॥

हे इंद्रासोमा यं वैरिणं वनुथो हिंसथः ॥ वनुथतिहेतिकमेति यास्कः ॥ त क्रतुं द्वेषस्य कर्तारं प्र हि वृहथः । प्रकर्षणोवक्तव्यः खलु । उन्मूलयथ इत्यर्थः ॥ वृह उद्यमने तीदादिकः ॥ तथा रधस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ शत्रूणां प्ररकी स्यः । भवथः । तथा हे इंद्रासोमा युवं युवामस्मानविष्टं । अवंतं । अस्मिभयस्ये भयस्यानि युद्धे ॥ घञर्थे कविधानमित्याधिकरणे कप्रत्ययः । मरुदुधादित्वात्पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मिन्नुद्धे लोकं भयरहितं स्थानं कृणुतं । कुरुतं । उ इति पादपुरणः ॥

न मा तमन्न अमन्नोत तंदन्न वीचाम मा सुनोतेति सोमं ।

यो मे पृणाद्यो ददद्यो निवोधाद्यो मा सुन्वंतमुप गोभिरायत् ॥ १ ॥

न । मा । तमत् । न । अमत् । न । उत । तंदत् । न । वीचाम । मा । सुनोत् । इति । सोमं ।

यः । मे । पृणात् । यः । ददत् । यः । निवोधात् । यः । मा । सुन्वंतं । उप । गोभिः ।

आ । अयत् ॥ १ ॥

स इंद्रो मां न तमत । न तमयत् । न ग्लपयत् । तथा न अमत । आंतं मा करोतु ॥ तमु ग्लानां अमु तर्पाम खंदे च । अनयोहेतुमण्यंतयोर्लेख्यडागमः । कदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वात्परिनिटीति गिजोपः ॥ उत अपि च मा न तद्वत् । न तंद्वथत् । तंत्रालस्येन युक्तं मा करोतु ॥ तंद्रीशब्दात्तत्करोतीति णिच । गाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येति टिजोपः । अन्यत पूर्ववत् । इंद्रयागाय सोमं मा सुनोत माभिपुणुतेत्यन्यत्रजमानान् प्रति न वीचाम । न व्रवाम ॥ वक्तृशब्दादसो लुङ् । सुनोतेत्यत्र तप्रनप्रनयनाच्चेति तस्य तवादेशः । तस्य पित्रेन हिन्वाभावाद्गुणः ॥ य इंद्रो मे मम पृणात् कामान् पुरथेत् यश्च ददत् अभीष्टं फलं दद्यात् यश्च निवोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं याग वावगच्छेत् य इंद्रः सुन्वंतं सोममभिपुण्वंतं मामस्त्रभ्यं दातृशैर्गोभिः सहोपायत् उपागच्छेत् । स इंद्र इति पूर्ववान्वयः ॥ पृणादित्यादिषु लेख्यडागमः ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविद्वि मरुत्वती धृषती जेषि शचून् ।

त्यं चिच्छर्धंतं तविषीयमाणमिंद्रो हंति वृषभं शंडिकानां ॥ ८ ॥

सरस्वति । त्वं । अस्मान् । अविद्वि । मरुत्वती । धृषती । जेषि । शचून् ।

त्यं । चित् । शर्धंतं । तविषीऽयमाणं । इंद्रः । हंति । वृषभं । शंडिकानां ॥ ८ ॥

हे सरस्वति सरणवति देवि त्वमस्मान् स्तोतृन् अविद्वि । रच ॥ रत्नार्थस्यावर्तेर्लेख्यतद्रूपं ॥ तथा मरुत्वती मरुद्विर्युक्ता । मध्यमस्थाना हि वाक् सरस्वती मरुतश्च मध्यमस्थानस्थाः । अतस्तद्वती सती धृषती धर्वयती शचून् शातयितृन् वैरिणो जेषि । जय ॥ अयतेऽक्कादसः शपः सुः ॥ किंचायामिंद्रस्त्यं चित् तमप्यसुरं हंति । हतवान् ॥ व्यत्ययेन भुताथे लट् ॥ कीदृशं । शर्धंतं । प्रसहनशीलं ॥ शुधु प्रसहने ॥ तविषीयमाणं । तविषी बलमिवाचरत् सर्वस्य भंजने शक्तं । शंडिकानां । शंडामकावसुरपुरोहिता । ति० सं० ६. ४. १०. १. शंडवंशानां मध्ये वृषभ प्रधान ॥

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्सुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पत आयुर्धैर्जपि शचून्दुहे रीषंतं परि धेहि राजन् ॥९॥

यः । नः । सनुत्यः । उत । वा । जिघत्सुः । अभिऽख्याय । तं । तिगितेन । विध्य ।

बृहस्पते । आयुर्धैः । जेपि । शचून् । दुहे । रिषंतं । परि । धेहि । राजन् ॥९॥

हे बृहस्पते यो नोऽस्माकं सनुत्यः । सनुतरित्यतर्हितनाम । अंतर्हिते देशे भवथोरः ॥ सगर्भस्युषसनुता यत् ॥ उत वा अपि वा यो जिघत्सुर्जिघांसुर्भवति । तमभिख्याय संवीच्य तिगितेन तोच्छोनायुधेन विध्य । ताडय । तथाऽस्मदीयान् शचून् आयुर्धैरायोधनसाधनरिणादिभिर्जपि । जप । तथा हे राजन् राजमान् बृहस्पते द्रुहे द्रोम्भे शचून् रिषंतं हिंसंतं वन्न परिधेहि । परितो धारय । प्रक्षिपत्यर्थः ॥

अस्माकैभिः संत्वभिः शूर शूरवीर्या कृधि यानि ते कर्त्वानि ।

ज्योग्भूवन्ननुधूपितासो हवी तेषामा भरा नो वसन्ति ॥१०॥

अस्माकैभिः । सत्वऽभिः । शूर । शूरः । वीर्या । कृधि । यानि । ते । कर्त्वानि ।

ज्योक् । अशूवन् । अनुऽधूपितासः । हवी । तेषां । आ । भर । नः । वसन्ति ॥१०॥

हे शूर शौर्यवन्निद्र अस्माकभिरास्माकीनिः सत्वभिः परेषां सार्द्धैः शूरैः शौर्योपतिभ्योऽस्मानि वीर्या वीर कर्मणि कृधि कुरु यानि ते त्वया कर्त्वानि करणीयानि ॥ कर्त्वार्यं त्वेकानिति करतिस्वप्नप्रत्ययः ॥ ज्योक् चिरकालमनुधूपितासो धूपायमानहृदया मदीयाः शचूवोऽशूवन् । आसन् । हवी जान हवा ॥ स्नात्वाद्यदय श्वेतीकारः ॥ तेषां शचूणा वसन्ति धनानि नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

तं वः शर्धं मारुतं सुम्नयुर्गिरोपं ब्रुवे नमसा दैव्यं जनं ।

यथा रयिं सर्ववीरं नगामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥११॥

तं । वः । शर्धं । मारुतं । सुम्नऽयुः । गिरा । उपं । ब्रुवे । नमसा । दैव्यं । जनं ।

यथा । रयिं । सर्वऽवीरं । नगामहे । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । दिवेऽदिवे ॥११॥

हे मरुतो वो युष्माकं शर्धं बलं मारुतं मत्समुहस्यं दैव्यं देवेन्द्रेण संबद्धं जनं प्रादुर्भूतं एवगुणविशिष्टं बलं नमसा नमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रेणोपब्रुव । स्तोमि । यथा येन प्रकारेण वयं सर्ववीरं सर्ववीरैर्विशिष्टेण शचूणां प्ररुर्कभ्यैरुपेतमपत्यसाचमपत्यरपतनंहनुभुतिः पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्यं श्रवणोय प्रशस्यभुतं रयिं दिवेदिवे प्रतिदिवसं नगामहे । व्याप्तवाम ॥ नगतिर्व्याप्तकर्म । ज्येडागमः । वतोऽन्येवत्यकारः ॥ ॥१३॥

अस्माकमिति सप्तर्चं नवमं मुक्तं श्रुत्समदस्यार्पं वैश्वदेवं । अत्या त्रिष्टुप । शिष्टा जगद्यः । तथा चानुक्रान्त । अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुवंतमिति ॥ विनियोगो लजिकः ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यं रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र यद्दयो न पप्रन्वस्मन्स्परि श्रवस्यवो हृषीवंतो वनर्षदः ॥१॥

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं । आदित्यः । रुद्रः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

प्र । यत् । वयः । न । पप्रन् । वस्मन् । परि । श्रवस्यवः । हृषीऽवंतः । वनऽर्षदः ॥१॥

*मित्रावरुणा हे मित्रावरुणा आदित्येधात्रयमादितिद्वादशभिः रुद्रैरकादशसंख्याभिः वसुभिर्धरो ध्रु

इत्यादिभिरष्टसंख्याकैः एवं त्रिभिर्देवगणैः सचाभुवा सह भवती सह वर्तमाना युवामस्माकं रथमन्नलाभाय प्रवृत्तमवतं । यद्यदास्मदीया रथा वस्मन्स्परि ॥ वसन्त्यास्मिन्निति वस्य निवामस्थानं । श्रीणादिको मन्दिन ॥ तस्मात्स्थानात्परि उपरि देशांतरं ॥ पंचस्याः परावध्यर्थ इति सत्वं । अध्यर्थ उपर्यर्थ इति वृत्तिः ॥ वयो न पक्षिण इव प्रपन्न । प्रपतति । प्रक्षेपेण गच्छति ॥ पतंश्कांदसे लुङि लृटित्वात् छुरडादेशः । पतः पुमिति पुमागमः ॥ कीदृशा वयः । अक्स्यवोऽन्नकामाः । हृषीवतः प्राप्तहर्षाः । वनपेदी वनं वृक्षादी निपभाः ॥ सांहि-
तिकश्कादसो रफोपजनः ॥

अधं स्मा न उदवता सजोपसो रथं देवासो अग्नि विष्णु वाजयुं ।
यदाश्वः पद्याभिस्त्रितो रजः पृथिव्याः सानो जघनंत पाणिभिः ॥ २ ॥
अधं स्म नः । उत । अश्वत । सऽजोपसः । रथं । देवासः । अग्नि । विष्णु । वाजऽयुं ।
यत् । आश्वः । पद्याभिः । त्रितः । रजः । पृथिव्याः । सानो । जघनंत । पाणिऽभिः ॥ २ ॥

हे सजोपसः समानं प्रीयमाणो देवासो देवा अध अधुना नोऽस्माकं वाजयुं वाज्रमन्नं कामयमानं गति विप्रोपयुक्तं वा रथं विष्णु प्रजाम् जनपदेष्वभिमुखमुदवत । उदगमयत ॥ अश्वतिरत्र गत्यर्थः ॥ यद्यदास्मिन्नर्थे युक्ता आश्वो व्यापन्नशीला अश्वः पद्याभिः पादसाध्याभिर्गतभी रजो रजकं मार्गं त्रितस्तरंतः ॥ तरतिः शतरं बहलं कंदसीति शपः श्युः । बहलं कंदसीत्यभ्यासस्यत्वं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तलः ॥ पृथिव्याः पृथिताया भूमिः सानो समुच्चिते प्रदेशे पाणिभिः पाण्युपलक्षितैः पादत्रिघनत । अत्यर्थं गच्छति ॥ हतयंङ्नुग-
ताक्कादसो लङ् । व्यत्ययनात्जनपदं । बहल कंदसीति शपो लुगभावः ॥

उत स्य न इंद्रो विश्वचर्षणिदिवः शर्धेन मारुतेन मुक्रतुः ।
अनु नु स्यात्यवृकाभिरुतिभी रथं महे सनये वाज्रमातये ॥ ३ ॥
उत । स्यः । नः । इंद्रः । विश्वऽचर्षणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽक्रतुः ।
अनु । नु । स्याति । अवृकाभिः । उतिऽभिः । रथं । महे । सनये । वाज्रऽमातये ॥ ३ ॥

उत अपि च विश्वचर्षणविश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा यदा विश्वे चर्षणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः । अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्षणयो द्रष्टव्या येन ॥ बह्वीन्द्रो विश्व संज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं ॥ मारुतेन मरुत्स मृहृक्षेण शर्धेन वनेन सह मुक्रतुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स्य स इंद्रोऽवृकाभिरुतिमकरहितभिर्हृताभिर्हृतिभी रक्षाभिः सहितः सन देवो युक्तोकाटागत्य नु अय नोऽस्माकं रथमनुस्थाति । आनुगुण्येनाधितिष्ठतु ॥ क्हांदसः शपो लुक् ॥ किमर्थं । महे सनये महते धनाय । तथा वाज्रमातये वाज्रस्यान्नस्य मातये संभजनार्थं ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सशणिम्बष्टा ग्राभिः सजोषा जृजुवदथं ।
इळा भगो बृहद्दिवात रोदसी पृषा पुरंधिरश्विनावधा पती ॥ ४ ॥
उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सशणिः । त्वष्टा । ग्राभिः । सऽजोषाः । जृजुवत । रथं ।
इळा । भगः । बृहत्ऽदिवा । उत । रोदसी इति । पृषा । पुरंऽधिः । अश्विनौ । अधं ।
पती इति ॥ ४ ॥

उत अपि च स्य स देवो दानादिगुणयुक्तो भुवनस्त्वं भूतजातस्य सशणिः सचनीयः सन्धो ग्राभिर्देवप-
त्नीभिः । क्हांदसि वै प्रा इति तैत्तिरीयकं । गायत्रीदीनि क्हांदसि च देवपत्य इत्युक्तं । सजोषाः समानप्रीतिः ।
एवगुणविशिष्टस्त्वष्टास्मदीयं रथं जृजुवत् । इत्यतु ॥ जु इति सीचो धातुर्गत्यर्थः । अस्माग्यंताङ्गि रूपं ॥

तथेका तिस्रणां देवीनामाद्येद्वाख्या देवी च रथं प्ररयतु । बृहद्देवा बृहन्महद्देव्यति यौतत इति बृहद्देवः ॥ इगुप्रधालक्षणः कः । मुपां मुनुगिति विभक्त्याकारः ॥ तादृशो भगव्य प्ररयतु । उत अपि च रोदसी यांवापु थिव्यां पुंरधिर्ब्रह्मधीः पुषा पोपको देवश्च ॥ अधगन्दश्चार्थं ॥ पती सूर्याया भतारावशिनो च एतं सर्वंऽस्मदीय रथं प्ररयत्वित्यर्थः ॥

उत त्वे देवी सुभगे मिथूदृशोषासानक्ता जगतामपीजुवा ।

स्तुषे यद्वां पृथिवि नव्यसा वचः स्यातुश्च वयस्त्रिवया उपस्तिर ॥ ५ ॥

उत । त्वे इति । देवी इति । सुभगे इति सुभगे । मिथूऽदृशा । उपसानक्ता । जगतां ।

अपिऽजुवा ।

स्तुषे । यत । वां । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्यातुः । च । वयः । त्रिऽवयाः । उपऽस्तिर ॥ ५ ॥

उत अपि च त्वे ते प्रसिद्धे देवी देव्या देवनशीनि सुभगे शोभनधने मिथूदृशा मिथ परस्पर पश्यत्या एवभूते उपासानक्ता उपाय रात्रिश्च जगतां जगमानामपीजुवा प्ररयिष्यां भवतः । तस्मादस्मदीयमपि रथं प्ररयतां । उत्तरोऽर्धर्चां वावापुथियः प्रत्यत्कृतः । हे पृथिवि वा युवा त्वा दिव च जयसा नवीयसा नवतरण प्रगस्येन वचो वचसा ॥ मुपा मुनुगिति तृतीयाया लुक् ॥ यद्यदा स्तुषे स्तुषे ॥ उत्तमस्य यव्येन मध्यमः ॥ तदानीं स्यातुः स्यावरस्य व्रीह्यादिः संवधि वयोऽन्न चरुपुरोडाशादिकल्पणं त्रिवयाः । वय इत्यन्ननाम । आप धिपशुभेमात्मकानि हविल्लनगान्यन्नानि यस्य तादृशोऽहमपरिस्तर । उपमुणाभि । प्राज्ञेनोपस्तरणाभिधारण पूर्वकं प्रयच्छामीत्यर्थः ॥ नृद आक्तादने । लयुत्तमे कादमी विकरणस्य लुक् । अत्यशगन्दश्चिगिति निपा तांतरं पादपुरण । ऋत इजातीरितीत्व । निपातिर्यद्यदिहतेति निघातपतिपधः ॥

उत वः शंसमुगिजामिव शमस्यहिवुध्रोऽज एकपादत ।

चित्त ऋभुष्ठाः सविता चना दधेऽपां नपांताणुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

उत । वः । शंसं । उगिजांऽजव । शमसि । अहिः । वुध्रः । अजः । एकऽपात । उत ।

चित्तः । ऋभुष्ठाः । सविता । चनः । दधे । अपां । नपां । आणुहेमां । धिया । शमि ॥ ६ ॥

उत अपि च हे देवा उगिजामिव । इवति संप्रत्यर्थीयः । अस्मत्तः स्मृति कामयमानानां शो यस्माक शम स्मृति संप्रति शमसि । उशमसि कामयामहे ॥ वग कातो । इदतो शमिः । यद्विद्यादिना सप्रसारण । कादमी वर्णलोपः ॥ उत अपि च अहिवुध्रः । वुध्रमतश्च । तत्र भवोऽहिनामा देव । अज एकपात । न जायत इत्यजः । एक एव पत्यति गच्छतीत्येकपात । अज एकपात्मज्ञकः सूर्यः । वितस्मीर्णतम ऋभुवा उरुवय उरुनि •वाम ऋभुणा निवासयिता वदृश्च सविता सर्वस्य प्रसविता चनोऽन्न दधे । विदधातुः अस्मभ्य करोतु । तथा शुहिमा शीघ्रगामी ॥ हि गतावित्यस्मादन्यभोऽपि दृश्यत इति मनिन ॥ तादृशोऽपा नपात अपा पोत्रीयग्या नीयोऽपिः ॥ अज आपधिवनस्पतयो जायते । आपधिवनस्पतिभ्यायमपि प्रायत इत्यपरपा पोत्रीय । स च धिया मुत्वा शमि । शमीति कर्मनाम । यज्ञकर्मणि प्रीतो भवत्विति शपः ॥

एता वो वग्म्युद्यता यजत्रा अतश्चान्नायवो नव्यसे सं ।

श्वस्यवो वाजं चकानाः सप्रिर्न रथ्यो अहं धीतिमग्ग्याः ॥ ७ ॥

एता । वः । वशिस । उतऽयता । यजत्राः । अतश्चान । आयवः । नव्यसे । सं ।

श्वस्यवः । वाजं । चकानाः । सप्रिः । न । रथ्यः । अहं । धीतिं । अग्ग्याः ॥ ७ ॥

हे यज्ञत्रा यज्ञनीया विश्वे देवा वो युष्मदीयान्येतेतान्युद्यतोद्यतानि वचांसि वरिस । कामये । न्यसे भवतराय सुत्यतमाय युष्मन्नगायायवो मत्प्रभृतयो मनुष्याः कामितानि स्तोत्राणि समतन्न । समस्कुर्षन् । किमिच्छंतः । अथस्यवः अथगीयं यगोऽन्नं वात्मन इच्छंतः । वाजं वलं चकानाः कामयमानाः ॥ क्व दीप्ति-
कांतर्गतपु । लिटः कानच ॥ रथो रथसंबंधी सप्तिर्न सपणग्रीनोऽथ इव युष्मन्नगो धीतिमस्रदीयं कर्मा-
श्याः । प्राप्नोतु ॥ अशु व्याप्नो । व्यत्येन परस्मिपदमध्यमो । वङ्गलं कंदसीति विकरणास्य लुक् ॥ १४ ॥

अस्य म इत्यष्टर्चं दशमं मुक्ते गृत्तमदभ्यार्पं पथ्यायास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः । शिष्टाः पंच जगत्यः । प्रथमा यावा-
पृथिवीया ततो द्वे षंश्रीं त्वाष्ट्रीं वा । ततो द्वे राकादेवत्ये द्वे सिनीवालीदेवत्ये अत्या गुंवादिपइंदेवताका ।
तथा चानुक्रांतं । अस्य मेऽष्टी जागतं त्र्यनुष्टवंतं । यावापृथिवीया द्वे षंश्रीं त्वाष्ट्रीं वा द्वे द्वे राकामिनीवा-
स्त्रोरंत्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ आभिप्रविके चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आयस्त्रुचो यावापृथिवीयानि वदानः ।
तथा च मुत्रितं । अस्य मे यावापृथिवी इति तिस्रस्तं मे अप इति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. इति ॥

अस्य मे यावापृथिवी ऋतायतो भूतमविची वचसः सिपासतः ।

ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्सुते वसूयुवीं महो दधे ॥ १ ॥

अस्य मे यावापृथिवी इति ऋतऽयतः भूतं अविची इति वचसः सिपासतः ।

ययोः । आयुः । प्रऽतरं । ते इति । इदं पुरः । उपस्सुते इत्युपऽस्सुते । वसूऽयुः । वां ।

महः । दधे ॥ १ ॥

यावापृथिवी हे यावापृथिवीं ऋतायत ऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिपासतो युवां संभक्तमिच्छतोऽस्य
वचसः ॥ वक्तीति वचाः स्तोता । अमुन ॥ स्तोत्रस्य मे ममाविची अविच्यां पान्नाथिच्यां भूतं । भवतं । ययो-
यावापृथिवीरायुर्द्वं प्रतरं प्रकृष्टतरमत्ययत इति शेषः । इदमिदानीं ते यावापृथिव्यावुपस्सुते तत्र तत्र
स्थितः स्तोत्रभिः स्तुते वां युवां वसूयुधनकामोऽहं महो महतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ महता स्तोत्रेण पुरो दधे ।
पुरस्करोमि ॥

मा नो गुह्या रिपं आयोरहन्दभन्मा न आयो रीरधो दुच्छुनाभ्यः ।

मा नो वि योः सख्या विद्धि तस्य नः मुन्नायता मनसा तत्त्वेमहे ॥ २ ॥

मानः । गुह्याः । रिपः । आयोः । अहन् । दभन् । मानः । आयोः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः ।

मानः । वि योः । सख्या । विद्धि । तस्य । नः । मुन्नायता । मनसा । तत् । त्वा । इमहे ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वष्टर्वा आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभृतस्य गुह्यं गोप्या ज्ञातुमशक्या रिपो हिंसाकृपा माया नोऽस्मान्
अहन् । उपलक्षणमेतत् । अहनि रात्रौ च मा दभन् । मा हिंसिपुः । तथा नोऽस्मानाभ्यो दुच्छुनाभ्यः ।
शुर्नामति सुवनाम । दुःशुना दुच्छुनाः । दुःशुकारिणीभ्यः शत्रुमेनाभ्यो मा रीरधः । वयं मा श्रेयोः ॥
रध्यातिर्वेगमन इति यास्कः । रध हिंसासंराद्धोः । अस्माग्यंताद्धि चिद्धि रूपं ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या
सख्यानि सखित्वानि मा वि योः । त्वया वियुक्तानि मा कार्षीः । अपि तु नोऽस्माकं तस्य तत् सखित्व
मुन्नायता सुवमस्माकमिच्छता मनसा विद्धि । जानीहि ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थं
पठे । तत् त्वा तादृशं त्वामीमहे ॥ अभिमतफलं याचामहे ॥ सुपां मुनिर्गति तच्छ्रद्धादुत्तरस्या विभक्तिलुक् ॥

अहेःकृता मनसा श्रुष्टिमा वह् दुहानां धेनुं पिप्युषीमसश्चतं ।

पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिंनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेऋतां । मनसा । श्रुष्टिं । आ । वह् । दुहानां । धेनुं । पिप्पुषीं । असश्चतं ।
पद्याभिः । आशुं । वचसा । च । वाजिनं । त्वां । हिनोमि । पुरुऽहूत । विश्वहा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वष्टा अहेऋता अकृधता मनसा श्रुष्टिं मुषकरीं दुहानां दोग्धी पिप्पुषीं प्रवृद्धां पीनां ॥ प्यायी वृद्धी । लिटः क्रमुः । लिडाडोश्चति पीभावः । उगितश्चति डीप । संपसारणमिति संपसारण । शासिर्वसिघ-
सीनां चिति पत्व ॥ असश्चतममक्तावयवा एवभुतां धेनुं गामावह । आभिमुख्येन प्रापय । अपि च हे पुरुहूत
बहभिराहृतद्र त्वष्टा पद्याभिः पादगतिभिराशुं व्यापनशीलं वचसा वाचा च वाजिन वेगवत् त्वा विश्वहा
सर्वेज्जहःसु हिनोमि । स्तुतिभिः प्ररयामि ॥ हि गतीं वृद्धी च ॥

पत्नीसंयाजेषु गृहपतेः प्राक् राकासिनीवाल्या यष्ट्ये । तत्र राकायागस्य राकामहमित्यादिके याज्या
नुवाक्ये । सूचितं च । राकामहं सिनीवालि कुरुमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये । आ० १ १० । इति ॥ तथापि
मारुतेष्वेते धाव्ये । सूचितं च । राकामहमिति द्वे । आ० ५ २० । इति ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे षृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मनां ।
सीव्यत्वपः सृच्याच्छिद्यमानया ददातु चीरं गतदायमुक्थ्यं ॥ ४ ॥
राकां । अंहं । सुऽहवां । सुऽस्तुती । हुवे । षृणोतु । नः । सुऽभगा । बोधतु । त्मनां ।
सीव्यत्तु । अपः । सृच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । चीरं । गतऽदायं । उक्थ्यं ॥ ४ ॥

संपूर्णचंद्रा पीर्णामासी राका । तां देवी सुहवां स्वाहानामाह्वानप्रयोजनकारिणी सुष्टुती शोभनया
सृच्याहं हुवे । आहयामि ॥ सुष्टुतिशब्दात्तृतीयेकवचनस्य मुषा मुलुगिति पूर्वमवर्ण ईकारः ॥ सा च सुभगा
शोभनधना नोऽस्माकमाह्वान शृणोतु । श्रुत्वा च त्वना आत्मना स्वयमेव बोधतु । अमदभिप्राय वृथता ।
वृद्धा चापः कर्म पूर्वोत्पादनलक्षण सृच्या सृचीम्यानीययािक्त्यमानयािनि-
नक्षयानुग्रहवृद्धा भीचतु । मत्नोतु ।
यथा बभ्रादिकं सृच्या स्मृत चिर तिष्ठति एवमिदं करोतु । कृत्वा च वीर विक्रांत गतदाय बहधन बहप्रद
बोकेष्य प्रशस्य पुत्र ददातु ॥

यास्ते राके सुमतयः सुपेगमो याभिर्देदासि दाशुपे वसृन्ति ।
ताभिर्ना अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥
याः । ते । राके । सुऽमतयः । सुऽपेगमः । याभिः । ददासि । दाशुपे । वसृन्ति ।
ताभिः । नः । अद्य । सुऽमनाः । उपऽआगहि । सहस्रऽपोषं । सुऽभगे । रराणा ॥ ५ ॥

हे राके देवि सुपेगमः शोभनरूपास्ते तव याः सुमतयः शोभनवृत्तयः याभिर्मतिभिर्दाशुपं हविर्दत्तवत्
यजमानाय वसृन्ति धनानि ददासि । प्रयत्नम । अवेदानी ताभिर्मतिभिः सष्टिता त्व सुमनाः शोभनमना
भुत्वोपागहि । उपागच्छ ॥ गमेश्कादमः शपो लुक । अनुदात्तोपदेश्यादिनानुनासिकलोपः । अस्मिन्नवदवा
भादिष्यस्यासिद्धत्वाद्देशुर्गभावः ॥ किं कुर्वती । हे सुभगे शोभनधने सहस्रपोषं सहस्रसंख्याकस्य धनस्य पृष्टि
रराणा ददती ॥ रा दाने । व्यत्ययन शानच । कादमः शपः सुः । अथस्नानामादिरत्यानुदात्तत्व ॥

सिनीवाल्या यागे सिनीवालीत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । सूत्र पूर्वमुदाहृत ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।

जुषस्व ह्य्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥ ६ ॥

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानां । असि । स्वसा ।

जुषस्व । हव्यं । आऽहुतं । प्रऽजां । देवि । दिदिद्दि । नः ॥ ६ ॥

दृष्टचंद्रामावास्या सिनीवाली । हे सिनीवालि पृथुपुंके पृथुजघने पृथुमंहते वा या त्वं देवानां स्वसासि स्वयंमचारिणी भगिनी वा भवसि सा त्वमाहृतमाभिमख्येनामीं प्रतिप्रं हव्यमस्मदीयं हविकुंषस्व । सेवस्व । किंच हे देवि सिनीवालि नोऽस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिद्दि । उपचिनु अतिसर्जय वा । देहीत्यर्थः ॥ दिद्दि उपचय । लोटि कांदसः शपः युः । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्वा ॥

या सुवाहुः स्वंगुरिः सुपूमा बहुसूवरी ।

तस्यं विशपत्यं हविः सिनीवात्यं जुहोतन ॥ ७ ॥

या । सुऽवाहुः । सुऽअंगुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी ।

तस्यं । विशपत्यं । हविः । सिनीवात्यं । जुहोतन ॥ ७ ॥

या सिनीवाली सुवाहुः शोभनवाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुपूमा सुपु प्रसवित्री ॥ पूड प्राणिप्रसवे । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति मनिन । रुद्रत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ बहुसूवरी बहुनां प्रजानां सवित्री ॥ तन्नैव सुवेण कृनिप । वनो र चतित डीत्रिका । रुद्रत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ तस्यं सिनीवात्यं विशपत्यं विशां पालयिष्यी ॥ विभाषा सपूर्वस्थिति पत्युर्नकारांतादेशः । अयस्मयादित्वेन भत्वादिशो जन्त्वाभावः । परादिशकंदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ हे अस्त्वियजमाना हविकुंषोतन । जुहोत ॥ तन्नप्रनयनास्येति तनवादेशः ॥

या गुंगूया सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इंद्राणीमद्भ ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ ८ ॥

या । गुंगूः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।

इंद्राणीं । अद्भे । ऊतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥ ८ ॥

अत्र गुंगूशब्देन राकासिनीवान्योः साहचर्याकुरुच्यते । या गुंगूः कुरुस्तामद्भे । आङ्गयामि । एवमुत्तरवापि योज्य । इंद्राणीमद्भस्य पत्नीमृतये वरुणार्थमद्भे । आङ्गयामि । तथा वरुणानीं वरुणस्य पत्नी स्वस्तयेऽविनाशाय आङ्गयामि ॥ इंद्रवरुणेत्यादिना डीप् आनुगागमथ ॥ १५ ॥ ३ ॥

चतुर्थेऽनुवाक एकादश मुक्तानि । तत्रा ते पितरिति पचदशर्चं प्रथमं मुक्तं गृत्समदस्यार्थं वैष्टुभं रीद्रे । अन्वकांत च । आ ते पंचोना रीद्रेमिति ॥ शुलगवादिबृहद्रथज्ञप्त्वेन मुक्तेन प्रतीची दिग्पस्थेया । मुचितं च । कद्रुद्रायिमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधत्वन इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं । गृ० सू० ४. प. २३ । इति ॥ रुद्रदेवत्ये पर्णा आ ते पितरिति हविषोऽनुवाक्या । मुचितं च । आ ते पितर्मरुतां मुस्रमेतु प्र बभूवे वृषभाय स्थितीच इति तिस्रः । आ० ३. प. इति ॥ अत्र शानकः । चतुर्दशीमुषोर्थिकां कृष्णस्य जुहुयासकं । आतेमुक्तेन रीद्रेण प्रत्युचं वाग्यतः शुचिः । पूर्वमाज्याहृतीहृत्वाथोपस्थाय च शंकर । हविःशेषेणा वर्ततेकांतरमताद्वितः । पुर्णमासि जयेन्मृत्युं रोगेभ्य परिमुच्यते । ऋषि० १. ३०. इति ॥

आ ते पितर्मरुतां मुस्रमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

आ । ते । पितः । मरुतां । मुस्रं । एतु । मा । नः । सूर्यस्य । संऽदृशः । युयोथाः ।

अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत । प्र । जायेमहि । रुद्र । प्रऽजाभिः ॥ १ ॥

हे मरुतो पितः मरुत्संज्ञानां देवानामुत्पादक रुद्र ॥ परमपि वृद्धसीति पञ्चतस्य पूर्वाभवितागवद्भावात्सर्वाभुदात्तत्वे ॥ ते त्वदीयमस्मभ्यं दातव्यं मुञ्च मुचमेतु । आगच्छतु । रुद्रस्य च मरुता पितृत्वमिदं पितृ मरुतामाख्यायिकां मुचिनावादिष्म । अश्वे० १ ११४ ६ । तथा त्वं नोऽस्मान् मुर्यस्य संदृशः संदर्शनात्मा युयोया । मा पुथक्कार्षीः ॥ यै मिश्रणामिश्रणयोः । लडि कादसः शपः द्युः । कदस्युभयथत्वार्यधातुकत्वेन डिस्त्वाभावाद्गुण ॥ अर्धति शर्त्तः । भ्रातृयो वा अर्धति श्रुतेः । नोऽस्माकं वीरो वीर्यवान् पुत्रादिरभित्तमेत । अभिभवतु । यदा वीरस्त्व नोऽस्मानभित्तमेथाः । अस्मान् कृतापराधानभित्तमस्व । हे रुद्र प्रजाभिः पुत्रपीत्रादिभिः प्रजायमहि । प्रभुताः स्याम ॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अणीय भेषजेभिः ।

व्यपुस्महेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विपृचीः ॥२॥

त्वाऽदत्तेभिः । रुद्र । शंतमेभिः । शतं । हिमाः । अणीय । भेषजेभिः ।

वि । अस्मत् । हेपः । विऽतरं । वि । अंहः । वि । अमीवाः । चातयस्व । विपृचीः ॥२॥

हे रुद्र त्वादत्तेभिस्त्वया दत्तः शतमेभिरतिशयेन मुखर्करभेषजेभेषजेरापधिः शत हिमाः शत हेमतान् शतं गवत्सुरानणीय । व्यापृची ॥ अश्वेतेर्लिडि कादसो विकरणस्य लुक् ॥ अपि च अस्मदस्मत्तो द्वेषो द्वेषुन विचातयस्व । विनाशय । तथांहः पापं वितरमत्यत विचातयस्व । अमीवा रोगान्निपुचीर्विपृ नानाचती कृत्वाशरीरव्यापकान् रोगान्विचातयस्व । अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशय ॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रवाहो ।

पर्षिणः पारमंहंसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥३॥

श्रेष्ठः । जातस्य । रुद्र । श्रिया । अस्मि । तवःऽतमः । तवसां । वज्रवाहो इति वज्रऽवाहो ।

पर्षिणः । नः । पारं । अंहंसः । स्वस्ति । विश्वाः । अभीऽती । रपसः । युयोधि ॥३॥

• हे रुद्र जातस्योत्पत्तस्य सर्वस्य जगतो मध्ये श्रियंश्रयंण श्रेष्ठः प्रशस्यतमोऽस्मि । भवामि । तथा हे वज्रवाहो आयुधहस्त रुद्र तवसा प्रवृत्ताना मध्ये तवस्तमोऽतिशयेन प्रवृत्तोऽस्मि । म त्व नोऽस्मान्हरणः पापस्य पार तीरं स्वस्ति भ्रमण पर्षिणः पारय । तथा रपसः पापस्य विश्वाः सर्वा अभीतीरभिसनानि युयोधि । पुथक्कृ ॥ र्यातिष्कादसः शपः द्युः । वा कदमीत्यपित्तस्य विकल्पनात् डिस्त्वाभावादिदत्तश्चति हेधिः ॥

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिमा दृष्टुती वृषभ मा सहती ।

• उन्नो वीरौ अर्षय भेषजेभिभिपक्तं त्वा भिपजां शृणोमि ॥४॥

मा । त्वा । रुद्र । चुक्रुधाम । नमःऽभिः । मा । दृऽस्तुती । वृषभ । मा । सहती ।

उत् । नः । वीरान् । अर्षय । भेषजेभिः । भिपकऽतमं । त्वा । भिपजां । शृणोमि ॥४॥

• हे रुद्र त्वा त्वां नमोभिरयथाक्रियमाणं नमस्करिहेविभिर्वा मा चुक्रुधाम । मा कोषयाम । कृत् मा कार्प्यं ॥ क्रुध कोपि । अस्माद्यताङ्गिडि चडि रूप ॥ हे वृषभ कामाना वर्षितदृष्टी दृग्भ्यागांभनया मृत्वा मा चुक्रुधामत्येव । तथा सहती सहत्या विसदृशैरस्यैर्देवैः महाहानिन मा कोषयाम । श्रेष्ठो हि स्वस्मात्पुनः सहाहानि क्रुदो भवति । म त्व नोऽस्माकं वीरान् पुत्राभेषजेभिस्यदीर्घभेषजेरापधिः रुद्रपय । उक्कृष्टं संयोजय । हे रुद्र त्वा त्वा भिपजा चिकित्साभिज्ञाना मध्ये भिपक्तमतिशयेन भेषजस्य कर्तार शृणोमि । प्रथमो देवो भिपक । वा० सं० १६. ५ । इति च संवातरंऽप्युक्तं ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय ।

ऋद्रदरः सुहवो मा नो अस्य बभुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविःऽभिः । अवं । स्तोमेभिः । रुद्रं । दिषीय ।

ऋद्रदरः । सुऽहवः । मा । नः । अस्यै । बभुः । सुऽशिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥

यो रुद्रो हविर्भिरवपुरोडागादिभिः सहितैर्हवीमभिराङ्गानिः स्तुतिलक्षणीर्हवते । आहवते स्तुयते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । बहलं कर्दमीति ह्रयतेः संप्रसारणं ॥ त रुद्र स्तोमेभिः स्तोत्रैरवदिषीय । अवखंडयामि । पृथक्करोमि । अपगतकोपं करोमीति यावत् ॥ दो अवखंडने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बहल कर्दमीतीत्वं ॥ ऋद्रदरः । ऋद्रदरो मृद्रदर इति यास्कः । नि० ६ ४ । मुहवः गोभनाङ्गानो बभुर्भर्ता सर्वस्य बभुवर्णा वा । मुशिप्रः । शिप्रं हनु नामिकं वा । गोभनाशिप्रः । एवंगुणविशिष्टः स रुद्रोऽस्य मनार्थे । हवीति मन्यमाना वृद्धिर्भना । तस्य नोऽस्मान्मा रीरधत् । मा वगं नैषीत् ॥ रध हिमासंराद्धोः । अस्मागयंताङ्गिडि चाडि रूपं । रधतिर्वगमन इति यास्कः ॥ ॥ १६ ॥

उन्मा ममंद वृषभो मरुत्वान्त्वशीयसा वयसा नाधमानं :

घृणीव छायामरपा अंगीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्भं ॥ ६ ॥

उत् । मा । ममंद । वृषभः । मरुत्वान् । त्वशीयसा । वयसा । नाधमानं ।

घृणिंऽडव । छायां । अरपाः । अंगीय । आ । विवासेयं । रुद्रस्य । सुम्भं ॥ ६ ॥

वृषभः कामानां वर्षिता मरुत्वान् मरुद्भिः पूर्वयुक्तो रुद्रो नाधमानं याचमानं मा मां त्वक्षीयसा दीप्तिन वयसात्तनोन्ममंद । उत्कर्षणं तर्पयत् । अपि चाहं घृणीव छायां यथा सूर्यकिरणसंतप्तकायां प्रविशति एव रुद्रस्य सुम्भं सुखमरपा अपापः मन अंगीय । व्याप्तुया । तदर्थं तं रुद्रमाविवासेयं । परिचरयं । विवासेतिः परिचरणकर्म ॥

क्रुस्य ते रुद्र मृऊयाकुहस्तो यो अस्ति भेषजो जलापः ।

अपभर्ता रपसो देव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

क्रु । स्यः । ते । रुद्र । मृऊयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलापः ।

अपऽभर्ता । रपसः । देव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

हे रुद्र ते तव मृऊयाकुः सुखयिता स्यः स हस्तः क्त कुत्र वर्तते । यो हस्तो भेषजो भेषज्यक्त जलापः सर्वेषां सुखकरोऽस्ति । भवति । स हस्तो विद्यत एव । तेन हस्तेन मां रक्षति भावः । अपि च हे वृषभ कामाना वर्षितः देव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्यापभर्तापहता विनाशयिता भुत्वा कृतापराधं मां नु क्षिप्रमभिचक्षमीथाः । अभिचक्षम् ॥ क्षमुष सहने । लडि कादसः शपः सुः । बहलं कर्दमीतीडागसः ॥

रुद्रदेवत्ये पश्यां वपापुरोडागहविषां क्रमेण प्र बभ्रव इत्याद्यास्मिन्नो याज्याः । प्र बभ्रव वृषभाय श्वितीच इति तिस्र आ पश्यातान्नासत्या पुरस्तात् । आ० ३ ८ । इति ॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे मही महीं सुष्टुतिमीरयामि ।

नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नामं ॥ ८ ॥

प्र। बभ्रवै। वृषभाय। श्वितीच। महः। मही। सुऽस्तुतिं। ईरयामि।
नमस्य। कल्मलीकिनं। नमःऽभिः। गृणीमसि। त्वपं। रुद्रस्यं। नामं ॥ ८ ॥

बभ्रवै विश्वस्य भवे वभ्रुवर्णाय वा वृषभाय कामाना वर्षे च तद्वत्प्रसन्नकारिणे वा श्वितीच श्वित्यमचते ॥
श्विता वर्णा। श्रीणादिक इत्यात्ययः। श्वितमंचतीत्यचते चर्त्तल्विगित्यादिना क्तिन्। चतुर्थ्येकवचनेऽच इत्यकारलोप
चाविति दीर्घव्य। उदात्तनिवृत्तिस्वरण विभक्त्युदात्तत्वं ॥ एवगुणविशिष्टाय रुद्राय महो मही मज्जतीऽपि
महती सुष्टुति शोभनमृतिं प्रेरयामि। प्रकंपणोच्चारयामि। हे स्तोतः कल्मलीकिनं। ज्वलतो नामधेयमतत
। भेद्यं १. १७। ज्वलंत। कलयत्यपगमयति मलमिति कल्मलीक तत्रः। तद्वत् रुद्रं नमोभिर्नमस्करिर्हविर्भवे
नमस्य। पुत्रय। पय च रुद्रस्य महादेवस्य त्वपं दीप्त नाम गुणीमसि। गुणीमः सकीर्तयामः ॥ गृ प्राप्ते।
कियादिकः। इदंती मसिः। प्वादीना ह्रस्वः ॥

स्थिरेभिरंगैः पुरुरूप उग्रो वभ्रुः शुक्रभिः पिपिणे हिरण्यैः।

ईशानादस्य भुवनस्य भूरर्त्त वा उ योषदुद्रादसुर्यं ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः। अंगैः। पुरुऽरूपः। उग्रः। वभ्रुः। शुक्रभिः। पिपिणे। हिरण्यैः।

ईशानान्तं। अस्य। भुवनस्य। भूरः। न। वै। ऊ इति। योषत। रुद्रात्। असुर्यं ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः स्थिरेर्दृढरगेरवयवयुक्तः पुरुषोऽष्टमूर्त्तात्मकवह्नी रूपरूपत उग्र उग्रगंस्त्रयी वभ्रुर्भेता
वभ्रुवर्णा वा रुद्रः शुक्रभिर्दीर्घहिरण्यैरिष्टरश्मिर्हृतरमणीयैवालकारिः पिपिणे। दीप्यते ॥ पिपे अत्ययः।
कर्मणि लिट् ॥ ईशानादीश्वरादस्य भुवनस्य भुवनात्तस्य भूरर्त्त रुद्रादसुर्यं ॥ असु शेषणे। असुरेण। प्रम
प्रा। तत्र साधुः ॥ असुर्यं बल न वा उ योषत। नैव पृथग्भवति ॥ योर्त्तं च डागमः। मित्त हल न्तितीति सिः ॥

अहंनिभर्षि सायकानि धन्वाहंनिष्कं यज्ञतं विश्वरूपं।

अहंनिदं दयसे विश्वमभ्वं न वा औजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥

अहनं। विभर्षि। सायकानि। धन्वं। अहनं। निष्कं। यज्ञतं। विश्वरूपं।

अहनं। इदं। दयसे। विश्वं। अभ्वं। न। वै। औजीयः। रुद्र। त्वत्। अस्ति ॥ १० ॥

हे रुद्र त्वमहन अहो योग्य एव मन सायकानि शरान धन्वं धनुश्च विभर्षि। धारयामि। तथाहंनिश्च यज्ञत
यज्ञनीयं पुत्रनीयं विश्वरूपं बह्विधरूपयुक्त निष्कं हार विभर्षि। तथाहंनिश्च विश्व सर्वमभ्वं। महताभितत।
अतिविसृतं जगद्दयसे। रत्नमि। देड रत्नं। हे रुद्र त्वत् त्वत्तोऽन्यत् किंचिदौजीय औजमित्तर बलवन्तर न
वा अस्ति। न खलु विद्यते। अतस्त्वमेवोक्त्यापारंपु योग्य इत्यर्थः ॥ औज शब्दान्त्वर्थोयो विनि। तत्
आतिशायानक इष्टन। विन्मतोर्लुक्। टेरिति टिलोपः ॥ ॥ १७ ॥

प्रयागे मृगस्यामनोऽवचः श्रुत्वा मुहिं श्रुतमित्येतां व्रपत। मुचित च। मुहिं श्रुतं गतंसद युवानमिति
मृगस्य। गृ ३ १० १०। इति ॥

स्तुहि श्रुतं गतंसदं युवानं मृगं न भीममुपहल्लुमुग्रं।

मृळा जरिचे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपंतु सेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि। श्रुतं। गतंसदं। युवानं। मृगं। न। भीमं। उपहल्लुं। उपं।

मृळ। जरिचे। रुद्र। स्तवानः। अन्यं। ते। अस्मत्। नि। वपंतु। सेनाः ॥ ११ ॥

हे स्तोतः श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं रुद्रं रुद्रं । कोदृशं । गर्तसदं । गर्तो रथः । तत्र सोदंतं युवानं नित्यतरुणं
मगं न भीमं मृगं सिंहमिव भयंकरं । उपहतमुपहतारं शत्रूणामुग्रमुग्रं । हे रुद्र त्वं सवानोऽस्माभिः रूय-
मानः मन जरित्रं स्तोत्रं मह्यं मृळु । सुखय । तं त्वदीयाः मना अस्मदन्यमस्मद्वातिरिक्तं पुरुषं निवपंतु । निघंतु ॥

कुमारश्चित्पितरं वंदमानं प्रति नानाम रुद्रोपयंतं ।

भूरदातारं सत्यं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरं । वंदमानं । प्रति । नानाम । रुद्र । उपऽयंतं ।

भूरः । दातारं । सतऽपतिं । गृणीषे । स्तुतः । त्वं । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२ ॥

वंदमानं आयुष्मान भव संस्यति स्रुवंतं पितरं कुमारश्चित यथा कुमारः ॥ चिदित्येतदुपमार्थं ॥ हे रुद्र
उपयंतमस्मत्समीपं गच्छंतं त्वां प्रतिननाम । प्रतिनतोऽस्मि । अपि च भूरर्बह्वनो धनस्य दातार सत्यं सतां
पालयितारं ॥ पत्याविश्वरथ इति पुरुषपदप्रकृतस्वरत्वं ॥ हे रुद्र एवंभुतं त्वां गृणीषे । स्तांमि ॥ मिपस्मिडां तिडो
भवतीति से आदेशः ॥ स्तुतश्च स्वमस्मि अस्मभ्य भेषजा भेषजानि रासि । देहि ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वशिम ॥ १३ ॥

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शंऽतमा । वृषणः । या । मयःऽभु ।

यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शं । च । योः । च । रुद्रस्य । वशिम ॥ १३ ॥

हे मरुतो रुद्रपुत्रा वो युष्माकं या यानि भेषजा भेषजान्यस्मदारोग्यहेतुभुतान्याषधानि शुचीनि शुडानि
निर्मलानि संति । हे वृषणः कामानां वषितारो मरुतो या यानि च युष्मदीयानि भेषजानि शंतमा अति-
ग्रथेन सुवकराणि । या यानि च भेषजानि मयोभु मयोभुनि मयसः सुखस्य भावयितृणि नोऽस्मात्पिता
मनुर्थांनि भेषजानि युष्मदीयान्यवृणीत वृत्तवान् ता तानि भेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबधि शं च योश्च
यच्छमनीयानां रोगाणामुपशमनं यावनीयानां भयानां यथावनमस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयं च वशिम ।
कामथं ॥ वशं कांती । आदादिकः ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मघवंतस्तनुष्व मीढुस्तोकाय तनयाय मृळु ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य । दुःऽमतिः । मही । गात् ।

अव । स्थिरा । मघवंतऽभ्यः । तनुष्व । मीढुः । तोकाय । तनयाय । मृळु ॥ १४ ॥

रुद्रस्य महादेवस्य हेतिरायुधं नोऽस्मान्परिवृज्याः । परिवर्जयतु । तथा त्वेषस्य दीप्तस्य रुद्रस्य मही
महती दुर्मतिर्दुःखकारिणी बुद्धिश्च परिगात् । अस्मान्बर्जयत्वान्त्र गच्छतु ॥ अपपरी वर्जं । पा० १ ४. ८८ ॥
हे मीढुः सेचनसमर्थं रुद्र स्थिरा स्थिराणि त्वदीयानि धनुषि मघवज्ञो हविर्लक्षणधनयुक्तभ्यो यजमानभ्यो
ऽवतनुष्व । अवततज्यानि कुरु । तथा तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तनुवाय च मृळु । सुखं कुरु ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवनश्रुत्वां रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

एव । बभ्रो इति । वृषभ । चेकितान् । यथा । देव । न । हृणीषे । न । हंसि ।

हवनऽश्रुत् । नः । रुद्र । इह । बोधि । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

हे बभ्रो जगतो भर्तृर्बभ्रुवर्णं वा वृषभं कामानां वर्धितः चिकितान सर्वं ज्ञानं हे देवं द्योतमानं रुद्रं यथा येन प्रकारेण न हृणीषे न क्रुधामि न च हसि ॥ हृणीङ् लज्जायां अयं क्रुधातिकर्मा च ॥ एव हवनयुतं अस्मदीयमाङ्गानं गृण्वन् नोऽस्मानं हे रुद्र इहास्मिन्देगं बोधि। नृध्यम्। विदधे यज्ञं गृहं वा सुवीराः शोभन्पुत्रा संतो बृहत् प्रोढं त्वदीयं स्तोत्रं वंदेम। उच्चारयाम ॥ ॥१८॥

धारावरा इति पञ्चदशर्चं द्वितीयं मुक्तं गार्त्समदं मारुतं। अत्रा विष्टुप शिष्टा जगत्स्यः। तथा चानुक्ता। धारीवरा मारुतं त्रिष्टुबन्तमित ॥ पुण्याभिप्रवषडहयोऽस्मृतीयोऽहत्यापिमारुतगम्यस्येदं मारुतनिविदानं। सुत्रितं च। विद्यानराय धिषणां धारावरा मरुतस्त्वमये प्रथमो अगिरा इत्यापिमारुत। आ० ७ ७। इति ॥

धारावरा मरुतो धृष्यवोऽजसो मृगा न भीमास्तर्विषीभिरर्चिनः।

अप्रयो न गृणुचाना ऋजीपिणो भूमिं धर्मतो अप गा अयृष्वत ॥१॥

धारावराः। मरुतः। धृष्णुऽजसः। मृगाः। न। भीमाः। तर्विषीभिः। अर्चिनः।

अप्रयः। न। गृणुचानाः। ऋजीपिणः। भूमिं। धर्मतः। अप। गाः। अयृष्वत ॥१॥

धारावरा उदकधारयभिरक्षमावृण्वतः। यद्वा धाराणां धृतानां स्थिराणां वृत्तादीनां निवारयितारं शालयितारः। धृष्यवोऽजसः परेषां धर्षकेण बलेन युक्ताः। अत एव मृगा न भीमाः। मिहा इव भयकराः। तर्विषीभिरात्कीर्षिर्बलवृष्टिप्रदानादिनार्चिनः सर्वं जगत्पुत्रयतः। अप्रयो न गृणुचाना दीप्ता वृष्टय इव दीप्यमानाः ॥ शुच दीप्तां। लिटः कानच ॥ ऋजीपिणः। ऋजीपमृदकं तद्वतः। यद्वा ऋजीपोऽपगतसारः सोमः। तेन युक्ताः। तृतीयसर्वेण ह्यापिमारुते मरुतः स्तूयन्ते। तत्र च सवनद्वयेऽभिपूत गतसार सोममभिपूणाति। अतस्तथा तयुक्तत्वं। एवमुक्ता मरुतो भूमिं भ्रास्यन्ते मघं धर्मतो वर्षणार्थमितस्ततः प्रेरयन्तो गामादतर्गता वयं अपोऽपावृण्वत। अपावृताः कुर्वन्ति। यथा सर्वद्वृष्टते तथा पवर्षतीत्यर्थः। यद्वा भूम्यास्थो षोणाविशेषः। त धर्मतो वादयन्तो गां बलनाम्नामुंरणापिहता अपावृण्वत। अपगतावरणा अकुर्वन् ॥

द्यावो न स्तुभिश्चितयन्तं खादिनो व्यभि्रिया न द्युतयन्तं वृष्टयः।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवृष्टामो वृषाजनि पृष्याः शुक्र ऊर्धनि ॥२॥

द्यावः। न। स्तुऽभिः। चितयन्तं। खादिनः। वि। व्यभि्रियाः। न। द्युतयन्तं। वृष्टयः।

रुद्रः। यत्। वः। मरुतः। रुक्मऽवृष्टामः। वृषा। अजनि। पृष्याः। शुक्र। ऊर्धनि ॥२॥

स्तुभिः। नक्षत्रममितत। यदाह याम्कः। ऋचाः स्तुभिरिति नक्षत्राणां। नि० २ ३०। इति। नक्षत्रवोवा न यथा दुल्लोकाश्चितयन्तं चितयेति स्वात्मानं ज्ञापयति ॥ चितो संज्ञाने ॥ प्रकाशत इत्यर्थः। तथा खादिनं शक्नुणां खादका मरुतः स्वकीयैराभरणैर्जायते। यद्वा खादः कटक। तयुक्ताः सतः प्रकाशते। तथा वृष्टया वर्षका मरुतोऽभि्रिया न। अभ्रेषु भवा विद्युस इव वि द्युतयन्तं। सर्वं जगत्प्रदोतयति। प्रकाशयति ॥ अथ गन्दाद्वाह्वयार्थं समुद्राभाड इति घप्रत्ययः ॥ शेषः प्रत्ययकृतः। रुक्मवृष्टामः। रुक्मं रौचमाणाभरणं वृक्षस्युरभि र्यां तादृशा हे मरुतो यद्यदा वो युष्मानं वृषा मेचनसमर्थो रुद्रो महादयः पृष्याः। पृथिमाध्यामिका वाक्। तस्याः संबन्धिनि शुक्रं निर्मलं ऊर्ध्व्यर्धते प्रदेशोऽजनि। अजनेत्यतः। तदानीमिति पुत्रं सवधः। यद्वा पृथिर्नाभावार्णयं भूमिः पुरा गोरूपधरासीत तस्या महेशो वृषो भुत्वा मरुत उपादयामाभित्यावर्षते। तद्वो ष्यते। हे मरुतो यद्यस्माद्वो युष्मानं वृषा वृषरूपो रुद्रः पृष्या गोः शुक्रं निर्मलं ऊर्ध्व्यर्धमि पयम उत्पत्ति स्थानोऽजनि। अजीजनत। तस्माद्युयमवमहानुभावा जाता इत्यर्थः। तथा च तैत्तिरीयक। पृथिवी वै पयमो मरुतो जाताः। ति० सं० २ २ ११ ४। इति ॥

उ॒श॒न्ते॒ अ॒श्व॑ँ॒ अ॒न्याँ॑ इ॒वाजि॑षु॒ न॒दस्य॑ क॒र्णैः॑सुर॒यंत॑ आ॒शुभिः॑ ।

हिर॑ण्य॒गि॒प्रा म॒रुतो॑ द॒विध्व॑तः पृ॒ष्टां याथ॑ पृ॒षती॑भिः सम॒न्यवः॑ ॥३॥

उ॒श॒न्ते । अ॒श्वान् । अ॒न्यान् ऽइव॑ । आ॒जि॒षु । न॒दस्य॑ । क॒र्णैः । तुर॒य॒न्ते । आ॒शु॒ऽभिः ।

हिर॑ण्य॒ऽगि॒प्राः । म॒रुतः॑ । द॒विध्व॑तः । पृ॒ष्टां । याथ॑ । पृ॒षती॑भिः । स॒ऽम॒न्यवः॑ ॥३॥

मरुतोऽथान व्याप्तान लोकानुचते । सिंचति ॥ अशु व्याप्ती । आणादिकः क्रन्त्यत्ययः ॥ आजिषु संयामेष्व
त्वानिव सततगामिनसुरगान यथा स्वद्रापनोदायोदकैः सिंचति तद्वत् । अपि च ते मरुत आशुभिः शीघ्रग
मनिरश्विनदस्य शब्दवतो मेघस्य कर्णैः कर्तव्यमध्यप्रदेशसुरयंत । वर्षणार्थं वृष्ट्युत्पादनाय त्वरितं गच्छंति ॥ तुर
त्वरणं ॥ शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे हिरण्यगिप्राः । गिप्रां गिरस्वाणं । सुवर्णमर्यागिरस्वाणाः समन्यवः समानमनस्काः
समानक्रोधा वा हे मरुतो दविध्वतो महीरुहादिकं कंपयतो यूयं ॥ धृञ् कंपन इत्यस्माद्वाधत्वादावितद्रूपं
निपात्यते ॥ पृषतीभिर्युष्मद्रथे योजिताभिः श्वतविद्वक्ताभिर्मृगीभिर्वडवाभिर्वा पृजं । अत्रनामेतत । हविर्न
जगात्तवतं यजमान ॥ अर्गं आदित्वादच ॥ याथ । गच्छथ ॥

पृ॒ष्टो ता॑ वि॒श्वा भु॒व॑ना वव॒क्षिरे॑ मि॒त्राय॑ वा स॒दमा॑ जी॒रदा॑नवः ।

पृ॒षद॑श्वासो अ॒नव॑भ्र॒राध॑स ऋ॒जि॒ष्यासो॑ न व॒युनेषु॑ धृ॒षदः॑ ॥४॥

पृ॒ष्टो । ता॑ । वि॒श्वा । भु॒व॑ना । वव॒क्षिरे॑ । मि॒त्राय॑ । वा । स॒द॑ । आ । जी॒र॒ऽदा॑नवः ।

पृ॒षत् ऽअ॒श्वासः॑ । अ॒नव॑भ्र॒ऽराध॑सः । ऋ॒जि॒ष्यासः॑ । न । व॒युनेषु॑ । धृः ऽस॒दः॑ ॥४॥

पुने पुजवते हविर्नजगात्तयुक्ताय यजमानाय ता तामि विश्वा सर्वाणि भुवनान्युदकानि मित्राय । वाशब्द
उपमार्थः । मित्रायैव सदं सदा आ ववक्षिरे । मरुत आवहति । यद्वा वाशब्दोऽवधारणे । मित्रभुताय यजमा
नायैव पुनेऽस्ति निमित्तभूते सति वृष्ट्युदकान्यावहति । कीदृशा मरुतः । जीरदानवः । क्षिप्रदानाः । पृषदश्वासः
पृषद्विः श्वतविद्वक्ता अश्वा येषां ते तथोक्ताः । अनवभ्रराधसः ॥ भृगु भृगु अधःपतन । अवभ्रगनमवभ्रः ।
डोऽन्यत्रापि दृश्यते । पा० ६ ० ४८ ४ । इति उपत्ययः । नास्त्यवभो यस्यति बह्वीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदा
तोदात्तत्व । अनवभ्र भ्रगनरहितं राधो धन येषां ते । बह्वीही पूर्वपदप्रकर्तित्त्वरत्वं ॥ ऋजिष्यासो न । त्र्यजु
अर्काटलं प्राप्तवतो गच्छतोऽश्वा इव वयुनेषु गतुषु मध्ये धृषदो धुरि मेघस्य वहने सीदतो निपणा इत्यर्थः ॥

इ॒ध॒न्वभि॑र्धे॒नुभी॑ र॒ष्णदृ॑ध॒भिरध्व॑स्सभिः प॒थिभि॑र्भ्राज॒दृष्ट॑यः ।

आ॒ हंसा॑सो न स्व॒सरा॑णि गंत॒न् मधो॑र्मदा॒य म॒रुतः॑ सम॒न्यवः॑ ॥५॥

इ॒ध॒न्व॑ऽभिः । धे॒नु॑ऽभिः । र॒ष्णदृ॑ध॒ऽभिः । अ॒ध्व॑स्स॒ऽभिः । प॒थि॑ऽभिः । भ्रा॒ज॒त् ऽऽदृ॑ष्ट॒यः ।

आ॒ । हंसा॑सः । न । स्व॒सरा॑णि । गंत॒न् । मधो॑ः । मदा॒य । म॒रुतः॑ । स॒ऽम॒न्यवः॑ ॥५॥

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतजसो वा हे मरुतो भ्राजदृष्टयो दीप्यमानायुधा यूयमि
धन्वभिः समिधनवद्विः ॥ इधनशब्दाच्छंदसीवनिपावति मत्वर्थीयो वनिप । कांसो वर्णलोपः ॥ धेनुभिः
प्रीणयितुमिच्छ रष्णदृधभिः । विरष्णीति महत्ताम । महोधस्कः । ऊर्धासि जलस्रोतोमार्गः । यद्वा रप लुप
व्यक्तायां वाचि । शब्दायमानोर्कृतप्रदेशरध्वस्मिभ्रसनरहितः पथिभिः । पतति गच्छतीति पंथानो मेघाः ।
एवंभूतमेघैः सह मार्गैरेव वागतन । आगच्छत । किमर्थं । मधोर्मदाय । सोमस्य मदार्थं । तत्र दृष्टांतः । हंसासो
न । यथा हंसाः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्तुवन्ति तद्वत् ॥ १९६ ॥

आ॒ नो ब्र॑ह्मा॒णि म॒रुतः॑ सम॒न्यवो॑ न॒रां न शंसः॑ स॒र्व॒नानि॑ गंत॒न् ।

अ॒श्वामि॑व पि॒प्यत॑ धे॒नुमृ॑ध॒नि क॑र्ता धि॒यं ज॒रि॒चे वा॒जपेश॑सं ॥६॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सुऽमन्यवः । नरां । न । शंसः । सर्वनानि । गंतुं ।
अश्वींऽइव । पिप्यत । धेनुं । ऊर्धनि । कर्त । धियं । जरिचे । वाजंऽपेशमं ॥ ६ ॥

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधा वा हे मरुतो नोऽस्माकं ब्रह्माणि ॥ अन्ननामितत ॥ अन्नानि सवनाय
भिषुतसोमलक्षणाणि हवीष्यागतन । आगच्छत ॥ शंसोर्लोपि क्वांसः शपो लुक् । तप्तनप्तनथनाश्चित तस्य
तनवोदशः । अत एव डिच्वाभावाद्नुनासिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टातः । नरा न शंसः । नरामस्माकं शंसः
शंसनीय स्तोत्रं यथागच्छथ तद्वत् ॥ नरशब्दात् पष्ठीवङ्गवचनस्थानित्यमागमशासनमिति नृदभावः । शंसः
कर्मणि घञत् आद्युदात्तः । मुपा मुनुगित्यमः मुआदेशः ॥ आगत्य च धेनुमुदकदानेन प्रीणयितारमश्वामिवो
धनि पिप्यत । यथाश्वः पीनावयवा भवति तद्वन्मेष वर्षणसमर्थमाप्यायित कुरुतेत्यर्थः । अपि च जरिचे स्तोत्रे
वाजपेशमं वाजिरन्निराश्रितं ॥ पिश अवर्यव ॥ धिय कर्म कर्त । कुरुत ॥ करोतेऽकादसः शपो लुक् । पूर्ववत्
शब्दस्य तवादेशः ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथं आपानं ब्रह्म चितयद्विदिवे ।

इषं स्तोत्रभ्यो वृजनेषु कारवे सनि मेधामरिष्टं दृष्टं सहः ॥ ७ ॥

तं । नः । दात । मरुतः । वाजिनं । रथं । आपानं । ब्रह्म । चितयत् । दिवेऽदिवे ।

इषं । स्तोत्रभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनि । मेधां । अरिष्टं । दृष्टं । सहः ॥ ७ ॥

हे मरुतः तं पुत्रं नोऽस्मभ्यं दात । दत्तं प्रयच्छत ॥ क्वांसः शपो लुक् ॥ कीदृशं । वाजिनमन्नवत् बलवत्
वा । रथं रथेण युष्मदीय आगमने निमित्तभुति मति दिवदिव प्रतिदिवसं चितयत् प्रज्ञापयत् युष्मद्गुणप्रख्या
पकं । ब्रह्म स्तोत्रमापानमाप्नुवत् । अपि च इषमन्न स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं दात । प्रयच्छत । तथा वृजनेषु संयामेषु
कारवे स्तोत्रे ॥ वचनव्यत्ययः ॥ मेधा युद्धप्रज्ञानं सनि धनदातुत्वं चारिष्टं शत्रुभिरहितं दृष्टं शत्रुभिरुत्तरी
तुमशक्यं सहो बलं च प्रयच्छत ॥

यद्युजते मरुतो रुक्मवंशसोऽश्वान् रथेषु भग् आ सुदानवः ।

धेनुर्न शिश्रे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषं ॥ ८ ॥

यत् । युजते । मरुतः । रुक्मऽवंशसः । अश्वान् । रथेषु । भग् । आ । सुऽदानवः ।

धेनुः । न । शिश्रे । स्वसरेषु । पिन्वति । जनाय । रातऽहविषे । महीं । इषं ॥ ८ ॥

रुक्मवन्सो रोचमानाभरणोरस्काः सुदानवः शोभनदाना मरुतो यद्यदा रथेषु भग् भजनीये म्यानि ।
धुरीत्यर्थः । अश्वानायुजते । आभिमुख्येन युक्तान्कुरुति । तदानीमेव रातहविषे दत्तहविष्याय यजमानाय
महीं महतीमिषमन्नं तत्कारणभुतमुदकं वा स्वसरेषु स्वकीयेषु गृहेषु पिन्वते । मित्ति किरात ॥ पिष्व भवने ॥
तत्र दृष्टातः । धेनुर्न शिश्रे । यथा धेनुः प्रसृतलानी सती स्वकीयाय वत्साय वीर प्रयच्छति तद्वत् ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्यां रिपुर्दधे वसवो रशता रिपः ।

वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अगसो हंतना वधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्यां । रिपुः । दधे । वसवः । रशत । रिपः ।

वर्तयत । तपुषा । चक्रियां । अभि । तं । अवं । रुद्राः । अगसः । हंतन् । वधरिति ॥ ९ ॥

हे मरुतः यो मर्यां मनुष्यो वृकताति आदाता तुकः ॥ वृक आदाने । वृकशेषाभ्यां तिन्तातिन्ती च क्वांसि
। पा० पृ. ४. ४१. इति श्वाधिकस्तातिन्प्रत्ययः ॥ तादृशः सन्न नोऽस्माकं रिपुर्दधे । रिपुतयात्मानं धारयति ।

हे वसवो वामयितारो मरुतो रिषो हिमकादस्मान्नत । पालयत । अस्माकं शत्रुभुतं मर्त्यं तपुषा तापयन्त्या
चक्रिया ऋध्यास्यया शक्त्याभिवर्तयत । अभितो निवर्तयत । हे रुद्रा रुद्रपुत्राः । यद्वा रोक्ष्यमाणा द्रवतः
अग्रसो भवकस्य ॥ अग्र भोजन इत्यस्मादीणादिकोऽसिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राजसादेवधर्हेनसाधनमायुधम-
वहंतन । अवयुत्याम्भतः पृथक्कुत्य नाशयत ॥ हंतर्लोऽति तपनप्रनथनासति तनप ॥

चिचं तद्वी मरुतो यामं चेकिते पृन्त्या यदृधरप्यापयां दुहुः ।

यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्वितं जराय जुस्तामदाभ्याः ॥ १० ॥

चिचं । तत् । वः । मरुतः । यामं । चेकिते । पृन्त्याः । यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।

यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । चितं । जराय । जुस्तां । अदाभ्याः ॥ १० ॥

हे मरुतो वो युष्माकं चिचं चायनीयं यामं प्रापणं चिकिते । सर्वंज्ञायते । इदानीं परोक्षवदाह । अपि
शब्दः प्रसिद्धी । यद्यदा खलु पृन्त्या माध्यमिकाया वाचः संबन्धनमुधरुतं मेघमापयः प्रापयितारो मरुतो
दुहुः । दुहति ॥ दुहेणकांदसो लिट् । कंदसि चिति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः ॥ यद्वा यदा च नवमानस्य
सुवतस्वितस्य निदे निंदकाय शत्रवे हिमां कृतवतं इति शेषः ॥ निदि कृत्वायां । क्रिप चिति क्रिप ॥ तदानीं हे
अदाभ्या अहिंस्या रुद्रिया रुद्रस्य पुत्रा मरुतस्वितमुषिं जुस्तां हिमतां शत्रूणां जराय जरणाय विनाशाय
अभुर्तति शेषः ॥ ॥ २० ॥

तान्वी महो मरुतं एवयाव्रो विष्णोरिषस्य प्रभृथे हवामहे ।

हिरण्यवर्णांककुहान्यतसुचो ब्रह्मण्यंतः शंस्यं राधं ईमहे ॥ ११ ॥

तान् । वः । महः । मरुतः । एवऽयाव्रः । विष्णोः । णस्यं । प्रऽभृथे । हवामहे ।

हिरण्यऽवर्णान् । ककुहान् । यतऽसुचः । ब्रह्मण्यंतः । शंस्यं । राधं । ईमहे ॥ ११ ॥

हे मरुत एवयाव्र एवं गंतव्यं स्तोत्रं यज्ञं वा गतुं महो महतो महानुभावास्तान्वी युष्मान्विष्णोर्व्यापकस्य
यहचममादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्येषस्यणीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य प्रभृथे प्रभरणेऽभिषवादिभिः प्रकंपण
संपादने सति हवामहे । आह्वयामहे । आह्वय च हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वा ककुहान् श्रेष्ठान् सुत्यान्वा
एवमुतास्तान् यतसुचो यागायोयतसुचो ब्रह्मण्यंतः । ब्रह्म स्तोत्रं । तदिच्छंते वयं शंस्यं प्रशमनीयं राधो
धनमीमहे । याचामहे ॥

ते दशगवाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वंतूपसो व्युष्टिषु ।

उषा न रामीरुणैरपोर्णुते मही ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ १२ ॥

ते । दशऽगवाः । प्रथमाः । यज्ञं । ऊहिरे । ते । नः । हिन्वंतु । उपसः । विऽउष्टिषु ।

उषाः । न । रामीः । उणैः । अपोः । ऊर्णुते । महः । ज्योतिषा । शुचता । गोऽअर्णसा ॥ १२ ॥

ते मरुतो दशगवाः । ये दशभिर्मासेः सिद्धिं गता अंगिरसस्तद्रूपा भूत्वा प्रथमा आदित्येभ्यः प्रथमभाविनः
सतो यज्ञमूहिरं । अवहन । आदित्यानामंगिरसा च स्वर्गगमनं प्रति स्वर्धमानानां मध्ये पूर्वमवांगिरसो यागा
ननुषाय स्वर्गं प्राप्ताः । तथा च श्रूयते । आदित्यास्येवहासन्नंगिरसश्च तेऽयिऽपिनापिमयजतेति । तावृशान्
उपसो व्युष्टिषु विवासेषु प्रभातेषु सत्सु नोऽस्मान् हिन्वंतु । प्रेरयंतु ॥ हि गतो वृद्धी च ॥ रामीः ऋणवर्णा
रात्रीरूपा न यथोपा अरुणिरारोचमानैः स्वतेजोभिरपोर्णुते । अपवृणोत्यपसारयति । तथा महो महता शुचता
दीपमानिन गोअर्णसा गच्छद्दक्षेन ज्योतिषा मूर्धाख्येन तमो निवारयति । मूर्धमंडलमावृण्वतो वृचादीन्
हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाजिभी रुद्रा ऋतस्य सदेनेषु वावृधुः ।

निमेघमाना अत्येन पाजसा सुचंद्रं वर्णे दधिरे सुपेशसं ॥ १३ ॥

ते। क्षोणीभिः। अरुणेभिः। न। अंजिऽभिः। रुद्राः। ऋतस्य। सदेनेषु। वावृधुः।

निऽमेघमानाः। अत्येन। पाजसा। सुऽचंद्रं। वर्णे। दधिरे। सुऽपेशसं ॥ १३ ॥

रुद्रा रुद्रपुत्रान् मरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्वीणास्वीर्वाविर्गैपररुणभिर्नाजिभिः ॥ नशब्दः सम-
स्ये ॥ आरोचमानैररुणवर्णैर्वा रूपाभिव्यक्तैरलंकारैश्च समन्विताः स्तं ऋतस्योदकस्य सदेनेषु निवासभृतेषु
मेघेषु वावृधुः। वर्धते। अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्र व्योम्बता पाजसात्कीयन बलिन निमेघमाना
नितरां मेघाद्दृढं चितयंतस्तं सुचंद्रं शोभनाद्भादनं सुपेशसं ॥ पेश इति रूपनाम ॥ शोभनरूपं वर्णं दधिरे।
कांतिं धारयति ॥

तां इयानो महि वरुथमृतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।

चित्ती न यान्पंच होतृनभिष्टय आववर्तद्वराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

तान। इयानः। महि वरुथं। ऊतये। उप। घ। डत। एना। नमसा। गृणीमसि।

चित्तीः। नं। यान। पंच। होतृन। अभिष्टये। आऽववर्तत। अवराण। चक्रिया। अवंसे ॥ १४ ॥

तान मरुतो महि महद्वरुथ वरणीय प्रशस्तं धन तन्मरुत ऊतये रत्नगार्थमियान इयाना याचमाना
वयं ॥ मुपा मुनुगिति जसः मुः ॥ एनानेन नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वीपेत उपत्य गृणीमसि। नमः ॥ घति
पादपुरणः। एतन्त्यत्र मुपा मुनुगिति तृतीयाया आत्रादेशः। नशब्दः समस्ये ॥ चित् चरिष्य यानितान मरुत
पंच होतृन अध्यात्मप्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मना वर्तमानान अत एव होमनिष्पादकान अवराण मुख्याभिष्टये
ऽभिष्पितमिष्टयै चक्रिया नाभिचक्रणावसेऽधितु भगनुमाववतत। स्वस्मारिजिर्गमिपून्प्राणान स्वात्मारभिसुख
मावर्तयत। यद्वा चक्रिया ऋध्याख्येनायुधेन युक्तान अवसे नृत्यादिभिस्तर्पयितुमावर्तयत। तान नम इति
संबंधः ॥ ववर्तदिति वृतेर्ण्यताङ्गिः चङिः रूप ॥

येया रधं पारयथात्यहो यया नितो मुंचथ वंदितारं ।

अवाची सा मरुतो या व ऊतिरो पु वाश्रेव सुमतिर्जिगातु ॥ १५ ॥

येया। रधं। पारयथ। अति। अंहः। यया। नितः। मुंचथ। वंदितारं।

अवाची। सा। मरुतः। या। वः। ऊतिः। आ इति। मु। वाश्रेऽडव। सुऽमतिः।

जिगातु ॥ १५ ॥

हे मरुतो यथोत्या रधमाराधकं यजमानमंहः पापमति पारयथ। अतिक्रमयथ। यथोत्या वंदितार
स्तोतार नितो नितितुः शत्रोः मकाशावृंचथ। मोचयथ। हे मरुतो वो युष्मदीया योतिः सार्वाद्यस्मदभि
मुखा भवतु। तथा सुमतिर्युष्मदीया शोभना मतिरनुयहात्मिका बुद्धिश्च वाश्रेव हमारव कुर्वती धेनुर्वि
वत्सं सुष्ठु आ जिगातु। एवं गच्छतु। अस्मान प्रति सर्वथागच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

उपमति पंचदशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्त्ममदं त्रैष्टुभमपांनपाह्वताकं। तथा चानुक्रातं। उपमपोनप्रीयमति ॥
मुक्ताविनियोगो लेशिकः ॥

उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्योगिरो मे ।

अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशसस्करति जीर्षिपुडि ॥ १ ॥

उप० । इं । अ०मृ०श्लि । वा०ज०ऽयुः । व०च०स्यां । च०नः । द०धी०त । ना०द्यः । गि०रः । मे ।
अ०पां । न०पा०त् । आ०णु०ऽहे०मा । कु०वि०त् । सः । सु०ऽपे०श०सः । क०र०ति । जी०षि०षत् । हि ॥ १ ॥

वा०ज०यु०वा०ज०म०म०मा०त्म०न० इ०च्छ०न्न०ह०मी०मि०नां० व०च०स्यां० व०च०सः० स्तो०त्र०स्ये०च्छा०मु०पा०सृ०चि० । उ०पा०सृ०ज०मि० । उ०त्पा०द०
या०मि० । अ०पा० न०पा०त् स्तो०त्रं० प्र०वृ०त्तो०ऽस्मी०त्यर्थः० ॥ सृ०ज०म०का०द०मो० जु०ड । नि०ड०मि०चा०वा०त्स०ने०प०द०ष्वि०ति० सि०चः० कि०त्वा
द्र०णा०भा०वः० ॥ स० च० ना०द्यो० न०दी०नां० श०ब्द०का०रि०णी०नां० मे०घ०म्या०ना०म०पां० सं०व०धी० आ०णु०हे०मा० आ०णु० शी०घं० ग०ता० ॥ हि
ग०ता०वि०त्य०स्मा०द०न्य०भ्यो०ऽपि० दृ०श्यं०त० इ०ति० म०नि०न० ॥ ए०वं०भु०तो०ऽपां० न०पा०त् अ०पां० पी०त्र०स्थानी०यः० । अ०ज्ञा० आ०र्ष०धि०वन०स्य०
त०यो० ज्ञा०यं०ते० आ०र्ष०धि०वन०स्य०ति०भ्य० ए०षो०ऽभि०जा०यत० इ०ति० त०त्यां०त्र०त्व० । ए०त०त्स०ज्ञ०को० दे०वो० गि०रः० । गृ०णा०ती०ति० गीः०
सो०ता० । त०स्य० मे० म०म० कु०वि०त् । ब०ह०ना०मे०त०तं० । ब०ह०लं० च०नो०ऽन्नं० द०धी०त । द०धा०तु० । वि०द०धा०तु० । प्र०य०च्छ०त्वि०त्यर्थः० ।
अ०पि० चा०स्मान् न० सु०पे०श०सः० शो०भ०न०रू०पा०न० शो०भ०ना०लं०का०रा०न्वा० कर०ति० । करो०तु० ॥ करो०ते०त्यर्थ०त्ये०न० श०प । कः०कर०त्कर०
ति०कृ०धि०कृ०ते०ष्वन०दि०तेः० । पा० ८ ३ ५० । इ०ति० वि०स०र्ज०नी०य०स्य० स०त्वं० ॥ हि० य०स्मा०द०यं० दे०वो० जी०षि०षत् । स्तो०त्रा०णि० से०वते०
त०स्मा०द०स्मान्ने०व०म०नु०गृ०ह्णा०त्वि०त्यर्थः० ॥ जु०पी० प्री०ति०भ०वन०योः० । नि०त्य०डा०ग०मः० । वि०कर०णः० सि०प । इ०डा०ग०म०श्च० । हि० चे०ति०
नि०घा०त०प्र०ति०प०धः० ॥

इ०मं० स्व०स्मि० हृ०द् आ० सु०त०ष्टं० मं०त्रं० वो०चे०म० कु०वि०द०स्य० वे०द०त् ।

अ०पां० न०पा०द०मु०र्य०स्य० म०हा० वि०श्वान्य०र्यो० भु०व०ना० ज०ज्ञान० ॥ २ ॥

इ०मं० सु० । अ०स्मि० । हृ०दः० । आ० । सु०ऽत०ष्टं० । मं०त्रं० । वो०चे०म० । कु०वि०त् । अ०स्य० । वे०द०त् ।

अ०पां० । न०पा०त् । अ०सु०र्य०स्य० । म०हा० । वि०श्वानि० । अ०र्यः० । भु०व०ना० । ज०ज्ञान० ॥ २ ॥

अ०स्मा० अ०पां०न०पा०त्सं०ज्ञा०का०य० दे०वा०य० हृ०दो० हृ०द०या०त् सु०त०ष्टं० सु०ष्टु० निर्मा०त०मि०मं० मं०त्रं० सु०ष्टु० आ०भि०मुख्ये०न० वो०चे०म० ।
ब्र०वाम० । अ०स्या०स्मा०भि०रु०क्त०मि०मं० मं०त्रं० कु०वि०द०त् । ब०ह०लं० ज्ञा०ना०तु० ॥ वे०त्ते०ने०त्य०डा०ग०मः० । नि०पा०ते०र्य०यदि०द०ह०ते०ति० नि०घा०
त०प्र०ति०प०धः० ॥ किं० स्तो०त्र०मि०ति० चे०द०च्य०ते० । अ०र्थः० स्वा०म्य०पां०न०पा०त्सं०ज्ञा०को० वै०द्यु०तो०ऽपि०र०म्य०स्य० । अ०मुरः० श०त्रू०न० जे०प्रा० ।
त०स्य० स्व०भु०त०स्य० ब०ल०स्य० म०हा० मा०हि०म्ना० म०ह०त्वे०न० वि०श्वानि० सर्वा०णि० भु०व०ना० भु०व०नानि० वृ०थ्यु०द०का०नि० वृ०थ्यु०त्पा०द०ने०न०
भु०त०जा०तानि० वा० ज०ज्ञान० । ज०न०या०मा०स० ॥

अ०पो०न०प्री०ये० व०स०ती०व०री०स०मी०प० एक०ध०ना०म् प्रा०प्ता०म् स०म०न्या० यं०ती०त्ये०षानु०व०क्त०या० । मृ०त्रि०तं० च० । स०म०न्या० य०त्यु०प०
य०त्य०न्या० इ०ति० ती०र्थं०दे०शः० । आ० ५ १ । इ०ति० ॥ सा०र०स्य०ते० च० श०स्त्रे० य०द्य०प्सु० श०स्या० नि०प०ते०त० तदा०नी०म०पो०न०प्री०य०श्च०रुः०
का०र्यः० । त०र्वे०षे०व० या०ज्या० । मृ०त्रि०तं० च० । स०म०न्या० यं०त्यु०प०य०त्य०न्या० इ०त्या०तः०स०मा०नं० सर्व०षां० । आ० १२. ६. । इ०ति० ॥

स०म०न्या० यं०त्यु०प० यं०त्य०न्याः० स०मा०न०मृ०र्वे० न०द्यः० पू०र्णा०न्ति० ।

त०मू० णु०चिं० णु०च०यो० दी०दि०वांसं०म०पां० न०पा०त् परि० त०स्यु०रा०पः० ॥ ३ ॥

सं० । अ०न्याः० । यं०ति० । उप० । यं०ति० । अ०न्याः० । स०मा०नं० । ऊ०र्वे० । न०द्यः० । पू०र्णा०न्ति० ।

तं० । ऊं० इ०ति० । णु०चिं० । णु०च०यः० । दी०दि०ऽवांसं० । अ०पां० । न०पा०त् । परि० । त०स्युः० । आ०पः० ॥ ३ ॥

अ०न्या० व०र्था० आपो० सं० यं०ति० । भु०म्या० सं०ग०च्छं०ति० । अ०न्या०श्च० पु०र्वं० त०त्रा०व०स्थि०ता० उप०र्यं०ति० । उप०ग०च्छं०ति० । ताः० सर्वा०
आ०पः० स०मा०नं० स०ह० न०द्यो० न०दी०भु०ता० ऊ०र्वे० स०मु०द्र०स०ध्ये० वर्त०मानं० व०ड०वा०ज०लं० पू०र्णा०न्ति० ॥ पू०र्ण० प्री०ण०ने० तां०दा०दि०कः० ॥ त०म्
त०मे०वा०पां० न०पा०त् णु०चिं० निर्मा०नं० दी०दि०वांसं० दी०प्य०मानं० ॥ दी०दि०ति०ऽका०द०मो० दी०पि०क०र्मा० । लि०टः० कृ०सुः० । व०स्वे०का०
जा०ह०मा०मि०ति० नि०य०मा०दि०ड०भा०वः० । ऊं०द०मि० वे०ति० व०क्त०व्य०मि०ति० व०च०ना०ह्रि०र्व०च०ना०भा०वः० ॥ ए०वं०भु०तं० णु०च०यः० शु०डा०
आ०पः० परि०त०स्युः० । परि०दृ०त्य० ति०ष्ठं०ति० । ए०ष० हि० वै०द्यु०ता०पि०रू०पे०ण० मे०घे० वर्त०मानो०ऽस्मान्जी०ज०ना०दि०ति० बु०द्ध्या० व०ड०वा
न०ल०रू०पे०ण० वर्त०मानं० तं० पर्यु०पा०सत० इ०त्यर्थः० । यद्वा० अ०न्या० एक०ध०ना०ख्या० आपः० सं०यं०ति० । चा०त्वा०लो०त्कर०यो०र्म०ध्ये०
व०स०ती०व०री०भिः० सं०ग०च्छं०ते० । अ०न्या० व०स०ती०व०र्था०ख्या० आप०द्यो०प०र्यं०ति० । उप०ग०च्छं०ति० । एक०म०त्वं० प्रा०प्ता० भ०वति० । ए०ता०श्च०

मिलित्वा यज्ञं साधयत्यस्तसाध्यवृष्टिद्वारा नवो भुक्तोर्वे पृणतीत्यादि समानं । एवं हि आपो वा अन्वयं त वयं भुर्वे यज्ञं वक्ष्यामः । ऐ० ब्रा० २. २० । इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगयानुगृह्यते ॥

तमस्मैरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि यंत्यापः ।

सं शुक्रेभिः शिक्नेभि रेवदस्मे दीदार्यानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥

तं । अस्मैराः । युवतयः । युवानं । मर्मृज्यमानाः । परि । यंति । आपः ।

सः । शुक्रेभिः । शिक्नेऽभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदायं । अनिध्मः । घृतऽनिर्निग ।
अप्ऽसु ॥ ४ ॥

तमपां नपातमपिमस्मैरा अस्मयमाना दर्परहितो युवतयो युवान युवराजमित मर्मृज्यमाना अत्यर्थं मलं कुर्वाणा आपः ॥ सूत्रं शांत्तानंकारयोः ॥ परि यति । परितो गच्छति प्राप्नुवति । घृतनिर्निग चरणशी लोदकनिर्निजनः । यद्वा निर्निगति रूपनाम । दीप्तरूपः सोऽपा नपादपिरप्सु मेघातर्गतसु समुद्रगतसु वा मध्येऽनिध्म इधनरहित एव मन अस्मै अस्माकं रेवद्वनयुक्तमज्ञ यथा भवति तथा शुक्रभिः शुभिर्ममैः शिक्नेभिस्तत्रोभिर्दीदाय । दीप्यंत ॥

अस्मै तिस्रो अव्यथ्याय नारी देवाय देवीर्दिधिपंत्यन्नं ।

कृता इवोप हि प्रसर्से अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनां ॥ ५ ॥

अस्मै । तिस्रः । अव्यथ्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिपंति । अन्नं ।

कृताऽऽव । उप । हि । प्रऽसर्से । अपऽसु । सः । पीयूषं । धयति । पूर्वऽसूनां ॥ ५ ॥

नारीर्नैव्यस्तिस्रो देवीर्देव्य इकासरस्वतीभारत्याख्या अव्यथ्यायाव्यथनायास्मै देवायापां नपातऽत सोमाख्यं दिधिपति । धारयति ॥ धिप शब्दे ज्ञोहोत्यादिकः । व्यथयनात्यादिशः । धातुनामनकार्यत्वाद्वा धारणार्थः ॥ अप्सूदकेषु कृता इवोपप्रसर्से । प्रसरति ॥ ख गती । लिटीरयो रे इति रे आदिशः । कांदमो हलादिशेषाभावः ॥ यस्मादेव तस्मात्पूर्वसूना पूर्वं ब्रह्मणः सकाशादत्यज्ञानामपां पीयूषं मारभुत् सोमाख्यममृत सोऽपानपादपिर्धयति । पिबति ॥ ॥ २२ ॥

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्दुहो रिषः संपृचः पाहि सृरीन ।

आमासु पृषु परी अप्रमृथं नारातयो वि नगन्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । दुहः । रिषः । संऽपृचः । पाहि । सृरीन ।

आमासु । पृषु । परः । अप्रऽमृथं । न । अरातयः । वि । नगन्न । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

अत्राश्वज्ञपानपात्सक्तं देवऽश्वस्य जनिम जन्म भवति । अपानपृषिधितात्समुद्रादृष्टिः श्रमो ज्ञातत्वात् । किं ब्रह्म । अश्व च स्वः सुपुत्रणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्माश्वज्ञेव भवति । अयं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण सर्वं जगज्जनयति । तादृशोऽपानपात्वं दुहो द्रोग्धुरपहर्तृ रिषो हिमकस्य च संपृचः संपर्कात्सृरीभ लोतूनस्मान्वाहि । रश्च । आमास्वपरिपक्रामु पृषु पुरयितव्यास्वप्सु परः परस्ताद्वर्तमानमप्रमृथमप्रधुष्यमाणं देवमरातयोऽदातारः पुरुषा न विनश्यन् । न प्राप्नुवति ॥ नगतिर्लोप्रिकर्मा । लेव्यहागमः ॥ अनुतानि माया विनो रेवासि च न प्राप्नुवति ॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय मुभ्वन्नमन्ति ।

सो अपां नपादृर्जयन्नस्वपैतर्वमुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । सुऽदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधां । पीपाय । सुऽमु । अन्नं । अन्ति ।

सः । अपां । नपात् । ऊर्जयन् । अपऽसु । अतः । वसुऽदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥

योऽपानपात स्वे दमे स्वकीये गृहेऽंतरिक्षलक्षण आसीदति । यस्य च धनुर्माध्यामिका वाक् सुदुघा मुविन दोग्धया भवति । स देवः स्वधां वृष्ट्यदकं पीपाय । वर्धयति ॥ प्यायी वृद्धी । लिङ्गडोद्यति पीभावः ॥ सुभु मुपु भुतं वृष्टेः सकाशादुत्पन्नं हविर्लक्षणमन्नं चात्ति । भक्षयति । सोऽपानपातसन्नको देव ऊर्जयन् बलं कुर्वन् अप्पन्नमेघस्यास्वप्सु मध्ये विधते परिचरते यजमानाय वसुदेयाय धनदानार्थं विभाति । विशेषण दीप्यते ॥

यो अपस्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस उर्विया विभाति ।

वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायंते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अपऽसु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतऽवा । अजस्रः । उर्विया । विऽभाति ।

वयाः । इत् । अन्या । भुवनानि । अस्य । प्र । जायंते । वीरुधः । च । प्रऽजाभिः ॥ ८ ॥

योऽपानपादृतावा । ऋतमित्युदकनाम । तद्दान सत्यवान्वा अजस्रो नित्य एकरूपेण सदा वर्तमान उर्विया उर्विस्तीर्णाऽपु मेघस्यामु मध्ये शुचिना शोचकेन दैव्येन देवसंवाधना तेजसा आ समंताद्विभाति । विशेषण प्रकाशते । अस्यापानपातोऽन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि भुतजातानि वया इत शाखा एव । वीरुध औपधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः सहास्रादेव प्रजायते ॥

पूर्वाङ्के मारस्वतमत्रस्यापोनप्रीये चरावपां नपादा हीत्येपानुवाक्या । सृष्टितं च । अपां नप्रे चरमपा नपादा ह्यस्यादुपस्थं । आ० १० ६ । इति ॥

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं जिह्मनामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहंती हिरण्यवर्णाः परि यंति यद्भीः ॥ ९ ॥

अपां । नपात् । आ । हि । अस्थात् । उपऽस्थं । जिह्मनां । ऊर्ध्वः । विऽद्युतं । वसानः ।

तस्य । ज्येष्ठं । महिमानं । वहंतीः । हिरण्यऽवर्णाः । परि । यंति । यद्भीः ॥ ९ ॥

अपानपातसन्नकोऽपिरुपस्थमपामुपस्थानमंतरिक्षमा ह्यस्यात् । आस्मितवान आरुहवान खलु । किं कुर्वन् । जिह्मनां कुटिलगतीनामपां मध्य ऊर्ध्वः स्वयमूर्ध्वं ज्वलन् विद्युतं विद्योतमानं मेघं वसान आक्तादयन् । अंतरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् । तस्य वर्षितुरपानपातो ज्येष्ठ प्रशस्यतमं महिमानं माहात्म्यं वहंतीर्वहंत्यः सर्वत्र प्रापयंत्यो यद्भीर्यद्भी महत्यो हिरण्यवर्णाः । नदीनामितत । हिरण्यवर्णमलरूपा नद्यः परियंति । परितो गच्छंति । अपानप्रा महती वृष्टिरस्माकं प्रवाहनायोत्यादितति कृतज्ञतया तदीयं माहात्म्यं सर्वत्र प्रकटयंत्य इव नद्यः प्रवहतीत्यर्थः ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृग्पां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात्परि योनेर्निपद्या हिरण्यदा ददन्यन्नमस्मै ॥ १० ॥

हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यऽसंदृक् । अपां । नपात् । सः । इत् । ऊं इति । हिरण्यऽवर्णः ।

हिरण्ययात् । परि । योनेः । निऽसद्य । हिरण्यऽदाः । ददति । अन्नं । अस्मै ॥ १० ॥

सोऽपानपात हिरण्यरूपः । रूप्यत इति रूपं शरीरं । सुवर्णमयशरीरो हितरमणोयशरीरो वा । तथा हिरण्यसंदृक् । सम्यक् पश्यतीति संदृश इन्द्रियाणि । सुवर्णमयाद्रियो हितरमणोयद्रियो वा । सद् स एवापानपात हिरण्यवर्णो हिरण्यसदृशकातियुक्तः । एवंभूतः सन हिरण्ययात्सुवर्णमयायोनेः स्थानात् पर्यपरनिपद्योपविश्रं राजत इति शेषः । अस्मा ईदृखिधायापां नपाति हिरण्यदा दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमाना अन्नं हविर्लक्षणं ददति । प्रयच्छति ॥ २३ ॥

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नभुरपां ।

यमिंधते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥

तत् । अस्य । अनीकं । उत । चारु । नाम । अपीच्यं । वर्धते । नभुः । अपां ।

यं । इंधते । युवतयः । सं । इत्था । हिरण्यऽवर्णं । घृतं । अन्नं । अस्य ॥ ११ ॥

अस्यापानपूद्वस्यानीकं रश्मिसमूहरूपं शरीरं चारु गोभनं । उत अपि च अस्य नाम संज्ञा च चारु गोभनं न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्व्युत्पत्तिः । तद्भयमपीच्यं । अतर्हितनामितत । मेघातर्हितसद्वर्धते । युवतयः संगमनस्वभावा आपो हिरण्यवर्णं हिरण्यसमानतजस यमपानपातामित्यामुवातां रश्मिसमिंधते । मस्यक् दीपयति । अस्य च देवस्य घृत चरणशीलमृदकमन्न भक्ष्यं । अविधनो ह्यमा वयुतोऽपिः ॥

अस्मि बहूनामवमाय सख्यं यज्ञविधेम नमसा हविभिः ।

सं सानु माज्जिं दिधिषामि विन्मिर्दधाम्यन्नेः परि वंद ऋग्भिः ॥ १२ ॥

अस्मि । बहूनां । अवमाय । सख्यं । यज्ञः । विधेम । नमसा । हविःऽभिः ।

सं । सानुं । माज्जिं । दिधिषामि । विन्मिः । दधामि । अन्नं । परि । वंदे । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥

अस्मि पुरोवर्तिने बहूना देवानामवमायायाय सख्यंऽस्माभिः समानस्थानायापा नपाति यज्ञयोगमाधनेर्हविर्भय्यरूपुरोडाशादिभिर्नमसा नमस्कारेण च विधेम । परिचरम । अस्यापानपातः सानुं समुच्छ्रितप्रदेशं संभाज्जिं । मस्यक् गोधयामि अन्नं करोमि वा ॥ मृत्रं शांचालंकारयोः । चादिनापं विभापत्यस्य निघातप्रतिषेधः ॥ दिधिषामि धारयामि च विन्मीर्भामर्नः काष्ठं रन ॥ धिप शब्दे । अय धारणाशोऽपि । जुष्टोत्यादित्वात् शपः श्पः । मिपो व्यत्यथनाडागमः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ दधामि धारयामि च न गार्हपत्यादिरूपेणार्हविर्लक्षणः । तथा ऋग्भिर्मन्त्रैः परिवंदे । परितः स्तोमि ॥

स ई वृषाजनयज्ञासु गर्भं स ई शिशुं धयति तं रिहंति ।

सो अपां नपादनंभिस्मातवर्णोऽन्यस्यैवह तन्वा विवेप ॥ १३ ॥

सः । ई । वृषां । अजनयत् । तामुं । गर्भं । सः । ई । शिशुः । धयति । तं । रिहंति ।

सः । अपां । नपात् । अन्नंभिस्मात्ऽवर्णः । अन्यस्यैऽद्वव । इह । तन्वा । विवेप ॥ १३ ॥

स ई सोऽयमपानपातसंज्ञको देवो वृषा संज्ञा भुत्वा तामु मेघम्याम्वयं गर्भमजनयत् । स्यात्कान्तमेव गर्भरूपेण वर्धयार्थं कृतवानित्यर्थः । गर्भा भुत्वा च स ई सोऽय माश्रमिको वयुतोऽपिस्मात्मा शिशुः पुत्रः सन धयति । मेघम्यास्ताः पिबति । अविधनो ह्यमा । तं पुत्रम्यानीयमत्तुरापश्च रिहति । लिहति ॥ जिह्वास्वादाने । कपिलकाटित्वात्त्वविकल्पः ॥ सोऽयमपानपात वृष्या सह गुमां निपातितोऽन्नभिस्मात्तवर्णः । प्रभितो स्नातो स्नानः क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽत्यर्थं दीणमानः सन इहास्मिन् लोकं अन्यस्यैव । इवशब्दोऽप्यधारेण । अन्यस्य पार्थिवस्यैवायस्तन्वा शरीरेण काष्ठधनन्वर्णान विवेप । व्याप्तो बभूव ॥ विष्णु व्याप्तः ॥

अस्मिन्पदे परमे तस्मिन्वांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीद्वांसं ।

आपो नभ्रे घृतमन्नं वहंतीः स्वयमत्कैः परि दीयन्ति यद्हीः ॥१४॥

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्मिन्वांसं । अध्वस्मभिः । विश्वहा । दीद्वांसं ।

आपः । नभ्रे । घृतं । अन्नं । वहंतीः । स्वयं । अत्कैः । परि । दीयन्ति । यद्हीः ॥१४॥

परम उक्त्वाऽस्मिन्पदेऽतरिजलक्षण स्थाने तस्मिन्वांसं स्थितवन्तमध्वस्मभिर्ध्वसनरहितैस्तेजोभिर्विश्वहा सर्वा-
ण्यहानि दीद्वांसं दीप्यमानमपां नपालं यद्दीयंशो महत्य आपः स्वयमात्मनेवात्कैरतनशीलैः सततगंतुभिः
स्वकीये रूपैः परिदीयति । परिगच्छति ॥ दीयतिर्गतिकर्मा । दीङ् षये । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किं कुर्वत्यः ।
नभ्रेऽपां नपाति घृतं चरणशीलोदकात्मकमन्नं वहंतीर्वहंत्यः ॥

अयांसमग्रे सुश्रितं जनायायांसमु मघवद्भ्यः सुवृक्तिं ।

विश्वं तद्भद्रं यदवति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१५॥

अयांसं । अग्रे । सुऽश्रितं । जनाय । अयांसं । ऊं इति । मघवन्तऽभ्यः । सुऽवृक्तिं ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१५॥

हे अग्रे सुश्रितं शोभननिवासं त्वामयांसं । उपागच्छं । क्रमर्थं । जनाय । अस्मदीयपुत्रादिजननार्थं । तथा
मघवद्भ्यो हविर्लक्षणधनयुक्तभ्यो यजमानभ्यश्च सुवृक्तिं शोभनावर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रमयांसं । उपागच्छं ॥ यम
उपरमे ॥ अतः कारणाद्यद्भद्रं सर्वं देवा अवति रक्षति विश्वं सर्वं तद्भद्रमस्माकं भवतु । सुवीराः मुपुत्रा वयं
विदथे यज्ञं गृहं वा बृहत् प्रोढं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥२४॥

तुभ्यमित पडुच चतुर्थं सूक्तं गार्त्समदं जागतं । प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च देवता । द्वितीयाया मरुतो माध-
वश्च । तृतीयायास्त्वष्टा शुक्रश्च । चतुर्थी अग्निः शुचिश्च । पंचम्या इन्द्रो नभश्च । षष्ठा मित्रावरुणा नभस्वश्च ॥
तथा चानुक्तांतं । तुभ्यं पडुतयं तु जागतं त्विति ॥ दशरात्रे पष्ठऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्शिरस्कैः प्रथेः प्रेषितव्यं
यष्टव्यं च । तत्राद्यानां षष्ठां प्रपाणामुपरिष्ठादेव ताः पडुचोऽहोरात्रादिभिः क्रमेणावपनीयाः । तथा च
सूचितं । उपरिष्ठात्पुच ऋतुयाजानामित्युपक्रम्य तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ठ गा अप इति द्वादशैत्यंतं । आ० ८. १. ॥

तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ठ गा अपोऽधुशन्सीमविभिरदिभिर्नरः ।

पिवेदं स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥१॥

तुभ्यं । हिन्वानः । वसिष्ठ । गाः । अपः । अधुशन् । सीं । अविऽभिः । अदिऽभिः । नरः ।

पिवे । इन्द्र । स्वाहा । प्रऽहुतं । वषट्कृतं । होत्रात् । आ । सोमं । प्रथमः । यः । ईशिषे ॥१॥

हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं हिन्वानः प्रियमाणः सोमो गा गोविकाराणि दधिपयःप्रभृतीनि अपणद्रव्याणि
वसतीवर्याष्व्या अपश्च वसिष्ठ । वस्ते । आच्छादयति । तैः संयुज्यत इत्यर्थः । नरो यज्ञस्य नेतारोऽध्वर्यवश्च
सोमं सोममविभिरवेर्वालमर्यर्दशापवित्रैरदिभिर्गोवमिश्राधुक्षण । अक्षारयन । यावभिरभिपुष्य दशापवित्रेण
पुनतीत्यर्थः । हे इन्द्र यस्त्वमीशिषे । सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि त्वं प्रथमोऽन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन्न स्वाहा
म्वाहाकारिण प्रहुतं प्रकीर्षणायां चित्र वषट्कृतं वषट्कारणं च त्यक्तं तं सोमं होत्रादोतुर्यागादा समंतात्पिब ॥

यज्ञैः संमिश्राः गृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्जुभासो अंजिषु प्रिया उत ।

आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥२॥

यज्ञैः। संऽमिष्ट्याः। पृषतीभिः। ऋष्टिऽभिः। यामन। शुभ्रासः। अंजिषुं। प्रियाः। उत।
आऽसद्य। बर्हिः। भरतस्य। सूनवः। पोचात्। आ। सोमं। पिबत। दिवः। नरः ॥२॥

हे मरुतो यज्ञीर्यागैः संमिष्ट्याः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभुताभिः पृषद्वतीभिर्वदवाभिर्युक्त यामन यामान
गमनसाधनं रथेऽवस्थिता ऋष्टिभिः स्वकीर्यरायुधिः शुभ्रासः शुभ्राः शोभमानाः। उतशब्दश्चार्थः। अजिष्वा-
भरतौपु प्रियाश्च हे भरतस्य सूनवः सर्वस्य जगतो भर्तृ रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरो दिवोऽतरिणस्य नतारः एव-
भुता हे मरुतः ते यूय बर्हिरास्तीर्णं बर्हियामस्योपविश्य पोचात् पोतुर्यागात् सोममापिबत ॥

तृतीयसवनं भवेत् न इत्येषा नष्टः प्रस्थितयाज्या च। तथा च मुन्वित। अमेव नः मुहवा आ हि गतं नद्रा-
विष्णु पिबतं मध्वो अस्य। आ० ५ प। इति ॥

अमेव नः मुहवा आ हि गतं न नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन।

अथा मंदस्व जुजुषाणो अंधसस्वष्टदेविभिर्जनिभिः सुमन्नगः ॥३॥

अमाऽडव नः। सुऽहवाः। आ। हि। गतं न। नि। बर्हिषि। सदतन। रणिष्टन।

अथ मंदस्व जुजुषाणः। अंधसः। त्वष्टः। देवेभिः। जनिऽभिः। सुमतऽगणः ॥३॥

इवशब्दोऽवधारणः। हे मुहवाः शोभनाहानास्वष्टप्रभृतयो नोऽस्मान अमेव महवागतन। आगन्तव ॥
गमिष्कादसः शपो लुक्। तप्रनप्रनयनाश्चित तनवादेशः। हिशब्दः पुरणः ॥ आगत्य च बर्हिषि वयामास्तीर्णं
निषट्त्वन। निषणा भवत ॥ मंदस्कादसः मीटादिशाभावः ॥ उपविश्य च रणिष्टन। रमध्व ॥ रण शब्दार्थः।
अत्र क्रीडायां वर्तते धातूनामनकार्यत्वात्। अस्माच्छादसो लुङ्। पूर्ववत्तनवादेशः ॥ अथानंतरं हे त्वष्टः
देविभिर्यदेविर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्च सुमन्नगः शोभनगणस्त्वमधमः सोमलक्षणस्याज्ञस्य ॥ द्वितीयार्थं पशो ॥
सोमलक्षणमत्र जुजुषाणः सेवमानो मदस्व। तुष्टो भव ॥

आ वशि देवा उह विप्र यज्ञि चोग्न्होतनि पंदा योनिषु त्रिषु।

प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पित्रायीध्रात्तव भागस्य तृष्णुहि ॥४॥

आ वशि देवान। उह विप्र यज्ञि च उग्न। होतः। नि। सद। योनिषु त्रिषु।

प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पित्रायीध्रात्तव भागस्य तृष्णुहि ॥४॥

हे विप्र मेधावत्तप देवान यष्टयानिद्रादीनावाज। आवह। यज्ञि च। तान्यत्र च। हे होतृदेवानामा-
ह्नातस्त्वं चोग्न्होतस्मदीयं कामयमानः मन त्रिषु योनिषु स्थानेषु गार्हपत्यादिजलगणेषु निषट्। उपविश।
उपविश्य च प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवेदि प्रत्यानीत सोम्य सोममय मधु प्रतिवीहि। प्रतिकामयम्। कामयत्वा
चापीध्रादपीध्रयागात्सोमं पिब। पीत्वा च तव भागस्य त्वदीयेन भागेन तृष्णुहि। तुष्टो भव ॥

एष स्य ते तन्वा नृमणवर्धनः सह औजः प्रदिवि वाहोहितः।

तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्वसंस्य ब्राह्मणादा तृपत्पिब ॥५॥

एषः। स्यः। ते। तन्वः। नृमणऽवर्धनः। सहः। औजः। प्रऽदिवि। वाहोः। हितः।

तुभ्यं सुतः। मघऽवन। तुभ्यं आऽभृतः। त्वं अस्य ब्राह्मणात्। आ। तृपत्। पिब ॥५॥

हे इन्द्र स्यः स एष सोमस्ते तव तन्वः शरीरस्य नृमणवर्धनः त्वस्य वर्धक। तुभ्यं सुत इत्युत्तरत्र संबंधः।
येन सोमेन प्रदिवि पुराणे त्वयि बाहोर्हस्तयोः सहः परंपार्यामभुवननक्षत्रण सामर्थ्यमौजस्तत्कारणभूत बल च
हितः। निहितं भवति ॥ लिङ्गव्यत्ययः ॥ हे मघवन धनवतिन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं तादृशः सोमः सुतोऽध्वर्युभिरभि-

पुतः । तृभ्यं होतुमाभुतः । उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च । अस्थिमं सोमं ब्राह्मिणात् ब्राह्मणाच्छंसिनो यागानृपत् तृभ्यं-
स्त्वमापिब । आभिमुख्येन पिब ॥ क्रियायहृणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वादस्येति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो हीता निविदः पूर्या अन्नु ।

अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्वादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । सत्तः । हीता । निऽविदः । पूर्याः । अन्नु ।

अच्छा । राजाना । नमः । एति । आऽवृतं । प्रऽशास्वात् । आ । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा मदीयमिमं यज्ञं जुषेथां । सेवेथां । मे मम हवस्य हवमाह्वानं ॥ पूर्ववत्कर्मणि षष्ठी ॥
बोधतं । अवगच्छतं । तथा सत्तो निपणोऽस्मदीयो होता पूर्याश्चिरंतनीर्निविदः ॥ वाङ्मैतत् ॥ शस्त्रलक्षणा
वाचोऽनु शंसतीति शेषः । उन्नातुभिः कृतस्य श्लोत्रस्यानुगृह्येनाच्यादीनि शस्त्राणि शंसतीत्यर्थः । अपि च नमः
सोमलक्षणमत्रभावृतमृत्विग्भिर्वेष्टितं राजाना राजमानां युवामक्षाभिमुख्येनेति । गच्छति प्राप्नोति । तादृशं
सोम्यं सोममयं मधु मादकं हविः प्रशास्वात् प्रशान्तर्यागादापिबतं । आभिमुख्येन पिबतं ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरंधरेण साधणाचार्येण
विरचिते भाधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽप्विलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते । द्वितीयमंडलस्य चतुर्थानुवाके मंदस्वेति षडृचं पंचमं भुक्तं
गात्समद । मदस्वेत्यनुक्तात् । पूर्वत्र ऋतयं तु जागतं त्विति तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतमृतयं । तत्राद्याश्चतस्र
ऋचो द्रविणोदोदेवताकाः पचस्याश्चिनी षष्ठ्याप्रेयी ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि ऋतुयात्रेषु प्रैषानुकाशिरस्कान् कृत्वा
तेः प्रैषेः प्रैषितव्यं यष्टयं च । तत्र सप्तमादीनां प्रैषाणामुपरिष्ठात् मंदस्वेत्याद्याः षडृचः क्रमेण प्रैषणीयाः ।
मृचं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

मंदस्व होत्रादनु जोषमंधसोऽध्वर्यवः स पूर्या वष्ट्यासिचं ।

तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिहोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ १ ॥

मंदस्व । होत्रात् । अन्नु । जोषं । अंधसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्या । वष्टि । आऽसिचं ।

तस्मिं । एतं । भरत । तत् । ऽवशः । ददिः । होत्रात् । सोमं । द्रविणः । ऽदुः । पिबं । ऋतुऽभिः ॥ १ ॥

हे द्रविणोदो द्रविणो धनस्य दातरेतन्नामकं देव अंधसो देवानामन्नरूपस्य सोमस्य सोमेन होत्रात्
होतृकर्तृकाद्यागादनु जोषं प्रीतिमनु मंदस्व । हे अध्वर्यवः स द्रविणोदाः पूर्या संपूर्यामासिचं सिच्यमानामा-
हति वष्टि । कामयते । अतस्तस्मिं द्रविणोदसेऽप्य एतं सोमं भरत । प्रापयत । तद्वशत्कामो द्रविणोदा
ददिदेता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता भवतीति शेषः । किंच हे द्रविणोदो होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिरिष-
भासाभिमानिभिश्चतुर्देवैः सह सोमं पिब ॥ °

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददियो नाम पत्यते ।
 अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥२॥
 यां ऊडति। पूर्वं। अहुवे। तां। उदं। हुवे। सः। उत। ऊडति। हव्यः। ददिः। यः। नाम। पत्यते।
 अध्वर्युऽभिः। प्रऽस्थितं। सोम्यं। मधु। पोत्रात्। सोमं। द्रविणःऽदः। पिवं। ऋतुऽभिः॥२॥

हे द्रविणोदो यमु यं त्वामेव पुर्वं होतुकर्तृके सोमयागेऽहवे । आहतवानस्मि इदं सप्रति तं तमेव पीतु-
 कर्तृके सोमयागे हवे । आह्वयामि । मतं स एव द्रविणोदा हव्यो हातयः ॥ उ इति पुरणे ॥ ददिरमीष्टफलस्य
 दाता यो नाम यः खलु पत्यते देवतात्वंनेष्ट तस्मै द्रविणोदम सोम्यं सोमात्मकं सध्वर्युभिः प्रस्थितं प्रणीत-
 मासीत् । हे द्रविणोदः पोत्रात् पीतुर्यागादृतुभिर्ऋजमंजकैः सह सोमं पिव ॥

मेद्यंतु ते वह्यो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीऋयस्वा वनस्पते ।
 आयूया धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥३॥
 मेद्यंतु । ते । वह्यः । यभिः । डेयसे । अरिषण्यन् । वीऋयस्व । वनस्पते ।
 आऽयूयां धृष्णो इति । अभिऽगूर्या । त्वं । नेष्ट्रात् । सोमं । द्रविणःऽदः । पिवं । ऋतुऽभिः ॥३॥

हे द्रविणोदो येभिर्वह्येभिरीयसे प्राप्सोपि ॥ इतव वह्यो वोढार इति यास्कनोक्तत्वात् । नि० पृ० ३ ॥ ते
 मेद्यन्तु । त्वयंतु । हे वनस्पते वमाना पते अरिषण्यन् अहिमन वीऋयन् । इदीभव । हे धृष्णो धर्मक त्वमायुयागस्य
 अभिगूर्यायस्य नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागादृतुभिः सहःसज्जकैः सह सोमं पिव ॥

अपाहोत्रादुत पोत्रादमत्तोत नेष्ट्रादंजुपत प्रयो हितं ।
 तुरीयं पात्रममृक्तममत्यं द्रविणोदाः पिवतु द्राविणोदसः ॥४॥
 अपात् । होत्रात् । उत । पोत्रात् । अमत्त । उत । नेष्ट्रात् । अंजुपत । प्रयः । हितं ।
 तुरीयं । पात्रं । अमृक्तं । अमत्यं । द्रविणःऽदाः । पिवतु । द्राविणःऽदसः ॥४॥

अक्तावाकस्ययं । यो द्रविणोदा होत्रादीतुर्यागात् सोममपात् पीतवान उत किंच पोत्राऽप्यातुर्यागादमत्त
 सोमं पीत्वामाद्यत । उत अपि च नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागादित दत्तं प्रयो देवानामन्नरूपं सोममंजुपत । अमेवित् । स
 द्राविणोदसो हवीरूपद्रविणस्य प्रदातुभ्य अत्रिभ्या हितः ॥ अत्रिजोऽत्र द्रविणोदस उच्यते इतिपो
 दातारस्तं चैनं जनयति । नि० पृ० २ । इति यास्कनोक्तत्वात् ॥ तादृशो द्रविणोदा अमृक्त दशापवित्रणामृष्टम
 मत्तमभरणसाधनं तुरीय पात्र चतुर्थपात्रस्य सोमं पिवतु ॥

अत्राचमद्य यय्यं नृवाहणं रथं युजाथामिह वां विमोचनं ।
 पूक्तं हवीषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिवतं वाजिनीवसू ॥५॥
 अत्राचं । अद्य । यय्यं । नृऽवाहणं । रथं । युजाथां । इह । वां । विऽमोचनं ।
 पूक्तं । हवीषि । मधुना । आ । हि । कं । गतं । अथ । सोमं । पिवतं । वाजिनीवसू
 इति वाजिनीऽवसू ॥५॥

हे अश्विनो अथामिन्नहनि यय्यं ययि गंतार नृवाहणं नृवोयुवयोवांढारमिह यज्ञे वा युवयोर्विमोचन
 विमोचयितारं रथमवाच यथावाग्भवति तथा युजाथा । किंच मधुना त्वाद्गमनं हवीषि पूक्तं । संयोजयत ।

अथ चा गतं । आगच्छत ॥ हि कमिति पुरणे ॥ अथानंतरं हे वाजिनीवसु । वाज एव वाजिनी । अत्रेन
वासयितारी बलवधेना वा सोम पिबतं ॥

जोष्यंमे समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्मं जोषि सुष्टुतिं ।
विश्वेभिर्विश्वाँ ऋतुना वसो मह उगन्देवाँ उगतः पायया हविः ॥६॥
जोषिं अग्ने । संऽडधं । जोषिं । आऽहुतिं । जोषिं । ब्रह्म । जन्मं । जोषिं । मुऽस्तुतिं ।
विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इति । महः । उगन् । देवान् । उगतः ।
पायय । हविः ॥६॥

हे अग्ने समिधं जोषि । जुषस्व । आहुतिं जोषि । जुषस्व । ब्रह्म शास्त्रं जन्मं जनेभ्यो हितं जोषि । जुषस्व ।
मुष्टुतिं शोभनस्तोत्रं जोषि । जुषस्व । किंच वसो सर्वपासावासभुत हे अग्ने उगतः कामयमानान महो महतो
विश्वान सर्वाँदेवान उगन् कामयमानस्त्वमृतुना तपस्यसंज्ञकेन सह तथा विश्वेभिः सर्वदेवैः सह हविर्हवीरूपं
सोम पायय ॥ ॥१॥

उद् ष्य इत्येकादशर्चं पष्ठ सूक्तं गात्रमदं त्रैष्टुभं सवितृदेवताकं । अत्रानुक्रमणिका । उद् ष्य एकादश
सावित्रमिति ॥ ब्रूँह दशरात्रं पष्ठऽहनि विश्वदेवगम्व एतत्सूक्तं सावित्रनिविदानीयं । ब्रूँहश्चिदिति खंडे
सूत्रित । पष्ठस्योद् ष्य देव इति गात्रमद । आ० ८. ८. इति ॥

उद् ष्य देवः सविता सवायं गश्वत्तमं तदपा वह्निरस्यात् ।
नृनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्गीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥१॥
उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । सवायं । गश्वत्तमं । तत्ऽअपाः । वह्निः । अस्यात् ।
नृनं । देवेभ्यः । वि । हि । धातिं । रत्नं । अथ । आ । अभजत् । वीतिहोत्रं । स्वस्तौ ॥१॥

स्यः स देवो चोतमानः सविता सवाय लोकानां प्रसवायानुष्ठापे गश्वत्तमं प्रतिदिनमुदस्यात् । उन्तिष्ठति ।
कीदृशः सविता । तदपाः तत्प्रसवकर्म ॥ अपः अप इति कर्मनामसु पाठान् ॥ वह्निरवांटा जगतां । किंच नृनं
संप्रति देवेभ्यः स्तोत्रेभ्यो रत्नं धनं वि हि धाति । प्रयत्नति ॥ हीति पुरणे ॥ अथ अपि च वीतिहोत्रं कांतयज्ञ
यज्ञमानं स्वस्वावविनागं जेमऽभजत् । भागिन करोतु । यद्यपि स्वस्तिशब्दो विभक्त्यतनिर्दिष्टशब्दपरस्वथाय
पर्यवमानादर्थपरो भवति ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।
आपश्चिदस्य व्रत आ निर्मृया अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥२॥
विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा । पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।
आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निर्मृयाः । अयं । चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥२॥

देवो चोतमानः सविता पृथुपाणिर्भृत्करो विश्वस्य श्रुष्टये जगतः सुवायोर्ध्व उन्नतः मन बाहवा बाह
प्रसिसर्ति । प्रसारयति । आपश्चित् आपोऽप्यस्य व्रते प्रसवाख्ये कर्मणि सति ॥ व्रतं कर्षरमिति तन्नामसु
पाठान् ॥ आ स्यंदत इति शेषः । ताश्च निर्मृया नितरां शोधयिष्यो गंगादिरूपेण जगत्पावयंतीत्यर्थः । अयं
चिद्वातोऽयमपि वायुः परिज्मन् परितो गते व्याप्तिऽतरिचे रमते ॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।

अंश्वपूणां चिन्वयाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्यागात् ॥३॥

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनं । अरीरमत् । अतमानं । चित् । एतोः ।

अंश्वपूणां । चित् । नि । अयान् । अविष्यां । अनु । व्रतं । सवितुः । मोकी । आ । अगात् ॥ ३ ॥

यान् गच्छन् सविताशुभिश्चिदीघर्गाभिभिरपि रश्मिभिर्विमुचाति । विमुच्यते । नूनमिति पुरणः । अतमानं चित्तमतत गच्छतमपि जलमेतोर्गमनादरीरमत । उपरमयति । किञ्च अह्यपूणा । अहिमाहतार शत्रुमर्षं त्यभिगच्छतीत्यह्यर्षवः । तेषामर्षाविष्यां गमनेच्चा न्ययान् । नियच्छति । सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतं कर्मानु पश्चान्नोकी रात्रिः । मोकी शोकीति रात्रिनाममु पाठात् ॥ आगात् । आगच्छति । सवितुश्चष्टोपरतो रात्रि रागच्छतीति यावत् ॥

पुनः समव्यद्विततं वयंती मध्या कर्तोन्विधाच्छक धीरः ।

उत्संहायास्याञ्चूत्तूरदधररमतिः सविता देव आगात् ॥४॥

पुनरिति । सं । अव्यत् । विऽततं । वयंती । मध्या । कर्तोः । नि । अधात् । शक्यं । धीरः ।

उत् । संऽहायं । अस्यात् । वि । ऋतून । अदधः । अरमतिः । सविता । देवः । आ ।

अगात् ॥ ४ ॥

वयंती वस्व वयंती नारीव रात्रिविततमालोकं पुनः समव्यत । सवेष्टयते । पुनः शब्दः पुन्युरप्येवमकार्षीं इति द्योतयति । धीरः प्रज्ञोऽपि सर्वां लोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म ॥ कर्तोः कर्तव्य इति तन्नाममु पाठात् ॥ शक्यं कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्य उपक्रात कर्मापरिसमाप्यत्यर्थः । न्यधात् । निहितवान् । सवितुर्युपरत इति शेषः । सर्वां लोकः संहाय शय्या विहायोदस्यात् । अर्वाशष्ट कर्म कर्तुं पुनर्नृत्तिष्ठति ॥ सपुर्वो जहातिः शय्या परित्यागि वर्तते । तथा च श्रूयते । कलिः शयानो भवति मज्जहानम् द्वापरः । ए० ब्रा० ७. १५ । इति । सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्यांऽरमतिरनुपरतिर्देवो द्योतमान आगात् । आगच्छति । उदेतीति यावत् । ऋतुन काल विज्ञेयाश्च व्यदधः । विदारयति ॥

नानाकांसि दुर्या विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिपितं सवित्रा ॥५॥

नाना । आकांसि । दुर्यः । विश्वं । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रऽभवः । शोकः । अग्नेः ।

ज्येष्ठं । माता । सूनवे । भागं । आ । अधात् । अनु । अस्य । केतं । इपितं । सवित्रा ॥ ५ ॥

प्रभवः प्रभूतोऽपिः शोकस्तत्रो दुर्यां गृह्यो गृह्ण भवो नानाकांसि यजमानाना पृथग्भूताग्निहन्तिष्ठते । अधितिष्ठति । विश्वमायुः सर्वमन्न चार्धितिष्ठति ॥ आयुः सृजतेत्यन्ननामसु पाठात् ॥ मातोपाः सवित्रान्विपितं प्रपितमस्य केतं प्रज्ञापकमप्येष्टं प्रथममपिहोत्राख्य भागं सूनवेऽप्यय अधात् । आदधाति ॥ ॥ २ ॥

समाववर्ति विष्टितो जिगीपुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभृत ।

शश्वँ अपो विकृतं हिन्यागादनु व्रतं सवितुर्देव्यस्य ॥६॥

संऽआववर्ति । विऽस्थितः । जिगीपुः । विश्वेषां । कामः । चरतां । अमा । अभृत ।

शश्वान् । अपः । विऽकृतं । हिन्या । आ । अगात् । अनु । व्रतं । सवितुः । देव्यस्य ॥ ६ ॥

त्रिगोपुर्विजयेच्छुंयोडा विप्रितो युदार्थं प्रस्थितः समावर्तितः। समावर्तयति। विश्वेषां सर्वेषां चरतां जंगमानाममा। अमा दम इति गृहनाममु पाठात्। गृहं प्रति कामोऽभूत्। भवति। शश्वान् नित्यं कर्मरतेऽपः कर्म विकृतमर्धकृत हिल्वी हिल्वागात्। गृहमागच्छति। एतत्सर्वं देवस्य दिवि भवस्य सवितुः प्रेरकस्य मूर्धस्य व्रतमस्तमयास्य कर्मानु जायत इत्यर्थः ॥

त्वया हितमर्थमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्युः।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥

त्वया हितं। अर्थं। अपऽसु। भागं। धन्वं। अन्तु। आ। मृगयसः। वि। तस्युः।

वनानि। विऽभ्यः। नकिः। अस्य। तानि। व्रता। देवस्य। सवितुः। मिनन्ति ॥ ७ ॥

हे सवितस्त्वयाप्सुवन्तरि दे। आपः पृथिवीत्यन्तरिक्षनाममु पाठात् ॥ जनार्धार वा हितं निहितमर्थमपां संबोधनं भागं धन्वानु निज्जन्मप्रदेशेष्वरणेषु मृगयसो मृगयमाणा मृगा आ समंताद्वितस्युः। अधितिष्ठति। किञ्च वनानि वृक्षा विभ्यः पक्षिभ्य आवासादिरूपेण त्वया भागो दत्तः। अस्य देवस्य सवितुस्तानि तादृशानि व्रता व्रतानि कर्माणि नकिर्मिनन्ति। कऽपि न हिंसति ॥

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिपि जर्भुराणः।

विश्वो मार्ताडो व्रजमा पशुर्गात्स्थगो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

यात्ऽराध्यं। वरुणः। योनिं। अर्थं। अनिऽशितं। निऽमिपिं। जर्भुराणः।

विश्वः। मार्ताडः। व्रजं। आ। पशुः। गात्। स्थऽशः। जन्मानि। सविता। वि।

आ। अकरित्यकः ॥ ८ ॥

वरुणो याद्राध्यं यातां गच्छतां राध्यं राधनीयमप्यमाप्तुं योग्यमनिशितमतीक्ष्णं। मुखकरमिति यावत्। योनिं स्थानं निमिपि निमपे सवितुरस्तमथे सति विश्वमार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति। वरुणस्य रात्रिर्निर्वाहकत्वात्। जर्भुराणो भृशं गच्छन् विश्वः सर्वां मार्ताडो मुताद्भिन्नादंडादत्यबमानः पच्यागात्। आगच्छति। विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागात्। सविता प्रेरकः स्थगः स्थानं स्थानं जन्मानि जातानि भूतानि व्याकः। पृथगकार्षीत् ॥

न यस्यंदो वरुणो न मित्रो व्रतमर्थमा न मिनन्ति रुद्रः।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥

न। यस्यं। इंद्रः। वरुणः। न। मित्रः। व्रतं। अर्थमा। न। मिनन्ति। रुद्रः।

न। अरातयः। तं। इदं। स्वस्ति। हुवे। देवं। सवितारं। नमःऽभिः ॥ ९ ॥

यस्य सवितुर्देवस्य व्रतं प्रमथाख्यं कर्मद्रो न मिनाति। न हिनस्ति। वरुणश्च न मिनाति मित्रश्चार्यमा च न मिनाति रुद्रश्च न मिनाति। अरातयोऽमुराश्च न मिमन्ति ॥ मिनातीति श्रुतमाख्यातं यथायोगं विपरि-
णामेन प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवं योतमानमिदमिदानीं नमोभिरन्नरूपैर्हविर्भिः
मह ॥ नम आबुर्ब्रह्मनाममु पाठात् ॥ स्वस्ति चेमाय हुवे। सीमि ॥

भागं धियं वाजयंतः पुरंधिं नराशंसो यास्पतिर्नो अब्याः।

आये वामस्य संग्रहे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भर्गो धियै । वाजयंतः । पुरंऽधि । नराणंसः । प्राःपतिः । नः । अय्याः ।

आंऽअये । वामस्य । संऽगथे । रयीणां । प्रियाः । देवस्य । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥

भर्गं भङ्गनीयं धियं ध्यातव्यं पुरं पुरस्य धारयितारं बह्वप्रज्ञं वा सवितारं ॥ पुरं धर्मं धरति यास्कः ॥ वाजयंतो वाजिनं बलिनं कुर्वतः ॥ विभक्तव्यत्वयः ॥ नः स्रुवतोऽस्मान् नराणामो नरः शमनीयो प्राप्यतिदं व पत्नीनां पतिः कंदमा पतिषो ॥ तथा च अयंतं कंदामि वै प्रा इति उत प्रा व्यतु देवपत्नीः । अ० ५ ४६ ८ । इति च ॥ सविताय्याः । अय्यात । किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशुना च ॥ तथा च अयंतं पशवो वै रयि रिति ॥ आय आगमनं संगथं संगमनं च निमित्तं देवस्य योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम । भवम ॥

अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात ।

शं यत्स्तोतृभ्यं आपये भवात्युरुगंसाय सवितर्जरिचे ॥ ११ ॥

अस्मभ्यं । तत् । दिवः । अतऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया । दत्तं । काम्यं । राधः । आ । गात ।

शं । यत् । स्तोतृभ्यः । आपये । भवाति । उरुऽगंसाय । सवितः । जरिचे ॥ ११ ॥

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत् प्रसिद्धं काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवो तुल्योक्तात् अशोऽतिरिच लोकात् पृथिव्या भुमेऽथा गात । आगच्छतु । किंच स्तोतृभ्यः स्तोतृणामापये वर्धय तद्गजाय यदनं शं सुखकरं भवाति भवेत् उरुगमाय बह्वस्रुतये जरिचे स्तोत्रे मह्यं ॥ जरिता कारुरिति स्तोतृनाममु पाठान् ॥ हे सवितः तत्पयच्छ ॥ ॥ ३ ॥

यावाणवित्यष्टचं सप्तमं सूक्तं गार्त्तमदं विष्टुभमाश्रितं यावाणवाष्टावाश्रितमित्यनुक्तात्त्वात् ॥ प्रवर्णंऽभिष्टवं पुर्वं पठनेऽस्य विनियोगः । सूचितं च । यावाणवैः क्रु यावापृथिवी । आ० ४ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाकाशिनं गाम्त्रयोरपीदं सूक्तं । सूचितं च । यावाणव नामत्याभ्यामिति वीणि । आ० ४ १५ । इति ॥

यावाणैव तदिदं जरथे गृध्रैव वृष्टां निधिमतमच्छ ।

ब्रह्माणैव विदथे उक्थगसां दृतेव हव्या जन्या पुरुचा ॥ १ ॥

यावाणाऽडव । तत् । इत् । अथं । जरथे इति । गृध्राऽडव । वृष्टां । निधिऽमतं । अच्छ ।

ब्रह्माणऽडव । विदथे । उक्थऽगसां । दृताऽडव । हव्या । जन्या । पुरुऽचा ॥ १ ॥

हे अश्रिनी यावाणैव अराति प्रति प्रपितो पापाणाविव तदर्थं ॥ अंतर्धातोरथं गदः । अर्थोऽतिरिति यास्कः । नि० १. १८ ॥ तमरातिमित्यर्थः । इदिति पुरणः । जरथे । जरथे । अराति वाधया । यत्रा यथा गुरु यावाणां क्षिप्रं तदानीमेव शीघ्रं गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गतारं जरथे । शीघ्रं गत्यां स्तुतमित्यर्थः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ किंच गृध्रैव गृध्राविव पक्षिणाविव वृक्षं फलितं वृक्षं निधिमतं धनवत् यत्रमानमत् ॥ आगच्छतमिति शेषः । विदथे यज्ञे ॥ विदथेः सवनमिति यज्ञनाममु पाठान् ॥ उक्थगसोऽक्थगमितारो ब्रह्माणैव ब्राह्मणाविव । जन्या जनपदेषु इतिव राज्ञा प्रपितो दृताविव पुरुषा ब्रह्मि । पुरुषेऽज्ञा ज्ञातव्या युवां । अत्रोपमेयद्वित्वानुसारणोपमानादिव ॥

प्रातरीवाणा रथ्यैव वीराजैव यमा वरमा संचेथे ।

मेने इव तन्वाऽऽभुंभमाने दंपतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

प्रातःऽयावांना । रथ्याऽइव । वीरा । अजाऽइव । यमा । वरं । आ । सचेथे इति ।
मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुभमाने इति । दंपती इवेति दंपतीऽइव ।
ऋतुऽविदा । जनेषु ॥२॥

हे अश्विनी प्रातर्यावाणा प्रातरव यज्ञार्थं गंतारी रथ्येव रथिनाविव वीरी स्वकर्मणि शुरी । अजेवा-
जाविव कागाविव यमा यमली । मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुभमाने शोभमानी । दंपतीव
जायापती इव संगती जनेषु विषयेषु ऋतुविदा कर्मविदा युवां वरं संभक्तारमासचेथे । आगच्छथ ॥

शृंगेव नः प्रथमा गंतमर्वाक् छपाविव जभुराणा तरोभिः ।

चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुसावाचा यातं रथ्येव शक्रा ॥३॥

शृंगाऽइव । नः । प्रथमा । गंतं । अर्वाक् । शफौऽइव । जभुराणा । तरःऽभिः ।

चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तीः । उसा । अवाचा । यातं । रथ्याऽइव । शक्रा ॥३॥

हे अश्विनी शृंगेव पशोः शृगे इव प्रथमा देवानां प्रथमी शपाविवाद्यादेः सुराविव तरोभिर्वेगजभुराणा
भृशं गच्छती युवा नोऽस्मान्प्रत्यर्वागभिमुवमागतं । आगच्छतं । किंच हे अश्विनी वस्तीः प्रति अहः प्रति
चक्रवाकेव चक्रवाकाविव हे उसा शत्रूणामुत्सारकी गमनशीली वा रथ्येव रथिनाविव हे शक्रा स्वकर्मणि
शक्ताववाचास्मदभिमुवी यातं । गच्छत ॥

नायेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।

शानेव नो अरिपण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥४॥

नावाऽइव । नः । पारयतं । युगाऽइव । नभ्याऽइव । नः । उपधी इवेत्युपधीऽइव ।

प्रधी इवेति प्रधीऽइव ।

शानाऽइव । नः । अरिपण्या । तनूनां । खृगलाऽइव । विस्रसः । पातं । अस्मान् ॥४॥

हे अश्विनी नावेव नावाविव सिंधुन नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयतं । युगेव यथा रथस्य युगे नभ्येव यथा
च रथचक्रनाभिलके । उपधी इव यथा तपार्थस्य फलेके प्रधी इव यथा वा चक्रवाह्यवलयी रथं पारयतः
तथा नोऽस्मान्दुर्गाणि पारयतं । किंच शानेव शानाविव यथा शानी बाधकेभ्यो रक्षती तनोर्हिसामपनयतः
तथा नोऽस्माकं तनूनामगानामरिपण्यावहिसकी भवतं । खृगलेव यथा तनुत्राणि तनुहिंसाया रक्षतः तथा
विस्रसो जराया अस्मान्युवां पातं ॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् ।

हस्ताविव तन्वेऽंभविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥५॥

वाताऽइव । अजुर्या । नद्याऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षी इव । चक्षुषा । आ । यातं । अर्वाक् ।

हस्तौऽइव । तन्व । अंभविष्ठा । पादाऽइव । नः । नयतं । वस्यः । अच्छ ॥५॥

हे अश्विनी वातेव वाताववाजुर्या जरितुमशक्ती नद्येव नयाविव रीतिः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ शीघ्रं
गंतारी युवां । अक्षी इव अक्षिणी इव चक्षुषा दंभनावागस्मदभिमुवमायातं । आगच्छतं । किंच हस्तेव
हस्ताविव पादेव पादाविव तन्वे शरीराय अंभविष्ठा मुखस्य भावयितृतमी युवां नोऽस्मान् वस्यो वसीयः
श्रेष्ठ धनमच्छ प्रति नयत । प्रापयतं ॥ ॥४॥

ओष्ठाविव मध्वास्त्रे वदंता स्तनोविव पिप्यतं जीवसे नः ।
नांसैव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भृतमस्मे ॥६॥
ओष्ठाऽइव । मधु । आस्त्रे । वदंता । स्तनोऽइव । पिप्यतं । जीवसे । नः ।
नांसाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णाऽइव । सुऽश्रुता । भृतं । अस्मे इति ॥६॥

हे अश्विनी ओष्ठाविवाम्ना आस्याय मधुररमवदचन वदंता स्तनाविव नोऽस्मान् जीवसे जीवनाय
पिप्यत । प्याययत । किंच नामैव नामिके इव नोऽस्माकं तन्वस्तनो रक्षितारा रक्षितारा भृत । भवत । अपि
च कर्णाविवाम्ना अस्माकं सुश्रुता सुश्रवणे युवां भृत । भवत ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः धामैव नः समजतं रजांसि ।
इमा गिरो अश्विना युष्मयंतीः ह्योत्रेणैव स्वधितिं सं जिगीतं ॥१॥
हस्ताऽइव । शक्तिं । अभि । संददी इति संददी । नः । धामैव । नः । सं । अजतं । रजांसि ।
इमाः । गिरः । अश्विनः । युष्मयंतीः । ह्योत्रेणऽइव । स्वऽधितिं । सं । जिगीतं ॥१॥

हे अश्विनी हस्तेव हस्ताविव शक्ति सामर्थ्यं नोऽस्माकमभिसंददी अभिमूर्खेन मस्यकं प्रयच्छती भवत ।
किंच धामैव रोदसी इव रजांसि स्थानान्युदकानि वा ॥ उदकं रज उच्यत इति यास्कः ॥ नोऽस्माकं समजतं
प्रययत । अपि च अश्विना हे अश्विनी इमा गिरोऽस्माभिः कृताः स्तुतियुष्मयतीर्थुवामिच्छतीः स्वधितिमभि
ह्योत्रेणैव तत्रनशाणवत संजिगीतं । मस्यकं तीक्ष्णोक्कृत ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदामो अक्रन ।
तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥६॥
एतानि । वां । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं । गृत्समदामः । अक्रन ।
तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातं । बृहत । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥६॥

अश्विना हे अश्विनी वां युवयोरितानि वर्धनानि बृहिसाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणि सत्त्वान् स्तोमं स्तोत्रं च
गृत्समदामो गृत्समदा अक्रन । अकुर्वन् । तानि ब्रह्माणि नरा नेतारी जुजुषाणा भृगु प्रीयमाणो युतामुप्यात ।
उपगच्छतं । किंच सुवीराः शोभनपुत्रा वयं विदथे यज्ञे युवा बृहद्वदेम । प्रभुतं स्तुमः ॥ ॥५॥

सोमापुषणति पडुचमष्टम मुक्तं गार्त्समदं त्रिष्टुभं सोमापुषदेवताक । तथा चानुकात । सोमापुषणा यद
सोमापोषणमन्वोऽर्धर्चोऽर्धर्चैर्दितिरिति । अवनु देवदितिरित्यस्यात्वाधर्चस्यादितिर्देवता ॥ सोमापोषणं पणो
वपापुरोडाशहविषामाद्यान्तिस्त्रः क्रमेणानुवाक्या उत्तरास्तिस्त्रो याच्यः । अयोपोमावति स्विड मुचिन ।
सोमापुषणा जनना रयीणा । आ० ३ प. । इति ॥

सोमापुषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपी देवा अकृण्वन्मृतस्य नामि ॥१॥
सोमापुषणा । जनना । रयीणां । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।
जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपी । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नामि ॥१॥

सोमापुषणा हे सोमापुषणां युवा रयीणां धनानां जनना जनयितारो दिवो युजोक्स्यापि जनना ।

जनयितारी पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनयितारी भवथः । किंच जातीं जातमात्रावेव युवां विश्वस्य भुवनस्य
कृत्स्नस्य जगतो गोपी गोप्यारी देवा अमृतस्यामरणस्य नाभिं हनुमकृण्वन् । अकार्षुः ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषतेमौ तमोसि गृहतामजुष्टा ।

आभ्यामिदं पक्कमामास्वतः सोमापूपभ्यां जनदुस्त्रियासु ॥ २ ॥

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषंत । इमौ । तमोसि । गृहतां । अजुष्टा ।

आभ्यां । इदं । पक्कं । आमामु । अंतरिति । सोमापूपभ्यां । जनतु । उस्त्रियासु ॥ २ ॥

इमौ सोमापुपणां देवौ योतमानौ जायमानावुत्पन्नमात्रावेव जुषते । सर्वे देवा अजुषंत । सेवितवंत इति
यावत् । किंच इमौ सोमापुपणावजुष्टामित्यानि तमामि सर्वस्य गृहतां । नाशयतः । किंच आभ्यामेताभ्यां
सोमापुपभ्या सहद्र आमामु तरुणीपूस्त्रियासु गोप्यतर्मध्य ऊधःप्रदेशे पक्क परिपक्कं पयो जनत । जनयति ॥

सोमापूपणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वं ।

विपृवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृपणा पंचरश्मिं ॥ ३ ॥

सोमापूपणा । रजसः । विमानं । सप्तचक्रं । रथं । अविश्वमिन्वं ।

विषुवृतं । मनसा । युज्यमानं । तं । जिन्वथः । वृपणा । पंचरश्मिं ॥ ३ ॥

वृपणा वृपणां कामानां वर्षितारी सोमापुपणा हे सोमापुपणा रजसो लोकस्य । लोका रजांस्युच्यत
इति यास्कः । विमानं परिक्केदकं । सर्वमानमित्यर्थः । सप्तचक्रं सप्तर्तुचक्रं । त्रयोदशो मामः सप्तम ऋतुः ।
अस्मि त्रयोदशो माम इति श्रुतेः । अविश्वमिन्वं विश्वस्यापरिक्केयं विपृवृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचर-
श्मिं पंचर्तुरश्मिं । हेमताग्निशरयोः समामिनर्तवः पंच । तथा च श्रूयते । द्वादश मामाः पंचर्तवो हेमताग्निश-
रयोः समामिन । ए० ब्रा० १. १. इति । मनसा युज्यमानं मनोमात्रेण युज्यमानं । तं प्रसिद्धं रथं जिन्वथः ।
अस्मान्प्रति प्ररयथः ॥

दिव्येन्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अर्धंतरिक्षे ।

तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुशुं रायस्योपं वि स्यतां नाभिमस्मे ॥ ४ ॥

दिवि । अन्यः । सदनं । चक्र । उच्चा । पृथिव्यां । अन्यः । अर्धं । अंतरिक्षे ।

तां । अस्मभ्यं । पुरुवारं । पुरुशुं । रायः । पोपं । वि । स्यतां । नाभिं । अस्मे इति ॥ ४ ॥

अन्यस्तयोरिकः पुषोच्चा उच्चैरुच्छ्रिते दिवि बुलोकं सदनं स्थानं चक्र । चकार । अन्योऽपरः सोमः पृथि-
व्यामोषधिर्दृपेण अर्धंतरिक्षेऽतरेजे च चंद्ररूपेण सदनं चक्र । तौ सोमापुपणां युवां पुरुवारं बह्वभिर्वर-
णीयं पुरुवं बह्वकीर्तिं रायस्योप धनस्य पुष्टि । पश्चात्प्रकं धनमित्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं पणवो वै रायस्योप
इति । अस्मि अस्माकं नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभुतमस्मभ्यं विष्यता । विभुचता । प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।

सोमापूपणाववतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥ ५ ॥

विश्वानि । अन्यः । भुवना । जजानं । विश्वं । अन्यः । अभिचक्षाणः । एति ।

सोमापूपणा । अवतं । धियं । मे । युवाभ्यां । विश्वाः । पृतनाः । जयेम ॥ ५ ॥

हे सोमापुपणी अन्यो युवयोरिकः सोमो विश्वानि भुवना भुवनानि भूतानि जज्ञान । अत्र नयत । तथा च मंत्रः । सोमः पवते जनिता मतीना । अ० १० १६ ५ । इति । अन्योऽपरः पुषादित्यो विश्वमभिभवाणोऽभिपश्यति । गच्छति । ती युवा सोमापुपणी मे धिय कर्म ॥ धीः शचीति कर्मनामम् पाठात् ॥ अथत । रचते । किंच वयं युवाभ्यां हेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वाः शत्रुभेना जयम । अभिमधिम ॥

धियं पृषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु ।

अथतु देव्यदितिरनुवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ६ ॥

धियं । पृषा । जिन्वतु । विश्वंऽउन्वः । रयिं । सोमः । न रयिऽपतिः । दधातु ।

अथतु । देवी । अदितिः । अनुवा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ६ ॥

पुषादित्यो विश्वमिन्वो विश्वस्य प्रीणायता धियमस्माक कर्म जिन्वतु । तर्पयतु । रयिपतिर्धनपतिः सोमो रयिं धनं दधातु । अस्मभ्य ददातु । किंच देवी द्योतमानानुवाप्रत्युता केनापि प्रातिकूल्यमप्रापितादितिरवतु । अस्मान रचतु । अन्यत मितं ॥ ६ ॥

वायो ये ते इत्येकविंशत्युच नवम मूक्त गार्त्समद् गायत्र । अथितम इति पष्ठस्य तुचस्यादितो द्वे अनुपुमा तुतीया बृहती । वायो ये ते इत्यादिके द्वे अच्यं वायव्यं । शुक्रस्याश्विपेद्रवायवी । अथ वा मित्रावरुणोति पंचाना मित्रौवरुणावश्रिणाविद्रो विश्वे देवाः सरस्वतीति क्रमेण देवताः । प्रता यज्ञस्यत्यत्यमृचो ब्राह्मण मुचयोर्हविर्धानप्रवर्तने वावापृथिव्यानिविडानत्वेन च विनियुक्तत्वात् वावापृथिव्यो हविर्धानदेवत्यो वा । अथि च हव्यवीहमिति पादोऽपिदेवत्यो वा । तथा चानुक्रात । वायो भेका गायत्रमूक्ता देवताः प्रउगंगायं तु तुचऽल्लिद्रवायवी वावापृथिव्योऽत्यमृचो हविर्धानो वा तुतीयः पादो वाधेयोऽपितमेऽनुपुमा बृहती चिति ॥ पृष्याभिप्रवपडहयोर्द्वितीयेऽहनि प्रउगऽत्यतुचवर्जमेतत्सूक्त । वायव्यतुचस्य वायो ये ते महस्त्रिण इत्यादि द्वे अच्यं एद्रवायवतुचस्य शुक्रस्याश्विपेद्रवायवी तुतीया । तथा च सूत्रित । वायो ये ते महस्त्रिण इति द्वे तीप्रा । सोमाम आ गहीत्येकोभा देवा दिविस्युगति द्वे शुक्रस्याश्व गवागिर इत्येकाय वा मित्रावरुणोति पच तुचा । आ० ७ ६ । इति ॥ चानुर्विगकेऽहनि प्रातःसर्वे मित्रावरुणस्येऽथ वा मित्रावरुणोति पच हन्तोऽथयमज्ञक । चतुर्विंशो होताजनिष्टेति खंडे सूत्रित । अयं वा मित्रावरुणा पुरुकणा चिह्नानि । आ० ७ ७ । इति ॥ आभिप्रविके प्वहः सु प्रातःसर्वे मित्रावरुणस्येऽयमेव तुचः पचदगादिसोमनिमित्तमावापनीयः । अथ वा मित्रावरुणा नो मित्रावरुणोति तुचाः । आ० ७ ५ । इति सूत्रितत्वात् ॥ आद्या मित्रावरुणयहस्यानुवाक्या । सूत्रित च । मित्रावरुणस्य अयं वा मित्रावरुणा । आ० ५ ५ । इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशम्वयोर्गायत्रे कर्दम गोमद् इति तुचो विनि युक्तः । गोमद् पु नासत्येति तुचाः । आ० ४ १५ ५ इति सूत्रितत्वात् ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याथे ब्राह्मणाच्छमिशम्व इद्रो अंग महस्त्रयमिति तुचः । अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सूत्रित । इद्रो अंग महस्त्रयमभि स्यं पु वाच । आ० ६ ४ । इति ॥ आययणे विश्वदेवस्य हविषो विश्वे देवास इत्यनुवाक्या । आययणमिति खंडे सूत्रित । विश्वे देवाम आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० ७ १० । इति ॥ दशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगस्येऽथितमे नदीतम इति सारस्वतः सप्रममृचः । चतुर्थेऽहनीति खंडे सूत्रित । अथितमे नदीतम इत्यानुपुमा प्रउग । आ० ७ ११ । इति ॥ अष्ट दशरात्रे प्रथमे कर्दमे विश्वदेवस्य प्रता यज्ञस्य शुभुवाति वावापृथिव्यानिविदा नीयमृचः । अथ कर्दोमा इति खंडे सूत्रित । प्रता यज्ञस्य शुभुवाय देवाय जयान इति तुचाः । आ० ८ १० । इति ॥ हविर्धानप्रवर्तनेऽथय तुचो विनियुक्तः । सूत्रित च । प्रता यज्ञस्य शुभुता यम इव यतमानं यदेत । आ० ४ १० १० १० । इति ॥

वायो ये ते महस्त्रिणो रथामस्त्रेभिरा गहि । नियुत्वान्तोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति । ये ते महस्त्रिणः । रथामः । तेभिः । आ । गहि । नियुत्वान् । मोमऽपीतये ॥ १ ॥

हे वायो ते त्वदीया ये महस्त्रिणः महस्त्रसंख्याका रथामो रथाः तेभिस्त्रिनियुत्वान् नियुज्जयुक्तस्य सोम पीतये सोमपानार्थमागहि । आगच्छ । नानारूपत्वाद्वायोः सर्वाभिर्विभुतिभिः सहागमनं प्राच्यते इति भावः ॥

नियुत्वान्वायवा गन्धयं शुक्रो अयामि ते । गन्तासि सुन्वतो गृहं ॥२॥

नियुत्वान् । वायो इति । आ । गृहि । अयं । शुक्रः । अयामि । ते । गन्ता । असि ।
सुन्वतः । गृहं ॥२॥

हे वायो नियुत्वान् । नियुतो वाहनानि वायोः । तिर्यक्तस्त्वमागृहि । आगच्छ । अयं शुक्रो दीप्यमानः
सोमस्य तुभ्यमयामि । नियतो गृहीत आसीत् ॥ यमः कर्मणि लुङ् ॥ सुन्वतः सोमाभिपव कुर्वती यत्रमानस्य
गृहं गतासि । याता भवसि ॥

शुक्रस्याद्य गवाशिर इन्द्रवायू नियुत्वन्तः । आ यातं पिबन्तं नरा ॥३॥

शुक्रस्य । अद्य । गोऽशिरः । इन्द्रवायू इति । नियुत्वन्तः । आ । यातं । पिबन्तं । नरा ॥३॥

हे नरा नेतारी हे इन्द्रवायू अथास्मिन्नहनि नियुत्वन्तः ॥ विभक्तव्यत्वयः ॥ नियुत्वन्ती युवां गवाशिरः ।
गद्यं पय आशीराश्रपणमाधन यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थमायातं । आगच्छतं । आगत्य सोमं
पिबतं ॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोमं ऋतावृधा । ममेदिह श्रुतं हवँ ॥४॥

अयं । वां । मित्रावरुणा । सुतः । सोमः । ऋतऽवृधा । मम । इत् । इह । श्रुतं । हवँ ॥४॥

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणा वां युवाभ्यामयं सोमः सुतः । अभिपुतः । ऋतावृधा हे सत्यस्य यज्ञस्य
वा वर्धकां ममेत ममेव हवमाद्भानं श्रुतं । शृणुतं ॥

राजानावनभिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे । सहस्रस्यूण आसाते ॥५॥

राजानौ । अनभिद्रुहा । ध्रुवे । सदसि । उत्तमे । सहस्रस्यूणे । आसाते इति ॥५॥

राजानावीश्वरी दीप्यमाना वा अनभिद्रुहानभिद्रोग्धारी यां मित्रावरुणां ध्रुवे स्थिर उत्तम उत्कृष्ट
सहस्रस्यूणं सदसि स्थान आसाते उपविशतः तावागच्छतमिति शेषः ॥ ॥ ५ ॥

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सचेते अनवह्वरं ॥६॥

ता । संऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या । दानुनः । पती इति ।

सचेते इति । अनवऽह्वरं ॥६॥

सम्राजावाज्जथैव सर्वेषां शास्त्रारी घृतासुती घृतासुती । तदा महित्वं घृतावावास्त्विति मन्त्रांतरात् । ऋग्वे०
६. ६७. ८. । आदित्यादितेः पूर्वा दानुनस्पती दानुनो दानस्य देवस्य वा धनस्य पती स्वामिनी । ता तां
मित्रावरुणावनवह्वरमकुटिलं यत्रमानं सचेते । सचेते ॥

गोमदृषु नासत्याश्चावद्यातमश्विना । वर्ति रूद्रा नृपाय्यं ॥७॥

गोऽमत् । ऊं इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातं । अश्विना । वर्तिः । रूद्रा । नृऽपाय्यं ॥७॥

अश्विना हे अश्विनी हे नासत्यानुतभापणरहिती हे रूद्रा रोरुयमाणी द्रवन्ती युवां वर्तिमार्गः । तेन
मार्गेण रथेन वा नृपाय्यं नृभिर्ननुभिर्देवैः पातय्यं सोमं गोमत् गोमथथा भवति तथा अश्ववत् अश्ववत् यथा
भवति तथा यातं । गच्छतं । ऊं ध्विति पुराणी ॥

न यत्परो नांतर आदधर्षवृषण्वसू । दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८ ॥

न । यत् । परः । न । अंतरः । आऽदधर्षत् । वृषण्वसू इति वृषणऽवसू । दुःऽशंसः ।
मर्त्यः । रिपुः ॥ ८ ॥

वृषण्वसू हे धनस्य वर्धितारो यद्दन परो दूरस्थो दुःशंसः शमनायोग्यो मर्त्यो रिपुर्वृषणादधर्षत तथोक्त
नक्षत्रतरोऽंतरः समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यन्नादधर्षत तद्दनमावोद्धमिति शेषः ॥

ता न आ वोद्धमश्विना रयिं पिशंगंसदृगं । धिष्ण्या वरिवोविदं ॥ ९ ॥

ता । नः । आ । वोद्धं । अश्विना । रयिं । पिशंगंऽसदृगं । धिष्ण्या । वरिवःऽविदं ॥ ९ ॥

हे धिष्ण्या धिष्ण्याहोवश्विना हे अश्विना ता ता युवा पिशंगसदृश नानारूप वरिवोविद धनस्य लंबक
रयिं पशुं नोऽस्मभ्यमावोद्धं । आवहतं ॥

इंद्रो अंग महद्भयमभी पदपं चुच्यवत् । स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १० ॥

इंद्रः । अंगम् । महत् । भयम् । अभि । पदम् । चुच्यवत् । सः । हि । स्थिरः । विऽचर्षणिः ॥ १० ॥

इंद्रो महदाधिकमभीपदाभिभवन्नय भयकारणमपचुच्यवत् । अपचावथत् । हि यस्मात्कारणात् स स्थिरः
केनापि चोर्त्तयितुमशक्यो विचर्षणिर्विशस्य द्रष्टा ॥ ॥ ८ ॥

इंद्रश्च मृळयाति नो न नः पश्चादधं नशत् । भद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११ ॥

इंद्रः । च । मृळयाति । नः । नः । नः । पश्चात् । अधं । नशत् । भद्रं । भवाति । नः । पुरः ॥ ११ ॥

इंद्रश्च परमेश्वर्यवानिन्द्रश्च नोऽस्मान् मृळयाति मुच्येत । पश्चात् पुष्टतो नोऽस्मानघ दूरित न नशत् । न
प्राप्नोति । नोऽस्माकं पुरः पुरस्ताद्भद्रं कल्याण च भवाति । भवति ॥

इंद्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रुन्विचर्षणिः ॥ १२ ॥

इंद्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयं । करत् । जेता । शत्रुन् । विऽचर्षणिः ॥ १२ ॥

विचर्षणिर्विबिधं द्रष्टा जेता शत्रुन्मुरान् जेता ॥ तुनतत्यात् पश्यभावः ॥ इंद्रः परमेश्वर्यवान् सर्वाभ्य
आशाभ्यो दिग्भ्योऽस्माकमभयं करत् । करोतु ॥ परीति पचमीद्योतकः ॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता मे इमं हवै । एदं बर्हिनि षीदत् ॥ १३ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुता । मे । इमं । हवै । आ । इदं । बर्हिः । नि । षीदत् ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा आ गत । इहागच्छत । मे मदीयमिमं हवमाह्वान शृणुत । इदं बर्हिरस्मिन्बर्हिष्यानिषीदत ।
उपविशत ॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः । एतं पिबत काम्यं ॥ १४ ॥

तीव्रः । वः । मधुऽमान । अयं । शुनऽहोत्रेषु । मत्सरः । एतं । पिबत । काम्यं ॥ १४ ॥

हे विश्वे देवाः तीव्रस्तीव्रमदो मधुमान रमवान् मत्सरो मर्देकरः सोमोऽयं वो युष्मदर्थं शुनहोत्रेषु गृत्स
मदेष्वस्मासु स्थितः । काम्यं कमनीयमत सोमं पिबत ॥

इंद्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवँ ॥१५॥

इंद्रज्येष्ठाः । मरुत् ऽगणाः । देवासः । पूषरातयः । विश्वे । मम । श्रुत । हवँ ॥१५॥

हे इंद्रज्येष्ठा इंद्रपुरोगमा मरुद्गणा मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो रातिर्दाता येषां ते पुषरा-
तयो देवास हे द्योतमाना देवा विश्वे ममं ययं मम मदीयं हवमाह्वानं श्रुत । शृणुत ॥ इंद्रज्येष्ठादयः संबोध-
नांताः । ऋग्वे० १ २३ प. ॥ ॥९॥

अंबितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रगस्ता इव स्मसि प्रगस्तिमंब नस्कृधि ॥१६॥

अंबिऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति ।

अप्रगस्ताऽऽइव । स्मसि । प्रऽगस्तिं । अंब । नः । कृधि ॥१६॥

अंबितमे मातृणां श्रेष्ठे नदीतमे नदीनां श्रेष्ठे देवितमे देवीनां श्रेष्ठे हे सरस्वति अप्रगस्ता इव धनाभा-
वादसमृद्धा इव वयं स्मसि । भवामः । अंब हे मातः सरस्वति नोऽस्मभ्य प्रगस्तिं धनसमृद्धिं कृधि । कुरु ।
प्रयच्छत्यर्थः ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूषि देव्यां ।

शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥१७॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूषि । देव्यां ।

शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रऽजां । देवि । दिदिद्वि । नः ॥१७॥

हे सरस्वति देव्या द्योतमानायां त्वे त्वयि विश्वा विश्वानि सर्वाण्यायूष्यन्तानि । आयुः सुवृत्तत्वन्नामसु
पाठात् । श्रिता । आश्रितानि । मा त्वे शुनहोत्रेषु गुत्समदेष्वस्मासु विषयेषु मत्स्व । सोमपानिन तृष्य । किंच हे
देवि सरस्वति नोऽस्मभ्यं प्रजा दिदिद्वि । पुत्रान्द्विह ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुपस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुहति ॥१८॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुपस्व । वाजिनीऽवति ।

या । ते । मन्म । गृत्सऽमदाः । ऋतऽवरि । प्रिया । देवेषु । जुहति ॥१८॥

वाजिनीवत्यन्वति ऋतावर्यदकवति हे सरस्वति इमेमानि ब्रह्म ब्रह्मणि हवीषि जुपस्व । स्वीकुरु ।
या यानि मन्म मननीयानि देवेषु प्रिया देवानां मध्ये तुभ्यं प्रियाणि देवेषु प्रियाणि वा ते त्वदर्थं
गृत्समदा जुहति ॥

प्रेतां यज्ञस्यं गंभुवां युवामिदा वृणीमहे । अग्निं च हव्यवाहनं ॥१९॥

प्रा इतां । यज्ञस्यं । गंऽभुवां । युवां । इत् । आ । वृणीमहे । अग्निं । च । हव्यऽवाहनं ॥१९॥

यज्ञस्य यागस्य गंभुवा मुखसंपादके हविर्धाने अनसो तद्रूपे द्यावापृथिव्यां वा प्रेतां । उत्तरवेदेः पश्चिम-
भागं प्रति प्रयच्छताः । अथ प्रयच्छतः । युवामिदं युवामेवावृणीमहे । प्रार्थयामहे । हव्यवाहनमग्निं चावृणीमहे ।
अपिरत्र निपातभागिति ॥

द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमंश्च दिविस्पृशं । यज्ञं देवेषु यच्छतां ॥२०॥

द्यावा नः । पृथिवी इति । इमं । सिध्रं । अश्च । दिविऽस्पृशं । यज्ञं । देवेषु । यच्छतां ॥२०॥

द्यावा नोः पृथिवी चोभे सिध्रं स्वर्गादेः साधकं दिविस्पृशं देवान् गच्छतं नोऽस्माकमिमं यज्ञं देवेषु यच्छतां । नियच्छतां ॥

आ वा मुपस्थमदुहा देवाः सीदंतु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥२१॥

आ । वा । उपऽस्थं । अदुहा । देवाः । सीदंतु । यज्ञियाः । इहा । अद्य । सोमऽपीतये ॥२१॥

अदुहा द्रोहवर्जितं हे हविर्धाने तद्रूपे द्यावापृथिव्या वा वा युवयोरुपस्थं समीपं यज्ञिया यज्ञार्हा देवा इह यज्ञंऽद्यास्मिन्नहनि सोमपीतये सोमपानायासीदनु ॥ ॥१०॥

कनिक्रददिति तुचं दशमं मुक्तं । अत्रैवमनुक्रमणिका । कनिक्रदन्तृचमिति । मडलद्रष्टा गुत्समदोऽस्य च्यपिः । चिष्टुपं कदः । कपिजलरूपीद्री देवता ॥ वयसाममनोज्ञा वाचं श्रुत्वितम्भुक्तं जपेत । सूचितं च । जयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वा कनिक्रदं जनुपं प्रवृवाण इति मुक्तं जपेत । आ० गृ० ३ १० ए । इति ॥

कनिक्रदज्जनुपं प्रवृवाण इयति वाचमरितेव नावं ।

सुमंगलंश्च शकुने भवासि मा त्वा का चिदभिभा विश्वा विदत ॥१॥

कनिक्रदत् । जनुपं । प्रऽवृवाणः । इयति । वाचं । अरिताऽडेव । नावं ।

सुऽमंगलः । च । शकुने । भवासि । मा । त्वा । का । चित् । अभिऽभा । विश्वा । विदत ॥१॥

कनिक्रदत् पुनःपुनः शब्दायमानो जनुपं जनिष्यमाणमर्थं प्रवृवाणः सूचयन् कपिजलोऽरितेव कर्णधार इव नावं वाचमियति । प्ररयति । अथ प्रत्यलकृतः । हे शकुने कपिजलं त्वं सुमंगलः प्रकृष्टकन्याणश्च भवासि । भव । किञ्च काचिदभिभा कोऽप्यभिभवस्त्वा त्वा विश्वा विश्वतः सर्वामु दिनु मा विदत । मा प्रापत । शकुनिः शक्रीत्युत्तमात्मानं । न्यक्रदीज्जस्य प्रवृवाणो यथास्य शब्दमथा नामरयति वाचमीरयितेव नावं । सुमंगलश्च शकुने भव कन्याणमग्नो मंगलं गिरतेगृणात्यर्थं गिरत्यनर्थानिति वेति यास्कः । नि० ९ ४ ॥

मा त्वा श्येन उह्वधीन्मा सुपर्णा मा त्वा विददिपुमान्वीरो अस्ता ।

पिच्यामनुं प्रदिशं कनिक्रदत्सुमंगलो भद्रवादी वदत ॥२॥

मा । त्वा । श्येनः । उत । वधीत् । मा । सुऽपर्णाः । मा । त्वा । विदत । इपुऽमान । वीरः । अस्ता ।

पिच्यां । अनुं । प्रऽदिशं । कनिक्रदत् । सुऽमंगलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥२॥

हे शकुने त्वा त्वां श्येनः प्रवलः पर्विविशपो मा वधीत । मा हिमीत । उत अपि च सुपर्णां गरुडः पक्षी मा वधीत । तथेपमानं वाणवान्वीरोऽस्मा शराणां जेप्ता धन्वी त्वा त्वा मा विदत । मा प्रापत । किञ्च पिच्यां प्रदिशं दक्षिणा दिशमनु । दक्षिणस्यां दिगीत्यर्थः । कनिक्रदत् पुनःपुनः शब्दं कुर्वन् सुमंगलः कन्याणमंगलो भद्रवादी शोभनवादी मन इहास्माद्विषये वद । मंगलं सूचय ॥

अवं क्रंदं दक्षिणतो गृहाणां सुमंगलो भद्रवादी शकुने ।

मा नः स्तेन इंगत माघणंसो बृहद्धेम विदथे सुवीराः ॥३॥

अवं । क्रंदं । दक्षिणतः । गृहाणां । सुऽमंगलः । भद्रऽवादी । शकुने ।

मा । नः । स्तेनः । इंगतः । मा । अघऽणंसः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥३॥

शकुन्ते हे कपिञ्जलं त्वं मुमंगलो भद्रवादी च मन गृहाणां दर्चिणतो दर्चिणस्यां दिश्ववक्रंद । शब्दं कुरु ।
दर्चिणतः शब्दायमानः शकुतो मंगलमुचको हि । नोऽस्माकं स्तनस्तस्करो मशत । मशिष्ट । अघशमोऽनर्थकानां
शसकोऽपि मशिष्ट । उत्तमः पादो व्याख्यातचरः ॥ ॥ ११ ॥

प्रदर्चिणिर्दति तुचमेकादशं सूक्तं गार्त्समद जागतं । तथा चानुक्रांतं । प्रदर्चिणिज्जागतं मध्येऽतिशक्त्य-
ष्टिर्वंत । द्वितीयातिशक्तरी अष्टिवा । इतरं जगत्यां । कपिञ्जलरूपीद्रो देवता । वयसाममनोक्षां वाचं श्रुत्वा
प्रदर्चिणिर्दति सूक्तं जपत । सूत्र प्राग्वोदाहृतं ॥

प्रदक्षिणिर्दति गृणंति कारवो वयो वदंत ऋतुथा शकुंतयः ।

उभे वाचां वदति सामगा इव गायत्रं च त्रिष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रऽदक्षिणिर्दति । अग्निः । गृणंति । कारवः । वयः । वदंतः । ऋतुऽथा । शकुंतयः ।

उभे इति । वाचां । वदति । सामगाऽइव । गायत्रं । च । त्रिष्टुभं । च । अनु । राजति ॥ १ ॥

शकुंतयः कपिञ्जला ऋतुथा काले काले वयोऽन्न वदंतः सूचयंतः कारवः स्तोतार इव प्रदर्चिणत
प्रदर्चिणमभिमृणति । अभिवदतु ॥ बहवचनं पुत्रार्थं ॥ किंच उभे वाचां गानं च श्रुतं च सामगा गायत्र
त्रिष्टुभं च सामनी इव शकुतिर्वदति । अनुराजति च । शृण्वतोऽनुरक्ताः करोतीत्यर्थः ॥

उद्गातेव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्र इव सर्वनेषु शंससि ।

वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्यां सर्वतां नः शकुने भद्रमा वद विश्वतो नः शकुने
पुरयमा वद ॥ २ ॥

उद्गाताऽइव । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रऽइव । सर्वनेषु । शंससि ।

वृषाऽइव । वाजी । शिशुऽमतीः । अपिऽइत्यं । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रं । आ ।
वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुरयं । आ । वद ॥ २ ॥

शकुने हे कपिञ्जल उद्गातेव साम यथोद्गाता साम गायति तथा त्वं गायसि । गानस्वनं करोषि । ब्रह्मपुत्र
इव यथा ब्राह्मणाच्छमी सर्वनेषु शम्वाणि शंसति तथा त्वं कालेषु शंससि । श्रुतस्वरं करोषि । वृषेव वाजी
सचनसमर्थोऽश्वः शिशुमतीर्वडवा अपीत्याभित्य यथा शब्दं करोति तथा त्वमपि वद । शिष्टं स्पष्टं ॥

आवदंस्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्धि नः ।

यदुत्पतन्वदसि कर्करियथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आऽवदन् । त्वं । शकुने । भद्रं । आ । वद । तूष्णीं । आसीनः । सुऽमतिं । चिकिद्धि । नः ।

यत् । उतऽपतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

शकुने हे कपिञ्जल आवदनं शब्दं कुर्वस्वं भद्रमावद । मंगलं वद । तूष्णीमासीनस्तूष्णीं तिष्ठस्यपि नो
ऽस्माकं सुमतिं चिकिद्धि । बुध्यस्व । यद्यदोत्पतन् वदसि तदा कर्करियथा कर्करिर्व वदसि । कर्करिर्वाच-
विशेषः । अन्यद्वाख्यातचरः ॥ ॥ १२ ॥

इति मायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके द्वितीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः
समाप्तं च द्वितीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ तृतीयं मंडलं ॥

वैश्वामित्रे तृतीयं पंचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र सोमस्य मति चयोविश्वस्य च प्रथमं सूक्तं । तथा चानुवाकं । सोमस्य व्यधिकति । अस्य मङ्गलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप कंदः । मङ्गलादिष्वाप्रियमिति परिभाषयाप्रिदंशता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोस्त्रिष्टुभे कदमि विनियोगः । तथा च सूत्रं । सोमस्य मा तवसं प्रत्यप्रिरिति त्रीणि । आ० ४ १९ । इति ॥

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यमे वहिं चकथं विदथे यजथ्ये ।

देवाँ अच्छा दीद्यद्युजे अदिं गमाये अमे तन्वं जुषस्व ॥ १ ॥

सोमस्य । मा । तवसं । वक्षि । अमे । वहिं । चकथं । विदथे । यजथ्ये ।

देवान । अच्छ । दीद्यत् । युजे । अदिं । गंऽआये । अमे । तन्वं । जुषस्व ॥ १ ॥

हे अमे त्वं विदथे यज्ञे यजथ्ये यष्टु सोमस्य वहिं वोढार य मा चकथं कृतवानमि । त मा तवसं तव स्वितं बलिं वक्षि । कामयम्व । किंच हे अमे देवानन्काभि दीद्यत् दीप्यमानोऽहमदिं यावाण युजे । अभिप वणाय युनाज्मि । गमाये । गाम्यामि च । तथा च मंत्रातर । अतन देवः सविता गमायते । ऋग्वे० ८ ८६ प । इति । यद्वा गमाथे । स्तोमि । गगमानो जरतीति मृत्तिकममु पाठ्यात । तथा च मंत्रातर । सो अय ईजे गगमं च मतेः । ऋग्वे० ६ १ ९ । इति । किंच हे अमे तन्व शरीर जुषस्व । रत्नार्थे सेवस्व । यद्वा कर्मणि तन्वंतं मा मेवमित्यर्थः ॥

प्रांचं यज्ञं चकृम वर्धतां गीः समिद्धिरग्निं नमसा द्रवस्यन ।

दिवः गणामुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्तवसे गातुमीपुः ॥ २ ॥

प्रांचं । यज्ञं । चकृम । वर्धतां । गीः । समितऽभिः । अग्निं । नमसा । द्रवस्यन ।

दिवः । गणामुः । विदथा । कवीनां । गृत्साय । चित् । तवसे । गातुं । डेपुः ॥ २ ॥

हे अमे वयं यज्ञं प्रांचं प्रकर्षणं गच्छतं चक्रुः । अकार्षं । गीर्मदीया मृत्तिवर्धता । एधता । अपि समिद्धिर्नमसा हविषा च द्रवस्यन । अस्मदीयाः परिचरयुः । किंच दिवो दुर्लोकदागख देवाः कवीनां स्तोत्रणा विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणि वा गणामुः । अन्वगणन । अपि च गृत्साय । गृणातिरिद रूप । स्तोत्रयायायथे तवसे वृद्धाय गातुं स्तोत्रमीपुष्यत । स्तोत्रार इच्छति च । चिदिति चार्थे ॥

मयो दधे मेधिरः पृतदक्षो दिवः सुबंधुर्जनुषा पृथिव्याः ।

अविदन्नु दर्शतमप्स्व १ तदेवासाँ अग्निमपसि स्वमृणां ॥ ३ ॥

मयः । दधे । मेधिरः । पृतऽदक्षः । दिवः । सुऽबंधुः । जनुषा । पृथिव्याः ।

अविदन् । ऊं इति । दर्शतं । अपऽसु । अंतः । देवासाँ । अग्निं । अपसि । स्वमृणां ॥ ३ ॥

मेधरो मेधावान प्राज्ञः पृतदक्षः शुद्धबलौ जनुषा जन्मसात्रण सुबंधुः शोभनबंधुः । स्वत एव बध्पूरिति यावत् । सोऽपिर्दिवो दुर्लोकस्य पृथिव्या भूमेश्च मयः सुव दधे विदधाति । देवाना मनुष्याणा च सुवं करोतीति यावत् । तं दर्शतं दर्शनीयमपि देवासो देवाः स्वमृणां सरणशीलाना नदीनामप्स्वतर्गुह स्थितम पसि यज्ञवहनरूपे कर्मणि निमित्तं ॥ उ इति पुरणः ॥ अविदन् । लअवतः ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यद्ग्रीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।
 शिशुं न जातमभ्यारुश्या देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥४॥
 अवर्धयन् । सुऽभगं । सप्त । यद्ग्रीः । श्वेतं । जज्ञानं । अरुषं । महिऽत्वा ।
 शिशुं । न । जातं । अभि । आरुः । अश्याः । देवासः । अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥४॥

सप्त संपूजाशीला यद्ग्रीयद्ग्री महित्यो नवः सुभगं शोभनधनं श्वेतं शुभं जज्ञानं जातं महित्वा महत्त्वेनारु-
 पमारोचमानमपु स्थितमग्निमवर्धयन् । स्यंकार्यभुताभिरोपधीभिर्वृद्धिं प्रापितवत्यः । यद्वा दिव्यमग्निमापो
 वर्धयत्यवधिधनत्वान्तस्य । किंच शिशुं न जातं यथा जातं शिशुमथा वडवा अभ्यारुः । अभिगच्छति । तथा
 नव उत्पन्नमग्निमभ्यारुः । अभिजग्मुः । अपि च देवासो देवा अपि जनिमन् जन्मस्युदकं वा वपुष्यन् । वपु
 दीं प्रिमकुर्वन् ॥

शुक्रेभिरंगे रजं आततन्वान क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।
 शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥५॥
 शुक्रभिः । अंगैः । रजं । आऽततन्वान । क्रतुं । पुनानः । कविऽभिः । पवित्रैः ।
 शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपां । श्रियः । मिमीते । बृहतीः । अनूनाः ॥५॥

अपिः शुक्रभिः शुक्रैरंगैस्तेजोभी रजोऽंतरिक्षमाततन्वान आतन्वन व्याप्तुवन क्रतुं कर्मणां कर्तारं यजमानं
 कविभिः क्रातप्रज्ञैः स्तोत्रैर्वैवा पवित्रैः शोधकैस्तेजोभिः पुनानः शोधयन् शोचिर्दीप्तिं वस्त्रस्थानीयं परि परितो
 वमान आन्नादयन् अपामपस्यतां कर्मवतामायुरजं बृहतीः प्रभुता अनुनाः संपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमीते ।
 करोति ॥ ॥ १३ ॥

वव्राजां सीमनदतीरद्व्या दिवो यद्ग्रीरवसाना अनग्राः ।
 सना अत्र युवतयः सयोनीरकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥६॥
 वव्राजं । सीं । अनदतीः । अद्व्याः । दिवः । यद्ग्रीः । अवसानाः । अनग्राः ।
 सनाः । अत्र । युवतयः । सऽयोनीः । एकं । गर्भं । दधिरे । सप्त । वाणीः ॥६॥

अनदतीरभज्यतीरद्व्या अहिमिता मातृभुता अपोऽपिः सी सर्वतो वव्राज । व्रजति । अपिरपा शोषकः
 त चापः शमयति तद्भयमिह नास्तीत्युक्तं भवति । कीदृश्यस्ताः । दिवो यद्ग्रीः । अंतरिक्षस्थापत्यभुताः ।
 अवसानाः । वस्त्रमनाच्छादयत्यः । वस्त्रस्थानीयस्य जलस्य विद्यमानत्वात् । अत एवानपाः । किंच ता अपि
 सनाः सनातन्यो युवतया नित्यतरुण्यः । नित्यवृद्धा इत्यर्थः । सयोनीः समानमंतरिक्षं स्थानं यासां ताः सप्त
 वाणीर्नच एकमपि गर्भं गर्भस्य दधिरे । दधत ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनां स्रवथे मधूनां ।
 अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्सस्य मातरा समीची ॥७॥
 स्तीर्णाः । अस्य । संऽहतः । विश्वऽरूपाः । घृतस्य । योनां । स्रवथे । मधूनां ।
 अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति । दस्सस्य । मातरा । समीची इति
 संऽर्ची ॥७॥

घृतस्योदकस्य योनी गर्भस्थानेऽंतरिक्षे संहतः पुञ्जीभूताः ॥ हतेः कृप ॥ विश्वरूपा नानारूपाः स्तीलाः सर्वत्र प्रकृता अस्याधे रश्मयो मधुनामुदकानां स्वर्णे स्वर्णे सत्वस्यः । तिष्ठति । पिन्वमानाः पुयमाणा अत्रावावापो धेनुवः सर्वेषां प्रीणायिष्योऽभवन् । समीची समंचत्वां शोभमाने मही महत्या वावापुथिव्या दसस्य दर्शनीयस्यापमातरा मातरा भवतः ॥

बुभ्राणः सूनी सहसो व्यद्यौद्धानः शुक्रा रभसा वपूषि ।

श्रोतंति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥८॥

बुभ्राणः । सूनी इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूषि ।

श्रोतंति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । वावृधे । काव्येन ॥८॥

हे सहसः सूनी सहसस्युत्र बुभ्राणः सर्वंधायमाणस्त्वं शुक्रा शुक्राणि भाम्बरारिण रभसा वेगवति वपूष्यर्चीपि दधानः धारयस्त्व व्यद्यात । विद्योतमे । वृषापियंत्र यस्मिन्यजमान काव्येन श्रोत्रेण ववृधे त्विद प्राप्नोति तदानीं मधुनोऽत्यंतं मधुरस्य घृतस्योदकस्य धाराः श्रोतंति । स्वते । यदा यजमानस्तोत्रेणापिन्मुष्टो भवति तदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥

पितुश्चिरुधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारां अमृज्जि धेनाः ।

गुहा चरंतं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्गीभिर्न गुहा बभूव ॥९॥

पितुः । चित् । ऊधः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य । धाराः । अमृज्जत् । वि । धेनाः ।

गुहा । चरंतं । सखिऽभिः । शिवेभिः । दिवः । यद्गीभिः । न । गुहा । बभूव ॥९॥

पितुरंतरिक्षस्योधरुधःस्थानीयं जलप्रदेशमयमपि जनुषा सूर्यमेव विवेद । जानाति । किंचायमपिरस्यो-धसः सर्वंधिव्यो धाराः पयोधारा व्यदृजत । धेना माध्यामिका वाचस्य विदृजति । शिवेभिः शिवकरैः सखिभिरात्मनः सखिभूर्तेवायुभिर्दिवो यद्गीभिरंतरिक्षस्यापत्यभूताभिरद्विस मद् गुहा गुहाया चरत वर्तमान-मनूमपि गुहा चित गुहायां स्थितः कोऽपि न बभूव । प्राणु समर्थो नाभवत् ॥

पितुश्च गर्भं जनिनुश्च बभ्रे पृवीरेको अधयत्पीषानाः ।

वृष्णे सपत्नी शुचये सर्वधु उभे अस्मि मनुष्येऽति पाहि ॥१०॥

पितुः । च । गर्भं । जनिनुः । च । बभ्रे । पृवीः । एकः । अधयत् । पीषानाः ।

वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये । सर्वधु इति सऽवधु । उभे इति । अस्मि ।

मनुष्येऽइति । नि । पाहि ॥१०॥

अयमपिः पितुश्चांतरिक्षस्य गर्भं वृष्टिद्वारा गर्भभूत जनिनुः सर्वस्य लोकस्य जनयितुश्च ब्रह्मणश्च लोकमो-पध्यादिकं बभ्रे । विभर्ति । एक एवापिः पृवीर्बद्धी । पीषानाः प्यायमाना वृद्धि प्राप्ता शोषधोरधयत् । धर्यात् । भक्षयति । सपत्नी समान एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते मनुष्ये मनुष्यभ्यो हिते उभे वावापुथिव्या वृष्णे वर्षित्रेऽपि शुचयेऽपयं सबधु भवतः । अनयोर्गर्भरव वधुरित्यर्थः । हे अपि त्व ते वावापुथिवी नि पाहि । जितरा रव ॥ ॥१४॥

उरौ महौ अनिबाधे ववर्धापो अग्निं यणसः सं हि पृवीः ।

चूतस्य योनावशयहसूना जामीनामग्रिपसि स्वसृणां ॥११॥

उ०। महान । अ०निऽबाधे । व०वर्ध । आपः । अ०ग्निं । य०गसः । सं । हि । पू०र्वीः ।
ऋ०तस्य । यो०नी । अ०ग०यत् । द०मू०नाः । ज०मी०नां । अ०ग्निः । अ०प०सि । स्व०मृ०णां ॥ ११ ॥

महानयमग्निरनिबाधेऽसंबाध उ०नी विस्लीर्गेऽतरिजे ववर्ध । वर्धते । अस्य वर्धने कारणमाह । हि यस्मात्कारणात्पूर्वीर्वह्यो यगसो । यगोऽन्नं । तद्वत्य आपोऽग्निं संवर्धयति । एवमग्निर्वृद्धं प्राप्नोऽग्निर्दृष्टस्यो-
दकस्य योनी स्थानिऽतरिजे स्थितः स्वमृणां स्वतः सरतीनां जामीनां भगिनीस्थानीयानां हेतुभूतेऽपसि पथसि दमुना दातमनाः सन् अग्रायत । शति ॥

अ०क्रो न व०भिः स०मिथे म०हीनां दि०दृ०शे०यः स०न०वे भाःऽऋ०जी०कः ।
उ०दु०स्रि०या ज०नि०ता यो ज०जाना०पां ग०र्भा नृ०त०मो य०द्भो अ०ग्निः ॥ १२ ॥
अ०क्रः । न । व०भिः । संऽइ०थे । म०ही०नां । दि०दृ०शे०यः । स०न०वे । भाःऽऋ०जी०कः ।
उ०त् । उ०स्रि०याः । ज०नि०ता । यः । ज०जानं । अ०पां । ग०र्भः । नृ०ऽत०मः । य०द्भः । अ०ग्निः ॥ १२ ॥

जनिता सर्वस्य लोकस्य जनयिता अपामुदकानां गर्भां गर्भरूपो नृतमो नेतृतमोऽतिप्रथेन मनुष्याणां रक्षिता यद्भो महान योऽग्निरक्रः परंपामाक्रमिता परंपरनाक्रमणीयो वा ॥ नेति पादपुरणः ॥ समिथे संयामे महीनां महतीनां स्पंसनानां वभिर्भर्ता दिदृशेयः सर्वदर्शनीयो भास्वजीकः स्वदीप्या प्रकाशमानः सोऽग्निः सूनवे हविषां प्रदात्रे यजमानाय तदर्थमुस्रिया अप उज्जजान । उदजनयत ॥ सूनवे । पू प्रेरण इत्यस्मादा-
तोरीणादिको नुप्रत्ययः ॥

अ०पां ग०र्भं द०र्ण०त०मो०प०धी०नां व०ना ज०जान सु०भ०गा वि०रू०पं ।
दे०वासंश्चि०न्म०न०सा सं हि ज०ग्मुः प०नि०ष्ठं ज०ातं त०व०सं दु०व०स्य०न ॥ १३ ॥
अ०पां । ग०र्भं । द०र्ण०तं । अ०प०धी०नां । व०ना । ज०जान । सु०ऽभ०गा । वि०ऽरू०पं ।
दे०वासः । चि०त् । म०न०सा । सं । हि । ज०ग्मुः । प०नि०ष्ठं । ज०ातं । त०व०सं । दु०व०स्य०न् ॥ १३ ॥

सुभगा सुभाग्या वना सर्ववर्धनीयारणिर्दर्शित दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपमपामोपधीनां च गर्भमायं जजान । अजनयत । देवामाश्रित सर्वं देवा अपि पनिष्ठ मृत्यं तवसं वृद्धं जातं जातमात्रं तमग्निं मनसा स्तुत्या संजग्मुः । उपागच्छन् । हीति पुरणः । त एव दुवस्यन । पर्यचरन् ॥

बृ०हंत इ०ज्ञान०वो भाःऽऋ०जी०कम०ग्निं स०चंत वि०द्यु०तो न शु०क्राः ।
गु०ह०व वृ०द्धं स०द०सि स्वे अ०ंतर०पार ऊ०र्वे अ०मृतं दु०हानाः ॥ १४ ॥
बृ०हंतः । इ०त् । भा०न०वः । भाःऽऋ०जी०कं । अ०ग्निं । स०चंत । वि०ऽद्यु०तः । न । शु०क्राः ।
गु०हाऽइ०व । वृ०द्धं । स०द०सि । स्वे । अ०तः । अ०पारे । ऊ०र्वे । अ०मृतं । दु०हानाः ॥ १४ ॥

अपारऽगाध ऊर्वे समुद्रऽतर्मध्येऽमृतमुदकं दुहानाः क्षरन्ती बृहंत इज्ञानवो महान्तः सूर्या एव शुक्रा दीप्यमाना विद्युतो न विद्युत इव स्व स्वकीयं सदसि सदनऽतरिजे गुहव गुहायामिव वृद्धं प्रवृद्धं भास्वजीक प्रभया दीप्यमानमग्निं सचत । आश्रयति ॥

इ०के० च त्वा य०ज०मानो ह०वि०भि०री०के० स०खि०त्वं सु०म०तिं नि०का०मः ।
दे०व०र०वो मि०मी०हि सं ज०रि०चे र०क्षा च नो द०स्ये०भि०र०नी०केः ॥ १५ ॥

ई०। च। त्वा। यजमानः। हविःऽभिः। ई०। सखिऽत्वं। सुऽमतिं। निऽकामः।
देवैः। अ०वः। मिमीहि। सं। जरिचे। रक्ष। च। नः। दस्यभिः। अनीकिः ॥१५॥

यजमानोऽहं हविभिः साधनेस्त्वा त्वामीऊ च । पश्चादिलक्षणं धनं च याचि । मुमतिं शोभनां मति
धर्मविवषयां बुद्धिं निकामो नितरां कामयमानस्त्वया सह सखित्वमीऊ । याचि । त्व देवैः सह जरिचे स्तोत्रे
स्तोत्रे कुर्वते मह्यसम्पदर्थमवः पश्चादिविषया रक्षा मिमीहि । कुरु । दस्यभिर्दमनीर्यनिंयतथैः । प्रयत्नानियंतव्य-
तयोक्तृष्वलतोक्ता । अनीकिस्त्रोभिर्नोऽस्मान् रक्ष च ॥ ॥१५॥

उप०द्योतार०स्त०च सु०प्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।

सुरेतसा श्रवसा तुंजमाना अभि प्याम पृतनायूरदेवान ॥१६॥

उप०द्योतारः । त०व । सुऽप्रणीते । अग्ने । विश्वानि । धन्या । दधानाः ।

सुऽरेतसा । श्रवसा । तुंजमानाः । अभि । स्याम । पृतनाऽयून । अदेवान ॥१६॥

हे सुप्रणीते शोभनप्रणयन हे अग्ने तवोपदेतार उपगतारः ॥ अत्र चित्तगंत्यर्थं वर्तते ॥ विश्वानि सर्वाणि
धन्या धन्यानि पश्चादधिधनप्राप्तहेतुभूतानि कर्माणि दधाना विदधानाः कुर्वतस्मृजमाना हवीषि प्रयक्तो
वयं सुरेतसा शोभनवीर्येण श्रवसा त्वत्कृतनाम्नादेवान देवभ्योऽन्यान् । वरिवयुक्तन्यायन राक्षसा एव
गृह्यते । युक्तविधकारिणस्तान्पृतनायूश्च शरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रुश्यामप्याम । अभिर्भवम । यद्वा देवान
पुत्रयतः शत्रुनिर्नि योज्य ॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मंद्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।

प्रति मतां अवासयो दमृना अनु देवान् रथिरो यामि साधन ॥१७॥

आ । देवानां । अ०भवः । केतुः । अग्ने । मंद्रः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ।

प्रति । मतां । अ०वासयः । दमृनाः । अनु । देवान् । रथिरो । यामि । साधन ॥१७॥

हे अग्ने मंद्रः सृज्यः केतुर्यज्ञेषु देवानां प्रज्ञापकत्वमाभवः । आ समताद्भवामि । सर्वव्यापको भवसीत्यर्थः ।
किंच विश्वानि सर्वाणि काव्यानि यजमानादिभिः कृतानि स्तोत्राणि विद्वान् ज्ञानं त्व् एतान् मत्यां
स्तोत्रान् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनेन प्रीतान् विधुय गृहेषु प्रत्यवासयः । प्रतिवासयामि । रथिरो रथी साधन
देवानां हितानि कर्माणि साधयन् देवान् अनु यामि च । अनुगच्छामि च ॥

नि दुरोणे अमृतो मत्यानां राजा मसाद विदथानि साधन ।

घृतप्रतीक उर्विया व्यद्योत्प्रिविश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥१८॥

नि । दुरोणे । अ०मृतः । मत्यानां । राजा । मसाद । विदथानि । साधन ।

घृतऽप्रतीकः । उर्विया । वि । व्यद्योत् । अग्निः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ॥१८॥

अमृतो नित्यो राजा राजमानो योऽपि विदथानि यज्ञान् साधन साधयन् मत्यानामपि ह्योत्रणा दुरोणे
गृहे निपसाद । निपीदति । विश्वानि काव्यानि विद्वान् ज्ञानं घृतप्रतीको पुतन संपुक्षितावयव उर्विया
विस्तीर्णः सोऽपि व्यद्योत् । विश्वोत्तते ॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरुत्तिभिः सरायन् ।

अस्मे रयिं बहुलं संतरुचं सुवाचं भागं यशसै कृधी नः ॥१९॥

आ । नः । गृहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ।
अस्मे इति । रयिं । बहुलं । संऽतरुचं । सुऽवाचं । भागं । यशसं । कृधि । नः ॥ १९ ॥

सरण्यन् सर्वत्र सरणं गमनमिच्छन् महारुचं शिवेभिः शिवंकरैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिर्महीभिर्महती-
भिर्हृतिभिरक्षाभिश्च नोऽस्मान्प्रति आ गृहि । आगच्छ । अस्मै अस्मभ्यं बहुलं विस्तीर्णं संतरुचं सर्वेषामुपद्र-
वाणां संतारकं मुवाचं शोभनवाचं भागं सर्वभोजनीयं यशसं यशसा कीर्त्या संयुक्तं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं कृधि ।
देहि । अस्मभ्यमिति पुनर्वचनमादरातिशयार्थं ॥

एता ते अग्ने जनिमा सनानि प्र पूर्याय नूतनानि वोचं ।
महांति वृष्णे सर्वना कृतेमा जन्मजन्मन् निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥
एता । ते । अग्ने । जनिम । सनानि । प्र । पूर्याय । नूतनानि । वोचं ।
महांति । वृष्णे । सर्वना । कृता । इमा । जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

हे अग्ने पूर्याय पुरातनाय ते तुभ्यं सनानि सनातनानि महद्भिः संभजनीयानि वा नूतनान्येष्वविव्यमा-
नान्यद्यतनानि वर्ततानि जनिम जन्मानि कर्माणि स्तोत्राणि वा प्रवोचं । जातवेदा जातप्रज्ञो जातधनो वा
जन्मन् जन्मन् । जायंत इति जन्मानः । तेषु सर्वेषु मनुष्येषु निहितो यागार्थं । तस्मै वृष्णे संपदां वर्षिषेऽपय
इमेमानि सवना सवनानि कृता । कृतानि ॥

जन्मजन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ।
तस्य वयं सुमती यज्ञियस्यापि भद्रं सोमनसे स्याम ॥ २१ ॥
जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः । इध्यते । अजस्रः ।
तस्यं । वयं । सुऽमती । यज्ञियस्य । अपि । भद्रं । सोमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन् जन्मन् सर्वेषु मनुष्येषु निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिर्विश्वामित्रैः । पुत्रायां बहुवचनं । महर्षिणा
विश्वामित्रेण यो जातवेदा अजस्रोऽजस्रमनवरतमिध्यते । दीप्यते । सुमती वर्तमाना वयं तस्य यज्ञियस्य
यज्ञाहंस्यामभद्रं भजनीये सोमनसे सुमनोभावेऽनुग्रहवृद्धावपि स्याम । अपि भवम । प्रार्थनायां लिङ् ॥

इमं यज्ञं सहसावन त्वं नो देवचा धेहि सुक्रतो रराणः ।
प्र यंसि होतवृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२ ॥
इमं । यज्ञं । सहसाऽवन् । त्वं । नः । देवऽचा । धेहि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।
प्र । यंसि । होतः । वृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि । द्रविणं । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

हे सहसावन सहस्वन बलवन सुक्रतो शोभनकर्मन् हे अग्ने रराणः सर्वदा रममाणः शब्दं कुर्वाणो वा-त्वं
नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवचा देवेषु धेहि । निधेहि । हे होतदेवानामाहुतः वृहतीरिषोऽन्नानि नोऽस्मभ्यं
प्रयसि । प्रयच्छ । हे अग्ने महि महद्द्रविणं पश्चादन्नक्षणं धनमायजस्व । प्रयच्छ । अत्र यज्ञिदानकर्म ॥

उक्ताग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥

इ०ः। अ०ः। पु०ऽद०ः। स०ः। गोः। श०ऽत्त०ः। ह०ऽमा०ः। सा०ऽध०ः।

स्यात्। नः। म०ः। त०ऽन०ः। वि०ऽजा०ः। अ०ऽग्रे०ः। सा०ऽते०ः। सु०ऽम०ऽतिः। भू०ऽतु०ः। अ०ऽस्मे०ऽइति०॥२३॥

इयं सर्वेषां पशुनां पशुपुरोडाशस्य स्विएकतः पुरोनुवाक्या । मृच्यते हि । इत्थामप्ये पुरुदसं सनिं गोर्हिता यच्चदपि पुरोडाशस्य स्वदस्य हव्या समिषो दिदीहीति पुरोडाशस्विएकत इति । आ० ३ ५ ॥

हे अये पुरुदसं बह्वकमीर्णं गोर्गवां सनिं प्रदाचोमिळा भूमिं हवमानाय मृवंते मत्त शयत्तमं चिरकालं यथा भवंति तथा साध । साधय । नोऽस्माकं मनुः पुत्रस्तनयः संतानस्य विस्तारयिता विजावा पुत्रपीत्रादि-रूपेण स्वयं विजायत इति विजावा स्यात् । हे अये सा प्रसिद्धा ते मुमतिमत्यदीयानुयहवुदिरस्मि अस्मानु भुनु । भवतु ॥ ॥ १६ ॥

विश्वानरायेति पंचदशर्चं द्वितीयं मुक्तं । तथा चानुक्रमणिका । विश्वानराय पचोना विश्वानरीय तु जागत त्विति । विश्वामित्रं ऋषिः । जगती कंदः । विश्वानरोऽपिर्देवता ॥ पुण्याभिप्रविकयोऽमृतीयोऽहस्यापिमारुते विश्वानराय धिपणामिति विश्वानरनिर्विद्वानीयं मुक्तं । तृतीयस्यति खंडे मृचि । विश्वानराय धिपणा धारा करा मरुतः । आ० ७. ७. इति ॥

विश्वानराय धिपणांमृतावृधे घृतं न पूतमग्रये जनामसि ।

द्विता हीतारं मनुष्यं वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

विश्वानराय धिपणां । ऋतुऽवृधे । घृतं । न । पूतं । अग्रये । जनामसि ।

द्विता । हीतारं । मनुषः । च । वाघतः । धिया । रथं । न । कुलिशः । सं । ऋण्वति ॥ १ ॥

ऋतावृधे ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा वर्धयित्रे विश्वानराय । विश्वानरायऽपि याम्केन व्याख्यातः । विश्वानरः कस्माद्विश्वानरायति विश्व एन नरा नयंतीति वा । ऋषि वा विश्वानर एव स्यात् प्रत्यतः सर्वानि भुतानि तस्य विश्वानरस्येया भवति । नि० ७ २१. इति । तस्मिं पुते घृतं न पूतमिव धिपणा मृति जनामसि । जग यामः । यथा घृतं प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोमीत्यर्थः । द्विता द्विधा गार्हपत्याहवनीयरूपाभ्या युक्त हीतारं देवानामाहातारमपि मनुषो मनुष्या वाघतश् ऋत्विजश्च धिया कर्मणा कुलिशो वास्यादी रथ न रथमिव समृण्वति । संकुर्वति ॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स भाचोरभवत्पुत्र ईद्वः ।

हव्यवाऽग्निरजरश्चनोहितो दृळभो विणामतिथिर्विभावसुः ॥ २ ॥

सः । रोचयत् । जनुषा । रोदसी इति । उभे इति । सः । भाचोः । अभवत् । पुत्रः । ईद्वः ।

हव्यऽवाट । अग्निः । अजरः । चनः । इहितः । दुः । इदमः । विणां । अतिथिः । विभाऽवसुः ॥ २ ॥

सोऽपिर्जनुषा जन्मनोभि रोदसी बावापृथिव्या रोचयत् । अरोचयत् । प्रकणयति । स भाचोर्यावापृथि क्योरीडाः स्युः पुत्रोऽभवत् । हव्यवाद् हव्याना वोढापरंगनादिगुणयुक्तोऽजरौ जरारहितः । चनोऽन्नं इति यजमाने निहितं येनासी चनोहितः । दृळभो हिंसितुमशक्यः सोऽयं विभावसुः प्रभाधनो विणा मनुष्याणा-मतिथिरिव पुत्रो भवति ॥

क्त्वा दशस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयंत चित्तिभिः ।

रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सन्निष्यन्तुपं ब्रुवे ॥ ३ ॥

क्रत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निं । जनयन्त । चित्तिऽभिः ।
रुरुचानं । भानुना । ज्योतिषा । महान् । अत्यं । न । वाजं । सनिष्यन् । उप । ब्रुवे ॥ ३ ॥

चित्तिभिर्ज्ञानरूपलक्षिता देवासो देवान्तरुषो व्यसनेभ्यस्तारकस्य दक्षस्य बलस्य क्रत्वा कर्मणा विधर्मणि
विधारके यज्ञेऽधि जनयन्त । अजनयन् । भानुना भाममानेन ज्योतिषा रुरुचानं रोचमानं महान् महांतमग्नि-
मत्यं न भारमहमशमिव वाजमद्यं सनिष्यन् लिप्समानोऽहमुप ब्रुवे । स्तौमि ॥

आ मंद्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्यं वाजमृग्मियं ।

रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुमग्निं राजंतं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥

आ । मंद्रस्य । सनिष्यन्तः । वरेण्यं । वृणीमहे । अह्यं । वाजं । ऋग्मियं ।

रातिं । भृगूणां । उशिजं । कविऽक्रतुं । अग्निं । राजंतं । दिव्येन । शोचिषा ॥ ४ ॥

मंद्रस्य सत्यस्य वैश्वानरस्य संबन्धिनं वरेण्यं वरणीयमद्भ्यमलज्जावहं ऋग्मियं प्रशस्यं वाजमद्यं सनिष्यन्तो
लिप्समाना वयं भृगूणामुपीणां रातिमभिलषितार्थप्रदातारमुशिजमभिलष्यन्तुं कविक्रतुं क्रांतप्रज्ञं दिव्येन
दिविभवेन शोचिषा रोचिषा राजंतं भ्राजमानमपिमावृणीमहे । संभजामहे ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तवर्हिषः ।

यतसुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसां ॥ ५ ॥

अग्निं । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजऽश्रवसं । इह । वृक्तऽवर्हिषः ।

यतऽसुचः । सुऽरुचं । विश्वऽदेव्यं । रुद्रं । यज्ञानां । साधतऽदिष्टिं । अपसां ॥ ५ ॥

वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो यतसुचः प्राप्तसुच ऋत्विजः सुम्नाय सुवार्थं वाजश्रवसं मनुष्येभ्यः प्रेरितान्नं
सुरुचं प्रशस्तदीप्तमंतं विश्वदेव्यं विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं दुःखानां द्रावकमपसां कर्मवतां यज्ञानां ।
यजतीति यज्ञा यजमानाः । तेषां साधदिष्टिं साधितयज्ञमपिमह यज्ञे पुरो दधिरे । सुवति ॥ ॥ १७ ॥

पावकशोचे तव हि स्यं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तवर्हिषो नरः ।

अग्ने दुवं इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥

पावकऽशोचे । तव । हि । स्यं । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽवर्हिषः । नरः ।

अग्ने । दुवं । इच्छमानासः । आप्यं । उप । आपसते । द्रविणं । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

हे पावकशोचे शोधकदीप्ते हे होतर्देवानामाज्ञातः यज्ञेषु परि परितो वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो दुवः
परिचरणमिच्छमानास इच्छतो नरो नतारो यजमाना आप्यमानुं योग्यं तव त्वत्संबन्धिनं चयं निवासं
यागगृहमुपासते । संवते । तेभ्यो द्रविणं धनं धेहि । विधेहि ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।

सो अध्वराय परि णीयते कविरत्या न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातं । यत् । एनं । अपसः । अधारयन् ।

सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजऽसातये । चनःऽहितः ॥ ७ ॥

रोदसी यावापुथियावापुणत् । आपुरथत् । तथा महत्प्रभुतं स्वरंतरिवमापुणत् । अपसः कर्मवतो यज्ञ
मानुजातं यद्यमेनमपिमधारयन् अत्यो न अथ इव कविः क्रांतः सर्वत्र व्याप्तयनोहितो निहतात्तः सोऽय
मपिर्वाजसातये वाजस्यान्नस्य कीर्तवी सातये लाभाय परिणीयते । यज्ञार्थं नीयते ॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दस्यं जातवेदसं ।

रथीः ऋतस्य बृहतो विचर्षणिर्ऋग्निदेवानामभवत्पुरोहितः ॥ ८ ॥

नमस्यतं । हव्यऽदातिं । सुऽअध्वरं । दुवस्यतं । दस्यं । जातऽवेदसं ।

रथीः । ऋतस्यं । बृहतः । विऽचर्षणिः । अग्निः । देवानां । अभवत् । पुरःऽहितः ॥ ८ ॥

रथीर्निता बृहतो महत ऋतस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्दृष्टा योऽग्निदेवानां पुरोहितः पुरस्ताद्दृष्टव्यतया स्या
पितोऽभवत् हव्यदातिं देवभ्यो हविषा दातारं स्वध्वरं गोभनयज्ञं दस्यं दमेभ्यो गृह्ण्यो हितं जातवेदसं
जातप्रज्ञं तर्मापि नमस्यत । पुत्रयत् । दुवस्यत । परिचरत् ॥

तिस्रो यद्दस्यं समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुगिजो अमृत्यवः ।

तासांमेकांमदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उपं जामिमीयतुः ॥ ९ ॥

तिस्रः । यद्दस्यं । संऽदधुः । परिऽज्मनः । अग्नेः । अपुनन् । उगिजः । अमृत्यवः ।

तासां । एकां । अदधुः । मर्त्ये । भुजं । ऊं इति । लोकं । ऊं इति । द्वे इति । उपं ।

जामिं । ईयतुः ॥ ९ ॥

उगिजः कामयमाना अमृत्यवो मृत्युरहिता देवा यद्दस्य महतः परिज्मनः परितो गतुः समिधः समि
धिकाः प्रकाशिकास्तिस्त्रः पार्थिववैद्युतसूर्यरूपामिस्त्रस्तनुरपुनन् । अगोधयन् । तं देवा भुजं सर्वेषां पालयित्री
तासां तनुनां मध्य एका पार्थिवी तनु मर्त्ये मर्त्यलोकेऽदधुः । न्यदधुः । उ इति पादपुरणः । इतरं द्वे तनु
जामिं लोकमासन्नमंतरिचमुपेयतुः । गच्छतः । अथवा तिस्रः समिध आघारसमिधां द्वे अनूयाजसमिधैकिति ।
तासां समिधामेकामनूयाजसमिधं मर्त्ये इह लोके भोगहेतुमनूयाजपर्यतमदधुः । धारयति । प्रजा वा अनूयाजा
इति प्रजात्वाननूयाजानां संस्तवात् तदाश्रयत्वाच्चानूयाजसमिधः । इतरं द्वे समिधावतरिजे दिव्यभोगहेतु
उपेयतुः । उपगच्छतः । त्रीन्परिधीस्तिस्त्रः समिध इति हि निगमः ॥

विशां कविं विशपतिं मानुषीरिषः सं भीमकृण्वन्स्वधितिं न तेजसे ।

स उद्धतो निवतो याति वेविपत्स गर्भेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १० ॥

विशां । कविं । विशपतिं । मानुषीः । उपः । सं । सीं । अकृण्वन् । स्वऽधितिं । न । तेजसे ।

सः । उतऽवतः । निऽवतः । याति । वेविपत् । सः । गर्भे । एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥ १० ॥

इषः पश्चादिलक्षणं धनमिच्छन्ती मानुषीर्मनुष्यप्रजा विशां प्रजानां विशपतिं प्रभुं कविं मेधाविनं भीमिनं
स्वधितिं न अमिधिव तेजसे तेच्छार्थं समकृण्वन् । समस्कृवन् । सोऽपिप्ररुद्धत उक्त्वाययतो नियतो नीचिभाव
वतश्च प्रदेशान्विपत् व्याप्तुवन् याति । गच्छति । स एषु भुवनेषु गर्भसरण्या दीधरत् । अधारयत् ॥ १० ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान्चृपां चित्रेषु नान्दृन्न मिहः ।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्या वसु रत्ना दयम्यनो वि दाणुपे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिऽवान् । वृषा । चित्रेषु । नानदत् । न । सिंहः ।

विश्वानरः । पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दागुषे ॥ ११ ॥

प्रजज्ञिवान जातो वृषा वर्षकः स विश्वानरश्चित्रेषु नानाप्रकरिषु जठरेषु । प्राणिनां भेदाज्जठराणां भेदः । तेषु जिन्वते । वर्धते । चित्रेषु नानाविधेष्वरण्येषु नानदत् अत्यर्थं शब्दं कुर्वन् सिंहो न । सिंह इव । किंविधो विश्वानरः । पृथुपाजाः पृथुतेजाः । अथवा पृथुवेगः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितो दागुषे हविषां प्रदाने यजमानाय रत्ना रमणीयानि वसु वसुनि धनानि वि विशेषेण दयमानः प्रयच्छन् ॥

विश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहदिवस्पृष्टं भंदमानः सुमन्मभिः ।

स पूर्ववज्जनयञ्जंतये धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥

विश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकं । आ । अरुहत् । दिवः । पृष्टं । भंदमानः । सुमन्मऽभिः ।

सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जंतवे । धनं । समानं । अज्मं । परि । एति । जागृविः ॥ १२ ॥

सुमन्मभिः स्तोतृभिर्भंदमानः सुयमानो विश्वानरो जातमात्र एव प्रत्नथा प्रत्न इव चिरतन इव नाकं । कं मूवं । अकं दूःख । न विद्यतेऽकं यस्मिन् तन्नाकं । दिवोऽंतरिक्षस्य पृष्ठमुपरितनप्रदेशं स्वरोहिद्विरारुहत् । आरोहति । स विश्वानरः पूर्ववत् पूर्वभ्य ऋषिभ्य इव जतवे स्तोत्रे यजमानाय धनं पश्चादिलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविः सदा प्रवृद्धः समानं सर्वेषां देवानां साधारणमज्ममाकाशमार्गं पर्येति । सूर्यरूपेण गच्छति ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यमा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयं ।

तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतऽवानं । यज्ञियं । विप्रं । उक्थ्यं । आ । यं । दधे । मातरिश्वा । दिवि । क्षयं ।

तं । चित्रऽयामं । हरिऽकेशं । ईमहे । सुऽदीतिं । अग्निं । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतावानं वनवंतं यज्ञियं यज्ञार्हं विप्रं मेधाविनमुक्थ्यं मृत्यं दिवि दुल्लोके क्षयं निवसंतं यार्तिं मातरिश्वा वायुर्बुल्लोकादाहृत्य पुथिव्यामादधे । आहितवान । चित्रयामं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगला-र्विषं सुदीतिं शोभनदीप्तिं तमग्निं नव्यसे नवतराय सुविताय मुषु प्राप्तव्याय धनाय तदर्थमीमहे । याचामहे ॥

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुषुर्बुधं ।

अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥

शुचिं । न । यामन् । इषिरं । स्वऽदृशं । केतुं । दिवः । रोचनऽस्थां । उषुऽबुधं ।

अग्निं । मूर्धानं । दिवः । अप्रतिऽस्कृतं । तं । ईमहे । नमसा । वाजिनं । बृहत् ॥ १४ ॥

नेति संप्रत्यर्थं । शुचिं दीप्तं यामन् यामनि यज्ञ इषिरमेपणीयं स्वर्दृशं सर्वदृशं सर्वपदार्थविज्ञानयुक्तं दिवो दुल्लोकस्य केतुं प्रज्ञापकं रोचनस्था रोचनस्थं । रोचनः सूर्यः । तस्मिन् तिष्ठतं । उषुर्बुधमग्निहोत्रिकरूपेणोपसि प्रबुध्यमान दिवः स्वर्गस्य मूर्धानं प्रधानमप्रतिष्कृतमप्रतिहतशब्दं वाजिनमज्ञवंतं बृहत् महान्तं तमग्निं नमसा स्तोत्रेणेमहे । याचामहे ॥

मंद्रं होतारं शुचिपङ्कयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं ।

रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुहितं सद्मिद्राय ईमहे ॥ १५ ॥

मंद्रं । होतारं । शुचिं । अद्ययाविनं । दमूनसं । उक्थ्यं । विश्वऽर्चषणिं ।
रथं । न । चित्रं । वपुषाय । दर्शतं । मनुःऽहितं । सदे । इत् । रायः । ईमहे ॥ १५ ॥

मंद्रं मूल्यं होतारं देवानामाज्ञातारं शुचिं सर्वदा शुद्धमद्ययाविनमकुटिलं दमूनसं दानमनसमुक्थ्यं श्रेष्ठं विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं चित्रं मानाविधवर्णं रथं न रथमिव वपुषाय रूपार्थं दर्शतं दर्शनीयं सदर्शितं सदेवं मनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमपि रायो धनानीमहे । याचामहे । अत्र याज्ञार्थत्वादस्य द्विकर्मकत्वं ॥ ॥ १५ ॥

विश्वानराथैकादशार्चं तृतीयं मुक्तं विश्वामित्रं । अत्रयमनुक्रमणिका । विश्वानराथैकादशार्चिता । पूर्वमुक्तं विश्वानरीयं तु जागतं त्वित्युक्तत्वादस्यापि मुक्तस्य जगती कर्तुं विश्वानरोऽपि देवता ॥ अस्य मुक्तस्यापिष्टोम आपि मारुते शस्त्रे विनियोगः । मुख्यतः हि । विश्वानराय पृथुपात्रमे ग नः करत्ववर्ते । आ० प २० । इति ॥

विश्वानरायं पृथुपात्रमे विषो रत्ना विधंत धरुणेपु गातवे ।

अग्निर्हि देवाँ अमृतो दवस्यत्यथा धर्माणि सनता न दृदपत ॥ १ ॥

विश्वानरायं पृथुऽपुत्रमे । विषः । रत्ना । विधंत । धरुणेपु । गातवे ।

अग्निः । गिर्हि । देवान । अमृतः । दवस्यति । अर्थः । धर्माणि । सनता । न । दृदपत ॥ १ ॥

विषो मेधाविनः स्तोतारः पृथुपात्रमे बहवलाय बहवलाय वा । पात्रः शस्त्रस्य बलात्प्राप्तयोः पाठात् । विश्वानरायाग्रथं धरुणेपु धर्मेपु यज्ञेषु रत्ना रमणीयानि स्तोत्राणि गातवः सन्मार्गलाभाय विधतः । परिचरति । कुर्वति । अमृतो मरणरहितोऽपि देवान दवस्यति । हविषा प्रदानेन परिचरति । हिः प्रमिः । अथ अतः कारणात्कोऽपि सनता सनातनानि धर्माणि यज्ञान न दृदपत । न दृदपयति ॥

अंतर्दृतो रोदसी दस्म ड्यते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।

क्षयं बृहंतं परि भृषति द्युभिर्देविभिरग्निरिपितो धियावमुः ॥ २ ॥

अंतः । दृतः । रोदसी इति । दस्मः । ड्यते । होता । निऽसत्तः । मनुषः । पुरःऽहितः ।

क्षयं । बृहंतं । परि । भृषति । द्युऽभिः । देविभिः । अग्निः । इपितः । धियाऽवमुः ॥ २ ॥

दस्मो दर्शनीयो होतापिर्दृतो देवानां इतः सन रोदस्वोऽतीवापुथियोऽतर्मथ ड्यते । गच्छति । मनुषो मनोजातस्य मनुष्यस्य पुरोहित आहवनीयादिरूपेण पुरतः स्थापितो निषत्तो निषणः सन अग्निर्दुर्भिक्षिभिर्वृहंतं महंतं क्षयं यज्ञगृहं परिभृषति । अनकुरुते । देविभिर्देविरिपितः प्रिपितो धियावमुः प्रज्ञया याज्ञ । एतं ह्य अग्निविशेषणं ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रसो अग्निं महयंत चित्रिभिः ।

अपांसि यस्मिन्नधि संदधुर्गिरस्तस्मिन्सुम्नानि यज्ञमान आ चक ॥ ३ ॥

केतुं । यज्ञानां । विदथस्य । साधनं । विप्रसः । अग्निं । महयंत । चित्रिभिः ।

अपांसि । यस्मिन् । अधि । संऽदधुः । गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यज्ञमानः । आ । चक ॥ ३ ॥

यज्ञानां केतुं प्रज्ञापकं विदथस्य यज्ञस्य गृहस्य वा साधनं प्राप्तिमाधनमसाधारणकारणं संतमपि विप्रसो विप्रार्थिन्निभिः स्वकर्मभिर्महयत । पूजयति । किंच गिरः स्तोतारो यस्मिन्प्रपावपांसि म्वानुष्ठयानि कर्माण्याध संदधुः संदधते यज्ञमानस्तस्मिन्नधि सुम्नानि सुम्नानि प्राप्याचक । कामयते ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघतां ।
 आ विवेश रोदसी भूरिवर्षसा पुरुप्रियो भंदते धामभिः कविः ॥४॥
 पिता यज्ञानां । असुरः । विपःऽचित्तां । विऽमानं । अग्निः । वयुनं । च । वाघतां ।
 आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिऽवर्षसा । पुरुऽप्रियः । भंदते । धामऽभिः । कविः ॥४॥

यज्ञानां पिता पालयिता विपश्चितां विदुषां स्तोतृणामसुरो बलप्रदः । वाघतामृत्विजां वयुनं ज्ञानसाधनं । विमानं च । विमीयते फलमिति विमानं यज्ञादिकर्मसाधनं । सोऽपि भूरिवर्षसा पार्थिववैद्युतादिवज्रविधरूपेण रोदसी यावापृथिव्यावाविवेश । प्रविशति । पुरुप्रियो मनुष्येष्वधिकं प्रियः । अथवा पुरुणां श्रेष्ठानां प्रियः पुरुप्रियः । धामभिस्तेजोभिर्युक्तः कविरपि भंदते । यज्ञमानेन सूर्यते ॥

चंद्रमग्निं चंद्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुपदं स्वर्विदं ।
 विगाहं तूष्णिं तविषीभिरावृतं भूष्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः ॥५॥
 चंद्रं । अग्निं । चंद्ररथं । हरिऽव्रतं । वैश्वानरं । अप्सुऽसदं । स्वऽविदं ।
 विऽगाहं । तूष्णिं । तविषीभिः । आऽवृतं । भूष्णिं । देवासः । इह । सुऽश्रियं । दधुः ॥५॥

देवामो देवाश्चंद्रमाज्ञादकरं चंद्ररथं । चंद्र आज्ञादको रथो यस्येति तं हरिव्रतं पिंगलवर्णं हरित्वचं वा । हरित्वचमिति शाखांतरं । अप्सुपदमप्सु सीदतं स्वर्विदं सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्र व्याप्तं तूष्णिं क्षिप्रगामिनं शत्रूणां हिंसितारं वा तविषीभिरावृतं भूष्णिं भतारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं वैश्वानरमिहहृल्लोके दधुः । आदधुः ॥ ॥२०॥

अग्निदेवेभिर्मनुषश्च जंतुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुपेशंसं धिया ।
 रथीरंतरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिशस्तिचातनः ॥६॥
 अग्निः । देवेभिः । मनुषः । च । जंतुऽभिः । तन्वानः । यज्ञं । पुरुऽपेशंसं । धिया ।
 रथीः । अंतः । ईयते । साधदिष्टिऽभिः । जीरः । दमूनाः । अभिशस्तिऽचातनः ॥६॥

देवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञं जंतुभिर्कृत्वग्निश्च धिया कर्मणा मनुषो यज्ञमानस्य पुरुपेशंसं बहुरूपं । पेश इति रूपनाम । पुरोडाशपशुसोमहविर्भेदे रकाहाहीनसचात्मकभेदे च नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन् रथीः सर्वस्य लोकस्य नेता जीरः क्षिप्रकारी दमूना दातमना दानमना वाभिशस्तिचातनोऽभिशस्तीनामरातीना यज्ञविप्रकारिणां रक्षसां चातयिता नाशयितापिरंतर्थावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूजा पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः ।
 वयांसि जिव्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि सुकृतुर्विपां ॥७॥
 अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊर्जा । पिन्वस्व । सं । इषः । दिदीहि । नः ।
 वयांसि । जिव्व । बृहतः । च । जागृवे । उशिक् । देवानां । असि । सुऽकृतुः । विपां ॥७॥

हे अग्ने स्वपत्ये मुपत्र आयुन्यायुषि ॥ निमित्तमप्रम्येषा ॥ आयुषि निमित्ते जरस्व । देवान् सुहि । ह्योतारमधिष्ठायोर्जा रमनाज्ञेन वा पिन्वस्व । देवान्नीलय । नोऽस्माकमिषः सस्यार्थं वृष्टीः संदिदीहि । संदीपय । वयास्त्वानि च ॥ वयः चक्षेत्तन्नामसु पाठात् ॥ जिव्व । दीहि । हे जागृवे सर्वदा जागरणशील । बृहतो

मं० ३. अ० १. सू० ३.] : ॥ द्वितीयोऽष्टकः ॥

१३९

महतो यत्रमानस्य त्रिविधः संबन्धः । मुक्तुः शोभनकर्मो शोभनयज्ञो वा त्वं विषां मेधाविनां देवानामुशक्त
कांतोऽसि ॥

विश्वपतिं यद्भूमतिथिं नरः सदा यन्तारं धीनामुशितं च वाघतां ।

अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र गंसन्ति नमसा जृतिभिवृधे ॥ ६ ॥

विश्वपतिं । यद्भूमं । अतिथिं । नरः । सदा । यन्तारं । धीनां । उशितं । च । वाघतां ।

अध्वराणां । चेतनं । जातवेदसं । प्र । गंसन्ति । नमसा । जृतिऽभिः । वृधे ॥ ६ ॥

नरो जेतारः स्तोतारो वा विश्वपतिं विशां मनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति वा यद्गृह महात्मतिथि
सर्वस्यातिथिभूतं धीनां बुद्धीनां कर्मणां वा यन्तारं नियतारं वाघताम्विजा चोशितं कातं मनोज्ञमध्वराणां
यागानां चेतनं प्रज्ञापकं जृतिभिवर्गयुक्तं जातवेदसमपि वृधे वृद्धये समुदये नमसा नमस्कारेण स्मृतिमिथं प्रश
सन्ति । प्रशंसां कुर्वन्ति ॥

विभावां देवः सुरणः परि श्चितीरग्निर्वभूव श्वसा सुमद्रथः ।

तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषम दम आ सुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभाऽवां । देवः । सुरणः । परि । श्चितीः । अग्निः । वभूव । श्वसा । सुमतऽरथः ।

तस्य । व्रतानि । भूरिऽपोषिणः । वयं । उप । भूषम । दम । आ । सुवृक्तिऽभिः ॥ ९ ॥

विभावा दीप्तिमान् देवः स्तूयमानः सुरणः । अत्र वर्णलोपप्रकादसः । शोभन रमयतीति सुरमणः ।
सुमद्रथः शोभनरथोऽपि । श्वसा बलिन वितीः सर्वाः प्रजाः परि वभूव । परिती गच्छति । अत्र भवत्तरुपसर्ग
वशात् परिग्रहार्थत्वं । भूरिपोषिणो बहूनां पोषयितुः पालयितुर्दम यज्ञगृह । दम इति गृहनामम् पाठान् ।
निवसतस्तस्यापर्वतानि कर्माणं वयं सुवृक्तिभिः स्तोत्ररूपभूषणम् । उपभूषयामः । प्रकाशयामः ॥

विश्वानर तव धामान्या चक्रे यभिः स्वविदभ्वो विचक्षण ।

जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरमि त्वना ॥ १० ॥

विश्वानर । तव । धामानि । आ । चक्रे । यभिः । स्वऽवित । अभवः । विऽचक्षण ।

जातः । आ । अपृणः । भुवनानि । रोदसी इति । अग्ने । ता । विश्वा । परिऽभूः ।

असि । त्वना ॥ १० ॥

हे विश्वानर तव धामानि त्वत्सवधीनि तेषां स्याचक्रे । अभिष्टोमि । हे विचक्षण प्राज्ञ । यभिर्मर्त्यजोभि
स्वर्वित सर्ववित सर्वज्ञोऽभवः । भवसि । जातमात्रत्वं भुवनानि भुतजातानि रोदसी यावापृथियावापृण ।
आपुरयः । हे अग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि तेषां तानि भुतजातानि त्वना आत्मानां परिभूरमि । परिग्रहीतामि ॥

विश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया क्विः ।

उभा पितरा महयन्नजायताग्निद्यावापृथिवी भूरिरतसा ॥ ११ ॥

विश्वानरस्य । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सुऽअपस्यया । क्विः ।

उभा । पितरा । महयन् । अजायत । अग्निः । द्यावापृथिवी इति । भूरिऽरतसा ॥ ११ ॥

विश्वानरस्याग्नेर्दंसनाभ्यस्तोपकारीभ्यः क्रियाभ्यो बृहद्बृहदन् भवतीति यत तदवितथ । यतः कारणादेको

मुख्यः कविरग्निः स्वपत्न्या गोभनयज्ञादिकर्मैच्छया यजमानादिभ्यो धनमरिणात् । ददाति । सोऽयमपिर्भू-
रिरतसा वङ्गरतस्काबुभोर्मा पितरा पितरी मातापितरी व्यावापृषिष्यो महयन्पुत्रयन् अजायत ॥ १५१ ॥

समित्समित्यकादगर्चं चतुर्थं मुक्तं विश्वामित्रं वैष्टुभं । अत्रानुक्रमिका । समित्समिदाप्रिय इति । इध्मा
दिस्वाहाकृत्यताः पूर्वोक्ताः प्रत्युचं देवताः । पर्णा विश्वामित्राणामाग्नीमुक्ता । दर्शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषु
त्वष्ट्याद्या तन्न इत्येषा । सूत्रितं च । इह त्वष्टारमग्नियं तन्नमुरीपमध पोषयितु । आ० १. १०. । इति ॥
त्वाङ्घ्रं पर्णा पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । तन्नमुरीपमध पोषयितु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः
। आ० ३. ८. । इति ॥

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रामि वस्वः ।

आ देव देवान्यजथाय वष्टि सखा सखीन्त्सुमना यक्ष्यमे ॥ १ ॥

समित्समित् । सुमनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुचा । सुमतिं । रामि । वस्वः ।

आ । देव । देवान् । यजथाय । वष्टि । सखा । सखीन् । सुमनाः । यष्टि । अग्ने ॥ १ ॥

समित्समित् अत्यर्थं समिदस्त्वं सुमना बोधि । बुध्यस्व । शुचा शुचात्यर्थं प्रमर्षकेण ज्योतिषा युक्तस्त्व
वस्वो वसुनो धनस्य तद्विषयां सुमतिं गोभना बुद्धिमस्मि अस्मभ्यं रामि । देहि । हे देव ज्योतिमान् देवान्यज-
नीयान्यजथाय यज्ञाय तदर्थमावाच । आवहसि । हे अग्ने सखा देवानां सखा त्वं सुमनाः सखीन् देवा
न्वाच । यजस्व ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।

सेमं यज्ञं मधुमंतं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधंतं ॥ २ ॥

यं । देवासः । त्रिः । अहन । आऽयजते । दिवेऽदिवे । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

सः । इमं । यज्ञं । मधुऽमंतं । कृधि । नः । तनूऽनपात् । घृतऽयोनिं । विधंतं ॥ २ ॥

वरुणो मित्रोऽग्निः एतं त्रयो देवा यमपिं दिवेदिवे प्रतिदिवसं अहन अहन त्रिः प्रातर्मध्याह्नमायंत्नेषु
मन्त्रेषु त्रिवारमायजते हे तनूनपात् तनूनां शरीराणां न पातयतः स त्वं घृतयोनिं घृतस्थोदकस्य कारण
विधतं विधीयमान क्रियमाण नोऽस्मदीयमिम यज्ञं मधुमंतं । मध्वित्युदकनाम । वृथ्यादिफलमुक्तं कृधि । कुरु ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यज्ज्यै ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वंद्यै स देवान्यष्टादिषितो यज्ञीयान् ॥ ३ ॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारं । इळः । प्रथमं । यज्ज्यै ।

अच्छ । नमःऽभिः । वृषभं । वंद्यै । सः । देवान् । यष्टात् । इषितः । यज्ञीयान् ॥ ३ ॥

विश्ववारा विश्वर्जनैर्वरणीया दीधितिः स्मृतिर्दीधिवी होतारं देवानामाह्वतारमपिं प्रजिगाति । जि-
गात् । प्रकर्षणे गच्छतु । प्रथमं मुख्यमक्ताभिमुख्येन वृषभं संपदां वर्षितार वंद्यै वंदितुं योग्यमिति शेषः ।
अपि नमोभिर्नमस्कारः संज्ञक इषो हवीरूपपाण्यज्ञानि यज्ज्यै यष्टुं प्रीणयितुं प्रजिगात् । इषितोऽस्माभिः
परितो यज्ञीयान् यष्टुतमः सोऽपिर्देवान् यजत । यजतु ॥

ऊर्ध्वा वां गातुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शोचीषि प्रस्थिता रजांसि ।

दिवो वा नाभा न्यसादि होतांस्तृणीमहि देवव्यचा वि बर्हिः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वां । गातुः । अर्धरे । अकारि । ऊर्धा । गोचीर्षि । प्रऽस्थिता । रजांसि ।
दिवः । वा । नाभा । नि । असादि । होता । स्मृणीमहि । देवऽव्यचाः । वि । बहिः ॥ ४ ॥

वां युवयोः । अमिश्च बर्हिषोर्भा वामित्युच्यते । समिदादिभिः सहितस्यैवाभेदेवतात्वात् । ऊर्ध्व उन्नतो
गानुर्यज्ञमार्गोऽर्धरे यज्ञः कारि । आश्रयः कियते । गोचीर्षार्चिष्मति रजांसि हवीषूर्ध्वोर्ध्व प्रस्थिता । होता
पिर्दिवो दीप्यमानस्य यागगृहस्य नाभा नाभा मध्यप्रदेशं न्यसादि । निपीदति । देवव्यचा देवव्याप्तं बर्हिश्च ।
चार्यं वाग्ब्रह्मः । विस्मृणीमहि । विग्रंषिणं स्मृणीमः ॥

सप्र होत्राणि मनसा वृणाना इन्वतो विश्वं प्रति यन्वृतेन ।

नृपेणसो विदर्षेषु प्र जाता अभीऽमं यज्ञं वि चरंत पूर्वीः ॥ ५ ॥

सप्र । होत्राणि । मनसा । वृणानाः । इन्वतः । विश्वं । प्रति । यन । ऋतेन ।

नृऽपेणसः । विदर्षेषु । प्र । जाताः । अभि । अमं । यज्ञं । वि । चरंत । पूर्वीः ॥ ५ ॥

मनसा वृणानाः प्राथ्यमाना ऋतेनोदकेन विश्वमित्यतः प्रीणयंतो देवाः सप्र होत्राणि होतृणा वपद्रुतृणा
कर्माणि प्रतिगच्छति । प्रतिगच्छति । अतः पर द्वारा स्मृतिः । नृपेणसो नररूपा विदर्षेषु यागेषु जाता उत्पत्ताः
पूर्वोर्विद्यो विद्यहवत्यो यज्ञद्वाराभिमानदेवता इममग्नदीय यज्ञं प्र विचरत । पविचरतु ॥ ॥ २० ॥

आ भंदमाने उपसा उपके उत स्मयेते तन्वाऽविरूपे ।

यथा नो मित्रो वरुणो जुजोपदिदो मरुत्वो उत वा महोभिः ॥ ६ ॥

आ । भंदमाने इति । उपसौ । उपके इति । उत । स्मयेते इति । तन्वा । विरूपे इति विऽरूपे ।

यथा । नः । मित्रः । वरुणः । जुजोपत । इदं । मरुत्वान् । उत । वा । महःऽभिः ॥ ६ ॥

आ भंदमाने स्मयमाने उपके परस्परं संगति ॥ उपमानकृपिचया द्विवचन ॥ नकोपसो रात्र्यहनी
आणक्तता । उत अपि च विरूपे पृथगुपे तन्वा प्रकाशरूपेण शरीरेण स्मयते । प्रकाशते । मित्रो वरुण उत
वा अपि चिदो मरुत्वान् नोऽस्मान्यथा जुजोपत यथा संवत तथा महोभिर्मित्रोभिर्युक्त इमं यावापृथिव्यो
कुरुतां ॥

देव्या होतारा प्रथमा नृजे सप्र पृथासः स्वधया मदति ।

ऋतं शंसंत ऋतमित्त आहरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ७ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋजे । सप्र । पृथासः । स्वधया । मदति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहः । अनु । व्रतं । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७ ॥

देव्या दिव्या प्रथमा प्रथमां मुख्यं होताराहातागवयी नृजे । प्रसाधयांसि । ऋतमृदकं शमत आगम
सांनाः सप्र पुत्रासः । पृथमन्नं । तद्वत् ऋत्यजसमपि मधया सोमेन हविणः मदति । सादयति । व्रतपा
व्रतानां कर्मणां रचितारो दीध्याना दीप्यमानाः अथवा म्यकर्मभिरपि दीपयत ऋत्यजोऽनु व्रत व्रतपु
ऋतमित् अपिमवाहः । अपिमव ऋतभृतसाहरित्यर्थः । एवकारार्थं इच्छद्दः ॥

आ भारती भारतीभिः सज्जोषा इक्रा देवमनुष्येभिरग्निः ।

सरस्वती सारस्वतेभिरर्वाक् तिस्रो देवीर्वहिरेदं संदंतु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इळा । देविः । मनुष्येभिः । अग्निः ।
सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः । आ । इदं । सदंतु ॥ ८ ॥

भारतीभिर्भरतस्य सूर्यस्य संबंधिनीभिः सजोषाः संगता भारती वाक् आगच्छतु । देवेमनुष्येभिर्मनुष्येषु संगत्येळा च भूमिद्यागच्छतु अग्निश्च । सारस्वतेभिः सरस्वतीसंबंधिभिर्मध्यमस्थानिः सह सरस्वती माध्यमिका वागागच्छतु । तिस्रो देव्यो वागिळाभारत्य आगच्छंतु । अर्वागाभिमुखमतद्बर्हिंरा सदंतु । आसीदंतु ॥

तन्नस्तुरीपमध पोषयिन्तु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।

यतो वीरः कर्मण्यः सुदृष्टो युक्त्यावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरीपं । अध । पोषयिन्तु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।

यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुदृष्टः । युक्त्यावा । जायते । देवऽकामः ॥ ९ ॥

हे देव त्वष्टः सृष्टिकर्तः रराणो रममाणस्त्वमध अनंतरं नोऽस्मान् तुरीपं तारकं पोषयितु पोषकं तर्पामिद्व रतो विष्यस्व । मोक्षय । यतो विमोक्षनाद्वीरः सत्त्ववान् कर्मण्यः कर्मसु कृशालः सुदक्षः सुबलौ युक्त्यावाभिपवार्थयावयुक्तः । सोमसुदित्यर्थः । देवकामो देवान् कामयमानः पुत्रो जायते । जायते ॥

वनस्पतेऽव मृजोप देवानग्निर्हविः शमिता सृदयाति ।

सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वनस्पते । अव । मृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सृदयाति ।

सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥ १० ॥

हे वनस्पते देवानुपावष्टज । समीपे कुरु । शमिता पशोः संस्कर्ताग्निर्वनस्पतिश्च हविः सृदयाति । देवान्प्रति प्रेरयतु । सत्यतरोऽत्यर्थं सत्यः सत्यस्वरूपः स इत स एव होता यजाति । यजतु । यथा यतः कारणात्स एवाग्निर्देवानां जनिमानि जन्मानि वेद वेत्ति अतः स एव यजतिवत्यर्थः ॥

आ यात्यग्ने समिधानो अर्वाङ्दिद्रेण देवः सरथं तुरेभिः ।

बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृतां मादयतां ॥ ११ ॥

आ । याहि । अग्ने । संऽइधानः । अर्वाङ् । इद्रेण । देवः । सऽसरथं । तुरेभिः ।

बर्हिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयतां ॥ ११ ॥

हे अग्ने अर्वाक् अस्मदभिमुखं समिधानः समिध्यमानो ज्वालारूपेण दीप्यमानस्त्वमायाहि । देवतारूपेणागच्छ । कथामिति उच्यते । नोऽस्माकं यजामिद्रेण देवश्च तुरेभिस्त्वरमार्गिर्देवः सरथं समानरथं यथा तथायाहि । किञ्च सुपुत्रादितिरपि नो बर्हिरास्ता । अध्यास्ता । स्वाहाकारेण युक्ता अमृता नित्या देवा मादयता । तृप्यतु ॥ ॥ २३ ॥

प्रत्यग्निरूपस इत्येकादशर्चं पंचमं मुक्तं वैश्वामित्रं त्रैपुत्रमायेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्रत्यग्निरिति ॥ प्रातरनुवाकाग्निनाश्वयोरिदमादिमुक्तत्रयस्य विनियोगः । मुत्रितं च । प्रत्यग्निरूपस इति त्रीणि । आ० ४. १३ । इति ॥ इत्तामप इत्यस्योक्तो विनियोगः ॥

प्रत्यग्निरूपसश्चेकितानोऽवोधि विप्रः पट्वीः कवीनां ।

पृथुपाजा देवयज्ञिः समिद्धोऽप०द्वारा तमसो बर्हिरावः ॥ ११ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । चेकितांनः । अबोधि । विप्रः । पदऽवीः । कवीनां ।

पृथुंऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । संऽडंडः । अप । द्वारा । तमसः । वह्निः । आवरित्यावः ॥१॥

उपमशुकितानो जानन विप्रो मधावी कवीनां क्रांतदृशां पदवीर्मांगान गच्छन योऽपिः प्रत्यबोध प्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुतजा देवयद्भिर्देवकामैः समिदः सम्यक् दीप्तः स वह्निस्समसोऽज्ञानस्य द्वारागमन-
द्वारोऽप्यावः । अपावृणोति ॥

प्रेङ्गमिर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतृणां नमस्य उक्थैः ।

पूर्वींऽतस्य संदृशंश्चकानः सं दृतो अद्यौदुपसो विरोके ॥२॥

प्रा । इत् । ऊं इति । अग्निः । ववृधे । स्तोमेभिः । गीऽभिः । स्तोतृणां । नमस्यः । उक्थैः ।

पूर्वीः । ऋतस्य । संऽदृशः । चकानः । सं । दृतः । अद्यौत् । उपसः । विऽरोके ॥२॥

नमस्यः पुत्रो योऽपिः स्तोतृणा स्तोत्रिणीर्भिर्वाग्भिरुक्थैः शस्त्रिण प्रववृधे वृद्धि प्राप्नोति दृतो देवाना
दृतः सः पूर्वीं बह्नीच्छंतस्यादिदृश्य संदृशो दीप्रीश्चकानैः कामयमानः सन उपसो विरोके विरोचनं प्रातःकाले
समर्थात् । धीस्तिते । इत् उ पुरणां ॥

अधाम्यग्निर्मानुषीषु विह्वेषां गर्भो मित्र ऋतेन साधन ।

आ हर्यतो यजतः सान्वस्थादभृद् विप्रो हव्यो मतीनां ॥३॥

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विष्णु । अपां । गर्भः । मित्रः । ऋतेन । साधन ।

आ । हर्यतः । यजतः । सानुं । अस्थात् । अभृत् । ऊं इति । विप्रः । हव्यः । मतीनां ॥३॥

मित्रो यजमानानां मित्रभूत ऋतेन सत्येन साधन कामान साधयन अपा गर्भोऽग्निर्मानुषीषु मनोः
संबन्धिनीषु विनु प्रजाम्बधायि । देवैराहितः । किंच हर्यतः स्पृहणीयो यजतो यष्ट्यः स मानुष्कृत धिष्ण्य
मुत्तरवेद्याख्यमास्थात् । अधतिष्ठत् । विप्रः प्राज्ञोऽग्निर्मतीना मातृणा स्तोतृणा हव्यः मृत्योऽभुत् ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।

मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिंधूनामुत पर्वतानां ॥४॥

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । संऽडंडः । मित्रः । होता । वरुणः । जातऽवेदाः ।

मित्रः । अध्वर्युः । इषिरः । दमूनाः । मित्रः । सिंधूनां । उत । पर्वतानां ॥४॥

इयमुक् अपि सर्वात्मकत्वेन स्तीति । यद्यदा समिद्धोऽपिः तदा मित्रो भवति । मुर्यो भवति । मित्र एष
सन्न होता भवति । वरुणो भवति जातवेदा जातप्रज्ञः । स मित्रोऽध्वर्युर्भवति दमूना दानमना दातमना
वा । स एषिषिरः प्ररको वायुर्भवति । उत अपि च सिंधूनां नदीनां पर्वताना च मित्रः सहायो भवति ॥

पाति प्रियं रिपो अयं पदं वेः पाति यद्दृश्वरंणं सूर्यस्य ।

पाति नाभा सप्तशीर्षाणमग्निः पाति देवानामुपमादमृष्वः ॥५॥

पाति । प्रियं । रिपः । अयं । पदं । वेः । पाति । दृष्टः । चरणं । सूर्यस्य ।

पाति । नाभा । सप्तऽशीर्षाणं । अग्निः । पाति । देवानां । उपऽमादं । ऋष्वः ॥५॥

ऋषो दर्शनीयोऽग्निर्वंगत्याः सर्वव्याप्राया रिपो भूम्याः प्रियमयं प्रथमं पदं स्थानं पाति । रक्षति । यद्गो महान् मूर्यस्य चरण । चरत्यत्रेति चरणमतरिचं । पाति । नाभा नाभावंतरिचस्य मध्ये सप्तभीषाणं मरुत्तण पाति । देवानामुपमादमुपमादकं यज्ञं पाति । रक्षति ॥ ॥२४॥

ऋभुश्चक्र ईदं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।

समस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुः । चक्रः । ईदं । चारु । नाम । विश्वानि । देवः । वयुनानि । विद्वान् ।

समस्य । चर्म । घृतवत् । पदं । वेः । तत् । इत् । अग्निः । रक्षति । अप्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुर्महान् विश्वानि सर्वाणि वयुनानि ज्ञातव्यानि पदार्थानि विद्वान् जानन् देवोऽग्निरीदं स्तुत्यं चारु मनोज्ञं नाम जलं चक्रः करोति । नामेत्युदकनाममु पाठान् । वेस्त्यप्रस्य समस्य स्वपतः शांतज्वालस्याप्यपिश्रमं रूपं घृतवद्गीप्रिमद्वर्तति । सोऽग्निस्त्जलमप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् रक्षति । पालयति ॥

आ योनिमग्निघृतवतमस्थात्पृथुप्रगाणमुगतंमुगानः ।

दीद्यानः शुचिःऋष्वः पावकः पुनःपुनमातरा नव्यसी कः ॥ ७ ॥

आ । योनिं । अग्निः । घृतवतं । अस्थात् । पृथुप्रगानं । उगतं । उगानः ।

दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनःऽपुनः । मातरा । नव्यसी इति ।

करिति कः ॥ ७ ॥

उगानः कामयमानोऽग्निघृतवतं दीप्रिमंतं पृथुप्रगाणं पृथुगीतिमुगतं कामयमानं योनिं स्थानमायतनं आ अस्थात् । आतिष्ठति । दीद्यानो द्योतमानः शुचिर्दर्शनीयः शुद्धो वा ऋषो महान् पावकोऽन्येषां शोधयिताग्निमातरा मातरा यावापृथिव्या पुनःपुनर्नव्यसी नवर्तकः । करोति ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववशे यदी वर्धति प्रस्वो घृतेन ।

आप इव प्रवता शुभमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववशे । यदि । वर्धति । प्रस्वः । घृतेन ।

आपःऽइव । प्रवता । शुभमानाः । उरुष्यत् । अग्निः । पित्रोः । उपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यो जातोऽग्निर्दिद्यदापधीभिर्ववशे उह्यते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेण गच्छत्य आप इव शुभमानाः शुभमानास्ता ओषधः प्रवः फलानि प्रमुवाना घृतनोदकेन वर्धति । वर्धयति । पित्रोर्दीवापृथिव्योरुपस्थे मध्यप्रदेशे वर्धमानोऽग्निरुष्यते । अस्मान्न वतु ॥

उदु एतः समिधा यद्गो अद्यौद्वर्षेन्द्विो अधि नाभा पृथिव्याः ।

मित्रो अग्निरीदं मातरिश्वा दूतो वक्ष्यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उत् । ऊदति । स्तुतः । संऽइधा । यद्गो । अद्यौत् । वर्षेन । दिवः । अधि । नाभा । पृथिव्याः ।

मित्रः । अग्निः । ईदं । मातरिश्वा । आ । दूतः । वक्ष्यत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥

उ इति पादपुराणः । स्तुतोऽस्माभिः स्तुतैः समिधा समिधेन यद्गो महान् अग्निः पृथिव्या उत्तरवेद्या

नाभा नाभौ मध्यप्रदेशे स्थितः सन दिवोऽंतरिक्षस्य वर्षान वर्षाणि रूपे उदर्योत । योतते । मित्रः संवेषा
मित्रमूर्ति रक्षः स्रुत्यो मातरिश्वा । मातर्यतरिञ्च अस्मिन् प्राणिति सूर्यरूपेण चिष्टत इति मातरिश्वा । अथवा
मातर्यरण्यां अस्मिन् निवसतीति मातरिश्वा । तथाह यास्कः । मातर्यतरिञ्च अस्मिन् मातर्यायनितीति वः
। नि० ७. २६ । इतो देवानां इतः सन यजथाय यज्ञाय देवानावचत । आवहतु ॥

उदस्तभीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानां ।

यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा संतं हव्यवाहं समीधे ॥१०॥

उत् । अस्तभीत् । संऽइधा । नाकं । ऋष्वः । अग्निः । भवन । उत्तमः । रोचनानां ।

यदि । भृगुभ्यः । परि । मातरिश्वा । गुहा । संतं । हव्यवाहं । संऽइधे ॥१०॥

ऋष्वो महाअग्निः समिधा तेजसा नाकं स्वर्गमुदस्तभीत । उदस्तभ्रात । रोचनानां शोभनानां तेजसा
मध्य उत्तमो भवन उत्कृष्टतमो भवन मातरिश्वा वायुभृगुभ्य आदित्यस्य रथिमभौ गुहा गुहाया मत हव्यवाह
हव्यानां वोढारमथं यदा यदा समीधे समीधे तदा नाकमस्तभ्रादिति सवधः ॥

इत्तां अग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्सं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥११॥

इत्तां । अग्ने । पुरुदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्सं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजावा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भृत् । अस्मे इति ॥११॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥२५॥

प्र कारव इत्येकादशर्चं पष्ठं मृक्त विश्वामित्रमाग्नेय प्र कारव इत्यनुकातत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाग्निशम्वयोः
मृक्तविजियोगः पूर्वमृक्त एव प्रज्ञापिरूपसस्वीणीत्यनेनोक्तः ॥ आयाग्नेयं पशो हविषो याज्या । सूत्रित
च । प्र कारवो मनना वच्यमाना एकाक्षतत्सरस्वती नदीना । आ० ३. ७ । इति ॥ परिभरय इति पा
त्नीवतग्रहस्य याज्या । सूत्रितं च । आग्नेधः पात्नीवतस्य यजत्वभिर्भये सरथ यात्यर्वाहात । आ० ५. १९ ।
इति ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयंतः ।

दक्षिणावाद्वाजिनीं प्रार्च्यति हविर्भरत्यग्रयं घृताचीं ॥१॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीं । नयत । देवयंतः ।

दक्षिणावाट । वाजिनीं । प्रार्च्यति । हविः । भरती । अग्रयं । घृताचीं ॥१॥

हे कारवः कर्तारो देवयतो देवकासा ग्रय मनना मननं न संवेण वच्यमाना प्रयमाणाः मतो देवद्रीची
देवानचती सूच प्रणयत । प्रर्षेण नयत । प्रापयत । दक्षिणावाट आहवनीयस्य दक्षिणत उहमाना वाजिन्य
नवती प्राची प्रागयाग्नेयऽग्रयं हविर्भरती हविर्धारयती घृताची घृतनाक्ता सक्त एति । गर्भति ॥

आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अग्र नु प्रयज्या ।

द्विश्चिदग्ने महिना पृथिव्या वच्यतां ते वह्यः सप्रजिह्वाः ॥२॥

आ। रोदसी इति। अपृणाः। जायमानः। उत। प्र। रिक्थाः। अथ। नु। प्रयज्यो
इति प्रयज्यो।

दिवः। चित्। अग्ने। महिना। पृथिव्याः। वच्यतां। ते। वह्यः। सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

हे अप्र जायमानस्त्वं रोदसी वावापृथिव्या आ अपृणाः। आपुरयः। किंच हे प्रयज्यो यष्टव्यं दिवश्चित्
दिवशांतरिवात्पृथिव्याश्च महिना महिना प्ररिक्थाः। अतिरिक्तस्यासि। अनन वह्नरतिशय उक्तः। एवंविधस्य
ते तव वह्नयोऽप्ययोऽग्रभृता वह्नय आहवनीयादयो वच्यतां। किंविधास्ते। सप्तजिह्वाः। सप्तजिह्वात्मकाः ॥

द्यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियासो नि होतारं सादयन्ते दमाय।

यदी विणो मानुषीर्दवयन्तीः प्रयस्वतीरीळते शुक्रमर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौः। च। त्वा। पृथिवी। यज्ञियासः। नि। होतारं। सादयन्ते। दमाय।

यदि। विणः। मानुषीः। देवऽयन्तीः। प्रयस्वतीः। ईळते। शुक्रं। अर्चिः ॥ ३ ॥

द्यांशांतरिचं पृथिवी च यज्ञियासो यज्ञाहो देवाश्च होतारं त्वा त्वां दमाय। दमो यत्तः। तस्मा अथ
निषादयन्ते। उपशमयन्ति। यदि यदा मानुषीर्मनोः संबन्धिन्यो देवयतीर्देवकामाः प्रयस्वतीर्हविष्मत्यो विणः
प्रजा होतारः शुक्र दीप्तमर्चिरीळते। लुवंति ॥

महान्सधस्ये ध्रुव आ निपत्तोऽतर्द्यावा माहिने हर्यमाणः।

आस्के सपत्नी अजरे अमृक्ते सवर्दुघे उरुगायस्य धेनू ॥ ४ ॥

महान। सधऽस्ये। ध्रुवः। आ। निऽसत्तः। अंतः। द्यावा। माहिने इति। हर्यमाणः।

आस्के इति। सपत्नी इति सऽपत्नी। अजरे इति। अमृक्ते इति। सवर्दुघे इति

सवःऽदुघे। उरुऽगायस्य। धेनू इति ॥ ४ ॥

महान अधिको हर्यमाणो यजमानादिभिः काम्यमानः। यद्वा यजमानाय धनं कामयमानोऽपिर्द्यावां-
तर्युभुस्योर्मध्ये माहिने महिना युक्तं सधस्ये स्वकीये स्थानं ध्रुवोऽचलः मन आ निपत्तो निपणो भवति। आस्के
आक्रमणशीले सपत्नी समान एकः मृत्युः पतिर्ययोस्ते सपत्न्या अजरे जरारहिते अमृक्ते अन्यनाहिंसिते
सवर्दुघे। सवर्दुघे मृतमृदक। तस्य दोग्ध्रा वावापृथिव्यावुरुगायस्य पृथुगमनस्याधिकमृत्वापेधेनू प्रीण-
यिष्यो भवतः ॥

व्रता ते अग्ने महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ तंतथ।

त्वं दृतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनां ॥ ५ ॥

व्रता। ते। अग्ने। महतः। महानि। तव। क्रत्वा। रोदसी इति। आ। तंतथ।

त्वं। दृतः। अभवः। जायमानः। त्वं। नेता। वृषभ। चर्षणीनां ॥ ५ ॥

हे अंध महतः भवोत्कृष्टस्य ते तव व्रता व्रतानि त्वत्संबन्धीनि कर्माणि महानि महानि भवन्ति। तव क्रत्वा
कर्तुना प्रकाशनं रोदसी वावापृथिव्यावातंतथ। विष्टतवानसि। त्वं दृतोऽभवः। भव। हे वृषभ चर्षणशील
त्वं जायमानः मन चर्षणीनां यजमानानां नेतासि। फलप्रापकोऽसि ॥ २६ ॥

ऋतस्य वा केणिना योग्याभिर्घृतस्रुवा रोहिता धुरि धिष्व ।

अथा वह देवान्देव विश्वान्स्वधरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केणिना । योग्याभिः । घृतस्रुवा । रोहिता । धुरि । धिष्व ।

अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ६ ॥

हे देव केणिना प्रशस्तेष्वर्वा योग्याभिर्यज्ञनमाधनभुतामी रज्जुभिर्युक्ता घृतस्रुवा घृत क्षरती रोहिता रोहितावश्री ऋतस्य यज्ञस्य ॥ वागद्वयार्थं ॥ धुरि च धिष्व । धिष्ठ । योजयत्यर्थः । अथानतर विश्वान् सर्वान्देवान् रथं समारोप्य आ वह । हे जातवेदः तान् स्वधरा स्वधरान् गोभनाधरान् कृणुहि । कुरु ॥

दिवश्चिदा ते रुचयंत रोका उपो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।

अपो यदग्र उगधर्वनेषु होतुर्मंदस्य पनयंत देवाः ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयंत । रोकाः । उपः । विऽभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।

अपः । यत् । अग्रे । उगधर्व । वनेषु । होतुः । मंदस्य । पनयंत । देवाः ॥ ७ ॥

हे अग्रे यत यदा वनेष्वरण्येषु उगधर्क कामयमानो दहस्य वनेषु तदा ते रोकाश्च त्वदीया दीप्तयो दिवश्चित् । मूर्धादप्यारुचयत । आरोचते । विभातीर्विगण भातीः प्रकाशमानाः पूर्वीः पुराणीरूप उपसोऽनु भासि । मंदस्य स्रुत्यस्य होतुस्तव रोकान् देवाः स्तोतारः पनयत । सृजति ॥

उरौ वा ये अंतरिक्षे मदंति दिवो वा ये रोचने संति देवाः ।

ऊमा वा ये मुहवामो यज्ञवा आयेमिरे रथ्यो अग्रे अश्याः ॥ ८ ॥

उरौ । वा । ये । अंतरिक्षे । मदंति । दिवः । वा । ये । रोचने । संति । देवाः ।

ऊमाः । वा । ये । सुऽहवामः । यज्ञवाः । आऽयेमिरे । रथ्यः । अग्रे । अश्याः ॥ ८ ॥

उरौ विस्तीर्णोऽतारिजे ये देवा मदंति । हर्षति । दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशन आलोक ये देवाः संति । ऊमाः । ऊमसंज्ञकाः पितरः संति । यज्ञवा यष्टव्या ये देवाः मुहवामः गोभनाहाना आयेमिरे । आयत्तति । रथ्यो रथिनस्तव येऽश्याः संति हे अग्रे तेः सर्वैः भार्धमायाहीत्युत्तरयचा संवधः ॥

ऐभिरग्रे सरथं याह्यवाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्याः ।

पत्नीवतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

आ । एभिः । अग्रे । सुऽरथं । याहि । अवाङ् । नानाऽरथं । वा । विऽभवः । हि । अश्याः ।

पत्नीऽवतः । त्रिंशतं । त्रीन् । च । देवान् । अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व ॥ ९ ॥

हे अग्रे एभिः पूर्वोक्तेर्देवगणैः सार्धं सरथं समानरथ नानारथ वा त्यद्रथ समारोप्यायाह्यवाङ् असाद भिमुखमायाहि । यतः कारणान्तेऽश्या विभवः प्रभवः समर्थाः ॥ हिः प्रमिष्टा ॥ पत्नीवतः पत्नीभिः सहितान् त्रिंशतं त्रींश्च त्रयस्त्रिंशतं देवांशानुष्वध वनार्थमन्तार्थं वावह । मादयस्व सोमंरिति विगणः ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञंयज्ञमभि वृक्षे गृणीतः ।

प्रोची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य मत्ये ॥ १० ॥

सः। होता। यस्य। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। यज्ञंऽयज्ञं। अ॒भि। वृ॒धे। गृ॒णीतः।
 प्रा॒ची इति। अ॒ध्व॒राऽइ॒व। त॒स्य॒तुः। सु॒मे॒के इति सु॒ऽमे॒के। ऋ॒त॒व॒री इत्यृ॒तऽव॒री।
 ऋ॒तऽजा॒तस्य। स॒त्ये इति ॥१०॥

स एव होता भवति उर्वी विस्तीर्णं रोदसी चित् बावापृथिव्यावपि यस्याग्नेर्यज्ञं यज्ञं सर्वं यज्ञं वृधे मसृ-
 त्तयऽभिगृणीतः। प्रशंसतः। ऋतजातस्य जातसत्यस्य होतुः सुमेके सुरूपे ऋतावरी उदकवत्यां सत्ये सत्यस्वरूपे
 प्राची अनुकूले तस्यतुः। तिष्ठतः। कथमिव। अध्वरेव। अध्वराविव। यज्ञाविव ॥

इ॒त्ताम॒ग्ने पुरु॑दं॒सं स॒निं गोः॑ श॒श्वत्त॒मं ह॒व॒मा॒नाय॑ सा॒ध ।
 स्या॒न्नः॑ स॒नुस्त॒नयो॑ वि॒जावा॒ग्ने सा॒ ते सु॒म॒तिभू॒त्वस्मे ॥११॥
 इ॒त्तां। अ॒ग्ने। पुरु॑ऽदं॒सं। स॒निं। गोः॑। श॒श्वत्ऽत॒मं। ह॒व॒मा॒नाय॑। सा॒ध ।
 स्यात्। नः। स॒नुः। त॒नयः। वि॒जाऽवा॑। अ॒ग्ने। सा॒ ते। सु॒ऽम॒तिः। भू॒तु। अ॒स्मे इति ॥११॥
 इ॒त्ताम॒ग्ने इती॒यं पु॒र्वं व्या॒ख्याता ॥ ॥१०॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयम। पुमर्थान्शतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः मुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजानन ॥
यस्य निःशसित वेदा यो वेदभ्योऽखिल जगत । निर्गमे तमह वेदं विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

सोमस्यत्यनुवाके द्वादश मुक्तानि । तत्र प्र य आरुरित्येकादशार्चं सप्तमं मुक्तं । मडलद्रष्टा विशामि ॥
ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप कंदः । मडलादिपरिभाषयाभिदेवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशाभ्ययोः । मुक्तत्रयस्य
प्रत्यपिरूपसस्त्रीणीति विनियोग उक्तः । तत्रैव तृतीयं मुक्तं ॥

प्र य आरुः शितिपृष्ठस्य धासेरा मातरां विविशुः सप्त वाणीः ।

परिश्चितां पितरा सं चरेते प्र संस्राते दीर्घमायुः प्रयशे ॥ १ ॥

प्र । ये । आरुः । शितिऽपृष्ठस्य । धासेः । आ । मातरां । विविशुः । सप्त । वाणीः ।

परिऽश्चितां । पितरां । सं । चरेते इति । प्र । संस्राते इति । दीर्घं । आयुः । प्रऽयशे ॥ १ ॥

शितिपृष्ठस्य नीलपृष्ठस्य धामः सर्वस्य धारयितुरधेयं रश्मयः प्राः प्रकर्षणोद्धृत्ति तै रश्मयो मातरा
मातरां यावापृथिव्यावाविविशुः । संवतः प्रविष्टाः । सप्त सर्पणम्यभावा वाणोर्वननीया नदीश्याविविशुः ।
परिश्चितां परितो वर्तमाने पितरा पितरां यावापृथिव्यौ तेनाग्निना संचरेते । मस्यैक व्यवहरतः । तथा प्रयशं
प्रकर्षणं यष्टुं दीर्घमायुरधेश्वर जीवनं प्रभृतमज्ञं वा प्रसंशति । प्रमारयतः । सपादयत इत्यर्थः । यद्वा यावा
पृथिव्यौ प्रयत्नं प्रकर्षणं मतत यष्टुं यजमानस्य दीर्घमायुः सपादयतः ॥ प्र । निपातत्वेनाद्युदात्तः । तस्य कर्दमि
व्यवहितोऽस्ति आरुरित्यनेन संबधः । आरुः । ऋ गती । निख्यमि रूपे । यद्रुत्तयोगादिनिघातः । प्रत्ययम्बर ।
शितिपृष्ठस्य । पृष्ठशब्दस्यकप्रत्ययातोऽतोदात्तः । शितिर्नित्यावृद्धच वृद्धीहावभमदित्युत्तरपदप्रकृतिम्बरत्वं ।
धासेः । बुधाञ् धारणपोषणयोः । धेत् पाने र्वा । तस्मात्कर्तयौगादिकः सिः । प्रत्ययम्बरः । मातरां । नमः
नेष्ट्वृष्ट्वृष्ट्वृष्टोतुपोतुमातुपितुत्रामातुदहितु । ३०० १६ । इति तुजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । ऋतो दीति
गुणः । मुपां मुनुगिति मुपो डादेशः । विविशुः । विग प्रवेशने । निष्टि अमयोगादिट किदिति किदद्रावाद्
णाभावः । निघातः । सप्त । ष्टु गती । सष्यशुभ्या तृट च । ३०१ १५६ । इति संप्रविधीयमानः कानिन
तुडागस्य बाङ्गलकादेतस्यापि भवति । ऋकारस्याकारश्च । प्रत्ययनिष्ठेऽपि व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । परिश्चितां ।
चि निवासगत्योः । क्रिप चिति क्रिप । पित्वात्तुगागमः । प्रादिसमासः । ऋत्तरपदप्रकृतिम्बरत्वं । मुपा
मुनुगिति मुपो डादेशः । चरेते । चर गतिभक्षणयोः । संपूर्वाच्चरतेः समस्मृतीयायुक्तात । पा० ५ ३ ५४ ।
इत्यात्मनेपद । निघातः । संस्राते । ष्ट गती । अयमतर्भावितण्यर्थः । रिफत्कादमः । ईदददिति प्रगृह्यमज्ञा ।
निघातः । आयुः । इण गती । उर्मिन्नत्यनुवृत्तौ एतर्षिञ्चैत्युभिन । णित्वाद्वादि । नित्वादाद्युदात्तः । प्रयशं ।
यत्र देवपूजासंगतिकरणदानिष्वित्यस्मान्त्तुमर्थं भेन्नप्रत्ययः । प्रादिसमासः । ऋत्तरपदप्रकृतिम्बरत्वं । ऋत्तत्रत
इत्यव्ययसंज्ञायां अव्ययादाप्पु इति मुपो लुक् ॥

दिवस्सो धेनवो वृष्णो अश्वो देवीरा तंस्थी मधुमह्वहतीः ।

ऋतस्य त्वा सर्दसि द्योमयंतं पर्येकां चरति वर्तन्ति गोः ॥ २ ॥

दिवशासः । धेनवः । वृष्णः । अश्वः । देवीः । आ । तस्थौ । मधुऽमत् । वहतीः ।
ऋतस्य । त्वा । सदसि । शोमऽयंतं । परि । एका । चरति । वर्तनिं । गौः ॥ २ ॥

वृष्णः कामानां वर्षतुरधेरथा वाहनरूपा रोहिता दिवजमो दिवं व्याप्य वर्तमाना धेनवोऽश्वः प्रीण-
यिञ्चो भवति । शोमऽयमप्रमधुमत माधुर्योपितमृदकं वहतीदेवीर्वातनशीला नदीरातस्था । आतिष्ठति ।
प्राप्नोतीत्यर्थः । गोशब्दो माध्यमिकवाक्वाची माध्यमिकां वाचमिति नैरुक्ता इत्यभिधानात् । एका गौः
काचिदुक्तविधा वाक् ऋतस्योदकस्य सदसि स्थानेऽतरिजे जेमयंत जेममावामिमच्छतं वर्तनिं ज्ञालाः प्रवर्त-
यत त्वा हे अश्वे त्वां परिचरति । भवते ॥ दिवजमः । अनू व्याप्नो । दिवं व्याप्नुवतीति दिवजमः । वल रोपे ।
रोपाशोऽप्ययं धातुरच व्याप्नो वर्तते । दिव ववति व्याप्नुवतीति । अमुन्नित्यमुन्नत्ययः । लोपो व्योर्वनीति
वलोपः । ऋदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । धेनवः । नुरित्यनुवृत्तौ घट इच्छति नृप्रत्ययः । इकारस्य गुणः । प्रत्ययम्बरः ।
वृष्णः । वृष मेचने । कानन्यवृषपतिविराजीत्यादिना कनिन । कित्वाङ्गणभावः । नित्वादायुदात्तः । अश्वः ।
अगु व्याप्नो । अशिर्षुपलटिकगीत्यादिना कन । नित्वादायुदात्तः । तस्थौ । ष्टा गतिनिवृत्तौ । कुंदासि
नुङ्ङित् इति वर्तमाने लिट् । आत श्री गण इत्याकारः । निघातः । मधुमत् । निदित्यनुवृत्तौ फलिपाटिन-
मिर्मानजनामित्यादिना मनेरुप्रत्ययः । तत्परिनियोगिन नकारस्य धकारः । नित्वादायुदात्तः । त्वा । युष्मच्छब्दस्य
द्वितीयकवचनांतस्य त्वामाविति त्वादेशः । अनुदात्तश्च । जेमयंतं । चि निवामगत्वोः । अतिमृमुङ्ङधु
नीत्यादिना मन । जेममावाममात्मन इच्छंत । सुप आत्मनः क्वजिति क्वच । क्वचि चेतीत्वं अक्रमावंधातुक
योर्दोषे इति दीर्घत्व च न कदस्यपुत्रस्यति प्रतिपिध्यते । क्वचिश्चत्वादेशोदात्तः । तदन्ताच्छतुप्रत्ययः । शप ।
शपः पित्वादानुदात्तत्वं शतुश्च सार्वधातुकम्बरण । तयोः क्वचा सहकादेशे छते एकादेशे उदात्तनोदात्त
इत्याकादेशे उदात्तः । अम । सुप्तादानुदात्तः । उदात्तादानुदात्तस्यत्वमः स्वरितत्वं । एका । इण गती । इणभी-
कापित्यादिना कन । तदन्तादाप । निरम्बरः । वर्तनि । वृत्तु वर्तने । अंतर्भावितण्यर्थः । वृतेश्च । उ० २. १०७ ।
इत्यानिः । गुणः । व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । गौः । गम् गती । गमडोः । उ० २. ६७ । इति डोप्रत्ययः । डित्वाङ्गि-
लोपः । गोतो णिदिति सुपो णित्वाङ्गिदितिः । प्रत्ययम्बरः ॥

आ सीमरीहत्सुयमा भवतीः पतिश्चिकित्वान्रयिविदयीणां ।

प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । सीं । अरोहत् । सुऽयमाः । भवतीः । पतिः । चिकित्वान । रयिऽवित् । रयीणां ।

प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

रयीणां रयिवित धनानां मध्ये विशिष्टधनस्य लभयिता चिकित्वान ज्ञानवान् पतिरथानां पतिरयिः
सीं सर्वतः सुयमाः सुखिन नियंतुं शक्या भवतीर्या वडवा आरोहत् आरोहयति स्म नीलपृष्ठः पुरुधप्रतीको
बहुधाविनिर्गमः सोऽपिरतसस्य सततगमनस्य धासेः पोषणार्थं ता अश्वः प्रावासयत् । प्रकंपणं वासयति
स्म । निवासिन अस्मेऽपनीते सततगमनं पोषयंतुं शक्यमित्यर्थः ॥ सीं । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । अरोहत् ।
रुह प्रादुर्भावे । लिङ् रूपं । निघातः । सुयमाः । यम उपरमे । अस्माच्छकार्थं ईपद्ः मुष्विति खल । ऋदुत्तर
पदप्रकृतित्त्वरत्वं । पतिः । पा रजणे । पतिर्दतिरिति डित्वाङ्गिलोपः । प्रत्ययम्बरः । चिकित्वान । चिति संज्ञानि ।
क्रमां रूपं । रयिवित । लिङ् लामि । क्रिप । रयीणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्तैरुदात्तत्वं । नीलपृष्ठः ।
नीलशब्दो वृषादित्वादायुदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं । अतसस्य । अत सातत्यगमन इत्यस्मादत्यवि-
चमिनमिनमिरभिलभिजभितपिपतिपनिपणिमहिभ्यः । उ० ३. ११७ । इत्यसच । चित्स्वरः । अवासयत् । वस
निवासं । हेतुमतीति णिच नुङ्ङलङ्ङलृङ्ङत्वडित्यडागमः । तिङ्ङितिङ् इति निघातः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द
रुह संख्यावाची । संख्याया विधार्थे धिति धाप्रत्ययः । बहुव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं । इत्यस्मादसः ॥

महिं त्वाष्टमूर्जयंतीरजुयं स्तभूयमानं वहती वहति ।

व्यंगेभिर्दिद्युतानः सधस्य एकांमिव रोदसी आ विवेग ॥४॥

महिं त्वाष्टं । ऊर्जयंतीः । अजुयं । स्तभुऽयमानं । वहतः । वहति ।

वि । व्यंगेभिः । दिद्युतानः । सधऽस्य । एकांऽडव । रोदसी इति । आ । विवेग ॥४॥

ऊर्जयंतीरबलं बलिनं ऊर्ज्यो वहती वहनपरा नदी महि महात त्वाष्ट त्वष्टः सुतमजुयं जरयितुमनहं स्तभुयमानं लोकानां स्तभनं धारणमिच्छतमपि वहति । धारयति । सधस्येऽपा समीपेऽग्रेभिरवयवैर्दिद्युतानो दीप्यमानः मन अपी रोदसी यावापृथिव्यां व्याविवेग । विविधं प्रविष्टवान् । रोदस्योद्गतातः । एकांमिव । यथा पुमानिकां म्रियं प्रविशति । तद्वत् ॥ त्वाष्टं । त्वष्टुरपत्यमित्यर्थं तस्यापत्यमित्यणः । प्रत्ययम्बरः । स्तभुयमानः । स्तभु स्तभनं । तद्विच्छतं । सुप आत्मनः क्वच । अकृत्स्नार्वाधातुकयोरेति दीर्घः । तदतादात्म्येन शानच । अकारांतत्वादानं मुक् । शानचो नसार्वाधातुकपर्याणानुदात्तत्वे कृते क्वजतादात्म्यः शिष्यते । व्यंगेभिः । वहनं कंदमीति भिम एसादशाभावः । वहनचनं दान्धिदित्यत्वं । दिद्युतानः । द्युत दीर्घा । कदमि निट । तस्य कान जादशः । द्विवचनं । हलादिशिप कृते द्यु इत्यस्याभ्यासस्य द्युतिस्वायाः संप्रसारण । पा० ७ ४ ६७ । इति संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चति पूर्वकपत्व । चित्त्वादातोदात्तत्व । एकांमिव । इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृति स्वरत्व । चित्त्वादात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । विवेग । विग प्रवेगन इत्यस्मात्त्रिंशट् रूप । निघातः ॥

जानंति वृष्णो अरुपस्य शेवमुत ब्रध्नस्य शासने रणति ।

दिवोरुचः मुरुचो रोचमाना उक्ता येषां गण्या माहिना गीः ॥५॥

जानंति । वृष्णः । अरुपस्य । शेव । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणति ।

दिवःऽरुचः । सुऽरुचः । रोचमानाः । उक्ता । येषां । गण्या । माहिना । गीः ॥५॥

वृष्णः कामाना वपितुररुपस्य । रूपा हिमकाः । तद्वदितस्य । शत्रुग्राह्येन रोचमानस्यत्यर्थः । तथातिथः स्थापिः शेवमाशयविषयं सुय जना जानति । उत अपि च जानतस्ते ब्रध्नस्य महतोऽपिः शासन आज्ञाया सर्वं जनं रणति । रमति । तथा च मंत्रः । मं० १. ६० ० । अस्य ग्रामुरुभयासः सचते हविष्मत उरिग्री ये च मतो इति । अपि च । येषां मनुष्याणामपि विषया माहिना महतीऽऽ गीः स्मृतिरूपा वाक् गण्या गणनीया पुण्या ते दिवोरुचो द्युलोकस्य रोचकाः मुरुचः शोभनदीपयो रोचमाना देदीप्यमाना भवति ॥ जानति । जा अवबोधने । प्रयादित्वात्तस्य जाजनोर्जति जादियाः । प्रत्ययम्बरः । अरुपस्य । रूप रिप हिमायाः । रोपतीति रूपा हिमकाः । इगुपधञ्जति कः । न मति रूपा यस्यासावरुपः । नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । शेव । शी ड स्वप्ने । इगुपधञ्जति वन । निटम्बरः । शासने । ग्रामु अनुशिष्टा । अस्मादाव न्युट । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्व । रणति । निघातः । दिवोरुचः । रुच दीर्घा । अस्मात्किप । तत्पुरुष कृति वहन्मिति पठ्या अनुक् । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । मुरुचः । वहन्मीहो नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । इडा । ईडा । स्मृती । ह्रस्वश्रद्धादसः । यथा वाक्शब्दश्रद्धावतस्मद्वत् । पिच्छादनुदात्तत्वे धातुम्बरः । गण्या । गण मण्यानि । स्वार्थे ण्यता दचो घत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व । माहिना । महोरिनण चिति इजण । णित्वाद्दपधाभुदि । व्यत्ययनाद्युदात्तः । गीः । गृ गण्डे । अस्मात्किप । कृत इदातोर्गतीत्व । वोरुपधाया इति दीर्घः । प्रातिपदिकम्बरः ॥ ॥५॥

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो महद्भ्यामनयंत शृपं ।

उक्षा ह यत्र परि धानंमक्तोरनु स्वं धामं जरितुर्ववशां ॥६॥

उतो इति । पितृऽभ्यां । प्रऽविदा । अनु । घोषं । महः । महतऽभ्यां । अनयंत । शृपं ।

उक्षा । ह । यत्र । परि । धानं । अक्तोः । अनु । स्वं । धामं । जरितुः । ववशां ॥६॥

उतो अपि च महो महज्ञां महतो महज्ञां पितृभ्यां बावापृषिवीभ्यां प्रविदा प्रवेदनेनागु घोषमनु
घुष्यमाणं शुषं मुखं । शुषं शुनमिति मुखनाममु पाठात् । तत्सुखं यजमाना अपिमनयंत । अपिं प्रापितवतः ।
साऽपियेयं यजमानपूजा वृष्युत्पादनभोदकस्य भक्ताक्तोः । अक्तुशब्दो रात्रिमाचष्ट । शर्वरी अक्तुरिति
तन्नाममु पाठात् अयंते मित्यंते नीहरिण जगदस्यामिति व्युत्पत्तेश्च । तस्या रात्रिः परि धामं परितो धारकं
स्वमात्म्येय धाम तेजो जरितुः स्तोतुः स्तुतिश्रवणार्थमनु ववच ह । समीपे वहति खलु । संनिहितं करोतीत्यर्थः ॥
उतो । ऊदिति प्रगुह्यसंज्ञा । एवमादित्वादंतोदात्तः । घोषं । घुषिर् शब्दः । अस्मात्कर्मणि घञ् । लघूपधगुणः ।
निःस्वरः । महः । अकारतकारयोर्लोपश्चादसः । बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । अनयंत ।
गीत्र प्रापण इत्यस्य लङि रूपः । निघातः । उवा । उच भचने । अतृचन्नित्यादिना कनिःप्रत्ययांतत्वेनोत्तमशब्दो
निपातितः । व्यत्येनांतोदात्तः । ह । चर्त्तदत्वादनृदात्तः । यत्र । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अक्तोः ।
अत्र व्यक्तिगतिसंज्ञां प्रत्ययस्मात् व्याज्यतिभ्यः क्तुरिति क्तुः । कित्वादनृदात्तमिति नलोपः । प्रत्ययस्वरः ।
ववच । वह प्रापणे । ऊदसि लुङ्ङिट इति वर्तमानं लिट् । सकारश्चादसः । तिपो णलादिशः । लितीति
प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अध्वर्युभिः पंचभिः सप्त विप्राः प्रियं रश्नंते निहितं पदं वेः ।

प्रांचो मदंत्युश्रणो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ १ ॥

अध्वर्युऽभिः । पंचऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियं । रश्नंते । निऽहितं । पदं । वेरिति वेः ।

प्रांचः । मदंति । उश्रणः । अजुर्याः । देवाः । देवानां । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥ १ ॥

उद्गातुवर्गव्यतिरक्ता द्वादशत्विजो भवति । तत्र सप्त वपद्वर्तारः । पंचान्येऽध्वरं नयति । तैः पंचभि-
रध्वर्युभिः सह सप्त विप्रा मेधाविनो होत्रका वर्गमनम्बभावस्यापिः प्रियं निहितमाहवनीयास्यं पदं रक्षति ।
पालयति । प्राचः सोमपानार्थं प्राङ्मुखा गच्छंतोऽजुर्या जरयितुमशक्या उन्नयः सोमरमस्य भक्तारो देवाः
स्तोतारो मदति । हृष्यति । किंच ते देवा देवानां संवधीनि व्रता व्रतानि यज्ञानमगुः । अन्वगच्छन् । हि
प्रमिदो । अपिः प्रमादाद्देवा यज्ञान लभ्यवत इत्यर्थः ॥ रक्षते । रच पालनं । व्यत्येनात्मनेपदं । निघातः ।
निहितं । उधात्र धारणपोषणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठायां दधातेर्हिरिति हिरादिशः । गतिरनंतर इति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वं । वेः । वी कातिगत्यादिपु । अस्माद्विच । सार्वधातुकार्धधातुकयोः । पा० १ ३. ८४ । इति गुणः ।
डमिडभोश्चति पूर्वरूपत्वं । प्रांचः । अनिगंतोऽचताविति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । मदति । मदी ह्यं । निघातः ।
गुः । इण गतादित्यस्माद्धाडि रूपं । इणो गा लुङीति गादिशः । आत इति डार्जुमादिशः । वङ्गलं ऊदसोत्पद्य
भावः । हिशब्दयोर्गात्र निहन्त्यं ॥

देव्या होतारा प्रथमा न्यूजे सप्त पृश्नासः स्वधया मदंति ।

ऋतं शंसंत ऋतमित्त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ६ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । नि । न्यूजे । सप्त । पृश्नासः । स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । उत । ते । आहुः । अनु । व्रतं । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ६ ॥

देव्या देव्या देवतारूपं होतारा होतारा होमनिष्पादका प्रथमा प्रथमा मुख्याविमं चामु चापी न्यूजे ।
ऋतंते प्रमाधनकर्मति यास्तः । संवद्रष्टा विश्वामित्रोऽहं प्रमाधयामि । सप्त पृश्नासः सप्त होत्रकाः स्वधया
भोगेन मदति । हृष्यति । ऋतं स्तोत्रं शंसंतो व्रतपा व्रतस्य यज्ञकर्मणो रक्षितारो दीध्याना दीपमानान्ते
होत्रका अनु व्रत यज्ञ कर्मणि ऋतमित् सत्यमेवाभिमाहः । वदति ॥ ऋजि । ऋजि भृजी भर्जने । निपूर्वोऽयं
धातुः प्रमाधनं वर्तते । निघातः । स्वधया । स्वं लोके यजमानस्य दधाति विदधातीति स्वधा सोमः । आतो
ऽनुपसर्गे क इति कः । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । आहुः । वृञ् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लटि ब्रुवः पंचाशामादित

आहो ब्रुव इति झेरुसादेशो ब्रुवश्च आहादेशः । निघातः । दीधानाः । दीधीइ दीप्रिदेवनयोरित्यस्मान्कानच । तस्य क्षित्वादंतोदात्तत्वं प्राप्तिऽभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

वृषायते महे अत्याय पृवीर्वृष्णे चित्राय रग्मयः सुयामाः ।

देव होतमंद्रतरश्चिक्त्वान्महो देवान्नीदमी एह वंशि ॥९॥

वृषऽयते । महः । अत्याय । पृवीः । वृष्णे । चित्राय । रग्मयः । सुऽयामाः ।

देव । होतः । मंद्रऽतरः । चिक्त्वान् । महः । देवान् । रोदमी इति । आ । इह । वंशि ॥९॥

देव इदीप्यमान होतदेवानामाहातः हे अयं महं महतिऽत्याय सर्वानप्यतिक्रम्य वर्तमानाय चित्राय नानाविधवर्णाय । यद्वा चित्राय देवश्यायनीयाय पुण्याय । वृष्णे कामाना वर्षित्रं तुभ्य त्वदर्थं पुवीः प्रभुता । सुयामा अतिशयैव विस्तृता रग्मयः सर्वतो व्याप्रा ज्वाला वृषयते । वृषवाचरति । मेचका इव भवति । होतारो ज्वालाभिः समिद्धमपि दृष्ट्वा सोमाज्यपयःप्रभतीनि हवीषि तत्र प्रधिपतीति ज्वालाना वृषय । यद्वा पृष्ये चतुर्थी । तथा च महतोऽत्यस्य चित्रस्य वृष्णेऽप्यर्बहवो रग्मयो वृषवाचरति । वृष्यत्पादनद्वारो पर्जन्यवदाचरतीत्यर्थः । अपि च । मंद्रतरो यजमानस्य मादयितुतमश्चिक्त्वाऽज्ञानोपेतः स त्वं महो महतः पुज्यान यष्टयान् देवान् रोदमी यावापृषय्यां चह विदिकेऽस्मिन्कसंण्यावति । आवह ॥ वृषायते । उपमाना दित्यनुवृत्तां न्वैतुः क्यइ मलोपश्चति क्यइ । अकृत्सावंधातुकयोरिति दीर्घः । पादादित्वात्त निघातः । धातु स्वरः । महः । अकारतकारयोर्लोपश्कादसः । बृहन्महतीरिति विभक्तकृदात्तत्वं । पुवीः । पृ पालनपरगर्थोरित्यस्मात् कुंरित्यनुवृत्ता पूर्वभित्तिधगुधीत्यादिना कृप्रत्ययः । कित्वाद्गुणप्रतिपधि उदोष्यपृष्येत्युत्वं । उरण रपरः । तस्माद्धोतो गुणवचनादिति डीप । यणादेशो कृते हलि चिति दीर्घः । वा कदमीति सवर्णदीर्घः । रग्मयः । अयु व्याप्रा । अयुर्वते सर्वं जगदिति मिरित्यनुवृत्ता अशोति रथ । उ० ४ ४६ । इति मिपत्ययो रणादेशश्च । प्रत्ययस्वरः । सुयामाः । यमन यामः । भावे घञ । बह्व्रीहो नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । देव । अपादादाविति पर्यदासात्पाठिकमाद्युदात्तत्वं । होतः । ङयत्स्वात्सीलिकमन । बहल कदमीति मप्र सारण । अपादाशामन्वितत्वात्निघातः । मंद्रतरः । मद्रि नृत्यादिपु । स्फार्थितचित्रचोत्वादिना रक् । इदित्वात्तृम । तरपः पित्त्वादनृदात्तत्वं रक्प्रत्ययस्वरः । वंशि । वह प्रापण इत्यस्य बहल कदमीति शपो नुक । टत्वकल्पत्वानि । निघातः ॥

पृक्षप्रयज्ञो द्रविणः सुवाचः सुकृतव उपसो रेवतृपुः ।

उतो चिदग्ने महिना पृषिव्याः कृतं चिदेनः सं महं दृगस्य ॥ १० ॥

पृक्षऽप्रयज्ञः । द्रविणः । सुवाचः । सुकृतवः । उपसः । रेवत । ऊपुः ।

उतो इति । चित । अग्ने । महिना । पृषिव्याः । कृतं । चित । एनः । सं । महं । दृगस्य ॥ १० ॥

द्रविणः । द्रवति सततं गच्छतीति द्रविणः शब्देनापिरभिधीयते । द्रविणः सततगमनस्यभाव हे अयं पुक्षप्रयज्ञः पुक्षाणि हविर्नजगान्यज्ञानि प्रकंषण यष्टु प्रकृष्यते यामुपःमु ता । पुक्षप्रयज्ञः । सुवाच । प्रातरनुवा कादिशोभना वाचो यामां ताः । सुकृतवो वयसा मनुष्याणां च शब्दः सुप्रज्ञाना । उवाविधा उपसो रेवत अस्माक धनयुक्तं यथा भवति तथोपुः । व्युत्कृति । उतो चित अपि च हे अयं पृषिया विभीर्णाया ज्वालाया महिना महत्त्वेन कृत संपादित चित यत्किंचिदेनः प्राण्युपघातादित्यतएव याप महं महते यजमानाय सक्ष मदर्धं मंद्रगस्य । संज्ञपय ॥ पुक्षप्रयज्ञः । अन्येषांऽपि दृश्यत इति कर्मणि धिच इगिश्रणादधिकृतो भवतीत्युक्त । बह्व्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्यत्वं । द्रविणः । दृ गतावित्यस्मात् दृद्विभ्यामिनन्तिनेनप्रत्ययः । गुणा वादेशो । संवृद्धा सोलोपाभावश्कादसः । आमन्वितत्वात्निघातः । सुवाचः । नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । रेवते । रयिर्धनमस्मिन्वियत इति मनुष । इत्यनुदभ्यामिति मनुकृदात्तः । कदमीर इति वत्य । रथेमेतो बहल

कंदमीति संप्रसारणं । परपूर्वत्वे गुणः । ऊषुः । उप दाहे । दाहार्थोऽप्ययं धातुरत्र प्रकाशने वर्तते । कंदमि
लुङ्कृति वर्तमाने लिट् । उमि रूपं । निघातः । पृथिव्याः । प्रथ प्रख्यान इत्यस्मात्प्रथेः पिवन संप्रसारणं चेति
पिवन्प्रत्ययः । तत्सन्निधौ धातोः संप्रसारणं । पित्रोरिति दृश्यते डीप् । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । उदात्तयणो
ह्रस्वपूर्वादिनि विभक्त्यदात्तत्वं । दशस्य । निघातः ॥

इच्छामि पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इच्छामि । अग्ने । पुरुदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात्तनः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

हे अग्ने पुरुदंसं । अपोऽग्नौ दंसो वेप इति कर्मनाममु पठितत्वाहंसःशब्दः कर्मवाची । पुरुणि बहनि
दंसामि कर्माणि यस्याः सा । तां बह्कर्मणां गोः सनि गवादिपशुन्संपादयित्रीमिच्छामि तन्नामिकां गोरूपां
देवतां शश्वत्तम निरंतरं हवमानाय यजमानाय मद्यं साध । साधय । किंच नोऽस्माकं मुनुः पुत्रस्तनयः पीत्रः
स्यान्नवस्विति ते तव या सुमतिः शोभना बुद्धिः सा विजावाब्ध्या सत्यस्मि अस्माकं भुतु । भवतु ॥ शश्वत्तमं ।
उक्त्वादिषु पाठादंतोदात्तत्वं । साध । राध साध संमिर्दा । अंतर्भावितण्यर्थोऽयं । लोटि व्यत्ययेन प्राप । सेह्य-
पिच्छति हिरादेशः । तस्यातो हेरिति लुक् । निघातः । विजावा । जनी प्रादुर्भावे । अस्मादन्येभ्योऽपि दृष्टं
इति वनिप । विदुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं । ऊदत्तरपदप्रकृतित्वरत्वं । निगव्यत्ययः । भुतु । भू सत्तायां ।
बह्वलं कंदमीति प्रापो लुक् । भुमुवोस्ति डीति गुणप्रतिषेधः ॥ ॥ २ ॥

अंजतीत्ययं वैश्वामित्रमेकादशर्चं मुक्तं । अत्रानुक्रमिका । अंजति युपस्तुतिः षष्ठ्याद्याभिर्बहवोऽत्या
त्रय्यत्ययमी वैश्वदेवी वा तृतीयामप्रस्यावनुष्टुभाविनि । उक्कयस्व वनस्पते ये वृकणाम इत्येते तृतीयामप्रस्या-
वनुष्टुमी शिष्टास्त्रिष्टुभः । इत्स्त्रस्य मुक्तस्य यूपो देवता । वनस्पते गतवन्ग इत्यस्यामिच्छन्नयूपस्य मुल्लभुतः स्या-
गुदेवता । आदित्या रुद्रा वसव इत्ययमी वैश्वदेवी योपी वा । अत्र षष्ठ्यादीनां बहवो यूपो देवता बहना
सूयमानत्वात् । शिष्टा एकयूपदेवत्याः ॥ यूपान्जनेऽंजति त्वामित्येपा । प्रिपितो यूपायान्नमानायांजति त्वामध्वरे
देवयंतः । आ० ३. १. इति ॥ यूपोक्कयणं ममिदस्विति द्वे अर्चा । उक्कयस्व वनस्पते ममिदस्व श्रयमाणः
पुरस्तात् । आ० ३. १. इति सूचितत्वात् ॥ यूपपरिव्ययणे युवा सुवासः परिवीत आगादिति परिदधात्
। आ० ३. १. इति सूचितत्वात् ॥ यूपोक्कयणं जातो जायते मुदिनत्वे अह्नामित्यर्धं आरमेदिति सूचितं ।
यूपेकादशान्यामन्यत्रापि बह्वयूपयुक्तं कर्मणि यान्वो नर इत्यादिभिः षड्भिः पंचभिर्वा संसुयात् । संसुयादन-
भिर्हृत्कृत्य यान्वो नरो देवयंतो नि मिस्युरिति षड्भिः पंचभिर्वा । आ० ३. १. इति ॥

अंजति त्वामध्वरे देवयंतो वनस्पते मधुना दैव्येन ।

यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा स्यो मातुरस्या उपस्ये ॥ १ ॥

अंजति । त्वां । अध्वरे । देवयंतः । वनस्पते । मधुना । दैव्येन ।

यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा । स्यः । मातुः । अस्याः । उपस्ये ॥ १ ॥

वनस्पते खदिरपलाशादिलक्षणं हे युप अध्वरे यज्ञे देवयंतो देवान कामयमाना अध्वर्धादयो दैव्येन
मधुना देवसंबंधिना मधुना घृतेन । एतद्दे मधु दैव्यं यदाज्जमित्याम्नानात् । ए० ब्रा० २. २ । तेन घृतेन त्वामंजति ।
त्ययि घृतं सिंचंतीत्यर्थः । यत् यदि त्वमूर्ध्वस्तिष्ठाः । उन्नतस्तिष्ठसि । यद्वा यदि वा मातुरस्या मातृभूतायाः
पृथिव्या उपस्य उत्तमे ते ज्यो निवासः । यदूर्ध्वस्तिष्ठसि यदि वा भूमौ शयानो वर्तसे उभयथापि त्वमिहा-
स्मामु द्रविणा धनानि धत्तात् । धिह ॥ ब्राह्मणेनियमगव्याख्याता । अंजति त्वामध्वरे देवयंत इत्यन्वाहाध्वरे
ह्यं देवयंतोऽंजति वनस्पते मधुना दैव्येनित्येते मधु दैव्यं यदाज्जं यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा यथो
मातुरस्या उपस्य इति यदि च तिष्ठसि यदि च शयसि द्रविणमेवास्मामु धत्तादित्येव तदाह । ए० ब्रा० २. २ ।

इति ॥ तथा च निरुक्तमपि । अञ्जति त्वामध्वरं देवास्कामयमाना वनस्यते मधुना देखेन च घृतेन च यदध्वं ।
 स्थास्यसि द्रविणानि च नो दास्यसि यदा ते कृतः त्रयो मातुरस्या उपस्य उपस्थाने । नि० ८ १८ । इति ॥
 अञ्जति । अत्र व्यक्तिकांतिगतिप्रवर्णणे । रूधादित्वात् श्रम । तस्य लटि झङित्वादिनिर्दितामित्युपधात्तोपः ।
 असोरलोप इत्यञ्जोपः । प्रत्ययस्वरण मध्येदात्तः । त्वा । अमि युष्मन्नदस्य त्वमावकवचन इति त्वादेशः ।
 द्वितीयायां चेत्याकारः । एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्व । अध्वर । न विद्यते ध्वरो हिमा
 यस्थिति बह्व्रीहो पुर्णपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ते नन्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । देवयंतः । देवानात्मन इत्कृतः ।
 मुप आत्मन इति क्वच । क्वचि चेतोत्वं अकृतमार्वधातुकयोरिति दीर्घत्व च न कृदस्यपुत्रस्येत्यनेन प्रतिषिध्यते ।
 तदंताच्छतुप्रत्ययः । शपः पितृत्वात्तत्त्वार्थानुदात्तत्वे कृते तयोरैकादेश उदात्तनोदात्त इति क्वच
 एव स्वरः । वनस्यते । आमन्त्रितस्य चेत्याद्युदात्तत्व । मधुना । फलिपाटिनमिमनोत्वादिना उपप्रत्ययः । मिदि
 त्वमुत्तरेण्युदात्तत्व । देखेन । देवायत्रन्नाविति यत्र । त्रित्वाद्बुद्धिः । यस्थिति लोपः । त्रित्वादाद्युदात्तः ।
 तिष्ठाः । षा गतिनिवृत्ती । लिटि मिय । इतश्च लोप इतीकारलोपः । शपः शित्वात् पाठित्वादिना तिष्ठादेशः ।
 नेटोऽडाटाश्रित्यडागमः । यच्चद्वययोगाग्निघाताभावः । तिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वेन निपातितत्वादाद्युदात्तः ।
 द्रविणा । द्रुद्विभ्यामिनिन्नतीनन्प्रत्ययः । मुपा मुनुगिति मुपो डादेशः । नित्वादाद्युदात्तः । इह । इदमगब्दा
 त्प्रत्ययर्थ इदमो ह इति हः । इदम इतिगीतादेशः । शित्वात्सर्वादेशः । प्रत्ययस्वरः । धत्तात् । इधाञ्
 धारणपोषणयोरित्यस्य प्रार्थने लोट । मिय । तस्य भ्रह्मपिच्छति हिरादेशः । तुष्टोः । पा० ५ १ ३५ । इति
 तातडादेशः । श्राभ्यस्तयोरारौ इत्याकारलोपः । दधन्प्रथोश्च । पा० ८ ३ ३८ । इति भयभावः । जप्रत्वचत्वं ।
 निघातः । वा । चादित्वादनूदात्तः । त्रयो । त्रियति निवसंत्यस्मिन्नित्याधिकरणे घः । त्रयो निवाम इत्याद्यु-
 दात्तत्व । मातुः । नष्टनेष्ट इत्यादिना तुजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अत उदिति डमः पूर्वपरयोश्चकारः ।
 अस्याः । ऊडिमत्यादिना विभक्त्युदात्तत्व । उपस्य । षा गतिनिवृत्ती । आतशोपसर्ग इति कः । तत्पुरुषे
 तुन्वाथेति मरुद्धारदित्वात्पूर्वपदातोदात्तत्वं ॥

समिद्धस्य श्रयमाणः पुगस्ताद्भस्व वन्वानो अजरं मुवीरं ।

आरि अस्मदमंतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सोभगाय ॥ २ ॥

संऽडंइस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । ब्रह्म । वन्वानः । अजरं । सुऽवीरं ।

आरि । अस्मत् । अमंतिं । बाधमानः । उत् । श्रयस्व । महते । सोभगाय ॥ २ ॥

हे युप समिद्धस्य दीप्यमानस्याहवनीयाव्यस्यामेः पुरस्तात् प्राच्यां दिशि श्रयमाणस्तत्र वर्तमानो ब्रह्मात्तं ।
 ब्रह्म वचं इत्यन्ननाममु पाठान्त । अजरं जरारहितं समुद्रं मुवीरं शोभनापत्ययुक्तं ब्रह्मात्तं वन्वानं । प्रयत्नान्
 अस्मदमंतिमस्माकं शत्रुभुतामशनायां । अशनाया वै पाप्मातिरिति श्रवणात् । तादृश शत्रुमारं दूरं बाध
 मानोऽपनुदंस्व महते सोभगाय धनादिमंपत्यर्थमुक्कयन् । उच्छ्रितो भव । उक्कार्थं ब्राह्मणं । समिद्धस्य
 श्रयमाणः पुरस्तादिति समिद्धस्य श्रेय एतत्पुरस्ताच्छ्रयते ब्रह्म वन्वानो अजरं मुवीरमित्याश्रयमेवाशास्त
 आरि अस्मदमंतिं बाधमान इत्यशनाया वै पाप्मातिस्तामिव तदारानुदते यज्ञाच्च यत्रमानास्त्रोक्कयन्
 महते सोभगाद्येत्याश्रयमेवाशास्त । ए० ब्रा० ३ ३ । इति ॥ समिद्धस्य । अरिंधी दीप्ती । कर्मणि निष्ठाया
 षीदितो निष्ठायामितीटप्रतिषेधः । सम्यगिह इति गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । श्रयमाणः ।
 अत्र भेवायमित्यस्य लटः शानच । तस्य लमार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः शिष्यते । पुरस्तात् ।
 पूर्वशब्दस्य द्विकशब्दभ्यः सप्तमीपचमीत्यादिना । पा० ५ ३ ३५ । अस्मात्प्रत्ययः । अस्मात्ति च । पा० ५ ३ ४० ।
 इति पूर्वस्य पुरादेशः । प्रत्ययस्वरः । ब्रह्म । नश्रिपयस्यानिमतस्येत्याद्युदात्तः । वन्वानः । वन् धाचने । अत्राय
 धातुर्दानार्थं वर्तते । लटः शानचप्रत्ययः । चित्त्वादतोदात्तः । अजरं । नत्रो अरमरमित्यमृता इत्युत्तरपदा-
 द्युदात्तत्वं । मुवीरं । वीरवीर्यां चत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । आरि । एवमादित्वादतोदात्तः । अस्मत् । युष्मिभ्या
 मदिगिति मदिकप्रत्ययः । मुपां मुनुगिति मुपो लृक् । मदिकप्रत्ययस्वरः । अमंतिं । तत्पुरुष इति पूर्वपदप्र-
 कृतिस्वरत्वं । उत् । निपातत्वेनाद्युदात्तः । श्रयस्व । अत्र भेवायर्षमित्यस्य लोपमध्यमेकवचने थास् । थासः स

इत्यादिशः । सवाभ्यां वामावित्यकारस्य वकारः । निघातः । महते । वर्तमाने पृषद्वृहन्महदिति निपातत्वाद्दतो-
दात्तः । वृहन्महतीरूपसंख्यानमिति विभक्तैरुदात्तत्वं । सीभगाय । प्राणभृज्जातिवयोवचनेत्यञ् । ह्रस्वगोसंघ्वते
पूर्वपदस्य चिति वृद्धिः । सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति । जित्स्वरः ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्षेऽपृथिव्या अग्निं ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥३॥

उत् । अयस्व । वनस्पते । वर्षेऽन । पृथिव्याः । अग्निं ।

सुऽसुमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥३॥

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अग्निं पृथिव्यां वर्षेऽन उत्कृष्टे देवयजनाख्ये देशे उच्छ्रयस्व । उच्छ्रितो भव ।
सुमिती शोभमानया वृद्ध्या अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इत्यन्तया परिष्कृत्यमानस्त्वं यज्ञवाहसे
यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वर्चो धाः । अन्नं धेहि । अयमेवार्थो ब्राह्मणेन दर्शितः । उच्छ्रयस्व वनस्पते
इत्युक्तीयमाणायाभिरूपा यज्ञेऽभिरूपं तत्समुद्रं । वर्षेऽपृथिव्या अधीत्यतद्देव वर्षेऽपृथिव्यं यत्र यूपमन्त्रन्विति
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे इत्यादिपदान्प्रान्ते । ऐ० ब्रा० २० २० ॥ वनस्पते । अपादादित्यादाष्टमि-
कमनुदात्तत्वं । पृथिव्याः । उदात्तयणो ह्रस्वोर्वादिदिति विभक्तैरुदात्तत्वं । सुमिती । माङ् मान इत्यस्य क्लिप्त-
यतिस्म्यतिमास्येतीकारादेशः । शोभनया मित्या । तादी च निरिति कृत्यताविति गतेः प्रकृतस्वरत्वं । मुपां
मुनुगिति सवर्णदीर्घः । मीयमानः । माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक् । घुमास्येतीत्वं । प्रत्ययस्वरः । धाः । धाञो
लोडर्थे कंदसि लुङ्लिट्ठिति लुङ् । इत्येति सिप इकारलोपः । गातिस्थिति मिचो लोपः । बहलं कंदमीत्यड-
भावः । निघातः । यज्ञवाहसे । यज्ञं वहति प्राप्नोति । वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाऽभ्यङ्कंदमीत्यमुन । रि-
दित्यनुत्तररूपधावृद्धिः । गतिकारकयोर्गति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं चिति पूर्वपदप्रकृतस्वरः । उ० ४. २०६ ॥

युवा सुवासः परिवीत आगात्स उ श्रेयांभवति जायमानः ।

तं धीरांसः कवय उन्नयति स्वाध्याऽमनसा देवयंतः ॥४॥

युवाः सुऽवासाः । परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊं इति । श्रेयां । भवति । जायमानः ।

तं । धीरांसः । कवयः । उत् । नयति । सुऽआध्यः । मनसा । देवऽयंतः ॥४॥

युवा दृढांगोऽष्टाश्यादिलक्षणलक्षित इत्यर्थः । सुवासः शोभनेन वामसा रश्मनया युक्तः । परिवीतमया
रश्मनया वेष्टितः । एवंविधो यूप आगत । आगच्छति । स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वेभ्यो वनस्पतिभ्य
उत्कृष्टतया संपद्यमानो भवति । तमेवविधं यूपं धीरांसः प्राज्ञा मनसा देवयंतो देवान् कामयमानाः स्वाध्यः
सुष्ठु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्रातदर्शिनोऽध्वर्यादय उन्नयति । उन्नतं कुर्वति । एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं । युवा
सुवासः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासः सोऽयं शरीरः परिवृतः स उ
श्रेयांभवति जायमान इति श्रेयांश्रेयांश्लेष एतन्नयति जायमानस्तं धीरांसः कवय उन्नयति स्वाध्यां मनसा
देवयत इति ये वा अनुचानास्ते कवयस्त एवैनं तदन्नयति । ऐ० ब्रा० २० २० । इति ॥ युवा । यंतोः कनिन्युवृषित-
नीत्यादिना कनिप्रत्ययः । कित्वाद्गुणाभावः । उवडादेशः । नित्वादावुदात्तत्वं । सुवासः । वस आच्छादने ।
अमुन्नित्यनुवृत्तौ वसेर्णोर्दित्यमुन्नत्ययः । गित्वाद्पधावृद्धिः । सोर्मनमी इत्युत्तरपदावुदात्तत्वं । परिवीतः । श्लिञ्
संवरणे । कर्मणि क्तः । यज्ञादित्यात्संप्रसारण । गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । अगात् । इण् गता-
वित्यस्य लुङि इणो गा लुङीति गादेशः । गातिस्थिति मिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्यस्य द्विवच-
नविभक्त्योपपद इतीयमुन्नत्ययः । तस्मिन्नप्रशस्यस्य अ इति आदेशः । गुणः । नित्वादावुदात्तत्वं । एकादेश
आवुदात्तः । स्वाध्यः । धीं चिंतायां । स्वाडोरूपमर्गयोः प्राक्प्रयोगः । अन्वैभ्योऽपि दृश्यते इति क्लिप् । दृशि-
यहणात्संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चिति पूर्वरूपत्वं । हल इति दीर्घः । असि एरनेकाच इति यणादेशः । कृदुत्त-

रपदप्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति त्रसः स्वरितत्व । देवयंतः । सुप आत्मनः क्वजिति क्वच । चित्त्वर्द्धतोदात्तः ॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहां समर्थ आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपमो मनीषा देवया विप्र उदियति वाचं ॥ ५ ॥

जातः । जायते । सुदिनऽत्वे । अहां । मऽमर्थ । आ । विदथे । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अपमः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् । उयति । वाचं ॥ ५ ॥

जातः पुषिष्यां प्रथममृत्युतो यूपः समर्थ । मर्थ इति मनुष्यनाम । तः मन्त्रिते विदथे वर्धमानः । विदथे इति यज्ञनाम विदथः सवनमिति यज्ञनामसु पाठान् । तस्मिन् यज्ञ आ वर्धमानो पूता जनरगनापरिव्ययणा दिना सर्वतः शोभमानः सन अहां मुदिनत्वे जायते । पशुनियो जनादिद्वारण यज्ञनिवाहकतयाहानि मुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपमः कर्मवतो धीराः मुपज्ञा अध्वर्यादयो मनीषा वृक्षा त यूप पुनति । प्रशालनादिभिः शोधयति । देवया देवाना यथा देवाना हवीषि प्रापयिता वा विप्रो मंधावी होता च वाच यूपविषया सुंतिनक्षणा वाचमुदियति । प्ररयति । उच्चारयतीत्यर्थः ॥ उक्तार्थे ब्राह्मण । जातो जायते मुदिनत्वे अहांमिति जातो ह्येव एतज्जायते समर्थ आ विदथे वर्धमान इति वर्धयत्येव तत्पुनति धीरा अपमो मनीषति पुनत्येव तद्देवया विप्र उदियति वाचमिति देवभ्य एव तन्नैवदयति । षं ब्रा० ० ० ॥ मुदिनत्वे । मुदिनामा भाव इति तस्य भावत्वतलाविति त्वः । प्रत्ययम्बरः । समर्थ । मृङ् प्राणत्याग इत्यस्मात्कर्मि निष्कृति क्वप्रत्ययात्त्विभ निपातनाद्गुणः । समासस्यत्वतोदात्तत्व । पुनति । पुत्र पवने । प्रवादित्वाङ्गा । प्पादित्वाङ्गम् । प्रत्ययम्बरः । देवयाः । या प्रापणे । आतो मन्त्रिते विचप्रत्ययः । ऋदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इयति । अ गतो । जुहोत्यादि । अभ्यासस्यार्तिपपत्वांश्चेतीत्य । अभ्यासस्यासवर्ण इतीयडादिशः । निघातः ॥ ३ ॥

यान्वो नरो देवयंतो निमिस्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततश्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिपंतु रत्नं ॥ ६ ॥

यान् । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिस्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततश्च ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत । अस्मे इति । दिधिपंतु । रत्नं ॥ ६ ॥

हे यूपो देवयंतो देवान्कामयमानो नरः कर्मणा नतारोऽध्वर्यादयो यान्वो यान्युष्मात्त्रिमिस्युः । अवरुपे प्रचिन्नपुः । वा अपि च हे वनस्पते स्वधितिः परशुस्वदीयान्युष्मान्तत चिन्नेद देवामो दीप्यमानाः स्वरवः । स्वरुशब्दः स्वशकलवाची । तद्वतः । नृपमत्वर्थीयः । तस्थिवांसिभ्यस्तस्मि तादृशा यूपो अस्मि अस्मि यजमानाय प्रजावत अपत्यमहितं रत्नमुत्तम धनं दिधिपंतु । धारयतु । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ निमिस्युः । इगिभ्य प्रज्ञपण इत्यस्य लिख्यसि असंयोगाद्भिट् किदिति किद्वद्वावाङ्गनाभावः । यद्वत्तयोगादनघातः । मिति शिष्टः स्वरो वलीया निति वचनात्प्रत्ययम्बरः । स्वधितिः । स्वशब्दोपपदात्ता धारण इत्यस्मात् क्तिन । स्वा स्वकीया निशितधारा धीयते प्रचिप्यतेऽनेनिति स्वधितिः खड्गः । ततश्च । तन्न त्वन्न तनुकरण इत्यस्मात्त्रिट् णिनि रूपादनघात । नितीति प्रत्ययात्पुंवस्योदात्तत्व । स्वरवः । स्मृ शब्दोपतापयोरित्यस्मात्त्रिट्त्वन्तुत्वा यूपोऽस्मिन्नितिवादिना उपप्रत्ययः । निच्चादाद्युदात्तः । तस्थिवांसः । शा गतिनिवृत्तावित्यस्मात्कर्मिभ्यः । तस्य क्तम् । वन्काजाऽ सामितीडागमः । प्रत्ययम्बरः । प्रजावत । जनी प्रादुभाव इत्यस्माद्दुपमं च संज्ञायामिति वः । ततश्चाप । तदस्यास्तीति मनुप । तस्य पिच्चादनुदात्तत्व । एकादिशम्बरः । अस्मि । अस्मन्त्वात्तस्य यूपो मनुगति शि आदिशः । दिधिपंतु । धिप धारणे । जुहोत्यादिः । निघातः ॥

ये वृक्षणासो अधि क्षामि निमितासो मत्तमुचः ।

ते नो व्यंतु वार्यं देवचा शेषमार्धसः ॥ ७ ॥

इत्यादेगः । सवाभ्यां वामावित्यकारस्य वकारः । निघातः । महर्ते । वर्तमाने पुष्वृहन्महर्दिति निपातनादती-
दात्तः । वृहन्महतीरूपसंख्यानमित विभक्तेरुदात्तत्वं । सीभगाय । प्राणभृज्जातिवयोवचनेत्यञ् । वृहन्महर्ते
पूर्वपदस्य चति वृद्धिः । सर्वविधीनां क्ंदासि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति । जित्स्वरः ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अग्निं ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥३॥

उत् । अयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अग्निं ।

सुऽमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥३॥

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अग्निं पृथिव्यां वर्ष्मन् उत्कृष्टे देवयजनाव्ये देगे उत्कृष्टस्य । उच्छ्रितो भव ।
सुमिती शोभमानया वृद्धा अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इयत्तया परिष्कृत्यमानस्य यज्ञवाहसे
यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वर्चो धाः । अन्नं धिहि । अयमेवार्थो ब्राह्मणेन दर्शितः । उत्कृष्टस्य वनस्पते
इत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपा यथज्ञऽभिरूपं तत्समुद्धं । वर्ष्मन्पृथिव्या अधीत्येते वर्ष्मन् पृथिव्यै यत्र यूपमूर्त्तिर्भवति
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे इत्यादिगणमाप्तान् । ऐ० ब्रा० २. २ ॥ वनस्पते । अपादादिवादादृष्टि-
कमनुदात्तत्वं । पृथिव्याः । उदानयणो ह्यनुर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वं । सुमिती । माङ् मान इत्यस्य क्तिनि
वातिस्थितिमास्थेतीकारादेगः । शोभनया मित्या । तादी च निति कृत्यताविति गतः प्रकृतस्वरत्वं । मुपां
मुर्त्तिर्गति सवर्णदीर्घः । मीयमानः । माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक् । घुमास्थेतीत्वं । प्रत्ययस्वरः । धाः । धाञो
लोडर्थे क्ंदासि नुडल्ङिति नुङ् । इत्येति सिप इकारलोपः । गतिस्थिति सिचो लोपः । बङ्गलं क्ंदासीत्यड-
भावः । निघातः । यज्ञवाहसे । यज्ञ वहति प्राप्नोति । वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाऽभ्यङ्कंदासीत्यमुन् । शि-
दित्यनुत्तररूपधावृद्धिः । गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं चति पूर्वपदप्रकृतस्वरः । उ० ४. २२६ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः ।

तं धीरांसः कवय उन्नयति स्वाध्वोऽमनसा देवयंतः ॥४॥

युवाः सुऽवासाः । परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊं डिति । श्रेयान् । भवति । जायमानः ।

तं । धीरांसः । कवयः । उत् । नयति । सुऽआध्वः । मनसा । देवऽयंतः ॥४॥

युवा दृढांगोऽष्टाश्यादित्यलक्षणलक्षित इत्यर्थः । सुवासाः शोभनेन वाससा रशनया युक्तः । परिवीतस्तया
रशनया वेष्टितः । पूर्वविधो यूप आगात् । आगच्छति । स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वेभ्यो वनस्पतिभ्य
उत्कृष्टतया संपद्यमानो भवति । तमेवविधं यूपं धीरांसः प्राज्ञा मनसा देवयंतो देवान् कामयमानाः स्वाध्वः
मुपु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्ंदासिर्गोऽध्वर्थादय उन्नयति । उन्नतं कुर्वति । एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं । युवा
सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरैः परिवृतः स उ
श्रेयान्भवति जायमान इति श्रेयाऽङ्कुर्यान्त्यप एतद्भवति जायमानस्तं धीरांसः कवय उन्नयति स्वाध्वो मनसा
देवयत इति ये वा अनुचानान्ते कवयस्त एवैनं तद्भवति । ऐ० ब्रा० २. २ । इति ॥ युवा । र्यातः कनिन्युवृषित-
नीत्यादिना कनिप्रत्ययः । किच्चाङ्गुणाभावः । उवडादेशः । निच्चादाद्युदात्तत्वं । सुवासाः । वस आच्छादने ।
अमुन्नित्यनुवृत्तौ वर्सागादित्यमुन्नप्रत्ययः । शिच्चादुपधावृद्धिः । सोर्मनमी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । परिवीतः । विञ्
संवरणे । कर्मणि क्तः । यजादित्वात्संप्रसारण । गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । अगात् । इण् गता-
वित्यस्य लुङि इणो गा लुङीति गादेशः । गतिस्थिति सिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्यस्य द्विवच-
नविभक्त्योपपद इतीयमुन्नप्रत्ययः । तस्मिन्प्रशस्यस्य अ इति आदेशः । गुणः । निच्चादाद्युदात्तत्वं । एकादेश
आद्युदात्तः । स्वाध्वः । ध्वं चिंताया । स्वाङ्गीरूपमर्गयोः प्राक्प्रयोगः । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति क्तिप् । दृशि-
यहणात्संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चति पूर्वरूपत्वं । हल इति दीर्घः । असि एरनेकाच इति यणादेशः । ऊडुत्त-

रपदप्रकृतस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोरेण इति जसः स्वरितत्व । देवयंतः । मुप आत्मनः क्वजित क्वच ।
चित्त्वदितोदात्तः ॥

जातो जायते मुदिनत्वे अहं समर्थ आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपमो मनीषा देवया विप्र उदियति वाचं ॥५॥

जातः । जायते । मुदिनऽत्वे । अहं । मऽसर्थे । आ । विदथे । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत । उदियति । वाचं ॥५॥

जातः पृथिव्यां प्रथममृत्युतो यूपः समर्थ । मर्थ इति मनुष्यनाम । तेः मन्ति विदथे वर्धमानः । विदथ इति यज्ञनाम विदथः सवर्नामिति यज्ञनामसु पाठात् । तस्मिन् यज्ञ आ वर्धमानो घृताजनरगनापरिव्ययणा दिना सर्वतः शोभमानः सन अहं मुदिनत्वे जायते । पशुनियो जनादिदोरण यज्ञनिवाहकतयाहानि मुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपसः कर्मवतो धीराः मुपज्ञा अध्वर्यादयो मनीषा बुद्ध्या त यूप पुनति । पत्नाननादिभिः शोधयति । देवया देवाना यथा देवाना हवीषि प्रापयिता वा विप्रो मेधावी होता च वाच यूपविपया स्तुतिलक्षणा वाचमुदियति । प्रेरयति । उच्चारयतीत्यर्थः ॥ उक्ताथं ब्राह्मण । जातो जायते मुदिनत्वे अहमिति जातो ह्यप एत जायते समर्थ आ विदथे वर्धमान इति वर्धयत्येव तत्पुनति धीरा अपमो मनीषति पुनत्येव तद्देवया विप्र उदियति वाचमिति देवभ्य एव तन्नोदयति । ए० ब्रा० ० ० ॥ मुदिनत्वे । मुदिनाना भाव इति तस्य भावत्वतलाविति लः । प्रत्ययस्वरः । समर्थः । मुड प्राणत्याग इत्यस्माच्चदमि निष्पद्येति क्वप्रत्ययात्त्वत्त्वं निपातनाद्गुणः । समामस्यत्यतोदात्तत्वं । पुनति । पुन पवने । प्रवादित्वाच्चा । प्वादित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । देवयाः । या प्रापणे । आतो मनिजिति विचप्रत्ययः । ऋदत्तरपदप्रकृतस्वरत्वं । इयतिः ऋ गतो । जुहोत्यादिः । अभ्यासस्यार्तिपपत्वांश्चतीत्य । अभ्यासस्यासवर्ण इतीयहादेशः । निघातः ॥ ॥३॥

यान्वो नरो देवयंतो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिवा ततश ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिपंतु रत्नं ॥६॥

यान् । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिम्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततश ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत । अस्मे इति । दिधिपंतु । रत्नं ॥६॥

हे यूपो देवयंतो देवान्कामयमानो नरः कर्मणा नेतारोऽध्वर्यादयो यान्वो यान्युष्मान्निमिम्युः । अथटपु प्रचिचिपुः । वा अपि च हे वनस्पते स्वधितिः परधुम्बदीयान्युष्मान्तत्वं चिचिद देवासो दीप्यमानाः स्वरवः । स्वरुग्दः स्वशकलवाची । तवतः । नृपसत्वर्थीयः । तस्थिवांसिष्ठतस्म तादृशा यूपो अस्मि अस्मि यजमानाय प्रजावत अपत्यसहितं रत्नमुत्तम धन दिधिपंतु । धारयंतु । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ निमिम्युः । इमिन्न प्रज्ञपण इत्यस्य लिख्यमि अमंयोगादिति किदिति किद्वन्नावाद्गुणाभावः । यद्वत्तयोगादनिघातः । मति शिष्टः स्वरो बलीया निति वचनात्प्रत्ययस्वरः । स्वधितिः । स्वशब्दोपपदात्ता धारण इत्यस्मात् क्तिन् । म्वा मकीया निशितधारा धीयते प्रचिच्यतऽनन्ति स्वधितिः खड्गः । ततश्च । तन्न लक्ष तनुकरण इत्यस्माद्विट् णिन् रूपादनिघातः । लितीति प्रत्ययात्पुर्वस्योदात्तत्वं । स्वरवः । स्वरुग्दोपतापयोऽरित्यस्माद्विदित्यनुवृत्तौ यगुग्विहितयोत्यादिना उपप्रत्ययः । निच्वादाद्युदात्तः । तस्थिवासः । धा गतिनिवृत्तावित्यस्माच्चदमि लिट् । तस्य क्रमुः । तस्यैकात्रात् सामितीहागमः । प्रत्ययस्वरः । प्रजावत । जनी प्रादभाव इत्यस्माद्दुपसंगं च मज्ञायामिति ड । ततप्राप । तदस्यास्तीति मनुप । तस्य पित्वादनदात्तत्वं । एकादेशस्वरः । अस्मि । अस्मि च अस्मि मुपा मुनुगिति श आदेशः । दिधिपंतु । धिप धारणे । जुहोत्यादिः । निघातः ॥

ये वृक्षणासो अधि क्षमि निमितासो ग्निसुचः ।

ते नो व्यंतु वार्यं देवचा शेषमार्धसः ॥७॥

ये । वृक्णासः । अग्निं । क्षमिं । निऽमितासः । यतऽसुचः ।
ते । नः । व्यंतु । वार्यं । देवऽत्रा । ऐत्रऽसाधसः ॥ ७ ॥

अग्निं क्षमिं क्षमायां भूमौ वृक्णासः परशुना क्लिप्ता ये यूपाः । यतसुच इति ऋत्विग्वाची यतसुचो मरुत इति ऋत्विङ्ग्रामसु पठितत्वात् । यताः सुचो धिक्ते यतसुचः । तैर्ऋत्विग्भिर्निमित्तासोऽवटेषु नितरां प्रतिप्राः जेवसाधसः जेवस्य यज्ञस्य साधकाः । यथा जेवं सस्याद्द्वारा फलं प्रयच्छति तथा यज्ञोऽप्यपूर्वद्वारा स्वर्गादिफलं ददातीति जेवं यज्ञः । एवंविधास्ते यूपा नोऽस्मदीयं वार्यं वारणीयं संभजनीयं हविर्देवचा देवेषु व्यंतु । गमयंतु । अस्मदीयं हविर्देवाधीनं कुर्वन्त्वित्यर्थः ॥ वृक्णासः । औत्रथू क्कदन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषतीट्प्रतिषधः । कित्वाद्ब्रह्मिज्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । औदितश्चेति निष्ठानत्वं । क्षमिं । आतो धातोरित्यत्र आत इति योगविभागादाकारलोपः । निमित्तासः । इमिञ् प्रचेपणे । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिसम्भरत्वं । यतसुचः । वज्रव्रीहौ पर्वपदप्रकृतिसम्भरः । व्यंतु । इण् गतावित्यस्य लोटि रूपं । इकारलोपश्चादसः । अयमंतर्भावित्यर्थः । वार्यं । वृद्धं संभक्तावित्यस्माद्ब्रह्मलोप्येदिति कर्मणि ण्यत् । ईडवं-दवुगंसदृहेत्यादिनायुदात्तत्वं । देवत्रा । त्र्यनुवृत्तौ देवमनुष्यपुरुषपुरुषत्वैभ्य इत्यादिनाधिकरणे चाप्रत्ययः । जेवसाधसः । राध साध संसिद्धावित्यस्मादादिनादिकोऽमुन् । छदुत्तरपदप्रकृतिसम्भरः ॥

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामा पृथिवी अंतरिक्षं ।

सजोषसो यज्ञमवंतु देवा ऊर्ध्वं कृण्वन्त्वध्वरस्य केतुं ॥ ८ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा । पृथिवी । अंतरिक्षं ।

सऽजोषसः । यज्ञं । अवंतु । देवाः । ऊर्ध्वं । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुं ॥ ८ ॥

सुनीथा यज्ञस्य सुष्ठु नेतार आदित्या द्वादशादित्या रुद्रा एकादश रुद्रा वसवोऽष्टौ वसवः । यद्वा सुष्ठुनीथाः सुष्ठुतयः । सुतशस्त्राणि नीथानि चोक्थामदानि च । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति हि श्रूयते । द्यावाक्षामा द्यावापृथिवी । पृथिवी । मुख्यत्ययः । सुष्ठु विस्तीर्णमंतरिक्षं च । सजोषस एते सर्वे देवा एकमत्येन परस्परं संगता भूत्वे ममस्मदीयं यज्ञमवंतु । रजंतु । किंच । अध्वरस्य यज्ञस्य केतुं ध्वजभूतं प्रज्ञापकं वेमं यूपसूर्ध्वं कृण्वन्तु । उच्छ्रितं कुर्वन्तु ॥ आदित्याः । अदितेरपत्यानि । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदादिति ण्यः । णित्वादादिवृद्धिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्राः । रोदर्यति सर्वानंतकालि । रोद्रेणिसुकु चेति रक्प्रत्ययः । तत्सन्नियोगे णिलोपः । प्रत्ययस्वरः । जसः सुप्तादनुदात्तत्वे एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशस्याप्युदात्तत्वं । वसवः । वस निवासि । निदित्यनुवृत्तौ शृम्भृत्स्त्रिह्रस्वमिवसीत्यादिनोप्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः । सुनीथाः । णीञ् प्रापणे । ह्रिकृपिनीरमिकाशभ्य इति कथनं । कित्वाद्गुणः । थाथघञ्कृत्युत्तरपदातोदात्तत्वं । द्यावाक्षामा । द्यौश्च क्षामा च । दिवो द्याविति द्यावादेशः । देवताईदं चेत्युभयपदप्रकृतिसम्भरत्वं । पृथिवी । प्रथ प्रथानि । प्रथेः पिवन् संप्रसारणं चेति पिवन् संप्रसारणं च । पिर्नारादिभ्यश्चेति डीप् । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अवंतु । अव रचणे । निघातः । कृण्वन्तु । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्माद्धोति धिन्विकृण्वोरञ्जेत्युप्रत्ययः । अकारश्चांतादेशः । निघातः ॥

हंसा इव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।

उच्चीयमानाः क्विभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यंति पाथः ॥ ९ ॥

हंसाऽइव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः । आ । अगुः ।

उत्ऽनीयमानाः । क्विऽभिः । पुरस्तात् । देवाः । देवानां । अपि । यंति । पाथः ॥ ९ ॥

शुक्रा शुक्राणि दीप्तानि वासांसि वसाना आच्छादयंतः स्वरवः स्वरुमतः श्रेणिशो यतानाः प्रवर्तमानाः । अत्र दृष्टांतः । हंसा इविति । यथा नभसि पंक्तिशः पतंतो हंसाः शोभते तद्वत् शोभमानास्ते यूपा

नोऽस्मानागुः । प्रापुः । अपि च कविभिर्मैधाविभरध्वर्वादिभिः पुरसादाहवनीयस्य पूर्वभाग उन्नीयमाना उच्छीर्ष्यमाणा देवा दीप्यमानासि यूपा देवानां पाथो देवानां स्थानमतरिक्तं । पाथोऽतरिक्तं पथा व्याख्या तमिति यास्कः । पाथोनदीभ्या ऋण । पा० ४. ४. १११ । इति सूत्रे पाथोऽतरिक्तमिति वृत्तिकारोऽप्यवादीत । तादृशमतरिक्तमपर्यंत । प्राप्नुवति । अध्वर्वादिभिरुच्छीयमाणा यूपा अतिर्दध्यादतरिक्तं व्याप्य वर्तेत इत्यर्थः ॥ इंसा इव । इतिन विभक्त्यलोप इति वचनात्पूर्वपदस्वरः । श्रीणशः । बहुव्याथादिति शस । प्रत्ययस्वरः । शुक्रा । गुच दीप्रावित्यस्माद्ब्रह्माद्येत्यादिना रन्प्रत्ययात्त्वेन निपातनादंतोदात्तः । अगुः । इण् गतो । अस्माद्भुङि रूपं । निघातः ॥

शृंगाणीवेच्छृंगिणां सं ददृशे चपालवंतः स्वरवः पृथिव्यां ।

वाघद्विर्वा विहवे श्रोपमाणा अस्माँ अवंतु पृतनार्ज्येषु ॥ १० ॥

शृंगाणिऽइव । इंत । शृंगिणाँ । सं । ददृशे । चपालऽवंतः । स्वरवः । पृथिव्यां ।

वाघत्ऽभिः । वा । विऽहवे । श्रोपमाणाः । अस्मान् । अवंतु । पृतनार्ज्येषु ॥ १० ॥

स्वरवः स्वरमंतश्चपालवंतः प्रतिमृक्तकंठकाः । एवधिधा यूपाः पृथिव्या शृंगिणा महिपादीना शृंगाणीवित विपाणानीव संददृशे । सम्यक् दृश्यत एव । वा अपि च विहवे । विविध ह्यथे नवीयंत्रति विहवो यज्ञः । तस्मिन्त्ये च वाघद्विर्वाच्चिखिभिः । वाघतो वृक्तवाह्य इत्युत्विङ्गामसु पाठात् । श्रोपमाणाभिः क्रियमाणं स्मृति लक्षणं शब्दं शृण्वंतः । तादृशा यूपाः पृतनार्ज्येषु । पृतनार्ज्यशब्दः संयामवाची । आज्ञो पृतनार्ज्यमिति संयाम नामसु पठितत्वात् । पृतनार्ज्येषु संयामेषु । वधस्यनिधित्वात् यावत् । अस्मान्यजमानानन्तु । रत्तनु ॥ शृंगाणि । शृ हिंसायामित्यस्मात्कृणातिहेमश्च । उ० १. १०५ । इति गन नृडागमो धातोहेमश्च । नितस्वरः । ददृशे । कंदसि लुङ्ङिट् इति लङ्शे लिट् । इरयो र इतोर्चो र इत्यादेशः । निघातः ॥

वनस्पते शतवल्गो वि रोह सहस्रवल्गो वि वयं रुहेम ।

यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सोभगाय ॥ ११ ॥

वनस्पते । शतऽवल्गः । वि । रोह । सहस्रऽवल्गः । वि । वयं । रुहेम ।

यं । त्वां । अयं । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनाय । महते । सोभगाय ॥ ११ ॥

हे वनस्पते किन्नमूल स्थानो शतवल्गः शतशाखः सन विरोह । विशिषण प्रादुर्भूतो भव । वयमपि सहस्र वल्गः पुत्रपीत्रादिसंतानपरंपरया सहस्रशाखाः संतो विरुहेम । विशिषण प्रादुर्भूता भवम । तेजमानो निशितधारोऽयं स्वधितिः परशुः हे स्थानो य त्वां महते सोभगाय सहस्रीभाग्य वल्गशाखत्वलक्षणं प्रणिनाय । प्रक्षरणं प्रापयामास ॥ सहस्रवल्गः । सहस्रशब्दः कंदेमादित्वात्प्रथोदात्तः । बहुव्रीहौ पूर्वपटप्रक्षितिस्वरः । रुहेम । रुह प्रादुर्भाव इत्यस्मादाशीर्लिङि कदाशिपीति यामुडागमः । स्कोः सयोगाद्योरंतं चिति सलोपः । लिङ्याशिर्वाङ्ङुत्यङ्प्रत्ययः । अतो घय इति इयादेशः । लोपो व्योर्वन्तीति यलोपः । गुणः । प्रणिनाय । शीञ् प्रापण इत्यस्मात् लिटि शान्ति रूपं । पादादित्वादनघातः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वपटोदात्तत्वं ॥ ॥ ४ ॥

सखायस्त्विति नवर्चं नवमं मृक्तं वैश्यामित्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । सखायो नव वाहंत विष्टवर्तमिति । अन्त्या चिष्टप । शिष्टा अष्टौ बृहत्यः ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोर्वाहंतं कंदस्यस्य मृक्तस्य विनियोगः । अर्थितस्या इति खडे सूचितं । सखायस्खायमपरम आ याहि । आ० ४. १३. इति ॥

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तास कुतये ।

अपां नपांतं सुभगं सुदीदितिं सुप्रतृतिमन्नेहसं ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवं । मर्तासः । ऊतये ।

अपां । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदितिं । सुऽप्रतूर्तिं । अनेहसं ॥ १ ॥

विद्यामिवः स्मोति । हे अग्ने सखायः सोमाज्यादिहविष्प्रदानेनोपकारकत्वाच्चित्राणि मर्तासो मनुष्या ऋत्विजो वयमपां नपातमपां नपारं मुभगं शोभनधनयुक्तं सुदीदितिं शोभनदीपिं सुप्रतूर्तिं शोभनप्रतरणं कर्मानुष्ठातृभिः मुखेन गतव्यमनेहसमुपद्रवरहितमेतादृशं देवं त्वामूतये रक्षणाय ववृमहे । वृणीमहे ॥ सखायः । ख्या प्रकथनं । समाने ख्यद्योदात्त इति समान उपपदे डिदित्यनुवृत्तौ ख्यातिरिण् । तस्य डित्त्वाट्टिलोपः । तत्सन्नियोगिन यलोपः । समानस्य कदस्यमूर्धेति सभावः । उपपदस्योदात्तत्वं । णिदित्यनुवृत्तौ सख्युरसंबुद्धौ । पा० १. १. ९० । इति णिद्वद्भावः । वृद्ध्यायादेगा । आयुदात्तः । ववृमहे । वृड् संभक्तौ । कंदमि लुङ्ङिट् इति वर्तमानं लिट् । क्रादित्वादिडभावः । निघातः । ऊतये । अत्र रक्षण इत्यस्य उदात्त इत्यनुवृत्तावृत्तियूतीत्यादिना क्तिनंतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अपा । ऊडिदमिति विभक्तोरुदात्तत्वं । मुभगं । आयुदात्तं द्वाच कंद-मीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । सुप्रतूर्तिं । क्त्वाद्ययश्चल्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

कायमानो वना त्वं यन्मातृरजगन्नपः ।

न तन्न अग्ने प्रमृषं निवर्तनं यदृरे सन्निहाभवः ॥ २ ॥

कायमानः । वना । त्वं । यत् । मातृः । अजगन् । अपः ।

न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृषं । निऽवर्तनं । यत् । दृरे । सन । उह । अभवः ॥ २ ॥

हे अग्ने वना काननानि कायमानः कामयमानस्त्वं यद्यस्मात्कारणात्तानि विहाय मातृरपो मातृमुता अपोऽजगन् । अगमः । गतवानसि । अप् प्रविष्टत्वाच्छांतो वर्तसे । तत्तस्मान्ते तव निवर्तनं । नितरां तत्रैव वर्तनं । तेन च विनाशो लभ्यते । स विनाशो न प्रमृषं । न प्रमृष्यते । न सद्यते । कुत इत्यत आह । यद्यस्मात्कारणाद्दृरे सन अदृश्यतया वर्तमानस्त्वमिहास्मत्सर्वाधिष्वरिणरूपेषु कोष्ठेषु भवः । संथनात् जगन्मात्रिणास्माकं समीपे भवसि । तस्मात्तव दृरतो वर्तनमस्यभ्यं न रोचते । अस्मिन्नर्थे यास्कः । कायमानश्चायमानः कामयमान इति वा । वनानि त्वं यन्मातृरपोऽगम उपगम्यन् । न तन्न अग्ने प्रमृषते निवर्तनं दृरे यत्सन्नह भवसि जायमानः । नि० ४ १४ । इति ॥ कायमानः । कमृ कांतां । कर्मणिङ् । जटः शानच । मकारलोपश्चादसः । अजगन् । गम् गतावित्यस्य लडि बङ्गलं कंदमीति शपः यः । हन्त्यादिना सिलोपः । मो नो धातोरिति नकारः । यन्कदयोगादिनिघातः । अडागमस्वरः । प्रमृषं । मृष तितिच्चाया । व्यत्ययन कर्मणि तप्रत्ययः । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । धातुस्वरः । अभवः । कंदमि लुङ्ङिट् इति लडर्थे लङ् । ययोगादिनिघातः ॥

अतिं नृष्टं ववृष्टिथाथैव मुमना असि ।

प्रप्रान्ये यंति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

अतिं । नृष्टं । ववृष्टिथ । अथ । एव । सुऽमनाः । असि ।

प्रऽप्र । अन्ये । यंति । परि । अन्ये । आसते । येषां । सख्ये । असि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने नृष्ट स्तोत्रसुष्णाभिलाष तदचितफलप्रदानेन सफलं कर्तुमतिवर्वाजथ । अतिशयेन वोढुमिच्छसि । अथैव अथापि त्वं मुमना असि । संतुष्टमनस्को वर्तसे । किंच । त्वं येषां पोडगानामृत्विजां सख्ये भवे श्रितो ऽसि वर्तसे तेषां मध्येऽन्येऽध्वर्युप्रभृतयो द्वादशांशजः पर्यति । प्रकषेण होतुं गच्छति । अन्य उन्नातुप्रभृतयश्च त्वारः पर्यासते । परित आसीना वर्तते ॥ वर्वाजथ । वह प्रापण इत्यस्य सनि रूपं । अभ्यासस्य सन्त्यत इतीत्याभावश्चादसः । तदंताद्वर्तमानं लिट् । थल आर्धधातुकस्येडुलादेशरितोऽट् । कामप्रत्ययादामित्याम न भवति मत्वत्वात् । निघातः । प्रप्र । प्रमृषोद् इति द्विवचन । यंति । इण् गतावित्यस्य लडि रूपं । एकान्याभ्यां

समर्थाभ्यामित्यन्यशब्दयोगात्पूर्वस्य निघाताभावः । आसते । आस उपवेशने । उत्तरत्वान्निघातः । आसि । आस भुवि । आसस्थोर्लोप इति सकारलोपः । यदुत्तयोगात्त निहन्यते ॥

इयिवांसमति सिधः शश्वतीरति मश्वतः ।

अन्वीमविदन्निचिरामो अद्रुहोऽप्सु सिंहमिव श्रितं ॥४॥

इयिऽवांसं । अति । सिधः । शश्वतीः । अति । मश्वतः ।

अनु । इ । अविदन । निऽचिरामः । अद्रुहः । अपऽसु । सिंहंऽइव । श्रितं ॥४॥

इ अथ अद्रुहोऽद्रुगधारो निचिरामो नितरा चिरामश्चरतना विश्व देवाः सिधः शोषकाश्च कुन्वले नातिक्रम्यियवासं गच्छतं शश्वतीर्वह्नीः मश्वतः संगतिकारिणीः सेनाशाल्यतिक्रम्य गच्छतमप्य श्रित तिरौ हितमत एव सिंहमिव गुहाप्रविष्ट सिंहमिव भीमभीमेन त्वामन्वविदन । अनुगम्यालभत ॥ इयिवास । इग गतावित्यस्य क्तमावुपयिवाननाशाननुचानश्च । पा० ३ ० १०९ । इति निपातितः । प्रत्ययम्बरः । सिधः । सिधेः क्यार्थस्य शोषणार्थस्य वा कृिप चेति कृिप । धातुम्बरः । मश्वतः । परत्र गतो । जकारस्य व्यत्ययन चकारः । लटः शत्रादेशः । प्रत्ययम्बरः । अविदन । विद्रू लाभ इत्यस्य लडि रूप । निचिरामः । नितरा चिराः । आञ्ज संरमुगित्यमुक् । समासम्बरः । अद्रुहः । द्रुह जिघामाया । संपदादिवाङ्मवि कृिप । बहुषीहो नऽभ्यामित्युत्तरपदातीदात्तत्व । श्रित । श्रित्र मवायामित्यस्य श्युकः कित्तीतीटप्रतिपधः । प्रत्ययम्बरः ॥

समृवांसमिव त्मनाग्निमित्था तिरोहितं ।

एनं नयन्मातरिश्वां परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥५॥

समृवांसंऽइव । त्मना । अग्निं । इत्था । तिरऽहितं ।

आ । एनं । नयत । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः । मथितं । परि ॥५॥

मातरिश्वा वायुरित्यथ त्मना मन्त्रयाप्सु प्रवेशान तिरौहित निलीन परि परितो मथित मथनेन निष्पादितंभनमपि देवेभ्यः । तादर्थ्यं चतुर्थी । देवार्थं परावतो दरदेशादानयत । आनीतवान् । तत्र दृष्टातः । मथवाममिव । यथा स्वाकाद्येन मथवामं सरत गच्छत पुत्र पिता बलादानयति तद्वत् ॥ मथवाममिव । अ गतावित्यस्मात्कृिप । तस्य कृिपुः । इधेन विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्प्रत्ययम्बरः । त्मना । आत्मनशब्दस्य सर्वप्राज्ञा देवात्मन इत्याकारलोपः । इत्था । था हेतो च अदेमीति व्यत्ययन थाप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । एन । अश्वादेशे द्वितीयार्थाः खेन इत्यनादेशः । अनुदानश्च । नयत । गी त प्रापण इत्यस्य लडि रूप । अडभावश्चादसः । मातरिश्वा । मातर्यंतरिजे अस्मितीति शत्रुवन्नित्यादिना निपातितः ॥ ॥५॥

तं त्वा मती अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन ।

विश्वान्यद्यज्ञां अभिपामि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठ ॥६॥

तं । त्वा । मतीः । अगृभ्णत । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।

विश्वान् । यत । यज्ञान् । अभिऽपामि । मानुष । तव । क्रत्वा । यविष्ठ ॥६॥

इ हव्यवाहन हव्यानां वोहंहे अथ मती मनुष्या अभ्यर्षुप्रभतयस्त तादृशमप्यु तिरौहित त्वा त्वा देवेभ्यो यष्टव्यदेवतार्थमगृभ्णत । अगृह्णत । मानुष मनुष्याणा श्रितकारिन्यविवृथ युवतम इ अथ तव क्रत्वा तव कर्मणा माह्वान्येन विश्वान्सर्वानस्माभिः क्रियमाणान्यज्ञान्यवस्मात्कारणादभिपामि सर्वतः पालयामि तस्मात्त्वा मगृभ्णतेति पूर्वत्रान्वयः ॥ अगृभ्णत । यह उपादाने । प्रयादिवाङ्म । यष्टिष्यावयीति संप्रसारण । ह्यष्टोभंश्च

दसीति हकारस्य भकारः । तिङ्ङितिङ इति निघातः । ह्यवाहन । वह प्रापण इति धातोञ्च्युडित्यनुवृत्ती ह्येऽन्तःपादमिति ञ्युट् । उपधावृद्धिः । योरनादेशः । अपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं । विश्वान । विश्व प्रवेशन इत्यस्मादिगिर्मापलटिर्णिकाणस्वटिर्वागभ्यः कृन्निति क्रम । किञ्चानुगाभावः । निच्वादाद्युदात्तत्वं । अभिपासि । पा रक्षण । अस्य धातो रक्षणार्थत्वात् पिवादेशः । यञ्चब्दयोगान्न निघातः । धातुस्वरः । कत्वा । टा । जमादयस्कंदसि विकल्प्यत इत्यत्र नादेशाभावः । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । यविष्णु । युवशब्दादतिशयत्वे तर्मावधनावितीष्ठन । स्थूलदृश्यते यणादि परं लुप्यते पूर्वस्य च गुणः । वस्वादिस्वात्स्वार्थिको यप्रत्ययः ॥

तद्भद्रं तव दंसना पाकाय चिच्छदयति ।

त्वां यदग्ने पगवः समासते समिद्धमपिगवरे ॥ १ ॥

तत् । भद्रं । तव । दंसना । पाकाय । चित् । छदयति ।

त्वां । यत् । अग्ने । पगवः । संऽआसते । संऽइद्धं । अपिऽगवरे ॥ १ ॥

हे अग्ने तव संबंधि तदिदं भद्रं शोभनं दंसनापिहोचादिकं कर्म पाकाय चित् । चिच्छब्दोऽप्यर्थे । पाकार्यति कर्मणि चतुर्थी । पाकोऽर्भकः । तद्दत्तमपि यज्ञमानं कृदयति । स्वफलप्रदानेन पुत्रयति । पशुपुत्रादिभिः परिवृतं करोतीत्यर्थः । कृदयतिशब्दोऽर्चितकर्म कृदयति कृदयतीति तन्नाममु पाठत । यद्वा । पाकशब्दः प्रशस्य वक्ति पाको वाम इति प्रशस्यनाममु पठितत्वात् । तद्भद्रं प्रशस्यं यज्ञमानमभिमतफलप्रदानेन पुत्रयतीत्यर्थः । यद्यस्मात्कारणादपिगवरे शर्वरीमुखेऽपि विहरणकाल एव समिद्धं दीप्यमानं त्या पगवो विपदाद्यनुप्यदाद्योभये पगवः समासते । सम्यगासते । पर्युपासत इत्यर्थः । तदिदं पश्चादिलक्षणं फलं यज्ञमानाय प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ भद्रं । भद्रि कल्याण इत्यस्माद्भातो रूपरि रक्प्रत्ययेन निपातनादंतोदात्तत्वं । पाकाय । पा रक्षण इत्यस्मादिगभीकापागलीत्यादिना क्त । पायते रच्यते राजादिनेति पाकः । निच्वादाद्युदात्तः । कृदयति । कृद अपवरणे । स्वार्थे णिच् । अदंतत्वाद्बृहत्भावः । निघातः । समासते । आस उपवेशने । अदादित्वाच्छपो लुक् । अनकारात्तत्वाच् झस्यादादेशः । यद्योगादनिघातः । तिङ् चोदात्तवतीति गतिर्निघातः । धातुस्वरः ॥

आ जुहोता स्वध्वरं शीरं पावकशोचिपं ।

आशुं दृतमजिरं प्रत्नमीद्धं श्रुष्टी देवं सपर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरं । शीरं । पावकऽशोचिपं ।

आशुं । दृतं । अजिरं । प्रत्नं । ईद्धं । श्रुष्टी । देवं । सपर्यत ॥ ८ ॥

अध्विजो यज्ञमानः प्ररयति । हे अध्विजः पावकशोचिपं शोधकदीपं शीरं काष्ठेणोपधीषु चानुशाथिन स्वध्वरं शोभनयज्ञोपेतमिममग्रिमा जुहोत । आहतिभिरा समंतात्पर्यत । अपि च । आशुं कर्मणि व्याप्त दृतमाह्वानकारित्वेन देवानां दृतमजिरं क्षिप्रं गंतारं प्रत्नं पुरातनमीद्धं स्तोतव्यं देवं शीतमानमिममपि श्रुष्टी सपर्यत । श्रुष्टीति क्षिप्रमिति यास्कः । क्षिप्रं पुत्रयत ॥ जुहोत । इ दानादनयोः । अस्माद्भातोर्लोट् । जुहोत्यादिभ्यः श्रुतिरिति शपः श्रुः । श्राविति द्विवचनं । लोटो लङ्ङिति लङ्ङान्वे तस्यस्थमिपामिति थस्य तादेशः । कंदसीत्यनुवृत्ती तस्य तन्ननप्रनथनाश्चेति तवादेशः । पिच्वाङ्गुणः । निघातः । स्वध्वरं । बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । शीरं । शीर् स्वप्ने । अस्माद्भातोः स्फायितचिचंवीत्यादिना रक्प्रत्ययः । किञ्चानुगाभावः । प्रत्ययस्वरः । पावकशोचिपमित्यत्र पवनं पावः श्रुतिः । तं कायतीति पावकः । आतोऽनुपसर्ग कः । प्रत्ययस्वरः । बह्व्रीही प्रकृत्या पूर्वपदमिति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । आशुं । अशु व्याप्ती । अस्माद्भातोः क्वापाजिमीत्यादिना उण् । उपधावृद्धिः । प्रत्ययस्वरः । अजिरं । अज गतिक्षेपणयोर्इत्यस्माद्भातोर्जिरिशिर्गश्रिथिति किरचप्रत्ययांतत्वेन निपातशादंतोदात्तत्वं । प्रत्नं । प्रशस्य कंदसि गल्पोप्य । पा० ४. ३. २३. २ ।

इति ग्लोपः । चकारात् त्रप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ईडां । ईड् मूर्ती । अस्मागयत् । ईडवदेत्यादिनाद्युदात्तत्वं । मपर्यत् । मपरशब्दात्कडादिभ्यो यक् पुत्राया वर्तते । लोपमध्यमपुरुषबहुवचनं । शप । अतो गुण इति पुर्व रूपत्वं । निघातः ॥

त्रीणि शतां त्री सहस्राण्यग्निं त्रिंशच्च देवा नव चासपर्यन् ।

श्रीष्टान्वृतेरस्मृणन्वर्हिरेस्मा आदिहोतारं न्यमादयन्त ॥ ९ ॥

त्रीणि । शता । त्री । सहस्राणि । अग्निं । त्रिंशत् । च । देवाः । नव । च । असपर्यन् ।

श्रीष्टान् । घृतैः । अस्मृणन् । वर्हिः । अस्मि । आत । इत । होतारं । नि । अमादयन्त ॥ ९ ॥

त्रीणि शता त्रीणि शतानि त्री सहस्राणि त्रीणि सहस्राणि त्रिंशच्च नव चैकीनचत्वारिंशदाधिकशतत्रयो पतत्रिसहस्रसंख्याका देवा इममग्निमसपर्यन् । अपुत्रयन् । किञ्च ते देवा घृतेरिममग्निमोचन । अमिचन । तथास्मा अपये तदर्थं वर्हिरेस्मृणन् । वर्हिषाम्तरण यथाक्कादनमकुर्वन् । आदिदन्तरमेव ते देवास्तस्मिन्वर्हि ष्येनमपि होतारं कृत्वा न्यमादयत् । उपाविशयन् । देवैः पुत्र्यमिममपि सपर्यन्तति पूर्वणान्वयः । देवमख्या च बृहदारण्यकेऽभिहिता । महिमान एवेषामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव देवा इति । कतमे ते त्रयस्त्रिंशदष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यान्त एकत्रिंशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशो । बृ० आ० ३. ९. इति ॥ शता । दशाना दशता शभावन् । प्रत्ययः । दश दशतः परिमाणमेषां शतानि । मुपा मुलुगित्यादिना मुपो डादेशः । प्रत्ययस्वरः । त्री । मुपा मुलुगिति पूर्वमवर्णदीर्घः । फिटस्वरः । सहस्राणि । कर्दमादित्वात्प्रथोदात्तः । त्रिंशत् । त्रयाणां दशतां चिन्भावः शच्च प्रत्ययः । त्रयो दशतः परिमाणमस्य त्रिंशत् । प्रत्ययस्वरः । नव । कनिष्ठत्वनुवृत्तौ गु सुतावित्यस्मात्तातोर्णुदशोर्नुदश्चेति कनिष्ठ । गुणश्च । निच्चादायुदात्तः । असपर्यन् । लटि रूप । निघातः । श्रीचन । उच सचने । आ इजादीनामित्याडागमः । वृः । पादादित्वात् निहस्यते । आगमस्वरः । अस्मृणन् । सूत्र आक्कादनं । लडवहुवचने त्रयादित्वाक्का । झरतादेशः । नित्यं डित इतीकारग्लोपः । संयोगात्तन्लोपः । आभ्यस्योरात् इत्याकारग्लोपः । लृड् इलृड् च्चिडित्यडागमः । ण चोदात्तः । आगमस्वरः । वाक्चैत्यनुवृत्तौ चादित्वात्प्रघाताभावः । वर्हिः । इमिरित्यनुवृत्तौ घृष्टेर्नलोपश्चेतीमिः । तस्मिन्योगेन नलोपः । प्रत्ययस्वरः । अमादयन्त । पद्विंशत्परिमाणमस्यमादयेत् । अस्मादितुमति चेति णिच् । उपधावृद्धिः । णिच्श्चैत्यात्मनेपद । लटि बहुवचने रूप । निघातः ॥ ॥ ९ ॥

त्वामग्रे इति नवर्चं दशमं मुक्तं विश्वामित्रमीर्षिणहमाधेय । त्वामग्रे श्रीर्षिणहमित्यनुक्तात्त्वात् ॥ प्रातरनु वाकाश्चिनगस्त्रयोर्षिणहं कृदस्यस्य मुक्तस्य विनयोगः । अर्थतस्या इति खंडे सूत्रित । पुरु वा त्वामग्रे । आ० ४. १३. इति ॥

त्वामग्रे मनीषिणः सम्राजं चर्षणीनां । देवं मर्तास उंधते समध्वरे ॥ १ ॥

त्वां । अग्रे । मनीषिणः । सं । राजं । चर्षणीनां । देवं । मर्तासः । उंधते । सं । अध्वरे ॥ १ ॥

हे अग्रे मनीषिणो धीमतो ऽध्वर्युप्रभृतयो मर्तासो मनुष्याचर्षणीनां एजाना मयाजमधिपति देव द्योत मानं त्वामध्वरं यज्ञं समिधते । सोमाज्यपयःप्रभृतिभिराहृतिभिः सम्यग्दीपयति ॥ मनीषिणः । मनीषिणा मस्तीति त्रीत्यादिभ्यश्चेति इनिः । यस्येति चैत्वधर्गलोपः । प्रत्ययस्वरः । सम्राजं । राजं दीर्घं । मपुरादस्मात्तातोः मत्सूद्विषेति क्रिप । किलोपः । मसो मकारस्य सोऽनुस्वार इत्यनुस्वारं प्राप्तिं सो राजं मम । क्राविति मसो मकारः । रुद्धत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं । चर्षणीना । नामन्यतरस्यामिति विभक्तकृतात्त्वं । इधते । त्रिधो दीर्घो । अस्मात्तातोर्हेतुमति चेति णिच् । लटि इत्यात्मनेपदेष्वनत इत्युदादेशः । कृदस्यमर्थेति इत्याधधातुक्त्वाणोरनिटीति णिलोपः । निघातः ॥

त्वां यज्ञेष्वृत्विजमग्रे होतारमीरुते । गोपा ऋत्स्यं दीदिहि स्वे दमे ॥ २ ॥

त्वां । यज्ञेषु । ऋत्विजं । अग्रे । होतारं । ईरुते । गोपाः । ऋत्स्यं । दीदिहि । स्वे । दमे ॥ २ ॥

हे अग्नेऽध्वर्यादयो यज्ञेष्वपिष्टोमादिषु त्वां होतारमूलिजं होतुनामकमूलिजमीकृते । सुर्वति । तावृश-
स्त्वमृतस्य मत्वस्य यज्ञस्य गोपा गोपायिता मन म्नि दमे म्वकीयं गृह यज्ञगालायां दीदिहि । दीप्यस्व ॥
दीदिहि । दिवु क्रीडादा । यडनुक् । लोट । तुजादित्वादभ्यामदीर्घत्वं । संज्ञापूर्वको विधिर्नित्य इत्यभ्यासस्य
गुणाभाव लोपो व्योर्वन्तीति वलोपः ॥

स घा यस्ने ददांशति ममिधा जातवेदसे । सो अग्ने धत्ते सुवीर्यं स पुष्यति ॥३॥
सः । घा । यः । ते । ददांशति । संऽडधा । जातऽवेदसे । सः । अग्ने । धत्ते । सुऽवीर्यं ।
सः । पुष्यति ॥३॥

हे अग्ने यो यज्ञमानो जातवेदसे जातप्रज्ञाय ते तुभ्यं ममिधा ममिधनकारीण्यान्धपुरोडाशादिहवीषि
ददांशति ददाति स घ स खलु सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेत पत्र धत्ते । धारयति । अपि च सः स एव पुष्यति ।
पशुपुत्रादिभिः समृद्धो भवति ॥ घ । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । ददांशति । दाशु दान इत्यस्माद्दातोः
कर्त्तरि ङप् । तिप । द्विर्वचनं कादसं । यदुत्तयोगादनिघातः । अभ्यस्तानामादिर्गित्युदात्तः । ममिधा । त्रिहंधी
दीप्ती । अस्मात् क्रिप चिति क्रिप । उपधालोपः । सुपा मुनृगति शसो डादिणः । ऋदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
जातवेदसे । वहवीर्योऽप्रकृत्या पूर्वपदमिति प्रकृतिस्वरत्वं । सुवीर्यं । वीरवीर्यां त्रित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । पुष्यति ।
पुष पुष्टी । अस्मात् श्यन । डि ल्याङ्गुणाभावः । निघातः ॥

स केतुरध्वराणामग्निदेविभिरा गमत् । अंजानः सप्र होतृभिर्हविष्मते ॥४॥
सः । केतुः । अध्वराणां । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत् । अंजानः । सप्र । होतृऽभिः ।
हविष्मते ॥४॥

अध्वराणा यज्ञाना केतुः प्रज्ञापकः सोऽग्निः सप्र सप्रभिर्होतृभिर्वपद्रुर्तृभिरजानः सोमाज्यार्हतिभिर
जमानः मन हविष्मते यज्ञमानार्थं देविभिर्यष्ट्यदेवैः महागमत् । आगच्छतु ॥ गमत् । लो इर्थे कदासि लुङ्ङिङ्ङि
इति लुङ् । लृदित्त्वादङ् । वहलं कंदस्यमाश्लो ग इत्यडभावः । निघातः । अंजानः । अङ् व्यक्तिस्रवणगतिषु ।
व्यत्ययन कर्मणि गानय । चित्त्वादंतोदात्तत्वं । हविष्मते । जुहोतिर्चिञ्चितीत्यादिना इमिप्रत्ययातो हविःशब्दो
ऽतोदात्तः । स्वरविधां अंजनमविव्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणात्प्रतुप उदात्तत्वाभावः । इमिप्रत्ययस्वरः ॥

प्र होत्रे पृथ्यं वचोऽग्रये भरता बृहत् । विपां ज्योतीषि विभ्रते न वेधसे ॥५॥
प्र । होत्रे । पृथ्यं । वचः । अग्रये । भरत । बृहत् । विपां । ज्योतीषि । विभ्रते । न । वेधसे ॥५॥

यज्ञमानो होत्रादीन्प्रति वृत् । हे होत्रादयो विपा विप्राणा मेधाविनामध्वर्यादीनां ज्योतीषि सत्कर्मो
नुष्ठानमपायानि तेजासि विभ्रते निमित्ततया कुर्वाणाय वेधसे जगतो विधात्र होत्रे देवानामाङ्गात्रेऽग्रये
बृहन्नहत्पृथ्यं पूर्वः कृत पुरातन वचः श्लोत्रशस्त्रादिक वाक्य प्रभरत । संपादयत । नित्यय पादपुरणोऽन्वया-
भावात् । यद्वा वेधसे न । यथा वेधा जगद्विधाता परमेश्वर आदित्यादीनि ज्योतीषि करोति तद्वदिति ॥
प्रगादस्य कदासि व्यर्वाहताश्रुति भरतित्यनेन संबधः । पृथ्यं पूर्वः कृतमित्यर्थः । पूर्वः कृतमित्यर्थो चिति यप्रत्ययः ।
ममज्ञकत्वादवर्णलोपः । प्रत्ययस्वरः । भरत । भुञ्ज भरणे भावादिकः । निघातः । बृहत् । वर्तमाने पुष्वृहदिति
निपातनादतोदात्तः । विभ्रते । भुञ्ज भरणे । जुहोत्यादिभ्यः झुः । भुजामिदित्वात् । अभ्यस्तानामादिर्गित्या
बुदात्तत्वं ॥ ॥ ५॥

अग्निं वर्धतु नो गिरो यतो जायत उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥६॥
अग्निं । वर्धतु । नः । गिरः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥६॥

योऽयमपि र्यते याभिः स्मृतिरूपाभिर्गीर्भिरुक्थ्यो जायते । उक्थ्यशब्दः प्रशस्यवाची । अनभिगमस्य उक्थ्य इति तन्नाममु पाठात् । अतिशयेन स्तुत्यो भवतीत्यर्थः । यथायमपिर्महे महते वाजायान्नाय द्राविणाय धनाय च दर्शतो दर्शनीयो भवति तमिममपि नो गिरीऽस्माक स्मृतिरूपाम्ना वाचो वर्धतु । वर्धयंतु । पुत्रयत्नित्यर्थः ॥ वर्धतु । वृधु वर्धने । अस्मागिच । लघूपधगुणः । कृदस्युभयर्थेत्वार्षधातुकत्वाणिलोपः । झरतादेशः । एरु । पा० ३. ४. ८६ । इत्युकारः । निघातः । उक्थ्यः । वच परिभाषण । अस्मात्पातुतुदिवाचिरीत्यादिना थक । कित्वाद्दचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं । उक्थं शस्त्र । तेन स्तुत्यत्वेन तत्र भव उक्थ्यः । भवे कृदसीति यत् । यस्येति लोपः । तित्स्वरितमिति स्वरितः । दर्शतः । मुमुद्गिशयजीत्यतचप्रत्ययः । चित्वादायुदात्तः ॥

अग्ने यजिष्ठो अश्वर देवान्देवयते यज्ञ । होता मंद्रो चि राजस्यति सिधः ॥ १ ॥

अग्ने । यजिष्ठः । अश्वर । देवान् । देवऽयते । यज्ञ । होता । मंद्रः । चि । राजसि । सिधः । अति । सिधः ॥ १ ॥

हे अग्ने यजिष्ठो यष्टतमस्वमश्वर यज्ञे देवयते देवानामान इच्छति यजमानाय देवान्यज्ञ । तदर्थं यष्टया ग्यादीन्देवान्युजय । किच । होता देवानामाहाता मद्रो यजमानस्य मादयिता स ल्व सिधः जपयितुश्च-
त्रुणात् अतिक्रम्य वि राजसि । विशिषण शोभसे ॥ यजिष्ठः । तुष्टकृदसीतीष्टन । तुष्टिष्टमेय मिति तुचो लोपः । निच्त्वादायुदात्तः । देवयते । क्वर्चाश्च त्वादेतोदात्तत्व । शपः पित्त्वादनृदात्तत्व । शतुश्च लसावंधातुकप्ररेण तयोः क्वर्चा महकादेश एकादेश उदात्तनोदात्त इत्यतोदात्तो देवयत्तशब्दः । ततः शतुरनुम इति विभक्तिरु-
दात्तत्व । यज्ञ । यज्ञ देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु । अस्माज्जोट । सिप । सिपो हिरादेश । अतो हेरिति हेर्लुक् । निघातः । राजसि । राज् दीप्तो । निघातः ॥

स नः पावक दीदिहि शुमदस्मे सुवीर्यं । भवां स्तोतृभ्यो अंतमः स्वस्त्यं ॥ ८ ॥

सः । नः । पावक । दीदिहि । शुऽमत । अस्मे इति । सुऽवीर्यं । भवां । स्तोतृऽभ्यः । अंतमः । स्वस्त्यं ॥ ८ ॥

नः पावकास्मत्संबधिनः पापस्य शोधक हे अग्ने स पूर्वमत्र प्रतिपादितम्व शुमन्कातियुक्त सुवीर्यं शोभन सामर्थ्यापितं दानभोगार्हं धनमस्म अस्मभ्यं दीदिहि । यद्वा शुमन्तजायुक्त सुवीर्यं शोभनीयोपेत च यथा भवति तथास्म अस्मदर्थं त्व दीदिहि । दीप्यस्व । किच स्तोतृभ्यः । पश्वर्थं चतुर्थी । त्वदिपयस्मृतिकारिणा होवादीना स्वस्त्येऽविनाशनाय जेमायातमोऽतिकतमस्मपामतिशयेन समीपवती भव ॥ पावक । एच पवने । अस्मादातोर्ण्वच । णित्वाद्बुद्धिः । शोरकादेशः । आरात्रतत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्व । दीदिहि । दिवु क्रीडादो । अस्माद्यइ । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घत्व । सत्तापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य गुणाभावः । बहल कृदसीति यङो लुक । लोटि सिप । चर्करीते परस्मैपदमदादिवृत्तिति वचनात्तपो लुक । सिपो हिरादेशः । जोषो व्योर्वन्तीति वलोपः । हेरपित्त्वाद्गुणः । निघातः । शुमत । दिव उदित्युकार । ह्यनुडभ्यामिति मनुप उदात्तत्व । सुवीर्यं । वीरवीर्यां चित्युत्तरपदायुदात्तत्व । अंतमः । अतोऽस्यास्तीत्यतिक । अत दचिष्टनाविति ठन । अतिशयेनातिक इत्यतिशयेन तमविति तमप । तमे तादृश्यति तादिलोपः । निच्त्वादायुदात्तः । स्वस्त्यं । प्रातिपदिकस्वरः ॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिधते । ह्यवाहमस्यं सहोवृधं ॥ ९ ॥

तं । त्वा । विप्राः । विपन्यवः । जागृऽवांसः । सं । इधते । ह्यऽवाहं । अमस्यं । सहऽवृधं ॥ ९ ॥

हे अग्ने विप्राः स्मृतीनां प्रेरका जागृवांसोऽपिहोवादि कर्मण्यप्रमेत्ततया प्रवृद्धा विपन्यवः । विपन्युग्दो मेधाविनमाचष्ट । विपश्चिद्विपन्युरिति तन्नाममु पाठात् । विपन्यवी मेधाविनः स्तोतारो ह्यवाहं ह्यवानां वो

हारममर्त्यं मरणधर्मरहितं सहोवृधं सहसा मथनरूपेण बलिन वर्धमानं तादृशं त्वा त्वां समिंधते। सोमाया-
 हतिभिः सम्यग्दीपयति ॥ विप्राः। टुवप वीजसंताने। अस्माद्वातोऽर्द्धं चंद्रायवच्चर्विप्रैति रन्प्रत्ययत्वयोर्नपात
 नादाद्युदात्तत्वं। विपन्यवः। विविधं पनं पननं स्तुतिं यातोति विपन्युः। मृगध्यादयश्चेति कृः। अकारलोप-
 ष्कादमः। प्रत्ययस्वरः। जागृवासः। जागृ निद्रालये। अस्माद्भिर्। तस्य क्लमुः। उगिद्चारिमिति नुम। द्विर्षं
 चनाभावश्कादमः। वस्त्रिकात्रातुसामिति नियमादिद्वभावः। जायोऽविचिगल्लडित्स्। पा० ७. ३. ८५। रूति
 गृणो न भवति तत्र विरत्यत्र क्रमोरपि गृहीतत्वात्। प्रत्ययस्वरः। इंधते। त्रिंधी दीप्ता। अंतर्भावितण्य-
 र्थाऽय। निघातः। ह्यवाहं। वह प्रापणे। वहश्चेति ण्विः। उपधावृद्धिः। ऋदुत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं। सहोवृधं।
 वृधु वर्धने। क्लिप चति क्लिप ॥ ॥ ८ ॥

अग्निर्होति नवर्चमकादशं मुक्तं विश्वामित्रं गायत्रमाश्रयं। अग्निर्होता गायत्रमित्यनुकांतत्वात् ॥ प्रातर-
 नुवाकाश्रयनशम्वयोर्गायत्रे ऋदमीद मुक्तं। मुचितं हि। अग्निर्होताप्र इच्छति चतस्रः। आ० ४. १३। इति ॥
 आधाने प्रथमायां पवमानिष्टां स्विष्टकृतौ याज्याग्निर्होतित्येषा न ह्यवाऽऽमर्त्यं इति पुरोनुवाक्या। द्वितीय-
 पवमानिष्टां स्विष्टकृतौऽनुवाक्या साहानिति। मुचितं च। साहान्विद्या अभियुजोऽग्निमीळु पुरोहितमिति
 मयाज्यं। आ० १०. १। इति ॥ आभिर्प्रविकेषुकथ्येषु तृतीयसर्वेन मैत्रावरुणशस्त्रेऽभि प्रयासीति वैकल्पिकोऽनुष्-
 पमृचः। अत्र मुत्रं। प्र वो वाजा अभिववोऽभि प्रयासि वाहसा। आ० ७. ८। इति ॥

अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः। स वेद यज्ञमानुषक ॥ १ ॥

अग्निः। होता। पुरःऽहितः। अध्वरस्य। विऽचर्षणिः। सः। वेद। यज्ञं। आनुषक ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मार्ति। होता देवानामाहुता पुरोहितः पुरत एवाभिमतफलसंपादकत्वेन हितकारी। यद्वा
 पुरः पूर्वभाग आहवनीयरूपेण हितो निहित इति पुरोहितः। अध्वरस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्विशेषेण द्रष्टा वि-
 चर्षणिर्विश्वचर्षणिरिति तन्नाममु पाठात्। स तथाविधोऽग्निरानुपगानुपुष्येण सक्तं यज्ञमपिष्टोमादिकं वेद।
 जानाति ॥ वेद। विद ज्ञानि। विदो लटो वति तपो गनादेशः। लघूपधगुणः। निघातः। आनुषक। आ सम-
 तादनुषजतीत्यानुषक। पञ्च संगे। धातुपकारस्य सकारः। क्लिप चति क्लिप। अग्निर्होतामित्युपधालोपः।
 उपसंगात्सुनोतीति पत्यं ॥

स ह्यवाऽऽमर्त्यं उगिग्दृतश्चनोहितः। अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २ ॥

सः। ह्यवाऽवाट्। अमर्त्यः। उगिक्। दृतः। चनःऽहितः। अग्निः। धिया। सं।

समृण्वति ॥ २ ॥

स ह्यवाट् हविषो वोढामर्त्यां मरणधर्मरहित उगिक् हविः कामयमानो दृतो देवानां दृतश्चनसे
 हविल्लक्षणयाज्ञाय हितो निहितः। यद्वा चनोहितः। चनोऽर्द्धं हविल्लक्षणं हितमस्यति चनोहितः। स तथा-
 विधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया समृण्वति। संगक्तं। कर्मविषयप्रज्ञान्वितोऽध्वरस्मानपि तादृक्प्रज्ञान्विताऽऽकरोत्व-
 त्याशान्ते ॥ ह्यवाट्। वह प्रापणे। वहश्चेति ण्विः। हत्वज्जत्त्वचत्वादिनि। ऋदुत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं। उगिक्।
 वग कार्ता। इतिरित्यनुवृत्तौ वगः क्लिष्टीतिप्रत्ययः। तस्य कित्वात् यहिञ्चति संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः।
 चनोहितः। चनःशब्दश्चायतरेत्तं ह्यवश्चत्वमुनतः। चकाराद्गुडागमः। तस्मिन्नलोपः। नित्वादाद्युदात्तः।
 पुनश्चनमोऽऽदसि गतिमज्ञा वक्तव्या। पा० १०. ४. ६०. २। इति गतिमज्ञायां गतिरनंतर इति प्रकृतित्स्वरत्वं।
 बह्व्रीहो तु पुष्यपदप्रकृतित्स्वरत्वं। धिया। सावेकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं। ऋण्वति। अणु गतो। लोटि
 तनादित्वाद्प्रत्ययः। लोटोऽडाटावित्यडागमः ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूष्यः। अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३ ॥

अग्निः। धिया। सः। चेतति। केतुः। यज्ञस्य। पूष्यः। अर्थं। हि। अस्य। तरणि ॥ ३ ॥

यज्ञस्यापिष्टोमादः केतुः प्रज्ञापकः पूष्यः पूर्वं भवतिश्चरंतनः स तथाविधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया चेतति। सर्वं

जानीति । अस्तीतादृशस्यापि रथं गमनस्वभावं तेजोऽस्याकाशे दृश्यमानस्य तमसस्तरणि हि । तारकं खलु । निवर्तकमिति यावत् ॥ चेतति । चिती संज्ञानि । निघातः । अर्थः । अ गती । उपि कृपि गतिभ्यस्थिति च न । गुणः । निच्त्वादायुदात्तः । तरणि । तृ प्रवनतरणयोः । अतिष्ठभुधुधमीत्यादिना निप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्निं सृनुं सनश्रुतं सहसो जातवेदसं । वह्निं देवा अकृण्वत ॥ ४ ॥

अग्निं । सृनुं । सनऽश्रुतं । सहसः । जातऽवेदसं । वह्निं । देवाः । अकृण्वत ॥ ४ ॥

सहसः सृनुं बलस्य पुत्रं मथनरूपेण बलेन निष्पाद्यमानत्वात् सनश्रुतं सनातनत्वेन प्रसिद्धं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमिममपि देवा हविर्भुजो देवा वह्नि हविषा बोद्धारमकृण्वत । अकृण्वत ॥ सनश्रुतं । श्रु श्रवणं । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । वह्निं । वह्न प्रापणं । निरित्यनुवृत्ता वहिषीत्यादिना निप्रत्ययः । अकृण्वत । कृवि हिमाकरणयोः । इदित्वात्प्रम । धिन्विभ्रण्योरञ्जत्युप्रत्ययः । अकारश्चातादंगः । अङि व्यत्ययेनात्मनिपदं निघातः ॥

अदाभ्यः पुरएता विगामग्निर्मानुषीणां । तूष्णीं रथः सदा नवः ॥ ५ ॥

अदाभ्यः । पुरऽएता । विगं । अग्निः । सानुषीणां । तूष्णीं । रथः । सदा । नवः ॥ ५ ॥

मानुषीणां मनोज्ञातानां विगं प्रजानां पुरएता सन्मार्गप्रदर्शनेनायतो गतात एव तूष्णीन्ताः प्रजा वैदि कर्मप्रवर्तकत्वेनानुग्रहीतुं त्वरायुक्तं आलस्यरहितो रथो हविषा वह्ननाद्रथसदृशः सदा सर्वदा तत्कर्मणि नवो नूतनः पुनर्मथनादभिनव एवविधोऽपिरदाभ्यः । अहिंस्यः । न केनापि तिरस्कायं इत्यर्थः ॥ अदाभ्यः । दंभु दंभे । दंभेऽति वक्तव्यमिति कर्मणि ण्यत् । उपधावृद्धिः । न दाभ्योऽदाभ्यः । नऽसमासं तत्पुरुषं तुल्या र्थेति पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । पुरएता । इण् गती । ग्वन्तुत्चाविति तुच । गुणः । चित्त्वादातोदात्तः । मानु षीणां । मनोज्ञातावच्यतां पुक् चेत्यत्र । टिड्ढाणञिति डीप । चित्त्वादायुदात्तः । तूष्णीं । त्रित्वरा मभ्रम इति धातोर्निरित्यनुवृत्ता वहिषीत्यनुवृत्ताह्वरिभ्यो निर्दिष्टे निप्रत्ययः । अरत्वरत्यादिना ऊट । तस्य नित्या दायुदात्तः । महिताया द्रुलोपे पूर्वस्यति दीर्घः । रथः । हनिकृपनीरमिकाग्निभ्य इति ऋथप्रत्ययः । कित्त्वाद्-नुदात्तोपदेशात्त्यादिनानुनासिकलोपः । निच्त्वादायुदात्तः । सदा । स्वरादिष्वायुदात्तत्वेन षटित्वादायु-दात्तः ॥ ॥ ५ ॥

साह्वान्विश्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृक्तः । अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥ ६ ॥

साह्वान् । विश्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः । देवानां । अमृक्तः । अग्निः । तुविश्रवः । तमः ॥ ६ ॥

अभियुजोऽभियोक्तीर्विश्वाः सर्वाः सेनाः साह्वान्महमानः स्वबलेन तिरस्कृवीणोऽत एवामृक्तः शत्रुभिर-हिंसितो देवानां क्रतुः कर्ता हविष्प्रदानेन पोषक एवभूतोऽपि मृत्वियवस्तमः । तुविश्रवो बहवाची । तुवि पृष इति तन्नामसु पाठात् । श्रवःशब्दोऽन्नवाची । श्रव इत्यन्ननाम श्रयते । नि० १० ३ । इति निरुक्तंऽभिधानात् । अतिशयेन बह्विधाज्ञोपेतो वर्तते । यस्मादेव तस्मादस्मानपि बह्विधाज्ञोपिताः करोन्विति भावः ॥ साह्वान् । षह मर्षेण इत्यस्य क्लृप्तां दाश्वान्साह्वान्मीढ्वाश्चेति निपातनाद्द्विवचनमिडागसश्च न भवति परस्मैपदं च भवति । क्लृप्तस्वरः । क्रतुः । क्तः कतुः । कित्त्वाद्गुणाभावः । प्रत्ययस्वरः । तुवृत्तिहिमापुतिपु । अस्मा दीणादिकः किप्रत्ययः । कित्त्वाद्गुणाभावः । उवडादेशः । अतादात्तः । श्रवः । श्रु श्रवणं । श्रयतेऽस्मिन्मिति कर्मस्थमुप्रत्ययः । अतिशयेन तुविश्रवा इत्यतिशयानेन तर्भवति तमपि । बहव्रीहो पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं ॥

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वान् अश्रोति मर्त्यः । श्रयं पावकृगोचिषः ॥ ७ ॥

अभि । प्रयांसि । वाहसा । दाश्वान् । अश्रोति । मर्त्यः । श्रयं । पावकृऽगोचिषः ॥ ७ ॥

दाश्वान् हविषां दाता मर्त्या मनुष्यो यजमानो वाहसा हविषां वाहकेनापिना प्रयांस्यन्नान्यभ्यश्रोति । अभितः सर्वतः प्राप्नोति । किंच पावकृगोचिषः शोधकदीप्तरथः भिकाशात् बयं गृहं चाभ्यश्रोति ॥ प्रयांसि ।

प्रीञ् तर्पणं । अस्माद्वातो रतर्मावितण्यथादमुन्प्रत्ययः । प्रीणयति भक्तमिति प्रयांस्यन्नाति । निच्वादावुदात्तः । वाहसा । गिदिद्व्यनुवृत्ता वहिहाधाभ्यश्कंदमीत्यमुन । गित्त्वादुपधावृद्धिः । नित्स्वरः । दाश्चान् । दाशु दान इत्यस्य क्रमा दाशान्साद्धानिति निपातनादिडागमो द्विवचनं च न भवति । क्कमुन्प्रत्ययस्वरः । अग्रोति । अशु व्याप्ती । व्यत्ययन परस्मैपदं । निघातः ॥

परि विश्वानि मुधिताग्नेरश्याम मन्मभिः । विप्रामो जातवेदसः ॥८॥

परि विश्वानि । मुधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मभिः । विप्रांसः । जातवेदसः ॥८॥

जातवेदसो जातप्रज्ञा विप्रामो मेधाविनो होत्रादयो वयमपेस्तव संवधिभिर्मन्त्रभिर्मननीधेः सोमिर्विश्वानि सर्वाणि मुधिता मुहितानि मृषु हितान्यभिलषितानि वसूनि पर्यश्याम । सर्वतः प्राप्नुयाम । जातवेदस इत्यपेर्वा विप्रोपण । जातानि सर्वाणि वृत्तीति जातवेदाः सर्वज्ञ इत्यर्थः । एतादृशं जातवेदस्त्वमपेरवोचितमिति तद्विशेषणत्वं युक्तं ॥ मुधिता । इधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्माद्वातोर्निष्ठायां कंदमीत्यनुवृत्ता मुधितव-मुधितेत्यादिना निपातितः । अशकदमि बह्वलमिति शल्लुकं । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । अश्याम । अशु व्याप्ती । बह्वलं कंदमीति अश्रुप्रत्ययस्य लुकं । व्यत्ययन परस्मैपदं । यामुट परस्मैपदेषुदात्त इति यामुट । लिङः सन्तोप इति सन्तोपः । अदतत्वाभावादियादेशो न भवति । मसः सकारस्य नित्यं डित इति लोपः । निघातः । मन्मभिः । मनु अवबोधनं । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन । नित्स्वरः ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिपामहे । त्वे देवाम् एरिरे ॥९॥

अग्ने विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिपामहे । त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे ॥९॥

हे अग्ने वार्या वरणीयानि संभजनीयानि विश्वानि सर्वाणि धनानि वाजेषु युद्धेषु सनिपामहे । वयं मभजामहे । यतः कारणाद्देवामः पूर्वमस्माभिरिष्टा देवा अस्मदभिमतफलप्रदानाय त्वं त्वच्छेरिरे । आ समतादगमन । त्वयि प्रविष्टा इत्यर्थः । सर्वथापि त्वत्सकाशात् फलं लभेमहीति भावः ॥ वार्या । वृद्धं संभक्ता । बृहन्नोर्णोदिति ष्यत् । अशकदमि बह्वलमिति शल्लुकं । ईडवदेत्यादिनावुदात्तः । वाजेषु । वृषादित्वादावुदात्तः । सनिपामहे । वन पण संभक्ता । धात्वादेः पः सः । लिटि सिद्धबह्वलमिति सिप । सिप आर्धधातुकत्वादिडागमः । लिटोऽडाटावित्यडागमः । व्यत्ययनात्मनेपदं । निघातः । त्वे । युष्मच्छब्दस्य सप्तम्यां त्वादेशः । मुपां मुलुगिति अशादेशः । अ । पा० १ १ १३ । इति प्रगुह्यमंज्ञा । ईरिरे । ईर गतावित्यस्मात्परस्य लिटो ब्रह्म ईरजादेशः । इजादेशे गुरुमत इत्याम्न भवति मत्रत्वात् । निघातः ॥ ॥१०॥

इद्रापी इति नवर्चं द्वादश मुक्त विश्वामित्रमद्रापं । तथा चानुक्रम्यति । इद्रापी एन्द्रापमिति । गायत्रत्विति तुशादादिदमपि मुक्त गायत्र । इद्रापी देवता ॥ आभिप्रविकेष्वहःमु प्रातःसर्वनेऽच्छावाकशस्त्र आवापार्थिमद्र मुक्त । अभिप्रवपण्याहानीति खडे मुचितं । इद्रापी आ गतं ता इव ययोरिदं । आ० १. ५. । इति ॥ अपिष्टोमिऽच्छावाकशस्त्र इद्रापी आ गतमिति सोत्रियस्मृचः । तस्यैवाच्छावाकस्याया शस्त्रयाज्या । इद्रापी आ गतं सुतमिति याज्या । आ० ५ १० । इति मुचितत्वात् ॥ चतुर्विंशऽहनि प्रातःसर्वनेऽच्छावाकशस्त्र इद्रापी आ गतं सुतमिति यजुहस्त्रोत्रियः । इद्रापी आ गतमिद्रे अपा नमो बृहत । आ० १. १. । इति मुचितं ॥ अपिष्टो-माच्छावाकशस्त्रे तोशा वृवहणा इव इत्याद्यास्तिस्रः । मुचितं च । तोशा वृवहणा इव इत्याद्यास्तिस्रः । आ० ५. १० । इति ॥ अपिष्टोमिऽच्छावाकशस्त्र इद्रापी अपसम्परीत्यनुरूपः । मुचितं च । इद्रापी आ गतं सुतमिन्द्रापी अपसम्परि । आ० ५ १० । इति ॥

इंद्रापी आ गतं सुतं गीभिर्नभो वरंण्यं । अस्य पातं धियेपिता ॥१॥

इंद्रापी इति । आ । गतं । सुतं । गीः । ऽभिः । नभः । वरंण्यं । अस्य । पातं । धिया । इपिता ॥१॥

इद्रापीप्रश्चन्द्रापी हे इद्रापी देवी सुतमभिपवादिस्मृकरिः संस्कृतमत एव वरंण्यं वरणीयं संभजनीयमिदं सोम प्रति गीभिर्ऋदीयाभिः स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिराहुतां संतो नभो नभसः स्वर्गस्थानादागतं । आगच्छतं ।

सू० ३. अ० १. सू० १२.] : ॥ तृतीयोऽष्टकः ॥

१६९

आगत्य च धियास्माभिः क्रियमाणे कर्मणीपिता प्रिरिती युवामस्य पात । इमं सोमं पिबत । यद्वा धियास्मा-
दीयया बुद्ध्यापितो प्राप्तावस्मद्भक्त्या प्रिरिती युवामिमं सोमं पिबत ॥ इन्द्रापी । इन्द्रश्चापिषु ब्रह्म पि
। पा० २. ३०. । इत्यग्निशब्दस्य पूर्वनिपाते प्राप्ति अजाशदत्तं । पा० २. ३. ३३ । इतीन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः ।
पादादित्वाद्निघातप्रतिषेधः । पाठिकस्वरः । गत । गम् ग्लु गती । वङ्गल कृदमीति शपो लुकि मत्यनुदा-
त्तोपदेशत्वादिना मकारलोपः । निघातः । वरुण्यं । वृड् संभक्तो । वृड् एण्यः । वृषादित्वादाद्युदात्तः । पात ।
पा पानि । सर्वे विधयश्चक्रेदमि विकल्प्यन्त इति न पिवादेशः । इपिता । इप गतावित्यस्माज्जातोनिष्ठाया
तीपसहेतीडागमः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात् ऋस्वरः शिष्यते ॥

इन्द्रापी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं सुतं ॥ २ ॥

इन्द्रापी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पातं । इमं । सुतं ॥ २ ॥

हे इन्द्रापी जरितुः स्तोतुः सचा स्वर्गादिलक्षणफलप्राप्तिं महायभुतो यज्ञो ज्योतिष्ठोमादियज्ञमाध-
भुतश्चैतन इन्द्रियाणां चेतयिताप्यायनकारी मन अमा सोमो जिगाति । युवामिगच्छति । अयास्मादीयया
स्तुतिलक्षणयानया वाचाहती सती सुतमभिपवादिमस्कारोपेतमिमं सोमं पात । पिबत ॥ जिगाति । गा
स्तुतावित्ययं धातुरत्र गमने वर्तते । कृदमि जुहोत्यादिः । वङ्गल कृदमीत्यस्यास्यत्व । निघातः । चेतनः ।
चित्ती संज्ञानि । कर्त्तरि वङ्गलवृज्जनाभ्युट । लितीत्याद्युदात्तत्व । अया । इन्द्रशब्दस्य तृतीयायाः सुपा मुलुगिति
याजादेशः । अनादेशप्राप्तिं हलि लोपः । पात । पा पानि । निघातः ॥

इदमपिं क्विच्छदा यज्ञस्य जृत्या वृणे । ता सोमस्येह तृपतां ॥ ३ ॥

इदं । अमिं । क्विच्छदा । यज्ञस्य । जृत्या । वृणे । ता । सोमस्य । इह । तृपतां ॥ ३ ॥

अस्य यज्ञस्य साधनभुतस्य सोमस्य जृत्या । जृति प्रेरण । सोमस्वावलजमान प्रेरयति । साधनमुपलभ्य
तत्साध्यकर्त्ता यजमानः प्रवर्तते इति हि तस्य प्रेरकत्व । तथा प्रेरणरूपया जृत्या प्रेरितोऽह कश्चित्ता कवी
ना स्तोत्राणामुचितफलप्रदानोपच्छदाक्विच्छदमपि च युवा वृणे । सोमपानार्थमिह कर्मण्यागत्वात्तमिति समंज ।
ता आगतां च ताविन्द्रापी इह कर्मणि सोमस्य सोमपानेन तृपता । तृपता ॥ इदं । इति परमेश्वर्य इत्यस्मादा-
तोच्छेद्रेदाद्येति मन्त्रत्ययांत्वेन निपातनादाद्युदात्तत्व । क्विच्छदा । कृदि अपवारण । अस्मात्तृप । सुपा
मुलुगिति सुपो डादेशः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । जृत्या । जृ इति मीचो धातुः । अस्माद्दात्त इत्यनुवृत्तात्
तिसृतिजृतीत्यादिना निपातनादतोदात्तत्व । उदात्तयणो हन्पूर्वादिनि विभक्तकृदात्तत्व । वृणे । वृड् संभक्तो ।
प्राप्रत्ययः । टित आत्मनेपदानामिति टेरत्व । निघातः । ता । सुपा मुलुगिति डादेशः । सोमस्य । युञ् अभिपथे ।
अस्मादर्तिकमुहृच्छधुषीत्यादिना मन्त्रत्ययः । निटस्वरः । तृपता । तृप प्रीणने । लोटि मुचादित्वात्तृमांगम ।
निघातः ॥

तोशा वृचहणा हुवे सजित्वानापराजिता । इन्द्रापी वाजसातमा ॥ ४ ॥

तोशा । वृचऽहना । हुवे । सजित्वाना । अपराऽजिता । इन्द्रापी इति । वाजऽसातमा ॥ ४ ॥

तोशा शत्रुणा बाधका वृचहणा वृचस्य पीपस्य हतारो सजित्वाना समानजित्तारो परस्यापलया जयणी
लावपराजिता केनाप्यतिरस्कृती वाजसातमान्नस्यातिशयेन दाताराविन्द्रापी युवा इव । इह कर्मणि सोमपा-
नार्थमहमाङ्ग्यामि ॥ वृचहणा । हन हिमागत्योः । ब्रह्मभृणवृचपु किञ्चित् किप । एकात्तृत्तरपदे ण । पा० ८
४. १२ । इति णत्व । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । हुवे । इयत्तर्वहल कृदमीति लुकि मति इः संप्रसारणमित्यनु-
वृत्ती वङ्गलं कृदमीति संप्रसारण । उवडादेशः । व्यत्ययेनात्मनेपद । निघातः । सजित्वाना । जि जये । शीङ्
कृशिरुहिजिषिच्छुभ्यः । उ० ४. ११३ । इति कानिप । कित्वाद्गुणाभावः । पित्वात्तृगागम । समानस्य कृदस्यमुपेति
समानस्य सभावः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । अपराजिता । नञ्समासं तैत्परूपं तुन्यार्थेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व ।
इन्द्रापी । देवताब्रह्म चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ति लोत्तरपदेऽनुदात्तादाविति प्रतिषेधात्समासस्वरः । वाज

सातमा । पणु दानि । अस्माञ्जनमनस्वनकमगम इति विट् । विडुनोरनुनासिकस्यादित्याकारः । अतिशायने तर्मावति तमप । ऋदत्तरपदप्रकृतस्वरत्वं ॥

प्र वामर्च्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इंद्राग्नी इप आ वृणे ॥५॥

प्र।वां।अर्चति।उक्थिनः।नीथऽविदः।जरितारः।इंद्राग्नी इति।इषः।आ।वृणे॥५॥

हे इंद्राग्नी उक्थिनः । उक्थं शस्त्रं । तद्वतः शस्त्रिणो होत्रादयो वां युवां प्राचंति । इह कर्मणि स्तुतिरूपामिवाग्मिः पुत्रयति । तथा नीथाविदः स्तोत्रामिज्ञाः सामगानकृशला जरितारः स्तोतार उत्रात्रादयो ऽभिन्नपितृफलावाप्तये युवामर्चति । अहमपीपेऽन्नस्य लाभार्थमिंद्राग्नी युवामा वृणे । सर्वतः संभजे । पुत्रयामोत्यर्थः ॥ वां । युष्मच्छब्दस्य द्वितीयायां पदात्परत्वाद्युष्मदस्मदोः पृष्ठीचतुर्थोद्वितीया इत्यादिना वामित्यादेशोऽनुदात्तश्च । अर्चति । अर्चं पुत्राया । निघातः । उक्थिन । वच परिभाषणं । पातुनुदिवर्चिर्चिती कर्मणि थक् । वाचस्वपीत्यादिना संप्रसारणं । उक्थं शस्त्रं । उक्थं धेपां ति । अत इनिठ्ठावितोनिः । यस्ति लोपः । प्रत्ययस्वरः । नीथाविदः । गीच् प्राषणे । इनिक्पिनीरमीत्यादिना कथन । कित्वाद्गुणाभावः । विद ज्ञाने । क्रिप चति क्रिप । ऋदत्तरपदप्रकृतस्वरत्वं । इंद्राग्नी । आमंत्रितत्वादायुदात्तत्वं । वृणे । वृङ् संभक्ता । निघातः ॥ ॥ ११ ॥

इंद्राग्नी नवतिं पुरो दामपत्नीरधुनुतं । साकमेकेन कर्मणा ॥६॥

इंद्राग्नी इति । नवतिं । पुरः । दासऽपत्नीः । अधुनुतं । साकं । एकेन । कर्मणा ॥६॥

हे इंद्राग्नी दामपत्नीः । दासयंत्युपन्नपयंतीति दामा उपन्नपयितारः शत्रवः । ति पतयः पालका यामां ता दामपत्नीः । नवतिं नवतिसंख्याकाः पुर एवविधाः शत्रुणां पुरीरकेन कर्मणकेनवोद्योगेन युवां साकं सह युगपत अधुनुतं । अकंपयतं । ताविंद्राग्नी आह्वयामीति शेषः ॥ नवतिं । नवानां दशतां नवभावः तिस्र प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । दामपत्नीः । दाम् उपनये । दामयतीति दामः । पचायजतः । चित्त्वाद्दंतोदात्तः । ति पतयो यामां नित्य सपत्न्यादिपु दामास्त । पा० ४. १. ३५. १. इत्युक्त्वाद्भिभाषा सपुर्वस्यति डीप । इकारस्य मकारः । वहन्वीही पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । अधुनुतं । धृच् कंपने । लडि स्वादिभ्यः शुः । निघातः । एकेन । इण गर्ता । इणभीकापाशान्वातिमर्चिभ्यः कतिवति कन । चित्त्वादायुदात्तः ॥

इंद्राग्नी अपसम्पर्युप प्र यंति धीतयः । ऋतस्य पथ्याऽन्ननु ॥७॥

इंद्राग्नी इति । अपसः । परि । उप । प्र । यंति । धीतयः । ऋतस्य । पथ्याः । अन्ननु ॥७॥

हे इंद्राग्नी धीतयः सोमस्य धातारः पातारो होत्रादय ऋतस्य कर्मफलस्य पथ्याः पथो मार्गाननु लची कृत्यापसोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः परि सर्वत उप प्र यंति । समीपे प्रकंपणं वर्तते । अतः सोमपानार्थं युवाभागवर्तमिति भावः । यद्वा । धीतयः स्तुतय ऋतस्य यज्ञस्य मार्गान लचीकृत्य कर्मणः परितः प्रवर्तते । अतः स्तोतव्यतया युवाभागवर्तमिति ॥ यंति । इण गर्ता । यणादेशः । निघातः । धीतयः । धेट् पाल इत्यस्मात्कर्तारि क्चिचर्त्ता च संज्ञायामिति क्चिच् । घुमास्थेतीत्वं । चित्त्वाद्दंतोदात्तः ॥

इंद्राग्नी तविषाणि वां सधस्थानि प्रयांसि च । युवोरभूयं हितं ॥८॥

इंद्राग्नी इति । तविषाणि । वां । सधऽस्थानि । प्रयांसि । च । युवोः । अपऽतूयं । हितं ॥८॥

हे इंद्राग्नी वां युवयोः क्वविषाणि वलानि प्रयांस्यन्नानि च सधस्थानि परस्परमविद्युच्च वर्तते । तथाभूयं प्रष्टिद्वारा प्रेरकत्वं युवोर्युवयोरिव हितं निहितं वर्तते । तस्मात्सोमपानप्रभृतियु सर्वकर्मस्विंद्राग्नयोः सहैव वर्तमानत्वमिति भावः ॥ वां । पृष्ठीद्विवचने वामित्यादेशः । सधस्थानि । ष्टा गतिनिवृत्ती । आतोऽनुपसर्गे क्तः । सध मादस्ययोः ऋदसीति सहस्य सधादेशः ॥

इंद्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूपथः । तद्वां चेति प्र वीर्ये ॥९॥

इंद्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि । वाजेषु । भूपथः । तत् । वां । चेति । प्र । वीर्ये ॥९॥

हे इंद्राग्नी दिवो रोचना स्वर्गस्य रोचको प्रकाशको युवां वाजेषु संयामेषु परि भूपथः । परितः सर्वतोऽन्तर्हता भवथः । शत्रून्पराजित्य सर्वतो विजयमानां वंतथे । वां युवयोर्वीर्यं सामर्थ्यमथ तत्तादृशं संयामविजयं प्र चेति । प्रकीर्णं ज्ञापयति । यद्वा युवां वाजेषु संयामेषु परिभूपथः । शत्रून्परिभवथः । शेष पूर्ववत् ॥ रोचना । अथ दीप्तावित्यस्य अनुदान्ततश्च हलादेरिति युच । चित्त्वादंतोदात्तः । भूपथः । भूप भूपणे । निघातः । चेति । चिती संज्ञानि । अयमंतर्भावितण्यर्थः । वह्नलं कंदमीति शपो लुक् । तकारलोपः कादसः ॥ ॥१२॥ ॥१॥

द्वितीयोऽनुवाके सप्तदश मुक्तानि । तत्र प्र वो देवायति सप्तर्चमाद्यं मुक्तं वैशामित्रपुत्रपभस्यार्पमिदं देवता कमानुपुभं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः सप्त ऋषभस्वानुपुभमिति । विश्वामित्रपुत्र ऋषभ ऋषिः । मडलादिपरिभाषयार्पिदं देवता ॥ अग्निष्टोम इदं मुक्तमाज्यगम्वं । पराङ्ध्वर्यावावुत्त इति खंडे सूत्रितं । प्र वो देवायत्याज्यमुपमंतनुयात् ॥ आ० ५ ९ । इति ॥ इदमेव मुक्तं प्रातरनुवाक आश्विनगम्वे च विनियुक्तं । सूत्र च । प्र वो देवायपि कदा त इति पंच । आ० ४ १३ । इति ॥ अभ्युदयेष्टी स यंत्यथः प्रदातुर्याज्या । सूत्रित च । स यथा विप्र एषां दीर्घस्तं अस्वंकुगः । आ० ३ १३ । इति ॥

प्र वो देवायाग्रये बर्हिष्ठमर्चास्मि । गमहेवेभिरा स नो यजिष्ठो बर्हिरा सदत् ॥१॥

प्र । वः । देवाय । अग्रये । बर्हिष्ठं । अर्चं । अस्मि । गमत् । देवेभिः । आ । सः । नः ।

यजिष्ठः । बर्हिः । आ । सदत् ॥१॥

यजमानो होवादीन्प्रति वृते । हे होवाद्यो वो युष्मत्संवधिने देवाय योतमानायाम्नि अस्मिन्कर्मणि सत्यायाग्रये बर्हिष्ठं वृद्धतमं प्रभुतमिदं स्मृतिरूपं स्तोत्रगम्यादि बोक्ष्यजातं प्राचं । उच्चारयत् । एव स्तुतः सोऽग्निर्देवभिर्यष्टयर्देवैः सहितः स नोऽस्मान्प्रति आगमत् । आगच्छतु । आगत्य च यजिष्ठो यष्टुतमः सोऽग्निर्बर्हिरस्माभिवंध्यां स्वीणं बर्हिष्ठामदत् । आसीदतु । उपविशतु ॥ बर्हिष्ठं । बर्हिस्तुगन्दात्तुः कदमीत्यति शायन इष्टन । अर्चं । अर्चं पुजाया । भोवादिकः । वह्नवचनस्यैकवचनं । निघातः । गमत् । गमू गतो । अस्य कदासि लुङ्ङित इति लोडुर्थं लुङ् । लृदिच्त्वात् प्ररड् । नित्यं इति इतीकारलोपः । पादादित्यात्र निघातः । यजिष्ठः । यष्टुगन्दात्तुः कदमीतीष्टन । तुरिष्ठमेयः मिति तुचो लोपः । नित्यस्वरः । सदत् । पूर्ववन्मोडुर्थं लुङ् । षट् विशरणगत्यवसादनेधित्यस्य लृदिच्त्वादङ् । निघातः ॥

ऋतावा यस्य रोदसी दशं सचंत ऊतयः । हविष्मंतस्तमीऋते तं सनिष्यंतोऽवसे ॥२॥

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दशं । सचंते । ऊतयः । हविष्मंतः । तं । ईऋते ।

तं । सनिष्यंतः । अवसे ॥ २ ॥

यस्य पूर्वमत्र प्रतिपादितस्यापि रोदसी इमे वावापृथिव्यां वीग भवतः । अथैः प्रकाशकत्वेन तदधीनप काशके भवत इत्यर्थः । किंच ऊतयो यजमानस्य फलप्रदानिन रक्षितारो देवा दत्त यस्याधिवंश सचंत भवते । सचंते भवते । नि० १० २३ । इति यास्कः । अप्रयोजमानदत्तहविषा प्रदातुत्वेन तदधीना इत्यर्थः । एवंभुतः सोऽग्निर्ऋतावा सत्यकर्मा । सत्यसंकल्प इत्यर्थः । किंच हविष्मंतः संभुतहविष्का यजमाना हविर्वह्नार्थं तमेवाग्निमीऋते । स्मृतिरूपाभिर्वाग्निः पुत्रयति । किंच सनिष्यंतो धनादित्याभिर्वाऋतस्तमवसे रक्षणाय तमेवाग्निमाश्रयंते ॥ ऋतावा । ऋतगन्दात्तदस्यास्मीति कदमीवनिषी वक्तव्याविति वनिष । अन्वेषामपि दृश्यत इति दीर्घः । वनिषः पित्त्वादनृदान्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । सचंते । सच समवाये । व्यत्ययनात्मनिपदं । यद्वृत्तयोः गादनिघातः । सनिष्यतः । सनिर्लोभः । तमिच्छतः । सुप आत्मनः क्वच । भवंप्रातिपदिकेभ्यो लाजमायां सुस्वक्तव्य इति क्वचि परतः मुगागमः । क्वचः स्वरः ॥

स यंता विप्रं एषां स यज्ञानामथा हि षः ।

अग्निं तं वो दवस्यत दाता यो वनिता मघं ॥३॥

सः । यंता । विप्रः । एषां । सः । यज्ञानां । अथ । हि । सः ।

अग्निं । तं । वः । दवस्यत । दाता । यः । वनिता । मघं ॥३॥

विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञः सोऽग्निर्यो कालापरार्धेन हविर्निर्वापं कृतवतो यजमानानां यथोक्तकर्मप्रदर्शनं तत्र प्रवर्तकः । अथ किंच यज्ञानां ज्योतिष्टोमादीनां सोऽग्निर्नियंता फलप्रदानेन नियामकः । हि प्रसिद्धो । अत एव सर्वस्य नियता खलु । किंच सोऽग्निर्दाता ज्योतिष्टोमादिकर्मफलदाता मघं महनीयं धनं । मघं रक्षण इति तन्नाममु पाठाय । तद्वनं वनिता प्रयच्छथ भवति । वो युष्मत्संबन्धिनं तादृशमग्निं हे ऋत्विजो यूयं दवस्यत । आहूतिप्रदानेन परिचरत । दवस्यतिः परिचरणकर्मा नमस्यति दवस्यतीति तन्नाममु पाठाय । यता । यम उपरम इत्यस्य तुचि रूपं । अद्गुणमित्यादिना अनडादेशः । चित्स्वरः । अथा । निपातस्थिति दीर्घः । दवस्यत । दवः परिचरण । तदिक्तः । मुपः क्यव । तदंतस्य धातोर्लोपि रूपं । दाता । दुदात्र दाने । ताच्छीलिकम्बुन । निच्वादायुदात्तः ॥

स नः शमीणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु शंतमा ।

यतो नः प्रुणवद्वसुं दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥४॥

सः । नः । शमीणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । शंऽतमा ।

यतः । नः । प्रुणवत । वसुं । दिवि । क्षितिऽभ्यः । अपऽसु । आ ॥४॥

सोऽग्निर्नो हविप्रदातृभ्योऽस्मभ्यं शतमा पशुपुत्रादिसमुज्जातिग्रथेन सुखकराणि । शर्मशब्दो गृहवाची क्राया शर्म वर्मेति तन्नाममु पाठाय । तथाविधानि गृहाणि वीतये संभ्रजनायापिहोत्रादिकर्मप्राप्त्यर्थं यच्छतु । ददातु । यतो यस्मादग्नेः सकाशात् प्रुणवत्समुदिसदानभोगादिना व्यये सत्वप्रातिग्रथेन वर्धमानं दिवि युनेके क्षितिभ्यो भुनोकादप्सवतरिणे च समुत्पन्न वसुं तत्तन्त्रिके असाधारण्येन वर्तमानं धनमा समतादुपनमति । यतोऽपिः प्रसादात् त्रिषु लोकेषु वियमानं धनमस्मानागच्छति सोऽग्निरति पुर्वेणान्वयः ॥ वीतये । वी गति कात्यादिषु । मत्रे वृषपपंचेत्यादिना ऋन । उदात्तत्वेन निपातनाद्ददात्तः । यच्छतु । यम उपरमं । इपुगमियमा क इति सकारस्य कः । प्रुणवत । प्रुष संहनंभवनपुरणेषु । अस्मादाणादिको नकप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । तस्योदात्तताभावश्चादमः ॥

दीदिवाममपूर्व्यं वस्वीभिरस्य धीतिभिः ।

ऋक्राणो अग्निमंधते हीतारं विशपतिं विग्णं ॥ ५ ॥

दीदिऽवासं । अपूर्व्यं । वस्वीभिः । अस्य । धीतिऽभिः ।

ऋक्राणः । अग्निं । इंधते । हीतारं । विशपतिं । विग्णं ॥ ५ ॥

ऋक्राणः स्मृति कुर्वाणाः शस्त्रिणो होत्रादयो दीदिवामं दीप्यमानमपूर्व्यं तत्रस्मितया प्रतिक्षणमभिनव होतारं देवानामाहुतारं विग्णा विशपतिं प्रजानामतिग्रथेन पालयितारं तमपि वस्वीभिः प्रशस्ताभिरस्य धीतिभिरपि विषयस्मृतिलक्षणाभिर्वाग्भिः । यद्वा वस्वीभिर्वसुमद्भिरस्य धीतिभिरतद्दृष्टेः क्रियमाणाः कर्मभिरिंधते । दीपयति । स्तोत्रकरणहविप्रदानादिव्यापारेण समृद्धिं कुर्वति ॥ दीदिवामं । दिवु ऋीडादावित्यस्य ऋसी रूपं । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । लोपो व्योरिति लोपः । वस्वीभिः । वसुगद्वाद्वात्येन ङीन । नित्स्वरः । धीतिभिः । धेत पाने । ऋचक्री च संज्ञायामिति ऋच । कित्त्वाद् घुमास्थेतीत्वं । चित्स्वरः । ऋक्राणः ।

अचशब्दात्तुवर्थे वनिप । अयस्मयादित्वाद्भ्रसंज्ञात्वात्कुत्व । पदसंज्ञाभावाज्जत्वाभावः । इधते । त्रिदधी दी
प्ती । विष्पतिं । परादिशब्दसि वङ्गलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । विष्णा । माविकाच इति विभक्तैरुदात्तत्वं ॥

उत नो ब्रह्मन्विष उक्थेषु देवहृतमः । जं नः गोचा मरुद्बुधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥६॥

उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः । उक्थेषु । देवऽहृतमः । जं । नः । गोच । मरुत्ऽबुधः ।

अग्ने । सहस्रऽसातमः ॥६॥

उत अपि च हे अग्ने नो यज्ञकारिणोऽस्मान् ब्रह्मन् ब्रह्मण्यग्नाभिः क्रियमाणे स्तोत्रेऽविषः । स्तोत्रविषयन्यना
तिरिक्तदोषो यथा न भवति तथा पालय । किंच देवहृतमो देवानामो हातृतमत्यमुक्थेषुऽग्नाभिः क्रियमाणेऽप्या
त्यप्रउगादिशब्देष्वविषः । गोपाय । किंच मरुद्बुधो मरुद्बुधवर्धमानः सहस्रसातमः सहस्रसंख्याकस्य धनस्यति
शयन दाता त्वं नोऽस्माकं श ऐहिकमामुष्मिकं च मुख गोच । दीपय । वर्धयेत्यर्थः ॥ अविषः । अवि रक्षण
दिवित्यस्मात्त्रिंशत्सिद्धलमिति सिप । अस्यार्धधानुकत्वादिट । इतश्च लोप इति सिप इकारलोपः । निटोऽडा
टावित्यडागमः । निघातः । उक्थेषु । वच परिभाषणे । अस्मात्कर्माणि पातृनुदिवचिरीतीत्यादिना थक । कि
च्चात्प्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । देवहृतमः । हृतमः क्तिय । वङ्गल कटमीति सप्रसारणपररूपत्वं । हल इति
दीर्घः । ऋदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । गोच । शुच दीप्ता । अयमतर्भावित्यर्थः । निघातः । मरुद्बुधः । बुधु वर्धने ।
इगुपधलक्षणः । कः । मरुद्बुधादित्वात्सुवंपदातोदात्तत्वं । सहस्रसातमः । पणु दाने । अस्य जनमनखनक्रमगमो
विडिति विट । विडुनोरनुनासिकस्यत्याकारः । ऋदत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

नू नो रास्व सहस्रवत्तो कवत्पुष्टिमहसु । द्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपश्रितं ॥७॥

नु । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । तोकऽवत् । पुष्टिऽमत । वसुं । द्युऽमत । अग्ने ।

सुऽवीर्यं । वर्षिष्ठं । अनुपऽश्रितं ॥७॥

अस्मिन्कृते न्ययमान हे अग्ने सहस्रवत्सहस्रमर्थोपेत तोकवत्पुत्रोवादिमहित पुष्टिमत्योपकृत । अनन
शरीरस्य चीरादिद्वारा वलारोग्यप्रद गवादिक्वमुपलभ्यते । द्युमत दीप्तिमत । अनन रत्नकनकादिक परिगु
ह्यते । सुवीर्यं शोभनमामर्थोपेत तत्तत्कार्येषु व्यवहारयोग्य वर्षिष्ठमतिशयेन वृद्ध प्रभुतमत एवानुपश्रित अथे
क्रियमाणेऽप्यनुपश्रीण । एवभूत वसु रत्नकनकपथादिनक्षत्र धन नोऽस्मभ्य नू निप्रमविलयेन राप् । दस्य ॥
नू नः । अचि तनुपमन्त्रिति दीर्घः । रास्व । रा दाने । अस्य लोपि रूप । अत्ययेनात्मनपद । मदादित्वा
क्वपो लुक् । निघातः । सहस्रवत् । मादुपधाया इति मनुषो वत्व । कटमादित्वात्सुवोदात्तः सहस्रशब्दः ।
पुष्टिमत् । पुप पुष्टी । अस्मात् क्तिय । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । इत्यनुडभ्यामिति मनुष उदात्तत्वं । वर्षिष्ठ ।
प्रियस्मिरत्यादिना वृद्धस्य वर्षि इत्यादेशः । नित्स्वरः । अनुपश्रित । जि जय इत्यस्य दीर्घाभावादिष्ठानत्वं न
भवति । तत्पुरुषत्वाद्द्वयपुवंपदप्रकृतिस्वरः ॥ ॥१३॥

आ हीतेति मद्रं द्वितीयं सूक्तं । आ हीतित्यनुक्रमणिका । अयमभिवर्तित तुगन्दप्रयोगादस्यापि सूक्तस्य
अपभ अविषः । अनुकृत्वात् विष्टुप । अग्निदेवता ॥ एतदादीनि दश सूक्तानि तृतीयाष्टमवर्जितानि प्रातरनुवाक
आश्विनशब्दे विष्टुभे कंदसि विनियुक्तानि । अथेतस्या इति खंडे सूचित । आ हीतेति दशाना तृतीयाष्टम उड
रेदिति विष्टुभ । आ० ४ १३ । इति ॥

आ हीता मद्रो विदथान्यस्थात्सत्यो यज्ञा कवितमः स वेधाः ।

विद्युदंशः सहस्रस्युत्रो अग्निः शोचिष्केगः पृथिव्यां पात्रो अश्रित ॥१॥

आ । हीता । मद्रः । विदथानि । अस्थ्यात् । सत्यः । यज्ञा । कविऽतमः । सः । वेधाः ।

विद्युत्ऽदंशः । सहस्रः । पुत्रः । अग्निः । शोचिःऽष्केगः । पृथिव्यां । पात्रः । अश्रित ॥१॥

ऋषभोऽपि स्नाति । होता देवानामाह्वाता मन्द्रः स्तोतुर्मादयिता सत्यः सत्यकर्मा कवितमोऽतिशयिन
मेधावी यज्ञा देवाना यष्टा वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवंविधमहिमोपेतः सोऽपिर्विदधान्यस्माभिः
क्रियमाणान्यज्ञानास्यात । आतिष्ठति । प्राप्नोति । किंच विसृद्रथो विद्योतमानयानोपेतः शोचिष्केशः । शो-
चीपि ज्ञानाः किंशा यस्य सः । ज्ञानामयकगोपेतः महसस्युत्रो बलस्य मुनुरवंभुतः सोऽपिः पृथिव्यां विस्तीर्णऽत-
रिञ्चे पात्रस्तेजः स्वकीया प्रभामथेत । श्रयते । प्रापयति । यद्वा पृथिव्यां भुमी वर्तमानः पात्रो बलं सेवते ॥
मन्द्रः । मदि मृतिमोदमदम्बप्रकातिगतिपु । अस्मात्स्फारियतंचीत्यादिना रक् । इदित्वात्तुम । अस्थात । ष्टा गति-
निवृत्ती । कर्दमि लुङ्ङिट इति वर्तमाने लुङ् । गातिस्थिति मिचो लोपः । निघातः । यज्ञा । यज्ञ देवपुजा
संगतिकरणदानिपु । सुयजोर्ङ्निबिति ङ्ङिनिप । तस्य पित्वादनुदानत्वं धातुस्वरः । कवितमः । कु शब्दे । कौति
कृत्ये वा । अच इति कर्तरि भाञ्चि वा इप्रत्ययः । तमपः पित्वादनुदानत्वं प्रत्ययस्वरः । शोचिष्केशः । शुच दी-
प्ता । अर्चिष्चिहृष्टिर्चिर्चिर्दिभ्य इमिरतीसिः । प्रत्ययस्वरणातोदान्तः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ।
अथेत । अत्रिन् भवायामित्यस्य कर्दमि वर्तमाने लङ् । बह्वलं कर्दमीति शपो लुक् । सार्वधातुकगुणः । निघातः ॥

अयामि ते नमउक्तिं जुपस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतने सहस्वः ।

विद्वाँ आ वृष्टि विदुषो नि सत्सि मध्य आ वहिःरुतये यज्ञ च ॥ २ ॥

अयामि । ते । नमःऽउक्तिं । जुपस्व । ऋतऽवः । तुभ्यं । चेतने । सहस्वः ।

विद्वान् । आ । वृष्टि । विदुषः । नि । सत्सि । मध्ये । आ । वहिः । ऊतये । यज्ञ च ॥ २ ॥

ऋतावः । ऋतं सत्यभुतो यज्ञः । तद्वन हे अपि ते त्वद्विषयां नमउक्तिं नमस्कारवाक्यमहमयामि । प्रेरया-
मि । उच्चारयामि । हे सहस्वः । सहो बलं । तद्वन्नये चेतने चेतयित्रि कर्मणः प्रज्ञापकाय तुभ्यं नमउक्तिः क्रियते ।
तां जुपस्व । अस्माभिः क्रियमाणां नमस्कारोक्तिं संवस्व । किंच विद्वानानुपुष्येण देवाह्वाताभिन्नो विदुषः
कर्माभिज्ञानावर्चि । आवह । किंच यज्ञ च यष्टय हे अप ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय मध्ये वहिः स्तोत्रस्य वहिषो
मध्य आ निषत्सि । आ समताद्विपीद ॥ अयामि । इण गतो । भोवादिक् । पादादित्वादनघातः । जुपस्व ।
जुपी प्रीतिसेवनयोः । नृदादिः । लोटि रूपं । निघातः । चेतने । चिती संज्ञाने । शतुर्नसार्वधातुकस्वरणानु-
दात्तत्वे ततोऽतोदात्ताभावाच्छतुरनुम इति विभक्तेरुदात्ताभावात् । धातुस्वरः । सहस्वः । सहोऽस्त्यस्थिति
मनुष । सकारस्य तसो मत्वर्थ इति भसंज्ञकत्वाद्भने भवति । मादुपधाया इति मनुषो वत्वं । उगिदचारमिति
नुम । हन्द्वादिर्लोपे नकारस्य मनुषो हरिति रत्वं । आमन्त्रितनिघातः । विदुषः । विदुः ज्ञान इत्यित्स्मादु-
तरस्य शतुर्विदेः शतुर्वमुरिति वस्वादेशः । भसंज्ञाया वसोः संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । सत्सि । पट्ट विशरणा-
दिपु । लटि बह्वल कर्दमीति शपो लुक् । शित्यत्ययपरत्वाभावात्सीदादेशाभावः । संदेरप्रतिरिति पत्वं ।
यज्ञ च । यज्ञ देवपुजादिपु । अमिनन्त्रियजोत्यादिनाचन्द्रप्रत्ययः । आमन्त्रितनिघातः ॥

द्रवतां त उपसा वाजयंती अग्ने वातस्य पथ्याभिरच्छ ।

यत्सीमंजतिं पृथ्यं हविर्भिरा वंधुरेव तस्थतुदुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवतां । ते । उपसा । वाजयंती इति । अग्ने । वातस्य । पथ्याभिः । अच्छ ।

यत् । सीं । अंजतिं । पृथ्यं । हविःऽभिः । आ । वंधुराऽइव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

हे अपि वाजयंती वाजमन्न कुर्वणे उपसा उपामान्क अहोरात्रो ते त्वां द्रवतां । अभिगच्छतां । त्वमपि
वातस्य वायोः पथ्याभिर्गर्गरच्छ तावहोरात्रो शीघ्रमभिगच्छ । यद्यस्मात्कारणादहोरात्राग्नेः परस्परभि-
गमननान्योन्यसंबन्धस्तस्मादहोरात्रयोः सायंप्रातःकालयोः पृथ्यं पुरातनं त्वामुत्विजो हविर्भिराग्यादिभिः सीं
सर्वतोऽजति । मन्त्रति । किंच वंधुरेव । यथा कुवरस्थानं परस्परसंस्केपादयोपेतं तद्वत्संस्को तावहोरात्रो
दुरोणेऽस्माकं गुहेऽपिहोवादिर्कर्मसिद्धयर्थमः आवृत्य पुनःपुनरावर्तमानो संतो तस्थतुः । तिष्ठतां ॥ द्रवतां । द्रु

गतावित्यस्य लोटि रूपं । पथ्याभिः । पथियु साधव इत्यर्थे तत्र साधुः । पा० ४. ४ ९८. इति यत् । नस्तद्विद
इति टिलोपः । तित्स्वरित इति स्वरितः । तस्यतुः । तिष्ठतेर्लित्युसि रूपं । निघातः ॥

मि॒त्रश्च॑ तु॒भ्यं वरु॑णः सह॒स्वोऽग्ने॑ विश्वे मरुतः सु॒म्नम॑र्चन ।

व॒ञ्छो॒चिषा॑ सहसस्पु॒त्र ति॒ष्ठा अ॒भि शि॒ष्टीः प्रथ॑यन्सूर्यो नृ॒न ॥४॥

मि॒त्रः । च । तु॒भ्यं । वरु॑णः । सह॒स्वः । अ॒ग्ने । विश्वे । मरु॑तः । सु॒म्नं । अ॒र्चन ।

यत् । शो॒चिषा॑ । सह॒सः । पु॒त्र । ति॒ष्ठाः । अ॒भि । शि॒ष्टीः । प्रथ॑यन् । सूर्यः । नृ॒न ॥४॥

सहस्वो बलवन् हे अग्ने मित्रश्च वरुणश्च मित्रावरुणा विश्वे मरुतः सर्वे देवाश्च तुभ्य त्वदर्थं सुम्न स्तोत्र
मर्चनं । वहन्ति । यद्वा सर्वे देवान्भ्यं त्वां सुम्नं सर्वनार्चनं । पुत्रयति । यद्यस्मात्कारणात्सहसस्पुत्र हे अग्ने सूर्यः
सुपु अर्थः स्वामी यद्वा सर्वातर्यामितया सुपु प्ररको यद्वा सूर्यः शोभनवीर्योऽभि जितीः । जितिशब्दो मनुष्य-
वाची विश्वः जितय इति तन्नामसु पाठान्तः । मनुष्यानभिलष्य नृन मार्गप्रदर्शकत्वेन नृन आत्मनो रश्मीस
प्रथयन्सर्वतो विस्तारयस्त्व शोचिषा दीप्या समानः मन तिष्ठाः । तिष्ठामि । तस्मादेते देवाः पुत्रयतीति ॥
अर्चनं । अर्चं पुजायामित्यस्य लडि रूपं । अडभावः क्वादसः । तिष्ठाः । ष्टा गतिनिवृत्तावित्यस्य निटि रूपं ।
यद्योगादर्निघातः । पाश्चेत्यादिना तिष्ठादेशस्यानुदात्तत्वेन निपातनादानुदात्तः । सूर्यः । राजसुयसूर्येति
कथं तत्वेन निपातनात्सर्वार्थाः सिद्धा भवन्ति ॥

व॒यं ते॑ अ॒द्य ररि॑मा हि काममु॒त्तान॑हस्ता नमसो॒पसद्य॑ ।

यजि॑ष्ठेन॒ मनसा॑ यश्चि॒ देवान॑संधता मन्मना॒ विप्रो॑ अग्ने ॥५॥

व॒यं । ते । अ॒द्य । ररि॑म । हि । कामं॑ । उ॒त्तान॑हस्ताः । नमसा॑ । उ॒पऽसद्य॑ ।

यजि॑ष्ठेन । मनसा॑ । यश्चि॒ । देवान॑ । अ॒संधता॑ । मन्मना॑ । विप्रः॑ । अग्ने॑ ॥५॥

हे अग्ने उत्तानहस्ता हविःस्वीकरणादुत्तानपाणयो वय काम कमनीय पुरोडाशादिहविस्ते तुभ्यमर्षेदा
नीमास्त्रिन्कर्मणि ररिम । दद्यः । लमसा नमस्कारणोपसद्य प्रसन्नो भुत्वा यजिष्ठेन यष्टुर्भेन यागिजावता
मनसातःकरणेन देवान्यन्ति । यजनीयान्देवान्यत्र । पुत्रय । किंच विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञस्त्वमसंधताजीगन
प्रभुत्वेन मन्मना मतत्वेन स्तोत्रेण देवान्पुत्रय ॥ अद्य । सद्यः परुत्परार्थपम इत्यादिना निपातितः । अनोदान्तय ।
ररिम । रा दान इत्यस्य वर्तमाने लिटि परस्मैपदाना गलतुः । पा० ३ ४ ८० । इत्यादिना मसो मुद्देशः ।
क्वादिनियमादिडागमः । आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः । हियोगादर्निघातः । आगमा अनुदाना इतीटो
ऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । उपसद्य । पदं विप्रारणगत्यवसादनपु । अस्य क्वा । समसोऽनपूर्वे क्तो ल्यविति ल्यप ।
लित्स्वरः । यश्चि । यत्र देवपुत्रासंगतिकरणदानपु । लोटि बह्वन् कृदमीति शपो जुक् । पत्वकत्वे । सिपो
ह्यादेशाभावः क्वादसः । असंधता । सिंधिः चयार्थः । तत्पुरुष इति नऽस्वरः ॥

त्व॒द्धि पु॒त्र सह॑सो वि॒ पृ॒थ्वीर्दे॒वस्य॑ यन्त्य॒तयो॑ वि॒ वाजाः॑ ।

त्वं दे॒हि सह॑स्रिणं॒ रयिं॑ नोऽद्रो॒घेण॑ वचसा सत्यम॒ग्ने ॥६॥

त्वत् । हि । पु॒त्र । सह॑सः । वि । पृ॒थ्वीः । दे॒वस्य॑ । यन्ति॑ । ऊ॒तयः॑ । वि । वाजाः॑ ।

त्वं । दे॒हि । सह॑स्रिणं॒ । रयिं॑ । नः । अ॒द्रो॒घेण॑ । वचसा॑ । सत्यं॑ । अ॒ग्ने ॥६॥

सहसः पुत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने देवस्य देवनगीलस्य कर्मकरणप्रवृत्तस्य यत्रमानस्य त्वत् व्यजः सकाशा
त्पृथ्वीः प्रभुता ऊतयो विघ्नपरिहरण कर्मपरिपालनादिरूपा रजा वि यति हि । विविध गच्छति खन् ।
तमिमं यत्रमानं प्राप्नुवति । तथा वाजा अन्नानि विर्यति । एन यत्रमानं प्राप्नुवति । किंच हे अग्ने त्वं सहस्रिणं

सहस्रसंख्याकं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं देहि । तथाद्रोघिण द्रोहरहितेन पापशुच्येन वचसा वाक्येन युक्तं सत्यं सत्यशीलं सन्नागं प्रवर्तमानं पुत्रं च देहि । प्रयच्छ ॥ त्वत् । युष्मच्छब्दस्य पंचस्यैकवचने त्वादेशः । इत्सरैकवचनस्य च । पा० १ १ ३० । इत्यदादेशः । एकादेशस्वरः । पुत्रं सहस्रः । परमपि कंदसीति परागवद्वावाङ्गयोः सर्वानुदात्तत्वं । देहि । इडाज दान इत्यस्य लोटि घुसोरिडाविति धातोरित्त्वमभ्यासलोपश्च । निघातः । अद्रोघिण । द्रुह त्रिषामाया । घञ् । द्रोघः । घकारश्चादसः । नऽमुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

० तुभ्यं दष्टा कविक्रतो यानीमा देव मर्तासो अध्वरे अकर्म ।

त्वं विश्वस्य सुरथस्य वोधि सर्वं तदग्ने अमृत स्वदेह ॥ १ ॥

तुभ्यं दष्टा कविक्रतो इति कविऽक्रतो । यानि । इमा । देव । मर्तासः । अध्वरे । अकर्म ।

त्वं । विश्वस्य । सुरथस्य । वोधि । सर्वं । तत् । अग्ने । अमृत । स्वदेह ॥ १ ॥

दक्ष समुद्रतया सामर्थ्योपेत कविक्रतोऽतीन्द्रियविषयप्रज्ञोपेत सर्वज्ञ देव दीप्यमान हे अग्ने मर्तासो यजमाना वयं तुभ्य त्वदर्थं यानीमा यानीमिमानि हवीषध्वरं यज्ञेऽकर्म । हविस्त्यागसकार्प्यं । त्वं च सुरथस्य शोभनयानोपेतस्य विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य वोधि । गोपायिता भवामीति बुध्यस्व । हे अमृत मरणधमरहिततां इहास्मिन्कर्मण्यस्माभिर्देत्तं तत्सर्वं हविः स्वदे । आम्नादय ॥ अकर्म । इडुक्त्त करण इत्यस्य लिङ् कंदस्यभयघति मम आर्धधातुकत्वेन डिच्त्वाभावाङ्गणः । यदुत्तयोगादनिघातः । वोधि । वृष अवगमने । कंदसि लुङ्ङिति लोट्त्वं लुङ् । तिडां तिडो भवतीति सिपस्त्वादेशः । दीपजनबुधत्वादिना कर्तरि चिण । चिणो लुङ्ङिति तप्रत्ययस्य लोपः । अडभावश्चादसः । स्वदे । स्वदे आम्नादने । अतर्भावितण्यथः । लोटि रूपं । निघातः ॥ ॥ १४ ॥

वि पाजसा पृथुना मत्तर्चं तृतीयं मुक्तं कतगोत्रोत्पन्नोत्कीलस्यार्पं त्रिभुवमाधिय । अत्रियमनुकर्मणिगा । वि पाजसा कात्य उत्कीलमित्त्विति । कतगोत्रोत्पन्न उत्कीलो नाम ऋषिः ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशग्नयोरौ होतृत्वादिमुक्तदशकं विनियुक्तं तत्रेदं च द्वितीयं मुक्तं ॥

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो वाधस्व द्विपो रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतो ॥ १ ॥

वि । पाजसा । पृथुना । शोशुचानः । वाधस्व । द्विपः । रक्षसः । अमीवाः ।

सुऽशर्मणः । बृहतः । शर्मणि । स्यां । अग्नेः । अहं । सुऽहवस्य । प्रऽनीतो ॥ १ ॥

उत्कीलः स्त्रीति । हे अग्ने पृथुना विस्तीर्णं पाजसा तेजसा शोशुचानोऽत्यर्थं दीप्यमानस्त्वं द्विपः कर्माभुषानविप्रकारिणः शत्रुन वि वाधस्व । विशेषण नाशय । तथामीवा रोगराहित्येन सामर्थ्योपेतानि रक्षसः । उभयत्र मुख्यत्वयः । तानि रक्षसि वाधस्व । कर्मविप्रकारीणि ताव्यपनुदस्व । यद्वामीवा आभिमुख्येनः गमनपरागमनपराः पिशाचिकाश्च वाधस्व । सुशर्मणः स्वर्गादिलक्षणशोभनसुवहृतोर्बृहतो महतः शत्रुवित्तयेन प्राप्तमहस्यः सुहवस्य मुष्ठाहानोपेतस्याग्नेः शर्मण्यस्माकं भुवंहतो प्रणीतावृत्तरवेवादिस्थानिपु प्रणयने । प्रकषेण नयने तत्र तत्रानीय प्रक्षेपः । एवभूते तत्र प्रणयनेऽहं स्या । अग्निप्रणयनपूर्वकं कृत्वनुष्ठानं भवत्येव ॥ पाजसा । पा रक्षणं । अमृत्तित्यनुवृत्तौ पतिर्वलेन जुष्टं चेत्यमुन । जुडागमः । नित्वादायुदात्तः । पृथुना । प्रथ प्रस्थानि । उदित्यनुवृत्तौ प्रथिप्रदिभ्रस्त्रां संप्रसारणमित्युप्रत्ययः । तत्सन्नियोगिन संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । शोशुचानः । शुच दीप्रावित्यस्य यदनुकि गुणो यदनुकीरित्यभ्यासस्य गुणः । अत्यधेन शानच । चर्करीतस्यादादिवद्वावात्क्षपो लुक् । चित्वादंतोदात्तत्वं प्राप्तेऽभ्यस्तानामादिरित्याव्युदात्तत्वं । वाधस्व । वाधु लोडन इत्यस्य लोटि रूपं । पादादित्वात्त्रिधाताभावः । सुशर्मणः । शू हिमायां । दःखं शृणातीत्याणादिको मनिन । सोर्मनमी इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । स्या । अम भुवीत्यस्य लिङ् यामुट् परस्परपदाध्वत्वादिना यामुट् । लिङ्ः सलोप इति सलोपः । यामुटो डिच्त्वात् शसोरलोपः । निघातः ॥

त्वं नो अस्या उपसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।

जन्मैव नित्यं तन्नयं जुपस्व स्तोमं मे अग्ने तन्वा मुजात ॥२॥

त्वं । नः । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ । त्वं । सूरः । उतऽउते । बोधि । गोपाः ।

जन्मऽइव । नित्यं । तन्नयं । जुपस्व । स्तोमं । मे । अग्ने । तन्वा । मुऽजात ॥२॥

हे अग्ने त्वमस्या अद्य वर्तमानाया उपसो व्युष्टौ व्युत्तने प्रकाशने सूर सूर्य उदिते च मति नोऽपिहोत्रा-
दिकर्मणि प्रवृत्तानामस्माक गोपा गोपायिता भवामीति बोधि । बध्यम् । केचित्मृषां दयात्पागपिहोत्र जुहुति
केचिदुदिते तस्मिन्नुहुति । तेषामभयेषां पालयिता भवेत्यर्थः । तन्वा मुजात ज्वालापरिवृत्तन शरीरणेण मुष्टु
जात देदीप्यमान । अथवा तन्वा मुजात आत्मनैव मुजातः स्वयभुरित्यर्थः । तादृशस्त्व मे मदीय स्तोम चि
वृत्पंचदशादिलक्षणं स्तोत्रं नित्यं जुपस्व । तत्र दृष्टातः । जन्मैवेति । यथा जन्म जनकः पितारमं तन्नय पुत्र
परिध्वंशादिभिः सेवते तद्वदस्माभिः क्रियमाणमिमं सेवम् ॥ व्युष्टौ । उच्छी पिबामे । तमो विवास्यतेऽनर्थति
करणे क्लिन । व्रथादिना पत्वं । तादां च निति कृत्यतावति गतेः प्रकृतिस्यत्वं । गोपाः । गुपु रक्षणं ।
गुपुधुपर्विच्छर्पणपनिभ्य इत्यायप्रत्ययः । तदंतादातोः क्रिप । अतो लोप इत्यकारलोपः । लोपो व्यौरिति
यलोपः । धातुस्वरः । जुपस्व । जुपी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूप । निघातः ॥

त्वं नृचंशा वृषभानुं पूर्वीः कृणास्वमे अरूपो वि भाहि ।

वसो नेपिं च पर्पिं चात्यंहः कृधी नो राय उगिजो यविष्ठ ॥३॥

त्वं । नृऽचंशाः । वृषभ । अनुं । पूर्वीः । कृणासु । अग्ने । अरूपः । वि । भाहि ।

वसो इति । नेपिं । च । पर्पिं । च । अति । अंहः । कृधि । नः । राये । उगिजः । यविष्ठ ॥३॥

वृषभ कामानां वर्षितेहे अग्ने नृचला नृणां मनुष्याणा गुभाशुभकर्मणोऽष्टौ कृणासु रात्रिष्वरूप आरोच-
मानस्त्वमनु अनुक्रमेण पूर्वोर्वहीज्वाला वि भाहि । धिगपिण प्रकाशय । वसो मयस्य प्रकाशप्रदानेन स्वत्व
स्थानेषु वामस्यतरमे त्वं नोऽस्मान्नेपि । कर्मानुरूपफलानि च प्रापय । अहोऽस्माक दारिद्र्यलक्षण पापमतिपर्पिं
च । अतिपारय । निवारयति यावत् । किंच यविष्ठ युवतम हे अग्ने नोऽस्मान्नाय धनायोगिजः कामयमा
नान्कृधि । कृन् । अभिलषितफलप्रदानेन प्राप्रकामान्कृर्वित्यर्थः ॥ नृचलाः । चलिङ व्यक्ताया वाचि । अयमत्र
दर्शने वर्तते । अमुन्नित्यनुवृत्तां चलेर्वह्नं शिञ्जत्यमुन । शिद्वद्वावात ख्यात्रादेशाभावः । रुद्रत्तरं पदप्रकृतिस्यरः ।
वृषभ । वृषु मेचने । अर्भजित्यनुवृत्तां ऋषिवृषिभ्यां किदित्यभच । कित्याद्गुणाभावः । अपादादित्वात्निघातः ।
पूर्वीः । पुरुगन्दस्य वीतो गुणवचनादिति ङीप । आयस्योकारस्य दीर्घः कादसः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः ।
भाहि । भा दीप्ती । अंतर्भावित्यर्थः । लोटि रूप । वसो । वम निवामे । उरित्यनुवृत्तां शृन्वृत्तिवृत्तिसव-
सीत्यादिना उपत्ययः । पादादित्वात्त निघातः । पाठिकमाद्युदात्तत्वं । नेपिं । णीत्र प्रापणे । कर्दाम लोडर्थ
लट् । बह्नं कंदसीति शपो लुक । आसवितं पूर्वमवयमानवादित्यासवितस्यः अवयमानवत्त्वेन पादादित्वात्त
निघातः । पर्पिं । पू पालनपुरणयोः । चादिपु चति न निघातः । कृधि । इकृञ् करण इत्यस्य लोटि मर्द्ध-
पिञ्जति हिरादेशः । तस्य शृगुणपृष्ठवृष्यः कंदसीति धिरादेशः । बह्नं कंदसीत्युप्रत्ययस्य लुक । पादादित्वात्त
निघातः । राये । रा दानि । रातेर्ङारिति इप्रत्ययः । ऊडिदमित्यादिना विभक्त्युदात्तत्वं । उगिजः । वग
कांती । वगः किञ्चितीत्रप्रत्ययः । किन्त्वात्प्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । यविष्ठ । युवशब्दादतिशायन इष्टप्रत्ययः ।
खूलदूरसुवेत्यादिना यणादिः परस्य लोपः पूर्वस्य च गुणः । आसवितत्वात्निघातः ॥

अषाहो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभगा संजिगीवान् ।

यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदी बृहतः सुप्रणीते ॥४॥

अपाहः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभगा । संऽजिगीवान् ।
यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातंऽवेदः । बृहतः । सुऽप्रनीति ॥४॥

हे अग्ने अपाहः शत्रुभिरसोहोऽपराजितः । स्वयं शत्रुञ्जयतीत्यर्थः । वृषभः कामाना वर्षयिता एवंभुतस्त्वं विश्वाः सर्वाः पुरः शत्रुणा पुरीः सौभगा तत्रत्यानि शोभनान्युत्तमानि धनानि च संजिगीवान् सम्यग्जयन् दी-
दिहि । सर्वतो ज्ञानाभिर्दीप्यस्व । सुप्रणीति शोभनप्रणयन् जातंवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने बृहत उपदिष्टार्तिदिष्टदि-
विधितकर्तव्यताकलापिन महतः पायोस्त्वत्फलप्रदानेन रत्नकस्य प्रथमस्य मुख्यतया प्रथमं क्रियमाणस्य । एष वाच-
प्रथमो यज्ञो यज्ञाना यज्ञयतिष्टोम इति श्रुतः । तादृशस्य ज्योतिष्टोमाख्यस्य यज्ञस्य नेता हविर्वहनदेवता-
ज्ञानादिक्रियाया निवाहको भ । ॥ अपाहः । पह मर्षण इत्यस्य निष्ठाया हो ढ इति ढकारः । झपस्तथोर्धोऽध-
इति ऋस्य धकारः । एत्विन ढः । ढलोपे ऋते ढलोपे पूर्वस्य दीर्घ इति दीर्घः । आत्वाभावःकादसः । महः साडः-
स इति सकारस्य मूर्धन्यादेशः । अय्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वर नऽस्वरः । वृषभः । वृष भेचने । ऋषिवृषिभ्या क्तिदित्य-
भच । चित्स्वरः । दीदिहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य यङ्लुकि लोटो मध्यमकवचनं संज्ञापूर्वको विधिरनित्य-
इत्यभ्यामस्य गुणाभावः । सर्वं विधयःकदसि विकल्प्यत इति पूर्वत्रासिद्धमित्यस्याप्रवृत्तां परत्वात्तल्ले चिति-
दीर्घत्व । पश्चाद्दलोपः । सौभगा । सुभगान्वाच इत्युद्गात्वादिपु पाठाद्गावार्थेऽत्र । ह्रस्वगमिध्वत इति पूर्वपदस्य वृद्धिः ।
उत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति सर्वविधीनां कदसि विकल्पितत्वात् । मुषा मुलुगिति मुषो डादेशः । तिन च साभा-
स्येन धनान्युपलभ्यते । त्रित्वादायुदात्तः । संजिगीवान् । जि ज्ञेय । कदसि लिते । तस्य ऋमुः । मन्तिटोर्जिरिति-
कवर्गादेशः । प्रत्ययस्वरः । दीर्घःकादसः । पायोः । पा रत्नण । ऋवापात्रिमीत्यादिना उग्रप्रत्ययः । आतो-
युक् चिण्ठतोर्निति युगागमः । प्रत्ययस्वरः ॥

अच्छिद्रा शर्मं जरितः पुच्छिणं देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः ।
रथो न सस्त्रिभि वंशि वाजमग्ने त्वं रोदसी नः सुमेके ॥५॥
अच्छिद्रा । शर्मं । जरितरिति । पुच्छिणं । देवान् । अच्छ । दीद्यानः । सुऽमेधाः ।
रथः । नासस्त्रिः । अग्निवाशिवाजं । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुमेके इति सुऽमेके ॥५॥

जरितः सर्वस्य जगतोऽतकालं जरयित्वा अग्ने सुमेधाः शोभनप्रज्ञोपेतो दीद्यानः स्वतंत्रमा प्रकाशमानस्त्व-
देवान् यष्टयान्देवान् अन्नाभिलक्ष्य तद्दृष्टेऽग्नं क्रियमाणानि पुच्छिणं शर्मं स्वर्गादिमुखसाधनभुताव्यभिहोत्रा-
दीनि कर्माण्यच्छिद्रा अच्छिद्राणि कुरु । कर्तृकर्मसाधनवैकल्यराहित्येन संपूर्णानि कुरु । किंच हे अग्ने त्वं सस्त्रिः-
संनिरुद्धः स्वकीयं सततगमनं संनिरुध्य हविःप्रज्ञपयथेतमत्र वर्तमानस्त्वं वाज भोऽस्माभिर्दीयमानं हविर्नक्षत्र-
मन्नमभि देवानभिलक्ष्य वशि । वह । प्रापय । तत्र दृष्टातः । रथो न रथ इव । यथा रथो धान्यादिकमृद्धा-
तत्त्वामिनं प्रापयति तद्वत् । किंच त्वमग्ने रोदसी यात्रापूर्थिव्या सुमेके शोभनरूपोपेतं स्वकीयप्रभाभिः प्रका-
शयुक्तं कुरु ॥ दीद्यानः । दीदतिः दीप्तिकर्मा । तस्माच्छानच । अभ्यस्तानामादिरत्यायुदात्तत्वं । सुमेधाः । नि-
त्यमसिच प्रज्ञामेधयोरित्यमिचप्रत्ययः । वहव्रीहो नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । सस्त्रिः । पस स्वप्ने ।
अस्मादांणादिको निन । नित्वादायुदात्तत्वं । वशि । वह प्रापणं । अस्य लोटः सिपि वहन्नं कदसीति शपो-
लुक् । ढत्वकत्वं । हिरादेशःकादसत्वात् भवति । निघातः ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाजानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोषे ।
देवेभिर्देव सूरुचा रूचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परिं छात् ॥६॥
प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाजान् । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुदोषे इति सुऽदोषे ।
देवेभिः । देव । सुऽरुचा । रूचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुःऽमतिः । परिं । स्यात् ॥६॥

वृषभ कामानां वर्धितं अग्ने त्वं नोऽस्माकं प्रपीपय । अभिलषितफलानि वर्धय । वाजानक्षानि च जित्वा । प्रयच्छ । किंच देव दीप्यमान ह्य अग्ने मुरुचा गोभनदीप्या रुचानः गोभमानस्त्वं देवभिर्यज्ञनीयदेवैः संहितोऽस्माक रोदसी इमे व्यावापृथिव्या मुदोघं वृष्टिद्वाराभिमतफलप्रदानिन मुपु दोग्र्ध्रां कुरु । तथा मर्तस्य शत्रोर्दुर्मतिर्दृष्टवु द्विप्रयुक्तोऽभिभवो नोऽस्मान मा परि धात । परितो मा गच्छतु ॥ पीपय । पा पान इत्यतस्य स्यतस्य सुष्ठि चङ्गि द्विवचनाभ्यामदीर्घा । मिपो लोपः कादसः । जित्वा । इति जिवि धिाव प्रीणनार्थाः । एतस्य लोटि इति त्वात्तुम् । शप । अतो हरिति हेर्लृक् । आभित्तस्यावियमानवत्त्वेन अतिङ उत्तरत्वाभावात् निघातः । मुदोघि । दोहन दोघः । भाव घञ । कुल कादसं । आद्युदात्तं ह्यच कदसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । दुर्मतिः । मनु अवबोधने । मन्यत इति मतिर्दुष्टिः । कर्तरि क्तिच । दृष्टा वृष्टिः । अययपूर्वपदप्रकृतिस्यरत्वे प्राप्ति ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्यरत्वं ॥

इक्रामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भृत्वस्मे ॥ १ ॥

इक्रामं । अग्ने । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तऽतमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भृत् । अस्मे इति ॥ १ ॥

उतो पितृभ्यामिष्यस्मिन्वेगं स्यात्प्रातयमुक् ॥ ॥ १५ ॥

अयमग्निरिति चतुर्थं पट्टचं मुक्तमाधेयं । अत्रानुक्रमणिका । अयमग्निः पट्ट प्रागार्थमिति । उक्तीलभित्यति तृणान्द्रप्रयोगादस्यापि मुक्तस्य स एव ऋषिः । अत्र विषमसंख्यानामुचां ब्रह्मती कृदन्तुतीयपादस्य ह्यादगावरत्वात् । समसंख्यानां तु सतीवृहती प्रथमतुतीयपादयोर्ह्यादगावरत्वात् । उक्तं च । अयुजा जागतां सतीवृहतीति ॥

अयमग्निः सुवीर्यस्येण महः सोमगस्य ।

राय ईशे स्वपत्यस्य गोमत ईशे वृत्रहथानां ॥ १ ॥

अयं । अग्निः । सुऽवीर्यस्य । ईशे । महः । सोमगस्य ।

रायः । ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमतः । ईशे । वृत्रऽहथानां ॥ १ ॥

उक्तीलः स्नाति । अयं यज्ञनीयत्वेनागुन्या निर्दिष्टमानोऽग्निः सुवीर्यस्य गोभनमामर्ष्यापेतस्य महो महतः सोमगस्य सोमाग्यस्येण । ईशे । ईशरो भवति । सर्वस्य वनारोग्यहेतुतया सोमाग्यकारित्वात् । तथा गोमतो गवादिपशुयुक्तस्य स्वपत्यस्य गोभनापत्यस्य रायो धनस्येण । ईशे । पृत्रपश्याद्युईशेण क्रियमाणकर्मफलमपादकत्वेन तस्मात्प्रित्वात् । तथैवभुतोऽग्निवृत्रहथाना । हनन इथः । शत्रुभुतपार्ष्विनाग्रनानामपीशे । ईशे । स्वयि समर्पितकर्मणामस्माकं त्यत्पमादात्यापन्नयो भवतीति तस्यापि स्वामी ॥ ईशे । ईशे ऐश्वर्यं । अदादि त्वाऋपो लुक् । लोपस्त आत्मनेपदैष्विति तन्नोपः । पादादित्वादिनिघातः । सोमगस्य । सुभगस्य भावः सोमग । उक्तावादित्वादत्र । सर्वविधीना कृदसि विकल्पितत्वादत्र हृद्गत्यादिना प्राप्ताया उत्तरपदभृद्वरभावात् । रायः । ऊर्हादमित्यादिना विभक्तरुदात्तत्वं । ईशे । निघातः । स्वपत्यस्य । नःसुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । वृत्रहथाना । वृत्तु वर्तने । अस्मात् स्फायितचिब्वचीत्वादिना रक्प्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । हन हिमागत्योरित्यस्मात् हनिकृपिनीरमिकाग्रभ्य इति कथन । कित्वादननामिकलोपः । ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्यरत्वं ॥

इमं नरो मरुतः सश्वता वृधं यस्मिन्नायः शेवृधासः ।

अभि ये संति पृतनासु दृढ्यो विश्वाहा शत्रुमादभुः ॥ २ ॥

इमं । नरः । मरुतः । सश्वतः । वृधं । यस्मिन् । रायः । शेऽवृधासः ।

अभि । ये । संति । पृतनासु । दुःऽध्यः । विश्वाहा । शत्रुं । आऽदभुः ॥ २ ॥

वरः कर्मणां नेतारो हे मरुतो देवा यूयं वृधं पशुपुत्रादिवर्धकमिममस्माभिः स्तूयमानमिममपिं सस्यत । हविराजयनार्थं मेवध्वं । कीदृशोऽपिरित्याकांजायामाह । यस्मिन्द्वे रायो धनानि शिवधामो दानभोगा-
द्युपयोगिन मुखस्य वर्धकानि संति । ये च देवाः पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संग्रामेषु दृढो दृष्टधानोपेता-
नात्मनो हिंसकाञ्छत्रूनमिसंति । अभिभवति । ये च विश्वाहा विश्वान्यहानि यस्मिन्नखंडे कालं तस्मिन्सर्वदा
शत्रुमात्मनो द्वेषारमादभुः । आदभुवन्ति । हिंसन्ति । एवंभूतास्ते सर्वे मरुतो यूयं तमिममपिं सेवध्वमिति
पूर्वोणात्वयः ॥ सस्यत । पञ्च संग इत्यस्माच्चोष्टि रूपं । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । निघातः । शिवधामः ।
वर्णयत्ययः । शं मुखं वर्धयतीति । अमुन्नित्यमुन । गुणाभावश्चांदसः । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं
चेत्याणादिकमुवात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । संति । अस भुवि । दृढः । धी चिंतायां । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति
क्रिप । दृशियहणात्संप्रसारणः । दुरो दाशनाशदमध्यपूर्वं वक्तव्यमुत्तरपदादेश्य पुलामिति जल्पत्वे । कंदस्यु-
भयथेति शमीयडादेशं बाधित्वा यणादेशः । रुदत्तरपदप्रकृतिस्वरणातोदात्तः । शसः सुसादनुदात्तत्वे कृते
उदात्तस्वरितयोर्थेण इति शसः स्वरितत्वं । आदभुः । दभु दभे । अस्माच्चिद्युमि रूपं । अर्थयर्थिदंभिस्वंजी-
नामुपसंख्यानमिति किद्वद्वावादननामिकलोपः । द्विवचनप्रकरणे कंदसि वेति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः ।
यद्वृत्तयोगादनघातः । सति शिष्टस्वरो वलीयानिति प्रत्ययस्वरः ॥

स त्वं नो रायः शिगीहि मीढ्वी अग्ने सुवीर्यस्य ।

तुविद्युम्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥३॥

सः । त्वं । नः । रायः । शिगीहि । मीढ्वी । अग्ने । सुऽवीर्यस्य ।

तुविऽद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवतः । अनमीवस्य । शुष्मिणः ॥३॥

हे अग्ने स तथाविधत्वं नोऽस्मान्नायः । तुतीयार्थं पठी । धनेन शिगीहि । तीक्ष्णाङ्कुर । अस्मान्धनसमु-
द्वाङ्कुर । किंच तुविद्युम्न बद्धधनोपेत अत एव मीढ्वी मीढ्वन कामानां भक्तः हे अग्ने त्वं वर्षिष्ठस्य वृद्धतमस्य
प्रभुतस्य प्रजावतोऽपत्ययुक्तस्यानमीवस्यारोग्यहतीरत एव शुष्मिणो वल्हतोः सुवीर्यस्य शोभनसामर्थ्ययुक्त-
स्यात्तस्य संबन्धिनाऽस्माङ्कुर । यदा । एतत्सर्वं विशिषणतया योजनीयं । एताः पथ्यस्मृतीयार्थं । एतदुक्तं भवति ।
धनेनापत्यारोग्यशरीरवलोपेतेनास्मान्मृत्तान्कुर्वति ॥ शिगीहि । शिञ्ज निशान इत्यस्य लोटि बद्धं
कंदमीति विकरणस्य सुः । वा कंदमीति विकल्पेन हित्वादाडितथेति हेधिरादेशो न भवति । दीर्घश्चांदसः ।
निघातः । मीढ्वीः । मिह मेचन इत्यस्य क्रमां दाशान माज्ञान मोढ्वीथेति निपातनात् ढ्वं उपधादीर्घस्य ।
संबुद्धी नमि कृते हल्च्चादिलोपि संयोगातलोपि च कृते मनुवमो रुः संबुद्धी कंदमीति रुः । पादादित्वादा-
बुदात्तः ॥

चक्रियो विश्वा भुवनाभि सामहिश्चक्रिद्वेष्वा दुवः ।

आ देवेषु यतंत आ सुवीर्य आ शंस उत नृणां ॥४॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । सामहिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुवः ।

आ । देवेषु । यतंते । आ । सुऽवीर्य । आ । शंस । उत । नृणां ॥४॥

योऽयमपिशुक्रिः सर्वस्य जगतः कर्ता स च विश्वा भुवना विश्वानि भुवनान्वभि अभिविशति । तत्सुद्धा
तदेवानुप्राविशति श्रुतेः । चक्रिः कर्ता सोऽग्निः सामहिः पुरोडाशादिहविभारसहनशीलः मन दुवोऽस्मा-
भिर्दत्तं हविर्देवेषु यजनीयदेवेषु । आनयति । स चाग्निर्देवेषु देवनशीलेषु स्तोतृषु यतते । अभिमुख्येन
गन्तति । यदा विश्वानि भुवनानि चक्रिभिसामहिरभिभवनशीलः । आकारार्थं । देवेषु च दुवः परिचरणं
चक्रिः कर्ता । य एवंभूतः स आयतत इत्यादि पूर्ववत् । उत अपि च नृणां यज्ञस्य नेतृणां शस्त्रिणां शंसि । शंसनं
शसः शस्त्रं । तस्मिन् सोऽपिरागच्छति । तथा नृणां मनुष्याणां सुवीर्यं शोभनवीर्यापतयुद्धे तद्रक्षणार्थसाग-
च्छति । अनेनापिः सर्वव्यापकता प्रतिपादिता भवति ॥ चक्रिः । डुरुञ्ज करणे । आदृगमहनजनः किकिनी षिट्

चेति किन्प्रत्ययः । लिङ्गुद्गावाह्विर्वचनं । किन्त्याङ्गुणाभावः । निम्स्वरः । सासहिः । पह मर्षण इत्यस्माद्यङता । त्सहिवर्षहचलिपतिभ्यो यङतेभ्यः किकिर्ना । पा० ३. २. १७१. ४. इति किः । प्रत्ययस्वरः । यतते । यती प्रयति । यदुत्तयोगादनिघातः । ग्रंसे । भावे घञ् । त्रित्स्वरः । नृणां । नृ चिति विकल्पेन दीर्घाभावः । नामन्यतरस्या मिति विभक्तेरुदात्तत्वं । विश्वेत्यादिपु न लोकाव्ययति पष्ठीप्रतिपधः ॥

मा नो अग्नेऽमृतये मावीरताय रीरधः ।

मागोतायि सहसस्युत्र मा निदेऽप द्वेषास्या कृधि ॥५॥

मा । नः । अग्ने । अमृतये । मा । अवीरताय । रीरधः ।

मा । अगोतायि । सहसः । पुत्र । मा । निदे । अप । द्वेषांसि । आ । कृधि ॥५॥

सहसस्युत्र बलस्य पुत्र हे अपे त्वं नोऽस्मान् अमृतये शत्रुभुताय दारिद्र्याय मा रीरधः । समिदान्विपय भुतात्मा कुरु । तथावीरताया अपुत्रतायै । अवीरगर्द्धेन तद्दान लक्ष्यते । वीरस्य भावो वीरता । न वीरता अवीरता । तस्यै । अस्मान्पुत्रताया विषयभुतात्मा कुरु । तथा त्वमस्मान्गोतायै गवादिपशुमपत्यभावस्य विषयभुतात्मा कुरु । किंचास्मान्निदे निदाया विषयभुतात्मा कुरु । मा विधिहि । तथा त्व द्वेषामि कर्मापराधनिमित्तान् द्वेषांशपाकृधि । अपपुत्रु । निवारय ॥ अवीरतायै । वीरा अस्य संतीति वीरः । अर्श आदित्वादच । तस्य भावो वीरता । तस्य भावस्यतन्नाविति तन् । न वीरता अवीरता । नत्रः स्वर प्राप्त परादिशब्दादिमि बहुलमिति ननुत्तरस्यादेरुदात्तता । रीरधः । राध साध समिदी । अस्माग्यतात्मादमे लुङि शिथिद्रसुभ्य इति ल्लेशडादेशः । गोरनिटीति णिलोपः । गो च श्चुपधाया इत्युपधाङ्गस्यः । चडीति द्विवचन । मन्वस्युनि चङपर इति मन्वद्वावः । मन्वत इत्यभ्यासस्थत्व । तस्य दीर्घो लघोरिति दीर्घः । न मादोः इत्यङभावः । निघातः । अगोतायै । गोगर्द्धेन गोमान लक्ष्यते । न गोरगोः । अगोभावोऽगोता । तस्य भाव इति तन् । निम्स्वरः । सहसस्युत्र । सुवामन्विते परागवत्स्वर इति परागवद्गावात्मसस्युत्र इत्येतयोः सर्वानुदात्तत्वं । निदे । णिदि कृत्सायां । अस्मात्पदादित्वाङ्गावै क्रिप । अनित्यमागमशासलमिति नुमभावः । माविकाच इति विभक्तेरुदात्तता ॥

शग्धि वाजस्य सुभग प्रजावतोऽग्ने बृहतो अध्वरे ।

सं राया भूयसा मृज मयोभुना तुविद्युम् यणस्वता ॥६॥

शग्धि । वाजस्य । सुऽभग । प्रजाऽवतः । अग्ने । बृहतः । अध्वरे ।

सं । राया । भूयसा । मृज । मयःऽभुना । तुविऽद्युम् । यणस्वता ॥६॥

सुभग शोभनधनोपेत हे अग्ने त्वमध्वरऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्नप्रष्टोमादिकर्माणि बृहतो महतः प्रभृतस्य प्रजावतोऽपत्योपेतस्य वाजस्याज्ञस्य शग्धि । शग्धि । तादृगमत्तमस्मिन्नध्वरऽस्मभ्य देहि । किञ्च तुविद्युम् बहुधनयुक्त हे अग्ने मयोभुना । मय इति मुखनाम शत्रुध मय इति तन्नाममु पाठान्त । तद्दानाद्युपयागहेतुतया मुखस्य भावकेनात एव यणस्वता कीर्तिमत्ता भूयसातिप्रभृतेन राधिविधेन धनेनास्मान्मसृज । मयो त्रय ॥ शग्धि । शक्क शक्ताविल्यस्य लोटि बहुलं कंदमीति विकरणस्य लुक् । इन्द्रान्भ्यो हेधिर्गिति धिरादेशः । हेरपि च्चादुदात्तता । राया । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । भूयसा । बहुशब्दात् द्विवचनविभक्त्यापपठ इतीयमुन । बहुर्लोपो भु च बहुरितीयमुनः सर्वस्य लोप प्राप्त आटः परस्य । पा० १. १. ५४ । इति प्रत्ययस्यादेर्लोपो बहुर्भूरादेशश्च । निम्स्वरः । सृज । सृज विभक्तं । तुदादिः । लोटि रूपं । निघातः । मयोभुना । भु सन्ताया मित्यस्मादांशादिको दुप्रत्ययः । तुविद्युम् । पादादित्वादिनिघातः ॥ ॥१६॥

समिध्यमान इति पंचर्चं पंचमं मृक्तसाधेयं त्रिष्टमं विश्वामित्रस्य कतम्यार्पं । तदुक्त । समिध्यमानः पंच कर्तो विश्वामित्रस्त्विति ॥ आ हीतित्यादिमृक्तदशकस्य विनियोग उक्तः प्रातरनुवाकाराश्विनशम्वयोरिति । तच्चैद् चतुर्थी

वाज्रपथे वाहस्यत्ये चरावपि मुदीतिमिति म्विष्टरुतो याच्या । वाज्रपथेनत्यादिखंडे सूचितं । अपिं मुदीतिं मुद्गुणं गृणत इति संयाये । आ० ९ ९ । इति ॥

समिध्यमानः प्रथमानु धर्मा समक्तुभिरज्यते विश्ववारः ।

गोचिच्छेकगो घृतनिर्णिकपावकः सुयज्ञो अग्निर्यज्ञथाय देवान् ॥१॥

संऽध्यमानः । प्रथमा । अणुं । धर्मं । सं । अक्तुऽभिः । अज्यते । विश्वऽवारः ।

गोचिऽशेकः । घृतऽनिर्णिकः । पावकः । सुऽयज्ञः । अग्निः । यज्ञथाय । देवान् ॥१॥

कतः स्नाति । धर्मं । धारणाधर्मं । अग्नेयं जनिर्वाहकतया तद्वारकत्वात्समायिः । तथा च मंत्रः । धर्माण-
मपि विदणस्य साधनं । ऋग्वे० १० ९०.० । इति । तादृगोऽपिः प्रथमा प्रथमं यज्ञोपक्रमे अणु अग्न्यायतने
पञ्चक्रमेण समिध्यमानः सम्यक् प्रज्वान्यमानः । यत्रा । अणु धर्मं धर्मसाधनभूतेषु यज्ञेषु प्रथमं समिध्यमानो
विश्ववारी विश्वः सर्वर्थजमानैर्यष्टयतया वरणीयः गोचिच्छेकगो । गोचीपि ज्वालाः केगा यस्य स तथोक्तः ।
घृतनिर्णिकः । घृतस्य तापनद्वारा विलापनेन गोधकः । पावकोऽस्मदीयपापगोधकः । सुयज्ञः गोभनयज्ञोपतः ।
एवभूतोऽग्निदेवानस्माभिर्यज्ञनीयान्देवान्यजथाय यदुमक्तुभिरजनसाधनघृतादिभिः समज्यते । सम्यक् सिच्यते ॥
प्रथमा । मुपा मुनुगिति मुपो डादिगः । धर्मं । धुज धारण इत्यस्मादन्यस्योऽपि दृश्यत इति मनिन । इत्येव
कादमं । निदम्वरः । अक्तुभिः । अज्ज व्यक्तगतिप्रयोगेषु । अज्यत एभिर्गति वाहनकत्वात् क्तुः करणं । कित्वा-
दुपधानोपः । प्रत्ययस्वरः । अज्यते । स एव धातुः । कर्माण यक् । अनिदितामित्युपधानोपः । विश्ववारः ।
विश्वर्थजमानैर्हेतुद्वारा वारो वारण यस्येत्यत्र वृत्र वरण इत्यस्य ण्यतस्य रूप वारः । बहुव्रीहौ विश्वं
सञ्जायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं । घृतनिर्णिकः । निर्णिकः गोचिच्छेकगोचोपः । क्लिप । घृतं निनक्तीति द्वितीयात्
त्युरुपत्वात्पूर्वपदस्वरः । यज्ञथाय । यज्ञं देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु । अस्मादाणादिकोऽथप्रत्ययः । तादर्थ्यं
चतुर्थी । प्रत्ययस्वरः ॥

यथायज्ञो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ।

एवानेन हविषा यज्ञि देवान्मनुष्यद्यज्ञं प्र तिरममद्य ॥२॥

यथा । अयज्ञः । होत्रं । अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।

एव । अनेन । हविषा । यज्ञि । देवान् । मनुष्यत् । यज्ञं । प्र । तिर । इमं । अद्य ॥२॥

हे अग्ने त्वं यथा पृथिव्या यजमानभुतायाः पृथिवीदेवतायाः पूर्वं होता मन होत्रं होमसाधनं हविरयज्ञो
ऽयाग्री । जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने चिकित्वान् कर्मविषयज्ञानवान् त्वं यथा च दिवो यजमानभुताया
शुदेवताया होता भूत्वा हविरयज्ञः । एव एव त्वमस्मिन्कर्मणि होता मन अनेनास्माभिर्दीयमानेन हविषा
देवान्वाच । यज्ञ । किञ्च त्वमथेदानीमस्माभिः क्रियमाणमिमं यज्ञं प्र तिर । अनुष्ठानसंपूर्त्ता पार गमय । तत्र
दृष्टातो मनुष्यदिति । यथा मनोर्यज्ञमनुष्ठानसंपूर्त्ता पारमर्षीमद्वदिम यज्ञं पारं नयेत्यर्थः ॥ यथा । प्रकार-
वचनं धारितं थान् । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अयज्ञः । यज्ञेर्लङ्ङि रूपं । यज्ञेऽय्योगादनिघातः ।
होत्रं । इ दानादनयोः । इयामाशुभमिभ्यस्वन्निति चन्प्रत्ययनातोदात्तः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्त्यु-
दात्तत्वं । चिकित्वान् । कित ज्ञान इत्यस्य क्रमां रूपं । प्रत्ययस्वरः । अनेन । इदंशब्दस्य तृतीयैकवचन
अनायकः । पा० ७ ० ११० । इत्यन्नादिगः । यच्च । यज्ञेर्लङ्ङि रूपं । मनुष्यत् । तत्र तस्यैवति वतिः । नभोऽग्नि-
रोमनुषां वलुपसंख्यामिति भसंज्ञात्वाद्गुत्वाभावः । प्रत्ययस्वरः । तिर । तरतेर्लङ्ङि व्यत्ययन शः । ऋत
इदातोर्लङ्ङि । निघातः ॥

शीरयार्युपि तव जातवेदस्तिस्त्र आजानीरुपसंस्ते अग्ने ।

ताभिर्देवान्तामवो यज्ञि विज्ञानथा भव यजमानाय शं योः ॥३॥

चीणि । आर्युपि । तव । जातऽवेदः । तिस्रः । आऽजानीः । उपसः । ते । अग्ने ।
ताभिः । देवानां । अरवः । यष्टि । विज्ञान् । अर्थ । भव । यज्ञमानाय । शं । योः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञ तव चीण्यार्युपि त्रिविधान्यार्षीर्षधिसोमात्मकान्यज्ञान्याहारतया कल्पितानि हे
अग्ने तिस्र उपस एकाहाहीनमत्रगता उपस उपोऽभिमानिन्यस्मिन्सो देवतास्त तवाजानीर्जनयिष्यो मातरः ।
यद्वा । उपोऽभिमानिन्यो देवतास्तवाजानीस्त्वामनुजातास्मिन्सः स्वसारः । तथा च स्मृः प्रकृत्य भवः । प्रजा
मेका रक्षत्यर्जमेका राष्ट्रमेका रक्षतीति । तामिरूपोऽभिमानिनीभिर्देवताभिः सहितस्त्वमवोऽस्माभिर्दीयमान
हविल्लक्षणमज्ञ देवाना यति । यष्ट्यदेवाना प्रयत्न । अथ अनंतर विद्वान् ज्ञानस्य यज्ञमानाय श भव ।
सुवहेतुर्भव । योश्च सुखस्य मिश्रयिता च भव ॥ तव । यस्मदस्मदोऽईमीत्याद्युदात्तः । तिस्रः । त्रिण दस्य रक्षयं
विचतुरोः स्विधामिति तिस्र इत्यादेशः । अचि र ऋत इति रफादेशः । तिस्र्यो जम इति विभक्तकृदात्तत्वं ।
आजानीः । जन जनन । जनघमिभ्यामिण इति कर्तरि ङण । गित्यादुपधावुदिः । वा ऋदमीति वगं दीर्घः ।
ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । अरवः । अर रक्षण । अमुन्नित्यमुन । नितस्वरः । यति । यज्ञदानार्थस्य लिटि रूप ।
यज्ञमानाय । पुद्गजोः शानन । पा० ३ ० १०८ । इति यज्ञः शानन । नितस्वरः । योः । यु मिश्रण इत्यस्मा
दयभ्योऽपि दृश्यत इति विच । आर्षधातुकलक्षणो गुणः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणंतो नमस्यामस्वेद्मं जातवेदः ।

त्वां दृतमरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिं ॥ ४ ॥

अग्निं । सुऽदीतिं । सुऽदृशं । गृणंतः । नमस्यामः । त्वा । ईद्मं । जातऽवेदः ।

त्वां । दृतं । अरतिं । हव्यऽवाहं । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभि ॥ ४ ॥

जातवेदो जातस्य सर्वस्य वेदितर्हे अग्ने गुणतस्त्वद्विषयां कृति कुर्वाणा वयमग्निमगजादिगुणोपेत मुदीति
शोभनदीप्ति अत एव मुदृश सर्वः मुदृशनमीदा मुत्य एवावध त्वा त्वा नमस्यामः । हविभिः पुत्रयामः । किंच
देवा अस्माभिर्यज्ञनीया इन्द्रादयो देवा अरति । न विद्यते विषयेषु रतिः प्रीतियस्याभावरतिः । विषयेषामस्त
अत एवामृतस्य देवान्भुतायाः सुधाया नाभि नामिष्णान् त्वा तादृश हव्यवाह दृतमकृण्वन् । हविषा वोढार
दृतमकुर्वन् । दृतो हि त्रिविधो वाक्ताहारी कार्यकारी चति । तत्र त्वा कार्यकारिण दृतमकारुणति भावः ॥
मुदीति । दीड अर्थः । दीयते विनाशत आभिस्मम इति करणं क्तिन् । दीतयो दीप्रयः । वहशीहा नञ्मुभ्या
मित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । मुदृश । दृशिर प्रक्षणं । तस्मात्त्वार्थं खल । सत्तापूर्वको विधिरित्य इति गुणा
भावः । नितोति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । गुणतः । गुणातिरर्चितकर्मा । नमस्यामः । नमम पुत्राया । नमो
वरिविश्ववडः क्वजित वयच । तदताद्धटि रूपं । पादादित्वात् निघातः । दृत । दृद् उपताप । दृतानिष्ठा
दीर्घश्च । ३०३ १० । इति ऋः । तस्मानियोगिन धातोर्दीर्घः । दृत इतस्ततः संचारीत्यर्थः । प्रत्ययस्वरः । अरति ।
रमु क्रीडाया । भावे क्तिन् । अकृण्वन् । ऋवि हिमाकरणयोरित्यस्य लिटि धिन्विक्रण योरक्षेयप्रत्ययोऽकार
यातादेशः । निघातः ॥

यस्वद्धोता पूर्वी अग्ने यज्ञीयान्द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः ।

तस्यानु धर्म प्र यज्ञा चिकित्वोऽथा नो धा अध्वरं देववीता ॥ ५ ॥

यः । त्वत् । होता । पूर्वं । अग्ने । यज्ञीयान् । द्विता । च । सत्ता । स्वधया । च । शंभुः ।

तस्य । अनु । धर्म । प्र । यज्ञ । चिकित्वः । अर्थ । नः । धाः । अध्वरं । देवऽवीता ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत् त्वत्तोऽपि पूर्वः प्रथमभावी यज्ञीयान् अतिप्रथमं यज्ञं यो यः कथ्यतेता होमनिष्पादको
द्विता द्विधं मध्यमे चीन्तमे च स्थाने स्वधया सोमाख्येनाह्वेन सह सत्ता निषण्णः सन् शमुर्धृष्टां सुवभुरभुत ।

द्वितीयपादमेवं यास्को व्याचख्यौ । द्विता च सत्ता स्वधया च ग्रंभुः । द्वैधं सत्ता मध्यमे च स्थान उत्तमे च
ग्रंभुः सुखभुः । नि० प ३ । इति । चिकित्वा धर्मविषयचेतनावन हे अपे तस्य यस्त्वन्तोऽपि पूर्वभावी होता
निर्हृषितस्तस्य होतुरनु धर्म धर्माननु तेनानुष्ठितधर्मानुपलक्ष्य प्र यज । प्रकीर्ण देवान्यूजय । अथ अनंतरं हे
अपे त्वं नोऽस्माकं संवधिनमध्वरमिमं यज्ञं देववीतां देवानां प्रीत्यर्थं धाः । विधिहि ॥ यजीयान् । यष्टृशब्दस्य
तुष्कदमीतीयमुन । तस्मिन् तुरिधेमेयःस्विति तुचो लोपः । निच्चादाद्युदात्तः । द्विता । द्विशब्दात्संख्याया
विधार्थं धिति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारःकांदसः । प्रत्ययस्वरः । सत्ता । पठू विगणगत्यवसादनेपु । अस्य
तास्त्रीलकस्मृत् । निःस्वरः । स्वधया । स्वर्गं लोकं दधाति यजमानस्यति स्वधा । आतोऽनुपसर्गं क इति
कप्रत्ययः । छदत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं । ग्रंभुः । ग सुखमस्माद्भवतीति भु सत्तायां विप्रसंभ्यो द्वसंज्ञायामित्यत्र
मितद्रादिरूपसंख्यानात् डुप्रत्ययः । डिच्चाट्टिलोपः । यज । यजेलीटि रूपं । चिकित्वाः । कित ज्ञान इत्यस्य
क्रमां रूपं । मतुवमी र्ः संवुद्धो कंदमीति नकारस्य र्ः । अथा नः । निपातस्येति दीर्घः । धाः । डुधात्र धार-
णपोषणयोरित्यस्य कांदस लुडि रूप । अडभावःकांदसः । देववीतां । देवानां वीतिरणं यत्र प्रीतीं सा
प्रीतिर्देववीतिः । वी कात्यादिपित्यस्माद्वाव क्तिन् । वङ्ग्रीही पुर्वपदप्रकृतित्स्वरः ॥ ॥ १७ ॥

भवा नो अप इति पचर्च पष्ठ मुक्तं । भवा न इत्यनुक्रमणिका । कतो वैश्यामित्रस्विति तुग्वद्प्रयोगाद्-
स्यापि वैश्यामित्रः कत ऋपिः । अपिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाग्निनशस्वयोरुक्तः मुक्तविनियोगः । प्रवर्ग्यऽभिष्टे
भवा नो अप इति वृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । भवा नो अपे सुमना उपेताविति वृचाः । आ० ४ ६ । इति ॥

भवा नो अपे सुमना उपेतां सखेव सख्यं पितरं व साधुः ।

पुरुद्रुहो हि श्रितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्दहतादरातीः ॥ १ ॥

भवं नः । अपे । सुऽमनाः । उपेऽडतो । सखाऽडव । सख्यं । पितराऽडव । साधुः ।

पुरुऽद्रुहः । हि । श्रितयः । जनानां । प्रति । प्रतीचीः । दहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

हे अपे त्वमुपेतावस्माभिः क्रियमाणस्य प्रवर्ग्याख्यकर्मण आभिमुख्येनागमने सुमनास्तत्कर्ममिद्व्यर्थमनुकूल-
मनस्को भूत्वा नः साधुर्भव । अस्मत्संवधिकर्मसाधको भव । तत्र दृष्टान्तद्वयं । सखेव सख्यं पितरं विति । यथा
सखा मुहत् सख्यं मित्राय हितोपदेशेन साधुर्भवति यथा च पितरा मातापितरा पुत्राय सन्मार्गोपदेशेन
साधका भवतः । तद्वत् । किंच । जनानां मनुष्याणां श्रितयो मनुष्याः पुरुद्रुहो हि नानाविधद्रोहयुक्ताः ।
हिग्वद्ः कारणपरः । यस्मात्तौ परस्परमात्सर्यादिनान्योन्यमसहमाना जना वर्तन्ते तस्मात्त्वं प्रतीचीः प्रतीचः
प्रतिकूलतयास्मदाभिमुख्येनागच्छतोऽरातीररातीन् शत्रुर्प्रति दहतात् । त्वं प्रतिकूलः मन भस्मसात्कुरु । भवा
नः । वृचोऽतस्मिन् इति संहितायां दीर्घः । उपेता । इण् गतो । अयन्मिति भाव क्तिन् । प्रादिसमासः ।
तादां च निति छत्यताविति गतः प्रकृतित्स्वरत्वं । सख्यं । समाने ख्यशोदात्त इति इण् । डिच्चाट्टिलोपः ।
तस्मिनयोगेन यलोपः । समानस्य कंदमीत्यादिना समावः । उदात्त इत्युक्त्वाकुपपदस्योदात्तता । साधुः ।
राध साध संसिद्धा । छवापाजीत्यादिना उणप्रत्ययः । प्रतीचीः । अंचु गतिपुत्रनयोः । ऋत्विग्-
धुगित्यादिना क्तिन् । स्त्रियामुगितश्चेति डीपि प्राप्ति पुनर्धातोर्गुगितः प्रतिपध इति प्रतिपिद्धेऽचतेशोपसंख्या-
नमिति प्रतिप्रसवात् डीप् । तस्मिन्भसंज्ञायामच इत्यकारलोपः । चाविति दीर्घः । दहतात् । दह भस्मीकरण
इत्यस्य लोपमध्यमैकवचने हेभुह्योस्तातडुगिपीति तातडादेशः । निघातः । अरातीः प्रतीचीः । उभयत्र
निगद्यत्ययः ॥

तपो ष्वमे अंतराँ अमिचाँ तपा शंसमरंरुषः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचिन्नान्वि ते तिष्ठतामजरं अयासः ॥ २ ॥

तपो इति । सु । अपे । अंतरान् । अमिचान् । तपं । शंसं । अरंरुषः । परस्य ।

तपो इति । वसो इति । चिकितानः । अचिन्नान् । वि । ते । तिष्ठतां । अजरं । अयासः ॥ २ ॥

हे अग्ने अंतरान् अभिभावकानामिवाञ्छन्तु न मु मुपु यथा भवति तथा तपो । तपैव । बाधस्य । किंच ।
अरूपम्भं हविरप्रयत्नतोऽत एव परस्य शत्रुभुतस्य स्वं शंसमभिलाषं तप । षपय । वसो सर्वस्य वासयितरं
अपे चिकितानः कर्माभिज्ञस्वर्वाचिज्ञान मत्कर्मण्यनामक्तमनस्कान्पुरुषान् तपो । संतप । यस्मादेवं तस्मान्तं तव
रश्मयोऽजरा जरोरहिताः प्रतिवधरहिता अत एव अयासः सर्वत्रगमनस्यभावाः संतो वि तिष्ठता । विशेषण
तिष्ठन्तु ॥ तपो । तप उ । गुणः । उत्रमवलंय उत्र इति प्रगृह्यसंज्ञा । पादादित्वादनघातः । तपा । तप सताप
इत्यस्य लोटि रूपं । अचोऽतस्मिद् इति संज्ञिताया दीर्घः । अरूपः । रा दान इत्यस्य कर्मा वस्यकाजिति
प्राप्तस्यैः संप्रसारणं संप्रसारणाश्रयं च वलीय इति संप्रसारणवलीयस्याद्वितृत्तिः । वसोः संप्रसारणमिति
संप्रसारणं । समासे नञ्स्वरः । चिकितानः । कित ज्ञान इत्यस्य कंदमि लिट् । तस्य लिटः कानञ्जिति
कानजादेशः । दिर्वचनं । कित्वाद्गणाभावः । चित्वादतोदात्तः । तिष्ठता । षा गतिनिवृत्ता । विपूर्वाच्चिप्रत
समवप्रविभ्यः स्य इत्यात्मनपद । निघातः । अयासः । अय गती । पचायच । चित्स्वरः ॥

इध्मेनाग्ने उच्छ्रमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तरसे वलाय ।

यावद्दीशे ब्रह्मणा वंदमान इमां धियं गतसेयाय देवीं ॥३॥

इध्मेन । अग्ने । उच्छ्रमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यं । तरसे । वलाय ।

यावत् १ दीशे । ब्रह्मणा । वंदमानः । इमां । धियं । गतसेयाय । देवीं ॥३॥

हे अग्ने इच्छमानो धनं कामयमानोऽहं यजमान इध्मेन समिधनकारिसमित्यमृतेन घृतेनाज्येन मह इत्य
हवनयोग्य हविः पुरोडाशादिकं जुहोमि । किमर्थं । तरसे विगाय तव सततगमनमित्यर्थं वलाय सामर्थ्याय ।
पुरोडाशादिहविर्भारवहनमित्यर्थं वलाय हविः प्रतिपासि । किंच ब्रह्मणा भोत्रेण वंदमानस्या मृतेन
यावद्दीशे यावद्भूतेन वोढुं शक्नोमि तावद्देहि । त्वं चिमामस्माभिः क्रियमाणा धियं त्वद्विषया मृति गतसे
यायापरिमितधनपर्यवमानाय देवी दीशामतिप्रभुता कुरु ॥ इध्मेन । अिदधी दीप्ता । इध्मेतऽनेनाग्निरितोभः
कार्ष्वङ्गपः । इपियुधीधिदसिष्ठाधुसुभ्यो मगिति करणे मक् । कित्वादननामिकलापः । प्रत्ययस्वरः ।
इच्छमानः । इपु इच्छाया । व्यत्ययेन शानच । इपुगमित्यमा क् इति ककारः । जुहोमि । इ दानादनयो
रित्यस्य लटि रूपं । पादादित्वादनघातः । इत्य । हवमहेतीति कंदमि चिति यप्रत्ययः । भमज्ञाया यत्यति
लोपः । प्रत्ययस्वरः । यावत् । यत्तद्दात यत्तदेतभ्यः परिमाणं वतुविति वतुप । आ सर्वनाम्न इत्याकारः ।
आयुदात्तः । ईशे । ईशेणैश्वर्यं इत्यस्य लङुत्तमेकवचन इट्प्रत्ययं । अदादित्वात्तपो लुक् । गतसेयाय । पा
श्रंतकर्मणि । आदेश उपदेशेऽग्नित्वात् । अचो यदिति भावे यत् । ईशतीतीत्वं । आर्धधातुकलक्षणो गुणः ।
ऋदुत्तरपदप्रकृतस्वरः ॥

उच्छोचिषा सहसस्युत्र स्तुती बृहद्वयः शशमानेषु धेहि ।

रेवदग्ने विश्वामित्रेषु शं योर्मर्मृज्मा ते तन्वंपभूरि कृत्वः ॥४॥

उत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । स्तुतः । बृहत । वयः । शशमानेषु । धेहि ।

रेवत् । अग्ने । विश्वामित्रेषु । शं । योः । मर्मृज्म । ते । तन्वं । भूरि । कृत्वः ॥४॥

सहसस्युत्र हे अग्ने शोचिषा स्वकीयया दीप्ता उत् । उद्दीप्यस्व । स्तुतः स्तोत्रशस्त्रमाधनभूतमंत्रैः स्तुतस्य
शशमानेषु । शशमानः शसमानः । नि० ६. ८ । इति यास्कः । त्वद्विषयगमन कुवांगेषु विश्वामित्रेषु विश्वामि
त्रिगोत्रोत्पन्नेषु । विश्वं मित्रमस्येति विश्वामित्र एकः । एकस्मिन्वहवचनं पुत्रार्थं । तथाविधेष्वस्मान् रेवदनयुक्त
बृहत्प्रभुतं वयः । वयःशब्दोऽत्रवाची । अर्को वयः क्षत्रत्यस्यनाममु पठितत्वात् । तादृश प्रभुतमत्र धेहि ।
विधेहि । किंच शं रोगाणां शसनं चास्मानु धेहि । योर्मयाना यावनमस्यशरणं च धेहि । शसनं च रोगाणां
यावनं च भयानाममिति यास्कः । ऋत्वोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः प्रयोजकत्वेन कर्तव्यं अग्ने ते तव त-

तनु भुरि बह्वारं मर्मृज्म । पुनःपुनः सोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्वयं सिंचामः ॥ शशासनेषु । शशा प्रतगतावित्यर्थं धातुरत्र स्तुत्यर्थः । ताकीन्वयवयोवचनशक्तिर्ध्विति चानुश्रुति । चित इत्यतोदात्तत्वं । धिहि । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लोटि रूपं । रवत । रायिरस्यास्तीति मनुष्य । इह्वनुडभ्यां मनुर्विति मनुष्य उदात्तत्वं । कंदमीर इति तस्य वत्व । रथेर्मती बह्वलं कंदमीति संप्रसारण । परपूर्वत्व । गुणः । विश्वामित्रेषु । मित्रे चर्पा । पा० ६. ३ १३०. इति पूर्वपदस्य दीर्घत्व । बह्वीर्ही विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं । मर्मृज्म । मृजू मृदावित्यस्य वर्तमाने निवृत्तमवङ्गवचने समो मादेशः । अनित्यमागमशासनमितीडभावः । रेफश्चादसः । पादादित्वादनघातः । प्रत्ययस्वरः । भुरि । भु सत्तायां । अदिशादिभुगुभिभ्यः क्तिन्निति क्तिन् । कित्वाङ्गणभावः । नित्यस्वरः । कृत्वः । डुकृञ् करणे । संपदादित्वाद्भावे क्तिप् । तदस्यास्तीति मनुष्य । इय इति तस्य वत्व । तमी मत्वर्थे इति भसंज्ञायां तकारस्य ञ्प्रत्याभावः । मनुवसो हरिति तकारस्य कृत्व ॥

कृधि रत्नं सुसन्नितर्धनानां स घेदग्ने भवमि यत्समिद्धः ।

स्तोतुदुरोणे सुभगस्य रेवत्सुप्रा करस्ना दधिपे वपूषि ॥५॥

कृधि । रत्नं । सुऽसन्नितः । धनानां । सः । घ । इत् । अग्ने । भवमि । यत् । संऽइद्धः ।

स्तोतुः । दुरोणे । सुऽभगस्य । रेवत् । सुप्रा । करस्ना । दधिपे । वपूषि ॥५॥

सुसन्नितरभिर्नापतधनानां मुपु दातंहं अग्ने धनानां कनकपथादीनां मध्ये रत्नमुत्तमं धनं कृधि । विधिहि । मह्यं दत्त्व । यद्यदा त्वं समिद्धः सोमाज्यादिभिः सस्याग्दो दीप्तो वर्तसे तदा स घेत स तादृश एव त्वं धनस्य दाता खलु भवसि । किंच सुभगस्य त्वद्विषयस्तुत्या शोभनधनयुक्तस्य स्तोतुर्यज्ञमानस्य दुरोणे गृहे खपा प्रसर्पणशीलां कर्मकरणार्थं प्रष्टतो करस्ना कर्मणा प्रस्तातारां बाह । करस्नां बाह कर्मणा प्रस्तातारां । नि० ६. १७ । इति यास्कः । वपूषि रूपानि । वपो वपुरिति रूपनामसु पठितत्वात् । तादृशां बाह भास्वराणि ज्योतीषि च रवत धनयुक्ते यथा भवति तथा दधिपे । धारयसि ॥ सुसन्नितः । पणु दान इत्यस्य तुचि रूपं । आसन्नित निघातः । खपा । खपू गतो । अस्मात्स्फायतेचिवचीत्यादिना रक् । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । करस्ना । करोति फलमिति करः कर्म । पचायजंतः । कर्मणि स्ना शोभनं ययोस्ती । यद्वा कर्मणां शोभनं याभ्यामिति बह्वीर्ही पूर्वपदस्वरः । दधिपे । डुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लोटि कंदस्युभयर्थात् थाम आर्धधातुकत्वादिट । आतो लोपः । निघातः ॥ ॥ १८ ॥

अग्नि होतारमिति पंचर्चं सप्तमं मुक्तं त्रिष्टुभमापेयं गाथिन आपं । तथा चानुक्रांतं । अग्निं होतारं गाथी हति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोक्तो विनियोगः ॥

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गृत्सं क्विं विश्वविदममूरं ।

स नो यशहेवताता यजीयान्नाये वाजाय वनते मघानि ॥ १ ॥

अग्निं । होतारं । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सं । क्विं । विश्वऽविदं । अमूरं ।

सः । नः । यशत् । देवऽताता । यजीयान् । राये । वाजाय । वनते । मघानि ॥ १ ॥

गाथी स्तीति । हे अग्ने गृत्सं गुणतं देवानां स्तुतिं कुर्वतं क्विं मेधाविनं विश्वविदं सर्वविषयज्ञानोपेतममूरममूहमपिमंगनादिगुणोपेतं त्वां मियेधेऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्वज्रं होतार होमनिष्पादकं देवानामाह्वातारं बाहं प्र वृणे । प्रकथेण संभजे । स तथाविधोऽपियंजीयान यष्टुतमः स नोऽस्माकं देवताता यष्टयतया संबधनो देवान्यजत । यजतु । किंच सोऽग्नी राये धनाय वाजायान्नाय च मघानि मंहनीयान्यस्माभिर्दीयमानानि हवीषि वनते । संभजता ॥ वृणे । वृङ् संभक्ता । निघातः । मियेधे । मकरिकारयोर्मध्य इयागमश्चादसः । गृत्सं । गृधु अभिकांवाया । गृधिपण्णोर्दकां च । उ० ३. ६९ । इति सप्रत्ययः । अत्यस्य दकारः । व्यत्ययनाद्युदात्तत्वं । अमूरं । मूह वैचित्य इत्यस्य निष्ठायां रूपं । रेफश्चादसः । गजा समास तस्य ञ्स्वरः । यचत ।

यज्ञमिति मिव्रह्मन्नेटीति मिव । नेटोऽडाटावित्यडागमः । इत्य लोप इतीकारलोपः । देवताता । देवशा-
ब्दात्स्वार्थं सर्वदेवात्तात्तिलिति तात्तिल । मुपां मुनुगिति मुपो डादिशः । नित्स्वरः । वनते । वन पण संभक्तौ
वित्यस्य लटि व्यत्ययनात्मनपद् । निघातः ॥

प्र ते अग्ने हविष्मतीमियस्यच्छा सुद्युम्नां रातिनीं घृताचीं ।

प्रदक्षिणिहेवतातिमुराणः सं रातिभिर्वसुभिर्यज्ञमश्नेत् ॥२॥

प्र । ते । अग्ने । हविष्मतीं । इयसिं । अच्छ । सुद्युम्नां । रातिनीं । घृताचीं ।

प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिं । उराणः । सं । रातिऽभिः । वसुऽभिः । यज्ञं । अश्नेत् ॥२॥

हे अग्ने सुद्युम्नां मुतेजसं हविष्मतीं पुरोडाशादिहविर्युक्ता रातिनी हविदात्री घृताची घृतान्विता जुहूम्
पभृत वा ते तवाक्त्वं त्वदाभिमुख्येन प्रयसिं । प्रेरयामि । देवताति देवान उराण उरु वृह कुर्वाणः । उराण
उरु कुर्वाणः । नि० ६ १७ । इति यास्कः । तादृशो भवान रातिभिवंमुभिरस्यभ्य देयतया प्राप्तिर्धनेः सह मन
प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन समश्नेत् । तमिमं यज्ञं मस्यक् भवता ॥ हविष्मती । हविरस्यास्तीति मनुप । तमां
मत्स्यं इति भमंज्ञायां सकारस्य रुर्न भवति । उगितश्चिती डीप । स्वरविधी व्यजनमवित्यमानवदिति परिभा
षानाश्रयणात्प्रतुप उदात्ताताभवः । इयसिं । अश्नेत् । जुहोत्यादिः । अतिपिपत्योश्चिद्यस्यासस्यत्वं । अश्यास
स्यासवर्ण इतीयडादिशः । मिवः पिप्ताद्गुणः । निघातः । अक्त् । निपातस्येति महिताया दीर्घः । रातिनी ।
रा दान इत्यस्य नपुंसके भावे क्तः । रातमस्यास्तीत्यत इनिठनावतीतिनः । प्रत्ययस्वरः । घृताची । घृतपुर्वा
दचतश्चैत्विग्दधुगित्यादिना ितिन । अचतेशोपसंग्यानमिति डीप । भमंज्ञायामच इत्यकारलोपः । चाविति
दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वरण डीप उदात्तत्वं प्राप्तिं चाविति पुर्वपदातोदात्तः । प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिण्येन करो
तीति तत्करोतीति णिजुत्ययमानो दक्षिणशब्दाद्भवति । मयामयंतरं व सोपसंगान्णित्यतिनात्यस्मादिति
तदतात् क्विप । इत्यस्य पिति । पा० ६ १ ७१ । इति तुक् । णिचो लोपाभावश्चादसः । णिचस्वरः । देवताति ।
देवशाब्दात्सर्वदेवात्तात्तिलिति तात्तिल । नित्तीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । उराणः । उरु करोतीति तत्करो
तीति णिच । तदतात्कदासि लिट् । मत्रत्वादास्य भवति । तस्य कानच । णरनिट्तीति णिलोपः । वरादिशा
भावश्चादसः । चित्त्वादतोदात्तः । अश्नेत् । अत्र सेवायामित्यस्य चादसं लटि वृहन् कदमीति णपो लुक् ।
निघातः ॥

स तेजोयसा मनसा त्वीत उत शिशा स्वपत्यस्य शिशोः ।

अग्ने रायो नृतमस्य प्रभृता भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥३॥

सः । तेजोयसा । मनसा । त्वाऽऊतः । उत । शिशा । सुऽअपत्यस्य । शिशोः ।

अग्ने । रायः । नृऽतमस्य । प्रऽभृता । भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥३॥

हे अग्ने त्वीतो यस्त्वया रत्यमाणः स तेजोयसातिशयेन तीक्ष्णन सत्कर्मविषयतीक्ष्णवृद्धियुक्तन मरुसात
करणेन युक्तो भवति । उत अपि च तस्मै स्वपत्यस्य । द्वितीयार्थे यष्टी । गोभनापत्योपत धन शिशा । प्रयत्नः ।
शिशातिदानकर्म दात्यादिपु दानकर्ममु पठितत्वात् । हे अग्ने शिशीरभिसतफलप्रदानं शिकुमिनी रायो
नृतमस्य धनस्यातिशयेन अनुदात्तुम् तव प्रभृता प्रभावे महिसि वय स्याम । किञ्च सुष्टुतयस्त्वद्विषयगोभनम्
तिमंतो वयं वस्वो वभुनो भाजनं भूयाम । भूयाम् ॥ तेजोयसा । तेजित्शब्दादतिशयान इत्यमुन । तुरिंश
मेयःस्विति तुचो लोपः । नित्स्वरः । त्वीतः । अत्र रजणादिपु । निष्ठाया जस्वरसिचिविभयामुपधाया इत्युठ ।
अलोपः । त्वया ऊतः । तृतीयेति योगविभागात्समासः । ट्त्विपश्चादसः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृति
स्वरः । शिशा । शिञ्च विशोपादान इत्ययमच दानार्थः । अस्माद्धीति अत्येन परस्मिपदं । शिशोः । शक्नु
शक्तावित्यस्य सन्धिकाच उपदेश इति इट्प्रतिषेधः । मनि भीमापूरमनभगकपतपदाभच इमिति धातोरच

हमादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासख्यत्वभ्यामलोपः । सनागंसभिन्न उरित्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । प्रभृती । भु सत्ता-
यामित्यस्य भावः क्तिन् । तादा च निरति कृत्यताविति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । भुयाम । भु सत्तायामित्यस्याग्नीर्लिङ्
कदाग्रिपीति यामुट् । कंदस्युभयर्थति तस्य सार्वधानुकत्वात्मलोपः । आगमस्वरः । यद्वा तस्मात्प्रार्थनायां
त्विङ् यामुट् । वङ्गल कदमीति शपो लुक् । अनदंतत्वादियादेशो न भवति । सुपुतयः । नञ्मुभ्यामित्युत्तर-
पदातोदात्तत्वं । वस्यः । आगमानुशासनस्थानित्यत्वाद्गुणभावः । संज्ञापुर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः ।
यगादेशः ॥

भृरीणि हि त्वे दधिरे अनीकाग्रं देवस्य यज्यवो जनांसि ।

स आ वह देवतातिं यविष्ठु शर्धो यदद्य दिव्यं यजांसि ॥४॥

भृरीणि । हि । त्वे इति । दधिरे । अनीका । अग्रं । देवस्य । यज्यवः । जनांसि ।

सः । आ । वह । देवऽतातिं । यविष्ठु । शर्धः । यत् । अद्य । दिव्यं । यजांसि ॥४॥

हे अग्रं देवस्य शीतमानस्य तव संबन्धिनो यज्यवो यष्टारोऽध्वर्युप्रभृतयो जनासो जना भृरीणि बह्वन्व-
नोका अनीकानि सनारूपतया सर्वत्र प्रष्टतानि ज्वानारूपाणि तत्रास्याहतिप्रक्षेपेण त्वे त्वयि दधिरे हि ।
विदधिरे स्तनु । चकुरिति यावत् । स तादृशस्त्वं देवतातिं यष्ट्यदेवानिह कर्मण्यावह । आह्वय । हे यविष्ठ
युवतम यद्यस्मात्कारणादद्यास्मिन्कर्मणि दिव्यं दिवि भव देवसंबन्धि शर्धस्तजस्त्वं यजांसि यजसि तस्माद्देवा-
माह्वयति शपोः ॥ दधिरे । दधातिलिङ् रूपः । द्विर्थागादनघातः । चित्त्वादतोदात्तः । यज्यवः । यज देवपुत्रा
दिषु । यजिजमनिशुधिसिजनिभ्यो यजिजति यज् । व्यत्ययनायुदात्तत्वं । देवतातिं । देवशाब्दात्स्वार्थं सर्वदेवतात्ता
तिलिति तातित्त्वं । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यजांसि । यजिल्लेखाडागमः । यथोगादनघातः ॥

यत्त्वा होतारमनजन्मियेधे निषादयंतो यजथाय देवाः ।

स त्वं नो अग्रेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनृषु ॥५॥

यत् । त्वा । होतारं । अनजन् । मियेधे । निऽसादयंतः । यजथाय । देवाः ।

सः । त्वं । नः । अग्रं । अविता । इह । बोधि । अधि । श्रवांसि । धेहि । नः । तनृषु ॥५॥

हे अग्रं यजथाय यजनार्थं निषादयंतो निवसंतो देवा दीप्यमाना ऋत्विजो मियेधे मधि यज्ञे होतार
देवगनामाहोतारं त्वा त्वां यद्यस्मादनजन घृताहतिभिरीक्षण । यद्वा निषादयंतो होतारं होमनिष्पादकं त्वा
यद्विष्युपवशयत ऋत्विजो घृतेरभिचन तस्मात्स तथाविधमस्मिन्कर्मणि नोऽस्माकमविता पालयिता
मवाभीति बोधि । बुध्यस्व । किञ्च नस्तनृष्वस्माकं तनुजेष्वपत्येषु श्रवास्तान्यधि धेहि । अधिकं निधिहि ॥ अम
जन । अत्र व्यक्तिगतिप्रक्षेपेण । अस्मात्लिङ् रूपादित्यात् अम । क्दासत्त्वादलोपाभावः । अनिदितामित्युपधा
लोपः । निषादयतः । पठ् विशरणगत्यवसादनेषु । चुरादिः । सदेरप्रतरिति पत्य । यद्वा । हेनुमति णिच । शनु
र्नसार्वधानुकम्परणानुदात्तत्वं कृति णिचस्वरः । बोधि । बुध अवगमने । लोटि वङ्गलं कंदमीति शपो लुक् ।
सह्यपिसेति मिषो द्विर्थादेशः । वा कंदमीति विकल्पेन पित्वाद्गुणः । इङ्गलभ्यो हेधिरेति हेधिरेदेशः । धका
रलोपक्दादसः । निघातः । धेहि । दधातिलिङ् रूपः ॥ ॥१९॥

अग्रिमुपसमिति पंचचमष्टमं मुक्तं वैष्टमं । अत्रयमनुक्रमणिका । अग्रिमुपसमायति वैश्वदेव्याविति । गाथी
इति ह्रस्वप्रयोगादस्यापि मुक्तस्य गाथी ऋषिः । प्रथमापचस्यां वैश्वदेवताके शिष्टास्मिन्न अग्रिभ्यः ॥ अस्य
मुक्तस्योक्तो विनियोगः ॥ सरुत्वतीयशस्त्रेऽपिमेतत्तथा धाव्या । मूचित च । अपिनेता त्वं सोम क्रतुभिः पितृव्यप
इति धाव्याः । आ० ५ १४ । इति ॥

अग्रिमुपसमंश्विनां दधिक्रां व्युष्टिषु हवते वह्निरुक्थैः ।

सुज्योतिषो नः शृण्वंतु देवाः सजोषसो अध्वरं वावशानाः ॥१॥

अग्निं । उपसं । अश्विनो । दधिऽक्रां । विऽउष्टिषु । हवते । वह्निः । उक्थेः ।
सुऽज्योतिषः । नः । शृण्वंतु । देवाः । सऽजोपसः । अध्वरं । वावशानाः ॥१॥

गाथी ब्रूते । वह्निर्हविषां प्रापयितापिर्गुष्टिषूपसां व्युत्क्षेप्वधिं यज्ञनीयं देवमुपसमुपोऽभिमानिनी देव
तामश्विना अश्विनीं देवां दधिकां । दधिकावा नाम कश्चिद्देवः त दधिकावाण । एतान्देवानुक्थेः शर्म्यः शस
नमाध्वनैरप्रगीतमंत्रात्मकैः मुक्तिर्भवते । आह्वयति । मुज्योतिषः मुष्टु योतमाना नोऽध्वरमग्नमवाधनमिम यथा
वावशानाः कामयमानाः सजोपसः परस्पर संगता भुत्वा सर्वं देवासदाहान शृण्वंतु ॥ दधिका । क्रमु पाद
विक्षेपे । दधीत्युपपदे जनमनपानक्रमगम इति धिष्ट । विदुर्नोरनुनासिकस्यादित्याकारः । क्रदुत्तरपदप्रकृति
स्वरत्व । व्युष्टिषु । उक्थी शिवाभि । भावि क्तिन । व्रथादिना पत्य । तादी च निरति क्रत्यतावति गतेः प्रकृति
स्वरत्वं । हवते । इत्यतर्वह्नं कंदमीति मंत्रमारण । मुज्योतिषः । मुष्टु योतमाना इति वियहं युत दीप्तावित्यस्य
युतेरिमित्रादेश जः । उ० १११ । इतीमित्यस्यो टकारस्य जकारः । क्रदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । वह्नीहपते
तु नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदानोदात्तता स्यात् । यथा । मुज्योतिषो अक्त्वस्मां अमि ष्यः । अग्ने० १० ८९ १५ । इत्य
त्रानोदात्तता । तस्माद्भव नायं समासः किंतु तत्पुरुष एव । शृण्वंतु । श्रु श्रवण इत्यस्मात्पुंल्लः श्रु सति पुंस्त्व
न्ययोगेन धातोः श्रु इत्यादेशः । निघातः । वावशानाः । वश कातावित्यस्य यदनुक्ति रूप । अभ्यासस्य दीर्घा
ऽकित इति दीर्घः । व्यत्ययेन गानय । चित्स्वरः ॥

अग्ने वी ते वाजिनां वी पधस्या तिस्रस्तं जिह्वा ऋतजात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन ॥२॥
अग्ने । वी । ते । वाजिना । वी । पधऽस्या । तिस्रः । ते । जिह्वाः । ऋतऽजात । पूर्वीः ।
तिस्रः । ऊं इति । ते । तन्वः । देवऽवाताः । ताभिः । नः । पाहि । गिरः । अप्रयुच्छन ॥२॥

हे अग्ने ते तव वी वाजिना आर्जापधिमोमात्मकानि वीण्यज्ञानि वी पधस्या वीण्यापीधीयादीनि
धिष्ण्यानि स्थानानि । यद्वकाहाहीनमवाख्यानि वीणि स्थानानि । यद्वा वयो लोकाः । ऋतजात ऋते
सत्यभूतेषु यज्ञेषु समुत्पन्न हे अग्ने ते तव पूर्वी देवानामुदरपुरथिर्ज्यमित्तो गार्हपत्याथा जिह्वा । हे अग्ने ते तव
देववाता देवरभिलपितास्मिस्रस्तं पवमानपावकशुच्यात्मकानि वीणि शरीराणि । एवमुत्सवमप्रयुक्तान
अप्रमाद्यन् सावधानो भुत्वा ताभिस्तनुभिर्नोऽस्माकं स्तोत्राणा गिरः स्तोत्रास्यादीनि वाक्यानि पाहि । पालय ॥
तिस्रः । तिस्रभ्यो जस इति जस उदात्तत्व । जिह्वाः । लिह आम्वादेशे । लिहत्यामी रमानिति शिवायज्ञजिह्वा
यीवाप्यामीवा इति निपातनाद्धन । लकारस्य जकारः । गुणाभावः । व्यत्ययेनातोदात्तत्व । देववाताः । वा
गतिगंधनयोः । अस्मात्कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । पाहि । पा रक्षण इत्यस्य लोटि
रूपं । निघातः । अप्रयुच्छन । युक्त प्रमादे । नञ्स्वरः ॥

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देवं स्वधावोऽमृतस्य नाम ।
याश्च माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टवंधो ॥३॥
अग्ने । भूरीणि । तव । जातऽवेदः । देवं । स्वधाऽवः । अमृतस्य । नाम ।
याः । च । मायाः । मायिनां । विश्वऽइन्व । त्वे इति । पूर्वीः । संऽदधुः । पृष्टवंधो
इति पृष्टऽवंधो ॥३॥

देव योतमान जातवेदो जातपञ्च स्वधावोऽन्नवन्हे अमृतस्य मरणधर्मरहितस्य तव सर्वाधिनो देवा
भूरीणि वह्निं नाम नामानि तेजसि त्वे त्वयि संदधुः । संदधिर । किञ्च । विश्वमिन्व विश्वस्य संतर्पक पृष्टवंधो
अपेक्षितफलप्रश्रविययाणा स्तोत्राणां वधो हे अग्ने मायिनाममुरगणा पूर्वीर्भूयसीया माया देवास्तथि संदधुः

संप्रयुयुजिरे तास्वयि संति । तस्माच्चविघ्नकारिणां मायिनां मायाः परिहृत्यास्मदीयं यज्ञं पालयति भावः ॥
 स्वधावः । स्वधास्यास्तीति मनुष । मनुषसो रुरिति नकारस्य रुः । अमृतस्य । नञो जरमरमिचमृता इत्युत्तर-
 पदायुदात्तत्व । नाम । णम प्रहृत्वे । नामन सीमन व्योमन्नित्यादिना मनिप्रत्ययांतत्वेन निपातनाम्कारलोपो
 दीर्घश्च । नमयति सर्वानपि स्वाश्रयभूतान्पुरुषानिति नामानि तेजांसि । मुपां मुनुगिति मुपो लुक् । निच्चा
 दाद्युदात्तः । मायिनां । माया एषां संतीति व्रीह्यादित्वादिनिः । यस्यति लोपः । प्रत्ययम्बरः । विश्वमिन्व ।
 इति व्याप्तिप्रोक्तयोरित्यस्माद्विश्वशब्द उपपदे कर्मण्यणित्यणप्रत्ययः । धातुपदेशावस्थायाामिदितो नुमिति नुमि
 प्राप्ते लघुपधगुणो न भवति । विश्वमिन्वति प्रीणयतीति विश्वमिन्वः । तत्पुरुषे कृति वृहलमिति द्वितीयाया
 ञ्लुक् । आर्मात्रित्वान्निघातः । संदधुः । इधुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य निश्चुभि रूपं । यदुक्त्योगादनिघातः ।
 प्रत्ययम्बरः । पृष्टवधो । प्रक्ञ्जीप्सायामित्यस्य कर्मणि निष्ठायां यहिच्यवयीत्यादिना संप्रसारणं । व्रश्चादिना
 पत्व । वध वधन इत्यस्मात् शृम्त्वस्मिहीत्यादिना उपत्ययः । पथीसमासः । आर्मात्रित्वान्निघातः ॥

अग्निर्नेता भग इव शितीनां देवीनां देव ऋतुपा ऋतावा ।

स वृत्रहा मनयो विश्ववेदाः पर्षद्विश्वानि दुरिता गृणन्तं ॥४॥

अग्निः । नेता । भगःऽइव । शितीनां । देवीनां । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतऽवा ।

सः । वृत्रऽहा । मनयः । विश्वऽवेदाः । पर्षत । विश्वानि । अग्निः । दुःऽइता । गृणन्तं ॥४॥

योऽयमग्निः शितीनां मनुष्याणां देवीनां देवसंबन्धिनीनां विष्णो नेतातर्यामितया नियामकः । तत्र
 दृष्टातः । ऋतुपा भग इव । यथा वसंताऽतृता पालकः सूर्यः सर्वस्य स्वप्रकाशप्रदानेन प्रवर्तकः । तद्वत् ।
 यथापिऽऽतावा सत्यकर्मा वृत्रहा वृत्रस्य हता मनयः मनातनः पुराणो विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान्मर्वज्ञो
 देवो द्योतमानः स तथाविधोऽग्निगृणत तद्विषयां स्मृति कुर्वत स्तोतारं विश्वा दुरिता सर्वाणि दुरितान्यति
 अतिक्रम्य पर्षत । पार नयतु ॥ नेता । णीञ् प्रापण इत्यस्य तुचि रूपं । चित्म्बरः । शितीनां । शि निवासगत्योः ।
 क्रियक्त्वा च संज्ञायामिति क्रिय । नामन्यतरस्यामित्यतोदात्तत्वं । देवीनां । देवशब्दात्सवधार्थं देवाञ्च-
 भावित्यत्र । अत्रि टिट्टाणत्रिति डीप । त्रित्त्वादायुदात्तः । ऋतुपाः । पा रक्षण इत्यस्मादन्यभ्योऽपि दृश्यत
 इति विच । ऋतुन्पातीत्युपपदमतिङ् । पा० २. २. १९ । इति समासः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिम्बरः । वृत्रहा । हन
 हिमागत्योः । व्रत्रभूणवृत्रपु क्रिविति क्रिप । विश्ववेदाः । वृहज्रीहो विश्व संज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्व ।
 पर्षत । पू पालनपुरणयोरित्यस्य लिटि मिस्रहलमिति सिप । अडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । पादादि-
 त्वादिनिघातः । गृणत । गृ गृह् । लटः शतृ । व्रयादित्वात् श्रा । शत्रतत्वात् श्राभ्यस्तयोरित्वात् इत्याकारलोपः ।
 शतृप्रत्ययम्बरः ॥

दधिक्रावामग्निमुषसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवं ।

अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसून्नुद्राँ आदित्याँ इह हुवे ॥५॥

दधिऽक्रां । अग्निं । उपसं । च । देवीं । बृहस्पतिं । सवितारं । च । देवं ।

अश्विना । मित्रावरुणा । भगं । च । वसून् । रुद्रान् । आदित्यान । इह । हुवे ॥५॥

हे दधिक्रावादयः सर्वे देवा होताहं दधिक्रां दधिक्रावाणमग्निमुषसं च देवीमुपोऽभिमानिनी देवतां च
 बृहस्पतिं देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्य जगतः प्रेरकं देवं च अश्विना अश्विनीं देवीं मित्रावरुणां भगं सूर्यं
 च वसून्पृथी वसून् रुद्रानिकादग रुद्रान् आदित्यान ह्यादशादित्यान एतान्सर्वान् हविर्भुञ्जो युष्मानिहास्मदीयि
 कर्मणि ह्वे । हविःस्वीकरणार्थमाहुयामि ॥ दधिक्रा । दधातीति दधिः । आदृगमहनेत्यादिना क्तिप्रत्ययः । दधी-
 ल्युपपदे कर्मत्रंमनत्यादिना विट् । विड्ङ्नोरित्यात्व । देवी । देवस्य पत्नी देवी । पुंयोगादाख्यायामिति डीप् ।
 यस्मिति लोपः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । बृहस्पति । तद्वृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः मुट् तलोपश्चति पतिशब्दे

परतो बृहच्छब्दस्य तलोपः मुडागमश्च । उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदासुदात्तत्वं । सवितार । घू प्रेरण इत्यस्य ऋचि आर्धधातुकस्येड्गोलादेरितीडागमः । चित्त्वादात्तोदात्तत्वं । रुद्रौ आदित्यौ इत्यत्र संहिताया शमो नकारस्य दीर्घादटि समानपाद इति कृत्व । ततः पूर्वस्यावर्णस्य आतोऽटि नित्यमित्यनुनासिकत्वं । भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽग्नीति रोर्थादेशः । लोपः शाकन्यस्येति तस्य लोपः । यलोपस्याभिदुत्वात्स्वरमधिर्न भवति । अतो रुद्रौ आदित्यौ इति भवति । एवमेकास्मिन्पाद आकारादटि परतो नकारस्य कत्वयत्पूर्वसव र्णानुनासिकादेशा उन्नयाः । ऋचि । ऋयतर्लाटि बह्वल कुंदमीति संप्रसारणं । इटिष्ठत आत्मनपदानामित्येव । उवडादेशः । निघातः ॥ ॥२०॥

इमं न इति पचर्चं नवमं सूक्तं । अच्यमनुक्रमणिका । इमं न उपाद्ये अनुष्टुभो विराड्रूपा सतोबृहती चात्येति । द्वितीयातृतीयं अनुष्टुभो पचमी विराड्रूपा सतोबृहती च । अनुक्तत्वात्पथमाचतुर्थ्यां त्रिष्टुभो । अस्यापि गाथी ऋचिः ॥ पथो स्तोकानुवचन इदं सूक्तं । सुचितं च । जुपस्य सप्रथमममिमं भो यज्ञ । आ० ३ ४ । इति ॥

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या ज्ञातवेदो जुपस्व ।

स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य होतः प्रागान प्रथमो निपद्य ॥ १ ॥

इमं नः । यज्ञं । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । ज्ञातऽवेदः । जुपस्व ।

स्तोकानां । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । होतरिति । प्र । अगान । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥

गाथी प्रार्थयते । हे ज्ञातवेदो ज्ञातप्रज्ञाग्ने नोऽस्माकं संवधिर्नमिमं यज्ञं पथायागममृतेषु सरणधर्मरहितेषु यष्टव्यदेवेषु धेहि । तदधीनतया समर्पय । त्वं चिमा इमास्यस्माभिर्देयमानानि हव्या हव्यानि हवीषि जुपस्य । संवत्स्र । किंच होतदेवानामाज्ञातः । अपूर्व देवानां होतव्याग्नाता । तादृशं हे अग्ने निपद्य वियामुपविश्य प्रथमः संवेषामृत्वजामादिमः सन् मेदसो वषास्यस्य हविषो घृतस्याज्यस्य च स्तोकाणां । द्वितीयार्थं पथो । मेदोघृतयोर्धं स्तोका विदवो विद्यते तान्प्रार्थयणागान । भवय । पित्रत्यर्थः ॥ धेहि । दधातिर्लाटि रूपं । जुपस्य । जुपो प्रीतिर्भवनयोरात्यस्य लोव्यात्मनपदिनो रूपं । अगान । अग भोजन इत्यस्य लोऽटि हलः प्रः शानच्ङी । पा० ३ १ ८३ । इति शानज्रादेशः । पथादतो हेरिति हेर्लुक् । निघातः । प्रथमः । प्रथ प्रथ्यानि । प्रथम प्रथंतेऽस्माद्द्वितीयादय इति । प्रथमश्च । उ० ५ ६८ । इत्यमच । चित्त्वादात्तोदात्तः । निपद्य । पदू विशरणग ल्यवसादनेष्वित्यस्य न्यपि रूपं । सदेरप्रतेरिति पत्वं । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

घृतवतः पावक ते स्तोकाः श्रोतंति मेदसः ।

स्वधर्मन्देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यं ॥ २ ॥

घृतऽवतः । पावक । ते । स्तोकाः । श्रोतंति । मेदसः ।

स्वऽधर्मन् । देवऽवीतये । श्रेष्ठं । नः । धेहि । वार्यं ॥ २ ॥

पावक पापशोधक हे अग्ने स्वधर्मन् स्वायत्तधर्मके साग्रेऽस्मिन् यज्ञे ते तव भवणार्थं देववीतये यज्ञनीय देवानां भवणार्थं च घृतवतो घृतोपता मेदसो मेदोरूपस्य हविषः स्तोका विदवः श्रोतंति । वरति । अथवा देववीतये देवस्य तव वीतय इति योजनीयं । तस्माद्वार्यं वरणीयं संभ्रजनीयं श्रेष्ठमुत्तमं धनं नोऽस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥ श्रोतंति । श्रुतिरं चरण इत्यस्य लाटि रूपं । स्वधर्मन् । स्वऽगभुता धर्माणां यस्येति बहुव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । मुपा मुमुर्गिति सप्रथ्या लुक् । देववीतये । देवानां वीतिः प्रीतिर्यस्या भवणक्रियाया सा देववीतिः । बहुव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । श्रेष्ठं । प्रशस्यगद्वादातिशायन इष्टन । प्रशस्यस्य श्र इति आदेशः । गुणः १ एकादेशस्वरः । धेहि । दधातिर्लाटि । वार्यं । वृद्ध संभक्तो । बहुलौर्ण्येति ण्यत् । इदवदेत्यादिनायु दात्तत्वं । एतिसुशासित्यादिना क्यप वृणोतेरेव न वृद्धः ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतोऽग्ने विप्राय संत्य ।

ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥३॥

तुभ्यं । स्तोकाः । घृतऽश्रुतः । अग्ने । विप्राय । संत्य ।

ऋषिः । श्रेष्ठः । सं । उध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥३॥

संत्य यष्टुभिः संभजनीय यद्वा यष्टुभ्यः फलप्रद हे अग्ने विप्राय मेधाविने तुभ्यं त्वदर्थं घृतश्रुतः घृतश्रुतः पृत्युक्ताः स्तोकाः संति । ऋषिरतीन्द्रियार्थदृशी अत एव श्रेष्ठः सर्वातिशायी त्वं समिध्यसे । घृतयुक्तमदीविदभिः सम्यक् प्रजान्त्वसे । स त्वं यज्ञस्यास्माभिः क्रियमाणस्य पशुयागस्य प्राविता प्रकषेण पालको भव ॥ तुभ्यं । युष्मच्छन्दस्य इयि तुभ्यमर्हो इयि । पा० ७ २. ९५ । इति तुभ्यादेशः । इप्रथमयोरमिति इरमादेशः । इयि चत्वायुदात्तत्वं । संत्य । पण सभक्ता पणु दानि वा । क्विचक्त्वा च गज्जायामिति क्विच । न क्विच दीर्घञिति दीर्घनलोपाभावः । संती भवो भवे क्दमीति तत्र साधुरिति वा यत्प्रत्ययः । यस्यति लोपः । आमचित्वादिघातः । इध्यसे । त्रिदधी दीप्ती । कर्मणि यक् । कित्वादानुनासिकलोपः । निघातः । प्राविता । अवरजणादिषु । तुचि रूपं । समासस्वरः । भव । निघातः ॥

तुभ्यं श्रोतंत्यग्निगो शचीवः स्तोकासो अग्ने मेदसो घृतस्य ।

कविशस्त्री बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥४॥

तुभ्यं । श्रोतंति । अग्निगो इत्यग्निऽगो । शचीऽवः । स्तोकासः । अग्ने । मेदसः । घृतस्य ।

कविऽगस्तः । बृहता । भानुना । आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥४॥

अग्निगो अप्रभुतगमन मततगसनत्वभावः । अत एव शचीवः शक्तिमन हे अग्ने तुभ्यं त्वदर्थं मेदसो मेदोरूपस्य हविषो घृतस्य स्तोकासो विदवः श्रोतंति । स्वर्ति । तस्मात्कविशस्तः कविभिः कर्माभिर्ज्ञेहोवादिभिः स्तुतस्त्व उहता प्रभुतेन भानुना तेजसा सहितः मन आगाः । अस्मदीयं पशुयागमभ्यागन्तः । आगत्य च मेधिर प्रजावन्नये हव्या अस्माभिर्दीयमानानि वपादीनि हवीषि जुषस्व । भवस्व ॥ अग्निगो । गमन गोरिति गम् सृष्टु गतावित्यस्य भावं गमडोरिति डोः । अप्रभुता गंधिनेत्वत्र गोस्त्रियोरुपसर्जनस्यति गोशब्दस्य ह्रस्वत्वं । घृतशब्दस्य घृपोदरादित्वात् प्रिभावः । संबोधने संवृद्धौ च । पा० ७ ३. १०६ । इति गुणः । अपादादि-त्वादिघातः । शचीवः । सतुषो सतुषसो रुरिति रुत्व । कविशस्तः । शन्सु स्तुतावित्यस्य निष्ठायासनुनासिकलोपः । यस्य विभापतीटप्रतिपेधः । थाथघञ्क्ताजविकारणमित्यतीदान्तत्वं । भानुना । भा दीप्ती । दाभाभ्यां नुरिति कर्तरि नुः । प्रत्ययस्वरः । अगाः । इण गतावित्यस्य क्वादसं लुड इणो गति गादेशः । गतिस्थिति सचो लोपः । निघातः । मेधिर । मेधारथाभ्यामिरनिरर्चा वक्तव्यावित्तीरन । आमचित्वादिघातः ॥

आजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतंति ते वसो स्तोका अग्नि त्वचि प्रति तान्देवशो विहि ॥५॥

आजिष्ठं । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतं । प्र । ते । वयं । ददामहे ।

श्रोतंति । ते । वसोऽइति । स्तोकाः । अग्नि । त्वचि । प्रति । तान् । देवऽणः । विहि ॥५॥

हे अग्ने आजिष्ठं अतिशयन सारयुक्त मेदो वपाख्य हविर्मध्यतः पशोर्मध्यभागान् त्वदर्थमुद्धृतमुद्धृत मध्यर्थादथो वयमस्मिन्पशा ते तुभ्यं प्रददामहे । उद्धृत तद्वपाख्य हविः प्रयत्नामः । वसो सर्वस्य जगतो वास यित्तं अग्ने त्वत्पथि वपायामुपरि ये स्तोका घृतमिथा विदवस्ते ते त्वदर्थं श्रोतंति । स्वर्ति । यद्वा ते तव त्वत्पथि ज्वालाख्यशरीरस्योपरि श्रोतंति । तान् स्तोकान्देवशो देवेषु प्रति विहि । प्रत्येक विभजन्व ॥ मध्यतः ।

मध्यशब्दात् पंचम्यान्तमिः । पा० ५ ४ ४४ १ । इति तमिः । प्रत्ययम्बरः । उज्जृतं । ह्रज हरणे । कर्मणि क्तः । ह्यहोर्मिः क्दसीति हकारस्य भकारः । गतिरनतर इति गतः प्रकृतस्वरत्व । ददामह । दद दान इत्यस्य लटि डित्वादात्मभेदः । अतो दीर्घो यञीति दीर्घः । निघातः । शीतति । श्रुतिर क्षरणे । पादादित्वा दनिघातः । अतर्लमावधानुक्स्वरणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः । त्वचि । तनु विस्तरः । तनीतरनश्च वः । उ० ६३ । इति कर्तरि कर्मणि वा चिक । अकारनकारयोर्वकारादेशः । तनीति तायते वा त्वक् । साविकाच इति विभक्तुरुदात्तत्वं । विहि । वी कातिगत्यादिपित्यस्य लीत्यदादित्वाच्चापो नुक् । ह्रस्वश्चादसः । निघातः । खिलं ॥ ॥ २१ ॥

अयं स इति पचर्च दशम सूक्त । अचयमनुकर्मणिका । अय म उपात्यानुष्टुप पुरीष्यभ्योऽघिस्य इति । अघिः कांशिको गाथी । पचर्चितिरूपा अप्रथो देवता । चतुर्थ्यनुष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥ प्रातरनुवाकाशिनशाम्ययोरुक्त । सूक्तविनियोगः । अघिचयन इष्टकाप्रणयने पुरीष्यास इत्येवानुवचनीया । प्रपितः पुरीष्यचित्तथेऽन्वाहित्युपक्रम्य पुरीष्यासो अग्रय इति त्रिरुपायु सप्रणवर्मात् भुजित । आ० ४ ८ ॥

अयं सो अघिर्यस्मिन्सोममिंद्रः सुतं दधे जठरं वावशानः ।

सहस्रिणं वाज्रमत्यं न सप्रिं समवान्सन्सृत्यसे जातवेदः ॥ १ ॥

अयं सः । अघिः । यस्मिन् । सोमं । इंद्रः । सुतं । दधे । जठरं । वावशानः ।

सहस्रिणं । वाज्रं । अत्यं । न । सप्रिं । समऽवान । मन । सृत्यसे । जातऽवेदः ॥ १ ॥

गाथी ब्रूत । अयमुत्तरवेद्यामाहृत्वाधिकरणभुताहवनीयरूपतया दृश्यमानोऽघिः स तथाविधः सन् वावशानः सोम कामयमान इदो यस्मिन्नयो सुतमभिपवादिदसंस्कारोपेत सोम जठरं स्योदरं दधे दधार । तस्मात्तादृशमहमोपेतः सोऽघिरिति पूर्वगान्वयः । किञ्च । हे जातवेदः सहस्रिण । सहस्रं नानारूपता युद्धयो भजति स सहस्री । तमत्यं वगवशादतनगीन सप्रिं न अशमितं वाज्रं आर्ष्यापधिसोमायनिकप्रकारं हविलं षणमस्रं समवानं भेजिवानं मन त्वं सृत्यसे । सोऽघिरस्माभिः सत्यमानो वर्तसे ॥ दधे । दधातेर्लिटि नित्-सन्नयोरंशिरिति तप्रत्ययस्य णिगत्यादेशः । यद्गुत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययम्बरः । वावशानः । वशं काता वित्यस्य यङनुक्ति दीर्घोऽङ्कित इत्यभ्यासस्य दीर्घः । अत्यं चणान्वयः । चित्स्वरः । समवानं । पणं सभक्ता । क्रमाविडभावः । नलोपः । प्रत्ययम्बरः । सृत्यसे । पुत्रं सुतो । कर्मणि यक् । अकृत्यावधानुक्तयोर्गति दीर्घः । निघातः ॥

अग्ने यज्ञे दिवि वचंः पृथिव्यां यदोपधीष्वप्स्वा यज्ञञ्च ।

येनांतरिक्षमुर्वाततंथं त्वेषः स भानुरर्गवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

अग्ने । यत् । ते । दिवि । वचंः । पृथिव्यां । यत् । औपधीषु । अपऽसु । आ । यज्ञञ्च ।

येनं । अंतरिक्षं । उरु । आऽततंथं । त्वेषः । सः । भानुः । अर्गवः । नृऽचक्षाः ॥ २ ॥

यज्ञञ्च यज्ञनीयं हे अग्ने दिवि तुल्यं यदर्थं आदित्याप्य यन्कोतस्ते तवैव ज्योतिः । पृथिव्यामाहवनीयादिरूपतया वर्तमानं यन्नेत्रसन्त्वेदीयमेव । प्रसिद्धं त्रेजोऽभिधाय गृहं ज्योतिरभिधत्त । यदोपधीष्वप्सवति । औपधीष्वरणप्रभृतिषु काष्ठेषु यज्ञेजः । यद्वा । औपधीषु वनस्पत्यादिषु मामाग्यं यन्नेजोऽसु जलेषु यदोर्वास्यं त्रेजसत्त्वं आ सर्वत्र वर्तमानं त्रेजसावकमेव । किञ्च येन वायुरूपेण त्रेजसांतरिक्षमाकाशमुर्वाततंथं आतनियं विस्तीर्णं कृतवानमि । त्वेषो दीर्घप्रमाणं अत एव भानुर्भाममानो नृचक्षा नृणां साक्षितया द्रष्टारणवः समुद्रवन्महान् । स तादृशस्त्वमतरेक्षमांतनिधति पूर्वगान्वयः । लुक्कार्थं वाज्रमनेयकं । अग्ने यज्ञे दिवि वचं इत्यादित्यो वा अस्य दिवि वचंः पृथिव्यामित्यमग्निः पृथिव्या यदोपधीष्वप्स्वा यज्ञञ्चति य एर्षापधियु चासु चापिस्तमेतदाह येनांतरिक्षमुर्वाततंथं वायुः स त्वेषः स भानुरर्गवो नृचक्षा इति महात्म

भानुरणवो नृचक्षा इत्येतत् । शत० ब्रा० १. १. २३ । इति ॥ पृथिव्यां । उदात्तयणो ह्यनूवादिनि विभक्तेश्चदात्तत्वं ।
 ओषधीषु । ओषधीषु विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घत्वं । अप् । सावेकाच इति विभक्तेश्चदात्तत्वं । आप्ततंथ ।
 तनु विश्वार इत्यस्य लिटि थलि वभुधाततंथ जगृभ्म ववर्थेति निपातनादिद्वेत्वाभ्यामलोपा न भवति । लितीति
 प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अर्णवः । अर्णास्यस्मिन्मंतीति मनुवर्थे वप्रकरणेऽन्येभ्योऽपि
 दृश्यत इति वप्रत्ययः । अर्णमः सलोपश्चेति सलोपः । प्रत्ययस्वरः । नृचक्षाः । चक्षिइ व्यक्तायां वाचि । अभि-
 व्यक्तवाक्याख्य धातुरजाभिव्यक्तिमात्रे वर्तते । चक्षिर्वहलं शिञ्जत्यमुन । छद्च्छरपदप्रकृतस्वरः ॥

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या ये ।

या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठते आपः ॥३॥

अग्ने दिवः । अर्णो । अच्छ । जिगासि । अच्छ । देवान । ऊचिषे । धिष्ण्याः । ये ।

याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवस्तात् । उपऽतिष्ठते । आपः ॥३॥

ह अग्ने त्व दिवोऽर्णं युनेके वर्तमानमर्णोऽभ्योऽच्छाभिलक्ष्य जिगासि । धूमद्वारा प्राप्नोषि । किंच । धि-
 ष्ण्याः । धियं वृत्तपरिहत देहमुष्णत्युष्णीकृवंतीति धिष्ण्याः । प्राणाभिसानिनी देवाः । तान्प्राणाख्यान्देवान्छानुक्-
 मणोचिषे । समवेताः करोषि । समवेता भवतत्युक्तवानसीत्यर्थः । सूर्यस्य सूर्यलोकः परस्तादुपरि रोचने । रोचने
 नामाय लोको यत्राप्येव ज्योतिष्पति । तस्मिन्भासमानं रोचनास्य लोके या आपो विद्यंते अवस्तात्सूर्यलो-
 कादधस्तादंतरिक्षलोके याश्चाप उपतिष्ठते वर्तते ता उभयीरपस्व प्ररयसि । उक्तार्थां वाजसनेयिभिः स्पष्ट-
 मभिहितः । आपो वा अस्य दिवोऽर्णस्ता एष धुमेनाच्छत्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या य इति प्राणा वै देवा
 धिष्ण्यास्ते हि सर्वा धिय इष्णति या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठते आप इति रोचने ह नामैष
 लोको यत्रैव एतत्तपति तथाश्चैतं परेणापो याश्चावरेण ता एतदाह । शत० ब्रा० १. १. २४ । इति । ता उभयी
 रपस्व प्ररयसीति ॥ अर्ण । च गतावित्यस्माद्ददके नृट् चेत्यमुद्गुडागमस्य । अर्थेति प्रार्थ्यते तत्पिपासुभिरित्यर्णः ।
 मकारलोपश्चादसः । निच्चादायुदात्तः । जिगासि । गा स्तुती च कदमीत्ययं धातुश्चकाराद्गमने वर्तमानो
 जुहोत्यादिः । वहलं कदमीत्यभ्यासस्यत्वं । निघातः । ऊचिषे । वृत्र व्यक्तायां वाचीत्यंतस्य लिटि आर्धधातु
 क्त्वाद्गुवा वचिः । पा० २ ४ ५३ । इति वच्चादेगः । असंयोगाद्भित् किदिति किद्गुवावाद्दक्षिण्यपीत्यादिना संप्र-
 सारणं । अभ्यासस्य लिट्यभ्यासस्योभयपामिति संप्रसारणं । आर्धधातुक इट् । निघातः । धिष्ण्याः । उप ऋप
 दाहि । धिय उष्णतीति सानमिधर्णसिपर्णमितं दुर्नाकुशचपालिल्यल्पपल्बलधिष्ण्यशब्दा इति निपातनात् यदुडा-
 गमधात्वादिनोपोपपदह्रस्वाद्यः सर्वे मिहा भवति । निच्चादायुदात्तः । अवस्तात् । अवरशब्दात् दिक्कब्देभ्यः
 सप्रतीपंचमीत्यादिना अस्तातिः । तस्मिन्निभापावरस्य । पा० ५ ३ ४१ । इत्यवादेगः । प्रत्ययस्वरः । उपतिष्ठते ।
 षा गतिनिवृत्तां । उपपूर्वात्तिष्ठतेरकर्मकाच्च । पा० १. ३. २६. । इत्यात्मनेपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

पुरीषामो अग्रयः प्रावणेभिः सजोषसः ।

जुषतां यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो महीः ॥४॥

पुरीषासः । अग्रयः । प्रावणेभिः । सऽजोषसः ।

जुषतां । यज्ञं । अद्रुहः । अनमीवाः । इषोः । महीः ॥४॥

पुरीषासः सिकतासंमिश्रा अपर्याश्रया अग्रयः प्रवणेभिर्मृत्यवननसाधनभूतिरभ्यादिभिः सहिताः सजोषसः
 परस्परसंगताः संतो यज्ञमस्माभिः क्रियमाणमप्रिचयनपूर्वकमिमं सोमयागं जुषतां । सेवतां । किंच । अद्रुहो
 ऽद्रोघधरो युयमनमीवा रोगादिवर्जिता महीर्महत्य इप ऊर्जा रोगादिरहितान्वज्ञान्यस्मभ्यं प्रयन्ततां ॥ पुरी-
 षासः । पृ पालनपुरणयोः । ईषन्नित्यनुवृत्तां शूभ्रां कित । उ० ४. २१. । इतीपन्नत्ययः किञ्च । कित्वाद्गुणे प्रतिषिद्ध
 चदोष्णपूर्वस्यत्वत् । रपरः । पुष्पाति पुष्यते ळिति पुरीषं । पुरीषं पुष्पातेः पुरयतेषी । नि० २. २२. । इति यास्कः ।

तदहंतीति पुरीषाः । कृदसि चिति यप्रत्ययः । यच्च भूमिति भसंज्ञायां यस्वेति लोपः । प्रत्ययम्बरः । प्रावणं भिः । वन षण संभक्तावित्यस्मात्पुंसि संज्ञाया घः प्रायेणिति करणे घप्रत्ययः । प्रकंपणं वन्यते सभज्यते सशियते मुदेभिरिति प्रावणानि खनित्राणि । प्रनिरतः । पा० ८. ४. ५. इत्यादिना णत्वं । वनं समासि । पा० ६. २. १५८ । इत्यंतोदात्तत्वं । छद्त्तरपदप्रकृतिम्बरः । यद्वा । प्रुङ् गती । प्रवति गच्छति मृत्युवनन प्रतीति चलनशब्दार्था दकर्मकायुच । पा० ३. २. १४८ । इति युच । चित्म्बरः । पूर्वस्मिन्पक्षेऽवयवाभावशब्दादस इति वक्तव्य । जुपता । जुपी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूप । पादादित्वादर्निघातः । महीः । महच्छब्दाद्गितर्थेति ङीप । तका रलोपशब्दादसः । प्रत्ययम्बरिणांतोदात्तः ॥

इच्छामग्ने पुरुदंसं मनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भृत्वस्मे ॥५॥

इच्छां । अग्ने । पुरुऽदंसं । मनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भृनु । अस्मे इति ॥५॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥२२॥

निर्मथितः मुधित इति षचर्चमेकादश मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । निर्मथितो देवश्रवा देववातस्य भारती तृतीया सतो बृहतीति । भरतस्य पुत्रो देवश्रवा देववातश्च्युभावस्य ऋषी । तृतीया सतो बृहती । शिष्टास्मिद्भुमः । अग्निर्देवता । आ होतव्यादिमुक्तदशकस्योक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशाम्ययोः । इच्छामप इत्यस्या विनियोगोऽस्रुदुपदिष्टः ॥

निर्मथितः मुधित आ मधस्ये युवा क्विरध्वरस्य प्रणेता ।

जूर्यत्स्वग्निरजरो वनेष्वचा दधे अमृतं जातवेदाः ॥१॥

निःऽमथितः । मुऽधितः । आ । मधऽस्ये । युवा । क्विः । अध्वरस्य । प्रऽनेता ।

जूर्यत्ऽसु । अग्निः । अज्ररः । वनेषु । अच । दधे । अमृतं । जातऽवेदाः ॥१॥

भारतावृषी स्रोत्रं कृषति । योऽग्निर्निर्मथितोऽग्निष्टोत्रादिकर्मस्वरण्योर्नितरा मथितः मन मधस्ये यजमा नगृहे मुधितो गार्हपत्यादिषु त्रिषु कृष्टेषु मुष्टु निहितः निधाय च काष्ठप्रक्षेपणं प्रजान्त्वमानो युवा प्रवृद्धः अत एवाध्वरस्य ज्योतिष्टोमादः प्रणेता प्रकंपणानिता निवाहको नितुत्वादेव कविः क्रातदर्शी । तथाविधो जातवेदाः सर्वविषयाभिज्ञानवान् सोऽग्निर्वनेषु महारण्येषु जूर्यन् दावाग्निमवधाजूर्यमाणेषु जरा नाशं प्राप्तुवन्मपि स्वयमजरो जरारहितः प्रत्युत दीप्यमानः मन अत्र एव स्मृति कृषाणेषु यजमानेष्वमृतं चयनरहितं प्रभुतमन्नं सादधे । निदधाति ॥ मुधितः । दधातः कर्मणि निष्ठाया मुधितवमुधितनमधितत्वादिना निपातनादि इत्या देशः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिम्बरत्व । जूर्यत्सु । जूरी घृरी हिमावयोहान्योः । अत्यधेन शतुप्रत्ययः । दिवादित्वाक्त्यन । नित्वादायुदात्तः । अज्ररः । जू वयोहानावित्यस्माद्वाव ऋदीरवित्यप्रत्ययः । गुणः । नजो जरमरमिचमृता इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दधे । दधातिवेतमानि निटि रूप । जातवेदाः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य क्त अनसनवनना सन्मलोत्तरत्वाकारः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिम्बरत्व ॥

अमथिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदृष्टी ।

अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्युन ॥२॥

अमथिष्टां । भारता । रेवत् । अग्निं । देवऽश्रवाः । देवऽवातः । सुऽदृष्टी ।

अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अग्नि । राया । इषां । नः । नेता । भवतात् । अनु । द्युन ॥२॥

हे अग्ने भारता भारता भरतस्य पुत्री देवश्रवा देववातस्यैत्युभौ सुदवं शोभनसामर्थ्योपेतं रेवत रथिमंत-
मभिभंगनादिगुणोपेतं त्वामसथिष्टा । अपिष्टोमादिकर्मप्राप्त्यर्थंमल्लनुडता । मथंनन त्वामुत्पादितवताविल्यर्थः ।
तादृशस्य ब्रह्मता प्रभुतिन राया धनेन सहितः मन अभि अभिमुत्तो भुत्वा वि पश्य । अस्मान्विगोपेणानुयहदृष्ट्या
वीक्षन् । किच । अन् यून । युगद्धोऽहवाची वस्त्रोर्ध्वरिति तन्नाममु पाठात । युननु सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माक-
मिषामन्नाना नेता अनिता भवतात । भव ॥ असथिष्टा । मन्थ विलोडन इत्यस्माद्धिडि सिच । वदन्नजहलंत-
स्याचः । पा० ७०३ । इति वृषी प्राप्ताया नेटीति प्रतिषेधः । तस्यम्यमिषामित्यादिना तमस्मानादेशः ।
पादादित्वादिनिघातः । अटस्वरः । भारता । भरतस्यापत्यमित्यर्थं उत्सादित्वादन्न । तदितेष्वचामादेरित्यादि-
वृद्धिः । अटस्वरः । रेवत । रथिगद्दाभ्यनुप । वत्वोदात्तत्वसंप्रसारणपरपूर्वत्वगुणमुन्नीषाः । देवश्रवाः । शु-
श्रवणे । असुन्निति कर्मण्यसुन । देवः श्रुयते षम्याष्यतेऽसादिति देवश्रवा ऋषिः । ऋद्धत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वे प्राप्ति-
गतिकारकयोरेपि पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वे चित्वाणादिकमुच्चात्यवपदस्वरः । देववातः । वा गतिगधनयोः । अस्मा-
त्कर्मणि क्तः । देवप्रियमाणतया प्राप्नो देववात ऋषिः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । युन । यु-
अभिगमनं युत दीप्ती वा । डिञ्चैत्यनुवृत्तौ युयुभ्यां चिति भोजमृत्त्रेण दुप्रत्ययो डिञ्च । युतेरश्यादयश्च । उ० प. ०९ ।
इति दुप्रत्ययः । अभिगच्छन्त्यस्मिन् स्वं स्वमभिमतं देशं प्राणिन इति द्योतितं किरणसंबंधादिति वा युर्दि-
वसः । प्रथमयोरेरिति सर्वार्थदीर्घः । तस्माच्छसो नः पुंसि । पा० ६. १. १०३ । इति सकारस्य नकारः । एकादेशस्वरः ॥

दश क्षिपः पूर्वं सीमजीजनन्सुजातं मातृषु प्रियं ।

अग्निं स्तुहि देववातं देवश्रवो यो जनानामसंज्ञगी ॥३॥

दश । क्षिपः । पूर्वं । सी । अजीजनन । सुऽजातं । मातृषु । प्रियं ।

अग्निं । स्तुहि । देवऽवातं । देवऽश्रवः । यः । जनानां । असत् । वशी ॥३॥

हे अग्ने देववातस्य क्षिपः । क्षिप्यते कर्मकरणार्थमिति क्षिपोऽगुलयः । ताश्च दश । वाङ्मयस्य मथनसा-
धनत्वेन तत्रत्या अगुलयो दशसंख्याकाः । तादृशोऽगुलयः पूर्वं पुरातन सीमेन त्वामजीजनन । उदपीपदन ।
हे देवश्रवो मातृषु मातृभुतारण्योः मुजातं सुष्ठुपन्न अत एव प्रियं कमनीय देववातं देववातेन मथितमेनमपि
सुहि । योऽपि जनानां मातृणा यजमानानां वशी वशवती कर्मणा स्यातत्र्येण प्रवर्तकोऽसत् भवति तं सुहीति
पूर्वगान्वयः ॥ दश । दश । दशनि । कनिन्नित्यनुवृत्तौ नृदशोर्भुगश्चेति कनिन । नित्स्वरः । क्षिपः । क्षिप प्रेरणे ।
आणादिकः कर्मणि कृप । क्षिप्यते प्रथंते कर्मस्विति क्षिपोऽगुलयः । धातुस्वरः । अजीजनन । जनी प्रादुर्भावे ।
हेतुमण्यतस्य नृडि चडद्विवचनमन्वद्वावाभ्यामित्यदीर्घाः । निघातः । सुहि । पूत्र माताविल्यस्य लोटि रूपं ।
अदादित्वाच्चापो लुक् । निघातः । देववात । देववातेन निवृत्तमित्यर्थं तेन निवृत्त । पा० ४. २. ६८ । इत्यण ।
पत्ययस्वरः । असत् । अस भुवि । अस्य ल्यङ्गागमः । यद्वृत्तयोगादिनिघातः ॥

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इच्छायास्पदे मुदिनत्वे अहां ।

दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥४॥

नि । त्वा । दधे । वर । आ । पृथिव्याः । इच्छायाः । पदे । मुदिनत्वे । अहां ।

दृषत्ऽवत्यां । मानुषे । आपयायां । सरस्वत्यां । रेवत् । अग्ने । दिदीहि ॥४॥

हे अग्ने इच्छाया गोक्षुपधारिण्याः पृथिव्या भूमेर्वरे वरिष्ठे पदे उत्तरविद्या अहां मुदिनत्वे यजनीयद्विसमानं
शोभनदिनत्वार्थं । धेषु दिनेष्विन्द्रादयो वरीयामो देवा इज्यते तानि मुदिनानि । तदर्थं स्वा त्वामा निदधे ।
आ समतान्निदधामि । उत्तमानि स्थानानि दर्शयति । दृषद्वत्यां । दृषद्वती नाम काचिन्नदी तस्यां । मानुषे
मनुष्यसंचारविषये तीरे । आपयायां । आपया नाम काचिन्नदी तस्यां । सरस्वत्यां नद्यां । एतेषु स्थानेषु स्व
रेवत् धनयुक्त यथा भवति तथा दिदीहि । दीप्यस्व । सहर्षयः सरस्वतीतीरे खनु यच्चादिकर्माण्यकार्षुः । तथा
च ब्राह्मणं । ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत । ऐ० ब्रा० २. १९. । इति ॥ दधे । दधातीर्नित्युत्तमैकवचने रूपं । वरे ।

वृत्तं वरणे । यहवृद्धनिश्चिगमश्चैत्यप । पिच्छादनृदान्तत्वं धातुस्वरः । दृपत्त्वात् । दृ विदारणे । दृणतिः पृष-
स्वस्य । उ० १. १३०. । इत्यादिना पुगागमो धातोर्ह्रस्वश्च । दृपद उपना यस्यां संतीति मनुष । इय इति तस्य
वत्त्वं । स्वरविधां व्यंजनमविलयमानवदित्यस्याः परिभाषाया अत्राश्रयणाभावात्तुप उदात्तताभावः । अदिप्र-
त्ययस्वरः । सरस्वत्यां । सर. ग. दी. मुनतत्वादायुदात्तः । तदस्यास्तीति मनुष । अदुपधत्यान्मस्य वत्व । उगि
न्यात ङीप । दिदीहि । दिवु कीडादावित्यस्य यङ्लुकि रूप ॥

इच्छाम्ये पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः मृनुस्तनयो विजावाये सा ते सुमतिर्भृत्वस्मे ॥ ५ ॥

इच्छां । अय्ये । पुरुऽदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । मृनुः । तनयः । विजाऽवा । अय्ये । सा । ते । सुऽमतिः । भृत् । अस्मे इति ॥ ५ ॥

व्याख्यातियमित्युपसिद्धता ॥ ॥ ३३ ॥

अयं महर्षति पंचर्चं द्वादशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अयं महस्व गायत्रमायानुष्टुबिति । ऋषिर्गोषिनो
विश्यामिवः । अयिर्देवता । आयानुष्टुप गिष्टा गायत्र्यः ॥ मुक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ प्रातरनुवाक आश्विनग्रन्थं
च प्रथमार्चयितस्य मुक्तस्य विनियोगः । अर्थतस्या इति गडं मुञ्जित । अय इति चतस्रः । आ० ४ १३ । इति ॥
अभ्युदयष्टावर्षदानुरनुवाक्याये दा दागुप इत्येपा । अथायस्य इति खंडं मुञ्जित । अयं दा दागुप रथि स यता
विप्र एषा । आ० ३. १३ । इति ॥

अय्ये सहस्व पृतना अभिमातीरपांस्य । दुष्टरस्तरन्नातीर्वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अय्ये । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य । दुस्तरः । तरन । अरातीः ।

वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ १ ॥

विश्यामिवः स्तीति । हे अयं पृतना अभियोक्ताः मनाः महस्व । अभिभव । अभिमातीरभिमानिनः
कर्मविघ्नकारिणः शत्रुन अपांस्य । अपनुद । किंच दुष्टरो न केनापि तरितुं शक्यः अत एव अरातीररातीन
शत्रुन तरन स्वतंत्रमा तिरस्कुर्वन्त्वं यज्ञवाहसे यज्ञनिर्वाहकाय यज्ञमानाय वर्चो धाः । अय्यं धिहि । कुरु ॥
सहस्व । पृह मर्षण इत्यस्य लोटि रूपं । आमंत्रितस्वाविश्रमानत्वेन पादादित्यादनिघातः । अभिमातीः । भाङ्
मनि । मानं मातिः । भावि क्तिन । अस्य लुक्प्रकरणत्वादीत्येव न भवतः । अभितो मान येषा त् इति बहुव्रीहौ
पूर्वपदप्रकृतिसंश्लेषः । अस्य । अमु क्षेपणं । दिवादिः । लोटि रूपं । दुष्टरः । तु प्रवनतरणयोः । अस्मात्कृष्णार्थं
खलु । मुषामादित्वादिमर्जनीयस्य सकारस्य पत्व । निरस्वरः । तरन । तरतेः शतरि रूपं । अदुपधंशाद्भासार्थं
धातुस्वरं शत्रुनृदान्तत्वं कृतं धातुस्वरः । धाः । दधातिः कर्दमि लुङि रूपं । निघातः ॥

अय्यं इच्छा समिध्यसे वीतिहोत्रो अमर्त्यः । जुषस्व मृ नो अध्वरं ॥ २ ॥

अय्ये । इच्छा । सं । इध्यसे । वीतिऽहोत्रः । अमर्त्यः । जुषस्व । मृ । नः । अध्वरं ॥ २ ॥

हे अय्ये वीतिहोत्रः । वीतिः प्रीतिविषय होत्रमपिहोत्रादिकं यस्यामी वीतिहोत्रः । यज्ञेषु प्रीतिमानि
त्यर्थः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितस्त्वमिच्छायासीं डायामुत्तरवयां समिध्यसे । आत्माहतिप्रलेपण मस्यक प्रज्वा
ल्यसे । तादृशस्वं नोऽस्माकमध्वरमिम यज्ञं मृ मुष्टु जुषस्व । आहतिस्तीकरणेन भवस्य ॥ वीतिहोत्रः । वी
कात्यादिपु । अस्मात्कर्मणि मन्त्रे वृषपपंचत्यादिना क्तिन्नुदात्तः । बहुव्रीहौ सुवंपदप्रकृतिसंश्लेषः । जुषस्व । जुषते
लोटि रूपं । शस्वरः । मृ । निपातस्य चिति मंहितायां दीर्घः ॥

अय्ये द्युम्नेन जागृवे सहसः मृनुवाहुत । एदं वहिः संतो मम ॥ ३ ॥

अय्ये । द्युम्नेन । जागृवे । सहसः । मृनु । इति । आऽहुत् । आ । उदं । वहिः । मद् । मम ॥ ३ ॥

युष्मिन् स्वतेजसा सह जागृव । जागृतीति जागृविः । तस्य संवृद्धिः । लोकरथार्थं स्वतेजसा सह सर्वदा जागरणोपेत आहृत देवताहानार्थमस्माभिराहृत सहस्रः सुनो वलस्य पुत्र हे अपे मम मत्संबन्धिस्मिन्वृत्ते यद्व्यामास्तीर्णमिदं वहिस्त्वामदः । आसीद ॥ जागृव । जागृ निद्रावधे । जृग्मुस्तृजागृभ्यः क्विन्निति क्विन् । कित्वाद्गुणः । जागृतीति जागृविः । जागृविर्जागरणात् । नि० ९ ८ । इति यास्कः । संवृद्धौ चिति गुणः । एङ्हस्वात् । पा० ६. १. ६९ । इति सोमोपः । निघातः । सहस्रः सुनो । मुप आमंचिते परांगवद्वावादनुदात्तत्वे पादादित्वादनघातः । मदः । पठ् विगारणगत्वामादनपितृत्वस्य क्रांद्मे लुङि लृटित्वाद्ङ् । निघातः । मम । अस्मत्कन्दस्य पथेकवचने ममादेशः । युष्मदस्मदोङ्मीत्यायुदात्तत्वं ॥

अग्ने विश्वेभिरग्निर्देवेभिर्महया गिरः । यज्ञेषु य उं चायवः ॥४॥

अग्ने । विश्वेभिः । अग्निऽभिः । देवेभिः । महय । गिरः । यज्ञेषु । ये । ऊं इति । चा । यवः ॥४॥

हे अपे देवभिर्वातमानैर्विश्वेभिः सर्वैरग्निभिर्यष्टव्यतया स्थितैरग्निभिः महितस्त्वं चायव उक्तविषयस्मृतिरूप परिभर्वाग्निभरनन्यमनस्कतया पुत्रका धे विद्यते तेषां यज्ञेषु ज्योतिष्टोमादिषु गिरः स्तोत्रगम्रादिलक्षणानि वाक्यानि महय । पुत्रय ॥ महय । मह पुत्रायां । चुरादिः । अदत्त्वाद्गुपधावुल्लभावः । निघातः । चायवः । चायु पुत्रानिगामनयोः । मृगध्यादयश्चति कुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्ने दा दाणुषे रयिं वीरवतं परीणसं । गिगीहि नः सूनुमतः ॥५॥

अग्ने । दाः । दाणुषे । रयिं । वीरऽवतं । परीणसं । गिगीहि । नः । सूनुऽमतः ॥५॥

हे अपे दाणुषे तुभ्यं हविर्दत्तवते यजमानाय वीरवतं पुत्रयुक्त परीणसं प्रभुतं रयि धनं दाः । देहि । सूनुमतः पुत्रप्राप्तादिमहितान्नोऽस्मान् गिगीहि । धनप्रदानेन तीक्ष्णीकुरु ॥ दाः । इद्राञ्च दान् इत्यस्य क्रांद्मे लुङि रूप । आमंचितस्याधिक्यमानत्वेन पाठार्थः । निघातः । दाणुषे । दाणु दान इत्यस्य क्रांद्मे दाणुष्वात् । दाणुष्वात् । निघातः । रयिं । रयिः । निघाते कर्मरुद्रात् । निघातः । वीरवतं । वीरः । निघातः । परीणसं । परीणसः । निघातः । गिगीहि । गिगीहि । निघातः । नः । निघातः । सूनुऽमतः । सूनुः । निघातः । अमः । निघातः । अग्नेर्वातमानैर्विश्वेभिः सर्वैरग्निभिर्यष्टव्यतया स्थितैरग्निभिः महितस्त्वं चायव उक्तविषयस्मृतिरूप परिभर्वाग्निभरनन्यमनस्कतया पुत्रका धे विद्यते तेषां यज्ञेषु ज्योतिष्टोमादिषु गिरः स्तोत्रगम्रादिलक्षणानि वाक्यानि महय । पुत्रय ॥ महय । मह पुत्रायां । चुरादिः । अदत्त्वाद्गुपधावुल्लभावः । निघातः । चायवः । चायु पुत्रानिगामनयोः । मृगध्यादयश्चति कुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्ने दिवः सूनुरग्निं प्रचेतास्तनां पृथिव्या उत विश्ववेदाः ।
ऋधग्देवाँ इह यज्ञा चिकित्वः ॥१॥

अग्ने दिवः । सूनुरः । अग्निं । प्रचेताः । स्तनां । पृथिव्याः । उत । विश्वऽवेदाः ।
ऋधग् । देवाँ । इह । यज्ञा । चिकित्वः ॥१॥

विश्वामित्रः स्मृति । हे अपे विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान् प्रचेताः कर्मविषयज्ञानवांस्त्वं दिवो बुभो काभिमानदेवतायाः सूनुरग्निं । पुत्रो भवसि । उत अपि च पृथिव्याः पृथिव्याभिमानदेवतायास्तना तनयोऽसि । किञ्च चिकित्वश्चेतनावस हे अपे इहास्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्कर्मणि देवान् यज्ञनीयानिद्रादिदेवान् ऋधग् पृथक् क्रमेण यज्ञ । हविर्प्रदानेन पुत्रय ॥ असि । अस भुवीत्यस्य लटि तासन्धोलोप इति सलोपः । निघातः । विश्ववेदाः । विश्ववेदो विश्व संज्ञायामिति विश्वस्यांतीदात्तत्वं ॥

अग्निः संनोति वीर्याणि विद्वान्सनोति वाजसमृताय भूपन् ।
स नो देवाँ एह वेहा पुरुक्षो ॥२॥

अग्निः । मनोति । वीर्याणि । विद्वान् । मनोति । वाजं । अमृताय । भूपेन ।
सः । नः । देवान् । आ । इह । वह । पुरुषो इति पुरुऽष्टो ॥ २ ॥

विद्वान् कर्माभिञ्जो योऽपिर्वीर्याणि पशुपुत्रादिसंपदृषाणि सामर्थ्यानि मनोति यज्ञमानाय ददाति यथापिभूपेन स्वतेजसा सर्वं जगद्भूपयन् अलंकुर्वन्नमृताय मरणधर्मरहितायद्रादिदेवाय वाजं हविर्लक्षणमन्न मनोति प्रयच्छति पुरुषो पुरोडाशादिब्रह्मविधानोपेतं हे अग्ने स तादृशम्व नोऽस्माकं मन्वधिनीहास्मिन्यज्ञ देवान्यजनीयान्देवानावह । आह्वय ॥ मनोति । पशु दाने । तनादित्वाद्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वा दानिघातः । भूपेन । भुप अलंकारः । अतर्भावितण्यर्थः । शतुर्लमावंधातुकस्वरगानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिथलः । वह । वहर्लोपि रूपं । पुरुषो । पुरवः बुधेऽज्ञानि यस्यात् पुरुषुः । अत्यलोपश्चादसः । मन्वदी चिति गुणः ॥

अग्निद्यावापृथिवी विश्वजन्ये आ भाति देवी अमृते अमृरः । श्यन्वाजैः पुरुषंदी
नमोभिः ॥ ३ ॥

अग्निः । द्यावापृथिवी डात । विश्वजन्ये इति विश्वऽजन्ये । आ । भाति । देवी इति ।
अमृते इति । अमृरः । श्यन् । वाजैः । पुरुऽचंद्रः । नमःऽभिः ॥ ३ ॥

अमृरोऽमृहः सर्वज्ञः जयन् ईशानः सर्वस्य जगतः अत एव पुरुश्चंद्रः पुरुचंद्रो ब्रह्मदिरणोपेतः । यद्वा ब्रह्मदीप्तिस्वरूपः । वाजर्वलिनमोभिरज्ञैश्च सहितः सोऽपिर्विश्वजन्ये विश्वस्य जनयित्वा । यद्वा विश्व जन्यमुत्पाद्य याभ्यां तं । देवी द्योतमानं अमृते मरणधर्मरहिते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाभाति । आ समतात्प्रकाशयति ॥ द्यावापृथिवी । दिवःशब्दस्य दिवो यावति यावादेश आनुदात्तः । पृथिवीशब्दो दीपतत्वेनातोदात्तः । देव तादृक् चेत्युभयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विश्वजन्ये । ब्रह्मदीप्तौ विश्व मज्ञायाभिति पुर्वपदातोदात्तः । तत्परुषे नु स्वरश्चितनीयः । आ भाति । मा दीप्तौ । अतर्भावितण्यर्थः । जयन् । जि ऽण्ययं । शतुर्लमावंधातुकस्वरगानु दात्तत्वे धातुस्वरः । पुरुश्चंद्रः । इत्याद्यद्वोत्तरपदं मन्व इति मुडागमः । श्यन्नेन शकारः । उत्तरपदातोदात्त प्रकरणे त्रिचक्रादीनां कदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । यद्वा समामस्यत्यतोदात्तत्वं ॥

अग्ने इंद्रश्च दाणुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातं ।

अमर्धता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अग्ने । इंद्रः । च । दाणुषः । दुरोणे । सुतऽवतः । यज्ञं । इह । उप । यातं ।

अमर्धता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वमिन्द्रशोभां देवा देवा युवाममर्धता अनागमनेन यज्ञहिमामकुर्वतो मती सुतवतः सोमाभिपव कुर्वतो दाणुषो हविर्देत्तवतो यज्ञमानस्यह दुरोणे गृहं क्रियमाणमिमं यज्ञमभिलक्ष्य सोमपेयाय सोमपा नार्थमुप यातं । उप समीप आगच्छत ॥ यातं । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । अमर्धता । मृधु हिंसायामित्यस्य शतरि रूपं । नत्रा समासः । सुषो डादेशः । तत्परुषे नञ्स्वरः । सोमपेयाय । पा पाने । अचो यदिति यत् । ईत्यतीतोकारादेशः । आर्धधातुकलक्षणा गुणः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

अग्ने अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यः सूनो सहसो जातवेदः ।

सधस्थानि मह्यमान ऊती ॥ ५ ॥

अग्ने । अपां । सं । इध्यसे । दुरोणे । नित्यः । सूनो इति । सहसः । जातऽवेदः ।

सधऽस्थानि । मह्यमानः । ऊती ॥ ५ ॥

महसः मुनो बलस्य पुत्र जातवेदो जातपन्न हे अपि नित्योऽविनाशो ऊती ऊत्या रक्षणेन सधस्यानि प्राणिनां निवासभुतांशोकात्महयमानः परिचरन्त्यमपां दुरोणेऽपां स्थानेऽतरिजे समिध्यंसे । सम्यग्दीप्यसे ॥ दुरोणे । अत्र रक्षण इत्यस्मादाणादिको नक्षप्रत्ययः । ज्वरत्वरत्यादिना ऊट् । गुणः । दुरोण इति गृहनाम इरवा भवति । नि० ४ । इति यास्कः । प्रत्ययस्वरः । महयमानः । मह पुजायां । व्यत्ययेन शानच । शानचो लमावधातुकस्वरणानुदात्तत्वे णिचस्वरः । ऊती । अत्र रक्षणदिपु । ऊतियूतितृतीत्यादिना निपातनादतोदात्तः । मुपां मुनुर्गति तृतीयायाः सवर्गदीर्घः ॥ ॥ २५ ॥

विश्वानरं मनसति नवचं चतुर्दशं मृक्त । तत्रानुक्रमणिका । विश्वानरं नव तृतीया विश्वानरीयमारुती जागती वृच आत्मस्मृतिर्वा पूर्वात्मगीतायोपाध्यायस्मृतिरिति । विश्वानरं मनसत्याद्यां तृतीया जागती । प्रथमस्य विश्वानरीऽप्रिदं देवता द्वितीयस्य मरुतः । सप्तम्याद्यास्मिस्मिस्मिष्टुभः । अपिरस्मीति वृचस्यापिः पर ब्रह्म वा देवता । नवस्याम्बु विश्वामिचोपाध्यायस्य मृक्तत्वात् एव देवता । सप्तमीवर्जितस्य मृक्तस्य विश्वामिच ऋषिः । सप्तम्या ब्रह्मवाक्यत्वाद्यस्य वाक्यं स ऋषिरिति न्यायेन ब्रह्म ऋषिः ॥ विश्वानरं मनसत्याद्यमृच आभिप्रविके चतुर्थेऽहनि आपिमारुते विश्वानरीयानिविद्वानि विनियुक्तः । तृतीयस्येति खंडे सूचितं । विश्वानरं मनसति तिस्रः । आ० ७. ७ । इति ॥ अयमेव तृतीया बृहस्पतिर्नवऽपिमारुते विश्वानरीयानिविद्वानीयः । प्र यतु वाजा इति द्वितीयतुचो बृहस्पतिर्नवः मारुतनिविद्वानीयः । उभयमप्युग्रनमःस्मोमेनेति खंडे सूचितं । विश्वानरं मनसापि निचाय्य प्र यतु वाजामविपीभिरप्रयः । आ० ९. ५ । इति ॥ अपिचयेन संचिताग्न्यनुग्रमनेऽपिरस्मीत्येपा । अथापि संचितमनुगीतमनुग्रमेदित्युपक्रमस्य सूचितं । अपिरस्मि जन्मना जातवेदा इति चिर्मध्यमया वाचा । आ० ४. २ । इति ॥

विश्वानरं मनसापि निचाय्या हविष्मंतो अनुपत्यं स्वविदं ।

मुदानुं देवं रथिरं वसुयवो गीर्भी रणं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

विश्वानरं मनसा । अपि । निऽचाय्यं । हविष्मंतः । अनुऽसत्यं । स्वऽविदं ।

मुऽदानुं । देवं । रथिरं । वसुऽयवः । गीऽभिः । रणं । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

विश्वामिचः स्मिति । हे अपि हविष्मंतः । संभूतवृषिका वसुयवो धनमात्मन इच्छंतः कुशिकासः कुशिकगो-वोत्पन्ना वयं विश्वानर । विश्वानरा अपिप्रणयनादिक्रियाया नेतारो यस्यात विश्वानरीऽपिः । तस्य संबन्धी विश्वानरः । अपत्यमिति यावत् । यद्वा विश्वानर एव विश्वानरः । तदितोऽनन्यार्थो राजसवायसादिवत् । तमनुपत्यं सत्यनानुगतं कर्मानुरूपफलप्रदाने सत्यप्रतिज्ञं स्वविदं स्वर्गादिलक्षणफलस्य ज्ञातार अत एव मुदानुं मुष्ट फलस्य दातार रथिर रथवत् अत एव रण यज्ञान्गच्छंतं देवं द्योतमानं तमिसमपि मनसा निचाय्य अतःकरणेनैवविधगुणविशिष्टत्वमिति ज्ञात्वा गीर्भीः स्मृतिस्वरणाभिर्वाग्भिर्हवामहे । इह कर्मणि त्वामा-ह्वयाम् ॥ विश्वानर । नरं संज्ञायामिति पूर्वपदस्य दीर्घत्व । विश्वानरस्येदमित्यर्थे तस्येदमित्यण । प्रत्ययस्वरः । निचाय्य । चायु पुजानिशासनयोः प्रत्ययस्य ल्यपि रूप । नित्स्वरः । अनुपत्यं । अनुगतं सत्येन । अवाद्यः कृष्टायर्थे तृतीययति समासः । मुपामादित्वात्पत्वं । निरुदकादित्वादतोदात्तत्वं । मुदानुं । इडाच् दानि । दाभाभ्या नृरिति कर्तरि नृप्रत्ययः । परादिऽकृदसि बहलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । रथिरं । रथगब्दा ल्यनुबर्थे मेधारथाभ्यामिरनिरचो वक्तव्यावतीरच । चित्स्वरः । वसुयवः । वस्वात्मन इच्छंत इति मुप आत्मनः क्यच । अकृत्सार्वाधातुकयोः रिति दीर्घः । वक्तादसीत्युप्रत्ययः । अतो लोपः । प्रत्ययस्वरः । रणं । रविर्गत्वर्थः । रणवति यज्ञान्गच्छतीति रणवः । पचाद्यजंतः । चित्स्वरः । कुशिकासः । कुशिकगण्डाङ्गोचमित्यर्थे विदादित्वात् । तस्य बहुपु यत्रञोश्च । पा० २. ४. ६४ । इति लुक् । हवामहे । ह्वयतेवङ्ङन् कृदसीति संप्रसारण । निघातः ॥

तं शुभ्रमपिमवसे हवामहे विश्वानरं मातरिश्चानमुकथ्यं ।

• बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्यदं ॥ २ ॥

तं । शुभं । अग्निं । अवंसे । हवामहे । विश्वानरं । मातरिश्वानं । उक्थ्यं ।
बृहस्पतिं । मनुषः । देवऽतातये । विप्रं । श्रोतारं । अतिथिं । रघुऽस्यदं ॥२॥

योऽग्निः पृथमत्र प्रतिपादितस्तं शुभं श्रोतमान विश्वानर विश्वानरमन्वाधिन मातरिश्वान । मातर्यंतरिने
अस्मिन् विद्युदादिरूपतया चैत इति मातरिश्वानिः । तमुक्थ्यमुक्थः शस्त्रैः शमनीय बृहस्पति बृहती यज्ञस्य
पतिं पालकतया स्वामिनं विप्र मेधाविनं श्रोतार श्रोत्रशस्त्रादिमन्वाक्य शुभतमतिथिमातिथेयपुत्रार्हतया
यदृक्कया प्राप्त रघुस्यद लघुस्यद । रघुर्लघुः स्यदो वेगो यस्यति क्षिप्रगतार । यद्वा स्यदशब्देनाध्वा लक्ष्यते
रघुस्यदः क्षिप्रगत्यर्थः । तमेवाविधगुणयुक्तमग्निमवमं ऽस्माक रक्षणाय हवामहे । कुशिकगोत्रजा वयमाह्वयामः ।
किंच । मनुषो मनुष्यस्य देवतातये यज्ञार्थं त्वामाह्वयामः ॥ शुभ । शुभ दीप्ती । अस्मात् स्फायितधीत्यादिना
कर्तारं रक् । किञ्चाङ्गणाभावः । प्रत्ययस्वरः । मातरिश्वान । निमोणंहतुत्वान्मातातरिज्ञ । तत्र अस्मिन् प्राणि
तीति मातरिश्वानिः । शतृक्षत्रित्यादिना मातरिश्वशब्दस्य कन्प्रत्ययात्त्वेन निपातनात्पूर्वपदात्तोदात्तत्वं ।
उक्थ्यं । उक्थेन श्रोत्रिण भुक्त्यः । तत्र भव इत्यर्थे भवे कदमीति यत् । तित्स्वरितमिति स्वरितः । देवतातये ।
देव एव देवतातिः । स्वार्थिकस्मात् । देवतातिशब्देन यज्ञो लक्ष्यते तत्प्रदानकत्वाद्यज्ञस्य । निस्वरः ।
रघुस्यदः । स्यद् प्रस्ववण इत्यस्मात्प्रतः स्यदशब्दः । स्यदो जव इति निपातनादनुनासिकलोपः । ऋद्धत्
रपदप्रकृतस्वरत्वं ॥

अश्वो नं क्रंदन्नभिः समिध्यते विश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे ।

स नो अग्निः सुवीर्यं स्वश्व्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥३॥

अश्वः । न । क्रंदन् । जनिंऽभिः । सं । उध्यते । विश्वानरः । कुशिकेभिः । युगेऽयुगे ।

सः । नः । अग्निः । सुऽवीर्यं । सुऽश्व्यं । दधातु । रत्नं । अमृतेषु । जागृविः ॥३॥

यो विश्वानरोऽग्निः कुशिकेभिः श्रोत्र कुवाणहोत्रादिभिर्युगे युगे प्रतिदिन समिध्यते आख्यातितपेपेण
सस्यक दीप्यते । तत्र दृष्टातः । अश्वो भति । यथा ज्ञातोऽश्वः क्रंदन् हेपारव कुर्वन् जनिभिरनयित्रीभि
र्वडवाभिः सत्यप्रदानेन प्रतिदिन सस्यक पोष्यते तद्वत् । अमृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेषु मध्ये जागृविज्ञानया
जायत दीप्यमानः सोऽग्निः सुवीर्यं शोभनापत्ययुक्त स्वश्व्यं शोभनाशादिपशुयुक्त रत्नमृत्तम धनं नोऽस्माक
दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु ॥ युगेयुगे । नित्यवीर्ययोरिति दिवंचन । परस्यार्थेऽडितत्वादानुदात्तत्वं पूर्वपदप्र
कृतस्वरः । स्वश्व्यं । अश्वशब्दः कन्प्रत्ययात् आद्युदात्तः । बह्व्रीहावाद्युदात्तं ज्ञाच षदमीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ।
यकारोपजनशब्दादसः । यद्वा । अश्वेषु साधर्षोऽश्व्याः । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
बह्व्रीहो पूर्वोक्तस्वरः । दधातु । दधातलोऽटि रूपः । रत्नं । रमू क्रीडाया । रमेस्त चत्यधिकरणे नप्रत्ययभक्ता
रश्नांतादेशः । रमतेऽस्मिन्निति रत्नं । निदित्यनुवृत्तावाद्युदात्तः । जागृविः । क्तिन्प्रत्ययात् । निच्चादाद्युदात्तः ॥

प्र यंतु वाजास्तविषीभिरग्रयः शुभे संमिथ्याः पृपतीरयुशत ।

बृहदुशो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयंति पर्वताँ अदाभ्याः ॥४॥

प्र । यंतु । वाजाः । तविषीभिः । अग्रयः । शुभे । संऽमिथ्याः । पृपतीः । अयुशत ।

बृहत्ऽउशोः । मरुतः । विश्वऽवेदसः । प्र । वेपयंति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥४॥

वाजा वेगवतोऽग्रयः प्रयंतु । जलमभिलक्ष्य गच्छतु । गताश्च तेऽग्रयस्तविषीभिर्वलयुक्तैर्मरुद्भिः शुभे जले
संमिथ्याः परस्परं संगताः संतः पृपतीर्वदन्नुचत । अयुजन । जले विदन्कुर्वन् । यद्वा वाजा वेगवतोऽग्रयस्त
विषीभिर्वलयुक्तैर्मरुद्भिर्जलमनुलक्ष्य प्रयंतु । गच्छतु । ते च मरुतः शुभे जले संमिथ्या अग्निभिः संगताः संतः
पृपतीश्चवर्णा वाहनरूपा वडवा अयुचत । रथे भेषभेदनाथं तद् अयोचुः । रथाहृदास्ते विश्ववेदसः प्राणि

कृतकर्माभिज्ञानयुक्ता अदाभ्याः केनाप्यतिरस्कार्या मरुत एवविधा वयंवी बृहद्दक्षः प्रभुतमेतन्पर्वतामेघान
प्रविष्यति । यथा प्रभुता वृष्टिर्भवति तथा मेघान चालयति ॥ तविपीभिः । तव गताविति सीचो धातुः । अस्मा-
त्तर्विर्णोद्विति टिपच निञ्ज । तवति संचरंत्याकाश इति तविषा वायवः । टिट्टाणञिति डीप । निगव्यत्ययः ।
नित्वादायुदात्तः । पृपतीः । पृपु सेचने पू पालनपुरणयोरिति वा । अस्माद्धतमानि पृपद्वैहन्महदिति निपात
नादातिप्रत्ययः शतुवद्भवति । उगितश्चिति डीप । पर्वतीति पृपत्यः ग्रीकराः । पृणति पालयतीति पृपत्यो वडवाः ।
अयुजत । युजिर योग इत्यस्य लुङि मिचि रूपं । निघातः । बृहद्दक्षः । उच सेचन इत्यस्मात्क्रिप । क्रदुत्तरप-
दप्रकृतस्वरः । विषयति । टुवेपु कंप्ने । निघातः । पर्वतान । पर्व पुरण इत्यस्मात् भुमुदृशीत्यादिना अतच ।
पर्वति पुरयति भूमिमुदकेनिति पर्वतो मेघः । व्यत्ययनायुदात्तः ॥

अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टय आ त्वेषमुयमव ईमहे वयं ।

ते स्वानिनो रुद्रिया वर्षनिर्णिजः सिंहा न हेपकृतवः सुदानवः ॥ ५ ॥

अग्निऽश्रियः । मरुतः । विश्वऽकृष्टयः । आ । त्वेषं । उयं । अवः । ईमहे । वयं ।

ते । स्वानिनः । रुद्रियाः । वर्षऽनिर्निजः । सिंहाः । न । हेपऽकृतवः । सुदानवः ॥ ५ ॥

अग्निश्रियो विद्युतमग्निं श्रयंतो विश्वकृष्टयः । विश्वस्य वृक्षादिः कृष्टिराकर्षण नमनोत्तमनादिलक्षणं कर्म
येभ्यो भवति ते विश्वकृष्टयः । एवविधा ये मरुतो विद्यते तेषां च मरुतां त्वेषं दीप्रमयमुद्रुणामवे रक्षणमेमहे ।
कृशिका वयमा समंतायाचामहे । ते मरुतो रुद्रिया रुद्रपुत्रा वर्षनिर्णिजः । निर्णिकृष्टो रूपवाची निर्णि-
वत्रिरिति तन्नाममु पाठात् । वर्षणं रूपं स्वभावो येषां ते वर्षनिर्णिजो वर्षकाः । हेपकृतवः । हेपारवस्य क्रतुः
करणं येषां ते कृतहेपारवाः सिंहा न सिंहा इव स्वानिनः शब्दवतः । एवविधानि मरुतः सुदानवः मुपु जलस्य
दातारो भवति ॥ अग्निश्रियः । श्रिञ् सेवायां । वचिप्रच्छीत्यादिना क्रिप संप्रसारणाभावो धातोर्दीर्घश्च ।
जमि इयडादेशः । कृतस्वरः । उयं । गमु गती । उत्पूर्वः । ऋञ्द्रायिति निपातनाद्रप्रत्ययो मकारलोप उपस-
र्गस्यातलोपश्च । उन्नच्छतीत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ईमहे । ई कांतित्यादिपु । व्यत्ययनात्मनेपदं । अदादित्वाच्पो
सुक । निघातः । स्वानिनः । स्वानो घञतः । तद्वतः । अत इनिठनावितीनिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्रियाः । रुद्रग-
व्दाच्चादेशो घः । तस्येयादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥ २६ ॥

व्रातंव्रातं गुणंगणं सुशस्तिभिरग्नेभामं मरुतामोज ईमहे ।

पृपदश्वासो अनवभराधसो गंतारो यज्ञं विदथेषु धीराः ॥ ६ ॥

व्रातंऽव्रातं । गुणंऽगणं । सुशस्तिऽभिः । अग्नेः । भामं । मरुतां । ओजः । ईमहे ।

पृपत्ऽअश्वासः । अनवभ्रऽराधसः । गंतारः । यज्ञं । विदथेषु । धीराः ॥ ६ ॥

कृशिका वयमग्नेभाम भासकं मरुतामोजस्यो व्रातं व्रात व्राते व्राते प्रतिममुहं गण गण गणे गणे मरुति
मरुहे क्रियमाणाभिः सुशस्तिभिः । गोभनाः शस्तयः स्तुतयो धर्मविः क्रियते ते सुशस्तयः । तैर्मध्वरीमहे । तादृशं
माहृतं तेजो याचामहे । पृपदश्वासः । पृषत्याश्चित्रवर्णा अथा येषां ते तादृशाः । अनवभराधसः । न विद्यते
ऽवभंगो यस्य तदनवभं । अनवभं राधो धनं येषां तेऽनवभष्टधनाः । संपूर्णधना इति यावत् । धीराः कर्मा-
भिज्ञान्ते मरुतो विदथेषु यज्ञेषु यज्ञं यजनीयं हविरभिलक्ष्य गंतारो गमनशीला भवति ॥ गणं गणं । गण
सख्यनि । पचायच । नित्यवीप्सयोरिति द्विवचनं । परस्याम्रिडितत्वाद्नुदात्तत्वं पूर्वपदस्वरः । सुशस्तिभिः ।
वङ्ग्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । भामं । भा दीर्घा । अतिस्त्वित्यादिना मन । नित्स्वरः । ओजः ।
उञ्ज आर्जवे । उञ्जर्वलि वलोपश्च । उ० ४. १९१ । इत्यमुन । तत्सिनयोगिन बकारलोपः । आर्धधातुकलक्षणो
गुणः । नित्स्वरः । ईमहे । ई कांतित्यादिपु । निघातः । अनवभराधसः । अनवभं । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदा-
त्तत्वं । वङ्ग्रीही पूर्वपदस्वरः । गंतारः । ताच्छीलिकम्बून । विदथेषु । विद चानि । रुदिविद्विभ्या किविद्विथ-
प्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । विद्वित्यस्मिन्कर्मज्ञानमध्वर्धादय इति विदथो यज्ञः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।

अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजसो घर्मो हविरस्मि नाम ॥१॥

अग्निः । अस्मि । जन्मना । जातऽवेदाः । घृतं । मे । चक्षुः । अमृतं । मे । आसन् ।

अर्कः । त्रिऽधातुः । रजसः । विऽमानः । अजसः । घर्मः । हविः । अस्मि । नाम ॥१॥

साक्षात्कृतपरतत्त्वरूपोऽप्रिर्वचन स्वात्मनः सर्वात्मकत्वानुभवमाविष्करोति । हे कृशिकाः । भोक्तृभोग्य भावेन द्विविधं हीद सर्वं जगत । एतावद्वा इदमन्न चैवात्रादथ सोम एवात्रमग्निरत्राद इति श्रुतः । तत्र सकलभोक्तृवर्गरूपेणात्रादोऽग्निः । स चाग्निवाय्वादित्यभेदेन त्रिधा भूत्वा पृथिव्यतरि जगुनोकाधिपतिष्ठति । तदुक्तं वाजसनेयके । स त्रिधात्वानं व्यभजत । आदित्य तृतीय वायु तृतीयमिति । तत्र सोऽग्निरहे जन्मैव जातवेदा अस्मि । श्रवणमननादिमाधननिरपेक्षेण स्वभावत एव साक्षात्कृतपरतत्त्वरूपोऽस्मि । घृतं मे चक्षुः । यदेतद्विश्वस्य विभासकं मम स्वभावभूतप्रकाशात्मकं चक्षुस्तद्गुत । इदानीमत्यंत दीप्तः । यदेतदमृतं कमफलं दिव्या दिव्यविधिविधयिषोपभोगात्मकं तस्मै ममामन । आस्यं वर्तते । सकलभोक्तृवर्गात्वना स्वयमेवावस्थानात् । एष स्वात्मनः पृथिव्याधिष्ठातृरूपतामभिधाय वाय्वात्मनातरिचाधिष्ठातृतामाह । अर्को जगत्स्वष्टा प्राणः । सोऽक्षेत्रं च रत्नस्थार्चत आपोऽजायतार्चतं वै मे कमभुदिति तदेवाकस्याकत्व । ग० ब्रा० १० ६ ५ । इति श्रुतः । स प्राणोऽहं त्रिधातुः । त्रिधात्वानं विभज्य तत्रैवाय्वात्मना रजसोऽतरिजस्य विमानो विमाताधिष्ठातास्मि । तथादित्यरूपेण जगुनोकाधिष्ठातृतामाह । अजसो घर्म इति । अजसोऽनुपनीणो घर्मः प्रकाशात्वा जगुनोकाधिष्ठातादित्योऽहमस्मि । एवं भोक्तृरूपमात्मनोऽनुसंधाय भोग्यरूपतामप्यनुसंधत्ते । यदविभोग्यं प्रसिद्धमस्ति तदप्यहंभवास्मि । यदा अहमग्निरस्मि । देवानां हविष्प्रापणादगनादिगुणयुक्तोऽस्मि । किंच जन्मनोत्पत्त्या जातवेदा जातप्रज्ञोऽस्मि । उत्पात्तिक्षण एव सर्वज्ञोऽहमस्मि । अथवा जातं सर्वं स्वात्मरूपतया वेत्तीति जातवेदाः । सर्वात्मक इत्यर्थः । तत्कार्यमित्युच्यते । घृतं मे चक्षुः । यदेतद्गुतं प्रसिद्धमस्ति तस्मै चक्षुःस्थानीय । यथा लोकं चक्षुर्भासक एव घृतं मयि प्रविष्टं ज्वालामुत्पादयन्मम भासक । अमृतं प्रभारूपं यदमृतमविनाशि ज्योतिर्मै ममामन । आस्यं वर्तते । त्रिधातुः प्राणापानयानात्मना त्रिधा वर्तमानोऽर्कोऽर्चनीयो सो प्राणोऽस्ति भाऽप्यहंभवास्मि । तथा च रजसोऽतरिजस्य विमानो विधिपणं माता परिच्छेत्ता वायुश्चाहमस्मि । किंच । अजसो घर्मो अरतयंगं संतापकारी मृत्युश्चाहमस्मि । किं ब्रह्मना आत्परोडाग्नादिरूपं यदेतदहविरस्मि तदुपलक्षितं सर्वमप्यहमस्मि । सर्वं खन्विदं ब्रह्मति श्रुतः । नामशाब्दः प्रसिद्धः । तदनेनाग्निः सर्वात्मकत्वप्रतिपादनेन परब्रह्मत्वमुक्तं भवति ॥ चक्षुः । चक्षिड व्यक्तायां वाचि । उर्मिन्नित्यनुवृत्तां चक्षुः शिञ्जित्युसिन । शिञ्जितावात स्यात्त्रादेगाभावः । नितम्बरः । आमन । आस्यशाब्दस्य पहन्नोमासित्यादिना आमनादेशः । मुपां मुलुगिति सप्तम्या लुक् । विमानः । माङ् मानि । कृत्यन्वुटो वङ्गलमिति कर्तरि ल्युट् । नितम्बरः । अजसः । जमु सोक्षणे । नःपूर्वः । नमिकपिपस्य जसकर्महंसदीपो रः । पा० ३ ० १६७ । इति ताच्छीलिको रप्रत्ययः । नःपूर्वो जर्मिनरतयं वर्तते । नःम्बरः । जस उपक्षये वा ॥

त्रिभिः पवित्रेषुपोद्यर्कं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन ।

वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद्यावापृथिवी पर्यपश्यत् ॥६॥

त्रिऽभिः । पवित्रैः । अषुपोत् । हि । अर्कं । हृदा । मतिं । ज्योतिः । अनु । प्रऽजानन ।

वर्षिष्ठं । रत्नं । अकृतं । स्वधाभिः । ज्ञात । इत । द्यावापृथिवी इति । परि । अपश्यत् ॥६॥

सर्वात्मकोऽप्रिर्वदांतःकरणवृत्त्या मतिं मननीयं ज्योतिः स्वप्रकाशरूपं परब्रह्माख्यं तत्रोऽनु प्रजाननं श्रवणमननादिक्रमेण प्रकल्पेण संग्रहविपर्यासभावनावृद्धिनिरामेन स्वात्मरूपतया जानानः मनं पवित्रैः पावनैस्त्रिभिरपिवायुसूर्यरक्तमर्चनीयं स्वात्मानमपुषोदि । तस्योऽपि निर्मलतया पावनं परिचिच्छेदं खलु । यथा दशांपवित्रेण सोमं पावयति तद्वत् । एव जानानोऽपिर्वर्षिष्ठं स्वात्मानमुन्नमं स्वधाभिः । स्वनं लोकान्दधा

तीति स्वधा । तैरप्रिवायुर्मूर्धं रत्नं रमणीयमकृत । अकार्षीति । आदिते अनंतरमेवमात्मनि ज्ञाति सति यावा
पृथिवी तत्र परिकल्पितं यावापृथिवी तदुपलक्षितं सर्वं जगच्च पर्यपश्यत । परितः सर्वतः स्वात्मतयादृशत ।
आत्मनि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञाते भवतीति श्रुतः ॥ पवित्रः । पुत्रं पवने । अस्मात्कर्तारं चर्षिदेवतयोः । पा०
३ ० १५६ । इति देवतायामभिधेयाया कर्तार इत्रप्रत्ययः । पुनतीति पवित्रा अप्रिवायुर्मूर्धोः । प्रत्ययम्बरः ।
अपुपोत् । पुत्रं पवन इत्यस्य यद्गुणतस्य रूप । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वादभ्यासस्य गुणाभावः । यद्विपुपर
ऋदसि । पा० ८. १. ५६. । इति न निघातः । अर्कः । अर्चं पुत्राया । ऋदाधारार्चकलिभ्यः क इति कप्रत्ययः ।
हदा । हृदयगात्रस्य पद्मत्रोमामित्यादिना हृदादेगः । मति । मन ज्ञाने । मत्रे वृषपपचेत्यादिना कर्मणि क्तिन्
उदात्तः । अकृत । करीतर्लुङि सिच । तस्य ह्रस्वादगादिति लोपः । यावापृथिवी । देवताद्वंद्वे चित्युभयपद-
प्रकृतिस्यः ॥

ग॒त॒धा॒र॒मु॒त्स॒म॒ष्टी॒य॒मा॒णं॑ वि॒प॒श्चि॒तं॑ पि॒तरं॑ व॒क्त्वा॒नां॑ ।

मे॒ऋं॑ म॒दं॑तं॑ पि॒त्रो॒रु॒प॒स्ये॒ तं॑ रो॒द॒मी॒ पि॒पु॒तं॑ स॒त्य॒वा॒चं॑ ॥ ९ ॥

ग॒त॒ऽधा॒रं॑ । उ॒त्सं॑ । अ॒ष्टी॒य॒मा॒णं॑ । वि॒पः॑ऽचि॒तं॑ । पि॒तरं॑ । व॒क्त्वा॒नां॑ ।

मे॒ऋं॑ । म॒दं॑तं॑ । पि॒त्रोः॑ । उ॒प॑ऽस्ये॒ । तं॑ । रो॒द॒मी॒ इति॑ । पि॒पु॒तं॑ । स॒त्य॑ऽवा॒चं॑ ॥ ९ ॥

यस्माद्पाथ्यायाद्विश्वामित्रो विश्वानराख्यं परं ब्रह्माज्ञामीत्तमिममुपाध्यायमनयची स्नाति । हे रोदमी
यावापृथिवी गतधारमपरिमतजलधारायुक्तमक्षीयमाणं न कदापि विच्छिन्नप्रवाहमस्य उत्समिव गतप्रवा-
होपत स्रोत इवाविच्छिन्नवाक्तरणीममेतं विपश्चितं मेधाविनं सकलशास्त्राभिज्ञं पितरं शिष्याणां विद्योपदेशेन
पालकं वक्त्रानां वक्तव्यानां धेदवाक्यानां मेऋं मेलकं नानाशाखागतानां वाक्यानामेकस्मिन्नर्थं संकलय्य वक्त्रार
पित्रोर्थावापृथिव्योरुपस्य समीपे मदंतं ज्ञानातिशयेन हृष्यंतं अत एव सत्यवाचमज्ञातार्थाभावात्परप्रतारणे
च कारणाभावात्सत्यत्वादिन । तमिममुपाध्यायं पिपुतं । अपश्चितफलप्रदानेन संपुर्णं कुरुतं । यदा पालयत ॥
उत्स । उन्दी ऋदंते । अस्माद्गन्धामिधिकाभिः कित । उ० ३ ६८ । इति सप्रत्ययः । कित्वात्तकारलोपः ।
उनत्तीत्युत्सः । व्यर्थेनायुदात्तः । विपश्चितं । विगणंण पातीति विपा वाक् । विपो वाचश्चिनोतीति क्तिप ।
ह्रस्वस्य पितीति तुक् । तत्पुरुषं कृतिं बहुलमिति बहुलवचनात् द्वितीयाया अप्यनुक् । ऋदत्तरपदस्वरः ।
वक्त्रानां । वच परिभाषणं । अस्मात्कृत्यार्थं तर्विकेन्यत्वन इति त्यन्प्रत्ययः । चोः कृरिति कुत्व । निम्बरः ।
मेऋं । मिलिः सपर्कां धातुः । अस्मादांणादिक इप्रत्ययः । रोदमी । आसन्नित्वात्तद्घातः । पिपुतं । पृ
पालनपूरणयोः । ऋदमी जुहोत्यादिः । अतिपिपत्योश्चैत्यभ्यामस्यत्व । निघातः ॥ ॥ ०७ ॥

प्र वो वाजा इति पंचदशर्चं पंचदशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः पचीना गायत्रं त्वृत्या वागिति ।
विश्वामित्रो ऋषिः । गायत्री ऋदः । अर्षिदेवता । आद्या ऋतुदेवत्या वा ॥ प्रातरनुवाकाशिनगाम्बयोर्गायत्रे
ऋदस्यस्य मुक्तस्य विनययोगः । प्र वो वाजा उपमदाय । आ० ४ १३ । इति ॥ आभिप्रविकंपूवथ्यं प्र वो वाजा
इति वैकल्पिकः स्तोत्रियमुचः । सूचितं च । प्र वो वाजा अभिववोऽभि प्रयांसि वाहसा । आ० १ ८ । इति ॥
मुक्तस्याद्या सामिधेनी । सूचितं च । प्र वो वाजा अभिववोऽप्र आ याहि वीतये । आ० १ ० । इति ॥ सामि
धेनीषु सामिधमान इत्येका । सूचितं च । सामिधमानो अध्वरं समिहो अय आहतेति द्वे । आ० १. ० । इति ॥
आधाने तुतीयायामिष्टां सामिधेनीष्विध्यमानिद्ववत्वोर्मध्ये पृषुपाजा इति द्वे धाव्ये । सूचितं च । प्रागुपोत्तमायाः
पृषुपाजा अमर्त्य इति द्वे । आ० १ १ । इति ॥ एवमन्यत्रापि यत्र यत्र सप्तदशं सामिधेन्यस्तत्र तत्रैतं धाव्ये इति
द्वष्टय ॥ विपुवत्येकथिगतिः सामिधेन्यः । तत्र पृषुपाजा अमर्त्य इति षडुचो धाव्याः । पृषुपाजा अमर्त्य इति
पटु धाव्याः सामिधेनीनां । आ० ८ ६ । इति सूचितं ॥ महाव्रतेऽपि पंचविंशतिसंख्याकाः सामिधेन्यः ।
तत्राप्येताः षडुचो द्वष्टयाः ॥ अग्नीषोमप्रणयने होता देवो अमर्त्य इति तुचः । सूचितं च । होता देवो अमर्त्यः
परमादूप त्यागं दिवदिवे । आ० ४ १०. । इति ॥ ईऋत्यो नमस्यस्तिर इति तिस्रः सामिधेन्यः । सूचितं च ।
ईऋत्यो नमस्यस्तिरोऽपि दूतं वृणीमहे । आ० १. ० । इति ॥

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः ॥१॥

प्र। वः। वाजाः। अभिऽद्यवः। हविष्मन्तः। घृताच्या। देवान्। जिगाति। सुम्नयुः ॥१॥

हे ऋतवो वाजाः । वर्जति गच्छतीति वाजा मामाः । अभिद्यवः । अभितो द्यवो दिवसा र्थाध्यभियवोऽर्धं मामाश्च । हविष्मन्तो हविर्भाजो देवाः । घृताच्या । घृतमचतीति घृताची गोः । तथा च तिस्ररीयक । देवा हविष्मन्तो गंधुताची । सं० २. प. १ । इति । यद्वा हविष्मन्तो हविषः कीरादेः प्रदातारः पशवो घृताच्या । घृतमचति प्राप्नोतीति घृताची सूक् । तथा च वाजमनयक । पशवो हविष्मन्तः सुग्घृताचीति । तथा घृताच्या महिता हविष्मन्तो देवाः पशवश्च मामाश्चार्धमामाश्चति सर्वे वो युष्माक यजनार्थं प्रभवति । तेषु वाजादिषु प्रभवत्सु सत्सु सुम्नयुः सुखमात्मन इच्छन्त्यजमानो देवाञ्जिगाति । यज्ञद्वारा देवाप्नाप्नोति । उक्तार्थं तिस्ररीयश्राद्धम् । प्र वो वाजा इत्यन्वाह मामा वै वाजा अर्धमामा अभिद्यवो देवा हविष्मन्तो गंधुताची यज्ञो देवाञ्जिगाति यज्ञमानः सुम्नयुः । ६. ५ । इति ॥ अभिद्यवः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । घृताच्या । घृ शरणदीप्त्योः । अस्मादिति घृपिभ्यः क्तः । ३० ३ ८९ । इति कर्मणि क्तः । घृतमात्ममचतीत्युत्विग्दधुगित्यादिना िन । अनिदितामित्युपधानोपः । अचतेशोपसंख्यानमिति डीप । चाविति पूर्वपदातोदात्तत्वं । जिगाति । गातिगोत्यर्थः । कादमो जुहोत्यादि । निघातः । सुम्नयुः । सुम्न सुखमात्मन इच्छन्निति सुप आत्मनः वच । क्वात्कदमीत्युः । प्रत्ययस्वरः ॥

ईँँ अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनं । अष्टीवानं धितावानं ॥२॥

ईँँ अग्निं । विपःऽचितं । गिरा । यज्ञस्य । साधनं । अष्टीऽवानं । धितऽवानं ॥२॥

विपश्चितं मेधाविन यज्ञस्य साधनं यज्ञस्य निर्वाहक अष्टीवान सुगवत यद्वा वेगवत धितावान । वान वननीयं धनं धितं निहित यस्य त निहितधनं । तमिममग्नि गिरा स्तितिलक्षणया वाचिम् । विश्वात्मिवोऽह स्तोमि ॥ ईँँ । ईँँ स्तोतः । अष्टीवान । वन पण मभक्तावित्यस्मादित्थं । अष्टी वनतीति अष्टीवा । रुद्रचर पदस्वरः । धितावानं । दधानेनिष्ठाया धिरादेशात्कादमः । वन मभक्ता । कर्मणि घञ । बह्व्रीहो निष्ठति धितशब्दस्य पूर्वनिपातः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अग्ने शक्रेम ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति द्वेषांसि तंरम ॥३॥

अग्ने । शक्रेम । ते । वयं । यमं । देवस्य । वाजिनः । अति । द्वेषांसि । तंरम ॥३॥

हे अग्ने वाजिनः संभृतहविष्का वयं देवस्य द्योतमानस्य ते तव यम यमनमा यज्ञसमाप्तरवावर्षानं कर्तुं शक्रेम । शक्रेमात् । वाजिनो वेगवतो देवस्यति वा योजनीय । ततः कारणात् द्वेषाम्यस्मदीयानि पापान्यति तंरम । पापस्य उन्नीर्णा भवम ॥ शक्रेम । शक् शक्तावित्यस्याशीर्लिङ् निष्ठाशेष्यद्वित्यदप्रत्ययः । किदाशि षीति यामुट् । सलोपयादेशयलोपगुणमलोपाः । आभिततस्यावित्यमानत्वेन पादादिद्व्यादनिघातः । उदात्त निवृत्तिस्वरः । यम । यम उपरम इत्यस्माद्वावे घञ । यम उपरम इति निपातनाद्गुणभावः । त्रित्स्वरः । तंरम । तू प्रवनतरणयोः । प्रार्थने लिङि रूप । निघातः ॥

समिध्यमानो अश्वरेऽग्निः पावक इन्द्रः । गोचिष्केगस्तमीमहे ॥४॥

संऽइध्यमानः । अश्वरे । अग्निः । पावकः । इन्द्रः । गोचिःऽष्केगः । तं । ईमहे ॥४॥

योऽग्निरश्वरे यज्ञे समिध्यमानो घृताच्याहतिभिः सम्यक् प्रज्वाल्यमानोऽत एव गोचिष्केगो ज्वालकेगः पावकः शोधक ईन्द्रः स्तोतुभिः प्रशस्यो भवति तमिममभिसतफलार्थमीमहे । वयं याचामहे ॥ ईँँ । ईँँ स्तोतावित्यस्मात्प्रत्ययः । अस्य तित्स्वरिति मिति स्वरितत्वं प्राप्त ईँँवदेव्यादिद्व्युदात्तत्वं । ईमहे । ई कात्यादिषु । अर्थं धातुरच याञ्चार्थः । निघातः ॥

पृथुपाजा अमर्त्या घृतनिर्णिकस्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट् ॥५॥

पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । घृतऽनिर्णिकः । सुऽआहुतः । अग्निः । यज्ञस्य । हव्यऽवाट् ॥५॥

पृथुपाजाः प्रभूततजोऽरूपोऽमर्त्या मरणधर्मरहितो घृतनिर्णिकः । घृतस्य विलयनद्वारा शोधनं येनेति घृतनिर्णिकः । स्वाहुतः सुष्ठु होत्रादिभिः सम्यगिष्टः । एवंभूतोऽग्निर्यज्ञस्य श्रोत्रिणोऽर्हव्यवाट् हव्यानां बाढा भवति ॥ पृथुपाजाः । ऋक्षरपदस्वरः । स्वाहुतः । जुहोतः कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । हव्यवाट् । वहयति गिवः ॥ ॥२८॥

तं सवाधो यतमुच इत्था धिया यज्ञवैतः । आ चक्रुरग्निमूतये ॥६॥

तं सऽवाधः । यतऽमुचः । इत्था । धिया । यज्ञऽवैतः । आ । चक्रुः । अग्निं । ऊतये ॥६॥

सवाधः । रजोऽमत्रोऽज्ञारणेन तद्विषयवाधा मह वतंत इति सवाधः । यज्ञवतो यज्ञनीयहविर्युक्ता यतमुचः । यताः संयताः सुचो जुहावा यन्त यतमुचः । ऋत्विजः । इत्येत्यमनेन प्रकारेण क्रियमाणया धिया मृत्वा तमेवंभूतमग्निमूतये राक्षसवाधाद्दक्षिणाय आ अभिमुखं चक्रुः । ऊर्ध्वति ॥ सवाधः । बाधु विलोडन इत्यस्मात् ऋषिः । ऋक्षरपदस्वरः । इत्था । इदृशब्दात्प्रकारार्थं इदमस्यम् । तस्य मुपा मुलुगिति डादेशः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदान्तः । चक्रुः । दुर्लभं करण इत्यस्य लिख्यमि यणदेशे कृते तस्य द्विवचनेऽचीति स्यानिवृत्तावाद्द्विवचनं । गिधातः ॥

हीता देवो अमर्त्यः पुरस्तादिति मायया । विदथानि प्रचोदयन् ॥७॥

हीता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया । विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥७॥

हीता होमनिष्पादकोऽमर्त्या मरणधर्मरहितो देवो शीतमानो विदथानि विदितथानि कर्मणि प्रचोदयन् प्रकंपेण प्रेरयन् सोऽग्निमायया कर्मविषयाभिज्ञानेन युक्तः मन पुरस्तात्कर्मप्रारम्भकाल एवेति । अस्माना गच्छति ॥ मायया । माइ माने शब्दे चेत्यस्मान्नाक्षासिमिभुभ्यो य इति कर्तरि कर्मणि वा यप्रत्ययः । मिमीते जानीते कर्म मीयतेऽन्येति वा माया कर्मविषयज्ञानं । प्रत्ययस्वरः । विदथानि । विद ज्ञान इत्यस्माद्द्रुदि-विदिभ्या किति कर्मण्यथप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते । विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥८॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । णीयते । विप्रः । यज्ञस्य । साधनः ॥८॥

वाजी बलवानप्रिर्वाजेषु युद्धेषु धीयते । देवः शत्रुहननार्थं निधीयते । किंच । अध्वरेषुऽग्निहोत्रादिषु प्र णीयते । अध्वर्यादिभिः प्रकंपेणाहवनीयादिस्थानेषु प्रक्षिप्यते । अत एव विप्रो मेधावी सन्नरियज्ञस्यापि होत्रादेः साधनः साधको भवति ॥ धीयते । दधातः कर्मणि यक् । घुमास्यागापत्यादिना ईत्वं । निघातः । णीयते । णीञ प्रापण इत्यस्य कर्मणि यक् रूपः । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्येति णत्वः । साधनः । साध मसिद्धौ । नद्यादित्वात्कर्तरि ल्युः । लिटस्वरः ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दद्यास्य पितरं तना ॥९॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानां । गर्भं । आ । दधे । दद्यास्य । पितरं । तना ॥९॥

योऽग्निर्धियाधानपवमानेष्टरूपेण कर्मणा चक्र आहवनीयरूपतया कृतोऽभूत् अत एव वरेण्यः सर्वैर्यज्ञ-मानं । कर्मगतत्वेन वरेण्यः यज्ञाग्निभूतानां स्थावरजगमात्सकानां भूतजातानामंतर्गमं स्वात्मानमेव गर्भरूप-तया आदधे सर्वत्र दधार पितरं सर्वस्य जगतः पालक तमिममग्निं दद्यास्य दत्तप्रजापतेस्तना तनया वेदिरूपा भूमिदेशेषुणमासापिहोत्रादिकर्मसिद्धर्थं धारयति । भूमिदेशेषुऽहितुत्वे संववर्णाः । अदितिह्यंजनिष्ट दत्त या

दुहिता तव । ऋषिं १०. १२. ५. इति ॥ चक्र । करोतिः कर्मणि लिटि रूपं । गर्भं । गृ निगरण इत्यस्मादिति गृभ्यां भवति मन । गिरति गीर्यते वा गर्भः । निन्वादाद्युदात्तः । दधे । दधाते लिटि रूपं । पितर । पा रक्षणे । नप्तृनेष्टृ इत्यादिना तुजतेत्वेन निपातनादित् । पाति पालयतीति पिता पालकः । चित्स्वरः । तना । यलोपसङ्गादसः ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दक्षस्येऽऽ संहस्कृत । अग्ने सुदीतिमुग्निं ॥१०॥

नि । त्वा । दधे । वरेण्यं । दक्षस्य । उऽऽ । महः । सुऽऽकृत । अग्ने । सुऽऽदीतिं । उऽऽग्निं ॥१०॥

उक्ताद्योऽनयत्वा विव्रियते । महस्कृत मथनारथेन बलिन निष्पन्न हे अग्ने सुदीति प्रोभनदीपियुक्तमुग्निं पुरोडाशादिहविः कामयमानं । यद्वा कर्मार्थिभिः कामयमानं । अत एव वरेण्यं त्वरेण्यं त्वा एवाविध त्वा दक्षस्य दहितेऽऽ वियादिलक्षणा भूमिर्नि दधे । अपिहोवादि कर्मसमृद्धार्थं नितरा दधार ॥ इऽऽ । ईड स्तृता । पुमि संज्ञायामित्यत्र प्रायिकवचनात् स्वर्येऽपि घप्रत्ययः । इत्युदात्तः । सज्ञापुर्वकस्य विधिरनित्यत्वादगुणः । ईडान्ते स्तृत्येऽस्या यजमानेदेवा इतीऽऽ भूमिः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । प्रत्ययस्वरः । उऽऽग्निं । वग कांतावित्यस्मादग्नः किञ्चितीजप्रत्ययः । किञ्चात्संप्रसारण । वष्टि हविः कामयते उग्र्यते कास्यते कर्मार्थिभिरिति वा उऽऽग्निं अग्निः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥२९॥

अग्निं यंतुरमप्तरमृतस्य योगे वनुषः । विप्रा वाजैः समिधते ॥११॥

अग्निं । यतुरं । अपऽऽतुरं । ऋतस्य । योगे । वनुषः । विप्राः । वाजैः । सं । इंधते ॥११॥

वनुष कर्मसिद्धार्थं संभजमाना विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो यतुर सर्वस्य नियतार । यद्वा जिघं गतार । अप्रमपा प्ररक्त तमिममपिमृतस्य मत्वभुतस्य उद्योतिष्टोमादेयोगे प्रयोगार्थं वाग्नेर्विन्नेर्गर्भैः समिधते । सम्यग्दीपयति ॥ यतुर । वर्णयत्ययः । यतारमित्यर्थः । अप्रः । तुर स्वरणे । अपस्तृतीति स्वरयतीति क्रिप । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरः । योगे । युजिर योगे भावे पत्र । चर्जाः कु षिण्यतीरिति कुल । निऽऽस्वरः । वनुषः । वन पण संभक्ता । जनरुमिरत्यधिकारं वङ्गलवचनादस्मादप्युमिः । प्रत्ययस्वरः । इधते । इधधी दीर्घा । निपातः ॥

ऊर्जा नपातमध्वरे दीदिवांसमुप दधि । अग्निमीऽऽ क्विक्रतुं ॥१२॥

ऊर्जः । नपातं । अध्वरे । दीदिऽऽवांसं । उप । दधि । अग्निं । उऽऽ । क्विऽऽक्रतुं ॥१२॥

ऊर्जा नपातं हविर्लक्षणरक्षैः समिध्यमानत्वेनाज्ञस्य पुत्र । यद्वाज्ञस्य चतुर्थं । यथाज्ञादाहतिरा हतिरादित्य आदित्यादिरिति । उप यद्यतरिचस्य समीपे दीदिवांसमतिग्रथेन दीप्यमान क्विक्रतु । क्वियं मेधाविनोऽध्वर्यादयो मथनेन क्रतवः कर्तारो यस्यति । अध्वर्यादिभिर्निष्पाद्यमानं तमिममपिमध्वरेऽस्मिन्त्यज्ञ ईऽऽ । स्तितलक्षणाभिर्गोभिरह स्तोमि ॥ ऊर्जः । ऊर्ज बल इत्यस्माद्वा ज्ञमाभत्यादिना तान्तीलिकः क्रिप । ऊर्जयति शरीरमित्युक्तं अज्ञं । मावकाच इति विभक्तुरुदात्तत्व । दधि । द्युत दीप्रावित्यस्मादीणादिको दुन्यत्ययः । वीतते किरणसंबन्धादिति द्युतरित्तं । निऽऽस्वरः । ईऽऽ । लिटि रूपं ॥

ईऽऽन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः । समग्रिर्दध्यते वृषां ॥१३॥

ईऽऽन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दर्शतः । सं । अग्निः । उऽऽध्यते । वृषां ॥१३॥

ईऽऽन्यः स्तोत्रभिरीडोऽत एव नमस्यः सर्वेनमस्कार्यंस्तमांसि तिरौ ध्यातानि स्वप्रभाभिस्तिरस्कुर्वन् दर्शतः कमनीयतया सर्वदर्शनीयः । तादृगोऽग्निर्वृषा यजमानस्य कामाना वर्धिता समिध्यते । आहतिप्रक्षेपणं प्रज्ञा ल्यते । उक्तार्थं वाज्रमनेयकं । ईऽऽन्यो ह्येव नमस्यो ह्येव तिरस्तमांसि ददृग् समिऽऽ इति ॥ ईऽऽन्यः । ईड स्तृता । इत्यार्थे तर्किकेन्यत्यन इति क्यः । प्रत्ययस्वरः । नमस्यः । नमस्यतरचो यदिति यत । अतोऽनोपयलोपो तिऽऽस्वरितमिति स्वरितः । दर्शतः । दृशिर प्रक्षेपणं । अस्माद्भूमृदृशीत्त्वर्द्धना कर्मण्यतचप्रत्ययः । चित्स्वरः वृषा । वृषु सेचन इत्यस्मात्कनिन्युवृषीत्यादिना कनिन । किञ्चादगुणः । निन्वादाद्युदात्तः ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः । तं हविष्मंत ईळते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सं । उध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः । तं । हविष्मंतः । ईळते ॥ १४ ॥

वृषो वृषव कामानां वर्षिता देववाहनः । देवान्हवीषि वाहयति प्रापयतीति देववाहनः । तत्र दृष्टांतः । अश्वो नति । यथाश्वो राजान वाहयति स्वपुर प्रापयतीति । वाहनमश्वः । तद्वत् वाहनभूतो योऽग्निः समिध्यते आहतिप्रदानेन सम्यग्दीप्यते तं तादृशमग्निं हविष्मंतः संभूतहविष्का यजमाना ईळते । कर्मसिद्ध्यर्थं नृवति ॥ वृषा उ । गुणः । उज्रमवलंय प्रगृह्यमंज्ञा । देववाहनः । वह प्रापण इत्यस्मात्प्रतात्कर्तार ल्युः । लिट्स्वरः । समासे ऋदुत्तरपदस्वरः ॥

वृषणं त्वा वयं वृषन्वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीद्यंतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणं । त्वा । वयं । वृषन् । वृषणः । सं । उधीमहि । अग्ने । दीद्यंतं । बृहत् ॥ १५ ॥

वृषण कामानां वर्षितंहे अग्ने वृषणो वृषाणो घृताज्याः हतीनां सेक्तारो वयं वृषणमाहतिद्वारोदकस्य सेक्तार । तथा च स्मृतिः । अग्नी प्राप्ताहतिः सम्यगादित्यमुपातिष्ठते । आदित्याज्जायते वृषिर्वृषरं ततः प्रजाः । मनु० ३. ५६ । इति । दीद्यत दीप्यमानं बृहदत एव अग्ने तमिममग्निं समिधीमहि । सम्यग्दीपयामः ॥ इधीमहि । अग्ने इधी दीप्तावित्यस्य प्रार्थने ॥ ३० । नकारलोपश्चादसः । दीद्यतं । दीदतिर्दीप्तिकर्मा । तस्य शतरि रूपं । अभ्यस्तानामादित्यः । पुदात्तत्वं ॥ ३० ॥

अग्ने अग्ने नृपस्व नो हविः पुरोऽऽश्वो जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥
अग्ने । नृपस्व । नः । हविः । पुरोऽऽश्वो । जातऽवेदः । प्रातःऽसावे । धियावसो इति धियाऽवसो ॥ १ ॥
विश्वामित्रः स्तोति । जातवेदः जातप्रज्ञ धियावसो । धिया स्तोत्रेण वमु धनं यस्माद्भवति सोऽयं धियावसुः । तस्य संवृद्धिः । कर्मानुरूपधनप्रद हे अग्ने प्रातःसावेऽपिष्टोमि प्रातःसर्वे नोऽस्मात्संवधि पुरोऽऽश्वो पुरोऽऽश्वस्य हविर्नृपस्य । सेवस्य ॥ नृपस्य । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्मात्प्रोति रूपं । आमंत्रितस्यावित्यमानवत्त्वेन पादादित्वादिनिघातः । प्रातःसावे । पूज अभिषेव । सवने सावः । भावे घञ् । याथघञ्क्ताज्वित्रिकाणामित्यतोदात्तत्वं । धियावसो । विभक्त्यलोपश्चादसः । आमंत्रितत्वादिनिघातः ॥

अग्ने नृपस्व नो हविः पुरोऽऽश्वो जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥

अग्ने । नृपस्व । नः । हविः । पुरोऽऽश्वो । जातऽवेदः । प्रातःऽसावे । धियावसो इति धियाऽवसो ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्तोति । जातवेदः जातप्रज्ञ धियावसो । धिया स्तोत्रेण वमु धनं यस्माद्भवति सोऽयं धियावसुः । तस्य संवृद्धिः । कर्मानुरूपधनप्रद हे अग्ने प्रातःसावेऽपिष्टोमि प्रातःसर्वे नोऽस्मात्संवधि पुरोऽऽश्वो पुरोऽऽश्वस्य हविर्नृपस्य । सेवस्य ॥ नृपस्य । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्मात्प्रोति रूपं । आमंत्रितस्यावित्यमानवत्त्वेन पादादित्वादिनिघातः । प्रातःसावे । पूज अभिषेव । सवने सावः । भावे घञ् । याथघञ्क्ताज्वित्रिकाणामित्यतोदात्तत्वं । धियावसो । विभक्त्यलोपश्चादसः । आमंत्रितत्वादिनिघातः ॥

पुरोऽऽश्वो अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः । तं जुषस्व यविष्य ॥ २ ॥

पुरोऽऽश्वः । अग्ने । पचतः । तुभ्यं । वा । घ । परिष्कृतः । तं । जुषस्व । यविष्य ॥ २ ॥

यविष्य युवतम हे अग्ने यः पुरोऽङ्गाः । पुरोडाशंतिऽध्वर्यादय एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । पचत
कपालयोः पक्नोऽस्मि । स च तुभ्यं त्वदर्थं परिष्कृतो वा घ पर्यंप्रकरणादिभिरनकृतः खलु । तस्मिन् पुरोडाश
जुषस्व ॥ सेवस्व ॥ पुरोडाः । दाशु दान इत्यस्मात्पुरस्पूर्वाच्च त्वत्तवहोक्थशस्युरोडाशो ग्विन । पा० ३ २ ७५ ।
इति कर्मणि ग्विनि कृते त्वत्तवहादीना इत्यदस्य । पा० ३ २ ७५ १ । इति इत्प्रत्यये च कृते अवयाः स्यतवा ।
पुरोडाशेति निपातनाहकारस्य डत्वं । पुरोडाशंति एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । डकारस्य ऊकारो बहुच
साप्रदायिकः । छदत्तरपदस्वरः । पचतः । डुपचप पाक इत्यस्माद्भूमदृशीत्यादिना कर्मण्यतचप्रत्ययः । पच्यते
ऽसाविति पचतः पक्नः । चित्स्वरः । घा । ऋचि तुनुघत्यादिना संहिताया दीर्घः । परिष्कृतः । संपर्युषेभ्यः
करोती भुषण इति करोतिः मुडागमः । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । यविष्य । यविष्य एव यविष्यः ।
पादाध्या च । पा० ५ ४ २५ । इत्यत्र चकारिण वन्वादीनां स्वार्थं यत्प्रत्ययस्योपादानाद्यविष्यत्वत्र स्वार्थको
यत्प्रत्ययः । आसंचित्वात्त्रिघातः ॥

अग्ने वीहि पुरोऽङ्गाणमाहुतं तिरोऽह्यं । सहसः सूनुरस्यध्वर हितः ॥ ३ ॥

अग्ने वीहि । पुरोऽङ्गाणं । आऽहुतं । तिरः । अह्यं । सहसः । सूनुरः । अग्निः । अध्वरः । हितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने तिरोऽह्यं अङ्गि तिरोऽहितं सत्याहृतमा समताहुतं पुरोडाशं पुरोडाशास्य हविर्वीहि । भक्षय ।
अध्वरऽस्मिन्यङ्गे सहसः सूनुरस्य पुत्रस्य हितोऽस्मि । आहवनीयादिस्थानेष्वस्माभिर्निहितोऽस्मि । तस्माद्वीहीति
शेषः ॥ वीहिः । वी कातिगत्यादिपु । लोटि रूप । हेरपित्वादीनादात्तत्वं । आहुतः । जुहोतिः कर्मणि क्त गतिरनंतर
इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । तिरोऽह्यं । अङ्गि भवमह्यं । भवे कदमीति यत् । तिरोभूतमह्यं यस्मिन् काले स
तिरोऽह्यं । रात्रिकाल इत्यर्थः । कालाध्वनोरत्यतसंयोग इति द्वितीया । प्रकृत्यातः पादमित्यङ्गः प्रकृतिभाव ।
वङ्गव्रीही पूर्वपदस्वरः ॥

माध्यंदिने सर्वने जातवेदः पुरोऽङ्गाणमिह कवे जुषस्व ।

अग्ने यद्भस्य तव भागधेयं न प्र सिनन्ति विदथेषु धीराः ॥ ४ ॥

माध्यंदिने । सर्वने । जातऽवेदः । पुरोऽङ्गाणं । इह । कवे । जुषस्व ।

अग्ने । यद्भस्यं । तव । भागऽधेयं । न । प्र । सिनन्ति । विदथेषु । धीराः ॥ ४ ॥

कवे मेधाविन हे जातवेद इहास्मिन्नपिष्टोमास्य कर्मणि तत्र च माध्यंदिने मध्यदिनसवर्षिनि सर्वने
पुरोडाशं माध्यंदिनसवर्षीयपुरोडाशं जुषस्व । सेवस्व । हे अग्ने विदथेषु यज्ञेषु धीराः कर्मजुगला अध्वर्यादयो
यद्भस्य । यांति प्राप्नुवति देवा हवीर्ष्यनेनति यद्भो महार्नायः । यद्भस्य महत्सव भागधेय भागतया परिकल्पिः
तस्मिन् पुरोडाशं न प्रसिनन्ति । न हिंसन्ति । किंतु तुभ्यं प्रयच्छति । त जुषन्ति शेषः ॥ माध्यंदिने । मध्यंदिने
स्यदमित्यर्थ उत्सादित्वाद्भ । चित्त्वादादिवृद्धिः । चित्त्वादिवावृदात्तत्वं । यद्भस्य । या प्रापण इत्यस्मात्
श्रीवायद्भसिज्ज्ञेति निपातनात्करण वन्प्रत्ययः । इगागमधातुद्भस्यं । यात्यनेनति यद्भोऽपि । यात्ययनातोदात्त ।
भागधेयं । भागशब्दात्स्वार्थं भागरूपनामभ्यो धेयप्रत्ययो वक्तव्यः । पा० ५ ४ ३६ २ । इति धेयः । प्रत्ययस्वर ।
सिनन्ति । मीत्र हिंसायामित्यस्य त्र्यादित्वात् । या । तस्मिन् मीनातिनिंगम इति ह्रस्वत्व । हिनु मीना । पा० ८
४. १५ । इति णत्वं न भवति सर्वविधीना कंदसि विकल्पितत्वादिति ॥

अग्ने तृतीये सर्वने हि कानिपः पुरोऽङ्गाणं सहसः सूनवाहुतं ।

अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नं वंतममृतेषु जागृविं ॥ ५ ॥

अग्ने । तृतीये । सर्वने । हि । कानिपः । पुरोऽङ्गाणं । सहसः । सूनो इति । आऽहुतं ।

अथं । देवेषु । अध्वरं । विपन्यया । धाः । रत्नं । वंतं । अमृतेषु । जागृविं ॥ ५ ॥

सहस्रः सूनो बलस्य पुत्र हे अग्ने त्वं तृतीये सवन आहुतं हयमानं पुरोडाशं कानिपः । कामयसे । अथ अनंतरमध्वरमविनाशिनं रत्नवतं । रत्नशब्देन स्वर्गादिलक्षणमुत्तमं फलमभिधीयते । तद्वत् फलप्रदं जागृविं जागरणकारिणं । प्रातः सोमो जागृविर्भवति स्वप्नप्रतिवारक इति । तस्मिन् सोमं विपन्यया स्तितिलक्षणया वाचा नृतस्वममृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेष्विन्द्रादिषु धाः । धिहि ॥ तृतीये । त्रिशाब्दात्पुरणार्थं त्रैः संप्रसारणं । पा० ५. ० ५५. इति तीयप्रत्ययः । तत्कानियोगिन संप्रसारणं । हन इति दीर्घा न भवति । अन्निति तत्र नानुवर्तनात् प्रत्ययस्वरः । कानिपः । कनी कात्यादिषु । लोटि मित्त्वल्गमिति मित् । तस्याधेधातुकत्वादिडागमः । कारितरभिलापः । अकारस्य आकारो व्यत्ययन । हियोगादनघातः । धातुस्वरः । विपन्यया । पन स्तुती । भावे क्लिप । विपनं यातीति कप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । धाः । दधातिधातोश्चादसं लुङि रूपं । पादादित्वादनघातः । जागृविं । क्लिप्रत्ययान्तो जागृविशब्दः । नितस्वरः ॥

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोडाशं जातवेदः । जुषस्व तिरोअह्यं ॥ ६ ॥

अग्ने । वृधानः । आऽहुतिं । पुरोऽडाशं । जातऽवेदः । जुषस्व । तिरोऽअह्यं ॥ ६ ॥

आतवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने वृधान आहुतिर्भिवर्धमानस्यं तिरोअह्यं । अङ्गि भवमह्यं दिवसकृत्य । तिरो-भुतमह्यं यस्मिन्काले स तिरोअह्यो रात्रिकालः । तस्मिन्काले आहुति पुरोडाशास्यं हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥ आहुतिं । जुहोतिः कर्मणि क्तिन् । तादो च निरति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वे ॥ ॥ ३१ ॥

अस्तीदमिति षोडशर्च सप्तदशं मुक्तं वैश्वामित्रं । अचानुकर्मणका । अस्तीदं षोडशाद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्यकादश्यापत्ये च जगत्यः पंचम्युत्विग्भ्यो विति । आद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्यकादश्यापत्ये च जगत्यः षष्ठ्यकादशी चतुर्दशी पचदशी च जगत्यः शिष्टा अष्टौ त्रिष्टुभः । पचमी मथता नर इत्येषा ष्वित्विग्देवताकापिदेवताका वा शिष्टा अपिदेवताकाः ॥ मुक्तविनियोगो लृगिकः । वरुणप्रघासेष्वपिप्रणयन इत्यायास्त्वा पद् इत्येषा । मुञ्चति च । इत्यायास्त्वा पदे वयमग्ने विश्वभिः स्वनीक देवैरित्यर्धर्च आरमेत् । आ० ० १७. इति ॥ तत्रैवापिप्रणयन उत्तरवैश्वामयी स्यापिति मति सीद् होतरित्येषा । निहितेऽर्था सीद् होतः स्व उ लोके चिकित्वात् । आ० ० १७. इति मुञ्चति ॥ अरण्यामपिसमारोपणं ऽयं ते योनिरित्येषा । मुञ्चति च । अयं ते योनिर्ह्रस्विय इत्यरणी गार्हपत्ये प्रतितपत्याणी वा । आ० ३. १०. इति ॥

अस्तीदमधिमंथनमस्ति प्रजननं कृतं ।

एतां विश्वपत्नीमा भराग्निं मंथाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदं । अधिऽमंथनं । अस्ति । प्रऽजननं । कृतं ।

एतां । विश्वपत्नी । आ । भर । अग्निं । मंथाम । पूर्वऽथा ॥ १ ॥

यत्रमानोऽध्वर्यादीन्प्रति वृत्ते । इदमग्न्यर्थं यूपशकलमन्वधिमंथनं । अरण्या उपरि निधियं मथनमाधनभुत द्दरज्ज्वादिकमस्ति । प्रजननमपिजननमाधनभुतं दर्भापञ्जलं कृतं संपादितमस्ति । यद्वा । प्रजननमथनदंडस्य विन्यासविशेषः । यस्मादेतानि यूपशकलादीन्प्रमंथनमाधनान्याहृतानि सति तस्माद्विश्वपत्नी विश्वा प्रजानामपिसमाध्यापिहोत्रद्वारा स्वर्गादिफलसंपादनेन पालयित्रीमेतामरणीमाभर । हे अध्वर्यो आहर । तस्यामाहृतायां पूर्वथा यथा वयमाधानकालेऽपिसमर्थीम यथा वा पुर्वं महर्षयोऽपिसमर्थपुस्तद्वयमेनमपिसमिन्कर्मणि मंथाम । मंथनं निष्पन्नं करवाम ॥ अस्तीति पदद्वयस्य पादादित्वादनघातः । विश्वपत्नी । पतिशब्दस्य विभाषा सपूर्वस्याति उीप नकारश्चांतादेशः । परादिः कंदसि वङ्गलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । भर । इत्तु हरण इत्यस्य लोटि ह्यहोभंश्चकंदमीति भकारः । मथाम । मंथ विनोडन । लोटि रूपं । निघातः । पूर्वथा । पूर्वशब्दादिवाप्यं प्रत्नपूर्वविश्वमात्यान् कंदमीति थान्प्रत्ययः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु ।

दिवेदिव इन्द्रो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भःऽइव । सुऽधितः । गर्भिणीषु ।

दिवेऽदिवे । इन्द्रः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः । मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥

जातवेदाः सर्वविषयज्ञानवानयमप्रिररण्योर्निहितः । देवयज्ञार्थं नितरा स्थापितोऽस्ति । अत्र दृष्टांतः । गर्भ इवति । यथा गर्भो गर्भिणीषु स्त्रीषु सुधितः सुप्तु निहितो वर्तते तद्वत् । स तादृशोऽधिर्हविष्मद्भिः समत-
हविष्करत एव जागृवद्भिः कर्मणि जागरूकर्मनृष्यभिर्मनुष्यैरग्नाभिर्दिवे दिवे प्रत्यहमृत्यस्यर्थमीडाः । स्मृति
रूपाभिर्गोभिः स्तोत्रयः ॥ अरण्योः । अरु गतो । अतिवृद्धधमीत्यादिना अग्निः । प्रत्ययस्वरः । निहितः । दधातिः
कर्मणि निष्ठायां दधातिर्हिरिति हिरादेणः । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । सुधितः । दधातिः कर्मणि
निष्ठा । तस्मिन् सुधित वसुधितेत्यादिना निपातनादिरादेणः । दिव दिव । दिवु क्रीडादी । इगुपधलक्षणः
कः । नित्यवीप्स्योरिति द्विवचनं । तस्याग्निदितत्वादनृदान्तत्वे पूर्वपदस्वरः । जागृवद्भिः । जागृ निद्राक्षय
इत्यस्य कर्मा रूपं । द्विवचनप्रकरणे कृदमि वेति वक्तव्यमिति विकल्पितत्वाद्द्विवचनाभावः । वसुधमध्वस्वन इडा
इः । पा० ८. ७. ७० । इति वसोः मकारस्य दत्व । प्रत्ययस्वरः ॥

उत्तानायां मरु भरा चिकित्वान्सद्यः प्रवीता वृषणं जजान ।

अरूपस्तूपो रुगतस्य पात्र इन्द्रायास्पुत्रो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायां । अयं । भर । चिकित्वान् । सद्यः । प्रऽवीता । वृषणं । जजान ।

अरूपऽस्तूपः । रुगतं । अस्य । पात्रः । इन्द्रायाः । पुत्रः । वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

चिकित्वान् ज्ञानवानध्वर्युम्व्यमुत्तानायामधरारण्यामुत्तानशय्यायामुत्तरारणिमव भर । अधोमुष्वा धा
रय । अनंतर साधरारणिः सद्यः प्रवीता तदानीमेव निपिक्तं रतस्का सती वृषणं कामाना वर्षकर्मणि जजान ।
जनयतु । अथास्यायै रुगात्तमो विनागयत पात्रं ज्ञेजोमात्रं तत्राभुत । अनंतरमरूपस्तूप आरोचमानं तत्रःसंधोपत
इन्द्रायास्पुत्र उत्तरवेद्या उत्पन्नोऽप्रिवयुनेऽरण्या योनिस्थानेऽजनिष्ट । अजनि ॥ जजान । जन जनने । लोडर्थं
लिटि बहुलमन्यत्रापि संज्ञाकटसोरिति णिन्लोपः । प्रत्ययातत्वाभावादास्र भवति । निघातः । अरूपस्तूपः ।
न वियते रूपः क्रोधो यस्यैत्यरूपः । क्रोधराहित्येन रोचमान इत्यर्थः । नःमुभ्यामित्युत्तरपदातोदाहृतत्वं ।
पुत्र स्मृती । स्तंतिर्दीर्घश्च । उ० ३. २५ । इति पप्रत्ययः वित्ति धातोर्दीर्घश्च । स्तयत इति स्तूपस्तेजःसधः । अरूप
आरोचमानं तत्रःसंधो यस्थिति बहुव्रीहां पूर्वपदस्वरः । रुगतं । रुग हिमाया । गतरि रूपं । वयुने । अज
गतिर्लपणयोः । अजयमिणी इत्यर्थे ल्युनन चित्तमज्ञकः । अजति वीर्यते वा वयुनमग । प्रत्ययस्य व्यत्ययेनायु
दात्तत्वं । अजनिष्ट । जनी प्रादूर्भाव । लुडि मिति रूपं । निघातः ॥

इन्द्रायास्त्वा पदे वयं नाभां पृथिव्या अधि ।

जातवेदो नि धीमत्यग्ने हव्याय वोऽहवे ॥ ४ ॥

इन्द्रायाः । त्वा । पदे । वयं । नाभां । पृथिव्याः । अधि ।

जातऽवेदः । नि । धीमहि । अग्ने । हव्याय । वोऽहवे ॥ ४ ॥

जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने अध्वर्यादयो वयं पृथिव्या अधि भूमिरूपयुत्तरवेद्यां नाभा नाभां तस्या
नाभिस्थाने मध्यप्रदेशे । तदेव स्थानं विशेष्यते । इन्द्रायाः पदे मानया इन्द्राया गोः पदे इडापदरूप उत्तर
वेद्यात्मके स्थाने त्वा त्वा हव्याय वोऽहवे पुरोडाशादिमन्त्रेण हविर्वाहुं निधीमहि । निधीमहि । उक्तार्थं

ब्राह्मणं । इत्थायास्वा पदे वयं नामा पृथिव्या अधीक्षितवा इत्थायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदो नि धीम-
होति निधास्यतो ह्येनं भवत्यसि हव्याय वोळ्ळव इति हव्यं हि वच्यन्भवति । ऐ० ब्रा० १. २८. । इति ॥ नामा ।
णह वधने । इतिव्यनुवृत्तां नहो भव्यतीञ् भकारश्चांतादेशः । अित्त्वाद्दुपधावृद्धिः । नह्यतीति नाभिमध्यस्थानं ।
मुपां मुनुगिति सप्तम्या डादेशः । अित्स्वरः । धीमहि । दधातेर्लिङि रूपं । लिङः सीयुट् । पा० ३. ४. १०२. ।
इति सीयुट् । द्विवचनाभावश्चांदासः । निघातः । वोळ्ळवे । वह प्रापणे । तुमर्थे तवेन । सहिवहोरोदवर्णस्वेति
धात्वकारस्यात्वं । ढत्वधत्वष्ट्वढलोपाः । अित्त्वादाद्युदात्तः ॥

मंथता नरः क्विमद्वयंतं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुगेवं ॥५॥

मंथत । नरः । क्विं । अद्वयंतं । प्रचेतसं । अमृतं । सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरस्तात् । अग्निं । नरः । जनयत । सुगेवं ॥५॥

नरः कर्मणा नेतारो हे अध्वर्यादयः क्विं क्रांतदाग्निमद्वयंतं द्वयमनाचरंतमद्वतं कुर्वाणं मनसा वाचा
चेकविधमेव कर्म कुर्वाणमत एव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानोपेतममृतं मरणधर्मरहितं सुप्रतीकं शोभनरगर्ज्वालाभिः
समेतं तमिममग्निं मथत । मंथनेन निष्पादयत । किञ्च । हे नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्यादयो यूयं यज्ञस्य
ज्योतिष्टोमादेः केतुं प्रज्ञापकं प्रथमं मृष्यागभुतं । अग्निपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरकर्तृणां । सुगेवं प्रीतिमनुखोपेतं
तादृशमग्निं पुरस्तात्कर्मणः प्रारभे जनयत । तमिममग्निमेवाविधगुणयुक्तं कुरुतति भावः ॥ मथत । मन्थं विलो
डने । लोटि रूपं । पादादिदत्त्वादिनिघातः । नरः । णीञ् प्रापणे । नयतेर्डिञ् । उ० १. १०१. । इति ऋप्रत्ययः ।
डित्त्वाट्टिलोपः । नयति कर्माणि नीयते कर्माण्यभिरिति वा नरः । आर्माचितत्वादिनिघातः । अद्वयंतं । द्वयमि-
वाचरतीत्यर्थं सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप वक्तव्य इत्याचारार्थं क्विप । द्वयति । तस्य शतरि रूपं द्वयति । न
द्वयत्तद्वयन । त । तत्पुरुषे नञ्स्वरः । सुप्रतीकं । वहव्रीहो क्त्वाद्यध्वेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । जनयत । जनी
प्रादुर्भावे । णिञ् । अत उपधाया इति वृद्धौ प्राप्ताया जनीजृप्कभुरज्ञोऽमंताश्चति मिद्वन्नावाक्किता इह्व इति
इह्वः । निघातः । सुगेवं । शिवशब्दो वन्प्रत्ययात् आयुदात्तः । वहव्रीहावाद्युदात्तं ह्यत्तदमीत्युत्तरपदाद्यु
दात्तत्वं ॥ ॥३०॥

यदी मंथति वाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरूपो वनेष्व ।

चित्रो न यामन् अश्विनो रनिवृतः परि वृणक्त्यग्मनस्तृणा दहनं ॥६॥

यदि । मंथति । वाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरूपः । वनेषु । आ ।

चित्रः । न । यामन् । अश्विनोः । अनिऽवृतः । परि । वृणक्ति । अग्मनः । तृणां । दहनं ॥६॥

ययध्वर्यादयो बाह्वभिः स्वकीर्षहस्तरपि मंथति मथति ततः स जातोऽग्निर्वनेषु काष्ठेषु वाजी प्रीघगन-
नवान् अरूप आरोचमानः सर्वेषां प्रीतिकरः सन् आ वि रोचते । आ समताद्विग्रेषण दीप्यते । तत्र दृष्टांतः ।
अश्वो नेति । यथाश्वो वनेषु वननीयेषु वाह्यान्वीस्थानेषु वेगवानारोचमानो वर्तते तद्वत् । तत्रैव दृष्टातांतरं ।
चित्रो नेति । यथा यामन यामनि वेगगमनेऽश्विनोर्देवभिर्पजोश्चित्रो नानाविधवर्णां रथ आरोचमानो वर्तते
तद्वत् । अनिवृतः किनाथप्रतिबद्धगमनः सोऽयमग्निरग्मन उपलान तृणा तृणानि च दहनं भस्मसात्कुर्वन् परि
वृणक्ति । दग्धस्थानानि परितो वज्रयति । तादृशोऽग्निरारोचते इति पूर्वोक्तान्वयः ॥ मंथति । मन्थं विलोडने ।
लटि रूपं । यदियोगादिनिघातः । रोचते । रूच दीप्ती भावादिकः । लटि रूपं । निघातः । यामन् । या
प्रापणे । आतो मनिःकानिन्ननिपश्चति मनिन । मुपा मुनुगित्यादिना सप्तम्या लुक् । अित्स्वरः । अनिवृतः । वृञ्
वरणे । निघायां यस्य विभाषितीट्प्रतिषेधः । निपूर्वां वृणोतिर्निवारणे वर्तते । न निवृतोऽनिवृतः । नञ्स्वरः ।
वृणक्ति । वृञ्जी वज्रने रूधादिः । चोः क्विरिति कृत्वं । निघातः । तृणा । तुह हिंसायां । तुहेः क्रो हलोपश्च । उ० ५. ८. ।
इति कः । कित्त्वाद्गुणः । हलोपश्च । तुह्यते । ज्ञवादिभिरिति तृणं । अित्स्वरः ॥

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।

यं देवास ईद्व्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेपु ॥ ७ ॥

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुऽदानुः ।

यं । देवासः । ईद्व्यं । विश्वऽविदं । हव्यऽवाहं । अदधुः । अध्वरेपु ॥ ७ ॥

जातो मथनानंतरमृत्युतः स च चकितानो सर्व जानानः सन वाजी सततगमनमाभावो विप्रो कर्माभि
ज्ञोऽत एव कविशस्तः कविभिर्मंधाविभिर्होतुभिः स्तुतः सुदानुः सधु कर्मफलस्य दाता एवविधोऽपी रोचते ।
दीप्यते । देवामो देवा इन्द्रादय ईद्व्यं होचादिभिः सत्य विश्वविदं सर्वस्य जगतो विदितार यमपिसध्वरेपु
ज्योतिष्टोमादियज्ञेषु हव्यवाह हव्याना बोहारमदधुर्यदधुः सोऽपिदीप्यत इति पूर्वणान्वयः ॥ चकितानः । कित
ज्ञान इत्यस्य यदनुक्ति गुणो यदनुकीरित्यभ्यासस्य गुणः । अभ्यस्तानामादिरत्यायुदात्तत्व । कविशस्तः । याथ
घञ्कारजविक्रकाणामित्यतोदात्तत्व । अदधुः । दधातेर्लडि ड्रः मित्रभ्यन्तविदिभ्यश्चि जुम । यदुत्तयोगादिनि
घातः । अडागमस्वरः ॥

सीदं होतः स्व उं लोके चिकित्वान्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनां ।

देवावीर्देवान्हविषा यज्ञास्यमे बृहद्यज्ञमाने वयो धाः ॥ ८ ॥

सीदं होतरिति । स्वे । ऊं इति । लोके चिकित्वान् । सादय । यज्ञं । सुऽकृतस्य । योनां ।

देवऽअवीः । देवान् । हविषां । यज्ञामि । अमे । बृहत । यज्ञमाने । वयोः । धाः ॥ ८ ॥

यजमानो वृते । होतर्होमानप्याटक हे अमे मी मकीथ लोक उत्तरव्या नामां सीदो । त्व होमानमित्त
मुपवर्णिव । तथा चिकित्वान् ज्ञानवाम्बव मुकृतस्य मुकृतजन्योपभोगस्य योनां स्थान उत्तमलोकि यज्ञ यज्ञस्य
कर्तार यजमानं सादय । स्थापय । किच देवावीः । देवान् हविष्प्रदानिनःवतीति देवावी । तादृशत्व हविषा
पुरोडाशादिनक्षत्रेण हव्येन देवान् यजामि । यज । अथ त्व यजमाने याग कर्षाणं मयि बृहत्प्रभुत पशुपुत्रा
दिसमेतं वयोऽत धाः । विधेहि ॥ सीदं । सदेर्लोडि रूप । सादय । सदेर्ण्यतस्य लोटि रूप । णिचस्वरः । देवा
वीः । अ व रजणादिपु । अविर्तुन्तविभ्य ईरितीप्रत्ययः । ऊदुत्तरपदस्वरः । यजामि । यजन्त्येवाडागमः । धाः ।
दधातेर्कादंस लुडि रूपं ॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्रेधंत इतन् वाजमच्छ ।

अयमग्निः पृतनापाट सुवीरो येन देवामो अमहंत दस्यून ॥ ९ ॥

कृणोत । धूमं । वृषणं । सखायः । अस्रेधंतः । इतन् । वाजं । अच्छ ।

अयं । अग्निः । पृतनापाट । सुऽवीरः । येन । देवामः । अमहंत । दस्यून ॥ ९ ॥

यजमानोऽध्वर्यादीन्पति वृते । हे सखायः कर्ममहकारिणो यूय वृषण कामाना वर्यितार धूम । धुनोति
कषयतीति धूमोऽपि । एवाविधमग्नि कृणोत । कृत । मथनोत्यादयत । यथाग्निं ज्ञायते तदानीमाह ।
अस्रेधंतोऽनीणा अनुपरतमामर्थाः संतो यूय वाज मथननक्षत्रेण युद्धमकारन्याभिमुख्येनतन । प्राप्तुत । सुवीर ।
शोभनमामर्थोपेतोऽयमग्निः पृतनापाट पृतनोपलक्षित युद्ध महमानो भवति । येन युद्ध महमानेनापिना
देवामो देवा दस्युनुपक्षयितुनमुरानमहंत अभ्यभवन । तस्मादनीणवला यूय मथनं कुरुति भावः ॥ कृणोत ।
कृवि हिंसाकरणयोः । लोटि तप्रत्ययस्य तप्त्रनप्रनथनाश्चि तवादेगः । पित्वाङ्गणः । पादादिदत्वादिनिघातः ।
उप्रत्ययस्वरः । धूमं । धुञ् कपने । इपियुधीधिदमीत्यादिना मक । कित्वाङ्गणभावः । धुनोति कषयति दाह्या
नीति धूमोऽपि । प्रत्ययस्वरः । इतन् । इण् गतावित्यस्य लोटि त्प्रत्ययस्य तनादेगः । निघातः । पृतनापाट ।

पह मर्षणे । कंदसि सह इति गिनः । गिन्यादुपधावृद्धिः । सहेः साडः स इति पत्वं । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । असहंत । पह मर्षण इत्यस्य लडि रूपं । यथोगादनिघातः । दस्यून् । दसु उपवये । यजिमनिगुधिदसिजनिभ्यो युजिति युच । दस्यतीति दस्यवः शत्रवः । व्यत्ययनायुदात्तत्वं ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नग्र आ सीदथा नो वर्धया गिरः ॥१०॥

अयं ते । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः ।

तं । जानन् । अग्र । आ । सीद । अयं । नः । वर्धय । गिरः ॥१०॥

हे अग्ने ऋत्वियो वसंतायुती भवोऽयमग्न्या निर्दिश्यमानः पलाशाश्रत्यादिमयः काष्ठविशेषोऽरणिस्ते तव योनिरुत्पत्तिस्थान यतोऽरणजितस्त्वमरोचथाः । अरोचथाः । जानंस्त्वं तमरणिरूपं काष्ठविशेषमासीद । तस्यामरण्यामारोपितः मन नरंतर्येण तिष्ठ । अथानंतर नोऽस्माकं गिरः स्तुतिलक्षणा वाचो वर्धय । यद्वा गीःशब्देन तद्वतो लक्ष्यते । तथा सोतूनस्मान वर्धय । पशुपुत्रादिभिः समुद्धान कुरु ॥ योनिः । यु मियणं । वहिथीत्यादिना निप्रत्ययः । निर्दित्युक्त्वादावुदात्तः । ऋत्वियः । कंदसि घसित्युत्तुशब्दात्प्राप्तार्थं घस्प्रत्ययः । घस्य इयादृशः । मितेति पदसंज्ञायां आगुणः । पा० ६. ४. १४६ । इति संज्ञाग्रीनो गुणो न भवति । प्रत्ययस्वरः । अरोचथाः । रूच दीप्तावित्यस्य लडि रूपं । यद्वत्तयोगादनिघातः । सीद । मदेर्लोडि पाघित्यादिना सोदादृशः । निघातः । अथा । निपातस्य चिति माहितिको दीर्घः । वर्धय । वृधु वर्धने । हेतुमति णिच् । निघातः ॥ ॥३३॥

तनूनपादुच्यते गर्भं आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते ।

मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गं अभवत्सरीमणि ॥११॥

तनूऽनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति । यत् । विऽजायते ।

मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥११॥

योऽप्रियंदा गर्भोऽरणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा सोऽप्रिम्नूनपादुच्यते । यष्टृणां तनुः शरीराणि न पातयति न दहतीति व्युत्पत्तेः । यद्वा तनुशब्देनापोऽभिधीयते नपात्तद्देनकांतरिताः प्रजाः । तथा चापा नप्ता । कथमेतत् । आपस्तता अतरिजे । ताभ्य अपिधवनस्पतयो जायते । तभ्यो ह्यप इति । यद्यदा विजायते विशिषेण प्रत्यक्षतया जायते तदासुरः कर्मविप्रकारिणामसुराणां हंतात एव नराशंसः नरैः कर्मणां नेतृभि-रध्वर्ष्यादिभिः शसनीयो भवति । यद्यदा मातर्यतरिजे स्व तजोऽमिमीत निर्मिमीत तदा मातरिश्वा भवति । मातर्यतरिजे अमिमीत चिष्टत इति व्युत्पत्तेः । एवविधम्याग्नेः सरीमणि सरणे शीघ्रगमने वातस्य वायोः सर्गः सृष्टिरभवत् । भवति । यदाप्रिररणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा तनूनपात्तामको भवति । यदा जायते तदा नराशसनामको भवति । यदातरिजे विद्योतते तदा मातरिश्चनामको भवतीति ॥ तनूनपात् । तनु विस्तारि । कृपिचमितानर्धानसार्जस्वर्जिभ्य ऊरित्युप्रत्ययः । व्यत्ययनायुदात्तः । नपात् । पा रक्षणे पूतृ गर्तो वा ख्यतः । कृप । न पाति न पातयतीति वा नपात् । नभ्राणनपात्तवेदा इत्यादिना निपातनात्तजः प्रकृतिभावः । नन्ववरः । तनुर्न पातीति तनूनपात् । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्त उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृ-तिस्वरत्वं । आसुरः । असुरस्यायमासुरः । अहितकारित्वेन संबंधी । तस्मैदमित्यण । प्रत्ययस्वरः । नराशंसः । नृ नथे । ऋदोरेवित्यप । प्रत्ययस्य पित्वात्तरशब्द आयुदात्तः । शन्म् स्तुतावित्यस्मात्तजंत् आयुदात्तः । नर-शब्दस्यान्यपामपि दृश्यते इति दीर्घः । वनस्पत्यादित्वाद्भयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विजायते । जनी प्रादुर्भवे । दिवादिद्वात् श्वन । धानुस्वरः । अमिमीत । माद् मां शब्दे च । जुहोत्यादिः । भुजार्मिदित्यभ्यासखेत्वं । यथोगादनिघातः । सरीमणि । सृ गर्तो । ह्युसृसृमुभ्यः । उ० ४. १४७ । इतीमनिप्रत्ययः । नित्स्वरः ॥

मुनिर्मथा निर्मेयितः मुनिधा निहितः कविः ।

अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज्ञ ॥१२॥

मुनिःऽमथा । निःऽमथितः । मुऽनिधा । निऽहितः । कविः ।

अग्ने । मुऽअध्वरा । कृणु । देवान् । देवऽयते । यज्ञ ॥१२॥

हे अग्ने कविर्मथावी मुनिर्मथा गोमनेन मथनेन निर्मेयितः । नितरा मथितोऽसि । तथा मुनिधा गोमनेन निधानेन निहितोऽसि । उत्तरव्यादिस्थानेषु नितरा प्रविष्टोऽसि । किञ्च स्वध्वरास्माभिः क्रियमाणानि कर्माणि मुषु हिसारहितानि कृणु । कुरु । तथा देवयते देवान्कामयमानाय यज्ञमानाय देवायज्ञनीया निद्रादीन् यज्ञ । पुत्रय ॥ मुनिर्मथा । मथे विलोडने । अस्मात्सपदादिलक्षणो भावे क्रिये । प्रादिसमाम् । ऊदन्तरपदम्बरः । निर्मेयितः । गतिरन्तर इति गतिः प्रकृतिसरत्त्व । मुनिधा । निपुत्रस्य दधातिर्भाव आतप्तो पसर्ग इत्यङ् । मुषा मुनुगिति तृतीयाया लुक् । ऊदन्तरपदम्बरः । कृणु । कृति हिसाकरणयोरित्यस्य लोटि धिन्विह्वोरश्चेल्युप्रत्ययः । उत्स्य प्रत्ययादिति हेर्लुक् । निघातः ॥

अज्जीजनन्मृतं मर्त्यासोऽस्रेमाणं तरणिं वीक्रुज्जंभं ।

दश स्वसारो अयुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते ॥१३॥

अज्जीजनन् । अमृतं । मर्त्यासिः । अस्रेमाणं । तरणिं । वीक्रुऽज्जंभं ।

दशं । स्वसारः । अयुवः । संऽडेचीः । पुमांसं । जातं । अभि । सं । रभन्ते ॥१३॥

मर्त्यासो मर्त्या ऋत्विजोऽमृत मरणधर्मरहितं अत एवासमाण अयुरहित वीक्रु ज्जंभ हविर्मन्त्रणार्थं दृढदत तरणिं । तरति यज्ञमानाः पापमर्जनंति तरणिरथिः । तमज्जीजनन् । मथनेनोदपीपदन । अथ जातं तमधिभिल्लिच्य स्वसारः सरत्त्वो दश दशसंख्याका अयुवः । कर्मकरणार्थमयमगीत्यगुर्वोऽगुलयः । तादृशा अगुलयः समीचीः परस्पर संगताः सत्यः सरभन्ते । शब्द कुर्वन्ते । जातमधि दृष्टाध्वजोदयो हर्षाऽसदयसपटन शब्द कुर्वन्तीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पुसाममिति । यथा जातं पुत्रमुपलभ्य तत्रत्याः पित्रादयो हर्षाद्दोषाति तन्नत ॥ अज्जीजनन् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य ण्यतस्य लुडि चडि रूप । अस्रेमाणं । चित्रु गतिशोपणयोः । भावे मर्तिरिति मर्तिप्रत्ययः । लघूपधगुणः । लोपो योर्वन्तीति धलोपः । वज्रवीही नऽमुभ्यामित्यन्तरपदातोदात्तत्वं । तरणिं । तृ प्रवनतरणयोः । अतिस्त्रुधुधस्यश्वितृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययम्बरः । स्वसारः । अमु शोपण इत्यस्मात्सुऽयमेऽतिरिति ऋप्रत्ययः । मुषु अस्यैतं कर्ममु पदार्थानिति स्वसारः । न पटन्स्त्रादिभ्य इति डीपः प्रतिषेधः । निच्चादायुदान्तः । अयुवः । अग्नि गतोः । ज्ञादादयश्च । ३०४ १०० । इति रूपप्रत्ययः । निपातनात्तलोपः । जमि तन्वादिवाद्बडादेशः । प्रत्ययम्बरः । समीचीः । इण गताविच्चात्वात्मीणिः । ३०४ ९२ । इति चट्प्रत्ययो धातोर्दीर्घश्च । टित्वाट्टिट्वाणित्वादिना डीप । मयतीति ममीच्य । यद्वा संप्रस्यार्थेः क्रिये । समः समीति समि इत्यादेशः । अचर्त्थोपसंख्यानमिति डीप । अच इत्यकारलोप । चार्त्थिति दीर्घः । वा कंदमीति पूर्वमवर्णदीर्घः । एकादेशम्बरः । पुमांसं । पा रत्तण इत्यस्मात्पातिर्ङ्गुन् । ३०४ १०५ । इति दुस्मुप्रत्ययः । पुंसोऽमुङ् । पा० ७ १. ८९ । इत्यमुडादेशः । पाति कुलमिति पुमान् । नित्यवर । रभन्ते । रभ शब्द इत्यस्य लटि रूप । निघातः ॥

प्र सप्रहोता सनकादरीचत मातुरुपस्थे यदगोचदृधनि ।

न नि सिपति सुरणो दिवेदिवे यदमुरस्य जठरात्तजायत ॥१४॥

प्र । सप्रऽहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः । उपऽस्थि । यत । अगोचत । ऊर्धनि ।

न । नि । सिपति । सुऽरणः । दिवेऽदिवे । यत् । अमुरस्य । जठरात् । अजायत ॥१४॥

सनकात्मनातनोऽपिः मप्रहोता । मप्र होतारो होत्रका यस्यासौ मप्रहोता सन प्रारोचत । गार्हपत्य-
स्थानेऽदीप्यत । यद्यदा मानुः पृथिव्या उपस्य उत्सगे तत्राप्युधन्सुधःस्थान उत्तरवेद्यामशोचत अशोभत तदा
सोऽपिः मुरणः । मुधु रणयति शब्दयतीति मुरणः । सर्वः कमनीयतया दृश्यमानः सन दिवं दिवं प्रतिदिनं
न निर्मपति । न निद्राति । किंतु सर्वदा यज्ञार्थं जागृत्येव । यद्यस्मादमुरस्यापिः प्रेरकस्यारणीरूपस्य काष्ठस्य
त्रठरादृटरादजायत कर्मार्यमुदपद्यत तस्मान्न निर्मपतीति पुर्वगान्वयः ॥ अरोचत । रुच दीप्रावित्यस्य लङि
रूप । निघातः । अशोचत । शुच दीप्तो । ऊर्ध्वनि । सकारस्य नकारात्कांडसः । मिपति । मिपु संचन इत्यस्य
लटि रूपं । मुरणः । रण शब्दः । तत्करोतीति णिच् । तस्मादक्रकार्थं खल । नित्स्वरः । अमुरस्य । अमु चेषण
इत्यस्मादभ्ररन्नित्युरन्त्ययः । अस्यतीत्यमुरः । नित्स्वरः । जठरात् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मात् जनररष्ठ च
। उ० ५ ३८ । इत्यरप्रत्ययः ठकारश्चातदेशः । प्रत्ययस्वरः । अजायत । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि श्रानि
जात्रनीर्जति धातोर्जादेशः । यद्योगादनिघातः ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः ।

द्युम्ववृद्धं कुणिकाम एरिर एकैको दमे अग्निं समीधरे ॥ १५ ॥

अमित्रऽयुधः । मरुतांऽइव । प्रऽयाः । प्रथमऽजाः । ब्रह्मणः । विश्वं । इत् । विदुः ।

द्युम्वऽवत् । ब्रह्म । कुणिकामः । आ । ईरिरि । एकःऽएकः । दमे । अग्निं । सं । ईधरे ॥ १५ ॥

अमित्रायुधोऽमित्रैः कर्मविघ्नकारिभिरमुरैः सह योद्धारः । यद्वा अमित्राणि पापानि । ते सह योद्धारः ।
तत्र दृष्टातः । मरुतामिव प्रया इति । यथा मरुतां देवानां प्रयाः प्रकर्षणं शत्रुनभियांतीति प्रया बलात्
शत्रुणा हतृणा तद्रत्कर्मविघ्नकारिणां पापानां च हंतारो ब्रह्मणः सर्वस्य जगतः सृष्टुः प्रथमजाः प्रथममुत्पन्नाः
कुणिकामः कुणिकगोचोत्पन्ना ऋषयो विश्वं स्यावरजंगमात्मकं सर्वं जगद्विदुरित । जानंत्येव । तेऽमी कुणिका
युस्ववर्धयुक्त ब्रह्म स्तोत्रमरिर । अपय आ समंतात्प्रयंति । ते च दमे धे धे गृह एक एक एकैको भुत्वाग्नि
समीधरे । आद्याद्याहतिभिः सम्यग्दीपयति ॥ अमित्रायुधः । युध संप्रहार । क्रिप । ऋदन्तरपदस्वरः ।
संहिताया पुर्वपदस्य दीर्घात्कांडसः । प्रयाः । या प्रापणे । अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच् । प्रथमजाः । जनी
प्रादुर्भावे । जनमनित्यादिना विट् । विद्वनोरित्यात् । विदुः । विदेलीटि विदो लटो वेति झरुमादेशः । ईरिरि ।
ईर गतावित्यस्य लिटि रूप । मत्रत्वादास्य भवति । दमे । दमु उपशमन । करणे घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति
वृद्धिप्रतिषेधः । त्रित्स्वरः । ईधरे । त्रिधो दीप्रावित्यस्य लिटि इधिभवतिभ्यां चिति किद्धज्ञावात्रकारलोपः ।
निघण्टः ॥

यद्य त्वां प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह ।

ध्रुवमया ध्रुवमुताग्निमिष्टाः प्रजानन्विद्धाँ उपं याहि सोमं ॥ १६ ॥

यत् । अद्य । त्वा । प्रऽयति । यज्ञे । अस्मिन् । होतश्चित् । चिकित्वः । अवृणीमहि । इह ।

ध्रुवं । अयाः । ध्रुवं । उत । अग्निमिष्टाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उपं । याहि । सोमं ॥ १६ ॥

होतर्होमनिष्पादक चिकित्यः कर्मविषयज्ञानवन हे अधि अवेदानो प्रयति प्रवर्तमानेऽस्मिन् ज्योतिष्टो-
मादी यज्ञे त्वा त्वां यद्यस्मात्कारणादवृणीमहि त्वद्विषयं वरणमकुर्म तस्मात्तादृशस्वमिह कर्मणि देवान
ध्रुवमयाः । ध्रुवं यथा भवति तथास्माभिर्दन्तानि हवीषि प्रापय । उत अयि चाग्निमिष्टाः । हविःस्वीकर
णात्तृप्तिर्देवैः शातस्वमकारिष्टाः । अथ प्रजानन्नमं यज्ञं सम्यक् जानन्विद्वान्यात्केचित्सर्वं जानानस्त्वं सोमम-
स्माभिः क्रियमाणमिममभिपुतं सोममभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ ॥ प्रयति । इण् गतावित्यस्य शतरि
रूप । शतरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । अवृणीमहि । वृञ् वरणे । क्रयादित्वात् आ । लङ्युत्तमवङ्गवचन ई
हन्धधोरितीत्वं । आमत्रितस्यावद्यमानवन्त्येन पाद्वादित्वादिनिघातः । अयाः । या प्रापण इत्यस्य लङि सिपि

रूपं । निघातः । अग्निष्ठाः । गम् उपगमन इत्यस्य ण्यतस्य कर्मणि लुङि स्यसिचसीयुट् । पा० ६. ४. ६०. । इति विकल्पेनेडागमः । तस्यामिद्वत्याङ्गरेनिटीति णिनीपः । निघातः । प्रजानन् । ज्ञा अवबोधने । शतरि रूप । याहि । यातन्नीटि रूपं ॥ ३४ ॥ ॥ २ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्वियातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकथीवीरबुक्कभूपालमायाज्यधुरधरणा सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहितामार्थे तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशंसित वेदा यो वेदंभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमह वदं विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

तृतीयेऽनुवाके नव मुक्तानि । तत्रैकस्मिन् त्वति द्वाविण्युच प्रथमं मुक्ते । तत्रियमनुक्रमणिका । इच्छति द्वाधिकं द्रमिति । संडलद्रष्टा विद्यामिव ऋषिः । इन्द्रो देवता । अनुकृत्वात्विष्टुप कृदः ॥ अभिप्रविके प्रथमे ऽहनि दशरवि प्रथमेऽहनि च माध्यदिने सर्वेनेऽक्षावाकशस्त्रेऽहीनमुक्तस्थाने द्वितीयमिदं संपातमुक्ते । अभिप्रवपुष्याहानीति खंडे मुचित । इमाम् विच्छति त्वा गामहृद्गिरिति सपाताः । आ० १५ । इति ॥ इन्द्रस्य वृचघ्नः संवर्धनि पशो महदानुमिति वपाया याज्या । महदानुं पुरुऽत विद्यते स्मृत इन्द्रो मघवा यत् वृच । आ० ३. ८ । इति मुचितं ॥ स्वस्थे वाजिमिथुर्वपद्रे पशो हविषो याज्या । मुचितं च । स्वस्थे वाजिमिथु प्रणतः शुचो वा हया मरुतः शुचीना । आ० ३. ९ । इति ॥ शुनामीरीये विकल्पिकस्येन्द्रस्य शुनस्य शुन इवमेत्यनुवाक्या । मुचितं च । शुन इवम मघवानमिद्रमश्यायतो गयतो वाजयंतः । आ० ३. १०. । इति ॥

इच्छति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वति सोमं दधति प्रयांसि ।

तितिशंते अभिगंस्तिं जनानामिद्र त्वदा कश्चन हि प्रकृतः ॥ १ ॥

इच्छति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वति । सोमं । दधति । प्रयांसि ।

तितिशंते । अभिऽगंस्तिं । जनानां । इंद्रं । त्वत् । आ । कः । चन । हि । प्रऽकृतः ॥ १ ॥

विद्यामिवः स्नाति । हे इन्द्र सोम्यासः सोमार्हा ब्राह्मणास्त्वा त्वां गंस्तिमुच्छति । अत एव सखायस्ते ब्राह्मणास्त्वदर्थं सोमं सुन्वति । अभिपुण्यति । प्रयासीतराण्यां हवीषि दधति । त्वदर्थं धारयति । त्वया प्रेरिताः संतो जनानां सपत्नानामभिगंस्तिं तत्कृतां हिमां तितिशंते । महते । एवमनुयाचकस्य त्वत्तोऽन्यः कश्चन हि को नाम पुरुषः सन् आ प्रकृतः । सर्वतो जगति । प्रकृत्यते ज्ञाप्यत इति प्रकृतः । प्रज्ञापितो विद्यते ॥ सोम्यासः । सोममर्हतीत्यर्थं सोममर्हति य इति यः । प्रत्ययस्वरः । सुन्वति । पुत्र अभिषेवे । स्वादित्यात् शुः । सति गिष्टस्वरो बलीयानिति प्रिप्रत्ययस्वरः । दधति । दधातेनेटि रूप । समानवाक्यं युष्मदस्मदाद्रिगनिघाताः । पा० ८. १. १८. ५ । इति सोमपदस्येतरवाक्येनान्वयान्न निघातः । अभ्यस्तानामादिरियायुदात्तत्वं । तितिशंते । तिज निगान इत्यस्य चमायां गुप्तिक्किशः सन्निति मन । अभ्यस्तस्वरः । अभिगंस्तिं । गम् हिमायामित्यस्माद्वावे क्तिन । तादां च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्यस्वरः । प्रकृतः । कित ज्ञाने । कर्मणि घञतः । याथघञ्कृत्यतोदात्तत्वं ॥

न ते दूरे परमा चिद्रजास्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्यां ।

स्थिराय वृष्णे सर्वना कृतेमा युक्ता यावाणः समिधाने अग्नी ॥ २ ॥

न। ते। दूरे। परमा। चित्। रजांसि। आ। तु। प्र। याहि। हरिऽवः। हरिऽभ्यां।
स्थिराय। वृष्णे। सवना। कृता। उमा। युक्ताः। यावाणः। संऽउधाने। अग्रो ॥ २ ॥

हरिवः। हरिवर्णावर्था यस्य सोऽयं हरिवानिन्द्रः। हे हरिवः परमा चित् परमाणि दूरे वर्तमानान्यापि रजांसि स्थानानि ते तव दूरं न भवति। तस्माद्हरिभ्यामुपेतत्वं तु निप्रमा प्रयाहि। अस्मदीयं यज्ञमभिलक्ष्या- गच्छ। स्थिराय फलप्रदानं दृढचित्तायात एव वृष्णे कामाना वर्षिष्वे तुभ्यमिमा इमानि सवना भवनानि प्रातरादीनि कृता। कृतानि। किंच। अत्रावाहवनीयं समिधान आह्वयधिकरणतया सम्यग्दीप्यमाने मति यावाण उपला युक्ताः। सोमाभिपवार्थमयुक्ताः। अतस्त्वं निप्रमागच्छति भावः ॥ याहि। या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं। हरिवः। हरी अस्य स इति मनुष्य। ऊदमीर इति तस्य वत्वं। आमात्रितत्वान्निघातः। स्थिराय। ष्टा गतिनिवृत्तावित्यस्मादत्रिंशतिरित्यादिना किरच। प्रत्ययांतत्वेन निपातनादाकारलोपः। चित्स्वरः। सवना। पुत्र अभिपव इत्यस्मादधिकरणे ल्युट् चिति ल्युट्। मयते सोमो यजेति सवनानि प्रातरादीनि। लिट्स्वरः। समिधानि। त्रिदधी दीप्रावित्यस्य कानचि रूपं। कित्त्वान्नकारलोपः। चित्स्वरः ॥

इंद्रः मुग्धिप्रो मघवा तरुचो महाव्रातस्तुविकूर्मिः ऋघावान् ।

यदुग्रो धा वाधितो मर्त्येण ॥ ३ ॥ वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इंद्रः। म० ३००। म० यऽवा। तरुचः। महाऽव्रातः। तुविऽकूर्मिः। ऋघावान् ।

॥ ३ ॥ उग्रः। धाः। वाधितः। मर्त्येणु। क०। न्या। ते। वृषभ। वीर्याणि ॥ ३ ॥

वृषभ कामानां वर्षक हे इंद्र यस्त्वमिन्द्रः परमैश्वर्यसंपन्नः मुग्धिप्रः। शिप्रशब्देन शिरस्त्राणमभिधीयते। शोभनशिरस्त्राणोपेतः। यद्वा शोभनहनुमान। शिभि हनु नामिकं वा। नि० ६. १०। इति यास्कः। मघवा धनवान तरुचः। तरत्यनेन शत्रुन्देवा इति तरुच इंद्रः। महाव्रातः। मरुत्कर्महान्ब्रातः समुहो यस्येति म तथोक्तः। तुविकूर्मिः संयामे नानाविधकर्मणा कर्ता ऋघावान शत्रुविषयहिमावान अत एवोयः शत्रुणा भयंकरः स तादृशम्व वाधितोऽसुरः संयामे वाधितः मन मर्त्येणु मारयितुष्वसुरेषु यत यानि वीर्याणि धा यथा इदानीं ते तव त्या तानि वीर्याणि क०। क्कामते वद ॥ मुग्धिप्रः ॥ म्युप गता। आणादिको रन्प्रत्ययः। बाहलकाम्पु इत्यस्य गि इत्यादेशः। वज्रहीहावायुदानं क्कदमीत्युत्तरपदायुदानत्वं। तरुचः। तरतिरिश- चादिभ्य इतोवावित्युत्प्रत्ययः। अत्यथेनायुदानत्वं। महाव्रातः। आवहृत इत्याकारादेशो महत्तन्कारस्य। तुविकूर्मिः। करोतिरणादिको मिप्रत्ययः। गुणे कृतंकारस्थोत्वं क्कदमं। हनि चिति दीर्घः। ऋघावान्। अहन हंतीत्युघाः। अन्येभ्योऽपि दृश्यते इति विच। दृशियहणात्तलोपो हकारस्य घत्वं। तदस्यास्तीति मनुवर्थे क्कदमीवनिपातवति वनिप। अत्यथेनायुदानत्वं। क०। किशब्दस्य सप्तम्यर्थे किमोऽदित्यप्रत्ययः। तस्मिन् क्कामतेति क्कदेशः। तित्स्वरः ॥

त्वं हि प्सा व्यावयन्नच्युतान्येको वृचा चरंसि जिघ्रमानः ।

तव द्यावापृथिवी पर्वतासोऽनु व्रताय निमित्तेव तस्युः ॥ ४ ॥

त्वं। हि। स्म। व्यावयन्। अच्युतानि। एकः। वृचा। चरंसि। जिघ्रमानः।

तव। द्यावापृथिवी इति। पर्वतासः। अनु। व्रताय। निमिताऽडव। तस्युः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वमेकोऽसहाय एवाच्युतानि च्युतिरहितानि दृढमूलान्यापि तव प्रतिपन्नभुतानि रजांसि व्यावयन् स्वल्पम्यानात्यातयन् तथा वृचा वृचाणि पापानि जिघ्रमानो हिमन् चरंसि हि स्म। वर्तसे खलु। किंच। एवं- विधमामर्थोपेतस्य तव व्रताय कर्मण आचार्ये द्यावापृथिव्यां पर्वतास्य निमित्तेव निखाता निश्चला इवानुतस्युः। अनुकूलान्तिष्ठति ॥ स्म। चादिद्वादानुदानत्वं। व्यावयन्। च्युद् गतावित्यस्य यथस्य शतरि रूपं। शित्स्वरः।

चरसि । चर गतिभक्षणयोः । द्वियोगादनिघातः । जिघ्रमानः । हन द्विमागत्वोरित्यस्य घञर्थे कविधानमिति कः । तस्य कंदस्युभयर्थेति सार्वधानुकत्वात्क्षप । तस्य युः । बहलं कंदमीत्यभ्यासस्यत्वं । हंतीति जिघ्रः । आचारार्थं क्रिप । अस्मान्नात्कीर्त्यार्थं चानय । ग्रप । अत्ययनाद्युदात्तत्वं । यावापृथिवी । देवताद्वंद्वे चेतुभ यपदप्रकृतित्त्वरत्वं । निमित्तव । इमिञ् प्रक्षेपण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरन्तर इति गतः प्रकृतित्त्वरत्वं । सुपां सुलुगिति सुपो डादेशः । इवन विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्पर्वपदस्वरः । तस्युः । षा गतिनिवृत्तावित्यस्य लिङ्युस्यातो लोपे ऋते तस्य द्विवचनेऽचीति स्थानिवद्भावाद्द्विवचन । निघातः ॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरको दृहमवदो वृचहा सन् ।

इमे चिदिद्र रोदसी अपारि यत्संगृभ्णा मघवन्काशिरित्ते ॥५॥

उत । अभये । पुरुहूत । श्रवःऽभिः । एकः । दृहं । अवदः । वृचऽहा । सन् ।

इमे इति चित्ता इन्द्रो रोदसी इति अपारि इति यत्संगृभ्णाः मघऽवन्काशिः इति ॥५॥

उतैत्यामंत्रणे । हे इन्द्र पुरुहूत पुरुभिर्वह्निरभयं ज्वभिराहत । यद्वा देवैरमूरभ्यो रक्षार्थं बहवारमाडत । श्रवोभिवीर्यरूपेण एकोऽसहायस्त्व तुवशा वृत्रशरोहंता सन् अभयेऽमूरभ्यः सकाशात्त्रा विभीतिति देवाभ्यति यद्वाक्यमवदोऽलोचनदाक्यं दृढं । सत्यमेव । किञ्च । मघवन्नद्र त्वमपारं चित् इरपरिऽपीमि रोदमी यावापृथिवी ययस्मात्कारणात्संगृभ्णाः संगृह्णामि । परस्परमधरोत्तरभावेन मयोर्जिते करोषीति यावत् । एष ते तव महिमा काशिरित् प्रकाशो लोकि प्रसिद्ध एव । यद्वा यत् येन ते रोदमी संगृह्णामि ते तव काशिमृष्टमहान् । काशिमृष्टः । नि० ६ । १ । इति यास्कः ॥ अभये । त्रिभी भय इत्यस्माद्भाव परजित्यचप्रत्ययः । नत्रा समासं तस्य स्वरः । अवदः । वद अत्काया वाचि । लङि रूप । निघातः । अपारि । बह्व्रीहो नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातो दात्तत्वं । संगृभ्णाः । यद् उपधादानि । वयादित्वात् श्रा । यद्द्विधावयवीत्यादिना संप्रसारण । हयहोमं कंदमीति हकारस्य भकारः । इतश्चिदि मघ इकारलोपः । बहलं कंदमीत्युभावः । समासस्वरः । काशिः । काशु दीप्तौ । श्रौणादिक इप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥ ५ ॥

प्र सू ते इन्द्र प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्तु शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अनृचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमंस्तु ॥६॥

प्र । सु । ते । इन्द्र । प्रऽवता । हरिऽभ्यां । प्र । ते । वज्रः । प्रऽमृणन् । एतु । शत्रून् ।

जहि । प्रतीचः । अनृचः । पराचः । विश्वं । सत्यं । कृणुहि । विष्टं । अंस्तु ॥६॥

हे इन्द्र ते तव हरिभ्यामश्राभ्यां युक्तो रथः शत्रून्भिलक्ष्य प्रवता प्रवगेन मार्गिण सु मुष्टु प्रेतु । शीघ्रं शत्रून् । तथा ते वज्रोऽशनिः शत्रून्मुरान्प्रमृणन् हिमन्धेतु । ल च प्रतीचस्यदाभिमुख्येनागच्छतः शत्रून् जहि । सारथ्य । तथापराचोऽनुगच्छतः पार्ष्णिण्याहानमुरान्पराचः पलायनपराशु जहि । एव शत्रुपु वाधितेषु सत्सु विश्वं प्रगतसत्यं कृणुहि । सत्यमुतापिहोत्रादिकमंपर कुरु । एवंविध सामर्थ्यं त्वयि विष्टं निविष्टमस्तु ॥ प्रवता । प्रशब्दादपस-योक्तृदसि धात्वर्थे इति वतः । प्रत्ययस्वरः । प्रमृणन् । मण हिमायां । जहि । हन द्विमागत्वोरित्यस्य लोटि सिपो हिरादेशः । तस्मिन्हेतुर्ज इति जादेशः । अतो हेरिति लुकि प्राप्त आभासात्प्रस्थाभित्वात्तित्तिः । हेइञ्च्चादतोदात्तः । प्रतीचः । अच् गतिपुत्रनयोः । अच् कंदस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । पराचः । अग्निगंतोऽचता वप्रत्यय इति गतः प्रकृतित्त्वरत्वं । कृणुहि । ऋवि द्विमाकरणयोः । अस्तु । अस भुवि ॥

यस्मिं धायुरदधा मत्यायाभक्तं चिद्भजते गेत्स्यंसः ।

भद्रा तं इन्द्र सुमतिर्घृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥७॥

यस्मि । धायुः । अर्द्धाः । मर्त्याय । अर्भक्तं । चित् । भजते । गेह्यं । सः ।

भद्रा । ते । इंद्र । सुऽमतिः । घृताची । सहस्रऽदाना । पुरुऽहृत । रातिः ॥ ७ ॥

हे इंद्र धायुर्निरंतरमैश्वर्यं दधानस्त्वं यस्मि मर्त्याय मनुष्यायादधा यद्वीर्यं दधामि स मर्त्याऽर्भक्तं चित् पूर्वमप्राप्तमपि गेह्यं गृह्यु भवं कनकपथादिकं भजते । प्राप्नोति । किंच । हे पुरुहृत वह्नभिराहतेन्द्र घृताची । घृतशब्दो हविर्मात्रमुपलक्षयति । तथा च सोमाद्यपुगेडागादिलक्षणं हविरंचति प्राप्नोतीति घृताची ते तव मुमतिः शोभना बुद्धिर्भद्रा । कन्याणकरी । तथा तव रातिर्धनशक्तिः सहस्रदाना । अपरिमितधनदानसमेता । इंद्रस्य वह्नदानत्वं मन्त्रवर्णः । भुरिदा भुरिर् देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर । ऋग्वे० ४. ३०. २० । इति ॥ धायुः । दधातिराणादिक उग्रप्रत्ययः । अर्द्धाः । दधातिर्लङ् रूप । यद्वृत्तयोगादर्निघातः । मर्त्याय । मर्ते एव मर्त्यः । वस्वादिषु पाठात् स्यार्थिको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । गेह्यं । गेहशब्दात्तत्र भव इत्यर्थे भवं कदसीति यत् । तिरस्कारतः । मुमतिः । मन्त्रं वृषत्यादिना मतिशब्दोऽतोदात्तः । समामि क्रदुत्तरपदस्वरः । रातिः । रा दानि । मन्त्रं वृषत्यादिना क्तिन्नदान्तः ॥

सहदानुं पुरुहृत शियंतं महस्तमिंद्र सं पिणक्कुणारुं ।

अभि वृत्रं वर्धमानं पियारुमपादमिंद्र तवसा जघंथ ॥ ६ ॥

सहऽदानुं । पुरुऽहृत । शियंतं । अहस्तं । इंद्र । सं । पिणक् । कुणारुं ।

अभि । वृत्रं । वर्धमानं । पियारुं । अपादं । इंद्र । तवसा । जघंथ ॥ ६ ॥

हे पुरुहतेन्द्र त्वं सहदानुं । दानुर्दानवी वृत्रमाता तथा सह वर्तमानं । तथा च मन्त्रवर्णः । दानुः शय्ये सह वत्सा । ऋग्वे० १. ३०. ९ । इति । यद्वा सहदानुं दानुर्भिरदानवः सह वर्तते इति सहदानुः । तं चियंतं वाधमानं कुणारुं कृगणशीलं केचिदमुरमहस्तं हतहीनं क्रत्वा सं पिणक् । सम्यक् चूर्णीकुरु । किंच । हे इंद्र वर्धमानं सर्वत इयुमात्रं वर्धमानं । स इयुमात्रमिपुमात्रं विष्वङ्गुवर्धत । ति० स० ४. १०. । इति श्रुतः । पियारुं हिंस्र वृत्र वृत्रा मुरमपादं पादहीनं क्रत्वा तवसा वल्लभाभिजघथ । हतवानमि । यद्वा सहदानुमुदकदानोपेतं चियंतं माकाशे निवसंतं कुणारुं गर्जत वृत्रं । वृणोत्याच्छादयति नभ इति वृत्रो मेघः । तमिमं वर्धमानं मेघं हस्तपादशून्यं क्रत्वा संपिणक् । संपिण्ठि । तथा च यास्कः । अहस्तमिंद्र क्रत्वा संपिण्ठि परिक्रमणं मेघं । नि० ६. १ । इति ॥ सहदानुं । दौ अवखंदने । दाभाभ्या नुरिति नृप्रत्ययः । यतीति दानुर्दानवः । यद्वा दानुर्दानं । वह्नवीर्हा पूर्वपदप्रकृतस्वरः । चियंतं । नि निवासगत्योः । नुदादित्वाच्च्ः । प्रत्ययस्वरः । पिणक् । पिपू संचूर्णनि । रूधादित्वात् शं । हेर्लुक् गकारस्य ककारश्चादसः । कुणारु । कुण शब्दने । बाह्वनकादूर्पमिन्द्रिः । आयुदात्तः । जघथ । हन हिंसाग त्योरित्यस्य लिटि शलि रूपं । अभ्यासाच्चैत धातुहकारस्य घर्त्वं । निघातः । उपदेशोऽत्यंत इतीदृप्रतिषेधः ॥

नि साम्नामिपिरामिंद्र भूमिं महीमपारां सदेने समत्थ ।

अस्तभ्राद्यां वृषभो अंतरिष्टामर्षत्वापस्त्वयेह प्रसृताः ॥ ९ ॥

नि । सामनां । इपिरां । इंद्र । भूमिं । मही । अपारां । सदेने । समत्थ ।

अस्तभ्रात् । द्यां । वृषभः । अंतरिष्टां । अर्षंतु । आपः । त्वया । इह । प्रऽसृताः ॥ ९ ॥

हे इंद्र मही महतीमत एवापारामिपिरां स्थानाभावेन चलन्ती एवविधां भूमिं सामनां समानां । तथा च मन्त्रवर्णः । गार्वा ते सामनावितः । ऋग्वे० १०. ८५. ११ । इति । यद्वा सम एव साम । तथा च शतपथे श्रूयते । यदेव समः सुपिणा समो मशकेन समो नागिन सम एतस्मिन्भिर्नो कस्तस्मादेव साम । १४. ४. १ । इति । तदस्यास्तीति सामनः । तां साम्यवती क्रत्वा सदेने स्वि स्थानि निपसत्य । निवेशयामासिथ । तथा वृषभोऽभिमतफलानां वर्षक इद्वो द्यां बुलोकमस्तभ्रात् । यथा न पतति तथाधारयत । तथांतरिचं । एव द्यावापृथिव्योरवस्थिती

सत्यां त्वया प्रसूता मेघभेदनेन प्रेरिता आप इह भुमावर्षतु । आगच्छतु । तथा च सर्ववर्णः । यः पृथिवी
व्यथमानामदृहत । अ० २. १२. २ । इति ॥ सामना । सम एव साम । तदस्यास्तीति मतुवर्षे पामादित्वात्प्र
त्ययः । प्रत्ययम्बरः । इपिरां । इप गती । इपिमदीत्यादिना । उ० १. ५० । किरचप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । चि
त्स्वरः । समत्य । पदं विशरणगत्यवसादनेष्वित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लिटि थल्युपदेशेऽत्यत इतीटप्रतिषेधः ।
निघातः । अस्तभ्रात । स्तंभु स्तंभन इति सांज्ञो धातुः । स्तभुम्भित्यादिना प्राप्रत्ययः । प्रात्प्रलोप इति धातु
मकारलोपः । अडागमस्वरः । अर्षतु । अर्षी गती । व्यत्ययेन प्राप्रत्ययः । गुणः । पादादित्वादिनिघातः । आपः ।
आप् व्याप्ता । कृप धातोर्ह्रस्वश्च । जस्यपृन्तुञ्जत्यादिना दीर्घः । जसः मुष्पादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । प्रसूताः ।
पू प्रेरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतस्वरत्व ॥

अलातृणो वल इंद्र व्रजो गोः पुरा हंतोर्भयमानो व्यार ।

सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहंतं धमतीः ॥ १० ॥

अलातृणः । वलः । इंद्र । व्रजः । गोः । पुरा । हंतोः । भयमानः । वि । आर ।

सुगान्पथः । अकृणोत् । निः । अजो । गाः । प्रावन् । वाणीः । पुरुहंतं । धमतीः ॥ १० ॥

हे इंद्र अलातृणः । वहद्भक्तयालमत्यर्थमातृयते हिंस्यत इत्यालातृणः । गोर्माध्यमिकाया वाचो व्रजो
गोष्ठभूतो वलः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । पुरा हतोस्तव वज्रप्रहारात् प्राक् भयमानो विभ्यशार ।
विद्यष्टो बभूव । अनन्तर स इंद्रो गा अपो निरजं निर्गमयितुं सुगान् सुगमान् पथो मागानकृणोत् । अकरोत् ।
अतो वाणीर्ननीया धमतीः शब्दायमानास्ता आपः पुरुहंतं वह्निभिराहतं पार्थिवमुदकं प्रति प्रावन् । प्रस्था
गच्छन् । एतामुच्चं यासु एवं व्यास्यत । अलातृणो वल इंद्र व्रजो गोः । अलातृणोऽलमातर्दनी मेघो वलो
वृणोतिव्रजो व्रजत्यंतरिक्षे गोरितस्या माध्यमिकाया वाचः पुरा हननात्प्रयमानो व्यार । सुगान्पथो अकृणोन्निरजे
गाः । सुगमनान्पथोऽकरोन्निरगमनाय गवाः प्रावन्वाणीः पुरुहंतं धमतीः । आपो वा वहनाद्वाचो वा वह
नाद्ब्रह्मभिराहतमुदकं भवति । धमतिर्गतिकर्मा । नि० ६. २ ॥ अलातृणः । तुहि हिंसाया । अलपूर्वाच्चेहर्धेर्धेर्
कविधानमिति कर्मणि कप्रत्ययः । अलमो मकारस्याकारः । समासस्वरः । वलः । वल संवरणं । वल्यत
आन्हायते नभोऽनिर्नति वलो मेघः । पुंसि संज्ञायामिति घः । प्रत्ययम्बरः । व्रजः । व्रज गती । गोत्तरमन्तर-
त्यादिना । पा० ३. १. ११० । घप्रत्ययात्त्वेन निपातनात्कुत्वाभावः । व्रजत्यतरिज इति । प्रत्ययम्बरः । भयमानः ।
त्रिभी मये । व्यत्ययेन शप । आर । अ गतावित्यस्य लिटि णलि रूपं । निघातः । सुगान् । गन् गतावित्यस्या
दधिकरणे मुद्गोरधिकरण इति उप्रत्ययः । डिच्चाट्टिलोपः । कृत्स्वरः । निरजे । अज गतिरूपणयोर्वित्यस्या
त्सपदादित्वात्प्रलोपो भावे कृप । कृत्स्नस्वरः । आवन् । अव रक्षणगत्यादिप्रत्ययस्य लिटि रूपं । पुरुहंतं । इत्यते
निष्ठाया यजादित्वात्सप्रसारणं । हल इति दीर्घः । आर्थादित्स्वरः । धमतीः । ध्मा शब्दे । शपि पाद्यत्यादिना
धमादेशः । वा कृदमीति जसः सर्वणदीर्घः । शतुलंसार्वधातुकत्वेन कृते धातुस्वरः ॥ ॥ १० ॥

एको द्वे वसुमती समीची इंद्र आ पप्रो पृथिवीमुत द्यां ।

उतांतरिक्षादभि नः समीक इपो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एकः । द्वे इति । वसुमती इति वसुऽमती । समीची इति संऽइची । इंद्रः । आ । पप्रो ।

पृथिवीं । उत । द्यां ।

उत । अंतरिक्षात् । अभि । नः । संऽइके । इपः । रथीः । संऽयुजः । शूरः । वाजान् ॥ ११ ॥

योऽयमिंद्र एकोऽसहाय एव सन् पृथिवीमुत अपि च द्या द्वे एते यावापृथिव्यां समीची परस्परसंगतं
वसुमती धनयुक्तं सत्यावा पप्रो समंतात्पूरयामास । उत अपि च हे शूर सन्नर्थ्यांपत ताद्गम्व रथी रथवान्
स नोऽस्माकं समीके समीप इपः स्थातुमिच्छन् सयुजः संगतगन्वाजान् । व्रजति गच्छतीति वाजा अद्याः ।

तान्शानंतरिचादंतरिचमकाशात् अभि प्ररय । रथारूढस्वयमस्मत्समीपं शीघ्रमागच्छति भावः ॥ वसुमती । वा-कंदमीति पूर्वमवर्णदीर्घः । पप्रो । प्रा पुरण इत्यस्य लिटि णनि आत श्री णल इत्याकारः । निघातः । रूपः । रूप इच्छाया । अस्मादिगुपधनक्षणः कः । किच्चादगुणः । प्रत्ययस्वरः । रथीः । रथोऽस्यास्तीति मनुबर्थे कंदमीवनिपाविति ईप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

दिग्ः सूर्या न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्वप्रसूताः ।

सं यदानऋध्वन आदिदश्वेर्विमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ १२ ॥

दिग्ः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रऽदिष्टाः । दिवेऽदिवे । हर्यश्वऽप्रसूताः ।

सं । यत् । आनट् । अर्ध्वनः । आत । उत । अश्वैः । विऽमोचनं । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२ ॥

हर्यश्वप्रसूताः । हरी अर्था यस्याभाविति हर्यश्व इन्द्रः । तेन प्रेरिता दिग्ः प्रागादयो दिवे दिवे प्रति-दिशं प्रदिष्टाः सूर्यस्य गमनार्थं दत्ता या दिग्ो विद्यते ताः सूर्यो न मिनाति । न हि नस्ति । किंतु ताभिरिव व्रजति । यद्यदा सूर्योऽध्वनो गंत्यात्प्रदेगानर्थागमनमाधनभृतेः समानट् सम्यगभ्युति । आदित् अनंतरमेव विमोचनं कृणुते । अशानां विमोचनं कुरुते । तदेतत्सर्वं कर्मास्य । तदेव खलु । तु प्रसिद्धं ॥ सूर्यः । पू प्रेरण इत्यस्मात्सुधाऽगुधिम्यः क्राविति क्रम्यत्ययः । सुवति प्रेरयतीति सूर आदित्यः । सूर एव सूर्यः । वस्वादित्वा-त्सार्थिको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । मिनाति । मीत्र हिमाया । मीनतिर्निगम इति ऋष्वः । हर्यश्व-प्रसूताः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । आनट् । अणु व्याप्तावित्यस्य बहुलं कंदमीति लङ्ः स्युः । अश्वैर्वाति नृडागमः । वशादिना पत्व । ययोगादनघातः ॥

दिदृष्टान्त उपसो यामन्त्रक्तोर्विवस्वत्या महि चित्रमनीकं ।

विश्वे जानन्ति महिना यदागादिदृष्टस्य कर्म मुकृता पुरुणि ॥ १३ ॥

दिदृष्टान्ते । उपसः । यामन् । अक्तोः । विवस्वत्याः । महि । चित्रं । अनीकं ।

विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इदृष्टस्य । कर्म । मुऽकृता । पुरुणि ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वे जना विवस्वत्या विवासनवत्या निर्गमनपराया अक्तो रात्रिः संवाधन उपसो यामन् यामनि निर्गमने सति महि महत चित्र चायनीयमनीकं सारं तजो दिदृशते । द्रष्टुमिच्छति । यद्यदा आगात् उपःकालः समंतादागतो रथपात तदा तजो दिदृक्षमाणाः सर्वे जना महिना महनीयान्यसिद्धोत्रादीनि कर्माणि जानति । कर्तव्यतयावबुध्यते । हे इन्द्र पुरुणि वःऽनि मुकृता मुष्ट कृतानि कर्म कर्माणीदृश्य तदेव ॥ दिदृक्षते । दृशित् प्रेक्षण इत्यस्य सनि ज्ञाशुमदृशा मनः । पा० १ ३ ५७ । इत्यात्मनिपद । अभ्यस्तस्वरः । विवस्वत्याः । विवासतेः संपदादिनक्षणः द्विप । व्यत्ययनोपधाह्रस्वत्वं । तस्मात्तदस्यास्तीति मनुप । मादुपधाया इति तस्य वत्त्वं । मनुपः पिच्चादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । जानति । ज्ञा अवबोधने । ज्ञाजनीर्जति जादिग्ः । निघातः । अगात् । इण् गत । वित्यस्य लुटि रूपं । ययोगादनघातः । मुकृता । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पक्कं चरति विभ्रती गौः ।

विश्वे स्वान्नं संभृतमुस्त्रियायां यत्सीमिंदो अदधाज्ञोजनाय ॥ १४ ॥

महि । ज्योतिः । निऽहितं । वक्षणासु । आमा । पक्कं । चरति । विभ्रती । गौः ।

विश्वे । स्वान्नं । संऽभृतं । उस्त्रियायां । यत् । सी । इदं । अदधात् । भोजनाय ॥ १४ ॥

वक्षणासु । वक्ष्यते यामुदकानीति वक्षणा नद्यः । तामु महि महत ज्योतिर्ज्योतिष्मदुदकं निहितमिंद्रेणामा नवभूतिका गौः पक्कं बीरादिकं विभ्रती दधाना सती चरति । सर्वत्र वर्तते । यद्यस्मादुदकात्स्वाद्य स्वादुतरं

संभृतं स्वेन संपादितं दधिघृतक्षीरादिकं सीमितद्वयं सर्वभूमिस्थाया गवि भोजनार्थिद्वीऽदधात । तस्मात्क्षी-
रादिकं विभ्रती गीश्वरतीति पूर्वगन्त्वयः ॥ वचनगामु । वच रोषे । अस्मात्करणाधिकरणयोश्चि कर्णे ल्युट् ।
लित्स्वरः । पङ्क्तौ । पचतेर्निघातकारस्य पचो व इति वत्व । प्रत्ययम्बरः । चरति । चरतिर्गत्वर्थः । विभ्रती ।
डुभुञ् धारणपोषणयोः । जुहोत्यादिः । शतृगित्वाद्गितश्चि इषे । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्व ।
उर्मियायां । वस निवासि । स्फायितचीत्यादिनाधिकरणे रक्प्रत्ययः । यत्रादित्वात्प्रसारण । शाभिर्वाभिघ-
सीनां चिति पत्वाभावशुक्रांदसः । स्मार्थिको घप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

इंद्र दृष्ट्यं यामकोशा अभृवन्यज्ञाय गिष्ठा गृणते सखिभ्यः ।

दुर्मायवो दुरवा मर्त्यासो निपंगिणो रिपवो हंत्वासः ॥ १५ ॥

इंद्र । दृष्ट्यं । यामऽकोशाः । अभृवन । यज्ञाय । गिष्ठा । गृणते । सखिभ्यः ।

दुःसमायवः । दुःसऽएवाः । मर्त्यासः । निपंगिणः । रिपवः । हंत्वासः ॥ १५ ॥

हे इंद्र दृष्ट्यं । दृष्टो भव । यतो यामकोः । । याल्यभिहितं यामो मार्गः । तस्य कोशाः कोशयदान्तादका-
मार्गप्रतिवधका राजसा अभुवन । त्व यज्ञाय यज्ञकर्म गणते स्तोत्रं कुर्वन् यजमानाय सखिभ्यः पूजादिभ्यश्च
गिष्ठं । अपाद्यत फलं दत्तम् । दुर्मायवः । दुष्टमायुधानि मिन्यति प्रलिपतीति दुर्मायवः । दुरवा दृष्ट गत्वातो
मर्त्यासो मारयितारो निपंगिणः । निपंगगद्वेनपुधरभिधीयते । तदतः । एवविधसामर्थ्यांशिता रिपवः शत्रवो
राजसा हत्वामः । त्वया हननीयाः ॥ दृष्ट्यं । दृष्ट इति वृह वृहि वृद्धौ । व्यत्ययेन श्यन । लोटि रूप । नित्यम्बरः ।
अभुवन । भु सन्ताया । अस्य लुटि रूप । गतिर्भवति मित्रो लुक् । मुमुवोमिदोति गृणं प्रतिपदि भुवो
बुर्लुङ्निटोरिति नुगागमः । निघातः । गिष्ठं । गिष्ठं विद्योपादानि । अय धातुरत्र दाने वर्तते । व्यत्ययेन
परस्मैपदे । निघातः । दुर्मायवः । मिनातिः ऋवापाजिभीत्यादिना उग्रप्रत्ययः । ऋदृत्तरपदम्बरः । दुरवाः ।
इण गतो । इण्णीइभ्या वर्धति कर्तेरि वत्प्रत्ययः । रिपवः । रिपरिचोपधाया इत्युप्रत्ययः । उपधाया इत्य ।
प्रत्ययम्बरः । हंत्वासः । हन हिमागत्योः । ऋत्वर्थे तर्पकत्वेन इति ल्यन । निघाताद्युदात्तः ॥ १३ ॥

सं घोषः शृण्वेऽवमैरमिचैर्जही न्येष्वगनिं तपिष्ठां ।

वृश्चेमधस्ताच्चि रुजा सहस्व जहि रष्टां मघवन्धयस्व ॥ १६ ॥

सं । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमिचैः । जहि । नि । एषु । अगनिं । तपिष्ठां ।

वृश्च । इं । अधस्तात् । वि । रुजा । सहस्व । जहि । रष्टाः । मघऽवन् । रंधयस्व ॥ १६ ॥

हे इंद्र अवमैः समीपे वर्तमानैरमिचैः शत्रुभिरमुरक्तसृष्टो योऽगनिष्ठांपो पुष्यमाणः स शृण्वे सम्यगस्माभिः
श्रूयति तपिष्ठांमतिगथेन तापिका तामगनिभेषु शत्रुष्वेव निधाय जहि । मारय । तैः प्रयुक्तामगनिं तानेव
प्रापयति भावः । हिंसनान् शत्रुन अधस्तात्कूलतो वृश्च । किंघ । किच वि रुज । तापिष्ठांपोण बाधस्य । सहस्य ।
अभिभव च । हे मघवतिंद्र रत्नः कर्मविप्रकारीणि रत्नामि जहि । मारय । अनतरमिम यज्ञ रंधयन् । पार-
नय ॥ शृण्वे । निघातः । जहि । हन हिंसागत्योः । अस्य लोटि रूप । अगनिं । अशु व्याप्ति । अश्ववितृभ्यो
ऽनिरित्यनिप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । तपिष्ठां । तपृगदादिप्रत्ययः । नित्यम्बरः । वृश्च । आत्रस्य क्दिने । तुदादिः ।
यहिष्ठ्यादिना संप्रसारण । सहस्य । वाक्यभेदादनघातः । रंधयन् । रंध हिंसागराद्योरित्यस्य ण्यतस्य लोटि
रधिञ्भोरचीति नुडागमः । वाक्यभेदादनघातः ॥

उडूह रष्टाः सहमूलमिंद्र वृश्चा मध्यं प्रत्ययं शृणीहि ।

आ कीवतः सल्लूकं चकथ ब्रह्मद्विषे तपुषिं हेतिमस्य ॥ १७ ॥

उत् । वृह । रश्नाः । सहऽमूलं । इंद्र । वृश्च । मध्यं । प्रति । अयं । शृणीहि ।
आ । कीवतः । मल्लूकं । चकर्थ । व्रत्सऽद्विपे । तपुपिं । हेति । अस्य ॥१७॥

हे इंद्र रत्नः कर्मविघ्नकारि रत्नो रत्नःकुलं सहमूलं मूलमहितं यथा भवति तथोवृह । उदर । किंच । मध्यं तस्य मध्यभाग वृश्च । किंधि । प्रत्ययमयं प्रत्यागत तत शृणीहि । जहि । तस्य रत्नःकुलस्य मध्यं मल्लूकं सरणशील रत्न आ कीवतः । आड मर्यादायां । कियतोऽनिर्ज्ञायमानपरिमाणादात्तदृग्दिशाच्चकर्थ । कुरु । कृत्वा च व्रत्सद्विपे व्रात्सणद्विपकारिण तस्मि रत्नस्य तपुपिं तापकं हेति घातकमायुधमस्य । निप । उक्तमर्थं यास्कोऽब्रवीत् । उदर रत्नः सहमूलमिंद्र । मूलं मोचनाद्वा मोपणाद्वा मोहनाद्वा । वृश्च मध्यं प्रति शृणीह्ययं । अयमागतं भवति । आ कियतो देशात्मल्लूकं सल्लूकं भवति पापकर्मात् निरूक्ताः सररूकं वा स्यात्सर्वैरभ्यस्नात् । तपुपिपलपंतर्हेतिहेतिः । नि० ६. ३. । इति ॥ वृह । वृह उद्यमन इत्यस्य लोटि रूपं । शृणीहि । शृ हिमायां । अस्य लोटि हा ई हन्यघोरित्वं । निघातः । कीवतः । किंशब्दात्किं परिमाणमस्येत्यर्थं किमिदंभ्यां वो घ इति किंशब्दात्तनुचस्तीति ज्ञापितत्वात्तनुश्यादिगाभावशब्दांदसः । इदंकिमोरीशकी इति की इत्यादेशः । मल्लूक । म्ल गती । कांदसी रूपमिदः । चकर्थ । वृह भू करण इत्यस्य लिटि थलि रूपं । कादित्वादिडभावः । निघातः । तपुपि । तप संताप इत्यस्माद्दिपृष्वपियजितनिधनितपिभ्यो निदिद्युसिप्रत्ययो णिङ् । अकारस्य इकारशब्दांदसः । नित्त्वरः । हेति । हन हिमागद्यौः । जातिसूतज्जातिसातीत्यादिना निपातनादतोदात्तः । अस्य । अमु णिङ् । लोटि रूपं ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिषे आसत्सिं पृवीः ।

रायो वंतारो वृहतः स्यामास्मे अस्तु भग इंद्र प्रजावान् ॥१८॥

स्वस्तये वाजिऽभिः । च । प्रनेतरिति प्रऽनेतः । सं । यत् । महीः । डर्षः । आऽसत्सिं । पृवीः ।

रायः । वंतारः । वृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इंद्र । प्रजाऽवान् ॥१८॥

प्रणेतः प्रकंपणं जगतो निर्वाहक हे इंद्र अस्मान्वाजिभिरश्वैः सहितान् कुरु । स्वस्तये चाविनाशाय कुरु । यदा त्व समासत्सि अस्माकं समीपे यज्ञनिर्वाहार्थमासीदसि तदा वयं महीर्महांतीपोऽज्ञानि पृवीः प्रभुतानि रायो धनानि वतारस्तेषा संभक्तारः संतो वृहतो महांतः स्याम । भवंम । किंच प्रजावान् अपत्योपेतं भगो धनमस्य अस्मास्वस्तु । भवतु ॥ आसत्सि । पद्वि विगारणादिपृ । वृहलं कंदमीति शपो लुक । यद्योगादिनिघातः । इपो राय इति च द्वे पृष्वर्थे द्वितीयं । वंतारः । वन पण संभक्तावित्यस्य तृचि आगमानुशासनस्थानित्यत्वादिडभावः । चित्त्वरः । स्याम । अस भुवीत्यस्य लिङि रूपं । अस्मि । अस्मच्छब्दस्य सप्तम्याः सुपा मुनुगिति श इत्यादेशः ॥

आ नो भर भगमिंद्र द्युमंतं नि ते देणस्य धीमहि प्रेके ।

ऊर्व इव पप्रथे कामो अस्मे तमा पूण वसुपते वसूनां ॥१९॥

आ । नः । भर । भगं । इंद्र । द्युऽमंतं । नि । ते । देणस्यं । धीमहि । प्रऽरेके ।

ऊर्वः । डडव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति । तं । आ । पूण । वसुऽपते । वसूनां ॥१९॥

हे इंद्र नोऽस्मदर्थं द्युमंतं दीप्रियुक्तं भग धनमाभर । आ समंतात्संभर । देणस्य दानशीलस्य ते तव संबन्धिनी धनस्य प्रेके प्ररचने दाने निधीमहि । धनदानस्य वयं पाचभुताः स्म इत्यर्थः । कुत इत्यत आह । अस्मि अस्माकं कामोऽभिलाष ऊर्व इव अनवाप्तकामो वडवानल इव पप्रथे । प्रभुतो वर्तते । वसुनां वसुपते धनाना मध्य उत्तमधनानामधिपते हे इंद्र तं महांतं काममापुण । वरुधनप्रदानेनापुरय ॥ भर । भुञ् भरण इत्यस्य लोटि रूपं । देणस्य । दुदाञ् दाने । गादाभ्यामिष्णुजतीष्णुचप्रत्ययः । अत्यर्थं ददातीति देणः ।

चित्स्वरः । धीमहि । दधातिर्निडि बहलं कंदमीति शपो लुक् । कंदस्युभयथेति महिडः सार्वधातुकत्वात्कीमुट
सलोपः । आर्धधातुकत्वादातो लोपः । निघातः । ऊर्वे हव । पूर्वपदस्वरः । पप्रथे । प्रथ प्रस्थान इत्यस्य लोटि
रूपं । पूण । पूण प्रीणन इत्यस्य लोटि सिंहः । तुदादिः । अतो हरिति हर्लुक् । वसुना । निच्त्वादाद्युदात्तः ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवता राधसा पप्रथंश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन ॥२०॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रऽवता । राधसा । पप्रथं । च ।

स्वऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन ॥२०॥

हे इंद्र इमं धनादिविषयं काममस्मदीयमभिलाप गोभिरश्विहोवादि कर्मसाधनभूतैर्गवादिभिर्वाहनसाध
नभूतैरश्वैश्च चंद्रवता दीप्तिर्युक्तं राधसा धनेन च मंदय । एतानि दत्त्विममभिलाप पुरथ । किंच । एतस्मा
त्प्रथः । प्रथितांश्च कुरु । पथात्स्वर्यवः स्वर्गादिमुखमात्मन इक्षतो विप्राः कर्मकृशलाः कुशिकासः कुशिका
मतिभिर्मननीयैर्मन्त्रिवाहः स्तोत्रमिन्द्राय तुभ्यमक्रन । अकार्षुः ॥ मंदय । मदि स्तुत्यादिप्लित्यस्य लोटि रूपं ।
गोभिः । सार्वकाच इति विभक्त्युदात्तत्वे प्राप्ति न गोश्रन्साववर्णत्वादिना प्रतिपद्यः । प्रकृतिस्वरः । पप्रथः ।
प्रथ प्रस्थानि । क्लृप । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात् शपो । तस्य बहलं कंदमीति युः । धातुस्वरः ।
अक्रन । करोतेर्नुडि मन्त्रे घसहरेत्यादिना लुक् । निघातः ॥

आ नो गोत्रा ददृहि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यंतु वाजाः ।

दिवशा असि वृषभ सत्यगुप्सोऽस्मभ्यं सु मघवन्वोधि गोदाः ॥२१॥

आ । नः । गोत्रा । ददृहि । गोऽपते । गाः । सं । अस्मभ्यं । सनयः । यंतु । वाजाः ।

दिवशाः । असि । वृषभ । सत्यगुप्सः । अस्मभ्यं । सु । मघऽवन । वोधि । गोऽदाः ॥२१॥

गोपते गवां पते स्वर्गाधिपते हे इंद्र नोऽस्मदर्थं गोत्रा गोत्राण्यभ्राणि गा अपः प्रत्या ददृहि । आद्वियम ।
अभ्राणि विदायं जलानि प्रापयेत्यर्थः । ततः सनयः संभजनीयानि वाजा अत्रान्यस्मभ्यमस्मदर्थं मयतु । समा
गच्छतु । वृषभ कामाना वर्पितं हे इंद्र त्वं दिवशा असि । दिव व्याप्य वर्तमानत्वेन महानसि । अत एव सत्य
गुप्सः सत्यसामर्थ्यां मघवन धनवन हे इंद्र अस्मभ्यं गोदा गवां प्रदाता भवामीति सु बोधि । मुष्टु बुध्त्वा ॥
ददृहि । दृङ् आदेशः । यङ्लुकि लोटि रूपं । अतथ । पा०, ७ ४ ९० । इत्यभ्यासस्य रुगागमः । निघातः । गा ।
आतोऽस्यासोः । पा० ६ १. ९३. । इत्योकारस्याकारः । एकादेशस्वरः । अस्मभ्यं । भ्यसो भ्यामिति चतुर्थीव्यङ्
वचनस्य भ्यमादेशः । यतु । इण गर्ता । लोटि रूपं । दिवशाः । अणु व्याप्ति । अमुन । दिव व्याप्तीतीति
दिवशाः । ऊवुत्तरपदस्वरः । गोदाः । दुदाञ दान इत्यस्माद्विच । ऊवुत्तरपदस्वरः ॥

गुनं हुवेम मघवानिमिदंमस्मिन्भर नृतमं वाजसाती ।

पृखंतंमुयमृतये समत्सु घंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥२२॥

गुनं । हुवेम । मघऽवानं । इदं । अस्मिन् । भरं । नृतमं । वाजऽसाती ।

पृखंतं । उयं । उतये । समतऽसुं । घंतं । वृचाणि । संऽजितं । धनानां ॥२२॥

हे इंद्र वाजसाती । वाजस्यास्य सातिर्लाभो यस्मिन् सोऽयं वाजसातिः । अस्मिन्भरं । विभक्ति जयल
क्षीमनेन योहार इति भरः संशामः । तस्मिन्स्योमं गुनं गुनमृताहेन ऋद्धं । यद्वा गुनमिति मुखनाम ।
मुखकरं मघवानं धनवंतं अत एवेदं निरतिशयैश्चर्यसंपन्नं नृतमं सुर्वस्य जगतीऽतिशयं नितारं त्वां ह्वेम ।

कुशिका वयं यज्ञार्थमाहुयेम । तथा शृण्वंतमस्माभिः क्रियमाणां स्मृतिं शृण्वंतमयं शत्रूणां भयंकरं समत्सु संशामिषु वृत्राणि वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि घ्नंतं हिसंतं धनानां शत्रुसंबन्धनां संजितं सम्यग्जितारं त्वामृतं रवणाय वयमाहुयेम ॥ शुनं । तुश्नाय गतिवृद्धोरित्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषेतीदृश्रतिपधः । यज्ञादित्वात्मप्रसारणं । दीर्घाभावश्चांदसः । प्रत्ययस्वरः । ङ्वेम । ङ्यतेर्वङ्गं कंदमीति संप्रसारणे ऋते शपो लुकि ऋते च लिङ्ग रूपं । निघातः । भंर । भृञ् भरणे । घः । वृषादित्वादाद्युदात्तः । वाजसार्तो । पणु दाने । भाव क्तिन । जनमनेत्यादिनामुनासिकस्यात्वं । बह्वीही पूर्वापदस्वरः । समत्सु । अद् भरणे । संपूर्वात् क्तिप् । मभक्षयति योवृणामायुपीति समदः संशामाः । ऋदत्तरपदस्वरः । घ्नंतं । हन हिंसागत्योरित्यस्य शतरि गमहनेत्यादिनोपधालोपः । हो हतैरिति घत्व । संजितं । जि जयं । क्तिप् ॥ ॥ ४ ॥

शासद्वहिरिति द्वाविंशत्युच्चं द्वितीयं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । शासत कुशिको विश्वामित्र एव वा युतेरिति । इषोरथस्य पुत्रः कुशिको विश्वामित्र एव वा ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप कंदः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिने सर्वनेऽच्छावाकग्रस्त आरंभणीयाया ऊर्ध्वमहीनमृक्तसंज्ञकमेतत्मुक्तं शासनीयं । मुचितं च । अस्मा इदु प्रतवसं शासद्वहिरितीतरावहीनमुक्ते । आ० ७. ४. इति ॥ पुष्पाभिप्रवपट्टयोः प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसर्वनेऽच्छावाकग्रस्तऽहीनमुक्तस्य स्थाने वीणि संपातमुक्तानि । तत्रेदं तृतीयं संपातमुक्तं । इमाम् प्लिच्छंति त्वा शासद्वहिरिति संपाताः । आ० ७. ५. इति ॥

शासद्वहिरिदुहितुर्नश्रं गाव्हिडाँ ऋतस्य दीधितिं सपर्यन ।

पिता यत्र दुहितुः सेकमृजन्सं शग्म्येन मनसा दधन्वे ॥ १ ॥

शासत् । वहिः । दुहितुः । नश्रं । गात् । विद्वान् । ऋतस्य । दीधितिं । सपर्यन ।

पिता । यत्र । दुहितुः । सेकं । ऋजन् । सं । शग्म्येन । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥

कुशिकः प्रसंगात् कंचित् शास्त्रार्थं वृते । अपुत्रस्य पितुः पुत्री दायदा पुत्रिका सती । यतः संतानरुक्तस्याः पुत्र इत्यनयोच्यत इति । अपुत्रो यः पिता कन्यामन्यकुलं प्रापयति स वहिरित्युच्यते । स पिता शासत । अभ्रातुकानां प्रदास्यामि नुश्रं कन्यामलंक्रुतं । अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति । वासि० १७ १७ । स्युक्तमनुशासनं कुर्वन् दुहितुः पुत्रिकाया नश्यं नप्रार पीत्रं गात् । गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्त्रीकाराद्दोहित्रं नपुत्रं पिंडदानादिकं कर्तव्यतया गात् । गच्छति । कि कुर्वन् । विद्वान् अस्यां दुहितरि जातः पुत्रो मम स्वधाकरो भविष्यतीति ज्ञानेन ऋतस्य सत्यस्य पुत्रोत्पादनसमर्थस्य रेतसो दीधितिं धर्तारं जामातर तत्पतिं सपर्यन वस्त्रालंकारादिनाः पुत्रयन पिता नपुत्रं गच्छति । यत्र यस्मिन्विषये पितापुत्रो जनको दुहितुरप्रत्तायाः स्वकन्यायाः सेकं रेतसः सेकं तस्यां रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् शग्म्येन सुवर्निमित्तेन मनसा संदधन्वे । आत्मानं संधत्ते । अपुत्रस्वर्निमित्तदुःखापगमात् । यस्या दुहितुः पिता पालकः पतिर्जामाता सेकं तस्यां रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् सं शग्म्येन केवलं सुवर्निमित्तेन मनसा तथा स्वशरीर संदधन्वे । संधत्ते । न तु पुत्रनिमित्तेन मनसा । एतमर्थं यास्कोऽप्याह । प्रगासि वोढा संतानकर्मणे दुहितुः पुत्रभावं । दुहिता दुहिता दूरं हिता दोग्धवा । नप्रारमुपागमद्दोहित्रं पीत्रमिति विद्वान्प्रजननयज्ञस्य रेतसो वांगाद्गात्मभुतस्य हृदयादाध जातस्य मातरि प्रत्युतस्य विधान पुत्रयज्ञित्यादिना । नि० ३. ४. ॥ शासत । शासिः शतरथभ्यस्तत्त्वानुमभावः । दुहितुः । दुह प्रपुरणे । नपुनेष्टु इत्यादिना तुचि निपातनादिङागमः । चित्स्वरः । नश्यं । नप्रार भवं । भवं कंदमीति यत् । रीकृत इति रीङादेशः । यस्येति लोपः । रेफलोपश्चांदसः । तित्स्वरितः । गात् । हण गतावित्यस्य चांदसे नुडि रूपं । ऋजन् । ऋजतिः प्रसाधनकर्मा । शग्म्येन । शं सुखं गच्छंतीति गमेराणादिकः कप्रत्ययः । कित्वात्प्रमहनेत्यादिनोपधालोपः । शग्मे साधुरिति तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । वीरवीर्यां चेत्यत्र यतोऽभाव इत्यस्यानित्यत्वस्य चापितत्वाद्वा तित्स्वरः । दधन्वे । धवि सांज्ञो धातुः । लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । यद्योगादनिघातः ॥

न जामये तान्वा रिक्थमारिदचकार गर्भं सन्तितुर्निधानं ।

यदीं मातरौ जनयंत वहिमन्यः कर्ता सुकृतीरन्य ऋधन् ॥ २ ॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थं । अरिक् । चकार । गर्भं । सनितुः । निऽधानं ।
यदि । मातरः । जनयंत । वहिं । अन्यः । कर्ता । सुऽकृतोः । अन्यः । अंधन ॥ २ ॥

अभ्रातृकाया दुहितुः पुत्रिकाकरणत सा रिक्थभागत्युक्ते । भ्रातृमत्यास्तस्या रिक्थभाक्त्वं नास्तीति ब्रूते ।
तान्वस्तनूज श्रीरसः पुत्रो जामये भगिन्ये रिक्थं पित्र्यं धनं नारिक् । न प्ररचयति । न प्रददाति । किं तर्हि ।
सनितुरेनां संभजमानस्य भर्तुर्गर्भं । पञ्चमं द्वितीया । गर्भस्य निधानं रतःसर्कानधानीमेना चकार । पाणिप-
हणेन संस्कृतामेनां करोति । न तु तस्य रिक्थं ददातीत्यभिप्रायः । असंस्कृतान् संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतेः ।
भगिन्यश्च निजादंगाह त्वांगं तु तुरीयकर्मित याज्ञवल्क्यस्मरणात् । २. १०४ । स्त्रीपुंसलक्षणस्यापत्यस्यैकोत्या-
दात्वाविशेषात्पुंसपत्यस्य को विशेष इत्याशंक्य विशेषं दर्शयति । यदि यद्यपि मातरो मातापितरो वहिं ।
अवहः स्त्री वहिः पुमान् स्वभार्याया बोद्धत्वात् । अवहश्च वहिः । तादृशं स्त्रीपुंसलक्षणमपत्यं जनयत ।
तथापि तयोर्मध्यऽन्यः पुंसलक्षणः मुकृतोः शोभनस्य पिंडदानादेः कर्मणः कर्ता भवति । अन्यः स्त्रीलक्षणं अंधन-
वस्त्रालंकारादिना अर्धमान एव भवति । पिंडदानादिकर्तृत्वात्पुत्रो दायार्हः दुहितृता तथा नेति न दायार्हा-
सा तु केवलं परस्मै दीयते । तथा च निरुक्ते । न जामये भगिन्ये । जामिरन्येऽस्यां जनयति जामपत्यं जमतेर्वा-
स्यान्नतिकर्मणो निर्गमनप्राया भवति । तान्व आत्वजः पुत्रो रिक्थं प्रारिचत्पादाश्चकारिनां गर्भनिधानी सनि-
तुर्हस्तयाहस्य यदिह मातरोऽजनयंत वहिं पुत्रमवहं च स्त्रियमन्यतरः संतानकर्ता भवति पुमान्दायादोऽन्यत-
रोऽर्धयत्का जामिः प्रदीयते परस्मै । नि० ३. ६. । इति ॥ तान्वः । तन्वाः प्राणाधिष्ठितत्वात्तनुः प्राणवती । तद्वि-
कार इत्यर्थे प्राणिरजतादिभ्योऽत्रित्यत्र संज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वाद्गुणाभावः । रिक्थं । रिचिर विरचने ।
पातृतुदिवचिरिचिभ्यस्यक् । प्रत्ययस्वरः । अरिक् । रिचिर विरचन इत्यस्य लुडि सिचि षट्प्रज्ञत्यादिना वृद्धिः ।
बहुलं कंदसीतोडभावः । हन्त्यादिमयोगांतलोपी । निघातः । सनितुः । पण संभक्तावित्यस्य तुचि रूप ।
निधानं । दधातिन्मुटि रूपं । तित्स्वरः । मातरः । पिता माविति पितुः शेषं पाप्नो मातुः शेषश्चादसः । द्विवचनस्य
बहुवचनं पुत्रार्थं । जनयंत । जनैर्नाचि रूपं । वहिं । पुमान् स्त्रिया । पा० १. २. ६७ । इति वहिः शेषः । मुकृतोः ।
कारोतेरीणादिकः क्तुप्रत्ययः । अंधन । अंधु कर्ता । व्यत्ययेन श्रम ॥

अग्निर्जज्ञे जुह्वा रेजमानो महस्पुत्राँ अरूपस्य प्रयज्ञे ।

महान्गर्भो मह्या जातभेषां मही प्रवृद्धयश्चस्य यज्ञे ॥ ३ ॥

अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरूपस्य । प्रऽयज्ञे ।

महान् । गर्भः । महिं । आ । जातं । एषां । मही । प्रऽवृत् । हरिऽअश्वरयं । यज्ञे ॥ ३ ॥

हे इंद्र अरूपस्यारोचमानस्य तव प्रयज्ञे यद्यार्थं जुह्वा ज्वालाभी रेजमानः कपमानोऽग्निर्महः प्रभूतान्
पुत्रान् रश्मीन् जज्ञे । उत्पादयामास । एषां रश्मीनां गर्भो ज्वालात्मना कोडीकारो महान्गर्भो । किञ्च एषा
रश्मीनां मेलनं आ जातं सर्वत ओपध्यात्मना जातं महिं महदभूत । किञ्च एषां रश्मीनां प्रवृत्तं अनेन
प्रकारेण प्रवृत्तिर्हर्यश्चस्यद्रस्य यज्ञैर्यज्ञार्हः सोमाहृतिभिसंही महती भवति ॥ जज्ञे । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य
लिटि रूपं । अंतर्भावितण्यर्थः । जुह्वा । जुहोतेर्दे दीर्घयति क्तिप द्विवचन दीर्घश्च धातोः । उदात्तस्वरितयो-
रिति स्वरितत्वं । हर्यश्चस्य । हरी अर्था यस्मैति बहुव्रीह्यां पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः ॥

अभि जैचीरसचंत स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरजानन ।

तं जानतीः प्रत्युदायन्नुपासः पतिर्गवामभवदेक इंद्रः ॥ ४ ॥

अभि । जैचीः । असचंत । स्पृधानं । महिं । ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन ।

तं । जानतीः । प्रति । उत । आयन् । उषसः । पतिः । गवाँ अभवत् । एकः । इंद्रः ॥ ४ ॥

त्रिचीर्जित्वर्यां विप्रो मरुतः सृष्टानं वृत्रेण सह स्पर्धमानमिन्द्रमभ्यसचंत । सर्वतः समगच्छन् । ते च मरुत-
स्तस्मिन्वृत्रे इति महि महत ज्योतिः सूर्याख्यं तेजसमसस्तमोरूपावृत्रान्निरजानन् । निर्गतमज्ञासिपुः । तत इन्द्रं
वृत्रहंतारमुदित सूर्यं जानतीर्जानाना उपसस्तं प्रत्युत अभिलक्ष्यैव आयन प्राप्नुवन् । अथ तत्रोद्धृतानां गवां
रगमीनामकीऽद्वितीय एवन्द्रः पतिरभवत् ॥ त्रिचीः । जयतेऽस्मिन् रूपं । गृणस्य स्थाने व्यत्ययेन वृद्धिः । नित्स्वरः ।
अमचत । पत्न समवाय इत्यस्य लङि रूपं । सृष्टानं । स्पर्ध संघर्षे । कुंदसि कानजादेशः । कुंदसि द्विर्वचनस्य
विभक्तिपतत्त्वाद्भेदवचनाभावः । चित्स्वरः । अजानन् । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । आयन् ।
अय पय गतावित्यस्य लङि रूपं ॥

वी०ऋ० सतीरभि धीरां अतृदन्प्राचाहिन्वन्मनसा सप्र विप्राः ।

विश्वामविंदन्पथ्यामृतस्य प्रजानन्नित्ता नमसा विवेण ॥ ५ ॥

वी०ऋ० सतीः । अभि । धीराः । अतृदन् । प्राचा । अहिन्वन् । मनसा । सप्र । विप्राः ।

विश्वाम् । अविंदन् । पथ्याम् । अमृतस्य । प्रऽजानन् । इत् । ता । नमसा । आ । विवेण ॥ ५ ॥

पुरा किलांगिरसां गावः पणिनामकेरमुगिरपहृत्य निगूढे कस्मिंश्चित्पर्वते स्थापिताः । ते चांगिरसस्तत्पा-
द्भ्यर्षिमद्रं तुष्टुवुः । स्तुतश्च स इन्द्रो गवान्वेषणाय देवशुनी प्राहिणोत् । सा च गवां गवेषणपरा सती तत्स्था-
नमनभत् । तथा विज्ञापित इन्द्रस्ता गा आनीयांगिराभ्यः प्रादादित्यतिहार्मिकी कथा । तथा चास्या
सृष्टोऽरुमर्थः । धीरा धीमंतः सप्र विप्रा मेधाविनः सप्रसंख्याका अंगिरसो वी०ऋ० इदं पर्वते सतीर्निरुद्धाः
सतीर्गा अभि अभिलक्ष्यातृदन् । निधानमपावृण्वन् । उपनामकुर्वन् । ततस्तऽंगिरसः पर्वतवलि गावः संतीति
मनसा निश्चल्य प्राचा येन मार्गेण प्रविष्टास्तेनैव प्राचीनेन मार्गेण ता गा अहिन्वन् । निरगमयन् । यद्वा
प्राचा । प्रकर्षेणोऽमंचति प्राप्नोतीति प्राक् । तत्रद्रविषयेण मनसा । मन्यत इति मनः स्तोत्रं । तत्र स्तोत्रे-
णाहिन्वन् । अवर्धयन् । इन्द्रं तुष्टुमकुर्वन् । नृत्वा च ऋतस्य पथ्यां यज्ञस्य मार्गं साधुभुतां विश्वा सर्वामपहृतां
गामविदन् । अनभत् । ततः स इन्द्रस्ता तान्यंगिरसां कर्माणि प्रजानन्नित्ता प्रकर्षेण जानन्निद्रो नमसा नमस्करि-
णांगिरसः संभावयन् तिरधिशितं पर्वतमविवेण ॥ अतृदन् । उतुदित्तिमानादरयोरित्यस्य लङि रूधादित्वात्
प्रम । तस्य प्रमोरित्यल्लोपः । निघातः । प्राचा । अचंस्कंदस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । अहिन्वन् ।
हि गतिवर्धनयोरित्यस्य लङि रूपं । अविंदन् । विद्रू लाभ इत्यस्य लङि मुचादित्वात्प्रम । निघातः । पथ्यां ।
पथि साधुरित्यर्थे तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । यच्च भमिति भमंज्ञायां नन्नादित इति टिल्लोपः । यतोऽनाव
इत्यस्थानित्यत्वात्तत्स्वरित इति स्वरितः । विवेण । विश प्रवेगन इत्यस्य लटि रूपं ॥ ५ ॥

विदद्यदी सरमा रुग्णमदेर्महि पार्थः पृथ्यं सध्र्यक्कः ।

अयं नयत्सुपद्यश्राणामच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ ६ ॥

विदत् । यदि । सरमा । रुग्णं । अदेः । महि । पार्थः । पृथ्यं । सध्र्यक्कः । करिति कः ।

अयं । नयत् । सुऽपदी । अश्राणां । अच्छ । रवं । प्रथमा । जानती । गात् ॥ ६ ॥

यदि यदा सरमंद्रेण गवान्वेषणार्थं प्रेषिता सरमा नाम देवशुन्यद्रे रुग्ण भयं द्वारं विदत् । अनभत्
तदानीमिन्द्रो महि महतपूर्यं पूर्वं प्रेषणकालेऽज्ञादिनीं ते प्रजां कांश्यामीति प्रतिज्ञातं सध्र्यक् इतिरेरपि
योऽयः सधीचीनं पाथो गत्यादिलक्षणमन्न कः । अकार्षीत् । तस्य दत्तवान् । ततः सुपदी शोभनपादयुक्ता सा
सरशाक्षराणां क्षयरहितानां गवामय प्रांतं नयत् । प्राप्नोत् । कृत इत्यत आह । यतो रवं तेषां हंभारवं
प्रथमा प्रथमं जानती सती अक्तं शब्दाभिमुख्येन गात् । जगाम ॥ विदत् । विद्रू लाभ इत्यस्य लुङि लृदित्वात्
प्रुर्गादेशः । तस्य स्वरः । सरमा । स्र गती । श्रीणादिकोऽसप्रत्ययः । सरतीति । सरमा सरणादिति यास्कः ।
प्रथयस्वरः । रुग्णं । रुजो भंग इत्यस्य निष्ठायामोदितस्यति नत्वं । प्रत्ययस्वरः । पार्थः । पा रचणे । अत्रे च

। उ०४. २०४. । इत्यमुन्प्रत्ययः । शुङांगमः । पातीति पाथोऽङ्गं । नित्स्वरः । सध्रक् । अच् गतिपुत्रनयोः । अस्त्वितिगत्यादिना क्रिन । सहांचनीति । महस्य सध्रिरिति सध्रादेशः । क्रिन्प्रत्ययस्य कुत्वं । अद्रिसध्रोरतो-
दात्तत्विनिपातनं कृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति सध्रि इत्यादेशोऽतोदात्तः । यणादेशे कृत उदात्तस्वरितयोर्यणः
स्वरित इति यणः स्वरितत्वं । कः । करोतिर्नुडि भिपि सुर्मि व घमर्हरत्यादिना लुक । गुण कृते हन्त्यादिना
सिपी लोपः । विमर्जनीयः । निघातः । नयत । नयतेर्नुडि रूप । मुपटो । पादोऽन्यतरस्यां । पा०४ १. ८ ।
इति डीप । गात् । इणो लुङि रूपं ॥

अगच्छद् विप्रतमः सखीयन्नसूदयत्सुकृते गर्भमद्रिः ।

ससान् मर्यो युवभिर्मखस्यन्नथाभवद्गिराः सद्यो अर्चन् ॥ ७ ॥

अगच्छत् । ऊं इति । विप्रऽतमः । सखिऽयन् । असूदयत् । सुऽकृते । गर्भे । अद्रिः ।

ससानं । मर्यः । युवऽभिः । मखस्यन् । अथ । अभवत् । अंगिराः । सद्यः । अर्चन् ॥ ७ ॥

विप्रतमोऽतिशयेन मेधावी सखीयन् अंगिरोभिः साकमात्मनः सखित्वमिच्छन् इन्द्रोऽगच्छत् । गोभिर-
धिष्ठितं पर्वतमगमदेव । सोऽद्रिः सखित्वमिच्छन् मुञ्चते मुपु युतकच इन्द्राय गर्भं गवात्मकं गर्भमसूदयत् ।
निरगमयत् । युवभिर्नित्यतरुर्मर्द्धिः सह मखस्यन् गोधनमंगिरसामिच्छन् मर्योऽमुराणां मारयित्न्द्रः
ससान् । अमुरैरपहताम्ना गा भेजे । अथानंतरमंगिराः सप्तानामंगिरसा मध्ये वरिष्ठोऽंगिरा अर्चिर्गिरात्ता
गा लब्ध्वा सयत्नदानीमेवाचर्चन् इन्द्रं पुत्रयत्तभवत् ॥ अगच्छत् । गर्भमर्द्धि रूप । सखीयन् । मुप आत्मनः क्वच ।
असूदयत् । पूद निराम इत्यस्य ण्यतस्य लङि रूप । ससान् । पण संभक्तवित्यस्य निटि णलि रूप । नित्स्वरः ।
मखस्यन् । कुंदसि परंक्षायामिति परंक्षायामपि क्वच । सर्वप्रतिपदिकेभ्यो लालमाया मुक्त्वा इति मुगा
गमः । एकादेशस्वरः । अंगिराः । ख गता । अंगारशब्द उपपदे संतंधातोरमुन्प्रत्ययः । उपपदे गकारात्पर-
स्यत्वमंत्वलोपश्च धातोर्लोपश्च अंगिराः । उ०४ २३५. । इति सुवेण निपात्यते । भुतकालेऽंगारभ्यः खत् इत्यांगिरा
अर्चिः । अंगारिष्वंगिरा इति यास्कः । नित्स्वरः ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभृविश्वा वेद जनिमा हंति शुष्णं ।

प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरचन्सखा सखीरमुंचन्निरवद्यात् ॥ ८ ॥

सतःऽसतः । प्रतिऽमानं । पुरःऽभृः । विश्वा । वेद । जनिम । हंति । शुष्णं ।

प्राणः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा । सखीन् । अमुंचत् । निः । अवद्यात् ॥ ८ ॥

योऽयमिन्द्रः सतः सत उक्तमस्य वसुनः प्रतिमानं । प्रतिमीयत उपमीयतेऽनेन सर्वमिति प्रतिमानं प्रति-
निधिः । यद्वा सतः सतो जातस्य सर्वस्य प्रतिमानं स्वस्य महत्त्वेन प्रतिमातीयत्तया सर्वं परिक्लिनन्तीत्यर्थः ।
पुरोभृयुंश्च पुरतः शत्रुनवाप्नोतीति पुरोभृश्च विश्वा जनिम सर्वाणि जातानि वेद । जानाति । शुष्ण शुष्णना
मानमसुर इति । पदवीः कवितमो गव्युर्गोधनमंगिरसामिच्छन् अस्माकं सर्वेन्द्रः सखीतोऽस्मान् दिवो लुक्
कादागल्य प्राचंन प्रकंपण पुत्रयन् अवयाद्ब्रुवबाधरूपाद्गोपात्ररमुचत । नितरा मुचतु ॥ प्रतिमान । मातीति
मानं । श्रीणादिको नन्प्रत्ययः । यद्वा करणं ल्युट् । पुरोभृः । भृ प्राप्ता । रूप । वेद । वृत्तैर्लङि रूपं । जनिम ।
जनी प्रादुर्भवे । जनिहृभ्याशमनिज्जितोमनिन्प्रत्ययः । भुतकाले जातानीति जनिम । मुपा मुलुगिति मुपो
लुक । नित्स्वरः । हंति । हंतेर्नुडि रूपं । वाक्वभेदादनिघातः । शुष्ण । शोषयतीति शुष्णः । प्र णः । उपमगा-
द्वृङ्गलमिति संहितायां णत्वं । पदवीः । वी कात्यादिपु । क्रिप । पदानि वृत्ति परस्परमगतानि करोतीति
पदवीः कविः । गव्युः । गोशब्दात्परंक्षायां कुंदमीति क्वच । वांती यि प्रत्यय इति वातादेशः । क्वाक्कुंदमी-
त्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अर्चन् । अर्चते शतरि रूपं । सखीन् । संहिताया नक्त्वरस्य दीर्घादटीति र्ः । पूर्वस्य
वर्णस्य अचानुनासिक इत्यनुनासिकादेशः । अमुंचत् । मुचु मोक्षण इत्यस्य लङि शे मुचादीनामिति नुमागमः ।

निघातः । अत्रयात् । वद व्यक्तायां वाचीत्यस्य मञ्जुर्वस्य गर्हार्थेऽवदपण्यवर्था इति निपातनात् । पा० ३. १. १०१. । यत्प्रत्ययः ॥

नि गव्यता मनसा सेदुरकैः कृष्वानासो अमृतत्वाय गातुं ।

इदं चिन्नु सदंनं भूर्येषां येन मासो अमिषामन्तेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अकैः । कृष्वानासः । अमृतत्वाय । गातुं ।

इदं । चित् । नु । सदंनं । भूरि । एषां । येन । मासान् । अमिषामन् । ऋतेन ॥ ९ ॥

गव्यता गा इच्छता मनसा युक्ता अर्कैरर्चनीयेः स्तोत्रैरमृतत्वाय देवत्वप्राप्त्यर्थं गातुं । गच्छत्यनेनेति गातु-
मार्गः । अमृतत्वप्राप्त्युपायभूतं मार्गं कृष्वानासः कृष्वानासोऽगिरसो निषदुः । सचाख्ये कर्मण्यासीदन् । एषामं-
गिरसामिदं चित्तमदन इदमेव सचाख्ये कर्मण्यासदनं भूरि नु । प्रभुतं । अमृतत्वप्राप्त्यर्थं महानुपायः खलु । कुत
इत्यत आह । ऋतेन सत्यभुतेन येन सचकर्मणा तेऽगिरसो मासानभिप्रवपुष्यपडंहेः कल्पितान् मासान् अमि-
षामान् । संभक्तमज्जन ॥ गव्यता । गोशब्दात् क्वचि रूपं । वातो यि प्रत्यय इति वांतादेशः । एकादेशस्वरः ।
सेदुः । सदंनिटि अत एकहल्मध्येऽनादेशाद्वर्णित्येत्वाभ्यासलोपी । निघातः । कृष्वानासः । ऋवि हिंसाकरण
योरित्यस्य ताञ्जीलिकश्चानण । धिन्विऋण्योरञ्जत्युप्रत्ययः । चित्स्वरः । गातुं । गाङ् गती । कर्मिर्मानजनि-
गाभापायाह्रिभ्य इति करणे तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अमिषामान् । षण् संभक्तावित्यस्य सभिः जनसनखनां
संभक्तोरित्यात्वं । अभ्यासस्य सन्यत इतीत्वं । सनोत्तरन इति संहितायां पत्वं । तदंतात्तद्धि रूपं । यदुत्तयोगा-
दनिघातः ॥

संपश्यमाना अमदन्नभि स्वं पर्यः प्रत्नस्य रेतसो दुघानाः ।

वि रोदसी अतपद्घोषं एषां जाते निःशामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १० ॥

संऽपश्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वं । पर्यः । प्रत्नस्य । रेतसः । दुघानाः ।

वि । रोदसी । उति । अतपत् । घोषः । एषां । जाते । निः । ऽस्थां । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥ १० ॥

स्वं स्वकीयं गोधनमभि अभिलक्ष्य संपश्यमाना मदीया एता गाव इत्याकीयतया जानानास्तेऽगिरसः
प्रत्नस्य पुरा जातस्य रेतसस्तदपलनितस्य पुत्रस्य धारणार्थं पर्यो दुघानास्ता गाः पर्यो दुहंतः संतोऽमदन् ।
अदधन् । एषामंगिरसां घोषो हर्षादत्यन्तो महाध्वनिः स्तुतिजातो वा रोदसी वावापुष्यी व्यतपत् । ते
व्याप्यातपिष्ट । ततस्तेऽगिरसो जात आकीयतया संपन्नं चराचरात्मके वस्तुनि निःशं पुर्वं यथा स्थितिमकार्षुः ।
तथा गोपनाहतासु वीरान् रक्षाकर्मण्यतिशुरान्पुरुषानदधुः । स्थापयामासुः ॥ संपश्यमानाः । संपुर्वस्य दृशेर्दु-
शेति षक्तव्यमित्यात्मनेपदं । शानचो लमावंधातुस्वरणानुदात्तत्वे ऋते धातुस्वरः । अमदन् । मदी हर्ष
इत्यस्य लुङि गिच्यङि रूपं । निघातः । दुघानाः । दुह प्रपुरण इत्यस्मात् शानच् । अदादित्वाच्छपो लुक् ।
घत्वं क्वादिम् । वृषादित्वादाद्युदात्तः । अतपत् । विपुर्वस्य तपंतरच् सकर्मकत्वादात्मनेपदाभावः । लङि रूपं ।
घोषः । घुष संग्रब्धे । घञतः । ञित्स्वरः । निःशं । श गतिनिवृत्तां । स्यः क च । पा० ३. २. ७७. । इति क्लिप् ।
शदुत्तरस्वरः । अदधुः । दधातेर्लङि द्विः सिञ्जभ्यस्तेति जुसादेशः । वाक्यभेदान्निघाताभावः । गोषु । सावेकाच
इति विभक्त्युदात्तत्वे प्राप्ति न गोशब्दिति प्रतिषेद्धत्वात्प्रातिपदिकस्वरः ॥ ॥ ६ ॥

स जातेभिर्वृचहा सेदु हृष्यैरुदुस्रिया असृजदिदो अकैः ।

उरुच्यस्मै घृतवद्भरंती मधु स्वाद्यं दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । वृचऽहा । सः । इत् । ऊं इति । हृष्यैः । उत् । उस्रियाः । असृजत् । इंद्रः । अकैः ।

उरुची । अस्मै । घृतऽवत् । भरंती । मधु । स्वाद्यं । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

स इन्द्रो जातेभिः सहायतया संपत्तिर्महद्भिः सहितः सन् वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य हता भवति । सेदु म एवेन्द्रोऽर्कैरर्चनीयैः अत एव हविर्होतव्यैर्महद्भिः सहितः सन् उन्नियाः । ऊर्ध्वं वसत्यासु क्षीरादिरूपं हविरित्यु-
न्निया गावः । यद्वा ऊर्ध्वं क्षीरदधिभवनीतादि कर्मणामु वसतीति । उन्नियति गोनामोत्स्राविणोऽस्या
भोगाः । नि० ४. १९. । इति यास्कः । ता गा उदृष्टजत । यज्ञार्थं सम्यक् समर्ज । यस्मादेवं तस्मात् धृतवत्
घृतोपेतं क्षीरादिकं हविर्भरंती बिभ्राणा अत एवोच्छी । उरु प्रभुतमप्रहोत्रादिकर्मार्चति हविः प्रदातुं
प्राप्नोतीत्युच्छी । ज्ञेया जेत्या प्रशस्ता गौरक्षी यजमानाय स्वाप्त स्वादतर क्षीरादि दृढे । दृढ्यते स्म ॥
उन्नियाः । वस निवाम इत्यस्मात् स्फायितं चोत्पादिना रकप्रत्ययः । उन्नयाद्वात् स्वार्थं घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ।
यद्वा छ गती । उत्पूर्वस्य सरतेः कप्रत्ययः । पूर्वपदस्यां लोपश्चादसः । अत्रापि स्वार्थको घप्रत्ययः । अस्त्रजत ।
स्त्र विभक्तं इत्यस्य लङि रूपं । उच्छी । उर्वचतीति क्तिन् । अचतद्योपसंख्यानमिति डीप । उदात्तनिवृत्ति-
स्वरेणातोदात्तः । दृढे । दृढ प्रपुरण इत्यस्य लिटि रूपं । ज्ञेया । जयतः कृत्यार्थं केन्यप्रत्ययः । इकारलो-
पश्चादसः । प्रत्ययस्वरः ॥

पिबे चिच्चक्रुः सदेनं समस्मे महि त्विपीमत्सुकृतो वि हि ख्यन ।

विष्कभंतः स्कंभनेना जनिञी आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि भिन्वन ॥ १२ ॥

पिबे । चित् । चक्रुः । सदेनं । सं । अस्मे । महि । त्विपिं । मत । सु । कृतः । वि । हि । ख्यन ।

विऽस्कभंतः । स्कंभनेन । जनिञी । इति । आसीनाः । ऊर्ध्वं । रभसं । वि । भिन्वन ॥ १२ ॥

सचमनुतिष्ठतोऽगिरसः पिबे चित्पालकायास्मा इन्द्राय महि महत त्विपीमहोभिमत सदनमुत्तमं स्थान
संचक्रुः । कथमिति चेदुच्यते । यतः सुकृतः समुपाजितकर्मणस्तुऽगिरसन्नाट्टगमिद्रस्योचितं स्थानं वि हि
ख्यन । विष्पिणादर्गयनं खलु । कृत इत्यत आह । आसीनाः सचमुपतिष्ठतस्तुऽगिरसो जनिञी भवंस्य जगतो
जनयिञ्यो द्यावापृथिव्यां स्कंभनेन स्मभनसाधनेनांतरिक्षेण विष्कभतो यथा ते रोदस्यावधो न पततभ्रथा
विष्टब्धीकुर्वंतः संतो रभसं वेगवंतं तमिन्द्रमूर्ध्वं युलोकं वि भिन्वन । हविःस्वीकरणार्थं विष्पिणास्यापयनं ॥
चक्रुः । करोतेर्ल्युभि रूपं । निघातः । ख्यन । ख्या प्रकथने । अस्य लुङि त्रस्यतिवक्तव्यार्थोऽनुत्पत्त्या
देशः । आतो लोप इटीत्याकारलोपः । हियोगादिनिघातः । विष्कभंतः । स्कंभु रोधने । सीञी धातुः ।
तस्मात्कतरि रूपं । वेः स्कभानेर्ल्यं । पा० ८. ३. ७७ । इति पत्व । शतुप्रत्ययस्वरः । जनिञी । चक्रुभ्यो डीप ।
जनिता मंत्र इति निपातनागिलोपः । वा कंदसीति मवर्णदीर्घः । आसीनाः । आस उपवेगन इत्यस्मात्कानच ।
इंद्रासः । पा० ७. २. ८३ । इतीकारः । शानचो लसार्वधातुकस्वरं कृते धातुस्वरः । भिन्वन । दुभिञ् प्रवेपण
इत्यस्य लङि रूपं । निघातः ॥

मही यदि धिपणां शिग्रथे धात्सद्योवृधं विभ्वं रोदस्योः ।

गिरो यस्मिन्नवद्याः समीचीविश्या इंद्राय तविषीरनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही । यदि । धिपणां । शिग्रथे । धात् । सद्यः । वृधं । विऽभ्वं । रोदस्योः ।

गिरः । यस्मिन्न । अनवद्याः । संऽडेचीः । विश्याः । इंद्राय । तविषीः । अनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही महती धिपणास्माभिः क्रियमाणेद्रविषया स्तुती रोदस्योः शिग्रथे द्यावापृथिव्योरन्योन्यविशेषया
सबोवृधं तदानीमेव वर्धमानं विभ्वं विभुं तयोर्धारणसमर्थं साधनं यदि धातुं अकरोत् ततस्तत्र वर्तमाने
एस्मिन्निद्रेऽनवद्या दोषरहिता गिरः स्तुतिवचना वाचः समीचीः संगता भवति । इन्द्रायति विभक्तव्यत्ययः ।
तादृशस्थेद्रस्य विश्यास्तविषोः सर्वाणि वलान्यनुत्ता अपरंप्रियतानि स्वभावमहात्वं ॥ धिपणा । त्रिधुषा
प्रागल्भ्ये । धुषेर्धिप च संज्ञायामिति क्यप्रत्ययः । धातोर्धिषादेशः । धृष्णोत्यनुत्तं धिपणा स्तुतिः । प्रत्यय-
स्वरः । शिग्रथे । श्रथ हिमार्थः । अस्मात्क्लृप । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात्क्लृप । तस्य ब्रह्मणं कंदसीति ।

द्युः । बह्वलं कंदमीत्यभ्यासस्येत् । धातुस्वरः । धात । दधातेऽक्रां दसे लुङि रूपं । यदियोगादनिघातः । विभ्व । भ्रतः कृप । कंदस्युभयर्थेति यणादेशः । उदात्तस्वरितयोर्योग इति स्वरितत्वं । अनुत्ताः । गुद प्ररण इत्यस्य नञ्पूर्वस्य निष्ठायाः नमत्तनिपत्तानुत्तत्यादिना निपातनात्निष्ठातकारस्य नत्वाभावः । नञः स्वरः ॥

मह्या ते सख्यं वग्मि गक्तीरा वृत्रघ्ने नियुतो यंति पूर्वीः ।

महिं स्तोत्रमव आगन्म सूरस्माकं सु मघवन्बोधि गोपाः ॥ १४ ॥

महिं । आ । ते । सख्यं । वग्मि । गक्तीः । आ । वृत्रघ्ने । निऽयुतः । यंति । पूर्वीः ।

महिं । स्तोत्रं । अवः । आ । अगन्म । सूरः । अस्माकं । सु । मघवन् । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

हे इंद्र ते तव महि महत्सम्यमावग्मि । आकामये । गक्तीस्त्वत्संबंधीनि दानानि चाकामये । वृत्रघ्ने पृत्रामुरस्य हवे तुभ्यं पूर्वोर्वह्यो नियुतो वडवा आर्यति । वहनार्थमागच्छति । सूरर्विदुषस्त्व महि महत स्तोत्रमवो हविर्नक्षत्रमन्नं चागन्म । प्रापयामः । हे मघवन्नद्र तादृशस्त्वमस्माकं सु मुधु गोपाः पालयिता भवामीति बोधि । वृधम्य ॥ सख्यं । सख्युर्थे इति भावार्थे यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । वग्मि । वग कांती । लटि रूपं । नियुतः । यु मिश्रणे । कृप । नितरां युवति मिश्रयंत्यात्मानं रथेष्विति नियुतो वडवाः । अगन्म । गमि-
नेऽनुत्तमवहवचनं बह्वलं कंदमीति शपो लुक् । बोधेति मकारस्य नकारः । निघातः । बोधि । बुधर्लोपि
हर्षो रूपं । निघातः । गोपाः । गुपु रक्षणं । गुपुधुपत्यादिना आयप्रत्ययः । तदंतात् कृप । अतोऽलोपयलोपी ।
प्रत्ययस्वरः ॥

महिं शेचं पुरु चंद्रं विविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथं समरत् ।

इंदो नृभिरजनदीद्यानः साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निं ॥ १५ ॥

महिं । शेचं । पुरु । चंद्रं । विविद्वान् । आत् । इत् । सखिभ्यः । चरथं । सं । ऐरत् ।

इंद्रः । नृभिः । अजनत् । दीद्यानः । साकं । सूर्यं । उषसं । गातुं । अग्निं ॥ १५ ॥

योऽयमिंद्रो महि महत चंद्रं केदारादि पुरु प्रभुतं चंद्रं हिरण्यं च विविद्वान् अर्थिभ्यः सखिभ्योऽस्मभ्यं
लभयन् । आदित् अनंतरं चरथं चरात्सकं गवादिदकं च समरत् सम्यक् प्ररयत् । दत्तवानित्यर्थः । दीद्यानो
दीप्यमानः सोऽयमिंद्रो नृभिर्ननुभिः कर्मसहायभुतैर्भरुङ्भिः साकं सहितः सन् सूर्यं कालस्य निर्वाहकमादित्यं
उषसमुपकालं गातुं । गायति सुवत्यस्यामिंद्रादिदेवानिति गातुः पृथिवी । तां । अपिमग्निहोवादिदकर्मसाध-
नभुतमाहवनीयादिलक्षणमग्निं चाजनत् । अजनयत् ॥ पुरु चंद्रं । संहितायां इत्वाच्चंद्रोत्तरपदे मंत्र इति
मुडागमः । तस्य सुत्वेन शकारः । पदकाले नास्ति मुडागमः । पुरु । कृप्रत्ययस्वरः । चंद्रं । रक् । प्रत्ययस्वरः ।
चरथं । चर गत्यर्थः । अस्मादीणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि आइजादी-
नामित्याडागमः । निघातः । अजनत् । जनर्थतस्य लङि रूपं । बह्वलमन्यत्रापि संज्ञाच्छंदसोरिति णिनुक् ।
गातुं । ऐ शब्दे । गापायाहिभ्य इति तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥ १५ ॥

अपश्चिदेप विभ्वोऽदमूनाः प्र सधीचीरमृजद्विश्चश्चंद्राः ।

मध्वः पुनानाः कविभिः पत्रिचैद्युभिर्हिन्वन्त्यक्तुभिर्धनुचीः ॥ १६ ॥

अपः । चित् । एपः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सधीचीः । अमृजत् । विश्वऽचंद्राः ।

मध्वः । पुनानाः । कविभिः । पत्रिचैः । द्युभिः । हिन्वन्ति । अक्तुभिः । धनुचीः ॥ १६ ॥

दमूनाः । दांतं मनो यस्यासी दमूनाः । दांतमनाः । यद्वा दाम्यतीति दमूनाः । उपरत इत्यर्थः । स एष
एवद्रो विभ्वो व्याप्राः सधीचीः परस्परसगता विश्वश्चद्रा विश्वस्याह्लादयिचीः । विश्वस्याह्लादो चाभ्यस्ता इति

वा । एवंभूता अपश्चिदपोऽपि प्राञ्जत । सृष्टवान् । सृष्टाश्च ता आपो मध्वो माधुर्योपिताम्बोमाः कविभिः
पवित्रैरपि वायुसूर्यः पुनानाः शोषयिष्यो धनुचीः सर्वस्य जगतः प्रीणयिष्यः सत्यो बुभिर्दिवसेरङ्गुभी रात्रि-
भिर्ह्रिन्वति । रात्रिदिवं सर्वं जगत्त्वम्ब्यापारप्रवणं कुर्वतीत्यर्थः ॥ दमुनाः । दमु उपगमे । दमेरुनसिरत्नानि
प्रत्ययः । दाम्यतीति दमुनाः । यद्वा दांतशब्दस्य दभावो मनसो मकारात्परस्याकारस्य ऊकारात्कादसः ।
अञ्जत । सृज विसर्गं । ह्रिन्वति । ह्रि गतां । निघातः । धनुचीः । धन धान्य इत्यस्माद्देशिनादित्वाद्बुत्रप्रत्ययः ।
शाङ्करवादिषु डीन् द्रष्टव्यः । निम्बरः ॥

अनु कृष्णे वसुधिति जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यज्ञे ।

परि यज्ञे महिमानं वृजध्यं सखाय इंद्र काम्यां ऋजिष्याः ॥११॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिति इति वसुधिति । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य ।
मंहना । यज्ञे इति ।

परि । यत् । ते । महिमानं । वृजध्यं । सखायः । इंद्र । काम्याः । ऋजिष्याः ॥११॥

हे इंद्र सूर्यस्य सुप्तु जगतः प्रेरकस्य तव मंहना महत्त्वेन सामर्थ्येन वसुधिति वस्तुपदार्थधारणोपेतं यज्ञे
यजनाहेते उभे कृष्णे अहोरात्रे अनु जिहाते । पुनः पुनरावृत्त्यं वर्तते । किंच । ऋजिष्या ऋजुगतयः सखायस्ते
मित्रभूताः काम्याः कमनीया मरुतो वृजध्यं । कर्मावधकारिणाममुराणा वर्जनाय परिभवाय । यद्यस्य ते तव
महिमानं सामर्थ्यमनुकृत्य परि परितः प्रभवति ॥ जिहाते । आह्लाद गतां । जुहोत्यादिः । भृजाभिर्दिव्याभ्या-
सखैस्त्वं । निघातः । मंहना । महि वृद्धौ । ल्युट् । निम्बरः । वृजध्यं । वृज्जी वर्जने । तुमर्थं कर्ष्यप्रत्ययः । किञ्चा
नुगाभावः । प्रत्ययम्बरः । काम्याः । कमेर्ण्यतस्याचो यदिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । ऋजिष्याः ।
आप्यायी वृद्धौ । क्लिप । लोपो व्योर्वन्तीति यलोपः । पूर्वपदस्योकारस्यकारो व्यत्ययन । बहुवचनस्यैकवचन
कादसं । छदुत्तरपदप्रकृतिसम्बरः ॥

पतिर्भव वृत्रहन्सृनृतानां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिर्कृतिभिः सरण्यन ॥१८॥

पतिः । भव । वृत्रऽहन । सृनृतानां । गिरां । विश्वऽआयुः । वृषभः । वयऽधाः ।

आ नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । कृतिभिः । सरण्यन ॥१८॥

हे वृत्रहन्निद्र विश्वायुः । विश्वं संपूर्णमायुर्यस्यासी विश्वायुः । अविनाशी वृषभः कामानां वर्पिता वयोधा
अस्य दाता तादृशस्त्वं सृनृतानां गिरामस्माभिः क्रियमाणानां प्रियतमाना वाचा पतिः स्वामी भव । तथा
सरण्यन सरणं यज्ञार्थं गमनमिच्छन् महान्महीभिर्महतीभिर्कृतिभि रक्षाभिः शिवेभिः कल्याणिः सख्येभिः
फलप्रदानरूपोपकारलक्षणः सख्येभ्य सहितस्त्वं नोऽस्मान्प्रत्यागहि । यज्ञार्थमागच्छ ॥ सृनृतानां । ऊन
परिहाणे । सुतरामूनयत्याप्रयमिति मुनिरिति प्रियमुच्यते । तच्च तद्वत् सत्यं चिति सृनृतं । परादिः कंदसि
बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । वयोधाः । वयस्युपपदे दधातेर्वच । गहि । गमेर्लोपि बहुलं कंदमीति शपो
लुक् । सेहिरादिशः । अपिच । तस्य हित्वादनृदात्तोपदेशत्वादिना मलोपः । तस्यासिद्धत्वादनो हरिति हेर्लुक्
न भवति । निघातः । सरण्यन् । सरण्यशब्दात्क्यच् । एकादिशम्बरः ॥

तमंगिरस्वन्नमसा सपर्यन्तस्य कृणोमि सत्यसे पुराजां ।

दुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्सातयेधाः ॥१९॥

तं । अंगिरस्वत् । नमसा । सपर्यन् । नय्यं । कृणोमि । सन्यसे । पुराऽजां ।
दुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्व । रिति स्वः । च । नः । मघऽवन् । सातये । धाः ॥ १९ ॥

हे इंद्र अंगिरस्वत् अंगिरस इव नमसा स्तोत्रेण सपर्यन् पुत्रयन विश्वामित्रोऽहं तं तादृशमहिमोपेतं पुराजां पुरातनं त्वा सन्यसे संभजनाय नय्यं कृणोमि । स्तोतव्यतयाभिगवं करोमि । अदेवीन्तमोरूपत्वनाव्यो-
तमानान्बहुला वहन द्रुहो द्रुगधून शत्रुभुतान् राक्षसान् वि याहि । विशेषेण मृतिं प्रापय । हे मघवन्निद्र-
नोऽस्मभ्यं स्वः स्वं धनं च सातये संभजनार्थं धाः । धिहि ॥ अंगिरस्वत् । अंगिरस इव । तेन तुन्यमिति वतिप्र-
त्ययः । नभोऽंगिरोमनुषां वत्युपसंख्यानमिति भसंज्ञायां सकारस्य रूत्वाभावः । सपर्यन् । मपरशब्दः कंडादिः ।
नय्यं । गु स्तुतावित्यस्मादचो यदिति यत्प्रत्ययः । धातोस्त्विति च्छ्याति वांतादृशः । यतोऽनाव इत्यावुदात्तत्वं ।
कृणोमि । कृवर्लटि रूपं । सन्यसे । सनतेभावे क्रिप । यमु प्रयत्ने । अस्मात् क्रिप । सनः संभजनस्य यसं यत्नाय ।
संभजनार्थमित्यर्थः । पुराजां । जनेर्विव्यात्वे रूपं । याहि । यातिर्लोटि रूपं । स्वः । स्वरादिनिपातमव्ययमित्य-
व्ययसंज्ञायामव्ययादाप्सुप इति मुपो लुक् । सातये । षण् संभक्तौ । भावे क्तिन् । जनसनत्यादिना आत्वं । कृति-
यूतीत्यादिना निपातनाद्दात्तः ॥

मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासां ।

इंद्र त्वं रथिरः पाहि नो रिपो मष्टूमष्टू कृणुहि गोजितो नः ॥ २० ॥

मिहः । पावकाः । प्रऽतताः । अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिपृहि । पारं । आसां ।

इंद्र । त्वं । रथिरः । पाहि । नः । रिपः । मष्टुऽमष्टु । कृणुहि । गोऽजितः । नः ॥ २० ॥

हे इंद्र ते पावकाः पापानां शोधयिष्यो मिहः सेचनसाधनान्यापः प्रतता लोके प्रकषेण विस्तृता अभुवन ।
आसामपां स्वस्ति विनाशरहितं पारं तीरं नोऽस्मदर्थं पिपृहि । जन्मः संपूर्णं कुरु । जलमवारपारीणं कुर्वि-
त्यर्थः । रथिरो रथवांस्त्वं रिपो हिंसकाक्वचोः सकाशात्तोऽस्मान्पाहि । पालय । अनंतरं नोऽस्मान् मनु मनु
अतिशोघं गोजितो गवादिपशुनां जेतून कृणुहि । कुरु । वृष्टिप्रदानेन तटाकादिजलाशयान् संपूर्णान् कृत्वा
गवादिधनयुक्तान् कुर्विति भावः ॥ अभुवन । भु सत्तायामित्यस्य लुङि रूपं । निघातः । पिपृहि । पू पालनपू-
रणयोः । जुहोत्यादिः । अतिपिपृष्योऽथत्यभ्यासस्यत्वं । हेर्ङित्त्वादगुणः । निघातः । रथिरः । मत्स्ये मेधारथा-
भ्यामिरनिरचावित्तीरचप्रत्ययः । रिपः । रिप हिंसायां । क्रिप । सावकाच इति विभक्त्यदात्तत्वं । मनु मनु ।
नित्यवीप्सयोरिति द्विवचनं । संहितायामुचि तुनुघमनुतडुःति दीर्घः ॥

अदेदिष्ट वृचहा गोपतिर्गा अंतः कृष्णौ अरूपैर्धामभिर्गात् ।

प्र सूनृतां दिशमानं ऋतेन दुरंश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । वृचऽहा । गोऽपतिः । गाः । अंतरिति । कृष्णान् । अरूपैः । धामऽभिः । गात् ।

प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

वृचहा वृचस्य हंता गोपतिर्गवां स्वामी सन्निद्रो गा अदेदिष्ट । अस्मभ्यं दिशतु । तथा कृष्णान् कर्मविघ्नका-
रिणोऽसुरानरूपैरारोचमानैर्धामभिस्तेजोभिरंतरतधानं विनाशं गात् । गमयतु । तथा सूनृताः प्रियतमा गा
ऋतेन प्रतारणावर्जितेन सत्येन वाक्येन प्रदिशमानोऽंगिरोभ्यः प्रदिशन्निद्रो विश्वाः सर्वाणि दुरो गवां स्वेच्छया
निर्गमनद्वाराणि स्वाः स्वकीया गाश्यापावृणोत् । व्रजे गाः स्थापयित्वा तानि द्वाराण्याक्कादितवानित्यर्थः ॥
अदेदिष्ट । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्यङ्लुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । अडागमस्वरः । गोपतिः । पत्यावेश्यर्थं
इति पुर्वपदप्रकृतस्वरः । गात् । इण् गर्तो । अंतर्भावित्यर्थः । दिशमानः । दिश्व्यत्ययेन शानच् । तस्य लसा-
वंधातुकाम्वरणानुदान्तत्वे शस्वरः । अवृणोत् । वृञ् वरण इत्यस्य लङि रूपं ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रंमस्मिभरे नृतं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥२२॥

शुनं हुवेम । मघवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतं । वाजसातो ।

शृण्वंतं । उयं । ऊतये । समत्सु । घंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥२२॥

व्याख्यातेयमुक् ॥ ॥८॥

इंद्र सोमं सोमपते इति सप्रदशर्चं तृतीयं मुक्त विश्वामित्रं त्रैपुत्रं इंद्रं । अनुक्रांतं च । इंद्र सोमं च्युनेति ॥ पृष्ठाभिप्रवपडहयोर्द्वितीयोऽहनि मरुत्वतीय इंद्र सोममितीदं मुक्त निविदानीयं । द्वितीयस्यैति खंडे मुचितं । इंद्र सोमं या त ऊतिरवमेति मध्यदिनः । आ० ५. ६ । इति ॥ गोसर्वावधयोर्पि मरुत्वतीयग्रन्थ एतत्सूक्तं । मुचितं च । इंद्र सोममेतायामेति मध्यदिनः । आ० ९. ८ । इति ॥ उद्भिद्वलभिदोरपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । मुचितं च । इंद्र सोममिद्रः पुमिंदिति मध्यदिनः । आ० ९. ८ । इति ॥

इंद्र सोमं सोमपते पिवेम माध्यंदिनं सर्वं चारु यत्ते ।

प्रमुष्या शिप्रे मघवन्ऋजीषिन्विमुच्या हरी इह मादयस्व ॥९॥

इंद्रं सोमं । सोमऽपते । पिवे । इमं । माध्यंदिनं । सर्वं । चारु । यत् । ते ।

प्रऽमुष्यं । शिप्रे इति । मघऽवन् । ऋजीपिन् । विऽमुच्यं । हरी इति । इह । मादयस्व ॥९॥

विश्वामित्रो ब्रूते । सोमपते सोमस्याधिपते हे इंद्र इममस्माभिर्माध्यंदिने सर्वं क्रियमाणं सोमं सोमरसं पिवे । यद्यस्मान् त्वदर्थं क्रियमाणं माध्यंदिनं मध्यंदिनसंवाधिं सर्वं निष्कवन्त्यास्य ग्राम्यं चारुं रमणीयं वर्तते । मघवन धनवन ऋजीपिन । ऋजीपिण्डेन गतमारं सोमद्रव्यमुच्यते । तद्वन हे इंद्र हरी रथं योजितं तावथी रथाद्विमुच्य शिप्रे हनु प्रमुष्यान्नत्वेन यामेन पुरयत्वेह देवयजनदेशं मादयस्व । तावथी इपेय ॥ प्रमुष्य । प्रोषु पर्याप्तवत्यस्य ल्यपि रूपं । इत्यन्कादसः । निरस्वरः । ऋजीपिन । अर्जं पजं अर्जन इत्यस्मादर्जंश्च अर्जं च । उ० ४. २८ । इतीपन्नत्यस्य अर्ज इत्यादेशश्च धातोः । अर्ज्यत इत्युजोप । तदस्याप्तीतीतिप्रत्ययः । आसंचितत्वात्निघातः । मादयस्व । मादि मुत्यादिषु । हेनुमणिच । निघातः ॥

गवाशिरं मथिनंमिंद्रं शुक्रं पिवा सोमं ररिमा ते मदाय ।

ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सज्जीषा रुद्रस्तृपदा वृपस्व ॥२॥

गोऽश्वाशिरं । मथिनं । इंद्रं । शुक्रं । पिवा । सोमं । ररिमा । ते । मदाय ।

ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गणेन । सऽज्जीषाः । रुद्रः । तृपत् । आ । वृपस्व ॥२॥

हे इंद्र गवाशिरं गव्यस्य पयस आशीर्मित्रण यस्मिन् तं सोमं । अपि च मथिनं मथमंयुक्तं शुक्रमभिन्नं यद्वा शुक्रमथियहे वर्तमानं । एवं त्रिषु सर्वेषु वर्तमानमिमं सोमं पिवे । ते तव मदाय हर्षाय ररिमा । तं सोमं वयं प्रयच्छामः । मारुतेन । मरुतां गणो मारुतः । स च ब्रह्मकृत । ब्रह्म स्तोत्रं करोतीति ब्रह्मकृत । इंद्रस्तोत्रं कर्वाणेन मारुतेन गणेन रुद्रैरकादशसंख्याकि रुद्रैश्च सज्जीषाः संगतस्त्वं तृपत् सोमपांनेन तुष्यन् आ वृपस्व । तमिमं सर्वतो जउते मिनं । धारय ॥ गवाशिरं । श्रीणातेराइपूर्वात्क्रष्यपसुधियामाशुचिरित्यादिना निपातनादाशिरादेशः । ब्रह्मव्रीहो पूर्वपदप्रकृतस्वरः । पिवा । इत्युजोऽतस्तिड इति महितायां क्तिधेः । ररिमा । रातिष्कादसे वर्तमाने निटि रूपं । असमानवाक्यत्वात्निघाताभावः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । तृपत् । तृप प्रीणने । तुदादिः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुनभावात् । वृपस्व । वृपु सेचने । वाक्येन शः ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्नर्चत इंद्र मरुतस्त ओजः ।
 माथ्यंदिने सवने वज्रहस्त पिवा रुद्रेभिः सर्गणः सुगिप्र ॥३॥
 ये ते । शुष्मं । ये । तविषीं । अवर्धन । अर्चतः । इंद्र । मरुतः । ते । ओजः ।
 माथ्यंदिने । सवने । वज्रहस्त । पिवा । रुद्रेभिः । सर्गणः । सुगिप्र ॥३॥

हे इंद्र ये मरुतस्ते तव शुष्मं शत्रुणां शोषकं तेजो ये च मरुतस्तविषीं बलं चावर्धन युद्धमहकारितया-
 वर्धयन् ते मरुतोऽर्चतस्त्वां स्रुवतः संतप्ते तवांजो युद्धसामर्थ्यमवर्धयन् । वज्रहस्त वज्रयुक्तो हस्ता यस्येति
 तादृश सुगिप्र शोभनह्रनो । गिप्र हनु नामिके वर्ति यास्कः । हे इंद्र रुद्रेभिः । रोदर्यति शत्रुर्निति इद्रा
 मरुतः । तेः सगणस्त्व माथ्यंदिने सवने सोमं पिब ॥ अवर्धन । वृधु वर्धन । अंतर्भावितण्यर्थः । यद्वृत्तयोगा-
 दनिघातः । माथ्यंदिने । उत्सादित्वाद्ञ । जित्वादाद्युदात्तः ॥

त इन्वस्य मधुमद्विविप्र इंद्रस्य शर्धी मरुतो य आसन ।
 येभिर्वृत्रस्येपितो विवेदांमर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥४॥
 ते । इत् । नु । अस्य । मधुमत् । विविप्रे । इंद्रस्य । शर्धः । मरुतः । ये । आसन ।
 येभिः । वृत्रस्य । इपितः । विवेद । अमर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥४॥

ये मरुत इंद्रस्य शर्धी बलभृता आसन त इत त एव मरुतोऽस्य । द्वितीयार्धे पृथी । इममिंद्रं मधुमत ।
 तव सहाया वयमास्महे त्वं युद्धमभिगच्छति माधुर्वीपित वाक्यं यथा भवति तथा विविप्रे नु । विप्रे प्रेरयन् ।
 येभिर्वृत्रस्येपितो विवेदांमर्मणो मन्यमानस्य मर्म यस्मिन् मर्मणः परंरविदितमर्मम्यानस्यात एव मन्यमानस्य न कोऽपि
 मम हंतव्यमिमन्यमानस्य वृत्रस्यामुरस्य मर्म यस्मिन् म्यानं प्रहती सत्यां स मरिष्यति तादृशं स्थानं विवेद ।
 अज्ञासीत ॥ विविप्रे । विप्रे क्षपण इत्यस्य लिटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । इरेच इरयो र इति रे इत्यादेशः ।
 निघातः । आसन । अस भुवीत्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगात्निघाताभावः । विवेद । विद ज्ञान इत्यस्य लिटि
 रूपं । लिट्स्वरः । मर्म । मृद् प्राणत्याग इत्यस्मादांणादिको मनिन । निट्स्वरः ॥

मनुष्वदिंद्र सवनं जुपाणः पिवा सोमं शश्वते वीर्याय ।
 स आ ववृत्स्व हर्यश्च यज्ञः सरण्युभिरपो अरणी सिसर्धि ॥५॥
 मनुष्वत् । इंद्र । सवनं । जुपाणः । पिवा । सोमं । शश्वते । वीर्याय ।
 सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽअश्च । यज्ञः । सरण्युऽभिः । अपः । अरणी । सिसर्धि ॥५॥

हे इंद्र मनुष्वत मनोर्यज्ञमिव ममेदं सवनं यज्ञं जुपाणः सेवमानस्त्वं शश्वते शाश्वताय वीर्याय परपरि-
 भवलक्षणाया सामर्थ्यायमं सोमं पिब । हे हर्यश्च स तादृशस्त्वं यज्ञैर्यत्रनीर्यैर्मरुद्भिः साकमाववृत्स्व । आगच्छ ।
 किंच सरण्युभिरकश्रुतिमन्त्रानात्मन इच्छद्भिः यद्वा सरण्युभिः सरण्युशीर्मेरुद्भिः सहितस्त्वमपोऽतरिचिस्थि-
 तान्युदकानि अरणी पार्ष्वान्युदकानि सिसर्धि । प्रापय । यद्वा अपः । पंचस्यंतमेतत्पदं । अपो व्याप्रादंतरिचा-
 त्मकाशादणीसि प्रापय ॥ ववृत्स्व । वृग् वर्तने । व्यत्ययेन प्रापः युः । लोटि रूपं । सरण्युभिः । रण्यु शब्दार्थः ।
 क्रिप । समानो रणो ध्वनिर्येषां ते सरणा मन्त्राः । तानिच्छंतः । मुपः क्वच । क्यादित्युप्रत्ययः । यद्वा छ गती ।
 क्युर्वाचिभ्योऽन्युजागूत्रक्तुचः । उ० ३, ८१ । इत्यन्युचप्रत्ययः । रपाभ्यां । पा० ८, १ । इति णत्वं । चित्वाद्-
 गोदात्तः । अप् व्याप्री । आप्रोतिः क्रिप् इस्वश्चेति क्रिप् धातोर्ह्रस्वश्च । साविकाच इति विभक्तेषुदात्तत्वं ।
 सिसर्धि । छ गती । छान्दसो जुहोत्यादिः । बह्वन् कंदसीत्यभ्यासस्यत्वं ॥ ९ ॥

त्वमपो यद् वृचं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रामृजः सर्तवाजो ।
 शयानमिदं चरता वधेन वद्विवांसं परि देवीरदेवं ॥६॥
 त्वं अपः । यत् । ह । वृचं । जघन्वान् । अत्यान् ऽइव । प्र । प्रामृजः । सर्तवे । आजो ।
 शयानं । इदं । चरता । वधेन । वद्विवांसं । परि । देवीः । अदेवं ॥६॥

हे इन्द्र त्वं देवीर्देवनशीला अपः परि वद्विवांसं परित आवृत्य वर्तमान अत एवादेव बहदकतयाम्बक्त
 त्विनाप्रतिभासमानं शयानमेकत्र निश्चलतया वर्तमानं वृचं मेघ यद्यदा चरता तमुद्दिश्य वर्तमानेन वधेन
 युद्धेन जघन्वान् हतवानस्मि तदा त्वमाजो युद्धे सर्तवे अतिवगगमेनायात्यानिव यथाशान प्रेरयामि तथा
 त्वमप उदकान्यंतरिवादाकाशात् प्राग्जो ह । प्रकीर्षणं मेघभेदनं कृत्वास्त्रजः खलु । त यजाम इत्युत्तर
 णान्वयः ॥ जघन्वान् । हन हिंसागत्योरित्यस्य क्लृप्ता विभाषा गमहनविद्विगमितीटो विकल्पितत्वादेवे
 उभावः । अभ्यामाञ्छति हकारस्य घत्व । प्रत्ययम्बरः । अस्त्रजः । स्त्रज विभक्तं । शक्तिरणी । यथोगादर्निघातः ।
 सर्तवे । स्त्र गती । तुमर्थं त्वंप्रत्ययः । अतश्च त्वं युगपदिदं धातोः प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । आजो । अज
 गतिक्षेपणयोः । अच्यतिभ्यां च । उ० ४ १३० । इति इणप्रत्ययः । णिच्चादुपधावुद्धिः । अजति गन्तव्यस्मि
 त्याजियुद्धं । प्रत्ययम्बरः । सर्तवाजावित्यत्र संहितायामायादेशे कृते तस्य लोपः शाकन्त्यस्यैत यकारलोपः ।
 सर्वावधीनां क्लृप्ता विकल्पितत्वात्सवर्णदीर्घत्वे कर्तव्ये यलोपो नास्ति भवति । सवर्णदीर्घः । शयानं ।
 गीङ् स्वप्ने । शानच । अदादित्वात्सपो लुक् । इन्वात्सवर्धातुकम्परेण शानचोऽनुदात्तत्वं धातुम्बरः ।
 वधेन । हन्तिर्भावे हनश्च वध इत्यप्रत्ययो वधादेशश्च धातोर्तोदात्तश्च । वद्विवांसं । वृत्र वरण इत्यस्य क्लृप्ता
 विडागमप्रकादसः । प्रत्ययम्बरः ॥

यजाम उन्नमसा वृद्धमिदं बृहंतमृष्यमजरं युवानं ।
 यस्य प्रिये ममतुं यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं ममाति ॥ ७ ॥
 यजामः । इत् । नमसा । वृद्धं । इदं । बृहंतं । मृष्यं । अजरं । युवानं ।
 यस्य । प्रिये इति । ममतुः । यज्ञियस्य । न । रोदसी इति । महिमानं । ममाति इति ॥ ७ ॥

नमसा हविर्लक्षणान्नेन वृद्धं प्रवृद्धं अत एव बृहंत महातमृष्यं । अर्प्यते गम्यते स्मृतिरक्षणमंत्रिर्गति अर्ष्य
 स्तोतव्यं । अजरं जरारहितं अत एव युवानं नित्यतरुणं एवंविधमिदं यजाम इत् । कुशिका वय यज्ञमिच्छार्थं
 स्तुतिवाक्यैः पूजयामः । प्रिये प्रियतम अपरिमिते रोदसी क्वावापृथिव्या यज्ञियस्य यज्ञाहंस्य यस्मिन्नस्य तव
 महिमानं वैभवं न ममतुः । न परिक्रान्तं शकृतः । न ममाति इति द्वितीय क्रियापदमादर्थात् ॥ यजामः ।
 यज्ञिर्लटि रूपं । अर्ष्यं । अर्षी गती । सर्वानपृष्वक्षप्रत्यादिना वप्रत्ययातो निपातितः । प्रत्ययम्बरः । प्रिये ।
 ईदृदिदिति प्रगृह्यसंज्ञा । ममतुः । मा मान इत्यस्य नित्यतुमि रूप । यद्वृत्तयोगादर्निघातः । प्रत्ययम्बरः ।
 महिमानं । महिशाब्दात्तस्य भाव इत्यर्थे पृथ्वादित्वादिमानच । चित्स्वरः । ममाति । माङ् मानि शब्दे इत्यस्य
 लिट्यातामि रूपं ॥

इन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे ।
 दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जज्ञान सूर्यमुषसं सुदंसाः ॥ ८ ॥
 इन्द्रस्य । कर्म । सुकृता । पुरूणि । व्रतानि । देवाः । न । मिनन्ति । विश्वे ।
 दाधार । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । जज्ञानं । सूर्यं । उषसं । सुदंसाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वे देवा इन्द्रस्य तव कर्म कर्माणि सुकृता सुकृतानि सुष्ठु निमित्तानि पृथिव्यादीनि पुरूणि बहूनि

व्रतानि यज्ञादीनि च न भिनन्ति । एतानि सर्वाणि तव कर्माणि न हिंसन्ति । किंवाद्रियन्ते । किंच योऽयमिद्रः पृथिवीं भुलोकं वा युलोकं उत अपि चेमांसिममन्तरिचलीकं च एतांस्वीन् लोकान् दाधार । मुदंसाः मुकमी शोभनकर्मा मन्निद्रः सूर्यं लोकप्रकाशकमादित्यमुपसमप्रहोवादिर्कर्मनिर्वाहकमुपःकानं जजान । उत्पाद्या-
माम ॥ इन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्यतपदकदंबकमेको द्वे वसुमती इत्यस्मिन्वर्गं । ऋग्वे० ३. २. ३. । पठितं ।
अत्रापि तदेव पद्यते किमिति पदकानि नोत्सृज्यत इति चेन्न । वाक्यभेदात् । तत्रेन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्येकं
वाक्यं अत्र तु कर्म मुकृतेत्येकं वाक्यं पुरुणि व्रतानीत्यपरं । किंच तत्रत्यं पदकदंबकं प्रथमांतं अत्रत्यं द्वितीयांतं ।
अतो वाक्यभेदाद्विर्भाक्तेभेदाच्च पदकानि नोत्सृज्यते ॥ भिनन्ति । मीञ् हिंसायामित्यस्य लटि रूपं । निघातः ।
दाधार । धृञ् धारण इत्यस्य लिटि रूपं । तुजादित्वाद्भ्यासस्य दीर्घः । नितम्बरः । जजान । जन जनन
इत्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लिटि रूपं । नितम्बरः । मुदंसाः । सोमंनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

अद्रोघ सत्यं तव तन्महित्वं सद्यो यज्जातो अपिबो ह सोमं ।

न द्यावं इंद्र तवसंस्त ओजो नाहा न मासाः शरदो वरंत ॥९॥

अद्रोघ । सत्यं । तव । तत् । महिऽत्वं । सद्यः । यत् । जातः । अपिबः । ह । सोमं ।

न । द्यावं । इंद्र । तवसंः । ते । ओजः । न । अहा । न । मासाः । शरदः । वरंत ॥९॥

अद्रोघ द्रोहवर्जित इ इन्द्र तव तन्महित्वं तादृशं माहात्म्यं सत्यं यथार्थं । यद्यस्माज्जात उत्पन्नः सद्य-
स्तदानीमेव सोममस्माभिर्दीयमानं सोमरसमपिबः । इ प्रसिद्धौ । किंच तवसो वलवतस्ते तवाञ्जः सामर्थ्यं
द्यावा द्विपोपलघिताः सर्वे लोका न वरंत । न वारयन्ति । किंच । अहा प्रतिपदादीन्ब्रह्मिन् न वारयन्ति ।
तथा मासाश्चेद्यावाः शरदः संवत्सराश्च तव सामर्थ्यं न वारयन्ति । किंतु तव सामर्थ्यमनुसृत्य सर्वे वर्तन्ते इति
भावः ॥ अद्रोघ । आमन्त्रितस्य चेति पाठिकमाद्युदात्तत्वं । अपिबः । यद्योगादनिघातः । मासाः । मसी
परिमाणे । मस्यते परिमीयते विंशता दिनैरिति मासः । कर्मणि घञ् । अत्रित्वादाद्युदात्तः । शरदः । सृ
हिंसायामित्यस्मात् शूद्रभसोऽदिरित्याधिकरणेऽदिप्रत्ययः । शीर्यतेऽस्यां तुण्गुन्ववनस्यतीनां तेजासीति शरतः ।
प्रत्ययम्बरः । वरत । वृञ् वरणं । अंतर्भावितण्यर्थोऽत्र निवारणे वर्तते । भौवादिकः । कांदसे लडि रूपं ।
निघातः ॥

सद्यस्कीनाम्येकाहे निष्केबन्धशस्त्रे त्वं सद्यो अपिब इति मुक्तमुखीया । सूत्रितं च । त्वं सद्यो अपिबो
जात इद्रान् त्वाहिंघ्न अध देव देवाः । आ० ९. ५ । इति ॥

त्वं सद्यो अपिबो जात इंद्र मदाय सोमं परमे व्योमन् ।

यद् द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्यः कारुधायाः ॥१०॥

त्वं । सद्यः । अपिबः । जातः । इंद्र । मदाय । सोमं । परमे । विऽव्योमन् ।

यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ । आविवेशीः । अथ । अभवः । पूर्यः । कारुऽधायाः ॥१०॥

हे इंद्र सयत्नदानीमेव जातः परमे व्योमन् उत्तमे स्थाने स्थितस्त्वं मदाय हर्षाय सोममपिबः । यद्यदा
त्वं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाविवेशीर्ह । आ समन्ताद्भृशं प्रविष्टोऽसि खलु । अथानंतरं पूर्यः पुरातनः सन्
कारुधायाः कर्मणां विधाताभवः खलु ॥ व्योमन् । अत्र रक्षणगत्यादिषु । विपूर्वस्थावतेर्नामन सीमन्नित्यादिना
मनिन । ज्वरत्वंरत्यादिना ऊट । विंशतिर्नाम व्याप्रियस्य तत् । सुपां सुनुगित्यादिना सुपो लुक् । बङ्गवीही
पूर्वपदप्रकृतित्वरः । आविवेशीः । विश्वं प्रवेशन इत्यस्य यङ्नुक्ति लडि सिपि यङो धेतीडागमः । इत्येति
सिप इकारलोपः । यद्योगादनिघातः । कारुधायाः । कारुः । करोतेः कृवापाजिमिस्विदिसाध्यशुभ्य उणप्रत्ययः ।
णित्वाद्बुद्धिः । दधातेर्विह्वहाधाभ्यश्चकदसीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् चिण् क्तोरिति युगागमः ।
समांस गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतित्वरत्वं चेति सूत्रात्पूर्वपदप्रकृतित्वरः ॥ ॥१०॥

अहन्नहिं परिशयान्मरुणं औजायमानं तुविजात तव्यान् ।

न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्याऽक्षामवस्थाः ॥ ११ ॥

अहन । अहिं । परिऽशयानं । अरुणः । औजायमानं । तुविऽजात । तव्यान् ।

नाते । महिऽत्वं । अनु । भूत् । अध । द्यौः । यत् । अन्यया । स्फिग्या । क्षां । अवस्थाः ॥ ११ ॥

तुविजात । बहूनि जातानि पृथिव्यादीनि यस्मात्सोऽयं तुविजातः । हे तुविजात इन्द्र तयानतिशयेन प्रवृद्धस्त्वमरणः परिशयानमुदकं परितः शयानमुदकमंतः कृत्वा परितो वर्तमानं अत एवांजायमानं बलमाचरंतमहिं । आ समंताद्व्यपहरत्युदकमित्यहिर्मघः । तमिम मघमहन । उदकंप्रणय हतवानसि । अध अथ ते महित्वं महिमानं यानामनुभूत । नानुभवति । न जानाति । ययस्मात्त्वमन्यैकतरया स्फिग्या कथ्या सा भूमि-मवस्थाः । अवच्छाय तिष्ठसि ॥ अहन । हतेर्लुङि सिञ्चोपे रूपं । अहिं । हन हिंसागत्योः । आडि अिहनिभ्या ह्रस्वश्चेति इणप्रत्ययः डिञ्च पूर्वपदस्य ह्रस्वश्च । वृषादित्वादावुदात्तत्वं । औजायमानं । औजःशब्दादाचारार्थं कर्तुः क्वड् सलोपश्चेति क्वड्प्रत्ययः सलोपश्च । डिच्त्वादात्मनपदं । प्रत्ययस्वरः । तयान । तु इति मीत्रो धातुः । अस्मान्जंतानुश्चंदमीतीयमुन । तुरिष्ठमयःस्विति तृचो लोपः । भसंज्ञायामोर्गुणः । इकारलोपश्चादसः । नित्स्वरः । भूत् । भवतेर्लुङि रूपं । स्फिग्या । यच्च भूमिति भसंज्ञां बाधित्वा स्वादिप्त्वसर्वनामम्यान इति पदसंज्ञायां ज्रृत्वं । तृतीयायाः पूर्वसवर्णः । षा । नि निवासगत्योः । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति निरूपपदा दपि डप्रत्ययः । ततष्टाप । निर्याति निवसंत्यस्यां प्राणिन इति सा भूमिः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । अवस्थाः । वस आकाशेन इत्यस्य लञ्चनुदात्तत्वादात्मनपदं । धाम्यदादित्वाच्फो लुक् । यथोगादनिघातः । अडागमस्वरः ॥

यज्ञो हि तं इंद्र वर्धनी भूदत् प्रियः सुतसोमी मियेधः ।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्यं आवत ॥ १२ ॥

यज्ञः । हि । ते । इंद्र । वर्धनः । भूत् । उत । प्रियः । सुतऽसोमः । मियेधः ।

यज्ञेन । यज्ञं । अव । यज्ञियः । सन् । यज्ञः । ते । वज्रं । अहिऽहत्यं । आवत् ॥ १२ ॥

हे इंद्र अस्मदीयो यज्ञस्ते तव वर्धनी हविप्रदानेन वर्धयिता भुङ्क्ति । भवति खलु । उत अपि च सुतसो मोऽभिपूतसोमवान्मियेधो यज्ञमव प्रियः । स त्वं यज्ञियो यज्ञार्हः सन् यज्ञ यज्ञस्य कर्तार यजमान यज्ञज्ञा नुष्ठीयमाननानेनाव । फलप्रदानेन रक्ष । किंचायं यज्ञस्ते तव वज्रमहिहत्यं वृत्रहनेन कर्मण्यावत । रत्नतु ॥ वर्धनः । वृधु वर्धन इत्यस्य ष्यंतस्य नद्यादित्वात् ल्युप्रत्ययः । नित्स्वरः । भूत् । हियोगादनिघातः । अव । अवतेर्लुङि रूपं । निघातः । सन् । असेः शतरि रूपं । प्रत्ययस्वरः । अहिहत्यं । हन हिंसागत्योरित्यस्य भावे ह्रस्वश्चेति क्वप् तकारश्चांतादेशः । ऋदुत्तरपदस्वरः । आवत् । अवतश्चादस लङि रूपं । निघातः ॥

यज्ञेनेद्रमवसा चक्रे अर्वागैर्न सुम्नाय नव्यसे ववृत्यां ।

यः स्तोमैर्निर्वावृधे पूर्व्यभिर्या मध्यमेभिस्त नृतनेभिः ॥ १३ ॥

यज्ञेन । इंद्रं । अवसा । आ । चक्रे । अर्वाक् । आ । एनं । सुम्नाय । नव्यसे । ववृत्यां ।

यः । स्तोमैर्भिः । ववृधे । पूर्व्यभिः । यः । मध्यमेभिः । उत । नृतनेभिः ॥ १३ ॥

हे इंद्र सर्वो यजमानोऽवसा स्वरक्षकेण यज्ञेनेद्रं त्वामर्वागाचक्र । हविप्रदानेनाभिमुखं करोति । तथाह नव्यसे नवतराय सुम्नाय धनाधिनं त्वामा ववृत्या । यज्ञेनावृत्तं मदीभिमुखं कृत्या । कीदृशम्व । यः पूर्व्यभिः पुरातनीः स्तोमैर्भिः स्तोत्रैर्ववृधे । तथा य इंद्रो मध्यमेभिर्मध्यं भवेः स्तोत्रैश्चापि च नृतनेभिरस्त्राभिः क्रियमा-

णिरधुनातनेः स्तोत्रैर्वर्धते ॥ चक्रे । करोतेर्लिटि रूपं । नयमे । नवशब्दादीयमुनि भसंज्ञायामकारलोप ईकारलोपश्चादसः । नित्वादाद्युदात्तः । ववृत्त्यां । वृत्तु वर्तने । लिङि बङ्गलं कंदसीति शपः सुः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । ववृधि । वृधु वर्धन इत्यस्य लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । मध्यमेभिः । मध्यशब्दात् शिपिकार्थं मध्यान्मः । पा० ४ ३ ८ । इति मप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नूतनेभिः । नवशब्दस्य तप्तनन्वाय प्रत्यया वक्तव्या नू इत्यादेशश्चेति तनन्प्रत्ययो नू इत्यादेशश्च ॥

विवेष यन्मा धिषणा जज्ञान स्तवै पुरा पार्यादित्महः ।

अंहंसो यत्र पीपरयथा नो नावेव यांतमुभये हवते ॥१४॥

विवेष । यत् । मा । धिषणा । जज्ञान । स्तवै । पुरा । पार्यात् । इदं । अहः ।

अंहंसः । यत्र । पीपरत् । यथा । नः । नावाऽडव । यांतं । उभये । हवते ॥१४॥

यद्यदा धिषणं द्रे स्तवानीति मदीया बुद्धिमा विवेष व्याप्नोत तदाहं स्तोत्रं जज्ञान । करोमि । वृद्धेः स्वरूपं दर्शयति । अहं पार्यात्परि भवादतिद्वरवर्तिनो विघ्नकारिणोऽहः पुरा पूर्वं स्तवै । स्तवानि । यत्र यस्यां धिषणायामिव जाताया मत्यां स इद्री नोऽस्मानंहंसः पापरूपाहारिद्राद्यथा पीपरत यथा पारं नयेत् तथास्मद्भयपार्थवर्तिधनार्थिनो जना हवते । आह्वयति । तत्र दृष्टांतः । नावेव यांतं । यथा नद्यादिषु नौकया यांतं गच्छंत पुरुषमुभय उभयकुलवर्तिनो जना हवते । आह्वयति । तद्वत् ॥ विवेष । विषु व्याप्तावित्यस्य लिटि णनि रूपं । नित्स्वरः । जज्ञान । जन जनन इत्यस्य लियुत्तमे णनि रूपं । वाक्यभेदादनघातः । अंहंसः । अम गत्यादिषु । अमर्हं क्व च । उ० ४. २१० । इत्यमुन्प्रत्ययो ङगागमश्च । नित्स्वरः । पीपरत् । पू पालनपुरणयोरित्यस्य लिङि चङि हस्वाभासित्वदीर्घगुणाः । यथायोगादनघातः । नित्स्वरः । नावेव । नूद प्रेरण इत्यस्मान्नुदिभ्या डीः । उ० २. ६४. । इति डीप्रत्ययः । नूयत इति नीः प्रवः । सावेकाच इति तृतीयाया उदात्तत्वं । इवेन नित्यसमासो विभक्त्यलोप इत्यादि । उभये । उभशब्दात्परस्य तयप उभादुदात्तो नित्यं । पा० ५. २ ४४. । इत्ययज्रादेशः । वचनसामर्थ्यादादेशुदात्तत्वं । हवते । इत्यतेर्लिटि रूपं ॥

माध्यादिने सवन आधीधीयस्य आपूर्णा अस्थिति प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । आपूर्णा अस्य कलशः स्वाहति माध्यदिन्यः । आ० ५. ५. । इति ॥

आपूर्णा अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिबथ्ये ।

समु प्रिया अचवृचन्मदाय प्रदक्षिणित्भि सोमास इदं ॥१५॥

आऽपूर्णाः । अस्य । कलशः । स्वाहा । सेक्ताऽडव । कोशं । सिसिचे । पिबथ्ये ।

सं । ऊं इति । प्रियाः । आ । अचवृचन । मदाय । प्रदक्षिणित् । अभि । सोमासः । इदं ॥१५॥

४ इदं अस्य तव पानार्थं कलशो द्रोणकलशः सोमिनापूर्णः । स्वाहा स्वाहाकृतो दत्तश्च सोमसहितः कलशः पिबथ्ये तव पानार्थं । सिसिचे । तं सोमं चोदिताधारि सिंचामि । तत्र दृष्टांतः । कोशं सेक्तेव । यथा सेक्तोत्सचको जलपूर्णात्कोशात् दूतेः सकाशाज्जलं पात्रांतरे सिंचति तद्वत् । प्रियाः स्वादुतमाः सोमामो दत्तास्ते सोमा इदं त्वामभि अभिलक्षीव मदाय तव हृषार्थं प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन समाववृचन । सस्यगावृत्य वर्तता ॥ आपूर्णाः । पू पालनपुरणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठा । रदाभ्यामिति तस्य नत्वं । गतिरन्तर इति गतिस्वरः । स्वाहा । निघातत्वादाद्युदात्तः । सेक्तेव कोशं । न लोकाव्यर्थेति षष्ठीप्रतिषेधः । सिसिचे । पिच चरण इत्यस्य लिटि रूपं । पिबथ्ये । पा पान इत्यस्य तुमर्थे शर्थन्प्रत्ययः । शित्त्वात्पवादेशः । नित्वादाद्युदात्तः । अचवृचन । वृत्तु वर्तने इत्यस्य लिङि शपः । बङ्गलं कंदसीति तस्य शपः सुः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । बङ्गलं कंदसीति ङे ङागमः ॥

न त्वा गभीरः पुरुहूत सिंधुनादयः परि पंती वरंत ।

इत्था सखिभ्य इपितो यदिदा दृहं चिदरुजो गव्यमुर्वे ॥१६॥

न । त्वा । गभीरः । पुरुऽहूत । सिंधुः । न । अदयः । परि । संतः । वरंत ।

इत्था । सखिभ्यः । इपितः । यत् । इदं । आ । दृहं । चित । अरुजः । गव्यं । ऊर्वे ॥१६॥

हे पुरुहूतं गभीरो गभीरः सिंधुः समुद्रस्त्वा त्वां न वारयति । ततः परि परितो वर्तमानाः सतोऽद्रयः शिलास्त्वां न वरत । न वारयति । किंतु त्वामनुसृत्य वर्तते । यत्साम्प्रदिदित्यर्थमनेन प्रकारेण सखिभ्यः सखिभिर्देवैरपितः प्रार्थितस्त्व दृहं चिदतिप्रचलमापि गव्यं गवि भवसर्वत्र वर्तमानमुर्वमृवानलमारुजः । सम्यगभाक्षीः ॥ गभीरः । गाधु प्रतिष्ठानिष्पथोर्यथे च । अस्मादीरचप्रत्ययः । धकारस्य भकार आकारस्य इत्यथ गभीरगभीरो । उ० ४ ३५ । इत्यनेन निपात्यते । चित्स्वरः । सिंधुः । स्यन्द्र प्रसवणे । स्यंः संप्रसारण धत्तुप्रत्ययः संप्रसारणं दकारस्य धकारः । निदित्यनुवृत्तराद्युदात्तः । परि पतः । सतः । अंतः शतरि रूप । उपसंगपाद्भ्यामन्वित्यचपर इति पत्व । केचित्परः क्रियान्वयमिच्छति । तदा पत्वमनुपपन्न । परि । निपातस्वरः । सतः । प्रत्ययस्वरः । वरंत । वृत्र वरणे । भावादिः । लडि रूप । निधातः । अरुजः । रुजो भग इत्यस्य लडि रूप । गव्यं । गोर्विकार इत्यर्थे गोपथमोर्यदिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व ॥

शुनं हुर्वेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसाती ।

शृण्वंतमुगमृतये समत्सु घ्नंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥१७॥

शुनं । हुर्वेम । मघऽवानं । इदं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसाती ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्सु । घ्नंतं । वृचाणि । संऽजितं । धनानां ॥१७॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१७॥

प्र पर्वतानामिति त्रयोदशर्चं चतुर्थं मुक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । प्र पर्वताना सप्तोना सवादी नदीभिर्विश्वामित्रस्योत्तितीपोन्वच नदीवाक्यं चतुर्थोपश्लोमीदशम्यः पथीसप्तस्योभिवद्रमुत्तरत्यानुष्टुभिति । अत्र चतुर्थोपश्लोमीदशमीना नदीवाक्यत्वान्नय एव ऋषयः शिष्टाना विश्वामित्रवाक्यत्वात् एव ऋषिः । अत्यानुष्टुप शिष्टान्त्वेषुभः । इन्द्रो देवता । यद्यपि पश्या सप्तस्यं च विश्वामित्रो नयश्च स्तूयते तथापीदृ एव देवता ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥ पुरा किल विश्वामित्रः पित्रवनस्य मुद्रामो राज्ञः पुरोहितो बभूव । स च पुरोहित्येन लअधनः सर्वं धनमादाय विपाटकुतुज्ञोः संभेदमार्ययावनुययुरितर । अर्थोत्तितीपूर्वश्वामित्रोऽगा धज्जले ते नयी दृष्टोत्तरणार्थमायाभिमिन्यभिमृष्टाव ॥

प्र पर्वतानामुगती उपस्थादश्वे इव विपिते हासमाने ।

गावैव शुभ्रे मातरा रिहाणे विपाटकुतुदी पयसा जवेते ॥१॥

प्र । पर्वतानां । उगती इति । उपऽस्थात् । अश्वे इवेत्यश्वेऽइव । विसिते इति विऽसिते ।

हासमाने इति ।

गावांऽइव । शुभ्रे इति । मातरा । रिहाणे इति । विऽपाट् । शुतुद्री । पयसा । जवेते इति ॥१॥

पर्वतानां शिरीणां शिलानामुपस्थादत्संशान्निर्गत्योगती समुद्रगमनं कामयमाने । गमने दृष्टांतः । अश्वे इव । यथा विपिते मंदरातो विमुक्तं हासमाने अन्योन्यत्रवेन स्पर्धमाने । यदा हृष्यत्यावश्ये इव वडवे इव स्वरया गच्छत्यां परस्परं हृष्यत्यां । तथा गावैव शुभ्रे । यथा दां गावां शोभमानां वर्तते तद्वक्तुभ्रे शोभमाने ।

किंच मातरा । यथा मातरा धेनु रिहाणे । अंतर्णीतसनर्थी लिहिः । वत्स जिह्वया लिहमिच्छन्ती शीघ्रं गच्छ-
तस्तद्वत्समुद्रं गंतुं जवान्कृत्या पयसा संयुक्तं विपाट् । कूलविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा विपाट् ।
शुतुद्री । शु चिप्रं तु तुना तुन्नैव द्रवति गच्छतीति शुतुद्री । एतन्नामके नयां प्र जवते । समुद्रं प्रति शीघ्रं
गच्छतः । अत्र निरुक्तं । पर्वतानामुपस्थाद्पस्थानाद्गत्यां कामयमाने अश्वे इव विमुक्तं इति वा विपणे इति
वा हासमाने हासतिः स्वर्धायां हर्षमाणे वा गावाविव शुभ्रे शोभने मातरां संरिहाणे विपाट्कुतुव्यां पयसा
प्रजवते । नि० ९ ३९ । इति ॥ उग्रती । वश कांती । अस्य शतुर्दित्वाद्गृह्यवयोत्यादिना संप्रसारणं । विपते ।
पित्र वधन इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । संहितायां परिनिविभ्यः सर्वासतस्यसिबुमहेत्यादिना । पा० ८ ३ १० । पत्वं ।
गतिरन्तर इति गतिः प्रकृतिस्वरः । हासमाने । हासतिः स्वर्धाकर्मा हंस हसने वा । शानच । तस्य लसार्वाधा-
तुक्स्वरं कृते धातुस्वरः । रिहाणे । निह आम्वाद्ने । स्वरितत्वाद्भयपदी । शानच । अदादिवाक्पो लुक् ।
लकारस्य रेफप्रकांसः । रेफमवलंब्य णत्वं । चित्वाद्दतोदात्तः । विपाट् । पट् गती पश वाधनस्पर्शनयोर्रिति
वा यथावती विपूर्वा । शकारस्य ब्रह्मादिना पत्वं । शुतुद्री । कांदसी रूपसिद्धिः । जवते । जुह गती । भौवा
दिकः । डित्वादात्मनेपद । आतो डित इतीयादंगः । निघातः ॥

इंद्रपिते प्रसवं भिक्षामाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।

समाराणे ऊर्मिभिः पिन्वमाने अन्या वामन्यामर्षेति शुभ्रे ॥२॥

इंद्रपिते इतींद्रऽइपिते । प्रऽसवं । भिक्षामाणे इति । अच्छ । समुद्रं । रथ्याऽइव । याथः ।

समाराणे इति संऽआराणे । ऊर्मिऽभिः । पिन्वमाने इति । अन्या । वां । अन्यां ।

अपि । एति । शुभ्रे इति ॥२॥

हे नयी इंद्रपिते इंद्रेण प्रपिते प्रसवं तस्येंद्रस्यानुज्ञां भिक्षामाणे प्रार्थयमाने युवां समुद्रमच्छाभिमुख्येन
याथः । गच्छथः । तत्र दृष्टांतः । रथ्येवति । यथा रथिनो लक्ष्यं देशमभिगच्छतस्तद्वत् । किं कुर्वती । समाराणे
परस्परं संगच्छत्यावृमिभ्ररगः पिन्वमाने परिसरप्रदेशं संतपयत्यां शुभ्रे शोभमाने । युवां समुद्रं गच्छथ इति
पूर्वेणान्वयः । तथा वा युवयोर्मध्यऽन्धकान्यामपरा नदीमर्षेति । अपिगच्छति । परस्परमेक्यमापद्यत इत्यर्थः ॥
इंद्रपिते । इप गतावित्यस्य कर्मणि निष्ठायास्त्रीपसहेत्यादिना इडागमः । तुतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ।
प्रसवं । पू प्रेरण इत्यस्याप । याथादिस्वरः । भिक्षामाणे । भिन्न याज्ञायां । आत्मनेपदी । शानचो लसार्वाधातु-
कस्वरणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । रथ्येव । रथस्येमी । तस्येदमित्यर्थे रथायदिति यत्प्रत्ययः । तित्स्वरितः । इवेन
विभक्त्यलोपः । याथः । यतिर्लटि रूपं । समाराणे । अ गतावित्यस्य लिट् । संपूर्वस्थितिः समी गमीत्यादि-
भात्मनेपदत्वात्तस्य कानत्रादंगः । अच्छत्युतामिति गुणः । पिन्वमाने । पिबि मेचने । भुवादिः । लसार्वाधातु-
कस्वरणं शानचोऽनुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

अच्छा सिंधुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वी सुभगागम् ।

वत्समिव मातरां संरिहाणे समानं योनिमनुं संचरंती ॥३॥

अच्छ । सिंधुं । मातृऽतमां । अयासं । विऽपाशं । उर्वीं । सुऽभगां । अगन्म ।

वत्संऽइव । मातरां । संरिहाणे इति संऽरिहाणे । समानं । योनिं । अनुं । संचरंती

इति संऽचरंती ॥३॥

हे नयी मातृतमामतिशयेन मातरं सिंधुं स्रवंतीं शुतुद्रीं त्वामच्छाभिमुख्येनायासं । विश्यामिचोऽहं
प्राप्नोऽभुव । उर्वीं महतीं सुभगां सौभाग्यवतीं विपाशं त्वामगम् । वयं प्राप्ताः स्मः । किं कुर्वती । मातरा
मातरां द्वे धेनु वत्समिव संरिहाणे । अंतर्णीतसनर्थी लिहिः । जिह्वया लिहमिच्छन्ती यथा वत्समगुगच्छतस्तद्वत्

समानमेकं योनिं स्थानं समुद्रमनु अभिलक्ष्य संचरंती सम्यक् चरंत्यो । युवामयासिर्षमिति पुर्वेणान्वयः ॥
अयासं । या प्रापण इत्यस्य रूपं । इडभावश्चादसः । अगन्म । गमेल्लेडि बह्वन्तं कंदमीति शपो लुक् । स्वोश्चति
मकारस्य नकारः । निघातः । संचरंती । चरतिर्गत्यर्थः । तृतीयायुक्तत्वाभावादात्मनेपदाभावः । शतुर्लसावधा
तुक्स्वरणानुदात्तत्वं कृते धातुस्वरः ॥

एना वयं पयसा पिबन्माना अनु योनिं देवकृतं चरंतीः ।

न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः कियुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥४॥

एना । वयं । पयसा । पिबन्मानाः । अनु । योनिं । देवऽकृतं । चरंतीः ।

न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । किंऽयुः । विप्रः । नद्यः । जोहवीति ॥४॥

एवं स्मृते नद्यां विश्वामित्र प्रवृत्तः । एनेन पयसा पिबन्मानाः संतर्पयंत्यो देवकृतं देवं नद्रेण कृतं सदिष्ट
योनिं स्थानं समुद्रमनु लवीकृत्य चरतीर्गच्छंत्यो वयमास्महे । तृतीयं ह्रस्वचन पुत्रार्थं । तामामस्याक सर्गतक्तः
सर्गे गमने प्रवृत्तः प्रसव उद्योगो न वर्तवे । निवर्तनाय न भवति । कियुः किमिच्छन्तं विप्रो ब्राह्मणो नद्यो
नदीरस्मान जोहवीति । भृशमाङ्गयति ॥ एना । इदंशब्दस्य तृतीयाया एनादेशः । मुपा मुनृगिति तृतीयाया
आजादेशः । ऊडिदमिति विभक्तैरुदात्तत्वं । पिबन्मानाः । पिबि संचने । देवकृतं । तृतीया कर्मणीति पुर्वपद-
प्रकृतिस्वरः । वर्तवे । वृत्तु वर्तने । तुमर्थं त्वन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । सर्गतक्तः । क्त चिति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । कियुः ।
किमिच्छन् । क्वाच माताव्ययप्रतिषेधः । पा० ३. १. ८. १. इति कांदसत्वाद्च प्रतिषेधो न भवतीति क्वच ।
क्वाच्छंदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नद्यः । कादसो यणादेशः । जोहवीति । इयो यडलुक्प्रत्ययस्य चिति
संप्रसारणे कृते गुणो यडलुकोरित्यभ्यासस्य गुणः । यडो वेतीडागमः । गुणः । निघातः ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरूपं मुहूर्तमेवैः ।

प्र सिंधुमच्छा बृहती मनीषावस्युरङ्गे कुशिकस्य सृनुः ॥५॥

रमध्वं । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतऽवरीः । उप । मुहूर्तं । एवैः ।

प्र । सिंधुं । अच्छ । बृहती । मनीषा । अवस्युः । अङ्गे । कुशिकस्य । सृनुः ॥५॥

विश्वामित्रो नदीः प्रति वृते । ऋतावरीः । ऋतमुदक् । तद्वत्यो हे नद्यो युयं मे विश्वामित्रस्य मम
सोम्याय । उत्तीर्याहं सोमं संपादयामीत्थिवं सोमसंपादिने । वचसे तदर्थमेवैः । पंचम्यर्थं तृतीया । शीघ्रगमनेभ्यो
मुहूर्तं मुहूर्तमात्रमुप रमध्वं । उपपूर्वा रमिरूपसंहरि वर्तते । जगन्मात्र शीघ्रगमनादुपरता भवति । सामान्येन
नदीपूच्यमानामु समीहित प्रयोजनमकुर्वतीपु पुरीवर्तिनी शतुद्री प्रति वृते । कुशिकस्य राज्ञः सृनुर्विश्वामि-
त्रोऽहं बृहती महत्या मनीषा मनीषया स्तुत्यावस्युरात्मनो रक्षणमिच्छन् सन सिंधु शतुद्री त्वामन्नाभिमुख्येन
प्राङ्गे । प्रकर्षणाङ्गयामि । अत्र निरुक्तं । उपरमध्वं मे वचसे सोम्याय सोमसंपादिने ऋतावरी ऋतवत्य ऋत
मित्युदकनाम प्रवृत्तं भवति मुहूर्तमेवैरयनेरवनेवै । प्राभिङ्गयामि सिंधुं बृहत्या महत्या मनीषया मनस ईपया
स्तुत्या प्रक्षया वाचनाय कुशिकस्य सृनुः । कुशिको राजा बभूव । नि० २. २५ । इति ॥ रमध्वं । रमु उपरमे ।
उपपूर्वाद्भ्रमर्तविभाषाकर्मकात् । पा० १. ३. ८५ । इत्यात्मनेपदं । ऋतावरीः । ऋतशब्दात्प्रत्ययं कंदमीवनिपा-
विति वनिप । वनी र चिति डीपरफांतादेशः । वा कंदमीति सवर्णदीर्घः । आभिव्रितस्य पादादित्वात्पः
छिकमाद्युदात्तत्वं । एवैः । इण गर्ता । इणशीडभ्यां वन । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । नित्स्वरः । बृहती मनीषा ।
उभयत्र तृतीयायाः पुर्वसवर्णदीर्घः । अवस्युः । अवो रक्षणमिच्छन् । मुप आत्मनः क्वच । नः क्य इति नका-
रांतस्य पदसंज्ञाया नियमितत्वाद्च सकारस्य रुर्न भवति । क्वाच्छंदमीत्युप्रत्ययः । अङ्गे । इयतेर्लुङि सिष
आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां । पा० ३. १. ५४ । इत्यङादेशः । गुणः । निघातः ॥ ॥५२॥

इंद्रो अस्माँ अरद्वज्रवाहुरपाहन्वृत्रं परिधिं नदीनां ।

देवोऽनयत्सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

इंद्रः । अस्मान् । अरदत् । वज्रंऽवाहुः । अपं । अहन् । वृत्रं । परिऽधिं । नदीनां ।

देवः । अनयत् । सविता । सुऽपाणिः । तस्य । वयं । प्रऽसवे । यामः । उर्वीः ॥ ६ ॥

नयः प्रत्युचः । हे विश्वामित्र वज्रवाहः । वज्रयुक्तो वाह्यस्यसामी वज्रवाहः । तादृगो बलवानिंद्रो नदीरस्मानरदत् । रदतिः खनतिकर्मा । अखनत । कथमखनत । उच्यते । नदीनां शब्दकारिणीनामपां परिधिं परितो निहितमुदकमंतः कृत्वा परितो वर्तमानमित्यर्थः । तादृगं वृत्र । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । तं मेघमपाहन । जघान । तस्मिन्हत आपः पतिताः । ताभिर्गच्छतीभिवंय खाताः । एव मेघहननद्वारिणाखनत । न केवलमखनत किं तर्हि सविता सर्वस्य जगतः प्ररकः सुपाणिः शोभनहस्त उत्पत्तिस्थितकर्तृत्वात्तादृगो देवो द्योतमान इंद्रोऽस्माननयत् । मेघभेदनं कृत्वोदकप्ररणनं रुभुद्रमपुरयत् । तस्य तादृगमार्थ्योपतस्यद्रस्य प्रसवेऽभ्यनुज्ञायां वर्तमाना उर्वीरुदकः प्रभृता वयं यामः । गच्छामः । न तव वचनादुपरमामहे । उक्तार्थं यास्को ब्रवीति । इंद्रो अस्मानरद्वज्रवाह रदतिः खनतिकर्मापाहन्वृत्रं परिधिं नदीनामिति व्याख्यातं । देवोऽनयत्सविता सुपाणिः कल्याणपाणिः । पाणिः पणायतः पुत्राकर्मणः प्रज्य पाणी देवान्पुत्रयति । तस्य षय प्रसवे याम उर्वीरुदकः । नि० ० ०६ । इति ॥ अरदत् । रदतेर्लीडि रूपं । वज्रवाहः । वहत्रीर्हो पूर्वपदस्वरः । अहन । हतेर्लीडि रूपं । निघातः । परिधिं । इधात् धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मण्युपसर्गं घोः किरिति किप्रत्ययः । आतो लोपः । इदत्तरपदस्वरः । अनयत् । नयतेर्लीडि रूपं । सुपाणिः । पण व्यवहारं स्मृती च । अशिपणाख्यो रुडायलुकी च । उ० ४. १३० । इतीग । आयलुक् । वहत्रीर्हो नऽमुभ्यामिति स्वरः । प्रसवे । षु प्ररणे । ऋदोरविति भावेऽप्रत्ययः । थाथघऽक्त्युत्तरपदातोदात्तत्व । यामः । या प्रापण इत्यस्य लीटि रूपं । निघातः । उर्वीः । उरुशब्दादोतो गुणवचनादिति डीप् । वा कदमीति सवर्गदीर्घः । प्रत्ययस्वरः ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं तदिंद्रस्य कर्म यदहिं विवृश्वत् ।

वि वज्रेण परिपदो जघानायन्नापोऽयं नमिच्छमानाः ॥ १ ॥

प्रऽवाच्यं । शश्वधा । वीर्यं । तत् । इंद्रस्य । कर्म । यत् । अहिं । विऽवृश्वत् ।

वि । वज्रेण । परिऽसदः । जघान् । आयन् । आपः । अयं नं । इच्छमानाः ॥ १ ॥

योऽयमिंद्रोऽहिं मेघं विवृश्वत् उदकप्ररणार्थं जघानिति यत्कर्म क्तेनरूपं तदिंद्रस्य वीर्यं सामर्थ्यं शश्वधा सर्वदा प्रवाच्यं । प्रकर्षेण वचनीयं । तथा स इंद्रः परिपदः परितः सीदत आमीनान प्रतिबंधकारिणोऽमुरान वज्रेण वि जघान । अथायन स्नानमिच्छमाना इच्छत्य आप आयन । याति ॥ प्रवाच्यं । वच परिभाषण इत्यस्माद्गृहलोर्ण्यदिति ण्यत् । णित्वाद्पधावृद्धिः । वचोऽशब्दसंज्ञायां । पा० ७ ३ ६७ । इति कृत्वाभावः । व्यत्ययेनावुदात्तत्व । यद्वा वाचयतेरचो यत् । यतोऽनाव इति स्वरः । शश्वधा । शश्वत्कृत्वा त्स्वार्थे धाप्रत्ययस्तकारलोपश्च द्रष्टव्यः । विवृश्वत् । आत्रशू क्तेने । तुदादिः । लीडि यहिज्यावथीत्यादिना सप्रसारण । सह मुपत्यत्र संहति योगविभागात्समासः । समासस्वरः । परिपदः । क्लिप । संहितायां सदेरप्रतेरिति पत्व । जघान । हतेर्लीटि णलि रूपं । निघातः । आयन । अय गतावित्यस्य लीडि रूपं । पादादित्वाद् निघातः । इच्छमानाः । इप् इच्छायामित्यस्माद्वाच्येन गानच । तस्य लसार्वाधातुक्स्वरं कृते प्रत्ययस्वरः ॥

एतच्चो जरित्मापि मृष्टा आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि ।

उक्थेषु कारो प्रति नो जुपस्व मा नो नि कः पुरुषत्रा नमस्ते ॥ ८ ॥

एतत्। वचः। ज॒रितः। मा। अ॒पि। मृ॒ष्टाः। आ। यत्। ते। घोषान्। उ॒त्स॒रा। यु॒गानि॑।
उ॒क्थेषु॑। का॒रो॒ इति॑। प्र॒ति। नः। जु॒प॒स्व। मा। नः। नि। क॒रि॒ति॑ कः। पु॒रु॒प॒ऽच्चा।
नमः। ते ॥ ६ ॥

नयः प्रसंगादिद्रष्टोत्रं कृत्वा विश्वामित्रं प्रत्युचुः। जरितः स्रोतहं विश्वामित्रं तं त्वदीयं यत्सवादात्मकं वचस्त्वं नोऽभीत्या घोषानुज्ञोपयन्वर्तमं तदचो मापि मृष्टाः। मा तिस्र्यर्षीः। किं कारणं। उत्तरा युगान्युत्तरपु याञ्जिकेषु युगेष्वहःमृक्थेषु कारो शम्वाणा कर्तृत्वं नोऽस्मान्प्रति जुपस्व। संवादात्मकेन तेन वा अत्र प्रतिभवस्व। इदानीं नोऽस्मान् पुरुषवा पुरुषेषु मा नि कः। उक्तिप्रत्युक्तिरूपमकादवाक्याध्यापनेन नितरा पृथक् प्रागल्भ्यं मा कार्षीः। ते तुभ्यं नमः ॥ मृष्टाः। मृज्जप शुद्धावित्यस्य लोटि व्यत्ययनात्मनपट्। अदादिवाचो लुक्। व्रथादिना पत्वं। निघातः। घोषान्। घृषिर संशब्दन इत्यस्य शतरि सर्वविधीना क्त्वादि विकल्पितत्वाद्दतो गुण इति पररूपत्वाभावः। सर्वगदीर्घः। शतुर्लमावंधानुस्मरि कृतं धातुस्वरः। युगानि। युजिर योगे। उक्थादिषु घञ्तत्वेन निपातनाद्गुणत्व। विशिष्टविषय च निपातनमिष्यते। कानविशिषे रथायुपकरणे चिति तत्र पाठादेवातोदात्तत्व। कानाध्वनोरत्यतमयोग इति द्वितीया। कारो। करोतिः कृत्वापात्रिमीत्यादिना उच्यप्रत्ययः। आमन्त्रितत्वान्निघातः। कः। करोतिर्लोटि सिमेंत्रे घञ्स्यादिना लुक्। हन्त्यादिना मिचो लोपः। न माञ्चोग इत्यडभावः। पुरुषन्वा। देवमनुष्यपुरुषपुरुषत्वर्थो द्वितीयासप्तम्योर्वहन्मिति सप्तम्यर्थे वाच्ययः। प्रत्ययस्वरः ॥

ओ पु स्वसारः कारवे शृणोत ययो वी दूरादन्सा रथेन ।

नि पू नमध्वं भवता सुपारा अधोऽध्याः सिंधवः स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

ओ इति । सु । स्वसारः । कारवे । शृणोत । ययो । वः । दूरात् । अन्सा । रथेन ।

नि । सु । नमध्वं । भवत । सुऽपाराः । अधःऽध्याः । सिंधवः । स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच। स्वसारो भगिन्यः सिंधवो ह नयः कारवे स्तोत्रं कृत्वाण्य मम वचनं मु मुषु ओ शृणोत। शृणुतेव। अन्सा शकटंन रथेन च सह दूरात्पुरुषादिशब्दो युष्मान्यथा। प्राप्तीर्षिम्। सुयं मु मुषु नि नमध्वं। आत्मना स्वयं प्रह्ला भवत। तथा सुपाराः। रथादीना तीरात्सुगिनाः गीरगारीहणं यथा स्याता तथा गोमनरोधमश्च भवत। किंच सुयं स्रोत्याभिः स्ववणशीलाभिरत्तिरथाश्रया रथागस्यान स्याधस्ताद्भवत। यदापोऽलस्याधस्ताद्भवति तदा रथादीनि ननु शक्यते। तस्मात्तत्परिमाणं देका भवतेत्यथा मिप्रायः ॥ ओ इति प्रगृह्यसंज्ञा। शृणोत। शृ श्रवण इत्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तपानपानथनाश्रिति तवादिग। पित्वाद्गुणः। निघातः। ययो। या प्रापण इत्यस्य भूतमात्रे लिङ्युत्तमे णन्त्यात् ओ णन् इत्याकारः। एकादिश स्वरः। वः। युष्मच्छब्दस्य द्वितीयाया वहुवचनस्य वगमाविति समादेशः। पू। निपातस्येति महिताया दीर्घः। नमध्वं। णमु प्रह्लव शब्दे चेत्यस्य कर्मकर्तारि न दृश्यन्ममां यन्किचणाविति प्रतिपधात्वगमाः। अधोऽध्याः। अधरशब्दस्य पुषाधरावराणामपि पुरधवर्षेपामित्यसिप्रत्ययोऽधादिशस्य। अन्शब्दोऽपु व्याप्तावित्यस्याद ग्रंदिन्ने। उ० ३ ६५। इति सप्रत्ययातः। कृदन्तरपदप्रकृतिस्यः। सिंधवः। आमन्त्रितत्वान्निघातः। स्रोत्याभिः। स्रोतःशब्दात्स्रोतसो विभाषा डडड्या। पा० ४ ४ १५३। इति डप्रत्ययः। डिच्चाट्टिलोपः। प्रत्ययस्वरः ॥

आ ते कारो शृण्वामा वचांसि ययार्थं दूरादन्सा रथेन ।

नि ते नंस पीष्यानेव योषा मर्यायेव कन्यां शश्वचे ते ॥ १० ॥

आ । ते । कारो॒ इति॑ । शृ॒ण्वाम् । व॒चांसि॑ । य॒यार्थं॑ । दू॒रात् । अ॒न्सा । रथे॑न ।

नि । ते । नंस॑ । पी॒ष्या॒नाऽड॑व । योषा॑ । म॒र्या॒येऽड॑व । क॒न्यां । श॒श्व॒चे । त॒ इति॑ ते ॥ १० ॥

नद्यः पूर्वं विश्वामित्रवाक्यं प्रत्याख्यायानयन्ती तस्य वाक्यमाशुश्रुवुः । कारो स्तोत्रं कर्षाण हे विश्वामित्र ते तव वचामीमानि वाक्यान्वा शृणुवाम । शृणुमः । तव समीहितं प्रयोजनं कुर्म इत्यर्थः । अनसा शकटेन रथेन च सह ययाथ । यतो दूरादागतोऽसि । वयं च ते त्वदर्थं नि नमै । नीचैर्नमाम । प्रत्येकविवक्षया वैकवचनं । रथेन गतुं गाधोदका भवामित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पीष्यानिव योषा । पीष्याना पुत्रं स्ननं पाययन्ती योषा माता यथा प्रह्नीभवति । दृष्टांतातर । यथा कन्या युवतिर्मर्यादिव मनुष्याय पितृ भ्रात्रे वा शश्वचं परिव्वजनाय नम्रा भवति तद्वन्न त्वदर्थं प्रह्नीभवामः । ते इति पुनरुक्तिरादरार्थः । एतामृचं यास्क एव व्याचष्टे । आशृणुवाम ते कारो वचनानि याहि दूरादनसा च रथेन च निनमाम ते पाययमानिव योषा पुत्रं मर्यादिव कन्या परिव्वजनाय निनमा इति वा । नि० २. २७ । इति ॥ कारो । संवृद्धी शाकन्यस्यती । पा० १. १. १६ । इति प्रगृह्यसंज्ञा । शृणुवाम । श्रु श्रवण इत्यस्य लोख्यादुत्तमभ्य पिष्टित्याडागमः । पित्त्वाङ्गणः । निघातः । ययाथ । या प्रापण इत्यस्य भुतमात्रे लिटि थन्वकाच उपदेशेऽनुदात्तादित्प्रतिषेधः । नितम्बरः । अनसा । सहार्थं तुतीया । नमै । णम् प्रह्वत्व इत्यस्य ल्युत्तमे लिटि मिस्रह्रन्मिति सिप । वितोऽन्यत्रैत्यकारादेशः । निघातः । पीष्यानिव । पीङ् पान इत्यस्यांतर्भावतण्यर्थस्य लिटि कानर्चि रूपं । चितम्बरः । योषा । यु मिश्रणे । वृत्तवर्द्धनीत्यादिना । उ० ३. ६२ । सप्रत्ययः । यातीति योषा । वृषादित्वादाद्युदानः । शश्वचं । ध्वञ्ज परिव्वग इत्यस्मात्संपदादि-लक्षणो भावे क्लिप । पृषोदरादित्वादिष्टरूपमद्विरंतीदात्तश्च ॥ ॥ १३ ॥

यदंग त्वा भरताः संतरेयुर्गव्यन्याम उपित इदं जूतः ।

अर्षादहं प्रसवः सर्गतक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानां ॥ ११ ॥

यत् अंग । त्वा । भरताः । संऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । उपितः । इदंऽजूतः ।

अर्षात् । अहं । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । आ । वो । वृणे । सुऽमतिं । यज्ञियानां ॥ ११ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच । अग्रेत्यामंत्रणे । हे नद्यो यद्यस्माद्युष्माभिरुत्तितीर्षाममोत्तरणमभ्यनुज्ञातं तस्माद्भरता भरतकुलजा मदीयाः सर्वे त्वा परस्परमेकतामापन्नान् नदीं त्वां संतरेयुः । सम्यगुत्तीर्णा भवेयुः । तदेव विशिनष्टि । गव्यन् गा उदकानि तरीतुमिच्छन्निपितस्त्वयाभ्यनुज्ञात इदं जूतो युष्माकं प्रवर्तकैर्नद्रेण च प्ररितो ग्रामो भरताना संघोऽर्षात् । संतरेत । यतः सर्गतक्तो गमनाय प्रवृत्तः प्रमवन्नेयामुद्योगोऽहं पुर्वं युष्माभिरनुज्ञातः । अहं तु यज्ञियानां यज्ञाहंणां वो युष्माकं सुमतिं शोभनां स्तुतिमा वृणे । सर्वतः संभजे ॥ भरताः । भरतशब्दादत्सादित्वाद्भ्र । तस्य यत्र जोश्रिति लुक् । अतचप्रत्ययम्बरः । संतरेयुः । तरतेर्लिङि जुसि रूपं । अर्षादहं धातुर्कार्त्वर धातुम्बरः । तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः । गव्यन् । गा आत्मन इच्छन् । सुपः क्यच् । एकादेशम्बरः । ग्रामः । यमंतरा च । उ० १. १४० । इति मन्प्रत्यय आकारादेशश्च । नितम्बरः । इदं जूतः । जू इति मीचो धातुर्गव्यर्थः । श्युकः कित्तीति निष्ठायाभिट्प्रतिषेधः । तुतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । अर्षात् । अ गतावित्यस्य लिटि तिपि मिस्रह्रन्मिति सिप । लिटोऽडागमः । एकाच इतीट्प्रतिषेधः । गृणः । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुम्बरः । वृणे । वृङ् संभक्तावित्यस्य लिटि रूपं । यज्ञियानां । यज्ञित्विग्भ्यां घञ्जायति घप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

अतारिपुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनां ।

प्र पिन्वध्वमिषयंतीः सुराधा आ वृष्टाणाः पृणध्वं यात शीर्भं ॥ १२ ॥

अतारिपुः । भरताः । गव्यवः । सं । अभक्त । विप्रः । सुऽमतिं । नदीनां ।

प्र । पिन्वध्वं । इषयंतीः । सुऽराधाः । आ । वृष्टाणाः । पृणध्वं । यात । शीर्भं ॥ १२ ॥

गव्यवो गा आत्मन इच्छन्तो भरता भरतकुलजाः सर्वेऽतारिपुः । तां नदीं समतरन् । विप्रो मेधावी विश्वामित्रो नदीनां सुमतिं शोभनां स्तुतिं समभक्त । समभजत । युयं तु यथा पूर्वमिषयंतीः कुन्त्यादित्वात्प्रकृषाणा अत एव सुराधाः शोभनधनोपता युयं वृष्टाणाः कृत्रिमसरितः कुन्त्याः प्र पिन्वध्वं । प्रकषेण तर्पयत ।

आ पृणध्वं । ताः सर्वतः पुरयत च । शीभं शीघ्रं यात । गच्छत च ॥ अतारिपुः । तू प्रवनतरणयोरित्यस्य लुङि
सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धिः । अडागमस्वरः । गयवः । मुपः क्यच । क्यक्कदमीत्युप्रत्ययः । तस्य स्वरः ।
अभक्त । भज सेवायामित्यस्य लुङि सिचो झलो झलोति लोपः । पादादित्वादिनिघातः । पित्वध्व । पिबि
सेचन इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । इपयंतीः । इपं कुवंत्यः । तत्करोतीति णिच । णाविषवत्प्रातिपदिक-
स्थितीषवद्भावाद्गुरिति टिलोपः । वा कदमीति सवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः । पुणध्व । पुण प्रीणने । लोटि रूपं ।
व्यत्येनात्मनेपदं । वाक्यभेदादिनिघातः । यात । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । अत्रापि न निघातः । शीभ ।
शीभु कत्यने । स्याद्यतेऽनेन तद्धानिति करणे घञ् । त्रित्स्वरः ॥

उद्भु उर्मिः शम्या हंत्वापो योक्ताणि मुंचत ।

मादुष्कृतौ व्येनसाध्या शृनमारतां ॥१३॥

उत् । वः । उर्मिः । शम्याः । हंतु । आपः । योक्ताणि । मुंचत ।

मा । अदुःऽकृतौ । विऽएनसा । अध्या । शृनं । आ । अरतां ॥१३॥

पूर्वमुत्तितीर्षुर्विश्वामित्रो नदीरुक्ताधुनोत्तितीर्षुः पुनराह । हे नयो वो युष्माकम् । तिरगः शम्या युग
कीला युग्यकटपाश्यादिसंलया रज्जव उद्ध्वं यथा भवति तथा हंतु । गच्छतु । स तरगो रज्जुनामधो गच्छ
त्वित्यभिप्रायः । तथा हे आपो यूयं योक्ताणि ता रज्जुमुंचत । यथा न स्पृगति तथा यात्वित्यभिप्रायः ।
व्येनसा विगतपापे अत एवादुष्कृतौ कन्याणकर्मकारिण्या अध्यावधे न केनापि तिरस्करणीये विपाटकुतुयी
शुनं समुद्रि मारतां । आगच्छतां । एव विश्वामित्रो नदीः मूत्वा ताभिरनुज्ञातोऽतरति ॥ उर्मिः । अ गती ।
अर्तंरुहेति मिप्रत्ययः । उर्मिप्रत्ययमादेशो धातोः । अर्कतीत्यर्मिः । प्रत्ययस्वरः । शम्याः । शन् उपशंसि ।
पोरदुपधादिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व । हंतु । हन हिमागत्यांरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः ।
योक्ताणि । युजिर योगे । करणे दाश्रीप्रमययुज्यादिना प्रत्ययः । त्रित्स्वरः । मुंचत । मूच् मोचणे ।
निघातः । अदुष्कृतौ । इमुमोः सामर्थ्य इति विसर्जनीयस्य पत्व । व्येनसा । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । मुपो
डादेशः । अध्या । हन हिमागत्यांरित्यस्य नऽपूर्वस्याध्यादयश्चेति निपातनायक । कित्वाद्पधानोपः । शो
हंतुरिति घत्व । सर्वविधीनां कदमि विकल्पितत्वाद्द्वोऽः शीभावाभावः । एकादेशस्वरः । शुन । अयतेनपुसके
भावे क्त इति क्तः । यत्रादित्वात्मप्रसारणं । हल इति दीर्घत्व । आदितश्चेति निघानत्व । निष्ठा च द्यजनानादि
त्याद्युदात्तः । अरतां । अ गतावित्यस्य लुङि श्रुः सर्तिशास्वतिभ्यश्च्यडादेशः । अद्गोऽङि गुणः । न
माश्रीग इत्यडभावः । निघातः ॥ ॥१३॥

इंद्रः पुर्मिदित्किदादशर्चं पंचमं मुक्तं विश्वामित्रं विपुर्ममद्र । अत्रानुक्रमणिका । इंद्रः पुर्मिदिकादशर्चि ॥
अपिष्टोमे साध्यदिनमवने ब्राह्मणाक्तमिशस्य इंद्रः पुर्मिदिति मुक्त । होत्रकाणामिति सडे मुंचित । इंद्रः
पुर्मिदद् ब्रह्माणि । आ० ५ १६ । इति ॥ पृष्याभिप्रवपउहयोः प्रथमेऽहनि साध्यदिनमवने ब्राह्मणाक्तमिशस्ये
चातुर्विंशकातिदिष्टस्याहीनमुक्तस्य स्थाने चीणि संपातमुक्तानि । तत्रेद प्रथम । इंद्रः पुर्मिद्य एक इत्यस्तरमशुगः
। आ० ७ ५ । इति ॥ उद्भुद्वलमिदोर्निष्कवन्व एतत्सूक्तं निवदानीय । मुंचितं च । इंद्र सोममिद्रः पुर्मिदिति
मर्धादिनः । आ० ९ ८ । इति ॥

इंद्रः पुर्मिदातिरहासमर्केर्विदद्वसुर्दयमानो वि शचृन ।

ब्रह्मजुतस्तन्वा वावृधानो भूरिदात्र आपृणद्रीदमी उभे ॥१॥

इंद्रः । पूःऽभित् । आ । अतिरत् । दामं । अर्केः । विदत्ऽवसुः । दयमानः । वि । शचृन ।

ब्रह्मजुतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिऽदात्रः । आ । अपृणत् । रीदमी इति । उभे इति ॥१॥

विश्वामित्रः स्तीति । पुर्मिदमुरपुरां भेत्ता अत एव विदद्वसुर्वदर्याङ्गः स्वमहिमप्रख्यापकेर्वमुभिर्युक्तः

शत्रुमुरान्त्रि दयमानो विंशपिण हिंसन । तथा च यास्कः । विदद्भसुर्दयमानो वि शत्रुनिति हिंसाकर्म । नि० ४ १७ । इति । तादृश इन्द्रो दामं । दस्यतेऽनेन तम इति दामो वासरः । तर्मकरचनीयैः स्वतेजोभिरातिरत । समतादवर्धयत इन्द्रस्य सूर्यात्मकत्वात् । तथा च स्मृतः । चैत्रमामि तंपदिद्र इति । किंच । ब्रह्मजूतो ब्रह्मणा स्तोत्रिणाऋष्टः । यदा ब्रह्मणा जगत्स्रष्टा प्ररितस्तत्त्वा स्वशरीरण वावृधानो वर्धमानो भुरिदावः । दायते लयतेऽनेन शत्रुशिर इति दात्रमायुध । बह्विधायुधोपतः । तादृश इन्द्र उभं रोदसी यावापृथिव्यावापुणत । सर्वतोऽतपेयत ॥ पुर्भित । भिंदर विदारणे । क्षिप । अतिरत । तरतेत्यर्थेन शः । ऋत इदानीरितोत् । निघातः । दामं । करणे घञ् । त्रित्स्वरः । विदद्भसुः । विंदरतर्भावितवर्णस्य शतर्यदादित्वाच्छपो लुकि मति प्रत्ययस्वरण शत्रुकदात्तत्वं । बह्वीही पूर्वपदस्वरः । दयमानः । दय दानगर्तत्वात्तद्विंशपिणोपु । आत्मनेपदी । नटः शानच् । न लोकाव्ययति पृष्ठीप्रतिपेधः । ववृधानः । वुधु वर्धने । कानचि रूपं । संहितायामभ्यामस्य तुजादित्वाद्दीर्घः । भुरिदावः । दाप लवने । करणे दास्त्रीत्यादिना प्रत्ययः । बह्वीही पूर्वपदप्रकृतस्वरः । अपुणत् । पुण प्रीणन इत्यस्य लङि तुदादित्वाच्छः । निघातः । रोदसी । रूदरमुनि रूपं । त्रित्स्वरः ॥

मखस्य ते तविपस्य प्र जृतिमियमि वाचममृताय भूपन ।

उंद्रं शितीनाममि मानुपीणां विशां देवीनामुत पूर्वयावा ॥ २ ॥

मखस्य । ते । तविपस्य । प्र । जृति । डयमि । वाचं । अमृताय । भूपन ।

उंद्रं । शितीनां । अमि । मानुपीणां । विशां । देवीनां । उत । पूर्वयावा ॥ २ ॥

इ इन्द्र भुपन त्वामलकुर्वन्नहं मखस्य महनीयस्य सत्यस्य तविपस्य बलवतस्मि तव जृति मनसा प्रेरिता वाच स्तितिलगणाममृतायान्नाथं प्रयमि । प्रकपर्णोच्चारयामि । मानुपीणां क्षितीनां मनोजातानां मनुष्याणा उत अपि च देवीना देवसंवधिनीना विशा प्रजाना पूर्वयावायतो गता त्वममि ॥ मखस्य । मह पुजायां । महहंलोपश्च । उ० ५ २३ । इति हलोप इत्यनुवृत्तां महेशुति स्वप्रत्ययो हलोपश्च । मह्यते पुण्यते सर्वैरिति मखः । स्वातस्याप्रमादिः । फि० १ ६ । इत्यंतोदात्तत्वं । यद्यपि मकारादिर्भवति तथापि वचनसामर्थ्याद्भवति । तविपस्य । तवर्तिष्ठपचप्रत्ययः । चित्स्वरः । जृति । ऊतियुतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं । डयमि । अर्तिर्जुहोत्यादिः । अर्तिपि पठ्यांशुत्वभ्यामस्यत्व । अभ्यामस्येतीयडादिण । पादादित्वात्त निघातः । अभ्यन्स्वरः । भुपन । भुप अलंकार इत्यस्य शतरि रूप । शत्रुलंकारार्धानुकर्णर धातुस्वरः । अमि । अस्मैर्लटि रूपं । निघातः । मानुपीणां । मनोजातावित्यत्र । पुगागमः । टिड्ढाणाभ्रति डीप । त्रित्स्वरः । देवीना । देवाव्यञ्जनावित्यत्र । अत्रापि पूर्ववत् डीप । त्रित्स्वरः । पूर्वयावा । या प्रापण इत्यस्मादातो मनिन्कनिष्ठा निपश्यति वनिप । ऋदुत्तरपदस्वरः ॥

उंद्रो वृचमवृणोच्छर्धनीतिः प्र मायिनाममिनाद्वर्षणीतिः ।

अहन्यंसमुशध्वनेप्याविर्धना अकृणोदाम्याणां ॥ ३ ॥

उंद्रः । वृचं । अवृणोत् । शर्धंऽनीतिः । प्र । मायिनां । अमिनात् । वर्षंऽनीतिः ।

अहनं । विऽअंसं । उशधक् । वनेषु । आविः । धेनाः । अकृणोत् । राम्याणां ॥ ३ ॥

शर्धनीतिः । नयन नीतिः कर्म । शर्ध प्रवृद्ध नीतिः कर्म यस्य स तथोक्तः । स इन्द्रो वृचममुरमवृणोत् । बलेनारुंधत । तथा वर्षणीतिर्युद्धं परप्रहाराणा निवारककर्मद्रो मायिना । द्वितीयार्धे पृष्ठी । मायिनी ऽमुरान् प्राप्तिनात् । प्रकपर्णावधीत । उशधक् शत्रुवधं कामयमान इन्द्रो वनेषु गूढचारिणमसुरं व्यंसं विगतामं यथा भवति तथाहन । जघान । अथ तस्मिन् रात्रिचरं गवामपहर्तारं हते मति राम्याणां । रमणं स्वीभिः सह क्रीडा रामः । तमहंतीति राम्या रात्रयः । तामां रात्रीणामतःस्थिता धना गा आविररुणोत् । प्रकटा अकरोत् । रात्रीणाममुराक्रातत्वं तित्तिरीयकं । अहर्देवानामासीद्वात्रिमुराणा तिसुरा यद्देवानां

चित्तं वेद्यमासीत्तेन सह रात्रिं प्राविशन्निति ये दिवा स्तोतारो रास्यास्तेषां वाचो धेना इति ॥ अत्रुणोत् ।
 वृत्र वरण इत्यस्य लडि रूपं । निघातः । गर्धनीतिः । गर्धतिरुत्साहार्थः । अस्मात्कर्माण घञ् । बह्वीहो
 पूर्वपदस्वरः । अमिनात् । मीत्र हिमायामित्यस्य लडि मीनातेर्निगम इति ऋस्वः । निघातः । अहन । हतर्लडि
 रूपं । उग्रधक् । वश कांती । पुषोदरादित्वाद्घर्मिडिः । आविः । स्वरादिष्वतोदात्तत्विन पठितत्वाद्दोदात्तः ।
 धिनाः । धिट् पानि । धिट् ई च । उ० ३. ११. इति नप्रत्यय ईकारश्चातादेशः । गुणः । धयति तामिति धेना
 वाक् । धेना जिगाति । ऋत्वे० १. २ ३. इत्यत्र प्रत्ययस्वरंगातोदात्तः । अत्र व्यत्ययनायुदात्तत्वं । अहणोत् ।
 क्वि हिंसाकरणयोः । निघातः । रास्याणा । रमु कीडायां । राममर्हतीत्यर्थे कदमि चेत यप्रत्ययः । तस्य
 स्वरः । यद्वा रंभरतर्णीतण्यथादध्यादयश्चेति यकप्रत्ययः । प्ररमयति भुतानि नक्तचारीण्युपरमयतीतराणीति
 चास्कः । नि० २ १८. । वर्णयत्ययः ॥

इंद्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोगिभिः पृतना अभिष्टिः ।

प्रारोचयन्मनवे केतुमहामविदञ्ज्योतिर्वृहते रणाय ॥४॥

इंद्रः । स्वःऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उगिकऽभिः । पृतनाः । अभिष्टिः ।

प्र । अरोचयत् । मनवे । केतुं । अहां । अविदत् । ज्योतिः । वृहते । रणाय ॥४॥

स्वर्षाः स्वर्गप्रद इन्द्रोऽहानि स्वतजोभिर्जनयन्नगिभिर्युद्धं कामयमानैरंगरोभिः सह पृतनाः परकीयाः
 सेना अभिष्टिरभिभावुकः मन जिगाय । शत्रुनजिपीत । शत्रुवधानतरं मनवे मनुष्याय कर्मकर्त्रे यजमानाश्च
 अहां केतुं प्रज्ञापकं मुर्यं प्रारोचयत् तथा च तमोरूपामुरवधात्पक्षेणादीपयत् । ततो बृहते रणाय युद्धप्र
 काशनाय ज्योतिः प्रकाशमविदत् । अलभत ॥ स्वर्षाः । पणु दानि । क्रिप । जनसनत्वेनां सन्धालोरित्यात्वं । मनो
 तेरन इति पत्वं । अहरादीना पत्यादिपुपसंख्यानमिति विसर्जनीयस्य हत्व । जिगाय । जि जय इत्यस्य निटि
 सन्निटोर्जित्यभ्यासाद्दत्तरस्य कवर्गादेशः । नितस्वरः । पृतनाः । पुड व्यायामे । कृपुभा किदिति तनप्रत्ययः ।
 व्याप्रयतिऽत्र योदार इति पृतनाः सेनाः । नित्यादायुदात्तः । अभिष्टिः । अभिगता । इप गतो । मचे वृषत्या
 दिना क्लिप्तदात्तः । स हि भावपरोऽपि भवितार ललयति । तितुवतथेत्यादिनेटप्रतिपधः । शकंधादित्वात्प
 ररूपत्व । कृदन्तरस्वरः । अरोचयत् । रुच दीप्तावित्यस्य लडि रूप । मनवे । मन ज्ञाने । गृप्तृग्रीहीत्यादिना
 चप्रत्ययः । निदनुत्तरायुदात्तः । अविदत् । विदू लाम इत्यस्य श्रे मुचादीनामिति नुम । पाटादित्वादिन
 घातः । रणाय । क्रियायहणं कर्तव्यं । म० १ ४ ३०. इति संप्रदानसंज्ञा । रणतिः शब्दार्थः । वशिरोण्यो
 पसंख्यानमित्यप्रत्ययः । रणति शब्दं कुर्वति परस्पर योदारोऽचेति रणः संयामः । प्रत्ययस्य पत्त्यादनुद. तत्वे
 धातुस्वरः ॥

इंद्रस्तुजो बर्हणा आ विवेश नृवहधानो नर्यां पुरूणि ।

अचेतयद्वियं इमा जरिचे प्रेमं वर्णमतिरच्छुक्रमासां ॥५॥

इंद्रः । तुजः । बर्हणाः । आ । विवेश । नृऽवत् । दधानः । नर्यां । पुरूणि ।

अचेतयत् । धियः । इमाः । जरिचे । प्र । इमं । वर्णं । अतिरत् । शुक्रं । आसां ॥५॥

स तादृश इन्द्रस्तुजो बाधिका बर्हणा युद्धोत्साहेन वर्धमानाः परकीयाः सेना नृवन्मनुष्यवदा विवेश ।
 प्रकाशं लब्ध्वा प्राविशत् । किं कुर्वन् । पुरूणि बर्हनि नर्या युद्धनयनकारिणा योग्यानि धनानि दधानः
 प्रयच्छन्नाविवेश । स इन्द्रो जरिचे स्तोत्र इमा दृश्यमाना धिय उपमः । ध्यायत्यामु मनुष्या इति । ता धियो
 ऽचेतयत् । अज्ञापयत् । अथासामुपमामिमं शुक्र वर्णं प्रकाशेन युक्तं प्रातिरत् । स्वतजसा प्रकषेण वर्धयति ।
 धीशब्दस्थोपःपरत्वे मच्चवर्णः । शुक्रवर्णामुद् नो संसते धियं । ऋत्वे० १ १४३ ५. इति ॥ तुजः । तुज हिंसाया ।
 क्रिप । धातुस्वरः । बर्हणाः । बृह वृद्धौ । अस्माद्युच बर्हन्मिति कर्तरि युच । व्यत्ययनायुदात्तत्वं । विवेश ।

विग्रतिर्लिटि रूपं । निघातः । वृवत । वृशब्दान्तेन तुभ्यमिति वृतिप्रत्ययः । तस्य स्वरः । दधानः । दधातिः शान्ति-
नचि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । नर्या । नरेषु साधुनीत्यर्थे तत्र साधुरिति यत् । यतोऽभाव
इत्याद्युदात्तत्वं । अचतयत । चिती संज्ञान इत्यस्य खंतस्य लडि रूपं । अडागमस्वरः । धियः । धी चिंतायां ।
अन्वेभ्योऽपि दृश्यत इति क्रिप । दृशियहणात्संप्रसारणं । धातुस्वरः । इमाः । दस्य । पा० १. २. १०९ । इति
दकारस्य सकारः । एकादेशस्वरः । अतिरत । तरंत्यर्थेत्ययं शः । निघातः । आसां । इदमोऽन्वादेशोऽशित्य-
शादेशोऽमुदात्तश्च । प्रत्ययः सुप्तादनुदात्तः । अतः सर्वानुदात्तः ॥ १५ ॥

महो महानि पनयंत्यस्येदस्य कर्म सुकृता पुरूणि ।

वृजनेन वृजिनान्त्सं पिपेप मायाभिर्दस्यूरभिभृत्योजाः ॥ ६ ॥

महः । महानि । पनयन्ति । अस्य । इदस्य । कर्म । सुकृता । पुरूणि ।

वृजनेन । वृजिनान् । सं । पिपेप । मायाभिः । दस्युन् । अभिभूतिः । अजाः ॥ ६ ॥

महो महतोऽस्येतादृशसामर्थ्यस्येदस्य महानि महनीयानि पुरूणि बहूनि मुकृता सुपु कृतानि कर्म वृज-
हननादीनि कर्माणि पनयन्ति । स्तुवति । इदस्य कर्म मुकृता पुरूणीत्यतत्पदकदंबकमत्रार्थभेदात्पदकाले
नोत्सृज्यते । तादृश इदो वृजनेन । वर्ज्यते शत्रवोऽनेनेति वृजने वलं । तेन वलेन वृजिनान्यापरूपानमुरान
सं पिपेप । सम्यक् चूर्णीचकार । तथाभिभृत्योजाः । अभिभूतिः शत्रुविषयोऽभिभवः । तर्वाजो उलमस्येत्यभि-
भृत्योजाः शत्रुणां पराभवं समर्थः । तादृश इदो दस्युनुपचपयितूनमुरात्मायाभिः कपटैः सं पिपेप ॥ पनयन्ति ।
पनते । स्तुवर्थस्य शुपुधुर्पविक्लिर्पाणपनिभ्य इत्याद्यप्रत्ययः । इत्यङ्कादसः । निघातः । वृजनेन । वृजो वर्जने ।
कृपुवृजिमदिनिघातभ्यः क्युरिति क्युप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । वृजिनान् । वृजो वर्जने । वृजेः कित्वा
। ३० २. ४७ । इतीनचप्रत्ययः । वृजिनं पापं । तद्वतः । अर्गाआदित्वाद्च । एकादेशस्वरः । पिपेप । पिपु संचूर्णन
इत्यस्य लिटि णालि रूपं । निघातः । अभिभृत्योजाः । भूतिभवनं । भावे क्तिन् । तादीं च नितीत्यभेः प्रकृतिस्व-
रत्वं । अभिभृतावोजो यस्येति सप्रस्युपमानपूर्वपदस्य बह्व्रीहिरिति समासः । बह्व्रीह्री पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

युधेदो महा वरिवश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्पणिप्राः ।

विवस्वतः सदेने अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कवयो गृणन्ति ॥ ७ ॥

युधा । इदं । महा । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्पतिः । चर्पणिप्राः ।

विवस्वतः । सदेने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः । कवयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥

सत्पतिः सता देवानां पतिश्चर्पणिप्राश्चर्पणीनां मनुष्याणामपन्नितफलप्रदानेन कामपुरकः स इदो महा
महता युधा युद्धेन वरिवः । भृगुं त्रियतेऽर्थिभिरिति वरिवो धनं । तादृशं धनं युद्धेन लब्ध्वा देवेभ्यो देवन-
गोत्रेभ्यः स्तोत्रभ्यश्चकार । दत्तवान् । विप्रा मेधाविनः कवयः स्तोतारो विवस्वतो विगं पिणापिहोत्रादिकर्मार्थे
वसतो यजमानस्य सदेने गृहेऽस्येदस्य तानि वृजनेन बह्वप्रदानानि कर्माण्युक्थेभिः स्तोत्रैर्गृणन्ति । स्तुवति ॥
युधा । युध संप्रहारि । भावे संपदादिलक्षणः क्रिप । सावकाच इति विभक्तेरुदात्तता । वरिवः । वृज् वरण
इत्यस्य यङ्लुकि ऋतश्च्यभ्यासस्य रिगागमः । तदंतादमुन् । बाङ्गलकाट्टिलोपः । निस्वरः । चकार । करो-
र्लिटि रूपं । निघातः । सत्पतिः । अस्तेः शतरि रूपं सदिति । पत्यार्वश्च इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
चर्पणिप्राः । प्रा पुराणे । विच । विवस्वतः । विपुर्वाहस निवास इत्यस्मात्संपदादिलक्षणे भावे क्रिप ।
तदस्यास्त्यस्मिन्निति मनुप । मादपधाया इति तस्य वत्वं । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गृणन्ति । गृ
शब्द इत्यस्य लिटि रूपं । निघातः ॥

सचासाहं वरण्यं सहोदां समवांसं स्वरपश्च देवीः ।

ससान् यः पृथिवीं द्यामुत्तेमामिदं मदंत्यनु धीरणासः ॥ ८ ॥

सत्राऽसहं । वरेण्यं । सहःऽदां । समऽवांसं । स्वः । अपः । च । देवीः ।

समानं । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । इंद्रं । मदति । अन्तु । धीऽरणासः ॥ ६ ॥

धीरणासो धिया स्तुत्या रणयंतः स्तोतारः सत्रासाहं महतो वृत्रादेरभिभवितारमत एव वरेण्य सर्व्वे रणीयं सहोदां दुर्व्वलस्यार्थिनो बलप्रदं देवीदेवनाशीना अपः स्वस्य स्वलोके च समवांसं भजमानमिन्द्रमनु मदति । ह्यंति । हर्षमनु स्वयं ह्यंतीत्यर्थः । य इंद्रः पृथिवीमृत अपि च द्यां दुर्लोकममामिमंतारिलोक चितांस्त्रील्लोकान् समान तत्तल्लोकवासिभ्यो ददां । तमनुमदतीत्यन्वयः ॥ सत्रासाह । पर मर्षण । कंदमि सह इति ण्विः । णित्वादुपधावृद्धिः । समवांसं । पण संभक्तावित्यस्य क्तमाविडभावे नकारलोपि रूप । प्रत्ययस्वरः । समान । पणु दान इत्यस्य लिटि रूपं । लिटस्वरः । मदति । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य यत्येतेन परस्मैपद । निघातः । धीरणासः । रणतीति रणा वाक् । धिया स्तुत्या रणा येषां ते धीरणाः । बहुव्रीहौ पुर्वपदप्र कृतस्वरः ॥

समानान्यां उत सूर्यं समानेन्द्रः समान पुरुभोजंसं गां ।

हिरण्ययमुत भोगं समान हवी दस्युन्प्रायं वर्णमावत् ॥ ७ ॥

समानं । अत्यान् । उत । सूर्यं । समान । इंद्रः । समान । पुरुऽभोजंसं । गां ।

हिरण्ययं । उत । भोगं । समान । हवी । दस्युन् । प्र । आर्यं । वर्णं । आवत् ॥ ७ ॥

पुर्वमन्त्रे प्रतिपादितः स इंद्रोऽत्यानयान समान । युद्धार्थं मरुतो ददां । उत अपि च सूर्यं जगत्प्रकाश कर्मादित्यं समान । प्राणिनां व्यवहारनिर्वाहाय तेष्यो ददां । तथा पुरुभोजंसं । पुरुभिः सर्व्वजनैः क्षीरादि हरिणोपभुज्यत इति पुरुभोजः । क्षीरादिरूपवद्भविधात्तोपेतां गामपिहोवादिमित्यर्थं समान । तेष्यो ददां । उत अपि च हिरण्ययं सुवर्णमयं भोगं धनं । भुज्यतेऽस्मिन्निति भोगो गृह वा । समान । अर्थिभ्यो ददां । ततो दस्युन् वाधकानमुरान् हवीं हत्वार्थमुत्तमं वर्णं विवर्णिकं प्रावत् । यथा कर्मविप्रो न भवेत्तथापालयत् ॥ समान । पणु दान इत्यस्य लिटि णानि रूप । लिटस्वरः । हिरण्ययं । हिरण्यशब्दाद्विकारार्थं मयङ्ङितयोः । पा० ४. ३. १४३ । इति विहितस्य कंदमि विषय अत्यवास्तव्यवास्त्वमाधीहिरण्ययानि कंदमीति निपातना अयटो मकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । हवी । हंतैः क्तार्थं स्नात्वाद्यश्चेति निपातितः । प्रत्ययस्वरः । आवत् । अवतर्ल्लङ् रूपं ॥

इंद्र औषधीरसनोदहानि वनस्पतीरसनोदंतरिष्टां ।

विभेदं वलं नुनुदे विवाचोऽथाभवहमिताभिकृतूनां ॥ १० ॥

इंद्रः । औषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् । अंतरिष्टां ।

विभेदं । वलं । नुनुदे । विवाचः । अर्थं । अभवत् । दमिता । अभिऽकृतूनां ॥ १० ॥

तादृश इंद्र औषधीः पक्रफलसंयुक्तामृणगुल्मादिका असनोत् । प्राणिनामपभोगार्थं प्रादात् । तथाहानि द्विवासांशायुष्परिक्रुष्यर्थं प्रायच्छत् । किंच वनस्पतीन्त्यज्ञार्थं स्वदिरपनाशादिलक्षणान् वृक्षानसनोत् । तथा- तरिचं संचारार्थं प्रादात् । तथा वलं । मंत्रियतेऽनेनाकाशमिति वलो मेघः । तं मेघं विभेद । उदकंप्रणार्थं मभंदत् । विवाचो विरुद्धवाचः प्रतिक्लानमुरान् नुनुदे । प्राणिनां रक्षार्थं तान् व्रवाधि । अथानंतरमभिकृतूना । क्तुः कर्म । अभि अभिमुख्येन युद्धार्थं कर्म येषां तेऽभिकृतवो वलीयांसः शत्रवः । तेषामपि दमितोपशमयि ताभवत् । एवं हितकरणाहितपरिहाराभ्यां सर्वाः प्रजाः पालयति स्मेति भावः ॥ असनोत् । पणु दान इत्यस्य ञङ् रूपं । वनस्पतीन् । पारस्करप्रभृतित्वात् सुडागमः । वनशब्दो नत्रिपयस्येभ्याद्युदात्तः । पतिशब्दः प्रत्यय स्वरणाद्युदात्तः । उभे वनस्पत्यादिपु युगपदित्युभयपदप्रकृतितस्वरत्वं । विभेदं । भिदिर विदारण इत्यस्य लिटि

रूपं । नितम्बरः । मुनूदे । नृद प्रेरण इत्यस्य लिटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । दमिता । दमु उपगम इत्यस्य तुचि रूप । चित्स्वरः । अभिकृतानां । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवानमिद्रमस्मिभरे नृतमं वाजसातो ।

शृग्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातो ।

शृग्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्सु । घ्नंतं । वृचाणि । संऽजितं । धनानां ॥११॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१६॥

तिष्ठा हरी इत्येकादशर्च षष्ठ मूक्ते विश्वामित्रं त्रिष्टुभिमिद्रं । तिष्ठा हरी इत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टुति मरुत्व-
तीयगमने निविद्वानं मूक्ते । मूर्चितं च । तिष्ठा हरी यो जात एवति मर्धादिनः । आ० ९. ७. इति ॥ इंद्राग्नयोः
कुलायनाम्येकाहेऽथतन्मरुत्वतीयनिविद्वानं । मूर्चितं च । तिष्ठा हरी तमु एहीति मर्धादिनः । आ० ९. ७. ।
इति ॥ समूढे दशरात्रे तृतीये कंदोमे मरुत्वतीयगमने एतत्सूक्ते । मूर्चितं च । तिष्ठा हरी प्र मर्दिने इमा उ
त्सिति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. इति ॥ अतिरात्रे तृतीये पर्याये होतुः गमने परिहिते सत्याद्या तिष्ठा हरी इत्येषा
गमन्याद्या । मूर्चितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानिति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छं ।

पिवास्यंधो अभिसृष्टो अस्मे इंद्रं स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥१॥

तिष्ठं । हरी इति । रथं । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छं ।

पिवासि । अंधः । अभिऽसृष्टः । अस्मे इति । इंद्रं । स्वाहा । ररिम । ते । मदाय ॥१॥

विश्वामित्रः स्तीति । हे इंद्र रथे संदने युज्यमाना संयुज्यमाना हरी अथावभिलक्ष्य कंचित्कालमा तिष्ठ ।
तत्र वृष्टांतः । वायुर्निति । यथा वायु रथे नियुज्यमाना नियुतो बडवा अभिलक्ष्य कंचित्कालं तिष्ठति तद्वत् ।
अथ रथाच्छ्रम्यं नोऽस्मानक्ताभिलक्ष्या याहि । शीघ्रमागच्छ । आगत्य चास्मै अस्माभिरभिसृष्टोऽनुज्ञातस्त्वमंधः
सोमानक्षणागमन्न पिवासि । पिब । स्वाहा । दत्तश्राय सोमः । वयं ते तव मदाय हर्षाय स्वाहाकृतमिमं सोमं
ररिम । ददाम ॥ अत्र याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छेत्यत्र रथेना याहीत्यर्थः । आपाश्रित्यथः स्तर्यां न गावः
। अ० ७. ७. ४. इत्यत्र तत्र तथेति पदकाले नोत्सृज्यते ॥ तिष्ठ । तिष्ठतेर्लीटि रूपं । तिष्ठादेशस्यावुदात्तः ।
याहि । यातेर्लीटि रूप । हेइत्त्वादतोदात्तः । वायुः । वा गतिगधनयोरित्यस्मात्कृवापित्यादिना उण् । आतो
युक् । प्रत्ययस्वरः । पिवासि । पातेर्लीट्याडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वादानुस्वरः । अंधः । अद् भक्षणं । अदेर्नुम
धक्षेत्यमुन्नमागमो धकारस्यांतादेशः । अयते प्राणिभिरुद्धा स्वयमन्तीति । तथा च श्रुतिः । अयतेऽत्ति च
भुतानि तस्मादन्नं तदुच्यते । ति० उ० २. २. इति । नितम्बरः । अस्मै । मुपां मुनुगिति तृतीयायाः शि इत्यादेशः ।
ररिम । रातेर्लीटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः ॥

उपाजिरा पुरुहृताय सप्ती हरी रथस्य धूर्वा युनज्मि ।

द्रवद्यथा संभृतं विश्वतंश्चिदुपेमं यज्ञमा वहात इंद्रं ॥२॥

उपं । अजिरा । पुरुऽहृताय । सप्ती इति । हरी इति । रथस्य । धूऽसु । आ । युनज्मि ।

द्रवत् । यथा । संऽभृतं । विश्वतः । चित् । उपं । इमं । यज्ञं । आ । वहातः । इंद्रं ॥२॥

हे इंद्र पुरुहृताय पुरुभिर्बर्हभिर्यजमानैर्यज्ञार्थमाहृताय तुभ्यमजिरा शीघ्रगमनशीलो सप्ती सर्पणशीलो
हरी हरिनामकावधो रथस्य धूर्पुं युगप्रतिपूपा युनज्मि । अहं तथा योजयामि । द्रवत् स रथो यथा

गच्छेत्तथेति शेषः । विश्वत्रयस्य सर्वतः संभृतं अप्रियर्जुभिः सविता सोमैरित्यादियज्ञसंभरिः संपूर्णमिमं यज्ञं प्रतीद्रे त्वामुपा वह्नातः । तावश्यां सम्यगावहता ॥ ध्रुपुं । ध्रुवीं हिमार्थः । क्रिप । राज्ञोप इति वकारलोपः । वीरुपधाया इति दीर्घः । साविकाच इति विभक्त्युदात्तता । युनज्मि । युजिर योगे । रुधादिः । लटि रूप । निघातः । द्रुषत् । द्रु गतावत्यस्य क्वांसं लडि रूपं । व्यत्ययनातोदात्तत्वं । वह्नातः । वहलंख्याडागमे रूप ॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्योत्तेमव त्वं वृषभ स्वधावः ।

यसेतामश्वा वि मुचेह गोणा दिवेदिवे सदृशीरद्धि धानाः ॥३॥

उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुःऽपा । उत । ई । अत्र । त्वं । वृषभ । स्वधाऽवः ।

यसेतां । अश्वा । वि । मुच । इह । गोणा । दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अद्धि । धानाः ॥३॥

वृषभ कामानां वर्षक स्वधावोऽन्नवन हे इन्द्र वृषणा मचनसमर्थं तपुष्या तापकेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षकावश्चा वृषो नयस्व । अस्मत्समीप प्रापय । उत अपि च त्वमीमेन यज्ञमानमव । पालय । गोणा गौणवर्णां तावश्चा विहास्मिन्देवयज्ञेन वि मुच । विमुक्ता तावश्यां यसेता । विघ्नम भक्षयता । त्वं तु सदृशीरकरूपान धाना भृष्टयवान् दिवे दिवे प्रतिदिवसमदि । भक्षय ॥ नयस्व । नयतेर्लोडि रूप । तपुष्या । पा रजणे । आतोऽनुप संगे कः । मुपां मुलुगिति डादेशः । इमुसोः सामर्थ्य इति मंहिताया विमर्जनीयस्य पत्व । ऋदृत्तरपदप्रकृति स्वरः । अत्र च अर्वातेर्लोडि रूप । स्वधावः । सनुवसोरिति नकारस्य ऋत्वं । निघातः । यसेता । यमु अदन इत्यस्य लोव्यातामि रूपं । पादादित्वादननिघातः । आतामो लसावधानुक्त्वर धातुस्वरः । मुव । मुचतेर्लोडि रूप । आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः । सदृशीः । समानशब्द उपपदे दृशिर प्रेक्षण इत्यस्मात्समानान्य योश्चेति कञ्प्रत्ययः । समानस्य दृग्दृश्यतुष्विति सभावः । टिड्ढाणञ इत्यादिना डीप । तस्य पित्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः । अद्धि । अद् भक्षण इत्यस्य लोव्यदादित्वात्तपो लुक् । इडाभ्यो हेर्धिरिति ध्यादेशः । निघातः । धानाः । दुधाञ् धारणपोषणयोः । धापृवस्यर्थितभ्यो न इति नप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

चानुर्विशिकेऽहनि साध्यदिने सर्वेन ब्राह्मणाक्तमिशम्ये ब्रह्मणा त इत्यारभणीया । मुचित च । ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्म्युरु नो लोकमनु नेपि विद्वान् । आ० ७ ४ । इति ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधमादे आशू ।

स्थिरं रथं सुखमिंदाधितिष्ठन्प्रजानन्विद्धाँ उप याहि सोमं ॥४॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधऽमादे । आशू इति ।

स्थिरं । रथं । सुऽखं । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥४॥

हे इन्द्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मन्त्रेण योक्तव्यां सधमादे । माशति योदारोऽनेति मादो युद्ध । सहसाद सधमादः । तस्मिन् युद्धे सखाया समानप्रसिद्धी अत एवाशु चिप्रगमनापती ते तव हरी अर्था ब्रह्मणा सोऽवेण युनज्मि । रथं संयोजयामि । स्थिरं सुदृढं मुखं सुष्ठुदारं तादृशं रथमधितिष्ठन् आरुहस्व सोमपानार्थमा याहि । प्रजानन्नित्यायगमत ॥ ब्रह्मयुजा । युजरीणादिकः कर्मणि क्रिप । युनज्मि । युजतेर्लोडि रूप । निघातः । सधमादे । मदी हर्षं । अधिकरणे घञ् । सध मादस्ययोऽक्तेदसीति सहस्य सधादेशः । ऋदृत्तरपदप्रकृतिस्वरः । रथ । अधिशोऽस्थामा कर्मति कर्मसंज्ञा । मुखं । खनु विदारणं । अन्वभ्योऽपि दृश्यत इति डः । ऋदृत्तरस्वरः ॥

मा ते हरी वृषणा वीतपृष्ठा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ।

अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृण्वाम सोमः ॥५॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽपृष्ठा । नि । रीरमन् । यज्ञमानासः । अन्ये ।

अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयं । ते । अरं । सुतेभिः । कृण्वाम । सोमः ॥५॥

हे इन्द्र वृषणा कामानां मेचकी वीतपृष्ठा कमनीयपृष्ठभार्गी ते तव हरी अन्ये अस्मदन्ये यजमानासो यज्ञमाना मा नि रीरमन । मा हर्षयन् । वयं तु सुतभिरभिपुतः सोमस्ते तवारं पर्याप्तं कृणवाम । यथा तव तुभिर्भवति तथा कर्म इत्यर्थः । त्वं तु अत्यायाहि शश्वतः । वह्ननन्यानतिक्रम्य सोमपानार्थं ग्रीष्मागच्छ ॥ वीतपृष्ठा । वी कात्यादिपु । अस्मात्कृतप्रत्ययः । वह्नव्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रीरमन । रम् क्रीडायामित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चडि रूपं । न माऋयोग इत्यडभावः । निघातः । अत्यायाहि । यातेर्लोङि रूप । गतिर्गताविति पूर्वस्य निघातः । कृणवाम । कृणोतेर्लोङि रूपं । निघातः ॥ १७ ॥

तवायं सोम इति माध्यंदिने सवने नेष्टुः प्रस्थितयाज्ञा । मुचितं च । तवायं सोमस्यमेह्यर्वाङ्ङिद्राय सोमाः प्रदिवः । आ० ५ ५ । इति ॥

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन्यज्ञे वर्हिष्या निपद्या दधिष्वेमं जठर इंदुमिंद्र ॥ ६ ॥

तव । अयं । सोमः । त्वं । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत् । इतमं । सु । सुमनाः । अस्य । पाहि ।

अस्मिन् । यज्ञे । वर्हिषि । आ । नि । इसद्य । दधिष्व । इमं । जठरे । इंदुं । इंदुं ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अयं सोमस्य त्वदर्शमभिपुतः । त्वमर्वाङ् सोमाभिमुख्येर्नहि । आयाहि । आगत्य च सुमनाः गोभनममस्को भुत्वा शश्वत्तमं भुयांसमस्यमं सोमं पाहि । पिव । वर्हिषि प्रवृद्धं अस्मिन्यज्ञे निपयोपविशेद् क्रेदनागोलमिमं सोमं जठर आ दधिष्व । धारय । यथा नाभिरधस्तात्त गच्छति तथा धारय ॥ अंगिरोभिरा गहि यज्ञियभिः । ऋग्वे० १० १४. ५. । इत्यत्र न यज्ञविशेषणं वर्हिर्भिन्नरूपं वा तदित्यतो नोत्सृज्यते ॥ इहि । इण गतो । अस्य लोङि रूपं । निघातः । शश्वत्तमं । उकादित्वादतोदात्तत्वं । पाहि । पा पान इत्यस्य लोङि रूपं । वह्नन् कंदसीति शपो लुक् । निघातः । निपद्य । सदेर्न्यपि सदेरप्रतेरिति पत्व । नित्स्वरः । दधिष्व । दधातेर्लोङि कंदस्युभयर्थेति याम आर्धधातुकत्वादिडागमः । प्रत्ययस्वरः । इंदु । उन्दी क्रेदने । उंदेरिच्चादे रित्युप्रत्ययः । धातोरादेरिकारादेशः । निदित्यनुवृत्तेरायुदात्तः ॥

स्तीर्णे ते वर्हिः सुत इंद्र सोमः कृता धाना अन्नवे ते हरिभ्यां ।

तदोक्से पुरुशाकाय वृषो मरुत्वन्ते तुभ्यं राता हवीषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णे । ते । वर्हिः । सुतः । इंद्र । सोमः । कृताः । धानाः । अन्नवे । ते । हरिभ्यां ।

ततः । ओक्से । पुरुशाकाय । वृषो । मरुत्वन्ते । तुभ्यं । राता । हवीषि ॥ ७ ॥

हे इन्द्र ते तवोपवेशनार्थं वर्हिः स्तीर्णे । विसृते । तथा सोमस्य त्वदर्शं सुतः । अभिपुतः । ते तव हरिभ्या मत्तवे भक्षणार्थं धाना भृष्टयवाः कृताः । संपादिताः । तदोक्से । तद्वर्हिरोको निलयो यस्य तस्मि । पुरुशाकाय वर्हिभिः स्तुत्याय यदा वह्नसहायाय वृषेण कामानां वर्षिचं मरुत्वन्ते । मरुतो देवविशः । तद्वन्ते । एवभुताय तुभ्य हवीषि सोमाज्यादीनि राता । अस्माभिर्दत्तानि । तानि सेवस्वति भावः ॥ स्तीर्णे । स्तुञ् आच्छादन इत्यस्य ऋत इडातोःरितोत्वं । रदाभ्यामिति निष्ठानत्वं । प्रत्ययस्वरः । अन्नवे । अद् भक्षण इत्यस्मानुमर्थं तवेन्द्रप्रत्ययः । नित्स्वरः । तदोक्से । वह्नव्रीही पूर्वपदस्वरः । पुरुशाकाय । शच व्यक्तायां वाचीत्यस्मात्कर्मणि घञ् । चजोः कृ धिण्यतोःरिति कृत्वं । रुद्धत्तरपदस्वरः । मरुत्वन्ते । तमां सत्वर्थ इति भसंज्ञायां तकारस्य जश्त्वाभावः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वं प्रातिपदिकस्वरः । राता । रा दान इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । प्रत्ययस्वरः ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिंद्र गोभिर्मधुमंतमक्रन् ।

तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन्विद्वान्पथ्या उन्ननु स्वाः ॥ ८ ॥

इमं । नरः । पर्वताः । तुभ्यं । आपः । सं । इंद्र । गोभिः । मधुऽमंतं । अक्रन ।

तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रऽज्ञानन । विद्वान । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥ ८ ॥

हे इंद्र नरः कर्मणा नतारोऽध्वर्यादयः पर्वता यावाण आपर्शते सर्वे संभुय तुभ्यं स्वदर्थमिमं सोमं गोभिः पयोभिर्मधुमंतं माधुर्योपेतं समकन । सम्यगकार्षुः । ऋष्व दर्शनीय हे इंद्र मुमनाः शोभनमनस्को विद्वान्कर्मभिन्नः स्वाः स्वकीयाः पथ्या वैदिके पथि कर्मणि साधुभूताः सुतीरनु प्रज्ञानन त्वं तस्य पाहि । इममभिपुतं सोम पिव ॥ अक्रन । करोतिर्लुङि रूपं । निघातः । आगत्य । गमन्त्यपि रूपं । लिट्स्वरः । पाहि । पातेर्लोटि रूपं ॥

याँ अभजो मरुत इंद्र सोमे ये त्वामवर्धन्नभवन्गणस्ते ।

तेभिरतं सज्जोषा वावगानोऽग्नेः पिव जिह्वया सोममिंद्र ॥ ९ ॥

यान । आ । अभजः । मरुतः । इंद्र । सोमे । ये । त्वां । अवर्धन । अभवन् । गणः । ते ।

तेभिः । एतं । सऽजोषाः । वावगानः । अग्नेः । पिव । जिह्वया । सोमं । इंद्र ॥ ९ ॥

हे इंद्र यावन्नरुतः सोमे सोमपानविषय अभजः समभावयः ये च मरुतत्वामवर्धन युद्धे प्रोत्साहोत्पादनेनावर्धयन् ये च मरुतस्ते तवृ गणोऽभवन महाया अभुवन्नित्यर्थः । हे इंद्र एवविधिस्मिभिर्ममंरुद्भिः सज्जोषाः मगतः सन एतमभिपुतं सोमं वावगानः कामयमानस्वमग्नेराह्वयधिकरणभुतस्याहवनीयस्य ज्वाला रूपया जिह्वयेम पिव ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लङि रूपं । यदुत्तयोगादनघातः । अवर्धन । वृधु वर्धन इत्यस्य ष्यतस्य लङि रूपं । कंदस्युभयर्थति शेरार्धधातुकत्वात्परिनिटीति णिलोपः । अत्रापि यदोगादनघातः । अभवन् । वाक्यभेदादनघातः । वावगानः । वग कातावित्यस्य यद्गुक्ति चानागि रूपं । चित्स्वरः । पिव । पा पाने । निघातः ॥

इंद्र पिव स्वधया चित्सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।

अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ताद्योतुर्वा यज्ञं हविषो जुपस्व ॥ १० ॥

इंद्र । पिव । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि । जिह्वया । यजत्र ।

अध्वर्याः । वा । प्रऽयतं । शक्र । हस्तात् । होतुः । वा । यज्ञं । हविषः । जुपस्व ॥ १० ॥

हे इंद्र स्वधया । स्वमात्मान दधानि पोपयतीति स्वधा वलं । तेन । चिद्विकल्पार्थः । वनादपहृत्य सुतस्य सुतमभिपुतं इतं वा पिव । यजत्र यदृथेन्द्राग्नेर्ज्वाला रूपया जिह्वया वा इतं सोम पाहि । पिव । शक्र समर्थेन्द्र अध्वर्योर्हस्ताद्वा प्रयतं दानुमुपक्रातं सोम पिव । अथवा होतुर्यज्ञ यजनीय वपट्टारोपितं हविषो भाग जुपस्व । भवन् । सर्वथापि त्वमत्रागत्यास्माभिर्दीयमानं सोम पिवेति भावः ॥ पिव । आसवितस्यावित्यमानत्वेन पादा दिव्यादनघातः । अध्वर्याः । अध्वर कामयतीति कश्च । कश्चध्वरत्यकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । तत एकादेशस्वरः । प्रयत । यम उपरम इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । शक्र । शक्र शक्ती । स्फुरितं चीत्यादिना रक् । हस्तात् । अस्मिन्-सोत्यादिना तन । लिट्स्वरः । होतुः । जुहोतिश्चात्कीलिकसृज् । लिट्स्वरः । जुपस्व । जुपी प्रीतिसवनयोरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ११ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उयं । ऊतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संऽच्चिन्तं । धनानां ॥ ११ ॥

पूर्वं आख्याता ॥ ११८ ॥

इमामू प्वित्थिकादगर्चं सप्तमं मृक्तं चैष्टुभमिंद्रं । अत्रानुकमणिका । इमामू पूपांत्यां घोरोऽपश्यत् सा निर्दे-
हेच्छस्यमानिति श्रूयत इति । दशम्या आंगिरसो घोर ऋषिः शिष्टानां विश्वामित्रः ॥ अपिष्टोमे माध्यंदिनस-
वनेऽक्तावाकशस्त्रे दशमीवर्जितमिमामू प्विति मुक्ते । सूत्रितं च । इमामू प्वित्युपोत्तमामुर्वरत्सर्वत्र । आ० ५ १६ ।
इति ॥ पुण्याभिप्रवपडहयोर्माध्यंदिनसवनेऽक्तावाकशस्त्रे चातुर्विंशिकातिदिष्टस्याहीनमुक्तस्य स्थाने चीर्ण संपा-
तमुक्ताभि । तत्रोपोत्तमावर्जमेतत्प्रथमं मुक्ते । सूत्रितं च । इमामू प्विच्छंति त्वा । आ० ७ ५ । इति ॥

इमामू पु प्रभृतिं सातये धाः गश्वच्छश्वदृतिभिर्यादमानः ।

सुतेसुते वावृधे वर्धनेभिर्यः कर्मभिर्महद्भिः सुश्रुतो भूत् ॥ १ ॥

इमां । ऊं इति । सु । प्रऽभृतिं । सातये । धाः । गश्वत्ऽगश्वत् । ऊतिऽभिः । यादमानः ।

सुतेऽसुते । ववृधे । वर्धनेभिः । यः । कर्मऽभिः । महत्ऽभिः । सुऽश्रुतः । भूत् ॥ १ ॥

विश्वामित्र इंद्रं स्तीति । हे इंद्र ऊतिभिः । अर्वाति रर्वाति सर्वमित्युतयो मरुतः । तैः गश्वच्छश्वत्सर्वदा
यादमानः संगति याचमानस्त्वं प्रभृतिं । प्रकषेण भ्रियते धार्यते यज्ञार्थमिति प्रभृतिः सोमः स्तुतिर्वा । इमा-
मिमं सोममिमां स्तुतिं वा सातयेऽस्माकं धनलाभार्थं सु धाः । सुश्रु संपादय । तथा स इंद्रः सुते सुते सोमे
ऽभिपुते सति वर्धनेभिर्वर्धनकारिभिः सोमाज्यादिभिर्हैविभिर्वावृधे । वर्धते । ए इंद्रो महद्भिः कर्मभिरमुरवध-
मेघभेदनादिलक्षणैर्योपरिः सुश्रुतो लोके प्रसिद्धो भूत् । स इंद्र इति पुर्वेणान्वयः ॥ प्रभृतिं । तादी च निति
श्रुत्यावर्ति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । धाः । दधातिऽकांदसे लुडि रूपं । निघातः । गश्वच्छश्वत् । नित्यवीप्सयो-
रिति द्विवचनं । यादमानः । टुयाच याज्ञाया । शानचि रूपं । चकारस्य दकारऽकांदसे । वावृधे । वृधु
वर्धन इत्यस्माच्छिष्टि रूपं । तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः सङ्घतायां । निघातः । वर्धनेभिः । वर्धनेर्ण्यतस्य नद्या-
दित्वाच्छ्रुट । लिप्स्वरः । सुश्रुतः । श्रु अरण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतिस्वरः । भूत् ।
भवतेर्लुडि रूपं ॥

माध्यंदिने सवनेऽक्तावाकस्य प्रस्थितयाज्यं द्राय सोमाः प्रदिव इत्येषा । सूत्रितं च । इंद्राय सोमाः प्रदिवो
विदाना आपुणो अस्य । आ० ५ ५ । इति ॥

इंद्राय सोमाः प्रदिवो विदाना ऋभुर्येभिवृषपवा विहायाः ।

प्रयम्यमानान्प्रति पू गृभायेंद्र पिव वृषधृतस्य वृणाः ॥ २ ॥

इंद्राय । सोमाः । प्रऽदिवः । विदानाः । ऋभुः । येभिः । वृषऽपवा । विऽहायाः ।

प्रऽयम्यमानान् । प्रति । सु । गृभाय । इंद्र । पिव । वृषऽधृतस्य । वृणाः ॥ २ ॥

हे इंद्र इंद्राय तुभ्यं सोमाः प्रदिवः प्रगतेषु पुर्वेष्वहःसु विदानाः । अस्माभिलभिताः । वृषपवा । वृषाणः
फलस्य वर्षकाः पवाणि कालावयवा वर्षाया यस्य स तथोक्तः । कालात्मक इत्यर्थः । अत एव विहायाः ।
वित्रहात्युत्सृजत्यर्थानर्थभ्य इति विहाया महान् । तादृश इंद्रो यभिर्येंद्रैः सोमैर्ऋभुर्दीप्तो वर्तते हे इंद्र त्वं
प्रयम्यमानान् प्रकषेण सर्वरूपयस्यमानानिमान् सोमान् सु सुश्रु प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । गृहीत्वा च वृषधृतस्य
वृषभिर्यावभिरभिपुते वृणाः स्वर्गादिफलवर्षकमिमं सोमं पिव ॥ प्रदिवः । दिवु क्रीडादी । क्रिपु । कालाध्वनो-
रत्यंतसंयोग इति द्वितीया । दिव्वाब्दो दिवमवाची । रुद्रत्तरपदस्वरः । विदानाः । विद्रु लाभ इत्यस्य व्यत्ययेन
शानच । बहल कंदमीति विकरणस्य लुक् । विहायाः । आहाक त्याग । वहिहाधाऽभ्यऽकंदमीत्यमुन । णि-
दित्यनुवृत्तरातो युक् चिण्कृतोरिति युगागमः । गतिकारकयोरिति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । गृभाय । यह
उपादान इत्यस्य लोटि ह्ये आप्रत्ययस्य कंदसि शायजपीति शायजादेशः । ह्यहोर्भे इति भत्वं । अतो हेरिति
हेर्भुक् । निघातः ॥

माध्यंदिने सवनेऽक्तावाकशस्त्रे याज्या पिवा वर्धस्त्वेषा । सूत्रितं च । पिवा वर्धस्व तव घा मुतास इति
याज्या । आ० ५ १६ । इति ॥

पिवा वर्धस्व तव घा सुतास इंद्र सोमासः प्रथमा उतेमे ।

यथापिवः पूर्याँ इंद्र सोमाँ एवा पाहि पन्यो अद्या नवीयान् ॥३॥

पिव । वर्धस्व । तव । घा । सुतासः । इंद्र । सोमासः । प्रथमाः । उत । इमे ।

यथा । अपिवः । पूर्यान् । इंद्र । सोमान् । एव । पाहि । पन्यः । अद्या । नवीयान् ॥३॥

हे इंद्र इमं सोमं पिव । ततो वर्धस्व । शरीरेण पृष्टो भव । त्वदर्थं प्रथमाः पुरातना उत अपि चिमेऽभि नवा उभयविधाः सोमाः सुतासो घा । यावभिरभिपुताः खलु । हे इंद्र पूर्यान्पुरातनांसोमांश्च त्वमपिब एवैवमद्याधुना पन्यः सृज्योऽत एव नवीयानतिशयेनाभिनवस्त्वमिमानभिनवान्सोमान्पाहि । पिव ॥ पिव । पातिलोऽटि रूपं । वर्धस्व । तिङ् उत्तरत्वात्निघाताभावः । अपिवः । यथायोगादनिघातः । पाहि । पातिलोऽटि बङ्गलं कंदमीति शपो लुक् । निघातः । पन्यः । पनतः सृज्यर्थस्याध्यादित्वाच्च । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व । नवीयान् । नवशब्दादीयसुनि रूपं । नितम्बरः ॥

महाँ अमंत्रो वृजने विरप्युष्यं शवंः पत्यते धृष्वोऽजः ।

नाहं विव्याच पृथिवी चनेनं यत्सोमासो हर्यश्वममदन ॥४॥

महान् । अमंत्रः । वृजने । विरप्यी । उष्यं । शवंः । पत्यते । धृष्वु । ओजः ।

नाहं । विव्याच । पृथिवी । चनेनं । यत् । सोमासः । हरिऽश्वं । अमदन ॥४॥

योऽयमिंद्रो महानतिशयितसामर्थ्यान वृजने बलीपल्लवति युद्धमंत्रः शत्रूणामभिभवितात एव विरप्यो विरप्यणीलो भुजाङ्गालनेन युद्धार्थं शत्रूणामाङ्गानकारी । यद्वा विविधं रपणं सृजितलक्षणं यस्येति । स सर्वैः सुख इत्यर्थः । तादृशस्यैन्द्रस्योयमद्रुणं शवो बल धृष्ण धर्षणशीलमोजः पराक्रमलक्षणं तत्रः पत्यते । सर्वत्र प्रसरति । एनमेतादृशमहिमोपतमिद्र पृथिवी विष्णीणां भूमिर्न विव्याच । न व्याप्नोति । अद्रशब्द एवार्थः । चनेत्यर्थः । योरपि न व्याप्नोतीत्यर्थः । यद्यद्वा सोमासः स्वाहाकृताः सोमा हर्यश्वमिद्रममदन । अमादयन् । तदा तमेनं यावापृथिव्यां व्याप्तं न शकृत इत्यर्थः ॥ अमंत्रः । अम गत्यादिषु । अमिर्नलिय जीत्यादिनात्रत्ययः । नितम्बरः । विरप्यी । रप लप व्यक्तायां वाचि । औणादिकः शप्रत्ययः । विविधं रपतीति विरप्याः स्तोतारः । तेऽस्य संतीत्यत इनिः । यद्वा विविधं रपणं विरप्यां । तदस्यास्तीति । प्रत्ययम्बरः । पत्यते । यत्यथेन कर्तरि यक् । निघातः । धृष्णु । त्रिधुषा प्रागल्भ्ये । त्रिसर्गाधुषिर्निषः क्लृप्त्ययः । रपाभ्यामिति गत्व । प्रत्ययम्बरः । विव्याच । व्यर्चलोऽटि गालि लिख्यभ्यामस्योभयेपामित्यभ्यामस्य त्प्रसारणं । निघातः । चनेति निपातसमुदाय-सार्थं वर्तते । एवमादित्वात्तोदात्तः । अमदन । मदि नुत्यादिष्वित्यस्य लडि रूप । ययोगादनिघातः ॥

महाँ उषो वावृधे वीर्याय समाचक्रे वृषभः कार्थिन ।

इंद्रो भगो वाज्रदा अस्य गावः प्र जायते दक्षिणा अस्य पूर्वीः ॥५॥

महान् । उषः । वावृधे । वीर्याय । संऽआचक्रे । वृषभः । कार्थिन ।

इंद्रः । भगः । वाज्रदाः । अस्य । गावः । प्र । जायते । दक्षिणाः । अस्य । पूर्वीः ॥५॥

महान्युद्धकर्मणि बलवानुयः शत्रूणां भयंकर इंद्रो वीर्याय वीर्यकरणाय वावृधे । वर्धते । वृषभः फलस्या भिवर्षको भगः सर्वभजनीयः स इंद्रः कार्थिन । कवयः स्तोतारः । तत्कर्म स्तोत्रं । तेन स्तोत्रेण समाचक्रे । संगच्छते । तादृशस्यास्यैन्द्रस्य गावो वाज्रदाः क्षीरादिलक्षणाप्रदाः प्रजायते । तथास्य पूर्वोत्प्लुता गावो दक्षिणाः प्रजायते ॥ वावृधे । वर्धतेर्लोऽटि रूपं । निघातः । वीर्याय । वीरि भङ्गे वीर्यं । भवं कंदमीति यत । वीरवीर्यां चित्यच्च यतोऽनाव इत्यस्यानित्यत्वस्य ज्ञापितत्वात्तत्स्वरितः । समाचक्रे । करोतीर्लोऽटि रूपं । गति

गतावति पूर्वस्य गतेर्निघातः । काथेन । कवेः कर्म काथं । ब्राह्मणादित्वात् थञ् । त्रित्वाद्गुपधावुद्धिः । त्रित्स्वरः । वाजदाः । ददातिरातोऽनुपसर्गे कः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं । दक्षिणाः । दक्ष वृद्धावित्यस्मात् दृदक्षिभ्यामिनत्तृतीनप्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः ॥ १९ ॥

प्र यत्सिंधवः प्रसवं यथायन्नापः समुद्रं रथ्येव जग्मुः ।

अतश्चिदिंद्रः सदसो वरीयान्यदी सोमः पूणति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिंधवः । प्रऽसवं । यथा । आयन् । आपः । समुद्रं । रथ्याऽइव । जग्मुः ।

अतः । चित् । इंद्रः । सदसः । वरीयान् । यत् । इं । सोमः । पूणति । दुग्धः । अंशुः ॥ ६ ॥

सिंधवो नद्यो यथा प्रसव । प्रकीर्णं सुयत इति प्रसवः कामः । तमनुसृत्य यद्यदा प्रायन् प्रकृतमितिद्रं समुद्रं गच्छति तदापो महान्तं समुद्रं रथ्येव रथेन इव जग्मुः । प्रीणनार्थं गच्छति । तद्वत् अतश्चित् सदसोऽस्मादथतरितादसाविद्रो वरीयान् । उरुतरः खलु । यदीं रमेन्नमिद्रं दुग्धोऽभिपुतोऽंशुर्लताखंडरूपोऽल्यः सोमः पूणति प्रीणयति । यथान्या नद्योऽल्पीयांसि च जलानि महान्तं समुद्रं प्रीणयति तद्वदल्पतरोऽंशुभूतः सोमो वरीयांसमिद्रं प्रीणयति ॥ प्रसवं । सर्वतः कर्मण्यप । यथादिस्वरः । आयन् । अयतेर्लङि रूप । ययोगादिनिघातः । रथ्येव । रथस्थेमे रथ्याः । रथाद्यदिति यत् । मुपा मुनुयति मुपो डादेशः । तित्स्वरितः । इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । जग्मुः । गमेर्लङि रूपं । गमहनेत्यादिनोपधालोपः । निघातः । वरीयान् । उरुशब्दादीयमुनि प्रियस्थिरत्यादिना वरादेशः । नित्वादायुदात्तः । पूणति । पूण प्रीणने । गुदादिः । ययोगादिनिघातः । दुग्धः । दुहः क्तः । एकाच् इतीट्प्रतिषेधः । दादिधातोर्ध इति हकारस्य घत्वं । अणस्तथोर्धोऽधः । प्रत्ययस्वरः ॥

समुद्रेण सिंधवो यादमाना इंद्राय सोमं सुपुतं भरतः ।

अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरिचैर्मध्वः पुनन्ति धारया पविचैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिंधवः । यादमानाः । इंद्राय । सोमं । सुऽपुतं । भरतः ।

अंशुं । दुहन्ति । हस्तिनः । भरिचैः । मध्वः । पुनन्ति । धारया । पविचैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सहिता नद्यादिरूपणापोऽभिद्रवत्येनमिति समुद्रः । तेन यादमानास्तेन सह संगतिं याचमानाः सिंधवो नद्यो यथा तं पुरयति तद्वदस्तिनो हस्तवंतोऽध्वर्यादय इंद्राय तुभ्यं सुपुतं सुप्रभिवृतं सोमं भरतः सपादयंतोऽंशुं दुहति । लताखंडमभिपुण्वति । तथा तेऽध्वर्यादयः स्रवतो रसस्य धारया पविचैः पावनैः भरिचैः । कर्मकरणार्थं पदार्थान्विभ्रतीति भरिच्वा वाहवः । तर्मध्वो साधुर्योपितान्सोमान्पुनन्ति । शोधयति ॥ समुद्रेण । समुपूर्वाद्भवतेरन्त्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः । डिङ्त्वाट्टिलोपः । यद्वा । उन्दी क्लृप्ते । संपुर्वस्य स्फायितचीत्यादिना रक् । कित्वाद्गुपधालोपः । उभयत्र प्रत्ययस्वरः । मुपा सहकादेशे कृत एकादेश उदात्त एव । यादमानाः । दृयाच् याज्ञाया । शानच् । व्यत्ययेन चकारस्य दकारः । शानचो लसार्वधातुकस्वर धातुस्वरः । दुहति । दुह प्रपूरण इत्यस्य लटि रूप । भरिचैः । दुभुञ् धारणपोषणयोरित्यस्माद्शिवादिभ्य इचोच्चावित्तीचप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पुनन्ति । पुत्र पवन इत्यस्य लटि रूपं ॥

हृदा इव कुक्षयः सोमधानाः समीं विव्याच सर्वना पुरूणि ।

अन्ना यदिंद्रः प्रथमा व्याशं वृचं जघन्वाँ अंवृणीत सोमं ॥ ८ ॥

हृदाऽइव । कुक्षयः । सोमऽधानाः । सं । इमिति । विव्याच । सर्वना । पुरूणि ।

अन्ना । यत् । इंद्रः । प्रथमा । वि । आशं । वृचं । जघन्वान् । अंवृणीत् । सोमं ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य कुक्षय उदराणि सोमधानाः । सोमो निधीयते येष्विति सोमधानाः । तत्र दृष्टांतः । इहा हव । यथा इहा जलाधारा भवति तद्वत् । ई सोऽयमिन्द्रः पुरुणि मवना चीणि मवनानि सं विव्याच । सम्यक् व्याप्नोति । इन्द्रः प्रथमा प्रथमान्यन्ना भक्षणीयानि सोमादीन्यन्नानि यद्यस्माद्वाण विगर्षण जघाम ततो वृत्र जघन्वान्वृत्रस्य हंतद्रः सोमं माध्यादिने मवने देवभ्योऽवृणीत । समभजत ॥ कुक्षयः । कृष निष्कर्षं । प्रुपिकृषि गुपिभ्यः क्लिप्तः । उ० ३ १५५ । कृष्यत इति कुक्षिः । प्रत्ययस्वरः । सोमधानाः । दधातरधिकरणं स्युट् । लिट्स्वरः । विव्याच । अर्चल्लिटि रूपं । अन्ना । अद् भक्षणं । अयत इत्यत्र । आण । अण भोजन इत्यस्य लिटि णलि रूप । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घः । यथोगादिनिघातः । लिट्स्वरः । वृत्र । न लोकाययेति पृषीप्रतिषधः । जघन्वान् । हंतैः क्रमाधिदभावे रूप । प्रत्ययस्वरः । अवृणीत । वृड् संभक्तावित्यस्य लडि रूप ॥

आ तृ भर माकिरितत्परि षाड्विन्ना हि त्वा वसुपंति वसूनां ।

इंद्र यत्ने माहिनं दत्रमस्त्यस्मभ्यं तद्वयंश्च प्र यंधि ॥९॥

आ । तु । भर । माकिः । एतत् । परि । स्थात् । विद्म । हि । त्वा । वसुऽपतिं । वसूनां ।

इंद्रं । यत् । ते । माहिनं । दत्रं । अस्मि । अस्मभ्यं । तत् । हरिऽअश्च । प्र । यंधि ॥९॥

हे इन्द्र तु क्षिप्रं धनमा भर । एतत्त्वया दीयमानं धनं माकिः को वा परि षात । प्रतिबध्य तिष्ठत । त्वा त्वा वसूनां धनात्मं वसुपतिमत्तमस्य धनस्य स्वामिन विद्म हि । जानीमः खलु । ते तव माहिन महनीय यह च धनमस्ति हे इयंश्च तद्वनमस्मभ्यं प्र यंधि । प्रयत्न ॥ तु । अत्रिच तुनुघत्वादिना संहिताया दीर्घः । भर । भरते लोटि रूपं । माकिः । निपातः । स्थात् । तिष्ठतस्कादसं लुडि रूप । उपमर्शात्सुनोतीत्यादिना संहिताया पत्वं । निघातः । विद्म । वेत्तल्लिटि विदो लटो विति मसो मादेशः । प्रत्ययस्वरः । संहिताया षाचोऽतस्मिद् इति दीर्घः । वसुपतिं । पत्यावययं इति पुषेपदप्रकृतिस्वरः । माहिन । महरिनण चितीनणप्रत्यय । गित्त्वाद् पधावृद्धिः । यामादित्वादायुदात्तः । यंधि । यमु उपरभे । लोटि बहल कृदसीति शपो लुक । माहिनः । तस्य वा कृदसीति पितृत्वस्य विकल्पितत्वाद्वाडित्वादिदित्यति हेयोदेशः । निघातः ॥

जातकर्मण्यंभामिभमर्गानेऽस्मि प्रयधीत्येषा । आ० गु० १ १५ । यद्यपि सा निर्दहेदिति वचनेन शंसने निर्पिता तथाप्यभिमर्गानस्य शंसने चोदितत्वान्नोक्तदोषः ॥

अस्मे प्र यंधि मघवन्नृजीपिन्दिंद्र रायो विश्ववारस्य भूरः ।

अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छ्वेत इंद्र शिप्रिन ॥१०॥

अस्मे इति । प्र । यंधि । मघऽवन । ऋजीपिन् । इंद्रं । रायः । विश्वऽवारस्य । भूरः ।

अस्मे इति । शतं । शरदः । जीवसे । धाः । अस्मे इति । वीरान् । श्वेतः । इंद्रं । शिप्रिन ॥१०॥

• मघवन्धनवन्नृजीपिन गतमारसोमवन हे इन्द्र विश्ववारस्य । विश्वैः सर्वैः संभजनीयतया वरण यस्य तत् । भूरभूरि बहू रायो धनं । द्वितीयार्थे पृषी । अस्मि अस्मभ्यं प्र यंधि । प्रयत्न । किंच अस्मि अस्माक जीवसे जीवनाय शतं शरदः संवत्सराभ्याः । देहि । शिप्रिन शोभनहनी हे इन्द्र अस्मि अस्माक शश्वतः । शश्वदिति बहूनाम । बहून्वीरान्युवादेहि ॥ जीवसे । जीव प्राणधारण इत्यस्य तुमर्थेऽसिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । शश्वतः । दुर्आश्च गतिवृद्धोः । अस्मात्स्युद्धेर्हादित्यादिना अतिप्रत्ययात्स्वेन निपातनादिष्टरूपमिदिः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उयं । ऊतये । समत्सु । घंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥११॥ ॥२०॥

वार्चहत्यायेत्वेकादशमष्टमं मूक्तं । एकादशनुपुप शिष्टा षायञ्चः । तथा चानुक्रांतं । वार्चहत्याय गाय-
चमत्यानुपुविति ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाक्तमिगम्वे वार्चहत्यायेत्युत्तमावर्जं मूक्तं शंसनीयं । तथा च
मुत्रितं । वार्चहत्यायेत्युत्तमामुदरेत । आ० ६. ४. । इति ॥ महाव्रते गायत्रीतुचाशीतावुत्तमावर्जमिदं मूक्तं पंच-
मारण्यके मुत्रितं । वार्चहत्याय शवस इत्युत्तमामुदरति । ए० आ० ५. २. ५. । इति ॥

वार्चहत्याय शवसे पृतनापाह्याय च । इंद्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

वार्चहत्याय । शवसे । पृतनाऽसत्याय । च । इंद्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्तोति । हे इंद्र वार्चहत्याय वृत्रहनननिमित्ताय शवसे बलायापि च पृतनासाह्याय परकी-
यमेनाभिभवाय त्वामा सर्वतो वर्तयामसि । प्रवर्तयामः ॥ वार्चहत्याय । वृत्रघ्नः कर्मवर्धे ब्राह्मणादित्वात् षच् ।
हनन्तोऽचिण्लोः । पा० १. ३. ३२. । इति तकारः । त्रित्यादायुदात्तः । पृतनापाह्याय । पृह मर्षेण इत्यस्माद्भावे
शक्तिमहोश्चेति यत् । संहितायां सहः पृतनतीभ्यां च । पा० ८. ३. १०९. । इति पत्वं । दीर्घसंक्रांदसः । वर्तयामसि ।
वृत् वर्तन इत्यस्य ष्यंतस्य मम इदंती मस्मिन्निति मसि इत्यादिगः । निघातः ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इंद्रं कृण्वंतु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनं । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्रं । कृण्वंतु ।

वाघतः ॥ २ ॥

हे शतक्रतो । शतं क्रतवो यस्यामीं शतक्रतुः । हे इंद्र वाघतः । वहति यज्ञियां धुरमिति वाघतः स्तो-
तारः । ते तव सु अस्मदभिमतफलसंपादनेन शोभनं मनोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं कृण्वंतु । कुर्वंतु । उत अपि च
चक्षुस्त्वदीयं दर्शनमस्मात्स्वनुग्रहदृष्टि कुर्वंतु ॥ अर्वाचीनं । विभाषाचिरदिकस्त्रियामिति स्वप्रत्ययः । स्वस्थिनादेशः ।
चक्षुः । चक्षेः शिञ्चेल्युसिप्रत्ययः । शिञ्चद्भावात् ख्यात्रादेशाभावः । निदिद्यनुवृत्तेरायुदात्तः । कृण्वंतु । कृवि हिं-
साकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं । आभित्तस्यावियमानवत्त्वेन पादादित्वादनघातः । प्रत्ययस्वरः । वाघतः ।
वह प्राणं । संशुद्धिदित्यादिना आतिप्रत्ययांतत्वेन निपातनादुपधावृत्तिः । हकारस्य घत्वं । प्रत्ययस्वरः ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीभिरीमहे । इंद्राभिमातिपात्ये ॥ ३ ॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीःऽभिः । ईमहे । इंद्रं ।

अभिमातिऽसत्ये ॥ ३ ॥

शतक्रतो हे इंद्र अभिमातिपात्ये । मातिमानो गर्वः । अभितो मानो येषां तेऽभिमातयः शत्रवः । तेषां
सहनमेव सत्यं । तस्मिन्नुद्देशेऽस्माकमुपस्थिते सति ते तव नामानि शक्रवन्नहस्तादीनि नामधेयानि । यद्वा । तदुप-
लक्षितानि बलानि विश्वाभिर्गीभिः सर्वाभिः स्तितलक्षणाभिर्वाभिरीमहे । वयं याचामहे ॥ ईमहे । ईं कात्या-
दिषु । व्यत्ययेनात्मनेपदं । अदादित्वात्फपो लुक् । निघातः ॥

पुरुष्टुतस्य धामभिः शतेनं महयामसि । इंद्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

पुरुऽस्तुतस्य । धामऽभिः । शतेनं । महयामसि । इंद्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

हे इंद्र पुरुष्टुतस्य पुरुभिर्बह्वभिः स्तोतुभिः स्तुतस्य शतेनापरिमितसंख्याकिर्धामभिसंज्ञोभिर्युक्तस्य चर्षणीधु-
तश्चर्षणीनां मनुष्याणां कर्मानुष्ठातृणामभिमतफलसंपादनेन धारकस्येन्द्रस्य । यद्वा । आकृष्यति सर्वमनेनिति
चर्षणि बलं । तद्वारकस्य तव महयामसि । स्तोत्रं कुर्मः ॥ पुरुष्टुतस्य । ष्टुच् स्तुती । कर्मणि क्तः । थाथादिस्वरः ।
संहितायां स्तुतस्तोमयोऽहंसीति पत्वं । महयामसि । मह पुत्रायामित्यस्य लटीदंतो मसिः । निघातः ।
चर्षणीधृतः । ऋष आकर्षणे । ऋषरादेशे चः । उ० २. १०५. । इत्यनिप्रत्ययः । ककारस्य चकारादेशः । यद्वा । ऋष
विलेखने । कर्षणीति चर्षणयो मनुष्याः । धृ धारणे । क्लिप् । ऋदुत्तरपदस्वरः ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे पुरुहूतमुप ब्रुवे । भरेषु वाज्रसातये ॥५॥

इंद्रं । वृत्राय । हंतवे । पुरुहूतं । उप । ब्रुवे । भरेषु । वाज्रं सातये ॥५॥

हे इंद्र वृत्राय हंतवे वृत्रनामकमसुरं हंतुं भरेषु युधिषु वाज्रसातयेऽस्त्रीपल्लितधनलाभाय च पुरुहूत पुरुभिराहतमिंद्रं बलवंतं त्वामुपब्रुवे । सोमपानार्थं विश्वामित्रोऽहमाह्वयामि ॥ वृत्राय । क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । हंतुमुमर्थं त्वेन्नप्रत्ययः । निष्प्रः । ब्रुवे । वृत्र व्यक्ताया वाचीत्यस्य लघुत्तम इति रूपं । निघातः । वाज्रसातये । सननं सातिः । वाजस्य सातिर्वाज्रसातिः । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ॥२१॥

वाज्रेषु सामहिर्भव त्वामीमहे गतक्रतो । इंद्रं वृत्राय हंतवे ॥६॥

वाज्रेषु । सामहिः । भव । त्वां । ईमहे । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । इंद्रं । वृत्राय । हंतवे ॥६॥

गतक्रतो हे इंद्र वाज्रेषु संग्रामेषु सामहिः शत्रुणामभिभावता भव । वृत्राय हंतवे वृत्रं हतुं त्वामीमहे । अर्थयामहे ॥ सामहिः । सहिर्वहिर्चापतिभ्यो यङतेभ्यः किकिनी वक्तव्याविति किप्रत्ययः । तस्य स्वरः । वृत्राय । कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । तुमर्थं त्वेन्नप्रत्ययः ॥

द्युम्नेषु पृतनाज्यं पृत्सुतृषु श्रवंःसु च । इंद्रं साह्यभिमातिषु ॥७॥

द्युम्नेषु । पृतनाज्यं । पृत्सुतृषु । श्रवंःसु । च । इंद्रं । साह्यं । अभिमातिषु ॥७॥

हे इंद्र द्युम्नेषु द्योतमानेषु धनेषु प्राप्तशेष्वभिमानिनो ये सपत्नाः पृतनाज्यं । पृतनानामजन गमन युष्मिन्निति पृतनाज्यं संग्रामः । तस्मिन्संग्रामे च पृत्सुतृषु पृतनाम् तरणशीलेषु शुरेषु श्रवंःसु वनेषु च ये अभिमानिनः सपत्नाः संति तान साह्यं । अभिभव । तथाभिमातिषु सर्वतो गर्वयुक्तेषु शत्रुषु पुरुषेषु ये सपत्नाः तासांभिभव ॥ पृतनाज्यं । अत्र गतिज्ञेपणयोरित्यस्य ष्यतस्य अचो यत । पृतनानामाज्यं पृतनाज्यं । एकादेशस्वरः । पृत्सुतृषु । पृतनाशब्दस्य सा परतः मास्युत्सुनामुपसख्यानमिति प्रदादेशः । त्रिवरा सन्धमे । तांशीलिकः कृषिः । अस्वरेत्यादिना ऊट् । तत्पुरुषे कृति बहलमिति पूर्वपदस्य सप्रम्या अलुक । ऊट् उत्तरपदस्वरः । साह्यं । सह संधेण इत्यस्य लोटि बहलं कृदमीति शपो लुक । इत्यकत्वे । दीर्घः कादमः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिने सवने ब्राह्मणावर्गसिंशस्त्रे शुष्मिन्तम न ऊतय इति तुचो विकिर्णिकोऽनुरूपः । मृचितं च । शुष्मिन्तमं न ऊतये श्रायंत इव सूर्य । आ० १४ । इति ॥

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युम्निनं पाहि जागृविं । इंद्रं सोमं गतक्रतो ॥८॥

शुष्मिन्तमं । नः । ऊतये । द्युम्निनं । पाहि । जागृविं । इंद्रं । सोमं । गतक्रतो इति गतऽक्रतो ॥८॥

गतक्रतो हे इंद्र शुष्मिन्तमं बलवतां मध्येऽतिशयेन बलवंतं द्युम्निनं दीप्तिमतं । यदा शुष्मिन्तमं शत्रुणा शोपकतमं द्युम्निनं यथास्विनं जागृविं जागरणशीलं । पीतः सोमो जागृविः स्वप्ननिवारक इति । तादृशोऽस्माकं संबन्धिनं सोममृतयेऽस्माकं रक्षणाय पाहि । अत्रागत्य पिव ॥ शुष्मिन्तमं । तमपः पित्वादनृदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । पाहि । पातेर्लोटि बहलं कृदमीति शपो लुक । निघातः । जागृविः । किप्रत्ययातः । निष्प्रदाद्युदात्तः ॥

इंद्रियाणि गतक्रतो या ते जनेषु पंचसु । इंद्रं तानि त आ वृणे ॥९॥

इंद्रियाणि । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पंचसु । इंद्रं । तानि ।

ते । आ । वृणे ॥९॥

शतक्रतो हे इन्द्र ते तव संबन्धिषु पंचसु जनेषु गंधर्वाः पितरो देवा अमुरा रक्षांसीत्येषु या यानीन्द्रियाणि रूपयहणादिमामर्थानि स्थितानि ते त्वदीयानि तानीन्द्रियाण्यहमा वृणे । संभजे । यद्वा । पंचजनेषु निषादः पंचमेषु चतुर्थे जनेषु यानीन्द्रियाणि मामर्थानि तानि त्वदीयान्यहमा वृणे ॥ इन्द्रियाणि । इन्द्रियमिन्द्रिनिर्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रस्पर्शमिन्द्रश्रुतिमिन्द्रदत्तमिति वेति घचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादतोदात्तः । वृणे । वृङ् संभक्तावित्यस्य क्तिट् रूपं । निघातः ॥

अगनिन्द्र अथो बृहद्युम्नं दधिष्व दुष्टरं । उते शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

अगन । इन्द्र । अथः । बृहत् । युम्नं । दधिष्व् । दुस्तरं । उत । ते । शुष्मं । तिरामसि ॥ १० ॥

हे इन्द्र बृहन्महत अथः सोमलक्षणमस्माभिर्दीयमानमन्नमग्न । त्वा गच्छतु । त्व दुष्टरं दुस्तरं शत्रुभिस्सरी तुमशक्य युम्नं धनं दधिष्व् । अस्मभ्यं प्रयच्छ । वयं तु ते त्वदीयं शुष्मं बलमृक्कृष्ट तिरामसि । सोमाज्यादिभिर्वर्धयामः ॥ अग्न । गमैर्लङि वङ्लं कंदसीति शपो लुक् । ह्यङ्गादिना तिजोपः । सो नो धातोः । अडागमस्वरः । दधिष्व् । दधातेर्लोपि कंदस्युभयर्थेति थाम आर्धधातुकत्वादिडागमः । निघातः । दुस्तरं । तरतेः छञ्कार्थं खल । मुपामादित्वात्महिताया पत्व । नित्स्वरः । तिरामसि । इदतो मसिः । निघातः ॥

अर्वावतो न आ गृह्यथो शक्र परावतः ।

उ लोको यस्ते अद्रिव इंद्रेह तत आ गृहि ॥ ११ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गृहि । अथो इति । शक्र । पराऽवतः ।

ऊं इति । लोकः । यः । ते । अद्रिऽवः । इन्द्र । इह । ततः । आ । गृहि ॥ ११ ॥

शक्र बलवन्हे इन्द्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्ममीपादिशात अथो अपि च परावतोऽतिदूरदिशातोऽस्मान्मिलन्या गृहि । आगच्छ । अद्रिवः । अन्ति भजयति शत्रुनित्यद्रिवञ्जः । तद्वन हे इन्द्र ते तव य उ लोक उत्तमो लोकोऽस्ति ततस्तस्मादर्वा लोकादिहास्मिन्देवयज्ञे देशे सोमपानार्थमा गृहि । आगच्छ ॥ गृहि । गमैर्लोपि रूप । परावतः । उपसर्गाच्छर्दास धात्वर्थ इति वतिः । प्रत्ययस्वरः । अद्रिवः । मनुवमो रुरिति रुः । ततः । पंचस्यास्मिन्निति तस्मिन् । नित्स्वरः ॥ ॥ ११ ॥

अभि तष्टेव दिधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।
अभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणि कवीरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥ १ ॥
अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषां । अत्यः । न । वाजी । सुऽधुरः । जिहानः ।
अभि । प्रियाणि । मर्मृशत् । पराणि । कवीन् । इच्छामि । संऽदृशे । सुऽमेधाः ॥ १ ॥

चातुर्विंशत्केऽहनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकगम्वेऽभि तष्टेवत्यहरहःशस्यनामकं मुक्तं । मुच्यतं च । उद्ब्रह्माण्यभि तष्टेवतीतरावहरहःशस्ये । आ० १. ४. । इति ॥ एवं सर्वत्राहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकगम्व एतत्मुक्तं ॥

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणि कवीरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥ १ ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषां । अत्यः । न । वाजी । सुऽधुरः । जिहानः ।

अभि । प्रियाणि । मर्मृशत् । पराणि । कवीन् । इच्छामि । संऽदृशे । सुऽमेधाः ॥ १ ॥

यजमानः स्तोतारं प्रति ब्रूते । हे स्तोतमनीषामिन्द्रविषयां स्तुतिमभि दीधय । सर्वतो दीप्तां कुह । तत्र इष्टांतः । तष्टेव । यथा तष्टा तपणिन काष्ठं संस्करोति तद्वत् । सुधुरः शोभनया धुरान्वितो वाजी वेगवानत्यो नाश्च इव जिहानः कर्मणि प्रवर्तमानः पराण्युत्तमानि प्रियाणीन्द्रस्य प्रियतमानि । यद्वा । पराण्युत्तरेष्वहःसु

क्रियमाणानि कर्माण्यभिमर्शगत अत्यर्थमभि मृगान मुमेधाः शोभनमेधावानहं कवीन । ये पूर्वमनुष्ठितयज्ञादिव
भुयमगमन ते कवयः । तान संदृश संद्रष्टुमिच्छामि । उक्तार्थं ब्राह्मणं । अभि तेष्व दीधया मनोपामित्यक्ता
वाकोऽहरहः शंसत्यभिवक्तव्य रूपमभि प्रियाणि मर्शुगत्पराणीति यान्येव पराण्यहानि तानि प्रियाणि तान्येव
तदभिमर्शुगतो यंत्यभारभमाणाः परो वा अस्माद्धोकात्स्वर्गो लोकस्तमेव तदभिवदति कवीरिच्छामि सदृशे
मुमेधा इति ये वै ते न ऋषयः पूर्वं प्रेतास्त वै कवयस्तानेव तदभ्यतिवदति । ए० ब्रा० ६ २० । इति ॥ तेष्व । तेषु
त्वन्नु तनुकरण इत्यस्य तुनि रूप । निःस्वरः । दीधय । दीधीङ् दीप्रिदेवनयोरित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लोटि
शपो बहलं कंदमीति नुगभावः । व्यत्ययेन परस्मैपद । मुधुरः । आयुदात्त शृङ्कदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ।
जिहानः । ओहाङ् गतावित्यस्य शानचि भुत्रामिदित्यभ्यासस्यत्व । चित्त्वादतोदात्तत्वं प्राप्तिऽभ्यन्तानामादिरि
त्यायुदात्तत्वं । मर्शुगत । मृग आमर्शन इत्यस्य यङ्लुकि रुगिका च नुकीत्यभ्यासस्य रुगागमः । तदतात्पर्यरि
रूपं । नाभ्यन्ताच्चतुरिति नुमभावः । अभ्यस्तस्वरः । सदृश । दृशिर प्रेक्षण इत्यस्मात्तुमर्थे दृशे विद्ये चेति
केनप्रत्ययातत्वेन निपातनादायुदात्तः । समासे ऋदत्तरपदस्वरः । मुमेधाः । नित्यमसिच प्रजामिधयोरित्य
सिचप्रत्ययः । चित्स्वरः ॥

इ॒नो॒त॒ पृ॒च्छ॒ ज॒नि॒मा॒ क॒वी॒नां॒ म॒नो॒धृ॒तः॒ सु॒कृ॒त॒स्त॒शत॒ द्यां॒ ।

इ॒मा॒ उ॒ ते॒ प्र॒ण्यो॒व॒र्ध॒मा॒ना॒ म॒नो॒वा॒ता॒ अ॒ध॒ नु॒ ध॒र्म॒णि॒ ग॒म॒न् ॥२॥

इ॒ना॒ । उ॒त् । पृ॒च्छ॒ । ज॒नि॒म॒ । क॒वी॒नां॒ । म॒नः॒ऽधृ॒तः॒ । सु॒ऽकृ॒तः॒ । त॒शत॒ । द्यां॒ ।

इ॒माः॒ । उ॒ इति॒ । ते॒ । प्र॒ऽन्यः॒ । व॒र्ध॒मा॒नाः॒ । म॒नः॒ऽवा॒ताः॒ । अ॒ध॒ । नु॒ । ध॒र्म॒णि॒ । ग॒म॒न् ॥२॥

उतित्यामंत्रणे । हे इंद्र कवीनां मुक्तकर्मणां देवभुयगताना जनिम जन्म । केन कर्मणा दिव गताः कृतो
वा तेषामुत्पत्तिरित्येतमर्थमिना ईश्वरान गृह्ण्युक्त । ते कवयो मनोधृतः संयतमनस्का अत एव मुक्तः
शोभनकर्माणः संतो या दिव तपत । अकुर्वन् । अध अथेदानी धर्मण्यभिन्यजे ते त्वदर्थं प्रण्यः प्रणीयमाना
मनोवाता मनोविगा वर्धमानास्त्वा वधयत्य इमा अस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतयो नृ विप्र गमन । त्वा गच्छतु ।
उ सर्वत्र प्रसिद्धर्थः ॥ पृच्छ । प्रच्छ जीप्सायामित्यस्य लोटि तुदादित्वाच्चः । तस्य इति त्वाद्भिः श्यादिना सप्त
सारणं । निघातः । प्रण्यः । णीञ प्रापण इत्यस्मादीणादिकः कर्मणि कृष । सर्वविधीना कर्तव्य विद्वान्यत-
त्वादिद्यङादेश वाधित्वा यणादेशः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्व । गमन् । गमन्तीङ् बहल कंदमीति
शपो लुक् । ईर्ङित्वाद्गमनेत्यादिनोपधानोपः । निघातः ॥

नि॒ पी॒मि॒द॒त्र॒ गु॒ह्या॒ द॒धा॒ना॒ उ॒त॒ श्ला॒चा॒य॒ रो॒द॒मी॒ स॒मं॒ज॒न॒ ।

सं॒ मा॒त्रा॒भि॒र्म॒मि॒रे॒ ये॒मु॒रु॒वीं॒ अ॒न्त॒र्म॒ही॒ स॒मृ॒ते॒ धा॒य॒से॒ धुः॒ ॥३॥

नि॒ । सीं॒ । उ॒त् । अ॒त्र॒ । गु॒ह्या॒ । द॒धा॒नाः॒ । उ॒त् । श्ला॒चा॒य॒ । रो॒द॒मी॒ इति॒ । सं॒ । अ॒ंज॒न॒ ।

सं॒ । मा॒त्रा॒भिः॒ । म॒मि॒रे॒ । ये॒मुः॒ । उ॒र्वीं॒ इति॒ । अ॒न्तः॒ । म॒ही॒ इति॒ । स॒मृ॒ते॒ इति॒ सं॒ऽञ्ज॒ते॒ ।

धा॒य॒से॒ । धु॒रिति॒ धुः॒ ॥३॥

अत्र भुल्लोके गुह्या गूढानि कर्माणि सीमित सर्वत एव निदधानाः कुर्वाणा एते कवय उत अपि च ब्रवाय
ब्रवाय धनाय वा रोदमी यावापृथिव्यां समजन । औपधीभिः पृथिवी देवेषु दिव संगतामकापुः । किंच ते
मात्राभिः । सीयते मांतीति वा मात्राः शिल्लोच्चयाः । ताभिर्मात्राभिः सं मर्मिरे । ते रोदस्यावियत्तया परि
च्छिन्ने चक्रुश्च । समृते परस्पर संगते उर्वी विस्तीर्ण मही महत्या ते यावापृथिव्यां येमुः । नियमितवतः । विष्ट-
भकेनांतरिक्षेणांतरुदयच्छन । तथा धायसे तयोधारणार्थमतरिच धुः । व्यधुः ॥ इदवधारणार्थं । गुह्या ।
गूढायां भवानि । भवार्थं यत । यतोऽनाव इत्यायुदात्तः । दधानाः । दधातेः शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरः ।
अंजन् । अञ्जू अक्षिप्रचणगतित्वित्यस्य लङि शसोरलोपः । निघातः । मात्राभिः । मा माने माद् माने वा ।

ऋयःमेत्यादिना चन्द्रत्ययः । नितम्बरः । ममिरे । माङ् मान इत्यस्य लिटि रूपं । चादिनोपे विभाषेति न निघातः । धुम् । यम उपरम इत्यस्य लिट्युसि रूपं । तिङुत्तरत्वादिनिघातः । धायसे । वहिहाधाञ्भ्यश्कं दसीत्यमुन । नितम्बरः । धुः । दधातेर्लुङि रूपं ॥

आतिष्ठंतं परि विश्वे अभूपञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः ।

महत्तद्वृष्णो अमुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ ॥ ४ ॥

आतिष्ठंतं । परि । विश्वे । अभूपन । श्रियः । वसानः । चरति । स्वरोचिः ।

महत् । तत् । वृष्णः । अमुरस्य । नाम । आ । विश्वरूपः । अमृतानि । तस्थौ ॥ ४ ॥

विश्वे सर्वे कवयो रथमातिष्ठतमिंद्रं पथंभुपन । परितोऽलंमकुर्वन् । स्वरोचिः । स्वमेव रोचयिष्यामी स्वरोचिः । स्वप्रमथेव दीप्यमान इत्यर्थः । अत एव श्रियो दीप्रीर्वसान आक्तादयन् सोऽयमिंद्रश्चरति । सर्वत्र वर्तते । वृष्णः कामानां वर्षितुरमुरस्य । अस्यति प्ररयति यथानंतर्यामितयत्वमुरः । तस्यंद्रस्य तत्तादृशमनुभु- तपूर्वं नाम । नमयति सर्वाननन शत्रूनिनात नाम कर्म । यद्वा नस्यते सर्वनमस्क्रियत इति नामिंद्रस्य शरीरं कर्म वा । महदाश्रयोपेतं वर्तते । तथा विश्वरूपो नानाविधरूपतां भजमानः स इंद्रो वरुणात्मनामृतानि जलान्या तस्थौ । अधितिष्ठति ॥ विश्वे । जसः शी । अभुपन । भुप अलंकार इत्यस्य लिङि रूपं । वसानः । वस आक्तादन इत्यस्य शानचि रूपं । तस्य लमावंधातुकारि धातुम्बरः । नाम । णमु प्रङ्गत्व इत्यस्मानामन्तीमन्त्रित्यादिना मनिनप्रत्ययांतत्वेन निपातनादाद्युदात्तः । विश्वरूप इति तस्य संज्ञा । वह्नीही विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं । अमृतानि । कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया । तस्थौ । तिष्ठतेर्लिङि णिनि रूपं ॥

अमृतं पूर्वीं वृषभो ज्यायानिमा अस्य गुरुधः संति पूर्वीः ।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः द्वाचं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥ ५ ॥

अमृतं । पूर्वीः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । गुरुधः । संति । पूर्वीः ।

दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः । द्वाचं । राजाना । प्रदिवः । दधाथे इति ॥ ५ ॥

वृषभः कामानां वर्षकः पूर्वश्रितनोऽत एव ज्यायानिंद्रोऽमृत । अपः समर्ज । पूर्वीर्वह्य इमा अनेन सृष्टा आपोऽस्य गुरुधः संति । गुरुधः पिपासाया रोधयिष्यो भवति । दिवो नपाता दिवो न पातयितारी हे राजानाविद्रावरुणां प्रदिवः प्रकपेण स्रोतमानस्य विदथस्य यज्ञकारिणः स्रोतुधीभिः सुतिभिः चचं धनं दधाथे । अस्मभ्य दातु धारयेथे ॥ अमृत । प्रङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लिङि रूपं । अडागमस्वरः । ज्यायान् । प्रशस्यगदादीयमुनि ज्य चति ज्यादेशः । ज्यादादीयस इतीयस आदेराकारादेशः । निच्वादाद्युदात्तः । गुरुधः । पुषोदरादिः । नपाता । नभाणनपादिति निपातनात्तत्रः प्रकृतिभावः । आमंचितत्वान्निघातः । धीभिः । साविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । राजाना । आमंचितत्वान्निघातः । दधाथे । दधातेर्लिङि रूपं । निघातः ॥ ॥ २३ ॥

चीणिं राजाना विदथे पुरुणिं परि विश्वानि भूपथः सदांसि ।

अपश्यमत्र मनसा जगन्वान्प्रते गंधर्वो अपि वायुकेशान् ॥ ६ ॥

चीणिं । राजाना ! विदथे । पुरुणिं । परि । विश्वानि । भूपथः । सदांसि ।

अपश्यं । अत्रं । मनसा । जगन्वान् । प्रते । गंधर्वान् । अपि । वायुऽकेशान् ॥ ६ ॥

हे राजानाविद्रावरुणां विदथेऽस्मिन्यज्ञे विश्वानि व्याप्तानि पुरुणि यजनीथिः सोमादिभिः पूर्णानि चीणिं सदांसि सवनां परि भूपथः । सर्वतोऽलंकुरुथः । हे इंद्र त्वं जगन्वान् । यज्ञं प्रति गतवानसि । अपि

। यतोऽहमत्र ब्रूते यज्ञे वायुकेगान वायुवहलनरगमीन गंधर्वान मोमरक्षकान स्वानभाजादीन
ते च स्वानभाजादयस्तीक्ष्णरीयके स्पष्टमभिहितः । स्वान भाजाघोरं बभार हस्त मुहस्त ऋणानंतं
गणान्नात्रन्नध्वं मा वो दभन । सं० १. २. ७ । इति ॥ भुषणः । भुष अलंकार इत्यस्य लिटि रूप । अपश्य ।
ण इत्यस्य लिटि रूप । पादादित्वादिनिघातः । जगन्वान । गमः कर्मो विभाषा गमहनविदधिशाभि
तीटो विकल्पितत्वाद्बहुभावः । मो नो धातोर्ध्वीति मकारस्य नकारः । प्रत्ययस्वरः । गंधर्वान धृत्र धारण
इत्यस्य गोशब्द उपपदे गवि गन धृत्रो व इति वप्रत्ययः । तस्मिन्योगेन गोशब्दस्य गनादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिन्वस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्स्यं गोः ।

अन्यदंन्यदमुयं वसाना नि मायिनो ममिरे रूपंमस्मिन् ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः । ममिरे । सक्स्यं । गोः ।

अन्यत् । अन्यत् । अमुयं । वसानाः । नि । मायिनः । ममिरे । रूपं । अस्मिन् ॥ ७ ॥

ये यजमाना वृषभस्याभिमतफलप्रदस्यास्त्रिद्वयार्थं धेनोर्गोनामभिर्विश्वायुर्विश्वयज्ञा इत्यादिरूपपलितता
गां सक्स्यं सभजनाहं तददीरादिकं हविर्नु जिप्रमाःममिर आदहति । धातुनामनकार्यत्वात् । तेन च हविषा
यज्ञमनुष्ठाय द्वेषभुय प्राप्तोस्ते कषयोऽन्यदंन्यदंनममुयंममुराणा वलं वसाना आस्तादयत् अत एव मायिनो
मायया स्वीकृतकामरूपाः । यद्वा मायिनः प्रज्ञावतः संतोऽस्मिन्निद्र रूपं स्व स्व रूपं नि ममिर । इयत्तया
परिच्छिद्य निदधुः ॥ इत् पुरण । ममिर । माइ माने । लिटि रूप । निघातः । सक्स्यं । युजिकृत्तित्वा
कृष्यत्वं चकारस्यानुक्तममुच्यार्थत्वात्तत्तमेकप्रत्ययः कृत्व च । सचन सक्मः । तत्र भव इत्यर्थे भव तदमीति
यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः । गोः । एकादेशस्वरः । अमुयं । अमुरस्य स्वमित्यर्थः । मुरस्य स्व । पा० ४ ४ १२३ ।
इति यत् । तिस्रवरितः । रूपः । रूपं रूपकियाया । ग्यत् । स्वर्पाग्न्यग्न्यवाप्यरूपपपेतन्त्याः । उ० ३ २८ । इति
प्रत्ययात्तत्त्वेन निपातनात्यकारलोपोऽगुणत्व च । रूपयति रूप्यति वेति रूप । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिन्वस्य सवितुर्नकिर्म हिरण्ययीममतिं यामग्निश्चेत् ।

आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योपा जनिमानि वव्रे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नकिः । मे । हिरण्ययी । अमतिं । यां । अग्निश्चेत् ।

आ । सुऽस्तुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वंऽइन्वे । आपंऽइत् । योपा ।

जनिमानि । वव्रे ॥ ८ ॥

तत्तस्मात्सवितुः सर्वस्य जगतोऽंतर्धामितया प्रेरयितुरस्यंद्रस्य मे मम हिरण्ययी सुवर्गमयीममतिं दीपि
नकिः को वा परिर्जनति सनु । या मदीया दीपिमग्निश्चेत् य आश्रयति स सुष्टुती गोभनया स्रुत्या मृतः
मन विश्वमिन्वे सर्वस्य संतर्पयिष्या रोदसी वावापृथिव्यावा वव्रे । स्तकीयतया सर्वतो वृणुते । तत्र इष्टान् ।
अपीव योपा जनिमानि । यथा योपा स्वी जनिमानि ज्ञातान्यपत्यानि वृणोति तद्वत् ॥ नकिः । निपातः ।
हिरण्ययी । हिरण्यस्य विकारार्थं मयइतयोरिति मयट् । अत्यवास्तव्यवास्वमाधीहिरण्ययानि कृदमीति
निपातान्त्वयटो मकारलोपः । टित्त्वाट्टिड्वाणत्रिति डीप । प्रत्ययस्वरः । अमति । अम गत्यादिपु । अमेरति
रित्यातिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अग्निश्चेत् । अयतर्लिङ् बहलं कृदमीति णपः झ् । यद्गुत्तयागादिनिघातः । सुष्टुती ।
सुपां मुलुगिति तृतीयायाः । सुवर्गदीर्घः । विश्वमिन्वे । इति व्याप्तिप्रयोगनयोरित्यस्मात्कमेग्यण । इदिच्चात्तम ।
तत्पुरुषं कृति बहलमिति द्वितीयाया अलुक । ऊदत्तरपदस्वरः । योपा । यानिमित्रीभावकमेणा वृत्तवदिहनि
कमिकपयमुचिभ्यः स इति सप्रत्ययः । यामादित्वादाद्युदात्तः । जनिमानि । जनी प्रादभात् । हजनिभ्यामि-
मनिच्चितीमनिप्रत्ययो भुतकाले । नित्यादाद्युदात्तः । वव्रे । वृञ् वरण इत्यस्य लिटि रूपं ॥

युवं प्रत्नस्य साधथी महो यद्देवीं स्वस्तिः परि णः स्यात् ।

गोपाजिह्वस्य तस्युपो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥९॥

युवं । प्रत्नस्य । साधथः । महः । यत् । देवी । स्वस्तिः । परि । नः । स्यात् ।

गोपाजिह्वस्य । तस्युपः । विरूपा । विश्वे । पश्यन्ति । मायिनः । कृतानि ॥९॥

हे इंद्रावरुणी युवं युवां प्रत्नस्य स्तोत्रमहम्नादृशं श्रेयः साधथः । साधथथः । कीदृशं तदित्यत्र आह । यद्देवीं स्वस्तिरिति देवसंबधि श्रेयः स्वराज्यलक्षण । किंच युवा नोऽस्मान्परि परितः स्यात् । रत्नकौ भवेत् । विश्वे सर्वे मायिनो देवा गोपाजिह्वस्य । गोप्ती जिह्वा मा विभीतेत्येतादृशी वाग्यस्य स तथोक्तः । तस्युपः स्थिरतरसंद्रस्य विरूपा नानाविधानि वृत्रहननादीनि कृतानि कर्माणि पश्यति । एवमिंद्रस्य विश्वरूपत्वमुक्तं ॥ युवं । युपःकद्रस्य द्विवचने युवावां द्विवचन इति युवादेशः । उपेप्रथमयोरिति मुपोऽमादेशः । साधथः । साध मसिद्धावित्यस्य ण्यतस्य लटि रूपं । बह्वलमन्यत्रापीति णलृक् । निघातः । देवी । देवाद्यत्रावित्यत्रप्रत्ययः । अस्तरः । स्यात् । अर्न्निर्दिष्ट रूपं । गोपाजिह्वस्य । गुप् रक्षण इत्यस्यायप्रत्ययातस्य क्लियतोऽलोपयलोपयोः कृतयो रूपं गोपा इति । बह्वत्रीहा पूर्वपदस्वरः । तस्युपः । एता गतनिवृत्तावित्यस्य कृमां वत्किञ्चाहुसामिति प्राप्तस्यैः संप्रसारण । संप्रसारणाश्रयं च वलीय इति संप्रसारणस्य वलीयस्त्वान्नवृत्तिः । वसोः संप्रसारणं प्रत्ययस्वरः । पश्यति । दृशिर प्रथमं । निघातः ॥

पुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घन्तं वृत्राणि संजितं धनानां ॥१०॥

पुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वन्तं । उग्रं । कृतये । समत्सु । घन्तं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥१०॥ ॥२४॥ ॥३॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र इंद्रं मतिरिति नवर्चं प्रथमं मुक्तं विश्वामित्रं त्रिभुमिंद्रं । इंद्रं मतिर्नवत्यनुक्तात् । मुक्ताविनयोगो निगादवगत्यः ॥

इंद्रं मतिर्हृद आ वच्यमानाच्छा पतिं स्तोमतथा जिगाति ।

या जागृविर्विदथे गस्यमानेन्द्र यत्ने जायते विद्धि तस्य ॥१॥

इंद्रं । मतिः । हृदः । आ । वच्यमाना । अच्छ । पतिं । स्तोमऽतथा । जिगाति ।

या । जागृविः । विदथे । गस्यमाना । इंद्रं । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥१॥

विश्वामित्रः स्मृतिः । हे इंद्र हृदो हृदयावच्यमानोच्यमाना स्तोमतथा स्तोमकारिभिः कृता मतिः स्मृतिः पतिं सर्वस्य जगतः स्वामिनं त्वामन्ताभिलक्षा जिगाति । समतात्रक्तु । या मदीया स्मृतिर्जागृविः स्मृत्यस्य तत्र जागरणं कुर्वीणा विदथे यत्ने गस्यमाना भवति । हे इंद्र ते त्वदर्थं यत्स्तोत्रं मत्तो जायते तद्विद्धि । जानीहि । तस्यति द्वितीयार्थं पठे ॥ मतिः । मत्रे वृषत्यादिना क्लिप्तुदात्तः । हृदः । हृदयशब्दस्य पद्मत्रोमासि त्यादिना हृदादेशः । ऊर्द्धमिति विभक्तुदात्तत्वं । वच्यमाना । वच परिभाषण इत्यस्य कर्मणि यक् । संप्रसारणाभावः क्रादमः । प्रत्ययस्वरः । स्तोमतथा । तत् त्वत् तन्नकरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । तुतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतित्परत्वं । जिगाति । गा स्मृता कदसीति जुहोत्यादिः । बह्वलं कदसीत्यभासस्त्वं । निघातः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं । यदुक्तयोगादनिघातः । विद्धि । विद ज्ञान इत्यस्य लटि हेर्द्धमन्त्रो हृदिपरिति थादेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥

दिवश्चिदा पृथ्या जायमाना वि जागृन्निर्विदथे गस्यमाना ।

भद्रा वस्त्राणि अर्जुना वसाना सेयमस्मे सनजा पित्र्या धीः ॥२॥

दिवः । चित् । आ । पृथ्या । जायमाना । वि । जागृन्निः । विदथे । गस्यमाना ।

भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसाना । सा । इयं । अस्मे इति । सन्ऽजा । पित्र्या । धीः ॥२॥

हे इंद्र दिवश्चित् स्योतमानात्पृथ्यादापि पृथ्या पूर्वकाले भवोपःकालमर्वाध्या जायमाना या स्तितलक्षणा वाग्विभवति सेयं वाग्विदथे यज्ञे गस्यमाना जागृन्निः स्तितलक्षणा भद्रा कन्याणां स्यर्जुना शुक्रवर्णां वस्त्राणि योग्यतया तेजासि वसानास्मि अस्माकं पित्र्या पितृकमागता अत एव सनजा पुरातनी मती धीस्तव स्तितिर्भवति ॥ दिवः । दिवः क्लिप । ऊडिदमिति विभक्तुरुदात्तत्वं । अर्जुना । अर्जुनिः क्लिप्युनन । निस्वरः । सनजा । जनैरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति उः । प्रत्ययस्वरः । पित्र्या । पितृशब्दात्तत् आगत इत्यर्थे पितृयज्ञेति यत्प्रत्ययः । रीडूत इति रीडादेशः । यस्यति लोपः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

यमा चिद्वचं यमसूरसूत जिह्वाया अयं पतदा ह्यस्यति ।

वपूषि जाता मिथुना संचेते तमोहना तपुषो बुध एता ॥३॥

यमा । चित् । अचं । यमऽसूः । असूत । जिह्वायाः । अयं । पतत् । आ । हि । अस्यति ।

वपूषि । जाता । मिथुना । संचेते इति । तमऽहना । तपुषः । बुधे । आऽइता ॥३॥

प्रसंगादुपःकालं प्रशंसति । यमसूः । यमा यमली सूत इति यमसूरूपोऽभिमानिनी देवता । सा यमा यमनावाश्रिनावत्रोपःकालेऽसूत । अशिनोस्तत्र गस्यमानत्वात्तावशिनो स्तोत्रं यम जिह्वाया अयं पतत्संचलमा स्याद्वि । तिष्ठति खलु । तमोहना तमसो हंतारी तपुषः । तपत्यास्मिन्सूर्य इति तपुर्दिवसः । तस्य बुधे मूल एता एतावागती मिथुना परस्पर संगता तावशिनो जातोत्यज्ञानं वपूषि । उच्यते निधीयत इति वपूष्यपःकाले क्रियमाणानि शस्त्रादीनि कर्माणि । संचेते । सगच्छतः ॥ यमसूः । पृङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य क्लिप । ऊडूत्तरपदस्वरः । असूत । तस्यैव धातोर्लुङ् आदादित्वाच्चपो लुक् । निघातः । पतत् । पत् गतो । शतुर्लंसात्तधातुर्कर्मर धातुस्वरः । अस्यात् । एता गतिनिवृत्ता । लुङि रूपं । हियोगादनिघातः । वपूषि । डुवप वीजमतनि । अतिपूषिपयजितनिर्धनतपुष्यो निदित्युमिप्रत्ययः । निश्च्युक्त्वादायुदात्तः । संचेते । पच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । तपुषः । तप संतापि । अतिपूषिपुष्यादिना उसिः । बुधे । वस्य वधने । वधनेधिबुधी च । उ० ३ ५ । इति नक्षत्रप्रत्ययः । ब्रधिवुधी एतावादेशो धातोः । प्रत्ययस्वरः । एता । इण गतावित्यस्य कर्मणि निघा । गतिरनतर इति गतेः स्वरः ॥

नकिरपां निदिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोपु योधाः ।

इंद्र एषां दृहिता माहिनावानुज्ञोचाणि समृजे दंसनावान ॥४॥

नकिः । एषां । निदिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकं । पितरः । गोपु । योधाः ।

इंद्रः । एषां । दृहिता । माहिनाऽवान । उत । गोचाणि । समृजे । दंसनाऽवान ॥४॥

हे इंद्र संचे प्रवृत्तानामस्माकं ये पितरोऽगिरसो गोपु पणिभिरपहतेषु तस्मिन् योधा योधारो वर्तते तेषामेषां मर्त्येषु निदिता दृपको नकिर्न कश्चिदस्ति । कुत इत्यत आह । माहिनावासाहिमोपिनो दंसनावानुच्यते नमादिकर्मवानिंद्र एषामगिरसा दृहितानि समृधानि गोचाणि गवा वृदान्युत्सृज । तयोऽगिराभ्यो दृदा ॥ निदिता । निदि कृत्वायामित्यस्य तुचि रूपं । मर्त्येषु । वस्त्रादित्वात्स्वार्थको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । योधाः । युध संप्रहार इत्यस्य पचादाचि रूपं । दृहिता । दृह दृहि बुद्धावित्यस्य निघाया रूपं । माहिनावान ।

मंहिरनघन्तीनणप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । माहिनावानिति तस्य संज्ञा । मती बह्वचोऽनजिरादीना-
मिति संहिताया दीर्घः । गोवाणि । गवां समूह इत्यर्थे खलगोरथादित्यनुवृत्ताविनचक्यचर्षति गोशब्दात्त-
प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । मञ्ज । मञ्ज विसर्ग इत्यस्य लिटि रूपं ॥

दशपथे निर्विकल्पे निविदानीयस्य पुरस्तात्सखा ह यत्वेत्थेपा । सुवितं च । सखा ह यत्र सखिभिर्नवसै-
रिति निविदानीययोराद्ये । आ० ९. ३. । इति ॥

सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरभिज्ञ्वा सत्वभिर्गा अनुगमन ।

सत्यं तदिदो दृग्भिर्दृग्भिः सूर्यं विवेद तमसि श्रियंते ॥ ५ ॥

सखाः ह । यत्र । सखिऽभिः । नवऽग्वैः । अभिऽज्ञ्वा । सत्वऽभिः । गाः । अनुऽगमन ।

सत्यं । तत् । इदं । दृग्भिः । दृग्भिः । सूर्यं । विवेद । तमसि । श्रियंते ॥ ५ ॥

सखिभिः समानव्यानिः सत्वभिर्द्रुमभितः सीदद्विनवर्वैः । मेधातिथिप्रभृतयोऽंगिरसः केचिन्नव मामा-
न्त्रमनुषाय फलं लेभिर् केचिद्दृग्भिसामाननुषायति । तत्र ये नव मामान सत्रमनुषाय लक्ष्मला उदतिष्ठन ते
नवग्वाः । तेः सत्वभिर्गरोभिः सखा समानव्यानि इदो यत्र यस्मिन्विले पणिभिर्निरुद्धा गा अभिलक्ष्याभिज्ञ्वा
अभिगतत्राजुक् यथा भवति तथानुगमन अनुगच्छन्निद्रुमत्तत्र विले दृग्भिः । ये दृग्भिसामान्त्रमनुषाय लक्ष्म-
ला उदतिष्ठन ते दृग्भिः । दृग्भिर्दृग्भिसंख्याकिंरंगरोभिः संहितः मन तमसि विलवर्तित्यधकारं श्रियंते निवसंते
सत्य यथार्थप्रकाशं सूर्यं विवेद । लेभे । ततो लक्ष्मलाकाशः स इद्रुमला गा आनीयांगरोभ्यः प्रादादिति भावः ॥
सखा । सखा प्रकर्षणे । समाने स्वथोदात्त इतीणप्रत्ययः । डिञ् । समानस्य कृदमीति समानस्य सभावः ।
उदात्त इत्युक्तेन सामर्थ्याद्बुपपदस्यति गस्यते । आयुदात्तः । नवर्वैः । गमेरीणादिको ङुप्रत्ययः । बह्वीही
पूर्वपदस्वरः । अभिज्ञ्वा । प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञरिति विधीयमानो ज्ञरभेरुत्तरस्य व्यत्ययन भवति । सत्वभिः । षट्
विशरणगत्ववसादनीष्वत्यस्मात्प ईरसयोऽमुट् चिति कृञिप्रत्ययः । तुडागमः । नित्वादाबुदात्तः । अनुगमन ।
गमः शतरि बह्वल कृदमीति शपो लुकि कृते गमहनेत्यादिनोपधालोपः । प्रादिसमासः । शतुस्वरः । विवेद ।
विवेद ज्ञान इत्यस्मात्लिटि णलि रूपं । श्रियंते । श्रि निवासगत्योरित्यस्य शतरि रूपं ॥ २५ ॥

इदो मधु संभृतमुस्त्रियायां पद्विद्वेद शफवन्नमे गोः ।

गुहा हितं गुह्यं गृह्णामसु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान ॥ ६ ॥

इदं । मधु । संऽभृतं । उस्त्रियायां । पत्ऽवत् । विवेद । शफऽवत् । नमे । गोः ।

गुहा । हितं । गुह्यं । गृह्णं । अपऽसु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणाऽवान ॥ ६ ॥

इद्र उस्त्रियायां कीरदधादिक्रमेणोत्स्राविण्यां भोगवत्यां गवि संभृतं संपादितं मधु कीरादि विवेद ।
अज्ञामीति । ततस्तदर्थं पद्वत्यादयुक्तं शफवत्सुरोपते गोधनं विवेद । लेभे । कथं लक्ष्मलाविति तदुच्यते । नमे
गोः । गोरिति द्वितीयायं षष्ठी । पणिनामर्करमूररपहता गा नमे । आनीतामकरोत । तथा दक्षिणावानी-
दायवान्ममर्थः स इद्रो गुहा गुहायां हितं गुह्यं प्रकृष्टं अत एवाप्सवतरिणं गृहं गृहचारिणं मायिनमसुरं
दक्षिणं हस्ते दधे । दधार । अग्रहीदित्यर्थः ॥ द्वितीयाष्टके । २. ६. ३ । शुधी हवमित्यस्मिन्वर्गे गुहा हितमित्य-
तत्सम्यगभधायि । उस्त्रियाया प्रक्रिया सम्यक् पूर्वमेवावादि ॥ विवेद । विद ज्ञाने विदू लाभे । एतयोर्लिटि
रूप । शफवत् । शफोऽस्यास्तीति मनुष । ह्रस्वनुडभ्यां मनुविति मनुष उदात्तत्व । नमे । णमु प्रह्वत्व इत्यस्य
लिटि रूप । द्विर्वचनस्य कृदसि विकल्पितत्वाद्दत्र द्विर्वचनाभावः । वाक्यभेदादनिघातः । गुह्यं । गृह संवरण
इत्यस्मान्नामिगृह्णद्दृष्टभ्यो वतिवक्तव्यमिति कथं । किन्त्वादगुणः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । दधे ।
दधातेर्लिटि रूप । दक्षिणावान । दक्ष वृद्धी । दृग्भिर्दृग्भिर्निरुद्धाविति नप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । संहिता-
यामन्येपामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः । नित्स्वरः ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विज्ञानन्नारे स्याम दुरितादभीके ।

इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुपस्वेन्द्र पुरुतमस्य कारोः ॥७॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विज्ञानन । अरे । स्याम । दुःऽइतात् । अभीके ।

इमाः । गिरः । सोमऽपाः । सोमऽवृद्ध । जुपस्व । इन्द्र । पुरुऽतमस्य । कारोः ॥७॥

तमसो रात्रेः सकाशाद्विज्ञानविशेषेण ज्ञाननं प्रादुर्भवन्मूर्धात्मक इन्द्रो ज्योतिर्वृणीत । जगत्प्रवहारात्निर्वाहक प्रकाशं समभक्त । यद्वा तमसस्तमोरूपाद्ब्रुवादेर्विज्ञाननं प्रादुर्भवनं । वृत्रं हत्वा प्रकाशमवृणीत । वयं दुरिता-
त्पापादारिं दूरं पापवर्जिताः संतोऽभीके भयरहिते स्थाने स्याम । भवेम । सोमपाः सोमस्य पातरत एव
सोमवृद्ध सोमपानेषु वृद्ध हे इन्द्र पुरुतमस्य । पुरु-बह-उगचूलं तामयति ग्लापयतीति पुरुतमः । तादृशस्य कारोः
सोत्रं कर्वाणस्य अत्रिज इमाः स्तितनक्षणा गिरो वाचो जुपस्व ॥ वृणीत । वृद्ध संभक्तावित्यस्य लङ्-
रूप । विज्ञाननं ज्ञा अवबोधने । विशेषेण ज्ञान प्रकाशः । प्रत्ययस्वरः । अभीके । न वियते भीर्यस्मिन् । ततः शेषा
द्विभाषा । पा० ५ ४ १५४ । इति कप्रत्ययः । नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तत्वं प्राप्तिं कपि पूर्व । पा० ६ २ १५३ । इति पूर्व
स्यातोदात्तत्व । पुरुतमस्य । तमु ग्लान इत्यस्माग्यंतात्यचाद्यचि परादिभ्य कदासि बहुलमित्युत्तरपदानुदात्तत्व ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसीं अन्नु ष्यादारे स्याम दुरितस्य भूरिः ।

भूरिं चिद्धि तुजतो मर्त्यस्य सुपारामो वसवो बर्हणावत ॥८॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अन्नु । स्यात् । अरे । स्याम । दुःऽइतस्य । भूरिः ।

भूरिं । चित् । हि । तुजतः । मर्त्यस्य । सुऽपारामः । वसवः । बर्हणाऽवत ॥८॥

हे इन्द्र ज्योतिर्जगत्प्रकाशकः सूर्यो यज्ञायामिहोवादिर्कर्मकरणाय रोदसीं यावापुषिष्यावन् प्यात् ।
अनुभवतु । प्रकाशयतु । वयं भूरिः प्रभुतस्य दुरितस्य पापस्यारिं दूरं स्याम । भवेम । हे वसव मर्त्यस्य वामस्य
तार इन्द्रादयः सुपारामः सुपाराः शोभनपाराः भुत्याभिमुखीकर्तुं शक्या युय भूरिं चिदतिप्रभुत बर्हणावत्स-
मुदियुक्तं धनं तुजतो भूरिप्रदस्य मर्त्यस्य प्रयत्नय । अत्र योग्याक्रियाध्याहारः ॥ स्यात् । अर्निर्निर्दिष्ट रूप ।
संहितायामनोरुत्तरस्यास्तेरूपमर्गप्रादुर्भ्यामभिर्यचपर इति पत्यं । निघातः । तुजतः । तुजि पित्रि लजि
हिंसादाननिकेतनेषु । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्व । बर्हणावत । वृद्धि वृद्धावित्यस्य भाव औणादिको
सुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाज्रसातो ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥९॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाज्रऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥९॥ ॥२६॥

विदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहथरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमित वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमह वेदं विद्यातीर्थमहश्चरं ॥

इन्द्र इति नवचं द्वितीयं मुक्त विश्रामित्र गायत्रमन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । इन्द्र त्वा गायत्र हीति ॥ अपिष्टोमे प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छ्रमिणस्व इन्द्र मुक्त । मुञ्चित च । इन्द्र त्वा वृषभमृष्टदभीति तिस्रः । आ० प. १०. । इति ॥ आद्या प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छ्रमिनः प्रस्थितयाज्या । मुञ्चितं च । इन्द्र त्वा वृषभं मरुतो यस्य । आ० प. ५. । इति ॥

इंद्रं त्वा वृषभं वयं सुते सोमं हवामहे । स पाहि मध्वो अंधसः ॥ १ ॥

इंद्रं । त्वा । वृषभं । वयं । सुते । सोमं । हवामहे । सः । पाहि । मध्वः । अंधसः ॥ १ ॥

इदं स्रवति सोमरमं रमते कीडतीतीन्द्रः । यद्वा इदं सर्वं जगत्साक्षाद्दर्शयतीतीन्द्रः । तस्य संबुद्धिः । हे इन्द्र वृषभं कामाना वर्षक त्वा त्वां सुते यावभिरभिपूते सोमं वयं हवामहे । सोमपानार्थमाह्वयामः । स त्वं मध्वो मदकरमधमोऽन्नलक्षण सोम पाहि । पिव । इन्द्रशब्दं यास्को ब्रह्मधा निर्विवेच । इन्द्र इरां वृणातीति वेरां ददातीति वेरा दधातीति वेरां दारयतीति वेरा धारयतीति वेदवे द्रुषतीति वेदी रमत इति वेडे भुतानीति वा । तद्यदेनं प्राणैः समंधस्मदिन्द्रस्येन्द्रत्वमिति । यत्र यत्र योऽर्थोऽनुगुणस्तत्र सोऽर्थः स्वीकार्यः । इदं दर्शनादिर्वापमन्यवः । इदं ब्रह्म साक्षात्पश्यतीतीन्द्रः । तथा चारण्यकं श्रूयते । स एतमेव पुरुषं ब्रह्मतम मपश्यतिदमदर्शमतीउ । तस्मादिन्द्रो नामिन्द्रो ह वै नाम तमिन्द्रं संतमिन्द्रं इत्याचरते परोक्षेण परोक्ष प्रिया इव हि देवाः । ष० आ० २ ४ ३ । इति ॥ इन्द्र । इदि परमेश्वर्य इति धातुः । स्वमायया जगद्रूपत्व परमेश्वर्य । अनेनाभिप्रायेण श्रूयते । इन्द्रो मायाभिः पुरुषरूप ईयते इति । इन्द्रशब्द उपपदे रमतेरन्वेष्योऽपि दृश्यते इति उः । पूर्वपदस्योकारलोपः । इदि परमेश्वर्य इत्यस्माद्ब्रह्मण्यत्यादिना रन्वत्ययात्त्वेन निपातितः । एवमेतानि निर्वचनानि द्रष्टव्यानि । आमत्रितायुदात्तत्वं । हवामहे । ह्वयतेर्वहलं क्दमीति संप्रसारणे लोटि रूपं । मध्वः । मधुशब्दः फलिपाटीत्यादिनोन्वत्ययात् । आगमानुशासनस्यानिव्यत्यानुसमावः । संज्ञापूर्वकस्य विधिरनिव्यत्यानुसमावः । यणादेशः । अंधसः । अदेनुंम धश्चत्यमुन । निरस्वरः ॥

ब्राह्मणाच्छ्रमिनः प्रातःसवन इन्द्र क्रतुविदमिति शम्भयाज्या । मुञ्चितं च । इन्द्र क्रतुविद सुतमिति याज्या । आ० प. १० । इति ॥

इंद्रं क्रतुविदं सुतं सोमं हर्यं पुरुषुत । पिवा वृषस्व तातृपिं ॥ २ ॥

इंद्रं । क्रतुऽविदं । सुतं । सोमं । हर्यं । पुरुऽस्तुत । पिवा । आ । वृषस्व । तातृपिं ॥ २ ॥

हे इन्द्र क्रतुविदं क्रतोः प्रज्ञाया लभकं सुतमभिपूतमिमं सोमं हर्यं । पातुं कामयस्व । हे पुरुषुत पुरुषिर्ब्रह्मिः स्तुतं तातृपि तर्पकमाषायनकारिणमिमं सोमं पिव । पीतमिमं सोममा वृषस्व । जठरं भिंच । यथा नाभिरधो न पतति तथा धारयति भावः ॥ हर्यं । हर्यं गतिकालोरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः । पुरुषुत । स्तुतस्तोमयोक्तेदमीति संहितायां पत्व । वृषस्व । वृष भिचन इत्यस्य लोटि रूपं । आङ उच्यतेत्वाङ्निघातः । तातृपिं । तुष प्रीणन इत्यस्माच्छ्रमि सदादिभ्यो दर्शनादिति किन । तस्य निद्रुह्नावाहिवचनानि । संहिता यामन्वेषामपीत्यभ्यासस्य दीर्घः । निच्वादायुदात्तः ॥

इंद्रं प्र णो धित्वावानं यज्ञं विश्वेभिर्देवेभिः । तिरः स्तवान विशपते ॥ ३ ॥

इंद्रं । प्र । नः । धित्वावानं । यज्ञं । विश्वेभिः । देवेभिः । तिरः । स्तवान् । विशपते ॥ ३ ॥

हे स्तवान स्तोतृभिः स्तुयमान विशपते विष्णो मरुता पते हे इन्द्र विश्वेभिर्देवेभिः सर्वैर्यजनीयैर्देवैः संहितस्त्वं धित्वावान । वन्यते संभज्यते इति वान हृदिः । धित निहित हृदियस्य तं । मभुतहृदिविष्कमित्यर्थः । अस्मदीयमिमं

यच्च प्र तिरः । प्रकंपेण वर्धय । हविःस्वीकरणेन संपूर्णं कुर्वति भावः ॥ गः । उपसर्गाद्बहुलमिति सहिताया
णत्वं । धितावानं । इधात्र धारणपोषणयोरित्यस्मान्निष्ठा । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । तिरः । तरन्त्येत्वयेन गः ।
प्रत्ययस्वरः । सवान । पुत्र मुती । सम्यानच मुव इत्युपपदाभावात्पि कर्मण्यानचप्रत्ययः । आमन्त्रित
त्वान्निष्ठातः ॥

इंद्र सोमाः सुता इमे तव प्र यंति सत्पते । शयं चंद्राम् इंद्रवः ॥४॥

इंद्र । सोमाः । सुताः । इमे । तव । प्र । यंति । सत्पते । शयं । चंद्रामः । इंद्रवः ॥४॥

हे सत्यंत इंद्र चंद्राम आह्लादयितार इंद्रवो दीप्ताः सुता अभिपुता इमेऽस्माभिर्दत्ताः सोमाः जय ।
निर्यति निवसंत्यज्ञादीन्वर्तति जयो जठर । प्र यति । प्रकंपेण गच्छति । तान धारयति भावः ॥ जय । नि
निवामगत्वोरित्यस्मादधिकरणे घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तत्वं प्राप्ते जयो निवाम इत्याद्युदात्तत्व ।
चंद्रामः । चदि आह्लादने दीप्ता च । अस्मात्स्फायितवीत्यादिना रक्प्रत्ययः । आत्रसेरमुगित्यमुक् । प्रत्यय
स्वरः । इंद्रवः । उदेरिच्चादेरित्युप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥

दधिष्वा जठरे सुतं सोममिन्द्र वरेण्यं । तव द्युष्नास इंद्रवः ॥५॥

दधिष्वा । जठरे । सुतं । सोमं । इंद्र । वरेण्यं । तव । द्युष्नासः । इंद्रवः ॥५॥

हे इंद्र वरेण्य सर्ववरेणीयं सुतमभिपुतं सोम जठरे दधिष्वा । धारय । इंद्रवो दीप्ता इमं सोमाम्ब
द्युष्नासः । दिवि जियति निवसंतीति द्युष्नासः । अतस्त्व तान धारयति भावः ॥ दधिष्वा । दधातेर्लोपि रूप ।
आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । वरेण्यं । वृड संभक्तौ । वृड एण्य इत्यण्यप्रत्ययः । वुषादि
खादाद्युदात्तः । द्युष्नासः । विद्यतेरन्त्येभ्योऽपि दृश्यत इति उप्रत्ययः । कृदन्तरपदस्वरः ॥ ॥५॥

गिर्वणः पाहि नः सुतं मधोधाराभिरज्यसे । इंद्र त्वादात्तमिच्छणः ॥६॥

गिर्वणः । पाहि । नः । सुतं । मधोः । धाराभिः । अज्यसे । इंद्र । त्वादात्तं । इत । यणः ॥६॥

गिर्वणो गोभिर्वननीय । तथा च यास्कः । गिर्वणा देवो भवति गोभिरेन यनयति । नि० ६ १४ । इति ।
तादृशेन्द्र नोऽस्मदीयं सुतमभिपुतमिमं सोम पाहि । पिव । यतो मधोमंदकरम्य सोमस्य धाराभिरज्यसे
मिच्छंसे हे इंद्र त्वादात्तमिच्छया शोधित विण्दीकृतमेष यणोऽन्नमस्मान् भवति ॥ गिर्वणः । वन समक्तावि
त्यस्मादनुन । गिर उपधाया दीर्घाभावश्चादमः । आमन्त्रितम्येति पाश्चिकमाद्युदात्तत्व । पाहि । पा पान
इत्यस्मात्लोपि रूपं । आमन्त्रितस्यावियमानत्वेन पादादित्वादिनिष्ठातः । प्रत्ययस्वरः । त्वादात्तं । देप शोधने ।
सत्यपि पकारे नानुवधकृतमनेजंतत्वमित्यजंत एवाय । तत् आदेच इत्यात्व । अस्मात्कर्मणि क्तः । दाधा
ध्वदावित्यत्रादाविति प्रतिषेधेन घुसंज्ञाया अभावाद्दो दजोरिति ददादेणो न भवति । त्येति युष्मत्कृतस्य
तृतीया कर्तृकरणे कृता बहुलमिति समासः । तृतीया कर्मणोति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । यणः । अणु व्याप्तौ ।
अण्युदृत्यमुन । तत्मानयोरिग्न धातोर्युडागमः । निच्यादाद्युदात्तः ॥

अभि द्युष्मानि वनिन इंद्रं सचंते अश्रिता । पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥७॥

अभि । द्युष्मानि । वनिनः । इंद्रं । सचंते । अश्रिता । पीत्वी । सोमस्य । वावृधे ॥७॥

वनिनः । वनं देवताविषयं संभजनमस्यास्तीति वनी । तस्य देवान संभजमानस्य यजमानस्य द्युष्मानि
बोतमानान्यान्निता जयरहितानि संपूर्णानि सोमादीनि हवीपीद्मभि अभितः सचंते । समवयति । तेषु मध्ये
सोमस्य पीत्वी सोमं पीत्वा वावृधे । स इन्द्रो वर्धते ॥ वनिनः । अत इनिटनावितीनिप्रत्ययः । तस्य स्वरः ।
सचंते । पच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । अश्रिता । नि जय इत्यस्य निष्ठा । अत्र ण्यदर्थ इति दीर्घाभावः ।
तस्मादेव जियो दीर्घादिति निष्ठानत्वाभावः । नत्रा समासं तस्य स्वरः । पीत्वी । पा पान इत्यस्मात् क्ताप्र
त्ययस्य न्नात्वाद्यच्चैति निपातनात् वी इत्यादेणः । प्रत्ययस्वरः । घुमास्यार्गापत्यादिना इत्वं ॥

अर्वावतो न आ गहि परावतश्च वृचहन । उमा जुषस्व नो गिरः ॥८॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । पराऽवतः । च । वृचऽहन । उमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥८॥

हे वृचर्षिन्द्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्ममीपाद्दिशात्परावतोऽतिदूराद्दिशाद्वा नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आ-
गन्तु । आगत्य च नोऽस्मदीया उमाः स्तुतिलक्षणा गिरो वाचो जुषस्व । सेवस्व ॥ परावतः । उपसर्गाच्छं-
दसि धात्वर्थ इति वर्तते । प्रत्ययस्वरः ॥

यदंतरा परावतमर्वावतं च ह्यसे । उदेह तत् आ गहि ॥९॥

यत् । अंतरा । पराऽवतं । अर्वाऽवतं । च । ह्यसे । उदे । उह । ततः । आ । गहि ॥९॥

हे इन्द्र यद्यस्मिन्परावतमतिविप्रकृष्टस्य देशस्यार्वावतं संनिकृष्टस्य देशस्य चांतरा तयोर्मध्यदेशे ह्यसे
सम्यगर्थमे ततस्माद्दिशाद्दिहास्मिन्त्यज्ञ आ गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ परावतं अर्वावतं । अंतरांतरण युक्ते
। पा० ३ ४ । इति द्वितीया । ततः । पंचम्यास्तिसम् । नित्स्वरः ॥ ॥९॥

आ तु न इद्रेति नवर्चं तृतीयं मुक्तं विश्वामित्रं गायत्रमिद्रे । आ तु न इत्यनुक्रांतं ॥ अंतरात्र द्वितीयं पर्यायं
ब्राह्मणावर्गमिदं एतदादिकं द्वे मुक्तं । मुञ्चत च । आ तु न इद्रे सम्यगिति मुक्तं । आ० ६ ४ । इति ॥

आ तू न इद्रे मय्यग्धुवानः सोमपीतये । हरिभ्यां यात्यदिवः ॥१॥

आ । तू । नः । इद्रे । मय्यक् । हुवानः । सोमऽपीतये । हरिऽभ्यां । याहि । अदिवः ॥१॥

हे अदिवो हे वाञ्छन हे इद्रे हवानो होतृभिराहयमानस्त्वं मय्यक् मदभिमुवः सन नोऽस्मदीये यज्ञे
सोमपीतये सोमपानार्थं हरिभ्यामश्याभ्यां सह तु क्षिप्रमा याहि ॥ तू । अचि तनुधेत्यादिना संहितार्थां दीर्घः ।
मय्यक् । मामचतीति अस्त्विग्दधुगित्यादिना क्तिन् । प्रत्ययान्तरपदयोश्चैत्यस्माच्छब्दस्थिकवचने मपर्यंतस्य
मादेशः । विश्वग्दिवयोश्च टिरञ्चत्तो वप्रत्यय इति टिरिद्रे इत्यादेशः । अदिवमध्योरतोदात्तत्वनिपातनं कृत्व-
रनिवृत्त्यर्थमिति वचनाद्वादेशोऽतोदात्तः । यणादेशे कृत उदात्तस्वरितयोर्यण इति यणः स्वरितत्व । क्ति-
न्प्रत्ययस्य कृरिति कृत्व । सोमपीतये । दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतित्वरत्व । अदिवः । मतुवसोरिति कृत्व ।
आमित्रित्वात्प्रघातः ॥

सत्तो हीता न ऋत्वियस्तिस्तिरे वहिरानुपक् । अयुञ्जन्प्रातरद्रयः ॥२॥

सत्तः । हीता । नः । ऋत्वियः । तिस्तिरे । वहिः । आनुपक् । अयुञ्जन् । प्रातः । अद्रयः ॥२॥

हे इद्रे सोऽस्मदीये यज्ञे होता ऋत्विक् तवाह्वानार्थमृत्वियः प्रातःकालः सन सत्तो नियमो वर्तते । तथा
वहिरानुपक् अनुपक् परस्परसंबन्ध यथा भवति तथा तिस्तिरे । हविष्यामन्त्रेषु स्तीर्णमभुत् । तथा प्रातः
प्रातःसर्वेन सोमाभिषवाथमद्रयो यावाणोऽयुञ्जन् । परस्परं संगता अभुवन । तस्मात्सोमपानार्थं त्वमागच्छति
भावः ॥ सत्तः ॥ पदू विश्वरणादिष्वत्यस्मान्नत्यर्थकर्मकर्त्तृपत्यादिना । पा० ३ ४ १० । कर्त्तरि क्तः । सर्वविधीना
कृदसि विकल्पितत्वात्च निष्ठातकारस्य नत्वाभावः । ऋत्वियः । अतुशब्दात्कृदसि घमिति घस्प्रत्ययः । घस्ये
यादेशः । सितोति पदसंज्ञायामोर्गुण इति भसंज्ञाधीनो गुणो न भवति । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । तिस्तिरे ।
सूत्र आत्तादन इत्यस्य कर्मणि नित्युत् इहातीरित्वं । द्विवचने शपूर्वाः खय इति तकारस्य शेषः । नित्-
स्वरितयोरेणोर्जिति तप्रत्ययस्यैश्यादेशः । पादादित्वादनघातः । प्रत्ययस्वरः । आनुपक् । पञ्ज संगे । क्तिप ।
अनिदितामिति नलोपः । आङ्ङित्त्वरूपसंगयोः प्राक्प्रयोगः । गतिसमासः । कृदन्तरपदस्वरः । अयुञ्जन् ।
युञ्जन् योग इत्यस्य लुङि लृरिति वेत्यङादेशः । बङ्गलं कृदमीति रुडागमः । पादादित्वादनघातः ।
अडागमस्वरः ॥

उ॒मा ब्र॒ह्म ब्र॒ह्मवा॒हः क्रि॒यंत॒ आ ब॒र्हिः सी॒द । वी॒हि ऋ॒र पु॒रोऽऽशं॑ ॥३॥

उ॒मा । ब्र॒ह्म । ब्र॒ह्मऽवा॒हः । क्रि॒यंत॑ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द । वी॒हि । ऋ॒र । पु॒रोऽऽशं॑ ॥३॥

ब्रह्मार्ण स्तोत्रार्ण स्तुत्यतया वहतीति ब्रह्मवाहा ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्राप्यत इति वा । हे ब्रह्मवाह इन्द्र तुभ्यमि-
मेमांनि ब्रह्म ब्रह्मार्ण स्तोत्राण्यस्माभिः क्रियते । अतो बर्हिरा सीद । स्तुत्यतया बर्हिषि यज्ञ उपविश । हे शूर
समर्थद्रास्माभिर्दीयमानमिमं पुरोडाशं पुरोडाशाख्य हविर्वीहि । भक्तय ॥ ब्रह्मवाहः । वह प्रापण इत्यस्माद्बहि-
हाधाऽभ्यःकंदमीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । आर्भितत्वात्त्रिघातः । क्रियते । करोतिः कर्मण यक् । रिङ्
शयार्भित्त्विति रिङादेशः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वादिनिघातः । बर्हिः । कालाध्नोरत्यतसंयोगे द्वितीया ।
वीहि । वी कालादिपु । लोटि रूप । हेर्दित्वाद्दात्तः । पुरोडाशः । दाशु दान इत्यस्मात्पुरस्युर्धात्वच्चे अतव
होक्थशस्युरोडाशो णिवन । पुरो दाशत एनमिति । निपातनाहकारस्य ऊकारः । ऊदत्तरपदस्वरः ॥

रा॒रंधि॑ स॒र्वने॒षु ण॑ ए॒षु स्तो॒मेषु॑ वृ॒त्रह॑न । उ॒क्थे॒ष्विंद्र॑ गि॒र्वणः॑ ॥४॥

रा॒रंधि॑ । स॒र्वने॒षु । नः॑ । ए॒षु । स्तो॒मेषु॑ । वृ॒त्रऽह॑न । उ॒क्थे॒षु । इं॒द्र । गि॒र्वणः॑ ॥४॥

हे गिर्वणो गीभिः स्मृतिभिर्वननीय वृत्रहन वृत्रस्य हर्तेहे इन्द्र नोऽस्माकं सवधिषु त्रिषु सवनेषुपु क्रिधमाणेषु
स्तोमेषु स्तोत्रपृक्थेषु शस्त्रेषु च गुरंधि । रमस्य ॥ रारंधि । रमतेलोटि वहन् कदमीति शपः श्चः । कदस्युभ
यथेति हेराधेधातुकत्विनाडित्वादिदित्थेति हेधिः । सवनेषु । मयते सोमो धिष्वत्यधिकरणे मुनोतेत्युट् ।
नितस्वरः । णः । नभा नकारस्य नश्च धातुस्थोरूपस्य इति सहितायां णत्व ॥

म॒तयः॑ सो॒मपा॒मुकं॑ रि॒हंति॑ श॒वस॒स्पतिं॑ । इं॒द्रं व॒त्सं न॑ मा॒तरः॑ ॥५॥

म॒तयः॑ । सो॒मऽपां॑ । उ॒कं॑ । रि॒हंति॑ । श॒वसः॑ । प॒तिं॑ । इं॒द्रं । व॒त्सं । न । मा॒तरः॑ ॥५॥

हे इंद्र मतयोऽस्माभिः क्रियमाणाः स्तुतय उरु महांतं सोमपा सोमस्य पातार शवसो वत्सस्य पतिमिंद्र
त्वा रिहति । लिहति । तत्र दृष्टातः । वत्स न । यथा वत्स मातरो धनयो लिहति तद्वत् ॥ मतयः । मन ज्ञान
इत्यस्मात्कर्मणि मंत्रे वृषत्यादिना क्तिन्नदात्तः । उरु । ऊर्गुत्र आत्कादन इत्यस्मान्महत्वायं गम्यमानं महति
ह्रस्वश्च । उ०१. ३० । इति कुप्रत्ययो धातोर्ह्रस्वश्च । प्रत्ययस्वरः । रिहति । लिह आत्कादन इत्यस्य लटि रूप ।
रत्नयोरभेदः । प्रत्ययस्वरः । शवसस्पतिमिति सहितायां पश्याः पतिपुत्रपुंश्यादिना विभक्तनीयस्य मत्व ।
वत्स । वद व्यक्तायां वाचि । अस्माद्भूतवदिहनीत्यादिना सप्रत्ययः । वदत्यभीच्ण मातरमिति वत्सो गोवाल ।
प्रत्ययस्वरः ॥ ॥३॥

स॒ मंद॑स्वा॒ व्यंध॑मो॒ राध॑से॒ तन्वा॑ महे । न॒ स्तो॒तारं॑ नि॒दे॒ करः॑ ॥६॥

स॒ । म॒दस्व॑ । हि । अ॒ंधमः॑ । रा॒धसे॑ । त॒न्वा । महे॑ । न । स्तो॒तारं॑ । नि॒दे॒ । करः॑ ॥६॥

हे इंद्र स तथाविधस्यं महे महते राधसे धनायाधमोऽस्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य पानेन तन्वा शरीरेण
महे मदस्व । हृष्टो भव । हिरत्र समुच्चयार्थः । किंच त्वं स्तोतार मां निदे निदार्थे विषयभूत न करः । मा कार्षीः ॥
मदस्व । मदि स्तुत्यादिष्वत्यस्य लोटि रूप । हि चिति निघातप्रतिषेधेन भवितव्यमिति चेत् । तत्राप्रातिजोस्य
इति वर्तते । अत्र हेः समुच्चयार्थत्वात्त्रिघातः । तन्वा । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्व । महे । तकारलोप-
ःकादसः । वृहन्नहतीरूपसंख्यामिति विभक्तेरुदात्तत्व । निदे । णिदि कृत्मायामित्यस्मात्सपदादिसंज्ञा भावे
क्लिप । आगमानुगामनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । मांकाच इति विभक्तेरुदात्तत्व । करः । करोतेनृदि त्तः
कमुवृत्तिभ्यःकंदमीत्यडादेशः । निघातः ॥

व॒यमिंद्र॑ त्वा॒यवो॑ ह॒विष्म॑तो॒ ज॒राम॑हे । उ॒त त्व॑म॒स्मयु॑र्व॒सो ॥७॥

व॒यं । इं॒द्र । त्वा॒ऽयवः॑ । ह॒विष्म॑तः । ज॒राम॑हे । उ॒त । त्वं । अ॒स्मऽयुः॑ । व॒सो॑ इति ॥७॥

हे इंद्र त्वायवो यज्ञार्थं त्वामात्मन इच्छंतस्वत्कामाः संतो हविष्मंतः संभृतहविष्का वयं जरामहे । त्वां मुमः । हे वमो सर्वस्य वासक इंद्र उत त्वमथस्मयुरस्मदीयहविःस्वीकरणार्थमस्मानात्मन इच्छन् भव ॥ त्वायवः । त्वामिच्छंतीत्यर्थं मुप आत्मनः क्वच । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चैति मपर्यंतस्य त्वादेशः । क्वाच्छंदसीत्युप्रत्ययः । त्वद्यव इति प्राप्ती युष्मदस्मदीरनादेश इत्यविभक्तावपि हलादां व्यत्ययेनात्वं । प्रत्ययस्वरः । हविष्मंतः । तमीं मत्वर्थं इति भसञ्जायां सकारस्य रुत्वाभावः । स्वरविधां व्यंजनमविद्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणात्पुन उदात्तताभावः । इमिप्रत्ययस्वरः । जरामहे । जरतिः स्तुतिकर्मेति यास्कः । अस्मयुः । अस्मानिच्छंतीत्यर्थं मुपः क्वच । तस्माद्प्रत्ययः । पूर्वपदांतलोपश्चादसः । प्रत्ययस्वरः ॥

मारे अस्मद्धि मुमुचो हरिप्रियावाद्वाहि । उंटं स्वधावो मत्स्वेह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुचः । हरिऽप्रिय । अवाद् । याहि । उंटं । स्वधाऽवः । मत्स्व । इह ॥ ८ ॥

हे हरिप्रिय हरी अर्थां प्रियां यस्य तादृश हे इंद्र अस्मदस्मत्त आरे दूरे रथे योजित्त्वर्थ्या मा वि मुमुचः । मा विमोचय । ताभ्यामुपेत एवावाद् अस्मादाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । हे स्वधावः सोमलक्षणात्पवित्रे इहास्मिन्देवयजने मत्स्य । सोमं पीत्वा इष्टो भव ॥ अस्मत् । अस्मत्तद्व्यस्य पंचमीवहवचनस्य पंचम्यात्त । पा० १. १ ३१ । इत्यदादेशः । मुमुचः । मुञ्ज मोक्षणे इत्यस्य ग्यतस्य क्वादेशं लुङि चङि रूपं । अभ्यासस्य दीर्घाभावश्चादसः । न माऽयोग इत्यडभावः । निघातः । हरिप्रिय । आमंत्रितस्य पादादित्वात्पाठिकमायुदात्तत्व । मत्स्य । मदि नुत्यादिष्वित्यस्य लोटि बह्वलं क्दसीति विकरणस्य लुक् । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वादनघातः ॥

अवाचं त्वा मुखे रथे वहतामिदं केशिना । घृतसू वहिरामदे ॥ ९ ॥

अवाचं । त्वा । मुऽखे । रथे । वहतां । उंटं । केशिना । घृतसू इति घृतऽसू । वहिः । आऽमदे ॥ ९ ॥

हे इंद्र घृतसू अमजनितजलप्रसवणयुक्तां केशिना केशिना स्कंधप्रदेशे लंबमानकेशयुक्तां हरी आसद आमदनीयं वहिरभिलक्ष्य मुखे मुखकरं रथेऽवाचमस्मदभिमुखं त्वा त्वां वहतां ॥ अवाच । अचतेः क्तिन्पुगिदच्चाभिति नुम । वहता । वहल्लोटि रूप । तसो लसावधातुक्स्वरं कृतं धातुस्वरः । आसदं । सदेः कृत्यार्थं केन्प्रत्ययः । नित्स्वरः । ऊद् उत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ४ ॥

उप नः सुतमिति नवचं चतुर्थं मूक्तं वेद्यामित्रं गायत्रमंद्रं । उप न इत्यनुक्रमणिका । पूर्वमूक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥

उप नः सुतमा गहि सोममिदं गवाशिरं । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १ ॥

उप नः । सुतं । आ । गहि । सोमं । उंटं । गोऽआशिरं । हरिऽभ्यां । यः । ते । अस्मऽयुः ॥ १ ॥

हे इंद्र नोऽस्मदीयं सुतमभिपुतं गवाशिरं पयसा मिश्रितं सोमं प्रति उपा गहि । समीप आगच्छ । यतो हरिभ्यामश्याभ्या युक्तस्तव रथोऽस्मयुरस्मान्कामयमानो वर्तेत ॥ गवाशिरं । आङ्पूर्वस्य श्रीणातिः क्तिन्पयस्युधेधामानुचुरित्यादिनाशिरित्यादेशः । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः ॥

तमिदं मदमा गहि वहिःष्ठां यावभिः सुतं । कुविन्वस्य नृष्णवः ॥ २ ॥

तं । उंटं । मदं । आ । गहि । वहिःऽस्यां । यावऽभिः । सुतं । कुवित् । नु । अस्म्य । नृष्णवः ॥ २ ॥

हे इंद्र यावभिः सुतमभिपुतं वहिःष्ठां वहिषि स्थितं मदं । मयतेऽनेनेति मदः सोमः । तमिमं सोममा गहि ।

आगच्छ । कुवित्प्रभृतं यथा भवति तथास्य सोमस्य पाने नु क्षिप्रं तृष्णवः । तृप्नो भव ॥ मद् । मदी हंपं । मदीऽनुपसर्ग इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्वादानुदात्तत्वे धातुस्वरः । बर्हिःष्ठां । ष्ठा गतिनिवृत्ता । क्षिप । संहिताया पुर्वपदसकारस्यादेशप्रत्यययोरिति पत्वं । एत्वं । छद्त्तरपदस्वरः । तृष्णवः । तृप प्रीणन इत्यस्य ल्यङागमः । कुवित्योगादनिघातः । जुभ्रादिषु नृनमन तृप्नोतीति पठितं । तथापि सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वाद्वाच्येणत्वप्रतिषेधो न भवति । प्रत्ययस्वरः ॥

इंद्रमित्या गिरो ममाच्छागुरिपिता इतः । आवृते सोमपीतये ॥३॥

इंद्रं । इत्या । गिरः । मम । अच्छ । अगुः । इपिताः । इतः । आवृते । सोमऽपीतये ॥३॥

हे इंद्र इपितास्त्वदर्थं प्रेरिता इत्येत्यमनेन प्रकारिणोऽस्मान्ना मम गिरः स्तितलक्षणा वाच इंद्रं त्वामितो ऽस्माद्देवयजनदेशादच्छागुः । आभिमुख्येन गच्छतु । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानार्थमावृते त्वामावर्तयितु ॥ इत्या । इदंशब्दात्वा ज्ञेतां च कंदमीति व्यत्ययन थाप्रत्ययः । इदम एतेतां रथोरितीदित्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । अच्छ । अच्छ गत्यर्थवद्विधिति गतिसंज्ञा । अगुः । इण गतावित्यस्य लुङि रूप । निघातः ॥

इंद्रं सोमस्य पीतये स्तोमिरिह हवामहे । उक्थेभिः कुविदागमत् ॥४॥

इंद्रं । सोमस्य । पीतये । स्तोमिः । इह । हवामहे । उक्थेभिः । कुवित् । आऽगमत् ॥४॥

स्तोमिस्त्वित्युत्पंचदेशादित्यस्तोमस्यार्थः स्तोत्रैरुक्थेभिरुक्थेः शस्त्रैश्च कर्मणि सोमस्य पीतये सोमपानार्थमित्द्र हवामहे । वयमारुह्यामः । कुविद्वहवारमाहुतः स इंद्र आगमत् । यज्ञं प्रत्यागच्छतु ॥ आगमत् । गमंल्यङागमः । आगमा अनुदात्ता इत्यटोऽनुदात्तत्वाद्धानुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतनिघातः । कुवित्योगादनिघातः ॥

इंद्रं सोमाः सुता इमे तान्दधिष्व गतक्रतो । जठरं वाजिनीवसो ॥५॥

इंद्रं । सोमाः । सुताः । इमे । तान् । दधिष्व । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । जठरं ।

वाजिनीवसो इति वाजिनीऽवसो ॥५॥

हे गतक्रतो इंद्र इमे सोमाः सुताः । यावमित्त्वदर्थमभिपुताः । हे वाजिनीवसो अन्नधन । यद्वा । वाजो ऽन्नमासु फलत्वेनास्तीति वाजिन्यः क्रियाः । तामां वासक हे इंद्र तान्मोमरमान जठरं दधिष्व । धारय ॥ वाजिनीवसो । वाजशब्दात्प्रत्ययऽत इतिठनावितीनिप्रत्ययः । ऋद्धेभ्यो डीविति डीप । तामां वसो । मवृतां चिति गुणः । आमावितत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं ॥ ॥५॥

विद्महि त्वा धनं जयं वाजेषु दधृषं कवे । अथा ते सुम्नमीमहे ॥६॥

विद्महि । त्वा । धनं । जयं । वाजेषु । दधृषं । कवे । अथा । ते । सुम्नं । इमहे ॥६॥

हे कवे क्रांतदर्शित्तिंद्र वाजेषु युद्धेषु दधृषं शत्रुणामभिभवितारं अत एव धनजयं । धनं जयतीति धनंजयः । तादृशं त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । अधानंतरं ते तव मुञ्चं धनमीमहे । याचामहे ॥ विद्महि । विदंलटि विदो लटो विति मसो मादेशः । पादादित्वादानिघातः । धनजयं । त्रि जय इत्यस्मादन उपपदे संज्ञायां भृतवृजिधारिसहितपिदम इति खचप्रत्ययः । अर्थादपदजतस्य मुमिति पुर्वपदस्य मुमागमः । चित्त्वादतोदात्तः । दधृषं । त्रिधृषा प्रागन्ध्य इत्यस्य यङ्लुक्प्रथमास्य रीगभावप्रकादसः । तदतात्पचात्तयि यङो ऽचि चिति यङो लुक् । लघूपधगुणे प्राप्ते न धातुलोप इति तस्य प्रतिषेधः । चित्त्वादतोदात्तः ॥

इममिंद्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिव । आगत्या वृषभिः सुतं ॥७॥

इमं । इंद्रं । गोऽशिरं । यवऽशिरं । च । नः । पिव । आऽगत्या । वृषभिः । सुतं ॥७॥

हे इंद्र गवागिरं यवमिथ्रणोपितं सोमं तथा यवागिरं यवमिथ्रणोपितं वृषभिर्यावभिः सुतमभिपुत नो ऽस्मदीर्यामिमं सोमं देवयजनमागत्य पिव ॥ गवागिरं यवागिरंमित्यत्र आङ्पूर्वस्य श्रीणतिः क्लिष्यपंसृधधा-
मानुचुरित्यादिनागिरित्यादिशः । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकृतित्वरः ॥

तुभ्येदिंद्र स्व ओक्तेऽसोमं चोदामि पीतये । एष ररंतु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्यं । इत् । इंद्र । स्व । ओक्ते । सोमं । चोदामि । पीतये । एषः । ररंतु । ते । हृदि ॥ ८ ॥

हे इंद्र तुभ्यं तुभ्यमेव पीतये पानार्थं स्व स्वकीय ओक्ते म्यां जठरे ऽभिपुतमिमं सोमं चोदामि । प्ररयामि । एष पीतः सोमस्तं तव हृदि हृदये ररंतु । अत्यर्थं रमतां ॥ तुभ्यं । युष्मच्छब्दस्य चतुर्थ्यं कवचने तुभ्यमद्यावति तुभ्यादिशः । मुपा मुलुगिति मुपो लुक् । इयि चेत्याद्युदात्तः । ओक्ते । वस्वादिवात्स्वार्थिको यत्प्रत्ययः । तित्स्वरितः । चोदामि । चूद प्ररणे । ग्यतस्य लोटि रूप । बह्वलमन्यवापीति णलुक् । निघातः । ररंतु । रम् क्रीडायामित्यस्य यङ्लुकि लोटि सर्वविधीनां क्दमि विकल्पितत्वाद्वाभ्यासस्य नुमभावः । संहितायामन्यपामपीत्यभ्यासस्य दीर्घः । निघातः । हृदि । हृदयशब्दस्य पदलोमाहृदित्यादिना हृदादिशः । ऊर्द्धदमिति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

त्वां सुतस्य पीतये प्रल्मिंद्र हवामहे । कुशिकासो अवस्यवः ॥ ९ ॥

त्वां । सुतस्य । पीतये । प्रलं । इंद्र । हवामहे । कुशिकासः । अवस्यवः ॥ ९ ॥

हे इंद्र अवस्यवस्वत्तो रत्नमिच्छंतः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पत्ता वयं सुतस्य यावभिरभिपुतस्य सोमस्य पीतये पानार्थं प्रत्नं पुरातनं त्वा हवामहे । मृत्तिलत्नगाभिर्गोभिर्वाङ्गयामः ॥ पीतये । स्थागापापचो भाव इति क्लिन । हिष्ठवत्सरतिश्रयातानां । फि० १ ७ । इत्यतोदात्तत्वं । हवामहे । इत्यतर्लोटि बह्वलं क्दमीति संप्रसारणे रूप । अवस्यवः । अव इच्छतीत्यर्थे मुपः क्वच । क्वाच्छदमीत्युप्रत्ययः । कुशिकासो अवस्यव इत्यत्र संहितायाम-
व्यादवद्यादित्यादिना । पा० ६ १ ११६ । एङः प्रकृतिभावः ॥ ॥ ६ ॥

आ याह्यर्वाङ्घ्र्येर्चं पंचमं मृक्तं विश्रामित्रं प्रैष्टमिंद्र । आ याह्यष्टावित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रं चतुर्थं ऽहनि स्तोमवृद्धी माध्यादिने सर्वे ऽक्वाकागम्ये स्तोमाभिर्गंसनार्थमिंद्रं मृक्तं । मृत्तितं च । आ याह्यर्वाङ्घ्र्य-
ष्टचान्यावंपरन । आ० ७ १० । इति ॥ महाव्रते ऽप्यावपनीयं ॥

आ याह्यर्वाङ्घ्र्ये वंधुरेष्टास्तवेदनुं प्रदिवः सोमपेयं ।

प्रिया सखाया वि मुचोपं वहिंस्वामिमे हव्यवाहो हवते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाङ् । उपं । वंधुरे ऽस्थाः । तव । इत् । अन् । प्र ऽदिवः । सोम ऽपेयं ।

प्रिया । सखाया । वि । मुच । उपं । वहिः । त्वां । इमे । हव्य ऽवाहः । हवते ॥ १ ॥

हे इंद्र वंधुरेष्टाः । वधुरशब्देनपाद्वयसंबंधस्थानमभिधीयते । तेन तद्विग्रष्टो रथो लक्ष्यते । तस्मिन् रथे तिष्ठन् त्वमर्वाङ्घ्र्यदभिमुखः सन् आ अभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ । प्रदिवः प्रत्नं पूर्वक्रमगतं तवत्तैव सर्वाधि सोमपेयं सोमपानं त्वमनु उद्दिश्य प्रिया तव प्रियतमा सखाया समानख्यानावस्थां वहिंरूपं वहिंसः समीपं वि मुच । विमुच । हव्यवाहः । हव्यं वहतीति हव्यवाहः । इमे ऋत्विजस्त्वां हवते । सोमपानार्थमाङ्गयति । तस्मादागच्छति भावः ॥ वंधुरेष्टाः । तिष्ठतर्विच । तत्पुरुषे कृति बह्वलमिति संप्रस्य अणुक् । प्रदिवः । सका-
रातमन्त्यं । सोमपेयं । पा पान इत्यस्य भावे ऽचो यदिति यत्प्रत्ययः । इत्यतीतीत्व । आर्धधानुकलजणो गुणः । घनो ऽभाव इत्याद्युदात्तत्वं । समासे क्दुत्तरपदस्वरः । मुच । मुचतेर्लोत्थागमानुगासनस्यानित्यत्वात्नुमभावः ॥

आ याहि पूर्वीरिति चर्षणीराँ अर्यं आशिष उपं नो हरिभ्यां ।

इमा हि त्वां मतयः स्तोमं तष्ट इंद्र हवते सख्यं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ । याहि । पूर्वीः । अति । चर्षणीः । आ । अर्यः । आऽशिषः । उप । नः । हरिऽभ्यां ।
इमाः । हि । त्वा । मतयः । स्तोमऽतथाः । इंद्र । हवते । सख्यं । जुषाणाः ॥२॥

हे इंद्र पूर्वीः सर्वाचर्षणीः प्रजा अत्या याहि । अतिक्रम्यागच्छ । द्वितीय आङ् पुरणः । अर्योऽस्माकं स्वामी
त्वं न आशिषस्त्वमत्रागत्य सोमं पिबत्विवमादिका अस्माकं प्रार्थना हरिभ्यामश्याभ्या युक्तः सन् उपागच्छ । किञ्च
ते तव सख्यं जुषाणाः सेवमानाः स्तोमतथाः स्तोमकारिभिः स्तोतुभिः कृता इमा मतयः स्तुतयो हवते । सोम
पानार्थं त्वामाह्वयति । हि प्रसिद्धी । करणे कर्तव्यापारः । काष्ठानि पचतीतिवत् ॥ आ । मंहितायामाडोऽगु
नामिकमकंदसीत्यनुनामिकः । अर्यः । अ गती । अर्यः स्वामिर्विश्वयोरिति निपातनाद्यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव
इत्याद्युदात्तत्वं प्राप्तिऽर्थस्य स्वाभ्याख्या चेत । फि० १ १८ । इत्यतोदात्तत्वं । आशिषः । फिपि शास इदङ्ङो
रित्युपधाया इत्वं । शासिर्वसिधमीनां चिति पत्व । स्तोमतथाः । तन्नू त्वन्नू तनुकरण इत्यस्मात्कर्मणि क्त । तृती
या कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

आ नो यज्ञं नमोवृधं सज्जोषा इंद्र देव हरिभिर्याहि तृयं ।

अहं हि त्वा मतिभिर्जोह्वीमि घृतप्रयाः सधमादे मधुनां ॥३॥

आ । नः । यज्ञं । नमः । वृधं । सऽज्जोषाः । इंद्र । देव । हरिऽभिः । याहि । तृयं ।

अहं । हि । त्वा । मतिऽभिः । जोह्वीमि । घृतऽप्रयाः । सधऽमादे । मधुनां ॥३॥

देव वीतमान हे इंद्र नोऽस्माकं नमोवृधं नमसोऽन्नस्य वर्धकमिम यज्ञ हरिभिरर्थः सज्जोषाः सहस्री
तिश्वं तृय त्रिप्रमा याहि । घृतप्रयाः । घृतसहितानि प्रयास्यन्नरूपानि हवीपि यस्य स तथोक्तः । तादृशोऽह
मधुनां सोमानां सधमादे । सह माद्यति यत्र सोम इति सधमादे । तस्मिन् स्थाने मतिभिः स्तुतिभिस्त्वा त्वा
जोह्वीमि हि । भुगमाह्वयामि खलु ॥ जोह्वीमि । यङ्नुव्यभ्यस्तस्य चिति सप्रसारण । गुणो यङ्नुकोरित्य
भ्यामस्य गुणः । यडो वतीडागमः । ह्रियोगादनिघातः । अभ्यस्नानामादिरित्याद्युदात्तः । घृतप्रयाः । घृ धरण
दीप्योरित्यस्मादजिघृषिभ्यः क्त इति क्तप्रत्ययः । वह्वीही पूर्वपदस्वरः ॥

आ च त्वामेता वृषणा वहातो हरी सखाया सुधुरा स्वंगा ।

धानावदंदिः सर्वनं जुषाणः सखा सख्युः ऋणवदंदनानि ॥४॥

आ । च । त्वां । एता । वृषणा । वहातः । हरी इति । सखाया । सुऽधुरा । सुऽअंगा ।

धानाऽवत् । इंद्रः । सर्वनं । जुषाणः । सखा । सख्युः । ऋणवत् । वंदनानि ॥४॥

हे इंद्र वृषणा सेचनममर्था सुधुरा गोभनया धुरान्विती स्वगा गोभनावयवोपती मग्गया गोभनय्या
नावतेती हरी त्वामा वहातश्च । यज्ञ प्रत्यागमनाय रथं त्वामावहतः । अथ धानावत् भुष्टयवोपेत सर्वनं जुषाण
भवमानः सखा सखिभूतः स इंद्रः सख्युः स्तोतुर्मम वंदनानि स्तोत्राणि ऋणवत् । ऋणयात् ॥ वहात् ।
वहनेत्याडागमं रूप । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । ऋणवत् । अथ वण इत्यस्य ल्यङ्ङागमं रूप । निघातः ॥

कुविन्मा गोपां करसे जनस्य कुविदाजानं मघवन्नृजीपिन ।

कुविन्म ऋषिं पपिवांसं सुतस्य कुविन्मे वस्वो अमृतस्य शिष्टाः ॥५॥

कुवित् । मा । गोपां । करसे । जनस्य । कुवित् । राजानं । मघऽवन । ऋजीपिन ।

कुवित् । मा । ऋषिं । पपिऽवांसं । सुतस्य । कुवित् । मे । वस्वो । अमृतस्य । शिष्टाः ॥५॥

हे इंद्र कृविदपि च मा मां जमस्य गोपां गोपारं करमे । कुरु । तथा हे मघवन्धनवत्तृजीपिन्मोमवन् हे इंद्र मां राजानं सर्वस्य स्वामिनं कुरु । कृविच्च मा मामुपिमतीन्द्रियाथस्य द्रष्टारं कुरु । ऋपिर्दंशनादिति यास्कः । तथा मृतस्याभिपृतस्य सोमस्य पपिवांसं पातारं कुरु । अपि च मे मह्यममृतस्य क्षयरहितं वस्वो वमु शिवाः । प्रयत्नः ॥ करमे । कृञ् करणे । ल्यङ्गागमे रूपं । कृविद्योगादनिघातः । म ऋपिमित्यत्र संहितायामुत्पद्यते इति प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च । पपिवांसं । पा पान इत्यस्य कृमी वस्विकाजातुसामितीडागमः । प्रत्ययस्वरः । शिवाः । शिञ्जतिर्दानकर्मा । अस्माद्धिव्याडागमे रूपं । कृविद्योगादनिघातः । आगमा अनुदात्ता इत्याटो ऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

आ त्वा वृहंतो हरयो युजान्ना अर्वागिंद्र सधमादो वहंतु ।

प्र ये द्विता दिव ऋजंत्याताः सुसंमृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥६॥

आ । त्वा । वृहंतः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इंद्र । सधऽमादः । वहंतु ।

प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋजंति । आताः । सुऽसंमृष्टासः । वृषभस्य । मूराः ॥६॥

हे इंद्र त्वा त्वां वृहंतो महांतो युजाना रथे युज्यमाना हरयोऽथाः सधमादः सह मादयंतः संतोऽर्वाक् अस्मर्दभिमवमा वहंतु । वृषभस्य कामानां वर्पितुर्द्रस्य मूराः शत्रुणां मारकाः सुसंमृष्टाम इद्रस्य हस्ताभ्या पृष्ठभागे मुष्टु संमृष्टा दिवो नभसः सकाशादागच्छंतो येऽथा आताः । अभिमुख्येन गम्यति प्राणिभिसत्तत्कार्यं प्रतीत्याता दिशः । सर्वा दिशो द्विता द्विधं यथा भवति तथा प्र ऋजंति । प्रकंपेण साधयति ॥ युजानाः । युजिर योग । युजिवृधद्रशः किञ्च । ३०० ९० । इत्यानच । चित्त्वादतोदात्तः । सधमादः । मदी हर्ष इत्यस्माग्यतातः कृप । कृच्चरपदस्वरः । द्विता । द्विगन्धात्सव्याया विधार्थं धिति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारश्चादंसः । प्रत्ययस्वरः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । आताः । अत सातत्यगमन इत्यस्मात्कर्मणि घञ् । व्यत्ययनाद्युदात्तः ॥

इंद्र पित्र वृषधृतस्य वृष्ण आ यं ते श्येन उगन्ते जभारं ।

यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अप गोत्रा ववर्थं ॥७॥

इंद्र । पित्र । वृषऽधृतस्य । वृष्णः । आ । यं । ते । श्येनः । उगन्ते । जभारं ।

यस्य । मदे । च्यावयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अप । गोत्रा । ववर्थं ॥७॥

हे इंद्र वृषधृतस्य यावभिरभिपृतं वृष्णोऽभिमत्फलसेचकं सोमं पित्र । श्येनः शंसनीयगतिश्चंद्रो रूपः सुपर्ण उगन्ति सोम कामयमानाय ते तुभ्यं यं सोममा जभार । आजहार । यस्य सोमस्य मदे हर्षं संजाति सति कृष्टीः । आकर्षति उग्रीकूर्वति कर्मणा सर्वानिति कृष्टयो मनुष्याः । तान् सपत्नभूतान्मनुष्यान् प्र च्यावयसि । प्रकंपेण पातयसि । यस्य सोमस्य मदे संजाति सति गोत्रा । गामुदकं रग्मभिरावृतं वर्षास्तुतुषु त्रायते पालयतीति गोत्रा मेघाः । तानप ववर्थं । अपवृणोषि ॥ वृषधृतस्य । धृञ् कंपन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषे तीटप्रतिपधः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । श्येनः । श्येङ् गर्तो । श्याम्याह्वत्रविभ्य इजच । ३०२ ४६ । इतीनचप्रत्ययः । श्यायत इति श्येनः । चित्त्वादतोदात्तः । जभार । हरतेर्लिटि णलि रूपं । ह्यहोर्मश्कृदसीति भकारः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । लिटस्वरः । मदे । मदी हर्षं । मदीऽनुपसर्गे इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । गोत्रा । वैङ् पालन इत्यस्यातोऽनुपसर्गे क इति कः । मुपो डादिशः । एकादिशस्वरः । ववर्थं । वृञ् वरण इत्यस्य लिटि थन्युतो भारद्वाजस्यतीट्प्रतिपधः । गुणः । लिटस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमृतये समत्सु घंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥८॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।

पृष्वंतं । उयं । ऊतये । समत्ऽसुं । घंतं । वृचाणि । संऽजितं । धनानां ॥ ८ ॥ १॥

अयं ते अस्वित पचर्चं पष्टं मुक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमिंद्रं । अत्रानुकमणिका । अयं ते पंच बार्हतं त्विति ॥ महाव्रते बार्हत्यां तुचाग्नीताषिदं मुक्तं । ऐ० आ० ५. २. ॥ षोडशशस्त्रेऽयं ते अम्नु हयंत इत्याद्यसृचो विनि-
युक्तः । सुवितं च । अयं ते अम्नु हयंत इत्यादिष्णह्वार्हती तुचा । आ० ६. २ । इति ॥

अयं ते अस्तु हयंतः सोम आ हरिभिः सुतः ।

जुपाण इंद्र हरिभिर्न आ गत्या तिष्ठ हरितं रथं ॥ १ ॥

अयं । ते । अस्तु । हयंतः । सोमः । आ । हरिऽभिः । सुतः ।

जुपाणः । इंद्र । हरिऽभिः । नः । आ । गहि । आ । तिष्ठ । हरितं । रथं ॥ १ ॥

हे इंद्र हरिभिः । हरति सोमरसानिभिरिति हरयो यावाणः । तैरा सुतः सर्वतोऽभिपृतो हयंतः कमनीयो
जुपाणः प्रीतिविषयोऽयं सोमस्तं तुभ्यमम्नु । त्व हरिभिरथ्युक्तं हरितं हरिद्वर्णं रथमा तिष्ठ । अधितिष्ठ । ततो
नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आगतौ ॥ हयंतः । हयं गतिकार्यो रित्यस्मात्तुमुद्रुशीत्यादिनातचप्रत्ययः । चित्त्वा
दंतोदात्तः । हरितः । इंद्र हरणे । हृष्याभ्यामितन । उ० ३. ९३. । इतीतन्प्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः । रथ । रमु
कीडायां । हनिकृपिनीत्यादिना कथन्प्रत्ययः । कित्त्वादनुनासिकलोपः । नित्स्वरः ॥

हयन्नुपसमर्चयः सूर्यं हयन्तरोचयः ।

विद्वांश्चिकित्वान्हयंश्च वर्धस इंद्र विश्वा अग्नि श्रियः ॥ २ ॥

हयन् । उपसं । अर्चयः । सूर्यं । हयन् । अरोचयः ।

विद्वान् । चिकित्वान् । हरिऽअश्च । वर्धसे । इंद्र । विश्वाः । अग्नि । श्रियः ॥ २ ॥

हे इंद्र हयन् सोमं कामयमानस्त्यमुपसमृपःकालमर्चयः । पुत्रयसि । तथा हयन्तुदिते सूर्यं सोम कामय
मानस्त्व सूर्यमरोचयः । दीपयसि । हे हयंश्च इंद्र विद्वानितत्सर्वं जानानिश्चिकित्वानस्मदभिलपितफलविषयज्ञा-
नवांस्त्व विश्वाः सर्वाः श्रियो नः संपदोऽभि वर्धसे । अभिमतफलप्रदानेनाभितो वर्धयसि ॥ चिकित्वान् । कित
ज्ञान इत्यस्य क्तमी रूप । प्रत्ययस्वरः । वर्धसे । वृधु वर्धन इत्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लटि रूप । निघातः ॥

धामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिर्वर्षसं ।

अधारयद्धरितोभूरि भोजनं ययोरंतहरिश्चरत् ॥ ३ ॥

द्यां । इंद्रः । हरिऽधायसं । पृथिवीं । हरिऽवर्षसं ।

अधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनं । ययोः । अंतः । हरिः । चरत् ॥ ३ ॥

सोऽयमिन्द्रो हरिधायसं । हरितो हरितवर्णा धायसो धारका रश्मयो यस्याः सा । ता यामधारयत ।
तथा हरिर्वर्षसमोपधीमिहंरितवर्णा पृथिवीमधारयत । हरितोहरिद्वर्णयोर्ययोर्शावापृथिव्योर्मध्ये स्वकीययो-
रश्रयोभूरि प्रभुतं भोजनं । भुज्यत इति भोजनं यवसादि । लभ्यते । ययोश्च यावापृथिव्योरतर्मध्ये हरिरिन्द्रश्चरत् ।
चरति । ते यावापृथिव्याविन्द्रोऽधारयदित्यर्थः ॥ हरिधायसं । इधात्र धारणपोषणयो रित्यस्मात्तद्विहा-
धाऽभ्यश्कंदमीत्यमुन । णिदित्यनुत्तरातो युक् । बह्व्रीहो पुर्वपदस्वरः । पृथिवी । प्रथः पिवन संपसारणं
चेति पिवन्प्रत्ययः । पिहारादिभ्यश्चेति डीप । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । हरिर्वर्षसं । वृह संभक्तौ । वृह्यीइभ्या

रूपम्पांगयोरित्यमुन्प्रत्ययः पुगागमस्य । संभज्यते तदिति वषो रूपं । वङ्ग्रीहो पुर्वपदस्वरः । हरितोः । हञ् हरण इत्यस्मात् हृद्यकृद्भ्युपिभ्य इतिः । उ० १. ९९ । इतीतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । भोजनं । भुज पालनाभ्यवहारयोरित्यस्मात्कृत्यल्युटो बङ्गर्लामिति कर्मणि ल्युट् । लिट्स्वरः । अतः । स्वरदिद्वितोदात्तत्वेन षटितत्वा दतोदात्तः । चरत । चरतिर्गर्थः । लिटि रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनं ।

हर्यश्चो हरितं धत्त आयुधमा वज्रं वाङ्गोर्हरिं ॥४॥

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वं । आ । भाति । रोचनं ।

हरिऽअश्वः । हरितं । धत्ते । आयुधं । आ । वज्रं । वाङ्गोः । हरिं ॥४॥

वृषा कामानां वर्षको हरितो हरिद्वर्णोपतो जज्ञानो जात इन्द्रो विश्व सर्व रोचनं दीप्यमानं लोकमा भाति । सर्वतः प्रकाशयति । तथा हर्यश्च इन्द्रो हरितं हरिद्वर्णोपितमायुध धत्ते । वाङ्गोर्धत्ते । तथा हरि शत्रुणा प्राणहारकं वज्रं वाङ्गोराधत्ते ॥ जज्ञानः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिटः कानच । गमहनेत्यादिनोपधानोपः । चित्त्वादतोदात्तः । भाति । भा दीप्तावित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लिटि रूपं । रोचन । रूच दीप्तावित्यस्मादनु दात्ततश्च हलादेरिति युच । चित्त्वादतोदात्तः । वाङ्गोः । उदात्तयणो ह्यनुर्वादिति विभक्त्युदात्तत्व ॥

इन्द्रो हर्यतमर्जुनं वज्रं शुक्रभीवृतं ।

अपावृणोद्धरिभिरदिभिः सुतमुद्गा हरिभिराजत ॥५॥

इन्द्रः । हर्यतं । अर्जुनं । वज्रं । शुक्रः । अभिऽवृतं ।

अपं । अवृणोत् । हरिऽभिः । अदिऽभिः । सुतं । उत । गाः । हरिऽभिः । आ । अजत ॥५॥

सोऽयमिन्द्रो हर्यतं कमनीयमर्जुनं शुभ्रं । शुभ्रत्वमुपपादयति । शुक्रः शुभ्रः जीरादिभिरभिवृतं व्याप्तं वज्रं धगवत हरिभिः । हरत्यभिः सोमरसानिति हरयः । तिरदिभिर्यावभिः सुतमभिपुत सोमसपावृणोत् । आवरणरहितमकरोत् । तथा च मंत्रवर्णः । पुषा राजानमाघृणिरपगृह्ण गृह्णा हित अविदत् । ऋग्वे० १. २३. १४. इति । तथा गाः परिभिरपहता गा हरिभिरश्वरूपतः स इन्द्र उदाजत । विलातिरगमयत् ॥ अर्जुनं । अर्जं पर्जं अर्जन इत्यस्मादर्जंर्णिलुक्चेल्युजन् । नित्स्वरः । अभिवृतं । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । आजत । अज गतिनिपमयोः । लिटि व्यत्ययनात्मनेपद । निघातः ॥ ॥ ८ ॥

आ मद्रिरिति पंचर्चं सप्तमं मुक्ते वैश्यामित्रं बार्हतमद्रं । आ मद्रिरित्यनुक्रमणिका । पुर्वमुक्ते बार्हतं त्वित्युक्त्वाद्ग्यापि बार्हतत्वं ॥ विशेषविनियोगस्तु यत्र श्रुत्या न मुचितः । स्मार्तं तत्र विजानीयादृग्विधानादि शास्त्रतः ॥

आ मद्रिरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः ।

मा त्वा के चिन्नि यमन्विं न पाणिनोऽति धन्वेव ताँ इहि ॥१॥

आ । मद्रैः । इन्द्र । हरिऽभिः । याहि । मयूररोमऽभिः ।

मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विं । न । पाणिनः । अति । धन्वं । इव । तान् । इहि ॥१॥

इन्द्र मद्रैर्मादयितुर्भिमयूररोमभिर्मयूररोमसदृशरोमयुक्तेर्हरिभिरश्वरूपतस्त्वमा याहि । यच्च प्रत्या मक्त । केचिदपि जनास्वा त्वां मा नि यमन् । मा नियच्छन्तु । गमनप्रतिबधं मा कुर्वस्वित्यभिप्रायः । प्रतिबंधे दृष्टान्तः । विं न । यथा पाणिनः पाशहस्ता व्याधा विं गच्छन्तं पचिणं नियच्छति तद्वन्मा नियच्छन्तु । किंच धन्वेव । यथा पांथा धन्व मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छति । तद्वन्नमनप्रतिबंधकानतीत्य शीघ्रमिहि । आगच्छ ॥

मंद्रैः । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य स्फाथितं चीत्यादिना रक्प्रत्ययः । इदित्वात्तुम् । प्रत्ययम्बरः । मयूररोमणि । मयूररोमवद्रोमाणि थैपामिति मत्प्रस्युपमानपूर्वपदस्य बहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च । पा० २. २. ३४. १० । इति समास उत्तरपदलोपश्च । मयूरशब्दो मीनातिरुत्तरन । उ० १. ६८ । इत्युत्तरप्रत्ययात् । मीनाति मपीनाति मयुरो वही । निन्नादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते मादीना । फि० ३. ४. । इति सुविण मध्यादात्तः । बहुव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिम्बरः । यमन । यम उपरम इत्यस्य लिखडागम रूप । इहि । इण गतावित्यस्य लोटि रूप ॥

वृत्रखादो वलंरुजः पुरां दर्मा अपामजः ।

स्थाता रथस्य हयोः अभिस्वर उंटो दृह्ना चितारुजः ॥२॥

वृत्रखादः । वलंरुजः । पुरां । दर्मा । अपां । अजः ।

स्थाता । रथस्य । हयोः । अभिस्वर । उंटः । दृह्ना । चित । आरुजः ॥२॥

* सोऽयमिदो वृत्रखादः । वृत्र खादति दिनस्तीति वृत्रखादः । वलंरुजः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । तस्य भजकः । तथा च मत्रवर्णः । विभेद वल । अखि० ३. ३४. १० । इति । ततोऽपामजो मेघमदनद्वारापा प्रेरकः पुरा शत्रुसर्वाधना पुराणा दर्मा दारकः । तथा हयोः रथयोः रथिभ्योऽस्मदाभिमुख्येन प्रेरण निमित्तभुते सति रथस्य स्थाता रथमधिष्ठाता । तथा दृह्ना चित दृह्नामतिवन्वता शत्रुणामप्यारुजः समताऽजको भवति ॥ वृत्रखादः । पादृ भक्षण इत्यस्मात्कर्मण्यण । ऊदृत्तरपदम्बरः । वलरुजः । रुजो भग । कर्मण्युपपदे मूलविभुजादित्वात्कप्रत्ययः । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति द्वितीयाया अलुक । थाथादिम्बरः । आरुजः । रुजो भग इत्यस्मादिगुपयलक्षणः कः । समास थाथादिम्बरः ॥

गंभीरां उदधीरिव क्रतुं पुष्यसि गा उव ।

प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा हृदं कुन्या उवागत ॥३॥

गंभीरान । उदधीनऽ उव । क्रतुं । पुष्यसि । गाऽ उव ।

प्र । सुगोपाः । यवसं । धेनवः । यथा । हृदं । कुन्याऽ उव । आगत ॥३॥

हे इद्र त्व गभीरावहावकाशानुदधीन समुद्रानुदकैर्यथा पोषयसि तद्वत्क्रतु यज्ञस्य कर्तारमिभ यत्रमा नमभिमतफलप्रदानेन पुष्यसि । पोषयसि । अत्र दृष्टातः । यथा सुगोपाः समीचीना गोपाली यवमेन गा पोषयति तद्वत् । यथा धेनवो यवम तुणादिक प्राप्नुवति तद्वत् । सोमान प्राप्नोपि । ते च सोमा कुन्या इव कृत्रिमसरितो हृद महाजलाशय यथा प्राप्नुवति तद्वत्त्वामागत । व्याप्नुवति ॥ गंभीरान । गाध प्रतिष्ठालिप योयंथ चेत्यस्माद्गभीरगभीरावित्यनेन सुविण इरचप्रत्ययः । नुमागमोपधाङ्गम्बकारा सर्वे निपाकति । चित्वा दतोदात्तः । उदधीनिव । उदकशब्द उपपदे दधातिरधिकरणेऽर्थे कर्मण्यधिकरणेति क्प्रत्ययः । उदकशब्दस्य पपवामवाहनधिपु च । पा० ६. ३. ५८ । इत्युदभावः । कृत्म्बरः । इवेन विभक्त्यलोपः । पुष्यसि । पुष्य पृष्टावित्य स्यातर्णोतिग्यर्थस्य लटि रूप । निघातः । सुगोपाः । गोपायतेः क्प्रिपि रूप । यथा । यथेति पादाति । फि० ४. १० । इति निघातः । आगत । अशु यातावित्यस्माज्जिड बहुल ऋदमीति विकरणस्य नुक । निघात ॥

आ नस्तुजं रयिं भरांशं न प्रतिजानते ।

वृष्टां पक्कं फलं मंकीवं धनुहीदं संपारंशं वसुं ॥४॥

आ । नः । तुजं । रयिं । भर । अंशं । न । प्रतिऽ जानते ।

वृष्टां । पक्कं । फलं । अंकीऽ उव । धनुहि । उंटः । संऽ पारंशं । वसुं ॥४॥

हे इंद्र नोऽस्माकं तुजं शत्रुणा वाधकं रथिं धननोपलभितं पृथमा भरे । संपादय । तव दृष्टांतः । अग्रं न । यथा पिता प्रतिजानति व्यवहारज्ञाय पुत्राय स्वकीयस्य धनस्य भागं ददाति तद्वत् । किंच पक्वं फलं प्रति वृक्षमंकीवाकृगी यथा धनोति तथा त्वं संपारणमस्मदिच्छायाः सम्यक् पुरकं वसु धनं धनुहि । चालय । प्रयत्नव्यर्थः ॥ प्रतिजानति । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य शतरि रूपं । प्रादिसमामः । शतुरनुम इति विभक्तन-दात्तत्वं । धनुहि । धनं कपन इत्यस्य लोटि रूपं । संपारण । पू पालनपुरणयोरित्यस्य व्यतस्य करणे ल्युट् । समासि कृतस्वरः ॥

स्वयुरिंद्र स्वराऋमि स्महिष्टिः स्वयंशस्तरः ।

स वावृधान ओजसा पुरुपुतं भवा नः सुश्रवंस्तमः ॥ ५ ॥

स्वऽयुः । इंद्र । स्वऽराट् । अमि । स्मत्ऽदिष्टिः । स्वयंशऽतरः ।

सः । ववृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत । भव । नः । सुश्रवंऽतमः ॥ ५ ॥

हे इंद्र स्वयुर्धनवानमि । तथा स्वराट् स्वर्गस्य राजामि । स्महिष्टिर्मंद्रवाक्यः स्वयंशस्तरौऽतिशयिन प्रभूत-कीर्तिरमि । हे पुरुपुतं बह्मिराहृतद्र म त्वमोजसा बलिन वावृधानः वर्धमानः स नोऽस्मदर्थं मुखवस्तमोऽतिशयिन गोभनान्नापितो भव ॥ स्वयुः । स्वशब्दान्त्वर्थीयो युः । स्वराट् । राजा दीप्ति । क्रिप । ब्रथादिना पत्व । स्मदिष्टिः । स्मत् सुमदित्यर्थः । उकारलोपश्चादसः । बह्व्रीही पूर्वपदस्वरः । पुरुपुत । संहिताया स्तु-नीमयोऽस्मदसीति पत्व । भव । भवतिलोटि रूप । श्वचोऽतस्मिद् इति संहिताया दीर्घः । सुश्रवंस्तमः । श्रवणशब्दोऽमुनतः । बह्व्रीहावायुदानं श्वचदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । तदतादतिशयने तमप । तस्य पिच्छा दनुदानत्वं बह्व्रीहस्वरः ॥ ॥ ५ ॥

युध्मस्य त इति पचर्चमष्टमं सूक्तं विश्वामित्रेन्द्र । युध्मस्यत्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ये युध्मस्य त इति सूक्तं निविदानं । सूचितं च । कृह श्रुत इन्द्रो युध्मस्य त इति निष्केवल्यं । आ० ७ ११ । इति ॥ ऋषमनारभ्येकाहोऽपि निष्केवल्ये इदं सूक्तं निविदानं । सूचितं च । युध्मस्य त इति मध्यदिनः । आ० ७ ७ । इति ॥

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराजं उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्वेः ।

अजृयतो वज्रिणी वीर्याऽणींद्रं श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । यूनः । स्थविरस्य । घृष्वेः ।

अजृयतः । वज्रिणः । वीर्याणि । इंद्रं । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

हे इंद्र वृषभस्य योधनशीलस्य वृषभस्याभिमतफलमचकस्य स्वराजो धनाधिपतेरुग्रस्य समर्थस्य यूनो नित्यतरुणस्य स्थविरस्य निरतनस्य घृष्वेः शत्रुणा संघर्षकस्याजृयतो जरारहितस्य वज्रिणः श्रुतस्य त्रिषु लोकेषु प्रसिद्धस्य अत एव महतमे तव वीर्याणि महानि । महानि सन्तु ॥ युध्मस्य । युध संघर्षः । इषियुधीधिदसी-त्वादिना मरुप्रत्ययः । यूनः । र्याति । कनिन्यवृषीत्वादिना कनिन । श्रयुवमघोनामर्तदित इति संप्रसारणं । नितस्वरः । स्थविरस्य । अजिरशिशिरशिथिलत्वादिना किरन्प्रत्ययातो निपातितः । घृष्वेः । घृषु संघर्षः । कृवि घृष्विन्वृषीत्वादिना किरन्प्रत्ययातो निपातितः । नित्वादायुदात्तः ॥

महाँ अमि महिष वृष्येभिर्धनस्पृद्य सहमानो अयान ।

एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च शयया च जनान ॥ २ ॥

महान । अमि । महिष । वृष्येभिः । धनऽस्पृत् । उग्र । सहमानः । अयान ।

एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योधय । च । शयय । च । जनान ॥ २ ॥

हे महिष महनीय उय इद्र त्वं महानसि । धनस्युत धनानि दानभोगत्यागैः पार नयन्त्य वृष्ण्यभिर्वी
र्यरन्यान् शत्रुन्महमानोऽभिभवन्वर्तसे । तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्यैकोऽसहायो राजा स त्व योधय च ।
सपत्नान् प्रहर । जनान् जयय च । निवासय । बाधकाहत्वा साधुजनान् रास्यनि स्थापयत्यभिप्रायः ॥ महिष ।
मह पुत्रायां । अविमत्योऽष्टपच । उ० १ ४६ । इति टिपचप्रत्ययः । आसन्नितत्वात्त्रिघातः । वृष्ण्यभिः । वृष्ण
भवानि भव कृदमीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः । योधय । युध सपदार इत्यस्य ग्यतस्य लोटि रूप ।
चाद्रिपु चेति न निघातः । णित्स्वरः । जयय । वि निवामगत्योरित्यस्य ग्यतस्य लोटि रूप । अत्रापि पूर्वव
दनिघातः ॥

प्र मात्राभी रिरिचे रोचमानः प्र देवभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।

प्र मज्मना दिव इंद्रः पृथिव्याः प्रीरोर्महो अंतरिक्षादृजीपी ॥३॥

प्र । मात्राभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवभिः । विश्वतः । अप्रतिऽदतः ।

प्र । मज्मना । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अंतरिक्षात् । ऋजीपी ॥३॥

रोचमानो दीपमानो विद्यतः सर्वरप्रतीत एतावदस्य सामर्थ्यमित्यपरिज्ञायमान ऋजीपी सोमवानिद्रो
मात्राभिः । मीयत परिश्रयत इति मात्राः शिलोक्षया । तेषोऽपि प्र रिरिचे । प्रकीर्णं सहस्रयान्तिरक्तो
ऽभुत । तथा देवभिर्देवभ्योऽपि मज्मना । मज्जयति शत्रुदण्डपसागर इति मज्म बल । तत्र बलन प्ररिरिचे ।
तथा दिवः पृथिव्या वावापृथिवीभ्यां च प्ररिरिचे । तथोरोर्विलोकात्प्रहो महतोऽंतरिक्षादपि प्ररिरिचे ॥
मात्राभिः । साह मान् शादे चित्यस्मात् इयामाश्रुमसिभ्यस्वात्तिति त्रप्रत्ययः । निस्त्वादाद्युदात्तः । द्रुलोप
पूर्वस्य दीर्घोऽण इति मरिताया दीर्घः । रोचमानः । रुच दीर्घावित्यस्मात् शानचि रूप । तस्य लसाधधातु
कर्मर धातुस्वरः । अप्रतीतः । इण गतो । कर्मणि क्तः । पादिसमासः । नशा समास तस्य स्वर । मज्मना ।
दुमन्त्रो शुदाः । श्रीणादिको मनिचप्रत्ययः । ज्ञाना जय अशीत जण्व । चित्त्वादतोदात्तः । पृथिव्याः ।
उदात्तयणो ह्यनुवादिदिति विभक्तकृदात्तव्य ॥

उरुं गभीरं जनुपाभ्युप्यं विश्वव्यचममवतं मतीनां ।

इंद्रं सोमांसः प्रदिवि सुतांसः समुद्रं न स्रवत् आ विगति ॥४॥

उरुं । गभीरं । जनुपां । अभि । उप्यं । विश्वव्यचसं । अत्रतं । मतीनां ।

इंद्रं । सोमांसः । प्रदिवि । सुतांसः । समुद्रं । न । स्रवतः । आ । विगति ॥४॥

उरुं महान्तं अत एव गभीरं महावकाशं जनुपा जन्मना विभावत एवोय शत्रुणा भयकरं । गभीरत्वमेवो
च्यते । विश्वव्यचसं विश्वव्याप्त मतीनां मतीनां स्तोत्रणा वावत रचक तादृशमिंद्रं प्रदिवि पूर्वंप्रह.सु सुतासो
यात्रभिरभिपृताः सोमांसः सोमा अभि आभिमुख्येना विगति । तत्र दृष्टातः । समुद्रं न । यथा स्रवतः स्रवत्यो
नयः समुद्रमाविशत तद्वत् ॥ जनुपा । जनी प्रादुगाव इत्यस्माज्जनेरुमिरत्युमिप्रत्ययः । विश्वव्यचसं । व्यच
व्याजीकरण इत्यस्मादमुन । व्यचिः कृटादित्यमनमीति वक्तव्यमित्यवानमीति पर्युदासगत दित्याभावः । विश्व
व्यचा इतीद्रस्य नाम । बह्व्रीहो विश्वं सजायामिति पूर्वपदस्यातोदात्तव्य । अत्रतं । अत्र रचणादिपु ।
श्रीणादिकोऽतचप्रत्ययः । चित्त्वादतोदात्तः ॥

यं सोममिंद्रं पृथिवीद्यावा गर्भं न माता विभृतस्वाया ।

तं ते हिन्वति तमु ते मृजंत्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥५॥

यं । सोमं । इंद्रं । पृथिवीद्यावां । गर्भं । न । माता । विभृतः । त्वाऽया ।

तं । ते । हिन्वति । तं । ऊं इति । ते । मृजति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातवै । ऊं इति ॥५॥

हे इंद्र पुथिवीयावा यावापुथिव्यो त्वाया त्वत्कामतया यं सोमं विभृतोऽतर्धारयतः । अत्र दृष्टांतः । गर्भं न । यथा माता गर्भं विभर्ति तद्वत् । हे वृषभ कामानां वर्षक हे इंद्र अध्वर्यवोऽध्वरं यजमानायैच्छंतस्ते त्यदयं त सोमं हिन्यति । प्रेरयति । किंच ते तव पातर्वं पानाय तं सोमं मुञ्जति । शोधयति । उ प्रसिद्धी ॥ पुथिवीयावा । दिवो याविति यावादेशः । आयुदात्तः । नोत्तरपदंऽनुदात्तादावपुथिवीरुद्रपुषभंथिष्वित्यत्र पर्युदासाद् वताङ्गे चित्यभयपदप्रकृतिस्वरः । कृतममामस्य विपर्यासः कांसदसः । विभृतः । दुभुञ् धारणपोषणयोश्चित्यस्माद्धटि भुञ्जामिदित्यभ्यासस्येत्वं । यद्वृत्तयोगादनिष्ठातः । अत्रादिप्रत्ययपरत्वाभावादत्राभ्यस्तानासादिरिति स्वरो न भवति । प्रत्ययस्वरः । त्वाया । त्वामिच्छतीत्यर्थे मुप आत्मनः क्वच । पूर्वपददकारस्याकारश्चादसः । अ प्रत्ययादिर्दति भावेऽप्रत्ययः । मुपा मुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः । अध्वर्यवः । अध्वरमिच्छतः । मुपः क्वच । क्वचध्वरपुतनस्यर्चि लोप इत्याकारलोपः । क्वाच्छेदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पातर्वं । पा पानं । तुमर्थं त्वंप्रत्ययः । अंतश्च त्वं युगपदिति धात्वंतस्य प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । उत्र इति प्रगल्भसंज्ञा ॥ ॥ १० ॥

मरुत्वानिति पचचं नवम मुक्त विश्यामिव त्रिभूमिद्रे । मरुत्वानित्यनुक्रमणिका ॥ दगरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयगम्य एतत्मुक्तं निविदानीय । सूचितं च । अधी हवामिद्र मरुत्वा इद्व्रति मरुत्वतीयं । आ० ७ ११ । इति ॥ ऋषभनाम्न्येकादशेऽपि मरुत्वतीयगम्य एतन्निविदानं । सूचितं च । मरुत्वा इद्र युष्मस्य त इति मध्यदिनः । प्रा० ९ ७ । इति ॥

मरुत्वाँ इंद्र वृषभो रणाय पिवा सोममनुष्वधं मदाय ।

आ सिंचस्व जठरे मध्वं ऊर्मि त्वं राजासि प्रदिवः सुतानाँ ॥ १ ॥

मरुत्वान् । इंद्र । वृषभः । रणाय । पिवा । सोमं । अनुऽस्वधं । मदाय ।

आ । सिंचस्व । जठरं । मध्वः । ऊर्मि । त्वं । राजा । असि । प्रऽदिवः । सुतानाँ ॥ १ ॥

हे इंद्र यो वृषभोऽपा वर्षिता मरुत्वान् । मरुतो देवविश्वस्त्वान् । स त्वमनुष्वधं स्वधया सवनीयपुरोडाशादिरूपेणाग्निनानुगत सोम रणाय रमणीयसग्रामार्थं मदाय त सोमं पिवा । किंच मध्वो मदकरस्य सोमस्योर्मि सघातं बहुरमं जठरं । जग्धमत्तमध्वान्निष्ठतीति जठरमुदरं । तस्मिन्मुदरं आ सिंचस्व । सर्वतः वारय । यत्तत्त्वं प्रदिवः पूर्वेष्वहःसु सुतानामभिपुताना सोमाना राजासोशितासि । न केवलमधुनातनाना भिति भावः । उक्तमर्थं यास्को ब्रवीति । मरुत्वानिद्र मरुद्विस्त्वान् वृषभो वर्षितापां रणाय रमणीयाय सग्रामाय पिवा सोममनुष्वधमन्वज्ज मदाय मदनीयाय निवायासिंच स्वजठरं मधुन ऊर्मि । मधु सोममित्वाँ पयिक मायतिरिद्रमपीतरन्ध्रैतस्मादिव । त्वं राजासि पूर्वेष्वहःसु सुताना । नि० ४ ८ । इति ॥ अनुस्वधं । स्वधामनुगम्य वर्तमानं । अत्यादयः कातादर्थं द्वितीययेति समासः । संदिताया पूर्वपदात् । पा० ८. ३. १०६. । इति पत्य । निरुदकादित्वाद्दतोदात्तत्वं । ऊर्मि । अतिरुद्धेति मिप्रत्ययः । धातोरु इत्यादेशो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

सजोपा इद्व्रति मरुत्वतीयग्रहस्य याज्या । सूचितं च । सजोपा इद्र मगणो मरुद्विरिति भर्त्सयित्वाच्च । प्रा० ५ १४ । इति ॥

सजोपा इंद्र मगणी मरुद्भिः सोमं पिवा वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहि शत्रूरप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ २ ॥

सऽजोपाः । इंद्र । सऽमगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिवा । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ।

जहि । शत्रून् । अप । मृधः । नुदस्व । अथ । अभयं । कृणुहि । विश्वतः । नः ॥ २ ॥

हे शूर बलवान् हे इंद्र सजोपाः मगणो देवमरुद्भिः मगणो मरुद्विरिव वृत्रहा वृत्रस्य हता विद्वान्कर्मपिय-याभिर्जस्व सोमं पिवा । ततो नः शत्रून् जहि । मृधो हिमकान् शत्रून्प नुदस्व । यद्वा मृधः । हिंसतेऽत्र प्राणिनः

इति मूधः संयामाः । तत्र वर्तमानानं शत्रून्पनुदम् । अथानंतरं नोऽस्माकं विश्वतः सर्वतोऽभयं कृणुहि । कुरु । सर्वतो भयरहितानस्मान्कुर्वित्पर्यः ॥ वृत्रह्ना । हतैर्ब्रह्मभूणवृत्रेषु क्रिये । अभय । भिभी भय इत्यस्मादंतरं च । न भ्रा समासि तस्य स्वरः । विश्वतः । पचस्यास्मिन्निति । निस्वरः ॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोममिंद्रं देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।

याँ आभजो मरुतो ये त्वान्वहन्वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३ ॥

उत । ऋतुऽभिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोमं । इंद्रं । देवेभिः । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

यान । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा । अनु । अहन । वृत्रं । अदधुः । तुभ्यं । ओजः ॥ ३ ॥

उत अपि च हे ऋतुपाः कालनिर्वाहकतया ऋतूना पातः । ऋतुषु सोम पिवतीति वा ऋतुपाः । यदा ऋतुभिर्मरुद्भिः सह सोम पिवतीति ऋतुपाः । तादृशं हे इंद्र सखिभिः समानस्यानिर्ऋतुभिर्मरुद्भिर्देवमिंद्रं देवः सहितस्त्व नः संबन्धिनं सुतमभिपूत सोम पाहि । पिव । किंच यान्मरुत आभजो युःसहायाथेमसंवथा ये च मरुतस्त्वा त्वां युद्दि स्वाभिनमन्वभजत । ततम्व्य वृत्रमहन । हतवानसि । ते मरुतस्तुभ्य त्वदर्थमोजो युः शत्रुह ननादिरूपं पराक्रममदधुः । अकुर्वन् ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लडि रूप । यद्गत्तयोगादनघातः । अहन । हन हिमागयो रित्यस्य लडि मियो हन्त्यादिना लोपः । पादादित्यादनघातः । अदधुः । दधातेर्लडि क्तः । मित्रभ्यस्मिति जुस । वाक्यभेदादनघातः ॥

मरुत्वतीयग्रन्थे याज्या ये त्वाहिहृत्य इत्येषा । सूचित च । ये त्वाहिहृत्य मघवन्नवर्धन्ति याज्या । आ० ५ १४ । इति ॥

ये त्वाहिहृत्य मघवन्नवर्धन्ये गाँवरे हरिवो ये गविष्टो ।

ये त्वा नूनमनुमदति विप्राः पिबेद्र सोमं सगंणी मरुद्भिः ॥ ४ ॥

ये । त्वा । अहिऽहृत्ये । मघऽवन । अवर्धन् । ये । गाँवरे । हरिऽव्यः । ये । गोऽइष्टो ।

ये । त्वा । नूनं । अनुऽमदति । विप्राः । पिबे । इंद्रं । सोमं । सऽगंणीः । मरुतऽभिः ॥ ४ ॥

हे मघवन्नद्र ये मरुतोऽहिहृत्य वृत्रहननरूपे कर्मणि त्वा त्वामवर्धन प्रहर भगवो जहि वीरयसिति बलदानेनावीवृधन । हे हरिवोऽस्यवन्नद्र ये च गाँवरे शत्रुवधसंबन्धनि युः त्वामजीवधन । इंद्र शत्रुस वधीदित्यभिन्नर्थे सत्रवर्णः । यः शत्रु पर्वतेषु जियत चत्वारिंशो शत्रुयन्धिदत । आजायमान यो अरि जघान । ऋग्वे० २ १० ११ । इति । तथा ये मरुतो गविष्टो पशुभामर्करगुरोः सह गवाथि युः च त्वामवीवृधन । विप्रा मेधाविनो ये च मरुतो नूनमदानो त्वामनुमदति मादयति तादृशैर्मरुद्भिः सगणं सन इम सोम पिब ॥ अहिहृत्ये । हतैर्भेधि हनन्ति चिति क्वप । कृदन्तरपदम्बर । अवर्धन् । वृध् वृशवित्यस्य क्तस्य लडि रूप । कदस्युभयर्थति शत्रुवधधातुक्वाण्लोपः । यद्गत्तयोगादनघातः । गाँवरे । शत्रुस्यदमित्यर्थे तस्यदमित्यणप्रत्ययः । गविष्टो । इषु इच्छाया । भावे क्त । चक्ष्रीडो पूर्वपदम्बर । अनुमदति । मदि मृत्वादिण्यस्य लडि व्यत्ययन परस्मैपद । आगमानुगामनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । शत्रुसर्वाधातुक्कार्ण क्त धातुम्बर । तादृ चोदात्तवतीति गतिसंघातः ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिंद्रं ।

विश्वामाहमवसे नूतनायोग्यं सहादामिह तं हुवेम ॥ ५ ॥

मरुत्वंतं । वृषभं । वावृधानं । अकवारिं । दिव्यं । शासं । इंद्रं ।

विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उग्रं । सहऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ५ ॥

हे इन्द्र मरुत्वतं मरुद्विस्मद्वतं वृषभं मघभेदनद्वारापा वर्षकं ववृधानं वृत्रहननादिकर्ममूत्साहिन वर्षमान-
मकवारि प्रभुतशत्रुकं यद्वा अकृमिदारि । तथा च मंत्रः । स्वरिरमत्रो ववने रणाय । ऋग्वे० १. ६१. ९ । इति ।
द्विच द्विच स्वर्गलोके वर्तमानं ग्रामं हितोपदेशाद्द्विपरिहाराभ्यां ग्रामितारं विश्वासाह विश्वस्य प्रतिपक्षस्य
सर्वेस्थामिभिवतारगुणं शत्रुपृङ्गणं सहीदा युद्धसहकारिणा मरुता बलप्रदं तं तादृशमामर्थोपेतमिन्द्र नृतनाय
नवतरायावसं रत्नगायह कर्मणि ह्वेम । त्वामाह्वयम ॥ नृतनाय । नवशब्दस्य नु इत्यादेशः । त्वन्नखाश्च
प्रत्यया वक्तव्या इति तन्नप्रत्ययः ॥ ॥ ११ ॥

सद्यो हति पचर्चं दशमं मुक्तं विश्वामित्रं विपृभमद्र । सद्यो हत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टोमे माध्यदिनसर्वे
भेवावरुणशब्दे सद्यो ह जात इत्यतस्मृत् । सूत्रितं च । सद्यो ह जात एवा त्वामिन्द्र । आ० ५. १६. १ । इति ॥
चानुर्विशिकिऽप्यहनि भेवावरुणशब्देऽहरहः शस्यमंक्षमितस्मृत् । सूत्रितं च । सद्यो ह जात इत्यहरहः शस्य भेवा
वरुणः । आ० ५. ४ । इति ॥ अहरहः द्वितीयादिप्यहः मु माध्यदिनसर्वेऽस्मिन् शस्त्र एतस्मृत् । अहरहः शस्यानीति
होचका द्वितीयादिप्येव । आ० ५. १. १ । इति सूत्रितं ॥ सायस्क एकहं सरुत्वतीये शस्ये सद्यो ह जात इत्याद्या
मुक्तमुषीया । सूत्रितं च । सद्यो ह जातो वृषभः कनीनस्त्व सद्यो अपिचो जात इन्द्र । आ० ९. ५ । इति ॥

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदंधसः सुतस्य ।

साधोः पिव प्रतिकामं यथा ते रसागिरः प्रथमं सोम्यस्य ॥ १ ॥

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनः । प्रभर्तुं । आवत् । अंधसः । सुतस्य ।

साधोः । पिव । प्रतिऽकामं । यथा । ते । रसऽआगिरः । प्रथमं । सोम्यस्य ॥ १ ॥

वृषभो वृष्टद्वारापां वर्षिता मद्यस्यदानीभेव जात उत्पन्नः कनीनः कमनीय इन्द्रः सुतस्याभिपुतस्यांधसो
हविर्नक्षत्रस्यान्नस्य सोमस्य प्रभर्तुं प्रकर्षणं भर्तारं संगृहीतारं यजमानमावत् । रचतु । ह प्रसिद्धी । किच
तादृशस्य प्रतिकामं कामं कामं सोमपानिकायां सत्यां तं तव यथा कामस्य पुतिर्भवति तथा साधो रसात्प्रभा
ससिद्ध रसागिरो गोपयोमिथ्यणापेत सोमस्य सोमस्य रसं प्रथमं संध्यो देवभ्यः पुरस्तात्पिव ॥ प्रतिकामं ।
कामं कामं प्रति । वीषायामन्ययीभावः । समामन्वरः । यथा । अपादात्त्वादेव नित्स्वरः । रसागिरः ।
आइपुत्रात् श्रीणातेः । ऋष्यपमुंध्यामिथ्यादिनागिर इत्यादेशः । वृषभोऽहो पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । सोमस्य ।
सोमश दान्मयदर्थं मये चेति यप्रत्ययः ॥

यज्जायथास्तदहरस्य कामेऽङ्गोः पीयूषमपिचो गिरिष्ठां ।

तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिंचदये ॥ २ ॥

यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अङ्गोः । पीयूषं । अपिचः । गिरिऽस्थां ।

तं । ते । माता । परि । योषा । जनित्री । महः । पितुः । दमं । आ । असिंचत् । अये ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्व यद्यस्मिन्नहनि जायथा अजायथाः तदहन्स्मित्वाहन्यस्य सोमस्य कामे पिपासायां सत्यां गिरिष्ठा
गिरिष्ठां पर्वतस्थोत्तम्यानि वर्तमानमङ्गोः सोमलताखड्बिगिष्ठास्य ऋजीपस्य पीयूषमभिनव रसमपिचः ।
पीतवानसि । उत्पत्तिन्न एव सोमपाने कारणं दर्शयति । तं तव जनित्री माता योषा युवतिरदितिर्महो
महतः पितृर्जनकस्य कश्यपस्य दमं सुतिकाशुहेऽथे सत्यदानात् प्राक् तं तादृशं सोमं पर्यामिंचत । तवास्य
परितोऽन्नारयत् ॥ जायथाः । जनी प्राद्भावे इत्यस्य लडि वरुणं कृदसीत्यडभावः । यद्वृत्तयोगादिनिघातः ।
जनित्री । जनिता मत्र इति निपातनाणोपः ॥

उपस्थायं मातरमन्नमैटृ तिग्ममपश्यदभि सोममृधः ।

प्रयावयन्नचरद्भृत्सो अन्यान्महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपऽस्थाय । मातरं । अन्नं । ऐट्ट । तिग्मं । अपश्यत् । अभि । सोमं । ऊधः ।

प्रऽयवयन् । अचरत् । गुत्सः । अन्यान् । महानि । चक्रे । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

स इंद्रो मातरमुपस्थाय प्रार्थयित्वात्तमिदृ । तामन्नमयाचत । इंद्रिर्घेषणाकमेति यास्कः । ततस्तस्या ऊध ऊधमि चीररूपेण स्थितं तिग्म दीप्तं सोममभ्यपश्यत । सर्वतोऽदृशत । गुत्सः । अभिक्राव्यति सर्वदेवः । शत्रुहननार्थमिति गुत्स इंद्रः । अन्यान्मपदान्प्रयवयन् स्वस्थानात्प्रकंपणीह्वालयन्नचरत । सर्वत्र चरति । किंच पुरुधप्रतीकस्तत्रोयोगाद्ब्रह्मधा विक्षिप्तगो महानि महानि बुवहननादीनि कर्माणि चक्रे ॥ उपस्थाय । तिष्ठते न्यैपि पुमास्येतीत्ये प्राप्ति न ल्यपीति प्रतिषेधः । नित्स्वरः । ऐट्ट । इंद्रिर्घेषणार्थः । तस्मात्तद्वि रूप । आडजा दीनामित्याडागमः । पुल्वं । निघातः । तिग्म । तिज निगानि । अस्मात्पुत्रिर्कचित्तिजा कुक्षति मप्रत्यय क्त गोदेगथ । प्रयवयन् । यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्य स्थितस्य शतरि रूप । नित्स्वरः । गुत्सः । गधु अभिक्ता क्तायां । गधिपण्योर्दकी चिति मप्रत्ययो दकारश्चातादेशः । तुषादिवादाद्युदात्तः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थं धिति धाप्रत्ययः । इत्यशकादसः । वज्रवीही पूर्वपदप्रकृतिस्वर ॥

उग्रसुरापाठभिभृत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।

त्वष्टारमिंद्रो जनुपाभिभूयामुष्या सोममपिचक्षमृषु ॥ ४ ॥

उग्रः । तुरापाठ । अभिभृतिऽओजाः । यथावशं । तन्वं । चक्र । एषः ।

त्वष्टारं । इंद्रं । जनुपां । अभिऽभूयं । आऽमुष्यं । सोमं । अपिचत । चमृषु ॥ ४ ॥

य एष इंद्र उग्रः शत्रूणा भयकरसुरापाठ त्वरया शत्रूणामभिभविता अत एवाभिभृत्योजा शत्रूणामभि भवनपराक्रमोपेतः सन् तन्मास्त्रीय शरीर यथावश यथाकाम जानाविधरूपोपेत चक्र । तथा च मचरण । रूपरूप भघवा बोभवीति । अश्वे ३ ५३ प । इति । स इंद्रो जनुपा जन्मना सामर्थ्येन त्वष्टार त्वष्टारामकभमुर मभिभूय चमृषु चर्ममेषु स्थितमामुष्य चोरयित्वा सोममपिचत । त्वष्टा इतपूर्वो वीट्टमित्यादि प्राप्तहा सामम पिचत । सं २ ४ १० । इति तैत्तिरीयक ॥ तुरापाठ । नित्स्वरा मभ्रमं । रूप । अरत्स्वरत्यादिना ऊट । सं २ ४ १० । इति मह इति णिपः । कर्तृकरणे कृता वङ्गन्मिति समासः । तत्पुरुष कृति वङ्गन्मिति तृतीयाया अलुक् । महे साडः स इति पत्य । छदकारपदस्वरः । यथावशं । वश काममनतिक्रम्यत्ययथीभावमसाम । समासगार । आमुष्य । मृष संये । ल्यप । चमृषु । चमृ अदने । कृपिचमितनिघनिमजिंस्विजिंभ्य ऊरित्यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समतऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ ५ ॥

सिद्धिपा ॥ ॥ १० ॥

शंसा महामिति पंचचर्मकादृश मुक्त विशामित्र विष्टमभद्र । शंसा महामित्यनुक्रमणिका ॥ समुद्र दृशरात्रे ष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सुचित च । शंसा महा महाशिवमिद्र । आ ५ प ७ । इति ॥

शंसा महामिंद्रं यस्मिन्विश्या आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन ।

यं सुक्रतुं धिषणै विभ्वतष्टं घनं वृत्राणां जनयंत देवाः ॥ १ ॥

शंसं । महान् । उद्रे । यस्मिन् । विश्वाः । आ । कृष्टयः । सोमऽपाः । कामं । अर्चन् ।
यं । सुऽकृतं । धिपणे इति । विश्वऽतष्टं । घनं । वृत्राणां । जनयति । देवाः ॥ १ ॥

हे होतः महा महातमिदं शम । शस्त्रैः स्तुहि । यस्मिन्निद्रे रतितरि सति विश्वाः कृष्टयः सर्वे मनुष्याः सोमपा यज्ञमनुष्याय सोमपाः संतः काम । काम्यत इति कामः स्वर्गादिः । तमाच्यन सर्वतः प्राप्तवन्ति । धिपणे देवमनुष्यादीनां धारयिष्यी । यद्वा । प्रगल्भे समर्थे स्वाश्रितान रत्तितुमिति धिपणे यावापृथिव्यो । देवाश्च मुकृतुं । कतुः कर्म जगत्पालनादि । शोभनः कृत्यस्यामी मुकृतुः । तादृश विश्वतष्टं विभुना ब्रह्मणा जगदाधिपत्ये स्थापित महात वृत्राणां पापरूपाणां घनं हतार यमिद्रे जनयति । अजनयन ॥ शम । गन्तुं स्तुतावित्यस्य लोटि रूपं । पादादित्वादिनिघातः । वृत्रोऽतस्मिन् इति संहिताया दीर्घः । अच्यन । वी कातिगत्यादिपु । लडि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः । अष्टस्वरः । मुकृतु । कत्वादयश्च्युत्तरपदाद्युदात्तः । धिपणे । त्रिधुपा प्रागल्भ्य इत्यम्नाद्वृत्तधिप च संज्ञायामिति क्यप्रत्ययः । धिप इत्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । घन । हतः पुंसि संज्ञायामिति घः । हो हतेरिति कृत्य । प्रत्ययस्वरः । जनयति । जनेर्ण्यतस्य लडि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः ॥

यं नु नकिः पृतनासु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्ठां ।

इनतमः सत्वभिर्यो हं शृषः पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः ॥ २ ॥

यं । नु । नकिः । पृतनासु । स्वऽराजं । द्विता । तरति । नृऽतमं । हरिऽस्थां ।

इनऽतमः । सत्वऽभिः । यः । ह । शृषः । पृथुऽजयाः । अमिनात् । आयुः । दस्योः ॥ २ ॥

पृतनासु । व्याप्रियतेऽत्र योद्धार इति पृतनाः संयामाः । तेषु स्वराज हरिष्ठा हरिष्ठां हरियुक्ते रथे वर्तमान नृतम बलस्य युद्धे नृतम द्विता युद्धमासाद्य भेदां द्विधा कृत्वा वर्तमानं यमिद्रे नकिर्न कश्चिदपि तरति उत्तीर्य गच्छति । न कोऽप्यभ्यस्तीत्यर्थः । नृ प्रसिद्धो । स इद्रे इनतमोऽतिशयेन भेनाम्नामी सत्वभिः परितः सीदति संसृष्टिः सह यो यान गच्छन् शृषः । शोषयति परबलानीति शृषाणि बलानि । तैः पृथुजया युद्धं प्रति तीव्रवगः सन दस्योः शत्रोराथुरत्रं प्राण वामिनात् । हिनस्ति । ह प्रसिद्धो ॥ अत्र निरुक्त । पृथुजयाः पृथुजयः । पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः । प्रामापयदायुर्दस्योः । पृथुः । इति ॥ तरति । तृ प्रवनतरणयोरित्यस्य लडि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः । शपः पिन्वादिनुदात्तत्वे धातुस्वरः । यः । या प्रापणे । श्रौणादिकः कप्रत्ययः । आतो लोपः । प्रत्ययस्वरः ॥

सहावा पृत्सु तरणिर्नावा व्यानृगी रोदसी मेहनावान ।

भगो न कार हव्यो मतीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥

सहऽवा । पृत्ऽसु । तरणिः । न । अर्वा । विऽअनृगिः । रोदसी इति । मेहनाऽवान् ।

भगः । न । कारे । हव्यः । मतीनां । पिताऽडव । चारुः । सुऽहवः । वयःऽधाः ॥ ३ ॥

य इद्रेः सहवा बलवान्पृत्सु संयामेषु तरणिः । शत्रुनुत्तीर्य वर्तत इति तरणिः । तत्र दृष्टान्तः । अर्वा न । यथावा बलवानश्वः शत्रुबलं तरति तथा रोदसी यावापृथिव्यो व्यानृगिर्थाप्रवन्महनावान् । मिथ्येति सिध्यति दीर्यतः शिष्य इति मेहन घन । तद्वाच्यवति । तादृश इद्रेः कारे । कियत इति कारो यजादिः । तस्मिन्त्ये भगो न पृषा देव इव हव्यो हवनीयो मतीनां स्तोत्राणां मतीनां वा पितेव पालयिता चारुः कमनीयः सुहवः सुहाह्वानोपतो वयोधा अज्ञस्य दाता भवति ॥ सहवा । सहोऽस्यास्तीति मनुवर्थे कंदसीर्वनिपावति वनिप । अन्येषामपि दृश्यत इति संहिताया दीर्घः । पृत्सु । पृतनाशब्दस्य संी परतः मास्युत्तूनामुपसंख्यानमिति पृदा देशः । सावेकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वे । व्यानृगिः । अशु व्याप्तावित्यस्माच्छब्दसि सदादित्वात्किप्रत्ययः । तस्य लिङ्गभावः । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घे कृतोऽश्रोतिश्चति नुडागमः । प्रादिसमासः । कारे । करोतिः कर्मणि

घञ् । कर्पात्वतो घञोऽन्त उदान् इत्यन्तोदात्तत्वं । इत्यः । जुहोतिरचो यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
मुहवः । इत्यन्तोर्भावेऽनुपसर्गस्य । पा० ३ ३. ५५ । इत्यप्रत्ययः । संप्रसारणं । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वं धातु-
स्वरः । आयुदात्तं श्लक्ष्णं दमीति बह्व्रीहावुत्तरपदायुदात्तत्वं ॥

ध॒र्ता दि॒वो रज॑सस्पृष्ट ऊ॒र्ध्वो रथो॑ न वा॒युर्वसु॑भिर्नियुत्वान् ।

श्या॒पां व॒स्ता ज॑निता सूर्यस्य विभक्ता भा॒गं धि॒षणो॑व वाजं ॥४॥

ध॒र्ता । दि॒वः । रज॑सः । पृष्टः । ऊ॒र्ध्वः । रथः । न । वा॒युः । वसु॑भिः । नि॒युत्वान् ।

श्या॒पां । व॒स्ता । ज॑निता । सूर्यस्य । वि॒भक्ता । भा॒गं । धि॒षणा॑ऽडव । वाजं ॥४॥

स इन्द्रो दिवो बृलोकस्य रजसोऽतरितस्य च धर्ता धारकः पृष्टः सर्वत्र वर्तमानो रथो न तदीयो रथ इवोर्ध्वो वायुरुर्ध्वं गता वसुभिः महायतया निवसद्भिर्मरुद्भिर्नियुत्वान्महायवान् । यदा जैत्ययमुत्तरणापि संबध्यते । यथा वायुर्नियुत्वान्निष्पन्नमकवडवाभिस्तद्वानिर्वमिन्द्रो वसुभिर्मरुद्भिः महायवान् । तथा जपा वस्ता रात्रिमाकाशदयन्सूर्यस्य जगत्प्रकाशकस्यादित्यस्य जनिता जनयिता भाग भजनीय वाज कर्मफलरूपमज्ञ विभक्ता साधु विभागकर्ता भवति । तत्र दृष्टातः । धिषणोव । यथाद्याना वागस्येदमिति विभाग करोति तद्वत् ॥ रजसः । रज्ज राग इत्यस्याङ्गुरंजिभ्या कित । उ० ४ ०१६ । इत्यमुन । कित्वाङ्गुलोपः । रज्जं प्रकाशयति रजोऽतरिचं । निष्पदायुदात्तः । वस्ता । वस आन्हादन इत्यस्य तुचि रूप । जनिता । जनयतेस्त्विति जनिता मंत्र इति निपातनाङ्गुलोपः । चित्त्वादेतोदात्तः विभक्ता । भज सेवायामित्यस्य साधुकारिण्यर्थं तुन । एकाच उपदेश इतोऽप्रतिषेधः । तादी च निति कृत्यताविति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ म॒घवान्नि॑मि॒न्द्रं म॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तंमं॑ वाज॑मातो ।

शृ॒ण्वन्तं॑ मुग्र॒मृत॑ये॒ समत्सु॑ घ॒न्तं वृ॒त्राणि॑ सं॒जितं॑ ध॒नानां॑ ॥५॥

शु॒नं । हु॒वेम॑ । म॒घऽवान् । इन्द्रं॑ । अ॒स्मिन् । भरे॑ । नृ॒तंमं॑ । वाज॑ऽमातो ।

शृ॒ण्वन्तं॑ । उग्रं॑ । ऊ॒तये॑ । सम॑त्सु । घ॒न्तं । वृ॒त्राणि॑ । सं॒जितं॑ । ध॒नानां॑ ॥५॥ ॥१३॥

इन्द्रः स्वाहिति पंचचं द्वादशं मुक्त विशामित्र त्रैश्रुभमद्रं ॥ दशरात्रे नवमेऽहनि मरुत्वतीयगम्य इदं मुक्तं ।
मुचितं च । तृतीयस्यिन्द्रः स्वाहा गायत्वाम् । आ० ८ ७ । इति ॥

इन्द्रः स्वाहा पिवतु यस्य सोम आगत्या तुर्मा वृषभो मरुत्वान् ।

ओरुव्यचाः पूणतामेभिरन्नरास्य हविस्तन्वर्षः काममृध्याः ॥१॥

इन्द्रः । स्वाहा । पि॒वतु॑ । यस्य॑ । सोमः । आ॒गत्या॑ । तु॒र्मा । वृ॒षभः । म॒रुत्वान् ।

आ॒ । उ॒रुऽव्य॑चाः । पू॒णतां॑ । ए॒भिः । अ॒न्नैः । आ॒ । अ॒स्य । ह॒विः । त॒न्वः । का॒मं । मृ॒ध्याः ॥१॥

अर्यामिन्द्रः स्वाहा स्वाहाकृतमिमं सोमं पिवतु । यस्यिन्द्रस्यायं सोमः स इन्द्रो यज्ञ प्रत्यागम्य तुम्यः कर्म विघ्नकारिणां हिंसको वृषभो यष्टृणामभिमतफलवर्षको मरुत्वात्प्रकृतिसन्धान उरुव्यचाः पमुतव्याप्तिः सप्त एभिरस्माभिर्देत्तरन्नैः सोमादिलक्षणहविर्भिरा पूणतां । समतात्पूरयतु । ततोऽस्यिन्द्रस्य संवाधिमन्वः शरीरस्य कामं पुष्यादिलक्षणविषयमभिलाषं हविरस्माभिर्देत्तमा मृध्याः । सर्वतः पूरयतु ॥ तुम्यः । तुमिराहननार्थः । उरुव्यचाः । व्यचरमुन । व्यचेः कृटादित्वमनसीति वक्तव्यमित्यवानसीति पयुंदासात् द्वित्वाभादः । कृदन्तर-
स्वरः । मृध्याः । अन्नोत्तराशीर्लिङ् रूपं ॥

आ ते सपर्यु जवसे युनज्मि ययोरनुं प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।

इह त्वा धेयुहरयः सुगिप्र पिवा त्वस्य सुपुतस्य चारोः ॥ २ ॥

आ । ते । सपर्यु इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनुं । प्रदिवः । श्रुष्टिं । आवः ।

इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुगिप्र । पिवा । तु । अस्य । सुपुतस्य । चारोः ॥ २ ॥

हे इंद्र ते तव जवसे यज्ञं प्रत्यागमनाय सपर्यु परिचारको हरी आ युनज्मि । रथे योजयामि । प्रदिवः पुरातनस्त्वं ययोरश्वयोः श्रुष्टिं धेयुः । श्रुष्टीति त्विप्रनामिति यास्कः । तमन्वाव । अनुगच्छसि । हे सुगिप्र गोभनहनो इंद्र हरयो रथे योजितास्तेऽथा इह कर्मणि त्वा त्वा धेयुः । यज्ञं प्रति धारयतु । तत आगतस्त्वं सुपुतस्य सुपुत्रिपुत्र चारोः कमनीयमस्यं सोम तु त्विप्रं पिब ॥ सपर्यु । सपरशब्दः कंडादिः । तदंतादीणादिकः कृप्रत्ययः । आवः । अव रचनादिषु । कान्दसे लडि रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः । धेयुः । दधातेराशीर्लडि क्तिदाशिपीति यामुट् । एर्लडि । पा० ६. ४. ६७ । इत्यकारादेशः । निघातः । पिब । पादादित्वादनघातः । सुपुतस्य । पुत्र अभिपेव । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतिस्वरः । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना सहितायां पत्य ॥

गोभिर्मिमिश्रां दधिरे सुपारमिदं ज्यैष्ठ्याय धायसे गृणानाः ।

मंदानः सोमं पपिवाँ ऋजीपिन्समस्मभ्यं पुरुधा गा उपराय ॥ ३ ॥

गोभिः । मिमिश्रां । दधिरे । सुपारं । इंद्रं । ज्यैष्ठ्याय । धायसे । गृणानाः ।

मंदानः । सोमं । पपिवान् । ऋजीपिन । सं । अस्मभ्यं । पुरुधा । गाः । उपराय ॥ ३ ॥

गृणानाः स्तोत्र कर्वाणा ऋत्विजो मिमिन्नुं स्तोत्रणामभिमतफलं वर्पितुमिच्छंतं सुपारं गोभनपारं नृतिभिरभिमृवीकर्तुं शक्यमित्यर्थः । तादृशमिदं ज्यैष्ठ्याय धनादिसंपत्या श्रेष्ठत्वाय धायसे चिरकालमायुधोरणाय च गोभिर्गोमिश्रितः सोमं दधिरे । धारयति । शेषः प्रत्ययः । हे ऋजीपिन सोमवत्तद्र म त्व मदानो मोदमानः सोमं पपिवान् सोमस्य पाता मन स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं पुरुधा वज्रधा गा अप्रिहोवादि कर्ममिच्छर्थं धेनुः मिसपण्य । मस्यक प्ररय ॥ गोभिः । सवकाच इति विभक्तैरुदात्तत्वं प्राप्तं न गोशन्मावर्णति प्रतिषेधः । मिमिन् । मिह सचन इत्यस्य मन्वेकाच इतीट्प्रतिषेधे हलन्ताञ्चति किद्वद्वावः । सनाशंसभिल उः । प्रत्ययस्वरः । ज्यैष्ठ्याय । ज्यैष्ठ्यस्य भाव इत्यर्थं ब्राह्मणादित्वात् प्यञ् । त्रित्वादायुदात्तः । गृणानाः । गृ शब्दे । त्रयादित्वात् प्रा । चित्वादतोदात्तः । मदानः । मदि लृत्यादिष्वित्यस्य शानचि वज्रं कंदसीति शपो लुक । पुरुधा । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थं धति धाप्रत्ययः । इपण्य । इप गती । इपणमिच्छतीति कंदसि परन्ताया कच । तदतादतभावितण्यथाद्वीटि रूप ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवंता राधसा पप्रथश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन ॥ ४ ॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रवंता । राधसा । पप्रथः । च ।

स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतंमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु मंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । उंटं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातो ।
श्रूखंतं । उयं । उतये । समत्ऽसु । घंतं । वृचार्णि । संऽजितं । धनानां ॥५॥

एतै व्याख्याते ॥ ॥१४॥

चर्षणीधृतमिति द्वादशर्चं त्रयोदशं मुक्तं वंशामित्रमद्रं । अत्रानुकर्मणिका । चर्षणीधृत द्वादशाद्याख्यां
तुचो जागतगायत्राविति । आद्यस्तुचो जागतोऽत्यस्तुचो गायत्रः शिष्टा ऋचस्त्रिष्टुभः ॥ मुक्तविनयोऽगो
संगिकः । उक्थे क्रतो मंत्रावरुणशस्त्रेऽनुरुपतुचानतरमाद्यस्तुचः शसनीयः । सूत्रित च । चर्षणीधृतमस्तभ्रा-
ह्मामुर इति तुचो । आ० ६. १. । इति ॥ विपुवति निष्कवन्धे नृणाम् । त्विति तुचः । विपुवानिति खंडे सूत्रितं ।
नृणाम् त्वा नृतम गीर्भिरुक्थरिति तिस्रः । आ० ८. ६. । इति ॥ बृहस्पतिमवेष्यय तुचो निष्कवन्धे निवि-
दानीयः । सूत्रित च । नृणाम् त्विति मध्यदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ महाव्रतऽपि निष्कवन्धेऽय तुचः ॥
दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीय इन्द्र मरुत्व इति तिस्रः । पष्ठेऽहनि पष्ठस्यति खंडे सूत्रितं । इन्द्र मरुत्व इति
तिस्र इति मरुत्वतीय । आ० ८. १. । इति ॥ बृहस्पतिमवेष्यय मरुत्वतीयशस्त्रेऽय तुचो निविदानीयः । सूत्रित
च । इन्द्र मरुत्व इह नृणाम् त्विति मध्यदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ आद्या मरुत्वतीययहस्यानुषाव्या ।
सूत्रित च । मरुत्वतीयेन यंरण चरतीन्द्र मरुत्व इह पादि सोम । आ० ५. १४. । इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः
शस्त्र इदं ह्यन्वोत्रमिति स्तोत्रियस्तुचः । सूत्रित च । इदं ह्यन्वोत्रमा महा इन्द्रो य आजमा । आ० ६. ४. । इति ॥

चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्येमिदं गिरो बृहतीरभ्यनृपत ।

वावृधानं पुरुहृतं सुवृक्तिभिरमत्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥१॥

चर्षणिऽधृतं । मघऽवानं । उक्थ्यं । उंटं । गिरः । बृहतीः । अभि । अनृपत ।

ववृधानं । पुरुऽहृतं । सुवृक्तिऽभिः । अमत्यं । जरमाणं । दिवेऽदिवे ॥१॥

बृहतीः प्रभुता गिरोऽस्मदीयाः स्तितिलजणा वाचश्चर्षणीधृत चर्षणीया मनुष्याणामभिमतफलप्रदानेन
धारकं पोषकं । यद्वा । आरुपत्येनन सर्वमिति चर्षणि वन तदारकं । मघवान धनवतमुक्थ्यमुक्थः शस्त्रैः
शसनीयं वावृधानं बलधनादिसंपत्त्या प्रतिजग वधमान पुरुहृत स्तोत्रभिरवेष्यवारमाहृतममत्यं गरणधर्म
रहित सुवृक्तिभिः शोभनस्तितवाक्वैर्दिवे दिवे प्रत्यह जरमाण स्तुयमान तमिममिद्रमभ्यनृपत । अभित. सर्वतः
सुवन्तु ॥ बृहतीः । वा कदमीति सवर्णदीर्घः । अनृपत । ण स्तवने । अस्माद्धिडि मिय । धातो कृटादिस्त्वामिचो
डित्त्वेन गुणाभावः । सुवृक्तिभिः । ननुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वे । यद्वा । सुवृक्तय इति स्तितिकरणभुता ऋचो
वृक्तिशब्देनोच्यते । क्तिचक्ता चिति क्तिच । कृत्स्वरणातोदात्तः । दिवे दिवे । नित्यवीप्सयोरिति दिवेचन ।
परस्याघेडितत्वादनृदात्तत्वे पूर्वपदस्वरः ॥

शतक्रतुमर्षायं शाकिनं नरं गिरां म उंटमुप यंति विश्वतः ।

वाजसनिं पृभिदं तूणिमसुरं धामसाचमभिपाचं स्वविदं ॥२॥

शतऽक्रतुं । अरणं । शाकिनं । नरं । गिरः । मे । उंटं । उपं । यंति । विश्वतः ।

वाजऽसनिं । पृऽभिदं । तूणिं । अपऽसुरं । धामऽसाचं । अभिऽसाचं । स्वऽविदं ॥२॥

मे मदीया गिरः स्तितिलजणा वाचः शतक्रतुं । शत क्रतवो यज्ञा यम्य तं । अरणं परजन्यात्मनोदकवतं
शाकिनं । शाकोत्येभिरिन्द्र इति शाकाः महायभुता मरुतः । तद्वत । नर सर्वस्य जगती नतार वाजसनिं
वाजस्रात्रस्य दातार पृभिदं शत्रुपुरां भन्तार तूणिं युद्ध प्रति शीघ्र गतारससुर मघभेदनद्वारापां प्ररकं धाम
साचं तेजो भजमानं । यद्वा धनं धाम । तदर्थिभिः सह योजयितार । अभिपत्तव शत्रुणामभिभावितारं स्वविदं

स्वर्गस्य लंभकं तमिममिदं विथतः सर्वत उप यति । उपगच्छंतु ॥ अर्णवं । अर्णोऽस्यास्तीति मत्वर्थेऽर्णसः सजो-
पञ्चति वप्रत्ययः सकारलोपश्च । प्रत्ययस्वरः । नर । नयतेर्इच्छत्युप्रत्ययः । अमः सुप्तादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः ।
यति । इण गतावित्यस्य लटीणो यणिति यण । निघातः । वाजसनिं । पणु दानि । खनिकथय्यसिवसीत्यादिना
इप्रत्ययः । परादिप्रकृदसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । तूर्णि । त्रित्वरा संभ्रमे । वहिथीत्यादिना निप्रत्ययः ।
ज्वरत्वरत्यादिना ऊट । निदित्यतिदेशादाद्युदात्तः । अमुर । नुर त्वरणे । क्रिप । छदुत्तरपदस्वरः । अभिषोचं ।
पथ समवाय । ण्यतस्य क्रिप ॥

आकरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ उंद्रो दुवस्यति ।

विवस्वतः सदेन आ हि पिप्रिये सवासाहमभिमातिहनं स्तुहि ॥३॥

आऽकरे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः । स्तुभः । उंद्रः । दुवस्यति ।

विवस्वतः । सदेने । आ । हि । पिप्रिये । सवाऽसहं । अभिमातिऽहनं । स्तुहि ॥३॥

जरिता शत्रुणा जरयितुं आकरे । आकीर्यते युद्धार्थं धनमत्रेत्याकरो युद्ध । तस्मिन्वसोर्धनस्य स्यान्नभूते
युद्धे पनस्यति । सर्वः स्तुयते । यद्वा वसोः । वसत्याभिमुख्येन तिष्ठतीति वसुः शत्रुस्त्वस्य जरयितेति योजनीयं ।
इन्द्रोऽनेहसोऽपापाः स्तुभः स्तुतोर्द्वस्यति । परिचरति । तासां फलं प्रयच्छन् पुजयतीत्यर्थः । किंच स इन्द्रो
ववस्यतो । शिष्यणाप्रहोत्रार्थं वसतो हविष्मतो वा यजमानस्य सदेने गृह आ पिप्रिये हि । सोमपानादिना-
यत प्रीतो भवति गन्तु । सवामाह शत्रुणामेव हतार यद्वा मरुद्भिः सह शत्रुणामभिभवितार अत एवाभिमा-
तहनं शत्रुणा हतारमित्यं स्तुहि । हे विथामिञ्चति ॥ आकरे । कृ विधेपि । अधिकरण ऋदोरवित्यप । याथा-
दस्वरेणातोदात्तः । जरिता । जृष षयोहानावित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य तुचि रूप । चित्त्वादतोदात्तः । पनस्यते ।
। नस्यतिः स्तुतिकर्मा । तस्य कर्माणि लटि रूपं । निघातः । अनेहसः । हतं नञ्युपपदे नञि हन एह चेत्यसिप्रत्यय
। ह इत्यथ चादेशो धातोः । नञ्मुभ्यामिति स्वरणातोदात्तः । स्तुभः । स्तोभितरचतिकर्मा । क्रिप । दुवस्यति ।
। वः परिचरणमाप्नन इच्छतीत्यर्थं क्वच । निघातः । पिप्रिये । प्रीड तर्पणे । लटि रूपं । हिथोगादिनिघातः ॥

नृणामु त्वा नृतमं गीभिर्कथैरभि प्र वीरमंचता सवाधः ।

सं सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईशे ॥४॥

नृणां । ऊं उति । त्वा । नृतमं । गीऽभिः । उक्थैः । अभि । प्रा वीरं । अचंत । सऽवाधः ।

सं । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईशे ॥४॥

हे इन्द्र सवाधः । रथोघ्नमंचोच्चरणेन तद्विषयवाधया सह वर्तत इति सवाध ऋत्विजः । नृणां नृतम
। नृणाणामतिशयं स्वकर्मणि नेतार वीर सामर्थ्योपेत त्वा गीभिः स्तुतिसाधनभूतैर्वाक्यैरुक्थैः शस्त्रैश्चाभ्या-
ममुख्येन प्राचंत । प्रकंपणार्चति । पुरुमायो वृत्रहननादिवहकर्मा स इन्द्रः सहसे बलाय सं जिहीते । गमनोत्थमं
। शरीति । किंच प्रदिवः पुरातन एकोऽसहायः स इन्द्रो नमो नमसोऽस्य हविर्लक्षणस्यान्नस्येणं । ईष्टे । यद्वा
प्रस्य सर्वस्य जगत ईष्टे । तस्मा इन्द्राय नमः ॥ नृणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्त्युदात्तत्वं । अचंत । अचंते-
र्इति द्वेस्तादेशः । तिडो तिडो भवतीति वचनात् । सवाधः । स्वाधु विलोडने । क्रिप । वीपमर्जनस्यति सहस्य
। त्व । छदुत्तरपदस्वरः । पुरुमायः । अतोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनामुपसंख्यानमित्यतोदात्तत्वं । ईशे । ईश
। अथैव इत्यस्य लटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति लोपः । निघातः ॥

पूर्वीरस्य निष्पधो मर्त्येषु पुरु वसूनि पृथिवी विभर्ति ।

उंद्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षंति जीरयो वनानि ॥५॥

पूर्वीः । अस्य । निःऽसिधः । मर्त्येषु । पुरु । वसूनि । पृथिवी । विभर्ति ।
इंद्राय । द्यावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिं । रश्नंति । जीरयः । वनानि ॥५॥

मर्त्येषु मनुष्येष्वस्यंद्रस्य निष्पिधोऽनुगामनानि पूर्वोर्हितोपदेशादिभिः प्रभृतानि नानाप्रकाराणि भवति । इंद्रस्य गामितुल्यं संवः । उक्थमिंद्राय गंस्यं वर्धनं पुरुनिष्पिधे । ऋग्वे० १. १०. ५. इति । तथा गामकाय तस्मा इंद्राय पृथिवी पुरु पुरुणि वरुनि वसूनि धनानि विभर्ति । अतर्धारयति । किंच द्यावो वृत्तिका ओषधी-
रोपधय उत आपि चापो जलानि जीरयः । जीरयति इति जीरयो मनुष्याः । वनानि वृक्षाश्च एते सर्वे इंद्र-
स्याज्ञया तद्भोगयोम्य रयिं धनं रश्नंति ॥ निष्पिधः । पिधु गत्या । क्रिपु । संहिताया निमः सकाररणो
व्यवधानं क्वादसत्वादनानृष्योपसर्गात्मनोतीत्यादिना पत्य । निमः सकारस्य धृना धुरिति पत्य ॥ ॥५॥

तुभ्यं ब्रह्माणि गिरं इंद्र तुभ्यं सत्त्वा दधिरे हरिवो जुपस्व ।

वोध्याऽपिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितृभ्यो वयो धाः ॥६॥

तुभ्यं । ब्रह्माणि । गिरः । इंद्र । तुभ्यं । सत्त्वा । दधिरे । हरिऽवः । जुपस्व ।

वोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो इति । जरितृऽभ्यः । वयः । धाः ॥६॥

हे हरिवोऽश्ववृद्धे तुभ्यं त्वदर्थं ब्रह्माणि सौत्राणि तथा तुभ्यं गिरः शम्वाणि च सत्त्वा सखमेव दधिरे ।
ऋत्विजो धारयति । तानि जुपस्व । मेवत्त्व । हे वसो सर्वस्य वामायनः सखे सखिभुत हे इंद्र आपिद्योपगत्य
नूतनस्य नवतरमवसोऽन्नलक्षणं हविर्वोधि । त्वदर्थं दीयमानं जानीहि । अतस्तत् जरितृभ्यः सौत्राण्योऽस्मभ्य
वयोऽन्न धाः । देहि ॥ तुभ्यं । उच्यते चत्वायुटात्तत्त्व । जुपस्व । जुपो प्रीतिमवतयोरित्यस्य लोटि रूपः । वाक्य-
भेदादनघातः । वोधि । वृध अवगमन इत्यस्य लोटि वा कृदसीति हविर्कल्पेन डिच्चादत्र पित्रावृणः ।
ह्रस्वाभ्यो हर्धिरिति ध्यादेशः । डिच्चादतोदात्तः ॥

इंद्रं मरुत्व इह पाहि सोमं यथा गार्याते अपिबः सुतस्य ।

तत्र प्रणीती तव शूर गर्मन्ना विवासंति क्वयः सुयज्ञाः ॥७॥

इंद्रं । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमं । यथा । गार्याते । अपिबः । सुतस्य ।

तत्र । प्रऽणीती । तव । शूर । गर्मन् । आ । विवासंति । क्वयः । सुऽयज्ञाः ॥७॥

हे मरुत्वो मरुद्भिस्तद्वनं हे इंद्र त्वमिहास्मदीये यज्ञ आगत्य सोमं पाहि । पिब । यथा त्वं पुत्रं गार्याते
गार्यातेः पुत्रे तस्मिन्नाजनि यज्ञं कर्षाणं सुतस्याभिपुत्रं सोममपिबः तथात्रापि पिबित्वर्थः । इंद्रः गार्यातस्य यज्ञं
सोमरमानपिबदित्येषोऽर्थः कौपीतेके स्पष्टमुक्तः । तथा सत्रवर्णश्च । आ स्मा रथ वृषपाण्यु तिरुसि गार्यातस्य
प्रभृता येषु मदमे । ऋग्वे० १. ५१. १० । इति । हे शूरद्र तव संवधिनि गर्मन् गर्मणि निवासंति स्मिताः
सुयज्ञाः सुष्टुतयज्ञाः क्वयो संधाविनो यज्ञमानाः प्रणीती तव हविषा प्रणयनेन प्रापणेन आ समतादि
वासंति । त्वामेव परिचरति । विवासतिः परिचरणकर्म ॥ गार्याते । गार्यातेरयमिच्छर्थं तस्यदमित्यणप्रत्ययः ।
अपिबः । यथायोगादनघातः । अडागमस्वरः । प्रणीती । नयतमेव किञ्च । तादां च निरति कृतीति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वं । मुपा मुजुगति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । उपसर्गादसमासेऽपि गत्व ॥

स वावशान इह पाहि सोमं मरुद्भिरिंद्रं सखिभिः सुतं नः ।

जातं यत्त्वा परि देवा अभूषन्महे भराय पुरुहूत विश्वं ॥८॥

सः । वावशानः । इह । पाहि । सोमं । मरुत्ऽभिः । इंद्रं । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

जातं । यत् । त्वा । परि । देवाः । अभूषन् । महे । भराय । पुरुऽहूत । विश्वं ॥८॥

हे इन्द्र वावगानः सोम कामयमानः स तादृगस्त्यं सविभिः समानख्यानैर्मरुद्भिः सह जोऽस्मत्संबन्धिनी-
हाम्निन्यज्ञं मुतमभिपूत सोमं पाहि । पिव । हे पुरुहंत पुरुभिराहंतंन्द्रं जातं पानिन प्रवलं संपन्नं यत यं त्वां
विश्वे सर्वं देवा महं महते भराय । ह्ययंते योधानामायुंथ्यत्रित भरः संयामः । तस्मै संयामाय पर्यभुपन् ।
सर्वतोऽलमकुर्वन् ॥ वावगानः । वग्यंङनुक्ति चानाशि रूपं । चित्वादंतोदात्तः । अभुपन् । भुष अलंकारः ।
भुवादित् । लडि रूप । ययोगादनिघातः । भराय । ह्यङ् हरणं । अधिकरणं घः । ह्यहोर्मरुदसीति हकारस्य
भकारः । वृपादित्वादावुदात्तः ॥

अप्रृयं मरुत आपिरेपोऽमंदन्दिमनु दातिवाराः ।

तेभिः साकं पिवतु वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुपः स्वे सधस्थे ॥९॥

अपऽतृयं । मरुतः । आपिः । एषः । अमंदन । इंद्रं । अनुं । दातिऽवाराः ।

तेभिः । साकं । पिवतु । वृत्रऽखादः । सुतं । सोमं । दाशुपः । स्वे । सधऽस्थे ॥९॥

हे मरुतो य एष इन्द्रोऽप्रृयंऽपा प्रेरण आपिर्पुष्पाक सखा मन वर्तते दातिवाराः । वारो वरणीयं वलं
धनं वा । दत्तवला दत्तधना वा ते मरुतमभिद्रमन्वमदन । अहृष्यन् । वृत्रखादो वृत्रस्य हिंसकः स इन्द्रस्तेभि-
सैर्मरुद्भिः साकं दाशुपो हविर्दत्तवतो यजमानस्य स्वि स्वकीयं सधस्थे । सृष्टे तिष्ठत्वाम्नित्रित सधस्थं गृहं ।
तस्मिन् मुतमभिपूत सोमं पिवतु ॥ अप्रृयं । तुरी त्वराहिसयोरित्यस्मादघ्यादयश्चेति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्या-
वुदात्तः । भसामं ऋदुत्तरपदस्वरः । अमदन । मदि सृत्वादिपु । परस्मिपदी । पादादित्वादनिघातः । वृत्रखादः ।
खाद भक्षणं । कर्मण्यण । दाशुपः । दाशु दान इत्यस्य ऋसां दाशान्ताङ्गास्तीहृशति द्विर्वचनाद्यभावः । वसोः
संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । सधस्थे । सध मादस्ययोर्मरुदसीति सहस्य सधादेशः ॥

इदं ह्यन्वोऽज्ञसा सुतं राधानां पते । पिवा त्वस्य गिर्वणः ॥१०॥

इदं । हि । अनुं । अज्ञसा । सुतं । राधानां । पते । पिव । तु । अस्य । गिर्वणः ॥१०॥

हे राधाना पते धनानां स्वामिन गिर्वणो गीर्भिः स्तुतिभिवननीय हे इन्द्र इदमनु अनेनानुक्रमेण ।
उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः । अज्ञसा वनेन यावभिः मुतमभिपूत सोमं तु त्विप्र पिव हि ॥

यस्ते अनुं स्वधामसेत्सुते नि यच्छ तन्वं । स त्वा ममत्तु सोम्यं ॥११॥

यः । ते । अनुं । स्वधां । असत् । सुते । नि । यच्छ । तन्वं । सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यं ॥११॥

हे इन्द्र त्वदर्थं यः सोमः स्वधामन्नमनु अनुष्ठत्य यावभिरभिपूतोऽसत् सुते तस्मिन् सोमे तन्वं स्वकीयं
शरीरं नि यच्छ । प्रेरय । स सोमः सोम्यं सोमार्हं त्वा त्वा ममत्तु । मादयतु ॥ असत् । अस्तैलेयडागमे रूपं ।
यदुत्तयोगादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

प्र ते अश्रोतु कुस्योः प्रेद्र ब्रह्मणा गिरः । प्र बाहू शूर राधसे ॥१२॥

प्र । ते । अश्रोतु । कुस्योः । प्र । इन्द्र । ब्रह्मणा । गिरः । प्र । बाहू इति । शूर । राधसे ॥१२॥

हे इन्द्र स सोमस्ते तव कुस्योः कुलेरुभयोः पार्श्वयोरुभौ पार्श्वौ प्राश्रोतु । प्रकषेण व्याश्रोतु । तथा ब्रह्मणा
स्तोत्रेण सहितः स सोमः गिरः शरीर । अवयवादिनावयवी लक्ष्यते । लक्ष्मीरं प्राश्रोतु । हे शूर इन्द्र राधसे
धनाय तव बाहू अपि प्राश्रोतु ॥ अश्रोतु । अशु व्याप्तौवित्यस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मिपद् । निघातः । कुस्योः ।
उदात्तयणो हलपूर्वादिनि विभक्त्युदात्तत्व ॥ ॥१६॥

धानावतमित्यष्टचं चतुर्दशं सूक्तं वैश्वामित्रमंत्रं । अत्रियमनुक्रमणिका । धानावतमष्टौ पूर्वार्धं गायत्रं षष्ठी
जगतीति । आदितश्चतस्रो गायत्र्यस्मृतीयं धाना इति षष्ठी जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥ सूक्तविनियोगो निगाद-

वगतव्यः । प्रातःसवनीयपुरोडाशस्यानुवाक्या धानावंतमित्याद्या । सूत्रितं च । धानावंतं करंभिर्णमिति प्रातःसवनेऽनुवाक्या । आ० ५. ४. । इति ॥

धानावंतं करंभिर्णमपूपवैतमुक्थिनं । इंद्रं प्रातर्जुपस्व नः ॥ १ ॥

धानाऽवैतं । करंभिर्णं । अपूपऽवैतं । उक्थिनं । इंद्रं । प्रातः । जुपस्व । नः ॥ १ ॥

हे इंद्र धानावंतं । धाना भृष्टयवाः । तद्वत् करभिर्ण । करभो दधिमिश्राः सक्तवः । तद्वत्सपपवत् सवनीयपुरोडाशोपेतमुक्थिनं शास्त्रेण नोऽस्मदीयमिमं सोमं प्रातः प्रातःसर्वं जुपस्व । सेवस्व ॥ प्रातः । पुरादिष्वं तोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः ॥

पुरोऽऋणं पचत्यं जुपस्वेन्द्रा गुरस्व च । तुभ्यं हव्यानिं मिस्रते ॥ २ ॥

पुरोऽऋणं । पचत्यं । जुपस्व । इंद्रं । आ । गुरस्व । च । तुभ्यं । हव्यानिं । मिस्रते ॥ २ ॥

हे इंद्र पचत्यं पचने साधु पुरोडाश । पुरो डाशत णमिति पुरोडाशो हविः । जुपस्व । किञ्च आ गुरस्व । पुरोडाशभक्षणार्थमुद्यमं कुरु । हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि तुभ्यं त्वदर्थं मिस्रते । आहवनीयं गच्छति । तानि भवत्यति भाविः ॥ पचत्यं । पचतशब्दात्तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययात्तस्य पदस्य द्यत्वाभावाद्वाद्वा यतोऽनाव इत्यस्य प्राप्तिर्नास्ति । तित्स्वरितः । गुरस्व । गुरी उद्यमने । शक्तिकरणी । निघातः । मिस्रते । सृ गती । इदमि जुहोत्यादिः । यत्प्रत्ययानात्तत्रपद ॥

पुरोऽऋणं च नो घसो जोषयासि गिरंश्च नः । वधुयुरिव योषणां ॥ ३ ॥

पुरोऽऋणं । च । नः । घसः । जोषयासि । गिरः । च । नः । वधुयुःऽइव । योषणां ॥ ३ ॥

हे इंद्र नोऽस्मत्सन्निधनं पुरोडाश घसः । भक्तय च । नोऽस्मदीयाः स्तित्त्वत्तणा गिरो जोषयासि । भक्तय च । तव दृष्टांतः । वधुयुरिव योषणा । यथा वधुयुः स्त्रीकामो योषणा भजनीया युवति भवति तद्वत् ॥ घसः । घसू अदन इत्यस्य लिखडागमं रूपं । चवायोगे प्रथमिति न निघातः । जोषयासि । जुषी प्रीतिमेतन्नयोरित्यस्य ण्यत्स्य लिखाडागमं रूपं । आगमस्यानुदात्तत्वे णिच्स्वरः । पादादित्वादनिघातः । वधुयुरिव । मुप आत्मनः क्वच । क्वाक्चदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । योषणां । युष भजन इति सोचो धातुः । कृत्यन्त्यो वङ्गमिति ल्युट् । नित्स्वरः ॥

पुरोऽऋणं सनश्रुत प्रातःसावे जुपस्व नः । इंद्रं क्रतुर्हि ते वृहन ॥ ४ ॥

पुरोऽऋणं । सनऽश्रुत । प्रातःऽसावे । जुपस्व । नः । इंद्रं । क्रतुः । हि । ते । वृहन ॥ ४ ॥

हे सनश्रुत पुराणतया प्रसिद्ध हे इंद्र नोऽस्मत्संबन्धिमिमं पुरोडाश प्रातःसानि । सूर्यतऽत्र सोम इति सावः । तस्मिन् प्रातःसर्वं जुपस्व । यतस्ते तव क्रतुः कर्म वृहन महद्भिः ॥ प्रातःसावे । पुत्र अभिषेवं । कर्मणि घञ् । प्रादिसमासः । थाथादिस्वरणातोदात्तः ॥

माध्यदिनसर्वं सवनीयपुरोडाशस्य माध्यदिनस्य सवनस्य धाना इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । माध्यदिनस्य सवनस्य धाना इति माध्यदिने । आ० ५. ४. । इति ॥

माध्यदिनस्य सवनस्य धानाः पुरोऽऋणमिंद्रं कृष्वेह चारुं ।

प्र यत्स्तोता जरिता तृण्यर्थो वृषायमाण उप गीर्भरीट्टे ॥ ५ ॥

माध्यदिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोऽऋणं । इंद्रं । कृष्वे । उह । चारुं ।

प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तृण्यर्थः । वृषऽयमाणः । उप । गीःऽभिः । इंद्रे ॥ ५ ॥

हे इंद्र माध्यंदिनस्य मध्यदिने भवस्य सवनस्य संबंधिनीधाना भृष्टयवान चारु कमनीयं पुरोडाशं चेह कर्मण्यागत्य क्रुण । भवगणं संस्करु । यद्यदा जरिता भवत्यरिचरणं कृवाणस्तूर्ण्यर्थस्यां स्तोतुमितस्तस्वरित-
गमनः अत एव वृषायमाणो वृषवाचरन स्तोता गीभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरुप समीपे प्रेष्टु प्रकर्षणं स्तीति ।
तदा पुरोडाशादिहवीपि भक्त्येति भावः ॥ माध्यंदिनस्य । मध्यंदिनशब्दात्तत्र भवार्थं उत्सादित्वादत्र ।
त्रित्वादायुदात्तः । चारु । चर गतिभक्षणयोः । द्रुमनिजनिचरिचटिरहभ्यो जुगिति जुग । णित्वादुपधा-
वृद्धिः । त्रित्वादायुदात्तः । तूर्ण्यर्थः । तूर्णिः । त्रित्वरा संभ्रम इत्यस्माद्द्वित्रीत्यादिना निप्रत्ययो निह्र । अर्थः ।
ऋ गतो । उपिर्कृपिगार्तिभ्यस्त्रिति धन । बह्व्रीही पूर्वपदस्वरः । वृषायमाणः । वृषवाचरतीत्यर्थं कर्तुः क्यङ्-
सलोपश्चेति क्यङ् । अक्रत्वार्धधातुकयोर्दीर्घः । डित्वादनदान्तिडित इत्यात्मनेपदं । लट् । शानच । तस्य लसा
वर्धातुकस्वरि धातुस्वरः । ईदृ । ईड स्तुतावत्यस्य लटि रूप । यद्योगादनिघातः ॥ ॥१७॥

तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य तृतीये धाना इत्यनुवाक्या । सूचितं च । तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुतेति
तृतीयसवने ॥ आ० ५. ४. इति ॥

तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुत पुरोऽऽशमाहुतं मामहस्व नः ।

ऋभुमंतं वाज्रवंतं त्वा कवे प्रयस्वंत उपं शिष्टोम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीयं धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोऽऽशं । आऽहुतं । ममहस्व । नः ।

ऋभुऽमंतं । वाज्रऽवंतं । त्वा । कवे । प्रयस्वंतः । उपं । शिष्टोम । धीतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे पुरुष्टुत पुरुभिर्वह्निभिः स्तोतुभिः स्तुत हे इंद्र तृतीये सवने नोऽस्मदीयान्धाना इतान भृष्टयवानाहुतं
पुरोडाशं च मामहस्व । भवगणं महय । संभावय । हे कवे इंद्र प्रयमंतः संभृतहविष्का वयमुभुमंतं । ऋभवो ये
केचन देवासद्वंतं । वाज्रवंतं । वाज्रो नाम सुधन्वनः पुत्रस्तद्वंतं त्वां धीतिभिः स्तुतिभिरुप शिष्टोम । समीपे परि-
चरम ॥ आहुतं । जुहोतिः कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतः स्वरः । मामहस्व । मह पुत्रायामित्यस्य यङ्लु-
गतस्य लोटि व्यत्ययनात्मनेपदं । शपो लुगभावश्चादसः । शिष्टोम । शिष्टंतराशीर्लिङ् लिङ्याशिष्याद्बुल्यङ्प्र-
त्ययः । निघातः । धीतिभिः । हिप्रवत्स्वरतिशयानांतानामित्यतोदात्तत्वं ॥

पृषण्वते ते चकृमा करंभं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।

अपृषमद्भिः सगणो मरुद्भिः सोमं पिव वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पृषण्वते । ते । चकृम । करंभं । हरिऽवते । हरिऽअश्वाय । धानाः ।

अपृषं । अद्भिः । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिव । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

हे इंद्र पृषण्वते । पृषा नाम कश्यपेवोऽदंतकः । तद्वते ते तुभ्यं करंभं दधिमिश्रं मङ्गं चक्रम । भवणार्थं
कर्मः । तथा च श्रुतिः । पृषा प्रपिष्टभागोऽदंतको हि । ति० म० २. ६. ८. इति । हरिवते । हरिनामकावश्यां । तद्वते
हर्यश्वाय हरितवर्णाश्वयुक्तायिंद्राय तुभ्यं धाना भवणार्थं कर्मः । तथा च मंत्रवर्णः । यमेतामश्या वि सूचेह
शोणा दिवदिवे सदृशीरिदं धानाः । ऋग्वे० ३. ३५. ३. इति । मरुद्भिः सगणस्त्वमपुषं पुरोडाशमद्वि । भवय ।
हे शूर असहाय हे इंद्र वृत्रहा वृत्रस्य हंता विद्वान् सर्वं ज्ञानानस्त्वं सोमं पिव ॥ पृषण्वते । पृषण्वदस्य मनुष ।
अनो नृडिति नृडागमः । रपाभ्यामिति णत्वं । चक्रम । करोतिश्चादसे वर्तमाने लिटि क्रादित्वादिहभावः ।
निघातः । हरिवते । कंदसोर इति मनुषो वत्वं ॥

प्रति धाना भरत तूयमस्मि पुरोऽऽशं वीरतमाय नृणां ।

दिवेदिवे सदृशीरिदं तुभ्यं वर्धतु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८ ॥

प्रति । धानाः । भरत । तूर्यं । अस्मि । पुरोऽऽशं । वीरऽतमाय । नृणां ।
दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । इंद्र । तुभ्यं । वर्धतु । त्वा । सोमऽपेयाय । धृष्णो इति ॥ ६ ॥

यज्ञमानोऽध्वर्यादीन्प्रति व्रते । हे अध्वर्यादयः अस्मा इन्द्राय धानाम्ब्यं त्विप्र प्रति भरत । संपादयत ।
नृणां वीरतमायास्मा इन्द्राय पुरोडाशं च संपादयत । अथ प्रत्यक्षतः । हे धृष्णो शत्रूणामभिवनशील हे
इंद्र सदृशीरकविधाः स्तुतयस्तुभ्यं त्वदर्थं दिवे दिव प्रतिदिवसमस्माभिः क्रियते । ताः स्तुतयः सोमपेयाय
सोमपानार्थं त्वा वर्धतु । उत्साहेन प्रवृद्धं कुर्वतु ॥ सदृशीः । समानान्वयोऽति कञ्प्रत्ययः । टिट्टाणत्रित्यादिना
डीप् । इंद्रशवतुष्विति समानस्य सभावः ॥ ॥ १८ ॥

इन्द्रापर्वतं चतुर्विंशत्युचं पचदगं सूक्त । अत्रेयमनुकर्मणिका । इन्द्रापर्वता चतुर्विंशतिराऽइन्द्रापर्वती
पंचदश्यादिद्वे वाचं मसर्पेयं चतस्रो रथागस्तयोऽत्या अभिशापास्ता वसिष्ठद्विपण्यो न वसिष्ठाः युग्वति ।
दशमीपोडश्यां जगत्यां त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविशीर्द्वादश्याऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहतीति । विश्वामित्र ऋषिः ।
दशमी पोडशी च द्वे जगत्यां त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविशीर्द्वादश्यास्त्रिसोऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहती शिष्टा-
स्त्रिष्टुभः । आर्वाइन्द्रापर्वतदेवताका पचदशीपोडश्यां वारदेवत्यं तदुत्तराश्वतसो रथांगदेवताकाः शिष्टा षंड्याः ॥

इंद्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिप आ बंहतं सुवीराः ।
वीतं हव्यान्ध्वरेषु देवां वर्धेषां गीभिरिऽया मदंता ॥ १ ॥
इंद्रापर्वता । बृहता । रथेन । वामीः । डपः । आ । बंहतं । सुऽवीराः ।
वीतं । हव्यानि । अध्वरेषु । देवा । वर्धेषां । गीऽभिः । इऽया । मदंता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता इंद्रस्य पर्वतस्य । हे इंद्रापर्वता बृहता रथेनागत्य वामीर्वननीयाः सुवीराः शोभनपूर्वापिता
इषोऽज्ञान्या बृहतं । अस्मदर्थं धारयतं । प्रयुक्तमित्यर्थः । किंच हे देवां द्योतमानाध्वरिष्वस्मत्सर्वाधिपु यज्ञेषु
हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि वीत । भक्षयतं । तेषुऽयास्माभिर्देनेन हविषा मदंता हव्यतो
युवां गीभिः स्तुतिलक्षणाभिरस्मदीयाभिर्वाग्भर्वंधेषा । समदंता भवत ॥ इंद्रापर्वता । आमंत्रितस्य पादादि
स्वात्पाठकमाद्युदात्तत्वं । सुवीराः । बह्वीर्द्वा वीरवीर्यां चेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । वीतं । वी कात्यादिऽपित्यस्य
लोत्थदादित्वाच्छपो लुक् । प्रत्ययस्वरः । वर्धेषां । वृधु वृद्धावित्यस्य लोत्थाथामो लमावंधातुकस्वरं धातुस्वरः ॥

अहर्गणेष्वत्यवर्जितेष्वहःसु हारियोजनस्य तिष्ठा सु कमित्यनुवाक्या । सूत्रितं च । तिष्ठा सु कं मघवन्मा
परा गा अयं यज्ञो देवया अयं मिथेधः । आ० ६. ११. इति ॥

तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गाः सोमस्य नु त्वा सुषुंतस्य यज्ञि ।
पितुर्न पुत्रः सिचमा रभे त इंद्र स्वादिष्ठया गिरा शचीवः ॥ २ ॥
तिष्ठ । सु । कं । मघऽवन् । मा । परा । गाः । सोमस्य । नु । त्वा । सुऽसुंतस्य । यज्ञि ।
पितुः । न । पुत्रः । सिचं । आ । रभे । ते । इंद्रं । स्वादिष्ठया । गिरा । शचीऽवः ॥ २ ॥

हे मघवन्धनवसिद्ध कं सुखेनास्मिन्नेन सु तिष्ठा । सुष्ठु कचित्कालमत्र तिष्ठा । मा परा गाः । अस्मदीयाय-
ज्ञास्मा गच्छ । तत्र कारणमाह । सुषुंतस्य सुष्ठुभिर्पुतन सोमस्य सोमं न नृ त्विप्र त्वां यच्चि । यज्ञे । हे शचीवः
शक्तिमसिद्ध ते तव सिचं वस्त्रप्राप्तं स्वादिष्ठया स्वादुतरया स्तुतिलक्षणया गिरा आ रभे । आलभे । गृह्णा-
मीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पितुर्न । यथा पुत्रो मधुरया वाचा पितुर्जनकस्य चलाचल गृह्णाति तद्वत् ॥ सु कर्मित
निपातद्वयं । प्रथमस्य निपाता आद्युदात्ता इत्याद्युदात्तत्वं । द्वितीयस्य चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तत्वं ।
सोमस्य यच्चि । यत्र देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु । स्वरितञित इत्यात्मनेपदं । तस्य लुहि सिच्येकाच इतीद-
प

तिपधः । व्रथादिना पत्व । पटोः कः मीति कत्वं । मिचः सकारस्य पत्वं । निघातः । रभि । दुलभय प्राप्ती । ल्युत्तम इटि रूपं । रलयोरभेदः । निघातः । स्वादिष्टया । स्वादुशब्दादिर्छनि रूपं । निच्वादाद्युदात्तः ॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहींद्राय वाहः कृणवाव जुष्टं ।

एदं वहिर्यजमानस्य सीदाथा च भृदुक्थमिंद्राय शस्तं ॥३॥

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इंद्राय । वाहः । कृणवाव । जुष्टं ।

आ । इदं । वहिः । यजमानस्य । सीद । अथ । च । भृत् । उक्थं । इंद्राय । शस्तं ॥३॥

शमिष्यन होताध्वर्युं व्रते । हे अध्वर्यो आवां शंसाव । होतस्त्वमेव शंससि । कथमहं शंसानि । अत आह । प्रति मे गृणीहीति । त्व मे प्रतिगृणीहि । आथामोर्देवत्यादिको होतुरुक्ताहजननः प्रतिगरः । आ० १. ११. । त दत्त्व । तथंद्राय जुष्ट प्रीतियुक्त वाहः स्तोत्र कृणवाव । त्व यजमानस्येदं वहिरस्मिन्वहिर्यथा सीद । उपविश । अथ चानतरमिंद्रायेंद्रार्थमावाभां क्रियमाणमुक्थं शस्त्र शस्त प्रशस्त भूत । भवतु ॥ शंसाव । शंसु कृताति त्वस्य लोच्युत्तमद्विवचने रूपं । आदुत्तमस्यत्याडागमः । उत्तमस्य पिहृज्जावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । मे । अनु प्रतिगृणथ । पा० १. ४. ४१. । इति संप्रदानसंज्ञा । जुष्टं । नित्य मत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥

जायेदस्तं मघवन्सेदु योनिस्तदित्वा युक्ता हरयो वहंतु ।

यदा कदा च मुनवाम सोममग्निष्टा दृतो धन्वात्यच्छ ॥४॥

जाया । इत् । अस्तं । मघवन् । सा । इत् । ऊं इति । योनिः । तत् । इत् । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहंतु ।

यदा । कदा । च । मुनवाम । सोमं । अग्निः । त्वा । दृतः । धन्वाति । अच्छ ॥४॥

हे मघवन्धनवज्रिद्र अस्त । अस्येते चिष्येते पदार्था अत्रत्यस्तं गृहं । जायेज्जायिव गृहं भवति । न गृहं गृहमित्याह गृहिणी गृहमुच्यत इति स्मृतेः । तथा सेत मा जायिव योनिः पुरुषस्य मिश्रणस्थानं । उ प्रसिद्धार्थः । तस्मात्तदित तत्र गृह एव युक्ता रथे योजिता हरयोऽश्वास्थो त्वा वहंतु । वय तु यदा कदा च त्वदर्थं सोम मुनवाम अभिपूत करवाम तदास्माभिः प्रहितो दृतोऽग्निस्त्वा त्वामन्ताभिमुख्येन धन्वाति । गच्छत ॥ अस्त । अमु क्षेपणं । अमिहमिमुगिण्वामीत्यादिना तन्प्रत्ययः । निच्वादाद्युदात्तः । मुनवाम । पूत्र अभिपव इत्यस्य लोटि रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । त्वा । युष्मत्तत्तवुःप्यतःपादमिति संहितायां पत्व । धन्वाति । धाव गत्यर्थः । लेत्याडागमे रूपं । निघातः ॥

अहरगंगेऽत्यवर्जितिप्यहःमु हारिग्योजनस्य वैकल्पिकी परा याहीत्यनुवाक्या । परा याहि मघवन्ना च याहीति वानुवाक्येति भुञ्जत । आ० ६. ११ ॥

परा याहि मघवन्ना च याहीदं भ्रातरुभ्यचा ते अर्थं ।

यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥५॥

परा । याहि । मघवन् । आ । च । याहि । इंद्रं । भ्रातः । उभयत्र । ते । अर्थं ।

यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । रासभस्य ॥५॥

हे मघवन्धनवज्रिद्र त्वं परा याहि । अस्माद्देवयजनात्पराद्गुर्वो गृहं प्रति गच्छ । अथवा देवयजनं प्रत्यायाहि । हे भ्रातः पोषकोभयचापि ते तवार्थं । अर्थं प्राप्यत इत्यर्थः प्रयोजनं । अस्ति तत्र जायात्र सोमः । प्रयोजनांतरमाह । यत्र गृहं प्रति गच्छेन्न बृहतो महतो रथस्योपरि निधानमवस्थानं प्रयोजनं । अत्र स्थितं रासभस्य हेपारवं कुर्वतो वाजिनोऽश्वस्य रथाद्विमोचनं प्रयोजनं ॥ अर्थं । अ गता । उपकुपिगार्तिभ्यस्त्विति

थन । नितम्बरः । निधानं । दधानिर्भवे न्युट् । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । रासभस्य । रासृ शब्दे । रासि-
वलिभ्यां च । उ० ३. १०५ । इति कर्तर्यभचप्रत्ययः । यामादिवादाद्युदात्तः ॥ १९९ ॥

अंतिष्वहःसु हारियोजनस्यापाः सोममित्यनुवाक्या । सूत्रित च । हारियोजनोऽपाः सोममस्मिद्र प्र
याहि । आ० ६ १११ । इति ॥

अपाः सोममस्तमिद्र प्र याहि कल्याणीजाया सुरणं गृहे ते ।

यत्र रथस्य बृहती निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत ॥ ६ ॥

अपाः । सोमं । अस्तं । इन्द्र । प्र । याहि । कल्याणीः । जाया । सुऽरणं । गृहे । ते ।

यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । दक्षिणाऽवत ॥ ६ ॥

हे इन्द्र सोममपाः । अत्रैव स्थित्वा सोम पिव । पीत्वास्त गृह प्र याहि । प्रकंपण गच्छ । ते तव गृहे कल्या
णीर्मगलकारिणी जाया शची विद्यते । सुरण ग्रीभनगीतादिध्वनिध्याम् । यदा । सुरण सुरमणीय यथा
भवति तथा गृहे जाया तिष्ठति । यत्रत्यादि गत । दक्षिणावत । अत्र स्थिता मत्यां रथे योजिताना वाजिना
विमोचनं खादनपानादिना दक्षिणावत प्रयोजनवद्भवति । विमुक्तस्यो वाजिस्यो खादन पान चोपहरति ॥
अपाः । पा षानि । लुङि गार्तिस्थिति सचो लुक् । अडागमत्परः । कल्याणीः । कल्याणमस्यास्तीति मत्वर्थे
कृदमीवनिपादिति ईप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । सुरण । रण शब्दार्थः । अस्मादृक्कार्थं खल । नितम्बरः । प्रत्ययस्य
पित्वादनुदात्तत्वं धातुम्बरः । समासे कृदन्तरपदम्बरः ॥

इमे भोजा अंगिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो अमुरस्य वीराः ।

विश्वामित्राय ददती मघानिं सहस्रमावे प्र तिरंत आयुः ॥ ७ ॥

इमे । भोजाः । अंगिरसः । विऽरूपाः । दिवः । पुत्रासः । अमुरस्य । वीराः ।

विश्वामित्राय । ददती । मघानिं । सहस्रऽमावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र इमे यागं कुर्वाणा भोजाः सोदासाः सत्रियाः तेषां याजका विरूपा नानारूपा मेधातिथिप्रभु
तयोऽंगिरसश्च दिवोऽमुरस्य देवभ्योऽपि वलवतो रुद्रस्य पुत्रासः पुत्रा वीरा वलवतो मरुतः ते सर्वे
विश्वामित्राय मह्य सहस्रमावे । सहस्रं मयतेऽत्रेति सहस्रमावोऽश्वमेधः । तस्मिन्नश्वमेधे मघानिं महनीयानि
घनानि ददतः प्रयच्छंतः संत आयुर्जीवनमन्नं वा प्र तिरंते । प्रकंपणं वर्धयति ॥ दिवस्पुत्रास इति महिताया
पत्न्याः पतिपुत्रेति विमज्जनीयस्य मत्वर्थं । ददतः । इडाञ्च दान इत्यस्य शतरि रूप । अभ्यस्तानामादिरित्यायु
दात्तत्वं । तिरंते । तरंत्यर्थेन शः ॥

रूपंरूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वंपरि स्वां ।

चिर्यहिवः परि मुहूर्तमागात्स्वमंचैरनृतुपा ऋतावा ॥ ८ ॥

रूपंऽरूपं । मघऽवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः । तन्व्यं । परि । स्वां ।

चिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तं । आ । अगात् । स्वः । मंचैः । अनृतुऽपाः । ऋतऽवा ॥ ८ ॥

मघवा धनवानिन्द्रो रूपं रूपं यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्रूपं बोभवीति । भृशं प्राप्नोति तत्तद्रूपात्मको भवति ।
तत्र कारणमुच्यते । माया अनंकरूपयद्गणसामर्थ्योपिताः कृण्वानः कुर्वाणः स्वां तन्व स्वकीया तन्म परि । पचस्यर्थं ।
स्वस्मात्करीरान्नावाविधानि शरीराणि निर्मिमीति । यदा । स्वा तन्नं नानाविधरूपोपतां करोति । तथा चं
मंचवर्णः । इन्द्रो मायाभिः पुरुषः । ऋक्सं० ६. ४७. १८ । इति । यद्यस्मात्स्वमंचैः स्वकीयैः स्तुतिलक्षणीवार्क्य-

राहतोऽनुतपाः । न केवलमनुष्विव पिबति किंत्वनुतप्सपि । वह्नशः सोमं पिबन्नित्यर्थः । ऋतावा मत्सवान्
तादृश इन्द्रो दिवः स्वर्गलोकात्परि मुहूर्तमकस्मिन्नैव मुहूर्ते नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु तत्रापि त्रिः त्रिषु सवने-
ष्वागत । आगच्छति ॥ बोभवीति । भवतेयं इत्युक्तिरितिपि यदो वेतोडागमः । निघातः । अगत । इणो लुङि
रूप । यदुत्तयोगादनिघातः ॥

महाँ ऋपिर्देवजा देवजूतोऽस्तभ्रात्सिंधुमर्णवं नृचक्षाः ।

विश्वामिचो यदवहत्सुदासमप्रियायत कुणिकेभिरिंद्रः ॥९॥

महान । ऋपिः । देवऽजाः । देवऽजूतः । अस्तभ्रात् । सिंधुं । अर्णवं । नृऽचक्षाः ।

विश्वामिचः । यत् । अवहत् । सुऽदासं । अप्रियायत । कुणिकेभिः । इंद्रः ॥९॥

महान तपसातिशयितसामर्थ्यानुपरितीन्द्रियार्थं द्रष्टा देवजा द्योतमानानां तेजसां जनयिता देवजूतसौ
सोमोभिराकृष्टां नृचक्षा नृणां कर्मनेतृणामध्वर्यादीनामुपद्रष्टा स विश्वामिचोऽर्णवमुदकवंतं सिंधुं विपाटक-
तृशोः संभेदमस्तभ्रात् । निरुद्धवैगमकरोत् । किंच स विश्वामिचः सुदासं पञ्चवनं राजान यदावहत् अयात्रयत्
तदानीमिन्द्रः कुणिकेभिः कुणिकगोत्रोत्पन्नैर्ऋपिभिः सहप्रियायत । प्रिय इवाचरत् ॥ अवहत् । वह्न प्रापण
इत्यस्य लुङि रूपं । यदोगादनिघातः । अप्रियायत । प्रिय इवाचरतीत्यर्थं कर्तुः क्वङ् सलोपश्चैत क्वङ् ।
तदताङ्गि रूपं । पादादित्वादिनिघातः ॥

हंसा इव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदतो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।

देवेभिर्विप्रा ऋपयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुणिकाः सोम्यं मधु ॥१०॥

हंसाऽइव । कृणुथ । श्लोकं । अद्रिऽभिः । मदतः । गीऽभिः । अध्वरे । सुते । सचा ।

देवेभिः । विप्राः । ऋपयः । नृऽचक्षसः । वि । पिबध्वं । कुणिकाः । सोम्यं । मधु ॥१०॥

हे विप्रा मेधाविनो हे ऋपयोऽतीन्द्रियार्थस्य द्रष्टारो हे नृचक्षसो नृणां कर्मनेतृणां विशिषेण द्रष्टारो हे
कुणिकाः कुणिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा अध्वर यज्ञेऽद्रिभिर्यावभिः सोमे सुतेऽभिपृते सति गीर्भिमदतः स्मृतिभिर्दे-
वान्मादयतो यूयं श्लोक । श्लोक्यते शस्यतेऽर्जित श्लोकः शस्त्रं । कृणुथ । सम्यगुच्चारयत । तत्र दृष्टोतः । हंसा
इव । यथा हंसाः सम्यक् शब्दं कुर्वति तद्वत् । किंच देवेभिः सचा यद्यद्वैवैः सहिता यूयं सोम्यं सोममयं मधु
मधुकर रस वि पिबध्व । परस्परव्यतिहारिण पिबत ॥ श्लोकं । श्लोक शब्दं । करणं घञ् । चित्वादाद्युदात्तः ।
मदत । मदी हर्ष इत्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य व्यत्ययन शप । पिबध्वं । पा पाने । कर्तरि कर्मव्यतिहार इत्यात्मनेपदं ।
सोम्यं । सोमशब्दान्मयं चैत यप्रत्ययः ॥ ॥१०॥

उप प्रेतं कुणिकाश्चेतयध्वमश्वं राये प्र मुंचता सुदासः ।

राजा वृत्रं जघनत्प्रागपागुदगथा यजाते वर आ पृथिव्याः ॥११॥

उपं । प्र । इत् । कुणिकाः । चेतयध्वं । अश्वं । राये । प्र । मुंचत् । सुऽदासः ।

राजा । वृत्रं । जघनत् । प्राक् । अपाक् । उदक् । अश्वं । यजाते । वरं । आ । पृथिव्याः ॥११॥

हे कुणिकाः कुणिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा उप प्रेत । अश्वस्य समीपे प्रकीर्षणं गच्छत । तत्र गत्वा चेतयध्वं ।
मावधाना भवत । यद्वा । अश्वरक्षणः मावधानान् कुरुत । सुदासः पञ्चवनस्य राज्ञोऽश्वं राये तस्य दिव्नि-
ज्येन धनलाभाय प्र मुंचत । राजा देवानां स्वामीद्वो वृत्रं कर्मविघ्नकारिणमसुरं प्रागपागुदक् पूर्वपृथिव्योत्तरेषु
देशेषु जघनत् । भृशं हतवान् । तस्मादस्य विमुच्यतेति भावः । अथानंतरं पृथिव्या वर उक्तं देवयजनदेशे
यजाते । स राजा यजेत ॥ चेतयध्वं । चिती संज्ञान इत्यस्य ष्यंतस्य लोटि रूपं । आमंत्रितस्याविवक्षामानवत्त्वेन

तिङ उत्तरत्वान्न निघातः । जघनत् । हन हिमागत्योरित्यस्य यङ्लुकि नुगतोऽनुनासिकांतस्यत्वभ्यामस्य नुगागमः । तदंतात्त्व्याडागमः । प्राक् । अचतः क्विप् रूपां । अनगतोऽचतावप्रत्यय इति गतेः स्वरः । यजाते । यजतेर्ल्य्याडागमः । निघातः । वर । वृत्र वरण इत्यस्मात् यद्वृद्धनिश्चिगमस्यत्वप्रत्ययः । तस्य पिप्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिद्रमनुष्टवं । विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मदं भारतं जनं ॥ १२ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहं । उदं । अनुस्त्वं । विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । उदं । भारतं । जनं ॥ १२ ॥

हे कुशिकाः कुशिकपुत्रा योऽह विश्वामित्र उभे इमे रोदसी यावापुषित्वाविद्रमनुष्टवं स्तावयामि । यावा पृथिवीभ्यामिन्द्रस्य स्तोत्रं मया कारितमित्यर्थः । यद्वा । उभयो रोदस्योरतरवास्थितमिद्रं स्तोमि । स्तोत्रं कुशाणस्य विश्वामित्रस्य ममेदमिद्रविषयं ब्रह्म स्तोत्रं भारतं भरतकुलं जन रक्षति । पालयति ॥ अनुष्टव । पृत्र स्तुती । ष्यंतस्य लुङि चङि रूपां । यद्वृत्तयोगादनघातः । भारतं । भरतशब्द उत्सादिः । त्रित्वादाद्युदात्तः ॥

विश्वामित्रा अरामत ब्रह्मं द्राय वज्रिणे । करदिन्नः सुराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । अरामतं । ब्रह्मं । द्राय । वज्रिणे । करत् । इत् । नः । सुराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्रा वज्रिण वज्रहस्तायिंद्राय ब्रह्म स्तोत्रमरामत । अकुर्वन् । स्तुतः स इद्रो नोऽस्मान् सुराधसः शोभनधनोपेतान करदित । करोत्विव ॥ अरामत । राष्ट्र शब्द इत्यस्य लुङि वङ्गलं कंदमीति शपो लुक् । निघातः । करत् । करोतेर्लुङि ङेः ऋमृदृरुह्रिभ्यश्कदमीत्यडादेशः । सुराधसः । आयुदात्त इच्छकटमीत्युत्तर पदायुदात्तत्वं ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नागिरं दुहे न तपन्ति घर्म ।

आ नो भर प्रमगंदस्य वेदो नैचाशाखं मघवन्नधया नः ॥ १४ ॥

किं । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽगिरं । दुहे । न । तपन्ति । घर्मः ।

आ । नः । भर । प्रऽमगंदस्य । वेदः । नैचाऽशाखं । मघऽवन । रंधय । नः ॥ १४ ॥

हे इद्र कीकटेष्वनार्यनिवासेषु जनपदेषु । यद्वा । क्रियाभिर्यागदानहोमलक्षणाभिः किं फलियतीत्यश्रद्धा धानाः प्रत्युत पिवत स्वादतायमेव लोको न पर इति वदतीं नास्मिकाः कीकटाः । तेषु गावन्ति तव किं कृण्वन्ति । किं कुर्वन्ति । न क्वचित्तवोपयोगं कुर्वन्तीत्यर्थः । अनुपयोग दर्शयति । आगिर सोममिश्रणयोग्य पयो न दुहे । न दुहति । किंच घर्मं प्रवर्ग्याख्यकर्मोपयुक्तं महावीरपात्र स्वपयःप्रदानद्वारण न तपति । न दीपयति । एतेन सानाख्यायर्थमपि नोपयुज्यंत इत्यपि सूचितं भवति । एव क्वचिदपि वैदिके कर्मण्यनुपयुक्तास्मा गा नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । न केवलं ता एव किं तर्हि प्रमगंदस्य । द्विगुण्यादिलक्षणपरिमाण गतोऽर्थो मांसैश्च गमिष्यतीति बुद्ध्या परिपां ददातीति मगदो वार्धुषिकः । तस्यापत्य पुत्रादिः प्रमगदः । प्रस्कण्वादिषदपत्यार्थः प्रशब्देन योत्यते । तस्यात्यंतकुसीदिकुलस्य वेदो धनमाहर । किंच हे मघवन्धनवज्रिन्द्र नैचाशाखं । नोचामु शुद्रयोनिपुत्र्यादिता शाखा पुत्रर्पात्रादिपरंपरा येन स नैचाशाखः । शुद्रापत्यस्य केवलः शुद्रावदी पतत्यध इति च पातकहेतुत्वेन स्मरणात् । पतितस्य संबन्धि धन नैचाशाखं । तद्धन नोऽस्मभ्य रंधय । माधय । एतेषा तद्धनं तव नोपयुज्यंत अस्मदायत्तं तु तद्धनं यागादिद्वारा तवोपयुज्यते । तस्मान्तदस्मभ्य प्रयन्ति भावः ॥ एतमर्थं यास्कोऽप्याह । किं ते कुर्वन्ति कीकटेषु गावः । कीकटो नाम देगोऽनार्यनिवासः । कीकटाः किंरुताः किं क्रियाभिरितिप्रिया वा । नैव चागिरं दुहे न तपन्ति घर्मं घरण । आ हर नः प्रमगदस्य धनानि । मगदः कुसीदी मांगदो मामागमिष्यतीति च ददाति । तदपत्यं प्रमगदोऽत्यंतकुसीदिकुलीनः । प्रमदको वा

योऽयमेवास्मि लोको न पर इति प्रेषः । पंडको वा पंडकः पंडगः प्रादंको वा प्रादंयत्यांडो । आंडावाणी इव व्रीडयति । तस्य नचाशाखं । नीचाशाखो नीचःशाखः । शाखाः शक्रोतेः । आगिररणात् । तन्नो मघ-
वन्नधेयति रध्यातिर्वगगमने । नि० ६ ३० । इति ॥ आगिरं । आडपुवाच्छीणातिः क्रियपसुध्यामित्यादिना-
गिरित्यादेशः । दुह् । दुहर्लिंटीरयो र इति रेआदेशः । द्विवचनस्य विकल्पितत्वात् द्विवचनाभावः । चादि-
लोप विभाषति न निघातः । नचाशाखं । तस्यदमित्यण् । प्रत्ययस्वरः । रधय । रधेर्ण्यतस्य रधिजभोरचीति
मुमागमः ॥

समर्परीद्वेषे प्राङ्गिरितिहासं पुराविदः । सांदासनुपयज्ञे वै वमिष्ठात्मजगक्तिना । विश्यामित्रस्याभिभूतं
वल वाक् च समततः । वामिष्ठनाभिभूतः स ह्यवामीदथ गाधिजः । तस्मै त्राद्वी तु सारी वा नाम्ना वाचं
समर्परी । सूर्यवगमन आहत्य ददुर्व जमदप्रयः । कुशिकानां मतिः सा वागमति तामपानुदत ॥

समर्परीरमतिं वाधमाना बृहन्मिमाय जमदप्रिदत्ता ।

आ सूर्यस्य दुहिता ततान् अवी देवेष्वमृतमजुष्ये ॥ १५ ॥

समर्परीः । अमतिं । वाधमाना । बृहत् । मिमाय । जमदप्रिदत्ता ।

आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान् । अवीः । देवेषु । अमृतं । अजुष्ये ॥ १५ ॥

जमदप्रिदत्ता जमदप्रिभिः प्रज्वलिताप्रिभिर्ह्यप्रिभिरस्मभ्यं दत्तामतिमज्ञानं वाधमाना समर्परीः सर्वत्र
शब्दरूपतया सर्पणशीला वाक् बृहत्प्रभुतं यथा भवति तथा मिमाय । नभसि शब्द करोति । मेषा सूर्यस्य
दुहिता वारदेवता देवेष्विन्द्रादिष्वजुष्यं क्षयरहितममृतममृतलक्षण अवीऽन्नमा ततान् । समतात्स्वाहाकारवाचं
तनोति ॥ जमदप्रिदत्ता । दाण् दान इत्यस्य निपायां दो दशोरिति ददादेशः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपद
प्रकृतिस्वरः । अजुष्ये । जृ वयोहानो । ऋहलोर्ण्यत । बहलं कंदसीत्युत्वं । नञ्मुभ्यामित्यंतोदान्त्यं ॥ २१ ॥

समर्परीरभरन्नयमेभ्योऽधि अरवः पांचजन्यासु कृष्टिषु ।

सा पश्याऽनव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदप्रयो ददुः ॥ १६ ॥

समर्परीः । अरवत् । नृयं । एभ्यः । अधि । अरवः । पांचऽजन्यासु । कृष्टिषु ।

सा । पश्या । नव्यं । आयुः । दधाना । यां । मे । पलस्तिऽजमदप्रयः । ददुः ॥ १६ ॥

समर्परीः सर्वत्र गणपद्यात्मकत्वेन सर्पणशीला वारदेवता पांचजन्यासु कृष्टिषु । निपादपंचमाश्रुत्वारो वर्णाः
पचजनाः । तत्सवधिनीषु प्रजासु यच्छ्रवोऽन्नं विवर्ते तन्नोऽस्मभ्यमधि अधिकं यथा भवति तथा नृयं क्षिप्रमभरत् ।
भरत् । संपादयत् । पलस्तिजमदप्रयः पलस्तयः पलिता दीर्घायुषो जमदप्रयो मुनयो यां वाचं सूर्यादाहृत्य मे
मह्य ददुर्ददुः पश्या पक्षस्य पक्षादिनिर्वाहकस्य सूर्यस्य दुहिता सा वाक् नव्यं नवतरमायुरन्नं जीवनं वा
दधाना मम कुवाणा भवत् ॥ पांचजन्यासु । बहिर्देवपंचजनेभ्यश्चेति वक्तव्यमिति ज्यप्रत्ययः । त्रिज्वादायुदात्ताः ।
पश्या । पक्षे भवा । दिगादिवाच्यत । तिस्वरितः । नव्यं । नवशब्दाद्वर्णादिवात्स्वार्थको यत् । पलस्तिजम-
दप्रयः पलस्तयो जमदप्रयः । कर्मधारयसमासः । समासस्वरः ॥

स्थिरौ गावौ भवतां वीक्रुशो मेषा वि वह्निं मा युगं वि शारि ।

इंद्रं पातत्ये ददतां शरीतोररिष्टनेमे अभि नः सचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरौ । गावौ । भवतां । वीक्रुः । अशः । मा । ईषा । वि । वह्निं । मा । युगं । वि । शारि ।

इंद्रं । पातत्येऽइति । ददतां । शरीतोः । अरिष्टऽनेमे । अभि । नः । सचस्व ॥ १७ ॥

राक्षः मुदासो यज्ञेऽवभृथं कृत्वा यज्ञशालातो निर्गन्तुमिच्छन् रथेऽथादिकं युजानो विश्वामित्रो रथा गानि स्तीति । गावो । गच्छत इति गावावस्था । स्थिरी भवता । अक्षय वीरुर्द्रो भवतु । ईपा दडश्च मा वि वहिं । वृद्धो मा भवतु । युग च मा वि गारि । विशीर्णं मा भवतु । इन्द्रः पातन्व्य पतनशीलं कोलकं शरी तोर्विशरणात्प्राक् ददतां । धारयतु । हे अरिष्टनेमि अहिमितप्रधिर्वाशिष्ट हे रथ नोऽस्मानाम् आभिमुख्येन सचखं । संगतो भव ॥ वि वहिं । वृहि वृद्धो । विपुर्वो वृहिविनागं वर्तेत । अस्मात्कमेकतेरि लुडि चिण भाव कर्मणोरिति चिण । चिणो लुगिति तप्रत्ययस्य लुक । निघातः । युगु । युगशब्द उक्तादिपु रथायुपकरणेऽर्थे घञ्तत्वेन निपातनादगुणत्वं । तत्र पाठादतोदात्तत्वं । गारि । शृ हिमायामित्यस्य लुडि रूप । अरिष्टनेमि । पादादित्वात् पाथिकमायुदात्तत्वं ॥

वलं धेहि तनूपु नो वलमिंदानकृत्सु नः ।

वलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि वलदा असि ॥ १८ ॥

वलं । धेहि । तनूपु । नः । वलं । उंद्र । अनकृतऽसु । नः ।

वलं । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वं । हि । वलदाः । असि ॥ १८ ॥

हे इन्द्र नोऽस्माकं तनूपु शरीरिषु वलं धेहि । नोऽस्मत्सर्वाधरथवाहव्यनकृत्सु वलं धेहि । तोकाय पुत्राय तनयाय पीत्राय च जीवसे चिर जीवनाय वलमायुर्विधेहि । एतादृशं दातुं कृत इत्यत आह । त्वं वलदाः । वलं ददातीति वलदाः । असि हि । सर्वेषु लोकेषु प्रसिद्धोऽसि खलु ॥ अनकृतऽसु । वह प्रापणे । अनमि वहिः क्लिबनमो उच्यते क्लिप । अनमः सकारस्य डत्व । वहैर्यजादित्वात्सप्रसारण । वमुसमुधरानदुहा द इति हकारस्य दत्वं । कृदन्तरम्बरः । असि । हियोगादनघातः । मिपः पित्वादनृदात्तत्वे धातुम्बरः ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमीजो धेहि स्पंदने शिंशपायां ।

अष्टा वीक्रो वीक्रित वीक्रयस्व मा यामादस्मादव जीहिषो नः ॥ १९ ॥

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारं । ओजः । धेहि । स्पंदने । शिंशपायां ।

अष्टा । वीक्रो उति । वीक्रित । वीक्रयस्व । मा । यामात । अस्मात् । अवा । जीहिषः । नः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र खदिरस्य सारं । सारं हि आणः क्रियते । त खदिरस्य सारभुतमाणिसमि व्ययम् । अभित स्तत्तस्थानेषु दाढीार्थं निर्धाहि । स्पंदने रथस्य गमने सति शिंशपाया शिंशपाय्यदाकृतिर्मितं रथस्य फलकं ओजो धेहि । दाढीं कुरु । हे वीक्रो वृद्ध वीक्रितास्माभिर्दृढीकृत हे अस्त वीक्रयस्व । त्वं दृढो भव । यदास्मान दृढीकुरु । यामादस्मात्तोऽस्माद्रथातोऽस्मान् माव जीहिषः । मा पीपतः ॥ खदिरस्य । अत्रिरिशिरित्यादिना किरचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादतोदात्तः । वीक्रित । वीक्रयतर्णतस्य निष्ठायासिडागमः । निष्ठाया भेटि । पा० ६. ४ ५० । इति गलुक् । वीक्रयस्व । आर्माचितस्यावियमानत्वेन पादादित्वादनघातः । यामात । या प्रापण इत्यस्मादतिस्मुहस्य इत्यादिना मन्त्रत्ययः । निष्ठादायुदात्त । जीहिषः । ओहाक त्यागि । ण्यतस्य लुडि चडि रूपं । अकारस्यकारश्चांसः ॥

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिपत ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवसा आ विमोचनात् ॥ २० ॥

अयं । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रीरिपत ।

स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसि । आ । विऽमोचनात् ॥ २० ॥

यजमान आत्मनः श्रेय आशास्ते । वनस्पतिर्वनस्पतिनिर्मितोऽयं रथो रथाह्वानस्मान् मा च हाः । मा

त्याचीत् । किंच मा रीरिपत् । अस्मान मा विनाशयतु । किंचा गृहेभ्यः । यावद्ब्रह्मण प्राप्नुयाम तावदस्मभं स्वस्ति भवतु । तथावसै । पंचम्यर्थं चतुर्थी । यावद्द्रथवगावसानं तावत् । आ विमोचनात् । यावद्द्रथयोर्जि ताश्चविमोचनं तावत् स्वस्ति भवतु ॥ हाः । ओहाक् त्यागे । लुडि मंत्रे घसेत्यादिना सिचो लुक् । पुरुषव्यत्ययः । चवायोगि प्रथमेति न निघातः । रीरिपत् । रिप हिंसायामित्यस्य ष्यंतस्य लुडि चडि रूपं । द्वितीयत्वान्निघातः । गृहेभ्यः । यहेगंहे क इति कः । पंचम्यपाडपरिभिरिति पंचमी । अवसै । पौऽतकर्मणि । क्रिप् । चंतुर्थ्ये कवचन आतो लोपाभावश्चादिसः । वृद्धिः । एकादेशम्बरः ॥ २२ ॥

इंद्रोतिभिरित्याद्याश्चतस्रो वसिष्ठद्वेषिण्यः । पुरा खलु विश्वामित्राणिष्यः मुदा नाम राजर्षिरासीत् । स च कनचिक्कारणेन वसिष्ठद्वेषोऽभूत् । विश्वामित्रोऽपि शिष्यस्य रचार्थमाभिर्च्येत्सिद्धमश्रुत् । इमा अभिशाप-रूपाः । ता ऋचो वसिष्ठा न शृण्वति ॥

इंद्रोतिभिर्वहुलाभिर्नो अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूर जिव्व ।

यो नो द्वेष्यधरः सस्पदीष्ट यमु द्विप्सस्तमु प्राणो जहातु ॥ २१ ॥

इंद्र । ऊतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अद्य । यात्ऽश्रेष्ठाभिः । मघऽवन । शूर । जिव्व ।

यः । नः । द्वेषि । अधरः । सः । पदीष्ट । यं । ऊ इति । द्विप्सः । तं । ऊ इति । प्राणः । जहातु ॥ २१ ॥

परस्य शापं करिष्यन् आदावात्मनो रचां कुरुते प्रथमेनार्धर्चने । हे शूर शौर्यवन्पराभिभवशक्त हे मघ वस्त्रवर्जित्वा अद्यास्मिन्काले यात । यातयतिर्वधकमे । यातयतीति यात । मुपा मुलुगिति शपो लुक् । यातः शत्रुन हिंसतो नोऽस्मान्तिभस्वदीयाभी रचाभिर्जिव्व । प्रीणय । कीदृशीभिः । बहुलाभिर्बहुनीभिः श्रेष्ठाभिः प्रशस्यतराभिः । अद्य शपति । नोऽस्मान्यः शत्रुद्वेषो द्वेषस्माद्विषयामप्रीतिं करोति सोऽधरो निरुष्टः मन पदीष्ट । पततु । वयं च यमु द्विप्सस्तमु तं द्वेष्य प्राणो देहमध्ये वर्तमानः पचवृत्तिवायुर्जहातु । परित्यजतु । उगच्छी पुरकी ॥

परशुं चिद्धि तपति शिंवलं चिद्धि वृश्चति ।

उखा चिदिंद्र येपंती प्रयस्ता फेनमस्यति ॥ २२ ॥

परशुं । चित् । वि । तपति । शिंवलं । चित् । वि । वृश्चति ।

उखा । चित् । इंद्र । येपंती । प्रऽयस्ता । फेनं । अस्यति ॥ २२ ॥

परशुं चित । चिच्छब्द उपसार्थः । यथा परशुं कृठारं प्राप्य वृक्षो वि तपति विशिष्टतापयुक्तो भवति । एव मदीयो द्वेषा वितपतु । शिंवलं चित् शाल्मलीकृममं यथानायामेन वि वृश्चति विच्छिद्यते । एवं स द्वेषा विवृश्चति । विच्छिन्नावयवो भवतु । प्रयस्ता प्रहता येपंती स्रवंत्युखा चित् स्थालीव स द्वेषा मदीयमंत्रसामर्थ्येन प्रहतः मन फेनमस्यति । फेन मुखाद्भिररतु ॥

न सायंकस्य चिकिते जनासो लोधं नयंति पशु मन्यमानाः ।

नावाजिनं वाजिनां हासयंति न गर्दभं पुरो अश्वांन्नयंति ॥ २३ ॥

न । सायंकस्य । चिकिते । जनासः । लोधं । नयंति । पशु । मन्यमानाः ।

न । अवाजिनं । वाजिनां । हासयंति । न । गर्दभं । पुरः । अश्वात् । नयंति ॥ २३ ॥

पुरा खलु तपसः क्षयो मा प्रापदिति शापान्निवृत्तं मानिनं विश्वामित्रं वसिष्ठपुरुषा ब्रह्मानीतवतः । तान्प्रति विश्वामित्रो ब्रूति । हे जनासो जनाः सायंकस्यावसानकारिणो विश्वामित्रस्य मंत्रगणसामर्थ्येन न

चिकित्ते । भवद्भिर्न ज्ञायते । अत एव लोध लुब्ध तपसः शयो मा भुदिति लोभेन तूष्णीं स्थितमपि पशु
मन्यमानाः । पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः । पशुवन्मन्यमाना एते नयति । बद्धा स्वकीय देशं प्राप
यति । एवं स्वसामर्थ्यं प्रदर्श्य विमदृशो वसिष्ठो मया सह स्पर्धितुं नाहंतीति धिक्करोति । नावाजिनमिति ।
अवाजिनं । वाचामिनो वाजिनः सर्वज्ञः । तद्विलक्षणं सूक्ष्मं वाजिना वागीणा न हामयति हास्यास्पदं न
कुर्वति । तेन सह न स्पर्धत इत्यर्थः । तथा गर्दभं रामभमश्चात्पुरः पुरस्तात् नयति । एवमेव विमदृशो वसिष्ठो
न मया स्पर्धितुमीष्ट इत्यर्थः ॥

इम इंद्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वं ।

हिव्यंत्यश्चमरणं न नित्यं ज्यावाजं परि णयंत्याज्ञो ॥२४॥

इमे । इंद्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वं । चिकितुः । न । प्रऽपित्वं ।

हिव्यंति । अश्चं । अरणं । न । नित्यं । ज्याऽवाजं । परि । नयंति । आज्ञो ॥२४॥

हे इंद्र भरतस्य पुत्रा भरतवश्या इमे विश्वामित्रा अपपित्वमपगमनं वसिष्ठश्चातिक्रुः । जानति । प्रपित्वं
प्रगमनं न जानति । शिष्टः सह तेषां संगतिर्नास्ति । ब्राह्मणा एव त इत्यर्थः । अपि चाज्ञो मयांमि नित्यं सहज
मरणं नारिप्रिव वसिष्ठान्प्रत्यक्षं हिव्यति । प्ररयति । ततश्च ज्यावाजं बलं धनुः परि णयति । वसिष्ठान्द्रु
शरसंधानेन चरति ॥ ॥२३॥ ॥४॥

पंचमेऽनुवाकं नव मुक्तानि । तत्रेव मह इति द्वाविंशत्युचं प्रथमं मुक्तं विष्टुभं विशदं विश्वामित्रपुत्रस्य
वाक्पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्यं । अत्रियमनुक्रमणिका । इमं महं द्वाधिकोक्तगोत्रः प्रजापतिर्हि विशदं इति ।
अस्मिन् मुक्तं आद्याप्रेयी ततः परं सप्तचोऽद्यावापृथिव्यास्ततः परां व्युदेवताकां दशमीं द्यावापृथिवीकादशीं
सावित्री ततः परं मुक्तदिति त्वाद्यार्भवी च विद्युदर्थेति मारुती मारुत्यती च ततः परं तिस्रो विष्णुद्राप्ति
देवताकाः भद्रस्वित्वाप्रेयीति । एव विशदं मुक्तं ॥ मुक्तविनयोऽगो लिंगिकः । अपिपणयने राजन्यस्येव मह इति
प्रतिपत् । पंचस्यां पार्णमास्थामित्यत्र मुच्यते । इमं महं विदध्याय श्रुप । आ० १० १० । इति ॥

इमं महं विदध्याय श्रुपं शश्वत्कृत्व ईद्गाय प्र जभुः ।

शृणोतु नो दस्येभिरनीकेः शृणोत्वग्निदिव्यैरजसः ॥ १ ॥

इमं । महं । विदध्याय । श्रुपं । शश्वत् । कृत्वः । ईद्गाय । प्र । जभुः ।

शृणोतु । नः । दस्येभिः । अनीकेः । शृणोतु । अग्निः । दिव्यैः । अजसः ॥ १ ॥

महं महते विदध्याय विदधे यज्ञं मथनेन निष्पाद्यमानाद्येद्याय सर्वंः मृत्यायापये श्रुपं मुक्तरामिम
स्त्रोमं शश्वत्कृत्वो भुयो भुयः प्र जभुः । प्रभरति । प्रकंपणं धारयति । उच्चारयतीत्यर्थः । सोऽग्निदस्येभिः परंपा
दमनकृशालदेमं गृहं विश्वमानिर्बानीकंस्त्रोभिर्युक्तः मन नोऽस्मदीयमिमं स्त्रोमं शृणोतु । दिव्यैर्दिवि मयंस्त्रो-
भिरजसो निरतर युक्तोऽग्निरिमं स्त्रोमं शृणोतु । शश्वत्कृत्व ईद्गाय प्र जभुरिति म्मानांस्त्रेन तं कृष्य गमयति
। ए० ब्रा० १० २८ । इति ब्राह्मणानुसारेण महदादिगुणविशेषाय यजमानार्थमपि प्रजभुः प्रहरत्युत्तिज इति वा
शास्त्रेण । उत्तरार्धवः समान एव ॥ विदध्याय । तत्र भव इत्यर्थं भवं कृदसीति यत । तित्स्त्ररिति । ईद्गाय । ईडवदे
त्यादिना उदात्तत्वं । दस्येभिः । तत्र साधुरिति यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । दिव्यैः । दिवमहंतीत्यर्थं कृदसि
चति यप्रत्ययः । अजसः । जसु मोक्षणे । नमिकपीत्यादिना ताक्षीनिको रप्रत्ययः । नेत्रा समामं तस्य स्वरः ॥

महिं महं दिवे अर्चां पृथिव्यै कामो म इच्छश्चरति प्रजानन ।

यंयोर्हं स्तोभे विदधेषु देवाः सपर्यवो मादयंते सचायोः ॥२५॥

महि । महे । दिवे । अर्च । पृथिव्यै । कामः । मे । उच्छन् । चरति । प्रऽजानन् ।
ययोः । ह । स्तोमि । विदथेषु । देवाः । सपर्यवः । मादयन्ते । सचा । आयोः ॥ २ ॥

हे स्तोतमहे महत्ये दिवे युनोक्तदेवताय महत्ये पृथिव्यै च महि महत त्वं प्रजानन स्तोत्रमर्च । क्रुह । मे मम कामो मनोरथः सर्वान भोगानिच्छन चरति । सर्वत्र वर्तते । आयोर्मनुष्यस्य विदथेषु यज्ञेषु ययोर्वावा-
पृथिव्याः स्तोमि स्तोत्रं सपर्यवः पुत्राकामा देवाः स्तोतारो वा सचा मादयन्ते ह मह मायन्ति खनु ॥ पृथिव्यै ।
उदात्तयण इति विभक्त्युदात्तत्वं । सपर्यवः । सपर्यामिच्छतीत्यर्थं सुपः क्यच ॥

युवोऽर्चुतं रोदसी सत्यमस्तु महे पु णः सुविताय प्र भृतं ।
इदं दिवे नमो अग्ने पृथिव्यै सपर्यामि प्रयसा यामि रत्नं ॥ ३ ॥
युवोः । ऋतं । रोदसी इति । सत्यं । अस्तु । महे । सु । नः । सुविताय । प्र । भृतं ।
इदं । दिवे । नमः । अग्ने । पृथिव्यै । सपर्यामि । प्रयसा । यामि । रत्नं ॥ ३ ॥

हे रोदसी यावापृथिव्या युवोयुवयोऽर्चतमानुशंस्य सत्यं यथार्थमस्तु । युवा नोऽस्माकं महे महते सुविता-
याभ्युदयाय यज्ञममाप्स्यथं मु सुष्टु प्र भृतं । प्रभवते । हे अग्ने दिवे पृथिव्यै चदं नरोऽस्तु । प्रयसा हविर्नल्लोणानां न
सपर्यामि । परिचरामि । रत्नमुत्तम धनं यामि । याच । यातियाज्ञाकर्म ईमह इत्यादिषु पठितत्वात् ॥ पु ।
महिताया मुत्र इति पत्वं । णः । महितायां नश्च धातुष्योरुपभ्य इति णत्वं । सुविताय । इण गतो । अधिकरण
क्तः । शोभन गम्यते ऽस्मिन्निति सुवित । उवडादेऽणकादसः । भृतं । भवतेर्लोडि वृद्धलं कंदभीति शपो लुकि
रूपं । यद्वा । कादसे लुडि सिचो गातिर्भ्यति लुक् । निघातः । दिवे पृथिव्यै । नमः स्वस्तीत्यादिना । पा० २. ३. १६ ।
चतुर्थी । सपर्यामि कर्त्तादिः परिचरणे वर्तते । प्रत्ययस्वरः । यामि । यातेर्लटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः ॥

उतो हि वां पृथ्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः ।
नरंश्चिद्धां समिथे शूरमाता ववंदिरे पृथिवि वेविदानाः ॥ ४ ॥
उतो इति । हि वां । पृथ्याः । आऽविविद्रे । ऋतावरी इत्युतऽवरी । रोदसी इति । सत्यऽवाचः ।
नरः । चित् । वां । संऽइथे । शूरऽमाता । ववंदिरे । पृथिवि । वेविदानाः ॥ ४ ॥

उतो अपि च हे ऋतावरी । ऋतं सत्य । तद्वत्यां हे रोदसी यावापृथिव्यां पृथ्याः पुर्वं भवाः पुरातनाः
म. गवाचो महर्षयो वा युवाभ्यामाविविद्रे हि । तं तमपलितमर्थं लेभिरे खनु । तथा हे पृथिवि शूरमाता
शूराणां मातिलोभो यस्मिन् तस्मिन्समिथे संगमननिमित्ते युद्धे नरश्चिद्व्यतना मनुष्याश्च वां युवयोर्माहात्म्य
वेविदाना जानताऽतो यावापृथिव्या ववंदिरे । नुवति ॥ आविविद्रे । विदू लाभ इत्ययमभयपदी । ल्लिटि
हरयो र इति रऽआदेणः । सह सुपत्यत्र संहेतिऽयोगविभागादाडा सह समासः । समिथे । इण गतो । समीण
इति थकप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

को अडा वेद क इह प्र वोचहेवाँ अच्छा पृथ्याऽका समेति ।
ददृश्र एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु व्रतेषु ॥ ५ ॥
कः । अडा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् । देवान् । अच्छ । पृथ्या । का । सं । एति ।
ददृश्रे । एषां । अवमा । सदांसि । परेषु । या । गुह्येषु । व्रतेषु ॥ ५ ॥

को वाडा सत्यभुतं तादृशमर्थं वेद । वञ्चि । को वहास्मिन्प्रज्ञातमर्थं प्र वोचत् । प्र ब्रवीति । किं तत्तदुच्यते ।
देवानक्काभिलक्ष्य का पथ्या पथि साधुः समीचीनः को वा मार्गः समेति । सम्यक् प्राप्नोतीति । इममर्थं न कश्चि-

ज्जानाति । न कोऽपि ब्रवीति । किं ते देवा विद्यते । वाहमित्याह । एषां दिवि स्थितानां ननत्ररूपाणां देवानामवमाधोमूर्वानि मदासि स्थानानि ददृशे । दृश्यते । तथापि परंपृत्तमपु गृह्येपु दर्शनपु व्रतपु कर्मस्य नृष्टिपु या यानि दिवि देवस्थानानि लभ्यते तत्रागतुं को मार्ग इति वेदमतरंग न कश्चिज्जानातीत्यभिप्रायः ॥ अथा । स्वरादिष्वंतोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः । षोचत । ब्रूत्र अक्षाया वाचि । जुडि ब्रुवो वाचरिति वच्चादेशः । अस्यतिवक्तव्यातिभ्य इति ब्रूरडादेशः । वच उमित्युमागमः । निघातः ॥ २४ ॥

कविर्नृचक्षा अभि षीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदंती ।

नाना चक्राते सदंनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

कविः। नृऽचक्षाः। अभि। सी। अचष्ट। ऋतस्य। योना। विघृते इति विऽघृते। मदंती इति।

नाना। चक्राते इति। सदंनं। यथा। वेः। समानेन। क्रतुना। संविदाने इति संऽविदाने ॥ ६ ॥

कविः क्रांतदर्शी नृचक्षा नृणां द्रष्टा सूर्यः सोमंते यावापृथिव्यावभ्यचष्ट । सर्वतः पश्यति । ऋतस्य योना जलस्य स्थानि संतरिने मदंती ह्यर्थ्यां विघृते । घृतमस्या आपधयो जलममुष्या इति । एवधरसंपते समानेन । समानमेतद्दकमुच्चैत्यव चाहमिः । भूमि पञ्चन्या जिन्वति दिव जिन्वत्यपय इति परस्परप्रीणनाभ्यर्नकेन क्रतुना कर्मणा संविदाने परस्परमेकमलं प्राप्तं ते यावापृथिव्यो नाना पृथग्भुत सदने स्थान चक्राते । तथा च श्रुतिः । इमा वै लोकी महासां तां व्यतामिति । तत्र दृष्टातः । यथा वेः कुलाय नाना भवति तद्वत् ॥ अचष्ट । चर्चिड व्यक्तायां वाचीत्यस्य लाडि स्कोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । निघातः । संविदाने । विद ज्ञान इत्यस्य समो गमीत्यादिनात्मनपदे शानच । चिन्नादतोदात्तः ॥

समान्या वियुते दूरञ्जते ध्रुवे पदे तस्यतुजागरुके ।

उत स्वसारा युवती भवती आदं ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ९ ॥

समान्या। वियुते इति विऽयुते। दूरञ्जते इति दूरऽञ्जते। ध्रुवे। पदे। तस्यतुः। जागरुके इति।

उत। स्वसारा। युवती इति। भवती इति। आत। ऊं इति। ब्रुवाते इति। मिथुनानि। नाम ॥ ९ ॥

समान्या समाने परस्परप्रीणनाभ्येन कर्मणकमत्य गते वियुते वियुज्य वर्तमाने दूरञ्जते । दूरऽतोऽवमान ययोस्ते दूरञ्जते । अविनाशिन्यां ते यावापृथिव्यो जागरुके जागरणशीले सत्यां ध्रुवऽविनाशिन पदेऽतरि जे तस्यतुः । तिष्ठते । उतापि च युवती नित्यतरुणे स्वसारा भगिन्याविकस्मादात्मनो जाते इति भवती तस्यतुरित्यन्वयः । आदन्तरं मिथुनानि ब्रह्मानि नाम उर्वो पृथ्वी बहने दूरञ्जते रोदसी पुरोहित इत्यादीनि नामानि ब्रुवाते । ते परस्परं ब्रूतः । उर्यादिभिर्द्वंद्वनामभिर्थावापृथिव्यावृच्यंते इत्यर्थः ॥ समान्या । मुषा मुनुर्गति विभक्त्येदेशः । दूरञ्जते । इण गतो । दूरीणां लोपश्च । उ० २ ०० । इति रक्प्रत्ययो धातोलोपश्च । रो रीति रफलोपः । द्रुलोप इति दीर्घः । अंतशब्दोऽमेरमिहमीत्यादिना तन्प्रत्ययातः । मप्रस्युपमानति बह्व्रीहिः । हलदंतादिति मप्रस्या अनुक् । पूर्वपदस्वरः । जागरुके । जागृ निद्राक्षय इत्यस्मात्तः षीन्त्यर्थे जागरुके । पा० ३. २ १६५ । इत्युक्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । स्वसारा । न पदस्यस्मादिभ्य इति डीपः प्रतिपद्य ॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान्विभ्रती न व्यथेते ।

एजंभुवं पंत्यते विश्वमेकं चरत्पतत्रि विपुणं वि जातं ॥ ८ ॥

विश्वा। उत। एते इति। जनिमा। सं। विविक्तः। महः। देवान्। विभ्रती इति। न। व्यथेते इति।

एजंत। ध्रुवं। पंत्यते। विश्वं। एकं। चरंत। पतत्रि। विपुणं। वि। जातं ॥ ८ ॥

एति द्यावापृथिव्यां विश्वे जनिम सर्वाण्यपि भुतजातानि सं विविक्रतः । अथकाशप्रदानेन संविभज्य कुरुतः ।
 किंच महो महतो देवानिद्रमृयादीन सरित्समुद्रपर्वतादींश्च विभ्रती विभागे अपि न व्यथते । न विश्वेति ।
 किंच एजजगमात्मकं ध्रुव स्यावरात्मकं च विश्व जगदेक स्थानं पृथिवीमेव पत्यते । अभिगच्छति । तथा चरञ्चक्ष्णं
 पशुजात पतत्रि पक्षिजात च विपुण विष्वक् नानारूपमनयोर्मध्यं विविक्रते । योग्यक्रियाध्याहारः ॥ विविक्रतः ।
 विचिर पृथग्भावे । जुहोत्यादिः । निघातः । विभ्रती । इभ्रञ्च धारणपोषणयोरित्यस्य गतरि नाभ्यस्ताच्छतुरिति
 नमभावः । अभ्यस्तम्बरः । एजत । एज् कंप्ने । गतरि रूपं । पत्यते । पद् गती । दिवादिरात्मनेपदी । दकारस्य
 तकारो व्यत्ययेन । निघातः ॥

सना पुराणमर्धेस्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।

देवासो यत्र पनितार एवरुरो पथि व्युते तस्युरंतः ॥९॥

सना पुराणं । अर्धि । एमि । आरात् । महः । पितुः । जनितुः । जामि । तत् । नः ।

देवासः । यत्र । पनितारः । एवः । उरो । पथि । विऽउते । तस्युः । अंतरिति ॥९॥

हे यामहो महत्या । पितुः सर्वस्य पालयिञ्चा जनितुर्जनयिञ्चास्तव सना सनातनं पुराणं पूर्वक्रमागतं नो
 ऽस्माकं तज्जामि जामित्वं । सर्वमेकस्माज्जातमिति यामिगिनी भवति । तादृशं भिगिनीत्वं तदारण्यधुनाध्यमि ।
 स्मरामि । दिवः पितृत्वे जनयितृत्वे च संवर्णः । यामिं पिता जनिता नाभिरत्र । ऋग्वे० १ १६४ ३३ । इति । यत्र
 यस्या दिव्यंतर्मध्यं उरो विश्वोर्णे व्युते विविक्रं पथि नमसि पनितारस्त्वा सृवतो देवासो देवा एवैर्गमनसाधनः
 ईः ईवाहनेः सहिताः संतस्तस्युः । तत्र स्थिता देवा सदीयं स्तोत्रं शृण्वन्त्विति भावः ॥ पुराणं । पुराणञ्जात
 ग्रिपिकाथं सायचिरमिति व्युत्पत्ययः । पुराणप्रोक्तं पुराणकल्पिष्विति निपातनात्तुडभावः । निपातनादेवां
 तोदात्तत्वं । एमि । इक स्मरणं । अदादिः । लटि रूपं । निघातः । व्युते । वेज तनुमंतानि । कर्मणि क्तः । यजा
 दिव्यात्मप्रमाणं । गतिरनतर इति गतः प्रकृतिम्बरः । तस्युः । तिष्ठतेर्लटि रूपं । यत्रयोगादनिघातः ॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यदृदराः शृण्वन्नग्निजिह्वाः ।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥१०॥

इमं । स्तोमं । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । ऋदृदराः । शृण्वन् । अग्निऽजिह्वाः ।

मित्रः । सऽराजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥१०॥

हे रोदसी द्यावापृथिव्याथिमं युष्मदीयं स्तोमं प्र ब्रवीमि । प्रकंपणं वदामि । ऋदृदराः । ऋद् मृद् उदर
 येषां ते ऋदृदराः । यद्वा । मृदृदर सोमो येषां ते ऋदृदराः । अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते
 तथोक्ताः । सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना युवानो नित्यतरुणाः । यद्वा । यजमानानभिमतफर्निर्मिथीकृषतः । कवयः
 क्रातदर्शनः । पप्रथानाः स्वानि स्वानि कर्माणि प्रथयतो मित्रादयो देवाः शृण्वन् । तदिदं स्तोत्रं शृण्वन्तु ॥
 शृण्वन् । शृ श्रवण इत्यस्य नित्यडागमः । अग्निजिह्वाः । विचक्रादित्वाद्तोदात्तत्वं । पप्रथानाः । प्रथ प्रस्थान
 इत्यस्य कानिच रूपं । चित्त्वाद्तोदात्तः ॥ ॥२५॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्विरा दिवो विदथे पत्यमानः ।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेरादस्मभ्यमा सुव सर्वतातिं ॥११॥

हिरण्यऽपाणिः । सविता । सुऽजिह्वः । चिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः ।

देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकं । अश्रेः । आत् । अस्मभ्यं । आ । सुव । सर्वऽतातिं ॥११॥

हिरण्यपाणिः । दानार्थं हिरण्यं पाणी हस्ते यस्य स तथोक्तः । यद्वा । देवकर्तृकयागे सवितुर्कृत्स्विगभुतस्य हस्ते प्राशिञ्चं भक्षणार्थमध्वर्यवो ददुः । तत्प्राशिञ्चं तस्य हस्ती चिच्छेद । ततोऽध्वर्यवो हिरण्यमर्षी हस्ती कृत्वा संदधुः । ततोऽयं हिरण्यपाणिः । तथा च कौपीतकं । सवित्वे प्राशिञ्चं प्रतिजहृन्नक्षस्य पाणी प्रचिच्छेद तस्मै हिरण्यमर्षी प्रतिदधुस्तस्माद्दिरण्यपाणिरिति । मुञ्जिह्वः शोभनवाक् सविता विदधे यज्ञे त्रिभ्येषु सवनेषु दिवो नभसः सकाशादा पत्यमान आगच्छन् भवतीति शेषः । परोऽर्धर्चः प्रत्यक्षः । हे सवितस्य देवेषु स्तोत्रेषु विद्यमानं च श्लोकं । श्लोक्वतं ननेति श्लोकः स्तोत्रं । तदर्थः । प्रामुहि च । आदनतर सर्वताति सर्वमर्पितत फलमस्मभ्यामुव । प्रेरय ॥ हिरण्यपाणिः । हिरण्यशब्दं यास्को बहधा निर्वक्ति । हिरण्य कस्माद्भ्यत आयस्यमानमिति वा हिर्यते जनाज्जनमित्यादिना । नि० २. १० । पाणिशब्दं च निर्विच । पाणिः पणायतः । पुत्राकर्मणः । नि० २. २६. इति ॥ हर्यं कातिगल्पोः । हर्यतः कस्यन हिरं चति कस्यन हिर इत्ययमादिशो धातोः । निच्चा दायुदात्तः । बह्वीही पूर्वपटस्वरः । पत्यमानः । पद गतो । दिवादिशोभनेपदी । दकारस्य तकारात्कादसः । अर्थः । शिञ्चं सवायामित्यस्य लडि बहलं कदमीति शपो लुक । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । मुव । पू प्रेरणं । नुदादिः । सर्वताति । सर्वदेवात्तातिल म्यार्थिकः । लिट्स्वरः ॥

सुकृत्सुपाणिः स्वर्वां ऋतावा देवस्वष्टावसे तानि नो धात ।

पृषण्वन्तं ऋभवो मादयुध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमतष्ट ॥१२॥

सुकृत् । सुऽपाणिः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । देवः । त्वाष्टा । अर्वासे । तानि । नः । धात ।

पृषण्वन्तः । ऋभवः । मादयुध्वं । ऊर्ध्वऽग्रावानः । अध्वरं । अतष्ट ॥१२॥

सुकृत्सुपु जगतः कर्ता सुपाणिः कन्याणपाणिः स्ववान धनवानृतावा सत्यमंकल्पस्वष्टा देवस्मानि यान्यस्माकमर्पितान्यवसे रक्षणाय नोऽस्मभ्य धात । ददातु । ऋभवः । उरु भातीत्युभवः । हे ऋभव पृषण्वन्तः पुष्पा महिता युय मादयध्वं । अस्मान धनप्रदानिन हृष्टान कुरुत । ऊर्ध्वग्रावाणः सोमाभिपवार्थमुद्यतयावाण मन्तं ऋत्विज इममस्मदीयमध्वरमतष्ट । अकुर्वन् ॥ अतष्ट । तज्ज ल्वल तज्जकरणं । ऊर्ध्वग्रावाणः । इत्तिच्चादत्र उभावः । इत्ती इत्तीति मिलोपः । स्तोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । बह्वचनस्यैकवचन कादस ॥

विद्युद्गथा मरुतं ऋष्टिमन्तो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः ।

सरस्वती शृण्वन्त्यज्ञियासो धाता रयिं महवीरं तुरासः ॥१३॥

विद्युत्सरथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमन्तः । दिघः । मर्याः । ऋतऽजाताः । अयासः ।

सरस्वती । शृण्वन् । यज्ञियासः । धातं । रयिं । महऽवीरं । तुरासः ॥१३॥

विद्युद्गथा विद्योतमानरथोपता ऋष्टिमन्तो दीप्तिमन्तः । ऋष्टिरायुधविशेषः । तद्वतो वा दि वो योतमाना मर्याः शत्रुणा मारयितारं ऋतजाता उदकायज्ञादा प्रादभूताः । यद्वा । ऋतमृदक जात यभ्यभे ऋतजाता । अयासः सततगमनशीला यज्ञियासो यज्ञाहा मरुतः सरस्वती । शृण्वन्त्यज्ञियासो प्रप्ररणमस्या अन्नीति सरस्वती । वाग्देवता च । एतं सर्वं देवा मदीयमिम स्तोम शृण्वन् । शृण्वन्तु । तुरासोऽस्माक फलप्रदाने त्वरणयुक्ता हे मरुतः महवीर पुत्रमहित रयि धनं धात । अस्मभ्य धत्त ॥ धात । दधातलोडि बहल कदमीति शपो लुक । तन्नप्रनथनाद्येति तवादिशः । पादादित्यादिनिघातः । तपः पिच्चादनुदात्तत्वे धानुस्वरः । तुरासः । तुर त्वरणं । इगुपधलक्षणः कः । आमन्त्रितत्वादिघातः ॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्समका भगस्येव कारिणो यामनि गमन ।

उरुक्रमः ककुहो यस्य पृथ्वीर्न मर्धति युवतयो जनित्रीः ॥१४॥

विष्णुं । स्तोमासः । पुरुऽदस्मं । अर्काः । भगस्यऽडव । कारिणः । यामनि । गमन् ।
उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य । पूर्वीः । न । मर्धति । युवतयः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

स्तोमासः । स्तूयत एभिरिति स्तोमाः स्तोत्राणि । अर्का अर्चनीयानि शम्भ्राणि च भगस्यैव धनस्य कारिणः
कर्तृणीव स्थितानि तानि यामनि संततं प्रतायमानेऽस्मिन्त्यजे पुरुदस्म वृहकमाणं । यद्वा । बहन दस्यत्पुत्रप-
यतीति पुरुदस्मः । तं विष्णुं देवं गमन । गच्छतु । पूर्वोर्बह्यो जनित्रीः सर्वस्य जनयित्री युवतयः परस्परमसं-
कीर्णाः ककुहः । कं स्कुभ्रति विस्तारयतीति ककुभो दिशः । यद्वा । ककुवुक्त्यर्थः । उक्ता इव हि दिशो
वृत्तायेपुपलभ्यमानान्तिष्ठति । एता दिशो विष्णोराज्ञां न मर्धति । न हिंसति । न विष्णुरुक्रमः । उरुर्महान्
क्रमः पादवित्रयो यस्य सः । त्रिविक्रमावतार एकैर्नव पादेन सर्वं जगदाक्रम्यातिष्ठत ॥ गमन । गमेर्लुङि मंत्रे
घमेत्यादिना लृङ् । ककुभः । पुषोदरादित्वाद्द्रपन्वर्मादिः ॥

इंद्रो विश्वेर्वीर्यैः पत्यमान उभे आ पमौ रोदसी महित्वा ।

पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ १५ ॥

इंद्रः । विश्वः । वीर्यैः । पत्यमानः । उभे इति । आ । पमौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ।

पुरंऽदरः । वृत्रहा । धृष्णुऽसेनः । संऽगृभ्यं । नः । आ । भरा । भूरि । पश्वः ॥ १५ ॥

विश्वैः सर्ववीर्यैः सामर्थ्यैः पत्यमानः प्राप्यमाणः स इंद्र उभे रोदसी यावापृथिव्यां महित्वा स्वकीयेन
महिम्ना पमौ । पुरयामास । शेषः प्रत्यक्षकृतः । पुरंदरः शत्रुपुरां दारयिता वृत्रहा वृत्रस्य हंता धृष्णुषेणः
पराभिभवनशीलसिनोपेतः स त्व पश्वः पशुन संगृभ्य संगृह्य नोऽस्मभ्य भूरि प्रभुतं यथा भवति तथा भरा । देहि ।
यद्वा । पश्वः पशोर्भूरि वृहत्वं बहन पशुश्च यच्छति ॥ पुरंदरः । इंद्र विदारण इत्यस्य पुरशब्द उपपदे पुःसर्व-
योर्दोर्दोरिसहोरिति खचप्रत्ययः । वाचयमपुरंदरो चेति निपातनात्पूर्वपदस्यामागमः । चित्वादतोदात्तः ।
धृष्णुषेणः । पूर्वपदादिति संहिताया पत्व । यदा पत्व तदा रयाभ्यामिति णत्वं । संगृभ्य । ग्रहेर्न्यपि स्थानि
वज्ञावात्मपसारणं । इगहोभं कंदसीति भवं । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । पश्वः । पशुशब्दात् शसः
जमादिपु कदासि वाचचनमिति सवर्णदीर्घाभावः ॥ २६ ॥

नासत्या मे पितरां बंधुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।

युवं हि स्थो रयिदो नो रयीणां दाचं रशेथे अर्कवैरद्व्या ॥ १६ ॥

नासत्या । मे । पितरां । बंधुऽपृच्छा । सऽजात्यं । अश्विनोः । चारु । नाम ।

युवं । हि । स्थः । रयिऽदो । नः । रयीणां । दाचं । रशेथे इति । अर्कवैः । अद्व्या ॥ १६ ॥

हे नामत्यावश्विनो बंधुपृच्छा । हविष्प्रदानत्वेन बंधुनस्मानपक्षितमर्थं पुच्छत इति बंधुनां प्रष्टारो । युवां
मे पितरां पालयितारो भवतं । युवयोरश्विनोः सजात्यं सजाति भवं संगतं चारु नाम कमनीयं खलु । हे
अश्विनो युव युवां नोऽस्मभ्य रयीणां धनानां मध्ये रयिदावुत्तमस्य धनस्य दातारो स्थो हि । भवथः खलु ।
किंच अद्व्या केनाप्यतिरस्कुतो युवां दाचं हविषा दातार मामर्कवैरकृत्सितः शोभनः कर्मभी रक्षेथ । पालयतं ॥
नासत्या । नभ्राणनपादित्यादिना निपातनात्तत्रः प्रकृतभावः । बंधुपृच्छा । पृच्छः क्लिप । सुपां मुल्गिति सुपो
डादेशः । सजात्यं । सजाति भवं । भवं कंदसीति यत । तित्स्वरितः । स्थः । अस्तेर्नटि रूपं । हिथोगादर्शघातः ॥

महत्तद्वैः कवयश्चारु नाम यद्व देवा भवथ विश्व इंद्रे ।

सखं ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तद्यता नः ॥ १७ ॥

महत् । तत् । वः । कवयः । चारु । नाम । यत् । ह । देवाः । भवथ । विश्वे । इंद्र ।
सखा । ऋभुऽभिः । पुरुऽहृत । प्रियेभिः । इमां । धियै । सातये । तद्यत् । नः ॥११॥

हे कवयो मेधाविनो हे देवा वो युष्माकं तत्तादृशं महत्प्रभुतं नाम कर्म नमनं वा चारु मनोहर खलु । यद्येन कर्मणा विश्व सर्वं युयमिन्द्र इंद्रोपलक्षितं लोकं देवा भवथ हे देवत्व प्राप्तय खलु । हे पुरुहृत बह्वभि राहृत हे इंद्र त्वं प्रियेभिः प्रियतमैर्ऋभुभिः । ऋतेन भवत्युतेन भातीति वा । ऋभुभिर्देवैः सखासि । इन्द्रस हिता ऋभवो युयमिमामस्मदीयां धियं स्मृति नोऽस्माकं मातये धनादिनाभार्यं तवत । स्वीकुरुत ॥ यत् । सुपां मनुगित्यादिना सुपो लुक् । भवथ । भवतेर्लोटि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः । सख ऋभुभिरित्यस्य सहिता-यामृत्यक इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्व च ॥

अयमा णो अदितिर्यज्ञियासोऽद्व्यानि वरुणस्य व्रतानि ।

युयोत नो अनपत्यानि गतोः प्रजावान्नः पशुमां अस्तु गातुः ॥१६॥

अयमा । नः । अदितिः । यज्ञियासः । अद्व्यानि । वरुणस्य । व्रतानि ।

युयोत नः । अनपत्यानि । गतोः । प्रजाऽवान । नः । पशुऽमान । अस्तु । गातुः ॥१६॥

अयमा ऋज्जति सर्वदा गच्छतीत्ययमा सूर्यः । अदितिर्देवमाता यज्ञियासो यज्ञाहा देवा यस्य वरुणस्य व्रतानि कर्माण्यद्व्यान्याहिसितानि भवति स वरुणस्त्वं चार्यमादयो देवा नोऽस्मान्जल्पति शयः । ते युय नोऽस्माकमनपत्यान्यपत्याना पुत्राणामहितानि कर्माणि । यद्वा । पतनकारण न भवतीत्यपत्य । तदन्यान्यनप त्यानि पतनकारणानि कर्माणि गतोः सन्मार्गाद्युयोत । पृथक्कुरुत । यथा तान्यहितानि कर्माणि न स्पृशति तथा कुरुतेत्यर्थः । अथ गातुः । गार्थात् स्तुवतीन्द्रादीन्वेति गातुर्गृह् । नोऽस्मदीयं गृहं पशुमा-पश्यादियुक्त्वा प्रजावानपत्योपतमम् ॥ अयमा । अथ गता । अन्नन्मोहन्कद्विन्नित्यादिना निपातनाद्दर्पमिदः । अदितिः । दीङ् चय इत्यस्य कर्तरि क्त्विच् । नत्रा समसः । अदितिरदोनेति यास्कः । कादस ह्रस्वत्व । नत्रः स्वर । युयोत । यन्तिरमिथीभावकर्मणो लोटि बहुल कटमीति शपः स्युः । तन्नज्वति तप्रत्ययस्य तवादिशः । गतोः । गम् गतो । सितनिगमिसमिसच्यविधाऽऽक्रुगिभ्य इति तुप्रत्ययः । नित्वादाद्युदान्तः । गातुः । गापाहि अर्थेति तुप्रत्ययः ॥

देवानां दृतः पुरुध प्रमृतोऽनागानो वोचतु सर्वताता ।

शृणोतु नः पृथिवी द्यौरुतापः सूर्यो नश्चैरुर्वेत्तरिशां ॥१९॥

देवानां । दृतः । पुरुध । प्रऽमृतः । अनागान । नः । वोचतु । सर्वऽताता ।

शृणोतु । नः । पृथिवी । द्यौः । उत । आपः । सूर्यः । नश्चैः । उरु । अन्तरिशां ॥१९॥

पुरुध पुरुष बह्वपु देशेषु प्रमृतोऽपिहोत्रार्थं विहितः । यद्वा । पुरुभिर्यजमानि । प्रमृतो यष्टव्यदेवाज्ञानार्थं प्रेरितो देवाना दृतः । तथा च तत्तिरीयक । अपिर्देवाना दृत आसीदिति । तादृशांऽपिः कर्मकर्तृमाधनव गुण्येन सापराधानप्यस्माननागाननागसः सर्वताता सर्वत्र वोचतु । त्रवीतु । किंच पृथिवी द्यौश्च उतापि चापः सूर्यश्च नश्चैरुर्वेत्तरिशां च । एते सर्वं देवा नोऽस्मदीया स्मृति शृणोतु । शृण्वतु । प्रत्येकविवक्ष्य कवचनं ॥ प्रमृतः । पु प्रेरण । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतः प्रकृतिस्वरः । अनागान । गामि सकारलोप षकादसः । सवर्णादीषु कृतं तस्मात्कसो न इति नत्व । वोचतु । वच परिभाषणे । व्यत्ययो वचनमिति शपो ऽङादिशः । वच उम । गुणः । निघातः । नश्चैः । नश्च गतो । अमिननियत्रिविधपतिभ्यो ऽचिन्नित्यन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदान्तः । यद्वा । न चरति न क्षीयत इति वा नश्च । नश्चाएनपादिति नश्चः प्रकृतिभावः । नत्रः स्वरः ॥

शृण्वंतु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमाम इळया मदंतः ।

आदित्येर्नो अदितिः शृणोतु यच्छंतु नो मरुतः शर्म भद्रं ॥२०॥

शृण्वंतु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमामः । इळया । मदंतः ।

आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छंतु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रं ॥२०॥

वृषणोऽभिमतफलमेचका मरुतः पर्वतासः । पुष्पति पुरयत्यर्थिनां कामानिति पर्वता यावाभिमानिनो देवाः ध्रुवक्षेमामो निश्चलस्थाना इळया हविल्लेकणेनात्रिन मदंतो माद्यतः संतो नोऽस्मदीयां मृतिं शृण्वंतु । किंच आदित्यरपत्यभूतरादित्यरूपतादितिर्नोऽस्मदीयां मृतिं शृणोतु । मरुतश्च नोऽस्मभ्यं भद्रं कल्याणकरं शर्म मृषं यच्छंतु । ददतु ॥ आदित्यैः । अदितेरपत्यानीत्यर्थं दित्यदितोति ण्यः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । मुपा सहकादेशे ऋत एकादेश उदात्तः ॥

प्रवत्यन्यजमानः सदा सुग इत्यृचं जपन गच्छंत । मृचित च । सदा सुगः पितुमाँ अमु पथा इति पथान-
मवरुह्य ॥ आ० २. ५ । इति ॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पंथा मध्वा देवा ओपंधीः सं पिपृक्त ।

भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उदायो अश्यां सदंनं पुरुक्षोः ॥२१॥

सदा । सुऽगः । पितुऽमान । अस्तु । पंथाः । मध्वा । देवाः । ओपंधीः । सं । पिपृक्त ।

भगः । मे । अग्ने । सख्ये । न । मृध्याः । उत । रायः । अश्यां । सदंनं । पुरुऽक्षोः ॥ २१ ॥

हे अपे अस्माक पथा मार्गः सदा सर्वदा सुगः सर्वेन गतुं शक्यः पितुमानत्रवांश्याम् । हे देवा मध्वा माधुर्योपतेनोदकेनापंधीः सं पिपृक्त । संपर्चयत । सचयतेत्यर्थः । हे अपे त्वया सख्यं संजाति मति मे मम भगो धर्मं न मृध्याः । न विनश्यतु । किंच रायो धनस्य पुरुक्षोर्वह्नस्य च सदन स्थानमुदश्या । प्राप्नुया ॥ सदा । स्वरादिप्रायुदात्तत्वेन पाठादायुदात्तः । पिपृक्त । पृची संपर्कं । लोटि बहलं कदमीति शपः झुः । बहलं कदमीत्यभ्यासस्थल । मृध्याः । मृधिरिहंमार्थः । लिङि तिडां तिडो भवतीति तिपः सिप ॥

पंथां पुरोडाशाग्विष्टकृतः स्वदस्य ह्येति याज्या । मृचितं च । स्वदस्य ह्य्या समिपो दिदीहीति पुरोडा-
शाग्विष्टकृतः ॥ आ० ३. ५ । इति ॥

स्वदस्व ह्य्या समिपो दिदीह्यस्मश्च पृक्सं मिमीहि अवांसि ।

विश्वौ अग्ने पृत्सु ताञ्जेषि शवूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥२२॥

स्वदस्व । ह्य्या । सं । उपः । दिदीहि । अस्मश्चक । सं । मिमीहि । अवांसि ।

विश्वान् । अग्ने । पृतऽसु । तान् । जेषि । शवून । अहा । विश्वा । सुऽमनाः । दीदिहि । नः ॥२२॥

हे अपे ह्य्या हवनयोग्यानि हवीषि स्वदस्व । स्वादय । अस्माकमिपोऽज्ञानि सं दिदीहि । मस्यक प्रकाशय । दीपितानि तानि श्वास्यज्ञान्यस्मश्च अभिमुवानि सं मिमीहि । संमानय । कुर्वित्यर्थः । ततः पृत्सु संयामिपु तान्वाधकान्विश्वान् शवून जेषि । जय । अथ सुमनाः शोभनमनस्कः मन नोऽस्माक विश्वाहा सर्वाण्यहानि दीदिहि । अपिहोत्रादिकर्मयोग्यानि प्रकाशय ॥ स्वदस्व । स्वद आम्वादेने । लोटि रूपं । यामो लसार्वाधानु-
कस्वरं धातुस्वरः । दिदीहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य लोटि बहलं कदमीति विकरणस्य झुः । परत्वात् हलि चति दीर्घत्वे ऋते पथाद्वलि लोपः । निघातः । अस्मश्चक । अस्मानंचतीत्यंचतेः कृप । विश्वदेवयोश्च टेरिति यणः स्वरितत्वं । मिमीहि । माङ् माने शब्दे च । जुहोत्यादिः । तस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । सुमनाः । सोर्म नमोत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दीदिहि । दिव्यंङ्मुकि लोटि तुजादित्वाद्भ्यासस्य दीर्घः । वलि लोपः ॥ ॥२०॥

उपसः पूर्वा इति द्वाविंशत्युचं द्वितीयं मुक्तं विष्टुभं । उपस इत्यनुक्रमणिका । प्रजापतेरार्थं वैशदेव प्रजापतिर्हि वैशदेवं हेति पूर्वमुक्तं हिहगद्दप्रयोगात् । मुक्तविनियोगो लौकिकः । अत्रायोपस्या ततः परं नवर्चाऽग्न्यादिदेवतास्ततः पराहोरात्रदेवताका ततश्चतस्रो रोदस्योः पचदशी युनिर्गोर्वा षोडशी दिग्देवताका ततः पट्टचो वर्षत इन्द्रस्य केचिदमेस्त्वष्टुश्चेति मन्यते ॥

उपसः पूर्वा अध यद्भूपुर्महद्वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।

व्रता देवानामुप नु प्रभूपन्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १ ॥

उपसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊपुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरं । पदे । गोः ।

व्रता । देवानां । उप । नु । प्रऽभूपन । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १ ॥

पूर्वा उदयकालात्प्राचीना उपसो यद्यदा अयुर्व्यक्तति अध तदानीमक्षर । न क्षरतीत्यक्षर । अविनाश्यादित्याख्यं महत्प्रभुतं ज्योतिर्गोरुदकस्य पदे स्थाने समुद्रं नभसि वा वि जज्ञे । उत्पद्यते । अथोदिते सूर्ये प्रभुपत्तपिहोचादिकर्मसु प्रभवितुमिच्छन्त्यजमानो व्रता कर्माणि देवानां नु क्षिप्रमुप समीप तिष्ठति । योग्यक्रियाध्याहारः । तदिदं देवानामेकं मुख्यमसुरत्वं । अस्यति क्षिपति सर्वानित्यमुरः प्रबलः । तस्य भावोऽसुरत्व प्रापन्त्य महद्देश्यर्थं ॥ ऊपुः । उप ऋप दाहि इत्यस्य विपुर्वस्य निखुमि रूप । संहति योग्यविभागात्मसामः । यद्गुत्तयोगादनिघातः । प्रभुपन । भवतिः सान्नि द्विर्वचनस्य कदमि विकल्पितत्वाद्ब्र द्विर्वचनाभावः । तदताक्षतरि रूप । प्रादिसमासः । शतुर्लसार्धधातुकस्वर धातुस्वरः ॥

सो पू णो अत्र जुहुरंत देवा मा पूर्वं अग्ने पितरः पदज्ञाः ।

पुराण्योः सद्यनोः कतुरंतमहद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २ ॥

सो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरंत । देवाः । मा । पूर्वं । अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः ।

पुराण्योः । सद्यनोः । कतुः । अंतः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २ ॥

हे अग्ने अत्रास्मिन्कामि देवा नोऽस्मान् सु सुष्ठु सो जुहुरंत । मा हिंस्युः । तथा पदज्ञाः कर्माण्यनुष्ठाय देवपदमनुभवतः पूर्वं पुरातनाः पितरो मा हिंसिषुः । यस्मात्किनुर्यज्ञानां प्रज्ञापकः सूर्यः पुराण्योः पुरातनयोः सद्यनोः । सोदन्त्यनयोर्देवमनुष्या इति सद्यनी रोदसी । तयोस्तमं उदेति । तस्माद्ब्र मा हिंसावित्यर्थः । महद्देवानामित्यादि पूर्ववत् ॥ जुहुरंत । इ प्रसह्यकरणे । नुडि जुहोत्यादित्वात् सुः । अत्यधेनात्मन्यपद । बहल कंदमीत्यर्थः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वाद्दादादेशाभावोऽतादेशः ॥

वि मे पुरुत्रा पतयति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पृथ्याणि ।

समिद्धे अग्नावृतमिद्धेम महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ३ ॥

वि । मे । पुरुऽत्रा । पतयति । कामाः । शमि । अच्छ । दीद्ये । पृथ्याणि ।

संऽइडे । अग्ना । अतः । इत् । वदेम । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ३ ॥

हे अग्ने मे मम पुरुत्रा बहवः कामा अभिलाषा वि पतयति । विविधं गच्छति । शम्यपिष्टोमादिनक्षत्राण्यकर्माच्छाभिलच्छाहं पृथ्याणि पुरातनानि स्तोत्राणि तदर्थं दीद्ये । दीपयामि । पथाव्यक्तार्थमपीं समिद्धे दीप्यमाने सत्युतमित सत्यमेव वदेम । अनुतवचने हि यच्च वैगुष्यं स्यादिति ॥ पुरुत्रा । देवमनुष्यपुरुषपत्यादिना चार्थव्ययः । पतयति । पतुं गतीं । स्वार्थको णिच् ॥

स॒मा॒नो॒ राजा॒ विभृ॒तः॒ पुरु॒त्रा॒ शये॒ श्या॒सु॒ प्रयु॒तो॒ वना॒नु ।

अ॒न्या॒ वत्सं॑ भ॒रति॑ श्येति॒ मा॒ता॒ मह॒द्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमे॒कं ॥४॥

स॒मा॒नः । राजा॑ । वि॒भृ॒तः । पुरु॒त्रा । शये॑ । श्या॒सु । प्र॒यु॒तः । वना॑ । अ॒नु ।

अ॒न्या । वत्सं॑ । भ॒रति॑ । श्येति॑ । मा॒ता । मह॒त् । दे॒वानां॑ । अ॒सुर॒त्वं । एकं॑ ॥४॥

समानः साधारणः सर्वेषां । यद्वा । एक एव राजा दीप्यमानो ऽपिः पुरुत्रा बह्वृषु देशेषु विभृतो ऽपि होत्रार्थं विहृतो भवति । यद्वा । राजाभिपूतः सोमः सर्वेषु देशेषु यज्ञार्थं विहृतो भवति । स चापिः सोमो वा श्यासु । शेरते हविरादयः पदार्था अत्रेति श्या वेद्यः । तामु शये । श्रिति । निवसति । वनानु अनुवनं वनेष्वरणिर्हृषेपु कष्टेषु प्रयुतो विभक्तो ऽपि वर्तते । सोमश्चेदनेषु चमसेषु विभक्तो वर्तते । तस्य द्वे मातरौ यावापृथिव्यौ । तयोरन्या वारस्या भूमिर्जायमानतया वत्स वत्सभुतमपि सोमं वा भरति । वृथादिर्हृषेण भरति । पोषयति । माता वमुधा जेति । केवलं निवासयति ॥ विभृतः । हृत् हरणे । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । पुरुत्रा । अधिकरणे चाप्रत्ययः । शये । शीङ् स्वप्ने । लोपस्त इति तकारलोपः । शीङ् सार्वधातुके गुणः । श्यासु । शीङ् स्वप्ने । एरजित्वाधिकरणे ऽच । भरति । भृञ् भरणे । भुवादिः । एकाव्याभ्यां समर्थ्याभ्यामिति पूर्वस्य न निघातः । जेति । वि निवासगत्योरित्यस्य लटि वङ्गलं कृद्भीति विकरणस्य लुक् ॥

आ॒शिक्षि॒तृ॒वा॒स्व॒परा॑ अ॒नृ॒त्स॒द्यो॒ ज्ञा॒ता॒सु॒ तरु॒णी॒ष्वन्तः॑ ।

अ॒न्त॒र्व॒तीः॒ सु॒व॒ते॒ अ॒प्र॒वी॒ता॒ मह॒द्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमे॒कं ॥५॥

आ॒ऽशिक्षि॑त् । पूर्वा॑सु । अ॒प॒राः । अ॒नृ॒त् । स॒द्यः । ज्ञा॒ता॒सु । तरु॒णी॒षु । अ॒न्त॒रि॒ति ।

अ॒न्तः॑ऽव॒तीः । सु॒व॒ते । अ॒प्र॒ऽवी॒ताः । मह॒त् । दे॒वानां॑ । अ॒सुर॒त्वं । एकं॑ ॥५॥

पूर्वासु जीर्णास्वीपधीष्वान्विदावर्तमानस्तथापरा नन्या औपधीरनृदनुद्धन उत्पत्त्यानुगुण्यनानुतिष्ठन्नपिः सूर्यो वा सद्यो जातासु तदानीमुत्पत्त्यासु तरुणीषु पक्षविताम्बोपधीष्वन्तर्वर्तते । ता औपधयोऽप्रवीताः केनापि पुरुषेणानिपिक्तरतस्का अनभ्यक्ता वा अन्तर्वतीरपिना गर्भवत्यो भुत्वा सुवते । फलं पुष्यं चोत्पादयति । तदिदं देवानामश्रयं ॥ आश्रित । वि निवासगत्योः । कृप । अनुक्त । अना रुध कामे । अस्मात् कृप । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । छत्स्वरः । तरुणीषु । नऽस्वञ्जीककख्युस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानं । म० ४. १. १५. ६. । इति डीप । अन्तर्वतीः । श्रय इति मतुपो वत्वं । सुवते । पूङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लटि रूपं । निघातः ॥ ॥५॥

श॒युः॒ पर॒स्ता॒दध॒ नु॒ द्वि॒मा॒ता॒बन्ध॑नश्चरति॒ वत्स॑ एकः ।

मि॒त्रस्य॑ ता॒ वरु॑णस्य॒ व्र॒तानि॑ मह॒द्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमे॒कं ॥६॥

श॒युः । पर॒स्ता॒त् । अ॒ध॒ नु॒ । द्वि॒ऽमा॒ता । अ॒बन्ध॑नः । च॒रति॑ । वत्सः॑ । एकः॑ ।

मि॒त्रस्य॑ । ता । वरु॑णस्य । व्र॒तानि॑ । मह॒त् । दे॒वानां॑ । अ॒सुर॒त्वं । एकं॑ ॥६॥

द्विमाता । द्वे यावापृथिव्यौ मातरौ यस्य स द्विमाता । यद्वा । द्वयोर्भौक्तयोर्निमाता सूर्यः परस्तात्वाश्रमायां दिश्यन्वेलायां शयुः श्यासो ऽव्याप्रियमाणो भवति । अध नु अथोदयवेलायामेको यावापृथिव्योः साधारणस्तयो रसादानावत्सः पुत्रो ऽबन्धनो ऽप्रतिवदगतिरनालंवन एकः सन् चरति । नभसि गच्छति । ता तानीमानि मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्व्रतानि कर्माणि ॥ शयुः । शीङ् स्वप्ने । भृमृश्रीतृचरीत्यादिना उपप्रत्ययः । द्विमाता । नयुतश्चित प्राप्तस्य कप चतश्कृद्भीति प्रतिषेधः ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राठन्वयं चरति क्षेति बुधः ।
 प्र रण्यानि रण्यवाचा भरते महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ७ ॥
 द्विऽमाता । होता । विदथेषु । संऽराट् । अनु । अग्रं । चरति । क्षेति । बुधः ।
 प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरते । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ७ ॥

द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निमाता विदथेषु यज्ञेषु होता देवानामाज्ञाता मघाट यज्ञेषु सम्ययाजमानो
 ऽपिरन्वयमपे दिवि चरति । सूर्यभुतस्तत्र वर्तते । बुधः सर्वस्य कर्मणो मूलभुतः मन इति । भूमो वसति ।
 यद्वा । अग्रं मुख्यं भागं चरति । भक्षयति । क्षेति । यज्वना गृहेषु निवसति । यद्वा । बुधः प्रतिष्ठातभागो म्भिष्ट
 ऋद्रूपेण । प्रतिष्ठा वै म्भिष्टरुदिति श्रुतः । किञ्च रण्यवाचो रमणीयवाचः स्तोतारो रण्यानि रमणीयानि
 स्तोत्राणि प्र भरते । प्रणयति । कुर्वति । तदिदं देवानामेश्वर्यं ॥ चरति । चादिलोप इति न निघातः ॥

शूरस्यैव युध्यन्तो अंतमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।
 अंतर्मतिश्चरति निष्पिधं गोर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ८ ॥
 शूरस्यऽइव । युध्यन्तः । अंतमस्य । प्रतीचीनं । ददृशे । विश्वं । आऽयत् ।
 अंतः । मतिः । चरति । निऽसिधं । गोः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ८ ॥

अंतमस्य समीपे वर्तमानस्य दावापेरायदभिमुखमागन्तुद्विश्वं भुतजातं प्रतीचीनं पराङ्मुखं ददृशे ।
 दृश्यते । तत्र दृष्टांतः । शूरस्यैव । यथा युध्यन्तो युत कुर्वाणस्य शूरस्य समर्थस्य राज्ञोऽभिमुखमागन्तुत्परबलं
 पराङ्मुखं दृश्यते तद्वत् । मतिः सर्वज्ञायमानः सोऽपिगोऽरुदकस्य निष्पिधं हिंसिकां दीप्तिमंतश्चरति । अतर्धा-
 रयति ॥ युध्यन्तः । युध संग्रहः । दिवादिः । तस्य शतरि रूपं । अंतमस्य । अतश्चात्तादत इति उच्चार्यते उच्यते ।
 अतिशयनातिक इत्यर्थे तमप । तमे तादृशं तादिलोपः । निच्चादायुदात्तः । प्रतीचीनं । प्रतिपूर्वस्याचतः
 क्रिन । तस्माद्विभाषाचरदिकस्त्वियामिति खः । ईनादेशः । प्रत्ययस्वरः । आयत् । या प्रापण इत्यस्याइपूर्वस्य
 शतरि रूपं आइपूर्वस्य अय पय गतावत्यस्य शतरि रूपं इति व्युत्पत्त्यनवधारणादनवग्रहः ॥

नि वेवेति पलितो दृत आस्वन्तर्महांश्चरति रोचनेन ।
 वपूंषि बिभ्रदभि नो वि चष्टे महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ९ ॥
 नि । वेवेति । पलितः । दृतः । आसु । अंतः । महान् । चरति । रोचनेन ।
 वपूंषि । बिभ्रत् । अभि । नः । वि । चष्टे । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ ९ ॥

पलितः पालयिता पुष्पो वा देवानां दृतोऽपिरास्वोपधीषु नि वेवेति । नितरा व्याथ वर्तते । महान
 सोऽधी रोचनेन मुर्येण सहांता रोदस्योर्मध्यं चरति । वपूंषि नानाविधानि रूपाणि बिभ्रत् सोऽपिनांऽस्मान्
 यष्टुर्नाभि वि चष्टे । विशेषणानुग्रहदृष्ट्या पश्यति ॥ वेवेति । वी गत्यादिषु । यङ्लुकि ईडभावे रूपे । रोचनेन ।
 सहाथं तृतीया । बिभ्रत् । इभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि रूपं । अभ्यसम्बरः ॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पार्थः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।
 अग्निष्टा विश्वा भुवनानि वेद महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १० ॥
 विष्णुः । गोपाः । परमं । पाति । पार्थः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः ।
 अग्निः । ता । विश्वा । भुवनानि । वेद । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ १० ॥

विष्णुर्वाप्तो गोपाः सर्वस्य गोपायिता प्रिया प्रियतमान्यमृता जयरंहितानि धामानि तेज्रांसि दधानः सोऽग्निः परम पाथः स्थानं पाति । रक्षति । यद्वा । धामानि लोकधारकाण्यमृतोदकानि दधानः सन परमं पाथ उदकस्य स्थानमर्तारज पाति । सोऽग्निस्ता तानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि वेद । जानाति ॥ गोपाः । गोपायितः क्रियतोऽलोपयलोपी । अग्निष्टवत्र संहितायां युष्मत्तत्ततजुःष्वंतःपादमिति षत्वं ॥ १०९ ॥

नानां चक्राते यस्यां वपूँपि तयो रन्यद्रीचंते कृष्णमन्यत् ।

श्यावी च यदरूपी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ११ ॥

नानां । चक्राते इति । यस्यां । वपूँपि । तयोः । अन्यत् । रोचंते । कृष्णं । अन्यत् ।

श्यावी । च । यत् । अरूपी । च । स्वसारौ । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ ११ ॥

यस्या यमरूपे मिथुनभुते अहश्च रात्रिश्चैत्येते नाना नानाविधानि वपूँपि शुक्लरुष्णादीनि रूपानि चक्राते । कुरुतः । श्यावी रूपवर्णारूपी शुक्लतयारोचमाना यत धे परस्पर स्वसारौ भवतस्तयोर्मध्येऽन्यदृज-नमहो रोचंते । किरणसंबंधादीष्यते । अन्यद्रात्रिलक्षणं रूपं तमःसंबंधात् रूपवर्णमाभाति ॥ यस्या । मुपो डादेशः । रोचंते । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति न निघातः ॥

माता च यत्र दुहिता च धेनू संवदुधे धापयेते समीची ।

चृतस्य ते सदसीः अंतर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १२ ॥

माता । च । यत्र । दुहिता । च । धेनू इति । संवदुधे इति संबःऽदुधे । धापयेते इति ।

समीची इति संऽईची ।

चृतस्य । ते इति । सदसि । ईः । अंतः । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १२ ॥

माता संवेपां निर्मानुत्वात्माता पृथिवी च दुहिता दूरे निहिता बीश । दुहिता दुहिता दूरे हिता दीरधेर्वीत यास्कः । एते संवदुधे सवरः स्वीयस्य चीररूपस्य रसस्य दीरध्री अत एव धेनू जगतः प्रीणयित्री यावापृथिवी यत्रांतरिक्षे समीची परस्पर संगति सत्यां धापयेते स्वकीयं रसमन्योन्यं पाययेते अतस्योदकस्य सदसि स्थानभुते तस्मिन्नंतरिक्षेऽतः स्थिते यावापृथिव्यावीः । अहं स्नामि । यद्वा । वृष्टिलक्षणं रसं बीः पृथिवी धापयत आह्नतिलक्षणं रसं वा पृथिवीत्वमन्योन्यं माता च दुहिता च भवतः । चृतस्य सदसि स्थाने यज्ञसदने स्थितोऽहं ते उभे स्नामि ॥ संबदुधे । संबःशब्दः चीरवाचीति संप्रदायविद् आहः । तस्मिन्पपदे दूह प्रपुरण इत्यस्मात्तातोदुहः कश्चिदिति कप्रत्ययो घञांतादेशः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धागुस्वरः । धापयेते । घेट् पान इत्यस्य ष्यंतस्य लटि निगरणचलनार्थेभ्यश्चि परस्मिपदे प्राप्ति पादिषु घेट् उपसंख्यानमि त्यात्मनेपदं । यवृत्तयोगादनिघातः ॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः ।

चृतस्य सा पयसापिन्वतेऽऽ महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १३ ॥

अन्यस्याः । वत्सं । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि । दधे । धेनुः । ऊधः ।

चृतस्य । सा । पयसा । अपिन्वत । इः । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १३ ॥

अन्यस्याः पृथिव्या वत्समपिं रिहत्युदकधारारूपया जिह्वया रिहती बीर्मिमाय । मेघद्वारा ध्वनिं करोति । धेनुः प्रीणयित्री सा बीः कया जलवर्जितया भुवा तत्रत्यं जलमादाय स्वकीयमूधो मेघरूपं नि दधे । उदकेन निहितमकरोत् । सा जलवर्जितेऽऽ पृथिव्युतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्य पयसोदकेनापिन्वत ।

वर्षकाले भिक्षा भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिः । मनु० ३. ७६. इति स्मृतिः ॥ रिहती । लिह आम्नादन इत्यस्य शतरि रूपं । शतुरनुम इति डीप उदात्तत्वं । अपिन्वत । पिबि मेचने । मुचादिस्त्रानपदी । निघातः ॥

पद्या वस्ते पुरुरूपा वपूषूर्धा तस्थौ च्विं रेरिहाणा ।

ऋतस्य सद्य वि चरामि विद्वान्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥१४॥

पद्या । वस्ते । पुरुऽरूपा । वपूषि । ऊर्धा । तस्थौ । च्विऽञ्चिं । रेरिहाणा ।

ऋतस्य । सद्य । वि । चरामि । विद्वान् । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१४॥

पद्या । जगत्स्वपुः परमेश्वरस्य पद्मां ज्ञातत्वात्पद्या भूमिः । तथा च मन्ववर्णः । पद्मा भूमिः । ऋत्वि० १०. १४. इति । यद्वा । पादसंचारि साधुः पद्या भूमिः पुरुरूपा नानाविधम्बररूपाणि वपूषि स्थावरजगमात्मकानि रूपाणि वस्ते । आच्छादयति । मया भूमिर्ऊर्ध्वोत्तरवेद्यात्मनोन्नता सती ममारभुतेन हविषा च्विं । सार्धमंवत्परवयस्को वत्सम्यविरल्युच्यते । तत्प्रमाणमादित्य । चीन लोकानवति स्यंत्रमा याऽतीति च्विरिति वा । रेरिहाणा लिहती तस्थौ । ऋतस्य सत्यभुतस्यादित्यस्य मय्य स्थान विद्वान् जानानोऽह वि चरामि । हविर्भिन्तमादित्य परिचरामि ॥ पद्या । पादशब्दाद्भव कंदमीति यत् । पद्यत्यतदर्थं । पा० ६. ३. ५३ । इति पादस्य पद्मावः । यद्वा । तद् साधुरिति यत् । यतोऽनाथ इत्यावुदात्तत्वं । च्विं । अत्र रञ्जणादिषु । द्वित्रितीन्प्रत्ययः । ऋत्स्वरः । रेरिहाणा । लिह आम्नादन इत्यस्य यदनुक्ति शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरः ॥

पदे डेव निहिते दस्मे अंतस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत् ।

सध्रीचीना पथ्याऽसा विषूची महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥१५॥

पदे डेवेति पदेऽडेव । निहिते इति निऽहिते । दस्मे । अंतरिति । तयोः । अन्यत् ।

गुह्यं । आविः । अन्यत् ।

सध्रीचीना । पथ्या । सा । विषूची । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१५॥

पदे इव । पदेते जायते तत्तदसाधारणनिर्गते पदे । अहथ रात्रिस्थिते दस्मे सर्वदर्शनीये ते उभे अत नर्भसि मध्ये निहिते स्थापिते इव वर्तते । तयोरहोरात्रयोरन्यद्गुह्यमप्रकाशमानतया गूह्यमिवास्ते । अन्यद्दहराविः सूर्यप्रकाशन प्रकटं भवति । सध्रीचीनाहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपा पथ्या सागः । काल इत्यर्थः । सा विषूची । पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च प्राप्नोतीति विषूची भवति । सर्वे जना अहोरात्रयोर्वर्तते । यद्वा । पदे इव देवमनुष्यादीनां स्थानभुते यावापुथिव्यावंतरंतरिबे निहिते वर्तते । तयोरन्यद्गुह्यमस्माभिरदृश्य मानतया गूहं वर्तते । अन्यत्पुथिव्याविः सर्वदृश्यमानत्वेन प्रकटा भवति । सध्रीचीनिति पूर्ववत् ॥ सध्रीचीना । सहपूर्वादेवतः क्विन । सहस्य सध्रिरिति सध्यादेशः । विभाषाचरदिकम्प्रयामिति खः ॥ ॥३०॥

आ धेनवो धुनयंतामग्निश्चीः सवर्दुघाः शशया अप्रदुग्धाः ।

नव्या नव्या युवतयो भवतीर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥१६॥

आ । धेनवः । धुनयंतां । अग्निश्चीः । सवऽदुघाः । शशयाः । अप्रऽदुग्धाः ।

नव्याऽनव्याः । युवतयः । भवतीः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१६॥

धेनवो वृष्टिद्वारा सर्वस्य जगतः प्रीणयिञ्चोऽग्निश्चीः शिशुरहिताः । यद्वा । शिशवो न भवतीत्यग्निश्चीः । शशया नर्भसि शशयाना वर्तमानाः केनाप्यप्रदुग्धा अचीणरमाः सवर्दुघा उदकलक्षणस्य शीरस्य दोग्धो युवतयः परस्परमिश्रणोपेता नव्या नव्या अतिशयेन गुतना भवतीर्दुग्धा मेघा इव आ धुनयंतां । आदुहन्तु ।

मेघपत्नेऽग्निशीर्भवंतीरित्यत्र निगद्यत्ययः ॥ धुनयंतां । धुञ् कंपने । णिचि धृञ्प्रीणोर्नुंक्त्वायः । पा० ७. ३. ३७. १. इति नृक् । इत्यन्तकादमः । अग्निशीः । सख्याग्निशीति भाषायामिति व्यत्ययेन क्कंदसि भवति ॥

यदन्यामुं वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन्यूथे नि दधाति रेतः ।

स हि द्यापावान्स भगः स राजा महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥१७॥

यत् । अन्यामुं । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे । नि । दधाति । रेतः ।

सः । हि । द्यापाऽवान् । सः । भगः । सः । राजा । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१७॥

वृषभोऽपां वर्षको यत्तः पर्जन्याक्लिंद्रोऽन्यामु दिशु रोरवीति मेघद्वारा भृशं शब्दं करोति स पर्जन्य इन्द्रोऽन्यस्मिन्यूथे दिशां वृष्टे रेत उदकं नि दधाति । तत्र वर्षति । लोके हि वृषभः कामुचिन्द्रोपु रेतःमेकार्थं रवं करोत्यन्यस्मिन् गोयूथे रेतः सिंचति । तद्वत् स इन्द्रः क्षपावान् । क्षिपति शत्रुनुदकं वेति क्षेपणवान् । यद्वा क्षपा रात्रिः । तथा रात्रिपर्याययागानां स्तोत्राणां भागभृता या रात्रिः सोच्यते । तद्वान् । स भगः । सर्वभू-जनीयः । स राजा हि । तत्तत्कर्मानुरूपफलप्रदानेन सर्वेषां राजा खलु ॥ रोरवीति । इ शब्द इत्यस्य यद्गुण-तस्य लटि रूपः । एकान्याभ्यां समर्थार्थामिति प्रथमस्य न निघातः । यूथे । यु मिश्रण । तिथपृष्ठग्रथग्रथप्रोथा इति थकप्रत्ययातत्वेन निपातनाद्दीर्घः । रेतः । रीड् चरण इत्यस्मात् सुरीक्षां तुट् चेत्यमुन्प्रत्ययसुडागमश्च । निन्त्यादःशुदात्तः ॥

वीरस्य नु स्वश्वं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः ।

षोड्हा युक्ताः पंचपंचा वहंति महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥१८॥

वीरस्यं । नु । सुऽअश्वं । जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः । अस्य । देवाः ।

षोड्हा । युक्ताः । पंचऽपंच । आ । वहंति । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१८॥

हे जनानो जना वीरस्य शूरस्यैद्रस्य स्वश्वं शोभनाशोपितत्वं नु क्षिप्रं प्र वोचाम । प्रवर्षणं वदाम । तथा देवा अश्वस्यैद्रस्य स्वश्वं विदुः । जानति । किं तत्स्वश्वत्वं । तदच्यते । षोड्हा मासानां द्वंद्वयोगकाले षोड्हा दृश्यमाना ऋतवोऽथा निरूप्यते । ते च पदसंख्याका ऋतवो हेमन्ताग्निगिरयोः समासिन पंच पंच युक्ताः संतः कालात्मकमिन्द्रमा वहंति । तदिन्द्रस्य स्वश्वत्वं यदनुमिच्छन्ति ॥ षोड्हा । पपशब्दात्संख्याया विधार्थं धेति धाप्रत्ययः । षष उत्वं दनुदशधासुत्तरपदादेः पुलं च । पा० ६. ३. १०९. ३. । इत्युत्वं पुलं च । प्रत्ययस्वरः ॥

त्वाङ्गं पर्णां हविषोऽनुवाक्या देवस्त्वष्टेतिपा । मुत्रितं च । देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपो देव त्वष्टर्यं च चारु-स्वमानट् । आ० ३. ८. । इति ॥

देवस्त्वष्टां सविता विश्वरूपः पुपोषं प्रजाः पुरुधा जजान ।

इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥१९॥

देवः । त्वष्टा । सविता । विश्वऽरूपः । पुपोषं । प्रऽजाः । पुरुधा । जजान ।

इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥१९॥

सवितातर्यामितया सर्वस्य प्रेरको विश्वरूपो नानाविधरूपस्त्वष्टा स्वष्टानामको देवः प्रजाः पुरुधा ब्रह्मधा जजान । जनयति । ताश्च पुपोष । पोषयति । इमेमानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि चास्य त्वष्टुः संबधीनि ॥ विश्वरूपः । ब्रह्मव्रीह्यां विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥

मही समैरश्वां समीची उभे ते अस्य वसुना नृष्टे ।

शृण्वे वीरो विदमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥२०॥

मही इति । सं । ऐरत् । चम्वा । समीची इति संऽईची । उभे इति । ते इति । अस्य ।
वसुना । न्यृष्टे इति निऽञ्ष्टे ।

शृण्वे । वीरः । विंदमानः । वसूनि । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २० ॥

मही महत्यां समीची परस्परं संगते चम्वा । चमत्वंदत्यनयोर्देवमनुष्या इति चम्वा । यद्वा । चम्येति अश्वेति
भूतजातेरिति चम्वा वावापृथिव्यां । समरत । इंद्रः प्रजापत्यादिभिः सम्यग्योजयत । ते उभे वावापृथिव्याव
स्त्र्यंद्रस्य वसुना तजसा धनेन वा न्यृष्टे नितरां व्याप्तं भवतः । वीरः समर्थः स इन्द्रो वसूनि शत्रुनाभिभूय
तदीयानि धनानि विंदमानो लभमानः सन शृण्वे । सर्वैः श्रूयते । त्वेदिदमभितशकिते वसु । अश्वे० १ ५३ ३ ।
इत्यादिपु दृष्टत्वात् ॥ ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लडि रूपं । न्यृष्टे । ऋषी गता । कर्मणि क्तः । गतिरनतर इति
गतिः स्वरः । शृण्वे । श्रु श्रवण इत्यस्य व्यत्ययेन कर्मणि श्रुः । लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तलोपः । विंदमानः । विद्
लाभ इत्यस्य लटि शान्तिच रूपं । तस्य नसार्वाधानुक्स्वरं धातुस्वरः ॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप श्रेति हितमित्रो न राजा ।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २१ ॥

इमां च नः । पृथिवीं । विश्वऽधायाः । उप । श्रेति । हितऽमित्रः । न । राजा ।

पुरःऽसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २१ ॥

विश्वधाया विश्वस्य धाता सर्वाज्ञो वा नोऽस्माकं राजद्र इमा पृथिवीमतरिजं चोप तयोः समीपे जिति ।
निवसति । तत्र दृष्टांतः । हितमित्रो न । यथा कस्यचित् हितोपदेष्टा मुहत्समीपे निवसति तद्वत् । वीराः समर्था
युद्धमहाया मरुतः पुरःसदो युद्धार्थं पुरतो निश्चयेन गतार इंद्रस्य शर्मसदः । न चाथं । शर्मणि शर्म मीदतश्च
भवति । यत्र यत्रासौ तत्र तत्र संनिधिं कुर्वाणा इत्यर्थः ॥ श्रेति । वि निवामगत्योरित्यस्य लटि बहल
कृदसीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

निष्पिध्वरीस्त औपंधीरुतापो रयिं तं इंद्र पृथिवी विभर्ति ।

सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ २२ ॥

निःऽसिध्वरीः । ते । औपंधीः । उत । आपः । रयिं । ते । इंद्र । पृथिवी । विभर्ति ।

सखायः । ते । वामऽभाजः । स्याम । महत् । देवानां । असुरऽत्वं । एकं ॥ २२ ॥

इ पञ्चन्यासकंद्र औपंधीरोपधयन्ते निष्पिध्वरीर्निष्पिध्वर्यां नितरां त्वत्कर्तृकमिऽमत्यः । उतापि च आप-
स्वतो निःसृताः । पृथिवी ते तव भोगयोग्यं रयि धनं विभर्ति । पुरु वसूनि पृथिवी विभर्ति । अश्वे० ३ ५१ ५ ।
इति हि निगमः । ततस्ते तव सखायो हविप्रदानिनोपकारकाः स्तोतारो वयं वामभाजः स्याम । सर्वे वननीय
धनभागिनो भवम । तदेतद्देवानां महद्देश्यं ॥ निष्पिध्वरीः । पिपु संराज्ञो । संपदादिलक्षणो भाव क्रिय ।
तदस्यास्तीत्यर्थे कृदसीवनिपाविति वनिप । वनो र चिति डीप रफश्च । निमा मह समासः । निमः सकार
कांदसत्वादानाद्रुयोपसर्गः । त्मनोतीत्यादिना पत्व । डीपः पित्यादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । विभर्ति । इभुञ्ज धार
णपोषणयोरित्यस्य लटि भुजामित्यभ्यासस्येत्वं । निघातः । वामभाजः । भज सेवाया । भजो णिच् । पा० ३
२. ६२. इति णिच् । छद्बुत्तरपदस्वरः ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृद्धभूपालमास्त्राज्यधुरधरणा सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

न ता मिनतीत्यष्टर्चं तृतीयं मूक्तं विश्वामित्रस्य वाचः पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्यं त्रिष्टुभं विश्वदेवं । तथा चानु-
कर्मणि का । न ताष्टाविति । मूक्तविनियोगो लिंगादवगंतव्यः । अस्मिन्मूक्तं प्रायेणादित्यः सह संवत्सरः स्तूयते ॥

न ता मिनन्ति मायिनो न धीरां व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।
न रोदसी अदुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ १ ॥
न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानां । प्रथमा । ध्रुवाणि ।
न । रोदसी इति । अदुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः । निऽनमे । तस्थिऽवांसः ॥ १ ॥

मायिनः कपटवृत्तपता अमुरा देवानामिन्द्रादीनां प्रथमा प्रथमानि सृष्ट्यन्तरभावीनि ध्रुवाणि स्थिराणि
केनापि चालयितुमशक्यानि ता तानि लोके प्रसिद्धानि व्रता व्रतानि लोकपालनादिकर्माणि न मिनन्ति । न
हिमन्ति । तथा धीरा विद्वानोऽपि न हिमन्ति । तथा अदुहा देवमनुष्यादिषु प्रजामु द्रोहवर्जितं रोदसी यावा-
पृथिव्यां वेद्याभिः स्वाश्रयतया सर्ववेदनीयाभिः प्रजाभिः सहितानि कर्माणि न मिनन्ति । तदेतदुपपादयति ।
तस्थिवासः पृथिव्यामूर्ध्वतया स्थिताः पर्वता न निनमे । निनमनीया न भवन्ति । एतदुक्तं भवति । यद्देवमनु-
ष्यादीनां यावापृथिव्याधारकतयावस्थापनं यच्च पर्वतादीनामुन्नततयावस्थापनं तदिदं देवानां कर्म । तत्र को
ऽप्यन्यथयितुमर्हतीति ॥ मिनन्ति । मीङ् हिमायामित्यस्य लटि मीनातेर्निगम इति इत्थः । निघातः । वेद्याभिः ।
वेदनमर्हति । कर्दासि चेति यत्प्रत्ययः । निनमे । णमु प्रङ्गत्व इत्यस्य कृत्यार्थं केन्द्रप्रत्ययः । कृत्यवरः ॥

पद्मारौ एको अचरन्विभर्त्यतं वर्षिष्ठमुप गाव आगुः ।
तिस्रो महीरूपरास्तस्युरत्या गुहा द्वे निहिते दर्शयका ॥ २ ॥
पट् । भारान । एकः । अचरन् । विभर्ति । ऋतं । वर्षिष्ठं । उप । गावः । आ । अगुः ।
तिस्रः । महीः । उपराः । तस्युः । अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते ।
दर्शि । एका ॥ २ ॥

अचरन् स्थायी एकः संवत्सरः पट् पट्संख्याकान् भारान । भ्रियति पुष्पविक्रमादि रेष्विति भारा
ऋतवः । तान्यसंतादीन् विभर्ति । अवयवत्वेन धारयति । तथा ऋतं सत्यभुतं वर्षिष्ठं वृद्धतरमादित्यात्मकं
तमेव संवत्सरं गावो रश्मय उपगुः । प्राप्नुवति । किंच तस्मिन्नेव संवत्सरऽत्या अतनशीला आगमापायि-
धर्मापतास्त्रिस्रो महीस्त्रयो लोका उपरा उपर्युपरि वर्तमानास्तस्युः । तिष्ठति । लोकत्रयमेव दर्शयति । गुहा
गुहाया स्वात्मानि द्वे वास्यांतरिक्षं चेत्येते निहिते । न दृश्यन्ते । एका भूमिर्दर्शि । सर्वभुताधारतया दृश्यते ॥
भारान । इभुञ्च धारणपोषणयोरित्यस्मादधिकरणे घञ् । कर्पात्यतो घञ् इत्यतोदान्तत्वं । निहिते । दधातिः
कर्माणि निधा । गतिरनतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । दर्शि । दृशिर् प्रेक्षणे । कर्माणि मुडिः चिणि चिणो
मुगिति प्रत्ययस्य लुक् । वाक्यभेदादनिघातः ॥

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत च्युधा पुरुध प्रजावान् ।
अनीकः पंत्यते माहिनावान्स रेतोधा वृषभः शश्वतीनां ॥ ३ ॥

त्रिऽपाजस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुध । प्रजाऽवान् ।
त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिनऽवान् । सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां ॥ ३ ॥

त्रिपाजस्यः ग्रीष्मवर्षाहेमन्ताख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिः पाजस्यमुरो यस्य स त्रिपाजस्यः । अरस्क इत्यर्थः । उरो-
वचनञ्च पाजस्यशब्दः । इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्यं पाजस्यं । वाज० २५. ८ । इत्यश्वमेधमत्र उरःपरतयाम्नानात्
पाजसि बलि साधुरिति व्युत्पत्तेश्च सर्वेषामगानां मध्य उरसो बलवत्त्वात् । वृषभः स्वावयवभुते वर्षतावपा
वर्षको विश्वरूपस्तत्तद्व्यसाधारणकार्यः पुष्पविकामादिभिर्निर्गन्तानारूप उतापि च अुधा । वसतशरऽमता
ख्यैस्त्रिभिर्ऋतुभिर्ऋधो यस्य स अुधा । प्रजावान् । प्रकंपेण जायत इति व्रीह्यादयः प्रजाः । पुरुध नानाप्र
कारेण विद्यमानव्रीहियवादिरूपप्रजावान् । किञ्च अनीकस्त्रिभिर्ऋणवर्षणीताख्यैरनीकगुणरूपतो माहिना-
वान्महत्त्ववान् संवत्सराभिमानो देवः पत्यते । आगच्छति । वृषभः भवनसमर्थः स संवत्सरः शश्वतीना बह्वी
नामोपधीनां पुष्पफलादिसंपत्त्यै रतोधारतस उदकस्य धतो भवति ॥ अुधा । बह्वीहृरुधमोऽनादित्यनड ।
सर्वविधीनां कृदसि विकल्पितत्वात्पुंस्यपि भवति । ऊकारस्य ह्रस्वशब्दादसः । उत्तरपदातोदात्तप्रकरणे त्रिच
क्रादीनां कंदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदातोदात्तत्व ॥

अभीक आसां पदवीरवोध्यादित्यानामहे चारु नाम ।

आपश्चिदस्मा अरमंत देवीः पृथग्ब्रजंतीः परि पीमवृज्जन ॥ ४ ॥

अभीके । आसां । पदऽवीः । अर्वाधि । आदित्यानां । अहे । चारु । नाम ।

आपः । चित् । अस्मि । अरमंत । देवीः । पृथक् । ब्रजंतीः । परि । सीं । अवृज्जन ॥ ४ ॥

संवत्सर आसामोपधीनामभीके समीपे पदवीः । पदानि तत्तद्वनविशिष्टपुष्पफलादीनि वति प्रजायतीति
पदवीः मन अर्वाधि । वृध्यते । सावधानो वर्तते । तथादित्याना । आदित्या मामाः मख्यासाम्यात् । यद्वा ।
आदित्यसंकमर्णनिमित्तत्वादादित्या मामाः । मेपादित्ये सवितरि यो यो मामः प्रपूर्यते चाद्रश्चत्राद्यः स ज्ञेय
इति स्मृतेः । तेषां चैत्रादीनां मामाना चारु नाम मधुश्च माधवशैत्यादि नामधेयमहे । आह्वयामि । उच्चार-
यामीत्यर्थः । किञ्च देवीर्योतनशीलाः पृथगितस्ततो ब्रजंतीर्गच्छन्त्य आपश्चित् आपोऽप्यस्मि संवत्सरायारमत ।
संवत्सरसंबन्धिमामचतुष्टये वृष्टिद्वारा रमन्ते । ता आपः सीमिन संवत्सर पर्यवृज्जन । अष्टमु मासेषु परिवर्जयति ॥
पदवीः । वी गत्यादिषु । क्लृप । अर्वाधि । वृध अवगमन इत्यस्य लुङि दीपज्जनवृधपुरितार्थिष्यार्थिभ्योऽत्यतर
स्यामिति कर्तरि चिणो लुक् । निघातः । आदित्याना । आदित्यसंबन्धिन इत्यर्थे दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाग्य
इति ण्यः । अतोऽलोपयलोपो । प्रत्ययस्वरः । अहे । इत्यतेर्लुङि मिच आत्मनेपदेष्वन्तरस्यामित्यडादेशः । गुणः ।
निघातः । अवृज्जन । वृज्जी वर्ज्जन इत्यस्य लुङि अस्मि रूपं । निघातः ॥

त्री पधस्था सिंधवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदथेषु सम्राट् ।

ऋतावरीर्योपणास्त्रिस्रो अयास्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानाः ॥ ५ ॥

त्री । पधऽस्था । सिंधवः । त्रिः । कवीनां । उत । त्रिऽमाता । विदथेषु । संऽराट् ।

ऋतऽवरीः । योपणाः । तिस्रः । अयाः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानाः ॥ ५ ॥

प्रजापतिः स्वविज्ञानं सिंधुनां निवेदयति । हे सिंधव आपः सर्वमात्तण्यो यूय । त्री पधस्था त्रयो लोकाः ।
ते च प्रत्येकं त्रिर्भवति । तथा त्रयो वा इमं त्रिवृतो लोका इति श्रुतिः । न याव इन्द्रमोजमा नातरिचाणि
वर्द्धनं न विव्यचत भुमयः । ऋग्वे० ८. ६. १५ । इति प्रत्येकं बहवचनश्रवणात् । बहवचनं च कपिजलन्यायेन
त्रिवि पर्यवसितं । ते च लोकाः कवीनां देवानां निवासस्थानानि भवन्ति । उतापि च त्रिमाता त्रयाणाममीषां
लोकानां निर्माता संवत्सरः मूर्त्या वा विदथेषु यज्ञेषु सम्राट् यज्ञनीयतया सश्रग्दीप्यमानो वर्तते । तथा

ऋतावरीऋदकवत्योऽप्या नभस्या आप्रव्या वा तिम्रो योषणास्त्रिमंख्याका इलासरस्वतीभारतीत्विरूपाः परस्परमिश्रणोपेता देवता विदथे यज्ञे दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिपु सर्वनेष्वा पत्यमाना आगच्छन्त्यो भवति ॥ सधस्या । पूर्वपदादिति संहिताया पत्वं । योषणाः । युप इति मीत्रो धातुः । ल्युटि रूपं । लिट्स्वरः । तिस्रः । तिस्रभ्यो जम इत्याद्युदात्तत्वं । अप्याः । अप इत्यंतरिचानाम । तत्र भवाः । भवे कंदसीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

त्रिरा दिवः सवितर्वार्याणि दिवेदिव आ सुव चिनां अहः ।

त्रिधातुं राय आ सुवा वमृनि भगं चातधिषणे सातये धाः ॥ ६ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सवितः । वार्याणि । दिवेऽदिवे । आ । सुव । चिः । नः । अहः ।

त्रिऽधातुं । रायः । आ । सुव । वमृनि । भगं । चातः । धिषणे । सातये । धाः ॥ ६ ॥

सवितः सर्वस्य प्रेरक हे आदित्य दिवो दुनोकादागत्य त्वं वार्याणि सर्वैः संभजनीयानि धनानि दिवे दिवे प्रतिदिनं त्रिरा सुव । त्रिवारमस्मभ्य प्रेरय । प्रयच्छत्यर्थः । तद्वीच्यते । भग सर्वभजनीय चातरस्मात्क रचक हे आदित्य त्रिधातुं त्रिधातूनि पशुकनकरत्वेन त्रिप्रकाराणि वमृनि धनानि रायः । राति क्षीरादीनीति रायो गोधनानि । तानि च नोऽस्मभ्यमहः संबधिषु त्रिस्त्रिपु सर्वनेष्वा सुव । प्रयच्छ । धिषणे माध्यमिके हे वाक् सातये धनलाभाय धाः । अस्मान् कुरु ॥ त्रिः । द्वित्रिचतुर्थः मुच । पा० प. ४. १८ । इति मुच । चित्स्वरः । सुव । पु प्रेरणे । तुदादिः । लोटि रूपं । त्रिधातु । दुधात् धारणपोषणयोरित्यस्मात्स्मितनिगमिमसीत्यादिना तुप्त्ययः । धिषणे । आमचित्वात्त्रिधातः ॥

त्रिरा दिवः सविता सोषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।

आपश्चिदस्य रोदमी चिदुर्वी रत्नं भिक्षांत सवितुः सवाय ॥ ७ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सविता । सोषवीति । राजाना । मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।

आपः । चित् । अस्य । रोदमी इति । चित् । उर्वी इति । रत्नं । भिक्षांत । सवितुः । सवाय ॥ ७ ॥

सविता देवो दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिपु कानेष्वो सोषवीति । अस्मभ्यं धनान्यामुवतु । प्रेरयतु । किंच राजाना राजानो सुपाणी कन्याणपाणी मित्रावरुणावापः । आप्नोति सर्वं जगदित्याप अंतरिच । नित्यवद्भवचनातत्याद्भवचन । चिदपि च उर्वी विस्लीर्णं रोदमी वावापुथिव्याविता देवताः सवितुः प्रेरकस्यास्य देवस्य सवाय संवन प्रेरणेन रत्नमपचितमर्थं भिक्षत । याचते ॥ सोषवीति । पू प्रेरण इत्यस्य यद्भुक्ति लटि रूपं । मित्रावरुणा । देवताद्वे चेत्युभयपदप्रकृतित्स्वरत्वं । भिक्षंत । भिक्ष याज्ञायामित्यस्य लटि रूपं । सवाय । ऋषवर्षा च । पा० ३ ३ ५६ ४ । इत्यजतत्वेन निपातनादतोदात्तत्वं ॥

त्रिरुत्तमा दृग्णा रोचनानि त्रयो राजंत्यसुरस्य वीराः ।

ऋतावान् इपिरा दृग्भासस्त्रिरा दिवो विदथे संतु देवाः ॥ ८ ॥

त्रिः । उत्तऽत्तमा । दृऽदृग्णा । रोचनानि । त्रयः । राजन्ति । असुरस्य । वीराः ।

ऋतऽवान् । इपिराः । दृऽदृग्भासः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । संतु । देवाः ॥ ८ ॥

दृग्णा दर्शना केनापि विनाशयितुमशक्यान रोचनानि दीप्यमानानि त्रिस्त्रीण्युत्तमानि स्थानानि मति । एतेषु त्रिषु स्थानेष्वसुरस्य । अस्त्यति चिपति सर्वमित्यसुरः कालात्मा संवत्सरः । तस्य वीराः पुत्रास्त्रयोऽपिवायुमुर्यरूपा राजन्ति । शोभते । तानेव विशिनष्टि । ऋतावान् । ऋतं सत्यभुतमपिहोत्रादिकं कर्म तदंतः । इपिरा यज्ञार्थं शीघ्रगतमंतो दृग्भासो दुर्दभासः केनापि स्वतेजसा तिरस्कृतुमशक्या एतं सर्वं देवा विदथे

ऽस्यदीये यत्ते दिवोऽङ्गः संबन्धिषु चिस्त्रिषु सवनेष्व्वा संतु । समंताद्यजनीयतया भवंतु ॥ उक्तमा । उक्तमश
श्चत्तमी सर्वत्रैत्युक्तादिषु पाठादतोदात्तत्वं । दृग्गणा । नशः ऋच्कार्थं खल् । दुरो दाशनाशदभेपूर्व वक्तव्यमिति
रेफस्योत्वं । उत्तरपदादः पुलं । लिट्स्वरः । दृक्भासः । पूर्ववदुत्वपुल्वि ॥ १ ॥

प्र मे विविक्कानिति पठ्यं चतुर्थं मूक्तं । विविक्कानि च अपिः । विपुप कंदः । विश्व देवा देवता । अचानुक्त
मणिका । प्र मे पठ्यति । मूक्तविनियोगो लिंगिकः ॥

प्र मे विविक्काँ अविदन्मनीषां धेनुं चरंतीं प्रयुतामगोपां ।

सद्यश्चिद्या दुदहे भूरि धामेरिदुस्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे । विविक्कान् । अविदत् । मनीषां । धेनुं । चरंतीं । प्रऽयुतां । अगोपां ।

सद्यः । चित् । या । दुदहे । भूरि । धामेः । इंद्रः । तत् । अग्निः । पनितारः । अस्याः ॥ १ ॥

विविक्कान्विवेकवानिंद्रोऽपिर्वा मे मम मनीषां देवताविषयां स्मृति प्राविदत् । प्रकंपणं जानातु । तत्र
दृष्टांतः । चरती यवस इतस्ततो गच्छती प्रयुता पुथग्भुतामेकाकिनीमगोपा गोपूररहिता यथाकाम चरती
धेनुं नवमूतिकां गामिव देवतानां प्रीणयित्री स्मृतिमविददित्यन्वयः । या स्मृतिरूपा धेनुः सद्यश्चित्तदानीमेव
धामेः । धारयति प्राणान धीयते दीयतेऽर्थस्य इति वा धामिरन्न । कर्मणि पठे । भूरि बहुलमपेक्षित फल
दुदहे दुग्धं इंद्रोऽपिरस्य च देवा अस्याः स्मृतिरूपाया धेनोस्तत्तस्यान्नभुतस्य पयसः पनितारः स्तोतारो
भवति । यद्वा । इन्द्रापी स्तोतारो वयं चास्या धेनोस्तत्ययः प्राप्नुमः ॥ विविक्कान । विचिर पुथग्भाव इत्यस्य
क्रमो रूपं । अविदत् । विद ज्ञान इत्यस्य लिङ् वङ्गलं कदमीति शः । दुदहे । दुह प्रपुरण इत्यस्य लिटि रूपं ।
यदुत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । पनितारः । पन स्मृतावित्यस्य तुचि रूपं ॥

इंद्रः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शशयं दुदहे ।

विश्वे यदस्यां रणयंत देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुस्रमश्यां ॥ २ ॥

इंद्रः । सु । पूषा । वृषणा । सुऽहस्ता । दिवः । न । प्रीताः । शशयं । दुदहे ।

विश्वे । यत् । अस्यां । रणयंत । देवाः । प्र । वः । अत्र । वसवः । सुस्रं । अश्यां ॥ २ ॥

वसवः सर्वस्य वासधितारो हे देवा इंद्रः पूषा च वृषणाभिमतफलस्य सकारो सुहस्ता कन्यागपाणो
नासत्यां मित्रावरुणा वा । राजाना मित्रावरुणा मुपाणी इत्यादिषु दृष्टत्वात् । एते सर्वे देवाः । नेत संप्रत्यर्थं ।
इदानीं प्रीताः संतः शशयं नभसि शयानं मेघं दिवो नभसः सकाशात्सु दुदहे । वृष्टिद्वारापेक्षित फल मुपु
दुहति । यद्यस्माद्विश्वे सर्वे देवा अस्या देवां रणयत रमयत वो युष्माकं संबन्धिन्यत्रलोकं सुस्र मुपकरमपेक्षित
फलं प्राश्यां । प्राप्नुयां ॥ सुहस्ता । हसेरसिहमीत्यादिना तन्प्रत्ययः । निच्वादायुदात्तः । बहु व्रीहावायुदात्त
ऽऽकदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दुदहे । दुह प्रपुरण इत्यस्य लिटोरयो र् । रणयत । रम् क्रीडाया । ण्यंतस्य
लिङ् रूपं । वर्णव्यापत्तिः । अश्यां । अशु व्याप्रावित्यस्य लिङ् वङ्गलं कदमीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययन
परस्मैपदं ॥

या जामयो वृष्णा इच्छंति शक्तिं नमस्यंतीर्जानते गर्भमस्मिन् ।

अच्छा पुत्रं धेनवो वावगाना महश्चरंति विभ्रतं वपूषि ॥ ३ ॥

याः । जामयः । वृष्णा । इच्छंति । शक्तिं । नमस्यंतीः । जानते । गर्भं । अस्मिन् ।

अच्छ । पुत्रं । धेनवः । वावगानाः । महः । चरंति । विभ्रतं । वपूषि ॥ ३ ॥

या जामयः । जमति वर्षाकाले प्रादुर्भवतीति जामय औपधयः । वृष्णेऽपां वर्षकायिद्राय शक्तिं सेचनसामर्थ्यमिच्छति । नमस्यतीः प्रह्वीभुतास्ता औपधयोऽस्मिन्नद्रि गर्भं वृष्टिद्वारा पुष्पफलादिलक्षणगर्भाधानादि-सामर्थ्यं जानते । जानति । वावशानाः फलं कामयमाना धेनवः सर्वस्य प्रीणयिष्य औपधयो महो महाति जानाप्रकाराणि वपुषि रूपाणि विश्वते व्रीहयवनीवारादिफललक्षणं पुत्रं तनयमच्छाभिमुख्येन चरति । प्राप्तवति । लोके हि हभारव कुवाणा धेनवो वत्समभिलक्ष्य गच्छति । तद्वत् । यद्वा । जामयः । जमति सर्वं च प्रसरतीति जामयः सूर्यदीपयः । वृष्णेऽपां वर्षकाय । स्वरश्मिभिर्भामान्मानादाय पुनर्वर्पतीति वर्षकः सूर्यः । आदित्याज्जायते वृष्टिरिति स्मृतं च । तस्मै वर्षणशक्तिमिच्छति । ता दीपयोऽस्मिन्नादित्ये गर्भमन्नपगर्भाधान-सामर्थ्यं जानति ॥ जामयः । जमतेर्गतिकर्मणो जनिघसिभ्यामिणाति विधीयमानो वज्रलवचनादस्मादपि भवति । नमस्यतीः । नमःशब्दान्नमोवरिवश्चिचडः क्वजिति क्वच । तदताकृतरि रूपं । प्रत्ययस्वरः । जानते । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लटि रूपं । अक् । निपातस्य चिति संज्ञितायां दीर्घः ॥

अच्छा विवक्षि रोदसी सुमेके याव्णो युजानो अश्वरे मनीषा ।

इमा उ ते मनवे भूरिवारा ऊर्धा भवन्ति दर्शता यज्ञत्राः ॥ ४ ॥

अच्छा विवक्षि रोदसी इति । सुमेके इति सुमेके । याव्णोः । युजानोः । अश्वरे । मनीषा ।

इमाः । उ इति । ते । मनवे । भूरिवाराः । ऊर्धाः । भवन्ति । दर्शताः । यज्ञत्राः ॥ ४ ॥

अश्वरे यज्ञे याव्णः सोमाभिपवार्थमुपलान युजानः प्रयुजानोऽहं सुमेके मुरुपे रोदसी यावापृथिवी मनीषा मनस ईपया स्तितलक्षणया वाचाक् विवक्षि । आभिमुख्येन सोमि । हे अपे ते तव भूरिवारा यज्ञमनैर्बह्वारं वरणीया दर्शताः कमनीयतया दर्शनीया यज्ञत्राः पुण्या इमा दीपयो मनवे मनुष्यव्यवहारायंमूर्धा ऊर्ध्वमुखा भवति ॥ विवक्षि । वच परिभाषणं । लटि वज्रलं कंदमीति शपः श्पुः । अतिपपत्वांश्च यज्ञलं कंदमीत्यभ्यासस्येत् । चकारस्य कृत्व व्यत्ययेन । युजानः । युजिवृधिशः किञ्चित्त्वानच । किञ्चादगुणः । चित्वादतोदात्तः । मनीषा । मुपो डादेशः ॥

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्ने देवेषुच्यते उरुची ।

तयेह विश्वाँ अवेसे यज्ञत्राना सादय पायया चा मधूनि ॥ ५ ॥

या ते । जिह्वा । मधुमती । सुमेधाः । अग्ने । देवेषु । उच्यते । उरुची ।

तया । इह । विश्वान । अवेसे । यज्ञत्रान । आ । सादय । पायय । च । मधूनि ॥ ५ ॥

हे अग्ने ते तव मधुमत्युदकवती सुमेधाः । गोभना मेधा प्रज्ञा यस्याः सा । सर्वस्य ज्ञापयित्री या जिह्वा ज्ञानोरुची वज्रयापिः मती देवेषु मध्य आह्वानार्थमुच्यते प्रयते तया जिह्वया यज्ञत्रान्यजनीयांश्चिश्चान्दे धानिह कमण्यस्माकमवसे रक्षणया सादय । उपवेशय । किञ्च तान्विश्चान्देवाश्चधूनि मदकरान सोमान्यायय ॥ सुमेधाः । नित्यमसिचप्रजामेधयोरित्यामिच । उच्यते । वच परिभाषणं । कर्मणि यकि रूप । यदुत्तयोगाद निघातः । उरुची । अचतेः क्लिन । अचतेशोपसंख्यानमिति डीप । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति डीप उदात्तत्वं । पायय । पा पान इत्यस्य णो परतः शाक्तामाह्वाव्यावेषा युगिति युक् । तिड उत्तरत्वादिनिघातः ॥

या ते अग्ने पर्वतस्येव धारासंश्रंती पीपयहेव चित्रा ।

तामस्मभ्यं प्रमतिं जातवेदो वसो रास्व सुमतिं विश्वजन्त्यां ॥ ६ ॥

या ते । अग्ने । पर्वतस्येव । धारा । संश्रंती । पीपयत् । देव । चित्रा ।

तां । अस्मभ्यं । प्रमतिं । जातवेदः । वसो इति । रास्व । सुमतिं । विश्वजन्त्यां ॥ ६ ॥

देव दीप्यमान हे अग्ने चित्रा नानारूपासद्यत्स्यदन्वत्र संगतिमकुर्वाणा या ते तव प्रमतिः प्रकृष्टा वृत्तिः पीपयत अर्पितफलदानिनाम्नान्वर्धयति । तत्र दृष्टान्तः । पर्वतस्यैव धारा । यथा पर्वतस्य मेघस्योदकधारी-पधवनस्यत्यादियु संगतिं कुर्वाणा तान्वर्धयति तद्वत् । वसो सर्वस्य वासयितृजातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने ता प्रमतिं परहितकरणसमर्थी वृद्धिमस्मभ्यं रास्व । दत्स्व । तथा विश्वजन्यां सर्वजनहिता मुमति शोभना वृद्धि दत्स्व ॥ असद्यन्ती । सद्यतिर्गतिकर्मा । गतर्युगितस्यति इतीप । नत्रा समामे नऋत्वरः । पीपयत । पा पाने । ष्यंतस्य लुङि चङि रूपं । चद्यन्त्यतरस्यामिति चङि परतः पूर्वस्योदात्तत्व । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रमति । तादां च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । रास्व । रा दाने । व्यत्ययेनात्मनपद । लोटि रूपं । आमत्रि तस्याविव्यमानत्वान्निघाताभावः ॥ ॥२॥

धेनुः प्रत्नस्यति नवचं पंचमं मुक्तं विश्वामित्रं त्रैशुभमाश्विनं । तथा चानुक्रांतं । धेनुर्नवाश्विनमिति ॥ प्रात रनुवाक आश्विनकर्ता त्रैशुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे चास्य मुक्तस्य विनियोगः । सूचित च । धेनुः प्रत्नस्य क उ श्रवदिति मुक्तं । आ० ४. १५ । इति ॥ सृष्टेः दशरात्रे द्वितीये कंदोमे प्रउगशस्त्रेऽयमाश्विनश्चतुर्थं ननुचः । तृतीय स्यामिं व इति खडे सूचितं । धेनुः प्रत्नस्य काम्य दूहाना ब्रह्मा ण इद्रोप याहि विद्वान् । आ० ८ १० । इति ॥

धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दूहानांतः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।

आ द्योतनिं वहति शुभ्रयामोपसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

धेनुः । प्रत्नस्य । काम्यं । दूहाना । अंत रिति । पुत्रः । चरति । दक्षिणायाः ।

आ । द्योतनिं । वहति । शुभ्रऽयामा । उपसः । स्तोमः । अश्विना । अजीगरिति ॥ १ ॥

धेनुः प्रीणयिष्यपाः प्रत्नस्य पुरातनस्याग्निः काम्य कमनीयं पयो दूहाना । दोग्धी भवति । दक्षिणाया उपसः पुत्रः सूर्यस्यस्या अतश्चरति । उपसोऽनतर शुभ्रयामा । सूर्यकिरणसंपर्कात्शुभ्रतया गमनं यस्यामो शुभ्रयामा दिवसः । द्योतनिं सर्वस्य प्रकाशक सूर्यमा वहति । विनिति । अत उपसः पुराश्विना स्तोमो स्तोमः सौत्रकारी होत्रादिरजीगः । जागति । उत्तिष्ठति ॥ शुभ्रयामा । या प्रापणे । आतो मनिन । वहद्रीहो पूर्वपदस्वरः । अजीगः । जागृ निद्रान्तये । लङि तिष्यदादित्वाच्चापो लुक् । आकारस्यकारणकादसः । गुणं कृते हल्ङ्यादिना तपो लोपः ॥

सुयुग्वहंति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवंति पितरव मेधाः ।

जरथामस्मद्धि पणोर्मनीषां युवोरवश्चकृमा यातमवाक ॥ २ ॥

सुऽयुक् । वहंति । प्रति । वां । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । भवंति । पितराऽदव । मेधाः ।

जरथां । अस्मत् । वि । पणोः । मनीषां । युवोः । अवः । चकृम । आ । यातं । अवाक ॥ २ ॥

हे अश्विनां सुयुक् सुपु रथे योजिता अथा ऋतेन सत्यभुतेन रथेन वा युवा प्रति वहति । यज्ञ प्रत्याग मनाय धारयति । मेधा यज्ञाशोर्ध्वा यष्मदाभिमुत्रमूर्ध्वा भवति । तत्र दृष्टान्तः । पितरव । यथा पुत्रा पितरां मातापितरावभिलक्ष्य गच्छति तद्वत् । अस्मदस्मत्तः सकाशात्पणोर्मनीषामामुरी वृद्धि वि जरथा । विगपिण नाश्रयतं । वयं तु युवोयुवयोरवो हविर्नचणमत्र चक्रम । कर्मः । युवामर्वागस्मदाभिमुत्रेना यात ॥ सुयुक् । युजः कृिप । मुपां मुनुर्गति मुपो लुक् । पितरव । पिता मात्रिति पितुः शेषः । मुपो डादेशः । जरथा । जप वयो हानो । ष्यंतस्य ऋनीजृप्कमुरजोऽमताश्चिति मित्वाद्बृह्मभावः । कंदस्युभयथत्याथाम आर्धधातुकत्वात्पिणलोपः । शपः पित्वाद्बृहदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दस्माविमं ऋणुतं श्योकमद्रेः ।

किमंग वां प्रत्यवर्ति गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दस्रा । इमं । शृणुतं । श्लोकं । अद्रेः ।
किं । अंग । वां । प्रति । अर्वाति । गमिष्ठा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

हे अश्विनी सुयुग्भिः सुष्ठु योजितरथैः सुवृता । पुनः पुनरावर्तत इति वृच्चक्रं । शोभनचक्रोपेतेन रथेनागत्य दस्रां शत्रुणामुपक्षयितारो युवामद्रेः । आद्रियते सर्वैरित्यद्रिः स्तोता । तस्यैमं श्लोकं स्तोत्रं शृणुतं । अंग हे अश्विनी विप्रासो मेधाविनः पुराजाः पुरातना ऋषयो वा युवामर्वातिमस्माकं वृत्तिहानि प्रति गमिष्ठा अतिशयिन गंताराविति किमाहः किं कथयतीति । न कथयतीत्यर्थः । प्रथमाष्टकेऽष्टमेऽध्याये सुवृता रथेनेत्यादि गतं ॥ गमिष्ठा । गंतुशब्दादिष्टनि रूप ॥

आ मन्येथामा गतं कञ्चिदेवेविश्वे जनांसो अश्विना हवते ।
इमा हि वां गोऽञ्जुजीका मधूनि प्र मित्रासो न ददुरुसो अये ॥ ४ ॥
आ मन्येथां । आ । गतं । क्त । चित् । एवः । विश्वे । जनांसः । अश्विना । हवते ।
इमा । हि । वां । गोऽञ्जुजीका । मधूनि । प्र । मित्रासः । न । ददुः । उमः । अये ॥ ४ ॥

कञ्चिदिति प्रश्नः । हे अश्विनी आ मन्येथां । इमां मदीयां स्मृतिं जानीत । किंच एवैगमनसाधनरथैरा गतं । यच्च प्रत्यागच्छत । विश्वं सर्वं जनासः स्तोतारोऽश्विनाश्विनी वां युवां हवते । स्मृतिवत्तुणाभिर्वाग्भिराह्वयति । किंच गोऽञ्जुजीका गवां पयसा मिश्रणोपेतानि मधूनि मदकराणि सोमरसरूपाणीममानि हवींषि युवाभ्यां प्र ददुः । अध्वर्यादयः प्रयच्छति । तत्र दृष्टातः । मित्रासो न । यथा मित्राणि मित्रेभ्योऽर्पयति ददति तद्वत् । उमः । वसति नभसीत्युमः सूर्यः । अय उपसोऽय उदति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ ददुः । दाण् दान इत्यस्य नित्युमि रूपं । द्वियोगादनघातः । उमः । वस निवास । स्फायितं चीत्यादिना रक् । किन्वात्सप्रसारणं । शासिवासिघसीनां चिति पत्वाभावस्कांदसः ॥

तिरः पुरु चिदश्विना रजांस्यांगूषो वां मघवाना जनेषु ।
एह यातं पथिभिर्देवयानैर्दस्राविमे वां निधयो मधूनां ॥ ५ ॥
तिरः । पुरु । चित् । अश्विना । रजांसि । आंगूषः । वां । मघऽवाना । जनेषु ।
आ । इह । यातं । पथिऽभिः । देवऽयानैः । दस्रा । इमे । वां । निऽधयः । मधूनां ॥ ५ ॥

हे अश्विनी पुरु चिद्वह्नयपि रजांसि स्थानानि तिरः स्वतजसा तिरस्कृवंतो वां युवामिह कर्मणि देवयानैः पथिभिर्गिरा यातं । मघवाना धनवंतो हे अश्विनी जनेषु स्तोतृषु वां युवयोरांगूष आ समंतातो-पणीयं स्तोत्रं वर्तते । दस्रां शत्रुणामुपक्षयितारो हे अश्विनी वां युवयोर्मधूनां मदकराणां सोमानामिमे निधयः । निधीयतेऽत्र सोम इति निधयः पात्रविशेषाः । संति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ आंगूषः । आङ्पूर्वात्पुंषुः कर्मणि घञ् । आघुष्यत इत्याघोपः । घो इत्यस्य पृषोदरादित्वाद्गू इत्यादेशः । आङोऽनुनासिकश्चंदसीत्यनच्प्यनुनासिकश्चांदसः । यद्वा । अगिगंत्यर्थः । अस्मादंगूष इति मुञ्चणीषचप्रत्ययातो निपातितः । अगति गच्छति देवानित्यंगूषः स्तोत्रं । अंगूष एवांगूषः । प्रक्षादित्वात्स्वार्थिकोऽण् । प्रत्ययस्वरः । एह यातमित्यर्थेचो गतः ॥ ॥ ३ ॥

अप्रोथामेऽतिरक्तोक्थेऽच्छावाकशन्ति पुराणमोक इति चतस्रो विकल्पेन याच्याः । सूचितं च । यदि नाधीयात्पुराणमोकः सख्यं शिवं वामिति चतस्रो याच्याः । आ० ९. ११. इति ॥

पुराणमोकः सख्यं शिवं वां युवोनीरा द्रविणं जहाव्यां ।
पुनः कृण्वानाः सख्या शिवानि मध्वा मदेम सह नू संमानाः ॥ ६ ॥

पुराणं । औकः । सख्यं । शिवं । वां । युवोः । नरा । द्रविणं । जहाभ्यां ।
पुनरिति । कृष्वानाः । सख्या । शिवानि । मध्वा । मदेम । सह । नु । समानाः ॥६॥

हे अश्विनी वां युवयोः पुराणं पुरातनं सख्यमोकः सेव्यं शिवं कन्याणकरं भवति । किंच हे नरा नराव
स्मदीयस्य कर्मणो नेतारो युवीर्युवयोर्द्रविणं धनं जहाभ्यां जहृकुलजायां भवति । शिवानि सुखकराणि
युवयोः सख्यानि पुनः कृष्वानाः कुर्वतः समाना हविप्रदानेनोपकारकत्वान्मित्रभुता एकीभुताः संतो वयं
मध्वा मदकरेण सोमेन युवां सह युगपत् नु त्रिप्रं मदेम । हर्षधम ॥ सख्यं । सख्यभावं इत्यर्थं सख्युर्य इति
यप्रत्ययः । जहाभ्यां । जहोः संबन्धिनीत्यर्थं तस्येदमित्यण् । आर्गुणः । इत्यदीर्घयोश्चैत्ययः । मदेम । मदी हर्ष
इत्यस्याशीर्निङि लिङ्याश्रय्यङ्प्रत्ययः । निघातः ॥

अश्विना वायुना युवं सुदद्या नियुञ्जिश्च सज्जोषसा युवाना ।

नासत्या तिरोऽञ्छं जुषाणा सोमं पिवतमस्रिधा सुदानू ॥७॥

अश्विना । वायुना । युवं । सुऽदद्या । नियुत्ऽभिः । च । सुऽज्जोषसा । युवाना ।

नासत्या । तिरःऽञ्छं । जुषाणा । सोमं । पिवतं । अस्रिधा । सुदानू इति सुऽदानू ॥७॥

सुदद्या शोभनसामर्थ्योपेता युवाना नित्यतरुणा नामत्या । न विद्यतेऽसत्यं ययोस्ती । मुदानु शोभन-
फलस्य दातारो हे अश्विनी वायुना नियुञ्जिश्च सज्जोषसा सगता जुषाणा सोमविषयप्रीतियुक्तावस्रिधानुप-
चीर्णा युवं युवां तिरोऽञ्छमहि तिर्रोहिते ह्यमानमिमं सोम पिवत ॥ नियुञ्जिः । यातिः कृप । तिरोऽञ्छ ।
अहि भवमस्र । भवे कंदमीति यत् । तिर्रो भुतमस्र यस्मिन्काले स तिर्रोऽञ्छः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अश्विना परि वामिषः पुरुचीरीयुगीर्भिर्यतमाना अमृधाः ।

रथो ह वामृतजा अद्रिजृतः परि द्यावापृथिवी याति मद्यः ॥८॥

अश्विना । परि । वां । इषः । पुरुचीः । इयुः । गीःऽभिः । यतमानाः । अमृधाः ।

रथः । ह । वां । ऋत्ऽजाः । अद्रिऽजृतः । परि । द्यावापृथिवी इति । याति । मद्यः ॥८॥

हे अश्विनी पुरुचीः पूर्वचति गच्छतीति पुरुचीर्वहनीपो हविलंजणान्यज्ञानि वां युवां परीयुः । परिती
गच्छति । तथामृधाः केनाप्यतिरस्कृता यतमानाः कर्मणि प्रवर्तमानाः स्तोतारो गीभिः कृतिंलजणाभिर्वा-
गिभर्युवां परिचरति । ऋतजा ऋतस्योदकस्य जनयिता । ऋते यज्ञे प्रादुर्भवतीति वा । अद्रिजाः स्तोत्रभि-
राकृतो वां युवयो रथो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यां सत्यदानमिव परि याति ह । सर्वतः प्राप्नोति खलु ।
अश्विनी रथस्य वेगवत्त्वे मंत्रवर्णः । यो वामश्विना मनसा जवीयान्त्रयः स्वश्रो विश आजिगाति । ऋग्वे० १
११७. २ । इति । अतः कारणादस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतिमति भावः ॥ इयुः । इण गतावित्यग्र लिटि दीर्घ
इणः कृतीत्यभ्यासस्य दीर्घः । पादादित्वादिनिघातः । यतमानाः । यती प्रयत्न इत्यस्य शानचि रूपं । गपः
पित्वादानुदात्तत्वे शानचो लसार्वधानुकर्षरणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । ऋतजाः । त्रभवंत् । विदुनोरित्यात्य ।
अद्रिजृतः । जू इति सांचो धातुः । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणोति पूर्वपदस्वरः ॥

अश्विना मधुपुत्रमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।

रथो ह वां भूरि वर्षः करिक्तसुतावतो निष्कृतमार्गमिष्टः ॥९॥

अश्विना । मधुमुत्ऽतमः । युवाकुः । सोमः । तं । पातं । आ । गतं । दुरोणे ।

रथः । ह । वां । भूरि । वर्षः । करिक्त । सुतऽवतः । निःऽकृतं । आऽगमिष्टः ॥९॥

हे अश्विनो यः सोमो मधुपुत्तमो मधुरसमर्त्ततं प्रेरयन्नुवाकुर्युवां कामयमानो वर्तेते । यद्वा । युवाकुर्वस-
तीवरीप्रभृतिभिर्मिश्रित इत्यर्थः । तमिमं सोमं पातं । पिवतं । दुरोगेऽस्माकं गृह आ गतं । आगच्छतं । भुरि
प्रभुत वर्षां वारक तेजः रूप वा सर्वेश्वरणीयं धनं वा कारिक्त्युनःपुनः कुर्वन्वां युवयो रथः सुतवतः सोममभि-
पुतवतो यजमानस्य निष्कृतं । निरित्यप समित्यतस्य स्थाने । नि० १०. ७. । इति यास्कः । संस्कारि । यद्वा । संस्कृतं
गृहमागमिषीऽतिशयनागच्छन भवति ॥ युवाकुः । यतिः कटिकृपिभ्यां काकृरिति बाहलकादस्मादपि भवति ।
प्रत्ययस्वरण मधोदात्तः । कारिक्त । करोतयंडलुकि शतरि टार्धति दर्धति दर्धपोत्यादिना चत्वाभावे
यणादेशे कृतेऽगस्यानुकारांतत्वादभ्यासस्य रिगागमो न प्राप्नोतीति सोऽपि निपात्यते । अभ्यस्तस्वरः ।
निष्कृतं । करोतेरादिकर्मणि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थः । याथादिस्वरः ॥ ॥ ४ ॥

मित्रो जनानिति नवर्चं पष्टं मुक्तं वैश्वामित्रं त्रिष्टुभं मित्रं । मित्रो मित्रं चतुर्गायत्र्यंतमित्यनुक्रमणिका ।
आदितः पंच त्रिष्टुभः शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । मित्रो देवता ॥ अपिहोत्रार्थं पयमि वर्षविदुपतने मित्रो जना-
नित्यनया समिधमादध्यात । मुचितं च । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति समिधाधानं । आ० ३. ११ । इति ॥

मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्यां ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय ह्व्यं घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

मित्रः । जनान् । यातयति । ब्रुवाणः । मित्रः । दाधार । पृथिवीं । उत । द्यां ।

मित्रः । कृष्टीः । अनिऽमिषा । अभि चष्टे । मित्राय । ह्व्यं । घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

ब्रुवाणः मृत्युमानः शब्दं कुर्वानो वा मित्रः । प्रकर्षेण सर्वैर्भोज्यते ज्ञायते तथा सर्वानुष्टिप्रदानेन ज्ञायत इति
वा मित्रः सूर्यः । जनान् कर्षकादिजनान्यातयति । ऋष्यादिकर्ममु प्रयत्नं कारयति । तथा मित्र एव पृथिवीमुतार्पि
च त्वांमितावृर्भा लोकां वृष्टिद्वारात्न यागांश्च जनयन् दाधार । धारयति । तथा सति मित्रोऽनिमिषानिमि-
षणानुयहदृश्या कृष्टीः कर्मवतो मनुष्यानिभि चष्टे । सर्वतः पश्यति । एतत्सर्वं ज्ञात्वा हे ऋत्विजो घृतवदुपसार
णाभिधारणयुक्तं ह्व्यं हवनयोग्य पुरोडाशादिकं तस्मै मित्राय देवाय जुहोत । जुहोत । प्रयच्छतित्यर्थः । उक्तांश्च
यास्को ब्रवीति । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः शब्दं कुर्वन् । मित्र एव धारयति पृथिवीं च दिवं च । मित्रः
कृष्टीरनिमिषपत्तभिर्वपश्यतीति । कृष्टय इति मनुष्यनाम कर्मवतो भवति विक्रष्टदेहा वा । मित्राय ह्व्यं घृत-
वज्जुहोतीति व्याख्यातं । जुहोतीदानकर्मा । नि० १०. २० । इति ॥ यातयति । यती प्रयत्न इत्यस्य ण्यंतस्य लटि
रूपे । दाधार । तृजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । जुहोत । जुहोतीर्लोऽटि प्रत्ययस्य तत्रादेशः । गुणः । निघातः ॥

देवगुत्रा इविःपु मित्रस्य मत्यस्य प्र स मित्रेति याज्या । एषेव प्रातर्होमस्य कालात्ययनिमित्तं मित्रे चरती
याज्या । मुचितं च । प्र स मित्रं मर्तो अम्नु प्रयस्वांस्त्वां नष्टवाञ्छिमाय पृच्छति । आ० ४. ११. । इति ॥ तत
इष्टिमित्रः सूर्याऽमि यो महिना दिव प्र स मित्रं मर्तो अम्नु प्रयस्वानिति संस्थितायां । आ० ३. १० ।
इति च ॥

प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वान्यस्तं आदित्यं शिश्रति व्रतेन ।

न ह्व्यते न जीयते त्वोतो नैनमंहो अश्रोत्यंतितो न दूरात् ॥ २ ॥

प्र । सः । मित्रं । मर्तः । अस्तु । प्रयस्वान् । यः । ते । आदित्यं । शिश्रति । व्रतेन ।

न । ह्व्यते । न । जीयते । त्वाऽऽकृतः । न । एनं । अंहः । अश्रोति । अंतितः । न । दूरात् ॥ २ ॥

हे आदित्य व्रतेन यज्ञेन युक्तो यो मनुष्यस्ते तुभ्यं शिश्रति हविलक्षणमन्नं ददाति हे मित्रं स मर्तो मनुष्यः
प्रयस्वानन्नवान् प्राप्नु । प्रभवतु । त्वोतस्त्वया रक्षितः स मनुष्यः केनापि न ह्व्यते । न बाध्यते । न जीयते ।
नाभिभुयते च । एनं तुभ्यं हविर्देत्तवतं पुरुषमंहः पापमंतितः समीपात्प्राप्नोति । न प्राप्नोति । दूरादपि न
प्राप्नोति ॥ शिश्रतिर्दानकर्मा । व्यत्ययेन परस्मैपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । जीयते । जयतेः कर्मणि यक्क-

त्सार्धधानुकयोरिति दीर्घः । खीतः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । अग्नोति । अग्नौ व्याप्ती । स्वादि । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

देवमुवां हविःपु मित्रस्य सत्यस्यानुवाक्या । अनमीवास इच्छया मदतः प्र स मित्र मर्तो अमु प्रयत्नानिति सूचितं । आ० ४ ५५ ॥

अ॒न॒मी॒वा॒स इ॒च्छ॒या॒ म॒द॒तो॒ मि॒त॒ज्ञ॒वो॒ व॒रि॒म॒न्ना॒ पृ॒थि॒व्याः ।

आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑प॒श्चि॒यंतो॑ व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒र्तो॒ स्या॒म ॥३॥

अ॒न॒मी॒वा॒सः । इ॒च्छ॒या॒ । म॒द॒तः । मि॒त॒ऽज्ञ॒वः । व॒रि॒म॒न । आ । पृ॒थि॒व्याः ।

आ॒दि॒त्यस्य॑ । व्र॒तं । उ॒प॒ऽश्चि॒यंतः॑ । व॒यं । मि॒त्रस्य॑ । सु॒ऽम॒र्तो॒ । स्या॒म ॥३॥

हे मित्र अनमीवासो रोगवर्जिता इच्छयाज्ञेन मदतो माशंतः पृथिव्या वरिमन्वस्मीणं प्रदेगं मितज्ञवो मितजानुका आ यथाकामं सर्वत्र गच्छंत आदित्यस्य सर्वधि व्रत कर्मोपनिश्रयतस्सस्य कर्मणः समीपे निवमतः । तदीयं कर्म कुर्वाणा इत्यर्थः । तादृशा वयं मित्रस्यादित्यस्य सुमर्तो गोभनायामनुग्रहवृत्ता स्याम । वर्तमन्त्रि ॥ मदतः । मदी हर्ष इत्यस्य शतरि व्यत्ययेन शप । मितज्ञवः । जानुशब्दस्य ज्ञानकादसः । वरिमन । उरुगान्द्रा तृष्णादिवादिमनिच । प्रियस्थिरत्यादिना वरादेगः । मुपां मुलुगिति सप्तम्या लुक् । व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥

अ॒यं मि॒त्रो॒ न॒मस्यः॑ सु॒ग॒वो॒ राजा॑ सु॒श॒त्रो॒ अ॒ज॒नि॒ष्ट॒ वे॒धाः ।

तस्य॑ व॒यं सु॒म॒र्तो॒ य॒ज्ञि॒य॒स्यापि॑ भ॒द्रे॒ सौ॒म॒न॒से॒ स्या॒म ॥४॥

अ॒यं । मि॒त्रः । न॒मस्यः॑ । सु॒ऽग॒वः॑ । राजा॑ । सु॒ऽश॒त्रः॑ । अ॒ज॒नि॒ष्ट॒ । वे॒धाः ।

तस्य॑ । व॒यं । सु॒ऽम॒र्तो॒ । य॒ज्ञि॒य॒स्य॑ । अ॒पि॑ । भ॒द्रे॒ । सौ॒म॒न॒से॒ । स्या॒म ॥४॥

अयं पूर्वमंत्रे प्रतिपादितो मित्रः सूर्यो नमस्यः सर्वनेमस्करणीयः सुगवः गोभनमुपः । सुवेन भव्य इत्यर्थः । राजा सर्वस्य जगतः प्रकाशप्रदानेन स्वामी मुनत्रः । जत्रशब्देन बलमुच्यते । गोभनवल्नोपेतो वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवंगुणोपेतः सूर्योऽजनिष्ट । प्रादुरभुत । तस्यैवधिगुणोपेतस्य यज्ञियस्य यज्ञादेस्य सूर्यस्य सुमर्तो गोभनायां बुद्ध्यां भद्रे कल्याणकारिणि सौमनसे सौमनस्येऽपि यज्ञमाणा वय स्याम । भवम ॥ नमस्यः । नमसि माधुः । तत्र साधुरिति यत । तित्स्वरितः । अजनिष्ट । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लुडि मिचि रूपं । सौमनसे । सुमनस इदमित्यर्थं तस्येदमित्यण । प्रत्ययस्वरः ॥

म॒ह्यँ आ॒दि॒त्यो॒ न॒मसो॑प॒मद्यो॑ या॒त॒य॒ज्ज॒नो॑ गृ॒णते॑ सु॒ग॒वः॑ ।

त॒स्मा॑ ए॒तत्प॒न्य॑त॒माय॑ जु॒ष्टम॒ग्नौ॑ मि॒त्राय॑ ह॒विरा॑ जु॒होत॑ ॥५॥

म॒हान् । आ॒दि॒त्यः । न॒मसा॑ । उ॒प॒ऽम॒द्यः॑ । या॒त॒य॒त॒ऽज॒नः॑ । गृ॒णते॑ । सु॒ऽग॒वः॑ ।

त॒स्मि॑ । ए॒तत् । प॒न्य॑ऽत॒माय॑ । जु॒ष्टं । अ॒ग्नौ॑ । मि॒त्राय॑ । ह॒विः । आ । जु॒होत॑ ॥५॥

योऽद्यमादित्यो महान् अत एव नमसा नमस्करिणोपमद्यः सर्वरूपमदनीयो यातयज्जनः । प्रातः प्रातः स्वस्वकर्मण प्रवर्तनीया जना धर्नति स तथोक्तः । गृणते स्तोत्रं कुर्वते जनाय सुगवश्च भवति तस्मि पन्यतमाय सुत्यतमाय मित्रायादित्याय जुष्टं प्रीतिविषयमेतद्विवरयावा जुहोत । जुहुत ॥ यातयज्जनः । यतो प्रयत्न इत्यस्य स्थंतस्य शतरि रूपं । बह्व्रीहीं पूर्वपदप्रकृतस्वरं प्राप्ते मरुद्वुधादिवात्पूर्वपदातोदात्तत्वं । गृणते । गृ शब्दे । शतरनुस इति विभक्त्युदात्तत्वं । पन्यतमाय । पनतरध्यादिवाद्यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । जुष्टं । नित्यं मंत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥ ५ ॥

अभिप्रवपडहे दशरात्रे च सप्रदशीकविशादिस्त्रोमे सति ह्रीत्रादिकशास्त्रेष्ववापस्थानि पंचसप्तादिसंख्याका
श्च आवपनीयाः । तत्र भिवावरुणशास्त्रे मित्रस्य चर्पणीधृत इत्याद्याश्चतस्र आवापार्थाः । सूचितं च । मित्रस्य
चर्पणीधृत इति चतस्रो भिद्यः । आ० ७. ५. । इति ॥

मित्रस्य चर्पणीधृतोऽवो देवस्य मानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमं ॥ ६ ॥

मित्रस्य । चर्पणिऽधृतः । अवः । देवस्य । मानसि । द्युम्नं । चित्रश्रवःऽतमं ॥ ६ ॥

चर्पणीधृतो मनुष्याणां वृष्टिप्रदानेन धारकस्य मित्रस्य देवस्य संबन्धवोऽन्नं मानसि सर्वैः संभजनीयं द्युम्नं
तदीयं धनं च चित्रश्रवस्तमं । अतिशयेन चायनीयकीर्तियुक्तं ॥ मानसि । मनोतिः सानसिर्मानसीत्यादिना-
मिसप्रत्ययात्स्वेन निपातनादुपधावृद्धिः । चित्त्वाद्दत्तोदात्तः । स्वमोरिति स्वमोर्लुक् ॥

प्रातर्होमस्य कालात्ययं भवेष्टिः । तस्यामभि यो महिनेत्यनुवाक्या । सूचितं च । अभि यो महिना दिवं प्र
स मित्र मतो अन्नु प्रयम्बान् । आ० ३. १० । इति ॥

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि श्रवोभिः पृथिवीं ॥ ७ ॥

अभि । यः । महिना । दिवं । मित्रः । बभूव । सऽप्रथाः । अभि । श्रवःऽभिः । पृथिवीं ॥ ७ ॥

यो मित्रो महिना स्वकीयेन महिस्त्वा दिवमंतरिक्षमभि बभुवाभिभवतिः स मित्रः सप्रथाः । प्रथः प्रसिद्धः
कीर्तिः । तत्सहितः श्रवोभिवृष्टिद्वारोत्यादितेरक्षः पृथिवीमप्यभिभवति । बहुज्ञयुक्तं करोतीत्यर्थः ॥ सप्रथाः ।
प्रथ प्रस्थाने । अमुन । वीपमर्जनस्येति महस्य सभावः ॥

मित्राय पंच येमिरे जना अभिष्टिगवसे । स देवान्विश्वान्विभर्ति ॥ ८ ॥

मित्राय । पंच । येमिरे । जना । अभिष्टिऽगवसे । सः । देवान् । विश्वान् । विभर्ति ॥ ८ ॥

पंच जना निषादपचमाश्रितारो वर्णा अभिष्टिगवसे शत्रुणासमिगतुवल्लयुक्ताय मित्राय येमिरे । हवीष्युः
यत्कृति । स तादृशो मित्रो विश्वान् सर्वान्देवान्विभर्ति । स्वस्वरूपतया धारयति ॥ अभिष्टिगवसे । इपर्मत्रे
वृषत्यादिना क्तिन् । तादां च नितीत्यभरतोदात्तत्वं । शकध्वादित्वात्पररूपत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

मित्रो देवेष्वायुषु जनाय वृक्तवर्हिषे । उपः उष्ट्रव्रता अक्रः ॥ ९ ॥

मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽवर्हिषे । उपः । उष्ट्रव्रताः । अक्रिः । अक्रिः । अक्रिः । अक्रिः ॥ ९ ॥

मित्रो भगवानादित्यो देवेषु योतमानादिगुणयुक्तेष्वायुषु मनुष्येषु मध्ये यो जनो वृक्तवर्हिः । वृक्तं लूनं
वर्हिषेण सः । बर्हिषेवनासादनपुवं हविषो दाता ऋत्विगित्यर्थः । तस्मै वृक्तवर्हिषे जनायष्ट्रव्रताः । इष्टानि
कन्याणानि व्रतानि कर्माणि याभिः सिध्यति ता इपस्तादृशान्यज्ञात्यकः । करोति । तस्मै ददातीत्यर्थः ॥
वृक्तवर्हिषे । आयुषु कर्दने । कर्माणि निष्ठायां यस्य विभाषितीट्प्रतिषेधः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अक्रः ।
करोतीर्लुङि लूमत्रे घमेत्यादिना लुक् । सिपो हन्त्यादिलोपः । निष्ठातः ॥ ॥ ६ ॥

इहेह व इति सप्तचं सप्तमं मुक्तं विश्वामित्रं जागतमभुदेवताकं । अत्यन्तं च इन्द्रदेवताकश्च । तथा चानुक्रात ।
इहेह वः सप्ताभं च जागत तृचोऽत्य एन्द्रश्चेति ॥ मुक्ताविनयोगो जैगिकः । आद्याश्चतस्रः पृथ्याभिप्रवपडहयोः
प्रथमोऽहनि वैश्वदेवशास्त्र आभंवनविज्ञानीयाः । सूचितं च । इहेह व इति चतस्रः । आ० ७. ५. । इति ॥

इहेह वो मनसा बंधुतां नर उशित्रो जग्मुर्भि तानि वेदसा ।

याभिर्मायाभिः प्रतिजृतिवर्षसः सौधन्वना यज्ञियं भागमान्श ॥ १ ॥

इहेऽइह । वः । मनसा । बंधुतां । नरः । उशित्रः । जग्मुः । अभि । तानि । वेदसा ।

याभिः । मायाभिः । प्रतिजृतिऽवर्षसः । सौधन्वनाः । यज्ञियं । भागं । आनंश ॥ १ ॥

हे ऋभवो वो युष्माकं बंधुता । बध्नाति फलेन संयोजयतीति बंधवः कर्माणि । तेषां समूहो बंधुता । इन्ह सर्वत्र मनसा सर्वज्ञायते । नरो हे मनुष्या ऋभव उग्राजो यज्ञभागं कामयमाना भवतो वेदसा यज्ञभागप्रापककर्मविषयज्ञानेन तानि तादृशानि कर्माण्याभि जग्मुः । प्राप्तुर्वति । कानि तानि । मायाभिः । मीयते ज्ञायत इति मायाः कर्माणि । याभिर्मायाभिर्भ्यः कर्मभिः प्रतिजृतिवर्षसः प्रतिपक्षाभिभवनशीलं त्रयोयुक्ताः साधन्वनाः । सुधन्वनामांगिरसः पुत्रः कश्यपः । तस्य पुत्राः साधन्वनाः । ते च त्रय ऋभूर्ब्रह्मा वाज इति । एतन्नामका यूयं यज्ञियं यज्ञाहं भागं सोमपानादिलक्षणमानग । प्राप्ताः स्य । तथा च मन्वर्णः । ऋभूर्ब्रह्मा वाजो देवो अगच्छत स्वप्नो यज्ञियं भागमेतन । ऋखं० १. १६१. ६. । इति । अयमर्थो ब्राह्मणेषु भवो वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयन्नित्यत्रोपाख्यानपूर्वकं स्पष्टमभिहितः । यद्वा । नरः कर्मणा नेतारो हे ऋभव उग्राजः कामय माना वेदसा हविर्लक्षणेन धनेन युक्ताः स्तोतारो वो युष्माकं तानि चमसतलणादीनि कर्माणि बंधुता बंधुतया सखेन मनसा जग्मुः । अभिगच्छति । कानीत्याशकायामाह । यथुमसतलणादिभिः कर्मभिर्यज्ञाहं भागं यूयमाप्नुत ताव्यभिगच्छति । युष्माकं बुद्धिर्नपणानि चितयतीत्यर्थः ॥ इन्ह । नित्यवीषयोरिति द्विवचन । परस्परमिदितत्वाद्नुदात्तत्वं पूर्वपदस्वरः । बंधुता । बन्धु बंधने । श्मृत्स्मिहीत्यादिना कर्तयुपत्ययः । समुह इत्यर्थे यामज्जबन्धुसहायभ्यन्तल् । पा० ४. ३. ४३ । इति तल । लिट्स्वरः ॥

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिँगत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।

येन हरी मनसा निरतघात तेन देवत्वमृभवः समानग ॥ २ ॥

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिँगत । यया । धिया । गां । अरिणीत । चर्मणः ।

येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतंघात । तेन । देवऽत्वं । ऋभवः । सं । आनग ॥ २ ॥

हे ऋभवो याभिः शचीभिः शक्तिभियमसान चतुरोऽपिँगत विभक्तवतः स्य । यया धिया प्रजया गा मृतामरिणीत चर्मणः चर्मणा योजनात्प्रापितवतः स्य । येन मनसा प्रधानेन हरी एतन्नामकाविद्वस्थार्थो निरतघत नितरामकृत । तथाय मन्वर्णः । य इद्राय वचोयुजा ततनुमनसा हरी । ऋखं० १. ३०. २ । इति । तेन सर्वेणानेन कर्मणा देवत्वं यज्ञभागार्हत्वलक्षण देवभाव समानग । सम्यक् प्राप्ताः स्य ॥ अपिँगत । पिण अवयव । तुदादिः । तस्य लिङ् मध्यमे रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । अरिणीत । री गतिरपणयोः । यथादिः । तस्य लिङ् रूपं । अत्रापि पूर्ववदनिघातः । निरतघत । तस्य लृङ् तनुकरणं । लिङ् रूपं । पूर्ववदनिघातं तिङ् चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । अडुदात्तः । आनग । अर्थोर्लिङ् रूपं । निघातः ॥

इंद्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसाँ दधन्विर ।

साधन्वनासो अमृतत्वमेरिरे विष्टी शमीभिः सुकृतः सुकृत्या ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । सख्यं । ऋभवः । सं । आनशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विर ।

साधन्वनासः । अमृतऽत्वं । आ । इरिरे । विष्टी । शमीभिः । सुऽकृतः । सुऽकृत्या ॥ ३ ॥

मनोर्नपातो मनुष्यांगिरसः पुत्रा अपसो यागादिलक्षणकर्मवत ऋभव इद्रस्य सख्य समानस्यानत्य समानशुः । सम्यक् प्राप्तुवन । तथेद्रस्य सख्य प्राप्तुस्त ऋभवो दधन्विर । पुत्रं मनुष्यत्वेन मरणयोग्या अपीदा नीमिद्रस्य सखेन प्राणात्थारयति । तथा मन्वः । अधारयत बहुयः । ऋखं० १. ३०. ८ । इति । साधन्वनासः सुधन्वनामकस्यैः पुत्रा ऋभवः सुकृतः शोभनकर्माणः संतः प्रभृतिः शमीभिर्देवत्वप्राप्तिप्रतिवधनिवारणहेतुभिः कर्मभिः सुकृत्या शोभनेन कर्मणा च विष्टी व्याप्यामृतत्वमेरिरे । देवत्व प्राप्तेः । तथा च मन्वातरमाश्रयति । मतीसः संतो अमृतत्वमानशुः । ऋखं० १. ११०. ४ । इति ॥ नपातः । नभाणनपादित्यादिना नजः प्रकृतिभावः । दधन्विर । धविर्गत्वर्थः । व्यत्ययनात्मनपदं । लिङ् रूपं । इरिरे । इर गतो । मन्वात्वादास्य भवति । निघातः । सुकृत्या । करोतिर्भावे छत्रः श चति क्यप् । प्रत्ययस्य व्यत्ययनातोदात्तत्व । समस्य छद् उत्तरस्वरः ॥

इद्रेण याथ सरथं मुते सचाँ अथो वशानां भवथा सह श्रिया ।

न वः प्रतिमे सुकृतानि वाघतः साधन्वना ऋभवो वीर्याणि च ॥४॥

इद्रेण । याथ । सरथं । मुते । सचाँ । अथो इति । वशानां । भवथा । सह । श्रिया ।

न । वः । प्रतिमे । सुकृतानि । वाघतः । साधन्वनाः । ऋभवः । वीर्याणि । च ॥४॥

हे ऋभवो धृयमिद्रेण सचा सह सरथं समानमेकं रथमारुह्य मुतेऽभिपूतमोमवति यज्ञे याथ । गच्छथ । अथो अनंतरमिद्रेण सहकरथमारुढा धृयं वशानां । उश्रते काम्यते यजमानेन स्वर्गादिलक्षणं फलमेभिरिति वशा मनुष्याः । तथा श्रिया स्मृतिहाविरादिरूपया सह भवथ । हे साधन्वनाः मुधन्वनः पुत्रा वाघतोऽमृत-त्वादिस्वक्षणफलस्य वाढारो मेधाविनो वेति यास्कः । तादृशा हे ऋभवो वो युष्माकं मुकृतानि देवत्वस्य प्रापकाणि शोभनानि कर्माणि न प्रतिमे । प्रतिमानुमियत्तया परिक्लृप्तं न केनापि शक्यानि । तथा वीर्याणि युष्माकं सामर्थ्यानि च नैव प्रतिमानुं शक्यानि ॥ वशानां । वश कातो । वशिरण्योरूपसंख्यानिमिति करणेऽप्रत्ययः । प्रत्ययस्य पित्वादनूदात्तत्वे धातुस्वरः । वशाशब्दो बध्वावचनश्चेदतोदात्तो भवति । वशा मेधा षवस्वष्टाम आङ्गताः । ऋत्वि० १०. ९१ १४. । इति । वः । युष्मत्क्वदस्य पठिवहवचने वमादेशः । निघातः । प्रतिमे । साङ्ग सनि । विच । प्रतिमाः प्रतिमानं । तस्य चतुर्थ्येकवचन आतो लोपश्चादसः । एकादेशस्वरः ॥

आभिप्रविकं पचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र इद्र ऋभिरित्याभेवसुचः । मुञ्चितं च । घृतवती भुवनाना मभिप्रियद्र ऋभिरवाजवर्द्धिरिति तृचा । आ० १. १. । इति ॥ आद्यस्मृतीयमवने होतुः प्रस्थितयाज्ञा । मुञ्चितं च । इद्र ऋभिरवाजवर्द्धिः समुञ्जितमिद्रावरुणा सुतपाविमं मुतं । आ० ५. ५. । इति ॥

इद्रं ऋभुभिर्वाजवर्द्धिः समुञ्जितं मुतं सोममा वृषस्वा गभस्त्योः ।

धिष्येपितो मघवन्दाशुषो गृहे साधन्वनेभिः सह मत्स्वा नृभिः ॥५॥

इद्रं । ऋभुऽभिः । वाजवत्ऽभिः । संऽउञ्जितं । मुतं । सोमं । आ । वृषस्व । गभस्त्योः ।

धिया । इपितः । मघऽवन । दाशुषः । गृहे । साधन्वनेभिः । सह । मत्स्व । नृऽभिः ॥५॥

हे इद्रं वाजवर्द्धिः । वाजो नाम ऋभुणां भाता । यद्वा । वाजोऽन्नं । तत्सहितैर्ऋभुभिः सहितस्त्वं समुञ्जितं सम्यग्द्विः । मिक्तं घ्रावभिः मुतं सोमं गभस्त्योः । वषत्यदत्याभ्यामन्नमिति गृह्णाति पदार्थानाभ्यामिति वा गभस्ती बाह । तथोवाङ्गोरा वृषस्व । आकारय । यहमुमाभ्या वाङ्गभ्यां गृहीत्वा सोमं पिबित्यर्थः । हे मघवन हे इद्रं धिया सोत्ररूपेण कर्मणोपितः प्ररितस्त्व दाशुषो हविर्देत्तवतो यजमानस्य गृहे साधन्वनेभिः मुधन्वनः पुत्रैर्भूमिसंनु-
द्यैर्ऋभुभिः सह साकं मत्स्व । सोमपानेन हृष्टो भव ॥ समुञ्जितं । उल सचने । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतः स्वरः । गभस्त्योः । मस भत्सन्दीप्त्योरित्यस्माद्गसर्गद्विति मुञ्जिण तिप्रत्ययो धातोर्गडागमश्च । यद्वा । गृह्णातिः पृषोदरादित्वादेव नेय । मत्स्व । मदि स्रुत्यादिपु । लोटि बह्वन् कंदसोति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

इद्रं ऋभुमान्वाजवान्मत्स्वेह नोऽस्मिन्सर्वने शच्या पुरुष्टुत ।

इमानि तुभ्यं स्वसराणि येमिरे व्रता देवानां मनुषश्च धर्मभिः ॥६॥

इद्रं । ऋभुऽमान । वाजऽवान । मत्स्व । इह । नः । अस्मिन् । सर्वने । शच्या । पुरुऽस्तुत ।

इमानि । तुभ्यं । स्वसराणि । येमिरे । व्रता । देवानां । मनुषः । च । धर्मऽभिः ॥६॥

पुरुष्टुत बह्वभिः स्तुत हे इद्रं ऋभुमान् ऋभुणा तद्वान वाजवान् वाजिन ऋभोर्भावा युक्तः शच्यां द्राव्या कर्मणा वा सहितः सन नोऽस्माकमिह कर्मण्यस्मिन् तृतीयमवने मत्स्व । हृष्टो भव । हे इद्रं तुभ्यं त्वदर्थमिमानि स्वसराण्यहानि येमिरे । तव सोमपानार्थं त्रिषु सर्वनेषु नियतान्यासते । किंच देवानामग्न्यादीनां व्रता व्रतानि कर्मणि च मनुषो मनुष्यस्य धर्मभिः कर्मभिः साकं त्वदर्थं नियतान्यासते ॥

इंद्रं ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्निह स्तोमं जरितुरुपं याहि यज्ञियं ।
 शतं केतेभिरिषिरेभिरायवे महस्रणीषो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥
 इंद्रं ऋभुऽभिः । वाजिऽभिः । वाजयन् । इह । स्तोमं । जरितुः । उपं । याहि । यज्ञियं ।
 शतं । केतेभिः । इषिरेभिः । आयवे । महस्रऽनीषः । अध्वरस्य । होमनि ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजिभिर्वाजयन्निह ऋभुभिः सहितस्त्वं वाजयन् स्तोतृवाजमत्र कुर्वाण इह यज्ञे यज्ञिय यज्ञाहं जरितुः स्तोमं स्तोत्रमुप याहि । आगच्छ । पुनः क्विवागष्टः । केतेभिः । केत्यते ज्ञायते सर्वमेभिरिति केताः प्राज्ञा मरुतः । तेः शतं शतसंख्याकरिषिरेभिरिषिरेभिरगंमनकुशानरशैः सहित आयवे मनुष्याय यजमानाय महस्रणीषो बह्वप्र कारनयनोपेतोऽध्वरस्य । न वियते ध्वरो हिमा यस्य तादृगस्य सोमस्य होमनि होम आगच्छति शेषः ॥ वाजयन् । वाजं करोतीति णिच् । णाविषवदितीषवद्वावाचुरिषेभ्यः स्मिति टिलोपः । केतेभिः । किते ज्ञाने । घञ् । जित्वादायुदात्तः ॥ ७ ॥

उपो वाजेनि मत्प्रचमष्टम मुक्तं विश्वामित्रमुषोदेवताक । तथा चानुक्रात । उप उपस्थिति ॥ प्रातरनु वाक उपस्य क्रतावाचिनशस्त्रे च त्रिषुभे कदस्यतस्य मुक्तस्य विनियोगः । मुचित च । उपो वाजेनेदमु त्यत । आ० ४. ५४ । इति ॥

उपो वाजेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुपस्व गृणतो मघोनि ।
 पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरसि विश्ववार ॥ ९ ॥
 उपः । वाजेन । वाजिनि । प्रऽचेताः । स्तोमं । जुपस्व । गृणतः । मघोनि ।
 पुराणी । देवि । युवतिः । पुरंऽधिः । अनु । व्रतं । चरसि । विश्वऽवार ॥ ९ ॥

वाजेन वाजिन्येनाज्ञवति । तथा च मत्रः । म वाजेवाजिनीवति । ऋग्वे० १. ४८. ५६ । इति । मघोनि धनवति हे उपः प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवती मती गृणतः तव स्तोत्रं कुर्वतः स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं जुपस्व । भवस्व । यद्वा । वाजेन हविल्लवणनाज्ञेन सह स्तोमं जुपस्वति संवधः । विश्ववार विश्वैः सर्वैरणीयै हे उपो देवि पुराणी पुरातनी युवतिरित्युपमा तद्वक्तोभमाना । मुमंकाशा मातृमुष्टेव योषा । ऋग्वे० १. ५०३. ५९ । इतिवत । पुरंधिः । पुरु बह्व धीः स्तोत्रलक्षणं कर्म यस्याः सा । वहस्तोत्रवती । पुरंधिवंहधीरिति यास्कः । पुरंधिः शोभमाना वा । एवविधगुणोपेता त्वमनु व्रतं यज्ञकर्माभिलक्ष्य चरसि । यष्टयतया वर्तसे ॥ मघोनि । मघशब्दान्मनुवर्थं कदमीवनिपाविति वनिप । म्दिशामुत्तम्यो डीप ॥ अथयुवमघोनामतादित इति मप्रमारेण कृतं गुणः । संवृतावंवार्थनयोह्रस्वः । निघातः । पुराणी । पुराणशब्दः पुराणप्रोक्ताप्यत्वतोदात्तत्वेन निपातितः । टिड्ढाणजिति डीप । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इत्यतोदात्तत्व । पुरंधिः । पुरोदरादिवाद्कारस्यामादेशे ईकारस्य ह्रस्वश्च । आनुदात्तप्रकरणं दिवोदासादीनां कदस्युपसंख्यानमित्यायुदात्तत्व ॥

उपो देव्यमत्यां वि भाहि चंद्ररथा मृनुतां ईरयंती ।
 आ त्वा वहंतु सुयमासो अश्वा हिरण्यवर्णा पृथुपाजसो ये ॥ २ ॥
 उपः । देवि । अमत्यां । वि । भाहि । चंद्रऽरथा । मृनुताः । ईरयंती ।
 आ । त्वा । वहंतु । सुऽयमासः । अश्वाः । हिरण्यऽवर्णा । पृथुऽपाजसः । ये ॥ २ ॥

हे उपो देव्यमत्यां मरणधर्मरहिता चंद्ररथा मुवर्णमथरथोपेता मृनुताः प्रियमत्यरूपा वाच ईरयंत्युत्तारयंती । तथा च मंत्रवर्णः । मन्त्रावरी मृनुता ईरयती । ऋग्वे० १. ५९३. ५२ । इति । तादृशी त्वं वि भाहि ।

सूर्यकिरणसंबन्धाद्विप्रेषण दीप्यम् । पृथुपात्रसः प्रभुतबलयुक्ता अरुणवर्णा येऽश्वा विद्यन्ते स्युमासः सुपु
नियंतुं शक्या रथे योजितास्तेऽश्वा हिरण्यवर्णा त्वा त्वामा वहंतु ॥ स्युमासः । यमैरुच्छ्रायं खलु । निःस्वरः ॥

उपः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥३॥

उपः । प्रतीची । भुवनानि । विश्वा । ऊर्ध्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः ।

समानं । अर्थं । चरणीयमाना । चक्रंऽडव । नव्यसि । आ । ववृत्स्व ॥३॥

हे उपो देवि विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतीची । प्रत्याभिमुख्यनांचरति प्राप्नोतीति प्रतीची । अमृतस्य
मरणधमैरहितस्य सूर्यस्य केतुः प्रजापयित्री त्वमूर्ध्वा नभस्युन्नता तिष्ठसि । नव्यसि पुनःपुनर्जायमानतया
नवतरं हे उपो देव्यर्थं । अर्थं गम्यतेऽस्मिन्नित्यर्थं मार्गः । समानमेक मार्गमुदयात्प्राचीनकाललग्नं चरणी
यमाना चरितुमिच्छंती त्वमा ववृत्स्व । पुनस्तस्मिन्मार्गे आवृत्ता भव । तत्र दृष्टातः । चक्रमिव । यथा नभसि
चरितुः सूर्यस्य रथांगं पुनःपुनरावर्तते तद्वत् ॥ प्रतीची । प्रतिपूर्वाद्येतिः क्रिय । अचतेश्योपसंख्यानमिति डीप ।
अच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वैरणातोदात्तः । केतुः । चायु पुजानिशामनयोरित्यस्मा
ज्ञायः की चरति तुः । की इत्यादेशः । आर्धधातुकलक्षणे गुणः । अर्थं । अदंश्वन्मत्ययः । नव्यसि । नवशब्दा
दीयमान इतिपि रूपं । ईकारलोपश्चादसः । ववृत्स्व । वृत् वर्तनं । वङ्गलं कंदसीति विकरणास्य सुः ॥

अव स्यूमेव चिन्वती मघोन्युपा याति स्वसरस्य पत्नी ।

स्वर्जनंती सुभगा सुदंसा आंताद्विवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥४॥

अव । स्यूमंऽडव । चिन्वती । मघोनी । उपाः । याति । स्वसरस्य । पत्नी ।

स्वः । जनंती । सुऽभगा । सुऽदंसाः । आ । अंतात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥४॥

शेयमुपाः स्यूमेव वस्त्रमिव विस्मृतं तमोऽवचिन्वत्यवचयमपचयं प्रापयंती मघोनी धनवती स्वसरस्य ।
मुषस्यति तिपति तम इति स्वसरः सूर्यो वामरो वा । तस्य पत्नी मती याति गच्छति । स्वः स्वकीयं तेजो
जनंती जनयंती सुभगा मुधना सोभाययुक्ता वा सुदंसाः शोभनापिहोत्रकर्मांशेयमुपा दिवो बुलोकस्यांता
तृथिव्याश्चातादावमानात्यप्रथे । प्रथे । प्रकाशत इत्यर्थः ॥ स्यूमेव । पिबु तंतुमंतानि । अविपिविमुपिभ्यः क्तिदि
मन्त्रत्ययः । क्रीः शुडनुनासिके चेत्युट् । यणादेशः । मुपां मुलुगिति सोर्लुक् । निन्वादायुदात्तः । चिन्वती ।
शतुरनुम इति डीप उदात्तत्व । जनंती । जन जनन इत्यस्य ष्यंतस्य शतरि रूपं । कंदस्युभयर्थेति शप
आर्धधातुकत्वमिणलोपः ॥

अच्छा वो देवीमुषसं विभातीं प्र वो भरध्वं नमसा सुवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं मधुधा दिवि पात्रो अश्रेत्प रोचना रुरुचे रगवसंदृक् ॥५॥

अच्छ । वः । देवी । उपसं । विऽभातीं । प्र । वः । भरध्वं । नमसा । सुऽवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं । मधुधा । दिवि । पात्रः । अश्रेत् । प्र । रोचना । रुरुचे । रगवऽसंदृक् ॥५॥

हे शोतारो वो युष्मानक्ताभिलक्ष्य विभातीं शोभमानामुषसं देवीं प्रति वो युष्माकं संबोधना नमसा
नमस्कारेण सह सुवृक्तिं शोभना स्मृतिं प्रभरध्वं । यूयं कुरुत । मधुधा । मधुराणि स्तुतिलक्षणाणि वाक्यानि
दधातीति । मधु सोमः । तं धारयतीति वा । यद्वा । मधुधादित्यधात्री । यद्वा । अवयवाभावादप्युपज्ञावयवम
वर्धामिद पदमुपोनाम । शेयमुपा दिवि नभस्यूध्वं पात्र ऊर्ध्वाभिमुखं पात्रैस्तेजोऽश्रेत् । अर्थति । तथा रोचना

रोचनशीला रण्वसंदृक् रमणीयदर्शनीयाः प्र रूचं । प्रकर्षेण दीप्यते । यद्वा । रोचना लोकान् रूचं । प्रकर्षेण स्वतेजसा दीपयति । तथा च संवर्णः । व्युच्छती हि रश्मिभिर्विश्रमाभासि रोचनं । ऋग्वे० १-४९ ४ । इति ॥ रण्वसंदृक् । रंवर्यर्थस्याचप्रत्ययः । इदित्वात्तुमागमः । संपूर्वाद्दृशः क्लिप्तः । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्यरः ॥

ऋतावरी दिवो अकरवोध्या रेवती रोदसी चित्रमस्यात् ।

आयतीमग्र उपसं विभाती वाममपि द्रविणं भिक्षामाणः ॥ ६ ॥

ऋतऽवरी । दिवः । अकरः । अबोधि । आ । रेवती । रोदसी इति । चित्रं । अस्यात् ।

आऽयतीं । अग्रे । उपसं । विऽभातीं । वामं । अपि । द्रविणं । भिक्षामाणः ॥ ६ ॥

ऋतावरी मत्ववती येयमुपा दिवो दुनोकादकंस्त्रोभिरबोधि सर्वज्ञायते । ततो रेवती धनवती येय रोदसी यावापुथिथ्यां चित्रं नानाविधरूपयुक्तं यथा भवति तथास्यात् सर्वतो व्याप्य तिष्ठति हे अग्रे आयती त्वद्भिमखमागच्छती विभातीं भासमानामुपसमुपोदेवी भिक्षमाणा हवीषि याचमानस्व वाम वचनीय द्रविणमग्रिहोत्रादिलक्षण धनमपि । प्राप्नोषि ॥ अबोधि । बुध अवगमनं । कर्मणि लुडि चिण भावकर्मणोरिति चिण । चिणो लुक् । रेवती । रथिग्राह्यान्नतुप । क्रुदसीर इति वत्व । रथमेतो बह्वलमिति सप्रसारणपरपूर्वत्व । गुणः । उगितश्चैति डीप । रथद्दृष्टोपसंख्यानमिति मतुप उदात्तत्व ॥

ऋतस्य बुध उपसामिषण्यन्वृषा मही रोदसी आ विवेण ।

मही मित्रस्य वरुणस्य माया चंद्रव भानुं वि दधे पुरुवा ॥ ७ ॥

ऋतस्य । बुधे । उपसां । उपण्यन् । वृषां । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेण ।

मही । मित्रस्य । वरुणस्य । माया । चंद्राऽडव । भानुं । वि । दधे । पुरुऽवा ॥ ७ ॥

वृषा वृष्टिद्वारा प्रेरक आदित्य ऋतस्यारिहोत्रादिकर्मकरणे मत्वभुतस्याङ्गो बुध मूल उपसामिषण्यन् प्ररणं कुर्वन्मही महती रोदसी यावापुथिथ्यावा विवेण । स्वतेजोभिः सर्वतः प्रविष्टवान् । यद्वा । वृषा वपि तेपण्यन् सर्वतो गच्छन्नुपसां संबधी रश्मिममूहो रोदसी यावापुथिथ्यां विष्टवानिति योजनीय । तत् उपा मही महती मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्माया प्रभाकृपा सती चंद्रव मुवर्णानीव भानुं स्वप्रभा पुरुवा बह्वपु देगपु वि दधे । विदधाति । सर्वत्र प्रसारयति ॥ मही । अत्रोपक्रादसः । पुरुवा । देवमनुष्यादि नाधिकरणेनाप्रत्ययः ॥ ॥ ८ ॥

इमा उ वामित्यष्टादशर्चं नवम मृक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । इमा उ द्रुनद्रावरुणवाहंस्त्यपोष्णमाविव संस्यमैत्रावरुणास्तुवा अत्यो जमदरन्यापो वा चतुर्थ्याया गायत्र्य इति । कृत्स्नस्य विश्वामित्र ऋषिरत्यस्य तुचस्य जमदग्निर्वा । आत्वास्मिन्स्त्रिष्टुभः शिष्टाः पवदग गायत्र्यः । प्रथमस्यंद्रावरुणां देवता द्वितीयस्य बृहस्पतिस्मृतीयस्य पुषा चतुर्थस्य सर्वाता पचमस्य सोमः षष्ठस्य मित्रावरुणां ॥ आभिप्रविकेपुक्थ्येपु तृतीयमवने स्तोमवृद्धो मत्वा स्वभगश्च होत्रका अत्यमृक्तमवगण्य स्तोमाभिगमनार्थं तुचादिमंस्या ऋच आवपेयुः । तत्र मैत्रावरुणस्यावापार्थमाद्यस्तुचः । सूत्रित च । इमा उ वा भूमयो मन्यमाना इति तिस्रः । आ० ५० । इति ॥

इमा उ वां भूमयो मन्यमाना युवावते न तुज्या अभूवन् ।

कृपत्यदिंद्रावरुणा यज्ञो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्यः ॥ ९ ॥

इमाः । ऊं इति । वां । भूमयः । मन्यमानाः । युवाऽवते । न । तुज्याः । अभूवन् ।

कृ । त्यत् । इंद्रावरुणा । यज्ञः । वां । येन । स्म । सिनं । भरथः । सखिऽभ्यः ॥ ९ ॥

हे इंद्रावरुणा वां युवयोः संबन्धिन्यो मन्यमाना बलिभिः शत्रुभिरभिमन्यमानो अत एव भूमयो भ्रमण-

शीला इमाः प्रजाः । उः पुरणः । युवावते । तृतीयार्थं चतुर्थी । र्यावनवता बलिना शत्रुणा तुज्या हिंस्या
नाभुवन । न भवतु । अपि च वां युवयोस्त्यक्तादृशं यशः कृ कृत्राम् । येन यशसा सखिभ्योऽस्मभ्यं मिनमन्नं
भरथः स्म प्रदानं संपादयथः । तत्क्राम इत्यन्वयः । यद्वा । हे इंद्रावरुणा वां युवयोः संबन्धिन्य इमा अस्माभिः
क्रियमाणा भूमयो युवां प्राप्तुं भ्रमणशीला मन्यमानाः । मन्यतिरर्चतिकर्मा । युवामर्च्यन्ताः स्तुतयो युवावते
युवाभ्या मदृशायात्यस्मि देवाय न तुज्याः । तुजतिर्दानकर्मार्यः । प्रदेया मा भुवन् । शिष्टं समानं ॥ भूमयः ।
भम् अनवस्थाने । भमेः संप्रसारणं चेतीन्द्रत्ययः संप्रसारणं च । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । युवावते । युष्मदस्मद्वा
कृदसि साद्रश्य उपसंख्यानमिति वतुप । अविभक्तावपि युवादेशश्चादमः । तुज्याः । तुज हिमादाननिकेतनेषु ।
अध्यादयद्येति यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । सिनं । पित्र् बंधने । इणिपञ्चदीडुष्यविभ्यो नगिति नक् ।
व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ॥

अयमुं वां पुरुतमो रयीयञ्छ्वत्तममवसे जोहवीति ।

सजोषाविंदावरुणा मरुद्धिर्दिवा पृथिव्या ऋणुतं हवं मे ॥ २ ॥

अयं । ऊ इति । वां । पुरुऽतमः । रयिऽयन । श्वत्तऽतमं । अवसे । जोहवीति ।

सजोषो । इंद्रावरुणा । मरुत्तऽभिः । दिवा । पृथिव्या । ऋणुतं । हवं । मे ॥ २ ॥

हे इंद्रावरुणा रयीयन रयिमात्मन इच्छन्नयमुं पुरुतमो विदिककर्मप्रवृत्ततयातिशयेन पुरुमंहायज्यमा
नोऽवसे रत्नणायात्राय वा वां युवा शशत्तमं सर्वदा जोहवीति । भुगमाद्भयति । मरुद्धिर्देवविशेषिर्दिवा
पृथिव्या च सजोषो संगन्तौ युवां मे मम हवं युष्मदीयमाह्वानं ऋणुतं ॥ पुरुतमः । तमपो व्यत्ययेनाद्युदात्तत्वं ।
जोहवीति । ह्यतेयं डनुक्यभ्यस्तस्य चति संप्रसारणे रूपं । दिवा । ऊडिदमिति विभक्तेरुदात्तत्वं । पृथिव्या ।
उदात्तयणो ह्यनुवादित्युदात्तत्वं । हव । ह्यतेभो वैऽनुपसर्गस्थित्यप । प्रत्ययस्य पिन्वादन्युदात्तत्वं ॥

अस्मे तदिंदावरुणा वसुं प्यादस्मे रयिर्मरुतः सर्ववीरः ।

अस्मान्वरुचीः शरणैरवंत्वस्मान्होत्रा भारती दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

अस्मे इति । तत् । इंद्रावरुणा । वसुं । स्यात् । अस्मे इति । रयिः । मरुतः । सर्वऽवीरः ।

अस्मान् । वरुचीः । शरणैः । अवंतु । अस्मान् । होत्रा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणावस्मि अस्मानु तदभिर्लापितं तादृशं वसु धनं स्यात् । भवतु । हे मरुतः सर्ववीरः सर्वेषु
कर्मसु वीरः समर्थो रयिः पूवपोत्रयुक्तः पशुमंधः । पशवो वै रथिरिति तित्तिरीयकं । सोऽस्मि अस्माकं भवतु ।
वरुचीः सर्वः संभ्रजनीया देवपत्न्यः शरणैः । शृणोति शीतादिकेणमिति शरणानि गृहाः । तैरस्मानवंतु ।
होत्रा । ह्यतेऽस्या हवीपीति । यद्वा । ह्यते तत्र प्राण इति होत्रा वाक् । तथा च श्रुतिः । वाचि हि प्राणं
जुहमः प्राणे वा वाच । का० उ० ५ । इति । यद्वा । होत्रेति यज्ञनाम । ह्यते तत्र हविरिति । यज्ञश्च
वागुच्यते । वाचं यच्छति वास्व यज्ञः । ऐ० ब्रा० ५. २४ । इति ब्राह्मणं । तादृशी भारती मरुत्वती दक्षिणाभि-
गोरूपाभिर्दक्षिणाभिः । यद्वा । उदारामिवाग्भिरस्मान् पालयतु ॥ वसु प्यादित्यत्र संहितायां पूर्वपदादिति
पत्यं । वरुचीः । यमितस्कभितेत्यादिना डीबंतत्वेन निपातनादिष्टमिदं । होत्रा । ऊ दानादनयोः । ह्या-
माशुभसिभ्यस्त्यजित्यधिकरणे चन्द्रत्ययः ॥

वृहस्पते जुपस्व नो ह्वयानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥ ४ ॥

वृहस्पते । जुपस्व । नः । ह्वयानि । विश्वऽदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाशुषे ॥ ४ ॥

विश्वदेव्य सर्वदेवहित हे वृहस्पते नोऽस्मात्संबन्धीनि ह्वयानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि
जुपस्व । मेवम् । ततस्यं दाशुषि हविर्दत्तवते यज्ञमानाय मह्यं रत्नान्युत्तमानि धनानि रास्व । देहि ॥ रास्व ।
रा दाने । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥

शुचिर्मर्कं बृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत । अनाम्योज्जा चके ॥ ५ ॥

शुचिं । अकः । बृहस्पतिं । अध्वरेषु । नमस्यत । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥

हे अश्विनो यूयमध्वरेषु शुचिं शुद्धं बृहस्पतिमर्करचनीयः स्तोत्रेणमस्यत । परिचरत । अनाम्यनमनशील
परिचरनाभिवनीयमोजसस्य बलमा चके । सर्वतो याचि ॥ बृहस्पति । वनस्पत्यादिवाद्बुभयपदप्रकृतिस्वरः ।
चके । कर्मनिवृत्तमे मकारलोपश्चादसः ॥ ॥ ५ ॥

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यं । बृहस्पतिं वरेण्यं ॥ ६ ॥

वृषभं । चर्षणीनां । विश्वरूपं । अदाभ्यं । बृहस्पतिं । वरेण्यं ॥ ६ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षक विश्वरूप व्याप्यरूप । यद्वा । विश्वरूपानामकगोवाहनोपेत ।
तथा च मन्त्रवर्णः । बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत । ऋषेः १ १६१ ६ । इति । अदाभ्य किनाशातिरम्करणीय
वरेण्य सर्वभञ्जनीयं बृहस्पति । अभिमतफल याच इति पूर्वणान्वयः ॥ विश्वरूप । ब्रह्मप्रीहो विश्व संज्ञायामिति
पूर्वपदातोदात्तत्वं । यद्वा । विश्वरूपस्य मतीति अर्गा आदिवादाद्यप्रत्ययः । मरुद्बुधादिवात्पूर्वपदातोदात्तत्वं ।
अदाभ्यं । दभेयति वक्तव्यमिति ण्यत्प्रत्ययः ॥

इयं ते पृषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नव्यसी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयं । ते । पृषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः । देव । नव्यसी । अस्माभिः । तुभ्यं । शस्यते ॥ ७ ॥

आघृणे आगतदीप्तिमन हे पृषन् देव नव्यसी नवतरय सुष्टुतिः शोभनमृतिरूपा वाक् ते त्वत्सर्वाधिनी
भवति । सेषा स्तुतिरस्माभिः स्तोत्रमिच्छन् त्वदर्थं शस्यते । ता जुषन्त्यान्तरणान्वयः ॥

तां जुषस्व गिरं मम वाजयंतीमवा धियं । वधूयुरिव योषणां ॥ ८ ॥

तां । जुषस्व । गिरं । मम । वाजयंती । अव । धियं । वधूयुः । इव । योषणां ॥ ८ ॥

हे पृषन् स्तोत्र कृषाणस्य मम ता तादृशी गिर स्तुतिनक्षणां वाच जुषस्व । भवन्व । स्तुत्या प्रीतम्ब
वाजयंती वाजमहमिच्छती इष्यकारिणी धियमिमा स्तुति प्रत्यव । अभिगच्छ । तत्र दृष्टातः । वधूयुरिव ।
यथा वधूयुः स्त्रीकामो योषणां स्त्रिय प्रत्यागच्छति तद्वत् ॥ वाजयती । वाजगन्धादिवात्तीत्यर्थं क्वच । तद्
ताच्छतरि ङीप् रूपां । ङीपोऽनुदात्तत्वं प्रत्ययम्बरः । अव । अव रक्षणादिष्वित्यस्य लोटि रूपा ॥

यो विश्वाभि विपश्यति भुवना सं च पश्यति । स नः पृषाविता भुवत ॥ ९ ॥

यः । विश्वाभि । विऽपश्यति । भुवना । सं । च । पश्यति । सः । नः । पृषा । अविता । भुवत ॥ ९ ॥

यः पृषा विश्वा भुवना सर्वलोकानभि अभिमुख्येन विपश्यति विशिषेण पश्यति । किञ्च तानि स पश्यति तत्त
द्वस्तुयाथाव्य सम्यक् जानाति । स तादृगः पृषा देवो नोऽस्माकमविता रक्षको भुवत । मरुतु ॥ विपश्यति । यद्वत्त
योगादनिघातः । शपः पित्वादनूदात्तत्वं धातुस्वरः । तिङ् चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । पश्यति । अत्र सकर्म
कत्वात्परस्मैपदं । पूर्ववदनिघातः । भुवत । भवतेर्ल्यङागमः । भुम्वोस्तिङीति गुणप्रतिषेध उवडादृगः । निघातः ॥

दशारात्रस्य पष्ठेऽहनि विश्वदेवस्यै तत्सवितुरिति द्वे ऋषी प्रतिपन्नृचस्य द्वितीयातुतीये । सवित च ।
तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे दीपो आगत । आ० ८ १ । इति ॥ अभिप्रवपुष्यपदहयोर्द्वितीयेऽहनि विश्वदेवस्यै
प्रतिपन्नृचस्यै एव प्रथमाद्वितीये । सवितं च । तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे आविश्वदेव । आ० १ ६ । इति ॥

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचादयात् ॥ १० ॥

तत् । सवितुः । वरेण्यं । भर्गः । देवस्य । धीमहि । धियः । यः । नः । प्रऽचादयात् ॥ १० ॥

यः सविता देवो नोऽस्माकं धियः कर्माणि धर्मादिविपया वा बुद्धीः प्रचोदयात् प्रेरयेत् तत्तस्य देवस्य सवितुः सर्वातयामितया प्रेरकस्य जगत्सृष्टुः परमेश्वरस्य वरेण्यं सर्वरूपास्यतया ज्ञेयतया च संभजनीयं भर्गोऽविद्यातत्कार्ययोर्भजनाद्भर्गः स्वयं ज्योतिः परब्रह्मात्मकं तेजो धीमहि । वयं ध्यायामः । यद्वा । तदिति भर्गोऽविशेषणं । सवितुर्देवस्य तत्तादृशं भर्गो धीमहि । किं तदित्यपेक्षायामाह । य इति लिंगव्यत्ययः । यद्भर्गो धियः प्रचोदयात् । तद्व्यायमेति समन्वयः । यद्वा । यः सविता सूर्यो धियः कर्माणि प्रचोदयात् प्रेरयति तस्य सवितुः सर्वस्य प्रसवितुर्देवस्य द्योतमानस्य सूर्यस्य तत्सर्ववृद्धश्रमानतया प्रसिद्धं वरेण्यं सर्वैः संभजनीयं भर्गः पाषाणां तापकं तेजोमडलं धीमहि । ध्येयतया मनसा धारयेम । यद्वा । भर्गः शब्देनाज्ञमभिधीयते । यः सविता देवो धियः प्रचोदयति तस्य प्रसादाद्भर्गोऽज्ञादिलक्षणं फलं धीमहि । धारयामः । तस्याधारभुता भवेमेत्यर्थः । भर्गः शब्दस्याज्ञपरत्वे धीशब्दस्य कर्मपरत्वे चाथर्वणं । वेदांश्च कदापि सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य कवयोऽज्ञमाहुः कर्माणि धियभाद् ते प्रब्रवीमि प्रचोदयंत्सविता याभिरतीति । गो० ब्रा० १. ३०. ॥ भर्गः । भस्त्र पाके । अमुन । भस्त्रो रोपधयो रमन्वतरस्यां । पा० ६. ४. ४७ । इति रोपधयोर्लोपो रमागमः । न्यङ्नादिपाठान् कृत्वं । धीमहि । ध्यायतेर्निङि वङ्गलं कृदसीति संप्रसारणं । व्यत्ययेनात्मनेपदं । यद्वा । धीश्च आधारि । निङि वङ्गलं कृदसीति विकरणस्य लुक् । प्रचोदयात् । चोदयतेर्लयाडागमः । यद्वृत्तयोर्गादङि घातः । आगमस्यानुदात्तत्वे णिचः स्वरः ॥ ११० ॥

देवस्य सवितुर्वयं वाज्रयंतः पुरंध्या । भगस्य रातिमीमहे ॥ ११ ॥

देवस्य । सवितुः । वयं । वाज्रऽयंतः । पुरंध्या । भगस्य । रातिं । ईमहे ॥ ११ ॥

वाज्रयंतो वाज्रमज्ञमात्मन इच्छंतो वयं देवस्य द्योतमानस्य सवितुः पुरंध्या तद्विषयमुत्था प्रक्षया वा भगस्य भजनीयस्य धनस्य रातिं दानमीमहे । याचामहे ॥ रातिं । मंत्रे वृषत्यादिना क्तिन् उदात्तत्वं ॥

देवं नरः सवितारं विप्रां यज्ञः सुवृक्तिभिः । नमस्यंति धियेपिताः ॥ १२ ॥

देवं । नरः । सवितारं । विप्राः । यज्ञः । सुवृक्तिऽभिः । नमस्यंति । धिया । इपिताः ॥ १२ ॥

नरः कर्मणां नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो धियेपिताः कर्मणा बुद्ध्या वा प्रथमाणाः संतः सवितार देव त्वा यज्ञार्थं जनीर्धर्माभिः सुवृक्तिभिः शोभनस्तोत्रैश्च नमस्यति । परिचरति ॥ नमस्यति । नमोवरिव स्थित्तुः कर्षात् इति क्वच ॥

अपीषोमप्रणयने सोमो जिगातीत्याद्यास्तिस्र ऋचः । सूचितं च । सोमो जिगाति गातुविह्वानां तमस्य राजा वरुणस्तमश्चिन्त्यधर्च आरमेत । आ० ४. १०. । इति ॥

सोमो जिगाति गातुविह्वानामेति निष्कृतं । ऋतस्य योनिं मामदं ॥ १३ ॥

सोमः । जिगाति । गातुऽवित् । देवानां । एति । निःऽकृतं । ऋतस्य । योनिं । आऽमदं ॥ १३ ॥

गातुवित् । गातुर्वेदिमार्गः । तं जानानः सोमो जिगाति । गच्छति । गंतव्यं स्थानं दर्शयति । देवानां सत्रधि निष्कृतं संस्कृतमामदं सर्वरामदनीयमृतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानं हविर्धानाख्यमेति । प्राप्नोति ॥ जिगाति । गा न्तुते । जुहोत्यादिः ॥

सोमो अस्सभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अन्नमीवा इपस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । अस्सभ्यं । द्विऽपदे । चतुऽपदे । च । पशवे । अन्नमीवाः । इपः । करत् ॥ १४ ॥

सोमः स्तोत्रयोऽस्सभ्यं तथा द्विपदेऽस्मदीयाभ्यो द्विपाद्भिः प्रजाभ्यश्चतुष्पदे पशवे चतुष्पाद्भ्यो गवादिपशुभ्यान्नमीवा रोगवर्जितानीषोऽज्ञानिं करत् । करोतु ॥ चतुष्पदे । भस्त्रायां पादस्य पद्भाषः । इमुषोः सामर्थ्यं इति संहितायां सत्यं । आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं । बङ्गब्रीहौ पूर्वपदस्वरः । करत् । करोतेर्लयाडागमः । इषस्करदित्यच संहितायां कः करत्करतीत्यादिना सत्वं ॥

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः सधस्यमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकं आयुः । वर्धयन्न । अभिऽमातीः । सहमानः । सोमः । सधऽस्यं । आ । असदत् ॥ १५ ॥

स सोमो देवोऽस्माकमायुरन्नं जीवनं वा वर्धयन्वृद्धिं प्रापयन्नभिमातीः कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् सहमानोऽभिववन्नस्माकं सधस्यं हविर्धानाख्यं स्थानमासदत् । आसीदतु ॥ असदत् । सदर्लेटि रूपं । निघातः ॥

अपिष्टोमे प्रातःसवने मित्रावरुणशस्त्र आ नो मित्रावरुणति स्तोत्रियमृचः । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥ चतुर्विंशोऽहनि प्रातःसवने मित्रावरुण शस्त्र आ नो मित्रावरुणति षडहस्तोत्रियसंज्ञकमृचः । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणा मित्रं वयं हवामहे । आ० ७. २. । इति ॥ सोमवृद्धावयमेव तृच आवापार्थः । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणति तुर्चा । आ० ७. ५. । इति ॥ दाशायणे यज्ञे तु अमावास्ये कर्तव्ये । तत्रोत्तरस्याममावास्यायां द्वितीयेऽहनि मित्रावरुण आ नो मित्रावरुणति तस्यानुवाक्या । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वहिष्ठ नातिविधि मुदान् । आ० ७. १४. । इति ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यतिमुष्टानं । मध्वा रजांसि मुक्रतू ॥ १६ ॥

आ नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यति । उष्टानं । मध्वा । रजांसि । मुक्रतू इति सुऽक्रतू ॥ १६ ॥

मुक्रतू शोभनकर्माणां हे मित्रावरुणा नोऽस्माकं गव्यति गवः मार्गं गोनवासस्थानं घृतैः चरणमाधनेः पयोभिरोचतं । समतात्सिंचतं । अस्मभ्यं दोग्धीर्गाः प्रयच्छतमित भावः । रजास्यस्मदावासस्थानानि मध्वा मधुररसेन सिंचतं ॥ गव्यति । गोर्युतां कंदमीति वातादेशः । मध्वा । सर्वविधीनां कंदमि विकल्पितत्वात् च पुमागमाभावः ॥

उरुशंसा नमोवृधा मद्वा दशस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः णुचिप्रता ॥ १७ ॥

उरुऽशंसा । नमःऽवृधा । मद्वा । दशस्य । राजथः । द्राघिष्ठाभिः । णुचिऽप्रता ॥ १७ ॥

णुचिप्रता परिशुद्धकर्माणां हे मित्रावरुणा वुरुशंसा उरुभिर्बह्वभिः शंसमीर्यो । यद्वा । उरु महत्त्वमः शास्त्र ययोस्तौ । नमोवृधा नमसा हविर्नन्तणेनात्तन स्तोत्रेण वा वर्धमानो द्राघिष्ठाभिरत्यंतं दीर्घमृतिजज्ञानाभिर्वाग्भिर्युक्ता युवां दशस्य । दश धनं वलं वा । तस्य मद्वा महत्त्वं राजथः । रंशाधि ॥ उरुशंसा । शंसु सुती । कर्मणि घञ् । कृत्स्वरः । द्राघिष्ठाभिः । दीर्घशब्दादिर्हनि प्रियस्वरत्वादिना द्राघीत्यादेशः । नित्यादाद्युदात्तः ॥

मित्रावरुणस्य यदस्य याज्या गृणाना जमदग्निनेत्येपा । मृचितं च । होता यत्तस्मिन्मित्रावरुणा गृणाना जमदग्निना । आ० ५. ५. । इति ॥ अध्यायोपाकरणे मंडलाद्यंतहोमि गृणाना जमदग्निनेत्येपा । आ० गृ० ३. ५ ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतं । पातं सोममृतावृधा ॥ १८ ॥

गृणाना । जमत्ऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतं । पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥

हे मित्रावरुणा जमदग्निनेतन्नामकेन महर्षिणा गृणाना स्तूयमानो यद्वा । जमदग्निना पञ्चानिर्तापिना विश्वामित्रेण स्तूयमानो युवामृतस्य यज्ञस्य योनां देवयजनाख्ये देशे सीदत । उपविशतं । ऋतावृधा ऋतस्य कर्मफलस्य वर्धयितारो युवां सोमं पातं । पिबतं ॥ गृणाना । गृ शब्दे । व्यत्ययन कर्मणि शानच् । चित्यादतोदात्तः । सीदतं । सदर्लेटि पात्रेत्वादिना सीदादेशः । पातं । पा पानं । बह्वलं कंदमीति शपो लुक् ॥ ११९ ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे तृतीयाष्टके तृतीयं मंडलं पंचमोऽनुवाकः

समाप्तं च तृतीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ चतुर्थं मंडलं ॥

वामदेवे चतुर्थं मंडलं पंचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके दश मुक्तानि । तेषु त्वां ह्यग्ने सदमिर्दिति विगल्युच प्रथमं मुक्तं । अचिथमनुक्रमणिका । त्वां ह्यग्ने विंशतिरथ्वतिजगतीधृतय आद्या उपाद्याश्चतस्रो वारुण्यश्च वेति । मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः । प्रथमा चतुःपथ्यजराष्ट्रद्वितीया द्विपंचाशदचरातिजगती तृतीया द्विमप्रत्यचरा धृतिश्चतुर्थ्याद्या अनादेशपरिभाषया सप्तदश त्रिष्टुभः । ऋत्नस्य मुक्तस्य मंडलादिष्वग्ने-र्यमिति परिभाषयाग्निदेवता द्वितीयाद्याश्चतस्रो वरुणदेवत्या वा ॥ मुक्ताविनयोगो लिंगिकः ॥ आद्याध्यायो पाकरणं मंडलादिहोमं विनियुक्ता ॥

त्वां ह्यग्ने सदमिर्त्समन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरि इति क्रत्वा न्येरिरे ।
अमर्त्यं यजत मर्त्येष्व्वा देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसं ॥१॥
त्वां । हि । अग्ने । सदं । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवं । अरतिं । निऽएरिरे । इति ।
क्रत्वा । निऽएरिरे ।
अमर्त्यं । यजत । मर्त्येषु । आ । देवं । आऽदेवं । जनत । प्रऽचेतसं । विश्वं । आऽदेवं ।
जनत । प्रऽचेतसं ॥१॥

वामदेवः स्तीति । हे अग्ने समन्यवः । मन्युः स्पृधा । तथा सह वर्तमानाः । स्वसमानिः स्पृधमाना इत्यर्थः । देवासो देवनशीला इन्द्रादयो देवा देवं द्योतमानमरतिं शीघ्रं गतार त्वां सदमिर्त्समदेव न्येरिरे हि । स्पृधा-निमित्तं युद्धं प्रेरयति खलु । इतिशब्दो हेत्यर्थः । यस्माद्देवास्त्वा युद्धार्थं नितरां प्रेरयति तस्माद्यजमानाः क्रत्वा स्मृतिलक्षणं कर्मणा न्येरिरे । यज्ञकर्मणि देवान्हविः प्रापयितुं देवानाद्भानुं च त्वा नितरां प्रेरयति खलु । यजत यजनीयं हे अग्ने अमर्त्यं मरणधर्मरहितमा सर्वतो देव द्योतमानं प्रचेतसं । प्रकृष्टं कर्माविषयं चेतो ज्ञानं यस्य तादृशं त्वां मर्त्येषु यागं कर्वाणेषु मनुष्येष्व्वादेवमागतारं जनत । देवा हविःश्रपणार्थं मज्जनयन् । तथा प्रचेतसं कर्माभिस्तमादेव तत्तयज्ञेष्व्वागतारं त्वां विश्वं जनत । युगपन्नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु रीगपक्षेन हविरानयनाशं शोभं देवा अकुर्वन् ॥ न्येरिरे । ईरं गर्ता । लोडि मत्रत्वादास्र भवति । सहेति द्योगविभागात्समासः । हिद्योगादनिघातः । क्रत्वा । जसादिषु कृद्भिः वाचचनमिति नादिशाभावः । यणादेशः ॥

स भ्रातरं वरुणमग्र आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसं ।
ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतं ॥२॥
सः । भ्रातरं । वरुणं । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छं । सुऽमती । यज्ञऽवनसं ।
ज्येष्ठं । यज्ञऽवनसं ।
ऋतऽवानं । आदित्यं । चर्षणिऽधृतं । राजानं । चर्षणिऽधृतं ॥२॥

हे अग्ने स तादृशस्य भ्रातरमेकस्थानवासेन भ्रातरं वरुण । वृणोत्युदकमिति वरुणः । तं देवं यज्ञवनसं यज्ञिर्वननीधेर्हविर्भिः समजनीयं यज्ञवनसं च यज्ञस्य संभक्तारं ज्येष्ठमतिशयेन प्रशस्यमुतावानमपां प्वाभित द्योदकवतं मत्यवतं वा आदित्यमर्दितः पुत्रं चर्षणीधृतं मनुष्याणामुदकप्रदानिनं धारकं सुमतीं शोभनबुद्ध्या हनुया चर्षणीधृतं चर्षणिभिर्विद्विधृतं राजानं राजत एतादृशं वरुणं देवं देवान् देवनशीलान् स्तोत्रन-चाभ्यां ववृत्स्व । आवर्तय । अभिमुखीकुरु ॥ ववृत्स्व । वृत्तुं वर्तने । लोडि बङ्गलं कृद्मीति विकरणस्य झुः ।

निघातः । मुमती । संचे वृषत्यादिना क्लृप्तुदात्तः । मुपां मुनुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः ।
 क्लृष्टे । प्रशस्यस्येष्टनि ज्य चिति ज्यादेशः । निन्त्वादाद्युदात्तः । एकादेशस्वरः । यज्ञवनसं । वन पण संभक्तौ ।
 कर्मकर्तारि चामुन्प्रत्ययः । गतिकारकथोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व चिति पूर्वपदस्वरः ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टव उत्तरस्मिन्पटले सखे सखायमित्येपा । मुचितं च । सखे सखायमभ्या ववृत्स्वोर्ध्व ऊ पु ण
 ऊतये । आ० ४. ७ । इति ॥

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाणुं न चक्रं रथ्येव रंस्यास्मभ्यं दस्म रंस्या ।

अग्ने मृच्छीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।

तोकाय तुजे णुणुचानुं शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥३॥

सखे । सखायं । अग्निम् । अत्रा । ववृत्स्व । अणुं । ना । चक्रं । रथ्याऽऽवा । रंस्या । अस्मभ्यं । दस्म । रंस्या ।

अग्ने । मृच्छीकं । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्सु । विश्वेभ्यः । भानुषु ।

तोकाय । तुजे । णुणुचानुं । शं । कृधि । अस्मभ्यं । दस्म । शं । कृधि ॥३॥

सखे सखिभूत दस्म दर्शनीय हे अग्ने त्वं तव सखायं वरुणमग्न्यभ्यस्मदर्शमा ववृत्स्व । अग्निमुष्ठीकुरु । तत्र
 दृष्टातः । रथ्या रहण्य गमने माधुमुती रथ्येव रथं योजितावस्था यथाणु ग्रीधगतु चक्र लक्ष्यदेश प्रत्यभिमुष्ठी
 कुरुतमद्वत । हे अग्ने सचा तव सहाये वरुणे मृच्छीक मुखकर हविर्विदः । लभवानसि । तथा विश्वभानुषु
 सर्वतो व्याप्ततजस्कृषु मरुत्सु मुखकर लभवानसि । आविवाहणार्पिमाहृतयोः कर्मणोरिष्टवानमीत्यर्थः ।
 णुणुचानुं दीप्यमान हे अग्ने तोकाय । तुज्यते पीड्यतिऽनेन माता गर्भवामेनति तोक पुत्रः । तस्मि तुजे । गच्छत्यने
 नानुष्य पितृति तुक् पीत्रः । तस्मि श मुख कृधि । कुरु । दस्म दर्शनीय हे अग्ने अस्मभ्य श कृधि । मुख कुरु ॥
 रथ्येव । रथ्यस्येमावित्यर्थे रथाद्यदिति यत् । मुपा मुनुगिति मुपो डादेशः । रथ्या । रहण्य-दात्तच माधुरिति
 यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व ॥

त्व नो अत्र इत्येतदारभ्येद मुक्तमुत्तराणि मुक्तानि च प्रातरनुवाक आग्नेये क्रता वपुभे कदस्याग्निगम्ये
 च विनियुक्तानि । मुचितं च । त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्येतत्पुमूनीन चत्वारि । आ० ४. १३ । इति ॥
 अवभृथ्यां स्विष्टकृदर्थेऽग्नीवरुणा यष्टयो । तत्र त्वं नो अत्र इति हे याज्यानुवाक्ये । मुचितं च । अग्नेवभृथां
 स्विष्टकृदर्थे त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति हे । आ० ६. १३ । इति ॥ अस्मातो यथाग्निहोत्रं जज्ञयात्तदार्पि
 वारुणीष्टिः । तस्याभिते एव याज्यानुवाक्ये । तदाहयं आहितार्पिरित्युपक्रम्यास्रात् । तस्य याज्यानुवाक्ये त्व
 नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्त्व त्व नो अग्नेऽवमो भवोती । ऐ० ब्रा० ७. ९ । इति ॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेच्छोऽव यामिसीष्टाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोणुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥४॥

त्वं । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेच्छः । अव । यामिसीष्टाः ।

यजिष्ठः । वह्निऽतमः । शोणुचानः । विश्वा । द्वेषांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥४॥

हे अग्ने विद्वान् सर्वपुरुषार्थसाधनोपायज्ञस्व देवस्य द्योतमानस्य वरुणस्य हेच्छः क्रोधान नोऽस्मत्सवधना
 वरुणकर्तृकान्याशयहणानव यामिसीष्टाः । अपनय । किंच यजिष्ठो यष्टतमो वह्नितमो हविषामाग्नेयेन वाटा
 शोणुचानोऽतिशयैव दीप्यमानस्त्वं विश्वा सर्वाणि द्वेषांसि पापानि द्वेषाणि रज्ज्वांसि वा अस्मदभ्यन्तः प्र
 मुमुग्धि । प्रकंपणं मोचय ॥ हेच्छः । हेच्छु अनादरे । क्लृप । शंसि रूप । शंसः सुप्त्वादनृदात्तत्वे धातुस्वरः ।
 यामिसीष्टाः । यमिष्यतादाशीनिङ् । थांसि सीयुडागमः । कंदस्युभयथिति निङ् । सर्वधातुकत्वाणिनोपाभावः ।
 अवपुषो यामिर्विनाशो वर्तते । मुमुग्धि । मुंचतर्लोष्टि रूप । बह्वन् कंदसीति शपः श्युः ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टी ।
 अव यस्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥५॥
 सः । त्वं । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उपसः । विऽउष्टी ।
 अव । यस्व । नः । वरुणं । रराणः । वीहि । मृळीकं । सुऽहवः । नः । एधि ॥५॥

हे अग्ने स तादृगस्वमृती ऊत्या रक्षणेन नोऽस्माकमवमोऽवाचीनः प्रत्यासन्नः सन् अस्या उपसो व्युष्टी
 व्युक्ते प्रातःकालिऽप्रिहोवादि कर्ममिच्छार्थं नेदिष्ठो भव । अतिशयिनास्मर्दतिकस्यो भव । यद्वा । ऊत्या गमनेना-
 स्माकमवमो रचको भव । किंच नोऽस्माकं वरुण वरुणकृतं जलोदरादिरोग आवारकं पापं वा अव यत्न ।
 अवयज । विनाशयत्यर्थः । रराणोऽस्मादन्ते हविषि रममाणः । यद्वा । यजमानेभ्योऽत्यंतमीप्सितफलप्रदस्य
 मृळीकं सुवकरमिदं हविर्वीहि । भक्षय । किंच नोऽस्माकं सुहवः शोभनाङ्गानोपेत एधि । भव ॥ नेदिष्ठः ।
 अतिकशब्दादिष्वन्यतिकषाढयोर्निदमाधावति नेद इत्यादेशः । निस्वऽशुदात्तः । रराणः । रमतेः कान्शि
 मकारलोपःकांदसः । यद्वा । रतिर्यङ्गुकि व्यत्ययन कानच । अभ्यस्तानामादिः । एधि । अस्तेलोऽटि घ्नोरेडा-
 वभ्यामलोपश्चेति ए इत्यादेशः । तस्यासिद्धत्वाद्गुण्भ्यो ह्रिधिः । निघातः ॥ ॥१२॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग्देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।
 शुचिं घृतं न तप्रमघ्नायाः स्याहा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥६॥
 अस्य । श्रेष्ठा । सुऽभगस्य । संऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा । मर्त्येषु ।
 शुचिं । घृतं । न । तप्रं । अघ्नायाः । स्याहा । देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥६॥

सुभगस्य सुधनस्य सुषु भजनीयस्यार्षदेवस्य श्रेष्ठातिशयेन प्रगस्या संदृक् संदृष्टमर्त्येषु चित्रतमातिशयेन
 चायनीया पुजनीया भवति । स्याहा सर्वैः स्पृहणीया भवति । तत्र दृष्टांतः । यथा देवस्य चीरं कामयमानस्य
 पुरुषस्याध्याया अहंतव्याया गोः शुचि तेजोयुक्तं घृतं चरणयुक्तं तप्रं चीरं स्पृहणीयं भवति । तत्रैव दृष्टांतांतरं ।
 यथा गां भिन्नमाणस्य मर्त्यस्य धेनोर्दोग्ध्रा गोमंहनेव । मंहतिर्दानकर्मा । दानं यथा प्रियकरं भवति तद्वत् ॥
 सुभगस्य । आयुदात्तं ह्यच्छंदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । स्याहा । कर्पात्वतो घञोऽंत उदात्तः । देवस्य । दीव्य-
 तीति देवः । दीव्यतेः कात्यर्थस्य पचाद्यधि रूपं ॥

त्रिरस्य ता परमा संति सत्या स्याहा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।
 अनंते अंतः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥७॥
 त्रिः । अस्य । ता । परमा । संति । सत्या । स्याहा । देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।
 अनंते । अंतरिति । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥७॥

अपरिगन्धिममानिनोऽस्य देवस्य त्रिस्त्रीण्यपिवायुमुर्यात्मना चीणि ता तानि प्रसिद्धानि परमोत्तमानि
 सत्या यथार्थभुतानि जनिमानि जन्मानि स्याहा सर्वैः स्पृहणीयानि संति । यद्वा । अपरिव चीणि जन्मानि
 दिवस्पति प्रथमं जज्ञ आपिः । ऋग्वे० १०. ४५. १ । इति चीणि जाना परि भुपत्यस्य । ऋग्वे० १. २५. ३ । इत्येव-
 साद्रिपु मंत्रेषु प्रसिद्धानि । अनंतेऽपर्यंते नभस्यंतर्मध्ये स्वतंत्रसा परिवीतः परिविष्टतः शुचिः सर्वस्य शोधकः
 शुक्रो दीप्रियुक्तोऽत एव रोरुचानो मृगं दीप्यमानोऽर्यः स्वामी तादृशो देव आगात् । अस्यदीयं यत्तं प्रत्या-
 गच्छतु ॥ सत्या । अण्कदसि बङ्गलमिति शुभ्रुक् । परिवीतः । व्यञ् संवरणं । कर्मणि क्तः । यजादिस्वात्संप्र-
 मारण । गतिरनंतरं इति गतिः प्रकृतस्वरत्वं । अर्यः । अ गती । अर्यः स्वामिविद्ययोरिति यत्प्रत्ययान्तो
 निपातितः । स्वामिन्यतोदात्तत्वं यत्प्रत्ययान्तोदात्तत्वं ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सन्ना होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।

रोहिदंश्वो वपुष्यो विभावा सदा रणः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सन्ना । होता । हिरण्यऽरथः । रंसुजिह्वः ।

रोहितऽअंश्वः । वपुष्यः । विभाऽवा । सदा । रणः । पितुमतीऽइव । संऽसत् ॥ ८ ॥

देवानां दूतो होता देवानामाह्नाता हिरण्यरथः सुवर्णमयरथोपितो रंसुजिह्वो रमणीयशोभनञ्जालोपेतः स तादृशोऽपिर्विश्वेत् सर्वाण्येव सद्य देवयजनस्थानान्यभि वष्टि । कामयते । पुनश्च कीदृशः । रोहिदंश्वः । रोहितवर्णा अश्वो यस्य स तथोक्तः । वपुष्यो वपुषि रूपे साधुर्विभावा कांतियुक्तोऽत एव सदा रणको रमणीयो भवति । तत्र दृष्टान्तः । पितुमतीव संसत् । यथात्रादिवत्समुद्भूतं गृहं रमणीयं तद्वत् ॥ रंसुजिह्वः । रमतेरन्त्येभ्योऽपि दृश्यते इति विच । बह्व्रीही पूर्वपदस्वरः । वपुष्यः । तत्र साधुरिति यत् । तित्थरितः । विभावा । कुंदसीर्वाणपाविति वनिष् ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञवैधुः प्र तं मत्या रगनया नयति ।

स शैत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽवैधुः । प्र । तं । मत्या । रगनया । नयति ।

सः । शैति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य । सधनिऽत्वं । आप ॥ ९ ॥

यज्ञवैधुः । यज्ञेऽपिहोवादी बंधनं विनियोजनं यस्य स तथोक्तः । सोऽपिर्मनुषः कर्मणि प्रवृत्ताश्चनुष्यान् चेतयत् । जानाति । मत्या महत्या रगनया भुतिरूपया रज्या युक्तं तादृशमपि प्रणयति । उत्तरवैद्यादि-
खध्वर्वाद्यः प्रतिर्षति । मर्तस्य मनुष्यस्यास्य यज्ञमानस्य दुर्यासु गृहेषु साधनं अभीष्टानि साधयन् सोऽपिः
चेति । वसति । स देवो योतमानोऽपिः सधनित्वं यस्य गृहे निवसति तेन धनिना साहित्यमाप । प्राप्नोति ।
प्रभुतं धनं यज्ञमानाय दापयित्वा तेन सहितोऽभवदित्यर्थः ॥ साधनं । राध साध मसिद्धौ । ण्यतस्य शतरि रूपं ॥

स तु नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्द्यौष्यिता जनिता सत्यमुशान् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रऽजानन् । अच्छा । रत्नं । देवऽभक्तं । यत् । अस्य ।

धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । द्यौः । पिता । जनिता । सत्यं । उशान् ॥ १० ॥

प्रजानन् सर्वं जानानः सोऽपिर्देवभक्तं देवदेवनशीलः स्तोतुमि । संभजनीयमस्यापिः सवधि यदुत्तम रत्नं
धनमस्ति तद्रत्नमच्छाभिमुख्येन तु चिप्रं नोऽस्मान्नयतु । प्रापयतु । अमृता सरणधर्मरहिता विश्वे सर्वे देवा
धिया हविर्वहननत्तणेन कर्मणा हेतुना यद्यमपिसकृण्वन् हविषां प्रापयितारमकुर्वन् । यस्य चापिर्वाः पिता
पालयित्री जनिता जनयित्री च । अपि दिवः सुनुरसि प्रचेताः । अश्व० ३ २५ १ । इति श्रवणात् । यत्ना ।
द्यौर्देवनशील आदित्यः पिता जनयिता च । आदित्यादपिरत्याम्नानात् । सत्यं यथार्थभुतं तमपिमुच्यते ।
धृताद्यार्जातभिरध्वर्वाद्यः सिंचति ॥ देवभक्तं । भज सेवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रज्ञाति
स्वरः । उशन । उश सिचने । लडि रूपं । बह्वन् कुंदसीत्यइभावः ॥ ॥ १३ ॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुध्ने रजसो अस्य योनी ।

अपादशीर्षा गुहमानो अन्तायोयुवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

सः । जायत । प्रथमः । पस्त्यासु । महः । बुध्ने । रजसः । अस्य । योना ।
अपात् । अशीर्षा । गुहमानः । अंता । आऽयोर्युवानः । वृषभस्य । नीळे ॥ ११ ॥

सोऽग्निः प्रथम आहवनीयादिरूपतया श्रेष्ठः सन पस्त्यासु यजमानानां गृह्यु जायत । आहृत्यधिकरण-
तया संपद्यते । तथा महो महतोऽस्य रजसोऽंतरिक्षस्य बुध्ने मूले पृथिव्यां तत्रापि योनावृत्तरवेद्यादिस्थाने
मपद्यते । सोऽग्निरपात्यादवर्जितोऽशीर्षा शिरोवर्जितः । तदेवाह । अताद्यंते पादाशिरमी गुहमानो गूहमानः ।
अविज्ञेयपादाशिरा इत्यर्थः । वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे निलये नभस्यायोर्युवानो धूमाकारिणात्वा-
नमायोजयन्वर्तते । यद्वा । यः प्रथमो वद्युतोऽग्निः पस्त्यासु नदीषु बुध्नेऽंतरिक्षे महो महतो रजस उदकस्य
नेत्रमो वा योनां स्थाने च चरति । अपादशीर्षा पादाशिरौवर्जितोऽतात्मनः पर्यंतप्रदेशान स्वतेजसा गुहमान
आन्हादयन पुनश्रायोर्युवानस्नानि तत्रासि स्वात्मनि मिथीकुर्वन्वृषभस्य मेघस्य नीळे स्थाने नभसि चरति
सोऽग्निरधुना कर्मयोग्यतयाजायत ॥ अपात् । पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्य इत्यकारलोपः समासांतः । गुह-
मानः । गुह संवरणे । शिवकरणी । शानाचि रूपं । शानचो लसाधातुक्स्वरं कृते प्रत्ययस्वरः । आयोर्युवानः ।
यु मिश्रणं । यङ्नुक्ति शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरिणाद्युदात्तः ॥

प्र गर्धं अर्तं प्रथमं विपन्यं ऋतस्य योना वृषभस्य नीळे ।

स्यार्हा युवा वपुषो विभावा सप्त प्रियासोऽजनयंत वृष्णे ॥ १२ ॥

प्र । गर्धः । अर्तं । प्रथमं । विपन्या । ऋतस्य । योना । वृषभस्य । नीळे ।

स्यार्हः । युवा । वपुषः । विभाऽवा । सप्त । प्रियासः । अजनयंत । वृष्णे ॥ १२ ॥

हे अग्ने विपन्या मृत्या युक्तमृतस्योदकस्य योनां स्थाने वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे कुलायभृतोऽत-
रिक्षे वद्युतापिरूपेण वर्तमान त्वां गर्धंस्तजः प्रथमं प्रार्तं । प्रकर्षेण गच्छति । यथाग्निः स्यार्हः सर्वः स्पृहणीयो
युवा नित्यतरुणो वपुषः कमनीयो विभावा दीप्तिमान तस्मै वृष्णेऽभिसतफनवर्षकायापये प्रियासः प्रियाः
सप्त होत्रका अजनयत । स्तोत्रमकुर्वन् ॥ अर्तं । ऋ गतीं । लडि व्यत्ययनात्मनपद । निघातः । विपन्या । पन
चैत्यस्यप्रत्ययः । रुदिकारादृक्त्विन इति डीप् । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । उदात्तयणो हन्पूर्वादिति विभक्त्य-
दात्तत्वं । विपन्यं ऋतस्यैव संहितयामिकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च । पा० ६. १. १२७ । इत्यनिकोऽपि
ह्रस्वोऽनुनासिकश्च ॥

अस्माकंमत्रं पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुर्चृतमाशुषाणाः ।

अशमघजाः सुदघा ववे अंतरुदुस्रा आजन्नुपसो हुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकं । अत्रं । पितरः । मनुष्याः । अभि । प्र । सेदुः । ऋतं । आशुषाणाः ।

अशमऽघजाः । सुऽदघाः । ववे । अंतः । उत । उस्राः । आजन् । उपसः । हुवानाः ॥ १३ ॥

अत्र लोके पूर्वं मनुष्या अस्माकं पितरोऽग्निरस ऋतं यच्चमाशुषाणा अशुषानाः संतोऽभि प्र सेदुः ।
अशिमभिलक्ष्य प्रजग्मुः । तेऽग्निरसोऽग्निपरिचर्यावलादशमघजाः पर्वतैः परिश्रुता ववे । वृणोत्याक्सादयतीति
वत्रं पर्वतविनातर्वीरितं तमः । तस्मिन्नतर्मध्य स्थिताः सुदघाः सुष्ठु दोग्धीरुस्राः परिभिरपहता गा उदाजन् ।
तस्माद्विलासिन्नरगमयन । किं कुर्वतः । तमसो विध्वंसिनीरूपसो देवीः प्रकाशार्थं हुवाना आहुयंतः ॥ ववे ।
वृणोतिराणादिकः कः । कृत्रादीना द्वे भवत इति द्विवचनं ॥

ते संमृजत ददृवांसो अद्रिं तदेपामन्ये अभितो वि वौचन ।

पश्वयंचासो अभि कारमर्चन्विदंत ज्योतिश्चकूपंत धीभिः ॥ १४ ॥

ते । मर्मजत । ददृऽवांसः । अद्रिं । तत् । एषां । अन्ये । अभितः । वि । वोचन ।
पश्वऽयंचामः । अभि । कारं । अर्चन । विदंत । ज्योतिः । चकृपंत । धीभिः ॥ १४ ॥

तेऽगिरसोऽद्रिं पणिभिरपहताना गवां निरोधक पर्वत ददृवासो विदारयतः सतो मर्मजत । अपि पर्यचरन् । एषामंगिरसा तत्तादृशं कर्मान्य महर्षयोऽभितः सर्वत्र जगति वि वोचन । विशिषणाकथयन् । पश्वयंचामः पशुनिर्गमनार्थानि यंत्राण्युपाया येषां तेऽगिरसः कारमभिमतस्य प्रयोजनस्य कर्तारमपिमभ्यर्चन । अस्तुवन् । ततस्तमोपहर्मादित्याख्य ज्योतिर्विदंत । अलभत । ततो धीभिर्वृद्धिभिरुपत । यज्ञानकल्पयत् कुर्वन् ॥ मर्मजत । मृजूप शूर्पा । यद्भुक्ति लुडि व्यत्ययनात्मनपद । निघातः । चकृपत । कृपु मामर्थं । ग्यतस्य लुडि चडि सन्वद्धावाभावकादसः ॥

ते गव्यता मनसा दृध्रमुब्धं गा येषानं परि पंतमद्रिं ।

दृहं नरो वचसा द्येन व्रजं गोमंतमुशिजो वि ववुः ॥ १५ ॥

ते । गव्यता । मनसा । दृध्रं । उब्धं । गाः । येषानं । परि । पंतं । अद्रिं ।

दृहं । नरः । वचसा । द्येन । व्रजं । गोऽमंतं । उशिजः । वि । ववुरिति ववुः ॥ १५ ॥

नरः कर्मणा नेतार उशिजोऽपि कामयमानास्तेऽगिरसो गव्यता गा इच्छता मनसा दृध्र गवा निर्गमन द्वारनिरोधकमुब्ध समुब्ध सहत । यद्वा । उभिः पुरणार्थः । गोभिः पुणं गा येषानं नियुक्त परि सर्वतः मत वर्तमानं दृहं दृढं गोमंतं गोभिर्युक्तं व्रजं गवा निवासस्थानमद्रि पर्वत द्येनापि विषयेण वचसा वदामकंन स्तोत्रेण वि ववुः । गोनिर्गमनार्थमुत्तारितवतः ॥ उब्ध । उभ्रानिर्हेतिना समानार्थः । यद्वा । उभ उन्म पुरणं । कर्मणि क्तः । येषानं । यमः कान्छेत्वाभ्यासस्तोत्रा । चित्वादेतोदानः । परि पतमित्यत्र मरिचियायामुपसर्ग प्रादुर्भ्यामन्तिर्यचपर इति पत्व ॥ ॥ १४ ॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विदन् ।

तज्ज्ञानतीरभ्यनृपत वा आविर्भुवदरुणीर्यगसा गोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमं । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः । परमाणि । विदन् ।

तत् । ज्ञानतीः । अभि । अन्नृपत । वाः । आविः । भुवत । अरुणीः । यगसा । गोः ॥ १६ ॥

हे अपि ते स्तोत्रं कुर्वाणा अगिरसो मातुर्जनन्या धेनोवाचः सत्रधि नाम स्मृतिमाधक गन्दमात्र प्रथम पूर्व मन्वत । अज्ञानत । पश्चात्तस्या वाचः संबधीनि त्रिः सप्तकविशतिसंख्याकानि स्मृतिमाधनानि कदापि । तानि च गायत्र्यादीनि जगत्यतानि सप्त । अतिजगत्यादीन्यातिधृत्यानि सप्त । कृतिप्रभृतीन्युत्कृतिपर्यतानि संप्रति । एव त्रिः सप्त कंदासि परमाणुत्तमानि विदन् । अलभत । एवाविधवदोयुक्तं विरपिममृत्तित्यर्थः । तन्ततो ज्ञानतोः सर्वं जानाना वाः । वा इत्युपोनाम । उपसोऽभ्यनृपत । अस्तुवन् । ततो गोः सूर्यस्य यगसा तेजसा सहारुणीररुणवर्णाया आविर्भुवत आविरभुत । यद्वा । तेऽगिरसः प्रथम पुरातन नाम एहि मुरभि गुग्गुलु गंधिनीति धेनोनामधेय मन्वत । उच्चारयामासुः । मातुर्भुस्याः स्मृत्यानि पणिभिरपहतानि त्रिः सप्त रत्नानि विदन् । तत उच्चारतं नाम ज्ञानत्यो गावाऽभ्यनृपत । हंभारवलक्षण श्रेष्ठमकुर्वन् । तदानीमुपाः प्रादुरभुर्दिति ॥ ज्ञानतीः । एकस्मिन्पक्षे वा कंदसीति पूर्वमवर्णदीर्घः । उभयत्र शतुरनुमो नयत्रादीति ङीप् उदात्तत्वं । अन्नृपत । गु स्मृती । लुडि रूपं । कृटादित्वादगुणः । अरुणीः । सोरन्तोपकादसो गीरीमिमाय । अश्वे० १. १६४ ४१. इतिवत ॥

नेगत्तमो दुधितं रोचत द्यौरुद्देव्या उपसो भानुरर्त ।

आ सूर्यो बृहतस्तिष्ठदज्ञौ ऋजु मर्तेषु वृजिना च पश्यन् ॥११॥

नेगत् । तमः । दुधितं । रोचत । द्यौः । उत् । देव्याः । उपसः । भानुः । अर्त ।

आ । सूर्यः । बृहतः । तिष्ठत् । अज्ञान । ऋजु । मर्तेषु । वृजिना । च । पश्यन् ॥११॥

तमो रात्रिकृतं ध्यातं दुधितं । दुधिः प्रेरणकर्म । प्रातरपिबिहरणकाल उपसा प्रेरितं सत नेगत । अनश्यत । ततो र्यारतरिचं रोचत । अदीप्यत । ततो देव्या देवनशीलाया उपसो भानुः प्रभोदरत । उन्नच्छति । अथ सूर्यो बृहतो महतोऽज्ञानत्ररान्पर्वतान गमनशीलान्प्रमीन्वा तिष्ठत । अर्थातिष्ठत । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु वियमानमृजु सत्कर्म वृजिनानुजून्यसत्कर्माणि च पश्यन् । अर्थातिष्ठदिति शेषः ॥ नेगत । गण अदगंने । लडि गणिमन्योरनियेत्वं यक्तव्यमित्येत्वं । शपः पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । रोचत । रुच दीप्ती । लडि रूप । वाक्यभेदादनिघातः ॥

आदिपश्चा बुवुधाना व्यख्यन्नादिदत्तं धारयन् युभक्तं ।

विश्वे विश्वासु दुर्यासु देवा मित्रं धिये वरुण सत्यमस्तु ॥१८॥

आत् । इत् । पश्चा । बुवुधानाः । वि । व्यख्यन् । आत् । इत् । रत्तं । धारयन्त् । युऽभक्तं ।

विश्वे । विश्वासु । दुर्यासु । देवाः । मित्रं । धिये । वरुण । सत्यं । अस्तु ॥१८॥

आदिस्सूर्यादद्यादनतर बुवुधानाः परिभिरपहता निरोधातिर्गता गा जानाना अंगिरसः पश्चा पृथ्वेः शेष व्यख्यन् । अंगिपण ता गा अपश्यन् । तथादिदनतरं युभक्तं दीप्तिपुक्तं देवैः संभक्तं वा रत्त परिभिरपहत धनं च धारयन्त् । अधारयन् । लङ्गोधनानामंगिरसां विश्वासु दुर्यासु सर्वेषु गृह्येषु विश्वे यजनीयाः सर्वे देवा आजग्मः । हे मित्रं मित्रभुतं हे वरुणोपद्रवाणा वारुणं हे अग्ने धिये कर्मणां कर्त्तुं स्तोत्रे वा यजमानाय सत्यमस्तु । यदेतत्तवोपद्रववारणसामर्थ्यं तद्यथार्थभुतमस्तु ॥ पश्चा । पश्च पश्चा च कंदमीति निपातितः । बुवुधानाः । बुधर्निर्दिष्ट कानाच रूप । चित्त्वादतोदात्तः । युभक्तं । भज सेवायां । कर्मणां क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतस्वरः ॥

अच्छा वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठं ।

शुच्यूधो अतृणन्न गवामंधो न पूतं परिपिक्तमंशोः ॥१९॥

अच्छं । वोचेय । शुशुचानं । अग्निं । होतारं । विश्वऽभरसं । यजिष्ठं ।

शुचिं । ऊधः । अतृणत् । न । गवां । अंधः । न । पूतं । परिऽमिक्तं । अंशोः ॥१९॥

हे अग्ने शुशुचानं भुगं दीप्यमानं होतारं देवानामाहातारं विश्वभरसमाहृतिद्वारा वृष्टिप्रदानेन विश्वस्य पोषकं यजिष्ठं यदृतममग्निं त्वामन्ताभिलक्ष्य वोचेय । सत्वानि । गवामूधः शुचिं शुद्धं पयो नातृणत् । तवा हृत्थं यजमानो न दीग्धि । अंशोः सोमलताखड्गस्य संवध्यधो रसाख्यमन्नं पूतं दशापर्वित्त्रेण गोधतं सत न परिपिक्तं । गृह्येषु न प्रचिप्यं । किंत्वेन यजमानेन केवलं मूर्तिरिव क्रियते ॥ वोचेय । वृत्र आशीर्निर्दिष्टं वृत्रो वधिः । लिङ्गार्थाप्यङ् । कंदस्युभयर्थेति सार्वधातुकत्वात्सीयुटः सलोपः । अतृणत् । उत्तुदिर हिमानादरयोः । दोहनमेवोपोहिमनः । परिपिक्तं । मिंचतः कर्मणां क्तः । उपमर्गात्सुनोतीति संहितायां पत्वं । गतिरन्तर इति गतः स्वरः ॥

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणां ।

अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृच्छीको भवतु जातवेदाः ॥२०॥

विश्वेषां । अदितिः । यज्ञियानां । विश्वेषां । अतिथिः । मानुषाणां ।

अग्निः । देवानां । अश्वः । आऽवृणानः । सुऽमृच्छीकः । भवतु । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

अथमग्निर्विश्वेषां सर्वेषां यज्ञियानां यज्ञाहाणां देवानामदितिः । अदितिर्देवमाता । तद्वद्देवानां पोषक इत्यर्थः । यद्वा । विश्वेषां देवानामदितिर्भूम्यानीयः आधारभूत इति यावत् । अथ वा अर्षिर्विश्वानर इति श्रुतः । तथायमग्निर्विश्वेषां मानुषाणामतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति । देवानां देवनशीलाणां स्तोत्राणामवीऽत्त हविरावृणानः संभजन जातवेदाः । जातं सर्वं वचीति जातवेदाः । सोऽपिस्तेषां स्तोत्राणां सुमृच्छीकः सुषकरो भवतु ॥ अतिथिः । अतः सातत्यगमने । अतन्वजीत्यादिनेथिन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । मानुषाणां मनोर पत्न्यानीत्यर्थं मनोजातावऽयतो पृक्चैत्यऽप्रत्ययः । अित्वादाद्युदात्तः ॥ १५ ॥

यो मर्त्येष्विति विश्वेषां द्वितीयं मूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिपुरभमापेय । यो मर्त्येष्वित्यनुक्रमणिका ॥ अस्य मूक्तस्य प्रातरमुवाकाश्चिनशस्वयोः पूर्वमूक्त एव विनियोग उक्तः ॥

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

हीता यज्ञिष्ठो महा शुचर्थ्यं हव्यैरग्निर्मनुष ईरयर्थ्यं ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतऽवा । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।

हीता । यज्ञिष्ठः । महा । शुचर्थ्यं । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईरयर्थ्यं ॥ १ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो योऽपिर्मर्त्येषु मनुष्येष्वृतावा सत्यवातिधायि निहितः । यदा । मर्त्येषु मनुष्येषु अधिपु वागादीन्द्रियेषु निहितः । अर्षिर्वारभूत्या सुष प्राविशदिति श्रुतः । देवो देवनशीलो योऽपिर्द्राद्रिषु देवेष्वरतिरभिगता शत्रुणा । यद्वा । देवलोकं गता । निधायि निहितः । स च हीता देवानामाहाता यज्ञिष्ठो यष्टतमोऽपिर्महा स्वकीयेन महता तेजसा शुचर्थ्यं दीपितमुत्तरयथा निहितः । किंच हव्यैर्हवनीधराज्यपुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हैतुभिर्मनुषो मनुष्यस्य यज्ञमानस्वरयर्थं स्वर्गं प्रति प्रेरणाय निहितः ॥ अरतिः । अह गतो । वाहवस्यार्तिर्भ्यश्चिदत्यतिप्रत्ययः । चित्वादातोदात्तः । निधायि । दधातिः कर्मणि लृङि रूपं । परादिऽङ्गदसोऽनुत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शुचर्थ्यं । शुच दीप्ता । तुमर्थे कर्धप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । ईरयर्थ्यं । ईरय तेषुमर्थे शर्थप्रत्ययः । शित्वेन सार्वधातुकत्वाणिलोपाभावः ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जातौ उभयौ अंतरये ।

दृत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

इह । त्वं । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान् । उभयान् । अंतः । अग्रैः ।

दृतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुऽमुष्कान् । वृषणः । शुक्रान् । च ॥ २ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रायै अयास्मिन्दिवसे नोऽस्मदीय इह कर्मणि जात आधानपवमर्षिर्गभिः संस्कृतस्व ज्ञातानुत्तरानुभयान्देवमनुथानतसेपामुभयेषां मध्ये दृतो हवीपि देवान्प्रापयितुमीयसे । गन्तमि । किं कुर्वेन । हे ऋष्व दर्शनीयायै ऋजुमुष्कान् । मुष्कान्देन मांसलोऽभिधीयते । अत्रव. प्रमाधकाः । अत्रवथ ते मुष्काश्चैत्युमुष्काः । तान्युषणः रतःसचनसमर्थान् शुक्रान्दीप्यमानानथाश्च युयुजानः स्वरथे योत्रयत्नीयसे । यद्वा । ऋष्व महस्रथे युयुजानो हविर्वहने नियुज्यमानस्य वृषणो हविःसचनसमर्थान्यजमानान् दीप्तान्देवाश्चयसे ॥ सूनो सहसः । परमपि ऋदसीति सहसः परांगवद्वावात् द्वयोः सर्वानुदात्तत्वं । ईयसे । ईह गतो । दिवादिः । निघातः । युयुजानः । युजः वर्तमाने लिटि कानचि रूपं । ऋष्व । महतायामुष्क इति प्रकृति भावः । ऋजुमुष्कान् । समासस्वरः ॥

अत्या वृधसू रोहिता घृतसू ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।

अंतरीयसे अरूपां युजानो युष्मान्श्रं देवान्विण आ च मतीन् ॥३॥

अत्या। वृधसू इति वृधऽसू। रोहिता। घृतसू इति घृतऽसू। ऋतस्य। मन्ये। मनसा। जविष्ठा।

अंतः। इयसे। अरूपा। युजानः। युष्मान्। च। देवान्। विणः। आ। च। मतीन् ॥३॥

हे अये ऋतस्य सत्यभुतस्य तव संबन्धिना मनसा मनसोऽपि जविष्ठा वेगवत्तमा वृधसू । वर्धयतीति वृधमत्तं । तत्त्वरती । घृतसू । घृतमुदक तत्प्रवर्तती रोहिता रोहितवर्णावत्यार्थी मन्ये । स्तामि । अरूपारोचमाना तावन्ती युजानो रथे युजानस्त्वं युष्मान् । देवेष्वधेरंतभावाद्यजनीयरूपेण कीर्तनं । युष्मान्यष्ट्यान्देवान् विणः परिचारकात्मतान्मनुष्यान्तः । पश्वर्थे द्वितीया । तेषां मध्य आ मसंतादीयसे । हविः स्वीकर्तुं यजमानान् गच्छामि । तद्दिवः प्रदातुं देवान् गच्छामि ॥ मन्ये । मन्यतिरर्चतिकर्मा । मनसा । मुपां मुनुर्गति पंचम्या आकारः । युजानः । युजिर योगः । युजिबुधिदृग्ः किञ्चित्पानचप्रत्ययः । चित्त्वादतोदात्तः ॥

अयमरणं वरुणं मित्रमेपांमिन्द्राविष्णुं मरुतो अश्विनोत् ।

स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥४॥

अयमरणं । वरुणं । मित्रं । एपां । इंद्राविष्णु इति । मरुतः । अश्विना । उत ।

सुऽअश्वः । अग्ने । सुऽरथः । सुऽराधाः । आ । इत् । ऊं इति । वह । सुऽहविषे । जनाय ॥४॥

हे अये स्वश्वः शोभनाश्वोपेतः सुरथः शोभनरथः सुराधाः शोभनधनोपेतस्वमेपां मरुतानां मध्ये सुहविषे शोभनहविष्काय जनाय यजमानायायमादीनुतापि चाश्विना यष्ट्यान्देवाना वहेद् । आङ्गर्थवः । उः पुरणः ॥ इंद्राविष्णु । अङ्गद्रेत्यादिना निपातनादिद्रशब्द आबुदात्तः । देवताद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । मुहविषे । नऽमुभ्याभित्युत्तरपदातोदात्तत्वं ॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमित्प्रमृष्यः ।

इक्रावाँ एपो अमुर प्रजावाँन्दीर्घा रयिः पृथुबुधः सभावान् ॥५॥

गोऽमान् । अग्ने । अविऽमान् । अश्वी । यज्ञः । नृवत्ऽसखा । सदं । इत् । अप्रऽमृष्यः ।

इक्राऽवान् । एपः । अमुर । प्रजाऽवान् । दीर्घः । रयिः । पृथुऽबुधः । सभाऽवान् ॥५॥

हे अमुर बलवन्हे अग्ने एप मदीयोऽयं यज्ञो गोमान् गोभिस्तद्वानविमान् । अययो मेपा अस्य संति तद्वान् अश्वश्वोपेतश्चान् । नृवत्सखा । नरः कर्मणां नतारोऽध्वर्वाद्यस्तद्वतः सखायोऽनुषातारो यजमाना यस्य स तथोक्तः । सदमित्प्रदेवाप्रमृष्योऽप्रधुष्यश्चान् । तथेक्रावान् । इक्रा हविर्बल्लणमत्तं । तद्वान् । प्रजावा नृचर्पात्रादियुक्तश्चान् । दीर्घाऽविक्त्वानुषानोपेतो रयिर्धनवान् । नृप्रमत्वर्थीयः । पृथुबुधः । पृथूनि बह्वलानि बुध्रानि धनादीनि कारणानि यस्य स तथोक्तः । सभावानुपद्रष्टृरूपसभायुक्तश्चान् ॥ नृवत्सखा । नरो येषां संतीति नृवत् । मतुप । तस्य क्वाँदसं वत्वं । इत्यनुडभ्यां मतुविति मतुप उदात्तत्वं । बह्व्रीर्ही पूर्वपदस्वरः ॥ ॥१६॥

यस्त इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।

भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्य ॥६॥

यः । ते । इध्मं । जभरत् । मिस्विदानः । मूर्धानं । वा । ततपते । त्वाऽया ।
भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सीं । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते त्वदर्थं यः पुमान् मिस्विदानः मिस्विदानः म्विद्वान् सन् इध्मं त्वत्समिधनार्थं काष्ठभारं जभरत् । आहरति । यो वा त्वाया त्वत्कामनया मूर्धानं स्वमस्तकं ततपते काष्ठभारेण तापयति तस्य तादृशस्य पुंसः स्वतवान् । स्वतवात्स्वतवानिति तत्त्वकार उक्तः । धनवान् भुवः । भवामि । पायुः पालयितामि । सीमन् विश्वस्मादघायतोऽधं पापमिच्छतः पुरुषादुरुष्य । रस ॥ जभरत् । हरतिर्नुडि चंडि रूपः । चण्ड्यतरस्यामिति चण्डपुर्वस्योदात्तत्वं । मिस्विदानः । जिप्विदा गात्रचरणं । कानचि रूपः । महितायामादेशप्रत्यययोरिति धातुसकारस्य पत्व । त्वाया । त्वामात्मन इच्छतीत्यर्थं क्वच । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चि मपर्थतस्य त्वादेशः । दकारस्य क्वादेशमात्वं । क्वजंतादातोर्भावे अ प्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः । मुपां मुनुगिति तृतीयाया आकारः । एकादशस्वरः । भुवः । भवतंलेश्यडागमे रूपः । भुनुवोमिडीति गुणप्रतिषेधः । आगमस्यानुदात्तत्वं धातुस्वरः । स्वतवाः पायुरित्यत्र महितायां स्वतवान्यायां । पा० प ३ ११ । इति नकारस्य कत्व । अत्रानुनासिकः । पुर्वस्य तु वैलौकारोऽनुनासिकः । रफस्य विसर्जनीयः । कृष्णोः कः । पां चिति षप इत्यादेशः । अघायतः । अघमात्मन इच्छतीत्यर्थं मुपः क्वच । अघाघस्यादित्यात्व । तदताक्तुप्रत्ययः । शतुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । उरुष्य । उरुशब्दः कडादिः । लोटि रूपः । निघातः ॥

यस्ते भरादन्वियते चिदन्नं निशिपन्मंद्रमतिथिमुदीरत् ।
आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्नयिध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥
यः । ते । भरात् । अन्वियते । चित् । अन्नं । निऽशिपत् । मंद्रं । अतिथिं । उतऽदीरत् ।
आ । देवऽयुः । इनधते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमानन्वियतेऽन्नमिच्छते ते तुभ्य हविर्लक्षणं पुरोडाशादिकमन्नं भरात् दातुं विभूयात् । चिदिति चार्थः । यश्च मंद्रं मद्रकर सोमं निशिपत् नितरा प्रयच्छति । यश्चातिथिमतिथिवत्पृष्णं त्वामुदीरत् उत्तरवेशा प्रणयति । आ अपि च यश्च देवयुर्देवं त्वा कामयमानो दुरोणे स्वकीये गृह इनधते त्वा समिद्धः समिधते तस्मिन्नतस्मिन्पुरुष रयिः पुत्रो ध्रुव आस्तिक्यवृत्त्या वैदिके मार्गे निश्चलोऽसु । तथा दास्वानां दार्यापतश्चाम् ॥ भरात् । इमुत्र धारणपोषणयोरित्यस्य लेखाडागमे रूपः । यदुत्तयोगादनिघातः । अन्वियते । अन्नमात्मन इच्छते । क्वच । क्वचि चेतित्वं । इस्वप्क्वादेशः । निशिपत् । शाम् अनुशिपत् । लुडि सतिशाम्भ्यतिभ्यश्चि चिुरडादेशः । शाम इदइहलोरितित्वं । उदीरत् । ईर गतो । लुटि व्यत्ययन परस्मैपद । अडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वं धातुस्वरः । तिडि चोदात्तवतीति गतनिघातः । इनधते । त्रिडि दीप्ती । लुटि व्यत्ययन शप । रुधादित्वात् शम । शान्नलोप इति धातुनकारलोपः विदित्परत्वाभावात् शसोरलोपाभावः । यदुत्तयोगादनिघातः । शमः स्वरः । दास्वान् । दास्य दाने । मपदादिन्धणो भावे क्रिये । तदस्यास्तीति मनुप । मादपधाया इति वत्व । प्रत्ययस्य पिच्चादनुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

यस्त्वा दोषा य उपसिं प्रशंसाम्प्रियं वा त्वा कृण्वते हविष्मान् ।
अश्वो न स्वे दम् आ हेम्यावान्तमंहसः पीपरी दाश्वाम् ॥ ८ ॥
यः । त्वा । दोषा । यः । उपसिं । प्रऽशंसात् । प्रियं । वा । त्वा । कृण्वते । हविष्मान् ।
अश्वः । न । स्वे । दमे । आ । हेम्याऽवान् । तं । अंहसः । पीपरः । दाश्वाम् ॥ ८ ॥

हे अग्ने यः पुमान् दोषा दोषायां रात्री त्वां प्रशमात् संजुयात् । यद्योपसिं प्रातःकाले त्वा प्रशंसि । हविष्मान् संभृतहविष्को यो वा यत्रमानस्त्वा त्वा प्रियं हविर्भिः प्रीतं कृण्वते । कुर्यात् । आ अथ दाश्वाम्

हविर्दत्तवतं तं तादृशं यजमानं स्वे दमे स्वकीये गृहे हेम्यावान् भुवर्णनिर्मितकन्यावानथो न अश्व इव संच-
रस्त्वमंहसः पापरूपाहारिद्यात्पीपरः । पारं नय । तस्मै यजमानाय बह्व धनं प्रयच्छेत्पर्यः ॥ दोषा । सप्तम्या
आकारः । प्रशंसात् । शन्मु मृती । जेत्याडागमि रूपं । कृणवते । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लिटि धिन्व-
कृण्वोरक्ष्यप्रत्ययः । लिटोऽडाटावित्यडागमः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । हेम्यावान् । हेमार्हति ।
कंदमि चति यः । पीपरः । पू पालनपुरणयोरित्यस्य ष्यंतस्य लुङि चडि रूपं । निघातः ॥

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशहुवस्वे कृणवते यतसुक् ।

न स राया शशमानो वि योपन्नमंहः परि वरदघायोः ॥९॥

यः । तुभ्यं । अग्ने । अमृताय । दाशत् । दुवः । त्वे इति । कृणवते । यतऽसुक् ।

न । सः । राया । शशमानः । वि । योपत् । न । एनं । अंहः । परि । वरत् । अघऽयोः ॥९॥

हे अग्ने यो यजमानोऽमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्यं दाशत् हवीषि प्रयच्छेत् । यतसुक् संयतसुक् सश्व
यजमानस्त्व त्वयि दुवः परिचर्या कृणवते करोति शशमानः स्तोत्रं कुर्वाणः स यजमानो राया धनेन न वि
योपत् । न पृथग्भवत् । सदा धनयुक्तो भवेदित्यर्थः । अघायोः पापमिच्छतो हिंसकस्य संबध्यह आहमन
पापमेव यजमान न परि वरत् । न परिवृणुयात् । न स्पृशेदित्यर्थः ॥ दाशत् । दाशु दाने । जेत्याडागमि रूपं ।
त्वे । मुपा मुलुगिति सप्तम्याः शो इत्यादेशः । कृणवते । यद्वृत्तयोगादनिघातः । योपत् । यु मिश्रणे । लिटि
सिञ्जङ्गलमिति सिपि । अडागमः । निघातः । वरत् । वृञ् वरणे । लिटि रूपं ॥

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।

प्रीतेदमडोचा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः ॥१०॥

यस्य । त्वं । अग्ने । अध्वरं । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुधितं । रराणः ।

प्रीता । इत् । अमत् । होचा । सा । यविष्ठ । असाम । यस्य । विधतः । वृधासः ॥१०॥

हे अग्ने रराणो रममाणो देवो दीप्यमानस्त्वं यस्य मर्तस्य मनुष्यस्य संबधि सुधितं त्वदर्थं मुपु निहित
मध्वरमनुपहतं हविर्लक्षणमत्तं जुजोषः संवेधा हे यविष्ठ युवतम सा होचा स होता यजमानः प्रीतेदसत् । प्रीत
एव भवेत् । असाम तस्य यजमानस्य संबधिमो भवेम यस्य विधतोऽपिपरिचर्या कुर्वतो यजमानस्य होचादयो
वृधामो यज्ञस्य वर्धयितारो भवन्ति ॥ जुजोषः । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य बह्वलं कदसीति झः । अडागमः ।
अभ्यस्तस्वरः । सुधितं । दधातेर्निष्ठायां सुधितवमुधितेति निपातनात् ध्यादेशः । गतिरनंतर इति गतः स्वरः ।
असाम । अस्तेर्निष्ठादुत्तमस्य पिबेत्याडागमः । उत्तमस्य पिबेद्वावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । विधतः । विध
विधाने । तुदादिः । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्व ॥ १०॥

चिन्तिमचिन्तिं चिनवद्धि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान ।

राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिमुरुष्य ॥११॥

चिन्तिं । अचिन्तिं । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्ठाऽइव । वीता । वृजिना । च । मर्तान ।

राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिं । च । रास्व । अदितिं । उरुष्य ॥११॥

विद्वान् प्राणिनां पुण्यपापरूपाणि कर्माणि ज्ञानानः सोऽप्रियचित्तिं ज्ञातव्यं पुण्यमचिन्तिमनुपादेयत्वेना
चेतनीयं पापं । यद्वा । चिन्तिं ज्ञानमचिन्तिमज्ञानं वि चिनवत् । विचिनोतु । पृथक्करोतु । तत्र दृष्टांतः ।
पृष्ठेव । यथाश्वपालोऽश्वाणा वीता कांतानि वृजिना दुर्वहाणि च पृष्ठा पृष्ठानि ज्ञेयोपादेयत्वेन पृथक्करोति

तद्वत् । किंच मर्तान्युण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च मनुष्यान् पृथक्करोतु । हे देवाये स्वपत्न्याय शोभनपुत्रोपिताय राये धनाय नोऽस्मान् कुरु । दितिं दातार च रास्व । देहि । अदिति । पचस्यर्थे द्वितीया । अदातुः सकाशाद् रूप्य । रक्ष ॥ चिन्ति । चिती मञ्जानि । म्दियां क्तिन् । निच्वादाद्युदात्तः । चिनवत् । चिनोतंलंथ्यडागमः । दिति । दाण् दानि । कर्त्तरि क्तिन् । रास्व । रा दानि । लोटि च्यत्येनात्मनेपद् । चवाद्योगे प्रथमति न निघातः ॥

क्विवं शशासुः क्ववयोऽदब्धा निधारयंतो दुर्यास्वायोः ।

अतस्त्वं दृश्याँ अग्र एतान्पद्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥ १२ ॥

क्विवं । शशासुः । क्ववयः । अदब्धाः । निऽधारयंतः । दुर्यासु । आयोः ।

अतः । त्वं । दृश्यान् । अग्रैः । एतान् । पट्ऽभिः । पश्येः । अद्भुतान् । अर्यैः । एवैः ॥ १२ ॥

हे अग्रैः आर्योर्मनुष्यस्य दूर्यासु गृह्णदब्धाः केनाप्यतिरस्कृता निधारयतो निवसंतः क्ववयः क्रातदृशी देवाः क्विवं मेधाविन त्वां शशासुः । होता भवति शशासुः । अतः कारणादर्यो यज्ञस्य स्वामी त्वं दृश्यान्दर्शनीयान्द्रुतानाश्चर्यरूपोपितानिद्रादीनितान्देवान्निवर्गमनशीलः पद्भिः पादिः स्वतंत्रोभिः पश्ये । जानीया । दृश्यान् । दृशिर प्रक्षणं । अद्भुतप्राज्ञापिचूर्तः । पा० ३ १ ११० । इति कर्मणि क्वप । कित्वाद्गुणः । पित्वा दनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

त्वमग्रे वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथु अंदमवसे चर्पणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वं । अग्रैः । वाघते । सुऽप्रणीतिः । सुतऽसोमाय । विधते । यविष्ठ ।

रत्नं । भर । शशमानाय । घृष्वे । पृथु । अंदं । अवसे । चर्पणिऽप्राः ॥ १३ ॥

हे यविष्ठ युवतस घृष्वे दीप्रियुक्त । यत्ता । परंपा चर्पणशील हे अग्रैः चर्पणिप्रा अपवित्रतप्रदानिन मनुष्याणां कामपुरकः सुप्रणीतिः मृष्टृत्तरधिया प्रणधनीयस्त्वं सुतसोमाय विधते तव परिचरण कुर्वते शशासनाय त्वा भुवते वाघते यज्ञनिर्वाहकाय यज्ञमानाय पृथु प्रभुते चद्रमाज्ञादकारि रत्नमुत्तम धनमवसे रक्षणाय भर । आहर । प्रयक्त्यर्थः ॥ सुप्रणीतिः । णीञ प्राप्णे । कर्मणि क्तिन् । तादी च निति कृतीत्यन्तरप्रशब्दस्योदात्तत्वं । पृथु अद्भुतमित्यत्र संहितायां ह्रस्वाच्चद्रोत्तरपदे मच्च इति मुडागमः । युत्विन् शकारः ॥

अधा ह यद्वयमग्रे त्वाया पद्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनृभिः ।

रथं न क्रंतो अपसा भुरिजोऽर्चृतं येमुः सुध्यं आशुपाणाः ॥ १४ ॥

अधं । ह । यत् । वयं । अग्रैः । त्वाऽया । पट्ऽभिः । हस्तेभिः । चकृम । तनृभिः ।

रथं । न । क्रंतः । अपसा । भुरिजोः । अर्चृतं । येमुः । सुऽध्यं । आशुपाणाः ॥ १४ ॥

हे अग्रैः अध ह अथ खनु वयं त्वाया त्वत्कामनया पद्भिः पादिर्हस्तेभिर्हस्तेभ्यश्चकृमिभिरस्यैवावयवयुक्तम यत् यस्मात्कारणात्कर्मसिद्धयर्थं त्वामुपपादयामस्तस्मात्सुध्यः सुकर्मण आशुपाणाः कर्मणि व्याप्नुवतस्तेऽगिरम अत मत्य भुतं त्वां भुरिजोः । विभुतः कर्मकरणसामर्थ्यं पदार्थान्विति भुरिजो बाहू । तयोरपसा मथनाख्येन कर्मण । येमुः । उयच्छति । तत्र दृष्टातः । रथं न । यथा क्रतः कारवः शान्तिनः कामतोऽध्वगा वा हस्तयोर्यथा रथमुयच्छति तद्वत् । यद्वा । भुरिजोः । देवान्मनुष्यांश्च विभुत इति भुरिजो यावापुष्ययोः । तयोर्मध्येऽपसा परिचरणकर्मणा सत्यभुतं तमपिं येमुः । उयच्छति ॥ अध । संहितायां निपातस्य चति दीर्घः । क्रतः । करोतेः शतरि बहल कंदसीति विकरणस्य लुक् । प्रत्ययस्वरः । भुरिजोः । बुभुञ धारणपोषणयोः । भृञ छत् । उ० २ ७१ । इति जिप्रत्ययः । धातोर्कारो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

अधा मातुरुपसः सप्र विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन ।

दिवस्पुत्रा अंगिरसो भवेमादि रुजेम धनिनं शुचंतः ॥ १५ ॥

अध । मातुः । उपसः । सप्र । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नृन ।

दिवः । पुत्राः । अंगिरसः । भवेम । अदि । रुजेम । धनिनं । शुचंतः ॥ १५ ॥

वामदेवोऽस्यः पद्भिरगिरोभिः सह वृते । अधापि च मातुरुपसः सकाशात्सप्र सप्रसंख्याका विप्राः प्राज्ञा वय स्मः । प्रथमाः श्रेष्ठा वय वेधसोऽपिः परिचारकात्तून वेधसो विधातून रग्मीन वा जायेमहि । वय जनयामः । दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य पुत्रा वयमगिरसो भवेम । भुतिमतः स्याम । शुचंतो दीप्यमाना वयं धनिनमुदकवतमद्रिं मेघ रुजम । वर्षार्थं भिद्याम । यद्वा । धनिन पणिनामकामुरापहृतगोधनयुक्तमद्रिं पर्वतं रुजम । अगिरमामादित्यपुत्रत्वमेवमास्त्रायते । तस्य यद्रेतसः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योऽभवदित्युपक्रम्य येऽंगारा आसंसेऽंगिरसोऽभवन् । ऐ० ब्रा० ३. ३४. । इति ॥ जायेमहि । जनी प्रादुर्भावे । लिङि जाजनीर्जिति जादेशः । वेधसः । दुधात्र धारणयोपणयोरित्यस्मात्त्रिधात्रो वेध च । उ० ४ २०४ । इत्यसिप्रत्ययः । धातोर्वेध इत्यादेशः । दिवस्पुत्रा इत्यत्र संज्ञितायां पठ्याः पतिपुत्रिति विसर्जनीयस्य सत्व । रुजम । रुजो भंगे । अदादिः । लिङि रूप ॥ ॥ १८ ॥

अधा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्र ऋतमाशुषाणाः ।

शुचीदयन्दीधितिमुक्थशसः श्नामा भिदंतो अरुणीरप वन ॥ १६ ॥

अध । यथा । नः । पितरः । परासः । प्रत्नासः । अग्रे । ऋतं । आशुषाणाः ।

शुचिं । उत । अयन् । दीधितिं । उक्थशसः । श्नामां । भिदंतः । अरुणीः । अप । वन ॥ १६ ॥

हे अग्ने अधापि च परासः श्रेष्ठाः प्रत्नासः पुराणा ऋतं सत्यभुतं यच्च यथा यथावदाशुषाणा अशुषाणा नोऽस्माक पितरोऽंगिरसः शुचि दीप्यं स्थानमयन् । अगच्छन् । तथा दीधितिं तत्रत्यागच्छन् । किंच उक्थशस उक्थाना शस्त्राणा शसितारः काम वयकारणं तमः पापं वा भिदतो विनाशयंतोऽंगिरसोऽरुणीररुणवर्णाः पणिभिरपहृता गा उपसो वा अप वन । अपावृण्वन् । प्रकाशितवत् इत्यर्थः ॥ अयन् । इण् गतो । लङीणो यणिति यण । व्यत्ययनाडागमः । दीधितिं । दीधीङ् दीपिदेवनयोरित्यस्मात् क्तिनि ह्रस्वप्रकादसः । निच्वा दाद्युदात्तः । उक्थशसः । उक्थशब्द उपपदे शम् स्मृतावित्यस्माच्च श्वेतवहोक्थशस्युरोडागो णिवन्निति णिवन् नकारलोपश्च निपातनादेव । पदकाले ह्रस्वप्रकादसः । अरुणीः । गौरादिङीघंतः । एकादेशस्वरः । वन । वृणोतर्नुङि मञ् घञेत्यादिना वृणुक् । निघातः ॥

आययण आपद्रस्य हविषः मुकमीण इति याज्या । मुचितं च । मुकमीणः मुरुचो देवयतो विश्व देवास आ गत । आ० २ ९ । इति ॥

मुकमीणः मुरुचो देवयंतोऽयो न देवा जनिमा धमंतः ।

शुचंतो अग्निं ववृधंत इदंमूर्ध्वं गव्यं परिपदंतो अगमन् ॥ १७ ॥

मुऽकमीणः । मुऽरुचः । देवऽयंतः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमंतः ।

शुचंतः । अग्निं । ववृधंतः । इदं । मूर्ध्वं । गव्यं । परिऽसदंतः । अगमन् ॥ १७ ॥

मुकमीणः मुष्टनुष्ठतयागादिकमीणः मुरुचः शोभनदीप्रयो देवयंतो देवान् कामयमाना देवा देवज-
शीलाः स्तोतारो जनिम स्वकीय मानुष जन्म धमंतो यागादिलक्षणेन कर्मणा निर्मलीकुर्वतः । तत्र वृष्टांतः ।
अयो न । यथा कमीरा अयो भस्त्रेण धमंत तद्वत् । तादृशा अग्निं शुचंतो हविर्भिर्दीपयंत इदं ववृधंतः

सोमेन नृत्या वा वर्धयंतोऽगिरमः परिपदंतः परितः सीदंतः संत ऊर्व महान्तं गव्यं गोसंघमगमन । प्राग्वन ॥
मुकमीणः । सोर्मनसीत्युत्तरपदावृदात्तत्वं । धमतः । ध्मा शब्दाप्रिसंयोगयोः । शतरि पाघ्रादिना धमादेशः ।
शपः पित्र्वादनृदात्तत्वं शतुर्लमावंधातुकस्वरः । ववृधतः । वृधु वर्धने । व्यत्ययन परस्मिपद । शतरि शपः श्पुः ।
गव्यं । गवां समूह इत्यर्थे खलगोरथादिति यः । अगमन । गमिर्लुङ् लृङ्गिक रूपं ॥

आ यूथेव शुमति पश्वो अख्यहेवानां यज्जनिमांत्युग्र ।

मर्तानां चिद्वर्षीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥१६॥

आ । यूथा ऽडव । शुऽमति । पश्वः । अख्यत । देवानां । यत । जनिम । अति । उग्र ।

मर्तानां । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥१६॥

उग्र तिजाम्बहे अये देवानामगिरमा संवाधि यज्जनिम य गोसंघमति पर्वतस्य समीप आस्यत । आ
समंतादिन्द्रोऽपश्यत । तत्र दृष्टातः । यूथेव । यथा पशुः पशुना गवा यूथानि नुमत्यन्नवत्याद्यग्रे वर्तमानानि
पश्यति जनान्नत । यद्वा । हे अये तव परिचारकोऽगिरोगणो देवानामिन्द्रादीना यज्जनिम योऽय जनी
इति मर्दतिके पश्वः पणिभिरपहृतान्यशुनास्यत । समतात्यर्थ्यति । तत्र दृष्टातः । यथा शुमति शब्द कृष्याणि
गवां यूथा यूधे पशुन्यस्यति तद्वत् । मर्तानां चित्कनृष्याणामुर्वशीरकृप्रभ्यामशुवानाः । उर्वश्यात ऊरुभ्यामशुत
इति यास्कः । नि० ५ १३ । प्रजा अकृप्रन । ताभिरानीताभिर्गोभिः कृप्राः समथा अमवन । सिदपि च अर्य
स्वामी लभ्यगोधन उपरस्योग्रस्य निपिक्तस्यापत्यस्य वृधे वर्धनाय समथा भवति । तथायामनृष्यस्य श्रुवादेश
पोषणे समथा भवति ॥ यूथेव । शसः सप्रस्या वा डादेशः । शुमति । शुदित्यज्जनाम । यद्वा । दृनु श द । भावि
क्रिप । कादसस्तकारलोपः । तदस्यास्तीति मतुप । ह्रस्वन्डभ्या मतुविति मतुप उदात्तत्वं । प्रस्यत । स्या
प्रकथने । लुङि प्रस्यतिवर्कित्वातिभ्योऽङित्यडादेशः । आतो लोपः । जनिम । जनी प्रादर्भावे । हजनिभा
मिमनिजितीमनिन्प्रत्ययः । निच्वादायुदात्तः । अकृप्रन । कृपु सामर्थ्यं । लुङि बहल कदमीति विकरणस्य
लुक् । रुडागमः ॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम चतृतमवसन्नपसो विभातीः ।

अनृनमग्रिं पुरुधा सुश्रुं देवस्य मर्मृजतश्चारु चशुः ॥१७॥

अकर्म । ते । सुऽअपसः । अभूम । चतृतं । अवसन्न । उपसः । विभातीः ।

अनृनं । अग्रिं । पुरुधा । सुऽश्रुं । देवस्य । मर्मृजतः । चारु । चशुः ॥१७॥

हे अग्र ते तव परिचरणमकर्म । कर्मः । तेन कर्मणा स्वपसः शोभनकर्मणोऽभूम । विभाती शुक्ल्य उपस
अतं तेजोऽवसन्न । आकादयति । धारयतीत्यर्थः । तथा ता उपसोऽनृन संपूर्ण पुरुधा बहधा सुश्रुं मुधा
द्वादकारिण यद्वा सुहिरण्यमग्रिं धारयति । किंच देवस्य द्योतमानस्य तव चारु मनोहर चशुंतेजो मर्मृजत
परिचरतो वय स्वपसोऽभूमिति पूर्वणान्वयः ॥ अकर्म । करोतिलुङि बहल कदमीति विकरणस्य लुक् ।
मर्मृजतः । मृजृप शुद्धी । यङ्लुकि रुयिकां च लुकीत्यभ्यासस्य रुयागमः । शतरि नाभ्यस्वावातुरिति नुम
भावः । अभ्यस्वस्वरः ॥

एता ते अग्र उचथानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुपस्व ।

उच्छीचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यंधि ॥२०॥

एता । ते । अग्रे । उचथानि । वेधः । अवोचाम । कवये । ता । जुपस्व ।

उत् । शोचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुऽवार । प्र । यंधि ॥२०॥

वधो विधातर्ह अपि कवय मेधाविने ते तुभ्यमैतान्युचयान्युक्तयानि शस्त्राण्यवोचाम । त्वं ता तानि
 जृपस्व । मेवम् । किञ्च त्वमुक्चोचस्व । उद्दीप्यस्व । नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन धनयुक्तान् ऋणुहि । कुष । तदे-
 वोच्यते । पुरुवार पुरुभिर्वृद्धभिर्वरणीय महो रायो महद्वनं प्र यंधि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥ अवोचाम । वच
 परिभाषणं । लुङि चुरडादेशः । पादादित्वादिनिघातः । ऋणुहि । ऋवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं ।
 तिङ् उत्तरत्वादिनिघातः । वस्यसः । वसुमच्छब्दादीयमुनि विन्मतोर्लुङिति मतुपो लुकि टिलोपि च कृत ईका-
 रलोपकादसः । यंधि । यमलोर्लुङि वङ्लं कंदसीति विकरणस्य लुक् । वा कंदसीति द्विविकल्पेन पित्त्वादिङ्-
 तथेति धिरादेशः ॥ ॥ १९ ॥

आ वो राजानमिति षोडशच्चं तृतीयं मूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रैलोक्यमाप्रेयं । आ वः षोऽङ्गित्यनुक्तांतं ॥ प्रातर
 नृवाकाशिनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्त्नोरचिन्नाद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । राजानं । अध्वरस्यं । रुद्रं । होतारं । सत्ययज्ञं । रोदस्योः ।

अग्निं । पुरा । तनयित्त्नोः । अचिन्नात् । हिरण्यरूपं । अवसे । कृणुध्वं ॥ १ ॥

हे ऋत्विज्यत्रामा अध्वरस्य यज्ञस्य राजानमधिपतिं होतारं देवानामाज्ञातारं रुद्रं रोदस्यमाणं द्रुवंत
 शत्रुजोदयंतं वा । यद्वा । एषा वा अग्निमन्युर्द्रुद्र इति रुद्रात्मकं रोदस्योर्वावापृथिव्योः सत्ययज्ञं सत्यस्याज्ञस्य
 दातारं । यद्वा । सत्ययज्ञं सत्येन हविषा देवान्यजंतं । यद्वा । रोदस्योर्वाप्य वतमानं हिरण्यरूपं मुवर्णप्रभं ।
 एवविधमग्निं वो युष्माकमवसे रक्षणाय तनयित्तोः । तनयित्त्नुरग्निः स ह्याकस्मिकः । तस्मद्वृशादचित्तात् ।
 न विद्यते चिन्तं यस्मिन् तदचिन्तं । चिन्तोपलक्षितमर्वेद्रियोपसंहारो मरणमिति यावत् । तस्मान्मरणात्पुरा
 प्रागेवा ऋणुध्वं । युयं ममताद्विभिर्नपि भजध्वं ॥ रुद्रं । रोदयते रोदार्णिलुक्च । ३०२ ०२ । इति रक्प्रत्ययः ।
 तनयित्तोः । तनिः शब्दार्थः । चुरादिरदंतः । स्तनिशुधिपुषिगमिनिभ्यो णिरित्त्वच् । ३०३ ०९ । इतीत्त्वच्प्रत्ययः ।
 चित्स्वरणातोदात्तः । मुषा सहकादेश एकादेशस्वरः । ऋणुध्वं । ऋवि हिंसाकरणयोः । लोटि रूपं ॥

अयं योनिंश्चकृमा यं वयं ते जायेव पत्य उगती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उं ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयं । योनिः । चकृम । यं । वयं । ते । जायाऽडव । पत्ये । उगती । सुऽवासाः ।

अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । षीद् । उमाः । उं इति । ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

हे अपि ते त्वदर्थं यमुत्तरवेदिलक्षणं प्रदेशं वयं चक्रम । कर्मः । अयं योनिस्तव स्थानं भवति । तत्र दृष्टांतः ।
 जायव । यथा पत्य उगती पतिं कामयमाना सुवासाः शोभनवस्त्रोपता जाया स्वात्मसमीपे तस्य स्थान
 करोति तद्वत् । हे स्वपाक स्वपक्कं मुकर्मस्ये त्वं परिवीतो यष्ट्यदेवैस्तेजोभिर्वा परिवीतोऽर्वाचीनोऽस्मदभि-
 मुखः मन नि षीद् । उत्तरवेद्यामुपविश । तत्र स्थितस्य ते तवमा ज्वालाः स्तुतयो वा प्रतीचीस्त्वदभिमुखाः
 प्रवर्तते ॥ चक्रम । करोतिर्लुङि रूपं । वाक्यभेदात्प्रघाताभावः । अर्वाचीनः । विभाषाचरदिगिति खः । परि-
 वीतः । अत्र संवरणं । कर्मण निष्ठा । यजादित्वात्प्रसारणं । गतिरन्तर इति गतेः स्वरः ॥

आशृण्वते अदृपिताय मनः नृचक्षसे सुमृच्छीकाय वेधः ।

देवायं शस्तिममृताय शंस यावेव सोता मधुषुद्यमीळे ॥ ३ ॥

अऽऽश्रूण्वते । अदृपिताय । मन्म । नृऽचक्षसे । सुऽमृच्छीकाय । वेधः ।
देवाय । शस्तिं । अमृताय । शंस । यावाऽइव । सोता । मधुऽसुत् । यं । ईंके ॥३॥

वेधः स्तोत्राणां कर्तृहे स्तोत्राण्युपवते स्तोत्राकर्णनपरायादृपितायादृप्रायाप्रमत्ताय नृचक्षसे नृणां द्रष्टुं सुमृच्छीकाय सुमुखायामृताय मरणधर्मरहिताय देवाय तस्मा अपये मन्म स्तोत्र शस्तिं शस्त्र च शम । मधु-
पुन्यदकरस्य सोमस्य सोता । तत्र दृष्टातः । यावेव । यथा यावा सोमस्य सोता तद्वत् । सोमाभियव कुर्वाणो
यत्रमानो यमप्रिमोक्ति । स्तीति । तस्मै शंसति ममन्वयः । यदा । मधुपुत्रोमसुयजमानोऽप्रिमोक्ति । स्तीति । तत्र
दृष्टातः । यथा यावा सोमस्य सोता शब्द करोति । प्रति वदंतु प्र वय वदाम यावभ्यः । ऋग्वे० १० ९४ १ ।
इत्यत्र यावणां कर्तृत्वं श्रुतमिति ॥ आश्रूण्वते । श्रुतं नृम इति विभक्त्युदात्तत्व । ईंके । ईंउं मुतां । लिटि लोपस्त
आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यदा । लिटि तशब्दस्यशादेशे कृते रूप ॥

त्वं चिन्मः शस्यां अग्ने अस्यां ऋतस्य बोध्यतचित्स्वाधीः ।

कदा ते उक्था सधमाद्यानि कदा भवंति सख्या गृहे ते ॥४॥

त्वं । चित् । नः । शस्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्यै । बोधि । ऋतऽचित् । सुऽआधीः ।

कदा । ते । उक्था । सधंऽमाद्यानि । कदा । भवंति । सख्या । गृहे । ते ॥४॥

हे अग्ने त्वं चित्तमेव शस्यै । शमीशब्दः कर्मनाम । अस्याः शस्यै नोऽस्मात्तबधिनीऽस्य कर्मणो देवता
भवामि । हे ऋतचित सत्यज्ञ हे अग्ने स्वाधीः मुक्तां मुध्यानी वा त्वमुतस्य बोधि । अस्मदीय स्तोत्र बुध्यस्व ।
ते तव सधमाद्यानि सहमदनिमित्तान्युक्था शम्वाणि कदा कस्मिन्काले भवति । भविष्यति । तथास्मदीय गृहे
ते त्वया सह सख्या सख्यानि कदा भविष्यति ॥ सधमाद्यानिः मादयतेर्णतस्याचो यदिति यत । सध मादस्य
योरिति सहस्य सधादेशः । भवंति । विभाषा कदाकर्तव्यः । पा० ३ ३ ५ । इति भविष्यदर्शे लट् ॥

कथा ह तद्वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन्न आगः ।

कथा मित्राय मीऽऽहुषे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यमणे कद्गणाय ॥५॥

कथा । ह । तत् । वरुणाय । त्वं । अग्ने । कथा । दिवे । गर्हसे । कत् । नः । आगः ।

कथा । मित्राय । मीऽऽहुषे । पृथिव्यै । ब्रवः । कत् । अर्यमणे । कत् । भगाय ॥५॥

हे अग्ने त्वं तदस्मदीयं पाप वरुणाय कथा गर्हसे । केन हेतुना गर्हापूर्वमावदयः । इति पुरणः । दिवे
दुर्लोक्याय द्योतमानाय सूर्याय वा कथा कथ तत्पापमावदयः । नोऽस्माकमागस्तत्पाप कत्किमस्ति । त्वत्परि
चरणात्तास्तीत्यर्थः । तथा मीऽऽहुषेऽभिमतफलसंकेतं मित्राय पृथिव्यै च कथा ब्रवः । कथमागो वृथाः । अर्यमणे
देवाय भगधितन्नामकाय च देवाय कत्कथ ब्रूयाः ॥ कथा । किंशब्दात्था इती च कदमीति थाप्रत्ययः ।
प्राग्दिशो विभक्तिरिति विभक्तिमन्त्रायां किमः कः । पा० १ २ १०३ । इति कादेशः । मीऽऽहुषे । मिह मचने ।
क्रमो दाश्वान माङ्गान मीऽऽहुषेति निपातितः । ब्रवः । वृत्र व्यक्ताया वाचि । लिटि लिटोऽडाटावित्यडागमः ।
पादादित्वादिनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वाद्वातुम्बरः ॥ २० ॥

कङ्घिष्यासु वृधसानो अग्ने कद्वाताय प्रतवसे शुभंये ।

परिज्मने नासंत्याय क्षे ब्रवः कदमे रुद्राय नृमे ॥६॥

कत् । धिष्यासु । वृधसानः । अग्ने । कत् । वाताय । प्रऽऽतवसे । शुभंऽये ।

परिऽज्मने । नासंत्याय । क्षे । ब्रवः । कत् । अग्ने । रुद्राय । नृऽमे ॥६॥

हे अग्ने धिष्णाम्वायीधीयादिधिष्ण्येषु वृधसानो घृताद्याङ्गतिभिर्वैधमानस्यं कल्कथं व्रूयाः । प्रतवसे प्रकृष्टवलाय शुभये शुभस्य प्रापयित्रे परिज्मने परितो गत्रे नामत्याय सत्यस्य नत्रे । यद्वा । न वियतेऽसत्य यस्य तस्मै वाताय वायवे । यद्वा । नामत्यायैति वचनव्यत्ययः । नामत्याभ्यामस्यभ्यां । जे । जेति पृथिवीमाह । जियति निवमत्यस्या प्राणिन इति । तस्य जे पृथिव्यै च कल्कथं व्रूयाः । हे अग्ने नृधे नृणां पापकृता हंवे रुद्राय देवाय कल्कथमागो ब्रवः । व्रूयाः ॥ वृधसानः । वृधु वर्धने । असानजित्यनुवृत्तावृजिवृधिमदिमहिभ्यः किदित्यमा नचपत्ययः । कित्वाद्गुणः । चित्त्वादन्तोदात्तः । शुभये । या प्रापणे । विच । तत्पुरुषं कृति बहन्मिति द्वितीयाया अप्यनुक् । कृत्स्वरः । जे । नि निवासगत्योः । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इत्यधिकरणं उः । ततश्चाप । चतुर्थ्यकवचन आतो धातोरित्यत्रात् इति योगवभागादाकारलोपः । नृधे । हन हिमागत्योः । बहन् इदमीति क्रिप ॥

कथा महे पुष्टिभराय पृष्णे कद्रुद्राय सुमखाय हविर्दे ।

कद्रिष्णाव उरुगायाय रतो ब्रवः कद्रमे शरवे बृहत्ये ॥ ७ ॥

कथा । महे । पुष्टिऽभराय । पृष्णे । कत् । रुद्राय । सुऽसखाय । हविःऽदे ।

कत् । विष्णावे । उरुऽगायाय । रतः । ब्रवः । कत् । अग्ने । शरवे । बृहत्ये ॥ ७ ॥

हे अग्ने महं महते पुष्टिभराय पुष्टिधारकाय पुष्णे एतन्नामकाय देवाय कथा केन हेतुना पापं ब्रवीथाः । सुमखाय सुपुजनीयाय सुयज्ञाय वा हविर्देऽपिरूपेण देवाना हविर्दात्रे । यद्वा । स्विकृत्त्वाङ्गविषो दात्रे । रुद्राय कल्कथं व्रूयाः । तथोरुगायायोरुभिर्वहभिर्गायमानाय । यद्वा । प्रभुतकीर्तये विष्णावे रतः जयहेतु पाप कल्कथं वदेः । शरवे । शुष्णाति पक्ता आपधीरिति शरुः शरत्संस्वरः । यद्वा । हिंसिका निर्कृतिः । वृहत्ये महत्ये शरदे निर्कृत्ये वा कल्कथं पापं ब्रवः । व्रूयाः ॥ पुष्टिभराय । दुभुज धारणपोषणयोः । मञ्जायां भृनुवृ-जीत्यादिना सच । अरुद्रिपदजतस्य भूमिति पूर्वपदस्य सुमागमः । चित्त्वादन्तोदात्तः । समासे कृत्स्वरः । हविर्दे । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति मुप उदात्तत्वं । शरवे । शृ हिंसायां । शृमुनिर्हिव्रयमीत्यादिना उपत्ययः । निदित्यनुवृत्तारायुदात्तः ॥

कथा शर्धाय मरुतांभृताय कथा सुरे बृहते पृच्छचमानः ।

प्रति ब्रवोऽदितये तुराय साधा दिवो जातवेदश्चिकित्वान ॥ ८ ॥

कथा । शर्धाय । मरुतां । ऋताय । कथा । सुरे । बृहते । पृच्छचमानः ।

प्रति । ब्रवः । अदितये । तुराय । साध । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान ॥ ८ ॥

हे अग्ने ऋताय गत्रे सत्यभृताय वा मरुतां शर्धाष बलभृताय गणाय कथा केन हेतुना मदीयभागः प्रतिव्रूयाः । तेन पृच्छचमानः सन तस्मै बृहते महते सुरे सुर्धाय कथा कथं वदेः । तथादितये देव्ये तुराय त्वरितगमनाय वायवे । अदितयेऽदीनाय तुराय वा । प्रति ब्रवः । मदीयभागः कथं प्रतिव्रूयाः । यस्मादेव तस्मात् हे जातवेदोऽग्ने चिकित्वान तत्सर्वं जानानस्य दिवो दीप्रान्द्वान साध । साधय । गच्छ । यद्वा । दिवो बृलोकस्य यज्ञवहनलक्षणं कार्यं साध । कुरु ॥ सुरे । सर्वविधीनां कृदसि विकल्पितत्वात् हेयत्वाभावः । अतो गुण इति पररूपत्वं । पृच्छचमानः । प्रच्छ ज्ञीप्सायां । कर्मणि यक् । यहिच्यदिना संप्रसारणं । शानचो लमार्वाधतुकानुदात्तत्वं यत्स्वरः । साध । राध साध संसिद्धौ । अतर्भावितण्यस्य लोटि व्यत्ययन शप ॥

ऋतेन ऋतं नियतमीळु आ गोरामा सचा मधुमत्पक्रमग्ने ।

कृष्णा सती रुग्ता धासिनैषा जामर्येण पर्यसा पीपाय ॥ ९ ॥

ऋतेन । ऋतं । निऽयतं । ई॒ऋ । आ । गोः । आमा । सचा । मधुऽमत् । प॒क्तं । अ॒ग्ने ।
कृष्णा । स॒ती । रु॒ग्ता । धा॒मिना । ए॒षा । जा॒मर्येण । प॒यसा । पी॒पाय ॥९॥

हे अग्ने ऋतेन सत्यभूतेन यज्ञेन नियतमनुस्यूतसूतमुदकं गोर्धनीः पय एतत् । आयाचं । साक्षात्प्रादिहविरथं गच्छं पयस्त्वां याच इत्यभिप्रायः । आमापक्ता सा गोर्मधुमन्माधुर्योपेत पक्व पयः सचा सह धारयति । कृष्णा कृष्णवर्णा सत्येषा गो रुग्ता ऋतेन धामिना प्राणिनां धारकेण जामर्येण । जायत इति जाः प्रजाः । ता जा अमर्येणामरणनिमित्तेन तेन पयसा पीपाय । प्रजाः व्याययति । तवप महिमा यद्दमान्यरिणामख्यं करोषि ॥ पीपाय । व्यायतेर्निर्दिष्ट लिट्यङोभूति पीभावः ॥

ऋतेन हि ष्मा वृषभश्चिद॒क्तः पु॒माँ अ॒ग्निः प॒यसा पृ॒ष्ठेन ।
अ॒स्पद॒मानो अ॒चरद्वयो॒धा वृषां शु॒क्रं दृ॒द्हे पृ॒श्निर्ऋ॒धः ॥१०॥
ऋतेनं । हि । स्म । वृष॒भः । चि॒त् । अ॒क्तः । पु॒मान् । अ॒ग्निः । प॒यसा । पृ॒ष्ठेन ।
अ॒स्पद॒मानः । अ॒चर॒त् । व॒यः॒ऽधाः । वृषां । शु॒क्रं । दृ॒द्हे । पृ॒श्निः । ऊ॒धः ॥१०॥

वृषभोऽभिमतफलवर्षकः पुमान् श्रेष्ठः सोऽपि ऋतेन सत्यभूतेन पृष्ठेन धारकेण पयसाक्तः भिक्तो भवति । हि ष्म चित् त्रयः पुरणाः । वयोधा अक्षदः सोऽपि रस्यदमान एकवावस्थितः सन एवाचरत् । सत्त्वं तेजसा चरति । तथा वृषापां वर्षकः पृश्निः सूर्यः शुक्र पय ऊधोऽतरिन्न मेघ वा दृद्हे । दोग्धि ॥ अक्तः । अन्तर् अक्तिस्रजगतिपु । कर्मणि निष्ठा । दृद्हे । द्विकर्मकोऽयं धातुः । ऊधः । अकथितं चित् कर्ममज्ञा ॥ ॥१०॥

ऋतेनादिं व्यसन्भिदंतः समंगिरसो नवंत गोभिः ।
शुनं नरः परि पदन्नुपासमाविः स्वरभवज्जाते अग्ने ॥११॥
ऋतेनं । अ॒दिं । वि । अ॒सन । भि॒दंतः । सं । अंगि॒रसः । न॒वंत । गो॒भिः ।
शु॒नं । नरः । परि । स॒दन । उ॒पसं । आ॒विः । स्वः । अ॒भवत् । जा॒ते । अ॒ग्ने ॥११॥

अगिरसो मेधातिथिप्रभृतय ऋतेन यज्ञेन हेतुना गवा निरोधकमादि पश्यंत भिदतो विदारयत । मता व्यसन । व्यसिपन । ततस्ते गोभिः सं नवत । समगच्छत । नरः कर्मणा भेदारस्य शुनं मुनिपयस परि सदन । परितः प्राप्तवन् । ततः स्वः सूर्योऽप्याविरभवत् । सर्वमेतदग्नीत्वयि जाते मथनेन निष्पादितं सत्यभूदिति ॥ असन । अस्यतेर्निर्दिष्टेनैरस्यतिवक्तीत्यादिनाडादिणः । अनित्यमागमशासनमिति शुभभावः ॥

ऋतेन देवीरमृता अमृक्ता अणोभिरापो मधुमद्भिरग्ने ।
वाजी न सर्गेषु प्रस्तुभानः प्र सदमित्सवितवे दधन्युः ॥१२॥
ऋतेनं । दे॒वीः । अ॒मृताः । अ॒मृक्ताः । अ॒णोऽभिः । आ॒पोः । म॒धुम॒त्तऽभिः । अ॒ग्ने ।
वा॒जी । न । सर्गे॒षु । प्र॒ऽस्तु॒भानः । प्र । स॒दं । इ॒त् । स॒वित॒वे । द॒ध॒न्युः ॥१२॥

हे अग्ने अमृता अमरणहेतव अमृक्ता रजःप्रभृतिभरबाधिता मधुमत्त्वमग्नेपुत्रेणोभिरुदकैर्युक्ता देवीर्देव्यो नय ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा हेतुनाप आप्रयाः सत्यः सदमित्सवितवे सवितवे सवनाथ प्र दधन्युः । प्रगच्छति । तत्र दृष्टातः । वाजी न । यथा सर्गेषु प्रस्तुभानः प्रोत्साह्यमानोऽश्वः प्रगच्छति तद्वत् ॥ आपः । आपू व्याप्तौ । आप्रतिः क्रिय ह्रस्वश्चि कर्मणि क्रिय । अप्रतित्यादिना जसि दीर्घः । प्रस्तुभानः । स्तोभतिरर्चतिकर्मा ॥

मा कस्य यशं सदमिद्गुरो गा मा वेणस्य प्रमिनतो मापेः ।
 मा भ्रातुरग्रे अनृजोऽर्चुणं वेमा सख्युर्दशं रिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥
 मा । कस्य । यशं । सदं । इत् । गुरः । गाः । मा । वेणस्य । प्रऽमिनतः । मा । आपेः ।
 मा । भ्रातुः । अग्रे । अनृजोः । अर्चुणं । वेः । मा । सख्युः । दशं । रिपोः । भुजेम ॥ १३ ॥

हे अपे इरोऽस्माकं हिंसकस्य कस्य कस्याचिदपि जतोर्यज्ञं यज्ञं सदमित्मदेव मा गाः । कदाचिदपि मा गच्छ । प्रमिनतो हिंसकस्य वेणस्य प्रातिवणस्य यज्ञं मा गाः । तथापिर्महातिरिक्तस्य बंधोर्यज्ञं मा गच्छ ।
 तथानृजोः कुटिलचित्तस्य भ्रातृर्चणमृणवहेयं हविर्मा वेः । मा कामयेथाः । तथा वयमपि सख्युर्मित्रस्य रिपोः शत्रोर्दत्तं भोगसमर्थं धनं मा भुजेम । मा भुञ्जीमहि । किंतु त्वया दत्तं धनं भुञ्जीमहि ॥ इरः । हे प्रमह्यकरणं । क्रिप । बह्वन्नं कृदसीत्युत्वं । मावकाच इति विभक्तैरुदात्तत्वं । भुजेम । भुज पालनाभ्यवहारयोः ।
 आग्नीर्लिङ्गं व्यत्ययन परस्मैपद । लिङ्गागिण्यङ्गुत्यङ्प्रत्ययः ॥

रक्षा णो अग्रे तव रक्षणेभी रारक्ष्णः सुमख प्रीणानः ।
 प्रति स्फुर वि रुज वीङ्गहो जहि रक्षो महि चिद्वावृधानं ॥ १४ ॥
 रक्ष । नः । अग्रे । तव । रक्षणेभिः । रारक्ष्णः । सुऽमख । प्रीणानः ।
 प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीङ्गु । अंहः । जहि । रक्षः । महि । चित् । ववृधानं ॥ १४ ॥

सुमख सुयज्ञ सुधर्नति वा हे अपे ररजाणो भुगमस्माकं रक्षिता प्रीणानो हविर्भिः प्रीतस्त्वं तव रक्षणे भिस्त्वदीयैरवनेनाऽस्मान्नरः पालय । प्रति स्फुर । अस्मान्प्रातिदीप्यस्व । वीङ्गु वृहमंहः पापं वि रुज । विगंषण नागय । किञ्च महि चिन्महदपि वावृधानं वर्धमानं पुत्रं वा बाधकं रको जहि । णः । नञ् धातुस्थोरुपुभ्य इति मंहितायां णत्वं । ररक्षाणः । रनेर्यङ्लुकि चानागि रूपं । जहि । हन हिमागतयोः । लोटि हंतर् इति जादेशः । आभाक्तास्त्रीयस्यासिद्धत्वादतो हरिति लुक् न भवति ॥

एभिर्भव सुमना अग्रे अकरिमानस्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।
 उत ब्रह्माण्यंगिरो जुषस्व सं ते गस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥
 एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्रे । अकः । इमान । स्पृश । मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।
 उत । ब्रह्माणि । अंगिरः । जुषस्व । सं । ते । गस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

हे अपे एभिर्मदीयैरकरचनीयैः शस्त्रैः सुमनाः शोभनमनस्को भव । हे शूर इमानस्वदीयाः हविर्लक्षणा-
 न्वाजान्त्वामिः स्तोत्रैः सह स्पृश । प्रतिगृहाण । उतार्पि च अंगिरः । अंगति हवीषि प्राप्नोतीत्यंगिरा अपिः ।
 यद्वा । यऽगारा आसंस्तिऽगिरसोऽभवत् । ए० ब्रा० ३ ३४ । इति ब्राह्मणं । तेषामंगिरसां कारणत्वात्प्रेरंगिरस्यं ।
 तत्कारणस्य च संवः । ये अंगिरसः सूनवस्ते अपिः परि जङ्गिर । अखि० १०. ६२. ५. इति । तादृशं हे अपे
 ब्रह्माणि संवत्तं जुषस्व । सेवस्व । देववाता । देवार्थं गता देवान् स्तोत्रं प्राप्नोत्यर्थः । तादृशी गस्तिः शंसनं ते
 त्वां सं जरेत । सवर्धयतु ॥ स्पृश । स्पृश संस्पर्शनं । तुदादिः । देववाता । वा गतिगंधनयोः । गत्यर्थाकर्मकैति
 कर्तरि क्तः । देवः । पचाद्यजंतः । क्तं चित् चतुर्थ्यंतस्य पदस्य प्रकृतिस्वरः ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्रे निरया वचोसि ।
 निवचना कवये काव्यान्यशंसिपं मतिभिविप्रं उक्थैः ॥ १६ ॥

एता । विश्वा । विदुषे । तृभ्यं । वेधः । नीथानि । अग्ने । निरया । वचांसि ।
निऽवचना । कवयं । काव्यानि । अगंसिपं । मतिऽभिः । विप्रः । उक्थः ॥१६॥

वधो विधातर्हं अग्ने विदुषे कर्मविषयज्ञानवते कवये क्रांतदग्निं तृभ्य नीथानि फलप्रापकारिणि निरया
नेयार्थानि गूढानि निवचना नितरां वक्तव्यानि काव्यानि कविभिर्मंधाविभिः कृतास्येता विश्वतानि सर्वाणि
वचांसि वाक्यानि मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च सहितो विप्रः प्राज्ञोऽहमगंसिप । अबोच । तानि
मेवस्वैत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

ऋगुष्विति पंचदशर्चं चतुर्थं मुक्तं वामदेवस्यार्पं त्रैष्टुभं रचोहाप्रिदेवताक । ऋगुष्व पचोना राजोघ्नमित्य
नुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः मृक्ताविनियोगः ॥ प्रथम्यंऽभिष्टवे ऋगुष्व पात्र इत्याद्याः पचचं
विनियुक्ताः । मुञ्चितं च । ऋगुष्व पात्रः प्रसिति न पृथ्वीमिति पंच । आ० ४ ६ । इति ॥

कृगुष्व पात्रः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामंवाँ इभेन ।

तृष्वीमनु प्रसितिं दृणानोऽस्तासि विध्यं रक्षसस्तपिष्ठः ॥१॥

कृगुष्व । पात्रः । प्रऽसितिं । न । पृथ्वीं । याहि । राजाऽइव । असंऽवान । इभेन ।

तृष्वीं । अन्तुं । प्रऽसितिं । दृणानः । अस्ता । अमि । विध्यं । रक्षसः । तपिष्ठः ॥१॥

हे अग्ने पात्रस्तेजःसंघं ऋगुष्व । कृष्व । विस्तारय । तत्र दृष्टातः । प्रसिति न । यथा मृगयः पृथ्वी
विस्तीर्णा प्रसितिं । प्रकंपेण सीयते बध्यत इति प्रसितिर्वागुरा । तादृशीं प्रसितिं पचियहणार्थं वनगहनपु
प्रसारयति तद्वत्त्वमपि रक्षामि हतुं महद्वलमयतस्तनुष्व । इभेन गतभयेन तेजःसंघेन युक्तस्य याहि । रक्षामि
हतुं गच्छ । तत्र दृष्टातः । राजेव । यथामवान राजा । मह वर्तते इत्यसोऽमात्यः । तद्वान । यद्वा । अमोऽमन
रोगः । शत्रुणां कर्तव्यं रोगेस्तद्वान । शत्रुणां रोगभुत इत्यर्थः । राजेभेन गजेन युक्तः मन परबल प्रतिगच्छति
तद्वत । किंच तृष्वीं । तृष्वीति क्षिप्रनाम । क्षिप्रगामिनी प्रसिति प्रकृष्टा सेनामनु दृणानोऽनुगच्छन् । यद्वा ।
तृष्वीमिति तृतीयार्थं द्वितीया । तृष्वी क्षिप्रया प्रसित्यानुवदया संततया गत्या दृणान् । परभेना हिमन
अस्ता शत्रुणा जेप्रासि । तपिष्ठस्तप्रतमैस्तत्रोभी रक्षसो राजमान्विध्य । ताडय ॥ अत्र निरुक्त । कृष्व पात्रः ।
पात्रः पालनात् । प्रसितिमिव पृथ्वी । प्रसितिः प्रसहनात्तनुवां जालं वा । याहि राजेवामात्यवानभमन
वान्त्ववान्वैरावता गणेन गतभयेन हस्तिर्नति वा । तृष्वीानु प्रसित्या दृणानः । तृष्वीति क्षिप्रनाम तर्तवो
त्वरतवो । अस्तासि विध्यं रक्षसस्तपिष्ठस्तप्रतमैस्तपिष्ठतैरिति वा । नि० ६ १० । इति ॥ ऋगुष्व । ऋवि हिमा
करणयोः । लोटि धिन्विऋण्योरश्चत्युप्रत्ययः । व्यत्येनात्मनेपद । विकरणस्वरम् सति गिष्टोऽपि लसार्वधा-
तुकस्वर न बाधत इति लसार्वधातुकस्वरः । म० ६ १ १५८. ११ ॥

तव भ्रमासं आशुया पतंत्यनु स्पृश धृपता गोशुचानः ।

तपूष्यग्ने जुह्वा पतंगानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥२॥

तव । भ्रमासं । आशुऽया । पतंति । अन्तुं । स्पृश । धृपता । गोशुचानः ।

तपूषि । अग्ने । जुह्वा । पतंगान । असंऽदितः । वि । सृज । विष्वक् । उल्काः ॥२॥

हे अग्ने तव संवर्धनो भ्रमासो भास्यत आशुया शोघ्रगतयो ररमयः पतति । सर्वतः प्रसरति । गोशु-
चानो भृगु दीप्यमानस्यं धृपताभिभवसमर्थेन तेजःसंघेन शत्रुननु क्रमेण स्पृश । दह । दहनापाय दर्शयति ।
असंदितः परैरनिरुद्धस्त्व तपूषि तापकारिण तेजासि पतंगान पतनशीलान्विस्फुलिगानुल्काश्चैत्येत्तचितय जुह्वा ।
हयतेऽस्यामाहृतय इति जुह्वाञ्जाला । तथा विष्वक् सर्वतो वि सृज । प्रसारय ॥ आशुया । आशुगव्दाज्जसः
मुपां मुनुगिति यात्रादेशः । चित्स्वरः । धृपता । धृप प्रसहने । चुरादिरापृषीथः । व्यत्येन शः । शत्रुननु

इति विभक्तैरुदात्तत्वं । जुह्वा । जुहोति दीर्घश्चति क्रिप द्विर्वचनं दीर्घत्वं । उदात्तयणो हल्पूर्वादिनि विभक्तैरु-
दात्तत्वस्य नोऽधालोऽरिति प्रतिषेध उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं । असंदिशतः । दी अवखंडने । कर्मणि
निष्ठा । यतिस्यतीतीत्य । नत्रा समासि तस्य स्वरः ॥

प्रति स्पृश वि सृज तृणितमो भवा पायुर्विणो अस्या अदब्धः ।

यो नो दूर अघशंसो यो अंत्यमे माकिष्ट व्यथिरा दधपीत् ॥३॥

प्रति । स्पृशः । वि । सृज । तृणिऽतमः । भव । पायुः । विणः । अस्याः । अदब्धः ।

यः । नः । दूरः । अघऽशंसः । यः । अंति । अंते । माकिः । ते । व्यथिः । आ । दधपीत् ॥३॥

हे अंते तृणितमस्वरिततमस्य स्पृशः परवाधकाच्चगमीन चारान्या सत्वानुताविवेकार्थं वि सृज । शत्रु-
न्प्रति विर्गपणं प्ररथ । अदब्धः । केनाप्यहितमस्त्वमस्यास्त्वदीयायाः विणोऽस्मदादिकायाः प्रजायाः पायुः
पालको भव । कस्मात्तद्रक्षणमित्यपेक्षायामाह । नोऽस्माक दूर योऽघशंसः । अघ पापात्मकं शमनमभिलाषः
कीर्तनं वा यस्य सोऽघशंसः । यथाघशंसोऽव्यग्राकं समीपे तिष्ठति तस्माद्भवति विधाक्त्रोः पालको भव ।
किंच ते त्वत्सवधिनोऽस्मान्माकिर्न कश्चिदपि व्यथिर्वाधको राजस आ दधपीत् । आघर्षयतु । अस्माक
कश्चिदपि परिभवं मा करोत्वित्यर्थः ॥ अति । अतिकस्य कादिनोप आयुदानत्वं च । अंते । पादादित्वात्पा
धिकमायुदात्तत्वं । माकिष्ट इति संहिताया युष्मत्तत्तनुःष्वतःपादात्मात् पत्व । दधपीत् । धुप प्रसहनं ।
लाङ् वङ्गल कंदमीति शपः सुः । वङ्गल कंदमीति तिप ईडागमः । निघातः ॥

उदंते तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमिचो अपतात्तिगमहेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धस्यतसं न शुष्कं ॥४॥

उत् । अंते । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमिचान । अपतात् । तिगमऽहेते ।

यः । नः । अरातिं । संऽइधान । चक्रे । नीचा । तं । धसि । अतसं । न । शुष्कं ॥४॥

तिगमहेते । तिगमास्तीक्ष्णा हेतयो ज्वाला यस्य स तथोक्तः । तादृश हे अंते उचित्तष्ठ । रजोहननाथमृशतो
भव । शत्रुन्प्रत्या तनुष्व । ज्वालामंघ विस्मारय । तस्मैजःसर्धरमिचान शत्रुव्योपतात । नितरां दह । हे समिधान
समिद्धिदीप्यमानापे यः पुमान नोऽस्माकमराति । भावप्रधाननिर्दंशः । अरातित्वं शत्रवं चक्रे । कुरुते । अराति-
मदानं वा कुरुते । त पुमानं नीचा न्यभूत धनि । दह । तत्र दृष्टातः । अतसं न । यथा शुष्कमनाद्रमतसं काष्ठ
दहसि तद्वत् ॥ अपतात् । उप दाहे । लोटि हेमृशोरिति तातडादेशः । धनि । दहेलोऽटि वङ्गलं कंदमीति
शपो लुक् । हो ङ इति ढत्व । भष्भावः । पदोः कः सीति कत्व । निघातः ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व देव्यान्यमे ।

अवं स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शचून ॥५॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । देव्यानि । अंते ।

अवं । स्थिरा । तनुहि । यातुऽजूनां । जामिं । अजामिं । प्र । मृणीहि । शचून ॥५॥

हे अंते ऊर्ध्वो भव । रजोहननाथमृशतो भव । अस्मदस्मत्तोऽधि अधिकात्राक्षसान प्रति विध्य । प्रत्येकं
ताडय । देव्यानि तत्रामि चाविष्कृणुष्व । आविष्कुरु । एतत्तयं विधाय यातुजूनां यातयितुं प्राणिनः क्लेशयितुं
ये जव कुर्वति तेषां यातुधानानां स्थिरा दृढानि धनुष्यव तनुहि । अवगतज्यानि कुरु । किंच जामिमजामिं
बंधुमबधु शत्रुन् मृणीहि । प्रजहि । यदा । जामि यः पूर्वं प्रहृतस्तं । अजामि पूर्वंमप्रहृतं । एवंभूतान् शत्रून् जहि ।

प्रहृतोऽयमित्येषां मा कृथाः ॥ आर्विष्कृण्वित्यत्र संज्ञितायाः मिदृदृपधस्य चाप्रत्ययस्येति पत्य । तनुहि । तनोते
लोत्सुतश्च प्रत्ययाच्छेदमि वावचनमिति हर्लुगभावः । यातुजना । जु गतो । क्रिञ्चचीत्यादिना क्रिप । दीर्घः ।
आमि कांदमो नुम । मृणीहि । मुङ् प्राणत्यामि । अतर्भावितण्यर्थस्य लोटि वङ्गलं कंदमीति विकरणस्य प्रा ।
निघणतः ॥ ॥ २३ ॥

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमेरत ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । सुऽमतिं । यविष्ठ । यः । ईवते । ब्रह्मणे । गातुं । ऐरत ।

विश्वानि । अस्मै । सुऽदिनानि । रायः । द्युम्नानि । अर्यः । वि । दुरः । अभि । द्यौत ॥ ६ ॥

यविष्ठ युवतम । यद्वा । देवानां हवीषि मिथ्रयितुतम हे अपि यः पुमान्नीवते गमनवते कल्याणहेतुभुताग
मनाय ब्रह्मणे परिवृष्टाय तुभ्यं गातुं । गीयत उच्चार्यत इति गातुः स्तोत्र । तदेरत । प्रेरयति । स पुमान् ते तव
सुमति कल्याणकरिमनुयहात्मिका बुद्धि जानाति । लभत इत्यर्थः । अस्मै स्तोत्रं कृतवते यजमानाय तदर्थं
विश्वानि सुदिनानि शोभनानि दिनानि रायो धनानि द्युम्नानि द्युतिमति रत्नकनकादीनि दुरो गृहानभि
अभिलन्त्यायां यज्ञानां स्वामी त्व वि द्यौत । विष्णोपण द्यौतस्य । केचिदत्र वाक्यभेदमगीकुर्वते । स्तोत्रं कृतवते
यजमानाय विश्वानि सुदिनान्यभ्युदयकारीणि भवति । रायः । राति वीरादीनीति रायो गोधनानि । द्युम्नानि
द्यौतमानानि कनकादीनि चास्मै भवति । अर्थः कर्मणामनुष्ठाता स यजमानो दुरो गृहानभि वि द्यौत ।
विष्णोपण द्यौतते ॥ ईवते । ई गतो । क्रिप । तदस्यास्मीति मनुष्य । कंदमीर इति मनुषो बल । ऐरत । ईर गतो ।
यदुत्तयोगादनघातः । अर्यः । ऋ गतो । अर्यः स्वामिवेश्योरिति यत्पत्ययातो निपातितः । स्वामिन्यतो-
दात्तत्वं । द्यौत । द्युत दीप्तो । कादमे लुङि द्युशो लुङीति परस्मैपद । बङ्गलं कंदमीत्युडभावः ॥

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थेः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥ ७ ॥

सः । इत् । अग्ने । अस्तु । सुऽभगः । सुऽदानुः । यः । त्वा । नित्येन । हविषां । यः । उक्थेः ।

पिप्रीषति । स्व । आयुषि । दुरोणे । विश्वा । इत् । अस्मै । सुऽदिनां । सा । अस्तु । इष्टिः ॥ ७ ॥

हे अपि यः पुमान् नित्येन यावज्जीवं संकल्पितेनापिहोवादिमाधनभूतेन हविषा त्वा त्वा पिप्रीषति ।
प्रीणयितुमिच्छति । यद्योक्थेः शस्त्रैः प्रीणयितुमिच्छति सत स एव पुमान् सुभगः शोभनधनः सोभाग्यवान्वा
सुदानुः शोभनदानोपेतश्चात् । किञ्च दुरोणे दूरवने कृच्छ्रलभ्ये मे स्वकीय आयुषि शतवर्षाणां जीवने तिष्ठतु ।
अस्मै यजमानाय विश्वा सर्वाणि सुदिना शोभनानि दिनानि भवतु । अस्य मष्टिः स यज्ञोऽसत । फलसाध-
नसमर्थो भवतु ॥ पिप्रीषति । प्रीञ्च तर्पणे । धातोः कर्मण इति सन । अस्तु । अस्तंनेत्यडागमः । इष्टिः । मंत्रे
वृषत्यादिना क्रिञ्चदात्तः ॥

उवासंभरणीचिष्टावपेः जघभृतोऽर्चामि त इति याव्या । मुञ्चते च । अर्चामि ते सुमति घोषर्वागिती-
दंप्रभृति कर्मणां । आ० ४. १. इति ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोषर्वाक्सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे श्चाणि धारयेरनु दृन् ॥ ८ ॥

अर्चामि । ते । सुऽमतिं । घोषि । अर्वाक् । सं । ते । वावाता । जरतां । इयं । गीः ।

सुऽअश्वाः । त्वा । सुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति । श्चाणि । धारयेः । अनु । दृन् ॥ ८ ॥

हे अग्ने ते तव मुमतिमनुयहकरा शोभनां बुद्धिमर्चाभिः । पुत्रयाभिः । ववाता पुनःपुनस्त्वामभिगच्छंतीय-
मुच्यमाना गीर्वाण्योषि घोषयुक्तं यथा भवति तथावाक् स्वदाभिमुखं ते त्वां सं जरतां । स्तानु । वयमपि स्वश्वाः
शोभनाशोपिताः सुरथाश्च । उपलक्षणमेतत् । पुत्रपौत्रादिभिः सहिताः संतस्त्वां मर्जेयम् । अन्नंकुर्याम । परि-
चरंमति याधत । त्वं तु अन् वृन्वहमस्मि अस्मान् चत्वारिण धनानि धारयः । निर्धहि ॥ घोषि । घुष शब्देन ।
श्रीणादिक इतः । निन्वादाद्युदात्तः । वावाता । वा गतिगधनयोरित्यस्य यङ्लुगंतस्य निष्ठायां रूपं । मर्जेयम् ।
मुत्तु शोचानकारयोः । ण्यंतस्य लिङ्गि रूपं । वृद्धभावात्कादसः ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन्दीपावस्तदीदिवांसमनु द्यून् ।

क्रीकृतस्त्वा मुमनंसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानां ॥ ९ ॥

इह । त्वा । भूरि । आ । चरत् । उप । त्मन् । दोषाऽवस्तः । दीदिऽवांसं । अन्नु । द्यून् ।

क्रीकृतः । त्वा । सुऽमनंसः । सपेम । अभि । द्युम्ना । तस्थिऽवांसः । जनानां ॥ ९ ॥

हे अग्ने इह रक्षोहननाख्ये कर्मणि यद्वास्मिन्किं यः पुरुषो दोषावस्ता रात्रावहनि च दीदिवांसं दीप्य-
मानं त्वामनु द्यून्वह त्वन् आत्मना स्वयमेवोप समीपि भूरि भूरियुष्ठ यथा भवति तथा चरत । परिचरति ।
तस्माद्वयमपि जनानां शत्रूणां द्युम्ना द्युम्नानि धनान्यभि तस्थिवांसंस्त्वत्प्रसादादात्मसात्कुर्वतोऽत एव क्रीकृतः
स्व स्वं गृहं पुत्रपौत्रादिभिः सह संक्रीडमानान्मथा मुमनसः शोभनमनस्काः संतस्त्वा सपेम । परिचरंम । यद्वा ।
दोषावस्तारिति संबुद्धिः । दोषाया रात्रिभूतस्य तमसो वस्तराक्तादयितनिवारयतः ॥ त्वन् । आत्मग्राह्यस्य
तृतीयायाः सुपा मुनुगिति लुक् । मन्वेष्वाद्यादेरात्मन इत्याकारलोपः । दोषावस्तः । द्वद्वपत्ति कार्तकीत्रपाद-
यथेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । संबुद्धिपक्षे आमात्रितस्य पादादित्वात् पाठिकमाद्युदात्तत्वं । सपेम । पप समवाये ।
लिङ्गि रूपं । निघातः ॥

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्र उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य चाता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुपगुजोपत् ॥ १० ॥

यः । त्वा । सुऽअश्वः । सुऽहिरण्यः । अग्रे । उपऽयाति । वसुऽमता । रथेन ।

तस्य । चाता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यं । आनुपक् । जुजोपत् ॥ १० ॥

हे अग्ने यः पुमान् स्वश्वः शोभनाशोपितः सुहिरण्यो यागयोग्यधनोपेतो वसुमता व्रीह्यादिधनयुक्तं रथेन
सहितः मन त्वामुपयाति । परिचरणार्थं तव समीपं गच्छति । तस्य पुमस्वाता सर्वदूरितभ्यो रक्षको भवसि । यश्च
पुमान् ते तवातिथ्यमतिथियोग्या पुत्रामानुपगनुक्रमेण जुजोपत् प्रापयति तस्य पुंसः सखा तद्वचितफलप्रदानि-
नोपकर्ता भवसि ॥ उपयाति । सह मुपत्यत्र सहेति योगविभागात्ममामः । तिपः पित्वादानुदात्तत्वे धातुस्वरः ।
तिङ् चोदान्तवतीति गतिनिघातः । आतिथ्यं । अतिथिगब्दात्तादृश्यं अतिथेर्य इति ज्यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ।
जुजोपत् । जोपथतर्लीङ् बहलं कृदमीति शपः युः । अहागमः । कृदस्युभयथेति तिप आर्धधातुकत्वाणिजोपः ।
अभ्यस्तानामादिरत्याद्युदात्तः ॥ ॥ १० ॥

महो रुजामि बंधुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।

त्वं नां अस्य वचंसश्चिकिडि होतर्यविष्ट मुकृतो दमृनाः ॥ ११ ॥

महः । रुजामि । बंधुता । वचःऽभिः । तत् । मा । पितुः । गोतमात् । अन्नु । इयाय ।

त्वां नः । अस्य । वचंसः । चिकिडि । होतः । यविष्ट । मुकृतो इति सुऽकृतो । दमृनाः ॥ ११ ॥

हे होतदेवानामाज्ञातर्यविष युवतम मुक्तो गोभनप्रज्ञ हे अये वचोभिस्त्वद्देशेन कृतेः सोत्रैः समुप
जाता येयं बधुता बंधुभावस्तया बधुतया महो महतो राजसानुजासि । भनञ्जिम् । तत्तादृशं स्तोत्रात्मक वचः
पितुरुत्यादयितुर्गोतमादृषः सकाशात्मा वामदेवं मामन्वियाय । दम्ना दातमना दानमना वा शत्रुणामुप
वर्षयिता वा तादृशस्त्वं नोऽस्मदीयस्यास्य वचसः स्तोत्रात्मकमेतद्वाक्यं चिकिद्दि । जामीहि ॥ चिकिद्दि । कित
ज्ञाने । जीहोत्यादिकः । लोटि रूपं । होतः । पादादित्वात् पाषिकमाद्युदात्तत्वे । इतरयोस्तु नामन्विते समा
नाधिकरण इति प्रथमस्याविवक्षितानवज्ञावनिषधादपादादित्वेन निघातः ॥

अस्वप्नप्रज्ञस्तरणयः सुशेवा अतद्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सध्वंचो निपद्यामे तव नः पात्वमूर ॥ १२ ॥

अस्वप्नऽजः । तरणयः । सुऽशेवाः । अतद्रासः । अवृकाः । अश्रमिष्ठाः ।

ते । पायवः । सध्वंचः । निऽसद्यं । अये । तव । नः । पांतु । अमूर ॥ १२ ॥

अमूर अमूह सर्वज्ञ । यद्वा । अमूर अप्रतिहतगतं हे अये अस्वप्नजोऽस्वपतः । जागरूका इति यावत् ।
तरणयः सततगमनस्वभावा आपद्गन्तारका वा मुग्धाः । सुमुखः अतद्रासोऽतद्रा अनलसाः सर्वदोषुक्ता
अवृका अहिंसका अश्रमिष्ठा अश्राततमाः सध्वचः परस्पर संगताः पायवो रत्नकामे तादृशास्तव रश्मया
निपद्यास्त्वयं निपणा भुत्वा नोऽस्मान्यातु । रक्षंतु ॥ अस्वप्नजः स्वपितृपोर्नजिदप्रत्ययः । मध्येऽवग्रहप्रका
दसः । सध्वचः । महर्षोदन्तः कृप । महस्य सध्विरिति महस्य सध्वादेशः । सध्वादेशस्यातोदात्तत्वेनिघात
नायणादेश उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्व । अमूर । मूह वैचित्र्ये । निघाया ढकारस्य रफप्रकादसः । यद्वा ।
मूह बधने । श्रीणादिको रक् ॥

ये पायवो मामतेयं ते अये पश्यंतो अंधं दूरितादर्शन ।

ररश्ना तान्सुकृती विश्ववेदा दिप्संत उद्विपवो नाहं देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयं । ते । अये । पश्यंतः । अंधं । दुऽदृतात । अरश्नान् ।

ररश्ना । तान् । सुऽकृतः । विश्वऽवेदाः । दिप्संतः । उत । रिपवः । न । अहं । देभुः ॥ १३ ॥

अत्रयर्मतिहासिकी कथा । उच्यते गर्भिणी समतानामधिया भार्या तदनुजो बृहस्पतिरचकमत । तस्या
रत आधिन्सु त बृहस्पति गर्भस्थं रतोऽब्रवीत् । रतोऽव मा सनीरहमत्र वसामीति । एवमुक्त्वा बृहस्पतिर्नरु
हरतस्वः सन् रतोरूपं गर्भं शशाप । जात्यधत्वरूपं दीर्घं तर्भः प्राप्नुहीति । ततस्तस्या दीर्घतमा अत्रनिष्ट । स
चाध्यपरिहारायासि स्तुत्वा चक्षुरलभतिति । तदिदानीमाह । हे अये पायवो रत्नकाः पश्यंतोऽधोऽयमिति
रूपाद्बुधा पश्यतमे तव ये रश्मयो मामतेयं समताया । पुत्रमध चक्षुर्हीनं दीर्घतमम दूरिताऽध्यलक्षणाका
पादरत्न चक्षुष्प्रदानिनापालयन् । विश्ववेदा विश्वप्रज्ञो भवान् मुक्तः गोभन चक्षुष्प्रदानादिकर्म कृतवत्स
न्रगमीन्द्ररत्न । आदर्शन परिगृह्य पालयति । तेषा परिग्रहमिदिरभिधीयते । दिप्सत इति दम्भितु परिभदितु
सिद्धं एव रिपवः शत्रव एव दीर्घतमस नाहं देभुः । नैव परिभवति खलु ॥ मामतेयं । समताया अपत्यमि
त्यर्थं स्त्रीभ्यो ढक् । दिप्सतः । दम्भु दम्भे । सनीवतर्धत्वादिना इडभावः । दम्भ इडनीकारः । देभुः । श्रियथि
दंभिष्वंजीनामुपसंख्यानमिति लिटः कित्वाद्पधालोपः ॥

त्वया वयं सध्वन्यं स्तोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।

उभा शंसां मृदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुस्वहयाण ॥ १४ ॥

त्वया । वयं । सऽध्वन्यः । त्वाऽकृताः । तव । प्रऽनीती । अश्याम् । वाजान् ।

उभा । शंसां । मृदय । सत्यऽताते । अनुष्ठुया । कृणुहि । अहयाण ॥ १४ ॥

अहयाण अलज्जितगमन । अहयाणोऽहीतयान इति यास्कः । तादृश हे अमे वयं स्तोतारस्त्वया सध-
न्यस्त्वत्प्रसादात्ममानधनाम्बोतास्त्वया रक्षिता वयं तव प्रणीती प्रणीत्या तव प्रेरणेनानुज्ञया वाजानवा-
न्यग्राम । प्राप्नुयाम । हे सत्यताति । सत्यं तनोतीति वा सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यतातिः । हे सत्यताति
ग्रामा पापाना ग्रसितारानुभावासन्नविप्रकृष्टीं शत्रु मुदय । जहि । अनुष्ठयानुक्रमेण कृणुहि । अस्मिन्सूक्ति
प्रतिपादितमर्थं कुरु ॥ सधन्यः । धनमेवामस्तीति कृदसीवनिर्पावतीप्रत्ययः । एरजेकाच इति यण् । उदात्त-
स्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुष्ठया । अपदःमुप स्थ इति विधीयमानः कृप्रत्ययो बह्वलवचनादनुपूर्वस्यापि
भवति । मुपां मुनृगिति तृतीयाया याजादेशः । अहयाण । ही लज्जायां । बह्वलं कृदसीति शपः युभावा-
भावः । अनित्यमागमशासनमिति मुगभावः ॥

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं गस्यमानं गृभाय ।

दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान्द्रुहो निदो मित्रमहो अवद्यात् ॥ १५ ॥

अया । ते । अग्ने । संऽइधा । विधेम । प्रति । स्तोमं । गस्यमानं । गृभाय ।

दह । अशसः । रक्षसः । पाहि । अस्मान् । द्रुहः । निदः । मित्रऽमहः । अवद्यात् ॥ १५ ॥

हे अग्ने अयानया समिधा दीप्या मृत्या ते त्वां विधेम । परिचरेम । अस्माभिः शस्वमानमिमं स्तोमं
स्तोत्रं प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । अशसः । शंसति सृवंतीति शसः स्तोतारः । ते न भवतीत्यशसो नृशंसाः ।
तान्त्रभो दह । भस्मसात्कुरु । हे मित्रमहो मित्रैः पुत्रनीय हे अग्ने द्रुहो द्रोग्धुर्निदो निदकादवद्यात्परिवा-
दास्त्रास्मान् पाहि । रक्ष ॥ गृभाय । यहेनोति कृदसि गायत्रपीति अः गायच । इयहोर्भः । पाहि । वाक्वभेदा-
दानिघातः । निदः । गिदि कुत्साया । क्षिप । आगमशासनस्यानित्यत्वान्मुगभावः । सविकाच इति विभक्त-
दान्तत्व । अवद्यात् । अवद्यपर्ण्यति यत । ययतोद्यातदर्थं । पा० ६. २. १५६ । इत्यतोदात्तत्वं । मित्रमहो अवद्या-
दित्यत्र संहितायामयादवद्यादित्यङः प्रकृतिभावः ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमागंप्रवर्तकश्रीवीरबृहस्पतिपुत्रसाम्राज्यधुरधरंण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं तृतीयाष्टकं चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशंसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमह वदं विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थे मंडले प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि । विश्वानरायति पंचदशर्चं पचमं सूक्तं वामदेवस्थापं त्रैपुमं विश्वा-
नराधिदेवताक । अत्रानुक्रमणिका । विश्वानराय विश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

विश्वानरायं मीऽह्रुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्रये बृहद्भाः ।

अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिच रोधः ॥ १ ॥

विश्वानरायं । मीऽह्रुषे । सऽजोषाः । कथा । दाशेम । अग्रये । बृहत् । भाः ।

अनूनेन । बृहता । वक्षथेन । उप । स्तभायत् । उपऽमित् । न । रोधः ॥ १ ॥

सञ्जीषाः सञ्जीषसः समानप्रीतियुक्ता वयमृत्विग्यजमाना वैश्वानराय विश्वानरसंबन्धिन एतन्नामकाय मीळ्हुपेऽभिमतवृथ्यादिमेकं बृहद्बृहते महते भा भासमानायापय देवाय कथा कथ केन प्रकारेण दाशिम । दद्याम । सामर्थ्याद्वाविरिति गम्यते । अथवा बृहद्वा इत्युत्तरत्र योज्य । कथा दाशिमत्युक्तं । किं तत्राधिक्यमिति तदुच्यते । योऽपिर्वृहन्नहान्भा भासमानश्च सन अनूननाविकल्पेन संपुण्णेन अत एव बृहता प्रभुतेन वचथेन बोहथेन स्वशरीरेणोप स्तभायत । उपस्तभ्नाति । सामर्थ्याद्वाभिमति शेषः । युल्लोक व्याप्नोतीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयते चिष्यत इत्युपमित स्मृणा । सा यथा तुणाक्तादनादिनिरोधकं वंशादिकमुपस्तभ्नाति तद्वत । यद्वा । वचथेनोक्तथलक्षणं फलादिवाहकेन स्तोत्रेण सह युल्लोकमुपस्तभायत ॥ स्तभायत । स्तम्भः भोत्रो धातुः । लडि कदसि गायत्रपीति व्यत्ययनाहावपि गायत्रादेशः । बहन्वं संदसीत्य डायमाभावः । किमिव । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयत इत्युपमितदृक् । कूलमिव ॥

मा निंदत य इमां मद्यं रातिं देवो ददा मर्त्याय स्वधावान् ।

पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता विश्वानरो नृतमो यद्गो अग्निः ॥ २ ॥

मा । निंदत । यः । इमां । मद्यं । रातिं । देवः । ददा । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ।

पाकाय । गृत्सः । अमृतः । विऽचेताः । विश्वानरः । नृतमः । यद्गो । अग्निः ॥ २ ॥

हे होत्रादयोऽमु विश्वानरमपि मा निंदत । निंदा मा कुरुत । स्तुत्यर्थः । यो देवो दीयमानोऽपि स्वधावानस्महे तेन हविलेवर्णनान्नेन तद्दान सन मर्त्याय मरणधर्माय पाकाय परिपक्वप्रज्ञाय मद्य यजमानाद्यमामिदानी दीयमानप्रकारा राति धनं ददा । दत्तवान् । स विगथ्यते । गृत्सो मेधावो । मेधाविनामितत । अमृतोऽमरणस्वभावो विचेता विगिष्टप्रज्ञो विश्वानरो विश्वेभ्यो राहवनीयादिरूपेण नीयमानो नृतमो जेतुम फलादीना यद्गो महान् । महत्त्वमितत । अपि रगनादिगुणविगिष्टः । तादृशमपि स्तुति भावः ॥

सामं द्विवर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मान् ।

पदं न गोरपंगृह्णं विविद्वानग्निर्मद्य प्रेदु वोचन्मनीषां ॥ ३ ॥

सामं । द्विऽवर्हाः । महि । तिग्मऽभृष्टिः । सहस्रऽरेताः । वृषभः । तुविष्मान् ।

पदं । नागोः । अपंगृह्णं । विविद्वान् । अग्निः । मद्यं । प्राडत् । ऊं इति । वोचत् । मनीषां ॥ ३ ॥

द्विवर्हा द्वयोर्मध्यमोत्तमयोः स्थानयोः परिवृष्टिस्तिग्मभृष्टिः स्तोत्रेणैतज्जाः सहस्ररेता वृषभविधिरण्यरतस्क । रतः शब्दः सारवाची । प्रभुतमारो वा । वृषभो वर्षिता कामाना तुविष्मान्बहधन ईदृगोऽयमपि रत्यतगोपित गोः पदं न नष्टाया गोः पदमिवापंगृह्णमत्यतरहस्यं । मनीषाशब्दो ज्ञानवाची मन्त्रज्ञातये वर्तते । मनीषा ज्ञातव्यं महि महत्पूज्य सामास्मदभिमत स्तोत्र विविद्वान् विगिष्टेण ज्ञानेन प्रेदु वोचत् । प्रेव प्रवीतु ॥

प्र ताँ अग्निर्वभसत्तिग्मजंभस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः ।

प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धामं प्रिया मित्रस्य चेतती ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

प्र । तान् । अग्निः । वभसत् । तिग्मऽजंभः । तपिष्ठेन । शोचिषा । यः । सुराधाः ।

प्र । ये । मिनन्ति । वरुणस्य । धामं । प्रिया । मित्रस्य । चेतती । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

योऽग्निः सुराधाः शोभनधनः स तिग्मजंभस्तीक्ष्णदंष्ट्रः सन तपिष्ठेन शोचिषातिशयं शत्रुणां तापकेन तेजसा तान्ब्रह्ममाणान् द्विष्ट्यम् वभसत् । प्रकर्षण भर्त्सयतु । दृष्टव्यत्यर्थः ॥ भम भर्त्सनदीप्त्योः । निटीतश्च लोप इतीकारलोपः । निटीऽद्वाटावत्यडागमः ॥ तानित्युक्तं कानित्याह । ये द्विष्टारश्चततो जानतः । एतदुभयव-

शेषणं । मित्रस्य वरुणस्य च प्रिया प्रियाणि ध्रुवाणि स्थिराणि धाम धीमानि तेजःस्थानानि कर्माणि वा प्र
मिनति । प्रकपेण हिंसति ॥ मीत्र हिमायां । मीनतिनिगम इति ह्रस्वत्वं । विकरणस्वरः ॥

अभ्रातरो न योषणो व्यंतः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः संतो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । न । योषणः । व्यंतः । पतिरिपः । न । जनयः । दुःएवाः ।

पापासः । संतः । अनृताः । असत्याः । इदं । पदं । अजनत । गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरो भ्रात्रादिवधुरहिता योषणो न गतभर्तृका योषित इव ॥ वा पपूर्वस्य निगम इति विकल्पना-
द्दीर्घाभावः ॥ ता यथा भर्तृगृहात्पितृगृह प्रत्यायति तद्वद्वतो गक्तः । यज्ञादीनपहायामांगं वर्तमाना इत्यर्थः ।
तथा पतिरिपो न जनयः पतिद्विषण्यः स्त्रिय इव दूरवा दृष्टगतयो दूराचारा अत एव पापासः पापाः
संतोऽनृता मानसमत्यरहिता असत्या वाचिकमत्यरहिता मनसा वाचाप्रिसमभजमाना इदं पापिभिरनुभूयमा-
नतया प्रमिश्रं गभीरमगाध पद नरकस्थानमजनत । अजनयंत । उत्पादयति ॥ लडि जनरतर्भावितण्यर्थाद्वा-
त्यर्थेनकवचन ॥ ॥ ५ ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहहंधाय धृपता गभीरं यद्गं पृष्ठं प्रयसा सप्रधातु ॥ ६ ॥

इदं । मे । अग्ने । कियते । पावक । अमिनते । गुरुं । भारं । न । मन्म ।

बृहत । दहाय । धृपता । गभीरं । यद्गं । पृष्ठं । प्रयसा । सप्रधातु ॥ ६ ॥

हे पावक गोधकार्ये कियतेऽत्यन्पाय गुरुं भारं न वोढुमशक्यं भारमिव । तं यथा धर्तुमसहमानः पात
यति तद्वत्त्वदीयं कर्माभिनतेऽहिंसतेऽत्यजते मे मह्यमिदं ज्ञातव्यत्वेन प्रसिद्धं बृहत्प्रभुत मन्म मननीय धन
दहाय । देहि । तदेव विप्रश्र्यते । धृपता शत्रुणा धर्षकेण प्रयसा । अन्ननामैतत् । अन्नं युक्तं गभीरमत्यरनव-
गाह्य यद्गं महत्पृष्ठं स्पष्टं योग्य सप्रधातु यास्थारण्यभेदेन सप्रप्रकार । सप्र यास्याः पशवः सप्रारण्याः । तै० म०
५. ० ० । इति श्रुतेः । ईदृग्धनं देहीत्यर्थः । गुरुं भारं न अन्यदीयं भारं यथान्यस्मै ददाति तद्वदस्माकं दातव्य
धनं देहीति वा योज्य ॥

तमिन्वेऽव समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।

ससस्य चर्मन्धि चारु पृश्नेर्ये रूप आरूपितं जवारु ॥ ७ ॥

तं । इत् । नु । एव । समना । समानं । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।

ससस्य । चर्मन् । अर्धि । चारु । पृश्नेः । अर्ये । रूपः । आरूपितं । जवारु ॥ ७ ॥

अप्रिविद्युदादित्यास्त्रयोऽपि सतभेदेन वैश्वानरशब्दाभिधेया इति । नि० १ ०३ । यास्कनोक्तत्वाद्वादि-
त्यात्मना वैश्वानरः स्तूयते । तमित्तमेव वैश्वानरं दुस्थानं समानं सर्वेषामेकरूप समना सदृशी तद्योग्या
पुनत्यस्मान् गोधर्षयत्री धीतिर्मतिरस्मदीया स्मृतिः क्रत्वा तद्वचिन्तेन कर्मणा त्वेव क्षिप्रमेवाश्याः । अभिप्राप्नु-
यात् । भर्जदित्यर्थः ॥ अश्रेतेर्लिङि बह्वन्तं कंदमीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं मध्यमपुरुषत्वं च ॥
पूर्वत्र तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्य दुस्थानस्य वैश्वानरस्य जवारु जवमानरोहिर्जरमाणरोहि वा
चारु दीप्तं मंडलं । जवारु जरमाणरोहीति वा जवमानरोहीति वेति यास्कः । नि० ६ ५१ । अये पुरस्तात्पू-
र्वस्या दिशि रूपः । आरोपयति स्वात्मानि सस्यादीनि रुबिति भूमिरुच्यते । तस्याः सकाशात्सस्य । लुप्तोपम-
भेतत् । स्वपत इव निश्चलस्य पृश्नेः । युनामैतत् स्वः पृश्निरिति युक्तोकादित्ययोः साधारणानाममु पाठात् ।

भ्योतिरादिभिः सृष्टमानस्य द्यलोकस्याधि उपरि चर्मन चर्मणे चरणाय ॥ चरिरीणादिको मनन । मुपा
मुनुगिति चतुर्थी लुक् ॥ आरूपितमारोपितं देवैः । तमस्या इति पूर्वत्वान्वयः ॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुपं निगिग्वदंति ।

यदुस्त्रियाणामप वारिव व्रनपाति प्रियं रूपो अग्र्यं पदं वेः ॥ ६ ॥

प्रऽवाच्यं । वचसः । किं । मे । अस्य । गुहा । हितं । उपं । निगिग्वदंति ।

यत् । उस्त्रियाणां । अग्रं । वाः । उडवा । व्रन । पाति । प्रियं । रूपः । अग्र्यं । पदं । वेरिति । वेः ॥ ६ ॥

मे मदीयस्यास्य वच्यमाणस्य वचसो वाक्यस्य किं प्रवाच्यमस्ति । तथ्यमेवोच्यत इत्यर्थः । किं तद्वच इत्यु-
च्यते । उस्त्रियाणा । गोनाभेतत । क्षीराद्युत्स्राविणीना गवा संवधि यत्क्षीर वारिवोदकमिव तद्यथा । मक्किना
विष्कुर्वति तथाप व्रन । अपवृण्वति । दोग्धारी निर्गणक । नितरा ननेक्ति शोधयतीति निर्गणक क्षीरमुच्यते ।
तादृक् क्षीरमननं वैश्वानरं गृहा गृहायामुप हितमुपनिहितं वदति वित्तारः । किंचाय विधाप्राया रूपो
भूत्याः प्रियं संवेषामाधारत्वेन प्रियभूतमयं श्रेष्ठं पदं स्थानं पाति । रचति ॥

इदमु त्यन्महिं महामनीकं यदुस्त्रिया सचंत पृथ्यं गोः ।

ऋतस्यं पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यद्रघुयद्विवेद ॥ ७ ॥

इदं । ऊं इति । त्यत । महिं । महां । अनीकं । यत । उस्त्रियां । सचंत । पृथ्यं । गोः ।

ऋतस्यं । पदे । अधि । दीद्यानं । गुहां । रघुऽस्यत । रघुऽयत । विवेद ॥ ७ ॥

इदमु इदमेव त्वत्प्रासः महि महत्पुच्य महा महता देवानामनीकं समूहरूपं सूर्यमडलं विश्वानरं एवति
शेषः । पृथ्यं पूर्वकालीनं पुरकं वा यन्मडलमस्त्रिया क्षीराद्युत्स्राविणी गौरपिहोत्रायथं सचंत । भवति । ऋतस्यो
दक्तस्य पदे स्थानेऽतिरिजऽप्यधिकं यद्वा । अधीति मग्नस्थानुवादः । दीद्यानं योतमानं गृहः गृहाया रघुष्यत
शीघ्रं स्वंदमानं रघुयत शीघ्रं गच्छत्सूर्यमडलं विवेद । विश्वानरमेवति ज्ञातवानस्मि ॥

अथं द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृथ्यैः ।

मातुष्पदे परमे अंति पद्मोवृष्णः गोचिपः प्रयंतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अथं । द्युतानः । पित्रोः । सचां । आसा । अर्मनुत । गुह्यं । चारुं । पृथ्यैः ।

मातुः । पदे । परमे । अंति । सत् । गोः । वृष्णः । गोचिपः । प्रऽयंतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

अथ अथ द्युतानो दीप्यमानः पित्रोश्चावापृथिव्योः सचा सह मध्ये व्याप्तः मन पृथ्यैर्गो सवधि चारु
रमणीयं गुह्यमधमं निगूह पय आसा स्वकीयेनास्यनामनुत । पानायावृष्यत । उक्तमेवार्थं विवृणोति ।
मातुः क्षीरादिनिर्मात्र्या गोः परमे पदे उत्कृष्टं स्थानं ऊधालक्षणं इति मतं समीपे विद्यमानं क्षीरं वृष्णं
फलानां वर्धितुः गोचिपो दीप्यस्य प्रयतस्याहवनीयादिरूपेण नियतस्य विश्वानरस्य जिह्वा पानुमिच्छतीति
शेषः ॥ ॥ १० ॥

ऋतं वोचे नमसा पृच्छचमानस्तवागसा ज्ञातवेदो यदीदं ।

त्वमस्य श्रयसि यद्द विश्वं दिवि यद्द द्विविणं यत्पृथिव्यां ॥ ११ ॥

ऋतं । वोचे । नमसा । पृच्छचमानः । तव । आऽगसा । ज्ञातऽवेदः । यदि । उदं ।

त्वं । अस्य । श्रयसि । यत् । ह । विश्वं । दिवि । यत् । ऊं इति । द्विविणं । यत् । पृथिव्यां ॥ ११ ॥

अहं यज्ञमानो नमसा नमस्करिण मह पृच्छयमानोऽन्यैरनुयुज्यमानः सन ऋतं वोचि । सत्यं ब्रवीमि । किं तदित्युच्यते । हे जातवेदो जाताना वेदितजातप्रज्ञ यापे तवागसा त्वत्सुत्या साधनन यदीदं धनं लभ्यमस्माभिः स्यात् अस्य धनस्य त्वं जयसि । त्वमेवश्वरो भवसि । तस्य धनस्य यज्ञादिद्वाराग्न्यर्थत्वादिति भावः । अत्यल्पमिदमुक्तं । यद् विश्वं यत्खलु कृत्स्नं धनमस्ति तस्यापीशसि । विश्वमिति सामान्येन यदुक्तं तदेव विशदयति । दिवि द्युलोकं यद् द्रविणं यदेव धनं यच्च पृथिव्या धनं तस्य सर्वस्य त्वमीश्वरो भवसि । यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नमिति स्मरणात् । अपिच्यतिरकेण यज्ञासंभवादिति भावः ॥

किं नो अस्य द्रविणं कइ रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यन्ना अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म ॥१०॥

किं नः । अस्य । द्रविणं । कत् । ह । रत्नं । वि । नः । वोचः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।

गुहा । अध्वनः । परमं । यत् । नः । अस्य । रेकु । पदं । न । निदानाः । अगन्म ॥१२॥

पूर्वमत्रेण यस्य धनस्याप्रित्वामित्वमुक्तमस्य धनस्य किं द्रविणं किं साधनभूतं नोऽस्मभ्यं दातव्यं धनमस्ति । कइ रत्नं किं च रमणीयं हितकरं धनमस्ति । तदनं हे जातवेदो जातधनापे चिकित्वाश्रितनावानभिज्ञस्त्वं नोऽस्मभ्यं वि वोचः । विद्वद्भिः । यद्वा । किं दातव्यं द्रविणमस्ति । अस्य द्रविणराशिः कइ रत्नमिति योज्यं । अस्याध्वनो धनप्राप्तिसागस्य यद्गुहा गुहाया निहितं गृहं परममुत्कृष्टं प्राप्तव्यमस्ति तदपि नोऽस्मभ्यं विवोचः । वयं रेकु रिक्ते पदं नतव्यं स्थानं गुहादिकं निदाना अन्यनिवमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ नागन्म । न प्राप्तुमः ॥

का मर्यादा वयुना कइ वाममच्छा गमेम रघवो न वाजं ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूरौ वर्णेन ततनन्नुषासः ॥१३॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामं । अच्छ । गमेम । रघवः । न । वाजं ।

कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्णेन । ततनन् । उषसः ॥१३॥

का मर्यादा का प्रीत्यादिव्यवस्था का च वयुना प्रज्ञानं पदार्थविषयं कइ किं च वामं वननीयं पदार्थं जात । एतत्सर्वमच्छ गमेम । अभिगच्छेम । तत्र दृष्टान्तः । रघवो न वाजं । शीघ्रगामिनोऽथादयः संयाममिव तद्वत् । कदा कस्मिन्काले नोऽस्माकं व्यवहाराय देवीर्देव्यो द्योतमाना अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्य पत्नीः पत्न्यः पालयिष्युः सूरः प्रमविष्य उपासो वर्णेन प्रकाशेन ततनन् । विस्तारय्युः । एवं मर्यादंविधेन उषसः सुत्या सर्वात्मनो विश्वानरस्य स्मृतिरवगतव्या ॥ तन्नोतल्लेटि वङ्गलं कंदमीति विकरणस्य श्रुः । द्विभावाहलादिशेषी ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातृपासः ।

अथा ते अग्ने किमिहा वदंत्यनायुधास आसता सचंतां ॥१४॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतृपासः ।

अथ । ते । अग्ने । किं । इह । वदंति । अनायुधासः । आसता । सचंतां ॥१४॥

अनिरेण । इरात्रं । तद्द्रवितेन फल्ग्वेनोक्थेन प्रतीत्येन प्रतिगतयेन । आरोह्येणेत्यर्थः । कृधुना इत्येन । कृध्विति इत्येनाम कृधुको वधक इति तन्नाममुक्तत्वात् । एवंविधेन वधमातृपासोऽतृपा जनाः । अथ अधुने-हास्मिन् लोके हे अग्ने ते त्वां किं वदंति । निर्द्वैवकिण वचसा न किञ्चिन्नभ्यत इत्यर्थः । कित्वनायुधासः । आयुधशब्दः साधनं लक्षयति । हविरादिसाधनरहितासोऽसता दुःखेन सचंतां । संगच्छंतां ॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम आ रुरोच ।

रुशङ्मानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्योत् ॥१५॥

अस्य । श्रिये । संऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकं । दमे । आ । रुरोच ।

रुशत् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्योत् ॥१५॥

समिधानस्य समिध्यमानस्य ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ वृष्णो वर्धितुः फलस्य वसोर्वासायितुरस्यपिरनीक
तेजःसंधो दमे यागगृह आ रुरोच । सर्वतो दीप्यते । किमर्थं । श्रियं श्रयसे यजमानाना । सोऽधी रुशत् ।
वर्णनामितत । दीप्तं तेजो वसान आच्चादयन अत एव सुदृशीकरूपः सुष्ठु दर्शनीयरूपः पुरुवारो बहुभिर्बु
त्विग्भिर्बुधैर्नानिर्वरणीयः सन्नर्थात् । द्योतते । किमिव । रायाश्चादिधनेन नितिनं राजादिरिव । नितिरिति
सगुणनाम ॥ ३३ ॥

ऊर्ध्व ऊ पु ण इत्येकादशर्च पष्ठं सूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिष्टुभसापेयं । ऊर्ध्व ऊ धिकादशत्यनुक्रात ॥ पातर
नुवाकाश्चिनशास्वयोरपेये कर्त्ता त्रिष्टुभे कंदमीद । सुवित च । ऊर्ध्व ऊ पु णः समस्य यद्वियुतति पच । आ०
४. १३. इति ॥

ऊर्ध्व ऊ पु णो अध्वरस्य होतरग्रे तिष्ठ देवताता यजीयान ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसंश्चित्तिरसि मनीषां ॥१॥

ऊर्ध्वः । ऊं इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान ।

त्वं । हि । विश्वं । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषां ॥१॥

हे अध्वरस्य होतर्यागसंबंधिनां देवानामाज्ञातः । यद्वा । होतरित्यत्र प्रकृत्यगोऽनुवादः । हे होमनिष्पा
दकापे यजीयान्यष्टतमस्त्वं नोऽस्माकमूर्ध्व ऊ पु तिष्ठ । उन्नत एव तिष्ठ । नित्यमुन्नतो भवेत्यर्थः । कुर्वति
तदुच्यते । देवताता देवताता । देवान्नायते विलीयतेऽविति देवतानित्यन्तः । तस्मिन् । त्वं हि त्वं यान् विश्व
सर्वं मय मननीयं शत्रूणां धनमभ्यसि । अभिभवसि । किंच वेधसश्चित् । चित्त्यूजाया । स्तोत्रयंजमानादभ्यंनीषा
मतिं क्षुतिं प्र तिरसि । प्रवर्धयसि । प्रपूर्वास्तरतिवर्धनाथः ॥

अमूरो होता न्यसादि विस्वमग्निमंदो विदथेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्व भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्यां ॥२॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विष्णु । अग्निः । मंदः । विदथेषु । प्रऽचेताः ।

ऊर्ध्व । भानुं । सविताऽइव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमं । स्तभायत् । उप । द्यां ॥२॥

अमूरोऽमूरः । प्रगल्भ इत्यर्थः । होता होमनिष्पादको मद्रो मदनीयो मादयिता वा प्रचेता प्रकृष्ट
ज्ञानोऽपिदेवो विस्वत्वियूपासु प्रजामु मध्ये विदथेषु यागेषु निमित्तभूतेषु न्यसादि । नितरा स्थापितः । अथ
तथाभूतोऽपिभानुं दीपितं सवितेवोदितः सूर्य इवोर्ध्वमश्रेत् । ऊर्ध्वमुखमाश्रयति । किंच मेतेव स्येत् । सा यथा
स्वाधिष्ठितं वशादिकं सभ्राति तद्वदयमपिधूमं स्तोत्यते यामुप तुलोकस्योपरि सभायत । सभ्राति ॥

यता सुजूणी रातिनी घृताचीं प्रदक्षिणहेवतातिमुराणः ।

उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥३॥

यता । सुऽजृणिः । रातिनी । घृताची । प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिं । उराणः ।
उत । ऊं इति । स्वरुः । नवऽजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुऽधितः । सुऽमेकः ॥३॥

यता मयता मुजृणिः शोभनजवा मुष्टु जीणां पुराणी वा । घृताची । घृतमंचतीति घृताची जुहः ।
रातिनी । रातिर्धन । हविर्नक्षत्राधनवती । आज्यपूर्णा भवतीत्यर्थः । देवतातिं यज्ञ तथोराण उरु कर्वाणो
ऽध्वर्युरपिवा प्रदक्षिणित । प्रदक्षिणमेतीति प्रदक्षिणित । प्रदक्षिणगमनो भवति ॥ अकारलोपश्चादसः ॥
नवजा नवजातसदानीमिवोत्पादितः स्वरुर्न । यूपशकलवाची स्वरुश्च यूपं लजयति । चपालवंतः स्वरवः
पृथिव्या । ऋग्वे० ३. ८. १० । इत्यादिषु स्वरुशब्देन यूपामिधानाच्च । नकारः समुच्चये । यूपोऽयुद् । उपसर्ग
श्रुतयोर्गक्रियाध्याहारः । उन्नतो भवति । किञ्च अक्र आक्रमता मुमेकः मुदीप्तः मुधितः स्वर्धितरित्यर्थः ।
सोऽपि पश्वः पशुनक्ति । गच्छति । यद्वा । मुधितः स्वरुर्वोद उक्कृष्टः पश्वः पशुनक्ति । स्वरुणा पशुम
नक्तीति श्रुतः ॥

स्तीर्णं वहिषि समिधाने अग्रा ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुपाणो अस्यात् ।
पर्यग्निः पशुपा न होतां चिच्छेति प्रदिव उराणः ॥४॥
स्तीर्णं । वहिषि । संऽइधाने । अग्रा । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः । जुपाणः । अस्यात् ।
परि । अग्निः । पशुऽपाः । न । होतां । चिच्छेति । एति । प्रऽदिवः । उराणः ॥४॥

वहिषि श्वेषां स्तीर्णं आसृते सत्यपावाहवनीयादिके समिधाने सम्यग्निधमाने च सत्यध्वर्युरध्वरस्य नेता
जुपाणो देवान्प्रीणयन्नूर्ध्वोऽस्यात् । तिष्ठति । होता होमनिष्पादकः प्रदिवः । पुराणनामृतत । पुरातन उराणः
स्वल्पमपि हविर्देवयोग्यत्वमपादनैरु कर्वाणः । उराण उरु कर्वाण इति निरुक्त । यद्वि देवजोष्यते हविस्तन्नि
रिमात्र वर्धते इति श्रुतरथैरुकरणाभिचरं । ईदृशोऽग्निः पशुपा न पशुनां पालक इव पशुन चिच्छेति
त्रिरावृत्त्य पर्येति । चिच्छे पर्यग्निः क्रियते ॥

परि त्मनां मितदुरति होताग्निमंद्रो मधुवचा ऋतावा ।
द्रवत्यस्य वाजिनो न शोका भयंते विश्वा भुवना यद्भ्राट् ॥५॥
परि । त्मनां । मितऽदुः । एति । होता । अग्निः । मंद्रः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ।
द्रवति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयंते । विश्वा । भुवना । यत् । अद्भ्राट् ॥५॥

उक्तमेवार्थं स्पष्टयति । अयं होता होमनिष्पादकोऽग्निस्त्वनात्मना स्वरूपेणैव मितद्रुः परिमितगतिः सन
पर्येति । परितो गच्छति पशु । कीदृशोऽय । मद्रो मादनीयो मोदयिता वा मधुवचा मधुरवचन ऋतावा
यज्ञवान् । वाजिनो हविष्मतोऽस्याग्नेः शोका न दीप्तयोऽपि । मण्डोऽप्यर्थे । द्रवति । गच्छति परितः ।
यद्वा । नकार उपमाथीयः । वाजिनो न अथा इव द्रवतीति योज्यं । यद्यस्मादयमद्भ्राट् । भाजते । तस्मा
द्विधा भुवना सर्वाणि भुतजातानि भयंते । भीतानि भवति ॥ ॥४॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संदृग्घोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।
न यज्ञे शोचिस्तमसा वरंत न ध्वस्मानंस्तन्वीरेप आ धुः ॥६॥
भद्रा । ते । अग्ने । सुऽअनीक । संऽदृक् । घोरस्य । सतः । विषुणस्य । चारुः ।
न । यत् । ते । शोचिः । तमसा । वरंत । न । ध्वस्मानः । तन्विरेपः । आ । धुरिति धुः ॥६॥

हे स्वनीक शोभनज्वालापि घोरस्य भीतिजनकस्यापि सतो विपुणस्य विप्वक सर्वतो व्याप्तस्य तं तव चारु
रमणीया भद्रा स्रुत्या कल्याणी वा मूर्तिः संदृक् संदृष्टः । मस्यक दृश्या भवतीत्यर्थः । यद्यस्मान्ति शोचिदीपि
तमसाधकारेण न वरत । वारयति निशाः । यस्मात्तु ध्वस्मानो ध्वमका राक्षसादयस्ते तन्वि तव शरीरं रप
पापं ध्वंसनादिरूपं ना धुः । न दधति । न कुर्वति । अतः संदृगिति संबधः ॥

न यस्य मातृर्जनितोरवारि न मातरां पितरा नू चिदिष्टौ ।

अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽग्निदीदाय मानुषीषु विश्नु ॥ ७ ॥

न । यस्य । मातृः । जनितोः । अवारि । न । मातरां । पितरां । नू । चित । इष्टौ ।

अध । मित्रः । न । सुधितः । पावकः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विश्नु ॥ ७ ॥

जनितोर्जनयितुर्वृथत्यादकस्य यस्य विशानरस्य मातृः सनिः पश्चादिलक्षण दान दीपिषो मावारि ।
केनापि न वार्यते । किंच मातरा पितरा मातापितरौ बावापुथियो यस्येषां प्रपणं नू चित लिपमेव न
प्रभवतः । अधापि च मित्रो न संबध सुधितः सुतुप्रः पावकः शोधकोऽग्निमानुषीषु मनोः संबधिनीषु विश्नु
प्रजामु दीदाय । दीप्यते ॥ दीपी दीप्री । पकारकोपप्रादंसः । अत्यधन परस्मिपद । लिप्यभ्यामस्य ह्येति कर्त्त
तुजादित्वाद्दीर्घत्वं ॥

द्वियं पंच जीजनन्संवमानाः स्वसारी अग्निं मानुषीषु विश्नु ।

उपवृधमथर्योऽन दंतं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मं ॥ ८ ॥

द्विः । यं । पंच । जीजनन । संऽवमानाः । स्वसारः । अग्निं । मानुषीषु । विश्नु ।

उपऽवृधं । अथर्यः । न । दंतं । शुक्रं । सुऽआसं । परशुं । न । तिग्मं ॥ ८ ॥

मानुषीषु मनोः संबधिनीषु विश्नु प्रजामु संवमानाः मगक्तमाना द्विः पंच दश स्वसारीऽगुलयो यमपि
जीजनन । मथनोदपादयन ॥ जनी प्रादभपि । लुडि कादसत्वादडभावः ॥ कीदृश्य अगुलयः । अथर्यो न
स्त्रिय इव । कीदृशमपि । उपवृधमपमि वृध्यमान दंत हविषा भवक शुक्र ररिमभिदीप्यमान स्वाम शोभनास्य
तिग्मं तीक्ष्ण परशुं न परशुमिव रक्षसा हतारमिति शेषः ॥

तव त्ये अग्ने हरितो घृतस्त्रा रोहितास ऋज्वंचः स्वंचः ।

अरूपामो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमहंत दस्माः ॥ ९ ॥

तव । त्ये । अग्ने । हरितः । घृतस्त्राः । रोहितासः । ऋजुऽअंचः । सुऽअंचः ।

अरूपामः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिं । अहंत । दस्माः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्ये ते प्रसिद्धास्तव हरितस्वत्वमधिनीऽश्वा देवतातिमस्मदीय याग प्रत्याहृत । ऋत्विग्भिरा
हयंते ॥ लुडि लिपिमिचिद्रुद्युत्वादेगः ॥ कीदृशाः । घृतस्या घृतमृवो वलातिगयात्तमापुटादस्यानिभ्य
उदकं चरतो रोहितासो रोहिता लोहितवर्णा ऋज्वंचः । ऋज्वकुटिलमचति शकृतीत्युज्वंचः । मचः मुपु
शकृतः । अरूपाम आरोचमाना वृषणो युवानो वर्षितारो वा ॥ वा पपुर्वस्य निगम इति विकल्पेन दीर्घ-
विधानादत्र दीर्घाभावः ॥ ऋजुमुष्काः साधनमुष्का दस्मा दर्गनीयाः ॥

ये ह त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेपासो अग्ने अर्चयश्चरंति ।

श्येनासो न दुवमनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न गर्धः ॥ १० ॥

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्विषासः । अग्ने । अर्चयः । चरन्ति ।
श्येनासः । न । दुवमनासः । अर्थे । तुविऽस्वनसः । मारुतं । न । शर्धः ॥ १० ॥

हे अग्ने ये ह खनु त्ये ते प्रसिद्धाः सहमानाः शत्रुनभिभवन्तोऽयासो गमनशीलास्त्विषासो दीप्ता दुवमनासः परिचरणीयान्स्त्वदीया अर्चयो रश्मयः श्येनासो न अथा इवार्थं गतव्यं चरन्ति । गच्छन्ति । कीदृशाः । मारुत शर्धो न मरुत्संबन्धी गण इव तुविष्वणससुविष्वना अधिकध्वनयो भवन्ति ॥

अकारि ब्रह्म समिधान् तुभ्यं शंसात्युक्थं यजते व्यू धाः ।
होतारमग्निं मनुषो नि पेदुर्नमस्यन्तं उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥
अकारि । ब्रह्म । संऽइधान् । तुभ्यं । शंसाति । उक्थं । यजते । वि । ऊं इति । धाः ।
होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । सेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसं । आयोः ॥ ११ ॥

हे समिधान् समिध्यमानापे तुभ्यं त्वदर्धं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः कृतं । होतोक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शमाति । शंसति ॥ शन्तु मृतौ । लोटोऽडाटावित्वाडागमः ॥ त्वां यजमानो यजते । अतः कारणादस्मभ्यं धनं वि धाः । विधेहि ॥ दधातेऽकादसे लुङि बहल कंदसीत्यडभावः । उ इति यादपुरणः ॥ किंच आयोर्मनुष्यस्य शंसं शसनीयं होतार देवानामाज्ञातारमग्निं त्वां नमस्यन्तः पुजयन्त उशिजः पश्चादिलक्षणं धनं कामयमाना मनुषो मनुष्या अत्विजो नि पेदुः । उपाविशान् । सेवंत इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अयमिहत्याकादशर्चं सप्तमं मुक्तं वामदेवस्यार्पमापेयं । आया जगती द्वितीयाद्याः पंचानुष्टुभः शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्ता । अयमिहार्धा जगती पंचानुष्टुभ इति ॥ मुक्तविनियोगो किञ्चिकः ॥ अग्निप्रणयनेऽयमिहति वैश्यस्य प्रतिपत् । तथा च सूचितं । अयमिह प्रथमो धायि धातुभिरिति तु राजन्यवैश्ययोराद्ये । आ० १११ । इति ॥

अयमिह प्रथमो धायि धातुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीद्भ्यः ।
यमप्रवानो भृगवो विरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १ ॥
अयं । इह । प्रथमः । धायि । धातुऽभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईद्भ्यः ।
यं । अप्रवानः । भृगवः । विऽरुचुः । वनेषु । चित्रं । विऽभ्वं । विशेऽविशे ॥ १ ॥

धातुभिर्यज्ञार्थं कर्म कुर्वन्निरध्वर्युभिरिहास्त्रिन्यज्ञे होता देवानामाज्ञाता यजिष्ठोऽतिशयेन यथाध्वरेषु यागिष्वीद्भ्यः अत्विग्भिः स्तूयमानः प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्योऽयमाहवनीयादिस्थानेषु प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽपिर्धायि । अधायि । निहितः ॥ दधातेः कर्मणि लुङ् । बहलं कंदस्यमाद्योग इत्यडभावः । तिङ्कृतिङ् इति निघातः ॥ अयमप्रिपरित्यक्तं । कोऽसावपरित्यक्त आह । अप्रवानो भृगुसंबन्धी कश्चिद्वृषिः स चान्ये भृगवश्च वनेष्वरण्येषु चित्रं दावापिरूपेण बहधा दर्शनीयं विशे विशे । वीप्सया सर्वजनव्याप्तिर्गृह्यते । सर्वस्या विशः प्रजाया विभ्वं विभुमीश्वरं यं देवानां हविर्वाहकत्वेन प्रसिद्धमग्निं विरुचुः । दीप्तिर्युक्तं कुर्वन्ति स्म । यमिति यक्त्वंस्यायमितीदंशब्देन संबन्धः ॥

अपे कदा त इति । प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरापेये क्रतावानुष्टुभे कंदस्यपे कदा त इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । अपे कदा त इति पंच । आ० ४. १३. । इति ॥

अग्ने कदा तं आनुषग्भुवहेवस्य चेतनं ।
अधा हि त्वां जगृभरे मर्तासो विष्वीद्भ्यं ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं ।
अध । हि । त्वा । जगृभ्रिरे । मर्तासः । विशु । ईद्व्यं ॥२॥

ह अपि अधातः कारणादिवस्य द्योतमानस्य ते तव संबधि चेतन तेजः कदानुषक् अनुपक्तं भुवत् । भवेत् ॥
नेत्यडागमः । बङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । भुम्वोस्तिडीति गुणप्रतिषेधः ॥ अतः कारणादित्युक्तं ।
कस्माद्धेतोरित्युच्यते । हि यस्मात्कारणान्मर्तासो मनुष्या विशु विशुभिः प्रजाभिरीडा मृत्य त्वा त्वा जगृभ्रिरे ।
जगृभ्रिरे । गृह्णाति ॥ ग्रहधातोर्लिटि ह्यहोर्भ इति भत्व । बङ्गलं कंदसीति रुडागमः ॥

ऋतावानं विचेतसं पश्यंतो द्यामिव सृभिः ।
विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥३॥
ऋतऽवानं । विऽचेतसं । पश्यंतः । द्यांऽइव । सृऽभिः ।
विश्वेषां । अध्वराणां । हस्कर्तारं । दमेऽदमे ॥३॥

ऋतावानममायिनं विचेतसं विशिष्टज्ञानं सृभिर्नक्षत्रैः परिवृतं द्यामिव विस्फुल्लिगेः संभेत विश्वेषां सर्वे
पामध्वराणां यज्ञानां हस्कर्तारं प्रभासकं वृद्धः कर्तारं वापि पश्यत ऋत्विगादयो दमे दमे सर्वस्मिन्यज्ञगृह
जगृभ्रिरे इति पूर्वैर्ण संबधः ॥

आशुं दृतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्षणीरभि ।
आ जभुः केतुमायवो भृगवाणं विगेविगे ॥४॥
आशुं । दृतं । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।
आ । जभुः । केतुं । आयवः । भृगवाणं । विगेऽविगे ॥४॥

योऽपिर्विश्वाश्चर्षणीः सर्वाः प्रजा अभि भवति आयवो मनुष्याः । आयव इति मनुष्यनाम आयवो यदव
इति मनुष्यनामसु पाठात् । आशुं क्षिप्रगामिनं विवस्वतो मनुष्यस्य यज्ञमानस्य दृतं । विवस्वत इति मनुष्य-
नामेदं । केतुं प्रजापकं भृगवाणं भृगवदाचरंतं । दीप्यमानमित्यर्थः ॥ सर्वप्रतिपदिकेभ्यः क्रियाकृत्य इति कृप ।
तदताम्रटो व्यत्ययेन शानच् । अदुपदेशात्सार्धधानुकानुदात्तत्वे प्राप्ते वृषादेराकृतिगणत्वादाद्युदात्तत्वं ॥
तमपि विगे विगे सर्वस्य प्रजाया आ जभुः । आजहुः ॥ ह्यहोर्भ इति भत्व ॥

तमीं होतारमानुषक्चिक्त्वांसं नि पैदिरे ।
रखं पावकशोचिषं यजिष्ठं सप्र धामभिः ॥५॥
तं । ईं । होतारं । आनुषक् । चिक्त्वांसं । नि । पैदिरे ।
रखं । पावकऽशोचिषं । यजिष्ठं । सप्र । धामऽभिः ॥५॥

ऋत्विगादयो मनुष्या आनुषक् आनुपूर्व्येण होतारं देवानामाहुतारं चिक्त्वांसं जानतं ॥ कित ज्ञाने ।
लिटः क्लमुः । द्विभावहृत्पादिशेषचुल्वदीर्घाः । प्रत्ययस्वरः ॥ तमीं तमिममपिं नि पैदिरे । निपादयति स्य ।
कीदृशं । रखं रमणीयं पावकशोचिषं शोधकदीपिं यजिष्ठं यष्टतमं सप्र सप्रभिर्धामभिसंज्ञोभियुक्तं ॥ ६ ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतं अश्रितं ।
चिचं संतं गुहां हितं सुवेदं कूचिदर्थिनं ॥६॥

तं । णश्चतीपु । मानृषु । वने । आ । वीतं । अश्रितं ।
चित्रं । संतं । गुहा । हितं । सुऽवेदं । कूचित्ऽअर्थिनं ॥ ६ ॥

णश्चतीपु बहुपु मानृषु । ताः सस्यादिनिर्मातृकत्वात्मातर इत्युच्यते । वन आ वृचसमृद्धे च । आकार
द्यार्थे । मत विद्यमानं वीतं कांतमश्रितं प्राणिभिर्देहाहभयादभिवितं । दूरामदमित्यर्थः । चित्रं चायनीयं गृहा
गृहाया हितं निहितं सुवेदं सुविज्ञानं मुधनं वा कूचिदर्थिनं क्वापि हविष्यार्थिनं समिदाज्यपुरोडाशादि हविः
स्वीकृवंत ॥ क्रत्वञ्चकारस्य क्वादभे संप्रमारेणे परपूर्वत्वं च हल इति दीर्घत्वं ॥ एवंभूतमपि निर्घटित इति
पूर्वग संबधः ॥

पातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोर्द्विभुं कंदभि समस्य यद्वियुतत्याद्याः पंचचः । मृचितं च । समस्य यद्वियुतंति
पच । आ० ४ १३ । इति ॥

समस्य यद्वियुता सस्मिन्बुधन्वृतस्य धामन्नणयंत देवाः ।

महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ १ ॥

समस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊर्धन । ऋतस्य । धामन । रणयंत । देवाः ।

महान । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय । सदे । इत् । ऋतऽवा ॥ १ ॥

यद्यमपि देवाः स्तोतारः समस्य स्वप्नस्य वियुता वियुते वियोगे । उपमीत्यर्थः । ऋतस्योदकस्य धामन
धामनि स्थाने मग्निं सर्वस्मिन्बुधन्वृत्तानि यज्ञे रणयंत । रमयति । स्तोत्ररिति शेषः । महान्प्रभुतो नमसा
नमस्कारेण रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान सोऽपिः सदमित्स्देवाध्वरायाध्वर यजमानैः क्रत
यज्ञे ॥ सुपा सुपो भवतीति वक्तव्यं । म० १ १ ३९ । इति वचनादत्र द्वितीयार्थं चतुर्थी ॥ वेः । विति । जानाति ।
यद्वा । देवा इन्द्रादयः समस्य ऋत्विग्भिः सत्यस्य यद्यस्यापिर्वियुता विशिष्टे सस्मिन् भजनीय ऋतस्य सत्यस्य
धामन धामनि योनावृधन्वृत्तानि यज्ञे रणयंत । रमयंत । महान्प्रभुतो नमसा हविषा रातहव्यो दत्तहविष्क
ऋतावा सत्यवान सोऽपिरध्वराय यज्ञार्थं सदमित्स्देव वेः । गंता भवति । अध्वराय यज्ञे वेः कामयंत वा ॥

वेरध्वरस्य दृत्यानि विद्वानुभे अंता रोदसी संचिकित्वान ।

दृत उयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥

वेः । अध्वरस्य । दृत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अंतरिति । रोदसी इति । संऽचिकित्वान् ।

दृतः । उयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुऽतरः । दिवः । आरोधनानि ॥ ८ ॥

हे अये विद्वान सर्वे जानानस्त्वमध्वरस्य यज्ञस्य संबधीनि दृत्यानि दृतकर्माणि वेः । वित्ति कामयसे
वा । यद्वा । वरिति यज्ञविशेषण । वेर्यजमानस्यामीष्टफलजनकस्याध्वरस्य यागस्य संबधीनि दृत्यानि दृतक
र्माणि विद्वान जानन उभे रोदसी उभयो रोदस्योर्वावापृषियोरतमध्ये स्थितमतरिच संचिकित्वान सम्यक्
जानन प्रदिवः पुराणः । पुराणनामेद पत्र प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । उराणोऽल्पमपि हविररुक् बहु
कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाण इति यास्कनोक्तत्वात् । विदुष्टरो विदुत्तरो देवानां दृतस्त्व दिवः स्वर्गस्यारो
धनान्यारोहणानि । आरोहणाहार्गाणि स्थानानीत्यर्थः । देवानां हवीर्यर्पयितुमीयसे । गच्छसि ॥

कृष्णं त एम रुशंतः पुरो भाश्चरिष्यत्तु चिर्वपुषामिदेकं ।

यदप्रवीता दधते ह गर्भे सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दृतः ॥ ९ ॥

कृष्णं । ते । एमं । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषां । इत् । एकं ।
यत् । अग्रंऽवीता । दधते । ह । गर्भं । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊं इति । दृतः ॥९॥

ह्र अग्ने रुशतो रोचमानस्य ते तव संबध्यत्वम् । एमंऽग्रं च न गमनमार्गं उच्यते । एमं वत्सं कृष्णं कृष्णवर्णं भवति । भास्व संबधनी दीपितः पुरः पुरस्ताद्भवति । चरिष्णु संचरणशीलमर्चिंस्त्वदीयं तजो वपुषा वपुष्मता रूपवता । तेजस्विनामित्यर्थः । एकमित्युच्यते भवति । यद्य त्वामप्रवीता अनुपगता यजमाना गर्भं त्यज्जन नष्टनुमरणं दधते ह । धारयति खलु । स त्वं सर्वाद्यत्मद्य एव जात उत्पन्नः मन दृतो भवसीद् । यजमानस्य दृतो भवस्येव ॥

सद्यो जातस्य ददृशान्मोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।

वृणक्ति तिग्मामंतसेपु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जंभः ॥१०॥

सद्यः । जातस्य । ददृशानं । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनुऽवाति । शोचिः ।

वृणक्ति । तिग्मां । अंतसेपुं । जिह्वां । स्थिरा । चित् । अन्नां । दयते । वि । जंभः ॥१०॥

सद्यो जातस्यारणिनिर्मथनादनंतरं भवोत्पन्नस्यापिरोजसोऽजो ददृशान् । ऋत्विगादिभिर्दृश्यमानं भवतीति शेषः । वातो वायुयंयदास्यापिः शोचिर्दीपितमनु लवीकृत्य वाति गच्छति तदा सोऽयमपिरतंसेपु वृणमधेपु तिग्मा तीक्ष्णा जिह्वा ज्वालां वृणक्ति । सद्योजयति । स्थिरा चित् स्थिराण्यथज्ञानरूपानि काष्ठादीनि जर्मन्मजोभिर्वि दयते । विषडयति । भक्षयतीत्यर्थः ॥

तृषु यदन्ना तृषुणा ववशं तृषुं दृतं कृणुते यद्भो अग्निः ।

वातस्य मेऽक्रिं सचते निजूर्वेन्नाणुं न वाजयते हिन्ये अर्वा ॥११॥

तृषु । यत् । अन्नां । तृषुणा । ववशं । तृषुं । दृतं । कृणुते । यद्भोः । अग्निः ।

वातस्य । मेऽक्रिं । सचते । निऽजूर्वेन । आणुं । न । वाजयते । हिन्ये । अर्वा ॥११॥

यद्योऽपिसृपु क्षिप्रमेवाज्ञानानि काष्ठादीनि तृषुणा क्षिप्रं रश्मिसममुह्येन ववशं वहति । दहतीत्यर्थः । यद्भो महान् सोऽपिसृपुमात्मानं दृतं कृणुते । यजमानदृतं करोति । निजूर्वेन काष्ठानि निऽपिण दहति । वातस्य वायोमेऽक्रिं बलं सचते । सचते । आणुं न । अग्नेर्मादी यथाश्च तथावा गमनशीलोऽग्निः स्वरश्मि वाजयते । वाजिनं बलवतं करोति । हिन्ये । प्ररयति च ॥ ११ ॥

दृतं व इत्यष्टममष्टमं सूक्तं वामदेवस्यापं गायत्रीऽदस्कमपिदेवताकं । तथा चानुक्तस्यते । दृतं वोऽष्टीं गाद्यत्र त्विति ॥ सू० ८३ दशरात्रे प्रथमं कुंदोम इदं सूक्तं जातवदस्यनिविदानीयं । तथा च सूचितं । दृतं व इत्याग्निमास्तं । आ० ८९ । इति ॥ इदमादिकं द्वं सूक्तं प्रातरनुवाकस्यापिथे कृतीं गायत्रे कुंदमि विनियुक्तं । सूचितं च । अपि पावकं दृतं व इति सूक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥

दृतं वो विश्वेदेसं हव्यवाहममंत्यं । यजिष्ठमृजसे गिरा ॥१॥

दृतं । वः । विश्वेऽवेदसं । हव्येऽवाहं । अमंत्यं । यजिष्ठं । अंजसे । गिरा ॥१॥

ह्र अग्ने विश्वेदेसं । विश्वं समस्तं वेदो धनं यस्यासौ विश्वेदेः । तं सर्वविदं वा हव्यवाहं देवभ्यो ऋषिषा वोढारममत्वममरणधर्माणं यजिष्ठमतिशयेन यष्टारं दृतं देवानां वस्त्या गिरा स्मृतिरूपया वाचा ऋजसे । यजमानोऽहं प्रसाधयामि । वर्धयामीत्यर्थः । ऋजतिः प्रसाधनकर्मति यास्कः ॥

स हि वेदा वसुधितिं महौ आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

सः। हि। वेद। वसुधितिं। महान्। आरोधनं। दिवः। सः। देवान्। आ। इह। वक्षति ॥ २ ॥

स हि प्रसिद्ध एवाग्निर्वसुधितिं यजमानाभीष्टफलरूपधनस्य दानं वेद । वेत्ति । महान् प्रभूतोऽग्निर्दिव आरोधनमारोहणं देवानां स्थानं वेत्ति । सोऽपिग्निर्हास्मिन्यज्ञे देवानिन्द्रादीना वक्षति । आवहतु ॥ वहेधा-
तोर्लङ्ङर्थे लिङ्ङिति लिट् । तस्य तिप् । सिद्धङ्ङलं लिटीति सिप् । लिटोऽडाटावित्यडागमश्च । हो ङ इति ङस्व ।
उत्वक्त्वपत्वानि । तिङ्ङुतिङ्ङ इति निघातः ॥

स वेद देव ज्ञानमँ देवाँ ऋतायते दमे । दाति प्रियाणि चिद्धसु ॥ ३ ॥

सः। वेद। देवः। आऽनमँ। देवान्। ऋतऽयते। दमे। दाति। प्रियाणि। चित्। वसु ॥ ३ ॥

देवो द्योतमानः सोऽपिरानमं यजमानादीनानमयितुं नमस्कारयितुं देवानिन्द्रादीन्वेद । क्रमेण वेत्ति ।
दमे यज्ञगृह ऋतायत ऋतं यज्ञमिच्छते यजमानाय प्रियाणि चिदभोष्टान्यपि वसु वसुनि पश्चादीनि धनानि
दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

स होता सेदु दृत्यं चिकित्वाँ अंतरीयते । विद्वाँ आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

सः। होता। सः। इत्। ऊं इति। दृत्यं। चिकित्वान्। अंतः। ईयते। विद्वान्। आरोधनं। दिवः ॥ ४ ॥

सोऽपिर्होता देवानामाहता भवति । सेदु स एवाग्निर्दृत्यं देवानां दृतकर्म चिकित्वान् जानन् दिवः
स्वर्गस्यारोधनमारोहणमारोहणाहं देवानां स्थानं च विद्वान् जानन् अंतर्वावापुषिष्वोमंध्य ईयते । गच्छति ॥
ईङ् गतो । दिवादिभ्यः श्यन् । तिङ्ङुतिङ्ङ इति निघातः ॥

ते स्याम ये अग्रये ददाणुर्हव्यदातिभिः । य ई पुष्यंत इंधते ॥ ५ ॥

ते। स्याम्। ये। अग्रये। ददाणुः। हव्यदातिभिः। ये। ई। पुष्यंतः। इंधते ॥ ५ ॥

ते तव यजमानाः स्याम । भुयाम । त इत्युक्तं । क इत्युच्यते । ये यजमाना अग्रये हव्यदातिभिर्हविर्दानिर्दं
दाणुः । प्रीतिं कुर्वति । ईमिनमसि पुष्यंतो वर्धयंतो ये यजमाना इंधते । समिद्धिर्दीपित्युक्तं कुर्वति ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि शृण्विरे । ये अग्रा दधिरे दुवः ॥ ६ ॥

ते। राया। ते। सुवीर्यैः। ससवांसः। वि। शृण्विरे। ये। अग्रा। दधिरे। दुवः ॥ ६ ॥

ये यजमाना अग्रायो ॥ मुपां मुनिगत्याकारः ॥ दुवः परिचर्या दधिरे । धारयति । कुर्वतीत्यर्थः । ते ससवां-
सोऽपि संभजमाना राया पश्चादिलक्षण धनेन वि शृण्विरे । विश्रूयते । प्रख्यायते । ते सुवीर्यैः शोभन-
वीर्योपेतैः पुत्रादिभिश्च विश्रूयते ॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरंतु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजास ईरतां ॥ ७ ॥

अस्मे इति। रायः। दिवेऽदिवे। सं। चरंतु। पुरुस्पृहः। अस्मे इति। वाजासः। ईरतां ॥ ७ ॥

पुरुस्पृह ऋत्विगादिभिरभिनयमाणा रायः पश्चादिधनान्यस्मि अस्मासु यजमानेषु दिवे दिवे प्रतिदिन स
चरंतु । प्रचरंत्यो भवंतु ॥ दिवशब्दादन्तरस्याः सप्तम्याः मुपां मुनिगत्यादिना शिआदेश ऊडिमत्यादिना च
तस्योदान्तत्वं । नित्यवीर्ययोरिति द्विर्भावे सत्युत्तरभागस्यानुदान्तं चेत्यनुदान्तत्वं ॥ वाजासोऽज्ञानि चास्मि
अस्माभीरतां । यज्ञार्थं प्रेरयंतु ॥

स विप्रश्चर्षणीनां शर्वसां मानुषाणां । अतिं श्लिप्रेव विध्यति ॥८॥

सः । विप्रः । चर्षणीनां । शर्वसा । मानुषाणां । अतिं । श्लिप्राऽडं व । विध्यति ॥८॥

विप्रो मेधावी । विप्र इति मेधाविनाम विप्रो धीर इति तन्नाममु पाठात् । सोऽपिः शर्वसा बलेन । शर्व इति बलनाम पात्रः शर्व इति तन्नाममु पाठात् । मानुषाणा मनुसंबधिना चर्षणीना प्रजाना लिप्रेव श्लिप्रेव विनाशयितुमर्हाणि । दुरितानीति शेषः । अति विध्यति । अति विध्यतु । अतिशयिन नाशयतु ॥ ८ ॥

अपे मृत्तुव्यष्टर्च नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्प गायत्रीच्छदस्कर्मयिदेवताक । अनुक्तात् च । अपे मृत्ति ॥ द्वितीये वदोम इदं मुक्तं जातवदस्यनिविदानीय । मुचितं च । कीऽ वः शर्षाऽपे मृत्तुव्यार्पिमाकृत । आ० ८ १० । इति ॥

अपे मृत्तु महौ असि य ईमा देवयुं जनं । उयेथं बहिरासदं ॥९॥

अपे । मृत्तु । महान । असि । यः । ई । आ । देवऽयुं । जनं । उयेथं । बहिः । आऽसदं ॥९॥

हे अपे मृत्तु । अस्मान् मुखय । स लं महानमि । प्रभुतो भवमि । यस्त्वमीमिम देवयु देवाना कामयितार जनं यजमान बहिर्दर्ममामद यज्ञ आसन्तुमा इयेथ । आगतमि ॥

स मानुषीषु दृढभो विश्नु प्रावीरमर्त्यः । दृतो विश्वेषां भुवत् ॥१०॥

सः । मानुषीषु । दृऽदभः । विश्नु । प्रऽअवीः । अमर्त्यः । दृतः । विश्वेषां । भुवत् ॥१०॥

दृढभो दृढभो राजमादिना दृढभो मानुषीषु मनुसंबधिनीषु विजु प्रजामु प्रावीः प्रकपेण गतामर्त्यां समरणधर्मा सोऽप्रिविद्येषा सर्वेषा देवाना दृतो भुवत् । भवतु ॥

स सन्न परि गीयते होता मंदो दिविष्टिषु । उत पीता नि पीदति ॥३॥

सः । सन्न । परि । नीयते । हीता । मंदः । दिविष्टिषु । उत । पीता । नि । पीदति ॥३॥

सोऽपिः सन्न यज्ञगृहं परि गीयते । ऋत्विग्भः परितो नीयते । नीयमानः सन दिविष्टिषु यागेषु मद्रो मदनीयः मृत्यः सोऽप्रिहेता च भवति । उतापि च पीता मन्नि पीदति । यज्ञगृह उपविशति ॥

उत या अग्निरंध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा नि पीदति ॥४॥

उत । याः । अग्निः । अंध्वर । उतो इति । गृहऽपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । पीदति ॥४॥

उतापि चाग्निरंध्वर यागे या देवपत्नीर्यजति । यथा भवतीत्यर्थः । यद्वा । या गच्छतंध्वर्युंभवति । उतो अपि च सोऽपिदमे यज्ञगृहं गृहपतिर्यजमानश्च भवति । उतापि च ब्रह्मा ब्राह्मणात्तमी मन्नि पीदति । उपविशति ॥

वेपि स्वध्वरीयतामुपवक्ता जनानां । हव्या च मानुषाणां ॥५॥

वेपि । हि । अंध्वरिऽयतां । उपऽवक्ता । जनानां । हव्या । च । मानुषाणां ॥५॥

अंध्वरीयतां यज्ञमिच्छतां मानुषाणां मनुसंबधिनां जनाना हव्या च हव्यानि हवीपि हे अपे वेपि हि । कामयसे खनु । उपवक्ताध्वर्युप्रभृतीना सर्वेषा कर्मणामनुज्ञार्थं मां प्रणयत्यादिरूपस्य वाक्यस्य वक्ता सन ब्रह्मा चासि । ब्रह्मा त्वो वदति जातवित्या । ऋषे० १०. ११. ११ । इति श्रुतेः । उपवक्ता सर्वेषा कर्मणामवैकन्यार्थमुप द्रष्टा वा सदस्योऽसि । स हि सप्तदशः कर्मणामुपद्रष्टा भवतीत्यापस्तंबेनोक्तत्वात् ॥

वेधीहस्य दृत्यंयस्य जुजोषो अध्वरं । हव्यं मर्तस्य वोह्वे ॥ ६ ॥

वेपि। इत। ऊं इति। अस्य। दृत्यं। यस्य। जुजोषः। अध्वरं। हव्यं। मर्तस्य। वोह्वे ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं मर्तस्य मनुष्यस्य यस्य यजमानस्याध्वरं यागं हव्यं हविर्वोह्वे वीह्वे ॥ वहिधातोऽस्मिन्मर्थं मसिन्म इति त्वं प्रत्ययः । जुजोषोऽर्चिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वं ॥ जुजोषः सेवथाः ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः । लृट् । बह्वल कृदमीति शपः सुद्धिर्भावश्च । लृटोऽडाटावित्यडागमः ॥ अस्य यजमानस्य दृत्यं दृतकर्म वेधीह्व । कामयम एव ॥

अस्माकं जोषध्वरमस्माकं यज्ञमंगिरः । अस्माकं शृणुधी हवें ॥ ७ ॥

अस्माकं। जोषि। अध्वरं। अस्माकं। यज्ञं। अंगिरः। अस्माकं। शृणुधि। हवें ॥ ७ ॥

हे अगिरोऽग्ने त्वमस्माकमध्वरमस्मदीयं यागं जोषि । जुषस्व । सेवस्व । अस्माकमस्मदीयं यज्ञं यजमानाध्वनं हविश्च जुषस्व । अस्माकमस्मदीयं हवमाज्ञानरूपं स्तोत्रं च शृणुधि । शृणु ॥ शृणोतिर्नोऽङ्गमध्यमेकवचने सिप । तस्य हिरादेशः श्रुवः श्रु चिति धातोः श्रुप्रत्ययः श्रुभावश्च । श्रुशृणुपृकृश्रुभ्यश्चकृदमीति हेर्धिरादेशः ॥

परि ते दृऊभो रथोऽस्माँ अघ्नोतु विश्वतः । येन रक्षामि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि। ते। दृःऽदभः। रथः। अस्मान्। अघ्नोतु। विश्वतः। येन। रक्षामि। दाशुषः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वं येन रथेन विश्वतो विश्वाम् सर्वाम् दिन्नु गच्छन् दाशुषो हविष्प्रदातृन्व्यजमानान् चक्षामि । विघ्नभ्यः पालयामि । त्वदीयो दृऊभो दुर्दभो दुर्हिमः स रथोऽस्मान्यजमानान् परि परि तः सर्वतोऽघ्नोतु । याघ्नोतु ॥ अघ्नोतिर्यत्पद्येन परस्मैपद ॥ ॥ ८ ॥

अग्ने तमश्वत्सुर्चं दृशमं सूक्तं वामदेवस्यार्पमायेय । तथा चानुकर्मणिका । अग्ने तमश्वत्सु पदपाक्तं पंचमी महापदपक्तिरत्योर्णिक् चतुर्थी पशुपात्या वा मत्प्रम्याः पंचका मुख्या तृतीयः मत्प्रको नवकस्याष्टम्याः पचकः पादशतुष्कः सप्तकस्त्रिंशत्संश्रित । इदं क्रत्वमपि सूक्तं पदपक्तिच्छदस्कं पंचकाश्रुत्वारः पदशुक्कशतुर्थशतुष्को वा पदपक्तिरित्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । पचमी तव ग्वादिष्टत्येषा महापदपक्तिः पच पचकाः पदशुक्क इति लक्षणसद्भावात् । अत्या शिवा नः सख्यत्योर्णिक्कृदस्का । चतुर्थीपष्टीमत्प्रस्य आभिष्ट अय घृतं न पुत कृतं चिदि प्त्येतार्त्सिस्व उर्णिक्कः पदपत्यो वा । अत्र मत्प्रस्यष्टम्योः पदपत्युर्णिक्कोः परिभाषोक्तपादविच्छेदापवादाय प्रकारांतरणं विच्छेदः कृतः ॥ दृशमंऽहनीदं सूक्तमाश्रयस्व । सूचितं च । अग्ने तमश्वत्सु न स्तोमैरित्याश्रय । आ० ८ ५० । इति ॥ पिडपितृयज्ञेऽग्ने तमश्वत्सुनयार्पिं प्रत्यागच्छत । सूचितं च । अग्निं प्रत्यागच्छे तमश्वत्सु न स्तोमैरिति । आ० १० १ । इति ॥ पानराधियक्त्वा स्विष्टकृत्येषु यज्ञ्या । सूचितं च । अग्ने तमश्वत्सु न स्तोमैरिति संयाज्य । आ० १० ८ । इति ॥

अग्ने तमश्वत्सु न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिऽस्पृशं । ऋध्यामां तं ओहेः ॥ १ ॥

अग्ने। तं। अश्रु। अश्रुं। न। स्तोमैः। क्रतुं। न। भद्रं। हृदिऽस्पृशं। ऋध्यामां। तं। ओहेः ॥ १ ॥

हे अग्ने अद्यास्मिन्नहनि वयमुत्विगादय आह्वरिद्रादिप्रापकः स्तोमैः स्तोत्रमसृष्टिस्तं प्रसिद्धं त्वामृध्याम । समर्पध्यामः । कीदृशं त्वा । अश्रु न वोहारमश्रुमिव तथा हविषो वाहकं क्रतुं न कर्तारमिव । उपकर्तारमित्यर्थः । तथा भद्रं भजनीयं हृदिऽस्पृशं हृदयंगम । अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥

पानराधियक्त्वाभिष्टी प्रधानस्याधा ह्यप इत्येपानुवाक्या । एभिर्नो अर्कैरिति तस्यां स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । आभिष्ट अर्थात् प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । अध्या ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्याभिष्ट अश्रु गीर्भिशृणोत एभिर्नो अर्कैः । आ० १० ८ । इति ॥

अथा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दशस्य साधोः । रथीञ्चतस्य बृहतो बभूथ ॥२॥

अथ । हि । अग्ने । क्रतोः । भद्रस्य । दशस्य । साधोः । रथीः । चतस्य । बृहतः । बभूथ ॥२॥

अथा हि इदानीमिव हे अग्ने त्व क्रतोरस्मदीयस्य यागस्य रथीर्नता बभूथ । भवामि ॥ त्वंदासि सुदृष्टिः इति भवतिर्वर्तमानोऽर्थे लिटि सिपस्थान् । आर्धधातुकस्येडान्तरितीडागमं प्राप्तं बभूथाततर्थत निपातनादि-
डभावः ॥ कीदृशस्य यागस्य । भद्रस्य भजनीयस्य दशस्य प्रवृद्धस्य साधोरभीष्टफलानां साधकस्य ऋतस्य सत्यभुतस्य बृहतो महतः ॥

एभिर्नो अर्कैर्वा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः मुमना अनीकः ॥३॥

एभिः । नः । अर्कैः । भव । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः ।

मुऽमनाः । अनीकः ॥३॥

हे अग्ने ज्योतिर्ज्योतिष्मान् स्वर्णं सूर्यं इव तथा विश्वेभिर्विश्वैः समस्तरनीकित्तजोभिः मुमना शोभनमन-
स्कस्य नोऽस्मदीयैरभिरर्तैरर्करचनीयैः स्तोत्रिर्नोऽस्माकमर्वाङ्भिर्मुषो भव ॥

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणतोऽग्ने दाणेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥४॥

आभिःते । अद्य । गीः । ऽभिः । गृणतोः । अग्ने । दाणेम । प्राते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥४॥

अर्वास्मान्दिवसे हे अग्ने आभिर्गीर्भिः स्तितरूपाभिर्वाग्भिर्गृणतस्त्वा सुवतो वयमत्यगादयन्ते तुभा दाणेम ।
हवीषि दद्याम । दिवो न सूर्यस्य रश्मय इव ते त्वदीयाः शुष्माः शोधका ज्वाला । प्र स्तनयन्ति । प्रकथंण
शब्दायन्ति । यदा । दिवो न मेषा इव त्वदीया ज्वालाः शब्दायन्ति ॥

तव स्वादिष्टाग्ने संदृष्टिरिदा चिदहं उदा चिदक्तोः । श्रिये रुक्मो न रोचते उपाके ॥५॥

तव । स्वादिष्टा । अग्ने । संदृष्टिः । उदा । चित । अहः । उदा । चित । अक्तोः । श्रिये ।

रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥५॥

हे अग्ने स्वादिष्टा स्वादतमा प्रियतमा तव त्वदीया सदृष्टिर्दोषिरहं इदा चित दिवसस्यदानी चाक्तो
रिदा चित । अक्तरिति रात्रिनाम शर्वयंक्त्वरुक्मस्यिति रात्रिनाममु पाठात् । रात्रिरिदानी च । अहोरात्र इत्यर्थः ॥
अन्त्रं व्याक्तम्रक्षणकातिगतिपित्यस्मादातोः किञ्चत्वाणाटिकमुद्युग्ण तुप्रत्ययः तस्य किङ्कत्वावयव । तितुत्रतीट्प्रति
पधः । अनिदितामित्युपधानकारलोपः । चोः कुरिति कृत्व ॥ रुक्मो नानकार इव श्रिये पदार्थमाश्रयितुम्
पाकेऽतिके । उपाके इत्यतिकनाम आक उपाके इति तत्राममु पाठात् । रोचते । राजते ॥

घृतं न पृतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यं । तन्न रुक्मो न रोचते स्वधावः ॥६॥

घृतं । न । पृतं । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यं । तत् । न । रुक्मः । न । रोचते । स्वधाऽवः ॥६॥

हे स्वधावः । स्वधाशब्दोऽन्नवाची । अन्नवन्नये पृत शोधित घृतं नाज्यमिव तन्मूलदीया मूर्तिररेपाः
पापरहिता भवति । शुचि शुद्ध हिरण्यं हितरमणीयं तं त्वदीयं तत्रामिदं तेजो रुक्मो न भूषणमिव रोचते ।
रोचते । भासते ॥

कृतं चिद्धि प्सा मनेमि द्वेषोऽग्रं उनोपि मतीत । इत्था यज्ञमानादृतावः ॥७॥

कृतं । चित् । हि । स्म । मनेमि । द्वेषः । अग्ने । उनोपि । मतीत । इत्था । यज्ञमानात् ।

ऋतऽवः ॥७॥

हे ऋतावः सत्यवन्नये कृतं वित यजमानेन कृतमपि मनेमि चिरंतनं । मनेमीति पुराणनाम मनेमि पुर्व
मिति पुराणनामसु पाठात् । द्वेषः पाप मर्तान्मनुष्याद्यजमानादित्या सत्यं । इत्येति सत्यनामैतत् अद्वैत्येति
तन्नामसु पाठात् । इनीपि हि स्म । प्रयस्येव खलु । नाशयमीत्यर्थः ॥

शिवा नः सख्या संतु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सदने मस्मिन्नूधन ॥८॥
शिवा । नः । सख्या । संतु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति । सा । नः । नाभिः ।
सदने । मस्मिन् । ऊधन ॥८॥

हे अग्ने नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि सखित्वानि भ्रात्रा भ्रात्राणि भ्रातृसंबन्धीनि कर्माणि देवेषु द्योत-
मानेषु युष्मे युष्मामु ॥ सुपा मनुगिति मग्नीवद्भवचनस्य शिवादेशः ॥ शिवा शिवानि संतु । मन्वानि
भवन्तु । सा सखित्वभ्रातृकर्ममंततिः सदने देवानां स्थानि मस्मिन्नूधनि सर्वस्मिन्नूधने नोऽस्माकं नाभिर्बन्धनं
भवति ॥ ॥१०॥ ॥१॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश मुक्तानि । तत्र भद्रं इति पदुचं प्रथमं मुक्तं वामदेवस्यार्पं त्रिष्टुप्कंदस्ममिपदे-
वताक । भद्रं पंडित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनगस्ययोरामये कृतो विष्टुभं कंदमीदमादिकं द्वे मुक्ते
विनियुक्तं । तथा च मुचितं । भद्रं ते अग्र इति मुक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥

भद्रं ते अग्ने महमिन्ननीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।
रुग्दृगे दृगे नक्तया चिदरुशितं दृगे आ रूपे अन्नं ॥१॥
भद्रं । ते । अग्ने । महमिन् । अनीकं । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।
रुग्दृगे । दृगे । नक्तया । चित् । अरुशितं । दृगे । आ । रूपे । अन्नं ॥१॥

हे महमिन् बलवन्नये ते त्वदीयं भद्रं भजनीयमनीकं तत्रः सूर्यस्योपाकं समीपभूति । दिवस इत्यर्थः । आ
रोचते । समताद्दीयते । रुग्दृगेचमान दृगे दर्शनीय तत्रो नक्तया चिद्रात्रावपि दृगे । दृशते । आ इत्यय
शब्दश्लेषार्थं वर्तते । आ किंच अरुशितं स्विग्धं दृगे दर्शनीयमन्नं पुरोडाशादिरूप हवी रूपे रूपवति लघ्वृत्ति
गादिभिर्ज्ञतं भवति ॥

वि पाह्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्त्वानः ।
विश्वेभिर्यद्वावनः शुक्र देवैस्तन्नो रास्व मुमहो भूरि मन्म ॥२॥
वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषां । खं । वेपसा । तुविऽजात । स्त्वानः ।
विश्वेभिः । यत् । वावनः । शुक्र । देवैः । तत् । नः । रास्व । मुऽमहः । भूरि । मन्म ॥२॥

हे तुविजात मथनेनारणद्वारा यज्ञादिकर्मसु बह्वजन्मन्ने सवान ऋत्विगादिभिः न्ययमानस्त्वं वेपसा
यज्ञादिकर्मणा । वेप इति कर्मनाम वेपो वेपो विधीति कर्मनामसु पाठात् । मनीषां स्मृतिं गृणते कुर्वते यजमा
नाय ख यजमानप्राप्यस्य पुण्यलोकस्य द्वारं वि पाहि । विष्य । विमुच्येत्यर्थः ॥ पोऽंतकर्मणीत्यस्मादातोर्लोपम-
ध्यमपूरुपेकवचनं । मपि । दिवादिभ्यः श्यन् । तस्य बह्वलं कदमीति लुक् । आदिच उपदेशऽगितीत्यात्व । भर्हि-
रादेशः । तिङ्शतड इति निघातः ॥ हे शुक्र दीप्यमानापि त्व विश्वेभिर्यद्वावनः सर्वैः ॥ बह्वलं कदमीति भिम
ऐसभावः ॥ देवैरिद्रादिभिः सह यत्पश्यादिधन ववनः । यजमानेभ्यः प्रयच्छे ॥ वनतेर्लोट् । तस्य मपि इतश्च
लोप इतीकारलोपः । बह्वलं कदमीति विकरणस्य श्चुः । श्चाविति द्विवचनं । हलादेशेपः । लोटोऽडाटाविव्य-
डागमः । यदुत्तान्नित्यमितं निघाताभावः ॥ हे मुमहः शोभनतजस्कापि भूरि प्रभूतं मन्म मननीयं तदन्नं
नोऽस्मभं रास्व । देहि ॥

महापितृयज्ञे स्विष्टकृदग्निः कथ्यवाहनो यष्टयः । तस्य द्वे अनुवाक्ये । तत्र त्वदग्ने कार्ष्णिं द्वितीयानुवाक्या । तथा च सूत्रितं । त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषाः स प्रतथा सहसा जायमानः । आ० २ १९ । इति ॥

त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषाम्स्वदुक्था जायन्ति राध्यानि ।
 त्वदग्ने द्रविणं वीरपेणा इत्याधिये दाणुषे मर्त्याय ॥३॥
 त्वत् । अग्ने । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था । जायन्ते । राध्यानि ।
 त्वत् । एति । द्रविणं । वीरऽपेणाः । इत्याऽधिये । दाणुषे । मर्त्याय ॥३॥

हे अग्ने काव्या काव्यानि हविर्वहनदेवतानयनादीन्व्यधिसंबन्धीनि कर्माण्याध्वर्यवाणि कर्माणि वा त्वद्भवतो जायन्ति । उत्पद्यन्ते । मनीषाः स्मृतिरूपा वाचम्यदेव जायन्ते । राध्यानि राहु योष्यान्वृथोऽस्थानि शम्भ्याणि त्वत्त्वन्तो जायन्ते । इत्याधिये । धीरिति कर्मनाम । इत्यिति मत्यनामसु पाठान् मत्यकर्मणो दाणुषे हवीषि दत्तेवन्ते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वीरपेणाः । पेणा इति रूपनाम । इदं विक्रात रूप । अत्र निगच्छत्येव वीरपेणा इति रूप । द्रविणं पथ्यादिधन त्वत्त्वत्त एति । निगच्छति । उत्पद्यत इत्यर्थः ॥

त्वद्वाजी वाजंभरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते मत्यणुष्मः ।
 त्वदग्निदेवजृत्तो मयोभुस्त्वदाणुजृजुवाँ अग्ने अर्वा ॥४॥
 त्वत् । वाजी । वाजंऽभरः । विऽहायाः । अभिष्टिऽकृत् । जायते । मत्यऽणुष्मः ।
 त्वत् । रयिः । देवऽजृत्तः । मयऽभुः । त्वत् । आणुः । जृजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥४॥

हे अग्ने वाजी बलवान्वाजभरो हविर्लक्षणस्य वाहकः ॥ अग्नेवाजभर इत्येवापि वैदिकी मत्ता । मत्ताया भृतृवृज्जिति वाजगच्छे कर्मण्युपपदे एव प्रत्ययः । अर्वाऽपि पदे जतस्येति मुमागमः । पित इत्यतोदात्तत्वं ॥ विहाया महानभिष्टिकृत्तकृत अग्नेपणकृत्वा । मत्यणुष्मः मत्यबलः पुत्रमत्यन्ततो जायते । उत्पद्यते । देवजृत्तो देवे प्ररितो मयोभुः सुवप्रदः । मय इति सुखनामैतत् । रयिर्धनं त्वज्जायते । आणुः शीघ्रगामी । अर्वाऽपि हतगमन इत्यर्थः । जृजुवाँऽङ्गल गच्छन्निर्वाहभ्यङ्गवतो जायते ॥

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मंद्रजिह्वं ।
 द्वेषोयुतमा विवामंति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरं ॥५॥
 त्वां । अग्ने । प्रथमं । देवऽयन्तः । देवं । मर्ताः । अमृत । मंद्रऽजिह्वं ।
 द्वेषऽयुतं । आ । विवामंति । धीभिः । दमूनसं । गृहऽपतिं । अमूरं ॥५॥

हे अमृत अमरणशीलाग्ने देवयन्तो देवानिच्छतो मर्ता मनुष्या यजमानाभवा धीभिः भृतिभिः कर्मभिर्वा आ विवामंति । समतात्परिचरति । कीदृशं त्वा । प्रथमं देवानामाद्य देव योतमान मद्रजिह्वं । देवाना मादयित्री जिह्वा यस्य त । द्वेषोयुतं द्वेषमा पापाना पुथकृत्तोर दमूनसं रजसा दमनकरण मनभाषित । दमु नःशब्दस्य कथमयमर्थ इति दमूना दममभा वा दानमना वा दातमना वापि वा दम इति गृहनाम तन्मनाः स्यादिति यास्कनोक्तत्वादिति ॥ दमु उपगमने । दमरुनभिरित्याणादिक ऊनभिप्रत्ययः ॥ गृहपतिं गृहाणा पालयितारममूरममूढ । प्रगल्भमित्यर्थः ॥

स्वन्थयन्त्यामरि अस्मदिति स्वन्तिमतोऽपेर्याद्या । सूत्रितं च । आरं अस्मदमतिमरि अहं । आ० २ १० । इति ॥

आरे अस्मदमतिमारे अंहं आरे विश्वाँ दुर्मतिं यन्निपासि ।

दोषा शिवः सहसः सूनो अग्ने यं देव आ चित्सचमे स्वस्ति ॥६॥

आरे । अस्मत । अमतिं । आरे । अंहः । आरे । विश्वाँ । दुःऽमतिं । यत् । निऽपासि ।

दोषा । शिवः । सहसः । सूनो इति । अग्ने । यं । देवः । आ । चित् । सचमे । स्वस्ति ॥६॥

हे महसः सूनो बलस्य पुत्र । मथ्यमानोऽग्निमंथनकारिणा हि बलेन जायत इत्यपेर्वलपुत्रत्वं । हे अग्ने दोषा रात्रो शिवः शिवकरो देवो द्योतमानसत्वं यं यानस्मान स्वस्त्वविनाशाय आ सचमे । परितः सवसे । चिदिदित् पुरणः । यद्यस्मात्कारणात्निपासि । यजमानान्नितरा पालयसि । तभ्योऽस्मदस्मत्तोऽमति पापरूपामश-
नेच्छामारिं दूरं कुरु । अशनाया वै पाप्मामतिः । ऐ० ब्रा० २ । इति ब्राह्मणं । आरे दूरंऽस्मत्तोऽहः पापं कुरु । आरे इति दूरनामैतत् । अग्रन्त आरे दूरं दुर्मतिं दुर्मनस्तु कुरु ॥ ॥ ११॥

यस्त्वामप इति षड्वचं द्वितीयं मुक्तं । वामदेव ऋषिः । वैश्वं क्रुदः । अपिदेवता । यस्त्वामित्यनुक्रांत ॥
पातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोः पूर्वमुक्तं न सहोक्तो विनियोगः ॥

यस्त्वामग्र इनधते यतमुक्तिस्ते अन्नं कृणवत्सस्मिन्नहं ।

स सु द्युम्नरभ्यस्तु प्रसशन्नव क्रवां जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वां । अग्ने । इनधते । यत् । सुक् । त्रिः । ते । अन्नं । कृणवत् । सस्मिन् । अहं ।

सः । सु । द्युम्नः । अभि । अस्तु । प्रऽसशत । तव । क्रवां । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १ ॥

हे अग्ने यतमुक् सृचा संवदो यो यजमानस्त्वामिनधते । दीप्तिमुक्तं कुर्यात् । यः सस्मिन्नहं सर्वस्मिन्नहं न ते तृभ्यं त्रिस्त्रिवारं सवनत्रयंऽन्नं हविर्नन्नमन्नं कृणवत् । कुर्यात् । हे जातवेदो जातानां वेदितरये तव तोपकेण कर्त्वेधनादिहतुना कर्मणा प्रसन्नं प्रसहमानं त्वदीयं तजश्चिकित्वान् जाननं स यजमानो द्युम्नर्नयंशोभिर्वा सु अत्यतमभ्यस्तु । शत्रुर्नभिभवतु ॥

इध्मं यस्ते जभरंच्छश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा सपर्यन ।

स इधानः प्रति दोषामुषासं पुथन्नयिं सचते घ्नन्नमित्रान् ॥ २ ॥

इध्मं । यः । ते । जभरंत् । शश्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकं । आ । सपर्यन ।

सः । इधानः । प्रति । दोषां । उषसं । पुथन् । रयिं । सचते । घ्नन् । अमित्रान् ॥ २ ॥

हे अग्ने यो यजमानस्ते तृभ्यमिध्मं होमसाधनं समिज्जातं जभरत । आहरत ॥ हज्रं हरणं । लिङ्घं लिट् । तस्य तिप इतश्च लोप इतीकारलोपः । वहलं कदमीति शपः श्चुः । द्विर्वचनादिकार्यं । लोटोऽडाटावित्यडा गमः । ह्यहोर्भ इति भत्व ॥ शश्रमाण इध्माद्याहरणं श्रास्यन्नहो महत्सत्वानीकं । आकारश्चार्थं । तेजश्च सपर्यन्त्यरिचरनं यो यजमानो दोषा प्रति रात्रिं लचीकृत्योपसं प्रत्युपःकालं च लचीकृत्य । कालद्वयंऽपीत्यर्थः । इधान इधानस्त्वा दीप्तिमुक्तं करोति पुथन् प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्टः सन् स यजमानोऽमित्रान् शत्रुन् घ्नन् सन्नयं धनं सचते । संवते । सर्वदा पश्यादिधनसमुद्धो भवतीत्यर्थः ॥

उखासंभरणीयंष्टावधेः चत्रभृतोऽनुवाक्या । तथा च सूचितं । अग्निरीशे बृहतः ऋचियस्यार्चामि ते मुमति घोषर्वाक् । आ० ४ । १ । इति ॥

अग्निरीशे बृहतः ऋचियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दधाति रत्नं विधते यविष्ठो व्यानुषद्भ्यर्त्वाय स्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः । इगे । बृहत् । अत्रियस्य । अग्निः । वाजस्य । परमस्य । रायः ।
दधाति । रत्नं । विधते । यविष्ठः । वि । आनुपक । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ॥३॥

अग्निर्वृहतो महतः अत्रियस्य बलस्यंग । ईश्वरो भवति ॥ वर्तमानार्थं लिट् ॥ किञ्च अग्निः परमस्योत्कृष्टस्य
वाजस्यान्नस्य रायः पथादिर्धनस्य चंग । यविष्ठो युवतमः स्वधावानन्नवान तेजस्यो वाग्निर्विधते । परिचरते ।
विधातिः परिचरणकर्मति यास्कः । मर्त्याय मनुष्याय यत्रमानाय रत्न रमणीय धनमानुपक अनुपक्त वि
दधाति । करोति ॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचिन्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।

कृधी प्वस्माँ अदितेरनागान्व्येनांसि शिथ्रथो विष्वग्ने ॥४॥

यत् । चित् । हि । ते । पुरुषत्रा । यविष्ठ । अचिन्तिऽभिः । चकृम । कत । चित् । आगः ।

कृधि । सु । अस्मान् । अदितेः । अनागान् । वि । एनांसि । शिथ्रथः । विष्वक् । अग्ने ॥४॥

हे यविष्ठ युवतमात्रे यच्चिद्धि यद्यपि खन् ते त्वदीयेषु पुरुषत्रा परिचारकेषु पुरुषेष्वचिन्तिभिश्चकृमा
कच्चिदागः किञ्चिदपि पाप वयं चकृम तथापि हे अग्ने अस्मानदितेभिरनागाननागमः पापरहितान् मु अत्यन्त
कृधि । कुरु । हे अग्ने विष्वक् सर्वतो विश्वमानान्व्येनास्यस्माभिः कृतानि पापानि वि शिथ्रथः । विथ्रथय ।
शिथ्रथो कुरु ॥

महश्चिदग्र एनंसो अभीक ऊर्वाहेवानामुत मर्त्यानां ।

मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय गं योः ॥५॥

महः । चित् । अग्ने । एनंसः । अभीक । ऊर्वात् । देवानां । उत । मर्त्यानां ।

मा । ते । सखायः । सदं । इत् । रिषाम् । यच्छा । तोकाय । तनयाय । गं । योः ॥५॥

हे अग्ने देवानामिद्रादीनामुत अपि च मर्त्याना मनुष्याणामभीकऽतिके । अभीक इत्यतिकर्मात्मन ।
अस्माभिर्यत्पाप कृत महश्चिदग्रतोऽप्यूर्वादिमुतादस्मादेनमः पापानि त्वदीयाः सखायो मित्रमुताः स्तोतारो
वयं सदमित्स्वर्देव मा रिषाम् । मा इमिता भूम । हे अग्ने त्व तोकाय पुत्राय तनयाय पात्राय ग पापक
पोपद्रवाणा शाति योः मुरुतोत्पादित मुख च यच्छ । देहि ॥

यथा ह त्वद्वसवो गौर्यं चित्पदि पिताममुंचता यजत्राः ।

एवो प्वस्मन्मुंचता व्यंहः प्र तार्यग्ने प्रतरं न आयुः ॥६॥

यथा । ह । त्यत् । वसवः । गौर्यं । चित् । पदि । सितां । अमुंचत । यजत्राः ।

एवो इति । सु । अस्मत । मुंचत । वि । अहं । प्र । तारि । अग्ने । प्रऽतरं । नः । आयुः ॥६॥

यजत्रा यजनीयाः पुजार्हा हे वसवो निवामयितारोऽपयो ग्रय यथा हे यथैव त्वत्था ता पदि पादे
मिता वडा गौर्यं चित् गौरी गामय्यमुंचत । त्यक्तवतो भुयास्त । एवो एवमेवास्मदस्मन्तोऽहः पाप मु अत्यन्त थि
मुंचत । विमुक्त कुरुत । वहुवचन पुजार्थं । हे अग्ने त्वया प्रतर प्रवृद्ध नोऽस्मदीयमायुः प्र तारि । प्रवृद्ध
क्रियतां ॥ ॥१०॥

प्रत्यगिरति पंचर्चं तृतीय मुक्त वामदेवस्यार्थं वैष्टभमापेयं तत्तन्मन्वर्णाभिर्धयोपःप्रभृतिर्देवत वा । तथा
चानुक्रांतं । प्रत्यभिः पंच निगोक्तदेवत त्वेक इति ॥ निगिको विनियोगः ॥

प्रत्यग्निरूपसा मयमख्यद्विभातीनां सुमनां रत्नधेयं ।
यातमश्विना सुकृती दुरोणमुसूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥
प्रति । अग्निः । उपसा । अयं । अख्यत् । विऽभातीनां । सुऽमनाः । रत्नऽधेयं ।
यातं । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणं । उत । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

सुमनाः शोभनमनस्कोऽभिर्विभातीनां युक्ततीनामुपमासुपोदेवतानां रत्नधेयं रत्नधानं । धनप्रकाशकमित्यर्थः । अयं प्रति पूर्वकालं लवीकृत्याख्यत् । प्रवृद्धो भवति । द्वे अश्विनाश्विनां युवां सुकृती यजमानस्य दुरोण गृहं । दुरोण इति गृहनाम दुरोणं दुर्या इति गृहनाममु पाठान्त । यात । गच्छतं । सूर्यं अश्विनादीनां प्रकृतौ देवो ज्योतिषा स्थितं तज्जसोदेति । उपः कालं प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेहृषं दविध्वद्विषो न सत्वा ।
अनु व्रतं वरुणो यति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयति ॥ २ ॥
ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अश्रेत् । दृषं । दविध्वत् । गोऽडपः । न । सत्वा ।
अनु । व्रतं । वरुणः । यति । मित्रः । यत् । सूर्यं । दिवि । आऽरोहयति ॥ २ ॥

सविता प्रकृतौ देव ऊर्ध्वमुन्मूष भानुमश्रेत् । आश्रयति । यद्यदा रश्मयः सूर्यं दिवि युलोक आरोहयति । आरोहणं कारयति । तदा वरुणो रात्र्यभिमानी देवो मित्रोऽहरभिमान्यस्य देवाश्च व्रतं तत्संबन्धि कर्मानुयति । अनुगच्छति । अनुगमनं दृष्टान् उच्यते । दृष्य पार्थिवं रजो दविध्वदुन्वन् । विकिरन्नित्यर्थः । गविषो गा इच्छन् सत्वा न वृषभ इव तद्वत् ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवशेमा अनवस्यन्तो अर्थे ।
तं सूर्यं हरितं सप्र यद्गीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥
यं । सीं । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽशेमाः । अनवऽस्यन्तः । अर्थे ।
तं । सूर्यं । हरितं । सप्र । यद्गीः । स्पशं । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

ध्रुवशेमाः स्थिरनिवासः स्थितिकर्तारो देवाः सीं सर्वतस्तमसे तमसो विपृचे पृथक्करणाद्यर्थं जगत्क्षरणकाथमनवस्यन्तोऽविमुचतः क्वन्त एव यं सूर्यमकृण्वन् । अमृजन्नित्यर्थः । यद्गीमंहत्यः सप्र सप्तसंख्याका हरितोऽथा विश्वस्य समस्तस्य जगतः प्राणिसमूहस्य स्पशं प्रकल्पेन ज्ञातारं तं सूर्यं वहति । धारयति ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्वासि तन्तुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।
दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मवावाधुस्तमो अप्स्यं पतः ॥ ४ ॥
वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तन्तुं । अवऽव्ययन् । असितं । देव । वस्म ।
दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽडव । अर्धुः । तमः । अपऽसु । अंतरिति ॥ ४ ॥

हे देव द्योतमान सूर्यं त्वं जगत्त्रिवीहात्मकस्य रमस्यादानार्थं तन्तुं रश्मिममूहं विहरन्विस्तारयन् असितरूपवर्णं वस्म नक्तचराणां निवासभुता रात्रिमवव्ययन् अवाचीनं यथा भवति तथा संवृण्वन् । तिरस्कुर्वन्नित्यर्थः । वहिष्ठेभिर्वाहुमत्यतं शक्तरश्यासि । गमनमार्गं गच्छसि । अस्यासुचि पूर्वाधिं सूर्यस्य प्रत्यक्षमर्थं प्रतिपाद्योत्तराधिं परोक्षमर्थं प्रतिपादयितुमाह । दविध्वतो ध्रुवानाः सूर्यस्य संबन्धिनां रश्मयः किरणा

अप्यन्तरिक्षे । आप इत्यन्तरिक्षनाम आकाशमापः पृथिवीति तन्नाममु पाठात् । अन्तर्मध्ये चर्मव चर्मवतिस्थित
तमोऽधकारमवाधुः । अवाचीनमदधुः । तिरस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

अनायतो अन्निवद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥ ५ ॥

अनायतः । अन्निऽवद्धः । कथा । अयं । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽऽमृतः । पाति । नाकं ॥ ५ ॥

आयतशब्दो दृग्वाची । तद्विपरीतोऽनायत आसीनः सन्नय प्रत्यक्षणीपलभमानो मन्त्राभिमानी सूर्यो
ऽन्निवद्धः । केनापि बद्धो न कियते । अपि चाय सूर्यो न्यङ्कुत्तानोऽवः सन केनचित्कथा कथ नाव पद्यते । न
हिंस्यते । किचायमुत्तान ऊर्ध्वमुखत्वेन तिष्ठन् कथा स्वधया केन बलेन याति । गच्छति । स्वधाशब्दोऽन्नवाच्यत्र
तत्कार्यं बलं लक्षयति । अपि च दिवो युलोकस्य स्कंभः सभः समृतो नाकिन समवतः सूर्यो नाक मरुगं पाति ।
पालयति । को ददर्श । तत्त्वतः कः पश्यति । न कोऽपि जानातीत्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

प्रत्यग्निरूपस इति पंचर्चं चतुर्थं मुक्त वामदेवस्वार्पं त्रिभुवनाभय माचवर्गिकदेवत वा । तथा चानुक्रात ।
प्रत्यग्निरिति । निगोक्तदेवत इति तुशब्दादस्यापि मुक्तस्य निगोक्तदेवतत्व ॥ विनियोगो निगिकः ॥

प्रत्यग्निरूपसो जातवेदा अख्यहेवी रोचमाना महोभिः ।

आ नामत्योरुगाया रथेनमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । जातऽवेदाः । अख्यत । देवः । रोचमानाः । महःऽभिः ।

आ । नामत्या । उरुऽगाया । रथेन । इमं । यज्ञं । उप । नः । यातं । अच्छ ॥ १ ॥

देवो जातमानो जातवेदा जातधनोऽग्निर्महोभिस्तत्रोभी रोचमाना दीपमाना उपसः प्रत्यग्नो लक्ष्मी
लाख्यत । प्रवृद्धो भवति । उरुगाया प्रभुतगमर्गो हे नामत्याग्निर्नो रथेन नोऽस्मदीयमिम यज्ञमन्नाभिमुपमुप
यात । उपगच्छत ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अथ्येज्योतिर्विश्वस्मि भुवनाय कृण्वन् ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । केतुं । सविता । देवः । अथ्येत् । ज्योतिः । विश्वस्मि । भुवनाय । कृण्वन् ।

आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षं । वि । सूर्यः । रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

विश्वस्मि सर्वस्म भुवनाय लोकाय ज्योतिस्तत्रः कृण्वन् कुर्वन् सविता प्ररको देव ऊर्ध्वमुख्यं केतु प्रकाशक
भानुमथ्यत । आथ्ययति । वि चेकितानः सर्व विंगण पश्यन् सूर्यो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैश्चावापृथिवी
युलोकभुलोकां चातरिच चाप्राः । समतादपुरयत ॥

आवहंत्यरुणी ज्योतिपागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।

प्रबोधयंती सुविताय देव्युपा ड्यते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आऽवहंती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।

प्रऽबोधयंती । सुविताय । देवी । उपाः । ड्यते । सुऽयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

आवहन्ती धनानि धारयत्यरुणीररुणवर्णाः ॥ प्रथमैकवचने द्वितीयावहवचनं क्वांसं ॥ ज्योतिषा तेजसा युक्ता मही मरुती रश्मिभिः किरणैश्चिवा दर्शनीया चिकिताना जानत्युपा आगत । आगच्छत । किंच प्रबोधयन्ती मुपान प्रवृद्धान कुर्वती देवी योतमानोपाः मुयुजा शोभनयुक्तेन रथेन सुविताय सुखप्राप्तय ईयते । गच्छति ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहंतु रथा अश्वाम उपसो व्युष्टौ ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन्यज्ञे वृषणा मादयेथां ॥४॥

आ । वां । वहिष्ठाः । इह । ते । वहंतु । रथाः । अश्वामः । उपसः । विऽउष्टौ ।

इमे । हि । वां । मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथां ॥४॥

हे अश्विनाविह यज्ञे वहिष्ठा बोद्धतमास्ते प्रमिदा रथा रथणा गतारोऽश्वामोऽश्वामो वां युवामुपस उपोदेवताया व्युष्टौ व्युक्कनकान आ वहंतु । समतान्नयतु । हि यस्मात्कारणात् हे वृषणा वृषणां कामानां वर्षितारो हे अश्विनाविभे सोमा वा युवा मधुपेयाय मधोः सोमस्य पानायास्मिन्यज्ञे मादयेथां । हर्षयेथां ॥

अनायतो अनिवद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥५॥

अनायतः । अनिऽवद्धः । कथा । अयं । न्यङ्कु । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽचतः । पाति । नाकं ॥५॥

इयमुक्त्पूर्व व्याख्याता ॥ ॥१४॥

अभिर्होतति दशर्चं पंचमं मुक्तं वामदेवस्यार्धं गायत्रं । अत्रियमनुक्रमणिका । अभिर्होता दश गायत्रमृषिर्वांध्रित्याभा सोमक साहदेव्यमभवदत्यराभ्यामस्याश्विनावायुरयाचतेति । बोधत्यदिति दूचन सोमकराजा सूयत एष वामिति दूचनाश्विनो गिष्टाभिः पंडुरश्विः सूयते । अतस्मा एव क्रमण देवताः ॥ मुक्तविनयोगो लेगिकः ॥ पशोः पर्यायिकरणेऽभिर्होता न इत्यायमूचोऽनुवचनीयः । तथा च सूत्रितं । अभिर्होता न इति तुचं पर्यपथेऽन्वाह । आ० ३ ० । इति ॥ प्रातरनुवाकेऽप्यामंयं कर्ता गायत्रे छदस्थ्याश्विनशम्भे चायं तुचो वि नियुक्तः । तथा च सूत्रितं । अभिर्होता नो अध्वर इति तिस्रः । आ० ४. १३ । इति ॥

अभिर्होता नो अध्वर वाजी मन्परि णीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥१॥

अग्निः । होता । नः । अध्वरे । वाजी । मन । परि । णीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥१॥

होता देवानामाहाता होमनिष्पादको वापिनोऽस्मदीयेऽध्वर यागे । वाजीत्यतनुप्रोपमाक । वाजी शीघ्रगामी बोहाथ इव तथा देवभ्यो हविर्वाहकः मन परि णीयते । परितः समतात्प्राथ्यते । तथा ब्राह्मण च भवति । वाजी मन्परि णीयत इति वाजिनमिव ह्येनं संतं परिणयति । ऐ० ब्रा० ० ५ । इति । कीदृशोऽग्निः । देवेषु योतमानेष्वद्रादिषु मध्ये देवो योतमानो यज्ञियो यज्ञार्हः ॥

परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥२॥

परि । त्रिऽविष्टि । अध्वरं । याति । अग्निः । रथीऽडव । आ । देवेषु । प्रयः । दधत् ॥२॥

देवेषु योतमानेष्वद्रादिषु । प्रय इत्यत्रनामदं । प्रयो यजमानेदत्तं हवीरूपमन्नमा दधत आ समंताद्धारयन्नाभिरगनादिगुणविशिष्टोऽग्निस्त्रिविष्टं त्रिवार । सवनत्रयेऽपीत्यर्थः । परि परितः समंतादध्वर यजमानैः कृतं यागं याति । गच्छति । परिगमने दृष्टातः । रथीरिव । रथवान्पुरुषो यथा शीघ्रं याति तद्वत् । तथा च ब्राह्मणं । परि त्रिविष्ट्यध्वरं यात्यग्नी रथीरिवेत्येष हि रथीरिवाध्वरं पर्यति । ऐ० ब्रा० ०. ५. । इति ॥

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्वक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाणुषे ॥३॥

परि वाजपतिः । कविः । अग्निः । हव्यानि । अक्रमीत् । दधत् । रत्नानि । दाणुषे ॥३॥

वाजपतिर्वाजानामत्तानां पतिः पालकः । परि वाजपतिः कविरत्येष हि वाजानां पतिः । ए० ब्रा० २. ५. । इति ब्राह्मणं । कविः क्रातुर्गोभिर्धावी वा दाणुषे हविर्देत्तवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनानि दधत् प्रयत्नैर्हव्यानि हवीषि पर्यक्रमीत् । परितः क्रामति । व्याप्नोति ॥

अयं यः सृजये पुरो देववाते समिध्यते । द्युमाँ अमिचदंभनः ॥४॥

अयं । यः । सृजये । पुरः । देवऽवाते । संऽइध्यते । द्युऽमान् । अमिचऽदंभनः ॥४॥

यः प्रसिद्धोऽय प्रत्यक्षिणोपलभ्यमानोऽपि देववाते देववातस्य पुत्रं सृजये । सृजयो नाम कश्चित्सीमयाजी । तस्मिन्निमित्तभूते सति । तद्यागार्थमित्यर्थः । सृजयस्य यष्टस्य तिसृतीया आमनति । वामिष्ठो ह सात्यहयो देवभाग पप्रक्त यत्सृजयान्वहयाजिनोऽयीयजः । ति० म० ६ ६ २ २ । इति । पुरः पूर्वस्या दिशि स्थितायामुत्तरव्यां समिध्यते । सम्यग्दीप्यते । अमिचदंभनः शत्रूणां हिंसकः सोऽपिर्व्युमान दीप्तिमान् भवतीति शेषः ॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीगीत मर्त्यः । तिग्मजंभस्य मीऽह्रुपः ॥५॥

अस्य । घा । वीरः । ईवतः । अग्नेः । ईगीत । मर्त्यः । तिग्मऽजंभस्य । मीऽह्रुपः ॥५॥

वीरः मृतो विक्रातो मर्त्यो मरणधर्मा यजमानस्तिग्मजस्य तीक्ष्णतजसो मीऽह्रुपोऽभिलषितफलानां मङ्करीवतो गमनवतोऽस्याग्नेरीगीत । ईश्वरो भवत । घति पादपुरणः । एतेन यजमानात्त्वाभीष्टफलं कारयितुं समर्थो भवतीत्यर्थः ॥ ॥५॥

तमर्वतं न सान्मिसंरूपं न दिवः शिणुं । समृज्यते दिवेदिवे ॥६॥

तं । अर्वतं । न । सान्मिं । अरूपं । न । दिवः । शिणुं । समृज्यते । दिवेऽदिवे ॥६॥

यजमाना अर्वतं न शीघ्रगामिनमशुभिव सान्मिं संभजनीयं दिवः शिणुं न युक्तोक्तस्य पुत्रभूत सूर्यमिवा रूपमारोचमानं तमपि दिवं दिवं प्रतिदिनं समृज्यते । शुभं परिचरणं कुर्वति ॥

वीधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हृत उदरं ॥७॥

वीधत् । यत् । मा । हरिऽभ्यां । कुमारः । साहऽदेव्यः । अच्छ । न । हृतः । उत । अरं ॥७॥

साहदेव्यः सहदेवनाम्नो राज्ञः पुत्रः कुमारः सोमकाभिधो राज्ञा हरिभ्यामश्याभ्यामर्था दातुं मा मा यद्यदा वीधत । वीधयामासमीं तवाश्रावित । तदाहमच्छामिमुख्येन कुमारं हतं सन नोदरं । तावथा वलच्छा न निर्गतवानस्मि ॥

उत त्या यजता हरीं कुमारात्साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥८॥

उत । त्या । यजता । हरीं । कुमारात् । साहऽदेव्यात् । प्रऽयतर । सद्यः । आ । ददे ॥८॥

उतापि च साहदेव्यात्सहदेवस्य पुत्रात्कुमारात्सोमकाद्राज्ञो यजता पुत्रनीयं प्रयता प्रयती त्या त्यां तौ प्रसिद्धौ हरी अर्थां सर्वो यस्मिन्दिने तेनाहृतस्मिन्नैव दिने आ ददे । आदत्तवानस्मि । मत्तद्रष्टा अर्पितो धदित्युद्वेचेन कुमारमशुभयामुपगम्याश्रावितस्मात्सच्छा प्रीतोऽभवदित्यर्थः ॥

एष वाँ देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥९॥

एषः । वाँ । देवाँ । अश्विना । कुमारः । साहऽदेव्यः । दीर्घऽआयुः । अस्तु । सोमकः ॥९॥

देवाँ द्योतमानाँ हे अश्विनाँ वाँ युवाँ तर्पकः साहदेव्यः सहदेवस्य पुत्रः कुमारः सोमकः सोमकाभिधान एष राजा दीर्घायुरम् । प्रतायुष्को भवतु । एतम् हेव प्रोचतुः पर्वतनारदाँ सोमकाथित्यादिना सर्वं हेव महाराजा आमुः । ऐ० ब्रा० ५. ३४. । इत्यनेन ब्राह्मणेन सोमकस्य राजत्वं स्पष्टीकृतं ॥

तं युव्रं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यं । दीर्घायुषं कृणोतन ॥१०॥

तं । युव्रं । देवाँ । अश्विना । कुमारं । साहऽदेव्यं । दीर्घऽआयुषं । कृणोतन ॥१०॥

हे देवावश्विना द्योतमानावश्विनाँ युव्रं युवाँ साहदेव्य सहदेवस्य पुत्रं कुमार सोमकाख्यं राजानं दीर्घायुष प्रतायुष्क कृणोतन । कुरुतं । अनेन वृचिनास्य कुमारस्य दीर्घमायुरश्विनावृषिपरयाचतेत्यर्थः ॥ ॥१६॥

आ सत्यो यात्वित्येकविंशत्युचं पष्ठं मृक्तं त्रैपुर्मदं । अथमनुकर्मणका । आ सत्यः र्मकद्रमिति । तत्रद्रमित्युक्तत्वादन्यधिकारो निवृत्त इत्यवगम्यते ॥ चतुर्विंशऽर्हनि माध्यादिनसर्वने मेवावरुणशस्व इदं द्वितीयमहीनमृक्तं । तथा च सूचितं । आ सत्यो यात्वित्यहीनमृक्तं द्वितीय मेवावरुणः । आ० ५. ४. इति ॥ समुद्धेदशरात्रे नवमऽर्हनि निष्कवन्त्यशस्व इदं मृक्तं । तथा च सूचितं । आ सत्यो यात्वह भुवं तज इन्द्रियमिति निष्कवन्त्यं । आ० ८. ५. इति ॥

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवत्वस्य हरय उप नः ।

तस्मा उदंधः सुपुमा सुदशमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥१॥

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान । ऋजीषी । द्रवतु । अस्य । हरयः । उप । नः ।

तस्मि । उत । अंधः । सुपुम । सुदशमि । उह । अभिऽपित्वं । करते । गृणानः ॥१॥

ऋजीषी । ऋजीषशब्देन निष्पद्यो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वान सत्यः सत्यवान्मघवान्मघनवा निद्रो नोऽस्माकमुप समीप आ यातु । आगच्छतु । किंच अस्थिद्रस्य हरयोऽथा नोऽस्माकमुप समीप द्रवतु । आगच्छतु । वय यजमाना इहास्मिन्यज्ञे तस्मा इद्राय मुदन्न शोभनवन्नं । सारोपतमित्यर्थः । इदिद्र प्रत्येन गोपलभ्यमानमंधोऽन्नरूपं सोम सुपुम । अभिपुत कुर्याम । गृणानोऽस्माभिः सृथमान इद्रोऽभिपित्वमस्मदभि मतप्राप्तिं करतं । करोतु ॥

अवं स्य शूरध्वनो नांतेऽस्मिन्नो अद्य सर्वने मंदर्थे ।

शंसान्युक्थमुग्नेव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्म ॥२॥

अवं । स्य । शूर । अध्वनः । न । अंतं । अस्मिन् । नः । अद्य । सर्वने । मंदर्थे ।

शंसानि । उक्थं । उग्नाऽइव । वेधाः । चिकितुषे । असुर्याय । मन्म ॥२॥

हे शूर शत्रूणामभिभवसमर्थेद्र अध्वेदानीमस्मिन् सर्वने माध्यादिनाख्ये मंदर्थे त्वाँ मादयितुं नोऽस्मान्म स्य । विमुच । तत्र दृष्टातः । अध्वनो गंत्यस्य मार्गस्याते समीपे नाशान्मनुष्या यथा मूर्च्छति तद्वत् । उग्नेव काय इव वेधाः शंसिता यजमानो हे इद्र चिकितुषे सर्वं जानतेऽसुर्यायामुराणा हिंसकाय तुभ्यं मन्म मननी यमुक्थं शस्वरूपं स्तोत्रं शंसानि । शसनं करोति ॥

कविर्न निरण्यं विदथानि साधन्वृषा यत्सेकं विपिपानो अर्चात् ।

दिव इत्या जीजनत्सप्र कारूनहू। चिच्चक्रुर्वयुना गृणंतः ॥३॥

कविः । न । निरण्यं । विदधानि । साधन । वृषा । यत् । सेकं । विऽपिपानः । अचीत ।
दिवः । इत्था । जीजनत् । मप्र । काखन । अहा । चित । चक्रुः । वयुना । गृणतः ॥ ३ ॥

कविर्मधावी निण्य न । निण्यमित्यतर्हितनामितत । अतर्हितं गृहमर्थमितव विदधानि वेदनीयानि कार्यजा
तानि साधन साधयन वृषा कामाना वर्धितद्वी यद्यदा मेक मेचनीय सोम विपिपानोऽत्यर्थं पिबन अर्चात
विशेषिणार्चति । सोमपानि श्रद्धा करोतीत्यर्थः । तदानी दिवोऽमुष्माजोकादित्या मत्वमेव मप्र मप्रमंख्याकान
काखन्नमीन जीजनत । अजीजनत । जनयति । गृणतः स्तूयमाना रथमयो वयुना वयुनानि मनुष्याणा ज्ञा
नान्यद्वा चित दिवमनापि चक्रुः । कृतवतः ॥

स्वर्ष्येद्वेदि मुदृशीकर्मकर्महि ज्योती रुरुचुयञ्च वस्तोः ।

अंधा तमांसि दधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टो ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदि । सुऽदृशीकं । अकः । महि । ज्योतिः । रुरुचुः । यत् । ह । वस्तोः ।

अंधा । तमांसि । दधिता । विऽचक्षे । नृऽभ्यः । चकार । नृऽतमः । अभिष्टो ॥ ४ ॥

यद्य यदा खलु महि महत्प्रभुतं ज्योतिस्त्रोरूप यत्पर्यां ज्योतीकोऽकं रथमभिः मुदृशीक मुदृ दर्शनीय
वेदि । अवेदि । ज्ञायं । तदानी देवास्तस्मिन् सर्वे वस्तोनिवामार्थं रुरुचुः । दीपयुक्ता वसुः । नृतमो नृतम
सूर्योऽभिष्टावभ्यागमन नृभ्यो नृणा विचक्षे विशेषेण दर्शनायाधाधकाररूपानि निविडानि तमांसि दधिता
दधितानि नाशितानि चकार । कृतवान् ॥

ववृश इदो अमितमृजीषुर्भे आ पप्रो रोदमी महित्वा ।

अतश्चिदस्य महिमा वि रेव्यभि यो विश्वा भुवना वभृव ॥ ५ ॥

ववृशे । इदं । अमितं । ऋजीषी । उभे इति । आ । पप्रो । रोदमी इति । महिऽत्वा ।

अतः । चित् । अस्य । महिमा । वि । रेचि । अभि । यः । विश्वा । भुवना । वभृव ॥ ५ ॥

ऋजीषी । ऋजीषण्डेन निष्पद्ये विगतमारः सोमोऽभिधीयते । तद्वानिद्रः परमेश्वर्युक्तोऽमितमय
चारहित महिमान ववृशे । उवाह । किंच महित्वा महत्त्वेन म्वन महिषोभि रोदमी उभे आवापृथिशावा पप्रो ।
समतादपुरयत । य इदो विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनान्यभि वभृव । तिरश्चकार । अतश्चिदस्योऽपि विश्वयो
भुवनयोऽस्वद्रस्य महिमा वि रेचि । अतिरिचि । अधिकं वभृवत्यर्थः ॥ ॥ ५७ ॥

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरिच सखिभिर्निकामिः ।

अशमानं चिद्ये विभिद्वर्चोभिर्व्रजं गोमंतमुगिजो वि वघुः ॥ ६ ॥

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । रिरिच । सखिऽभिः । निऽकामिः ।

अशमानं । चित् । ये । विभिद्वः । वचःऽभिः । व्रजं । गोऽमंतं । उगिजः । वि ।

वघुरिति वघुः ॥ ६ ॥

विश्वानि समस्तानि नर्याणि मनुष्याणा हितानि वृष्यादीनि कार्याणि विद्वान् जानन शक्रः समर्थ इदो
निकामिनिकामयमानभ्यः सखिभिर्मित्रभूतभ्यो मरुद्वाः ॥ व्यत्ययल चतुर्थ्यर्थं तृतीया ॥ अपो वृष्टिनल्लगान्युदकानि
रिरिच । रिक्तीचकार । इद्रः सस्यादिफलसिद्धयं मेघस्थान्युदकानि मरुद्वाः दत्तवानित्यर्थः । यद्वा । निका
मिनिकामयमानिः सखिभिर्मरुद्भिः सहितः मन अपो नभसः सकाशात् । आप इत्यतरिश्चानमितत ॥ अत्र विभक्ति

व्यत्ययः ॥ रिचिच । व्यतिरिक्तो बभूव । ये मरुतो वचोभिर्वार्युर्ध्वनिभिरप्रमानं चित पर्वतमपि मेघं वा ।
अग्रमति मेघनामंतत । विभिदुः । अर्भत्सुः । उग्रजः कामयमानान् मरुतो गोमतं गोभिरूपतं ब्रजमंगिरसां
संवाधि गोम्यानं वि ववुः । आच्छादयामासुः ॥

अपो वृचं वत्रिवांसं पराहन्प्रावत्ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राणींसि समुद्रियाण्येनोः पतिर्भवच्छवसा शूर धृष्णो ॥ ७ ॥

अपः । वृचं । वत्रिऽवांसं । परा । अहन । प्र । आवत् । ते । वज्रं । पृथिवी । सऽचेताः ।

प्र । अणींसि । समुद्रियाणि । ऐनोः । पतिः । भवन । शवसा । शूर । धृष्णो । इति ॥ ७ ॥

हे इन्द्र प्रावत राजमादिभ्यः प्रकपेण लोकान् पालयितु ते त्वदीयं वज्रमपो वृष्टिलक्षणास्युदकानि वत्रिवां
समावरक वृच मेघं पराहन । प्रकपेण प्रेरयति स्म । पृथिवी भूमिः सचेताश्चतनावती । त्वया संगता बभूव ।
धृष्णो धर्षणशील हे शूर विक्रान्तिद्र त्व शवसा बलेन पतिर्भवन लोकाना पालकः मन समुद्रियाणि समुद्रसं
वधीन्यणींसि नभसि स्थितान्युदकानि प्राणीः । प्रेक्षोऽसुः ॥

अपो यदद्विं पुरुहृत् दर्दराविर्भुवत्सरमां पृथ्वी ते ।

स नो नेता वाजमा दर्पि भूरि गोत्रा रुजन्गंगिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत । अद्विं । पुरुऽहृत् । दर्दः । आविः । भुवत् । सरमां । पृथ्वी । ते ।

सः । नः । नेता । वाजं । आ । दर्पि । भूरि । गोत्रा । रुजन । अंगिरःऽभिः । गृणानः ॥ ८ ॥

हे पुरुहृत् वज्रभिराहतेन्द्र यशदाप । प्रति वृष्टिलक्षणास्युदकानि लक्षीकृत्याद्रि मेघ दर्दः । विदारितवा
नसि । सरमा देवगुनी पृथ्वी पुरा ते तुभ्य परिणभिरपहत गोधनमाविर्भुवत् । प्रकाशयामास । अंगिरोभिर्च्छृषि
भिर्गृणानः स्तूयमानः मन गोत्रा गोत्राण्यभ्राणि रुजन नोऽस्मान् भूरि प्रभुत वाजमज्ञ नेता प्रापयिता स
त्वमा दर्पि । आदर कृतवानसि ॥

अच्छा कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वपाता मघवन्नाधमानं ।

ऊतिभिस्समिपणो द्युम्नहृतो नि मायावानब्रह्मा दस्युरत ॥ ९ ॥

अच्छ । कविं । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वःऽसाता । मघऽवन । नाधमानं ।

ऊतिऽभिः । तं । उपणः । द्युम्नऽहृतो । नि । मायाऽवान । अब्रह्मा । दस्युः । अत ॥ ९ ॥

हे मघवन्वज्रिन्द्र नृमणः । नृभिर्मनुष्यैर्मन्यत इति नृमणः । त्व कवि मेधाविने कृत्स्नमच्छ गाः । अभ्यगाः ।
किञ्च स्वपाता । स्वर्धन । तस्य साता दानि निमित्तेऽभिष्टौ कविरभिर्गमे सति नाधमानं युद्धार्थं त्वां याचमानं
कृत्स्नमृतिभिः शत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपे रक्षणपरिपणः । प्रेरितवानसि । मायावान कपटवानब्रह्मा । ऋत्विग्भिः
क्रियमाण सर्व कर्मज्ञातमनुष्कारूपेण जानन ऋत्विग्विगोपो ब्रह्मशब्देनोच्यते । स न विद्यते यस्य सोऽब्रह्मा ।
वेदोक्तकर्मस्वात्मिकरहित इत्यर्थः । दस्युः कृत्स्नस्य शत्रुवृत्त्यहृतो द्युम्न धनं हतिराज्ञानं यस्यां युधि तस्यां न्यतं ।
विनष्टो बभूव । इन्द्रः कृत्स्नमाहतः मन तस्य शत्रुं हतवानित्यर्थः ॥

आ दस्युग्रा मनमा यात्यस्तं भुवत्ते कुत्सः मुखे निकामः ।

स्वे यो नो नि पदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृतचिद्ध नारी ॥ १० ॥

आ । दस्युऽघ्ना । मनसा । याहि । अस्मिं । भुवन् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः ।
स्वे । योना । नि । सदतं । सऽरूपा । वि । वां । चिकित्सत । ऋतुऽचित् । ह । नारी ॥१०॥

अत्र काचिदाख्यायिका श्रूयते । कथं । रूनामकः कश्चिद्राजर्षिः । तस्य पुत्रः कुत्साख्यो राजर्षिरासीत् । स च कदाचिच्छत्रुभिः सह युयुत्सुः संग्रामं स्वयमशक्तः सन् शत्रूणां हननार्थमिन्द्रस्याज्ञानं चकार । स चन्द्रः कुत्सस्य गृहमागत्य तस्य शत्रून् जघान । तदनन्तरमतिप्रीत्या तयोः सख्यमभवत् । सख्यानन्तरमिन्द्र एनमपि स्वकीयं गृहं प्रापयामास । तत्र शचीन्द्रं प्राप्नुमागता सती तां समानरूपां दृष्ट्वायमिन्द्रोऽयं कुत्स इति विवेकाभावेन संग्रामं चकारिति । अनयाख्यायिकया प्रतीयमानोऽर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । हे इन्द्र दस्युघ्ना दस्युना शत्रूणां हन्वा मनसा युक्तम्यमलं कुत्सस्य गृहं । अस्मिन्मिति गृहनामैतत् । आ याहि । आगाः ॥ नृदर्थं लोट् ॥ कुत्सश्च ते तव संबन्धिनि सख्ये निकामो नितरां कामयमानो भुवत् । अमथत् । ततस्मीं युवा रीं योनां मकीये स्थानं नि षदत् । न्यसीदत् । उपविष्टावभुत् । ऋतचित्मत्यदर्शनी नारीन्द्रस्य भार्या शची सरूपा समानरूपा वा युवा वि चिकित्सत । संग्रामं चकार ॥ १० ॥

यामि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हय्योरिगानः ।

ऋज्जा वाजं न गध्यं युयुपन्क्विर्यदहन्पार्याय भृषात् ॥११॥

यामि । कुत्सेन । सऽरथं । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हय्योः । इगानः ।

ऋज्जा । वाजं । न । गध्यं । युयुपन् । क्विः । यत् । अहन् । पार्याय । भृषात् ॥११॥

हे इन्द्र अवस्युः कुत्सस्य रत्नमिच्छन् ॥ कदासि क्वच परजायामपि दृश्यते ॥ तोदस्तोदकः शत्रूणां हिमको वातस्य वायुमद्गणयोरङ्गवतोर्हय्योरश्चयोरिगान इत्यरमत्वं कुत्सेन कुत्साख्येन राजर्षिणा सरथं समानरथं यामि । शक्तमि । गध्यं यात्य । गध्यं गृह्णातिः । ऋज्जा वाजं न गध्यं युयुपन्नित्यपि निगमो भवतीति निरुक्तं । प १५ । वाजं नात्रमिव ऋज्जा ऋज्जुर्गामिनावशो युयुपन् स्वकीये रथे योजयन् क्विः प्राज्ञः कुत्सो ययस्मिन्नहन्नहनि दिवसे पार्याय पारणाय आपन्निसरणाय भृषात् । प्रभवत् । तस्मिन्नेव दिने कुत्सेन सरथं यामीति पूर्वण संबन्धः ॥

कुत्साय शुष्णामशुषं नि वहीः प्रपित्वे अहः कुर्यवं सहस्रां ।

सद्यो दस्युन्प्र मृण कुत्सेन प्र सूरश्चक्रं बृहतादभीकं ॥१२॥

कुत्साय । शुष्णां । अशुषं । नि । वहीः । प्रऽपित्वे । अहः । कुर्यवं । सहस्रां ।

सद्यः । दस्युन् । प्र । मृण । कुत्सेन । प्र । सूरः । चक्रं । बृहतात् । अभीकं ॥१२॥

शुष्णं पिप्पिमत्यस्यामचि । अम्ब० १ १०३ ८ । प्रतिपादितोऽर्थः कुत्सायैत्यनेन अरथेन स्पष्टीक्रियते । हे इन्द्र त्वं कुत्साय कुत्सार्थमशुषं । शुष्मिति सुवनामैतत् । तद्द्रष्टित् । अत्र दीर्घाभावः । शुष्णं शुष्णनामानमसुरं नि वहीः । न्यवहीः । अवधीः । तथाहो दिवसस्य प्रपित्वे प्रक्रमे पूर्वोक्तं कुर्यवं कुर्यवनामानमसुरं च इत्यनेनमि । तथा स त्वं सहस्रा सहस्रेण वहभिः परिजनः सह सद्यो यस्मिन् काले कुर्यवमवधीमस्मिन् काले एव कुर्यवेन । कुत्स इति वज्रनामैतत् । कुत्स एव कुत्स्य वज्रं । तेन दस्युन् शत्रून्प्र मृण । जहि ॥ भृताथिं लोट् ॥ इत्यनेनमि । तथा सूरः प्ररकस्य सूर्यस्य चक्रमायुधमभीकं समीपं सयामे वा प्र बृहतात् । प्रकर्षणं क्रियवानिमि ॥

त्वं पिपुं मृगयं शृशुवांसमृजिश्चने वैदधिनायं रंधीः ।

पंचाशत्कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरां जग्मा वि दैदः ॥१३॥

त्वं । पिप्रुं । मृगयं । शृणुऽवांसं । ऋजिश्चने । विदधिनायं । रंधीः ।

पंचाशतकृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कं । न । पुरं । जरिमा । वि । दर्दरिति दर्दः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं पिप्रुं पिप्रुनामानममुरं शृणुवामं प्रवृत्तं मृगय मृगयनामानममुरं च हतवानसि । किंच स त्वं विदधिनाय विदधिनः पुत्राय ऋजिश्चने ऋजिश्चनास्मै राज्ञे रंधीः । वशमनयः । पंचाशत्यचाशतस्व्याकानि महस्रा महस्राणि कृष्णा कृष्णवर्णानि रत्नासि नि वपः । न्यवपः । अवधीः । तथा स त्वं जरिमा जरात्कं न वयोविशेष रूपमिव पुरः शबरस्य नगराणि वि दर्दः । विदारितवानसि ॥

मूरं उपाके तन्वदधानो वि यत्ने चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुपाणः सिंही न भीम आयुधानि विभ्रत् ॥ १४ ॥

मूरः । उपाके । तन्व । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्षः ।

मृगः । न । हस्ती । तविषीं । उपाणः । सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । विभ्रत् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र मूरः प्ररकस्य मूर्यस्योपाके समीपे तन्व त्वदीयं शरीरं यद्यदा दधानो धारकोऽभवः तदा मृतस्य मरणरहितस्य ते त्वदीयं वर्षं रूपं वि चेति । यचेति । हे इन्द्र ज्ञातुभिर्विशेषेणाज्ञायत । मूर्यस्य समीपे सर्वाणि रूपाणि मलिनीभवति न तथेन्द्रस्य रूपं किंतु मूर्यस्य समीपे इन्द्रस्य रूपं विशेषेण भासमानं वभूवेत्यर्थः । अपि च हे इन्द्र हस्ती मृगो न गजविशेषो मृग इव तविषी परेषां बलमुपाणो दहन आयुधानि वचादीनि शस्त्राणि विश्वद्विभागस्य सिंही न सिंह इव भीमो भयकरोऽभूः ॥

उंद्रं कामा वसूयंतो अगमन्स्वमींहे न सवने चकानाः ।

श्रवस्यवः शशमानासं उक्थैरोको न रग्वा सुदृशीव पुष्टिः ॥ १५ ॥

उंद्रं । कामाः । वसुऽयंतः । अगमन् । स्वःऽमींहे । न । सवने । चकानाः ।

श्रवस्यवः । शशमानासं । उक्थैः । ओकः । न । रग्वा । सुदृशींऽइव । पुष्टिः ॥ १५ ॥

कामा रात्रसादिभयनिवारणार्थमिंद्रं कामयमाना वसूयंतः पथादिधनमिच्छतः स्तोतार इंद्रं परमेश्वर्यं युक्तमगमन् । अगमन् । गच्छति ॥ वर्तमानार्थं कादसो लुङ् ॥ कीदृशाः स्तोतारः । स्वमींहे न युद्ध इव सवने यज्ञे चकाना याचमानाः श्रवस्यवोऽन्नकामा उक्थैः स्तोत्रैः शशमानासः शसमानाः सुवतः । तदा सोऽयमिंद्रशोको न स्तोतृणामावास इव भवति । रग्वा रमणीया सुदृशीव पुष्टिः शोभनदर्शना लक्ष्मीरिव भवति ॥ १९ ॥

तमिच्च उंद्रं मुहवै हुवेम यस्ता चकार नर्यां पुर्ह्णिं ।

यो मावते जरिचे गध्यं चिन्मशू वाजं भरति स्पर्हराधाः ॥ १६ ॥

तं । उत् । वः । उंद्रं । मुऽहवै । हुवेम । यः । ता । चकार । नर्यां । पुर्ह्णिं ।

यः । माऽवते । जरिचे । गध्यं । चित् । मशू । वाजं । भरति । स्पर्हऽराधाः ॥ १६ ॥

य इन्द्रो नर्यां नर्याणि मनुष्यदितानि पुर्ह्णाणि बह्वनि ता तानि प्रसिद्धानि कर्माणि चकार । अकरोत् । किंच स्पर्हराधाः स्पृहणीयधनो य इन्द्रो मावते मत्सदृशाय जरिचे स्तोत्रे गध्यं चित् ग्राह्य मयोत्रनीयमपि वाजमत्त मनु शीघ्र भरति । अहरति । वयं स्तोतारो हे यजमाना वो युष्मभ्यं तमित्तमेवद्रं मुहवं शोभनमाह्वानं यथा भवति तथा ह्वेम । आहुयामः ॥

तिग्मा यदंतरगनिः पताति कस्मिञ्चिद्भूर मुहुके जनानां ।

घोरा यदर्य समृतिर्भवात्यधं स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥१७॥

तिग्मा । यत् । अंतः । अगनिः । पताति । कस्मिन् । चित् । भूर । मुहुके । जनानां ।

घोरा । यत् । अर्य । संऽसृतिः । भवाति । अधं । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥१७॥

हे शूर विकांतद्र यद्यदा कस्मिञ्चित्सर्वस्मिन्नपि जनाना मनुष्याणा मुहुके मोहके युतेऽतरस्माक मध्ये तिग्मा तीक्ष्णागनिः पताति । पतत । हे अर्य स्वामिन्निद्र यद्यदास्माक शत्रुभिः सह घोरा भीमरूपा समृतिर्युत भवाति । भवत । अध तदानी नोऽस्मदीयस्य तन्वः शरीरस्य गोपा रक्तको बोधि स्म । अबोधि । शत्रुभ्यः सकाशादस्मान्नक्तत्वेन वृद्धवानाम खनु ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाजसातो ।

त्वामनु प्रमतिमा जगन्मीरुगंसो जरित्रे विश्वधं स्याः ॥१८॥

भुवः । अविता । वामदेवस्य । धीनां । भुवः । सखा । अवृकः । वाजसातो ।

त्वां । अनु । प्रऽमतिं । आ । जगन्म । उरुऽगंसः । जरित्रे । विश्वधं । स्याः ॥१८॥

हे इन्द्र त्वं वामदेवस्य वामदेवाख्यस्य मत्तद्रुमं संबन्धिनीना धीनां कर्मणामविता रजिता भुवः । भव । अवृको हिमाराहतस्त्व वाजसातो युद्धं सखा मम मुहङ्गवः । भव । हे इन्द्र वय प्रमति परकृपज्ञान त्वामनु लक्ष्मीकृत्या जगन्म । आगच्छाम । म त्व विश्वध सर्वदा जरित्र स्तोत्र उरुगंसो महताः । मनेन युक्तः स्याः । भवेः ॥

एभिर्नृभिरिद्र त्वायुभिष्ट्वा मघवद्विमघवन्विश्वं आजो ।

द्यावो न द्युम्नरभि संतो अर्यः द्यपो मदेम गरदश्च पृथ्वीः ॥१९॥

एभिः । नृऽभिः । इन्द्र । त्वायुऽभिः । त्वा । मघवतऽभिः । मघऽवन । विश्वे । आजो ।

द्यावः । न । द्युम्नः । अभि । संतः । अर्यः । द्यपः । मदेम । गरदः । च । पृथ्वीः ॥१९॥

हे मघवन्धनवतिन्द्र विश्वे विश्वस्मिन्नाजो संयामे स्वायुभिः शत्रुजयार्थं त्वां कामयमानमघवद्विस्त्वदर्थं दीयमानहविर्लक्ष्मीर्धनेरुपतिरभिः प्रत्यक्षिणोपलभ्यमानिनृभिः पुत्रपौत्राद्यैः परिजनैः सहिता वय यजमाना युद्धैर्धनेर्यावो न बोतमानाः प्रकाशमाना धनिनो यथा तथायोऽरीन शत्रुनाभि मतोऽभिभवतः तपः सर्वा रात्रीः पूर्वोर्वह्नीः शरदश्च संवत्सराश्च मदेम । स्वाम । यजमानाः सर्वेषु कालेषु स्तोत्रैरिन्द्र हर्षयतीत्यर्थः ॥

एवेदिंद्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथं ।

नू चिद्यथा नः सख्या वियोपदसन्न उयोऽविता तनृपाः ॥२०॥

एव । इत् । इंद्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म । भृगवः । न । रथं ।

नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोपत् । असत् । नः । उयः । अविता । तनृपाः ॥२०॥

यद्येद्रो नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि कर्माणि नू चित वियोपत् । न पृथङ्कुर्यात् । उयस्त्रिम्बो तनृपाः शरीराणां पालक इद्रो यथा नोऽस्मानविता रजितासत् । स्यात् । तथा वय यजमाना एवेदेवमेवोक्तप्रकारेणैन्द्राय वृषभाय कामानां वर्धित्वे वृष्णे नित्यतरुणाय ब्रह्म स्तोत्रमकर्म । अकर्म । तच्च वृष्टातः । भृगवो

दीप्रास्तनागो रथं न रथमिव तद्वत् । यजमानेभ्यो यथेन्द्रोऽभीप्सितफलप्रदो भवति तथेन्द्रं यजमानाः
सुवतीत्यर्थः ॥

नू एतु इन्द्रं नू गृणान इपं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २९ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इपं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २९ ॥

हे इन्द्र नु त्विन्द्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिः संस्तुतो नु त्विन्द्रं गृणानोऽस्माभिः स्तूयमानश्च त्वमिषमन्नं जरिचे स्तोत्रे
मद्यं नद्यो न अन्नं नदीरिव पीपे । प्यायथ । प्रवृद्धं कुरु । हे इन्द्र हरिवो हरिवन हरिसंज्ञकाद्योपेतं नू ते
तुभ्यं नव्यं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवतो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या
सदासास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भुयास्म ॥ ॥ २० ॥

त्वं मह्यं इन्द्रं तुभ्यमित्येकविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । त्वं मह्यं अमिक्रामेकपदेति ।
अमिक्रामां यजमानो न होतैत्येकपदा विराट् शिष्टा विंशतिस्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता ॥ समूहं दशरात्रेऽष्टमे
ऽहनि निष्कवन्व इदं सूक्तं विनियुक्तं । तथा च सूचितं । त्वं मह्यं इन्द्रं तुभ्यमिति निष्कवन्व । आ० ८. ७. इति ॥
इन्द्रस्य वृत्रघ्नस्य मह्यं इति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । त्वं मह्यं इन्द्रं तुभ्यं ह वाः सत्राहणं
। आ० ३. ८. इति ॥

त्वं मह्यं इन्द्रं तुभ्यं ह वाः अन्नं स्रुचं महना मन्यत द्यौः ।

त्वं वृचं शर्वसा जघन्वान्सृजः सिन्धूरहिना जयमानान ॥ १ ॥

त्वं । महान । इन्द्र । तुभ्यं । ह । वाः । अन्नं । स्रुचं । महना । मन्यत । द्यौः ।

त्वं । वृचं । शर्वसा । जघन्वान । सृजः । सिन्धुत् । अहिना । जयमानान् ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं महान्प्रभुतो भवसि । वाः पृथिवी । वा इति पृथिवीनामितत । महना महत्त्वेन युक्ता सती
तुभ्यं ह त्वदर्धमेव स्रुचं त्वदीयं बलमनु मन्यत । अन्यमन्यत । अनुमतीचकार । वांश्च त्वदर्धं बलमन्वमन्यत ।
हे इन्द्र त्वं शर्वसा त्वदीयं बलेन वृचं लोकानामावरक वृचनामकमसुरं जघन्वान । हतवान् । किंच अहिना
वृत्रेण जयमानान् जयहाणान् यस्तान् ॥ यमतेर्लिटः कानजद्रिणः ॥ सिन्धुत् अपः सृजः । असृजः । सृष्टवानसि ॥

तव त्विषो जनिमन्त्रेजत द्यौ रेज्जूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।

ऋघायंत सुभ्वः पर्वतासु आर्दन्ध्वानि सरयंत आपः ॥ २ ॥

तव । त्विषः । जनिमन् । रेजत । द्यौः । रेजत् । भूमिः । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।

ऋघायंत । सुऽभ्वः । पर्वतासु । आर्दन् । ध्वानि । सरयंत । आपः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्विषो दीप्यमानस्य तव त्वदीये जनिमन् जन्मनि सति वीरंतरिभं स्वस्य त्वदीयान्मन्योः कोपात् ।
पचस्यर्थे पृषी । भियसा ज्ञातभयेन रेजत । अरेजत । अकंपत । भूमिश्च रेजत । कंपमाना बभुवुः । सुभ्वो महान्तः
पर्वतासु । पर्वता मेघाः । ऋघायंत । सस्यादीनां वृष्टिप्रदानार्थं नियामकेन त्वयाबाध्यत । तथा मेघा
आर्दन् । प्राणिलां पिपासारूपां पीडामहिंसन् । तथा मेघा ध्वान्युदकरहितान्देशानापोऽपः सरयन्ते ।
गमर्यन्ति ॥

भिन्नहिरिं शवसा वज्रमिष्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान् औजः ।

वधीवृचं वज्रेण मंदसानः सरन्नापो जवसा हतवृष्णीः ॥३॥

भिन्नत् । गिरिं । शवसा । वज्रं । इष्णन् । आविःऽकृण्वानः । सहसान् । औजः ।

वधीत् । वृचं । वज्रेण । मंदसानः । सरन् । आपः । जवसा । हतवृष्णीः ॥३॥

सहसानः शत्रूणामभिभवतो जस्त्रिज आविष्कृण्वान् आविष्कृर्विद्रो वज्रमिष्णन् वज्रं प्ररयन् शवसा बलेन गिरि पर्वतजातं भिनत् । अभिनत् । विभेद । किञ्च मंदसानः सोमं मोदमान इद्रो वज्रेण वृचं वृचनामान-ममुरं वधीत् । अवधीत् । जघान् । तत् आपो वृत्रेणावृतान्युदकानि हतवृष्णीः । हतो वृषो वृत्रो यामा ता हतवृष्णः । ता वृत्रवधानंतरं निवारणार्हताः सत्यो जवसा वगेन सरन् । असरन् । अगच्छन् ॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिदंस्य कर्ता स्वपत्नसो भूत् ।

य इ जजानं स्वर्थं सुवज्रमनपच्युतं सदसो न भूमं ॥४॥

सुऽवीरः । ते । जनिता । मन्यत । द्याः । इदंस्य । कर्ता । स्वपःऽतमः । भूत् ।

यः । इ । जजानं । स्वर्थं । सुवज्रं । अनपऽच्युतं । सदसः । न । भूमं ॥४॥

हे इद्र यः प्रजापतिः स्वर्थमृत्विगादिभिः स्रुतं सुवज्रं शोभनवज्रोपितं सदसः स्वकीयात्मगाभ्याऽप्याना दनपच्युतं विनाशरहितं च । नेति समुच्चयार्थं । भूमं भूम्या महत्त्वेन युक्तमीमेन त्वा जजान् । अजीजनत् ॥ जन जनन इति धातुः ॥ द्यौरितिमानस्ते तव जनिता जनयिता स प्रजापतिः सुवीरः शोभनपुत्रवानहमस्मीति मन्यत । अमन्यत । किञ्च इद्रस्य कर्तृद्रस्य जनयिता प्रजापतिः स्वपत्नसोऽत्यत शोभनकर्ताभूत् ॥

य एक इच्छ्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः ।

सत्यमेनमनु विश्वे मदति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥५॥

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूमं । राजा । कृष्टीनां । पुरुऽहूतः । इन्द्रः ।

सत्यं । एनं । अनुं । विश्वे । मदति । रातिं । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥५॥

कृष्टीनां सर्वासा प्रजानां राजा प्रभुः पुरुहूतो बहुभिराहुत एक इहेवाना मध्ये मुख्य एव य इद्रो भूम भूतं निष्पन्नं शत्रुभ्यो भयं प्र च्यावयति । प्रकंपणं नाशयति । विश्वे सर्वे यजमाना मघोनो मघवतः । हविलं क्षणधनवत् इत्यर्थः । देवस्यद्रसमाश्रयात् द्योतमानस्य गृणतः सुवतो रातिं बहुमेनमिद्रमनु लक्ष्मीकृत्य सत्यमेव मदति । सुवति ॥ ॥२१॥

सत्रा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मदिष्टाः ।

सत्राभवो वमुपतिर्वसूनां दचे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥६॥

सत्रा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सत्रा । मदासः । बृहतः । मदिष्टाः ।

सत्रा । अभवः । वमुऽपतिः । वसूनां । दचे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्रः । कृष्टीः ॥६॥

विश्वे सर्वे सोमा अस्यद्रस्य सत्रा । सत्रेति सत्यनामेतत् । सत्यमेव प्रभुता अभवत् । किञ्च मदासो मदा मदकराः सोमा बृहतो महतोऽस्यद्रस्य मदिष्टा मादयितुतमाः सत्रा सत्यमेवाभवत् । हे इन्द्र त्वं वमुपतिर्धन पतिः । न केवलं धनपतिः किंतु वसूनां सर्वेषां पश्चादीनां धनानां पतिः सत्रा सत्यमेवाभवः । भवसि । हे इन्द्र त्वं दचे धने निमित्तभूते सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः स्त्रीचीः प्रजा अधिथाः । धारयसि ॥

त्वमथ प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिषा इंद्र कृष्टीः ।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥७॥

त्वं । अथ । प्रथमं । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिषाः । इंद्र । कृष्टीः ।

त्वं । प्रति । प्रवतः । आशयानं । अहिं । वज्रेण । मघवन् । वि । वृश्चः ॥७॥

अथ अपि च प्रथममेव जायमानस्त्वममे वृत्रनिमित्तं भये सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः प्रजा अधिषाः । रत्नकल्पिन धारयामि । हे मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वं प्रति प्रवतः प्रति प्रवणानुदकवतो देशान लवीकृत्याशयानमपा निरोधकमहि वृत्रनामानममुर वज्रेण वि वृश्चः । अथः । क्लिप्तवानसि ॥

इन्द्रस्य वृत्रघ्नः पर्णा सत्राहणमिति हविषोऽनुवाक्या । मुत्रितं च । सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं सहदानु पुरुहत नियतं । आ० ३ ८ । इति ॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रं ।

हंता यो वृत्रं सन्तिता वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥८॥

सत्राऽहनं । दधृषिं । तुम्रं । इंद्रं । महां । अपारं । वृषभं । सुवज्रं ।

हंता । यः । वृत्रं । सन्तिता । उत । वाजं । दाता । मघानि । मघवा । सुराधाः ॥८॥

सत्राहणं बहूनां शत्रुणा हंतारं दाधृषिमत्यंतं धर्षकं तुम्रं । तुम्रिः प्रेरणकर्म । शत्रुणा प्रेरकं महा महात मपारमपरिमाण । विनाशरहितमित्यर्थः । वृषभं कामाना वरिषतारं सुवज्रं शोभनेन वज्रेणोपतिमिन्द्रं । वय स्तोतारः क्षमति शेषः । य इन्द्रो वृत्रं वृत्रनामानममुरं हता हिमिता भवति । उतापि च य इन्द्रो वाजमन्न सन्तिता दाता भवति । सुराधाः शोभनधनयुक्तो यो मघवद्रो मघानि धनानि दाता भवति । तमिन्द्रं क्षमति पूर्वणान्वयः ॥ अत्र सर्वत्र तुनतत्वात् लोकाव्यर्थतः पृथीप्रतिपंधं सति द्वितीयं भवति ॥

अयं वृत्रश्चातयते समीचीयं आजिषु मघवा ऋषे एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनीत्यस्य प्रियासः सख्यं स्याम ॥९॥

अयं । वृत्रः । चातयते । सं । ईचीः । यः । आजिषु । मघवा । ऋषे । एकः ।

अयं । वाजं । भरति । यं । सनीति । अस्य । प्रियासः । सख्यं । स्याम ॥९॥

मघवा धनवान्य इद्र आजिषु संयामेष्टिको मुख एव शृण्वे । श्रूयते । अयमिन्द्रः समीचीः संगता वृत्रः । वृण्वत्याक्षादयति लोकानिति वृत्रः शत्रुमेनाः । ताश्चातयते । नाशयति । अयमिन्द्रो यं वाजं यदन्नं सनीति । यत्रमानाय ददाति । तं वाजं भरति । यत्रमानस्य तदन्नं दातुं विभर्ति । स्तोतारो वयमस्वीवंभुतस्यद्रस्य सख्यं सखित्वं प्रियासः प्रियाः स्याम । भवम ॥

अयं ऋषे अथ जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृह्मं भयते एजदस्मात् ॥१०॥

अयं । ऋषे । अथ । जयन् । उत । घ्नन् । अयं । उत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।

यदा । सत्यं । कृणुते । मन्युं । इंद्रं । विश्वं । दृह्मं । भयते । एजत् । अस्मात् ॥१०॥

अथापि च अयमिन्द्रो जयन् शत्रुन्विजयन् शृण्वे । श्रूयते । सर्वत्र प्रख्यातो भवति । उतापि च घ्नन् शत्रु-

निहंसन् सर्वत्र श्रूयते । उतापि चायमिन्द्रो युधा युद्धेन गाः पशून् क्रणुति । शत्रुसकाशादाहरति । किञ्च इन्द्रो यदा मनुं कोपं सत्यमेव क्रणुति । द्विपदर्थं करोति । तदानीं दृढ स्थिर स्थावररूपमेजत्कंपमानं जंगमरूप च विश्वं समस्त जगदस्मादिन्द्राद्भवति । विभेति ॥ ॥२२॥

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्रिया मघवा यो हं पूर्वीः ।

एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य गार्क रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः ॥११॥

सं । इंद्रः । गाः । अजयत् । सं । हिरण्या । सं । अश्रिया । मघऽवा । यः । हं । पूर्वीः ।

एभिः । नृऽभिः । नृऽतमः । अस्य । गार्कः । रायः । विऽभक्ता । संऽभरः । च । वस्वः ॥११॥

यो ह यः खलु मघवा धनवानिन्द्रो गा अमुराणा समजयत । सम्यक् जितवान् भवति । किञ्च हिरण्या हिरण्यानि हितरमणीयानि शत्रुसंबन्धीनि धनानि समजयत । तथा अश्रियाश्रियानि शत्रुसंबन्धीनांऽशम मुहान् सम्यक् जयति स्म । तथा पूर्वोर्बह्नीः शत्रुमेनाः समजयत । इन्द्रः सर्वान् शत्रून् जित्वा सकलमपि पश्यादिधनमपहृतवानित्यर्थः । गार्कः सामर्थ्यनृतमो नृतमः पश्यादीनामतिशयेन निर्वाहकः स इन्द्र एभिर्नृभिर्नृतमिः स्तोतुभिः स्तुतः सन् अस्य रायः पश्यादिरूपस्य धनस्य विभक्ता स्तोतुभ्यो विभागस्य कर्ता । दाता भवतीत्यर्थः । किञ्च वस्वो वसुनो धनस्य संभरश्च संभर्ता धारकश्च भवति ॥

कियत्स्विदिन्द्रो अर्थेति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्या जजानं ।

यो अस्य शुष्मं मुहुर्करियति वातो न जृतः स्तनयद्भिरभ्रः ॥१२॥

कियत् । स्वित् । इंद्रः । अर्थि । एति । मातुः । कियत् । पितुः । जनितुः । यः । जजानं ।

यः । अस्य । शुष्मं । मुहुः । इर्यति । वातः । न । जृतः । स्तनयत् । भिः । अऽभ्रः ॥१२॥

य इन्द्रो मातुर्जनन्याः सकाशात्कियत्स्विद्यावद्वलमर्थेति । अधगच्छति । पितुः सकाशात्कियद्यावद्वलमधिगच्छति । य इन्द्रो जनितुर्जनयितुर्यस्मात्प्रजापतेः सकाशादिदं दृश्यमानं जगज्जजान । अजयत । य इन्द्रस्तस्मात्प्रजापतेः सकाशादस्य जगतः शुष्मं यावद्वलं मुहुर्कर्ममुहुर्हरियति । प्रेरयति । स्तनयद्भिरभ्रं भ्रं भ्रं प्रेरितो वातो न वायुरिव तथा स इन्द्रः स्तोतुभिर्नृतः प्रेरितो हविष्प्रदानार्थमाहृतो भवति ॥

श्रियंतं त्वमश्रियंतं कृणोतीर्यति रणं मघवा, समोहं ।

विभंजनुरगनिमाँ उव द्यौरुत् स्तोतारं मघवा वसाँ धात ॥१३॥

श्रियंतं । त्वं । अश्रियंतं । कृणोति । इर्यति । रणं । मघऽवा । संऽओहं ।

विऽभंजनुः । अगनिमानऽउव । द्योः । उत । स्तोतारं । मघऽवा । वसाँ । धात ॥१३॥

मघवा धनवानिन्द्रः श्रियंतं धनराहित्येन क्षीयमाणं त्वमेकं जनमजयत धननाक्षीयमाणं क्रणोति । करोति । अकिञ्चनः कथित्यरूप इन्द्रं सुत्वा धनसमृद्धोऽभवदित्यर्थः । अगनिमानगनिना युक्तो वीरिवातरि नमिव विभंजनुः शत्रूणां विशेषणं भजको मघधद्रः समोहं समृद्धं रणं पापमियति । स्तोतुः सकाशात्प्रेरयति । उतापि च मघवा धनवानिन्द्रः स्तोतारं वसाँ धनं धात । अधात । निदधाति ॥

अयं चक्रमिषणत्सूर्यस्य न्येतं रीरमत्समृमाणं ।

आ कृष्ण ईं जुहुराणो जिघर्ति त्वचो वुभे रजसो अस्य योनी ॥१४॥

अयं । चक्रं । उपणत् । सूर्यस्य । नि । एतंशं । रीरमत् । समुमाणं ।
आ । कृष्णः । इं । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुभ्रे । रजसः । अस्य । योनीं ॥ १४ ॥

पेतण सूर्ये पस्पधानमित्यर्धर्चं । ऋग्वे० १. ६१. १५ । पुर्वं काचिदाख्यायिका सूचिता । अत्राप्ययं चक्रमिति
पूर्वाधं सा सूच्यते । स्वश्चनामा काचिद्राजा । स च पुत्रार्थं सूर्यमुपास्ते । स च सूर्यः पुत्ररूपेण स्वयमेव तत्रोत्पन्नः
मन एतशाख्येन महर्षिणा सार्धं युद्धं चकार । तदानीं स ऋषिर्युद्धे जयार्थमिन्द्रं तुष्टाव । स इंद्रस्तेन स्तुयमानः
मन स्वश्चपुत्रस्य सूर्यस्य संबन्धनः संयामादेनमपालयदिति । अयमिन्द्रः सूर्यस्य चक्रमायुधमिपणत । प्रिरयत ।
सष्टमाण युद्धार्थं सरतं गच्छंतमेतशनामानसृषि नि रीरमत् । न्यरीरमत् । निवारितवान् । जुहुराणः कृष्टिन्
यथा भवति तथा संचरन् ऋष्णः ऋष्णवर्णां मेघम्वचस्तेजसो बुभ्रे मूलभृते रजसोऽस्योदकस्य योनीं स्थानं
ऽतिरिचि स्थितसोमेनमिन्द्रमा जिघर्ति । आसिंचति । शत्रुणां प्रिरिताच्चक्रादेस्त्वस्तं ररचैत्यर्थः ॥

असिंक्ष्यां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिंक्ष्यां । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

एकपदेयमुक् पूर्वची मद् दृष्टान्त्वेन संबध्यते । असिंक्ष्यां रात्री यजमानो न यजमान इव होता होता-
रमाज्ञातारमपि । द्वितीयाथं प्रथमा । सोमेनासिंचति तद्वन्मिघ इंद्रमासिंचतीत्यर्थः ॥ ॥२३ ॥

गव्यंत इंद्रं सख्याय विप्रां अश्वायंतो वृषणं वाजयंतः ।

जनीयंतो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कीर्णं ॥ १६ ॥

गव्यंतः । इंद्रं । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयंतः । वृषणं । वाजयंतः ।

जनिऽयंतः । जनिऽदां । अक्षितऽऊतिं । आ । च्यावयामः । अवते । न । कीर्णं ॥ १६ ॥

गव्यतो गा इक्षंतोऽश्वायंतोऽश्वानिचक्षंतो वाजयंतो वाजमन्नमिचक्षंतो जनीयतो जायाश्चक्षंतो वि ।
मेधाविनः स्तोतारो वयं सख्यायेंद्रमंबन्धने सखित्याय वृषणं कामाना वर्षितार जनिदां जायाप्रदमक्षितो
तिमकीणरज । सर्वदा रक्षाकरमित्यर्थः । एवंभूतमिन्द्रमा च्यावयामः । आगमयामः । तत्र दृष्टान्तः । अवते
कूपे । अवत इति कूपनाम अवतोऽवटः क्विचिरिति कूपनाममु पाठान् । कीर्णं न जलोदरणपात्रमिव । पुरुषा
जलोदरणपात्रं जलेन पुरयितुं कूपं यथाच्यावयति तथा वयमाच्यावयाम इत्यर्थः ॥

चाता नो वोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्दिता सोम्यानां ।

सखा पिता पितृतमः पितृणां कर्तमु लोकमुगते वयोधाः ॥ १७ ॥

चाता । नः । वोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता । मर्दिता । सोम्यानां ।

सखा । पिता । पितृऽतमः । पितृणां । कर्ता । इं । ऊं । इति । लोकं । उगते । वयोऽधाः ॥ १७ ॥

हे इंद्र आपिराज्ञो ददृशानः सर्वं पालकत्वेन पश्यंस्त्वं नोऽस्माकं चाता रक्षको वोधि । भव । किंच ।
अभिख्याताभिद्रष्टा मर्दिता सुखायिता सोम्यानां सोमाहाणां यजमानादीनां सखा प्रजापतिना समानख्यातिः
पिता पालकः । केवलं पालको न किंतु पितृणां पालकानां मध्ये पितृतमोऽतिगद्येन पालकः कर्तमु पितृणां
सष्टा च त्वं लोक स्वर्गादलोकमुगते कामयमानाय स्तोत्रे वयोधाः । वय इत्यत्रनामितत् । अन्नप्रदो भव ॥

सखीयतामविता वोधि सखा गृणान इंद्र स्तुवते वयो धाः ।

वयं ह्या ते चकृमा सबाधं आपिः शमीभिर्महयंत इंद्र ॥ १८ ॥

सखिऽयतां । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इंद्र । स्तुवते । वयः । धाः ।
वयं । हि । आ । ते । चकृम । सऽबाधः । आभिः । शमीभिः । महयंतः । इंद्र ॥ १८ ॥

हे इंद्र त्वं सखीयतां सखित्वमिच्छतामस्माकमविता रक्षिता बोधि । भव । तथा गृणानः स्तुयमानस्य सखा भव । हे इंद्र स्तुवते स्तुतिं कुर्वते मह्यं वयोऽन्नं धाः । अधाः । धिहि । हे इंद्र सबाधी बाधासहिता वयं हि वयं खलु ते त्वामा चकृम । आह्वयामः । किं कुर्वतः । आभिः प्रत्यक्षणीपलभ्यमानैः शमीभिः स्तुतिरूपैः कर्मभिर्मह्यतस्त्वां पुजयंतः ॥

इंद्रस्य वृत्रघ्नः पुरोडाशस्य स्तुत इंद्र इति याज्या । सूत्रितं च । स्तुत इंद्रो मघवा यद् वृत्रेवा वय इद्रः सत्यः सम्राट् । आ० ३ प. १ इति ॥

स्तुत इंद्रो मघवा यद् वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनिं हंति ।
अस्य प्रियो जरिता यस्य गर्मन्नकिं देवा वारयंत न मर्ताः ॥ १९ ॥
स्तुतः । इंद्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृत्रा । भूरीणि । एकः । अप्रतीनिं । हंति ।
अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य । गर्मन्न । नकिं । देवाः । वारयंत । न । मर्ताः ॥ १९ ॥

यद् यदा खलु मघवा धनवानिन्द्रः स्तुतोऽस्माभिः स्तुतो भवति तद् इंद्र एकोऽमहाय एव भूरीणि वहन्य प्रतीन्यप्रतिगमनानि । अभिगमनयुक्तानीत्यर्थः । वृत्रा वृत्राणि शत्रुरहति । हिनास्ति । यस्मिंद्रस्य गर्मन्नं गर्मण्याश्रये वर्तमानं स्तोतार देवा नकिं वारयंत । निवारणं न कुर्वति । मर्ताश्च न निवारयंत अस्य इंद्रस्य जरिता स्तोता प्रियो भवति ॥

आधिमारुतशस्त्र एवा न इंद्र इति परिधानीया । सूत्रितं च । एवा न इंद्रो मघवा विरष्णीति परिद ध्यात । आ० ५. २० । इति ॥

एवा न इंद्रो मघवा विरष्णी करत्सत्या चर्पणीधृतं नवा ।
त्वं राजा जनुपां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरिचे ॥ २० ॥
एव । नः । इंद्रः । मघऽवा । विऽरष्णी । करत् । सत्या । चर्पणिऽधृत । अनवा ।
त्वं । राजा । जनुपां । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः । माहिनं । यत् । जरिचे ॥ २० ॥

विरष्णी बहुविधशब्देन चर्पणीधृतं सर्वामां प्रजाणा धारयितानवाप्रलूतः । किनापि प्रतिकूलन न प्राप्त इत्यर्थः । मघवा धनवानिन्द्र एवमस्माभिः स्तुतः स नोऽस्माक सत्या सत्यरूपाण्यभिमतानि फलानि करत । करोतु । हे इंद्र जनुपां जन्मवता सर्वेषां राजा प्रभुस्य माहिनं महिस्त्रोपित यद्य वो यद्यगो जरिचे स्तोत्रे दद्य तद्यगोऽस्मि अस्मास्वधि अधिकस्त्विन धेहि ॥ एवा न इंद्रो मघवा विरष्णीत्युत्तमया परिदधातीय वा इंद्रो मघवा विरष्णीत्यादि ब्राह्मणं । ए० ब्रा० ३. ३८. ॥

नू षुत इंद्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥
नु । स्तुतः । इंद्र । नू । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीर्परिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

नू षुत इंद्रेति व्याख्याता ॥ २४ ॥

अथ पथा इति त्रयोदशमं मृत्तं त्रैष्टुभं । अत्रानुक्रमिका । अयं पंथाः सप्तोना संवाद इन्द्रादिति-
वामदेवानामिति । यस्य वाक्यं स ऋषिर्था तेनोच्यते सा देवतेति परिभाषितत्वाद्देवते तत्र तत्र ज्ञातये ।
अस्मिन् मृक्ते इन्द्रादितिवामदेवसंवादरूपिणी काचिदाख्यायिका योकरूपेण सूच्यते ॥ गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो
वामदेवो महामुनिः । मतिं चक्रे न जायेय योनिदेशान्नु मातृतः ॥ किंतु पार्श्वोदितश्चित ज्ञात्वा नु जगनी
त्वित् । दध्यां शाख्ये शची देवीमदिति त्विन्द्रमातर ॥ अदितिस्त्विन्द्रमहिता गर्भिणीमभ्यगादने । अदितिद्रवा-
मदेवा संवादमथ चक्रिर ॥ संवाद इति सूत्रेण कथा संपात्र सूच्यते । नोक्तो वक्तृविशेषोऽत्र ह्युपदेशेष्वनुक्तः ॥
अर्थतस्त्ववगतयो वक्तृभेद इति स्थितिः । इन्द्रोऽदितिर्ऋषिश्चास्मिन्मिथः मृक्ते समुच्चिरं ॥ गर्भे शयानं मुच्चिरं
मातृगर्भादनिरगतं । वामदेवं प्रति ब्रूत आद्ययर्चा शतकृतः ॥ द्वितीयादिभिरर्ध्वं चर्चिपरत्राह पचभिः । नही
त्यस्यैति सप्त स्युर्धर्चा अदितिवचः ॥ समस्येन त्वा युवतिरित्युचः पंच वै मुनेः । दीर्गत्वशास्त्रमत्राह वामदेव-
स्यथांशया ॥ एवमर्थाद्वक्तृभेद इति बह्वचशासन । अर्थां विवकस्येत्त्वादुपदेशेषु नरितः । ऋषिदेवतसिद्धयर्थं
विवकादर्थं ररित इति ॥

अयं पंथा अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायंत विश्वे ।

अतश्चिदा जनिपीष्ट प्रवृद्धो मा म्मतरंममुया पत्तवे कः ॥ १ ॥

अयं । पंथाः । अनुऽवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उतऽअजायंत । विश्वे ।

अतः । चित् । आ । जनिपीष्ट । प्रऽवृद्धः । मा । मातरं । अमुया । पत्तवे । करिति कः ॥ १ ॥

पुराणोऽनादिरयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानः पथा योनिनिर्गमनरूपो मार्गोऽनु आनुपुत्रेण वित्तः । सर्वज्ञाय-
मानैर्लभः । यतो यस्माद्योनिमार्गाद्विश्वे सर्वे देवा उदजायंत । उत्कर्षेणोत्पन्ना भवति । तस्माद्योनिमार्गाच्चानुया
उत्पन्ना भवतीति किमु वक्तव्यं । अतश्चिदास्माद्योनिमार्गादेव प्रवृद्धो गर्भं प्रकर्षेण वृद्धिं गतो वामदेव आ
जनिपीष्ट । आ समताज्जायता । अमुयाम् मातरं पत्तवे पतनाय । मरणाद्येत्यर्थः । मा कः । मा करोतु ॥

नाहमतो निरया दुर्गहेतत्रिरश्चता पार्श्वान्निर्गमानि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्वाणि युध्यं त्वेन सं त्वेन पृच्छे ॥ २ ॥

न । अहं । अतः । निः । अय । दुःऽगहा । एतत् । तिरश्चता । पार्श्वान् । निः । गमानि ।

बहूनि । मे । अकृता । कर्त्वाणि । युध्यं । त्वेन । सं । त्वेन । पृच्छे ॥ २ ॥

वामदेव एवमुक्तवन्तमिन्द्रं प्रत्याह । अहमतो योनिमार्गात्त निरया । न निरयाणि । न निर्गच्छानि ।
एतयोनिनिर्गमरूपं वत्सं दुर्गहा । दुर्गहं । दुःखिन ग्राह्य । न प्राप्य भवतीत्यर्थः । किंतु तिरश्चता तिरश्चीना-
त्यार्श्वान्निर्गमानि । निर्गच्छानि । योनिदेशादनिरगतोऽह पार्श्वं भित्त्वा निर्गच्छानीत्यर्थः । अन्वैरुतमिदमेव न
केवलं मया क्रियते कित्त्वेनैरुतानि बहूनि कर्माणि मे कर्त्वाणि कर्तव्यानि संति । त्वेनकेन सपत्नेन विवदमानेन
सह युध्यं । युद्धं करवाणि । त्वेनकेन बुभुत्सुना सं पृच्छं । सम्यक् पृच्छानि ॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिवत्सोममिंद्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥ ३ ॥

पराऽयतीं । मातरं । अनुं । अचष्ट । न । न । अनुं । गानि । अनुं । नू । गमानि ।

त्वष्टुः । गृहे । अपिवत् । सोमं । इंद्रः । शतऽधन्यं । चम्बोः । सुतस्य ॥ ३ ॥

मयि गर्भस्थिते सतीद्रो मदीयां मातरं परायतीं परेतां श्रियमाणामन्वचष्ट । अन्वब्रवीत् । एवमपीदानीं

गर्भे स्थितोऽहं पुराणं पथानं न नानुं गानि । नानुगच्छानीति न । किंतु नु क्षिप्रमनु गमानि । अनुगच्छान्येव ।
वामदेवः स्वकीयमकृत्यकारित्व परिहृत्यद्रस्याकृत्यकारित्वमूत्तरार्धचनं प्रतिपादयति । इद्रश्शम्भोः सोमाभि
पवफलकयोः सुतस्य सोमं सुतवतोऽभिपुतवतस्वपुः संवाधिनि गृहेऽनुपहतः सन गतधन्य वङ्गधनेन क्रीत
सोममपिवत । बलात्कारेण सोमस्य पानं कृतवान् । अयमर्थस्तिन्निरीयस्वष्टा हतपुत्रो वीद्रं सोममाहरदित्य
नुवाके । ति० सं० २. ४. १०. । महता प्रवधेन प्रपचितः ॥

किं स ऋधकृणवद्यं महसं मासो जभारं शरदश्च पृवीः ।

नही न्वस्य प्रतिमानमस्यंतज्जातेपूत ये जनिन्वाः ॥४॥

किं । सः । ऋधक । कृणवत् । यं । महसं । मासः । जभारं । शरदः । च । पृवीः ।

नही । नु । अस्य । प्रतिमानं । अस्ति । अंतः । जातेपुं । उत । ये । जनिन्वाः ॥४॥

अदितिर्यमिद्रं महसं बहन्नासो मासात्पूर्वीर्वहीः शरदश्च सवत्सराश्च जभारं । जभारं ॥ विभर्तिरिद्रं रूपं ॥
गर्भे स्थित इद्रो बहूप संवत्सरश्चादिति क्रिशतवानित्यर्थः । एवमुतः स इद्रः किं यत्किमपि । सर्वमपीत्यर्थः ।
ऋधकं विरुद्धं कर्म कृणवत् । अकरोत् । इद्रस्यक्षिप्रमसहमानादितिरिद्रमातायेन प्रति वृत् । इ वामदेव
जातेपूतपुत्रेपु देवादिष्वतमध्येऽस्येन्द्रस्य प्रतिमानं न ह्यस्ति । न विद्यते खनु । न इति पादपुरणार्थः । उतापि
च ये देवादयो जनिः । जनिन्वा जनिष्यमाणान्पु मध्येऽस्येन्द्रस्य प्रतिमानं नास्ति ॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिद्रं माता वीर्येणा न्यृष्टं ।

अथोदस्थात्स्वयमत्कं वमानं आ रोदसी अपृणाज्जायमानः ॥५॥

अवद्यंऽडव । मन्यमाना । गुहा । अकः । उदं । माता । वीर्येण । निऽन्यृष्टं ।

अथ । उत । अस्यात् । स्वयं । अत्कं । वमानः । आ । रोदसी इति । अपृणात् ।

जायमानः ॥५॥

गुहा गुहायां गहररूपे सुतिकागृहे जातमिद्रमवद्यमिव गर्हमिव मन्यमाना जानती मातद्रजनन्यदिति
वीर्येण सामर्थ्येन न्यृष्टं नितरा प्राप्तामकः । अकरोत् । अथानतर जायमान उत्पद्यमान इद्रः स्वयमेवात्क
तेजो वमान आत्तादकः सन । दधान इत्यर्थः । उदस्यात् । उत्कंपणातिष्ठत् । किंच रोदसी बावापृथिव्यावा
पृणात् । समतात्पूरयामास ॥ ॥५॥

एता अपत्यललाभवतीः ऋतावरीरिव संक्रोशमानाः ।

एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥६॥

एताः । अपति । अललाऽभवतीः । ऋतावरीऽडव । संऽक्रोशमानाः ।

एताः । वि । पृच्छ । किं । उदं । भनन्ति । कं । आपः । अद्रिं । परिऽधिं । रुजन्ति ॥६॥

अललाभवतीरललेत्येवंरूप शब्द कुर्वत्य ऋतावरीरिवोदकवत्य एवता नयः संक्रोशमानाः इद्रमहत्त्वप्रति
पादकोन्नतेन हर्षेण बहविवध शब्दायमानाः सत्याऽपति । गच्छति । एवमुता नय इदं किं भनति योत्रयाह
शब्दायमानं किं वदतीमसर्थं हे ऋपे त्वमेता नदीर्विं पृच्छ । विप्रपणं पृष्टवान् भव । एव मपुच्छ । विचारिते
सत्येत्च्छब्दायमानमिद्रमाहात्म्यस्यैव वचनं भवतीत्यर्थः । किंच आप उदकानि परिधिमावरक कमिद्रं क मेघ
रुजन्ति । भजन्ति । आपः कमपि मेघं न भजति किंतु इद्रो मम पुत्र एवोदकावरकं मेघं भक्तापः प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

किमु ध्विदस्मि निविदो भनंतं द्रस्यावद्यं दिधिपंत आपः ।

ममैतान्पुत्रो महता वधेन वृचं जघन्वाँ अमृजद्वि सिंधून ॥ ७ ॥

किं । ऊं इति । स्वित् । अस्मि । निऽविदः । भनंत । इंद्रस्य । अवद्यं । दिधिपंते । आपः ।

मम । एतान् । पुत्रः । महता । वधेन । वृचं । जघन्वान् । अमृजत् । वि । सिंधून ॥ ७ ॥

इंद्रो वृत्रामरु हतवान् तदा शश्वती ब्रह्महत्यां प्राप्नवानिति वामदेवस्याभिप्रायमृत्रीयादितिराह । निविदः । मरुत्वतीयशस्त्रे प्रयुज्यमानानि मरुत्सोत्रो मरुद्गण इत्यादीनीन्द्रस्मृतिप्रतिपादकानि कानिचित्पदानि निविदोऽस्मा इमं वृत्रवर्धनमिन्न ब्रह्महत्यारूप पापं प्राप्नुवतमिंद्रं किमु ध्विन भनंत । भनति । किं वदतीति चेत । तर्हि । पापरहितमिन्द्र मत्वा निविदः सुवति । कथमिन्द्रस्य पापरहितत्व उच्यते । आपः फेनरूपणास्थंद्रस्यावश्य ब्रह्महत्यादिरूपं पाप दिधिपंत । धारयति । मम पुत्रो मदीयः पुत्र इन्द्रो महता प्रभूतेन वधेन । वध इति वज्रनामितत । वज्रेण वृत्र जघन्वान् । हतवान् । तत एतान् सिंधुन दकानि व्यसृजत । विंशंपण स्थिरत्वेन मर्तुं सृष्टवान् । इंद्रेणात्सृष्टा आपन्मस्य पाप जगुर्हरित्वर्थः ॥

ममच्चन त्वा युवतिः पराम् ममच्चन त्वा कुपवा जगार ।

ममच्चिदापः शिशवे ममृद्भुर्ममच्चिदिंद्रः महसोदतिष्ठत ॥ ८ ॥

ममत् । चन । त्वा । युवतिः । पराऽआस । ममत् । चन । त्वा । कुपवा । जगार ।

ममत् । चित् । आपः । शिशवे । ममृद्भुः । ममत् । चित् । इंद्रः । महसा । उत । अतिष्ठत ॥ ८ ॥

मुक्तशंपण ऋषिरिंद्रं स्तौति । हे इंद्र ममच्चन मायत्वेव । प्रमत्तैवेत्यर्थः । युवतिस्त्वदीया मातादितिस्त्वा त्वा पराम् । पराचिन्तप । किंच कुपवानाम्नी काचिद्राक्षसी सा ममच्चन प्रमत्तैव त्वा त्वा जगार । गिरति स्म । हे इंद्र ममच्चिदापमायत्य एवापः शिशवे जाताय तुभ्य ममृद्भुः । मुखयाचक्रुः । ममसित मायत्तैवेन्द्रः महसा स्वेन वीर्येणोदतिष्ठत । स्तिकागुहाद्राक्षसी बाधमानः सन् उत्कर्षेण तस्यां ॥

ममच्चन ते मघवन्व्यंसो निविद्विध्वँ अप हनू जघान ।

अधा निविद्व उतरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेन ॥ ९ ॥

ममत् । चन । ते । मघऽवन । विऽअंसः । निऽविद्विध्वान् । अप । हनू इति । जघान् ।

अध । निऽविद्वः । उतऽतरः । बभूवान् । शिरः । दासस्य । सं । पिणक् । वधेन ॥ ९ ॥

हे मघवन्धनवर्तिंद्र ममच्चन प्रमायन्नैव व्यंसो नाम राक्षसो निविद्विध्वान् प्रविध्वन ते हनु त्वदीये हनु मुखपाशै अप जघान । अपहतवान् । अध अथानतर हे इंद्र निविदो राक्षसेन ताडितस्त्वमुत्तरो व्यसादधि कबलो बभूवान् भूतः सन् दासस्य क्षीणस्य व्यंसस्य शिरो वधेन वज्रेण सं पिणक् । पिष्टवानिति ॥

गृष्टिः संसूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुमसिंद्रं ।

अरीऽहं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्वे इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः । संसूव । स्थविरं । तवागां । अनाधृष्यं । वृषभं । तुमं । इंद्रं ।

अरीऽहं । वत्सं । चरथाय । माता । स्वयं । गातुं । तन्वे । इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः काचिर्नार्थत्वं यथा समुत् । समुत् । तथा मतिद्रजनन्यदितिचरथाय विक्तया संचरणाद्यिद्रं समुत् । समुत् । कीदृगमिद्रं । स्यविरं वयसा प्रवृत्त तवागा प्रवृत्तवलमनाधुष्यं शत्रुभिरनभिभाव्य वृषभं सचनममर्थं तुष प्रेरकमरीच्छं शत्रुभिरनभिभूत स्वयं गानुमन्यनिरपेक्षगमनं तन्वे स्वगरीरायिक्तमानमिच्छत ॥

उत् माता महिषमन्ववेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाववीद्वृत्रमिद्रो हनिष्यन्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥११॥

उत् । माता । महिषं । अन्तु । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः ।

अथ । अववीत् । वृत्रं । इंद्रः । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । विऽतरं । वि । क्रमस्व ॥११॥

उतापि च हे मदीय पुत्रेद्र अमी वह्यादयो देवाभ्या त्वा जहति । त्यजति । इत्युक्तवतीद्रस्य मातादितिद्रिद्र महिष महातं । महिष इति महत्तामिततः । अन्ववेनत् । अयाचत । अथानतरं हे विष्णो व्यापनशील हे सखे मित्रभूत हरं त्वं वृत्र हनिष्यन् हन्तुमिच्छन् वितरं वि क्रमस्व । अतिपराक्रमी भवतीद्रो विष्णुमव्रवीत् । उवाच ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कम्वामजिघांसचरंतं ।

कस्ते देवो अधि माडीके आसीद्यत्प्राप्तिणाः पितरं पादगृह्य ॥१२॥

कः । ते । मातर । विधवां । अचक्रत् । शयुं । कः । त्वां । अजिघांसत् । चरंतं ।

कः । ते । देवः । अधि । माडीके । आसीत् । यत् । प्रा । अजिघांसः । पितरं । पादऽगृह्य ॥१२॥

हे इद्र यद्यस्मात्कारणात्पितुः सकाशाज्जनिष्यमाणाङ्गीतमत्वं त्वदीय पितरं पादगृह्य पादपु गृहीत्या प्राप्तिणाः । प्रकल्पणावधीः । तस्मात्कारणान्तं त्वत्तोऽन्यः को देवो मातरं स्वकीयजननी विधवा पितृवधेन पतिरहितामचक्रत् । अकरोत् । कस्त्वत्तोऽन्यः शयुं शयानं चरतं जायत वा त्वामजिघांसत् । हन्तुमिच्छत । ते त्वत्तोऽन्यः को देवो माडीके प्रजानां मुक्त्वाऽधि अधिक आसीत् । अयमर्थं अकस्मात्मे वै देवेभ्य इत्यनुवक्ति यत्तो दक्षिणामभ्यायादित्यादिब्राह्मणेन । तं स० ६ १ ३ ६ । तत्तरीयकैर्ब्रह्मा प्रपचितः ॥

अवर्त्या शुनं आंचाणि पेचे न देवेषु विविदे मर्दितारं ।

अपश्यं जायाममहीयमानामधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥१३॥

अवर्त्या । शुनः । आंचाणि । पेचे । न । देवेषुः । विविदे । मर्दितारं ।

अपश्यं । जायां । अमहीयमानां । अधा । मे । श्येनः । मधु । आ । जभार ॥१३॥

अनया वामदेवः स्वकीय दारिद्र्यं मुचयतिद्रस्योत्कर्षमाह । वामदेवोऽहमवर्त्या जीवगोपायराहित्येन शुनः शुनकमन्वधीन्याचाणि पुरीतति पेचे । अपच । देवेषु द्योतमानेषु वह्यादिषु मध्वा इद्रादन्य मर्दितारं मुखयितारं न विविदे । न लेभे । किंच जायां स्वकीया भार्याममहीयमानामयाघनीयामपश्य । अद्राव । अध अथानंतरं श्येनः श्येनवन्धीघ्रगामीद्रो मे मद्य मधु मधुरोपेतमुदकमा जभार । आजहार ॥ ॥१३॥

वेदार्यस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृहस्पालमायाज्यधुरधरण सायणाचार्येण विरचिते माधवीय वेदार्यप्रकाशे अकर्महिताभाष्ये तृतीयाष्टके पचमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमितं वेदा यो वेदेभ्योऽग्निलं जगत ।
निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे मङ्गले द्वितीयानुवाकिस्येष्ट मुक्तानि व्याख्यातानि । एवा त्वामिन्द्रे त्विकादगर्चं नवमं मुक्तं । तस्य मङ्गलादिपरिभाषया वामदेव ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप कंदः । इंद्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । एवकादगर्ति ॥ अथिष्टोमे माध्यदिनमवने मैत्रावरुणशस्त्र इदं मुक्तं । मृच्यते हि । एवा त्वामिन्द्रो गन्तुं पु णः मुमना उपाक इति याज्या । आ० ५ १६ । इति ॥ पृथ्याभिप्रवप इहयोः प्रथमं इहनि मैत्रावरुणशस्त्रेऽहीनमुक्तं तत्स्थाने त्रीणि संपातमुक्तानि । तत्रेदं प्रथमं मुक्तं । मुचितं च । एवा त्वामिन्द्र यन्न इन्द्रः । आ० ७ ५ । इति ॥

एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।

महामुभे रोदसी वृद्धमृष्यं निरेकमिद्वृणते वृत्रहत्ये ॥१॥

एव । त्वां । इंद्र । वज्रिन । अत्र । विश्वे । देवासः । सुहवासः । ऊमाः ।

महां । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धं । ऋष्यं । निः । एकं । इत । वृणते । वृत्रहत्ये ॥१॥

अत्रामिन्यज्ञे वज्रिन हि वज्रवज्रिन्द्रं सुहवासः सुहवाः शोभनाज्ञाना ऊमा रत्नका विश्वे देवासः सर्वे देवा उभे रोदसी यावापृथिव्या च एवैवमुक्तप्रकरणे स्तयमानं महं महान्तं प्रभृत वृद्ध गृणः प्रवृद्धमृष्यं दर्शनीयं त्वामिकामंदकमेव वृत्रहत्ये वृत्रहननार्थं निर्वृणते । निःशेषण संभजते ॥

अवामृजंत जिघ्रयो न देवा भुवः सम्राट्क्रिद्र सत्ययोनिः ।

अहन्नहिं परिशयान्मर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥२॥

अर्व । अमृजंत । जिघ्रयः । न । देवाः । भुवः । संऽराट् । इंद्र । सत्यऽयोनिः ।

अहन । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥२॥

हे इंद्र देवाम्नां जिघ्रयो न जीर्णाः प्रवृद्धाः पितरो यूनः पुत्रानिवावाहजंत । असुरवधार्थं प्रेरयन् । ततो हे इंद्र सत्ययोनिः सत्यनिवामस्व सम्राट् सर्वपा लोकानामधीश्वरो भुवः । अभवः । अर्ण उदक लक्ष्मीकृत्य परिशयान् परितः समताक्तयन् कुर्वंतमहिं वृत्रामुरमहन । अवधीः । विश्वधेना विश्वस्य प्रीणयि-
वीर्वर्तनीः सर्वत्र प्रवर्तिका नदीः प्रारदः । प्रकर्षणं विलिखनं कृतवानसि । इंद्रो वृत्रं हत्वा तानावृतान्युदकानि प्रवाहरूपेण प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

अतृणुवंतं वियतमवुध्यमवुध्यमानं सुपुपाणमिन्द्र ।

सप्त प्रति प्रवत आशयान्महिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥३॥

अतृणुवंतं । विऽयंतं । अवुध्यं । अवुध्यमानं । सुपुपानं । इंद्र ।

सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानं । अहिं । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥३॥

हे इंद्र त्वमतृणुवंतं भोगेष्वतृणुवंतं वियतं शिशिलागमवुध्यं दुर्विज्ञानमवुध्यमानं किमप्यजानंतं सुपुपाण सप्तं सप्त सर्पणस्वभावाः प्रवतोऽपः प्रत्याशयानमावृत्य तिष्ठतमहिं वृत्रमपर्वन् अपर्वणं पाणमास्या वज्रेण वि

रिणाः । अरिणाः । विगेषिण हतवानसि । पीर्णमास्यां वृत्रवधस्त्वष्टा हतपुत्र इत्यनुवाके प्रीति वा एन पीर्णमास
आमावास्यायां प्याययतीति तैत्तिरीयेऽप्युक्तः । तै० सं० २. ५. २. ५. ॥

अक्षौदयच्छवसा शामं बुध्नं वारुणं वातस्तविषीभिरिंद्रः ।

दृह्णान्यौभ्रादुग्मान् औजोऽवाभिनक्तकुभः पर्वतानां ॥४॥

अक्षौदयत् । शवसा । शामं । बुध्नं । वाः । न । वातः । तविषीभिः । इंद्रः ।

दृह्णानि । औभ्रात् । उग्मानः । औजः । अवा । अभिनत् । ककुभः । पर्वतानां ॥४॥

इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तः शवसा बलिन बुध्नमतरिक्त काम जीर्णोदकमक्षौदयत् । मर्षिपप । तत्र दृष्टातः ।
वातो वायुस्तविषीभिर्वलिवान उदकमिव तद्रत् । किंच औजो बलमुग्मानः कामयमान इद्रो दृह्णानि दृह्णानि
स्त्रिराण्यथश्राण्याभ्रात् । अभाधीत । तथा पर्वताना गिरीणा ककुभः पर्वतानवाभिनत् । अत्यतममस्मीत् ॥

अभि प्र दंदुर्जनयो न गर्भं रथा डव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अतर्पयो विमृतं उन्न ऊर्मीन्त्वं वृताँ अरिणा इंद्रं सिंधून ॥५॥

अभि । प्र । दद्रुः । जनयः । न । गर्भं । रथाःऽडव । प्र । ययुः । साकं । अद्रयः ।

अतर्पयः । विऽमृतः । उन्नः । ऊर्मीन् । त्वं । वृतान । अरिणाः । इंद्रं । सिंधून ॥५॥

हे इद्र त्वामद्रयो मरुतो जनयो जनन्यो गर्भं न पुत्रमिवाभि प्र दद्रुः । अशिज्रम् । किंच रथा इव
रहणशीला रथा यथा तथा वृत्रवधार्थं त्वया साक प्र ययुः । प्रकंपेणायामिपुः । हे इद्र त्वं विगतो विमर
णशीला नदीरतर्पयः । अद्रिपुरयः । तथोर्मीन्निघानुज्जः । अबधीः । तथा त्वं वृतान्पुत्रिणावृतान् सिंधुनपो
ऽरिणाः । प्ररयः ॥ ॥५॥

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तूर्वीतये वय्याय शरंतीं ।

अरमयो नममैजदरुणः सुतरणौ अकृणोरिंद्रं सिंधून ॥६॥

त्वं । महीं । अवनिं । विश्वऽधेनां । तूर्वीतये । वय्याय । शरंतीं ।

अरमयः । नमसा । एजत । अरुणः । सुऽतरणान् । अकृणोः । इंद्रं । सिंधून ॥६॥

हे इद्र त्वं मही महती विश्वधेनां विश्वस्य प्रीणयित्री तूर्वीतये तूर्वीतिनाम् राज्ञ वय्याय वय्यायम् च
जरंतीमभीष्टान कामान्द्रहतीमवनि भूमि नमसाद्विनैजदरुणता चलनाणांऽणमोदकन चारमयः । रमयसि ।
इद्रः पृथिवीमत्रोदकममुदा करोतीत्यर्थः । किंच हे इद्र त्वं सिंधुन जनानि सुतरणान् मुहुः तीर्णान्यकृणोः ।
अकार्षीः ॥

प्रायुवो नभन्वोऽन वक्रा ध्वसा अपिन्वद्युवतीचतृज्ञाः ।

धन्वान्यज्राँ अपृणकृपाणाँ अधोगिंद्रः स्तर्याँऽदंसुपत्नीः ॥७॥

प्र । अयुवः । नभन्वः । न । वक्राः । ध्वसाः । अपिन्वत् । युवतीः । चतृऽज्ञाः ।

धन्वानि । अज्राँ । अपृणकृ । तृपाणान् । अधोऽकृ । इंद्रः । स्तर्याँ । दंसुपत्नीः ॥७॥

इंद्रो नभन्वः शत्रूणा इमिका वक्रा न मना इव ध्वसाः कुलाना ध्वसिका युवतीर्गर्भमिश्रता ऋतज्ञा
ऋतस्यान्नस्य जनयित्रीरयुवः । अयुव इति नदीनामैतत् । अयगासिनोर्नदीः प्रापिन्वत् । प्रकंपेणापुरयत् ।

तथा धन्वा॑नि निर्ज॑लानु॒न्नता॑न्दे॒शांश्च॑ वृ॒ष्ट्यापु॑णक् । अपुर॑यत । तथा॒त्रा॒न्मार्ग॑स्य॒ ग॑न्त॒न तृ॑षा॒णान॑ पिपासया यु॒क्तान॑ पुरु॒षानपु॑णक् । अपुर॑यत । किंच॑ इं॒द्रो द॑मुप॒त्नीः । द॑मनपरा अ॒मुराः मु॒ष्टु प॑तयो॒ यामां॑ ताः स्त॒र्यः स्त॒रीर्नि॑वृ॒त्तप्र॑मवा गा अधो॑क । अधु॑त्त । इं॒द्रो रा॑त्सक॒तनि॑रोधदुः॒स्वानि॑रु॒द्धप्र॑मवा अपि गा विमु॑च्य सप्रमवा॒शुकां॑रत्थर्थः ॥

पृ॒थीरु॑पसः॒ शर॑द॒श्च गृ॑ता वृ॒चं ज॑घ॒न्वाँ अ॑मृ॒ज॒द्धि सि॑ंधून ।

परि॑ष्ठिता अ॒नृ॒णद्ब॒धानाः॑ सी॒रा इं॒द्रः स॒वित॑वे पृथि॒व्या ॥ ८ ॥

पृ॒थीः । उ॒पसः॑ । शर॑दः । च । गृ॑ताः । वृ॒चं । ज॑घ॒न्वान॑ । अ॒मृ॒ज॒त् । वि॑ । सि॑ंधून ।

परि॑स्थिताः । अ॒नृ॒णत् । ब॒द्धा॒नाः । सी॒राः । इं॒द्रः । स॒वित॑वे । पृथि॒व्या ॥ ८ ॥

वृ॒चं वृ॒चाख्य॑म॒मुर॑ जघ॒न्वान्हत॑वा॒निं॒द्रो गृ॑ता॒स्तमि॑सया गी॒र्णाः पु॒र्वीर्ब॒ह्नीरु॑पसः शर॑द॒श्च संव॑त्सरांश्च व्य॒ज॒त् । वि॒शंप॑ण॒ सम॑र्ज । तथा॒ सि॑ंधु॒न वृ॒त्रेणा॑वृ॒तान्यु॑द॒का॑नि व्य॒ज॒त् । किंच॑ इं॒द्रः परि॑ष्ठिता मे॒घेषु॑ परि॒तः स्थि॑ता ब॒द्धा॒ना वृ॒त्रेण॑ परि॒तो ब॑ध्य॒मानाः॑ सी॒रा न॑दीः । सी॒रा इति॑ नदीना॒मितत॑ । पृथि॒व्या पृथि॑वीरु॒पेण॑ म॒रिगे॑ण स॒वित॑वे स॒वितुं॑ गमनार्थम॒नु॒णत् । अ॒वि॒ध्य॑त् ॥

व॒ग्नीभिः॑ पु॒चम॑युवो अ॒दानं॑ नि॒वे॒श॒नाद्द॑रि॒व आ॑ ज॒भर्थ॑ ।

व्यं॑प॒धो अ॒ख्य॑द॒र्हिमा॑द॒दानो॑ नि॒र्भृ॑द॒खच्छि॑त्सम॒रंत॑ प॒र्व ॥ ९ ॥

व॒ग्नीभिः॑ । पु॒चं । अ॒युवः॑ । अ॒दानं॑ । नि॒वे॒श॒नात् । हरि॑ऽवः । आ॑ । ज॒भर्थ॑ ।

वि॑ । अ॒ंधः । अ॒ख्य॑त् । अ॒हिं । आ॑ऽद॒दानः॑ । निः । भृ॑त् । उ॒खऽछि॑त् । सं । अ॒रंत॑ । प॒र्व ॥ ९ ॥

हे॒ हरि॑वो॒ हरि॑मं॒जका॑शो॒पेते॑द्र॒ त्वं व॒ग्नीभि॑रु॒पजि॑ह्वा॒भिर॑दानम॒द्यमान॑मयुवः । अ॒यु॒ नाम॑ काचित् । तस्याः पु॒त्रं नि॑वे॒श॒नाद्द॒न्वीका॑ख्यात्स्थाना॒दा ज॑भर्थ । आ॒हत॑वान॒सि । आ॑द॒दानं इं॒द्रेणा॑ह्रिय॒माणो॑ऽयुवः पु॒त्रो ऽधः॑ पु॒र्वम॑धः स॒न अ॒हि सर्प॑ व्य॒ख्यत॑ । वि॒शंप॑ण॒णाप॑श्यत् । ततो॑ नि॒र्भृत् । व॒न्वीका॑निर्ग॒तोऽभृ॑त् । उ॒खच्छि॑त्स॒मीका॑ख्याया उ॒ष्वाया॑ऽकृ॒दका॑नि प॒र्व प॑र्वाण्यस्य॒ सर्वा॑ण्य॒गाना॑ शिथि॒लानि॑ प॒र्वाणि॑ समरत । सम॒गच्छ॑त् । उ॒पजि॑ह्वाभिः शिथि॒लीकृ॑तान्ययुवः पु॒त्रस्य॑ प॒र्वाणी॑द्रेण॒ सम॑धीय॒त्तर्थः॑ ॥

प्र॒ ते॒ पृ॒र्वाणि॑ कर॒णानि॑ वि॒प्रावि॑द्वाँ आ॒ह वि॒दुषे॑ कराँसि ।

यथा॑यथा॒ वृ॒ष्ण्या॑नि॒ स्वगृ॑तापाँसि॒ राज॑न्न॒र्यावि॑वे॒षीः ॥ १० ॥

प्र॒ । ते॒ । पृ॒र्वाणि॑ । कर॒णानि॑ । वि॒प्र । आ॑ऽवि॒द्वान॑ । आ॒ह । वि॒दुषे॑ । कराँसि॑ ।

यथा॑ऽयथा॒ । वृ॒ष्ण्या॑नि॒ । स्वऽगृ॑ता । अ॒पाँसि॑ । रा॒ज॒न॒ । न॒र्या॑ । अ॒वि॑वे॒षीः ॥ १० ॥

हे॒ राज॑न्ना॒जमानि॑न्द्र॒ वृ॒ष्ण्या॑नि॒ वर्ष॑णयो॒ग्यानि॑ स्वगृ॑ता स्वगृ॑तानि॒ स्वय॑म॒न्नीणा॑नि॒ नर्या॑ नर्या॒णि म॑नुष्य॒हि॒तान्य॑पा॒सि त्व॑त्सव॒धीनि॑ क॒र्माणि॑ यथा॒यथा॑वि॒वे॒षी॒षी॒षोः । अ॒का॒र्षी॑रि॒त या॑वत् । तथा॒तथा॑ हे॒ वि॒प्र प्रा॑जे॒न्द्र वि॒दुषे॑ वि॒दुषः॑ सर्व॒ ज्ञान॑तस्मै॒ त्वत्सव॑धीनि॒ पूर्वा॑णि॒ पुरा॑त॒नानि॑ कर॒णानि॑ क॒र्माण्या॑वि॒द्वान् आ॑ सम॒ताज्जा॑नन् वाम॒देवः॑ करा॒सि त्व॑दी॒यानि॑ क॒र्माणि॑ प्र॒ प्रक॑र्ष॒णाह॑ । ब्र॒वीति॑ ॥

नू॒ ए॒त इं॒द्र नू॒ गृ॑णा॒न इ॒षं ज॑रि॒त्रे न॒द्यो॒ऽन॒ पो॑षेः ।

अ॒कारि॑ ते॒ हरि॑वो॒ ब्र॒ह्म न॒भ्यं धि॒या स्या॑म॒ रथ्यः॑ सदा॒साः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । मदाऽसाः ॥११॥

हे इंद्र नु त्विप्र स्तुतः पूर्वर्क्षिभिः संस्तुतो नु त्विप्रं गृणानोऽस्माभिः स्तुयमानस्त्वामिपमन्न जरित्रे स्तोत्रं मह्यं नद्यो नाङ्गिर्नदीरिव पीपेः । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे हरिवो हरिमन्नकाशोपेतद्र ते तुभ्य नय्यं नवतर ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवतो वय धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या मदासाम्वा सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भुयास्म ॥ ॥१॥

आ न इंद्र इत्येकादशर्चं दशमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं त्रैभूमद्र । आ न इत्यनुक्रमणिका ॥ पृथ्वाभिप्रचपड हयोः प्रथमंऽहनि निष्केवन्ध एतन्नविदानीय । सुवित च । आ न इंद्र इति निष्केवन्ध । आ० १५ प । इति ॥ महाव्रतंऽप्येतत्संपातमुक्तं । तथैव पचमारण्यं सुवित च । आ न इंद्रो दूरादा न आसादिति संपात । ए० आ० ५ २.२ । इति ॥

आ न इंद्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदुयः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रवाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून ॥१॥

आ । नः । इंद्रः । दूरात । आ । नः । आसात् । अभिष्टिऽकृत । अवसे । यासत् । उयः ।

ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽवाहुः । संऽगे । समतऽसु । तुर्वणिः । पृतन्यून ॥१॥

अभिष्टिकृत्यजमानसंबन्धनामभीष्टानां कर्तायन्त्रजम्बीद्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दूरादा यासत् । आयात् । आगच्छत् । अपि च आसादासन्नादतिकाश्च नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यासत् । आयात् । कीदृशः । समत्सु संगेऽसु संगे शत्रुभिः संयोगे मति पृतन्यून शत्रुन तुर्वणिर्दिसन वज्रवाः वज्रहस्तो नृपतिर्भूष्टद्वारा तुणा मनुष्याणां पालक ओजिष्ठेभिरतिशयेन तेजस्विभिसंक्रुद्वियुक्त इति शेषः ॥

आ न इंद्रो हरिभिर्यात्वच्छावाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मघवा विरष्णीमं यज्ञमनु नो वाज्रमातो ॥२॥

आ । नः । इंद्रः । हरिऽभिः । यात् । अच्छ । अवाचीनः । अवसे । राधसे । च ।

तिष्ठाति । वज्री । मघवा । विरष्णी । इमं । यज्ञं । अनु । नः । वाज्रऽमातो ॥२॥

अवाचीनोऽस्मादभिमुख इंद्रोऽवसेऽस्मदीयाय रक्षणाय राधसे च धनाय च नोऽच्छास्मान्निभं लक्ष्मीकृत्य हरिभिरश्वैः सहा यात् । आगच्छत् । किंच वज्री वज्रवाक्मघवा धनवाविरष्णी महान् । विरष्णीति महत्तामसु पाठात् । अस्मदीयस्य कर्मणो हृष्टभिरमुगादिभिः सह नोऽस्माकं वाज्रमातो युद्धं प्राप्तिं सतीममस्मदीय यज्ञं मनुहिष्य तिष्ठाति । तिष्ठतु ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिंद्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।

श्वधीव वज्रिन्सन्तये धनानां त्वया वयमयं अजिं जयेम ॥३॥

इमं । यज्ञं । त्वं । अस्माकं । इंद्र । पुरः । दधत् । सनिष्यसि । क्रतुं । नः ।

श्वधीऽइव । वज्रिन । सन्तये । धनानां । त्वया । वयं । अयं । अजिं । जयेम ॥३॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्पुरो दधत् पुरस्कृतान् कुर्वन् अस्माकं क्रतुं क्रियमाणमिमं यज्ञं सनिष्यसि । मभजिष्यसि । अपि च श्वधीव मृगयुर्मृगानिव हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र त्वयार्योऽरयः स्तोतारो वयं धनानां पश्चादिधनानां सन्तये लाभायाजिं शत्रुसंबन्धनं संशामं जयेम । संजीयास्म ॥

अग्निष्टोमे माध्यदिनमवने भेत्तावरुणस्योऽग्नौ पु ण इति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । उऽग्नौ पु णः सुमना
उपाक इति याज्या । आ० ५ १६. । इति ॥

उऽग्नौ पु णः सुमना उपाके सोमस्य नु सुपुतस्य स्वधावः ।

पा इंद्रं प्रतिभृतस्य मध्वः समंधसा ममदः पृष्येन ॥४॥

उऽग्नौ । इंद्रं इति । सु । नः । सुऽमनाः । उपाके । सोमस्य । नु । सुऽपुतस्य । स्वधाऽवः ।

पाः । इंद्रं । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः । सं । अंधसा । ममदः । पृष्येन ॥४॥

हे स्वधावोऽन्नवतिंद्रं सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वमुपाके समीपे नोऽस्मान्गन्तुं मु अत्यत कामयमानः सन्
सुपुतस्य मुष्मिपुतं प्रतिभृतस्य मभृतं मध्वो मादकं सोमस्य सोमं नु क्षिप्रमेव पाः । पिव । पृष्येन । पृष्येणव्देन
माध्यदिनमवन उद्गातृभिरुद्गीयमानं स्तोत्रमुच्यते । तत्सवधिनांधसा पीतन सोमन सं ममदः । प्रहृष्टो भव ॥

वि यो ररप्णे ऋषिभिर्नवेभिर्वृष्टो न पक्रः सृण्यो न जेता ।

मर्या न योषामभि मन्यमानोऽच्छी विवक्ति पुरुहूतमिंद्रं ॥५॥

वि । यः । ररप्णे । ऋषिऽभिः । नवेभिः । वृष्टाः । न । पक्रः । सृण्यः । न । जेता ।

मर्यः । न । योषां । अभि । मन्यमानः । अच्छी । विवक्ति । पुरुऽहूतं । इंद्रं ॥५॥

पक्रः पत्तफलो वृक्षो न वृक्ष इव । अत्र ररप्णेणोऽङ्गुशवाची । तेनायुधमात्र लक्ष्यते । ररप्णे आयुधकु-
शलो जेता न शत्रुविजयी वीरपुरुष इव यो नवेभिर्नवेनृतेनृष्टेऽपिभिर्वि ररप्णे । विविधं स्मृतं । स्तोताहं
पुरुहूतं ब्रह्मभिराहृतं तमिंद्रमक्ताभि लक्ष्मीकृत्य विवक्ति । विशेषेण वक्ति । स्तोमि । तत्र दृष्टातः । अभि
मन्यमानो मदीधेय योऽपिदत्त्वभिजानन्मर्यां मर्यां योषा न स्वीमिव तद्वत् ॥ ॥३॥

गिरिनं यः स्वतवाँ ऋष्व इंद्रं मनादेव सहसे जात उग्रः ।

आदंता वज्रं स्थविरं न भीम उद्देव कोशं वमुना न्यृष्टं ॥६॥

गिरिः । न । यः । स्वऽतवान् । ऋष्वः । इंद्रं । मनात् । एव । सहसे । जातः । उग्रः ।

आऽदंता । वज्रं । स्थविरं । न । भीमः । उद्देव । कोशं । वमुना । निऽन्यृष्टं ॥६॥

गिरिनं पर्वत इव स्वतवान् स्वयं प्रवृद्ध ऋष्वो महान् । ऋष्व इति महत्ताम महत ब्रह्म ऋष्व इति
तत्तामसु पाठान् । उग्र आत्रप्ती य इंद्रः सहसे शत्रोरभिभवाय मनादेव चिरादेव जात उत्पन्नो भीमः
शत्रुणा भयकरः स इंद्र उद्देव कोशमृदकेन जनपात्रमिव वमुना तत्रसा न्यृष्ट निगतं स्थविरं बृहद्वज्रं न वज्रं च ।
नति चार्थं । आदंता । आदृतवानासीत् ॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधस आमरीता मघस्य ।

उद्गावृषाणस्तविषीव उग्रास्मभ्यं दडि पुरुहूत रायः ॥७॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नु । अस्ति । न । राधसः । आऽमरीता । मघस्य ।

उत्ऽववृषाणः । तविषीऽवः । उग्र । अस्मभ्यं । दडि । पुरुऽहूत । रायः ॥७॥

हे इंद्र यस्य तव कश्चिज्जनुषा जन्मना स्वत एव नु मत्स्य वर्ता वारयिता नास्ति । राधसो यज्ञादिकर्मणां
साधकस्य मघस्य त्वया दीयमानस्य धनस्यामरीता कश्चिदपि नाशयिता नास्ति हे तविषीवो बलवत्तुय

तेजस्विन् हे पुरुहूत वज्रभिराहतेन्द्र उद्वृपाणोऽभीष्टान् कामान्वर्षकस्त्वं रायः पश्चादिधनान्यस्मभ्य सोतुभ्यो ददि । देहि ॥

इष्टो रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत वज्रमपवर्तासि गीनां ।

शिष्टानरः समिधेषु प्रहावान्वस्वो राग्निमभिनेतासि भूरिं ॥ ८ ॥

इष्टो रायः । क्षयस्य । चर्षणीनां । उत । वज्रं । अपऽवर्ता । अस्मि । गीनां ।

शिष्टाऽनरः । संऽइधेषु । प्रहाऽवान् । वस्वः । राग्निं । अभिऽनेता । अस्मि । भूरिं ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं चर्षणीनां प्रजानां रायो धनस्य क्षयस्य गृहस्य चिन्ते । ईक्षभे । उतापि च गोना गवा वज्र समूहमपवर्तापवारकोऽसि । निरोधकेभ्योऽसुरभ्यो गवा मोक्षयिता भवमीत्यर्थः । किञ्च हे इन्द्र शिष्टानरः शिष्टया नेता प्रजानां शासकः समिधेषु युद्धेषु प्रहावान् प्रहरणवास्व भूरि प्रभुत वयो धनस्य राग्नि समूहमभिनेतासि । प्रापयिता च भवसि ॥

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठे यया कृणोति मुहु का चितृष्वः ।

पुरु दाणुषे विचयिष्ठे अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति । मुहु । का । चित । ऋष्वः ।

पुरु । दाणुषे । विऽचयिष्ठः । अंहः । अथ । दधाति । द्रविणं । जरित्रे ॥ ९ ॥

शचिष्ठोऽतिशयैव प्राज्ञः । तदिति निगद्यत्ययः । तत् स इन्द्रः कया शच्या कया प्रज्ञया । शचीति प्रज्ञा नामितत । शृण्वे । श्रूयते । ऋष्वो महानिद्रो मुहु मुहयया प्रज्ञया का चित् कानिचित्कर्माणि कृणोति । करोति । स इन्द्रो दाणुषे हविर्दत्तवत् यज्ञमानाय पुरु भुयिष्ठमहः पाप विचयिष्ठोऽतिशयैव नाशको भवति । अथापि च जरित्रे स्तोत्रं द्रविणं पश्चादिधनं दधाति । ददाति ॥

मा नो मधीरा भरा दद्धि तन्नः प्र दाणुषे दातवे भूरि यत्ने ।

नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवतः ॥ १० ॥

मा । नः । मधीः । आ । भर । दद्धि । तत् । नः । प्र । दाणुषे । दातवे । भूरि । यत्ने ।

नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयं । इन्द्र । स्तुवतः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मात्मा मधीः । मा हिमीः । कित् त्वसा भर । पोषको भव । हे इन्द्र ते त्वदीय भूरि वज्रपि यदनं दाणुषे हविर्दत्तवत् यज्ञमानाय दातवे दातुं । प्र भवतीति शिष्यः । नोऽस्मभ्य तद्वत्तमाहव्य ददि । देहि । हे इन्द्र त्वां स्तुवतो वयमस्मिन्नर्थः स्मिन्निक्वन्त्याभ्यशस्त्रे ते त्वदर्थं नव्ये नुतने शस्ते प्रशस्ते देष्णे दातवे हविषि निमित्तभूते मति प्र ब्रवाम । प्रकंपणं त्वा वदाम ॥

नू षुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ४ ॥

आ यात्विद्र इत्येकादशार्चमेकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिभूमिन्द्रं । आ यात्विद्यनुक्रांतं ॥ पृष्ठाभिप्रवप-
द्रहयोः प्रथमेऽह्न्यतस्त्रिविधानीयं । सूचितं च । आ यात्विद्रोऽवस इति मरुत्वतीयं । आ० ७ प. । इति ॥

आ यात्विद्रोऽवस उषं न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।

वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीद्यांनं द्याचमभिमूर्ति पुष्यात् ॥ १ ॥

आ । यातु । इंद्रः । अवसे । उषं । नः । इह । स्तुतः । सधऽमात् । अस्तु । शूरः ।

ववृधानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्याः । न । द्याचं । अभिमूर्ति । पुष्यात् ॥ १ ॥

स इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणयोषा यातु । उपागच्छतु । य इंद्र इहास्मिन्यज्ञे स्तुतः । शुरो विक्रांतो
ववृधानः प्रवृद्धोऽयमिन्द्रः सधमादस्तु । अस्माभिः सह माशन भवतु । यस्येन्द्रस्य तविषीस्तविष्यो वनानि पूर्वीः
पुष्यां वहानि । संतीति शेषः । यश्चन्द्रो द्यांनं द्योतमानः सूर्य इवामभिमूर्ति परकीयं बलमभिभावुक ज्ञं स्वकीयं
बलं तेजो वा पुष्यात् पुष्यतु । स इन्द्र उपायात्स्विति पूर्वगण संबंधः ॥

तस्येतिह स्तवथ वृष्यानि तुविद्युम्नस्य तुविराधसो नृन ।

यस्य क्रतुर्विदथ्योऽन सभाट साह्यै तरुचो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्य । इत । इह । स्तवथ । वृष्यानि । तुविऽद्युम्नस्य । तुविऽराधसः । नृन ।

यस्य । क्रतुः । विदथ्यः । न । संऽराट । साह्यै । तरुचः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

तुविद्युम्नस्य वहकीर्तम्बिराधसो वहधनस्य तस्येत्तस्येन्द्रस्यैव वृष्यानि बलभुतानृन नेतृन्मरुतो हे
नोतारो ययमिहास्मिन्यज्ञे स्तवथ । स्तुत । साह्यैः शत्रुनभिभावुकस्तरुचोऽस्मानापशस्मारको यस्येन्द्रस्य
क्रतुः कर्म कृष्टीः शत्रुसर्वाधनीः प्रजा अभ्यस्ति अभिमवर्ति । तत्र दृष्टातः । विदथ्यो न सभाट । विदथ्यैर्हो न
यज्ञाहः सभाट सकललोकांनानाधिपतिरिव तद्वत् । तस्य वृष्यानोति पूर्वगण संबंधः ॥

आ यात्विद्रो दिव आ पृथिव्या मष्टु समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदेनादृतस्य ॥ ३ ॥

आ । यातु । इंद्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मष्टु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।

स्वऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा । सदेनात् । ऋतस्य ॥ ३ ॥

मरुत्वान्मरुतः सहित इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दिवः स्वर्गलोकादा यातु । आगच्छतु । पृथिव्या
भूलोकाच्च मनु शीघ्रमा यातु । उत वा अथवा समुद्रादंतरिक्षलोकाद्यायातु । समुद्र इत्यंतरिक्षनाम मगरः
समुद्रोऽध्वरमिति तन्नाममु पाठात् । अथवा पुरीषाद्दकादायातु । पुरीषमित्युदकनाम मधु पुरीषं पिप्पल
मिति तन्नाममु पाठात् । स्वर्णरात् स्वरादित्यो नरो नेता यस्य तस्मान्नोकादायातु । परावतो वा दूरादायातु ।
ऋतस्योदकस्य सदेनादस्थानान्मघलोकादायातु ॥

स्थूरस्य रायो बृहती य ईगे तमु एवाम विदथेष्विंद्रं ।

यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईगे । तं । ऊं इति । स्तवाम । विदथेषु । इंद्रं ।

यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥

य इन्द्रः स्थूरस्य स्थूलस्य बृहतो महतो रायो धनस्येति ईष्टे विदथेषु यज्ञेषु । विदथ इति यज्ञनामितत । तमिन्द्रम् तमिन्द्रमेव वयं स्तोतारः स्त्वाम् । य इन्द्रो वायुना प्राणरूपेण बलन गोमतीषु मनासु जयति शत्रुन्विजयते । धृष्ण्या धृष्णः प्रगल्भो य इन्द्रः स्तोतृन्वस्यो वसीयः श्रेष्ठं पश्यादिधनमन्ताभिः प्रणयति प्रापयति । तमेवैन्द्रं स्वामिति पुर्वेण संबधः ॥

उप० यो नमो नमसि स्तभायन्निर्यति वाचं जनयन् यज्जध्यै ।

ञ्जसानः पुरुवारं उक्थैरिन्द्रं कृषीतु सद्नेषु होता ॥५॥

उप०। यः। नमः। नमसि। स्तभायन्। इर्यति। वाचं। जनयन्। यज्जध्यै।

ञ्जसानः। पुरुवारः। उक्थैः। आ। इन्द्रं। कृषीतु। सद्नेषु। होता ॥५॥

उप स्तभायन लोकानुपस्तभयन् यज्जध्यै यष्टुं वाचं गर्जितलक्षणां वाचं जनयन् प्रजनयन् ऋजमानः प्रसाध्यमानः । ऋजतिः प्रसाधनकर्मति यास्कः । उक्थैः ग्राम्यलक्षणैः स्तोत्रैः पुरुवारो बृहभिः सभजनीयो य इन्द्रो नमसि । नम इत्यत्रनामितत । यजमानेदंजं हविषि नमो यजमानेभ्यो यज्ञादिमाधनमत्रमियति प्रेरयति । इन्द्रो हविषा नृपः सन् वृष्टिद्वारात् प्रयच्छति तेन चाग्निं पुनर्यज्ञः प्रजायत इत्यर्थः । अस्मदीयो होता सद्नेषु यज्ञगृहेषु तमिन्द्रमा कृषीतु । अभिमन्वीकरोतु ॥ ॥५॥

धिषा यदि धिषण्यंतः सरण्यन्त्सदंतो अदिमीगिजस्य गोहे ।

आ दुरीषाः पास्यस्य होता यो नो महान्संवरणेषु वहिः ॥६॥

धिषा । यदि । धिषण्यंतः । सरण्यान् । सदंतः । अदिं । अगिजस्य । गोहे ।

आ । दुरीषाः । पास्यस्य । होता । यः । नः । महान् । संवरणेषु । वहिः ॥६॥

धिषण्यतो धिषणाभिर्द्रविषयां स्तितिमिच्छत अगिजस्य । अगिजः कामयमाना ऋत्विजः । तेषां संव धांशजो यजमानः । तस्य गोहे गृहे सदतो निषीदतो जना अदिं । आदृणाति शत्रुनिर्त्यादिरिन्द्रः । तमिन्द्र धिषा स्तुत्या यदि यदा सरण्यान् उपागच्छेयुः तदा स इन्द्र आ यातु । नोऽस्माकं संवरणेषु शत्रुसर्वाधिषु निरोधेषु वहिर्विंढा पास्यस्य पास्ये गृहे वसता यजमानेन होताहाता दुरीषा दुस्तरक्रोधी य इन्द्रो महान्भुतो भवति । स आयात्विति ॥

सत्त्वा यदी भार्वरस्य वृष्णः सिपक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।

गुहा यदीमीगिजस्य गोहे प्र यदिये प्रायसे मदाय ॥७॥

सत्त्वा । यत् । ईं । भार्वरस्य । वृष्णः । सिपक्ति । शुष्मः । स्तुवते । भराय ।

गुहा । यत् । ईं । अगिजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥७॥

भार्वरस्य । भार्वरो जगद्गतो प्रजापतिः । तस्य पुत्रो भार्वरः । तस्य वृष्णः कामाना वपितुरिन्द्रस्य सवधी ईंमेप शुष्मो बलं स्तुवते स्तोत्रं कुर्वते यजमानं सिपक्तिं भवत इति यत्तत्सत्त्वा सत्यमेव । ईंमेतद्बलमीगिजस्य यजमानस्य भराय भर्तुं गुहा गुहाया गृहारूपे हृदये प्र भवतीति यत्तत्सत्यं । यजमानस्य गोहे गृहे धिये कर्मणि प्र भवतीति यत्तत्सत्यं । अयसे गमनाय कामाना प्राप्तये मदाय हृषाय तत्र यद्बलं एभवति तत्सत्यं । इन्द्रस्य बलं यजमानं सर्वदा पालयतीत्यर्थः ॥

वि यद्भरांसि पर्वतस्य वृषे पयोभिर्जिन्वे अषां जवांसि ।

विद्वारस्य गवयस्य गोहे यदी वाजाय सुध्या उवहति ॥८॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृखे । पर्यः ऽभिः । जिन्वे । अपां । जवांसि ।
विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः । वहति ॥ ८ ॥

इद्रः पर्वतस्य भेषस्य वरांसि द्वाराणि वि वृखे विवृतानि कृतवानिति यत् । अपामुदकानां जवांसि
वैगान्ययोभिर्जनिर्जिन्वे प्यायतीति यत् । यदि यदा मुध्यः शोभनकर्माणो यजमाना वाजायाज्ञाय वहति
इद्र प्राप्नुवति तदा गोहे गृहे गौरस्य गौरमृगस्य गवयस्य गवयमृगस्य च विदत् ती द्वी प्रभू लभत इति
यत् । तत्सर्वं सञ्चति पूर्वण संवधः ॥

अशुदयेष्टाविद्रस्य प्रदातुर्भद्रा ते हस्तिति याज्या । सुवितं च । दीर्घस्ति अस्त्वंकुशां भद्रा ते हस्ता मुकृतोत
पाणी । आ० ३. १३ । इति ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयंतारां स्तुवते राधे इंद्र ।
का ते निपत्तिः किमु नो ममत्सि किं नोदुद हर्षमे दातवा उं ॥ ९ ॥
भद्रा ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति । प्रऽयंतारां । स्तुवते । राधे । इंद्र ।
का । ते । निऽसत्तिः । किं । उं इति । नो इति । ममत्सि । किं । न । उत्ऽउत् ।
उं इति । हर्षमे । दातव । उं इति ॥ ९ ॥

हे इद्र ते त्वदीयां भद्रा भद्रो कन्याणां हस्ता हस्ता मुकृता मुकृता शोभनकर्माणां भवतः । उतापि च
पाणी त्वदीयां हस्तां स्तुवते स्तोत्रे यजमानाय राधो धन प्रयंतारा प्रयंतारी प्रदातारी भवतः । हे इद्र ते
त्वदीया निपत्तिर्निपदन स्थितिः का । त्वमस्मान् किमु किमर्थं नो ममत्सि । न मादयसि । किमुदुद किमर्थमेव
दातवा अस्माकं धन दातु न हर्षमे । हृष्टो न भवसि ॥

इद्रस्य वार्धस्य पशविवो वस्व इति हविषो याज्या । सुवितं च । एवा वस्व इद्रः सत्यः मन्त्राद्वाग्-
दव्यवितनानि । आ० ३. ८. । इति ॥

एवा वस्व इंद्रः सत्यः सम्पादुतां वृत्रं वरिवः पूरवे कः ।
पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो देव्यस्य ॥ १० ॥
एव । वस्वः । इंद्रः । सत्यः । संऽराट् । हंता । वृत्रं । वरिवः । पूरवे । करिति कः ।
पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । शग्धि । रायः । भक्षीय । ते । अवसः । देव्यस्य ॥ १० ॥

एवमृक्प्रकारेण स्तूयमानः सत्यः सत्यवान्स्वो धनस्य सम्राड्डीश्वरो वृत्रं वृत्रनामानमसुरं हंता हिंसि-
तेद्रः पूरवे मनुष्याय यजमानाय वरिवो धन कः । करोति । ददातीत्यर्थः । क्रत्वा कर्मणा स्तुतिहेतुना हे पुरुष्टुत
ब्रह्मिर्भयजमानः स्तुतु त्वं नोऽस्मभ्य रायो धनानि शग्धि । देहि । ते त्वया दीयमानस्य देव्यस्य देवमंबंधिनो
ऽवसोऽन्नस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अन्नं मचीय । अहं भक्षय ॥

नू ष्टुत इंद्र नू गृणान इपं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
नु । स्तुतः । इंद्र । नू । गृणानः । इपं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ६ ॥ २ ॥

तत्र तृतीयानुवाक एकादश मृक्तानि । तत्र यत्त इन्द्र इत्येकादशर्चं प्रथमं मुक्तं वामदेवस्यार्चं वैश्वदेवमद्र ।
यत्त इत्यनुक्रमणिका ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रथमोऽहनि माध्यादिनसवने भवावरुणशस्त्रे द्वितीयमिदं सपात
मुक्तं । सूत्रितं च । एवा त्वामिद्र यत्त इन्द्रः । आ० ७ ५ । इति ॥

यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान्करति शुष्म्या चित् ।

ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्थ्या यो अशमानं शवसा विभ्रदेति ॥१॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।

ब्रह्म । स्तोमं । मघवा । सोमं । उक्थ्या । यः । अशमानं । शवसा । विभ्रत । एति ॥१॥

इन्द्रो नोऽस्मदीयं यद्विर्लक्षणान्नादिकं जुजुषे भवति यच्च हविरादिकं च वष्टि कामयते महान् प्रभुः ।
शुष्मी बलवानिन्द्रः । चिदिति चार्थं । ब्रह्म चित् हविरलक्षणपुरोडाशादिकमत्र च स्तोमं स्तोत्रमगृहं च माम्
मभिपुतं सोमं चोक्थोक्थानि शस्त्राणि चित्त्येवभुतं तद्ब्रह्मादिचतुष्टयमा करति । आकरोत् । स्वीकरोत् । मघवा
धनवान् । अत्राशमशब्दो वज्रवाची । अशमानं वज्रं विभ्रत धारयन् शवसा बलिन युक्त्वा य इन्द्र एति आग
च्छति । स इन्द्रः स्वीकरोत्विति पूर्वण संबधः ॥

वृषा वृषंधिं चतुरश्रिमस्यन्नुयो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।

श्रिये परुष्णीमुपमाण ऊर्णा यस्याः पर्वणि सख्याय विव्ये ॥२॥

वृषा । वृषंधिं । चतुः । अश्रिं । अस्यन् । उग्रः । बाहुभ्यां । नृतमः । शचीवान् ।

श्रिये । परुष्णीं । उपमाणः । ऊर्णा । यस्याः । पर्वणि । सख्याय । विव्ये ॥२॥

वृषा कामाना वर्षिता वृषधिं मघभेदनद्वारण वर्षं कुर्वतं चतुरश्रिं चतष्टभिरश्रिभिर्धारामिर्रूपत वज्र
बाहुभ्यां हस्ताभ्यामस्यन् शत्रुषु प्रक्षिपन् उग्र उद्गूणं बली नृतमः नृतमः शचीवान् कर्मवानिन्द्र ऊर्णाभावात्
दिकां परुष्णीं पर्ववतीं नदीं श्रियं आश्रयणार्थमुपमाणः संवमानो भवति । यस्या नद्याः पर्वणि भित्तान्देगान
सख्याय सखिकर्मणे विव्ये संवृतवान् ॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजेभिर्महद्विश्च शुष्मिः ।

दधानो वज्रं बाह्नीरुगंतं ह्याममेन रेजयत्प्र भूमं ॥३॥

यः । देवः । देवः । देवतमः । जायमानः । महः । वाजेभिः । महत् । ऽभिः । च । शुष्मिः ।

दधानः । वज्रं । बाह्नीः । उगंतं । ह्यां । अमेन । रेजयत् । प्र । भूमं ॥३॥

देवो दीपमानो देवतमो दातुतमो जायमान उत्पद्यमानो य इन्द्रो महो महद्विवाजेभिर्महद्वि
शुष्मिर्वंक्षि । युक्तोऽभवदिति शेषः । स इन्द्रो बाह्नीर्हस्तयोर्गुगतं कामयमानं वज्रं दधानो धारयन् अमेन
बलेन या युक्तो च भूमं भुक्तो च प्र रेजयत् । प्रकपर्यात स्म ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पृथ्वीर्वाञ्जनिमन्नेजत द्याः ।

आ मातरा भरति शुष्म्या गोनृवत्परिज्मन्नोनुवंत वार्ताः ॥४॥

विश्वा । रोधांसि । प्रवतः । च । पृथ्वीः । द्याः । अज्जात । जनिमन् । रेजत । द्याः ।

आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृवत् । परिज्मन् । नोनुवंत । वार्ताः ॥४॥

विश्या विश्यानि रोधांसि । रोधःशब्देनोन्नतप्रदेशा उच्यन्ते । उन्नतप्रदेशाः पर्वताश्च पृथ्वीः पृथ्वी बह्वनि प्रवतः प्रवर्णानि । समुद्राश्चैतर्थाः । र्धावुलोकश्च जाः पृथिवी च जनिमन्त्रिन्द्रस्य जन्मानि मत्पृथ्वीम्बहतो ऽस्मादिन्द्राद्भजत । अरजत । अकंपंत । किञ्च शुष्मी बलवानिन्द्रो गीर्गतुः सूर्यस्य मातरा मातरा मातापितृभुता वावापृथिव्या च । आ इति चार्थः । आ भरति । आ समंताद्विभर्ति । नृवन्मनुष्या इव वाता इन्द्रेण प्रेरिता वायवश्च परिज्मन्तंरिजे नोनुवत । शब्दायते ॥

ता नू तं इंद्र महती महानि विश्वेष्वित्सर्वनेषु प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृपता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेधीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इंद्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सर्वनेषु । प्रवाच्या ।

यत् । शूर । धृष्णो इति । धृपता । दधृष्वान । अहिं । वज्रेण । शवसा । अविवेधीः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र महतः प्रभृतस्य ते त्वदीयानि ता तानि कर्माणि तु त्विप्र महानि महाति भवति । विश्वेष्वित्सर्वेष्वेव सर्वनेषु प्रातःसवनादिकर्मसु त्वदीयानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवाच्यानि स्रोतुभिः प्रकर्षेण वक्तु योग्यानि स्तुत्यानीति यत । हे धृष्णो प्रगल्भ हे शूर विक्रान्तिद्रं दधृष्वान्पालकत्वेन लोकान्धारयन शवसा च्चिन युक्तस्व धृपता धर्षकेण वज्रेणाहिं वृचमसुरमविवेधीः अवधीरिति यत । एतदादीनि कर्माणि महातीति पुर्वेण मवधः । अत्राविवेधीरिति वधकमा ॥ ॥ ५ ॥

ता नू ते सत्या तुविनृम्णा विश्वा प्र धेनवः सिंसते वृष्ण ऊधः ।

अर्धा ह त्वदृपमणो भियानाः प्र सिंधवो जवसा चक्रमंत ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविऽनृम्णा । विश्वा । प्र । धेनवः । सिंसते । वृष्णः । ऊधः ।

अर्ध । ह । त्वत् । वृष्णऽमनः । भियानाः । प्र । सिंधवः । जवसा । चक्रमंत ॥ ६ ॥

हे तुविनृम्णाधिकवलिद्र ते त्वदीयानि विश्वा विश्वानि ता तानि कर्माणि तु त्विप्र सत्या सत्यानि भवति । हे इन्द्र वृष्णः कामाना वर्षितुस्त्वत्तो भयाद्जनवो गाव ऊधः स्वकीयादापीनात्प्र सिंसते । प्रकर्षेण चीर चरति । अर्धापि च हे वृपमनः कामाना वर्षणपरमनस्कंद्र सिंधवो नयस्त्वत्त्वत्तो भियाना विश्वाद्यः सत्यो जवसा वगेन प्र चक्रमंत ह । प्रकर्षेण गच्छति खनु ॥

अत्राह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिंद्र स्तवंत स्वसारः ।

यत्सीमनु प्र मुचो बद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यंद्यर्धे ॥ ७ ॥

अत्र । अह । ते । हरिऽवः । ताः । ऊ इति । देवीः । अत्रः ऽभिः । इंद्र । स्तवंत । स्वसारः ।

यत् । सी । अनु । प्र । मुचः । बद्धधानाः । दीर्घा । अनु । प्र ऽसितिं । स्यंद्यर्धे ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्व यशदा बद्धधाना वृत्रेण बध्यमानाः सीमनु एना नदीरुहिश्य दीर्घामत्यधिकं प्रसितिं बंधन मनु स्यंद्यर्धे यथाकाम स्यंदितुं प्र मुचः । प्रकर्षेणामोचयः । हे हरिवो हरिविन्द्र अत्राहाविव मोचनवलाया ता उ ताः प्रसिद्धा एव देवीर्देवो शीतमानाः स्वसारो नयः । अत्र स्वस्वशब्दी नदीवाची । अत्रोभिस्त्वत्कृते रत्नगन्तु त्या स्तवंत । स्तावर्थात् । नदीपुरणादिभिः कर्मभिर्जना इंद्र स्तुवतीत्यर्थः ॥

पिपीठे अंशुर्मद्यो न सिंधुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः ।

अस्मद्भक्शुशुचानस्य यस्या अशुर्न रशिमं तुष्योजंसं गोः ॥ ८ ॥

पिपी॒ऋे । अ॒णुः । म॒द्यः । न । सि॒धुः । आ । त्वा । श॒मी । श॒ण॒मा॒न॒स्य॑ । श॒क्तिः ।
अ॒स्म॒द्य॒क् । अ॒णु॒चा॒न॒स्य॑ । य॒म्याः । आ॒णुः । न । र॒ग्मि॑म् । तु॒विऽआ॒ज॒सं । गोः ॥६॥

हे इन्द्र मयो मादयिताणुः सोमः पिपी॒ऋे । अपीड्यत । अ॒भ्य॒मू॒य॒ते॒त्यर्थः । जेति संप्रत्यर्थे । न इदानी
सिधुः स्वदमानः सोमस्त्वा त्वामा यस्याः । आयन्तु । अ॒णु॒चा॒न॒स्य॑ दीप्यमानस्य शशमानस्य ऋवतः सवध्य
स्मद्यगस्मदाभिमखं शमी शमनं शक्तिः स्तितकर्म चायच्छतु । तत्र दृष्टांतः । आणुः शीघ्रगामी यथा गोगंतुरशस्य
तुव्योजसं बह्वचनं । दृढाभित्यर्थः । रग्मि॑ न अश्वबंधनरज्जुमिव तद्वत् ॥

अ॒स्मे॒ व॒र्षि॒ष्ठा॒ कृ॒णु॒हि॒ ज्ये॒ष्ठा॒ नृ॒म्णा॒नि॒ स॒त्रा॒ स॒हुरे॒ सहा॑ंसि ।
अ॒स्म॒भ्यं॑ वृ॒त्रा॒ सु॒ह॒ना॒नि॒ रं॒धि॒ ज॒हि॒ व॒ध॒र्व॒नु॒पो॒ म॒त्य॑स्य ॥९॥
अ॒स्मे॒ इति॑ । व॒र्षि॒ष्ठा॒ । कृ॒णु॒हि॒ । ज्ये॒ष्ठा॒ । नृ॒म्णा॒नि॒ । स॒त्रा॒ । स॒हुरे॒ । सहा॑ंसि ।
अ॒स्म॒भ्यं॑ । वृ॒त्रा॒ । सु॒ह॒ना॒नि॒ । रं॒धि॒ । ज॒हि॒ । व॒धः॑ । व॒नु॒पः॑ । म॒त्य॑स्य ॥९॥

हे सहुरि महनशीलिन्द्र त्व सत्रा सर्वदा सहांसि शत्रुनभिभावुकानि वर्षिष्ठा वर्षिष्ठानि प्रवृद्धानि ज्येष्ठा
ज्येष्ठानि प्रशान्तानि नृम्णानि वलान्यस्मै अस्मभ्य कृणुहि । कुरु । हे इन्द्र त्वस्मभ्य सुहनानि शोभनवधानि वृत्रा
वृत्राणि शत्रुन रंधि । रंधय । वध नय । किञ्च वनुपो हिमकस्य मत्स्य मरणधमंणः शत्रोः सवधि वधो
हननमाधनमायुध जहि । नाशय ॥

अ॒स्माक॑मित्सु॒ शृ॒णु॒हि॒ त्वमि॑न्द्रा॒स्म॒भ्यं॑ चि॒त्राँ॑ उ॒प॑ मा॒हि॒ वा॒ज॒ान॑ ।
अ॒स्म॒भ्यं॑ वि॒श्वा॑ इ॒प॒णः॑ पु॒रं॑धी॒र॒स्माकं॑ सु॒ म॒घ॒व॒न्वो॒धि॒ गो॒दाः ॥१०॥
अ॒स्माकं॑ । इ॒त॑ । सु॒ । शृ॒णु॒हि॒ । त्वं॑ । इ॒न्द्र॑ । अ॒स्म॒भ्यं॑ । चि॒त्रा॒न॑ । उ॒प॑ । मा॒हि॒ । वा॒ज॒ान॑ ।
अ॒स्म॒भ्यं॑ । वि॒श्वाः॑ । इ॒प॒णः॑ । पु॒रं॑ऽधीः । अ॒स्माकं॑ । सु॒ । म॒घ॑ऽव॒न॑ । वो॒धि॒ । गो॑ऽदाः ॥१०॥

हे इन्द्र त्वस्माकमित् अस्मीद्या एव स्तुतीः सु सुष्टु शृणुहि । तथा हे इन्द्र त्व चित्रान् प्रायनीयानि
वाजानन्तान्यस्मभ्यमुप माहि । देहि । किञ्च अस्मभ्य विश्वाः सर्वाः पुरंधीरुः शीरिपणः । प्रेरय । अपि च हे
मघवत्यनवतिन्द्र अस्माक गोदा गवा दाता सु सुष्टु वोधि । भव ॥

नू॒ ए॒त इ॒न्द्र॑ नू॒ गृ॒णा॒न॒ इ॒पं॑ ज॒रि॒चे॒ न॒द्यो॑ऽन॒ धी॒पेः॑ ।
अ॒कारि॑ ते॒ हरि॒वो॒ ब्रह्म॑ न॒व्यं॑ धि॒या॒ स्या॑म॒ रथ्यः॑ स॒दा॒माः ॥११॥
नु॒ । स्तु॒तः॑ । इ॒न्द्र॑ । नू॒ । गृ॒णा॒नः॑ । इ॒पं॑ । ज॒रि॒चे॑ । न॒द्यः॑ । न । धी॒पे॒रि॒ति॑ धी॒पेः॑ ।
अ॒कारि॑ । ते॒ । हरि॑ऽवः । ब्रह्म॑ । न॒व्यं॑ । धि॒या॒ । स्या॑म॒ । रथ्यः॑ । स॒दा॒ऽमाः ॥११॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ८८ ॥

कथा महाभित्तिकादशर्च द्वितीय मूक्त वामदेवस्यार्थं विष्टुर्ममद्रं । अतस्य हीत्याद्यामित्स अतदेवताका
वा । तथा चानुक्रांतं । कपोपांत्यामित्स अतदेव्यो वेति ॥ आभिर्जाविकेऽहनि दृशरति प्रथमेऽहनि माथ
दिनसवर्चे मंत्रावरुणशस्त्रेऽहीनमूक्तस्य स्थान इदं तृतीय सपातमूक्तं । सूत्रित च । कथा महाभित्तिकाः पुमिभ्य
एक इत । आ० १. ५. इति ॥ महाव्रतं निष्केवल्य एतत । तथैव पंचमारण्यके शान्तकेन सूत्रित च । कथा
महामवृधत्कस्य होतुरिति संपातः । ए० आ० ५. ०. ०. इति ॥

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अग्नि सोममूधः ।

पिवन्नृगानो जुषमाणो अंधो ववश्न ऋष्वः शुचते धनाय ॥१॥

कथा । महं । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञं । जुषाणः । अग्नि । सोमं । ऊधः ।

पिवन् । उगानः । जुषमाणः । अंधः । ववश्ने । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥१॥

महां महान्तं गुणः प्रवृद्धिमिंद्रं कथा कथ केन प्रकारिणावृधत् । वर्धयेत् । अस्मत्पेरिता स्मृतिरिति शेषः । तस्य महिम्नोऽतिमहत्त्वादिति भावः । स एवंद्रो होतृहेमनिष्यादकस्य कस्य यजमानस्य यज्ञं यागं जुषाणः प्रोयमानः सन् अग्नि । गच्छदिति शेषः । उपसर्गश्रुतकृचतक्रियाध्याहारः । किञ् ऊध उदतमतिप्रवृद्धं सोममूधः सोमलक्षणमन्नं पिवन्नाम्यादयन् उगानमद्वैवात्तं कामयमानो जुषमाणः सेवमानश्च ऋष्वो महानिन्द्रः शुचते प्रदीप्ताय धनाय हिरण्यादिनक्षत्रणाय । उक्तलक्षण धनं कर्म यजमानाय दातुं ववन्ते । वहति । पीतमवात्तं जठरं धारयति । अनेन वाक्यद्वयनेन्द्रस्याचिद्यचरितत्वं ख्यापितं भवति ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानं सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकित्ते कदृती वृधे भुवच्छगमानस्य यज्योः ॥२॥

कः । अस्य । वीरः । सधमादं । आप । सं । आनं । सुमतिभिः । कः । अस्य ।

कत् । अस्य । चित्रं । चिकित्ते । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शगमानस्य । यज्योः ॥२॥

अस्यद्रस्य संबंधिनं सधमादं । सह मादंतीति सधमादः संग्रामः । तं सह सोमपानं वा वीरः स्तोत्राणा-
मभिवाणा वा वीरयिता कः पुमानाप । प्राप्नोति । कथास्यद्रस्य सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहवृद्धिभिः
समानशः संगन्तं । कत्कदा वास्यद्रस्य चित्रं चायनीयं धनं चिकित्ते । प्रज्ञायते । तत्प्रदानसमय न कोऽपि
जानातीत्यर्थः । कत्कदा वा शगमानस्य भुवतो यज्योर्धृयंजमानस्य वृधे वर्धनायोती ऊत्या रक्षया
भुवत् । भवत् ॥

कथा शृणोति ह्यमानमिंद्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।

का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथेनमाहुः पपुंरिं जरिचे ॥३॥

कथा । शृणोति । ह्यमानं । इंद्रः । कथा । शृण्वन् । अवसां । अस्य । वेद ।

काः । अस्य । पूर्वीः । उपमातयः । ह । कथा । एनं । आहुः । पपुंरिं । जरिचे ॥३॥

इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तो ह्यमानमाह्वयंतं स्तोत्रं कथा कथं शृणोति । स्तोत्राणि शृण्वन्नस्य स्तोतुः संबंधी-
न्यवसा रक्षणानि कथा कथ च वेद । विन्ति । पूर्वीः पुरातनास्यस्यद्रस्य संबंधीन्युपमातयो दानानि का ह ।
कानि चित मंतीति शेषः । तानि दानानि जरिचे स्तोतुः संबंधिना कामाना पपुंरिं पुरयितारमेनमिन्द्र कथा
कथ चाहः । वदति ॥

कथा सवाधः शगमानो अस्य नशतभि द्रविणं दीध्यानः ।

देवो भुवन्नवेदा स ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अग्नि यज्जुजोषत् ॥४॥

कथा । सवाधः । शगमानः । अस्य । नशत् । अग्नि । द्रविणं । दीध्यानः ।

देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानां । नमः । जगृभ्वान् । अग्नि । यत् । जुजोषत् ॥४॥

सबाधः सपत्नानां पीडामहितः शशमान इन्द्रविषयां स्मृतिं कुर्वन् दीधानः कर्मभिर्दोष्यमानो यज्ञमानो
ऽसिन्द्रस्य संबधिं द्रविणं पश्चादधिषन् कथा कथमभि नशत । अभिप्राप्नोति । नमो हविर्लक्षणमन्नं जग्भ्वान्
गृहीतवानिन्द्रो यद्यदाभि जुजोपत मामभिसंपेत तदा देवो दीप्यमान इन्द्रो मे मदीयानामृतानां स्तोत्राणां
नवदर अतिशयंन ज्ञाता भुवत । भवत । अत्र निपातस्यो नकारोऽतिशयवाची ॥

कथा कदस्या उपसो ष्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोप ।

कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं मुयुजं ततसे ॥५॥

कथा । कत् । अस्यः । उपसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यं । जुजोप ।

कथा । कत् । अस्यः । सख्यं । सखिभ्यः । ये । अस्मिन् । कामं । मुऽयुजं । ततसे ॥५॥

देवो योतमान इन्द्रोऽस्या उपसो ष्युष्टौ प्रभाति मर्तस्य मर्तस्य मनुष्यस्य स्तोत्रः संबधि सख्य सखिकर्म
कथा कथ केन प्रकारेण कल्कदा जुजोप । संवत । ये स्तोत्रारोऽस्मिन्निद्र मुयुज मुधु प्रयुज्यमानं काम काम-
नीर्थ हविः स्तोत्रं च ततसे वितर्तिर अस्यद्रस्य सख्य सखिकर्म सखिभ्यः स्तोत्रभ्यः कथा कथ कल्कदाचित ।
भवदिति शेषः ॥ ॥९॥

किमादमंत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये सुदृशो वपुस्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिष आ गोः ॥६॥

किं । ज्ञात् । अमंत्रं । सख्यं । सखिभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रं । प्र । ब्रवाम ।

श्रिये । सुऽदृशः । वपुः । अस्यः । सर्गाः । स्वः । न । चित्रऽतमं । इषे । आ । गोः ॥६॥

हे इन्द्र वयं यजमानान्मे त्वदीयममंत्रं शत्रुनभिभावकं सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोत्रभ्यः किमात् किं म्वत्
प्र ब्रवाम । प्रकंपेण वदेम । ते त्वदीयं भ्रात्रं भ्रातृकर्म च कदा नु कदा एतन् प्र ब्रवाम । सुदृशः शोभनदर्शन
स्यास्यद्रस्य सर्वाधनः सर्गा उद्योगाः श्रिये संवेपा स्तोत्राणां श्रियं । भवतीति शेषः । स्वर्णं मुर्यां यथा दर्शनी
यतमस्तथा गौरग्नुरद्रस्य चित्रतम दर्शनीयतम वपुः शरीरमेष । आ समतात्सर्वरिष्यते ॥

दुहं जिघांसध्वरसमनिद्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चिद्यत्र ऋणया न उयो दूरे अज्ञाता उपसो ववाधे ॥७॥

दुहं । जिघांसन् । ध्वरसं । अनिद्रां । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसे । अनीका ।

ऋणा । चित् । यत्र । ऋणऽयाः । नः । उयः । दूरे । अज्ञाताः । उपसः । ववाधे ॥७॥

अयमिन्द्रो द्रुहं द्रोहं कुर्वती ध्वरसं हिमिकामनिद्रामिन्द्रमजानती राजसी जिघांसन् हनुमिच्छन् तिरमा
तिरमानि पूर्वमेव तीक्ष्णान्यनीकानीकान्यायुधानि तुजसे तद्रथाय तेतिक्ते । अत्यर्थं तीक्ष्णीकरोति । यत्र
यामुषःमु तदपलक्षितध्वरःऋणा चित् ऋणान्यपि नोऽस्मान्वाधत इति शेषः । ता उपसथीय उन्नमंवन
ऋणया ऋणस्य हतद्रः । यातिर्वधकर्म । दूरऽज्ञाता अननुभूताः सतीर्ववाधि । अपीडयत ॥

ऋतपयनास्येकार्हे मरुत्वतीयनिष्केवन्यशस्त्रयोर्निविटानात्पुरस्तादृतस्य हीत्यतदादिके द्वे ऋचां क्रमेण
शंसनीये । सूत्रितं च । ऋतस्य हि गुरुधः सति पूर्वोर्गति मृक्तमृगीये । आ० ९ । ७ । इति ॥

ऋतस्य हि गुरुधः संति पृथ्वीऋतस्य धीतिवृजिनानि हंति ।

ऋतस्य श्रौकी वधिरा तंतर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥८॥

ऋतस्य । हि । शुरुधः । संति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हंति ।
ऋतस्य । श्लोकः । बधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

अत्र ऋतशब्देन द्रो वादित्यो वा सत्यं वा यज्ञो वोच्यते ॥ ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिन्यः पूर्वीर्बह्वः शुरुध
आपः सति हि । भवति खलु । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनी धीतिः प्रज्ञा तद्विषया स्मृतिर्वा वृजिनानि
वर्जनीयानि पापानि हंति । हिनस्मि । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनी श्लोकः स्मृतिरूपा वागायोर्गन्तुर्मनुष्यस्य
संबन्धिनी बधिरा बधिरा प्रतिबद्धा कर्णा कर्णा ततर्द । तृणानि । कीदृशः श्लोकः । बुधानो बुध्यमानः
शुचमानो दीप्यमानः ॥

ऋतस्य दृह्णा धरुणानि संति पुरुणि चंद्रा वपुषे वपुषि ।
ऋतेन दीर्घमिषणंत पृश्ना ऋतेन गाव ऋतमा विवेशुः ॥ ९ ॥
ऋतस्य । दृह्णा । धरुणानि । संति । पुरुणि । चंद्रा । वपुषे । वपुषि ।
ऋतेन । दीर्घे । इषणंत । पृश्नाः । ऋतेन । गावः । ऋतं । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

वपुषे वपुष्मतः । पृश्नार्थे चतुर्थी । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनि दृह्णा दृह्णानि धरुणानि धारकाणि
पुरुणि बह्वनि चंद्रा चंद्राण्याद्वादकानि वपुषि रूपाणि संति । भवति । ऋतेन ऋतदेवेन दीर्घमत्यधिकं
पुनोऽन्नमिषणंत । स्तोतार इच्छति । ऋतेन ऋतदेवेन गावो धेनव ऋतं यज्ञं दक्षिणात्वेना विवेशुः ।
प्रविशति । यद्वा । गावो रश्मय ऋतमुदकमा विवेशुः ॥

ऋतं येमान ऋतमिद्वनोत्यृतस्य शुष्मस्तरया उं गव्युः ।
ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥
ऋतं । येमानः । ऋतं । इत् । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरऽयाः । उं इति । गव्युः ।
ऋताय । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋताय । धेनू इति । परमे इति ।
दुहाते इति ॥ १० ॥

ऋतमृतदेव येमानो नियच्छन् स्मृतिभिर्वशीकुर्वन् स्तोता ऋतमित ऋतदेवमेव वनोति । संभजते । ऋतस्य
ऋतदेवस्य संबन्धि शुष्मो बल तुरयास्तरुणं गव्युः । उ इति चार्थे । जलकामय भवति । बहुले विस्तीर्णं गभीरे
दूरवगाहे पृथ्वी यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवाय भवतः । धेनू प्रीणयिष्यां परमे उत्कृष्टे यावापृथिव्यावृताय
ऋतदेवायैव दुहाते । दोहनं कुर्वति ॥

नृ षुत इंद्र नृ गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नब्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
नृ । स्तुतः । इंद्र । नृ । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नब्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥
पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ १० ॥

का मुष्टतिरित्येकादशार्चं तृतीयं मुक्तं वामदेवस्यार्पमेद्रं । दशम्यनुष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रमणिका ।
का मुष्टतिरूपात्यानुष्टुबिति । विनियोगो नैगिकः ॥

का सुष्टुतिः शवसः सृनुमिंद्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत ।

दृदिहिं वीरो गृणते वसृनि स गोपतिर्निष्पिधा नो जनासः ॥१॥

का । सुऽस्तुतिः । शवसः । सृनुं । इंद्रं । अर्वाचीनं । राधसे । आ । ववर्तत ।

दृदिः । हि । वीरः । गृणते । वसृनि । सः । गोऽपतिः । निऽसिधां । नः । जनासः ॥१॥

का कीदृशी सुष्टुतिः शवसः सृनु वनस्य पुत्रं । अतिबलिनमित्यर्थः । अर्वाचीनमस्मदभिमुखमिंद्रं परमेश्वर्ययुक्तं राधसे धनायास्मभ्य धनं दातुमा ववर्तत । आषर्तयेत । हे जनासो जना यजमाना वीरो विक्रातो गोपतिः पश्यादिधनस्य पालकः स इंद्रो निष्पिधा निष्पिद्गुणां शत्रुणां संबधीनि वसृनि धनानि गृणते गृणद्वाः स्तोत्रुभ्यो नोऽस्मभ्य दृदिहिं । दाता खलु भवति ॥

स वृत्रहत्ये हव्यः स इंद्रः स सुष्टुत इंद्रः सत्यराधाः ।

स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात ॥२॥

सः । वृत्रऽहत्ये । हव्यः । सः । इंद्रः । सः । सुऽस्तुतः । इंद्रः । सत्यऽराधाः ।

सः । यामन् । आ । मघऽवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुष्वये । वरिवः । धात ॥२॥

स इंद्रो वृत्रहत्ये वृत्राणां शत्रुणां हत्ये हनने निमित्तभुते सति यामन्युद्धे हव्य आङ्गातयो भवति । स इंद्र ईड्यः सुष्वो भवति । स इंद्रः सुष्टुतः सन सत्यराधा यजमानेभ्यो दातु सत्यधनो भवति । मघवा धनवान् स इंद्रो ब्रह्मण्यते स्तोत्रमिच्छते सुष्वये सोम मुन्वते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वरिवो धन । वरिव इति धननामैतत् । आ धात । आ समताद्ददाति ॥

तमिन्नरो वि ह्वयंते समीके रिरिक्रांसस्तन्वः कृणवत चां ।

मिथो यत्यागमुभयांसो अगमन्नरस्तोकस्य तनयस्य सातो ॥३॥

तं । इत् । नरः । वि । ह्वयंते । संऽइके । रिरिक्रांसः । तन्वः । कृणवत । चां ।

मिथः । यत् । त्यागं । उभयांसः । अगमन् । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातो ॥३॥

नरो नेतारो मनुष्याः समीके युद्धे तमिन्नेवंद्रे वि ह्वयंते । विविधमाह्वानं कुर्वते । तन्व स्वकीयानि शरीराणि रिरिक्रासस्तपसा रचयतो यजमानास्तेवंद्रे वा रीतारं कृणवत । कृणवते । कुर्वते । यद्यदा मिथः परस्पर संगता उभयाम उभये यजमानाः स्तोतारश्च त्यागं त्यागकर्तार दातारमिन्द्रमगमन उपगच्छति तदा नर उभयविधा मनुष्यास्तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पात्रस्य च सातो लाभे निमित्तभुते सति तमेवंद्रे वातार कुर्वतीति संबंधः ॥

क्रतूयंति क्षितयो योगं उयाणुपाणासो मिथो अर्णसातो ।

सं यद्विशोऽववृचंत युध्मा आदिन्नेमं इंद्रयंते अभीके ॥४॥

क्रतुऽयंति । क्षितयः । योगं । उय । आणुपाणासः । मिथः । अर्णऽसातो ।

सं । यत् । विशः । अववृचंत । युध्माः । आत् । इत् । नेमं । इंद्रयंते । अभीके ॥४॥

हे उयोद्ग्रांवल्लिन्द्र आणुपाणासो व्याप्तवतः क्षितयो मनुष्याः । क्षितय इति मनुष्यनामैतत् । अर्णसातो मर्यादाफलसिद्धयर्थमुदकलाभे निमित्ते सति मिथः परस्परं योगं संबधे सति क्रतूयंति । क्रतूनि कर्माणीच्छति ।

यद्यदा युष्मा योधयिष्यो विगः प्रजा अभीक युद्धे । अभीक इति संयामनामेतत् । समववृञ्जत संवर्तेत परस्परं संगच्छते आदित तदानीमेव नेम केचन भाग्यवतो योधका इन्द्रयते । युद्ध इन्द्रमिच्छति ॥

आदिद्व नेम इन्द्रियं यञ्जत आदित्यक्तिः पुरोऽङ्गां रिरिच्यात् ।

आदित्सोमो वि पपृच्यादमुष्वीनादिज्जुजोष वृषभं यज्ञधे ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेम । इन्द्रियं । यञ्जते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोऽङ्गां । रिरिच्यात् ।

आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । अमुस्वीन । आत् । इत् । जुजोष । वृषभं । यज्ञधे ॥ ५ ॥

आदिद्वतदानीमेव युद्धकाले नेम इन्द्रियं योधका इन्द्रियं वलवतमिन्द्रं यञ्जते ह । पुत्रयति खलु । कश्चिदादिद्वन्तरमेव पुरोऽङ्गां पिष्टरूप इति पक्तिः पचन रिरिच्यात् । इन्द्राय दद्यात् । आदिद्वन्तरमेव सोमोऽभिपूत सोमो यज्ञमानोऽमुष्वीननाभिपूतसोमान्यज्ञमानान्वि पपृच्यात् । धनं पृथक्कुर्यात् । आदिद्वन्तरमेव कश्चिद्वृषभं कामाना वर्षितारमिन्द्रं यज्ञधे यष्टं जुजोष । सवते ॥ ॥ ११ ॥

कृणोत्यस्मि वरिवो य इन्द्राय सोममुगते मुनोति ।

सधीचीनेन मनसा विवेनं तमित्स्खायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मि । वरिवः । यः । इन्द्राय । इन्द्राय । सोमं । उगते । मुनोति ।

सधीचीनेन । मनसा । अविऽवेनं । तं । इत् । सखायं । कृणुते । समत्सु ॥ ६ ॥

यो यज्ञमानः सोममुगते कामयमानाथयामुव स्वर्गलोके स्थितार्थेन्द्राय मुनोति अभिपूषं करोति इन्द्रोऽप्यस्मि यज्ञमानाय वरिवो धनं कृणोति । करोति । सधीचीनेन संगतेन मनसा प्रवणन चिन्तनाविवेनं । विनतिः कातिकर्मा । विवेनो विगतेच्छः । तद्व्योऽविवेनः । आत्मान कामयमानं तमित्तमेव मुन्वते यज्ञमान सखाय मित्र समत्सु संयामिष्विन्द्रः कृणुते । करोति ॥

य इन्द्राय मुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत् भृज्जाति धानाः ।

प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधृषणं शुष्ममिन्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । मुनवत् । सोमं । अद्य । पचात् । पक्तीः । उत । भृज्जाति । धानाः ।

प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन् । तस्मिन् । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इन्द्रः ॥ ७ ॥

अथास्मिन्द्विषसे यो यज्ञमान इन्द्राय परमेश्वर्ययुक्ताय देवाय सोम सोमलक्षणमन्नं मुनवत् मुनुयात् अभिपूषं कुर्यात् । तथा यः पक्तीः पक्तीनां पुरोऽङ्गादीन्पचात् पचत पचनं कुर्यात् । उतापि च यो धाना भर्जनयोग्यान्यवान । अत्र भुष्टयवशाची धानाशब्दस्तद्व्यो यवमात्रं लक्षयति । भृज्जाति भृज्जत भर्जनं कुर्यात् । इन्द्रो मनायोः मृतिमिच्छते यज्ञमानस्योचथानि स्तोत्राणि प्रति हर्यन् प्रतिकामयमानः सन्न तस्मिन् यज्ञमान वृषणं कामाना वर्षणसमर्थं शुष्म वलं दधत् । धारयति ॥

यदा समर्थं व्यचेदृघावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यं दयः ।

अचिक्कद्वृषणं पत्न्यच्छा दुरोणे आ निशितं सोममुद्भिः ॥ ८ ॥

यदा । सऽमर्थं । वि । अचेत् । ऋघावा । दीर्घं । यत् । आजिम् । अभि । अख्यं । अर्थः ।

अचिक्कदत् । वृषणं । पत्नीं । अच्छ । दुरोणे । आ । निऽशितं । सोममुत्ऽभिः ॥ ८ ॥

यदा ऋषावा शत्रुणां हिंसक इन्द्रः समर्थं सह मर्तव्यं शत्रुं व्यचिंत्य व्यज्ञासीत विगेषिणं ज्ञानीयात् । यद्यदार्यः स्वामीन्द्रो दीर्घमत्याधिकमात्रं संयाममभ्यख्यत अभिपश्यत तदा तस्यैन्द्रस्य पत्नी दुरोगे यज्ञगृहे सोममुद्भिः सोमं मुन्वद्विच्छद्विरभिर्निग्नात तीक्ष्णीकृतं । सोमपानिनोत्साहवतमित्यर्थः । व्रुषणं कामाना वधिं तारमिन्द्रमच्छाभि आचिकदत । आक्रुदति । आह्वयते ॥

भूयसा वस्रमंचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन ।

स भूयसा कनीयो नारिरेचीदीना दक्षा वि दुहंति प्र वाणं ॥ ९ ॥

भूयसा । वस्रं । अचरत् । कनीयः । अविक्रीतः । अकानिषं । पुनः । यन ।

सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् । दीनाः । दक्षाः । वि । दुहंति । प्र । वाणं ॥ ९ ॥

अत्र ऋग्वेदे संप्रदायविद्विः पूर्वाचार्यः कश्चित् श्लोकाः पठति । त एव लिख्यते ॥ अन्ये यः परिशुद्धाति मूल्यं पश्यन् भूयसा । स क्रतारं पुनर्गच्छन् विक्रीतस्त्वयं मया ॥ इति ब्रुवन्कामयते पुनर्मूल्यस्य पुरणं । स विक्रेता पुनर्भूयं भूयसा न प्रपुरयते ॥ ह्रीनं न लभते वस्रं यदा विक्रीतवान्पुरा । यथाममर्थंभव स्यात्तयोर्न पुनरन्यथा ॥ अयं विक्रय एवेति समयशुक्लतो भवति । अथ मूल्यार्थमतयाद्विचार्यव तु निर्णयः ॥ इत्येव समयोऽकारि तदा मूल्यं प्रपुर्यते । तस्मादादां मया कार्यः समयोऽनेति चितयन् ॥ वासदेवो वशीकृत्य शक स्तोत्रेण भूयसा । विक्रीणन् समर्थं चक्र इन्द्रं क इममित्युचि ॥ अतश्च तृच एकार्थो भूयसा वस्रमित्ययमित ॥ अयमर्थः प्रतिपाद्यते । कश्चिद्भूयसा भुम्बा पश्यन् द्रक्ष्यन् कनीयोऽन्यतरं तस्मै वसु मूल्यं धनमचरत् । प्राप्नोति । पुनर्यनं क्रतारं पुनर्गच्छन् स विक्रेतायमर्थां मयाविक्रीत इति ब्रुवन्नकानिषं । मूल्यपूर्तिं कामयते ॥ व्यत्यं नोत्तमपुरुषः ॥ स विक्रेता भूयसा धनं कनीयोऽन्यतरं मूल्यं नारिरेचीत् । क्रतुः सकाशात् रिक्तीकराति । न लभत इत्यर्थः । दीना अममर्था दक्षाः समर्थाश्च वाणं वचनं वि प्र दहति । यथोक्तं क्रयकानि तर्थात् लभते ॥

क इमं दशभिर्ममैन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृत्राणि जघनं दैत्यं न मे पुनर्ददत् ॥ १० ॥

कः । इमं । दशभिः । मम । इन्द्रं । क्रीणाति । धेनुभिः । यदा । वृत्राणि । जघनत् ।

अर्थः । एनं । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

मम मदीयमिमं स्वभुतमिन्द्रं धेनुभिः प्रीणयित्रीभिर्दशभिर्दशसंख्याकामिः स्तुतिभिः कः क्रीणाति । क्रय करोति । तदानीं हे क्रतारो युष्माकं मध्य एवमपि समयः क्रियते । यदार्यामद्रो वृत्राणि त्वदीयान् शत्रुान् जघनत् इत्यात् अथानतरं भवेन्नमिन्द्रं मे मत्स्य पुनर्ददत् । पुनर्दद्यात् ॥

नू एतु इन्द्रं नू गृणान् उपं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नू । स्तुतः । इन्द्रं । नू । गृणानः । उपं । जरिचे । नद्यः । न । पीपरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ १० ॥

को अनेत्यष्टर्चं चतुर्थं मुक्तं वामदेवस्यापं चतुर्थमिन्द्रं । तथा चानुक्रात । को अद्याष्टाविति ॥ दशरात्रं चतुर्थं ऽहनि माध्यदिने मवने स्तोमवृद्धां मैत्रावरुणशस्र आरभणीयाया उपरिष्टादिदं मुक्तमावपनीय च । स्तुतं च । स्तोमं वर्धमाने को अद्य नयः । आ० ७ १० । इति ॥

को अद्य नयो देवकाम उगन्निद्रस्य सख्यं जुजोष ।

को वा महेऽवसे पार्याय समिद्धे अग्नां स्तुतसोम इन्द्रे ॥ १२ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उग्न । इंद्रस्य । सख्यं । जुजोप ।
कः । वा । महे । अवमे । पार्याय । संऽइडे । अग्नी । सुतऽसोमः । इंद्रे ॥ १ ॥

अथाग्निन्दिवम नर्यो मनुष्याहितो देवकामो देवानिच्छन् उग्न कामयमानः को यजमान इंद्रस्य सख्यं सखित्वं जुजोप भवति । किञ्च सुतसोमोऽभिपुतसोमः को वा यजमानोऽग्नीं समिद्धं प्रज्वलितं सति महे महते प्रवृद्धाय पार्याय पारमहंतोऽवमे तर्पणाद्येन्द्रे । इंद्रे स्तोति ॥

को नानाम वचसा सोम्याय मनायुर्वी भवति वस्त उम्नाः ।
क इंद्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कवये क ऊती ॥ २ ॥
कः । ननाम । वचसा । सोम्याय । मनायुः । वा । भवति । वस्त । उम्नाः ।
कः । इंद्रस्य । युज्यं । कः । सखिऽत्वं । कः । भ्रात्रं । वष्टि । कवये । कः । ऊती ॥ २ ॥

को यजमानो वचसा वायूपया नृत्वा सोम्याय सोमार्हाद्यिन्द्राय ननाम । नमति । प्रह्वीभवति । को वद्व्राय मनायुर्भवति । स्तुतिकामोऽस्ति । क उम्ना इंद्रेण दत्ता गा वस्त । आच्छादयति । धारयतीत्यर्थः । क इंद्रस्य युज्यं साहाय्यं वष्टि । इच्छति । कः सखित्वं कः भ्रात्रं भ्रातृभावं वष्टि । इच्छति । कवये क्रांतदर्शिन इन्द्रायोती ऊतये तर्पणाय । को भवतीति शेषः ॥

को देवानामवो अद्या वृणीति क आदित्याँ अदितिं ज्योतिरीद्रे ।
कस्याश्विनाविद्रे अग्निः सुतस्यांगोः पिबन्ति मनसाविवेनं ॥ ३ ॥
कः । देवानाँ । अवः । अद्या । वृणीति । कः । आदित्यान । अदितिं । ज्योतिः । इंद्रे ।
कस्य । अश्विनाँ । इंद्रः । अग्निः । सुतस्य । अंगोः । पिबन्ति । मनसा । अविऽवेनं ॥ ३ ॥

अथाग्निन्दिवे को यजमानो देवानां द्योतमानानामिन्द्रादीनामवो रक्षणं वृणीति । प्रार्थयति । क आदित्याँ देवानादिति देवमातरं च ज्योतिरुदकं चंद्रं याचति । अश्विनाविश्वदेवाविवेनं अग्निं मनसा नृत्वा प्रीताः संतोऽविबन्मविगतकामं । यथाकार्मासत्यर्थः । कस्य यजमानस्य संबन्धिनं सुतस्याभिपुतस्यांगोः सोमस्य । सोमस्यार्थः । पिबति । पानं कुर्वति ॥

तस्माँ अग्निभारतः शर्मं यंसञ्ज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरंतं ।
य इंद्राय मुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणां ॥ ४ ॥
तस्मै । अग्निः । भारतः । शर्मं । यंसत् । ज्योक् । पश्यात् । सूर्यं । उतऽचरंतं ।
यः । इंद्राय । मुनवाम । इति । आह । नरे । नर्याय । नृऽतमाय । नृणां ॥ ४ ॥

भारतेो हविषो भर्ताग्निः । प्राणो भूत्वा प्रजा धारयन् भारत इति वाजसनेयके । अग्निस्तस्मै यजमानाय शर्मं सुखं यंसत । यच्छत । किञ्च अयमग्निज्योक् चिरकालमुच्चरंतमुद्यंतं सूर्यं पश्यात् । पश्यत । यो यजमान इन्द्राय मुनवामेत्याह इन्द्रार्थं सोमाभिषव कुर्यामिति ब्रवीति । कीदृशाद्यिन्द्राय । नरे नरे नर्याय नरहिताय नृणां नराणां नृतृणां मध्ये नृतमाय नृतुतमाय ॥

न तं त्रिनन्ति वहवो न दभा उर्वस्माँ अदितिः शर्मं यंसत् ।
प्रियः सुकृत्प्रिय इंद्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

न । तं । जि॒नन्ति॒ । ब॒हवः॑ । न । द॒भ्राः । उ॒रु । अ॒स्मि । अ॒दितिः॑ । श॒र्म । य॒सत् ।
प्रि॒यः । सु॒ऽकृत॑ । प्रि॒यः । इ॒दं । म॒नायुः॑ । प्रि॒यः । सु॒प्र॒ऽअ॒वीः । प्रि॒यः । अ॒स्य । सो॒मी ॥ ५ ॥

द॒भ्रा अ॒न्पा ब॒हवो॑ न ब॒हवो॑ऽपि शत्रु॒जना॑न् य॒जमानं॑ न जि॒नति । न हि॒संतु॑ । य इ॒द्राय॑ मु॒नवा॑मेत्याह
तस्मि॒त पुं॒वण॑ सं॒बंधः । अ॒दिति॑रि॒द्रमा॑तास्मि॒ यज॑माना॒यो रू॒ विस्मी॑र्णं श॒र्म सु॒ख य॑सत् । य॒क्तु । कि॒च इ॒द्र
इ॒द्राय॑ मु॒कृत॑ शो॒भन॑यागादी॒नां क॑र्ता य॒जमानः॑ प्रि॒यो भ॑वति । म॒नायु॑रि॒द्रवि॑पय॒स्मृतिका॑मथा॒स्यि॒द्रस्य॑ प्रि॒यो
भ॑वति । सु॒प्रा॒वीः सु॒प्र प्रा॑विता सु॒प्र प्र॑ग॒क्षप॑ग॒क्त्वा य॑ज॒मानोऽस्यि॒द्रस्य॑ प्रि॒यो भ॑वति । सो॒मी सो॒मवा॑न्य॒ज॒
मा॒नोऽस्यि॒द्रस्य॑ प्रि॒यो भ॑वति ॥ ॥ १३ ॥

सु॒प्रा॒व्यः प्रा॑णु॒पाठे॑ष वी॒रः सु॒ध्वेः प॒क्तिं कृ॑णुते॒ के॒वलं॑द्रः ।

ना॒मु॒ध्वेरा॑पि॒ने स॒खा न जा॑मि॒दु॒प्र॒ाव्यो॑ऽव॒हते॑दवा॒चः ॥ ६ ॥

सु॒प्र॒ऽअ॒व्यः । प्रा॑णु॒पाट् । ए॒पः । वी॒रः । सु॒ध्वेः । प॒क्तिं । कृ॑णुते॒ के॒वला॑ । इ॒दं ।

ना॒अ॒मु॒ध्वेः । आ॒पिः । ना॒स॒खा । ना॒जा॒मिः । दुः॒प्र॒ऽअ॒व्यः । अ॒व॒ऽहं॑ता । इ॒त । अ॒वा॒चः ॥ ६ ॥

प्रा॒णु॒पाट् शत्रु॑णां प्र॒क्षेपे॑ण शीघ्र॒मभि॑भ॒वता॑ वी॒रो वि॒क्रात॑ ए॒प इ॒द्रः सु॒प्रा॒व्यः सु॒प्रप॑ग॒क्ततो॑ ह॒विर्भिः॑ सु॒प्र
प्र॒तर्प॑य॒तुर्वा सु॒ध्वेः मु॒न्वतो॑ य॒जमान॑स्य सं॒बंधि॑नी के॒वला॑ के॒वला॑मसा॒धारणा॑ प॒क्तिं कृ॑णुते । आ॒त्मनः॑ कृ॒ते ।
किं॒च॒द्रोऽमु॒ध्वेः र॒मु॒न्वतो॑ य॒जमान॑स्या॒पि॒योऽपि॑ न भ॑वति । इ॒द्रोऽय॑ज॒मानस्य॑ स॒खा न भ॑वति । जा॒मि॒दु॒प्र॒थ
न भ॑वति । अ॒पि च॑ दु॒प्र॒ाव्यो॑ दु॒रु॒पग॑मनस्या॒वा॒चः स्मृ॑तिर॒हितस्य॑ पु॒रु॒पस्या॑व॒हते॑त हि॒मि॒ते॒व भ॑वति ॥

न रे॒वता॑ प॒णिना॑ स॒ख्यमि॑द्रोऽमु॒न्वता॑ सु॒त॒पाः सं गृ॑णीते ।

आ॒स्य वे॑दः खि॒दति॑ हंति॒ न॒ग्रं वि॑ सु॒ध्वेये॑ प॒क्तये॑ के॒वलो॑ भूत ॥ ७ ॥

न रे॒वता॑ । प॒णिना॑ । स॒ख्यं । इ॒दं । अ॒मु॒न्वता॑ । सु॒त॒ऽपाः । सं । गृ॑णीते ।

आ॒ । अ॒स्य । वे॑दः । खि॒दति॑ । हंति॒ । न॒ग्रं । वि॑ । सु॒ध्वेये॑ । प॒क्तये॑ । के॒वलः॑ । भू॒त ॥ ७ ॥

सु॒त॒पा अ॒भिपु॑ते सो॒म पि॒वन्नि॑द्रो रे॒वता॑ ध॒नव॑ता प॒णिना॑ व॒णिजा॑ लु॒ब्धेना॑मु॒न्वता॑ सो॒माभि॑प॒वम॑कुर्व॒ताय॑
ज॒माने॑न स॒ह स॒ख्यं स॒खित्वं॑ न सं गृ॑णीते । न स॒न्नाति॑ । ना॒नु॒मन्य॑त इत्यर्थः । कि॒च अ॒स्याय॑ज॒मानस्य॑ न॒प
नि॒रर्थ॑कं वे॒दो ध॑नं ज्ञानं वा आ खि॒दति॑ । उ॒दर॑ति । ह॒ति । हि॒नस्ति॑ च । अ॒पि च॑ सु॒ध्वेये॑ सो॒म मु॒न्वते॑ प॒क्तये॑
ह॒वी॒पि प॑वते य॒जमाना॑य के॒वलो॑ऽसा॒धारणः॑ स॒न वि॑ भू॒त । वि॑भ॒वति ॥

इ॒दं पे॑रेऽ॒वरे॑ म॒ध्यमा॑स इ॒दं या॑तोऽ॒व॒सिता॑स इ॒दं ।

इ॒दं श्चि॑यंत॒ उ॒त यु॑ध्य॒माना॑ इ॒दं न॑रो वा॒ज॒यंतो॑ ह॒वते॑ ॥ ८ ॥

इ॒दं । पे॑रे । अ॒वरे॑ । म॒ध्यमा॑सः । इ॒दं । या॑तः । अ॒व॒ऽसिता॑सः । इ॒दं ।

इ॒दं । श्चि॑यंतः । उ॒त । यु॑ध्य॒मानाः॑ । इ॒दं । न॑रः । वा॒ज॒यंतः॑ । ह॒वते॑ ॥ ८ ॥

प॒र उ॒क्थ॑ष्टा अ॒वरे॑ नि॒कृष्टा॑श्च॒ जना॑ इ॒द्र ह॑वते । आ॒ह॒यति॑ । म॒ध्यमा॑सो म॒ध्यमा॑श्चि॒द्रमे॒व ह॑वते । या॒त॒
का॒र्यमि॑ह्यर्थं ग॒च्छतो॑ ज॒ना इ॒द्रमे॒वाह॑यति । अ॒व॒सिता॑सो नि॒विष्टा॑श्चि॒द्रमे॒वाह॑यति । वि॒यतो॑ गृ॒हं नि॒वम॑तो॒ जना॑
इ॒द्रमे॒व ह॑वते । उ॒तापि॑ च॒ यु॑ध्य॒माना॑ यु॒द्ध कु॑र्वाणा॒ जना॑ ज॒यार्थमि॑द्रमे॒वाह॑यति । वा॒ज॒यतो॑ वा॒ज॒म॒सृमि॑हते
न॒रो नि॑तारी॒ मनु॑ष्या इ॒द्रमे॒व ह॑वते ॥ ॥ १४ ॥

अ॒हं म॑नु॒रिति॑ स॒प्तर्चं॑ पंच॒मं मु॒क्तं वा॑स॒दे॒वस्यार्प॑ । अ॒त्रेय॑म॒शु॒क्रम॑र्णिका । अ॒हं म॑नुः स॒प्रा॒द्याभि॑स्मि॒ष्टभि॑रि॒द्र
मि॒वात्मान॑मु॒पि॒स्मृष्ट॑वि॒द्रो वा॒त्मानं॑ प॒रा न॑वा॒ष्टो वा॑ श्ले॒नस्मृ॑तिरिति । अ॒त्राह॑ म॑नु॒रित्या॑द्याभि॒स्मि॒ष्टभि॑रा॒त्मानं॑

मिन्द्ररूपेण वामदेवः स्मृतवान् । यद्वा । इन्द्र एवात्मानं स्मृतवान् । अतो वामदेववाक्यपक्षे वामदेव ऋषिरिन्द्रो देवता । इन्द्रवाक्यपक्षे त्विन्द्र ऋषिः परमात्मा देवता । त्रिष्टुप कंदः । अर्वाग्निष्टानां वामदेव ऋषिः । अर्वाग्नि-
ष्टाभिरुत्तरमुक्तेन च सुपर्णात्मना ब्रह्म स्तूयते । अतन्नामां परब्रह्म देवता ॥ श्वेननाम्न्येकार्हे माध्यंदिनसवने
मरुत्वतीयशस्त्र इदं मुक्तं । सूचितं च । श्वेनाजिराभ्यामभिचरन्त्यजताहं मनुष्यं नु सन् । आ० ९. ७. इति ॥

अहं मनु॑रभ॒वं सृ॒यश्चाहं॑ क॒शीवाँ॑ ऋ॒षिरस्मि॑ वि॒प्रः ।

अहं॑ कु॒त्समा॑र्जु॒नेयं॑ न्यू॒जेऽहं॑ क॒विरु॑ग॒ना प॑श॒यता॑ मा ॥ १ ॥

अहं॑ । मनुः॑ । अभ॒वं । सृ॒यः । च । अहं॑ । क॒शीवाँ॑ । ऋ॒षिः । अ॒स्मि । वि॒प्रः ।

अहं॑ । कु॒त्सं । आ॒र्जु॒नेयं॑ । नि । न्यू॒जे । अहं॑ । क॒विः । उ॒ग॒ना । प॑श॒यत॑ । मा ॥ १ ॥

इदमादिमत्रवर्षणं गमं वसन्वामदेव उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सगं सावात्म्यं स्वानुभवं मन्वादिरूपेण प्रदर्शय
ज्ञाह । अहं वामदेव इन्द्रो वा मनु॑रभ॒वं । सर्वस्य॑ मंता प्रजापतिरस्मि । अहमेव॑ सृ॒यश्च॑ सर्वस्य॑ प्रेरकः सविता
चास्मि । विप्रो॑ मेधावी कवीवान् दीर्घतमसः पुत्र एतत्सज्जकं ऋषिरण्यहमेवास्मि । आ॒र्जु॒नेयम॑र्जु॒न्याः पुत्रं
कु॒त्समेत॑न्नामकमुपिमहमेव न्यू॒जे । नितरा॑ प्रसाधयामि । कविः॑ क्रातदर्शुर्गर्जितदास्य ऋषिरहमेवास्मि ।
उक्तमुपलक्षणं । परमार्थदृष्ट्या ऋत्त्वमण्यहमेवास्मीत्यर्थः । हे जना॑ मा मां सर्वात्मकं पश्यत । सृ॒यमप्येवमेव
स्वप्नरूपमनुभवन्त्युक्तं भवति ॥

अहं॑ भूमि॑मददा॒मार्याया॑हं वृष्टिं॑ दा॒णुपे॑ म॒र्त्याय॑ ।

अहम॑पो अ॒नयं॑ वा॒वग॑ना॒ मम॑ दे॒वासो॑ अ॒नु के॑त॒माय॑न् ॥ २ ॥

अहं॑ । भूमिं॑ । अ॒ददा॑ । आ॒र्याय॑ । अहं॑ । वृष्टिं॑ । दा॒णुपे॑ । म॒र्त्याय॑ ।

अहं॑ । अ॒पः । अ॒नयं॑ । वा॒वग॑ना॒ः । मम॑ । दे॒वासः॑ । अ॒नु । के॑त॒ । आ॒य॑न् ॥ २ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा आर्याय॑ मनवे भूमिं पृथ्वीमददां । दत्तवानस्मि । दा॒णुपे॑ हविर्दत्तवति मर्त्याय॑
मनुष्याय॑ यज्ञमानाय॑ वृष्टि॑ मस्यात्प्रभितुर्गार्थं वृष्टि॑लक्षणमुदकमहमेवाददा । किंच अहं॑ वा॒वग॑नाः शब्दाय॑-
माना अप॑ उदकाख्यनयं । सर्वमपि॑ प्रदेशमगमयं । दे॒वासो॑ बहुधादयो दे॒वा मम॑ के॒तं मदी॑य संकल्पमन्वायन् ।
अनु॑यति ॥

अहं॑ पु॒रो मं॑द॒सानो॑ व्यै॒रं न॑व॒ साकं॑ न॒वतीः॑ शं॒वर॑स्य ।

श॒त॒त॒मं वे॑श्यं॒ सर्व॑ता॒ता दि॒वोदा॑सम॒तिथि॑ग्वं॒ यदा॑वँ ॥ ३ ॥

अहं॑ । पु॒रः । मं॑द॒सानः॑ । वि । ऐ॒रं । न॑व॒ । सा॒कं । न॒वतीः॑ । शं॒वर॑स्य ।

श॒त॒ऽत॒मं । वे॑श्यं॒ । सर्व॑ऽता॒ता । दि॒वःऽदा॑सं । अ॒ति॒थि॑ऽग्वं । यत् । आ॒वँ ॥ ३ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा म॑द॒सानः सोमे॑न मा॒यन्न॑व न॒वसं॑ख्याका न॒वती॑र्न॒वति॑सं॒ख्याका॑श्च शं॒वर॑स्यैतन्नाम-
कस्यामुरस्य संवधीनि पु॒रः पु॒राणि॑ साकं यु॒गप॑दे॒व व्यै॒र । अध्व॑मयं । श॒त॒त॒मं श॒तसं॑ख्यापु॒रणं पु॒र वे॑श्यं
दि॒वोदा॑सनाभ्यं प्र॒वेशा॑हंमकरव । सर्व॑ता॒ता सर्व॑ता॒ता यज्ञे॑ऽतिथिखमतिथीनामभिगतारं दि॒वोदा॑सं दि॒वो-
दा॑सनामकं राजर्षिं यदा॒व॒अपा॑लय । तदा पु॒रो व्यै॒रमि॑ति पुर्वेण संबधः ॥

प्र॒ सु॒ ष॒ वि॒भ्यो॑ म॒रुतो॑ वि॒रस्तु॑ प्र॒ श्ये॒नः॑ श्ये॒नेभ्यं॑ आ॒णु॒पत्वा॑ ।

अ॒च॒क्र॒म्या॑ य॒त्स्व॒धया॑ सु॒पर्णो॑ ह॒व्यं भ॑र॒न्म॒न॒वे॑ दे॒वजु॑ष्टं ॥ ४ ॥

प्र। सु। सः। विऽभ्यः। म॒रु॒तः। विः। अ॒स्तु। प्र। श्ये॒नः। श्ये॒ने॒भ्यः। आ॒णुऽप॒त्वा।
अ॒च॒क्र॒या। यत्। स्व॒ध॒या। सुऽप॒र्णः। ह॒व्यं। भर॒त्। म॒न॒वे। दे॒वऽजु॒ष्टं ॥४॥

अथैतदादिभिः श्येनः मृत्यते । हे मरुतो वर्गिन मरुत्सद्गताः पक्षिणः स प्रसिद्धः श्येनाख्यो विः पक्षी
विभ्यः पक्षिभ्यो युष्मत्तः प्र सु अन्तु । बलेन प्रकृष्टो भवतु । किञ्च श्येनेभ्यः ग्रामनीयगमनेभ्यः स्वसमानजातिभ्यः
पक्षिभ्यः सकाशादाणुपत्वाणुपतनः शीघ्रगामी श्येनः प्रकृष्टो भवतु । मुपर्णः शोभनपतनो यद्यदा श्येनोऽचक्रया
चक्रवर्जितया स्वधया रथेन देवजुष्टं देवैः भवितं हव्यं सोमलक्षणं हविर्मनवे प्रजापतये भरत अहरत
युल्लोकसकाशादाहृतवान् । अत्र स्वधागच्छो रथवाच्यचक्रया स्वधया वर्तमानमित्यादी । ऋ० १०. २७. १९ ।
दर्शनात् ॥

भ॒र॒द्यदि॒ वि॒रतो॒ वे॒वि॒ज्ञानः॒ प॒थो॒रु॒णा॒ मनो॒ज॒वा॒ अ॒स॒र्जि॑ ।
तू॒यं॒ य॒यो॒ म॒धु॒ना॒ सो॒म्ये॒नो॒त॒ श्र॒वा॑ वि॒वि॒दे॒ श्ये॒नो॒ अ॒त्र ॥५॥
भ॒र॒त्। य॒दि॒। विः। अ॒तः। वे॒वि॒ज्ञानः। प॒था। उ॒रु॒णा। म॒नःऽज॒वाः। अ॒स॒र्जि॑ ।
तू॒यं॒। य॒यो॒। म॒धु॒ना। सो॒म्ये॒न॒। उ॒त॒। श्र॒वः॒। वि॒वि॒दे॒। श्ये॒नः॒। अ॒त्र ॥५॥

यदि यदा विः पक्षी श्येनोऽतोऽमुष्माह्युल्लोकाद्विज्ञानः सोमपानकान् भीषयन् भरत । अहरत ।
सोममाहृतवान् । तदोरुणा विस्तीर्णनं पथांतरिक्षमार्गेण मनोजवा मनोवह्नेयुक्तः मन अमर्जि । मंष्टष्ट
आसीत् । सोम्येन सोममयेन मधुनात्रिन सह तूय त्रिष ययो । जगाम । उतापि च अवास्मिन् लोके श्येनः
मुपर्णः श्रवः सोमाहरणनिमित्तं यशो विविदे । लभे ॥

ऋ॒जी॒षी॒ श्ये॒नो॒ द॒द॒मानो॒ अ॒णुं॒ प॒रा॒व॒तः॒ शकु॒नो॒ म॒द्रं॒ म॒दं॑ ।
सो॒मं॒ भ॒र॒हा॒दृ॒हा॒णो॒ दे॒वा॒वा॒न्दि॒वो॒ अ॒मुष्मा॒द॒त्त॒रा॒दा॒दा॒य ॥६॥
ऋ॒जी॒षी॒। श्ये॒नः॒। द॒द॒मानः॒। अ॒णुं॒। प॒रा॒ऽव॒तः॒। शकु॒नः॒। म॒द्रं॒। म॒दं॑ ।
सो॒मं॒। भ॒र॒त्। द॒दृ॒हा॒णः॒। दे॒वऽवा॒न॒। दि॒वः॒। अ॒मुष्मा॒त्। उ॒त्त॒ऽत॒रा॒त्। आ॒ऽदा॒य ॥६॥

ऋजीष्यूजगामी परावतो दृरादंशु सोम ददमानो धारयन् श्येनः ग्रामनीयगमनो देवतान्देवैः सहितः
शकुनः पक्षी मद्रं मदनीयं मृत्यं मद्रं मदकरं सोममुत्तरादुन्नततरादमुष्मादिवो युल्लोकादादाय स्वीकृत्य
ददृहाणो दृढीभवन भरत । अहरत ॥

आ॒दा॒य॒ श्ये॒नो॒ अ॒भ॒र॒त्सो॒मं॒ स॒हस्रं॒ स॒वाँ॒ अ॒यु॒तं॒ च॒ सा॒कं॑ ।
अ॒त्रा॒ पु॒रं॒धि॒र॒ज॒हा॒द॒रा॒ती॒म॒दे॒ सो॒म॒स्य॒ मू॒रा॒ अ॒मृ॒रः ॥७॥
आ॒ऽदा॒य॒। श्ये॒नः॒। अ॒भ॒र॒त्। सो॒मं॒। स॒हस्रं॑। स॒वा॒न॒। अ॒यु॒तं॒। च॒। सा॒कं॑ ।
अ॒त्रं॑। पु॒रं॑ऽधिः। अ॒ज॒हा॒त्। अ॒रा॒तीः॒। म॒दे॒। सो॒म॒स्य॒। मू॒राः॒। अ॒मृ॒रः ॥७॥

श्येनः ग्रामनीयगमनः पक्षी सवान् सवाणां यज्ञानां सहस्रं सहस्रमंख्याकमयुतं न्वायुतमंख्याकं । अपरिमित
तमंख्याकमित्यर्थः । साकं सह सोमं सोमलक्षणमन्नमादायादानं कृत्वाभरत । अहरत । आजहार । अंवास्मिन्
सोम आहृते सति पुरंधिः पुरंधीर्वह्नेकर्मामृरोऽमृदः प्राञ्ज इद्रः सोमस्य संबन्धिनि मदे हर्षं सति मूरा मृहा
अरातीः शत्रुलजहात् । अत्यजत् । जघानेत्यर्थः ॥ अवारतिशब्दः स्वीलिनः ॥ ॥ ७७ ॥

गर्भे न्विति पंचर्चं पष्ठं मुक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिपुंभं । अत्या शक्ररी पट्पंचाशदक्षरा । श्येनो देवता । पुर्वमू-
क्तेऽष्टौ विलुक्तत्वादत्याया इन्द्रो वा देवता । तथा चानुक्रांतं । गर्भे नु पंचात्या शक्ररीति ॥ श्येने निष्कवन्धग्रस्य
इदं मुक्तं । मुच नु पुर्वमुदाहृतं ॥

गर्भे नु सन्नत्वेपामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।

शतं मा पुर आयसीररक्षन्नध श्येनो जवसा निरदीयं ॥१॥

गर्भे । नु । सन । अणु । एषां । अवेदं । अहं । देवानां । जनिमानि । विश्वा ।

शतं । मा । पुरः । आयसीः । अरक्षान् । अध । श्येनः । जवसा । निः । अदीयं ॥१॥

अत्रैव श्लोकः पठ्यते । श्येनभाव समास्थाय गर्भावोगिन निःसृतः । ऋषिर्गर्भे शयानः सन ब्रूते गर्भे नु
सन्निति । गर्भे नु गर्भे एव सन विद्यमानोऽहं वामदेव एषामिन्द्रादीनां देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि
जनिमानि जन्मान्यन्ववेदं । आनुपूर्व्येणाज्ञामिपं । परमात्मनः सकाशात्सर्वं देवा जाता इत्यवेदिपमित्यर्थः ।
इतः पुंशं शतं वह्न्यायसीरयोमयान्वभेद्यानि पुरः शरीराणि मा मामरक्षन् । अपालयन् । यथाह शरीराद्वा
तिरिक्तमात्मानं न जानीयां तथा मामरक्षन्नित्यर्थः । अधाधुना श्येनः श्येनवात्स्यतोऽहं जवसा वंशज निरदीयं ।
शरीरात्तिरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्नित्यंतोऽस्मीत्यर्थः । पुरुषे ह वा अयमादित इति खंडे गर्भ एवैतच्छ-
यानो वामदेव एवमुवाचेत्यादिना । ऐ० आ० २. ५. १. । अयमर्थः सम्यक् प्रतिपादितः ॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमास त्वष्टासा वीर्येण ।

ईमा पुरंधिरजहादरातीरुत वातां अतरच्छृणुवानः ॥२॥

न । घ । सः । मां । अप । जोषं । जभार । अभि । ई । आस । त्वष्टासा । वीर्येण ।

ईमा । पुरंऽधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् । अतरत् । शृणुवानः ॥२॥

स गर्भो मां वामदेवं जोषं पर्याप्तं न घ निवाप जभार । अपजहार । गर्भेऽपि वसतो मे मोहो नामु-
दित्यर्थः । अह तु ईमिद् गर्भस्यं दुःखं त्वजसा तीक्ष्णेन वीर्येण ज्ञानसामर्थ्येनाभ्यास । अभ्यभव । ईमां सर्वस्य
प्रेरकः पुरंधिः पुरां धारकः परमात्मारतीर्गर्भसंश्रितान् शत्रुजहात् । अत्यजत् । जघान् । उतापि च शृणु-
वानो वर्धमानः परिपुर्णः परमात्मा वातान् गर्भेऽशकरान्वायूनतरत् । अतारीत् ॥

अव यच्छचेनी अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिं ।

सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥३॥

अव । यत् । श्येनः । अस्वनीत् । अध । द्योः । वि । यत् । यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरंऽधिं ।

सृजत् । यत् । अस्मै । अव । ह । क्षिपत् । ज्यां । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥३॥

अथ तदानीं सोमाहरणकाले यद्यदा श्येनो द्योर्बुलोकादवास्वनीत् अवाङ्मुवं शब्दमकरोत् । यदि वा
यदा च । वेति चाद्यं । यद्यं पुरंधिं सोममतोऽस्माच्छचेनाद्वाङ्मूः । सोमपाला विक्षिप्तवतः । यद्यदास्ता शराणां
क्षेप्रा मनसा मनोवगेन भुरण्यन् गतुमिच्छन् कृशानुरतज्ञामकः सोमपालो ज्यां धनुषः कोटौ मांवीं क्षिपत् ।
क्षिपेत् गन्तु । अस्मै श्येनाय शरमवास्वजत् । त्यक्तवान् । तथा च ब्राह्मणं । तस्या अनुविष्टस्य कृशानुः सोम-
पालः सव्यस्य पदो नवमच्छिददित्यादि । ऐ० ब्रा० ३. २६. । यदा सोमपाला इत्यमित्यं चकुस्तदा श्येनः सोम-
मात्रहारित्युचोत्तरया संबंधः ॥

ऋजिष्य इमिन्द्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि णोः ।

अंतः पंतपतत्र्यस्य पर्णमधु यामनि प्रसितस्य तद्वेः ॥ ४ ॥

ऋजिष्यः । इ । इंद्रोऽवतः । न । भुज्युं । श्येनः । जभार । बृहतः । अधि । णोः ।

अंतरिति।पतत।पतत्रि।अस्य।पर्ण।अध।यामनि।प्रसितस्य।तत्।वेरिति।वेः ॥ ४ ॥

ऋजिष्य ऋजुगामी श्येन इंद्रवत इंद्रो रजको यस्य तस्माद्बृहतो महतोऽधि उपरि ऋः स्मिताह्नालोका दीमेन सोमं जभार । आजहार । तत्र दृष्टांतः । इंद्रवतः । इंद्रः समर्थः । तदतो देशाद्बृहत् न भुज्युनामक राजानं यथास्थिनावाजङ्गनुस्मद्वत् । अध तदानीं यामनि युद्धं प्रसितस्य ऋणानोरस्वैर्वदस्य वरगतुरस्य श्येनस्या तर्मध्ये स्थितं पतत्रि पतनग्रीनं तत्पर्णं पतत् । अपतत् ॥

अथ श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिष्यानं मघवां शुक्रमंधः ।

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिंद्रो मदाय प्रति धत्पिवर्धे ऋरो मदाय प्रति धत्पिवर्धे ॥ ५ ॥

अध । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । आऽपिष्यानं । मघऽवा । शुक्रं । अंधः ।

अध्वर्युऽभिः । प्रऽयतं । मध्वः । अग्रं । इंद्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिवर्धे । ऋरः । मदाय । प्रति । धत् । पिवर्धे ॥ ५ ॥

अधाधुना ऋरो विक्रातो मघवा धनवानिन्द्रः श्वेतं शुभ्र कलशं कलशे पात्रे स्थितं गोभिरग्नयेन पयसाक्त मिक्तमापिष्यानमाषाययंतं शुक्र सारोपतमध्वर्युभिः प्रयतं दत्तमधः सोमलक्षणमत्र मध्वो मधुरस्य सोमरस-स्याग्रमघे मदाय मदार्थं पिवर्धे पातुं प्रति धत् । प्रतिदधातु । पुनर्कृत्तरादरार्था ॥ ॥ ५६ ॥

त्वा युजति पंचर्च मत्प्रमं मुक्ते वामदेवस्यार्प त्रिष्टुभमिन्द्रासोमदेवताकं । अनुक्रात च । त्वा युजिन्द्रासोममिति । विनियोगो लिंगिकः ॥

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इंद्रो अपो मनवे समुत्सुकः ।

अहन्नहिमरिणात्सप्र सिंधूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ १ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इंद्रः । अपः । मनवे । सऽसुतः । करिति कः ।

अहन् । अहिं । अरिणात् । सप्र । सिंधून । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽइव । खानि ॥ १ ॥

हे सोम तव त्वदीये तत्तस्मिन् सख्ये मत्पितृभ्यो मति त्वा त्वया युजा महार्थेन इंद्रः समुत्सुकः सरणग्रीला अपो वृष्टिबलवर्णान्युदकानि मनवे मनुष्येभ्यः कः । अकरोत् । किंच अहिं वृत्रमसुरमहन । हतवान् । सप्र मर्षणग्रीलाः सिंधूनपोऽरिणात् । प्रेरयत् । अपिहितेवार्पहितानीव वृत्रेण तिरोहितानि च । अत्रिदशब्दश्चार्थं । खानि स्रोतसां द्वाराण्यपावृणोत् । उहाटितवान् ॥

त्वा युजा नि खिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा मद्य इंद्रो ।

अधि णुना बृहता वर्तमानं महो दुहो अप विश्वायु धायि ॥ २ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इंद्रः । चक्रं । सहसा । मद्यः । इंद्रो । इति ।

अधि । सुना । बृहता । वर्तमानं । महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥ २ ॥

हे इंदो सोम इंद्रः सद्यः सपदि त्वा त्वया युजा महायिन सूर्यस्य प्रेरकस्य सवितुः संबंधिनः पुर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैक चक्रं महसाभिभावुकं वल्लिनं नि विदत । आच्छिनत । कीदृशं । अधि उपरि क्षुना स्मितेन ब्रह्मता महतांतरिक्षेण वर्तमानं । किंच महो महतः प्रभृतस्य द्रुहो द्रोणधुः सूर्यस्य संबंधि विश्वायु सर्वतो गतु चक्रमप धारयि । इन्द्रिणापाहारि ॥

अहन्दिदो अदहदग्निरिंदो पुरा दस्युन्मध्यंदिनादभीके ।

दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरू सहसा शर्वा नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

अहन । इंद्रः । अदहत । अग्निः । इंद्रो इति । पुरा । दस्युन् । मध्यंदिनात् । अभीके ।

दुःऽगे । दुरोणे । क्रत्वा । न । यातां । पुरू । सहसा । शर्वा । नि । बर्हीत् ॥ ३ ॥

हे इंदो सोम अभीके संयामे दस्युन् शत्रुनिद्रोऽहन । अवधीत । अग्निः कांश्चिच्छत्रुनदहत । ददाह । कीदृशाविद्राधी । मध्यंदिनामध्याह्नात्पुरा पुरस्तात्पूर्वाह्ने तव पानाल्मध्वलाविति शेषः । यातां गच्छताम-
मुराणां पुरू पृच्छाणि बर्हनि सर्वा सर्वाणि निरवशेषाणि सहसा सहसाण्यपरिमितानि नि बर्हीति । न्यवर्हति ।
इन्द्रोऽवधीत । तत्र दृष्टांतः । दुरोणे दुरवने राजतुमशक्ये दुर्गे दुरवगाहं देशं क्रत्वा न कर्मणा स्वकीयं
कार्यमहिश्य गच्छतः पथिकान्यथा धनलोनुपशोरो हति तद्वत ॥

विश्वस्मात्सीमधमाँ इंद्र दस्युन्विशो दामीरकृणोरप्रगस्ताः ।

अवाधियाममृणतं नि शत्रुनविंदेथामपंचितिं वधत्रैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीं । अधमान । इंद्र । दस्युन् । विणः । दामीः । अकृणोः । अप्रऽगस्ताः ।

अवाधियां । अमृणतं । नि । शत्रुन । अविंदेथां । अपऽचितिं । वधत्रैः ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वं सीमेनान्दस्युन्विश्वस्मात्सर्वस्माद्गणादधमान हीनानक्रणोः । अकरोः । किंच दामीः कर्महीना
विणो मानुषीः प्रजा अप्रगस्ता गहिंता अक्रणोः । हे इंद्रासोमा युवा शत्रुनवाधियां । न्यमृणतं । नितरां
हिंसितवती । अपि च वधत्रैस्त्रिणां शत्रुणां प्रहारिरपचितिं पुजा जनेभ्योऽविंदेथा । अलभथां ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिंद्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।

आददृतमपिहितान्यथा रिरिचयुः स्थाश्चित्तृदाना ॥ ५ ॥

एव । सत्यं । मघऽवाना । युवं । तत् । इंद्रः । च । सोम । ऊर्वं । अश्व्यं । गोः ।

आ । अददृतं । अपिऽहितानि । अथा । रिरिचयुः । स्थाः । चित् । तृदाना ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं चंद्रश्चेति युवामुभावूर्ध्वं महांतमश्वमश्वसमुहं गोर्गवां समूहं चाददृतं । आदरयतं । अपिहित-
तानि परिणभिराक्तादितानि गवां वृदानि वाशित पणीनां भुमीश्याश्रापानपरण वल्लिन रिरिचयुः । रित्त-
वती । हे मघवानी धनवंतावद्रासोमा तृदाना शत्रुणा हिंसका युवं युवामिदिवमुक्तप्रकारेण यत्कृतवती
तत्सर्वं सत्यमेव ॥ ॥ १७ ॥

आ नः स्तुत इति पंचर्वसष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्थं वैश्वदेवमिन्द्रं । आ नः स्तुत इत्यनुक्रमणिका । विनियोगो
केलिकः ॥

आ नः स्तुत उप वाजेभिरुती इंद्रं याहि हरिभिर्मदसानः ।

तिरश्चिदयः सर्वना पुरूषाणां गूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाज्रेभिः । ऊती । इंद्र । याहि । हरिऽभिः । मंदसानः ।
तिरः । चित् । अर्यः । सवना । पुरूणि । आंगूषेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥१॥

हे इंद्र स्तुतस्त्वं वाज्रेभिर्वाज्ररत्नैः सह तिरश्चित प्राप्तानि । तिरः सत इति प्राप्तस्य । नि० ३ २० । इति यास्कः । पुरूणि पुर्णानि सवना सवनानि नोऽस्मदीयान्यज्ञानुप प्रत्युती ऊत्ये नोऽस्माकं रक्षणार्थं हरिभिरक्षिरा याहि । आगच्छ । कीदृशः । मंदसानो मोदमानोऽर्थः स्वाम्यांगूषेभिः स्तोत्रगृणानः स्तूयमानः सत्यराधाः सत्यधनः ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वाहृयमानः सोतृभिरुप यज्ञं ।
स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुप्वाणेभिर्मदति सं ह वीरः ॥२॥
आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वा । हृयमानः । सोतृऽभिः । उप । यज्ञं ।
सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सं । ह । वीरः ॥२॥

नर्यो वृभ्यो हितश्चिकित्वात् सर्वं ज्ञानं सोतृभिः सोममभिपुण्यात्तर्कत्विरभहृयमान आहृयमान इदोऽस्मदीयं यज्ञमुप प्रति आ याति । आगच्छतु । हि स्मेति पुरणा । स्वश्वः शोभनाशोपतोऽभीरुर्मन्यमानः सुस्वानेभिः मुन्वाङ्गिर्यजमानमन्यमानः स्तूयमानो य इदो वीरः श्रुर्मदतिः सह स मदति ह सह सायत्येव । स इंद्र आगच्छत्विति पुर्वेण संबधः ॥

श्रावयेदस्य कर्णा वाज्रयथ्ये जुष्टामनु प्र दिशं मंदयथ्ये ।
उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान्करन् इंद्रः सुतीर्थामयं च ॥३॥
श्रवय । इत । अस्य । कर्णा । वाज्रयथ्ये । जुष्टां । अनु । प्र । दिशं । मंदयथ्ये ।
उत्ऽवृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करन् । नः । इंद्रः । सुतीर्थामयं । च ॥३॥

हे सोतस्त्वमस्येन्द्रस्य संबधना कर्णा कर्णा वाज्रयथ्या इंद्रं बलिन् कर्तुं जुष्टामनु दिशं भवितासु सवामु दिशु प्र मंदयथ्ये प्रकर्षणं इंद्रं मादयतुं च श्रवय । सोत्राणि श्रावय । इदिति पुरणः । उद्वावृषाणः सोमनोत्सिच्यमानस्तुविष्मान्बलवानिंद्रो नोऽस्माकं राधसे धनार्थं सुतीर्थामयं शोभनानि तीर्थान्यमयं च भयराहित्यं न करत । करोतु ॥

अच्छा यो गंता नाधमानमृती इत्या विप्रं हयमानं गृणंतं ।
उप त्मनि दधानो धुर्याऽशून्सहस्राणि शतानि वज्रवाहुः ॥४॥
अच्छ । यः । गंता । नाधमानं । ऊती । इत्या । विप्रं । हयमानं । गृणंतं ।
उप । त्मनि । दधानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रऽवाहुः ॥४॥

वज्रवाहुर्वज्रहस्ती य इंद्रस्तन्मयात्मानि स्थितानात्त्वश्रयान सहस्राणि सहस्रसंख्याकान शतानि शतमस्या कानागून शीघ्रगामिनोऽश्वान्युरि रथवहनप्रदेशे उप दधानः संस्थापयन्ती रक्षणार्थं नाधमानं याचमानं विप्रं संधावितं हवमानमाह्वयतमित्येत्यमनेन प्रकरणेण गुणतं स्तुवत यजमानमच्छाभिमुख्येन गता गमनशीलः । भवतीति शेषः । स इंद्रः सुतीर्थान्यमयं च करोत्विति पुर्वेण संबधः ॥

त्वोतासो मघवन्निद्रं विप्रो वयं ते स्याम सूरयो गृणंतः ।
भेजानासौ बृहद्विवस्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुशोः ॥५॥

त्वाऽऽकृतासः । मघऽऽवन् । इंद्र । विप्राः । वयं । ते । स्याम । सूरयः । गृणंतः ।
भेजानासः । वृहत्ऽदिवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य । दावने । पुरुऽस्योः ॥ ५ ॥

हे मघवन्धनवद्विद्र त्वोतासस्त्वया रक्षिता विप्रा मेधाविनो गृणंतस्त्वां स्तुवंतः सूरयः स्तोतारो वयं वृहदिवस्य महद्दीप्राकायस्य आ समंताऽऽस्त्यस्य पुरुचोर्वृहत्स्य वृहकीर्तवो ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाने निर्मिते सति भेजानासस्त्वां भजमानाः स्याम । भवेम ॥ ॥ १८ ॥

नकिरिद्रेति चतुर्विंशत्यृचं नवमं मृक्तं वामदेवस्यार्पं गायत्रं । अष्टमी चतुर्विंशती च द्वे अनुष्टुभी । इंद्रो देवता । दिवश्चित्त्ययं तुच उपोदेवताक इंद्रदेवताकस्य । तथा चानुकांतं । नकिश्चतुर्विंशतिर्दिवश्चित्त्ययं उपस्यश्च गायत्रं ह्यष्टस्यंति चानुष्टुभाति ॥ अतिरात्रे तृतीयं पर्यायं भेजावरुणगम्य उत्तमावर्जमिदं मृक्तं । तथा च मृचितं । नकिरिद्र त्वदत्तर इत्युत्तमामुदरत् । आ० ६. ४. । इति ॥

नकिरिद्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरिवा यथा त्वं ॥ १ ॥

नकिः । इंद्र । त्वत् । उत्तरः । न । ज्यायाँ । अस्ति । वृत्रहन् । नकिः । एव । यथा । त्वं ॥ १ ॥

हे वृत्रहद्विद्र वृत्रस्य नाशकं । लोक एकोऽपीति शेषः । त्वत्त्वं उत्तर उत्कृष्टतरो नकिरिस्ति । न भवति । त्वत्तो ज्ञायान प्रशस्यतर एकोऽपि नास्ति । हे इंद्र त्वं लोके यथा प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि नकिरिवास्ति । नैव भवति । कश्चिदपि लोक इद्रसदृशो नास्तीत्यर्थः ॥

सत्वा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः । सत्वा महौ असि श्रुतः ॥ २ ॥

सत्वा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वा । चक्राऽऽव । ववृतुः । सत्वा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

हे इंद्र ऋष्टयः प्रजासि त्वामनु लकीकृत्य सत्वा सत्यमेव ववृतुः । वर्तेते । तत्र दृष्टांतः । विश्वा विश्वानि व्याप्तानि चक्रं चक्राणीव । यथा चक्राणि शकटमनुवर्तेते तद्वत् । हे इंद्र महोस्त्वं सत्वा सत्यमेव श्रुतो विश्रुतोऽसि । गुणः प्रख्यातो भवसि ॥

विश्वे चनेदना त्वा देवासं इंद्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥

विश्वे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इंद्र । युयुधुः । यत् । अहा । नक्तं । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

हे इंद्र विश्वे चनेत्सर्व एव देवासोऽमुगान्विजिगीषवो देवा अना प्राणरूपेण बलेन त्वा त्वां सहायं लब्ध्वा युयुधुः । अमुरः सह युद्धं चक्रुः । यद्यस्मात्कारणादहा अहःमु नक्तं रात्रिषु चातिरः । आ समंतात् शत्रुनवधीः । अतः कारणायुयुधुरिति पूर्वण संबधः ॥

यत्रोत वाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इंद्र सूर्ये ॥ ४ ॥

यत्र । उत् । वाधितेभ्यः । चक्रं । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इंद्र । सूर्ये ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन् युद्धं उतापि च हे इंद्र त्वं वाधितेभ्यः कुत्ससहायेभ्यो युध्यते युद्धं कर्षते कुत्साय च सूर्यं सूर्य-संबधि चक्रं मुषायः । अमुष्णाः । अपहृतवानसीत्यर्थः । तस्मिन् युद्धे प्रायः शचीर्भरतशमिति परेण संबधः ॥

यत्र देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिंद्र वनूरहन् ॥ ५ ॥

यत्र । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वं । इंद्र । वनून । अहन् ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वमेक इद्रसहाय एव यत्र यस्मिन् संयामे देवानिंद्रादीन् ऋघायतो बाधमानान्विश्वान् सर्वान्नाच-सादीनयुध्यः । युद्धमकरोः । तथा वनून हिंसकानहन् । अवधीः ॥ १९ ॥

यच्चोत मर्त्याय कमरिणा इंद्र सूर्ये । प्रावः शचीभिरतंशं ॥ ६ ॥

यच्च । उत । मर्त्याय । कं । अरिणाः । इंद्र । सूर्ये । प्र । आवः । शचीभिः । एतंशं ॥ ६ ॥

यच्च यस्मिन् मंत्राय उतापि च हे इंद्र त्वं मर्त्याय मनुष्याद्यतशाख्याय ऋषये सूर्यमरिणाः । अहिंसीः । किमिति पुरणः । तदानीं शचीभिर्युद्धकर्मभिरतंशमितत्सन्नकर्मपि प्रावः । प्रकंपंगारवः ॥

किमादुतामि वृत्रहन्मघवन्मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥ ७ ॥

किं । आत् । उत । अमि । वृत्रऽहन । मघऽवन । मन्युमत्ऽतमः । अत्र । अह । दानुं । आ । अतिरः ॥ ७ ॥

हे वृत्रहन वृत्राणामावरकाणां तमसां हंतर्मघवन्धनवन्निद्र त्वमादनंतरमेव उतापि च । किमिति पत्रे । मन्युमत्तमोऽसि । अत्यंतं क्रोधवान् भवसि । अत्रास्मिन्नतरिणेऽहेव दानुं दनोः पुत्र वृत्रमातिरः । आ सम-तादहिंसीः ॥

एतद्देदुत वीर्यं मिंद्रं चकथं पौंस्यं । स्त्रियं यहृहणायुवं वधीदुहितरं दिवः ॥ ८ ॥

एतत् । घ । इत् । उत । वीर्यं । इंद्रं । चकथं । पौंस्यं । स्त्रियं । यत् । दुऽहनायुवं । वधीः । दुहितरं । दिवः ॥ ८ ॥

हे इंद्र उतापि च यद्यस्त्वमेतदपन्नचितं पौंस्यं बल वीर्यं सामर्थ्योपेतं चकथं । कृतवानसि । घदिति पुरणा । किंच दृहणायुवं दुष्टं हननमिच्छंतीं दिवो दुहितरं बुलोकसकाशादुत्पन्नो म्रियमुपम वधीः । अवधीः ॥

दिवश्चिद्वा दुहितरं महान्महीयमानां । उपासमिंद्रं सं पिणक् ॥ ९ ॥

दिवः । चित् । घ । दुहितरं । महान् । महीयमानां । उपसं । इंद्रं । सं । पिणक् ॥ ९ ॥

हे इंद्र महान्स्वं दिवो दुहितरं बुलोकस्य पुत्रीं महीयमानां पुत्र्यमानामुपसमुपोदेवीं सं पिणक् चिद्वा संपिष्टवानसि खलु ॥

अपोषा अनंसः सरत्संपिष्टादहं विभ्युषी । नि यत्सीं शिघ्रथवृषा ॥ १० ॥

अपं । उपाः । अनंसः । सरत् । संऽपिष्टात् । अहं । विभ्युषी । नि । यत् । सीं । शिघ्रथत् । वृषा ॥ १० ॥

वृषा कामानां वर्षितेद्रो यद्यदा सीमितदूषःसंबन्धि शकटं नि शिघ्रथत् । न्यवधीत् । तद्रोषा उपोदेवता विभ्युषीद्रसकाशाङ्गीता सती संपिष्टादिंद्रेण संबुर्णिताननसः शकटादप सरत् । अपासरत् । अपत्रगाम । अहेति पुरणः ॥ ॥ २० ॥

एतदस्या अनंसः शये सुसंपिष्टं विपाश्या । मसारं सीं परावतः ॥ ११ ॥

एतत् । अस्यः । अनंसः । शये । सुऽसंपिष्टं । विऽपाशि । आ । मसारं । सीं । पराऽवतः ॥ ११ ॥

सुसंपिष्टमिंद्रेण सुष्ठु संबुर्णितमस्या उपसः संबन्धितदनः शकटं विपाशि । विपाडाख्या नदी । तस्या तत्तीर आ शये । आ समंताच्छेते । अशत । सीमियमुपोदेवता शकटं भये सति परावतो दृग्देशात्समार । अपससार ॥

उत सिंधुं विवा॒ल्यं वि॒त॒स्या॒ना॒मधि॒ श्मि । परि॑ ष्टा इ॒द्र मा॒यया ॥१२॥

उत। सिंधुं। वि॒ऽवा॒ल्यं। वि॒ऽत॒स्या॒नां। अ॒धि। श्मि। परि॑। स्याः। इ॒द्र। मा॒यया ॥१२॥

हे इ॒द्र उतापि च विवान्यं विगतवान्यावस्यां संपूर्णजनां वितस्थानां वितिष्ठमानां सिंधुं नदीमधि क्षमि
वमाया मायया प्रक्षया परि ष्टाः । पर्यस्याः । सर्वतः स्थापनं कृतवानसि ॥

उत शु॒ष्णा॒स्य धृ॒ष्णया॒ प्र मृ॒ष्टो अ॒भि वे॒दनं । पुरो॑ यद॒स्य संपि॒णक् ॥१३॥

उत। शु॒ष्णा॒स्य। धृ॒ष्णुऽया। प्र। मृ॒ष्टः। अ॒भि। वे॒दनं। पुरः। यत॑। अ॒स्य। सं॒ऽपि॒णक् ॥१३॥

उतापि च हे इ॒द्र धृष्णया धृष्णुः धर्पकस्त्वं शुष्णस्य शुष्णनाम्नोऽसुरस्य संबधि वेदनं विन्तमभि अभितः
सर्वतः प्र मृष्टः । प्रकंपणावाधयाः । यद्यदास्य शुष्णस्य पुरः पुराणि नगराणि संपिणक् । संपिष्टवानसि । तदा
प्र मृष्ट इति संबधः ॥

उत दा॒सं कौ॒लित॒रं बृ॒हतः प॒र्वता॒दधि॑ । अ॒वा॒ह॒न्दि॒द्र शं॒वरं ॥१४॥

उत। दा॒सं। कौ॒लिऽत॒रं। बृ॒हतः। प॒र्वता॒त्। अ॒धि। अ॒व। अ॒ह॒न्। इ॒द्र। शं॒वरं ॥१४॥

उतापि च हे इ॒द्र त्वं दाममुपक्षपयितारं कौलितरं कूलितरनाम्नोऽपत्वं शवरमसुरं बृहतो महतः
पर्वतादद्रग्रथुपरि अव अवाचीनं कृत्वाहन । हतवानसि ॥

उत दा॒सस्य॑ व॒र्चिनः॑ म॒ह॒स्राणि॑ ग॒ताव॑धीः । अ॒धि पंच॑ प्र॒धीरि॑व ॥१५॥

उत। दा॒सस्य॑। व॒र्चिनः॑। म॒ह॒स्राणि॑। ग॒ता। अ॒व॒धीः। अ॒धि। पंच॑। प्र॒धीन्ऽइ॒व ॥१५॥

उतापि च हे इ॒द्र त्वं प्रधीनिव चक्रस्य परितः स्थितान् शंक्रुनिव द्विसकान्पंच गता पंचगतानि पंचगत-
संख्याकान् महस्राणि महस्रसंख्याकान्दामस्य लोकानामुपक्षपयितुर्वर्चिनो वर्चिनामकस्यासुरस्य संबधिनीऽनुच-
राऽपुरुपानर्थाधिकमवधीः । हतवानसि ॥ ॥२१॥

उत त्वं पु॒त्रम॒युवः॑ परा॒वृक्तं॑ ग॒तक्र॑तुः । उ॒क्थे॒ष्वि॒द्र आ॒भ॒जत् ॥१६॥

उत। त्वं। पु॒त्रं। अ॒युवः॑। परा॑ऽवृक्तं। ग॒तऽक्र॑तुः। उ॒क्थे॒षु। इ॒द्रः। आ॑। अ॒भ॒जत् ॥१६॥

उतापि च गतक्रतुः गतकर्मो॒द्रस्य तं प्रसिद्धमयुव एतन्नाम्न्याः पुत्रं परावृक्तमेतन्नामकमुक्थेषु स्तोत्रिष्वा-
भजत । भागिन कृतवान् । अयमर्था वस्त्रीभिः पुत्रमयुवः । अ॒युवो ४. १९. ९. । इत्यस्यामृचि प्रतिपादित इति ॥

उत त्या तु॒र्वशा॒यदृ॑ अ॒स्ना॒तारा॑ श॒चीप॑तिः । इ॒द्रो वि॒द्वाँ अ॒पार॑यत् ॥१७॥

उत। त्या। तु॒र्वशा॒यदृ॑ इति॑। अ॒स्ना॒तारा॑। श॒चीऽप॑तिः। इ॒द्रः। वि॒द्वाँ। अ॒पार॑यत् ॥१७॥

उतापि च अस्नातारास्नातारी ययातिशापादनभिपिक्ता त्या त्वां तौ प्रसिद्धौ तुर्वशायादृ तुर्वशानामानं
यद्भामक च राजानो शचीपतिः कर्मणां पालकः । यद्वा । शचीद्रस्य भार्या । तस्याः पतिर्भतो विद्वान्
सकलमपि जानन्नद्रोऽपारयत । अभिपिकाहावकरोत् ॥

उत त्या स॒द्य आ॒र्या॑ स॒रयो॑रि॒द्र पा॒रतः॑ । अ॒र्णा॒चि॒चर॑थावधीः ॥१८॥

उत। त्या। स॒द्यः। आ॒र्या॑। स॒रयोः॑। इ॒द्रः। पा॒रतः॑। अ॒र्णा॒चि॒चर॑था। अ॒व॒धीः ॥१८॥

उतापि च सद्यः सपदि हे इंद्र त्वं त्वा त्वा तावार्थावाचार्यत्वाभिमानिनी संतावपि । इंद्रविषयभक्तिप्र-
द्वारहित्वावित्यर्थः । सरयोः सरख्या नद्याः पारतः परि तीरि वसंतावर्णाचित्ररथा अर्णनामकं चित्ररथनामकं
च राजानाववधीः । अहिमीः ॥

अनुं डा जहिता नयोऽंधं श्रोणं च वृत्रहन । न तत्रे मुस्रमष्टवे ॥१९॥

अनुं डा । जहिता । नयः । अंधं । श्रोणं । च । वृत्रऽहन । न । तत । ते । मुस्रं । अष्टवे ॥१९॥

हे वृत्रहन वृत्रस्य हिंसकं त्वं जहिता जहिती सर्वबंधुभिस्त्यक्ताबंधं चतुर्होनमेक श्रोणं च पगुमपर च द्वा
एती द्वावनु नयः । अधपंगुत्वपरिहरिणानुनीतवानसि । हे इंद्र ते त्वया दत्त तत्सुस्र मुस्रमष्टवे व्याः कोऽपि
न प्रभवतीति शेषः ॥

शतमंशमन्मयीनां पुरामिंदो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुपे ॥२०॥

शतं । अशमनऽमयीनां । पुरां । इंद्रः । वि । आस्यत् । दिवःऽदासाय । दाशुपे ॥२०॥

इंद्रोऽशमन्यीनां पापाणिर्निर्मितानां पुरां शत्रुस्य संबन्धिना नगराणां शतं शतसंख्याक दिवोदासाय दत्त
नामकाय दाशुपे हविर्दत्तवन्त यत्रमानाय व्यास्यत् । व्यतिपत् ॥ ॥२०॥

अस्वापयहभीतये महस्रां चिंशतं ह्यैः । दासानामिंदो मायया ॥२१॥

अस्वापयत् । दभीतये । महस्रां । चिंशतं । ह्यैः । दासानां । इंद्रः । मायया ॥२१॥

इंद्रो मायया मकीयया शक्त्या दासानां लोकानामपलपयितृणां राजमादीनां चिंशतं त्रिंशत्संख्याकानि
महस्रा महस्राणि भीतये दभीतिनामकस्यार्थाय हर्षहर्षनसाधनेरायुर्धरमापयत् । अवधीत ॥

स घेदुतामिं वृत्रहन्समान इंद्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युपे ॥२२॥

सः । घ । इत् । उत । अमि । वृत्रऽहन । समानः । इंद्र । गोऽपतिः । यः । ता ।

विश्वानि । चिच्युपे ॥२२॥

उतापि च हे इंद्र यस्त्व ता तानि विश्वानि समन्तान् शत्रुन् चिच्युपे । प्राच्यावयः । हे वृत्रहन
वृत्राणां शत्रुणां हिंसकं गोपतिर्गवा पालकः स त्व समानः सर्वेषां यत्रमानानां समः सन् प्रख्यातोऽमि ।
घेदिति पुराणां ॥

उत नूनं यदिद्रियं करिष्या इंद्र पांस्यं । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥२३॥

उत । नूनं । यत् । इंद्रियं । करिष्याः । इंद्र । पांस्यं । अद्य । नकिः । तत । आ । मिनत् ॥२३॥

उतापि च हे इंद्र यत्वीस्य त्वदीयं बलमिद्रियं मामर्थोपतं नूनं करिष्याः । कृतवानसि मनु । अना
यतनः कश्चित्द्रव्यं नकिरा मिनत् । न हि स्यात् ॥

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वयमा । वामं पृषा वामं भगो वामं देवः कर्कृती ॥२४॥

वामंऽवामं । ते । आऽदुरे । देवः । ददातु । अयमा । वामं । पृषा । वामं । भगः । वामं ।

देवः । कर्कृती ॥२४॥

हे आदुरे शत्रुणांमादारयितरिंद्र ते तव वामं वामं यद्यहननीयं संभ्रजनीयं धनमस्ति लोके तद्वाम
वस्त्वयमारोगां नियमयिततन्नामको देवो ददातु । प्रयच्छतु । तथा कर्कृती कर्कृतः पृषा पोषको देवो

वाम धनं ददातु । भगोऽपि धनं ददातु । ननु कच्छतीत्येतस्मिन्निहितत्वाद्भग इत्यनेन संबन्धनीयं । अथवार्य-
मादीना त्रयाणामपि विधिपणत्वेन भाव्यं । कथं पुष्पो विधिपण स्यादिति साकांक्षत्वात् न । सानिध्याकांक्षयोः
सद्धानोऽपि योग्यतामर्तरणान्वयायोगात् । तस्मात्पूषा प्रपिष्टभागोऽदतको हि । तं स० ७. ६. ८. ५. । इत्यादि
श्रुतिषु पूष्ण एवादतकत्वेन प्रसिद्धैर्वहितस्यापि तस्यैव विधिपणत्व युक्तं । वामं वननीयं भवतीत्यादि
निरुक्तं । ६. ३५. । अत्र द्रष्टव्यं ॥ ॥२३॥

कया न इति पञ्चदशर्चं दशमं मुक्तं वामदेवस्यार्पमद्रं गायत्रं । अभी पु ण इत्येषा पादनिचृत्ताम गायत्री
त्रयः सप्तकाः पादनिचृदिति तद्वज्रणयुक्तत्वात् । तथा चानुकर्मणिका । कया पंचोनामी पु पादनिचृदिति ॥
मुक्तविनियोगो निगिकः । अत्रिष्टोमं चानुर्विशिकेऽर्हानि च माध्यादिनं सर्वे मंत्रावरुणस्य कया न इत्याद्यस्युचः
सोत्रियः । सूत्रित च । होत्रकाणां कया नश्चित्र आ भुवत् । आ० ५. ४. । इति ॥ वरुणप्रघासिषु कायस्य
हविषोऽनुवाक्या कया न इत्येषा । तथा च सूत्रित । कया नश्चित्र आ भुवद्विरण्यगर्भः समवर्तताये । आ०
२. १७. । इति ॥

कया नश्चित्र आ भुवदृती सदावृधः सखा । कया नश्चिष्टया वृता ॥ १ ॥

कया नः । चित्रः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा । कया नश्चिष्टया वृता ॥ १ ॥

सदावृधः सदा वर्धमानश्चित्रशायनीयः पूजनीयः सखा मित्रभुत इन्द्रः कथोती ऊत्या तर्पणन नोऽस्मान्ना
भुवत् । अभिमुर्येन भवत् । नश्चिष्टया प्रज्ञावत्तमया प्रज्ञामहितमनुष्ठीयमानेन कया वृता केन वर्तनेन
कर्मणा चाभिमुर्यो भवत् ॥

कन्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदंधसः । दृह्ना चिदाऽरुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानां । मंहिष्ठः । मत्सत् । अंधसः । दृह्ना । चित् । आऽरुजे । वसु ॥ २ ॥

मंहिष्ठः पूजनीयः सत्यः सत्यभुतो मदानां मादयितृणा मध्यं को मदकरोऽधमः सोमस्य रसो दृह्ना चित्
दृढान्यपि वसु वसुनि शत्रूणां धनान्यारुज आ समताद्रुक्ते हे इन्द्र त्वा त्वा मत्सत् । मादयत् ॥

अभी पु णः सखीनामविता जरितृणां । गतं भवांस्यृतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । मु । नः । सखीनां । अविता । जरितृणां । गतं । भवासि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं मग्नीनां समानव्यातीनां जरितृणां सोतृणांमविता रविता त्वं गतं गतेन बह्वीभिश्चिभिः
रत्नाभिः सह नोऽस्माकं सु सुष्टुभि भवासि । अभिमुर्यो भव ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः । नियुद्धिश्चर्पणीनां ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रं । न । वृत्तं । अर्वतः । नियुत् ऽभिः । चर्पणीनां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृत्तं चक्रं न वर्तमानं चक्रमिवावर्त उपगतृत्तोऽस्मान् चर्पणीनामस्मदीयानां मनुष्याणां नियुद्धिः
भृतिभिरभ्या ववृत्स्व । अभ्यावर्तम ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि । अभंष्टि सूर्यं सचा ॥ ५ ॥

प्रऽवता । हि । क्रतूनां । आ । हा । पदाऽदेव । गच्छसि । अभंष्टि । सूर्यं । सचा ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं क्रतूनां कर्मणां यजमानानां संबन्धिनः प्रवता प्रवतः प्रवणान्देवान्यदेव पदानि स्वकीयानि
स्थानानीवा गच्छसि हि । आगतो भवासि खलु । हेतु पुरणः । हे इन्द्र त्वामहं सूर्यं सूर्येण सचा सहाभश्चि ।
भजं ॥ ॥२४॥

सं यत्त इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विर । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सं । यत् । ते । इन्द्र । मन्यवः । सं । चक्राणि । दधन्विर । अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदर्थं मन्यवः स्तृतयो यशदा सं दधन्विर । अस्माभिरनुमन्यते । चक्राणि चक्रमणानि कर्माणि च सं दधन्विर अध तदानी ताः स्तृतयस्मानि कर्माणि च त्वे त्वर्थं भवति । अध तदनतर सूर्यं च भवति ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुं ॥ ७ ॥

उत । स्म । हि । त्वां । आहुः । इत । मघऽवानं । शचीऽपते । दातारं । अविऽदीधयुं ॥ ७ ॥

हे शचीपति कर्मपालकेद्र उतापि च मघवान धनवत दातार स्तोत्रभोऽभीष्टपद त्वा त्वामविदीधयु । विदीधयुरदीधमानः । न विदीधयुरविदीधयुः । त दीधमानमाहुः स्म । प्रवदति खलु । हीदति द्वय पुरणार्थं ॥

उत स्मा मद्य उत्परि शशमानाय मुन्यते । पुरु चिन्मंहसे वसुं ॥ ८ ॥

उत । स्म । मद्यः । इत । परि । शशमानाय । मुन्यते । पुरु । चित । मंहसे । वसुं ॥ ८ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्व मद्य इत्यस्य एव शशमानाय स्मृति कुर्वते । शशमानः शसमानः । नि० ६ ८ । इति यास्कनोक्तत्वात् । मुन्यते भोमाभियव कुर्वते यजमानाय पुरु चित्पुरुषाणि ब्रह्मर्षिषु वसु वसुनि धनानि परि परितो मंहसे स्म । प्रयच्छसि खलु ॥

नहि स्मा ते शतं चन राधो वरंते आमुरः । न च्योत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि । स्म । त । शतं । चन । राधः । वरंते । आऽमुरः । न । च्योत्नानि । करिष्यतः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र आमुरो बाधका राजमादयस्ते त्वदीय शतं चन शतपरिमितमपि राधो धनं नहि वरंते स्म । न वारयति खलु । किंच शत्रुणा हिमन करिष्यतस्तत्र च्योत्नानि वनानि न वारयति ॥

अस्माँ अवंतु ते शतमस्मान्सहस्रमृतयः । अस्मान्विश्वा अभिष्टयः ॥ १० ॥

अस्मान् । अवंतु । ते । शतं । अस्मान् । सहस्रं । ऊतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयाः शतं शतसंख्याका ऊतयो रक्षा अस्मानवतु । रक्तु । सहस्रं सहस्रसंख्याकाम्यदीया रक्षा अस्मानवतु । विश्वाः सर्वाण्यभिष्टयस्त्वदीयान्यभिगमनान्यस्माज्जवतु ॥ ॥ १० ॥

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिवित्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । इहा । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥

हे इन्द्र त्वमिहास्मन्त्यज्ञऽस्मान्यजमानान सख्याय सर्गभावाय स्वस्तयेऽविनाशाय च महो महत दिवित्मते दीप्तिमते राधे धनाय च वृणीष्व । संभज्य ॥

अस्माँ अविद्दि विश्वहेन्द्र राया परीणमा । अस्मान्विश्वाभिरुतिभिः ॥ १२ ॥

अस्मान् । अविद्दि । विश्वहा । इन्द्र । राया । परीणमा । अस्मान् । विश्वाभिः ।

ऊतिऽभिः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र त्व विश्वहा सर्वेष्वहःमु परीणसा महता राया धननास्मान्यजमानानविद्दि । रक्ष । किंच विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभि रक्षाभिरस्मानविद्दि ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमतः । नवाभिरिद्रोतिभिः ॥१३॥
 अस्मभ्यं । तान् । अप । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽडव । गोऽमतः । नवाभिः । इन्द्र ।
 ऊतिऽभिः ॥१३॥

हे इन्द्र त्वं नवाभिर्नूतनाभिरुतिभि रक्षाभिरस्तेव वेप्रा गुर इव गोमतो गोभिर्युक्तान् तान् प्रसिद्धाम्ब्र-
 जान् गोनिवामानस्मभ्यमपा वृधि । उवाटय ॥

अस्माकं धृष्णया रथो द्युमाँ इन्द्रानपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥१४॥
 अस्माकं । धृष्णुऽया । रथः । द्युऽमान् । इन्द्र । अनपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥१४॥

हे इन्द्र धृष्णया धृष्णः शत्रूणां धर्षको द्युमान्दीप्तिमाननपच्युतो विनाशरहितो गव्युर्गोमानश्वयुरश्ववान-
 स्माकमस्मत्सवधी रथ ईयते । सर्वत्र गच्छतु । तेन रथेनास्मान्जित्त्वर्थः ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यनयादित्य दृष्ट्वा रथादवरोहेत । तथा च मुञ्चितं । अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यमी
 न्ममाणो जपित्वावरोहेत । आ० गृ० ७. ६. १०. इति ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिदोपरि ॥१५॥
 अस्माकं । उत्तमं । कृधि । श्रवः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठं । द्यांऽडव । उपरि ॥१५॥

हे सूर्य सर्वस्य प्ररकेन्द्र हे आदित्य वा त्वं देवेषु द्योतमानेषु वज्रादिषु मध्येऽस्माकमस्मत्सर्वधि श्रवो यज्ञ
 उत्तममल्कृष्ट कृधि । कुरु । तत्र दृष्टांतः । वर्षिष्ठमतिशयिन प्रवृद्ध मेचनसमर्थं वा द्यामिव बुल्लोक यथा सर्वेषा
 ल्लोकानामुपरि स्थितमल्कृष्टमकरोस्तद्वत् ॥ ॥०६॥

आ तु न इन्द्रति चतुर्विंशत्यृचर्मकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्थं गायत्रमद्र । अत्ये कनीनकैवत्यादिके द्वे इन्द्रस्या
 शदेवताके । तथा चानुकांते । आ तु नश्चतुर्विंशतिरत्याभ्यामिन्द्रार्थां स्मृताविति । गतो विनियोगः ॥

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमर्धमा गृहि । महान्महीभिर्कृतिभिः ॥१॥
 आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रऽहन । अस्माकं । अर्धं । आ । गृहि । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥१॥

हे वृत्रहन वृत्राणां शत्रूणां हिंसकंद्र त्वं नोऽस्मान्प्रति तु विप्रमागच्छ । हे इन्द्र महान्प्रभुत्वस्त्वं महीभिर्म
 हतीभिरुतिभि रक्षाभिः महास्माकमर्धं समीपमा गृहि । आगच्छ ॥

भूमिश्चिद्दामि तूतुजिरा चित्र चित्रिणीष्व । चित्रं कृणीष्यतये ॥२॥
 भूमिः । चित्रा । घा । अमि । तूतुजिः । आ । चित्र । चित्रिणीषु । आ । चित्रं । कृणीषि । ऊतये ॥२॥

हे चित्र चायनीय पुत्रनीयंद्र त्वं भूमिस्थित भ्रमणशीलोऽपि तूतुजिर्घासि । अस्मदभीष्टप्रदाता च भवसि ।
 आकारशार्थं । चित्रिणीषु चित्रकर्मयुक्तास्वस्मद्रूपामु प्रजामु चित्र चायनीयं धनमूतये रक्षणाय आ कृणीषि ।
 आ समंतात्करोषि । घति पुरणः ॥

दभ्रेभिश्चिच्छणीयांसं हंसि वार्धंतमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥३॥
 दभ्रेभिः । चित् । शशीयांसं । हंसि । वार्धंतं । ओजसा । सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥३॥

हे इन्द्र त्वं दभ्रेभिश्चिदन्वीरपि सखिभिर्यजमानः सह शशीयांसं ॥ शश प्रतगती ॥ उत्प्लवमानं वार्धंतं
 महान्तमपि शत्रुमोजसा बलेन हसि । नाशयसि । ये यजमानास्वै त्वयि सचा संगताः । तैरिति पूर्वण संबंधः ॥

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदव ॥४॥

वयं। इन्द्र। त्वे। इति। सचा। वयं। त्वा। अभि। नोनुमः। अस्मान। अस्मान। इत्। उत्। अत्र। ॥४॥

हे इन्द्र वयं यजमानास्त्वे त्वयि सचा संगताः स्मः । वयं त्वा त्वामभि नोनुमः । अतिशयेनाभिष्टुमः ।
हे इन्द्र त्वमप्यस्मानस्मानित् सर्वानस्मानिवोदव । उत्कर्षेण रत्न ॥

स नञ्चित्राभिरद्विवोऽनवद्याभिरुतिभिः । अनाधृष्टाभिरा गंहि ॥५॥

सः। नः। चित्राभिः। अद्विऽवः। अनवद्याभिः। उतिऽभिः। अनाधृष्टाभिः। आ। गंहि ॥५॥

हे अद्विवो वज्रवज्रिन्द्र स त्वं चित्राभिश्चायनीयाभिरनवद्याभिरनिदिताभिरनाधृष्टाभिः शत्रुभिरप्रधर्षित-
रुतिभि रचणीः सहितः सन्नोऽस्माना गंहि । आगच्छ ॥ ॥२७॥

भूयामो षु त्वावतः सखाय इन्द्र गोमंतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥६॥

भूयामो इति। सु। त्वाऽवतः। सखायः। इन्द्र। गोऽमंतः। युजः। वाजाय। घृष्वये ॥६॥

हे इन्द्र त्वावतस्त्वत्प्रशस्य सोमतो गोभिर्युक्तस्य देवस्य संबन्धिनः सखायः स्तोतारो वय घृष्वये महते
वाजायान्नाय युजः संयुक्ताः सु सुष्ठु भूयामो । भवामिव ॥

त्वं ह्येक ईशिपु इन्द्र वाजस्य गोमंतः । स नो यंधि महीमिपं ॥७॥

त्वं। हि। एकः। ईशिपि। इन्द्र। वाजस्य। गोऽमंतः। सः। नः। यंधि। मही। इपं ॥७॥

हे इन्द्र हि यस्मात्कारणान्त्वमेक एव गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्येशिपुः प्रभवामि । अतः कारणात्स
त्वं नोऽस्मभ्यं मही महतीमिपमत्तं यंधि । प्रयच्छ ॥

न त्वा वरंते अन्यथा यदित्संसि स्मृतो मघं । स्तोतृभ्य इन्द्र गिर्वणः ॥८॥

न। त्वा। वरंते। अन्यथा। यत्। दित्संसि। स्मृतः। मघं। स्तोतृऽभ्यः। इन्द्र। गिर्वणः ॥८॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरा संभक्तः स्मृतोऽस्माभिः संस्मृतो यद्यदा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं मघं धनं दित्संसि । दातुमि
च्छामि । तदा त्वा त्वामन्यथा प्रकारात्तरणं न वरंते । न निवारयति । किंतु सर्वेऽप्यनुकूला एव भवति ॥

अभि त्वा गोतमा गिरानृपत प्र दावने । इन्द्र वाजाय घृष्वये ॥९॥

अभि। त्वा। गोतमाः। गिरा। अनृपत। प्र। दावने। इन्द्र। वाजाय। घृष्वये ॥९॥

हे इन्द्र त्वा त्वामभि लचीकृत्य गोतमा एतन्नामका ऋषयो गिरा स्मृतिरूपया वाचा दावने धनदानार्थं
प्रानृपत । प्रकर्षेण स्म्वति । घृष्वये महते वाजायान्नाय प्रस्म्वति ॥

प्र ते वोचाम वीर्याऽया मंदमान आरुजः । पुरो दासीरभीत्य ॥१०॥

प्र। ते। वोचाम। वीर्या। याः। मंदमानः। आ। आरुजः। पुरः। दासीः। अभिऽइत्य ॥१०॥

हे इन्द्र मंदमानः सोमिन मोदमानस्त्वं दासीः जेसुरमुरस्य स्वमुता याः पुरो यानि नगराण्यभीत्याभि
गम्यारुजः । आ समंतादभावीः । हे इन्द्र ते त्वदीयानि तत्रत्यानि वीर्या वीर्याणि वय स्तोतारः प्र वोचाम ।
प्रकर्षेण वदाम ॥ ॥२८॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि चकथ्यं पौंस्यां । सुतेष्विन्द्रं गिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । चकथ्यं । पौंस्यां । सुतेषु । इन्द्रं । गिर्वणः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरां स्मृतिरूपाणां वाचा संभक्ता त्वं यानि पौंस्यां पौंस्यानि बलानि चकथ्यं । कृतवानसि । हे इन्द्र वेधसः प्राजाः सुतेष्वभिपुतेषु सोमेषु ते त्वदीयानि ता तानि बलानि गृणति । कीर्तयति ॥

अवीवृधंत गोतमा इन्द्रं त्वे स्तोमंवाहसः । एषु धा वीरवृधन्तः ॥ १२ ॥

अवीवृधंत । गोतमाः । इन्द्रं । त्वे इति । स्तोमंऽवाहसः । आ । एषु । धाः । वीरऽवन्त । यज्ञः ॥ १२ ॥

स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां वोढारो गोतमा ऋषयो हे इन्द्र त्वं त्वामवीवृधंत । स्तोत्रैर्वधयति । त्वमेषु गोतमेषु वीरवत्पुत्रपौत्रादियुक्त यज्ञोऽन्नमा धाः । निर्धेहि ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीन्द्रं साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥ १३ ॥

यत् । चित् । हि । शश्वतां । अस्मि । इन्द्रं । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं यच्चिद्धि यद्यपि खलु शश्वता बहना संधेयां यज्ञमानानां साधारणोऽसि । सामान्यो भवसि । तथापि तमेव त्वा त्वा वयं स्तोतारी हवामहे । आह्वयाम ॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वांधसः । सोमानामिन्द्रं सोमपाः ॥ १४ ॥

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व । अंधसः । सोमानां । इन्द्रं ।

सोमऽपाः ॥ १४ ॥

हे वसो यज्ञनिवामकेन्द्र त्वमस्मै अस्मान् यज्ञमानिष्वर्वाचीनोऽभिमुखो भव । तथा हे सोमपाः सोमानां पातरिन्द्र त्वं सोमानामंधसोऽन्नं सु मुष्टं मत्स्व । माय ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोमं इन्द्रं यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥ १५ ॥

अस्माकं । त्वा । मतीनां । आ । स्तोमः । इन्द्रं । यच्छतु । अर्वागा । वर्तया । हरी इति ॥ १५ ॥

मतीनां स्तोत्राणां ॥ मन्वतः कर्तारि क्तिच ॥ अस्माकं सवधि स्तोमः स्तोत्रं हे इन्द्र त्वा त्वामा यच्छतु । अस्मान् नियच्छतु । त्वमपि हरी त्वदीयावशावर्वागस्मदभिमुख यथा भवति तथा आ वर्तया । परिवर्तनं कुरु ॥

पुरोऽष्टाणं च नो घसो ज्ञोपयासि गिरश्च नः । वधुयुरिव योषणां ॥ १६ ॥

पुरोऽष्टाणं । च । नः । घसः । ज्ञोपयासि । गिरः । च । नः । वधुयुःऽइव । योषणां ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मदीयं पुरोऽष्टाणं च पुरोडाशरूपमन्नं च घसः । अग्नि । तथा नोऽस्मदीया गिरश्च स्मृतिरूपा वाचश्च ज्ञोपयासि । सेवस्व । तत्र दृष्टान्तः । वधुयुरिव । स्त्रीकामो यथा योषणां स्त्रीणां गिरः भवति तद्वत् ॥ ॥ १६ ॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिन्द्रमीमहे । गतं सोमस्य स्वार्थः ॥ १७ ॥

सहस्रं । व्यतीनां । युक्तानां । इन्द्रं । इमहे । गतं । सोमस्य । स्वार्थः ॥ १७ ॥

वयं स्तोतार इन्द्रं परमेश्वर्ययुक्त युक्तानां शक्तितानां व्यतीनां गमनवतामश्नानां सहस्रं सहस्रसंख्याकं मीमहे । याचामहे । तथा सोमस्याभिपुतसोमस्य गतं गतसंख्याकाः स्वार्थः स्वारीरीमहे । अत्र मानवशोपवा चिना स्वारीशब्देन द्रोणकलश उपलक्ष्यते । अपरिमितद्रोणकलशान् बह्वन्वजान्याचामहे इत्यर्थः ॥

सहस्रां ते गता वयं गवांमा च्यावयामसि । अस्मत्वा राधं एतु ते ॥ १६ ॥

सहस्रां । ते । गता । वयं । गवां । आ । च्यावयामसि । अस्मत्वा । राधः । एतु । ते ॥ १६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि गवा सहस्रा सहस्रमख्याकानि गता गतमख्याकानि चा च्यावयामसि । आच्यावयामः । अस्मदाभिमुखं कुर्मः । तथास्मत्वा अस्मामु त्वदीय राधो धनं ते त्वत्त एतु । आगतवन्तु ॥

दशं ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृत्रहन ॥ १९ ॥

दशं । ते । कलशानां । हिरण्यानां । अधीमहि । भूरिऽदाः । असि । वृत्रऽहन ॥ १९ ॥

हे इन्द्र ते त्वत्तः कलशाना कृमाना । कृमपरिमितानामिति यावत् । हिरण्याना हितरमणीयाना धनाना दश दशमख्याकान्यधीमहि । धारयामः । हे वृत्रहन्युवाणा शत्रुणा हिंसकद्र त्व भूरिदा असि । वृत्रप्रदो भवसि ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर । भूरि घेदिंद्र दित्समि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दभ्रं । भूरि । आ । भर । भूरि । घा । इत । इंद्र । दित्समि ॥ २० ॥

हे इन्द्र भूरिदा वृत्रप्रदस्य भूरि वृत्र धनं नोऽस्मभ्य देहि । प्रयत्ना । किन्तु दभ्रमन्य धनं मा प्रयत्न । भूरि वृत्रलं धनमस्मभ्यमा भर । आहर । किंच भूरीत अदभ्रमव धनं दित्समि घा । अस्मभ्य दानुमिर्वासि यत्नु ॥

भूरिदा त्वमि श्रुतः पुरुचा शूर वृत्रहन । आ नो भजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिऽदाः । हि । अमि । श्रुतः । पुरुऽचा । शूर । वृत्रऽहन । आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

हे वृत्रहन्युवस्य हिंसक शूर विक्रान्तिद्र भूरिदा वृत्रप्रदस्य पुरुचा पुरुषु वृत्रपु यजमानेषु श्रुतोऽसि हि । विख्यातो भवसि यत्नु । राधसि धनं नोऽस्माना भजस्य । आ समताद्वागिनः कुरु ॥

प्र ते वभ्रं विचक्षणं शंसामि गोपणो नपात । माभ्यां गा अन्तुं शिश्रथः ॥ २२ ॥

प्र । ते । वभ्रं । इति । विऽचक्षणं । शंसामि । गोऽसनः । नपात । मा । आभ्यां । गाः ।

अन्तुं । शिश्रथः ॥ २२ ॥

हे विचक्षणं प्राज्ञद्र ते त्वदीर्या वभ्रं वभ्रवर्णावर्था प्र शंसामि । प्रकंपणं स्नामि । हे गोमनो गवा सनिर्तहं नपात न पातयितः स्तोतृनविनाशयितः । किन्तु पालयित्रारित्यर्थः । हे इन्द्र त्वमाभ्या त्वदीयाभ्या मयाभ्या गा अन्तुं अस्मदीया गा लक्ष्मीकृत्य मा शिश्रथः । विनष्टा मा कार्पीः । गावोऽशुदृगंनार्द्विश्रयते । तन्मा मुदित्यर्थः ॥

कनीनकं विदुधे नवे द्रुपदे अर्भके । वभ्रं यामेषु गोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकाऽदेव । विदुधे । नवे । द्रुऽपदे । अर्भके । वभ्रं । इति । यामेषु । गोभेते । इति ॥ २३ ॥

विदुधं विदुधं सृष्टं नवे नवजातऽर्भकेऽल्पके द्रुपदे द्रुमाख्यस्थानं स्थितं कनीनकं कमनीयं शानभ्रिकं इव हे इन्द्र वभ्रं वभ्रवर्णां त्वदीयावर्था यामेषु यज्ञेषु गोभेते । कातियुक्तो भवतः ॥ कनीनकं कन्यकं । कन्या कमनीया भवति कृत्यं नतश्चेति वा कमननानीयत इति वा कनतेर्वा स्यात्कातिकर्मण इत्यादि निरुक्तं । ४ १५ ॥

अरं म उस्त्रयाम्णेऽरमनुस्त्रयाम्णे । वभ्रं यामेष्वसिधा ॥ २४ ॥

अरं । मे । उस्त्रऽयाम्ने । अरं । अन्तुस्त्रऽयाम्ने । वभ्रं । इति । यामेषु । असिधा ॥ २४ ॥

हे इंद्र अग्निधासिधावहिसकां वभ्रु वभ्रुवर्णां त्वदीयावर्था यामेषु गमनेषु प्राप्तेषु सत्सूत्रयास्ये ।
उस्त्राभ्यामनडुडभ्या युक्तेन रथेन यातीत्यस्यामा । तस्मिन् मे मत्प्रमरमलं पर्याप्तकारिणी भवतां । अनुस्रयास्ये
पज्ञामिव गच्छते मत्प्रमरं पर्याप्तकारिणी भवतां ॥ ३० ॥ ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥
इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपालसाम्राज्यधुरंधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशंसितं वेदा यो वेदभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममे तमहं वेदं विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके त्रयोदश मृक्तानि । तत्र प्र ऋभुभ्य इत्येकादशं प्रथमं मृक्तं वामदेवस्यार्पणं वैश्वं । तुष्ट्यादि-
परिभाष्येदमादिमृक्तपचकमुदेवताक । अत्रानुक्रमिका । प्र ऋभुभ्य एकादशार्थं वा इति ॥ तुष्टे दशरात्रे
चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवस्य आभवंनिविदानीयमिदं । तथा च सूचितं । प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रत्विति वैश्वदेव
। आ० ८ ८ । इति ॥

प्र ऋभुभ्यो दृतमिव वाचमिष उपस्तिरे श्वतरीं धेनुमीळे ।

ये वातजृतास्तरिणिभिरवः परि द्यां सद्यो अपसो वभ्रुवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुऽभ्यः । दृतंऽदेव । वाचं । इष्यं । उपऽस्तिरे । श्वतरीं । धेनुं । ईळे ।

ये । वातंऽजृताः । तरिणिऽभिः । एवः । परि । द्यां । सद्यः । अपसः । वभ्रुवुः ॥ १ ॥

तत्र ऋभुणां पुर्वं मनुष्याणामेव सतां तपसा देवत्वप्राप्तिरार्थं शंसत्युभयो वै देवभ्यः । ए० ब्रा० ३. ३० ।
इत्यत्र ब्राह्मण स्पष्टमास्त्राता । कचन ऋभवो नाम सूर्यरश्मय इत्याचरन्ति । अहं यजमान ऋभुभ्य उरुमास-
मानिभ्य एतन्नःमकेभ्यो देवभ्यो वाचं स्मृतिरूपा प्रेष्यं । प्रेरयामि । किमिव । दृतमिव । यथा दृतं स्वकार्यं
प्रति प्रेषयति तद्वत् । किञ्च उपस्तिरे सोमोपस्तरणाय श्वतरी पयोयुक्तां श्वततरा वा धेनुमीळे । याचास्युभुन ।
य ऋभवो वातजृता वातसमानगतयोऽपसो जगदुपकारिकर्माणः संतस्तरिणिभिस्तारकरैर्वर्गमनशीलैरश्वयो
संतरिक्त सद्यस्तदानीमेव परि वभ्रुवुः । परिभवति । सर्वतो व्याभुवति । अथ रश्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वादा-
दित्यं वा रश्मयः परितो व्याभुवति ॥

यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।

आदिहेवानामुपं सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ २ ॥

यदा । अरं । अक्रन् । ऋभवः । पितृऽभ्यां । परिऽविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः ।

आत् । इत् । देवानां । उपं । सख्यं । आयन् । धीरासः । पुष्टिं । अवहन् । मनायै ॥ २ ॥

यदा-यस्मिन्काले ऋभवः पितृभ्यां मातापितृभ्यां परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्यया वेषणा वेषणेन व्याप्त्या ।
यदा । वेषणं जरद्वपयोर्युवत्वकरणेन दंसनाभिरन्यश्चमसनिमोणादिकर्मभिररमत्यर्थमक्रन् आदिदन्तरमेव
देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सख्यं समानख्यानत्वं देवतात्वमुपायनं । आगमनं । युवशा कर्त्वा । अ० १. १६१. ३. ।

इति देवत्वप्राप्तिरिकांतत्वेन देवैरुक्तत्वादिति भावः । किंच धीरासो धीरा बुद्धिमत्स्तेषां पुष्टिं गवादिविषया मनाथै मतिष्ठते यजमानायावहन । वहति । धारयति । यद्वा । सविषयां पुष्टिं मनाथै मनसं प्रकृष्टमनस्कत्वायावहन ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूषेव जरणा शयाना ।

ते वाजो विभ्वा ऋभुरिद्रवंतो मधुप्सरसो नोऽवंतु यज्ञं ॥३॥

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूषाऽडव । जरणा । शयाना ।

ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इद्रंऽवंतः । मधुऽप्सरसः । नः । अवंतु । यज्ञं ॥ ३ ॥

य ऋभवः पितरा मातापितरो यूषेव किन्नस्थाण देव जरणा जीर्णा शयाना शयाना पुनः सना सदा युवाना युवाना चक्रुः । नित्यतरुणावकुर्वन् । ते वाजो विभ्वा ऋभुश्च एतन्नामकाग्र्ययः सुधन्वन आगिरमस्य पुत्रा ऋभव इद्रवतोऽनुशाहकण्ड्रेण तद्वतो मधुप्सरसो मधुरस्य सोमरसस्य भवयितारो मनोहररूपा वा नोऽस्मदीय यज्ञमवतु । रजतु गन्तु वा ॥

यत्संवत्समृभवो गामरंष्टान्यत्संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।

यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाणुः ॥४॥

यत् । संऽवत्सं । ऋभवः । गां । अरंष्टान् । यत् । संऽवत्सं । ऋभवः । माः । अपिंशन् ।

यत् । संऽवत्सं । अभरन् । भासः । अस्याः । ताभिः । शमीभिः । अमृतऽत्वं । आणुः ॥ ४ ॥

संवत्स । सवमंति मुतान्यस्मिन्निति संवत्सः संवत्सरः । संवत्सरपर्यंतमृभवो गा मुतामरजन्नपालयन् । स्वमा मर्षादिति यत् यदेतत्कर्मास्ति । तथा संवत्समवत्सरमृभवो मान्मस्था एव गोमांसमपिंशन् अवयवानकुर्वन्निति यत् । किंच संवत्समवत्सरपर्यंतमस्या भासोऽभरन् दीप्तीरवयवगोमा अकुर्वन्निति यत् ताभिः शमीभिरमृताया सोनंवीकरणविषयः कर्मभिरमृतत्वमाणुः । देवत्वं प्राप्ताः । धनुः कर्त्वंति देवत्वप्राप्तिमाधनत्वेन देवैः प्रतिश्रुतत्वात् । यद्वा । अत्र संवत्समित्येतद्वत्त्वेन संहति व्याख्येय ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान्वीन्कृणवामेत्याह ।

कनिष्ठ आह चतुरंस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत्पनयद्वचो वः ॥५॥

ज्येष्ठः । आह । चमसा । द्वा । कर । इति । कनीयान् । चीन् । कृणवाम । इति । आह ।

कनिष्ठः । आह । चतुरं । कर । इति । त्वष्ट । ऋभवः । तत् । पनयत । वचः । वः ॥ ५ ॥

एक चमसं चतुरस्कृणोतन । ऋग्वे० १ १६१. ७ । इति यदा देवद्रतोऽपिर्च्छभुनाह देवत्वप्राप्त्युक्त्वेन तदा तेषु मध्ये देवत्वप्राप्त्युक्त एको ज्येष्ठ ऋभुरितरावाह । किमिति । उच्यते । चमसा द्वा करेति । एकमेव मत द्वौ कृणवामिति । कनीयान् तदनतरो विभ्वा चीन् कृणवाम करवामेत्याह । तद्वरः कनिष्ठो वाजश्चतुरं कर चतुर्धा करवामेत्याह । तदेव चतुष्करणरूपं हे ऋभवस्त्वष्टा युष्मद्गुरुः वो वचः युष्मद्वचन पनयत । अस्मिन् । अंगीचकारित्यर्थः ॥ ॥ १ ॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुर्न स्वधामृभवो जग्मुस्तां ।

विभ्राजमानांश्चमसाँ अहेवावेनस्वष्टां चतुरो ददृश्वान् ॥६॥ -

सत्यं । ऊचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अन्तु । स्वधां । ऋभवः । जग्मुः । एतां ।
विऽभ्राजमानान । चमसान । अहांऽइव । अर्वेनत् । त्वष्टा । चतुरः । ददृश्वान ॥६॥

नरो मनुष्यरूपा ऋभवः सत्यमुचुः । सत्यमेवाब्रुवन् । हि यस्मादेत एवैवं चक्रुः । चतुरोऽकुर्वन् । यथोक्तं
तथैव कृतत्वादित्यभिप्रायः । अन् चतुर्धाकरणानंतरमतां तृतीयसवनगतां स्वधां सोमाख्यममृतमुभवो जग्मुः ।
एकं चमसं चतुरश्रुणोतन साकं देवर्यज्ञियामो भविष्येति श्रुतत्वात् । अथ त्वष्टा देवो विभ्राजमानानहेवा-
शानीव दीप्यमानाथममाश्चतुरो ददृश्वान्दृष्टवान् सत्त्वेनत । अकामयत । अंगीचकारित्यर्थः ॥

द्वादश हृन्वद्गोह्यस्यातिथ्ये रणं नृभवः समंतः ।

सुशोचां कृण्वन्नयंत सिंधून्धन्वातिष्ठन्नोपधीनिस्त्रमापः ॥ १ ॥

द्वादश । हृन् । यत् । अगोह्यस्य । आतिथ्ये । रणं । ऋभवः । समंतः ।

सुऽशोचां । अकृण्वन् । अनयंत । सिंधून् । धन्व । आ । अतिष्ठन् । आपधीः ।
निस्त्रं । आपः ॥ १ ॥

तत्र रणमय एव ऋभव इत्युक्तत्वात्तद्रूपेण मूयते । यद्यदा द्वादश वृन्दिवमान । आर्द्रादिद्वादशवृष्टिण
वचाणीत्यर्थः । अगोह्यस्यागोप्यस्यादित्यस्य गृह आतिथ्ये । अकस्मादागतोऽतिथिः । तद्वचिन् सत्काररूपं
कर्मातिथ्य । तदर्थं समंतः स्वपतः सुर्वेन निवसंत ऋभवो रणन रमंते । अगोह्यस्य यदसमना गृहे । ऋग्वे० १
१६१ ११ । इत्युक्तं । तदानीं मुञ्जवाकृण्वन् । अकृष्टानि शुन्यानि त्रित्राणि वृथा सस्यादिसमृदायकुर्वन् । सिंधु-
ऽदीरनयंत । प्ररयन् । तस्मिन् काले आपधीरोपधयो धन्व निरुदकस्थानमाश्रित्वातिष्ठन् । निस्त्र नीचस्थान
सापोऽतिष्ठन् । उदत्त्वंस्मा अकृणोतना तुण निवत्स्वप इत्युक्तं ॥

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपां ।

त आ तंशंत्वृभवा रयिं नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः ॥६॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृत्तं । नरेऽस्थां । ये । धेनुं । विश्वऽजुवं । विश्वऽरूपां ।

ते । आ । तंशंत्तु । ऋभवः । रयिं । नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥६॥

य ऋभवः सुवृत मुचक्रु मृष्टु वर्तमानं वा नरेष्ठां नेतरि चक्रे वर्तमानं रथं चक्रुः । ये च विश्वजुवं विश्वस्य
पररयित्री विश्वरूपा वक्ररूपाभेतत्रामिका वा धेनुं गां चक्रुः । अकुर्वन् । वृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत । ऋग्वे० १-
१६१ ६ । इति ह्युक्तं । ते महात ऋभवो नोऽस्माक रयिं धनमा तपंतु । सर्वतो निष्पादयंतु । कीदृशास्त
ऋभवः । स्वपसः मुकर्माणः स्ववसः शोभनात्रापिताः सुरजणा वा सुहस्ताः शोभनहस्ताः कुशलहस्ताः ॥

अपो ह्येषामनुपंत देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।

वाजां देवानामभवत्सुकर्मद्रस्य ऋभुश्या वरुणस्य विश्वा ॥९॥

अपः । हि । एषां । अनुपंत । देवाः । अभि । क्रत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।

वाजः । देवानां । अभवत् । सुऽकर्मा । इंद्रस्य । ऋभुश्याः । वरुणस्य । विश्वा ॥९॥

एषामनुपंतोऽशरथनिर्माणादिरूप कर्म देवा इंद्रादयोऽनुपंत । अभवत् । इंद्रो हरि युयुजे अश्विना
रथमित्यादिसत्रोक्तप्रकरणे स्तीकृतवत् इत्यर्थः । कीदृशास्त । क्रत्वा वरप्रदानरूपेण कर्मणा मनसा शोभितेन

चित्तनानुग्रहयुक्तनाभि दीधाना दीप्यमानाः । देवानामनुग्रहण किं लब्धमित्याह । सुकर्मा शोभनव्यापारो वाजः कनीयान्देवानां सर्वेषां संबध्यभवत् । तथंद्रस्य संबध्युभूता ऋभुर्गोष्ठः । विभवा मध्यमो वरुणस्य सबध्यभवत् ॥

ये हरी मेधयोक्था मदंत इंद्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वान् ।

ते रायस्योषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयंतो न मित्रं ॥१०॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदंतः । इंद्राय । चक्रुः । सुऽयुजा । ये । अश्वान् ।

ते । रायः । पोषं । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । क्षेमऽयंतः । न । मित्रं ॥१०॥

य ऋभवो हरी अश्वान् मेधया प्रजयोक्था उक्थेः स्मृतिभिमदतो हर्षयतश्चक्रुः । य च तो सुयुजा सुयुजा सुयुजनावस्थाविद्रधिंद्रार्थं चक्रुः । अर्कर्वन । हे ऋभवस्मि यूयं रायस्योषं धनपष्टं द्रविणानि गवादिधनानि च सुवानि वास्मि अस्मानु धत्त । धारयत । किमिव । क्षेमयतः क्षेममिच्छतो मित्रं न मित्रमिव । अत्र यद्यथैक एव ऋभुनामा तत्संबंधादितरऽऽषुभव उच्यते प्राणभुज्याधन ॥

इदाहं पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते आंतस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीयं अस्मिन्सर्वेने दधात ॥११॥

इदा । अहं । पीतिं । उत । वः । मदं । धुः । न । ऋते । आंतस्य । सख्याय । देवाः ।

ते । नूनं । अस्मि इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीयं । अस्मिन् । सर्वेने । दधात ॥११॥

इदेदानी चममादिनिर्माणानंतरमहुः मुख्याहसंबंधिनस्तृतीयं सर्वेने पीति सोमपानमृतापि च मदं तज्जनितं वो युष्माकं धुः । ददुर्देवाः । आतस्य आतात्तपोयुक्तादृते सख्याय सखित्वाय न भवति देवाः । यत एते आता अतो ददुरित्यर्थः । हे ऋभवस्मि महातो यूयं नूनं निश्चयमस्मि अस्मान्स्मिन् तृतीयं सर्वेने वसूनि धनानि दधात । धारयत ॥ ११॥

ऋभुर्विभ्वेत्येकादशर्षं द्वितीयं मुक्तं वामदेवस्वार्षं विप्रमभामं । ऋभुर्विभ्वेत्यनुक्रमणिका ॥ अष्ट दशरारं पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवंनिविद्वानीयमिदं । ऋभुर्विभवा स्तुपं जनं । आ० ८. ८. इति सुत्रितत्वात् ॥

ऋभुर्विभवा वाज इंद्रो नो अच्छेसं यज्ञं रत्नधेयोषं यात ।

इदा हि वो धिपणा देव्यहामधात्पीति सं मदा अगमता वः ॥१॥

ऋभुः । विऽभवा । वाजः । इंद्रः । नः । अच्छे । इमं । यज्ञं । रत्नऽधेया । उषं । यात ।

इदा । हि । वः । धिपणा । देवी । अहं । अघातं । पीतिं । सं । मदाः । अगमत । वः ॥१॥

ऋभुर्विभवा वाज इंद्रश्चेत देवा नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमच्छामिमुख रत्नधेयास्मभ्य रत्नधानायोषं यात । उपगच्छत । ननु इंद्रः सोमस्वामित्वादागच्छतु कथमेतेषां यज्ञप्राप्तिरिति चेत । उच्यते । इदा हीदानी खलु वो युष्माकं धिपणा वाक् देवी प्रजापतेः संबन्धिन्यहा सोमाभिषवसंबंधिना पीति सोमपानमघात । स प्रजापतिरन्नवीत्सवितार तव वा इमेऽंतवासाम्बर्भविभिः संपिबस्व । ए० ब्रा० ३. ३० । इति ब्राह्मण । यस्मादेव तस्मात्सदाश्च वो युष्मान् समगमत । संगताः । यदा । वो मदा देवैः संगताः ॥

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वं ।

सं वो मदा अगमत सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वं ॥२॥

विदानासः । जन्मनः । वाज्रऽरत्नाः । उत । ऋतुऽभिः । ऋभवः । मादयध्वं ।
सं । वः । मदाः । अग्रमत । सं । पुरंऽधिः । सुऽवीरां । अस्मे इति । रयिं । आ । इरयध्वं ॥ २ ॥

हे वाज्ररत्नाः सोमलक्षणानि राजमाना ऋभवो यूयं जन्मनो जननस्य देवत्वलक्षणस्य देवत्वप्राप्तिं
विदानामो जानतः । यद्वा । विदानासः सोमप्राप्तिं जानतो जन्मनः पूर्वं मनुष्यजन्मवन्तश्च संतः । उतशब्दश्चार्थः ।
ऋतुभिर्देवैः मह मादयध्व । वो युष्मान्मदाः सोमपानजनिताः समग्रमत । संगताः । पुरंधिः कृतिरपि समग्रमत ।
त यूयमस्मै अस्माकं सुवीरां शोभनेर्वीरैः पूर्वरूपतां रयिमंग्रयध्व । प्रेरयत ॥

अयं वो यज्ञं ऋभवोऽकारि यमा मनुष्यत्वप्रदिवो दधिध्वे ।
प्र वोऽच्छा जुजुपाणामो अस्थुरभूत विश्वे अग्रियोत वाजाः ॥ ३ ॥
अयं । वः । यज्ञः । ऋभवः । अकारि । यं । आ । मनुष्यत्व । प्रऽदिवः । दधिध्वे ।
प्र । वः । अच्छ । जुजुपाणासः । अस्थुः । अभूत । विश्वे । अग्रिया । उत । वाजाः ॥ ३ ॥

हे ऋभवो वो युष्मदर्थमय यज्ञोऽकारि । यं यज्ञं मनुष्यत्वमनुष्यत्वप्रदिवः प्रकीर्णं योतमानाः संत आ
दधिध्वे । धारयत जठरं । तदर्थं वो युष्मान्काभिमुख्येन जुजुपाणासः सवप्रानाः सोमाः प्रास्थुः । प्रतिष्ठते ।
उतापि च धारयित्वा च हे वाजा ऋभवो विश्वे युयमग्रियायाहा अयत्वसंपादिनो वा अभुत । भवथ ॥

अभूद् वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।
पिवंत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सवनं मदाय ॥ ४ ॥
अभूत । ऊं इति । वः । विधते । रत्नऽधेयं । उदा । नरः । दाशुषे । मर्त्याय ।
पिवंत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि । तृतीयं । सवनं । मदाय ॥ ४ ॥

हे नरो नेतार ऋभवो वो युष्माकमनुग्रहादिदेदानो तृतीयं सवने रत्नधेयं दातव्यं रत्नं विधते । विधतिः
परिचरणकर्मा । कृत्वा परिचरते दाशुषे हविर्दत्तवति मर्त्याय यजमानाय मध्यमभूत । भवतु । तदर्थं हे वाजा
हे ऋभवः । एतद्दृश्यं विभ्रनामकस्याप्युपलक्षणं । इतरपितृया प्रत्येकं ब्रह्मवचनं । यूयं पिवंत । तदर्थं वो ददे ।
किं । महि महत्प्रभुत तृतीयं सवनं । तत्सवधिषु सोममित्यर्थः । किमर्थं । मदाय हृषाय तृप्तये वा ॥

आ वाजा यातोप न ऋभुष्ठा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।
आ वः पीतयोऽभिपित्वे अहामिमा अस्तं नवस्व इव गमन ॥ ५ ॥
आ । वाजाः । यात । उप । नः । ऋभुष्ठाः । महः । नरः । द्रविणसः । गृणानाः ।
आ । वः । पीतयः । अभिऽपित्वे । अहामि । उमाः । अस्तं । नवस्वऽइव । गमन ॥ ५ ॥

हे वाजा ऋभुष्ठा नरो नेतारो यूयं न उपा यात । किं कुर्वतः । महो महतो द्रविणसो धमस्य ॥ कर्मणि
पश्वो ॥ महत द्रविण गृणानाः स्तवतः । किंच अहामभिपित्वेऽभिपतने समाप्ता । तृतीयं सवन इत्यर्थः । वो
युष्मानिमाः पीतयः पानान्या रमन । प्रागर्चति । तत्र दृष्टातः । अस्तं । गृहनामिमत । गृहं नवम्नो नवप्रसवा
गाव इव ॥ ॥ ३ ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।
सजोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इद्वंतः ॥ ६ ॥

आ । नपातः । श्वसः । यातन । उप । इमं । यज्ञं । नमसा । ह्यमानाः ।
सऽजोषसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात । रत्नऽधाः । इंद्रऽवंतः ॥ ६ ॥

हे श्वसो नपातो बलस्य न पातयितारम्भस्य पुत्रा वा । बलवत इत्यर्थः । यस्य नमसा स्तोत्रेण ह्यमाना आकारिताः संत इमं यज्ञमुपा यातन । उपागन्त । कीदृशा ययं । सजोषस इन्द्रेण सह प्रीताः सूरयो मेधाविनः । इंद्रस्य चैषां च कः प्रसंग इत्युच्यते । यस्य च स्थ । चिति प्रसिद्धी । यस्यद्रस्य संवाधनो यस्य भवथ तद्वचिताश्च निर्माणादित्यभिप्रायः । यस्मादेव तस्मादिन्द्रवतः प्रीतिनद्रेण तद्वतो रत्नधा रमणीयधनाना दातारो यूयं मध्वो मधुरं सोम पात । पिवत ॥

सजोषा इंद्र वरुणेन सोमं सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ।

अग्नेषामिच्छतुषामिः सजोषा ग्रास्पत्नीभी रत्नधामिः सजोषाः ॥ ७ ॥

सऽजोषाः । इंद्र । वरुणेन । सोमं । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुतऽभिः ।

अग्नेऽपामिः । ऋतुऽपामिः । सऽजोषाः । ग्राःपत्नीभिः । रत्नऽधामिः । सऽजोषाः ॥ ७ ॥

हे इंद्र त्वं वरुणेन राज्यभिसानिदेवन सजोषाः समानप्रीतिः सन सोमं पाहि । पिव । हे गिर्वणो गीर्भिवननीय संभजनीयद्र त्वं मरुद्भिः सजोषाः सगतः सन सोम पाहि । पिव । किञ्च अग्नेषामिः प्रथमपा तुभिच्छतुषामिच्छतुषाजदेवस्य ग्राःपत्नीभिः । स्त्रीणा पालयित्वो देवो ग्राःपत्न्यः । तामिः । मेना या इति स्त्रीणामिति निरूक्त । ३ ७१ । रत्नधाभी रमणीयधनदातुभिश्चामिः सह पिव । यज्ञा । एतत् प्रा पत्नीभि रित्यस्य विशेषणम् । तामिषा सजोषाः सोम पिव ॥

सजोषस आदित्येर्मादयध्वं सजोषस ऋभवः पर्वतेभिः ।

सजोषसो देव्येना सवित्रा सजोषसः सिंधुभी रत्नधेभिः ॥ ८ ॥

सऽजोषसः । आदित्यः । मादयध्वं । सऽजोषसः । ऋभवः । पर्वतेभिः ।

सऽजोषसः । देव्येन । सवित्रा । सऽजोषसः । सिंधुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

हे ऋभव आदित्यः सजोषसः सगता यूय मादयध्वं । तथा पर्वतेभिः पर्वतैः पर्वण्यर्चमानिदेवविश्वेषु सजोषसो मादयध्वं । तथा च देव्येन देव्यो हितेन सवित्रा सजोषसो रत्नधेभी रत्नाना दातुभिः सिंधुभिः स्यदनस्वभार्वर्चयामिसानिदेवस्य सजोषसो मादयध्वं ॥

ये अश्विना ये पितरा ये ऊती धेनुं ततश्चुर्भवा ये अश्या ।

ये असंत्रा ये ऋधयोदमी ये विभ्वो नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ९ ॥

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुं । ततश्चुः । ऋभवः । ये । अश्या ।

ये । असंत्रा । ये । ऋधकः । रोदमी इति । ये । विऽध्वः । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९ ॥

ये ऋभवोऽश्विनाश्विनावृती ऊत्या क्रियया रथनिर्माणरूपयाप्रीणयन । ये च पितरा पितरा ततनु तन्नगेन समपादयन जीर्णा संतावृती ऊत्या युवानो चक्रुः । ये च धेनु ततनुः सूतायाः पुनर्नवीकरणम् । ये चाश्वार्था ततनुः । निशुर्मणो गामरिणीत धीतिभिर्दा जरता युवगा तारुणोत्तमन्यायुक्त । ऋध्वे ५. ३६५ ५ । ये चासंत्रासंत्राणि कवचानि देवभ्यश्चक्रुः । ये च रोदमी यावापृथियावुधकं पृथक्चक्रुः । एवमुक्तप्रकारेण ये विभ्वो व्याप्रा ऋभवो नरो नतारः स्वपत्यानि स्वपतनसाधनानि तत्राप्राप्तिसाधनार्थं वा कर्माणि चक्रुः । ते ऽशेषा इत्युत्तरत्र संबधः ॥

ये गोमंतं वाज्रवंतं सुवीरं रयिं धत्थ वसुमंतं पुरुष्टुं ।
 ते अयेपा ऋभवो मंदमाना अस्मे धत्त ये च रातिं गृणति ॥१०॥
 ये । गोऽमंतं । वाज्रऽवंतं । सुऽवीरं । रयिं । धत्थ । वसुऽमंतं । पुरुऽष्टुं ।
 ते । अयेऽपाः । ऋभवः । मंदमानाः । अस्मे इति । धत्त । ये । च । रातिं । गृणति ॥१०॥

हे ऋभवो ये यूयं गोमंतं गोमन्त्रितं वाज्रवंतमज्रवंतं सुवीरं शोभनपूर्वोपितं वसुमंतं निवासयोग्यगृहादिध-
 नोपेतं पुरुष्टुं बह्वन्नं रयिं धनं धत्थ । धारयथ मद्यं दानुं । हे ऋभवस्तं यूयमयेपाः प्रथमं पातारो मंदमाना
 माद्यतः संतोऽस्मि अस्मभ्यं धत्त । दत्तं रयिं । ये च यूयं रातिं दानं दत्तं सोमं वा गृणति । गृणति । ते धत्त ।
 यद्वा । ये च रातिं गृणति यजमानान्नेभ्योऽपि धत्त ॥

नापाभृत न वोऽतीतृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।
 समिद्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राज्ञभी रत्नधेयाय देवाः ॥११॥
 न । अप । अभृत । न । वः । अतीतृषाम । अनिःऽशस्ताः । ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् ।
 सं । इद्रेण । मदथ । सं । मरुत्ऽभिः । सं । राज्ञऽभिः । रत्नऽधेयाय । देवाः ॥११॥

हे ऋभवो यूयं नापाभृत । नापगच्छत । अपरक्ता न भवत । वयं च वो युष्माज्जातीतृषाम । अत्यत
 तृषिताम्ना करवाम । अतो हे ऋभवो देवा अनिःशस्ता अनिदिताः संतोऽस्मिन्यत्त इद्रेण सं मदथ । मरुद्भिः
 सं मदथ । राज्ञभी राजमानैरन्यैर्देवैः सं मदथ । तृषा भवथ । किमर्थं । रत्नधेयाय रमणीयाय धन
 दानाय ॥ ॥४॥

इहोप याति नवचं तृतीयं मुक्तं वामदेवस्यार्पं वैश्रुभमार्भवं । इहोप नवत्यनुक्रमणिका ॥ तृतीयसर्वने
 भवावरुणस्येदमुन्नीयमानमुक्तं । सूचितं च । आ त्वा बह्वत्समावि देवमिहोप यातित्यनुसर्वनं । आ० प ५ । इति ॥

इहोप यात शवसो नपातः सौधन्वना ऋभवो मापं भृत ।
 अस्मिन्हि वः सर्वने रत्नधेयं गमंत्विदमनु वो मदासः ॥१॥
 इह । उप । यात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । ऋभवः । मा । अप । भृत ।
 अस्मिन् । हि । वः । सर्वने । रत्नऽधेयं । गमंत्तु । इद्रे । अन्तु । वः । मदासः ॥१॥

हे शवसो नपातो बलस्य पुत्रामस्य न पातयितारो वा हे सौधन्वनाः सुधन्वनाः पुत्रा हे ऋभवो
 युयमिहोप यात । अस्मिन् तृतीयं सर्वनं उपगच्छत । मापं भृत । अपगता न भवत । अस्मिन् सर्वने रत्नधेयं
 रमणीयधनस्य दातारमिदमनु अनुसृत्य वो युष्माकदासो मदकराः सोमा गमंतु । गच्छतु । अन्विति
 क्रियया वा संबध्यते । इद्रे युष्मांश्चान्वागच्छस्वित्यर्थः । हि पुराणः ॥

आगन्तृभृणामिह रत्नधेयमभृत्सोमस्य सुपुतस्य पीतिः ।
 सुकृत्यया यत्स्वपस्यया च एकं विचक्र चमसं चतुर्धा ॥२॥
 आ । अगन् । ऋभूणां । इह । रत्नऽधेयं । अभृत् । सोमस्य । सुऽपुतस्य । पीतिः ।
 सुऽकृत्यया । यत् । सुऽअपस्यया । च । एकं । विऽचक्र । चमसं । चतुऽर्धा ॥२॥

ऋभूणां युष्माकमिह तृतीयसर्वने रत्नधेयं रत्नदानमागन् । आगच्छतु मद्यं । यद्वा । युष्माकमेव सोमास्व

रत्नमागन् । यस्मात्सोमस्य सुपुतस्य पीतिः पानमभुत । प्रजापतिना लब्धमित्यर्थः । तदपि कृत इति चित् ।
उच्यते । यद्यस्मात्सुकृत्या शोभनहस्तव्यापारिण स्वपस्यया शोभनरथनिर्माणादिकमेक्या चक्रे संतं चमस
चतुर्धा विचक्र । कृतवतः ॥

अकृणोत चमसं चतुर्धा सखे वि जिज्ञोत्यब्रवीत् ।

अथैत वाजा अमृतस्य पंथां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥३॥

वि । अकृणोत् । चमसं । चतुःऽधा । सखे । वि । जिज्ञा । इति । अब्रवीत् ।

अथ । एत । वाजाः । अमृतस्य । पंथां । गणं । देवानां । ऋभवः । सुहस्ताः ॥३॥

हे ऋभवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकृणोत । व्यकुरुत । कृत्वा च हे सखे हे मणिभुतायै वि जिज्ञानुगृह्णाण
सोमपानमित्यब्रवीत् । अब्रूत यूयं । अथ सोऽभिर्धुष्मानवादीत एव । किमिति । हे वाजा ऋभवः सुहस्ताः
कृणानहस्ता यूयममृतस्यामरणधर्मकस्य स्वर्गस्य पंथां पथानमृत । गच्छत । किं तदमृतमिति । देवानामिद्रा
दीनां गणं संघातमृत ॥

किमयः स्वित् चमस एष आस यं काव्येन चतुरीं विचक्र ।

अथा मुनुध्वं सर्वनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥४॥

किंऽमयः । स्वित् । चमसः । एषः । आस । यं । काव्येन । चतुरः । विऽचक्र ।

अथ । मुनुध्वं । सर्वनं । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥४॥

किमयः मितं किमायक एष चमस आस । मित प्रश्न । यं चमसमेकं संतं काव्येन कवीना मधाविना
संबधिना कर्मणा कोशलेन चतुरीं विचक्र । कृतवतः । अथाधुना सर्वनं । मयत इति सर्वनः सोमः । तं मदाय
हर्षाय मुनुध्वं हे ऋविजः । हे ऋभवो यूयं च सोम्यस्य सोमसवधिना मधुनो मधुर रसं पात । पियत ॥

शच्याकर्त पितरा युवाना शच्याकर्त चमसं देवपानं ।

शच्या हरी धनुतरावतष्ट्रवाहावृभवो वाजरत्नाः ॥५॥

शच्या । अकर्त । पितरा । युवाना । शच्या । अकर्त । चमसं । देवऽपानं ।

शच्या । हरी इति । धनुऽतरा । अतष्ट्र । इंद्रऽवाहा । ऋभवः । वाजऽरत्नाः ॥५॥

हे वाजरत्ना रमणीयसोमात्ता हे ऋभवो यूयं शच्या कर्मणा पितरा मातापितरा युवाना युवाना
वकर्त । अकुरुत । तथा शच्या चमसं देवपानं देवपानाहमेकर्त । चतुर्धाकुरुतेत्यर्थः । शच्या हरी अतष्ट्र ।
तच्छणन संपादितवतः । कीदृशां हरी । धनुतरां शीघ्रं गतुतराविद्रवाहाविद्रवाहाहा ॥ ५॥

यो वः मुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सर्वनं मदाय ।

तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तंशत वृषणो मंदमानाः ॥६॥

यः । वः । मुनीति । अभिऽपित्वे । अह्नां । तीव्रं । वाजासः । सर्वनं । मदाय ।

तस्मै । रयिं । ऋभवः । सर्वऽवीरं । आ । तंशत । वृषणः । मंदमानाः ॥६॥

हे ऋभवो वाजासोऽब्रवन्तो वो युष्मभ्य यो यजमानोऽह्नामभिपित्वेऽभिपतने । तृतीयमवन इत्यर्थः ।
तस्मिन् तीव्रं रसवच्चरं सर्वनं । मयत इति सर्वनः सोमः । तं मदाय मुनीति तस्मै सर्ववीरं बह्वृषोपेतं रयि
धमं हे वृषणः फलवर्षितारो मंदमाना मोदमानाः संत आ तन्नत । सपादयन्तेत्यर्थः ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्च माध्यंदिनं सवनं केवलं ते ।
 समृभूमिः पिवस्व रत्नधेभिः सखीर्या इंद्र चकृपे सुकृत्या ॥ ७ ॥
 प्रातरिति । सुतं । अपिबः । हरिऽश्च । माध्यंदिनं । सवनं । केवलं । ते ।
 सं । ऋभुऽभिः । पिवस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन । यान् । इंद्र । चकृपे । सुऽकृत्या ॥ ७ ॥

हे हर्यश्च हरितवर्णाद्योपि इंद्र प्रातः प्रातःसवने सुतमभिपुत सोममपिबः । पिवस्व । माध्यंदिनं सवनं केवलं ते । पर त्वव नान्यथा । सवनइयस्य पृथग्भिधानात्तृतीयसवनं परिशिष्यते । तृतीयसवने रत्नधेभी रमणीयदा नैर्भूमिः सं पिवस्व । हे इंद्र यानुभुन सुकृत्या शोभनकर्मणा सखीन चक्रेप । अकरोः ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या ज्येना इवेदधि दिवि निषेद ।
 ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः ॥ ८ ॥
 ये । देवासः । अभवत । सुऽकृत्या । ज्येनाः । इव । इत् । अधि । दिवि । निऽसेद ।
 ते । रत्नं । धात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो ये यथ सुकृत्या शोभनकर्मणा देवासो देवा अभवत । अमृत । ज्येना इवेत शसनीयगतयो गधर्वाग्रा इव दिवि अन्तिकेऽधि निषेद अधिनपणाः हे शवसो नपातो बलवन्तस्मै यथं रत्न धनं धात । प्रयच्छत । हे सौधन्वना अमृतासोऽमृता देवा अभवत ॥

यत्तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वप्स्या मुहस्ताः ।
 तदृभवः परिपिक्तं व एतत्सं मदेभिरिन्द्रियेभिः पिवध्वं ॥ ९ ॥
 यत् । तृतीयं । सवनं । रत्नऽधेयं । अकृणुध्वं । सुऽअप्स्या । सुऽहस्ताः ।
 तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तं । वः । एतत् । सं । मदेभिः । इंद्रियेभिः । पिवध्वं ॥ ९ ॥

हे मुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवो रत्नधेय रमणीयसोमदानवश्चतृतीयं सवनमकृणुध्वं । प्रसाधितवतः । स्वप्स्या शोभनकर्मक्या तदेतत्सवनं सवनगत सोमद्रव्य परिपिक्त परिपचनवद्दो युष्माकं संवधिभिर्मदेभि मीयद्भिर्दिन्द्रियेभिर्दिन्द्रियैः सं पिवध्वं । यद्यपि वदनमेव पानमाधनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपि दर्शनश्रवणादिना तृप्तिमज्ञावात्पातुत्वमुपचर्यते ॥ ॥ ९ ॥

अनथो जात इति नवर्चं यतुर्थं मुक्तमाभवं । अर्षिर्वामदेवः । अत्या त्रिष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुवन्तपरिभापया जगत्यः । अनथोऽत्या त्रिष्टुवित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविके तृतीयऽहनि वैशदेवशस्व आभर्वनिविदानोर्यामदं । तथा च मुचित । अनथो जातः परावर्तो य इति वैशदेव । आ० ७. ७ । इति ॥

अनथो जातो अनभीगुरुक्थ्योऽरथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।
 महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुष्यथ ॥ १० ॥
 अनथः । जातः । अनभीगुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः । परि । वर्तते । रजः ।
 महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनं । द्यां । ऋभवः । पृथिवीं । यत् । च । पुष्यथ ॥ १० ॥

हे ऋभवोऽश्विनोः संबन्धी युष्मदन्तो रथोऽनथो जातो वाहनाश्वनिरपेक्षः संपन्नः । तथानभीगुः प्रयद्ग्रहित उक्थ्यः क्षुत्प्रिचक्रश्चक्रवयुक्तः सन् रजोऽतरिचं परि वर्तते । परिभ्रमति । महत्प्रभुतं तद्ग्रथनिर्मा-

णाख्यं कर्म वो युष्माकं देवस्य देवत्वस्य प्रवाचनं प्रवक्तुं प्रख्यापकं । यच्च येन कर्मणा वा पृथिवी च पुष्ये ।
पुष्टां कुरुथ ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसोऽविह्वरंतं मनसस्परि ध्याया ।

तां ऊ न्वर्षस्य सर्वनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥२॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृतं । सुऽचेतसः । अविऽह्वरंतं । मनसः । परि । ध्याया ।

तान् । ऊं इति । नु । अस्य । सर्वनस्य । पीतये । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥२॥

सुचेतसः शोभनचित्ता य ऋभवः सुवृतं सुवर्तनचक्रमविह्वरतमकृष्टिन रथ मनसः परि ध्याया मनसो
ध्यानिनाप्रयत्नेन नु क्षिप्र चक्रुः तान् । उग्रद एवार्थं । तानिवास्य सर्वनस्य पीतय एत मीम पातु हे वाजा हे
ऋभवो वो युष्माना वेदयामसि । आवेदयामः ॥

तद्धो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महित्वनं ।

जिद्वी यत्संतां पितरां सनाजुरा पुनर्युवानां चरथाय तशाय ॥३॥

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनं । देवेषु । विऽभ्वः । अभवत् । मऽहिऽत्वनं ।

जिद्वी इति । यत् । संतां । पितरां । सनाऽजुरां । पुनः । युवानां । चरथाय । तशाय ॥३॥

हे वाजा ऋभवो हे विभ्वो विभवः । इतरापत्नया परस्पर बहवचनमित्युक्तं । वो युष्माक तन्महित्वन
महत्त्वं माहात्म्यं देवेषु मध्ये सुप्रवाचन प्रवाच्यमभवत् । तदित्युक्तं यदित्याह । जिद्वी बुद्धी सता मती
सनाजुरा सदा जीर्णा संतां पितरा पितरां पुनर्युवाना नित्यतरुणां चरथाय यथेच्छ संचरणाय तजथ ।
संपादित्वतः ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।

अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्ध उक्थ्यं ॥४॥

एकं । वि । चक्र । चमसं । चतुऽवयं । निः । चर्मणः । गां । अरिणीत । धीतिऽभिः ।

अथ । देवेषु । अमृतऽत्वं । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यं ॥४॥

हे ऋभव एकं चमसमेकमेव संतं पानसाधन चमसं चतुर्वयं । वयाः शाखाः । चतुःशाख चतुरवयव वि
चक्र । व्यकृत । तथा धीतिभिः कर्मभिश्चर्मणो नृतनां गा निररिणीत । समस्कृत । निररिणीप ममित्येतस्य
स्थानि । अथ अतः कारणात् देवेषु मध्येऽमृतत्वमानश प्राप्त । हे वाजा हे ऋभवस्तत्तादृश वो युष्माक कर्म ।
श्रुष्टीति क्षिप्रनामेतत् । क्षिप्रमुक्थ्यं स्तुत्य भवति ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तसो वाजश्रुतासो यमजीजनचरः ।

विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥५॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःऽतसः । वाजऽश्रुतासः । यं । अजीजनन । नरः ।

विभ्वऽष्टः । विदथेषु । प्रऽवाच्यः । यं । देवासः । अवथा । सः । विऽचर्षणिः ॥५॥

ऋभुत् ऋभुणां सकाशात्प्रथमश्रवस्तसः प्रथमं मुख्यमतिशयितमत्तं यशो वा अयस्य धनस्य तद्रयिर्धन ।
अस्माकं भवत्विति शेषः । वाजश्रुतासो वाजैः सह विख्याता नरो नेतार ऋभवो यं रयिसजीजनन । उत्पा

दितवतः । विभ्वतष्टो विभ्वभिर्द्धुभिस्तष्टस्तक्षणसंपन्नश्चमसोऽश्विनो रथो वा विदधेषु यज्ञेषु प्रवाच्यः । प्रकर्षणं नृत्यः । हे देवामो द्योतमाना यूयं यं रथं चमसं वावथ । रक्षथ । स विचर्षणिर्विधिं द्रष्टा भवति । द्रष्टव्यो भवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।

स रायस्योपं स मुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वो ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

सः । वाजो । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुष्टरः ।

सः । रायः । पोषं । सः । सुवीर्यं । दधे । यं । वाजः । विभ्वो । ऋभवः । यं । अमाविषुः ॥ ६ ॥

स वाजो वज्रनवान् बलवान् सन् अर्वारणकृशलो भवति । स ऋषिरतीन्द्रियज्ञानी सन् वचस्यया नृत्या युक्तो भवति । स शूरो विक्रान्तः सन् अस्ता क्षेप्रा शत्रुणां भवति । स्वयं च पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरो नाभिभाव्यो भवति । स एव रायस्योपं धनपूर्ष्टं दधे । धत्ते । स मुवीर्यं मुवीरत्वं दधे । धत्ते । यं मनुष्यं वाजो विन्वा ऋभवश्चाविषुः । अरक्षन् । स एवमेवं भवतीति । अत्यस्य बह्वर्वात्तद्देशस्त्रयाणामुभयव्यवहारप्राचुर्याभिप्रायः ॥

श्रेष्ठं वः पेशो अग्निं धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरांसो हि ष्टा कवयो विपश्चितस्तान् एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठं । वः । पेशः । अग्निं । धायि । दर्शतं । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तं । जुजुष्टन ।

धीरांसः । हि । स्या । कवयः । विपः । ऽचितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठमत्युत्कृष्टमत एव दर्शतं दर्शनीयं वो युष्माकं पेशो रूपमग्निं धायि । अग्निनिहितं । अतस्तदचितो यः स्तोमः स्तोत्रमस्मात्कृतमस्ति हे वाजा ऋभवस्तं स्तोमं स्तोत्रं जुजुष्टन । भवध्वं । ये यूयं धीरांसो हि धीमतः प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो विपश्चितो ज्ञानवन्तः स्य तान्यो युष्मान्नेनेन ब्रह्मणा मन्वेण शस्त्रात्मकेना वेदयामसि । अथवोक्तनक्षणा विपश्चितः स्तोतारो यान् । नुवन्तीति शेषः । तान्ब्रह्मणा आ वेदयामसि । प्रज्ञापयामः ॥

यूयमस्मभ्यं धिपणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।

द्युमतं वाजं वृषणुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तशता वयः ॥ ८ ॥

यूयं । अस्मभ्यं । धिपणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना ।

द्युऽमतं । वाजं । वृषऽणुष्मं । उत्तमं । आ । नः । रयिं । ऋभवः । तशत । आ । वयः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो यूयमस्मभ्यं धिपणाभ्यस्परि स्मृतिभ्यो निमित्तभूताभ्यः ॥ परीति पंचस्यर्थानुवादी ॥ यद्वा । अस्मत्प्रतिभ्योऽधिकानि नर्याणि नृभ्यो हितानि विश्वा सर्वाणि भोजना भोग्यानि विद्वांसो ज्ञानतः संत आ तक्षत । संपादयत । किंच द्युमतं दीप्तिमतं हिरण्यादिरूपं वाजं बलवन्तं वृषणुष्मं सैकृणां बलवतां शोपकमुत्तमं रयिं नोऽस्माकं वयोऽन्नं चा तक्षत हे ऋभवः ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्क्षता नः ।

येन वयं चितयमात्यन्यान्तं वाजं चिचमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह । प्रऽजां । इह । रयिं । रराणाः । इह । श्रवः । वीरऽवन्त । तऽशत । नः ।
येन । वयं । चितथेम । अति । अन्यान् । तं । वाज्रं । चित्रं । ऋभवः । दद । नः ॥ ९ ॥

नोऽस्माकमिह यज्ञे रराणा रमसाणाः प्रजां पुत्रपीत्रादिरूपां तक्षत । संपादयत । इहैव यज्ञे रयिं च तक्षत । इहैव यज्ञे श्रवो यशो वीरवदीरिभृत्यादिभिरूपेतं तक्षत । किंच ययं येन वाज्रान्यानस्मत्समानति चितथेम । अतिक्रम्य ज्ञायमहि । तं चित्रं चायनीयं वाज्रमन्नं हे ऋभवो नो दद । अस्मभ्य दत्त ॥ ॥ ८ ॥

उप नो वाजा इत्यष्टौ पंचमं मुक्तं वामदेवस्वार्पणमर्भवं वैपुभं । पंचम्याद्याश्रतस्त्रोऽनुपुभः । तथा चानु क्रांतं । उप नोऽष्टौ चतुरनुपुवंतमिति ॥ बृहे दशरात्रे पष्ठऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्याश्रतस्त्रः शास्याः । उप नो वाजा इति त्रयोदशमर्भवं चतस्रश्च । आ० ८. ८ । इति हि सूचितं ॥

उप नो वाजा अध्वरमृभुश्रा देवा यात पथिभिर्देवयानैः ।
यथा यज्ञं मनुषो विस्वाऽसु दधिध्वे रग्वाः सुदिनेष्वह्नां ॥ १ ॥
उप । नः । वाजाः । अध्वरं । ऋभुश्राः । देवाः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ।
यथा । यज्ञं । मनुषः । विष्वा । आसु । दधिध्वे । रग्वाः । सुऽदिनेषु । अह्नां ॥ १ ॥

हे वाजा हे ऋभुजा ऋभवो हे देवा नोऽध्वरं यागमुप यात । उपगच्छत । देवयानैर्देवगंतैः पथिभिर्मार्गैः । यथा येन प्रकारेण मनुषो मनोः संबंधनीषामु विजु प्रजामु यज्ञमानेषु मध्ये हे रग्वा रमणीया ऋभवोऽह्नां सुदिनेषु सुदिनत्वनिमित्तेषु यज्ञमस्मदीयं दधिध्वे । धारयथ । यथा येन प्रकारेण यज्ञमागत्य सुदिनत्वं कुरुथ तथा यज्ञमायातेति ॥

ते वो हृदे मनसे संतु यज्ञा जुष्टासो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।
प्र वः सुतासो हरयंत पूर्णाः क्रत्वे दशाय हर्षयंत पीताः ॥ २ ॥
ते । वः । हृदे । मनसे । संतु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य । घृतऽनिर्निजः । गुः ।
प्र । वः । सुतासः । हरयंत । पूर्णाः । क्रत्वे । दशाय । हर्षयंत । पीताः ॥ २ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने त एते यज्ञा यागसाधनाः सोमा वो हृदे हृदयाय मनसे तत्प्रीतये संतु । भवतु । अद्यास्मिन्दिने जुष्टासः पर्याप्ताः सोमा घृतनिर्णिजो मिश्रणद्रव्येण दीप्तरूपा गुः । गच्छतु युष्मद्दयं । सुतासोऽभिपुताः सोमाश्चमसेषु पूर्णा वो युष्मदर्थं प्र हरयंत । प्रह्रियंत । यक्षा । हर्षयंतः कातिकर्मण इदं रूप । प्रकर्षणं वो युष्मान कामयंत । क्रत्वे क्रतवे कर्मणे दत्तायोत्साहाय पीता हर्षयंत । हर्षयंतु ॥

अुदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुश्राणो ददे वः ।
जुह्वे मनुष्वदुपरासु विष्णु युष्मे सचा बृहदिवेषु सोमं ॥ ३ ॥
त्रिऽउदायं । देवऽहितं । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुश्राणः । ददे । वः ।
जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विष्णु । युष्मे इति । सचा । बृहत्ऽदिवेषु । सोमं ॥ ३ ॥

अुदायं अुदयं सवनत्रयगमनोपितं देवहितं सोमाख्यमन्नं देवभ्यो हितं देवैर्वा विहितं । तृतीयसवनस्य मिल्यर्थः । तथावा वो युष्मान्ददे । धारयति । हे वाजा हे ऋभुश्राण ऋभवो यथा स्तोमः स्तोत्रं वो ददे । धारयति । उपरासु । उप देवयज्ञनसमीपे रमंत इत्युपराः । तामु विजु प्रजामु बृहदिवेषु प्रभुतदीप्तिषु देवेषु मध्ये मनुष्वत् मनुष्यैव युष्मे युष्मदर्थं सचा सहजिकथंषु प्रस्थितं जुह्वे । जुहोमि सोमं ॥

पीवोऽश्वः शुचद्रथा हि भृतायःशिप्रा वाजिनः मुनिष्काः ।

इंद्रस्य सूनो गवसो नपातोऽनु वश्वेत्ययियं मदाय ॥४॥

पीवःऽश्वः । शुचत्ऽरथाः । हि । भृत् । अयःऽशिप्राः । वाजिनः । सुऽनिष्काः ।

इंद्रस्य । सूनो इति । गवसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अयियं । मदाय ॥४॥

हे वाजिन ऋभवः पीवोऽश्वः । पीवानोऽश्वः येषां ते तादृशाः । तथा शुचद्रथा दीप्रथा अयःशिप्राः । शिप्रे हनु नामिके वा । अयोवत्सारभुतशिप्राः मुनिष्काः गोभनधनाश्च भृत् । भवत । हे इंद्रस्य सूनो मुनवः पुत्रवद्भ्रतणीया हे गवसो नपातो बलस्य पुत्रा बलिनो वो युष्मभ्य मदायानु चिति । अन्वजायि । देवेष्वयि-यमये भवं तृतीयसवन ॥

ऋभुमृभुशणो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजे । इंद्रस्वंतं हवामहे सदासातममश्विनं ॥५॥

ऋभुं । ऋभुशणः । रयिं । वाजे । वाजिनऽतमं । युजे । इंद्रस्वंतं । हवामहे । सदाऽसातमं ।

अश्विनं ॥५॥

हे ऋभुशण ऋभव ऋभुमृभुभाममानं रयिं धनरूप । तद्वत्सुतत्वात् ताच्छ्रयं । वाजे मंयामि वाजिन्तम मत्प्रतबलवत् युजे परस्परयोर्गोपितमिद्रस्वतमिद्रवतमिद्रियवत् सदासातम सर्वदा दातुतममश्विनमश्ववत् भवतां गण हवामहे । आह्वयामि ॥ ॥५॥

सेदृभवो यमवथ यूयमिंद्रश्च मत्यं । स धीभिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥६॥

सः । इत् । ऋभवः । यं । अवंथ । यूयं । इंद्रः । च । मत्यं । सः । धीभिः । अस्तु । सनिता ।

मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥६॥

हे ऋभवो यूयमिंद्रश्च यं मत्यमवथ । रत्नथ । मत्स एवास्तु । भवतु । नात्यः श्रेष्ठो भवत्वित्यर्थः । स एव धीभिः कर्मभिः सनिता भभक्ता भवतु । मेधसाता मेधसातां यज्ञे स एवार्वतारणवताश्चन युक्तो भवतु ॥

वि नो वाजा ऋभुशणः पथश्चितन यष्टवे ।

अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आर्गास्तरिपणिं ॥७॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुशणः । पथः । चितन । यष्टवे ।

अस्मभ्यं । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आर्गाः । तरिपणिं ॥७॥

हे वाजा हे ऋभुशण ऋभवो नोऽस्माकं पथो मार्गान् यष्टवे यष्टं यज्ञमार्गान्वि चितन । विचितयत् । प्रज्ञापयतेत्यर्थः । अस्मभ्य हे सूरयो मेधाविनो यूयं स्तुताः संतो विश्वा आर्गाः सर्वा दिग्गस्तरिपणि तरितु सामर्थ्यं । वितरतेति शेषः ॥

तं नो वाजा ऋभुशण इंद्र नासत्या रयिं । समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु गस्त मघत्तये ॥८॥

तं । नः । वाजाः । ऋभुशणः । इंद्रः । नासत्या । रयिं । सं । अश्वं । चर्षणिऽभ्यः । आ । पुरु ।

गस्त । मघत्तये ॥८॥

अनया स्तुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशास्ते । हे वाजा हे ऋभुशण ऋभवो हे इंद्र हे नासत्याश्विनो ते यूयं

नोऽस्मभ्यं चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोत्रंभ्यस्तं पुरु प्रभुतं रयिं धनमद्यं च पुरु प्रभुतं मघन्तये धनदानाय समा
शस्त । सम्यगाशासनं कुरुत ॥ ॥ १० ॥

उतो हि वामिति दशर्चं पष्ठं सूक्तं । वामदेव ऋषिः । विष्टुप कंदः । दधिक्रा देवता । आद्या यावापु
थिव्या । अत्रानुकर्मणिका । उतो हि दश दाधिकं हि यावापुथिव्याथिति । विनियोगो निगिकः ॥

उतो हि वां दात्रा संति पूर्वा या पुरुभ्यस्वसदस्युर्नितोणे ।

क्षेत्रासां ददथुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रं ॥ १ ॥

उतो इति । हि । वां । दात्रा । संति । पूर्वा । या । पुरुभ्यः । स्वसदस्युः । नितोणे ।

क्षेत्रासां । ददथुः । उर्वरासां । घनं । दस्युभ्यः । अभिभूतिं । उग्रं ॥ १ ॥

उतो इति पुरणः । अस्या यावापुथिव्यादत्र तवाचकगन्दाभविऽपि ते एव संबोद्धये । हि यावापुथिव्या
वा युवाभ्या सकाशाद्दात्रा दानकर्त्रा पारुकृत्स्नं स्वसदस्युना लब्धानि पूर्वा पूर्वाणि पुरातनानि पुरकाणि वा
धनानि संति । या यानि धनानि पुरुभ्योऽर्थिभ्यो मनुष्येभ्यस्वसदस्यु राजा नितोणे । न्यतोगत । दत्तवान् ।
क्षेत्रमा । क्षेत्राणि सर्वा भुमीः सनोतीति क्षेत्रमा अथः । तददथुः । तथोर्वरासा । उर्वरा सर्वमस्याद्या भुः ।
ता सनोतीत्युर्वरासाः पुत्रः । त ददथुः । घनं हननाहंमायुध दस्युभ्यो दस्युना वधार्थं च ददथुः । कीदृशमायुध ।
अभिभूतिमभिभवितारमयसृज्जर्णवर्णं । यद्वा । उत्तरार्धमक वाक्य । दातयानि धनान्युक्तलक्षण पुत्र च ददथुः ।
दत्तवर्त्ता स्यः । तानि मद्यमपि ददायानुष्याः ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्पिध्वानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिं ।

ऋजिष्यं श्येभं प्रुपितप्सुमाशुं चकृत्यमर्या नृपतिं न शूरं ॥ २ ॥

उत । वाजिनं । पुरुनिःऽसिध्वानं । दधिऽक्रां । कुं इति । ददथुः । विश्वऽकृष्टिं ।

ऋजिष्यं । श्येभं । प्रुपितऽप्सुं । आशुं । चकृत्यं । अर्यः । नृपतिं । न । शूरं ॥ २ ॥

उतापि च वाजिनं गमनवतं । अश्वरूपं वा देव अप्रश्वररूपस्यैव दधिक्रास्यत्यात । अप्रश्वरपुत्रं प्राक्षिणं
समाग्रात । तानाश्वरश्चो भुवाभ्यद्रवदिति । पुरुनिष्पिध्वानं पुरुणा वहना शत्रुणा निष्पिध्वानं दधिक्रा ।
दधदस्य धारयनं कामतीति दधिक्राः । तमेतन्नामकं देव । उः पुरणः । विश्वकृष्टिः । विश्वाः कृष्टयो रक्षणीयाः ।
मेवका वा मनुष्या यस्य त । ऋजिष्यं । ऋजाप्रोति गच्छतीत्यृजिष्यः । तं श्येभं शसनीयगमनं प्रुपितप्सु
दीप्तरूपमाशु व्याप्तं शीघ्रगमनं वायोऽरि शकृत्य कर्तनशीलं शूरं श्रुपतिं न राजानमिव स्थितं देव यावापुथिव्या
ददथुः । धारयतः ॥

यं सीमनुं प्रवतेव द्रवतं विश्वः पुरुर्मदति हर्षमाणः ।

पद्भिर्गृध्यंतं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजंतं ॥ ३ ॥

यं । सीं । अणुं । प्रवताऽडव । द्रवतं । विश्वः । पुरुः । मदति । हर्षमाणः ।

पटऽभिः । गृध्यंतं । मेधऽयुं । न । शूरं । रथऽतुरं । वातंऽडव । ध्रजंतं ॥ ३ ॥

यं दधिक्रा विश्वः पुरुः सर्वोऽपि मनुष्यो हर्षमाणो हृष्यनं हर्षयन्वा मदति । स्नाति । त देव यावापुथिव्या
ददथुरिति संबंधः । म देवो विशिष्यति । सी सर्वतः प्रवता प्रवणवता निम्नं सगिणोदकमिमानुकर्मणं द्रवत
गच्छतं पद्भिः पार्दगृध्यतमभिकालतं दिगो लघितु । तत्र दृष्टातः । मेधयुं न शूरं । मयोमेधुं शूरमिव ।
यद्वा । यज्ञक्रमणेषु मध्वर्यादिकमिव । रथतुरं रथेन गच्छत वातमिव ध्रजतं शीघ्रं वायुमिव । उक्तविशेष
विशिष्टानुदकशूरवायुन्यथा सर्वा जनः स्नाति तथा यं देव स्नाति त ददथुरित्यर्थः ॥

यः स्मरुंधानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।
 आविञ्चुञ्जीको विदथा निचिक्यन्तिरो अरतिं पर्यापे आयोः ॥ ४ ॥
 यः । स्म । अरुंधानः । गध्या । समत्सु । सनुतरः । चरति । गोषु । गच्छन् ।
 आविः । अञ्चुञ्जीकः । विदथा । निचिक्यन्ति । तिरः । अरतिं । परि । आपेः । आयोः ॥ ४ ॥

यः स्म यः खलु देवो गध्या गध्यानि । गध्यातिर्मथीभावकर्मति निरुक्तं । प. १५. । मिश्रयितव्यानि
 फलानि समत्सु संयामिष्वारुंधानः सर्वतो निरोधयन सनुतरः संभृतरौ गोषु सर्वासु दिव्यु गोषु वा निमि-
 त्तभृतेषु गच्छन्नाविञ्चुञ्जीक आविभृतमाधन आविभृतमुष्को वा विदथा विदथानि ज्ञातव्यानि निचिक्यन्ति ।
 पश्चात्कर्मतत । जानन अरतिमरणं दुःखमभिगतारमरि वा परि सर्वतस्तिरश्चरति । तिरस्करोति । कस्या
 रतिमिति । आपो व्याप्तस्य स्तोत्रायोर्भनूप्यस्य यजमानस्य ॥

उत स्मिनं वस्त्रमथिं न तायुमनु क्रोगंति क्षितयो भरेषु ।
 नीचायमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यथ ॥ ५ ॥
 उत । स्म । एनं । वस्त्रमथिं । न । तायुं । अनुं । क्रोगंति । क्षितयः । भरेषु ।
 नीचा । अयमानं । जसुरिं । न । श्येनं । श्रवः । अश्वाश्चाच्छा । पशुमत्त । च । यथं ॥ ५ ॥

उत स्म अपि खन्निनं दधिकानं भरेषु संयामेषु वस्त्रमथिं तायुं न वस्त्रमाथिनं तस्करमिव । तं दृष्ट्वा क्षितयो
 मनुष्या यथानु क्रोगति तद्वद्वरिणोऽनुक्रोगति । किंच नीचा नीचरयमानं गच्छन्तं जसुरिं न श्येनं क्षुधितं श्येन
 परिणमिव । तं यथा दृष्ट्वा परिणमः पलायते तद्वत् । श्रवोऽश्वं कीर्तिं वा पशुमद्युषं चाच्छाभिलक्ष्य गच्छतमेनम-
 नुक्रोगतीति संवधः । अपि स्मिनं वस्त्रमथिमिष वस्त्रमाथिनमित्यादिनिरुक्तमवानुसंधयं । नि० ४. २४. ॥ १११ ॥

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन्नि वेवेति श्रेणिभी रथानां ।
 स्रजं कृण्वानो जन्यो न शुभ्वा रेणुं ररिहत्किरणं ददश्वान ॥ ६ ॥
 उत । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति । श्रेणिः । रथानां ।
 स्रजं । कृण्वानः । जन्यः । न । शुभ्वा । रेणुं । ररिहत् । किरणं । ददश्वान् ॥ ६ ॥

उत स्म अपि च खन्वानामुरसेनासु सरिष्यन् सन्निमित्तकं प्रथमः प्रथम उक्त्वृत्तमो मुख्यः सन रथानां
 श्रेणिभी राजिमिष्युक्तः सन नि वेवेति । नितरां गच्छति । इतस्ततो धावति । क इवति । उच्यते । स्रजं स्रज्यत
 उत्पाद्यते रूपमनयेति स्रजनं कतिः । तां कृण्वानो जन्यो न जन्यो हितोऽश्व इव शुभ्वा । सुषु भवतीति शुभ्वा
 शोभमानः । किरणमास्यगतं खन्निनं ददश्वान दशान रेणुं स्वपादघातजनितं ररिहत् । भृशं जडि ॥

उत स्य वाजी सहुरिञ्चुतावा शुश्रूपमाणस्तन्वा समर्ये ।
 तुरं यतीषु तुरयन्त्रिप्योऽधि भ्रुवोः किरते रेणुमृजन् ॥ ७ ॥
 उत । स्यः । वाजी । सहुरिः । अतुः । वा । शुश्रूपमाणः । तन्वा । सः । समर्ये ।
 तुरं । यतीषु । तुरयन् । अत्रिप्यः । अधि । भ्रुवोः । किरते । रेणुं । अमृजन् ॥ ७ ॥

उत अपि च स्य स उक्तलक्षणे वाजी वेजनवान गमनवान समर्ये समरगे स्रजिरिः सहनशीलः शुश्रूणा
 मुतावाज्ञवास्तन्वा स्वावयवेषु खुरादिना स्वतनु शुश्रूपमाणसुरं यतीषु खरगामिनीष्वसुरसेनासु तुरयन् खर
 यन् अत्रिप्यं अत्रुगामी रेणुं धूलिमृजन्प्रमाध्यंस्तमेव रेणुं भ्रुवोरधुपरि किरते । विक्षिपति ॥

उत स्मास्य तन्यतोऽरिव द्योः ऋघायतो अभियुजो भयंते ।

यदा सहस्रमभि पीमयोधीर्दुर्वर्तुः स्मा भवति भीम ऋजन ॥ ८ ॥

उत । स्म । अस्य । तन्यतोः ऽइव । द्योः । ऋघायतः । अभिऽयुजः । भयंते ।

यदा । सहस्रं । अभि । सीं । अयोधीत् । दुःऽवर्तुः । स्म । भवति । भीमः । ऋजन ॥ ८ ॥

उत स्म अपि च खलु बोदीयमानान्तन्यतोः शब्दयितुरग्नेरिव ऋघायतो हिंसतोऽस्यास्माद्दधिक्रावा ख्याद्देवाद्भियुजोऽभियोक्तारोऽमुरा भयंते । विभ्यति । किंचायं यदा सी सर्वतः सहस्रमभयोधीत । संप्रहरत् । तदा ऋजन प्रसाधयन्नात्मानं भीमो भयहेतुर्दुर्वर्तुर्दुर्वारश्च भवति ॥

उत स्मास्य पनयंति जनां जृतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमागोः ।

उतैनमाहुः समिथे वियंतः परां दधिक्रा असरत्सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत । स्म । अस्य । पनयंति । जनां । जृतिं । कृष्टिऽप्रः । अभिऽभूतिं । आगोः ।

उत । एनं । आहुः । संऽइथे । विऽयंतः । परां । दधिऽक्राः । असरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत स्म अपि च खल्वस्य दधिक्राऽणोऽभिभूतिमभिभवित्री जृति पराभिभूति चेत्यभयं वा जनाः पनयति । भवति । कीदृशस्यास्य । कृष्टिप्रः । कृष्टयो मनुष्याः । तेषां पुरकस्यागोऽयोपस्य वेगवतो वा । उतापि चैव समिथे संयामे वियंतो विविधं गच्छतो जना अयं दधिक्रा देवः सहस्ररनुचरैः परिवृतः परासरदिति अस्मान्विहा यान्यान हंतुं गत इत्याहुः । यद्वा । एनमेवमाहुः । वियंतः शत्रवः परा । भवतीति शेषः । दधिक्राः सहस्ररसरत् । गच्छतीति ॥

पवित्रेष्वावा दधिक्रा इति दधिक्राऽणो याज्या । तथा च सुवितं । दधिक्राऽणो अकारिपमा दधिक्राः शवसा पंच कृष्टीः । आ० २ १२ । इति ॥

आ दधिक्राः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।

सहस्रसाः शतसा वाज्यवां पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १० ॥

आ । दधिऽक्राः । शवसा । पंच । कृष्टीः । सूर्यः ऽइव । ज्योतिषा । अपः । ततान ।

सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाजी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सं । इमा । वचांसि ॥ १० ॥

यो दधिक्रा देवः शवसा बलिन पंच कृष्टीः पंच जनान देवमनुष्यामुररत्तः पितृमज्जकारिषादपचमान चतुरो वर्णान्वा सूर्यां ज्योतिषा तेजसा यथा जगदावृणोति तद्वदप उदकान्या ततान । आतनोति । सहस्रसाः शतसाः शतानां सहस्राणां च दाता वाजी वजनवानवोरणकुशलः स देवो मध्वा मधुना संपुरण फलेनम मान्यक्तानि स्तुतिवचांसि सं पृणक्तु । सयोत्रयत् ॥ ॥ १० ॥

आशुं दधिक्रामिति षड्चं सप्रमं मुक्त । आदितः पंच त्रिष्टुभः पञ्चनष्टुप । ऋषिर्वाग्देवः । पूर्वमुक्तं हीत्यु क्त्वादेतदपि दाधिक्रं । तथा चानुक्तांतं । आशु प० क्त्यानुष्टुबिति । मुक्तविनियोगो निगिकः ॥

आशुं दधिक्रां तमु नु एवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।

उच्छंतीर्मासुपसः सृदयंत्वति विश्वानि दुरितानि पर्पन ॥ ११ ॥

आशुं । दधिऽक्रां । तं । ऊं इति । नु । स्तवाम् । दिवः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम ।

उच्छंतीः । मां । उषसः । सृदयंतु । अति । विश्वानि । दुःऽइतानि । पर्पन् ॥ ११ ॥

आणुं ग्रीघ्रगामिनं तमु तमेव दधिक्रां देवं नु क्षिप्रं क्षवाम । उतापि च दिवः पृथिव्याश्च सकाशादस्य
घामं चर्किराम । विक्षिपाम । उक्कंतीस्तमो विवासयंतीरूपसो मां प्रति मुदयन्तु । रक्षन्तु फलानि ।
विश्वानि सर्वाणि दुरितान्याति पर्षन् । अतिपारयन्तु । अस्य देवताकेषु संवत्स्र्यदेवतानुतिस्नासां निपातभा
क्तासु विरुध्यते ॥

महश्चर्कर्म्यर्वतः क्रतुप्रा दधिक्राव्णः पुरुवारस्य वृषाः ।

यं पुरुभ्यो दीदिवांसं नाग्रिं ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिं ॥२॥

महः । चर्कर्मि । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्राव्णः । पुरुऽवारस्य । वृषाः ।

यं । पुरुऽभ्यः । दीदिऽवांसं । न । अग्रिं । ददथुः । मित्रावरुणा । ततुरिं ॥२॥

क्रतुप्राः कर्मणां पुरकोऽह महो महतोऽर्वतोऽरणवतः पुरुवारस्य ब्रह्मभिवरणीयस्य वृषाणो वर्षकस्य
दधिक्राव्णः स्मृति चर्कर्मि । अत्यर्थं करोमि । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा युवां ततुरिं तारकं यं दीदिवांसं
नाग्रिं दीप्यमानमविमिव स्थितं पुरुभ्यो मनुष्यभस्त्रियामुपकाराय ददथुः । धारयथः ॥

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत्समिद्धे अग्रा उपसो व्युष्टौ ।

अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥३॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । संऽडडे । अग्रा । उपसः । विऽउष्टौ ।

अनागसं । तं । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥३॥

यो यज्ञमानोऽश्वस्याश्वरूपस्य व्याघ्रस्य वा दधिक्राव्णः स्मृतिमुपसो व्युष्टौ प्रभाति सत्ययो ममिद्धे सत्य
कारीत् । अकार्षीत् । मित्रेण वरुणेन चाहोरात्राभिमानिदेवाभ्या सजोषाः समानप्रीतिरदितिरवडनीयो
दधिक्राव्ण यज्ञमानमनागसं कृणोतु । करोतु ॥

दधिक्राव्ण इप ऊर्जा महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रं ।

स्वस्तये वरुणं मित्रमग्रिं हवामहे इदं वज्रंवाहुं ॥४॥

दधिऽक्राव्णः । इपः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुतां । नाम । भद्रं ।

स्वस्तये । वरुणं । मित्रं । अग्रिं । हवामहे । इदं । वज्रंऽवाहुं ॥४॥

इपोऽज्ञसाधकस्योर्जा वलसाधकस्य महो महतो दधिक्राव्णो देवस्य मरुतां स्तोतृणां स्वभुतं भद्रं कन्याण
नाम नामरूपमस्ति यत्तदमन्महि । स्मृतः । किंचात्र निपातभाजो वरुणादीथ स्वस्तये विमाय हवामहे ॥

इदमिवेदुभये वि ह्वयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।

दधिक्रामु सूदनं मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वं ॥५॥

इदंऽडडव । इत् । उभये । वि । ह्वयन्ते । उत्ऽदीराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।

दधिऽक्रां । ऊं इति । सूदनं । मर्त्याय । ददथुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वं ॥५॥

इदमिवैनं दधिक्रामुदीराणा युवायोद्योग्यं कुर्वतो यज्ञमुपप्रयंतो यज्ञमुपकस्य प्रवर्तमानाश्चोभये वि
ह्वयन्ते । आह्वयन्ति । यं मर्त्याय मर्त्याय सूदनं प्रकमश्मय्यरूपं दधिक्रां देवं हे मित्रावरुणा नोऽस्माकमर्थाय
ददथुः । धारयथः । त विह्वयन्ते । उभय इत्यत्र स्तोत्रासितुभेदेन वोभयविधत्वमवगत्य ॥

दधिक्रावणो अकारिषमिति षष्ठो पवित्रेया अनुषाक्या। सूत्रितं च। दधिक्रावणो अकारिषमा दधिक्राः
शवसा पंच कृष्टीः। आ० २. १०.। इति ॥ दधिद्रूपमक्षणं ऽथेषा। दधिक्रावणो अकारिषमित्यापीधीय दधिद्रु
प्सान् भक्षयति। आ० ६. १०.। इति सूत्रितत्वात् ॥

दधिक्रावणो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः।

सुरभि ना मुखां करत्प्र ण आयुंषि तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्रावणः। अकारिषं। जिष्णोः। अश्वस्य। वाजिनः।

सुरभि। नः। मुखां। करत्। प्र। नः। आयुंषि। तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिक्रावणो देवस्य स्तुतिमकारिषं। करवाणि। जिष्णोर्जयगीनस्याश्वस्य त्यापकस्य वाजिनो विगवतः।
म देवो नोऽस्माक मुखा मुखानि चतुरादीन्द्रियाणि सुरभि सुरभीणि करत। करोतु। नोऽस्मभ्यमायुषि प्र
तारिषत्। प्रवर्धयतु। प्रपूर्वास्तरतिवर्धनार्थः ॥ ॥ १३ ॥

दधिक्रावण इदिति पंचचर्मष्टमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं दाधिकं। आद्या त्रिष्टुप शिष्टा जगत्यः। हसः शुचिप
दित्थिषा मूर्यदेवताका। तथा चानुक्रमणिका। दधिक्रावणः पच चतस्रोऽत्या जगत्योऽत्या सारीति। मुक्तवि
निधोगो निगिकः ॥

दधिक्रावण इद् नु चकिराम विश्वा इन्मामुपसः सृदयंतु।

अपामग्नैरुपसः सूर्यस्य बृहस्पतरांगिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्रावणः। इत। ऊं इति। नु। चकिराम। विश्वाः। इत। मां। उपसः। सृदयंतु।

अपां। अग्नेः। उपसः। सूर्यस्य। बृहस्पतेः। आंगिरसस्य। जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिक्रावण इद् एतन्नामकस्य देवस्यैव स्तुति नु धिप्र चकिराम। मुषां करवाम। मा विश्वा इदुपसः सर्वा
अपि ताः सृदयंतु। कर्ममु प्रेरयंतु। अहमथवादिदेवताना स्तुति करवाणीति षष्पः। तामामपि निपातमा
त्कात स्तुतिरविरुद्धा ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छुवस्यादिष उपसस्तुरायसत।

सत्यो द्रवो द्रवरः पतंगरो दधिक्रावेपमूर्जे स्वर्जनत ॥ २ ॥

सत्वा। भरिषः। गोऽदुपः। दुवन्यऽसत। श्रवस्यात्। दुपः। उपसः। तुरायऽसत।

सत्यः। द्रवः। द्रवरः। पतंगरः। दधिऽक्रावा। दुपं। ऊर्जे। स्वः। जनत ॥ २ ॥

सत्वा गता भरिषो भरणकृशलो गविषो गवा प्रेरक एष्टा वा दुवन्यसत। द्रवः परिचरणमिच्छतो
दुवन्याः। तेषु मीदतीति दुवन्यसत। इष इष्यमाणाया उपसः संवर्धिन काल इत्यर्थः। यद्वा। इष एष्टा
एषणीयो वा। श्रवस्यात्। श्रवस्यत। अन्नमिच्छत। किञ्च तुरण्यसत। त्वरया मीदतीति तुरण्यसत। सत्य
सत्सु तायमानो द्रवो गता द्रवरः प्रकृष्टवैशवान पतंगरः। पतनेनोत्प्रवर्धन पतन पतंगः। तत्रान पतंगरः।
उक्तलक्षणे दधिक्रावा देव इपमत्तमूर्जे बल स्वः स्वर्गं च जनत। जनयत। उत्पादयत ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरायतः पणं न वेरनु वाति प्रगधिनिः।

श्रेनस्यैव ध्रजतो अंकसं परि दधिक्रावणः सहीजा तरिचतः ॥ ३ ॥

उत स्म अस्मि द्रवतः । तुरायतिः । परि । न । वे । अन् । वाति । प्रऽगर्धिनः ।
श्वेनस्यऽडव । भ्रजतः । अंकसं । परि । दधिऽक्रावणः । सह । ऊर्जा । तरिचतः ॥ ३ ॥

उत स्म अपि च खलु द्रवतो गच्छतस्त्रुण्यतस्त्वरमाणस्य प्रगर्धिनः प्रकीर्णाभिकांततोऽस्य देवस्य गतिं
वेगंतुः परिणः पर्णं न गमनं पत्रं वानुस्यत्य यथा वांत्स्ये परिणमन्तदनु वाति सर्वा वेगवान् जनः । सर्वेषामपि
ग्रीधगामोत्थः । किंच भ्रजतो गच्छतस्त्रुण्यतस्त्वरमाणस्योऽन्यान् ॥ अंतर्भावितव्यथाऽयं ॥ श्वेनस्यवांकसं पादा
धारमुरःप्रदेशं वा परि परित ऊर्जा बलेन निमित्तनात्रार्थं वा महिकीभुय । संधन गच्छतीति शेषः ॥

उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरायति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि ।
क्रतुं दधिक्रा अन्तु संतवीत्वप्यामंकांस्यन्वापनीफणत् ॥ ४ ॥
उत । स्यः । वाजी । क्षिपणिं । तुरायति । ग्रीवायां । बद्धः । अपिऽकक्षे । आसनि ।
क्रतुं । दधिऽक्राः । अन्तु । संऽतवीत्वत् । प्यां । अंकांसि । अन्तु । आऽपनीफणत् ॥ ४ ॥

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानश्ररूपो देवो ग्रीवायां गरणसाधनायां कंठ बद्धोऽपिकक्षे कक्षप्रदेश
आसत्यास्य च बद्धः । बद्धपन्थकस्योक्तेषु स्थानेषु पाशबंधाः संभवति । एवं बद्धः सन् क्षिपणिं क्षेपणमनु तुरण्यति ।
त्यरयति गंतुं । किंचायं दधिक्रा देवः क्रतुं कर्म प्रक्षां वान्वनुस्यत्य संतवीत्वत् प्रवृद्धबलवान् सन् पथां मार्गा
णामकामि कृटिलान्यनुस्यत्यापनीफणत् । सर्वतो भुगं गच्छति ॥ फणतिर्गत्यर्थस्य यद्बुकीद रूप ॥ अपि स वाजी
वेजनवानित्यादिभिरुक्तमनुसंधयं । नि० २. २८. ॥

दशरात्रे पद्येऽहनि तृतीयसवने मित्रावरुणशस्त्रि हंसः शुचिर्पादित्येषा । आहय दूरोहणं रोहिदंसः शुचिष
दिति पक्षोऽध्वंशः । आ० ८. २. इति मृत् ॥ अर्तविनियोगमाह शानकः । हंसः शुचिर्पादित्येषा शुचिरीषे
हि वाकर । अतकाले जपन्ति ब्रह्मणः सप्त शश्रुतं । ऋग्वि० २. १३. इति ॥

हंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्षमद्धोता वेदिषदतिथिदूरोणसत् ।
नृषद्वरसदृतसद्योमसदन्ना गोजा ऋतजा अदिजा ऋतं ॥ ५ ॥
हंसः । शुचिऽसत् । वसुः । अंतरिक्षऽसत् । होता । वेदिऽसत् । अतिथिः । दूरोणऽसत् ।
नृऽसत् । वरऽसत् । ऋतऽसत् । व्योमऽसत् । अपऽजाः । गोऽजाः । ऋतऽजाः ।
अदिऽजाः । ऋतं ॥ ५ ॥

अनया सौर्यं चो य एषोऽतरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यमयः । का० उ० १. ६. ६. । इत्यादि-
श्रुत्युक्तो मंडलाभिमानी देवोऽस्ति यश्च सर्वप्राणिचिन्तारूपस्थितः परमात्मा यश्च निरस्तसमर्त्तोपाधिकं परं
ब्रह्म तत्सर्वमेकमेवति प्रतिपाद्यते ॥ हंसः । हंतिर्गत्यर्थः । सर्वत्र सर्वदा गता योऽहं सोऽसावित्यादिश्रुत्युक्तप्रका-
रेणिकीकृत्योपास्यः परमात्ममत्रप्रतिपाद्य आदित्यः । स च शुचां दीप्ति बुलुकि सीदतीति शुचिपत् । अथ यदतः
परो दिवो अतिदीप्यत इत्यादिश्रुतेः । अनेन बुस्थान आदित्यः प्रतिपादितः । स एव मध्यस्थानो वायुरित्याह ।
वसुः सर्वस्य वामयिता वायुः । स चांतरिक्षमदंतरिक्षसंचारी । अथ तस्यैव नितिस्यानवैदिकपिरूपतामाह ।
होता देवानामाहाता होमानिष्पादको वा वेदिषद्वेषां गाहंपत्यादिदक्षेण स्थितः । अतिथिरतिथिवत्सर्वदा
पुण्योऽपिः । दूरोणसत् । दूरोणं गृहनाम । तत्र पाकादिमाधनत्वेन स्थितः । अनेन लौकिकाग्न्यात्मकत्वमुक्तं ।
नृपत् । नृषु मनुष्येषु चित्तव्यरूपेण सीदतीति नृपत् । अनेन परमात्मरूपत्वमुक्तं । पुनरप्यादित्यात्मतामाह ।
वरसत् । वरं वरणोपे मंडले सीदतीति वरसदादित्यः । वरं वा एतत्सद्यना यस्मिन्नेष आसन्नमपतीति हि
श्रूयते । ऋतं सत्यं ब्रह्म यद्धो वा । तत्र सीदतीत्यृतमदपिः । व्योमांतरिक्षं । तत्र सीदतीति व्योमसद्वायुः ।
इदानीमादित्यतोच्यते । अन्ना उदकेषु जातः । उदकमध्ये खल्वयं जायते । गोत्रा गोषु रश्मिषु जातः । अतं

सत्यं सर्वदृश्यत्वेन सत्यजातः । न ह्यसाविद्रादिवत्परोक्षो भवति । यद्वा । उदकेषु वैयुतरूपेण वा वाडवरूपेण वा जातः । अद्रिजा अद्रावुदयात्वेन जातः । एवं महानुभाव आदित्य चतं सत्यमबाध्यं सर्वाधिष्ठानं ब्रह्मतत्त्वं । तद्रूपो ह्यसावेव । आदित्यस्योक्तत्वं हंसः शुचिर्पादित्येव वै हंसः शुचिर्पादित्यादिना ब्राह्मणं । ए० ब्रा० ४. २०. । समाह्वयं ॥ ॥ १४ ॥

इंद्रा को वामित्येकादशर्चं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं विष्टुभमिंद्रावरुणं । अत्रानुक्रमणिका । इंद्रा को वामिकादंशं वरुणं त्विति ॥ आभिर्प्रविकेषूक्त्येषु तृतीयसर्वे मेत्रावरुणशस्त्रेषु स्तोमनुवावावापार्थमेतदादि मुक्तद्वयं । इंद्रा को वामिति मुक्ते । आ० १. ९. इति सूत्रितत्वात् ॥

इंद्रा को वां वरुणा मुस्रमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।

यो वाँ हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्गतिंद्रावरुणा नमस्वान ॥ १ ॥

इंद्रा । कः । वां । वरुणा । मुस्रं । आप । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।

रः । वां । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्गत् । इंद्रावरुणा । नमस्वान ॥ १ ॥

हे इंद्रा हे वरुणा हे इंद्रावरुणा । परस्परपिच्छया द्विवचनं । वा युवयोः मुस्रं मुखं कः स्तोमो हविष्मान् हविर्भक्षयतः स्तोमाज्यादिप्रदेयद्रव्योपेतं कतमत स्तोत्रं मुस्रमाप । फलकत्वेन प्राप्नुयादित्यर्थः । यद्वा । हविष्मानित्यतदुत्तरत्र योश्च । हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणः स्वर्गसाधनो होताप्रिव । स यथा तथा यः स्तोमो हे इंद्रावरुणा वां युवयोर्हृदि हृदये क्रतुमान् क्रतोपेतोऽस्मदस्मत्सकाशादुक्त उदितो नमस्वा महविष्मान्नमस्कारोपेतो वा पस्पर्गत् । स्पृशत् । हृदयंगमो भवेत् । स क इति स्तोमप्रशंसा ॥

इंद्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवो मर्तः सख्याय प्रयस्वान ।

स हति वृत्रा समिथेषु शत्रून् वीभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इंद्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवो । मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान ।

सः । हति । वृत्रा । संऽदथेषु । शत्रून् । अवंऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

इंद्रा वरुणंद्रावरुणा देवो । इन्द्राब्दः पुराणः प्रसिद्धो वा । यो मर्तो मरणधर्मा प्रयस्वान् हविर्भक्षणात्प्रवान् सन् सख्याय सखित्वायापी बंधुं चक्र । करोति । स मर्तो वृत्रा आवरकाणि पापानि हति । तथा समिथेषु संघामेषु शत्रून् हति । वाशब्दस्यार्थः । महद्भिर्वीभि रक्षणीः स नरः प्र शृण्वे । प्रकृष्ट श्रूयते । विख्यातो भवति ॥

इंद्रा ह रत्नं वरुणा धेष्टेत्या नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।

यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयते ॥ ३ ॥

इंद्रा । ह । रत्नं । वरुणा । धेष्टा । इत्या । नृऽभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।

यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुऽप्रयसा । मादयते इति ॥ ३ ॥

इंद्रावरुणा ता । हेति प्रसिद्धी । ती खलु देवावित्येत्य नृभ्यो मनुष्येभ्यः शशमानेभ्यः शशमानेभ्यः स्तोत्रुभ्यो ऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनं धेष्टा दातृमती । भवत इति शेषः । यदि सखाया परस्पर यत्रमानस्य वा सखिभृती सख्याय सखिकर्मणे सखित्वाय सुतेभिरभिपुतेः सोमैः सुप्रयसा शोभनसोमात्प्रवती मादयते । मादयता । तर्हि रत्नानां दातारी भवतः ॥

इंद्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्वोजिष्ठमुया नि वधिष्टं वज्रं ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्मिमाथाम्भिभृत्योजः ॥ ४ ॥

इंद्रा॑ । यु॒वं । व॒रु॒णा॑ । दि॒द्युं॑ । अ॒स्मि॒न॑ । अ॒जि॒ष्ठं॑ । उ॒यां॑ । नि॒ । व॒धि॒ष्टं॑ । व॒ज्रं॑ ।

यः । नः॑ । दुः॑ऽए॒वं । वृ॒क॒तिः॑ । द॒भी॒तिः॑ । तस्मि॑न । मि॒मा॒थां॑ । अ॒भिऽभू॑ति । अ॒जः॑ ॥ ४ ॥

हे इंद्रा इंद्रो वरुणा वरुणो हे उया उयो । अत्र सर्वत्र परस्परपक्षया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । ऋक् ० ६६ १ । इतिवत् । यद्वा । ऋद्रमत्वाद्गृह्यतस्याप्यानङ् । अस्मिन् शर्वा दिद्युं दीप्तमोजिष्ठमतिशयिन तेजोवद्वज्रमायुध नि वधिष्ट । वधार्थं प्ररयतमित्यर्थः । यः शत्रुनांऽस्माकं दूरवो दुप्रापो वृकतिरतिशयिना दाता दभीतिर्हिंसकस्मिन् शत्रावभिभूत्यभिभावुकमोजो वन मिमाथां । कूरुतमित्यर्थः ॥

इंद्रा॑ यु॒वं व॒रु॒णा॑ भू॒तम॒स्या॑ धि॒यः॑ प्रे॒तारा॑ वृ॒षभे॒वं धे॒नोः॑ ।

सा॒ नो॑ दु॒ही॒यद्य॑स॒व ग॒त्वी॒ सह॑स्र॒धारा॑ प॒यसा॑ म॒ही गौः॑ ॥ ५ ॥

इंद्रा॑ । यु॒वं । व॒रु॒णा॑ । भू॒तं॑ । अ॒स्याः॑ । धि॒यः॑ । प्रे॒तारा॑ । वृ॒षभाऽइ॒व॑ । धे॒नोः॑ ।

सा॒ । नः॑ । दु॒ही॒यत्॑ । य॒वसा॑ऽइ॒व । ग॒त्वी॒ । स॒हस्र॑ऽधा॒रा । प॒यसा॑ । म॒ही । गौः॑ ॥ ५ ॥

हे इंद्रा वरुणा इंद्रावरुणा युव युवामस्या धियः स्रुत्याः प्रेतारा णिणयितारो भूतं । भवतं । वृषभा सेक्तारो वृषभा धेनोरिव । सा स्मृतिरूपा धेनुनांऽस्माकं दहीयत । दहीत । कामान पुरयत । यवसा तृणादि घामिन निमित्तेन गत्वी गत्वा पयसा सहस्रधारा मही महती गौरिव ॥ ॥ १५ ॥

तो॒के॑ हि॒ते त॒नय॑ उ॒र्वरा॑सु॒ सूरो॑ दृ॒गीके॑ वृ॒षणश्च॑ पौ॒स्ये॑ ।

इंद्रा॑ नो॒ अत्र॑ व॒रु॒णा॑ स्या॒ताम॒वोभि॑र्द॒स्मा परि॑त॒कस्या॑यां ॥ ६ ॥

तो॒के॑ । हि॒ते । त॒नये॑ । उ॒र्वरा॑सु॒ । सूरः॑ । दृ॒गीके॑ । वृ॒षणः॑ । च॒ । पौ॒स्ये॑ ।

इंद्रा॑ । नः॑ । अत्र॑ । व॒रु॒णा॑ । स्या॒तां॑ । अ॒वःऽभिः॑ । द॒स्मा । परि॑त॒कस्या॑यां ॥ ६ ॥

इंद्रावरुणा देवा नो हिते तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रे चोर्वरासु सस्याद्यासु भूमिपु निमित्तभूतासु सूरः प्ररकस्य सूर्यस्य दृगीके चिरकालदर्शनाय । चिरजीवनायित्यर्थः । तथा वृषणः सक्तुर्मम पौस्ये च पुम्व्वाय च पुनरपि प्रजननसामर्थ्याय च दस्मा शत्रुणां हिंसको संतो नोऽस्माकमवोभी रक्षणः सह परितकस्याया परितकं निमित्तभूते सति । यद्वा रात्रिनामिते । रात्रो हिंसकाना वधाय स्याता । भवेतां ॥

यु॒वामि॑द्य॒वसे॑ पू॒ष्याय॑ परि॒ प्रभृ॑ती ग॒विषः॑ स्वा॒पी ।

वृ॒णीम॑हे॒ स॒ख्याय॑ प्रि॒याय॑ शू॒रा म॑हि॒ष्ठा पि॒तर॑व॒ शंभू॑ ॥ १ ॥

यु॒वां । इत् । हि॒ । अ॒वसे॑ । पू॒ष्याय॑ । परि॒ । प्रभृ॑ती इति॒ प्रऽभृ॑ती । गोऽइ॒षः॑ । स्वा॒पी इति॑ सुऽआपी ।

वृ॒णीम॑हे॒ । स॒ख्याय॑ । प्रि॒याय॑ । शू॒रा । म॑हि॒ष्ठा । पि॒तरा॑ऽइ॒व । शंभू॑ इति॑ शं॒भू ॥ १ ॥

हे इंद्रावरुणा गविषो गा इक्ततो वयं युवामित् । हीति पादपुरणः । युवामिव पूष्याय पुरातनाय युवाभ्या कृतायावसे रक्षणाय । वृणीमहे इति संबधः । प्रभृती प्रभवती स्वापी शोभनबंधुभृती । आपरिति बधुः । यद्वा । मुषु व्यापनशीला शूरा विक्रातां महिष्ठातिशयिन पूष्या युवां सख्याय समानख्यानाय प्रियाय च परि वृणीमहे । परितः प्रार्थयामहे । शंभु मुखस्य भावयितारो पितरव पितरो पुत्राय तद्वत् ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयंतीराजिं न जग्मुयुवयूः सुदानू ।
 श्रिये न गाव उप सोममस्युरिंद्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥६॥
 ताः।वां।धियः।अवसे।वाजऽयंतीः।आजिं।न।जग्मुः।युवऽयूः।सुदानू इति सुदानू ।
 श्रिये।न।गावः।उप।सोमं।अस्युः।इंद्रं।गिरः।वरुणं।मे।मनीषाः ॥६॥

सुदानु गोभनफलदातारो हे देवी वां युवां वाजयंती रत्नमिन्द्राख्यो धियः स्तुतयो जग्मुः । गच्छति ।
 युवयूथुवां कामयमानाः पदातय अवसे रत्नणाय आजिं न संयाममिव । किंच श्रिये दध्यादिश्रयणाय गावः
 सोम न सोममिवंद्रं वरुण च मे मदीया मनीषा मनम ईश्वरा गिरः स्तुतय उपास्युः । तिष्ठति । प्रीणयतीत्यर्थः ॥

इमा इंद्रं वरुणं मे मनीषा अगमन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।
 उपेमस्युर्जोष्टारं इव वस्वो रघीरिव श्रवसो भिक्षामाणाः ॥९॥
 इमाः । इंद्रं । वरुणं । मे । मनीषाः । अगमन् । उप । द्रविणं । इच्छमानाः ।
 उप । ई । अस्युः । जोष्टारःऽइव । वस्वः । रघीःऽइव । श्रवसः । भिक्षामाणाः ॥९॥

इंद्रं वरुणं च मे मम मनीषाः स्तुतयो द्रविणमिच्छमानाः सत्य उपागमन् । उपगच्छति । जोष्टारः । सेवका
 वस्वो धनस्य लाभाय धनिकं स्वामिनमिव । रघीरिव लघ्य इव ग्रीष्मामिन्य इव श्रवसोऽन्नस्यान्न भिक्षामाणा
 एनमिंद्रं वरुण चोपास्युः । उपतिष्ठते ॥

अश्वस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।
 ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मत्वा रायो नियुतः सचंतां ॥१०॥
 अश्वस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।
 ता । चक्राणा । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । अस्मत्वा । रायः । निऽयुतः । सचंतां ॥१०॥

अश्वस्याश्वसमुहस्य रथ्यस्य रथरूपस्य रथाहंस्य वा पुष्टेः पीपस्य नित्यस्याविवर्चितस्य रायो धनस्य
 त्मनात्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन पतयः स्याम । ता त्री देवी चक्राणा चक्रमार्गा गतारो । भवतमिति शेषः ।
 नव्यसीभिर्नूतनाभिर्कृतिभि रत्नाभिरस्मत्वास्मां नियुतोऽथा रायो धनानि च सचता । सेवता ॥

आ नो बृहता बृहतीभिरूती इंद्रं यातं वरुणं वाजसातो ।
 यहिद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान्तस्य वां स्याम सन्नितारं आज्ञेः ॥११॥
 आ । नः । बृहता । बृहतीभिः । ऊती । इंद्रं । यातं । वरुणं । वाजऽसातो ।
 यत् । दिद्यवः । पृतनासु । प्रऽक्रीळान । तस्य । वां । स्याम । सन्नितारः । आज्ञेः ॥११॥

हे बृहता महंती हे इंद्र हे वरुण बृहतीभिर्महतीभिरूती ऊतिभि रत्नाभिः महा यात । आगच्छत ।
 वाजसातो मयामेऽन्नलाभनिमित्तभूते वा यथास्मिन्नाज्ञां संयामि पृतनासु मेनासु दिद्यवः । आयुधनाभेतत ।
 आयुधानि गजुसवधीनि प्रक्रीळान । प्रक्रीडते । तस्य तादृशस्याज्ञेः सन्नितारः । समकारः । स्याम । भवम । वा
 युवयोरनुग्रहात् ॥ ॥११॥

मम द्वितति दशर्चं दशमं मुक्ते । पुरुकुत्सस्य पुत्रस्वसदस्य राजर्षिः । आद्यासु पटस्वात्मनः स्तुत्यत्वादात्वा
 देवता । अवशिष्टानां चतस्रणांसिंद्रावरुणा देवता । त्रिष्टुप केंदः । अत्रानुक्रमणिका । मम द्विता दश त्रसदस्युः
 पीरुकुत्स्यः पठाद्या आत्मस्तव इति । उक्तो विनियोगः पूर्वमुक्ते ॥

मम द्विता राष्ट्रं श्चित्र्यस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।
 क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ १ ॥
 मम । द्विता । राष्ट्रं । श्चित्र्यस्य । विश्वऽऽयोः । विश्वे । अमृताः । यथा । नः ।
 क्रतुं । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ १ ॥

क्षत्रियस्य क्षत्रियजात्युत्पन्नस्य विश्वायोः कृत्स्नमनुष्याधीशस्य । समेत्यात्मनो निर्देशः । द्विता क्षितिस्वर्गभेदेन द्वित्वापन्न राष्ट्रं । मम त्रसदस्योर्विश्वे सर्वेऽमृता देवा यथा नोऽस्माकं भवन्ति तथा राष्ट्रं प्रजास्येत्यर्थः । वरुणस्य वारकस्य वरुणात्मनो वा कृष्टमनुष्यस्य तद्वतो वा उपमस्य । अतिकनामितत । सर्वपामतिकतमस्य वव्रेः । रूपनामितत । रूपवतो मम क्रतुं कर्म सचन्ते । सचन्ते देवाः सर्वेऽपि । अहं च राजामि । राजतिरिच्यर्कमी । सर्वेश्वरो भवामि । यद्वा । उपमस्य वव्रेः कृष्टे राजामीति योज्यं ॥

अहं राजा वरुणो मत्स्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयंत ।
 क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ २ ॥
 अहं । राजा । वरुणः । मत्स्यं । तानि । असुर्याणि । प्रथमा । धारयंत ।
 क्रतुं । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ २ ॥

अहमेव च राजा वरुणो भवामि । मत्स्यं मदर्थमेव प्रथमा मुख्यानि तानि प्रसिद्धान्यसुर्याण्यसुरविघातकानि वनानि धारयंत । अधारयन्द्वाः । शिष्टं गतं ॥

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरि रजसी सुमेके ।
 त्वष्टेव विश्वा भुवनानि विद्वान्त्समैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥
 अहं । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति । गभीरि इति । रजसी इति ।
 सुमेके इति सुऽमेके ।
 त्वष्टाऽइव । विश्वा । भुवनानि । विद्वान् । सं । ऐरयं । रोदसी इति । धारयं च ॥ ३ ॥

अहं त्रसदस्युरिन्द्र इन्द्रोऽप्यसि । अहं वरुणश्च । ते महित्वा महित्वोर्वी विश्वीर्षे गभीरि दुरवगाहे अवकाशवत्यां वा सुमेके मूर्ध्नि रजसी यावापृथिव्यां ते अप्यहमेव । विद्वान् ज्ञानग्रहं त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा भुवनानि सर्वाणि भूतानि समैरयं । संप्रैरयं । रोदसी यावापृथिव्यां धारयं च । धृतवानसि ॥

अहमपो अपिन्वमुष्माणा धारयं दिवं सदनं ऋतस्य ।
 ऋतेन पुत्रो अदितेऽर्चतावोत त्रिधातुं प्रथयन्नि भूमं ॥ ४ ॥
 अहं । अपः । अपिन्वं । उष्माणाः । धारयं । दिवं । सदने । ऋतस्य ।
 ऋतेन । पुत्रः । अदितेः । ऋतऽवा । उत । त्रिऽधातुं । प्रथयन् । वि । भूमं ॥ ४ ॥

अहमेवोष्माणाः सिचतीरपोऽपिन्वं । असेचयं । तथा ऋतस्योदकस्यादित्यस्य वा सदने स्थाने निमित्ते सति दिवं शुलोक धारयं । यद्वा । उदकाधारं स्थाने दिवमादित्यं धारयं । अहमेव ऋतेनोदकेन निमित्ते नादितेः पुत्र ऋतावाभुवं । उतापि च भूमं व्याप्तमाकाशं त्रिधातुं त्रिप्रकारं वि विगेषेण प्रथयत । मदर्थमेव सित्यादिलोकत्रयमकार्षीत्यरमेश्वरः ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयंतो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृणोम्याजिं मघवाहमिंद्र इयमिं रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

मां । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयंतः । मां । वृताः । संऽअरणे । हवन्ते ।

कृणोमि । आजिं । मघऽवा । अहं । इंद्रः । इयमिं । रेणुं । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

मां मामेव स्वश्वाः शोभनाश्वा वाजयंतः संयाममिच्छन्तो नरो नेतारो भटाः । अनुगच्छतीति शेषः ।
मामेव वृताः संतः समरणे संयामे हवन्ते । आह्वयति युद्धार्थं । मघवा धनवानहमिन्द्रः सत्तात्र लृणोमि ।
करोमि । अभिभूत्योजाः परंपामभिभाविलोऽहं रेणुमियमिं । प्रेरयामि ॥ ॥ १५ ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिंमा देव्यं सहे वरते अप्रतीतं ।

यन्मा सीमासी ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहं । ता । विश्वा । चकरं । नकिं । मा । देव्यं । सहैः । वरते । अप्रतिऽइतं ।

यत् । मा । सीमासः । ममदन् । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति ।

अपारे इति ॥ ६ ॥

अहं चमदस्युस्ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि चकर । अकार्षं । अप्रतीतमप्रतिगतं मा मा देव्यं सहो
देवसंबन्धि सहो बलं नकिर्वरते । नैव वारयति । यद्यस्मात्सोमामः सीमा मा मा ममदन । अमदयत् ।
यद्योक्था शस्त्राण्यपि ममदन तस्मान्मत्तोऽपरं दूरपरं उभे रजसी यावापुथिष्यो भयेते । चलतः ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।

त्वं वृचाणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इंद्र सिंधून ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।

त्वं । वृचाणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इंद्र । सिंधून ॥ ७ ॥

इतः परसिद्धावरुणयोः स्तुतिः । हे वरुण तस्य ते ॥ कर्मणि पठि ॥ तं त्वां विश्वा सर्वाणि ता तानि
भुवनानि भूतजातानि विदुः । जानति । हे वेधः । स्तोतृनामेतत् । हे स्तोतर्वरुणाय प्र ब्रवीषि । वरुण स्तोषि ।
हे इंद्र त्वं वृचाणि वरिणो जघन्वान् इतवानिति शृण्विषे । श्रूयसे । किंच हे इंद्र त्वं वृतानाच्छतान् सिंधून
स्यदन्स्वभावानस्पृधानरिणाः । अगमयः ॥

अस्माकमच पितरस्त आसन्सप्र ऋषयो दीर्गहे बध्यमाने ।

त आर्यजंत चसदस्युमस्या इंद्रं न वृत्रतुरमर्धदेवं ॥ ८ ॥

अस्माकं । अच । पितरः । ते । आसन् । सप्र । ऋषयः । दीऽगहे । बध्यमाने ।

ते । आ । अर्यजंत । चसदस्युं । अस्याः । इंद्रं । न । वृत्रऽतुरं । अर्धऽदेवं ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सस्य महिषी दीर्गहे बध्यस्थिते । पत्यावराजक दृष्टा राष्ट्र पुत्रस्य लिप्सया ॥ यदृच्छया समाया
तान् सप्रपर्यन्यर्यपुत्रयत् । ते च प्रीताः पुनः प्रोचुर्यं चंद्रावरुणी भुगं ॥ मा चंद्रावरुणाविष्टा चमदस्युमत्री जगत ।
इतिहासमिमं जानन्नृषिर्भूते अर्चाविह ॥ अथास्माकमत्रास्मिन्नरो जके देगेऽस्या पृथिष्य वा पितरः पालयितार
उत्पादकास्त आसन् । अभवन । एते सप्रर्षयः प्रसिद्धा दीर्गहे दुर्गहस्य पुत्रं पुरुकुत्से बध्यमाने दृढ पाशैर्यस्मा-

दस्या अस्यै पुरुकुत्सान्ये त्रसदस्युमायजंत । प्रादुरिन्द्रावरुणयोरनुग्रहात् । कीदृशं तं । वृत्रतुर वृ
 तारमर्धदेवं देवानामर्धं समीपे वर्तमानं । यद्वा । देवानामर्धभुतमिन्द्रं न इन्द्रमिव स्थितं पुत्र
 यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवताना भुयिष्ठभाक्तम इति तैत्तिरीयक । तै० स० पृ. ४. पं. ३

अ० १. व० ११.

पुरुकुत्सानी हि वामदाशह्व्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।

अथा राजानं त्रसदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुरर्धदेवं ॥९॥

यथा । नः ।

पुरुकुत्सानी । हि । वां । अदाशत । ह्व्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमःऽभिः ।

अथ । राजानं । त्रसदस्युं । अस्याः । वृत्रऽहनं । ददथुः । अर्धऽदेवं ॥९॥

हे इन्द्रावरुणा पुरुकुत्सानी पुरुकुत्सस्य पत्नी ऋषिप्रतिता वां युवामदाशदि । अप्रीणयत खलु । ह्व्येभिर्ह
 विभिर्नमोभिः स्मृतिभिश्च । अथ राजानं त्रसदस्युं वृत्रहणमर्धदेवमुक्तलक्षणं पुत्रमस्या अस्यै पुरुकुत्सान्ये ददथुः ।
 दत्तवताविति ॥

राया वयं समवांसो मदेम ह्व्येन देवा यवसेन गावः ।

तां धेनुमिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरंती ॥१०॥

राया । वयं । समऽवांसः । मदेम । ह्व्येन । देवाः । यवसेन । गावः ।

तां । धेनुं । इन्द्रावरुणा । युवं । नः । विश्वाहा । धत्तं । अनपऽस्फुरंती ॥१०॥

राया धेनून् मदेम समवांसो युवा संभक्तारो वयं । ह्व्येन देवा मोदतु यवसेन च गावः । ता धेनुं
 प्रीणयित्री रयि हे इन्द्रावरुणा विश्वाहा विश्वस्य इतारी युवं युवा नोऽस्माक धत्त । दत्त । कीदृशी । अनप
 स्फुरतीमनवहिसितां । यद्वा । विश्वाहेत्यथय । सर्वदेवार्थः ॥ ॥१०॥

क उ अर्वादिनि मप्रचंमकादश मुक्त । मुहोत्रपुत्रा पुरुमीन्द्राजमीन्द्रावृषी । त्रिष्टुप कदः । अश्विनी देवता ।
 अवानुकर्मणका । क उ अत्यप्र पुरुमीन्द्राजमीन्द्रा माहोत्रो त्वाश्विनि हि ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयो-
 राश्विनि कर्तो त्रिष्टुम कदमीदमादिके द्वे मुक्ते । धेनुः प्रदस्य क उ अर्वात् । आ० ४. १५ । इति मुचितत्वात् ॥

क उ अर्वात्कतमो यज्ञियानां वंदारु देवः कतमो जुपाते ।

कस्येमां देवीममृतपु प्रेषां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुह्व्यां ॥१॥

कः । ऊं इति । अर्वात् । कतमः । यज्ञियानां । वंदारु । देवः । कतमः । जुपाते ।

कस्यं । उमां । देवीं । अमृतपु । प्रेषां । हृदि । श्रेषाम् । सुऽस्तुतिं । सुऽह्व्यां ॥१॥

यज्ञियाना यज्ञाहीणां देवाना मध्य क उ देवः अर्वात् । शृणुयात्स्मृति । कतमो देवो वंदारु वदनशील
 मोत्र । कतमो देवो जुपाते । भवते । कस्य हृदीमा प्रेषा प्रियतरा देवी योतमाना सुह्व्या शोभनाज्ञोपता
 शोभनेहीवमियुक्ता वा सुष्टुतिममृतपु मध्य श्रेषाम् । श्रेषथम श्रायथम वा । अश्विनावर्तरण मुतेः को देवः
 उमां भवदिति ॥

को मृच्छति कतम आगमिष्ठो देवानामु कतमः शंभविष्टः ।

रथं कमाहुर्देवदश्वमाणुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥२॥

कः । मृच्छति । कतमः । आऽगमिष्टः । देवानां । ऊं इति । कतमः । शंभविष्टः ।

रथं । कं । आहुः । द्रवत्ऽश्वं । आणुं । यं । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥२॥

को मुञ्चति । को देवो मुञ्चति । सुख्यदस्मान् । कतमो देव आगमिष्ठ आगतमोऽस्मत्तज्ज प्रति । देवा नाम देवाना मध्य कतमो देवः गर्भविष्ठः सुखस्य भावयित्तमः । एवमुक्तगुणविशिष्टः को भवत अश्विनाव तरिणति भावः । कं रथ द्रवदशमाशुमाङ्गः । ब्रुवते । य रथ सूर्यस्य दहिता सूर्यस्य पत्न्यवृणीत । समभजत । तं कं रथं वेगवतमाङ्गः ॥

मशू हि प्मा गच्छथ देवतो दृनिंदो न शक्तिं परितक्म्यायां ।

दिव आजाता दिव्या सुपर्णा कया शचीनां भवथः शचिष्ठा ॥३॥

मशू । हि । स्म । गच्छथः । देवतः । दृन । इंदः । न । शक्तिं । परिऽतक्म्यायां ।

दिवः । आऽजाता । दिव्या । सुऽपर्णा । कया । शचीनां । भवथः । शचिष्ठा ॥३॥

मनु ग्रीष्मं । हि स्मति पुरणां । देवतो गमनवत आगामिनो व्यन्दिवमान मुत्यामर्वाधिनः प्रति गच्छथः । इद्रः शक्ति न स्वकीया शक्ति यथा परितक्म्याया रात्रावतीताया । प्रदग्ंयतीति शेषः । मुत्याहन्युपःकाल इद्रो यथा गच्छति तद्वयुवामपि गच्छतिमित्यर्थः । दिवो द्युलोकादाजातागता दिव्या दिवि भवा सुपर्णा शोभनगमना युवा शचीना युष्मत्सर्वाधना कर्मणा शक्तीना वा मध्य कया शच्या शचिष्ठा शक्तिमत्तरी शोभनकर्मवती वा भवथः ॥

का वां भृदुपमातिः कया न आश्विना गमयो ह्यमाना ।

को वां महश्चिन्यजसो अभीक उरुष्यतं माध्वी दस्मा न ऊती ॥४॥

का । वां । भृत् । उपऽमातिः । कया । नः । आ । अश्विना । गमथः । ह्यमाना ।

कः । वां । महः । चित । त्यजसः । अभीक । उरुष्यतं । माध्वी इति । दस्मा । नः । ऊती ॥४॥

वां युवयोः कोपमातिः । उप समीपे मातिमान गुणाना परिच्छित्तिर्यस्या सा स्मृतिः का भुव । भवत । कया स्मृत्या ह्यमानावाहयमाना मता नोऽस्माना गमथः । आगच्छथः । वा युवयोरभीक आमन्नप्रदेशे महश्चिन्महतस्यजसः । त्यज्यते परित्यज्यते संविरति त्यजः क्रोधः । तस्य मोहा को भवत । हे माध्वी मधुर रसस्योदकस्य स्यष्टारी हे दस्मा शत्रुणामुपक्षपयितारावश्विनी नोऽस्मानुती ऊत्या रक्षयारुष्यत । रत्नाकर्मतत । रक्षते ॥

उरु वां रथः परि नशति द्यामा यत्समुद्रादभि वर्तते वां ।

मध्वा माध्वी मधु वां प्रुपायन्यत्सीं वां पृष्ठा भुरजंत पक्राः ॥५॥

उरु । वां । रथः । परि । नशति । द्यां । द्या । यत । समुद्रात । अभि । वर्तते । वां ।

मध्वा । माध्वी इति । मधु । वां । प्रुपायन । यत् । सीं । वां । पृष्ठाः । भुरजंत । पक्राः ॥५॥

हे अश्विनी वां रथो द्या परि द्युलोकस्य परित उरु प्रभुत नशति । गच्छति । यद्यस्मादा अर्वाक समुद्रा त्समुद्रवणसाधनादतरिचादा प्रति अभि वर्तते । अभिसुख्येन गच्छति । हे माध्वी उक्तलक्षणा मध्वा मधुरण पयसा मधु मधुरं सोमरसं प्रुपायन । सिंचत्यध्वयवः । यद्यस्मात्सी सर्वतो वा पृष्ठा युवयोः सोम पक्राः पक्रा यवा भुरजंत । प्राप्नुवति । तस्मादभिवर्तते वामिति ॥

सिंधुर्ह वां रसया सिंचदश्वान्धृणा वयोऽरुषासः परि र्गमन ।

तदृ षु वांमजिरं चेंति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥६॥

सिंधुः । ह । वां । रसया । सिंचत् । अश्वान् । घृणा । वयं । अरूषासः । परि । गमन् ।
तत् । ऊं इति । सु । वां । अजिरं । चेति । यानं । यनं । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥ ६ ॥

वां युवयोरश्वान् सिंधुः स्पंदमानो मेघ उदकं वा रसया रसेन सिंचत् । असेचयत् । घृणा दीप्या वयः
पत्निसदृशा वतारो वा अश्वान् अरूषाम् आरोचमानाः संतः परि परितो रमन् । गच्छति । वां यानं गमन-
साधनं प्रसिद्धो रथोऽजिरं । क्षिप्रनामितत् । सु सुपु चति । ज्ञायते । येन रथेन सूर्यायाः पती पालयितारो
बोहारी भवथः स रथश्चेतीति ॥

इहेह यद्वां समना पपृष्टो सेयमस्मे सुमतिर्वीजरत्ना ।

उरुष्यते जरितारं युवं ह श्रितः कामो नामत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृष्टो । सा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।

उरुष्यते । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नामत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

हे अश्विनी ययस्मात् । यया वा सुमत्या । इहेहास्मिन्नैव यज्ञे समना समानमनस्कां । सदृशावित्यर्थः ।
तां वां युवा सुमत्या पपृष्टे । नृत्या संयोजयामि । सेयमिदानीं क्रियमाणा सुमतिः शोभनकृतिरस्मै अस्मा-
कमेव फलवती भवत्विति शेषः । हे वाजरत्ना रमणीयार्त्ता । अहं वै वाजः । प्रात० ब्रा० ९. ३ ४ ९. इति
श्रुतेः । युवं युवां जरितारं जरितारं स्तोतारं मामुरुष्यते । रत्नं । हे नामत्याश्विनी कामोऽस्मदीयो युवद्रिक्
ह युवामेव गच्छन् श्रितः प्राप्तः ॥ ॥ १९ ॥

तं वां रथमिति सप्तर्षे द्वादशं मुक्ते । पुरुमीऽऽजमीऽऽज्जाविव ऋषी । त्रिपुप कंदः । अश्विनी देवता । तं
वामित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तेो विनियोगः ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुजयमश्विना संगतिं गोः ।

यः सूर्या वहति वंधुरायुगिर्वाहसं पुरुतमं वसृयुं ॥ १ ॥

तं । वां । रथं । वयं । अद्य । हुवेम । पृथुऽजयं । अश्विना । संऽगतिं । गोः ।

यः । सूर्या । वहति । वंधुरऽयुः । गिर्वाहसं । पुरुऽतमं । वसुऽयुं ॥ १ ॥

हे अश्विना वां युवयो रथं स्तोतारोऽद्य मुत्याहनि हुवेम । आह्वयामः । कीदृशं तं । पृथुजयं प्रथितवेग
गोः गवा संगतिं संगमयितारं । यो रथः सूर्या वहति । धारयति । वंधुरयुः । रथे निवासधारभुतः काष्ठो
बंधुर तद्वान् । तं गिर्वाहसं गिरा स्तुतीना बोहारं पुरुतमं प्रभुततमं वसुयु वसुमतं ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।

युवोर्वपुरभि पृष्टाः सचंते वहंति यत्कुकुहासो रथे वां ॥ २ ॥

युवं । श्रियं । अश्विना । देवता । तां । दिवः । नपाता । वनथः । शचीभिः ।

युवोः । वपुः । अभि । पृष्टाः । सचंते । वहंति । यत् । कुकुहासः । रथे । वां ॥ २ ॥

हे दिवो नपातादित्यस्य पुत्रस्यानीर्यां दुलोकस्य वा न पातयितारो हे अश्विनी युवं युवां देवता देवते ॥
विभक्तियत्ययः ॥ तां प्रसिद्धा श्रिय शचीभिः कर्मभिः शक्तिभिर्वा वनथः । संभजंथे । यद्वा । वनतिर्देवार्थः ।
युवोर्बुवयोर्वपुः शरीरं पृष्टोऽज्ञानं सोमलक्षणान्यभि सचंते । यद्यदा रथे वा वहति कुकुहासो महातोऽश्वः ।
यद्वा । स्तुतयो वा युवा रथे वहति ॥

की वामद्या करते रातहृद्यं ऊतये वा सुतपेयाय वाकैः ।

ऋतस्य वा वनुषे पूर्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत ॥३॥

कः । वां । अद्य । करते । रातऽहृद्यः । ऊतये । वा । सुतऽपेयाय । वा । अकैः ।

ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्याय । नमः । येमानः । अश्विना । आ । ववर्तत ॥३॥

की यजमानोऽद्य वां युवयोः करते । कुर्यात् स्मृतिं । अकर्मैश्च रातहृद्यो दत्तसोम ऊतये वा रत्नगाय वा सुतपेयाय सोमपानाय वा । ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा पूर्याय पुराणाय वनुषे समजनाय हे अश्विना नमो येमानो नमस्कारं कुर्वाणः क आ ववर्तत । आवर्तयद्यच्च प्रति ॥

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नामत्योषं यातं ।

पिवाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधते जनाय ॥४॥

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुऽभू । रथेन । इमं । यज्ञं । नामत्या । उप । यातं ।

पिवाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः । रत्नं । विधते । जनाय ॥४॥

हे पुरुभू वज्र भवती नामत्याविमं यज्ञं हिरण्ययेन रथेनोप यातं । सोम्यस्य सोमसंविधनो मधुनो मधुरसस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सोमसं पिवाथः । पिवाथः । विधते परिचरते जनाय मल्ल रत्न रमणीय धन दधथः । धारयथः ॥ दधतेदानार्थस्य निटि रूप ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।

मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः सं यद्दे नाभिः पूर्या वां ॥५॥

आ । नः । यातं । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुऽवृता । रथेन ।

मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः । सं । यत् । दे । नाभिः । पूर्या । वां ॥५॥

नोऽस्मान्काभि प्राप्तुं दिवो द्युलोकात्पृथिव्याः सकाशात्ता आ यातं । केन माघनेन । हिरण्ययेन हितर मणीयेन सुवृता शोभनावर्तनेन रथेन । वां युवामन्ये देवयंतो देवा युवामिच्छतो यजमाना मा नि यमन् । नियमनं मा कुर्वन् । यद्यस्मात्पूर्या पूर्वाहितरथपृष्ठः पूर्वभाविनी नाभिर्वाधिका स्मृतिः सं ददे । संबभ्राति । तस्मादायातं ॥

नू नो रियं पुरुवीरं वृहंतं दसा मिमाथामुभयेष्वस्मे ।

नरो यद्वामश्विना स्तोममावन्सधस्तुतिमाजमीह्रासो अगमन् ॥६॥

नू । नः । रियं । पुरुऽवीरं । वृहंतं । दसा । मिमाथां । उभयेषु । अस्मे इति ।

नरः । यत् । वां । अश्विना । स्तोमं । आवन् । सधऽस्तुतिं । आजऽमीह्रासः । अगमन् ॥६॥

नू क्षिप्रं नोऽस्माकं रियं धनं पुरुवीरं वज्रपुत्रोपेतं वृहंतं मह्यं हे दक्षश्विनं मिमाथा । कुरुतं । उभयेषु पुरुमीह्राजमीह्रेष्वस्मि अस्मासु यद्यदा नरो नेतार ऋत्विजः पुरुमीह्रसंवाधिनो वां युवयोः स्तोमं स्तोत्रमा वन् । अगमन् । प्राप्ताः । तथा सधस्तुतिं सहस्तुतिमाजमीह्रासोऽजमीह्रसंवाधिनोऽपि तैः सहागमन् । अगमन् ॥

इहेह यद्वां समना पपृशे मेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
 उरुष्यते जरितारं युवं ह श्रितः कामो नामत्या युवदिक् ॥ १ ॥
 इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृशे । सा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
 उरुष्यते । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नामत्या । युवदिक् ॥ १ ॥

इहेहति गतं ॥ ॥ २० ॥

एष स्य भानुरिति मत्तर्च त्रयोदशं मुक्त । आदितः पट जगत्स्यः मत्तर्चो विष्टुप । मंडलद्रष्टा वामदेव
 ऋषिः । अश्विनो देवता । एष स्य विष्टुवतमिति ह्यनुकात ॥ प्रातरनुवाकाश्विनप्रश्नयोर्जागति कदसीदं शास्त्रं ।
 तथा च सूचित । अर्वाध्यगिर्जं एष स्य भानुः । आ० ४ १५ । इति ॥

एष स्य भानुरुदियति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि ।
 पृशासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रण्णते ॥ १ ॥
 एषः । स्यः । भानुः । उत । इयति । युज्यते । रथः । परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि ।
 पृशासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रण्णते ॥ १ ॥

एष परतो दृश्यमानः स्य स भानुर्दीपमानादित्य उदियति । ऊर्ध्वं गच्छति । परस्ताद्रथश्च युवयोः संबधो
 परिज्मा परितो गतास्य दिवो शीतमानस्यादित्यस्य सानवि सानो समुच्छितप्रदेश उदियतीति वा रण्णते
 इति वा संबधनीय । अस्मिन्नेधे अधि उपरिभागे मिथुना मिथुनीभूतास्वयम्बिविधाः पृशासोऽज्ञानि । वेधा
 विहितं चाज्ञ । इदमज्ञमग्नं पान स्वादश्नति हि अतः । त्रिष्वपि पदाशेषु मिथुनशब्दसैत्तिरीयेषु दृश्यते । माता
 पिता पुत्रसद्वेव तन्मिथुनमिति । इतिस्तुरीयः । रमद्रव्याधारः पदाशेषसमस्यो दृतिरित्युच्यते । मधुनः सोम-
 रसस्य संबधो मधुपूर्णश्चतुर्थां वि रण्णते । विविधं राजते ॥

उद्वां पृशासो मधुमंत ईरते रथा अश्यास उपसो व्युष्टिपु ।
 अपोर्णुवंतस्तम आ परीवृतं स्वर्णं शुक्रं तन्वत आ रजः ॥ २ ॥
 उत । वां । पृशासः । मधुऽमंतः । ईरते । रथाः । अश्यासः । उपसः । विऽउष्टिपु ।
 अपऽऽपोर्णुवंतः । तमः । आ । परिऽवृतं । स्वः । न । शुक्रं । तन्वतः । आ । रजः ॥ २ ॥

पृशासः पृशास्त्रविधात्तथतो मधुमंतः सोमरसोपेता अश्यासोऽश्वयुक्ता वां युवयो रथाः । यद्वा । मधुमंतः
 पूना रथा अश्यासोऽश्या उपसो व्युष्टिपु व्युच्छनेषु सत्सुदीरते । उन्मत्तं गच्छति । किं कुर्वतः । परीवृतं परितो
 व्याप्तं तम आ सर्वतोऽपोर्णुवतोऽपाकुर्वतः स्वनं आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रजस्तजश्च तन्वतः । आकारश्चार्थे ।
 यद्वा । रजोऽतिरिच्य शुक्रं दीप्तं तन्वतः ॥

मध्वः पिवतं मधुपेभिरामभिरूत प्रियं मधुने युंजाथां रथं ।
 आ वर्तनिं मधुना जिन्वथस्यथो दृतिं वहेथे मधुमंतमश्विना ॥ ३ ॥
 मध्वः । पिवतं । मधुऽपेभिः । आमऽभिः । उत । प्रियं । मधुने । युंजाथां । रथं ।
 आ । वर्तनिं । मधुना । जिन्वथः । पथः । दृतिं । वहेथे इति । मधुऽमंतं । अश्विना ॥ ३ ॥

मध्वो मधुरं सोमरसं मधुपर्भिः सोमपानार्हं रामभिरास्यः पिवत । उतापि च प्रियं रथ मधुने मधुना
भाय युजाथां । अश्वैर्युक्तं कुरुत । वर्तन्ति यजमानगृहमा गच्छन्तमिति शेषः । पथो गमनमार्गान्मधुना जित्वथ ।
प्रीणयत । यद्वैक वाक्य । पथो वर्तन्निमाकाशं जित्वथः । इति मधुमत हे अश्विना वहंथे । धारयथः ॥

हंसामो ये वां मधुमंतो अस्मिधो हिरण्यपर्णा उहुवं उपवृधः ।

उदप्रुतो मंदिनो मंदिनिस्पृणो मध्वो न मष्टाः सर्वानानि गच्छथः ॥४॥

हंसामः । ये । वां । मधुऽमंतः । अस्मिधः । हिरण्यऽपर्णाः । उहुवं । उपःऽवृधः ।

उदऽप्रुतः । मंदिनः । मंदिऽनिस्पृणः । मध्वः । न । मष्टाः । सर्वानानि । गच्छथः ॥४॥

हंसामोऽध्वनि शीघ्र गतारो मधुमतो माधुर्योपता अस्मिधोऽद्वीरधारी हिरण्यपर्णा हितरमणीयपर्णा
उहवो वांढार उपवृध उपसि वृधमाना उदप्रुत उदकस्य प्रावयितारो मंदिनो हर्षयितारो मंदिनिस्पृणो
मंदिन सोम स्पृणतः । इत्यलक्षणा अथा ये मति तरथैर्मध्वो न मध्वेच मवो मविकाः सवनात्यम्पदीयानि
गच्छथः ॥

स्वध्वरामो मधुमंतो अग्रय उसा जरते प्रति वस्तोरश्विना ।

यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचैष्टाणः सोमं सुपाव मधुमंतमद्रिभिः ॥५॥

सुऽअध्वरामः । मधुऽमंतः । अग्रयः । उसा । जरते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।

यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचैष्टाणः । सोमं । सुपाव । मधुऽमंतं । अद्रिऽभिः ॥५॥

स्वध्वरामः शोभनयागसाधना मधुमतो हीतयसोमवतोऽग्रयो गार्हपत्यादय उसा मष्ट निजमतावाश्विना
प्रति वस्तोरन्वहमुपःकानि जरते । सुवति । यद्यदा निक्तहस्तः समवेणोदकेन शोधितहस्तस्तरणिः कर्मणस्सार
यिता विचक्षणो विविध द्रष्टाध्वयः सोम मधुमतमद्रिभिरावभिः सुपाव । अभिपूतवान । तदा तेऽग्रयः
सुवति । तस्मादागच्छ तमित्यर्थः ॥

आकेनिपासो अहंभिरद्विध्वतः स्वर्णं णुक्रं तन्वत आ रजः ।

सूरश्चिदश्वान्युयुजान इयते विश्वाँ अन्नुं स्वधया चेतथस्पथः ॥६॥

आकेऽनिपासः । अहंऽभिः । द्विध्वतः । स्वः । न । णुक्रं । तन्वतः । आ । रजः ।

सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । इयते । विश्वान् । अन्नुं । स्वधया । चेतथः । पथः ॥६॥

आकेनिपासः । आकेऽतिके निपततीत्याकेनिपा रथमयः । ते चारुभिरहोमिद्विध्वतः कपयतो भ्रमयतो
वा तमासि । स्वर्णं आदित्य इव णुक्रं दीप्तं रज आ तन्वतो भवत्यथिनोरथाः । सूरश्चित्तयथाथान्युयुजानो
योजयन्तीयते । गच्छति । हे अश्विना युवा विश्वान्यथ आगमनमार्गाननुक्रमेण स्वधयाऽन्न सोमन्नक्षणं
चेतथः । चेतयथः । प्रज्ञापयथः ॥

प्र वांमवोचमश्विना धियंघा रथः स्वर्शो अजरो यो अस्मि ।

येन मद्यः परि रजांसि याथो हविष्मंतं तरणिं भोजमच्छ ॥७॥

प्र । वां । अवोचं । अश्विना । धियंऽघाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्मि ।

येन । मद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मंतं । तरणिं । भोजं । अच्छ ॥७॥

धियंधाः कर्मणां धारकोऽहं हे अश्विना वां प्रावोचं । प्रप्रवीमि । स्तौमि । स्वश्वोऽजरोऽजीर्णो नित्यश्रु-
तनोऽज्ररयिता वा रथो योऽस्ति । येन रथेन मयस्मदानीमेव रजांसि लोकान्परि याथः तेन रथेन
हविष्मंतं सोमादिहविष्युक्त तरणि तारकं शीघ्रगामिनं भोज भोजयितारमस्त्रयागमच्छ प्राप्नुमागच्छतमिति
शेषः ॥ ॥२१॥ ॥४॥

पचमंऽनुवाके त्रयोदश मुक्तानि । तत्रायं पिबति सप्तचं प्रथमं मुक्तं वामदेवस्यार्प गायत्रं । कृत्वमिन्द्रवा
युदेवताकमाया केवलवायव्या । तथा चानुक्तांतं । अयं वाययांशुद्रवायवं तु गायत्रमिति ॥ मुक्तविनियोगो
नैगिकः । आद्ये द्वे ऐन्द्रवायवयहस्य याञ्च । तथा च सूचितं । अयं पिवा मधुनामिति याञ्च अनवानं
। आ० प. ५ । इति ॥

अग्रं पिवा मधुनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

अग्रं पिवा मधुनां । सुतं वायो इति । दिविष्टिषु । त्वं हि । पूर्वऽपाः । असि ॥ १ ॥

हे वायो त्वमग्रमिन्द्रादिभ्यः पूर्व मधुनां मधुररसानां सोमानां संवधिनं सुतमभिपुतं रमं पिवा । कुर्वति
तदुच्यते । दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्य प्रापकेषु यज्ञेषु । यद्वा । अस्माक दिवः स्वर्गस्यपणेषु निमित्तेषु । त्वं हि त्वं
खलु पूर्वपा असि । हिशब्दो देव दधिपे पूर्वपथं । अश्वे० ७ १० १ । इत्यादिमत्रातरप्रसिद्धितोतनार्थः । वायो
रयपान देवा वै सोमस्य राज्ञोऽग्रपथे न समपादयज्ञह प्रथमः पिबेयमित्यादिब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० २. २५ ।
स्पष्टमात्रात । तत्र हि वायुराजि प्रथम धावित्वायपानं लभवान ॥

गतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वा इन्द्रमारथिः । वायो सुतस्य तृपतं ॥ २ ॥

गतेन । नः । अभिष्टिऽभिः । नियुत्वा । इन्द्रऽसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृपतं ॥ २ ॥

हे वायो नियुत्वान्नियुत्विस्त्वान इन्द्रमारथिरिन्द्रमहायः सन त्व गतेनापरिमितरभिष्टिभिरभित एषणीचैः
कार्मिर्निमित्तभुतिरागच्छति शेषः । आगत्य च सुतस्य सुतमभिपुतं सोमं तृपतं । पिबत त्वमिन्द्रश्च । इन्द्रस्य
साहित्य ब्राह्मण एवोक्तं । तत्तुरीयभागिन्द्रोऽभवत्त्रिभावायुरिति तुरीये हव संयहीतारी वदतेऽमुनेवानु-
काशेन यदद् इन्द्रः सारथिरिव भुत्वोदजयत । ऐ० ब्रा० २. २५ । इति वा ॥

आ वां महसं हरय इन्द्रवायु अभि प्रयः । वहंतु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वां । महसं । हरयः । इन्द्रवायु इति । अभि । प्रयः । वहंतु । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे इन्द्रवायु वां युवा महसं हरयः महसमंख्याका अश्वः प्रयोऽज्ञं प्रति त्वरयंतः सति । अत्र हरिश-
ब्दोऽश्वसामान्यवचनः । ते सोमपीतये आ वहंतु ॥

रथं हिरण्यवंधुरमिन्द्रवायु स्वध्वरं । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ ४ ॥

रथं । हिरण्यऽवंधुरं । इन्द्रवायु इति । सुऽअध्वरं । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥ ४ ॥

हे इन्द्रवायु हिरण्यवंधुरं हिरण्यमर्यानिवासाधारकाष्टोपतं दिविस्पृशं शुभोक्तस्यार्थं स्वध्वरं शोभनाध्वरवंतं
रथमा स्थाथो हि । आस्थिती खलु । यस्मादेवं तस्मादागच्छतमित्यर्थः । स्वध्वरं प्रत्यास्थाथ इति वा व्याख्येयं ॥

रथेन पृथुत्यादिकमृचो दशरात्रि पचमंऽहनि प्रउगशस्त्र ऐन्द्रवायवो द्वितीयः । सूचितं च । रथेन
पृथुपाजसा बहवः सुरचक्षसः । आ० ७ १० । इति ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वंसमुपं गच्छतं । इन्द्रवायु इहा गतं ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वंसं । उपं । गच्छतं । इन्द्रवायु इति । इहा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे इंद्रवायू पृथुपाजसा प्रभुतबलेन रथेन दास्यांसं दातारं यज्ञमानमुप गच्छतं । तदर्थमिहास्मिन्यज्ञं आगतं । आगच्छतं ॥

इंद्रवायू अयं सुतस्तं देवेभिः सज्जोषसा । पिवंतं दाशुषो गृहे ॥६॥

इंद्रवायू इति । अयं । सुतः । तं । देवेभिः । सऽज्जोषसा । पिवंतं । दाशुषः । गृहे ॥६॥

हे इंद्रवायू अयं सोमः सुतोऽभिपुतः । तं सोमं देवेभिर्देवैः सज्जोषसा समानप्रीतां दाशुषो हविर्दातुर्गृहे यागशालायां पिवतं ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिंद्रवायू विमोचनं । इह वां सोमपीतये ॥ १ ॥

इह । प्रऽयानं । अस्तु । वां । इंद्रवायू इति । विऽमोचनं । इह । वां । सोमऽपीतये ॥ १ ॥

हे इंद्रवायू वा युवयोरिहास्मिन्यज्ञं प्रयाणं गमनमसु । इहास्मिन्नैव यज्ञं वा सोमपीतये विमोचनमश्नानामस्तु । पर्यवसानत एकार्थत्वेऽप्यादरार्थत्वात्विरोधः ॥ ॥२०॥

वायो शुक्र इति चतुर्ध्वं द्वितीयं मुक्तमानुषम् वामदेवस्यार्थमंद्रवायव । आया किवलवायव्या । अत्रानुक्रमिका । वायो चतुष्कमाया वायव्यानुषम् इति ॥ मुक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ आया दशरान् चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे वायव्यतृचे प्रथमा । वायो शुक्रो अयामि ते विहि होत्रा अवीताः । आ० ७. ११ । इति सूत्रित ॥

वायो शुक्रो अयामि ते मध्वो अयं दिविष्टिषु ।

आ याहि सोमपीतये स्पर्हा देव नियुत्वता ॥ १ ॥

वायो इति । शुक्रः । अयामि । ते । मध्वः । अयं । दिविष्टिषु ।

आ । याहि । सोमऽपीतये । स्पर्हाः । देव । नियुत्वता ॥ १ ॥

हे वायो ते नृभ्यं शुक्रो व्रतचर्यादिना दीप्तोऽह मध्वो मधुर सोमरसं ॥ कर्मणि पठो ॥ अयमितरभ्यः पूर्वमयामि । आययामि ॥ अयतिरंतर्भावितण्यर्थः ॥ किमर्थं । दिविष्टिषु दिवो युन्वीकस्यपणेषु मत्सु हे देव वायो स्पर्हाः सृष्टणीयस्त्वं नियुत्वता । नियुद्वायोः यतिनियुतोऽद्यः । तेन साधनेना याहि सोमपीतये सोमपानाय ॥

इंद्रश्चत्वादिस्तुचो दशरान् चतुर्थेऽहनिंद्रवायवो द्वितीयः । सूत्रित च । इंद्रश्च वायवया सोमानामाचिकितान मुक्तू । आ० ७. ११ । इति ॥

इंद्रश्च वायवेषां सोमानां पीतिमर्हथः । युवां हि यंतीं देवो निम्नमापो न सध्वक ॥२॥

इंद्रः । च । वायो इति । एषां । सोमानां । पीतिं । अर्हथः । युवां । हि । यंतिं । इंद्रवः ।

निम्नं । आपः । न । सध्वक ॥ २ ॥

हे वायो त्वमिंद्रशेषां गृहीतानां सोमाना पीतिं पानमर्हथः । युवा हि खन्विदवः सोमा यतिं प्राप्नुवति । निम्नं खातप्रदेशमापो न सध्वक् उदकानि यथा मर्हव गच्छति तद्वत्सर्वं सोमा युवा हि यति ॥

वायविंद्रश्च शुष्मिणां सरथं शवसस्पती । नियुत्वता न ऊतिय आयातं सोमपीतये ॥ ३ ॥

वायो इति । इंद्रः । च । शुष्मिणां । सऽरथं । शवसः । पती इति । नियुत्वता । नः ।

ऊतये । आ । यातं । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्च हे गयमस्यती वलस्य पती शुष्मिणा वलवती न्युत्वंता न्युत्संज्ञकाश्रवती युवां सरथं
समानमेव रथमारुह्यति शेषः । न ऊतये रत्तणाय सोमपीतये सोमपानायात्रा यात । आगच्छतं । यद्वा ।
सरथमधिगतमारुह्य चायातमिति च वाक्यद्वयं ॥

या वां संति पुरुस्पृहो न्युतो दाशुपे नरा । अस्मे ता यज्ञवाहमेदं वायुं नि यच्छतं ॥४॥
याः । वां । संति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुपे । नरा । अस्मे इति । ताः । यज्ञऽवाहसा ।
उदं वायु इति । नि । यच्छतं ॥४॥

हे नरा नेतारी हे यज्ञवाहसा यज्ञवाहकाधिद्रवायु याः पुरुस्पृहो वह्निमिः स्पृहणीया न्युतः संति अस्मि
अस्मभ्यं दाशुपे हविर्दत्तवती यजमानाय मदर्थं ता न्युतो नि यच्छत ॥ ॥२३॥

विहि होत्रा इति पंचर्चं तृतीयं मुक्त वामदेव वायव्यं । अत्रानुक्रमणिका । विहि पंच वायव्यमिति ॥
मुक्ताविनयो गो लीगिकः ॥ आया दशरात्रं चतुर्थं ऽहनि प्रउगशस्त्रं वायव्यतृचस्य द्वितीया । तथा च मुचितं ।
विहि होत्रा अवीता वायो शतं हरीणा । आ० १. ११ । इति ॥

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥१॥
विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥१॥

हे वायो विहि । वीहि । भक्षय । होत्रा होमसाधिकाः सोमाहतीरवीता अर्यः पूर्वमभक्षिता विपो न
शत्रूणां विपायिता राज्ञेव । किचार्यः सोतुर्मम रायो धनानि संपादयति शेषः । हे वायो चंद्रेणाऽऽहादकेन
रथेना याहि सुतस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

निर्युवाणो अणस्ती निर्युत्वाँ उदंसारथिः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥२॥
निऽयुवानः । अणस्तीः । निर्युत्वाँ । उदंऽसारथिः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥२॥

हे वायो त्वमशस्तीरभिगस्ती निर्युवाणो निःशेषिण नियोजयन्नियुत्वान्नियुत्संज्ञकाश्रवानिन्द्रसारथिरिन्द्र-
महायः मन आ याहि ॥

अनु कृष्णे वसुधिते येमाते विश्वपेगसा । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥३॥
अनु । कृष्णे इति । वसुधिते इति वसुऽधिते । येमाते इति । विश्वऽपेगसा । वायो
इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥३॥

कृष्णे कृष्णवर्णे वसुधिते वसुनां धार्या विश्वपेगसा विश्वरूपे द्यावापृथिव्यां त्वामनु येमाते । अनुगच्छतः ॥
वहंतु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥४॥
वहंतु । त्वा । मनःऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥४॥

हे वायो त्वा त्वा मनोयुजो मनःसमानगतयो युक्तासः परस्परसंयुक्ता नवतिर्नव नवोत्तरनवतिसंख्याका
अथा वहतु । धारयतु ॥

वायो शतमिति पंचमी पूर्वोक्त एव तृचे तृतीया । मुचं पूर्वमेवोक्तं ॥

वायो गतं हरीणां युवस्व पोषाणां । उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥५॥
वायो इति । गतं । हरीणां । युवस्व । पोषाणां । उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः ।
आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥

हे वायो त्वं पोषाणां पोषणीयानां हरीणां गतं युवस्व । योजय रथे । उत वा अथवा ते सहस्रिणः
सहस्रसंख्यापुरका अथाः । तिर्यक्तो रथः पाजसा वल्गवा यातु । आगच्छतु ॥ ०४ ॥

इदं वामास्य इति पट्टचं चतुर्थं मुक्त वामदेवस्यार्थं गायत्रिमंद्रावाहस्यत्य । अत्रानुक्रमणिका । इदं वा
पंड्रवावाहस्यत्यं गायत्रिमिति । मुक्तविनियोगो लैगिकः ॥

इदं वामास्यं हविः प्रियमिंद्रावृहस्पती । उक्थं मदंश्च शस्यते ॥१॥

इदं वा । आस्यं । हविः । प्रियं । इंद्रावृहस्पती इति । उक्थं । मदः । च । शस्यते ॥ १ ॥

हे इंद्रावृहस्पती वामास्य इदं प्रिय हविः सोमरूपं प्रतिपासीति शेषः । उक्थं शस्य च मदो मदजनक
शस्यते ॥

अयं वां परि पिच्यते सोमं इंद्रावृहस्पती । चारुमदाय पीतये ॥२॥

अयं वां । परि । सिच्यते । सोमः । इंद्रावृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥

हे इंद्रावृहस्पती वामास्य चारुः शोभनोऽयं सोमः परि पिच्यते । परितो दीयते । मदाय हयाय पीतये
पानाय च ॥

इंद्रावाहस्यत्यायामिष्टी प्रधानस्या न इदंति तृतीयानुवाक्योत्तरा याव्या । मुदित च । आ न इंद्रावृह
स्पती अस्म इंद्रावृहस्पती । आ० २ ११ । इति ॥

आ न इंद्रावृहस्पती गृहमिदंश्च गच्छतं । सोमपा सोमपीतये ॥३॥

आ नः । इंद्रावृहस्पती इति । गृहं । इंद्रः । च । गच्छतं । सोमऽपा । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

हे इंद्रावृहस्पती । अथ विविच्योच्यते । हे वृहस्पते त्वं इंद्रश्च सोमपा सोमपा युवा सोमपीतये सोमपा
गाय सो गृहसंख्यागमबंध्या गच्छतं ॥

अस्मे इंद्रावृहस्पती रयिं धन्नं गतग्विनं । अश्वान्तं सहस्रिणं ॥४॥

अस्मे इति । इंद्रावृहस्पती इति । रयिं । धन्नं । गतऽग्विनं । अश्वऽवन्तं । सहस्रिणं ॥ ४ ॥

अस्या विनियोगः पूर्वमंत्रेण महोक्तः । हे इंद्रावृहस्पती अस्मे अस्मभ्य रयिं धन धन । कीदृश रयि ।
गतग्विनं गतसंख्याकाभिर्गोभिर्युक्तमथावतमश्ववतं सहस्रिणं सहस्रसंख्यायुक्त ॥

इंद्रावृहस्पती वयं सुते गीर्भिह्वामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥५॥

इंद्रावृहस्पती इति । वयं । सुते । गीऽभिः । ह्वामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

सुते सोमोऽभिपुते गीर्भिः स्तुतिभिः । शिष्टं गतं ॥

सोममिंद्रावृहस्पती पिवन्तं दाणुषो गृहे । मादयेषां तदोक्त्सा ॥६॥

सोमं । इंद्रावृहस्पती इति । पिवन्तं । दाणुषः । गृहे । मादयेषां । तत्ऽओक्त्सा ॥ ६ ॥

हे इन्द्रावृहस्पती युवां दाशुषो हविर्दातुर्यजमानस्य गृहे तदोकसा । तदेव यजमानगृहमोको निवासस्थानं ययोस्तां । तादृशां संतां सोमं पिबन्तं । पीत्वा च मादयेथामिति ॥ २५ ॥

यस्तस्तमत्कादशचं पंचमं मृक्तं वामदेवस्यार्थं वैष्टुभं । दशमी जगती । दशम्येकादश्याविन्द्रावृहस्पतिदेवताकृिणष्टा नव बार्हस्पत्यः । अचानुकर्मणिका । यस्तस्तमत्कादश बार्हस्पत्यमत्त्ये एंश्रीं चोपांत्या जगती ॥ आभिर्प्रवि केषूकथेषु तृतीयमवने ब्राह्मणाक्कमिनः स्तोमबुद्धाविद् मृक्तमावापार्थं । तथा च मृत्वं । यस्तस्तंभ यो अद्रिभित । आ० ७ ९ । इति ॥ आथे वृहस्पतिसवने मरुत्वतीयनिष्केवन्वयोः मृक्तमुखीये । मृत्तितं च । यस्तस्तंभ धुनेतय इति मृक्तमुखीये । आ० ९. ५. । इति ॥

यस्तस्तंभ सहसा वि ज्मो अंतान्वृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मंद्रजिह्वं ॥ १ ॥

यः । तस्तंभ । सहसा । वि । ज्मः । अंतान । वृहस्पतिः । त्रिऽसुधस्थः । रवेण ।

तं । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मंद्रऽजिह्वं ॥ १ ॥

यो वृहस्पतिवृहतो देवस्य यज्ञस्य वा पालयिता देवः सहसा वलिन ज्मः पृथिव्या अंतान । दश दिश इत्यर्थः । तान्वि तस्तंभ । विविध स्तंभितवान् । नियमितवान् । त्रिषधस्थस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमानो रवेणैवं त्रिष- तत्यनेन शब्देन तं देवं प्रत्नासः पुराणा ऋषयोऽतीन्द्रियद्रष्टारो दीध्याना दीप्यमाना विप्रा भेधाविनो यजमानादयः पुरो दधिरे । पुरस्तात्स्थापितवन्तः सुत्यादिना । मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदतो वृहस्पते अभि ये नस्तस्ये ।

पृषंतं सुप्रमदंभमूर्वं वृहस्पते रक्षतादस्य योनिं ॥ २ ॥

धुनेऽडंतयः । सुऽप्रकेतं । मदंतः । वृहस्पते । अभि । ये । नः । तस्ये ।

पृषंतं । सुप्रं । अदंभं । ऊर्वं । वृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योनिं ॥ २ ॥

हे वृहस्पते धुनेतयः । धुना शत्रुणा कपयित्रीतिर्गतियेषां ने । तादृशाः सुप्रकेतं शोभनप्रज्ञं त्वां मदतो मादयंतो नोऽस्मत्सर्वाधिनी य अत्रिजोऽभि तस्ये आत्मानमुपलिपति सुवर्ति वा अस्येषां योनिं कारण यज्ञ यजमानं वा मा रक्षतात् । रक्ष । योनिर्विशेष्यते । पृषंतं फलानि सिंचतं स्रष्टं सर्पणस्वभावमदंभमहि- मितमूर्वंमुरु ॥

वृहस्पते येत्यादिके द्वे बार्हस्पत्ये पशां वपापुरोडाशयोरनुवाक्ये । वृहस्पते या परमा परावदिति द्वे । आ० ३ ७ । इति हि मृत्तितं ॥

वृहस्पते या परमा परावदत आ तं ऋतस्पृशो नि षेदुः ।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्योतंत्यभितो विरष्णं ॥ ३ ॥

वृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृशः । नि । षेदुः ।

तुभ्यं । खाताः । अवताः । अद्रिऽदुग्धाः । मध्वः । श्योतंति । अभितः । विऽरष्णं ॥ ३ ॥

हे वृहस्पते या प्रसिद्धा परमोत्कृष्टा परावदत्यंतं दूरभुता वसतिः स्वर्गाख्यास्ति । यद्वा सिंगव्यत्ययः । परमं स्थानमस्ति । अतोऽस्माद्दिगादा । आ इत्यर्वागर्थे । अधस्तान्ते तव सर्वाधिने ऋतस्पृशो यज्ञं स्पृशतोऽस्या नि षेदुः । निषणा भवति । तुभ्यं खाता अवताः । नुप्रोपमेया । यथा खाताः कृपा अभितः श्योतंति तद्वदद्रि- दुग्धा यावभिरभिपुताः सोमा विरष्णं विशिष्यण शब्देन स्तोत्रं यथा भवति तथा मध्वो मधुररसं श्योतंति । भवति ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्ररग्मिरधमत्तमांसि ॥४॥

बृहस्पतिः । प्रथमं । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽव्योमन् ।

सप्तऽत्रास्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्रऽरग्मिः । अधमत । तमांसि ॥४॥

अथ बृहस्पतिमंत्राभिमानो देवो महो महतो ज्योतिषो दीप्तस्यादित्यस्य परमे निरतिगये व्योमन् व्योमनि प्रथमं जायमानः प्रादुर्भूय सप्तास्यः सप्तच्छदोमयस्यस्तुविजातो बह्वप्रकारं संभूतो रवेण शब्दं स सप्ररग्मिः सर्पणस्वभावतंत्रोयुक्तस्तमांसि अधमत । धमतिर्गतिकर्मेति निरुक्त । ६ २ । विविध गच्छति । नाशयतीत्यर्थः ॥

स सुष्टुभा स ऋकृता गृणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।

बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्कदद्वावशतीरुदाजत् ॥५॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋकृता । गृणेन । वलं । रुरोज । फलिऽग । रवेण ।

बृहस्पतिः । उऽस्रियाः । हव्यऽसूदः । कनिक्कदत् । वावशतीः । उत् । आजत् ॥५॥

स बृहस्पतिः सुष्टुभा गोभनस्तुतिमतर्कृता दीप्तमता गणनागिरसा रवेण शब्देन च सह फलिगं त्रिफला विगरणं ॥ फलिभेदः । तेन गच्छतीति फलिगं । वल वलनामानममुर रुरोज । वमज । द्वितीयः सशब्दः पुरणः । स एव देव उऽस्रिया भोगानामुत्स्राविणीर्हव्यसूदः कीरादिहविष्प्रिका वावशतीर्वावश्यमाना सा कनिक्कदत् शब्दं कुर्वन्नदाजत् । उहाटयति स्म ॥ २६ ॥

एवा पित्रे इति बार्हस्पत्ये पणो हविषो याज्या । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे विश्वे अग मरुतो विश्व ऊतो । आ० ३. ७ । इति मुञ्चतत्वात् ॥ अप्रिष्टोमे विश्वदेवगम्य एषव धाव्या । तथा च मुञ्च । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे आ नो भद्राः क्रतवो यंतु विश्वतः । आ० ५. १८. । इति ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञविधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवंतो वयं स्याम पतयो रयीणां ॥६॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञः । विधेम । नमसा । हविऽभिः ।

बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवंतः । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥६॥

पित्रे पालकाय विश्वदेवाय सर्वदेवतारूपाय । देवाना मंत्रप्रतिपाद्यत्वादस्य च मंत्राभिमानत्वाद्विश्वदेवत्व । यद्वा । अत्र देवशब्दः स्तुत्यर्थः । सर्वैः स्तुत्याय वृष्णे वर्षकाय बृहस्पतये देवायैववमुक्तप्रकारेण यज्ञिमतार्थनर्ह विभिर्गात्र्यचर्वादिनक्षत्रैर्मसा स्तुत्या च विधेम । परिचरम । हे बृहस्पते सुप्रजाः गोभनपुत्रा वीरवतो वीर्योपता वय रयीणां धनानां पतयः स्याम ॥

स इदाजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्यावभि वीर्येण ।

बृहस्पतिं यः सुभृतं विभर्ति वल्गुयति वंदते पूर्वभाजं ॥७॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्या । अवभि । वीर्येण ।

बृहस्पतिं । यः । सुऽभृतं । विभर्ति । वल्गुऽयति । वंदते । पूर्वऽभाजं ॥७॥

इदमावृत्तयं पुरोहितप्रशमेति ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० प. २६ । अथवा मृक्तस्य ऋग्द्वयवर्जितस्य बार्हस्पत्यत्वाद्बृहस्पतिरव स्तुतिः । स इत्स एव राजा मूर्धाभिपिक्तोऽन्यो वा राजमानः प्रतिजन्यानि । जन्यं युद्धं प्रति बलानीत्यर्थः । प्रत्यर्थिजनपदानि वा तानि विश्वा सर्वाणि शुष्मेण बलेन वीर्येण शरीरसामर्थ्येन वाभि अभिगम्याकम्य तस्यां । तिष्ठति । स इत्युक्तं क इत्याह । यो बृहस्पतिं बृहतां महता पालयितारं देवमुक्तलक्षणं पुरोहितं वा मभूतं मुष्टु हविःसोचादिनात्त्राद्यादिना वा विभर्ति भरति । वल्गूयति स्तीति । वदते नमस्करोति च पूर्वभाजमितरेभ्यः प्रथमसंभक्तारं कृत्वा । एवं यः करोति स एव तस्याविति ॥

स इत्सोति सुधित ओकसि स्वे तस्मा उक्ता पिन्वते विश्वदानीं ।

तस्मि विशः स्वयमेवा नमंते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । शेति । सुधितः । ओकसि । स्वे । तस्मि । उक्ता । पिन्वते । विश्वदानीं ।

तस्मि । विशः । स्वयं । एव । नमंते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वः । एति ॥ ८ ॥

स इत्स एव जिति । निवमति । सुधितः मुष्टु तृप्तः सन स्य स्वकीय एवाकसि सद्ने । स एव समुद्धो निवाधः सन मुविनास्ति । तस्मा उक्ता भूमिर्विश्वदानी सर्वकालं पिन्वते । वर्धते फलैः । तस्मि विशः प्रजाः स्वयमेव नमते । प्रणता भवति । दृढनमंतरेण स्वयमेव दत्तकरा भवति । यस्मिन्नाजनि ब्रह्मा पूर्वः प्रथमं पुज्यः मन्त्रिति । गच्छति । वर्तते इत्यर्थः ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवंति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽइतः । जयति । सं । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या ।

अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तं । अवंति । देवाः ॥ ९ ॥

स एवाप्रतीतोऽन्येप्रतिगतः सन यानि धनानि प्रतिजन्यानि प्रतिस्पर्धिजनसंबधीनि उतापि च सजन्या जनसंबधीनि धनानि सं जयति । यो राजावस्यवेऽवसीयमे धनरहिताय रक्षणमिच्छति ब्रह्मणे ब्राह्मणाय वा प्रीणनमिच्छते बृहस्पतये वा वरिवो धनं कृणोति । करोति । ददाति । स उक्तप्रकारेण महान्भवति । तमेव देवा अवंति । रक्षति ॥

इंद्रश्च सोममिति दशमी तृतीयसवने ब्राह्मणाकर्मिनः प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इंद्रश्च सोमं पिबत बृहस्पत आ वो वहंतु सप्तयो रघुथदः । आ० ५ ५ । इति ॥

इंद्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मंदसाना वृषण्वसू ।

आ वां विश्वंविद्वः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतं ॥ १० ॥

इंद्रः । च । सोमं । पिबतं । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मंदसाना । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

आ । वां । विश्वं । विद्वः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिं । सर्वं । वीरं । नि । यच्छतं ॥ १० ॥

हे बृहस्पते त्वमिंद्रश्च सोमं पिबतं । कीदृशां युवां । अस्मिन्यज्ञे मंदसाना हृष्यंती वृषण्वसू वर्षितुधनी । यज्ञमानेभ्यो दीयमानधनावित्यर्थः । वां युवा स्वाभुवः मुष्टु सर्वतो भवतः । कृत्स्नशरीरव्यापनसमर्था इत्यर्थः । तादृशा इंद्रवः सोमा विगतु । युवयोः शरीरं प्रविशंतु । अस्मि अस्मभ्यं रयिं धनं सर्ववीरं सर्वपुत्राद्युपेतं नि यच्छतं । दत्तं ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।
 अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जज्ञस्तमर्यो वनुपामरातीः ॥ ११ ॥
 बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतं । नः । सचा । सा । वां । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ।
 अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जज्ञस्तं । अर्यः । वनुपां । अरातीः ॥ ११ ॥

हे बृहस्पते हे इन्द्र युवां नोऽस्मान्वर्धतं । वर्धयतं । प्रवृत्तान्कुरुत । सा सुमतिर्भूत्वयोरनुग्रहवृद्धिरस्मै अस्मान्म
 सचा सह भुतु । भवतु । धियः कर्माण्याविष्टं । रक्षतं । पार नयतं । पुरंधीः पुरं शरीर धीयते स्यात्तं याभि
 र्मतिभिस्ताः स्तुतीर्जिगृतं । प्रवृध्यतं । वनुपां संभक्तृणामस्माकमर्यो गचीररातीः । शत्रुनित्यर्थः । जज्ञस्तं । युध्यत ।
 जपयतमित्यर्थः ॥ इदम्यरातिशब्दः स्त्रीलिंगः ॥ एव स्तुति निगमख्याभीष्टे प्रार्थितवान् ॥ ॥ ११ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥
 श्रीमत्सायणमचीणो दाशतय्यास्तुतीयके । अष्टके सप्तमाध्याय व्याकार्योर्दतिपशाल ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरब्रह्मभूपालसाम्राज्यधुरंधरण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे अकर्महिताभाष्ये तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमित वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत ।
 निर्ममे तमह वेदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथाष्टमं व्याख्यातुमारभते । इदमु त्वादित्येकादशर्चं पष्ठ मृक्त वामदेवस्यार्धं वैष्टुभमुपोदेवताक इदमुपस्य
 त्वित्यनुक्तांतं ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता वैष्टुभे कदस्याश्चिनगम्व इद मृक्त । मुचित च । उपो वाजनेदमु त्यत
 । आ० ४. ५४. । इति ॥

इदमु त्यत्पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्यात् ।
 नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुपसो जनाय ॥ १ ॥
 इदं । ऊं इति । त्यत् । पुरुऽतमं । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुनऽवत । अस्यात् ।
 नूनं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुं । कृणवन् । उपसः । जनाय ॥ १ ॥

इदमु पुरतो दृश्यमानमिदं त्यत्तदस्माभिः स्तुत्यं सर्वप्रसिद्धं पुरुतममत्यतप्रभुत ज्योतिस्तजो वयुनावत ॥
 वतः कातिकर्मण इदं ॥ प्रकृष्टकातिमत । अथवा वयुनमिति प्रज्ञानाम् । प्रज्ञोपेत । सर्वस्य प्रज्ञापकमित्यर्थः ।
 कीदृक् तिजः । पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि तमसोऽधकारादस्यात् । उदतिष्ठत । एवं मति नूनं मत्य दिव आदित्यस्य
 दुहितरो दुहितृस्थानीया विभातीर्विमान कुर्वतीरुपसो जनाय यजमानानां गातुं गमन गमनादित्यापारसा
 मर्थं कृणवन् । अकुर्वन् ॥

अस्थुरु चित्रा उपसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।
 य्यूं वजस्य तमसो द्वारोच्छतीरवच्छुचयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्युः । ऊं इति । चित्राः । उपसः । पुरस्तात् । मिताः ऽडव । स्वरवः । अध्वरेषु ।
वि । ऊं इति । व्रजस्य । तमसः । द्वारा । उच्छंतीः । अग्रन । शुचयः । पावकाः ॥ २ ॥

चित्राऽप्रायनीया उपसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिश्यस्युः । तिष्ठति । व्याप्ता इत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अध्वरेषु
मिताः स्वाताः स्वरवो यृपा इव । ते यथा वेद्याः पुरतो भासन्ते तद्वत् । यद्यपि स्वरुशब्दो यूपच्छेदपरितप्रथ-
मशकलवाची यः प्रथमः शकलः परापतित्स्वरुः कार्य इत्युक्तत्वात् तथाप्यत्र मितशब्दश्रवणाक्षपालवतः
स्वरवः । ऋग्वे० ३. ८. १० । इत्यादौ तथा दर्शनाच्चात्र यूपवचनः । ता व्रजस्य वारकस्य तमसो द्वारा द्वारानि
युच्छंतीः शुचयो दीप्ताः पावकाः शोधिका अग्रन । व्युत्पन्न ॥

उच्छंतीरद्य चितयंत भोजान्नाधोदेयायोपसो मघोनीः ।

अचित्रे अंतः पणयः समंत्वबुध्यमानास्तमसो विमध्ये ॥ ३ ॥

उच्छंतीः । अद्य । चितयंत । भोजान् । राधः ऽदेयाय । उपसः । मघोनीः ।

अचित्रे । अंतरिति । पणयः । समंतु । अबुध्यमानाः । तमसः । विमध्ये ॥ ३ ॥

अथाग्निन्दन उच्छंतीस्तमो विवामयत्यो मघोनीर्धनवत्य उपसो भोजान् भोजयितुम्यजमानान् तेषां
राधोदेयाय सोमादिधनदानाय चितयंत । प्रज्ञापयति । अचित्रे ऽचायनीये तमसो विमध्ये । अत्यंतगाढाध
कार इत्यर्थः । तत्र पणयो वणिज इवादातारो ऽबुध्यमानाः समंतु । स्वपतु ॥

कुवित्स देवीः सनयो नवो वा यामो वभृयादुपसो वो अद्य ।

येना नवग्वे अंगिरि दशग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदृष ॥ ४ ॥

कुवित । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः । वभृयात् । उपसः । वः । अद्य ।

येन । नव ऽग्वे । अंगिरि । दश ऽग्वे । सप्त ऽआस्ये । रेवतीः । रेवत् । ऊप ॥ ४ ॥

हे देवीर्ज्ञातमाना उपसो वो यूपान् सनयः पुराणो नवो वा यामो गमनसाधनः स रथो ऽवास्मिन्या
गदिने कुवित् इवधार वभृयात् । भवत । गवोदित्यर्थः । येन रथेन हे रेवतीर्धनवत्यो यूयं नवग्वे दशग्वे सप्तास्ये
सप्तर्षदोयुक्तमूले ऽंगिरि ऽंगिरोगणे । तौ द्वौ तत्र ये ऽर्थ्यंगिरसन्तपां गणे । तथाप्यत्र नवग्वो न दशग्वो अंगि
रस्मसः । ऋग्वे० १०. ६०. ६. । इति । रेवदनववद्यथा भवति तथोप । विभातं कृतवत्यः ॥ वसंशुक्लनकर्मणो
निगमध्यमवहवचनस्यद् रूप ॥

यूयं हि देवीर्ज्ञातयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवन्नानि सद्यः ।

प्रबोधयंतीरूपसः समंतं द्विपाञ्चतुष्पाच्चरथाय जीवं ॥ ५ ॥

यूयं । हि । देवीः । ज्ञातयुक्तऽभिः । अश्वैः । परि ऽप्रयाथ । भुवन्नानि । सद्यः ।

प्र ऽबोधयंतीः । उपसः । समंतं । द्वि ऽपात् । चतुः ऽपात् । चरथाय । जीवं ॥ ५ ॥

हे देवीर्ज्ञातमाना उपसो यूयं हि खलु ऋतयुग्भर्यज्ञगामिभिरश्वैर्भुवन्नानि सद्यः परिप्रयाथ । परितः
प्रकृष्टं गच्छथ । किं कुर्वत्यः । समंतं स्वपत द्विपाञ्चतुष्पाञ्चनुष्यगवादिजचणं जीव चरथाय चरणाय गमनादि
यवहाराय प्रबोधयंतीः प्रबोधयत्यः सत्यः परिप्रयाथ ॥ ॥ १ ॥

क्व स्वदासां कतमा पुराणी यया विधानां विदधुर्ज्ञभूणां ।

शुभं यच्छुभ्रा उपसश्चरन्ति न वि ज्ञायन्ते सदृशीरजुर्याः ॥ ६ ॥

क्व । स्वित् । आसां । कतमां । पुराणी । यया । विऽधाना । विऽदधुः । ऋभृणां ।
शुभं । यत् । शुभ्राः । उपसः । चरन्ति । न । वि । ज्ञायते । सऽदृशीः । अजुयाः ॥६॥

आसामुपसां मध्ये क्व स्वित्मुदय कतमा पुराणी पुरातनी । यया ऋभृणां संबन्धीनि विधाना चमसा
दिनिर्माणानि विदधुः । अकुर्वन्भवः । ययाद्योपसः शुभ्रा दीप्ताः शुभ चरति । शुभा दीप्तिं कुर्वति । ता
अजुया अशीर्णा नित्यमृतना न वि ज्ञायते । यतः सऽदृशीः सऽदृश्यः सर्वेष्वपि दिवसेष्वेकरूपा अतोऽयतन्य एता
एताः पुराण्य इति न ज्ञायते । उपसामादृश्य सऽदृशीरय सऽदृशीरिद् शः । ऋश्वं १ १०३. ८ । इत्यत्र प्रतिपादित ॥

ता घा ता भद्रा उपसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋतजातसत्याः ।

यास्वीजानः शशमान उक्थैः स्तुवञ्छंसन्द्रविणं सद्य आप ॥९॥

ताः । घ । ताः । भद्राः । उपसः । पुरा । आसुः । अभिष्टिऽद्युम्नाः । ऋतजातऽसत्याः ।

यासुं । ईजानः । शशमानः । उक्थैः । स्तुवन । शंसन । द्रविणं । सद्यः । आप ॥९॥

ता घा घति प्रसिद्धी । ताः खलूपकारिण्यस्ता भद्राः कल्याण्यः मृत्या वा उपसः पुरा पूर्वसामुः । अभवन ।
अभिष्टिद्युम्नाः अभिगमनमात्रेण युञ्ज धन यासा ताः । ऋतजातसत्याः । ऋतार्थ यज्ञार्थे जाताश्च ताः सत्याः
सत्यफलान्च तादृश्यः । यासुपःस्वीजानो याग कुर्वाण उक्थैः शश्रुः शशमानः शसमानः स्तुवन सामभिः स्तोत्र
निष्पादयन् शसन शस्त्राणि कुर्वन् द्रविण धन सद्य आप प्राप्नोति । ता भद्रा इति संबधः ॥

ता आ चरन्ति समना पुरस्तात्समानतः समना पप्रथानाः ।

ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उपसो जरन्ते ॥६॥

ताः । आ । चरन्ति । समना । पुरस्तात् । समानतः । समना । पप्रथानाः ।

ऋतस्य । देवीः । सदसः । बुधानाः । गवां । न । सर्गाः । उपसः । जरन्ते ॥६॥

ता उपस आ सर्वतश्चरन्ति । समना सर्वतः समानाः पुरस्तात्पूर्वस्या दिशि समानतः समानाद्दिगादतरि
चात्ममना सर्वतः पप्रथानाः प्रथमाना ऋतस्य यज्ञस्य सदसः सदः । तत्रत्यमूर्तिरघविरादिकमित्यर्थः । बुधाना
बोधयन्तः ॥ अतर्भावितण्यथाऽयं ॥ एवं महानुभावा उपसो जरन्ते । स्तुयन्ते । गवा सर्गा न उदकाना मृष्टय
इव । गवा सर्गा न रगमयः । ऋश्वं ४ ५० ५ । इति हि श्रुतं । ता यथा सर्वत्र प्रसगादुपकारत्वाच्च स्तुयन्ते तद्वत् ॥

ता इन्वेडेव समना समानीरमीतवर्णा उपसश्चरन्ति ।

गृह्णीतीरभ्वमसितं रुशद्भिः शुक्रास्तनूभिः शुचयो रुचानाः ॥९॥

ताः । इत् । नु । एव । समना । समानीः । अमीतऽवर्णाः । उपसः । चरन्ति ।

गृह्णीतीः । अभ्वं । असितं । रुशद्भिः । शुक्राः । तनूभिः । शुचयः । रुचानाः ॥९॥

ता एवोपसः । इदिति पुरणः । नु अय समना समानाः । एकधत्यर्थः । समानीरकरूपा अमीतवर्णा
अहिमितवर्णा अपरमितवर्णा वा उपसश्चरन्ति सर्वतः । कि कुर्वन्त्यः । अभ्वं । महत्प्रमितत । अतिमहदमित रूप
रूपं गृह्णीतीर्गोपयन्त्यो रुशद्भि रोचमानैस्तनूभिः स्वर्गरीरैः शुक्रा दीप्ताः शुचयः शुद्धा रुचाना रोचमाना
रोचयन्त्यो वा ॥

रयिं दिवो दुहितरो विभातीः प्रजावैतं यच्छतास्मामु देवीः ।

स्योनादा वः प्रतिबुध्यमानाः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥१०॥

रियं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवंतं । यच्छत । अस्मासु । देवीः ।
स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥१०॥

हे दिवो दुहितरो द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितृस्थानीया विभातीर्विभात्यो विशेषण भानं कुर्वत्योऽस्मासु प्रजावंत रियं पुत्राद्युपतं धनं यच्छत । हे देवीर्देव्यः स्योनात्सुखान्निमित्तभृताद्वो युष्मान प्रतिबुध्यमानाः प्रतिबोधयंतो वयं सुवीर्यस्य पतयः स्याम । पुत्रादिसहितस्य धनस्य पालका भवम ॥

तद्वो दिव इति व्युष्टाया जपत ॥

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरूपं ब्रुव उषसो यज्ञकेतुः ।
वयं स्याम यगसो जनेषु तद्यौश्च धत्तां पृथिवी च देवी ॥११॥
तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उषसः । यज्ञऽकेतुः ।
वयं । स्याम । यगसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च । धत्तां । पृथिवी । च । देवी ॥११॥

हे दिवो दुहितरो हे उषसो विभातीर्वा युष्मान तदुत्तरार्धप्रथमपादेन वक्ष्यमाणं फलं यज्ञकेतुः । यज्ञ एव केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृगोऽहमप ब्रुव । उपत्य ब्रवीमि । अथ बहवदुच्यते । वयं स्युवतो जनेष्वस्मत्स मानेषु मध्ये यगसः कीर्तिरज्ञस्य वा स्वात्मिनः स्याम । तद्यगो द्यौः पृथिवी च देवी धत्ता । धारयतां ॥ ॥२॥

प्रति प्यति सप्तर्चं सप्तमं मृक्तं गायत्रमृपोदेवताकं । प्रति प्या सप्त गायत्रमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक उपस्यं कर्ता गायत्रं कदस्याश्चिनशास्त्रे चिदं शस्य । अथोपस्यः प्रति प्या सूनरी । आ० ४. १४. इति हि सूचित ॥

प्रति प्या सूनरी जनी व्युच्छंती परि स्वसुः । दिवो अदग्निं दुहिता ॥१॥
प्रति । स्या । सूनरी । जनी । विऽउच्छंती । परि । स्वसुः । दिवः । अदग्निं । दुहिता ॥१॥

स्या सा संस्तयमाना सूनरी मुधु प्राणिनां जनी जनी जनयित्री फलाना स्वसुः स्वसृस्थानीयाया रात्रिः परि उपरिभागे रात्रिपर्यवमानकाले व्युच्छंती तमो विवासयंती । स्वसा स्वस्त्रे ज्ञायसी । ऋग्वे० १ १२४. ८ । ह्युक्त । दिवो द्योतमानस्यादित्यस्य दुहितोपाः प्रत्यदग्निं । प्रतिदृश्यते सर्वैः ॥

अथैव चित्रारूपी माता गवामृतावरी । सखाभृदश्विनोरुपाः ॥२॥
अश्वोऽडव । चित्रा । अरूपी । माता । गवां । ऋतऽवरी । सखा । अमृत् । अश्विनोः ।
उपाः ॥२॥

अथैव चित्रा चायनीयारूपी आरोचमाना गवां रश्मीनां माता निर्मात्री ऋतावरी यज्ञवत्युपा अश्विनोः सखा समानख्याना सह स्तूयमानाभुत । भवति । अश्विनोरुषसा सह स्तूयमानत्वात्सखित्व परस्पर ॥

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि । उतोषो वस्व ईशिषे ॥३॥
उत । सखा । अश्विनोः । उत । माता । गवां । अश्विनोः । उत । उषः । वस्वः । ईशिषे ॥३॥

उतापि चाश्विनोः सखासि । उतापि च गवां रश्मीनां मातासि । उतापि च हे उषो वस्वो धनस्त्रेशिषे । ईश्वरा भवसि ॥

यावयद्देषसं त्वा चिकित्वित्सूनृतावरि । प्रति स्तोमैरभुत्समहि ॥४॥
यवयत् ऽदेषसं । त्वा । चिकित्वित् । सूनृताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्समहि ॥४॥

यावयद्वेषसं । यवयंतो वियुज्यमाना द्वेषांसि द्वेषारो यस्यास्तादृशी । पृथक्क्रियते द्वेषांस्वनयेति वा । रात्री
हननायोद्युक्ता द्वेषिण उपःकाले हि पलायन्ते । तादृशी चिक्वित्वा ज्ञापयन्ती त्वा त्वां मुमुतावरि । मुमुतंति
वाङ्माम । तद्वति देवि सोमैः स्तुतिभिः प्रत्यभुस्सहि । प्रतिबोधयामः । सुम इत्यर्थः ॥

प्रति भद्रा अदृष्टत गवां सर्गा न रश्मयः । ओषा अप्रा उरु जयः ॥५॥

प्रति।भद्राः।अदृष्टत।गवां।सर्गाः।न।रश्मयः।आ।उपाः।अप्राः।उरु।जयः॥५॥

भद्राः स्तुत्या रश्मयः प्रत्यदृष्टत । प्रतिदृश्यते । गवामुदकानां सर्गा न वर्षधारा इवेयमुपा उरु जयो
महत्तेज आप्राः । आपुरयत ॥

आपप्रुषी विभावरि व्यावर्ज्यांतिषा तमः । उपो अन्नु स्वधामव ॥६॥

आऽपप्रुषी।विभाऽवरि।वि।आवः।ज्योतिषा।तमः।उपः।अन्नु।स्वधां।अव॥६॥

हे विभावरि विभावत्युपस्वमापमुष्थापुरयन्ती तेजसा जगत् ज्योतिषा तेजसा तमोऽधकारं व्यावः । व्या-
वृणोः । किंच अन्नु पश्यात स्वधां हविर्लेचणमन्नमव । रज ॥

आ यां तनोषीत्येषा देवानां हविःपुषसोऽनुवाक्या । मुञ्चितं च । आ यां तनोषि रश्मिभिरावहती पोष्या
वार्याणि । आ० ६. १४ । इति ॥

आ द्यां तनोषि रश्मिभिरांतरिक्षमुरु प्रियं । उपः शुक्लेण शोचिषा ॥७॥

आ।द्यां।तनोषि।रश्मिऽभिः।आ।अंतरिक्षं।उरु।प्रियं।उपः।शुक्लेण।शोचिषा॥७॥

हे उपो रश्मिभिर्द्यां दिवसा तनोषि । उरु विस्तीर्णं प्रियमंतरिक्षं रश्मिभिरा तनोषि । शुक्लेण दीपितं
शोचिषा प्रकाशेन युक्ता मत्थेवं करोषि ॥ ॥३॥

तद्देवस्येति सप्रर्चमष्टमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं ज्ञागतं सावित्रं । तथा चानुक्रम्यते । तद्देवस्य सावित्रं तु ज्ञा-
गतमिति ॥ आभिर्प्रविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशास्त्रे सावित्रनिर्विघ्नानामिदं । तथा च मुञ्चितं । तद्देवस्य घृतेन
यावापृथिवी इति तिस्रः । आ० ७. ७. । इति ॥

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महवृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।

छर्दिर्येन द्वाणुषे यच्छति त्मना तन्नो महौ उदयान्देवो अक्नुभिः ॥९॥

तत्।देवस्यं।सवितुः।वार्यं।महत्।वृणीमहे।असुरस्यं।प्रचेतसः।

छर्दिः।येन।द्वाणुषे।यच्छति।त्मना।तत्।नः।महान्।उत्।अयान्।देवः।

अक्नुऽभिः ॥९॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य वार्यं वरणीयं महत्पूज्यं तदन्नं वृणीमहे । प्रार्थयामः । असुरस्य । असुर्वन्नं । तदतः
प्रचेतसः प्रकृष्टमतः । देवस्येति संबन्धः । येन धनेन युक्तः सन्नं छर्दिः । गृह्णामितत । गृहोपनिषत्तं धनञ्जात
द्वाणुषे हविर्देत्तवते यत्रमानाय त्मनात्मनेव यच्छति तच्छर्दिर्महान्देवः सवितानुभी राश्विभिः । एतदद्भामपु-
पलक्षणं । सर्वर्दिवसैः सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माकमुदयान् । उदच्छतु । करोतित्वर्थः । यद्वा । छर्दिरिति तेजो-
नाम । तत्तेज उदच्छत्विति ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशंगं द्वापिं प्रति मुञ्चते कविः ।

विचक्षणः प्रथयन्नापृणान्नुर्वजीजनत्सविता सुम्नमुक्थ्यं ॥२॥

दिवः । धृता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशंगं । द्रापिं । प्रति । मुंचते । कविः ।
विऽचक्ष्णः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । मुञ्च । उक्थ्यं ॥ २ ॥

दिवो दुलोकस्य धर्ता धारकः । न केवलं दिव एव अपि तु भुवनस्य ह्रस्वस्थापि लोकस्य धर्ता प्रजापतिः प्रजाणां प्रकाशवृथादिना पालयिता कविः प्राज्ञो देवः पिशंगं द्रापिं हिरण्मयं कवचं प्रति मुंचते । आच्छादयति प्रत्युदयं । विचक्षणो विविधं द्रष्टा स एव देवः प्रथयन् प्रख्यापयन् तेज आपृणन्नापुरयन् परित उरु पभुत मुञ्चं मुखमुक्थ्यं मुत्यमजीजनत् । उत्पादयति ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्माक्सविता सवीमनि निवेशयन् प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥ ३ ॥
आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकं । देवः । कृणुते । स्वायं । धर्मणे ।
प्र । बाहू इति । अस्माक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः ।
जगत् ॥ ३ ॥

अयं देवः सविता दिव्यानि दुसंबंधीनि पार्थिवा पार्थिवानि रजांसि लोकानि । तिस्रः खलु यावः पृथिव्यश्च । तिस्रो भूमीधारयन् वीरुत दून् । ऋग्वे० २. २७ ८ । इति हि श्रुतं । आप्राः । आपुरयति स्वाभिर्भाभिर्देवः । स्वाय धर्मणे स्वकीयाय धारणाय श्लोकं प्रशान्तिं कृणुते । करोति । सविता सवीमनि प्रसवेऽनुज्ञाया निमित्ताया बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसृजति । प्रसारयतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । अक्तुभिः कार्तिभिर्जगत्निवेशयन् स्वस्वकार्यं स्थापयन् प्रसुवन् प्ररयन् । अथवा अक्तुभिरिति रात्रिनाम । तदुपलक्षितैः सर्वैर्वासीरैः सर्वेष्वपि दिनेष्वेव करोतीत्यर्थः ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशतानि देवः सविताभि रक्षते ।
प्रास्माग्बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥
अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।
प्र । अस्माक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः । धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

सविता देवोऽदाभ्योऽश्विरहिमितः सन् भुवनानि प्रचाकशत व्रतानि कर्माणि प्राणिनामभि रक्षति । भुवनस्य लोकस्य प्रजाभ्यस्तत्रत्याभ्यो बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसारयति । स्वस्वकर्मणऽनुज्ञानातीत्यर्थः । सर्वथापाराणां सूर्याधीनत्वात् । सविता वै प्रसवानामीश । ए० ब्रा० १. १६ । इति हि श्रुतिः । धृतव्रतो धृतकर्मा स तथा कुर्वन् महो महतोऽज्मस्य जगतो राजति । रक्षरो भवति ॥

चिरंतरिक्षं सविता महित्वना ची रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचना ।
तिस्रो दिवः पृथिवीस्त्रिस्र इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्मना ॥ ५ ॥
त्रिः । अंतरिक्षं । सविता । महिऽत्वना । ची । रजांसि । परिऽभूः । चीणि । रोचना ।
तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः । व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । त्मना ॥ ५ ॥

अयं सविता त्रिस्त्रिभेदमंतरिक्षं । अंतरः चांतं भवति जगदित्यंतरिक्षं । परिभूः परिभविता सन् महित्वना महित्वेनेवति । व्याप्नोति । वायुवियुद्धरणाख्यास्त्रयो लोका अंतरिक्षभेदाः स वायुलोकं स वरुण-

लोकमित्यादियुतेः । की० उ० १. ३. । त्री रजांसि रंजनात्मकानि त्रीणि चित्यंतरिक्षदुलक्षणान् त्रीन् लोकानि
न्वति । पूर्वमंतरिक्षस्थिवावातरभेद उक्त इह तु सामान्याकारणेत्यपुनरुक्तिः । त्रीणि रोचना रोचमानि रोच
मानानपिवाध्यादित्यानुक्तस्थानत्रयस्वामित्वेनन्वति । पूर्वमंतरिक्षस्थिवावातरभेद उक्तः । अथ द्युपृथिव्योरवात-
रभेद उच्यते । तिस्रो दिव इन्द्रप्रजापतिमत्याख्यान त्रीन् लोकानिन्वति । तथा तिस्रः पृथिवीरिन्वति । चित्य
वातरभेदान् लोकानिन्वति । एव सर्वत्र व्याप्तो देवस्त्रिभिर्ब्रतैः कर्मभिरुपवर्षादिमाख्येनाऽस्मान् तानात्मनैव
स्वीयानुग्रहवृष्टीवाभि रक्षति । अभिरक्षतु । परिपालयतु ॥

बृहत्सुम्नः प्रसविता निवेगनो जगतः स्यातुरुभयस्य यो वगी ।

स नो देवः सविता गर्मं यच्छत्वस्मे श्वायं चि वरुषं महंसः ॥ ६ ॥

बृहत्सुम्नः । प्रसविता । निवेगनः । जगतः । स्यातुः । उभयस्य । यः । वगी ।

सः । नः । देवः । सविता । गर्मं । यच्छतु । अस्मे इति । श्वायं । चि वरुषं । अहंसः ॥ ६ ॥

यो बृहत्सुम्नः प्रभुतधनः प्रभुतसुवो वा प्रसविता प्रकर्षणानुज्ञाता कर्मणां निवेगनः सर्वगतव्यः । जगतो
जगमस्य स्यातुः स्थावरस्थोभयस्य यो वगी स महान सविता देवो नोऽस्मभ्य गर्मं मुख यच्छतु । कीदृशं गर्मं ।
चि वरुषं । त्रीणि वरुषानि गृह्णाणि स्थानानि ब्रित्यादीनि यस्य तत्तादृशं । अस्मि अस्माकमहंसः पापस्य
क्षयाय भवत्विति शेषः ॥

राजकय आगन्देव इत्येपानुवचनीया । सृजितं च । आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु जयमित्यर्धं आरमेत । आ०
४ ४. इति ॥

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु श्वायं दधातु नः सविता सुप्रजामिपं ।

स नः श्वापाभिरहंभिश्च जिन्वतु प्रजावंतं रयिमस्मि समिन्वतु ॥ ७ ॥

आ । अग्न । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । श्वायं । दधातु । नः । सविता । सुऽप्रजां । इपं ।

सः । नः । श्वापाभिः । अहंभिः । च । जिन्वतु । प्रजाऽवंतं । रयिं । अस्मि इति । सं । इन्वतु ॥ ७ ॥

देवः सविता ऋतुभिः सहाग्न । आगच्छतु ॥ गर्मर्नाडि रूपं ॥ किंच क्षयं गृहं वर्धतु । वर्धयतु । नोऽस्माक
मुप्रजां शोभनपुत्रानुपतमिपमन्नं दधातु । ददातु । स एव नोऽस्मान् श्वापाभी रात्रिभिरहंभिश्च । सर्वेषु दिनेषु
त्यर्थः । जिन्वतु । प्रीणयतु धनादिभिः । अस्मि अस्मासु प्रजावंतं रयिं समिन्वतु । व्याप्तोतु । प्रापयत्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अभूद्देव इति पठुच्चं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्प सावित्रं । अत्या चिष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुवतपरिभापया जगत्यः ।
तथा चानुकर्मणिका । अभूद्देवः पठ त्रिष्टुवतमिति ॥ अत्रिष्टोमे वैश्वदेवशब्दे सावित्रनिबिहानमिदं । तथा च
मुत्रं । अभूद्देव एकया च दशाभिय स्वभुते । आ० ५ १८ । इति ॥ आया सावित्रयज्ञस्यानुवाक्या । तथा च मुत्रं ।
सावित्रेण ग्रहण चरत्यभूद्देवः सविता वंद्यो नु नः । आ० ५. १८ । इति ॥

अभूद्देवः सविता वंद्यो नु न इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्विविणं यथा दधत ॥ ९ ॥

अभूत् । देवः । सविता । वंद्यः । नु । नः । इदानीं । अहं । उपऽवाच्यः । नृऽभिः ।

वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठं । नः । अत्र । द्विविणं । यथा । दधत ॥ ९ ॥

स सविता देवोऽभुत । प्रादुरासीत् । अतो नू चिप्रमेव नोऽस्माकं वंद्यो वदनीयो भवति । इदानी
यागकालेऽहृत्तृतीयमवने नुभिरस्मदीर्घांतृभिरुपवाच्यः सुतो भवति । यो देवो मानवेभ्यो मनोरपत्यभ्यो

यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय रत्ना रमणीयानि धनानि वि भजति स देवः श्रेष्ठं प्रशस्तं द्रविणं गवादिजघणं धनं
नोऽस्त्रभ्यमत्रास्त्रिभ्यः यथा दधत् । दद्यादित्यर्थः । तथा वयं उपवाच्यशामुदिति ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसिं भागमुत्तमं ।

आदिहामानं सवितर्व्यूर्णेषुऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमं । यज्ञियेभ्यः । अमृतऽत्वं । सुवसिं । भागं । उत्तमं ।

आत् । इत् । दामानं । सवितः । वि । ऊर्णेषु । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

प्रथमं देवेभ्यो हि । हिशब्दः प्रसिद्धो । देवेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञिहेभ्योऽमृतत्वं तत्साधनमुत्तममुत्कृष्टतमं
भागं सोमादिलक्षणं सुवसि । अनुजानामि । आदिदन्तरेमेव दामानं हविषां दातारं हे सवितर्व्यूर्णेषु ।
प्रकाशयसि । मानुषेभ्यो यजमानेभ्यो जीविता जीवितान्यनूचीनान्क्रमयुक्तानि । पितृपुत्रपौत्रा इत्यनुक्रमः ।
इदृशानि जीवितानि पश्यान्नूर्णेषु ॥

अचिन्ती यच्चकृमा देव्ये जने दीनेर्दक्षैः प्रभृती पूरुषत्वता ।

देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचिन्ती । यत् । चकृम । देव्ये । जने । दीनेः । दक्षैः । प्रऽभृती । पूरुषत्वता ।

देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वं । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

हे सवितर्वयमचिन्ती अप्रज्ञया देव्ये जने देवे त्वयि दीनेर्दक्षैः पुत्रादिभिर्दक्षैर्दक्षैर्भवा तथा दक्षैः प्रपृष्टैर्वा
तेः प्रभृती प्रभृत्या । ऐश्वर्यमदेनेति यावत् । पूरुषत्वता पूरुषत्वतया च यदागच्छक्रमः । न केवलं त्वय्येव कृत-
मर्षि तु देवेष्वन्येषु मानुषेषु चाज्ञानादिभिर्यच्छक्रमः नः कृतवतोऽस्मान् त्वमत्रास्त्रिभ्यः अनागसः सुवतात् ।
अनुजानीहि ॥

देवसुवां हविःषु सवितुः सत्यप्रसवस्य न प्रमिय इति याज्या । सुवितं च । न प्रमिये सवितुर्देवस्य तदु-
हस्यते प्रथमं । आ० ४. ११. इति ॥

न प्रमिये सवितुर्देवस्य तद्यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।

यत्पृथिव्या वरिमन्ना स्वंगुरिर्वर्षमन्दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रऽमिये । सवितुः । देवस्य । तत् । यथा । विश्वं । भुवनं । धारयिष्यति ।

यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽङ्गुरिः । वर्षमन् । दिवः । सुवति । सत्यं ।

अस्य । तत् ॥ ४ ॥

सवितुर्देवस्य देवस्य तत्कर्म न प्रमिये । न प्रमीयते । न प्रहस्यते । हिंसार्हं न भवतीत्यर्थः ॥ कृत्यार्थं
केन्द्रत्ययः ॥ यद्वा । देवस्यैत्यधिकरणे पष्ठो । सा च कर्मार्था । देव्यं कर्मेत्यर्थः । कथमहिस्थमित्यत आह । यथा
विश्वं भुवनं धारयिष्यति । धारयति । विश्वधारणरूपं यत्कर्मसि तन्न प्रमिये । तथा स्वंगुरिः शोभनांगुष्प-
लक्षितहस्तो यत् यः पृथिव्या वरिमन्ना । आकारस्यार्थः । भूम्या उषत्वे च सुवति । तथा दिवो बुधोक्तस्य
वर्षमनुषत्वे च सुवति अस्य देवस्य तदुक्तं कर्म सत्यमवाध्यमिति ॥

इंद्रज्येष्ठान्वृहद्भिः पर्वतेभ्यः क्षय्यै एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।

यथायथा पतयंतो वियेमिर एवैव तस्युः सवितः सुवायं ते ॥ ५ ॥

इंद्रोऽज्येष्ठान् । बृहत्सभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः । सुवसि । पस्त्यऽवतः ।
यथाऽयथा । पतयंतः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्युः । सवितरिति । सवायं । ते ॥ ५ ॥

हे सवितरिद्रुज्येष्ठान् । इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तस्यमेवद्रो वा ज्येष्ठो ज्यायान् पुज्यो येषां ते तादृशाः । तान्
स्मान्बृहद्गो महद्गः पर्वतेभ्योऽप्यधिकान् सुवसि । प्रेरयसि । किञ् एभ्यो यजमानेभ्यः पस्त्यावतो गृहवतः
अयान्निवासान् यामनगरादीन् सुवसि । प्रेरयसि । यथा यथा पतयंतो गज्जतस्त्वा विधेमिरे । विनिरुष्यते
त्वया । ते तव सवायानुज्ञाया एवैवैवमेव नियमनमनतिक्रम्य तस्युः । तिष्ठति ॥

ये ते चिरहन्सवितः सवासो दिवेदिवे सोभंगमासुवन्ति ।

इंद्रो द्यावापृथिवी सिंधुरङ्गिरादित्येर्ना अदितिः गर्भं यंसत् ॥ ६ ॥

ये । ते । चिः । अहंन । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे । सोभंगं । आऽसुवन्ति ।

इंद्रः । द्यावापृथिवी इति । सिंधुः । अत्सभिः । आदित्येः । नः । अदितिः । गर्भं । यंसत् ॥ ६ ॥

ये यजमाना हे सवितस्ते त्वदर्थं सवामः सवाः सोमाः । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमान् । यद्वा । सवासः
सवनान् प्रातरादीन् प्रति चिरहन्नभिपुण्वति । न केवलमेकस्मिन्नैवाहनि सवनत्रयेषु अपि तु दिवे दिवे
प्रतिदिनं सोभंगं सोभायजनकमामुवति । अभिपुण्वति । तेभ्यो नोऽस्मभ्यमिंद्रः गर्भं यंसत् । यत्कतु । द्यावापृ
थिवी चाङ्गिर्विशिष्टा सिंधुः सिंध्वभिमानिदेवता चादित्यः सहितार्दित्यश्च गर्भं यंसत् । मातृवत्सुक्त इन्द्रादीनां
निपातमुक्त्वा तेषां प्रार्थना न विरुध्यते ॥ ५ ॥

को वस्त्रातिर्त्त दगर्चं दगमं मुक्तं वामदेवस्यार्पं विश्वदेवदेवताकं । अष्टम्यायास्मिन्नो गायत्र्यः शिष्टा
अनादेशपरिभाषया चिद्रुभः । तथा चानुक्रम्यते । को वो दगं विश्वदेव त्रिगायत्र्यतं त्विति । विनियोगो
लैगिकः ॥

को वस्त्राता वसवः को वरुता द्यावाभूमि अदिते चासीथां नः ।

सहीयसो वरुण मित्र मर्तात्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ १ ॥

कः । वः । चाता । वसवः । कः । वरुता । द्यावाभूमि इति । अदिते । चासीथां । नः ।

सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ १ ॥

हे वसवः सर्वस्य वामयितारो देवा वो युष्मान् कम्वातास्मि । यतो यूय वसवोऽत इत्यभिप्रायः । कश्च
वरुता संभक्तास्ति । यद्वा । वो युष्माकं मध्ये कम्वाता रणको देवः कश्च वरुता धारयिता दुःखाणां वरणीयो
वा भवति । हे द्यावाभूमि नोऽस्मान् चासीथा । रजते । हे अदिते अप्यदनीय । एतदपि द्यावाभूम्योर्विशिष्टम् ।
संख्याव्यत्ययः । यदीदं पृथग्देवतामवर्णं स्यात् तर्हि निघातो न स्यात् । आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति
पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वनाशिव पादादित्वात् । अदिते मित्र वरुणोत्सुक्तम् । अथर्व० १० १४ । इति आदित्या
इन्द्रा वसवः मुदानवः । अथर्व० १० ६६ १० । इतिवत् । तस्यैव विशिष्टत्वं समानाधिकरण इति मामाना
धिकरणत्वात् अपि पावक रोचिषा । अथर्व० ५ २६ १ । इतिवत् अस्य निघातः सिध्यति । तस्मात् द्यावाभूमि
इत्येतस्य विशिष्टम् । हे वरुण हे मित्र युवां सहीयसो मर्तादभिभवितुमंनुष्यात् नम्वासीथा । हे देवा वो युष्मा
कमध्वरे यागे को वरिवो धम धाति । ददाति । यद्वा । वो युष्माकं मध्ये को वरिवो धाति । धारयति ॥

प्र ये धामानि पृथ्याण्यर्चान्वि यदुच्छान्वियोतारो अमृराः ।

विधातारो वि ते दधुरजसा ऋतधीतयो हुरुचंत दम्माः ॥ २ ॥

प्र। ये। धामानि। पृथ्याणि। अर्चान। वि। यत्। उच्छान्। विऽयोतारः। अमूराः।
विऽधातारः। वि। ते। दधुः। अजस्राः। ऋतऽधीतयः। रुरुचंत। दस्माः ॥२॥

ये देवाः पृथ्याणि पुरातनानि धामानि स्थानानि वा प्राचीन। अर्चति। प्रयच्छति स्तोत्रभ्यः। यत् ये च
त्रियोतारो दुःखानाममिथ्रियतारोऽमूरा अमृता युच्छान। व्युच्छति। तमो विवासयति देवाः। ते विधा
तारः फलानां कर्तारोऽजस्रा नित्या वि दधुः। कुर्वत्यभिमते। किञ्च ऋतधीतयः सत्यकर्मणो दस्मा दर्शनी
यानि रुरुचंत। रोचते ॥

प्र पस्त्याऽमदितिं सिंधुमकः स्वस्तिमीळे सख्याय देवीं।

उभे यथा नो अहनी निपात उपासानक्ता करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र। पस्त्यां। अदितिं। सिंधुं। अकः। स्वस्तिं। ईळे। सख्याय। देवीं।

उभे इति। यथा। नः। अहनी इति। निऽपातः। उपासानक्ता। कर्ता। अदब्धे इति ॥३॥

पस्त्यां सर्वगतयामदितिमदीनां देवमातरं तां देवीं सिंधुं स्वदनशीलां नयभिमानीदेवीं स्वस्तिं सुवनि-
वासामतन्नामिका देवी सख्यायानुकूल्यार्थार्कर्मवरीळे। स्नामि। उभे अहनी यावापृथिव्या यथा नोऽस्मा
निपातः नितरां पातः तथा स्नामि। उपासानक्ताहोरात्राभिमानीदेवते अदब्धे अदभनीय करता। कुरुतां।
अभिमतामति श्रेयः ॥

अर्यमा वरुणश्चेति पंथाभिष्यतिः सुवितं गातुमग्निः।

इंद्राविष्णु नृवदुषु स्तवानां गर्भं नो यंतममवद्वरुणं ॥ ४ ॥

वि। अर्यमा। वरुणः। चेति। पंथां। इषः। पतिः। सुवितं। गातुं। अग्निः।

इंद्राविष्णु इति। नृऽवत्। ऊं इति। सु। स्तवानां। गर्भं। नः। यंतं। अमऽवत्। वरुणं ॥४॥

अर्यमा देवोऽस्माकं पथा यज्ञादिमार्गं वि चेति। ज्ञापयति। तथा वरुणो वि चेति। इषोऽन्नस्य हवि-
र्लक्षणस्य पतिः पालकोऽग्निः सुवितं सुवकर गातुं गमनं मार्गं वा स्वर्गादिर्वि चेति। इंद्राविष्णु सु मुष्टु स्तवाना
स्तूयमानं। नृवन्नृथ्यवन्नृथोपतं वरुण वरुणीयममवद्वलोपतं गर्भं गृहं सुखं वा नोऽस्माकं यंतं। यच्छतं ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य चातुरत्रि भगस्य।

पात्पतिर्जन्यादंहसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥ ५ ॥

आ। पर्वतस्य। मरुतां। अवांसि। देवस्य। चातुः। अत्रि। भगस्य।

पात्। पतिः। जन्यात्। अंहसः। नः। मित्रः। मित्रियात्। उत। नः। उरुष्येत् ॥५॥

पर्वतस्त्रिसप्तशततन्नामकस्य देवस्य मरुतां च चातु रत्नकस्य भगस्य देवस्य चावांसि रत्नगान्यात्रि।
आवुणं। किञ्च पतिर्वरुणो देवो जन्याज्जनसंबंधादंहसः पापात् नोऽस्मान्पात्। पातु। रत्नतु। उतापि च
मित्रस्य मित्रियात् मित्रभावेन न उरुष्यत। रत्नतु ॥ ६ ॥

नू रोदसी अहिना बुध्नेन स्तुवीत देदी अर्षेभिरिष्टेः।

ममुद्रं न संचरणे सनिष्यवो घमस्वरसो नद्योऽअप व्रन् ॥ ६ ॥

नु । रोदसी इति । अहिना । बुध्नेन । स्तुवीत । देवी इति । अर्पेभिः । इष्टैः ।
समुद्रं । न । संऽचरणे । मन्षिवः । घर्मऽस्वरसः । नद्यः । अर्प । व्रन् ॥ ६ ॥

हे रोदसी यावापृथिवी युवामहिना बुध्नेनाहिवुध्नामकेन देवेन सह नु विप्रमर्षभिरापनीयिरिष्टे-
कामैर्निमित्तभूतैः स्तुवीत । स्तुवं । मन्षिवो धनानां सभक्तमित्तैः संचरणे सचाराय समुद्रमध्यगमनाय
समुद्रमिव । त यथा स्तुवंति तद्वत् । यस्मादेते देवा घर्मस्वरसो दीप्रध्वनयो नयो नदीरप व्रन् । अपवृण्वतीति
परोक्ष इव । अथवा ते देवा नदीरपवृण्वीत्युवागीः । तस्मात् स्तुष इति संबधः ॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्वाता चायतामप्रयुञ्चन ।

नहि मित्रस्य वरुणस्य धामिमहामसि प्रमियं मान्वग्नेः ॥ ७ ॥

देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । चाता । चायतां । अप्रऽयुञ्चन ।

नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । धामिं । अहामसि । प्रऽमियं । मानुं । अग्नेः ॥ ७ ॥

अदितिर्देव्यदीना देवमाता देवरन्वैर्मित्रादिभिः सह नोऽस्माद्भि पातु । पालयतु । तथा चाता पालको
देवः । इष्ट इत्यर्थः । नोऽप्यप्रयुञ्चन अप्रमाद्यन चायता । वयं च मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च मानु ममूजित
धामिमत्त सोमादिलक्षण प्रमिय हिंसितु नद्यहामसि । अहामः । समर्था भवामः । किंतुनुष्ठानेन संवर्धि
तुमहाम इत्यर्थः ॥

अग्निरीणे वसव्यस्याग्निर्महः सोभगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥ ८ ॥

अग्निः । इणे । वसव्यस्य । अग्निः । महः । सोभगस्य । तानिं । अस्मभ्यं । रासते ॥ ८ ॥

अर्षिदेवो वसव्यस्य धनसमृहस्येण । इष्टे दातुं । तथाप्रिमहो महतः सोभगस्य सुभगत्वस्यापीणे । अतस्मानि
धनानि सोभाग्यं चास्मभ्य रासते । ददातु ॥

उषो मघोन्या वह् सृन्ते वार्या पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥

उषः । मघोनि । आ । वह् । सृन्ते । वार्या । पुरु । अस्मभ्यं । वाजिनीऽवति ॥ ९ ॥

हे उषो हे मघोनि धनवति हे सृन्ते प्रियमत्यरूपवागभिमाननि हे वाजिनीवत्यवति देवि अस्मभ्य
वार्या वरणीयानि पुरु बहूनि धनान्या वह् । प्रापय ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । इंद्रो नो राधसा गमत् ॥ १० ॥

तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । इंद्रः । नः । राधसा । आ । गमत् ॥ १० ॥

येन राधसा धनेन सह सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमिन्द्रः प्रत्येकमा गमत । आगच्छति यज्ञं । तद्वाधो
धनं ते देवा नोऽस्मभ्यं सु मुपु प्रयच्छति शेषः ॥ ॥ १ ॥

महो यावापृथिवी इति सप्तर्वमेकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्यं यावापृथिव्यं । पूर्वत्र त्रिगायत्र्यत त्विल्युक्त्वा
त्यंचस्यावास्तिस्त्रो गायत्र्यः शिष्टास्त्रिष्टुभः । महो सप्त यावापृथिवीयमित्यनुक्रमणिका ॥ यूडे दशरत्ने पंचम
ऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आदितश्चतुश्चं यावापृथिव्यनिविज्ञानीय । तथा च सूचित । महो यावापृथिवी इति
चतस्र च्छभुर्विभवा । आ० ८. ८. इति ॥

म॒ही द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्येष्ठे॑ रु॒चा भ॑वतां शुचय॑द्भिर्ऋ॒कैः ।
 यत्सीं॑ वरि॒ष्ठे बृ॒हती वि॑मि॒न्वन्बु॒वङ्घो॒क्षा प॑प्रथानेभि॒रैवैः ॥ १ ॥
 म॒ही इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । इ॒ह । ज्येष्ठे॑ इति॑ । रु॒चा । भ॑वतां । शुचय॑त्ऽभिः । ऋ॒कैः ।
 यत् । सीं॑ । वरि॒ष्ठे इति॑ । बृ॒हती इति॑ । वि॒ऽमि॒न्वन् । रु॒वत् । ह । उ॒क्षा । प॑प्रथानेभिः । ए॒वैः ॥ १ ॥

इह यज्ञे मही महत्यां ज्येष्ठे प्रणम्ये द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी रुचा दीप्त्या युक्तं शुचयद्भिर्दीपयद्भिर्ऋकैः सोमादिहविर्भवा युक्तं भवतां । यत यस्मात् सीं सर्वतो वरिष्ठे उरुतरं बृहती महत्यां द्यावापृथिवी विमिन्वन परिच्छिन्दन स्थापयन् उचा सेक्ता पर्जन्यः पप्रथानेभिः प्रथमानैरवैर्गमनशीलेर्मन्त्रिभिरैवा सह हवत । रीति । शब्दं करोति । हेति पुराणः । तस्माद् रुचा भवतामिति संबंधः ॥

दे॒वी दे॒वेभिर्य॑जते य॒जत्रि॑रमि॒नती॑ तस्यतु॒रुक्ष॑माणे ।

ऋ॒ताव॑री अ॒दुहा॑ दे॒वपु॑त्रे य॒ज्ञस्य॑ ने॒त्री शु॒चय॑द्भिर्ऋ॒कैः ॥ २ ॥

दे॒वी इति॑ । दे॒वेभिः॑ । य॒जते॑ इति॑ । य॒जत्रिः॑ । अ॒मि॒नती॑ इति॑ । तस्यतुः॑ । उ॒क्षमा॑णे इति॑ ।

ऋ॒ताव॑री इत्यु॒तऽव॑री । अ॒दुहा॑ । दे॒वपु॑त्रे इति॑ दे॒वऽपु॑त्रे । य॒ज्ञस्य॑ । ने॒त्री इति॑ ।

शु॒चय॑त्ऽभिः । ऋ॒कैः ॥ २ ॥

देवी देव्यां यजते यष्टव्ये अमिनती प्रजा अहिंसत्यावृत्तमाणे सिंचत्यावृत्तावरी ऋतवत्यावद्रहाद्रोग्ध्यै द्रोहमकुर्वत्यां देवपुत्रे देवोत्यादिक्यां यज्ञस्य नेत्री निर्वाहयिष्यां द्यावापृथिव्यां देवभिर्देवैर्यजत्रैर्यष्टव्यैः सहिते शुचयद्भिः शोचयद्भिर्ऋकैर्मन्त्रिभिरभवा युक्तं तस्यतुः । तिष्ठतः । स्यातामत्यर्थः ॥

स इ॒स्वपा॑ भु॒वने॑ष्वास॒ य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जानं॑ ।

उ॒र्वी ग॑भी॒रे र॒जसी॑ सु॒मेके॑ अ॒व॒ंशे॑ धी॒रः श॒च्या॒ स॒मैर॑त् ॥ ३ ॥

सः । इत् । सु॒ऽअ॒पाः । भु॒वने॑षु । आ॒स । यः । इ॒मे इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । ज॒जानं॑ ।

उ॒र्वी इति॑ । ग॑भी॒रे इति॑ । र॒जसी॑ इति॑ । सु॒मेके॑ इति॑ सु॒ऽमेके॑ । अ॒व॒ंशे॑ । धी॒रः । श॒च्या॑ ।

सं । ऐ॒रत् ॥ ३ ॥

स इत्स एव स्वपाः शोभनकर्मा सन् भुवनेष्वास । आसि । य इमे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी जजान उत्पादितवान् । यश्च प्रजापतिरुर्वी उर्व्यां विस्तीर्णं गभीरे अविचले सुमेके शोभनरूपे अव॑ंशे उत्पत्तिरहिते अनाधारे वांतरिषे धीरो धीमान् शच्या कुशलकर्मणा समैरत् । सम्यक् प्रेरितवान् । स एव स्वपा इति ॥

नू॒ रो॒दसी॑ बृ॒हद्भि॑र्नो॒ वरू॑थिः॒ पत्नी॑वद्भि॒रिष॑य॒ती स॒जोषाः॑ ।

उ॒रू॒ची वि॒श्वे॑ य॒जते॑ नि पा॒तं धि॒या स्या॑म॒ रथ्यः॑ सदा॒साः ॥ ४ ॥

नु॒ । रो॒दसी॑ इति॑ । बृ॒हत्ऽभिः॑ । नः॑ । वरू॑थिः । पत्नी॑वत्ऽभिः । इ॒षय॑ती इति॑ । स॒ऽजोषाः॑ ।

उ॒रू॒ची इति॑ । वि॒श्वे॑ इति॑ । य॒जते॑ इति॑ । नि । पा॒तं । धि॒या । स्या॑म । रथ्यः॑ । सदा॒साः ॥ ४ ॥

हे रोदसी द्यावापृथिवी नु क्षिप्रं पत्नीवद्भिः पत्नीसहितैर्बृहद्भिर्महद्भिर्वरूथिर्गृह्णन्तीं सहैषयती अस्माकमन्नमिच्छत्यां सजोषाः परस्परं संगते उरूची उर्वचने विश्वे व्याप्ति यजते यष्टव्ये सत्यां नोऽस्मान् नि पातं । नितरां रक्षतं । धियत्यादि गतं ॥

प्र वामित्यादिगायत्रस्तुचो व्यंङ्गं दशरात्रं वैश्वदेवशस्त्रं वावापृथिव्यानिविदानीयस्विनं प्रक्षेप्यः । तथा च मुञ्चितं । प्र वां महि द्यवी इति तृती । आ० ८. ११ । इति ॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भरामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र। वां। महि। द्यवी इति। अभि। उपऽस्तुतिं। भ्रामहे। शुची इति। उप। प्रऽशस्तये ॥ ५ ॥

हे वावापृथिव्या द्यवी द्योतमाने वा युवाभ्यामुपस्तुति स्तोत्रं महि महत्प्रभुतममि प्र भरामहे । प्रक्षेपणं संपादयामः । शुची शुद्ध युवा प्रशस्तये प्रशंसितुमुप । उपसर्गश्रुतिरुचितक्रियाध्याहारः । उप गच्छाम इति शेषः ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दशेण राजथः । ऊह्याथे सनादृतं ॥ ६ ॥

पुनाने इति। तन्वा। मिथः। स्वेन। दशेण। राजथः। ऊह्याथे इति। सनात। ऋतं ॥ ६ ॥

हे देव्यां तन्वा स्वकीयया मूर्त्या स्वेन दशेण वल्लेन च मिथः प्रत्येक पुनाने शोधयत्या यज्ञ यज्ञमान वा युवां राजथः । यद्वा । तन्वा स्वस्वशरीरकदेशेन मिथः परस्पर पुनाने शोधयत्या । त्वाः स्वीयनासारण भुव सा च स्वकीयेन कार्येण चद्रमसि स्थितेन दिवसमिति विवेकः । सनात्सदाकालमुत यज्ञमुत्थाथे । वहथः ॥

मही मित्रस्य साधयस्तरंती पिप्रती ऋतं । परि यज्ञं नि पदथुः ॥ ७ ॥

मही इति। मित्रस्य। साधयः। तरंती इति। पिप्रती इति। ऋतं। परि। यज्ञं। नि। पदथुः ॥ ७ ॥

मही महत्यां वावापृथिव्या मित्रस्य मित्रभुतस्य स्तोत्रभिमते साधयः । ऋतमज्ञ तरती तारयत्या पि प्रती पुरयत्या यज्ञं परि परिती नि पदथुः । आश्रयतः ॥ ॥ ८ ॥

जेत्रस्य पतिनेत्यष्टकं द्वादशं मुक्तं वामदेवस्याप । आद्याचतुर्थीपथीसप्तस्योऽनुष्टुभः पंचमी पुर उष्णक । आद्यष्टपुर उष्णगति हि तल्लक्षण । शिष्टास्त्रिस्त्रिष्टुभः । आद्यास्त्रिः जेत्रपतिदेवताकाश्चतुर्थी शुनास्यदेव ताका पंचस्यष्टस्यां शुनामीरदेवताके पथीसप्तस्यां सीतादेवताके । तथा चानुकर्मणिका । जेत्रस्याष्टा तिस्रः जेत्रपत्याः शुनार्थका परा पुर उष्णक सांख्या च शुनामीराभ्यामुपात्य सीतार्थे ते अनुष्टुभावाद्या च चतुर्थी चिति ॥ जेत्रस्य कर्षणंनेन मुक्तेन पत्युच जुहयाज्जपेदा । तथा च मुञ्चित । जेत्रस्य पतिना वयमिति प्रत्युच जुहयाज्जपेदा । आ० १०. १०. इति ॥ अथोर्थांसे होत्ररतिरिक्तोक्थ्य आश्विनशस्त्राद्ध्वं चत्वार्यतिरिक्तो कथ्यानि । तत्राथा परिधानीया । मुञ्चितं च । जेत्रस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ९. ११. इति ॥

शेचस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्वं पोपयित्वा स नो मृच्छातीदृगं ॥ १ ॥

शेचस्य । पतिना । वयं । हितेनेऽउव । जयामसि । गां । अश्वं । पोपयित्वा । आ । सः ।

नः । मृच्छाति । इदृगं ॥ १ ॥

वयं यजमानाः जेत्रस्य पतिना देवेन ॥ ऋद्र जेत्रपति प्राङ्गः किंचिदपिमयापर । स्यतत्र एष चा कश्चित् जेत्रस्य पतिरुच्यते ॥ हितेनेव । इवगच्छ एवार्थे । सर्वप्राणिहितेनेव तेन । अथवा मित्रेणैव । यथा मस्युः साहाय्यं मन स्वकार्यं साधयति तद्वत् । जयामसि । जयामः जेत्र । स देवो गामश्वं च पोपयित्वा पोपयितुं गवाश्वलक्षण धनमा हरत्विति शेषः । उपसर्गश्रुतयोर्गक्रियाध्याहारः । स एव देवो सन्ऽस्मानोदृग उक्तलक्षणे धने दातव्य मिति मृच्छाति । मुक्चयति । जेत्रस्य पतिनेत्यादिभिरुक्तं । १०. १५ । जानीयात ॥

अथोर्थांसे भिवावरुणस्यातिरिक्तोक्थ्य परिधानीयां । मुञ्चितं च । जेत्रस्य पति सधुमतमूर्धमिति परिधानीया । आ० ९. ११. इति ॥

शेचस्य पते मधुमंतमूर्मि धेनुरिव पयो अस्मासु धुस्व ।
 मधुश्रुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयंतु ॥२॥
 शेचस्य । पते । मधुऽमंतं । ऊर्मि । धेनुऽऽडव । पयः । अस्मासु । धुस्व ।
 मधुऽश्रुतं । घृतंऽऽडव । सुऽपूतं । ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयंतु ॥२॥

हे जेचस्य पते त्वं मधुमंतं माधुर्योपेतमूर्मि प्रवृद्धमृदकं धेनुः पय इव मा यथा दग्धि तथास्मासु धुस्व । मधुश्रुतं मधुस्नावि सुपूतं घृतमिवत्युपमा । तादृगमृदकमित्यर्थः । ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा पतयः स्वामिनो नोऽस्मान् मृळयंतु । सुवयंतु । यद्वा । ऋतस्यैतत्कर्मणि षष्ठी । ऋतं मृळयंतु । प्रयच्छतु । मृळतिरत्र दानकर्मा ॥ ब्राह्मणाक्कमिनोऽतिरिक्तोक्थे परिधानीयैषा । मधुमतीरोपधीर्वाव आप इति परिधानीया । आ० ९. ११. इति सूत्रितत्वात् ॥

मधुमतीरोपधीर्वाव आपो मधुमन्नो भवत्वंतरिक्षं ।
 शेचस्य पतिर्मधुमान्नो अस्वरिष्यंतो अन्वेनं चरेम ॥३॥
 मधुऽमतीः । आपधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत् । नः । भवतु । अंतरिक्षं ।
 शेचस्य । पतिः । मधुऽमान । नः । अस्तु । अरिष्यंतः । अन्नु । एनं । चरेम ॥३॥

आपधीरोपधो व्रीहिस्रयंवाद्यो नोऽस्मभ्यं मधुमतीर्मधुमत्यो भवंतु । तथा द्यावः । तिस्रो दिव इत्युक्तत्वाद्ब्रह्मचरं युक्तं । तथापोऽतिरिक्तं च नो मधुमद्भवतु । किंच जेचस्य पतिरपि मधुमन्नोऽस्तु । अरिष्यंतोऽस्विरहिंस्यतो वयमंनं जेचपतिमनु अनुसृत्य चरेम । संचरेम सुखेन ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृपतु लांगलं । शुनं वरत्रा बध्यंतां शुनमष्टामुदिंगय ॥४॥
 शुनं । वाहाः । शुनं । नरः । शुनं । कृपतु । लांगलं । शुनं । वरत्राः । बध्यंतां । शुनं ।
 अष्टां । उत । इंगय ॥४॥

वाहा बन्धवर्द्धाः शुनं । सुवनामितत । सुवं यथा भवति तथा वहत्विति शेषः । तथा नरो नेतारो मनुष्याः कर्षकाः शुनं कुर्वंतु । तथा लांगलमपि शुनं कृपतु । वरत्रा वरणेन चायमाणाः प्रयहाः शुनं बध्यंतां । अष्टा प्रतोद शुनमुदिंगय । प्रेरय । शुनाख्यो वाघ्विंद्रयोरन्यतमः सुखकृद्देवः । तदनुग्रहादितमर्वं भवत्विति तस्य श्रुतिसामान्येन श्रुतिः ॥

शुनासीरीयं पर्वणि शुनासीरदेवताकस्य हविषोऽगुवाकीषात्या ऋक् याज्या । सूचितं च । शुनासीराविमां वाचं जुषथां शुनं नः फालाः । आ० २. २०. इति ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यहिवि चक्रथुः पयः । तेनेमामुप सिंचतं ॥५॥
 शुनासीरी । इमां । वाचं । जुषेथां । यत् । दिवि । चक्रथुः । पयः । तेनं । इमां ।
 उप । सिंचतं ॥५॥

युदेवः शुनदेवतेति शोभकः । अतः शुन इंद्रः सीरो वायुः । शुनो वायुः शु एत्वंतरिक्षे सीर आदित्यः सरणात् । मि० ९. ४०. इति यास्कः । हे शुनासीरी तौ युवाविमां वस्यमाणां मदीयां वाचं जुषेथा । यत्पयो दिवि चक्रथुः तेनेमां भूमिमुप सिंचतं ॥

अर्वाचीं सुभगे भव सीते वंदामहे त्वा । यथा नः सुभगासंसि यथा नः सुफलासंसि ॥६॥
अर्वाचीं । सुऽभगे । भव । सीते । वंदामहे । त्वा । यथा । नः । सुऽभगा । असंसि ।
यथा । नः । सुऽफला । असंसि ॥६॥

हे सुभगे सीते त्वमर्वाच्यर्वागंचना भव । त्वा त्वा वंदामहे । सुवीमहि । यथा नः सुभगासंसि । प्रोभनधना भवसि । यथा नः सुफलासंसि तथा वदामहे ॥

इंद्रः सीतां नि गृह्णातु तां पृषानुं यच्छतु ।

सा नः पर्यस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समां ॥७॥

इंद्रः । सीतां । नि । गृह्णातु । तां । पृषा । अनुं । यच्छतु ।

सा । नः । पर्यस्वती । दुहां । उत्तरांऽउत्तरां । समां ॥७॥

इंद्रो देवः सीतां सीताशरकाशां नि गृह्णातु । ता सीतां पृषा देवोऽनु यच्छतु । नियमयतु । सा सीता पर्यस्वत्युदकवती दुहा । दुहात । कदेति तदुच्यते । उत्तरामुत्तरा समासुत्तरमुत्तर भवत्तर ॥

अस्या अष्टम्या विनियोगः शुनासीराधिमामित्यत्रोक्तः ॥

शुनं नः फाला वि कृषंतु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यंतु वहिः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तं ॥८॥

शुनं । नः । फालाः । वि । कृषंतु । भूमिं । शुनं । कीनाशाः । अभि । यंतु । वहिः ।

शुनं । पर्जन्यः । मधुना । पयःऽभिः । शुनासीरा । शुनं । अस्मासु । धत्तं ॥८॥

नो भूमि फाला भूमिविदारककाशाः शुनं वि कृषंतु । शुनं यथा भवति तथा । कीनाशा वलीवर्द्धरजका वाहेबलीवर्द्धरभि यंतु । अभिगच्छतु । शुनं यथा भवति तथा । पर्जन्यो मधुना मधुरः पयोभिरुदकः सिततु । हे शुनासीरा इंद्रवायु वाय्वादित्या वा शुनं सुखमस्मासु धत्तं । धारयतं ॥ ॥९॥

समुद्रादूर्ध्विर्कादशां च योदशं मुक्तं । अंत्वा जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । अत्रिमूर्ध्याभ्योघृताणामन्यतमो देवता । वामदेव ऋषिः । अत्रानुक्रमणिका । समुद्रादूर्ध्विर्कादशांशियं जगत्यतं सार्धं वाप वा गय वा घृतमूर्तिर्वति ॥ विषुवतीदं मुक्तमाज्यं । तथा च मुत्र । समुद्रादूर्ध्विर्कादशांशियं त्व मुमपं । आ० ८ ६ । इति ॥ अष्टं दशरात्रे सप्तमेऽहनीदमेव मुक्तमाज्यं । मूचित च । अथ कदोमाः समुद्रादूर्ध्विर्कादशांशियं । आ० ८ ९ । इति ॥

समुद्रादूर्ध्विर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानत ।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥९॥

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुऽमान । उत् । आरत् । उप । अंशुना । सं । अमृतऽत्वं । आनत् ।

घृतस्य । नाम । गुह्यं । यत् । अस्ति । जिह्वा । देवानां । अमृतस्य । नाभिः ॥९॥

संमोदनेऽस्मिन्वज्रमाना इति वा समुद्रोऽपिः पार्थिवः अथवा समुद्रवत्यापोऽस्मादिति व्युत्पत्त्या विद्युतो ऽपिः । तस्मादूर्ध्विर्कादशांशियं पयस्युद्धृतो मधुमात्राधुर्योपतफलसमूह उदारत । उन्नच्छति । अथवा विद्युतादृम्युत्पादको रस उदारत । उन्नतः । अथवा समुद्रात्समुद्रवणसाधनादादित्यादूर्ध्वो रस उदकलक्षण उदारत । आदित्याऽप्यते वृष्टिरिति श्रुतेः । यद्वा । समुद्रादुक्तव्युत्पत्तरतरिचादूर्ध्विर्कादशांशियं उदारत । अथवा समुद्रादुक्त

नक्षत्राद्भवामुधमः सकाशाद्भिर्रुज्ज्वलः क्षीररसः । एतद्वृत्तपक्षेऽपि समानं । यद्यपि घृतं क्षीराज्जायते तथापि तस्योधम उत्पन्नैरवमुपचर्यते । शिष्टं वाक्त्रमग्न्यादिपंचमु पक्षेष्वपि समानं । अंगुना दीप्यागेन वासुतत्वं मोक्षमुपमानत । उपति पुरणः । प्राप्नोति नरः । घृतस्य दीपस्य क्षीरद्रव्यरूपस्य वा गुह्यं नाम गोपनीय नमनसाधनं यदस्ति तद्रवीमि । तद्वेवानां जिह्वास्वादकजिह्वास्थानीयं भवति । तदेवामृतस्य नाभिर्वंधक भवति । तदुभयं घृतस्य नामैतयः । एवं सर्वमंत्रेषु तत्तत्तत्तानुसारेण योज्यं ॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन्यज्ञे धारयामा नमोभिः ।

उप ब्रह्मा ऋणवच्छस्यमानं चतुःशृंगोऽवमीक्षार एतत् ॥ २ ॥

वयं । नाम । प्र । ब्रवाम । घृतस्य । अस्मिन् । यज्ञे । धारयाम । नमः । ऽभिः ।

उप । ब्रह्मा । ऋणवत् । ऽस्यमानं । चतुःशृंगः । अवमीत् । गौरः । एतत् ॥ २ ॥

वयं यजमाना घृतस्य नाम प्र ब्रवाम । नमः । अस्मिन्यज्ञे नमोभिर्नमस्करिर्हविर्भवा धारयाम च । ब्रह्मा परिवृद्धो देवः ऽस्यमानं स्तूयमानमिदमुप ऋणवत् । ऋणुयात् । चतुःशृंगः । चत्वारि शृंगाणि वेदचतुष्टयरूपाणि यस्य सः । आदित्याप्रपन्न एवं । इतरेष्वपि यास्कोक्त्युत्पत्त्या शृंगशब्दो व्याख्येयः । गौरोऽरुणवर्णं सादृशो देव एतत्कर्म जगद्वावमीत् । उद्गिरति । निर्वहतीत्यर्थः ॥

चत्वारि शृंगा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।

त्रिधा बृद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्या आ विवेश ॥ ३ ॥

चत्वारि । शृंगा । त्रयः । अस्य । पादाः । द्वे इति । शीर्षे इति । सप्त । हस्तासः । अस्य ।

त्रिधा । बृद्धः । वृषभः । रोरवीति । महः । देवः । मर्त्यान् । आ । विवेश ॥ ३ ॥

यद्यपि मुक्तस्याप्रिसुर्यादिपंचदेवताकत्वात्वंचधायं संवो व्याख्येयस्तथापि निरुक्तायुक्तनीत्या यज्ञात्मकायैः मूर्त्यस्य च प्रकाशकत्वेन तत्परतया व्याख्यायते । अस्य यज्ञात्मकस्यापेक्षत्वारि शृंगा चत्वारो वेदाः शृंगस्थानीयाः । यद्यथापस्त्येन यज्ञं व्याख्यास्यामः स त्रिभिर्वेदविधीयते । परिभा० १३ । इत्युक्तं तथाप्याथर्वणस्यैतरेणानेपचर्येव कार्पिसाध्याना क्रतुक्रमणामभिधायकत्वात्तदपत्तया चत्वारि शृंगत्युक्तं । त्रयो अस्य पादाः सवनानि त्रीण्यस्य पादाः । प्रवृत्तिमाधनत्वात्पादा इत्युच्यते । द्वे शीर्षे ब्रह्मादनं प्रवर्ग्यथ । इष्टिसोमप्राधान्येदेमुक्तं । सप्त हस्तासः सप्त कृदांसि । हस्ता अनुष्ठानस्य मुख्यसाधनं । कदांस्यपि देवताप्रीणनस्य मुख्यसाधनमिति हस्तव्यवहारः । त्रिधा बृद्धो मन्त्रकल्पब्राह्मणस्त्रिप्रकारं बृद्धः । बंधनस्य तन्निष्पादत्वं । वृषभः फलानां वर्षिता रोरवीति । भृश शब्दायते । ऋग्यजुःसामोक्थैः शस्त्रयागस्मृतिरूपैर्होवायुत्यादितैर्ध्वनिभिरसां रीति । एवं महो देवो मर्त्यानां विवेश । मर्त्यैर्यजमानैर्निष्पादत्वात्विशेण उपचर्यते ॥ अत्र यास्क्यत्वारि शृंगिति वेदा वा एत उक्ताः । नि० १३. ७ । इत्यादिना निरवोचत । तद्वानुसंधयं ॥ अथ मूर्त्यपक्षे व्याख्यायते । अस्यादित्यस्य चत्वारि शृंगाणि चतस्रो दिशः । एताः श्रयणार्थत्वात्कुंशाणीत्युपचर्यते । त्रयो अस्य पादाः । त्रयो वेदाः पादस्थानीया भवन्ति गमनसाधनत्वात् । तथा ऋग्भिः पूर्वाह्नि दिवि देव ईयत इत्युपक्रम्य वेदिरशुन्यस्त्रिभिरिति मूर्त्यः । ति० ब्रा० ३. १२. ९. १. इति हि वेदत्रयेण गतिरास्मात् । द्वे शीर्षे । अहश्च रात्रिश्चेति द्वे शिरसी । सप्त हस्तासो अस्य । सप्त रथमयः पंडुलक्षणा ऋतव एकः साधारण इति वा सप्त हस्ता भवन्ति । त्रिधा बृद्धस्त्रिषु स्थानेषु त्रित्यादिष्वग्न्यायात्मकत्वेन संबद्धः । योष्मवर्षाहिमताख्यस्त्रिभिस्त्रिधा बृद्धो वा । वृषभो वर्षिता रोरवीति । शब्दं करोति वृथ्यादिद्वारा । स महो महान देवो मर्त्यानां विवेश तन्नियंतृतया । मूर्त्य आत्मा जगतस्तस्युपपद्य । ऋग्वे० १. ११५. १. इति हि श्रुतं ॥ एवं त्ववादिपक्षेऽपि योज्यं । शाब्दिकान्ते शब्दब्रह्मपरतया चत्वारि शृंगिति चत्वारि पदजातानि नामाख्यति चोपसर्गनिपाताश्चेत्यादिना व्याचक्षते । अर्परं त्वपरथा । तत्सर्वमत्र द्रष्टव्यं ॥

त्रिधा हितं पृणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन ।
 इन्द्र एकं सूर्य एकं जज्ञान वेनादेकं स्वधया निष्टतशुः ॥४॥
 त्रिधा । हितं । पृणिभिः । गुह्यमानं । गवि । देवासः । घृतं । अनु । अविन्दन ।
 इन्द्रः । एकं । सूर्यः । एकं । जज्ञान । वेनात् । एकं । स्वधया । निः । ततशुः ॥४॥

पृणिभिर्गुह्यमानं गोषु त्रिधा चीरदध्याज्यभेदेन त्रिप्रकारेण हितं निहितं गुह्यमानं गोपितं घृतं दीप्तं
 रसरूपं वा द्रव्यं देवासो देवा अन्वविन्दन् । अन्नभक्तं । तत्रेन्द्र एकं चीरं जज्ञान । उदपादयत् । सूर्य एकं
 जज्ञान । वेनात्कातिसतोऽधिर्गमनवतो वार्योर्विकं घृतं स्वधयाज्ञेन निमित्तं द्रव्येण वा साधनेन निष्टतशुः ।
 निरपादयन् देवाः ॥

एता अपति हृद्यात्समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।
 घृतस्य धारां अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसा मध्यं आसां ॥५॥
 एताः । अपति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतव्रजाः । रिपुणा । न । अत्रचक्षे ।
 घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः । वेतसाः । मध्यं । आसां ॥५॥

एता आपो घृतधारा वार्यति । अधः पतति । शतव्रजा अपरिमितगतयः सत्यो हृद्याद्दृढयगमात्समुद्रा
 दतरिचाद्रिपुणा जलसोकप्रतिवधकारिणा शत्रुणा बुधेण नावचक्षे न अत्रदर्शनाय यथादृष्टं भवति तथापति ।
 ता घृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । कुर्वति तद्व्यति । हिरण्ययो हिरण्यमयो वेतसाऽपामबो
 ऽधिर्वयुत आसामपा मध्ये वर्तते इति शेषः । अत्र घृतस्य धारा अभि चाकशीमीत्यनेन चरमपादेन होमाधा
 रोऽधिर्वयुतोऽपिरादित्यो वीक्तः ॥ १०॥

सस्यकस्रवन्ति सरितो न धेना अंतर्हृदा मनसा पृथमानाः ।
 एते अपत्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव श्लिषणोरीपमाणाः ॥६॥
 सस्यकः । स्रवन्ति । सरितः । न । धेनाः । अंतः । हृदा । मनसा । पृथमानाः ।
 एते । अपति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाः । इव । श्लिषणोः । उपमाणाः ॥६॥

अस्याधेरूपरि सस्यकः स्रवति । सरति । घृतस्य धाराः । किमिव । सरितो न धेना । पीणयिष्यो नय इव ।
 अंतर्हृदा मनसा हृदयमध्यगतं चिन्तनं । भावनासचिर्वेति यावत् । तेन पृथमानाः शुद्धीकृताः । तदेवोच्यते ।
 एते घृतस्योर्मयो रसा अपति । गच्छति । जुहाः सकाशादधेरूपरि पतति । किमिव । श्लिषणोः । उपमाणाः
 दीपमाणाः पलायमाना मृगा इव । ते यथा कलं प्रतिशतिं तद्वत् । अनेन श्लिष्यमुक्तं भवति ॥

सिंधोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।
 घृतस्य धारां अरूपो न वाजी काष्ठा भिन्दन्मिभिः पिन्वमानः ॥७॥
 सिंधोः । इव । प्रऽअध्वने । शूघनासः । वातऽप्रमियः । पतयन्ति । यद्वाः ।
 घृतस्य । धाराः । अरूपः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् । मिभिः । पिन्वमानः ॥७॥

सिंधोः स्यंदमानाया नद्याः सकाशादिवोदकानीव प्राध्वने प्रवणवति देशे शूघनास आशुगच्छः । आशु
 इति च शु इति च किप्रनासनी भवति इति निरुक्तं । ६ । वातप्रमियो वायुवत्प्रकृष्टवेगा यद्वा महत्को घृतस्य

धाराः पतयति । गच्छत्यपेरुपरि । घृतमुदकमिति पक्षे सिंधोरिवेत्यत्रैवशब्दोऽनर्थकः । ख्यंदनमाधनादंतरि
बादृक्कलक्षणं घृतधारा उदकधाराः पतयति । गच्छति भुम्भा । किंच घृतसंस्त्यायः काष्ठा मर्यादाभुतान्परि
धीभिंदत्तुर्मिमी रसैः पिब्यमानो वर्धमानो भवति । उदकमिति पक्षे काष्ठाः क्रांत्वा स्थिता दिग्गो भिंदत्तुर्मि-
भिस्तरंगैः पिब्यमानो भवति । तत्र दृष्टान्तः । अरुषो न वाजी आरोचमानो गर्वेण गमनशीलोऽश्व इव । स
यथा भिदन्पिब्यमानश्च भवति तद्वत् ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निं ।

घृतस्य धाराः समिधो नसंत ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समनाऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मयमानासः । अग्निं ।

घृतस्य । धाराः । संऽइधः । नसन्त । ताः । जुषाणः । हर्यति । जातऽवेदाः ॥ ८ ॥

घृतस्य धारा अमुमपि समनेव समानमनस्का योषा योषितः पतिमिवाभि प्रवन्त । अभिनमयति । निमग्न
कुर्वति । कीदृशस्ताः । कन्याण्यो भद्ररूपाः स्मयमानासो हसन्त्यः । किंच ताः समिधः सम्यग्दीर्घायत्र्यः सत्यो
नसन्त । व्याप्तवति । ता एव धारा जुषाणः प्रीयमाणः सेवमानो वायं जातवेदा हर्यति । कामयते । घृतशब्द-
स्योदकमिति पक्षेऽपिजातवेदःशब्दाभ्यां विद्युतोऽपिरादित्यो वा गुह्यते । तं देवमुदकधारा अभि प्रवन्त नसन्त
च । स ताश्च हर्यति ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अंज्यंजाना अभि चाकशीमि ।

यत्र सोमः सूयते यत्र यज्ञी घृतस्य धारा अभि तत्पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याःऽइव । वहतुं । एतवे । ऊं इति । अंजि । अंजानाः । अभि । चाकशीमि ।

यत्र । सोमः । सूयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्या इवानुदा वानिका इव । ता यथा वहतुमुदाहं प्राप्तमेतवा उ एतुं पतिं गतुमंज्यंजकमाभरणं तेजो
वाजाना व्यंजयन्त्यः । एवकुर्वन्त्यः कन्या इव स्वभर्तृभुतमाध्वरं विद्युतं वापिमादित्य वा वहतुमेतुमंजि व्यंजक
तदीयं रूपमंजाना व्यंजयतीघृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । घृतनोदकेन च भूमस्य विद्युतस्य
चापिः प्रचलनं प्रसिद्धं । किंच ता धाराः सोमः सूयते यत्र यत्र चतरो यज्ञस्तायते तत्त यज्ञमभिलक्ष्य पवन्ते ।
गच्छति खलु ॥

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गर्भ्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।

इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत्पवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिं । गर्भ्यं । आजिं । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।

इमं । यज्ञं । नयत । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत् । पवन्ते ॥ १० ॥

इ मदीया अस्त्रिषो गव्यं गोसमूहरूपं गोसंबन्धिनं वाजिं संघातमभ्यर्षत । अभिगच्छत । अभिगमयत वा
सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं । एतच्च गोशब्देनोदकानि गावो वोच्यते । तत्संघातोऽभिप्रेतः । अस्मासु यज्ञमानेषु भद्रा
स्तुत्यानि द्रविणानि धत्त । धारयत । स्तुत्या खलु फलं लप्स्यति । किंच नोऽस्त्रदीयमिमं यज्ञं देवता अत्र
घटव्यान्देधात्तयत । प्रापयत । घृतस्य धारा मधुमद्यश्च तथा पवन्ते । गच्छति ॥

धामन्त इत्येपोत्तरमूक्तस्याथा चाध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्विनियुक्ते । धामन्ते विश्वमिति प्रतीकमुक्त्वा
तदन्ते वृचाः । आ० गृ० ३. ५. इति सूचितत्वात् ॥

धामन्ते विश्वं भुवनमधि श्रितमंतः समुद्रे हृद्यं तरायुषि ।
 अपामनीके समिथे य आभृतस्समश्याम मधुमंतं त ऊर्मि ॥ ११ ॥
 धामन् । ते । विश्वं । भुवनं । अधि । श्रितं । अंतरिति । समुद्र । हृदि । अंतः । आयुषि ।
 अपां । अनीके । संऽडथे । यः । आऽभृतः । तं । अश्याम । मधुऽमंतं । ते । ऊर्मि ॥ ११ ॥

ते त्वदीये धामन्यामनि तेजःस्थाने विश्वं भुवनमधि श्रित । अतः समुद्रे वडवापित्वेन हृद्यतः सर्वप्राणिना
 हृद्ये वैश्वानरत्वेनायुष्यन्ने सर्वप्राण्याहारत्वेन । यद्वा । आयुषीत्यतद्बुद्धिशोषणं । जठराग्निना सन्वायुधायते ।
 अपामनीक उदकसंस्त्याये वैद्युतापित्वेन समिथे संश्यामि च शौर्यापिरूपण । एत सर्वेषु स्थानेषु वर्तमान धाम ।
 तस्मिन्धामनि य ऊर्मिर्धृतरूप उदकरूपो वा रस आभृतः स्थापितः ते त्वदीये त रसं मधुमत माधुर्यापेतम
 श्याम । व्याप्त्याम ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥

- इत्थं श्रीबुक्कमुपालसाम्राज्यैकधुरंधरः । विद्यातीर्थगुरोर्दृष्ट्या प्राप्तमावैक्ष्यवैभवः ॥
- श्रीमत्सायणमचीशः सकलागमतत्त्ववित । दाशतथ्या माधवीय वेदार्थस्य प्रकाशने ॥
- चतुर्थं मंडलं सम्यक् वामदेवेन वीक्षितं । अष्टोत्तरेणु पचाशत्सुक्तः पञ्च शतैरपि ॥
- एकोनश्या नवत्या च युक्तमैत्रेय संमितं । व्याकार्पीत्सुखबोधार्थं पश्यतेतद्विमत्सराः ॥

॥ इति चतुर्थं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ पंचमं मंडलं ॥

यस्य निःश्रामित वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममं तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अत्रेयं पंचमं मंडलं षडनुवाकाः । तत्र प्रथमंऽनुवाकं चतुर्दशं सूक्तानि । तत्राबोधप्रिरिति द्वादशार्चं
पथमं सूक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । अर्वाधि द्वादशं बुधगविधिराविति । पंचमं मंडलंऽनुक्तगोत्रमात्रेयं विद्या
दिति परिभाषितत्वादात्रेयां बुधगविधिरावृषी । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप । मंडलादिपरिभाषयाऽप्रदेवता ॥
प्रातरनुवाकं आत्रेये क्रतो त्रिष्टुभं क्रदस्याश्विनगर्भं वेत्तदादिचत्वारि सूक्तानि । तथा च सूत्रितं । अर्वाधिप्रि-
समिधाति चत्वारि । आ०४. १३ । इति ॥ अध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्धामन्ते विश्रामिति द्रुचत्वैन विनियोग उक्तः ॥

अर्वाधिप्रिः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुपासं ।

यद्वा उव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमच्छं ॥१॥

अर्वाधि । अग्निः । संऽडधा । जनानां । प्रति । धेनुंऽडव । आऽयतीं । उपसं ।

यद्वाऽऽडव । प्र । वयां । उतऽज्जिहानाः । प्र । भानवः । सिस्रते । नाकं । अच्छं ॥१॥

अयमप्रिर्जनानामध्वर्वादीनां समिधा समिद्धिरर्वाधि । प्रवृद्धोऽभुत । धेनुमिव । अप्रिहोत्रार्थं धेनुं प्रति
यथा प्रातर्वृध्यते तद्गदायतीमागच्छतीमुपसं प्रति । उपःकाल इत्यर्थः । अथ प्रवृद्धस्यापिभानवो ज्वाला यद्वा
महातो वया शाखा प्रो ज्जिहानाः प्रोद्धमयतो वृक्षा इव प्रो ज्जिहानाः स्वाधधानं त्यजतो ताकमंतरिणसच्छा
भिमुख्येन प्र सिस्रते । प्रसरति ॥

अर्वाधि होता यज्ञथाय देवानूर्ध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरंस्थात् ।

समिद्धस्य रुग्ददग्निं पाजो महान्देवस्तमसो निरंमोचि ॥२॥

अर्वाधि । होता । यज्ञथाय । देवान् । ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमनाः । प्रातः । अस्थात् ।

संऽडइस्य । रुग्त् । अदग्निं । पाजः । महान् । देवः । तमसः । निः । अमोचि ॥२॥

अय होता होमनिष्पादकोऽग्निदेवान्यष्टयान्यत्रथाय यष्टुमर्वाधि । वृध्यते । सोऽग्निः प्रातःकाले सुमनाः
शोभनमनस्को यज्ञमानानुग्रहवृद्धिः सन् ऊर्ध्वोऽस्थात् । उत्तिप्रति । समिद्धस्यास्य रुग्द्रोचमान पाजो बल
ज्वालालक्षणमदग्निं । दृश्यते । अथ तथाभुतो महान्देवस्तमसोऽधकारान्निरंमोचि । निर्मुक्तोऽभुत ॥

यदीं गणस्य रणनामजीगः शुचिरंक्ते शुचिभिर्गोभिरग्निः ।

आहृष्टिणा युज्यते वाजयंत्युत्तानामूर्ध्वो अधयज्जुहूभिः ॥३॥

यत् । ईं । गणस्य । रणनां । अजीगरिति । शुचिः । अंक्ते । शुचिऽभिः । गोभिः । अग्निः ।

आत् । दृष्टिणा । युज्यते । वाजऽयतीं । उत्तानां । ऊर्ध्वः । अधयत् । जुहूभिः ॥३॥

यद्यदेमयमप्रिर्गणस्य संपात्सकस्य जगतो रणनां रज्जुरिव व्यापारप्रतिबंधकं तमोऽजीगः । गिररिति
गुह्कारि वा । समिद्धो भवतीत्यर्थः । तदा शुचिर्दोषोऽग्निः शुचिभिर्गोभिर्दोषे रग्निभिरंक्ते । अर्नाक्त विश्वं
जगत । आदनतरमेव दक्षिणा प्रवृद्धा वाजयत्यप्रिमच्छत्याज्यधारा युज्यते । युक्ता भवति । अथवा दक्षिणा
प्रवृद्धाज्यधारा युज्यते । ता च धारामुत्तानामूर्ध्वतानामुपरि विष्कृतामूर्ध्वं उन्नतः सन् जुहूभिरधयत् । पिबति ॥

अग्निमच्छा देवयतां मनांसि चक्षुषीव सूर्यं सं चरन्ति ।
 यदीं सुवाते उपसा विरूपे श्वेती वाजी जायते अग्रे अहां ॥४॥
 अग्निं । अच्छ । देवऽयतां । मनांसि । चक्षुषिऽइव । सूर्यं । सं । चरन्ति ।
 यत् । ईं । सुवाते इति । उपसा । विरूपे इति विरूपे । श्वेतः । वाजी । जायते ।
 अग्रे । अहां ॥४॥

अग्निं देवमन्त्राभिमुख्येन देवयतां देवानात्मन इच्छतां यजमानानां मनांसि स चरति । देवा यष्ट्या
 स्तदर्थं कदायं वर्धियतीति ध्यायन्तीत्यर्थः । चक्षुषीव सर्वेषां प्राणिना यथा सूर्यं सचरति तद्वत् । यत्तदेमनस
 यिसुपसा सह विरूपे नानारूपे यावापुष्टियां सुवाते । जनयतः । तदानीं श्वेतः प्रकृष्टवर्णोपतो वाजी वज्र
 वानप्रिरङ्गामय उदयकाले जायते । प्रवर्धत इत्यर्थः ॥

जनिष्ट हि जेत्यो अग्रे अहां हितो हितेष्वरूपो वर्नेषु ।
 दमेदमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निर्हता नि पंसादा यजीयान् ॥५॥
 जनिष्ट । हि । जेत्योः । अग्रे । अहां । हितः । हितेषु । अरूपः । वर्नेषु ।
 दमेऽदमे । सप्त । रत्ना । दधानः । अग्निः । होता । नि । पंसादा । यजीयान् ॥५॥

अयमग्निर्जन्य उत्पादनीयोऽङ्गामय उदयकाले जनिष्ट । प्रादुरभूत् । पश्चात् हितेषु वर्नेषु वर्नोत्थेषु कष्टि
 खरूप आरोचमानः सन् हितः । स्थापितः । पश्चाद्दमे दमे तत्तयागर्गं सप्त रत्ना रमणीयाः सप्त ज्वाला
 दधानो धारयमाणः । अथवा यजमानभ्यः सप्तविधानि रत्नानि दधानोऽग्निर्हता होमनिष्पादकः सन्
 यजीयान्यष्टयः सन् नि पंसादा । निषण्णो भवति ॥

जीवति यजमाने मृत इति शब्दो यदि स्यात्तदानीं मूर्धममतीष्टः कार्यो । तत्रयमनुवाक्या । मृत्त च ।
 अग्निर्हता न्यसीदयजीयान्साध्वीमकंदेववीति नो अय । षं वां ५ ९ । इति ॥

अग्निर्हता न्यसीदयजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उं लोके ।
 युवा कविः पुरुनिःष्ठ ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्यं इद्धः ॥६॥
 अग्निः । होता । नि । असीदत् । यजीयान् । उपऽस्थे । मातुः । सुरभा । उं इति । लोके ।
 युवा । कविः । पुरुनिःऽस्थः । ऋतऽवा । धर्ता । कृष्टीनां । उत । मध्यं । इद्धः ॥६॥

अयमग्निर्हता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टयश्च सन् न्यसीदत् । निषण्णः । कुर्वति तदुच्यते । मातुः
 सर्वस्य निर्मातृभूम्या उपस्थ उत्सर्गे तत्रापि सुरभावाज्यादिमीरभ्ययुक्तं लोके सर्वेष्टेष्टे स्यात् । वेदिलक्षणं ।
 उतापि च युवा नित्यतरुणः सर्वत्र मिश्रितो वा कविर्मेधावी पुरुनिःष्ठो वृक्षस्थान ऋतावा यज्ञयान्धर्ता
 सर्वस्य धारक एवंभूतः सन् कृष्टीनामुत्सर्ग्यजमानानां मध्यं इद्धः समिद्धः सन् वर्तते इति शेषः ॥ ॥ ५० ॥

प्र णु त्यं विप्रमध्वरेषु साधुमग्निं होतारमीकृते नमोभिः ।
 आ यस्ततान् रोदसी ऋतेन नित्यं मृजति वाजिनं ऋतेन ॥७॥
 प्र । नु । त्यं । विप्रं । अध्वरेषु । साधुं । अग्निं । होतारं । ईकृते । नमःऽभिः ।
 आ । यः । ततान् । रोदसी इति । ऋतेन । नित्यं । मृजति । वाजिनं । घृतेन ॥७॥

त्वं तमपि नमोभिः स्तुतिभिर्नृक्षिप्रं प्रेळते । सुवति । कीदृशं तं । विप्रं मेधाविनमध्वरेषु साधुं फलसाधकं
होतारं होमनिष्पादकं । यो देवो रोदसी यावापृथिव्यावृतेनोदकेना ततान । विस्तारितवान् । अपो प्राप्ता
हंतैरादित्यद्वारा वृष्ट्यादकत्वात् । अथवा ऋतेन सत्यभुतेन हविषा दिवं तथाभुतेन वृष्ट्यादिफलैर्न भुवं चा
ततान । वाजिनमन्नवतं देवं यजमाना नित्यं घृतेनोदकेनाज्येन वा मृत्रति । परिचरति ॥

मा॒र्जान्यो॑ मृ॒ज्यते॒ स्वे द॑मृ॒नाः क॒विप्र॑ग॒स्तो अ॒तिथिः॑ शि॒वो नः॑ ।

स॒हस्र॑शृ॒ंगो वृष॑भ॒स्तदो॑जा विश्वा॑ अ॒ग्ने स॒हसा॑ प्रा॒स्यन्वा॒न ॥ ८ ॥

मा॒र्जा॒न्यः । मृ॒ज्यते॒ । स्वे । द॑मृ॒नाः । क॒विऽप्र॒गस्तः॑ । अ॒तिथिः॑ । शि॒वः । नः॑ ।

स॒हस्र॑ऽशृ॒ंगः । वृष॑भः । ततऽआ॒जाः । विश्वा॑न । अ॒ग्ने । स॒हसा॑ । प्र । अ॒सि । अ॒न्यान् ॥ ८ ॥

मा॒र्जान्यः॑ सं॒मार्ज॑नीयोऽयमपि मृज्यते । परिचर्यते । स्वे स्वकीये स्थाने । कीदृशोऽयं । दमृ॒ना दात॑सना
दातसना वा कविप्रगस्तः कविभिर्मधाविभिः प्रगस्तः प्रकंपणं कृत्यो नोऽस्माकमतिथिरतिथिवत्पूज्यः शिवः
मुखकरश्च । सहस्रशृंगोऽपरिमितज्वालो वृषभो वर्षता फलानां तदोजाः । यत्प्रसिद्धं बलं तेजो दासि
तदेवांजो यस्य तादृशः । सर्वबलस्वरूप इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे अग्ने विश्वानन्यान् स्वव्यतिरिक्तान्
सर्वान् सहसा बलेन प्राप्सि । प्रति परत्यर्थं । परामर्वासि । याभु वा प्रभवसि ॥

प्र सद्यो॑ अ॒ग्ने अ॒त्य॑ष्य॒न्याना॑विर्यस्मि॒ चारु॑तमो व॒भृथ॑ ।

इ॒न्द्र॒न्यो व॑पु॒ष्यो वि॒भावा॑ प्रि॒यो वि॒शा॒मतिथि॑र्मानु॒षीणां॑ ॥ ९ ॥

प्र । सद्यः॑ । अ॒ग्ने । अ॒ति॑ । ए॒षि । अ॒न्यान् । आ॒विः । यस्मि॑ । चारु॑ऽक्षमः । व॒भृथ॑ ।

इ॒न्द्र॒न्यः । व॑पु॒ष्यः । वि॒भाऽवा॑ । प्रि॒यः । वि॒शां । अ॒तिथिः॑ । मा॒नु॒षीणां॑ ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं यज्ञमामाय सयस्नदानोमिवान्यान् स्वसमानानत्येपि । अतिक्रामसि । यस्मि चारुतमः सन्नावि-
बभृथ । किंच त्वमीन्द्रन्यः कृत्यो वपुष्यो वपुष्करो दीप्तिकरो वा विभावा विशागष्टदीप्तमान प्रियः प्रियभृतो
विशा सर्वेषा प्राणिना तथातिथिः पूज्यो मानुषीणां प्रजाना भवसि ॥

तुभ्यं॑ भ॒रति॑ शि॒तयो॑ यविष्ठ॒ बलि॑म॒ग्ने अ॒न्तित॑ आ॒त दू॒रात् ।

आ भ॑दिष्ठस्य सु॒मतिं॑ चि॒किद्धि॑ बृ॒हत्ते॑ अ॒ग्ने म॒हि॒ गर्म॑ भ॒द्रं ॥ १० ॥

तुभ्यं॑ । भ॒रति॑ । शि॒तयः॑ । यवि॑ष्ठ । बलि॑ । अ॒ग्ने । अ॒न्तितः॑ । आ । उ॒त । दू॒रात् ।

आ । भ॑दिष्ठस्य । सु॒ऽमतिं॑ । चि॒किद्धि॑ । बृ॒हत् । ते॑ । अ॒ग्ने । म॒हि॑ । गर्म॑ । भ॒द्रं ॥ १० ॥

हे यविष्ठ युवतमपि तुभ्यं शितयो मनुष्या भरति । संपादयति । कि । बलिं पुत्रा हविर्लक्षणागतितो
ऽतिकादतापि च दूरात् । आ इति चार्थं । किंच भदिष्ठस्यातिशयं स्तोतुः सुमतिं स्तुतिमा चिकिद्धि । आजा
मीहि । हे अग्ने ते तव गर्मं मुखमस्त्रभ्य दातव्यं बृहन्महद्भद्रं कृत्य च ॥

आद्य॑ रथं॒ भानु॑मो भानु॒मंत॑म॒ग्ने तिष्ठ॑ य॒ज्ञतेभिः॑ स॒मंतं॑ ।

वि॒द्वान्प॑थी॒नामु॑व॒त्तरि॑ष्म॒ह दे॒वान्हे॑वि॒रद्या॑य व॒क्षि ॥ ११ ॥

आ । अ॒द्य । रथं॑ । भा॒नुऽमः॑ । भा॒नुऽमंतं॑ । अ॒ग्ने । तिष्ठ॑ । य॒ज्ञतेभिः॑ । संऽअ॒न्तं ।

वि॒द्वान् । प॑थी॒नां । उ॒रु । अ॒न्तरि॑ष्मं । आ । इ॒ह । दे॒वान् । हे॒विः । अ॒द्यद्या॑य । व॒क्षि ॥ ११ ॥

हे भानुमो दीपिमन्त्रये अद्यास्मिन्त्यागदिने भानुमन्तं दीपिमन्तं समतं समीचीनप्रान्तोपेतं रथ यत्रतभिर्यष्ट
श्रद्धैः महा तिष्ठ । आरोग्य । विद्वान्यष्टयदेवपरिज्ञानवास्त्व पथोना देवयजनमार्गान्प्रति ॥ द्वितीयार्थं पृष्ठी ॥
उर्वतरिच प्रभुतऽतरिच देवान्यष्टयान्हरिष्वरयाय हविर्भक्षणायहा वन्ति । आवहसि ॥

अर्वाचाम कवये मेधाय वचो वंदां वृषभाय वृषी ।

गविष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममरुव्यंचमथ्रेत् ॥ १० ॥

अर्वाचाम । कवये । मेधाय । वचः । वंदां । वृषभाय । वृषी ।

गविष्ठिरः । नमसा । स्तोमं । अग्नौ । दिविऽउव । रुक्मं । उरुऽव्यंचं । अथ्रेत् ॥ १० ॥

वयमात्रियाः कवये मेधाविने मेधाय मेधाहाय वृषभाय वर्षकाय फलाना वृष्णं मेक्तु यने वदां वदन
शीलं वचः स्तोत्रमवोचाम । अथ ऋषिरात्मान परोभिर्गव निर्दिश्य स्तुतिमुपसंहरति । गविष्ठिरोऽयमुपनिममा
नमस्कारेण हविषा वा युक्तं स्तोमं स्तोत्रमवाचयति । अथति स्म । दिवि रुक्म रोचमानमरुव्यंचमरुगमनमा
दित्यमिव ॥ ॥ १३ ॥

कुमार मारति द्वादशर्चं द्वितीयं मुक्तं । अत्रः पुत्रः कुमारं ऋषिर्जननाम्नः पुत्रो वृषो गोभी वाच ऋषी ।
कमेतं त्वं वि श्योतिपत्यनयोस्व वृष एव नोभी न कुमारः । अत्या पटपंचाशदक्षरा शकरी शिष्टास्त्रिभुमः ।
अपिदेवता । अचानुक्रमणिका । कुमारं कुमारो वृषो वा जान उभी वा शक्यत क वीत्युचोस्व वृष एवति ॥
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरस्यापि मुक्तस्य विनियोग उक्तः पूर्वमुक्तं मह ॥

कुमारं माता युवतिः समुव्यं गुहां विभर्ति न ददाति पित्रे ।

अनीकमस्य न मिनज्जनासः पुरः पश्यन्ति निहितमरतो ॥ १ ॥

कुमारं । माता । युवतिः । संऽउव्यं । गुहां । विभर्ति । न । ददाति । पित्रे ।

अनीकं । अस्य । न । मिनत् । जनासः । पुरः । पश्यन्ति । निऽहितं । अरतो ॥ १ ॥

शाखायनब्राह्मणोक्त इतिहास इहोच्यते । राजा चित्रवृष्णं पत्न्याकम्यरुणोऽभवदस्य च ॥ पुरोहितो वृषो जान
ऋषिरासीत्तदा खलु । संगृह्णति रथान्नाज्ञा रक्षणाय पुरोहिताः ॥ अरुणस्य वृषो रथि मज्जयाह पुरोहितः ।
कुमारो वर्त्मनि कीदन्नथचक्रण घातितः ॥ क्रिन्तः कुमारश्चक्रण ममाराथ पुरोहितः । त्वं हतास्यति राजान
राजा चापि पुरोहितं ॥ त्वं हतास्य कुमारस्य नाहमित्यब्रवीत्तदा । यतस्त्वं रथवेगस्य नियतातस्त्वया हतः ॥
रथस्वामी यतो राजन तस्मात्त्व तस्य घातकः । एव विवदमानो तावित्त्वाकृन्प्रष्टुमागतो ॥ तं पप्रच्छतुरि-
त्त्वाकृन् केनासीं निहतो द्विजाः । तंऽब्रुवन्नथयतार हतारं वृषसंज्ञकं ॥ स वृषो वाशंसास्त्रा त कुमार समजो
वयत । एवमाख्याय तत्रैव पुनरन्यद्दीरितं ॥ यत इत्त्वाकवो रागाहतारमुपिमब्रुवन । तस्मात्तया गृह्णन्त्ये
लेजो निगंतमेषु च ॥ गृहे पाकादयो नामन तत्कारणमचिंतयन् । वृष कुमारहतार यदवोचाम तेन नः ॥
अपाकमद्वरो वह्निराहयाम वृषं वयं । इति संचिंत्य तंमुपिमाहयामामुरादरात् ॥ समागत्य ततः शीघ्रं तया
प्रपेहुरो भवेत् । इति वाशंन साम्नामावकामयत् पूर्ववत् ॥ एव गायन स ऋषिर्ब्रह्महत्या भार्याजाता चमद
स्योर्नुपस्य । पिशाचवेषा हर आदाय चापेगृह्णाज्ञीत्वा कशिपों स्थापयती ॥ दृष्ट्वा सम्यक् तद्वरस्त्रोपयत्वा
साम्ना पश्यायोजयामास चापि । ततः संतजाः संजातोऽभवत्पाकादिः पूर्ववत् ॥ एव शाखायनेनोक्त ताडको
कमथोच्यते । वृषः पुरोधा अभवत्तमदस्योर्महीपतेः ॥ स रथ धावयन्नाज्ञा ब्राह्मणस्य कुमारक । चिच्छेद
अथचक्रण प्रमादात्सोऽब्रवीद्वृषं ॥ पुरोहितं वर्तमानं त्वयि मां हति रागतम् । एषा त्वयापनतया ऋषिमिदं
इषीत्तुपः ॥ स ऋषिर्वाशंसास्त्रा त कुमारमुदज्जीवयत् ॥ माता कुमारस्योत्पादयित्री युवतिर्यावन्तोपता कुमार
रथि संचरतं समुव्यं चक्रण हतं गुहा गुहायां विभर्ति । धारयति । न ददाति पित्रे तस्य जनकाय । यद्वा ।
माता सर्वस्य निमांसी पृथिवी समुव्यं सम्यक् निगृहं गुहा विभर्ति । न ददाति पित्रे । अस्य कुमारस्यानीक

रूपं मिनत हिंसितं जनासो जना न पश्यति । किंतु अरतावरमणे देगे निहितं स्थितं पुरः पुरोदेगे पश्यति । अथवायं वृषान पुनरुज्जीवितः कुमार आत्मानमपरोक्षतया वक्ति । कथयति । जानो वा तं जीवयित्वा वक्ति । अथवा मुक्तस्याग्नेयत्वात्कुमार इत्याप्ररुच्यते । तं मातारण्युर्वतिर्मिथयंती समुद्धं निगूढं गुहाया विभर्ति । पित्र उत्पादकाय यजमानाय न ददाति । अस्याग्निमिनत हिंसत दाहकमनीकं तेजो जना न पश्यति । किंतु अरतावरण्यां हितं पश्यति ॥

कमेतं त्वं युवते कुमारं पेपीं विभर्षिं महिषी जज्ञान ।

पृवीर्हि गर्भः शरदो ववर्धापश्यं जातं यदसूत माता ॥ २ ॥

कं । एतं । त्वं । युवते । कुमारं । पेपीं । विभर्षिं । महिषी । जज्ञान ।

पृवीः । हि । गर्भः । शरदः । ववर्ध । अपश्यं । जातं । यत् । असूत । माता ॥ २ ॥

अत्राग्नेरुत्पाद्यमानत्वात्कुमारशब्देन व्यवहारः । हे युवते त्वं कमेतं कुमारं पेपी हिंसिका पिशाचिका मती विभर्षि । एवं वृषाख्यो महर्षिः कशिपुना ऋद्धमग्नेहरो ब्रूते । त्वयानुत्पादितत्वाद्द्वारणमनुचितमित्यर्थः । महिषी महती पुत्रनीयारर्णरन जज्ञान । अजनयत । तदेवाह । गर्भः शिशोर्ग्राहकोऽरण्याः संबन्धी गर्भो हि यस्मात्पृवीः शरदो गताननकान संबत्सरान्ववर्ध । ववृध । अहं च ततो जाटमपश्यं । ययस्मान्मातारण्यमृत । उदपादयत । राजकुमारपक्षे हे युवते भुदेवि कमेतं कुमारं पेपी मती विभर्षि । अवाशिष्ट कुमारजननपरतया योञ्चं । एवमुत्तरत्रापि कुमारप्रिहरमोः परत्वेन यथोचितं व्याख्येयं ॥

हिरण्यदंतं शुचिवर्णमारान्दोत्रादपश्यमायुधा मिमानं ।

ददानो अस्मा असूतं विपृकृत्किं मामनिद्राः कृणवन्ननुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यऽदंतं । शुचिऽवर्णं । आरात् । दोत्रात् । अपश्यं । आयुधा । मिमानं ।

ददानः । अस्मि । असूतं । विपृकृत् । किं । मां । अनिद्राः । कृणवन् । अनुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यदंतं हिरण्यमद्गदंतस्थानीयज्वालोपितं शुचिवर्णं प्रदीप्रवर्णमायुधायुधान्यायुधस्थानीयान् स्फुलिं गान् ज्वाला वा मिमानं निर्दिमाणमप्रिमारात्मसीपं क्षेत्रात् जेत्रे देगाऽपश्यं । पश्येय । एवं वृषाः कामयते । अहमस्मा अपश्येऽसूतमविनाशमृतत्वसाधनं वा विपृकृत्सर्वतो व्याप्तं हविः स्तोत्रं वा ददानः । दातास्मि । मामनिद्राः । इन्द्रः परमेश्वर्योऽपिः । तद्रूहिता अनिद्राः । इन्द्रमयजंत इत्यर्थः । अनुकथा अस्तुतय इन्द्रमस्तुवतश्च किं कृणवन् । किं कुर्युः ॥

दोत्रादपश्यं सनुतश्चरंतं सुमद्युथं न पुरु शोभमानं ।

न ता अगृभ्रन्नर्जनिष्ट हि पः पलिक्कीरिद्युवतयो भवन्ति ॥ ४ ॥

दोत्रात् । अपश्यं । सनुतरिति । चरंतं । सुऽमत् । यूथं । न । पुरु । शोभमानं ।

न । ताः । अगृभ्रन् । अर्जनिष्ट । हि । सः । पलिक्कीः । इत् । युवतयः । भवन्ति ॥ ४ ॥

अहं वृषा इदानी क्षेत्रात् जेत्रे सनुतः । अंतर्हितनामितत । निगूढं चरतमरण्यां यूथं न गवां समूहमिव सुमत्स्वयंनव पुरु बह्वं शोभमानमपश्यं । पश्यामि । पुरा हरसः पिशाच्याक्रमणकालं ता ज्वाला निर्वीर्या नागभ्रन् । नागभ्रूत सराः । इदानी सोऽपि रर्जनिष्ट हि । हरसा प्रादुरभूत्वन्तु । अत एव हेतोः पलिक्कीरित्यन्वयः पलिक्ता जीर्णा ज्वाला एवदानी युवतयो भवति ॥

के मे मर्यकं वि यवंत गोभिर्न येषां गोपा अरणश्चिदास ।
 य इ जगृभुरव ते सृजंत्वाजाति पश्व उप नश्चिकित्वान ॥ ५ ॥
 के मे मर्यकं वि यवंत गोभिः । न येषां गोपाः अरणः । चित् । आस ।
 ये इ जगृभुः । अवं । ते । सृजंतु । आ । अजाति । पश्वः । उप । नः । चिकित्वान ॥ ५ ॥

के मे मदीयं मर्यकं मर्त्यसंघ राष्ट्र गोभिः सह वि यवत । वियुक्तमकुर्वन् । गा मुत्याश्च व्ययीजयन् । येषां गोपा अस्माकं गोपयितारणाश्चिदासिगता नाम । वभुव । सोऽयमपिः । ये त्वपिण ईमेन जनसंघ राष्ट्र जगृभुः । गृह्णाति । तेऽव सृजंतु । नश्यतु । किञ्च चिकित्वान चेतनावानस्माद्विषयज्ञानवानपिर्नोऽस्माक पश्वः पशुनुपा जाति । उपागच्छति ॥

वसां राजानं वसति जनानामरातयो नि दधुर्मर्त्येषु ।
 ब्रह्माण्यचेरव तं सृजंतु निदितारो निद्यासो भवंतु ॥ ६ ॥
 वसां । राजानं । वसति । जनानां । अरातयः । नि । दधुः । मर्त्येषु ।
 ब्रह्माणि । अचेः । अचे । तं । सृजंतु । निदितारः । निद्यासः । भवंतु ॥ ६ ॥

वसां वसता प्राणिनां राजानं स्वामिन जनानां प्राणिनां वसतिमावासभुतं चरुणमुक्तलक्षणमपि वारा-
 तयो नि दधुः । अगोपयन् । मर्त्येषु लोकेषु मर्त्ये । अचेरविगोत्रस्य वृगस्य ब्रह्माणि मन्त्राः स्तोत्राणि वा त
 कुमारमपि वाव सृजतु । अथवाचेरविगोत्रस्य कुमार ब्रह्माणि । यद्वा । वृगस्य ब्रह्माण्यचेरविगोत्रं ॥ कर्मणि
 पठे ॥ तं कुमारमव सृजतु । विसृजतु । निदितारोऽस्मान्निदका निद्यासोऽस्माभिर्नया भवतु । अचेरब्रह्माणीत्येत
 दुपजीत्य वृगमप्याचयं वदति । आचयः कुमार इति पञ्च म एव प्राणमयमात्मानमवसृजत्वित्याशास्ते ॥ १४ ॥

अत्रःसव आहवनीयोपस्थानं शुनश्चिक्त्वापमत्येषा । अपिमाहवनीयमुपस्थापयाचकार शुनश्चिक्त्वाप निदित
 सहस्रात् । ए० ब्रा० १ ११ । इति ब्राह्मण ॥

शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्राद्युपादमुंचो अगमिष्ट हि पः ।
 एवास्मदग्रे वि मुमुग्धि पाशान्हीतश्चिकित्व उह तृ निपद्य ॥ ७ ॥
 शुनःऽग्रेपं । चित् । निऽदितं । सहस्रात् । यूपात् । अमुंचः । अगमिष्ट । हि । सः ।
 एव । अस्मत् । अग्रे । वि । मुमुग्धि । पाशान् । हीतश्चित् । उह । तृ । निऽसद्य ॥ ७ ॥

हे अग्रे निदितं नितरां बडं शुनःशोपमपि महस्मादनकृपाद्युपादमुचः । अमोचयः । चिदिति पुरण ।
 शुनःशोपमिति पदस्य मध्ये पदांतरस्य संहिताया व्यत्ययेभावस्मितिः । स अपिर्गमिष्ट हि । शातवान खलु ।
 यद्वा । स हि यस्मादगमिष्ट । कृतिकर्मतत । अस्मावीत । तस्मादमुच इति संबधः । एवमस्मदस्मत्तः पाशान्नि
 मुमुग्धि । विमोचय । हे हीतंहे चिकित्वश्चेतनावत्तये इह तृ वेद्या निपद्यावस्थाय ॥

हृणीयमानो अप हि मदेयेः प्र मे देवानां व्रतपा उवाच ।
 इंद्रो विद्वां अनु हि त्वा चक्षते तेनाहमग्रे अनुशिष्ट आगां ॥ ८ ॥
 हृणीयमानः । अप । हि । मत् । ऐयेः । प्र । मे । देवानां । व्रतऽपाः । उवाच ।
 इंद्रः । विद्वां । अनु । हि । त्वा । चक्षते । तेन । अहं । अग्रे । अनुऽशिष्टः । आ । आगां ॥ ८ ॥

हे अग्ने हणीयमानः क्रुध्यंस्व मत् मत्तोऽप्येहि । अपागाः खलु ॥ ई गतावित्यस्मात् शान्विकरणाद्धि मध्यमे क्रांदेशे परस्मैपद आडागमे वृद्धौ व्यत्ययिन श्यनोऽकारस्य एकारे च कृतं रूप ॥ मे मध्यं देवानां व्रतपाः कर्मणः पालक इन्द्रः प्रोवाच हि । स एव विद्वान् त्वानु चचक्ष । त्वां ददशं । तेनानुशिष्टोऽहं हे अग्ने त्वामागामिति । एवं वृश आह ॥

वि ज्योतिषा बृहता भान्यगिराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा ।

प्रादेवीर्मायाः सहेते दूरवाः शिगीति शृंगे रक्षसे विनिक्षे ॥९॥

वि । ज्योतिषा । बृहता । भाति । अग्निः । आविः । विश्वानि । कृणुते । महिऽत्वा ।

प्रा । अदेवीः । मायाः । सहेते । दुःऽएवाः । शिगीति । शृंगे इति । रक्षसे । विऽनिक्षे ॥९॥

अयमपि ज्योतिषा तेजसा बृहता महता वि भाति । विश्वेषु दीप्यते । अथ तथाभुतः सन् महित्वा स्वमहत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि पदार्थजातान्याविष्कुरुते । प्रकटीकरोति । एव प्रवृद्धोऽग्निदेवीरदेवनशीला आमुरीर्माया दूरवा दुःखगमनाः प्रसहते । अभिभवति । किञ्च शिगीति । तीक्ष्णीकरोति । शृंगे शृगाणि । शृंगसदृशीर्हिंसिका वा ज्वालाः शिगीति । तीक्ष्णीकरोति । किमर्थं । रक्षसे विनिक्षे रक्षसो नाशाय । निश्चति शृंगे रक्षसो विनिक्षणाय । नि० ४ १८ । इति यास्कः ॥

उत स्वानासो दिवि पंत्यग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हंतवा उ ।

मदे चिदस्य प्र रुजति भामा न वरंते परिबाधो अदेवीः ॥१०॥

उत । स्वानासः । दिवि । संतु । अग्नेः । तिग्मऽआयुधाः । रक्षसे । हंतव । ऊं इति ।

मदे । चित् । अस्य । प्र । रुजति । भामाः । न । वरंते । परिऽबाधः । अदेवीः ॥१०॥

उतापि चाग्नेः स्वानासः शब्दं कृत्वाणा ज्वाला दिवि पंतु । तुल्ये प्रादुर्भवन्तु । किमर्थं । तिग्मायुधास्तीक्ष्णायुधस्थानीया ज्वालाः । रक्षसे हतवा उ रक्षसो हननाय । उ इति पुरणः । मदे चित हर्षं सत्यस्याग्नेर्भामाः क्रोधा दीप्तयो वा प्र रुजति । प्रकंपणं भंगं गच्छति पीडयति वा रक्षासि । परिबाधः परितो बाधिका अदेवीरदेवना आमुर्धः सेना न वरंते । न वारयंत्येनं ॥

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतक्षं ।

यदीदमे प्रति त्वं देव हर्याः स्वर्वतीरप एना जयेम ॥११॥

एतं । ते । स्तोमं । तुविऽजात । विप्रः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतक्षं ।

यदि । इत् । अग्ने । प्रति । त्वं । देव । हर्याः । स्वःऽवतीः । अपः । एन । जयेम ॥११॥

हे तुविजात बहुभावमापन्नापि ते त्वदर्थमेतं स्तोममेतत्स्तोत्रं विप्रो मेधावी स्तोता रथं न रथमिव धीरः स्वपाः शोभनकर्माहमतश्च । समपादयं । हे अग्ने देव त्वं यदीदेन स्तोमं प्रति हर्याः । प्रतिकामयेथाः । तर्हि स्वर्वतीः स्वरणवतीर्व्याप्तिमतीरप एनेनेन जयेम । प्राप्तयाम ॥

तुवियीवो वृषभो वावृधानोऽगन्वृष्यैः समजाति वेदः ।

इतीममग्निममृतां अवीचेन्वर्हिष्मते मनवे गर्मे यंसङ्गविष्मते मनवे शर्मे यंसत् ॥१२॥

तुविऽयीवः । वृषभः । ववृधानः । अग्रचु । अर्यः । सं । अजाति । वेदः ।
इति । इमं । अग्रिं । अमृताः । अवीचन । बहिष्मते । मनवे । गर्म । यंसत् ।
हविष्मते । मनवे । गर्म । यंसत् ॥ १२ ॥

तुवियीवो वृषज्वालः प्रभुतयीवो वा वृषभो वर्षिता कामानां ववृधानो वर्धमानोऽपिरर्योऽरिवंदो धन
मशत्रुकंठकं समजाति । संयोजयति । इतीममर्थमग्रिममृता अन्ये देवा अवीचन । यस्मादेव तस्माद्बहिष्मते
यागवर्ते मनवे मनुष्याय यजमानाय गर्म सुष यंसत् । यच्छतु । हविष्मते च गर्म यंसत् ॥ १५ ॥

त्वमग्ने वरुण इति द्वादशर्चं तृतीयं मृक्तमात्रेयस्य वमुश्रुतस्यार्थं विष्टममायेय । त्वमग्ने वमुश्रुत इत्यनुक्तात् ॥
प्रातरनुवाकाश्चिनग्राम्वयोर्विभियोगोऽबोध्यापिरत्युक्तः ॥

त्वमग्ने वरुणो जायसे यत्त्वं मित्रो भवसि यत्त्वमिन्द्रः ।

त्वे विश्वे महसस्पुत्र देवास्त्वमिन्द्रो दाणुषे मर्त्याय ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । वरुणः । जायसे । यत् । त्वं । मित्रः । भवसि । यत् । संऽइन्द्रः ।

त्वे इति । विश्वे । महसः । पुत्र । देवाः । त्वं । इन्द्रः । दाणुषे । मर्त्याय ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं वरुणस्यममां वारको राज्यभिमानी देवोऽपि त्वमेव यद्यदा जायसे । किंच त्वं मित्रोऽहरभि
मानी देवः प्रमीतेस्त्राता यद्यदा समिन्द्रः । त्वमुत्पन्नमात्रः मन तमो निवारयसि प्रवृद्धः मन हितकारी
भवमीत्यर्थः । त्वं त्वयि विश्वे सर्वेऽपि देवा वर्तन्ते । त्वद्दत्तं हविषा तेषा जीवन्तात् । ते देवा विश्वतोऽपि प्रा
विशन्ति हि श्रुतेः । हे महसस्पुत्र वलिन मध्यमानत्वात् । किंच त्वमिन्द्रः स्वामी दाणुषे हविर्दात्रे मर्त्याय
यजमानाय ॥

विवाहे चतुर्थ्यामाज्ञाहर्ता त्वमर्थमेत्येषा । सूचितं च । त्वमर्थमा भवसि यत्कनोनामिति विवाहे चतुर्थी
। आ० गु० १ ४ । इति ॥

त्वमर्थमा भवसि यत्कनीनां नाम स्वधावन्गुह्यं विभर्षि ।

अंजतिं मित्रं सुधितं न गोभिर्यदंपती समनसा कृणोषि ॥ २ ॥

त्वं । अर्थमा । भवसि । यत् । कनीनां । नाम । स्वधाऽवन । गुह्यं । विभर्षि ।

अंजतिं । मित्रं । सुधितं । न । गोभिः । यत् । दंपती इति दंपती । सऽमनसा । कृणोषि ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वमर्थमा भवसि । सर्वेषां नियमितसि । यद्यदा कनीनां कन्यकानां संबध्यसि । किंच हे स्वधावन
हविलक्षणान्नवन गुह्यं गोपनीयं नाम विभर्षि विश्राज्ज इति तन्नाम । सुधितं सुष्ठु निहितं मित्रं न मित्रमिव
गोभिः । विकारं प्रकृतिशब्दः । गोविकारः क्षीरादिभिरजति । यद्यस्माद्दंपती जायापती समनसा समानस
नस्कां कृणोषि । करोषि ॥

तव श्रिये मरुतो मर्जयंत रुद्र यत्ने जनिम चारु चित्रं ।

पदं यद्विष्णोरुपमं निधायि तेन पासि गुह्यं नाम गोनां ॥ ३ ॥

तव । श्रिये । मरुतः । मर्जयंत । रुद्र । यत् । ते । जनिम । चारु । चित्रं ।

पदं । यत् । विष्णोः । उपऽसं । निऽधायि । तेन । पासि । गुह्यं । नाम । गोनां ॥ ३ ॥

अनयायेमाध्यामिकी मूर्तिरुच्यते । हे अग्ने तव श्रिये श्रयणाय महतोऽपोऽन्तरिक्ष्या मर्जयंत । मार्जयंत । हे इन्द्र वृष्या इन्द्रवद्वर्धितरपे ते तव यज्जनिम जन्म वैद्युतलक्षणं चारु चरणीयं चित्रं चायनीयं च । तत्कथमिति चेदुच्यते । विष्णोर्व्यापनशीलस्य देवस्योपमं गृह्यमगस्यं यत्पदं निधायि । अनेनांतरिक्षमुक्तं । उपमेयमिव विष्णोर्मध्यमं पदं तस्मान्नांतरिक्षं पश्यतीति ब्राह्मणं । तेन गोनामुदकानां गृह्यं नाम नामानि पाप्सि । रक्षसि ॥

तत्तं श्रिया सुदृगो देव देवाः पुरु दधाना अमृतं सपंत ।

होतारमग्निं मनुषो नि पदुदृगस्यंत उगिजः शंसमायोः ॥ ४ ॥

तत्तं । श्रिया । सुदृगः । देव । देवाः । पुरु । दधानाः । अमृतं । सपंत ।

होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । पदुः । दृगस्यंतः । उगिजः । शंसं । आयोः ॥ ४ ॥

हे देवाये सुदृगस्तव श्रिया समृद्ध्या देवा इन्द्रादयः पूर्वत्वधिकं दधानास्त्वयि प्रीति धारयंतोऽमृत सपंत । सृगति । होतार होमानिष्पादकमपि मनुषो मनुष्या नि पदुः । परिचरत्युत्विजः । किं कुर्वतः । दृगस्यंतो हविर्वितरतः शंसं फलमुगिजः कामयमानस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्यार्थं ॥

न त्वद्धोता पूर्वा अग्ने यजीयान् कार्ब्यः परो अस्ति स्वधावः ।

विशश्च यस्या अतिथिर्भवासि स यज्ञेन वनवहेव मर्तान ॥ ५ ॥

न । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान । न । कार्ब्यः । परः । अस्ति । स्वधाऽवः ।

विशः । च । यस्याः । अतिथिः । भवासि । सः । यज्ञेन । वनवत् । देव । मर्तान ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत्त्वत्तोऽन्यो नास्ति होता पुर्वः पुरकः पुराणो वा यजीयान्यथा वा । कार्ब्यः स्तोत्रैः सुत्यः परः परस्तात्परस्मिन्नपि काले नास्ति । हे देव हे स्वधावोऽन्नवन यस्या विशः प्रजाया अतिथिर्भवासि । अतिथिवत्पूज्यो भवासि । स यज्ञेन मर्तानस्मद्विष्ट्वन्न वनवत् । वृश्चति । हिनास्ति । यद्वा । मर्तान्परिचारकान्वनवत् । समजत ॥

वयमग्ने वनुयाम त्वोता वसूयवो हविषा बुध्यमानाः ।

वयं समर्ये विदथेष्वह्नां वयं राया सहसस्पुत्र मर्तान ॥ ६ ॥

वयं । अग्ने । वनुयाम । त्वाऽऊताः । वसुऽयवः । हविषा । बुध्यमानाः ।

वयं । सऽमर्ये । विदथेषु । अह्नां । वयं । राया । सहसः । पुत्र । मर्तान ॥ ६ ॥

हे अग्ने वयं यजमानास्त्वोतास्त्वया रक्षिताः संतो वनुयाम । शत्रुन्पीडयाम समंजमहि वा धन । कीदृशा वयं । वसूयवो वसुकामा हविषा त्वां बुध्यमाना बोधयंतो वयं समर्यं समरणे जयंम शत्रुनिनि शपः । विदथेषु यागेषु प्राप्नुयाम बलं । यद्वा । वनुयामेतदनुषज्यते । अह्नां सर्वेप्लहःसु । किंच वयं हे सहसस्पुत्र बलस्य पुत्रपालक वापि राया धनेन सह मर्तान्पुत्रभृत्यादीन् लभेमहि ॥ ॥ १६ ॥

यो न आगो अभ्येनो भरात्यधीदघमघशंसे दधात ।

जही चिकित्वी अभिशस्तिमेतामग्ने यो नो मर्चयति ह्येन ॥ ७ ॥

यः । नः । आगः । अभि । एनः । भराति । अधि । इत् । अघं । अघऽशंसे । दधात् ।

जहि । चिकित्वः । अभिऽशस्तिं । एतां । अग्ने । यः । नः । मर्चयति । ह्येन ॥ ७ ॥

यो मर्त्य आगोऽपराधमनः पार्ष च नोऽस्मभ्यमभि भराति । अभितः करोति । तस्मिन्नघणसेऽघं पापमधि दधात । ददात्वपिः । इदिति पुरणः । आगोऽपराध यो मर्त्यामिद करोति तस्मा एवाग्निस्तत्करोत्वित्यर्थः । अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । हे अग्ने एतामभिर्गस्ति जहि । उत्तरत्र यच्छब्दश्रवणात्तदानुगुण्येननमभिगमकामिति व्या ख्यं । योऽभिगमता नोऽस्मान्द्वयनोक्तनागमनसा वा मर्चयति । वाधते । तमिति ॥

त्वामस्या व्युपि देव पूर्वं दृतं कृण्वाना अयजंत हव्यैः ।

संस्थे यदग्र इयसे रयीणां देवो मत्तं वसुभिरिध्यमानः ॥ ८ ॥

त्वां । अस्यः । विऽउपि । देव । पूर्वं । दृतं । कृण्वानाः । अयजंत । हव्यैः ।

संऽस्थे । यत् । अग्ने । इयसे । रयीणां । देवः । मत्तः । वसुऽभिः । इध्यमानः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वामस्या रात्रिर्युपि । व्युष्टायामुपमीत्यर्थः । पूर्वं पुरातना यजमाना इत देवाना प्रेरक क्रमणा कृषाणा अयजंत हव्यैर्हविभिः साधने रयीणा हविर्नक्षणाणा मंग्य मस्यान आसादने मति हे अग्ने ययदेयसे । गच्छसि । देवो द्योतमानो मत्तमेनुष्यर्त्विग्भवेवसुभिर्वासकैरिध्यमानः समिध्यमानः सन् ॥

अवं स्पृधि पितरं योधि विद्वान्पुत्रो यस्ते सहस्रः सून ऊहे ।

कदा चिकित्वा अभि चक्षमे नोऽग्रं कदा ऋतचिद्यातयासे ॥ ९ ॥

अवं । स्पृधि । पितरं । योधि । विद्वान् । पुत्रः । यः । ते । सहस्रः । सूनो इति । ऊहे ।

कदा । चिकित्वाः । अभि । चक्षमे । नः । अग्रं । कदा । ऋतऽचित् । यातयासे ॥ ९ ॥

हे सहस्रः सूनो बलस्य पुत्राय त्वमव स्पृधि । पारय । योधि । पृथक्कुरु पापात् । यः पुत्रः पुत्रस्थानीयस्तव यो यजमानस्तं त्वा पितरं पालकं पितृभुतं विद्वान् जानन ऊहे । वहति हविः । तमेव कुर्यात्पितरात्मानं परोक्षेणाह । हयवाग्रपितरजरः पिता नः । ऋग्वे० प. ४ ० । इति हि वच्यते । यद्वा । पितृपुत्रभावो यत्त्वत् । पितरं पितृवद्रक्तं यजमानमव स्पृधि योधि च यस्त्व पुत्रः पुत्रवत्सदा रक्षणीयः । त्वं पुत्रो भवामि यस्ते ऽविधत । ऋग्वे० ० १ ९ । इति हि श्रुतिः । हे चिकित्वाशतनावस्ये कदा नोऽस्मानभि चक्षमे । अभिपश्यामि । कदा च ऋतचिद्यज्ञस्योदकस्य वा चेतयिता यातयासे । प्रथयामि सन्नांगेण ॥

भूरि नाम वंदमानो दधाति पिता वसो यदि तज्जोपयासि ।

कुविह्वस्य सहसा चकानः सुम्नमग्निर्वनते वावृधानः ॥ १० ॥

भूरि । नाम । वंदमानः । दधाति । पिता । वसो इति । यदि । तत् । जोपयासि ।

कुवित् । देवस्य । सहसा । चकानः । सुम्नं । अग्निः । वनते । वावृधानः ॥ १० ॥

भूरि प्रभुतं नाम त्वदीय नाम वंदमानः सन् दधाति । धारयति । मामर्थ्यादविः । अथवा नामक हवि प्रभुतं धारयति दातुं । पिता पालकत्व हे वसो वामकार्षे यदि तद्विजोपयासि । मेवमे । देवस्य व्यवहृत्यंज मानस्य कृविद्व हविः सहसा बलेन युक्तः सन् चकानः कामयमानः । यद्वा कर्मणि पठे । देव यजमान कामयमानोऽपिर्वृधानो वर्धमानो यजमान वर्धयन्त्वा सुम्नं वनते । प्रथक्कृति ॥

त्वमंग जरितारं यविष्ट विश्वान्यग्ने दरितारिं परि ।

स्तेना अदृशन्निपवो जनासोऽज्ञातकेना वृजिना अभृवन् ॥ ११ ॥

त्वं । अंग । जरितारं । यविष्ठ । विश्वानि । अग्ने । दुःऽइता । अति । पर्षि ।
स्तेनाः । अदृश्यन् । रिपवः । जनासः । अज्ञातऽकेताः । वृजिनाः । अभूवन् ॥ ११ ॥

हे अंग स्वामिन्यविष्ठ युवतमापे जरितारं स्तोतारमनुयहीतुं विश्वानि दुरिता दुरितान्यति पर्षि । अतिपारयसि । स्तेनास्तस्करा अदृश्यन् । दृश्यते । रिपवो जनासः शत्रुभुता मनुष्या अज्ञातकेता अप्रज्ञातचिह्ना वृजिना अस्माभिर्वर्जिता अभुवन । भवति ॥

इमे यामासस्वद्रिगभूवन्वसवे वा तदिदागो अवाचि ।
नाहायमग्निरभिर्गस्तये नो न रिषते वावृधानः परा दात् ॥ १२ ॥
इमे । यामासः । त्वद्रिक् । अभूवन् । वसवे । वा । तत् । इत् । आर्गः । अवाचि ।
न । अहं । अयं । अग्निः । अभिऽर्गस्तये । नः । न । रिषते । ववृधानः । परा । दात् ॥ १२ ॥

इमे यामामो गतारः सोमास्वद्रिक् त्वदभिमुवा अभुवन । भवति । वा अथवा वसवे वामकाय तदागो ऽपराधमाशासनरूपमवाचि । उक्तवानहमपि । इदं देहीति याचनमेवापराधः । इदिति पुरणः । यद्वा । तदिदं वक्ष्यमाणं शत्रुभिः क्रतमागो ऽवाचि । किंचायमपिर्ववृधानः स्तुत्या वर्धमानः सन् नाह नैवाभिर्गस्तये निन्दकाय नो ऽस्मान परा दात् । परादद्यात् । तथा रिषते हिंसकाय नैव परा दात् ॥ ११७ ॥

त्वामप इत्येकादशर्चं चतुर्थं सूक्तमात्रयस्य वमुश्रुतस्यार्थं त्रिभुवमापेयं । अनुक्रांतं च । त्वामप एकादशति ॥ प्रातरनुवाकाश्चनगस्त्रयोर्विनयोगी ऽबोध्याग्निरित्यचोक्तः ॥

त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामभि प्र मदे अध्वरेषु राजन् ।
त्वया वाजं वाजयंतो जयेमाभि प्याम पृत्सुतीर्मर्त्यानां ॥ १ ॥
त्वां । अग्ने । वसुऽपतिं । वसूनां । अभि । प्र । मदे । अध्वरेषु । राजन् ।
त्वया । वाजं । वाजऽयंतः । जयेम । अभि । स्याम । पृत्सुतीः । मर्त्यानां ॥ १ ॥

हे अग्ने वसूनां वसुपतिं । वृत्त्यवृत्तिभ्यां वसूनां बाह्वन्त्यं तत्स्वामित्वं चोक्तं । बहूनां धनानां स्वामिन त्वामध्वरेषु यागेष्वभि प्र मदे । आभिमुख्येन सोमि हे राजन् । किंच त्वयानुकूलिन वाजयंतोऽन्नमिच्छंतो वयं वाजं जयेम । किंच मर्त्यानां मरणधर्मकाणां पृत्सुतीः सेना अभि प्याम । अभिभवेम ॥

दर्शपूर्णमासि पत्नीसंयात्रे गृहपतेर्याज्ञेया । सूत्रितं च । हव्यवाऽऽग्निरजरः पिता न इति पत्नीसंयात्राः । आ० १. १०. । इति ॥ देवमुवां हविःष्वप्यपरिषेव याच्या । सूत्रितं च । हव्यवाऽऽग्निरजरः पिता न इत्यं च सोम नो वशः । आ० ४. ११. । इति ॥

हव्यवाऽऽग्निरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।
सुगार्हपत्याः समिषो दिदीह्यस्मद्यक्षं मिमीहि श्रवांसि ॥ २ ॥
हव्यऽवाद् । अग्निः । अजरः । पिता । नः । विऽभुः । विभाऽवा । सुऽदृशीकः । अस्मे इति ।
सुऽगार्हपत्याः । सं । इषः । दिदीहि । अस्मद्यक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ॥ २ ॥

अयं हव्यवाऽऽग्निरजरोऽजीर्णः सन् नः पिता भवत्विति शेषः । किंच विभुर्विभाः विभावा दीप्तिमान सुदृशीकः शोभनदर्शनीऽस्मि अस्माकं भवतु । अथ प्रत्यक्षवादः । सुगार्हपत्याः शोभनगार्हपत्ययुक्तानीपोऽन्नानि स दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । ददस्व वा । अस्मद्यक् अस्मदभिमुख श्रवांस्यन्नानि सं मिमीहि । सम्यक् प्रयच्छ ॥

विशां कविं विश्वपतिं मानुषीणां शुचिं पावकं घृतपृष्ठमग्निं ।
 नि होतारं विश्वविदं दधिध्वे स देवेषु वनते वार्याणि ॥३॥
 विशां । कविं । विश्वपतिं । मानुषीणां । शुचिं । पावकं । घृतपृष्ठं । अग्निं ।
 नि । होतारं । विश्वविदं । दधिध्वे । सः । देवेषु । वनते । वार्याणि ॥३॥

मानुषीणां विशां विश्वपतिं सर्वासां मनुष्यरूपाणां प्रजानां पालकं स्वामिनं वा कविं मेधाविनं शुचिं शुद्ध
 दीप्तं वा पावकमन्वेषां शोधकं घृतपृष्ठं प्रदीप्तपृष्ठोपलक्षितशरीरं । अथवा उपरितनभागाज्योपेतं होतारं
 होमनिष्पादकं विश्वविदं विश्वस्य वृत्तारमपि नि दधिध्वे । धारयथ । हे ऋत्विजः । स देवो देवेषु मध्ये
 वार्याणि वरणीयानि धनानि वनते । संभजतः स्मदर्थं । स्वयं वा वार्याणि हवीषि वनते ॥

जुषस्वाग्र इऊया सज्जीपा यतमानो रग्निमभिः सूर्यस्य ।
 जुषस्व नः समिधं जातवेद आ च देवान्हविरद्याय वसिष्ठ ॥४॥
 जुषस्व । अग्ने । इऊया । सज्जीपाः । यतमानः । रग्निमभिः । सूर्यस्य ।
 जुषस्व । नः । संऽइधं । जातवेदः । आ । च । देवान् । हविः । अद्याय । वसिष्ठ ॥४॥

हे अग्ने जुषस्व । सेवस्व स्मृति । इऊया वदिलक्षणया भुस्या वाचा वा सज्जीपाः समानप्रीतिः । तथा
 सूर्यस्य रग्निमभिर्यतमानः प्रयत्नमुपकालं कुर्वन् । किञ्च हे जातवेदो जातस्य वेदितरथं नोऽस्मदीया समिध
 जुषस्व । सेवस्व । आवह च देवान्हविरद्याय हविरदनाय । आवाह्य वसिष्ठ । वहसि तहविः ॥

अथ पवित्रेष्वा स्विष्टकृतोऽनुवाक्येपा । सूत्रित च । जुष्टो दमना अर्धं शर्धं महते संभगार्थित मयाग्ने
 । आ० २. १२. इति ॥ मरुद्गाः पुरोडाशां सप्तकपालमित्यत्रापि स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । अत्यासो न ये मरुतः
 स्वचो जुष्टो दमुनाः । आ० २. १८. इति ॥

जुष्टो दमना अतिथिदुरोणे इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान् ।
 विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्यां शत्रुयतामा भरा भोजनानि ॥५॥
 जुष्टः । दमनाः । अतिथिः । दुरोणे । इमं । नः । यज्ञं । उप । याहि । विद्वान् ।
 विश्वाः । अग्ने । अभिऽयुजः । विऽहत्यं । शत्रुऽयतां । आ । भर । भोजनानि ॥५॥

जुष्टः पर्याप्तो दमना दानमना दांतमना वा अतिथिस्तददुरोणे गृहे पुत्र्यः सन इमं नोऽस्मदीय यज्ञमुप
 याहि । उपगच्छ । विद्वान् जानन् हे अग्ने विश्वा अभियुजो सर्वानभियोक्तृन्विहत्यां शत्रुयता तथा भोजनान्यज्ञानि
 धनान्या भर । आहर । अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवतीत्यादिनिरुक्तं । नि० ४. ५ । द्रष्टव्यं ॥ ॥१८॥

वधेन दस्युं प्र हि चातयस्व वयः कृण्वानस्तन्वेऽस्वायै ।
 पिपर्षि यत्सहसम्पुत्र देवान्सो अग्ने पाहि नृतम वाजे अस्मान् ॥६॥
 वधेन । दस्युं । प्र । हि । चातयस्व । वयः । कृण्वानः । तन्वे । स्वायै ।
 पिपर्षि । यत् । सहसः । पुत्र । देवान् । सः । अग्ने । पाहि । नृतम । वाजे । अस्मान् ॥६॥

हे अग्ने वधेनायुधेन दस्युमुपलपयितारं प्र हि चातयस्व । प्रणाशय । हीति पुरणः । वयः कृण्वान् ।

कृषाणस्तन्वे शरीराय स्वाधे स्वीयाय । अथवा स्वाधे तन्वे यजमानादिरूपाय पुत्राय वयोऽन्नं कृषाणः ।
यद्यस्मात् महमस्युवापे देवान्पिर्षधि । तर्षयमि । हे नूतम नेतुतमापे स त्व वाजे संयामेऽस्मान पाहि । रत्न ॥

वयं ते अग्र उक्थेर्विधेम वयं ह्व्यैः पावक भद्रशोचे ।

अस्मे रयिं विश्ववारं समिन्वास्म विश्वानि द्रविणानि धेहि ॥ ७ ॥

वयं । ते । अग्रे । उक्थेः । विधेम । वयं । ह्व्यैः । पावक । भद्रऽशोचे ।

अस्मे इति । रयिं । विश्वऽवारं । सं । इन्व । अस्मे इति । विश्वानि । द्रविणानि । धेहि ॥ ७ ॥

हे अग्रे ते त्वां वयमुक्थेः शस्त्रेर्विधेम । परिचरम । वयं ह्व्यैर्हविर्भिविधेम । पावक शोधक हे भद्रशोचे
कल्याणदीप्ति अस्मि अस्मभ्यं विश्ववारं विश्वैर्वरणीय रयिं धनं समिन्व । प्रापय । अस्मि अस्मभ्यं विश्वानि द्रवि-
णानि धेहि । स्थापय ॥

अस्माकमग्रे अध्वरं जुषस्व सहसः सूनो त्रिषधस्य ह्व्यं ।

वयं देवेषु सुकृतः स्याम गर्मणा नस्त्रिवरुथेन पाहि ॥ ८ ॥

अस्माकं । अग्रे । अध्वरं । जुषस्व । सहसः । सूनो इति । त्रिऽसधस्य । ह्व्यं ।

वयं । देवेषु । सुऽकृतः । स्याम । गर्मणा । नः । त्रिऽवरुथेन । पाहि ॥ ८ ॥

हे अग्रे अस्माकमध्वरं जुषस्व । भवस्व । हे सहसः सूनो हे वलस्य पुत्र त्रिषधस्य त्रिषु तित्यादिषु स्थानेषु
स्थित ह्व्यं हविर्जुषस्व । यद्वा । अध्वरं हविरिति योज्यं । अहिमितं हविरित्यर्थः । वयं यजमाना देवेषु मध्य
सुकृतः शोभनापूर्वकर्तारः स्याम । भवम । त्रिवरुथेन वाचिकादिभेदेन त्रिधा वरणीयेन गर्मणा सुखेन त्रिक्त
दिकेण गृहण वा नः पाहि । रत्न ॥

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिंधुं न नावा दरिताति पर्षि ।

अग्रे अत्रिवन्नमसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनां ॥ ९ ॥

विश्वानि । नः । दुऽगहा । जातऽवेदः । सिंधुं । न । नावा । दुऽइता । अति । पर्षि ।

अग्रे । अत्रिऽवत । नमसा । गृणानः । अस्माकं । बोधि । अविता । तनूनां ॥ ९ ॥

हे जातवेदो नोऽस्माकं दुर्गहा दुःखेन गात्र्यानि दुःखेन भोग्यानि विश्वानि दरितान्यति पर्षि । अति
पारय । सिंधुं न नावा नदी नाविको यथा तद्वत् । हे अग्रे अत्रिवत् अत्रियथा तथास्माकं नमसा लोचनेण
गृणानः स्तूयमानः सन् अस्माकं तनूनामविता रत्नको बोधि । बुध्यस्व ॥

पुत्रकामेष्ट्या यन्वेत्येषा प्रधानस्य यात्र्या । सुवितं च । यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽप्रिसुविश्रवस्तम
। आ० २. १० । इति ॥

यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जीहवीमि ।

जातवेदो यगो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्रे अमृतत्वमश्यां ॥ १० ॥

यः । त्वा । हृदा । कीरिणा । मन्यमानः । अमर्त्यं । मर्त्यः । जीहवीमि ।

जातऽवेदः । यगः । अस्मासु । धेहि । प्रऽजाभिः । अग्रे । अमृतऽत्वं । अश्यां ॥ १० ॥

यो मर्त्या मरणधर्माहममर्त्यमनीशं त्वा त्वां कीरिणा स्तुत्यादिपु विक्षिपेन हृदा हृदयेन युक्तो मन्यमान
स्त्वव जौहवीमि । अत्यथमाह्रयामि । यद्वा । स्तोत्रवाचकेन कीरिणाशब्देन स्तुतिरूपमन्वते । स्तुतियुक्तन
मनसा त्वां मन्यमानो जौहवीमि । हे जातवेदो यगो धन प्रजा वाग्मामु धेहि । प्रजाभिस्त्वहत्ताभिर्हं अमे
ऽहम्मुतल्य संतत्यविक्षेदलक्षणमग्ना । प्राप्नुया । प्रजामनु प्रजायमे तद्दु ते मर्त्यामुते । तं ब्रा० १ प ५ ६ । इति
हि श्रुतिः ॥

तस्यामेव पुत्रकामेष्ट्यां यस्मि त्वमित्यपायेः पुत्रवतोऽनुवाक्या । यस्मि त्व मुकृते जातवेदो यस्या हृदा
कीरिणा मन्यमानः । आ० २ १० । इति हि श्रुतिः ॥

यस्मि त्वं मुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनं ।

अश्विनं स पुत्रिणं वीरवतं गोमंतं रयिं नगते स्वस्ति ॥ ११ ॥

यस्मि । त्वं । सुऽकृते । जातऽवेदः । उं इति । लोकं । अग्ने । कृणवः । स्योनं ।

अश्विनं । सः । पुत्रिणं । वीरऽवतं । गोऽमंतं । रयिं । नगते । स्वस्ति ॥ ११ ॥

हे जातवेदोऽपि त्व यस्मि मुकृते मुकर्मण यजमानाय । उ इति पुरणः । लोक स्योन मुक्कर कृणवः ।
अकरोः । यद्वा । लोकमालोकेन स्योन कृणवः । अनुग्रहेण कृषिष्यर्थः । स यजमानोऽश्विन बहुशोपेत पुत्रिण
बहुपुत्रोपेत वीरवत वीरवीर्येण वीरवत गोमंत रयि धन नगते । प्राप्नोति । स्वस्तिवचनशर ॥ ॥ ११ ॥

मुसमिद्वायैत्येकादशचं पंचम मुक्तमात्रयस्य वमुद्युतस्यार्थं गायत्रिमध्यायुक्तदेवताक । आप्रमित्युक्तत्वात्तनु
नपाद्वर्जित । अनुक्र० म० १ सू० १३ । मुसमिद्वायाप्र गायत्रिमत्यनुक्रमिका । अवीणादिदमाप्रीमुक्त । मसिदी
अर्थेति सर्वपा यथार्थे वा । आ० ३ २ । इत्युक्तत्वात् ॥

मुसमिद्वाय गोचिपे घृतं तीघ्रं जुहीतन । अग्रयं जातवेदसे ॥ १ ॥

मुऽसमिद्वाय । गोचिपे । घृतं । तीघ्रं । जुहीतन । अग्रयं । जातऽवेदसे ॥ १ ॥

मुसमिद्वाय मृष्ट मसिद्वायैतन्नामकायाप्रथं गोचिपे दीपिसंते घृतमात्र तीघ्र प्रभुत जुहीतन हे अल्पिज
अप्रथंऽगनादिगुणयुक्ताय जातवेदसे जातधनाय ॥

नरागंसः सुपृदतीमं यज्ञमदाभ्यः । कविर्हि मधुहस्त्यः ॥ २ ॥

नरागंसः । सुपृदति । उमं । यज्ञं । अदाभ्यः । कविः । हि । मधुऽहस्त्यः ॥ २ ॥

नरागंसः नरैः गमनीयोऽयमपरिम यज्ञमिदं हविर्वा सुपृदति । मृष्ट प्रेरयति । स देवोऽदाभ्योऽहिस्य
केनापि कविर्मधावी मधुहस्त्यो मधुरहस्त्यः ॥

ईकृतो अग्र आ वहदं चित्रमिह प्रियं । सुखे रथेभिरुतये ॥ ३ ॥

ईकृतः । अग्ने । आ । वह । इदं । चित्रं । इह । प्रियं । सुऽखेः । रथेभिः । उतये ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईकृतः स्तुतः मत्ता वहदं चित्र चायनीय प्रियमिहास्मिन्न्यज्ञ सुखे रथेभ्यो रथेभ्यः तथेऽस्मद्र वणाय ॥

ऊर्णमदा वि प्रथस्वाभ्यर्का अनृपत । भवा नः शुभ्र सातये ॥ ४ ॥

ऊर्णऽमदाः । वि । प्रथस्व । अभि । अर्काः । अनृपत । भवा । नः । शुभ्र । सातये ॥ ४ ॥

हे ऊर्णमदा ऊर्णाकवलवत मुद् हे बर्हिर्वि प्रथस्व । प्रथय । अर्काः स्तोतारोऽभ्यनृपत । स्तुवति । हे शुभ्र
दीप्त सातये धनाय तद्दानाय वा नोऽस्माक भव ॥

देवीद्वारो वि श्रयध्वं सुप्रायणा न ऊतये । प्रप्र यज्ञं पृणीतन ॥५॥

देवीः । द्वारः । वि । श्रयध्वं । सुप्रऽअयनाः । नः । ऊतये । प्रऽप्र । यज्ञं । पृणीतन ॥५॥

हे द्वारो यज्ञस्य द्वाराभिमानिन्यो हे देवीदेव्यो वि श्रयध्वं । वियुक्ता भवत । सुप्रायणाः शोभनगमनसाधना नोऽस्माकमृतये रचायै यज्ञं यजमानं प्रप्र पृणीतन । पुरयत कामैर्यज्ञमेव वा फलैः ॥ ॥२०॥

सुप्रतीके वयोवृधा यद्गी ऋतस्य मातरा । दोषामुपासमीमहे ॥६॥

सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके । वयःऽवृधा । यद्गी इति । ऋतस्य । मातरा । दोषां । उपसं । ईमहे ॥६॥

हे अहो रात्रिद्याभिमानिदेव्यां सुप्रतीके मूर्ध्नि शोभनांगे वा वयोवृधास्य वर्धयिष्यां यद्गी महत्यावृतस्य यज्ञस्योदकस्य वा मातरा निर्मात्र्यां तयोर्मध्ये प्रत्येकं दोषां रात्रिदेवीमुपसमहे देवीमीमहे । सुमः ॥

वातस्य पत्नन्नीक्रिता देव्या होतारा मनुषः । इमं नो यज्ञमा गतं ॥७॥

वातस्य । पत्नन । ईक्रिता । देव्या । होतारा । मनुषः । इमं । नः । यज्ञं । आ । गतं ॥७॥

वातस्य पत्नन । नुप्रोपर्मपा । वायुगमनसद्गणगमनार्थमीक्रितास्माभिः स्मृती । यद्वा । वातस्य पतनसाधने ऽतरिचे गच्छती देव्या देवादप्रेरादित्याच्च समुद्भूता होतारा देवानामाह्वानारी युवां मनुषो मनुष्यस्यं नोऽस्माकं यज्ञमा गतं । आगच्छतं । नो मनुषो यज्ञमिति व्यधिकरणे पठ्यां । अस्माकं यजमानस्य यज्ञमित्यर्थः ॥

इळा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः । बर्हिः सीदन्वस्त्रिधः ॥८॥

इळा । सरस्वती । मही । तिस्रः । देवीः । मयःऽभुवः । बर्हिः । सीदन्तु । अस्त्रिधः ॥८॥

इळा पृथिवी सरस्वती । सर उदकं । तस्मात्सरस्वान्वायुः । तस्य स्त्री सरस्वती । मही महती भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी । अत्र यदपिष्या नोक्ता तथार्थं सर्वत्र महद्दृष्ट्याचिसंख्याश्रवणाच्च सा गृह्यते । अथवैताः चित्यतरिच्युस्थाना वारदेव्यः । एता मयोभुवः मुखस्य भावयिष्योऽस्त्रिधोऽहिसिकाः सत्यो बर्हिर्वर्हिषि सीदन्तु । उपविशन्तु ॥

शिवस्वष्टरिहा गहि विभुः पोषं उत त्मना । यज्ञेयज्ञे न उद्व ॥९॥

शिवः । त्वष्टः । इह । आ । गहि । विऽभुः । पोषं । उत । त्मना । यज्ञेऽयज्ञे । नः । उत । अ्व ॥९॥

हे त्वष्टदेव शिवः मुखकरः सन्निहा गहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । विभुर्गोप्रस्यं पोषं पोषकरणे । उतागत्य च त्मनात्मना स्वयमेव यज्ञं यज्ञं सर्वेषु यज्ञेषु नोऽस्मानुद्व । उत्कृष्टं रत्न ॥

अग्निहोत्र उत्तराह्वतस्कदने यत्र शैत्यत्वनया समिधमादध्यात् । मूर्चितं च । यत्र वेत्य वनस्पत इत्युत्तरस्या आहृत्याः स्कदने । आ० ३. ११. । इति ॥

यत्र वेत्य वनस्पते देवानां गुह्या नामानि । तत्र हव्यानि गामय ॥१०॥

यत्र । वेत्य । वनस्पते । देवानां । गुह्या । नामानि । तत्र । हव्यानि । गमय ॥१०॥

हे वनस्पते यूपभिमानिदेव यत्र यस्मिन् स्थाने वेत्य देवानां गुह्या गुह्यानि नामानि नामकानि रूपानि तत्र हव्यानि गमय । प्रापय ॥

स्वाहाग्रये वरुणाय स्वाहेंद्राय मरुद्भ्यः । स्वाहा देवेभ्यो हविः ॥११॥

स्वाहा । अग्रये । वरुणाय । स्वाहा । इन्द्राय । मरुत्भ्यः । स्वाहा । देवेभ्यः । हविः ॥११॥

अग्न्यादि विश्वे देवाः । तिभ्यो देवेभ्य इदं हविः स्वाहा करोमीति शेषः । स्वाहात करोमीत्यर्थः । एव स्वाहाकृतेः स्तुतिः ॥ ॥२१॥

अग्निं तं मन्ये इति दशर्चं षष्ठं मृक्तं वसुश्रुतस्यार्पमापेयं पाक्तं । अग्निं तं दशं पाक्तमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक आपेये कर्तव्यं पाक्तं कंदस्याश्विनशस्त्रं चिदं मृक्तं । अग्निं तं मन्ये इति पाक्तं । आ० ४ १३ । इति हि मृत्तितं ॥ आश्वमेधिके मध्यमेऽहनीदमेवाश्वशस्त्रं । मृत्तितं च । अग्निं तं मन्ये इत्याद्य तस्यैकाहिकमुपरिष्ठात । आ० १०. १०. । इति ॥ आद्य आभिप्रविकेपूकथ्येपु मित्रावरुणस्यानुष्पसृचः । मृत्तितं च । अग्निं तं मन्ये यो वसुरापे स्थूरं रयि भर । आ० ७. ८ । इति ॥

अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यंति धेनवः ।

अस्तमर्वंत आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिन इपं स्तोतृभ्य आ भर ॥१॥

अग्निं । तं । मन्ये । यः । वसुः । अस्तं । यं । यंति । धेनवः ।

अस्तं । अर्वंतः । आशवः । अस्तं । नित्यासः । वाजिनः । इपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥१॥

तमयिं मन्ये । स्तोमि । योऽपिर्वसुर्वासकः । यमस्तं सर्वेषां गृहवदाश्रयभुतं धेनवो यति । गच्छति प्रीणयितुं । अस्तमृक्तलक्षणमर्वंतोऽरणवतोऽथा आशवः शीघ्रगामिनो यति । तथा नित्यासो नित्यप्रवृत्तयो वाजिनो हविर्लक्षणात्तवतो यजमाना यमस्तं यति तं मन्ये । इपमत्त स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमा भरापे ॥

सो अग्निर्यो वसुर्गृणे सं यमायंति धेनवः ।

समर्वंतो रघुद्रुवः सं मुजातासः सूरय इपं स्तोतृभ्य आ भर ॥२॥

सः । अग्निः । यः । वसुः । गृणे । सं । यं । आऽयंति । धेनवः ।

सं । अर्वंतः । रघुऽद्रुवः । सं । सुऽजातासः । सूरयः । इपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥२॥

सोऽग्निः स खल्वग्निर्यो वसुर्वीसको गृणे । स्तयति । य धेनवः समायंति होमार्थं । अर्वंतोऽथा रघुद्रुवो लघुगमनाः समायंति । मुजातासः सूरयो मिधाविनश्च समायंति स खल्वग्निरिति ॥

अग्निर्हि वाजिनं विणे ददाति विश्वचर्षणिः ।

अग्नी राये स्वाभुवं स प्रीतो याति वार्यमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥३॥

अग्निः । हि । वाजिनं । विणे । ददाति । विश्वऽचर्षणिः ।

अग्निः । राये । सुऽआभुवं । सः । प्रीतः । याति । वार्यं । इपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥३॥

अग्निर्हयमपिः खलु विणे यजमानाय वाजिनमत्तवतं पुत्रमश्वमत्तं वा ददाति । विश्वचर्षणिः । विश्वे चर्षणयो मनुष्या रक्षणीया अर्चका वा यस्य स तथोक्तः । यद्वा । पश्यतिकर्मतत । सर्वस्य द्रष्टापी राये धनार्थिने । अथवा द्वितीयार्थं चतुर्थी । धनं स्वाभुव मुष्टु सर्वत्र व्याप्तं वस्यं सर्ववैरणीय प्रीतः सन्न याति । यमयति । दातुं वा शक्नोति । इपमित्यादि गत ॥

आभिप्रविकेपूकथ्येपु तृतीयमवने स्तोत्रयतुचस्यांते अथ इधीमह्रीत्यादिके प्रथमाद्वितीये । मृत्तितं च भवति । आ ते अपे इधीमह्युभे मुयंद्र सर्पिष इति द्व एका च । आ० ७. ८. । इति ॥

आ ते अग्र उधीमहि द्युमंतं देवाज्रं ।

यद् स्या ते पनीयसी समिहीदयति द्यवीषं स्तोतृभ्य आ भर ॥४॥

आ । ते । अग्रे । उधीमहि । द्युऽमंतं । देव । अज्रं ।

यत् । ह । स्या । ते । पनीयसी । संऽउत् । दीदयति । द्यवि । उषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥४॥

हे अग्रे देव द्युमंतं दीपिमंतमज्रमजीर्णं ते त्वामा सर्वत उधीमहि । दीपयामः । यद् खनु स्या मा ते तव पनीयसी स्या समिहीपिदीदयति । दीपयति । द्यवि द्युलोके ॥

आ ते अग्र ऋचा हविः शुक्रस्य गोचिपस्पते ।

मुश्चंद्र दस्म विशंपते हव्यवाट तुभ्यं हृत इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥५॥

आ । ते । अग्रे । ऋचा । हविः । शुक्रस्य । गोचिपः । पते ।

मुऽचंद्र । दस्म । विशंपते । हव्यऽवाट । तुभ्यं । हृत । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥५॥

हे गोचिपो दीपिः पते स्वामिन्नये शुक्रस्य दीपस्य ते तुभ्यमुचा मंत्रेण सह हविर्हृतं । हे मुश्चंद्र मुष्णाद्वादक गोभनहरिण्य वा हे दस्म शत्रुणामुपक्षयितविशंपते विशा प्रजाना पालक हव्यवाट हविषो वोढः । इषमिति गत ॥ ॥२२॥

प्रो त्ये अग्रयोऽग्निषु विश्वं पुष्यंति वार्यं ।

ते हिन्विरे त इन्विरे त इपरयंत्यानुपगिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥६॥

प्रो इति । त्ये । अग्रयः । अग्निषु । विश्वं । पुष्यंति । वार्यं ।

ते । हिन्विरे । ते । इन्विरे । ते । इपरयंति । आनुपक् । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥६॥

प्रो प्रिव पुष्यति त्ये तेऽग्रयो धिष्ण्या अग्निषु गार्हपत्यादिषु । यद्वा । लौकिका अग्रयस्तेजःपदार्याऽग्निषु वेदिकेषु विश्वं सर्व वार्यं वरणीयमपेक्षितं धनं पुष्यति । तेऽग्रयो हिन्विरे । प्रीणयंति । इन्विरे । व्याप्नुवंति च । त इपरयति । अन्नमिच्छति । आनुपक् सर्वत्रानुपक् । तत्रायिसामान्याभिप्रायेणिकवचनं ॥

तव त्ये अग्रे अर्चयो महि व्राधंत वाजिनः ।

ये पत्वभिः शफानां व्रजा भुरंत गोनामिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥७॥

तव । त्ये । अग्रे । अर्चयः । महि । व्राधंत । वाजिनः ।

ये । पत्वऽभिः । शफानां । व्रजा । भुरंत । गोनां । इषं । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥७॥

हे अग्रे तव त्वदीयास्त्ये तेऽर्चयो रश्मयो महि महदत्यधिकं वाजिनोऽन्नवंतो वा व्राधंत । वर्धति । यद्वा लुप्तोपमा । वाजिनोऽश्वा इव । ये रश्मयः पत्वभिः पतनेः शफानां गोनां व्रजा यूथानि भुरंत । इच्छंति । आयता ज्वाला होमाय काष्ठत इत्यर्थः । ते वर्धति ॥

नवा नो अग्र आ भर स्तोतृभ्यः मुष्तितीरिषः ।

ते स्याम य आनृचुस्वादृतासो दमेदम इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥८॥

नवाः । नः । अग्ने । आ । भर । स्तोतृभ्यः । सुऽश्लितीः । इषः ।
ते । स्याम । ये । आनृचुः । त्वाऽदृतासः । दमेऽदमे । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ६ ॥

हे अग्ने स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्य नवाः सत्या नृत्वा वा मुञ्जितीः मुनिवासाः सुपजा वा इष उक्तलक्षणान्यज्ञान्या भर । प्रयच्छ । ये वयं दमे दमे सर्वेषु यागगृहेषु त्वामानृचुः । अर्चयति । ते वयं त्वाऽदृतासमया द्रुत पन्नसूचक लभ्यवतः संतः स्याम । समृद्धा भूयास्म । दमे दमे स्यामिति वा योज्य ॥

आभिप्रविकेषूकथेषु तृतीयसर्वे वैकल्पिकस्तोत्रियतुच उभे मुखद्वयेषा तृतीया । सूत्रमुक्त ॥

उभे मुश्वद्र सर्पिषो दर्वी श्रीणीष आसनि ।
उतो न उत्पुपूया उक्थेषु गवसस्पत इषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ ७ ॥
उभे इति । सुऽचंद्र । सर्पिषः । दर्वी इति । श्रीणीषे । आसनि ।
उतो इति । नः । उत । पुपुयाः । उक्थेषु । गवसः । पते । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ७ ॥

हे मुखद्वये गोभनाङ्गादन गोभनहिरण्य वाग्ने उभे सर्पिषः पुंशं दर्वी जुहपभुतावामन्यास्य श्रीणीषे । श्रयसि पचसि वा । उतो अपि च नोऽस्मानुक्थेषु यागिषुपुपुयाः । उत्पूरय फलेः । हे गवसस्पते बलस्य पालयितः ॥

एवाँ अग्निमंजुर्यमुगीर्भियंज्ञेभिरानुपक ।
दधंस्मे सुवीर्यमुत त्यदाश्वश्मिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ १० ॥
एव । अग्निं । अजुर्यमुः । गीऽनिः । यज्ञेभिः । आनुपक ।
दधत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यं । उत । त्यत् । आशुऽश्वश्मिं । इषं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ १० ॥

एवोक्तरीत्याग्निं गीर्भिः स्मृतिभिर्यज्ञेभिर्यज्ञेवा तत्साम्रिहंविर्भवा आनुपगनुपक्तमजुः । गच्छति । तथा कृत्वा यमुः । यमयति । स्यापयति । हविर्भिर्यज्ञेतीत्यर्थः । एवमात्रेयाः स्वान्परोक्षतया निर्दिशति ॥ अजुर्यमु रित्यत्राख्यातमाख्यातेन क्रियासातत्य इति समासः ॥ किञ्च अस्मि अस्मा सुवीर्यं गोभनपुत्रादिकमुतापि च त्यक्तदाश्वश्मिं । आशुवोऽथा यस्य भवति स आश्वश्मिः । तस्य भाव आश्वश्मिः । तदपि दधत् । धारयति ॥ ॥२३॥

सखायः सं व इति दगर्चं सप्तमं मुक्त । आत्रेय इष ऋषिः । अत्र्या पक्तिः शिष्टाः पत्न्यतपरिभाष्यः नृपुमः । तथा चानुक्रांतं । सखाय इषः पंक्त्यतमिति ॥ प्रातरनुवाक आप्रिये कतावानुपुम कदस्याश्विनगम्ये चोत्तमाव र्जमिदं मुक्त । सूचितं च । सखायः सं वस्त्वामये हविष्पत इति मुक्त । आ० ४. १३ । इति ॥

सखायः सं वः सम्यंचमिषं स्तोमं चाग्रये । वर्षिष्ठाय शितीनामृजो नप्रे सहस्वते ॥ १ ॥
सखायः । सं । वः । सम्यंचं । इषं । स्तोमं । च । अग्रये । वर्षिष्ठाय । शितीनां । ऊर्जः । नप्रे ।
सहस्वते ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभुता ऋत्विजो वो वृथं संस्करत । उपसंगंश्रुतियोग्यक्रियाधोहारः । किञ्च सम्यन्वमिषमस्र स्तोमं स्तोत्रं चाग्रये वर्षिष्ठायार्तिशयिण प्रवृद्धाय जितेनां यजमानानामर्थाय वर्षिष्ठाय प्रवृद्धतमायोजो नप्रे बलस्य न पातयिञ्चे तपुत्राय वा सहस्वते बलवते संस्करतिति ॥

कुत्रा चिद्यस्य समृती रखा नरो नृषदने। अहेतश्चिद्यमिंधते संजनयति जंतवः ॥२॥
कुत्र। चित्। यस्य। संऽऋती। रखाः। नरः। नृऽसदने। अहेतः। चित्। यं। इंधते।
संऽजनयति। जंतवः ॥२॥

संऽऋतिः कुत्र चिद्यते इति शेषः। कुत्राजे। यस्यापिः समृती संप्राप्ती रखा रममाणा नरो नेतार
ऋत्विजः। नृषदने यागगृहेऽहेतश्चित्। चिदिति पुत्रायां। अहेतः पुत्र्याः पुत्रयंतो वा संतो यमिंधते। दीप-
यति। तदर्थं संजनयति चारण्यां जंतवः प्राणिनः। स कुत्रेति संबंधः ॥

सं यदिपो वनामहे सं हव्या मानुषाणां। उत द्युम्नस्य शवस ऋतस्य रश्मिमा ददे ॥३॥
सं। यत्। इपः। वनामहे। सं। हव्या। मानुषाणां। उत। द्युम्नस्य। शवसा। ऋतस्य।
रश्मिं। आ। ददे ॥३॥

यद्यदिपोऽन्नानि सं वनामहे। संभजामहे। यदा च मानुषाणामस्माकं हव्या हवीष्यपिः संसेवते उत
तदानीं द्युम्नस्य द्योतमानस्यान्नस्य शवसा वनेन सामर्थ्येन ऋतस्योदकस्य ग्राहकं रश्मिमा ददे। आदत्ते
ऽपिः। फलजनकं तेजः स्वीकृतवानित्यर्थः। यद्वा। ऋतस्य यज्ञस्य रश्मिं रश्मिवद्ग्राहकं शवसा ददे।
स्वीकरोति ॥

स स्मां कृणोति केतुमा नक्तं चिदूर आ सते। पावको यद्वनस्पतीन्प्र स्मां मिनात्यजरः ॥४॥
सः। स्म। कृणोति। केतुं। आ। नक्तं। चित्। दूरे। आ। सते। पावकः। यत्। वनस्पतीन्।
प्र। स्म। मिनाति। अजरः ॥४॥

स स्म स पत्न्यापिः कृणोति। करोति। केतुं प्रज्ञानमा सर्वतः। कस्यत्युच्यते। चिदप्यर्थे। नक्तं चिद्रात्रा-
वपि दूर आ सते। आ इति चार्थे। दूरऽपि वर्तमानाय समुप्याय। कदा। यद्यदा पावकोऽयमपिरजरो
ऽजीर्णोऽनभिभाव्यः सन वनस्पतीनिधासि प्र स्म मिनाति। प्रकर्षणं दहति। स्मिति पुराणः ॥

अव स्म यस्य वेपणे स्वेदं पथिषु जुहति। अभीमह स्वजेन्यं भूमा पृष्ठेव रुरुहुः ॥५॥
अव। स्म। यस्य। वेपणे। स्वेदं। पथिषु। जुहति। अभीमह। स्वजेन्यं। भूमा। पृष्ठेव। रुरुहुः ॥५॥
अव। स्म। यस्य। वेपणे। स्वेदं। पथिषु। जुहति। अभी। इं। अहं। स्वऽजेन्यं। भूमं।
पृष्ठाऽइव। रुरुहुः ॥५॥

यस्यापेर्वेपणे परिचर्यायां पथिषु होममार्गेषु रश्मिषु स्वेदं स्रवदाज्यमवाधोमुखं जुहत्यध्वर्यवः तदानी-
मीमिनर्मापमभि रुरुहरह। अभ्यारोहत्यवाज्यधाराः। अह इति विनिश्चयार्थोयः। स्वजेन्यं स्वोत्पन्नं भूमं। बह
भवतीति भूमापत्य। तत्पृष्ठेव पितुः पृष्ठेऽगानिव। पुत्रा यथा पितुरं कमारोहति तद्वत् ॥ ॥५॥

यं मर्त्यैः पुरुस्पृहं विद्विष्यस्य धायसे। प्र स्वादनं पितृनामस्तंतातिं चिदायवे ॥६॥
यं। मर्त्यैः। पुरुऽस्पृहं। विदत्। विष्यस्य। धायसे। प्र। स्वादनं। पितृनां। अस्तंऽतातिं।
चित्। आयवे ॥६॥

यमपि पुरुस्पृहं बह्वभिः स्पृहणीयं विदत्। वेत्ति। मर्त्यां यजमानो विष्यस्य धायसे सर्वस्य व्याप्त्यर्थं पितृ-
नामत्तानां प्र स्वादनं प्रकर्षणं स्वादृकर्तारमस्ततातिमस्ते गृहे निवासकर्तारमायवेऽन्नार्थं यजमानार्थं वा ॥

स हि ष्मा धन्वाक्षितं दाता न दात्या पशुः। हिरिः शमश्रुः शुचिदन्भुरनिभृष्टविषिः ॥१॥
सः। हि। स्म। धन्व। आऽक्षितं। दाता। न। दाति। आ। पशुः। हिरिः शमश्रुः। शुचिऽदन।
ऋभुः। अनिभृष्टऽतविषिः ॥१॥

स हि ष्म स खन्वाधिन्व निरुदकप्रदेशमाक्षितं तुणकाष्ठादिभिराक्षिप्तमा दाति। सर्वतः खंडयति।
दहतीत्यर्थः। दाता तुणादिखडयिता पशुर्न पशुरिव। पशुर्यथा तुणजातं कर्मण भक्षयति तद्वत्। हिरिः शमश्रु
हिरण्यमश्रुः शुचिदन दीप्तदत्त ऋभुरुक्तं भवन। महानित्यर्थः। अनिभृष्टतविपरपीडितवत् ॥

शुचिः ष्म यस्मा अत्रिवत्प्र स्वधितीव रीयते। सुपूरसूत माता क्राणा यदानुगे भर्गं ॥८॥
शुचिः। स्म। यस्मिं। अत्रिवऽवत्। प्र। स्वधितिःऽडव। रीयते। सुऽसूः। असूत। माता।
क्राणा। यत्। आनऽगे। भर्गं ॥८॥

अयमपिः शुचिः ष्म दीप्तः खलु। यस्मा अपयेऽत्रिवदत्रिव यत्रमानो हविर्दातु प्र रीयते। प्रयच्छति।
यदा। स्मिति पुरणः। शुचिर्यस्मिं ॥ प्रथमार्थं चतुर्थी ॥ दीप्तो योऽत्रिवत्। अत्रि तुणमित्यत्रिः पशुः। स इव।
स यथा तुणानि दादमानो गच्छति तद्वदहतीत्यर्थः। स्वधितिरिव परशुरिव क्षिदन। सुपूः सुप्रसवा माता
रणिमसूत क्राणा कृवाणं जगदुपकारकं। यद्यस्मात् य इति वा। योऽपिभर्गमत्तमानो। अयति ॥

आ यस्ते सर्पिरामुतेऽग्ने शमस्ति धायसे। एषु द्युम्नमुत श्रव आ चित्तं मर्त्येषु धाः ॥९॥
आ। यः। ते। सर्पिःऽआमुते। अग्ने। शं। अस्ति। धायसे। आ। एषु। द्युम्नं। उत। श्रवः।
आ। चित्तं। मर्त्येषु। धाः ॥९॥

हे सर्पिरामुते घृताव्याजाये यस्त्वमा सर्वतो भवसि तादृगाय धायसे सर्वस्य धावे तं तुभ्यं शमस्ति।
सुखमस्ति। स्मृतः सकाशात्। तथा चेत एषु मर्त्येषु स्तोत्रुषावेतेषु द्युम्न यग आ धाः। आधिष्ठि। उतापि च
श्रवोऽज्ञमा धाः। चित्तं त्वदीयामनुयहवृद्धिमथा धाः ॥

इति चिन्मन्युमधिजस्वादातमा पशुं ददे।

आदग्ने अपृणतोऽत्रिः सामह्याहस्यनिषः, सामह्यानृन ॥१०॥

इति। चित्तं। मन्युं। अधिजः। त्वाऽदातं। आ। पशुं। ददे।

आत्। अग्ने। अपृणतः। अत्रिः। समह्यात्। दस्यून। इपः। समह्यात्। नृन ॥१०॥

इति चित इत्यं कृतप्रकारेण मन्युं मननसाधनं स्तोत्रमधिजः। अधुतमन्वीर्यव्यतिरिक्तरिधुय वा जन
यिता ऋषिस्वादाते त्वया दातव्यं पशुमा ददे। आदत्ते। आददीत वा। आदनतरमेवापेरपृणतोऽददतो
दस्यूनत्रिस्तन्नोत्र इपः सामह्यात्। भृगमभिभवत्। इप एष्टृत्तन विरोधिनः सामह्यात्। पुनर्हक्तिराद-
राथा ॥ ॥१०॥

त्वामग्र इति सप्रर्चमष्टमं मुक्तमात्रेयस्येपस्यार्थं जागतमायेयं। त्वामये सप्र जागतमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रा
तरनुवाक आयेय कर्तो आगते कंदस्याश्विनगम्ने चंद्र मुक्तं। तथा च मुक्त्वं। जनस्य गोपास्वामग्र ऋतायव।
। आ० ४. १३.। इति ॥

त्वामग्र ऋतायवः समीधिरे प्रत्नं प्रत्नासं ऊतये महस्कृत।
पुरुश्चंद्रं यजतं विश्वधायसं दमृत्तसं गृहपतिं वरेण्यं ॥१॥

त्वां अग्ने । ऋत॑ऽयवः । सं । इ॒धिरे । प्र॒त्नं । प्र॒त्नासः । ऊ॒तये । सहः॑ऽकृत ।
पुरु॑ऽचंद्रं । य॒जतं । विश्व॑ऽधायसं । द॒मूनसं । गृह॑ऽपतिं । व॒रेण्यं ॥ १ ॥

हे महस्कृत बलस्य कर्तारमे प्रत्नं पुरातनं त्वां प्रत्नासः पुरातना ऋतायवो यज्ञकामा ऋपय ऊतये स्वर
वणाय समीधिरे । सम्यग्दीपितवंतः । कीदृशं त्वां । पुरुचंद्रं बहुधनमतिशयनाद्भादकं वा यजतं यद्य
विश्वधायसं बहुज्ञं दमूनसं दानमनसं गृहपतिं यजमानगृहस्य पालकं वरेण्यं वरणीयं ॥

त्वामग्ने अतिथिं पृथ्व्यं विणः शोचि॑ष्केणं गृह॑पतिं नि षे॒दिरे ।
वृह॑त्केतुं पुरु॑रूपं धन॑स्पृतं सु॒ग॒मी॒णं स्व॑वसं जर॒द्विषं ॥ २ ॥
त्वां अग्ने । अतिथिं । पृथ्व्यं । विणः । शोचिः॑ऽकेणं । गृह॑ऽपतिं । नि । से॒दिरे ।
वृह॑त्ऽकेतुं । पुरु॑ऽरूपं । धन॑ऽस्पृतं । सु॒ऽग॒मी॒णं । सु॒ऽअ॒वसं । जर॑त्ऽविषं ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां विणो यजमाना गृहपतिं गृहस्वामिनं नि षेदिरे । गार्हपत्यरूपेण स्थापितवत इत्यर्थः । कीदृशं
त्वा । अतिथिमतिथिवत्पृथ्व्यं पृथ्व्यं पुरातनं शोचिष्केण दीप्तज्वालं वृहत्केतुं प्रभुतप्रज्ञानं पुरुरूपमाहवनीयादि
रूपेण बहुरूपं धनस्पृतं धनानां स्पर्तारं सुगमीणं शोभनमुखं स्ववसं मुरजणं जरद्विषं जरतां वृचाणां व्यापक
जोगादिकं वा ॥

अग्नीनां परम्परं संमगं विविचयेऽपथे काचिदिष्टिः । तत्र त्वामग्ने मानुषीरिति याज्या । मुञ्चि च ।
त्वामग्ने मानुषीरीकृते विणोऽप आयाहि वीतये ॥ आ० ३ १३ । इति ॥

त्वामग्ने मानु॑षीरीकृते॒ विणो॑ ही॒त्रा॒विदं॑ वि॒विचिं॑ रत्न॒धात॑मं ।
गुहा॑ संतं सु॒भग॑ विश्व॒दर्श॑तं तु॒वि॒ष्व॒णसं॑ सु॒यज्ञं॑ घृ॒त॒श्रियं॑ ॥ ३ ॥
त्वां अग्ने । मानु॑षीः । ई॒कृते॑ । विणः । ही॒त्रा॒ऽविदं॑ । वि॒विचिं॑ । रत्न॑ऽधात॑मं ।
गुहा॑ । संतं । सु॒ऽभ॒ग॒ । विश्व॑ऽदर्श॑तं । तु॒वि॒ऽस्व॒नसं॑ । सु॒ऽय॒ज्ञं । घृ॒त॒ऽश्रियं॑ ॥ ३ ॥

हे अग्ने सुभग शोभनधनं त्वां मानुषीर्विणो मानुषसंवधिन्यः सर्वाः प्रजा ईकृते । स्तुवति । कीदृशं त्वा ।
हीत्राविदं होमाना मग्नहोत्रकाणां वा वक्तारं विविचिं विविचकं मदमतोः रत्नधातमं रमणीयानां धनानां
दानुतमं गुहा गुहायामरण्यां हृदयेषु वा संतं सर्वदा वर्तमानं विश्वदर्शतं सर्वद्रेष्टव्यं तुविष्वणसं प्रभुतध्वनि
मुयज्ञं मुषु यष्टारं घृतश्रियं घृतं श्रियत ॥

त्वामग्ने धर्ण॑सिं विश्व॒धा व॒यं गी॑र्भिर्गृ॒णतो॑ नम॒सोप॑ सेदि॒म ।
स नो॑ जु॒षस्व॑ स॒मि॒धानो॑ अंगि॒रो दे॒वो म॑र्त॒स्य य॒गसा॑ सु॒दी॒तिभिः॑ ॥ ४ ॥
त्वां अग्ने । धर्ण॑सिं । विश्व॒धा । व॒यं । गीः॑ऽभिः । गृ॒णतोः॑ । नम॑सा । उप॑ । से॒दि॒म ।
सः । नः । जु॒षस्व॑ । संऽऽ॒धा॒नः । अंगि॒रः । दे॒वः । म॑र्त॒स्य । य॒गसा॑ । सु॒दी॒तिऽभिः॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने धर्णसिं सर्वस्य धारकं त्वां वयमात्रिया वा विश्वधा बहुप्रकारेण गीर्भिर्गृणतोः स्तुवतो नमसा नम-
स्कारिणोप सेदिम । उपसन्ना भवेम । स त्वं नोऽस्मान् जुषस्व । सेवस्व धनादिभिः । समिधानः सम्यग्दीप्तो
दीप्यमानोऽस्माभिर्हे अंगिरः सर्वत्र गंतरंगिरसः पुत्र वा देवो दीप्यमानस्त्वं मर्तस्य यजमानस्य यगसा सुदी-
तिभिर्ज्वालाभिः सह जुषस्व ॥

त्वमग्ने पुरूरूपो विंशेविंशे वयो दधासि प्रत्नथां पुरुष्टुत ।
 पुरूरण्ना सहसा वि राजसि त्विषिः सा ते तित्विषाणस्य नाधृषे ॥५॥
 त्वं अग्ने । पुरूरूपः । विंशेऽविंशे । वयः । दधासि । प्रत्नऽथां । पुरूऽस्तुत ।
 पुरूणि । अन्ना । सहसा । वि । राजसि । त्विषिः । सा । ते । तित्विषाणस्य । न । आऽधृषे ॥५॥

हे अग्ने त्वं पुरूरूपः सन विंशे विंशे सर्वैर्म यज्ञमानाय प्रत्नथां पुराण इव वयोऽत दधासि । धारयसि ।
 हे पुरूष्टुत वह्निः सत्य पुरूणि वह्न्यन्नात्तानि चरुपुरोडाशादीनि सहसा बभूव वि राजसि । ईश्वरो भवसि
 स्वीकर्तुं । तित्विषाणस्य दीप्तस्य ते तव सा प्रभिता त्विषिदीप्तिनाधृषे । अश्विरधृष्या भवति ॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ्य देवा दृतं चक्रिरे हव्यवाहनं ।
 उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतं त्वेषं चक्षुर्दधिर चोदयन्मति ॥६॥
 त्वां अग्ने । संऽदधानं । यविष्ठ्य । देवाः । दृतं । चक्रिरे । हव्यऽवाहनं ।
 उरुऽज्रयसं । घृतऽयोनिं । आऽहुतं । त्वेषं । चक्षुः । दधिर । चोदयन्मति ॥६॥

हे यविष्ठ्य युवतमापे समिधानं सम्यग्निध्यमान त्वा हव्यवाहन हविषा वोढार दृतं चक्रिरे । क्रतवतो
 देवाः । त्रयाणामग्नीनां मध्ये हव्यवाहनः खलु पृथे देवर्हविवहनाय दृतः क्रतुः । हव्यवाहनो देवाना । तं म० ३
 प ८. ६. इति हि श्रुतिः । किञ्च उरुज्रयसं प्रभुतं वग घृतयोनिं । घृत योनिः कारण यस्य त । आहत त्वा
 चोदयन्मति । चोदयती मतिर्यस्य तद्योदयन्मति । त्वेष दीप्तं चक्षुःकलक्षणं सर्वप्रकाशकं चक्षुःग्यानीयं कृत्वा
 दधिर देवा मनुष्याश्च । मत्या हि चक्षुषोऽयतं ॥

त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतः सुम्नायवः सुपमिधा समीधिर ।
 स वावृधान ओषधीभिरुक्षितोऽभि ज्रयांसि पार्थिवा वि तिष्ठसे ॥७॥
 त्वां अग्ने । प्रऽदिवः । आऽहुतं । घृतः । सुम्नाऽयवः । सुऽसमिधा । सं । उधिर ।
 सः । ववृधानः । ओषधीभिः । उक्षितः । अभि । ज्रयांसि । पार्थिवा । वि । तिष्ठसे ॥७॥

हे अग्ने घृतराजत त्वां प्रदिवः पुरातनाः सुम्नायवः सुपमिधतो यज्ञमानाः सुपमिधा गोभर्तुभ्यं
 समीधिर । सम्यक् दीपितवतः । स त्वं वावृधानो वर्धमान ओषधीभिरुक्षितः सितो त्रयास्यत्तानि पार्थिवा
 पार्थिवान्वृधान् । यद्वा । पार्थिवति त्रयोविंशपणं । पार्थिवानि चरुपुरोडाशादिकास्यभि वि तिष्ठसे । अभिव्यज्य
 वर्तसे ॥ ॥७॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमथांश्चतुरो देयाद्विद्यातोथंमहश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपालमायाज्यधुरधरण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशावाः मुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । य नत्वा क्रतुकृत्याः स्युस्त नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत । निर्भमे तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

पचमे मंडले प्रथमेऽनुवाके पूर्वमष्टौ मुक्तानि व्याख्यातानि । त्वामग्ने हविष्मत् इति मप्रचं नवमं भुक्तमा
त्रेयस्य गयस्यार्ष । मप्रमीपंचम्यां पंक्ती. गिष्टा अनुष्टुभः । अपिदेवता । तथा चानुक्रम्यते । त्वामग्ने गयो
ऽत्यापंचम्यां पंक्ती इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनग्रन्थे चितदादिके त्र मुक्ते शसनीये । तथैव सूचितं । त्वामग्ने
हविष्मत् इति मुक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥

त्वामग्ने हविष्मतो देवं मर्तास ईरुते । मन्ये त्वा जातवेदसं स हव्या वस्यानुपक् ॥१॥
त्वां अग्ने । हविष्मत्तः । देवं । मर्तासः । ईरुते । मन्ये । त्वा । जातवेदसं । सः । हव्या ।
वशि । आनुपक् ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मतो होममाधनद्रव्यगमेता मर्तासो मर्त्या ईरुते । सूचति । अहं च
जातवेदसं । जातम्युत्पन्नं चराचरं भुतजातं वेत्तीति जातवेदाः । अथवा जातानि स्थावरजगमात्मकान्येन
विदुरिति जातवेदाः । यद्वा । वेद इति धननाम । जातं सर्वं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः । एवविधं त्वा
त्वां मन्ये । स्तौमि । मनिरत्र सुत्वर्थं वर्तते धातुनामनेकार्थत्वात् । स त्वं हया हवनमाधनानि हवीष्यानुपक्
निरंतरतयानुपक्त्वं यथा तथा वजि । वहमि ॥ हविष्मत्तः । हविःशब्द आणादिकहप्रत्ययात्त्वात्प्रत्ययस्वर
णातोदात्तः । तदस्यास्तीति मनुष्य । पदमंज्ञाया अपवादत्वेन तसौ मत्वर्थ इति भमज्ञाया कृत्वाभावः ।
मनुष्यासोरनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वर एव शिष्यते । देव । अचप्रत्ययात्त्वाद्देवशब्दोऽतोदात्तः । मर्तासः । मुद
प्राणत्यागः । अमिहसिमुडित्यादिना तनः । गुणः । मर्तः । जभेरमुक् । मर्तासः । नित्वादाद्युदात्तः । ईरुते । ईरु
सुती । अदादित्वाच्छपो लुक् । आत्मनेपदेष्वनतो ईरुत्वं । अत्र उकारस्याध्यतुसप्रदायप्राप्ते उकारः । नमा
बंधातुकानुदात्तत्वेन धातुस्वरं प्राप्त आष्टमिको निघातः । मन्ये । श्यनो नित्वादाद्युदात्तत्वं । त्वा । युपि
मिश्रणे । मदिक्प्रत्ययांतो युष्मच्छब्दः प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । त्वमविकवचन इति मपर्यंतस्य त्वादिगः ।
द्वितीयायां च । पा० १. २. ८१ । इत्याकारः । एकादिगः उदात्तनोदात्त इत्येकादिगोऽण्युदात्त एव । त्वामो
द्वितीयाया इति त्वादिगः । स्थानिवद्भावेनांतोदात्तत्वं प्राप्तिऽनुदात्तं सर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वं । जातवेदसं ।
जनी प्रादुर्भावे । क्तः । श्वीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः । जनसनखना मञ्जलीरित्यात्व । प्रत्ययस्वरणातो
दात्तः । वेदसगच्छोऽप्यमुन्प्रत्ययांतत्वादाद्युदात्तः । कर्मधारयपक्षे समामातोदात्तापवादत्वेन तत्पूर्वं तुभ्या
र्थत्वादिना पूर्वपदप्रकृतिस्वरं प्राप्तिः कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तदपवादत्वेन गतिकारकथोरपि पूर्वपदप्रकृ
तिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बह्व्रीह्रिपक्षे बह्व्रीह्रिं प्रकृत्या पूर्वपदमिति । हव्या । हवमहंतोत्वस्मिन्नर्थे
य इत्यनुवर्तमाने कंदसि चेति यः । नपुंसकत्वाच्छरादिगः । श्मकंदसि बह्वन्मिति लोपः । प्रत्ययन्तगण
मुमः । दीर्घन्लोपी । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । वजि । वह प्रापणे । सिपः । नुगनुवृत्तो बह्वन् कंदमीति शपो
लुक् । टत्वकत्वपत्वानि । सिपः । पित्वादननुदात्तत्वेन धातुस्वरणाद्युदात्तत्वं प्राप्तिः निघातः । आनुपक् । अनुपूर्वस्य
पञ्जेः क्लिप् । नकारलोपः कुत्व च । धात्वाद्देः सकारस्योपसर्गात्सुनीतीत्यादिना पत्व । दीर्घश्कांदसः । कृद
न्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अग्निर्होता दास्वतः शयस्य वृक्तवर्हिषः । सं यज्ञासश्चरन्ति यं सं वाजासः श्रवस्यवः ॥२॥
अग्निः । होता । दास्वतः । शयस्य । वृक्तऽवर्हिषः । सं । यज्ञासः । चरन्ति । यं । सं । वाजासः ।
श्रवस्यवः ॥२॥

यमग्नि यज्ञासः सर्वे यज्ञाः सं चरन्ति महिता गच्छन्ति । श्रवस्यवो यज्ञमानस्य प्रभृतां कीर्तिं संपादयन्तो वाजासो हवीषि यमग्नि सं चरन्ति प्राप्तवन्ति । एवंविशिष्टोऽग्निर्दास्वतो हविष्प्रक्षेपणादिदानवतो वृक्तवर्हिषः । वृक्तानि मूनानि वर्होषि दभो धेनामां वृक्तवर्हिः । तस्य शयस्य । चिर्यति निवसंत्यस्मिन् स्वर्गसाधनफलानीति शयः । तस्य यज्ञमानस्य यागार्थं होता देवानामाह्वाता भवति ॥ दास्वतः । दा दाने । अमुन्प्रत्ययातः । मनुषो ऽदपधात्वाद्भवत् । धातुस्वरणाद्युदात्त एव । शयस्य । चि निवासगत्योः । जयो निवास इत्याद्युदात्तत्व । वृक्तवर्हिषः । वृजो वर्जने । वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं । निष्ठा । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । बह्व्रीह्रित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । यज्ञासः । यज्ञशब्दो यज्ञयाचित्यादिना नङ्प्रत्ययातोऽतोदात्तः । चरन्ति । चर गतिभक्षणयोः । अदपदेशात्समावधानुकानुदात्तत्व । यदुत्तान्नित्यमिति निघाताभावः । वाजासः । वर्जघञ् । वाजः । कर्षात्वत इत्यतोदात्तत्व । कादसत्वात् त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । श्रवस्यवः । कदमि परंछायामिति कच । काच्छेदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः ॥

उत स्म यं शिष्टुं यथा नवं जनिष्ठाश्रणी । धर्तारं मानुषीणां विगामग्निं स्वध्वरं ॥३॥
उत । स्म । यं । शिष्टुं । यथा । नवं । जनिष्ठा । श्रणी । धर्तारं । मानुषीणां । विगामग्निं । स्वध्वरं ॥३॥
अग्निं । सुऽअध्वरं ॥३॥

उत स्म अपि च मानुषीणा मनोज्ञातानां विगां । विगति प्रविगति गर्भाशयमिति विगः प्रजाः । तासां धर्तारमाहारादिपाकद्वारण शरीरधातुना पोषक स्वध्वरं शोभनयज्ञ यमग्निमरणी द्वे अरणी नवं नूतन शिष्टुं यथा अपत्यमिव जनिष्ट अजनिघातां । अरणी प्रजानां पोषणार्थं चेतमग्निमस्त्रजतामित्यर्थः ॥ शिष्टुं । शो तनुकरणे । आदेच इत्यादिना आत्व । गः कित्त्वन्वञ्चत्युप्रत्ययः सन्वञ्चावश्च । द्विभावोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च । सन्वत् इतीत्व । आतो धातोरित्याकारलोपः । निच्चादाद्युदात्तः । यथा । यथेति पादात् इति सर्वानुदात्तः । जनिष्ट । जनी प्रादुर्भावे । मुङ् । कादसत्वाद्दचनव्यत्ययः । अरणी । अ गतो । अर्तिस्त्रमुधुधम्यश्चावितृभ्यो ऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यामर्ति गच्छत्यपिरित्यरणी । कथमपादानार्थं आणादिकोऽनिः । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । पा० ३ ४ ५ । इति नियमाद्वीमादित्वात्सिद्ध । मानुषीणा । मनोज्ञातावच्यतां पुक्छेत्युप्रत्ययः पुगागमश्च । त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्व । विगां । विग प्रवर्गने । कर्तरि क्विप् । साचिकाच इति विभक्त्युदात्तत्व । स्वध्वर । हिंसार्थस्य ध्वरन्तः पचाद्यच । न विद्यते ध्वरो यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । बह्व्रीह्रस्वरापवादत्वेन नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तः ॥

उत स्म दुर्गुभीयसे पुत्रो न ह्यार्याणां । पुरू यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥४॥
उत । स्म । दुःऽदुर्गुभीयसे । पुत्रः । न । ह्यार्याणां । पुरू । यः । दग्धा । अग्निं । वना ।
अग्ने । पशुः । न । यवसे ॥४॥

उत स्म अपि च ह्यार्याणां कृटिलं गच्छतां सर्पाणां । यद्वा । आस्कंदितादिगतिविशेषिण वक्रगमनानामश्चानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इवाग्निचित्बालाश्च इव वा दुर्गुभीयसे । दुखेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वं पुरू वह्निं वना वनानि दग्धासि दाहको भवसि । कथमिव । यवसे तृणं पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । अत्यतनुधार्तः पशुसृणवपये विसृष्टः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गुभीयसे । यह उपादाने । यक् । ब्रुव ईडित्यनुवृत्तां बह्वन् कदसीतीडागमः । यद्वाहीत्यादिना संप्रसारणं । ह्यद्वाहीर्भृच्छेदसीति भकारः । निघातः ।

ह्यार्याणां । इ क्रीडत्ये । अह्नोर्णत । आदिवृद्धिः । तिस्रस्वरितमिति स्वरितत्वं । पुरु । पू पालनपुरणयोः ।
पृभिर्द्विभ्रुधिधुधिभ्रुशिभ्य इति कुप्रत्ययः । उदीष्यपुर्वस्यत्वं । प्रत्ययस्वरणातोदात्तत्वं । अस्मि । यदुत्तात्ति
त्यमिति न निघातः ॥

अधं स्म यस्यार्चयः सम्यक्संयति धूमिनः ।

यदीमहं चितो दिव्युप ध्मातिव धमति शिगीते ध्मातरी यथा ॥ ५ ॥

अधं । स्म । यस्यं । अर्चयः । सम्यक् । संऽयति । धूमिनः ।

यत् । ई । अहं । चितः । दिवि । उप । ध्माताऽइव । धमति । शिगीते । ध्मातरि । यथा ॥ ५ ॥

अधं स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्यापि रर्चयोऽर्चीपि सम्यक् शोभन संयति सर्वतः प्राप्तवति
चित्स्त्रियु स्थानेषु ततो व्याप्तः चीणि स्थानानि वातीत्य दिव्यंतरिजे यद्यदा ईमयमात्मानमुप धमति उपवर्ध
यति तदा ज्वालाः सर्वतो निर्गन्कतीत्यर्थः । कथमिव । ध्मातिव । कर्मारो यथा भस्वादिभिरपि संवर्धयति
तद्वत्स्वात्मानं वर्धयतीत्यर्थः । किंच ध्मातरि यथा । यथा ध्मातृसमीपे विद्यमानोऽपि मन्त्रेण ध्मायमानः स
आत्मानं शिगीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्स्वयमेव स्वात्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः । अहेति पाठपुरणः ॥ यति ।
इण गती । यच्छब्दयोगान्निघाताभावः । धमति । ध्मा शब्दापिसंयोगयोः । पाघ्रादिना ध्मादेशः । पुर्ववृत्ति
घाताभावः । शिगीते । शो तनुकरणे । व्यत्ययनात्मनेपदी । श्यावित्यनुवर्तमाने बह्वलं कृदसीति विकरणस्य
युः । आदेश उपदेश शितीत्यात्वं । श्याविति द्विवचनं । बह्वलं कृदसीत्यभ्यासस्यत्वं । उभे अभ्यन्तसंज्ञायामात
ई ह्यन्तघोरित्वात् । तिङ् उत्तरत्वान्निघाताभावः ॥

तवाहमग्र ऊतिभिर्मित्रस्य च प्रगस्तिभिः । द्वेषोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६ ॥

तव । अहं । अग्रे । ऊतिऽभिः । मित्रस्यं । च । प्रगस्तिऽभिः । द्वेषऽयुतः । न । दुरिताऽइत ।

तुर्याम । मर्त्यानां ॥ ६ ॥

हे अग्रे मित्रस्य सर्वेषा मित्रभृतस्य तवोतिभिर्मुष्मत्कर्तृकरत्नीर्मुष्मत्प्रशस्तिभिश्चास्मत्कृतेः स्तोत्रेषु मर्त्याना
शत्रुभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृकाणि पापसाधनकर्माणि द्वेषोयुतो न द्वेषयुक्तान शत्रुभिव
तुर्याम । तत्रय । अयमर्थः । त्वद्रत्नीस्त्वत्संबन्धिसृतिभिश्च वाह्याभ्यतरशत्रुन तत्रयमित्यर्थः ॥ ऊतिभिः । अत्र
रक्षणं । क्लिप्त । ज्वरत्वर्गस्त्रयविमवामुपधायाश्चेत्युट् । ऊतियुद्धिमातिहेतकीर्तयश्चेत्यतोदात्तो निपातितः ।
प्रगस्तिभिः । शत्रु स्मृती । क्लिप्त । कृद् उत्तरपदप्रकृतिस्वरपवादत्वेन तादी च निति कृत्यताविति गतेरुदात्तत्वं ।
द्वेषोयुतः । द्वेषे अप्रीती । भाविऽमुष्मत्प्रत्ययः । यु मिश्रणे । कर्तरि क्लिप । तुक् । कृद् उत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व ।
तुर्याम । तू प्रवनतरणयोः । प्रार्थनाया लिङ् । यामुट् । लिङ् । मलोपोऽन्त्यस्येति सकारलोपः । बह्वलं
कृदसीति शपो लुक् । उदीष्यपुर्वस्य बह्वलं कृदसीत्युत्वं । यामुडागमस्योदात्तत्वात्क्वपनिघातः । अपादादाविति
प्रतिषेधान्निघाताभावः ॥

तं नी अग्रे अभी नरो रयिं सहस्व आ भर ।

स क्षेपयत्स पोषयद्भवद्वाजस्य सातय उतैधि पृत्सु नी वृधे ॥ ७ ॥

तं । नः । अग्रे । अभी । नरः । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

सः । क्षेपयत् । सः । पोषयत् । भुवत् । वाजस्य । सातय । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्रे सहस्वो बलवद्गरो हविषां जेतारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्यादिलक्षणं धनमभ्या भर ।
आभिमुख्येनाहर । पूर्वाक्कः सोऽपिः क्षेपयत् । अस्मदीयान शत्रुन क्षेपयत् । सोऽपिः पोषयत् । अस्मान्वोपयत् ।

वाजस्यान्नस्य सातथे लाभाय भवत । भवतु । उत अपि च हे अपे पृतु पृतनासु युहेषु नोऽस्माकं वृधि समृद्धय
एधि । भव । मंगामे शत्रुविजयार्थं स त्व समृद्धिं कृष्वित्यर्थः ॥ सहस्रः । पह मर्षण । अमुन । महत्त्वं नन शत्रुनिर्गत
सहो बलं । मनुष । मादपधाया इति वत्वं । मतुवमी ऋः संबुद्धौ कटमीति ऋत्वं । आमंत्रितस्य चिति निघातः ।
क्षेपयत । क्षिप भ्रमण । गिजंताक्षिट । इतश्च लोपः । निटोऽडाटावित्यडागमः । शब्दगुणाद्यादेशो पररूपत्वं च ।
पोपयत । पुष पुष्टो । भवत । भु सत्तायां । भुमूर्वास्लङ्गीति गुणप्रतिषेधः । उवड् । एधि । अस भुवि । घूमोरे
दावभ्यामलोपश्चत्वं । तस्यामिद्वत्यानुज्ञान्भ्यो ह्रिर्धिरिति धिरादेशः । निघातः । पृतु । पदादिष्वित्यादिना
पृतनाशब्दस्य पुदादेशः । साविकाचत्वादेतोदात्तत्वं ॥ १॥

अप औजिष्ठमिति मप्रर्व दशमं गृक्तं । ऋष्यादि विनियोगश्च पूर्ववत् । चतुर्थीमप्रस्यां पंक्ती । अप औजि-
ष्ठमंत्वाचतुर्थ्यां चत्यनुक्तात् ॥

अप औजिष्ठमाभर द्युम्नसम्भ्यमधिगो । प्र नो राया परीणसा रत्सि वाजाय पंथां ॥१॥
अभ्रं । औजिष्ठं । आ । भर । द्युम्नं । अस्मभ्यं । अधिगो इत्यधिऽगो । प्र । नः । राया ।
परीणसा । रत्सि । वाजाय । पंथां ॥१॥

हे अपे औजिष्ठ बलवत्तम द्युम्नं । द्योतते कटकमुकुटादिरूपेण सर्वत्र प्रकाशत इति द्युम्न धनं । अस्मभ्यमा
भर । आहर । हे अधिगो अधुतगमन । अधुतमप्रतिहत गमनं यस्यत्वधुता अनिवारिता गावो रगमयो
यस्यति वाधुतगुरधिगुः । तस्य संबोधनं । नोऽस्मान परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्र प्रकषेण
योजय । वाजायान्नलाभाय पथा पथानमप्रस्य मत्समीपप्राप्तिसाधनं मार्गं रत्सि । विनिय । कृष्वित्यर्थः ॥
औजिष्ठ । उञ्ज आर्जवे । उञ्जोर्बलोपश्चत्यमुन बलोपश्च । गुणः । औजः । तदस्यास्तीत्यर्थोऽस्मायांसंधित्यादिना
विनिः । अतिगायन इतीष्टन । विन्मतेर्लुक् । टेरिति टिलोपः । निच्वादाद्युदात्तः । द्युम्नं । द्युत दीप्तावित्य
स्मादातोः मुम्नद्युम्ननिस्त्रित्यादिना नक्प्रत्ययो मकारश्चातादेशो निपात्यते । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अधिगो ।
अधुतशब्दस्य अध्यादेशः । गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्व । आमंत्रितस्य निघातः । परीणसा । णस कौटिल्येऽत्र
व्याप्तयो धातूनामनकार्थत्वात् । अस्मात्सपदादिलक्षणो भावे ऋप । परि प्राप्तं नम व्यापन यस्य तत्तथोक्तं ।
उपसर्गादसमासेऽपीति णत्व । अत्र प्रापणक्रियया युक्तस्य परेणमिति प्रत्युपसर्गसंज्ञा नास्ति यत्क्रियायुक्तास्त
प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः । पा० १. ४. ६० ३. इति न्यायात् । अतः कथं णत्वं । एव तर्ह्युपसर्गाद्ब्रह्ममिति वचनात्
णसो णत्व भविष्यति । निपातस्य चिति पूर्वपदस्य दीर्घः । बह्व्रीहो प्रकृत्यति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । रत्सि ।
रट् विलम्बने । भौवादिकः । बह्वलं कटमीति शपो लुक् । पादादित्वान्निघाताभावः । पंथा । द्वितीयकवचन
इतोऽत सर्वनामस्थान इत्यत । नकारलोपश्चादसः । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्वं ॥

त्वं नो अग्रे अद्भुतं क्रत्वा दशस्य मंहना । त्वे असुर्यं मारुहत्क्राणा मित्रो न यज्ञियः ॥२॥
त्वं । नः । अग्रे । अद्भुतं । क्रत्वा । दशस्य । मंहना । त्वे इति । असुर्यं । आ । अरुहत् ।
क्राणा । मित्रः । न । यज्ञियः ॥२॥

हे अपे अद्भुत सामर्थ्यातिशयन सर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं क्रत्वा कर्मणास्मत्कृतेन यज्ञादिव्यापारिण
प्रीतः मन दक्षस्य बलस्य धनस्य वा महना मंहनं नाम दानं कृष्विति शपः । यतः कारणात्त्वं त्वय्यसुर्यमसुरघ्न
बलमारुहत आरुहं अतो मित्रो न सुर्य इव यज्ञियो यज्ञाहंस्त्वं काणा यज्ञघातकरात्समापनोदनलक्षणानि
कर्माणि कृवाणो भव ॥ अद्भुत । आमंत्रितस्यायुदात्तत्वं । क्रत्वा । दुर्लभं करणं । कृत्रः कतुरिति कतुप्रत्ययः ।
ककारो गुणवृत्तिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः । कतुः कर्म । तृतीयकवचनं जमादिषु वावचनमिति वचनाज्ञाभा
वाभावः न दबस्य । दक्ष गतिहिसनयोः । दक्ष्यते हिंस्यतेऽनेन शत्रव इति दश बलं । करणाधिकरणयोश्चिति
घञ् । त्रित्त्वादाद्युदात्तः । महना । मंहतिदानकर्मा । मुपां मुनुगित्याकारादेशः । त्वे । मुपां मुनुगित्यादिना डेः
शादेशः । मुवादेशत्वाद्युदात्तः । त्वशब्दः प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशो

दात्तत्वं । आरूढत । रुहेधातोर्लुङि क्लृप्तृरुहभ्यश्चकंदमीति त्रिरडादेशः । डिच्चाङ्गुणाभावः । क्राणा । दुष्कन करणं । शानच । वङ्गलं कंदमीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः । मुपा मुलुगित्यात्व । चित इत्यतोदात्तः । यच्चयः । यज्ञमहतीत्यास्मिन्नर्थे यज्ञत्विरभ्यां घञ्चाविति घः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः ॥

त्वं नो अग्र एषां गयं पुष्टिं च वर्धय । ये स्तोमैभिः प्र सूरयो नरो मघान्यान्शुः ॥३॥
त्वं । नः । अग्रे । एषां । गयं । पुष्टिं । च । वर्धय । ये । स्तोमैभिः । प्र । सूरयः । नरः ।
मघानि । आन्शुः ॥३॥

हे अग्ने त्वमेषां नस्वत्स्नावकानामस्माकं गय । गम्यते निवासार्थेति गय गृह गीयते सृयत इति वा गय धनं । पुष्टिं च गवादिर्विषया पुष्टिं च वर्धय । प्रापय । वृद्धि प्रापय । ये लोकं प्रसिद्धाः सूरयो लब्धवर्णा नरः स्तोतारो मनुष्याः स्तोमैभिः स्तोमैः स्तोत्रमघानि महनीयानि गवादिधनानि यथा प्राशुः प्राशुवन तद्द्वय मपीत्यर्थः ॥ गय । गृहपक्षे गमेरघ्यादयश्चेति यत्प्रत्ययातो मकारलोपश्च निपात्यते । धनपक्षे गा स्मृती । अस्माद्यत्प्रत्ययः । ह्रस्वत्वं । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व । पुष्टि । पुष पुष्टी । स्त्रिया क्तन । क्वाटमत्वादातोदात्तत्व । स्तोमैभिः । पुत्र स्मृती । अतिमुमुह इत्यादिना मन । गुणः । नित्वादाद्युदात्तः । आन्शुः । अशु व्याप्ती । निट् । द्विर्वचनं । हलादिशेषः । अत आदेरित्यात्व । अश्रोतश्चेति नुडागमः । निघातः ॥

ये अग्रे चंद्र ते गिरः शुभंत्यश्वराधसः ।

शुष्मेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्येषां बृहत्सुकीर्तिर्वोधति त्मना ॥४॥

ये । अग्रे । चंद्र । ते । गिरः । शुभंति । अश्वऽराधसः ।

शुष्मेभिः । शुष्मिणः । नरः । दिवः । चित् । येषां । बृहत् । सुऽकीर्तिः । बोधति । त्मना ॥४॥

हे अग्ने चंद्र संवेपां प्राणिनामाऽऽदादकर ये नरस्य गिरस्वत्सर्वाधस्त्वोचरूपा वाचः शुभति शोभना कुर्वति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवति । एतेन समुदिरूपलभ्यते । किंच । शुष्मिणो बलवतः संतः शुष्मेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्वैलैः सत्त्वं शत्रुशोषका भवति । येषां त्वत्सर्वाधनं सव कुर्वता दिवश्चिदाकाशादपि बृहन्महती मुकीर्तिर्भवति । सर्वदिगंतरावर्तिनी कीर्तिर्भवतीत्यर्थः । एवावधं त्वां गयस्मनात्मना स्वयमेव बोधति । बोधयति ॥ शुभति । शुभ शुभ दीप्ती । तुदादिः । पादादित्वाद्निघाताभावः । लमावधानुकानुदात्तत्वं प्राप्ति मति शिष्टत्वा द्विकरणस्वर एव । अश्वराधसः । अशु व्याप्ती । अशुप्रपीत्यादिनाऽक्तन । अश्रुतं व्याप्तीत्यध्वानमित्यर्थः । नित्वा दाद्युदात्तः । राध साध संसदी । अमुन । राधुवंति साधयत्यनेन धर्मादीनीति राधो धन । बृहव्रीहत्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बृहत् । बृह वृहि वृद्धी । शत्रु । डीपो लोपश्चादसः । प्रत्ययस्वरः । बोधति । बुध अवगमनं । ग्यतात शपि कृतं तस्य कंदस्युभयर्थेति सार्वधातुकसंज्ञाया णलोपः । यदृत्तात्त्वित्वात् नित्वाता भावः । धातुस्वरणाद्युदात्तः । त्मना । मन्वेष्वाद्यादेरात्मन इत्याकारलोपः ॥

तव त्वे अग्रे अर्चयो भ्राजंतो यंति धृष्णया ।

परिज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाज्युः ॥५॥

तव । त्वे । अग्रे । अर्चयः । भ्राजंतः । यंति । धृष्णुऽया ।

परिऽज्मानः । न । विऽद्युतः । स्वानः । रथः । न । वाज्युः ॥५॥

हे अग्ने धृष्णया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंतो दीप्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धा अर्चयस्वदीया ररमघो यति । सर्वतो गच्छति । कथमिव । परिज्मानः परितो गच्छः सर्वतो व्याप्ता विद्युती नाचिरप्रभा इव । अनेन प्रकाशातिशय उक्तः । स्वानः शब्दायमानो रथो न रथ इव । अनेनार्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं । वाज्युर्न

असकाम इवाज्ञार्थं युद्धेषु शत्रुविजयाय यथा प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः । अनेनाङ्गतिविषयो ऽभिलाष उक्तः ॥ यंति ।
इण गतो । धृष्ण्या । त्रिधृषा प्रागल्भ्ये । चमिगृध्रिपीत्यादिना ऋप्रत्ययः । आदितश्च । पा० ७. २ १६. ।
इतीट्प्रतिषेधः । बह्वचने मुपा मुनुगित्यादिना याज्ञादेशः । चित इत्यंतीदात्तत्वं । परिज्मानः । अज ब्रज
गतो । परिपूर्वादात्तोरन्विभ्यो ऽपि दृश्यंत इति मनिन । अकारलोपश्चादसः । नित्वादाद्युदात्तः । वाजयुः ।
वाजमात्मन इच्छतीति क्वच । न कंदस्यपुत्रस्यतीत्वदीर्घयोः प्रतिषेधः । क्वाक्कंदसीत्युप्रत्ययः ॥

नृ नो अग्र ऊतये सबाधसश्च रातये । अस्माकांसश्च सूरयो विश्वा आशास्तरिपणि ॥ ६ ॥
नु । नः । अग्रे । ऊतये । सऽबाधसः । च । रातये । अस्माकांसः । च । सूरयः । विश्वाः ।
आशाः । तरिपणि ॥ ६ ॥

हे अग्र नो ऽस्माकं नृ निप्रमृतये रक्षार्थं भव । सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधमहितस्य च रातये
धनानां दानाय भव । किंच अस्माकांसो ऽस्माकाः पूर्वमित्रादयः सूरयः स्तोत्राग्रे विश्वाः सर्वा आशा दिश-
स्तरिपणि । तामा तरणे क्षमा भवन्तु । अथवा आशाः कामाः । अयमर्थः । स्वाभिनिहितप्रशस्तमस्तवन्मुसंपादन
कृत्वित्यर्थः ॥ सबाधसः । बाधरमुन । बाधमा सह वर्तते इति सबाधाः । वीपमर्जनस्यति सहस्य सभावः ।
ऋदत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं । रातये । रा दाने । क्तिन । मत्रे वृषेपचमनविदभुवीरा उदात्त इत्यंतीदात्तः ।
अस्माकांसः । तस्मिन्प्रणि च युष्माकास्माकार्वाच्यणि कृते ऽस्माकादेशः । षादसत्वाद्गो लोपः । बह्वचने
ऽमुगागमः । पृषीबह्वचने मर्धोदात्तत्वेन दृष्टत्वात्तथाविधमादेशमत्रापि कृतवानाचार्यः । विश्वाः । विश्वर-
शिप्रपीत्यादिना क्लृप्तः । नित्वादाद्युदात्तः । तरिपणि । तृ प्रवनतरणयोः । कृतृभ्यामीपन । उ० ४. २६ । इतीपन् ।
बह्वचनान्नलोपाभावः । अतीदात्तश्चादसः ॥

त्वं नो अग्रे अंगिरः स्तुतः स्त्वान् आ भर ।

हीतर्विभ्वासहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

त्वं । नः । अग्रे । अंगिरः । स्तुतः । स्त्वानः । आ । भर ।

हीतः । विभ्वऽसहं । रयिं । स्तोतृभ्यः । स्तवसे । च । नः । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्र अंगिरः । कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसा प्रकृतिभृती ऽर्ष्यायरंगिरा इत्युच्यते । हे अंगिरः
पूर्वः पुरातनेर्महर्षिभिः स्तुतः स्त्वान इदानीन्तनस्य स्तवमानस्य विभ्वासहं महतामप्यभिभवितारं । अभिभव
हेतुत्वादाभिभवतु धनमुच्यते । रयिं धनं नो ऽस्माकमा भर । आहर । हे हीतदेवानामाज्ञातः स्तोतृभ्यो नो
ऽस्मभ्यं स्तवसे स्तोतृ सामर्थ्यं च प्रयच्छ । उतार्पि च पृत्सु युद्धेषु नो ऽस्माकं वृधे समुदय एधि । भव ॥ स्त्वानः ।
पृञ् स्तुती । शान्तिं च कर्मणि व्यत्ययेन शप्प्रत्यय आद्युदात्तश्च । विभ्वासहं । संहितायां विभुनामिति पृषीबह्व-
चनस्य मुपासित्यादिना आकारादेशः । तत्पुरुषे कृति वहलमिति पृष्या अलुक् । पदकारासु विपूर्वाङ्गवन्तर-
गागमे ऽन्विषामपि दृश्यत इति दीर्घत्वं च मत्वावग्रह कुर्वति । ऋदत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं । स्तवसे । पृञ् स्तुती ।
तुमर्थे ऽसंप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः ॥ ७ ॥

जनस्य गोपा इति पडुचभेकादगं मुक्तमात्रियस्य मुतंभरस्यार्थं जागतमापिय । तथा चानुक्रान्तं । जनस्य
पट् मुतंभरो जागतमिति ॥ प्रातरनुवाक् आश्विनग्रस्ते चास्य मुक्तस्य विनियोगः । जनस्य गोपास्त्वामप
अतयवः । आ० ४. १३ । इति ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदशः सुविताय नव्यसे ।

घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमच्चि भाति भरतेभ्यः णुचिः ॥ १ ॥

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृविः । अग्निः । सुददः । सुविताय । नव्यसे ।
घृतप्रतीकः । बृहता । दिविस्मृणा । द्युऽमत् । वि । भाति । भर्तेभ्यः । शुचिः ॥ ११ ॥

जनस्य गोपा गोपायिता रजिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रबुद्धः सुददः सुबलः सर्वैः स्थाघनीयबलः सोऽग्निर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां कन्याणायाजनिष्ट । जातः । घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलितांगो बृहता महता दिविस्मृणाभ्रनिहन तजसा युक्तः शुचिः शुद्ध एवविधोऽग्निर्भरतिभ्यं ऋत्विग्भ्यस्तदर्थं द्युमहीप्रि मद्यथा भवति तथा वि भाति । प्रकाशते ॥ गोपाः । गृपु रक्षण । आयप्रत्ययः । गोपायतः क्षिप । परत्वादतो लोपः । अत्र परत्वादपुक्तलोपि कृते वर्णाश्रयत्वात् प्रत्ययलक्षणभावेन यलोपो न स्यात् । लोपो व्योर्वन्तीति प्रथम लोपग्रहणाच्चापकायलोप एव भवति । लोपाजादंगस्य यलोपविधि प्रति न स्यात्निवृत्तावः । प्रत्यय-स्वरः । जागृविः । जागृ निद्राक्षये । जृथ्जृथ्जागृभ्यः क्तिन्निति क्तिन्प्रत्ययः । जायोऽविचिणलार्दित्वात् प्रति यधाङ्गणाभावः । निच्वादाद्युदात्तः । सुददः । आद्युदात्त ऋकृदमीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्व । सुविताय । तत्त्वा दीनां कृदस्युपसंख्यानमिति सोरुवडादेशः । सुपमानात् ऋ इत्युत्तरपदातोदात्तत्व । नव्यसे । नवशब्दादिति शायनेऽर्थ ईयमुन्प्रत्ययः । ईकारलोपश्चादसः । अतो लोपः । आद्युदात्तः । दिविस्मृणा । हृद्युभ्या इरूपम ख्यानमित्यनुक् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । द्युमत् । इत्यनुद्भ्यां मनुविति इत्यात्परस्य मनुपोऽतोदात्तत्व ॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिपथस्य समीधिरे ।

उद्रेण देवैः सरथं स वहिषि सीदन्नि होता यज्ञथाय मुकृतुः ॥ २ ॥

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरःऽहितं । अग्निं । नरः । त्रिऽसथस्ये । सं । उधिरे ।

उद्रेण । देवैः । सरथं । सः । वहिषि । सीदन् । नि । होता । यज्ञथाय । मुऽकृतुः ॥ २ ॥

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानः पुरस्कृतयिद्रेण देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्समानरथमपि त्रिपथस्य त्रिस्थानं विहारप्रदेशं प्रथमं समीधिरे । समिधत् । मुकृतुः शोभनकर्म होता देवानामाहाता सोऽग्निर्वहिषि वहिषेःकृते तस्मिन् स्थाने यज्ञथाय यज्ञाय नि पीदत । प्रतिष्ठितोऽभवादिति यावत् ॥ केतुं । कित ज्ञाने । आणादिक उपत्ययः । अतोदात्तः । पुरोहितः । पुरोऽन्ययमिति गतिमंज्ञाया गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । त्रिपथस्ये । आहवनीयादिलक्षणं त्रिप्रकारिणानेन सह तिष्ठतीति त्रिपथस्यः । कप्रत्ययः । सथ मादस्ययोःकृदमीति सधादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । सीदत । मंदे पाघ्रादिना सीदादेशः । वहिषेःकृदस्यमाद्योऽपीत्यडभावः । पादादित्वात्त्रिधाताभावः । यज्ञथाय । यज्ञरोणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरण मध्योदात्तः ॥

असंमृष्टो जायसे माचोः शुचिर्मंद्रः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

घृतेन त्वावर्धयन्नम आहुत धूमस्तं केतुरंभवहिवि श्रितः ॥ ३ ॥

असंऽमृष्टः । जायसे । माचोः । शुचिः । मंद्रः । कविः । उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने । आऽहुत । धूमः । ते । केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने माचोररण्योः । स्वजननिमिन्नादरणी मातरावित्युच्येति । ताभ्यामसमृष्टोऽवाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मंद्रः सर्वैः सुत्यः कविः क्रातुः सर्वत्र व्याप्तः । अथवा मंधावी शुचिस्तत्र विवस्वतोऽग्निहो चार्थं गृहे विशेषेण वसतो यजमानाद्दतिष्ठः । उदितोऽभवः । पुत्रं महर्षयस्त्वा त्वां घृतेनावर्धयन् । वृद्धि मनयन् । हे आहुत आहुतिभिर्जतं ते तव दिव्यतरिजे श्रितो व्याप्तो धूमः केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अग्न्यनुमापकत्वाद्गमस्य ॥ माचोः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्व । मद्रः । जदि स्तुतिमोदमदस्वप्रकारातिगतिषु । अत्र सुत्यर्थादस्मात्स्फायितंवीत्यादिना रक् । अतोदात्तः । कविः । क्रमेरेन सर्वधातुभ्य इतीत्यत्ययः ।

बाह्वन्कत्वात्मकारस्य वत् रिफलोपय । व्यत्ययनातोदात्तत्वं । उदात्तः । उत्पूर्वाद्धर्षकर्मवाचिर्नास्तिष्ठतरात्म-
नेपदाभावः । विवस्यतः । विपूर्वाद्दसतः संपदादिजन्यो भावे क्तिप् । तदस्यास्तीति मनुप । मादूपधायाश्चति
वत् । मनुपोऽनुदात्तत्वाद्दानुस्वरः ॥

अग्निर्ना यज्ञमुप वेतु साधुयामि नरो वि भरंते गृहेगृहे ।
अग्निर्दृतो अभवद्द्व्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते क्विक्रतुं ॥४॥
अग्निः । नः । यज्ञं । उपं । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।
अग्निः । दृतः । अभवत् । द्व्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः । वृणते । क्विऽक्रतुं ॥४॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्ना यज्ञमस्मदीयं यामं प्रत्युप वेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे
गृहेऽनुगृह्णमि वि भरते । विहरंति । विहरणं कुर्वतीत्यर्थः । द्व्यवाहनो द्व्याना द्विषा वोढाग्निर्दृतो देवाना
दृतोऽभवत् । वृणानाः संभ्रजमानाः संतः क्विक्रतुं क्रांतयन्नमग्निं वृणते । संभ्रजते ॥ साधुया । मुपां मुलुगिग्या
दिना विभक्त्यादेशः ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।
त्वां गिरः सिंधुमिवावनीमहीरा पृणति शवसा वर्धयति च ॥५॥
तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमतऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।
त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । आ । पृणति । शवसा । वर्धयति । च ॥५॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतं मधुरमिदं वचः क्रियते । हृदे हृदि ग्रं मुखं कुर्वतीय मनीषा
स्मृतिस्त्वमस्तु । गिरः स्मृतिरूपा वाचस्त्वामा पृणति । पुरयति । शवसा बलिन वर्धयति च । कथमिव ।
महीमहीत्योऽवनोरवन्यो नव्यः सिंधुमिव समुद्रमिव ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविन्दच्छ्रियाणं वनेवने ।
स जायसे मथ्यमानः सहा महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥६॥
त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अन्नु । अविन्दन् । श्रियाणं । वनेऽवने ।
सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥६॥

हे अग्नेऽंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे श्रियाणमाश्रित त्वामन्व-
विन्दन् । अलभत । महत्त्वता सहः सहसा बलिन युक्तः सत्वं मथ्यमानो जायसे । हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभुत
त्वा सहसः पुत्रमाहुः ॥ श्रियाणं । श्रित्र सेवायां । लिटः कानच । शपः झुः श्याविति द्विवचनं । इयडादेशः ।
चित्त्वादतोदात्तः ॥ ॥३॥

प्रापये बृहते इति पठुचं द्वादशं मुक्तं मुतंभरस्यार्थं त्रिष्टुभमापेयं । प्रापय रत्यनुकातं ॥ प्रातरनुवाक आग्नेये
कर्ता त्रिष्टुभं कंदस्याश्चिनशस्ते चैदं मुक्तं विनियुक्तं । सूचितं च । प्रापये बृहते प्र वेधंस । आ० ४ १३ । इति ॥

प्रापये बृहते यज्ञियाय ऋतस्य वृष्णे असुराय मन्म ।
घृतं न यज्ञ आस्येऽमुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं ॥१॥

प्र । अग्रये । बृहते । यज्ञियाय । ऋतस्य । वृष्णे । असुराय । मन्म ।
घृतं । न । यज्ञे । आस्ये । सुऽपूतं । गिरं । भरे । वृषभाय । प्रतीचीं ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महति यज्ञियाय यज्ञाहाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे । ऋतमित्युदकनाममु
पाठात् । असुराय बलवते ॥ असुरीणादिक उरन्प्रत्ययः ॥ वृषभाय कामाना वर्षित्रेऽप्ये मन्म ज्ञानसाधन
प्रतीचीमभिमूर्खी गिरं स्मृतिरूपां वाचं प्र भर । प्रणयामि । कथमिव । मुपुत मस्यकसंस्कृतमास्य प्रहृतं यज्ञ
घृतं न घृतमिव । आस्ये प्रहृत घृत यथा प्रीतिकर भवति तथा प्रीतिकरी स्मृतिमित्यर्थः ॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्चिकिद्भृतस्य धारा अन्तु तृधि पूर्वीः ।

नाहं यातुं सहसा न ह्येनं ऋतं संपाम्यरूपस्य वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं । चिकित्वः । ऋतं । इत् । चिकिद्भि । ऋतस्य । धाराः । अन्तु । तृधि । पूर्वीः ।

न । अहं । यातुं । सहसा । न । ह्येनं । ऋतं । सपामि । अरूपस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो ज्ञानरूपे त्व ऋत मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिद्भि । जानीहि ॥ कित ज्ञाने ।
जुहोत्यादिः । लोटि रूपं । इदिति पुरणः । ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामत्रिते विद्यमानेऽपि कादमत्वात्प
रागवद्भावाभावः ॥ किच पूर्वोर्वङ्गीर्ऋतस्योदकस्य धारास्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनु तृधि । भेषाननुविध्य ।
सहसा बलन युक्तोऽह यातुं कर्मणा नाशकरीं हिमां न सपामि । न स्पृशामि । न करोमीति यावत् । ह्येन
च सत्यानुताभ्या यत्किंचिदवैदिकं कृत्य न सपामि ॥ पप समवाय इति धातुः ॥ किन्तु अरूपस्य रोचमानस्य
वृष्णः कामानां वर्षितृत्वव ऋतं स्तोत्रमिव सपामि ॥

कया नो अग्र ऋतयन्त्रतेन भुवो नवेदा उचथस्य नव्यः ।

वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सन्तितुरस्य रायः ॥ ३ ॥

कया । नः । अग्रे । ऋतयन् । ऋतेन । भुवः । नवेदाः । उचथस्य । नव्यः ।

वेद । मे । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतूनां । न । अहं । पतिं । सन्तितुः । अस्य । रायः ॥ ३ ॥

हे अग्रे ऋतयन सर्वप्राणिना जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा न
उचथस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः । भवः । नव्यः स्तुत्य ऋतूनां ऋतुपाः । द्वितीय ऋतुशब्दो
ऽनुवादकः । देवो द्योतमानोऽपि मे मा वेद । वत्तु । सन्तितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादित्यन्तगस्य पति
स्वामिनं तमपिमहं न जानामि ॥ भुवः । भु सत्तायां । लिङ्गर्थे निव्यडागमः । उवडादिशः । नवेदाः । न न
वेत्तीति वेत्तीत्यास्मिन्नर्थे वर्तते । कथमेतद्वर्तते । निपातनात् । द्विनः पूर्वस्यामुन्प्रत्ययात्स्य वेदेरकस्य नत्रो
लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कंदस्वामिना निपातितः । प्राणिनिना तु नभ्राणनपादिति सूत्रेन वेत्तीत्येतस्मिन्नर्थे
निपातितः । अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कंदस्वामिपत्र एवाश्रीयते ॥

के ते अग्रे रिपवे बंधनासः के पायवः सन्तिपंत द्युमंतः ।

के धासिमग्रे अनृतस्य पांति क आसंतो वचसः संति गोपाः ॥ ४ ॥

के । ते । अग्रे । रिपवे । बंधनासः । के । पायवः । सन्तिपंत । द्युऽमंतः ।

के । धासिं । अग्रे । अनृतस्य । पांति । के । असंतः । वचसः । संति । गोपाः ॥ ४ ॥

हे अग्रे ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्युस्ते त्वत्सर्वाधिनसो पुरुषाः के कीदृगाः । साम

बाह्वलकत्वात्कारस्य वत्वं रिफलोपस्य । व्यत्ययेनातोदात्तत्व । उदात्तः । उत्पूर्वाद् ध्वकर्मवाचिर्नास्तिष्ठतिरात्म-
नेपदाभावः । विवस्यतः । विपुवाद्भ्रमंतः संपदादिलक्षणो भावि क्लिप । तदस्यास्तीति मनुप । मादुपधायाश्चेति
वत्व । मनुपोऽनुदात्तत्वाद्भातुस्वरः ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयामिं नरो वि भ्रंते गृहेगृहे ।

अग्निर्दृतो अभवद्व्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते क्विक्रंतुं ॥४॥

अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भ्रंते । गृहेऽगृहे ।

अग्निः । दृतः । अभवत् । ह्व्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः । वृणते । क्विऽक्रंतुं ॥४॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यामं प्रथुप वेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे
गृहेऽनुगृहमग्निं वि भ्रंते । विभ्रंति । विभ्रणं कुर्वतीत्यर्थः । ह्व्यवाहनो ह्वयानां हविषा वोढापिर्दृतो देवाना
दृतोऽभवत् । वृणानाः संभ्रजमानाः संतः क्विक्रंतुं क्रांतयज्ञमग्निं वृणते । संभ्रजते ॥ साधुया । मुपा मुलुगित्या
दिना विभक्तयोरदेशः ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पृणति शवसा वर्धयति च ॥५॥

तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमत्तऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । आ । पृणति । शवसा । वर्धयति । च ॥५॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतं मधुरमिदं वचः क्रियते । हृदे हृदि श मुखं कुर्वतीयं मनीषा
स्मृतिस्तुभ्यमस्तु । गिरः स्मृतिरूपा वाचस्त्वामा पृणति । पुरयति । शवसा बलिन वर्धयति च । कथमिव ।
महीर्महत्योऽवनीरवन्वो नचः सिंधुमिव समद्रमिव ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदच्छ्रियाणं वनेवने ।

स जायसे मथ्यमानः सहा महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥६॥

त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अन्तुं । अविंदन । श्रियाणं । वनेऽवने ।

सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥६॥

हे अग्नेऽंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे श्रियाणमाश्रित त्वामन्व-
विंदन । अलभत । महत्त्वामाहुः सहः सहमा बलिन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे । हे अंगिरोऽंगिरमा प्रकृतिभुत
त्वा सहसः पुत्रमाहुः ॥ श्रियाणं । श्रित्र सेवायां । लिटः कानच । शपः सुः । श्रावति द्विर्बचनं । इयडादेशः ।
चित्त्वादतोदात्तः ॥ ॥३॥

प्रापये ब्रूहते इति षड्ब्रूचं द्वादशं मुक्तं सुतंभरस्यार्थं वैष्टुभमापियं । प्रापये इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक आपिये
कर्ता वैष्टुभे कदस्याश्चिनशस्त्रे चेद मुक्तं विनियुक्तं । सूत्रित च । प्रापये ब्रूहते प्र विधत्से । आ०४ १३ । इति ॥

प्रापये ब्रूहते यज्ञियाय ऋतस्य वृषो असुराय मन्म ।

घृतं न यज्ञ आस्येऽमुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं ॥९॥

प्र । अग्रये । बृहते । यज्ञियाय । ऋतस्य । वृष्णे । असुराय । मन्म ।
घृतं । न । यज्ञे । आस्ये । सुऽपूतं । गिरं । भरे । वृषभाय । प्रतीचीं ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महति यज्ञियाय यज्ञाहाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे । ऋतमित्युदकनाममुपाठात् । असुराय बलवते ॥ असुराणादिक उरन्मत्ययः ॥ वृषभाय कामाना वर्षित्रेऽग्रये मन्म ज्ञानसाधनप्रतीचीमभिमूर्खी गिरं स्मृतिरूपा वाचं प्र भर । प्रणयामि । कथामिव । सुपुत अस्यकसंस्कृतमास्ये प्रहंत यज्ञे घृतं न घृतमिव । आस्ये प्रहंत घृतं यथा प्रीतिकर भवति तथा प्रीतिकरी स्मृतिमित्यर्थः ॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्छिकिच्छृतस्य धारा अन्तु तृधि पूर्वीः ।

नाहं यातुं महसा न द्वयेन ऋतं संपाम्यरूपस्य वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं । चिकित्वः । ऋतं । इत् । चिकिद्धि । ऋतस्य । धाराः । अन्तु । तृधि । पूर्वीः ।

न । अहं । यातुं । महसा । न । द्वयेन । ऋतं । सपामि । अरूपस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो ज्ञानरूपे त्व ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकिद्धि । जानीहि ॥ कित ज्ञाने । जुहोत्यादिः । लोटि रूप । इदिति पुरणः । ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामत्रिते विद्यमानेऽपि क्वाटमत्वात्परांगवद्वावाभावः ॥ किच पूर्वोर्द्धेऽहं ऋतस्योदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनु तृधि । मेघाननुविध्य । महसा बलिन युक्तोऽहं यातुं कर्मणा नाशकरी हिमा न सपामि । न स्पृशामि । न करोमीति यात । द्वयेन च सत्यानुताभ्या यत्किंचिद्वैदिकं कृत्य न सपामि ॥ यप समवाय इति धातुः ॥ किंतु अरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामाना वर्षितुमिव ऋतं स्तोत्रमिव सपामि ॥

कया नो अग्र ऋतयन्नृतेन भुवो नवेदा उचथस्य नव्यः ।

वेदा मे देव ऋतुपा ऋतृनां नाहं पतिं सन्नितुरस्य रायः ॥ ३ ॥

कया । नः । अग्रे । ऋतयन । ऋतेन । भुवः । नवेदाः । उचथस्य । नव्यः ।

वेद । मे । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतृनां । न । अहं । पतिं । सन्नितुः । अस्य । रायः ॥ ३ ॥

हे अग्रे ऋतयन सर्वपाणिना जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा न उचथस्यास्यदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः । भवः । नव्यः स्तुत्य ऋतृनां ऋतृपाः । द्वितीय ऋतृशब्दोऽनुवादकः । देवो योतमानोऽग्निर्म मा वेद । वेत्तु । सन्नितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादिलक्षणस्य पतिस्वामिन तमपिमहं न जानामि ॥ भुवः । भु सत्ताया । निदर्थं नित्यडागमः । उवडादेशः । नवेदा । न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । कथमेतन्नभ्यते । निपातजात । दिनऽपूर्वस्यामुत्प्रत्ययातस्य वेदेरकस्य नत्रो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कदस्वामिना निपातितः । पाणिनिना तु नभ्राएनपादिति सूत्रेन वेत्तीत्येतस्मिन्नर्थे निपातितः । अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कदस्वामिपक्ष एवाश्रीयते ॥

के ते अग्रे रिपवे बंधनासः के पायवः सन्नितुं द्युमंतः ।

के धामिमग्रे अनृतस्य पांति क आसतो वचंसः संति गोपाः ॥ ४ ॥

के । ते । अग्रे । रिपवे । बंधनासः । के । पायवः । सन्नितुं । द्युऽमंतः ।

के । धामिं । अग्रे । अनृतस्य । पांति । के । आसतः । वचंसः । संति । गोपाः ॥ ४ ॥

हे अग्रे ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्युस्ते त्वत्सर्वधनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः । साम

र्ष्यातिशयादिविधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यं इत्यर्थः । ये पायवो जनानां रक्षितारो युमंतो दीप्तिमंतः सन्निपतं दीनेभ्यो धनं प्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः । येऽनृतस्यामत्वस्य धामिं धारकं जनं पाति रक्षति ते त्वदीया जनाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । येऽसतो दृष्टस्याभिग्रापादिलक्षणास्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारन्ते त्वदीयाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । अथवा ये के जना रिपोर्वंधकाः । ये के पायवो रक्षितारः सन्निपतं धनं प्रयच्छन्ति युमंतः । ये केऽनृतस्यामत्वस्य धामिं धारकं जनं पाति अनृतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षति । ये केऽसतोऽभिग्रापादिलक्षणाद्वचसो गोपा गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः । त्वदपासका इत्यर्थः ॥

सखायस्ते विपुणा अग्र एते शिवांसः संतो अग्निवा अभूवन् ।

अधूर्पत स्वयमेते वचोभिर्ऋजुयते वृजिनानि ब्रुवंतः ॥ ५ ॥

सखायः । ते । विपुणाः । अग्रे । एते । शिवांसः । संतः । अग्निवाः । अभूवन् ।

अधूर्पत । स्वयं । एते । वचःऽभिः । ऋजुऽयते । वृजिनानि । ब्रुवंतः ॥ ५ ॥

हे अग्ने ते तव सखायः स्तोतारो विपुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमग्निवाः परनिद्रादिकृषाणा स्वत्यरिचर्या त्यजंतोऽभद्राः संत इदानीं स्वत्यरिचर्या कुर्वन्तः शिवांसः शिवा आद्या अभूवन् । किंच य ऋजुयते ऋजु सम्यगाचरतेऽपि मह्य वचोभिरमाधुक्तिभिर्वृजिनानि कृटिलानि ब्रुवंतस् एते मम सपत्न्याः स्वयं मेवाधूर्पत । अहस्यत ॥ धूर्वतर्हसाकर्मण इदं रूपं ॥

यस्ते अग्रे नमसा यज्ञमीदृं ऋतं स पात्यरुपस्य वृणाः ।

तस्य द्ययः पृथुरा साधुरंतु प्रसर्षाणस्य नहुषस्य शेषः ॥ ६ ॥

यः । ते । अग्रे । नमसा । यज्ञं । ईदृं । ऋतं । सः । पाति । अरुपस्यं । वृणाः ।

तस्यं । द्ययः । पृथुः । आ । साधुः । एतु । प्रऽसर्षाणस्य । नहुषस्य । शेषः ॥ ६ ॥

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रिणद्वि स्तीति । यद्वा । ते तुभ्य यज्ञं यागं नमसा त्वर्कपणं हविर्पट्टं यजति ॥ अस्मिन् पक्षे यजिर्वह्नं कंदमीति शपः श्पुः । याविति द्विर्वचन । वह्नं कंदमीति संप्रसारण । सवर्णदीर्घः । जकारस्य टकारः ॥ योऽरुपस्य रोचमानस्य वृणाः कामानां वर्धितुरपेक्षते स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य क्षयो गृहं पृथुर्विस्तीर्णं भवति । पश्यादिलक्षणाधनेः संपुर्णं भवतीत्यर्थः । प्रसर्षाणस्य प्रकर्षणं परिचर्यां गच्छतो नहुषस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः शेषः । शिष्यत इति शेषः । पुत्र ऐतु । आगच्छतु । भवत्वित्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

अर्चतस्वति पट्टचं त्रयोदशं मुक्तं सुतभरस्यार्पं गायत्रमापेयं । अनुक्रांतं च । अर्चतो गायत्रं त्विति ॥ प्रातरनुवाकं आपेयकृती गायत्रस्तदस्याश्चिनशास्त्र इदमादिके द्वे मुक्ते । सुत्रितं च । अर्चतस्वति मुक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ आहवनीयोपस्थानं त्वमपे सप्रथा असीत्सिका । सुत्रितं च । सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या त्वमपे सप्रथा असीति च । आ० ३. १०. । इति ॥ अश्वमेधं पोषण्ठीं त्वमपे सप्रथा इति प्रथमाश्वभागानुवाक्या । त्वमपे सप्रथाः अस्मि सोम यान्ति मयोभुव इति सवृती । आ० १०. ६. । इति ॥

अर्चतस्वा हवामहेऽर्चतः समिधीमहि । अग्रे अर्चत ऊतये ॥ १ ॥

अर्चतः । त्वा । हवामहे । अर्चतः । सं । इधीमहि । अग्रे । अर्चतः । ऊतये ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वा त्वामर्चतः पुत्रयंतो वयं हवामहे । आडयामः । अर्चतः सुवतो वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः । अर्चत इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्नमद्य दिविस्पृगः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥२॥

अग्नेः । स्तोमं । मनामहे । सिध्नं । अद्य । दिविऽस्पृगः । देवस्य । द्रविणस्यवः ॥२॥

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छन्तो वयं दिविस्पृगः सूर्यरूपिणाकाशं व्याप्नुवतो देवस्य द्योतमानस्यायेः सिध्नं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमयास्मिन्नहनि मनामहे । व्रूमः ॥

अग्निर्जुपत नो गिरो होता यो मानुषेष्वा । स यशद्विष्यं जनं ॥३॥

अग्निः । जुपत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ । सः । यशत दिव्यं । जनं ॥३॥

होता देवानामाह्वाता योऽग्निर्मानुषेष्व्वा वसति सोऽग्निर्नोऽस्माक गिरः स्तोत्रीर्जुपत । भवता । सोऽग्निर्दिव्यं जनं देवसंबन्धिनं जनं यन्नत । यजतु ॥

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञं वि तन्वते ॥४॥

त्वं । अग्ने । सऽप्रथाः । असि । जुष्टः । होता । वरेण्यः । त्वया । यज्ञं । वि । तन्वते ॥४॥

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्ववरेणीयो होता त्वं सप्रथाः सर्वतः प्रथुरसि । भवसि । तथाह यास्कः । सप्रथाः सर्वतः पुषुः । नि० ६ । १. । इति । किंच सर्वं यजमानास्त्वया साधनेन यज्ञं वि तन्वते ॥

त्वामग्ने वाजसातमं विप्रां वर्धति सुष्टुतं । स नो रास्व सुवीर्यं ॥५॥

त्वां । अग्ने । वाजऽसातमं । विप्राः । वर्धति । सुऽस्तुतं । सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥५॥

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातम । वाजोऽज्ञ । तद्ददत सुष्टुतं पूर्वमेहर्षिमिः सम्यक् स्तुत त्वां वर्धति । स्तोत्रैर्वर्धति । स त्वं नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं सर्वं द्याधनीय वलं राम्य । देहि ॥

अग्ने नेमिररौ इव देवास्त्वं परिभूरसि । आ राधश्चित्रमृजसे ॥६॥

अग्ने । नेमिः । अरान् । इव । देवान् । त्वं । परिऽभूः । असि । आ । राधः । चित्रं । मृजसे ॥६॥

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि । स्वतेजसा परिभवसि । कथमिव । नेमिः प्रकाशमानश्चक्रस्य वाह्यो वलयोऽरानिव नाभार्षितान् मुत्मान् स्यामकार्निव । किंच त्वं चित्रं नाभार्षि राधः । साधयत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धन । आ च्छ्रजेः । स्तोत्रभ्यः प्रसाधय । धननाममु पाठाद्राधो धनमित्युक्तं ॥ ५॥

अग्निं स्तोमेन पदुच चतुर्दशं मुक्तं मृतभरस्यार्थं गायत्रमाधेय । अग्निं स्तोमेनेत्यनुक्रमणिका ॥ पातरनु वाक्काश्चिनगस्त्रयोः पूर्वमुक्तं सहाक्तो विनियोगः ॥

अग्निं स्तोमेन वोधय समिधानो अमर्त्यं । हव्या देवेषु नो दधत ॥१॥

अग्निं । स्तोमेन । वोधय । संऽइधानः । अमर्त्यं । हव्या । देवेषु । नः । दधत ॥१॥

हे स्तोत्रमर्त्यममरणधर्माणमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण वोधय । स्वाभिलाषितार्थसदयं प्रवोधय । योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यास्मदीयानि हव्यानि हवीषि देभ्यु दधत । निदधानु ॥

तमध्वरेष्वीळते देवं मर्ता अमर्त्यं । यजिष्ठं मानुषे जनं ॥२॥

तं । अध्वरेषु । इळते । देवं । मर्ताः । अमर्त्यं । यजिष्ठं । मानुषे । जनं ॥२॥

मता मनुष्या देव द्योतमानममर्त्यममरणधर्माणं मानुषं मनुष्याणां संबन्धिनि जने लोके यज्ञं यष्टुतमं तमप्रिमध्वरपु सप्ततनुष्वीकृतं । सुवति ॥

तं हि शश्वतं ईकृते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्निं हव्याय वोह्वे ॥ ३ ॥

तं । हि । शश्वतः । ईकृते । सुचा । देवं । घृतश्रुता । अग्निं । हव्याय । वोह्वे ॥ ३ ॥

शश्वतो बहवः स्तोतारस्तं देवमप्रिमोक्तं । सुवति । कीदृशान्ते । घृतश्रुता घृत चरत्या सुचा सहिताः । किमर्थं सुवति । हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिनक्षत्रं हविर्वोह्वे वोह्वे ॥

अग्निर्जातो अरोचत घनस्यूज्योतिषा तमः । अविदत्ता अपः स्वः ॥ ४ ॥

अग्निः । जातः । अरोचत । घन । दस्यून । ज्योतिषा । तमः । अविदत् । गाः ।

अपः । स्वपरिति स्वः ॥ ४ ॥

जातोऽरण्योर्मथनेन प्रादुर्भूतोऽपिदस्यून यज्ञविप्रकारिणः शत्रुन घन हिंसन ज्योतिषा स्वेन तजसा तमो घनरोचत । अदीप्यत । किंच गा अप उदकानि स्वः सूर्यं चाविदत् । अविदयत ॥

अग्निमीकृत्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यत । वेतु मे गृणवद्वे ॥ ५ ॥

अग्निं । ईकृत्यं । कविं । घृतपृष्ठं । सपर्यत । वेतु । मे । गृणवत् । हवै ॥ ५ ॥

हे जना ईकृत्यं सत्य कविं क्रांतदृशिं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमपि सपर्यत । पुत्रयत । सोऽपिमे हवं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयता । गृणवत । गृणोतु च ॥

अग्निं घृतेन वावृधुः स्तोमेभिर्विश्वचर्षणिं । स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अग्निं । घृतेन । वावृधुः । स्तोमेभिः । विश्वचर्षणिं । सुऽआधीभिः । वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अतिवृत्तौ विश्वचर्षणिं विश्वस्य दृष्टारं स्वाधीभिः शोभनाधानैर्वचस्युभिः स्तुतिकर्मदेवैः समेतमपि घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोमैर्ववृधुः । अवर्धयत ॥ ६ ॥ ११ ॥

त्रितीयेऽनुवाके दश मुक्तानि । तत्र प्र वेधस इति पचर्च प्रथमं मुक्तमांगिरसस्य धरुणस्यार्थं त्रैष्टुभमापयेत् । अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधसं पचांगिरसो धरुण इति ॥ प्रातरनुवाक आपयेत् कर्ता त्रैष्टुभं कृदस्याश्विनप्रस्ये चंद मुक्तं । मुचित च । प्र वेधसं कवथे त्वं नो अपि वरुणस्य विद्वान् । आ० ४ १३ । इति ॥

प्र वेधसे कवये वेद्याय गिरं भरे यणसे पृथ्याय ।

घृतप्रसक्तो असुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो अग्निः ॥ १ ॥

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरं । भरे । यणसे । पृथ्याय ।

घृतप्रसक्तः । असुरः । सुऽशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः । वस्वः । अग्निः ॥ १ ॥

योऽपिघृतप्रसक्तो हवीरूपेण घृतेन प्रसक्तोऽसुरो बलवान् सुशेवः । शोभनं शेवं सुखं यस्यासौ सुशेवः शेवमिति सुखनाममु पाठात् । रायो धनस्य धर्ता पोषको धरुणो हविषां धारको वस्वो वासकोऽपिभवंति वेधसं विधात्रे कवथे क्रांतदृशे वेद्याय सत्याय ॥ विद्विरयं मनिना समानार्थं मनिश्च स्तुतिकर्मा ॥ यणसे यणाश्विनं पुथ्याय मुख्याय तस्मा अपये गिरं स्तुतिं प्र भरे । प्रणयानि ॥

चृतेन चृतं धरुणं धारयत यज्ञस्य शक्रे परमे व्योमन ।

दिवो धर्मन्धरुणे सेदुषो नृजातरजातां अभि ये ननष्टुः ॥२॥

चृतेन । चृतं । धरुणं । धारयत । यज्ञस्य । शक्रे । परमे । विऽओमन ।

दिवः । धर्मन । धरुणे । सेदुषः । नृन । जातः । अजातान । अभि । ये । ननष्टुः ॥२॥

ये यजमाना दिवो द्युलोकस्य धरुणं धारके धर्मन्धरुणे सेदुष आमीनाम नृनजातान्देवान जातिर्मनुष्यैर्कृत्वाग्भिरभि नननुः अभिप्राप्तुवति ते यजमाना यज्ञस्य धरुणं धारकमते मत्वरूपमपि शक्रे कर्मणि निमित्ते परम उत्कृष्टे व्योमन स्थान उत्तरवेद्यामृतेन सोत्रेण धारयत । धारयति ॥

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वते वि वयो महहुष्टरं पृथ्याय ।

स संवतो नवजातस्तुर्यात्सिंहं न क्रुद्धमभितः परि षुः ॥३॥

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं । पृथ्याय ।

सः । संऽवतः । नवऽजातः । तुर्यात् । सिंहं । न । क्रुद्धं । अभितः । परि । षुः ॥३॥

ये यजमानाः पृथ्याय मुख्यायास्मा अपथे महदधिकं दृष्टर राक्षसदृष्ट्याप वयो हवीरूपमज्ञ प्रयत्नति ते यजमानास्तन्वः स्वास्तनुरंहोयुवोऽहसा वियोजिका वि तन्वते । विस्वारयति । नवजातः सोऽपिः संवतः संगतान शत्रून् तुर्यात् । तरतु । किचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परि वर्जयित्वा षुः । तिष्ठयुः । कथामिव । मृगाः क्रुद्धं सिंहं न सिंहमिव ॥

मातेव यद्भरसे पप्रथानो जनंजनं धायसे चक्षसे च ।

वयोवयो जरसे यहधानः परि त्मना विपुरुषो जिगासि ॥४॥

माताऽडेव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनंऽजनं । धायसे । चक्षसे । च ।

वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना । विपुरुषः । जिगासि ॥४॥

पप्रथानः सर्वत्र प्रथमानो यद्यस्त्वं मातेव जननीव जन जन सर्वं जन भरसे विभक्ति । किच धायसे धारणाय चक्षसे दर्शणाय च सर्वः प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमज्ञ जरसे । जरयसि । आप च विपुरुषो नानारूपः सन् त्मनात्मना परि जिगासि । सर्वभूतानि परिगजोसि ॥

वाजो नु ते शर्वसस्यात्वंतंमुरुं दीर्घं धरुणं देव रायः ।

पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नत्रिमस्यः ॥५॥

वाजः । नु । ते । शर्वसः । पातु । अंतं । उरुं । दीर्घं । धरुणं । देव । रायः ।

पदं । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् । अत्रिं । अस्परित्यस्यः ॥५॥

हे देव द्योतमानपि उरुं पृथुं दीर्घं कामानां दोग्धारं रायो धनस्य धरुणं शारक वाजो इविलक्षणमज्ञ ते स्वदीयस्य शवसो बलस्यांत समाप्तिं संपूर्तिं नु अथ पातु । रचतु । तायुर्न तस्करो यथा गुहा गुहायां पद द्रव्यं दधानो धारयन् रक्षति तवत महो महते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्नामं प्रकाशयन् अत्रिं मस्यः । अत्रिमृषिसमीप्यः ॥ स्यु मीरणपारणयोरिति धातुः ॥ ॥५॥

बृहद्वय इति पंचचं द्वितीयं मुक्तमात्रियस्य पुरोरार्थं । अत्रा पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अपिर्देवता । तथा चानुक्ता । बृहत्पुरुः पक्षंत हीति ॥ प्रातरनुवाक अपिथे क्रतावानुष्टुभे कंदस्याश्चिनशस्त्रि चिदमादीनि दश मुक्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि । आदितम्विषु मुक्तवत्यामुर्वरत् । तथा च मूर्तितं । बृहद्वय इति दशाना चतुर्थनवमे उर्वरदत्तमामुत्तमां चादितस्त्रयाणां । आ० ४ १३ । इति ॥

बृहद्वयो हि भानवेऽर्चा देवायाम्ये । यं मित्रं न प्रशस्तिभिर्मर्तासो दधिरे पुरः ॥ १ ॥
बृहत् । वयः । हि । भानवे । अर्चं । देवाय । अम्ये । यं । मित्रं । न । प्रशस्तिऽभिः ।
मर्तासः । दधिरे । पुरः ॥ १ ॥

यज्ञे भानवे दीपितमतेऽपथे बृहद्वयो हवीरूपमत्रं दीयते छि । अतस्त्वमपि देवाय द्योतमानायापथे वयोऽर्चं । प्रयच्छ । मर्तासो मनुष्या यमपि मित्रं न सत्वायमिव प्रशस्तिभिः प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिः पुरो दधिरे पुरस्कुर्वन्ति ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दशस्य बाहोः । वि हव्यमग्निरानुपगभगो न वारं मृण्वति ॥ २ ॥
सः । हि । द्युऽभिः । जनानां । होता । दशस्य । बाहोः । वि । हव्यं । अग्निः । आनुपक् ।
भगः । न । वारं । मृण्वति ॥ २ ॥

योऽपिर्हव्य हविर्देवेष्वानुपक् देवेष्वनुपक् करोति बाहोर्भुजयोर्दशस्य वलस्य द्युभिर्व्यतिभिर्युक्तः सोऽपि जनाना यजमानाना होता देवानामाहुता भवति । भगो न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं मृण्वति । विगेषेण प्रयच्छति मनुष्येषु ॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धगोचिपः ।
विश्या यस्मिन्तुविष्वणि समर्ये शुष्ममादधुः ॥ ३ ॥
अस्य । स्तोमे । मघोनः । सख्ये । वृद्धऽगोचिपः ।
विश्या । यस्मिन् । तुविऽस्वनि । सं । अर्ये । शुष्मं । आऽदधुः ॥ ३ ॥

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धगोचिपः । वृद्धानि गोचीपि तेजांसि यस्यासौ वृद्धगोचिः । तस्यैर्वावधस्याधेः स्तोमे स्तोत्रे सख्ये च स्याम । तुविष्वणि वृद्धगोचिर्देव्यं स्वामिनि यस्मिन्नर्था विश्या ॥ शुष्मं मुनिगति डादेशः ॥ विश्वे सर्वे ऋत्विजः शुष्म वनं हविर्भिः स्तोत्रेषु समादधुः सम्यगादधति ॥

अधा ह्यम्र एषां सुवीर्यस्य मंहना । तमिद्यहं न रोदमी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४ ॥
अध । हि । अम्रे । एषां । सुऽवीर्यस्य । मंहना । तं । इत् । यहं । न । रोदमी इति ।
परि । श्रवः । बभूवतुः ॥ ४ ॥

हे अघे अध अधिपामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्पृहणीयस्य वलस्य मंहना मंहनाद्ये दानाय भव ॥ मंहतिर्दानकर्म ॥ रोदमी दावापृथिव्या यहं न महात् सूर्यमिव श्रवः सर्वैः श्रवणीयं तमिस्रमपिमेव परि बभूवतुः । परिगुह्यतः ॥

नू न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।
ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचेतेधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५ ॥

नु । नः । आ । इहि । वार्ये । अग्ने । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा । उत । एधि । पृतऽमु । नः । वृधे ॥५॥

हे अग्ने गृणानः स्तूयमानः स न नु त्तिप्रमेहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च नो ऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनमा भर । संपादय । ये वयं यजमाना ये च सूरयः स्तोतारः सचा हविर्मः महिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्र धामहे । कुर्मः । उतापि च पृतम् पृतनाम् नो ऽस्माकं वृधे समृदय एधि । भव ॥ ॥५॥

आ यज्ञैरिति पंचचं तृतीयं मुक्तमात्रेयस्य पुरीरापंमाधेयं । अत्या पंक्तिः शिष्टाः पक्षतपरिभाषयानुष्टुभः । आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका ॥ अत्यावर्जं प्रातरनुवाकाग्निनशस्त्रयोर्वृहद्वय इत्यादिदशमुक्तमध्ये विनियोग उक्तः ॥

आ यज्ञैर्देव मर्त्य इत्या तव्यांसमृतये । अग्निं कृते स्वध्वरे पुरुरीऽऽतावमे ॥१॥

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्या । तव्यांसं । कृतये । अग्निं । कृते । मुऽअध्वरे । पुरुः ।

इऽऽतावमे ॥१॥

हे देव मर्त्यो मनुष्य ऋत्विगित्येत्यं तव्यांसं स्वतेजोभिः प्रवृद्धमप्रिमृतये तर्पणाय यज्ञैः स्तोत्रैरा इत्यति । किञ्च पुरुर्मनुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभने कर्ता तमपिमवमं रत्नणाधिऽऽतावमे । स्तोति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं आसा विधर्मन्मन्यसे ।

तं नाकं चित्रगोचिपं मंदं परो मनीषया ॥२॥

अस्य । हि । स्वयंशःऽतरः । आसा । विऽधर्मन । मन्यसे ।

तं । नाकं । चित्रऽगोचिपं । मंदं । परः । मनीषया ॥२॥

हे विधर्मन । विशिष्टो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधन । हे स्तोतः स्वयंशस्तरः मयशासा मध्येऽतिशिष्टेन मयशास्त्रे मनीषया प्रकृतवृद्धा साधनेन प्रसिद्धमस्याम् ह्यपिमामास्येन वाचा मन्यसे । स्तोति । किंविशिष्टमग्निं । नाकं मुख । अक दुःख । न विद्यतेऽक यस्य सः । त चित्रगोचिपं चित्रतेजस मद्रं मृत्य परः परस्मात्स्थितं ॥

अस्य वामा उ अर्चिषा य आयुक्त तुजा गिरा ।

दिवी न यस्य रेतसा बृहच्छीचंत्यर्चयः ॥३॥

अस्य । वै । असा । ऊं इति । अर्चिषा । यः । आयुक्त । तुजा । गिरा ।

दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । गोचंति । अर्चयः ॥३॥

योऽपिस्तुजा जगद्रक्षणमर्थेन बलेन गिरा मृत्यायुक्त संबद्धो भवति दिवो न लीतमानस्यादित्यस्यैव यस्यापि रेतसा प्रभया कृत्वा जगद्वाप यस्यापेवृहद्बृहंतोऽर्चयो दीप्तयः शोचति प्रकाशति अस्य वै पत्न्यैरर्चिषा प्रभयामावादित्योऽर्चिष्मान्भवति । उ इति पुरणः ॥

अस्य क्रत्वा विचेतसो दस्मस्य वसु रथ आ ।

अथा विश्वासु हव्योऽग्निर्विष्णु प्र गंस्यते ॥४॥

अस्य । क्रत्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वसु । रथे । आ ।

अथ । विश्वासु । हव्यः । अग्निः । विष्णु । प्र । गंस्यते ॥४॥

विचेतसः सुमतेय ऋत्विजोऽस्य दक्षस्य दर्शनीयस्यास्यायेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसुनि धनानि रथ आ दधति । हव्यो यज्ञार्थमाहातव्यः सोऽपिरध अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वासु सर्वामु विचु प्रजासु प्र गम्यते । स्तूयते ॥

नू न इद्वि वार्यमासा सचंत सूरयः ।

ऊर्जा नपादभिष्टये पाहि गग्धि स्वस्तये उतधि पृत्सु नो वृधे ॥५॥

नु । नः । इत । हि । वार्ये । आसा । सचंत । सूरयः ।

ऊर्जाः । नपात् । अभिष्टये । पाहि । गग्धि । स्वस्तये । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥५॥

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनं नु क्षिप्र यच्छ । इतीति पुरणी । यतः सूरयः स्तोतारस्वत्तः मकाशादामास्येन स्तोत्रेण सचंत धनं लभते । किञ्च हे ऊर्जा नपादस्य न पातयितवन्तस्य पुत्र वा अभिष्टये ऽभीच्छति मह्यमन्नं प्रयच्छति शोपः । पाहि । अस्मानापन्नो रज । स्वस्तये जेमाय पश्चादलक्षणस्य धनस्य जेमार्थं गग्धि । त्वां याचि ॥ व्यत्ययेन मध्यमा ॥ शक्तो भवति वा । हे अग्ने उतापि च पृत्सु पृतनासु नो वृधे समुद्रय एधि । भव ॥ ॥९॥

प्रातरप्रिरिति पंचचं चतुर्थं मृक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । प्रातर्मृक्तवाहा द्वित इति । मृक्तवाहा इति विशेषणविशिष्ट आत्रियो द्वित ऋषिः । पत्न्यतं हीति हिशब्दादस्यापि मृक्तस्य पंचमी पंक्तिः । पत्न्यतपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः ॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विशः स्तवेतातिथिः ।

विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्तेषु रण्यति ॥१॥

प्रातः । अग्निः । पुरुऽप्रियः । विशः । स्तवेत् । अतिथिः ।

विश्वानि । यः । अमर्त्यः । हव्या । मर्तेषु । रण्यति ॥१॥

पुरुप्रियो वृद्धप्रियो विशो यजमाने धनस्य निविशकोऽतिथिः । यजमानानां गृहान्प्रति तिथिष्वभ्यतीत्य तिथिः । तथाह यास्कः । अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवत्यभ्येति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वा । नि०४ ५ । इति ॥ एवावधोऽग्निः प्रातः स्तवेत् । स्तूयते । अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽपिमर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवीषि रण्यति कामयते ॥

द्विताय मृक्तवाहमे स्वस्य दक्षस्य मंहना । इंदुं स धत्ते आनुषक्स्तोता चित्ते अमर्त्य ॥२॥

द्विताय । मृक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना । इंदुं । सः । धत्ते । आनुषक् । स्तोता ।

चित । ते । अमर्त्य ॥२॥

हे अग्ने द्विताय द्वितपुत्राय मृक्तवाहसे । मृक्तं शुद्धं हविर्देवेभ्यो वहति प्रापयतीति मृक्तवाहाः । तस्मि स्वस्यात्मीयस्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनायै दानाय भव । हे अमर्त्यं नित्यापि यतः कारणान्ते तुभ्यं स मृक्तवाहा आनुषक् सर्वदानुषक्तमिंदुं सोमं धत्ते धारयति स्तोता चित स्तोता च भवति ॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोनां । अरिष्टो येषां रथो व्यंशदावन्वीर्यते ॥३॥

तं । वः । दीर्घायुऽशोचिषं । गिरा । हुवे । मघोनां । अरिष्टः । येषां । रथः । वि ।

अश्वऽदावन् । ईर्यते ॥३॥

हे अपे दीर्घायुगोचिपं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः । पुजायां बहवचनं । त्वा मघोना धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण हवे । आह्वयामि । हे अश्वदावन्नशानां दातयिषा धनिनां रथो युद्धेष्वरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो वीर्यते विगच्छतु ॥

चित्रा वा येषु दीधितिरासन्नुक्था पांति ये ।

स्तीर्णं वह्निः स्वर्णरे श्रवांसि दधिरे परि ॥ ४ ॥

चित्रा । वा । येषु । दीधितिः । आसन् । उक्था । पांति । ये ।

स्तीर्णं । वह्निः । स्वःऽनरे । श्रवांसि । दधिरे । परि ॥ ४ ॥

ध्वृत्वञ्च चित्रा नानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति । ये आमन्त्रास्य उक्थोक्थानि स्तोत्राणि पांति रक्षति तैर्ऋत्विग्भिः स्तीर्णं स्तीर्णस्य वह्निर्वह्निषः पर्युपरि श्रवांस्यज्ञानि हवीर्य मर्णरे । स्वः स्वर्गं नर यज्ञमानं नयतीति स्वर्णरो यज्ञः । तस्मिन्दधिरे । निधीयते ॥

ये मे पंचागतं ददुरश्वानां मधस्त्विति ।

शुमदग्ने महि श्रवो बृहत्कृधि मघोनां नृवदमृत नृणां ॥ ५ ॥

ये । मे । पंचागतं । ददुः । अश्वानां । मधऽस्त्विति ।

शुऽमृत । अग्ने । महि । श्रवः । बृहत् । कृधि । मघोनां । नृऽवत । अमृत । नृणां ॥ ५ ॥

ये मघवानो दातारो मे मध्य मधस्त्विति मृत्वा महित त्वत्स्तोत्रममतरमश्वाना पंचागत ददुः हे अमृतापि त्व तेषां मघोनां नृणां शुमत दीप्तिमन्महि महवृहत्परिवृढ नुवत्परिचारकमनुष्ययुक्त श्रवोऽज्ञ कृधि । कुरु । देहीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

अश्ववस्था इति पंचमं पंचमं मृक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । अश्ववस्था वत्रिगीयत्र्यावनुष्टुभां विराडुपति । आत्रियो वत्रिर्ऋषिः । प्रथमाद्वितीये गायत्र्यां तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभां पचमी विराडुपा एकादशानस्त्रयोऽष्टकश्च विराडुपत्युक्तलक्षणोपतत्वात् ॥

अश्ववस्थाः प्र जायंते प्र वज्रेर्वविश्विकेत । उपस्थे मातुर्वि चष्टे ॥ १ ॥

अभिः अश्वऽस्थाः । प्र जायंते । प्र वज्रेः । वधिः । चिकेत । उपऽस्थे । मातुः । वि । चष्टे ॥ १ ॥

वत्रिर्ऋषेरभ्युत्तरोत्तरमवस्था अशोभना दशाः प्र जायते । तादृशीर्वविश्विषया समक्ता सोऽपिः प्र चिकेत । प्रजानीयात् । ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः । योऽपिमातुः पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थं जातं वि चष्टे पश्याति ॥

जुहुरे वि चितयंतोऽनिमिषं नृम्णं पांति । आ दृह्णां पुरं विविशुः ॥ २ ॥

जुहुरे । वि । चितयंतः । अनिऽमिषं । नृम्णं । पांति । आ । दृह्णां । पुरं । विविशुः ॥ २ ॥

ये वि चितयंतस्तव प्रभाव ज्ञानतो जनास्यानिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्थं त्वामाह्वयति आह्वय च नृम्णं तव वचनं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पांति रक्षति ते दृह्णां शत्रुभिः साधयितुमशक्या पुरं पुरीमा विविशुः । प्रविशति । शतं पुर्भिरायसीभिर्नि पाहि । ऋग्वे० ७. ३. ७ । इति निगमः ॥

आ श्वेयेयस्य जंतवो द्युमर्धत कृष्टयः ।

निष्कयीवो बृहदुक्थ एना मध्वा न वाजयुः ॥३॥

आ । श्वेयेयस्य । जंतवः । द्युऽमत् । वर्धत । कृष्टयः ।

निष्कऽयीवः । बृहत्ऽउक्थः । एना । मध्वा । न । वाजऽयुः ॥३॥

जायंत इति जंतवः । ऋष्टयो मनुष्या अत्वित्तो मध्वा न मधुनेव एनेनया मत्वा । यद्वा नकारश्चार्थः । मधुना च श्वेयेयस्य । श्वेयेयमतरिजं । तत्र भवस्य विद्युत्स्यायेद्युमर्धीप्रमद्वलमा वर्धत । अभिवर्धयति । किविधाः ऋष्टयः । निष्कयीवो निष्केण मुवणंनान्कृतयीवाः ॥ व्यत्यर्थेनकवचनं ॥ बृहदुक्थो बृहत्सोवा वाजयुरत्तकामाः ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा । घर्मो न वाजजठरोऽद्व्यः शश्वतो दभः ॥४॥

प्रियं । दुग्धं । न । काम्यं । अजामि । जाम्योः । सचा । घर्मः । न । वाजऽजठरः । अद्व्यः ।

शश्वतः । दभः ॥४॥

जाम्योर्थावापृथयोः सचा सहायभूतोऽप्रिदुग्धं न पय इव काम्य कःनीयमजामि दोपरहितं प्रियम स्मदीय स्रोत्रं शुणोतु । किविधोऽप्रिः । घर्मो न प्रवर्ग्य इव वाजजठरः । वाजोऽजठरं यस्य सः । घर्मो यथा ह्येनाश्वेन पयमामिक्तो वाजजठरन्नादत् । हविर्जठर इत्यर्थः । अद्व्यः शत्रुभिः स्वयमर्हमितः शश्वतः शाश्वतो नित्यो दभः शत्रुणा हिमकः ॥

क्रीकृन्नो रश्म आ भुवः सं भस्मना वायुना वेविदानः ।

ता अस्य सन्धृषजो न तिरमाः सुसंशिता वस्यो वक्षणेऽस्थाः ॥५॥

क्रीकृन्न । नः । रश्मे । आ । भुवः । सं । भस्मना । वायुना । वेविदानः ।

ताः । अस्य । मन् । धृषजः । न । तिरमाः । सुऽसंशिताः । वस्यः । वक्षणेऽस्थाः ॥५॥

हे रश्मे रश्मिसन्धे क्रीकृन्न वनेषु क्रीडन भस्मना स्वकार्येण भस्मिन् वायुना प्रेरकेण मरुता च सं वेविदानः सन्धृषजायमानत्वं नोऽस्माकमा भुवः । अभिमुखो भव । वक्षणेऽस्था वक्षणे वर्द्धी स्थिता वक्ष्यः । हविर्वहतीति वक्ष्यो ज्वालाः । सुसंशिताः सुतीक्ष्णा धृषजः शत्रुणा धर्षिकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य मम न तिरमा न तीक्ष्णाः सन् । संतु ॥ अस्मिन्निटि रूपं ॥ ॥११॥

यमप इति चतुर्कृत्त पठ मुक्तमचीणा प्रयस्वतामार्पमायेयं । अत्या पक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांत । यमपे चतुष्कं प्रयस्वतः पत्त्यतं इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्हृक्तो विनियोगः ॥ अत्रेत्तुर्वीराख्येऽह्नि द्वितीयेऽह्नीद् मुक्तमाश्वशस्त्र । मुत्तितं च । यमपे वाजसातमेति द्वितीयेऽह्न्याश्व । आ० १० २ । इति ॥

यमपे वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं । तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवचा पनया युजं ॥१॥

यं । अम्रे । वाजऽसातम । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं । तं । नः । गीऽभिः । श्रवाय्यं ।

देवऽचा । पनय । युजं ॥१॥

हे अम्रे हे वाजसातमात्त्वमपद त्वं यं रयिं धनमस्माभिर्देयमानं हवीरूपं धनं मन्यसे बुध्यसे । चिदिति पादपुराणः । श्रवाय्यं श्रवणीयं शस्य गीर्भिः श्रुतिभिर्युज युक्त नोऽस्मदीयं हविलक्षणं धनं तं देवचा देवेषु पनय । प्रापयेत्यर्थः ॥

ये अग्ने नेरयंति ते वृद्धा उग्रस्य शर्वसः । अप द्वेषो अप हरोऽन्यव्रतस्य सश्वरे ॥२॥
 ये । अग्ने । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । शर्वसः । अप । द्वेषः । अप । हरः ।
 अन्यऽव्रतस्य । सश्वरे ॥२॥

हे अग्ने धे जना वृद्धाः पश्चादलक्षार्धनः समृद्धाः सतस्तुभ्य नेरयति हवीषि न प्रयत्नति त उग्रस्या
 धिकेन शर्वसो बलिनाज्ञेन वाप नीताः । वलाज्ञहीना भवतीत्यर्थः । किचान्यव्रतस्यान्यद्विदिकादिभक्त व्रत कर्म
 यस्य तस्यामुरस्य द्वेषस्वत्वर्वाधनं विरोध हरोऽतिहिंसां चाप सश्वर । आत्मान प्रापयति ॥

हीतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दशस्य साधनं । यज्ञेषु पृथ्यं गिरा प्रयस्वन्तो हवामहे ॥३॥
 हीतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दशस्य । साधनं । यज्ञेषु । पृथ्यं । गिरा । प्रयस्वन्तः ।
 हवामहे ॥३॥

हे अग्ने प्रयस्वन्तोऽव्रत एतन्नामका वय दक्षस्य बलस्य साधन साधक साधयितार त्वा हीतार देवाना
 माहातार वृणीमहे । किंच यज्ञेषु पृथ्यं मुख्यं त्वां गिरा स्मृतिरूपया वाचा हवामहे । स्तुमः ॥

इत्या यथा त ऊतये महमावन्दिदिवे ।

राय ऋताय मुक्तो गोभिः स्याम सधमादो वीरिः स्याम सधमादः ॥४॥

इत्या । यथा । ते । ऊतये । महमाऽवन । दिवेऽदिवे ।

राये । ऋताय । मुक्तो इति सुऽमुक्तो । गोभिः । स्याम । सधऽमादः । वीरिः ।
 स्याम । सधऽमादः ॥४॥

हे महमावन बलवत्तमे दिवे दिवेऽन्यहं वयं ते तवोतये रक्षणाय यथा स्याम तथेत्येत्य कुरु । हे मुक्तो
 राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु । किंच वय गोभिः सधमादः मह मावतः स्याम ।
 वीरिः पूर्वस्य सधमादः मह मावतः स्याम । तथा कुरु ॥ ॥१०॥

मनुष्वन्वति चतुर्केच सप्तमं मुक्तमावेयस्य समस्यार्प । मनुष्वन्विस इत्यनुक्रमणिका । पत्न्यतं हति पूर्ववोक्त
 त्वादिदमादीनि चीणि मुक्तानि पत्न्यतानि । शिष्टा अनुष्टुभः । अपिदेवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोक्तो
 विनियोगः ॥

मनुष्वन्वा नि धीमहि मनुष्वत्समिधीमहि । अग्ने मनुष्वदंगिरो देवान्देवयते यज्ञ ॥१॥
 मनुष्वत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्वत् । सं । इधीमहि । अग्ने । मनुष्वत् । अंगिरः ।
 देवान । देवऽयते । यज्ञ ॥१॥

हे अग्ने त्वा त्वा मनुष्वन्वन्वित्व नि धीमहि । मनुःशब्दो मनुपर्यायः ॥ नभोऽंगिरोमनुषां वस्तुपसंख्यान-
 मिति भसंज्ञाया हत्वाभावः ॥ मनुष्वन्वन्वित्व त्वा समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः । हे अंगिरोऽगारा
 त्वाकापे देवयते देवकामाय यज्ञमानाय मनुष्वन्वन्वित्व मनोरपत्याय देवान यज्ञ ॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे । सुचस्त्वा यंत्यानुपकमुक्तं सर्पिरासुते ॥२॥
 त्वं । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे । सुचः । त्वा । यंति । आनुपक ।
 सुऽजात । सर्पिःऽआसुते ॥२॥

हे अग्ने त्व मानुषे जने मनुष्यलोके मुप्रीतः स्तोत्रिः मृषु प्रीतः सन हृद्यसे । दीप्यसे । सुचो हविर्भिः संपूर्णा
आनुषकं अनुपक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वां यति । प्राप्नुवति । हे सुजात हे सर्पिरामुते घृतयुक्ताञ्जति ॥

त्वां विश्वे सज्जोषसो देवासो दृतमक्रत । सपर्यंतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीळते ॥ ३ ॥
त्वां । विश्वे । सऽज्जोषसः । देवासः । दृतं । अक्रत । सपर्यंतः । त्वा । कवे । यज्ञेषु ।
देवं । ईळते ॥ ३ ॥

सज्जोषसः सह प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दृतमक्रत । अकुर्वन् । अतः कारणात् हे कवे क्रांत
दर्शिनं देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्यंतं परिचरंतो यज्ञमाना यज्ञेष्वीळते । देवानाद्भ्रातुं याचते ॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीळीत मर्त्यः ।

समिद्धः शुक्र दीदित्युतस्य योनिमासदः समस्य योनिमासदः ॥ ४ ॥

देवं । यः । देवऽयज्यया । अग्निं । ईळीत । मर्त्यः ।

संऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । योनिं । आ । असदः । समस्य । योनिं ।

आ । असदः ॥ ४ ॥

मर्त्यां मनुष्यो देव द्योतमानमग्निमयणं बभूवा देवयज्यया देवयज्याय देवयागार्थमीळीत । स्तोतुमर्हति ।
हे शुक्र शोचिष्मन् समिद्धो हविर्भिः प्रवृद्धः सन दीदिहि । दीप्यस्व । ऋतस्य मत्यभृतस्य समस्य अर्धर्मम योनिं
योनिंकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानमासदः । देवतारूपिणामीद । आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥ १३ ॥

प्र विश्वसामन्निति चतुर्द्वचमष्टमं मुक्त । अत्रियो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थो पक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः ।
अग्निदेवता । तथा चानुक्रांतं । प्र विश्वसामन्विश्वसामिति ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोः ॥

प्र विश्वसामन्नत्रिवदर्ची पावकणोचिषे । यो अध्वरेष्वीळो होता मंदतमो विशि ॥ १ ॥

प्र । विश्वऽसामन्न । अत्रिऽवत् । अर्चं । पावकऽणोचिषे । यः । अध्वरेषु । ईळः । होता ।

मंदऽतमः । विशि ॥ १ ॥

हे विश्वसामन्न । ऋषेः संबोधनमेतत् । त्वमत्रिवदर्चिव पावकणोचिषे शोधकदीप्रये तस्मा अपत्ये प्राचं ।
प्रगाय । योऽपिरध्वरेष्वीळः सर्वयज्जभिः सुखो होता देवानामाद्भ्राता विशि जने मद्रतमः सुख्यतमः ॥

न्य१ग्निं जातवेदसं दधाता देवमृत्विजं । प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः ॥ २ ॥

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । दधात । देवं । ऋत्विजं । प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् ।

अद्य । देवव्यचऽतमः ॥ २ ॥

हे यज्ञमाना जातवेदसं जातप्रज्ञं जातधनं वा देवं द्योतमानमृत्विजमुनुषगद्यारमपि नि दधात । निधत्त ।
किंच देवव्यचस्तमो देवानामाप्रतमो यज्ञो यज्ञसाधनमस्त्राभिर्दोयमानं हविरानुषकं अनुपक्तं यथा भवति
तथाव्यास्त्रहर्षि तमपि प्रेतु । गच्छतु ॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास ऊतये । वरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि ॥ ३ ॥

चिकित्वित्ऽमनसं । त्वा । देवं । मर्तासः । ऊतये । वरेण्यस्य । ते । अवसः । इयानासः ।

अमन्महि ॥ ३ ॥

हे अग्ने चिकित्स्वन्नमं । चिकित्स्वज्जानन्नमो यस्यासौ चिकित्स्वन्नाः । तं देवं त्वा त्वामियानाम उपग
क्तो मतासौ मनुष्या वयमूतये रक्षणार्थं वरण्यस्य संभजनीयस्य ते तवावसोऽवसं तर्पणायामन्वाहि । म्नुमः ॥

अग्ने चिकित्स्वस्य न इदं वचः सहस्य ।

तं त्वा मुग्निप्र दंपते स्तोमैर्वर्धत्यत्रयो गीर्भिः शुभंत्यत्रयः ॥४॥

अग्ने । चिकित्स्वि । अस्य । नः । इदं । वचः । सहस्य ।

तं त्वा । मुग्निप्र । दंपते । स्तोमैः । वर्धति । अत्रयः । गीःऽभिः । शुभंति । अत्रयः ॥४॥

हे अग्ने हे सहस्य सहसो बलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमस्येद परिचरणमिद वचः स्तोत्रं चिकिति । जानीहि ।
हे मुग्निप्र । शोभने शिंप्रे हन् नासिके वा यस्यासौ मुग्निप्रः । तस्य सबोधन । मुग्निप्र मुहमो दंपते गृहपते त
त्वामत्रयोऽचिपुत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धति । वर्धयति । अत्रयो गीर्भिः शुभति । अलकुर्वति ॥ ॥४॥

अग्ने सहंतमिति चतुर्ह्वयं नवमं मृक्त । अचानुकर्मणिका । अग्ने दुम्नो विश्वचर्षणिरिति । दुम्न चर्षपः ।
चतुर्थी पंक्तिः । आद्यास्त्रिस्तोऽनुष्टुभः । अर्धदेवता ॥ प्रातरनुवाकाद्यनशस्त्रयोर्दशमुक्तातः पातित्वाद्दक्षो वि
नियोगः ॥

अग्ने सहंतमा भर दुम्नस्य प्रासहा रयिं । विश्वा यश्चर्षणीरभ्याऽसौ वाजेषु सासहतं ॥१॥

अग्ने । सहंतं । आ । भर । दुम्नस्य । प्रऽसहा । रयिं । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।

आसा । वाजेषु । सासहतं ॥१॥

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन बलेन सहंतं शत्रुनभिभवत रयिं पुत्र दुम्नस्य दुम्नाय मम ऋषय आ भर ।
आहर ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ एतदेव विवृणोति । यः पुत्र आसास्येन स्तोत्रेण युक्तः सन वाजेषु युद्धेषु अभि-
मुख्येन गतान विश्वाः सर्वान चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् सामहत अभिभवति ॥

तमग्ने पृतनापहं रयिं सहस्व आ भर । त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतः ॥२॥

तं । अग्ने । पृतनाऽसहं । रयिं । सहस्वः । आ । भर । त्वं । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता ।

वाजस्य । गोऽमतः ॥२॥

हे अग्ने महम्नो बलवन् पृतनासह पृतनाः सेना अभिभवितार रयिं पुत्र त्वमा भर । आहर । त्वं हि सत्यः
सत्यभुतोऽद्भुतो महान् गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्य दाता ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो जनासो वृक्तवर्हिषः । होतारं सद्यमु प्रियं व्यंति वार्या पुरु ॥३॥

विश्वे । हि । त्वा । सजोषसः । जनासः । वृक्तऽवर्हिषः । होतारं । सद्यऽसु । प्रियं ।

व्यंति । वार्या । पुरु ॥३॥

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तवर्हिषो लूनवर्हिषो विश्व सर्वे जनासो जना अल्पिजः सद्यमु
यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातार प्रियं सर्वेषां प्रीतिकर त्वा त्वा पुरु पुरुणि बहनि वार्या वरणीयानि
धनानि व्यंति । याचंति ॥

स हि प्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो द्धे ।

अग्र एषु क्षयेष्वा रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥४॥

सः । हि । स्म । विश्वऽचर्षणिः । अग्निऽमाति । सहः । दधे ।

अग्ने । एषु । शर्येषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र । दीदिहि । द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४ ॥

हे अग्ने स लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्षणिर्ऋषिरभिमाति शत्रूणां हिंसकं सहो बलं दधे । धारयतु । हि ध्येति पुराणा । हे शुक्र शोचिष्मन् त्वं नोऽस्मदीयेषु जयेषु गृहेषु रेवत् धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व । हे पावक पापानां शोधकायै त्वं द्युमहोत्तियुक्तं यशोयुक्तं च दीदिहि । दीप्यस्व ॥ ॥ १५ ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्ऋचं दशमं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने त्वं गापायना लांपायना वा बंधुः संबंधुः श्रुतवधुर्विप्रवधुश्चैकैर्वा द्विपदमिति । विश्वतिका द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयुक्तं आहवनीयं प्रति गच्छंत ऋत्विज इदं मुक्तं जपेयुः । तथा च सूत्रितं । अर्थेनमभिसमार्यति मा प्र गामाये त्वं न इति जपंतः । आ० २. १० । इति ॥ दशरात्रे पष्ठऽहनि तृतीयसर्वने मित्रावरुणस्याग्ने त्वमिति द्वे त त्वा शोचिष्ठैका । एव मिलितो द्विपदमृचः स्तोत्रियः । तथैव सूत्रित । अग्ने त्वं नो अतमोऽग्ने भव सुप्रमिधा । आ० ८ २ । इति ॥

अग्ने त्वं नो अंतम उत चाता शिवो भवा वरुथ्यः ।

वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नश्चि द्युमत्तमं रयिं दाः ॥ १ ॥ २ ॥

अग्ने । त्वं । नः । अंतमः । उत । चाता । शिवः । भव । वरुथ्यः ।

वसुः । अग्निः । वसुऽश्रवाः । अच्छ । नश्चि । द्युमतऽतमं । रयिं । दाः ॥ १ ॥ २ ॥

हे अग्ने वरुथ्यो वरणीयः संभजनीयः । यद्वा । वरुथ्यैः परिधिभिर्वृतस्त्व नोऽस्माकमंतमोऽतिकतमो भव । उतापि च चाता रत्नकः शिवः सुयकरश्च भव । वसुर्वासकोऽग्निः संयंपामश्रणीर्वसुश्रवा व्यस्रात्तस्वमच्छामि मुखेन नश्चि । अस्मान्ध्यामृहि । द्युमत्तममतिशयं न दीप्रमत रयि पश्चादिलक्षण धन दाः । अस्मभ्यं देहि ॥

स नो बोधि श्रुधी हवमुरुष्या णो अघायतः संसम्मात् ।

तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सः । नः । बोधि । श्रुधि । हव । उरुष्य । नः । अघऽयतः । समस्मात् ।

तं । त्वा । शोचिष्ठ । दीदिऽवः । सुम्नाय । नूनं । इमहे । सखिऽभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

हे अग्ने स त्वं नोऽस्मान् बोधि । बुध्यस्व । हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुधि । शृणु । अघायतोऽघमिच्छतः समस्मात्सर्वस्मा ज्ञानाज्ञोऽस्मानुरुथ्य । रत्न । हे शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिवः स्वतंत्रोभिर्दीप्यायै तं त्वां सुम्नाय सुम्नाय । सुम्नामिति सुम्नायाम् । तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १६ ॥

अच्छा वो अग्निमिति नवर्चमेकादश मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अच्छा वो नव वसुयव आनुष्टुभमिति । अत्रेया वसुयुनामान ऋषयः । अनुष्टुप । मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोक्तो विभिनयोगः ॥ प्रातःसर्वनेऽच्छावाक वदस्मित्युक्तेऽच्छा वो अग्निमवम इत्युचमनुब्रूयात् । तथा च सूत्रित । अच्छा वो अग्निमवम इत्युचमन्वाह । आ० ५ ७ । इति ॥

अच्छा वो अग्निमवसे देवं गासि स नो वसुः ।

रासत्पुत्र ऋषूणां मृतावा पर्षति द्विषः ॥ १ ॥

अच्छ । वः । अग्निं । अवसे । देवं । गासि । सः । नः । वसुः ।

रासत् । पुत्रः । ऋषूणां । ऋतऽवा । पर्षति । द्विषः ॥ १ ॥

हे वसुधयो वो यूयं देवमपिमवेमे रक्षणायाक्ता गासि । अभिप्रगायत । वसुरभिहोत्रार्थं यज्ञमानानां गुह्ये वासयिता सोऽपिनोऽस्मभ्यं रासत । कामान्ददानु । ऋषूणामृषीणां पुत्रः । ऋषिभिर्मथनेन जनितात्पुत्र इत्युपचर्यते । ऋतावा ऋतावान सखवानुदकवान्वा सोऽपिद्विषोऽस्माकं शत्रुन्पर्षति । पारयतु ॥

स हि सत्यो यं पूर्वं चिद्देवासंश्चिद्यमीधरे । होतारं मंद्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावसुं ॥२॥
सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वं । चित् । देवासंः । चित् । यं । ईधिर । होतारं । मंद्रऽजिह्वं । इत् ।
सुदीतिऽभिः । विभाऽवसुं ॥२॥

पूर्वं चित्पूर्वं महर्षयो होतारं देवानामाहातारं मंद्रजिह्वं । हविषा प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः । तं । यद्वा मोदनजिह्वं । तथाह याक्ताः । मंद्रजिह्वं मंदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६ २३ । इति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमपिमीधरं समधत देवासिद्धिं वा अपि यमपि मीधरं समधत स ह्यपिः सत्यो भवति । सत्यप्रतिश्रवो भवति । इदिति पुराणः ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या । अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरिण्य ॥३॥
सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या । अग्ने । रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिऽभिः ।
वरिण्य ॥३॥

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तुयमानं वरिण्यं वरणीयं हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्येन नो धीती धीत्यास्मदीयेन परिचरणात्मकेन कर्मणा सुमत्या च । सुमतिरिति शस्त्रमुच्यते । शस्त्रेण च प्रीतं स न रायो धनानि नोऽस्मभ्यं दीदीहि । दीहि ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मतेष्वविगणैः । अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥४॥
अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मतेषु । आऽविगण । अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः ।
अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥४॥

योऽग्निर्देवेषु देवानां मर्थे राजति देवतारूपेण प्रकाशते । योऽग्निर्मतेषु मनुष्येष्वविगणं आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां वोढा भवति हे यज्ञमानास्तमसि धीभिः स्तुतिभिः सपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रकामिष्यामपिसुविश्रवस्तममिति द्वे भिष्टकृतो याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । अपिसुविश्रवस्तममिति द्वे संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं । अतृते आवयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥५॥
अग्निः । तुविश्रवःऽतमं । तुविऽब्रह्माणं । उत्तमं । अतृते । आवयत्ऽपतिं । पुत्रं ।
ददाति । दाशुषे ॥५॥

अपिसुविश्रवस्तममितिशयेन बह्वन्नं तुविब्रह्माणं बह्वन्तोत्रमुत्तममत्कृष्टमत्तृते शत्रुभिरहितं आवयत्पतिं । आवयति विश्रुतानं करोति पतीनं पालयितृन्पितृनि स्वकर्मणा पितृणां प्रख्यापक इति आवयत्पतिः । तथाविधं पुत्रं दाशुषे हवीषि दत्तवते यज्ञमानाय ददाति । ददानु ॥ ११॥

अग्निर्देदाति सत्पतिं समाह यो युधा नृभिः । अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितं ॥ ६ ॥
अग्निः । ददाति । सत्पतिं । समाह । यः । युधा । नृभिः । अग्निः । अत्यं । रघुऽस्यदं ।
जेतारं । अपराऽजितं ॥ ६ ॥

यः पृत्रो युधा युजेन नृभिः परिजनैः समाह शत्रून्भिभवति सत्पतिं सतां पालयितारं तथाविधं पुत्र-
मग्निर्देदाति । अस्मभ्यं ददातु । किंचापी रघुष्यदं । रघुर्लघुः स्वदो जवो यस्य तं । जेतारं शत्रूणामपराजितं
शत्रुभिरत्यं । अतति सततं गच्छतीत्यत्योऽश्वः । तं ददातु ॥

अश्वमेधे पीप्ण्यामिष्टी यद्वाहिष्ठमिति स्वियुक्तो याज्या । सूत्रितं च । यद्वाहिष्ठं तदपय इति संयाञ्छे
। आ० १० ६ । इति ॥

यद्वाहिष्ठं तदपये बृहदर्चं विभावसो । महिषीव त्वद्रयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ७ ॥
यत् । वाहिष्ठं । तत् । अपये । बृहत् । अर्चं । विभावसो इति विभाऽवसो । महिषीऽइव ।
त्वत् । रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । उदीरते ॥ ७ ॥

वाहिष्ठं वीदृतमं यत्स्तोत्रं तदपये क्रियते । अतो हे विभावसो प्रभाधनाये बृहद्ब्रह्मं धनं वाचं । अस्मभ्य
प्रयच्छ । कथमस्यान्नधनप्रदानुत्समित्यपचायामाह । यत्स्त्वत्त्वत्तः सकाशाद्वाहिष्ठी महती रयिधनमुदीरते
उद्गच्छति । वाजा अन्नानि च त्वत्त्वत्त उदीरते उद्गच्छति । इति पुरणः ॥

तव द्युमंतो अर्चयो ग्रावेवोच्यते बृहत् ।

उतो ते तन्यतुर्यथा स्वानो अर्तं त्मना दिवः ॥ ८ ॥

तव । द्युऽमंतः । अर्चयः । ग्रावाऽइव । उच्यते । बृहत् ।

उतो इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अर्तं । त्मना । दिवः ॥ ८ ॥

हे अपि तवार्चयो रश्मयो द्युमंतो दीप्तिमंतो भवति । बृहन्नान्नं त्वं ग्रावेवाभिपवग्रावेवोच्यते । सूर्यस्य ।
उतो अपि च त्मनात्मना दिवो वीतमानस्य ते तव स्वानः शब्दस्तन्यतुर्यथा मेघगर्जितमिवार्तं । उद्गच्छति ॥

एवाँ अग्निं वसुयवः सहसानं ववदिम । स नो विश्वा अति द्विषः पर्षन्नावेव सुक्रतुः ॥ ९ ॥
एव । अग्निं । वसुऽयवः । सहसानं । ववदिम । सः । नः । विश्वाः । अति । द्विषः । पर्षन्तुः ।
नावाऽइव । सुऽक्रतुः ॥ ९ ॥

वसुयवो वसुकामा वयं सहसानमस्माकं बलमिवाचरंतमपिमेवमुक्तप्रकारेण ववदिम । सुमः । सुक्रतुः
शोभनकर्मा सोऽग्निर्नोऽस्मान् विश्वाः सर्वान् द्विषः शत्रून्ति पर्यत । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन
मिंधुमिव ॥ ॥ १८ ॥

अपि पावकेति नवर्चं द्वादशं मुक्तं । वसुयव ऋषयः । गायत्री कृदः । अपिर्देवता । तथा चानुक्रातं । अपि
गायत्रिमिति ॥ पातरनुवाक आप्तये कर्ता गायत्रे कंदस्याश्चिनगस्त्रि चंदं मुक्तं । सूचितं च । अपि पावक दूतं व
इति मुक्तं । आ० ४. १३ । इति ॥ आधाने द्वितीयायामिष्टी प्रथमस्य हविषोऽपि पावकेत्यथा याज्या । सूचितं
च । स नः पावक दीद्वोऽपि पावक रोचिषा । आ० २ १. इति ॥

अग्ने पावक रोचिषा मंद्रया देव जिह्वया । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ १ ॥

अग्ने । पावक । रोचिषा । मंद्रया । देव । जिह्वया । आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ १ ॥

हे पावक गोधक रोचिषा स्वदीप्या मंद्रया देवानां मादयिष्या जिह्वया च हे देव वीतमानामे देवानां वक्षि । यज्ञार्थमावह । यज्ञि च । तान्यज ॥

तं त्वा घृतस्त्रवीमहे चित्रभानो स्वर्दृशं । देवाँ आ वीतये वह ॥ २ ॥

तं । त्वा । घृतस्त्रो इति घृतऽस्त्रो । इमहे । चित्रभानो इति चित्रऽभानो । स्वःऽदृशं । देवान । आ । वीतये । वह ॥ २ ॥

हे घृतस्त्रो घृतस्य प्ररक । यद्वा । घृतेन जनित । हे चित्रभानो । चित्रा नानाविधा भानवो रश्मयो यस्यासीं चित्रभानुः । तस्य संबोधनं । स्वर्दृशं सर्वदृष्टार तं त्वा त्वामीमहे । याचामहे । अतो वीतये हविषा भक्षणाय देवानां वह ॥

वीतिहोचं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि । अग्ने बृहंतंमध्वरे ॥ ३ ॥

वीतिऽहोचं । त्वा । कवे । द्युऽमंतं । सं । इधीमहि । अग्ने । बृहंतं । अध्वरे ॥ ३ ॥

हे कवे क्रांतदर्शित्वे वीतिहोच कातयज्ञ द्युमंतं दीप्तिमंतं बृहत महातं त्वा त्वामध्वरं यज्ञं समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये । होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये । होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वदेवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषा दात्रि यज्ञमानाय तदर्थमा गहि । यज्ञं प्रत्या गच्छ । यतो होतार देवानामाज्ञातार त्वा त्वा वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

यज्ञमानाय मुन्वत आग्ने सुवीर्यं वह । देवैरा संत्सि वहिषि ॥ ५ ॥

यज्ञमानाय । मुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यं । वह । देवैः । आ । संत्सि । वहिषि ॥ ५ ॥

हे अग्ने मुन्वतेऽभिषवं कुर्वते यज्ञमानाय सुवीर्यं शोभनं वल्लमा वह । प्रापय । किंच देवैः सह वहिषि यज्ञं आ संत्सि । आसीदति ॥ ॥ १९ ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि । देवानां दृत उक्थ्यः ॥ ६ ॥

संऽडधानः । सहस्रऽजित । अग्ने । धर्माणि । पुष्यसि । देवानां । दृतः । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

हे सहस्रजित्सहस्रस्य जेतये समिधानो हविर्भिः समिध्यमान उक्थ्यः प्रगस्यस्व देवानां दृतः । मन धर्माणि नः कर्माणि यज्ञार्थादक्रियाः पुष्यसि । पोषयसि ॥

न्युग्निं जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठयं । दधाता देवमृत्विजं ॥ ७ ॥

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । होत्रऽवाहं । यविष्ठयं । दधात । देवं । ऋत्विजं ॥ ७ ॥

हे यज्ञमाना जातवेदसं । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । त होत्रवाह होत्रस्य यज्ञस्य वोढार यविष्ठयं युवतमं देवं वीतमानमृत्विजमृती यष्टारमग्निं नि दधात । निधत्त ॥

प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवव्यचस्तमः । स्मृणीत वहिरामदे ॥ ८ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देवव्यचऽस्तमः । स्मृणीत । वहिः । आऽसदे ॥ ८ ॥

अथास्मिन्नहनि देवयचसमो देवः प्रकाशमानः स्तोत्रभिर्वाप्रातमो यज्ञो यज्ञसाधनं हविरानुपगनुपक्त यथा भवति तथा प्रेत्तु । देवान गच्छतु । हे ऋत्विज आसदेऽपिरासदनार्थं बर्हिः सृणीत ॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदंतु वरुणः । देवासः सर्वया विशा ॥९॥

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः । देवासः । सर्वया । विशा ॥९॥

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विना देवाना भिपर्जा मित्रः सूर्या वरुणश्च देवास एते सर्वे देवाः सर्वया विशा समस्तेन स्वीयेन परिजनेन सार्धमिदं बर्हिरा सीदतु ॥ ॥२०॥

अनस्यतेति पठुच त्रयोदश मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । अनस्यंता पटु त्रिवृष्णपौरुक्त्वा दी त्र्यरुणत्रसदस्य राजानां भारतश्चाश्वमेधोऽत्यास्मिन्सोऽनुष्टुभो नात्मात्मने दशार्दिति सर्वास्वित्वा किंचिद्विद्रापीति । त्रिवृष्णस्य पत्रम्यरुणः पुरुक्त्वस्य पत्रम्यसदस्युर्भरतस्य पत्रोऽश्वमेध एते त्रयोऽपि राजानः संभुयास्य मुक्तस्य ऋषयः । यद्वा । अचिरव ऋषिः । आद्याग्निस्त्रिष्टुभश्चतुर्थात्यास्मिन्सोऽनुष्टुभः । पष्ठीद्रापिदेवत्या शिष्टाः पचापेय्यः ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

अनस्यंता सत्पतिर्मा महे मे गावा चेतिष्ठो असुरो मघोनः ।

त्रिवृष्णो अग्ने दशभिः सहस्रैर्विश्वानर च्यरुणश्चिकेत ॥१॥

अनस्यंता । सत्पतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः । असुरः । मघोनः ।

त्रिवृष्णः । अग्ने । दशभिः । सहस्रैः । विश्वानर । चिऽच्यरुणः । चिकेत ॥१॥

अग्नी राजर्षीणा दानमग्नेः पुरतोऽनेन मुक्तनावर्णयत । हे विश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरये सत्पतिः सतां साधुना पालयिता चेतिष्ठो ज्ञातुतमोऽसुरो बलवान्मघोनी मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे इमिः ॥ त्रिवृष्ण-स्त्रिवृष्णपत्रम्यरुणम्यरुण इत्येतन्नामा राजर्षिरनम्यंतानम्यंतावनसा शकटन संयुक्ता गावा गावावनद्वाही गवा हिरण्णादीना दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं ममहे । ददां ॥ महि दाने ॥ म राजर्षिश्चिकेत । सर्वर्जननेन दानेन ज्ञायते ॥

यो मे गता च विंशतिं च गोनां हरीं च युक्ता सुधुरा ददाति ।

विश्वानर सुष्टुतो वावृधानोऽग्ने यच्छ च्यरुणाय शर्म ॥२॥

यः । मे । गता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरी । इति । च । युक्ता । सुऽधुरा । ददाति ।

विश्वानर । सुऽस्तुतः । वऽवृधानः । अग्ने । यच्छ । चिऽच्यरुणाय । शर्म ॥२॥

यस्यरुणः गता च गतानि मुवर्णानां गोना गवा विंशतिं च युक्ता रथेन युक्ता सुधुरा सुधुरी सुष्ठु धुर वहता हरी अथां च मे मह्यं ददाति अददात हे विश्वानराये सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो ववृधानो हविर्भि-र्वर्धमानस्य तस्मै च्यरुणाय शर्म सुख यच्छ । प्रयच्छ ॥

एवा ते अग्ने सुमतिं चकानो नविषाय नवमं चसदस्युः ।

यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्वियुक्तेनाभि च्यरुणो गृणाति ॥३॥

एव । ते । अग्ने । सुऽमतिं । चकानः । नविषाय । नवमं । चसदस्युः ।

यः । मे । गिरः । तुविऽजातस्य । पूर्वीः । युक्तेन । अभि । चिऽच्यरुणः । गृणाति ॥३॥

यस्यैवगणस्त्विजातस्य बहूपत्यस्य मे पूर्वीर्वह्नीर्गिरः स्तुतीः श्रुत्वा प्रीतः मन युक्तेनाभियुक्तं मनसाभि
गृणाति इदं गृहाणदं गृहाणति तथा मां ब्रवीति एवैव हे अग्ने नविषायात्तव स्तुत्याय ते तुभ्यं नवम नवतमा
मुमति स्तुतिं चकानः कामप्रमानस्वमदस्युरपीदं गृहाणदं गृहाणति मां प्रार्थितवान् ॥

यो म इति प्रवोचत्यश्वमेधाय सूरये । ददृचा सनिं यते ददन्मेधामृतायते ॥ ४ ॥

यः । मे । इति । प्रऽवोचति । अश्वऽमेधाय । सूरये । ददत् । ऋचा । सनिं । यते ।
ददत् । मेधां । ऋतऽयते ॥ ४ ॥

यो भिन्नमाणोऽर्थी सूरये प्रेरकाय धनानां दात्रे वाक्सा अश्वमेधाय राजर्षये मे मह्य देहीति प्रवोचति
प्रब्रवीति । योऽश्वमेधं धनानि भिन्न इत्यर्थः । ऋचापैः स्तोत्रेण सह यत् आत्मनः समीपं गच्छति तस्मा
अर्थिनोऽश्वमेधः सनि धनं ददत् । ददाति । हे अग्ने ऋतायते यजामिच्छति तस्मा अश्वमेधाय मेधा यज्ञविषया
प्रज्ञा ददत् । देहि ॥

यस्य मा परुषाः शतमुद्धर्षयंत्युक्षणः । अश्वमेधस्य दानाः सोमा इव आगिरः ॥ ५ ॥

यस्य । पा । परुषाः । शतं । उतऽहर्षयति । उक्षणः । अश्वऽमेधस्य । दानाः । सोमाः
ऽइव । चिऽआगिरः ॥ ५ ॥

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामाना पुरकाः शतमुक्षण उक्षाणो बलीवर्दा मा
मामुद्धर्षयति उत्कर्षेण हर्षयति हे अग्ने त उक्षाणम्यागिरः । दधिमुक्तपयो रूपास्तस्य आगिरोऽधिश्चयणमा
धनभृता येषां ते आगिरः । सोमा इव तव प्रीणनाय भवंतु ॥

इन्द्राग्नी शतदाव्यश्वमेधे सुवीर्ये । शत्रुं धारयतं बृहद्वि सूर्यमिवाजरं ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी इति । शतदाव्यं । अश्वऽमेधे । सुवीर्ये । शत्रुं । धारयतं । बृहत् । दिवि ।
सूर्यऽइव । अजरं ॥ ६ ॥

हे इन्द्राग्नी शतदाव्यं । शतमपरिमितमर्थस्यो धनं ददातीति शतदावा । तस्मिन्नश्वमेधे राजर्षी सुवीर्यं
शोभनवीर्यमहितं बृहत्शत्रुं जरारहितं शत्रुं धनं धारयतं । निधारयत । कथमिव । दिव्यतरिजे सूर्य
मिव ॥ ॥ २९ ॥

समिद्धो अग्निरिति पञ्च चतुर्दश मूक्तं । अच्यमनुक्रमणिका । समिद्धो विश्ववारात्रयो त्रिष्टुजगती
त्रिष्टुवनुष्टुवगायत्र्याविति । अत्रिगोत्रोत्पन्ना विश्ववारानामिकास्य मूक्तस्य ऋषिः । आयातृतीये त्रिष्टुभो
द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुष्टुप अत्र गायत्र्यां । अग्निदेवता ॥ मूक्तविनयागो लैगिकः ॥

समिद्धो अग्निर्दिवि गोचिरश्वेतप्रत्यङ्गुपसमुर्विया वि भाति ।

एति प्राचीं विश्ववारा नमोभिर्देवाँ ईळाना हविषा घृताची ॥ ९ ॥

संऽइडः । अग्निः । दिवि । गोचिः । अश्वेत । प्रत्यङ्गु । उपसं । उर्विया । वि । भाति ।

एति । प्राचीं । विश्वऽवारा । नमःऽभिः । देवान् । ईळाना । हविषां । घृताचीं ॥ ९ ॥

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतमानोऽतरिणे गोचिस्तेजोऽश्रुत । श्रयति । तथोपसं प्रत्यङ्गु उपसम-
भिमुखः सन् उर्वियोक्तं विस्तीर्णं वि भाति । विश्वेण भाजते । नमोभिः स्तोत्रैर्देवान् ईळानां स्तुवती
हविषा पुरोडाशादिलक्षणैः युक्त्या घृताची घृताच्या सूचा महता विश्ववारा सर्वमपि पापकृपं शत्रु वार
यिञ्चेत्त्रासिका प्राची प्राङ्मुखी सतीति । एवमुक्तमपि प्रतिगच्छति ॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वंतं सचसे स्वस्तये ।
 विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्ते इत्पुरः ॥२॥
 संऽउध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वंतं । सचसे । स्वस्तये ।
 विश्वं । सः । धत्ते । द्रविणं । यं । इन्वसि । आतिथ्यं । अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुरः ॥२॥

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वममृतस्योदकस्य राजसि । ईशित्ये । तथा हविष्कृण्वंतं पुरोडाशादिहविष्कर्तार यजमानं स्वस्तयेऽविनागाय सचसे । सेवसे । किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं पश्चादिलक्षणं धनं धत्ते । धारयति । अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं हविः पुर इत तव पुरस्तादेव नि धत्ते च । स्थापयति च ॥

पवित्रेष्ट्या स्विष्टकृतोऽग्ने गर्धति याज्या । मुच्यति हि । जुष्टो दमृना अग्ने गर्धं महते सांभगायति संयाज्ये । आ० २. १२. । इति ॥ साकर्मधेषु मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्रार्षेव स्विष्टकृतो याज्या । सूत्रित च । जुष्टो दमृना अग्ने गर्धं महते सांभगायति संयाज्ये । आ० २. १८. । इति ॥

अग्ने गर्धं महते सांभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि संतु ।
 सं जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व शत्रूयतामभि तिष्ठा महंसि ॥३॥
 अग्ने । गर्धं । महते । सांभगाय । तव । द्युम्नानि । उत्तमानि । संतु ।
 सं । जाःपत्यं । सुऽयमं । आ । कृणुष्व । शत्रुऽयतां । अभि । तिष्ठ । महंसि ॥३॥

हे अग्ने त्वं महते प्रभुताय सांभगायाम्नाकं शोभनधनत्वाय गर्धं । शत्रुन सहस्व । तथा तव संबन्धीनि द्युम्नानि धनानि तेजानि वा उत्तमान्युत्कृष्टानि संतु । भवन्तु । किंच हे अग्ने स जास्पत्यं । जा जाया च पतिश्रु जायापती । तयोः कर्म जास्पत्यं । तत्सुयमं सुष्टु नियमनोपितं । अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः । समा कृणुष्व । सम्यक् रूपं । अपि च शत्रूयता शत्रुमात्मन इच्छतां सपत्नाना महंसि तेजास्यभि तिष्ठ । आक्रमस्व ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं । वृषभो द्युम्नवाँ असि समध्वरेष्विध्यसे ॥४॥
 संऽइद्धस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं । वृषभः । द्युम्नवान् । असि । सं ।
 अध्वरेषु । इध्यसे ॥४॥

हे अग्ने समिद्धस्य प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतंत्रमस्तव संबन्धीनीं श्रियं दीप्तिं वंदे । अहं यजमानः स्तामि । वृषभः कामाना वर्षिता त्व द्युम्नवानसि । धनवान्भवसि । अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्न आहृतति द्वे सामिधिन्यां । सूत्रित च । समिद्धो अग्न आहृतति द्वे । आ० १. २. । इति ॥

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर । त्वं हि हव्यवाळसि ॥५॥
 संऽइद्धः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर । त्वं । हि । हव्यऽवाद् । असि ॥५॥

हे आहुत यजमानैरा समंताहुत हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हे अग्ने समिद्धः सम्यग्दीप्यस्व देवान्योतमानानिन्द्रादीन्यक्षि । यजस्व । हि यस्मात्कारणात् हे अग्ने त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि । अतः कारणाद्देवान्यजन्विति संबंधः ॥

आ जुहोता दुवस्यतामिं प्रयत्यध्वरे । वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६ ॥

आ । जुहोत । दुवस्यत । अमिं । प्रयति । अध्वरे । वृणीध्वं । हव्यऽवाहनं ॥ ६ ॥

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेऽस्मदीययागि प्रयति प्रवृत्तं सति हव्यवाहनं हविषा वोढारमेतन्नामकमयिमा जुहोत । आ समताज्जुहोत । तथा दुवस्यत । परिचरत । वृणीध्वं । संभ्रजध्वं च हव्यवाहनं । हव्यवाहणनाम कस्यैवाप्येदेवतासंबंधो यज्ञमानिध्वरणीयत्वं च तैत्तिरीये स्पष्टमास्मात् । तयो वा अययो हव्यवाहनो देवानां कथवाहनः पितृणां महारजा अमुराणां । त एतर्ह्यागमेतं मा वरिष्यतं मामिति वृणीध्वं हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां त वृणीति । तै० सं० २. ५. ८. ६. इति ॥ ॥ २२ ॥

अयमेति पचदशर्चं पंचदशं सुक्ते । अत्रानुक्रमणिका । अयमा पचोना गौरिवीतिः शाक्ये षट्शुभ्रना यदंशगनमो वा पाद इति । शक्तिगोचोत्पन्नो गौरिवीतिर्नाम ऋषिः । अनुकृत्वात्तृषुपे । इदो देवता मडला द्विपरिभाषाया निवृत्तत्वात् । उगना यत्सहस्यैरिति पाद आगनसं षट्शो वा ॥ आभिप्रविकं तृतीयोऽर्हिनं मरुत्वतीय एतन्नविद्वानं । मुचितं च । तृतीयस्य अयमा यो जात एवति मर्धादिनः । आ० ७. ७. इति ॥

अयमा मनुषो देवताता ची रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चति त्वा मरुतः पृतदंष्ट्रास्त्वमेपा मृषिर्दिदामि धीरः ॥ १ ॥

ची । अयमा । मनुषः । देवऽताता । ची । रोचना । दिव्या । धारयंत ।

अर्चति । त्वा । मरुतः । पृतऽदंष्ट्राः । त्वं । एषां । ऋषिः । इदं । अमि । धीरः ॥ १ ॥

मनुषो मनोः संबन्धिनि देवताता देवताता यज्ञे ची चीण्ययमायमाणि यानि तेजामि मति । तथा ची चीणि रोचना रोचमानानि वाय्वभिमुर्थात्मकानि दिव्या दिव्यान्यतरिज्ञे भवानि तानि तेजामि धारयत । मरुतो धारयति । पृतदंष्ट्राः शुद्धवला मरुतस्या त्वामर्चति । सुवति । हे इदं धीरो धीमास्त्वमेपा मरुताम पिप्रसि । द्रष्टा भवामि ॥

अनु यदो मरुतो मंदमानमार्चन्दिदं पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रमभि यदहिं हन्नपो यद्गीरं मृजत्सहवा उं ॥ २ ॥

अनु । यत् । इं । मरुतः । मंदमानं । आर्चनं । इदं । पपिऽवांसं । सुतस्य ।

आ । अदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन् । अपः । यद्गीः । अमृजत् । सत्तं । व । ऊं इति ॥ २ ॥

यद्यदा मरुतो मंदमानं तृष्यंतं सुतस्याभिपुतं सोमं पपिवांसं पीतवतसोमिनामिद्रं मन्वाचंन अन्नमृषणं तददो वज्रमादत्त । आददां । ततो यद्यदाहिं वृजमभि हन् अभ्यहन अभिहतवान तदा यद्गीर्महतीरपो वृत्रेण निरुद्धान्युदकानि सतं व स्वरत्वेन सर्गं गंतुमष्टजत । निरोधाद्यामुचत ॥

उत ब्रह्मणो मरुतो मे अस्यंद्रः सोमस्य सुपुतस्य पेयाः ।

तद्धि हव्यं मनुषे गा अविंददहन्नहिं पपिवाँ इदो अस्य ॥ ३ ॥

उत । ब्रह्मणः । मरुतः । मे । अस्यं । इदं । सोमस्य । सुऽपुतस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अविंदत् । अहन् । अहिं । पपिऽवान् । इदं । अस्य ॥ ३ ॥

उतापि च हे ब्रह्मणो वृहंतो हे मरुतो यूयमिद्रं य मुमुतस्य मृष्टमिपुतस्य मे मदीयस्यास्य सोमस्यं मे सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी ॥ पेयाः । पिबत ॥ पिबन्तेराशीर्निर्दिष्टं मध्यमवहवचनस्यैकवचनं ॥ तद्धि तस्वन् हव्यं

युष्माभिः पीतं सोमात्मकं हविर्मनुषे मनुष्याय यजमानाय गा धेनुर्वृष्टिलक्षणाभ्युदकानि वा अविंदत । विदयति । यजमानं गा लभयतीत्यर्थः । किंचास्त्रेण सोमं पपिवान पीतवानिद्रोऽहिं वृत्रमहन । अवधीत ॥

आद्रोदसी वितरं वि ष्कभायत्संविद्यानश्चिद्वियसे मृगं कः ।

जिगर्तिमिंद्रो अपजगुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४ ॥

आत। रोदसी इति। विऽतरं। वि। ष्कभायत्। संऽविद्यानः। चित्। भियसे। मृगं। करिति कः।

जिगर्ति । इंद्रः । अपऽजगुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव । दानवं । हन्ति हन् ॥ ४ ॥

इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तः आत्मोमपानानंतरं रोदसी वावापृथिवी वितरमतिग्रथेन ॥ अमु च कंदमीति वेत्सरपि कृतेऽमुप्रत्ययः ॥ वि ष्कभायत् । व्यस्तभात । चलनरहितं अकरोत् । संविद्यानश्चित् संवृण्वानः संगच्छमानो इंद्रः ॥ अयतेर्वा संवरणकर्मणो वतेर्वा गतिकर्मणो रूप । चिदित्येवेत्यस्यार्थं वर्तते ॥ मृग मृगवत्पलायमानं वृत्रं भियसे भयाय कः । अकार्षीत् ॥ करोतिर्लुङि मत्रे घमहरत्यादिना ज्ञेलापः । बहलं कंटस्थ माऽग्रेऽपीत्यडभावः ॥ इन्द्रो जिगर्ति गिरतमाच्छादयते श्वसंतं भयार्थं श्वासं कुर्वते दानवं दनोः पुत्र वृत्रमपजगुराण आच्छादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्याव हन । अवहतवान् ॥

अध क्रत्वा मघवन्तुभ्यं देवा अनु विश्वे अददुः सोमपेयं ।

यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतंशे कः ॥ ५ ॥

अध । क्रत्वा । मघऽवन । तुभ्यं । देवाः । अनु । विश्वे । अददुः । सोमऽपेयं ।

यत् । सूर्यस्य । हरितः । पतंतीः । पुरः । सतीः । उपराः । एतंशे । करिति कः ॥ ५ ॥

अर्धापि च हे मघवन घनवज्रिद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेन कर्मणा विश्वे सर्वं देवा द्योतमाना वज्रादयस्सुभ्यं त्वदर्थं सोमपेय सोमपानमन्वददुः । आनुपूर्थेण दत्तवतः । ततः प्रसृतीन्द्रो देवभ्यः सर्वभ्योऽधिकोऽभवदित्यर्थः । तथा च श्रूयते । स महान्भुत्वा देवता अब्रवीद्वारं स उत्तरतेत्यादि । ए० ब्रा० ३ २१ । हे इंद्र यत्स्य पतंतीरागच्छंतीः पुरः सतीः पुरस्ताद्भवतीः सूर्यस्य संबन्धिनीर्हरितो वडवा उपरा उपरता मंदगतीरतश एतशाख्याय ऋषये कः अकार्षीः । एतशो हि स्वश्वपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत् । तथा च निगमांतरं । प्रेतश सूर्यं पसृधान मां वश्यं मुष्विमावदिद्रः । ऋग्वे० १. ६१. १५ । इति ॥ ॥ २३ ॥

नव यदस्य नवतिं च भोगान्साकं वज्रेण मघवा विवृश्वत् ।

अर्चंतींद्रं मरुतः सधस्थे त्रिष्टुभेन वचसा वाधत द्यां ॥ ६ ॥

नवं । यत् । अस्य । नवतिं । च । भोगान् । साकं । वज्रेण । मघऽवा । विऽवृश्वत् ।

अर्चंति । इंद्रं । मरुतः । सधऽस्थे । त्रिऽस्तुभेन । वचसा । वाधत । द्यां ॥ ६ ॥

यद्यदा मघवा घनवानिद्रः । अस्येत्यनेन शंबर उच्यते । अस्य शंबरस्य संबन्धीनि नव नवसंख्याकानि नवति च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि । भोगानित्यंतीदात्तः पुरवचनः । साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्वत् व्यवृश्वत् अभिनत तदा मरुतः सधस्थे सहस्रानि युद्धे वा स्थितमिद्रं त्रिष्टुभेन त्रिष्टुपकंदस्केन वचसा वायूपेण स्तोत्रेणार्चति । असुवन् । इंद्र एवं सुतः सन् द्यां महाज्ञः प्रयुज्यमानेन मंत्रेण दीप्तं शंबरस्यममुरं बाधत । अवाधत । पिपीडे ॥

सखा सख्ये अपचतृयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा ची गतानि ।

ची साकमिन्द्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबद्वृत्रहत्याय सोमं ॥ ७ ॥

सखा । सख्ये । अपचत् । तृयं । अग्निः । अस्य । क्रत्वा । महिषा । ची । गतानि ।

ची । साकं । इंद्रः । मनुषः । सरांसि । सुतं । पिबत् । वृत्रहत्याय । सोमं ॥ ७ ॥

सखिन्द्रस्य मित्रभुतो ऽपिमहिषा महिषाणां पशुनां ची चीणि गतानि गतसंख्याकानि सख्ये सख्यमित्रभु
तस्यास्थिन्द्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तृय विप्रमपचत् । पपाच । किंच इंद्रः परमैश्वर्ययुक्तो मनुषो मनी ।
संबधीन ची चीणि सरांसि पात्राणि । अत्र सरःशब्देन पुतभुदाधवनीयद्वीणकलशमज्ञानि पात्राण्युच्यते ।
तेषु स्थितं सुतमभिपूत सोम साकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहनभाय पिबत् । अपिबत् । पपां ॥

ची यच्छता महिषाणामघो मास्वी सरांसि मघवा सोम्यापाः ।

कारं न विश्वे अद्भंत देवा भरमिन्द्राय यदहिं जघानं ॥ ८ ॥

ची । यत् । गता । महिषाणां । अघः । माः । ची । सरांसि । मघऽवा । सोम्या । अपाः ।

कारं । न । विश्वे । अद्भंत । देवाः । भरं । इंद्राय । यत् । अहिं । जघानं ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्व यद्यदा ची त्रयाणां गता गतसंख्याकानां महिषाणां पशुनां मा मासान्यघः भवितवानसि ॥
घमेरत्तेवा रूप ॥ यदा च मघवा धनवास्त्वं सोम्या सोममयानि ची चीणि सरांसि पात्राण्यपाः पीतवानसि ।
यद्यद्वी ऽहि वृत्रं जघान हतवान तदा विश्वे सर्वं देवा भर सोमपानादिना पुणमिन्द्रायैव युगार्थमदत्त ।
आह्वयत् । तत्र दृष्टातः । कारं न । स्वामिनः कर्मकरमिव तदत् ॥

उग्नमः सोम उगना यत्सहस्यैरिति मरुत्वतीथे मूकमुखीया । मुञ्चित च । उग्नमः सोमेन गरगीर्ण
मिवात्मानं मन्यमानो यज्ञतो गना यत्सहस्यैरयात् ॥ आ० ९ प । इति ॥

उगना यत्सहस्यैरयात् गृहमिन्द्रं जृजुवानेभिरश्वैः ।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवनेर्हं शुष्णं ॥ ९ ॥

उगना । यत् । सहस्यैः । अयात् । गृहं । इंद्रं । जृजुवानेभिः । अश्वैः ।

वन्वानः । अत्रं । सरथं । ययाथ । कुत्सेन । देवैः । अवनेर्हः । ह । शुष्णं ॥ ९ ॥

यद्यदा हे इंद्र त्वमुगना काव्यथ सहस्यैरभिभवनशीर्णं जृजुवानिभिर्जृजुवानिर्गत्वा द्विरश्वैः कुत्सस्य गृहमयात्
अगच्छत् तदा हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्कालि वन्वानः शत्रुन् हिंसन् कुत्सेन देवैश्च सह सरथ समानभेक रथ ययाथ ।
जगथ । किंच शुष्णमेतन्नामकममुरसवनेर्हं । अहिंसोः खलु ॥

प्रान्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातवेऽकः ।

अनासो दस्यूरमृणो वधेन नि दुर्याणे आवृणद्मृधवाचः ॥ १० ॥

प्र । अन्यत् । चक्रं । अवृहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् । वरिवः । यातवे । अकरित्यकः ।

अनासः । दस्युः । अमृणः । वधेन । नि । दुर्याणे । आवृणक्त । मृधऽवाचः ॥ १० ॥

हे इंद्र पूर्वं द्विक्रस्य सूर्यस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृहः । पृथक् चकर्ष । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो
धनं यातवे प्राप्तुमकः । अकार्षीः । किंच अनास आस्वरहितान । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अगृह्णाम्यकान

दस्यूनमुरान वधेनायुधन वज्रिणामृणः । अहिमीः । दूर्योणि संयामि मृधवाचो हिसितवागिन्द्रियाममुराव्यवृणक्त ।
नितरां किल्वानसि । अमृणो न्यवृणगिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥ १०४ ॥

स्तोमासस्त्वा गौरिवीतेरवधन्नुर्धयो वैदथिनाय पिप्रुं ।

आ त्वामृजिश्वा सख्याय चक्रे पचन्पक्तीरपिवः सोममस्य ॥ ११ ॥

स्तोमासः । त्वा । गौरिऽवीतेः । अवधन् । अरुधयः । वैदथिनाय । पिप्रुं ।

आ । त्वां । ऋजिश्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः । अपिवः । सोमं । अस्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गौरिवीतेरतन्नामकस्य मत्रद्रष्टुर्मम संवधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि त्वा त्वामवधन् । वर्धयंतु ।
वैदथिनाय वैदथिनः पुत्राय ऋजिश्नाम् पिप्रुमतन्नामकममुरमरुधयः । वशमनयः । हे इन्द्र ऋजिश्वानामः
काश्चिद्रूपः सख्याय तव सखित्वाय पक्तीः पक्त्व्यानि पुरोडाशादीनि पचन पाके कुर्वन् त्वामा चक्रे । अभिमु
षीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्वनः संवधिन् सोममपिवः । अपाः ॥

दगपथेऽहनि मरुत्वतीथे ग्रन्थे नवग्वाम इति मुक्तमुखीया । मुत्रितं च । नवग्वामः सुतसोमास इन्द्र सखा
ह यत्र सखिभिर्नवग्वरिति निविद्धानयोरथि । आ० ९ ३ । इति ॥

नवग्वामः सुतसोमास इन्द्रं दग्ग्वामो अभ्यर्चत्यर्कः ।

गथ्यं चिदूर्वमपिधानवंतं तं चिन्नरः शशमाना अपं व्रन ॥ १२ ॥

नवऽग्वामः । सुतऽसोमासः । इन्द्रं । दग्ऽग्वामः । अभि । अर्चति । अर्कः ।

गथ्यं । चित् । ऊर्वं । अपिधानंऽवंतं । तं । चित् । नरः । शशमानाः । अपं । व्रन ॥ १२ ॥

नवग्वामः । मत्रयागमनुतिष्ठतो ये नवभिर्मांसैः समाप्य गतास्ते नवगवाः । दग्गभिर्मांसैः समाप्य ये गतान्
दग्गवाः । एत उभयविधा अगिरसः सुतसोमासोऽभिपुतसोमाः संत इन्द्रमर्कैरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चति ।
अभिपुष्टति । तथा शशमानाः सुवतो नरो नतारोऽगिरसोऽपिधानवंतं वल्लिनामुरणाक्तादितवत त चित
बहूप्रदेशेषु प्रसिद्धमपि गथ्यं चित गोसंवधिन्मप्यूर्वं समूहमप व्रन । अपावृण्वन ॥

परिक्रीनाम्यर्काह मरुत्वतीथनिष्कवन्यथोः मुक्तमुखीथे कथो नु त इत्याथि द्वे ऋचां । मुत्रितं च । कथो
नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ९ ५ । इति ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकथं ।

या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रदु ता ते विदथेषु ब्रवाम ॥ १३ ॥

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या । मघऽवन । या । चकथं ।

या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् । ऊं इति । ता । ते । विदथेषु ।

ब्रवाम ॥ १३ ॥

हे मघवन धनवर्जिन्द्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकथं चकथे अह तानि वीर्याणि विद्वान् जानन् त
नुभ्य कथो नु कथ नु परि चराणि । परिचर्या करवाणि । हे शविष्ठ बलवत्तमंद्र त्व या चो यानि चैव नव्या
नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु निप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेदु
ब्रवाम । प्रैव वदाम ॥

एता विश्वा चकृवाँ इंद्र भूर्यपरीतो जनुषा वीर्येण ।
 या चिन्तु वज्रिन्कृणवो दधृष्वान्न ते वर्ता तविष्या अस्मि तस्याः ॥१४॥
 एता । विश्वा । चकृऽवान् । इंद्र । भूरि । अपरिऽइतः । जनुषा । वीर्येण ।
 या । चिन्तु । वज्रिन् । कृणवः । दधृष्वान् । नाते । वर्ता । तविष्याः । अस्मि । तस्याः ॥१४॥

हे इंद्र अपरीतः शत्रुभरपरिगतस्त्व जनुषा जननसिद्धिनास्मीधेन वीर्येण बलिन भूरि भुरीणि बह्वन्ते
 तानि प्रत्येतेषोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चक्रवान् । कृतवानिमि । हे वज्रिन
 वज्रवज्रिन्द्र दधृष्वान् सपत्नान्धर्पयस्त्वं नु विप्र या चिन्तानि च विश्वानि कृणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्त-
 विष्यास्तस्य बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽप्यस्ति ॥

इंद्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म ।
 वस्त्रैव भद्रा मुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतश्च ॥१५॥
 इंद्र । ब्रह्म । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ । नव्याः । अकर्म ।
 वस्त्राऽइव । भद्रा । सुऽकृता । वसुऽयुः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतश्च ॥१५॥

हे शविष्ठ बलवत्तम शूरतम वेद्र ते तुभ्य या यानि स्तोत्राणि नव्या जतना अयतना वयमकर्म अकर्म हे
 इंद्र त्वं क्रियमाणास्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व । भवस्व । धीरो धीमान्
 स्वपाः शोभनकर्मा वसुयुधनकामोऽह वस्त्रैव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि मुकृता मुष्ट कृतानि
 स्तोत्राणि रथं न रथमिवातर्जं अकरव । स्तोत्राण्युपमहारवद्वाद्याणीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्तं । रथद-
 घातस्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय । स्तोत्राणि स्वीकृत्य मह्य धन प्रयच्छत्यर्थः ॥ ॥१५॥

ऋ स्य वीर इति पंचदशर्षं षोडशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । ऋ स्य वभुर्ऋणचयोऽप्यत्र राजा मुत इति ।
 वभुर्ऋपिः । अनुक्तत्वाच्चिष्टुप । इंद्रो देवता । ऋणचयनामा राजापि ऋचित्स्मृत्यति । अतः सोऽपि देवता ॥
 तीव्रसोमाख्य एकाहं मरुत्वतीयशम्भ इन्द्र मुक्तं निर्विदान । मुचित च । तीव्रसोमिनाज्ञायकामः ऋ स्य वीर
 । आ० ९. ७. इति ॥

ऋषस्य वीरः को अपश्यदिंद्रं सुखरथमीयमानं हरिभ्यां ।
 यो राया वज्री सुतसोममिच्छन्तदोको गंता पुरुहूत ऊती ॥१॥
 ऋ । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत । इंद्रं । सुखरथं । ईयमानं । हरिऽभ्यां ।
 यः । राया । वज्री । सुतऽसोमं । इच्छन् । तत् । ओकः । गंता । पुरुऽहूतः । ऊती ॥१॥

वज्री वज्रवान् पुरुहूतो बह्मभिराहतो य इंद्रो राया देधेन धनेन सह सुतसोममिच्छन् अभिपुतसोम
 यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रनाथे तन्नस्य यजमानस्याको गृहं गता प्राप्नो भवति वीरो विक्रातः स्य म
 इंद्रः ऋ कृत्र विद्यते । सुखरथं शोभनाक्षद्वारो रथो यस्य स सुखरथः । मुष्टु खनति लिखति भूमिमिति वा
 मुखं । तादृयथं । मुहितं विभ्यः ख पुनः खनंतरिति यास्कः । नि० ३. १३ । हरिभ्यां स्ववाहनाभ्यामथ्याभ्यामीय-
 मानं गच्छन्ति इंद्रं कोऽपश्यत । कथं दृष्टे ॥

अवाचचक्षं पदमस्य सस्वरुयं निधातुरन्वायमिच्छन् ।
 अपृच्छमन्याँ उत ते म आहुरिंद्रं नरो वुवुधाना अशेम ॥२॥

अव॑ । अ॒च॒च॒शां॑ । प॒दं । अ॒स्य॑ । स॒स्वः । उ॒ग्रं । नि॒ऽधा॒तुः । अ॒नु॑ । आ॒यं । इ॒च्छ॒न ।
अ॒पृ॒च्छं॑ । अ॒न्या॒न । उ॒त । ते॒ । मे॒ । आ॒हुः । इ॒ंद्रं॑ । न॒रः । वु॒वु॒धा॒नाः । अ॒ग्ने॒म ॥ २ ॥

अस्यंद्रस्य पद स्थानमवाचचक्ष । अहमवाद्वाज । कीदृशं । सस्वोऽतर्हितमयमन्नूर्णं । किंच इच्छतिद्रम-
न्विच्छद्ग्रह निधातुः स्व स्थापयितुरस्यंद्रस्य पदमन्वार्यं । अन्वगमं । अन्यानुतान्यान्विद्धोऽपि मार्गं इद्रमपृच्छ ।
पृष्टवानस्मि । पृष्टास्ते मे मह्यमिद्रमाहः । किमाहुरित्युच्यते । नरो यज्ञानां नतारो वुवुधाना वुभुत्समाना
वयमग्नेम । इद्र प्राप्तवतः स्मः । यद्यपीद्रो विद्यते तथापि दुर्लभश्चदनुपगतव्य इति वुभुत्समानः स्वभावमपृच्छत
पृष्टश्च मुनभ इत्युक्ते इद्रप्राप्त्यर्थं सूक्तशेषमपश्यदित्यर्थः ॥

प्र॒ नु॒ व॒यं॑ सु॒ते॒ या॒ ते॒ कृ॒ता॒नी॒द्रं॑ व्र॒वा॒म॒ या॒नि॑ नो॒ जु॒ज्ञो॒षः॑ ।
वे॒द॒द॒वि॒द्वा॒ञ्छृ॒ण॒वं॒श्च॑ वि॒द्वान्वि॒हते॑ऽयं॒ म॒घ॒वा॒ सर्व॑से॒नः॑ ॥ ३ ॥
प्र॒ । नु॒ । व॒यं॑ । सु॒ते॒ । या॒ । ते॒ । कृ॒ता॒नि॑ । इ॒ंद्रं॑ । व्र॒वा॒म॒ । या॒नि॑ । नः॑ । जु॒ज्ञो॒षः॑ ।
वे॒द॒त॑ । अ॒वि॒द्वान् । अ॒ण॒वं॒त् । च॒ । वि॒द्वान् । व॒हते॑ । अ॒यं॑ । म॒घ॒ऽवा॑ । सर्व॑ऽसे॒नः॑ ॥ ३ ॥

हे इद्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि मति नु अथ वयं स्तोतःरः सुते सोमिऽमिपुते मति तानि
कर्माणि प्र व्रवाम । प्रकर्षण वदाम । त्वमपि नोऽस्मदर्थं यानि कर्माणि जुज्ञोषः असंवथाः तानि कर्माण्य-
विद्वान इतः पुर्वमजानन जनो वेदत । जानातु । विद्वान शृणवश्च । शृणुयाश्च । यद्वा । विद्वान जानन पुरुषः
शृणवश्च । अजानतमपि जन श्रावयश्च । सर्वसेनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा धनवान विद्वान जानन्नयमिन्द्रो
जानतश्च शृणवतश्च तान जनान प्रति वहते । अश्वरुह्यते ॥ व्यत्ययेन कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

स्थि॒रं॑ म॒न॒श्च॒कृ॒षे॒ जा॒त॒ इ॒ंद्रं॑ वे॒पी॒दे॒को॑ यु॒धये॑ भू॒य॒सश्चि॒त् ।
अ॒ग्ने॒मानं॑ चि॒च्छ॒वं॒सा॑ दि॒द्यु॒तो॒ वि॒ वि॒दो॑ ग॒वा॒मूर्व॑मु॒स्त्रिया॑णां ॥ ४ ॥
स्थि॒रं॑ । म॒नः॑ । च॒कृ॒षे॒ । जा॒तः॑ । इ॒ंद्रं॑ । वे॒पिं॑ । इ॒त् । ए॒कः॑ । यु॒धये॑ । भू॒य॒सः॑ । चि॒त् ।
अ॒ग्ने॒मानं॑ । चि॒त् । श॒वं॒सा॑ । दि॒द्यु॒तः॑ । वि॒ । वि॒दः॑ । ग॒वां॑ । ऊ॒र्वं॑ । उ॒स्त्रिया॑णां ॥ ४ ॥

हे इद्र ज्ञात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिर चलनरहितं मनश्चित्तं चकृषे । चकर्थं । सर्वाभ बलिष्ठान ज्ञेय-
मितीदृशं । तथा हे इद्र एक इदमहाय एव त्व युधये युधाय भुयसश्चित् बहतरान राक्षसादीनापि वेपि ।
अवः । अग्नेमः । किंच अग्नेमान चित गवामावरकं पर्वतमपि शवसा बलिन वि दिद्युतः । व्यभिनः । किंच
उभ्रियाणा बीरमुत्सारयतीना गवा धनुनामूर्वं समूहं विदः । अवदयः । अलंभयः ॥

प॒रो॒ य॒त्त्वं॑ प॒र॒म॒ आ॒ज॒नि॒ष्ठाः॑ प॒रा॒व॒ति॒ श्रु॒त्यं॑ ना॒म॒ वि॒भ्र॑त् ।
अ॒त॑श्चि॒दि॒द्रा॒द॒भ॒यं॑त॒ दे॒वा॒ वि॒श्वा॑ अ॒पो॒ अ॒ज॒य॒हा॒स॒प॒त्नीः॑ ॥ ५ ॥
प॒रः॑ । य॒त् । त्वं॑ । प॒र॒मः॑ । आ॒ऽज॒नि॒ष्ठाः॑ । प॒रा॒ऽव॒ति॑ । श्रु॒त्यं॑ । ना॒म॑ । वि॒भ्र॑त् ।
अ॒तः॑ । चि॒त् । इ॒द्रा॒त् । अ॒भ॒यं॑त॒ । दे॒वाः॑ । वि॒श्वाः॑ । अ॒पः॑ । अ॒ज॒य॑त् । दा॒स॒ऽप॒त्नीः॑ ॥ ५ ॥

यद्यदा हे इद्र परः परस्तादुपरिष्ठात्स्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरं श्रुत्य श्रवणीय नाम
नामधेय विभ्रत धारयन्नाजनिष्ठाः आ समतादजायथाः । शेषः परोक्षकृतः । अतश्चिदत आरभ्यैव देवा
योतमाना अग्न्यादय इद्रादभयंत । विभ्युः । विश्वा अपः सर्वाण्युदकानीद्रोऽजयत । वशीवक्त्रं । कीदृशीः ।
दासपत्नीः । दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपां ता इति ॥ ॥०६॥

तुभ्येदेते मरुतः सुगेवा अर्चन्त्यर्कं सुन्वन्त्यंधः ।

अहिमोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सश्रादिंद्रः ॥ ६ ॥

तुभ्यं । इत् । एते । मरुतः । सुऽगेवाः । अर्चन्ति । अर्कं । सुन्वन्ति । अंधः ।

अहिं । ओहानं । अपः । आऽशयानं । प्र । मायाभिः । मायिनं । सश्रात् । इंद्रः ॥ ६ ॥

एते मरुतः । महद्रवति वदतीति मरुतः स्तोतारः । सुगेवाः । शर्वमिति मुखनामितत । शोभनमुखाः संतः । स्तोत्रेण शोभनं मुखमृत्पादयत इत्यर्थः । हे इंद्र तुभ्यन्तुभ्यमेवाकंमर्चनीयं स्तोत्रमर्चति । मृवति । कुर्वतीत्यर्थः । अंधः सोमलक्षणमत्तं सुन्वति । अभिपव कुर्वति । इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तो मायाभिः एकीयाभिः शक्तिभि रहिं वृत्रं प्र सञ्चत । अभ्यभवत् । कीदृश । ओहानं देवान्वाधमानमप उदकान्याशयानमावृत्य शयनं कुर्वत मायिनं कपटवन्तमिति ॥

वि पू मृधो जनुषा दानमिन्वन्नहग्वा मघवन्संचकानः ।

अत्रा दासस्य नमुचेः गिरो यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन् ॥ ७ ॥

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानं । इन्वन् । अहन । गवा । मघऽवन । संऽचकानः ।

अत्रं । दासस्यं । नमुचेः । गिरः । यत् । अवर्तयः । मनवे । गातुं । इच्छन् ॥ ७ ॥

हे मघवन्मघवन्निरुद्ध संचकानोऽस्माभिः स्तुयमानस्व ॥ संपूर्वः कार्यतिः शब्दकर्म । तस्य लडर्थं लिटि रूपं ॥ दानं देवानां बाधकं वृत्रममुर गवा वृत्रेणान्वनं प्रेरयन् हिमन जनुषा जन्वना मुधस्तदनुचराद्यालमा दीनं शत्रुन मु मुष्टु व्यहन । विजघंध । इंद्रस्यामुरा जन्मारभ्य शत्रव इत्यर्थः । हे इंद्र त्वमत्रास्मिन्वृत्तं मनवे नमुचिनापहतगोधनाय मद्य गातुं सुवमिच्छन् अभिलषन् नमुचरितन्नामकस्योपत्तपयितुरमुरस्य सर्वाध गिरः शीघ्रं यद्यदावर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रुन विजघंधति पुंल्लेण संबधः ॥

युजं हि मामकृथा आदिद्रिंद्र गिरो दासस्य नमुचेर्मथायन ।

अशमानं चित्स्वर्ये वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः ॥ ८ ॥

युजं । हि । मां । अकृथाः । आत् । इत् । इंद्र । गिरः । दासस्यं । नमुचेः । मथायन ।

अशमानं । चित् । स्वर्यं । वर्तमानं । प्र । चक्रियाऽइव । रोदसी इति । मरुतऽभ्यः ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं स्वर्यं स्वरेण सहितं वर्तमानं असंतमशमानं चित मेघमिष स्थित दासस्योपत्तपयितुर्नमुचेरमुरस्य गिरो मथायनं चूर्णयन् आदिद्रनतरमेव मा युजं सखायमकृथा हि । चक्रिये खलु । तदानीं मरुद्भ्योऽपि रोदसी यावापुषिष्यां चक्रियेव चक्र इव प्राप्ता ॥ उपसर्गश्रुतयोर्गक्रियाध्याहारः ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मा करन्नवला अस्य सेनाः ।

अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रहृद्ये दस्युमिंद्रः ॥ ९ ॥

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किं । मा । करन् । अन्नवलाः । अस्य । सेनाः ।

अंतः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य । धेने इति । अथ । उप । प्र । ऐत् । युधये ।

दस्युं । इंद्रः ॥ ९ ॥

दास उपनपयिता नमचिरमुरः स्त्रियः स्वीरायुधानि युद्धमाधनानि चक्रे हि । छतवान् खनु । इंद्रेण सह योद्धुं प्रतिहतवानित्यर्थः । अस्यामुरस्य संबन्धिन्योऽवनाः स्वीरूपाः सना मा मां किं करन किं कुर्युरिति मन्यमान इन्द्रस्तामा मध्येऽस्यामुरस्य धने प्रीणयिष्यां मूर्ध्नि उभे द्वे स्त्रियावंतरस्त्रिद्वि । गृहमध्ये निदधि खनु । अथानंतरमिन्द्रो दस्युं नमचि युधये युद्धायोप प्रैत । उपप्रागच्छत ॥

समच्च गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सेर्वियुता यदासन ।

सं ता इंद्रो अमृजदस्य गार्क्यदी सोमासः सुपुता अमंदन ॥ १० ॥

सं । अच । गावः । अभितः । अनवंत । इहऽइह । वत्सेः । विऽयुताः । यत् । आसन ।

सं । ताः । इंद्रः । अमृजत् । अस्य । गार्कः । यत् । इं । सोमासः । सुऽसुताः । अमंदन ॥ १० ॥

यद्यदा गावो वत्सेर्वियुता आसन वियुक्ता अभवन अत्रास्मिन्कालेऽभितः सर्वतो नमुचिनापहता गाव इहेह इह चैह च सर्वतः समनवत । अत्यतमगच्छन । यद्यदा सुपुता बभूनाम्ना ऋषिणा मुधुभिपुताः सोमासः सोमा ईमेनमिन्द्रममंदन अमादयन तदंद्रः गार्कः शक्तिर्मरुद्विः सहास्य बभूोः संबन्धिनीर्नमुचिनापहतास्ता गाः समच्छत । वत्सेः सह समयोजयत ॥ ॥०५॥

यदी सोमा बभुधृता अमंदन्नरोरवीवृषभः सादनेषु ।

पुरंदरः पपिवा इंद्रो अस्य पुनर्गवामददादुस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यत् । इं । सोमाः । बभुऽधृताः । अमंदन । अरोरवीत् । वृषभः । सादनेषु ।

पुरंऽदरः । पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य । पुनः । गवां । अददात् । उस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यद्यदा बभुधृता बभूणाभिपुताः सोमा ईमेनमिन्द्रममंदन अमादयन तदा वृषभः कामानां वर्धितेन्द्रः सादनेषु युद्धेष्वरोरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरंदरः पुरां दारयितास्येमं सोमं पपिवान पीतवानिन्द्रः पुनरुस्त्रियाणां बीरमुत्स्त्राविणीर्गवां गा अददात् । बभूवे ददी ॥

भद्रमिदं रुशमा अग्ने अक्रन्गवां चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणंचयस्य प्रयता मघानि प्रत्ययभीष्म नृतमस्य नृणां ॥ १२ ॥

भद्रं । इदं । रुशमाः । अग्ने । अक्रन् । गवां । चत्वारि । ददतः । सहस्रा ।

ऋणंऽचयस्य । प्रऽयता । मघानि । प्रति । अयभीष्म । नृऽतमस्य । नृणां ॥ १२ ॥

रुशम इति कश्चिज्जनपदविशेषः । अत्र रुशमशब्देन तत्रत्या जना उच्यन्ते । रुशमा ऋणंचयनाम्नो राज्ञः किंकरा हे अग्ने भद्रं कन्याणमिदं कर्माकन । अकुर्वन् । कीदृशाः । गवां धनुनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छतः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छन्तीत्यर्थः । नृणां नृणां मध्ये नृतमस्यातिशयेन नृतमस्य ऋणंचयस्यैतन्नामकेन राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि गोरुपाणि धनानि वयं प्रत्ययभीष्म । प्रतिगृहीतवतः सः । पुत्रार्थं बहवचनं ॥

सुपेणसं माव मृजंत्यस्तं गवां सहस्रं रुशमासो अग्ने ।

तीव्रा इंद्रममंदुः सुतारोऽक्तीर्व्युष्टी परितकम्यायाः ॥ १३ ॥

सुऽपेणसं । मा । अवं । मृजंति । अस्तं । गवां । सहस्रैः । रुशमासः । अग्ने ।

तीव्राः । इंद्रं । अममंदुः । सुतासः । अक्तीः । विऽउष्टी । परिऽतकम्यायाः ॥ १३ ॥

हे अपि रुग्णमासो रुग्णमा ऋणंचयस्य किंकराः सुपेणसं मुरुपमलंकाराक्तादनादिभिः संस्कृत मा मामेस्त
गृह गवां धनूनां सहस्रैः महाव सृजति । प्रापयति स्म । तदनंतरमेव तीव्रा रभवतः सुतासो लब्धवद्भनन
मयाभिपुताः सोमाः परितुक्म्यायाः । तमसा भुतानि परितुक्मकति गच्छतीति परितुक्म्या । तस्या अक्तो
रात्रिर्बुधो व्युत्क्षेपे सति । उपःकाल इत्यर्थः । इंद्रमममदुः । अमादयन । बभुगवा प्राप्यनंतरमविलंबितमेव
सोमेनैज इत्यर्थः ॥

अच्छत्सा रात्री परितुक्म्या यां ऋणंचये राज्ञि रुग्णानां ।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४ ॥

अच्छत् । सा । रात्री । परिऽतुक्म्या । या । ऋणंचये । राज्ञि । रुग्णानां ।

अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभुः । चत्वारि । असन्त । सहस्रा ॥ १४ ॥

रुग्णानां रुग्णमनाम्नां जनानां राज्ञि प्रभावृणंचये एतत्सक्तके तत्समीप एव या रात्रिः परितुक्म्या
परितुक्म्या गत्री भवति सा रात्र्याक्तत । व्युत्क्षेपेण । अत्यः सततगामी वाजी न अत्य इव रघुः शीघ्रगाम्यत्य
मानः प्रियमाणो बभुरतन्नामक ऋषिपत्न्यत्वारि चतुःसंख्याकीनि सहस्रा सहस्राणि गोरुपाणि धनान्यमनत ।
अलभत ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पशुः प्रत्यग्रभीष्म रुग्मेध्वमे ।

घर्मश्चित्तप्रः प्रवृजे य आसीदयस्मयस्त्वाम्वादां विप्राः ॥ १५ ॥

चतुःसहस्रं । गव्यस्य । पशुः । प्रति । अग्रभीष्म । रुग्मेधु । अग्रमे ।

घर्मः । चित्त । तप्रः । प्रवृजे । यः । आसीत् । अग्रयस्मयः । तं । ऊं इति । आदां । विप्राः ॥ १५ ॥

हे अपि वयं रुग्मेध्वे तत्सक्तकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पशुः पशुना । जाताविकवचन । चतुःसहस्र
चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवतः स्मः । प्रवृजे प्रवृजनार्थं तप्रः संतप्रः शोभनवर्णो घर्मश्चित्त-
हावीर इवायस्त्वयोऽयोमयो हिरण्मयो यः कलश आसीत् अभवत् तम् दोहनार्थं कलशं च विप्रा मेधाविनो
वयं रुग्मेध्वादां । आदत्तवतः ॥ ॥ १५ ॥

इन्द्रो रथायै त्रयोदशं सप्रदशं मुक्तं । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । विष्टुप कंदः । इन्द्रो देवता । उग्रमयात
सं ह यदासति पादयोः क्रमेण कृत्योशनसो विकल्पेन देवता । इन्द्राकृत्वा वहमानेत्वस्या इन्द्रः कृत्यश्च । तथा
चानुक्रांतं । इन्द्रो रथाय सप्तोनावस्युर्ग्यामिति कात्यायनसो वा पादां परद्राकांतीति ॥ विनियोगो
लिंगिकः ॥

इन्द्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवा वाजयंतं ।

यूथेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्टो याति प्रथमः सिपासन ॥ १ ॥

इन्द्रः । रथाय । प्रवतं । कृणोति । यं । अधिऽअस्थात् । मघऽवा । वाजऽयंतं ।

यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति । गोपाः । अरिष्टः । याति । प्रथमः । सिपासन ॥ १ ॥

मघवा धनवान्इन्द्रो वाजयंतमन्नमिच्छंतं यं रथमध्यस्थात् अधितिष्ठति तस्मै रथाय प्रवत प्रवणमात्रं
कृणोति । करोति । अर्पि च गोपा गोपालः पश्वो यूथेव पशुः पशुनां युथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा
शत्रुसैन्यानि प्रेरयति । अरिष्टः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः प्रथमो देवानां मुख्य इन्द्रः सिपासन शत्रुधनामीच्छन्
याति । गच्छति ॥

आ प्र द्रव हरिवो मा वि वेनः पिशंगराते अभि नः सचस्व ।
 नहि त्वदिंद्र वस्यो अन्यदस्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकथं ॥ २ ॥
 आ । प्र । द्रव । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । पिशंगऽराते । अभि । नः । सचस्व ।
 नहि । त्वत् । इंद्र । वस्यः । अन्यत् । अस्ति । अमेनान । चित् । जनिऽवतः । चकथं ॥ २ ॥

हे हरिवो हरिवत्तिंद्र त्वस्मानभिमुखं प्र द्रव । प्रकर्मण गच्छ । किंतु मा वि वेनः । वेनतिः कांतिकर्मा ।
 अस्मात् विगतकामो मा भुः । किंच हे पिशंगराते वहरूपधनंद्र नोऽस्मानभि सचस्व । अभिसंयस्य । अपि च
 हे इंद्र वस्यो वमीयः श्रेयस्करं त्वत्पत्तोऽन्यन्नह्यस्मि । अन्यदमुजातं नास्ति । अमेनांश्चित् । मेनाशब्दः स्त्रीवाची ।
 अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतो जायावतश्चकथं । करोमि ॥

उद्यत्सहः सहस्र आजनिष्ट देदिष्ट इंद्र इंद्रियाणि विश्वा ।
 प्राचोदयत्सुदुषा वघ्रे अंतर्वि ज्योतिषा संववृत्वन्नमोऽवः ॥ ३ ॥
 उत् । यत् । सहः । सहस्रः । आ । अजनिष्ट । देदिष्ट । इंद्रः । इंद्रियाणि । विश्वा ।
 प्र । अचोदयत् । सुऽदुषाः । वघ्रे । अंतः । वि । ज्योतिषा । संऽववृत्वत् । तमः ।
 अव्रित्यवः ॥ ३ ॥

यद्यदा सहः सूर्यसंबंधितेजः सहस्र उपःसंबन्धितेजस उदाजनिष्ट उपरिष्टात् प्रादुर्बभूव तदंद्रो विश्वा
 विश्वानि सर्वाणीन्द्रियाणि धनानि । इंद्रियमित धननामित । देदिष्ट । यजमानेभ्यो दिर्षति । वघ्रे निवारके
 पर्वतेऽतर्मध्यं बलिन निरुद्धाः सुदुषाः सुप्त दोग्धीर्गाः प्राचोदयत् । प्रयत् । ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत् संव-
 रणशीलं तमो यवः । निवारितवान् ॥

अनवस्ते रथमश्राय तशान्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं ।
 ब्रह्माण इंद्रं महयंतो अकरवर्धयन्नहये हंतवा उ ॥ ४ ॥
 अनवः । ते । रथं । अश्राय । तशान् । त्वष्टा । वज्रं । पुरुऽहूत । द्युऽमंतं ।
 ब्रह्माणः । इंद्रं । महयंतः । अकः । अवर्धयन् । अहये । हंतवा । ऊ इति ॥ ४ ॥

हे पुरुहूत बहभिराहंतद्र ते त्वदीयं रथमश्रायाश्राभ्यां संयोगाहंमनवः । अनवो मनुष्याः । ऋभवस्त
 जन । अतन्नन । अकर्वन् । त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमतमकरोत् । उ अपि च महयंत इंद्रं पुजयतो
 ब्रह्माणोऽगिरसः परिवृढा मरुतो वा अहयेऽहि वृत्र हतवो हंतुमकः स्तोत्रवर्धयन् । वर्धितवतः ॥

वृष्णे यज्ञे वृषणी अकमर्चानिंद्र यावाणो अदितिः सज्जीषाः ।
 अनश्वासो ये पवयोऽरथा इंद्रपिता अभ्यवर्तत दस्यून ॥ ५ ॥
 वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अकं । अर्चान् । इंद्रं । यावाणः । अदितिः । सऽज्जीषाः ।
 अनश्वासः । ये । पवयः । अरथाः । इंद्रऽइपिताः । अभि । अवर्तत । दस्यून ॥ ५ ॥

हे इंद्र यद्यदा वृषणः सचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्धिते ते तुभ्यमकं स्तोत्रमर्चान् अस्तुवन् ।
 अकर्वन्निवर्धयः । तदादितिरदीनाः ॥ सचनव्यत्ययः ॥ यावाणोऽभिववपाषाणाः सज्जीषाः संगता बभुवुरिति

शेषः । अनद्यासोऽश्ववर्जिता अरथा रथहीना इद्विपिता इद्विण प्रेषिताः पवयः पवमाना गच्छन्ती ये मरुतो दस्यून शत्रुनभ्यवर्तन्त अभिभूताम् कुर्वन्तो वर्तन्त स्म ते मरुतोऽर्चानिति संबधः ॥ २९ ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकथं ।

शक्तीवो यद्भिभरा रोदसी उभे जयन्तपो मनवे दानुचिचाः ॥ ६ ॥

प्र ते । पूर्वाणि । करणानि । वोचं । प्र । नूतना । मघऽवनं । या । चकथं ।

शक्तिऽवः । यत् । विऽभराः । रोदसी इति । उभे इति । जयन् । अपः । मनवे । दानुऽचिचाः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्र वोच । अह प्रकथंणं व्रवीमि । नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्र वोच । प्रव्रवीमि । हे मघवन धनवद्भिद्र या यानि कर्माणि चकथं कृतवानसि तानि प्र वोचमिति संबधः । हे शक्तीवः शक्तिमन । शक्तिर्वन्न कर्म वा । तद्वद्भिद्र यत् यस्त्वमुभं रोदसी यावापृथय्या जयन्वग्नीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य विभर्षि । कौद्रगी । दानु चिचाः चित्रदानाः ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्ब्रह्मो ज्ञो अचामिमीथाः ।

शुष्णस्य चित्परिं माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूरसेधः ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । ते । करणं । दस्म । विप्र । अहिं । यत् । घ्नन् । अज्ञो ज्ञः । अचं । अचामिमीथाः ।

शुष्णस्य । चित् । परिं । मायाः । अगृभ्णाः । प्रऽपित्वं । यत् । अप । दस्यून । असेधः ॥ ७ ॥

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधावद्भिद्र त्वमत्रास्मिन्नेकिऽहि वृत्रमसुर घ्नन् तिमन् यदोजो यद्वलममिमीथा प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्खलु ते त्वदीय करणं कर्म विद्यते । अपि च शुष्णस्य चिदंतज्ञामकस्याप्यमुरस्य संबधिनीमाया प्रज्ञाः पर्यगृभ्णाः । परिगृहीतवानसि । हे इन्द्र त्वं प्रपित्वं मयास समीपं वा यत् प्राप्तुं वन दस्यूनमुरानपासेधः । अपावाधयाः ॥

त्वमपो यदवे तुर्वणायारमयः सुदुघाः पार उंद्र ।

उयमंयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्दामुणनारंत देवाः ॥ ८ ॥

त्वं । अपः । यदवे । तुर्वणाय । अरमयः । सुऽदुघाः । पारः । उंद्र ।

उयं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां । उणना । अरंत । देवाः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं पार नदीनां तीरं । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदुघा अपाधवनम्यतीन मुधु द्रुतीरप उदकानि यदवे यदनामकाय राज्ञे तुर्वणायतज्ञामकाय राज्ञे वारमयः । रमितवानसि । हे इन्द्र युवा । त्वं कुत्सं धिति शेषः । उयमुद्रुणं शुष्णमयात् । आगच्छत । तदनंतरं त्वं शुष्णं हत्वा कुत्समवहो ह । स्वगृहं प्रापितवानसि खलु । यद्यदा वा युवामिद्राकुत्सायुगला भागंधो देवाथ समरत ह मभंजिरं खलु ॥

इंद्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि करिं वहंतु ।

निः पीमद्भो धमथो निः पधस्थान्मघोना हृदो वरथस्तमांसि ॥ ९ ॥

इंद्राकुत्सा । वहमाना । रथेना । आ । वां । अत्याः । अपि । करिं । वहंतु ।

निः । सीं । अत्तऽभ्यः । धमथः । निः । मधऽस्थात् । मघोनाः । हृदः । वरथः । तमांसि ॥ ९ ॥

हे इंद्राकृत्संद्राकृत्सो रथेन वहमाना वहमानाबुह्यमानो वां युवामत्या अथाः कर्णेऽपि । स्तोत्राणि कृणोति करोतीति कर्णः स्तोत्रा यजमानो वा । तत्समीपेऽपीति यावत् । आ वहंतु । आ समंताद्वाहका भवंतु । युवामथशोऽप्सु प्रविष्ट सीमिनं शुष्णामुरं निर्धमथः । अबाधथां । सीमिति शुष्णामुरो बुद्धिस्थः परा-
मुयंत । सधस्थारुत्वकीयात्स्थानान्निरबाधथां । मघोनो मघवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयान्तमां-
स्यज्ञानरूपानि पापानि वरथः । निवारयथः ॥

वातस्य युक्तान्सुयुजंश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इंद्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन ॥ १० ॥

वातस्य युक्तान् । सुयुजः । चित् । अश्वान् । कविः । चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः ।

विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इंद्र । ब्रह्माणि । तविषीं । अवर्धन ॥ १० ॥

कविश्चित्राज्ञोऽथवस्युरतन्नामक एष मंचद्रष्टा वातस्य वार्योवेगेन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजंश्चित्सु योज नीयानश्वानजगन् । प्राप्नोत । अवस्योः सखायो विश्व सर्वं मरुतो वहवः स्तोत्रारो हे इंद्र अवास्त्रिभ्रंकि ते त्वदीया तविषीं वनं ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धय । अवर्धयन् ॥ ॥ ३० ॥

सूरश्चिदथं परितकस्यायां पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं ।

भरच्चक्रमेतगः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः ॥ ११ ॥

सूरः । चित् । रथं । परिऽतकस्यायां । पूर्वं । करत् । उपरं । जूजुऽवांसं ।

भरत् । चक्रं । एतगः । सं । रिणाति । पुरः । दधत् । सनिष्यति । क्रतुं । नः ॥ ११ ॥

इंद्रः परितकस्यायां संयामि । परितो गच्छत्यस्यां भय इति परितकस्या संयामः । एतशाख्येन चरिषणा सह योद्धुः सूरश्चित्पर्यस्यापि संबन्धिनं जूजुवांसं वेगेन गच्छतं रथमुपरमुपरतथापारं पूर्वं करत् । पुरोऽकरोत् । एतग एतशाय ॥ इंद्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत् । अहरत् । स इंद्रस्तेन चक्रेणा-
मुरान् सं रिणाति । हिनस्ति । अपि च पुरो दधदस्मान्पुरस्कुर्वन् नोऽस्मदीयं क्रतुं यज्ञं सनिष्यति । संभजतु ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेंद्रः सखायं सुतसोममिच्छन् ।

वदन्पावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरंति ॥ १२ ॥

आ । अयं । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम् । इंद्रः । सखायं । सुतऽसोमं । इच्छन् ।

वदन् । यावा । अवा । वेदिं । भ्रियाते । यस्य । जीरं । अध्वर्यवः । चरंति ॥ १२ ॥

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिंद्रः सखायं स्तोत्रारं सुतसोममभिपुतसोमं यजमानमिच्छन्भिल-
पता जगाम । आगच्छति । अध्वर्यवो यस्य यावन्तो जीरं क्षणं प्रेरणं चरंति स यावा सोमभिषवपाषाणो
वदन शब्दं कुर्वन् वेदिमव भ्रियाते । अभिभ्रयते ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन् ।

वावंधि यज्यूरुत तेषु धेत्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३ ॥

ये । चाकनंत । चाकनंत । नु । ते । मर्ताः । अमृत । मो इति । ते । अंहः । आ । अरन् ।

वावंधि । यज्यूरुन् । उत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु । येषु । ते । स्याम ॥ १३ ॥

हे इन्द्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत अकामयन्त पुनश्च ते नु विप्रमेव त्वां चाकनंत हे अमृत असुरंण
श्रीलिङ्ग मती मरणधर्माणस्त जना अहोऽनर्थ मो आरन । मा गमन ॥ मा उ इति निपातसमुदायो मेलिक
निपातार्थे वर्तते ॥ उतापि० च यच्चून्यजमानान्वर्षाध । संभजन्व । येषु जनेषु येषा जनाना मध्ये वय स्तोतारस्त
खदीयाः स्याम भवाम हे इन्द्र त्व तेषु जनेष्वीजो वलं धेहि ॥ ॥ ३१ ॥

अददंरुत्समिति द्वादशर्चमष्टादश मुक्तं । गातुर्नामात्रिय अपिः । त्रिष्टुप ऋदः । इन्द्रो देवता । तथा चानु
क्रातं । अददंरुत्समिति गातुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अददंरुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्वद्धधानाँ अरम्णाः ।

महांतमिन्द्र पर्वतं वि यद्धः सृजो वि धारा अर्ष दानवं हन ॥ १ ॥

अददंरुः । उत्सं । असृजः । वि । खानि । त्वं । अर्णवान् । वद्धधानान् । अरम्णाः ।

महांतं । इन्द्र । पर्वतं । वि । यत् । वरिति । वः । सृजः । वि । धाराः । अर्ष । दानवं ।

हन्ति हन ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वमत्समसृजोऽमोन् मेघमददंरुः । विदारितवानसि । तदनतर खानि मेघम्नोदकानां निर्गमनदा
राणि व्यसृजः । विप्रैषाण सृष्टवानसि । किच वद्धधानान्वाध्यमानानर्णवानुदकवतो मेघानरम्णाः । विमर्ष
यसि । नारयमीत्यर्थः ॥ अत्र रम्णातिर्विमर्जनकर्मा ॥ हे इन्द्र यत्सम्ब ॥ यदिति निगद्यगयः ॥ महात प्रभुत
पर्वतं मेघ वि वः । विवृतवानसि । धारा अपि वि सृजः । विस्सृष्टवानसि । अपि च दानव दानोः पुत्र वृत्रममुर
यदोदकस्य दातार मेघ वाव हन । अभिहतवानसि । अत्र निरुक्त । अदृणा उत्स । उत्स उत्सदनादोत्सदना
दोनत्तर्वा स्यात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्यत एतानित्यादि । नि० १० ९ ॥

त्वमत्सं चतुर्भिर्वद्धधानाँ अरंह ऊधः पर्वतस्य वज्रिन ।

अहिं चिदुय प्रयुतं शयानं जघन्वाँ इन्द्र तविपीमधत्याः ॥ २ ॥

त्वं । उत्सान् । चतुऽभिः । वद्धधानान् । अरंहः । ऊधः । पर्वतस्य । वज्रिन ।

अहिं । चित् । उय । प्रऽयुतं । शयानं । जघन्वान् । इन्द्र । तविपीं । अघत्याः ॥ २ ॥

हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र त्वमृत्भिर्चतुषु वृष्टिकालेषु वद्धधानान्प्रतिवध्यमानान्त्वाम्घान्प्रतिवधनादमोचय
इति शेषः । अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबध्यो बलमरंहः । अगमयः । हे उय उन्नतं वलन्द्र प्रयुतमयुक्त शयान
जले शयन कुर्वतमहि चिदुय च जघन्वान् हतवानसि । हे इन्द्र त्व तविपी बलमधत्याः । आधारयः । वृत्रव
धानंतरमिन्द्रो लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः ॥

त्यस्य चिन्महतो निर्मृगस्य वधर्जघानं तविपीभिरिन्द्रः ।

य एक इदप्रतिर्मन्यमान् आदस्मादन्यो अजनिष्ट तव्यान ॥ ३ ॥

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान् । तविपीभिः । इन्द्रः ।

यः । एकः । इत् । अप्रतिः । मन्यमानः । आत् । अस्मात् । अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान ॥ ३ ॥

निर्जघानायुध शको वृत्रेण निप्रमोत्रमा । वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादभूतो महामुरः ॥ वृत्र पुत्रं निह
तिन्द्रो द्वितीयं शुष्णसंज्ञकं । पुनर्जघानेन्द्र इति पराभिः कीर्तयत्युपरिति ॥ इन्द्रो महतः प्रभुतस्य मृगस्य मृगव
क्षीप्रगामिमस्तस्य चित् तस्य वृत्रस्य संबोध वधरायुध तविपीभिः स्वकीयैर्वलैर्निर्जघान । निःशेषणावधीत ।

एकं इदमहाय एवाप्रतिः प्रतिद्विरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः । आत्तदानीमस्मात्तृचात्तव्यान्-
वृत्तरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट । प्रादुरभुत् ॥

त्यं चिदेपां स्वधया मदंतं मिहो नपातं सुवृधं तमोगां ।

वृषप्रभमा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जघान शुष्णं ॥४॥

त्यं । चित् । एपां । स्वधया । मदंतं । मिहः । नपातं । सुऽवृधं । तमऽगां ।

वृषऽप्रभमा । दानवस्य । भामं । वज्रेण । वज्री । नि । जघान । शुष्णं ॥४॥

एपा प्राणिनां स्वधयान्नं मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्नं स्वयमेव भुञ्जानं मिहः मेचनममर्थस्य मेघस्य
नपातं पातारं रजितारं । अत्र नपाच्छब्दः पातरि वर्तते । प्राणो वै तन्नूनपात्स हि तन्वः पाति । ए० ब्रा० २. ४ ।
इति ब्राह्मणं । सुवृधं प्रवृत्तं तमोगा तमोऽधकारं गच्छंतं त्यं चित्तं च वृत्तं निजघानंति शेषः । वृषप्रभमा वर्षण
शीलस्य मेघस्य प्रहृता वज्री वज्रवाग्निद्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य भामं । अत्र क्रोधवाचिभा
मशब्देन क्रोधादुत्पन्नः शुष्णामुरो लक्ष्यते । तं शुष्णामुरं नि जघान । इतवान् ॥

त्यं चिदस्य क्रतुभिर्निपन्नममूर्त्यो विददस्य मर्म ।

यदी मर्मज्ञ प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्ये धाः ॥५॥

त्यं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसंतं । अमर्मणः । विदत् । इत् । अस्य । मर्मं ।

यत् । ई । सुऽष्टात् । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि । हर्म्ये । धाः ॥५॥

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निपत्तं निपणं त्यं चित् त्यत्तदेव ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ मर्मं
प्राणस्थानं । यत्र स्थानं विदो म्रियते तन्मर्मत्युच्यते । अस्य वृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानिहे इन्द्रं त्वं विददित । अज्ञा-
मीरेव । यद्यदा हे मुञ्जत्र मुवनेद्रं त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृता संभरणे सति युयुत्संतं योद्दुमि-
च्छतमीमेनं वृत्तं हर्म्ये हारके तमसि धाः न्यदधाः । वृत्र इद्रस्य भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

त्यं चिदित्था क्तपयं शयानमसूर्यं तमसि वावृधन् ।

तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चरिद्रो अपगूर्या जघान ॥६॥

त्यं । चित् । इत्था । क्तपयं । शयानं । असूर्यं । तमसि । वावृधन् ।

तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चः । इंद्रः । अपऽगूर्यं । जघान ॥६॥

सुतस्याभिपूतेन सोमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्षितेन्द्र उच्चैर्ध्वमपगूर्यं वज्रमुद्यस्य तं चि-
त्तमेव वृचामुरं जघान । अवधीत । कीदृशं । इत्यामुत्रांतरिक्लौकं क्तपयं । क्तपुखकरं पयो यस्य त । शया-
नमप्सु शयनं कुर्वतमसूर्यं सूर्यरहितं तमस्यधकारं ववृधानं वर्धमानं । त्यं चिदिति पुनर्वचनं पूरणार्थं ॥ ३० ॥

उच्चरिद्रो महते दानवाय वधयमिष्ट सहो अप्रतीतं ।

यदी वजस्य प्रभृता ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥७॥

उत् । यत् । इंद्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट । सन् । अप्रतिऽइतं ।

यत् । ई । वजस्य । प्रऽभृता । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः । अयमं । चकार ॥७॥

यद्यदंद्रो महते प्रभुताय दानवाय वृत्रामुराय सहः शत्रुणामभिभवितु अप्रतीते केनाप्यप्रतिगत पध्वेञ्च
मृगमिष्ट उदयच्छत । यद्यदा वज्रस्य प्रभतो प्रहता प्रहरणे मति ॥ ह्यहोर्भ इति भव ॥ ईमेन वृत्र ददाभ
अहिंसीत तदा विश्वस्य सर्वस्य जतोः प्राणिनोऽधम नीच चकार । अकरोत् ॥

त्यं चिदंशं मधुपं शयानमसिन्वं वयं मद्यादुयः ।

अपादमचं महता वधेन नि दुर्योणे आवृणद्भ्रवाचं ॥६॥

त्यं । चित् । अणं । मधुऽपं । शयानं । असिन्वं । वयं । महि । आदत । उयः ।

अपादं । अचं । महता । वधेन । नि । दुर्योणे । आवृणक् । मधुऽवाचं ॥६॥

उय उन्नयन इदो महि महात त्व चित्तमेष वृत्रमादत । आददा । प्रत्ययहीते । कीदृश । अणं गतार
जन मेघं वातुत्य शयान शयनं कुर्वत । स्थितवतमित्यर्थः । मधुप मधुनोऽभसः पातार पालयितारमसिन्
मपत्वानामवक्षेपारं ॥ अस्यंतरिद रूप ॥ वय वृणपत सर्वमप्याकादयत । म इमाक्षीकानश्रुणां चतुर्वस्य वृत्रस्य
। ति० सं० २५. २. २. इति हि तन्त्रिरीयक । तदनतरमिदो दुर्योण मयाम महता प्रभुतेन वधेन वज्रणापाद
पादरहितममत्रममाच परिमाणरहित मधवाच हिमितवागिद्वय । जूमाभिभूतमित्यर्थ । वृत्र न्यवृणक् ।
नितरामहिमीत । तस्माज्जत्रस्यमानादधीपोमो निरक्रामता प्राणापानी वा एन तदजहिता । ति० सं० ५. २. ४ ।
इति हि तन्त्रिरीयक ॥

को अस्य शुष्मं तविषीं वरात एको धना भरते अप्रतीतः ।

इमे चिदस्य जयसो नु देवी उदस्योजसो भियसा जिहाते ॥९॥

कः । अस्य । शुष्मं । तविषीं । वराते । एकः । धना । भरते । अप्रतिऽउतः ।

इमे इति । चित् । अस्य । जयसः । नु । देवी उति । उदस्य । ओजसः । भियसा ।

जिहाते इति ॥९॥

अस्यद्रस्य संबधिनी शुष्म शोषणी तविषीं बलं शो वराते । निवारयेत् ॥ शुष्मशब्दस्य स
णत्वेऽपि नियतनिगलत्वात्सुद्धिगत्वमेव । अप्रतीतः केनाप्यप्रतिगत इद्र एकोऽमहाय तु शोषणीविशेष
शत्रुणा वसुनि भरते । विभर्ति हरते वा । देवी देवी द्योतमान इमे चिदेव वावापुष्पं व धना धनानि
स्यद्रस्य संबधिनी ओजसो बलादुन्नतेन भियसा भयेन नु चित्रं जिहाते । गन्तव्यः श्रेयो जयसो वगवतो
। चलत इत्यर्थः ॥

न्यस्म देवी स्वधितिर्जिहीत इद्राय गातुरुगती च येमे ।

सं यदोजो युवते विश्वमाभिरनु स्वधावु श्रितयो नमंत ॥१०॥

नि । अस्म । देवी । स्वऽधितिः । जिहीते । इद्राय । गातु । उगतीऽउव । येमे ।

सं । यत् । ओजः । युवते । विश्व । आभिः । श्रु । स्वधावु । श्रितयः । नमंत ॥१०॥

स्वधितिः स्वधुतिः स्वन धृता देवी द्योतमाना शोषणा इद्राय
मिश्रशतीव कामयमाना योषिदिवेद्रस्य येमे । श्रुत्यां नियच्छति । स्व जिहीते । नीचत्वेन याति । गातुं
त्यर्थः । यद्यदंद्रो विश्व समस्तमोजो बलमाभिः प्रजुभिः सं युवते श्रेयमात्मानं विनयोक्त योग्या भवतो
प्रजामु मिहितवानित्यर्थः । १० गातुं श्रेयं वर्तमानाः श्रितयो मनुष्य योजयति । इद्रः स्वकीय बल सर्वामु
बलवत इद्राय नमंत । इद्रीभवति । श्रुतीभवति । श्रितय इति मनुष्यनामितत । स्वधावु

एकं नु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं ऋणोमि यज्ञसं जनेषु ।

तं मे जगृभ्र आगसो नविष्टं दोषा वस्तो हवमानास इंद्र ॥ ११ ॥

एकं नु । त्वा । सत्पतिं । पांचजन्यं । जातं । ऋणोमि । यज्ञसं । जनेषु ।

तं मे । जगृभ्र । आगसः । नविष्टं । दोषा । वस्तोः । हवमानासः । इंद्र ॥ ११ ॥

हे इंद्र त्वा त्वामिकं मुख्यमेव जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मर्ध्य इह मंचद्रष्टा ऋणोम्युपमुख्येभ्यः । कीदृशं । सत्पतिं सतां साधूनां पालकं पांचजन्यं पंचजनेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यज्ञसं यज्ञोयुक्तं । दोषा क्षपायां वस्तो-
वांसरे च हवमानासः स्रुवत आगसः कामानां शंसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्टमतिशयिन स्रुव्यं तमिंद्रं
जगृभ्र । गृह्णंतु । स्वीकृतुं ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रैभ्यो ददंतं ऋणोमि ।

किं ते ब्रह्मणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिंद्र ॥ १२ ॥

एव । हि । त्वां । ऋतुथा । यातयंतं । मघा । विप्रैभ्यः । ददंतं । ऋणोमि ।

किं । ते । ब्रह्मणः । गृहते । सखायः । ये । त्वाया । निदधुः । कामं । इंद्र ॥ १२ ॥

एवैवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा काले काले यातयंतं जंतुन्प्रयंतं हे इंद्र त्वां विप्रैभ्यः स्तोत्रेभ्यो मघा
मघानि धनानि ददत यच्छतं ऋणोमि । निशामयामि । एतन्मूर्ध्व प्रतिभाति । हे इंद्र त्वाया त्वयि ये
स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं निदधुः न्यक्षिपन् ब्रह्मणो बृहंतस्ते त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृहते ।
त्वत्तः किं गृहते । ऋषिः स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ २ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशानं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्ये ऋतुथाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमितं वेदः । यो वेदंभ्योऽखिलं श्रुत् । तिमिरं तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

ऋतुथं प्रथमाध्यायः । याख्याय व्याकृतिसमः । तृतीयः शिरोधणाचार्यो द्वितीयं व्याचक्षीर्यति ॥

तत्रात्रैः पंचमं मंडले तृतीयं तृतीयं । नृवाके द्वादश सुक्ताः । तत्र माहमह इति दशमं प्रथमं मुक्तं प्रजापतिपुत्रस्य
संवरणस्यार्थं । इंद्रो देवता । त्रिष्टुप् । पं कंदः । मदिंद्र-प्राजापत्यः संवरणं श्रुत्नुक्तांत । विनियोगो लिंगिकः ॥

महिं महे तवसे दीध्ये नृ । निद्रायेत्या तवसे अतथ्यान् ।

यो अस्मि सुमतिं वाजसातं । स्तुतो जने समर्थयिष्ये ॥ १ ॥

महिं । महे । तवसे । दीध्ये । नृन् । इन्द्र । इत्या । तवसे । अतथ्यान् ।

यः । अस्मि । सुऽमतिं । वाजसातं । स्तुतो । जने । सुऽमर्थः । चिह्नं ॥ १ ॥

अहं संवरणोऽतश्चानत्यतमिव दूर्जनः सन महि महत प्रभुतं स्तोत्र महे महते तवसे बलवत इन्द्राद्यैःत्येव
वक्ष्यमाणप्रकारेण दीप्ये । दीपयामि । प्रकाशयामि । किमर्थं । नून ॥ पञ्चमं द्वितीया ॥ मनुष्याणामस्मदी
यानां तवसे बलाय । यद्वा । नूनस्मद्विरोधिनामभिभवार्थेति शेषः । तदर्थं तवसेऽस्मद्वलाय । य इन्द्रोऽस्मी जने
जनाय संवरणाय वाज्रमाता मयामे वाज्रम्यान्नस्य वा लाभे निमित्ते मति स्तुतः सन मुमति समयो मर्त्यः
स्तोतुभिः सहितो यद्वा सह म्रियमाणयुध्मार्निर्भरुदादिभिरथवा समरार्हश्चित्तं जानाति ॥

स त्वं न इन्द्र धियमानो अर्कहरीणां वृषन्योक्तमथ्रेः ।

या इत्या मघवन्ननु जोषं वष्टो अभि प्रार्यः सन्धि जनान् ॥२॥

सः । त्वं । नः । इन्द्र । धियमानः । अर्कः । हरीणां । वृषन । योक्तं । अथ्रेः ।

याः । इत्या । मघऽवन । अनु । जोषं । वष्टोः । अभि । प्र । प्रार्यः । सन्धि । जनान् ॥२॥

हे वृषन वर्षकद्र स प्रमिदुग्व नोऽस्मान्धियमानो धायन अर्करचनसाधनेः स्तोत्रनिमित्तभूतहरीणा
रथे नियोज्यानामश्वाना योक्तं नियोजनरज्जमथ्रेः । आश्रयामि । याः ॥ निगद्यत्ययः ॥ यानकान हे मघवन
इत्येत्थं जोषं प्रीतिमनु वन्नोऽवहः तैर्निमित्तयोक्तमथ्रेरिति । तथा क्रव्यायोऽस्मदरीन जनानभि आभिमुग्धेन
प्र प्रकृष्टं सन्धि । पराभव ॥

न ते तं इन्द्राभ्यपस्मदृष्वायुक्तासो अब्रह्मता यदसन् ।

तिष्ठ रथमधि तं वज्रहस्ता रग्मिं देव यमसे स्वश्वः ॥३॥

न । ते । ते । इन्द्र । अभि । अस्मत । ऋष्व । अयुक्तासः । अब्रह्मता । यत । असन् ।

तिष्ठ । रथं । अधि । तं । वज्रऽहस्त । आ । रग्मिं । देव । यमसे । सुऽअश्वः ॥३॥

हे ऋष्व महन्नद्र यत येऽस्मदस्यत्स्ववृत्तभ्योऽस्येऽयुक्तासस्त्वयामयुक्ता असन् आसन् अब्रह्मता ।
ब्रह्म परिबृढ कर्म । तद्रहितत्वात् ते नरास्ते त्वदीया न भवति । अतोऽस्मद्यज्ञमभ्यागतु त प्रमिदः रथमधि
तिष्ठ । हे वज्रहस्त देव स्वश्वस्य ये रथमारोढु रग्मिं प्रग्रहमा यमसे नियमयामि तमधि तिष्ठ ॥

पुरु यत्त इन्द्र संत्युक्था गवे चकथोर्वरासु युध्यन् ।

ततश्चे सूर्याय चिदाकसि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम चित् ॥४॥

पुरु । यत् । ते । इन्द्र । संति । उक्था । गवे । चकथं । उर्वरासु । युध्यन् ।

ततश्चे । सूर्याय । चित् । आकसि । स्वे । वृषा । समतऽसुं । दासस्य । नामं । चित् ॥४॥

हे इन्द्र ते तव यद्यदा मभुतानि पुरु पुरुणि वरुन्युक्थोक्थानि शस्त्राणि सति तदोर्वराम् मस्योपताम्
भूमिपु निमित्तभुताम् गवे वृष्युक्थाय युध्यन् जलप्रतिवधकान संहरन् चकथं । करोपि भेदन । कुर्वति । सूर्याय
सूर्यस्य स्वे स्वकीय आकसि स्थाने । वृषा वर्षिता मन ततजे । मपादयामि । समत्सु संयामेषु दासस्य नृष्टिप्रति
बधकर्तुरितन्नामकस्यामुरस्य नामं चित्नामापि ततजे । नाशयमीत्यर्थः ॥

वयं ते तं इन्द्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः ।

आस्माञ्जगम्यादहिणुष्म सत्वा भगो न हव्यः प्रभृथेषु चारुः ॥५॥

वयं । ते । ते । इन्द्र । ये । च । नरः । शर्धः । जज्ञानाः । याताः । च । रथाः ।

आ । अस्मान् । जगम्यात् । अहिऽणुष्म । सत्वा । भगः । न । हव्यः । प्रऽभृथेषु । चारुः ॥५॥

हे इन्द्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं स्मः ते वयं ते त्वदीयाः । कीदृशा वयं । शर्धो वलं जज्ञाना उत्पादयतः स्मृतिभिर्यथाश्व होतुं त्वां प्राप्ताश्व रथा रंहणशीलाश्व । किंच हे अहिशुष्म । अहिरथनात । सर्वतो व्याप्रवलन्द्र त्वदनुग्रहादव्यः सुत्यः प्रतिमट्टैराह्वातयो वा चक्रुः संगता सत्वा भुत्वादिः प्रभृथेषु संगामेषु यज्ञेषु वास्माना जगम्यात । आगच्छत । भगो न भग इव हव्यश्चारुः । भगदेवो यथास्मत्प्रहाय आगच्छति तथा भुत्वादिरागच्छदित्यर्थः ॥ ११ ॥

पृषोण्यमिन्द्र त्वे ह्योजो नृम्णानि च नृतमानो अमर्तः ।

स न एनीं वसवानो रयिं दाः प्रार्यः स्तुषे तुविमघस्य दानं ॥ ६ ॥

पृषोण्यं । इन्द्र । त्वे इति । हि । ओजः । नृम्णानि । च । नृतमानः । अमर्तः ।

सः । नः । एनीं । वसवानः । रयिं । दाः । प्र । अर्यः । स्तुषे । तुविमघस्य । दानं ॥ ६ ॥

हे इन्द्र पृषोण्य संपर्काहं पुज्य वीजो वलं त्वे हि त्वयि खलु । त्वदेधीनमित्यर्थः । नृतमानो नृत्यन् अमर्तो ऽमरणधर्मा स त्व वसवान आच्छादयन् स्वतेजसा जगत नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि । वल्यमाणरथ्येषु यथा चक्रुः । एनीमिनवर्णा श्वतवर्णा रयिं धनं दाः । देहि । अहं च अर्य ईश्वरस्य तुविमघस्य प्रभुतधनस्य च दानं प्र स्तुषे । स्तोमि ॥

एवा न इंद्रोतिभिरव पाहि गृणतः शूर कारुन ।

उत त्वचं ददतो वाजमाता पिप्रीहि मध्वः सुपुतस्य चारोः ॥ ७ ॥

एव । नः । इन्द्र । ऊतिऽभिः । अत्र । पाहि । गृणतः । शूर । कारुन ।

उत । त्वचं । ददतः । वाजऽमाता । पिप्रीहि । मध्वः । सुऽपुतस्य । चारोः ॥ ७ ॥

हे शूरिन्द्र एवैवं नोऽस्मान गृणतः सुवतः कारुन कर्तृनुत्विज ऊतिभी रक्षणरव । पालय । उतापि च वाज माता संयाभि त्वचमाच्छादकं रूप ददतः प्रयच्छतः सुपुतस्य सुष्ठुभिपुतस्य चारोर्मनोहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि । प्रीणयात्मान । द्वितीयार्थे पथी । उक्तलक्षणं सोमं पिबत्यर्थः । अथवा तृतीयार्थे पथी । उक्तलक्षणं सोमपानेन प्रीणय ॥

उत त्वे मा पौरुकुत्स्यस्य सूरस्वसदस्योहिरिणिनो रराणाः ।

वहंतु मा दण श्येतासो अस्य गिरिद्वितस्य क्रतुभिर्नु संश्रे ॥ ८ ॥

उत । त्वे । मा । पौरुऽकुत्स्यस्य । सूरः । स्वसदस्योः । हिरिणिनः । रराणाः ।

वहंतु । मा । दण । श्येतासः । अस्य । गिरिऽद्वितस्य । क्रतुऽभिः । नु । संश्रे ॥ ८ ॥

स्वसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चिन्तियो नृपाः । अश्वान्धनानि गाश्चादृच्छंथे तद्वद्वृषिः ॥ उतापि च त्वे त मा । चतुर्थार्थे द्वितीया । मध्यमित्यर्थः । रराणाः ॥ रातदानार्थस्य कर्मणि लिटः कानाच रूपं ॥ दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्स्यस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरः परकस्य हिरिणिनो हिरण्यवतोऽस्य स्वसदस्योरितन्नामकस्य राजपेर्गैरि चितस्य गिरिद्वितगोचोत्पन्नस्य श्येतासः शुभवर्णा दणाश्वा मा मां वहंतु । प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी रथनिर्गोजनादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु निप्र संश्रे । गच्छंयं ॥

उत त्वे मा मारुताश्वस्य गोणाः क्रत्वासघासो विदथस्य रातो ।

सहस्रा मे च्यवतानो ददान आनूकमर्या वपुषे नार्चत ॥ ९ ॥

उत । त्ये । मा । मारुतऽअश्वस्य । शोणाः । कृत्वाऽमघामः । विदथस्य । रातो ।
सहस्रा । मे । च्यवतानः । ददानः । आनूकं । अर्यः । वपुषे । न । आर्चत् ॥ ९ ॥

उतापि च त्वे तेऽथा वक्ष्यमाणा मारुताश्वस्य । मरुत्सदृशविगाथवान्मरुताशः । तदपत्यस्य विदथस्येत
त्तामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णाः कृत्वामघामः क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिलक्षणं माहनीया अथा
रातो दाने विनियुक्ता मा वहतीति शेषः । किञ्च सहसा महस्राणपरिमितानि धनान्यर्यः पुत्रस्य मे ।
चतुर्थर्थे षष्ठी । पुत्राय मह्यं च्यवतानश्चावयन् ददानः प्रयत्नं स आनूकमाभरणं च वपुषि मन्त्ररीरान
कारायाचर्त । प्रायश्चित्तं । निति चार्थः ॥

उत त्ये मा ध्वन्यस्य जुष्टा लक्ष्मणस्य मुरुचो यतानाः ।
महा रायः संवरणस्य ऋषेर्वज्रं न गावः प्रयता अपि गमनं ॥ १० ॥
उत । त्ये । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मणस्य । मुऽरुचः । यतानाः ।
महा । रायः । संवरणस्य । ऋषेः । वज्रं । न । गावः । प्रऽयताः । अपि । गमनं ॥ १० ॥

उतापि च त्वे ते वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्मणस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञः मन्त्रधनोऽथा
मा जुष्टा मा प्राप्ताः मुरुचः शौभनदीप्रयो यताना वहमानाथ यतमानाः । रायो महा मरुत्स्येन युक्ता
रायः प्रयता दत्ताः सत्यः संवरणस्य ऋषेरपि गमनं । अपिगताः । प्राप्ता मद्गुल्मिति शेषः । वज्रं न गावो
गोष्ठ गाव इव । यद्वा । निति चार्थः । गावश्च मम वज्रमपिगमनं । अर्द्धं मुक्तं प्रियण्डं मरुतो राज्ञा च
दानस्मृतयः । अनु० ० ०० । इत्युक्तत्वाद्वाचां दानस्मृतिरविरुद्धा ॥ ॥ ० ॥

अजातशत्रुर्न नवर्षं द्वितीयं मुक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्यार्थमिदं । नवमी विष्टुषु शिष्टार्थमिष्टुषुवतपरिभ्रा
पया जगत्वः । अजातशत्रु नव विष्टुषुवतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो निर्गमकः ॥

अजातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनु स्वधामिता दम्पसीयते ।
मुनीतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुषुताय प्रतरं दधातन ॥ १ ॥
अजातऽशत्रुं । अजरा । स्वःऽवती । अन्तु । स्वधा । अमिता । दम्पं । डेयते ।
मुनीतन । पचत । ब्रह्मऽवाहसे । पुरुऽस्तुताय । प्रऽतरं । दधातन् ॥ १ ॥

अजातशत्रु । अनुत्पन्नाः शातयितारो यस्य त । दम्प शत्रुणागुपलपयितारमजराः शीघ्रा स्वर्वती स्वरणव
त्थामितापरिमिता स्वधात्र हविरन्वीयते । अनुप्राप्नोति । तदर्थं हे ऋत्विजः मुनीतन । अभियुगुत । पचत
पुरोडाशादिकं । कस्मि । ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणः परिवृष्टस्य सोत्रस्य वाहकाय पुरुषुताय यदभिः स्तुतायिद्राय ।
प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन । धारयत स्वस्वोचितकर्म ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामंदत मघवा मध्यो अंधसः ।
यदीं मृगाय हंतवे महावधः सहस्रभृष्टिमुग्ना वधं यमत ॥ ० ॥
आ । यः । सोमेन । जठरं । अपिप्रत । अमंदत । मघऽवा । मध्यः । अंधसः ।
यत् । डं । मृगाय । हंतवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिं । उग्ना । वधं । यमत ॥ ० ॥

घो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरमा सर्वतोऽपिप्रत अपुरयत मर्धा मधुररमस्याधमः सोमस्य
पानिनामदत । अनुष्यत । यद्यदमय मृगार्थित्तामकायामृगाय हंतय त हतुं महावधो महावधः सहस्रभृष्टिरप
रिमिततेजा उग्ना कामयमानः शत्रु यद्गोशनसा सह वधं वधं यमत उदयन्त तैदापिप्रत अमदत च ॥

यो अस्मै घंस उत वा य ऊधनि सोमं सुनोति भवति द्युमाँ अहं ।
 अपाप गक्रन्तनुष्टिमृहति तनूशुभ्रं मघवा यः कवासखः ॥३॥
 यः। अस्मै। घंस। उत। वा। यः। ऊधनि। सोमं। सुनोति। भवति। द्युमान्। अहं।
 अपाऽप। गक्रः। तनुष्टिं। ऊहति। तनूऽशुभ्रं। मघऽवा। यः। कवऽसखः ॥३॥

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय घसे। अहर्नामितत। गृह्यतिऽस्मिन्ऽस्मा इति घंसः। तस्मिन्। उत वा अथवा यो यजमान ऊधनि। उदततर भवत्युद्धमिति वीधो रात्रिः। स्निहप्रदानरसाभ्यामूर्धसि रात्रौ च समत्वाद्वात्रिरप्यूध उच्यते। अहनि रात्रौ च सोम सुनोति स भवति द्युमान दीप्तिमान्। अहति विनियहार्थीयः। किंच शक्रः शक्रोऽयमिन्द्रमन्तनुष्टि। ततं धर्मसंतति नुदति वष्टि कामयति कामानिति ततनुष्टिः। तं तनूशुभ्रं। तनः शुभ्रा गोभनीयालकारादिभिर्यस्य तं। तादृशं स्वपोषकमयज्वानमपोहति। अपरोऽपशब्दः पुरणार्थः। मघवा धनवान्यस्य कवामखः कृतिसतपुरुषमहायस्ममपोहतीति ॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य शक्रो भ्रातरं नातं ईपते ।
 वेतीहस्य प्रयता यतं करो न किल्बिपादीपते वस्व आकरः ॥४॥
 यस्य। अवधीत। पितरं। यस्य। मातरं। यस्य। शक्रः। भ्रातरं। न। अतः। ईपते।
 वेति। इत। ऊं इति। अस्य। प्रऽयता। यतंऽकरः। न। किल्बिपात्। ईपते। वस्वः।
 आऽकरः ॥४॥

शक्रो शक्रोऽय यस्यायज्वनः पितरमवधीत हतवान्। यस्य च मातरमवधीत। यस्य च भ्रातरं अतोऽस्मादयज्वनः सकाशात्प्रपते। न विभेति न गच्छति वा। किल्बिस्य प्रयता दत्तानि हवीषि वेतीद्। कामयत एव। अथज्वान शिवायत्वा नियोजयतीत्यर्थः। यतं करो यमनकर्ता वस्वो वमनो धनस्याकर आभिमुख्यकर्ता यः किल्बिपात्पितृत्वादिवधयुक्तात्प्रपते न चलति न विभेति वा। इन्द्रस्यान्तोतृणा हतिरिन्द्रो यतीन सालावृकेभ्यः प्रायच्छत अतरिच पालोमान्युथियां कालकाञ्चानरुन्मृषान्यतीन साजावृकेभ्यः प्रायच्छमित्यादिश्रुतिषु प्रसिद्धा ॥

न पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं नामुन्वता सचते पुष्यता चन ।
 जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमति व्रजे ॥५॥
 न। पंचऽभिः। दशऽभिः। वष्टि। आऽरभं। न। अमुन्वता। सचते। पुष्यता। चन।
 जिनाति। वा। इत। अमुया। हंति। वा। धुनिः। आ। देवऽयुं। भजति। गोऽमति। व्रजे ॥५॥

अयमिन्द्रः पंचभिर्दशभिर्वा सहायिरारभमारभं शत्रुहननायान्वन न वष्टि। साहाय्यं नापेक्षत इत्यर्थः। यद्वा। अयमिन्द्र पंचभिर्दशभिर्वा यज्ञादर्थरूपधिरारभमारभ्यमुयोगं कर्तुं न वष्टि। न कामयति। अमुन्वता भिषवमकुर्वता सह पुष्यता चन बंध्वादीनपोपयतापि न सचते। न संगच्छति। अमुन्वतमभिषवमकुर्वताणमयष्टारमपुणत च न प्राप्नोतीत्यर्थः। न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा। वाशब्दश्चायं। जिनाति च। बाधते। इदिति पुरणः। हति वामुयामुमयष्टार धुनिः कंपकः शत्रुणां। देवयुं देवमिन्द्रं कामयमानं यजमानं गोमति व्रजे आ भजति। योजयतीत्यर्थः ॥ ॥३॥

वित्वशरणः समृती चक्रमासजोऽमुन्वतो विषुणः सुन्वतो वृधः ।
 इंदो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमार्यः ॥६॥

विऽत्वष्टारः । संऽञ्जितो । चक्रंऽआसजः । असुन्वतः । विपुणः । सुन्वतः । वृधः ।
इंद्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः । यथाऽवगं । नयति । दासं । आर्यः ॥ ६ ॥

समूर्ता संयामे वित्वनणो विपुणो तनुकर्ता शत्रुणा तदर्थं चक्रमासजो रथचक्रस्यासंजयितामुन्वतोऽयत्र
मानस्य विपुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यत्रमानस्य वृधो वर्धयितद्वो विश्वस्य दमिता शिखयिता विभीषणो
भयजनक आर्यः स्वामी यथावगं यथेच्छं दासं दासकर्माण जन नयति मातरा ॥

समी पणेरजति भोजनं मुपे वि दाशुपे भजति सृनरं वसु ।
दुर्गे चन धियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविपीमचुकुधत ॥ ७ ॥
सं । इं । पणः । अजति । भोजनं । मुपे । वि । दाशुपे । भजति । सृनरं । वसु ।
दुऽगे । चन । धियते । विश्वः । आ । पुरु । जनः । यः । अस्य । तविपी । अचुकुधत ॥ ७ ॥

ईमयमितः पणर्वणिज इव लभकस्यादातुर्भोजन धनम्न वा मुपे चोरयितु समजति । मस्यक गच्छति ।
गत्वा चादाय दाशुपे हविर्दावि यत्रमानाय वि भजति सृनर गोमनमनुष्य वसु धनः । अयदुर्धनमाकथ्य यद्रे
प्रयच्छतीत्यर्थः । न केवल वणिग्धनप्रदानमात्रं किन्तु पुरु पुरुणि दुर्गे चन दुर्गेन गतय आपयपि विश्व
सर्वोऽपि दातुजन आ धियते । आस्थाप्यते । यो जनोऽभ्यद्रस्य तविपी वलमचुकुधत विहिताकरणादिना
तस्य पणेरजतीति पूर्वशेषः । यदा । योऽस्य तविपीमचुकुधत स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाधियत इंद्रेण ॥ चने
त्येकपदमध्यतुमंप्रदायप्राप्त ॥

सं यज्जना सुधनी विश्वशर्धसाववेदिंद्रो मघवा गोपुं शुभ्रिपुं ।
युजं ह्यधन्यमकृत प्रवेपन्युदीं गव्यं मृजते सत्वभिर्धुनिः ॥ ८ ॥
सं । यत् । जना । सुधनी । विश्वऽशर्धसा । अवेत । इंद्रः । मघऽवा । गोपुं । शुभ्रिपुं ।
युजं । हि । अन्त्यं । अकृत । प्रऽवेपनी । उत । इं । गव्यं । मृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८ ॥

समवेत्संजानाति यद्यदा जना परस्पर प्रतिद्विर्दना सुधनी गोमनधनी विश्वशर्धसा यात्रवला उदत्त्वा
र्हा वा मघवा धनवानिंद्रो गोपुं शुभ्रिपुं गोमनामु गोपुं निमित्तभुतामु अन्य यष्टार युज महायमरुत क्रत
वान प्रवेपनी शत्रुणा प्रवेपनवान् । ईमस्मि गय गोममृहमृजते सत्वभिर्धुनिः सह धुनिर्गोमना उपयिता ।
इंद्रो यत्रमानमयत्रमान वा य जानाति गोनिमित्तं ज्ञात्वा यज्जने गोममृह प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सहस्रसामाग्निवेशिं गृणीपे शत्रिमघ उपमां केतुमयः ।
तस्मा आपः संयतः पीपयंत तस्मिंश्चात्रममवच्छेपमस्तु ॥ ९ ॥
सहस्रऽसां । आग्निंऽवेशिं । गृणीपे । शत्रिं । अघ्रे । उपऽमां । केतुं । अर्यः ।
तस्मिं । आपः । संऽयतः । पीपयंत । तस्मिंन । शत्रिं । अमऽवत । त्वपं । अस्तु ॥ ९ ॥

अग्निवेशिमुत शत्रिमसंख्यातधनप्रद । आशास्त्र अपिरत्यर्था प्रजापतिमुतः सुधीः ॥ अर्थोऽह सहस्रसाम
परिमितधनप्रदमाग्निवेशिमुत शत्रिमतन्नामक राजर्षिं गृणीपे । गृणी । सीमि । हे अघ्रे अगनादिगु
णविशिष्टं । कीदृश त । उपमामुपमानुभूत केतु प्रज्ञापक । प्रख्यातमित्यर्थः । तस्मा आपः संयतः मस्यक
गच्छत्यः पीपयंत । प्यायंता । तस्मिन्नाग्निं अत्र धनममवच्छेपमहित त्वप दीप्तमस्त्विति ॥ ९ ॥

यस्ते साधिष्ठ इत्यष्टर्चं तृतीयं मुक्तं । अगिरोगोत्रः प्रभुवमुर्नाम ऋषिः । अत्र्या पंक्तिः । पंक्तयंतपरिभाषया
गिष्टा अनुष्टुभः । इन्द्रो देवता । यस्तेऽष्टा प्रभुवसुरांगिरसः पंक्तयंतमित्यनुक्रांतं ॥ मुक्तविनियोगो लैंगिकः ॥
आभिप्रविकंपकथ्यपु तृतीयमवन आयस्त्वचोऽचावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः । सूत्रितं च । यस्ते साधिष्ठोऽवसे
पुरा भिद्युवा कविः । आ० ७ ८ । इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसास्त्रोश्चार्था तुचावनुरूपं । यस्ते साधिष्ठो
ऽवस इति पञ्चानुष्टुभः । आ० ८ ५ । इति हि सूत्रितं ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवस इन्द्रं क्रतुष्टमा भर । अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्त्रिं वाजेषु दुष्टरं ॥ १ ॥
यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इन्द्रं । क्रतुः । तं । आ । भर । अस्मभ्यं । चर्षणीऽसहं ।
सस्त्रिं । वाजेषु । दुष्टरं ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिगयेन साधकः क्रतुरूक्त्तलक्षणं कर्म प्रज्ञा वास्त्रिं चर्षणीसहं सस्त्रिं वाजेषु
गायाम्भ्यमा भर । आहर । कीदृशं त । चर्षणीसह सर्वेषु, सन्वत्पानसपोहत्तः । तं क्रतुः नाऽवसेऽस्मद्रक्ष
मयामपु दुष्टरमन्वरनभिभाव्यं ॥

यदिन्द्र ते चतस्रो यस्य मानं
षतीइस्य प्रयत्नः शूर संति तिस्रः । यद्वा पंच क्षितीनामवस्तसु न आ भर ॥ २ ॥
यत । इन्द्र । ते । चतस्रः । यत । शूर । संति । तिस्रः । यत । वा । पंच । क्षितीनां ।
अवः । तत । सु । नः । आ । भर ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव यत या ऊतयश्चतसश्चतुर्षु वर्णेषु संश्रिताः संति याश्च हे शूर तिस्रस्त्वपु लोकिषु वर्तमानाः ।
यद्वा । वागन्दशार्थं । यथाश्च पंच क्षितीना पंचजनसंवधिन्य ऊतयः संति तत्सर्वमवो रक्षणं सु मुष्टु नो
ऽस्मभ्यमा भर । आहरति ॥

आ तेऽवो वरेण्यं वृषंतमस्य हूमहे । वृषंजृतिर्हि जज्ञिष आभूमिर्दिदु तुर्वणिः ॥ ३ ॥
आ । ते । अवः । वरेण्यं । वृषंतऽतमस्य । हूमहे । वृषंऽजृतिः । हि । जज्ञिषे । आ
ऽभूमिः । इन्द्र । तुर्वणिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र वृषंतमस्य फलाना वर्पकतमस्य ते तवावो रक्षण गमन वा वरेण्यं वरणीयमा हूमहे । आङ्गयामः ।
हे इन्द्र वृषजृतिर्वर्षणगमनसुर्वर्षणसुर्गवनिर्हंसको वा त्यमाभूमिः सर्वतो भवद्विष्याभ्रैर्महद्विः सहावो हि
जज्ञिषे । उत्पादयामि खलु । तेऽव आङ्गयाम इति । यद्वा । वृषगमनः सन्वत्पानसपोहत्तः फलं जज्ञिषे
तस्मान्तऽवो हूमहे इति ॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः । स्वष्टाचं ते धृषन्मनः सचाहमिन्द्रं पांस्यं ॥ ४ ॥
वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृष्णि । ते । शवः । स्वऽष्टाचं । ते । धृषन् । मनः ।
सचाऽहं । इन्द्र । पांस्यं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र राधसे यजमानाना समृद्धये वृषा ह्यसि । फलस्य वर्षकोऽसि खलु । यद्वा । वृषा खल्वसि । राधसे
धनार्थं जज्ञिषे । उत्पादयामि । ते शवा बलं वृष्णि वर्षितु । ते मनः स्वचक्ष स्वायत्तबलं धृषन् धर्षकं विरोधिना ।
हे इन्द्र ते पीस्य पुंस्त्व सचाह संघहंतु ॥

त्वं तमिन्द्र मर्त्यममिचयंतमद्रिवः । सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते ॥ ५ ॥
त्वं । तं । इन्द्र । मर्त्यं । अमिचऽयंतं । अद्रिऽवः । सर्वऽरथा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
नि । याहि । शवसः । पते ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं तममित्रयत शत्रुत्वमाचरंतं शत्रुं वेदहतं मत्वं हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र सर्वरथा सर्वत्र व्यापिन
रथेन ॥ मुपां मुनुगित्याकारः ॥ हे जनकतो हे शत्रुमप्यते बलस्य पालकद्र नि याहि । नितरा गन्ता
भिर्भावतुं ॥ ५ ॥

त्वामिद्वृत्रहंतं जनांसो वृक्तवर्हिपः । उग्रं पृथ्वीपुं पृथ्व्यं हवन्ते वाज्रमातये ॥ ६ ॥
त्वां । इत् । वृत्रहनऽतम् । जनांसः । वृक्तऽवर्हिपः । उग्रं । पृथ्वीपुं । पृथ्व्यं । हवन्ते ।
वाज्रऽमातये ॥ ६ ॥

हे वृत्रहतमातिशयिन वृत्राणा इतरिन्द्र त्वामिच्छामि व जनांसो जना वृक्तवर्हिप आत्मादितदभाः । प्रयुक्त-
यज्ञा इत्यर्थः । उग्रमङ्गर्गवन पृथ्वीपु वःपृथ्वीपु प्रजामु मर्थे पृथ्वे पुरातन संत वाज्रमातये मयाभाय हवन्ते ।
आह्वयते ॥

अस्माकमिन्द्र दृष्टं पुरोयावानमाजिपुं । सयावानं धनेधने वाज्रयंतमवा रथं ॥ ७ ॥
अस्माकं । इन्द्र । दृष्टं । पुरःऽयावानं । आजिपुं । सऽयावानं । धनेऽधने । वाज्रऽयंतं ।
अवा । रथं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र अस्माक रथ रहणत्वभाव वा पत्रमव । रत्न । कीदृश रथ । दृष्टं दृष्टेन तरणीयमाजिपु
संयामेपु पुरोयावान पुरतो मिश्रयितार सयावानमनुचरे । सह गतार धने धने सवपु धनेपु वाज्रयत
संगम धन वक्त ॥

अस्माकमिन्द्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।
वयं श्विष्टं वार्यं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं मनामहे ॥ ८ ॥
अस्माकं । इन्द्र । आ । इहि । नः । रथं । अवा । पुरंऽध्या ।
वयं । श्विष्टं । वार्यं । दिवि । श्रवः । दधीमहि । दिवि । स्तोमं । मनामहे ॥ ८ ॥

हे इन्द्र अस्माकमस्मदीय एव मन एहि । आगच्छ । आगत्य च पुरंध्या गोभनवृत्ता नोऽस्माक रथमव ।
रत्न । वयं च हे श्विष्ट अतिशयिन बलवन त्वदन्यहाद्वार्यं तरणीय श्रवोऽस्य कीर्तिं वा दिवि स्तोमनि त्वाय
दधीमहि । म्यापयामः । तथा दिवि त्वयि स्तोम स्तोत्र मनामहे । करवामहे इत्यर्थः ॥ ८ ॥

स आ गमदिति पट्टच चतुर्थं सूक्त । आगिरमः प्रभुवभुर्वापि । तृतीया जगती शिष्टा अनुकृत्वात् त्रिष्टुभ ।
इन्द्रो देवता । अनुकृत च । स आ गमत पट्ट तृतीया जगतीति ॥ विनियोगो लिंगिक ॥

स आ गमदितो यो वसृनां चिकेतहातुं दामनी रयीणां ।
धन्वचरो न वंसगस्तृपाणश्चकमानः पिबतु दग्धमंशुं ॥ ९ ॥
सः । आ । गमत् । इन्द्रः । यः । वसृनां । चिकेतत । दातुं । दामनः । रयीणां ।
धन्वऽचरः । न । वंसगः । तृपाणः । चकमानः । पिबतु । दग्धं । अंशुं ॥ ९ ॥

स इन्द्रोऽस्मदज्ञ प्रत्या गमत । आगच्छतु । यो देवो वसृना धनाना ॥ कर्मणि पथी ॥ वसृनि धनानि
चिकेतत जानाति प्रदातुं । स कीदृशः । दामनो द्रुता दानमना वा रयीणा धनाना । गमने दृष्टात् ।
धन्वचरो न धनुषा सह सचरन धानुष्क इव वसृगो वननीयगमनतृपाणोऽत्यत तृपितश्चकमान कामयमानश्च
स न दूरधर्मभयतमशु सोम पिबतु ॥

आ ते हनू हरिवः शूर शिप्रे रूहत्सोमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।
 अन्तु त्वा राजन्वर्वतो न हिन्वन गीर्भिर्मदेम पुरुहूत विश्वे ॥२॥
 आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिप्रे इति । रूहत् । सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।
 अन्तु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन । गीऽभिः । मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥२॥

हे इंद्र हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन शूर ते तव हनू हननमाधने । यद्यप्ययं शिप्रावचनस्तथापि पुनः शिप्रा-
 भिधानाङ्गोऽवगत्यः । उक्तरूपं संहते वा शिप्रे आ रूहत आरोहन्तु प्राप्नोतु सोमोऽस्मद्भक्तः । पर्वतस्य पृष्ठे
 न रूहत । नारोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा । नशब्दः पुरस्तात्प्रयुक्तोऽप्यत्रोपमार्थः । पर्वतस्य पृष्ठे उप-
 रिप्रदेशे सोमो न । तत्र-यथा विश्रमण प्रसरति तद्वत् । अ राजन् राजमानिन्द्र त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तृती-
 यार्थ इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिव तुणादिभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्हिन्वन हिन्वंतस्त्वां
 प्रीणयंतः संतो मदेम । ह्येम । हे पुरुहूत वज्रप्रकारं वज्रभिर्वाहंतद्र ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिददिवः ।
 रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोषन्मघवन्पुरुवसुः ॥३॥
 चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे । अमतेः । इत् । अदिऽवः ।
 रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु । स्तोपत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥३॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहृत हे अदिवो वज्रविन्द्र मे मनोऽमतेरिददिवारिन्द्रादस्तोतुर्वा सधाशाङ्गिया भीत्या
 वेपते । कपते । वृत्तं चक्रं न भूर्मा वर्तमानं चक्रमिव । यस्मादेवं तस्माद्रथादध्यपरि स्थितं त्वा त्वा हे सदावृध
 सर्वदा वर्धमान हे मघवन्निन्द्र जरिता स्तोता पुरुवमुरहसुषिः कुविन्नृत्तु क्षिप्रं स्तोपत् । स्तोषति । स्तुयात् ॥
 अत्र कुविन्नृत्तुर्योगोऽप्याख्यातस्य वज्रलयहणान्निघातः ॥

एष यावेव जरिता तं इंद्रेयति वाचं बृहदाशुपाणः ।
 प्र सव्येन मघवन्यंसि रायः प्र दक्षिणिङ्हरिवो मा वि वेनः ॥४॥
 एषः । यावाऽइव । जरिता । ते । इन्द्र । इयति । वाचं । बृहत् । आशुपाणः ।
 प्र । सव्येन । मघऽवन् । यंसि । रायः । प्र । दक्षिणित् । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥४॥

एष जरिता गरिता स्तोता यावेवाभिषवाग्मेव । स यथा रसं जनयति तद्वत् हे इंद्र ते तुभ्यं वाचं स्तुति
 मियति । प्रययतीत्यर्थः । बृहन्नृत्तुभुतं फलमाशुपाण आशु संभक्ता मन हे मघवन सव्येन हस्तेन रायो धनानि
 प्र यंसि । प्रयच्छसि । दक्षिणिङ्हरिणापि प्र यंसिति शयः । मा वि वेनः । विगतकामं मा कार्षीः ॥

वृषा त्वा वृषणं वर्धतु द्यौर्वृषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां ।
 स नो वृषा वृषरथः सुशिप्र वृषक्रतो वृषा वज्रिन्भरे धाः ॥५॥
 वृषा । त्वा । वृषणं । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्यां । वहसे । हरिऽभ्यां ।
 सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र । वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् ।
 भरे । धाः ॥५॥

हे इन्द्र त्वा त्वां वृषा वर्षित्री यांयोतयित्री नृत्तिः ॥ योततेदीच्यतेवा सुत्यर्थस्यदे रूपं ॥ वृषण कामाना
वर्षकं त्वां वर्धतु । वर्धयतु । वृषा त्व वृषभ्या संकृभ्या हरिभ्या वहसे । यज्ञ प्रत्युह्यसे । हे मुनिप्र शोभनहर्षो
वृषकृतो वर्षणकर्मण हे वधिन् वज्रयुक्तद्र स त्व वृषा वृषरथस्य सग नोऽस्मान भर संयामे भरणवति यज्ञ वा
धाः । धारय ॥

यो रोहितो वाजिनो वाजिनीवान्त्रिभिः शतैः सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मि शितयो नमंतां श्रुतरथाय मरुतो द्वाया ॥ ६ ॥

यः । रोहितो । वाजिनो । वाजिनीऽवान । त्रिऽभिः । शतैः । सचमानो । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मि । शितयः । नमंतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः । दुवःऽया ॥ ६ ॥

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानमृत्तिः । यो राजा वाजिनीवानस्रवान् श्रुतरथो रोहितो रोहितवर्णो
वाजिनो वजनवंतावर्था त्रिभिः शतैर्गवा धनाना वा उक्तमस्याभिः सचमाना मगन्तमानावदिष्ट ॥ ददा
तेदिशतिवा लुडीद रूप ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्रे नित्यतरुणाय वास्मि श्रुतरथाय नितयः सर्वाः प्रजा द्वाया ॥
तृतीयकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया सं नमता । प्रणता भवतु । भवतामित्यर्थः । हे मरुत इतीद्रमहाय
भूतानां मरुता संबोधनं ॥ ६ ॥

सं भानुना पंचर्षं पंचम मुक्तमक्षिरार्थं विष्टमभेद्र । सं भानुना पचात्रिरत्यनुकर्मणका ॥ विनयोयो
निगिकः ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वंचाः ।

तस्मा अमृधा उपसो व्युच्छान्य उंदाय मुनवामेत्याह ॥ १ ॥

सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः । सुऽअंचाः ।

तस्मि । अमृधाः । उपसः । वि । उच्छान् । यः । उंदाय । मुनवाम । इति । आह ॥ १ ॥

सूर्यस्य भानुना तेजसा महाजुह्वानः सर्वत्र हयमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ घृतपृष्ठः पृथीप ज्वालो घृत-
युक्तपृष्ठप्रदेशो वा स्वचाः स्वचनोऽभिः सं यतते । सूर्यक प्रयत्न करोति । उदयकाले लपयः प्रज्जान्ति ।
तस्मात्कारणायो यजमान इद्राय मुनवामेत्याह वृतेऽध्वर्यु प्रति तस्मि यजमानायामध्रा अहिमता उपसो
व्युच्छान् । व्युच्छतु । उदयकालेऽभिः प्रज्जान्तिस्तस्मात्सोमयाग कर्म इति यो वृते तस्य मुदिनानि भवतीत्यर्थः ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णवर्हियुक्तावा मुतसोमो जराते ।

ग्रावाणो यस्येपिरं वदंत्ययं ध्वर्युर्हविषाव सिंधुं ॥ २ ॥

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽवर्हिः । युक्तऽयावा । मुतऽसोमः । जराते ।

ग्रावाणः । यस्य । इपिरं । वदंति । अयंत । अध्वर्युः । हविषा । अवं । सिंधुं ॥ २ ॥

समिद्धाग्निः पृथीप्राग्निः स्तीर्णवर्हिः प्रसूतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते । युक्तावा नित्यक्ताभिप
वपाषाणः मुतसोमोऽभिपुतसोमो जराते । जराते । स्नाति । यस्याध्वर्योर्ग्रावाणोऽभिपवसाधना इपिरसंपणीय
गमनशीलं वा शब्दं वदति सोऽध्वर्युर्हविषा महावायत मिधु । पत्तत्रनीरवगच्छति ॥

वधूरियं पतिमिच्छंत्येति य इं वहति महिषीमिपिरां ।

आस्य श्रवस्याद्रथ आ च घौपात्पुरु महसा परि वर्तयाते ॥ ३ ॥

वधूः । इयं । पतिं । इच्छंती । एति । यः । इं । वहति । महिषीं । इपिरां ।

आ । अस्य । अयस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयान्ते ॥ ३ ॥

इयं वधुरिन्द्रस्य पत्नी पतिमिच्छती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छत्यति । अनुगच्छति । य इंद्र ईमेना महिषी वहति वहतीपिरा गमनवती अस्थिन्द्रस्य रथ आ अर्वागस्यदभिमुखं अयस्यात् । अत्रमिच्छति । आ च घोषात् । आघृष्यति । शब्दयति । पूर्वत्यधिक सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयान्ते । वर्तयति । प्रापयति । अयस्यादा च घृष्यादिति वा ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निद्रस्तीव्रं सोमं पिबति गोसंखायं ।

आ सत्वनेरजति हंति वृत्रं श्येति शितीः सुभगो नाम पुष्यन् ॥ ४ ॥

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इंद्रः । तीव्रं । सोमं । पिबति । गोऽसंखायं ।

आ । सत्वनेः । अजति । हंति । वृत्रं । श्येति । शितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४ ॥

स राजा न व्यथते । व्यथितो न भवति । यस्मिन् राजानि तदीये यज्ञ इंद्रस्तीव्रं मदजनकं सोमं पिबति गोसंखायं । विकारि प्रकृतिशब्दः । चीरादिमिथरणवत् । स राजा सत्वनेः सत्वभिरनुचरैरा सर्वतोऽजति । गच्छति । हति च वृत्रं पाप वरिण वा । जति गच्छति शितीः प्रजाः । अथवा शितीर्निवासान्निवसते । सुभगः शोभनमुखो नाम नामक धनमिन्द्रस्य सौत्रं वा पुष्यन् पोषयन् ॥

पुष्यात्शेमे अभि योगे भवात्युभे वृता संयती सं जयाति ।

प्रियः सूर्ये प्रियो अग्रा भवाति य इंद्राय सुतसोमो ददाणत् ॥ ५ ॥

पुष्यात् । शेमे । अभि । योगे । भवाति । उभे इति । वृता । संयती इति संऽयती । सं । जयाति ।

प्रियः । सूर्ये । प्रियः । अग्रा । भवाति । यः । इंद्राय । सुतऽसोमः । ददाणत् ॥ ५ ॥

पुष्यात् पोषयद्वृष्यादीन् । जेम प्राप्स्य धनस्य रक्षणं योगेऽन्वयस्य प्राप्ती चाभि भवाति । भवति । अभि-त्यनर्थको धात्वर्थानुवादी वा । प्रभुर्भवतीत्यर्थः । तथोभे वृता वर्तमानं संयती नियते अहोरात्रि सं जयाति । मय्यक जयति । ते मुखकर स्यातामित्यर्थः । किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथापार्थो प्रियो भवति य इंद्राय सुतसोमो ददाणत् सोम ददाति ॥ ॥ ५ ॥

उरोष्ट इति पचर्चं पष्टं मुक्तमंत्रारोपमानुष्टुभमंत्रं । उरोरानुष्टुभमित्यनुकांतं ॥ विनियोगो निगिकः ॥

उरोष्ट इंद्र राधसो विश्वी रातिः शतक्रतो । अधा नो विश्वचर्षणे द्युम्ना सुष्टात्र मंहय ॥ १ ॥

उरोः । ते । इंद्र । राधसः । विश्वी । रातिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अध । नः ।

विश्वऽचर्षणे । द्युम्ना । सुऽष्टात्र । मंहय ॥ १ ॥

हे इंद्र शतक्रतो बह्वकर्मन् ते तवोरोः प्रभुतस्य राधसो धनस्य रातिर्दानं विश्वी महती । अधातः कारणात् नोऽस्मभ्यं हे विश्वचर्षणे सर्वस्य द्रष्टः मुचत्र शोभनधनद्र । चर्चामिति धननाम । द्युम्ना द्युम्नानि धनानि मंहय । प्रयच्छ ॥

यदीमिंद्र अवाय्यमिषं शविष्ठ दधिषे । पप्रथे दीर्घश्रुतंमं हिरण्यवर्णं दुष्टरं ॥ २ ॥

यत् । इं । इंद्र । अवाय्यं । इषं । शविष्ठ । दधिषे । पप्रथे । दीर्घश्रुत्ऽतंमं । हिरण्यऽवर्णं ।

दुष्टरं ॥ २ ॥

हे इन्द्र शविष्ठ अतिशयैव बलवान् यदिपमत्तं श्रवाय्य श्रवणीयमीं सर्वतो दधिपे धारयामि ददासि वां ॥
इषशब्दो नपुमकनिगोऽयस्मि ॥ हे हिरण्यवर्णन्द्र तदन्नं पप्रथे । प्रथते । कथं । दीर्घश्रुतममतिद्वरश्रवणीयतम ।
सर्वत्र कीर्त्यमित्यर्थः । द्रष्टरभनभिभाव्यमुक्तलक्षणं प्रथते ॥

शुष्मासो ये ते अद्रिवो मेहना केतसापः । उभा देवावभिष्टये दिवश्च गमश्च राजथः ॥३॥
शुष्मासः । ये । ते । अद्रिऽवः । मेहना । केतऽसापः । उभा । देवा । अभिष्टये । दिवः ।
च । गमः । च । राजथः ॥३॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र ते त्वदीया ये शुष्मासो बलभूता मरुतः सति । कीदृशास्ते । मेहना महनीयाः
केतसापः प्रज्ञापकं कर्मातरिजं वा स्पृशतः । उभा देवा त्वं च मरुत्समूहं श्लुभो युवा । दिवश्च युल्लोकान् गमश्च
भूमः सकाशादभिष्टयेऽभितो गमनाय राजथः । ईशाथ ॥

उतो नो अस्य कस्य चिद्दशस्य तव वृत्रहन ।

अस्मभ्यं नृमणमा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे ॥४॥

उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दशस्य । तव । वृत्रऽहन ।

अस्मभ्यं । नृमणं । आ । भर । अस्मभ्यं । नृऽमनस्यसे ॥४॥

उतो अपि च हे वृत्रहजिन्द्र नोऽस्मभ्य कस्य चिदनिर्दशस्य दशस्य प्रवृत्तस्य दातुं वास्य तव मभुंतभ्योऽस्मभ्य ।
पुनःश्रुतिरादरार्थं । नृमणं नृमणं धनसा भर । आहर । हे इन्द्र यतस्त्वमस्मभ्य नृमणस्यसे धनमित्यर्थः ॥

नू तं आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मच्छतक्रतो ।

इंद्र स्यामं सुगोपाः शूर स्यामं सुगोपाः ॥५॥

नू । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

इंद्र । स्यामं । सुऽगोपाः । शूर । स्यामं । सुऽगोपाः ॥५॥

हे शतक्रतो इंद्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिगमनेनं शीघ्रं ममुदा भवेमति शोषः । हे इन्द्र तव शर्मन् शर्मणि
सुखे सति सुगोपाः स्याम । भवेम । हे शूर तव शर्मणि सुगोपाः शोभनरक्षणा स्याम । भवेम । पुनरुक्ति
रादरार्था ॥ ॥९॥

यदिन्द्र चिचिंति पचर्चं सप्तमं मुक्तमंत्रार्यमंद्रं । अत्या पक्तिः शिष्टाः पत्न्यतपरिभाषयानुष्टुम । यदिन्द्र
पत्न्यतमित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविकेपकश्लेषु तृतीयमवन आयसृचोऽक्षावाकस्य विकल्पिकः मोत्रियः ।
सुचित च । यदिन्द्र चिच मेहना यस्ते साधिषोऽवसे । आ० ७ ८ । इति ॥

यदिंद्र चिच मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः । राधस्मन्नो विदद्वस उभयाहस्त्या भर ॥९॥

यत् । इंद्र । चिच । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातं । अद्रिऽवः । राधः । तत । नः । विदद्वसो

इति विदत्ऽवसो । उभयाहस्ति । आ । भर ॥९॥

हे इन्द्र हे चिच चायनीय हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र यन्मेहना महनीय त्वादात त्वया दातव्य राधो
धनमस्ति तद्वनं हे विदद्वसो लब्धधनं नोऽस्मभ्यमुभयाहस्त्याभाभ्या हस्ताभ्यामा भर । आहर । अत्र यदिन्द्र
चिच चायनीय महनीयं धनमस्तीत्यादिनिश्चयं द्रष्टव्यं । नि० ४. ४ ॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिन्द्रं द्युष्टं तदा भर । विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने ॥२॥
यत् । मन्यसे । वरेण्यं । इन्द्रं । द्युष्टं । तत् । आ । भर । विद्याम । तस्य । ते । वयं ।
अकूपारस्य । दावने ॥२॥

हे इन्द्र यत् वृक्षमङ्गं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् वृक्षमा भरास्मभ्यं । ते तव संबन्धिनो वयं तस्य तादृश-
स्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य । अकृत्स्नितः पारोऽतो यस्य तादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम । स्याम ॥

वा ज्रपेथेऽतिरिक्तोक्थं यत्ते दित्स्यत्येपा । मृचित च । यत्ते दित्सु प्रराथं त्वामिच्छवसस्यते । आ० ९. ९. इति ॥
यत्ते दित्सु प्रराथं मनो अस्ति श्रुतं बृहत् । तेन दृष्ट्वा चिददिव आ वाजं दर्षि सातये ॥३॥
यत् । ते । दित्सु । प्रऽराथं । मनः । अस्ति । श्रुतं । बृहत् । तेन । दृष्ट्वा । चित् । अदिवः ।
आ । वाजं । दर्षि । सातये ॥३॥

हे इन्द्र ते तव यदित्सु दानेच्छु प्रराथं प्रकषेण सत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहन्महन्मनोऽस्ति तेन मनसा हे अदिवो
वज्रवज्रिन्द्रं दृष्ट्वा चिददिवमपि वाजमन्नमा दर्षि । आदरयामि सातयेऽस्मत्समजनाय लाभाय वा ॥

मंहिष्ठं वो मघोनां राजानं चर्षणीनां । इन्द्रमुप प्रशंसये पूर्वीभिर्जुजुषे गिरः ॥४॥
मंहिष्ठं । वः । मघोनां । राजानं । चर्षणीनां । इन्द्रं । उप । प्रऽशंसये । पूर्वीभिः । जुजुषे ।
गिरः ॥४॥

मघोनां हविलक्षणधनवतां वो यस्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पुत्र्यं चर्षणीनां मनुष्याणां राजानमिन्द्रमुपोषित्य
प्रशंसये प्रशंसितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वाग्भिर्गिरः स्तोतारो जुजुषे । सेवते ॥

अस्मा इत्काव्यं वच उक्थमिन्द्राय शंस्यं ।
तस्मा उ ब्रह्मवाहसे गिरो वर्धत्यत्रयो गिरः शुभंत्यत्रयः ॥५॥
अस्मि । इत । काव्यं । वचः । उक्थं । इन्द्राय । शंस्यं ।
तस्मै । ऊं इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धति । अत्रयः । गिरः । शुभंति । अत्रयः ॥५॥

अस्मा इदस्मा एवन्द्राय काव्यं कवः स्तोतुः संबन्ध । यद्वा । कृ शब्दे । शब्दमीयं वचो वायूपमुक्थं शस्त्रं
शस्य शसनीय । यस्मादेव तस्मात्तस्मा उ तस्मा इन्द्रार्थेव ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः
स्तोत्रत्रयोऽत्रियोत्रा वर्धति । वर्धयति । अत्रयो गिरः शुभति । दीपयति । पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ॥१०॥

आ याह्यद्विभिरिति नवर्चमष्टम मुक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । आ याहि नव त्र्युष्णिगाद्येत्यानुष्टुप्मध्ये च
मा मीरी तदादीतिहासः स्तुतिकमंत्वादर्विदेवतेवति । छत्रस्य ऋषियान्यस्यात् । अनु० १० २ । इति परिभा-
षयात्रिर्क्षपिः । आयास्मिन्न उष्णिहः पंचमीनवस्यावनुष्टुभां शिष्टाश्चतस्रिष्टुभः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् षष्ठाया
अत्रिदेवताया अत्र्यर्षियाश्च पंचमी सूर्यदेवत्या शिष्टा एन्द्रः ॥ दशरात्रे तृतीयऽहनि प्रउगशस्त्र आद्यसूच एन्द्रः
पंचमः । मृचित च । आ याह्यद्विभिः सुतं सजूर्षिश्चिभिर्देवभिः । आ० १. १०. इति ॥ महाव्रतेऽर्थाष्णिहृतुचा-
शीतावयं नुचः ॥

आ याह्यद्विभिः सुतं सोमं सोमपते पिव । वृषन्निद्र वृषभिर्वृचहंतम ॥१॥
आ । याहि । अद्विऽभिः । सुतं । सोमं । सोमऽपते । पिव । वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः ।
वृचहनऽतर ॥१॥

हे इंद्र आ याहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । आगच्छ च हे सोमपते सोमस्य स्वाभिस्त्रिद्र अद्रिभिर्यावभि
मुतमभिपुते सोमं पिब । हे वृषण फलस्य वर्षायतर्ष्वृत्रहतमातिशयिन शत्रूणा हतुतम वृषभिवर्षकैर्मरुद्विः महा
याहि पिब च ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषन्निद्र वृषभिवृत्रहंतम ॥२॥
वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषन् । इंद्र । वृषं ऽभिः ।
वृत्रहन ऽतम ॥२॥

यावाभिपवमाधनः पापाणो वृषा वर्षकः सोमरमस्य फलस्य वा । मदः सोमपानिन जनितो वृषा वर्षकः ।
अयं सुतो ऽभिपुतः सोमो वृषा । त सोम वृषभिः मह पिब ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चिच्चाभिरुतिभिः । वृषन्निद्र वृषभिवृत्रहंतम ॥३॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिनः । चिच्चाभिः । रुति ऽभिः । वृषन् । इंद्र । वृषं ऽभिः ।
वृत्रहन ऽतम ॥३॥

हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र वृषा सोमरमस्य सेक्ताहं वृषण त्वां हुवे । आहूयामि । किमर्थं । चिच्चाभिश्चायनो
याभिरुतिभि रत्नाभिर्निमित्तभुतोभिः । शिष्ट गत ॥

ऋजीपी वज्रीत्यपा ब्राह्मणाश्चासिनः शस्त्रयाज्या । ऋजीपी वज्री वृषभस्मुरापाऽऽति राज्या । आ० ५ ५६ ।
इति हि सूचितं ॥

ऋजीपी वज्री वृषभस्मुरापाटुष्मी राजा वृत्रहा सोमपावा ।
युक्ता हरिभ्यामुप यासदवाङ्माध्यंदिने सवने मत्सदिदं ॥४॥
ऋजीपी । वज्री । वृषभः । तुरापाटु । शुष्मी । राजा । वृत्रहा । सोमऽपावा ।
युक्ता । हरिऽभ्यां । उप । यासत् । अवाङ् । माध्यंदिने । सवने । मत्सत् । इंद्रः ॥४॥

ऋजीपी । सवनद्वये ऽभिपुतस्य गतमारस्य सोमरमस्य तृतीयसवन आषायाभिपुते । यो ऽस्मि स ऋजीप
सोमः । सो ऽस्यास्तीत्यृजीपी । वज्री वज्रवान वृषभो वर्षिता तुरापाटु तुराणा त्वरमाणाना शत्रूणा सोढा
शुष्मी बलवान राजेश्वरः सर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्य हता सोमपावा सोमरमस्य पाता एव महानुभाव इद्रो
हरिभ्यां युक्ता रथ योजयत्वोप यासत् । उपगच्छतु । अवाङ्मादभिसुवसागच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत्
मायतु सोमिनद्रः ॥

यत्त्वा सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः । अशेषविद्यथा मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥५॥
यत् । त्वा । सूर्यं । स्वः ऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः । अशेषं ऽवित । यथा ।
मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥५॥

इदमादिचतुर्भिर्मेवैरत्रीणां कर्म कीर्तितं । हे सूर्यं प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदासुरो ऽसुरस्य प्राणापहन्तुरमुया
वा पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिमित्तनाविध्यत् । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदी
धयुः । दृश्यंते । यथा तत्रत्यः सर्वो ज्ञो ऽज्ञिचवित स्वस्वस्थानमजानन मुग्धो मुहो भवति तथा ॥ ॥५॥

स्वर्भानोरधु यद्विद्र माया अत्रो दिवो वर्तमाना अवाहनं ।
गूळं सूर्यं तमसापंचतेन तुरीयेण ब्रह्मणाचिदद्विः ॥६॥

स्वःऽभानोः । अर्ध । यत् । इन्द्र । मायाः । अश्वः । दिवः । वर्तमानाः । अश्वऽअह्न ।
गृह्ण । सूर्यः । तमसा । अर्धऽव्रतेन । तुरीयेण । ब्रह्मणा । अविन्दत् । अत्रिः ॥ ६ ॥

अथाथ जगन्मातृद्वानंतरं स्वभानोरमुरस्य यत् या मायाः संति । कीदृश्याः । दिवो योतमानादादि-
त्वाद्वाऽवस्नाद्वर्तमानाः । तदपरितरिधानामामर्थ्यादिति भावः । हे इन्द्र ताः सर्वा अवाहन । अश्वहंसि ।
अर्धात्रैव परीक्षवाद्वाः । तमसाधकारणापव्रतेनापगतकर्मणा गृह्ण सूर्यः । अर्धकारस्यावरणरूपत्वात्पव्रतत्वं ।
तथाविध तुरीयेण ब्रह्मणा यावन्तो ब्रह्मत्यन्तनात्रिग्विदत् । लब्धवान् आवरणापगमोपायं निवारणं शुद्ध वा
सूर्यमिति । पूर्वमत्रापक्षयास्य तुरीयत्व । एकैक मायाशर्मकेकेन मंत्रणापनोद्य चतुर्थेन मंत्रेण त्रिलीनं तमो
ऽप्यनुददित्यर्थः ॥

मा मामिमं तव संतमत्र इरस्या दुग्धो भियसा नि गारीत् ।

त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तो मेहावतं वरुणश्च राजा ॥ ७ ॥

मा । मां । इमं । तव । संतं । अत्र । इरस्या । दुग्धः । भियसा । नि । गारीत् ।

त्वं । मित्रः । असि । सत्यऽराधाः । तो । मा । इह । अवतं । वरुणः । च । राजा ॥ ७ ॥

इदं सूर्यवाक्य । हे अत्र मामिममीदृगवस्य मां तव संतं तव स्वभुतमिरस्यान्नक्त्या दुग्धो द्रोग्धामुरो
भियसा भयजनकेन तमसाधकारण मा नि गारीत् । मा गिरतु । किंच हे मित्र त्वं मित्रोऽसि । प्रमोतः
मकाशात्ताता भवसि । सत्यराधाः सत्यधनश्च । तो राजा वरुणश्च त्वं च तो युवा मा मामिहावत । रक्षत ।
यद्वा । अत्रैव मित्र उच्यते । वरुणश्च युवा ॥

यावन्तो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन कीरिणा देवान्मसोपगिष्टान ।

अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधास्त्वभानोरप माया अघुष्टात् ॥ ८ ॥

यावन्तो । ब्रह्मा । युयुजानः । सपर्यन । कीरिणा । देवान् । तमसा । उपऽगिष्टान ।

अत्रिः । सूर्यस्य । दिवि । चक्षुः । आ । अधात् । स्वःऽभानोः । अर्ध । मायाः । अघुष्टात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिमामिहावतमित्युपगिष्टान यावन्तोऽभिपवसाधनाय युयुजानो युजन । इद्वार्थं सोमस-
भिपुष्पवित्यर्थः । तथा कीरिणा । कीर्यते विनिष्यत इति कीरि स्तोत्र । तेन देवान् सपर्यनं पुत्रयत्तमसा ।
उक्तः साधनः सूर्यस्य सर्वप्रकस्य चक्षुः सर्वस्य व्यापकं मडलं दिव्यतरिच अधात् । निस्समस्कृतवानि-
त्यर्थः । तदेव स्पष्टयति । स्वभानोरितन्नामकस्यामुरस्य मायाः । स्वाश्रयमया मोहयती परास्मथा कुर्वती
माथत्युच्यते । तादृशीर्मायाः । तुरीयेण ब्रह्मण्युक्त । तदेतदुक्तं यत्तुरीयं ब्रह्म । तेनात्रिसहाय इन्द्रोऽपाघुष्टत ।
अपजुगोप । न्यवारयदित्यर्थः । अथवा तृतीयपाद एव व्याख्येयः । सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृते प्रकाशं तदपनोद्य
स्वकीयं चतुराधात् । निवारणं तत्रःसंख्याद्यद्दृष्टवानित्यर्थः । स्वभानुमायया सूर्यस्यावृतिहारिद्रविके समा-
ग्राता । स्वभानुशामुरः सूर्यं तमसाविध्यन्तस्मिं देवाः प्रायश्चित्तमेव तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघुष्ट मा ऋणा-
विरभवत् यद्वितीयं मा फाल्गुनी यत्तृतीयं मा वल्ग्वी यदप्यस्यादपाकृतत्रित्यादि ॥

यं वै सूर्यं स्वभानुस्तमसाविध्यतामुरः । अत्रयस्तमन्वविन्दन्त्येन्ये अशङ्कुवन ॥ ९ ॥

यं । वै । सूर्यं । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आमुरः । अत्रयः । तं । अशुं ।

अविन्दत् । नहि । अन्ये । अशङ्कुवन ॥ ९ ॥

अत्रिहृतं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्येया । अत्रयस्म सूर्यमन्वविदेन । इदार्थं सो मयागदेवतामृतिनमस्कारररनुक्रमेणपदीपत्तमो विरुध्य लभ्यत इत्यर्थः । अन्ये नह्यशक्नुवन् । न लभ्यत खनु ॥ ॥ १० ॥

को नु वामिति विगत्यच नवम मुक्त भामस्यात्रारप । पौडशीमगदश्यावतिजगत्सो विश्वकपदा विराट् गिष्टाः मगदश त्रिष्टमः । विश्वे देवा देवता । तथा चानुकात । को नु विगतिर्वैश्वदेव वै तत पौडश्यावतिजगत्वावत्येकपदेति ॥ विनियोगो निगिकः ॥

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।

ऋतस्य वा मदसि त्रामीथां ना यज्ञायते वा पशुपो न वाजान् ॥ १ ॥

कः । नु । वां । मित्रावरुणा । ऋतऽयन । दिवः । वा । महः । पार्थिवस्य । वा । दे ।

ऋतस्य । वा । मदसि । त्रामीथां । नः । यज्ञऽयते । वा । पशुऽमः । न । वाजान् ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा देवा वा युवा को नु कः गनु यजमान ऋतायन्यज्जमित्वा न शक्नुयादिति शेष । तस्मात्कृत मर्थव । दिवः मदसि युनोक्तमवधिनि म्यानि मदी भदतः शार्थिवस्य मदस्यतस्थात्पादकस्यातरि वस्य मदसि । तदनुत्वात्ताच्छ्रयः । त्रिपु म्यानिपु नोऽस्मान् त्रामीथा । रभत । वागदश्यार्थ । किञ्च यज्ञायते दे वा हविर्देवो च मह्य पशुपो न वाजान् पशुपमीदतो वाजान्वाजान् वीरदध्यादीनीव । तानि यथा प्रयत्नथ तदवत मिति । यद्वा । नगदश्यार्थ । पशुपः पशुनात्राश दत्तमित्यर्थः ॥

ते नो मित्रो वरुणा अर्यमायुरिन्द्रं ऋभुष्टा मरुतो जुषंत ।

नमोभिर्वा ये दधते सुवृक्तिं स्तोमं रुद्राय मीऋपं मजोपाः ॥ २ ॥

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । आयुः । इंद्रः । ऋभुष्टाः । मरुतः । जुषंत ।

नमःऽभिः । वा । ये । दधते । सुऽवृक्तिं । स्तोमं । रुद्राय । मीऋपं । मऽजोपाः ॥ २ ॥

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माक मुवृक्तिं स्तोमं गोमनपापादिथर्जनवत्स्तोत्र नमोभिर्वा हविर्भिश्च जुषत । सेवता । ये दधते धारयत्युक्तनजण स्तोत्र । देवा द्विविधा स्तोत्रमाजो हविर्माजश्च । अत्र स्तोत्रमाजो उच्यते । आयुः सततगतिवायुरुच्यते । अथ मरुत एव वियुज्य शिग्यते । रुद्राय मीऋपं ॥ तृतीयार्थं चतुर्थी ॥ इंद्रेण मह मजोपाः मजोपमः मह प्रीयमाणाः । तेषा पुत्रत्वादिति भावः । किञ्चन रुद्राय मजोपा इत्यतन्मित्रादिस वैदेवताविशेषणमिति कथयति ॥

आ वां येषांश्चिना हवर्धे वातस्य पत्नन्नर्थ्यस्य पुष्टी ।

उत वां दिवो अमुराय मन्म प्रांधामीव यज्यवे भरध्वं ॥ ३ ॥

आ । वां । येषां । अश्चिना । हवर्धे । वातस्य । पत्नन् । रर्थ्यस्य । पुष्टी ।

उत । वा । दिवः । अमुराय । मन्म । प्र । अंधामीऽडव । यज्यवे । भरध्वं ॥ ३ ॥

अनयाश्चिनां रुद्राश्चिंत । हे अश्चिनाश्चिना येषा कामाना यतुतमो वा युवा वातस्य पत्नन् । धर्मसा म्याहर्मियरण । वायुममानगतरथस्य नमनं प्राधा रथ्यस्य रथस्य पुष्टी च निमित्ते मति हवर्धे । हविः आह्र यामि । आहानु पभवामि । अथवा वायुवयुवयोः शीघ्रगमनमाधनरथस्य पोषि च निमित्ते मति । उत वा किञ्चत्यर्थः । दिवो ज्योतमानाय ॥ चतुर्थार्थं पुष्टी ॥ अमुराय प्राणापहवं रुद्राय । यद्वा । युनोक्तमवधिनिऽमुराय प्राणादात्र सर्पाश्च वायवे वा यज्यवे यागुसाधकाय मन्म मन्नीय स्तोत्र प्र भरध्व । सपादयत हे ऋत्विजः । अंधामीवाज्ञानि हविल्लेजणानि हवीपि स्तोत्र चत्यर्थः ॥

प्र स॒क्ष्णो॑ दि॒व्यः क॒र्ष॑होता चि॒तो दि॒वः स॒जोषा॑ वातो अ॒ग्निः ।

पृ॒षा भ॒गः प्र॒भृथे॑ वि॒श्वभो॑जा अ॒जिं न ज॑ग्मु॒राश्व॑तमाः ॥४॥

प्र । स॒क्ष्णः । दि॒व्यः । क॒र्ष॑ऽहोता । चि॒तः । दि॒वः । स॒ऽजोषाः॑ । वातः । अ॒ग्निः ।

पृ॒षा । भ॒गः । प्र॒ऽभृथे॑ । वि॒श्वऽभो॑जाः । अ॒जिं । न । ज॑ग्मुः । अ॒श्वऽत॒माः ॥४॥

अत्र विंगोक्तदेवताः । प्र जग्मुरिति संबंधः । सज्जणो यज्ञं सेवमानः शत्रुणां सोढा वा दिव्यो दिव्य भवः कर्ष्यहोता । कर्षवा ऋषयो मेधाविनो वा होतार आद्वातारो यस्य स तथोक्तः । चित्तम्विषु शिल्पादिस्थानेषु तायमानो दिवः सूर्येण सह सजोषाः समानगतिः समानप्रीतिर्वा वात उक्तलक्षणको वायुरपिः पृषा पोषक षट्पत्नामा भगश्च प्रभृथे प्रभरणवत्यास्मिन्यज्ञ उक्ताः सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरजकाः कृत्वात्तारो वा आश्व-
श्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्वतां श्रेष्ठाः संत आजिं न संयामामव प्र जग्मुः । प्रगच्छति ॥

प्र वो॑ र॒यिं यु॒क्ताश्च॑ भ॒रध्वं॑ रा॒य एषे॑ऽवसे दधीत॒ धीः ।

मु॒णेव॑ ए॒वैरौ॑णि॒जस्य॑ होता॒ ये व॒ एवा॑ म॒रुत॑स्तुराणां ॥५॥

प्र । वः । र॒यिं । यु॒क्तऽश्च॑ । भ॒रध्वं॑ । रा॒यः । एषे॑ । अ॒वसे॑ । द॒धीत॑ । धीः ।

मु॒ऽणेवः॑ । ए॒वैः । औ॒णि॒जस्य॑ । होता॑ । ये । वः । एवा॑ । म॒रुतः॑ । तुराणां ॥५॥

हे मरुतो वो यूय रयि धनं युक्ताश्चमश्नमहितमश्रयोग्यं पुत्रं वा प्र भरध्वं । संपादयत । रायो धनानि श्रवा-
शादिलक्षणान्येध प्राप्तु । अवसे । अथ इत्यन्ननाम । अत्राय प्राप्तानां धनानां रक्षणाय वा धीः स्तोता दधीत ।
धारयति स्मृति । सर्वाणिजस्य कजीवतो होतारिर्वैर्गंतर्थैः कामिर्गमनसाधनैरर्थैर्वा मुणैः । श्रवमिति मुखनाम ।
मुमुक्षो भवतु । हे मरुतमुराणा त्वरमाणानां वो यप्साकं य एवाः कामा अथा वा संति तैरिति ॥ १३॥

प्र वो वायुमिति पृषी वायव्ये पर्णा हविषो याज्या । प्र वो वायुं रथयुजं ऋगुध्वमत त्वामदिते महि
। आ० ३ ८ । इति सूत्रितं ॥

प्र वो॑ वा॒युं रथ॑यु॒जं कृ॒णुध्वं॑ प्र दे॒वं वि॒प्रं प॒नितार॑म॒र्कैः ।

इ॒पु॒ध्यव॑ च॒त॒सापः॑ पु॒र॑धी॒वस्वी॑नां अ॒त्र प॒त्नी॑रा धि॒ये धुः ॥६॥

प्र । वः । वा॒युं । रथ॑ऽयु॒जं । कृ॒णुध्वं॑ । प्र । दे॒वं । वि॒प्रं । प॒नितारं॑ । अ॒र्कैः ।

इ॒पु॒ध्यवः॑ । च॒त॒ऽसापः॑ । पु॒र॑ऽधीः । व॒स्वीः । नः । अ॒त्र । प॒त्नीः । आ । धि॒ये । धु॒रिति॑ धुः ॥६॥

हे मदीया ऋत्विजो वो यूय वायु वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंबद्धं ऋगुध्वं । कृणुध्व । प्र देव
योतमान विप्र विप्रिण कामानां पुरक विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः ।
फलप्रदातार वा अर्करचनसाधनैर्वैः प्र ऋगुध्व । स्तुत । किंचिपुध्यवो गन्त्र्य चतसापो यज्ञासृगः पुरधीः
पुरध्यः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वत्सोः प्रगस्याः पत्नीर्देवपत्न्योऽवास्मिन्यज्ञ नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे
तन्निष्पत्तय आ धुः । आगतवत्यः ॥

उ॒ष॒ व॒ एषे॑ वं॒द्येभिः॑ श्रू॒षैः प्र॑ यु॒ह्नी दि॒वश्चित॑य॒द्भिर॑र्कैः ।

उ॒पासा॑न॒क्ता वि॒दुषी॑व वि॒श्वमा॑ हा॒ वह॑तो म॒र्त्याय॑ य॒ज्ञं ॥७॥

उ॒ष॒ । वः । एषे॑ । वं॒द्येभिः॑ । श्रू॒षैः । प्र । यु॒ह्नी इति॑ । दि॒वः । चि॒त॒यत्त॑ऽभिः । अ॒र्कैः ।

उ॒षसा॑न॒क्ता । वि॒दुषी॑ इति॑ वि॒दुषी॑ऽइव । वि॒श्वं । आ । हा॒ । वह॑तः । म॒र्त्याय॑ । य॒ज्ञं ॥७॥

हे उपासान्ता अहोरात्राभिर्मानदेवते यद्गी महत्या वयोभिर्वदनाहरितरैर्देवैः सह दिवोऽतरि जाते
विशेषिण सर्वप्रदेशाद्गो युष्मभ्यमुप प्रेषे । उपप्रापयामि हविः ॥ ईपिः प्रापणकमा स्यादुपप्राभिः समन्वित ॥
शुषिः मुखकैः चितर्याद्विज्ञाप्यार्द्धरकर्मत्रैः सहोपप्रापयामि । हे उक्तदेवते विश्व सर्व कर्तव्यज्ञात विदुषी इव
जानांत्याविव मर्त्याय यज्ञमानाय यज्ञमा वहतः । अभिमुख प्रापयतः । इति पुराणः । यद्वा । शुषिरत्यादीनि
तृतीयाब्रह्मवचनांतानि वक्ष्यमिदमित्यस्य विशेषणानीति कचिदाहः ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नृन्वास्मोऽप्यति त्वष्टारं रराणः ।

धन्या सज्जोषा धिपणा नमोभिर्वनस्पतीरोपधी राय एषे ॥ ८ ॥

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नृन् । वास्मोः । पतिं । त्वष्टारं । रराणः ।

धन्या । सऽज्जोषाः । धिपणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन् । ओपधीः । रायः । एषे ॥ ८ ॥

अहं पोष्यावतो ब्रह्मपोष्यजनयुक्तात्प्रकर्मनेतृन् वो युष्मानभ्यर्चं । अभिपुत्रयामि । स्त्रीमीत्यर्थः । किं पुनस्ते
यूयं । उच्यते । वास्मोऽप्यति त्वष्टारं रराणः स्त्रीवादिभिः कौडन हविर्देवद्वारा । धन्या धनकरी सज्जोषा
इतरदेवैः सह गच्छती प्रीणयती वा धिपणा । वाङ्मतिता । वाग्देवता ॥ एता द्वितीयाथं प्रथमाः ॥ उक्तल-
क्षणां वाणीं वनस्पतीनोपधीश्च नमोभिः महार्च इति संबधः । किमर्थं । राय एषे धनानि प्राप्तु ॥

तुजे नस्तने पर्वताः संतु स्वतवो ये वसवो न वीराः ।

पनित आप्तो यज्ञतः सदा नो वर्धन्तः शंसं नर्यो अभिष्टौ ॥ ९ ॥

तुजे । नः । तुने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः । न । वीराः ।

पनितः । आप्तः । यज्ञतः । सदा । नः । वर्धन्तः । नः । शंसं । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९ ॥

पर्वताः पर्वतवतः पुराणवतो वा मेघास्मिन् विस्मृते तुजे दानि । यद्वा । तनेति पुत्रनाम ॥ पक्षार्थं चतुर्थी ॥
पुत्रस्य दान इत्यर्थः । अथवा नस्तुजे पुत्रे तने तयुत्रे च एतवः शोभनगमनाः सतु । भवतु । कौटुशांत । ये
वसवो जगतो वामयितारो वीरा न वीरा इव । किंच पनितः स्मृत आप्त्य आप्तयः सर्वयज्ञतो यज्ञनीय
आदित्यः सदा सर्वदा नः शममस्माक स्मृते नर्यो नरभ्यो हितो देवोऽभिष्टौर्भित उपणऽभिगमनेन तां सति
वर्धात । वर्धयत ॥

वृष्णां अस्तोपि भूम्यस्य गर्भं चितो नपातमपां सुवृक्ति ।

गृणीते अग्निरेतरी न शृषेः शोचिर्षकंशो नि रिणाति वना ॥ १० ॥

वृष्णाः । अस्तोपि । भूम्यस्य । गर्भं । चितः । नपातं । अपां । सुऽवृक्ति ।

गृणीते । अग्निः । एतरी । न । शृषेः । शोचिःऽकंशः । नि । रिणाति । वना ॥ १० ॥

भूम्यस्य । भूमिरेतरिण । तदहंस्य । तादृशस्य वृष्णां वर्षकस्य पत्रस्यस्य । अथवा भूम्यो भूमिरेवाहं
तदचितवृष्टिप्रदानात् । तादृशस्य मेघस्य गर्भं गर्भस्यानीयमपा नपात रत्नक वदन्तमपि सुवृक्ति । स्त्रीवर्कमेतत् ।
शोभनपापादिवज्रनवता स्त्रीवृष्णास्तोपि । स्मृतवानह । स चितस्त्रीर्णतमस्त्रिपु स्थानेपान्यपु त्रित्वापत्तपु ताथ
मानोऽग्निरेतरि गतरि मयि शुषिः मुखकैर रग्निमभिनं गृणीते । न गरण कुरुते । न कृष्यतीत्यर्थः । किंतु
शोचिर्षकंशः प्रदीप्रग्निमः सन वना वनानि नि रिणाति । हिनस्ति । उहतीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कदाये चिंक्रितुपे भगाय ।

आप ओपधीस्त नोऽवंतु द्यौर्वना गिरयो वृक्षकंगः ॥ ११ ॥

कथा । महे । रुद्रियाय । ब्रवाम् । कत् । राये । चिकितुषं । भगाय ।

आपः । आपधीः । उत । नः । अवंतु । द्याः । वना । गिरयः । वृष्टाऽकेगाः ॥ ११ ॥

वयमत्रयः कथा केन प्रकारेण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम स्मृतीः । कत किं च स्तोत्र राये धनलाभाय चिकितुषं सर्वं जानते भगार्थतन्नामकाय देवाय ब्रवाम । उतापि चापोऽद्धेवता आपधीरोपधयो योद्युदेवता वना वनानि गिरयो वृक्षकेगाः । वृक्षा एव केगस्थानीया येषां ते । एता उक्ता देवता नोऽस्मानवतु । रक्षंतु ॥

शृणोतुं न ऊर्जा पतिर्गिरः स नभस्तरियाँ इपिरः परिज्मा ।

शृण्वंत्वापः पुरो न शुभाः परि सुचां बवृहाणस्याद्रेः ॥ १० ॥

शृणोतुं । नः । ऊर्जा । पतिः । गिरः । सः । नभः । तरीयान् । इपिरः । परिऽज्मा ।

शृण्वंतु । आपः । पुरः । न । शुभाः । परि । सुचः । बवृहाणस्य । अद्रेः ॥ १२ ॥

नोऽस्माक गिरः स्मृतीः शृणोतु । कः । ऊर्जा बलानां पतिर्वायुः । अथवा ऊर्जामज्ञाना पतिः । प्राणोपाधिकस्य वायोः कृत्वान्तुत्व प्रसिद्धं श्रुतिश्च भवति । प्राणस्यान्नमिदं सर्वं पत्रापरितरकन्ययत । मनु० प २८ । इति । स नभो नभमि चारी तरीयान् तरितस्य इपिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गता । किचापः शृण्वतु गिरः । कीदृश्वन्ताः । पुरो न पुराणीव शुभा दीप्ता बवृहाणस्य वर्धमानस्याद्रेर्मंघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः सुचः सरणशीलाः ॥

विदा चिन्नु महांतो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्यं दधानाः ।

वयश्चन सुभ्वं आवं यंति शुभा मर्तमनुयतं वधस्त्रः ॥ १३ ॥

विद । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम् । दस्माः । वार्यं । दधानाः ।

वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अवं । यंति । शुभा । मर्तं । अनुऽयतं । वधऽस्त्रः ॥ १३ ॥

हे महातो मरुतो नु जिप्र यूयं विद । जानीथ स्तोत्र । हे दस्मा दर्शनीया वो युष्मान् एवा गतारो युष्मान्मत्रमाना वार्यं वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयतो वा वय ब्रवाम स्मृतिं । यद्वा । ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मद्यज्ञमभिगतारस्ते विद । चिदिति पुरणः । वयश्चनागतारश्चितं मरुतः सुभ्वः मुधु भवतः प्रवृद्धा आ अस्मदभिमुखमव यति । गच्छति । कि कुर्वतः । शुभा जोभंकेण सहितं मर्तं मरणधर्माण वैरिणम नुयतमभिगत बधस्त्रायुधः परिहरतोऽव यति ॥

आ देव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमखाय वीचं ।

वर्धतां द्यावो गिरश्चंद्राया उदा वर्धतामभिपाता अर्णाः ॥ १४ ॥

आ । देव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ । सुऽसखाय । वीचं ।

वर्धतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअर्णाः । उदा । वर्धतां । अभिऽसाताः । अर्णाः ॥ १४ ॥

देव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापमान्काभिप्राप्तं सुमखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वीच । ब्रवीमि । गिरः स्मृतयो वर्धता । द्यावो द्योतमानाः स्वप्रतिपाद्यार्थप्रकाशिन्यसंद्रायाः । आऽऽदान हिरण्यं वाये यामां ताः । तादृश्यः सखो वर्धतां । अर्णा नयश्चाभिपाता मरुद्भिः संभक्ता उदोदकेन वर्धतां । समृद्धा भवतु ॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरुची वा शक्रा या पायुभिश्च ।

सिषंक्तु माता मही रसा नः स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्त ऋजुवनिः ॥ १५ ॥

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरुची । वा । शक्रा । या । पायुऽभिः । च ।

सिसंक्तु । माता । मही । रसा । नः । स्मत् । सूरिऽभिः । ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५ ॥

जरिमा स्मृतिमं मदीया पदे पदे तदा तदा भूमो नि धायि । निधीयते । स्थाप्यते । क्रियते इत्यर्थः । या च शक्रा शक्रा सती पायुभी रचणर्वरुच्यस्मदपद्रववारयित्री भवति । वाशदर्थार्थं । माता सर्वस्य निर्मात्री मही महती पुत्र्या रसा मारभुता भूमिः सिषंक्तु भवता नोऽस्माकं स्मृति । अथवा स्मृता नोऽस्मान् सिषंक्तु । स्मत्कृष्टः प्रशम्भवचनः । प्रशम्भः सूरिभिर्मंधाविभिः स्मोतुभिर्निमिते । तेषां परिचयंया प्रीतित्यर्थं । ऋजुहस्ता सदनुकूलहस्ता ऋजुवनिः कन्याणदाना भवतु ॥ ॥ १५ ॥

कथा दाशेम नमसा सुदानुनवया मरुतो अच्छोक्तो प्रथवसो मरुतो अच्छोक्तो ।

मां नोऽहिवुध्यां रिपे धादस्माकं भृदपमातिवनिः ॥ १६ ॥

कथा । दाशेम । नमसा । सुऽदानुन । एवऽया । मरुतः । अच्छऽउक्तो । प्रऽथवसः ।

मरुतः । अच्छऽउक्तो ।

मा । नः । अहिः । बुध्याः । रिपे । धात । अस्माकं । भृत । उपमातिऽवनिः ॥ १६ ॥

वयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिचरम नमसा स्तोत्रेणादिन वा सुदानुन शोभनदानात्परुत । एवयव क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावाभिसुख्येन वचने निमित्ते मति तान्परुत । कथ परिचरमा तेषां दूराराध्यत्वा दिति भावः । कथ । प्रथवसः प्रकृष्टान्ना भवति । अन्तोक्तो । अभिगच्छतिः स्मृतिर्यस्य तादृशे मयि । यद्वा । प्रथवसः प्रकृष्टान्नस्य ममाच्छोक्तो स्तोत्रनिमित्ते मति मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम । पुनरुक्तिरादरायां । अहिवुध्यां देवो नोऽस्मान् रिपे हिमकाय मा धात । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माकं भृत भवतु उपमातिवनि शत्रुणा हता ॥

इति चिन्नु प्रजायि पशुमत्ये देवासो वनन्ते मर्त्यो व आ देवासो वनन्ते मर्त्यो वः ।

अत्रां शिवां तन्वो धासिमस्या जरां चिन्मे निःश्रुतिजयमीत ॥ १७ ॥

इति । चित् । नु । प्रऽजायि । पशुऽमत्ये । देवासः । वनन्ते । मर्त्यः । वः । आ । देवासः ।

वनन्ते । मर्त्यः । वः ।

अत्रां शिवां । तन्वः । धासिं । अस्याः । जरां । चित । मे । निःऽश्रुतिः । जयमीत ॥ १७ ॥

ह देवासो देवा वो युष्मानिति चिदित्येव नु त्तिप्र प्रजायि पशुमत्ये पशुमहितायापत्यार्थं वनन्ते मर्तं । मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति पुनरुक्तिरादरायां । अत्रास्मित्येन शिवां धासिमस्य मे ममास्यां तन्वो देवैरनुगृहीतस्य पुत्रस्य करोतु निःश्रुतिदेवता । जरा चिज्जरा च जयमीत । यमनु ॥

तां वो देवाः सुमतिमृजयंतीसिषंमश्याम वसवः शमा गोः ।

सा नः सुदानुमृजयंती देवी प्रति द्रवती सुविताय गम्याः ॥ १८ ॥

तां । वः । देवाः । सुऽमतिं । ऊर्जयंतीं । इषं । अश्याम । वसवः । शसां । गोः ।
सा । नः । सुऽदानुः । मृळयंती । देवी । प्रति । द्रवंती । सुविताय । गम्याः ॥ १६ ॥

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्वभुतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभनमननसाधनां । अन्नेन मतिवृद्धिरन्नमय हि सोम्य मनः । कां० उ० ६. प. ४. । इत्यादिपु प्रसिद्धा । ऊर्जयंतीं बलकरीमिपमेपणसाधनमन्नं वीरदध्यादिलक्षणं शमा मृत्या गोः सकाशादश्याम । प्राप्नुयाम । सा देवी नोऽस्मान् सुविताय सुखाय प्रति गम्याः । गम्यात । अभिगच्छत । मर्त्यदेवता विगण्यते । सुदानुः शोभनदाना मृळयंती सुखयंती द्रवंत्यस्मदभिमुखं गच्छंती ॥

अभि न इळा यथस्य माता स्मन्दीभिर्वशी वा गृणानु ।
उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्वाणा प्रभृथस्यायोः ॥ १९ ॥
अभि नः । इळा । यथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः । उर्वशी । वा । गृणानु ।
उर्वशी । वा । बृहद्दिवा । गृणाना । अभिऽऊर्वाणा । प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १९ ॥

अभि गृणानु नोऽस्मानिळा भूमियथस्य गोसंघस्य माता निर्मात्री । यद्वेळा गोरूपधरा मनोः पुत्रीत्याहः । यद्वा यथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीळा माध्यमिकी वाक् । अथवोर्वशी माध्यमिकी वाक् । नदीभिर्गंगादिभिः सह गृणानु । स्मच्छब्दः प्रशंसवचन इत्युक्तं । प्रागस्य गृणानु । वाथवोर्वशी बृहद्दिवा प्रभृतदीप्तिर्गृणाना गच्छयंत्यस्मदीय कर्म प्रशंसत्यभ्यूर्वाणाच्छादयती । कं । आयोरायुं मनुष्यं यजमानं । केन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्य वा दानेन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्यति निरुक्तं । ११. ४९. । अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत आयोर्यज्ञमभ्यूर्वाणाच्छादयंती ॥

सिपक्नु न ऊर्ज्व्यस्य पुष्टेः ॥ २० ॥

सिपक्नु । नः । ऊर्ज्व्यस्य । पुष्टेः ॥ २० ॥

ऊर्ज्व्यस्येतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकस्य संबंधिनो नोऽस्मान् सिपक्नु । सेवता । सामर्थ्याद्देवसंघ इति गम्यते । अथवोर्वशी मरुद्गणो वा गृह्यति प्रकृतत्वादिति ॥ ॥ १६ ॥

प्र शतमेत्यष्टादशर्चं दशमं मुक्तं भीमस्याचिरार्पं वैष्टुभं । पूर्वमुक्ते वै तदित्युक्तत्वादित्दर्मापि विश्वदेवं । तमुपुहीत्यकादशी रुद्रदेवत्या । मप्रदशकपदैतयोरुपात्यकपदैत्यनुक्रमित्यमाणत्वात् । अत्रानुक्रमणिका । प्र शतमा दूर्जनकादशी रीद्रोति ॥ विनयोगो लिंगिकः ॥

प्र शतमा वरुणं दीधिति गीमिचं भगमदितिं नूनमंश्याः ।
पृषद्योनिः पंचहोता शृणोत्वतूर्तपंथा असुरो मयोभुः ॥ १ ॥
प्र । शंऽतमा । वरुणं । दीधिति । गीः । मिचं । भगं । अदितिं । नूनं । अश्याः ।
पृषत्ऽयोनिः । पंचऽहोता । शृणोतु । अतूर्तऽपंथाः । असुरः । मयःऽभुः ॥ १ ॥

प्र शतमात्यंतं मुखकरी गीः स्मृतिरूपा वावरुणं मिच भगमदितिं च दीधितो दीधित्या कर्मणा हविष्यत्पेणामकेन सह नूनमवितथं प्राश्याः । प्राप्नोतु । किंच पृषद्योनिः पृषद्वर्णातरिन्नस्यः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोमस्य साधको वायुः । यद्वा । पंचहोतैति वायोर्नाम । वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः । स चातूर्तपथा अहिमितगतिरसुरः प्राणस्य दाता मयोभुः मुखस्यास्यदभुतः । एवमुक्तत्वचणो वायुः शृणोतु स्तोत्रमिति ॥

प्रति मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सृनुं न माता हृद्यं सुशेवं ।

ब्रह्म प्रियं देवहितं यदस्त्यहं मित्रे वरुणे यन्मयोभु ॥ २ ॥

प्रति । मे । स्तोमं । अदितिः । जगृभ्यात् । सृनुं । न । माता । हृद्यं । सुऽशेवं ।

ब्रह्म । प्रियं । देवऽहितं । यत् । अस्ति । अहं । मित्रे । वरुणे । यत् । मयःऽभु ॥ २ ॥

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रति जगृभ्यात् । प्रतिगृह्णातु । सृनुं न माता भवतनुज जननीव । मा यथा प्रतिगृह्यान्विष्य परितुष्यति तद्वदित्यर्थः । कीदृशं त । हृद्यं हृदयगम सुशेवं शोभनमुपकर । एतद्व्यय साधारणं । किंच ब्रह्म संवजातं प्रियं प्रियकर देवहितं देवः प्राप्य यदस्ति यद्वह्य मयोभु मुपसाधन तदहं मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः । यद्वा । मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिसान्निदेवयोर्युद्धकलक्षणं ब्रह्म परिवृढ यज्ञादिरूप कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदीरयेत्येकेकादशने मावित्रे पणं वपायाज्या । मुचित च । उदीरय कवितम कवीना भग धिय वाजयतः पुरंधिमिति द्वे । आ० ३ ७ । इति ॥

उदीरय कवितमं कवीनामुनन्नेनमभि मध्वा घृतेन ।

स नो वसृनि प्रयता हितानि चंद्राणि देवः सविता मुवाति ॥ ३ ॥

उत् । उदीरय । कविऽतमं । कवीनां । उनन्नं । एनं । अभि । मध्वां । घृतेन ।

सः । नः । वसृनि । प्रऽयता । हितानि । चंद्राणि । देवः । सविता । मुवाति ॥ ३ ॥

अनया सविता च सृयते । हे अत्यजः कवीना कवितमं कातदशिनममु पुरोवर्तिनमपि सवितार षोदीरय । ऊर्ध्वं प्रापयत । हर्षयत्यर्थः । एनं देव मध्वा मधुरं सोमं घृतेन चाभ्युनक्त । अभिपिपेत । तर्पयत्यर्थः । स सविता देवो नोऽस्मभ्य वसृनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि मुवाति । प्रयत्नत्वित्यर्थः ॥

समिंद्र णो मनसा नेपि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति ।

सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां ॥ ४ ॥

सं । इंद्र । नः । मनसा । नेपि । गोभिः । सं । सूरिऽभिः । हरिऽवः । सं । स्वस्ति ।

सं । ब्रह्मणा । देवऽहितं । यत् । अस्ति । सं । देवानां । सुऽमत्या । यज्ञियानां ॥ ४ ॥

हे इंद्र नोऽस्मान्नमा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह सं नेपि । नयसि । अस्मान् गा प्रापयसीत्यर्थः । एनं सर्वत्र । हे हरिवो हरिभ्या तद्वन्नद्र सूरिभिर्मैधाविभिः पुत्रिकैस्त्रिभुवो म नेपि । तथा यस्मिं स्वस्तिमि जेम सं नेपि । ब्रह्मणा प्रभुतेनाज्ञेन सं नेपि । यदन्नं देवहितमस्ति तेन । किंच यज्ञियानः यज्ञाश्रया देवानां मुमत्यानुयहवृद्ध्या सं नेपि ॥

देवो भगः सविता रायो अंग उंटो वृत्रस्य संजितो धनानां ।

ऋभुश्या वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतामस्तुरामः ॥ ५ ॥

देवः । भगः । सविता । रायः । अंगः । उंटः । वृत्रस्य । संजितः । धनानां ।

ऋभुश्याः । वाजः । उत । वा । पुरंऽधिः । अवंतु । नः । अमृतामः । तुरामः ॥ ५ ॥

अत्र लिखीता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्वाम्यंशस्वष्टा वृचस्य हंतंद्रश्च एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जतार ऋभुजा ऋभुर्वाजश्च उत वापि च पुरंधिः बह्वधीः । विभ्वोच्यते । एते चामृता-
सोऽमृता अमरणधर्माणो भगादिदेवान्पुरासोऽस्वयज्ञं प्रति त्वरमाणाः संतो नोऽस्मानवन्तु । रक्षन्तु ॥ १७ ॥

मरुत्वतो अप्रतीतस्य जिष्णोरजूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि ।

न ते पूर्वं मघवन्नापरासो न वीर्यं नूतनः कश्चनाप ॥ ६ ॥

मरुत्वतः । अप्रतिऽडतस्य । जिष्णोः । अजूर्यतः । प्र । ब्रवाम् । कृतानि ।

न । ते । पूर्वं । मघऽवन् । न । अपरासः । न । वीर्यं । नूतनः । कः । चन । आप ॥ ६ ॥

वयं यजमाना मरुत्वतो मरुद्भिस्त्वद्वत् इद्रस्य कृतानि कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रख्यापयाम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य । न केवलं तावन्मात्रं । जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीर्यमाणस्य । मर्वदा युन इत्यर्थः । अथ प्रत्यज्जिणोच्यते । हे मघवन्निद्र ते तव वीर्यं पराक्रमं पूर्वं पुरातनाः पुरुषा नापुः । नापरासोऽपरऽपि नापुः । किं बह्वना । नूतनः कश्चनाश्चर्यभुतो यः कोऽपि वीर्यं नाप । न प्राप्नोति ॥

उपं स्तुहि प्रथमं रत्नधेयं बृहस्पतिं सन्नितारं धनानां ।

यः शंसते स्तुवते शंभविष्टः पुरुवसुरागमज्जोहुवानं ॥ ७ ॥

उपं । स्तुहि । प्रथमं । रत्नऽधेयं । बृहस्पतिं । सन्नितारं । धनानां ।

यः । शंसते । स्तुवते । शंभविष्टः । पुरुऽवसुः । आऽगमत् । जोहुवानं ॥ ७ ॥

हे अतरात्मन त्वं प्रथमं मुख्यं । प्रकृतममित्यर्थः । रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणां सन्नितारं सभक्तां । अथवा रत्नशब्देन मणिमुक्तादयो गृहीता इह धनशब्देन गवादयो । गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहती मन्त्रस्य पतिं स्वामिनं देवमुप स्तुहि । यो देवः शंसते शम्भुः स्तुवते सामभिर्यजमानाय शंभविष्टः मुख्यस्य भावयितृत्वमो भवति । यस्य जोहुवानमाह्वयंतं यजमानं पुरुवसुः प्रभुतधनः सन्नागमतं आगच्छति तमुप स्तुहि ॥

तवोतिभिः सचमाना अरिष्टा बृहस्पते मघवानः सुवीराः ।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः ॥ ८ ॥

तव । ऊतिऽभिः । सचमानाः । अरिष्टाः । बृहस्पते । मघऽवानः । सुऽवीराः ।

ये । अश्वऽदाः । उत । वा । संति । गोऽदाः । ये । वस्त्रऽदाः । सुऽभगाः । तेषु । रायः ॥ ८ ॥

हे बृहस्पते तवोतिभो रक्षाभिः सचमानाः संगच्छमाना अरिष्टा अहिंसिता मघवानो धनवतः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवति । ये त्वदनुगृहीता अश्वदा बह्वनामश्वानां दातारः सति । उत वाश्वदा गोदाः संति । ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः सति तेषु सर्वेषु रायो धनानि संभवति त्विं शेषः ॥

विसर्माणं कृणुहि वित्तमेषां ये भुञ्जते अपृणन्तो न उक्थैः ।

अपघ्नतान्प्रसवे वावृधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व ॥ ९ ॥

विऽसर्माणं । कृणुहि । वित्तं । एषां । ये । भुञ्जते । अपृणन्तः । नः । उक्थैः ।

अपऽघ्नतान् । प्रऽमवे । वऽवृधानान् । ब्रह्मद्विषः । सूर्यात् । यऽवयस्व ॥ ९ ॥

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विमर्माणं विसरणशीलं कृणुहि । कुरु । हे ब्रह्मणस्पति । एषामित्युक्तं केषां मित्याह । ये भुञ्जतेऽपुणतोऽप्रयच्छतः । केभ्यः । उक्तं । स्मृतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विग्रहैभ्यो नोऽस्मभ्य । तानप्यप्रतानपगतकर्मणः प्रसव इत्यन्तिमति मनुष्यलोकं ववृधानान् वर्धमानान्ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणद्विष्टुन्मत्तद्वष्टुन वा मुर्याद्यावयम् । पृथक्कुरु । अथकारं स्थापयत्यर्थः ॥

य ओहते रक्षसो देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात ।

यो वः शमीं शशमानस्य निंदात्तुच्छ्यान्कामान्करते सिध्विदानः ॥ १० ॥

यः । ओहते । रक्षसः । देवऽवीता । अचक्रेभिः । तं । मरुतः । नि । यात ।

यः । वः । शमीं । शशमानस्य । निंदात् । तुच्छ्यान् । कामान् । करते । सिध्विदानः ॥ १० ॥

यो यज्ञमानो रक्षसो बलिभो राक्षसानोहते प्रापयति देववीता । देवाना वीतिः प्राग्भिन्नग वा यत्र म तथोक्तः । तस्मिन्ने । अन्यथानुष्ठानादिनामुर करोतीत्यर्थः । त यज्ञमानमचक्रेभिरचक्रे रथेहं मरुतो नि यात । नितरा प्रापयताधिकार । यद्वा । अचक्रेभिरिति पूर्वत्रान्वयः । चक्रशब्देनागान्युच्यते । पुनः पुनरग्रहिते । केवलैरेव प्रधानैरोहते प्रापयति । साग हि कर्म देवान्भ्यति । यश्च वो युष्माकं शमीं कर्म स्मृतिस्वत्तण शशमानस्य मम संवधि निंदात् निंदात् वैदिक ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निंदात् स्वथ च तुच्छयाज्ञशरान कामान् कृष्यादिजनितभोगान् धरते कुरुते सिध्विदानः स्वयन्नात्मान् क्रियान् । अथवा युष्मामु कर्मनीया भोगान् तुच्छ्यान् करोति ॥ ॥ १० ॥

तमुं दृष्टि यः स्वियुः सुधन्वा यो विश्वस्य शयति भेषजस्य ।

यस्त्वा महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य ॥ ११ ॥

तं । कुं इति । स्तुहि । यः । सुऽडपुः । सुऽधन्वा । यः । विश्वस्य । शयति । भेषजस्य ।

यस्त्वा । महे । सौमनसाय । रुद्रं । नमःऽभिः । देवं । असुरं । दुवस्य ॥ ११ ॥

हे आत्मन तमुं तमेव रुद्रं स्तुहि । स्तुति कुरु । यः स्वियुः शोभनवाणः सुधन्वा च । विरोधिहृत्स्वात्सुधुत्व । यश्च विश्वस्य भेषजस्योषधस्य शयति ईश्वरो भवति । शारीरस्य सामारिकस्य वा रिष्टस्य शमनाश्वरस्य श्यतिरिक्तस्यापधस्याभावाद्भिषक्तमत्वाच्चास्य भेषजस्वात्मिव । भिषक्तम त्वा भिषजा शृणोमि । ऋग्वे० २ ३३ ४ । इत्यादिश्रुतिः । किंच तमेव रुद्रं दुःखान्तत्माधनाद्दुरिताद्वा मोक्षयितार देव यत्न यत्र च महे महते सौमनसाय सुमनस्वाय । ईश्वराराधनाच्चित्तशान्तिः प्रसिद्धा । किंच नमोभिर्देविर्भर्तृमस्कारिणा देव शीतमा नमसुरं प्रकृष्टामुं । बलवतमित्यर्थः । यद्वा । प्राणदातार रुद्रं दुवस्य । परिचरति ॥

दमूनसो अपसो ये सुहस्ता वृणाः पत्नीर्नद्यो विभ्वतृष्टाः ।

सरस्वती बृहद्विवोत राका दशस्यंतीर्वरिवस्यंतु शुभाः ॥ १२ ॥

दमूनसः । अपसः । ये । सुऽहस्ताः । वृणाः । पत्नीः । नद्यः । विभ्वऽतृष्टाः ।

सरस्वती । बृहत्तुऽदिवा । उत । राका । दशस्यंतीः । वरिवस्यंतु । शुभाः ॥ १२ ॥

अथ लिङ्गोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापमद्यमसाश्वरशगवादिशोभनकर्मवतः ॥ मत्स्यो नृप्यते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति त अमवो वृणो जर्पकस्यद्रस्य पत्नीः पत्न्यः पान्थियञ्चो नथो नदनशीला गगाया विभ्वतृष्टा अशुणां मध्यमेन कृताः सरस्वत्यतन्नामिका नदी वाग्देवी वा बृहद्विवा प्रभुतदीप्रभुतापि च राका देवी च दशस्यंतीर्दशस्यंत्यः कामान्प्रयच्छत्यः शुभा दीप्ताः ताश्च वरिवस्यन्तु । अस्मभ्यं धनमिच्छंतु ॥

प्र सू महे सुंशरणाय मेधां गिरं भरे नव्यसीं जायमानां ।

य आहना दुहितुर्वशाणां सु रूपा मिनातो अकृणोदितं नः ॥१३॥

प्र । सु । महे । सुंशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसीं । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वशाणां सु । रूपा । मिनातः । अकृणोत् । इतं । नः ॥१३॥

सु सुप्र प्र भरे प्रकंपण संपादयामि महि महते सुशरणाय शोभनरत्नकार्यद्राय पर्जन्याय वा सुमुवाय वा । किं । मेधां मती धीयमानां गिरं स्मृतिं । कीदृशी । नव्यसी नवतरामतिग्रथेन स्मृत्यां वा जायमानामिदानीमत्यमानां । नूतनामित्यर्थः । य इन्द्रः पर्जन्यो वा आहना आहता मक्ता दुहितुर्दुहितुस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वज्रणामु नदीषु रूपा रूपाणि मिनातः कृवाण इदमुदक नोऽस्मभ्यमकृणात करोतु ॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयंतं रुवंतमिच्छस्पतिं जरितनृनमश्याः ।

यो अश्रिमां उदनिमां इयति प्र विद्युता रादसी उशमाणः ॥१४॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयंतं । रुवंतं । इच्छः । पतिं । जरितः । नृनं । अश्याः ।

यः । अश्रिऽमान् । उदनिऽमान् । इयति । प्र । विऽद्युता । रादसी इति । उशमाणः ॥१४॥

अत्र पर्जन्यः स्तयति । सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंतं गर्जतं रुवंतं वर्षणजनित शब्दं कृवाणमित्योऽज्ञस्योदकस्य वा पतिं म्वास्मिन् हे जरितः स्रोतस्त्वदीया स्तुतिर्नृनं प्राश्याः । प्रकंपण व्याप्तोतु । यद्य पर्जन्योऽब्दिभान । अश्रिरपा दानवाक्मिषः । तद्दान । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रोदसी यावापृथिव्यावुजमाणः सिंचन प्रयतिं गच्छति ॥

एष स्तोमो मारुतं गर्धो अच्छा रुद्रस्य मृन्नृयवन्त्युरुदश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्यां अयासः ॥१५॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । गर्धः । अच्छ । रुद्रस्य । मृन्नृन । युवन्त्युन । उत् । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषत्ऽअश्वान । अयासः ॥१५॥

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्र मारुतं गर्धो मरुता बलमच्छाभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य मृन्नृन । एषा रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृतिरमरुदक्ता । युवन्त्युनो मिश्रणेच्छन्त्वा उद्भूतमत्यधिकमश्याः । व्याप्तुहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मा मां स्वस्त्यविनश्य हवते । आह्वयति । प्रयतीत्यर्थः । यस्मादेव तस्मात्पृषदश्यान्पृषदश्यां शोपितानयामो यज्ञगतनुषोपत्य स्तुहि ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिंशं वनस्पतीरोषधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवो भृनु मस्य मा नां माता पृथिवी दुर्मता धातु ॥१६॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीं । अंतरिंशं । वनस्पतीं । ओषधीः । राये । अश्याः ।

देवःऽदेवः । सुऽहवः । भृनु । मस्यं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुःऽमता । धातु ॥१६॥

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्यादिदेवताः प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मह्यं मदर्थं सुहवो भृनु । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मान्दुर्मतां माता । सर्वस्य निर्मात्री । यदा । अत्रैर्मित्वादि शेषेण माता । तादृशी पृथिवी मा धातु । मा स्थापयतु ॥

उ॒रौ दे॒वा अ॒निवा॒धे स्या॑स ॥ ११ ॥

उ॒रौ । दे॒वाः । अ॒निऽवा॒धे । स्या॑म ॥ ११ ॥

हे देवा युष्माकं सर्वप्रभृत्या महत्त्वनिवाधं नितरां बाधरहितं सुखं स्याम । भवम वयमत्रयः ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ ना रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सोभंगानि ॥ १८ ॥

सं । अश्चिनाः । अवंसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि । अमृता । सोभंगानि ॥ १८ ॥

वयमश्चिनोर्नूतनेन पूर्वमन्यैरननुभूतेन मयोभुवा सुखस्य भावयित्वा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रक्षणं न सं गमेम । संगर्भमहि । हे अमृतामरणावश्चिना नोऽस्मभ्य रयिं धनमा वहतं प्रापयत । आत तोरान मुवीर्यतः पुत्रानप्या वहत । विश्वानि सोभगान्यर्थः । वहत ॥ ॥ १८ ॥

आ धनव इति सप्तदशोत्तमैकादशं मुक्तमंत्रार्थं त्रैलोक्यं वक्ष्यते । अत्रानुक्रमणिका । आ धनवत्पुनितयोः पाल्यकपदेति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥ अपोनशीय एकधनामु हविधानं प्रति नीयमानाभ्यायानुवचनीया । सुवितं च । आ धनवः पयसा तुर्ण्यथाः समन्या यत्युप यत्यन्याः । आ० प १ । इति ॥

आ धेनवः पयसा तृण्यथा असंधतीरुप नो यंतु मध्वा ।

महो राये बृहतीः सप्त विप्रो मयोभुवा जरिता जोहवीति ॥ १ ॥

आ । धेनवः । पयसा । तृणिऽअर्थाः । असंधतीः । उपं । नः । यंतु । मध्वा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयःऽभुवः । जरिता । जोहवीति ॥ १ ॥

धेनवः प्रीणयित्री नद्यो मध्वा मधुरण पयसा रसेन परितामूर्ण्यथास्वरसाणमना । अर्थोऽति । नि० १ १८ । इति यास्कः । असंधतीरहित्यः सत्यो नोऽस्मानुपा यतु । उपागन्तु । तदर्थं महो महते राये धनाय बृहतीमहतीः सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसख्याका इम मे गणे । अर्थो १० १५ ५ । इति सत्रोक्ता गगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तोक्ताः । मयोभुवः सुखस्य भावयित्रीर्विप्रो विप्रं पण प्रीणयिता जरिता सोता जोहवीति । आह्वयति ॥

आ मुष्टुती नमसा वर्तयथ्ये द्यावा वाजाय पृथिवी अमृधे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भेरभेर नो यणसावविष्टां ॥ २ ॥

आ । मुऽस्तुती । नमसा । वर्तयथ्ये । द्यावा । वाजाय । पृथिवी उति । अमृधे उति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भेरऽभरे । नः । यणसा । अविष्टां ॥ २ ॥

अहं मुष्टुती मुष्टुत्या शोभनस्त्रांशे नमसा हविषा चामृधे हिमाह्वरिते द्यावा पृथिवी द्यावापृथिव्यावा वर्तयथ्ये । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नाशं । अन्नं वै वाज इति हि यतिः । पिता पालयित्री योमाता निमात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमर्तदानेन शोभनहस्ता । एत उभयविग्रहणे । यणसो यणो-युक्ता द्यावापृथिवी भेर भेर संवेषु संयामेषु यज्ञेषु वा नोऽस्मानविष्टा । रक्षता ॥

प्र सू महे सुशरणाय मेधां गिरं भरे नव्यसीं जायमानां ।

य आहना दुहितुर्वशाणां सु रूपा मिना नो अकृणोदिदं नः ॥१३॥

प्र । सु । महे । सुऽशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसीं । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वशाणां सु । रूपा । मिना नः । अकृणोत् । इदं । नः ॥१३॥

सु सुप्र प्र भरे प्रकंपेण संपाद्यामि महे महते सुशरणाय शोभनरत्नकायेंद्राय पञ्चन्याय वा मुमुवाय वा । किं । मेधा मती धीयमानां गिरं स्तुति । कीदृशी । नव्यसी नवतरामतिशयेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानीमुत्पद्यमानां । नूतनामित्यर्थः । य इन्द्रः पञ्चन्यो वा आहना आहंता भक्ता दुहितुर्दुहितृस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वक्षणां नदीपु रूपा रूपाणि मिना नः कुवाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणोत करोतु ॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयंतं रुचंतं मिळस्पतिं जरितनृनमश्याः ।

यो अन्द्रिमाँ उदनिमाँ इयति प्र विद्युता रादमी उशमाणः ॥१४॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयंतं । रुचंतं । इळः । पतिं । जरितः । नृनं । अश्याः ।

यः । अन्द्रिऽमान । उदनिऽमान । इयति । प्र । विऽद्युता । रादमी इति । उशमाणः ॥१४॥

अत्र पञ्चन्यः स्तुयते । सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंतं गर्जत रुचंतं वर्षणजनितं शब्द कुवाणमित्योऽन्नस्योदकस्य वा पतिं स्वामिन हे जरितः स्तोत्रस्त्वदीया स्तुतिनृनं प्राश्याः । प्रकंपेण व्याप्नोतु । यश्च पञ्चन्योऽन्द्रिमान् । अन्द्रि रूपा दानवान्मघः । तद्वान् । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रादमी यावापृथिव्यानुत्तमाणः सिचन प्रयति गच्छति ॥

एष स्तोमो मारुतं शर्धा अच्छा रुद्रस्य सृन्नयं वन्यं रुद्रश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युपं स्तुहि पृषदश्याँ अयासः ॥१५॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । शर्धाः । अच्छा । रुद्रस्य । सृन्नयं । वन्यं । उत । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उपं । स्तुहि । पृषत्ऽअश्वान । अयासः ॥१५॥

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं शर्धा मरुता बलमच्छाभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायकंपेण स्तुत्वा समुदायिकंपेणाह । रुद्रस्य मुनन । एषा रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृपितरसकृत्ता । युवन्त्यूनो मिश्रणेकृत्वा उद्वेगतमत्यधिकमश्याः । व्याप्नुहि हे मनः । कामः संकन्यो राये धनार्थं मा मा स्वस्त्युपेनश्वर हवते । आह्वयति । प्रयतीत्यर्थः । यस्मादेव तस्मान्पृषदश्वान्पृषदश्वान्पितानयामो यज्ञगतनुपेपत्य स्तुहि ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिश्च वनस्पतीरोपंधी राये अश्याः ।

देवो देवः सुहवा भृतु मरुतं मा ना माता पृथिवी दुर्मती धात् ॥१६॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीं । अंतरिश्च । वनस्पतीन् । ओपंधीः । राये । अश्याः ।

देवःऽदेवः । सुऽहवाः । भृतु । मरुतं । मा । नः । माता । पृथिवी । दुःऽमती । धात् ॥१६॥

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिवीदिदेवताः प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मरुतं मरुतं सुहवी भृतु । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मान्दुर्मती माता सर्वस्य निमात्री । यदा । अत्रर्भामत्वादिशेषेण माता । तादृशी पृथिवी मा धात । मा स्थापयतु ॥

उ॒रौ दे॒वा अ॒नि॒वा॒धे स्या॑स ॥११॥

उ॒रौ । दे॒वाः । अ॒नि॒ऽवा॒धे । स्या॑म ॥११॥

हे देवा यस्माकं संवाधन्तुरा महत्यनिवाधि नितरां वाधरहितं मुयं स्याम । भवम वयमत्रयः ॥

मम॒श्चि॒नो॒रव॑सा नू॒तने॑न मयो॒भुवा॑ सु॒प्रणी॑ती गमेम ।

आ नां र॒यिं व॑हत॒मोत॑ वी॒राना॑ विश्वा॒न्यमृ॑ता सो॒भंगानि॑ ॥१८॥

मं । अ॒श्चि॒नोः । अ॒व॑सा । नू॒तने॑न । म॒यःऽभु॑वा । सु॒ऽप्र॒णी॑ती । गमे॑म ।

आ । नः । र॒यिं । व॑हतं । आ । उ॒त । वी॒रान॑ । आ । विश्वा॒नि॑ । अ॒मृ॒ता । सो॒भंगानि॑ ॥१८॥

वयमश्चिनो नूतनेन पूर्वमर्च्यरननुभूतेन मयोभुवा मुखस्य भावयित्रा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावमा रक्षणेन मं गमेम । मगन्तमहि । हे अमृतामरणावश्चिनो नोऽस्मभ्य रयि धनमा वहत । प्रापयत । आत वीरान मुवीरवतः पुत्रानप्या वहत । विश्वानि सोभगान्यथी वहत ॥ १९॥

आ धनव इति सप्तदशमंकादश मुक्तमंत्रारथं विष्टुम विष्टुदेव । अत्रानुक्रमणिका । आ धनवमयुनितयोरु पात्यैकपदेति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥ अपोनपीय एकधनामु हविधानं प्रति नीयमानाम्वाशानुवचनीया । सुवित च । आ धनवः पयसा तूर्णार्थाः समन्या यत्पुप यत्न्याः । आ० प १ । इति ॥

आ ध॒नवः॑, प॒यसा॑ तूर्णार्थी॒ अ॒संध॑तीरूपं नो॒ यंतु॑ म॒ध्वा ।

म॒हो रा॒ये बृ॑हतीः स॒प्त वि॒प्रां मयो॒भुवा॑ ज॒रिता॑ जो॒हवी॑ति ॥१॥

आ । ध॒नवः॑ । प॒यसा॑ । तूर्णि॑ऽअ॒र्थाः । अ॒संध॑तीः । उ॒पं । नः॑ । यंतु॑ । म॒ध्वा ।

म॒हः । रा॒ये । बृ॑हतीः । स॒प्त । वि॒प्राः । म॒यःऽभु॑वः । ज॒रिता॑ । जो॒हवी॑ति ॥१॥

धनवः प्रीणयिष्यो नयो मध्वा मधुरेण पयसा रभेन महितामूर्णार्थाम्बरमाणगजना । अर्थोऽति । नि० १ १८ । इति यास्कः । असंधतीरहमंत्र्यः सत्यो नोऽस्मानुपा यतु । उपागच्छतु । तदर्थं महो महते राये धनाय बृहतीमहतीः सप्त सर्पण्यभावाः सप्तसंख्याका इम मे गणे । अर्थो १० १५ प । इति सत्रोक्ता गगात्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सर्पवोक्ताः । मयोभुवः मुखस्य भावयित्रीविप्रो विगोपण प्रीणयिता जरिता भोता जोहवीति । आह्वयति ॥

आ सु॒ष्टुती॑ नमसा॒ वर्त॑यथ्ये॒ द्यावा॑ वा॒जाय॑ पृथि॒वी अ॒मृधे॑ ।

पि॒ता मा॒ता मधु॑वचाः सु॒हस्ता॑ भ॒रंभ॑र॒ नो य॑गसा॒ववि॑ष्टां ॥२॥

आ । सु॒ऽस्तु॑ती । नमसा॑ । वर्त॑यथ्ये॒ द्यावा॑ । वा॒जाय॑ । पृथि॒वी इति॑ । अ॒मृधे॑ इति॑ ।

पि॒ता । मा॒ता । मधु॑ऽवचाः । सु॒ऽहस्ता॑ । भ॒रंभ॑रे । नः॑ । य॑गसा॒ । अ॒वि॑ष्टां ॥२॥

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्त्रोत्रेण नमसा हविषा चामृधे हिमरहिते द्यावा पृथिवी द्यावापृथिव्यावा वर्तयथ्ये । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नाथं । अमृधे वै वाज इति हि अति । पिता पालयित्री योमाता निमात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमतेदनिन शोभनहस्ता । एते उभयविगोपणे । यशसो यशो युक्ता द्यावापृथिव्या भरं भरं संवेषु संयाभेषु यज्ञेषु वा नोऽस्मानविष्टा । रक्षता ॥

अध्वर्यवश्चकृवांसो मधूनि प्र वायवे भरत चारु शुक्रं ।
 होतव नः प्रथमः पाह्यस्य देव मध्वो ररिमा ते मदाय ॥३॥
 अध्वर्यवः । चकृऽवांसः । मधूनि । प्र । वायवे । भरत । चारु । शुक्रं ।
 होताऽडव । नः । प्रथमः । पाहि । अस्य । देव । मध्वः । ररिम । ते । मदाय ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युञ्जाना मधूनि मधुररसानि सोमाज्यादीनि चक्रवांसः कृवाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरते प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं दीप्तं सोमं । हे वायो त्वं च होतव होता यथा प्रथमं पिबति तद्वन्नोऽस्मदर्धमस्थामुं सोमं प्रथम इतरदेवभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुर सोमरसं ते मदाय ररिम । ददाम । वायोः पूर्वपानमसकृत्प्रपचितं ॥

दश क्षिपो युञ्जते बाहू अद्रिं सोमस्य या शमितारा सुहस्ता ।
 मध्वो रसं सुगभस्तिगिरिष्ठां चनिश्चदद्दुहे शुक्रमंशुः ॥४॥
 दश । क्षिपः । युञ्जते । बाहू इति । अद्रिं । सोमस्य । या । शमितारा । सुऽहस्ता ।
 मध्वः । रसं । सुऽगभस्तिः । गिरिऽस्थां । चनिश्चदत् । दुदुहे । शुक्रं । अंशुः ॥ ४ ॥

अत्राभियवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता । यद्वा ऐंद्रो । अद्रिमभियवयावाणं दश क्षिपो दश-संख्याकाः क्षिपोऽगुलयो युञ्जते । गुरुति । यद्वा । परस्पर युक्ता भवति । बाहू अध्वर्युसंबंधिनावद्रि युञ्जते । या या सुहस्ता शोभनहननी सोमस्य शमितारावभियोतारां तां बाहु युञ्जते । मध्वो मधुरस्य सोमस्य रसं गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवद्वृत्ततप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्युश्चनिश्चददाऽद्दादयत ॥ चदि आऽद्दादन इत्यस्माद्यङ्नुक्ति कांदसं रूपं ॥ दुदुहे । दोगिध । स चांगुः शुक्र निर्मलं रसं दुदुहे । दुग्धे । यद्वेकं वाक्यं । अंगुर्व्याप्तः सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युर्मध्वो रसं दुदुहे । दोगिध ॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दशाय बृहते मदाय ।
 हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि ह्यमानः ॥५॥
 असावि । ते । जुजुषाणाय । सोमः । क्रत्वे । दशाय । बृहते । मदाय ।
 हरी इति । रथे । सुऽधुरा । योगे । अर्वाक् । इंद्र । प्रिया । कृणुहि । ह्यमानः ॥ ५ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुषाणाय मेवमानाय सोमोऽसावि । अभिपुतः । किमर्थं । क्रत्वे क्रतवे वृत्रवधादिकर्मणे दत्ताय बलाय बृहते मदाय च । यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वं ह्यमानः सन सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्तो प्रिया प्रिया हरी अथां योगि योगार्हे युक्तं वा रथे योजयित्वा तं रथमर्वागस्मदभिमुखं कृणुहि । कुरु ॥ ॥२०॥

आ नो महीमरमंति सजोषां ग्रां देवीं नमसा रातह्वयां ।
 मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानैः ॥६॥
 आ । नः । महीं ! अरमंति । सऽजोषां । ग्रां । देवीं । नमसा । रातऽह्वयां ।
 मधोः । मदाय । बृहतीं । अतऽज्ञां । आ । अग्ने । वह । पथिऽभिः । देवऽयानैः ॥ ६ ॥

अत्रापि संबोध् पादेवताया आवाह्यत्वादस्यापिर्था वा देवता । हे अग्ने सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं पा देवीं सर्वगतव्यामितत्रायिकां देवतां । मेना पा इति स्त्रीणां । नि० ३. २१. इति यास्कः । नोऽस्म-

दर्थं देवयानिर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मगिरा अभिमुखमा बह । कीदृशी । मही महतीमरमतिमा समंताद्रममांणा सर्वत्र गंवी वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां । रातं दत्त दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्तां । दत्तहविष्कामित्यर्थः । किमर्थं । मधोर्मधुरस्य सोमस्य मदाय । पुनः कीदृशी । बृहती प्रवृद्धामृतज्ञां यज्ञमभिजानती ॥

प्रवर्ये महावीरि ऽज्यमानि ऽजति यमित्येषा । मृचितं च । अजति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमाने । आ० ४. ६. इति ॥

अजति यं प्रथयंतो न विप्रा वपावतं नाग्निना तपंतः ।

पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मा अग्निमृतयन्त्रसादि ॥ ७ ॥

अजति । यं । प्रथयंतः । न । विप्राः । वपाऽवतं । न । अग्निना । तपंतः ।

पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्नि । मृतयन् । असादि ॥ ७ ॥

यं घर्म महावीरं प्रथयंतो न ॥ नेति संप्रत्यर्थीयः । अस्त्युपसार्थस्य संप्रत्यर्थं प्रयोगः ॥ इदानीं प्रथयंतो विप्रां मेधाग्निं ऋत्विजो ऽध्वर्यादयो वपावतं न । वपावनं प्रवृद्धं पशु यथायीं तपति तद्वदग्निना तपंतो ऽजति । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः पितुरुपस्य प्रियतमः पुत्र इव घर्मा महावीरः । यत् इत्यपतत्तमस्य घर्मस्य । ते० प० ५ १ ५ । इति हि श्रुतिः* । स ऋतयन्त्रमिच्छन्निमिषावासादि । आसादितः । अत्र पितृपुत्रदृष्टात् स्फोटोदिराहित्वेन मुखवासप्रत्यापनार्थः ॥

अच्छा मही बृहती शंतमा गीर्दतो न गंत्वश्विना हुवर्थ्ये ।

मयोभुवा मरथा यातमर्वाग्गतं निधिं धुरमाग्निर्न नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छ । मही । बृहती । शंऽतमा । गीः । दृतः । न । गंतु । अश्विना । हुवर्थ्ये ।

मयःऽभुवा । मरथा । आ । यातं । अर्वाक् । गंतं । निऽधिं । धुरं । आग्निः । न । नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छाभिमुखमश्विनाश्विना इवधा आह्वानं गीरस्मदीया स्मृतिर्दृती न दृत इवाहतिव गतु । गच्छतु । गीर्विशेष्यते । मही पुत्र्या बृहती महती शतमा मुखतमा । हे अश्विना मयोभुवा मुखस्य भावयितारो मरथे करथो संतो निधिं निहित सोममर्वाग्गमिमुख यातं । गच्छतं । धुरं भारवाहिका नाभिमार्गिणं कील इव । यथा निष्कीला नाभी रथं न निर्वहति तद्वत् युवाभ्या विद्युक्तः सोमो यागं न निर्वहतीति चार्पयितुमेव दृष्टातितं ॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पृष्ण उत वायोरदिशि ।

या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन ॥ ९ ॥

प्र । तव्यसः । नमःऽउक्तिं । तुरस्य । अहं । पृष्णः । उत । वायोः । अदिशि ।

या । राधसा । चोदितारा । मतीनां । या । वाजस्य । द्रविणःऽदा । उत । त्मन ॥ ९ ॥

अहमृषिसव्यसः प्रष्टव्यस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पृष्णः पीपकस्य देवस्य । उक्तगुणकाय देवाय उतापि च वायोऽहं कृत्स्नत्वाय च नमउक्तिं नम इति वचनं स्तोत्रं प्रादिशति । अदिशामि । या यो पुपवायु राधसा हविर्लक्षणेन निमित्तेन मतीनां चोदितारा प्ररथितारो । यद्वा । राधमेति पथ्यर्थं तृतीया । राधसो धनस्य मतीनां च चोदयितारो । यो च वाजस्रात्स्य संयामस्य वा चोदयितारो तो देवानुतापि च त्मनात्सव्यस्य प्रेरणाद्यैव द्रविणोदो भवतमिति शेषः ॥

आ नामभिर्मरुतो वक्षि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः ।

यज्ञं गिरं जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंतं मरुतो विश्वे ऊती ॥१०॥

आ । नामऽभिः । मरुतः । वक्षि । विश्वान । आ । रूपेभिः । जातऽवेदः । हुवानः ।

यज्ञं । गिरः । जरितुः । सुऽस्तुतिं । च । विश्वे । गंतं । मरुतः । विश्वे । ऊती ॥१०॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञामे हुवानोऽस्माभिराह्वयमानः सन विश्वान्मरुतः सर्वानपि स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च देवान् नामभिरिन्द्रवरुणव्यादिलक्षणैरा वक्षि । आवहामि । रूपेभिः महस्त्राजवयवहस्तत्वादि लक्षणै ररूपैरा वक्षि । वहामि यज्ञं । किंच हे मरुतो विश्वे सर्वं यूयं यज्ञमस्मदीय यज्ञमंवांध हविषा जरितुः स्तोतुः संवांध नो गिरः स्तुतिवचाभि सुष्टुति तत्वाधां शोभनफला स्तुति च ॥ अवर्यावत्याः स्तुतिरकत्वादकवचनं । अवर्यावानां बहत्वाद्भवचनं ॥ उक्तं यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गंतं । आगच्छत । विश्वे च यूयमृती ऊत्या रक्षया च सह गत ॥ ॥२१॥

आ नो दिव इत्येकादशी बृहद् दशरात्रे नवमेऽहनि प्रउगशम्ये सारस्वततुषे द्वितीया । सूत्रितं च । आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती नो नेपि वस्यः । आ० ८. ११ । इति ॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यज्ञता गंतु यज्ञं ।

हवै देवी जुजुषाणा घृताचीं शग्मां नो वाचमुशती शृणोतु ॥११॥

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतादा । आ । सरस्वती । यज्ञता । गंतु । यज्ञं ।

हवै । देवी । जुजुषाणा । घृताचीं । शग्मां । नः । वाचं । उशती । शृणोतु ॥११॥

नोऽस्माकं यज्ञं यज्ञता यष्टया देवी सरस्वती दिवो योतमानाहुनोकादा गंतु । आगच्छतु । तथा बृहतो भद्रतः पर्वतात्पर्वतः पुरणवतः प्रीणनवतो वांतरिवात्मघाद्वा सरस्वत्या गतु । आगच्छतु । अनन साध्यमिकी वागुच्यते । यद्वतदिव इत्यस्य विंगण । मति हि बुलोकस्य त्रीणि पर्वानि तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादि श्रुतः । अस्मिन्ने द्वितीय आकारः पुरणः । तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वानं देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुतिं सेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती नोऽस्मदीयां शग्मा मुखकरी वाच स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहंतं बृहस्पतिं सदेने सादयध्वं ।

सादद्योनिं दम आ दीदियांसं हिरण्यवर्णमरूपं सपेम ॥१२॥

आ । वेधसं । नीलऽपृष्ठं । बृहंतं । बृहस्पतिं । सदेने । सादयध्वं ।

सादतऽयोनिं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । हिरण्यऽवर्णं । अरूपं । सपेम ॥१२॥

एषा वाहस्पत्या । हे ऋत्विजो यूयं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य स्वामिनं देवं सदेनेऽस्मयागगृह आ सादयध्वं । एषापयध्वं । कीदृशं देव । वेधसं विविधकर्तार नीलपृष्ठं खिग्धां गं बृहंतं मह्यंतं । तथा संतं वयमृत्विग्यजमानाः सपेम । परिचरम । स एव विंगण्यते । सादद्योनिं योनीं सादतं दमे यागगृह आ सर्वतो दीदियांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरूपमारोचमानं । अथवेयमायेयी । बृहतः परिबृहस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरपिरुच्यते । तथा नीलवर्णंधूमपृष्ठत्वमदनसादनहिरण्यवर्णत्वादितिगिर्याप्रैरव बृहस्पतिः ॥

आ धर्णसिर्वृहदिवो रराणो विश्वेभिर्गंतोमभिर्हुवानः ।

या वसान औपधीरमृधस्त्रिधातुशृंगो वृषभो वयोधाः ॥१३॥

आ । ध॒र्ण॑सिः । बृ॒हत्॑ऽदि॒वः । ररा॑णः । वि॒श्वे॑भिः । ग॒न्तु । आ॒मऽभिः । हु॒वानः ।
प्राः । व॒सानः । आ॒प॒धीः । अ॒मृ॒धः । चि॒धातु॑ऽशृ॒ंगः । वृ॒प॒भः । व॒यः॑ऽधाः ॥ १३ ॥

इदमायुक्तयमापियं । अपिर । गंतु आगच्छत्वस्मयज्ञं धर्णसिः सर्वस्य धारको बृहदिवः प्रभुतदीप्री ररा
णो रममाणः कामान प्रयच्छन् आ विश्वेभिः सर्वैरोमभी रवर्णः सह हवान आभ्यमानः । प्रा गवीर्जाना
आपधीय वसानोऽमृधोऽहिमतस्त्रिधातुशृंगस्त्रिप्रकारशृंगवदन्नतलोहितशृक्कृष्णवर्ण ज्वानो वृपभो वर्षिता
वयोधा अन्नस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

मा॒तु॒ष्पदे॑ पर॒मे शु॒क्र आ॒योर्वि॒प॒न्यवो॑ रा॒स्पिरा॒सो अ॒ग॒म॒न ।
सु॒शे॒व्यं न॑म॒सा रा॒त॒ह॒व्याः शि॒शुं मृ॒ज॒त्या॒यवो॑ न वा॒से ॥ १४ ॥
मा॒तुः । प॒दे । पर॒मे । शु॒क्रे । आ॒योः । वि॒प॒न्यवः॑ । रा॒स्पिरा॒सः । अ॒ग॒म॒न ।
सु॒ऽशे॒व्यं । न॑म॒सा । रा॒त॒ऽह॒व्याः । शि॒शुं । मृ॒ज॒ति । आ॒यवः॑ । न । वा॒से ॥ १४ ॥

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः । सोतुनामिती । सोतारो होत्रादयो रास्पिरासः ॥ रा धन
हविलक्षण । तत्सुश्रुति रासा जुहादयः । तद्वान रासी । तद्वता रास्पिराः ॥ उक्तविधा चत्विजो मा
नुर्निर्मातुः पुषिष्याः शुक्र दीपे परमे पद उत्तरविया स्थितमगमन । अगमन । भजति । तदर्थं सुशय सुशाय
हित शिशुमृत्पन्नमात्र वासे वामाय नमसा सोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः । हविष्का इत्यर्थः । तादृशांसे मृजति ।
संमार्जयति । तत्र दृष्टांतः । आयवो न लौकिका मनुष्या इव । ते यथा शिशु वामाय मृजति तद्वत् ॥

बृ॒ह॒डयो॑ बृ॒ह॒ते तु॒भ्य॑म॒ग्ने धि॒या॒जु॒रो मि॒थु॒नासः॑ स॒च॒त ।
दे॒वो॒दे॒वः सु॒ह॒वो भृ॒तु म॒ह्यं मा॑ नो॒ मा॒ता पृ॒थि॒वी दु॑र्म॒ता धा॑त ॥ १५ ॥
बृ॒ह॒त । व॒यः । बृ॒ह॒ते । तु॒भ्यं । अ॒ग्ने । धि॒या॒ऽजु॒रः । मि॒थु॒नासः॑ । स॒च॒त ।
दे॒वः॑ऽदे॒वः । सु॒ऽह॒वः । भृ॒तु । म॒ह्यं । मा॑ नः । मा॒ता । पृ॒थि॒वी । दुः॑ऽम॒ता । धा॑त ॥ १५ ॥

बृहत्प्रभुतं वयोऽन्नं हे अग्ने बृहते तुभ्य धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासः पत्नीभिः सतिताः सचत ।
सर्वते । जायापती अधिमादधीयातामित्यादिभ्युतः । अधिकाराध्यायं पंथं श्रिया अग्न्यधिकारः । स च पत्न्या
संहति हि प्रतिपादितं । पु० मी० ६ १ २४ । अर्वाग्रष्ट गतं ॥

उ॒रौ दे॒वा अ॒नि॒वा॒धे स्या॑म ॥ १६ ॥

उ॒रौ । दे॒वाः । अ॒नि॒ऽवा॒धे । स्या॑म ॥ १६ ॥

स॒म॒श्वि॒नो॒र॒व॒सा नृ॒त॒नेन॑ म॒यो॒भु॒वा सु॑प्र॒णी॒ती ग॑मे॒स ।
आ॒ नो॑ र॒यिं व॒ह॒त॒मो॒त्त वी॒राना॑ वि॒श्वान्य॑मृ॒ता सो॒म॒गानि॑ ॥ १७ ॥
सं । अ॒श्वि॒नोः । अ॒व॒सा । नृ॒त॒नेन॑ । म॒यः॑ऽभु॒वा । सु॑ऽप्र॒णी॒ती । ग॑मे॒स ।
आ॒ नः । र॒यिं । व॒ह॒तं । आ॒ उ॒त्त । वी॒रान॑ । आ॒ वि॒श्वानि॑ । अ॒मृ॒ता । सो॒म॒गानि॑ ॥ १७ ॥
व्याख्याते द्व ॥ ॥ २२ ॥

तं प्रदधति पचदशं द्वादशं मुक्तं । अत्रत्मारो नाम कृपिः स च कश्यपोवः । याम्बुजु मदापृणवाहन
क्तादयः श्रुतास्वामु तेऽपि समुचीयन्ते । चतुर्दशीपचदश्यां विष्टुभा शिष्टास्त्रिष्टुवनपरिभाषया जगत्वाः । विष्टु

देवा देवता । अनुक्रांतं च । तं प्रत्वथा पंचोना काश्रपो ऽवत्सारी ऽन्ये च ऋपयो ऽ च दृष्टलिंगा द्वित्रिष्टुवंतमिति ॥
वाज्रपथे ऽतिरिक्तोक्त्य आदितस्त्रयोदशर्चः शंसनीयाः । सूत्रितं च । तं प्रत्वथति त्रयोदशानामिकां शिष्टाह्वय
इरोहणं रोहित । आ० ९. ९. । इति ॥

तं प्रत्वथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं वहिषदं स्वर्विदं ।
प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराणुं जयंतमनु यामु वर्धसे ॥१॥
तं प्रत्वथा । पूर्वथा । विश्वथा । इमथा । ज्येष्ठतातिं । वहिषदं । स्वः ऽविदं ।
प्रतीचीनं । वृजनं । दोहसे । गिरा । आणुं । जयंतं । अनु । यामु । वर्धसे ॥१॥

इयमुत्तरा च द्वे ऐन्द्रावित्याहुः । तत्रोपपत्तिमेवाहुः । तं प्रत्वथेत्या शुक्रामथियहणे विनियुक्ता । ऐन्द्रौ
च शुक्रामथिनी । यदंद्रं शसति तेन शुक्रामथिना उक्थवती । ऐ० ब्रा० ३ १ । इति हि ब्राह्मणं । अध्वर्युमप्रैषो
ऽपि भवति । प्रातःप्रातः सवस्य शुक्रवती मधुशुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रथ । शत० ब्रा० ४. १ २३. । इति ।
प्रशासुप्रैषथ भवति । होता यजदंद्रं प्रातः प्रातः सावस्य । आ० ५. ५. । इत्यादि । प्रस्थिता इन्द्राय सोमा इति
याज्या चंद्रौ । इदं ते सोम्यं मधु । आ० ५. ५. । इति । तस्मादंद्र्या ॥ तमिदं प्रत्वथा पुरातना यजमाना इव
पूर्वथास्मदीयाः पुवं यथा विश्वथा विश्वे मवं प्राणिनो यथमथिम इदानीं वर्धमाना यजमानाः । ते यथंद्रस्य
स्तुत्या फलमलभत तद्वदयमपि हे अंतरात्मान् त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं वहिषदं वहिषि सीदंतं स्वर्विदं सर्वं
सर्वस्य लभयितारं वा प्रतीचीनं प्रत्वस्मदभिमुखमंचतं वृजनं । बलनामैतद्वलवति वर्तते । बलवंतमाशुं शीघ्र-
गामिनं व्याप्तं वा जयंतं सर्वमभिवंतमिदं गिरा स्तुत्या साधनेन दोहसे । धृत्व सर्वदा सर्वान् कामान् ।
इत्यंतरात्मानः प्रैषः । यामु स्तुतिषु वर्धसे प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि वेदं यया स्तुत्यति । भास्विति व्यत्ययेन
बहुवचनं ॥

श्रिये सुदृशीरुपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभांमचोदते ।
सुगोपा अस्मि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्चुत आस नाम ते ॥२॥
श्रिये । सुदृशीः । उपरस्य । याः । स्वः । विरोचमानः । ककुभां । अचोदते ।
सुगोपाः । अस्मि । न । दभाय । सुक्रतो इति सुक्रतो । परः । मायाभिः । च्रुते ।
आस । नाम । ते ॥२॥

हे इन्द्र स्वः म्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदते ऽप्रैरयितुः ॥ षष्ठ्यर्थे चतुर्थो ॥ उपरस्य मेघस्य संबन्धिन्यः सुदृशीः
सुरोचमाना या आपः संति तामामपां ककुभां सर्वासां दिशां मध्ये श्रिये प्राणिनां श्रयणाय प्रैरको भवति
शेषः । हे सुक्रतो शोभनवृष्टिप्रदानादिकर्मकेन्द्र त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुषु गोपायितासि । अतो न दभाय न
दभनाय वधाय प्राणिनां नासि । न प्रभवसि । त्वं च मायाभिरामुरीभिः परो मायाभ्यः परस्ताद्वर्तमानः ।
यस्मान्त्वं त्वदीयं नाम नामकं रूपमुते सत्यलोक आस आसि ॥

अत्यं हविः संचते सच्च धातु चारिष्टगातुः स होता सहोभरिः ।
प्रसस्राणो अनु वहिर्वृषा शिणुर्मध्ये युवाजरो विमुहा हितः ॥३॥
अत्यं । हविः । संचते । सत् । च । धातु । च । अरिष्टगातुः । सः । होता । सहः ऽभरिः ।
प्रसस्राणः । अनु । वहिः । वृषा । शिणुः । मध्ये । युवा । अजरः । विमुहा । हितः ॥३॥

इयमापेयी होतुत्वयुक्त्वादिनिर्गः । अयमपरित्यक्तं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं सचते । भवते । कीदृशं हविः । सत । सत्फलमाधनत्वाद्भविरपि सत । धातु च धारकं सर्वस्य । इयमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तथा च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं । तथा हि । अपीं प्राप्ताहतिः सम्यगादित्यमुपातिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिवृष्टिरन्नं ततः प्रजाः । मनु० ३ ५६ । इति । अरिष्टगातुरर्हमितगमनः । सति तस्य गमने यज्ञनिष्पत्त्या फलमित्तरिष्टगमनत्वं । तदवाह । न खलु होता होमनिष्पादकः महोभरिर्बलस्य भर्ता बर्हिर्भू प्रसस्त्राणः प्रकर्षणं सरनं वृषा वर्षकः फलस्य शिशुः स इव रत्नणीयोऽप्राहो वा युवा सर्वत्र मिश्रयिताजरो जरा ररहितो विमुहा विमुहाणामीपधीना मध्ये हितो निहितः स्थापितः । एवभूतः सचते ॥

प्र व एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मं यम्यं ऋतावृधः ।

सुयंतुभिः सर्वशासैरभीष्टुभिः क्रिविनामानि प्रवणे मुपायति ॥४॥

प्र । वः । एते । सुऽयुजः । यामन । इष्टये । नीचीः । अमुष्मं । यम्यं । ऋतऽवृधः ।

सुयंतुऽभिः । सर्वऽशासैः । अभीष्टुऽभिः । क्रिविः । नामानि । प्रवणे । मुपायति ॥४॥

एषा संती वा । एते रश्मयः सुयुजः सुष्ठु परस्परं संयुक्ता यामन्यज्ञगमन इष्टय एषणाय नीची । नीचं गच्छतीति शेषः । अमुष्मं यजमानाय यम्यो यम्या गमनार्हाः । अथवा यमो नियमिततादित्यः । तस्य सवधिः । ऋतावृधो यज्ञस्य वर्धयितारश्च । अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः सर्वशासैः सर्वस्य शासकैरभीष्टुभी रभिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणे निम्बं मुपदेशे मुपायति । मुपायति । आदत्त इत्यर्थः । अथवा पिनावाह्यस्यापरितेऽस्या इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथे सुयुजः प्रगच्छति । शिष्टे समान । क्रिविः क्रिविस दृशोऽपिः प्रवणे नामानि हवीष्युक्तलक्षणाभिर्जालाभिर्मुपायति । आदत्त ॥

संजभुराणस्तर्भुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगंभासु सुस्वरुः ।

धारवाकेष्वृजुगाथ गोभसे वर्धस्व पत्नीरभि जीवी अंध्वर ॥५॥

संऽजभुराणः । तर्भुभिः । सुतेऽगृभं । वयाकिनं । चित्तऽगंभासु । सुऽस्वरुः ।

धारऽवाकेषु । ऋजुऽगाथ । गोभसे । वर्धस्व । पत्नीः । अभि । जीवः । अंध्वर ॥५॥

हे ऋजुगाथ गोभनमृत्तिकापे तर्भुभिस्तर्भुविकारिर्ग्रहः सुतेगृभमभिपूतेन रसेन गृहीत वयाकिन । कृत्विता वयाः शाखा वयाका लताः । तद्वत् सोमं चित्तगंभासु चित्तयादृष्टिणीषु मृत्तियु मृत्तिभिः सह सजभुराणो गृभानं गृह्णन् सुस्वरुः गोभनगमनः गोभनमृत्तिको वा त्वं धारवाकेषु । धारयति वाकानं स्तोत्राणीति धारवाका इत्ययजमानाः । तेषु मध्ये गोभसं । किवाध्वर जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नी । पालयित्रीरप धीर्जाला वा अभि अभिमुधं वर्धस्व । अभिवर्धय ॥ ॥२३॥

यादृगेव ददृगे तादृगुच्यते सं छायायां दधिरे सिधयाप्स्वा ।

महीमस्मभ्यंमुरुषामुरु जयो वृहत्सुवीरमनंपच्युतं सहः ॥६॥

यादृक् । एव । ददृगे । तादृक् । उच्यते । सं । छायायां । दधिरे । सिधयां । अपऽसु । आ ।

मही । अस्मभ्यं । उरुऽसां । उरु । जयः । वृहत् । सुऽवीरं । अनंपऽच्युतं । सहः ॥६॥

एषा विश्वदेवी । यादृगेव ददृगे यादृगुपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । यादृगुपमेवोच्यते । यथादृष्टमेव स्यते न तु परवचनप्रत्ययेन । यस्माच्छायया दीप्या सिधया साधिकया महापु त्यापकामु मृत्तियु अपमेव वा आ सं दधिरे सम्यग्धारयति स्वीय रूपं मृत्ति वा । ते देवा मही महती पुत्र्यामुरुषां वृहदात्री रयिमुक् प्रभुतं जयो धेगं वृहत्सुवीर गोभनवीर्यमपत्वमनंपच्युतमनुपजीण महो बल चाभिभौतुकमस्मभ्य प्रयच्छत्यित्यर्थः ॥

वेत्यगुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

घ्नसं रष्टांतं परि विश्वतो गयमस्माकं गर्भं वनवत्स्वावमुः ॥ ७ ॥

वेति । अगुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः । सऽमर्यता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

घ्नसं । रष्टांतं । परि । विश्वतः । गयं । अस्माकं । गर्भं । वनवत् । स्वऽवमुः ॥ ७ ॥

इयं सीरी । सूर्यो देवोऽगुरग्रामी जनिवान् जन्मवान् जायावान्वा । उषा ह्यस्य जाया । वो इति प्रसिद्धा । कविः क्रातुदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसा स्पृधः संग्रामानति वेति । अतिगच्छति मंदहानमु-
राख्योदु । घ्नसं दीप्तं गयं गृहमंतरिक्षं वा विश्वतः सर्वतो रजंतं । परिचरमेति शेषः । स देवोऽस्माकं गर्भं सुव
परि सम्यग्वनवत् । दद्यात् । स्वावमुः स्थायत्तधनः मन ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋपिस्वरं चरति यामु नाम ते ।

यादृग्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८ ॥

ज्यायांसं । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋपिऽस्वरं । चरति । यामु । नाम । ते ।

यादृग्मिन् । धायि । तं । अपस्यया । विदत् । यः । ऊ इति । स्वयं । वहते । सः ।

अरं । करत् ॥ ८ ॥

इयमाप्येयी सीरी वा । हे देव ज्यायासमतिशयेन प्रबुद्धमस्य यतुनस्य । यततिर्गतिकर्मा । गतुरस्य
मूर्धस्य ॥ कर्मणि पठ्यां ॥ अमुं गतारं केतुना प्रज्ञापकेन कर्मणोदयादिलक्षणेन विशिष्टमुपिस्वरमुपिभिः स्तुत्य
त्वां चरति । गच्छति । भजते यजमानः । केन साधनेन । यामु स्तुतिपु ते त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूप
वर्तते ताभिरित्यर्थः । यद्वा । अस्य यतुनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोनिर्हरणादिकर्मणा विशिष्टं त्वा
चरति । यादृग्मिन्यादृग्गं कामे धायि धत्ते ॥ कर्तारि चिण ॥ सामर्थ्यान्मनो गम्यते । तं । यथानिर्देगं प्रतिनि
र्दिष्टव्यत्वात्तादृग्गमित्यर्थो ज्ञातव्यः । तादृग्गं काममपस्यया कर्मणा हविःस्तुत्यादिलक्षणेन विदत् । विदते । य
उ य एव स्वयमनन्यपरितः सन स्वमनीपथैव वहते धारयति फलं सोऽरमलमत्यर्थं करत् । करोति । अथवा
य उ य एव स्वयं वहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन कारितं फलवद्भवति ॥

समुद्रमासामवं तस्थे अग्निमा न रिप्यति सर्वनं यस्मिन्नायता ।

अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिविद्यते पूतबंधनी ॥ ९ ॥

समुद्रं । आसां । अवं । तस्थे । अग्निमा । न । रिप्यति । सर्वनं । यस्मिन् । आऽयता ।

अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः । विद्यते । पूतऽबंधनी ॥ ९ ॥

इयमपि सीरी । आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवमानभूतं सूर्यमग्निमात्यंतं श्रेष्ठास्मदीया स्तुतिरव
तस्थे । अवरकृति । यद्वा । आसां प्रजानामृत्विजां स्तुतिरिति संबंधः । सर्वनं । मयते सोमोऽवेति सवम
यज्ञगृहं । न रिप्यति । न हिंस्यते । किंतु प्रबर्धते इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्तीर्णानि स्तोत्राणि तत्सवनमिति ।
अत्रास्मिन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तुर्हार्दि हृदयसंबन्धि हृदयगतं काम्यं फलं न रेजते । न विचलति । न
मुषा भवति । यत्र यस्मिन् स्तोत्रगृहे मतिः स्तुतिः पूतबंधनी पूतं सूर्यमनुवधती विद्यते अत्र न रेजते इति ॥

स हिं द्वाचस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सधेः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रखभिः शविष्ठं वाजं विदुषां चिदर्थ्यं ॥ १० ॥

सः । हि । द्वावस्य । मनसंस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य । यज्ञतस्य । सधेः ।
अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रखऽभिः । गविष्ठं । वाजं । विदुषा । चित् । अर्धं ॥ १० ॥

इयमपि मीरी । स हि स जनु सविता देवः सर्वः सत्यः । सर्वकामपुरक इत्यर्थः । हिशब्दो लोकेवदयोः प्रसिद्धोक्तकः । तस्मात्प्रकाशगत । अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टनिगा इत्युक्तत्वात् अत्रादय ऋषयः । अत्रस्य मनस्यैवावदस्य यज्ञतस्य मधिरवत्सारस्य चिपामुपीणामग्याक रण्वमी रमणीयाभिश्चित्तिभिः स्पृणवाम । पुरयाम । कि । गविष्ठं वाजमतिगयेन वल्लवदत्त । अत्र वै वाज इति श्रुतः । विदुषा चित्तिपश्चितार्थं समर्धनीय स्पृणवाम । अत्रादयो वयमिति संबधः ॥ ॥ २४ ॥

श्येन आसामदितिः कस्योऽमदो विश्ववारस्य यज्ञतस्य मायिनः ।

समन्यमन्यमर्थयत्येते वै विदुर्विषाणं परिपानमति ते ॥ ११ ॥

श्येनः । आसां । अदितिः । कस्यः । मदः । विश्वऽवारस्य । यज्ञतस्य । मायिनः ।

सां । अन्यंऽअन्यं । अर्थयन्ति । एते वै । विदुः । विऽसानं । परिऽपानं । अति । ते ॥ ११ ॥

मददेवस्य । विश्ववारादीना अयाणामुपीणा म्भुत आसामपा सोमरमल्लजणाना मदः श्येनः शसनीय गमनः शीघ्र पातमकाश गतादितिरदीनोऽतिसमुद्रः कस्यः कस्यपुरकस्य भवतीति श्येनः । ते विश्ववारादय मंत्रे प्रवृत्ता एते वै सोम प्राण तत्यानाथान्यमन्य परस्पर समर्थयति । याचतेऽनुज्ञा । ते विषाणं विधिपिण मदस्य दातार परिपानमत्यतिक्रमं विदुः । जानति लभते वा ॥

सदापुणी यज्ञती वि द्विषो वधीद्वाहुवृक्तः श्रुतवित्तयो वः सचा ।

उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदीं गणं भजते सुप्रयाचंभिः ॥ १२ ॥

सदाऽपुणः । यज्ञतः । वि । द्विषः । वधीत । वाहुऽवृक्तः । श्रुतऽवित । तयैः । वः । सचा ।

उभाः सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत । ई । गणं । भजते । सुप्रयाचंऽभिः ॥ १२ ॥

सदापुणः सर्वदा दानशील एतन्नामा यज्ञती यथा च वाहुवृक्तो वाहुभ्या वृक्तदंभश्च श्रुतवित् श्रुतस्य वृत्ता च तयैश्च । एतेषां पचाना परस्परपितृया प्रत्येत्सकवचन । स स ऋषिर्द्विषः शत्रुनि वधीत इत्येत वी युष्माकं सचा सहितः । युष्माभिः सहित इत्यर्थः । स ऋषिर्दगा श्रेष्ठावृभोभाविहलोकपरलाकविषयो कामा प्रत्येति । अभिगच्छति । भाति च । ययस्मादीमिन गण देवसंघ सुप्रयाचंभिः मुष्टु प्रकपेण मिश्रयाऽऽ सोधिगजते तस्मादेव भवतीति ॥

सुतंभरो यज्ञमानस्य सत्पतिर्विश्वासांमृधः स धियामुदंचनः ।

भरंहेनू रसं वच्छिश्चिये पयोऽनुवृवाणा अर्धेति न स्वपन ॥ १३ ॥

सुतंऽभरः । यज्ञमानस्य । सत्ऽपतिः । विश्वासां । ऊधः । सः । धियां । उतऽअंचनः ।

भरं । धेनुः । रसंऽवत् । शिश्चिये । पयः । अनुऽवृवाणाः । अर्धेति । न । स्वपन ॥ १३ ॥

यज्ञमानस्यावत्सारस्य मम सुतभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्यतिः सता विश्वमानाना फलाना पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासा धियां संवेपा कर्मणामृध उदततर फलमुदंचन ऊधंमृधम यिता । फलप्रापक इत्यर्थः । धेनुर्गा रसवत्सारवत्ययो भरत । अहरत । तत्र पयः शिश्चिये । श्रुति चास्य सामर्थ्यात् । तत्सर्वमनुवृवाणोऽनुकर्मण संकीर्तयन् न स्वपन स्नापमकुर्वन् अनवरतमर्धेति । स्मरत्यवत्सारः । सुतंभरस्नादृश इति ॥

यो जागार तमृचः कामयन्ते यो जागार तमु सामानि यन्ति ।
 यो जागार तमयं सोम आह तवाहर्मस्मि सख्ये न्योकाः ॥ १४ ॥
 यः । जागार । तं । ऋचः । कामयन्ते । यः । जागार । तं । ऊं इति । सामानि । यन्ति ।
 यः । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं । अस्मि । सख्ये । निऽओकाः ॥ १४ ॥

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरुको गुहे वर्तते तमृचः सर्वशास्त्रात्मिकाः कामयते । यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यति । प्राप्नुवति । यो जागार तमयमभिपुतः सोम आह वक्ति मां स्वी-
 कृषति । हे अपे तादृगस्य तव सख्ये समानख्यानं हितकरणे न्योका नियतस्थानोऽहर्मस्मि । भवामि ॥

अग्निर्जागार तमृचः कामयन्तेऽग्निर्जागार तमु सामानि यन्ति ।
 अग्निर्जागार तमयं सोम आह तवाहर्मस्मि सख्ये न्योकाः ॥ १५ ॥
 अग्निः । जागार । तं । ऋचः । कामयन्ते । अग्निः । जागार । तं । ऊं इति । सामानि । यन्ति ।
 अग्निः । जागार । तं । अयं । सोमः । आह । तव । अहं । अस्मि । सख्ये । निऽओकाः ॥ १५ ॥

पूर्वथैव निर्गदितव्याभ्या । य इत्यस्य स्थानेऽपिरिति विग्रहः ॥ ॥ २५ ॥ ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश मुक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथमं मुक्तं । सदापुणो नामात्रिय
 ऋषिः । त्रिपुण कदः । वे तदित्युक्तत्वादिसमपि विश्वदेव । विदा एकादश सदापुण इत्यनुक्रमणका । विनि
 योगो लैगिकः ॥

विदा दिवो विष्यन्नद्रिमुक्थैरायत्या उपसो अर्चिनो गुः ।
 अपावृत व्रजिनीस्तस्वंगाद्वि दुरो मानुषीर्देव आवः ॥ १ ॥
 विदाः । दिवः । विऽस्यन । अर्द्रि । उक्थैः । आऽयत्याः । उपसः । अर्चिनः । गुः ।
 अपाऽवृत । व्रजिनीः । उत । स्वः । गात । वि । दुरः । मानुषीः । देवः । आवरित्यावः ॥ १ ॥

अत्रैत्र्यादयो लिंगोक्तदेवताः । अत्रागिरसा पर्णिभिरपहत्य गिरिरधः स्थापिताना गवामिन्द्रेण विमोक्तः
 प्रतिपाद्यते । विदाः । अवेदयदिद्रः । कि । गा निगृहा इति संबंधः । किं कुर्वन् । उक्थैरागिरसां स्मृतिभिर्नि-
 मित्तभुताभिरर्द्रि वज्र विष्यन् प्रक्षिपन् । रत्नकाणामुपरि गिरिभेदनाय च विष्यन् । आयत्या आगामिन्या
 उपसः संबन्धिनोऽर्चिनो रश्मयो गुः । अगच्छन् । सर्वत्र प्रसृता अभवन् । अपावृत अपावृणोद्व्रजिनीस्तमःपुंज
 वतीर्निगाः । स्वः स्वरणशील आदित्य उन्नात । उदगात । तथा कृत्वा मानुषीर्मनुष्यसंबन्धिनीर्दुरो द्वाराणि
 देवः सूर्यां व्यावः । व्यवृणोत । अधकारापनयनेन मनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥

वि सूर्यो अमतिं न श्रियं सादोर्वाङ्गवां माता जानती गात् ।
 धन्वर्णसो नद्यः खादोअर्णाः स्थूणैव सुमिता दृहत द्यौः ॥ २ ॥
 वि । सूर्यः । अमतिं । न । श्रियं । सात् । आ । ऊर्वात् । गवां । माता । जानती । गात् ।
 धन्वऽअर्णसः । नद्यः । खादःऽअर्णाः । स्थूणाऽइव । सुऽमिता । दृहत । द्यौः ॥ २ ॥

सूर्यां देवः श्रियं दीप्तिं वि सात । विभजते । प्रकाशयतीत्यर्थः । अमतिं न । रूपनामैतत् । रूपमिव द्रव्यं ।
 यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभते तद्वत् । तथा गवां रश्मिनां मातोपा जानती सूर्यं

उद्वेपति मया च व्युत्कन कर्तव्यमिति जानत्वूर्वात्महतोऽंतरिक्षादा गात । आगच्छति । तथा नयश्च धन्वर्णसः ॥ धन्वतिर्गतिकर्मा । धन्वति गच्छत्यर्णासि यामु तान्मथोक्ताः । दीर्घाभावश्चादसः ॥ खादोऽर्णा भक्षितकूलोदकाः । कूलकपा इत्यर्थः । नयश्चैव रूपा भवति । किञ्च बोध्यं मुमिता मुष्टु गृहं स्यापिता स्थूणैव गृहाधारस्तम इव दृहत । दृढाभवत । एतत्सर्वं सूर्यस्याज्ञयेति भावः ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुपे पृथ्याय ।

वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवामंतो दसयंत भूम ॥ ३ ॥

अस्मि । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनां । जनुपे । पृथ्याय ।

वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवामंतः । दसयंत । भूम ॥ ३ ॥

अस्मि मह्यमुक्थाय स्तोत्रं पर्वतस्य पर्ववतो मेघस्य गर्भो गर्भस्यानीयमुदकं जिहीत । चलयति । चालयति वंद्रः । कीदृशायास्मि । महीना महतीनां स्मृतीनां जनुप उत्पादयित्वा पृथ्याय प्रदाय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो मेघो वि जिहीत । बोध्यं साधत । साधयति बुष्टि । आविवामतः सन्तः परिचरतोऽगिरसो भुमात्यधिकं दसयत । उपलभयत्यात्मानं कर्मभिः ॥

सृक्तेभिर्वा वचोभिर्देवजुष्टेरिद्रा न्वप्री अवंसे हुवर्धे ।

उक्थेभिर्हिष्मा कवयः सुयज्ञा आविवामंतो मरुतो यजंति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टैः । इन्द्रो । नु । अप्री इति । अवंसे । हुवर्धे ।

उक्थेभिः । हि । स्मि । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवामंतः । मरुतः । यजंति ॥ ४ ॥

हे इन्द्रा हे अग्नी ॥ परस्परपितृभ्यां प्रत्येकं द्विवचन । यद्यप्येकमेव पदं मध्ये स्तवधानं कादस ॥ हे इन्द्राग्नी वो युवा ॥ व्यत्ययनं बहुवचन ॥ देवजुष्टैर्देवैः सवर्नायैः सृक्तेभिः सृक्तेः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनप्रवर्णवचोभिरवंसेऽस्मिन्नक्षणाद्य इवर्धे । आह्वयामि । नु निप्र युवामुक्थेभिः स्तोत्रं कथयतोऽज्ञचानां पर्वं अग्रयणं सुयज्ञाः शोभनयागा आविवामतः स्मृत्यादिना परिचरतो मरुतो मरुत्सदृशाः कर्मसु शोभन्ता यजंति । पुजयति ॥ हि स्मिति पुराणां ॥

एतो न्वप्री सुध्याऽभवाम् प्र दृच्छुनां मिनवामा वरीयः ।

आरे द्वेषामि सनुतर्दधामायाम प्रांचो यजमानमच्छ ॥ ५ ॥

एतो इति । नु । अप्री । सुऽध्यः । भवाम । प्र । दृच्छुनाः । मिनवाम । वरीयः ।

आरे । द्वेषामि । सनुतः । दधाम । अयाम । प्रांचः । यजमानं । अच्छ ॥ ५ ॥

अयमगिरसा वादः । अयारिस्मत्यागदिने नु निप्रमेतो । एत । गच्छत । सुध्यः शोभनकर्माणां भवाम । दनुना द्विषः प्र मिनवाम । प्रकंपणं द्वेषामि वरीयः । अत्यतमित्यर्थः । तदेवाच्यते । सनुतः सभक्तन द्वेषामि यजमानस्य । द्वेषुनां इरे दधाम । स्थापयाम । यद्वा । सनुतरित्यतर्हितनाम । पूर्व प्रकाशविगणा वध उक्त इन्द्रादीनां प्रच्छन्नानामिति विवक्तः । तदर्थं यजमान प्राचः सदापुणभवत्सार चाच्छामिभुवमयाम । गच्छाम ॥ ॥ ३६ ॥

एता धियं कृणवामा सखायोऽप या माताँ ऋणुते व्रजं गोः ।

यया मनुविशिशिप्रं जिगाय यया वृणिवं कुरापा परीपं ॥ ६ ॥

आ । इत । धियं । कृणवाम । सखायः । अप । या । माता । ऋणुत । व्रजं । गोः ।
यया । मनुः । विणिऽणिप्रं । जिगाय । यया । वणिक् । वंकुः । आप । पुरीषं ॥६॥

इदमथगिरसां वाक्यं । एत । आगच्छत । आगत्य च धियं कृतिं कृणवाम । करवाम । हे सखायः परस्परं सखिभूता अगिरस इत्यगिरसां वचनं । या धीर्माता गवां निर्मात्री गोगवां व्रजं पणिभिरपहतमप ऋणुत अपावृणोत । यया च मनुर्विणिप्रं विगतहनुं गात्रं जिगाय जितवान् । यद्वा । मनुः सर्वस्य मत्तद्रो विणिप्रं व्रजः । स तस्माभिः क्रतया स्तोमलक्षणया धिया जिगाय । यया च वणिक् वणिगिवान्येन कर्मणा बह्वफलाकाञ्ची कञ्चीवान् वक्त्रं लच्छया वनगामी पुरीषं पुरकमुदकमाप । याभिः मुदान् औगिजाय वणिजं दीर्घश्रवसे मधु कोशः । ऋग्वे० १. ११०-१११ । इति हि श्रुतं ॥

अनृनोदत्र हस्तयेतो अदिराचन्येन दशं मासो नवग्वाः ।

ऋतं यती सरमा गा अविंदद्विश्वा नि सत्यांगिराश्चकार ॥७॥

अनृनोत । अत्र । हस्तऽयतः । अदिः । आर्चन । येन । दशं । मासः । नवऽग्वाः ।

ऋतं । यती । सरमा । गाः । अविंदत । विश्वानि । सत्या । अंगिराः । चकार ॥७॥

अत्राग्निमन्त्रेऽदिरभिपवयावा हस्तयेतो हस्तेन संहतः सन अनृनोत । नातिरत्र शब्दमात्रे वर्तते । अशब्दयत । येन यात्राणा तदभिपवणं दशं मासो मासान् दशमासपर्यंतं नवग्वाः । नवमासपर्यंतं गवार्थमनु-तिष्ठतोऽगिरसो नवग्वाः । नवगोयुक्ता वाचनं अपुत्रयन्निद्रं । यद्वा । दशसंख्याकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अगिरसोऽपरं नवस्वाश्रितं सर्वेऽपि येनार्चते । नवग्वासः सुतसोमस इन्द्रं । ऋग्वे० ५. १९-१० । इति हि निगमः । ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला कृतिरूपा वागंगिरसां गवार्थमिन्द्रेण प्रहिता देवशुनी वा गा अविंदत पणिभिरपहताः । विश्वानि सर्वाणि कृत्यादिलक्षणानि सत्या सत्यानि चकारागिराः ॥

विश्वे अस्या व्युपि माहिनायाः सं यज्ञोभिरंगिरसो नवैत ।

उत्सं आसां परमे मधस्य ऋतस्य पथा सरमा विदत्ताः ॥८॥

विश्वे । अस्याः । विऽउपि । माहिनायाः । सं । यत् । गोभिः । अंगिरसः । नवैत ।

उत्सं । आसां । परमे । मधऽस्ये । ऋतस्ये । पथा । सरमा । विदत् । गाः ॥८॥

विश्वे सर्वेऽगिरसो माहिनाया महनीयाया अस्या उपसो व्युपि व्युक्ते सति गवामावरकेऽधकारिऽपवृते सति यद्यदा गोभिः सं नवत संजगिरे तदासा गवामुत्सः क्षीराद्युत्सावः परम उत्कृष्टं मधस्यं महस्थाने यज्ञ उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य सत्यस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवशुनी वा गा निगृह्णा विदत् । अलभत । यद्वा । आसां गवां परमे मधस्ये महस्थाने व्रजस्य निगूहनप्रदेशं उत्सं उदकस्य प्रस्रवणो वर्तते । विलसित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

आ सूर्या यातु सप्राश्वः शोचं यदस्योर्विया दीर्घयाथे ।

रघुः श्येनः पंतयदंधो अच्छा युवा कविर्दीदयज्ञेषु गच्छन् ॥९॥

आ । सूर्यः । यातु । सप्राश्वः । शोचं । यत् । अस्य । उर्विया । दीर्घऽयाथे ।

रघुः । श्येनः । पंतयत् । अंधः । अच्छ । युवा । कविः । दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥९॥

सूर्यः सर्वस्य प्ररको देवः सप्राञ्चः सर्पणम्बभावाञ्चोपेतः सप्रसंख्याकाञ्चो वा आ यातु । अस्मदभिमुपमां गच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने चैत्र गतव्यप्रदेशे उर्वियोरु अतिप्रभुतायामः । स एव देवो रघुर्लघुगमनः सन श्वनः प्रसनीयगमनोऽधो दीयमान हविरक्ताभिलक्ष्य पतयत । आगच्छति । युवा सर्वत्र मिश्रयिता कविः कातदर्शी सन गोपु ररिमपु गच्छन्मध्ये वर्तयन् दीदयत । दीप्यते । यद्वा । श्वनः सुपर्णाः अधोऽक्ष पतयत । युक्तोक्तस्य सोमलक्षण देवानामन्नसम्पदागार्थमालिनु तदभिमुपमगात । युवत्यादिः शिष्ट समान ॥

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमणोऽयुक्त यद्धरितो वीतपृष्ठाः ।

उद्गा न नावमनयंत धीरा आशृण्वतीरापो अर्वागतिष्ठन ॥ १० ॥

आ । सूर्यः । अरुहत । अयुक्त । अणः । अयुक्त । यत । हरितः । वीतऽपृष्ठाः ।

उद्गा । न । नाव । अनयंत । धीराः । आऽशृण्वतीः । आपः । अर्वाक । अतिष्ठन ॥ १० ॥

सूर्यो देवः शुक्र दीप्रमर्ण उदक प्रत्यारुहत । सवेतः प्राद्भवति । यद्यस्माद्यदा वा हरितोऽशानीतपृष्ठाः कांतपृष्ठानयुक्त योऽयोजयत तदा त सूर्य धीरा धीमती यत्प्रमानादथ उद्गादेकेन नाव न नावमिवानयत । तदाशृण्वतीः सवेतोऽनुज्ञा कर्वाणा आपोऽर्वागता गुप्ता अतिष्ठन । अभवन ॥

धियं वी अप्सु दधिषे स्वर्षा ययातरन्दन मामो नवग्वाः ।

अया धिया स्याम देवगोपा अया धिया तनुयामात्यंहः ॥ ११ ॥

धियं । वः । अपऽसु । दधिषे । स्वऽसां । यया । अतरन् । दन । मामः । नवऽग्वाः ।

अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः । अया । धिया । तनुयाम । अति । अंहः ॥ ११ ॥

हे देवा वो यस्माक धिय मृतिमप्वृत्तिभिता स्वर्षा सर्वस्य दात्री दधिषे धार प्राप्ति ॥ शक्येन सथम ॥ यया धिया कर्मणा नवग्वा अगिरसा दन मामोऽतरन समनुतिष्ठत अयानया धिया देवगोपा देवगुप्ता स्याम । भवेम । अया धियाहः पापमति तनुयाम । अतिरम ॥ ॥ ११ ॥

हयो नत्वष्टर्च द्वितीय मुक्त प्रतिवचस्यार्थ । अष्टमो द्वितीया च विष्णो शिष्टा पद उगय । श्राद्धत पद्मिदेव्यः सप्तम्यष्टम्यो देवपत्न्या देवता । तथा चानुक्रान्त । हयोऽष्टी प्रतिवचोऽप्यो हयो देवपत्नीसर्वोऽप्यो त्रिष्टुप द्वितीया चिति ॥ मुक्तविनयो गो निगिकः ॥

हयो न विद्धा अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युर्वे ।

नास्यां वग्निम विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरएत चृचु नेपति ॥ १ ॥

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि । प्रऽतरणी । अवस्युर्वे ।

न । अस्याः । वग्निम । विऽमुचं । न । आऽवृतं । पुनः । विद्वान् । पथः । पुरऽएता ।

चृचु । नेपति ॥ १ ॥

हयो न अथ इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिवच । स्वयमनन्यप्ररितः सन धुरि यज्ञात्मिकायामयुजि । युक्तोऽभवत् । तां धुर प्रतरणी प्रकर्मण तारयित्रीमवस्युव रक्षयित्री वहामि । धारयास्यहमध्ययुजिता या । अस्या धुरो विमुच विमोचनं परित्याग न वग्निम । न कामथे । नावृत पुन । पुनरावरण धारणमपि न च वग्निम । मम को भार इति तदेवोच्यते । विद्वान्कामभिज्ञोऽर्थामी देवः पुरएता पुरतो गता सन पथो यज्ञमागो भृज्जकुटिलं नेपति । प्रापयति ॥

अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवाः गर्धः प्र यंत मारुतोत विष्णो ।
 उभा नासत्या रुद्रो अथ याः पूषा भगः सरस्वती जुषंत ॥ २ ॥
 अग्रे । इन्द्र । वरुण । मित्र । देवाः । गर्धः । प्र । यंत । मारुत । उत । विष्णो इति ।
 उभा । नासत्या । रुद्रः । अथ । याः । पूषा । भगः । सरस्वती । जुषंत ॥ २ ॥

हे अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवा गृधो बलमस्माकं प्र यंत । प्रापयत ॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्थावियमानत्वे
 नोत्तरस्थोत्तरस्य पादादित्वादर्निघातः । प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्वं ॥ उतापि च हे मारुत मारुतानि
 मरुता बलानि हे विष्णो युय गर्धः प्र यंत ॥ विष्णो इत्यस्मात्तत्त्वेन अवधानान्निघातः ॥ किंचोभोभो ना
 मत्या मत्यभुतो रुद्रोऽथ अथ या एतेषां देवानां स्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वती च जुषंत । सेवतामस्मदीयं यज्ञ
 मृतिं वा ॥

इंद्रायी मित्रावरुणादिति स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वताँ अपः ।
 हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारमृतये ॥ ३ ॥
 इंद्रायी इति । मित्रावरुणा । अदितिं । स्वः । पृथिवीं । द्यां । मरुतः ।
 पर्वतान । अपः ।

हुवे । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । भगं । नु । शंसं । सवितारं । उतये ॥ ३ ॥

इंद्रादिमित्रतान चतुर्दश देवानुतयेऽस्मद्रक्षणाय हव । आह्वयामि स्तामि वा ॥ स्वरित्यादित्य उच्यते
 स्वरणात् ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अश्विधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् ।
 उत ऋभवं उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४ ॥
 उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अश्विधः । द्रविणः । दाः । उत । सोमः । मयः । करत् ।
 उत । ऋभवंः । उत । राये । नः । अश्विना । उत । त्वष्टा । उत । विभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४ ॥

उतापि च नोऽस्माकं विष्णुर्यापको देवो मयस्करत् । मय इति मुखनाम । मुखं करोतु । उतापि च
 वातो वायुरश्विधोऽहिमकः सन मयस्करत् । किंच द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोऽपि मयस्करत् । उतापि
 च ऋभवो नोऽस्मभ्य राये धनायानु मंसते । अनुमन्यतां । उताश्विनाश्विनो च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा
 ऋभुणामन्यतमो देवः । एते सर्वेऽप्यनु मंसते । यद्वा । अनुमस इति प्रत्येकं संबन्धीयं ॥

उत त्यन्नो मारुतं गर्ध आ गमद्विष्टायं यज्ञतं बहिरामदे ।
 बृहस्पतिः शर्म पूषीत नो यमद्वृथ्यं वरुणो मित्रो अयमा ॥ ५ ॥
 उत । त्यत् । नः । मारुतं । गर्धः । आ । गमत् । दिविऽष्टायं । यज्ञतं । बहिः । आऽसदे ।
 बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वृथ्यं । वरुणः । मित्रः । अयमा ॥ ५ ॥

उतापि च त्यक्तभारत गर्धो मरुतां बलं संघो नोऽस्माना गमत् । आगच्छतु । कीदृशं तच्छर्धः । दिविष्टायं
 युष्मोके वर्तमान यज्ञतं पुत्र्यं । किमर्थमागमनमिति तदुच्यते । बहिर्बहिर्यामद उपविष्टुं । उपविष्ट इतिःस्वीका-

रायेत्यर्थः । किंच बृहस्पतिर्देवः गर्भं मुखं यमत । यच्छतु । उत नोऽस्मभ्य पृषापि यमत । कीदृशं गर्भं । वरुण्य । वारयति शीतवातादिकमिति वरुण्य गृह । तदर्हं वरुण्य । किंच वरुणादयस्वयोऽपि प्रत्येकं गर्भं यच्छतु ॥

उत त्वे नः पर्वतासः सुगन्तयः सुदीतयो नद्यस्वामणे भुवन ।

भगो विभक्ता श्वसावसा गमदुब्यचा अदितिः श्रोतु मे हव ॥ ६ ॥

उत । त्वे । नः । पर्वतासः । सुऽगन्तयः । सुऽदीतयः । नद्यः । स्वामणे । भुवन ।

भगः । विऽभक्ता । श्वसा । अश्वसा । आ । गमत । उरुऽब्यचाः । अदितिः । श्रोतु ।

मे । हव ॥ ६ ॥

उतापि च त्वे नः पर्वतासः पर्वततोऽद्रयः सुगन्तयः शोभनमृतयः किंच सुदीतयः सुदाना नद्यश्च स्वामणे पालनोऽस्माकं भुवन । भवतु । भगो देवो विभक्ता धनानां विभागकर्ता दाता मनः श्वसाश्चनावसा रक्षणं च महा गमत । आगच्छतु । उरुब्यचाः प्रभूतयाप्रिदितिरदीना देवमाता मे हव कृतिमाहाभवा श्रीयतु । शृणोतु ॥

पत्नीसंयाजपु देवपत्नीनां देवानां पत्नीरित्यादिकं द्वे याभ्यानुवाक्ये । सूत्रित च । देवानां पत्नीरुगतीरवतु न इति द्वे । आ० १ १० । इति ॥ आप्रिमारुतशस्त्रेऽर्पिते । देवानां पत्नीरुगतीरवतु न इति द्वे । राकामहमिति द्वे । आ० ५ २० । इति ॥

देवानां पत्नीरुगतीरवतु नः प्रावतु नस्सुजये वाजसातये ।

याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः गर्भं यच्छत ॥ ७ ॥

देवानां । पत्नीः । उगतीः । अश्वतु । नः । प्र । अश्वतु । नः । तुजये । वाजऽसातये ।

याः । पार्थिवासः । याः । अपां । अपि । व्रते । ताः । नः । देवीः । सुऽहवाः ।

गर्भं । यच्छत ॥ ७ ॥

देवानामिन्द्रादीनां पत्नीः पत्न्य उगतीरुगतीऽर्धदीया कृति कर्म वा कामयमाना नोऽस्मानवतु । रजतु । तथा नोऽस्माकं तुजये वलवते पुत्राय वाजसातयेऽन्नभाय मयाभाय वा प्रावतु । प्रकंपणं रजतु गच्छतु वा । याः पार्थिवासः पृथिवीसवधिन्यो यास्यापामुदकानां व्रते कर्मण्यतरिजं व्रते ता नो देवीर्दियो हे सुहवाः शोभनाहानां सृय नोऽस्मभ्य गर्भं यच्छत ॥

उत या व्यंतु देवपत्नीरिन्द्राण्यग्नाय्यश्विनी राट ।

आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यंतु देवीयं चतुर्जनीनां ॥ ८ ॥

उत । याः । व्यंतु । देवऽपत्नीः । इन्द्राणी । अग्नायी । अश्विनी । राट ।

आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु । व्यंतु । देवीः । यः । चतुः । जनीनां ॥ ८ ॥

उतापि च याः स्वियो देवपत्नीर्देवपत्नी देवाः पतयो यामा ह्य । तादृशो अतु । हावभंजयतु । ता विविच्योच्यते । इन्द्राणीन्द्रस्य पत्न्यप्राय्येः पत्न्याश्विनीः पत्नी राट राजमाना । किंच रोदसी । रुद्रस्य पत्नीति यास्कनोक्तं । एव साति विपितृमुक्ता रोदसी । अथर्व० १ १६७ ५ । इत्यत्र यथानुदात्तप्रगृह्यते न क्लृप्तद्वन्त्रापि भाव्य । तथापि शाकल्येन महर्षिष्वेवमुक्तत्वात्तथैव द्रष्टव्यं । वरुणानी वरुणस्य पत्न्या सर्वतः

प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवीः पत्नीसंयाजदेव्यो व्यंतु । खादंतु हविः । यो जनीनां देवजायानामृतुः कालस्तदभि
मानी देवोऽपि शृणोतु वेतु च । अत्रापि च पा व्यंतु देवपत्न्यः । नि० १०. ४६. । इत्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यं ॥ २८॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणामात्येन
- श्वरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्ये नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽश्विनं जगत ।

निर्ममं तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभते । तत्र प्रयुजतीति सप्रर्चं तृतीयं मूक्तं प्रतिरथस्यार्थं त्रैष्टुभ । पूर्वत्र वैश्वदेव वै
तदित्युक्तत्वादिदमपि वैश्वदेव । प्रयुजती सप्र प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगोऽङ्गिकः ॥

प्रयुजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्वोधयंती ।

आविवांसंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सदेने जोहुवाना ॥ १ ॥

प्रयुजती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता । दुहितुः । बोधयंती ।

आऽविवांसंती । युवतिः । मनीषा । पितृभ्यः । आ । सदेने । जोहुवाना ॥ १ ॥

एषोपस्था । प्रयुजती प्राणिनः प्रसूतेषु कर्मसु दिवो युनोकादेति । आगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना ॥
कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयंती बोध
कुवाणा । तदुपजीव्यत्वात् दुहितुत्वमुपधयति । यद्वा दुहितुर्दिव इति संबधः ॥ उपसो दिवो दुहितुत्वं व्युच्छा
दुहितुर्दिवः । ऋग्वे० १. ४८. १ । इत्यादिषु प्रसिद्धं । अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी । ऋग्वे० १. १५. ४ ।
इत्युपसो दुहितुत्वमात्रात् । अत इदमधिगम्यते । कदाचिद्द्वारूपसो जायत उपाश्च दिव इति । प्रजापतिर्व
स्या दुहितरमभ्यध्यायदिवमित्यन्य आङ्गुपसमित्यन्ये । ऐ० ब्रा० ३. ३३ । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते कार्य
कारणभावव्यत्ययऽदितेदेवो अजायत देवाद्ददितिः । ऋग्वे० १०. १०. ४ । इति ॥ किंच आविवांसंती परिचरती
युवतिर्मिययती सर्वत्र नित्यतरुणी वा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थं पंचमी ॥ पितृभिः पालकैर्देवैः
महं सदेने यागगृहं आ सर्वतो जोहुवानाहयमाना । यद्वा । पितृभ्यः कर्मणां पालकैर्भ्यो यजमानेभ्य इष्टप्रा
पणेन पालकैर्भ्यो वा तेषामर्थाय जोहुवाना ॥

अजिरासस्तदप इयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिं ।

अनंतासं उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासः । तत्ऽअपः । इयमानाः । आतस्थिऽवांसः । अमृतस्य । नाभिं ।

अनंतासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि । द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिररचप्रत्ययातोऽजिरशिग्रित्यादिना निपातितः ॥ तदुपसदेव प्रकाश-
मरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमहरीयमाना गच्छतोऽमृतस्य सूर्यस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा

नाभिमन्तरिक्तमातस्यिवाम आतिष्ठतोऽसन्तासोऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पन्थाः पतनशीला रश्मयो व्याधा
पृथिवी परि दिवं च पृथिवी चांतरिक्त च विश्वतः परितो यति । गच्छति । सीमिति पुरणः ॥

उद्गा समुद्रो अरूपः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेण ।

मध्ये दिवो निहितः पृश्निरग्मा वि चक्रमे रजसस्यात्यन्ता ॥३॥

उद्गा । समुद्रः । अरूपः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिं । पितुः । आ । विवेण ।

मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अग्मा । वि । चक्रमे । रजसः । पाति । अन्ता ॥३॥

भार्योऽयं तुचः । उदीदकस्य कामाना वा सेक्ता समुद्रः समुद्रनः । यद्वा । समोदते तस्मिन्देवा इति
समुद्रः । अरूप आरौचमानः सुपर्णः मुगमनः पूर्वस्य । अवयवन्तर्णय । पूर्वदिग्बयवस्य पितुः पालकस्यात
रिक्तस्य योनिमुत्पादकमवयवमा विवेण । आविष्टवान् । पश्चाद्दिवो मध्ये निहितः पृश्निः । प्राशुत एन वणं
इति पृश्निरादित्यः । अग्मा सर्वत्र व्याप्तः । लुप्तोपमा वा । अग्ममदृशो रजसोऽतरिक्तस्यातो पूर्वोपरभागो
वि चक्रमे । विक्रमते । पाति च जगत । जगद्वाच्यं क्रमत इत्यर्थः ॥

चत्वारं ई विभ्रति श्लेमयन्तो दण गर्भं चरसे धापयन्ते ।

त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरन्ति परि सद्यो अन्तान् ॥४॥

चत्वारः । ई । विभ्रति । श्लेमऽयन्तः । दणं । गर्भं । चरसे । धापयन्ते ।

त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरन्ति । परि । सद्यः । अन्तान् ॥४॥

चत्वार ऋत्विज इमेनमादित्य जस्यतः जसमात्मन इजातो विभ्रति । धारयति हविर्भि स्मृतिभिश्च ।
किञ्च दण दिशो गर्भं गर्भवक्ष्य उत्यज्जमेन चरसे चरणायोदयान्तमयवहाराय धापयन्ते । गमयन्ति ।
त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उल्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽतरि
क्तस्यान्तान् परि परितः सद्य उदयानतरमेव चरन्ति । गच्छन्ति ॥

इदं वपुर्निवचनं जनामश्चरन्ति यन्मृद्यस्तस्युरापः ।

हे यदी विभृतो मातुरन्ये इहहं जाते यस्या उमवंधु ॥५॥

इदं । वपुः । निऽवचनं । जनामः । चरन्ति । यत । नृद्यः । तस्युः । आपः ।

हे इति । यत । ई । विभृतः । मातुः । अन्ये इति । इहऽइह । जाते इति । यस्या ।

सर्वंधु इति सऽवंधु ॥५॥

जनसो हे जना ऋत्विज इदं परतो दृश्यमान वपुः शरीर मडल निवचनं मुल्यं मन्वीति शेषः । यन्मृद
लमुपजीव्य नव्यश्चरति प्रवहति । आपश्च यन्मडलमधितस्युः । मडलाधीनत्वात्तामा । ईगतदृक्त्वन्तण यन्मडल
हे अहीराश्च मातुर्निमातुर्मातुस्थानीयादतरिक्तादन्ये इहहं जाते इह चहं च मुये जाते निष्पन्नं यस्या यस्य
नियमनीये युग्मभुते वा सर्वंधु समानवले समानवधने उभयोरधिक एव मुयो वधुः सोऽसौ यथोक्तादृशो
विभृतः धारयतः ॥

वि तन्वन्ते धियो अस्मा अपांसि वस्त्रा पुत्राय मातरौ वयन्ति ।

उपप्रश्ने वृषणो मोदमाना दिवस्यथा वर्ध्वा यन्त्यच्छ ॥६॥

वि । तन्वते । धियः । अस्मि । अपांसि । वस्त्रा । पुत्राय । मातरः । वयंति ।
उपऽप्रशे । वृषणः । मोदमानाः । दिवः । पथा । वध्वः । यंति । अञ्छ ॥ ६ ॥

अस्मि सूर्याय धियः स्मृतीरपांसि कर्माणि च वि तन्वते । विस्मारयति यजमानाः । पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निमाञ्च उपमो दिगो वा वस्त्रा वस्त्राणि वयंति । निष्पादयति । वस्त्रसदृशानि तेषामि निविडानि संपादयतीत्यर्थः । वृषणः संकृतः सूर्यस्योपपन्न उपपत्तन संपर्कं सति मोदमाना हृष्यन्ती वध्वो वधुस्थानीया रगमयो दिवस्पथा सूर्यसवधिना मागिणाक्तास्मदभिमुखं यति । गच्छति । प्रसरति ॥

तदस्मि मित्रावरुणा तदग्नें शं योरस्मभ्यमिदमस्तु शस्तं ।
अग्नीमहिं गाधमत् प्रतिष्ठां नमो दिवे बृहते सार्दनाय ॥ ७ ॥
तत् । अस्तु । मित्रावरुणा । तत् । अग्ने । शं । योः । अस्मभ्यं । इदं । अस्तु । शस्तं ।
अग्नीमहिं । गाधं । उत । प्रतिऽस्थां । नमः । दिवे । बृहते । सार्दनाय ॥ ७ ॥

अत्र लिङ्गसिद्धा देवताः । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा तदिदं मुक्तं शस्तं स्तुतमस्तु । भवतु । हे अग्ने तस्मिन् शस्तमस्तु । अस्मभ्यं शं सूर्याय योर्दिवानाममिश्रणाद्येदं शस्तमस्तु । वयं चाग्नीमहिं प्राप्नुयाम गाधं स्थिति । उतापि च प्रतिष्ठा स्थितरविच्छित्त चाग्नीमहि । नमो नमस्करोमि दिवे दीतमानाय सूर्याय बृहते महते सार्दनायाश्रयाय विश्वस्य ॥ १ ॥

कद् प्रियायति पंचर्चं चतुर्थं मुक्तं । प्रतिभानुनामात्रेय ऋषिः । जगती कंदः । विश्वे देवा देवता । अत्रा नृकर्मणिका । कद् पच प्रतिभानुजागतमिति ॥ आभिप्रविके पंचमेऽहनि विश्वदेवशस्त्र इदं मुक्तं निविडानं । मुचितं च । कद् प्रियायति विश्वदेव । आ० ७ ७ । इति ॥

कद् प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वशचाय स्वयंशसे महे वयं ।
अमेन्यस्य रजसो यदभ्रं अँ अपो वृणाना वितनोति मायिनी ॥ १ ॥
कत् । ऊं इति । प्रियायं । धाम्ने । मनामहे । स्वऽशचाय । स्वऽयंशसे । महे । वयं ।
अऽमेन्यस्यं । रजसः । यत् । अभ्रे । अँ । अपः । वृणाना । विऽतनोति । मायिनी ॥ १ ॥

अत्र वैद्युताप्रिसंभवः । कद् कदा । उ इति पुरणः । प्रियाय सर्वेषां प्रियभुताय । वृष्टिद्वारा हविरादि-प्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्य प्रमितं । तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय । उत्तरवाक्येऽभ्रेऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादिद् लभ्यते । कीदृशाय । स्वशचाय स्वभुतवलाय किंच स्वयंशसे स्वभुतज्ञाय । सर्वमप्यत्रं ह्यस्य स्व । महे महते पुण्याय वयं कदा मनामहे । सवाम । यत् ॥ उत्तरत्र स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिति विपरिणामयि-तश्च ॥ यापेयी शक्तिरामेन्यस्य समतान्मातव्यस्य रजसोऽतिरक्तस्य । अपरिमितमपि नभ इयदिति सर्वभोयति । संबंधिन्यभ्रे मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्मारयति वृणानाक्तादयंती भयमाना वा मायिनी । मायति प्रज्ञानाम । प्रज्ञावती सती । यद्यस्य संबधिनी माध्यमिकी वागिति वा योज्यं ॥

ता अल्लत वयुनं वीरवक्ष्णं समान्या वृतया विश्वमा रजः ।
अपो अपाचीरपरा अपेजते प्र पूर्वाभिस्तिरते देवयुर्जनः ॥ २ ॥
ताः । अल्लत । वयुनं । वीरऽवक्ष्णं । समान्या । वृतया । विश्वं । आ । रजः ।
अपो इति । अपाचीः । अपराः । अपे । ईजते । प्र । पूर्वाभिः । तिरते । देवऽयुः । जनः ॥ २ ॥

इयमुपस्था । ता उपसोऽतत । वितन्वति । कि । वयुनं प्रज्ञान । कीदृश । वीरवपुणं वीरैर्च्यत्विमिवेह
नीय । यद्वा । वक्षणाः कार्यवीढारो येन प्रथते तत्तादृश । किच समान्यैकरूपया वृतयावरकया दीप्या
विश्रमा सर्वमपि रजो ज्ञादत्तत । एव भति देवयुदेवकामो जनाऽपाचीरपाचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीरपरा
अस्या आगामिनीरूपसोऽपजत । अपचानयति । अपरोऽपगः पुरणः । पूर्वाभिस्ताभिः प्र तिरते । प्रपुषे
स्मिरतिवर्धनार्थः । वर्धयति स्वमनीषा वर्धते वा स्वय ॥

आ ग्रावभिरहन्यभिरक्नुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि ।

गतं वा यस्य प्रचरन्स्वे दमे संवर्तयंतो वि च वर्तयन्नाहा ॥३॥

आ । ग्रावऽभिः । अहन्येभिः । अक्नुऽभिः । वरिष्ठं । वज्रं । आ । जिघर्ति । मायिनि ।

गतं । वा । यस्य । प्रऽचरन् । स्वे । दमे । संऽवर्तयंतः । वि । च । वर्तयन् । अहा ॥३॥

अत्र पूर्वार्धे इदं उच्यते उत्तरार्धे इद्रात्मा सूर्यः । आ हयत इति शेषः । कि । अहन्येभिरहनि मपादि
तेरक्नुभी राविभिः । तत्र निष्पद्यित्वर्थः । तथाविधियाविभिः । माये साधनशब्दः । ग्रावमाध्यैरभिपेनि
मिक्तभुतः । आ ग्राव मोमी सन मायिनि वृषे निमित्तो मणि तरिष्ठमरुतर वज्रमा सर्वतो जिघर्ति । दीपयति ।
वा किच । वागदशार्थः । यस्यद्रात्कस्यादित्यस्य गत गतमप्याका रणमयः स दमे । कीय गृह आकाशे
प्रचरन् प्रचरति । कि कुर्वते । सयतेयतः प्राणिना नाशयतः । यद्वा । अहाहानि दिवसान् संवर्तयत मय्यके
प्रवर्तयंतो वि च वर्तयन् अहाहानि निवर्तयति गतान्येव पुनः प्रापयति च । तपनपरिस्यदाधीनत्वात्प्राणिना
मायुःनयस्याहोरात्रादियवहारस्य ॥

तामस्य रीतिं परणोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्षसः ।

सचा यदि पितुमंतमिव श्रायं रत्नं दधाति भरंहृतये विणे ॥४॥

तां । अस्य । रीतिं । परणोऽडव । प्रति । अनीकं । अख्यं । भुजे । अस्य । वर्षसः ।

सचा । यदि । पितुमंतऽडव । श्रायं । रत्नं । दधाति । भरंहृतये । विणे ॥४॥

इयमायेथी । ता प्रमिहामस्याय रीतिं स्वभाव गति वा परणोरिव प्रति परणो प्रतिनिधिमिव
पणामि । परणुर्यथा स्वस्वामित्वमिमत् साधयति तदित्यर्थः । अस्य वर्षसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीक
रणिमसमूह भुजे भोगायाख्य । कथयास्यह । यदि यस्मात्स च देवः सचास्वत्प्रायः सन पितुमंतमन्नवत नय
मिव निवाममिव भरंहृतये सयाभि यज्ञे वाहानयुक्ताय विणे यजमानाय रत्न रमणीय धन दधाति
धारयति । उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

स जिह्वया चतुरनीकं ऋजते चारु वसानो वरुणो यतन्नरि ।

न तस्य विद्म पुरुषत्वता वयं यता भगः सविता दाति वार्ये ॥५॥

सः । जिह्वया । चतुऽऽनीकः । ऋजते । चारु । वसानः । वरुणः । यतन् । अरि ।

न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वता । वयं । यतः । भगः । सविता । दाति । वार्ये ॥५॥

सोऽपिचतुरनीकश्चतुर्दिनु प्रकृतज्वालः सन जिह्वया ऋजते । गच्छति घृतादिक । यद्वा । जिह्वया
चतुरनीकः सन ऋजते । अलं करोति स्वात्मानं । कि कुर्वते । चारु रमणीय तेजो वसान आच्छादयन्
वरुणस्तमोवारकः सन अरिममिव यतन उद्धरन् । तस्य । नमिर्त्यर्थः । त न विद्म । न जानीमो वयं पुरुषत्वता
पुरुषत्वेन कामानां पुरकत्वेन वा युक्त ॥ अपरो भावप्रत्ययः पुरणः ॥ यतोऽयं भगो महान भवनीयः सविता
प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीय धन ॥ ॥५॥

देवं व इति पंचर्चं पचमं मुक्तमात्रेयस्य प्रतिप्रभस्यार्थं त्रिपुरं वैश्वदेवं । देवं वः प्रतिप्रभोऽत्या तुणपाणि-
रित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो निगिक्तः ॥

देवं वाँ अद्य सवितारमेपे भगं च रत्नं विभजंतमायोः ।

आ वाँ नरा पुरुभुजा वचृत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन ॥ १ ॥

देवं । वः । अद्य । सवितारं । आ । ईपे । भगं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ।

आ । वाँ । नरा । पुरुऽभुजा । वचृत्यां । दिवेऽदिवे । चित् । अश्विना । सखिऽयन ॥ १ ॥

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः । त्वामित्यर्थः । यद्वा होतुरिदं वाक्यं । वो यजमानभ्यो युष्म-
भ्यमर्थायादिदानीमेपे । उपगच्छामि । भग च भजनीयं देवमार्योर्मनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्वि-
भजंतं । भगो वाँ विभजत्विति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायो विभक्ता संभरश्च वसः । ऋग्वे० ४. १७. १९. ।
भगो विभक्ता शवसा । ऋग्वे० ५. ४६. ६. । इति च श्रुतिः । यद्वा । चतुर्थ्यर्थं पठो । यजमानार्थं रत्नं रमणीयं धनं
विभजंतं । हे नरा नेतारो हे पुरुभुजा । पुरु भुजाति इति पुरुभुजां । हे अश्विनाश्विना वाँ युवा दिवे दिवे
प्रतिदिनमा वचृत्यां । आवर्तयाम्यस्मदभिमुखं । सखीयन युवयोः सखित्वमित्युक्तं । चिदिति पुरणः ॥

प्रति प्रयाणमसुरस्य विद्वान्मुक्तदेवं सवितारं दृवस्य ।

उपं ब्रुवीत नमसा विज्ञानज्येष्ठं च रत्नं विभजंतमायोः ॥ २ ॥

प्रति । प्रऽयानं । असुरस्य । विद्वान् । मुऽउक्तः । देवं । सवितारं । दृवस्य ।

उपं । ब्रुवीत । नमसा । विऽज्ञानन् । ज्येष्ठं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ॥ २ ॥

असुरस्य शत्रुणा निरसितः सवितुः प्रति प्रयाणं प्रत्यागति विद्वान् ज्ञानन् मुक्तः सवितारं देव दृवस्य ।
परिचरं हे अतरात्तन । किचायोर्मनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजंतं । गमयतमित्यर्थः । नमसा नमस्कारेण
हविषा वा विज्ञानन् । विशोपणं भावयन्नित्यर्थः ॥ यद्वातर्णीतण्यर्थाऽयं ॥ ज्ञापयन् उपं ब्रुवीत । स्तोत्रं भवान् ॥

अदत्रया दयते वार्याणि पृषा भगो अदितिर्वस्त उस्मः ।

इंद्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३ ॥

अदत्रऽया । दयते । वार्याणि । पृषा । भगः । अदितिः । वस्ते । उस्मः ।

इंद्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा । जनयंत । दस्माः ॥ ३ ॥

अयमग्निरदत्रयादनीयानि ॥ अद्रेराणादिकोऽत्रप्रत्ययः । मुपां मुलुगिति याजादेशः ॥ अथवात्तीत्यदत्रा
जिह्वा । तथा वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते । दयतिरनेककर्माच्च दहने वर्तते । दहतीत्यर्थः । सामर्थ्या-
दग्निरति गम्यते । यद्वा । अदनीयानि वरणीयान्यन्नानि दयते । ददाति यजमानाय ॥ दय दानगति
हिमावलाग्नानिपु ॥ कीदृशोऽग्निः । पृषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिरखंडनीयः । यद्वा । पृषादयस्ययोऽपि
प्रत्येकमदनीयानि वार्याणि चात्तानि दयते । उस्मः मृषां वस्ते । आकादयति । सामर्थ्यात्तेजामि । इंद्रादयः
पचापि देवा दस्मा दशनीया अहानि सर्वाण्यागतानि भद्रा शोभनीयानि जनयंत । जनयति । दिवसानां
यागदानादिविशिष्टत्वंमेव भद्रत्व ॥

तन्नो अन्वा सविता वरुथं तत्सिंधव उपयंतो अनु गमन् ।

उपं यद्वोचं अध्वरम्य होता रायः स्याम पतयो वाजरत्नाः ॥ ४ ॥

तत् । नः । अन्नवा । सविता । वरुणं । तत् । सिंधवः । इषयंतः । अन्नं । गमन ।
उप । यत् । वोचं । अध्वरस्य । होता । रायः । स्याम । पतयः । वाजं ऽरत्ताः ॥४॥

तत्प्रसिद्धं वरुणं वरुणीयमग्निमसत धन नोऽस्मभ्यमनवाप्रलुतः केनाप्यतिरक्तुतः सविता देवः प्रयच्छ
त्विति शेषः । तदन्नं सिंधवः स्यदनगीला इषयंतो गच्छत्यो नयोऽनु अनुसृत्य गमन । गच्छतु । धनु दातु
गच्छत्वित्यर्थः । यद्यस्मादध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुप वोचं उपेत्य ववीमि तस्मान्नपयच्छ-
त्विति शेषः । वय चात्रयो रायो धनस्य बहविधस्य पतयः स्नामिनः स्याम । भवम । वाजं रत्ता अन्नं बलिन
वा रमणीयाः । अथवा यद्यस्माद्वोचं स्नामि तस्मात्सविता नो वरुणमागच्छतु । तस्मान्नपयश्च नो वरुणं यज्ञमनु
गमन् अनुगच्छत्विति वा योच्यं ॥

प्र ये वसुभ्य ईवदा नमो दुर्ये मित्रे वरुणे मृक्तवाचः ।

अवैत्तभ्वं कृणुता वरीयो दिवस्पृथिव्योरवसा मदेम ॥५॥

प्र ये । वसुभ्यः । ईवत । आ । नमः । दुः । ये । मित्रे । वरुणे । मृक्तवाचः ।

अव । एतु । अवैत्त । कृणुत । वरीयः । दिवः पृथिव्योः । अवसा । मदेम ॥५॥

ये यजमाना वसुभ्यो यज्ञनिवासिभ्यो देवभ्य ईवद्वमनवत्तमोऽस्य पञ्चात्मकं प्र दः प्राद । ये च मित्रे देव
वरुणे च मृक्तवाचः मृक्तवचसो भवति तानस्मान्भव महान तेजो वावितु । अवगच्छतु । इ दे ताः कृणुत कुरुत
चंतिभ्यो वरीय उरुतर मृग । दिवस्पृथिव्योर्वावापृथिव्योरवसा रत्तगेन मदेम । इत्येम ॥ ॥३॥

विश्वो देवस्यति पचर्च पथ मृक्त म्प्रत्यात्रियभुनिरार्थं वशदेव । पचमी पक्तिरावायतस्योऽनुष्टुभ । तदृक्तम
नुक्तमणा । विश्वः म्प्रत्यात्रियः पक्ष्यतमिति ॥ पृथिव्यामिप्रवपुडहयोः प्रथमः इति विश्वदेवशब्दे विश्वो देवस्यति
प्रतिपत्तृचस्यायः । मृत्वित्र च । विश्वो देवस्य नेतुरित्येका । आ० ७६ । इति ॥ आभिप्रथिकेपु द्वितीयचतुर्थं
पथिप्यहः स्वर्पथ वशदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत् । युग्मेष्वेवमभिप्रवे । आ० ७६ । इति सूत्रित्यात ॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्ता वृरीत सख्यं । विश्वो राय उपुध्यति शुभ्रं वृणीत पुष्यं ॥९॥

विश्वः । देवस्य । नेतुः । मर्तः । वृरीत । सख्यं । विश्वः । राये । उपुध्यति । शुभ्रं । वृणीत ।
पुष्यं ॥९॥

विश्वः सर्वः मर्तो नेतुर्देवस्य । सवितुरित्यर्थः । तस्य सम्य वृरीत । वृणीत । विश्वो जनो राय धनस्यपु
ध्यति ॥ पचमलकारः ॥ ईगीत । तस्यानुग्रहात् सर्वो जनो शुभ्रं धनं वृणीत पुष्यं पुष्यं पर्याप्त राज ॥

ते ते देव नेतर्ये चेमाँ अन्नुगमे । ते राया ते त्वाऽपृचे सचमहि सचर्थ्यः ॥१०॥

ते । ते । देव । नेतः । ये । च । उमान । अन्नुऽगमे । ते । राया । ते । हि । आऽपृचे ।
सचमहि । सचर्थ्यः ॥१०॥

हे नेतदेव ते तव म्प्रभुतां वय यजमाना ये चान्य इमान ॥ त्विभक्तियत्यय ॥ इम होवादयोऽनुगमे
गमितं प्रभवति तेषु त्वदीयाः । यदा । इमानन्यानिद्रादीननुगमे क्रमेण गमितं प्रभवति । एकेन वा महा
नात्मा देवता स सुयं स हि सर्वभुतात्म्युक्तत्वादितरामा देवताना तदतर्भावादिभि भाव । न केवल त्वक्त-
सका एवत्यर्थः । त उभयं वय राया धनु सचमहीति सवधः । ते हि ते त्वन्वापृचे आपर्चनीयाः ॥ क्रत्याथं
केन्द्रत्ययः । कश्चेजत इत्ययद्यत्वादिभक्तरदर्शनं ॥ सचर्थ्यः सर्वः कामः सचमहि । सचर्थ्यमहि ॥

अतो न आ नृनतिथीनतः पत्नीर्दशस्यत। अरे विश्वं पथेष्ठां द्विषो युयोतु युयुविः॥३॥
अतः। नः। आ। नृन। अतिथीन। अतः। पत्नीः। दशस्यत। अरे। विश्वं। पथेऽस्थां।
द्विषः। युयोतु। युयुविः॥३॥

अतोऽस्मिन्यज्ञे ॥ सार्वविभक्तकस्मिः ॥ नोऽस्माकमुत्विजां नृन्नृनतिथीन तद्रत्पूज्यान्देवाना दशस्यत।
सर्वतः परिचरत। अतोऽस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानां पत्नीरपि दशस्यत हविष्प्रदानादिना। यद्वा। नोऽस्मभ्य तृण
पुत्रभृत्यादीनतिथीन पत्नीश्चैतन्नथमत्र दशस्यत। हे देवाः प्रयच्छत। आर दूरं विश्वं सर्वं पथेष्ठा मार्गं वर्तमान
वरिण द्विषोऽन्यापि द्विषो द्विष्टृन्युयोतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता वा युयुविः सर्वस्यामिश्रयिता पुथक्करोतु ॥

यत्र वहिर्भिहितो दुद्रवद्द्रोण्यः पशुः। नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता ॥४॥
यत्रं। वहिः। अभिऽहितः। दुद्रवंत्। द्रोण्यः। पशुः। नृऽमनाः। वीरऽपस्त्यः।
अर्णा। धीराऽडव। सनिता ॥४॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे वहिर्यज्ञस्य वोढाभिहितो यपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवत गच्छति यपं प्रति तत्र
नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः। वीरा ऋत्विग्यजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्रत्पस्त्य गृह्य यस्य स
तादृशः। प्ररितगृहो वा। पुत्रायुपतगृहप्रद इत्यर्थः। सनिता संभक्ता भवति। अर्णारणकुण्डाना धीरेव योपि-
दिव। यद्वा। अर्णांनि हवीष्यभिलक्ष्य सनिता भवति ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः।
शं राये शं स्वस्तये इपःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे ॥५॥
एषः। ते। देव। नेतरिति। रथःपतिः। शं। रयिः।
शं। राये। शं। स्वस्तये। इपःऽस्तुतः। मनामहे। देवऽस्तुतः। मनामहे ॥५॥

हे नेतदेव सवितस्ते तेषप रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ शं करोत्विति
शेषः। वयं च राधे धनस्य शं सुखाय। यद्वा। राधे धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशार्थेऽस्तुत एषमी-
यस्य सवितुः स्तोतारो वय मनामहे। मनुमः। देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे।
मनुमः ॥ ॥४॥

अपे सुतस्यति पचदशर्चं सप्तम मुक्त। अत्रियमनुक्रमणिका। अपे पचोना चतस्रो गायत्र्यः पङ्क्तिर्गणितस्त्रो
जगत्वस्त्रिष्टुभो वाच्ये अनुष्टुभाविता। अष्टपिञ्चान्यस्मादिति परिभाषया स्वस्त्यात्रिय ऋषिः। आदितश्चतस्रो
गायत्र्यः पचस्याद्याः षडुष्णिह एकादश्याद्यास्त्रिस्तो जगत्वस्त्रिष्टुभो वा चतुर्दशीपंचदश्यावनुष्टुभो। विश्वे देवा
देवता ॥

अपे सुतस्य पीतये विश्वरुमेभिरा गहि। देवेभिर्हृव्यदातये ॥९॥
अपे। सुतस्य। पीतये। विश्वः। ऊर्मेभिः। आ। गहि। देवेभिः। हृव्यऽदातये ॥९॥

हे अपे त्वं सुतस्य पीतये सोमपानाय विश्वरुमेभिरुर्मेः सर्वैरपि रक्षकैर्देवेभिर्देवैरिन्द्रादिभिः सह हृव्यदा-
तयेऽस्माक हविर्दानाय तद्वाचि यजमानाय वा आ गहि। आगच्छ ॥

ऋतधीतय आ गतं सत्यधर्माणो अध्वरं। अपेः पिंवत जिह्या ॥२॥
ऋतऽधीतयः। आ। गतं। सत्यऽधर्माणः। अध्वरं। अपेः। पिंवत। जिह्या ॥२॥

हे ऋतधीतयः सत्यस्रुतयोऽबाध्यकमाणी वा देवा अध्वरमस्मयज्ञमा गत । आगच्छत । आगत्य च हे सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयतारो ययमर्षिर्जह्या पिवताज्यसोमादिक ॥

विप्रंभिर्विप्र संत्य प्रातर्यावभिरा गहि । देवेभिः सोमं पीतये ॥ ३ ॥

विप्रैभिः । विप्र । संत्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि । देवेभिः । सोमंऽपीतये ॥ ३ ॥

हे विप्र मेधाविन विविधकामानां वा पुरक हे सत्य सभजनीयापि विप्रभिरुक्तलक्षणं. प्रातर्यावभिः प्रातःकाल आगतुभिर्देवेभिर्देवैः सार्धमा गहि । आगच्छ । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

अयं सोमंश्चमृ सुतोऽमत्रे परि पिच्यते । प्रिय इंद्राय वायवे ॥ ४ ॥

अयं । सोमः । चमृ इति । सुतः । अमत्रे परि । सिच्यते । प्रियः । इंद्राय । वायवे ॥ ४ ॥

अयं पुरतो वर्तमानः सोमश्चमृ चक्षोरक्षोरधिपवणफलकयोः सुतोऽभिपृतः सन अमत्रे पात्रे परि पिच्यते । पुर्यते । च इंद्राय वायवे च प्रियः । त पात्र हे इंद्रवायु आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषा पृथग्य तृतीयेऽहनि प्रउगगम्य वाययतुचस्यायाः । सूचित च । वायवा याहि वीतये इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वे । आ० ५ १० । इति ॥

वायवा याहि वीतये जुषाणो हव्यदातये । पिवा सुतस्यांधसो अभि प्रयः ॥ ५ ॥

वायो इति । आ । याहि । वीतये । जुषाणः । हव्यऽदातये । पिवा । सुतस्य । अंधसः ।

अभि । प्रयः ॥ ५ ॥

हे वायो प्रयोऽन्न सोमास्यमभि अभिनत्या याहि वीतये भक्षणाय जुषाणः प्रीयमाणो हव्यदातये हविर्दात्रे यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्यांधसोऽभिपृतमधोऽन्न सोमलक्षणं पिव ॥ ५ ॥

पृथग्य तृतीयेऽहनि प्रउगगम्य इंद्रवायवतुच इंद्रशेखादिके द्वे ऋचा शमित । तयो प्रथमा त्रितीया वावत्ये तुच सपादयते । तथा च सूचित । इंद्रश्च वायवेषा सुतानामिति द्वयोरन्यतरा द्वि । आ० ५ १० । इति ॥

इंद्रश्च वायवेषां सुतानां पीतिमर्हथः । तान्जुषेथामरेपसावभि प्रयः ॥ ६ ॥

इंद्रः । च । वायो इति । एषां । सुतानां । पीतिं । अर्हथः । तान् । जुषेथां । अरेपसां ।

अभि । प्रयः ॥ ६ ॥

हे वायो त्वं इंद्रशेषा पुरतो गृहीतानां सुतानामभिपृतानां सोमानां पीति पानमर्हथ । यस्मादेव तस्मात्तान् सोमरमानं जुषेथां मरेपसावहिमकां । तदर्थं प्रयः सोमास्यमन्नमभिलक्ष्यागन्तमिति शेषः । यद्वा । प्रयोऽन्नरूपान् ॥

सुता इंद्राय वायवे सोमांसो दध्यागिरः । निम्नं न यति सिंधवेऽभि प्रयः ॥ ७ ॥

सुताः । इंद्राय । वायवे । सोमांसः । दधिऽआगिरः । निम्नं । न । यति । सिंधवः ।

अभि । प्रयः ॥ ७ ॥

इंद्राय वायवे च सोमांसः सोमा दध्यागिरो दध्याश्रयणाः सुताः । अभिपृताः । सपादिताः । ते च निम्नं गते सिंधवो न नय इव हे इंद्रवायु युवामभि यति प्रयोऽन्नरूपाः ॥

तृतीयेऽहनि प्रउगशास्त्रे सजूर्विश्वेभिरिति विश्वदेवस्तुतः । सूत्रितं च । सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुक्त नः प्रिया प्रियामु । आ० ७ १०. । इति ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुपसा सजूः । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ ८ ॥
सऽजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विभ्यां । उपसा । सऽजूः । आ । याहि । अग्ने ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ ८ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वे देवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन अश्विभ्यामुपसा च सजूः समानप्रीतिः सन आ याहि । आगहि । अत्रिवदत्रिव । अत्रेयं यथा तथैत्यर्थः । यद्वा । अत्रिर्यथा यज्ञे रमतं तद्वत्सुतेऽभिपुते सोम रण । रमस्व ॥

उत्तरं द्वे नवमीदशम्यौ स्पष्ट ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ ९ ॥
सऽजूः । मित्रावरुणाभ्यां । सऽजूः । सोमेन । विष्णुना । आ । याहि । अग्ने ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ ९ ॥

सजूरादित्यैर्वसुभिः सजूरिंद्रेण वायुना । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ १० ॥
सऽजूः । आदित्यैः । वसुभिः । सऽजूः । इंद्रेण । वायुना । आ । याहि । अग्ने ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥

पृथग्य पंथेऽहनि विश्वदेवशास्त्रे स्वस्ति न इति तुचः । सूत्रितं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति तुच इति विश्वदेव । आ० ८ १ । इति ॥ तथा बृहस्पतिर्देव विश्वदेवनिवदानार्थाऽयं तुचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति विश्वदेव । आ० ९ ५. । इति सूत्रितत्वात् ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः ।
स्वस्ति पृषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥ ११ ॥
स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्विनां । भगः । स्वस्ति । देवी । अदितिः । अनर्वणः ।
स्वस्ति । पृषा । असुरः । दधातु । नः । स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । सुचेतुना ॥ ११ ॥

नोऽस्मभ्यमश्विनाश्विनी स्वस्त्वविनाशं जेम मिमीता । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति जेम मिमीतां । तथा देव्यदितश्च स्वस्ति मिमीता । अनर्वणोऽप्रत्युतः पृषा असुरः शत्रुणा निरसिता प्राणानां बलानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्मभ्य द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यापि सुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्ट स्वस्ति मिमीतां ॥

स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहे सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।
बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तये आदित्यासो भवंतु नः ॥ १२ ॥
स्वस्तये । वायुं । उप । ब्रवामहे । सोमं । स्वस्ति । भुवनस्य । यः । पतिः ।
बृहस्पतिं । सर्वगणं । स्वस्तये । स्वस्तये । आदित्यासः । भवंतु । नः ॥ १२ ॥

स्वस्त्ये जेमाय वायुमुप ब्रवामहे । नम इत्यर्थः । सोम चोप ब्रवामहे । यश्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः । सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वगण सर्वदेवगणोपत ब्रह्मस्यति ब्रह्मतः कर्मणो मत्रस्य पालयितार स्वस्त्ये नमः । आदित्याम आदित्या अदितेः पुत्राः सर्वे देवा अरुणादयो द्वादश वा नोऽस्माक स्वस्त्ये भवतु ॥

मत्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते मति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवगणस्य तुचो निविहानार्थः । सूचित च । स्वस्त्यात्रये निविह दध्यात् । आ० ६ ९ । इति । स्वस्त्यात्रयशब्देनाय तुचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं । तथारूपैरुपादिके सत्ययं तुचो जप्यः ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्त्ये विश्वानरो वसुरग्निः स्वस्त्ये ।

देवा अत्रांतृभवः स्वस्त्ये स्वस्ति नो रुद्रः पालंहसः ॥१३॥

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्त्ये । विश्वानरः । वसुः । अग्निः । स्वस्त्ये ।

देवाः । अत्रांतु । अत्रभवः । स्वस्त्ये । स्वस्ति । नः । रुद्रः । पातु । अंहसः ॥१३॥

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मान्नास्मिन्यागदिने स्वस्त्ये जेमायावतु । विश्वानरः । विश्व एन नरा नयतीति विश्वानरः । वसुः सर्वस्य वासयिताप्रिदेवः । अयमवापिर्विश्वानर इति शाकपुत्रिणः । नि० ७ २३ । इति यास्कः । सोऽपि स्वस्त्येऽवतु । देवा अत्रभवोऽपि स्वस्त्येऽवतु । रुद्रो द्वाप्राहावयिता देवोऽप्यहमः पापात् स्वान् पातु नोऽस्मान् ॥

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।

स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥१४॥

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।

स्वस्ति । नः । इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः । अदिते । कृधि ॥१४॥

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवो स्वस्ति कुरुत । हे पथ्ये । पथा अतरिचमागं । तत्र हिता मागो अभिमानिनी देवी । हे तादृशिरिवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि । इन्द्रश्चाग्निश्च प्रत्येक नोऽस्मभ्य स्वस्ति कृधि । हे अदिते देवि नः स्वस्ति कृधि । कुरु ॥

स्वस्ति पंशामनु चरेम सूर्याचंद्रममाविव । पुनर्ददताम्रता जानता स गमेमहि ॥१५॥

स्वस्ति । पंशो । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसोऽडव । पुनः । ददता । अम्रता । जानता । सं ।

गमेमहि ॥१५॥

पंशो पशान स्वस्ति जेमेणानु चरेम सूर्याचंद्रममाविव । तां यथा निरालक्ष्ये मार्गे राशमादिभिरनुपट्टतो संचरतस्तद्वत् । किंच वयं प्रवमता पुनर्ददताभिमतमम्रता चिरकालविल्वकोपिनाहिमता जानताविस्मरता मदीयश्चिरकाल गतः कोऽयमिति मदेष्टमकुर्वता । मदीयोऽयमिति बुध्यमानित्यर्थः । उक्तलक्षणान् बधुं जनेन सं गमेमहि । यदा । पुनार्धं प्रवमता वाक्यमुत्तरार्धं बधुना । वयं बधुवो ददताभिमतमुपाजितं यच्छताम्रता प्रयामकोपिनाहिमता जानता सस्मिहमधिगच्छता प्रवमता सं गमेमहि ॥ १५ ॥

प्र श्वावाश्चैति मत्प्रदशर्चमष्टमं मत्तु । अत्रेयमनुक्रमणिका । प्र श्वावाश्च अत्रेय श्वावाश्चो मास्तुह तत्पत्तिः पष्ठंत्वा चिति । आत्रेयः श्वावाश्च अत्रेयः इति तदिति प्रयोगादिदमादीनि दश मुक्तानि मरुद्वैवत्यानि । पष्ठी मत्प्रदशी च पंक्त्या शिष्टाः पत्तयंतपरिभाषयानुष्ठुभः ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र श्यावाश्व धृष्णुयार्ची मरुद्भिर्ऋक्भिः । ये अद्रोघमनुष्वधं श्रवो मदति यज्ञियाः ॥१॥
 प्र। श्यावऽअश्व। धृष्णुऽया। अर्चं। मरुत्ऽभिः। ऋक्ऽभिः। ये। अद्रोघं। अनुऽस्वधं।
 श्रवः। मदति। यज्ञियाः ॥१॥

हे श्यावाश्व एतन्नामक ऋषे धृष्णुया धृष्णस्त्वमृक्भिः स्तुत्यान्मरुद्भिर्मरुतः प्राचं ॥ द्वितीयार्थं तृतीया ॥
 एव स्वयमेव संप्रेष्यति । यद्वा ; यजमानो होतार श्यावाश्वं वृते । यद्वा । मरुद्भिर्मरुत्सदृशैर्ऋक्भिः स्तोत्रभिः
 मद्र स्तोत्रैर्वार्चं । स्तुहीत्यर्थः । ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्वधं प्रत्यह । हविर्लक्षणात्प्रदानं स्वधा । अनु
 पश्चाद्वा । अद्रोघमहिमक श्रवोऽन्न लब्ध्वा मदति हस्यति ॥

ते हि स्थिरस्य शर्वसः सखायः संति धृष्णुया ।

ते यामन्ना धृषद्विनस्मना पांति शश्वतः ॥२॥

ते । हि । स्थिरस्य । शर्वसः । सखायः । संति । धृष्णुऽया ।

ते । यामन । आ । धृषत्ऽविनः । त्मना । पांति । शश्वतः ॥२॥

ते हि ते खलु स्थिरस्याविचलितस्य शर्वसो बलस्य सखायः संति । भवात् मह्यं । धृष्णुया धृष्णवः । ते च
 यामन्ना । आ इति चार्थं । गमनेऽपि धृषद्विनो धर्षणवन्तस्त्वनात्वनानुयर्हणवास्त्रदपकारमनपर्थैव शश्वतो
 बहनस्मान्पुत्रमुत्यादीत्याति । रजति ॥

ते स्यंद्रासो नोश्राणोऽति प्कंदति शर्वरीः । मरुतामधा महो दिवि श्रामा च मन्महे ॥३॥
 ते । स्यंद्रासः । न । उश्राणः । अति । स्कंदति । शर्वरीः । मरुतां । अर्धं । महः । दिवि । श्रामा ।
 च । मन्महे ॥३॥

ते मरुतः स्यंद्रासः स्यद्वनशीला उज्जणो जलस्य भक्तारथ । नेति चार्थं । यस्मात्स्यंद्रा अन्येषा तस्मात्
 शर्वरीः । शर्वरीं रात्रयः । कालावयवानित्यर्थः । तानति स्कंदति । अतिक्रम्य गच्छति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेत
 एवविधास्तस्मान्मरुतामधाधुना महस्तेजो दिवि युल्लोकि जमा जमाया भूमौ च वर्तमानं मन्महे । लुप्तः ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया । विश्वे ये मानुपा युगा पांति मर्त्यं रिषः ॥४॥
 मरुत्ऽसु । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुऽया । विश्वे । ये । मानुपा । युगा ।
 पांति । मर्त्यं । रिषः ॥४॥

हे अध्वर्युहीजादयो वो युय मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि ॥ व्यत्ययेनोत्तमः ॥ धत्त । किं । स्तोम
 स्तोत्र यज्ञं च । इत्यतिऽनेनति यज्ञ हविः । तद्भय किमर्थं दीयत इति । ये मरुतो विश्वं सर्वेऽपि मानुपा मानु
 पाणि युगा युगानि । सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः । मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषो हिंसकात्सकाशात्पाति रजति ॥

अर्हेतो ये सुदानवो नरो असामिशवसः । प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भिः ॥५॥
 अर्हेतः । ये । सुदानवः । नरः । असामिऽशवसः । प्र । यज्ञं । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्चं ।
 मरुत्ऽभ्यः ॥५॥

हे होतः हे आत्मन्वा येऽर्हेतः पुन्याः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्मणामसामिशवसोऽनन्पबलाः

मति तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञाहेभ्यो दिवो द्योतमानिभ्यो मरुताः ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि पठो ॥
दीप्तं यज्ञं यज्ञसाधनं इतिः प्रार्चं । पुत्रय । पयस्वत्यर्थः । अथवा दिवोऽतिरिक्तादागत्य इति संबधः ॥ ५ ॥

आ रुक्मैरा युधा नरं ऋष्या ऋषीरंमृशत ।

अन्वेनाँ अहं विद्युतो मरुतो जम्भतीरिव भानुरंतं त्मना दिवः ॥ ६ ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्याः । ऋषीः । अमृशत ।

अनु । एनान । अहं । विद्युतः । मरुतः । जम्भतीः । ऽडव । भानुः । अंतं । त्मना । दिवः ॥ ६ ॥

नरो वृष्टेजंतार ऋष्या महान्तो मरुतो रुक्मै रीचमानिराभरणविशेषरा रीचत इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतः
स्मार्तक्रियाध्याहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधननायुधेना रीचते । एतं मरुत ऋषीरायुधविशेषान्मृशत ।
प्रतिपति मेघभेदारथं । एनान्मरुतो विद्युतोऽपि जम्भतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जम्भतीरापो भवति
शब्दकारिण्यः । नि० ६. १६. । इति निरुक्तं । अन्वह अनुगत्यत्येव । दिवो द्योतमानस्य मरुतस्य भानुराँ
प्रिस्त्वाना स्वयमेवार्तं । निरगतं ॥

ये वावृधंत पार्थिवा य उरावंतरिष्य आ । वृजने वा नदीनां मधस्थं वा महो दिवः ॥ ७ ॥

ये । ववृधंतं । पार्थिवाः । ये । उरौ । अंतरिष्ये । आ । वृजने । वा । नदीनां । मधऽस्थं ।

वा । महः । दिवः ॥ ७ ॥

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबन्धाः सती ववृधत वर्धते । ये चोरा महत्यतरिष्ये च ववृधत । आ इति
चार्यं । नदीना नदनवतीना वृजने वा बन्ने ववृधत । महो मरुतो दिवो बुलोकस्य मधस्थं महस्थानं च
ववृधत । उभयत्र वाशब्दचार्यं । एव सर्वत्र वर्धमाना मरुतो वृष्ट्यर्थमष्टीरमृशत इति पूर्वत्र संबधः ॥

शर्धो मारुतमुच्छंस सत्यंश्वसमृभ्वंसं । उत स्म ते शुभे नरः प्रस्यंदा युजत त्मनां ॥ ८ ॥

शर्धः । मारुतं । उत । शंसं । सत्यं ऽश्वसं । ऋभ्वंसं । उत । स्म । ते । शुभे । नरः । प्र । स्यंदाः ।

युजत । त्मनां ॥ ८ ॥

हे स्तोतमान मरुत शर्धो बलमूल उत्कृष्ट शंस । मुहि । कीदृश शर्धः । सत्यश्वसं सत्यंश्वसं महदतिप्रवृत्तः ।
उत स्मापि च नरो वृष्टेजंतारस्य मरुतः शुभ उदकार्यं प्र युजत प्रायुजत समयोत्रयन त्मनात्मनेव जगद्रथा
बुद्धैव स्यद्राथजनस्वभावाः पृपतीरित्यर्थः ॥

उत स्म ते परुष्यामृणां वसतं शुभ्यवः । उत पय्या रथानामद्रिं भिदंत्योजसा ॥ ९ ॥

उत । स्म । ते । परुष्यायां । ऊर्णाः । वसतं । शुभ्यवः । उत । पय्या । रथानां । अद्रिं ।

भिदंति । ओजसा ॥ ९ ॥

उत स्मापि च ते मरुतः परुष्यामंतत्रामिकाया नया वर्धते । ये ऊर्णा दीप्ती शुभ्यवः श्रेयिका वसत
आत्कादर्यति ते । उतापि च पय्या भस्या रथाना स्वकीयाना रथचक्रणाजसा बन्नेन पाद्रि भिदंति । मेघ
गिरि वा विदारयति ॥

आपथयो विपथयोऽतस्पथा अनुपथाः । एतेभिर्मह्यं नाम्भिर्मयं विष्टार आहते ॥ १० ॥

आऽपथयः । विऽपथयः । अंतःऽपथाः । अनुऽपथाः । एतेभिः । मह्यं । नाम्भिः ।

यज्ञं । विऽस्तारः । आहते ॥ १० ॥

आपथयः । अस्मदभिमुवा मार्गा येषां ते तादृगाः । विपथयो विष्वङ्मार्गा अतस्पथा दरीमुपिरादिमार्गा
अनुपथा अनुकूलमार्गाश्च ये मरुतः सन्ति त एतभिरेतश्चतुर्विधनीमभिर्नामकः स्वरूपमह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारो
विस्तृताः सन्त आहन्ते । वहति । यद्वा । एतनीमभिरुदकैः साधं यज्ञमोहते ॥ १९ ॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुतं ओहते ।

अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ११ ॥

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते ।

अध । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११ ॥

अधाय नरोऽभिमतवृष्ट्यादिनेतारो न्योहते । नितरां वहति जगत् । अध नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः
सन्त आहन्ते । अधाय पारावताः । परावद्दरदेशः । तत्सवधिनसातरिचादिदृरदेशे यहतारामिघादिधारकाः
सन्त आहन्त इत्यर्थः । इत्युक्तप्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा ज्ञानाविधानं चायनीयानि वा दर्श्या स्वभापरिर्द-
र्शनीयानि भवत्विति शेषः ॥

हृदःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।

ते मे के चिन्नं तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ १२ ॥

हृदःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।

ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् । दृशि । त्विषे ॥ १२ ॥

हृदःस्तुभः कुभन्यवः । कुभन्यव उदकेकवः कीरिणः स्तोतार उत्स कूपमपेक्ष्य नृपिताय गीतमाय
यान्मरुत आ नृतुः सर्वतोऽकुर्वन् अनयन्वा स्तोत्रं । यद्वा । ये हृदःस्तुभःकुदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोभितः स्तुतिकर्मा ॥
कुभन्यवः सेक्तारो वृष्ट्युदकस्य ॥ कुभिरुदनकमा ॥ कीरिणः स्तोतृगीतमस्य पानार्थमत्सं कूपमा नृतुः आनी-
तवत् । अस्मिन्चतुस्तम गीतमाय तृणजं । ऋखं १. ८५ ११ । इति ह्युक्तं । नृ नय इत्यस्य वा नर्ततेर्वा वित्तेप-
भावार्थस्यैवं रूपं ॥ ते मरुतः के चिन्नं मह्यं तायवो न कदाचिदप्यदृश्यास्तस्करा इव स्थिता ऊमा रचका
दृशि दर्शनं आसन् । विपथभृता अभवन् । केचित्त्वपि शरीरदीप्तिं बलाय वासन । प्राणरूपेणैति भावः ॥

य ऋष्या ऋष्टिविद्युतः कवयः संति वेधसः ।

तमृषे मारुतं गणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३ ॥

य । ऋष्याः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । संति । वेधसः ।

तं । ऋषे । मारुतं । गणं । नमस्य । रमयं । गिरा ॥ १३ ॥

ये मरुत ऋष्या दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुर्धर्विष्योतमानाः कवयो मेधाविनो वेधसः सर्वस्य विधातारः
सन्ति तं तेषां मारुतं गणं रमया रमणीयया गिरा स्तुत्या हे ऋषे आवाक्यं नमस्य । परिचर । स्मृष्टि ॥

अच्छं ऋषे मारुतं गणं दाना मित्रं न योषणा ।

दिवो वा धृष्णाव आजसा स्तुता धीभिरिषयत् ॥ १४ ॥

अच्छं । ऋषे । मारुतं । गणं । दाना । मित्रं । न । योषणा ।

दिवः । वा । धृष्णावः । आजसा । स्तुताः । धीभिः । इषयत् ॥ १४ ॥

हे ऋषि मरुतं गणं मरुत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा ॥ यान्तिरिदं रूपं । यान्तीति योषा स्मृतिः ॥ तथा चाङ्क अभिगच्छति शेषः । अर्धंरुत्तरार्धः प्रत्यक्षवादः । आजमा वनेन हे धुष्णवो धर्षका मरुतो दिवो वा दुल्लोकादा । वाग्द्वन्द्व्युत्तरितरलोकद्वयादा । धीभिरस्मदीयाभिः स्मृतिभिः स्मृता इषण्यत । गच्छत यज्ञ ॥

नू मन्वान एषां देवाँ अञ्छा न वश्याणां । दाना संचेत सूरिभिर्यामंश्रुतेभिरंजिभिः ॥१५॥
नु । मन्वानः । एषां । देवान् । अञ्छ । न । वश्याणां । दाना । संचेत । सूरिऽभिः । यामं
ऽश्रुतेभिः । अंजिऽभिः ॥१५॥

• नुं जिप्रसेपां मरुता । एताम्बरुत इत्यर्थः । मन्वानः मनुष्येण देवान्मरुद्भ्यातिरिक्त्वाव्युष्णा वहनेन निमित्तनाचः अभिप्राप्तुं न मनुते । स स्तोता सूरिभिर्मैघाविभिर्यामंश्रुतेभिः शीघ्रगमनेन विश्रुतिरंजिभिः फलस्य व्यञ्जकैर्मरुद्भिः ॥ सर्वाः पचस्यर्थं तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणभ्यो मरुद्भ्यो दानाभिसतदानानि मंचत । मगच्छते ॥

प्रये मे बंधेषे गां वोचंत सूरयः पृथिँ वोचंत मातरं ।

अधा पितरमिप्सिणं रुद्रं वोचंत शिक्कसः ॥१६॥

प्र । ये । मे । बंधुऽएषं । गां । वोचंत । सूरयः । पृथिँ । वोचंत । मातरं ।

अधं । पितरं । इप्सिणं । रुद्रं । वोचंत । शिक्कसः ॥१६॥

ये मरुतो मे मरुद्बन्धेषु मेषा बधुनामन्विपणं सति सूरयः प्रेरका गा माध्यमिका वाच गोदेवता वा प्र वोचत प्रावोचन ॥ अविशिष्टमुपवाक्यं । अर्धमरुद्वाक्यमनुवदति । तस्माद् उत्तरयोराख्यातयोर्थेन दानन्याया त्रिघातः ॥ ते पृथिं नृदेवता पृथिव्यां गा वा मातर वोचत । अत्रुवन । पृथिव्यं वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतः । अधाय पितरं स्वकीयमिप्सिणं गमनवतमद्रवत वा रुद्रं वोचत शिक्कसः शक्ताम् । मरुता रुद्रं ग पुत्रत्वपरिग्रहो बहुरत्व उपपादितः ॥

सप्र मे सप्र शक्विन् एकमेका गता ददुः ।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे ॥१७॥

सप्र । मे । सप्र । शक्विन्ः । एकंऽएका । गता । ददुः ।

यमुनायां । अधि । श्रुतं । उत । राधः । गव्यं । मृजे । नि । राधः । अश्व्यं । मृजे ॥१७॥

सप्र सप्रसंख्याकाः संघाः । सप्रगणा वै मरुतः । ति० म० ०. ११. १ । इति श्रुतः । अदितिगमं वर्तमानं वायुमिन्द्रः प्रविश्य सप्रधा विदार्य पुनर्किक सप्रधा शंदारयत त एकीनपचाशन्नरुद्रणा अमवदिति पुराणेषु प्रसिद्धं । ते च सप्रसंख्याकाः शक्विनः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः । ते चकर्मकैकको गणा मे मरुद् गता गतसंख्याकानि गवाश्वयुथानि ददुः । दत्तवतः । प्रयच्छत्विति वागीः । तदंज यमुनाया नयामधि । अथ सप्रसंख्यानुवादी । तत्र श्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमुहात्मकं गोसर्वाधि वा राधो धनमुन्मृजे । उन्मार्जयामि । तथा तदंजमश्वसंशमं मूहात्मकं तत्सर्वाधि वा राधो धनं नि मृजे । निमार्जिम् ॥ ॥१७॥

को वेद जानामिति षोडशचं नवमं मुक्तं । श्वावाश्व ऋषिः । आद्याप्रथमीदशम्यकादशीपचदश ककुभं षष्ठीसप्रमीनवमीत्रयोदशीचतुर्दशीषोडशः सतोवृहत्याऽष्टमी द्वादशी च गार्श्वत्यां त्रितीया वृहती तृतीया नुष्टप चतुर्थी पुरउत्पिणक् । मरुतो देवता । तथा चानुकात । को वेद षोडश ककुभं वृहत्यां नुष्टप पुरउत्पिणक् ककुप्सतोवृहत्यां गायत्री सतोवृहती ककुभं गायत्री सतोवृहत्यां ककुप्सतोवृहतीर्षित ॥ त्रिनयानो जगिकः ॥

को वेद जानमेषां को वा पुरा सुन्नेष्वाम मरुतां । यद्युयुजे किलास्यः ॥१॥
 कः । वेद । जानं । एषां । कः । वा । पुरा । सुन्नेषु । आस । मरुतां । यत् । युयुजे ।
 किलास्यः ॥१॥

७५५ ॥ मरुतां पूर्वमुक्तं प्रस्तुतत्वाद्वात्वाद्देशविषयत्वादेवामित्यस्य निघातता ॥ जानमुत्पत्तिं को वेद । जानाति कः पुमान् । को वा पुरा पूर्वमेषां मरुतां सुन्नेषु सुन्नेष्वाम । भवति । यद्यदेते किलास्यः किलासीः । पूषतीरित्यर्थः । ता युयुजे रथ योजितवतः तदेषां स्थितिं बल्लनचरणानि सुवानि च को जानातीत्यर्थः । वेगविषये सर्वत्र वायोरूपमास्पदत्वादिति भावः ॥

एतान्त्रेषु तस्युपः कः शुश्राव कथा ययुः ।
 कस्मिं मसुः सुदामे अन्वापय उक्ताभिर्वृष्टयः सह ॥२॥
 आ । एतान् । रथेषु । तस्युपः । कः । शुश्राव । कथा । ययुः ।
 कस्मिं । मसुः । सुदामे । अन्नु । आपयः । उक्ताभिः । वृष्टयः । सह ॥२॥

एतान्मरुतो रथेषु तस्युपः स्थितवतः क आ शुश्राव । श्रावयेदित्यर्थः । यद्वा । एतेषां क्रोशध्वनि रथध्वनि च कः शृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छति तदपि को जानाति । यद्वा । तान् कथमन्य देवादयोऽनुगच्छेयुः । कस्मिं सुदामे सुदानायापयो बंधुभूता व्याप्रा वृष्टयो वर्षकाः ॥ अयं कर्तारि क्तिच ॥ उक्ताभिर्वृष्टिविधरैः सह सहिता अन् मसुः । अनुक्रमेणावतरंयुः ॥

ते मं आहुर्य आययुरुप द्युभिर्विभिर्मदे । नरो मर्या अरेपसं इमानपश्यन्निति एहि ॥३॥
 ते । मे । आहुर्युः । ये । आऽययुः । उपं । द्युऽभिः । विऽभिः । मदे । नरः । मर्याः । अरेपसः ।
 इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥३॥

ऋषिचंद्रद्वयाभ्यां मरुत्पादधीवमाख्याम्यन्नया प्रादुर्भूतान्यश्वजाह । ते मरुत इत्य लपते मे मश्वमाहः य उपाययुः ये मरुतो मा प्राप्ताः । कः साधनः । द्युभिर्विभिर्मदेऽभिर्मरुतैः । किमर्थं । मदे मदाय सोमपानजनताय । किमाहुरिति तदनुवृत्ते । नरो नेतारो मर्या मनुष्यभ्यो हिता अरेपसोऽल्पेपसं । हे ऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चक्षुपावलोकयन् स्तुहीत्याहः । यद्वा । इतीत्य पश्यन् स्तुहीति ॥

ये अंजिषु ये वागीषु स्वभानवः सशु रुक्नेषु खादिषु । आया रथेषु धन्वमु ॥४॥
 ये । अंजिषु । ये । वागीषु । स्वऽभानवः । सशु । रुक्नेषु । खादिषु । आयाः । रथेषु ।
 धन्वमु ॥४॥

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽंजिष्वाभरणेषु आया आश्रयभूताः सति । ये च वागीष्वायुधेषु । ये च सशु मान्येषु । ये रुक्मपूरोभूषणेषु । ये च खादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु । हस्तेषु खादिशु क्रतुश्च । ऋग्वे० १. १६८. ३ । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५. ५४. ११ । इति हि श्रुती भवतः । रथेषु धन्वमु च ये च स्वभानवः आयाः सति । मुधन्वान् इपुसंतः सुरथाः पुश्रिमातरः । ऋग्वे० ५. ५७. २. इति च निगमः । तान् सर्वान् स्तुम इति श्लेषः । यद्वा । ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽंजिष्वाभरणेषु निमित्तेषु आया आश्रया भविष्यामः । ये च वागीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं । तादृश्विधानिमान्यश्वन् स्तुहीति पूर्वत्र संबंधः । तेषामेवेदं वाक्यं ॥

युष्माकं स्मा रथाँ अ॒नु मु॒दे द॒धे म॒रुतो जी॒रदा॒नवः । वृ॒ष्टी द्या॒वो य॒तीरि॒व ॥५॥
 युष्माकं । स्म । रथान । अनु । मुदे । दधे । मरुतः । जीरदानवः । वृष्टी । द्यावः ।
 यतीःऽइव ॥५॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथानर्हाश्च मुदे मोदाय दधे धारयामि । करोमीत्यर्थः ।
 मामर्थ्यात्कृतीरिति लभ्यते । स्मिति पुरणः । वृष्टी वृष्ट्या यतीः सर्वत्र गच्छतीर्द्यावो दीप्तीरिव दृश्यमानान्
 रथानिति संबन्धः ॥ ॥५५॥

कारीया तिस्रः पिड्यो ह्योतयाः । तत्र द्वितीयाया आ य नर इत्यनुवाक्या । सूत्रित च । आ य नरः
 मुदानवो ददाणुषु विद्युन्मरुतो नरो अग्रमदिशवः । आ० ७ ५३ । इति ॥

• आ यं नरः मुदानवो ददाणुषु दिवः कोणमचुच्यवुः ।
 वि पर्जन्यं मृजंति रोदसी अनु धन्वना यंति वृष्टयः ॥६॥
 आ । यं । नरः । मुदानवः । ददाणुषु । दिवः । कोणं । अचुच्यवुः ।
 वि । पर्जन्यं । मृजंति । रोदसी इति । अनु । धन्वना । यंति । वृष्टयः ॥६॥

नरो जेतारः मुदानवः शीघ्रदाना मरुतो य कोणं मघनामितत । अपा कोणवदारकं मघं ददाणुषु
 हविर्दत्तवन्तं यजमानाय दिवोऽतरिजादाचुच्यवुः आद्यावयति पर्जन्यं मघं रोदसी अनु यावापुथियावनुरत्य
 वि मृजति । विमोचयति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतीदकेन सह वृष्टयो वृष्टिपदा मरुतो यति । सर्वत्र
 यामुवति ॥

त॒तृदा॒नाः सि॒ध॒वः श्रो॒द॒सा र॒जः प्र स॒सु॒र्ध॒न॒वो यथा ।
 स्य॒न्ना अ॒श्या इ॒वाध्व॒नी वि॒मोच॑न्ते वि य॒ज॑न्ते ए॒न्यः ॥७॥
 त॒तृदा॒नाः । सि॒ध॒वः । श्रो॒द॒सा । र॒जः । प्र । स॒सुः । ध॒न॒वः । यथा ।
 स्य॒न्नाः । अ॒श्याःऽइव । अ॒ध्व॒नः । वि॒मोच॑न्ते । वि । यत् । य॒ज॑न्ते । ए॒न्यः ॥७॥

सिधवः स्पृष्टमाना अपमनदाना निर्भिदतो मघान्मरुतः जोदमोदकेन सह रजोऽतरिषु प्र ससुः ।
 प्रसरति । धनवो यथा पयः सिचत्यो नवप्रसृता गाव इव । किंच दृष्टातातर । स्यन्ता आशुगतयोऽश्या इव
 यथाध्वनी विमोचन् मनुष्याणामध्वविमोकाय सचरति तथेत्यर्थः । यजदैन्यः । नदीनामितत । नयो वि यजते
 विविध सचरति । अथवा प्रतिनिवृत्त्य यजते । प्रवधते इत्यर्थः । तदेष कुर्वतीति पूर्वचान्वयः ॥

आ या॒त म॒रुतो दि॒व आ॒न्तरि॑शा॒द॒माद॑त् । मा॒व॑ स्या॒त् परा॒वतः ॥८॥
 आ । या॒त् । म॒रुतः । दि॒वः । आ । अ॒न्तरि॑शा॒त् । अ॒मात् । उ॒त् । मा॒ । श्र॒व॑ । स्या॒त् ।
 परा॒वतः ॥८॥

हे मरुतः परावतोऽत्यतदूरदेशात् दिवो ब्रुलोकादा यात । तथातरिजादा यात । उतापि वामादग्ना
 लोकादा यात । परावत इत्यर्थापि वा योज्यं । परावतो दूरदेशं तत्र तत्र ब्रुलोकादो माव स्यात् । अर्वास्थिति
 मा कुरुत ॥

मा वो र॒सानि॑त॒भा कु॒भा कु॒मुमा॑ वः सि॒धुर्नि॑ रीर॒मत् ।
 मा वः प॒रि द्या॑त्सर॒युः पुरी॑षिण्य॒स्मे इ॒त्सु॒म्भ॒मस्तु॑ वः ॥९॥

मा । वः । रसा । अ॒नित॒भा । कु॒भा । कु॒मुः । मा । वः । सि॒न्धुः । नि । री॒र॒म॒त् ।
मा । वः । परि॑ । स्था॒त् । सर॒युः । पुरी॒षिणी॑ । अ॒स्मे इति॑ । इत् । मु॒ञ्चं । अ॒स्तु । वः ॥ ९॥

हे मरुतो वो युष्मान रसा । नदीनामैतत । रसा नदी भवति । नि० ११. २५. इति निरुक्तं । रसजवती शब्दवती । अनितभा । इता प्राप्ता भा यस्याः सतभा । न तादृशानितभा । कुभा कुत्सितदीप्तिश्च मा नि रीरमत । मा निरुष्टं रमतु । कुमुः सर्वत्रकमणः सिन्धुः समुद्रश्च मा नि रीरमत । तथा पुरीषिणी । पुरीष-मुदके । तद्वती सरयुरपि मा परि षात । परितस्तिष्ठतु । मा निरुणद्दु । अस्म इत अस्मात्त्रिवास्तु मुञ्चं त्वदाग-मनजनितं मुखं वो युष्माकं संबन्धि युष्मत्त्वभृतं ॥

तं वः श॒र्धं रथा॑नां त्वि॒षं ग॒णं मा॒रु॒तं न॒व्य॒सी॒नां । अ॒नु प्र॑ यंति वृ॒ष्टयः ॥ १० ॥
तं वः । श॒र्धं । रथा॑नां । त्वि॒षं । ग॒णं । मा॒रु॒तं । न॒व्य॒सी॒नां । अ॒नु । प्र॑ । यंति॑ । वृ॒ष्टयः ॥ १० ॥

तं मारुतमित्यनेन संबध्यते । वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां शर्धं बलं त्विषं दीप्तं तं मारुतं गणं च स्त्रीमीत्यर्थः । यद्वा । रथानां रहणशीलानां वो युष्माकं शर्धं पर्यामभिभावुकं गणं स्त्रीमीत्येकमेव वाक्यं । अथ परोक्षरुतः । वृष्टयो युष्माननु प्र यात । प्रकर्षणं गच्छति । यद्वा । वर्षका मरुतोऽनु अनुकूलं प्रकृष्टं यंति । गच्छति ॥ ॥ १० ॥

श॒र्धंश॒र्धं व॑ एषां व्रात॑व्रातं ग॒णंग॒णं सु॒ग॒स्तिभिः॑ । अ॒नु क्रा॑मेम धी॒तिभिः॑ ॥ ११ ॥
श॒र्धंऽश॒र्धं । वः । एषां । व्रात॑ऽव्रातं । ग॒णंऽग॒णं । सु॒ग॒स्तिऽभिः॑ । अ॒नु । क्रा॑मेम॒ धी॒तिभिः॑ ।
धी॒तिऽभिः॑ ॥ ११ ॥

हे मरुत एषा वो युष्माकं शर्धं शर्धं तत्तद्वलं व्रातं व्रातं । अविश्रितगणो व्रातः । त त व्रातं वो गणं गणं तं सप्तसप्तसमुदायात्मकं गणं गणं च सुगस्तिभिः शोभनस्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिर्हविषप्रदानादिलक्ष-णैरनु क्रामेम ॥ अनुगच्छेम ॥

क॒स्मा अ॒द्य सु॒जा॒ताय॑ रा॒तह॑व्याय॒ प्र य॑युः । ए॒ना या॒मेन॑ म॒रु॒तः ॥ १२ ॥
क॒स्मि । अ॒द्य । सु॒ऽजा॒ताय॑ । रा॒तऽह॑व्याय । प्र । य॑युः । ए॒ना । या॒मेन॑ । म॒रु॒तः ॥ १२ ॥

अथास्मिन्दिने कस्मि सुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्याय प्र ययुः प्रकर्षणं गच्छेयुरनानेन यामेन रथेन मरुतः ॥

येन॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ धान्यं॑बी॒जं वह॑ध्वे अ॒श्लितं॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ तद्व॒त्तन॑ यद् इ॒महे॑ राधो॒ विश्वायु॑ सौ॒भगं ॥ १३ ॥
येन॑ । तो॒काय॑ । तन॒याय॑ । धान्यं॑ । बी॒जं । वह॑ध्वे । अ॒श्लितं॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ । तत् । ध॒त्तन॑ । यत् । वः । इ॒महे॑ । राधः॑ । वि॒श्वऽऽयायु॑ । सौ॒भगं ॥ १३ ॥

हे मरुतो येन सदयेन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनाय वा धान्यं बीजमश्लितमशीणं वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेन स्मभ्यं तद्वान्यं बीजं धत्तन । यद् वो युष्मानीमहे याचामहे राधो धनं विश्वायु सर्वात्पोषतं कृत्वायुषोपेतं वा सौभगं सौभाग्यं च तद्वत्तनेति समन्वयः ॥

अ॒ती॒याम॑ नि॒द॒स्तिरः॑ स्व॒स्तिभिर्हि॑त्वाव॒द्यम॑रातीः ।
वृ॒ष्टीं शं॑ यो॒रापं॑ उ॒स्मि भि॑ष॒जं स्याम॑ मरुतः स॒ह ॥ १४ ॥

अति । इयाम् । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हित्वा । अत्र्यं । अरांतीः ।
वृष्टी । शं । योः । आपः । उस्ति । भेषजं । स्याम । मरुतः । सह ॥ १४ ॥

हे मरुतो वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवयं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निदकानरातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान् । यद्वा तिरोऽतर्हितं । अतीयाम् । अतिक्रम्य गच्छेम । तिरस्कुर्म इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तर-
गोष्ठप्रार्थिरुच्यते । वृष्टी वृष्टिषु युष्मत्प्रेरितासु सतीषु शं मुखं योः पापानां यावन् चाप उदकानि ॥ शमः स्थामि
जस ॥ उस्ति गोयुक्तं भेषजं । यद्यथैतद्दृक्कनाम तथापि पृथगपामभिधानाद् न तद्वैतुकार्यमत्रमुच्यते । तत सर्वं
सह स्याम लभेमहि हे मरुतो वयं । यद्वा । आपो युष्मत्प्रेरिता उक्तं सर्वं कुर्वन्तु । वयं सर्वं सहैव स्याम । भवम
युष्मत्स्वभृताः ॥

• सुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः । यं चायध्वे स्याम ते ॥ १५ ॥

सुऽदेवः । समह । अस्ति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः । सः । मर्त्यः । यं । चायध्वे ।
स्याम । ते ॥ १५ ॥

हे समह । प्रशस्तवचनः समहशब्दः । हे पुत्रित मरुता गण सुदेवः कल्याणमरुतस्य ह्यकदेवोपेतोऽस्ति ।
भवति । हे नरो नतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्राद्युपेतस्यासति । भवति । य मर्त्यं चायध्वे पात्र
यध्वे । एवं भवति ते वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

स्तुहि भोजान्स्तुवतो अस्य यामनि रणगावो न यवसे ।

यतः पूर्वा इव सखीरनु ह्यय गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १६ ॥

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणान् । गावः । न । यवसे ।

यतः । पूर्वा इव । सखीन् । अनु । ह्यय । गिरा । गृणीहि । कामिनः ॥ १६ ॥

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातृन्मरुतः स्तुहि । गावो न यवसे ।
तृणादिभक्षणाय गच्छन्त्यो गावो यथा रमते तद्वन्मरुतोऽपि रणान् । रमता । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वा
पुरातनान् सखीनिवान् अनु ह्यय । आह्वय । कामिनः स्तुतीर्छावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥ ॥ १६ ॥

प्र शर्धायैति पचदशर्चं दशमं मुक्तं श्यावाश्वस्यार्थं मरुद्देवताक । चतुर्दशी त्रिष्टुप शिष्टा जगत्यः । प्र शर्धाय
पंचोना जागतमुपात्या त्रिष्टुपित्यनुकातं ॥ मुक्तविनियोगो भिगिकः ॥ आद्यद्वासाख्या प्रधानस्य याच्या ।
मुत्रितं च । प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्यद्रोमनृच्य मारुत्या यजत । आ० ११ । इति ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।

घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्जने द्युम्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १ ॥

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वभानव । इमां । वाचं । अनज । पर्वतऽच्युते ।

घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्जने । द्युम्नऽश्रवसे । महि । नृम्णं । अर्चत ॥ १ ॥

प्र अनजिति संबन्धः । मारुताय मरुतसंबन्धिने शर्धाय बलायिमां क्लियमाणां वाचं स्तुतिं प्राणज । प्रापय ।
स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्य चावयिषे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोमार्थिषे दिव आ बुलोकादागच्छते
पृष्ठयज्जने पट् पृष्ठं रथतरबृहदादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानात्राय महि महत प्रभृतं नृम्णं धन
हविर्लक्षणांमर्चत । ददतेत्यर्थः ॥

कारिण्यां प्रथमस्याः पिडाः प्र वो मरुत इति याच्या । सूत्रितं च । प्र वो मरुतस्तविषा आ य नरः । आ० २ १३ । इति ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिजयः ।
 सं विद्युता दधति वागति चितः स्वरन्वापोऽवना परिजयः ॥२॥
 प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयःऽवृधः । अश्वऽयुजः । परिऽजयः ।
 सं । विऽद्युता । दधति । वागति । चितः । स्वरंति । आपः । अवनः । परिऽजयः ॥२॥

हे मरुतो वो यष्माकुं गणाः प्र प्रादुर्भवति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता महान्तो वा उदन्यव उदके
 क्वथो जगद्रक्षणार्थं वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथऽथाना योक्तारः परिजयः परितो
 गतारो विद्युता सं दधति । मगच्छते । तदानीं त्रितस्त्रिपु म्यानेपु तायमानो मेघो मरुद्गणो वा वागति ।
 शब्दयति । अस्मिन्पक्षे संघवादोऽयं । तदापः परिजयः परितो गच्छ आपोऽवनावना भुमा स्वरति । अधः
 पतति ॥

विद्युन्महम इति तृतीया कारीर्यामेव द्वितीयस्याः पिडा याच्या । सूत्रितं च । विद्युन्महमो नरोऽग्मदि
 शवः कृष्ण नियान हरयः सुपर्णाः । आ० २ १३ । इति ॥

विद्युन्महमो नरो अग्मदिद्यवो वातविषो मरुतः पर्वतच्युतः ।
 अश्व्या चिन्मुहुरा हादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः ॥ ३ ॥
 विद्युतऽमहमः । नरः । अग्मऽदिद्यवः । वातऽविषः । मरुतः । पर्वतऽच्युतः ।
 अश्वऽया । चित् । मुहुः । आ । हादुनिऽवृतः । स्तनयतऽअमाः । रभसाः ।
 उतऽओजसः ॥ ३ ॥

विद्युन्महमो विद्योतमानतजसो नरो वृष्यादेनेतारोऽग्मदिद्यवो व्याघ्रायुधा अग्ममागमयायुधा वा
 वातविष पापदीपयः पर्वतच्युतः पर्वताना मेघाना वा च्यावयितारोऽश्व्या चिन्मुहुरदकाना दातारः ॥
 गमो यात्रादेशः । चिदिति पुरणः ॥ हादुनीवृतो हादुन्या अग्निः प्रवर्तकाः स्तनयदमाः । अमाशब्दः साहि
 ल्यवाची । शब्दीपतगणा इत्यर्थः । रभसा वृष्यर्थमयुजाना उदोजस उदतवला मरुतो वृष्यर्थं प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

व्यर्कृन्मुद्रा व्यहानि शिक्कसा व्यर्तरिशां वि रजांसि धृतयः ।
 वि यदज्जां अजथ नावं ई यथा वि दुर्गाणि मरुतो नाहं रिष्यथ ॥ ४ ॥
 वि । अकृन् । रुद्राः । वि । अहानि । शिक्कसः । वि । अंतरिशां । वि । रजांसि । धृतयः ।
 वि । यत् । अजानि । अजथ । नावं । ई । यथा । वि । दुःऽगानि । मरुतः । न । अहं ।
 रिष्यथ ॥ ४ ॥

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अकृन् रात्रीर्व्यजथेत्पुत्रार्धगतेन संबध्यते । एव सर्वत्रेति । निषेधेति तस्यार्थः ।
 अहान्यपि व्यजथ । हे शिक्कसः शक्ताः सर्वमपि कर्तुमतस्मिन् व्यजथ । तथा रजांसि व्यजथ । हे धृतयः कपका
 यथादात्राक्षघान व्यजथ गमयथ नावं ई ता यथा समुद्रं तद्वत् दुर्गाणि शत्रुनगराणि व्यजथ हे मरुतो नाहं
 रिष्यथ । नैव हिंसथ ॥

तद्दीर्घं वो मरुतो महित्वनं दीर्घं ततान् सूर्यो न योजनं ।

एता न यामे अगृभीतगोचिपोऽनश्वदां यद्ययातना गिरिं ॥५॥

तत् । वीर्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दीर्घं । ततान् । सूर्यः । न । योजनं ।

एताः । न । यामे । अगृभीतऽगोचिपः । अनश्वऽदां । यत् । नि । अयातन । गिरिं ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं तद्दीर्घं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घमन्वतमायत ततान् । तनीति । लोके सूर्यो न योजनं सूर्यस्त्रिज इव । एता न एतवर्णा देवानामथा इव । ते यथा याम गमने योजनं दीर्घं तन्वति तद्वदित्यपरो दृष्टातः । ते चागृभीतगोचिपोऽगृहीततजस्काः । यद्वैतस्वरता विगोपण । हे मरुतो युयमगृभीत गोचिपः संतो यद्यदानश्रदा व्यापकोदकादातार परिणभिरपहतानामश्वानामप्रदातार वा गिरि भेध परेत वो न्ययातनं निहतवतः ॥ ॥ ५४ ॥

अभ्राजि गर्धा मरुतो यदर्णसं मोपथा वृष्टां कपनेव वेधमः ।

अधं स्मा नो अरमतिं सजोपमश्चरुव यंतमनु नेपथा सुगं ॥६॥

अभ्राजि । गर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसं । मोपथ । वृष्टां । कपनाऽडव । वेधमः ।

अधं । स्म । नः । अरमतिं । सजोपमः । चरुः । ऽडव । यंतं । अनु । नेपथ । सुऽगं ॥६॥

हे वेधमो वृष्टविधातारो हे मरुतः गर्धा भवता गणमभ्राजि । भ्राजते । यत्तस्मादर्णममुदकवत् वृष्ट । वृष्ट्यंते विदार्यते इति वृष्ठी भेधः । त मोपथ । ताडयथेत्यर्थः । कपनेव । इत्यनर्थकः । कपना मत । यद्वा । कपनाः क्रिमयो वृज घृणादयः । ते यथा मृण्णति तद्वत् । अधापि च । स्मिति पुरणः । नोऽस्थान । मामित्यर्थः । हे सजोपमो युष्माम् परस्पर समानप्रीतयो युयमरमतिमारमण धनादिक प्रति यत् गन्तमनु नेपथ अनुक्रमेण नयथ सुग सुगमन मार्गं । तत्र दृष्टातः । चरुविव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायक भवति तद्वत् ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न संधति न व्यथते न रिष्यति ।

नास्य राय उप दस्यंति नोतय ऋषिं वा यं राजानं वा सुपृदथ ॥७॥

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । संधति । न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यंति । न । उतयः । ऋषिं । वा । यं । राजानं । वा । सुपृदथ ॥७॥

हे मरुतो युयं यमुषि सत्रदृष्टार त्राक्षण राजान वा सुपृदथ चारयथ प्रेरयथ मन्त्रममु स ऋषी राजा वा न जीयते । अन्वयं पराभास्यते ॥ त्रि जय ज्या वयोहानावित्यस्य वा रूप ॥ हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । अत्यर्थं प्राणं न त्रियुज्यते । न संधति । न जीयते । न व्यथते । न पीड्यते । न रिष्यति । न हिंस्यते । अत्र हिमा बाधमात्र । अस्य रायो धनानि नोप दस्यति । नोपवीयते । तथा नोतयो र वा अष्पुप दस्यति ॥

कारिण्यमिष तृतीयस्याः पिडा याञ्चा नियुत्वत इत्येषा । सूचित च । नियुत्वतो यामजितो यथा नरोऽधि बाधस्व वि सुधो वि दर्गहा । आ० २ १३ । इति ॥

नियुत्वतो यामजितो यथा नरोऽयमणो न मरुतः कवंधिनः ।

पिन्यंत्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युदंति पृथिवीं मध्वो अंधसा ॥८॥

नियुत्वंतः । यामऽजितः । यथा । नरः । अयमणः । न् । मरुतः । कवंधिनः ।

पिन्यंति । उत्सं । यत् । इनासः । अस्वरन् । वि । उदंति । पृथिवीं । मध्वः । अंधसा ॥८॥

नियुत्वन्तो नियुत्वन्कैरथैस्तद्वन्तो मरुतो यामजितः संधात्मकस्य पदार्थस्य विश्लेषयितारो नरो नराकारा
नेतारो वा । मरुतो नियुत्वन्तः । अयं शब्दोऽचाश्रसामान्ये वर्तते । नितरां यवनवन्तोऽश्वन्तो यामजितो
यामस्य जेतारो नर इव मनुष्या इव तथा भवति । अयमणो न अयमप्रभृतय आदित्या इव । दीप्ता इति
शेषः । तादृशा मरुतः कर्वाधन उदकवन्तो भवति । यद्यदेनाम ईश्वरा उक्तं कूपादिनिम्नप्रदेशं मेघं वा
पिबन्ति प्याययत्युदकेन । यदाध्वरन शब्दयति यदा व्युदति पृथिवीं मध्वो मधुरस्योदकस्याधमा सरिण
तद्देश भवति । यद्वा । यदाध्वरन तदा पिबन्त्युत्समिनामः तदाधमः पृथिवीं व्युदतीति ॥

प्रवत्वन्तीयं पृथिवीं मरुद्भ्यः प्रवत्वन्तीं द्यौर्भवति प्रयद्भ्यः ।

प्रवत्वन्तीः पथ्यां अंतरिक्ष्याः प्रवत्वन्तः पर्वता जीरदानवः ॥ ९ ॥

प्रवत्वन्ती । इयं । पृथिवी । मरुत्ऽभ्यः । प्रवत्वन्ती । द्यौः । भवति । प्रयत्ऽभ्यः ।

प्रवत्वन्तीः । पथ्याः । अंतरिक्ष्याः । प्रवत्वन्तः । पर्वताः । जीरऽदानवः ॥ ९ ॥

इयं पृथिवी मरुद्भ्यो मरुतामर्थाय प्रवत्वती । प्रवन्तः प्रकपवन्तो विस्तीर्णाः प्रदेशा यस्यां सा प्रवत्वती ।
तादृशी भवति । कृत्वामपि भूमिर्मरुत्यरा भवतीत्यर्थः । तां सर्वामपि व्याप्तुवन्तीति यावत् । तथा चारपि
प्रयद्भ्यः प्रकपेण गच्छन्नास्तेभ्यः प्रवत्वती भवति । सापि मरुतां संचाराय । तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः
सुगृतयोऽपि प्रवत्वन्तीः प्रवत्वन्त्यो मरुद्भ्यो भवति । पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्वन्तो भवति जीरदानवः
चिप्रदाना मरुद्भ्यः ॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिति मदथा दिवो नरः ।

न वोऽश्याः अथयन्ताह सिंसतः सद्यो अस्याध्वनः पारमशुथ ॥ १० ॥

यत् । मरुतः । सऽभरसः । स्वऽनरः । सूर्ये । उत्ऽइते । मदथ । दिवः । नरः ।

न । वः । अश्याः । अथयन्त । अहं । सिंसतः । सद्यः । अस्य । अध्वनः । पारं । अशुथ ॥ १० ॥

हे मरुतः सभरसः सहवन्ताः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्य उदित उन्नते मध्याह्ने मदथ सोमेन
हे दिवो युलोकस्य नरो नेतारः । यदा सोमं पातुमिच्छेत्त्यर्थः । तदा वोऽश्याः सिंसतः सरतो नाह अथयन्त ।
नेव क्षण्यति । सद्यस्तदानीमिवास्याध्वनो देवयजनमार्गस्य पारमशुथ । व्याप्तुथ । यद्वा । यदा सोमेन मदथ
तदा त्वदीया अथा न शिथिला भवति । यूयं च कृत्वन्त्य लोकायमार्गस्य पारमशुथ ॥ १० ॥

असिषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षःसु रुक्मा मरुतो रथे शुभः ।

अग्निभाजसो विद्युतो गभस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

असिषु । वः । ऋष्टयः । पत्ऽसु । खादयः । वक्षःऽसु । रुक्माः । मरुतः । रथे । शुभः ।

अग्निऽभाजसः । विऽद्युतः । गभस्त्योः । शिप्राः । शीर्षऽसु । विऽतताः । हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमसेषुष्टय आयुधानि भासन्त इति शेषः । पत्सु खादयः कटकाः । वक्षःसु रुक्मा
हाराः । रथे शुभो मधुराप्रया आपः । अग्निभाजसोऽग्निदीप्ता विद्युतो गभस्त्योऽहस्तयोर्भासन्त इत्यर्थः । शीर्षसु
शिप्राःसु हिरण्ययीर्हिरण्यमय्यः शिप्रा उष्णीषमय्यो वितता विद्युताः । प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबन्धनीयं ॥

तं नाकमर्या अगृभीतशोचिषं रुग्न्तिप्पलं मरुतो वि धूनुथ ।

समच्यन्त वृजनातिविषन्त यत्स्वरन्ति घोषं वितन्तमृतायवः ॥ १२ ॥

तं । नाकैः । अयं । अगृभीतऽशोचिषं । रुग्न्त । पिप्पलं । मरुतः । वि । धनुष ।
सं । अच्यंत । वृजना । अतित्विपंत । यत् । स्वरंति । घोषं । विऽतंतं । ऋतऽयवः ॥ १० ॥

हे मरुतोऽर्थो गंतारो यूयं तं प्रमिद्धं नाकमादित्यं । नास्मिन्नकमस्तीति नाकः । अगृभीतशोचिषमसुरैर-
नपहतंजस्कं तं रुग्न्तुभवंणं पिप्पलमृदकं वि धनुष । विविधं चालयथ ॥ अयं द्विकर्मकः ॥ यद्यदा वृजना
बलानि समच्यंत संगता बलिनो भवथ । हविर्भिरस्मद्दत्तैरिति भावः । यथादतित्विपंत दीप्ता भवथ ॥ उभयत्र
पुरुषच्यत्ययः ॥ यद्वा । यदामुरा वृजना बलिः समच्यत अतित्विपंत तदा घोषं भयजनक शब्द वितत विस्तृत
स्वरति । कुरुतेत्यर्थः । ऋतायव उदकमिच्छन्ती यूय । यद्वा । उत्तरार्धं ऋत्वियजमानपरतया व्याख्येयः ।
यद्यदा ऋतायवो यज्ञकामा यजमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यातित्विपंत च स्वरति घोष
स्तोत्रं विततं तदानी पिप्पलं वि धनुषति संबंधः ॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्योऽवयस्वतः ।

न यो युच्छति त्रिष्योऽयथा दिवोऽस्मे ररंत मरुतः सहस्रिणं ॥ १३ ॥

युष्माऽदत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।

न । यः । युच्छति । त्रिष्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति । ररंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३ ॥

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोऽन्नवतो रायो धनस्य स्याम ।
भवेम स्वामिनः । के । रथ्यो रथस्वामिनो वयं । यो युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवंति । यथा दिवः
सकाशात्तथ आदित्यो न युच्छति । तथास्मि अस्मानु सहस्रिणमपरिमित रारत । रमयत हे मरुतः ॥

यूयं रयिं मरुतः स्पर्हवीरं यूयमृषिमवथ सामविप्रं ।

यूयमर्वंतं भरताय वाजं यूयं धृत्य राजानं श्रुष्टिमंतं ॥ १४ ॥

यूयं । रयिं । मरुतः । स्पर्हऽवीरं । यूयं । ऋषिं । अथ । सामऽविप्रं ।

यूयं । अर्वंतं । भरताय । वाजं । यूयं । धृत्य । राजानं । श्रुष्टिऽमंतं ॥ १४ ॥

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्पर्हवीरं स्पृहणीयवीरं । पुत्रभृत्यादिभिर्हृत धृत्य । दत्त । हे मरुतो यूय
सामविप्रं साम्ना विविधं प्ररयितारं यद्वा सामसहिता विप्रा यस्य तादृशमृषिमवथ । रत्नथ । हे यूयमर्वंतमथ
वाजमर्षं च भरताय देवान विभते श्वावाशाय धृत्य । हे मरुतो यूय राजानं दीप्त स्वामिन वा श्रुष्टिमंत
मुखवंतं । पुत्रमित्यर्थः । धृत्य ॥

तद्धो यामि द्रविणं सद्य ऊतयो येना स्वर्णं ततनाम नृरभि ।

इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरंम तरंसा शतं हिमाः ॥ १५ ॥

तत् । वः । यामि । द्रविणं । सद्यःऽऊतयः । येन । स्वः । न । ततनाम । नृन । अभि ।

इदं । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः । यस्य । तरंम । तरंसा । शतं । हिमाः ॥ १५ ॥

हे सद्यऊतयः । तदानीमेव रक्षा येषां ते तादृशाः । सद्योगमना वा वो युष्मान तद्रविण धन यामि ।
याषामहे । येन धनेन नृनस्मात्पुत्रभृत्यादीनामि ततनाम स्वर्णं आदित्य इत्तरगीन । हे मरुतो मे मम स्वभुत
मिदमिदासी कियमाणं वचः स्तोत्रं सु मुपु हर्यत । कामयध्वं । यस्य स्तोत्रवचमस्तरमा बलेन शतं शतसख्या
काम हिमा हेमंतां तरंम । शतसंवत्सरं जीवमेत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्रयज्यव इति दशार्चमेकादश मृक्त श्यावाश्वस्यार्थं मारुतं । दशमी त्रिष्टुप शिष्टा जगत्वः । प्रयज्यवो दशात्या त्रिष्टुपित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविकं षष्ठं हन्याप्रिमारुत इदं मृक्तं मारुतनिविष्टानीयं । मुञ्चित च । प्रयज्यव इमं स्तोममित्याप्रिमारुत । आ० १. १. इति ॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवंशसः ।

देयंते अश्वैः सुयमेभिराशुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः । मरुतः । भ्राजत ऽऋष्टयः । बृहत । वयः । दधिरे । रुक्म ऽवंशसः ।

देयंते । अश्वैः । सुयमेभिः । आशुभिः । शुभं । यातां । अन्तुं । रथाः । अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः प्रकंपण यटारो भ्राजदृष्टयो दीप्रायुधा मरुतो बृहत प्रभृतं वयो यावनलक्षण प्रभृतमन्नं वा दधिरे । धारयति । रुक्मवतसो हाशयतवत्तकाः । ते मरुतः सुयमेभिः सुयमेन नियमितं शक्यं राशुभिः शीघ्र-
गर्शरीयते । प्राप्यते । शुभं शोभनं यथा भवति तथा । यद्वा । उदक्रमभिलक्ष्य याता गच्छता मरुता रथा
अप्यवृत्सत । अनुवर्तते ॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद बृहन्महांत उर्विया वि राजथ ।

उतांतरिशां ममिर व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ २ ॥

स्वयं । दधिध्वे । तविषीं । यथा । विद । बृहत् । महान्तः । उर्विया । वि । राजथ ।

उत । अंतरिशां । ममिरे । वि । व्योजसा । शुभं । यातां । अन्तुं । रथाः । अवृत्सत ॥ २ ॥

हे मरुतो युयं स्वयममहायनेव दधिध्वे । धारयध्वे । कुरुध्व इत्यर्थः । किं । तविषीं वल मामर्थं । यथा
विद जानीथ । अप्रतिवृत्सामर्थं इत्यर्थः । हे महान्तो युयमूर्विद्योरवः संतो वि राजथ । उतापि चातरिच-
माजसा वलेन वि ममिरे । व्याप्नुथ । शुभमित्यादि गतं ॥

साकं जाताः सुभ्वः साकमुशिताः श्रिये चिदा प्रतरं वावृधुनरः ।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं । जाताः । सुभ्वः । साकं । उशिताः । श्रिये । चित् । आ । प्र ऽतरं । वावृधुः । नरः ।

वि ऽरोकिणः । सूर्यस्य ऽडव । रश्मयः । शुभं । यातां । अन्तुं । रथाः । अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं महैव जाता उत्पन्ना सुभ्वः सुष्ठु भवंतः । महान्त इत्यर्थः । तथैव साकं महैवोचिताः सकारो वर्षकाः
श्रिये चित शोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो ववृधुः । अवर्धयन् । नरः कर्मणां नेतारो विरोकिणः
विरोचमानाः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यरश्मय इव । शुभमित्यादि गतं ॥

आभूषण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृशेण्यं सूर्यस्येव चक्षणं ।

उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ४ ॥

आभूषण्यं । वः । मरुतः । महि ऽत्वनं । दिदृशेण्यं । सूर्यस्य ऽडव । चक्षणं ।

उतो इति । अस्मान् । अमृत ऽत्वे । दधातन् । शुभं । यातां । अन्तुं । रथाः । अवृत्सत ॥ ४ ॥

हे मरुतो वो यष्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूषण्यं स्तुत्य । किंच सूर्यस्येव चक्षणां रूपमिव दिदृशेण्यं दर्शनीयं ।
उतो अपि चास्मान्मृतत्वे मोक्षे । स्वर्ग इत्यर्थः । तत्र दधातन् । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीषीं प्रथमस्याः पिडा उदीरयथेत्यनुवाक्या । मुञ्चितं च । उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुत
स्तविषा उदन्ववः । आ० २. १३ । इति ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथा पुरीषिणः ।

न वो दस्त्रा उपं दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथा अ्वृत्सत ॥५॥

उत् । डेरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयं । वृष्टिं । वर्षयथ । पुरीषिणः ।

न । वः । दस्त्राः । उपं । दस्यंति । धेनवः । शुभं । यातां । अन्तु । रथाः । अ्वृत्सत ॥५॥

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवर्णमाधनादतरिजाद्दीरयथ । प्ररयथ वृष्टि । अयमेवार्थः पुनरुच्यते । हे
पुरीषिणः । पुणतः प्रीणातेवा पुरीषमुदक । हे तद्वतो यूयं वृष्टि वर्षयथ । हे दस्त्रा दैर्गंभीयाः गत्रुणामुपचप
यितारो वा वो युष्माक धेनवः प्रीणयितारो मेघा नोप दस्यति । न शृष्यति ॥ ॥११॥

यदश्चान्धृषु पृषतीरयुग्ध्वं हिरण्ययान्प्रत्यक्त्वाँ अमुग्ध्वं ।

विश्वा इत्स्पृधो मरुतो व्यस्यथ शुभं यातामनु रथा अ्वृत्सत ॥६॥

यत् । अश्वान । धृःऽसु । पृषतीः । अयुग्ध्वं । हिरण्ययान । प्रति । अत्कान । अमुग्ध्वं ।

विश्वाः । इत् । स्पृधः । मरुतः । वि । अस्यथ । शुभं । यातां । अन्तु । रथाः । अ्वृत्सत ॥६॥

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्चान धृषु रथसंबन्धिनीप्त्रयुग्ध्व योजितवतः स्थ । कीदृशानश्चान । पृषती । पृषत्यो
मरुतामित्युक्त्वात् । पृषद्वर्णा वडवा । मारगी वात्राशुगन्दवाच्या । हिरण्ययान्हिरण्यवर्णानत्कान्कवचान
प्रत्यमुग्ध्व प्रत्यमुचत । एव कृत्वा विश्वा इत् स्पृधः सर्वानपि मयामान हे मरुतो व्यस्यथ । विशिषथ । शुभमि
त्यादि गतं ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यत्राचिध्वं मरुतो गच्छथेद् तत ।

उत् द्यावापृथिवी याथना परि शुभं यातामनु रथा अ्वृत्सत ॥७॥

न । पर्वताः । न । नद्यः । वरंत । वः । यत्र । अचिध्वं । मरुतः । गच्छथ । उत् । ऊं इति । तत ।

उत् । द्यावापृथिवी इति । याथन । परि । शुभं । यातां । अन्तु । रथाः । अ्वृत्सत ॥७॥

हे मरुतो वो युष्मान पर्वताः शिखोच्चया न वरत । न वारयतु । तथा नयथ न वारयतु । किन्तु यत्र
यस्मिन्नादिस्थानेऽचिध्व ज्ञानीथ संकल्पयथ तदस्थानं गच्छथेद् । गच्छथेव । उतापि च द्यावापृथिवी च परि
परितो याथन । याथ वृथ्यर्थमिति ॥

यत्पृथ्यं मरुतो यच्च नूतनं यदद्यते वसवो यच्च गस्यते ।

विश्वस्य तस्य भवथा नर्वदमः शुभं यातामनु रथा अ्वृत्सत ॥८॥

यत् । पृथ्यं । मरुतः । यत् । च । नूतनं । यत् । उद्यते । वसवः । यत् । च । गस्यते ।

विश्वस्य । तस्य । भवथ । नर्वदमः । शुभं । यातां । अन्तु । रथाः । अ्वृत्सत ॥८॥

हे मरुतो यूयं यत्पृथ्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः । क्व नूतन कर्मास्ति । यद्योयत् ऊर्ध्वं
प्राप्यते । स्तूयत इत्यर्थः । हे वसवो वासका यच्च गस्यते गमनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नर्वदमो जा
नन्तो भवथ ॥

मृ॒ऋतं॑ नो मरुतो॑ मा वधि॑ष्टना॒स्मभ्यं॑ शर्मं बहु॒लं वि यंत॑न ।
 अधि॑ स्तोत्रस्य॑ सख्यस्य॑ गात॒न शुभं॑ या॒तामनु॑ रथा॑ अ॒वृत्सत॑ ॥ ९ ॥
 मृ॒ऋतं॑ नः । मरु॒तः । मा । वधि॑ष्ट॒न । अ॒स्मभ्यं॑ । शर्मं॑ । बहु॒लं । वि । यंत॑न ।
 अधि॑ । स्तो॒त्रस्य॑ । सख्य॑स्य॑ । गा॒त॒न । शुभं॑ । या॒तां । अ॒नु । रथाः॑ । अ॒वृत्स॑त॒ ॥ ९ ॥

हे मरुतो नोऽस्मान् मृऋत । मुखयत । मा वधिष्टन । असम्यक्करणादिजनिनेन कोपेन मा वधिष्वं । कित्त्वस्मभ्य शर्म मुख बहुलमत्यधिकं वि यंतन । कुरुत । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधि गातन । अधिगच्छत । कृतिसमभुयास्मामु सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

यू॒यम॑स्मान्न॒यत॑ वस्यो॒ अच्छा॑ निरं॒हति॑भ्यो मरुतो॑ गृणा॒नाः ।
 जु॒षध्वं॑ नो ह॒व्यदा॑तिं य॒ज्ञत्रा॑ व॒यं स्याम॑ प॒तयो॑ रयी॒णां ॥ १० ॥
 यू॒यं । अ॒स्मान् । न॒यत॑ । वस्यः॑ । अ॒च्छ । निः । अं॒हति॑ऽभ्यः । मरु॒तः । गृणा॒नाः ।
 जु॒षध्वं॑ । नः । ह॒व्यऽदा॑तिं । य॒ज्ञत्राः॑ । व॒यं । स्या॑म । प॒तयः॑ । रयी॒णां ॥ १० ॥

हे मरुतो यूयमस्मान्त्वस्यो वक्षीयो धनं स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाच्छाभिलष्य नयत । प्रापयत । किंचाहं तिभ्यः पापेभ्यो निर्गयत । निर्गमयत गृणानाः स्तूयमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं मेवध्वं नोऽस्माकं हव्यदाति हविर्दानवत यज्ञं हे यज्ञत्रा यष्टव्या युयं । वयं च रयीणां बहुविधानां धनानां पतयः स्याम । भवेम ॥ ॥ १० ॥

अपे शर्धतमिति नवर्चं द्वादश मुक्त श्वावाश्वस्यार्थं मारुतं । तृतीयासप्तम्यां सतोवृहत्यां शिष्टा वृहत्याः । अपे नव बार्हतं तृतीयासप्तम्यां सतोवृहत्यावित्यनुकर्मणिका ॥

अ॒प्रे श॑र्ध॒तमा॑ ग॒णं पि॑ष्टं रु॒क्नेभि॑रंजिभिः ।
 वि॒शो अ॒द्य म॒रुता॑म॒व ह्र॒ये दि॒वश्चि॑दो॒चना॑दधि ॥ १ ॥
 अ॒प्रे । श॑र्ध॒तं । आ । ग॒णं । पि॑ष्टं । रु॒क्नेभिः॑ । अंजिभिः॑ ।
 वि॒शः । अ॒द्य । म॒रुता॑ । अ॒व । ह्र॒ये । दि॒वः । चि॒त् । रो॒चना॑त् । अधि॑ ॥ १ ॥

हे अपे शर्धतं शत्रुनभिभवतं यज्ञायोत्सहमानं वा गणं मरुतां गणमा ह्रयेति शेषः । कीदृशं गण । रुक्नेभी र्वर्मे रोचमानैरंजिभिरामरणीश्व पिष्टमवयवितं । युक्तमित्यर्थः । अद्यास्मिन्यागदिने मरुतां विशः प्रजाः । गणानित्यर्थः । तान्रोचनाद्रोचमानात् दिवो बुल्लोकात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । चित्पूरणः । अवावलादस्मदमिमुखं ह्रये । आह्रयामि ॥

यथा॑ चिन्मन्यसे॑ हृदा॒ तदि॒न्मे जग्मु॑रा॒शंसः॑ ।
 ये॒ ते ने॑दि॒ष्टं ह॑व॒नान्या॑गम॒न्तान्व॑र्ध॒ भीम॑संदृ॒शः ॥ २ ॥
 यथा॑ । चि॒त् । म॒न्यसे॑ । हृदा॑ । तत् । इत् । मे । जग्मुः॑ । आऽशंसः॑ ।
 ये । ते । ने॑दि॒ष्टं । ह॑व॒नानि॑ । आऽगम॑न् । तान् । वर्ध॑ । भीम॑ऽसंदृ॒शः ॥ २ ॥

हे अपे त्वं हृदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे । चिदिति पुत्रायां । येन प्रक्षरेणातिपुत्रितं जानासि । तेष्वदरं करोषीत्यर्थः । तदित्तथैव मे मदर्थं जग्मुरंशंस्वाशंस आशंसितार हच्छंतः शत्रुन हिंसतो वा ।

अनंतरं ये मरुतो नेदिष्ठमत्यतांतिकं सनिधावेव ते तव हवनान्याह्नानानि श्रुत्वागमन आगच्छति तान् भीमसंद्वाः कालविलंबवासहनेन भयंकरदग्गमान्बर्धं । वर्धय हविष्प्रापणेन ॥

मी॒ऋ॒ष्म॒ती॒व॒ पृथि॒वी॒ परा॒हता॒ मद॑त्येत्यस्मदा ।

ऋ॒क्षो॒ न वो॑ मरुतः॒ गिमी॒वाँ॒ अमो॑ दु॒धो गो॑रिव भीम॒युः ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्म॒ती॒ऽइ॒व । पृथि॒वी॒ । परा॑ऽहता । मद॑ती । ए॒ति । अ॒स्म॒त । आ ।

ऋ॒क्षः । न । वः । म॒रु॒तः । गिमी॑ऽवान् । अ॒मः । दु॒धः । गोः॑ऽइ॒व । भी॒मऽयुः ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्म॒ती॒ प्रब॒ल॒स्वामि॒का॒ परा॒हता॒र्य॒रभि॒भुता॒ पृथि॒वी॒व । अत्र॑ पृथिवीशब्दस्तदधिष्ठिता प्रजा लक्षयति । आ यथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छति तद्वदति । मरुता साकल्येन सर्वथा प्राप्नुय्यातः । एव मदती ह्यती मरुत्सेनास्रत । अस्मानित्यर्थः । एति । आगच्छति । हे मरुतो वो युष्मकममो बल गण ऋषो न अपि रिव गिमीवान् कर्मवान् दुधो दुर्धरो गोरिव भीमयुर्भीमवृषभैर्युक्तो गोरिव । स यथा गिमीवान् कर्मवान् ॥

नि॒ ये रि॒णान्त्यो॒जसा॒ वृषा॒ गावो॒ न दु॒र्धुरः॑ ।

अ॒श॒मानं॑ चित्स्व॒र्ये॒र्ष॒पर्व॑तं गिरिं प्र॒ च्याव॑यन्ति याम॒भिः ॥४॥

नि॒ । ये । रि॒ण॑न्ति । अ॒ज॒सा॒ । वृ॒षा॒ । गा॒वः । न । दुः॑ऽधुरः ।

अ॒श॒मानं॑ । चि॒त् । स्व॒र्ये॒र्ष॒ । पर्व॑तं । गि॒रिं । प्र॒ । च्या॒व॑यन्ति । या॒मऽभिः ॥४॥

ये मरुत अजसा स्वीयेन बलेन नि रिणन्ति हिमंति शत्रुन वृथानायामेन स्वभचारमात्रेण गावो न दुर्धुरो दुःखेन हिस्था अथा इव । ते मरुतः स्वर्यं शब्दयतमशमानं व्याप्तं पर्वतं जगत्सूरकोटकवत । पर्वतान्यर्षतः पर्व पुनः पुणान्तिः प्रीणान्तिव । नि० १. २० । इति निरुक्त । तादृश गिरि भेद्य । यद्वा । पर्वतमिति विशेष्य गिरिमिति विशेषण । निगिरत्युदकमिति गिरिः । त यामभिर्गमनः प्र च्यावयत्युदकनिर्गमनार्थं ॥

उत्तिष्ठ॑ नूनमेषां॒ स्तोमैः॒ समु॒क्षितानां॑ । मरु॒तां॑ पु॒रु॒तम॒मपूर्व्यं॑ गवां॒ सर्ग॑मिव ह्यये ॥५॥

उ॒त् । ति॒ष्ठ॑ । नू॒नं॑ । ए॒षां॑ । स्तो॒मैः॑ । सं॒ऽउ॒क्षि॒तानां॑ । म॒रु॒तां॑ । पु॒रु॒ऽत॒मं॑ । अ॒म॒पूर्व्यं॑ । ग॒वां॑ ।

स॒र्गो॑ऽइ॒व । ह्य॒ये ॥५॥

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययनेकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेवा स्तोमैः स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा । स्तोमैरुपहृत्य इति संबन्धः । तादृशां मरुतां पुरुतम प्रभुततममपूर्व्यं । न त्वयते पूर्वा येभ्यस्तमपूर्व्यं सर्गं संघं गवामुदकानां प्रसिद्धानां गवा वा सर्गं संघमिव ह्यये । आइये ॥ ॥ ५९ ॥

यु॒ग्ध्वं ह्य॒रुषी॑ रथे यु॒ग्ध्वं रथे॑षु रो॒हितः॑ ।

यु॒ग्ध्वं ह॒रीं अ॒जि॒रा धुरि॑ वो॒ऽह्वे॒ वहि॑ष्ठा धुरि॑ वो॒ऽह्वे ॥६॥

यु॒ग्ध्वं । हि॒ । अ॒रु॒षीः । रथे॑ । यु॒ग्ध्वं । रथे॑षु । रो॒हितः॑ ।

यु॒ग्ध्वं । ह॒री॑ इति । अ॒जि॒रा । धुरि॑ । वो॒ऽह्वे॒ । वहि॑ष्ठा । धुरि॑ । वो॒ऽह्वे ॥६॥

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषा माधारणभुतेऽरुषीरारोचमाना वडवा युग्ध्व । योजयध्व । तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णा युग्ध्वं । हरी अथावजिराजिरावाभुगमनी धुरि वोऽह्वे वहिष्ठा युग्ध्वं । आदरार्थं पुनर्वचनं । वहिष्ठा वोऽह्वेत्मावर्था धुरि वोऽह्वे ॥

उत स्य वाज्यरूपस्तुविध्वणिरिह स्म धायि दर्शतः ।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं करत्प्र तं रथेषु चोदत ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजी । अरूपः । तुविऽस्वनिः । उह । स्म । धायि । दर्शतः ।

मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरं । करत् । प्र । तं । रथेषु । चोदत ॥ ७ ॥

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानरूप आरोचमानस्तुविध्वणिः प्रभुतध्वनिरश्रः । अरूप इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति । प्रष्टिर्वहति रोहितः । अश्रव० १. ३९. ६ । इति ह्युक्तं । इहदानीं दर्शतो दर्शनीयः सन धायि । रथं नियोजितः । स्मिति पुरणः । हे मरुतो वो यामेषु गमनेषु सोऽश्वश्चिरं विलंबं मा करत । मा करोतु । तं रथेषु । रथे युक्तमिति शेषः । प्र चोदत । प्रेरयत । यथा विलंबं न कुर्यात्तथा प्रेरयत ॥

रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमा हुवामहे ।

आ यस्मिन्तस्थौ सुरणानि विभ्रती सचा मरुत्सु रोदमी ॥ ८ ॥

रथं । नु । मारुतं । वयं । श्रवस्युं । आ । हुवामहे ।

आ । यस्मिन् । तस्थौ । सुरणानि । विभ्रती । सचा । मरुत्सु । रोदमी ॥ ८ ॥

वयमात्रेया रथं रंहणम्भभावं मारुतं मरुता संवधिजं रथं श्रवस्युमन्नेकुं नु अवा हुवामहे । आहुयामः । यस्मिन्तस्थे सुरणानि सुरमणानि जलानि विभ्रती धारयती रोदमी रुद्रस्य पत्नी मरुता माता । यद्वा । रुद्री वायुः । तत्पत्नी माध्यमिका देवी मरुत्सु सचा सहिता आ तस्थौ आस्थितवती तं रथमाहुर्व ॥

तं वः शर्धं रथेषुभं त्वेषं पनस्युमा हुवे ।

यस्मिन्सुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सु मीऽहुषी ॥ ९ ॥

तं । वः । शर्धं । रथेषुभं । त्वेषं । पनस्युं । आ । हुवे ।

यस्मिन् । सुजाता । सुभगा । महीयते । सचा । मरुत्सु । मीऽहुषी ॥ ९ ॥

हे मरुतो वः शर्धं युष्मदीयं वलं गणं रथेषुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं सत्यमा हुवे । आहुये । यस्मिन् शर्धं सुजाता सुष्ठु प्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्यातिमहती मीऽहुषी । मीऽहुषेण शिवतमेत्यादीं दर्शना-
न्वीहानुद्रः । तत्पत्नी मीऽहुषी । मरुत्सु सचा सह महीयते पुञ्यते तं शर्धमा हुवे । आपस्तवोऽपि रुद्रपत्नी मीऽहुषीसंज्ञया व्यवजहार । उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति लीकित्वा वाचोत्तरस्या मीऽहुषी मध्ये जयते । आप० ग० २०. १. ३ । इति ॥ ॥ २० ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाके षोडशं सुक्तानि । तत्रा रुद्रास इत्यष्टवं प्रथमं सुक्तं अथाश्वस्थार्धं मारुतं । सप्तम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभौ शिष्टाः षट् जगत्सुः । आ रुद्रासोऽष्टौ द्विविष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका ॥ दिनियोगो लिंगिकः ॥

आ रुद्रास इदं वंतः सजोपसो हिरण्यरथाः सुवितायं गंतन ।

इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्सृणजे न दिव उत्सा उदन्यवे ॥ १ ॥

आ । रुद्रासः । इदंऽवंतः । सजोपसः । हिरण्यरथाः । सुवितायं । गंतन ।

इयं । वः । अस्मत् । प्रति । हर्यते । मतिः । सृणजे । न । दिवः । उत्साः । उदन्यवे ॥ १ ॥

हे इन्द्रासो इन्द्रपुत्रा इन्द्रवंत इन्द्रेण युष्मत्स्वामिना तद्वतः सजोपसः परस्यर ममानप्रीतयो हिरण्यरथा
हिरण्यमयरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तत्माधनाय सुष्ठु सर्वगत्याय यज्ञाय तदर्थमा गतन। आगच्छत।
किमत्र विद्यत इति तदुच्यते। इयमस्मदस्मदीया मतिः स्मृतिर्वा युष्मान प्रति हर्यति। कामयते। तस्मादाग
च्छत। उदन्यव उदकेच्छवे तुष्णजि गोतमाय दिवो शुभोक्तमकाशाद्वा उदकानिष्यदा यथा युष्मामिः प्रि
तासाद्दस्मदर्थमप्यागत्याभिमते ददतेत्यर्थः ॥

वाशीमंत ऋष्टिमंतो मनीषिणः सुधन्वान् इपुमंतो निपंगिणः ।

स्वश्वाः स्थ सुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो याथना शुभे ॥२॥

वाशीऽमंतः । ऋष्टिऽमंतः । मनीषिणः । सुधन्वानः । इपुऽमंतः । निपंगिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः । मरुतः । याथन । शुभे ॥२॥

हे मरुतो यूयं वाशीमंतः । वाशीति तन्नणसाधनमायुधं । तद्वतः स्थ । ऋष्टिमातः । ऋष्टिर्नाम कुरिका ।
तद्वतः स्थ । एवं सर्वत्र योज्यं । मनीषिणो मनस ईश्वरा मनुष्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का इपुमंतो वाणवतो
निपंगिणो निपंगवंतः स्वश्वाः स्थ । शोभनाश्वा भवथ । सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्निः पुत्राः स्वायुधाः
खड्गपरश्वादिसकलायुधोपिताः । एवं महात्मानः संतः शुभ शोभन यथा भवति तथा शुभमदकाय वा रथेन
याथन । गच्छथ ॥

धूनुथ द्यां पर्वतान्दाणुपे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया ।

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यतुयाः पृपतीरयुग्ध्वं ॥३॥

धूनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाणुपे । वसु । नि । वो । वना । जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत । उयाः । पृपतीः । अयुग्ध्वं ॥३॥

हे मरुतो द्यां । दिवीत्यर्थः । पर्वतान्घान्दाणुपे हविर्दात्र यज्ञमानाय वसु धनानि च धनुष । प्रापयथ ।
वो युष्माक यामनो गमनस्य भिया भीत्या वना वनानि वृक्षादिसमुहा नि जिहते । निरारा कपते । अथमता
भृश शंसतीत्यर्थः । हे पृश्निमातरः पृश्निः पुत्राः । पृश्निं वै पयसो मरुतो जाता इति हि युतिः । हे मरुत
पृथिवी कोपयथ । अभिवृथा नीमयथ । हे उया उद्गुर्णवला यूय यथादा शुभ उदकार्थं पृपतीयुष्मदीया अथा
अयुग्ध्व योजयथ तदा कोपयथ पृथिवी ॥

वातत्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव सुसदृजः सुपेगंसः ।

पिगंगाश्वा अरुणाश्वा अरेपसः प्रत्वशसो महिना द्यौरिवारवं ॥४॥

वातऽत्विषः । मरुतः । वर्षऽनिर्निजः । यमाऽइव । सुऽसदृजः । सुऽपेगंसः ।

पिगंगऽअश्वाः । अरुणऽअश्वाः । अरेपसः । प्रऽत्वशसः । महिना । द्याऽइव । उरवं ॥४॥

वातत्विषः सर्वदा संप्राप्तदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टिः शोधयितारः । अथवा निर्निमित्तं रूपनाम । वर्षमेव
रूपं येषां ते तादृशाः । वृष्टिप्रदा इत्यर्थः । यमा इव युगलोत्पन्ना इव सुसदृशाः परस्यर चलरूपादिभिरत्यत
सरूपाः सुपेगंसः शोभनरूपाः पिगंगाश्वाः पिगंगवर्णाशोपिताम्नथारुणाश्च । अरेपसोऽपापाः प्रत्वशसः प्रकृष्ट
तनुकर्तारो वृष्टिणा महिना महत्त्वेन द्यौरिवातरिजामिवोरवो विस्तीर्णाः । उक्कलचणा नाम भिन्न
इत्युत्तरेण संबन्धः ॥

पुरुदृप्सा अंजिमंतः सुदानवस्त्वेपसंदृगो अनवभराधसः ।
 मुजातासो जनुषा रुक्मवक्षसो दिवो अर्का अमृतं नाम भेजिरे ॥ ५ ॥
 पुरुदृप्साः । अंजिऽमंतः । सुऽदानवः । त्वेपऽसंदृशः । अनवभऽराधसः ।
 सुऽजातासः । जनुषा । रुक्मऽवक्षसः । दिवः । अर्काः । अमृतं । नाम । भेजिरे ॥ ५ ॥

पुरुदृप्साः प्रभुतोदका अंजिमत आभरणवतः सुदानवः शोभनदानास्त्वेपसंदृगो दीप्तरूपा अनवभराधसो
 अनवभ्रएधनाः मुजातासः शोभनजनना जनुषा जन्मनवोक्तरूपा रुक्मवक्षसो हारवक्षस्का अर्काः पुत्र्या मरुतो
 दिवो शुक्लोकादागत्यामृतममरणसाधनं नामोदकं नमनहेतुकमुक्तरूपं हविर्वा भेजिरे । लब्धवतः ॥ ॥ २१ ॥

ऋष्टयो वो मरुतो असंयोरधि सह औजो वाङ्मोर्वो बलं हितं ।
 नृम्णा शीर्षस्वायुधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु पिपिगे ॥ ६ ॥
 ऋष्टयः । वः । मरुतः । असंयोः । अधि । सह । औजः । वाङ्मोः । वः । बलं । हितं ।
 नृम्णा । शीर्षऽमु । आयुधा । रथेषु । वः । विश्वा । वः । श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिगे ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमंसयोरधृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः । वक्ष्यमाणहितशब्दो विपरि-
 णंतयः । अधीति सप्रस्यर्थानुवादी । तथा वो वाङ्मोरधि सहः शत्रुणामभिभावुकमोजः । औज नामाष्टमो
 धातुः । तद्रूप बलं हितं । निहित । शीर्षमु शिरःमु नृम्णा नृम्णानि हिरण्यमयानि पट्टोष्णीपादीनि निहि-
 तानि । रथेष्वायुधायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वः श्रीर्युष्माकं कांतिस्रगुप तदीधेवधि पिपिगे ।
 अधिष्ठता । आश्रिता ॥

गोमदश्चावदर्थवत्सुवीरं चंद्रवद्राधो मरुतो ददा नः ।
 प्रशंस्ति नः कृणुत रुद्रियासो भक्षीय वोऽवसो देव्यस्य ॥ ७ ॥
 गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरं । चंद्रऽवत् । राधः । मरुतः । ददा नः ।
 प्रऽशंस्ति । नः । कृणुत । रुद्रियासः । भक्षीय । वः । अवसः । देव्यस्य ॥ ७ ॥

हे मरुतो गोऽस्मभ्यं गोमद्रुद्रभिर्गोभिरुपेतमश्वावद्रुद्रभिर्गुरूपेतं रथवद्रथोपितं सुवीरं मुष्टुपुत्रोपितं चंद्र-
 वद्विरण्योपितं राधोऽन्नं ददा । ददात ॥ व्यत्यर्थनकवचन । अथवा लोडर्थस्य लिटो मध्यमवङ्गवचनं ॥ हे रुद्रि-
 यासो रुद्रपुत्रा मरुतो नोऽस्मदीया प्रशंस्ति । समुद्रिमित्वर्थः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं स्वभुतमवसो
 ऽवो रक्षणं देव्यस्य देव्य देवार्हं भक्षीय । भक्षेय ॥

ह्ये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।
 सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहन्निरयो बृहदुक्षमाणाः ॥ ८ ॥
 ह्ये । नरः । मरुतः । मृळतं । नः । तुविऽमघासः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।
 सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उक्षमाणाः ॥ ८ ॥

ह्ये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्मात्कृत । मुखयत । अस्मभ्यं हिताय वा सुखिनो भवत । हे तुवीमघासः
 प्रभुतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा उदकस्य यज्ञस्य वा ज्ञातारः । कर्तार इत्यर्थः । सत्यश्रुतः सत्येन

सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहन्निरयः प्रभृतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुद्यमाना
हविर्भिः सेविता उदके वा सिंचतो यूयं मूर्धत ॥ १०० ॥

तमु नूनमित्यष्टकं त्रितीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्थं त्रिष्टुभं मारुत । तस्मिन्ननुक्रमणिका । विनियोगो निर्गमकः ॥

तमु नूनं तविषीमंतमेपां स्तुपे गणं मारुतं नव्यसीनां ।

य आश्वश्वा अमवद्वहंत उतेगिरि अमृतस्य स्वराजः ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । नूनं । तविषीऽमंतं । एपां । स्तुपे । गणं । मारुतं । नव्यसीनां ।

ये । आणुऽश्वः । अमऽवत । वहंत । उत । उगिरि । अमृतस्य । स्वऽराजः ॥ १ ॥

• तमु तमेव पूर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संबन्धिनं तं गणं तविषीमतं दीप्तिमतं नूनमयं स्तुपे । कीदृशा मरुतां । नव्यसीनां ॥ निर्गम्यत्ययः ॥ नवतराणां स्तुत्याना वा । एपां मारुतं गणं । गणावयवभूता मरुतः । कीदृशा इत्युच्यते । ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यर्थोपिता अमवतं बलवंतो यथा भवति तथा वहंत गच्छति । उतापि उगिरि ईश्वरा भवन्त्यमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेव राजमानाः तथा गणं स्तुपे ॥

त्वेपं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिव्रतं मायिनं दातिवारं ।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नून ॥ २ ॥

त्वेपं । गणं । तवसं । खादिऽहस्तं । धुनिऽव्रतं । मायिनं । दातिऽवारं ।

मयःऽभुवः । ये । अमिताः । महिऽत्वा । वंदस्व । विप्र । तुविऽराधसः । नून ॥ २ ॥

त्वेपं दीप्तं गणं मारुतं तवसं बलवतं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कर्पयितुकर्माणं मायिनं प्रज्ञावतं दातिवारं दत्तधनं हे विप्र होतवदम्ब । स्मृहीति संबन्धः । ये मरुतो मयोभुवः मुखस्य भावयितारो महित्वा महत्त्वेनामिता अपरिच्छिन्नाः । तानं तुविराधसः प्रभृतधनानं नूनं नैतूनं वदम्ब ॥

आ वो यंतुदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।

अयं यो अग्निमरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ३ ॥

आ । वः । यंतु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिं । ये । विश्वे । मरुतः । जुनन्ति ।

अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संऽइहः । एतं । जुषध्वं । कवयः । युवानः ॥ ३ ॥

ये विश्वे व्याप्रा मरुतो वृष्टिं जुनन्ति प्रेरयति तं उदवाहासं उदकस्य वोढारो मरुतोऽसिदाभी वो युष्माना यंतु आगच्छंतु हे ऋत्विग्यजमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमपि समिद्धं सम्यक् दीपित एतमपि जुषध्वं मेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्रा वा ॥

यूयं राजानमिर्यं जनायं विभ्वतष्टं जनयथा यजत्राः ।

युष्मदेति मुष्टिहा वाहुर्जृत्तो युष्मत्सदश्वो मरुतः सुवीरः ॥ ४ ॥

यूयं । राजानं । इर्यं । जनायं । विभ्वऽतष्टं । जनयथा । यजत्राः ।

युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । वाहुऽर्जृत्तः । युष्मत् । सतऽअश्वः । मरुतः । सुऽवीरः ॥ ४ ॥

हे मरुतो यूयं जनायं यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानं वर्यं शत्रुणां प्रेरकं व्यावयितारं विभ्वतष्टं । विभ्वा नाम ऋभूणां मध्यमः । स कुशली । तेन निर्मितं । अत्यतरुपवतमित्यर्थः । तादृशा पुत्रं जनयथा ॥

उत्पादयथ ह्रे यत्रवा यष्ट्याः । हे मरुतो युष्मद्युष्मन् एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । मुष्टिहा । मुष्टिशब्दो
बाह्वृषल्लवकः । स्वभृजवर्जनेन हंता शत्रूणां । तदेवोच्यते । बाह्वृजुतः । बाह्वृः प्रेरकः शत्रूणां यस्य तादृशः
पुत्र एति । तथा युष्मद्युष्मन्तः सदस्यो विद्यमानास्तः । बह्वृथ इत्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति ।
जायत इत्यर्थः ॥

वरुणप्रघामं मारुत्या आमिनाया अरा इवेति याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेदचरमा अहेवमं मे वरुण
श्रुधि । आ० ११० । इति ॥ ऋकादग्निं मारुते पशवैषव पशुपुरोडाशस्य याज्या । सूत्रितं च । अरा इवेद-
चरमा अहेव या वः गर्भं शशमानाय संति । आ० ३. १० । इति ॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रप्र जायते अकवा महोभिः ।

पृथ्वेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः सं मिमिश्रुः ॥ ५ ॥

अराः ऽइव । इत् । अचरमाः । अहा ऽइव । प्र ऽ प्र । जायते । अकवाः । महः ऽभिः ।

पृथ्वेः । पुत्राः । उप ऽ मासः । रभिष्ठाः । स्वया । मत्या । मरुतः । सं । मिमिश्रुः ॥ ५ ॥

अरा इवेत यथाकव इवाचरमा अनिर्गृष्टाः । सर्वसमाः सहेवोत्पन्नाश्चैत्यर्थः । अहेवाहानीव । दिवसा
यथा सर्वे ऽपि पृष्टघटिकात्कामदृत्सप्रसंख्योपेतमप्रगणकपेण समा इत्यर्थः । अनेन दृष्टान्तद्वयन वैसद-
श्याभावः प्रतिपादितः । एवमुक्तेन लक्षणा महोभिस्तजोभिः प्रप्र जायते । प्रकर्षणं प्रादुर्भवति ॥ एकः प्रसमुपोदः
पादपुरण इत्युपसर्गभासः स च पुरणः ॥ ते चाकवा अनन्याः । यद्वा महोभिरत्यस्य विगणनं । पृथ्वीमाध्य-
मिकाया वाचो गोरुपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमासः प्रत्येकं समाना रभिष्ठाः प्रकृष्टवगाः । एवं
महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीयैवानुग्रहवृद्ध्या सं मिमिश्रुः । वृथ्या सम्यक् सिंचति ॥

यत्प्रायांसिष्ट पृपतीभिरश्वैर्वीरुपविभिर्मरुतो रथेभिः ।

शोदंते आपो रिणते वनान्यवोस्रियो वृषभः क्रंदतु द्यौः ॥ ६ ॥

यत् । प्र । अयांसिष्ट । पृपतीभिः । अश्वैः । वीरुपवि ऽभिः । मरुतः । रथेभिः ।

शोदंते । आपोः । रिणते । वनानि । अश्व । उस्रियः । वृषभः । क्रंदतु । द्यौः ॥ ६ ॥

हे मरुतो यत्प्रायांसिष्ट प्रगच्छथ पृपतीभिः पृपत्सर्जकरश्वैर्वाहनसाधनैरथैः । अथशब्दो ऽत्र वाहन-
सामान्यवचनः । अतः पुंलिङ्गता । तथान्यत्र । यदश्वान्युप पृपतीरयुध्व । अश्वं ५. ५५ ६ । रोहिदश्वो ऽजाश्व
इति समानाधिकरणप्रयोगः । एवमुताशयुक्तेर्वीरुपविभिर्दृढरथनेमिभो रथेभिः प्रायांसिष्ट । यद्वा । अथै
रथेभ्य सह मरुतो यदा प्रायांसिष्ट तदापः शोदंते । क्षरंति । वनानि वृक्षसमूहा रिणते । हिंस्यते । वगेन
भ्रज्यंते । उस्रियः । उश्राः सूर्यरथमयः । तत्संबन्धी पर्जन्यो वृषभो ऽपा वर्षिता र्थाद्योतमानो ऽव क्रंदतु । अवा-
शुध शब्दयतु वृथ्यर्थे ॥

प्रथिष्ट यामनपृथिवी चिदेषां भर्तेव गर्भं स्वमिच्छवो धुः ।

वातान्त्वश्वान्युर्यायुयुजे वर्षं स्वेदं चक्रिरे रुद्रियांसः ॥ ७ ॥

प्रथिष्ट । यामन । पृथिवी । चित् । एषां । भर्ता ऽइव । गर्भं । स्वं । इत् । शवं । धुः ।

वातान् । हि । अश्वान् । धुरि । आ ऽ युयुजे । वर्षं । स्वेदं । चक्रिरे । रुद्रियांसः ॥ ७ ॥

एषां मरुतां यामन्यामनि गमने पृथिवी चित् भूमिः । चिदिति पुरणः । प्रथिष्ट । प्रख्याताभवत् । गर्भ-
द्योग्याभवदित्यर्थः । ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पतिर्गर्भमिव भार्यायास्तथा भूम्याः स्वमित्स्वभृतं गर्भं गर्भस्था-

नीयं श्व उदकं धुः । स्थापितवन्तः । हि यस्माद्वातान् गंतूनस्थान धुरि रथसंघिन्यामायुयुत्र आयोजितवत
तस्माद्धर्मं स्वदं स्वदस्थानीयं वृष्टिसंस्थाय चक्रिरे कुर्वन्ति रुद्रियासो रुद्रपुत्राः ॥

ह्ये नरो मरुतो मृरुता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहद्गामाणाः ॥८॥

ह्ये । नरः । मरुतः । मृरुत । नः । तुविऽमघासः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उगामाणाः ॥८॥

ह्ये नर इत्यष्टमी गता ॥ ॥२३॥

• प्र वः स्पष्टित्यष्टचं तृतीय मुक्त श्वावाशस्यार्थं मरुत । अष्टमी त्रिष्टुप शिष्टाः मङ्ग जगत्त्वः । प्र वः स्पष्ट
त्रिष्टुवतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

प्र वः स्पष्टक्रन्सुविताय दावनेऽची दिवे प्र पृथिव्या ऋतं भरे ।

उष्टांते अश्वान्तरूपंते आ रजोऽनु स्वं भानुं अथयन्ते अरण्ये ॥९॥

प्र । वः । स्पष्ट । अक्रन् । सुविताय । दावने । अचं । दिवे । प्र । पृथिव्ये । ऋतं । भरे ।

उष्टांते । अश्वान् । तरूपंते । आ । रजः । अनु । स्वं । भानुं । अथयन्ते । अरण्ये ॥९॥

हे मरुतो वो युष्मभ्य सुविताय मुष्टु प्राप्रव्याय दावने हविष्प्रदानाय स्पष्ट प्रष्टा होता ॥ प्रकल्पणाकृत ।
कदति । स्तीति । वो युष्मान् वा मुष्टु प्राप्रव्याय दानायाकन ॥ कदति । गच्छकर्मणो लक्ष्यं मुडि तिपि रूप ॥
हे होतृर्दिव्य द्योतमानाय दृढवाय प्रार्च । प्रकल्पणं मुष्टि हे आत्मन । तथा पृथिवी पृथिव्याश्च ऋतं स्तोत्रं भरे ।
संपादयामि । श्वावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वाद्देव निपातमात्रो भवत । किञ्चित् मरुतोऽद्यान् यापका-
नुदकसंधानुवर्त । मंचति । रज आ अर्तारुदमा सर्वतस्वरूपंते । तरति । सचरति । भा भानुं मन्कीय तेजोऽर्ण
वर्मधेः महान् अथयते । अनुश्रययति । अनुकूलं प्रापयतीत्यर्थः ॥

अमदिपां भियमा भूमिरजति नीनं पूर्णा शरति व्यथियती ।

दूरदृग्णे ये चितयन्ते एमभिरंतमहे विदथे येतिर नरः ॥१०॥

अमात । एपां । भियमां । भूमिः । एजति । नीः । न । पूर्णा । शरति । व्यथिः । यती ।

दूरऽदृग्णः । ये । चितयन्ते । एमऽभिः । अंतः । महे । विदथे । येतिर । नरः ॥१०॥

एपा ॥ अनादेशविषयत्वाद्दनुदात्तः ॥ एपा मरुता भियमा भयेन भूमिरजति । कपते नीनं पूर्णा प्राणि
भिः । सा यथोदकमध्ये चरति चलति व्यथिर्व्यथिता यती गच्छती । एतद्भय नीयिष्पण । दूरदृग्णे दूर
दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिरंतमहे चितयन्ते जायन्ते ते महतो मरुतो विदथे यज्ञं महे महते हविषे
हविर्भक्षणायार्थं श्वापृथिव्यार्मध्ये येतिर । यतते । नरो भतारो मरुतः ॥

गवांसिव श्रियसे शृंगमुत्तमं सूर्या न चष्ट रजसो विसर्जने ।

अत्या इव सुभ्वश्चारवः स्यन् मर्या इव श्रियसे चेतथा नरः ॥३॥

गवांसिव । श्रियसे । शृंगं । उत्तमं । सूर्यः । न । चष्टः । रजसः । विऽसर्जने ।

अत्याऽइव । सुऽभ्वः । चारवः । स्यन् । मर्याऽइव । श्रियसे । चेतथ । नरः ॥३॥

हे मरुतो यूयं गवा शृगमिवोत्तममुत्कृष्टमृणीषपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धारयथेति शेषः । मर्यां न मर्यां इव । स यथा रजमन्त्रजसो विमर्जने चतुर्दशानसाधनं मंडनं धत्ते तद्वद्रजसो वृष्टिर्विमर्जने विमर्जनाय चतुः सर्वस्य प्रकाशकं तजो धारयथ । अत्या इवाथा इव मुभ्वः मुष्टु सर्वत्र भवतो वेगवत्पारवो दर्शनीयाः स्युः । भवथ । मर्यां मर्यां यजमाना इव । ते यथा श्रियसे जानति यज्ञादिकं तद्वृत्तियं चेतथ हे नरो नेतारो मरुतः ॥

को वो महान्ति महतामुदश्वत्कस्काव्या मरुतः को ह पौंस्या ।

यूयं ह भूमिं किरणं न रेजथ प्र यद्भ्रध्वे सुविताय दावने ॥४॥

कः । वः । महान्ति । महतां । उत । अश्वत् । कः । काव्या । मरुतः । कः । ह । पौंस्या ।

यूयं । ह । भूमिं । किरणं । न । रेजथ । प्र । यत । भ्रध्वे । सुविताय । दावने ॥४॥

हे मरुतो वो युष्माकं महतां पृथानां को यजमानो महान्ति श्रियास्युदश्वत् । उत्कृष्टं प्राप्नुयात् । कश्च तदर्थं काव्या काव्यानि कवीना युष्माकं संबधीनि स्तोत्राण्युदश्वत् । को ह कश्च पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमानुदश्वत् । आदरार्थं पुनर्वचनं । यूयं ह यूयं खनु भूमिं किरणं न किरणमिव रेजथ । किरणं यथा वृथार्थं पालयथ तद्वृत्तिं रेजथ । यद्यस्मात् सुविताय मुष्टु, प्राप्नुव्याथ । प्राप्नुव्यस्येत्यर्थः । तादृशस्य धनस्य वृष्ट्युदकस्य वा दावने दानाय प्र भ्रध्वे प्रकर्षणं संपादयथ वृष्टिं । यस्माद्वृयमेवं कुरुषु तस्मात्क एवं करोतीत्यर्थः ॥

अश्वो इवेदरूपासः संबधवः शूरा इव प्रयुधुः प्रोत युयुधुः ।

मर्या इव सुवृधो वावृधुनरः सूर्यस्य चक्षुः प्र मिनन्ति वृष्टिभिः ॥५॥

अश्वोःऽइव । इत् । अरूपासः । सऽबधवः । शूराःऽइव । प्रऽयुधुः । प्र । उत । युयुधुः ।

मर्याःऽइव । सुऽवृधुः । वावृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र । मिनन्ति । वृष्टिऽभिः ॥५॥

मरुत एतेऽश्वो इव शीघ्रगतारोऽरूपास आरौचमानाः संबधवः । समान एक एव बधुर्बधको रुद्रो येषां ते तादृशाः । परस्पर बंधवः स्त्रियुक्ता वा शूरा भटा इव प्रयुधुः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा उतापि च प्र युयुधुः । प्रकर्षणं युध्यते । मर्या इव मनुष्या यथा वर्धते तथा सुवृधुः मुष्टु वर्धयितारो वर्धमाना वा नरो नेतारो वावृधुः । वर्धते । एव महात्मानः सूर्यस्य चतुस्त्रिंशःसमुह मंडनं वा वृष्टिभिः प्र मिनन्ति । प्रकर्षणं हिंसन्ति । आनुभवतीत्यर्थः ॥

ते अज्येष्टा अकनिष्ठास उद्भिदोऽमध्यमासो महसा वि वावृधुः ।

सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा जिगातन ॥६॥

ते । अज्येष्टाः । अकनिष्ठासः । उतऽभिदः । अमध्यमासः । महसा । वि । वावृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ । नः । अच्छ । जिगातन ॥६॥

ते मरुतोऽज्येष्टा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भिद उद्भिदयितारः शत्रुणाममध्यमासोऽमध्यमाः सर्वप्रकारैः समा महसा तेजसा वि वावृधुः । विवर्धते । सुजातासः मुष्टु संभृता जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पुत्रैः पुत्रा मर्या मनुष्यभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशाद्गोऽस्मान्ब्रह्मिमुखमा जिगातन । सर्वतः प्रशमत साधनुष्ठितमिति । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । यद्वा । ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान दिव आगतान हे अखिजो मर्या यूयमा जिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतास्पर्दभिसुयं ॥

वयो न ये श्रेणीः पशुरोजसांतान्दिवो वृहतः सानुनस्परि ।

अश्वाम एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूरचुच्यवुः ॥७॥

वयः । न । ये । श्रेणीः । पद्भुः । ओजसा । अंतान । दिवः । बृहतः । सानुनः । परि ।
अश्वसिः । एपां । उभये । यथा । विदुः । प्र । पर्वतस्य । नभनून । अचुच्युवुः ॥ ७ ॥

ये मरुतो वयो न पत्निण इव श्रेणीः पद्भयः सत ओजसा वनेन दिवोऽतरिजस्यादित्यस्य वातान
पर्यंतान बृहतो महतः सानुनः समुन्नतस्याकाशवलथस्य परि परितः पद्भुः पतति एषामश्वसोऽश्याः पर्वतस्य
मेघस्य नभनून ॥ भनंतः शब्दकर्मणो नभ्राडितिवत नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्युवुः । च्यातयति । उभये देवा
मनुष्याश्च यथा विद्जानति तथा । मनुष्याणां ज्ञान प्रसिद्ध । देवाश्च वृषी मत्तमायायणादीं हविष्प्रदानेन
जानति । देवानां वृष्टिमुपतिपरिज्ञानमाश्रलायनेनोक्त । यदा वर्षस्य तुषः स्यादथाग्रयणेन यज्ञतत्पुष्पकस्यापि
हि देवा आहमृत्तो नूनं वर्षस्याग्रयणेन हि यज्ञते । आ० २ ९ । इति ॥

मिमांतु द्यौरदिति वीतये नः सं दानुचिच्चा उपसो यतंतां ।

आचुच्युवुदिव्यं कौशमेत ऋषे रूद्रस्य मरुतो गृणानाः ॥ ८ ॥

मिमांतु । द्यौः । अदितिः । वीतये । नः । सं । दानुऽचिच्चाः । उपसः । यतंतां ।

आ । अचुच्युवुः । दिव्यं । कौशं । एते । ऋषे । रूद्रस्यं । मरुतः । गृणानाः ॥ ८ ॥

नोऽस्मदर्थं द्यौरतरिचं मिमांतु । निर्मिमांतु वृष्टि । तदनुकूल करोत्वित्यर्थः । कीदृशी । अदितिरदीना ।
यद्वा । यौर्मिमात्वादितिर्भूमिश्च मिमांतु सुखं । किमर्थं । वीतये उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचिच्चा विचित्र
प्रकाशादिदाना उपसः सं यतता । ऋषे त्वया गृणानाः स्तूयमाना मरुतः । रूद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एतं दिव्य
कौशं मेघमृदकमचुच्युवुः । आच्यावयति ॥ द्विकर्मकोऽय ॥ ०४ ॥

ई० अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसन्नो वि चयत्कृतं नः ।
रथैरिव प्र भरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोमंमृध्यां ॥ ९ ॥

ई० अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसन्नो वि चयत्कृतं नः ।

रथैरिव प्र भरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुतां स्तोमंमृध्यां ॥ ९ ॥

ई० । अग्निं । सुऽअवसं । नमःऽभिः । उह । प्रऽसन्नः । वि । चयत । कृतं । नः ।

रथैःऽइव । प्र । भरे । वाजयत्ऽभिः । प्रऽदक्षिणित । मरुतां । स्तोमं । ऋध्यां ॥ ९ ॥

अहं श्वावाशोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षण नमोभिः स्तोत्ररीः । स्तोमि । तन्मोत्र कृतमिहदानी प्रसन्नः
प्रसन्नः प्रकंपेण यज्ञ प्राप्नो वा मन नोऽस्मदर्थं वि चयत । विज्ञानांतु । वाजयद्भिर्नमोभिः स्तोत्रै रथैरिव
रथैर्यथाभिसतं प्रागुर्वति तद्वद्वहणेसाधनः प्र भरे । प्रकंपेण सपादयाम्यभिसत । प्रदक्षिणित प्रादक्षिण्येन
गच्छन् मरुता स्तोमं स्तोत्रमृध्या । वर्धयेय ॥

आ ये तस्युः पृषतीषु श्रुतासु सुखेषु रूढा मरुतो रथेषु ।

वनां चिदुग्रा जिहते नि वा भिया पृथिवी चिद्रेजते पर्वतश्चित ॥ १० ॥

आ । ये । तस्युः । पृषतीषु । श्रुतासु । सुऽखेषु । रूढाः । मरुतः । रथेषु ।

वनां चित् । उग्राः । जिहते । नि । वा । भिया । पृथिवी । चित् । रिजते । पर्वतः । चित् ॥ १० ॥

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आ तस्युः आतिष्ठति पृपतीषु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु श्रान्तासु प्रसिद्धासु वा सुवेषु । स्वमाकाशं क्रिद्रं । गोभनरथाचक्षुरेषु रथेषु रथानां तस्युः आतिष्ठति । हे उया उन्नूणवला मरुतो यूय यदा रथमारुढाः स्य तदानो वना चित वनास्यपि नि जिहते न्यगच्छति वो युष्माकं भिया भीत्या । पृथिवी चित पृथस्यपि रजते । पर्वतस्थित पर्वतोऽपि रजते । कंपते । उत्तरार्धः प्रत्यक्षतः । पूर्वार्धं य एवम कुर्वन् तेषां स्तोममृध्यामिति पूर्वत्रान्वयः ॥

कारीयां मारुतस्य सप्तकपालस्य पर्वतस्थितद्विषया याज्या । सुचित च । पर्वतस्थित्वहि वृद्धो विभाय स्रजति रग्ममोजसा । आ० > १३ । इति ॥

पर्वतश्चिन्महिं वृद्धो विभाय दिवश्चित्सानुं रेजत स्वने वः ।

यत्क्रीळथ मरुत ऋष्टिमंतं आपं डव सध्र्यंचो धवध्वे ॥३॥

पर्वतः । चित् । महिं । वृद्धः । विभाय । दिवः । चित् । सानुं । रेजत । स्वने । वः ।

यत् । क्रीळथ । मरुतः । ऋष्टिऽमंतः । आपःऽडव । सध्र्यंचः । धवध्वे ॥३॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनं भयकरशब्दे सति पर्वतस्थित पर्वतोऽपि महिं महान्वृद्धः सन्नपि विभाय । विभंति । दिवस्थित अतिरिक्तस्यापि सानुं समुच्छ्रितः प्रदेशो रजत । कंपते । यद्यदा क्रीळथ हे मरुतो यूयसु-ष्टिमंत आयुधवंतः संतस्तदापि इवादि कानीव मध्यचः सहांचना धवध्वं । धादध्वं । गच्छथ ॥

वरा इवेद्रेवतासो हिरण्यैरभि स्वधाभिस्तन्वः पिपिथ्रे ।

श्रिये श्रेयांसस्तवसो रथेषु सत्रा महांसि चक्रिरे तनूपुं ॥४॥

वराऽऽडव । इत् । रवतासं । हिरण्यैः । अभि । स्वधाभिः । तन्वः । पिपिथ्रे ।

श्रिये । श्रेयांसः । तवसं । रथेषु । सत्रा । महांसि । चक्रिरे । तनूपुं ॥४॥

वरा इव विवाहयोग्या युवान इव । ते यथा रवतासो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यमथैराभरणविशेषैः स्वधा-भिरुदकैश्च तन्वः स्वीयानि शरीराण्यभि पिपिथ्रे संयोजयति अलंकुर्वति तद्वदेत मरुतोऽपि रवतासो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यस्थानीयैर्विदुदाख्यैराभरणैः । स्वधाभिश्च तन्वः स्वीयानि शरीराणि पिपिथ्रे । श्रिये श्रेयांसं श्रेयांसवसो बलवतो मरुतो रथेषु सत्रा सत्य सह वा तनूपुं महांसि चक्रिरे । कृतवतः । सर्वाभरणैरुदकैश्चापिता रथानांघृष्टाय शरीरेषु तज्जास्यधारयन्नित्यर्थः ॥

अज्येष्टासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।

युवा पिता स्वपां रुद्र एषां सुदुघा पृश्निः सुदिनां मरुद्भ्यः ॥५॥

अज्येष्टासं । अकनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । वावृधुः । सौभगाय ।

युवा । पिता । सुऽअपां । रुद्रः । एषां । सुऽदुघां । पृश्निः । सुऽदिनां । मरुत्ऽभ्यः ॥५॥

अज्येष्टासोऽकनिष्ठासः परस्परं अष्टकनिष्ठभावरहिताः सहेवोत्पन्नाः सभानवला एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभुताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय सं वावृधुः । वर्धते । युवा नित्यतरुणः स्वपाः गोभनकर्मणा मरुता रुद्रः पिता सुदुघा सुष्टु दोग्धी पृश्निर्गोदेवता मातृभुता मरुद्भ्यो मरुदर्थं सुदिना गोभनदिनानि । अकुरुतामिति शेषः ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावमे सुभगासो दिवि ष्ट ।

अतो नो रुद्रा उत वा न्वपस्यामे विज्ञाड्विषो यद्यजाम ॥६॥

यत् । उ॒त् । उ॒त्ते । म॒रुतः । म॒ध्यमे । वा । यत् । वा । अ॒वमे । मु॒ऽभगा॒सः । दि॒वि । स्य ।
अ॒तः । नः । रु॒द्राः । उ॒त् । वा । नु । अ॒स्य । अ॒ग्ने । वि॒ज्ञात । ह॒विषः । यत् । य॒जाम ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं यदुत्तम उक्लृष्ट उत्तमे चरमे वा दिवि युलोके मध्यमे वा दिवि यद्वावमे दिवि हे मुभ
गामः स्य भवथ । तयो वा इमे त्रिवृतो लोकास्मिन् दिवः पृथिवीरित्यादिशतयुलोकस्य त्रिविध्यः । अतो
ऽस्मात् स्थानत्रयात्तोऽस्मदर्थे हे रुद्रा आगच्छतेति शेषः । उत वा अथवा नु अथ ययजाम यद्दिवः प्रतिपामः
हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्दिवि विज्ञात । विदि ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्ररादधि षणुभिः ।

ते मंदसाना धुनयो रिगादसो वामं धत्त यजमानाय मुन्वते ॥ ७ ॥

अग्निः । च । यत् । म॒रुतः । वि॒श्वऽवे॒दसः । दि॒वः । वह॑ध्वे । उ॒त् । उ॒त्तरा॒त् । अ॒धि । षु॒ऽभिः ।

ते । म॒ंदसा॒नाः । धु॒नयः । रि॒गा॒द॒सः । वा॒मं । ध॒त्त । य॒ज॒मा॒नाय । मु॒न्वते ॥ ७ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो यन्नूयमग्निश्च दिवो युलोकादुत्तरादुत्कृष्टतरा
दधि उपरि षुभिः सानुभिरुपरिप्रदेशे वहध्वे उद्यध्वे । तत्र निवसथत्यर्थः । यत्रा नूयद्देन तत्प्रदेशा अथा
उच्यते । तैर्वाद्यध्वे । ते यूयं मंदसाना मंदमाना अग्नेदीधेः स्तोत्रहोविभिश्च धुनयः शत्रुणा कपयितारो
रिगादसोऽस्मद्विभक्तानामन्तारः संतो वाम वननीय धन धत्त दत्त यजमानाय मुन्वतेऽभिषव कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्विरित्यष्टम्याग्निमाकृतस्य याज्या । अग्ने मरुद्विः शुभयद्विर्ऋकभिः । आ० प २७ । इति मन्त्र
तत्वात् ॥

अग्ने मरुद्विः शुभयद्विर्ऋकभिः सोमं पिव मंदसानो गणश्चिभिः ।

पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिवश्चान्तर प्रतिवा कंतुना सजृः ॥ ८ ॥

अग्ने । म॒रुतऽभिः । शु॒भय॑तऽभिः । ऋ॒कऽभिः । सो॒मं । पि॒व । म॒ंदसा॒नः । ग॒णश्चि॑भिः ।

पा॒व॒के॒भिः । वि॒श्वं । इ॒न्वे॒भिः । आ॒यु॑ऽभिः । वैश्चा॒न्तर । प्र॑ऽदि॒वा । क॑न्तु॒ना । स॒ऽजृः ॥ ८ ॥

हे अग्ने मरुद्विः सह मंदसानः सोमं पिव । कीदृशं मरुद्विः । शुभयद्विः शोभमानिरन्यान शोभयद्विः
ऋकभिः सृष्टिर्गणश्चिभिर्गणभावमाश्रयद्विः पावकेभिः शोधकेर्विश्वमिन्वेभिर्विश्वं कृष्या प्रीणयद्विरायुभिरा
युष्मद्विः । हे वैश्चान्तर विश्वनरहितार्थे प्रतिवा पुराणन कंतुना ज्वालामुखेन सजृः सहितः ॥ ॥ २५ ॥

के षा नर इत्येकोनविंशत्युच पचम मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । के ष्टकोना गायत्र श्वावाथोऽव विददंती
तरतपुरुमीर्द्धो दार्भ्यं रथवीति मरुतश्च दान्तुष्टः प्रगणस बुद्धा च तरतमहिषी शशीयमी पचस्यनुष्टुप नवमी
सतोबृहतीति । श्वावाथ ऋषिः । पचस्यनुष्टुप नवमी सतोबृहती शिष्टा गायत्र्यः । आयायतसो मरुद्वेवताका ।
सनत्सत्यादीनां चतसृणा शशीयमी नाम तरतस्य राज्ञो भार्या देवता । उत मेऽरपदित्यस्या विददति
पुरुमीर्द्धो देवता । यो मे धनुनासित्यस्या विददतिस्तरतो राजा देवता । य ई वृहत इत्यायाः पणमारुत्य ।
एत म इत्यस्य तुचस्य दार्भ्यो रथवीतिनाम राजा देवता ॥ विनियोगो निगितः ॥

अत्रार्थं पुरात्रुत्तमाहरागमपारगाः । अर्चनानाः पुरात्रयो दार्भ्येण रथवीतिना ॥ आर्त्येन्याय वृते
यज्ञे चितते हात्र आस्थितः । रथवीतिमुता कस्या ददगं पितृर्तिके ॥ यथाच स्वकुमाराय श्वावाथाय च ता
मुता । स प्रदानमना भार्यामपुष्कालि प्रयच्छामि ॥ इति पृष्टा पुनः प्राक्-कथमस्मि प्रदास्यमि । इतः पुनं मुता
दत्ता नामीदनुष्ये क्वचित् ॥ तत्तर्पयति निश्चित्य प्रत्याचष्टार्चनानम । श्वावाथः सम्यंते यज्ञे तेन राज्ञा
निराकृतः ॥ तत्प्रत्याशान्वितो विप्रस्तपस्तेप मुदारुण । ब्रह्मचर्यरतः शान्तो भिक्षार्थं पर्यटन द्वित्रः ॥ तरतम-

हिपी साध्वी विभिन्नेऽर्मा शशीयसी । सा संप्राष्यातिकं पत्युः प्रोवाचागतवानुपिः ॥ इत्युक्तो नृपतिर्भायी
प्रत्याह्वेनं प्रपुत्रय । मानुजाता गवां यूथं प्रादादाभरणानि च ॥ तरंतोऽपि पुनस्सस्मि प्रादाद्वनमपिधितं । दत्त्वा
च पुरुमीऽहस्य स्वानुजस्यातिकं प्रति ॥ प्रेरयामास तमृपि सोऽपि त्वां मानयिष्यति ॥ तथैति राज्ञो वचनं
निगम्य तद्वायया दर्शितसर्वमार्गः । गच्छन् शनैरर्धपथं मरुद्गणान् समानरूपान् स्वदिदृक्षयागतान् ॥ विलोक्य
विप्रः सभयः प्रणम्य कृताजलिः कंटकितांगसंघः । नृष्टाव हृष्टान्मरुतो विगिष्टैरर्धैर्वचोभिः परितुष्टचिन्तः ॥
सप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणभ्यो मुदितात्मवज्ञः ॥ तदाभवदृपिः मुक्तद्रष्टा श्वावाश्वनामकः । पश्चा-
त्पुनर्गृहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शत ॥ दाभ्यो मवदृशे राक्ष्या चोदितः स्वमुता ददौ । पुरुमीऽहस्तरंतश्च
तद्वायौ च शशीयसी ॥ दाभ्यो यो रथवीत्याख्यः सप्त ये मरता गणाः । ते तस्मै यद्दुमुष्टासन्त्कं प्रैत्यत्र वषथे ॥

के ष्टा नरः श्रेष्ठतमा य एकैक आयय । परमस्याः परावतः ॥१॥

के स्य । नरः । श्रेष्ठऽतमाः । ये । एकैःऽएकः । आऽयय । परमस्याः । पराऽवतः ॥१॥

हे नरो नेतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूयं के ष्ट । के स्य । के भवथ । एवं स्वरूपानिश्चयात्मदिह्य
ब्रवीति । ये यूयमंक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ । कस्मादित्युच्यते । परमस्याः परावतोऽत्यतद्वरदंशात् ।
अंतरिक्षादित्यर्थः ॥

क्रुवोऽश्याः क्रुऽभीगवः कथं शेक कथा यय । पृष्ठे सदे नमोर्यमः ॥२॥

क्रु । वः । अश्याः । क्रुऽभीगवः । कथं । शेक । कथा । यय । पृष्ठे । सदे । नमोः । यमः ॥२॥

हे मरुतो वो युष्माकमथाः क्रु कुत्रत्याः । क्रु चाभीगवो वधनरज्जवः । कथं च शेक । शीघ्रं गंतुं शक्ता
भवथ । कथा कथं यय । याताः स्य । पृष्ठेऽश्यानां पृष्ठदेशे सदे । सीदति तिष्ठत्येति सदेः पर्याण । तत्र दृश्यते ।
तथा नमोर्नामिकयोर्यमो नियमितता पलायनप्रतिबधकारी पशोर्नामिकयोर्दृश्यते । तस्मादश्यादिनिर्गः कुत्रापि
त्वरितगमना इव प्रतिभाति के युयमिति देवत्वमनवधार्याह ॥

जघने चोद एषां वि सक्थानि नरो यमुः । पुत्रकृथे न जनयः ॥३॥

जघने । चोदः । एषां । वि । सक्थानि । नरः । यमुः । पुत्रऽकृथे । न । जनयः ॥३॥

एषामश्याना जघने हतस्यप्रदेशे चोदः प्रेरिका कणा अरायकाप्रविगोपो वा वर्तते । शीघ्रगमनाय ताडय-
न्वर्तते इत्यर्थः । सक्थान्यूरुप्रदेशात्तरो नेतारो मरुतो वि विविच्य यमुः । नियच्छति । आशुधावनेन विवृता
भवतीत्यर्थः । विवृता दृष्टातः । पुत्रकृथे पुत्रकरण उत्पादने जनयो नापत्योत्पादायिष्यो योपित इव । ता यथा
पुत्रोत्पादनकाले मगमसमये ऊरु विवृता कृवंति तद्वदित्यर्थः ॥

परा वीरास एतन् मर्यासो भद्रजानयः । अमितपो यथासथ ॥४॥

परा । वीरासः । इतन् । मर्यासः । भद्रऽजानयः । अमितऽतपः । यथा । असथ ॥४॥

कणाताडनादिनिर्गमन जिगमिषून्मत्वा वृते । हे वीरासो वीरा अमित्राणामीरयितारो हे मर्यासो
महिंभ्यो हिता हे भद्रजानयः । भद्रः सुखो जानिजन्म यथा ते तथोक्ताः । रुद्रपुत्रा इत्यर्थः । अमितपोऽमितना
तप्तानाम्रादयो यथा दीप्तान्महत प्रदीप्ता असथ । भवथ । अथवामितपता दग्धदहा यथा पलायते तथा
भवथेति ॥

सनत्साश्वं पशुमुत गथ्यं गतावयं । श्यावाश्वस्तुताय या दीवीरायोपववृहत् ॥५॥

सनत् । सा । अश्वं । पशुं । उत । गथ्यं । गतऽअवयं । श्यावाश्वऽस्तुताय । या । दीः ।

वीरायं । उपऽववृहत् ॥५॥

सा तरंतमहिषी मद्यं मनत । प्रादात । कि । अस्ममश्यात्मकं तत्समूहात्मकं वा पशुं । ज्ञाताविक्रवचन ।
उतापि च गयं गोसमुहात्मकं पशुं शतावयमनंकरविभिर्युक्तं मनदिति । मत्युक्तं केत्याह । या श्यावाशुमुताय
श्यावाशुन मया मुताय वीराय तरंताय दोः स्वकीयं भुजमुपवबृहत् उपोदयच्छदानिगनाय सा मनदिति ।
यतो भर्तृप्रमास्यदा तस्मादेव बहू धन दातुं शक्तित्यर्थः ॥ ॥ ७६ ॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी । अदेवत्रादराधसः ॥ ६ ॥

उत । त्वा । स्त्री । शशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी । अदेवऽत्रात । अराधसः ॥ ६ ॥

उतापि च त्विका शशीयसी । शशीयसीखितमहिष्या नाम । भव स्त्री । यहा । उतत्वयमेवकारार्थं । स्त्रीपु
सैव प्रशस्यत्यर्थः ॥ त्वसममिमनमेत्यनुज्ञानीति वचनात् त्विति निघातः ॥ भव पुंसः पुरपाद्वस्यसी वसीयसी
भवति । कस्मात्पुंस इत्युच्यते । अदेवत्रात । देवा न येन चायते मुत्यादिना सोऽदेवत्रा तस्मादराधसः । राधो
धनं । दानाहेधनरहितात् । लुब्धकादित्यर्थः ॥

वि या ज्ञानाति जमुरि वि तृष्यंतं वि कामिनं । देवत्रा कृणुते मनः ॥ ७ ॥

वि । या । ज्ञानाति । जमुरि । वि । तृष्यंतं । वि । कामिनं । देवऽत्रा । कृणुते । मनः ॥ ७ ॥

या शशीयसी जमुरि व्यथितं ॥ जमिस्मा इनकर्मोपेतपणकर्म वा ॥ त वि ज्ञानाति । तथा तृष्यत वि
ज्ञानाति । कामिनं धनार्थमिलापवत वि ज्ञानाति । अनुकपयाभिमत दत्तवतीत्यर्थः । देवत्रा देवपु मनः कृणुते
कुरुते देवधीत्यर्थं प्रदानवृत्तिं करोति या भव स्त्रीति पूर्वत्र संबधः ॥

उत घा नेमो अस्तुतः पुमाँ उति व्रुवे परिणः । स चिरदेय उत्तमः ॥ ८ ॥

उत । घा । नेमः । अस्तुतः । पुमान् । उति । व्रुवे । परिणः । सः । चिरऽदेये । उत । ममः ॥ ८ ॥

उत घापि च । घति पुरणः । नेमः । त्वो नेम इत्यर्धस्यति निरुक्त । ३ ७० । नेमोऽर्धे । जायापत्न्योर्मिनि
त्विककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः । अर्धे शरीरस्य भायंत्यादि स्मृतिः । शशीयस्या अर्धभुतभरतः पुमानस्तुत इति
ब्रुवे । बहधा स्तुतोऽपि गुणस्यातिवाहन्त्यादस्तुत एवति ब्रुवे परिणः स्तोताह । स च तरतो चिरदेय । वीरा
धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः । तिदातव्य धन देय । तस्मिन्नेव ममः । सर्वेभ्यो दातित्यर्थः । इति पुरणः ॥

उत मेऽरपद्युवतिममंदुपी प्रति श्यावाय चर्तनि ।

वि रोहिता पुरुमीह्राय येमतुर्विप्राय दीर्घयगसे ॥ ९ ॥

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममंदुपी । प्रति । श्यावाय । चर्तनि ।

वि । रोहिता । पुरुमीह्राय । येमतुः । विप्राय । दीर्घऽयगसे ॥ ९ ॥

उतापि च श्यावाय श्यावाश्याय मे मद्यमरपत् । अरपत् । स्पष्टमाचष्ट । कि । वर्तनि मार्गं । कीदृशी सा ।
युवतिः प्रवृत्तर्यावना प्रति ममदुपी प्रतिमोदमाना । कर्म । दीर्घयगसे प्रभुताज्ञाय प्रभुतकीर्तये वा पुरु
मीह्रायतेज्ञामकाय प्रभुतगुहाय विप्राय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन । पा० ३ ५४ । इति चतुर्थो ॥
पुरुमीह्र प्राप्नुमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावस्थां शशीयस्या दत्तां वि येमतुः । धृतवतावित्यर्थः ।
याश्चाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीह्रगृहस्य मार्गं प्रदशयंती पुरतो गता भव पुंसो भवति वस्यसीति
पूर्वत्र संबधः ॥

यो मे धेनूनां गतं चिददश्विर्यथा ददत् । तरंत उव महना ॥ १० ॥

यः । मे । धेनूनां । गतं । चिदत् अश्विः । यथा । ददत् । तरंतऽउव । महना ॥ १० ॥

इयं पुरुमीळ्मृतिः । वेददश्विः पुरुमीळ्मोऽपि यो मे मह्यं धेनुनां गतं यथा धेन प्रकरिण ददत् दत्तवान् । तथा महना महनीयानि धनान्यपि ददत् तरत इव । स यथा धेनुगतं वृहविधं धनं च दत्तवान् तद्वदददश्विः पुरुमीळ्मोऽपि ददत् । तं सुव इति शेषः ॥ २७ ॥

य उ वहेत आणुभिः पिवंतो मदिरं मधु । अत्र श्रवांसि दधिरे ॥ ११ ॥

ये उ वहेते । आणुऽभिः । पिवंतः । मदिरं । मधु । अत्र । श्रवांसि । दधिरे ॥ ११ ॥

इदानी मरुत एवैत इति निश्चित्य जनप्रसिद्धिमाहात्म्ये स्मृति । ये मरुत ईमिदानीमाणुभिः शीघ्रगामि भिरश्वैर्वहेत उह्यते । किं कुर्वतः । मदिरं मदकर मधु सोमरसं पिवंतः । पाथेयत्वेन धृतं सोममित्यर्थः । ते मरुतोऽर्वास्मिन्देगं श्रवांसि स्मृतिजनितानि यशांसि दधिरे । धारयति ॥

येषां श्रियाधि रोदसी विभ्राजंते रथेष्व । दिवि रुक्म उवोपरि ॥ १२ ॥

येषां श्रिया । अधि । रोदसी इति । विऽभ्राजंते । रथेषु । आ । दिवि । रुक्मः । उवो । उपरि ॥ १२ ॥

येषां मरुतां श्रिया कात्या रोदसी यावापुश्रियावधि । अधिष्ठिते भवत इति शेषः । यस्मादेते मरुतो रथेषु विभ्राजंते विशेपण दीप्यते । आ इति चार्थं । तत्र दृष्टातः । उपर्युपरिभूते दिवि दुर्लोकं रुक्मो रोचमान आदित्य इव । यद्वा । उपरि रथस्थोपरीति वा योज्य ॥

युवा स मारुतो गणस्वपरथो अनेद्यः । शुभंयावाप्रतिष्कृतः ॥ १३ ॥

युवा । स । मारुतः । गणः । त्विपऽरथः । अनेद्यः । शुभं । यावा । अप्रति । ऽस्कृतः ॥ १३ ॥

स मारुतो गणो युवा संवेच मिश्रयिता नित्यतरुणो वा त्विपरथो दीप्यरथोऽनेद्योऽनेद्यः शुभयावा शोभन गताप्रतिष्कृतोऽप्रतिगतोऽप्रतिशब्दतो वा । एव महानुभावो गणो दीप्यत इति ॥

को वेद नूनमेपां यत्रा मदति धृतयः । ऋतज्ञाता अरेपसः ॥ १४ ॥

कः । वेद । नूनं । एपां । यत्र । मदति । धृतयः । ऋतऽज्ञाताः । अरेपसः ॥ १४ ॥

एषा मरुतां म्यान को वेद । को जानाति । नूनमिदानी यत्र म्यानि धृतयः शत्रुणां कंपका मदति हृष्यति ऋतज्ञाता जनार्थमत्यन्ता यज्ञ वा प्रादभूता अरेपसोऽपापाः ॥

यूयं मते विपन्यवः प्रणेतारं इत्या धिया । श्रोतारो यामंहृतिषु ॥ १५ ॥

यूयं । मते । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्या । धिया । श्रोतारः । यामं । ऽहृतिषु ॥ १५ ॥

हे विपन्यवः स्मृतिकामा मरुतो यूयं मते मरणस्वभाव यज्ञमानमित्यानया धियेदानी कृतप्रकारयानु- यष्टव्या इदंशेन स्मृतिकर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः प्रकल्पण प्रापयितारोऽभिमते स्वर्गादिक । यामंहृतिषु । यामो गमन । तदर्थं हतयो यस्मिन्निति यामहतयो यज्ञाः । तेषु श्रोतार आज्ञानाना ॥ २८ ॥

ते नो वसूनि काम्यां पुरुश्रंद्रा रिशादसः । आ यज्ञियासो ववृत्तन ॥ १६ ॥

ते । नः । वसूनि । काम्यां । पुरुऽश्रंद्राः । रिशादसः । आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६ ॥

हे रिशादसो हिमकानां शत्रुणामत्तारो हे यज्ञियासो यज्ञाहाः पुरुश्रंद्राः प्रभुताद्भादकधनान्ते यूयं नोऽस्मभ्य वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या स्पृहणीयान्या ववृत्तन । आवर्तयथेत्यर्थः । मरुता दानप्रश- माया अर्पितत्वान्न प्रार्थनोचिता ॥

एतं मे स्तोममूर्त्यं दार्भ्याय परा वह । गिरी देवि रथीरिव ॥ १७ ॥

एतं मे । स्तोमं । ऊर्म्यं । दार्भ्याय । परा । वह । गिरिः । देवि । रथीःऽडव ॥ १७ ॥

संपन्नरूपिभावस्य श्वावाश्रयार्चनानमः । रथवीतिमुतायाय विवाह शानकोऽब्रवीत् ॥ कथ । मरुत्सु तु प्रयातिषु श्वावाश्रयः मुमहायगाः । प्रादुर्भूतापमात्मानं ज्ञात्वा विकूलनंदनः ॥ रथवीतिर्दहितरमगच्छन्ममा तदा । स सत्यमृषिमात्मानं प्रवक्ष्यान्नथवीतये ॥ एतं मे स्तोममित्याशा दात्ये रात्रिं न्यवदयत् । ऋषिर्नियोग साक्षात् देव्या रात्र्या प्रचीदितः ॥ आदाय कन्यका दातृमुपयायाचनानमं । पादो तस्योपभगह्य स्थित्वा प्रहः कृतांजलिः ॥ रथवीतिरहं दार्भ्यं इति नाम शशम सः । मया संयोगमिच्छत त्वा प्रत्यार्चयित्वा यत्पुरा ॥ तत्कामस्य नमस्तस्मै मे मा स्म भगवन् कृधः ॥ ऋषेः पुत्रः स्वयमृषिः पितामि भगवानुपः । हत प्रतिगहाणमा स्नुषामि स्थिनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्रयं तं स राजा स्वलकृता चापि मृता स्नुषार्थं । विवाहकालेऽपि ददौ नरद्रः शत ह्ययानां दहितुः सहस्रं ॥ गवां सहस्रं वमु च प्रभुत तपु तपोऽतिऽथ वन जगामिति ॥ हे ऊर्म्यं रात्रि देवि । ऊर्म्यंति रात्रिनाम । मे मदीयमेतं स्तोमं मरुत्सुः कृतं स्तोत्रमहं मत्रद्रकं भूत्वा मरुतः मृतवानित्येव दाभ्याय श्वावाश्रय परा पराङ्मुखी दार्भ्याभिमुखी मती वह । प्राप्येत्यर्थः । तदेवादरार्थमुच्यते । हे रात्रि देवि गिरः मृतीमरु द्विपयाः परा वह रथीरिव । रथी यथा रथेऽभिप्रैत वमु स्थापयित्वाभिमतं देग प्रापयति तद्वत् ॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीती । न कामोऽप वेति मे ॥ १८ ॥

उत मे । वोचतात् । इति । सुतऽसोमे । रथऽवीती । न । कामः । अप वेति मे ॥ १८ ॥

हे ऊर्म्यं उतापि च मे मा वोचतात् । बृह । किमित्युच्यते । इतीत्य । कथमिति । सुतसोमे कृतसोमयाग रथवीती रात्रि मे कामस्त्युक्तीविषयो नाप वेति । नापगच्छति न विरमत इतीत्य वोचतात् ॥

एष क्षेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु । पर्वतेष्वपश्चितः ॥ १९ ॥

एषः । क्षेति । रथऽवीतिः । मघऽवा । गोऽमतीः । अनु । पर्वतेषु । अपऽश्चितः ॥ १९ ॥

कन्यां दत्त्वा कृतार्थं तं श्वावाश्रीऽथ वन गतं । रथवीतिं तपस्यत संप्रक्ष्यापिणं चक्षुषा । रस्य हिमवत पृष्ठ एष क्षेतीति सोऽब्रवीत् ॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान गोमतीरनुदकवतीर्नदीरनु अनुसृत्य नदीना तीर क्षेति निवसति पर्वतेषु हिमवत्पर्वतप्रतिष्वपश्चित आश्रितः ॥ ॥ १९ ॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्षे पष्ठं मृक्तमात्रेयस्य श्रुतविद्वत्प्रापं वैष्टं भैत्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । ऋतेन नव श्रुतविष्टावरुणं वै तदिति । वै तदित्युभयोः प्रयोगानुद्ध्यादिपरिभाषयतदादीन्येकादश मृक्तानि मित्रा वरुणदेवंत्यानि ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्चान् ।

दशं गता सह तस्युस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं ॥ १ ॥

ऋतेन । ऋतं । अपिऽहितं । ध्रुवं । वां । सूर्यस्य । यत्र । विऽमुचंति । अश्चान् ।

दशं । गता । सह । तस्युः । तत । एकं । देवानां । श्रेष्ठं । वपुषां । अपश्यं ॥ १ ॥

सूर्यस्य ऋतं सत्यभूतं मंडलमृतेनोदकेनापिहितमाकाशदितं ध्रुवं शाश्वतमपश्यमिति संबधः । यत्र वा शुवाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः । सूर्यमंडले मित्रावरुणयोः स्थितिश्च देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुण स्यापिः । ऋत्वे० १. ११५ १. उत्रा चक्षुर्वरुण मुपतीकं देवयोः । ऋत्वे० १२५ १ । इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य । ऋत्वे० १ ६३ १. इत्यादिषु प्रसिद्धा । यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्चान् विमुचति विमोचयति स्तोतारः । मंदेहादिभिर्निरुद्धानित्यर्थः । अथवा ग्रीष्मधावनाय सूर्यो प्रेरयति । यस्मिन् मंडले दशं गतां गतानि

महत्प्रसंख्याका रश्मयस्तस्यः तिष्ठति तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्यं ॥
मत्वर्यलक्षणा अथवा व्यधिकरणपष्टी ॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं । मंडलं हि सूर्यस्य वपुःस्थानीयं ।
तन्मंडलमपश्य ॥ अथवा वा युवयोर्मध्यं सूर्यस्य मंडलमपश्यमिति व्याख्येयं मैत्रं वा गहः । ति० ब्रा० १. ५. १०. १. ।
इति श्रुतिर्मित्रस्यैव सूर्यत्वादित्याशयेन ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महिष्वमीमा तस्युषीरहभिर्दुदुहे ।

विश्व्याः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अन्नु वामेकः पविरा वर्तते ॥२॥

तत् । सु । वां । मित्रावरुणा । महिऽत्वं । ईर्मा । तस्युषीः । अहऽभिः । दुदुहे ।

विश्व्याः । पिन्वथः । स्वसरस्य । धेनाः । अन्नु । वां । एकः । पविः । आ । वर्तते ॥२॥

हे मित्रावरुणा वा युवयोस्तन्महत्त्वं महत्त्वं सु मुष्टु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः । किं तदित्युच्यते । ईर्मा मत-
तंगता सर्वस्य प्रेरको वादित्योऽहभिरहोभिर्वर्षतुमंबंधिभस्तस्युषीः स्थावरभुता अपो दुदुहे । दुग्धं । किंच
स्वसरस्य स्वय सर्तुरादित्यस्य विश्व्याः सर्वा धेना लोकाना प्रीणयित्रीर्युतीः पिन्वथः । वर्धयथः । वां युवयो-
रकोऽप्रतियोगी पविः । पविरिति रथस्य नेमिः पवी रथनेमिर्भवति । नि० ५ ५ । इति यास्कवचनात् ।
तथाप्यत्र लक्षितलक्षणया रथं वर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् । युवयोरिको रथोऽन्वा वर्धते । अनुक्रमेण
परिभ्रमति ॥

अधारयतं पृथिवीमुत द्यां मित्रराजाना वरुणा महोभिः ।

वर्धयतमोपधीः पिन्वतं गा अवं वृष्टिं सृजतं जीरदानू ॥३॥

अधारयतं । पृथिवीं । उत । द्यां । मित्रऽराजाना । वरुणा । महऽभिः ।

वर्धयतं । ओपधीः । पिन्वतं । गाः । अवं । वृष्टिं । सृजतं । जीरदानू इति जीरऽदानू ॥३॥

हे मित्रराजाना । मित्रभुताः स्तोतारो राजानः स्वामिन ईश्वरा भवति ययोः सकाशात्तो मित्रराजानां ।
हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपक्षया द्विवचनं । अत्र पादादित्वादाय पद न निहन्यते । वरुणेत्यतस्य त्वामत्रित्त्वं पूर्व-
मविवक्ष्यमानवर्धति पूर्वस्याविवक्ष्यमानवत्त्वंनास्यैव पादादित्वादिनिघातत्वं युक्तं । नैव भवति । नामत्रितं समा-
नाधिकरणं सामान्यवचनमिति वरुणेत्यतस्यामत्रितसमानाधिकरणत्वात्स्य च सामान्यवचनत्वादविवक्ष्यमान-
वत्त्वाभावेन पादादित्वाभावाद्दत्तरस्य निघातत्वं युक्तं ॥ हे देवा महोभिस्तत्रोभिः स्वमार्थ्यैः पृथिवीमुतापि
च यामधारयतं । हे देवा युवामोपधीर्वर्धयत वृष्टिंप्ररणेन । गाः पिन्वतं । गवाश्चादीन्वर्धयतं । तदर्थं
वृष्टिमव सृजतं । अवाक्पुत्रं प्रेरयत हे जीरदानू क्षिप्रदानां ॥

आ वामश्वासः सुयुजो वहंतु यतरश्मय उप यंत्वर्वाक ।

घृतस्य निर्णिगनु वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरन्ति ॥४॥

आ । वां । अश्वासः । सुऽयुजः । वहंतु । यतऽरश्मयः । उप । यंतु । अर्वाक ।

घृतस्य । निऽनिक । अन्नु । वर्तते । वां । उप । सिंधवः । प्रऽदिवि । क्षरन्ति ॥४॥

हे मित्रावरुणां वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः मुष्टु रथे युक्ताः संत आ वहंतु । यतरश्मयः सारथिन्य-
तप्रयहास्तेऽर्वागुप यंतुं । घृतस्योदकस्य निर्णिगुप वामनु वर्तते । अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामितत् ।
पुराणाः सिंधव उप क्षरति । उपगच्छति युवयोरनुग्रहात् ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वीं वहिर्विक् यजुषा रक्षामाणा ।
 नमस्वंता धृतदध्राधि गते मित्रासाथे वरुणेऽस्वतः ॥ ५ ॥
 अनु । श्रुतां । अमतिं । वर्धत । उर्वीं । वहिः । ऽइव । यजुषा । रक्षामाणा ।
 नमस्वंता । धृतऽदध्रा । अधि । गते । मित्र । आसाथे इति । वरुण । उऽऽसु ।
 अंतरिति ॥ ५ ॥

श्रुतां विश्रुताममतिं । रूपनामितत । शरीरदीप्तिमित्यर्थः । तामनु वर्धदनुवर्धयती । वहिर्यज्ञः । स इव
 स यथा यजुषा मन्त्रेण रच्यते तदुर्वीं रक्षमाणा पालयती नमस्यतास्रवती हे धृतदधान्तबली हे मित्र हे
 वरुण हे मित्रावरुणा युवामुक्तलक्षणा संताविऽमामु यागभूमिष्वतमंथे गतेऽधि रथ आसाथे । उपविशथः ।
 रथोऽपि गते उच्यते । नि० ३. ५ । इति यास्कः । आ रौहथो वरुण मित्र गते । अ० ५. ६०. ८ । इति ॥ ॥ ३० ॥

अक्रविहस्ता मुकृते परस्पा यं त्रामाथे वरुणेऽस्वतः ।
 राजाना द्यच्चमहृणीयमाना महस्रस्यृणं विभृथः सह द्यौ ॥ ६ ॥
 अक्रविऽहस्ता । मुऽकृते । परःऽपा । यं । त्रामाथे इति । वरुणा । उऽऽसु । अंतरिति ।
 राजाना । द्यच्चं । अहृणीयमाना । महस्रऽस्यृणं । विभृथः । सह । द्यौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता । अरुपणहस्ता । दानशुरावित्यर्थः । कर्म । मुकृते शोभनमृत्तिकेवं परस्पा परस्पात्यातारो
 रक्षितारो हे वरुणा मित्रवरुणा युवा य यजमानमिऽमामु यागभूमिष्वतमंथे त्रामाथे रचथः तस्मै मुकृते
 ऽक्रविहस्ता परस्पा च भवथ इति संबधः । किञ्च युवा राजाना राजमानावहृणीयमानाकृष्यती द्यौ परस्पर
 सह साहित्येन जत्र धन महस्रस्यृणमनेकावष्टभकलभोपेत सोधादिरूप गृह च विभृथः । धारयथः मुकृते
 यजमानाय । अथवा जत्र बलमपरिमिताभिः स्यूणाभिरुपेत रथ चागमनाथं सह धारयथः ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्यूणा वि भ्राजते दिव्यं श्वाजनीव ।
 भद्रे द्यौचे निमिता तिल्विले वा सनेम मध्वा अधिगत्यस्य ॥ ७ ॥
 हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्यूणा । वि । भ्राजते । दिवि । श्वाजनीऽइव ।
 भद्रे । द्यौचे । निऽमिता । तिल्विले । वा । सनेम । मध्वः । अधिऽगत्यस्य ॥ ७ ॥

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक हिरण्यरूपः । निर्णिगति रूपनाम । अस्य रथस्य स्यूणा कीलकादयोऽयः ।
 हिरण्यनामितत । अयोविकारा इत्यर्थः । अयोमया वा । तादृशो रथो दिव्यतरिजे वि भ्राजते । किमिव ।
 अद्याजनीव । अद्या व्यापनशीला मघाः । तामजति गच्छतीत्यद्याजनी वियुत । सैव दिवि भ्राजते । किञ्च
 भद्रे कल्याणे सुखे वा क्षेत्रे देवयजने तिल्विले वा ॥ तिल स्निहने ॥ तिलुः स्निग्धा इना भूमिर्यस्य तत क्षेत्रे
 तिल्विलं देवयजनं । घृतमोमादिना स्निग्धं भद्रे च क्षेत्रे निमिता स्यूणा युपयष्टिरवस्थितः । मध्वो मधुपूर्णं
 गर्तस्य गर्ते रथं सनेम । संभ्रंसं ॥ कर्मणि षष्ठी । अधीति पुरणः ॥ अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि मध्वो मधु
 सोमरसं सनेम । स्थापयमित्यर्थः ॥

हिरण्यरूपमुपसो व्युष्टावयः स्यूणमुदिता मृयंस्य ।
 आ रौहथो वरुण मित्र गतं मतश्च द्याथे अदितिं दितिं च ॥ ८ ॥

हिरण्यऽरूपं । उपसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणं । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।
आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तं । अतः । चक्षाथे इति । अदितिं । दितिं । च ॥ ८ ॥

उपसो व्युष्टौ । प्रातःकाल इत्यर्थः । सूर्यस्योदितोदितोदितोदये । स एव कालः प्रकारान्तरणोक्तः । तस्मिन् काले हिरण्यरूपमयः स्थूणमयोमयशंकुं गर्तं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गर्तमा रोहथो यज्ञं प्राप्तुं । अतोऽस्माद्धेतोरदितिमग्वंडनीया भूमिं दितिं खडितां प्रजादिकां च चक्षाथे । पश्यथः ॥

दात्रायणयज्ञे यद्वह्निष्टमिति नवमी द्वितीयस्याममावास्यायां मित्रावरुणस्य हविषो याज्या । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वह्निष्टं नातिविधे मुदान् । आ० २ १४ । इति ॥ मित्रावरुणे पर्षो हविष एषं व याज्या । सूचितं च । यद्वह्निष्टं नातिविधे मुदान् हिरण्यगर्भः समवर्तताये । आ० ३ ८ । इति ॥

यद्वह्निष्टं नातिविधे मुदान् अच्छिद्रं गर्भं भुवनस्य गोपा ।
तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९ ॥
यत् बह्निष्टं न । अतिऽविधे । मुदान् इति सुदान् । अच्छिद्रं । गर्भं । भुवनस्य । गोपा ।
तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिषासंतः । जिगीवांसः । स्याम ॥ ९ ॥

हे मुदान् गोभनदानो हे भुवनस्य गोपा युवां बह्निष्टं बह्निष्टं यदच्छिद्रमनवाच्छिद्रं गर्भं मुख गृहं वा नातिविधेऽतिवेद्मशाक्य गर्भेति गर्भविशेषणं ॥ व्यध ताडन इत्यस्मादत्युपपदे क्रत्यार्थं केन संप्रसारणं च ॥ तादृशं गर्भं धारयथः तेन गर्भेणा नोऽस्मानविष्टं । रक्षतं । हे मित्रावरुणो सिषासंतो धनानि संभक्तुमिच्छंतो वय जिगीवासः शत्रुणा धनानि जेतुमिच्छतः स्याम । भवेम ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृहस्पतिभूपालमायाज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःशमितं वेदा यो वेदंभ्योऽश्विनं जगत । निर्ममे तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
अष्टकस्य चतुर्थस्य तृतीयो व्याकृतः स्फुटं । अध्यायः सायणार्थेण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

ऋतस्य गोपाविति सप्रर्चं सप्रमं मुक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । ऋतस्य सप्रर्चनाना जागतमिति । अत्रियोऽर्चनाना नाम अत्रिः । जगती कंदः । तुह्यादिपरिभाषया मित्रावरुणा देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

ऋतस्य गोपावधिं तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणा परमे व्योमनि ।
यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिन्वते दिवः ॥ १ ॥
ऋतस्य । गोपा । अधि । तिष्ठथः । रथं । सत्यंऽधर्माणा । परमे । विऽव्योमनि ।
यं । अत्रं । मित्रावरुणा । अत्रथः । युवं । तस्मै । वृष्टिः । मधुऽमत् । पिन्वते । दिवः ॥ १ ॥

हे अतस्योदकस्य गोपां रक्षितारो सत्यधर्माणां सत्यधर्माणां युवा रथमधि तिष्ठथः । आरोहथोऽस्म्यन्नमागमनार्थं । कृत्र । परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे । हे मित्रावरुणा युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञं यं यजमानमवथो रक्षथः तस्मै यजमानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमददके दिवो दानोकापिन्यते । मिक्षति । वर्धयति ॥

सम्राजावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृणा ।

वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरन्ति तस्यवः ॥२॥

संऽराजा । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे । स्वऽदृणा ।

वृष्टिं । वां । राधः । अमृतऽत्वं । ईमहे । द्यावापृथिवी इति । वि । चरन्ति । तस्यवः ॥२॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणां सम्राजां सम्ययाजमानो युवामस्य भुवनस्य राजथः । ईगाथे । स्वर्दृणा स्वर्गस्य द्रष्टारो युवां विदथेऽस्म्यन्नं सम्राजाविति संबधः । वा युवा वृष्टिं राधो धनं वृथास्य धनममृतत्वं स्वर्गं चेमहे । प्रार्थयामहे । युवयोस्तस्यको विसृता रथमयो द्यावापृथिवी वि चरति । विविधं प्राप्नुवति । अथवा वृष्टिं धनममृतत्वं चेमहे ॥

सम्राजा उया वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।

चित्रेभिरभेरुप तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो असुरस्य मायया ॥३॥

संऽराजा । उया । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः । मित्रावरुणा । विचर्षणी इति विऽचर्षणी ।

चित्रेभिः । अभैः । उप । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्षयथः । असुरस्य । मायया ॥३॥

सम्राजां सम्ययाजमानावुयोद्गणवर्णा वृषभा वर्षितारो दिवो दानोकस्य पती म्यामिनी पृथिव्याश्च पती विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारो मित्रावरुणा । एव महानुभावां चित्रेभिश्चायनीथरभैर्मेघैः सह रवं भोत्रमुप तिष्ठथः । पश्चात् द्यां च वर्षयथोऽसुरस्योदकनिरमितुः पर्जन्यस्य मायया प्रक्षया सामर्थ्येन ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति चित्रमायुधं ।

तमभ्रेण वृष्ट्या गृहथो दिवि पर्जन्य द्रप्सा मधुमंत ईरते ॥४॥

माया । वां । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः । चरति । चित्रं । आयुधं ।

तं । अभ्रेण । वृष्ट्या । गृहथः । दिवि । पर्जन्य । द्रप्साः । मधुऽमंतः । ईरते ॥४॥

हे मित्रावरुणा वां युवथोमाया दिवि श्रिता । आश्रिता । केषा युवथोमाथोच्यते । सूर्यं सर्वस्य प्रेरको ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्रं चायनीयमामुधमुक्तलक्षणायुधरूपश्चरति । परिभ्रमत्यतरिति । शत्रुमारकत्वादायुधमुच्यते । तं सूर्यमभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गृहथः । गोपायथः । हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्या वृष्ट्यर्थं प्रेरितेन मधुमतो द्रप्सा ईरते । ईरति । त्वत्सृष्टा वा गच्छति ॥

रथं युंजते मरुतः शुभे मुखं शूरो न मित्रावरुणा गविष्टिषु ।

रजांसि चित्रा वि चरन्ति तस्यवो दिवः सम्राजा पर्यसा न उश्रतं ॥५॥

रथं । युंजते । मरुतः । शुभे । मुखं । शूरः । न । मित्रावरुणा । गोऽदृष्टिषु ।

रजांसि । चित्रा । वि । चरन्ति । तस्यवः । दिवः । संऽराजा । पर्यसा । नः । उश्रतं ॥५॥

* हे मित्रावरुणा युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभ उदकार्थं सुखं शोभनाच्चद्वारं रथं युञ्जते । अश्वैर्योजयति । शूरो न शूर इव । स यथा युदार्यं रथं युनक्ति तद्वत् । गर्विष्टिषु गवामुदकानामपणेषु निमित्तिषु चित्रा चायनीयानि रत्रामि लोकान तन्यवस्ततास्ते मरुतो वि चरन्ति । विविधं चरन्ति । राम्नासिः महिती हे सम्राजा युवां दिवो दुर्लोकान्पयसोदकेन नोऽस्मानुचते । मित्तं ॥

वात्रं मु मित्रावरुणाविरावतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीं ।

अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसं ॥ ६ ॥

वाचं । मु । मित्रावरुणा । इराऽवतीं । पर्जन्यः । चित्रां । वदति । त्विषीऽमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं । अरुणां । अरेपसं ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु मुष्टिरावतीमन्नवतीमन्नमाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमती दीप्तिमती वाचं गर्जनशब्द वदति । शब्दयति वृथ्यर्थं । मरुतश्चाभ्राभ्राणि मेघान् सु मुष्टु वसत आच्छादयति मायया म्प्रज्ञया । युवां च पर्जन्येन मरुद्विश्व महारुणामरुणवर्णामरेपसमपापां वृथ्यविधा-
तिनी द्यां वर्षयतं ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे अमुरस्य मायया ।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजथः सूर्यमा धत्थो दिवि चित्र्यं रथं ॥ ७ ॥

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःऽचिता । व्रता । रक्षेथे इति । अमुरस्य । मायया ।

ऋतेन । विश्वं । भुवनं । वि । राजथः । सूर्यं । आ । धत्थः । दिवि । चित्र्यं । रथं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञी युवां धर्मणा जगद्धारकेण वृथ्यादिमन्त्रेण कर्मणा व्रता यज्ञादि-
कर्माणि रक्षेथे । पालयथः । अमुरस्य मेघानां निर्गमितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा
निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं भुतजातं वि राजथः । विदीपयथ इत्यर्थः । सूर्यमा सूर्यं च चित्र्यं पुत्र्यं रथं रं हण-
स्वभाव दिवि दुर्लोकं धत्थः । धारयथो जगदुपकारार्थं ॥ ७ ॥

वरुणां व इति सप्रर्चमष्टमं मुक्तमर्चनानम आर्षं मित्रावरुण । पंक्तयपरिभाषयानुष्ठुभ । अत्या पंक्तिः । वरुणं
पक्तय त्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लैगिकः ॥

वरुणां वो रिशादंसमुचा मित्रं हवामहे । परि व्रजेवं बाह्नीर्जगन्वांसा स्वर्णरं ॥ ९ ॥

वरुणां वः । रिशादंसं । ऋचा । मित्रं । हवामहे । परि । व्रजाऽइव । बाह्नीः । जगन्वांसा ।

स्वःऽनरं ॥ ९ ॥

वो युवयोर्मध्ये ॥ अत्ययेन बह्वचनं ॥ रिशादंसं । रिशाति हिंसतीति रिशाः शत्रवः । तेषां प्रेरकं स्वर्णरं
स्वर्गस्य नेतार । एतद्भवहितमप्युभयत्र संबध्यते । एवंविधं वरुणमुक्तलक्षणं मित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे ।
आहुयामः । अथावयुत्योच्यते । व्रजेवं गीयूथानीव बाह्नीर्बलेन परि जगन्वांसा परिगच्छती ॥

ता बाहवा सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते । शेवं हि जार्यं वां विश्वासु द्वासु जोगुवे ॥ २ ॥

ता । बाहवा । सुऽचेतुना । प्र । यंतं । अस्मि । अर्चते । शेवं । हि । जार्यं । वां । विश्वासु ।

द्वासु । जोगुवे ॥ २ ॥

ता तां युवां बाहवा बाह्ना सुचेतुना मुष्टु प्रज्ञाचा । प्रयासभुयस्त्वं जानतेत्यर्थः । यद्यथादेव ज्ञाता न

हस्तस्थापि तद्वर्मनारोप्य सूर्यते । यद्वत्तावित्यस्य विशेषणं । मुञ्जानावित्यर्थः । ग्रीभनहस्तेनास्मा अर्चते
सुवते मह्यं प्र यतं । अभिमते सुव प्रगमयतं ॥ अतर्भावितण्यर्था द्रष्टव्यः । यमिर्दानकर्मा वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयत्न
तमित्यर्थः । जार्यं सूर्यं शंभं सुखं वा युवयोः संबन्ध युवाभ्यां कृतं वा विश्यामु सर्वासु क्षामु भूमिपु जोगुव ।
गच्छति । व्याप्नोति । अर्चते गवत इति गतिकर्मसु पाठादयमपि गतिकर्मा । अथवा जोगुव सर्वत्र शब्द-
यामीत्यर्थः ॥

यन्नूनमृश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा । अस्य प्रियस्य गर्भण्यहिंसानस्य सश्चरे ॥३॥

यत् नूनं अश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा अस्य प्रियस्य गर्भणि अहिंसानस्य
सश्चरे ॥३॥

• यद्यदा नूनमिदानी गतिं गमनमश्यां प्राप्नुया ॥ यद्योगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभृतस्य पथा
मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण याया । गन्तव्य । मित्रो नयतु विद्वान् । अर्थे १ ९० १ । इत्यादिपु मित्रस्यष्टे
शगर्मयितुत्वं प्रसिद्धं । न केवलमहमेक एव गता किन्तु सर्वेऽपि तथागमन्नित्याह । अस्य प्रियस्य । मित्रस्यत्यर्थः ।
अहिंसानस्याहिंसितः । यतोऽयमहतातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य गर्भणि मुनि गृहे स्थानि वा सश्चरे । मगताः ॥

युवाभ्यां मित्रावरुणोपमं धियामृचा । यद्वा श्रिये मघोनां स्तोत्राणां च स्पृधसे ॥४॥

युवाभ्यां मित्रावरुणा उपऽमं धियां अमृचा । यत् ह । श्रिये । मघोनां । स्तोत्राणां ।
च । स्पृधसे ॥४॥

हे मित्रावरुणा युवाभ्या दातव्यमुपममुप समीपे मीयमान धनमृचा मृत्वा माधनेन धिया । धारयामि ।
यद्वा यत्वनु युवाभ्या मकागादापु धन मघोना धनवतामदातुणा स्तोत्राणा च चये गृहे स्पृधसे स्पृधनाय
भवति । धनिकाना स्तोत्राणा च धनाधिक्यविषये स्पृधा भवतीत्यर्थः । अपरिमित धन भवतीति भावः ॥

आ नो मित्र मुदीतिभिर्वरुणश्च मधस्य आ । स्वे श्रिये मघोनां सखीनां च वृधसे ॥५॥

आ । नः । मित्र । मुदीतिऽभिः । वरुणः । च । मधऽस्ये । आ । स्वे । श्रिये । मघोनां ।
सखीनां । च । वृधसे ॥५॥

हे मित्र त्व च वरुणश्च मुदीतिभिः मुदीप्तियुक्ता युवा नोऽस्मभ्य मधस्य महम्पाने यज्ञ आ गवात ।
द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्था वा । किमर्थमित्युच्यते । मघोना धनवता हविष्मता मग्नीना च युवया
सखिभूतानामस्माक चये गृहे स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय ॥

युवं नो येषु वरुण श्रावं बृहच्च विभृथः । उरु णो वाज्रमातये कृतं राये स्वस्तये ॥६॥

युवं । नः । येषु । वरुणा । श्रावं । बृहत । च । विभृथः । उरु । नः । वाज्रऽमातये । कृतं ।
राये । स्वस्तये ॥६॥

हे वरुणा मित्रावरुणा युवं युवां नोऽस्माक तत्र बल बृहत ऋष्य परिवृष्टमस्य च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु
विभृथः धारयथः युवाभ्यां धृतमस्य च नोऽस्मभ्य वाज्रमातयेऽस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये
क्षमाय चोक्त विस्तीर्णं कृतं । कुरुतं ॥

उच्छ्रत्यां मे यज्ञता देवशत्रे रुणद्गवि ।

सुतं सीमं न हस्तिभिरा पद्भिर्धावतं नरा विश्रतावर्चनानसं ॥९॥

उच्छ्रत्यां । मे । यजता । देवऽश्च । रुग्न्तऽगवि ।

सुतं । सोमं । न । हस्तिऽभिः । आ । पदऽभिः । धावतं । नरा । विभ्रजौ । अर्चनानसं ॥ ७ ॥

उक्त्यामुपसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्ट्यां रुग्न्तवि रोचमानरग्मी प्रातःसवने देवश्च । देवानां च च बल यस्मिन् यज्ञे तद्देवश्च । तस्मिन् मदीयं सुतमभियुतं सोमं न । नेति संप्रत्यर्थे । इदानीं हस्तिभिर्हस्तवर्जः ॥ हतं गतिकर्मणो हस्तगच्छः ॥ गमनसाधनपादवर्जित्यर्थः । पद्भिः पादवर्जित्य पादचतुष्टयोपैतरेश्चैरा धावतं आगच्छतं नरा हे नतारी मित्रावरुणा ॥ २ ॥

यश्चिकेति पदुचं नवमं मुक्त रातहव्यस्यात्रियस्यार्थं मित्रावरुणां । यश्चिकेत पद्भ्यातहव्य इत्यनुक्रमणिका । पत्न्यतं त्वित्युक्तत्वात् पत्न्यतपरिभाषयानुष्ठमं । अत्र्या पक्तिः ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

यश्चिकेत स मुक्तुर्देवञ्चा स ब्रवीतु नः । वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनते गिरः ॥ १ ॥

यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽचा । सः । ब्रवीतुः । नः । वरुणः । यस्य । दर्शतः ।

मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १ ॥

यः स्तोता चिकेत जानाति स्तुति युवयोः स मुक्तुः स एव शोभनकर्मो देवञ्चा देवेषु स्तोतुमध्ये । यद्वा । देवेषु मध्ये । युवयोरिव स्तुतिं यश्चिकेत स मुक्तुरिति । स मुक्तो नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्तुति परमुपदिशतु । यश्च दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वाग्दक्षिणे । गिरोऽस्मादीयाः स्तुतीर्वनते संभजते ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता सत्यती ऋतावृध ऋतावाना जनेजने ॥ २ ॥

ता । हि । श्रेष्ठवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्तमा ।

ता । सत्यती इति सत्पती । ऋतुऽवृधा । ऋतुऽवाना । जनेऽजने ॥ २ ॥

ता हि तां खलु मित्रावरुणां श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्तैर्जस्कां राजानेश्वरीं दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाङ्गानश्रुतु-
तमां । ता तां सत्यती सतां यजमानानां स्वामिनावृतावृधा यज्ञस्योदकस्य वा वर्धयितारी जने जने सर्वेषु
स्तोतृषु निमित्तं पृतावाना गमनवती ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उपं ब्रुवे सचा ।

स्वश्वासः सु चेतुना वाजां अभि प्र दावने ॥ ३ ॥

ता । वां । इयानः । अवसे । पूर्वा । उपं । ब्रुवे । सचा ।

सुऽअश्वासः । सु । चेतुना । वाजान् । अभि । प्र । दावने ॥ ३ ॥

ता तां पूर्वां पुरातनीं वां युवामियानो गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा महोप ब्रुव । उपेत्य स्तीमि ।
स्वश्वासः स्वश्वा वयमात्रेयाः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानां युवां वाजानभि अत्रान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने
दानाय क्षुम इति शेषः । यद्वा । स्वश्वासः स्वश्वा ॥ द्वितीयाद्विवचनस्य जसादेशः ॥ उपं ब्रुव इति संबंधः ॥

मित्रो अंहोश्चिदादुरु क्षयाय गातुं वनते ।

मित्रस्य हि प्रतूर्वतः सुमतिरस्ति विधतः ॥ ४ ॥

मि॒त्रः । अ॒होः । चि॒त् । आ॒त् । उ॒रु । श्या॒य । गा॒तुं । व॒न॒ते ।
मि॒त्रस्य॑ । हि॒ । प्र॒ऽतृ॒वतः॑ । सु॒ऽम॒तिः । अ॒स्ति॑ । वि॒धतः॑ ॥ ४ ॥

मित्रो देवोऽहोश्चित अहम्वतोऽपि स्रोतुरादनंतरमेवोरुव न्याय गृहाय निवामाय वा गातुमुपाय वनते । प्रथच्छति । मित्रस्य हि मित्रस्य खलु देवस्य मुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतृवतः प्रकर्षण हिमतोऽपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्यास्ति हि । भवति खलु ॥

व॒यं मि॒त्रस्या॑व॒सि॒ स्याम॑ स॒प्रथ॑स्तमे । अ॒नेह॑स॒न्वीत॑यः स॒त्रा व॑रु॒णशे॑षसः ॥ ५ ॥
व॒यं । मि॒त्रस्य॑ । अ॒व॒सि॒ । स्याम॑ । स॒प्रथः॑ऽतमे । अ॒नेह॑सः । त्वा॑ऽऽ॒कृत॑यः । स॒त्रा ।
वरु॑ण॒ऽशेष॑सः ॥ ५ ॥

वयं यजमाना मित्रस्य दुःखनिवारकस्य देवस्य सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽवसि रत्तणे वय स्याम । भवेम । किञ्चानिहमोऽपापास्वीतयस्त्वया रक्षिता वरुणशेषसः । शेष इत्यपत्यनाम । वारकाः पुत्रा यथा ते । तादृशाः सत्रा वय सर्वे महैव भवेम ॥

यु॒वं मि॒त्रे॒मं ज॒नं॑ य॒तथः॑ । सं च॑ न॒यथः॑ ।
मा म॒घो॒नः॑ परि॒ ख्यतं॑ मो अ॒स्माक॑मृ॒षीणां॑ गो॒पीथे॑ न उ॒रुष्य॑तं ॥ ६ ॥
यु॒वं । मि॒त्रा॑ । उ॒मं । ज॒नं॑ । य॒तथः॑ । सं । च॑ । न॒यथः॑ ।
मा । म॒घो॒नः॑ । परि॒ ख्यतं॑ । मो इति॑ । अ॒स्माकं॑ । ऋ॒षीणां॑ । गो॒ऽपी॒थे॒नः॑ । उ॒रुष्य॑तं ॥ ६ ॥

हे मित्रा मित्रावरुणा युव युवामिम जन स्रोतार मा प्रति यतथः । गच्छथः । आगत्य च स च नयथः । संनयथथ । कामान प्रापयथः । यद्वा । यतथ इत्यतर्णोत्तर्णयोऽय । अहनि यतथः । व्यापारपु गमयथः । रात्री च सं नयथः । निर्व्यापार कारयथः । मघोनो हविर्लक्षणाज्ञवतोऽस्मान्मा परि ख्यत । मा परित्यजत । मो भव ऋषीणामस्माक पुत्रानपि परि ख्यत । किन्तु गोपीथे । गोः सोमरसः । तस्य पान र्यास्मिन् स गोपीथो यज्ञः । तस्मिन् उरुष्यते । रजत ॥ ॥ ३ ॥

आ चिकितानिति पदुचं दशमं मुक्त रातहव्यस्यार्पमानुपुभ मैत्रावरुण । अत्रानुक्रमणिका । आ चिकितानानुपुभं त्विति ॥ आयमृचो दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्त्रे मैत्रावरुणस्य । मुत्रित च । आ चिकितान मुकतुत्यमु वो अप्रहण । आ० १. ११ । इति ॥

आ चि॒कितान॑ मु॒कतू॑ दे॒वो म॑र्त॒ रि॒शाद॑सा । व॒रुणा॑य ऋ॒तपे॑शसे दधीत प्रयसे म॒हे ॥ १ ॥
आ । चि॒कितान॑ । मु॒कतू॑ इति॑ सु॒ऽक॒तू॑ । दे॒वो । म॑र्त॒ । रि॒शाद॑सा । व॒रुणा॑य । ऋ॒तऽपे॑शसे ।
दधी॑त । प्रय॑से । म॒हे ॥ १ ॥

हे चिकितान ज्ञानन मुति हे मर्त मनुष्य रातहव्य त्वमिति तस्यैव संबोधनं । मुकतु शोभनकर्माणी रिशादसा हिंसकाना हिंसका देवावा । आकारयति शेषः । आह्वय च ऋतपेशसे । पेश इति रूपनाम । ऋतमुदकं । उदकमेव रूप यस्य तादृशाय वरुणाय प्रयसे ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ हविर्लक्षणाज्ञवते महं महते पुत्राय दधीत । दद्याः । हविरिति शेषः । द्वितीयार्थे वा ज्ञतुर्थी । महद्विदधीत । महतोऽज्ञस्य जाभार्यति वा योज्यं ॥

ता हि द्यच्चमविहृतं सम्यगसुर्यं माशति । अथ व्रतेव मानुषं स्वर्णं धायि दर्शतं ॥२॥
ता । हि । द्यच्चं । अविऽहृतं । सम्यक् । असुर्यं । आशति । इति । अथ । व्रताऽडव । मानुषं ।
स्वः । न । धायि । दर्शतं ॥२॥

ता हि । हीति हेतो । यस्मात्ता ता च च बलमविहृतमहिंस्यमसुर्यमसुरतिघाति महद्वलं सम्यगाशति
व्याप्तः अथ अतो हेतोमानुषं मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव कर्मव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्णं सुर्यं इव स यथा दिवि
दृश्यते तद्वद्दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि । यच्च निहितं ॥

ता वामेषु रथानामुर्वी गव्यूतिमेषां । रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधृक्स्तोममनामहे ॥३॥
ता । वां । एषे । रथानां । उर्वी । गव्यूतिं । एषां । रातऽहव्यस्य । सुऽस्तुतिं । दधृक् ।
स्तोमः । मनामहे ॥३॥

हे मित्रावरुणी ता तां प्रसिद्धीं वां युवां रथानामस्मदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वी प्रभृतां
गव्यूतिमतिविकृतं मार्गमेषं गंतुं । मार्गरक्षणायत्यर्थः ॥ तुमर्षेऽमन्प्रत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे तुमो रातहव्यस्य
अथ रातहव्यमन्वर्धमिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनश्रुतिमाधनेः स्तोमैः दधृक् धर्षकां युवा ॥

अथा हि काव्या युवं दशस्य पूर्भिरद्भुता । नि केतुना जनानां चिकेथे पृतदशसा ॥४॥
अथ । हि । काव्या । युवं । दशस्य । पूऽभिः । अद्भुता । नि । केतुना । जनानां । चिकेथे
इति । पृतऽदशसा ॥४॥

अथ अपि च । हि प्रसिद्धी । काव्या मृत्यो युवं युवां दशस्य प्रवृद्धस्य मम पूर्भिः पुरकैः स्तर्वहं अद्भुता
महांतावाश्रयभृती संती केतुना प्रज्ञानिनानुकूलिन मनसा जनाना । यजमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे ।
नितरां जानीथः । हे पृतदशसा शुद्धवली युवां ॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्रुवाण्य ऋषीणां । जयसानावरं पृथुतिं क्षरंति यामभिः ॥५॥
तत् । ऋतं । पृथिवि । बृहत् । श्रुवाण्यं । ऋषीणां । जयसाना । अवरं । पृथु । अति ।
क्षरंति । यामऽभिः ॥५॥

हे पृथिवि देवि त्वयि तत्सर्वरथ्यमानस्विन प्रसिद्धं बृहत् प्रभुतमृतमुदकमुषीणां स्तोत्रणामस्माकं श्रवणं
ऽक्षस्येण सति जयसानां गच्छती ॥ कंदस्यमानच शुक्रभ्यां । उ० २. ८६ । इत्यमानच जयतिरपि भवति । चित
इत्यंतोदात्तः ॥ अरमलमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति क्षरंति । अत्यर्थं वर्षतः ॥ अत्ययेन
बहुवचनं ॥

आ यद्वामीयचशसा मित्रं वयं च सूरयः । व्यचिष्ठे बहुपाय्ये यतेमहि स्वराज्ये ॥६॥
शसा । यत् । वां । इयऽचशसा । मित्रा । वयं । च । सूरयः । व्यचिष्ठे । बहुऽपाय्ये ।
यतेमहि । स्वऽराज्ये ॥६॥

हे इयचशसा व्याप्तदर्शनी हे मित्रा मित्रावरुणी वां युवां यत् ये वयं च सूरयः स्तोत्रार आ आह्वयामः ।
व्यचिष्ठेऽत्यंतविकृतं बहुपाय्ये बहुभिर्गतये बहुभी रचितये वा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवविधराज्यार्थं यतेमहि ।
गच्छेम ॥ ॥४॥

ब्रह्मिण्या देवति पंचचमेकादशं सूक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । ब्रह्मिण्या पंच यजत इति । यजतो मामात्रेय
अधिः । मित्रावरुणा देवता । आनुष्टुभ त्वित्युक्त्वादिदमथ्यानुष्टुभं । विनियोगो निगिकः ॥

ब्रह्मिण्या देव निष्कृतमादित्या यजतं बृहत् ।

वरुण मित्रायमन्वर्षिष्ठं शत्रुमांशाय ॥१॥

वट् । इत्या । देवा । निःऽकृतं । आदित्या । यजतं । बृहत् ।

वरुण । मित्रं । अयमन् । वर्षिष्ठं । शत्रुं । आंशाय इति ॥१॥

हे देवा योतमाना हे आदित्यादितः पूर्वा हे वरुण हे अयमन् अरीणां नियमितमित्रं देव युवा वट
मत्वं निष्कृतमवाध्यामित्येत्थमिदानीवर्तमानप्रकारेण यजत यद्यथ बृहदतिप्रबुद्ध वर्षिष्ठ प्रबृद्धतम चत्र बलमा
शायं । अशुवाथि । यद्वार्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः । द्विवचनं बहवचनीकृत्यं ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्र सदथः । धर्तारा चर्षणीनां यंतं सुम्भं रिणादमा ॥२॥

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्रं । सदथः । धर्तारा । चर्षणीनां । यंतं ।

सुम्भं । रिणादमा ॥२॥

यद्यस्माद्विरण्ययं हितरमणीयं योनि यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आ सदथः आगच्छथः तस्मात्तर्षणीना
मनुष्याणां धर्तारा धारका च हे रिणादमा हिमकाना जप्तारी युवामस्मभ्यं सुम्भं सुम्भं यत् । कृतमित्यर्थः ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अयमा । धृता पदेव सश्विर पांति मर्त्यं रिपः ॥३॥

विश्वे । हि । विश्वेऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अयमा । धृता । पदाऽदेव । सश्विर ।

पांति । मर्त्यं । रिपः ॥३॥

विश्वे हि सर्वेऽपि । हीति चाथं । विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो मित्रोऽयमा चैत त्रयः सर्वे
व्रतास्त्रदीयानि कर्माणि पदेव पदानीव म्यानानीव सश्विर । संगता भवति । आगत्य च मा मर्त्यं रिपो
हिमकात्याति । रजति ॥

ते हि सत्या ऋतस्पृणं ऋतावानो जनेजने ।

सुनीथासः सुदानवोऽहोश्चिदुरुचक्रयः ॥४॥

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृणः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।

सुऽसुनीथासः । सुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥४॥

ते हि खनु सत्याः सत्यभुताः सत्यफला वा ऋतस्पृण उदकस्यर्गत्वस्य कर्तार ऋतावानो यथावतो जने जने
सर्वेषु यजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवाः सुदानाः । हीति प्रसिद्धवाची सर्वत्र सबधनीयः । एव महा
नुभावा वरुणादयोऽहोश्चित् । चिदर्थं । पापिनोऽपि स्वस्तीनुचक्रयः प्रभुतधनादिकर्तारः ॥

को नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां । तन्मु वामेपते मतिरचिभ्य एपते मतिः ॥५॥

कः । नु । वां । मित्रं । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां । तत् । मु । वां । आ । इपते । मतिः ।

अचिऽभ्यः । आ । इपते । मतिः ॥५॥

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अमृतः । सर्वैरसूयमानः कोऽस्ति । उमावपि सुत्यावित्यर्थः । तनुनामिति तृतीयार्थे पठ्यते । तनुभिः स्मृतिभिरमृत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणोऽस्त्विति । अत्रैव ५. ६०. ६. इत्यत्रैवात्र द्विवचनमुच्यते कारस्याकारस्यानाम्नानात् । लोकेषु बहुषु संनिहितेष्वेकमेव संबोधय युवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुजते ॥ तत्तस्मात् यस्मात्सर्वे स्तुवंति तस्मात् । तनुनामित्येतद्वाच्यमिदमप्युत्तरत्र वा योज्यं । तनुनामल्पमतीनामस्माकं मतिः स्मृतिर्वा युवां सुषु एषते । अभिगच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रिभ्योऽस्मभ्यमस्मदीयमतिरपते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥ ५ ॥

प्र वो मित्रायति पंचर्चं द्वाटशं सुक्तमत्रियस्य यत्रतस्यार्थं गायत्रं मित्रावरुणं । तथा चानुकस्यति । प्र वो गायत्रमिति ॥ अपिष्टोमे प्रातःसवने मित्रावरुणशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः । आ० ५. १०. इति ॥ अभिप्रवपइहे पृष्यपइहे च स्तोमनिमित्तावापार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सुक्तानि । तथैव सूचितं । प्र वो मित्रायति चतुर्णां द्वितीयमुद्धरत । आ० १. ५. इति ॥

प्र वो मित्रायं गायत वरुणाय विषा गिरा । महिष्मित्राच्युतं बृहत् ॥ १ ॥

प्र । वः । मित्रायं । गायत । वरुणाय । विषा । गिरा । महिष्मित्राच्युतं । बृहत् ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजो वो । यूयमित्यर्थः । मित्राय वरुणाय च विषा व्याप्तया गिरा सुत्या प्र गायत । स्मृतिं कुरुत । सुत्या स्तुवतेत्येतत्पाकं पचतीतिवत् । हे महिष्मित्रा प्रभुत्ववर्णा युवामृतं यज्ञं बृहन्महदतिप्रशस्तं । सुत्यर्थमागच्छतमिति शेषः । अथवा महत् प्रभुत्वमृतं स्तोत्रं शृणुतमिति शेषः ॥

सम्राज्ञा या घृतयोनी मित्रश्चोभा वरुणश्च । देवा देवेषु प्रशस्ता ॥ २ ॥

संऽराज्ञा । या । घृतयोनी इति घृतऽयोनी । मित्रः । च । उभा । वरुणः । च ।

देवा । देवेषु । प्रऽशस्ता ॥ २ ॥

या यी मित्रश्च वरुणश्च । परस्परपिबया चशब्दः । उभोर्भा सम्राज्ञा सर्वस्य स्वामिनी घृतयोनी उदकस्योत्पादका देवा दीतमाना देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकंपेण सुत्या । ती गायतेति पूर्वचान्वयः ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य । महि वां शत्रुं देवेषु ॥ ३ ॥

ता । नः । शक्तं । पार्थिवस्य । महः । रायः । दिव्यस्य । महि । वां । शत्रुं । देवेषु ॥ ३ ॥

ता ती देवी नोऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबद्धस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्तं । समर्थो भवत । दानुमिति शेषः । हे देवी वां युवयोर्महि महत्पुत्र्यं चक्रं वनं देवेषु प्रसिद्धं स्तुम इति शेषः ॥

ऋतमृतेन सपंतेपिरं दक्षमाशते । अद्रुहा देवो वर्धते ॥ ४ ॥

ऋतं । ऋतेन । सपंता । इपिरं । दक्षं । आशते इति । अद्रुहा । देवो । वर्धते इति ॥ ४ ॥

ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपंता स्पृशताविषरभेषणवंतं दक्षं प्रवृद्धं यज्ञमानं हविर्वाशते । व्याप्तुतः । अद्रुहाद्रोग्धारी देवी मित्रावरुणो युवां वर्धते । प्रवृद्धो भवतः ॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापिषस्यती दानुमत्याः । बृहंतं गतमाशते ॥ ५ ॥

वृष्टिऽद्यावा । रीतिऽआपा । इषः । पती इति । दानुऽमत्याः । बृहंतं । गतं ।

आशते इति ॥ ५ ॥

वृष्ट्यावा । वृष्ट्या वा । सुतिर्ययोस्ती वृष्ट्यावा । अथवा वृष्टिर्विषका सीरंतरिच याभ्या तौ तादृशी ।
रीत्यापा ॥ री गतिरपणयोः ॥ रीतिः प्राप्तिः । मिवापात्रिरभिमतप्राप्त्यर्ययोस्ती तादृशी । इषोऽत्रस्य पत्नी
स्वामिनी । वृष्टिप्रदत्वात् स्वामिन् । दानुमत्या दानवत्याः । दानुपूचिताया इत्यर्थः । एतद्विद्विगोपण । एव
महानुभावी बृहंतं महांतं गतं रथमागते । व्याप्तुतः । अधितिष्ठतो यागार्थं ॥ ॥ ६ ॥

त्री रोचनेति चतुर्क्षेत्रं त्रयोदश मुक्तं । उरुचक्रिनामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप क्रुदः । मित्रावरुणा देवता ।
अनुकुर्यते च । त्री रोचना चतुष्कमुरुचक्रिरिति ॥ विनियोगो निगिकः ॥

त्री रोचना वरुणा त्रीरुत द्यून्वीणि मित्र धारयथो रजांसि ।

वावृधानावमतिं क्षत्रियस्यानु व्रतं रक्षमाणावजुयं ॥ १ ॥

त्री । रोचना । वरुणा । त्रीन । उत । द्युन । वीणि । मित्र । धारयथः । रजांसि ।

ववृधाना । अमतिं । क्षत्रियस्य । अनु । व्रतं । रक्षमाणा । अजुयं ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र युवां त्री वीणि रोचना रोचनानि बुलोकान धारयथ इति संबधः । उतापि च
चीन्धुन द्योतमानानतरिबल्लोकात्धारयथः । तथा वीणि रजांसि बुलोकान । कीदृशी युवा । वावृधाना
वर्धमाना क्षत्रियस्य । जत्रं वन । तद्वत् इन्द्रस्य । यद्वा । क्षत्रियजातीयस्य यत्रमानस्यामति । रूपनामेतत् ।
रूपं व्रतं कर्म चाजुयंमत्रीर्णमदिरतं वा रक्षमाणा ॥

इरावतीवरुणा धेनवो वां मधुमद्धां सिंधवो मित्र दृहे ।

त्रयस्त्रस्युर्वृषभासस्त्रिमृणां धिपणानां रतोधा वि द्युमंतः ॥ २ ॥

इरावतीः । वरुणा । धेनवः । वां । मधुऽमत् । वां । सिंधवः । मित्र । दृहे ।

त्रयः । तस्युः । वृषभासः । त्रिमृणां । धिपणानां । रतःऽधाः । वि । द्युऽमंतः ॥ २ ॥

हे वरुण हे मित्र वां युवयोरान्नाया धेनवो गाव इरावतीः । इरा क्षीरक्षणा । तद्वत्यो भवति । तथा
सिंधवः स्वंदनशीला मेघा त्रयो वा मधुमन्मधुररसमुदकं दृहे । दृहति । तथा त्रयस्त्रिमृणाका त्रयभासो
वर्षितारो रतोधा उदकस्य धारका द्युमतो दीपिमतोऽप्रिवाय्यादित्यास्त्रिमृणा त्रिमृणाकाना धिपणाना
स्थानानां पृथिव्यंतरिबल्लोकाना स्वामिनः संतो वि त्रिविध प्रत्येक तस्युः । तिष्ठति । युवयोरनुग्रहात् त्रयो
ऽपि देवास्त्रिषु स्थानेषु वर्तत इत्यर्थः ॥

प्रातर्देवीमदितिं जोहवीमि मध्यंदिन उदिता सूर्यस्य ।

राये मित्रावरुणा सर्वतातेः तोकाय तनयाय णं योः ॥ ३ ॥

प्रातः । देवीं । अदितिं । जोहवीमि । मध्यंदिने । उतऽउता । सूर्यस्य ।

राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । ईः । तोकाय । तनयाय । णं । योः ॥ ३ ॥

अहमृषिः प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीया देवाना जननी देवी द्योतमाना जोहवीमि । आद्रयासि ।
तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितोदितिं तत्समुदिकाले मध्यंदिने सवने जोहवीमि । हे मित्रावरुणा युवां राये
धनप्राप्तये सर्वताता यज्ञ ईः । स्त्रीमि । पुनः किमर्थं । तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च शमरिष्टशमनाय
योः सुखस्य मिश्रणाय चेः इति ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य ।

न वां देवा अमृता आ मिनंति व्रतानि मित्रावरुणा धुत्राणि ॥ ४ ॥

या । ध॒ती॒रा । र॒ज॒सः । रो॒च॒न॒स्य॑ । उ॒त । आ॒दि॒त्या । दि॒व्या । पा॒रि॒थि॒व॒स्य॑ ।
न । वां । दे॒वाः । अ॒मृ॒ताः । आ । मि॒न॒न्ति॑ । व्र॒तानि॑ । मि॒त्रा॒वरु॑णा । ध्रु॒वाणि॑ ॥४॥

या यी रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य । स्वर्गाख्यस्यैत्यर्थः । उतापि च पारिथिवस्य रजसो या यी धतीरावादित्यादितः पूर्वा दिव्या दिवि भर्वा ती युवामीऊ इति पूर्वत्र संबन्धः । हे मित्रावरुणा वां युवयो-
ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्य इंद्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि ना मिनन्ति । न हिंसन्ति । यतो ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥ ॥१॥

पुरुङ्गाति चतुर्दशं चतुर्दशं मूक्तमुरुचक्रारथं गायत्र मित्रावरुणां । पुरुङ्गा गायत्रं त्वित्यनुक्रमणिका ॥
पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रातःसवन आवापार्थत्वेनदर्माप मूक्तं पूर्वमुक्तेन सह प्र वो मित्रायति चतुर्णां द्वितीयमु
द्वरदिति ह्युक्तं ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मित्रावरुणास्य आयमृचः पडहसोत्रियमंज्ञकः । मुचितं च ।
पुरुङ्गा चिह्नानि प्रति वां मुर उदिते । आ० १. २. इति ॥

पुरु॒रुणा॑ चि॒द्यस्य॑वो नृ॒नं वां वरु॑ण । मि॒त्रं वंसि॑ वां मु॒मतिं॑ ॥१॥
पुरु॒ऽउरु॑णा । चि॒त् । हि॒ अ॒स्ति॑ । अ॒वः । नृ॒नं । वां । वरु॑ण । मि॒त्रं । वंसि॑ । वां । मु॒ऽमतिं॑ ॥१॥

हे मित्रावरुणां वां युवयोः पुरुङ्गा चित् ॥ अत्र सोः मुपां मुनृगित्याकारः ॥ पुरोरपि बङ्ग उक्त्
वहतरं । अथवा पुरु च तदुरु च पुरुः । अत्यंतमुरुतरमित्यर्थः । तादृगवो रत्तणं नृनं निश्चयेनास्ति । हि
प्रसिद्धी । चिदिति पुरणः । हे वरुण हे मित्र वां युवयोः मुमतिमनुग्रहबुद्धिं वंसि । संभजेय । यस्मादवोऽस्ति
तस्माद्वसीति भावः ॥

ता वां स॒म्यग्दृ॒द्वाणे॑षमश्याम॒ धाय॑से । व॒यं ते रु॒द्रा स्या॑म ॥२॥
ता । वां । स॒म्यक् । अ॒द्रु॒द्वाणा॑ । उ॒षं । अ॒श्या॑म । धाय॑से । व॒यं । ते । रु॒द्रा । स्या॑म ॥२॥

हे अद्रुद्वाणा हे अद्रोघधारी ता ती प्रसिद्धी वां युवां सम्यक् क्षम इति शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं
धायसे पानाय भोजनायास्याम । प्राप्नुयाम । हे रुद्रा दुःखाद्वावयितारी रुदद्भिर्द्रवणीया वा ते स्तोतारो
वयं स्याम । भवम । समृद्धा इति शेषः । युवाभ्यां स्वभुता वा स्याम ॥

पा॒तं नो॑ रु॒द्रा पा॒युभि॑रु॒त चा॑येथां सु॒त्रा॒त्रा । तु॒र्याम॑ द॒स्यून॑त॒नूभिः॑ ॥३॥
पा॒तं । नः॑ । रु॒द्रा । पा॒युऽभिः॑ । उ॒त । चा॑येथां । सु॒ऽत्रा॒त्रा । तु॒र्याम॑ । द॒स्यून॑ । त॒नूभिः॑ ॥३॥

हे रुद्रोक्तृर्षा देवी युवा नोऽस्मान् पायुभी रत्तणः पातं । रत्ततं । उतापि च सुत्रात्रा शोभनेन चागेल
चायेथां । पालयेत । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिविकन्याक्तृचोर्वा चायेथां अभिमतप्रापणेन
रत्ततमित्यर्थः । वयं च तनूभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्वीथिरर्षीर्वा दस्यून शत्रुन तुर्याम । हिंस्याम तरेम वा ॥

मा क॒स्याद्भु॑त॒क्रतू॑ य॒ष्टं भु॑जेमा त॒नूभिः॑ । मा शेष॑सा॒ मा तन॑सा ॥४॥
मा । क॒स्य॑ । अ॒द्भु॒त॒क्रतू॑ । उ॒त्यद्भु॑तऽक्रतू । य॒ष्टं । भु॑जेम । त॒नूभिः॑ । मा । शेष॑सा । मा ।
तन॑सा ॥४॥

हे अद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणां वय कस्यान्यस्य कस्यचन यत्तं पुजितं धनं मा भुजेम । मा भुजीमहि तनूभि-
रस्मादीथिरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्समृद्धा वयमन्ययाचितधनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्येन
सहिता मा भुजेम । तमसा पीत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मात्कुले न केऽपि भुजीमहीत्यर्थः ॥ ॥८॥

आ नो गंतमिति तुचात्मकं पंचदशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यात्रियस्यार्यं गायत्रं मित्रावरुणं । आ नमोच बाहुवृक्तं इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः सूक्तविनियोगः ॥ अग्निष्टोमं प्रातःसर्वत्र मित्रावरुणशस्त्रेऽयमनुरूपस्तुतः । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५ १० । इति ॥

आ नो गंतं रिशादसा वरुण मित्रं बर्हणा । उपेमं चारुमध्वरं ॥ १ ॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । वरुण । मित्रं । बर्हणा । उपे । उमं । चारुं । अध्वरं ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रुणां प्रेरका युवां नोऽस्माकमिमां चारुं चरणीयमध्वरमहिमकं यज्ञमुपा गंतं । उपागच्छतं । कीदृशां । बर्हणा परिवर्हणां निबर्हणां हतारां शत्रुणां ॥

विश्वस्य हि प्रचेतसा वरुण मित्रं राज्ञयः । ईशाना पिष्यतं धियः ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । प्रऽचेतसा । वरुण । मित्रं । राज्ञयः । ईशाना । पिष्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानी युवा विश्वस्य राज्ञयः । सर्वस्य स्वामिनी भवथः । हीतं प्रसिद्धी । हे ईशाना अस्माकमीश्वरी युवा धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिष्यत । प्याययत फलैः ॥

उपे नः सुतमा गंतं वरुण मित्रं दाणुषः । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

उपे । नः । सुतं । आ । गंतं । वरुण । मित्रं । दाणुषः । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

नोऽस्माकं सुतमभिषुत सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपा गत । उपागच्छत । दाणुषो हविर्दानुर्ममास्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥ ९ ॥

आ मित्रे वरुण इति तुचात्मकं षोडशं सूक्तं बाहुवृक्तस्यापेर्मां णह मित्रावरुणं । आ मित्रं अग्निहमिन्नु क्रमणिका ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयं मित्रावरुणस्य तुचः । सूचितं च । आ मित्रं वरुणं वयमग्निं नविह गच्छतं । आ० ५ १० । इति ॥

आ मित्रे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहुमो अत्रिवत । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ १ ॥

आ । मित्रे । वरुणे । वयं । गीःऽभिः । जुहुमः । अत्रिऽवत । नि । बर्हिषि । सदतं ।

सोमऽपीतये ॥ १ ॥

वयमात्रेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्विरा जुहुमः अत्रिवत अस्मन्नोत्रप्रवर्तकोऽत्रिव । तस्माद्दे मित्रावरुणी सोमपीतये बर्हिषि नि पदतं । निपीदत ॥

व्रतेन स्थो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ २ ॥

व्रतेन । स्थः । ध्रुवऽक्षेमा । धर्मणा । यातयतऽज्जना । नि । बर्हिषि । सदतं । सोमं

ऽपीतये ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणी युवां धर्मणा जगदारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा स्थः । अविचिन्तस्थानी भवथ । यातयज्जना । यातयतः कर्मसु प्रवर्तयंतो जना अत्रिव्रतो ययोस्तां यातयज्जनी । अणवा यातयतः शत्रुना हिंसतो जना भृत्या ययोस्तां । शिष्टं गतं ॥

मित्रश्च नो वरुणश्च जुपेतां यज्ञमिष्टये । नि बर्हिषि सदतां सोमपीतये ॥ ३ ॥

मित्रः । च । नः । वरुणः । च । जुपेतां । यज्ञं । इष्टये । नि । बर्हिषि । सदतां । सोमं

ऽपीतये ॥ ३ ॥

मित्रस्य वरुणश्चोर्भा नो ऽस्माकं यज्ञमिष्ट्ये ऽभीष्टाय जुषितां । सेवितां । आगत्य च बर्हिषि नि पदतां निषी-
दतां सोमपानाय ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥

पष्ठे ऽनुवाके पचदश मूक्तानि । तत्र यदयं स्य इति दशर्चं प्रथमं मूक्तमावेयस्य पीरनाम्न आर्षमानुष्टुभमा-
शिन । अनुक्रात च । यदयं दश पार आशिनं तदानुष्टुभं त्विति । तदित्युक्त्वादिदमादीनि षट् मूक्तान्याश्वि-
नानि । आनुष्टुभं त्विति तुगव्दादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे ॥ प्रातरनुवाक आश्विने क्रतावानुष्टुभे कंदस्याश्विन-
गस्ये चदमादिके द्वे मुक्ते । यदयं स्य इति मुक्ते । आ० ४. १५. । इति सूचितं ॥

यदद्य स्यः परावति यदवावत्यश्विना । यद्वा पुरु पुरुभुजा यदंतरिक्षा आ गतं ॥ १ ॥

यत् । अद्य । स्यः । परा ऽवति । यत् । अवा ऽवति । अश्विना । यत् । वा । पुरु । पुरु
ऽभुजा । यत् । अंतरिक्षे । आ । गतं ॥ १ ॥

हे पुरुभुजा बह्वृष यज्ञेषु मोक्षारावधिकं रक्षितारी वा हे अश्विना यद्यश्यामिन्न काले परावत्यखंतं
द्वारदेशे तुलोकं स्थी भवथः । यद्वा । अवावत्यरणवति गंतुं शक्यं प्रदेशे ऽतिके स्थः । यद्यदि वा अथवा पुरु
बह्वृषदेशेषु स्थः । यद्यशतरिजे स्थः तस्मात्सर्वस्मादयम् गतं । आगच्छतं ॥

इह त्या पुरुभृतमा पुरु दंसांसि विभ्रता । वरस्या याम्यधिगृ हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २ ॥

इह । त्या । पुरु ऽभृतमा । पुरु । दंसांसि । विभ्रता । वरस्या । यामि । अधिगृ । इत्यधि
ऽगृ । हुवे । तुविः ऽतमा । भुजे ॥ २ ॥

इहास्मिन्यज्ञे त्या ती पुरुभृतमा पुरुणां बहना यजमानाना भावयितृतमी पुरु पुरुणि दंसांसि कर्माणि
विभ्रता धारयंती वरस्या वरणीयावधिगू अन्यैरधृतगमनकर्माणां यामि । उपागच्छामि । तुविष्टमा प्रभुत-
तमी भुजे भोगाय पालनाय वा इवे । आह्वयामि ॥

ईमान्यह्वपुषे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः । पर्यन्या नाहुषा युगा म्हा रजांसि दीयथः ॥ ३ ॥

ईमा । अन्यात् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथस्य । येमथुः । परि । अन्या । नाहुषा । युगा ।
म्हा । रजांसि । दीयथः ॥ ३ ॥

हे अश्विना युवा रथस्य युष्मदीयस्यान्यह्वकमीमा ॥ अंतरेरीर्मेति रूपं ॥ गंतयादित्ये वपुषे तस्य ग्रीभाये
वपुषेष्मत् तत्रोवत चक्रं येमथुः । नियमितवंती स्थः । अन्यान्येन चक्रेण म्हा महत्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुषा
युगा । नहुषा मनुष्याः । तेषां युगा युगोपलक्षितान कालान प्रातरादिसवनान अहोरात्रादिकालान्वा
रजांसि लोकाश्च परि दीयथः । परिगच्छथः । न्य० १५५स्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमथुः । ऋग्वे० १. ३०. १९. ।
इत्युक्तं ॥

तदृषु वामिना कृतं विश्वा यद्वा मनुष्टवे । नानां जाता वरपसा समस्मे बंधुमेयथुः ॥ ४ ॥

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां । अनुं । स्तवे । नानां । जातौ ।
अरपसा । सं । अस्मे इति । बंधुं । आ । इयथुः ॥ ४ ॥

हे विश्वा व्याप्ती यत येन स्तोत्रेण वा युवामनुष्टवे अनुस्त्वित् । उ इति पुरणः । एनानेन परिण सु
मुष्टु वा युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जाती समुहावरपसापापावस्ते अस्मभ्यं बंधुमत्तं धनं वा
समेयथुः । सम्यक् गमयथः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

आ यद्वां सूर्या रथं तिष्ठद्रघुष्यदं सदा । परि वामरूपा वयो घृणा वरंत आतपः ॥५॥
 आ । यत् । वां । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा । परि । वां । अरूपाः । वयः ।
 घृणा । वरन्ते । आऽतपः ॥५॥

हे अश्विनी वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यद ग्रीघ्रग रथ सूर्या युवयोः पत्नी यद्यदा आ तिष्ठत
 आस्थितवती तदा वां परि वरते । परितो वृण्वति । के । अरूपा आराचमाना घृणा दीप्ता आतप
 आतापनाः शत्रुणां वयोऽश्वाः । अथवातप इति विशेष्य । वयो गतार उक्तलक्षणा आतपः सर्वतन्नापयिष्यो
 दीपयः परि वरते ॥ ॥११॥

युवोर्विश्विकेतति नरा मुञ्जेन चेतसा । घर्म यद्वांमरेपसं नामत्यास्त्रा भुरण्यति ॥६॥
 युवोः । अत्रिः । चिकेतति । नरा । मुञ्जेन । चेतसा । घर्म । यत् । वां । अरेपसं । नामत्या
 आस्त्रा । भुरण्यति ॥६॥

हे नरा नेताराश्विनी युवोर्युवयोः । युवामित्यर्थः । अत्रिरस्मात्पिता ऋषिः मुञ्जेन मुञ्जिनाप्रदाहोपशम
 रूपेण हेतुना चेतसादरयुक्तन मनसा चिकेतति । जानाति । स्तुतवानित्यर्थः । मति दःगे मुञ्जित्यति । दःधस्य
 कः प्रसंग इत्यत आह । यद्यस्मात् हे नामत्या वा युवयोरास्त्रास्त्रेण तन्निष्पन्नेन स्तोत्रेण घम दीप्त दहतमपि
 मसुरिः स्वदाहाय प्रक्षिप्तमरेपसमपापं सुखकर भुरण्यति प्राप्तवान् ॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा ॥ अत्रिर्मयः सकाशा
 द्रक्षणं हिमेनापि घमं । ऋग्वे० १ ११६. ८ । युवमुवीसमत तपसवये । ऋग्वे० १० ३९ ९ । इत्यादिभिः स्पष्ट
 प्रदर्शितं ॥

उग्रो वां ककुहो ययिः शृण्वे यामेषु संतनिः । यद्वां दंमोभिरश्विनाचिन्नराववर्तति ॥७॥
 उग्रः । वां । ककुहः । ययिः । शृण्वे । यामेषु । संऽतनिः । यत् । वां । दंसःऽभिः । अश्विना ।
 अत्रिः । नरा । आऽववर्तति ॥७॥

उग्र उद्गूर्णवन्तो वा युवयोः ककुह उच्चितो महान ययिगता संतनिः सतत गन्तव्य रथो यामेषु गर्मनेषु
 यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रुयते । हे अश्विना हे नरा यद्यस्माद्वा युवा दंसोभिः कर्मभिरश्विनाचिन्नराववर्तति
 आवर्तयति ॥

मध्वं ऊ पु मधुयुवा रुद्रा सिपक्ति पिप्युषी ।
 यत्समुद्राति पपेथः पक्काः पृष्ठा भरंत वां ॥८॥
 मध्वः । ऊं इति । सु । मधुऽयुवा । रुद्रा । सिपक्ति । पिप्युषी ।
 यत् । समुद्रा । अति । पपेथः । पक्काः । पृष्ठाः । भरंत । वां ॥८॥

हे मधुयुवा मधुरस्य सोमादेर्मथयितारी हे रुद्रा । रुत स्मृतिः । तथा द्रवणीया रुद्रपृष्ठा वा वा मध्वो
 मधुररमेन सु पिप्युषी मधु प्याययंती स्मृतिरस्मत्कृता सिपक्ति । भवति । यद्यदा समुद्रा ममुद्रवणसाधनान्यत
 रिवाण्यति पपेथः अतिपारयथः । यज्ञ प्राप्तुथ इत्यर्थः । पक्काः पृष्ठाऽज्ञान इविलक्षणात् वा भरत । भियते
 यज्ञमानेः ॥

सत्यमिद्धा उ अश्विना युवामाहुर्मयोभुवा ।
 ता यामन्यामहूतमा यामन्ना मृऋयत्तमा ॥९॥

सत्यं । इत् । वि । ऊं इति । अश्विना । युवां । आहुः । मयःऽभुवां ।
ता । यामेन । यामऽहृतमा । यामेन । आ । मृऋयत्ऽतमा ॥ ९ ॥

हे अश्विना युवा मत्यामित मत्यमेव । वा इति पादपुरणः । मयोभुवा मुखस्य भावयितारवाङ्मः पुराविदः । ता तां मुखकरत्विन प्रसिद्धी युवां यामन्यजे यामहृतमा गमनार्थं भृगुमाह्रातर्था भवतमिति शेषः । यामन्न-
स्यञ्जेऽस्मदर्थोगमने वा मृऋयत्तमा चातिगयेन मुखयितारो भवत । आकारार्थं ॥

इमा ब्रह्माणि वर्धनाश्विभ्यां संतु गंतमा । या तस्यां रथीं इवावोचाम वृहन्नमः ॥ १० ॥
इमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विऽभ्यां । संतु । गंतमा । या । तस्यां । रथीं । इवा । वोचाम । वृहत् । नमः ॥ १० ॥
अवोचाम । वृहत् । नमः ॥ १० ॥

अथ मृतिं निगमयति । इमेमानीदानीं कृतानि ब्रह्माणि परिवृहानि स्तोत्राण्यश्विभ्या वर्धना वर्धनानि
समर्धकानि गतमा मुखतमानि संतु । या यानि तचाम संपादयाम रथानिव शिल्पी तद्वत्तचाम तानि संतु ।
वयं वृहत् प्रभुत प्रभुतफलप्रद नमो नमस्कारोक्तिमवोचाम ॥ ॥ १० ॥

कृष्ट इति दशर्चं द्वितीयं मुक्त पारस्वार्यं । कृष्ट इत्यनुकर्मणिका । पूर्वत्र तुगद्वादिदमथानुपुभ । अश्विनं
तदिति पूर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाथिनगम्वयोः पूर्वमुक्तं महोक्तो विनियोगः ॥

कृष्टो देवावश्विनाद्या दिवो मनावसू । तच्छ्रुवथो वृषणवसू अत्रिंवा मा विवासति ॥ १ ॥
कृऽस्यः । देवो । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावसू इति । तत् । श्रुवथः । वृषणवसू इति
वृषणऽवसू । अत्रिः । वां । आ । विवासति ॥ १ ॥

हे देवो हे मनावसू मृतिधनावश्विनाद्यास्मिन्यागदिने दिवो बुनोकादागत्य कृष्टः ॥ व्यत्यर्थेन कवचनं ॥ कौ
भूमौ तिष्ठतीं संतां तस्मिन् श्रुवथः । शुश्रुथः । हे वृषणवसू वर्षकधर्मा वामचरत्रिः पुत्र आ विवासति । सर्वतः
परिचरति ॥ अथवा कृ इत्यस्य निपातस्य स्य इत्याभ्यांतेन सहेति योगविभागात्ममामः । एकस्वर्थं चाध्यतुम-
मयप्राप्त । अरा इव । ऋग्वे० ५ पृ० ५ । इत्यत्र यथेवशाद्दः कृचिज्जायते । ऋग्वे० १०. ४ प । कृचिंतत । ऋग्वे०
१०. ९३. ११ । इत्यादिवदत्रापि दृष्टयः ॥ क स्मिन्ता भवथः । अत्रियुवां स्ताति त शुश्रुथ इत्यर्थः ॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नामत्या ।
कस्मिन्ना यतथो जने को वा नदीनां सचा ॥ २ ॥
कुह । त्या । कुह । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नामत्या ।
कस्मिन् । आ । यतथः । जने । कः । वां । नदीनां । सचा ॥ २ ॥

त्या तां देवा देवी नामत्याश्विनी कुह कुत्र तिष्ठतः । न अथ कुह श्रुता कुत्र श्रुती दिवि बुनोके निवसत
इति शेषः । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवो युवा कस्मिन् जने यजमान आ यतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वां
युषयोर्नदीना स्तोता सचा महायः स्यात् ॥

कं याथः कं हं गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथे ।
कस्य ब्रह्माणि राणथो वयं वामुशमसीष्टये ॥ ३ ॥

कं। याथः। कं। ह। गच्छथः। कं। अच्छ। युंजाथे इति। रथं।

कस्य। ब्रह्माणि। रायथः। वयं। वां। उग्मसि। इष्टये ॥३॥

हे अश्विना युवां क यजमानं यज्ञ वा प्रति याथः। अश्वानमुत्तम्य याथः। क ह क च प्रति गच्छथः। गत्वा च केन सह संगता भवथः। क चाकाभिप्राप्तं युजाथे योजयथो रथमर्थः। कस्य ब्रह्माणि परिवृढानि लोत्राणि रण्यथः। रमेथे। वयं च वा युवामिष्टये गमनार्थपणाय वोग्मसि। कामयामहे। तस्मात् कस्य च यागं प्रति न गंतव्यमित्यर्थः ॥

पौरं चिद्भुदप्रुतं पौरं पौराय जिन्वथः। यदीं गृभीततातये सिंहमिव द्रुहस्यते ॥४॥

पौरं। चित्। हि। उदऽप्रुतं। पौरं। पौराय। जिन्वथः। यत। उदं। गृभीतऽतातये।

सिंहंऽउव। द्रुहः। पदे ॥४॥

हे पौर। इदमश्विनोः संबोधन। पौरिण मूलत्वेन सवधादश्विनावपि पौरा ॥ उभयोश्चादममेकवचन ॥ हे पौरसंबोधनावश्विनो युवा पौर। चिदिति पुराणः। पौरिण वृष्यर्थे प्राञ्चमानत्वेन सवधान्नेधोऽपि पौरः। तमुदप्रुतमुदकप्रावकं मेघं पौराय ऋषये मह्यं जिन्वथः। प्रयथः। यदीं युवा गृभीततातये गृभीतयज्ञमता नाय पौरायमेतं मेघं प्रतिगच्छथो द्रुहो द्रोहस्य पदे स्थानि रण्यदेणे सिंहमिव। गजंतं प्रवलं सिंहं यथा बलाज्जावयति शुराः तद्वज्जिन्वथ इति ॥

प्र च्यवानान्जुजुरुषो वद्विमत्कं न मुंचथः। युवा यदीं कृथः पुनरा काममृगो वध्वः ॥५॥

प्र। च्यवानात्। जुजुरुषः। वद्विं। अत्कं। न। मुंचथः। युवा। यदि। कृथः। पुनः।

आ। कामं। ऋग्वे। वध्वः ॥५॥

च्यवानादृषेर्जुजुरुषो जरसा जीणात्सकाशादद्वि हेयं पुराणं रूपमत्कं न कवचमिव प्र मुंचथः। प्रमुंचत। प्रामुंचतं द्रापिमिव च्यवानादित्यादि मन्वातर। ऋषे० १ ११६ १०। यदि यदा पुनर्युवा कृथः। युवान कृथ इत्यर्थः। तदा वध्वः मुरुपायाः स्वियः काम कर्मनीय रूपमा ऋग्वे। प्राप्तवान ॥ ॥१३॥

अस्मि हि वामिह स्तोता स्मसि वां संदृग्णि श्रिये।

नू श्रुतं म आ गंतमवोभिर्वाजिनीवसु ॥६॥

अस्मि। हि। वां। उह। स्तोता। स्मसि। वां। संदृग्णि। श्रिये।

नू। श्रुतं। मे। आं। गतं। अवंऽभिः। वाजिनीवसु इति वाजिनीऽवसु ॥६॥

हे अश्विना वा स्तोता पौरोऽस्मि हि। वर्तते खलु। हे देवा वा सदृग्णि सदृग्णि मनिधानं स्मसि। स्मः। भवस। किमर्थं। श्रिये। नू अयं मे मदीयमाहान श्रुतं। शृणुत। श्रुत्वा आ गतं। आगतं। किं तृष्णीं तत्याह। अवाभी रत्तणः सह वाजिनीवसु अत्रवसु ॥

को वामद्य पुरुणामा वद्वे मर्त्यानां। को विप्रो विप्रवाहमा को यज्ञवाजिनीवसु ॥७॥

कः। वां। अद्य। पुरुणां। आ। वद्वे। मर्त्यानां। कः। विप्रः। विप्रऽवाहमा। कः।

यज्ञः। वाजिनीवसु इति वाजिनीऽवसु ॥७॥

हे वाजिनीवसु अत्रवसु वां युवामद्यास्मिद्धं पुरुणा मर्त्याना मध्ये क आ वद्वे। सर्वतो भजति। हे

विप्रवाहसा विप्रिमेधाविभिवहनीयी को विप्रो मेधावी ववे । को यजमानो यज्ञीर्ववे । अत्यंतविलंबमसहमानः
पुनः पुनर्भूते ॥

आ वां रथो रथानां येषो यात्वश्विना । पुरु चिदस्मयुस्तिर आंगूषो मर्त्येष्वा ॥ ८ ॥
आ । वां । रथः । रथानां । येषः । यातु । अश्विना । पुरु । चित् । अस्मऽयुः । तिरः ।
आंगूषः । मर्त्येषु । आ ॥ ८ ॥

हे अश्विनाश्विनी वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष इतरदेवरथानां मध्येऽतिशयेन गता सन् आ
यातु । कीदृशः मनः । पुरु चिद्वहन्यस्यस्मद्विरोधिनस्त्रिरो हिमकस्तिरस्कर्ता वास्ययुरस्मान कामयमानो मर्त्येषु
संवेषु यजमानेषु मध्य आंगूषः सुत्यः । आकारः पुरणः । अथवा आंगूषः स्तोमः । स्तोमोऽस्मयुरस्मान बलैर्योक्तु
कामयमानो मर्त्येषु मर्त्यस्मदीयैर्चात्विग्भिः प्रेरितः सन् । उक्तलक्षणाश्विनो रथस्य वा स्तुरिरा सर्वतः पुरु
चित् पुरुर्णापि शत्रुबलानि तिरः । तिरस्करोति ॥

शमू पु वां मधुयुवास्माकमस्तु चकृतिः ।
अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येनेव दीयतं ॥ ९ ॥
शं । ऊं इति । सु । वां । मधुऽयुवा । अस्माकं । अस्तु । चकृतिः ।
अर्वाचीना । विऽचेतसा । विऽभिः । श्येनाऽइव । दीयतं ॥ ९ ॥

हे मधुयुवा मधुमंता वां युवाभ्यां चकृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामर्थाय पुनःपुनः क्रियमाणं स्तोत्रं
युवयोरागमनस्याभ्यासो वास्माकं सु मुष्टु शमू सुवकरमेवान् । भवतु । हे अर्वाचीनावांगमद्भिमुवांचनी हे
विचेतसा विशिष्टप्रज्ञा श्येनेव श्येनाविव विभिर्गतुभिरश्वदीयतं । गच्छतं ॥

अश्विना यद्द कर्हि चिच्छुश्रुयातमिमं हवै ।
वस्वीरु पु वां भुजः पृंचति सु वां पृचः ॥ १० ॥
अश्विना । यत् । ह । कर्हि । चित् । श्रुश्रुयातं । इमं । हवै ।
वस्वीः । ऊं इति । सु । वां । भुजः । पृंचति । सु । वां । पृचः ॥ १० ॥

हे अश्विना युवां यत्र यत्र कर्हि चित् स्थितवन्ती भवथः तत्रिमं मे हवमाद्भानं श्रुश्रुयातं । श्रुश्रुतं । श्रुत्वाग-
च्छतमित्यर्थः । किमर्थमित्युच्यते । वस्वीः प्रशम्या भुजो धनानि हविलक्षणाणि सु मुष्टु वां युवां पृंचति । मिश्र-
यति । प्राप्नुवति । उ इति पुरणः । कीदृशो भुजः । वा युवां सु मुष्टु पृचः संपर्चनाः । युवा प्राप्तुं कामयमाना
इत्यर्थः । अथवा सु पृचः सुसंपर्चनाः स्तोतारो वस्वीर्भुजो वां मुष्टु पृचति । संपर्चयति ॥ १० ॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं तृतीयं मुक्तं । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । पंक्तिः कंदः । अश्विनी देवता । अनु-
क्तां च । प्रति नवावस्युः पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कर्ता पांक्ते कंदस्याश्विनशस्त्रे चिदं मुक्तं । प्रति
प्रियतममिति पांक्तं । आ० ४. १५. इति हि सूचितं ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं ।
स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम श्रुतं हवै ॥ ११ ॥
प्रति । प्रियऽतमं । रथं । वृषणं । वसुऽवाहनं ।
स्तोता । वां । अश्विनी । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवै ॥ ११ ॥

हे अश्विनी । एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः । वां युवयोः प्रियतम रथं स्तोता अपिरवस्युः स्तोमेन प्रति मुपति ।
असं करोति । कीदृशं रथं । वृषण वर्षितार फलानां वसुवाहन धनाना वाहक । ईदृशं रथमागमनाय स्तोती
त्यर्थः । तस्मात् हे माधी मेधुविद्याविदितारी मम हवमाह्वान श्रुत । शृणुत ॥

अत्यायातमश्विना तिरो विश्वा अहं सना ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी मुपुम्ना सिंधुवाहसा माधी मम श्रुतं हवँ ॥२॥

अतिऽआयातं । अश्विना । तिरः । विश्वाः । अहं । सना ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । मुऽमुम्ना । सिंधुऽवाहसा । माधी इति ।

मम । श्रुतं । हवँ ॥२॥

हे अश्विना अत्यायातं । सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छत । यथाहमुपिर्विधाः सर्वा अस्मत्तिरोधिपजा । मना
सदा तिरस्करोमि । अथवाहं तिरः । तिरः मत् इति प्राप्तस्यति निरुक्त । ३ २० । प्राप्ता विश्वाः सर्वा । क्रिया
युष्मदीया अनृतिष्ठयमित्यर्थः । मना मनातनी दस्मा शत्रुणामुपतपयितारी हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथो मुपुम्ना
मुधनी सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारी वृष्टिप्ररणेन । तादृशो युवामत्यायातं ॥

आ नो रत्नानि विभ्रतावश्विना गच्छतं युवं ।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुपाणा वाजिनीवसू माधी मम श्रुतं हवँ ॥३॥

आ । नः । रत्नानि । विभ्रतो । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । जुपाणा । वाजिनीवसू इति वाजिनी

ऽवसू । माधी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥३॥

हे अश्विना नोऽस्मभ्य रत्नानि रमणीयानि धनानि विभ्रतो धारयतो युव युवा नोऽस्मान्वा आ गच्छत ।
हे रुद्रा रुद्रपूर्वो स्तुतो वा हे वाजिनीवसू वाजिनधनी युवा हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथो जुपाणा यज्ञ मेव
मानी संतावा गच्छतमिति । माधी इत्यादि गत ॥

सृष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृष्टाः कृणोति वापुषो माधी मम श्रुतं हवँ ॥४॥

सुऽस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्वसू । रथे । वाणीची । आऽहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृष्टाः । कृणोति । वापुषः । माधी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥४॥

हे वृषण्वसू वर्षधनी वर्षितारी वा वसुनां हे अश्विनी सुष्टुभः सुस्तोतुर्मम वाणीची वापुषा स्तुतिर्वा युवयो
रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभिः कृतित्यर्थः । उतापि च वा युवाभ्या ककुहो महान मृगो मृगयिता वापुषो
वपुष्पान्यजमानः पृष्टोऽसं हविः कृणोति । करोति । तस्मात्त्रम हव श्रुतमिति ॥

बोधिन्मनसा रथेपिरा हवन्श्रुता ।

विभिश्चवानमश्विना नि याथो अहंयाविनं माधी मम श्रुतं हवँ ॥५॥

बोधितऽमनसा । रथ्या । उपिरा । हवनऽश्रुता ।
विऽभिः । चवानं । अश्विना । नि । याथः । अर्वायाविनं । माधी इति । मम ।
श्रुतं । हवं ॥ ५ ॥

हे अश्विना बोधिमनसा बुध्यमानमनस्को रथ्या रथस्वामिनावपिरा शीघ्रगतारो सर्वगतयो वा हव नश्रुता हवनस्य स्मृतेः श्रोतारो युवा विभिरश्विवावमृषिमद्वयाविनं मायारहित नि याथः । यथा तमुपि प्राप्नवती तद्वन्मा प्रति पथि नि याथः । नितराभागच्छतं । प्र चवानाञ्जुजुषो वरिं । ऋग्वे० ५ १४. ॥ इति ह्युक्तं ॥ ॥ ५ ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वामः प्रुपितप्सवः ।
वयो वहंतु पीतये मह मुम्भिरश्विना माधी मम श्रुतं हवं ॥ ६ ॥
आ । वां । नरा । मनःऽयुजः । अश्वामः । प्रुपितऽप्सवः ।
वयः । वहंतु । पीतये । मह । मुम्भिः । अश्विना । माधी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ६ ॥

हे नरा कर्मणा नेतारा हे अश्विना वा युवा मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः । मुग्धचित्ता इत्यर्थः । प्रुपितप्सवो विचित्ररूपा वयः शीघ्रगतारोऽश्वामोऽथा आ वहंतु पीतये सोमपानाय । मुम्भिः मह अस्मभ्य देयैः सुखस्तमाधेधनादिभिर्वा मह वहंतु ॥

अश्विनावेह गच्छतं नामत्या मा वि वेनतं ।
तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माधी मम श्रुतं हवं ॥ ७ ॥
अश्विना । आ । इह । गच्छतं । नामत्या । मा । वि । वेनतं ।
तिरः । चित । अर्यऽया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या । माधी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ७ ॥

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आ गच्छतं । हे नामत्या मा वि वेनत । विगतकामो मा भवतं ॥ वेनतः काति कर्म ॥ हे अदाभ्याह्रिष्यो पुत्र्यो अर्यवार्यो स्वामिनो युवा ॥ मुषां मुलुगित्यादिना मुषो याजादेशः ॥ तिरश्चित अतर्हिताहरदेशादपि युवा वर्तिरस्मयज्ञगृह परि यात । आगच्छत ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती ।
अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुष भृषथो माधी मम श्रुतं हवं ॥ ८ ॥
अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।
अवस्युं । अश्विना । युवं । गृणंतं । उपे । भृषथः । माधी इति । मम । श्रुतं । हवं ॥ ८ ॥

हे अदाभ्या अशिःस्यो हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युव युवामस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्य गणतं स्तुवत मामुष भृषथः । उपप्राप्त ॥

अभृदुषा रुणत्पशुराग्निरंधाय्वृत्वियः ।
अयोजि वां वृषणसू रथो दसावमर्त्वो माधी मम श्रुतं हवं ॥ ९ ॥

अभृत । उपाः । रुग्न्तऽपशुः । आ । अग्निः । अधायि । ऋत्विजः ।
अयोजि । वा । वृषणवमू इति वृषणऽवमू । रथः । दसो । अमर्त्यः । माध्वी इति ।
मम । श्रुतं । हवँ ॥ ९ ॥

उपा व्यष्टिरभृत । अग्निश्च रुग्न्तपशुर्दोषपशुमान् । प्रकाशितवृत्तिरित्यर्थः । अथवा पशवः किरणाः । रुग्
द्रुग्मिः मन् अधायि । वेद्यामधीयत अपिराहवनीय ऋत्विज ऋतां कानि भव । हे वृषणाम् प्रदत्तधनी हे
दस्री वा युवयोरमर्त्याऽमरणधर्मा ध्रुवो रथोऽयोजि । अर्थयुक्तो भवत्यित्यर्थः ॥ उदमि लुङ्ङिट इत्यनेके
प्लथेषु लुङ् भवति । इह प्रार्थनाया ॥ माध्वी इत्यादि गत ॥ ॥ १६ ॥

आ भात्यग्निरिति पचर्चं चतुर्थं मुक्तं भोमस्याविरार्पं वैष्टममाश्रित् । अत्रानुक्रमणिका । आ भाति पचा
त्रिरिति ॥ प्रवर्ग्यंऽभिष्टवार्थमिदं मुक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निर्यावाणव । आ० ४ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाक
आश्रितं कर्ता वैष्टमं कदस्याश्रितगम्ये च्छेदमादिकं द्वि मुक्तं । सूत्र्यं हि । आ भात्यग्निरिति मुक्ते । आ० ४ १५ ।
इति ॥ अत्रोप्यामं होतुरतिरिक्तोक्त्य इदं मुक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निं जघस्य पतिना वयमिति परिधा-
नीयम् । आ० ९ १५ । इति ॥

आ भात्यग्निरूपसामनीवमुद्दिप्राणां देवया वाचां अस्म्युः ।
अर्वाचां नृनं रथ्यह यातं पीपिवांसमश्विना घर्ममच्छ ॥ १ ॥
आ । भाति । अग्निः । उपसां । अनीकं । उत । विप्राणां । देवऽयाः । वाचः । अस्म्युः ।
अर्वाचां । नृनं । रथ्या । उह । यातं । पीपिऽवांसं । अश्विना । घर्मं । अच्छं ॥ १ ॥

उपसामनीकमनीकभृत । अनीकं मृतम् । उपसि प्रवृध्यमान इत्यर्थः । तादृशीऽपिरा भाति । दीप्यते ।
यद्वा । उपसा मुखमा भाति । दीपयति । उपकाले ह्यययः पतिवोध्ते । किञ्च विप्राणां मधाश्विना स्तोत्रणा
देवया देवकामा वाचः स्तोत्राण्यदग्न्युः । उच्चिष्ठति । यस्मादेव तस्मात् हे रथ्या रथ्यन्तामिनावश्विनावर्वाचा
स्मदभिमवाचर्त्वा नृनमत्यास्मिन्त्यागदिन इहा यात । क पति । पीपिवासं प्यागं परिवृद्धं घर्मं पदीऽ यज्ञ ।
यद्वा । पीपिवासमाथायित वसतीवरीभिः । वरदप मोसरम । अथवा धृतादिना पीपिवास घर्मं प्रवर्ग्यमन्वा
भिलत्यह यात । प्रवर्ग्यंऽस्य मुक्तस्य विनियोगः ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिष्ठांति नृनमश्विनीपस्तुतेह ।
दिवाभिपित्वेऽवमागमिष्ठा प्रत्यर्चति दाशुपे शंभविष्ठा ॥ २ ॥
न । संस्कृतं । प्र । मिमीतः । गमिष्ठा । अति । नृनं । अश्विना । उपऽस्तुतः । उह ।
दिवा । अभिऽपित्वे । अवमा । आऽगमिष्ठा । प्रति । अर्चति । दाशुपे । शंभविष्ठा ॥ २ ॥

अश्विनीं संस्कृतं घर्मं न प्र मिमीतः । न हिन्ता । किन्तु अत्यतिकं घर्ममसीपि नृनमिदानीतिह यज्ञ गमिष्ठा
गतुतमावश्विनाश्विनावुपस्तुतोपस्तुतो भवतः । दिवाभिपित्वे दिवसभ्यामिपतेने प्रात कालेऽवमा रथ्येण सह
गमिष्ठागंतुतमी । अर्चति प्रति वृद्धभुता । वर्तिर्जीवन । तदभावोऽवतिः । तद्द्रहितमज्ञ यथा भवति तथागत
तमी । आगत्य च दाशुपे हविर्दत्तवते यज्ञमानाय शंभविष्ठा मुखस्य भावयितारो मृत्यः ॥

उता यातं संगवे प्रातरह्ना मध्यंदिन उदिता सृथेस्य ।
दिवा नक्तमवसा शंतमेन निदानी पीतिरश्विना तंतान ॥ ३ ॥

उत । आ । यातं । संऽगवे । प्रातः । अहः । मध्यंदिने । उतऽउता । सूर्यस्य ।
दिवा । नक्तं । अवंसा । गंऽतमेन । न । इदानीं । पीतिः । अश्विना । आ । ततान् ॥ ३ ॥

अहो द्वधा त्रिधा पंचधा षडशधा समाना विभागाः संति । इह पंचधा विभाग आत्तः ॥ उतापि चा
यात । आगच्छतं । कदा । संगवे संगवकाले । संगच्छतं गावो दोहनभूमि यस्मिन्काले स संगवः । राज्यपरकाले
हि गावो वने हिमतृणानि भक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तते । तथा प्रातः प्रातःकालेऽपि । तथा
मध्यदिनेऽहो मध्यकाले सूर्यस्योदितोदितावभ्युदयेऽत्यंतप्रवृत्तसमये । अपराह्ण इत्यर्थः । एतत्सायाहस्याप्युप-
लक्षणं । न केवलमुक्तं खेव कालेषु किंतु हि दिवा नक्तं सर्वदा गंतमेन सुखतमेनावसा रक्षणं न हविषा वा नि-
मित्तना यातं । किमर्थमागम्यते पूर्वमेवाह्यर्देवः स्वीकृतत्वात् नैत्याह । इदानीमपि पीतिरतरद्वानां पानं
ना ततान न तनोत्यश्विनाश्विनां विहायति शेषः ॥

इदं हि वां प्रदिवि स्थानमोक्तं इमे गृहा अश्विनेदं दुरीणं ।
आ नो दिवो बृहत्तः पर्वतादाज्ञो यातमिषमूर्जे वहता ॥ ४ ॥
इदं हि । वां । प्रऽदिवि । स्थानं । ओक्तं । इमे । गृहाः । अश्विना । इदं । दुरीणं ।
आ । नः । दिवः । बृहत्तः । पर्वतात् । आ । अत्ऽभ्यः । यातं । उपं । ऊर्जे । वहता ॥ ४ ॥

हे अश्विना वा युवयोः प्रदिवि पुराणमिदं ह्योको निवामयोर्ग्यं स्थानमुत्तरव्याख्यं । अथ सीमिकवेद्य-
भिप्रायणाह । इमे गृहाः प्राचीनवशादयः । इदं दुरीणं देवयजनगृहं । नोऽस्मदर्थं दिवो युलोकाबृहत्तः
पर्वतात् पर्ववतो मेघादज्ञोऽपां कारणादंतरिक्षादा यातं । आगच्छतं । किं तूष्णीं । न । इमूर्जे चाज्ञं बलं
च । बलसाधनमज्ञं सारभुतमित्यर्थः । तादृशं वहता वहती ॥

समश्विनोरवंसा नृतनेन मयोभुवां सुप्रणीती गमेम ।
आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५ ॥
सं । अश्विनोः । अवंसा । नृतनेन । मयःऽभुवां । सुऽप्रणीती । गमेम ।
आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥

वयं सं गमेम संगच्छामश्विनोर्नृतनेनावसान्यकृतेन रक्षणं न मयोभुवा सुखस्य भावयिष्या सुप्रणीती
सुप्रणीत्या सुप्रागमनेन च । अपि वेत्ते उभे अवसो विशापणे । उक्तलक्षणं सं गमेम । नोऽस्मभ्यं रयिमा वहतं ।
उत वीरान पुत्रादीनां वहतं । हे अमृतामरणधर्माणां विश्वानि सौभगानि सुभगत्वान्या वहतं ॥ १७ ॥

प्रातर्यावाणति पंचर्षं पंचमं मुक्तमात्रियं त्रिष्टुभमाश्विन । प्रातर्यावाणति ह्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विन-
शस्त्रयोः पूर्वमुक्तेन सहोक्तो विनियोगः ॥ अप्रोथामि मेवावरुणातिरिक्तोक्थं इदमेव शस्यं । तथा च सूत्रितं ।
प्रातर्यावाणा क्षत्रस्य पते मधुमतमूर्ति । आ० ९ ११ । इति ॥

प्रातर्यावाणा प्रथमा यज्ञध्वं पुरा गृध्रादररूपः पिवातः ।
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्र गंसंति कवयः पूर्वभाजः ॥ १ ॥
प्रातःऽयावान्ता । प्रथमा । यज्ञध्वं । पुरा । गृध्रात् । अररूपः । पिवातः ।
प्रातः । हि । यज्ञं । अश्विना । दधाते इति । प्र । गंसंति । कवयः । पूर्वऽभाजः ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरं च यज्ञगतां प्रथमात एवेतरेभ्यो देवभ्यः पूर्वभाविनीं प्रकृष्टतमां वाश्विनीं यजध्वं । किमर्थं । प्रथमयागनियोग उच्यते । गुप्तादभिकालतोऽरूपोऽदातू रक्षःप्रभंतः पुरा पूर्वं पिबतः । पिबतो । अनागतो कथं यष्टुं शक्यावित्यत आह । अश्विनाश्विनीं प्रातर्हि यज्ञं दधाते । धारयतः । संभजतः । पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयोऽनुचाना ऋषयः प्रातरं वेतो प्र गमति । ये वा अनुचा नास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २ ३८ । इति हि निगमः ॥

प्रातर्यज्ञध्वमश्विनीं हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टं ।

उतान्यो अस्मद्यज्ञते वि चावः पूर्वःपूर्वा यज्ञमानो वनीयान् ॥२॥

प्रातः । यजध्वं । अश्विनीं । हिनोत । न । सायं । अस्ति । देवऽयाः । अजुष्टं ।

उत । अन्यः । अस्मत् । यज्ञते । वि । च । आवः । पूर्वः । पूर्वः । यज्ञमानः । वनीयान् ॥२॥

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनीं प्रातः प्रातरं च यजध्वं । पुत्रयध्वं । शुध्वं । हिनोत । परिहणुत हवींषि । सायं सायंकाले हविर्देवया देवगामि नामि । न विर्यते । देवा न स्वीकुर्वतीत्यर्थः । अजुष्टममयं तद्वति । पूर्वाह्णे च देवानामिति हि श्रुतिः । उतास्मदस्मन्नोऽन्यः कोऽपि यज्ञते यज्ञत मोमेन वि चावः वितपेयस्य हविषा । अतोऽस्मात्पुत्रेषु च मध्ये पूर्वः पूर्वा यज्ञमानो यः पूर्वः पूर्वा यथा भवति स वनीयान् देवानां संभजनीयः संभाव्यो भवति ॥

हिरण्यत्वग्विपाश्विने पशो हविषो याज्या । हिरण्यत्वङ्मधुवर्णां घृतसुरभिं क्विद्रं सुरधं ज्मन । आ० ३ ८ । इति हि सूचितं ॥

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णां घृतसुः पृश्नो वहन्ना रथो वर्तते वां ।

मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दरितानि विश्वा ॥३॥

हिरण्यऽत्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽसुः । पृश्नः । वहन् । आ । रथः । वर्तते । वां ।

मनःऽजवाः । अश्विना । वातऽरंहाः । येन । अतिऽयाथः । दुःऽदितानि । विश्वा ॥३॥

वां युवयो रथः पृश्नोऽज्ञममृतं वहन्ना वर्तते । अस्मदभिमवमागच्छति । कीदृशो रथः । हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्यावृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतसुरदकस्य प्रसवनी मनोजवा मनोवर्गो वातरंहा वातमदृगवगः । हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दरितानि दुर्गमनाश्चागंनतियाथः अति कस्य गच्छथः ॥

यो भृयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेप चनिष्ठं पित्वो ररते विभागे ।

स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनृध्वभासः सदमित्तुतुयात ॥४॥

यः । भृयिष्ठं । नासत्याभ्यां । विवेपं । चनिष्ठं । पित्वः । ररते । विऽभागे ।

सः । तोकं । अस्य । पीपरत् । शमीभिः । अनृध्वऽभासः । सदैव । इत । तुतुयात् ॥४॥

यो यज्ञमानो विभागे हविर्विभागवति । यागे नामत्याभ्यामश्विभ्यां भृयिष्ठं चनिष्ठं । चन इत्यत्र नाम । नि० ६. १६. । वहन्नं कर्म विवेपं करोति । पित्वः ॥ कर्मणि पृष्ठी ॥ अज्ञं च ररते ददाति स यज्ञमानो ऽस्यात्मन एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयत शमीभिः कुर्मभिः । अनृध्वभासो नृध्वसंज्ञकान् । यथा । ऊर्ध्वभासो ऽस्यः । अपिरहितानयष्टुन् सदमित् सदैव तुतुयात् । हिस्मात् ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभंगानि ॥५॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सौभंगानि ॥५॥

समश्चिनोरिति पंचमी गता ॥ १८ ॥

अश्चिनावहेति नवर्चं पष्ठं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अश्चिनी नव सप्तवधिस्युष्णिगादि चतुर्थी त्रिष्टुप्यं चानुष्टुभ इति । सप्तवधिर्नामात्रेय ऋषिः । आदितस्मिन् उष्णिगश्चतुर्थी त्रिष्टुपि शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक अश्चिने क्रतावांष्णिङ् कंदस्याश्चिने शस्त्रे चाश्वमृचो विनियुक्तः । सूचितं च । अश्चिना वर्तिरस्मदाश्चिनाविह गच्छतमिति तृतीया । आ० ४ १५ । इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयमाश्चिनमृचः । सूचितं च । अश्चिनाविह गच्छतमा याह्यद्विभिः सुतं । आ० ७ १० । इति ॥

अश्चिनाविह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं । हंसाविव पततमा सुताँ उपं ॥१॥

अश्चिनो । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं । हंसाऽडव । पततं ।

आ । सुतान । उपं ॥१॥

हे अश्चिनाविहास्मिन्याग आ गच्छतं । हे नामत्या मा वि वेनतं । वेनतिः कातिकर्मा । मा विकामी भवतं । निःसृष्टावकामी वा न भवतमित्यर्थः । हंसाविव ती यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतान्भिषुतान सोमानुपा पतत । उपागच्छत ॥

अश्चिना हरिणाविव गौराविवानु यवसं । हंसाविव पततमा सुताँ उपं ॥२॥

अश्चिना । हरिणीऽडव । गौराऽडव । अनु । यवसं । हंसाऽडव । पततं । आ ।

सुतान । उपं ॥२॥

हे अश्चिना हरिणाविव गौराविव गौरमुगाविव च । ती यथा यवसं घासमनु धावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छतं ॥

अश्चिना वाजिनीवसू जुषेथाँ यज्ञमिष्टये । हंसाविव पततमा सुताँ उपं ॥३॥

अश्चिना । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । जुषेथाँ । यज्ञं । इष्टये । हंसाऽडव ।

पततं । आ । सुतान । उपं ॥३॥

हे वाजिनीवसू अत्रार्थं वासयितारावश्चिना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टार्थिपणाय वा जुषेथाँ । संवेथा ॥

अत्रिर्यज्ञामवरोहन्वीसमजोहवीन्नाधमानेव योषा ।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्चिना शंतमेन ॥४॥

अत्रिः । यत् । वां । अवऽरोहन । ऋबीसं । अजोहवीत् । नाधमानाऽडव । योषा ।

श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेन । आ । अगच्छतं । अश्चिना । शंतमेन ॥४॥

अचिरस्मृत्या यद्यदा वां युवामज्जोहवीत अस्मीषीत नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव । सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋचीमं तुपाप्रिमप्रिकुडे जिप्रः सन् अवरोहन विमूचन अजोहवीत् । श्वेनस्य चिञ्जवसा श्वेनस्य गरुडते इव वेगेन । चिदिदित्युपमार्थं । अथवा श्वेनस्य जवसा वेगेन नृतनेन प्रथमोत्पत्तेन सततं गच्छतः श्वेनस्य प्रथमज्वेन शतमेनास्माकं सुखतमेन च रथेन त रचितुमागच्छत हे अश्विना ॥ १९ ॥

अत्र ब्रूवतीतिहासं सप्रवधिः पुराविदः ॥ भ्रातृव्याः पटिकाया तमपि प्रविष्टं यत्नतः । मुद्रा कृत्वा गृहे स्वीये रक्षयित्वा न्यवेगयन् ॥ न सगच्छत भार्या स्यां यथा रात्री तथा कृत । प्रातः प्रातः समुत्थाय निर्माथि ष्यति तं मुनिं ॥ एव स्थित्वा चिरं कालं पेटाया दूषितः कृणः । उपाय चितयामास निर्गमस्य चिर मुनिः ॥ हृदि निश्चित्य नामत्यावस्तीपीदृष्टमानसः । तमश्विनीं समागत्य समुत्थाय च पेटिका ॥ उदृत्य तमपि ग्रीध तावदृष्टं बभूवतुः । स ऋषिभार्यया सार्धं रमित्वाथ पुनर्भयात् ॥ प्रातरत्य पुनः पेटा प्रविश्य प्रागिव स्थितः । पेटानिवाससमये दृष्टवानुगदय तदा ॥

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सृष्यंत्या उव ।

श्रुतं मे अश्विना हवै सप्रवधिं च मुंचतं ॥ ५ ॥

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सृष्यंत्याऽऽउव ।

श्रुतं । मे । अश्विना । हवै । सप्रवधिं । च । मुंचतं ॥ ५ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपे पेटिके वि जिहीष्व । विगच्छ । विवृता भव । सृष्यत्या इव प्रसवोऽस्य्या स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रियते तथा त्वमपि विवृता भव । तदर्थं हे अश्विनाश्विनीं य हवमाह्वानं श्रुत । शृणुतं । श्रुत्वा च सप्रवधिं च मामपि मुंचत । मोचयत ॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्रवधये ।

मायाभिरश्विना युवं वृष्टां सं च वि चाचथः ॥ ६ ॥

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्रवधये ।

मायाभिः । अश्विना । युवं । वृष्टां । सं । च । वि । च । अचथः ॥ ६ ॥

भीताय निर्गमाद्विभ्रंषे नाधमानाय विमोह याचमानाय सप्रवधये ऋषये हे अश्विनाश्विनी युव युवा मायाभिवृत्त वृत्तविकारा पेटिका स चाचथः । मम निर्गमार्थं सगच्छथः । व्यचथथ । विभक्त कृच्छथः ॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिगयति सर्वतः ।

एवा ते गर्भं एजतु निरतु दणमास्यः ॥ १ ॥

यथा । वातः । पुष्करिणीं । समिगयति । सर्वतः ।

एव । ते । गर्भः । एजतु । निऽऽएतु । दणऽऽमास्यः ॥ १ ॥

एतदावृत्तयं गर्भस्त्राविष्णुर्नपत ॥ एतदावृत्तयणासौ सप्रवधिः स्वयोषितः । गर्भिण्याः प्रसवायाशु सुतवानश्विनावुषिः ॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरादिकं सर्वतः समिगयति सस्यकं चाचयति एवैव तव गर्भं एजतु । कपतां । इतस्ततः संचरतु । दणमास्यो दणं मासानं गर्भं स्थितो निरतु । निर्गच्छतु ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवा त्वं दणमास्यं सहावेहि जरायुणा ॥ ८ ॥

यथा । वातः । यथा । वनं । यथा । समुद्र । एजति ।

एव । त्वं । दशमास्य । सह । अवं । इहि । जरायुणा ॥ ८ ॥

वातो यथा कंपमानो वनं कंपयति स्वयं । यथा समुद्रश्चलति चान्यते वायुना ॥ स्थित्वा दशीव
मासास्त्व गर्भेन्दिब्रन मुवेष्टितः । निर्गच्छ जठरात्कान्तुर्जरायुजस्ततः पतंत ॥

दश मासाञ्छशयानः कुमारो अधि मातरि ।

निरतु जीवो अक्षती जीवो जीवत्या अधि ॥ ९ ॥

दश । मासान् । शशयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।

निःऽरेतुं । जीवः । अक्षतः । जीवः । जीवत्याः । अधि ॥ ९ ॥

दश मासानुपित्वासी जननीजठरं मुख । निर्गच्छतु मुखं जीवो जननी चापि जीवतु ॥ २० ॥

महं नो अक्षति दशर्चं सप्तमं मुक्तमात्रियस्य सत्यश्रवसि आपं पांक्तमुपस्य । अनुकस्यते च । महं दश सत्य-
श्रया उपस्यं तु पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक उपस्यं कर्त्ता पांक्तं कुंदस्याद्यिनगस्यं चिदं मुक्तं । मृच्यते हि । महं नो
अक्षति पांक्तं । अ० ४ १४ । इति ॥

महे नो अद्य बोधयोपो राये दिवित्मती ।

यथा चित्तो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वसूनृते ॥ १ ॥

महे । नः । अद्य । बोधयः । उपः । राये । दिवित्मती ।

यथा । चित् । नः । अबोधयः । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्वागर्दिने हे उप उपोदेवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्मान्महं महतं राये धनप्राप्तये बोधय ।
प्रज्ञापय । प्रकाशयित्थर्थः । मति प्रकाशं क्रतुद्वारा द्रव्यस्योपाज्जयितुं शक्यत्वात् । यथा चित् यथैव पुर्वं नो
ऽस्मान्बोधयः अतीतिपु दिवमपु यथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः । हे मुजति गोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते ।
अश्रायो प्रियमत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा । हे तादृशि देवि वाय्यं वश्यपुत्रं सत्यश्रवसि मख्यनुगृहाणेत्यर्थः ॥

या मुनीथे गोचद्रथे व्यौच्छो दुहितदिवः ।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वसूनृते ॥ २ ॥

या । मुऽनीथे । गोचत्ऽरथे । वि । व्यौच्छः । दुहितः । दिवः ।

सा । वि । उच्छ । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ २ ॥

हे दिवो दुहितदिवः मृयंस्य पुत्र्युपो या त्वं मुनीथ एतन्नामके गोचद्रथे गुचद्रथस्थापत्ये पुर्वं व्यौच्छः
व्यावामयस्तमामि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन वलवति वाय्यं वश्यपुत्रं सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ । तमो विवामय ।
उच्छी विवामि । विवामो वर्जनं । शिष्टमुक्तं ॥

सा नो अद्याभरद्भसुर्व्युच्छा दुहितदिवः ।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वसूनृते ॥ ३ ॥

सा । नः । अद्य । आभरत्ऽवसुः । वि । उच्छ । दुहितः । दिवः ।

यो इति । वि । व्यौच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥ ३ ॥

हे बुहितर्दिव उष आभरदसुराहतधना मा प्रसिद्धा त्वं नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिने व्युक्त । तमो विवामय ।
हे सहीयसि यो या । उकारोऽनर्थकः । या त्वं पुर्वं व्योक्तः साद्यापीति ॥

अभि ये त्वा विभावरि स्तोमिगृणति वह्यः ।

मघर्मघोनि सुश्रियो दामन्वतः सुरातयः सुजति अश्वसूनृते ॥४॥

अभि । ये । त्वा । विभाऽवरि । स्तोमिः । गृणति । वह्यः ।

मघैः । मघोनि । सुऽश्रियः । दामनऽवतः । सुऽरातयः । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥४॥

हे विभावरि प्रकाशोपेते ॥ विभागद्वाक्कंदसीवनिपाविति वनिप । भातिवा कर्तरि वनिप ॥ उपस्त्वा
स्वामि प्रति ये वह्यो वोढार अतिवजः स्तोतारः स्तोमिः स्तोमिगृणति म्बति ते स्तोतारो मघर्म मघोनि
धनेधनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियो भवति । सुश्रियिभिराश्रयणीया भवति । दामन्वतो दानवतो भवति । सुरा
तयः । रातिदानं । मुदानाश्च भवति ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे हृदयंति मघत्तये ।

परि चिद्धय्यो दधुददतो राधो अह्यं सुजति अश्वसूनृते ॥५॥

यत् । चित् । हि । ते । गणाः । इमे । हृदयंति । मघत्तये ।

परि । चित् । वष्टयः । दधुः । ददतः । राधः । अह्यं । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥५॥

हे उपो यच्चिद्धि । हीति पुरणः । यत् ये केचन ते तव मभुता इमे पुरतो वतमाना गणा मघभुता
मघत्तये धनदातये धनदानाय धनवत्त्वाय वा हृदयति उपहृदयति ते सर्वेऽप्यस्मान् परि दधुः परितो
धारयति वष्टयोऽस्मान्नेव कामयमानाः । किं कुर्वतः । अह्यमह्यमागमनीमसन्नावह वा राधो धन
हविर्लक्षण ददतो यजत इत्यर्थः । अर्थिभ्योऽनीण ददतो वा । ये त्वा हविर्ददतः म्बति ते सर्वेऽप्यस्मदर्थमेव
फलं धारयति । म्बतीत्यर्थः । अथवा यदीत्यत्र यद्यपीति याख्येय । तस्मिन् पक्षे उत्तरवाक्ये तथापीत्यथा
हार्यं । अवशिष्टं समान ॥ ॥२१॥

ऐषु धा वीरवद्यग उपो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यह्या मघवानो अरांसत् सुजति अश्वसूनृते ॥६॥

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यगः । उपः । मघोनि । सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अह्या । मघऽवानः । अरांसत् । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥६॥

हे उपो देवि मघोनि मघवति त्वमेषु सूरिषु स्तोत्रेषु वा वीरवद्यगो वीरेः पुत्रादिभिरुपेतमत्र यगो
वा आ धाः । आधिह । आदिह । आनय । ये मघवानो धनवतो सुरयो नोऽस्मभ्य तव स्तोत्रयो राधांसि
धनान्यह्यावीणान्वरासत् दधुः त्वित्यर्थः ॥

तेभ्यो द्युम्नं बृहद्यग उपो मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यश्वा गव्या भजंत सूरयः सुजति अश्वसूनृते ॥७॥

तेभ्यः । द्युम्नं । बृहत् । यगः । उपः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अश्वा । गव्या । भजंत । सूरयः । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥७॥

हे उपो मघोनि त्व तेभ्यो बुध्न योतमानं हिरण्यादिष्टपं धनं बृहद्यगो महदन्नं महतीं कीर्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आ वह । य आद्या नोऽस्मभ्यं राधांसि धनान्यश्याश्वर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्व-
समूहान च भजत भजरेन ददुः सुरयो दातारः ॥

उत नो गोमतीरिप आ वहा दुहितदिवः ।

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रः शोचंद्भिरर्चिभिः सुजति अश्वसूनृते ॥८॥

उत । नः । गोऽमतीः । उपः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।

साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रः । शोचंत्ऽभिः । अर्चिऽभिः । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥८॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानीषोऽन्नान्या वह आगथ हे दिवो दहितरूपः । कदा । सूर्यस्य
रश्मिभिः साकं शोचंद्भिर्दीपयद्भिः शुक्रनिर्मलैरर्चिभिरपेक्षितोभिश्च साकं । सूर्योदयकालेऽग्नीधनकाले चित्त्वर्थः ॥

युच्छा दुहितदिवो मा चिरं तनुथा अपः ।

नेत्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरौ अर्चिषा सुजति अश्वसूनृते ॥९॥

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।

न । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः । अर्चिषा । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥९॥

हे दिवो दहितरूपः त्व युच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्मदीयं कर्म प्रति चिरं विलंबं मा तनुथाः । त्वा
त्वां रिपुं स्तेनं यथा संतापयति राजादिस्तद्वत्सूरः सूर्योऽर्चिषा तेजसा जेत नैव तपाति । तप्यात । शीघ्रं नो
दत्त्वित्त्वर्थः ॥

एतावद्धेदुपस्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।

या स्तोतृभ्यो विभावर्युच्छंती न प्रमीयसे सुजति अश्वसूनृते ॥१०॥

एतावत् । वा । इत् । उपः । त्वं । भूयः । वा । दातुं । अर्हसि ।

या । स्तोतृऽभ्यः । विभाऽवरि । उच्छंती । न । प्रऽमीयसे । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥१०॥

हे उपस्त्वमस्मभ्यं वाथवा दित्सित किमेतावदेव । इच्छद् एवकारार्थः । अस्मिन् मुक्ते प्रार्थितमेवत्वर्थः ।
अथवा भूयो दातुमर्हसि । अपार्थितमपि । यद्वातव्यमस्मि तत्सर्वं देहीत्वर्थः । हे विभावयुषो या त्वं स्तोतृभ्य
स्तेषां लोकैर्वदिकव्यवहारार्थं युक्तं तमो विवासयंती न प्रमीयसे । न हसि । न क्रुध्यसीत्यर्थः । सा त्वं
दातुमर्हसीति ॥ सोऽत्र हिमायामित्यस्मात् प्रास्थानि व्यत्ययनं श्यन ॥ ॥१०॥

युतशामानमिति पवृचमष्टमं मुक्ते । तत्रानुक्रमणिका । युतशामानं ण्डिति । मत्वथवा ऋषिः । अनुक्त-
त्वात् त्रिष्टुप । उपस्य त्वित्युक्तत्वाद्वा देवता ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता वैश्वं कंदस्याश्विनशस्त्रे चिदं मुक्तं ।
सुवित च । युतशामानमुषो वाजेन । आ० ४ १४ । इति ॥

युतशामानं बृहतीमृतेन ऋतावरीमरुणसुं विभातीं ।

देवीमुपसं स्वरावहंतीं प्रति विप्रांसो मतिभिर्जरंते ॥१॥

युतत्ऽशामानं । बृहतीं । ऋतेन । ऋतऽवरीं । अरुणऽसुं । विऽभातीं ।

देवीं । उपसं । स्वः । आऽवहंतीं । प्रति । विप्रांसः । मतिऽभिः । जरंते ॥१॥

श्रुतव्यामान दीप्तरथां बृहतीं महतीमृतिन मयिन यज्ञेन वर्तावरीमृतवतीमरुणप्समरुणरूपां विभातीं
युक्तीं देवीं श्रुतमानामुपमं स्वरावहतीं सूर्यं गच्छतीं । एवं महानुभावामुपमं विप्रासो मेधाविनः स्वत्वित्तो
मतिभिः स्मृतिभिः प्रति जर्ते । स्मृतिः ॥

एषा जनं दर्शता बोधयती सुगान्पथः कृण्वती यात्यग्ने ।

बृहद्रथा बृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्यच्छत्यग्ने अहां ॥२॥

एषा । जनं । दर्शता । बोधयती । सुऽगान् । पथः । कृण्वती । याति । अग्ने ।

बृहत्ऽरथा । बृहती । विश्वंऽइन्वा । उषाः । ज्योतिः । यच्छति । अग्ने । अहां ॥२॥

दर्शता दर्शनीर्थोषा बोधयती । कं । जनं । प्रमुप्रमित्यर्थः । पथः सुगान् सुगमनात् ऋण्वत्यं सूर्यस्य
पुरस्तादाति । गच्छति । कीदृश्याः । बृहद्रथा प्रभुतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्व व्याप्तवाना विश्व
तर्पणा वा । इन्द्रश्या अहामंथे ज्योतिस्तजो यच्छति ॥

एषा गोभिररुणेभिर्युजानासंधंती रयिमप्रायु चक्रे ।

पथो रदती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥३॥

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । असंधंती । रयिं । अप्रंऽआयु । चक्रे ।

पथः । रदती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता । विश्वऽवारा । वि । भाति ॥३॥

एषोषा अरुणभिररुणवर्णागोभिर्ध्वलीवर्दं रथ युजाना योजयत्यन्धत्वात्पृथ्वीणा वा । किं । रयिं धन-
मप्रायप्रगंतु अविचलितं चक्रं । करोति । किं कुर्वती । पथो मार्गान् रदती प्रकाशयती । किमर्थं । सुविताय
सुष्टु गमनाय देवी श्रुतमाना पुरुष्टुता बहभिः स्मृता विश्ववारा सर्ववर्णीया वि भाति । प्रकाशं करोति ॥

एषा व्येनी भवति द्विवर्ही आविष्कृण्वाना तन्वं पुरस्तात् ।

ऋतस्य पंथामन्वेति साधु प्रजानतीव न दिशो मिनाति ॥४॥

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽवर्हीः । आविऽकृण्वाना । तन्वं । पुरस्तात् ।

ऋतस्य । पंथां । अनु । एति । साधु । प्रजानतीऽइव । न । दिशः । मिनाति ॥४॥

एषोषा व्येनी भवति विशेषण श्रुता भवति द्विवर्ही द्वयोः प्रथममध्यमयोः परिवृद्धीयाः पश्चात्तन् स्वीया
तन्नुमाविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती । कृत्वा । पुरस्तात् पूर्वस्या दिशि । किंच ऋतस्यादित्यस्य पथा पथान् साधु
मस्यगन्वति । किंच प्रजानतीव विश्वं प्रजापयती । इवति समत्यर्थं । न दिशो मिनाति । न हिनस्ति । प्रत्युत
दिशः प्रकाशयति । अथवा प्रजानतीवानुगतव्यमिति प्रकंपणावगच्छती चतस्य पथामन्वति ॥

एषा शुभ्रा न तन्वीं विदानोर्ध्वं स्नाती दृश्ये नी अस्थ्यात् ।

अप द्वेषा बाधमाना तमांस्युषा दिवो दृहिता ज्योतिपागात् ॥५॥

एषा । शुभ्रा । न । तन्वीः । विदाना । ऊर्ध्वाऽइव । स्नाती । दृश्ये । नः । अस्थ्यात् ।

अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उषाः । दिवः । दृहिता । ज्योतिपा । आ । अगात् ॥५॥

एषोषाः शुभ्रा न शुभवर्णा निमन्ना स्तनकृता योषिदिव तन्वीऽगानि विदाना प्रजापयती स्नाती स्नान
कृषाणोर्ध्वोन्नतेव स्नानादान्तिष्ठतीव नोऽस्मदर्थमस्माकं पुरतो वा दृश्ये सर्वेषां दर्शनायोदस्थ्यात् । पूर्वस्यां

द्विभृन्तिष्ठति । किं कुर्वती । द्विपो द्विष्याणि तमांस्प वाधमाना दिवो दुहितोषा ज्योतिषा तेजसा सहागात् ।
आगच्छति ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नृन्योषेव भद्रा नि रिणीति अस्मः ।

वृष्वर्षती दाशुपे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वथाकः ॥ ६ ॥

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नृन । योषाऽडव । भद्रा । नि । रिणीति । अस्मः ।

विऽऊर्षती । दाशुपे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः । पूर्वथा । अकरित्यकः ॥ ६ ॥

एषोषाः प्रतीच्यभिमुखा सती दिवो दुहिता नृन सर्वान् प्राणिनः प्रति भद्रा योषव कन्याणवेषा रोषि
द्विवाप्सो रूप नि रिणीति । प्ररयति । किंच दाशुपे हविर्दाने यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि
वृष्वर्षती प्रयच्छती युवतिर्नित्ययावना सर्वत्र मिश्रयती वा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमेव ज्योतिस्तेजोऽकः ।
करोति ॥ ॥२३ ॥

युंजते मन इति पंचर्च नवमं मुक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । युंजते पच श्यावाशः सावित्रं तु जागतमिति ।
श्यावाशो नामात्रेय ऋषिः । जगती कंदः । सविता देवता ॥ पृष्याभिप्रवपडहभ्योः प्रथमेऽहनि वैश्वदेवगस्त्रे
सावित्रनिविदानमिदं । सूत्रितं च । युंजते मन इहेह व इति चतस्रः । आ० ७ प । इति ॥ आद्या यावस्त्रोत्रे
ऽपि । सूत्रितं च । युंजते मन उत युंजते धिय आ तू न इद्र मुमंत । आ० ५ १० । इति ॥

युंजते मन उत युंजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १ ॥

युंजते । मनः । उत । युंजते । धियः । विप्राः । विप्रस्य । बृहतः । विपःऽचितः ।

वि । होत्राः । दधे । वयुनऽवित् । एकः । इत् । मही । देवस्य । सवितुः । परिऽस्तुतिः ॥ १ ॥

विप्रा मेधाविन ऋत्विग्यजमाना मनः स्वीयं सर्वेषु कर्मसु युंजते । योजयति । सवित्रनुग्रहाय संकल्प
कुर्वतीत्यर्थः । उतापि च धियः कर्माण्यपि युंजते । प्राप्नुवति । कस्यानुज्ञयत्युच्यते । विप्रस्य मेधाविनो बृहतो
महतो विपश्चितः सत्यस्य ज्ञानवतो वा सवितुरनुज्ञयति । सविता वै प्रसवानामीश इति हि युतिः । स एव
सविता होत्राः सप्त होत्रकाणामुचिताः क्रिया वयुनावित । वयुनमिति प्रज्ञानाम । तत्तदमुष्ठानविपयप्रज्ञा-
वर्तक इत एक एव वि दधे । करोति । पृथक् पृथग्वधारयति । किंच तस्य सविनुर्देवस्य परिष्टुतिः स्तुतिर्मही
महत्यातिप्रभुता । सत्यगोचरत्यर्थः ॥

हविर्धानप्रवर्तने रराज्यामवनदाया विश्वा रूपाणीत्येवानुवचनीया । सूत्रितं च । विश्वा रूपाणि प्रति
मुचते कविरिति व्यवसायां । आ० ४. ९. । इति ॥

विश्वा रूपाणि प्रति मुचते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।

वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥ २ ॥

विश्वा । रूपाणि । प्रति । मुचते । कविः । प्र । असावीत् । भद्रं । द्विऽपदे । चतुःऽपदे ।

वि । नाकं । अख्यत् । सविता । वरेण्यः । अनु । प्रऽयानं । उषसः । वि । राजति ॥ २ ॥

कविर्मेधावी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मानि प्रति मुचते । बध्नाति । धारयति । किंच भद्रं कन्याणं
गमनाद्विषयं प्रासावीत् । अनुजानाति । कर्षे । द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्चादिकाय । किंच सविता

सर्वस्य प्रेरको देवो वरुणो वरुणीयः मन व्यस्यत । ख्यापयति । प्रकाशयति । कि । नाक । नास्मिन्नक दायम स्तीति नाकः स्वर्गः । यजमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः । स देव उपसः प्रयाणमुदयमनु वि राजति । प्रकाशते । सवितुरुदयात्पूर्वं ह्युपा उदति ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्युर्देवा देवस्य महिमानमोजसा ।

यः पार्थिवानि विममे स एतणो रजांसि देवः सविता महित्वना ॥३॥

यस्य । प्रऽयानं । अन्नु । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्य । महिमानं । अोजसा ।

यः । पार्थिवानि । विऽममे । सः । एतणः । रजांसि । देवः । सविता । महिऽत्वना ॥३॥

अन्य इहेवा अन्येऽप्यरन्त्यादयो यस्य देवस्य शोतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुर्गन्वाति प्राप्नुवति । कि । महिमानं महत्त्वं । सवितुरुदयाभावेऽग्निहोवाद्यनिष्पन्नत्वात् इतिः कृत्याद्यभावात् । अोजसा यत्नेन च युक्ता भवति । यः सविता पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकात् महित्वना समहत्त्वेन विममे परिष्ठा नति स देव एतण एतवर्णः शुभ्रः शोभमानः मन । राजत इति शेषः ॥ युवशा तारुणीतन । अ० ५० ५ १६१ ५ । इत्यादिवदेतण इत्यादिशकारोपजनप्रकादसः ॥

उत्त यासि सवितस्त्रीणि रोचनोत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि ।

उत्त रात्रीभुभयतः परीयस उत्त मित्रो भवसि देव धर्मभिः ॥४॥

उत्त । यासि । सवितरिति । त्रीणि । रोचना । उत्त । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । सं । उच्यसि ।

उत्त । रात्री । उभयतः । परि । इयमे । उत्त । मित्रः । भवसि । देव । धर्मऽभिः ॥४॥

हे सवितर्देव उतापि च त्रीणि रोचना रोचमानान् युक्तोक्त्यासि । गन्तसि । तिस्रो दिवः पृथिवी । अ० ५० ४ ५३ ५ । इत्युक्त । उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि । सगन्तसि ॥ उच समवाय दत्यस्यैद रूप ॥ उदयात्पूर्वभावे सवितोदयात्समयवर्ती सूर्य इति । उतापि च रात्रीभुभयत उभयपार्श्वं परीयमे । परिगन्तसि । उतापि च हे देव सवितस्त्व धर्मभिर्जगद्धारकः कर्मभिर्मित्रो भवसि । मित्राख्यो देवो भवसि । अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सत्त्वा भवसि सर्वजगता ॥

उत्तेशिपे प्रसवस्य त्वमेक इदुत पूषा भवसि देव यामभिः ।

उत्तेदं विश्वं भुवनं वि राजसि श्यावाश्वस्ते सवितः स्तोममानणे ॥५॥

उत्त । ईशिपे । प्रऽसवस्यं । त्वं । एकः । इत् । उत्त । पूषा । भवसि । देव । यामऽभिः ।

उत्त । इदं । विश्वं । भुवनं । वि । राजसि । श्यावऽश्वः । ते । सवितरिति । स्तोमं । अान्णे ॥५॥

हे सवितस्त्वमेक इत एक एव प्रसवस्य सर्वकमानुजाकरणस्येशिपे । समर्थो भवसि । ये लौकिक गमनादिरूप वैदिकमग्निहोवादि रूप कमानुतिष्ठते तेषा सर्वेषामनुजानुमेक एव प्रभवसि । उतापि च पूषा पोषकः भवसि हे देव यामभिरगमनः । उतापि चैद विश्वं भुवनं भुतजातं वि राजसि । ईशिपे धारयितुं । यमादेव महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते तुभ्य श्यावाश्व ऋषिः स्तोमं लोचमानणे । याप्रोति । करोतीत्यवमात्मानं परोक्षतया निर्दिशन्नाह ॥ ॥०४॥

तत्सवितुरिति नवचं दशमं मुक्तं श्यावाश्वस्यार्थं । अचयमनुक्रमणिका । तत्सवितुर्नव गायत्रमाद्धानुष्टुविति । यमानुष्टुपं शिष्टा गायत्र्यः । सवितुर्नव त्वित्युक्तत्वात्सवितुर्नव ॥ अग्निष्टोमं विश्वदेवशस्वस्यायस्युचः प्रतिपत् अद्या

नो देवेत्यनुचरः । सूचितं च । तत्सवितुर्वृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति विश्वदेवस्य प्रतिपदानुचरी । आ०
५. १८ । इति ॥

तत्सवितुर्वृणीमहे वयं देवस्य भोजनं । श्रेष्ठं सर्वधातमं तुरं भगस्य धीमहि ॥१॥
तत् । सवितुः । वृणीमहे । वयं । देवस्य । भोजनं । श्रेष्ठं । सर्वऽधातमं । तुरं । भगस्य ।
धीमहि ॥१॥

तत् प्राण्यत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वृणीमहे । प्रार्थयामः । कस्य धनं । सवितुः प्रेरकस्य
देवस्य स्वभुतं । लब्ध्वा च श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं सर्वधातुतमं । सर्वभोगप्रदमित्यर्थः । तुरं शत्रुणां हिंसकं ।
धनेन शत्रुहन्तुं शक्यत्वात् । तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहाद्धीमहि । धारयाम । उपभोगं कर-
वामित्यर्थः । अथवा धनं वृणीमहे ऽर्थित्वाच्च लभेमहीति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं सवितुः कच्चन प्रियं । न मिनन्ति स्वराज्यं ॥२॥

अस्य । हि । स्वयंशः ऽतरं । सवितुः । कन् । चन । प्रियं । न । मिनन्ति । स्वऽराज्यं ॥२॥

अस्य सवितुः स्वयंशस्तरं स्वयमसाधारणं यगो यस्यातिशयेन भवति तत्तादृशं प्रियं सर्वेषां प्रियभुतं
स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचिदप्यमुरादयो न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

स हि रत्नानि दाशुषे सुवाति सविता भगः । तं भागं चिचमीमहे ॥३॥

सः । हि । रत्नानि । दाशुषे । सुवाति । सविता । भगः । तं । भागं । चिचं । इमहे ॥३॥

स हि स खलु सविता भगो भजनीयो देवो दाशुषे हविर्दात्रे मह्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि सुवाति ।
प्रयच्छति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनीयं चिचं चायनीयं धनमीमहे । याचामहे ॥

अद्या न इति चतुर्थीपंचमीश्याममनोऽस्वप्रदर्शने प्रलृचं जुहयात् । अद्या नो देव सवितरिति द्वाभ्या
। आ० गु० ३. ६. ६. । इति हि सूचितं ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगं । परा दुःष्वप्यं सुव ॥४॥

अद्या नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवन्त । सावीः । सौभगं । परा । दुःऽस्वप्यं । सुव ॥४॥

हे सवितर्देव नो ऽस्मभ्यमद्यास्मिन्यागदिने प्रजावत्युत्रादुपेतं सौभगं धनं सावीः । प्रेरय । दुःष्वप्यं दुःस्वप्र-
दुःस्वप्रवद्दुःस्वकर दारिद्र्य परा सुव । दूरं प्रेरय ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥५॥

विश्वानि । देव । सवितः । दुःऽइतानि । परा । सुव । यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥५॥

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं प्रजापशुगृहःदिकं तन्नो ऽस्मभ्यमा सुव । अस्मद-
भिमुखं प्रेरय । प्रजा वै भद्रं पशवो भद्रं गृहं भद्रमिति हि श्रुतिः ॥ ॥२५॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे । विश्वा वामानि धीमहि ॥६॥

अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥६॥

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुष्ठायां सत्यामदितयेऽखंडनीयायै देव्यै भूम्या अनागसः

स्याम। अनपराधिनी भवेम। भुव्यां हि पापाः संभवति। अपगतेष्वागःसु विश्वा सर्वाणि वामानि वजनीयानि धनानि धीमहि। धारयाम ॥

चातुर्मास्येषु विश्वदेव पर्वणि सावित्रस्य द्वादशकपालस्या विश्वदेवमित्यनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेव सत्यतिं वाममद्य सवितः। आ० २ १६। इति ॥ प्रायणीय एषेव सावितुरनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्यतिं य इमा विश्वा ज्ञातानि। आ० ४ ३। इति ॥ देवमुवा हविःष्वेषेव सावितुरनुवाक्या। सूत्रितं च। आ विश्वदेवं सत्यतिं न प्रमिये सावितुर्देवस्य तत। आ० ४. ११। इति ॥

आ विश्वदेवं सत्यतिं सूक्तरद्या वृणीमहे। सत्यसवं सवितारं ॥ १ ॥

अ। विश्वऽदेवं। सतऽसतिं। सुऽउक्तः। अद्य। वृणीमहे। सत्यऽसवं। सवितारं ॥ १ ॥

विश्वदेवं। विश्वे देवा यस्य वशं भवति त तादृशं। त हि सर्वात्मत्वादिद्वे मित्र वरुणमग्निमाहरित्यादि श्रुतिरितरेषां तद्विभुतित्वात्। सत्यतिं सतामनुष्ठातृणा पालक सत्यसव सत्यानुज्ञ सवितार देवमद्यास्मिन्त्यागदिनं सूक्तरा वृणीमहे। संभजामहे ॥

य इमे उभे अहनी पुर एत्यप्रयुञ्चन। स्वाधीदेवः सविता ॥ ८ ॥

यः। इमे इति। उभे इति। अहनी इति। पुरः। एति। अप्रऽयुञ्चन। सुऽआधीः। देवः। सविता ॥ ८ ॥

यः सविता देवः स्वाधोः शोभनाधानः मुकमा वा सन् इमे अहनी राज्यहनी तयोः पुरः पुरस्तादप्र युञ्चन् अप्रमाद्येति गच्छति तमा वृणीमहे इति संबधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वेति सावितुर्याच्या। सूत्रितं च। य इमा विश्वा ज्ञातानि मुत्रामाण पुण्वी वाम महसं। आ० ४ ३। इति ॥ अश्वमेधेऽश्वमत्सृश्यान् सवनं सावित्रीष्टिः कार्या। तस्यामिषा माध्यदिने सवनेऽनु वाक्या। सूत्रितं च। य इमा विश्वा ज्ञातान्या देवो यानु सविता सुरतः। आ० १० ६। इति ॥

य इमा विश्वा ज्ञातान्याश्रावयति श्रोकैन्। प्र च मुवाति सविता ॥ ९ ॥

यः। इमा। विश्वा। ज्ञातानि। आऽश्रावयति। श्रोकैन्। प्रा च। मुवाति। सविता ॥ ९ ॥

यो देव इमेमानि विश्वा सर्वाणि ज्ञातान्युत्पन्नान प्राणिनः। जंगमानित्यर्थः। तान श्रोकैन् यशसाश्राव यति। सर्वेऽप्यस्य स्तुति शृण्वतीत्यर्थः। अथवा गर्जनशब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नान्याश्रावयति वृष्टुश्रावः सन्। किंच सविता प्र मुवाति प्ररयति तं वृणीमहे इत्यर्थः ॥ २६ ॥

अच्छा वदति दशर्चमेकादशं मुक्त भूमस्यात्रैरार्पं। अत्रेयमनुक्रमणिका। अच्छ दशार्चः पात्रंन्यगुपा यास्मिन्नी अगत्य उपाख्यानोर्णवति। यत्पत्रंन्येतेषा नवम्यनुष्टुप वि वृत्तानित्यायास्मिन्नी अगत्यः शिष्टा। पट त्रिष्टुभः। पत्रंन्यो देवता ॥ अनेन मुक्तेन प्रत्युच वा दिश उपस्येयाः। सूत्रितं च। सम्यताया सर्वा दिश उपतिष्ठेताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतस्रभिः प्रत्युच मुक्तेन वा। आ० २ १३। इति ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पत्रंन्यं नमसा विवाम।

कनिक्रदद्भृषभो जीरदान् रेतो दधात्योपधीषु गर्भे ॥ १ ॥

अच्छं। वद। तवसं। गीऽभिः। आभिः। स्तुहि। पत्रंन्यं। नमसा। आ। विवाम।

कनिक्रदत्। वृषभः। जीरऽदान्। रेतः। दधाति। आपधीषु। गर्भे ॥ १ ॥

हे स्तोतव्यं वनवत पर्जन्यमन्त्राभिप्राय वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो यास्केन बहुधा निरुक्तः । पर्जन्य-
मृपराशद्विपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो ज्ञता वा जनयिता वा प्राज्ञयिता वा रसानां । नि० १०. १० ।
इति ॥ आभिर्गोभिः स्तुतिर्वाग्भिः स्तुतिः । नमसात्त्रेण हृदिलेक्षणना विवास । सर्वतः परिचर । यः पर्जन्यो
वृषभोऽपा वर्षिता जीरदानुः क्षिप्रदानः कनिक्कदत् गर्जनशब्दं कुर्वन्नोपधीषु गर्भं गर्भस्थानीयं रत उदकं
दधाति, म्यापयति त स्तुतिः ॥

वि वृष्टानं हंत्युत हंति रक्षसो विश्वं विभाय भुवनं महावधात् ।

उतानागा ईषते वृष्ट्यावता यत्पर्जन्यः स्तनयनं हंति दुष्कृतः ॥ २ ॥

वि । वृष्टानं । हंति । उत । हंति । रक्षसः । विश्वं । विभाय । भुवनं । महाऽवधात् ।

उत । अनागाः । ईषते । वृष्ट्यं ऽवतः । यत् । पर्जन्यः । स्तनयनं । हंति । दुःऽकृतः ॥ २ ॥

अय मर्वा निरुक्तं स्पष्टं व्याख्यातः । तदेवात्र निर्यते । पर्जन्यो विहति वृष्टान्विहति च रक्षासि सर्वाणि
नाम्नाङ्गतानि विभति महावधात् महान ह्यस्य वधः । अथनपराधो भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः
स्तनयन्हति दुष्कृतः पापकृतः । नि० १०. ११ । इति ॥

रथीव कश्याश्वीं अभिष्टापन्नाविदृतान्कृणुते वर्षीं ३ अहं ।

दृरात्सिंहस्य स्तनथा उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्षीं नभः ॥ ३ ॥

रथीऽडव । कश्या । अश्वान । अभिऽष्टापन । आविः । दृतान । कृणुते । वर्षीं । अहं ।

दृरात् । सिंहस्य । स्तनथाः । उत । ईरते । यत् । पर्जन्यः । कृणुते । वर्षीं । नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामीव । स यथा कश्याश्वानभिष्टापन दृतान भटानाविष्करोति तद्वदसा पर्जन्योऽपि
कश्याश्वान्मेषानभिष्टापन अभिप्रयत्न वर्षान वर्षकान दृतान दृतवद्विष्टिप्रकाशघान मरुतो वाविष्कृणुते ।
प्रकटयति । अहति पुरणः । एव सति सिंहस्य ॥ महति हिंसतेवा शब्दकर्मणः सिंहशब्दः ॥ अर्षणनाभिभिवतुः
शब्दयितुर्वा मेषस्य स्तनथा गर्जनशब्दा दृराद्दीरते । उद्गच्छति । कदा । यद्यदा पर्जन्यो नभोऽतरिष वर्ष
वर्षापत कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति चतुर्थो पर्जन्यस्य चरोर्याज्या । सूचित च । प्र वाता वाति पतयति विद्युत् इत्यग्न्याधेयप्र
भृति । आ० २ १५ । इति ॥

प्र वाता वाति पतयति विद्युत् उदोपधीर्जिह्वे पिन्वते स्वः ।

इरा विश्वस्म भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रतसार्वति ॥ ४ ॥

प्र । वाताः । वाति । पतयति । विऽद्युतः । उत् । आपधीः । जिह्वे । पिन्वते । स्वः । रिति स्वः ।

इरा । विश्वस्म । भुवनाय । जायते । यत् । पर्जन्यः । पृथिवीं । रतसा । अर्षति ॥ ४ ॥

प्र वाति वाता वृष्ट्यर्थं । पतयति गच्छति समतात्संचरति विद्युत् । आपधीरोपधय उज्जिह्वे । उद्गच्छति ।
प्रवर्धते । म्यरतरिष पिन्वते । जरति । इरा भूमिर्विश्वस्म सर्वस्म भुवनाय सर्वजगद्विद्युत् जायते । समथा
भवति । कर्देवमिति । यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवीं रतसोदकेनावति रजति अभिगच्छति वा तदेव भवति ॥

यस्य व्रते पृथिवी ननमीति यस्य व्रते शफवज्जभुरीति ।

यस्य व्रत आपधीर्विश्वरूपाः स नः पर्जन्य महि शर्म यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य । व्रते । पृथिवी । ननमीति । यस्य । व्रते । शफऽवत् । जर्भुरीति ।

यस्य । व्रते । ओष्धीः । विश्वऽरूपाः । सः । नः । पर्जन्य । महि । गर्भ । यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी ननमीति अत्यर्थं नमति सर्वेषामधी भवति । यस्य व्रते शफवत् पा-
पितं गवादिषु जर्भुरीति भ्रियते पुष्यते गच्छतीति वा । यस्य व्रते कर्मण्योपधीरुपधी विश्वरूपा नानारूपा
भवति हे पर्जन्य स महास्व नोऽस्मभ्य महि गर्भ महत मुष यच्छ । प्रयच्छ ॥ ॥ २७ ॥

दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीध्वं प्र पिन्वत वृष्णा अश्वस्य धाराः ।

अर्वाङ्गितेन स्तनयित्नुनेह्यपो निपिचन्नमुरः पिता नः ॥ ६ ॥

दिवः । नः । वृष्टिं । मरुतः । ररीध्वं । प्र । पिन्वत । वृष्णाः । अश्वस्य । धाराः ।

अर्वाङ् । एतेन । स्तनयित्नुनां । आ । इहि । अपः । निऽसिंचन । अमुरः । पिता । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतो वृषं दिवोऽतरिजमकाशात् नोऽस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्व । दत्त । वृष्णा वर्षकस्याश्वसा अपकस्य
मेघस्य संवधिन्यो धारा उदकधारा प्र पिन्वत । प्रवरत । हे पर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गजता मेघेन महा
वीड अस्मदभिमुखमेहि । आगच्छ । कि कुर्वन् । अपोऽसामि निपिचन स देवोऽमुर उदकाना निरमितापि
सन नोऽस्माक पिता पालकश्च ॥

अभि क्रंद स्तनय गर्भमा धा उदन्वता परि दीया रथेन ।

दृतिं सु कर्ष विपितं न्यंचं समा भवतृद्वतो निपादाः ॥ ७ ॥

अभि । क्रंद । स्तनय । गर्भ । धा । उदन्वता । परि । दीया । रथेन ।

दृतिं । सु । कर्ष । विऽसितं । न्यंचं । समाः । भवतृ । उतऽवतः । निऽपादाः ॥ ७ ॥

अभि मुख्याभमुख क्रंद । शब्दय । तदेव पुनरुच्यते दादाय । स्तनय । गर्भ । गर्भं ग्राहणीयमदकमोप
धीषा धाः । आधेहि । तदर्थमुदन्वतोदकवता रथेन परि दीया । परितो गच्छ । इति इतिवद्दकारक
मेघं विपित विपिण मित वज न्यच न्यक अधोमुख मु मुषु कर्ष । आकर्ष तृष्यथं । यदा । विपित विमुक्तवध
नमेव कर्ष । एव कृत उदत ऊर्ध्ववत उन्नतप्रदेशा निपादा न्यभुतपादा निरुष्टपादा वा निर्योन्नतप्रदेशा समा
एकस्था भवन्तु । उदकपूर्णा भवत्वित्यर्थः ॥

महांतं कोशमुदंचा नि पिचं स्यंदतां कुन्या विपिताः पुरस्तात् ।

घृतेन द्यावापृथिवी व्युधि सुप्रपाणं भवत्यग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

महांतं । कोशं । उत । अच । नि । सिंच । स्यंदतां । कुन्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् ।

घृतेन । द्यावापृथिवी उति । वि । उंधि । सुऽप्रपाणं । भवतृ । अग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

हे पर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीय मेघमुदच । उदक । उदमय वः । तथा कृत्वा नि पिच ।
नीचैः चारय । कुन्या नयो विपिता विपृताः सत्यः स्यंदता प्रवदन्तु-पुरस्तात् पूर्वाभिमुख । प्राथेण नच ।
प्राच्यः स्यंदते । घृतनोदकेन द्यावापृथिवी दिव च पृथिवी च व्युधि । क्रंदयत्यधिक । अग्न्याभ्यः गोभ्यः सुप्र
पाणं मुषु प्रकर्षेण पातथमुदक भवन्तु ॥

यत्प॑र्जन्य॒ कर्निक्र॑दत्स्तनयन् हंसि॑ दुष्कृतः ।

प्रती॑दं विश्वं॒ मोद॑ते यत्किं च॒ पृथिव्या॑मधि ॥९॥

यत् । प॑र्जन्य । कर्निक्र॑दत् । स्तन॒यन् । हंसि॑ । दुःकृतः ।

प्रति॑ । इ॒दं । विश्वं॒ । मो॒द॑ते । यत् । किं । च॒ । पृथि॒व्यां । अधि॑ ॥९॥

हे प॑र्जन्य यद्यदा त्वं कर्निक्रददत्यर्थं शब्दयत् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतो मेघान हंसि विदारयसि तदा नीमिदं विश्वं जगत् प्रति मोदते । विश्वं विशिष्यते । यत्किंच पृथिव्यामधि भूम्यामधिष्ठितं यत्साराचारात्मकं तदिदं विश्वं मोदते । ह्यर्थात् । वृष्टेः सर्वजगत्प्रीतिकारणत्वं प्रसिद्धं ॥

अ॒व॒र्षी॑र्वि॒र्षमु॑द् पृ गृ॒भा॒या॒क॒र्धन्वा॑न्यत्ये॒त॒वा उ॑ ।

अ॒जी॒जन॑ अ॒प॒धी॒भो॒ज्जना॑य॒ कमु॑त् प्र॒जाभ्यो॑ऽवि॒दे॒ मनी॑षां ॥१०॥

अ॒व॒र्षीः । व॒र्षे । उ॒त् । ऊं इ॒ति । सु॒ । गृ॒भा॒य॒ । अ॒कः । ध॒न्वा॒नि । अ॒ति॑ऽए॒त॒वे । ऊं इ॒ति ।

अ॒जी॒जनः । अ॒प॒धीः । भो॒ज्जना॑य॒ । कं । उ॒त् । प्र॒जा॒भ्यः । अ॒वि॒दः । मनी॑षां ॥१०॥

इयमतिवृष्टिर्विमोचनी ॥ हे प॑र्जन्य त्वमवर्षीः । वृष्टवानसि । वर्षमुद् पू गृभाय । उत्कृष्टं सु मुष्टु गृभाय । गृहाण । परिहरत्यर्थः । धन्वानि निरुदकप्रदेशानकः । जलवतः कृतवानसि । किमर्थं । अत्यतवा उ । अतिक्रम्य गंतुं । आपधीरजीजनः । उद्पादयः । किमर्थः । भोज्जनाय धनाय भोगाय वा । कमित्ययं शिशिरं जीवनाय कं । जि० १. १० । इतिवत्यादपुराणः । उतापि च प्रजाभ्यः सकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः । प्राप्तवानसि ॥ ॥२८॥

ब॒ळित्वा॑ तृ॒चा॒त्मकं॑ द्वा॒दशं॑ मृ॒क्तं॑ भो॒मस्या॑चे॒रार्थं॑ पृथि॒वीदे॒वता॑क॒मानु॑ष्टुभं । अ॒नु॒क्रा॒त च॑ । ब॒ळित्वा॑ तृ॒चं पार्थि॑वमा॒नुष्टु॒भमि॑ति ॥ मृ॒क्तवि॑नियोगो॒ नैगि॑कः । आ॒द्या दे॒वानां॑ ह॒विःपु॑ पृथि॒व्या अ॒नु॒वा॒क्या । ब॒ळित्वा॑ पर्व॒तानां॑ वृ॒द्धा चि॒द्या वन॑स्पतीन् । आ० ६. १४. । इति हि सूत्रितं ॥ भूमिस्तोमे चैषा मरुत्वतीयशस्त्रे मृक्त मन्वीया । आ० ९. ५. ॥

ब॒ळित्वा॑ पर्व॒तानां॑ खि॒द्रं वि॒भर्षि॑ पृथि॒वि ।

प्र॒ या भूमिं॑ प्र॒वत्व॑ति म॒हा जि॒नोषि॑ महि॒नि ॥१॥

व॒ट् । इ॒त्या । पर्व॑तानां । खि॒द्रं । वि॒भर्षि॑ । पृथि॒वि ।

प्र॒ । या । भूमिं॑ । प्र॒वत्व॑ति॒ । म॒हा । जि॒नोषि॑ । महि॒नि ॥१॥

द्विरूपा पृथिवी चैषा प्रत्यक्षदेवतापि च । मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्र संबोध्य वर्ण्यते ॥ हे पृथिवि प्रथ नवति मध्यस्थानदेवते । त्वमित्येत्यममुत्रांतरिक्षे वा वट् सत्य पर्वतानां मेघानां वा खिद्रं खिद्रं भेदनं विभर्षि । धारयसि । हे महिनि महति हे प्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवति वा या त्वं भूमिं प्रत्यक्षां पृथिवीं महा महत्त्वेन महतोदकेन वा प्र जिनोषि प्रकर्षेण प्रीणयसि ॥

स्तो॒मांस॑स्त्वा वि॒चारि॑णि॒ प्रति॑ षो॒भंत्य॑क्तु॒भिः । प्र॒ या वा॒ जं न॑ हे॒षंतं॑ पे॒रुम॑स्य॒स्य॒र्जुनि॑ ॥२॥

स्तो॒मांसः॑ । त्वा । वि॒ऽचा॒रि॒णि । प्रति॑ । स्तो॒भंति॑ । अ॒क्तु॑ऽभिः । प्र॒ । या । वा॒ जं । न ।

हे॒षंतं॑ । पे॒रुं । अ॒स्य॑सि । अ॒र्जु॒नि ॥२॥

हे विचारिणि विविधं चरणशीले पृथिवि देवि त्वा त्वां स्तोमासः स्तोतारोऽक्तुभिर्गमनशीलेः स्तोत्रैः प्रति

ष्टोभंति । अभिपुवन्ति । किंच या त्वं हेपंतं शब्दयंतं वाजं न अश्वमिवोदृत्तं परं पुरकं मेघं प्रास्यसि प्रविषसि हे अर्जुनि शुभ्रवर्णं गमनशीलं वा ॥

देवानां हविःपु दृच्छा चिदिति पृथिव्या याज्ञ्या । एषैव भूमिस्तोमे निष्केवल्ये मुक्तमुखीया । मुच तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

दृच्छा चिद्या वनस्पतीन्ऋमया दर्धर्षोऽज्ञसा ।

यज्ञे अश्वस्य विद्युतो दिवो वर्षति वृष्टयः ॥३॥

दृच्छा । चित् । या । वनस्पतीन् । ऋमया । दर्धर्षि । ओजसा ।

यत् । ते । अश्वस्य । विद्युतः । दिवः । वर्षति । वृष्टयः ॥३॥

४ पृथिवि या त्वं दृच्छा चित् ॥ मुपा मुनुगिति तृतीयाया आकौरः ॥ दृष्टया ऋमया भुम्या सह वनस्पतीन् वृजानोजसा बलिन् दर्धर्षि धारयामि । अथवा दृष्टेति विधेयविशेषण । वनस्पतीन् दृष्टान् कृत्वा धारयसीत्यर्थः । यद्यस्यास्ति तव संबन्धिनो वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादश्वस्य ॥ पचस्यर्धं पपी ॥ अश्वदेवां हर्तुर्दिवोऽन्तरिक्षादादित्याद्वा वर्षति । अथवा यद्यस्यास्ति तवाश्वस्य मेघस्य वृष्टय उदकमघाता विद्युतो विद्योतमानाया दिवः सकाशाद्वर्षति पतति ॥ ॥२९॥

प्र सम्राज इत्यष्टर्चं त्रयोदशं मृक्तमात्रेयं वैश्वं वारुणं । अनुक्रम्यते च । प्र सम्राज्ऽष्टौ वारुणमिति । विनियोगो किंगिकः ॥

प्र सम्राजे बृहदेचा गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय ।

वि यो जघानं गमितेव चर्मोपस्तिरं पृथिवीं सूर्याय ॥१॥

प्र । संऽराजे । बृहत् । अर्चं । गभीरं । ब्रह्म । प्रियं । वरुणाय । श्रुताय ।

वि । यः । जघानं । गमिताऽडव । चर्मं । उपऽस्तिरं । पृथिवीं । सूर्याय ॥१॥

अविः स्वात्मानं संबोधय त्रवीति । हे अत्रे त्वं सम्राजे सम्ययाजमानायश्वराय श्रुताय सर्वत्र श्रयमाणाय वरुणायोपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकायतन्नामकाय देवाय बृहत् प्रभुत गभीरं द्रवगाहं ब्रह्मर्षिपतं प्रियं प्रियभुतं ब्रह्म स्तोत्ररूपं कर्म प्राचं । प्राचंय । प्रोक्षरित्यर्थः । यो वरुणः गमितेव चर्मं गमिता पशुविशमनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्मं हति तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णंमंतरिच ॥ तृतीयस्या पृथिव्यामिति श्रुतेरन्तरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं ॥ सूर्याय सूर्यस्योपस्तिर आस्तरणाय वि जघान विस्तारयामास । विस्मृतं हि व्यवहारयोग्यं भवति तस्माद्वावहारश्रुत्यान्तरिक्षं विस्मरितवान् । उरु हि राजा वरुणश्चकार । ऋग्वे० १ २४ ८ । इति ह्युक्तं ॥

वनेषु ष्यंतेरिशां ततान् वाजमर्वत्सु पयं उस्त्रियासु ।

हृत्सु क्रतुं वरुणो अस्वर्षग्निं दिवि सूर्यमदधात्सोममदौ ॥२॥

वनेषु । वि । अन्तरिशां । ततान् । वाजं । अर्वत्सुऽसु । पयः । उस्त्रियासु ।

हृत्सुऽसु । क्रतुं । वरुणः । अस्वर्षग्निं । दिवि । सूर्यं । अदधात् । सोमं । अदौ ॥२॥

अयं वरुणो वनेषु वृक्षाद्येवंतरिच वि ततान् । विस्मरितवान् । तथा वाजमर्षत्सु । वनेषु हीदमेषु वृक्षाद्येवंतरिचं विततं तस्मादाह वनेषु व्यन्तरिचं ततानिति । वाजं वज्रमर्षत्सुऽसु वि ततान् । पयः क्षीरमुस्त्रियासु गोषु । उस्त्रियेति गोनाम । उत्स्त्राविणोऽस्या भोगा इति तद्गुत्पत्तिः । हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्प ।

यत्र मनसा ध्यायति तत्कर्मणा करोति । अपूदकेष्वपि वैद्युतमार्गं वा । सर्वत्र वि ततानिति संबंधः । किञ्च दिवि बुद्धौके मुर्यमदधात् । स्थापितवान् । सोमं चाद्रां पर्वतऽदधात् ॥

नीचीनवारं वरुणः कवंधं प्र समर्जं रोदसी अंतरिक्षं ।

तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्व्युनक्ति भूमं ॥ ३ ॥

नीचीनऽवारं वरुणः । कवंधं । प्र । समर्जं । रोदसी इति । अंतरिक्षं ।

तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवं । न । वृष्टिः । वि । उनक्ति । भूमं ॥ ३ ॥

नीचीनवारमधोमुखविलं प्र समर्जं कृतवान् । क । कवंधं । कवनमुदकं । तदीयतेऽत्रिति कवंधो मेघः । त तथाकरोत् । अथवा कवंधमुदकं । तद्दकं नीचीनवार नीचीननिर्गमनविलं चकार । मेघं विदार्यादकम् । धोमग्न चकारत्यर्थः । किं प्रतीत्युच्यते । रोदसी यावापृथिव्यावतरिक्षं च प्रति । लोकत्रयहितार्थः । तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भुवजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूमं भूमिं व्युनक्ति । क्रिदयति । वृष्टिः भक्ता प्रमान्यव न यवमिव यवान्यथा प्रगोहाय सर्वत्र प्रसारयति तद्बुद्धिं सर्वत्रोत्ति । अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः । वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः । अस्मिन्नेव यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः । अत्र नीचीनवारं वरुणः कवंधं । नि० १० ४ । इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

उनक्ति भूमिं पृथिवीमुत द्यां यदा दग्धं वरुणो वष्ट्यादित् ।

समभ्रेण वसत पर्वतामस्तविपीयंतः अथयंत वीराः ॥ ४ ॥

उनक्ति । भूमिं । पृथिवीं । उत । द्यां । यदा । दग्धं । वरुणः । वष्टिं । आत् । इत् ।

सं । अभ्रेण । वसत । पर्वतासः । तविपीऽयंतः । अथयंत । वीराः ॥ ४ ॥

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमंतरिक्षं । अंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं । उतापि च द्यां बुलोकमुनक्ति । क्रिदयति । यदाय दग्धमुदकपुरणं वष्टिं कामयते । अथवा दग्धमुदकं । तेन तत्कार्यमोपध्यादिकं लभ्यते । आपध्यादयः प्रवर्धतामिति यदा कामयते आदिदन्तरमेव सं वसत । समाकादयति । किं । पर्वतासः पर्वततोऽद्वयः । किं ! अभ्रेण मेघेन । किञ्च तविपीयंतो बलमिच्छतो वीरा विग्रंपण वृष्टिः प्ररथितारो मरुतः अथयंत । अथयति मेघान् ॥

इमामू प्वासुरस्य श्रुतस्य महीं मायां वरुणस्य प्र वोचं ।

मानेनैव तस्थिवाँ अंतरिक्षे वि यो ममे पृथिवीं सूर्येण ॥ ५ ॥

इमां । ऊं इति । सु । आसुरस्य । श्रुतस्य । महीं । मायां । वरुणस्य । प्र । वोचं ।

मानेनऽइव । तस्थिऽवान् । अंतरिक्षे । वि । यः । ममे । पृथिवीं । सूर्येण ॥ ५ ॥

आसुरस्यासुरसंवाधिनः । असुराणामस्य च वध्यघातकभावः संबंधः । असुरहत्वरित्यर्थः । अथवासुरो मेघः । प्राणदानात्तत्संवाधिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य मही महतीमिमां मायां प्रज्ञा प्र वोच । प्रव्रवीमि । केषां मायति मोच्यते । यो वरुणोऽंतरिक्षे तस्थिवान् तिष्ठन्मानेनैव दंडेनैव सूर्येण पृथिवीमंतरिक्षं वि ममे परिच्छिन्नं तस्थिपा माया ॥ ॥ ३० ॥

इमामू नु क्वित्तमस्य मायां महीं देवस्य नकिरा दधर्ष ।

एकं यदुद्रा न पृणत्येनीरासिंचंतीरवनयः समुद्रं ॥ ६ ॥

इमां । ऊं इति । नु । कविऽतमस्य । मायां । महीं । देवस्य । नकिः । आ । दधये ।
एकं । यत् । उद्गा । न । पूर्यति । एनीः । आऽसिंचन्तीः । अवनयः । समुद्रं ॥ ६ ॥

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य नृत्यस्य वा वरुणस्येमा सर्वप्रमिदा मही महती माया प्रज्ञा
नकिर्नवा दधये । न हिनस्मि कश्चिदपि । ऊं न्विति पूरणी । यद्यस्मादेक समुद्रमुद्रोदकेन न पूरति न
पुरयति । काः । एनीरेन्यः शुभा गमनशीला वामिचतीरुदकमामिचयत्योऽवनयो नद्यः । बह्यो नद्यः सर्वदो-
दकेन पुरयंत्योऽपि नैकमपि समुद्रं पुरयतीति । इदं वरुणस्य महत्कर्मति । अत्रातरि नविस्तारादिसमुद्रापु-
रगपर्यंतं कर्म परमेश्वरस्यैवोचितं न वरुणस्यति न वाच्यं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात् । एष ब्रह्म-
त्यादि श्रुतेः ॥

अयम्यं वरुण मिच्यं वा सखायं वा सदमिद्गातरं वा ।

वेगं वा नित्यं वरुणारणं वा यत्सीमागंश्चकुमा शिथ्रथस्त ॥ ७ ॥

अयम्यं । वरुण । मिच्यं । वा । सखायं । वा । सदं । इत । भातरं । वा ।

वेगं । वा । नित्यं । वरुण । अरणं । वा । यत् । सीं । आगं । चकुम । शिथ्रथः । तत ॥ ७ ॥

हे वरुण अयम्यं । अयमैवायम्यः ॥ स्वार्थिको यत् । अंतरिद रूप ॥ प्रदातारमित्यर्थः । अथवरुणान्मननास-
शास्तीत्ययमा गुरुः । तं । वा अथवा मिच्यं ॥ त्रिमिदा स्निहन इत्यस्मान्मित्र । स्वार्थिको यत् ॥ अनुरक्तमित्यर्थः ।
वा अथवा सखाय समानख्यान सदमित्सर्वदेव भातर वा । नित्य निरतर वेग निकटनिकेतनवर्तिन वा ।
अरणं वा । अणन्दमित्यर्थः । अथवारुणमदातार वा नित्य निरतर । एतान्प्रति यत्सी यदेतदागोऽपराध
चक्रम तत्किञ्चनः । अस्मन्तो विनाशय ॥

कितवासो यद्विरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्य ॥

सर्वा ता वि ष्यं शिथ्रैर्व देवाधा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥ ८ ॥

कितवासः । यत् । विरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घा । सत्यं । उत । यत् । न । विद्य ॥

सर्वा । ता । वि । स्यं । शिथ्रैराऽडव । देव । अध । ते । स्याम । वरुण । प्रियासः ॥ ८ ॥

कितवासः कितवा श्रुतकृतः । कि तवास्ति सर्वं मया जितमिति वदतीति कितवः । न दीवि न देवने
यूते यथा यद्विरिपुर्नपयति पापमारोपयति तथास्मामु द्वेषारो मयि त्यमेतत्पापमकरोरित्याभिपति ॥ अत्र
पुरस्तादुपचारोऽपि नकार उपमार्थोयः ॥ वा अथवा । घति पूरणः । यत्पाप सत्यमारोपमंतरण कृतवत्.
स्मः । उतापि च यत्कृतं एष न विद्य न जानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथ्रैर्व शिथ्रिणानी । शिथ्रिण-
बंधनानि फलानीव वि ष्यं । विमोचय ॥ स्यतिरूपलष्टो विमोचने ॥ हे देव अधानतर ते तव प्रियासः प्रिया-
स्याम । भवेम ॥ ॥ ३१ ॥

इन्द्रापी यमिति पडुचं चतुर्दश मुक्तमंत्रार्यमानुषुभमद्राय । पथी विराटपुर्वी । आसी दशकावष्टकाम्यय-
। अनु० ९ ११ । इति परिभाषितत्वात् । तथा चानुक्तात् । इन्द्रापी पञ्चद्रायमानुषुभ विराटपुर्वीतमिति १
विनियोगो लिंगिकः ॥

इन्द्रापी यमवथ उभा वाजेषु मय्यं । दृष्ट्वा चित्स प्रभेदति द्युम्ना वाणीरिव चितः ॥ १ ॥

इन्द्रापी इति । यं । अवथः । उभा । वाजेषु । मय्यं । दृष्ट्वा । चित् । सः । प्र । भेदति ॥

द्युम्ना । वाणीःऽडव । चितः ॥ १ ॥

हे इंद्राग्नी उभोभी परस्परविद्युक्ता युवां यं मर्त्यमवथो रक्षथो वाजेषु संयामेषु स मर्त्यो ब्रूहा चित्
दृढान्यपि युष्मा द्योतमानानि धनानि शत्रुसंबंधीनि भेदति । भिनत्ति । वित् ऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवा-
क्यानीव । अथवा विषु स्थानेषु वर्तमानोऽग्निः शत्रुणां वाक्यानीव ॥

या पृतनासु दृष्टरा या वाजेषु श्रवाय्या । या पंच चर्षणीरभींद्राग्नी ता हवामहे ॥२॥
या । पृतनासु । दृष्टरा । या । वाजेषु । श्रवाय्या । या । पंच । चर्षणीः । अभि । इंद्राग्नी
इति । ता । हवामहे ॥२॥

या याविंद्राग्नी पृतनासु दृष्टरा दृष्टरावनभिभाष्या । या यां च वाजेषु संयामेष्वज्ञेषु वा श्रवाय्या
श्रवाय्या मृत्या । या यां पंच चर्षणीः । चर्षणयो मनुष्याः । तानभि । रक्षत इति शेषः । ता तां महानुभावी
हवामहे । सुमः ॥

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मा दिद्युन्मघोनीः । प्रति दृणा गभस्त्योर्गवां वृत्रघ्न एषते ॥३॥
तयोः । इत । अमऽवत् । शवंः । तिग्मा । दिद्युत् । मघोनीः । प्रति । दृणा । गभस्त्योः ।
गवां । वृत्रऽघ्ने । आ । इपते ॥३॥

अमवदभिभावुकं शवो बलं तयोरित तयोरिव । मघोनीर्मघवतोरज्ञवतोर्धनवतोर्वा तयोर्दियुत वज्रं
तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः । एवभुता देवा गवामुदकानां पणिभिरपहतानां वा गवां लाभाय दृणा
द्रुविकारिण गमनशीलेन वैकेन रथेन वृत्रघ्न आवरकमेघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधाय वा प्रतीपते ।
प्रतिगच्छतः ॥

ता वामेषु रथानामिंद्राग्नी हवामहे । पती तुरस्य राधसो विद्वांसा गिर्वणस्तमा ॥४॥
ता । वां । एषे । रथानां । इंद्राग्नी इति । हवामहे । पती इति । तुरस्य । राधसः ।
विद्वांसा । गिर्वणऽतमा ॥४॥

हे देवा ता तां वक्ष्यमाणगुणां वां युवां हवामहे । सुमः । किमर्थं । रथानामेषु युद्धे रथानां प्रेरणाय ।
कीदृशां युवां । इंद्राग्नी इंद्रमपि च परस्परयुग्मभुतां तुरस्य जंगमरूपस्य राधसो धनादिनक्षत्रस्य पती
स्वामिनी विद्वासा सर्वज्ञां गिर्वणस्तमा गीर्भवंनशीयतसां । इंद्राग्नी युवा हवामहे ॥

ता वृधंतावनु द्यून्मतीय देवावदभा । अहेता चित्पुरो दधेऽग्नेव देवावर्षते ॥५॥
ता । वृधंता । अनु । द्यून् । मतीय । देवा । अदभा । अहेता । चित् । पुरः । दधे ।
अग्नाऽइव । देवा । अर्षते ॥५॥

ता तावनु द्यून् प्रतिदिनं वृधंतां वर्धमानां । सर्वदा प्रवृद्धावित्यर्थः । वर्धने वृद्धांतः । मतेव मनुष्याविव ।
तां तथा प्रतिदिनं वर्धते । देवा द्योतमानावदभाहिस्थावर्षता चित् प्रकर्षणं पुज्यां । चिदिति पुत्रायां ।
तादृशां महानुभावी देवावर्षतेऽश्वलाभाय पुरो दधे पुरस्कुर्वे । अग्नेव । अग्नी नाम द्वादशादित्यमध्यवर्ती
देवः । स भगस्याप्युपसन्नकः । अग्नाविव । आदित्याविव । दीप्तावित्यर्थः ॥

एवंद्राग्निभ्यामहावि ह्वयं शृथं घृतं न पृतमद्रिभिः ।
ता सूरिषु श्रवो बृहद्रियं गृणत्सु दिधृतमिषं गृणत्सु दिधृतं ॥६॥

एव । इंद्राग्निऽभ्यां । अहावि । हव्यं । शूष्यं । घृतं । न । पूतं । अद्रिऽभिः ।
ता । सूरिषु । श्रवः । बृहत् । रयिं । गृणत्ऽसु । दिधृतं । इपं । गृणत्ऽसु । दिधृतं ॥ ६ ॥

एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण । स्मृतिर्माहृत्येत्यर्थः । इंद्राग्निभ्या हव्यं हविरहावि । परित्यक्तमासीत् । कीदृशं तत् । शूष्यं बलकर । किमिव । अद्रिभिर्यावभिः पुतमभिपुत घृतं न संभ्रमरसमिव । तथायां युवाभ्या प्रदीयते तद्वच्चरुपुरोडाशादिकमपि । ता तां देवां सूरिषु मेधाविष्वस्मासु ब्रह्म प्रभुत श्रवोऽज्ञ यगो वा रथि धूनं च दिधृत । धारयते । इपमज्ञ गृणत्सु सुवत्सु दिधृत । पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ ३० ॥

प्र वो मह इति नवर्चं पंचदशं मुक्तमवयामरुद्राख्यस्यात्रियस्य मुनिरार्षं मरुद्वताकमतिजगतीकदस्क । तथा चानुक्रमिका । प्र वो नववयामरुद्राकृतमतिजागतमिति ॥ दशरात्रं पष्ठऽहनि तृतीयमवर्षेऽक्षावा कगस्य इदं मुक्तं । सूत्रितं च । एवयामरुद्रको वृषाकपिना । आ० ८ । इति ॥

प्र वो महे मतयो यंतु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत ।
प्र शर्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भंदद्रिष्टये धुनिन्नताय शवसे ॥ १ ॥
प्र । वः । महे । मतयः । यंतु । विष्णवे । मरुत्वते । गिरिऽजाः । एवयामरुत ।
प्र । शर्धाय । प्रऽयज्यवे । सुखादये । तवसे । भंदत्ऽद्रिष्टये । धुनिऽन्नताय । शवसे ॥ १ ॥

प्र यंतु प्रगच्छंतु गिरिजा वाचि निष्पत्ता मतयः स्मृतयः । कर्म । वस्तुभ्यः ॥ वचनयत्ययः ॥ विष्णवे व्याशा इंद्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्वस्तुवते । कस्य स्मृतय इत्युच्यते । एवयामरुत एतन्नामकस्य श्रुतेः ॥ पश्या नुक् ॥ अथवायमृषिर्गिरिजाः स्मृतिर्जनयता भवति । उत्तरार्धे मरुत्स्मृतिः । किंच प्र यंतु स्मृतयः । कर्म । शर्धाय बलाय मारुताय । इतरत्सर्वं बलविशेषण । प्रयज्यवे प्रकंपणं यष्ट्याय सुखादये शोभनाभरणाय । शर्दिः भरणविशेषः । हस्तपु खादिये । अश्वे० १ ५६ ८ ३ । पत्सु खादयः । अश्वे० ५ ५४ ११ । इति च श्रुतेः । तवसे बलवते भंदद्रिष्टये । स्मृतिरूपद्रिष्टयस्य तद्भद्रद्रिष्टि । तस्मि धुनिन्नताय मेघानां चालनं कर्म यस्य तादृशाय शवसे गमनवते ॥

प्र ये जाता महिना ये च नु स्वयं प्र विज्ञनां ब्रुवत एवयामरुत ।
क्रत्वा तद्वो मरुतो नाधृषे श्वो दाना महा तदेषामधृष्टामो नाद्रयः ॥ २ ॥
प्र । ये । जाताः । महिना । ये च । नु । स्वयं । प्र । विज्ञनां । ब्रुवत । एवयामरुत ।
क्रत्वा । तत् । वः । मरुतः । न । आऽधृषे । श्वः । दाना । महा । तत् । एषां । अधृष्टामः ।
न । अद्रयः ॥ २ ॥

ये महिना महता विष्णुर्नद्राण वा मह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्त्वान्ब्रुवत । ये च नु निप्र स्वयमेव विज्ञना यज्ञगमनविषयज्ञानेन मह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्त्वान्ब्रुवत एवयामरुद्वृत । स्मृति ॥ प्रथयमाख्यातुं वो संबन्धीयः । ब्रुवत इति व्यत्ययेन ब्रह्मवचनं । एकवचने वा क्वादसः शः । निघाताभावश्चादसः ॥ अथ प्रत्य क्वादः । हे मरुतो वो युष्माकं तत्प्रसिद्धं श्वो बलं क्रत्वा चालनाद्रिष्टपणं कर्मणा युक्तं नाधृषे । किञ्चिदप्या धृषणीयं न भवति । अन्येषाममुरादीनां क्रत्वा कर्मणा वानभिभाव्यं भवति ॥ क्रत्वायं केन ॥ किञ्चिप्यो वो तत् बलं दानाभिमतदानेन महा महत्त्वेन चोपेत । युयं प्रबलाः । अधृष्टामोऽधृषणीयाः । तत्र दृष्टातः । अद्रयो न । ते यथाधृष्यान्तद्वयुर्मपि ॥

प्रं ये दिवो बृहतः ऋषिरे गिरा सुशुक्रानः सुभ्व एवयामरुत् ।
 न येषामिरी सधस्य ईष्टे आँ अग्रयो न स्वविद्युतः प्र स्यद्रासो धुनीनां ॥३॥
 प्र। ये। दिवः। बृहतः। ऋषिरे। गिरा। सुऽशुक्रानः। सुऽभ्वः। एवयामरुत्।
 न। येषां। इरीं। सधऽस्ये। ईष्टे। आ। अग्रयः। न। स्वऽविद्युतः। प्र। स्यद्रासः।
 धुनीनां ॥३॥

ये मरुतो बृहतो दिवो युनोकादागच्छतः प्र ऋषिरे गृण्वन्ति तान्मरुतो गिरिवयामरुत्सुतवान् । कीदृ-
 गास्तः । शुशुक्रानो दीप्ताः गुभ्वः सुष्टु भवन्तः । येषां मरुता सधस्ये सहस्रानि स्वकीये निवासि तिष्ठतामिरीरिता
 प्रेरिता नेष्ट आ । नेगते च चालयितुं । आ इति चार्थं । अग्रयो न अग्रय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योत-
 माना धुनीना नदीनां स्यद्रासो वर्षेण चालयितारस्य ॥

स चक्रमे महतो निरुक्रमः समानस्मात्सदस एवयामरुत् ।
 यदायुक्त त्मना स्वादधि षण्भिर्विष्यर्धसो विमहसो जिगाति शेवृधो नृभिः ॥४॥
 स। चक्रमे। महतः। निः। उरुऽक्रमः। समानस्मात्। सदसः। एवयामरुत्।
 यदा। अयुक्त। त्मना। स्वात्। अधि। षुऽभिः। विऽस्यर्धसः। विऽमहसः।
 जिगाति। शेऽवृधः। नृऽभिः ॥४॥

स मरुत्रणो महतः प्रवृद्धात्समानस्मात्सर्वेषां साधारणात्सदसः स्थानादंतरिक्षादुरुक्रमो विस्तीर्णक्रमणः
 सन निश्चक्रमे । निरगच्छत । एवयामरुद्विष्यर्धदा स्वात्स्वकीयस्थानात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । त्मनात्मनैव
 नृभिर्गंतुभिर्नृभिः स्वनेतुभिर्श्चरयुक्त युक्तोऽभवदागमनप्रार्थनाय । अथ बहवदुच्यते । तदानीं विष्यर्धसो
 विविधस्यर्धाः । अहं पुरतो गच्छाम्यहं पुरतो गच्छामीति तेषां स्यर्धा । अथवा विगतस्यर्धाः । न ह्येषां सार्धं
 स्यर्धकाः सति । विमहसो विशिष्टबलाः शेवृधः शेवस्य मुखस्य वर्धयितारो जिगाति । निर्गच्छन्ति ॥ व्यत्य-
 येनैकवचनं ॥

स्वनो न वोऽमवान्नेजयवृषा त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत् ।
 येना सहंत ऋजत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः स्वायुधास इप्पिणः ॥५॥
 स्वनः। न। वः। अमऽवान्। रेजयत्। वृषा। त्वेषः। ययिः। तविषः। एवयामरुत्।
 येन। सहंतः। ऋजत। स्वऽरोचिषः। स्थाःऽरश्मानः। हिरंण्ययाः। सुऽआयुधासः।
 इप्पिणः ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो विगज्जितः शब्दो न रेजयत न कंपयत्विवयामरुत् मां ॥ सुपां सुनुगिति
 द्वितीयालुक् ॥ स्वनो विशेष्यते । अमवान् बलवान् वृषा वर्धितः वृष्टेस्त्वेषो दीप्तो ययिर्गता तविषः प्रवृद्धः ।
 येन स्वनेन सहंतः शत्रुर्नभभवन्तो यूयमुंजत । प्रसाधयथ ॥ लडर्थे लोट् ॥ कीदृशा यूयं । स्वरोचिषः स्वायत्त-
 रश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधा इप्पिणोऽन्नवंतो
 गमनवंतो वा ॥ ॥३३॥

अपा॒रो वो॑ महि॒मा वृ॒द्धश॒वस॒स्त्वे॒षं॑ श॒वोऽव॒त्वे॒व॒या॒म॒रू॒त् ।
 स्था॒ता॒रो हि॑ प्र॒सि॒तो सं॒दृ॒शि॒ स्थ॒न॒ ते न॑ उरु॒ष्य॒ता नि॒दः॑ शु॒णु॒क्षां॒सो ना॒ग्र॒यः॑ ॥ ६ ॥
 अपा॒रः । वः । महि॒मा । वृ॒द्धऽश॒वसः॑ । त्वे॒षं । श॒वः । अ॒व॒त् । ए॒व॒या॒म॒रू॒त् ।
 स्था॒ता॒रः । हि॑ । प्र॒सि॒तो । सं॒दृ॒शि॒ । स्थ॒न॒ । ते । नः॑ । उरु॒ष्य॒त । नि॒दः॑ । शु॒णु॒क्षां॒सः ।
 न । अ॒ग्र॒यः॑ ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं महिमापारोऽनवधिकः । हे वृद्धशवसः प्रवृद्धबलास्त्विष दीप्त शवो युष्माकं वलमवतु रुचत्विवयामरुत मां ॥ द्वितीयेकवचनस्य लुक् ॥ यूयं प्रसितो प्रवलवधने नियमनवति यज्ञं सदृशि सदृशेन निमित्ते स्थातारो हि स्थाननियमेन तिष्ठतो भवथ खलु । ते नोऽस्मान्निदो निदकोवाचोः सकाशाद्गुरूष्यत । रक्षत । अग्रय इव शुणुक्षासो युयमिति ॥

ते रु॒द्रासः॑ सु॒म॒खा अ॒ग्र॒यो यथा॑ तु॒विद्यु॒म्ना अ॒व॒त्वे॒व॒या॒म॒रू॒त् ।
 दी॒र्घं पृथु॑ प॒प्रथे॑ स॒द्य॒ पार्थि॒वं॒ येषा॑म॒ज्मो॒ष्वा म॒हः॑ श॒र्धा॒स्य॒ङ्ग॒ते॒न॒सां ॥ ७ ॥
 ते । रु॒द्रासः॑ । सु॒ऽस॒खाः । अ॒ग्र॒यः । यथा॑ । तु॒वि॒ऽद्यु॒म्नाः । अ॒व॒त् । ए॒व॒या॒म॒रू॒त् ।
 दी॒र्घं । पृथु॑ । प॒प्रथे॑ । स॒द्य॒ । पार्थि॒वं॒ । येषां॑ । अ॒ज्मो॒षु । आ॑ । म॒हः । श॒र्धा॒सि ।
 अ॒ङ्ग॒ते॒न॒सां ॥ ७ ॥

हे मरुतो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञा अग्रयो यथा अग्रय इव तुविद्युम्नाः प्रभुतदीप्तयः । अथवा अपिसदृशास्त्वियुम्नाः प्रभुतधना अवतु रुचत्विवयामरुदेतन्नामानमपि मा । पार्थिव । पृथिव्यातरि च । तत्संबन्धि दीर्घमायत पृथु विस्तीर्णं सद्य सदने पप्रथे । मरुद्भिः प्रथितमभुत । अङ्गतेनसामपापाना येषामज्मेषु गमनेषु महो महति शर्धासि वा गच्छतीति शेषः ॥

अ॒द्वेषो॑ नो॒ मरु॒तो गा॒तुमे॒त॒न॒ श्रो॒ता ह॒वं॑ ज॒रि॒तु॒र॒व॒या॒म॒रू॒त् ।
 वि॒ष्णोर्म॒हः॑ सं॒म॒न्य॒वो यु॒योत॒न॒ स्म॒द्रथ्यो॒ऽन॒ दं॒स॒नाप॒ द्वेषा॑मि॒ स॒नुतः॑ ॥ ८ ॥
 अ॒द्वेषः॑ । नः॑ । म॒रु॒तः । गा॒तुं । आ॑ । उ॒त॒न॒ । श्रो॒तं । ह॒वं॑ । ज॒रि॒तुः॑ । ए॒व॒या॒म॒रू॒त् ।
 वि॒ष्णोः॑ । म॒हः॑ । सं॒ऽस॒म॒न्य॒वः । यु॒योत॒न॒ । स्म॒त् । रथ्यः॑ । न॒ । दं॒स॒ना । अ॒पं । द्वेषा॑मि॒ ।
 स॒नु॒त॒रि॒ति ॥ ८ ॥

हे मरुतो अद्वेषोऽद्वेषसो यूयं नोऽस्माकं गातुं गसनम्बभावं श्रोत्रं प्रत्येतन । आगच्छत । तदर्थं जरितुः स्तोत्रुरवयामरुदेवयामरुतो मम हवं श्रोत । शृणुत । विष्णोर्व्यापकस्यद्रस्य महो महतो हे ममभवः समानयज्ञा यूयं स्मत् । अयं प्रशस्तनाम । प्रशस्ता रथ्यो न रथिनो योदाग इव । ते यथा शत्रुलपाकुर्वन्ति तद्वदस्माकं दंसना कर्मणा सनुतः । अतर्हितनामितत । अतर्हितान द्वेषामि द्वेषुन अप युयोतन । इरे विप्रोज्ञयत । पृथक्कुरुत ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनयुक्ता । आ० गृ० ३. ५ ॥

गं॒ता नो॒ य॒ज्ञं य॒ज्ञियाः॑ सु॒णमि॒ श्रो॒ता ह॒वम॒र॒श्वा ए॒व॒या॒म॒रू॒त् ।
 ज्ये॒ष्ठा॒सो न॑ प॒र्व॒तासो॑ व्यो॒मनि॒ यूयं॑ तस्य॒ प्र॒चे॒तसः॑ स्या॒त दूर्ध॒त॒वो॑ नि॒दः॑ ॥ ९ ॥

६८६

॥ ऋग्वेदः ॥

[अ० ४. अ० ४. व० ३४.]

गंतं । नः । यज्ञं । यज्ञियाः । सुऽशमि । श्रोतं । हवीं । अरक्षः । एवयामरूत् ।
ज्येष्ठासः । न । पर्वतासः । विऽश्रामनि । यूयं । तस्य । प्रऽचेतसः । स्यात । दुऽधर्तवः ।
निदः ॥९॥

हे यज्ञिया मरुतो यूयं नोऽस्माक यज्ञं गंत । आगच्छत । सुशमि शोभनकर्म यथा भवति तथा । सुकर्म-
त्वाद्यत्यर्थः । तदर्थं नो हवमस्यदीयमाह्वानं श्रोत । शृणुत । अरक्षो रक्षोवर्जिता यूयं ॥ निगवचनयोर्व्यत्ययः ॥
ज्येष्ठामो न ज्येष्ठा इव पर्वतासो विध्य । दय इवातिप्रवृद्धा व्योमन्यतरिक्षे वर्तमानाः प्रचेतसो यूयं तस्य निदो
निदकस्य दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात । भवत ॥ ॥ ३४ ॥

॥ इति पंचम मंडले षष्ठोऽनुवाकः समाप्त चात्रियं पंचम मंडलम् ॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठं मंडलं पडनुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र त्व ह्यप इति त्रयोदशत्वं प्रथमं मुक्तं । त्वं ह्यपि संप्रोनेति वाहस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्यनुक्तात्वात् मंडलद्रष्टां च एव भरद्वाज ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप । मंडलादिपरिभाषयाऽर्धेनेता ॥ पशोश्चेविष्यवदीयमानं मित्रा वरुणानानुवचनीयमिदं मनोतामुक्तं । सूत्रितं च । त्वं ह्यपि प्रथम इत्यन्वाह । आ० ३ ६ । इति ॥ पातरनुवाक आग्नेये क्रतां त्रिष्टुभे कंदस्यतदादिमुक्तपदं द्वितीयवर्जं । सूत्रितं च । त्वं ह्यपि प्रथम इति पणा त्रितीयमुद्धरत । आ० ४. १३- । इति ॥ आद्योपाकरणं दिनियुक्ता । सूत्रं तु पूर्वं मत्र उक्तं ॥

त्वं ह्यपि प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सीं वृषन्नकृणोद्दृष्टरीतु सहो विश्वस्मि सहसे सहर्धे ॥१॥

त्वं । हि । अग्ने । प्रथमः । मनोता । अस्यः । धियः । अभवः । दस्म । होता ।

त्वं । सीं । वृषन्न । अकृणोः । दृष्टरीतु । सहः । विश्वस्मि । सहसे । सहर्धे ॥१॥

हे अग्ने प्रथमो देवाना मध्ये प्रथमः प्रथमः प्रकृतमः पूर्वभावी वा त्व मनोता हि देवाना मनो यवोत संबद्धं भवति तादृशो भवसि । हिशब्दोऽपिः सर्वा मनोतार्या मनोताः सगच्छते । ऐ० ब्रा० ७ १० । इत्यादि- ब्राह्मणप्रसिद्धियौतनार्यः । हे दस्म दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाहाताभवः । भवसि । हे वृषन्न कामानीं वर्धितः त्व सी सर्वतो दृष्टरीतु दृष्टिस्यमहस्य सहो बलमकृणोः । अकरोः । किमर्थं । विश्वस्म सहसे सर्वस्वापि बलवतः शत्रोः सहध्या अभिभवनाय ॥

अथा होता न्यसीदो यजीयानिऋस्पद उपयन्नीद्वाः मन ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयंतो महो राये चितयंतो अन्नु गमन ॥२॥

अथ । होता । नि । असीदः । यजीयान । ऋः । पदे । उपयन् । उद्वाः । मन ।

तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवऽयंतः । महः । राये । चितयंतः । अन्नु । गमन ॥२॥

अथाधुना हे अग्ने यजीयानतिशयेन यथा त्वं होता होमनिष्पादकः मन इति भुस्या वेदितव्यतायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्णवानसि । किं कुर्वन् । उपयन् पशुपुरोडाशादिब्रह्मणमस्रमित्तेन ईडा । न्यय मन । तं तादृशं त्वा त्वा प्रथमस्मिन्नदेवताभ्यः पूर्वं देवयतो देव त्वामात्मन इच्छतो नरो नेतारो मनुष्या अत्विय जमाना महो महते राये धनाय चितयंतो जानंतः । न्यत्या ज्ञापयतो वा अन्नु गमन । अन्यगच्छन् पूर्व ॥

वृतेव यंतं बहुभिर्वसव्यैऽस्वे रयिं जागृवांसो अन्नु गमन ।

रुणंतमग्निं दर्शतं बृहंतं वपावतं विश्वहा दीदिवांसं ॥३॥

वृताऽऽव । यंतं । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे उति । रयिं । जागृऽवांसः । अन्नु । गमन ।

रुणंतं । अग्निं । दर्शतं । बृहंतं । वपाऽवतं । विश्वहा । दीदिऽवांसं ॥३॥

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यये । लोक्रुद्वयमध्ययनेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्वसव्यैर्वसुभिः ॥ स्वार्थिकस्तद्वित प्रत्ययः ॥ यत्रमानानां निवासयोग्यैर्वा सार्धं यत् गच्छतं त्वामन्नु गमन । अन्नुगच्छति । सभजते यत्रमानाः ।

कीदृशास्ते । त्वि त्वयि देवे रयिं धनं आगृवांसः । प्रयच्छंत इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । इशंतं दीप्रवर्णन-
प्रिसंगनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहंतं महंतं वपावंतं विश्वहा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीप्यमानं ॥

पदं देवस्य नमसा व्यंतः श्रवस्यवः श्रव आपन्नमृक्तं ।

नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयंत संदृष्टौ ॥ ४ ॥

पदं । देवस्य । नमसा । व्यंतः । श्रवस्यवः । श्रवः । आपन्न । अमृक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते । रणयत । संदृष्टौ ॥ ४ ॥

देवस्य व्योतमानस्यापिः पदमाहवनीयस्थानं नमसा ऋषिपा स्तोत्रेण वा व्यंतो गच्छंतः श्रवस्यवो
ऽन्नमिच्छंतः पूर्वं यज्ञमानाः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाणमन्नममृक्तमन्यैरपरिवाध्यमापन । आप्नवति । हे अग्ने ते तव
भद्रायां स्तुत्याया संदृष्टौ निमित्तायां रणयंत । रमयंत । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि
वैश्वानरो जातवदा इत्यादीनि दधिरे । धारयंत । अथवा नमनसाधनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

त्वां वर्धति शितयः पृथिव्यां त्वां रायं उभयांसो जनानां ।

त्वं ज्ञाता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुपाणां ॥ ५ ॥

त्वां । वर्धति । शितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयांसः । जनानां ।

त्वं । ज्ञाता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदै । इत । मानुपाणां ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वां जितयो मनुष्या ऋत्विजः पृथिव्यां वेदिनक्षणाया वर्धति । वर्धयति । उभयांस उभयविधानि
पशुपशुर्हृषाणि जनानां यज्ञमानानां संबन्धीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्यादयस्त्वां त्वामिदृश्य वर्धति ।
अथवोभयविधानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुं त्वा वर्धति । हे तरणे दुःखात्तारकापि
त्वं चेत्यो ज्ञातव्यः सत्यः सन ज्ञाता रक्षिता भूः । भवसि । किंच मानुपाणां मनुष्याणां स्तोत्राणामस्माकं सदमि-
त्सर्वदा पिता माता च मातापितृस्थानीयो भूः । भवसि ॥ ॥ ३५ ॥

सपर्येण्यः स प्रियो विश्वेऽग्निर्होता मंद्रो नि पसादा यजीयान ।

तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसमुप जुवाधो नमसा सदेम ॥ ६ ॥

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विश्वे । अग्निः । होता । मंद्रः । नि । ससाद । यजीयान ।

तं । त्वा । वयं । दमे । आ । दीदिवांसं । उप । जुवाधः । नमसा । सदेम ॥ ६ ॥

सोऽग्निः सपर्येण्यः पुत्र्यः प्रियः कामानां पुरको विनु प्रजामु होता होमनिष्पादको मंद्रो मदनीयो
यजीयानतिशयनितरदेवाना यथा यजनीयो वा । एवं महानुभावोऽग्निं पसाद । निपणोऽभुत । अथ
प्रत्यक्षतः । तं त्वा तादृशं त्वा वयं यज्ञमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीप्यमानं जुवाधः जानुनी बाधयंतोऽवत-
तजानवः प्रणहाः संतो नमसा स्तोत्रेणोपा सदेम । आसादयम । अथवोपासीदमित्यवमाशास्ते ॥

तं त्वा वयं सुधोऽ नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयंतः ।

त्वं विणो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७ ॥

तं । त्वा । वयं । सुऽध्यः । नव्यं । अग्ने । सुम्नायवः । ईमहे । देवऽयंतः ।

त्वं । विणः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता । रोचनेन ॥ ७ ॥

हे अग्नि तं तादृशं महानुभावं नव्यं स्रुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुस्त्रायवः सुखमिच्छतो देवयतो देवं त्वामिच्छंतो वयमीमहे । याचामहे । नम इत्यर्थः । हे अग्नि त्व दीयानो दीप्यमानः सन् । केन । बृहता महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीयानो विशः प्रजाः स्तोतृन्स्मान् दिवः स्वर्गमनयः । अगमयः । रोचनेनादित्येन दिवमगमय इति वा संबन्धः । आदित्यमार्गगत्यर्थः ॥

विशां कविं विशपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां ।

प्रेतीषणिभिषयंतं पावकं राजतमग्निं यजतं रयीणां ॥८॥

विशां । कविं । विशपतिं । शश्वतीनां । निऽतोशनं । वृषभं । चर्षणीनां ।

प्रेतिंऽइषणिं । इषयंतं । पावकं । राजतं । अग्निं । यजतं । रयीणां ॥८॥

शश्वतीनां नित्यानां विशाम्निव्यजमानलक्षणां विशपतिं स्वामिन कविं कातदर्शिनं नितोशनं शत्रूणां हिंसकं वृषभं कामानां वर्षकं चर्षणीनां स्तोत्राणां मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्नोममनमिषयतमत्तं कुर्वत पावकं शोधकं राजतं दीप्यमानं दीपयंतं वा रयीणां लाभाय यजत यष्टव्यमपि नम इति शेषः ॥

सो अग्ने ईजे शश्वते च मर्ता यस्त ज्ञानंत समिधा हव्यदातिं ।

य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वोतः ॥९॥

सः । अग्ने । ईजे । शश्वते । च । मर्ताः । यः । ते । ज्ञानंत । संऽइधा । हव्यऽदातिं ।

यः । आहुतिं । परि । वेदं । नमःऽभिः । विश्वा । इत । सः । वामा । दधते । त्वाऽऽकृतः ॥९॥

हे अग्ने त्वां स मर्ताः स यजमान ईजे । यजते । शश्वते च । स्मृति । शश्वत इति स्मृतिकर्मसु पाठादिदं मपि स्मृतिकर्म । यो यजमानस्ते तव समिधा मह हव्यदाति हविषा दानमानतं करोति । किंच यो यजमानो नमोभिः स्मृतिभिराहुतिमाज्यादिलक्षणां परि वेदं परितो वेत्ति । ददातीत्यर्थः । स यजमानस्त्वोतम्वयथा रक्षितः सन् विश्वेत्स सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते । धारयति ॥

अस्मा उ ते महिं महे विधेम नमोभिरग्ने समिधोत हव्यः ।

वेदीं सूनो सहसो गीभिरूक्थेरा ते भद्रायां सुमतां यतेम ॥१०॥

अस्मे । ऊं इति । ते । महिं । महे । विधेम । नमःऽभिः । अग्ने । संऽइधा । उत । हव्यः ।

वेदी । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थेः । आ । ते । भद्रायां । सुऽमतां । यतेम ॥१०॥

हे अग्ने महं महतेऽस्मै ते तुभ्य महि महदत्यधिकं विधेम । परिचरम । केरित्युच्यते । नमोभिर्नमस्कारः समिधा वा उतापि च हव्येर्हविभिः । हे सहसः सूनो वेदीं वेद्यां गीभिः स्तोत्रैरूक्थेः गर्भस्थं विधेमति संबन्धः । किंच ते तव भद्रायां सुखाया सुमतां शोभनानुग्रहबुद्धावा यतेम । आगच्छेम । भवेनेत्यर्थः ।

आ यस्ततथ रोदसीं वि भासा अर्वोभिश्च अर्वस्यै स्तरुचः ।

बृहद्भिर्वाजैः स्थविरभिरस्मे रेवद्भिरग्ने वितरं वि भाहि ॥११॥

आ । यः । ततथ । रोदसीं इति । वि । भासा । अर्वःऽभिः । च । अर्वस्यैः । तरुचः ।

बृहत्ऽभिः । वाजैः । स्थविरैःभिः । अस्मे इति । रेवतऽभिः । अग्ने । विऽतरं ।

वि । भाहि ॥११॥

हे अग्ने यत्त्वं रोदसी यावापुथिर्व्या भामा दीप्या व्या ततथ व्यतनोः । किंच तरुचस्तारकस्त्वं श्रवोभिः
मृतिभिः श्रवस्यथ भवसि हे तादृगाग्ने वृहद्विमंहद्विर्वीजैरन्नैः स्यर्विरभिः स्यर्विरैः स्यूलै रवङ्गी रयिमङ्गिरस्यै
अस्मदर्थं वितर विगिष्टतरं वि भाहि । विगपेण दीप्यस्व ॥

नृवद्दसो मदमिडेह्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।

पृथीरेषो वृहतीरारञ्घा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ १० ॥

नृऽवत् । वसो इति । मदं । इत । धेहि । अस्मे इति । भूरि । तोकाय । तनयाय । पश्वः ।

पृथीः । उपः । वृहतीः । आरेऽञ्घाः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ १० ॥

हे वसो वामक धनवन्वाग्ने नृवत् मनुष्यरूपतं धनं मदमित्सर्वदास्मै अस्मां धेहि । स्थापय । किंच भूरि
प्रभुतान पश्वः पशूश्च धेहि । किमर्थं । तोकायामृत्युचाय तनयाय तत्पुत्राय । किंच पृथीः । पुरयिच्यः कामाना
वङ्गी वा वृहतीमंहत्य आरञ्घाः । आरे इरऽघानि यामु ताः । तादृश्य इष उक्तनक्षणान्यन्नानि भद्रा
भद्राणि सौश्रवसानि मुश्रवस्त्वान्यस्मै अस्मां संतु । भवतु ॥

पुरुष्यप्र इति त्रयोदश्यामभरणगीयष्टावग्नेः ऋचवतोऽनुवाक्या । सूचितं च । पुरुष्ये पुरुधा त्वाया स
चित्र चित्र चितयतमस्मै । आ० ४ १ । इति ॥

पुरुष्ये पुरुधा त्वाया वसूनि राजन्वसुतां ते अश्यां ।

पुरुषि हि त्वे पुरुवार संत्यग्ने वसु विधते राजनि त्वे ॥ १३ ॥

पुरुषि । अग्ने । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् । वसुतां । ते । अश्यां ।

पुरुषि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । संति । अग्ने । वसु । विधते । राजनि । त्वे इति ॥ १३ ॥

हे अग्ने राजन् ते तव पुरुषि वसूनि पुरुधा गवाश्यादिरूपेण बह्वप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता
वसुतायै वसुमत्त्वायाश्वा । व्याप्या भुञ्जीय वा ॥ अत्र भरतस्वामी वसुतात इत्येकपदं सप्तम्यतं चकार भद्रभा-
स्करमित्याऽर्थकपदं संवृत्तं चकार ॥ हे पुरुवार बह्वभिर्वरणीयाग्ने राजनि राजमाने त्वे त्वयि पुरुषि
वसूनि वसु वसूनि त्वे त्वा विधते परिचरते मह्य दातव्यानि संति ॥ ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋकमंहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशमित वेदा यो वेदेभ्योऽस्मिन् जगत ।

निर्ममे तमह वेदे विश्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथ पचमोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठमडलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमेऽनुवाके पचदश मृक्ताणि । तत्र त्व
हीत्येकादशर्चं द्वितीयं मृक्तं भरद्वाजस्याप्येवमप्येय । अत्रा षट्पचाशदशरा शक्र्यादितो दशानुष्टुभः । अनुक्तस्यते
हि । त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्र्येतमिति ॥ प्रातरनुवाक आर्षेयं क्रतावानुष्टुभे कटमीद मृक्तमुत्तमावर्जं विनि
युक्तं । मुच्यते हि । त्वं हि क्षेतवदया यो होताजनिष्ट । आ० ४ १३ । इति ॥ आश्विनशस्त्रे क्षेततं शंसनीय
प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् ॥ अगिरसा द्विरात्रं द्वितीयोऽहनीदमेव मृक्तमाश्वशस्त्रं । सूचितं च । त्वं हि
क्षेतवदिति चाज्यं । आ० १० २ । इति ॥

त्वं हि क्षीतवद्यशोऽग्ने मित्रो न पत्यसे । त्वं विचर्षणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥ १ ॥
 त्वं हि । क्षीतं ऽक्त । यशः । अग्ने । मित्रः । न । पत्यसे । त्वं । वि ऽ चर्षणे । श्रवः । वसो
 इति । पुष्टिं । न । पुष्यसि ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षीतवत् । क्षितिः क्षयोऽपचयः । तत्सवधि क्षीतं शुष्कं काष्ठं । तद्युक्तं यशोऽन्नं
 हविल्लक्षणं पत्यसे । अभिपतसि । गच्छसि । तत्र दृष्टातः । मित्रो न । अग्नेरभिमानो देवो मित्रः । स इव ।
 यदा यश इति गृहनाम । क्षीतवत् । क्षीतं निवासकं हविल्लक्षणमन्नं । तद्युक्तं यजमानगृहं मित्रमुतः पुरुष इवा
 भिपतसि । यदा पत्यन्तिरथर्थाकर्मा । ईदृशमन्नं पत्यसे । ईशिपि । अतः कारणात् हे विचर्षणे विचर्षणं सर्वस्य
 दृष्टव्यं वासकापे त्वं श्रवः श्रवणीयमन्नं यजमानगृहस्य न । अथ नशादशार्थं । अन्नकार्यमुता पुष्टिं न
 पुष्यसि । वर्धयसि ॥

त्वां हि ष्मा चर्षणयो यज्ञभिर्गीभिरीकृते ।

त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तृविश्वचर्षणिः ॥ २ ॥

त्वां । हि । ष्म । चर्षणयः । यज्ञभिः । गीः ऽभिः । ईकृते ।

त्वां । वाजी । ष्मति । अश्वकः । रजः ऽतृः । विश्व ऽ चर्षणिः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां हि ष्म त्वामिव खलु चर्षणयो मनुष्या यज्ञभिर्यज्ञमाधनेर्देविभिर्गीभिः स्मृतिभिरीकृते । स्मृतिः ।
 अश्वं च वाजी । वाजो गमन । तद्वान् मुर्यस्त्वा याति । गच्छति । प्रविशतीत्यर्थः । तथा च श्रूयते । अथि
 वावादित्यः साद्य प्रविशति तस्मादप्रिद्वरात्तत्र ददृश इति । वाजशब्दश्च मुर्यवाचक्येन कश्चित् श्रूयते ।
 अथिवायुः मुर्यस्त्वे वाजिनः । ति० ब्रा० १. ६. ३. ० । इति वायुः मन्त्रादिद्वयो वाजीति च । कीदृशो वाजो ।
 अश्वको हिमकरहितो रजस्तृः । उदकमत्र रज उच्यते । तस्य वृष्टिलक्षणस्य प्रेरयिता । यद्वा । रजसा लोकाना
 तरिता गता विश्वचर्षणिः सर्वस्य दृष्टा ॥

सज्जोषंस्त्वा दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिधते ।

यज्ञस्य मानुषो जनः सुस्रयुर्जुह्वे अश्वरे ॥ ३ ॥

स ऽज्जोषः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुं । उधते ।

यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुस्र ऽ युः । जुह्वे । अश्वरे ॥ ३ ॥

हे अग्ने सज्जोषः सज्जोषमः मह प्रीयमाणा दिवः स्मृतिनरो नितार अत्यजो यज्ञस्य केतुं प्रज्ञापकं त्वा
 त्वामिधते । समिद्धं कुर्वति । कर्देति च दृश्यते । यज्ञः यदा खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यभूतो जनो जातो
 यजमानो होता वा सुस्रायुः सुस्र मुणमात्मन दानुन अश्वरे हिमापत्यवायरहिते यज्ञे जुह्वे त्वामाह
 यति तद्व्यर्थः ॥

अधृद्यस्ते मुदानंवे धिया मर्तः गणमते ।

ऊती प बृहती दिवो द्विपो अंहो न तरति ॥ ४ ॥

अधृत् । यः । ते । मु ऽ दानंवे । धिया । मर्तः । गणमते ।

ऊती । सः । बृहतः । दिवः । द्विपः । अंहः । न । तरति ॥ ४ ॥

अधृत् । स यजमान अधृयात् हे अग्ने मुदानंवे शोभनदानाय तुभ्यं ॥ पश्वथं चतुर्थी ॥ तव सवधिना

धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शश्रमते शास्यति । यद्वा । शश्रमतिः सुतिकर्मा । त्वदर्थं कर्मणा युक्तः सन् मर्ति । स यजमानो बृहती महती दिवो दीप्रस्य तव संबन्धिन्योती जत्या रक्षया द्विषो द्विट्टुनंहो न आहननशीलं पापमिव तरति । अतिक्रामति ॥

समिधा यस्त आहुतिं निश्रितिं मर्त्यो नशत ।
वयावैतं स पुष्यति श्रयमग्रे गतायुषं ॥ ५ ॥
संऽइधा । यः । ते । आऽहुतिं । निऽश्रितिं । मर्त्यः । नशत ।
वयाऽवैतं । सः । पुष्यति । श्रयं । अग्रे । गतऽआयुषं ॥ ५ ॥

हे अपे समिधा समिधनहेतुभुतेभ्येन सह ते त्वदीयां निश्रितिं निश्रितां तन्नृकृतां मंत्रसंस्कृतामाहुतिं यो मर्त्यो मनुष्यो नशत व्याप्नुयात् । नश्रितिर्योऽप्रिकर्मा । स मनुष्यो यजमानो वयावैतं । वयाः शश्रमः पुत्रपीत्रादि-
दिश्रिताः । तद्युक्तं गतायुषं बहुविधानं चिरकालजीवनं वा त्रयं गृहं पुष्यति । पोषयति । वर्धयति । तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

त्वेषसे धूम ऋणवति दिवि पञ्चुक्र आतंतः ।
सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ६ ॥
त्वेषः । ते । धूमः । ऋणवति । दिवि । सन् । शुक्रः । आऽतंतः ।
सूरः । न । हि । द्युता । त्वं । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६ ॥

हे अपे त्वेषो दीप्रस्य ते तव शुक्रो निर्मलः शुभवर्णो वा धूमो दिव्यंतरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋणवति । मेघात्मना परिणतो गच्छति । अपि च हे पावक प्रोधकापे सूर्यो न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणस-
मर्थया सुत्या स्तयमानस्त्व द्युता दीप्या रोचसे हि । दीप्यसे खलु ॥

अधा हि विश्वीद्भोऽसि प्रियो नो अतिथिः ।
रणः पुरीव जूर्यः सृनुर्न त्रययाय्यः ॥ ७ ॥
अध । हि । विश्व । ईद्भः । असि । प्रियः । नः । अतिथिः ।
रणः । पुरिऽइव । जूर्यः । सृनुः । न । त्रययाय्यः ॥ ७ ॥

अर्धापि च विनु प्रजामु हे अपे त्वमीदृशः सुत्योऽसि । भवसि । हि यस्मादर्थे । यस्मादेवं तस्मात्तो
ऽस्माकमतिथिः । लुप्तोपममेतत् । अतिथिरिव प्रियोऽसि । यद्वा । हविर्वहनाय सततगामी भुत्वास्माकं प्रियो
ऽसि । तथा पुरीव नगर्यां जूर्यो जीर्णो वृद्धो हितोपदेष्टा राजव रण्वो रमणीयो गंतव्यो वा भवसि । तथा
सृनुर्न पुत्र इव त्रययाय्यो यजमानिस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि ॥ त्रयंतरेतद्रूपं ॥ यद्वैतत्सूक्तोर्विशेषणं ।
विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयं यातीति त्रययाय्यः ॥ यातेराणादिक आख्यप्रत्ययः । स्पृहयाय्य इति यथा । अथवा
त्रययाय्यो जन्मत्रयं प्राप्तः । जन्मत्रयं स्मर्यते । मातुरयेऽधिजननं द्वितीयं मौजिबंधनात् । तृतीयं यद्वादीबाया
इति जन्मत्रयं स्मृतं । मनु० २. १६९ । इति । तादृशः पुत्र इति । रण्वो रमणीयोऽसि ॥

क्त्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजी न कुत्थ्यः ।
परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्यार्यः शिशुः ॥ ८ ॥

क्रत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजी । न । कृत्यः ।

परिज्माऽइव । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्यार्यः । गिणुः ॥ ८ ॥

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा मथनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठैरण्यां विद्यमानस्वमज्यमे हि । अज्यसे खलु । तथा वाजी न वेजनवानश्च इव कृत्यः । क्रत्वीति कर्मनाम । हविर्वहनादीना कर्मणा कर्ता । स यथा पुरुषं वहति तद्वत्तविवर्हणमपेरश्वमादृश्यं । तथा परिज्मव परितः सर्वत्र गता वायुरिव दावानिनादिरूपेण सर्वत्र गता त्व स्वधा । अन्ननामितत । अन्नं गयो गृहं च भवामि । उभयोर्दातव्यर्थः । अपि च गिणुर्जातमाचो बालोऽपि त्वस्यो न सततगामी जात्यश्च इव ह्यार्यः कुटिलमितस्ततो गतामि ॥ इह काटिन्य इत्यस्यैतद्रूप ॥

कारीर्यामपेर्धामच्छदो वैकल्पिकनुवाक्या त्वं त्यति । सुचितं च । त्व त्या चिदच्युता धामन्त विश्व भुवनमधिश्रितं । आ० २ १३ । इति ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे । धामा ह यत्ने अजर वना वृश्चति शिक्रसः ॥ ९ ॥

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे । धाम । ह । यत् । ते । अजर ।

वना । वृश्चति । शिक्रसः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि । चिच्छदोऽपि शब्दममानार्था भिन्नकर्मः । अच्युताच्युतानि चार्थायतु मशक्यान्वपि । अस्तीति शेषः । तत्र दृष्टान्तः । यवमे घामे विष्टष्टः पशुर्न पशुरिव । स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्राङ्काष्ठादीनि जगमात्रेण दहसीत्यर्थः । हे अजर जरारहिताग्ने ययस्य ॥ मुपा मुलुगिति पश्या लुक् ॥ शिक्रसो दीप्तस्य तव धाम धामानि तेजामि वना वननीयानि सभजनीयान्यरण्यानि वृश्चति किदंति तर्चति स त्वमिति पूर्वत्रावयः । हेत्यतत्पादपुरण ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामग्ने हीता दमे विशां ।

समुधो विशपते कृणु जुपस्व ह्यमंगिरः ॥ १० ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयतां । अग्ने । हाता । दमे । विशां ।

संऽऽध्वः । विशपते । कृणु । जुपस्व । ह्यं । अंगिरः ॥ १० ॥

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वर यज्ञमात्मन दक्षतां विशां यज्ञमानाना दमे गृहे त्व हीता देवानामाहाता मन् वेषि हि सुति इवीपि वा यतः कामयसे अतः कारणाद्विशपते विशा पालकाग्ने समुधः समुदानस्यान्वज मानान् कृणु । कृणु । कृत्वा च हे अंगिरोऽगनादिगुणयुक्त अगाररूप वाग्ने ह्यमस्यदीय हविर्जुपस्व । भवम्य ॥

अच्छा नो मिचमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुश्रितिं दिवो नृन्दिपो अहांसि दरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ११ ॥

अच्छ । नः । मिचऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमति । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽश्रितिं । दिवः । नृन् । दिपः । अहांसि । दुऽदता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ११ ॥

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते देव दानादिगुणयुक्ताग्ने रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्वर्तमानस्य देवान्यष्टधानिद्रादी नच्छामिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं सुतिं वोचः । ब्रूहि । दिवः सुतेनृन्दिपस्मान् सुश्रितिं शोभजनिवासयुक्त

स्वस्निमविनाश वीहि । गमय ॥ वतिरचातभावितण्यथीं द्रष्टव्यः ॥ वयं च द्विपो द्वृष्टुं शत्रुनहंसि पापानि
दरिता तत्फलरूपानि दर्शनानि तंरम । अतिक्रामिम । तथा ता तानि चवहितानि जन्मांतरकृतानि च
पापादीनि तंरम । उक्त एवार्थो दाढ्याय पुनरुच्यते । हे अपे तवावमा रचणेन द्वृष्टुंभृतीनत्यंतं तंरम ॥ २ ॥

अपे स जेपदित्यष्टचं तृतीयं मृक्तं भरद्वाजस्यार्यं त्रिष्टुभमापेयं । अनुक्रांतं च । अपेऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवा-
काश्चिनशम्वयोरुक्तौ विनियोगः ॥

अपे स शेपदृतपा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नगते देवयुष्टे ।

यं त्वं मित्रेण वरुणः सज्जोपा देव पामि त्यजसा मर्तमंहः ॥ १ ॥

अपे । सः । शेपत । ऋतऽपाः । ऋतेऽजाः । उरु । ज्योतिः । नगते । देवऽयुः । जे ।

यं । त्वं । मित्रेण । वरुणः । सऽजोपाः । देव । पामि । त्यजसा । मर्तं । अंहः ॥ १ ॥

हे अपे स यजमानः जेपत । जियति । निवसति । चिरकालं जीवदित्यर्थः । कीदृशो यजमानः । ऋतपा
ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतजा यज्ञनिमित्तं जातः । उपित्वा च ते त्वदीय देवयुष्टवानात्मन इच्छन् स यजमान
उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं नगते । प्राप्नोति । हे देव द्योतमानापे यं मर्तं मनुष्य यजमानं मित्रेण वरुणः ॥
तृतीयार्यं प्रथमा ॥ वरुणेन च सज्जोपाः मह प्रीयमाणस्त्व त्यजसा त्याजनसाधनेनायुधेनाहोऽहसः पापात्पाप्सि
रक्तसि स यजमान इति पूर्वत्र संबधः ॥

इजे यज्ञेभिः शशमे शमीभिश्चधृद्वारायाग्रये ददाश ।

एवा चन तं यशसामजुष्टिर्नाहो मर्तं नगते न प्रदृप्तिः ॥ २ ॥

इजे । यज्ञेभिः । शशमे । शमीभिः । ऋधत्ऽवाराय । अग्रये । ददाश ।

एव । चन । तं । यशसां । अजुष्टिः । न । अंहः । मर्तं । नगते । न । प्रऽदृप्तिः ॥ २ ॥

यो यजमान ऋधद्वाराय ऋधत्समुद्र वार वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्रये ददाश हवीषि ददाति स
यजमानो यज्ञेभिः सर्वयज्ञेरीज । इष्टवान् भवति । तथा शमीभिः कर्मभिः कृच्छ्राद्यायणादिभिः शशमे ।
शातश्रु भवति । आयेन यागिन सर्वं फलं लभत इत्यर्थः । अपि च त यजमानं यशसा यशस्विना पुत्राणाम-
जुष्टिरप्राप्तिर्नैव नगते । नैव प्राप्नोति । पुत्रवान्भवत्येवत्यर्थः । तथा मर्तं मनुष्य तमंहः पापं न नगते । तथा
प्रदृप्तिरनर्थहेतुः प्रदर्पश्च त न प्राप्नोति ॥

सूरो न यस्य दृगतिररेपा भीमा यदेति शुचतस्त आ धीः ।

हेपस्वतः शुरुधो नायमृक्तो कुत्रा चिदृखो वसतिर्वनेजाः ॥ ३ ॥

सूरः । न । यस्य । दृगतिः । अरेपाः । भीमा । यत् । एति । शुचतः । ते । आ । धीः ।

हेपस्वतः । शुरुधः । न । अयं । अृक्तीः । कुत्र । चित् । रखः । वसतिः । वनेऽजाः ॥ ३ ॥

सूरो न सूर्यस्वैव यस्याग्निदृगतिर्दर्शनमरेपाः पापरहितं । हे अपे यत् यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो धीर्धा-
रयित्री ज्वाला भीमा भयंकरा मती आ समतादति गच्छति । योऽयमपिहेपस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधो न
शुचः शोकस्य रोधयित्रीशाक्तीः । अक्रूरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र संचारी राक्षसादिर्नश्यते । राक्षसादेः
त्वभुता ददातीति शेषः । सोऽयं वसतिः सर्वपाप्मावासभुतो वनेजा अरख्य जायमानः कुत्रा चित् क्वचिदेव
स्थाने पर्वतायादीं रखो रमणीयो भवति ॥

तिग्मं चिदेम महि वपेी अस्य भसदश्वो न यमसान आसा ।
 विजेहमानः परशुर्न जिह्वां द्रविर्न द्रावयति दारु धशत ॥ ४ ॥
 तिग्मं । चित् । एम । महि । वपेः । अस्य । भसत् । अश्वः । न । यमसानः । आसा ।
 विऽजेहमानः । परशुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रवयति । दारु । धशत ॥ ४ ॥

अस्यापरम गमनभूतो मार्गस्तिग्म तीक्ष्ण स्पृशगकत्वान् । अस्य च वपा रूप महि महत प्रभुत भसत ।
 दीपते ॥ भस भर्त्सनदीप्तोरिति धातुः । कीदृशोऽपिः । अशो न अश इवामास्येन यमसानसृणादिक
 नियच्छन् । तथा परशुर्न । यथा परशुः स्वकीया धारा काष्ठं प्रतिपति तथा स्वकीया जिह्वा ज्वाला विजेह
 मानस्वरुग्न्मादां प्रतिपन्न । तथा दारु काष्ठं धत्त दहनं द्रविर्न । द्रविर्द्रावयिता मरणकारः । स यथा
 वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वनं द्रावयति । मृतंभुत भस्मसात्करोतीत्यर्थः ॥

स इदमेव प्रति धादसिष्यच्छिगीत तेजोऽयसो न धारो ।
 चित्रध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेर्न दुपद्वा रघुपत्सजहाः ॥ ५ ॥
 सः । इत् । अस्माऽइत् । प्रति । धात् । असिष्यन् । शिगीत । तेजः । अयसः । न । धारो ।
 चित्रऽध्रजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । वेः । न । दुऽसद्वा । रघुपत्सऽजहाः ॥ ५ ॥

स इत्स खल्वपिरस्तेव वाणादेः जेषेव प्रति धात् । स्वकीयज्वाला प्रतिपत्ति । यथा धः ि लव्यामिमुख्येन
 वाणो संघत्ते तथा ज्वाला सघत्त इत्यर्थः । प्रतिधाय चासिष्यन् ज्वाला प्रतिपन्नं तज्जः स्वकीयं शिगीतं ।
 निश्चति । तीक्ष्णीकरोति । तत्र दृष्टातः । अयसो न धारा । यथायामयस्य परथादधारा प्रसृज्जकामनी
 चणीकरोति तद्वत् । तीक्ष्णीकृत्य च चित्रध्रजतिर्विचित्रगतिरक्तो रात्रिरतिरमिता विने पत्नीव द्रुपद्वा नृस्यु
 सीदन रघुपत्सजहा लघुपत्तनसमर्थपादः । एवभूतः सन योऽपिर्वर्तेते स इति पुनर्वान्तर्यः ॥ ॥ ३ ॥

स ई रेभो न प्रति वस्त उसाः शोचिषा ररपीति भित्तसंहाः ।
 नक्तं य ईमरुषो यो दिवा नृनसर्व्या अरुषो यो दिवा नृन ॥ ६ ॥
 सः । ई । रेभः । न । प्रति । वस्ते । उसाः । शोचिषा । ररपीति । भित्तऽसंहाः ।
 नक्तं । यः । ई । अरुषः । यः । दिवा । नृन । अमर्त्यः । अरुषः । यः । दिवा । नृन ॥ ६ ॥

स ई सोऽयमधी रेभो न स्रुत्यः सूर्य इवोस्मा दीशा ज्वाला प्रति वस्ते । आशऽइति । तथा भित्तसंहा
 सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन शोचिषा तेजसा ररपीति । मश शब्द करोति । य इमथमथिनंक्त रात्रावरूप
 आरोचमानः सन दिवाहमीव नृननुष्ठानं स्वस्वकार्यं प्ररयति । पुनर्यन्तात् । पुरतः । तथाऽमर्त्याऽमरणधर्मरूप
 आरोचमानो रोपरहितो वा योऽपिर्दिवा द्योतमानं तेजसा नृनतृनायोयाऽयमीनं प्ररयति स इति
 पूर्वत्र संबंधः । यद्वा । नक्तं रात्रे योऽयमथिररूपं आरोचमानो यद्य मरणरहितोऽपिर्दिवाद्दि नृनतृन
 देवान्हरिभिः संयोजयति । यो दिवा नृनिति पुनरुक्तिरादराथा ॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोद्दृषा रुश औपधीषु नृनीत ।
 घृणा न यो ध्रजसा पत्सना यन्ना रोदसी वसुना दं सुपत्नी ॥ ७ ॥
 दिवः । न । यस्य । विधतः । नवीनीत । वृषा । रुशः । औपधीषु । नृनीत ।
 घृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्सना । यन् । आ । रोदसी इति । वसुना । दं । सुपत्नी
 इति सुऽपत्नी ॥ ७ ॥

दिवो न दीप्रस्य सूर्यस्वेव विधतो विधातू रग्मीर्कुर्वतो यस्यापिर्नवीनोत् भृशं शब्दोऽभूत् । एतदेव व्याचष्टे । वृषा कामानां वर्पिता रूचो दीप्रः सोऽपिरोपधीषु दह्यमानामु न्नोत् । भृशं शब्दमकरोत् । यश्च घृणा न संघलनशीलिन दीप्रैरेव ध्रजसा गमनशीलिन तेजसा पत्न्येतस्तत् उत्पतता धनं गच्छन् वर्तते सोऽपिर्दं अस्मच्छत्रुन दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी यावापृथिव्यां वसुना धनेना पुरयति ॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कविद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः ।

शर्धो वा यो मरुतां ततश्चा ऋभुर्न त्वेषो रभसानो अद्योत् ॥८॥

धायःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कः । विऽद्युत् । न । दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः ।

शर्धः । वा । यः । मरुतां । ततश्चा । ऋभुः । न । त्वेषः । रभसानः । अद्योत् ॥८॥

योऽपिर्धायोभिर्वा धारकरश्चैव युज्येभिर्युक्तैः स्वयमेव युज्यमानैर्करचनीयदीपिभिर्गच्छति सोऽपिर्विद्युत् दविद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोपकस्तत्रोभिर्दविद्योत् । विद्योतते । यश्च मरुतामितत्संज्ञकानां देवानां शर्धो वा बलमिव ततश्च तनुकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोपयतीति यावत् । सोऽयमृभुर्न उरु भासमानः सूर्य इव त्वेषो दीप्तो रभसानो वेगं कुर्वन् अद्यात् । विद्योतते । प्रकाशते ॥ ॥४॥

यथा होतरित्यष्टचं चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रिष्टुभमाश्रयं । यथा होतरित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्रयन-शस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

यथा होतमनुपो देवताता यज्ञेभिः सूतो सहसो यज्ञासि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्म्य उगतो यज्ञि देवान् ॥९॥

यथा । होतः । मनुपः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूतो इति । सहसः । यज्ञासि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान । उग्न । अग्ने । उगतः । यज्ञि । देवान् ॥९॥

हे होतदेवानामाहातः सहसः सूतो बलस्य पुत्राप्ते यथा येन प्रकरणे मनुपो मनोः प्रजापतेर्यजमानस्य देवताता । यज्ञनामैतत् । देवताता यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधर्मेहैविभिर्यज्ञासि देवान्यज्ञासि एवैव हे अग्ने नोऽस्माकमथास्मिन्यज्ञे समानान त्वत्सद्गानिद्रादीनुग्न कामयमानस्यमुगतः कामयमानान्यष्टव्यान् देवान् समना विप्र यज्ञि । यज्ञ । यद्वा । समानं मन्यन्तेऽस्मिन् देवानिति समनो यज्ञः । तस्मिन्निति योज्यं ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वंदारु वेद्यश्चनो धात् ।

विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषु भुङ्क्षुदतिथिर्जातवेदाः ॥२॥

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः । वंदारु । वेद्यः । चनः । धात् ।

विश्वऽत्रायुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उपःऽभुत् । भूत् । अतिथिः । जातऽवेदाः ॥२॥

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विश्वेण दीप्यमानो धेद्यः सर्वज्ञातव्यो लंभनीयो वा सोऽपिर्नोऽस्मभ्यं वंदारु वंदनीयं स्तुभ्य चनोऽन्नं धात् । दधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । विश्वायुः सर्वान्नः सर्वेषां जीवनहेतुर्वायुतो मरणरहितोऽतिथिर्हेतुर्विष्वहमाय सततगामी जातवेदा जातानां वेदिता जातधनो वा एवंभूतो योऽपिर्मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषु भुङ्क्षुत् उपःकालेऽपि होत्रहोमार्थं प्रबुद्धो भवति स इति पूर्ववान्वयः ॥

द्यावो न यस्य पनयंत्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्या न शुक्रः ।

वि य इनोत्यजरः पावकोऽन्नस्य विच्छिन्नथतृष्याणि ॥३॥

द्यावः । न । यस्य । पनयंति । अर्ध्वं । भासांसि । वस्ते । सूर्यः । न । शुक्रः ।
वि । यः । इति । अजरः । पावकः । अश्रस्य । चित् । शिश्रथत् । पूर्याणि ॥३॥

नेति संप्रत्यर्थे । उक्तं च । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । नि० ७ ३१ । इति ॥ द्यावः स्तोतारः संप्रती
दानीं यस्याधिरर्ध्वं महत्कर्म पनयंति लुर्वति सोऽपिः सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्रवर्णः सन भासांसि तेजांसि
वस्ते । आकादयति । यथाजरीः जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽपिर्वीनोति भासा सर्वं व्याप्नोति सो
ऽयमश्रस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्याणि चिरतनानि पुराणि शिश्रथत् । हिंसति ॥ अथ क्रथ
हिंसायामिति धातुः ॥

वद्मा हि सूनो अस्यद्यसद्वा चक्रे अग्निर्जनुपाज्मान् ।

स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जे धा राजव जेरवृके शेष्यंतः ॥४॥

वद्मा । हि । सूनो इति । अग्निः । अद्यऽसद्वा । चक्र । अग्निः । जनुपा । अज्म । अर्जं ।

सः । त्वं । नः । ऊर्जेऽसने । ऊर्जे । धाः । राजाऽइव । जेः । अवृके । शेष्यंति । अंतरिति ॥४॥

हे सूनो महमः पुत्र । यद्वा पु प्रेरण । सर्वस्य प्रेरकापि वद्मा वदनीयः सूनोऽग्नि हि । परः पाद
परोच्चरतः । अद्यसद्वास्यदनीधपु हविःपु सीदन हविःस्वीकरणायोपविशत्पिर्जनुपा जम्ना स्वभावत
एवाज्म । गृहनामैतत् । गृहमत्तं च यजमानानां चक्र । करोति । ऊर्जसन ऊर्जस्थात्तस्य दातरथे नोऽस्मभ्य म
तादृशस्त्वमूर्जमत्त धाः । देहि । तथा राजव जेः । अस्मच्छपुन जय । एतत्सर्वार्थमवृके राक्षसादिभिर्बाध
केर्वियुक्तेऽस्मदीयेऽग्न्यागारं इतमर्थे क्षपि । निवम ॥

नितिक्रि यो वारणमन्नमन्नि वायुर्न राष्ट्र्यत्यैत्यक्नुन ।

तुर्याम यस्त आदिशमरातीरत्यो न हुतः पतंतः परिहृत ॥५॥

निऽतिक्रि । यः । वारणं । अन्नं । अन्नि । वायुः । न । राष्ट्री । अति । एति । अक्नुन ।

तुर्याम । यः । ते । आऽदिशां । अरातीः । अत्यः । न । हुतः । पतंतः । परिऽहुत ॥५॥

योऽप्रिवारणं तमसां निवारकं स्वकीयं तेजो नितिक्रि निश्चति तीक्ष्णीकरोति ॥ तत्र निशान इति
धातुः ॥ यद्यन्न यष्टुभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमिति भव्यति । तथा च श्रूयते । अत्रादो वा एपोऽन्नपरित्यद
पिरिति । सोऽप्रिर्वायुर्न वायुरिव राष्ट्री । ईश्वरनामैतत् । राष्ट्र राज्य । तदान । वायुर्यथा स्वमाहात्म्येन
सर्वमीष्टं तद्वत् । सर्वस्येश्वर इत्यर्थः । तादृशः सन अक्नुन राजीरत्यति । अतिक्रामति । तन्नतमधकार तिरस्क
रोतीत्यर्थः । वयं च स्वल्पसादानुर्याम तं हिंस्याम यो जनसं तुभ्यसादिशासादिश्रमानाना दीयमानाना
हविषामरातीररातिरदाता ॥ कादसो दीर्घः ॥ यद्वत् । अरातीर्धनस्यादातन ते त्वा प्रत्यादिशासादिष्टृणासाच
षाणानामस्माकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्वं चात्यो न शीघ्रगामी जायश्च इव हुतो हिंसकात्पतत
आभिमुख्येन गच्छतः शत्रुन परिहृत परिगत्य हंता भव ॥ इतरतिर्हिसार्थस्यैतदृप ॥ ५ ॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिरकर्ये ततंथ रोदसी वि भासा ।

चित्रो नयत्परि तमांस्यक्तः शोचिषा पत्मन्नाग्निजो न दीयन् ॥६॥

आ । सूर्यः । न । भानुमतऽभिः । अर्कः । अयं । ततंथ । रोदसी इति । वि । भासा ।

चित्रः । नयत् । परि । तमांसि । अर्कः । शोचिषा । पत्मन् । अग्निजः । न । दीयन् ॥६॥

* हे अग्ने रोदसी द्यावापृथिवी भासा दीप्या व्या ततंथ । विशेषणाच्छादयसि । तत्र दृष्टान्तः । भानुमन्निः प्रभावद्विरर्करर्चनीयैः किरणैः सूर्यो न । यथा सूर्य आतनोति तद्वत् । परोऽर्धर्चः परोचक्रतः । पत्न्यन् । पतत्यस्मिन्निति पत्न्य मार्गः । तस्मिन्नाग्निजो न । उग्निजः स्रोतारः । सुव्यतया तत्संधर्थाग्निजः सूर्यः । स इव दीयन् गच्छन् शोचिषा तत्रसाक्तः संश्लिष्टः अत एव चित्रशायनीयोऽयिस्मर्मांसि नैशान्धकाराणि परिणयत । परिणयति । परितो गमयति । सर्वस्मादपि दिग्भागाच्चिवर्तयतीत्यर्थः ॥

त्वां हि मद्रतममर्कशोर्कैर्ववृमहे महि नः श्रोष्ये ।

इंद्रं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणन्ति राधसा नृतमाः ॥ ७ ॥

त्वां । हि । मद्रऽतमं । अर्कऽशोर्कः । ववृमहे । महि । नः । श्रोषिं । अग्ने ।

इंद्रं । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुं । पृणन्ति । राधसा । नृतमाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने मद्रतमं सुव्यतमं त्वामर्कशोर्करर्चनीयैः पुत्रनीयैः शोर्कैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे वृणीमहे संभजामहे । यद्वा । अर्कशोर्करर्चनीयैः प्रशस्यैर्दीप्तिकरणैः स्रोतैः साधनभूतिस्त्वां संभजामहे तस्मात्सहि महसोऽस्मदीय स्तोत्रं श्रोषिं । शृणु । हे अग्ने नृतमाः स्तुतीनां नितुतमा अखिजः शवसा बलिन वायुं गंतारं । यद्वा । वायुमिव शवसा युक्तमिंद्रं न इंद्रमिव देवता देवतात्मानं त्वा राधसा हविर्नक्षत्रेण धनेन पृणति । प्रीणयति ॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां मुजुर्गित लुक् ॥

नू नो अग्नेऽवृकेभिः स्वस्ति वेपिं रायः पथिभिः पर्यंहः ।

ता सूरिभ्यो गृणते रासि सुम्नं मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ८ ॥

नू । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेपिं । रायः । पथिऽभिः । पर्यिं । अंहः ।

ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रासि । सुम्नं । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवृकेभिः । वृकाः स्तनाः । तद्रहितैः पथिभिर्मार्गं रायो धनानि नू त्रिषु स्वस्ति क्षेमैण वेपिं । गमय । प्रापय । अहोऽंहमः पापात्पर्यिं । उक्तलक्षणमार्गः पारय चास्मान् । यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुम्नानि गृणते स्तुवति मद्य रासि । देहि । वयं च गतहिमाः शतं हेमंतानं संवत्सरानं सुवीराः । वीर्याञ्जायंत इति वीराः पुत्रादयः । शोभनपुत्रपौत्रादिमहिताः संतो मदेम । हृष्याम ॥ ॥ ८ ॥

इव व इति सप्रर्च पचमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रैपुभमार्यं । तथा चानुकम्यते । इव वः संशति । प्रातरनुवाकार्थिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

हुवे वः सूनुं सहसा युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं ।

य उन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अध्रुक ॥ ९ ॥

हुवे । वः । सूनुं । सहसः । युवानं । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । यविष्ठं ।

यः । उन्वति । द्रविणानि । प्रऽचेताः । विश्वऽवाराणि । पुरुऽवारः । अध्रुक ॥ ९ ॥

हे अग्ने वः ॥ व्यत्ययनं बह्वचनं ॥ त्वा मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्हुवे । आह्वयामि । कीदृशं । सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं । अर्पिहे बलिन मध्यमानो जायते । युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितार वा अद्रोघवाचं । अद्रो-
ग्धया प्रशस्ता स्तुतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं । यविष्ठमतिशयं युवानं । प्रचेताः प्रकृतज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्वह्निर्वरणीयः संभजनीयोऽधुगद्रोग्धा यजमानानां एवभूतो योऽपि विश्ववाराणि सर्वेष्वर-

णीयानि संभ्रजनीयानि प्रगम्यानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति । स्तोत्रेभ्यो ददातीति यावत् । संत्वा
ह्रव इति पूर्वत्र संबधः ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतर्दोषा वस्तोरैरिरे यज्ञियासः ।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्सं सौभगानि दधिरे पावके ॥२॥

त्वे इति । वसूनि । पुरुऽअनीक । होतः । दोषा । वस्तोः । आ । डेरिरे । यज्ञियासः ।

क्षामेऽडव । विश्वा । भुवनानि । यस्मिन् । सं । सौभगानि । दधिरे । पावके ॥२॥

हे पुर्वणीक वहज्जाल होतर्देवानासाहातरये त्वे त्वयि दोषा रात्री वस्तोरहनि च यज्ञियासो यज्ञाहो
यजमाना वसूनि हविल्लक्षणानि धनान्यैरिरे । आभिमुख्येन प्रेरयति । प्रापयति । जुहतीत्यर्थः । विश्वा विश्वानि
सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि क्षामेव क्षमाया भूम्यामिव यस्मिन् पावके गोधकेऽपी सौभगानि धनानि
सं दधिरे देवाः सम्यग्प्रहितवतः । अर्पावामं वमु सं न्यदधत । ते० म० १ ५ १ १ । इति ब्राह्मण । तस्मिन्व
यीति पूर्वत्र योज्यं ॥

त्वं विश्नु प्रदिवः सीद आसु क्रत्वा रथीरभवो वार्याणां ।

अत इनीपि विधते चिकित्वो व्यानुपगजातवेदो वसूनि ॥३॥

त्वं । विश्नु । प्रऽदिवः । सीदः । आसु । क्रत्वा । रथीः । अभवः । वार्याणां ।

अतः । इनीपि । विधते । चिकित्वः । वि । आनुपक् । जातऽवेदः । वसूनि ॥३॥

हे अये त्वं प्रदिवः । पुराणनामतेत । पुरातनकालीनाम् विष्णु प्रजाम्नाम् परिदृश्यमानाम् च सीदः ।
सीदसि । विश्वातरात्मना वर्तसे । तथा क्रत्वात्कीयेन कर्मणा वार्याणा वरणीयाना धनाना रथीरभवः ।
रहयिता यजमानेभ्यः प्रापयिताभुः । अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जाताना प्राणिना वेदि
तरये विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुपगनुपक्क मततं यथा भवति तथा वीनीपि । विविध
प्रेरयसि ॥

प्रवर्ष्येऽभिष्टवे यो नः सनुत्य इति वृत्तः । सूत्रित च । यो नः सनुत्यो अभिदामदमे भवा नो अये भूमना
उपेताविति वृत्ताः । आ० ४ ६ । इति ॥

यो नः सनुत्यो अभिदामदमे यो अंतरो मित्रमहो वनुष्यात् ।

तमजरभिर्वृषभिस्तव स्वस्वपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥४॥

यः । नः । सनुत्यः । अभिऽदामंत । अमे । यः । अंतरः । मित्रऽमहः । वनुष्यात् ।

तं । अजरभिः । वृषऽभिः । तव । स्वः । तपं । तपिष्ठ । तपसा । तपस्वान् ॥४॥

हे अये यः शत्रुः सनुत्यः । सनुतरित्यंतर्हितनाम । अतर्हिते देशे वर्तमानः सन् नोऽस्मानभिदामत उपज
यति बाधते । यथातरौऽभ्यंतरवर्ते सन् हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते मित्राणा महयितवाये वनुष्यात् । इम्याते
तमुभयविधं हे तपिष्ठ तुप्ततमाये तपसा तेजसा तपस्वान् तेजस्वी त्वमजरभिर्जगरहितवृषभिवर्षितुभिवृष्टिहेतु
भूतेस्तव स्वः स्वभृतेरसाधारणस्तेजोभिल्लप । दृष्ट ॥

यस्ते यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनी सहसो देदांशत् ।

स संत्येष्वमृत प्रचेता राया द्युमेन श्रवसा वि भाति ॥५॥

यः । ते । यज्ञेन । संऽइधा । यः । उक्थैः । अर्केभिः । सूनुो इति । सहसः । ददाशत् ।
सः । मर्त्येषु । अमृत । प्रऽचेताः । राया । द्युम्नेन । श्रवसा । वि । भाति ॥ ५ ॥

हे सहसः सूनुो बलस्य पुत्रापि ते त्वां यो यजमानो यज्ञेन यागेन ददाशत् परिचरति । यस्य समिधा समिधनया धनेन धमेन । यद्योक्थैः शस्त्रैर्केभिरर्चनीयैः स्तोत्रैश्च परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहितापि स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन द्युम्नेन योतमानेन श्रवसा श्रवणीयनात्रेण यशसा वा वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

स तत्कृधीपितस्तूयमग्ने स्पृधो वाधस्व सहसा सहस्वान् ।
यच्छस्यसे द्युभिरक्ती वचोभिस्तजुषस्व जरितुर्घोषि मन्म ॥ ६ ॥
सः । तत् । कृधि । इपितः । तूयं । अग्ने । स्पृधः । वाधस्व । सहसा । सहस्वान् ।
यत् । गस्यसे । द्युऽभिः । अक्तः । वचः । ऽभिः । तत् । जुपस्व । जरितुः । घोषि । मन्म ॥ ६ ॥

हे अग्ने स त्वमिपितः प्रेषितः सन् तूयं चिप्रं तत्कृधि । कुरु । किं तदित्यत आह । सहस्वान् बलवांस्त्वं स्पृधः स्पृधमानान् सहसा बलेन पर्यामभिवनसमर्थेन तेजसा वा वाधस्व । विनाशय । द्युभिर्योतमानेस्ते-
जोभिरक्तः संसिक्तस्त्वं वचोभिः स्तित्कृषीर्वाकीयंक्तस्यसे यत्स्तूयसे । त्वामुद्दिश्य यत् स्तोत्रं स्तोतुभिः क्रियत इत्यर्थः । तस्यैव मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुपस्व । सेवस्व ॥

अपद्ये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्याश्चामित्येषा याच्या । सूत्रितं च । अश्याम तं काममपि तवो-
तीति कामाय । आ० २. १० । इति ॥

अश्याम तं काममग्ने तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं ।
अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युम्नमजरजरं ते ॥ ७ ॥
अश्याम । तं । कामं । अग्ने । तव । ऊती । अश्याम । रयिं । रयिऽवः । सुवीरं ।
अश्याम । वाजं । अभि । वाजयंतः । अश्याम । द्युम्नं । अजर । अजरं । ते ॥ ७ ॥

हे अग्ने तव संबन्धिन्योती ऊत्या रक्षया तं काममश्याम । प्राप्नुयाम् । तमेव कामं विवृणोति । हे रयिवो धनवत्तपे सुवीर शोभनपुत्रादियुक्त रयिं धनमश्याम । प्राप्नुयाम् । तथा वाजयंतो वाजमत्तमात्मन इच्छंती वय वाजं त्वया दत्तमत्तमभि आभिमुख्येनाश्याम । प्राप्नुयाम् । हे अजर जरारहितापि त्वदीयमजरं जरार-
हित द्युम्नं योतमानं यशशाश्याम । प्राप्नुयाम् ॥ ७ ॥

प्र नव्यसेति मत्प्रचं पष्ठ मुक्त भरद्वाजस्यार्थं वैष्टभमापेयं । प्र नव्यसेत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्वयो-
रुक्तो विनियोगः ॥

प्र नव्यसा सहसः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः ।
वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुशंतं वीती हीतारं दिव्यं जिगाति ॥ १ ॥
प्र । नव्यसा । सहसः । सूनुं । अच्छ । यज्ञेन । गातुं । अवः । इच्छमानः ।
वृश्चत्ऽवनं । कृष्णयामं । रुशंतं । वीती । हीतारं । दिव्यं । जिगाति ॥ १ ॥

गातुमपगतव्यं स्तोतव्यं वा सहसः सूनुं बलस्य पुत्रमपिमवोऽन्नं रक्षणं वा इच्छमान इच्छन् स्तोता नव्यसा

नवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अन्हाभिमुख्येन प्र जिगाति । प्रकर्षेण गच्छति । कीदृशमपि । वृचद्वनं वृक्का किञ्च
दग्धं वनं येन तादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्मानं दृशतं श्वेतवर्णं वीती वीत्या कातेन यज्ञेन होतार यष्टार दिव्य
दिवि भवं ॥

स श्वितानस्तन्यतु रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्विर्यविष्टः ।

यः पावकः पुरुतमः पुरुणि पृथून्यग्निरनुयाति भर्वन ॥२॥

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः । नानदतऽभिः । यविष्टः ।

यः । पावकः । पुरुऽतमः । पुरुणि । पृथूनि । अग्निः । अनुऽयाति । भर्वन ॥२॥

सोऽपि श्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णो वर्तते । तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः । रोचतेऽस्मिन् यह्नश्च वा
दीनीति रोचनमंतरितं । तत्र स्थितोऽजरभिर्जरारहितनानदद्विरत्यर्थं शब्द कुर्वद्विमंरुद्वियुक्तो रश्मिभिर्वा
र्यावष्टो युवतमः । यः पावकः गोधकोऽपि पुरुतमोऽतिशयं प्रभुतः सन् पुरुणि बहूनि पृथूनि स्थूनानि
काष्ठानि भर्वन भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्यमित्य वर्तते इति पूर्वत्र संबन्धः ॥

गार्हपत्यादीनां मिथः संसर्गेऽप्रयं विविचय इष्टः कर्तव्यः । तत्र वि त इत्येवानुवाक्या । आ० ३ १३ ॥

वि ते विष्वग्वातं जृतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरति ।

तुविम्रक्षामो दिव्या नवग्वा वना वनन्ति धृपता रुजंतः ॥३॥

वि ते । विष्वक् । वातंऽजृतासः । अग्ने । भामासः । शुचे । शुचयः । चरति ।

तुविऽम्रक्षामः । दिव्याः । नवऽग्वाः । वना । वनन्ति । धृपता । रुजंतः ॥३॥

हे शुचे शुच दीप्त वापि ते त्वदीया वातजृतासो वातेन प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयो
विष्वक् सर्वतो वि चरति । विविध गच्छति । तुविम्रक्षामो बहुकाष्ठानि स्पृशतो दिव्या दिवि श्वेतमानेऽपी
भवा नवग्वा नूतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनति । संभजते । दहतीत्यर्थः । कि कुर्वतः । धृपता
धर्षकेण तेजसा रुजंतो वनानि भजयतः ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः क्षां वपन्ति विपितासो अश्वः ।

अधं भ्रमस्त उर्विया वि भाति यातयमानो अधि सानु पृथः ॥४॥

ये ते । शुक्रासः । शुचयः । शुचिष्मः । क्षां । वपन्ति । विऽसितासः । अश्वः ।

अधं । भ्रमः । ते । उर्विया । वि । भाति । यातयमानः । अधि । सानु । पृथः ॥४॥

हे शुचिष्मो दीप्तमन्त्रे ते त्वं शुक्रासः शुभ्रा धे शुचयो दीप्तयो क्षां पृथिवी भूमि वपति मुहयति ।
केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन् दहतीत्यर्थः । अपिहं दाति रोमा पृथिव्याः । अश्व० १ ६५ ४ । इति निग-
मांतरं । ते रश्मयो विपितासो विमुक्ता अश्व इव । इतस्ततो गच्छतीति शेषः । अधि रश्मिन्कां ते त्वदीयो
भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः पृथ्वीनां रूपया भूमरधि उपरि सानु समुत्कृत देशं पर्वताद्यादिकं प्रति
यातयमानः स्वकीयमयं व्यापारयन् उर्वियोरु बहूनां वि भाति । विशेषण प्रकाशते ॥

अधं जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोपुयुधो नाशनिः सृजाना ।

पूरस्येव प्रसितिः क्षातिरप्रेर्वतुभीमो द्रयते वनानि ॥५॥

अध । जिह्वा । पापतीति । प्र । वृष्णः । गोपुऽयुधः । न । अग्निः । सृजाना ।
शूरस्यऽडव । प्रऽसितिः । क्षातिः । अग्नेः । दुऽवर्तुः । भीमः । द्यते । वनानि ॥ ५ ॥

अर्थापि च वृष्णो वर्षितुरयेर्जिह्वा ज्वाला प्र पापतीति । प्रर्षेण पुनःपुनः पतति । गच्छति । तत्र दृष्टातः । गोपुयुधो नाग्निः सृजाना । अमुरप्रहतामु गोपु युध्विन्द्रो गोपुयुत । तस्मात्सृजमानाग्निर्वज्र इव । तथा शूरस्यैव शौर्योपेतस्य नरस्य प्रसितिः प्रबन्धनं यथान्यैर्दुःसहमेवमयेः क्षातिर्ज्वाला सोढुमशक्यत्वर्थः ॥ क्षीयते दह्यतेऽस्यामोर्षधिवनस्पतय इति चायतरधिकरणे क्लिन ॥ अपि च दुर्वर्तुर्दुर्वारोऽन्यैर्वारयितुमशक्यो भीमो भयंकरोऽपिर्वनानि द्यते । दहति ॥ द्यतिरत्र दहतिकर्मा ॥

आ भानुना पार्थिवानि ज्रयांसि महस्तोदस्य धृपता तंतंथ ।
स वाधस्वाप भया सहोभिः स्पृधो वनुष्यन्वनुपो नि जूर्व ॥ ६ ॥
आ । भानुना । पार्थिवानि । ज्रयांसि । महः । तोदस्य । धृपता । तंतंथ ।
सः । वाधस्व । अप । भया । सहःऽभिः । स्पृधः । वनुष्यन् । वनुपः । नि । जूर्व ॥ ६ ॥

हे अग्ने भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि ज्रयांसि ॥ ज्रयतिर्गतिकर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि महो महतस्तोदस्य प्रेरकस्य धृपता धर्षकेण रश्मिना महा तंतंथ । आम्नुणामि । आक्तादयमि । स त्वं भया भयकरणान्यप वाधस्व । तथा सहोभिरभिभवनसमर्थं बलं ज्योभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानान्वनुष्यन् हिंसन वनुपो हिंसकान । शत्रुर्नाति । नि जूर्व । निज्रहि ॥ जूर्वतिर्हतिकर्मा ॥

उत्वासंभरणीथिष्टावयेः जत्रवतः स चित्रेत्येषा याज्या । मुञ्चते च । स चित्र चित्रं चितयंतमस्मि अपिरीशं बृहतः क्षत्रियस्य । आ० ४ १. इति ॥

स चित्रं चित्रं चितयंतमस्मे चित्रंश्च चित्रतमं वयोधां ।
चंद्रं रयिं पुरुवीरं बृहंतं चंद्रं चंद्राभिर्गृणते युवस्व ॥ ७ ॥
सः । चित्रं । चित्रं । चितयंतं । अस्मे इति । चित्रंऽश्च । चित्रऽतमं । वयःऽधां ।
चंद्रं । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहंतं । चंद्रं । चंद्राभिः । गृणते । युवस्व ॥ ७ ॥

हे चित्र चायनीय हे चित्रचित्रं विचित्रबल चायनीयधन वा हे चंद्राद्भादकापे स तादृशस्त्वं चंद्राभिः राद्भादयित्रीभिः स्तुतिभिर्गृणते स्तुवते । वचनव्यत्ययः । स्तुवद्भ्योऽस्मि अस्मभ्य दातुं रयिं धन युवस्व । पृथक्पृथक् । कीदृशं रयिं । चित्र चायनीयं चितयंतं ज्ञापयंतं । धनं हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतममतिप्रयत्नाश्चर्यभूतं वयोधा वयसोऽज्ञस्य धातार प्रदातारं चंद्रमाद्भादकं पुरुवीरं पुरुभिर्वज्रभिर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तं बृहंतं महान्तं । ईदृशं धनसम्पन्नं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥ ॥ ८ ॥

मूर्धानमिति सप्तर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विश्वानरापिदेवताकं । पृथीसप्तम्यां जगत्यां शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः । तथा धानुक्ता । मूर्धानं विश्वानरीयं हि द्विजगत्यातमिति ॥ गतः मुक्तविनियोगः ॥ विपुवत्यापिमाहृत आयस्त्वो वैकल्पिकः स्तोत्रियः । तथैव मुञ्चते च । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या मूर्धा दिवो नाभिरपिः पृथिव्या इति वा । आ० ८ ६. इति ॥

मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या विश्वानरमृत आ जातमग्निं ।
कविं सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पाचं जनयंत देवाः ॥ ९ ॥

मूर्धानं । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । वैश्वानरं । ऋते । आ । जातं । अग्निं ।
कविं । संऽराजं । अतिथिं । जनानां । आसन । आ । पात्रं । जनयंत । देवाः ॥ १ ॥

मूर्धानं शिरोभूत । कस्य । दिवो द्यूलोकस्य पृथिव्याः पृथिताया भूमेररतिं गतार । यद्वा । गतव्य स्वामिन
वैश्वानर विशेषां नराणां सर्वाधनमूर्त । ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम । निमित्तमप्रस्यपा । ऋतमि
मित्तमा आभिमुख्येन जातं ऋष्यादावुत्पन्न कविं क्रांतदग्निं सग्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानाम-
तिथिं हविर्वहनाय सतत गतार । यद्वा । अतिथिवत्पृथ्व्य । आसनासत्यास्य ॥ द्वितीयार्थं सप्रमी ॥ आस्यभूत ।
अप्रिलक्षणास्येन हि देवा हवीषि भुंजन्ते । पात्र पातार रत्नक । यद्वा । आस्येन धारक । एवगुणविशिष्ट
वैश्वानराग्नि देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयत । यज्ञाभिमुख्येनाजीजनन । अरण्योः सका-
शादुद्दृष्टपादयन ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नवंत ।

वैश्वानरं रथ्यमध्वराणां यज्ञस्य क्तुं जनयंत देवाः ॥ २ ॥

नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महान् आऽहावम् । अभि । सं । नवंत ।

वैश्वानरं । रथ्यं । अध्वराणां । यज्ञस्य । क्तुं । जनयंत । देवाः ॥ २ ॥

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहन बधक तथा रयीणां धनानां सदनं स्थानमेकनिलय महा
महातमाहावम् । आहयन्तिऽस्मिन्नाहृतय इत्याहावः । तादृशः । यद्वा । तृष्यदकधारणमाहाव निपानस्थानीय ।
एवभूतमग्निमभि अभितः स नवत । स्तोतारः सम्यक् स्तुवति । तथा वैश्वानर विशेषां नराणां सर्वाधनमध्व-
राणां यज्ञानां रथ्य रथिनं । यथा रथी मरथ नयति तद्वज्रतार ग्राहयितार गमयितार यज्ञस्य क्तुं
प्रज्ञापक । एवविधमग्नि देवाः स्तोतार ऋत्विजो देवा एव वा जनयत जनयति । मयनेनोत्पादयति ॥

त्वद्भिर्वा जायते वाज्यं त्वद्दीरासो अभिमातिपाहः ।

वैश्वानरं त्वमस्मामु धेहि वसूनि राजन्स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः । अभिमानिऽसहः ।

वैश्वानर । त्वं । अस्मामु । धेहि । वसूनि । राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजी हविर्लक्षणाज्जवान्पुरुषस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते । त्वस्य हविर्दानेन
मेधावी भवति । तथा वीरासो वीरास्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिपाहोऽभिमातीनां शत्रुणांमभिभवितारो जायते ।
यस्मादेवं तस्मात् हे वैश्वानर राजन् राजमानाये त्वमस्मामु त्वद्वक्तुं स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि
धनानि धेहि । निंधिहि ॥

त्वां विश्वे अमृतं जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नवंते ।

तव क्रतुभिरमृतत्वमयिवैश्वानर यत्पिचोरदीदेः ॥ ४ ॥

त्वां । विश्वे । अमृतं । जायमानं । शिशुं । न । देवाः । अभि । सं । नवंते ।

तव । क्रतुऽभिः । अमृतंऽत्वं । आयन् । वैश्वानर । यत् । पिचोः । अदीदेः ॥ ४ ॥

हे अमृत मरणधर्मरहितान्ते विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं
न पुत्रमिवाभि सं नवंते । अभिसंस्तुवति । यद्वा । दीव्यंतीति देवा रमयः । ते सर्वे जायमानं त्वामभि सं

नवन्ते अभिसंगच्छन्ते यथा पितरः पुत्रमभिगच्छन्ति । अपि च हे वैश्वानराये यद्यदा पित्रोः पालयित्वोर्यावापृ-
थिव्योर्मध्येऽदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयेः क्रतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभिर्यगिरमृतत्वं देवत्वमायन ।
यज्ञमानाः प्राप्नुवन्ति ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।

यज्जायमानः पित्रोरुपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वह्नां ॥ ५ ॥

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने । नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं । वयुनेषु । अह्नां ॥ ५ ॥

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां संबंधिन्ने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि
महानि नकिरा दधर्ष । न कश्चनान्यी धर्षयति । बाधते । यद्यदा त्वं पित्रोर्यावापृथिव्योरुपस्थे उपस्थाने
ऽंतरिक्षे वयुनेषु गंतव्येषु मार्गेषु जायमानः सन् अह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं स्वभानुनावृतमविंदः अलभयः ।
तमोरुपमसुरं स्वतंत्रमा निवारयन्नस्थापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्वत्रान्वयः ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य केतुना ।

तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया डव रुरुहुः सप्र विसुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना ।

तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाःऽडव । रुरुहुः । सप्र ।

विऽसुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्यापेश्वनसा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो दुलोकस्य सागुनि
समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि । यद्वा । दिवोऽंतरिक्षस्य सागुनि समुच्छ्रितप्रदेशा
मेघात्मका विमितानि निर्मिताः । धुमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरि-
वर्तमाने धुमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्याधि वर्तन्ति । यद्वा । वैश्वान-
रात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्याधिवर्तन्ति । तथा वयाः शाखा इव सप्र सर्पणशीलाः
सप्रसंख्या वा विसुहो नद्यश्च गंगाया इहः । रोहति । अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवति । आह्वतिद्वारा
सकलं जगदग्नेः सकाशादत्ययत इत्यर्थः ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रोचना कविः ।

परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य रक्षिता ॥ ७ ॥

वि । यः । रजांसि । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । वि । दिवः । रोचना । कविः ।

परि । यः । विश्वा । भुवनानि । पप्रथे । अदब्धः । गोपाः । अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७ ॥

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो योऽपी रजांस्युदकानि लोकान्वा अमिमीत निर्मित-
वान् । तथा दिवो दुलोकस्य संबंधीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रांतदर्शी
सन् योऽपिर्विमिमीत । यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानि वा परि पप्रथे परितो
ऽप्रथयत सोऽयमदब्धः केनाप्यर्हसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षितामृतस्यामरणहेतोर्बदकस्य रक्षिता
पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥ ॥ ९ ॥

पृच्छस्यति सप्तर्चमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैश्वानराग्निदेवताकं । आदितः पद्भुगत्वः सप्तमी त्रिष्टुप । तथा चानुक्रांतं । पृच्छस्यात्या त्रिष्टुविति ॥ चानुर्विगिकेऽह्न्याग्निमारुत इदं मुक्तं वैश्वानरीयनिविद्यान । सूत्रितं च । पृच्छस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय । आ० ७. ४ । इति ॥ आभिप्रविके पृष्णाभिप्रवपडहयोः पचमेऽहनीदमेव मुक्तं वैश्वानरनिविद्यानं । सूत्रितं च । पृच्छस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय नु चित्तहोत्रा इत्याग्निमारुतं । आ० ७. ७. इति ॥ विपुवत्याग्निमारुत आर्या तृचा स्तोत्रियानुरूपा । सूत्रितं च । पृच्छस्य वृष्णो अरूपस्य नु सह इति स्तोत्रियानुरूपा । आ० ८. ६ । इति ॥

पृच्छस्य वृष्णो अरूपस्य नु सहः प्र नु वोचं विदथा ज्ञातवेदसः ।

वैश्वानराय मतिनव्यमी शुचिः सोम इव पवते चारुग्रये ॥ १ ॥

पृच्छस्य । वृष्णः । अरूपस्य । नु । सहः । प्र । नु । वोचं । विदथा । ज्ञातऽवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नव्यमी । शुचिः । सोमःऽइव । पवते । चारुः । अग्रये ॥ १ ॥

पृच्छस्य संपुक्तस्य व्याप्तस्य । यदा । पृच्छं हविर्लक्षणमनु । तद्वतः । वृष्णो वर्षितुररूपस्यारोचमानस्य ज्ञात वेदसो ज्ञातानां विदितुर्वैश्वानरायः सहो बलमभिभवनसमर्थं विदथा विदथे यज्ञे नु त्रिप्र ण वोचं । प्रब्रवीमि । प्रकीर्षणं स्तोमीत्यर्थः । एको नृशब्दः पुरकः । नव्यमी नवतरा शुचिर्निर्मला यदा स्तोत्रणा शोर्धायित्री चारुः शोभना मतिर्मननीया स्तुतिशक्तिं वैश्वानरायाप्रथे पवते । सत्सकाशात्सवति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दगापवित्रात्सवति तद्वत ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निव्रतपा अरशत ।

अंतरिक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो महिना नाकमस्यृगत ॥ २ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः । व्रतऽपाः । अरशत ।

वि । अंतरिक्षं । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । महिना । नाकं । अस्यृगत ॥ २ ॥

स वैश्वानरोऽग्निव्रतपा व्रतस्य पालकः परम उल्कृष्टे व्योमनि व्योमन्याकाशे जायमानः सूर्याद्यना प्रादुर्भवन व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानि चारुदत । रक्षति । अंतरिक्षं च अमिमीत । एतदुपलक्षितांस्वीन लोकात्प्रमितवान् । तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निमहिना स्वमहिम्ना तेजसा नाकं युष्मोकं मस्यृगत । स्यृगति स्म ॥

व्यस्तभ्रादोदसी मित्रो अद्भुतोऽंतर्वावदकृणो ज्योतिषा तमः ।

वि चर्मणीव धिपरो अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृष्यं ॥ ३ ॥

वि । व्यस्तभ्रात । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः । अंतःऽवावत । अकृणोतः ज्योतिषा । तमः ।

वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव । धिपरो इति । अवर्तयत । विश्वानरः । विश्वं । अधत्त ।

वृष्यं ॥ ३ ॥

मित्रो मित्रभुतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभुतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी यावापृथिव्यां यन्भ्रात । विशिषणं स्तंभितवान् । यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशे स्थापितवानित्यर्थः । तथा ज्योतिषा तेजसा तमोऽधिकारं चातर्वावदंतर्हितं तिरोहितमकृणोत । अकरोत ॥ वावदति वातर्गतिकर्मणो यदनुगतस्य रूपं ॥ अपि च धिपरो धारयित्री यावापृथिव्यां चर्मणी इव यथा पृष्ठाविश्रामिता द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति

तथा व्यवर्तयत । विवृते विस्मृते अकरोत् । किं बहना विश्वानरोऽयमपि विश्वं सर्वं वृष्णं वीर्यमधत्त । धत्ते । धारयति ॥

अपामुपस्थं महिषा अंगृभ्णत विणो राजानमुप तस्युः ऋग्मियं ।
आ दृतो अग्निमभरद्विवस्वतो विश्वानरं मातरिश्वा परावतः ॥ ४ ॥
अपां । उपऽस्थं । महिषाः । अंगृभ्णत । विणः । राजानं । उप । तस्युः । ऋग्मियं ।
आ । दृतः । अग्निं । अभरत् । विवस्वतः । विश्वानरं । मातरिश्वा । पराऽवतः ॥ ४ ॥

आप इत्यंतरिक्षनाम । अपामंतरिक्षस्थोपस्थ उपस्थानि मध्ये महिषाः । महत्त्वामेत । महातो मरुतोऽगृभ्णत । अंगृभ्णत । इम विश्वानरं विद्युतात्मना वर्तमानमजानात्तल्यर्थः । गृहीत्वा च विणः प्रजा राजानं स्वामि नमृग्मियमर्चनीयमुप तस्युः । अन्ववत् । अपि चमं विश्वानरमपि पुरा सूर्यममीपे विद्यमानं दृतो विगवान् देवाना दृतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशादिवस्वत आदित्यादाभरत् । इमं लोकं प्रत्याजहार ॥

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्भ्योऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यसीं ।
पथेव राजन्नघणंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा ॥ ५ ॥
युगेऽयुगे । विदथ्यं । गृणत्ऽभ्यः । अग्ने । रयिं । यशसं । धेहि । नव्यसीं ।
पथ्याऽडव । राजन । अघऽशंसं । अजर । नीचा । नि । वृश्च । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५ ॥

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदथ्यं । विदथो यज्ञः । तदर्हं त्वामुद्दिश्य नव्यसीं नवतरां स्मृतिं गृणद्भ्य उच्चारयितुभ्योऽस्मभ्य रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रं च धेहि । विधिहि । कुरु । किंच हे राजन राजमानाजर जरारहितमपे पथेव वज्रगवात्मीयन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघणंसमघस्यानर्थस्य शंसितारं शत्रुं नीचा नीचीनो न्यरभुतो यथा भवति तथा नि वृश्च । निजहि ॥

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि श्चमजरं सुवीर्यं ।
वयं जयेम शतिनं महस्त्रिणं विश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ ६ ॥
अस्माकं । अग्ने । मघवत्ऽसु । धारय । अनामि । श्चं । अजरं । सुऽवीर्यं ।
वयं । जयेम । शतिनं । महस्त्रिणं । विश्वानर । वाजं । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तम्यर्थे पठे ॥ अस्मामु मघवत्सु हविलक्षणेन धनेन युक्तेषु शत्रुं धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनाम्यनमनीयमनपहार्यमजरं जरारहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्यापुत्रं । किंच हे विश्वानराग्ने तवो तिभिस्वत्संवाधिमी रक्षशैव्य शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतपुरुषयुक्तं वा तथा महस्त्रिणं वाजमन्नं जयेम । लभेमहि ॥

अदभ्येभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिपधस्य सृरीन ।
रक्षा च नो ददुषां शधीं अग्ने विश्वानर प्र च तारीः स्तवानः ॥ ७ ॥
अदभ्येभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकं । पाहि । त्रिऽसधस्य । सृरीन ।
रक्षा । च । नः । ददुषां । शधीः । अग्ने । विश्वानर । प्र । च । तारीः । स्तवानः ॥ ७ ॥

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिपधस्य त्रिपु लोकेषु सहावस्थास्यिन यद्वाहवनीयादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्ट-
वेदेवैः सहावतिष्ठमानामि अदभ्येभिः केनाप्यहिंसितस्तव त्वदीयगोपाभिर्गोपकै रक्षकैश्चोभिरस्माकं सृरीन-

स्मदीयान् स्तोत्रान् पाहि । रत्न । हे विश्वानरायं दक्षुषां हवीषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धां बन् रत्नं च ।
स्त्वानः स्तूयमानस्त्व प्र च तारीः । प्रवर्धय च ॥ १० ॥

अहंश्चि मप्रर्चं नवमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विश्वानरायिदेवताकं । अनुक्रान्तं च । अहंश्चि ॥ व्यूहं दशरावे
पष्ठेऽह्न्यापिमाकृतगन्धे विश्वानरनिविदानमिद् । मुच्यते हि । अहश्च कृष्ण मध्वो यो नाम । आ० ८ ८ । इति ॥

अहंश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तते रजसी वेद्याभिः ।

विश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्योतिषामिस्त्मांसि ॥१॥

अहरिति । च । कृष्णं । अहः । अर्जुनं । च । वि । वर्तते इति । रजसी इति । वेद्याभिः ।

• विश्वानरः जायमानः । न । राजा । अर्वा । अतिरत । ज्योतिषा । अमिः । तमांसि ॥१॥

आहरति पुरुषोऽस्मिन्कर्माणीत्यहः । कृष्ण कृष्णवर्णं । एतत्प्रामाणाधिकरण्यादहःशब्दो रात्रिवाचकः ।
तमसा कृष्णवर्णा रात्रिश्चार्जुनं च संरणं तेजसा शुक्लवर्णमहो दिवमश्च रजसी मन्वभामा सर्वं जगद्रजयंती
वेद्याभिर्वदित्याभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः मन्ववृत्तिभिर्वि वर्तते । विविध पर्यावर्तते । यद्वा । रजसी यावा-
पृथिव्या । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रयं प्रत्यावर्तते । एतच्च विश्वानरायराज्येति शेषः । स हि देवतात्वेनात्र
प्रतिपाद्यः । स च विश्वानरोऽपि ज्ञायमानो न राजा प्रादुर्भवनं प्रवर्धमानो राजिव ज्योतिषा तेजसा तमांस्य-
वातिरत ॥ अर्वातिरतिवर्धकमां ॥ अर्वातिरति । त्रिनाशयति ॥

नाहं तंतुं न वि जानास्योतुं न यं वयंति समरऽतमानाः ।

कस्य स्वित्पुत्र उह वक्त्रानि परो वदात्यवरण पित्रा ॥२॥

न । अहं । तंतुं । न । वि । जानामि । आंतुं । न । यं । वयंति । संऽअर । अतमानाः ।

कस्य । स्वित् । पुत्रः । उह । वक्त्रानि । परः । वदाति । अवरण । पित्रा ॥२॥

विश्वानरस्य महत्त्वमाख्यास्यवृत्तिपन्तदर्थं यच्च वस्त्रात्मकतया रूपयन तस्य दर्शनत्वमनया प्रतिपादय
तीति यज्ञवादिनो मन्वते । ततु । ततवः पटस्य प्राणयतानि सूत्राणि । तानि च यज्ञात्मकस्य वस्त्रस्य
गायत्र्यादीनि कंदांसि स्तुतशस्त्राणि च । तान्यह न वि जानामि । तथांतुं । आतवस्त्ररश्मीनां सूत्राणि ।
तानि चात्र यज्ञाध्वर्यवाणि कर्माणि च । तान्यह न वि जानामि । अपि संतद्व्ययमाध्य तं पट यज्ञलक्षण
न वि जानामि यं पट यज्ञलक्षणं समरं सगमने देवयज्जनिऽतमानाः सततं चिष्टमाना ऋत्विजो वयति ततु
नोतुश्च संतवति । वस्त्ररूपेण निष्पादयतीत्यर्थः । इहास्मिन् लोके कस्य स्वित् । पित्रिति वित्तकं । कस्य रामु
पुत्रो मनुष्यो वक्त्रानि वक्त्रस्थानि तानीमानि परः परस्तादमुष्मिन् लोके वर्तमानो यः सूर्यस्य पित्रार्यरणा-
वस्तादस्मिन् लोके वर्तमानं विश्वानरायिनानुशिष्टः सून वदाति । वदत । न कश्चिदपि प्रवदितुं शक्नोती-
त्यर्थः ॥ एतच्च संप्रदायविद्विक्तैः विश्वानरस्य पूर्वोऽसौ परस्तादिवि यः स्थितः । तदास्यध्वरवस्त्रस्य
स्तुतशस्त्राणि ततवः ॥ यज्ञपिष्टेष्टाश्रीतुः स्यादस्य वातयमध्वरः । परः परः स्थितः सूर्यः पितामिः पार्थिवो
मत इति ॥ रूपकतया जगत्सृष्टिदर्शनत्वमनया प्रतिपादयतीत्यात्मविदो मन्वते । ततु ततुनं तनुष्यानां
मुक्त्वाणि वियदादीन्यपचीकृतानि भुतानि न वि जानामि । आंतुमोतुन पचीकृतानि म्थनान्योतुष्यानीयांस्यपि
वियदादीनि न वि जानामि । न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपच वि जानामि य प्रपच समरं तनुनामोतुना च
संगमनेऽतमानाः सततं चिष्टमानाः संसारिणो वयति उत्पादयति । तेषु भोगार्थमोश्वरः सृजतीति कर्तृत्वमु-
पचर्यते । इहास्मिन्निर्षयं परः परस्ताद्वृद्धरविषयं वर्तमानानि वक्त्रानि वक्त्रस्थानीमान्यवरणावाचीनि न सृष्टुत्त-
रकालमुत्पन्नेन पित्रा स्वजनकेनानुशिष्टः मम कस्य ध्वनु पुत्रो वदाति । वदत । स्वात्पन्नेः प्राचीने वृत्तातम-
जानानः कश्चिदपि न वददित्यर्थः ॥

स इत्तंतुं स वि जानान्योतुं स वक्तान्यृतुथा वदति ।

य इ चिकेतत्तमृतस्य गोपा अवश्वरन्परो अन्येन पश्यन् ॥३॥

सः । इत् । तंतुं । सः । वि । जानाति । ओतुं । सः । वक्तानि । ऋतुऽथा । वदाति ।

यः । इ । चिकेतत् । अमृतस्य । गोपाः । अवः । चरन् । परः । अन्येन । पश्यन् ॥३॥

यद्यप्युक्तेन प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्यितानि विश्वानरोऽपि जानाति वदति चेत्यनया प्रतिपादयति । स इत म एव विश्वानरोऽपि स्तंतुं तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि छंदासि स्तुतशस्त्राणि वि जानाति । तथा स एवांतुमोतुस्थानीयानि यजूष्याध्वर्यवाणि च कर्माणि वि जानाति । ऋतुथा काले काले तत्तदनुष्ठानसमये वक्तानि वक्तव्यानि च तानि वदाति । वदेत । योऽय विश्वानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्ताङ्गलोके चरन् पार्थिवापिरूपेण संचरन् परः परस्ताद्विष्वन्वेन सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेतत् जानाति स एवेति पूर्वत्र संबन्धः । यद्वा । स इत स एव तंतुं तंतुस्थानीयानि मृत्तमृतानि वि जानाति नान्यः कश्चित् । तर्थांतुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च स एव वि जानाति । स एव वक्तानि । वक्तव्यान्युपदेष्टव्यानीमान्यृतुथा काले काले यदा यदा विज्ञासंप्रदायोक्तदस्तादा तदा वदाति । वदेत । कोऽसौ यो विजानीयाद्वदेच्चेत्यत आह । यो विश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मा मृतस्यामृतत्वस्य विमोक्षणस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्संसारदशायां चरन् अंतःकरणोपतो जीवात्मभावेन संचरन् परः परस्ताद्विष्वया ऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन निरूपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणरूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि चिकेतत् जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भामा सर्वमिदं विभाति । श्लो० उ० ६. १४. इति ॥

अयं होता प्रथमः पश्यतेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।

अयं स जज्ञे ध्रुव आ निपत्तोऽमर्त्यस्तन्वा ३ वर्धमानः ॥४॥

अयं । होता । प्रथमः । पश्यते । इमं । इदं । ज्योतिः । अमृतं । मर्त्येषु ।

अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निऽसंतः । अमर्त्यः । तन्वा । वर्धमानः ॥४॥

अय विश्वानरोऽपिः प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हे मनुष्यात्मिमं पश्यत । भजित्यर्थः । मर्त्येषु मरणत्वभाविषु शरीरेष्वमृत मरणरहितमिदं विश्वानराख्य ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तते इत्यर्थः । अपि च सोऽयमधिर्भुवो निश्चल आ समेतादिपत्तो निपणः सर्वथापी अत एवामर्त्यो मरणरहितोऽपि तन्वा शरीरेण संबधात जज्ञे । जायते । वर्धमानश्च भवतीत्युपचर्यते ॥

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृश्ये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वंतः ।

विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥५॥

ध्रुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृश्ये । कं । मनः । जविष्ठं । पतयत्ऽसु । अंतरिति ।

विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं । अभि । वि । यंति । साधु ॥५॥

ध्रुवं निश्चलं मनो मनसः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृगं विश्वानराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जगमेषु प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं । प्रजापतिना स्थापितं । किमर्थं । दृश्ये कं । दर्शनार्थं । किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु मस्य कं अभि वि यंति । आभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवंति । सेवते इत्यर्थः । यद्वा । पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं । तथा च वाजसनेयकं । अनेजदेकं

मनसो जवीयः । वा० सं० ४०. ४. । इति । ज्योतिर्वैश्वानरं चित्तं निहितं । न किञ्चित् स्थापितं । यो वेद निहित
गुहायां परमे व्योमनः । ति० आ० ८. १. । इति हि श्रूयते । किमर्थं । दृशये दर्शनार्थं । ज्ञानेन हि सर्वं जानति ।
अपि च । दीव्यतीति देवा इन्द्रियाणि । विश्वं सर्वं देवा मर्वाणीन्द्रियाणि चतुराद्याः समनसो मनसा सह
वर्तमानाः सक्ताः सतिजस्काः संत एकमद्वितीयं क्रतुं सृष्ट्यादीनां कर्मणा कर्तार विश्वनरात्मकं परमात्मानम
भिलक्ष्य साधुं सम्यक् वि यति । विविधं गच्छति । देवा एव वेममभि वि यति । आभिमुख्येन विविधमुपयति ।
उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा ज्योतिरायुर्होपासतेऽमुत । ण० ब्रा० १४. ७ २ २० । इति ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वीरुदं ज्योतिर्हृदये आहितं यत् ।

वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्वित्त्वस्यामि किमु नू मनिष्ये ॥ ६ ॥

वि मे कर्णा पतयतो । वि । चक्षुः । वि । इदं । ज्योतिः । हृदये । आऽहितं । यत् ।

वि मे मनः । चरति । दूरऽआधीः । किं । स्वित् । वस्यामि । किं । ऊडति । नु । मनिष्ये ॥ ६ ॥

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णा वि पतयतो । विविधं गच्छतः । श्रोतव्यानां तदीयगुणाना
बहुत्वात् । तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षुरिन्द्रियं वि पतयति । विविधं गच्छति । दृष्टव्यानां तदीय
रूपाणां बहुत्वात् । तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदये हृदयपुडरीकं आहितं निहितं यद्व्याप्त्यं तत्त्वमिदमपि वि
पतयति । विविधं गच्छति विश्वनरात्मानं ज्ञातुं । अपि च दूरआधीः । दूरं विप्रकृष्टं विषयं आधीराध्यत्वात्
यस्य तादृशं ॥ कान्तमो लिंगयत्ययः ॥ मे मदीयं मनश्च वि चरति । विविधं प्रवर्तते । एवमहमहमिकया
सर्वेष्विन्द्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्विदह वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि । किमु नू किमु यन्नु सप्रति मानिष्ये । मनसा
प्रपत्स्ये । वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् संदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानाम्त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसं ।

वैश्वानरोऽवतृतये नोऽसंत्याऽवतृतये नः ॥ ७ ॥

विश्वे देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वां । अग्ने । तमसि । तस्थिवांसं ।

वैश्वानरः । अवतृतु । ऊतये । नः । असंत्यः । अवतृतु । ऊतये । नः ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर तमस्यधकारि तस्थिवांसं स्थितवत त्वा विष्यं सर्वं देवा अनमस्यन् । नमस्कृतंति । कृतो हेतो ।
भियाना अंधकाराद्भीताः । तादृशोऽसंत्यां सरणरहितो वैश्वानरोऽपिनोऽस्मान्तय ऊत्वा रथगतावतु ।
रक्षतु । पुनरुक्तिरादरार्थी ॥ ॥ ११ ॥

पुरो व इति सप्रकं दशमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पमापेय । सप्रमो विगका विपदा विराट् गिशास्विष्टुमः ।
तथा चानुक्रातं । पुरो वो इद्वपदातं ॥ पातरनुवाकं आपेयं कृतो विष्टुमं कंदमीदमादीनि चत्वारि मुक्तानि ।
मुच्यन्ते च । पुरो वो मंद्रमिति चत्वारि त मुपतीकर्मिति पट् । आ० ४. ५३ । इति ॥

पुरो वो मंद्रं दिव्यं सुवृक्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरं दधिध्वं ।

पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १ ॥

पुरः । वः । मंद्रं । दिव्यं । सुऽवृक्तिं । प्रऽयति । यज्ञे । अग्निं । अध्वरं । दधिध्वं ।

पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवा । सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हे अत्वियजमाना वो यूयं मंद्रं मीदनं नृत्यं वा दिव्यं दिवि भवं सुवृक्तिं मुष्टु दीपवर्जितं मुग्धनावर्जनीय

वा एवंगुणमपि प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिस्ये हिंसाप्रत्यवायरहिते वास्मिन्ने पुरो दधिध्वं । पुरस्तादाहवनीयरूपेण धारयत । यद्वा । पुरोधमं कुरुत । उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो दधिध्वं । विभावा विशंपेण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽस्मान् स्वध्वरा शोभनया-
गान करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्वमित्यन्वयः ॥

तमु द्युमः पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यमस्मि ममतेव शृषं घृतं न शुचिं मतयः पवन्ते ॥२॥

तं । ऊं इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने । अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं । यं । अस्मि । ममताऽडव । शृषं । घृतं । न । शुचिं । मतयः । पवन्ते ॥२॥

हे द्युमो दीप्रिमन पुर्वणीक बह्वज्जाल होतदेवानामाहातरग्ने अग्निभिस्तवावयवभृतरस्यैरग्निभिः सार्ध-
मिधानः समिध्यमानो दीप्रः मन मनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तमु तं स्तोमं शृण्वति शेषः । उ इति पादपुराणं । यं
स्तोम स्तोत्र शृषं मुखकर घृतं न पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धमस्मा अपथे मतयो मंतरः स्तोतारो
ममतेव । ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता । सव पवन्ते पुनन्ति संस्कुर्वन्ति । दीपवर्जितमुच्चारयन्ती-
त्यर्थः । तं स्तोममित्यन्वयः ॥

पीपाय स श्रवसा मर्त्येषु यो अग्रये ददाश विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमृतिभिश्चित्रशोचिर्ब्रजस्य साता गोमतो दधाति ॥३॥

पीपायं । सः । श्रवसा । मर्त्येषु । यः । अग्रये । ददाशं । विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । तं । ऊतिऽभिः । चित्रऽशोचिः । ब्रजस्यं । साता । गोऽमंतः । दधाति ॥३॥

स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये श्रवसात्तत्र पीपाय वर्धते विप्रो मेधावी यो यजमान उक्थैः स्तुतिभिः
सार्धं हवीषि ददाश प्रयच्छति । तं यजमानं चित्रशोचिर्ब्रजस्यदीप्रिर्गग्निश्चित्राभिराश्रयभुताभिरुतिभो
रजाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य ब्रजस्य गोष्ठस्य साता साता संभज्जे दधाति । धारयति ॥

आ यः पप्रौ जायमान उर्वी दूरदृशा भासा कृष्णाध्वा ।

अथ बहु चित्रम ऊर्म्यायास्तिरः शोचिषा ददृशे पावकः ॥४॥

आ । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरऽदृशा । भासा । कृष्णऽअध्वा ।

अथं । बहु । चित्रं । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । शोचिषा । ददृशे । पावकः ॥४॥

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा योऽग्निर्जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विस्लीणो वावापुषिष्यां दूरदृशा दूरे दृश्यमा-
नया भासा दीप्या आ पप्रौ आपुरयति स पावकोऽग्निरधानंतरमूर्स्यायाः । रात्रिर्नाम तत । रात्रिः संबधि
बहु चित वर्त्तते तमोऽधकार शोचिषा दीप्या तिरस्कुर्वन् ददृशे । दृश्यते ॥

नू नश्चित्रं पुरुवाजाभिरुती अग्ने रयिं मघवन्तश्च धेहि ।

ये राधसा श्रवसा चात्यन्यान्सुवीर्यभिश्चाभि संति जनान् ॥५॥

नु । नः । चित्रं । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिं । मघवन्तऽभ्यः । च । धेहि ।

ये । राधसा । श्रवसा । च । अति । अन्यान् । सुऽवीर्यभिः । च । अभि । संति । जनान् ॥५॥

हे अग्ने मघवज्ञो हविर्लक्षणधनयुक्तभ्यो नोऽस्मभ्यं पुरुवात्राभिर्वह्निरुती ऊतिभी रक्षणिः सह धेनु
चायनीयं रथिं धनं नु चित्रं धिहि । देहि । प्रयन्त । चण्दो वल्यमाणेन समुच्चयार्थः । ये राधुमा धनं
श्रवसात्नेन च सुवीर्यैभिः शोभन्वीर्यैश्चान्यान जनात्मनुष्यान्ति अतिगयेनाभि संति अभिभवति तादृशाभ्यु
चांश्चास्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

इमं यज्ञं चनो धा अग्र उग्नं तं आमानो जुहुते हविष्मान् ।

भरद्वाजेषु दधिषे सुवृक्तिमवी वाजस्य गध्यस्य साता ॥ ६ ॥

इमं । यज्ञं । चनः । धाः । अग्ने । उग्न । यं । ते । आमानः । जुहुते । हविष्मान् ।

भरत्ऽवाजेषु । दधिषे । सुऽवृक्तिः । अवीः । वाजस्य । गध्यस्य । साता ॥ ६ ॥

हे अग्ने उग्न कामयमानस्त्वामिमं पुरोवर्ति यज्ञं यागसाधनं चनो हविर्लक्षणमत्र धाः । धिहि । स्वात्मनि
धारय । यं च पुरोडाशादिकमासान् आसीन् उपविशन हविष्मान् हविर्युक्तो यजमानस्ते तुभ्यं त्वदर्थं जुहुते
जुहीति तमिममित्यन्वयः । अपि च भरद्वाजेष्वपि सुवृक्तिं मुष्टु दीर्घवर्जितां कृतिं दधिषे । धारय । गध्यस्य ॥
गध्यमिर्मश्रीभवाकर्मा ॥ मिश्रणीयस्य प्राणस्य वाजस्यात्तस्य साता समजं निमित्तभृतेऽवीः । तानुपीयन्न च ॥

वि द्वेषांसीनुहि वर्धयेत्तां मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ७ ॥

वि । द्वेषांसि । इनुहि । वर्धय । इत्तां । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

हे अग्ने द्वेषांसि द्वेषुन शत्रुन् वीनुहि । विवध गमय । इत्तामत्र चास्मदीय वर्धय । वयं च सुवीराः शोभ
न्वीरैः पुत्रपौत्रादिकभिरुपताः सतः गतहिमाः गत हिमतान् सवत्सरात्तदेम । मदेम । तः । मुयास्म ॥ ॥ १० ॥

यजस्व होतरिति पट्टचमेकादश मुक्त भरद्वाजस्यार्पं त्रिष्टुभमाधेय । अनुकस्यते च । यजस्व परिर्दति ॥ प्रात
रनुवाकाश्चिनग्राम्बथोरुक्ता विनियोगः ॥

यजस्व होतरिपितो यजीयानग्ने वाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मित्रावरुणा नासत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्याः ॥ १ ॥

यजस्व । होतः । इपितः । यजीयान् । अग्ने । वाधः । मरुतां । न । प्रऽयुक्ति ।

आ । नः । मित्रावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्राय । पृथिवी इति । ववृत्याः ॥ १ ॥

हे होतृदेवानामाहातरग्ने यजीयान्प्रयुक्तमस्त्वमिपितः प्रिपितोऽस्माभिः प्रार्थितः सन् । नेति संप्रत्यर्थः ।
संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्तो प्रयुज्यमाने षष्ठं मरुता देवानां वाधः शत्रुणा वाधकं गणं यजमानं । यद्विदवाक्यद्वयं । हे
होतरग्ने यजस्व देवानित्येकं वाक्यं । प्रयुज्यते इति प्रयुक्तिं वलं । मरुता न प्रयुक्ति मरुता वलमिवास्मत्कृत्स्न
बाधः बाधन्वति द्वितीयं वाक्यं । अपि च मित्रावरुणम् । अहरभिसानी देवो मित्रो वरुणो रात्र्यभिसानी ।
ती च नासत्या मत्स्यस्य नेतारी मत्स्यमभावावेष वा नामिकापभवा वाशिनो द्यावपृथिवी दिव च पृथिवी
च एतांश्च देवान् होत्रायाम्बथोत्राय तदर्थमा ववृत्याः । आवर्तय । आवहेत्यर्थः ॥

त्वं होता मद्रतमो नो अधुगंतर्देवो विदथा मर्त्येषु ।

पावक्या जुह्वा ३ वह्निरासाग्ने यजस्व तन्व १ तव स्वां ॥ २ ॥

त्वं । होता । मद्रऽतमः । नः । अधुक् । अंतः । देवः । विदथा । मर्त्येषु ।

पावक्या । जुह्वा । वह्निः । आसा । अग्ने । यजस्व । तन्व । तव । स्वां ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं मत्स्येपु मनुष्येष्वन्तर्मध्ये वर्तमानो विदथा विदथे यज्ञे होता देवानामाह्वाता भवसि । कीदृ-
गमस्यं । मंद्गतमः मृत्युतमो नोऽस्माकमधुगद्रोग्धास्यदर्थं द्रोहरहितो वा । सर्वदा मित्रभुत इत्यर्थः । देवो
दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे अग्ने जुहा । ह्येतोऽस्यामाहृतय इति जुहञ्जीला । तयो पावकया शोधयिष्या-
मास्येन देवानामास्यभुतया वद्भिर्विषां वोढा त्वं तव स्वां स्वभुतां म्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनू यजस्व ॥

धन्यां चिद्धि त्वे धिषणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यज्ञध्ये ।

वेपिष्ठो अंगिरसां यद्द विप्रो मधुं छंदो भनति रेभ इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्यां । चित् । हि । त्वे इति । धिषणां । वष्टि । प्र । देवान् । जन्म । गृणते । यज्ञध्ये ।

वेपिष्ठः । अंगिरसां । यत् । ह । विप्रः । मधुं । छंदः । भनति । रेभः । इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या धनमिच्छंती धनहेतुभुता धिषणा कृतिर्हे अग्ने त्वे त्वां वष्टि । कामयते । चिदित्येतत्त्वात्पुराणं ।
किमर्थं । देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् प्र यज्ञर्थं प्रकंपेण यष्टुं त्वदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्तुवते यजमानायद्गभु-
तयजमानार्थं । यद्द यदा खल्वंगिरसामृषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयं न कृतः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः
स्तोता भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुमन्मदकरं कंदः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदा धिषणा वष्टीत्यन्वयः ॥

अद्विद्युतस्त्वपाको विभावाम्ने यज्ञस्व रोदसी उरुची ।

आयुं न यं नमसा रातह्वया अंजति सुप्रयसं पंच जनाः ॥ ४ ॥

अद्विद्युतत् । सु । अपाकः । विऽभावा । अग्ने । यज्ञस्व । रोदसी इति । उरुची इति ।

आयुं । न । यं । नमसा । रातऽह्वयाः । अंजति । सुऽप्रयसं । पंच । जनाः ॥ ४ ॥

अयमग्निः स्वद्विद्युतत् । सुष्ठु योतते । दीप्यते । कथंभुतः । अपाकः । पाकः पक्त्वप्रज्ञो भूर्वः । तद्विलक्षणो
ऽपाकः । विभावा दीपमानः । शिपः प्रत्यलकृतः । हे अग्ने म त्वमुरुची उरु विस्तीर्णमंचंत्वां विस्मृते रोदसी
यावापृथिव्यां यजस्व । हविषा पुजय । आयुं न मनुष्यमर्ताथमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विग्यजमानलक्षणा
रातह्वया दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणमग्निं नमसाज्ञेन हविर्लक्षणेनाजति सिंचति तर्पयति स
त्वं यजस्वित्यन्वयः ॥

वृजे ह यन्नमसा वहिरग्नावयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः ।

अस्यंश्चि सन्न सदेने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चष्टुः ॥ ५ ॥

वृजे । ह । यत् । नमसा । वहिः । अग्ना । अयामि । सुक् । घृतऽवती । सुऽवृक्तिः ।

अस्यंश्चि । सन्न । सदेने । पृथिव्याः । अश्रायि । यज्ञः । सूर्ये । न । चष्टुः ॥ ५ ॥

यद्द यदा खलु नमसा हविषा सहापावपिसमीपे वहिर्वृजे ॥ वृजिष्कृदनाथः ॥ क्विद्यते । आह्वयत
इत्यर्थः । सुवृक्तिः सुष्ठु दीपवर्जिता घृतवती घृतपुर्णा सुगयामि । नियम्यते । बहिष्ठ्यासायते । तथा पृथिव्या
भूमिः सदेने स्थाने सन्न हविरासादनार्थां वेदिरस्यचि ॥ स्यर्जातिर्गतिकर्मा ॥ गम्यते । परिगृह्यते । तदानीं यज्ञो
ऽश्रायि । यजमान आश्रितो भवति । तत्र दृष्टातः । सूर्ये न चष्टुः । यथा सूर्ये सर्वस्य प्रेरक आदित्ये प्रकाशक
तेजः समर्वाते तद्वत् ॥

दृग्स्या नः पुर्वणीक होतदेवेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

रायः सूतो सहसो वावसाना अति ससेम वृजनं नांहः ॥ ६ ॥

द॒गस्य॑ । नः । पु॒रुऽअ॒नीक॑ । हो॒तः । दे॒वेभिः॑ । अ॒ग्ने । अ॒ग्निऽभिः॑ । उ॒धानः॑ ।
रा॒यः । स॒नो॒ इति॑ । स॒हसः॑ । व॒वसा॒नाः । अ॒ति । स॒मेम॑ । वृ॒ज्जनं॑ । न । अ॒हं ॥ ६ ॥

हे पूर्वणीक वज्रज्वाल होतदेवानामाज्ञातरपे देवभिर्देवैर्द्योतमानिरस्यरप्रिभस्वतिभुतिभूतेः सार्धमिधान इध्यमानो दीप्यमानः सन नोऽस्त्रभ्यं रायो धनानि दगस्य । प्रयच्छ । हे सहसः सूनो बलस्य पुत्रापे वावसानो हविषा त्वामाक्तादयंतो वयं वृज्जनं न शर्त्तुमिवाहः पापमति समेम । अतिगच्छेम । अतिक्रमिमत्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

मध्ये होतति पडुचं दादगं मूक्त भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमापेय । मध्य इत्यनुक्तात् ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्व योक्तो विनियोगः ॥

मध्ये॑ होता॒ दुरो॒णे ब॒र्हिषो॑ रा॒ऋग्निस्तो॒दस्य॑ रो॒दसी॑ य॒ज्जध्य॑ ।

अ॒यं स॑ स॒नूः स॒हसं॑ ऋ॒तावा॑ दू॒रात्सूर्यो॑ न शो॒चिषा॑ त॒तान ॥ १ ॥

मध्ये॑ । हो॒ता । दुरो॒णे । ब॒र्हिषः॑ । राट् । अ॒ग्निः । तो॒दस्य॑ । रो॒दसी॑ इति॑ । य॒ज्जध्य॑ ।

अ॒यं सः॑ । स॒नूः । स॒हसः॑ । ऋ॒तऽवा॑ । दू॒रात् । सूर्यः॑ । न । शो॒चिषा॑ । त॒तान ॥ १ ॥

होता देवानामाज्ञाता बर्हिषो यज्ञस्य राट् राजाप्रिस्तोदस्य । तुयति तपसा पीडयति इति तोदो यज मानः । तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निपीदतीति शेषः । किमर्थं । रोदसी यावापृथिव्यां यजर्थे यष्ट । स तादृशी ऽयं सहसः सूनूः सहसस्युत्र ऋतावा मत्त्ववान्यज्ञवान्वापिः सूर्यो न सूर्य इव दूराद्दूरत एव शोचिषा तेजसा ततान । आतनोति । विस्तारयति । दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्वं जगद्वासयतीत्यर्थः ॥

आ॒ यस्मिन्त्वे॑ स्व॒पाके॑ य॒ज्ञच॑ य॒शो॒द्राज॑न्त्सर्व॒तति॑व नु॒ द्योः ।

त्रि॒प॒धस्य॑स्त॒तरूपो॑ न ज॒हो॑ ह॒व्या म॒घानि॑ मा॒नुषा॑ य॒ज्जध्य॑ ॥ २ ॥

आ॒ । यस्मिन् । त्वे इति॑ । मु । अ॒पाके॑ । य॒ज्ञच॑ । य॒शो॒ । रा॒ज॑न । स॒र्वता॑ताऽड॒वा॒नु॒ द्योः ।

त्रि॒ऽस॒धस्य॑ । त॒तरूपः॑ । न । ज॒हो॑ । ह॒व्या । म॒घानि॑ । मा॒नुषा॑ । य॒ज्जध्य॑ ॥ २ ॥

योः स्तोता सर्वततिव । इवशब्दः पुरकः । यज्ञनामितत । सर्वतातो सर्वस्नायमान यज्ञ । यद्वा । सर्वशब्दात्सार्थकस्नातिन्प्रत्ययः । सर्वः स्तोता हे यज्ञत्र यष्टव्य राजन राजमानापि अपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिन्त्ये स्वयि मु अत्यंतं नु चिप्रमा यत्त आयर्जति हवीषि जुहोति त्रिपधस्यस्त्रिपु लोकेषु मह स्मितः । यद्वा । गार्हे पत्यादिरूपेण त्रिधावस्थितः । तादृशस्य ततरूपो न तरिता सूर्य इव जहः शीघ्रं गता भव ॥ जह इति हते गतिकर्मणो रूपं ॥ यद्वा ॥ तु प्रवनतरणयोरित्यस्मात्क्रमां रूप ततर्वाति । तस्य पक्षा रूपमेतत्तरूप इति ॥ तरितुः सूर्यस्यैव जहो वशस्त्व भवत्वित्यर्थः । किमर्थं । मघानि महनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणां संबधीनि हव्या हव्यानि हवीषि यजर्थे यष्ट देवभ्यो दातुं ॥

तेजि॒ष्ठा॒ यस्या॑रति॒र्वने॑राट् तो॒दो अ॒ध्वन्न॑ वृ॒धसा॒नो अ॒द्योत॑ ।

अ॒द्रो॒धो न॑ दृ॒विता॑ चे॒तति॑ त्म॒न्नम॑र्त्योऽव॒चं ओ॒षधी॑षु ॥ ३ ॥

तेजि॒ष्ठा । यस्य॑ । अ॒रतिः॑ । व॒नेऽरा॑ट् । तो॒दः । अ॒ध्वन्न॑ । न । वृ॒धसा॑नः । अ॒द्योत॑ ।

अ॒द्रो॒धः । न । दृ॒विता॑ । चे॒तति॑ । त्म॒न्न । अ॒मर्त्यः॑ । अ॒वचं॑ । ओ॒षधी॑षु ॥ ३ ॥

यस्यापेररतिर्गन्त्री ज्ञाना तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराठ दावरूपेणारण्ये रात्रमाना वर्तते वृधमानो वर्धमानः सोऽप्रिस्तोदो अध्वन्न न । तोदः सर्वस्य प्रेरकः सूर्यः । स इवाध्वनि स्वर्गं तरिजेऽद्योतः ॥

प्रकाशति । अपि चाद्रोघो न अद्रोग्धव्यः । यद्वा । प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोग्धा वायुरिव ताद्रुगोऽमर्त्यां मरणरहितः सोऽपिरोषधीषु । आपः पाक एषु धीयत इत्योषधयो वनानि । तेषु द्रवित्वा शीघ्रगामी सन् अवचंः कनाण्यवारणीयस्य भवन तन्नात्मना स्वप्रकाशैव चेतति । चेतयति । सर्वे जभत् ज्ञापयति ॥

सास्माकैभिरितरी न शूषैरग्निः ष्ट्वे दम आ जातवेदाः ।

दृन्वो वन्वन् क्रत्वा नावांस्रः पितेव जारयायि यज्ञे ॥ ४ ॥

सः । अस्माकैभिः । एतरि । न । शूषैः । अग्निः । स्त्वै । दमे । आ । जातऽवेदाः ।

दुऽअन्नः । वन्वन् । क्रत्वा । न । अवां । उंस्रः । पिताऽइव । जारयायि । यज्ञे ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽपिरस्माकैभिरस्मदीयेः स्तोत्रभिरितरी न । एतरि गंतरि याचमाने पुरुषे विशमानानि स्तोत्राणि यथात्यंतं सुखकाराणि तथा शूषैः सुखकरैः स्तोत्रैर्दमेऽस्मदीये यज्ञगृह आ अभिमुख्येन स्तव । स्तूयते । अपि च दृन्नः । दृद्रमः । स एवात्र यस्य स तथोक्तः । अत एव वन्वन् वनानि संभजन क्रत्वा न क्रतुनात्मीयेन कर्मणा चावां गता च भवति । तत्र दृष्टांतः । उंस्रः पितेव । पिता पालयिता वःपाना जनको वींसो वृषभ इव । स यथा भेषुनार्थं शिष्टं गच्छति तद्वत् । यज्ञैर्यज्ञवर्द्धयंत्रमानस्य जारयायि । स्तूयते ॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतद्रूपं ॥

अथ स्मास्य पनयंति भासो वृथा यत्तदनुयाति पृथ्वीं ।

सद्यो यः स्यंद्रो विपितो धवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट् ॥ ५ ॥

अथ । स्म । अस्य । पनयंति । भासः । वृथा । यत् । तदनु । अनुऽयाति । पृथ्वीं ।

सद्यः । यः । स्यंद्रः । विऽसितः । धवीयान । अणुः । न । तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५ ॥

अर्धाग्निर्लोके । स्मति पुरकः । अस्याग्निर्भासो रश्मीन् पनयति । स्तोतारः स्तुवति । यद्यदा वृथानायासेन तन्नत तन्न तनुकुर्वन् वनानि सम्यग्दहनं पृथ्वीं विस्मीणांमरण्यभुवमनुयात्यनुगच्छति तदानीं पनयतीत्यन्वयः । योऽपिः स्यंद्रः स्यदनवान् विपितो विमुक्तः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः शीघ्रं धवीयान् गतुमो भवति । क इव । अणो न तायुः ॥ अणोतिर्गतिकर्मा ॥ तायुरिति स्तननाम । यथा स्तनः शीघ्रं गता भवति तद्वत्सोऽयमपिर्धन्व मरुभूमिमतिक्रम्य राट् । राजते । यद्वा । धन्वत्यस्मादाप इति धन्वातरिणः । अतिशयनांतरिणमाक्रम्य राजते ॥

स त्वं नो अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

वेपिं रायो वि यामि दुच्छुना मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ६ ॥

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः । उधानः ।

वेपिं । रायः । वि । यामि । दुच्छुनाः । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥

हे अर्वन् गतरग्ने स ताद्रुगस्त्वं निदाया निदिच्याः प्रजाया निदाया एव वा पाहीति शेषः । कथंभूतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरपिभिस्यन्कापामुत्तरिधान इध्यमानः सन् । रायो धनानि चास्मान् वेपि । गमय । यद्वा । हविर्लक्षणानि धनानि वेपि । कामयम् । दुच्छुना दुःखकारिणीः शत्रुसेना वि यामि च । विविधं गमयामि च । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः गतहिमाः गतं सवत्सरात्कदम । मोदम ॥ ॥ १४ ॥

त्वद्विशतिं पटुच त्रयोदश मृक्त भरद्वाजस्यार्प त्रैशुभमापेय । त्वद्विश्वेत्यनुक्तांतं । प्रातरनुवाकाश्विनग्रस्व-योक्तो विनियोगः ॥

त्वद्विश्वा सुभग सौभगाव्यग्रे वि यंति वनिनो न वयाः ।

श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्य दिवो वृष्टिरीद्वो रीतिरपां ॥ १ ॥

त्वत् । विश्वा । सुऽभग । सौभगानि । व्यग्रे । वि । यंति । वनिनः । न । वयाः ।

श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रऽतूर्य । दिवः । वृष्टिः । ईद्वोः । रीतिः । अपां ॥ १ ॥

हे सुभग गोभनधनाय विश्वा विश्वानि सर्वाणि सौभगानि धनानि स्वत्वतो वि यति । विविध निर्गच्छति । हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्य चायैः सकाशादुत्पन्न । तस्य रतः परापतत्तिरिण्यमभवत् । ते० ब्रा० १. १. ३. ८. इति श्रुतिः । निर्गमने द्रष्टातः । वनिनो न वयाः । यथा वृत्राणांसा विविध निर्गच्छति तद्वत् । तथा रयिः पशुसंघस्य त्वत्सकाशादेव श्रुष्टी क्षिप्रं वेति । निर्गच्छति । पशवो वै रयिः पशुनैवारुध इति तैत्तिरीयक । वृत्रतूर्यं वृत्राणां शत्रुणा हिंसके सयामि शत्रुन जेतुं वाजो बलं च त्वतो वेति । दिवो इति रिकवाद्या वृष्टिः सर्वाण्येव एव वेति । अपां प्राप्ता इतिः सस्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टि वृष्टिरन्नं ततः प्रजा इति स्मरणात् । अतस्त्वमीदृः सर्वैः सृज्यः सन अपामुदकानां रीतिर्गमयिता भवामि ॥

त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव शयसि दस्मवर्चाः ।

अग्रे मित्रो न बृहत् ऋतस्यासि शान्ता वामस्य देव भूरः ॥ २ ॥

त्वं । भगः । नः । आ । हि । रत्नं । इषे । परिज्माऽइव । शयसि । दस्मऽवर्चाः ।

अग्रे । मित्रः । न । बृहत् । ऋतस्य । असि । शान्ता । वामस्य । देव । भूरः ॥ २ ॥

हे अग्रे भगो भजनीयस्त्व नोऽस्मभ्य रत्नं रमणीयं धनमिषे । आगमय । प्रयच्छ ॥ इण गताविद्यस्यैतद्रूपं हीति पुरकः ॥ दस्मवर्चा दर्शनीयद्रीप्तमत्वं परिज्मेव परितो गता वायुरिव क्षयसि । सर्वे च निवसामि । यद्वा । क्षयतिरश्रयंकमा । सर्वस्यैगिषे । हे अग्रे मित्रो न प्रमीतम्रायको देव इव बृहतो महत् ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तामि ॥ अदतिरत्र दानकमा ॥ दाता भवामि । तथा हे देव योतमानाय भूरवंहलस्य वामस्य वन नीयस्य धनस्य च दाता भवमीत्यनुपगः ॥

स सत्पतिः शवसा हंति वृत्रमग्रे विप्रो वि पणेर्भति वाजं ।

यं त्वं प्रचेत ऋतजात राया सज्जीपा नप्रापां हिनीषि ॥ ३ ॥

सः । सत्ऽपतिः । शवसा । हंति । वृत्रं । व्यग्रे । विप्रः । वि । पणेः । भति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रऽचेतः । ऋतऽजात । राया । सऽजीपाः । नप्रा । अपां । हिनीषि ॥ ३ ॥

हे अग्रे सत्पतिः सता पालयिता स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं शवसा वनेन हति । स च विप्रो मेधावी सन पणवर्णिज एतन्नाम्नोऽसुरस्य वाजसन्नं बलं वा वि भति । वियुज्य हरति ॥ इयहोर्भे इति मत्व ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञानं ऋतजात । ऋतमिति यज्ञनाम । तदर्थं जातस्य अपा नप्रा न पातयित्वा पुत्राणं मध्यमस्थानिनं वैशुतायिना सज्जीपाः संगतम्व य पुरुष राया ॥ चतुर्थ्यर्थे तृतीया ॥ धनार्थं हिनीषि प्रेरयामि स हंतीत्यन्वयः ॥

यस्ते सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैर्यज्ञमर्ता निशितिं वेद्योन्त ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्रे यज्ञे धान्यं पत्यते वसव्यः ॥ ४ ॥

यंः। ते। सू॒नो॒ इति॑। स॒हसः॑। गीः॑ऽभिः। उ॒क्थैः॑। य॒ज्ञैः॑। म॒र्तैः॑। निऽशि॒तिं। वे॒द्या। आ॒न॒ट्।
वि॒श्वं। सः॑। दे॒व। प्र॒तिं। वा। अ॒रं। अ॒ग्ने॑। ध॒त्ते। धा॒न्यं॑। प॒त्यन्ते॑। व॒स॒व्यैः॑ ॥ ४ ॥

हे सहसः सुनो बलस्य पुत्राये ते तव निशितिं तैस्त्वं यो मर्तौ मनुष्यो यजमानो गीभिः स्तुतिभिरुक्थैः
गार्थैर्धृजैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिस्य वेद्या वेद्यायां यज्ञभुमावानट् प्रापयति स मर्तौ हे देव द्योतमानापि विश्वं
सर्वमरं पर्याप्तं। वाग्व्यस्यार्थं। धान्यं च प्रति धत्ते। प्रतिधारयति। वसव्यैर्वसुभिश्च पत्यन्ते। संगच्छते ॥

ता नृ॒भ्य आ॑ सौ॒श्रव॒सा सु॒वीरा॑ग्ने॒ सू॒नो सह॑सः पु॒ष्यसे॑ धाः ।

कृ॒णोपि॑ य॒च्छव॑सा भृ॒रि प॒श्वो व॒यो वृ॒काया॑रये॒ ज॒सुर॑ये ॥ ५ ॥

ता। नृ॑ऽभ्यः। आ॑। सौ॒श्रव॒सा। सु॑ऽवीरा॑। अ॒ग्ने॑। सू॒नो॒ इति॑। स॒हसः॑। पु॒ष्यसे॑। धाः।

कृ॒णोपि॑। यत्। श॒वसा॑। भृ॒रि। प॒श्वः। व॒यः। वृ॒काय॑। अ॒रये॑। ज॒सुर॑ये ॥ ५ ॥

हे सहसः सुनो सहसस्पुत्राये सुवीरा शोभनैः पुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यज्ञानि ता तानि
नृभ्यः शनुजनभ्य आहृत्य धाः। अस्मासु धंहि। किमर्थं। पुष्यसे पोषार्थं। यद्वा। नृभ्यः स्तुतीनां ननुभ्योऽभ्य-
साधंहि। आभिमुख्येन प्रयच्छ। शवसा बलिन युक्तस्त्व भूरि बहलं पश्वः पशोः सर्वाधि दध्यादिलक्षणं यद्
गोऽन्न वृकायादात्रे जसुरये उपपन्नपयित्र अरये शर्वे कृणापि करोपि तदन्नमाहृत्य प्रयच्छत्यर्थः ॥

व॒द्या सू॒नो सह॑सो नो॒ विहा॑या अ॒ग्ने तो॑कं तन॒यं वा॒जि नो॑ दाः ।

वि॒श्वामि॑र्गी॒र्भिर॑भि॒ पृ॒तिम॑श्यां॒ मदे॑म॒ ग॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ ६ ॥

व॒द्या। सू॒नो॒ इति॑। स॒हसः॑। नः॑। वि॒हायाः॑। अ॒ग्ने। तो॑कं। तन॒यं। वा॒जि। नः॑। दाः॑।

वि॒श्वामि॑ः। गीः॑ऽभिः। अ॒भि। पृ॒तिं। अ॒श्यां। मदे॑म॒ ग॒तऽहि॑माः। सु॑ऽवीराः॑ ॥ ६ ॥

हे सहसः सुनोऽपि विहायाः। महात्मा मत्त। महास्त्वं नोऽस्माक वसा वदिता हितोपदेष्टा भव। अपि च
तोके पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजि अन्नयुक्तं नोऽस्मभ्य दाः। देहि। अह स्तोता विश्वामिः सर्वाभिर्गीर्भस्वद्विष-
याभिः पुतिं कामानां पुतिमश्या। अभिप्राप्तया। अन्यदत्त ॥ ॥ १५ ॥

अप्या य इति पञ्च चतुर्दश मुक्त भरद्वाजस्यापेमायेय। पश्री शकरी शिष्टाः पचानुपुमः। तथा चानुक्रांतं।
अप्या य आनुपुम शक्यतमिति ॥ प्रातरनुवाक आयेय कतावाशिनशस्त्रे चंद्र मुक्त। सूत्रितं च। अप्या यो
होताजनिष्ट। आ० ४ १३। इति ॥ अत्रेयतुर्वीराय चतुरात्रेऽहीनि तृतीयऽहनीदं मुक्तमाज्यशस्त्र। सूत्रितं च।
अप्या यो मर्त्यां द्व इति तृतीयः। आ० १० ०। इति ॥

अ॒प्या यो म॒र्त्यां दु॒वो धि॒यं जु॒जोष॑ धी॒तिभिः॑। भ॒सन्तु॑ ष प्र॒ पू॒र्य॑ इ॒षं व॒रीता॑वसे ॥ १ ॥

अ॒प्या। यः। म॒र्त्यैः। दु॒वः। धि॒यं। जु॒जोष॑। धी॒तिऽभिः॑। भ॒सन्तु॑। नु। सः। प्र। पू॒र्यः।

इ॒षं। व॒रीत॑। अ॒वसे॑ ॥ १ ॥

यो मर्त्यां मनुष्योऽप्यापार्षावपय द्वयः परिवरणं धियं कर्म च यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिः सार्धं
जुजोष भवेत् आचरति स मर्त्यः पूर्वेषां मुख्यः मन नु क्षिप्रं प्र भसत्। प्रभासत। प्रकृष्टप्रकाशवान भवेत्।
अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमपमन्नं च वुरीत। वृणीत। संभजेत। शनुसकाशाकभतेत्यर्थः ॥

अ॒ग्नि॒रि॒डि॒ प्र॒चे॒ता अ॒ग्नि॒र्वे॒धस्त॑म॒ ऋषिः॑ ।

अ॒ग्निं॑ हो॒तार॑मी॒ळते॑ य॒ज्ञेषु॑ म॒नुषो॑ वि॒शः॑ ॥ २ ॥

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेतमः । अग्निः । वेधऽतमः । ऋषिः ।

अग्निं । होतारं । ईरुते । यज्ञेषु । मनुषः । विणः ॥ २ ॥

अग्निरिदं प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित् । हि यस्मादेवं तस्माद्विधत्तमो विधातुतमोऽतिग
येन हविर्वहनादीनां कर्मणा कर्ता ऋषिः सर्वस्य द्रष्टा च भवति । मनुषो मनुष्यस्य यज्ञमानस्य त्रिणः प्रजा
ऋत्विग्लक्षणा होतारं देवानामाह्वानातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेष्वीरुते । भवति ॥

नाना ह्यग्नेऽवसे स्पर्धते रायो अर्यः । तूर्वतो दस्युमायवो व्रतः सीक्षन्ती अघ्नतं ॥ ३ ॥

नाना । हि । अग्ने । अवसे । स्पर्धते । रायः । अर्यः । तूर्वतः । दस्युं । आयवः । व्रतः ।
सीक्षन्तः । अघ्नतं ॥ ३ ॥

हे अग्ने अर्योऽरः शत्रो रायो धनान्यवसे त्वत्सोतृणा रक्षणार्थं नाना शत्रुमकाशात्पृथग्भृताः स्पर्धते ।
अहमेव पालयान्यहमेव पालयानीति स्पर्धा कर्षति । आयवो मनुष्यान् च सोतारो दस्युमुपधर्षयितार
शत्रुं तूर्वतो हिंसतो व्रतस्वहेवत्येयागिरव्रतं व्रतविरोधिज्ञं च पुरुष मोक्षतः सोदुमभिर्भावतुमिच्छतो भवति ॥

अग्निरप्सामृतीपहं वीरं ददाति सत्पतिं ।

यस्य चसन्ति शवसः संचक्षि शत्रवो भिया ॥ ४ ॥

अग्निः । अप्सां । ऋतिऽसहं । वीरं । ददाति । सत्पतिं ।

यस्य । चसन्ति । शवसः । संऽचक्षि । शत्रवः । भिया ॥ ४ ॥

अयमग्निर्वीरं पुत्रं ददाति । सोतृभ्यः प्रयच्छति । कीदृशं पुत्रं । अप्सांमपामाप्सव्यानां कर्मणा मनितां
संभक्तारमृतीपहमृतीनामरातीनां सोदुमभिर्भवितारं सत्पतिं सता कर्मणा पालयितारं । यस्य वीरस्य
संचक्षि संदर्शने सति शवसो बलात् भिया भीत्या शत्रवस्त्रसति उद्विजते त वीरमित्यन्वयः ॥

अग्निर्हि विद्वन्ना निदो देवो मर्तं मुरुष्यति । महावा यस्यावृतो रयिर्वाजेष्ववृतः ॥ ५ ॥

अग्निः । हि । विद्वन्ना । निदः । देवः । मर्तं । उरुष्यति । महऽवा । यस्य । अवृतः ।

रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५ ॥

महावा । महो बलं । तद्दानं देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्विद्वन्ना ज्ञानेन युक्तः सन् तं मर्तं मनुष्यं यज्ञमानं
निदो निदकादुरुष्यति । रक्षति । होति पुरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्हविर्लक्षणं धनमवृतो रजःप्रभृतिभिरना
च्छादितं वाजेषु यज्ञेष्ववृतोऽन्येयज्ञमानिर्गसंभक्तं तं हविष्मतं यज्ञमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

अच्छा नो मित्रमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्याः ।

वीहि स्वस्तिं मुष्टितिं दिवो नृन्धिषो अंहांसि दुरिता तरम ता तरम तवावसा
तरम ॥ ६ ॥

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमतिं । रोदस्याः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽष्टितिं । दिवः । नृन् । धिषः । अंहांसि । दुऽइता । तरम । ता ।
तरम । तव । अवसा । तरम ॥ ६ ॥

• व्याख्यातयं ॥ अवरार्थम् । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्तापि यावापृथिव्योरभिगतस्त्वमस्मदीयां सुष्टुतिं यष्टव्यान् देवान्प्रति वीचः । प्रवृहति । स्तुतिर्मेतन्नस्मांश्च मुनिवासमविनाशं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्विष्टुन् पापानि तत्फलानि दुर्गमनानि चातिक्रामेम । व्यवहितानि जन्मातरुतानि च तान्व्यतिक्रामेम । त्वदीयेन रत्नगिनात्यतमतिक्रामेमिति ॥ १६ ॥

इमम् पु व इत्येकीनविंशत्युचं पंचदशं मृक्कमांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्यमापियं । आदी नव जगत्यमृतीयापश्चां तु शक्रयतिशक्र्यां पंचदशी शक्ररी सप्तदशानुष्टुवष्टादशी वृहती दशम्याद्याः पंच षोडशेकीनविंशती चति सप्त त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । इमम् एकीना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्तुती यापंचदश्यां शक्र्यां पश्चातिशक्र्यानुष्टुवृहत्या उपोत्य इति ॥ प्रातरनुवाक आप्तये क्रतावाश्विनगम्ये चादिती नवर्चः । सूचितं च । इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधमिति नव । आ० ४. १३. इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नव र्चमाज्यगम्यं । सूचितं च । इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधमिति नव । आ० ७. १०. इति ॥

इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधं विश्वासां विशां पतिमृजसे गिरा ।

वेतीद्विवो जनुपा कच्चिदा शुचिर्ज्योक्चिदत्ति गर्भो यदच्युतं ॥ १ ॥

इमं । ऊं इति । सु । वः । अतिथिं । उपः । ऽबुधं । विश्वासां । विशां । पतिं । मृजसे । गिरा ।

वेति । उत । दिवः । जनुपा । कत् । चित । आ । शुचिः । ज्योक् । चित् । अत्ति । गर्भः ।

यत् । अच्युतं ॥ १ ॥

हे वीतहव्य ऋषि भरद्वाज वा वस्व ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ इमम् इममेवापि गिरा मृत्या मृजसे । मुष्टु प्रमाधय ॥ ऋजतिः प्रमाधनकर्मति यास्कः ॥ कीदृशं । अतिथिं मततं गतारं । यद्वा । अतिथिवत्पूज्य । उपर्वधमुपसि प्रवृद्ध विश्वासा सर्वासाम् विशां प्रजानां पतिं पालयितार । जनुपा जन्मना स्वत एव शुचिः शुद्धी निमन्तो वार्यः कच्चिद कदाचित् कस्मिंश्चियागकाले दिवो युलोकादा वेति । आगच्छति । तदानीं प्रमाधयेत्यन्वयः । एव प्रमाधितोऽपि गर्भोऽरण्योर्मध्यं गर्भवद्वर्तमानः । यद्वा । यावापृथिव्योर्गर्भभूतः मन यद्विचरच्युतं च्युतिरहितं नित्यमपिहोवादिमाधनभुतः पयःप्रभृतिक तत ज्योक्चित चिरकालमिति । मरुयति ॥

मिचं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीद्वामूर्ध्वगोचिषं ।

स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रशस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २ ॥

मिचं । न । यं । सुधितं । भृगवः । दधुः । वनस्पता । ईद्वाम् । ऊर्ध्वेऽगोचिषं ।

स । त्वं । सुधितः । वीतहव्ये । अद्भुत । प्रशस्तिऽभिः । महयसे । दिवेऽदिवे ॥ २ ॥

वनस्पतावरणा सुधितं मुष्टु निहितमीदं सत्यमूर्ध्वगोचिषमृच्छततजस्कं यमापि त्वां मिचं न मिचमिव सविभुतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः गृहे स्थापितवतः हे अद्भुत महत्तमे स तादृशस्व वीतहव्य एतत्संज्ञा ऋषी भूप्रीतः मुष्टु प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृतैः स्तोत्रैर्महयसे पुच्यसे । भरद्वाज ऋषिर्षत वीतहव्ये दत्तर्हाषट्के भरद्वाज इति योजनीयं ॥

स त्वं दक्षास्यावृको वृधो भूरयः परस्यांतरस्य तरुषः ।

रायः सृन्तो सहसो मर्त्येष्व्वा हृदियच्छ वीतहव्याय सप्रथो भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३ ॥

सः । त्वं । दशस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अयः । परस्य । अंतरस्य । तरुषः ।
 रायः । मूनो इति । सहसः । मर्त्येषु । आ । हृदिः । यच्छ । वीतऽह्वयाय । सऽप्रथः ।
 भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः ॥ ३ ॥

हे अमे स तादृशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः । भवामि । तथा
 परस्य विप्रकृष्टस्यायोऽरिः शत्रोरंतरस्यातिकतरस्य मंत्रकृष्टस्य शत्रोस्तरूपस्तरिता भवामि । अतः कारणात्
 हे सहसः मूनो सप्रथः सर्वतः पृथुस्त्व मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये भरद्वाजाय समुत्तर्हवर्त्तमानाया वीतह्वयाय । वीत
 गमितं ह्वयं हर्वियं तादृशाय भरद्वाजायति वा योज्य । रायो धनानि कर्दिर्गृहमा यच्छ । प्रयच्छ । सप्रथ
 इति पुनरुक्तिरादर्शार्था ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरम्यं होतारं मनुषः स्वध्वरं ।
 विप्रं न द्युष्टावचसं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृजसे ॥ ४ ॥
 द्युतानं । वः । अतिथिं । स्वःऽनरं । अम्यं । होतारं । मनुषः । सुऽअध्वरं ।
 विप्रं । न । द्युष्टाऽवचसं । सुवृक्तिभिः । हव्यऽवाहं । अरतिं । देवं । अृजसे ॥ ४ ॥

हे वीतह्वय त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः कृतिभिर्हव्यवाह हविषा वीटार देवमप्रमृजसे । प्रमाधय
 कीदृश । द्युतानं दीप्यमानं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पुत्र्य स्वर्णं स्वर्गस्य नतार मनुषो मनी । प्रजापतयं
 होतारं देवानामाहातार स्वध्वर शोभनयज्ञ विप्र न मेधाविन विपश्चितमिव युजवचस । दीप्यमानं वासुत
 युष । तादृशवावर्षोपतमरतिमर्थं स्वामिन ॥

पावकया यश्चितयत्या कृपा शामंनुरुच उपसो न भानुना ।
 तूर्वेन्न यामन्नेतशस्य नृ रण आ यो घृणे न ततृपाणो अजरः ॥ ५ ॥
 पावकया । यः । चितयत्या । कृपा । शामंन । रुरुचे । उपसः । न । भानुना ।
 तूर्वेन्न । न । यामंन । एतशस्य । नृ । रण । आ । यः । घृणे । न । ततृपाणः । अजरः ॥ ५ ॥

योऽपिः पावकया शोधयित्वा चितयत्या चितयत्या प्रजापयत्या कृपा दीप्या शामन भूम्या रुरुचे दीप्यते ।
 उपसो न भानुना । यथोपसः प्रकाशन शामने तद्वत् । अपि च यामन यामनि मयामे तूर्वेन्न शत्रुन हिमन
 पुरुष इवितशस्यतम्बस्य ऋषे रणे सूर्येण सह संयामे महायार्थं योऽपि नृ विप्रमा पुणे आदीप्यते । पितृ
 सूर्यं पस्पृधान । अ० १० १ ६१ १५ । इति निगमातर । नृन सर्वं देवास्तस्य साहाय्यमकार्षुः । यश्च ततृपाणमुपित
 प्रभाविन सर्वमन्त्राणोऽजरो जरारहितश्च भवति त देवमृजसे इति पूर्वस्यामुचि संबध ॥ ॥ १५ ॥

अग्निमग्निं वः समिधा न्दुवस्यत प्रियंप्रियं वो अतिथिं गृणीषणि ।
 उप वो गीर्भिरमृतं विवामत देवो देवेषु वनन्ते हि वार्यं देवो देवेषु वनन्ते हि
 नो दुवः ॥ ६ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । संऽइधा । दुवस्यत । प्रियंऽप्रियं । वः । अतिथिं । गृणीषणि ।
 उप । वः । गीऽभिः । अमृतं । विवामत । देवः । देवेषु । वनन्ते । हि । वार्यं । देवः ।
 देवेषु । वनन्ते । हि । नः । दुवः ॥ ६ ॥

हे अस्मदीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रियं प्रियमख्यं प्रियं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्द-
नीयं सृष्ट्यभिप्रमिप्रमिमेव । नान्यं देवमित्यर्थः । समिधा समिधनेन समिध्निवा दुवस्यत । परिचरत । यद्वा ।
गृणीषणीति सप्रस्यत । गृणीषणि स्तोत्रं विपयतया वर्तमानं । अपि च वो यूयभूमृतममरणमपि गीर्भिः
स्मृतिभिरूपत्य विवासत । परिचरत । हि यस्मात् देवेषु मध्ये देवो दानादिगुणयुक्तोऽपिर्वीर्यं वरणीयं समि-
दादिकं वनते संभजते । हि यस्माच्च देवेषु मध्ये देवोऽपिर्नाऽस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्माद्दुव-
स्यंतत्यन्वयः ॥

दशमिऽहस्यापिमारुते समिद्धमिति तुवो जातवेदस्यनिविदानार्थः । मृत्रितं च । समिद्धमपिं समिधा गिरा
गुण इति तुचस्य । आ० ८. १०. इति ॥

समिद्धमपिं समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अर्ध्वरे ध्रुवं ।

विप्रं होतारं पुरुवारमद्रुहं कविं सुमेरीमहे जातवेदसं ॥ १ ॥

संऽडडं । अग्निं । संऽडधा । गिरा । गृणे । शुचिं । पावकं । पुरः । अर्ध्वरे । ध्रुवं ।

विप्रं । होतारं । पुरुवारं । अद्रुहं । कविं । सुमेः । डमहे । जातवेदसं ॥ १ ॥

समिद्धं सम्यग्दीप्तमपि समिधा समिधनेहेतुभुतया गिरा स्तुत्या गृणे । स्तौमि । यद्वा । समिधा समि
द्दिद्रोक्तमिः समिद्धं सम्यग्दिप्तं । अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं सर्वपां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमपिमध्वरं यज्ञे
पुरस्कारोमीति शेषः । तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्लातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्रुहमद्रुग्धारां
सर्वपायमनुकूलं कविं क्रातुदग्निं जातवेदसं जातानां वेदितारमपि सुमेः सुवर्करः स्तोत्रिरीमहे । संभजामहे ।
यद्वा द्वितीयार्थं तुतीया । मुस्मानि धनानीमहे । याचामहे ॥

त्वां दृतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीड्यं ।

देवासश्च मर्तासश्च जागृविं विभुं विशपतिं नमसा नि पेदिरे ॥ ८ ॥

त्वां । दृतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहं । दधिरे । पायुं । डड्यं ।

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विऽभुं । विशपतिं । नमसा । नि । पेदिरे ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वा देवासो देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दृतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतम-
मरणं युगे युगे काले काले तत्तयागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषां वोढारं पायुं पालयितारमीड्यं
स्तुत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विशपतिं विशां प्रजानां पालयितारं तमपिं
नमसा नमस्कारेण हविलक्षणान्नैव वा नि पेदिरे । उपसेदिरे ॥

विभूषन्नग्र उभयाँ अन्नु व्रता दृतो देवानां रजसी समीयसे ।

यज्ञे धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ९ ॥

विऽभूषन्न । अग्ने । उभयाँ । अन्नु । व्रता । दृतः । देवानां । रजसी इति । सं । ड्यसे ।

यत् । ते । धीतिं । सुऽमतिं । आऽवृणीमहे । अध । स्म । नः । चिऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९ ॥

हे अग्ने उभयानुभयविधानं देवानामुभयाँ च विभूषणं भुषयन् अन्नं कुर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु
व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दृतः स न रजसी वाऽवापुषिष्यां समीयसे । संचरसि । देवानानितुं सुलीकं गच्छसि
हवीषि च देगुमिसं लोके । किंच यद्यस्मान्ने तुभ्यं स्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्तुतिं चावृणीमहे वयं
संभजामहे अघातः कारणात् चिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुवर्करो भव ॥ स्तुत्येतित्यादपुराणं ॥

प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोरामिथे कर्ता वैष्टुभ कंदसि तं सुप्रतीकमित्याद्याः पट्टचः । सूचितं च । त
सुप्रतीकमिति पट्ट । आ० ४. १३. इति ॥

तं सुप्रतीकं सुदृशं स्वंचमविद्वांसो विदुष्टं सपेम ।

स यज्ञद्विश्वा वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निमृतेषु वोचत् ॥ १० ॥

तं । सुऽप्रतीकं । सुऽदृशं । सुऽअंचं । अविद्वांसः । विदुऽष्टं । सपेम ।

सः । यज्ञत् । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यं । अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १० ॥

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अन्यमतयो वयं विदुष्टं विद्वन्तरं सर्वज्ञ तमपि सपेम । परिचरम । कीदृशं ।
सुप्रतीकं शोभनांग मुद्गं शोभनद्रष्टारं स्वच सुष्ठुचतं गच्छत । किंच स तादृशोऽप्रियत्नत । देवान्यत्रतु ।
विद्युत् सर्वाणि वयुनानि । ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्यं वर्तते । ज्ञातव्यान्यर्थं ज्ञातानि विद्वान् ज्ञानज्ञापर
मृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्र वोचत । प्रववीतु । युष्मदर्थं हविः कल्पित तदर्थं यूयमाग
च्छर्तव्यं कथयतु ॥ ॥ १० ॥

तमग्ने पास्युत तं पिपयिं यस्त आनंटवये शूर धीतिं ।

यज्ञस्य वा निशितिं वोदितिं वा तमित्पृणशि शवसोत राया ॥ ११ ॥

तं । अग्ने । पासि । उत । तं । पिपयिं । यः । ते । आनंट । कवये । शूर । धीतिं ।

यज्ञस्य वा । निऽशितिं । वा । उतऽइतिं । वा । तं । उत । पृणशि । शवसा । उत । राया ॥ ११ ॥

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रचमि । उतापि च तं पिपयिं । कामः पुरयमि । यः पुरुषो हे शूर शौर्यवत्तमे
कवये क्रांतदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कमे मृतिं वानट प्राप्नोति । यद्वा । क्रियाग्रहण कर्तव्यमिति कमेणः
संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कविं त्वा धीतिमानट प्रापयति । त पामीत्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्सा
धनभृतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं वोदितिमुन्नमनं वानट प्रापयति तमित्तमेव
शवसा बलेन पृणञ्चि । पुरयमि । उतापि च राया धनेन पुरयमि ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमुं नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ १२ ॥

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसाकाङ्क्षोर्नि नितरामस्मान्न च । हे सहसावन वन्नवत्तमे त्वमुं त्वमेव नोऽस्मानव
वात्पापात् नि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वसन्नवत् ध्वस्तदोष पाथो हविर्लक्षणमस्माभिर्दत्तमन्नं समभ्येतु ।
सम्यग्भिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया टन्न धन सम्यग्भिगच्छतु ॥

सूक्तं दशरात्रे पचमेऽह्न्यापिमारुतेऽपिर्होतिते तुचो ज्ञातव्यमनिविद्वानीयः । सूचितं च । अपिर्होता
गृहपतिः स राज्ञिति तिस्रः । आ० ८. ८. इति ॥ पत्नीसंयात्रेषु गृहपतेराद्यानुवाक्या । सूचितं च । अपिर्होता
गृहपतिः स राजा हव्यवाक्पिरञ्जरः पिता न इति पत्नीसंयात्राः । आ० १. १०. इति ॥ आश्विनशास्त्रेऽथैव
प्रतिपत् । सूचितं च । अपिर्होता गृहपतिः स राज्ञिति प्रतिपदेकपातिनी पक्तः । आ० ६. ५. इति ॥

अग्निर्हीता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।

देवानां उत यो मर्त्यानां यज्ञिष्ठः स प्र यज्ञतामृतावा ॥१३॥

अग्निः । हीता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद । जनिम । जातऽवेदाः ।

देवाणां । उत । यः । मर्त्यानां । यज्ञिष्ठः । सः । प्र । यज्ञतां । ऋतऽवा ॥१३॥

हीता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽपिर्गृहपतिर्गृहाणां पतिर्गृहपतिर्भवति । तथा विश्वा विश्वानि मर्त्याणि जनिम जन्मानि जन्मवति भुतजातानि जातवेदा जातप्रज्ञः सन् वेद । वेत्ति । जानाति । योऽपिर्देवानामिन्द्रादीनामृतापि च मर्त्यानां मनुष्याणा च मध्ये यज्ञिष्ठोऽतिशयिन यष्टा भवति ऋतावा । ऋत मत्य यज्ञो वा । तद्वान सोऽपिः प्र यज्ञता । प्रकंपेण देवान्यजतु ॥

अग्ने यदद्य विणो अध्वरस्य हीतः पावकगोचे वेष्टुं हि यज्ञा ।
ऋता यज्ञामि महिना वि यद्दृह्व्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥१४॥

अग्ने । यत । अद्य । विणो । अध्वरस्य । हीतः । पावकगोचे । वेष्टुं । हि । यज्ञा ।

ऋता । यज्ञामि । महिना । वि । यत । भूः । ह्व्या । वह । यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥१४॥

अग्ने । यत । अद्य । विणो । अध्वरस्य । हीतः । पावकगोचे । वेः । त्वं । हि । यज्ञा ।

ऋता । यज्ञामि । महिना । वि । यत । भूः । ह्व्या । वह । यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥१४॥

हे अध्वरस्य हीतर्थज्ञस्य निष्पादक पावकगोचे गोधकदीप्ति एवंभूत हे अग्ने अद्यास्मिन्काले विणो मनुष्यस्य यज्ञमानस्य यत्कर्तव्यं तद्वः । कामयस्व । हि यस्मान्त्व यज्ञा देवाना यष्टुं भवामि तस्मात्त्वमुता ऋते यज्ञे यज्ञामि । देवान्यज । अपि च महिना महिस्वा स्वमाहात्म्येन यद्यस्मादि भूः विभवामि व्याप्तो भवामि अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमाग्ने ते तुभ्यं त्वदर्शमद्येदानीं या यानि हव्यानि जुहुमस्तानि ह्व्या हव्यानि हवीपि वह । स्वकीया स्विष्टक्रदाख्या तनुं प्रापय ॥

अभि प्रयांसि मुधितानि हि ख्यो नि त्वा दधीत रोदसी यज्ञेय्ये ।

अवा नो मघवन्वाजसातावग्ने विश्वानि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥१५॥

अभि । प्रयांसि । मुऽधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा । दधीत । रोदसी इति । यज्ञेय्ये ।

अवा । नः । मघऽवन । वाजऽसाता । अग्ने । विश्वानि । दुऽऽता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥१५॥

हे अग्ने मुधितानि मुनिहितानि वेद्यामामादितानि प्रयास्यज्ञानि हविर्लक्षणाभ्यभि ख्यः । अभिपश्यसि । हि पुरकः । तादृशं त्वा रोदसी यावापुथिव्यावतदुपलक्षितानि सर्वाणि देवान्यजर्थे यष्टुं नि दधीत । अयं यज्ञमानो निहितवान् । हे मघवन्नग्ने नोऽस्मान्वाजसाता संयामिऽन्नस्य संभजने वा निमित्तभूतेऽव । रक्ष । वयं च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अतिक्रामेम । अन्यन्नतं ॥ १५॥

अग्निप्रणयनेऽग्ने विश्वभिरित्येपानुवक्तव्या । मुचितं च । अग्ने विश्वभिः स्वनीक देवैरित्यर्धं आरमेत । आ० १०१ । इति ॥

अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरुणीवंतं प्रथमः सीदु योनिं ।

कुलायिनं घृतवतं सवित्रे यज्ञं नय यज्ञमानाय साधु ॥१६॥

अग्ने । विश्वेभिः । सुऽअनीक । देवैः । ऊणीऽवंतं । प्रथमः । सीद । योनिं ।
कुलायिनं । घृतऽवंतं । सवित्रे । यज्ञं । नय । यजमानाय । साधु ॥ १६ ॥

हे स्वनीक मुञ्जालाये विश्वभिर्विश्वैः सर्वदेवैः सहोर्णावतमुर्णान्मुकावंतं योनिमुत्तरवदिलक्षणं स्थानं प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्वसीद । उपविश । कीदृशं योनिं । कुलायिन । कुलायो नीद । तत्सदृशं गुण्णत्वादिमंभरणोपेतं । तथा च श्रूयते । कुलायमिव ह्येतयज्ञं क्रियते यत्पितृदारवाः परिध्रयो गुण्णुर्णान्मुकाः सुगंधितजनानि । ए० ब्रा० १. ०८ । इति । घृतवत व्याघारणाश्रयुक्तं । एवमुत्तरवत्या निपण्णस्य सवित्रे हविषा प्रेरयित्रे यजमानाय ॥ षष्ठ्यर्थं चतुर्थ्यां ॥ ईदृशस्य यजमानस्य यज्ञं साध्वार्जवेन नय । देवान्प्रापय ॥

इममु त्वमथर्ववदग्निं संथति वैधसः । यमंकूयंतमानंयन्नमूरं श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥
इमं । ऊं इति । त्वं । अथर्वऽवत् । अग्निं । संथति । वैधसः । यं । अंकुऽयंतं । श्या ।
अनयन । अमूरं । श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

वैधसः कर्मणां विधातार ऋत्विज इमं दृश्यमानं त्वं तं पुर्वोक्तगुणमपिमथर्ववत् यथाथर्वस्य ऋषिः पुरामथान्तथा संथति । मथति । अरण्योः सकाशात्जनयति । अकूयत । कृत्स्नितमचन गमनमकू । तदात्मन इकंतं देवैर्भ्यो निर्गत्यतस्ततः पलायमानममूरममूढ यमपि श्याव्याभ्यः । श्यावीति रात्रिनाम । तत्र भवान्भयं संहृतयः श्यावाः । ताभ्यः सकाशादानयन आगमयन तं मथतीत्यन्वयः ॥

जनिष्या देववीतये सर्वताता स्वस्तये ।
आ देवान्वस्यमृतां ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृशः ॥ १८ ॥
जनिष्य । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये ।
आ । देवान् । वसि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञं । देवेषु । पिस्पृशः ॥ १८ ॥

हे अपि सर्वताता सर्वन्तायमानं यज्ञे मथ्यमानस्त्व जनिष्य । प्रादुर्भव । किमर्थं । देववीतये देवकामाय यजमानाय ॥ षष्ठ्यर्थं चतुर्थ्यां ॥ ईदृशस्य यजमानस्य स्वस्तयेऽविनाशार्थं । जनिष्या चामतामरणरहितान् तावृधो यज्ञस्य वर्षयितृन् देवानां वसि । आवह । तदनंतरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृश । स्पृशंय । प्रापयेत्यर्थः ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहंतं ।
अस्यूरि नो गार्हपत्यानि संतु तिग्मेन नस्तेजसा सं गिग्गाधि ॥ १९ ॥
वयं । ऊं इति । त्वा । गृहऽपते । जनानां । अग्ने । अकर्म । संऽडधा । बृहंतं ।
अस्यूरि । नः । गार्हऽपत्यानि । संतु । तिग्मेन । नः । तेजसा । सं । गिग्गाधि ॥ १९ ॥

हे गृहपते यज्ञानां पालकायै जनानां प्राणिनां मध्ये वयमु वयमेव त्वा त्वां समिधा समिधेन बृहत् महान्तमकर्म । कृतवंतः स्मः । अतः कारणात् नोऽस्माकं गार्हपत्यानि गृहपतित्वान्यस्यूर्यस्यूरिणि । एकाश्रयुक्तं शकटः स्यूरिर्गच्छति तद्विपरीतो बह्वभिरश्वैरुपेतः शकटोऽस्यूरिः । तेन च संपुण्णता लक्ष्यते । अस्यूरिणि पुत्रपशुधनादिभिः संपुर्णानि भवतु । अपि च नोऽस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा सं गिग्गाधि । मस्यैद्गुणः । सम्यक् तीक्ष्णीकुरु । संयोजयत्यर्थः ॥ १०० ॥ ॥ १९ ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट मुक्तानि । तत्र त्वमपे यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशद्दृषं प्रथमं मूक्तं भरद्वाजस्वार्धमापेयं । आद्या पष्ठी च वर्धमाना गायत्री षट्सप्तकाष्टकाः सा वर्धमानित्युक्तनवणोपेतत्वात् । सप्तविंशन्नुष्टुप । आ ते अपे अपि देवाम इत्येते ऋचावनुष्टुभी । तयोः पूर्वा वीती यो देवमिति चिष्टुप । षष्ठा द्वाचत्वारिंशद्दृषो गायत्र्यः । तथा चानुकम्यते । त्वमपेऽष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाद्या पष्ठी च सप्तविंशन्नुष्टुप त्रिष्टुप्पूर्वं चांत्वे इति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरपेयं कर्ता गायत्रे कंदसीदं मुक्तमुच्यते । तत्रांत्वान्तिस्त्र ऋचं उद्धर्तव्याः । मृच्यते हि । त्वमपे यज्ञानामिति तिस्र उत्तमा उद्धरत । आ० ४. १३. इति ॥ विश्वत्रित्यापिमावते बृहत्साम यद्यपिष्टोमसाम स्यात्तदानीमावाः षडृचः स्रोत्रियानुष्टुपर्याः । मुच्यते हि । त्वमपे यज्ञानामिति स्रोत्रिया-
नुष्टुपी । आ० ८. १. इति ॥

त्वमपे यज्ञानां होता विश्वेषां हितः । देवेभिर्मानुषे जने ॥ १ ॥

त्वं अपे । यज्ञानां । होता । विश्वेषां । हितः । देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १ ॥

हे अपे त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थाकृपेण भिन्नानां यज्ञानां होता होमनिष्पादकोऽसि । यद्वा । यज्ञानां संबंधी देवानामाज्ञाता भवसि । कुत इत्यत आह । यस्मात्त्वं मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवभिर्देवैर्हितो होतृत्वेन निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः ॥

स नो मंद्राभिरध्वरे जिह्वाभिर्यज्ञा महः । आ देवान्वष्टि यष्टि च ॥ २ ॥

सः । नः । मंद्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज्ञा महः । आ । देवान् । वष्टि । यष्टि । च ॥ २ ॥

हे अपे स त्वं नोऽस्माकमध्वरं यज्ञे मंद्राभिमंदकरीभिः स्रुत्याभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यत्र । हविर्भिक्षापेयं । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्टव्यानिंद्रादीना वधि । आवह । ततो यधि च । यज च । हवीषि तभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिरुत्सामपेः पथिरुतोऽनुवाक्या वेत्येतेषा । मुच्यते च । वेत्या हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पथामगन्त । आ० ३. १०. इति ॥

वेत्या हि वेधो अध्वनः पथश्च देवांजसा । अपे यज्ञेषु सुकृतो ॥ ३ ॥

वेत्यां हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अंजसा । अपे । यज्ञेषु । सुकृतो इति सुऽकृतो ॥ ३ ॥

हे वेधो विधातः सुकृतो शोभनकर्मन्देव दानादिगुणयुक्तापे त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादियागेष्वध्वनो महामागीन पथश्च नुद्रमागीञ्चाजसाजंवेन वेत्य । जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्यज्ञमागीङ्गुष्टं यज मानं पुनस्तं मार्गं प्रापयेत्यर्थः ॥

त्वामीळे अर्धं द्विता भरतो वाजिभिः शुनं । इंजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४ ॥

त्वां । इंजे । अर्धं । द्विता । भरतः । वाजिभिः । शुनं । इंजे । यज्ञेषु । यज्ञियं ॥ ४ ॥

हे अपे त्वां भरतो दीप्यतिरतस्त्रो राजा वाजिभिः । वाजो हविर्भक्षणमन्नं । तद्वद्विर्भ्यंत्वग्भिः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारकृपेण द्विधा भिन्नं शुनं मुखमहिश्चैकं । स्तुतवान् । स्तुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु ॥ तुनीयार्थं सप्तमी ॥ यज्ञीरीजे । इष्टवान् । तस्मै त्वमुभयविधं मुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय सुन्वते । भरद्वाजाय दाप्नुषे ॥ ५ ॥

त्वं । उमा । वार्या । पुरु । दिवः । दासाम । सुन्वते । भरत् । वाजाय । दाप्नुषे ॥ ५ ॥

हे अपे त्वमिमा इमानि वृद्धमानानि पुरु पुङ्गुणि बहूनि वार्या वार्याणि वरणीयानि संभत्रनीयानि धनानि दिवोदासाय मुन्वते । लुप्तोपममेतत । यथा सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाख्याय राज्ञ प्रादास्तथा दाशुषे हवीषि दत्तवते भरद्वाजाय ऋषये देहीति शेषः ॥ ॥२१॥

त्वं दूतो अमर्त्य आ वह्ना देव्यं जनं । गृणन्विप्रस्य सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

त्वं । दूतः । अमर्त्यः । आ । वह्ना । देव्यं । जनं । गृणन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिं ॥ ६ ॥

अमर्त्योऽमरणधर्मस्त्वं दूतो भूत्वा देव्यं देवसंवाधिनं जनमा वह्ना । अस्य यज्ञ आनय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्मृतिं गृणन् ॥

त्वामग्रे स्वाध्वोऽमर्तासो देववीतये । यज्ञेषु देवमीरुते ॥ १ ॥

त्वां । अग्रे । सुऽआध्वः । मर्तासः । देवऽवीतये । यज्ञेषु । देव । ईरुते ॥ १ ॥

हे अपे देवं योतमानं त्वां स्वाध्वः शोभनाध्वाना मर्तासो मनुष्या देववीतये देवाना तर्पणार्थं यज्ञेष्वीरुते । सुर्वति याचते वा ॥

तव प्र यज्ञि संदृशं मुत क्रतुं सुदानं वः । विश्वे जुषंत कामिनः ॥ ८ ॥

तवं । प्र । यज्ञि । संऽदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानं वः । विश्वे । जुषंत । कामिनः ॥ ८ ॥

हे अपे तव संदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्दृष्टारं सर्वस्य भासकं तजः प्र यज्ञि । प्रयज्ञं । प्रकंपंणं पुत्रयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा पुत्रयामि । न केवलमहमेव किंत्वन्व्यं विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहात्तस्मैः कामरूपताः संतो जुषत । त्वदीयं संदृशं क्रतुं च सेवते ॥

त्वं होता मनुर्हितो वह्निरासा विदुष्टरः । अग्रे यज्ञि दिवो विणः ॥ ९ ॥

त्वं । होता । मनुःऽहितः । वह्निः । आसा । विदुःऽतरः । अग्रे । यज्ञि । दिवः । विणः ॥ ९ ॥

हे अपे त्वं होता होतृत्वेन मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि । आसास्थनास्यभुतया ज्वालया वह्निरर्हाविषा वोढा विदुष्टरोऽतिशयैव विद्वान् । अतः कारणान्त्वं दिवो दुष्टो कसंवाधिनीर्विशो देवीः प्रजा यज्ञि । यज्ञं ॥

दर्शपूर्णमासयोः सामिधेनीष्वप्य आ याहीत्यायामिस्त्रः । सूत्रितं च । अय आ याहि वीतये गुणान ईरुत्यो नमस्यस्त्रिः । आ० १ २ । इति ॥ गार्हपत्याहवनीययोर्मिथः संसर्गेऽप्ये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः । तस्याप आ याहीत्येपानुवाक्या । सूत्रितं च । अय आ याहि वीतये यो अयि देववीतये । आ० ३ १३ । इति ॥

अग्र आ याहि वीतये गुणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि वह्निषि ॥ १० ॥

अग्रे । आ । याहि । वीतये । गुणानः । हव्यऽदातये । नि । होता । सत्सि । वह्निषि ॥ १० ॥

हे अपे त्वमा याहि । आगच्छ । किमर्थं । वीतये हविषा भक्षणार्थं । किंच हव्यदातये हव्यानि हवीषि देवभ्यो दातुं । गुणानः स्तूयमारुस्त्वं वह्निष्यास्तीर्णं दर्भं होता मन नि पत्सि । निपीद । उपायश ॥ ॥२०॥

तं त्वा समिद्धिरंगिरो घृतेन वर्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्य ॥ ११ ॥

तं । त्वा । समिद्धिऽभिः । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि । बृहत् । शोच । यविष्य ॥ ११ ॥

हे अंगिरोऽगनादिगुणयुक्तं अंगाररूपं वागिरसः पृथुं वापि तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वा समिद्धिः समिधन्तं तुभिर्दाक्षभिर्घृतेनाज्जैनं च वर्धयामसि । वर्धयामः । अतो हे यविष्य युवतमामिं बृहत्प्रदत्तं शोच । दीप्यम् ॥

सं नः पृथु अवाय्यमच्छा देव विवामसि । बृहदग्ने सुवीर्ये ॥ १२ ॥

सः । नः । पृथु । अवाय्यं । अच्छ । देव । विवामसि । बृहत् । अग्ने । सुवीर्ये ॥ १२ ॥

हे देव शीतमानामि म पूर्वाङ्कगणस्त्यं पृथु विलीर्णं अवाय्यं अवाणीयं प्रणस्यं बृहत्ब्रह्मसुवीर्यं शोभनवीर्यं पत धन नोऽस्मान्क्व विवामसि । अभिगमय । अत्र वाजमनेयकं । अच्छा देव विवामसीति तन्नो गमयेत्ये पितदाहिति ॥

अप्रिमंथने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यान्मिस्र ऋचोऽनुच्याः । सूचितं च । त्वामग्ने पुष्करादधीति तिमृ गामर्धर्चं शिष्टारमेत । आ० २ १६ । इति ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत । मूर्ध्ना विश्वस्य वाघतः ॥ १३ ॥

त्वां । अग्ने । पुष्करात् । अधि । अथर्वा । निः । अमंथत । मूर्ध्ना । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३ ॥

हे अग्ने अथर्वतत्सक्तं ऋषिस्त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णे निरमथत । अरण्योः सकाशादजनयत । कीदृ-
शात्पुष्करात् । मूर्ध्ना मूर्ध्वहारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात् । पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिम-
प्रथयत तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत । ति० ब्रा० १ १ ३ ६ । इति श्रुतेः । भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतति पुष्करपर्णस्य
सर्वजगद्धारकत्वं । अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपर्णमभिधीयत इति । एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमास्नात् । त्वामग्ने
पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमविदत् । ति० सं० ५ १ ४ ४ । इति ॥

तमु त्वा दध्यदृषिः पुत्र इधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरं ॥ १४ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । दध्यदः । ऋषिः । पुत्रः । इधे । अथर्वणः । वृत्रहणं । पुरंदरं ॥ १४ ॥

हे अग्ने य उक्तगणस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यद एतत्संज्ञ ऋषिरीधे । दीपितवान् । कीदृशं ।
वृत्रहणमावरकाणां शत्रुणा हतार पुरंदरममुरपुराणां दारयितारं ॥

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहंतं । धनंजयं रणेरणे ॥ १५ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सं । इधे । दस्युहन्तं । धनंजयं । रणेरणे ॥ १५ ॥

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः तमु तमेव त्वा त्वा हे अग्ने समीधे । समंध । समदीपयत । कीदृशं । दस्युहं
तममतिशयं दस्युनामुपचर्पयितृणां शत्रुणा हतार रणे रणे युद्धे युद्धे धनंजयं धनानां जेतारं ॥ ॥ २३ ॥

उक्थं कतो तुतीयसवने मैत्रावरुणस्यैह्य पित्यादिकां तुर्चां स्तोत्रियानुरुषी । आ० ६. १. ॥ आभिप्रविके-
पूकथ्येषु त्वंतां विकल्पिको स्तोत्रियानुरुषी । आभिप्रविकेपूकथ्येषु सूचितं च । एह्येषु पृ ब्रवाणि त आभिरगाभि
भारतः । आ० ७ ८. । इति ॥ पानराधियक्शामिष्टावुत्तराज्यभागस्यैह्य पित्यनुवाक्या । सूचितं च । एह्येषु पृ
ब्रवाणि त इत्याभियावाज्यभागो । आ० ७ ८. । इति ॥

एह्येषु ब्रवाणि तेऽग्रं इत्येतरा गिरः । एभिर्वधाम इंदुभिः ॥ १६ ॥

आ । इहि । ऊं इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने । इत्या । इतराः । गिरः । एभिः ।

वधामे । इंदुभिः ॥ १६ ॥

हे अग्र एहि । आगच्छ । ते तुभ्य त्वदर्थं गिरः स्मृतीरित्येत्यमनेन प्रकरिण सु मुपु ब्रवाणीत्याशास्यते । ताः
स्मृतीः शृण्वित्यर्थः । उ इत्येतत्पूरकं । इतरा अमूरः हताः स्मृतीः शृण्वति शेषः । तथा च ब्राह्मणं । अग्र
इत्येतरा गिर इत्यमूर्या ह वा इतरा गिरः । ए० ब्रा० ३. ४९. । इति । अपि चागतस्त्वमेभिरेतैरिंदुभिः सोमै-
वधाम । वधस्व ॥

यच्च क्व च ते मनो दृष्टं दधम उत्तरं । तच्चा सदः कृणवसे ॥१७॥

यच्च । क्व । च । ते । मनः । दृष्टं । दधमे । उत्तरं । तच्च । सदः । कृणवसे ॥१७॥

हे अग्ने ते तव मनोऽनुग्रहात्कर्मतःकरणं यच्च यस्मिन्दृष्टं क्व च कस्मिंश्चियजमाने वर्तते तच्च तस्मिन् यजमान उत्तरमुद्धततरं श्रेष्ठं दत्तं बलकरमन्नं वा दधमे । धारयामि । तथा सदः स्थानं च कृणवसे । तस्मिन् यजमानं करोषि ॥

महि ते पृतमंश्लिपद्भुवन्नेमानां वसो । अथा द्वा वनवसे ॥१८॥

महि ते । पृतं । श्लिपत् । भुवत् । नेमानां । वसो इति । अथ । द्वः । वनवसे ॥१८॥

हे अग्ने ते त्वदीयं पृतं पुरकं तेजोऽक्षिपदक्षणेः पातकं विनाशकं, महि भुवत् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमाना वसो । नेमशब्दोऽन्यवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वामकं । अथातः कारणात् द्वोऽस्माभिर्यजमानैः कृतं परिचरणं वनवसे । समजम् ॥

आग्निरंगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः । दिवोऽदासस्य सत्पतिः ॥१९॥

आ । अग्निः । अंगामि । भारतः । वृत्रहा । पुरुचेतनः । दिवः । दासस्य । सत्पतिः ॥१९॥

अयमप्यरागामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशः । भारतो हविषा भर्ता दिवोऽदासस्येतन्नस्य राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हता पुरुचेतनः पुरुणा वधना चिंतयिता ज्ञाता । सर्वज्ञ इत्यर्थः । सत्पतिः सता यजमानानां पालयिता ॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दागन्महित्वना । वन्वन्ववातो अस्मृतः ॥२०॥

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिं । दागन्त । महिऽत्वना । वन्वन । अवातः ।

अस्मृतः ॥२०॥

स हि खल्वपि विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्या भवानि भूतजातानि महित्वना महत्त्वं स्वमहिम्नातिक्रामन रयिं धनं दागन्त । अस्मभ्यं ददातु । यद्वा । विश्वं सर्वं पार्थिवं पृथिव्या विद्यमानं रयिं धनमति अतिशयं दागन्त । ददातु । कीदृशोऽपिः । महित्वना महत्त्वं तेजसा वन्वनं काष्ठानि शत्रूनां हिमनं अवातोऽस्यः शत्रुभिरप्रतिगतोऽस्मृतः केनाप्यहिमितः ॥ ॥२४॥

स प्रल्वन्ववीयमाग्नें द्युन्नेन संयता । वृहत्तंथ भानुना ॥२१॥

सः । प्रल्वऽवत् । नवीयसा । अग्नें । द्युन्नेन । संऽयता । वृहत । तंथ । भानुना ॥२१॥

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्यं प्रल्वत् प्रल्वनं प्रागेन नवीयसा नवतरणं द्युन्नेन शीतमा न्नं संयता संगच्छता सम्यग्व्योप्तता भानुना तेजसा वृहन्महदतिरिक्तं ततथ । विस्तारयामि ॥

प्र वः सखायो अग्रये स्तोमं यज्ञं च धृणुया । अर्चं गायं च वेधसं ॥२२॥

प्र । वः । सखायः । अग्रये । स्तोमं । यज्ञं । च । धृणुऽया । अर्चं । गायं । च । वेधसं ॥२२॥

हे सखायः समानख्यानां ऋत्विजो वो सूर्यं धृणुया शत्रूणां धर्मकायं वेधसं विधात्रेऽपरो स्तोमं स्तोत्रं गाय । गायत । तथा यज्ञं यजनसाधनं हविष्यं प्राचं । प्रयच्छ ॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्दोता कविक्रतुः । दृतश्च हव्यवाहनः ॥ २३ ॥

सः।हि।यः।मानुषा।युगा।सीदत्।होता।कविऽक्रतुः।दृतः।च।हव्यऽवाहनः ॥ २३ ॥

स हि स खल्वपिः सीदत । सीदतु । अस्मदीये यज्ञे बर्हिष्यपविशतु । योऽपिर्होता देवानामाहाता कविक्रतुः कांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्यसंवाधनो यज्ञार्हान्कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठीयन्ते ॥ अत्यंतमंयोगे द्वितीया ॥ एतावन्तं कालं देवानां दृतः । स हव्यवाहनो हविषां वोढा च भवति ॥

ता राजानां शुचिं व्रतादित्यान्मारुतं गणं । वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४ ॥

ता । राजाना । शुचिंऽव्रता । आदित्यान । मारुतं । गणं । वसो इति । यक्षि । इह ।

रोदसी इति ॥ २४ ॥

ता तां प्रसिद्धां राजानां राजमानां शुचिव्रता शुचिकर्माणीं मित्रावरुणावादित्यानदितिः पुत्रान् धात्रादीन्माहृतं गणं मरुतां संघं च रोदसी व्यावापृथिव्यां च एतान्देवान् हे वसो वासकाप इहार्हस्यज्ञे यच्च । यज्ञ ॥

वस्वीं ते अग्ने संदृष्टिरिपयते मर्त्याय । ऊर्जां नपादमृतस्य ॥ २५ ॥

वस्वीं । ते । अग्ने । संऽदृष्टिः । इपऽयते । मर्त्याय । ऊर्जाः । नपात् । अमृतस्य ॥ २५ ॥

हे ऊर्जां नपाद्वलस्य पुत्रापि अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दीप्तिवस्वी वामयित्री । प्रशस्तेत्यर्थः । मा मर्त्याय मनुष्याय यज्ञमानायेषयते । इपमत्तमिच्छति । ददातीत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

क्रत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्वन्सुरेकणाः । मर्ता आनाश सुवृक्तिं ॥ २६ ॥

क्रत्वा । दाः । अस्तु । श्रेष्ठः । अद्य । त्वा । वन्वन । सुरेकणाः । मर्ताः । आनाश । सुऽवृक्तिं ॥ २६ ॥

हे अग्ने अग्नेदानो क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन संभजन दा हवींषि दाता यज्ञमानः श्रेष्ठोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्तु । सुरेकणाः शोभनधनश्चास्तु । तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां मुष्टिं चानाश । याप्नोतु । तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

ते ते अग्ने त्वोता इपयंतो विश्वमायुः । तरंतो अर्यो अरातीर्वन्तो अर्यो अरातीः ॥ २७ ॥

ते । ते । अग्ने । त्वाऽऊताः । इपयंतः । विश्वं । आयुः । तरंतः । अर्यः । अरातीः । वन्तः ।

अर्यः । अरातीः ॥ २७ ॥

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां कुर्वन्ति ते स्तोतारस्त्वोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं सर्वमायुरन्न लभन्त इति शेषः । आयुरव वा शतवर्षलक्षणमिपयंत इच्छंतः प्राप्नुवन्तीति शेषः । तथार्योऽरीभगञ्जीररातीः काश्चिच्छत्रुभनास्तरतोऽतिक्रामतोऽर्योऽरीभगञ्जीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्ततो द्विसंतस्य भवन्तीति शेषः ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यपचिणं । अग्निर्नो वनते रयिं ॥ २८ ॥

अग्निः । तिग्मेन । शोचिषा । यासत् । विश्वं । नि । अचिणं । अग्निः । नः । वनते । रयिं ॥ २८ ॥

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्ण-शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमचिणमत्तारं राक्षसादिकं नि यासत् । जिहंतु । अपि च नोऽस्मभ्यमपी रयिं धनं वनते । ददातु ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्यणे । जहि रक्षांसि मुक्तो ॥ २९ ॥

सुऽवीरं । रयिं । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्यणे । जहि । रक्षांसि । मुक्तो इति
सुऽमुक्तो ॥ २९ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्यणे विप्रणिण द्रष्टरथे सुवीर श्रेष्ठैर्नवीरैः पुरुषोत्तमैर्दिविभिरुपेत रयिं धनमा भर । आहर । तथा हे मुक्तो मुक्तमंत्रेण रक्षांसि च जहि । विनाशाय ॥

त्वं नः पाह्यंहसो जातवेदो अघायतः । रक्षां णो ब्रह्मणस्त्वै ॥ ३० ॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातऽवेदः । अघऽयतः । रक्षां । नः । ब्रह्मणः । क्वै ॥ ३० ॥

हे जातवेदस्व नोऽस्मानंहमः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे ब्रह्मणस्त्वै स्मृतिरूपस्य मन्त्रस्य क्वै कावयितः शब्दयितरथे । अपिहि शब्दमुत्पादयति । तथा च स्मर्यते । मनः कार्याधिमाहति म प्रयति मारुत । मरुतस्मूरसि चरन मद्र जनयति खरमिति । तादृशाधिऽघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोऽस्माच्छ ॥ ॥ ३० ॥

यो नो अग्ने दुरेव आ मर्तो वधाय दागति । तस्मान्नः पाह्यंहसः ॥ ३१ ॥

यः । नः । अग्ने । दुऽएवः । आ । मर्तः । वधाय । दागति । तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥ ३१ ॥

हे अग्ने दुरेवो दृष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय मस्यायुधाय नोऽस्माना दागति अभिप्रयच्छति । आयुधेनास्मान्दृष्टीत्यर्थः । तस्मान्मनुष्यादहमः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

त्वं तं देव जिह्या परि वाधस्व दृक्कृतं । मर्तो यो नो जिघांसति ॥ ३२ ॥

त्वं । तं । देव । जिह्या । परि । वाधस्व । दृऽकृतं । मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२ ॥

हे देव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाण दृक्कृतं दृक्कर्मकारिण मनुष्य जिह्या ज्ञानया परि वाधस्व । सर्वतो जहि । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान जिघांसति हनुमिच्छति ॥

भरद्वाजाय सप्रथः गर्मं यच्छ सहन्त्य । अग्ने वररण्यं वसु ॥ ३३ ॥

भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः । गर्मं । यच्छ । सहन्त्य । अग्ने । वररण्यं । वसु ॥ ३३ ॥

हे सहन्त्य शत्रुणामभिभवितरथे भरद्वाजाय महासुपथे सप्रथः सर्वतः पृथु विभीर्णं गर्मं मुखं गृह वा यच्छ । देहि । तथा वररण्यं वरणीय वसु धनं च देहि ॥

पाणमास्यामापियाज्यभागस्यानुवाक्याभिवृत्वाणीत्येषा । सुवित च । अपिभृत्वाणि जघनदिति पूर्वस्याज्य भागस्यानुवाक्या । आ० १. ५ । इति ॥ इष्टिपशुमांसेषु च यत्र बुधन्वतो पृष्टिमतावित्यादिविगण्यविधेनं दृश्यते तत्र सर्वत्रैषेव प्रथमाज्यभागानुवाक्या ॥ उपमद्यापियस्यपानुवाक्या सायकालीनस्य त्विषेय याज्या । सुवित च । अपिभृत्वाणि जघनय उय इव शयंहेति विषयोसो याज्यानुवाक्याना । आ० ४. ८ । इति ॥

अग्निर्वृत्वाणि जघनद्विणस्युविपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ३४ ॥

अग्निः । वृत्वाणि । जघनत् । द्विणस्युः । विपन्यया । संऽद्धः । शुक्रः । आऽहुतः ॥ ३४ ॥

विपन्यया स्यात्वा स्तूयमानो द्विणस्युर्द्विणं धनं स्तोत्राणामिच्छन् यदा हविलक्षणं धनमात्मन इच्छन् अपिभृत्वाण्यावरकारिण रक्षःप्रभृतीनि तमांसि वा जघनत । भुग हनु । कीदृशोऽपि । समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुतो हविर्भरिभ्रहतः ॥

गर्भे मातुः पितृष्विप्ता विद्विद्युतानो अक्षरं । सीदन्तस्य योनिमा ॥३५॥

गर्भे। मातुः। पितुः। पिप्ता। विऽद्विद्युतानः। अक्षरं। सीदन्। ऋतस्व्। योनिं। आ ॥३५॥

अत्र मातृपितृशब्दाभ्या भूर्वाङ्गिभ्योऽधीयते । वाँवः पिता पृथिवी माता । ऋग्वे० १. १९१. ६ । इति श्रुतेः । मातृभूम्या गर्भे गर्भस्थाने मध्ये ऽन्नं करणरहितं वेद्याख्यं स्थानं विद्विद्युतानो विगंपिण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन । एवमुतो ऽपि ऋतस्य यज्ञस्य योनिमन्तरं वेद्याख्यं धिष्यं ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आ सीदन् उत्तरं वेद्यामुपविशान् अपिर्वृत्वाणि जघनदित्यन्वयः ॥ ॥३५॥

वसं प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे । अग्ने यद्दीदयं द्विवि ॥३६॥

वसं। प्रजाऽवत। आ। भरः। जातऽवेदः। विऽचर्षणे। अग्ने। यत। दीदयंत। दिवि ॥३६॥

हे जातवेदो जातानां विदितविचर्षणे विगंपिण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पुत्रपौत्रमहितं ब्रह्मात्मना भर । आहर । यद्ब्रह्म दिवि द्युलोकं दीदयद्दीप्यंतं देवेषु मध्ये यत्प्रगल्भमन्नं राजतं तदाहरत्यर्थः ॥

उपं त्वा रण्वसंदृगं प्रयस्वंतः सहस्कृतः । अग्ने समृज्महे गिरः ॥३७॥

उपं। त्वा। रण्वऽसंदृगं। प्रयस्वंतः। सहऽस्कृतः। अग्ने। समृज्महे। गिरः ॥३७॥

हे सहस्कृत सहसा वलनोत्पन्नाग्ने प्रयत्नातो हविर्बल्लणात्प्रवतो वयं रण्वसंदृगं रमणीयसंदर्शने स्तोत्रयसंदर्शने वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः स्तुती. समृज्महे । विसृजामः । उच्चारयाम इत्यर्थः ॥

उपं छायासिन्धु घृणोरगन्म गर्भं ते वयं । अग्ने हिरण्यसंदृगः ॥३८॥

उपं। छायांऽसिन्धु। घृणेः। अगन्म। गर्भं। ते। वयं। अग्ने। हिरण्यसंदृगः ॥३८॥

हे अग्ने हिरण्यसंदृशो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा घृणोर्दीप्तस्य ते तव गर्भं शरणमाश्रयणमुपागन्म । उपगन्माम । तत्र दृष्टातः । छायासिन्धु । यथा घर्माताः सतप्राणकायामुपागच्छति तद्वत् ॥

उपमदि पातःकालीनस्याग्नेयस्य य उग्र इवेति याज्ञा मायकालीनस्य त्वपिवानुवाक्या । सूत्रितं च । अपिर्वृत्वाणि जघनय उग्र इव शयंहा । आ०४ प । इति ॥

य उग्र इव शयंहा तिमशृंगो न वंसंगः । अग्ने पुरो रुरीजिथ ॥३९॥

यः। उग्रऽइव। शयंहा। तिमऽशृंगः। न। वंसंगः। अग्ने। पुरः। रुरीजिथ ॥३९॥

यो ऽपि रुर्य इवोद्गर्णवलो धन्वीव शयंहा शयंवाणः शत्रुणा हता तिमशृंगो न धंसगस्तीक्ष्णशृंगो वननीचगतिर्बुधम इव हे अग्ने स त्व पुर आमुरीक्षिषः पुरी रुरीजिथ । भयवानमि । रुद्रो वा एष यदपिः । तं ब्रा० १० १ ३ ५ । इति श्रुतेः । रुद्रकृतमपि त्रिपुरदहनमपिकृतमवेत्यग्नेः स्तूयते । यद्वा । त्रिपुरदहनसाधनभूते वागे ऽपि रनीकत्वेनावस्थानादपिः पुराणि भयवानित्युच्यते । देवामुरा वा एष लोकेषु समयतंत । ऐ० ब्रा० १० २३ । इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधय ॥

अपिमर्थेन जायमाने ऽपावा य हस्त इत्येवानुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं हस्ते न खादिनामित्यर्धं च आरमेत । आ० १० १६ । इति ॥

आ यं हस्ते न खादिनां शिष्टुं जातं न विभ्रति । विशामग्निं स्वध्वरं ॥४०॥

आ। यं। हस्ते। न। खादिनां। शिष्टुं। जातं। न। विभ्रति। विशामं। अग्निं। सुऽअध्वरं ॥४०॥

मंथनोत्पन्नं यमसिं गिणुं जातं न जातं पूर्वमिव हस्त आ विभ्रति हस्तेषामिमुखं धारयत्यध्वर्यवः । पूर्वां नगब्दः पुरस्ताद्गुपचारोऽप्युपमार्थीयः । स्वादिनं न भक्तं व्याघ्रादिमिव । यथा तं विभ्रतः परुषा अविहता स्तथाभुता इत्यर्थः । यद्वा सप्रत्यर्थं । संप्रतीदानीं स्वादिनं हविषा भक्तं यमसिं हस्ते धारयति विशा जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्य निष्पादकं तमसिं हे ऋत्विजः परिचरतेति शेषः ॥ ॥२८॥

अयिमंथने जातस्यापेराहवनीये प्रहरणसमये प्र देव देववीतये इति तृचोऽनुवक्तव्यः । मुञ्चितं च । प्र देव देववीतये इति द्वे अपिनापिः समिध्यते । आ० २ १६ । इति ॥

• प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमं । आ स्वे योनां नि पीदतु ॥४१॥

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वसुवित्तऽतमं । आ । स्वे । योनां । नि । पीदतु ॥४१॥

हे अध्वर्यवो देव द्योतमानं वसुवित्तमं वसुना धनानां विदधितारं लभयितारमसिं प्र भरत । प्रहरत । आहवनीयेऽर्पो प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां भक्षणार्थं । तथा च ब्राह्मणं । प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तममिति प्रहियमाणायांभिरुपा ययज्ञैऽभिरुप तत्समुद्र । ए० ब्रा० १ १६ । इति । स चापिः स्वे योनां कारणे स्थान आहवनीये आ नि पीदतु । अग्निनिषण्णो भवतु । ब्राह्मणं च भवति । एष ह वा अस्य स्वो योनिर्यदपि रभेः । ए० ब्रा० १ १६ । इति ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिगीतातिथिं । स्योन आ गृहपतिं ॥४२॥

आ । जातं । जातऽवेदसि । प्रियं । शिगीत । अतिथिं । स्योनि । आ । गृहऽपतिं ॥४२॥

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं । नृपोपसमेतत । अतिथिमिव प्रियं अत एव गृहपतिं गृहाणा स्वामि नमसि जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योनि मुखकर आहवनीयेऽयावा शिगीते ॥ अतर्णीतण्यथस्य शीङ् एतद्रूपं । शाययत । म्यापयत ॥ यद्वा । शीङ् गतावित्यस्य कादस रूपं ॥ गमयत । प्रापयतित्यर्थः ॥ शी तनुकरण इत्यस्य वा रूपं ॥ श्यत । तीक्ष्णोक्कृत । मस्करुत । प्रहरतेति यावत् । द्वितीय आकारः पुरकः । जात इतरो जातवेदा इतरः । ए० ब्रा० १ १६ । इत्यादिकं ब्राह्मणमवानुसंधेय ॥

अग्ने युस्त्वा हि ये तवाश्वामो देव साधवः । अरं वहंति मन्यवे ॥४३॥

अग्ने । युस्त्व । हि । ये । तव । अश्वामः । देव । साधवः । अरं । वहंति । मन्यवे ॥४३॥

हे देव द्योतमानाग्ने तानश्वान्यत्त्व । आक्वीये रथे योजय । ये तव त्वदीयाः साधवः साधकाः मुशीला वाश्वामोऽश्वा अरमल पर्याप्तं वहति । किमर्थं । मन्यवे । मन्यते यद्यत्त्वेन देवानेति मन्यथागः । तदर्थं तानश्वान्त्रथे युक्तित्यर्थः । हि खलु ॥

अच्छा नो याह्यां वहाभि प्रयांसि वीतये । आ देवान्मोमपीतये ॥४४॥

अच्छ । नः । याहि । आ । वह । अभि । प्रयांसि । वीतये । आ । देवान् । मोमऽपीतये ॥४४॥

हे अप्ते नोऽस्मान्च्छाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयांसि हविर्लक्षणाव्यज्ञान्मिलन्त्य देवानां वह । किमर्थं । वीतये तथा हविषा स्वादनार्थं । तथा मोमपीतये मोमपानार्थं च तान्देवानां वह ॥

उदग्ने भारत द्युमदज्ञस्रेण दविद्युतत् । गोचा वि भाह्यजर ॥४५॥

उत् । अग्ने । भारत । द्युऽमत् । अज्ञस्रेण । दविद्युतत् । गोचा । वि । भाहि । अजर ॥४५॥

हे भारत हविषां भर्तारम् उक्कोचः । उन्नततरे दीप्यस्व । तदेव विवृणोति । हे अजर जरावृत्तादि दविद्युतत् भुगं द्योतमानस्त्व द्युमत द्युमता दीप्तिमता ॥ मुपा मुनुषिति तृतीयाया लुक् ॥ अज्ञस्रेणाविवृष्टेन

तेजसा त्रि भाहि । विगपेण प्रकाशस्व ॥ यद्वा । भातिरचान्तर्णीतिवर्थः ॥ त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चादात्मीयेन तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयति योजनीयं ॥ २९ ॥

वीती यो देवं मतीं दृवस्येदग्निमीळीताध्वरे हविष्मान् ।

होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योरुत्तानहंसो नमसा विवासेत् ॥४६॥

वीती । यः । देवं । मतीः । दृवस्येत् । अग्निं । ईळीत । अध्वरं । हविष्मान् ।

होतारं । सत्यऽयज्ञं । रोदस्योः । उत्तानऽहंसः । नमसा । आ । विवासेत् ॥४६॥

यो मतीं मनुष्यो हविष्मान् हविर्भिर्युक्तो यजमानो वीती वात्या कान्तिन हविल्क्षणात्तत्रेण यं कंचन, देवं दृवस्येत परिचरत तस्मिन् अध्वरं यज्ञेऽग्निमीळीत । भुवीत । सर्वेषु यागेष्वग्निः पुण्यत इत्यर्थः । कीदृशमग्निं । रोदस्योर्वावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानां होतारमाज्ञातारं सत्ययज्ञं सत्त्वनावितथेन हविषा यष्टारं । किंचायं यजमान ईदृशमग्निमुत्तानहंसः कृताजलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वा आ विवासेत् । परिचरत ॥

आ ते अग्र ऋचा हविर्हृदा तष्टं भ्रामसि ।

ते ते भवतुशरणं ऋपभासो वृणा उत ॥४७॥

आ । ते । अग्रे । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टं । भ्रामसि ।

ते । ते । भवतु । उशरणः । ऋपभासः । वृणाः । उत ॥४७॥

अनयाध्ययनं प्रशस्यत इत्याश्रलायनो मन्वते । गृ० १ १-५ । हे अग्रे ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतमृचा ऋप्युपेण वर्तमानं हविर्हृदयेन हविः कृत्वा आ भ्रामसि । आहरामः । त इति तच्छब्देन प्रकृतमृप्यं हविः परामृष्यते । प्रतिनिर्दिश्यमानापिज्ञया पुंस्त्ववर्द्धत् । ऋप्युप तद्विस्ते तुभ्यमुक्षण उवाणः सचनसमथा ऋपभास ऋपभा उतापि च वृणाश्च भवतु । ऋपभवणारूपेण परिणतं सत त्वद्वचणाय भवत्विति शेषः ॥

अग्निं देवासो अग्नियमिंधते वृत्रहंतमं ।

येना वमृत्याभृता तृह्णा रशांसि वाजिनां ॥४८॥

अग्निं । देवासः । अग्नियं । इंधते । वृत्रहनऽतमं ।

येन । वसृनि । आऽभृता । तृह्णा । रशांसि । वाजिनां ॥४८॥

अग्नियं मुख्यं वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रस्य हंतारमिममग्निं देवासो देवा इंधते । दीपयति । येनापिना वमृत्युर्भ्रंरपहतानि धनानि हविल्क्षणात्तत्रानि वाभृतामुरसकाशाशयजमानाद्वाहतानि । येन च वाजिना बलवतापिना रशांसि यज्ञविरोधीनि तृह्णा तुहानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः ॥ ३० ॥

वैदार्थस्य प्रकाशेन तमा हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्वियातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमागंप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचितं माधवीये वैदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

- यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत ।
निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थांशके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठं मंडले द्वितीयेऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं । तत्र पिवा सोम-
मिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यापि त्रैपुम । अत्र्या द्विपदा त्रिपुप । तथा चानुक्तात् । पिब पचानंदं त्रैपुम
द्विपदांतमिति ॥ अभिजिति मरुत्वतीयशस्त्र एतद्विद्वान् । सूत्रित च । पिवा सोम तमु पृहीति मध्यदिनः
। आ० ८. ५ । इति ॥ समूहे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूत्रित च । पिवा सोममभि
तमस्य वावापृथिवी । आ० ८. ७. इति ॥ सूर्यस्तुताम्येकाह मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्वान् । सूत्रित हि ।
• सूर्यस्तुता यशस्कामः पिवा सोममभि । आ० ९. ८. इति ॥ महाव्रतेऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । तथैव पचमा
रणके सूत्रितं । पिवा सोममभि यमुग्र तर्दः कया शुभा सवयसः सनीजाः । ए० आ० ५. १. १. इति ॥ माध्य
दिने सवन आद्यान्तिस्त्रो होतुमेवावरुणब्राह्मणाक्षमिना प्रस्थितयाज्याः । सूत्रित च । पिवा सोममभि यमुग्र
तर्द इति तिस्रोऽर्वाडेहि सोमकामं त्वाहः । आ० ५. ५. इति ॥

पिवा सोममभि यमुग्र तर्द ऊर्वे गव्यं महि गृणान इंद ।

वि यो धृष्णो वर्धिपो वज्रहस्त विश्वा वृचममिचिया श्रवोभिः ॥ १ ॥

पिब । सोमं । अभि । यं । उग्र । तर्दः । ऊर्वे । गव्यं । महि । गृणानः । इंद ।

वि । यः । धृष्णो इति । वर्धिपः । वज्रहस्त । विश्वा । वृचं । अमिचिया । श्रवः । अभिः ॥ १ ॥

हे उयोद्गर्णवलेन्द्र गुणानोऽंगिरोभिः स्तयमानस्यं य सोममभ्युद्दिश्य । पातुमित्यर्थः । महि महद्वय
गोमबंधुर्वर्ष पाणिभिराहतं समूहं तर्दः प्रकाशितवानसि ॥ तुदिर्हंसाकमात्र प्रकाशनार्थं ॥ त सोम पिब ।
पानं कुरु । हे धृष्णो शत्रुणां धर्षक वज्रहस्त वज्रपाणे हे इन्द्र यस्त्व श्रवोभिर्वर्षैः सहितः सन विद्या विश्वं
वृचसावरकर्ममिचियामिचियं शत्रु ॥ अभिचन्द्रात् द्वितीयकवचनम्यथादेशः ॥ वि वर्धिपः श्रवधोः स ख
सोमं पिबति संबंधः ॥

स ई पाहि य ऋजीपी तरुचो यः शिप्रवानृपभो यो मतीनां ।

यो गोत्रभिर्द्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः स इंद चिवाँ अभि तृधि वाजान ॥ २ ॥

सः । ई । पाहि । यः । ऋजीपी । तरुचः । यः । शिप्रवान् । वृपभः । यः । मतीनां ।

यः । गोत्रमिभत् । वज्रमभृत् । यः । हरिष्ठाः । सः । इंद । चिवाँ । अभि । तृधि ।

वाजान ॥ २ ॥

हे इन्द्र ऋजीपी । ऋजीपशब्देन गतरसः सोमोऽभिधीयते । तद्वान्यस्य तरुचः शत्रुणा तारकोऽसि
यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुरसि यस्त्वं मतीनां स्तोत्रणां ॥ मन्यते. स्तुतिकर्मणः कर्त्तरि क्तच् ॥ वृपभः कामाना
वर्षितासि स त्वमीमं सोमं पाहि । पिब । हे इन्द्र यस्त्वं वज्रभृद्वज्रधरो यस्त्व गोत्रभिर्द्वोवाणा पूर्वताना
भेषानां वा भेत्तासि यस्त्व हरिष्ठा हयोः स्थातासि हे इन्द्र स ख चिवाँ विचिवाँ वाजानत्ताम्यभि तृधि ।
असभ्यं प्रकाशय ॥

एवा पाहि प्रन्था मंदंतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत् गीभिः ।

आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि ऋर्भि गा इंद तृधि ॥ ३ ॥

ए॒व । पा॒हि । प्र॒त्नऽथा॑ । म॒द॒तु । त्वा । श्रु॒धि । ब्र॒ह्म । व॒वृ॒ध॒स्व । उ॒त । गीः॑ऽभिः ।
आ॒विः । सूर्य॑ । कृ॒णु॒हि । पी॒पि॒हि । इ॒पः । ज॒हि । ग॒त्र॒न । अ॒भि । गाः । उ॒दृ । तृ॒धि ॥३॥

हे इन्द्र त्व प्रदत्ता प्रदानपुराणान सोमान्यथापि वस्तुवैवमिममग्मदीयं सोमं पाहि । पिव । स च सोमस्त्यया पीतः मन त्वा त्वा मंदतु । मदयतु । ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रं श्रुधि । गृणु । उतापि च गीर्भिः नृतिरूपभिर्वाग्भिर्ववृधस्व । त्व वर्धस्व । अपि च सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमानिष्कृणुहि । आविष्कुरु । वयं सूर्यं यथा पर्यम तथा कृवित्यर्थः । इपोऽन्नानि च पीपिहि । अस्मभ्य ष्यायय । शत्रुनस्मत्सपदान जहि । नाशय । हे इन्द्र त्व परिणभिरपहता गा अभि तृधि । प्रकाशय ॥

ते॒ त्वा॒ म॒दा॑ वृ॒ह॒दि॒न्द्र॒ स्व॒धा॒व॒ इ॒मे॒ पी॒ता॒ उ॒द्य॒य॑न्त॒ द्यु॒म॑न्तं ।
म॒हा॒म॒नू॑न् त॒व॒सं॑ वि॒भृ॒तिं॑ म॒त्स॒रा॒सो॑ ज॒हृ॒प॑न्त॒ प्र॒सा॒हं ॥४॥
ते॒ त्वा॒ म॒दाः॑ । वृ॒ह॒त॑ । उ॒दृ । स्व॒धा॒ऽवः॑ । इ॒मे॒ पी॒ताः॑ । उ॒द्य॒य॑न्त॒ द्यु॒ऽम॑न्तं ।
म॒हा॑ । अ॒नू॑न् । त॒व॒सं॑ । वि॒ऽभृ॒तिं॑ । म॒त्स॒रा॒सः॑ । ज॒हृ॒प॑न्त॒ प्र॒ऽस॒हं ॥४॥

हे स्वधावोऽन्नवान्द्र मदा मदकरान् इमे पीताः सोमा द्युमन्तं दीप्तिमत त्वा त्वां वृहदत्यंतमुद्ययन्त । सेचयतु । अपि च हे इन्द्र त्वा मत्सरामो मदकराः सोमा जहृपन्त । भृगु हर्षयतु । कीदृशं । महं महान्तं प्रभुत मनुजं सर्वगुणैर्युजितारहितं । संपूर्णगुणमित्यर्थः । तवसं प्रवृद्ध विभृति विभवतं प्रसाह शत्रुणामभिभूतितार ॥

ये॒भिः॑ सूर्य॑मु॒प॒सं॑ म॒द॒मा॒नो॑ऽवा॒स॒यो॑ऽपं॒ दृ॒ह्ना॒नि॒ द॒द॑न्त ।
म॒हा॒म॒द्रि॑ परि॒ गा॒ उ॒दृ॒ सं॑तं॒ नु॒त्या॒ अ॒च्यु॑तं॒ स॒द॑सः॒ परि॒ स्वा॒त् ॥५॥
ये॒भिः॑ । सूर्य॑ । उ॒प॒सं॑ । म॒द॒मा॒नः॑ । अ॒वा॒स॒यः॑ । अ॒पं । दृ॒ह्ना॒नि॑ । द॒द॑न्त ।
म॒हा॑ । अ॒द्रि॑ । परि॒ गाः॑ । उ॒दृ॒ सं॑तं॒ नु॒त्याः॑ । अ॒च्यु॑तं॒ स॒द॑सः॒ परि॒ स्वा॒त् ॥५॥

हे इन्द्र येभिर्भ्यः सोममदमानो मोदमानस्तु सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं देवमुपसमुपोदेवतां चावासयः स्वस्थाने न्यवासयः । अथवा सूर्यापसो यथा तमांसि विवासयतस्तथाकापीः । किं कृवं । दृह्नानि दृहानि तमांस्यप ददन्त अपदारयन् । किंच हे इन्द्र त्वं परिणभिरपहता गाः परि सत परितो विवामान महं महान्तमद्रि पर्वत नृत्याः । अनुदः । कीदृश । स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालित विनागरहित । स्थिरमित्यर्थः ॥ ॥५॥

त॒व॒ क्र॒त्वा॑ त॒व॒ त॒द॑स॒ना॑भि॒रा॒मा॒सु॑ प॒क्कं॑ श॒च्या॒ नि॒ दी॒धः॑ ।
औ॒र्णा॑द॒रं॒ उ॒स्रि॒या॑भ्यो॒ वि॒ दृ॒ह्ना॑दृ॒वा॒ना॒ अ॒सृ॒जो॑ अ॒गि॒र॒स्वा॒न ॥६॥
त॒व॑ । क्र॒त्वा॑ । त॒व॑ । त॒त् । द॑स॒ना॑भिः । आ॒मा॒सु॑ । प॒क्कं॑ । श॒च्या॑ । नि॒ दी॒ध॒रि॒ति॑ दी॒धः॑ ।
औ॒र्णाः॑ । द॒रः॑ । उ॒स्रि॒या॑भ्यः । वि॒ दृ॒ह्ना॑ । उ॒त् । उ॒वा॑त् । गाः । अ॒सृ॒जः॑ । अ॒गि॒र॒स्वा॒न ॥६॥

हे इन्द्र तव क्रत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दंसनाभिस्त्वदीयः कर्मभिः शच्या सामर्थ्येनामास्वपक्कासु गोषु पक्क परिणतं तत्प्रसिद्धं पयो नि दीधः । नितरा धारयसि । अपि च हे इन्द्र त्वमुस्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । दृह्ना दृहानि । वल्लन पाषाणादिभिर्दृहीकृतानीत्यर्थः । दुरो द्वाराणि व्यार्णाः । उहा टितवानसि । अगिरस्वानगरोभिर्युक्तस्वसूर्वात्ममुहात । गोष्ठादित्यर्थः । गा उदग्जः । उदगमयः ॥

प॒प्राथ॒ द्यां॑ म॒हि॒ दंसो॑ व्यु॒र्वीमु॒प॒ ध्यामृ॒ष्वो बृ॒हदि॑द्र॒ स्तभा॑यः ।
 अ॒धार॒यो रो॒दसी॑ दे॒वपु॒त्रे प्र॒त्ने मा॒तरा॑ य॒ह्नी ऋ॒तस्य॑ ॥ १ ॥
 प॒प्राथ॑ । द्यां॑ । म॒हि॑ । दंसः॑ । वि॒ । उ॒र्वी॑ । उ॒प॑ । द्यां॑ । ऋ॒ष्वः । बृ॒हत् । इ॒न्द्र॑ । स्त॒भा॒यः ।
 अ॒धा॒र॒यः । रो॒द॒सी॑ इति॑ । दे॒वपु॒त्रे॒ इति॑ दे॒वऽपु॒त्रे । प्र॒त्ने॒ इति॑ । मा॒तरा॑ । य॒ह्नी॒ इति॑ ।
 ऋ॒तस्य॑ ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्व महि महता दसो दसमा कर्मणोर्वी विस्तीर्णा वा भूमि वि प्रप्राथ । विशिषण पुरितवानमि ॥
 प्रा पुरण इति धातुः ॥ हे इन्द्र ऋष्वो महाम्ब्व बृहद्ब्रह्मती वा दिवमुप स्तभायः । उपस्तभ्यामि । निरालव
 वितिष्ठती वीर्यथा न पततीद्रुमथा करोतीत्यर्थः । अषि च त्व रोदसी वावापुत्र्यावधारयः । पोषणधो
 रयमि । कीदृशां । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोमे । प्रत्ने पुराणे मातरा मातरा निर्माच्यावृतस्योदकस्य यज्ञस्य
 वा यह्नी यह्नी महत्यां । यदा । विश्वस्य मातरावृतस्य ब्रह्मणो यही पुत्रो । यद्ब्रह्मपत्यनामेतत् ॥

अ॒ध॒ त्वा॒ विश्वे॑ पुर॒ इन्द्र॑ दे॒वा ए॒कं त॒वसं॑ दधिरे॒ भरा॑य ।
 अ॒दे॒वो य॒द्भ्यो॒हिष्ट॑ दे॒वान्स्व॑र्षा॒ता वृ॒णत॑ इन्द्र॒मत्र॑ ॥ ८ ॥
 अ॒ध॒ । त्वा॒ । विश्वे॑ । पुरः॑ । इन्द्र॑ । दे॒वाः । ए॒कं॑ । त॒वसं॑ । दधिरे॑ । भरा॑य ।
 अ॒दे॒वः । यत् । अ॒भि॒ । आ॒हिष्ट॑ । दे॒वान् । स्वः॑ऽसा॒ता । वृ॒णते॑ । इन्द्रं॑ । अ॒त्र॑ ॥ ८ ॥

अधाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे वष्टादयो हे इन्द्र एक भूय तवम प्रतुः बलवत् त्वा त्वा भराय
 संयामाय पुरो दधिरे । पुरस्तादाक्रिरे । यद्यदादेवो वृचोऽसुरो देवान्आहिष्ट संयामार्थमभिगतवान् ॥
 आर्हतर्गतकर्म ॥ क्रिचास्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षाता संयाम इन्द्र वृणते । समजते स्म । मरुत इति शेषः ।
 मरुतो हीन्द्र देवपु पलायितपु समभजत्रित्यर्थः । अधुना पुरो दधिरे इति संबधः ॥

अ॒ध॒ द्यौश्चित्ते॑ अप॒ सा॒ नु॒ वज्रा॑हितान॒मद्वि॒यसा॑ स्व॒स्य म॒न्योः॑ ।
 अ॒हिं॒ यदि॑दो॒ अभ्यो॒हसानं॑ नि॒ चिद्वि॒श्वायुः॑ श॒यथे॑ जघानं ॥ ९ ॥
 अ॒ध॒ । द्यौः॑ । चि॒त॒ते॑ । अप॑ । सा॒ । नु॒ । वज्रा॑ति । हि॒ता । अ॒न॒मत॑ । भि॒यसा॑ । स्व॒स्य॑ । म॒न्योः॑ ।
 अ॒हिं॑ । यत् । इन्द्रं॑ । अ॒भि॒ । आ॒हसानं॑ । नि॒ । चि॒त॑ । विश्व॑ऽआ॒युः॑ । श॒यथे॑ । जघानं॑ ॥ ९ ॥

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन वीक्षित कुलीकोऽपि हे इन्द्र अधाधुनास्मिन्काले द्विता त्रिधा द्विपका
 रात्ते त्वदीयाद्ब्रह्मस्वात्म्यात्मीयान्मन्योः क्रोधाच्च भियसा मयनापानमत । अपननाम । नु इति पुरणः ।
 विश्वायुर्वह्न इन्द्रो यद्यदाभ्योहसानमभिगच्छतमहि वुत्र शयथे शयननिमित्तं । मरणार्थित्यर्थः । नि जघान
 न्यवधीत । चिदिति पुरणः । यदा वुत्र जघानास्मिन्काले वीरिनामेतत् संबधः ॥

अ॒ध॒ त्वष्टा॑ ते॒ मह॒ उ॒ग्र॒ वज्रं॑ मह॒संभृष्टिं॑ ववृ॒तच्छ॒ताश्रिं॑ ।
 नि॒काम॑म॒रमं॑ण॒सं ये॒न॒ न॒वैत॑महिं॒ सं॒ पि॒णक॑ जी॒पिन् ॥ १० ॥
 अ॒ध॒ । त्वष्टा॑ । ते॒ । महः॑ । उ॒ग्र॑ । वज्रं॑ । मह॒सं॑ऽभृष्टिं॑ । ववृ॒तत् । श॒त॑ऽश्रिं॑ ।
 नि॒ऽकामं॑ । अ॒रऽम॑न॒सं॑ । ये॒न॑ । न॒वैतं॑ । अ॒हिं॑ । सं॒ । पि॒णक॑ । ऋ॒जी॒पिन् ॥ १० ॥

अधाधुना हे उग्रोर्णवन्दिन्द्र महो महतस्ते तव त्वष्टा देवशिन्धी वज्रं वसुतत । न्यवर्तयत । निष्पन्नं कृत-
वान् । कीदृशं । सहस्रभृष्टं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं । हे ऋजीपिन गतरससोमवन्दिन्द्र त्वं येन वज्रेण
निकामं । नियतः कामो यस्य तं । अरमणसं । शत्रूणामरमभिगतु मनो यस्य तं । नवतं शब्दायमानमहिं
वृत्रममुर सं पिणक् संपिष्टवानसि तं यज्रं कृतवानित्यर्थः ॥ ॥२॥

वर्धाभ्यं विश्वे मरुतः सजोपाः पचच्छतं महिषाँ इंद्र तुभ्यं ।

पृषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृत्रहणं मदिरमंशुमस्मि ॥११॥

वर्धान । यं विश्वं । मरुतः । सऽजोपाः । पचत् । शतं । महिषान् । इंद्र । तुभ्यं ।

पृषा । विष्णुः । व्रीणि । सरांसि । धावन । वृत्रऽहनं । मदिरं । अंशुं । अस्मि ॥११॥

सजोपाः सह प्रीयमाणा विश्वे भरुतः सर्वे देवा हे इंद्र यं त्वां वर्धान स्तोत्रैर्वर्धयति हे इंद्र तस्मै तुभ्यं
पुपितस्नामको देवो विष्णुर्गत्नासकथे शतं शतसंख्याकान्महिषान् पुंशुन् पचत । पचत । अपि चास्मै तुभ्यं
सरांसि व्रीणकलशपुतमुदाधवनीयाख्यानि व्रीणि पात्राण्यंशुं सोम धावन । अगच्छन् । सोमैः पात्राणि पुर्यत
इत्यर्थः । कीदृशं सोम । मदिर मदकरं वृत्रहणं वृत्राणां शत्रूणां हतार । अत्र वृत्रहऽशब्देन सोमोऽभिधीयते ।
पीते हि सति सोमं वृत्राणि हनुमिन्द्रः समर्था भवतीति यावत् ॥

आ श्रोदो महिं वृतं नदीनां परिष्ठितमसृज ऊर्मिमपां ।

तासामनु प्रवत इंद्र पंथां प्रादयो नीचीरपसः समुद्रं ॥१२॥

आ । श्रोदः । महिं । वृतं । नदीनां । परिऽस्थितं । अमृजः । ऊर्मिं । अपां ।

तासां । अनुं । प्रऽवतः । इंद्रं । पंथां । प्र । प्रादयः । नीचीः । अपसः । समुद्रं ॥१२॥

हे इंद्र त्व महिं महवृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां सिंधूनां संबन्धिं श्रोद
उदकमाच्छ्रजः । आ समतामृष्टवानसि । येन नद्यः पुण्याः प्रवहयुस्मादित्यर्थः । अपामुदकानामूर्मिं समुद्रं सृष्ट-
वानसि । पुनर्वचनमादरार्थं । हे इंद्र तासां नदीनां संबन्धिनः पंथा पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकारिरेति
शेषः । अन्वित्युपसर्गयोग्याक्रियाध्याहारः । किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः । विगयुक्ता इत्यर्थः । अपसोऽप उद-
कानि । अपस इत्यप एवार्थं वर्तते । समुद्रमुदधि प्रादयः । प्रागमयः । अत्रार्दयतिर्नयनकर्मा ॥

एवा ता विश्वां चकृवांसमिन्द्रं महामुयमंशुर्यं संहोदां ।

सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नव्यमवसे ववृत्यात् ॥१३॥

एव । ता । विश्वां । चकृऽवांसं । इंद्रं । महां । उग्रं । अंशुर्यं । सहऽदां ।

सुऽवीरं । त्वा । सुऽआयुधं । सुऽवज्रं । आ । ब्रह्म । नव्यं । अवसे । ववृत्यात् ॥१३॥

हे इंद्र त्वा त्वा नव्यं नूतनमस्त्रैरकृतपूर्वं ब्रह्मास्त्राभिः कृतं स्तोत्रमतसेऽस्माकं रक्षणाया ववृत्यात् ।
आवर्तयतु । कीदृशं त्वा । एधेवमृक्तप्रकारेण ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चक्रवांसं
कृतवतमिन्द्रमोक्षर महा महातमुयमो जस्विनसंश्रुयमंशुर सहोदा सहसो बलस्य दातार सुवीर शोभना वीरा
मरुतो यस्य तं स्वायुध शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेत ॥

स नो वाजाय श्रवसे इषे च राये धेहि द्युमतं इंद्र विप्रान् ।

भरुदाजे नृवत इंद्र सृरीन्दिवि च स्मेधि पायं न इंद्र ॥१४॥

सः । नः । वाजाय । श्रवसे । इषे । च । राये । धेहि । द्युऽमतः । इंद्र । विप्रान् ।

भरतऽवाजे । नृऽवतः । इंद्र । सृरीन । दिवि । च । स्म । एधि । पार्ये । नः । इंद्र ॥ १४ ॥

हे इंद्र, स त्वं युमतो दीप्तिमतो विप्रान्वाधाविनो नोऽस्मान्वाजाय वलाय श्रवसे यशस इषे चाज्ञाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इंद्र भरवाजे मयि नुवतो मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । सृरीन् तव स्तोत्रं पुत्रपात्रान् कुर्वति शेषः । हे इंद्र त्वं पार्ये पारणीय आगामिन् च दिवि दिवस एधि सः नः । अस्माकं रचिता खलु भवत्यर्थः ॥

षष्ठेऽहनि तृतीयमवने ब्राह्मणाक्षमिश्रस्त्रेऽनुरूपतुच्यस्या वाजमिति तृतीया । सूत्रित च । अथा वाज देवहितं सनेमिति स्तोत्रियानुरूपं । आ० ८ ३-१ इति ॥

अथा वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५ ॥

अथा । वाजं । देवऽहितं । सनेम । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

अथानया सुत्या देवहितं देवेन शोतमानेन्द्रेण दत्तं वाजमन्नं सनेम । वयं संभजेम । अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपिता वयं शतहिमाः शतं संवत्सरान् मदेम । हृष्याम ॥ ॥ ३ ॥

तम् पृहीति पचदगर्चे तृतीयं मुक्तं भरवाजस्यार्थं विष्टमिन्द्रं । तथा चानुक्रम्यते । तम् पृहीति ॥ अभिभृति निष्कैवल्य एतन्नविदानं । सूत्रित च । तम् पृहीति मध्यादिनः । आ० ८ ५ । इति ॥ इन्द्राभ्यांः कुलायनाभ्यांकांठे ऽपि निष्कैवल्य एतन्नविदानं । सूत्रित च । तिष्ठा हरी तम् पृहीति मध्यादिनः । आ० ९ १ । इति ॥ महाव्रते ऽपि निष्कैवल्यं । तथैव पचमारण्यकं सूत्रितं । तम् पृष्टि यो अभिभृत्योजाः सुत इत्ये निमित्तं इन्द्र सोम इति चीणि । ऐ० आ० ५ २-२ । इति ॥

तम् पृष्टि यो अभिभृत्योजा वन्वन्वातः पुरुहत इंद्रः ।

अपाह्नमुग्रं सहमानमाभिर्गीर्भिवर्ध वृषभं चर्षणीनां ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभृतिऽञ्जोजाः । वन्वन । अवातः । पुरुऽहतः । इंद्रः ।

अपाह्नं । उग्रं । सहमानं । आभिः । गीःऽभिः । वर्ध । वृषभं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

अभिभृत्योजा अभिभानुकतेजा वन्वनं शत्रुन्निभन अवातः शत्रुभिरहितः ॥ वनोतिनिष्ठातस्य नःपुर्वस्य रूपं । यद्वा वातेवाते ॥ अनभिगतः पुरुहतो वह्नभिराहतो य इन्द्रोऽस्मीति शेषः । हे भरवाज तम् पृष्टि । तमेन्द्रं स्तुहि । अपि चाभिर्वच्यमाणाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाभिस्तामिन्द्रं वर्ध । वर्धय । कीदृशं । अपाह्नः मनभिभृतमुग्रमूर्ध्नासौजस्यन् वा सहमानं शत्रुभिभवतं चर्षणीना प्रजाना भवधिन् वृषभं वर्धितार ॥

स युध्मः सत्वा खज्जकृत्वामदां तुविम्रशो नन्दनुमाँ ऋजीपी ।

बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुपीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २ ॥

सः । युध्मः । सत्वा । खज्जऽकृत । समतऽवा । तुविऽम्रशः । नन्दनुऽमान । ऋजीपी ।

बृहत्ऽर्रेणुः । च्यवनः । मानुपीणां । एकः । कृष्टीनां । अभवत् । सहऽवा ॥ २ ॥

बृहद्रेणुर्वृहतो महतो र्रेणोः पांसोरुत्थापकः । संयामिष्विति यावत् । एको मुख्यः सहावा बलवान् स इंद्रो मानुपीणा मनोः संवधिनीनां कृष्टीनां प्रजाना यजमानानां च्यवनोऽभिगताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युध्मो योद्धा सत्वा दाता ॥ सनोतिरिदं रूपं ॥ खज्जकृतं खज्जानां संयामाणा कर्ता ॥ खज्ज इति संयामभासितत् ॥

समदा । यजमानः सह मदः समत तद्वान । तुविम्रतः ॥ मृत्ततिः संस्नेहनकर्मा ॥ तुवीनां बहूनां वर्षणेन
संस्नेहनकर्मा नदमुमान शब्दवानुजीपी । ऋजीपशब्देन सवनदद्याभिषुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिषुतः सोम
उच्यते । तद्वान ॥

त्वं ह नु त्वददमायो दस्यूरैकः कृष्टीरवनोरायीय ।
अस्ति स्विन्नु वीर्यं तत्त इन्द्र न स्विदस्ति तदृतुथा वि वोचः ॥ ३ ॥
त्वं । ह । नु । त्यत् । अदमय । दस्यून । एकः । कृष्टीः । अवनोः । आयीय ।
अस्ति । स्विन्त । नु । वीर्यं । तत् । ते । इन्द्र । न । स्विन्त । अस्ति । तत् । ऋतुऽथा ।
वि । वोचः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्यस्य स त्वं । त्यदिति तत्कृद्पर्यायः । अत्र लिंगव्यत्ययः । दस्यून कर्महीनान् जनान् नु क्षिप्रम-
दमयः । दातानकरोः । इन्द्रः पुरणार्थः । अपि र्धको मुख्यस्य कृष्टीः पुत्रदासादीनायाय कर्मकृति जनाया-
वनोः । अददाः । एव सृष्टपृष्टपरिद्वं यदा नाद्राकीत्तदा तस्य वीर्यमद्वावि विचिकित्समानः परार्धचेमाह ।
हे इन्द्र ते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विन्वामि । किंस्विन्नवति । स्विन्विति विचिकित्सायां । यदा नास्ति
स्वित् । तद्वन्मृतुथा कालि कालि वि वोचः । विप्रंपण ब्रूहि ॥

सदिद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।
उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरधस्य रधतुरो बभूव ॥ ४ ॥
सत् । इत् । हि । ते । तुविऽजातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ । तुरतः । तुरस्य ।
उग्रं । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरधस्य । रधऽतुरः । बभूव ॥ ४ ॥

पुवंमंत्र इन्द्रस्य बलमदमद्वावं संदिह्यानया बलमन्त्यैवेत्यवधारयन्नाह । हि यस्मादर्थे । हि यस्मात्कार-
णात् हे सहिष्ठ बलवन्मंत्रं तुविजातस्य बहयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिमतस्तुरस्य शत्रूणां हिमितुर्ब-
लवता वा ते तव सहो बलं सदिद्विद्यमानमेवाहं मन्ये । उग्रस्योऽस्मिन्सवसः प्रवृद्धस्यारधस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुं
मशक्यस्य ॥ रधर्वागीकरणार्थस्य रूपं ॥ रधतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिमकस्य तव बलं बभूव ।
भवत्येव । कीदृशं । उग्रमुद्गृह्णं तवीयः प्रतुऽतर । यतस्त्वं वृत्रादीन् शत्रून् हंस्यतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्था वदंद्भिर्वलमंगिरोभिः ।
हन्च्युतच्युहस्मेपयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः ॥ ५ ॥
तत् । नः । प्रत्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । इत्था । वदंतऽभिः । वलं । अंगिरऽभिः ।
हन् । अच्युतऽच्युत् । दस्म । इपयंतं । ऋणोः । पुरः । वि । दुरः । अस्य । विश्वाः ॥ ५ ॥

प्रत्नं पुराणं । चिरकालानुवर्तित्यर्थः । तत्रासिद्धं नोऽस्मदीयं सख्यं सत्यस्तोतुल्यचणं सखित्वं हे इन्द्र युष्मे
युष्मास्वन्तु । पुत्रार्थं बहवचनं । हे अच्युतच्युदच्युतानामविचलितानां च्यावकं हे दस्म दर्शनीयं द्र स्वमिषयत
मायुधानि प्रेरयतं बलमेतन्नामानममुरमित्या सत्यमेव वदंद्भिस्त्वां स्तुवद्भिरंगिरोभिः सह हन् । हतवानसि ।
अपि चास्य बलस्य पुरो नगराणि व्यृणोः । व्यगमयः । त्रियुक्तात्यकः पौरित्यर्थः । विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां
द्वारश्च व्यृणोः ॥ ॥ ४ ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्युग्र इंगानकृन्महति वृत्रतूर्ये ।

स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु ॥ ६ ॥

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उग्रः । इंगानऽकृत । महति । वृत्रऽतूर्ये ।

सः । तोकऽसाता । तनये । सः । वज्री । वितंतसाय्यः । अभवत् । समतऽसु ॥ ६ ॥

उग्र आञ्जमीगानकृत । स्तोत्रनीगानान समर्थान्करोतीतीगानकृत । स इन्द्रो महति प्रभुतं वृत्रतूर्ये संयामि । वृत्रतूर्य इति संयामनामृतत । धीभिः स्तोत्रभिः स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थभिराङ्गातव्योऽस्ति । भवति । हिशब्दः पादपुरणः । तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य साता लाभं निमित्तं तनयं तत्पुत्रं निमित्तं सति स इन्द्र आङ्गातव्योऽस्ति । वज्री वज्रवान स इन्द्रः समत्सु संयामेषु विततसाय्यो विशेषण विस्वार्यः संवेवदनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा । वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥ ततस इति धातुहिंसाकर्म । तस्य कर्तरि रूप ॥

स मज्जना जनिम मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र संस्रं ।

स द्युम्नेन स शर्वसा राया स वीर्येण नृतमः समोकाः ॥ ७ ॥

सः । मज्जना । जनिम । मानुषाणां । अमर्त्येन । नाम्ना । अति । प्र । संस्रं ।

सः । द्युम्नेन । सः । शर्वसा । उत । राया । सः । वीर्येण । नृतमः । संऽओकाः ॥ ७ ॥

स इन्द्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणा नमयित्वा मज्जना बलेन । मज्जनेति बलनामृतत । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्म । संघमित्यर्थः । अति प्र संस्रं । अतिप्रपदे । स इन्द्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति । किंच स इन्द्रः शर्वसा बलेन समोका भवति । उतापि च नृतमो नृतमः स इन्द्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

स यो न मुहे न मिथु जनो भृत्सुमंतुनामा चुमुरिं धुनिं च ।

वृणक्पिपुं शंवरं शुणमिंद्रः पुरां च्यौत्नाय शयथाय नू चित ॥ ८ ॥

सः । यः । न । मुहे । न । मिथुं । जनः । भृत् । सुमंतुऽनामा । चुमुरिं । धुनिं । च ।

वृणक् । पिपुं । शंवरं । शुणं । इंद्रः । पुरां । च्यौत्नाय । शयथाय । नू । चित ॥ ८ ॥

य इन्द्रो न मुहे संयामि कदापि न मृह्यति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भुत न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्यातनामित्यर्थः । स इन्द्रः पुरा शत्रुसंबन्धिनीना पुरीणा च्यौत्नाय च्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नू चित शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरिं धुनिं चित्ना मकावमुरी वृणक् । अत्रुणक् । हिंसितवानसि ॥ वृणक् हिंसाकर्म ॥ अपि च पिपुं शंवरं शुणमेतन्नामकान चीनमुरान हिंसितवानसि ॥

उदावता त्वशमा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणत्राभि प्र मंद पुरुद्व मायाः ॥ ९ ॥

उत्ऽअवता । त्वशमा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथं । इंद्र । तिष्ठ ।

धिष्व । वज्रं । हस्तं । आ । दक्षिणऽत्राभि । प्र । मंदं । पुरुऽद्व । मायाः ॥ ९ ॥

हे इंद्र उदवतोद्गच्छता ॥ अवतरत् गतिकर्मा ॥ त्वशमा शत्रूणा तनुकत्रा पन्यसा स्तुत्यतेरण बलेन

युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहृत्तनाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणत्रा दक्षिणे हस्ते पाणी वज्रं स्वकीयमाशुधमा धिष्व । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्र बहधनं त्वमासुरीर्माया अभ्यभिगम्य प्र मंद । प्रकर्षणं जहि । अत्र मंदतिर्वधकर्मा ॥

अग्निं शुष्कं वनमिन्द्र हेती रक्षो नि धस्यशनिर्न भीमा ।

गंभीरयं ऋष्वया यो रुरोजाध्वानयदुरिता दंभयच्च ॥१०॥

अग्निः । न । शुष्कं । वनं । इंद्र । हेतिः । रक्षः । नि । धसि । अशनिः । न । भीमा ।

गंभीरया । ऋष्वया । यः । रुरोज । अध्वनयत् । दुःऽडता । दंभयत् । च ॥१०॥

अग्निर्नाग्निरिव । नशब्द उपमाधीयः । यथाग्निः शुष्कं नीरमं वनं वृत्रसमूहं दहति हे इंद्र हेतिस्वदीयं वज्रं तद्वक्त्रुत्ताशयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा । यथाशनिर्भीमा भवति तद्वज्रयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि धसि । वज्रेण नितरां दह । य इंद्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया महत्या ॥ ऋष्व इति महत्ता-
मेतत् ॥ हेत्या रुरोज शत्रुत्वभंज । अध्वनयत् युद्धे गर्जनलक्षणं शब्दं करोति । तथा च दुरिता दुरितानि दभयच्च भिर्नात्त च । स त्वं रक्षो नि धवीति पूर्वोक्तव्ययः ॥ ॥५॥

आ सहस्रं पथिभिरिन्द्र राया तुविद्युम्न तुविवाजैभिरवाक् ।

याहि मृनो सहसो यस्य नू चिदेदेव ईगे पुरुहूत योतोः ॥११॥

आ । सहस्रं । पथिऽभिः । इंद्र । राया । तुविऽद्युम्न । तुविऽवाजैभिः । अवाक् ।

याहि । मृनो इति । सहस्रः । यस्य । नु । चित् । अदेवः । ईगे । पुरुऽहूत । योतोः ॥११॥

हे तुविद्युम्न बहधन हे सहस्रः मृनो बलस्य पुत्रेन्द्र । आजसो जातमृत मन्य एषं । ऋग्वे० १०. ७३. १० । इति निगमांतरं बलपुत्रस्य मित्रं । राया धनं युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रं । बहधनमित्यर्थः । तुविवाजैर्बह्वर्षिभिः । पथिभिः । पथेति गच्छत्यमीभिरिति पथानो वाहाः । तैरवाक् मदभिमुखः स न आ याहि । आगच्छ । हे पुरुहूत बहधनराहंतं यस्य तव योतोर्बलान्नादिभिः पृथक्कर्तुं देवः कश्चिदसुरो नू चिदीगे नष्ट । अत्र नू चिदिति निषेधार्थं वर्तते ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वेदिवो ररप्णे महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुं प्रतिमानंमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सद्योः ॥१२॥

प्र । तुविऽद्युम्नस्य । स्थविरस्य । घृष्वेः । दिवः । ररप्णे । महिमा । पृथिव्याः ।

न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिऽमानं । अस्ति । न । प्रतिऽस्थिः । पुरुऽमायस्य । सद्योः ॥१२॥

तुविद्युम्नस्य बहधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृहस्य घृष्वेः शत्रुणां घर्षकस्यैद्रस्य महिमा महत्त्व दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेश्च प्र ररप्णे । प्ररिच्छे । विरप्णीति महत्त्वामसुं पाठात् नाम्ना च प्रायेण धातु-
जन्मत्वात् ररप्णतिरत्रातिशयवाची । पुरुमायस्य बहधनस्य सद्योः शत्रुणामभिभवितुरस्यैन्द्रस्य शत्रुः शत्रुयिता नाम्नि । प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नाम्नि । अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नाम्नि । स एव सर्वस्य प्रतिष्ठित्वर्थः ॥

प्र तत्रे अद्या करणं कृतं भूक्तुत्सं यदायुर्मतिथिग्वमस्मै ।

पुरु महसा नि जिशा अभि क्षामुन्नूवेयाणं धृपतां निनेथ ॥१३॥

प्र। तत्। ते। अद्य। करणं। कृतं। भूम्। कुत्सं। यत्। आयुं। अतिथिऽग्वं। अस्मिं।
पुरु। सहस्रा। नि। शिगाः। अभि। द्यां। उत्। तूर्वयाणं। धृपता। निनेथं ॥१३॥

अवेदानीमपि हे इंद्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभुतं प्रभवति। प्रकाशते। किं तदित्युच्यते। कुत्सं गुणाद्राचसादेतन्नामानमृषिं चायुं शत्रुभ्यः सकाशादेतत्संज्ञकं पीरुवरवसमतिथिग्वमतिथीनामभिसंतारं दिवोदासं च शंवरारुद्ररन्ध्रित्यैः सत्करणं तत्प्रभवतीति पूर्वंग संबधः। ररन्ध्रित्येति द्वितीयायुतेरुचिचतक्रियाध्याहारः। अपि चास्मा अन्तरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरुणि वरुणि सहस्रा सहस्राणि शंवरस्य धनानि निशिगाः। अददाः। इंद्रः शंवरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदासाय ददावित्यर्थः। तथा हे इंद्र धृपता धर्षणेन त्वदीयेन वज्रेण शंवरं हत्वा चां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्या वर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासमुत्तिनेथ। आपन्न उदगमयः ॥

अनुक्तीनाम्बेकाहे मरुत्वतीयशस्त्रेऽनु त्वाहिमे इति मुक्तमृषीया'। मुचितं च। अनु त्वाहिमे अध देव देवा अनु ते दास्य मह इंद्रियाय। आ० ९ प। इति ॥

अनु त्वाहिमे अध देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनां।
करो यत्र वरिवो वाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥१४॥
अनु। त्वा। अहिऽमे। अध। देव। देवाः। मदन। विश्वे। कविऽतमं। कवीनां।
करः। यत्र। वरिवः। वाधिताय। दिवे। जनाय। तन्वे। गृणानः ॥१४॥

हे देव शीतमानिन्द्र त्वा त्वामधाम्बेकालि विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारोऽहिमे मघहननाय। वृष्टिप्रदानाद्येत्यर्थः। अनु मदन। अनुमदति। अनुभवति। कीदृशं त्वा। कवीना मधावना मध्य कवितममत्यंतं कविं। यत्र यस्मिन्कालि गृणानः स्तोत्रभिः स्तूयमानस्य वाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रे जनाय तन्वे स्तोत्राणां तनयाय च वरिवो धनं करोः अकरोः अददाः। अथवा हे देव इंद्र अधाम्बेकालि विश्वे सर्वे देवाः सुराः। अहिर्वृत्र एवोच्यते। तस्य हननाय कवीनां कवितमं त्वामनुमदति। यत्र यस्मिन् स्तोत्रे मति वाधिता यामुरः पीडिताय दिवे तुलोकनिवासाय जनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेन तव शोभायै वरिवथकथं ॥

अनु द्यावापृथिवी तन्न ओजोऽमर्त्या जिहते इंद्र देवाः।
कृष्वा कृन्तो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञः ॥१५॥
अनु। द्यावापृथिवी इति। तत्। ते। ओजः। अमर्त्याः। जिहते। इंद्र। देवाः।
कृष्व। कृन्तो इति। अकृतं। यत्। ते। अस्ति। उक्थं। नवीयः। जनयस्व। यज्ञः ॥१५॥

हे इंद्र ते त्वदीये तत्प्रसिद्धमोजो वलं द्यावापृथिवी अनु जिहते। अमर्त्या अमरणधर्माणो देवास्त्वदीये बलमनु जिहते। अनुगच्छति। हे कृन्तो वहनां कर्मणा कर्तव्यं त्वदीयमकृतं यत्कर्मस्ति ताकृष्व। कृष्व। तदन्तरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयो नवतरमुक्थं स्तोत्रे जनयस्व ॥ ॥६॥

महो इंद्र इति त्रयोदशार्चं चतुर्थं मूक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमिन्द्रं। अनुकातं च। महात्सप्रोक्तिं ॥ माध्य दिने सवने सोमार्तिरके शस्त्रं भवति। तत्रेदं मूक्तं। मुचितं च। महो इंद्रो नृवादिषणो नृ क। आ० ६ प। इति ॥ समुच्छे द्वितीये कंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं। मुचितं च। महो इंद्रो नृवादिषति मरुत्वतीय। आ० ८. ७. इति ॥

महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विवर्हा अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्यंवावृधे वीर्यीयोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

महान् । इन्द्रः । नृऽवत् । आ । चर्षणिऽप्राः । उत । द्विऽवर्हाः । अमिनः । सहःऽभिः ।

अस्मद्यंक् । ववृधे । वीर्यीय । उरुः । पृथुः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १ ॥

युवत यथा नेता राजा भृत्यादीनां कामानां पुरघिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां स्तोत्रजनाणां कामानां पुरको महान्प्रभुत इन्द्र आ गच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्भक्तित्वित्याख्यातस्याधाहारः । उतापि च द्विवर्हा वयोर्लोकयोः परिवृढः सहोभिः शत्रुबलैरामिनोऽहिमनीय इन्द्रोऽस्मद्यगस्मदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरिण विस्तीर्णः पृथुर्गुणः प्रथितः कर्तृभिर्द्युजमानैः मुकृतो भूत् । सुष्ठु परिचरितो भवति ॥

इन्द्रमेव धिषणां सातये धाड्वहंतमृष्वमजरं युवानं ।

अपाह्नेन शवंसा शूशुवांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असांमि ॥ २ ॥

इन्द्रं । एव । धिषणां । सातये । धात् । वृहंतं । ऋष्वं । अजरं । युवानं ।

अपाह्नेन । शवंसा । शूशुऽवांसं । सद्यः । चित् । यः । ववृधे । असांमि ॥ २ ॥

धिषणास्मदीया मृतिः सातये दानाद्यिन्द्रमेव धात् । धारयति । कीदृशं । वृहंतं महांतमृष्वं गतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमपाह्नेन शत्रुभिरनभिभूतं शवंसा बलिन शूशुवांसं प्रवृद्धं ॥ अयंतेरिदं रूपं ॥ य इन्द्रः सदाश्चिद्य एव ज्ञातमात्रः सन् असांम्यनन्यमधिकं यथा भवति तथा ववृधे वर्धते ॥

पृथू करस्तां बहुला गभस्ती अस्मद्यं कसं मिमीहि श्रवांसि ।

यूथेवं पश्वः पशुपा दमूना अस्माँ इन्द्राभ्या ववृत्स्वाजौ ॥ ३ ॥

पृथू इति । करस्तां । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्यंक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ।

यूथाऽडव । पश्वः । पशुऽपाः । दमूनाः । अस्मान् । इन्द्र । अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं पृथू विस्तीर्णां करस्तां कर्मणां कर्तारो बहुला बहुप्रदो गभस्ती त्वदीयां वाह् श्रवांसि । दातुमिति शेषः । अस्मद्यगस्मदभिमुखं सं मिमीहि । कुरु । किंच हे इन्द्र दमूना दांतमनास्वमाजौ शंयामि । स्मानभ्या ववृत्स्व । अभ्यावतंस्व । तत्र दृष्टातः । पशुपाः पशुनां पालकः पश्वः पशुनां यूथेव यूथानि यथाव-
तंयति तद्वत् ॥

तं व इन्द्रं चितिनमस्य शकिरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।

यथा चित्पूर्वं जरितारं आसुरनेद्या अनवद्या अरिषाः ॥ ४ ॥

तं । वः । इन्द्रं । चितिनं । अस्य । शकः । इह । नूनं । वाजऽयंतः । हुवेम ।

यथा । चित् । पूर्वं । जरितारः । आसुः । अनेद्याः । अनवद्याः । अरिषाः ॥ ४ ॥

युनमद्येहास्मिन्नज्ञे वाजयंतोऽज्ञासिक्तो वयं स्तोतारः शकः शक्तिः समर्थरस्य तव सहायैर्मन्त्रिः सहितं चितिनं शत्रुणां चातकं । नाशकमित्यर्थः । इन्द्रं परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धं त्वां हुवेम । सुमः । यथा चिद्यथैव पूर्वं पुरातना जरितारः स्तोतारोऽभेद्या अनद्या अनवद्याः पापरहिता अरिषा अर्हासिताशसुः वशुः हे इन्द्र त्वत्प्रसादाद्ययमपि तथैव भवेमित्यर्थः ॥

धृतव्रतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुषुः ।

सं जग्मिरे पथ्यां३रायो अस्मिन्समुद्रे न सिंधवो यादमानाः ॥५॥

धृतऽव्रतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य । वसुनः । पुरुऽशुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्याः । रायः । अस्मिन् । समुद्रे । न । सिंधवः । यादमानाः ॥५॥

स हि स खल्विन्द्रो धृतव्रतो धृतकर्मा । धनदाः स एव धनप्रदः । कीदृशस्य धनस्यत्याकांक्षायामुपसर्जनी भूतस्वर्गाप धनस्य विगणनं वामस्य वसुन इति । वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य । यद्वा । वसुनो धनस्य स्वामीति शेषः । सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः । पुरुवृद्धतः स एव । अग्निद्र एव पथ्याः स्तोत्रणा हितानि रायो धनानि सं जग्मिरे । संगच्छते । तत्र दृष्टातः । सिंधवो नद्यः समुद्रं न यथा समुद्रं यादमाना अभिगच्छन्त्यस्तद्वत् ॥ ॥ १ ॥

शविष्ठं न आ भर शूर गव आजिष्ठमोजो अभिभूत उग्रं ।

विश्वो द्युम्ना वृषण्या मानुपाणामस्मभ्यं दा हरिवो मादयथ्यं ॥६॥

शविष्ठं । नः । आ । भर । शूर । गवः । आजिष्ठं । ओजः । अभिऽभूते । उग्रं ।

विश्वो । द्युम्ना । वृषण्या । मानुपाणां । अस्मभ्यं । दाः । हरिऽवः । मादयथ्यं ॥६॥

हे शूर विक्रान्तिद्र शविष्ठं बलवत्तम शवो बलं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । हे अभिभूते शत्रूणामभिभावु केंद्र उग्रमप्रमथ्यमोजिष्ठमोजिष्ठितमसोजो दीशिमस्मभ्यमा भर । विश्वो विश्वानि सर्वाणि वृषण्या वृषण्यानि सेचनममर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि वीतमानानि यानि धनानि मानुपाणा मनुष्याणा भोग्यतया कल्पितानि हे हरिवो हरिविद्र तानि धनानि मादयथ्या अस्मान्मादयतुमस्मभ्य दाः । प्रयत्न ॥

यस्ते मदः पृतनापाठमृध उद्रे तं न आ भर शृणुवांसं ।

येन तोकस्य तनयस्य साता मंसीमहि जिगीवांसस्वोताः ॥ ७ ॥

यः । ते । मदः । पृतनापाट् । अमृधः । उद्रे । तं । नः । आ । भर । शृणुऽवांसं ।

येन । तोकस्य । तनयस्य । साता । मंसीमहि । जिगीवांसः । त्वाऽऊताः ॥ ७ ॥

पृतनापाट् शत्रुसेनानामभिभ्रितामृधोऽहिमितो यो मदो हर्षो हे इद्र ते त्वया देयः शृणुवाम प्रवृद्ध तं मदं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । स्वोतास्त्वया रजिता जिगीवामो जितवतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च साता लामि निमित्तभूते सति येन हर्षेण मंसीमहि त्वा मृवीमहि तमा भरति पूर्वणान्वयः ॥

आ नो भर वृषणं शुष्मिन्द्र धनस्पृतं शृणुवांसं सुदष्टं ।

येन वंसां पृतनासु शवृन्तवोतिभिरुत जामीरजामीन ॥ ८ ॥

आ । नः । भर । वृषणं । शुष्मं । उद्रे । धनऽस्पृतं । शृणुऽवांसं । सुऽदष्टं ।

येन । वंसां । पृतनासु । शवृन्त । तव । ऊतिऽभिः । उत । जामीन । अजामीन ॥ ८ ॥

हे इद्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणं बलं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । कीदृश । धनस्पृत धनस्य पालकं शृणुवांसं प्रवृद्धं सुदष्टं शोभनबलं । हे इद्र तवोतिभिस्त्वदीयाभी रक्षाभिः पृतनासु संघामिषु ॥ पृतना

रति संयामनाम ॥ येन वनेन शत्रुन्वंसाम हनाम । उतैत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीम्बधूनुतापि चाजामीन् शत्रून्
येन शुष्मण वंसाम तं शुष्ममा भरति पूर्वेण संबंधः ॥

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात् ।
आ विश्वतो अग्नि समेत्वादिन्द्रं द्युम्नं स्वर्वद्वेद्यस्मे ॥ ९ ॥
आ । ते । शुष्मः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् । अधरात् । आ । पुरस्तात् ।
आ । विश्वतः । अग्नि । सं । एतु । अर्वाङ् । इन्द्रं । द्युम्नं । स्वः । ऽवत् । धेहि । अस्मे इति ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वृषभो वर्धिता ते त्वदीयं शुष्मो बलमर्वाङ्मदभिमृष्वः सन् पश्चात्पश्चिमभागाद्देतु । आगच्छतु ।
उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु । अधराद्दक्षिणाद्देतु । पुरस्तात्पूर्वभागादागच्छतु । विश्वतः सर्वस्माद्दिग्भागाद्भि
अस्मान्भिल्लच्या समेतु । सम्यगागच्छतु । हे इन्द्र त्वं स्वर्वत्सुष्वयुक्तं द्युम्नं धनमस्मै अस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥

नृवत्त इन्द्र नृतमाभिरुती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः ।
इष्टो हि वस्व उभयस्य राजन्था रत्नं महि स्यूरं वृहंतं ॥ १० ॥
सृऽवत् । ते । इन्द्र । नृऽतमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामं । श्रोमतेभिः ।
इष्टो । हि । वस्वः । उभयस्य । राजन् । धाः । रत्नं । महि । स्यूरं । वृहंतं ॥ १० ॥

नृवन्मनुष्यैः परिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयं धनं हे इन्द्र ते त्वन्तो
नृतमाभिर्नृतमाभिरुती ऊतीभी रत्नाभिवंसीमहि । वयं संभजमहि । हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राज-
मन्दिन्द्र त्वमुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वस्वो धनस्वधे ईशपि तस्मात्कारणात्सहि महान्तं स्यूरं विपुलं वृहंतं
गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुंल्लिंगः ॥ धाः । धेहि ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रं ।
विश्वामाहमवसे नृतनायोग्यं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ११ ॥
मरुत्वंतं । वृषभं । वावृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शासं । इन्द्रं ।
विश्वऽसहं । अवसे । नृतनाय । उग्रं । सहऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ११ ॥

इहास्मिन्त्यजे नृतनायाभिनवायावसे रक्षणाय तं प्रसिद्धमिन्द्रं हुवेम । नृमः । आह्वयामो वा । कीदृशं ।
मरुत्वंतं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामाना वर्धितारं वावृधानं प्रवृद्धमकवारिमकुत्सितशत्रुं दिव्यं द्योतमानं शासं
शासितारं विश्वसहं विश्वस्य लोकस्याभिभवितारमुग्रमोज्ज्वलनं सहोदां बलप्रदं ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।
अधा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातो हवामहे तनये गोष्वप्सु ॥ १२ ॥
जनं । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृऽभ्यः । रंधय । गेषु । अस्मि ।
अध । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरऽसातो । हवामहे । तनये । गोषु । अपऽसु ॥ १२ ॥

येषु धेपां नृणां मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र त्वमेभ्यो नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्यं-
तमात्मानं मन्यमानं जनं । वज्रमन्यमानमित्यर्थः । रंधय । वशीकुरु । चिदिति पादपूरणः । अधाधुना

पृथिव्यां भूम्यां शूरमाती युद्धे प्रवृत्तिं सति तनये, पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्सूदकेषु च निमित्तेषु हे इन्द्र त्वा
बुल्लोके स्थितं त्वा हवामुह । वयमाहुयामः ॥

वयं तं एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोः शत्रोरुत्तरं इत्स्याम ।

घ्नतो वृत्राण्युभयानि शूर राया मदेम वृहता त्वोताः ॥ १३ ॥

वयं । ते । एभिः । पुरुऽहूत । सख्यैः । शत्रोः । शत्रोः । उत्ऽतरे । इत । स्याम ।

घ्नंतः । वृत्राणि । उभयानि । शूर । राया । मदेम । वृहता । त्वाऽऊताः ॥ १३ ॥

हे पुरुहूत पुरुभिराहुतंन्द्र एभिः प्रसिद्धैः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्मभिर्भजे त्वया सह वयमुभयानि
जामिहृपाण्यजामिहृपाणि वृत्राण्यमिवाणि घ्नतो हिमंतः शत्रोः शत्रोः सर्वस्मान्शत्रोरुत्तर इत्स्याम ।
अधिका एव भवम । हे शूर विक्रांतद्र त्वोता वय त्वया रक्षिताः सतो वृहता सहता राया धनेन मदेम ।
हृष्याम ॥ ॥ ८ ॥

यानं य इन्द्रति त्रयोदशर्षं पचमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्षभेन्द्रं वैश्वम् । वि पिप्रोरित्थिया सप्रमी दशावरचतु
ष्टययुक्ता विराट् । अनुकस्यते च । यानं वि पिप्रोर्विराडिति ॥ पृथपदहस्य पंशऽहनि तृतीयमवन उक्थ्यन्तो
चाणि यदि द्विपदाम् सुवीर्येन यदि वापिष्टोमसंस्थः स्यात्तदानीं माध्यदिने सर्वेऽन्तावाकः स्यशस्त्र
आरभणीयास्य ऊर्ध्वमितत्सूक्तं शंसते । सूत्रित घ । यानं य इन्द्रत्यन्तावाकः । आ० ८ ४ । इति ॥ इदमेव मुक्तं
मिन्द्रातिष्णवोरुत्क्रातिनाम्न्येकाहं निष्कवन्धनिविदानं । यानं य इन्द्रति मध्यदिनः । आ० ९ १ । इति ॥

यानं य इन्द्राभि भूमार्यस्तस्थौ रयिः शवंसा पृत्सु जनान् ।

तं नः सहस्रभरमुर्वरासां दद्वि सूनो महसो वृत्रतुरं ॥ १ ॥

यानं । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्यः । तस्थौ । रयिः । शवंसा । पृत्ऽसु । जनान् ।

तं । नः । सहस्रऽभरं । उर्वराऽसां । दद्वि । सूनो इति । महसः । वृत्रऽतुरं ॥ १ ॥

यो रयिः पुत्ररूपं धनं शवंसा बलेन पुत्सु संयामिष्वर्योऽरीन शत्रून् जनानभि तस्थौ आक्रामित । तत्र
दृष्टातः । यानं । यान्तमानः सूर्यो यथा भूम भूतान्याक्रामति तद्वत् । हे महसः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र त्वं त पुत्र
नोऽस्त्रभ्यं दद्वि । देहि । कीदृशं । सहस्रभरं सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरामामुर्वराणां सस्याध्याना भूमिना
सन्तारं सभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणां शत्रुणां तरितारं तुरितारं वा ॥

दिवो न तुभ्यमन्विद्र सत्रामुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ।

अहिं यद्वृत्रमपो वद्विवांसं हन्त्रीपिन्विष्णुना सचानः ॥ २ ॥

दिवः । न । तुभ्यं । अन्तुं । इन्द्र । सत्रा । अमुर्यं । देवभिः । धायि । विश्वं ।

अहिं । यत् । वृत्रं । अपः । वद्विऽवांसं । हन् । ऋजीपिन । विष्णुना । सचानः ॥ २ ॥

दिवो न सूर्यायैव हे इन्द्र तुभ्यं सत्रां सत्समेव विश्वं व्याप्तमसुर्यममुर्यत्वं बलं देवभिर्देवैः स्नातुभिरनु धायि ।
अधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता बलवती भवतीत्यर्थः । हे ऋजीपिन विगतमसोभेन्द्र विष्णुना
सचानः संगच्छमानस्त्वं ॥ पचं समवाय इति धातो रूपं ॥ यशनासुर्येणाप उदकानि वद्विवासं परिशुण्वतम
हिमागत्य हंतारं वृत्रममुरं हन् अवधीः तद्वत्त्वं अधायीति पूर्वण संबधः ॥

तूर्वन्नीजीयान्तवमस्तवीयान्कृतव्रसेद्रो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दन्तुमावत् ॥ ३ ॥

तूर्वन । ओजीयान । तवसः । तवीयान । कृतऽव्रसा । इंद्रः । वृद्धऽमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् । पुरां । दन्तुं । आवत् ॥ ३ ॥

यद्येन्द्रो विश्वासां सर्वासां पुरा पुरीणां दन्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररसस्य राजाभवत् । स्याम्यामीत् । कीदृशः । तूर्वन हिमकान हिमस्रोत्रीयानतिशयेनीजस्वी तवसं । बलवत्तवीयान्बलवत्तरः कृतव्रसा । कृतं व्रस्य स्तोत्र यस्मिं स्तोत्रुभिः सः । अथवा कृतं दत्तं ब्रह्माज्ञं येन स्तोत्रुभ्यः सः । वृद्धमहा वृद्धतेजाः । एवभुत इंद्रो राजाभवदिति ॥

शतेरपद्रन्पण्य इंद्राच्च दगोण्ये कवयेऽर्कसाती ।

वधेः शुष्णास्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरिचीत्किं चन प्र ॥ ४ ॥

शतैः । अपद्रन् । पण्यैः । इंद्र । अच । दगऽओण्ये । कवये । अर्कऽसाती ।

वधेः । शुष्णास्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वः । न । अरिरिचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४ ॥

अर्चास्मिन्नर्कसाती । अर्काऽन्नं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातियुद्धं । तस्मिन्दगोण्ये बह्वृष्टिष्कात्कवये मधा विनः ॥ पंचम्यर्थं चतुर्थी ॥ इ इंद्र त्वत्सहायात्कुत्साद्विभ्यतः पण्य एतन्नामकामुराः शतैः शतमंख्याकिंबलः सार्धमपद्रन् । अपद्रवन् । अपलायत् । अपि चंद्रोऽशुषस्याशुषस्य । संपुर्णवनस्यैत्यर्थः । शुष्णस्यैतन्नामकामुरस्य कुत्सस्य शत्रुर्मायाः कपटान्बधेननसाधनेरायुधेन प्रारिरिचीत् । प्ररिक्तानतिरिक्तात्नाकरोत् । पित्वोऽन्नस्य । पितुरित्यन्ननामैतत् । किञ्चन किञ्चिदपि न प्रारिरिचीत् । तदीयमन्नं सर्वमप्यपाहारयत् ॥

महो दुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णाः ।

उरु ष सरथं सारथये करिद्रः कुत्साय सूर्यस्य साती ॥ ५ ॥

महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् । पतने । पादि । शुष्णाः ।

उरु । सः । सऽरथं । सारथये । कः । इंद्रः । कुत्साय । सूर्यस्य । साती ॥ ५ ॥

यद्यदा स शुष्णोऽमुरो वज्रस्य पतने पाते पादि अगच्छत् । अस्मिन्त्यर्थः । तदा महो महतो दुहो द्रोमधुः शुष्णस्य संबधि विश्वायु सर्वगत । बलमिति शेषः । अप धायि । अपहितमकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः । स इंद्रः सारथये सारथिभूताय कुत्साय सरथ समानरथं सूर्यस्य साती भर्जने निमित्तंभुत उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । तथा चोक्तं । कुत्सायेंद्रोऽमुर शुष्ण जिघांसुः कुत्समात्मनः सारथि कल्पयित्वा । अस्य शत्रुं शुष्णमहंस्ततश्च कुत्सस्य रक्षा बहूनां चकारित्यनयोच्यत इति ॥ ॥ ९ ॥

प्र श्येनो न मदिमंशुमस्मि शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन ।

प्रावन्नमी सायं संसंतं पृणयाया समिषा सं स्वस्ति ॥ ६ ॥

प्र । श्येनः । न । मदिमं । अंशुं । अस्मि । शिरः । दासस्य । नमुचेः । मथायन ।

प्र । आवत् । नमी । सायं । संसंतं । पृणक् । राया । सं । इषा । सं । स्वस्ति ॥ ६ ॥

श्येनः मुपर्णश्च । नेत्ययं शब्दः समुच्चये वर्तते । अस्मा इंद्राय मदिमं मदकरमंशु सोमं । प्रति आ इत्यस्याधि

वर्तेते । आहरत । उपसर्गदर्शनाच्चाख्यातमध्याह्नियते । किंचायमिन्द्रोऽपि दामस्य प्राणिनामुपक्षयितुर्नमुंरं
तन्नाम्नोऽसुरस्य शिरः शीर्षं मधायन मंथनं कुर्वन् साध्य मपस्य पुत्रं समंत स्वपंतं नमीमित्सन्नकमुपिं प्रावत ।
प्रारभत । स्वस्वविनाशिनं राधा पश्चादिधनंनेपात्रिन च तमुपि सं पूणक । समयोजयत ॥

वि पिप्रोरहिमायस्य दृःहाः पुरो वज्रिच्छवसा न ददः ।

सुदामन्तरेकणो अप्रमृष्यमृजिश्चने दात्रं दाणुपे दाः ॥१॥

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृःहाः । पुरः । वज्रिन । शवसा । न । ददरिति ददः ।

सुऽदामन । तत् । रेकणः । अप्रऽमृष्यं । अजिश्चने । दात्रं । दाणुपे । दाः ॥ १ ॥

- हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र त्वमहिमायस्याहच्यो माया यस्य पिप्रोरत्तमस्योऽसुरस्य सबधिनीऽःहा दृढानि
• पुरः प्राकारादीनि दर्शाणि शवसा वनेन वि ददः । विदारितवानसि । जिति पादपुरणः । त्व पिप्रोर्भूमणः
प्रावजः पुरः । अ० १ ५ ५ । शतं पुंभिरायसीभिर्नि पाहि । अ० १ ५ ३ ५ । इति दर्शनात् । अपि च हे
सुदामन गोभनदन्दिद्र त्वं दात्रं हविलेवणं धन दाणुपे दत्तवत् अजिश्चन एतन्नामकाय राजर्षयेऽप्रमृष्य
कनायबाध्यं तत्तस्य स्मृतं रेकणो धन दाः । अदाः । दत्तवानसि ॥

स वेतमुं दशमायं दशोणिं तृत्तुजिमिंद्रः स्वभिष्टिसुम्नः ।

आ तुयं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न सीमुपं सृजा डयध्यं ॥६॥

सः । वेतमुं । दशऽमायं । दशऽओणिं । तृत्तुजिं । इंद्रः । स्वभिष्टिऽसुम्नः ।

आ । तुयं । शश्वत् । डभं । द्योतनाय । मातुः । न । सीं । उप । सृजा । डयध्यं ॥ ६ ॥

- स्वभिष्टिसुम्नः सुप्रभेषणीयान्यभिगम्यानि सुम्नानि सुम्नानि येन दयानि स इंद्रो दशमाय वद्वचन वेतमुं
वेतमुनामानमसुरं दशोणिमेतन्नामकं च तृत्तुजिं तृत्तुजिनामकं च आ अपि च तुयं तुयनामकमसुरं तथैभं
तन्नामकमसुरं चयथा एतं द्योतनायतत्सजाय राज्ञ शश्वदप सृज । उपासृजत । वशीचकार । तत्र दृष्टातः ।
मातुर्न मातुर्जनन्या इव पुत्र । यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशं चकारत्यर्थः । सीमिति पादपुरणः ॥

स इंद्रो स्पृधो वनते अप्रतीतो विभ्रद्वज्रं वृचहणं गभस्ती ।

तिष्ठहरी अध्यस्तेव गते वचोयुजां वहत इंद्रमृष्यं ॥७॥

सः । इंद्रः । स्पृधः । वनते । अप्रतिऽडतः । विभ्रत् । वज्रं । वृचऽहनं । गभस्ती ।

तिष्ठत् । हरी इति । अधि । अस्ताऽडव । गते । वचःऽयुजां । वहतः । इंद्रं । मृष्यं ॥ ७ ॥

- गभस्ती हस्ति वृचहणं वृचाणां शत्रुणां हतार वज्रं स्वकीयमायुधं विभ्रद्वारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः
स इंद्रः स्पृधः स्पृधमानानीमिमान् वृचप्रभृतीन् शत्रून् वनते । हति । हरी स्वकीयावशावाधि तिष्ठत् । आरो
हति । तत्र दृष्टातः । अस्तेव गते । यथा जेप्ता शूरो रथेऽधिर्तिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजां वचोमात्रेण युज्य
मानां । यद्वा । स्तोत्राणां स्तुतिसिर्युज्यमानां तां हरी च अध्व महातमिद्रं वहतः ॥

सनेम तेऽवसा नव्य इंद्रं प्र पुरवः स्ववंत एना यज्ञः ।

सप्र यत्पुरः शर्म शारं दीदेह्न्दासीः पुरुकुत्साय शिष्टान ॥१०॥

सनेम । ते । अवसा । नव्यः । इंद्रं । प्र । पुरवः । स्ववंते । एना । यज्ञैः ।

सप्र । यत् । पुरः । शर्म । शारं दीः । दत् । हन । दासीः । पुरुऽकुत्साय । शिष्टान ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयिनावमा रक्षणं नव्यो नवीयो नवतरं स्वया दीयमानं धनं मनेम । वयं स्रोतारो मञ्जमहि । पुरवो मनुष्याः स्रोतार एनानेन स्रोत्रेण युक्तिर्यज्ञैः प्र स्रवन्ते । त्वां नुवन्ति । यद्यस्मात्कारणाहासीः कर्मणामुपवपयित्रीः शत्रुप्रजा हन घ्न हिसन पुरुकृत्वार्थतन्नामकाय राज्ञे शिञ्जन् धनानि प्रयच्छन् हे इन्द्र त्वं शारदीः शरत्तान्त्रोऽमुरस्य संबन्धिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः शर्म शर्मणा वज्रण दत्ते विदारितवानसि तस्मात्कारणात्त्वा स्रोतारः नुवन्तीत्यर्थः ॥

त्वं वृध इन्द्र पृथ्या भूर्वरिवस्यनुगने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातं ॥ ११ ॥

त्वं । वृधः । इन्द्र । पृथ्यः । भूः । वरिवस्यन् । उगने । काव्याय ।

परा । नवऽवास्त्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं । नपातं ॥ ११ ॥

हे इन्द्र पृथ्यः पुरातनस्य काव्याय कविपुत्रायोशन उगनेम भार्गवाय वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधो भूः । स्रोतारो वर्धको भवसि । अनुदेयमनुदान्यं धनं नववास्त्वमतन्नामकममुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमोशनं नपातं युद्धं शत्रुभिर्गृहीतं पुत्र महं महते पित्रे पालयितव्यायोशनसं परा ददाथ । तस्य शत्रु हत्वा प्रफर्षणं दत्तवानसि ॥

त्वं धुनिरिन्द्र धुनिमतीर्ऋणोरपः सीरा न स्रवतीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वगं यदुं स्वस्ति ॥ १२ ॥

त्वं । धुनिः । इन्द्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः । न । स्रवतीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अति । शूर । पर्षि । पारय । तुर्वगं । यदुं । स्वस्ति ॥ १२ ॥

हे इन्द्र धुनिः शत्रुणा कंपयिता त्व धुनिमतीर्धुनिर्नामामुरो यामु निरोधकतया विद्यते ता अप उदकानि सीरा न नदीरिव स्रवतीः प्रवहतीर्ऋणोः । अगमयः । धुनि हत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे शूर वीरिन्द्र यद्यदा समुद्रमति अतिक्रम्य प्र पर्षि प्रतीर्णां भवसि तदा समुद्रपरं तिष्ठतां तुर्वगं यद् च स्वभिर्नेमेण पारय । अपारयः । समुद्रमतारयः ॥

तव ह त्यदिन्द्र विश्वमाज्ञा सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप ।

दीदयदिन्नुभ्यं सोमभिः सुन्वन्द्भीतिरिध्मभृतिः पक्थ्यैकः ॥ १३ ॥

तव । ह । त्यत् । इन्द्र । विश्वं । आज्ञा । सस्तः । धुनीचुमुरी । उति । या । ह । सिष्वप ।

दीदयत् । उत् । तुभ्यं । सोमभिः । सुन्वन् । दभीतिः । इध्मऽभृतिः । पक्थी । एकः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र आज्ञा संयामि तव ह तवैव विश्वं व्याप्तं त्यत्तादृशं कर्म भवति । कीदृशमिति तदुच्यते । या यी धुनीचुमुरी । धुनिश्च चुमुरिश्चैतन्नामकावमुरी । सिष्वप त्वमस्वापयः तावमुरः सस्तः । संयामि मुप्रवती । मुबावित्यर्थः ॥ भुतायं व्यत्ययं लट् । द्वितीयो ह्रस्वः पादपुरणः ॥ तदनंतरं हे इन्द्र तुभ्यं त्यदर्थं सुन्वन् सोमानामिपुण्वन् पक्थी पक्थवान हवीपि पक्थवानिध्मभृतिरिध्मानां भताहता वा दभीतिर्नाम राजर्षिः सोमभिः सोमैरर्कहर्षिर्बलं चणैर्दीदयदित । दीयत एव । धुनि चुमुरि तस्मै जघथेत्यर्थः । त्वं नि दस्यु चुमुरि धुनि च । ऋग्वे० ७ १० ४ । इति हि दग्नात् ॥ ॥ १० ॥

इमा उ त्वाति द्वादशर्चं पष्ठं रुक्ते भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमिदं । नवस्यैकादशी च विश्वदेव्या । तथा चानुकम्यते । इमा उ द्वादश नवस्यैकादश्या विश्वदेव्याविति ॥ उपहयनास्यैकाह इदं रुक्ते मरुत्वतीर्यानिषिदानं । सूत्रितं

च । इमा उ त्वा य एक इदिति मध्यदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ इंद्राविष्णोर्वीरुत्कांतितमारुहोऽपीद
मरुत्वतीयनिविदानं । सूचितं च । इमा उ त्वा थानं य इंद्रेति मध्यदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ तृतीय कदोम
ऽपि मरुत्वतीय इदं सूक्तं । सूचितं च । प्र मदिन इमा उ त्विति मरुत्वतीय । आ० ८. ७. इति ॥

इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोह्व्यं वीर ह्व्या हवते ।

धियो रथेष्टामजरं नवीयो रयिर्विभृतिरीयते वचस्या ॥ १ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुऽतमस्य । कारोः । ह्व्यं । वीर । ह्व्याः । हवते ।

धियः । रथेऽस्थां । अजरं । नवीयः । रयिः । विऽभृतिः । ईयते । वचस्या ॥ १ ॥

पुरुतमस्य बह्वलं कामं कानतः ॥ तमु अभिकानाद्यामिति धातुः ॥ कारोः स्तोत्रभरद्वाजस्य सवधिन्यो
ह्व्याः स्तुत्याः प्रशस्या इमा धियः स्तुतयो हे वीर शुंरद्र ह्व्य त्वा त्वाभवते । इयति । कीदृश । रथेष्टा रथे
स्थितमजरं जरारहितं नवीयो नवीयामुं नवतर । उ इति पुरणः । अपि च वचस्या स्तुत्या अष्टा विभृतिर्गतो
क्विवहंतू रयिर्हविलक्षणं धनमीयते । त्वामभिगच्छति ॥

तमुं स्तुपु इंद्रं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं ।

यस्य दिवमतिं महा पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । स्तुपे । इंद्रं । यः । विदानः । गिर्वाहसं । गीऽभिः । यज्ञऽवृद्धं ।

यस्य । दिवः । अति । महा । पृथिव्याः । पुरुऽमायस्य । रिरिचे । महिऽत्वं ॥ २ ॥

य इंद्रो विदानः सर्वं विदानं सर्वज्ञायमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञनीय यज्ञवृद्धः यज्ञः प्रवृद्धं तमु तमेवद्र
स्तुपे । स्तुवे । पुरुमायस्य बह्वप्रज्ञस्य बहवचनस्य वा यस्यद्रस्य महित्वं माहात्म्यं दिव दिवो दुर्लोकतः ॥
पचस्यर्थे द्वितीया ॥ पृथिव्या भुलोकात्पृथा महिस्माति रिरिचे अतिरिच्यते त स्तुव इति सवधः ॥

स इत्तमोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवच्चकार ।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयंशतो न मिनन्ति स्वधावः ॥ ३ ॥

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनऽवत । चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धामं । इयंशतः । न । मिनन्ति । स्वधाऽवः ॥ ३ ॥

स इत्स एवद्रोऽवयुनमप्रज्ञान । प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः । ततन्वत्त्वेण विभीक्ष्णमाण तमोऽपकार दिवि
सूर्येण दिव्यारोपितेन देवेन वयुनवत प्रकाशवच्चकार । कृतवान् । परोऽर्धनेः प्रत्ययकृतः । हे स्वधावो वन
वन्नद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीय धामं मार्गाख्यं स्थानं । तत्रग्यान्देवानित्यर्थः । इयंशतो यद्
मिच्छतः कदा कदापि त । सर्वदेत्यर्थः । न मिनन्ति । किमपि प्राणिजात न हिमति ॥

यस्ता चकार स कुहं स्वित्द्रुः कमा जनं चरति कामुं विष्णु ।

कस्ते यज्ञी मनसे गं वराय की अके इंद्र कतमः स होता ॥ ४ ॥

यः । ता । चकार । सः । कुहं । स्वित् । इंद्रः । कं । आ जनं । चरति । कामुं । विष्णु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसे । गं । वराय । कः । अके । इंद्र । कतमः । सः । होता ॥ ४ ॥

य इंद्रस्ता तान्युक्तप्रमिदानि वृचवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इंद्रोऽयं कुहं स्वित् क्व स्वित्तंतं

कं जगं कमपि देगमा चरति कामु विभु प्रजामु वर्तत इतींद्रस्य विभुतिमहत्यात् नित्येत्तुं शक्यं । अथ प्रत्यक्ष-
स्मृतिः । हे इंद्र कः कीदृशो यज्ञस्ते तव मनसे चेतसे शं सुखकरो भवति । वराय तव वरणाय कः कीदृशो
ऽर्को मत्रः समर्था भवति । होताह्वाता तव वरणाय यः समर्था भवति स होता कर्तमश्च भवति ॥

इदा हि ते वेविपतः पुराजाः प्रत्नासं आसुः पुरुकृत्सखायः ।

ये मध्यमासं उत नूतनास उतावमस्य पुरुहूत बोधि ॥ ५ ॥

इदा । हि । ते । वेविपतः । पुराऽजाः । प्रत्नासः । आसुः । पुरुऽकृत् । सखायः ।

ये । मध्यमासः । उत । नूतनासः । उत । अवमस्य । पुरुऽहूत । बोधि ॥ ५ ॥

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा हीदानीमिव । हिग्रद् उपमार्शे-
वर्तते । वेविपतः कर्माणि प्राप्नुवतो हे पुरुहूत बहूनां कर्मणां कर्तारिंद्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः । बभुवुः ।
ये मध्यमासो मध्यमकालजा उतापि च ये नूतनासोऽत्यतना यतस्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो बभुवुः अतः कार-
णादुतापि चावमस्यार्वाचीनस्य समापि स्तोत्रं हे पुरुहूत बहूभिराहृतं त्व बोधि । बुध्यस्व ॥ ॥ ११ ॥

तं पृच्छंतोऽवरामः पराणि प्रत्ना तं इंद्र श्रुत्यानु येमुः ।

अर्चामसि वीर ब्रह्मवाहो यादेव विद्म तात्त्वा महान्तं ॥ ६ ॥

तं । पृच्छंतः । अवरामः । पराणि । प्रत्ना । ते । इंद्र । श्रुत्या । अनु । येमुः ।

अर्चामसि । वीर । ब्रह्मऽवाहः । यात् । एव । विद्म । तात् । त्वा । महान्तं ॥ ६ ॥

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मर्वह्नोयिंद्र अवरामोऽर्वाचीना मनुष्यात्ममुक्तगुणोपेतं त्वां पृच्छंतोऽर्चंतः ॥
पृच्छतिर्चंतिकर्मा ॥ पराणि प्रकृतानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि
कर्माण्यनु येमुः । अनुयमन निबधनं । स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबधुः । तथा वयमपि महान्तं प्रभुतं त्वा त्वामर्चा-
मसि । अर्चामः । स्तुमः । यादेव यात्येव कर्माणि विद्म जानीमः तात्तः कर्मभिः स्तुम इति संबंधः ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्ये महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृष्णो अप ता नुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्ये । महि । जज्ञानं । अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।

तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वज्रेण । धृष्णो इति । अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसो रक्षसां संबधि पाजः सनालक्षणं बलं हे इंद्र त्वाभि त्वामभिसुखं वि तस्ये । प्रतिष्ठति । तथा
त्वमपि महि महज्ज्ञानं प्रादुर्भवत्तद्वलमभि अभिसुखः सज सु सुष्ठु तिष्ठ । स्थिरो भव । स्थित्वा च हे धृष्णो
शत्रुणां धर्षकं तव त्वदीयेन वज्रेण ता तद्वलमप नुदस्व । अपगतं प्रेरय । क्रिधीत्यर्थः । कीदृशेन । प्रत्नेन
पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यमहायेन ॥

स तु श्रुधींद्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः ।

त्वं ह्याऽपिः प्रदिवि पितृणां शश्वद्भूय सुहव एष्टौ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधिः । इंद्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर । कारुऽधायः ।

त्वं । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितृणां । शश्वत् । बभूय । सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८ ॥

हे कारुधायः कारुणां स्तोत्राणां धारक हे, वीरेंद्र स प्रसिद्धस्यं नूतनस्येदानीतनस्य ब्रह्मण्यतो अंश
स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु क्षिप्रं श्रुधि । शृणुहि । यस्मात्कारणात् हे इन्द्र त्वमेष्टावायजनऽभिकामने वा
सति सुहवः शोभनाङ्गानः मन प्रदिवि पूर्वास्मिन्काले पितृणामगिरसामापिर्बधुः शशच्चिरकालं बभूय अमुः
तस्मात्कारणात्तदीयं स्तोत्रं श्रुधीति संबधः ॥

प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रं मरुतः कृष्यावसे नो अद्य ।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमोषधीः पर्वतांश्च ॥ ९ ॥

प्र । ऊतये । वरुणं । मित्रं । इन्द्रं । मरुतः । कृष्य । अवसे । नः । अद्य ।

प्र । पूषणं । विष्णुं । अग्निं । पुरंऽधिं । सवितारं । आपधीः । पर्वतान् । च ॥ ९ ॥

अस्यामुचि विश्वे देवाः स्तूयते । हे भरद्वाज अयेदानी वरुण रात्र्यभिमानिन च मित्रमहरभिमानिन
चंद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुद्गणाश्च नोऽस्माकमृतये तर्पणायवसे रक्षणाय च प्र कृष्य । अभिमुखीकृष्य ।
किंच पूषणमेतत्संज्ञकं च विष्णु सर्वथापिन देव च पुरंधि पुरुधिय पुरुकर्माणमग्निं च सवितार सर्वस्य प्रेरक
देवमोषधीरोऽध्यभिमानिनो देवान् पर्वताश्चाद्रीनित्यंतान् देवानस्माक तर्पणाय रक्षणाय च प्र कृष्य ।
सुत्याभिमुखीकुरु ॥

इम उ त्वा पुरुगाक प्रयज्यो जरितारो अभ्यर्चन्त्यकेः ।

श्रुधी हवमा हवतो हवानो न त्वावाँ अन्यो अमृत त्वदस्ति ॥ १० ॥

इमे । ऊं इति । त्वा । पुरुऽगाक । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो । जरितारः । अभि । अर्चन्ति । अर्कः ।

श्रुधि । हव । आ । हवतः । हवानः । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अमृत । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हे पुरुगाक बहगक्त हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेंद्र त्वा त्वाभिमे जरितारः स्तोतारोऽर्करचनीयैः स्तोत्रे
रभ्यर्चन्ति । अभिष्टवति । तथा हे अमृत अमरणशीलेंद्र हवानः स्तूयमानस्त्वमा हवतो अभिष्टवतो मम हव
स्तोत्रं श्रुधि । शृणु । किंच त्वावान् त्वत्सदृशो देवस्त्वदन्यो नास्ति ॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सृनो महसो यजत्रेः ।

ये अग्निजिह्वा ऋतसाप आमुर्ये मनुं चक्रुपरं दसाय ॥ ११ ॥

नु । मे । आ । वाचं । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः । सृनो इति । महसः । यजत्रेः ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽसापः । आमुः । ये । मनुं । चक्रुः । उपरं । दसाय ॥ ११ ॥

इयं च वैश्वदेवीत्युक्तं । हे महमः सृनो बलस्य पुत्रेंद्र विद्वान् सर्वज्ञस्य यजत्रेऽर्चनीयैर्विश्वेभिः सर्वदेवै
सह नु क्षिप्रं मे मदीया वाचः स्तुतिरूपानि वचांस्युपाभि आ याहि । आगच्छ । एवमुत्तमिन्द्र प्राचंयत
एन्द्रत्वात्पुरुस्य । ये देवा अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते । ऋतसाप ऋत यज्ञ स्युगत आमभंवति
ये च देवा दसाय शत्रुणामुपनिषणाय मनुं राजर्षिमुपर दस्युनामुपरिभव चक्रुः ऋतवतः तेः महागच्छति
पूर्वण संबधः ॥

स नो बोधि पुरेता सुगेपृत दुर्गेषु पथिकृद्धितानः ।

ये अश्रमास उरवो वहिष्ठास्तेभिर्न उद्राभि वंष्टि वाजं ॥ १२ ॥

सः । नः । बोधि । पुरः ऽएता । सु ऽगेषु । उत । दुः ऽगेषु । पथि ऽकृत् । विदानः ।
ये । अथ्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र । अभि । वैशि । वाजं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र पथिऋद्धत्सनां कर्ता विदानः, सर्वे विदान स त्वं सुगेषु मुखेन गंतव्यपुतापि च दुर्गेषु दुःखेन गतव्येषु य मांगेषु नोऽस्माकं पूरुता पूरो गता बोधि । भव ॥ बोधीति भवतलोऽमध्यमपुरुषैकवचनस्य कादमं रूपं ॥ अथ्रमासः अमरहिता उरवो महान्तो वहिष्ठा वोद्धृतमास्तव येऽद्याः संति हे इन्द्र तेभिस्तेरथैर्नोऽस्मभ्य वाजमन्नमभि वन्ति । अभिवह ॥ ॥ १२ ॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रैपुभमिन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । य एक एकादशति ॥ आभिप्रार्थिके, प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च माध्यदिनभवेन ब्राह्मणाऋषिगणस्त्रैऽहीनमुक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातमुक्तानि । तद्विदं द्वितीयं मुक्तं । मुत्रितं च । य एक इत्यस्तरमथृगः । आ० ७ ५ । इति ॥ उपह्वयः । नारुत्येकाहोऽपीदं निष्कवत्यनिविदानं । मुत्रितं च । य एक इदिति मध्यदिनः । आ० ९ ७ । इति ॥

य एक उह्वयश्चर्षणीनामिन्द्रं तं गीर्भिरभ्यर्चं अभिः ।
यः पत्यते वृषभो वृष्ण्यावान्त्वत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान ॥ १ ॥
युः । एकः । उत । हव्यः । चर्षणीनां । इन्द्रं । तं । गीः ऽभिः । अभि । अर्चं । अभिः ।
यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्यऽवान् । सत्यः । सत्वा । पुरुऽमायः । सहस्वान ॥ १ ॥

य इन्द्रश्चर्षणीना प्रजानामापत्सिक इदं एव हव्यो ज्ञातय आभिर्गीर्भिः स्मृतिरूपाभिर्वाग्भस्त्रामिन्द्रमभ्यर्चं । अभिष्टीमि । य इन्द्रः पत्यते स्मृतूनभिगच्छति । यद्वा । पत्यते लोकानामीष्ट । कीदृशः । वृषभः कामाना वर्धता वृष्ण्यावान्त्वलवान सत्योऽविमंवादी सत्वा शत्रूणां सादयता कामाना दाता वा ॥ सदेवा मनोर्तेर्वेद रूपं ॥ पुरुमायो वङ्गप्रज्ञः सहस्वानभिभवनवान तमिन्द्रमभिष्टीमीति संबंधः ॥

तमुं नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रामो अभि वाजयंतः ।
नश्नाहभं ततुरि पर्वतेषामद्रोघवाचं मतिभिः शविष्ठं ॥ २ ॥
तं । ऊं इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त । विप्रासः । अभि । वाजयंतः ।
नश्नात्ऽदाभं । ततुरि । पर्वतेऽस्यां । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । शविष्ठं ॥ २ ॥

पूर्वे प्रजा नवग्वा नवभिमीसे, सत्त्वमनुष्ठितवतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रामो विप्रा संधाविनो वाजयतो वाजमन्नं हविर्नजगामिन्द्रस्य कुर्वतः । इन्द्र वा वाजिनं वानिनं कुर्वतः ॥ तत्करोतीति णिच ॥ एवंभुता नोऽस्माकं पितरोऽगिरसस्तम् तमेवद्रे मतिभिः स्मृतिभिरभि । नुपुनुरिति शेषः । कीदृशं । नश्नाहभं ॥ नश्नतिर्गतिकर्मा ॥ अभिगच्छता शत्रूणां दमितार हिसितार ततुरि तरितार पर्वतेषां पर्वतेष्वस्यतमद्रोघवाच । अद्रोग्धवान् तिकमणीया वागाज्ञारूपा यस्य तं । शविष्ठ बलवत्तमं ॥

तमीमह इन्द्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुशोः ।
यो अस्कृधीयुरजरः स्ववान्तमा भर हरिवो मादयथ्ये ॥ ३ ॥
तं । इमहे । इन्द्रं । अस्य । रायः । पुरुऽवीरस्य । नृऽवतः । पुरुऽशोः ।
यः । अस्कृधीयुः । अजरः । स्वऽवान् । तं । आ । भर । हरिऽवः । मादयथ्ये ॥ ३ ॥

पुरुवीरस्य वज्रपुत्रपात्रयुक्तस्य नृपतः परिसृष्टकजनसहितस्य पुरुकोर्बहत्तस्य बह्वयशसो वास्य रायं इदं धनं ॥ द्वितीयार्थं पृथो ॥ तमिद्रमीमहे । याचामहे । यो रथिरस्कृधोयुगविक्रतोऽजरो जराहानिरहितः । स्वर्गान् सुखयुक्तो हे हरिवो हरिवन म्यकीयाशोपतंद्र त्व त रथिं मादयथा अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिञ्जितारं आननुः सुम्भमिदं ।

कस्ते भागः किं वयो दुध खिड्डः पुरुहूत पुरुवसोऽसुरघ्नः ॥४॥

तत् । नः । वि । वोचः । यदि । ते । पुरा । चिन्तः । जरितारः । आननुः । सुम्भं । इन्द्र ।

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुध । खिड्डः । पुरुऽहूत । पुरुवसो इति पुरुऽवसो ।

असुरऽघ्नः ॥४॥

हे इन्द्र यदि ते तव पुरा चित्पूर्वस्मिकाले जरितारः स्रोतारः सुम्भं सुखमाननुः तत्तत्सुम्भ नोऽस्माकं वि वोचः । विवृत्ति । दुध दुधेर हे खिड्डः शष्पणा खिड्डयितुं पुरुहूत हे पुरुवसो इन्द्र असुरघ्नोऽसुराणा हतुं तव यज्ञेषु को भागः कूपः । वयो हविलक्षणमन्न किं कूपः । यदि किञ्चित्तरतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुम्भं केशिंरं तं पुरुहूतमपि तत्सुम्भं लप्स्य इति विचार्य सुखप्राप्तिविलंबो ममासौढयो भवदित्यर्थः ॥

तं पृच्छन्ती वज्रहस्तं रथेष्टामिदं वेपी वक्ररी यस्य नू गीः ।

तुवियामं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिपे नष्टते तुम्भमच्छं ॥५॥

तं । पृच्छन्ती । वज्रऽहस्तं । रथेऽस्थां । इन्द्रं । वेपीं । वक्ररी । यस्यं । नु । गीः ।

तुविऽयामं । तुविऽकूर्मिं । रभःऽदां । गातुं । उपे । नष्टते । तुम्भं । अच्छं ॥५॥

पुर्वयोपालस्य इन्द्र ऋषये कामान्प्रायच्छत ततः स कामपूर्णं ऋषिराह । वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्टा रथे स्थितं तमिन्द्रं पृच्छत्यर्चयती ॥ पृच्छतिरर्चितकमा ॥ वेपी । वेपी यागादिलक्षणं कर्म । तद्वती वक्ररी गुणानां वक्रो गीरीदृशी स्मृतिर्यस्य यज्ञमानस्य भवति । कीदृशमिन्द्रं पृच्छती । तुवियामं तुवीनां वक्रना यज्ञीतार तुविकूर्मिं वक्रकर्मणं रभोदा रभसो वलस्य दातार । नु इति पुरणः । स यज्ञमानो गातुं मुपासिपे । गच्छति । किञ्च तुम्भं स्थापयितार शत्रुमन्त्राभिमुखं भवति । गच्छति ॥ ॥५॥

अया ह त्यं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन ।

अच्युता चिद्धीक्रिता स्वीजो रुजो वि दृह्णा धृपता विरष्णिन ॥६॥

अया । ह । त्यं । मायया । वावृधानं । मनःऽजुवा । स्वऽतवः । पर्वतेन ।

अच्युता । चित् । वीक्रिता । सुऽआजः । रुजः । वि । दृह्णा । धृपता । विऽरष्णिन ॥६॥

हे स्वतवः स्वभूतबलंद्र त्यं मनोजुवा मनोवक्रकृतान्ज पर्वतेन बह्वपर्वणा मकीयनायुधेन वज्रेण शतपर्वणा । अयं ० १ ० ६ । इति दर्शनात् । अयानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्वं प्रसिद्धं वृत्रं वि वृत्रं । विरष्णिनाभाञ्जीः । तथा हे स्वीजः शोभनतजो हे विरष्णिन हे महतिन्द्र त्वमच्युताच्युतानि चिद्धिनाप्ररहि तान्यपि वीक्रिता वीक्रितान्याश्रयिणीकृतानि दृह्णा दृहानि पुराणि धृपता धर्षकणं वज्रेण वि रुजः । भयवानसि ॥

तं वो धिया नथस्या गविष्टं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंसयथै ।

स नो वशदनिमानः सुवसेदो विश्वान्यति दृग्हाणि ॥७॥

तं । वः । धिया । नव्यस्या । श्विष्ठं । प्रत्नं । पत्नऽवत् । परिऽतंसयधै ।
सः । नः । वऽत् । अग्निऽमानः । सुऽवसा । इंद्रः । विश्वानि । अति । दुःऽगहानि ॥ १॥

नव्यस्या नवतरया धिया न्युत्या श्विष्ठं वनवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इंद्र तं वस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतना अयय इव परितुमयधै परितो विस्तारयितुं । अहं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः । अग्निमानोऽपरिमाणः सुवह्या शोभनवहनः स इंद्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोऽस्मभ्यमति वदत् । अतिवहतु ॥

आ जनाय दुहृणे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽंतरिक्षा ।
तपा वृषन्विश्वतः शोचिषा तान्ब्रह्मद्विषे शोचय क्षामपश्व ॥ ६ ॥
आ । जनाय । दुहृणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः । अंतरिक्षा ।
तप । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्मऽद्विषे । शोचय । क्षां । अपः । च ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं दुहृणे साधुजनानां द्रोग्धुर्जनाय जनस्य राक्षसादेः ॥ पृथ्वीं चतुर्थी ॥ पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यंतरिक्षांतरिक्षे भवानि च स्थानान्या दीपयः । आ समंतात्तापय । हे वृषन् कामानां वर्षितरिद्र त्वं विश्वतः सर्वतो विद्यमानान तान्नाक्षसादीन् शोचिषा त्वदीयया दीप्या तप । दह । किंच ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्विषे राक्षसादये । ब्रह्मद्विषं दग्धुमित्यर्थः । तां पृथिवीमपश्चातरिचं शोचय । दीपय । आप इत्यंतरिक्षनामेतत् ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेषसंदृक् ।
धिष्व वज्रं दक्षिण इंद्र हस्ते विश्वा अजुर्य दयसे वि मायाः ॥ ९ ॥
भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः । त्वेषऽसंदृक् ।
धिष्व । वज्रं । दक्षिणे । इंद्र । हस्ते । विश्वाः । अजुर्य । दयसे । वि । मायाः ॥ ९ ॥

हे त्वेषसंदृक् दीप्रदर्शनं दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राजेश्वरो भुवः । भवसि । जगतो जगमस्य पा र्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्र धिष्व । निर्धाहि । तेन च निर्हितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरी माया वि दयसे । विवाधसं ॥ दय दानहिमागततरक्षणाप्यति धातुः ॥ हे इंद्राजुर्य जर्रायतुमशर्वंद्र त्वमिति ॥

आ संयतमिंद्र णः स्वस्तिं शत्रुतृतीय वृहतीममृधां ।
यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्सुतुका नाहुषाणि ॥ १० ॥
आ । संऽयतं । इंद्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुऽतृतीय । वृहतीं । अमृधां ।
यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करः । वज्रिन् । सुऽतुका । नाहुषाणि ॥ १० ॥

हे इंद्र शत्रुतृतीय शत्रुणां तारणाय वृहती महतीममृधामहिमता संयतं संयतीं संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणं संपदं हे इंद्र नोऽस्मभ्यमा भर । वज्रिन्वज्रवज्रिद्र यया स्वस्त्या दासानि कर्महीनानि मनुष्यजाता न्यार्याणि कर्मयुक्तानि करः अकरोः । नाहुषाणि मनुष्यसंबन्धीनि । नहुषा इति मनुष्यनामेतत् । वृत्रा वृत्राणि शत्रुन सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपतान्यकरोः ॥

स नो नियुङ्क्तिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गहि प्रयज्यो ।
न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मद्यद्रिक् ॥ ११ ॥

सः। नः। नियुतऽभिः। पुरुऽहृतः। वेधः। विश्वऽवाराभिः। आ। गहि। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।
न। याः। अदेवः। धरते। न। देवः। आ। आभिः। याहि। तृयं। आ। मद्यद्रिकं ॥ ११ ॥

हे पुरुहृत हे वेधो विधातर्हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयद्र स त्व विश्ववाराभिर्विश्वरणीयाभिः संभजनी
याभिर्नियुतिरश्नेनाऽस्माना गहि। आगक्त। अदेवोऽसुरो या नियुतो यानश्चात्र वरते न वारयति देवश्च
न वरते आभिर्नियुतिस्त्वयमा, प्रिमैव मद्यद्रिकं मदभिमुखः मन आ याहि। आगक्त ॥ अद्यागमस्य द्विवचन
कादसं ॥ ॥ १४ ॥

• मुत इदिति दशर्चमष्टम मुक्त भरद्वाजस्यार्प विष्टमभेद्र। मुत इदृशत्यनुकात ॥ विपुवति निष्केवन्य इद
मुक्त। मृत्तितं च न मुत इत्त्वमप प्र पुर्वीः। आ० ८ ६। इति ॥ महावतेऽपि निष्केवन्य इदमादीनि त्रीणि
मुक्तानि। तथैव पचमारण्येकं मृत्तितं। मुत इत्त्व निमित्त, इद्र सोम इति त्रीणि। ए० आ० ५ २ २। इति ॥

मुत इत्त्वं निमित्तं इंद्र सोमे स्तोमे ब्रह्मणि शस्यमानं उक्थे।

यद्वा युक्ताभ्यां मघवन्हरिभ्यां विश्वज्ञं वाह्नीरिंद्र यासि ॥ ११ ॥

मुते। इत्। त्वं। निऽमित्तः। इंद्र। सोमे। स्तोमे। ब्रह्मणि। शस्यमाने। उक्थे।

यत्। वा। युक्ताभ्यां। मघऽवन। हरिऽभ्यां। विश्वं। वज्ञं। वाह्नीः। इंद्र। यासि ॥ ११ ॥

सोमे मुत इदभिपुत एव सति ब्रह्मणि ब्रह्मति महति स्तोमे स्तोत्र उच्चार्यमाणं वात्सुक्ये शस्यं शस्यमाने
सति हे इंद्र त्वं निमित्तो निमित्तः मन हरी संयोजयन् हे मघवन्धनवज्रिंद्र त्वं वाह्नीरिंद्रस्योर्वच स्वकीयमायुध
विश्वद्वारयन् युक्ताभ्या रथे नियुक्ताभ्या हरिभ्यामश्वभ्या यासि यद्वागक्तमीति यच्च तत्सोमऽभिपुत इति
संबंधः ॥

यद्वा दिवि पायं सुष्विमिंद्र वृचहृत्यऽवसि शूरमाता।

यद्वा दशस्य विभ्युपो अविभ्यदरंधयः शर्धत इंद्र दस्यून ॥ २ ॥

यत्। वा। दिवि। पायं। सुष्विं। इंद्र। वृचऽहृत्यं। अवसि। शूरऽमाता।

यत्। वा। दशस्य। विभ्युपः। अविभ्यत। अरंधयः। शर्धतः। इंद्र। दस्यून ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वं दिवि युक्तोके शूरमाता शूरभेटेः समजनीयं वृचहृत्यं युद्धे च पायं प्राप्तये सति मृत्तिसभिपो
तारं उजमानमवसि यद्वा रचमीति यच्च। इति समुच्चये। दशस्य यज्ञादिषु समर्थस्य विभ्युपः शत्रुभ्यो
विभ्यतो जनस्य शर्धतः संयाम उजसहमानान्दस्यनुपक्षपरितुन शत्रुन हे इद्र त्वमविभ्यद्वीतिरहितः मन
अरंधयो यद्वा वशीकरोपीरिति यच्च तत्सर्वं सोमऽभिपुत इति पूर्वण संबधः ॥ तथा चोक्तं। यद्वाह्नीरिंद्रायन्वच
हरिभ्या यासि वृचहन। यच्च रूर्त्तस मयामे नून सोममभिपुण्वतः ॥ यच्च कर्म मुदक्षस्य यजमानस्यापारयः।
वशीकरोपि ताम्स्म विभ्यते भीतिवर्जितः ॥ तत्सोमऽभिपुते स्तोत्रशस्त्रयोश्च प्रवृत्तयो। इति द्वयोऽयमेकार्थः
मुत इत्त्वमिति द्वयमिति ॥

पातां सुतमिंद्रो अस्तु सोमं प्रणेनीरुयो जरितारमृती।

कर्ता वीरायं सुष्वय उ लोकं दाता वसुं स्तुवते कीरये चित ॥ ३ ॥

पातां। सुतं। इंद्रः। अस्तु। सोमं। प्रऽनेनीः। उयः। जरितारं। ऊती।

कर्ता। वीरायं। सुष्वये। ऊं इति। लोकं। दाता। वसुं। स्तुवते। कीरये। चित ॥ ३ ॥

इंद्रः सुतमभिपुतं सोमं पातासु । पानश्रीलो भवतु ॥ तृनंतत्वात्न लोकाव्ययमिष्टेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥
कीदृशः । ऊती ऊत्या मर्गिण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षण नेतोय उन्नूर्णा वीराय यज्ञादिकर्मसु दद्याय
मुष्यथ सोमाभिपवं कुर्वते यज्ञमानाय लोकं स्थान कर्ता । दातेत्यर्थः । उ इति पादपुरणः । सुवते स्तोत्रं कुर्वते
कीरये चित ॥ चिदिति चार्थे ॥ स्तोत्रे च । कीरिरिति स्तोत्रामेतत् । वमु धनं दातासु ॥

गतेयांति सवना हरिभ्यां वभिर्वज्रं पपिः सोमं दृदिगाः ।

कर्ता वीरं नर्यं सर्ववीरं श्रोता हवं गृणतः स्तोमवाहाः ॥४॥

गता । दयंति । सवना । हरिभ्यां । वभिः । वज्रं । पपिः । सोमं । दृदिः । गाः ।

कर्ता । वीरं । नर्यं । सर्ववीरं । श्रोता । हवं । गृणतः । स्तोमवाहाः ॥४॥

इंद्रो हरिभ्यां स्वकीयाभ्यामियंति हृदयस्थानि वीणि सवना सवनानि गता गमनश्रीलो भवतु । कीदृशः ।
वज्रं स्वकीयमायुधं वभिर्भर्ता धारकः सोममभिपुतं पपिः पाता गा दृदिता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं
बहुपुत्रोपितं वीरं पुत्रं कर्ता यज्ञमानाय दाता गृणतः सुवतः स्तोत्रं संवधि हवं स्तोत्रं श्रोता श्रावकः स्तोम-
वाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः ॥

अस्मि वयं यद्वावान तद्विविष्म इंद्राय यो नः प्रदिवो अप्रस्तः ।

सुते सोमे स्तुमसि शंसदुक्थेद्राय ब्रह्म वर्धनं यथासत् ॥५॥

अस्मि । वयं । यत् । वावानं । तत् । विविष्मः । इंद्राय । यः । नः । प्रदिवः । अपः । करिति कः ।

सुते । सोमे । स्तुमसि । शंसत् । उक्था । इंद्राय । ब्रह्म । वर्धनं । यथा । असत् ॥५॥

प्रदिवः पुराणो य इंद्रो नोऽस्मदर्थमपः पीपणादिक कर्म कः करोति अयमिंद्रो यत्स्तोत्रादिकं वावान
कामयतिऽस्मा इंद्राय वयं तद्विविष्मः । व्याप्तुमः । कुर्म इत्यर्थः । सोमे सुतेऽभिपुते सति स्तुमसि । स्तुमः । इंद्राय
स्तोत्राणि कुर्मः । उक्थोक्थानि शास्त्राणि शंसत् शंसतः ॥ प्रथमावहवचनस्य लुक ॥ ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नमिंद्रा-
येंद्राय वर्धनं यथा वृद्धिकरममत स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥१५॥

ब्रह्माणि हि चकृपे वर्धनानि तावत्त इंद्र मतिभिर्विविष्मः ।

सुते सोमे सुतपाः शंतमानि रांश्या क्रियास्म वक्ष्णानि यज्ञैः ॥६॥

ब्रह्माणि । हि । चकृपे । वर्धनानि । तावत् । ते । इंद्र । मतिभिः । विविष्मः ।

सुते । सोमे । सुतपाः । शंतमानि । रांश्या । क्रियास्म । वक्ष्णानि । यज्ञैः ॥६॥

हे इंद्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकराणि चकृपे कृतवानसि
तस्मात्कारणात्तावत्तावन्ति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभिर्विविष्मः । व्याप्तुमः । वर्धनानि
स्तोत्राणि मम यथा भवयुष्यं तादृशानि कल्पितवानसीत्यर्थः । अपि च हे सुतपा अभिपुतस्य सोमस्य पातस्त्वं
शंतमानि सुवक्तृत्तमानि राश्या राश्याणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्ष्णानि वाहकानि स्तोत्राणि
क्रियासु । करवाम ॥

स नो बोधि पुरोऽशं रराणः पिबा तु सोमं गोऽञ्जीकमिंद्र ।

एदं बहिर्यज्ञमानस्य सीदोहं कृधि त्वायत उं लोकं ॥७॥

सः । नः । वोधि । पुरोऽऋणं । रराणः । पिब । तु । सोमं । गोऽञ्जिकं । इन्द्र ।
आ । इन्द्रं । बहिः । यज्ञमानस्य । सीद । उरुं । कृधि । त्वाऽयतः । ऊं इति । लोके ॥ ७ ॥

हे इन्द्र रराणो रममाणः स त्व नोऽस्मदीय पुरोडाशमितक्षण हविर्वोधि । बुध्यस्व । किञ्च गोञ्जिकं गोविकारदृष्ट्यादिभिः संस्कृतमभिपूतं सोम तु क्षिप्रं पिब । पिबः । तदर्थं च यज्ञमानस्य संबधीदुं बहिरा सीद । अभिविश । तदनंतरं त्वायतस्वामिच्छतो यज्ञमानस्य लोकं स्थानमुर्ध्वं विस्तीर्णं कृधि । कृष ॥ उ इति पुराणः ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुग्र प्र त्वा यज्ञासं इमे अश्रुवंतु ।
प्रेमे हवासः पुरुहृतमस्मे आ त्वेयं धीरवस इन्द्र यम्याः ॥ ८ ॥
सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषं । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासं । इमे । अश्रुवंतु ।
प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहृतं । अस्मे इति । आ । त्वा । इयं । धीः । अरवसे । इन्द्र । यम्याः ॥ ८ ॥

हे उग्रान्नांवलेंद्र स त्वमनु जोष कामानुगुण यथा भवति तथा मदस्व । सोदस्व ॥ हिशब्दः पादपुराणः । हिशब्दे मंदस्वत्याख्यातस्य व्यत्ययात्सर्वानुदात्तत्व ॥ इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमास्वा त्वा प्राश्रुवतु । प्राश्रुवतु । हे पुरुहृत बह्मिराहंतद्र त्वामसं अस्मदीयानीमं हवासो हवाः स्तोत्राणि प्राश्रुवतु । इय धीः स्तुतिरुत्था त्वामवसेऽस्माकं रक्षणाया यम्याः । आयचतु । नियक्तु ॥

तं वः सखायः सं यथा मुतेषु सोमेभिरीं पूणता भोजमिन्द्रं ।
कुवित्तस्मा अस्मति नो भराय न मुष्विमिन्द्रोऽवसे मृधाति ॥ ९ ॥
तं । वः । सखायः । सं । यथा । मुतेषु । सोमेभिः । इं । पूणत । भोजं । इन्द्रं ।
कुवित । तस्मिं । अस्मति । नः । भराय । न । मुष्विं । इन्द्रः । अरवसे । मृधाति ॥ ९ ॥

हे सखायः स्तोत्रागो वो यूय सोमेषु मुतेष्वभिपूतेषु सत्सु भोज दातार तममितमिन्द्र सोमेभिः सोमैर्यथा काम सं पूणत । मपुरयत । तस्मा इन्द्राय कुवित्द्रुपकरण । कुविति वृद्धनामितत् । अस्मति । अभु । किमर्थं । नोऽस्माकं भराय भरणाय पोषणाय । इन्द्रः मुष्विमभिषवणशील यज्ञमानमवसे तर्पणाय न मृधाति । न बाधते ॥

एवेदिन्द्रः मुते अस्तावि सोमे भरद्वाजेषु शयतिन्मघोनः ।
असद्यथा जरिच उत सूरिदिन्द्रो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १० ॥
एव । इत् । इन्द्रः । मुते । अस्तावि । सोमे । भरतऽवाजेषु । शयत । उत । मघोनः ।
असत् । यथा । जरिचि । उत । सूरिः । इन्द्रः । रायः । विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १० ॥

मघोनो धनवतो हविष्मतो यज्ञमानस्य वयदीश्वर इन्द्रः सोमे मुतेऽभिपूते सति भरद्वाजेषु भरद्वाजं मुख्यैवमस्तावि । स्तुतोऽभुत । इन्द्रो जरिचि स्तोत्रे सूरिः सखायं प्ररको यथासत् भवत । उतापि च विश्ववारस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायो धनस्य दाता यथा भवत तथास्तावीभिः सबधः ॥ इतिदिन्द्रं द्वय पुराण ॥ १०६ ॥ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाके शिगीति मुक्तानि । तत्र वृषा मद इति दशमं प्रथमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिपुरमिन्द्रं । बुधस्य मुक्तां ॥ विपुर्वति निकैवच्य एतत्मुक्तं । मुक्ति च । वृषा मद, प्र महिष्टाय । आ० ८६ । इति ॥

वृषा मद् इंद्रे श्लोक उक्था सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्च्यो मघवा नृभ्य उक्थेद्युष्टो राजा गिरामक्षितोतिः ॥१॥

वृषा । मद् । इंद्रे । श्लोकः । उक्था । सचा । सोमेषु । सुतऽपाः । ऋजीषी ।

अर्च्यः । मघऽवा । नृऽभ्यः । उक्थेः । युष्टः । राजा । गिरां । अक्षितऽजतिः ॥१॥

सोमेषु सोमवत्सु यागिष्विद्रे सोमपानजनितो मदी वृषा यजमानस्य कामानां वर्षको भवति । यद्वा । सर्वजनाः ऋगादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन शस्त्रेण सचा सह श्लोकः सोत्ररूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिपूतस्य सोमस्य पाता ऋजीष्युजीषं गतरसमपि सोमं न परित्यजन्मघवा धनवान स चंद्रो नृभ्यः स्तुतीनां नृभ्य उक्थेः श्लोभरर्च्योऽर्चनीयो भवति । युष्टो युक्तो कनिवासी गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इंद्रो ऽक्षितोतिर बीणरक्ष भवति ॥

ततुरिर्वीरो नर्यो विचेताः श्रोता हवै गृणत उर्वीतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुती विदथे दाति वाजं ॥२॥

ततुरिः । वीरः । नर्यः । विऽचेताः । श्रोता । हवै । गृणतः । उर्विऽजतिः ।

यसुः । शंसः । नरां । कारुऽधायाः । वाजी । स्तुतः । विदथे । दाति । वाजं ॥२॥

वाच्यन्नवाभिंद्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः मन वाजमन्नं दाति । अस्मभ्यं ददाति । कीदृश इंद्रः । ततुरिः शत्रुणां हिंसको वीरो विक्रान्तो नर्यो नरहितो विचेता विवक्तज्ञानो हवमस्मदीयं सोमं श्रोता गृणतः स्तुतः स्तोत्रजनस्योर्वीतिर्विस्तृतरक्षो वसुधामयिता नरा गृणां स्तोत्रनाना शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारुणां स्तोत्रणा धारयिता । एवमुत इंद्रो वाज ददातीति संबंधः ॥

अशो न चक्रयोः शूर बृहन्प्र ते महा रिरिचे रोदस्योः ।

वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्युत्तयो रुरुहुरिद पूर्वीः ॥३॥

अशः । न । चक्रयोः । शूर । बृहन् । प्र । ते । महा । रिरिचे । रोदस्योः ।

वृक्षस्य । नु । ते । पुरुऽहूत । वयाः । वि । उत्तयः । रुरुहुः । इंद्र । पूर्वीः ॥३॥

हे शूर विक्रान्तिद्रु बृहन् महान ते त्वदीयो महा महिमा रोदस्योर्वावापुथिव्योः प्र रिरिचे । अतिरिच्यते । यावापुथिवीभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टांतः । चक्रयोश्चक्रयोरक्षो न । रथसंबन्धको यथा चक्राभ्यां बहिर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत बृहभिराहंतद्रु त्वदीयाः पूर्वोर्वह्य उत्तयो रक्षा वि बृहन् । विशेषेण रोहति । तत्र दृष्टांतः । वृक्षस्य नु । यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहति तद्वत् ॥

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव सुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इंद्र दामन्वतो अदामानः सुदामन ॥४॥

शचीऽवतः । ते । पुरुऽशाक । शाकाः । गवांऽइव । सुतयः । संऽचरणीः ।

वत्सानां । न । तंतयः । ते । इंद्र । दामनऽवतः । अदामानः । सुदामन ॥४॥

हे पुरुशाक बृहकर्मिंद्रु शचीवतः प्रज्ञावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शाक्यः कर्माणि वा सर्वतः संचरतीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । गवामिव धनुना स्तुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिणी भवति तद्वत् । अपि च

वत्सानां न तंतयः । तंतिनाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः यत्र नियतविशाखदामभिर्वहवो वत्सा बध्यते । यथा तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हि मुदामन शोभनदानद्र तथा ते त्वदीयाः शाका दामन्वतो. बधनवतो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वयमन्वरवडाः ॥

अन्यदद्य कर्वरमन्यद् श्वोऽसंच सन्मुहुराचक्रिरिद्रः ।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषार्यो वणस्य पर्येतास्ति ॥ ५ ॥

अन्यत् । अद्य । कर्वरं । अन्यत् । ऊं इति । श्वः । असत् । च । सत् । मुहुः । आऽचक्रिः । इद्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वणस्य । परिऽणता । अस्ति ॥ ५ ॥

अयमिन्द्रोऽयस्मिन्दिवसेऽन्यत्कर्वर । कर्मनामैतत् । कर्म करोति । अन्यद् अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति । एतदेव विवियते । अमज्ञानुभमशानिपातनादिकं सत् वपेणादिकं शोभन कर्म च । यद्वा । विश्वरमो विश्वरूपस्य वधादिकंममत्कर्म लोकोपद्रवकारिणो वृत्रादिरमुरस्य वधादिकं मत्कर्म च मुहुः पुनः पुनरसाविद्र आचक्रिः कर्ता भवति । एव परस्परविलक्षणं कर्म स्वमहिम्ना पुनः पुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परंपामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः । एवविध इन्द्रोऽयस्मिन्दिने नोऽस्माकं वणस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अस्मिन्दिने रूपं ॥ मित्रोऽहरभिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽर्यः प्रेरकः सवितेते चंद्रण नियम्यमाना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयिबारः संतु । यद्वा । मित्रादयोऽप्यत्र स्वप्रधान्यनामिधीयते । मित्रादय इद्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पर्येतासु । तथा बृहद्देवतायामुक्तं । प्रोतयेऽन्यदिति त्वंतं वैश्वदेव्यावृत्ती स्मृते इति ॥ ॥ ५७ ॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिद्रानयंत यज्ञः ।

तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयंत आजिं न जग्मुर्गिवाहो अश्याः ॥ ६ ॥

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः । इद्रं । अनयंत । यज्ञः ।

तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतिभिः । वाजयंतः । आजिं । न । जग्मुः । गिवाहः । अश्याः ॥ ६ ॥

हे इद्र त्वत्पत्न्यागादादुक्थेभिरुक्थेः शस्त्रैश्चैर्हविर्मिश्रं स्तोतारः कामानातानो व्यनयत । विविध प्रापयति । तत्र दृष्टातः । पर्वतस्याद्रिः पृष्ठादपरिभागादापो न अप उदकानि यथा तद्वत् । अपि च हे गिवाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वहनीयद्र तं प्रसिद्धं त्वा त्वा वाजयतो बलिन् कर्षत । यद्वा । वाजमघ्नामिच्छतो भरद्वाजाः स्तोतार आभिः पुषोक्ताभिः सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जग्मुः । प्रापु । चिप्रगमने दृष्टातः । अथा वाहा आजि न संभ्राम यथा शीघ्रं प्रापुस्तद्वत् ॥

न यं जरति शरदो न मामा न द्याव इद्रमवकर्णयति ।

वृद्धस्य चिद्धर्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थेश्च शस्यमाना ॥ ७ ॥

न । यं । जरति । शरदः । न । मामाः । न । द्यावः । इद्रं । अवऽकर्णयति ।

वृद्धस्य । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः । उक्थेः । च । शस्यमाना ॥ ७ ॥

शरदः मवत्सरा यमिद्रं न जरति न जरयति नापवीणयति । तथा मामाश्च नापवीणयति । तथ यावो दिवसाश्च यमिद्रं नावकर्णयति हान्पीभावयति वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्यद्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिरुक्थेदीधेः स्तोत्रैरुक्थेश्च शस्त्रैश्च शस्यमाना सृयमाना सती वर्धता । प्रवृद्धा भवतु ॥

न वी॒ऋवे॑ नमते॒ न स्थि॒राय॑ न गर्धते॒ दस्यु॑जूताय॒ स्तवान् ।
 अ॒जा इ॒न्द्रस्य॑ गि॒रय॑श्चिदृष्वा गंभी॒रे चि॑द्भवति गा॒धम॑स्मे ॥ ८ ॥
 न । वी॒ऋवे॑ । नमते॒ । न । स्थि॒राय॑ । न । गर्धते॒ । दस्यु॑ऽजूताय । स्तवान् ।
 अ॒जाः । इ॒न्द्रस्य॑ । गि॒रयः॑ । चि॒त् । ऋ॒ष्वाः । गंभी॒रे । चि॒त् । भ॒वति॑ । गा॒धं । अ॒स्मे ॥ ८ ॥

स्तवानस्माभिः स्तूयमान इद्री वी॒ऋवे दृढगा॒याय॑ यजमानाय न नमते । न वशीभवति । स्थि॒राय॑ युद्धे
 ऽविवर्तिताय च न नमते । गर्धते॒ उत्सहमानाय॑ दस्युजूताय कर्मवर्जितेः प्रि॒रिताय॑ यजमानाय न वशीभवति ।
 यथापि स्तोतारो ब॒ह्वृणाः॑ सति तथापीदृ॒क्षन्भ्यो॑ दस्युर्महितभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः । अपि च ऋष्या महातो
 गिरयश्चित्यर्था अपीदृ॒क्षान्नाः॑ मुग्धनाः क्षपणीया भवति । गंभी॒रे चिदृषाधिऽपि स्थानेऽस्मा इ॒न्द्राय॑ गा॒धमव॑
 स्थान विषयो भवति ॥

गंभी॒रेण॑ न उ॒रुणा॑म॒त्रिन्प्रेषो॑ यंधि॒ सुत॑पाव॒न्वाजान् ।
 स्या ऊ॒ षु ऊ॒र्ध्व ऊ॒ती अ॒रिष॑ण्यन्॒क्तोर्व्युष्टी॑ परि॒तक॑म्यायां ॥ ९ ॥
 गंभी॒रेण॑ । नः । उ॒रुणा॑ । अ॒म॒त्रि॒न् । प्र । इ॒षः । यंधि॑ । सु॒तऽपा॒वन् । वा॒जान् ।
 स्यः । ऊ॒ इति॑ । सु । ऊ॒र्ध्वः । ऊ॒ती । अ॒रि॒ष॑ण्यन् । अ॒क्तोः । वि॒ऽउ॒ष्टीः । परि॒ऽत॑क॒म्यायां ॥ ९ ॥

हे अ॒म॒त्रि॒न् । अ॒म॒त्रं॑ वलं । तद्वन हे सु॒त॑पावन् सु॒तस्य॑ सोमस्य पा॒तरि॒न्द्रं गंभी॒रेण॑ केनापि दूरवगाहिनो
 रुणा विस्तीर्णैर्न मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽन्नानि वाजान्बलानि च प्र यंधि । प्रयच्छ । किचाक्तो रात्र्युष्टी
 विवासिऽङ्घ्रि परि॒तक॑म्यायां रात्रो हे इ॒न्द्र त्वमू॒ती अ॒स्माकं॑ रचाय हे इ॒न्द्र अ॒रि॒षण्य॑न्नहिंसस्वमूर्ध्व उ॒युक्तः॑ स्या
 ऊ॒ षु । सु॒षु ति॑ष्ठेव ॥

सच॑स्व ना॒यम॑वसे॒ अभी॑के॒ इतो॒ वा तमि॑न्द्र॒ पाहि॑ रि॒षः ।
 अ॒मा चै॒नम॑र॒ण्ये पा॑हि॒ रिषो॑ मदे॒म ग॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ १० ॥
 सच॑स्व । ना॒यं । अ॒वसे॑ । अ॒भी॒के । इ॒तः । वा । तं । इ॒न्द्र । पा॑हि॒ । रि॒षः ।
 अ॒मा । च । ए॒नं । अ॒र॒ण्ये । पा॑हि॒ । रि॒षः । मदे॑म । ग॒तऽहि॑माः । सु॒ऽवी॒राः ॥ १० ॥

हे इ॒न्द्र त्वं॑ ना॒य क॑र्मणां स्तू॒तीनां॑ च ने॒तार॑मभी॒के संया॑मिऽवसे॒ रक्ष॑णाय सच॒स्व । स॒वस्व॑ । इतो॒ वास्मा॑त्सं
 निरुष्टाञ्च रि॒षः श॒त्रोर॑मू॒तो वि॒प्ररु॑ष्टाञ्च॒त्रोश्च॑ । वाशब्दोऽनुक्तेन विवर्तितेन समुच्चयः । हे इ॒न्द्र तं॑ स्तो॒तारं
 पा॑हि । रक्ष । तथा॒मा च॑ गु॒हं च॑ । अ॒मेति॑ गु॒हना॑म । अ॒र॒ण्ये का॑र्त्तनं च रि॒षः श॒त्रोः पा॑हि । तं रक्ष । तद॒नंतरं॑
 सु॒वीराः॑ शोभनपुत्रा वय ग॒तहि॑माः ग॒तसं॑वत्सरा॒न्मदे॑म । हृष्याम ॥ ॥ १० ॥

या त ऊ॒तिरि॑रि॒त न॑वर्चं द्वितीयं सु॒क्तं भर॑द्वाजस्यार्थं चै॒ष्टुमि॑न्द्रं । तथा चानु॒क्रांतं॑ । या ते॒ नवे॑ति ॥
 पृ॒थ्वाभि॑न्नवपडहयोर्द्वितीयेऽहनीदं सु॒क्तं नि॒ष्क॑वन्मन्नि॒विज्ञानं॑ । सु॒चितं॑ च । या त ऊ॒तिर॑वमेति म॒ध्यादि॑नः
 । आ० ७ ६ । इति ॥

या ते॒ ऊ॒तिरि॑व॒मा या॑ प॒र॒मा या॑ म॒ध्यमे॑न्द्रं शु॒ष्मि॒न्नस्ति॑ ।
 ताभि॑रू॒ षु वृ॒त्रह॑त्येऽ॒वीर्न॑ ए॒भिश्च॑ वा॒जैर्म॑हान्नं उ॒य ॥ १ ॥
 या । ते । ऊ॒तिः । अ॒व॒मा । या । प॒र॒मा । या । म॒ध्य॒मा । इ॒न्द्र । शु॒ष्मि॒न् । अ॒स्ति॑ ।
 ताभिः । ऊ॒ इति॑ । सु । वृ॒त्रऽह॑त्ये । अ॒वीः । नः । ए॒भिः । च । वा॒जैः । म॑हान् । नः । उ॒य ॥ १ ॥

हे शुष्मिन् बलवन्निद्र ते त्वदीया योतिर्यु रचावमाधमास्ति । या परमोक्तुष्टान्ति । या मध्यमास्ति
ताभिरुतिभिर्वृत्रहृत्वे युद्धे नोऽस्मान् मु अत्यंतमवीः । पालय । किंच हे उयोङ्गुणं महास्वमेभिर्भाञ्जमाध-
नेर्वाञ्जरेण्य नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

आभिः स्पृधो मिथतीररिपरयन्नमित्रस्य व्यथया मन्सुमिद ।

आभिविश्वा अभियुजो विपृचीरार्याय विगोऽव तारीदांसीः ॥२॥

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिपरयन् । अमित्रस्य । व्यथय । मन्सु । इद ।

आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विपृचीः । आर्याय । विगः । अव । तारीः । दासीः ॥२॥

हे इन्द्र आभिरस्मदीयाभिः स्मृतिभिमिथतीः शत्रुभैर्यानि हिंसतीः स्पृधोऽस्मदीयाः सेना अरिपण्यत्र
हिंसन् । पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रुभैर्यं सयामादिपु विद्यमानं कोप व्यथय । नाशय । अपि चाभिः
स्मृतिभैरवाभियुजोऽभियुक्तीर्विपृचीः सर्वतो विद्यमाना दासी । कर्मणामुपलपायित्रीविश्वाः सर्वा विगः प्रजा
आर्याय यज्ञादिकर्मकृतं यजमानायाव तारीः । विनाशय ॥

इदं जामय उत येऽजामयोऽर्वाचीनासो वनुषो युयुजे ।

त्वमेपां विथुरा गवांसि जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराचः ॥३॥

इदं । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः । वनुषः । युयुजे ।

त्वं । एपां । विथुरा । गवांसि । जहि । वृष्ण्यानि । कृणुहि । पराचः ॥३॥

हे इन्द्र जामयो ज्ञातिरूपाः सनिरूपा ये शत्रवः । उतापि चाजामयो इरदंमि स्थिता ये शत्रवोऽर्वाची-
नासोऽस्मदभिमखा वनुषो हिंसतो युयुजे उद्युक्ता भवति एपामभयविधाना शत्रुणा सर्वधीनि शवाभि
बलानि विथुरा विथुराणि हीनानि त्वं कुर्वति शेषः । तथा वृष्ण्यान्येषा वीर्याणि जहि । नाशय । किंच
पराच उभयविधान शत्रुत्पराचः पराद्युत्पान कृणुहि । कुरु ॥

शूरो वा शूरं वनते शरीरिस्तनुरुचा तरुषि यत्कृष्वेति ।

तोके वा गोषु तनये यत्पु त्रि क्रंदसी उर्वरासु ब्रवेति ॥४॥

शूरः । वा । शूरं । वनते । शरीरः । तनुरुचा । तरुषि । यत् । कृष्वेति । इति ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यत् । अपऽसु । त्रि । क्रंदसी । इति । उर्वरासु । ब्रवेति । इति ॥४॥

हे इन्द्र शूरस्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीररंगः शूरः वा वीरमपि वनते । इति । विलयमपीत्यस्यार्थं वनते ।
यत्ना । वलनेन विकल्पाभिधायकेनाशूरो वा त्वदनुगृहीतः सन शूर वनते । क्रदा वनत इत्यतदाह । तनुरुचा
शरीररंग शोभमानो परस्परविरोधिनी तरुषि युद्धे यद्यदा कृष्वेति संशयं कुर्वति । यद्यदा च तोके वा
पुत्रनिमित्तं वा गोषु निमित्तभूतासु वा तनये पात्रे निमित्तभूते वापुदकेषु निमित्तेषु उर्वरासु सर्वमस्याह्वानं
भूमिषु निमित्तसु क्रंदसी क्रंदमानावाक्रोशती वि ब्रवेति विवदति । हे इन्द्र पुत्रादिनाभयस्यदनुगृहीतस्य
भवतीत्यर्थः ॥

नहि त्वा शूरो न तुरो म धृष्णुर्न त्वा योधी मेत्यमानो युयोध ।

इदं नकिष्ठा प्रत्यस्त्येषां विश्वा जातांन्यभ्यसि तानि ॥५॥

नहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णुः । न । त्वा । योधः । मन्यमानः । युयोध ।
इंद्र । नकिः । त्वा । प्रति । अस्ति । एषां । विश्वा । जातानि । अभि । असि । तानि ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वा त्वया मह शूरो विक्रान्तजनो नहि युयोध । न युध्यते । तथा तुरोऽस्येषां शत्रुणां हिंसको
ऽतस्त्वया न युयोध । धृष्णुर्धर्षको न युयोध । मन्यमानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भट्स्त्वा त्वया न युयोध । हे
इंद्र एषा शूरादीनां मध्ये कथन् त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति । प्रतिनिधिर्नास्ति । विश्वा विश्वानि जातानि
पादुभूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि । अभिभवसि ॥ ॥ १९ ॥

स पत्यत उभयोर्नृम्णमयोर्दो वेधसः समिथे हवन्ते ।

वृत्रे वा मही नृवति श्ये वा व्यचस्वन्ता यदि वितन्तसेते ॥ ६ ॥

सः । पत्यते । उभयोः । नृम्णं । अयोः । यदि । वेधसः । संऽड्ये । हवन्ते ।

वृत्रे । वा । महः । नृऽवति । श्ये । वा । व्यचस्वन्ता । यदि । वितन्तसेते इति ॥ ६ ॥

अयोरनयोर्नृभयोर्मध्ये स जनो नृम्णं धनं पत्यते । इंष्टे । कयोर्मध्ये क इंष्ट इत्येतद्भयमाह । यदि यस्य
जनस्य । यदीति निपातो यस्यार्थे वर्तते । समिथे यज्ञ वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवन्ते इंद्रं नृवन्ति
स इंष्ट इति संबन्धः । मही महति प्रभूते वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्ते क्षये वा
गृहनिमित्ते वा व्यचस्वन्ता यदि यां जनो । यदीति यावित्यर्थे वर्तते । वितन्तसेते वियुध्यन्ते तयोर्मध्य इति
संबन्धः ॥ तमेरूपक्षयकर्मणो विपूर्वाद्धितसेते इति भवति । यद्वा । तंतस इति धातुः कंडादिषु पठ्यते तस्मादिद
रूपमिति ॥

अध स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्र चातोत भवा वरुता ।

अस्माकासो ये नृतमासो अर्ये इंद्रं सूरयो दधिरे पुरो नः ॥ ७ ॥

अध । स्म । ते । चर्षणयः । यत् । एजानि । इंद्रं । चाता । उत । भव । वरुता ।

अस्माकासः । ये । नृऽतमासः । अर्यः । इंद्रं । सूरयः । दधिरे । पुरः । नः ॥ ७ ॥

अध स्मापि च हे इंद्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषा यदेजान एजियुर्भोत्या कपियुः त्वं तेषां चाता पालको
भव । उतापि च वरुता संभक्ता भव । अस्माकासोऽस्मदीया नृतमासो नेतुमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्षो
ऽरयो । प्रापयितार इत्यर्थः । तेषां चाता भव । हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरो दधिरे पुरश्चकिर
तेषां च चाता भवति ॥

माकसेधेषु माहंश्यामिष्टाविद्रस्य वृत्रघ्नो यान्त्वा । मुञ्चितं च । अनु ते दायि मह इंद्रियाय विश्वकर्मन्ह-
विषा वावृधानः । आ० २. १८ । इति ॥ अनुकीनाभ्येकाहं निष्कवन्त्य एषेव मुक्तमुखीया । मुञ्चितं च । अनु ते
दायि मह इंद्रियाय कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति हे । आ० ९. ५. । इति ॥

अनु ते दायि मह इंद्रियाय सचा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।

अनु शचमनु सही यज्ञचेद्रं देवेभिरनु ते नृषत्ये ॥ ८ ॥

अनु । ते । दायि । महे । इंद्रियाय । सचा । ते । विश्वं । अनु । वृत्रऽहत्ये ।

अनु । शचं । अनु । सहः । यज्ञच । इंद्रं । देवेभिः । अनु । ते । नृऽसत्ये ॥ ८ ॥

हे इंद्र महे महति ते तुभ्यमिंद्रियायैश्वर्यार्थगनु दायि । अन्वदायि । अनुदीयते स्म । वृत्रहत्ये वृत्रवधे

निमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्त्वं सत्यमनु दायि । किं किमनु दायीति तद्भवमाह । येन विश्वं विभक्तिं तत्तच्च वल्लमनु दायि । येन शत्रून्भिभवति तद्गुणविशिष्टं सद्बो बलमनु दायि । हे यज्ञ च यज्ञनीन्द्र ते तुभ्यं नृपस्य युद्धं देवभिः सर्वदेवैर्वरतस्त्वमनु दायि ॥

एवा नृः स्पृधः समञ्जा समत्स्विन्द्रं रारंधि मिथतीरदेवीः ।

विद्याम वस्तोरचमा गृणन्ती भरद्वाजा उत ते इन्द्र नूनं ॥९॥

एव । नृः । स्पृधः । सं । अञ्ज । समतऽसु । इन्द्र । रारंधि । मिथतीः । अदेवीः ।

विद्याम । वस्तोः । अचमा । गृणन्तीः । भरत्ऽवाजाः । उत । ते । इन्द्र । नूनं ॥९॥

हे इन्द्र एवेवं मृतमत्वं नोऽस्मदीयाः स्पृधः शत्रुमनाः समस्तु मयापि समञ्जं । शत्रुवधार्थं प्रेरय । किञ्च मिथतीर्हिसतीरदेवीरामुरीः मेना रारंधि । अस्मदर्थं वशीकृत । उतापि च हे इन्द्र ते गुणतस्त्वा मृततो भरद्वाजा वयमवसात्तन सह वस्तोर्वात्मस्य । निवासमित्यर्थः । नूनमवश्यं विद्याम । लभमहि ॥ ॥१०॥

शुधी न इद्रेत्यष्टर्चं तृतीयं मूक्तं भरद्वाजस्यार्थं चैष्टुर्भेदं । तथा चानुकस्यति । शुधी नोऽर्थावति । विनि योर्गोः क्तिकः ॥

शुधी न इन्द्र ह्ययामसि त्वा महो वाजस्य सातो ववृषाणाः ।

सं यद्विशोऽयंत शूरमाता उग्रं नोऽवः पार्ये अहन्दाः ॥१॥

शुधि । नृः । इन्द्र । ह्ययामसि । त्वा । महः । वाजस्य । सातो । ववृषाणाः ।

सं । यत् । विशः । अयंत । शूरऽमातो । उग्रं । नृः । अवः । पार्ये । अहन । दाः ॥१॥

हे इन्द्र ववृषाणाः सोमस्त्वा मिचतो वयं स्तोतारो महो महतो वाजस्यास्य सातो लाभार्थं ता त्वा ह्ययामसि । आह्वयामः । हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं तदाहानं शुधि । शुणु । यद्यदा विशो जनाः शूरमातो युद्धं समयत संगच्छत तदा पार्येऽतिमऽहन्नहनं दिवसे नोऽस्मभ्यमयमङ्गणमवो रक्षणं दाः । अदाः । प्रयच्छ ॥

त्वां वाजी हवते वाजिनेयो महो वाजस्य गध्यस्य सातो ।

त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं तरुचं त्वां चष्टे मुष्टिहा गोपु युध्यन् ॥२॥

त्वां । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य । गध्यस्य । सातो ।

त्वां । वृत्रेषु । इन्द्र । सत्ऽपतिं । तरुचं । त्वां । चष्टे । मुष्टिऽहा । गोपु । युध्यन् ॥२॥

वाजी हवित्त्वणात्वाजिनेयो वाजिन्याः पृत्रो भरद्वाजो हे इन्द्र त्वा गध्यस्य सर्वः प्राणस्य महो महतो वाजस्यास्य सातो लाभं निमित्ते हवते । स्तोति । अपि च हे इन्द्र सत्पतिं मज्जनानां पालकं तत्र च दृजनानां तारकं त्वा वृत्रेषुपट्टेषु निमित्तेषु भरद्वाजो हवते । मुष्टिहा मुष्टिवलेन शत्रुणां हता गोपु निमित्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजत्वा चष्टे । पश्यति । प्रतिपालयते ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातो त्वं कुत्साय शुष्णां दाशुषे वक् ।

त्वं शिरो अमर्मणः पराहन्नतिषिग्वायं शंस्यं करिष्यन् ॥३॥

त्वं । कविं । चोदयः । अर्कऽसातो । त्वं । कुत्साय । शुष्णां । दाशुषे । वक् ।

त्वं । शिरः । अमर्मणः । परां । अहनं । अतिषिऽग्वायं । शंस्यं । करिष्यन् ॥३॥

हे इन्द्र त्वमर्कसातावज्ञनाभार्थं कविं भार्गवमुपि चोदयः । अचोदयः । प्रिरय । किंच हे इन्द्र त्वं दागुपि हविर्देत्तवते कृत्वाय गुणममुर लके । कृदितवानसि ॥ वर्गिति वृणक्तं कृदनार्थस्य लुङि रूपं ॥ तथा त्वमति-
थिखायातिथीनामभिर्गवे दिवोदासाय ग्रंस्य सुखं सुखं करिष्यन् अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्वमानस्य
शवरस्य शिरः शीर्षं पराहन । अवधीः ॥

त्वं रथं प्र भरि योधमृष्वमाचो युध्यंतं वृषभं दगंशुं ।

त्वं तुर्यं वेतसवे सचाहन्त्वं तुजिं गृणंतंमिद्र तूतोः ॥ ४ ॥

त्वं । रथं । प्र । भरः । योधं । ऋष्वं । आवः । युध्यंतं । वृषभं । दगंशुं ।

त्वं । तुर्यं । वेतसवे । सचा । अहन । त्वं । तुजिं । गृणंतं । इन्द्र । तूतोरिति तूतोः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योध युद्धसाधनमृष्व महांतं रथं प्र भरः । प्रापयः । अपि च युध्यंतं
शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वत दगयु दग दिवसा युध्यतो यस्य गतास्तं वृषभमेतदाख्यं राजानमावः । युद्धादपीपलः ।
किंच त्वं वेतसव एतन्नाम्न राज्ञे सचा सहायभुतः मन तुर्यममुरमहन । हतवानसि । वेतमुनाम कश्चिदमुरः ।
अत्र तस्मादन्योऽसावुच्यते । यद्वा । वेतसव इति तृतीयार्थं चतुर्थी । वेतमुनामुरण सहित तुर्य हतवानसि ।
तथा च मंत्रांतरं श्रूयते । अह पितव वेतभूरभिष्टथे तुर्यं कृत्वाय स्मदिभ च रंधयं । ऋक्० १०. ४०. ४. इति ।
हे इन्द्र त्वं गृणंतं त्वा सुवत तुजिमेतदाख्यं राजानं तूतोः । अवधेयः ॥

त्वं तदुक्थमिद्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहसा शूर दधिं ।

अत्र गिरेदासं शंवरं हन्नाचो दिवोदासं चित्राभिच्छती ॥ ५ ॥

त्वं । तत् । उक्थं । इन्द्र । बर्हणा । करिति कः । प्र । यत् । शता । सहसा । शूर । दधिं ।

अत्र । गिरेः । दासं । शंवरं । हन । प्र । आवः । दिवः । दासं । चित्राभिः । ऊती ॥ ५ ॥

हे इन्द्र बर्हणा बर्हणः शत्रूणां हिंसकस्यमुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः । अकरोः । किं तत्कर्मलुच्यते । हे शूर
वीरंन्द्र त्वं शता शतानि सहसा सहस्राणि च शवरस्यानुचरान भटान्य दधिं । विदारितवानसि । तथा च
निगमांतरं । अध्वर्यवो यः शतं शंवरस्य । ऋक्० १. १४. ६. इति । तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणामुपज्ञपयितार
गिरिः पर्वतान्निगतं शवरममुरमव हन । अवावधीः । तथापि श्रूयते । यः शंवरं पर्वतेषु क्षियंतं । ऋक्०
१. १०. ११. इति । किंच चित्राभिर्विचित्राभिच्छती ऊतिभी रक्षाभिर्दिवोदासं राजानं प्रावः । प्रकपेण पाल-
यमि स्म ॥ ॥ ११ ॥

त्वं अद्वाभिर्मदमानः सोमिदभीतये चुमुरिमिद्र सिष्वप ।

त्वं रजिं पिठीनसे दगस्यन्पष्टिं सहसा शच्या सचाहन ॥ ६ ॥

त्वं । अद्वाभिः । मंदमानः । सोमिः । दभीतये । चुमुरिं । इन्द्र । सिष्वप ।

त्वं । रजिं । पिठीनसे । दगस्यन् । पष्टिं । सहसा । शच्या । सचा । अहन ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अद्वाभिः अद्वापुरःसरमादरातिशयिनानुष्ठितिः कर्मभिर्मदमानो मोदमानः । यच्छ्रुत्या युक्तं कर्म
तत्सारवद्भवति । तथा च श्रूयते । यदेव विषया करोति अद्वयोपनिपदा तदेव वीर्यवन्तरं भवति । का० उ०
१. १. १०. इति । सोमिश्च मंदमानत्वं दभीतये एतन्नामकाय राजर्षये चुमुरिमेतदाख्यममुरं सिष्वप ।
अम्वापयः । अवधीरित्यर्थः । किंच हे इन्द्र त्वं पिठीनसे एतन्नामकाय रजिमेतदाख्यां कन्यां वा राज्यं वा
दगस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रक्षया पष्टिं पष्टिसंख्याकानि सहसा भटानां सहस्राणि सचा सह युगपदेवाहन ।
अवधीः ॥

अहं च न तस्मिन्भिरानश्यां तव ज्ञायं इंद्रं सुस्रमीजः ।

त्वया यत्सर्वं सधवीर वीरास्त्रिवरुथेन नहुंषां गविष्ठ ॥ १ ॥

अहं च न । तत् । स्मृतिः । अज्ञानश्यां । तव । ज्ञायं । इंद्रं । सुस्रं । ओजः ।

त्वया । यत् । सर्वं । सधवीर । वीराः । त्रिवरुथेन । नहुंषां । गविष्ठ ॥ १ ॥

हे सधवीर वीरः सहितं गविष्ठं बलवत्तमं वीराः स्तोतारमित्युक्थेन । वीरिणं वरुथान्यावरकारिणं भुवनानि यस्य तेन । नहुंषां गवुणां वधकेन त्वया दत्तं यत्सुस्रं सुस्रमीजो धनं च सधवंतं भुवति हे इंद्र तव त्वया दत्तं ज्ञायं स्मृतिगथेन प्रशस्य तस्मिन्समीजोऽहं चनाहमपि भरद्वाजो स्मृतिभ्रमं दीर्घः स्तोत्रभिः सहा नश्यामि । प्रामुष्या ॥

वयं ते अस्यामिंद्रं द्युस्रहंतो सखायः स्याम महिन् प्रेषाः ।

प्रातर्दनिः शत्रुश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृत्राणां मनये धनानां ॥ ६ ॥

वयं । ते । अस्यां । इंद्रं । द्युस्रहंतो । सखायः । स्याम । महिन् । प्रेषाः ।

प्रातर्दनिः । शत्रुश्रीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने । वृत्राणां । मनये । धनानां ॥ ६ ॥

हे महिन् पुत्रनीयं इंद्रं ते त्वदर्थं सखायः स्तोतारो वयमस्या द्युस्रहतावस्मिन्वर्तनमिन्ते स्तोत्रं प्रेषां अति-
शयिनं प्रियाः स्याम । भवंम । प्रातर्दनिः । प्रातर्दनी नाम राजा । तस्य पुत्रः शत्रुश्रीरिति नामको मम यात्यो
राजा श्रेष्ठोऽस्तु । सर्वेषामुत्कृष्टो भवतु । किमर्थं । वृत्राणां गवुणां घने वधाय च धनानां वमुना मनये
संभ्रजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबधः ॥ ॥ २० ॥

किमस्य मद इत्युत्तरं चतुर्थं मूक्तं भरद्वाजस्यार्थं । अनुकृतं च । किमस्यात्या चायमानस्याभ्यावर्तिनो
दानमृतिः । भरद्वाज ऋषिः । विदुष उदः । अत्यायाम् दानमृतिरूपत्वाया तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव
देवता ॥ विनियोगो निर्गमकः ॥

किमस्य मदे किमस्य पीताविंद्रः किमस्य सख्ये चकार ।

रणां वा ये निपदि किं ते अस्य पुरा विविदे किमु नृतनामः ॥ १ ॥

किं । अस्य । मदे । किं । ऊं इति । अस्य । पीता । इंद्रः । किं । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणां । वा । ये । निः । सदि । किं । ते । अस्य । पुरा । विविदे । किं । ऊं इति । नृतनामः ॥ १ ॥

भरद्वाज ऋषिः फलवन्नुवनामहिणः सन् अनथद्रमाक्षिपति । अस्य सोमस्य मदे सतोऽद्रः किं चकार ।
कृतवान् । किमु किचास्य सोमस्य पीतो पाने मतिं किं चकार । अस्य सोमस्य मध्ये सखित्वे किं चकार । पा
नात्पूर्वमिंद्रः सोमिनं सह वसतीत्यर्थः । अस्य सोमस्य निपदि गृहे रणा वा ये स्तोतारश्च मतिं ते स्तोतारः पुरा
पूर्वं हे इंद्र ते त्वत्तः किं विविदे । किं निर्भरं । नृतनामो नृतना इदानीतनाः स्तोतारश्च किमु निर्भरं ॥

सदस्य मदे सदस्य पीताविंद्रः सदस्य सख्ये चकार ।

रणां वा ये निपदि सत्ते अस्य पुरा विविदे सद नृतनामः ॥ २ ॥

सत् । अस्य । मदे । सत् । ऊं इति । अस्य । पीता । इंद्रः । सत् । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणां । वा । ये । निः । सदि । सत् । ते । अस्यं । पुरा । विविदे । सत् । ऊं इति । नृतनामः ॥ २ ॥

एवमालिप्त इन्द्रस्तस्या ऋषय ईप्सितं धनं प्रददी । तदनंतरमृषिरिन्द्रमकाशात्संपुर्णकामः सन् पुरा यान्युपालंभप्रतिपादकानि वाक्यान्बुधोचदानीं तानि निराकरोति । इन्द्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सोमस्य पीतां पाने सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सख्ये सत् शुभं चकार । ये रणा वा स्तोता रथं ते निरपादं गृहे । यज्ञगृह इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इन्द्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म विविद्रे । लभिर । नूतनास इदानीतनाः स्तोतारः सद्दु शुभमव कर्म लभिर ॥

नहि नु ते महिमनः समस्य न मघवन्मघवत्त्वस्य विद्म ।

न राधसोराधसो नूतनस्येद्र नकिर्देदृश इन्द्रियं ते ॥३॥

नहि । नु । ते । महिमनः । समस्य । न । मघऽवन । मघवत्ऽत्वस्य । विद्म ।

न । राधसःऽराधसः । नूतनस्य । इन्द्र । नकिः । दृदृशे । इन्द्रियं । ते ॥३॥

हे मघवन्मघवतिन्द्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिमनो महिमनं नहि विद्म । वयं न जानीमः ॥ नृशब्दः पुरणः ॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः । नूतनस्य नृत्यस्य राधसो राधमस्त्वदीयं सर्वं धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थं पठो ॥ हे इन्द्र ते त्वदीयमिन्द्रियं सामर्थ्यं नकिर्देदृश । केनापि न दृश्यते ॥

एतस्यत्तं इन्द्रियमचेति येनावधीर्वरशिखस्य शेषः ।

वज्रस्य यत्ते निहतस्य शुष्मात्स्वनाच्चिदिन्द्र परमो ददार ॥४॥

एतत् । त्यत् । ते । इन्द्रियं । अचेति । येन । अवधीः । वरऽशिखस्य । शेषः ।

वज्रस्य । यत् । ते । निऽहतस्य । शुष्मात् । स्वनात् । चित् । इन्द्र । परमः । ददार ॥४॥

हे इन्द्र येन वीर्येण वरशिखस्य । वरशिखो नाम कश्चिदमुरः । तस्य शेषः शेषांश्च पुत्रान् । शेष इत्यपत्यं नामितम् । अवधीः अहिंसोः ते त्वदीयमेतत्त्यत्तदिन्द्रियं वीर्यमचेति । अस्माभिरज्ञायि । हे इन्द्र यद्यस्मात्कुष्माद्वृत्तात्निहतस्य प्रिरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्चित् ध्वनेरेव परमो वरशिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याधिक्येनोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददार अदीर्यते ॥

वधीदिन्द्रो वरशिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिने चायमानाय शिष्टान् ।

वृचीवतो यद्हरियूपीयायां हन्पूर्वं अर्थं भियसापरो दर्त् ॥५॥

वधीत् । इन्द्रः । वरऽशिखस्य । शेषः । अभिऽआवर्तिने । चायमानाय । शिष्टान् ।

वृचीवतः । यत् । हरिऽयूपीयायां । हन । पूर्वं । अर्थं । भियसा । अपरः । दर्त् ॥५॥

पूर्वाक्रमेवार्थमनया विवृणोति । अयमिन्द्र शायमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रायाभ्यावर्तिने एतन्नामकाय राज्ञे शिष्टान् ईप्सितान् वसुनि प्रयच्छन् वरशिखस्यामुरस्य शेषः पुत्रान्वधीत् । अवधीत् । अहिंसीत् । वरशिखस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते । यद्यदायमिन्द्रो हरियूपीयायां । हरियूपीया नाम काचिन्नदी काचिन्नगरी वा । तस्या पूर्वंऽर्थं प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरशिखस्य कुलोत्पन्नः पूर्वं । तन्नोवज्रात्वरशिखस्य पुत्रान् हन अवधीत् तदापरोऽपरभागे स्थितो वरशिखस्य श्रेष्ठः पुत्रो भियसा भीत्या दर्त् । दीर्घोऽभुत् ॥ ॥२३॥

त्रिंशच्छतं वर्मिणं इन्द्र साकं यथावत्यां पुरुहूत अवस्था ।

वृचीवतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिन्दानी न्यर्थान्यायन् ॥६॥

विंशत्तः। वर्मिणः। इन्द्र। साकं। यव्याऽवत्यां। पुरुऽहत। श्रवस्या।
वृचीवतः। शर्वै। पत्यमानाः। पात्रा। भिन्दानाः। निऽअथानि। आयन ॥ ६ ॥

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुऽहत वज्रभिराहतद्र श्रवस्या श्रवस्यया । श्रवोऽन्न यगो वा । तद्वाक्या युद्धं त्वा जित्वात्तं प्राप्नुयाम यगो वा प्राप्नुयामिति कामयमानाः शर्वै हिमार्थं । त्वं हिमितु मित्यर्थः । पत्यमाना अभिपततोऽभिव्यक्तः पात्रा पात्राणि यज्ञमाधनानि भिन्दाना भिन्दतो वर्मिणः कवच भुतस्त्रिगुणतः विंशत्तमस्याका वृचीवतो वरशिखस्य पुत्राः साकं युगपदेव यथावत्या पुर्वोक्ताया हरियूपीयाया न्यर्थान्यर्थगुन्याभ्यायन । अगच्छन् । विनाशं प्राप्सित्यर्थः ॥

यस्य गावाधरूपा सुयवस्य अंतरू पु चरतो ररिहाणा ।
स सृजयाय तुर्वगं परादावृचीवतो देववाताय शिष्टान ॥ ७ ॥
यस्य गावो अरूपा सुयवस्य इति सुऽयवस्य अंतः। ऊ इति। सु। चरतः ररिहाणा ।
स। सृजयाय। तुर्वगं। परा। अदात। वृचीवतः। देवऽवाताय। शिष्टान ॥ ७ ॥

अरूपारूपा रोचमाना सुयवस्य शोभनतणानीकृतो ररिहाणा ललिहाना पुनः पुनर्घासमाप्त्वादयतो । यद्वा । गतिविशेषं कुर्वतो । यस्यैद्रस्य संबधिनी गावावशावतवावापुथि योमंथ्येतरिजे चरतो गच्छतः ॥ ३ सु इतीमां पुरणां ॥ स इद्रः सृजयार्थतन्नामकाय राज्ञे तुर्वगं राजानं परादात । प्रददा । किं कुर्वन् । वृचीवतो वारशिखान देववाताय देववातवशोत्पन्नायाभ्यावर्तिनं राज्ञे शिष्टान वशीकुर्वन् । तथा धनानि प्रयच्छन्निति वा ॥

इयाँ अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधूमती मघवा मख्यं संराट ।
अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दृणाण्यं दक्षिणा पार्थिवानां ॥ ८ ॥
इयान । अग्ने । रथिनः । विंशतिं । गाः । वधुऽमंतः । मघऽवा । मख्यं । संऽराट् ।
अभिऽआवर्ती । चायमानः । ददाति । दृऽनगा । इयं । दक्षिणा । पार्थिवानां ॥ ८ ॥

अधुना भगवाजः तस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनं जातमग्रेयं प्रकथयति । हे अग्ने मघवा धनवान् प्रभुतदानो वा मघाट राजसूययात्री चायमानश्चयमानस्य पुत्रोऽभावत्येतदाहयो राज्ञा रथिनो रथमहितान्वधुमन्तः स्त्रीयुक्तान् इयान्मिथुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशुभ्यश्च ददाति । प्रायच्छत । पार्थिवानां पृथिवं गजस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संबधिनी ॥ पुजार्यं वज्रवचनं ॥ इयं दक्षिणा दूर्भंगा किनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥ ॥ ०४ ॥

आ गाव इत्यर्घ्यं पंचमं मुक्तं । अत्रियमनुकमणिका । आ गावो गय द्वितीयद्वी वात्यश्च पादोऽत्यानुपुप जागतसृचो द्वितीयादिरिति । भगवाज ऋषिः । इद्रो यज्ञेन इत्यायसृचो जागतः । उपदमित्यत्यानुपुप शिष्टाश्चतस्रिपुपः । कृत्स्नस्य गोदेवता द्वितीयायाः मुक्तात्यपादस्य च विकल्पेनद्वी ददता ॥ गवामुपस्थान एतत्मुक्तं । सूचितं च । आगावीथमंके । आ० गृ० २१०. ७ । इति ॥

आ गावो अगमन्तु भद्रमक्रन्तीदंतु गोष्ठे रणयत्वस्मे ।
प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिंद्राय पृथ्वीरूपसा दुहानाः ॥ ९ ॥
आ । गावः । अगमन् । उतं । भद्रं । अक्रन् । सीदंतु । गोऽस्ये । रणयंतु । अस्मे इति ।
प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः । इंद्राय । पृथ्वीः । उपसः । दुहानाः ॥ ९ ॥

गाव आगमन । अस्मदीयं गृहमागच्छन्तु । उतापि च भद्रं भजनीयं शुभमकन । कुर्वन्तु । तथा गोष्ठिऽस्मदीये गवां स्थानि मीदन्तु । उपविशन्तु । तदनंतरमक्षे अम्नामु रणयन्तु । रमन्तां । अपि चेहास्मिन् गोष्ठे पुरुषा नानावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिमहिताः पुर्वीर्वह्य इन्द्रार्थेन्द्रार्थमुपस उपःकालान प्रति दृष्टाना दोहमानाः स्युः । भवयुः ॥

इन्द्रो यज्वने पृणते च शिष्टान्युपेहदाति न स्वं मुपायति ।

भूर्याभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥२॥

इन्द्रः । यज्वने । पृणते । च । शिष्टानि । उपे । इत । ददाति । न । स्वं । मुपायति ।

भूर्यःऽभूयः । रयिं । इत् । अस्य । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये । नि । दधाति । देवऽयुं ॥२॥

इन्द्रो यज्वने यजनशीलाय पुणते च स्मृतिभिः प्रीणयिन्ने च स्तोत्रे शिञ्जति । अपिन्नतं धनं ददाति । न केवलं सक्रदेव दानमपि तु सर्वदेव्याह । उपेहदाति । उपेत्य सर्वदा ददातिव । यज्वनः स्तोत्रेषु स्वं स्वभूत धनं न मुपायति । कदाचिदपि नापहरति । अपि चास्योभयविधस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुनः पुनर्वर्धयन्नित वृद्धिं प्रापयन्नैव देवयु देवमिदमात्मन इच्छन्तं तं जनमभिन्ने शत्रुभिरभेद्ये खिल्ये । खिलमप्रतिहत स्थानं । तदेव खिल्य ॥ स्वार्थिको यत ॥ अत्यर्गुमगक्ये स्थलि नि दधाति । निजिपति । निवासयतीत्यर्थः ॥

देवीनां हविःपु न ता नगति न ता अर्वति गोदेवताया याज्यापुरीमुवाक्ये । आ० ६ १४ ॥ गोस्तोत्रेऽपि मरुत्वतीर्यानिष्कवन्त्यथोरिते मुक्तमुखीये । मुञ्चित च । न ता अर्वा रणुककाटो अश्रुते न ता नगति न दभाति तस्करः । आ० ९. ५. इति ॥

न ता नगति न दभाति तस्करो नामामामित्रो व्यथिरा दधर्षति ।

देवांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगिन्नाभिः सचते गोपतिः सह ॥३॥

न । ताः । नगति । न । दभाति । तस्करः । न । आसां । आमित्रः । व्यथिः । आ । दधर्षति ।

देवानां च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । इत् । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥३॥

ता गावो न नगति । अस्मत्सकाशात् नश्यन्तु । किंच तस्करथोरोऽपि न दभाति । अस्मदीया गा न हिस्थात । तथा मित्रोऽमित्रस्य शत्रोः संवधि व्यथिः शस्त्रमासामिमा गा ना दधर्षति । नाक्रमन्तु । गोपतिरं वभूतानां गवा स्वामी यजमानो याभिर्गोभिर्देवांश्चन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति । या गा इन्द्रार्थे ददाति च प्रयच्छति च ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगित चिरकालमेव सचते । संगच्छता ॥

न ता अर्वा रणुककाटो अश्रुते न संस्कृतत्रमुपं यन्ति ता अभि ।

उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरन्ति यज्वनः ॥४॥

न । ताः । अर्वा । रणुककाटः । अश्रुते । न । संस्कृतऽत्रं । उपं । यन्ति । ताः । अभि ।

उरुऽगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य । वि । चरन्ति । यज्वनः ॥४॥

रणुककाटो रणोः शार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ कटिभेदनकर्मा ॥ अर्वा युद्धार्थमागतोऽथो ता गा नाश्रुते । न प्राश्रुयात । तथा ता गावः संस्कृतत्र विगमनादिसंस्कार नाश्रुप यन्ति । नाभिगच्छन्तु । अपि च ता गावो यज्वनो यागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्योरुगायं विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदेशमनुद्दिश्य वि चरति । विप्रोपण गच्छन्तु ॥

गावो भगो गाव इंद्रो मे अञ्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।
 इमा या गावः स जनास इंद्र इच्छामी इदा मनसा चिदिंद्रं ॥ ५ ॥
 गावः । भगः । गावः । इंद्रः । मे । अञ्छान् । गावः । सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।
 इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इंद्रः । इच्छामि । इत् । इदा । मनसा । चित् । इंद्रं ॥ ५ ॥

गाव एव मद्य भगो धनं भवतु । इद्रश्च मे मद्यं गावो गा अञ्छान् । यच्छतु । गावः प्रथमस्य हविषा
 श्रेष्ठस्य सोमस्य भवो भक्षणं भवतु । अग्निपुत्रस्य हि सोमस्य गव्येनाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनासो जना
 इमा एवभुता या गावः संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इद्रो भवति । दधिघृतादिरूपेणद्रस्याप्यायन
 त्वात् । एवभुतमिंद्रं इदा श्रद्धायुक्तं मनसा चित् ॥ चिदित्यर्थं ॥ इच्छामीत् । कामय एव । साधनभुता
 भिर्गोभिरवभुतमिंद्रं यद्रुमिच्छामीत्यर्थः ॥

यूयं गावो मेदयथा कृणं चिदश्रीरं चिक्कृणुथा सुप्रतीकं ।
 भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचो बृहद्वो वय उच्यते सभामु ॥ ६ ॥
 यूयं । गावः । मेदयथ । कृणं । चित् । अश्रीरं । चित् । कृणुथ । सुऽप्रतीकं ।
 भद्रं । गृहं । कृणुथ । भद्रऽवाचः । बृहत् । वः । वयः । उच्यते । सभामु ॥ ६ ॥

हे गावो यूयं मेदयथ । आप्यायनं कुरुष्वत्यर्थः । तथा कृणं चित् कीणमप्यश्रीरं निदमगन्मपि सुप्रतीक
 गोभनाग कृणुथ । कृणुथ । हे भद्रवाचः कन्यागन्धस्युपता गावोऽस्मदीय गृहं भद्रं कन्याग कृणुथ । गोभिरुपेत
 कृणुथ । सभामु यागपरिपत्सु हे गावो युष्माकं बृहन्नहद्वयोऽन्नमुच्यते । सर्वदीयत इत्यर्थः ॥

प्रजावतीः सुयवसं रिशंतीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवतीः ।
 मा वः स्तेन इशत माघशंसः परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७ ॥
 प्रजाऽवतीः । सुऽयवसं । रिशंतीः । शुद्धाः । अपः । सुऽप्रपाने । पिवतीः ।
 मा । वः । स्तेनः । इशत । मा । अघऽशंसः । परि । वः । हेतिः । रुद्रस्यं । वृज्याः ॥ ७ ॥

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्साभिर्भुक्ता भवन्ति शेषः । सुयवसं शोभन्नृण रिशती रिशत्यो
 भक्षणार्थं हिंसृत्यो भवत । सुप्रपाणे सुप्तिन पातये तटाकादी शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिवतीः पिवत्यथ
 भवत । वो युष्मान स्तेनस्फुरो मशत । मशिशु । ईशरो मा भुत । तथाप्यघशंसो व्याघ्रादिः शत्रुमशत । अपि
 च वो युष्मानुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य जितरायुधं च परि वृज्याः । परित्रुणक्तु । परिहरतु ॥

उपेदमुपपचनमासु गोपूप पृच्यतां । उप ऋपभस्य रतस्युपेद तव वीर्यं ॥ ८ ॥
 उपं । इदं । उपऽपचनं । आसु । गोपुं । उपं । पृच्यतां । उपं । ऋपभस्यं । रतसि । उपं ।
 इदं । तव । वीर्यं ॥ ८ ॥

आसु गोष्विदमुपपचनमाप्यायनमुप पृच्यता । संपृच्यता । हे इद्र तव वीर्यं त्वदीयवीर्यं निमित्तं ऋपभस्य
 गवा गर्भमादधानस्य ऋपभस्य रतसीदमुपपचनमाप्यायनं । गोपुं ह्याप्यायितासु मतीपु तत्सर्वधिलीरादिह
 विद्वरिणद्र आप्यायितो भवतीत्यर्थः । उपति पुनर्वचनं पादभेदानां पुरणार्थमिति ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन । पुमथाश्रुतेरो देयाद्विद्यातीर्थमंहश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजार्थधराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपालमास्त्रज्यधुरधरंण सायणाचार्येण
 विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं चतुर्थाष्टकं पद्योऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रमिन् वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठस्य मंडलस्य तृतीयोऽनुवाकं पंच सूक्तानि व्याकृतानि । इंद्रं व इति षडृच षष्ठं सूक्तं भरद्वाजस्यार्षेः वैश्वदेवमंत्रं । अनुकस्यते च । इंद्रं पंडिति । गतो विनियोगः ॥

इंद्रं वो नरः सख्यायं सेपुर्महो यंतः सुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महामुं रावमवसे यजध्वं ॥ १ ॥

इंद्रं । वः । नरः । सख्यायं । सेपुः । महः । यंतः । सुऽमतये । चकानाः ।

महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महामुं । ऊं इति । रावं । अवसे । यजध्वं ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्माकं संबन्धिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थमिंद्रं सेपुः । परिचरति स्पृशति वा । कथमुताः । महो महाति स्तोत्राणि यंत उपयतः प्राप्तवतः । कुर्वत इत्यर्थः । तथा सुमतये । सुमतिः शोभनानुयहात्मिका तदीया बुद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानमज्ञा । चकाना इति कामयतश्चादसं रूपं ॥ यद्वा । महो महत्कर्म यंतोऽनुतिष्ठतः सुमतये सुमति शोभना स्मृति चकानाः शब्दयतः ॥ कै गे शब्द इत्यस्माच्चिटः कानाचि रूपं ॥ हि यस्माद्ब्रह्मणो वज्रपाणिर्द्रो महो महतो धनस्य दातास्ति भवति तस्माद्ब्रह्मणं रमणीयं महामुं महातमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । इतिवर्तिः पुत्रयत ॥

आ यस्मिन्हस्ते नर्या मिमिष्टुः रथे हिरण्यये रथेष्ठाः ।

आ रश्मयो गर्भस्त्योः स्थूरयो राध्वन्श्वांसो वृषणो युजानाः ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिष्टुः । आ । रथे । हिरण्यये । रथेऽस्थाः ।

आ । रश्मयः । गर्भस्त्योः । स्थूरयोः । आ । अध्वन् । अश्वांसः । वृषणः । युजानाः ॥ २ ॥

यस्मिन् इंद्रं नर्या नभ्यो हिता राय आ मिमिष्टुः आसिच्यते आपुर्यते ॥ व्यत्ययनं कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ इंद्रं कुर्वति च । हस्ते तदीये बाहो । यद्वा । एतत्समानाधिकरणमिन्द्रस्य विशेषणम् । हस्ते हतयस्मिन् इंद्र इत्यर्थः । उक्तं याम्केन । हस्तो हतः प्राशुर्हननं । नि० १ ७. । इति । यद्वा । इंद्रं यस्मिन् इंद्रं वर्तमाना राय आ मिमिष्टुः आसिच्यते आपुर्यते स्तोत्रेण । यद्यद्द्रो रथेष्ठा रथे स्थाता तत्त्वभावः मन हिरण्यये सुवर्णमथे रथ आ तिष्ठति । यद्वा । रथेष्ठा रथेऽवस्थिता रायो धनानि हिरण्यमथे रथे तिष्ठत य इंद्र आ सिच्यते अभिवर्षति । यस्य च स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्मृतयोर्गर्भस्त्योः । बाह्वनामितत । बाह्वो रश्मयोऽभीश्व आ सिच्यते आयस्यते । यस्य चाश्वानोऽश्वा वृषणः सक्तारो युवानो युजाना रथे युज्यमाना अध्वन्ध्वानि मार्गं आ मिमिष्टुः आसिच्यते आपुर्यते । आगच्छतीत्यर्थः । तमिन्द्रं स्तुम इति शेषः ॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिष्टुर्धृष्णुर्वज्री श्वसा दक्षिणावान ।

वसानो अत्कं सुरभिं दृशे कं स्वर्णं नृत्विपिरो वभृथ ॥ ३ ॥

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिष्टुः । धृष्णुः । वज्री । श्वसा । दक्षिणाऽवान ।

वसानः । अत्कं । सुरभिं । दृशे । कं । स्वः । न । नृत्वो इति । इपिरः । वभृथ ॥ ३ ॥

हे इंद्र श्रिय एश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमा मिमिष्टुः । आसिच्यति । समर्पयति ।

भरद्वाजः समर्पयति ॥ व्यत्ययेन बह्वचनं ॥ यद्वा । ते तव पादौ श्रिये श्रियतुं भवितुं द्वेः परिचरणमाभि
चति । अनुतिष्ठति । यत्त्वं शवसा बलेन धुणुः शत्रुणा धपेको वज्री वज्रवान् दक्षिणावान् । दक्षिणा स्तोत्रभ्यो
दातव्यं धनं । तद्दानं हे नृतो नंतरिद्रं स त्वं मुग्धि प्रशस्तमत्कं मततगमनशीलमाक्षीय रूपं इति संवेषा
दंगनार्थं वमान आकादयेन स्वर्गं सुयं इव इपिरो गतपणीयो वा बभूथ । भवसि । कर्मिणि पुरकः ॥

स सोमं आमिश्रतमः सुतो भृद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः ।

उद्रे नरः स्तुवंतो ब्रह्मकारा उक्थ्या गंसंतो देववाततमाः ॥४॥

सः । सोमः । आमिश्रतमः । सुतः । भृत् । यस्मिन् । पक्तिः । पच्यते । संति । धानाः ।

उद्रे । नरः । स्तुवंतः । ब्रह्मकाराः । उक्थ्या । गंसंतः । देववाततमाः ॥४॥

यः सोमो वच्यते स सोमः सुतोऽभिपूतः मन आमिश्रतम आमिसुग्येन मिश्रतमो भूत । इन्द्रणालार्थं
मगच्छते । यस्मिन् सोमिऽभिपूतं सति पक्तिः पक्तव्यः पुरोडाशादिः पच्यते । मुष्टयवा धानाः । ताश्च सति
हविरर्थं मस्तुता भवति । यस्मिन् सोमिऽभिपूतं नरो नतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लेनगमस्य कर्तार
ऋत्विज इन्द्रं स्तोत्रैः स्तुवत उक्थोक्थानि शस्त्राणि च गंसंतं उत्तारयतो देववाततमा देवानतिशयनोपगता
भवति स सोम इन्द्रेण संमिश्रितोऽभुदित्यन्वयः ॥

न ते अंतः शवसो धायस्य वि तु वावधे रोदसी महित्वा ।

आ ता सूरिः पृणति तृतुजानो यथेवाप्सु समोजमान ऊती ॥५॥

न । ते । अंतः । शवसः । धायि । अस्य । वि । तु । वावधे । रोदसी इति । महिऽत्वा ।

आ । ता । सूरिः । पृणति । तृतुजानः । यथाऽदेव । अपऽसु । संऽडे जमानः । ऊती ॥५॥

हे इन्द्र ते तवास्योक्तगुणस्य शवसो बलस्थितोऽवमानं न धायि । अत्र केवलोऽपि दधातिरवपूर्वाशो
द्रष्टव्यः । नावाधायि । अस्माभिर्नाजाधीत्यर्थः । यद्वलं रोदसी तावापृथिव्यां महित्वा महत्येन तु निप वि
वावधे । यस्माद्भलाद्वावापृथिव्यां विभीत इत्यर्थः । ता तद्वलं सूरिः स्तोता तृतुजानस्त्वरितः मन ऊती
ऊत्या तर्पकेण हविषा समोजमानः सम्यग्जन आ पृणति । आपुरयति । तत्र दृष्टातः । यथेवाप्सूदकेषु
गवा यथानीव यथा गोपालोऽपः पाययन्नद्विभर्पयति तद्वत् ॥

एवेदिंद्रः मुहव ऋष्वो अस्मृती अनृती हरिगिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरु च वृत्रा हनति नि दस्यून ॥६॥

एव । इत् । उद्रेः । सुऽहवः । ऋष्वः । अस्मृ । ऊती । अनृती । हरिऽगिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । वृत्रा । हनति । नि । दस्यून ॥६॥

एवमुक्तं प्रकरणे ऋष्वो महानिद्रः मुहवोऽस्मृ सुविनाहातयो भवतु । इदिति पुरणः । हरिगिप्रः ।
गिप्रं हन नासिकं वा । हरिबवंगं गिप्रं यस्य तादृश इन्द्र ऊती ऊत्यागमंभेनाजती अनुत्यानागमंभेन धा सत्वा
गमयिता भवति धनाना । स्वयमागतोऽनागतोऽपि स्तोत्रभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा हि जाते ।
प्रादुर्भूतोऽयमिन्द्रोऽसमात्योजा असमात्यसमानमनुपममृत्पृतरमोजो धनं यस्य तादृशः मन पुरु पृथुणा
बहनि च वृत्रा वृत्राण्यावरकाणि रथः प्रभृतीनि हनति । हिनन्तु । तथा दस्युनुपपत्तयितृन् शत्रून् हिनन्तु ॥५॥

भुय इदिति पंचचं सप्तमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्पं वैष्टर्मिन्द्रं । भुयो पंचत्यनुक्तात् ॥ अथिष्टोमि माध्यदिनमवने
ऽक्तावाकशस्य एतत्सूक्तं शंसनीयं । सूत्रितं च । उदित्वस्य रिच्यते भुय इत् । आ० प १६ । इति ॥ महाव्रतेऽपि
निष्कवन्त्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यकं सूत्रितं । भुय इद्रावृद्धं वीर्याय नृणामु त्वा । ए० आ० प १६ । इति ॥

भूय इहावृधे वीर्यायँ एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इंद्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे ॥ १ ॥

भूयः । इत् । वृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते । वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । अर्धं । इत् । अस्य । प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो भूय इव हतरमेव वावृधे । प्रवृद्धोऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीरकर्मणि वृत्रवधादीनि कर्तुं । एको मुख्योऽजुर्यो जरयितुमशक्यः स चंद्रो वसूनि धनानि दयते । स्तोत्रभ्यो ददाति । तथा दिवो बुद्धौ कात्पृथिव्या भूमश्चार्यामिन्द्रः प्र रिरिचे । अतिरिच्यते । किंचास्यद्रस्योभ रोदसी यावापृथिव्यावर्धमिदधमव प्रति । अस्यद्रस्यार्धा भागो यावापृथिव्योः प्रतिनिधमवतीत्यर्थः ॥

अथा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्यो दग्न्तो भृष्टि सन्नान्युर्विया मुक्रतुधात् ॥ २ ॥

अथ । मन्ये । बृहत् । असुर्यं । अस्य । यानि । दाधारं । नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दग्न्तः । भृत् । वि । सन्नानि । उर्विया । मुऽक्रतुः । धात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्यद्रस्य बृहन्नहदसुर्यमसुरहननकृशन् वलं मन्ये । स्तोमि ॥ मन्यतिः स्तुतिकर्मा ॥ स चंद्रो यानि कर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरा मिनाति । न कश्चिदपि हिनस्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिव दिव प्रतिदिनं वृत्रणावृत्तः सूर्यो दग्न्तो दग्न्तो भूत् । भवति । आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानित्येकं कर्म । मुक्रतुः शोभनकर्म स इन्द्रः सन्नानि भुवनान्युर्वियोर्दृग्णि विस्तीर्णानि वि धात् । व्यधात् । अकार्षीत् । इदमपर कर्म । एतदादीनि बहूनि कर्माणि कृतवानित्यर्थः ॥

अथा चिन् चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरदो गातुमिंद्र ।

नि पर्वता अन्नसदो न सेदुस्त्वया दृहानि मुक्रतो रजांसि ॥ ३ ॥

अथ । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् । आभ्यः । अरदः । गातुं । इंद्र ।

नि । पर्वताः । अन्नऽसदः । न । सेदुः । त्वया । दृहानि । मुक्रतो इति मुऽक्रतो ।

रजांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अथा चिदद्यापि नु चित्परापि तव नदीनां संबधिक तदपः तमं वर्तते । आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमरदः प्रवहनार्थं व्यलिख इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपनीणं सद्वर्तते इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो नि पदुः । निपणाः । उत्पन्नं परित्यज्य क्वचिदेव स्थानि निश्चिन्त्योपविष्टा बभूवुः । अन्नसदो न । अन्नादनीयमन्नं । तदर्थं सीदतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं निश्चिन्त्यासते तथेत्यर्थः । अतः कारणात् हे मुक्रतो शोभनकर्मिन्द्र त्वया रजांसि सर्वं लोका दृहानि दृहितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

सत्यमिन्नन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्या ज्यायान् ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णाऽवासृजो अपो अच्छा समुद्रं ॥ ४ ॥

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इंद्र । देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् ।

अहनं । अहिं । परिऽशयानं । अर्णाः । अवं । असृजः । अपः । अच्छं । समुद्रं ॥ ४ ॥

हे इंद्र त्वत्प्रमाणं तत्प्रत्यमित्प्रत्यमेव जानुते । त्वावान् त्वत्प्रदृशोऽस्यो देवो नास्ति । त्वत्प्रदृशोऽस्यो मर्त्या मनुष्योऽपि जिव विद्यते । ज्ञायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यज्ञीयते तत्प्रत्यमेवत्यर्थः । अपि च त्वमणं उदकं परिशयानं परिशुत्य शयानमहि मेघमहन । अवधीः । हत्वा च समुद्रमतरिचं जलधि वाक्काभिमुख्येनाप उदकान्यवाहजः । अवाङ्मुखतया विमृष्टवानसीत्यर्थः ॥

त्वमपो वि दुरो विपृचीरिद्रं दृहमरुजः पर्वतस्य ।

राजभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्द्यामुपामं ॥ ५ ॥

त्वं । अपः । वि । दुरः । विपृचीः । इंद्रं । दृहं । अरुजः । पर्वतस्य ।

रज्जा । अभवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्यं । जनयन् । द्यां । उपामं ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वं दुरो वृत्रेणावृता अपो विपृचीर्विधमंचल्यो यथा भवतः प्रसृता भवति तथा अरुजः । यतस्त्व पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य दृहं दृहमया बधकप्रदेशमरुजः अभाकीः । अपि च त्वं जगतः संबधिनीना चर्षणीना प्रजाना राजाभवः । अधिपतिभवांसि । किं कुर्वन् । सूर्यं याः बुलोकमुपमं च तममा प्रावृत्तमेतच्चितय साकं धुगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥

अभूरक इति पंचर्चमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्य मुहोत्रस्यार्थं । उपात्या शक्ररी गिष्टाश्रुतस्वित्पुमः । इंद्रो देवता । अनुकस्यते च । अभूरकः मुहोत्रम् चतुर्थी शक्ररीति ॥ महाव्रतस्य निष्कवन्व इदमादीन्यष्ट सुक्तानि शसनीयानि । तथा पंचमारण्यकं । अभूरको रयिपते रयीणामित्यष्टी सुक्तानि । ए० आ० ५ ७ ७ । इति ॥ पुष्यस्य पष्टेऽहनि निष्कवन्व इदं मुक्तं निर्विज्ञानं । सूचितं च । एद्रं याह्युप नः प्र घा न्वस्याभूरक इति निष्कवन्व । आ० ८ १ । इति ॥ विश्वजिति माध्यादिनेऽकावाकशब्दे साममुक्ताव्यमेतत्तमनीयं । सूचितं च । अभूरको रयिपते रयीणामिति साममुक्तानि । आ० ८ ७ ॥

अभूरको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिषा इंद्रं कृष्टीः ।

वि तोके अप्सु तनये च सूरः सवोचंत चर्षणयो विवाचः ॥ १ ॥

अभूः । एकः । रयिऽपते । रयीणां । आ । हस्तयोः । अधिषाः । इंद्रं । कृष्टीः ।

वि । तोके । अपऽसु । तनये । च । सूरः । सवोचंत । चर्षणयः । विऽवाचः ॥ १ ॥

हे रयिपते धनस्य पालकद्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणा धनाना स्वाम्यभूः । भवसि । यद्वा । रयीणा रयिपते इति संबधः । एको रयिशब्दोऽनुवादो यथा गवामसि गोपतिरक इदं । अ० ७ ७ ८ ६ । इति । तदानीमको मुख्यस्त्व भवसीति योजनीय । अपि च हे इंद्र त्वं हस्तयोरामीययोर्वाहोः कृष्टीः प्रजा आधिषाः । आधत्से । सर्वं जगत्तवाज्ञाया वतेत इत्यर्थः । किंच चर्षणयो मनुष्यानां किं पुंविऽप्यदकेषु सूरं शत्रुणा प्ररके तनये पंचेषु चैतेषु निमित्तभूतेषु सत्सु विवाचो विगिष्टाः मुनीश्वोचत । विविधं व्रवति ॥

त्वद्भिद्येद्रं पार्थिवानि विश्वाच्युता चिह्यावयन्ते रजांसि ।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृहं भयते अज्मन्ना ते ॥ २ ॥

त्वत् । भिया । इंद्रं । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् । च्यवयन्ते । रजांसि ।

द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । दृहं भयते । अज्मन् । आ । ते ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्तो भिया भयन् विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि । प्रथियन्तरिणनाम । तत्र भवानि रजांसुदकान्यच्युता चित् व्यावयितुमशक्यान्यपि व्यावयते । मेघाः प्रच्यवयति । वपंतीत्यर्थः । अपि च हे इंद्र

ते तथा अज्मन्नागमने सति यावात्तामा याषापृथिव्या पर्वतासो गिरयो वनानि वृवाश्च भयं प्राप्तुर्वति । किं बहूना विष्णु सर्वं दृक्स्थिरं प्राणिजातं भयति । विभति ॥

त्वं कुत्सेनाभि णुष्णामिन्द्राणुषं युध्य कुर्यवं गविष्टौ ।

दग्ं प्रपित्वे अथ सूर्यस्य मुपायश्चक्रमविवे रपांसि ॥३॥

त्वं । कुत्सेन । अभि । णुष्णं । इन्द्र । अणुषं । युध्य । कुर्यवं । गोऽइष्टौ ।

दग्ं । प्रऽपित्वे । अथ । सूर्यस्य । मुपायः । चक्रं । अविवेः । रपांसि ॥३॥

हे इन्द्र त्वं कुत्सेन सहाणुषं गोपयितुमशक्यं प्रवृत्तं णुष्णं सर्वस्य गोपकमेतत्संज्ञमसुरसि युध्य । अभ्य-
युध्यः । कुत्सस्य साहाय्यार्थं तनासुरेण सह युद्धं कृतवानसीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो बाणा इत्यंति
गच्छंतीति गविष्टः संग्रामः । तस्मिन्कुर्यवमेतत्संज्ञमसुरं च दग्ं । अदग्ं । हिंसितवानसि ॥ दग्ं दगल
इत्येतस्माच्छादस लोटि रूपं ॥ अधापि च प्रपित्वं प्रपतंन युद्धे सूर्यस्य चक्रं रथावयवभूतं मुपायः । अमुष्णाः ।
तदाप्रभृति सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत् । तथा चाम्नातं । सप्त युजति रथमेकचक्रं ऋग्वे० १ १६४. २ । इति ।
एतशाख्यस्य ऋषेः सूर्येण सह युद्धे तत्साहाय्यार्थमागत इन्द्रः सूर्यस्य चक्रमपहतवानित्याख्यातं । सुरश्चक्रं प्र
वृहज्जात आजमा । ऋग्वे० १ १३०. ९ । इति च निगमातर । अपि च रपांसि पापकारीणि रत्नःप्रभृतीन्विवेः ।
अस्मालोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

त्वं गतान्यव गंवरस्य पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः ।

अग्निश्चो यत्र शच्या शचीवो दिवोदासाय मुन्वते सुतक्रे भरद्वाजाय गृणते वसृनि ॥४॥

त्वं । गतानि । अव । गंवरस्य । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि । दस्योः ।

अग्निश्चोः । यत्र । शच्या । शचीऽवः । दिवःऽदासाय । मुन्वते । सुतऽक्रे । भरत्ऽवाजाय ।

गृणते । वसृनि ॥४॥

हे इन्द्र त्वं गतानि गतसंख्यानि दस्योरुपनपयितुरसुरस्य शवरस्येतत्संज्ञस्य पुरः पुरीरप्रतीनि ॥ निग
यत्ययः ॥ केनाप्यप्रतिगता अव जघंथ । अवाहन । हे शचीवः प्रजावन हे सुतक्रे अभिपूतन सोमेन कीर्तद्र यत्र
यस्मिन्काले मुन्वते सोमाभिपवं कुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रजयाग्निश्चो धनानि प्रादा गृणते सुवते भरद्वा
जाय च वसृनि प्रादाः तस्मिन्काले गांवरीः पुरोऽव जघंथत्यन्वयः ॥

स सत्यमत्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्ण भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवसोप मद्रिकप्र च श्रुत आवय चर्षणिभ्यः ॥५॥

सः । सत्यऽसत्वन । महते । रणाय । रथं । आ । तिष्ठ । तुविऽनृम्ण । भीमं ।

याहि । प्रऽपथिन । अवसा । उप । मद्रिक । प्र । च । श्रुत । आवय । चर्षणिऽभ्यः ॥५॥

हे सत्यमत्वन । मत्वाः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे तुविनृम्ण । तुवि वङ्गलं नृम्णं धनं यस्य स
तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र स त्व महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीम भयंकरमात्मीयं रथमा तिष्ठ । हे प्रपथिन
प्रकृष्टमार्गेन्द्र अवसा रक्षणं सह तिन च रथेनोप याहि आणक्त मद्रिक मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतद्र
चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्र आवय च । अस्मान् प्रख्याप्य च । सर्वा मु प्रजामु मध्येऽस्मान्प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अपुष्यति पचर्चं नवमं मुक्तं विष्णुर्मन्द्रं ॥ द्वितीये क्वादीमिकेऽहनि निष्कवन्ध एतस्मृक्तं । मुचितं च । अपुष्या
पुरुतमानि तां मु ते कीर्ति । आ० ८ ७ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवन्धेऽस्य मुक्तस्य त्रिभयोः उक्तः ॥

अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मि महे वीराय तवसे तुराय ।

विरिष्णिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तष्टां ॥१॥

अपूर्व्या । पुरुऽतमानि । अस्मि । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।

विऽरिष्णिने । वज्रिणे । शंतमानि । वचांसि । आसा । स्थविराय । तष्टां ॥१॥

अपूर्व्यापूर्याणि पूर्वैरुक्तानि नूतनानि पुरुतमानि बहूतमानि शतमानि सुखरुक्तमानि वचांसि स्मृतिरू-
पाणि वाक्यान्त्यामास्यनाम्ना इन्द्राय तजे । अतज्ज । करोमि । कीदृशाय । महे महते वीराय विविधशत्रुणां
मारथिन् तवसे तवस्विने बलवते तुराय त्वरमाणाय विरिष्णिने विरिष्णिण सृष्ट्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय
प्रबृद्धाय ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयदृजदद्रिं गृणानः ।

स्वाधीभिर्ऋकभिर्वावगान उदुसियाणाममृजन्निदानं ॥२॥

सः । मातरा । सूर्येण । कवीनां । अवासयत् । रुजत् । अद्रिं । गृणानः ।

सुऽआधीभिः । ऋकऽभिः । वावगानः । उत । उदुसियाणां । अमृजत् । निऽदानं ॥२॥

स इन्द्रो मातरा मातरा दिव च पृथिवी च कवीना कातदर्शनामगिरसामर्णाय सूर्येणावासयत् ।
प्राकाशयत् । किं कुर्वन् । अद्रिं गवामदर्शनाय बलेन स्थापित पर्वत रुजद्भजन । यद्वा । कवीनामगिरसामिति
तृतीयार्थे पृष्ठी ४ अगिराभिर्गुणानः स्तूयमान इति सवधः । अपि च स्वाधीभिः शोभनधानिकं कृमिः स्तोत्रभि
रगिराभिर्वावगानः पुनः पुनः कास्यमानः सन् उदुसियाणा बलस्य मुक्त्यैः परिभिरपहताना गवा निदान
वधनमुदसृजत् । अमोचयत् ॥

स वह्निभिर्ऋकभिर्गोषु शश्वन्मितङ्गुभिः पुरुकृत्वा जिगाय ।

पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन्दृहा रुरोज कविभिः कविः सन् ॥३॥

सः । वह्निऽभिः । ऋकऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितङ्गुभिः । पुरुऽकृत्वा । जिगाय ।

पुरः । पुरःऽहा । सखिऽभिः । सखिऽयत् । दृहाः । रुरोज । कविऽभिः । कविः । सन् ॥३॥

पुरकृत्वा बहुकर्मकृत्स इन्द्रो वह्निभिर्हविषा वोदुभिर्ऋकभिः स्तोत्रभिः शश्वत्सवदा मितङ्गुभिः सकृचित
जानुभिर्गिराभिः सह गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय । अमुरान जितवान् । जित्वा च पुरोहा पुराणा इता स
इन्द्रः सखिभिः समानव्याधिः कविभिः कातपद्भिरगिराभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इच्छन् कविः सन्
स्यमपि कातप्रज्ञो भवन दृहाः स्थिराः पुर आमुरीः पुरी रुरोज ॥

स नीव्याभिर्जरितारमुच्छा महो वाजेभिर्महद्विश्च शुष्मैः ।

पुरुवीराभिवृषभ शितीनामा गिर्वणः सुविताय प्र याहि ॥४॥

सः । नीव्याभिः । जरितारं । अच्छ । महः । वाजेभिः । महत्ऽभिः । च । शुष्मैः ।

पुरुऽवीराभिः । वृषभ । शितीनां । आ । गिर्वणः । सुविताय । प्र । याहि ॥४॥

हे वृषभ कामाना वर्षक हे गिर्वर्णा गिरा सृष्ट्या संभ्रजनीयद्र स त्व महो महद्विश्चभिर्वाजेभिर्वाजेभिर्महद्विः

शुद्धिर्बन्धुस्य सह द्वितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं स्तोतारमक्काभिमुख्येन नीत्याभिर्न्याभिर्नवतराभिः पुरु
वीराभिः पुरुणां बहूनां वीरयित्रीभिर्वडवाभिरा प्र याह । आगच्छ । किमर्थ । मुविताय शोभनाय ।
मुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

स सर्गेण शर्वसा तक्त्तो अत्यैरप इन्द्रो दक्षिणतस्तुराषाट् ।

इत्या सृजाना अनपावृदर्थं दिवेदिवे विविषुरप्रमृष्यं ॥ ५ ॥

सः । सर्गेण । शर्वसा । तक्त्तः । अत्यैः । अपः । इन्द्रः । दक्षिणतः । तुराषाट् ।

इत्या । सृजानाः । अनपऽवृत् । अर्थं । दिवेऽदिवे । विविषुः । अप्रऽमृष्यं ॥ ५ ॥

तुराषाट् तुराणां हिमकानां सोढाभिभविता स इन्द्रः सर्गेण सर्वदोषुक्तं शर्वसा बलिनात्यैरथैः सततगा
भिभिस्तजोभिषो तक्त्तः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप उदकानि विच्छजतीति शपः । इत्येत्यमनेन
प्रकारेण सृजानाः सृज्यमानास्ता आपोऽर्थं गतव्यमप्रमृष्यमन्यैरजोभ्य समुद्रे दिवे दिवे प्रतिदिनमनपावृत
अपावर्तनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविषुः । व्याप्नुवति ॥ अतस्म्यन्प्रत्ययांतस्य रूपमर्थमिति ॥ ४ ॥

य आजिष्ठ इति पंचर्षे दशमं मुक्तं शुनहोत्रस्यापं वैश्वभंन्द्र । अनुक्रम्यते च । य आजिष्ठः शुनहोत्रस्त्विति ॥
महाव्रतऽपि निष्कवन्त्य उक्तो विनियोगः ॥

५ आजिष्ठ इन्द्रं तं सु नो दा मदो वृषन्स्वभिष्टिदास्वान् ।

सौवश्व्यं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सामहृदमिचान् ॥ १ ॥

यः । आजिष्ठः । इन्द्रं । तं । सु । नः । दाः । मदः । वृषन् । सुऽअभिष्टिः । दास्वान् ।

सौवश्व्यं । यः । वनवत् । सुऽअश्वः । वृत्रा । समत्सु । सामहृत् । अमिचान् ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वां हि त्वामिव विवाचो विविधाः स्मृतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरमार्ता
शुरैः संभजनीये संयामेऽवमे रक्षणार्थं हवते । आह्वयति । किंच त्वं विप्रैर्भिर्विप्रैर्मंधाविभरंगिरोभिः सार्धं
पणीन् । वलस्यानुचरा अमुराः पणयः । तादृश्यायः । विशंपेणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्त्वोत् इत
त्वयोतो रक्षित एव सन्तिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्नमर्वाभिगता भवति ॥

त्वां हीऽद्रावसे विवाचो हवते चर्षणयः शूरमार्ता ।

त्वं विप्रैर्भिर्वि पणीं रणायस्वोत् इत्सन्तिता वाजमर्वा ॥ २ ॥

त्वां । हि । इन्द्रं । अवसे । विऽवाचः । हवते । चर्षणयः । शूरऽमार्ता ।

त्वं । विप्रैर्भिः । वि । पणीन् । अणायः । त्वाऽऊतः । इत् । सन्तिता । वाजं । अर्वा ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वां हि त्वामिव विवाचो विविधाः स्मृतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरमार्ता
शुरैः संभजनीये संयामेऽवमे रक्षणार्थं हवते । आह्वयति । किंच त्वं विप्रैर्भिर्विप्रैर्मंधाविभरंगिरोभिः सार्धं
पणीन् । वलस्यानुचरा अमुराः पणयः । तादृश्यायः । विशंपेणाशाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्त्वोत् इत
त्वयोतो रक्षित एव सन्तिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्नमर्वाभिगता भवति ॥

त्वं तां इन्द्रोभयां अमिचान्दासां वृत्राण्यार्यां च शूर ।

वधीर्वनेव सुधितेभिरक्तरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम ॥ ३ ॥

त्वं तान् । इंद्र । उभयान् । अमित्रान् । दासां । वृत्राणि । आर्यां । च । शूर ।
वधीः । वनाऽइव । मुऽधितेभिः । अर्कः । आ । पृतऽमु । दपि । नृणां । नृऽतमं ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान्, शत्रुन्वधीः । अहिनीः । के त उभयविधाः । दासोपचपयितृन्क
र्मविरोधिनो बलप्रभूतान्मुरान् ॥ मुपा मुनुगति शस आकारः ॥ आर्यायाणि कर्मानुष्ठातृन्च अष्टानि
वृत्राणावरकाणि विश्वरूपादीनि च तानुभयविधानं हे शूर त्वं इतवानित्यर्थः । नृणां नृतणा मध्ये नृतमाति
गथेन नेतरे इंद्र पृत्सं संयामेषु मुऽधितेभिः मुष्टु निहितैरर्कनात्मीयैरायुधैरा दपि । अन्यानपि शत्रुनादृणांसि ।
षिदारयसि । तत्र दृष्टातः । वनेव वनानीव । यथा वृत्रजातानि कृठारादिभिर्ऋकन्ति तद्वत् ॥

सं त्वं न इंद्राकवाभिस्वती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः ।

स्वर्पाता यद्दुयामसि त्वा युध्यंती नेमधिता पृत्सु शूर ॥ ४ ॥

सः । त्वं । नः । इंद्र । अर्कवाभिः । ऊती । सखा । विश्वऽआयुः । अविता । वृधे । भूः ।

स्वःऽमाता । यत । ह्ययामसि । त्वा । युध्यंतः । नेमऽधिता । पृतऽमु । शूर ॥ ४ ॥

हे इंद्र स तादृशस्वमकवाभिरकृमिताभिस्वती ऊतिभी रजाभिर्नोऽस्माक वृधे वधेनायाविता रजिता
भूः । भव । तथा विश्वायुः सर्वती गता त्वमस्माक सखा च भव । नेमधिता । नेमशब्दोऽर्धवाची । उक्तं च ।
त्वो नेम इत्यर्धस्य । नि० ३ २० । इति । अर्धाः कतिपयाः पुरुषा धीयत एष्विति नेमधितयः सयाभाः ।
तादृशेषु पृत्सु पृतनासु संयामेषु युध्यंती युद्धं कुर्वती वयं स्वर्पाता मः मुष्टुरणीय धन तस्य समजनार्थं हे शूर
त्वा यद्यदा ह्ययामसि आह्वयामः तदानो त्वमविता सखा च भवत्यर्थः ॥

नूनं न इंद्रापरायं च स्या भवां मृच्छीक उत नो अभिष्टो ।

इत्थ्या गृणंतो महिनस्य शर्मन्दि वि ष्याम पार्यं गोपतमाः ॥ ५ ॥

नूनं । नः । इंद्र । अपरायं । च । स्याः । भव । मृच्छीकः । उत । नः । अभिष्टो ।

इत्थ्या । गृणंतः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि । स्याम । पार्यं । गोमऽतमाः ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वं नूनमय नोऽस्माक स्याः । अग्नीदीयो गव । अपरायं चापरस्मितन्यामितपि कानिऽस्मदीयो
भव । उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टावभिगमने सति मृच्छीकः मुपयिता भव । इत्यथमनेन प्रकारेण गृणंतो
स्त्वंतो इय गोपतमा महिनस्य महतस्त्व सर्वधिनि दिवि योतमाने पार्यं इत्यस्य पारके शर्मन् शर्मणि मुऽ
स्याम । वर्तमाना भवम् ॥ ५ ॥

सं च त्वे जग्मुरिति षचर्चसिकादश मुक्तं पुनदोवस्यार्थं । स च त्वे इत्यनुकात ॥ तृतीये कादोमिके
ऽहनीदमादिके द्वे मुक्ते । सूचितं च । सं च त्वे जग्मुरिति मुक्ते । आ० ८ ७ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवन्य
उक्तो विनियोगः ॥

सं च त्वे जग्मुरिति इंद्रं पृथीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीपाः ।

पुरा नूनं च स्तुतय ऋषीणां पस्पृध इंद्रं अथ्यक्याका ॥ ६ ॥

सं । च । त्वे इति । जग्मुः । गिरः । इंद्र । पृथीः । वि । चो । त्वत । यंति । विऽभ्वः । मनीपाः ।

पुरा । नूनं । च । स्तुतयः । ऋषीणां । पस्पृध । इंद्रं । अथ्यं । उकथऽअका ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं त्वयि पूर्वोर्वह्यो गिरः स्मृतयश्च सं जग्मुः । संगच्छंति । त्वत्त्वत्तो विभवो विभवो विस्मृता मनीषाः स्तोत्राणां स्मृतयश्च वि यंति । विविधं निर्गच्छंति । शेषः परोक्षकृतः । पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतोद्गियाथंद्गिनां भरद्वाजादीनां स्मृतयः स्तोत्राणीद्गिऽध्यधिकं पस्पधं । अस्यर्धत । अहमहमिक-यद्गस्य स्मत्वेन त्वरिता बभूवुरित्यर्थः । तथोक्थाका । उक्थ शब्दं । तद्गुपाण्यकाण्यचनसाधनानि स्तोत्राणि च पस्पधं । अस्यर्धत ॥

पुरुहृतो यः पुरुगृत्तं ऋभ्वाँ एकंः पुरुप्रणस्तो अस्ति यज्ञैः ।

रथा न महे श्वसं युजानोऽस्माभिरिदो अनुमाद्यो भूत ॥ २ ॥

पुरुऽहृतः । यः । पुरुऽगृत्तः । ऋभ्वाँ । एकः । पुरुऽप्रणस्तः । अस्ति । यज्ञैः ।

रथः । न । महे । श्वसं । युजानः । अस्माभिः । इदं । अनुऽमाद्यः । भूत ॥ २ ॥

पुरुहृतो बह्मभिराहृतः पुरुगृत्तो बह्मभिरुत्थमित ऋभ्वा महानेकः प्रधानभूत एवगुणविशिष्टो य इदो यज्ञैर्यष्टुभिः पुरुपर्यजनमाधनेः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रणस्तोऽस्ति बह्मधा प्रणस्तः स्मृतो भवति स इदो रथो न रथ इव महे महते श्वसं बलाय तदर्थं युजानोऽस्मत्स्मृतिभिर्युज्यमानः सन् अस्माभिः स्तोत्रभिरनुमाद्यो भूत । सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिदं नशंतीदभि वर्धयंतीः ।

यदि स्तोतारः शतं यत्सहस्रं गृणंति गिर्वणसं शं तदस्मि ॥ ३ ॥

न । यं । हिंसंति । धीतयः । न । वाणीः । इदं । नशंति । इत् । अभि । वर्धयंतीः ।

यदि । स्तोतारः । शतं । यत् । सहस्रं । गृणंति । गिर्वणसं । शं । तत् । अस्मि ॥ ३ ॥

यस्मिन् धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसंति न वाधते । वाणीर्वाण्यः स्मृतयश्च यं न वाधते । दानुमममर्थः पुरुषोऽन्यकृतः परिचरणैः स्मृतिभिश्च भुग विद्यतेऽस्य चंद्रस्य बह्मधनत्वाहातुत्वाच्च तस्मिन्प्रयु-ज्यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि च वाधन्तेनो नामुवत्तित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तस्मिन् वर्धयंतीर्व-र्धयंत्योऽभि नशति । अभिगच्छंति । अपि च गिर्वणसं गिरा सभक्तारमित् शतं शतसंख्याकाः स्तोतारो यदि गृणंति सृजति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याकाः स्तोतारः सृजति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इंद्राय शं मुखकर भवति ॥

अस्मा एतद्विद्ये चंचे मासा मिमिष्टा इद्रे न्ययामि सोमः ।

जनं न धन्वन्नभि सं यदापः सत्वा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४ ॥

अस्मि । एतत् । दिवि । अर्चाऽइव । मासा । मिमिष्टाः । इद्रे । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्वन । अभि । सं । यत् । आपः । सत्वा । वावृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

एतदेतास्मिन् दिवि दिवसे मास्येऽहस्यचंचाचनसाधनेन स्तोत्रेणव मासा मन्त्रेन्द्राय त्वा वृत्रघ्न इत्यादिम-वमाथेन युक्तो मिमिक्तो वसतीर्वयं कधनाख्याभिराश्रितः सोमोऽस्मि ॥ विभक्तियत्ययः ॥ अस्मिन्दि-न्ययामि । नियतोऽभूत् । यदा । अस्मा इंद्रायतस्त्वोच ब्रवाणीति शेषः । दिवि युलोकेऽचंचाकः सूर्य इव मासा । नृपोपममेतत् । प्राति परिचिन्ततीति मासश्चंद्रभाः । स इव मिमिक्तो वृथ्युदकानां सक्ता य इंद्रो वर्ततेऽस्मिन्दिन्द्रेऽभिपूतः सोमो नियम्यते स्म । किञ्च तस्मिन् यज्ञैर्यजनमाधनेः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्वा सह वावृधुः । अवर्धयन् । तत्र दृष्टांतः । धन्वन्वनि मरुदेशेऽभि अभिमुखं सं यत् सम्यग्यतो गच्छत्य आपो जन प्राणिनमिव । यथा मरुदेशे उपलभ्यमाना आपः प्राणिनं वर्धयंति तद्वत् ॥

अस्मा एतन्मत्यांगुषमस्मा इंद्राय स्तोत्रं मतिभिरवाचि ।

अमद्यथा महति वृत्रतूर्य इंद्रो विश्वायुरविता वृधश्च ॥५॥

अस्मि । एतत् । महि । आंगुषं । अस्मि । इंद्राय । स्तोत्रं । मतिऽभिः । अवाचि ।

असंत । यथा । महति । वृत्रऽतूर्यं । इंद्रः । विश्वऽआयुः । अविता । वृधः । च ॥५॥

अस्मा इन्द्राय महि महदेतदांगुषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोत्रभिरवाचि । उक्तमभुत् । अस्मा इन्द्राय स्तोत्रमिति पुनरुक्तिरादराया । विश्वायुः सर्वत्र गता स इन्द्रो महति प्रभुतं वृत्रतूर्यं मयामि यथा येन प्रकारणास्माकम विता रत्नको वृधो वर्धयिता चासत भवेत् तथावाचीत्यन्वयः ॥ ॥६॥

कदा भुवन्निति पंचचं द्वादशं सूक्तं नरस्यार्थं वैश्वभेदं । तथा चानुक्तात् । कदा नरमित्यति ॥ तृतीये कंदोमे महाव्रते च निष्कैवन्व्य उक्ती विनियोगः ॥

कदा भुवन्नथंशयाणि ब्रह्म कदा स्तोत्रे महसपोष्यं दाः ।

कदा स्तोमं वामयोऽस्य राया कदा धियः करमि वाज्ररत्नाः ॥१॥

कदा । भुवन । नथंशयाणि । ब्रह्म । कदा । स्तोत्रे । महसऽपोष्यं । दाः ।

कदा । स्तोमं । वामयः । अस्य । राया । कदा । धियः । करमि । वाज्रंऽरत्नाः ॥१॥

हे इन्द्र ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्मदीयानि रथनयाणि रथनिवासानि कदा कस्मिन्काले भुवन । भवयुः । रथेऽवस्थितं त्वा कदा प्राप्नुवतीत्यर्थः । कदा कस्मिन्काले स्तोत्रं भुवन्तं मद्य महसपोष्य महसमस्याकपुरुष पोषकं गोममृह पुत्रं वा दाः । कदा चास्य मम स्तोत्रं स्तोमं स्तोत्रं राया धनं वामयः । योष्यः । धियः कर्माणि चाग्निहोत्रादीनि वाज्ररत्ना वाज्ररत्नं रमणीयाः कदा कस्मिन्काले करमि कृत्याः । एव स्तोत्रा फलस्य विलंबममहमान इन्द्रमनया पृष्ठवान् ॥

कहिं स्वित्तदिंद्र यन्नृभिर्नृन्वीरवीरान्नीक्रयासि जयाजीन ।

त्रिधातु गा अधि जयासि गोष्विंद्रं द्युम्नं स्वर्वेदस्यस्मि ॥२॥

कहिं । स्वित् । तत । इंद्र । यत । नृऽभिः । नृन् । वीरः । वीरान् । नीक्रयासि । जय । आजीन ।

त्रिऽधातुं । गाः । अधि । जयासि । गोषु । इंद्र । द्युम्नं । स्वः । ऽवत । धिहि । अस्मि उति ॥२॥

फलस्य विलंबममहमान अपिरनथापीदृ प्रकृति । हे इन्द्र कहिं स्वित्कदा त्वन् तद्व्रत । नभिरस्मदीये । पुरुषेर्नृन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैस्मदीयेः पूर्ववीरान् शत्रुपुत्राश्च यन्नीक्रयासि त्वं मध्येपथेः मया जये ॥ नीक्रयासिः संश्लेषणकर्मा । इंद्रगं युद्धं यत्संश्लेषणं तत्कदा भवेदिति वितकेः । अपि चास्मदर्थं त्वमाजीन मयामान कदा जय । जयेः । कदा च गोष्वभिगतुपु शत्रुपु त्रियमानान्त्रिधातुं त्रिधातुना वीरदधिपुताना जयाणा धारयित्रीणा अधि जयासि । अधिकं जयेः । हे इन्द्र त्वं स्वर्वेदं व्याप्तिमा द्युम्नं धनमस्मि अस्मासु कदा धिहि । धारयेः ॥

कहिं स्वित्तदिंद्र यन्नरिचे विश्वसु ब्रह्मं कृणवः श्विष्ट ।

कदा धियो न नियुता युवामे कदा गोमघा हवन्नानि गच्छाः ॥३॥

कहिं । स्वित् । तत । इंद्र । यत । जरिचे । विश्वऽसु । ब्रह्मं । कृणवः । श्विष्ट ।

कदा । धियः । न । निऽयुतः । युवामे । कदा । गोऽमघा । हवन्नानि । गच्छाः ॥३॥

अनयापि कतिचित् प्रथाः क्रियन्ते । हे इन्द्र कर्हि स्वित्कदा खलु तज्जवेत् । हे शविष्ठ बलवत्तमिन्द्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वम् बह्विधरूपं ब्रह्मान्न ऋणवः करोषीति यत् तत्कदा भवेदिति वितर्कः । कदा च धियः कर्माणि । नेति समुच्चयः । नियतः स्तुतीय युवामि । आत्मानि योजयः । कदा च त्वं गोमघा गोमघानि गवा दातृणि ॥ महतेदानार्थस्य रूपमुत्तरपदं ॥ हवनानि स्तोत्राणि गच्छाः । अभिगच्छः ॥

स गोमघा जरित्रे अश्वश्रदा वाजश्रवसो अधि धेहि पृशः ।

पीपिहीपः सुदुघामिन्द्र धेनुं भरद्वाजेषु सुरुचो रुरुच्याः ॥ ४ ॥

सः । गोऽमघाः । जरित्रे । अश्वऽश्रदाः । वाजऽश्रवसः । अधि । धेहि । पृशः ।

पीपिहि । डपः । सुऽदुघां । इन्द्र । धेनुं । भरत्ऽवाजेषु । सुऽरुचः । रुरुच्याः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र स त्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवां दात्रीरश्वश्रदा अश्वराज्ञादयतीर्वाजश्रवसो वाजर्बलीः प्रसिद्धा एवभूताः पुनोऽन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मात्बधि धेहि । धारय । तथेष्वस्तान्यन्नानि सुदुघां गोभन-दोग्धी धेनुं गा च हे इन्द्र पीपिहि । प्यायय । अपि च ता इपो गांश्च सुरुचः गोभनदीप्तयो यथा भवति तथा त्वं रुरुच्याः । दीपयः । गोभनदीप्तयुक्ताश्च ताः संत्वित्यर्थः ॥

तमा नूनं वृजनमन्यथा चिच्छरो यच्छक्र वि दुरो गृणीषे ।

मा निररं शुक्रदुघस्य धेनोरांगिरसान्ब्रह्मणा विप्र जिन्व ॥ ५ ॥

तं । आ । नूनं । वृजनं । अन्यथा । चित । शूरः । यत् । शक्र । वि । दुरः । गृणीषे ।

मा । निः । अरं । शुक्रऽदुघस्य । धेनोः । आंगिरसान् । ब्रह्मणा । विप्र । जिन्व ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं नूनमयतनं वृजनं बाधकमस्मदीयं शत्रुमन्यथा चिदन्येनैव प्रकरणेन योजय । येन प्रकारेण सर्वे जीवति तद्विलक्षण प्रकारेण मरणाख्ये प्राप्येत्यर्थः । आकारः पुनः । हे शक्र सर्वकार्येषु शक्तेः शूरः शौर्यो-पेतो वि दुरो विशेषेण दारयिता शत्रुणा । यद्वा । दुरो द्वाराणि शत्रुसंबन्धीनि वि घटयस्व यद्यस्मान्गृणीषे अस्माभिः सूर्यमे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणां निर्मलानां दोग्धरिद्रस्य धेनोर्वाचः स्तोत्रान्मा निररं । मा निर्गच्छयं । यद्वा । शुकस्य पयसो दोग्ध्या धेनोम्वयया दत्ताया गोः सकाशात्मा निर्गच्छयं ॥ अरमित्या-ख्यातम् गतावित्यस्य रूपं ॥ मा सर्वदास्मान् निवसत्वित्यर्थः । हे विप्र प्राज्ञेन्द्र आगिरसानंगिरो गोत्रजानस्मान् ब्रह्मणांन जिन्व । प्रीणय ॥ ॥ ५ ॥

सत्रा मद्राम इति पंचमं त्रयोदशं मुक्तं नरस्यार्पणं त्रैशुभमिन्द्रं । सत्रित्यनुक्रांतं ॥ पुष्यस्य पंचमंऽहनि निष्कवन्त्य एतत्सुक्तं शस्य । सूत्रितं च । प्रेदं ब्रह्मिन्द्रो मद्राय सत्रा मद्राम इति निष्कवन्त्य । आ० ७ १० । इति ॥ विश्वजिति माध्यदिनमवर्णं प्रशान्तुः शस्य इदं साममुक्ताख्यं शसनीयं । सूत्रितं च । सत्रा मद्रामो यो जात एवाभुरेक इति साममुक्तानि । आ० ८ ७ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवन्त्य उक्तो विनियोगः ॥

सत्रा मद्रामस्तत्र विश्वजन्याः सत्रा रायोऽधु ये पार्थिवासः ।

सत्रा वाजानामभवा विभक्ता ये देवेषु धारयथा असुर्ये ॥ १ ॥

सत्रा । मद्रामः । तत्र । विश्वऽजन्याः । सत्रा । रायः । अधु । ये । पार्थिवासः ।

सत्रा । वाजानां । अभवः । विऽभक्ता । यत् । देवेषु । धारयथाः । असुर्ये ॥ १ ॥

हे इन्द्र तव त्वदीया मद्रामः प्रोसपानजनिता मद्राः सत्रा । सत्यमसितत । सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवति । यद्वा । सत्रति महत्तम । महान्तस्रव सदा इति योज्यं । अधापि च पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षितं

लोकत्रये भवास्वदीया ये रायो धनसमूहाः संति तेऽपि सत्रा सत्यं विश्वजगहिता भवतीत्यन्वयः । किञ्च त्व
वाजानामज्ञाना सत्रा मृत्यु विभक्ता दाताभवः । भवमि । यद्वा । सत्रा महता वाजानामिति योश्च पयस्यस्मान्च
देवेषु मध्येऽमुर्यं बलं धारयथा अतः कारणात्त्वमेव करोषीत्यर्थः ॥

अनु प्र येजे जन आजो अस्य सत्रा दधिरे अनु वीर्याय ।

स्युमगृभे दुधयेऽवते च क्रतुं वृजंत्यपि वृत्रहृत्य ॥ २ ॥

अनु । प्र । येजे । जनः । आजः । अस्य । सत्रा । दधिरे । अनु । वीर्याय ।

स्युमऽगृभे । दुधये । अवते । च । क्रतुं । वृजति । अपि । वृत्रऽहृत्य ॥ २ ॥

अस्मिद्रस्राजो बलं जनी यजमानोऽनु प्र येजे । संतते प्रकपेण यजते । पूजयति । अपि च तमिद्रं वीर्याय
वीरकर्म क्रतुं सत्रा सत्यमनु दधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः । यद्वा । सत्रा महातमिद्रमिति योज्य । अपि च
स्युमगृभे स्युस्रः स्यूतानाविचद्रेन वर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये । दुधिरिमाकमा । तेषा हिमकायावते शत्रू
णामभिगवे च तस्मा इद्राय क्रतुं कर्म परिचरणात्क्रतुं वृजति । निष्पादयति । किमर्थं । वृत्रहृत्य वृत्रस्य
वारकस्य शत्रोहननिमित्तम् ॥

तं सध्रीचीरुतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः मश्रुिदं ।

समुद्रं न सिंधव उक्थशुष्मा उरुव्यचसं गिर आ विगंति ॥ ३ ॥

तं । सध्रीचीः । ऊतयः । वृष्ण्यानि । पौंस्यानि । निऽयुतः । मश्रुः । इंद्रं ।

समुद्रं । न । सिंधवः । उक्थऽशुष्माः । उरुऽव्यचसं । गिरः । आ । विगंति ॥ ३ ॥

तमिद्रमृतयो मरुतः सध्रीचीः महाचक्रः सगता भूत्वा मश्रुः । मचते । मेवते । यद्वा । ऊतयन्तर्पकाण्यज्ञानि
मह वर्तमानानि भूत्वा मेवते । तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाथ
तमिद्रं मेवते । अपि चोक्थशुष्माः । उक्थ शस्त्र । तदेव बलं यामा तादृशा गिरः मृतयशोरुव्यचसं विस्ती
र्णव्याप्तिक तमिद्रमा विगति । प्रविगति । तत्र दृष्टातः । समुद्रं न सिंधवः । यथा म्यदनशीला नद्यः समुद्रमा
विशल्याविश्य च विभक्ततया न दृश्यते एव सर्वे अपि मृतय इन्द्रेणैकीभवतीत्यर्थः ॥

स रायस्वामुपं सृजा गृणानः पुरुश्चंद्रस्य त्वमिंद्र वस्वः ।

पतिर्बभूथासंसो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा ॥ ४ ॥

सः । रायः । खां । उपं । सृज । गृणानः । पुरुऽचंद्रस्य । त्वं । इंद्रं । वस्वः ।

पतिः । बभूथ । असंसः । जनानां । एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ ४ ॥

इ इन्द्रं गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो धनस्य सा । नदीनामितत । अत्र तत्त्ववदा धारा लक्ष्यते ।
धारामुपं लज्ज । विमुच । अस्माभिः संयोज्येत्यर्थः । कीदृशस्य धनस्य । पुरुश्चंद्रस्य बहनामात्त्रादकस्य वस्यो
निवासकस्य । अपि चासंसोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां संवेषा प्राणिना पतिरधिपतिर्बभूथ । तथा विश्वस्य
सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्यैकोऽसाधारणो राज्ञश्च वभूविथ ॥

स तु श्रुधि श्रुत्या यो देवोयुष्टानं भूमाभि रायो अयः ।

असो यथा नः शर्वसा चक्रानो युर्गयुगं वयसा चक्रितानः ॥ ५ ॥

सः । तु । श्रुधि । श्रुत्या । यः । दुवःऽयुः । द्यौः । न । भूमः । अभि । रायः । अर्यः ।
असः । यथा । नः । शवसा । चकानः । युगेऽयुगे । वयसा । चकितानः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि । शृणु । यस्त्वं द्यौयुरस्यदीयं परिचरणमा
यान इच्छन् अर्योऽरिः संबधीनि रायो धनानि भूम बहुतराणि द्यौर्न मृत्यं इवाभि भवामि स त्वं श्रुधीत्य-
नयः । अपि च शवसास्त्रीयेन बलेन स्तोत्रेण युक्तयुक्तानः स्तूयमानो युगं युगं कालं कालं वयसा हविर्ब-
लं जगन्नाम्न चकितानः प्रजायमानस्त्व यथा येन प्रकारेण नोऽस्माकमसाधारणोऽसि तथासः । स्याः ॥ ५ ॥

अर्वाग्रथमित पचर्चं चतुर्दशं मूक्त भरद्वाजस्यार्थं वैश्वभूमिन्द्र । अर्वाग्रथमित्यनुक्रांते ॥ महाव्रते निष्कवन्ध
उक्तो विनियोगः ॥

अर्वाग्रथं विश्ववारं त उग्रं युक्तामो हरयो वहंतु ।
कीरिश्विद्धि त्वा हवते स्ववानुधीमहि सधमादस्ते अद्य ॥ १ ॥
अर्वाक् । रथं । विश्वऽवारं । ते । उग्र । इंद्र । युक्तामः । हरयः । वहंतु ।
कीरिः । चित । हि । त्वा । हवते । स्वःऽवान । ऋधीमहि । सधऽमादः । ते । अद्य ॥ १ ॥

हे उग्रोद्गर्णबलं युक्तामो रथेन युक्ता हरयोऽश्वास्ते त्वदीयं विश्ववाः विश्वैर्वरणीयं रथमर्वागस्यद्
भिमखं वहतु । आनयतु । हि यस्मात् स्ववान । स्वः मुष्टुरणीयं गुणजातं । तद्दानं कीरिश्चितं स्तोत्रात् भरद्वाज
अपिस्त्वा त्वां हवते आह्वयति तस्मात्कारणाच्चदीयं रथमभिमखं वहत्वित्यर्थः । वयं चाश्विदानीं ते त्वया
सधमादः मह मावत ऋधीमहि । समृद्धा भवम ॥

तृतीये पर्यायेऽच्चावाकस्य प्रो द्रोणे इत्येषा शस्त्रयाज्या । मृत्रितं च । प्रो द्रोणे हरयः कर्मागमन्निति
याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

प्रो द्रोणे हरयः कर्मागमन्पुनानाम ऋज्यंती अभूवन् ।
इंद्रो नो अस्य पृथ्यः पपीयाद्युशो मदस्य सोम्यस्य राजा ॥ २ ॥
प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अगमन् । पुनानामः । ऋज्यंतः । अभूवन् ।
इंद्रः । नः । अस्य । पृथ्यः । पपीयात् । युशः । मदस्य । सोम्यस्य । राजा ॥ २ ॥

हरयो हरितवर्णाः सोमा नः कर्मास्यदीयं यज्ञं प्रो अगमन् । प्रकंपेण गच्छति । प्राप्नुवति । प्राप्य च
पुनानामः पुन्यमाना द्रोणे द्रोणकलशं ऋज्यंतं ऋजुं गच्छतोऽभूवन् । भवति । पृथ्यः पुरातनो बुजो दीर्घनि
वासभुतो युस्थानो वा मदस्य मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजेश्वर एवभुत इद्रश्चास्यसं सोमं पपीयात् ।
पिबतु ॥

आमसाणामः शवसानमच्छंद्रं मुचक्रे रथ्यासो अश्याः ।
अभि श्रव ऋज्यंती वहेयुर्नू चिन्नु वायोरमृतं वि दस्येत् ॥ ३ ॥
आऽमसाणामः । शवसानं । अच्छं । इंद्रं । मुऽचक्रे । रथ्यासः । अश्याः ।
अभि । श्रवः । ऋज्यंतः । वहेयुः । नु । चित् । नु । वायोः । अमृतं । वि । दस्येत् ॥ ३ ॥

आमसाणामः परितो गच्छतो रथ्यासो रथे युक्ता अश्या ऋज्यंतं ऋजुगमनाः संतः मुचक्रे शोभनचक्रे
रथेऽवस्थितं शवसानं बलमिवाचरतमिंद्रं श्रवः श्रवणीयमस्यदीयं हविरेच्छामिमुख्यनाभि वहेयुः । आवहेयुः ।

नृ चिदिति निपातो निषेधेऽत्र वर्तते । अमृतममरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविर्वायोर्हेतोर्नृ इदानीं नृ चित् अत्र वि दस्यते । अत्र न प्रमुखात् । पात्रे गृहीतः सोमो वायुना शुष्यति ततः पूर्ववत्त्यानार्थमथा इन्द्रमभि-
वहयुरित्यर्थः ॥

वरिष्ठो अस्य दक्षिणामियतींद्रो मघोनां तु विकृर्मितमः ।

यया वज्रिवः परियास्यंहे मघा च धृष्णो दयसे वि सृरीन ॥४॥

वरिष्ठः । अस्य । दक्षिणां । उपति । इंद्रः । मघोनां । तु विकृर्मिऽतमः ।

यया । वज्रिवः । परिऽयासि । अहं । मघा । न । धृष्णो इति । दयसे । वि । सृरीन ॥४॥

वरिष्ठ उरुतमस्त्विकृर्मितमोऽतिशयेन वज्रविधकमेन्द्रो मघोना मघवतां हविर्लक्षणधनोपतांना मध्येऽस्य यत्रमानस्य दक्षिणा यज्ञे दातव्यामियति । प्रेरयति । यद्वा । मघोनामित्यस्यत्येन समानाधिकरण ॥ वचन व्यत्ययः ॥ मघोना हविष्मतोऽस्य यत्रमानस्यत्यर्थः । शेषः प्रत्ययकृतः । हे वज्रिवो वज्रवज्रिद्र यया दक्षिणया दत्तयाहः पाप यज्ञसंबन्धि परियासि विनाशयसि हे धृष्णो धपेक मघा मघानि धनानि सृरीन स्तोत्रं पुत्रांश्च तथा च दक्षिणया वि दयसे प्रयत्नसि तादृशी दक्षिणा प्रेरयसीत्यर्थः ॥

इंद्रो वाजस्य स्थविरस्य दातंद्रो गीर्भिवर्धतां वृद्धमहाः ।

इंद्रो वृचं हनिष्ठो अस्सु सत्वा ता सृरिः पृणति तृतुजानः ॥५॥

इंद्रः । वाजस्य । स्थविरस्य । दाता । इंद्रः । गीऽभिः । वर्धतां । वृद्धऽमहाः ।

इंद्रः । वृचं । हनिष्ठः । अस्सु । सत्वा । आ । ता । सृरिः । पृणति । तृतुजानः ॥५॥

अयमिन्द्रः स्थविरस्य वाजस्यात्तस्य बलस्य वा दाता भवतु । स इंद्रो वृद्धमहाः प्रवृद्धतजस्कः सन गीर्भि रस्मदीयाभिः स्मृतिभिवर्धता । सत्वा शत्रुणा शान्तयिता स इंद्रो वृचमावरक शत्रु हनिष्ठो हतुतमोऽस्सु । भवतु । अपि च सृरिः प्रेरकः स इंद्रस्तुजानस्यरमाणस्तां तानि धनान्या पुणति । अस्मभ्य प्रयच्छतु ॥ ॥९॥

अपादित इति पचर्च पचदश मुक्त भरद्वाजस्यापं वैपुर्भमद्र । अपादित्यनुक्तात् ॥ महाप्रति निष्कवस्य उक्तो विनियोगः ॥

अपादित उद् नश्चिचतमो मही भर्षद्युमतीमिद्रहति ।

पन्यमीं धीतिं देव्यस्य यामन्नस्य रातिं वनते मुदानुः ॥१॥

अपात । उतः । उज् । ऊं इति । नः । चिचऽतमः । मही । भर्षत । द्युऽमतीं । इंद्रऽहतिं ।

पन्यमीं । धीतिं । देव्यस्य । यामन्न । जन्नस्य । रातिं । वनते । मुऽदानुः ॥१॥

चिचतमशायनीयतम आश्रयंतमो वा स इंद्रो नोऽस्मदीयादितोऽस्माद्भवमसादरपात । सोम पिबतु । यद्वा । इतोऽस्माच्छत्रोर्नोऽस्मान्पात । पातु । रक्षतु । उद् इत्यतो पुरणां । तथा महा महते युमती दीपि मतीमिद्रहतिमिद्रस्य स्मृति भर्षत । स इंद्रो विभतु । धारयतु । देवस्य देवसंबन्धिना जन्नस्य यामन्न यामनि यज्ञे क्रियमाणा पन्यमीं मुक्ततमा धीतिं परिचरणरूपा क्रिया रातिं दातव्यं हविश्च मुदानुः गोभनदानं इंद्रो वनते । मभजतु ॥

दृराच्चिदा वसतो अस्य कर्णा घोपादिद्रस्य तन्यति वृवाणः ।

एयमेनं देवहृतिवृत्त्यान्मद्यं पृगिंद्रमियमृच्यमाना ॥२॥

दृरात । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् । इंद्रस्य । तन्यति । ब्रुवाणः ।
आ । इयं । एनं । देवऽहृतिः । ववृत्यात् । मय्यक् । इंद्रं । इयं । ऋच्यमाना ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य कर्णा कर्णा दृरात्तित दृरदेशादप्या वसतः । स्तोत्रप्रवणार्थमागच्छतः । इंद्रस्य घोषाद्घोषणी
यात्स्तोत्राद्दितोत्रवाणः स्तुवनं स्तोत्रात् तन्यति । शब्दं करोति । यद्वा । सर्वत्र विस्तारयति । देवहृतिर्देवस्येन्द्र-
स्याह्वानरूपेण स्तुतिश्च ऋच्यमाना स्वयं प्रयमाणा सत्यनामिन्द्र मय्यक् मदभिमुखमा ववृत्यात् । आवर्तयतुः
पुनरिष्यमिति पुरणः ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिंद्रमभ्यनूष्यकैः ।
ब्रह्मा च गिरो दधिरे समस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि वर्धदिद्रे ॥ ३ ॥
तं । वः । धिया । परमया । पुराऽजां । अचरं । इंद्रं । अभि । अनूषि । अकैः ।
ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च । स्तोमः । अधि । वर्धत । इंद्रं ॥ ३ ॥

हे इंद्र तं तादृशमिंद्रं वस्त्वा ॥ व्यत्ययनं बह्वचनं ॥ परमयोत्कृष्टतमया धिया स्तुत्याकिरचनसाधनं
विभिः साधेमभ्यनूषि । अभिष्टोमि । कीदृशं । पुराजां पूर्वस्मिन्काले जातं चिरतनमजरं जरारहितं नित्यं ।
अतः कारणादस्मिन्दिद्रे ब्रह्म ब्रह्माणि हविलक्षणान्यज्ञानि गिरः स्तुतयश्च सं दधिरे । संधीयते । संश्रियते ।
महान् प्रवृत्तः स्तोमश्चाधि वर्धत । अधिकं वर्धते ॥

वर्धाद्यं यज्ञ उत सोम इंद्रं वर्धाद्ब्रह्म गिर उक्था च मन्म ।
वर्धाहेनमुपसो यामन्नक्तोवर्धान्मासाः शरदो द्याव इंद्रं ॥ ४ ॥
वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इंद्रं । वर्धात् । ब्रह्म । गिरः । उक्था । च । मन्म ।
वर्धे । अहे । एनं । उपसः । यामन । अक्तोः । वर्धान् । मासाः । शरदः । द्यावः । इंद्रं ॥ ४ ॥

यमिंद्रं यज्ञो यागो वर्धात वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिंद्रं वर्धयति । तथा ब्रह्म
हविलक्षणमज्ञं च पुरोडाशादिकं यमिंद्रं वर्धात वर्धयति । गिरः स्तोत्राणि मन्म मननीयान्युक्थोक्थशास्त्राणि च
य वर्धयति एनमिंद्रमुपसयाक्तो रात्रियामन यामनि गमने सति वर्धे । वर्धयति । मासाः शरदः संवत्सराश्च
द्यावो दिवसाश्चैनमिंद्रं वर्धान् । वर्धयति ॥

एवा जज्ञानं महमे असांमि वावृधानं राधसे च श्रुताय ।
महामुग्रमवसे विप्र नूनमा विवासेम वृचतूर्येषु ॥ ५ ॥
एव । जज्ञानं । महमे । असांमि । ववृधानं । राधसे । च । श्रुताय ।
महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम । वृचऽतूर्येषु ॥ ५ ॥

हे विप्र मेधाविभिर्दिद्रे एव जज्ञानं प्रादुर्भवत् महमे शशुणामभिभवार्थमसांमि बह्वलं वावृधानं वर्धमानं
महा महातम्यमृद्गर्णवलं त्वा नूनमव्य वृचतूर्येषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चा
विवासेम । परिचरम ॥ ॥ १० ॥

मद्रस्य कवारिति पचर्चं षोडशं सुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमिंद्रं । मद्रस्यत्यनुक्तांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

मंद्रस्य कवेर्दिव्यस्य वहर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।

अपा नस्तस्य सचनस्य देवेषो युवस्व गृणते गोअयाः ॥ १ ॥

मंद्रस्य । कवेः । दिव्यस्य । वहैः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्य । मध्वः ।

अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । उपः । युवस्व । गृणते । गोऽअयाः ॥ १ ॥

मंद्रस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विक्रातस्य दिव्यस्य दिवि मत्वस्य वहर्विप्रमन्मनः । विप्रा मेधा-
विनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः । तस्य वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य तस्य सर्वत्र प्रमितस्य सचनस्य
मेवस्य एवभूतस्य मध्वो मधुनः सोमस्य ॥ क्रियाग्रहण कर्तव्यमिति कर्मणः संपदानत्वात्तुर्थ्यर्थं पशु ॥ एदभूत
नोऽस्मदीय सोम इ इद्र त्वमपाः । पिव । अपि च इ देव योतमानद्र गृणते स्तुवते ॥ तृतीयार्थं चतुर्थी ॥
स्तुवता मया गोअयाः । गावोऽय प्रमुखे यामां तादृशा इषोऽज्ञान युवस्व । संयोजय ॥

अयमुगानः पर्यद्रिमुस्मा ऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युजानः ।

रुजतरुगणं वि वलस्य सानुं पणीवचोभिरभि योधदित् ॥ २ ॥

अयं । उगानः । परि । अद्रि । उस्माः । ऋतधीतिऽभिः । ऋतऽयुक् । युजानः ।

रुजत । अरुगणं । वि । वलस्य । सानुं । पणीन । वचःऽभिः । अभि । योधत । इद्रः ॥ २ ॥

अयमिद्रोऽद्रि बलेन गोपिधानाय निर्मितं गिलोद्यय परि परितः पर्वतसमीपे विद्यमाना उस्मा गा
उगानः कामयमान ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिरगिरोभिर्युजानः सगजमान ऋतयुक् ऋतेन तत्कृतेन स्तोत्रेण
युक्तश्च भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभूत सानुमुच्छ्रित पर्वतमरुगणसन्धेरमप वि रुजत । यमासीत् । किंच पणीन्वला
नुचरानितस्मज्ञानमुराश्च वचोभिः स्तुवरायुधैः सतर्जनरूपवाकीरेव वायमिद्रोऽभि योधत । अभ्ययुध्यत ॥

अयं द्योतयदद्युतो व्येकृन्दोपा वस्तोः गरद इंदुरिद्र ।

इमं केतुमदधुनृ चिदहं शुचिजन्मन उपसंश्चकार ॥ ३ ॥

अयं । द्योतयत । अद्युतः । वि । अकृन् । दोपा । वस्तोः । गरदः । इंद्रः । इंद्र ।

इमं । केतुं । अदधुः । नु । चित । अहं । शुचिऽजन्मनः । उपसः । चकार ॥ ३ ॥

इ इद्र त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिद्रः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानकृन् । अकृरिति राविनाम ।
अच च तस्वधात्यशमासादयो स्तुवन्ते । पशमासादीन तथा दोपा रावि वस्तोर्दिवसं गरदः सवत्सराश्च वि
द्योतयत । व्यदीपयत । केतु इत्यत आह । न चित पुरा देवा इम सोम चद्रात्मना नभसि वर्तमानमद्रा दिव-
माना केतु प्रजापक यस्माददधुः अदधुः अकृन् तस्मादनेन पशमासादयः सर्वे प्रकाशते । चद्रगल्यधीनत्वा
न्निर्धिविभागाना । अपि चाय सोम उपस उपकालान शुचिजन्मन आकीयेन नेत्रमा शुद्धीदयान चकार ।
करोति ॥

अयं रोचयदरुचो रुचानोऽयं वामयद्वृतेनं पृवीः ।

अयमीयत ऋतयुग्भिरश्वैः स्वविदा नाभिना चर्पणिप्राः ॥ ४ ॥

अयं । रोचयत । अरुचः । रुचानः । अयं । वामयत । वि । ऋतेनं । पृवीः ।

अयं । इयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा । नाभिना । चर्पणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रो रुचानो रोचमानः सूर्यात्मना दीप्यमानोऽरुचः प्रकाशग्रहितान् तमसा मन्त्रीमसान् सर्वाङ्गी-
कान्तोचयत । प्रकाशयति । तथा पूर्वीर्बङ्गीरुपसञ्चायमिन्द्र ऋतेन सत्यभुतेन सर्वत्र गमनशीलेन वा तेजसा वि-
वामयत । व्यापयति । तत्रत्यानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः । तथा ऋतयुग्मिर्ऋतेन स्तोत्रेण युज्यमानैरश्विना-
भिना संनन्दनं स्वर्विदा सुष्टुरणीयस्य धनस्य लभकेन रथेन चर्षणिप्राश्चर्यणीनां मनुष्याणां कामैः पुरयिता
सन् अयमेषुद्र ईयते । गच्छति ॥

नू गृणानो गृणते प्रल्ल राजन्निपः पिन्व वसुदेयाय पूर्वीः ।

अप आपधीरविषा वनानि गा अर्वतो नृनृचसे रिरीहि ॥ ५ ॥

नु । गृणानः । गृणते । प्रल्ल । राजन् । इपः । पिन्व । वसुदेयाय । पूर्वीः ।

अपः । आपधीः । अविषा । वनानि । गाः । अर्वतः । नृन् । नृचसे । रिरीहि ॥ ५ ॥

हे प्रल्ल पुरातन राजन् राजमानेन्द्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसुनि धनानि त्वया देयानि यस्मि
तादृशाय गृणते सुवते पूर्वीर्बङ्गीरुपोऽन्नानि नु जिप्रं पिन्व । सिंच । प्रयच्छत्यर्थः । किंच ऋचसेऽर्चयिचे
स्तोत्रेऽपो वृष्टिलक्षणान्युदकान्योपधीर्वीह्यादीन् अविषा विपरहितानि रत्नकारिण वा वनानि वृषज्जातानि
चूतपनसादीनि गा अर्वतोऽश्वाङ्गानुष्याश्च कर्मकरान् रिरीहि । देहि ॥ ॥ ११ ॥

इन्द्र पिबति पंचर्चं सप्रदशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं वैष्टभमिन्द्र । इन्द्र पिबेत्यनुक्रांतं ॥ गतः मृक्तविनिर्योगः ॥
प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्याया शस्त्रयाज्या । मुचितं च । इन्द्र पिब तुभ्यं मुतो मदायति याज्या । आ०
६ ४. इति ॥

इंद्र पिब तुभ्यं सुतो मदायाव स्य हरी वि मुचा सखाया ।

उत प्र गाय गण आ निपद्याथा यज्ञाय गृणते वयो धाः ॥ १ ॥

इंद्र । पिब । तुभ्यं । सुतः । मदाय । अव । स्य । हरी इति । वि । मुच । सखाया ।

उत । प्र । गाय । गण । आ । निऽपद्य । अथ । यज्ञाय । गृणते । वयोः । धाः ॥ १ ॥

हे इंद्र तं सोमं पिब यः सोममुभ्यं मदाय मदार्यं मुतोऽभिपुतः । यतस्त्वया सोमः पातव्योऽतः कार-
णात्मखाया समानख्यानी मित्रभृती वा हरी अथावव स्य । अवस्थापय । तदनंतरं वि मुच । रथाद्विमुच ।
उतापि च गणऽस्मत्सोतुमंघ आ अभिमुख्येन निपद्योपविश्य प्र गाय । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपयोवय ।
अथानंतरं यज्ञाय यजमानाय गृणते सुवते वयोऽन्नं धाः । देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्यास्य पिबति शस्त्रयाज्या । मुचितं च । अस्य पिबति याज्या । आ०
६ ४. इति ॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय क्रत्वे अपिबो विरष्णिन् ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिः इंद्रुं समस्यन्पीतये समस्मे ॥ २ ॥

अस्यं । पिब । यस्यं । जज्ञानः । इंद्र । मदाय । क्रत्वे । अपिबः । विऽरष्णिन् ।

तं । इंद्र इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इंद्रुं । सं । अस्यन् । पीतये । सं । अस्मे ॥ २ ॥

हे इंद्र अस्मैसं सोमं पिब । हे विरष्णिन् महान् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीत-
वानसि । किमर्थं । मदाय हृषाय क्रत्वे कर्मण कृत्वधादिस्रवणं वीर्यकर्म कर्तुं च । तमु तादृशमेषुद्रुं सोमं

गावो गवि भवाः श्रपणसाधनाः क्षीरादयो नरो नेतारोऽध्वर्यव आपो वसतीवर्याख्या अद्रिरभिषवाथो
यावा एते सर्वेऽस्मा अख्यद्रस्य ते तव पीतये पानार्थं समह्यन । समगमयन् ॥ हि गतावित्यस्यैतद्रूप । पुनः
समिति पुरकः ॥

समिद्धे अग्नौ सुते इन्द्र सोम आ त्वा वहंतु हरयो वहिष्ठाः ।

त्वायता मनसा जोहवीमीद्रा याहि सुविताय महे नः ॥३॥

संऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इन्द्र । सोमे । आ । त्वा । वहंतु । हरयः । वहिष्ठाः ।

त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इन्द्र । आ । याहि । सुविताय । महे । नः ॥३॥

अग्नौ समिद्धे दीप्ति सोमे सुतेऽभिपूते सति हे इन्द्र त्वा त्वा वहिष्ठा वोढृतमा हरयोऽग्ना आ वहतु । इम
यज्ञ प्रत्यानयंतु । अहं च त्वायता त्वा कामयमानेन मनसा जोहवीमि । पुनः पुनराहयामि । हे इन्द्र त्व
नोऽस्माक महं महते सुविताय कन्यायाया याहि । आगच्छ ॥

आ याहि शश्वद्गता ययाथेन्द्र महा मनसा सोमपेयं ।

उप ब्रह्माणि शृणुव इमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्वेऽवयो धातु ॥४॥

आ । याहि । शश्वत् । उगता । ययाथ । इन्द्र । महा । मनसा । सोमऽपेयं ।

उप । ब्रह्माणि । शृणुवः । इमा । नः । अथा । ते । यज्ञः । तन्वे । वयोः । धातु ॥४॥

हे इन्द्र पुरा शश्वत् हञ्ज्वो ययाथ । सोमपानार्थं यज्ञं गतवानमि । अतः कारणाद्गतास्मान्कामयमानेन
महा महता मनसा मह सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् ताद्गमस्मदीय यज्ञमा याहि । अभिगच्छ । आगत्य
च ब्रह्माणि स्तोत्राणीमिदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युप शृणुवः । उपशृणु । अथानतर यज्ञो यज्ञमानस्त
तव तन्वं शरीराय त्वच्छरीरपोपार्थं वयोऽन्नं सोमात्प्रक धातु । ददातु ॥

यदिन्द्र दिवि पार्ये यदृध्वग्यद्वा स्वे सदने यच्च वासि ।

अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्तसजोपाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥५॥

यत् । इन्द्र । दिवि । पार्ये । यत् । अध्वक् । यत् । वा । स्वे । सदने । यच्च । वा । अस्मि ।

अतः । नः । यज्ञं । अवसे । नियुत्वान् । सऽजोपाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ॥५॥

हे इन्द्र पार्ये पाहणे इन्द्रदेवे दिवि शूनोकाख्ये यथादि त्व वतसे । यदि वा अध्वक् । एतत्पृथक्शब्देन
समानार्थं । पृथगन्यस्मिन्देशे वतसे । यद्वा स्वे एकीये सदने गृहे । अथवा किमेनेन विशेषणन यच्च यस्मिन्देशे
ऽसि भवसि अतोऽस्मात्स्थानादीगत्य हे गिर्वणो गिरा संभक्तगिद्र नियुत्वान् । नियुतोऽग्नाः । तन्नाभक्तज्ञिः
सजोपाः सह प्रीयमाणस्त्य नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यज्ञमस्मदीय याग पाहि । रक्ष । यद्वा । यज्ञ यज्ञनमा
धनमस्मदीयं सोममवसे तेषणाय पाहि । पिव ॥ ॥ १० ॥

अहेऽमान इति पंचवमष्टादश मुक्त भरद्वाजस्यार्थं वैश्वमंत्रे । अनुक्रात च । अहेऽमान इति ॥ गतो
विनयीगः ॥

अहेऽमान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पचंत इंदवः सुतामः ।

गावो न वैजिनस्त्वमोको अच्छेदा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥ १ ॥

अहेऋमानः । उप । याहि । यज्ञं । तुभ्यं । पवते । इंदवः । सुतासः ।
गावः । न । वज्रिन । स्वं । ओकः । अच्छ । इंद्र । आ । गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥१॥

हे इंद्र अहेऋमानोऽकुध्यंस्व यज्ञमस्मदीयमुप याहि । उपगच्छ । यतः कारणात्तुभ्यं त्वदर्थं सुतासो
ऽभिपृता इंदवः सोमाः पवते पुर्यते दशापवित्रेण शोधते । हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र गावो न गावः स्वकीयं
बोधमिव स्व स्वकीयमोकः स्थानं द्रौणिकलशादिनक्षत्रमच्छाभिमुख्येन । प्राप्तवतीति शपः । अतः कारणात् हे
इंद्र यज्ञियानां यज्ञाहाणा देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमा गहि । आगच्छ ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिवसि मध्वं ऊर्मि ।
तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्यात्सं ते वज्रो वर्ततामिंद्र गव्युः ॥ २ ॥
या । ते । काकुत् । सुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् । पिवसि । मध्वः । ऊर्मि ।
तया । पाहि । प्र । ते । अध्वर्युः । अस्यात् । सं । ते । वज्रः । वर्ततां । इंद्र । गव्युः ॥ २ ॥

हे इंद्र या ते तव काकुत्सुकृता मुकृता मुष्टु धावा निर्मिता । या च वरिष्ठोरुतमा विस्तीर्णतमा । यया
च मध्वो मधुनः सोमस्योर्मि रमं शश्वद्रहकृत्वः पिवसि तया जिह्वयाम्मदीयं सोम पाहि । पिव । तदर्थमध्व-
र्युरध्वरस्य नेता ऋत्विगुह्रीतसोमः मन प्राप्स्यात् । हविर्धानाद्दत्तरविदिदेशं प्रत्यगमत । अपि च हे इंद्र गव्युः
शत्रुसंबन्धिनीर्णा आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः सं वर्तता । शत्रुभिः संगतो भवतु । तान हत्वित्यर्थः ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप उंदाय वृष्णे समकारि सोमः ।
एतं पिव हरिवः स्यातरूप यस्येगिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं ॥ ३ ॥
एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वरूपः । उंदाय । वृष्णे । सं । अकारि । सोमः ।
एतं । पिव । हरिऽवः । स्यातः । उय । यस्य । ईगिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३ ॥

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभः कामानां वर्षिता विश्वरूपो बहुविधरूपोपेत इंद्रविध एष सोमो वृष्णे
कामानां वर्षित्व इंद्रायेंद्रस्य पानार्थं समकारि । अभिपवादिभिः संस्कृतोऽभुत । हे हरिवः । हरि अन्नां ।
तद्वन हे स्यातः सर्वपामधिष्ठातरुयोद्गर्णवलिद्र एतमींद्रो सोम पिव । यस्य सोमस्य प्रदिवि ॥ जाताविकवचन ॥
प्रभृत्यु दिवसं प्रगतेऽवहः मु विगिषे त्वमेवशरी भवामि । यश्च सोमस्ते तवात्तमन्नत्वेन परिकल्पित एत
पिबत्वन्वयः ॥

सुतः सोमो अमुतादिद्र वस्यानयं श्रेयाश्चिकितुषे रणाय ।
एतं तितिवं उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४ ॥
सुतः । सोमः । अमुतात् । इंद्र । वस्यान । अयं । श्रेयान् । चिकितुषे । रणाय ।
एतं । तितिवं । उप । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हे इंद्र सुतोऽभिपृतोऽयं सोमोऽमुतादृताभिपवात्सोमाद्रन्यदीयाद्वस्यान वसोयान वसुमत्तरः प्रश
स्यतरः । तथा चिकितुषे विद्वेषेऽभिज्ञाय तुभ्य रणाय रमणीयाय तदर्थं श्रेयान् श्रेष्ठश्च भवति । त्वामतगयंन
रमयित्व्यर्थः । हे तितिवं शत्रुणा तरितरिन्द्र यजनसाधनमेत सोममुप याहि । उपागच्छ । तेन च सोमं
विश्वान्तविषीः सर्वाणि बलान्या पृणस्व । आपुरय ॥

ह्यामसि त्वं याह्यवाङ्मरं ते सोमस्तन्व भवाति ।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अत्र पृतनासु प्र विशु ॥ ५ ॥

ह्यामसि । त्वा । आ । इन्द्र । याहि । अवाङ् । अरं । ते । सोमः । तन्व । भवाति ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो । मादयस्व । सुतेषु । प्र । अस्मान् । अत्र । पृतनासु ।

प्र । विशु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा ह्यामसि । आह्यामः । अतः कारणात्त्वमवाङ्मरमिमुषः मन आ याहि । आगच्छ । अस्मदीयः सोमश्च ते तन्व तव शरीरायार पर्याप्त भवाति । भवतु । त्वदीयं शरीर यथाभिलाप तर्पयन्ति त्वर्थः । हे शतक्रतो वरुविधकर्मन्निद्र त्व च सुतेष्वभिपुतेष्वस्मदीयेषु सोमेषु मादयस्व । तप्यस्व ॥ मद तृप्तिर्योग ॥ तदनतर पृतनासु संयामेष्वस्मान्नाव । प्रकर्षण रण । न केवल पृतनासु किन्तु विन्तु सर्वासु प्रजास्यस्मान्नाव । प्ररक्ष ॥ ॥ १३ ॥

प्रत्यस्मा इति चतुर्चर्मकोनविश मुक्त भरद्वाजस्यापेभद्रं । चतुर्थी वृहती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रात । प्रत्यस्मा चतुर्चर्मानुष्टुभ वृहत्यतमिति ॥ प्रातःसर्वेनऽन्नाबाकस्मिदमुनीयमानमुक्त । सुवित च । प्रत्यस्मा इत्युनी यमानायानुच्य । आ० ५ । इति ॥

प्रत्यस्म पिपीषते विश्वानि विदुषं भर । अरंगमाय जग्मयेऽपश्चादध्वने नरं ॥ ७ ॥

प्रति । अस्मि । पिपीषते । विश्वानि । विदुषं । भर । अरं । ऽगमाय । जग्मये । अप-
श्चरतऽदध्वने । नरं ॥ ७ ॥

हे अध्वर्यो अस्मा इन्द्राय प्रति भर । अभिहर । सोम प्रयत्नेत्यर्थः । कीदृशमिन्द्राय । पिपीषते पातुमिच्छते विश्वानि सर्वाणि विश्वानि विदुषं जानते ऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मये यज्ञे गमनशीलायापश्चादध्वने ॥ दधिर्गतिकमा ॥ अपश्चाद्गमनाय सर्वेषामयगाभिने नरं नैव यज्ञाना ॥

तृतीय म्वरसास्त्र निष्केवन्य एमेनमिति स्तोत्रियसूचः । सुवित च । एमेन प्रत्येतनत्यायो वा सर्वेषा । आ० ८ । इति ॥

एमेन प्रत्येतन् सोमैभिः सोमपातमं ; अमंचेभिर्ऋजीपिणमिदं सुतेभिरिदुभिः ॥ ७ ॥

आ । इ । एनं । प्रतिऽएतन । सोमैभिः । सोमऽपातमं । अमंचेभिः । ऋजीपिणं ।

इदं । सुतेभिः । इदंऽभिः ॥ ७ ॥

हे अध्वर्यवः सोमैभिः सोमैः करणभृतेः सोमपातममतिशयिन सोमस्य पातारमेनमिन्द्रमा अभिमुख प्रत्येतन । प्रतिगच्छत । इमिति निपातोऽनर्थकः । कीदृशमिन्द्रं । अमंचेभिरमचैः सोमपरिग्रहचमसादिभिर्ऋजीपिणं । ऋजीपे शत्रुणामुपार्जक वल । त्स्त्रेणं । यद्वा । ऋजीपिणमित्युत्तरत्र सवधनीय । सुतेभिरभिपुतेरिदुभिः सोमैर्ऋजीपिणं । गतसारः सोम ऋजीपः । तद्वत । अथवामंचेभिरमचैरमाचैरपरिमितरभिपुतेः सोमैर्ऋजीपिणं ॥ ऋजंगैत्यर्थाद्भावमाधन ऋजीपशब्दः । ततो मत्वर्थोऽय इति ॥ संगतमित्यर्थः । एतान्भिर्ऋजीपिणं प्रतिगच्छतेत्यन्वयः । अन्य आह । अमंचेभिर्यहचमसादिर्गतरभिपुतेः सोमैर्ऋजीपिणं चलवतमेनमिन्द्रं प्रतिगच्छति ॥

यदी सुतेभिरिदुभिः सोमैभिः प्रतिभृषण । वेदा विश्वस्य मेधिरा भूपञ्चतमिदपते ॥ ३ ॥

यदि । सुतेभिः । इदंऽभिः । सोमैभिः । प्रतिऽभृषण । वेदा । विश्वस्य । मेधिरः । भूपत ।

तंऽतं । इत् । आ । इपते ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः सुतेभिरभिपुतेरिदुभिर्बुधनशीभिर्दीपैर्वा सोमेभिः सोमेर्यदि प्रतिभूषण इन्द्र प्रति यूयं प्रतिगच्छ ॥ सु प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधरो मेधावी । मेधो यज्ञस्तद्वात्वा । स इन्द्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीय कामं वेद । वेत्ति । जानाति । ज्ञात्वा च धृपत् शत्रुणां धर्षकः सन् तं तमित्तं तं काममेवेषते । प्रापयति ॥

अस्माअस्मा इदंधसोऽध्वर्यो प्र भरा सुतं ।

कुवित्समस्य जेन्यस्य गर्धतोऽभिगंस्तेरवस्परत् ॥४॥

अस्मेऽअस्मे । इत् । अंधसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । गर्धतः । अभिऽगंस्तेः । अवऽस्परत् ॥४॥

अस्मा अस्मा इत अस्मा एवेन्द्राय नान्यस्मि हे अध्वर्यो त्वमंधसः सोमलक्षणस्यात्तस्य सुतमभिपुते रसं प्र भर । संप्रहर । प्रयच्छति यावत् । स चन्द्रः समस्य सर्वस्य जेन्यस्य जेतव्यस्य गर्धत उत्तहमानस्य शत्रोरभिगंस्तेरभिगंमनात् तत्कृतादिसनात्कुवित् इन्द्रोऽवस्परत् । अस्मान्यालयतु ॥ ॥१४॥

यस्य त्यदिति चतुर्ध्वं विंशं मूक्तं भरद्वाजस्यार्धमाणिहर्मद्रं । अनुकस्यति च । यस्याणिहर्मिति ॥ महाव्रते ऽपि निष्कवन्धेऽर्थाणिहृतुचाग्रीतावित्तमूक्तं । तथैव पंचमारण्यकं मुञ्चति । यस्य त्यच्छ्वरं मद इति त्रयस्नुवा गायत्र्यः । ए० आ० प. २५ । इति ॥

यस्य त्यच्छ्वरं मदे दिवोदासाय रंधयः । अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥१॥

यस्य । त्यत् । श्वरं । मदे । दिवःऽदासाय । रंधयः । अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते ।

सुतः । पिब ॥१॥

हे इन्द्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते ह्ये सति श्वरमसुरं दिवोदासाय राज्ञे रंधयः अहिंसीः । यद्वा । वशीकृतवानसि ॥ रथ्यतिर्वशगमनं । नि० ६ ३२ । इति यास्कः ॥ त्यदिति क्रियाविशेषणं । त्यत्त्वसिद्ध यथा भवति तथारंधय इत्यर्थः । हे इन्द्र सोऽयं सोमस्त त्वदर्थं सुतोऽभिपुतः । अतस्त पिब ॥

यस्य तीव्रसुतं मदे मध्यमंतं च रक्षसे । अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥२॥

यस्य । तीव्रऽसुतं । मदे । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे । अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते ।

सुतः । पिब ॥२॥

हे इन्द्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभुतं तीव्रसुतं । तीक्ष्णं सुतमभिपवो यस्य स तीव्रसुतः प्रातःसवणिकः । तं मदं मदकरं सोमरसं मध्यं मध्यं दिनसवनगतमंतं तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्थमभिपुतस्त पिबेति ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृह्णा अवासृजः । अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥३॥

यस्य । गाः । अंतः । अश्मनः । मदे । दृह्णाः । अवऽअसृजः । अयं । सः । सोमः ।

इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥३॥

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीते सत्यश्मनो वलामुरेण निहितस्य पर्वतस्यांतर्मध्ये विद्यमाना दृह्णा दृढपिधानाद्यं गाः पणिभिरपवृतेः अवासृजः वलस्य बंधनाद्वासृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

यस्य मंदानो अंधसो माघोनं दधिषे शवः । अयं स सोमं इंद्र ते सुतः पिबं ॥४॥
 यस्य । मंदानः । अंधसः । माघोनं । दधिषे । शवः । अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते ।
 सुतः । पिबं ॥४॥

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यान्नस्य पानेन मंदानो मंदमानो हृष्टः सन माघोनमिंद्र शवो
 साधारणं बलं दधिषे धारयसि । येन सोमेन त्वद्रत्नं जातमित्यर्थः । सोऽयं सोमः सुतोऽभिपुतस्त
 पिब ॥ ॥१५॥ ॥३॥

चतुर्थोऽशुवाके पट्ट मुक्तानि । तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्युच्यते प्रथमं मुक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरायमिंद्र ।
 आदितः पडनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विराजोऽष्टम्येकैव वा विराट्, शिष्टाश्विष्टुभः । तथा चानुकातः ।
 यो रयिवचतुर्विंशतिः शयुवाहस्यत्यो ह्यादी पञ्चनुष्टुभस्त्रय विराजो मध्यमेव वामामिति ॥ गतः मुक्त
 विनियोगः ॥

यो रयिवो रयितंमो यो द्युमैद्युम्वत्तमः । सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥१॥
 यः । रयिऽवः । रयिऽतंमः । यः । द्युमैः । द्युम्वत्तंमः । सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते ।
 अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥१॥

हे रयिवो धनवत्तिंद्र यः सोमो रयितमोऽतिशयेन रयिमान धनवान् । यश्च द्युमैः शीतमानैर्योगोभिर्युम्न
 वत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकं स सोमोऽभिपुतः सन ते तप
 मदी मदकरोऽस्ति । भवति ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दामा मतीनां ।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥२॥

यः । शग्मः । तुविऽशग्म । ते । रायः । दामा । मतीनां ।

सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥२॥

हे तुविशग्म बहुमुखिंद्र यः शग्मः मुखकरस्ते त्वदीयो यः सोमो मतीनां स्तोत्रणा रायो धनस्य दामा
 दाता भवति हे स्वधापते इंद्र स सोमोऽभिपुतस्तव मदकरो भवति ॥

येन वृद्धो न शवसा तुरो न स्वाभिरुतिभिः ।

सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥३॥

येन । वृद्धः । न । शवसा । तुरः । न । स्वाभिः । ऊतिऽभिः ।

सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥३॥

इमी नशब्दी समस्तयार्थाः । येन पीतेन सोमिन वृद्धो न प्रवृद्धश्च सन स्वाभिरुतिभिराकीर्यमंरद्विः माधं
 शवसा बलेन तुरः शत्रुणां हिंसकश्च भवति स सोम इत्यादि पूर्ववत् ॥

पृथ्वयइहस्य चतुर्थोऽहनि प्रउगशस्यं त्यमु व इत्यिंद्रकृचः । मुत्रित च । त्यमु वी अपहणमुप त्य वृत्रिन
 रिपुं । आ० ७. ११. इति ॥

त्यमु वो अप्रहणं गृणीषे शवसस्पतिं । उंद्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षणिं ॥४॥
 त्यं । ऊं इति । वः । अप्रऽहणं । गृणीषे । शवसः । पतिं । उंद्रं । विश्वऽसहं । नरं ।
 मंहिष्ठं । विश्वऽचर्षणिं ॥४॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो शुष्मदर्थं त्यमु तमेवंद्रं गृणीषे । स्नामि । यद्वा । वो यूयं गृणीषे । गृणीते । स्तुत ॥
 वचनयत्ययः ॥ कीदृशमिंद्रं । अप्रहणमप्रहंतार भक्तानामनुयाहकं शवसो यत्नस्य पतिं पालकं विश्वासाहं
 विश्वस्य शचोरभिभवितार नर नेतारं मंहिष्ठं दातुतम विश्वचर्षणिं सर्वस्य द्रष्टारं ॥

यं वर्धयंतीहिरः पतिं तुरस्य राधसः । तमिन्वस्य रोदसी देवी शुष्मं सपर्यतः ॥५॥
 यं । वर्धयति । इत । गिरः । पतिं । तुरस्य । राधसः । तं । इत् । नु । अस्य । रोदसी इति ।
 देवी इति । शुष्मं । सपर्यतः ॥५॥

गिरः स्तुतय इंद्रसंबोधनं यमित यमेव शुष्मं वनं वर्धयति । कीदृशं । पतिमीश्वरं । कस्य । तुरस्य हिंसकस्य
 शचो राधसो धनस्य । शत्रुधनानामपहंतारमित्यर्थः । अस्वद्रस्य तमित्तमेव शुष्मं गोपकं वनं देवी देवनशीनि
 रोदसी यावापृथिव्यां नु क्षिप्रं सपर्यतः । परिचरतः ॥ ॥५६॥

तद्व उक्थस्य बर्हणाद्रायोपस्मृणीषणिं । विपो न यस्योतयो वि यद्रोहंति सशितः ॥६॥
 तत् । वः । उक्थस्य । बर्हणा । इंद्राय । उपऽस्मृणीषणिं । विपः । न । यस्य । ऊतयः ।
 वि । यत् । रोहंति । सऽशितः ॥६॥

हे स्तोतारो वो शुष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्वर्हणा बर्हत्वं माहात्म्यमिंद्रायेंद्रार्थमुपस्मृणीषणिं । उपस्त
 रणीय । उपत्य विस्तरणीय । इद्रो यथा स्तोत्रस्य माहात्म्यं जानीयात् तथा विस्तरयति इत्यर्थः । यस्यद्रस्योतयो
 रक्षा विपो न मेधाविन इव भवति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पुरकः । विपो विप्रस्य मेधाविनो
 यस्यद्रस्यति योज्यं । यद्यस्मिंश्चंद्रं मन्त्रितः समाननिवासाः संहता ऊतयो वि रोहति प्रादुर्भवति तस्मै
 इद्रायत्यर्थः ॥

अविदहृष्टं मित्रो नवीयान्पपानो देवेभ्यो वस्यो अचैत् ।

समवान्स्तोलाभिर्धातरीभिरूष्या पायुरभवत्सखिभ्यः ॥ १ ॥

अविदत् । दष्टं । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः । वस्यः । अचैत् ।

समऽवान् । स्तोलाभिः । धातरीभिः । उरूष्या । पायुः । अभवत् । सखिऽभ्यः ॥ १ ॥

स इद्रो दत्तं कर्ममु समर्थं प्रवृत्तं वा यष्टारमविदत् । जानाति । कीदृशः । मित्रो मित्रभृतो नवीयान्नवतर
 कल्याणतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोम पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो वस्यो वसीयः श्रेष्ठ धनमर्चत । चिनोति
 उपचित करोति । ददातीति यावत् । अपि च समवान् । सममित्यजनाम् । हृत्किर्नवणात्पितः स इंद्रः स्तोलाभि
 स्तूलाभिः प्रवृद्धाभिर्धातरीभिः कपनकारिणीभिर्वडवाभिरीदृशं कृत्वा युक्तः सन् सखिभ्यः स्तोतृभ्य उरूष्य
 रक्षणं कृत्यागव्य पायुरभवत् । रक्षको भवति । यद्वा । समवानिति सन्तः क्लृप्तो रूपः । स्तोलाभिर्धातरीभि
 समवान संभजमान इति संबधः ॥

ऋतस्य पथि वेधा अपायि थ्रिये मनांसि देवासी अक्रन् ।

दधानो नाम महो वचोभिर्वपुर्दृग्ये वैन्यो व्यावः ॥ ८ ॥

चतस्य । पथि । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि । देवासः । अक्रन् ।
दधानः । नाम । महः । वचः ऽभिः । वपुः । दृश्ये । वेन्यः । वि । आवरित्यावः ॥ ८ ॥

चतस्य यज्ञस्य पथि मार्गं वेधा विधाना सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि । इद्रेण पीतोऽभुत । यद्वा । वेधा विधातिद्रोऽपायि । सोमं पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण ॥ तस्मिन् सोम इद्रेस्य मनांसि श्रिये श्रियतुं देवाः स्तोतार अत्विजोऽक्रन् । कर्माणि कुर्वति । स चद्रो नाम शत्रुणा नामक महो महदात्मियं वपुः शरीर दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वन्यो वननीयः संभ्रजनीयश्च मन दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः । विवृणोतु । प्रकाशयतु । अनुकूलं तेज इति श्रेयः । यद्वा । वेन्य इति वनंतः कातिकर्मणो रूपं वपुरिति च रूपनाम । वेन्यः कमनीयो वपुर्मास्वरं रूपं दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिः स्तूयमानः मन ॥

द्युमत्तमं दद्यां धेह्यस्मे सेधा जनानां पूर्वीररातीः ।

वर्षीयो वयः कृणुहि शचीभिर्धनस्य सातावस्माँ अविद्वि ॥ ९ ॥

द्युमत ऽतमं । दद्यां । धेहि । अस्मे इति । मेध । जनानां । पूर्वीः । अरातीः ।

वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । साता । अस्मान् । अविद्वि ॥ ९ ॥

हे इंद्र द्युमत्तमं दीप्तमत्तमं दद्यां बलमम्न अस्मासु धेहि । धारय । जनानां स्तोतणामस्माकं पूर्वीर्बहीर रातीः शत्रुमेनाः मेध । निषेध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतर वयोऽपि शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य साता संभ्रजनेऽस्मान् अविद्वि । गमय । यद्वा । धनस्य संभ्रजनार्थमस्माच्च ॥

इंद्र तुभ्यमिन्मघवन्नभूम वयं दात्रे हरिवो मा वि वेनः ।

नकिरापिर्ददृगे मर्त्यं वा किमंग रध्रचोदनं त्वाहुः ॥ १० ॥

इंद्र । तुभ्यं । इत । मघ ऽवन । अभूम । वयं । दात्रे । हरि ऽवः । मा । वि । वेनः ।

नकिः । आपिः । ददृगे । मर्त्यं ऽवा । किं । अंग । रध्र ऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १० ॥

हे मघवन धनवतिंद्र दात्रे कामानां दात्रे तुभ्यमित तुभ्यमेव वयं श्रेयभुता अभुम । यद्वा । त्वदर्थमेव दात्रे हविषां दाने वर्तमाना अभुम । हे हरिवो हरिवतिंद्र अत कारणात्मा वि वेनः । मा विगतकामो भुः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वनतिः कातिकर्मा ॥ मर्त्यं वा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्य आपिबंधुस्वत्तोऽन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृगे । नैव दृश्यते । किमनेन विशेपकथनेन । अंग हे इंद्र त्वा त्वा रध्रचोदन रध्रस्य राधकस्य समुद्रस्य धनस्य चोदन चोदयितारमाहुः कथं प्रति पुराजाः ॥ ॥ १० ॥

मा जस्वने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम ।

पूर्वीष्ट इंद्र निष्पिधो जनेषु जह्यमुष्वीन्प्र वृहापृणतः ॥ ११ ॥

मा । जस्वने । वृषभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः । सख्ये । रिषाम् ।

पूर्वीः । ते । इंद्र । निः ऽसिधः । जनेषु । जहि । अमुस्वीन् । प्र । वृह । अपृणतः ॥ ११ ॥

हे वृषभ कामानां वर्षितरिंद्र जस्वने ॥ जमिरूपसयकर्मो ॥ उपक्षपयित्रे रासमादथे नोऽस्मान् मा ररीथाः । मा दाः । रेवतो धनवतस्ते तव सख्ये सखित्वे वर्तमाना वयं मा रिषाम । हिमिता मा भुम । हे इंद्र ते त्वदीयाः पूर्वीर्बहीर्निष्पिधो निःपधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः सति । यद्वा । निष्पिधो निषे

धायां रञ्जयः । ताः शत्रुजनेषु तव वृद्धो विद्यते । अतः कारणाद्मुखीननभिषोतूनयजमानान् जहि । मारय । अपृणतो हवीष्यप्रयत्नतश्च प्र वृह । उन्मूलय ॥ पृण दान इति धातुः ॥

उदभ्राणीव स्तनयन्त्रियतींद्रो राधांस्यश्वानि गव्या ।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान आ दभन्मघोनः ॥ १२ ॥

उत् । अभ्राणिऽडव । स्तनयन् । डयति । इंद्रः । राधांसि । अश्वानि । गव्या ।

त्वं । असि । प्रऽदिवः । कारुऽधायाः । मा । त्वा । अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२ ॥

अभ्राणीव स्तनयन गर्जयन पर्जन्यो यथा मेघानुन्नमयत्येवमिंद्रोऽश्वान्यश्वसंबंधीनि गव्या गव्यानि गोसंबंधीन्यतस्मिन्महद्वयरूपणि राधांसि धनान्युदयति । उदीरयति । उन्नमयति स्तोत्रभ्यो दातुं । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । हे इंद्र प्रदिवः पुराणस्त्वं कारुधायाः कारुणां स्तोत्रणां धारयितासि । भवसि । तादृग्ं त्वा त्वा मघोनो धनवतः कृपणा अदामानो हविषामदातारो मा आ दभन् । मा हिंसिषुः । यद्वा वचनव्यत्ययः । मघवानं धनवतं त्वामिति संबंधः ॥

अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिंद्राय भर स त्वस्य राजा ।

यः पृथ्याभिरुत नूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधे गृणतामृषीणां ॥ १३ ॥

अध्वर्यो उति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इंद्राय । भर । सः । हि । अस्य । राजा ।

यः । पृथ्याभिः । उत । नूतनाभिः । गीऽभिः । ववृधे । गृणतां । ऋषीणां ॥ १३ ॥

हे वीर हविषां विप्रिण प्रेरयितरध्वर्यो महे महतेऽस्मा इंद्राय सुतानां ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिपुतान सोमान प्र भर । प्रहर । प्रगमय । स हि खल्विंद्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इंद्रः पृथ्याभिः पूर्वकाले कृताभिरुतापि च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां स्रुवतामृषीणां संबन्धिनीभिर्गीर्भिरुभयवधाभिः क्षुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इंद्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये भैत्रावरुणस्यास्य मद इति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिंद्रो वृत्रायप्रती जघान ।

तमु प्र होषि मधुमंतस्मै सोमै वीराय गिप्रिणे पिबर्धे ॥ १४ ॥

अस्य । मदे । पुरु । वर्षासि । विद्वान् । इंद्रः । वृत्राय । अप्रति । जघान् ।

तं । ऊं उति । प्र । होषि । मधुऽमंतं । अस्मै । सोमै । वीराय । गिप्रिणे । पिबर्धे ॥ १४ ॥

अस्य सोमस्य पानेन मदे हरेषु सति विद्वानभिज्ञ इंद्रः पुरु पुरुणि वहनि वर्षास्यावरकाणि वृत्राणि शत्रुनप्रति मयमन्थरप्रतिगतः सन जघान । हतवान् । यद्वा । वर्ष इति रूपनाम । वहनि वर्षास्यमुरमायया निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निंद्रो वृत्राण्यावरकाणि रजःप्रभृतीनीतः पूर्वमन्थरप्रतिगतानि जघान । हतवान् । मधुमंतं माधुर्यवत तमु तमेव सोमं गिप्रिणे शोभनहनुकायास्मै वीराय शत्रुणां वीरयिव इंद्राय पिबर्धे पातुं प्र होषि । हे अध्वर्यो प्रजुह्वधि ॥

द्वितीये रात्रिपर्याये भैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । पाता सुतमिंद्रो अस्तु सोम हता वृत्रमिति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

पातां सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हंता वृचं वज्रेण मंदमानः ।

गंतां यज्ञं परावतश्चिदच्छा वसुधीनामविता कारुधायाः ॥ १५ ॥

पातां । सुतं । उंद्रः । अस्तु । सोमं । हंता । वृचं । वज्रेण । मंदमानः ।

गंतां । यज्ञं । पराऽवतः । चित । अच्छ । वसुः । धीनां । अविता । कारुऽधायाः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रः सुतसमिपुते सोमं पातान् । साधु पाता भवतु । साधुकारिण त्वत् । अत एव न लोकार्थयति षष्ठीप्रतिपधात् द्वितीया । एव इतत्वाद्द्विषि द्रष्टव्य ॥ तेन च सोमेन मंदमानो मायन वज्रेणायुधेन वृचमा वरकं शत्रुं हतान् । भवतु । एतद्भवार्थं परावतश्चित इन्द्रदेगादपि यज्ञमन्तास्मदीय यज्ञमभि गता भवतु । इन्द्रदेगस्योऽपि शीघ्रमस्मत्सं सोमपानायागन्त्वित्यर्थः । कीदृश इन्द्रः । वसुः सर्वेषां निवामयिता धीना ध्यातृणां शोतृणां कर्मणा वाविता रविता कारुधायाः कारुणा कर्तृणा यजमानानां धारयिता ॥ १५ ॥

तृतीये रात्रिपयस्ये प्रशान्तिरिदं त्वदिति शम्भयाभ्या । मुचित च । इदं त्वत्पात्रमिन्द्रपानमिति याभ्या । अ० ६ । ४ । इति ॥

इदं त्वत्पात्रमिन्द्रपानमिन्द्रस्य प्रियममृतमपायि ।

मत्सद्यथा सोमनसाय देवं व्यधस्मद्वेषां युयवद्ग्रहं ॥ १६ ॥

इदं । त्वत् । पात्रं । इन्द्रऽपानं । इन्द्रस्य । प्रियं । अमृतं । अपायि ।

मत्सत । यथा । सोमनसाय । देवं । त्रि । अस्मत । द्वेषः । युयवत । वि । अग्रहं ॥ १६ ॥

पात्रं पातयामिन्द्रपानमिन्द्रस्य पानामिन्द्रस्य प्रियममृतमपायि । इन्द्रः पिबतु ॥ अत्ययनं कर्तारं चिण ॥ यद्वा । एतदमृतमपायि । इन्द्रेण पीयता । यथा येन प्रकारेण पीतं । सोमं । सोमनसाय मुमनस्वाय देवमिन्द्रं गतयत मादयेत्तथा पीयतामित्यर्थः । स पीतसोम इदो द्वेषो द्वेषेणस्मदस्यतो नि युयवत । वियोजयतु । अहः पापं चास्मत्तो वियोजयतु ॥

एना मंदानो जहि शूरं शत्रुं जामिमजामिं मघवन्नमिचान ।

अभिषेणां अभ्या उदेदिगानान्पराच उंद्रं प्र मृणा जही च ॥ १७ ॥

एना । मंदानः । जहि । शूरं । शत्रुं । जामिं । अजामिं । मघऽयन । अमिचान ।

अभिऽसेनान । अभि । आऽदेदिगानान । पराचः । उंद्रं । प्र । मृण । जहि । च ॥ १७ ॥

हे मघवन धनवर्ण शूर शौर्यवर्जिन्द्र एनेनेन पशुतननेन सोमेन मंदानो मंदमानो मायन जामिं जामिं मजामिं तद्विलक्षणमेवमयविधानमिचानस्मत्पतिकुलाचरणपरान शत्रुन जहि । हिमिताङ्कुर । कियामि पणान अस्मान्त्वभिगताः सेनां यथा तादृशान्मदमिमुषसादेदिगानानायुधानि पुन पुनरादिशतो विष्यते शत्रुश्च हे इन्द्र पराचः प्र मृण । ते यथा पराङ्मुखा भवति तथा बाधय । तदनंतरं तान जहि च ॥

आसु प्सा णो मघवन्निद्रं पृस्वधस्मभ्यं महि वरिवः सुगं कः ।

अपां तोकस्य तनयस्य जेष उंद्रं सृरीन्कृणुहि स्मां नो अर्थं ॥ १८ ॥

आसु । स्म । नः । मघऽयन । उंद्रं । पृतऽसु । अस्मभ्यं । महि । वरिवः । सुऽगं । करिति कः ।

अपां । तोकस्य । तनयस्य । जेषे । उंद्रं । सृरीन । कृणुहि । स्म । नः । अर्थं ॥ १८ ॥

हे मघवन् धनवर्तिन्द्र नोऽस्मदीयास्वासु पुत्सु पुतनासु संयामिष्वस्मभ्यं महि महत्सुगं मुखिन प्राप्यं वरिवो धमं कः । कुरु । स्मिति पुरणः । अपि च हे इंद्र अपामाप्रव्यानां धनानां वोदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य च जेषे जयार्थं मुरीन् स्तोतृन् नोऽस्मानर्धमर्धान् समुद्धान् ऋणुहि । कुरु । यद्वा । अर्धकारिणः शत्रुणां खड्गियतृन् कुरु । स्मिति पुरकः ॥

आ त्वा हरयो वृषणो युजाना वृषरथासो वृषरश्मयोऽत्याः ।

अस्मिन्नांचो वृषणो वज्रवाहो वृष्णे मदाय सुयुजो वहंतु ॥ १९ ॥

आ । त्वा । हरयः । वृषणः । युजानाः । वृषरथासः । वृषरश्मयः । अत्याः ।

अस्मिन्नांचः । वृषणः । वज्रवाहः । वृष्णे । मदाय । सुयुजः । वहंतु ॥ १९ ॥

हे इंद्र त्वा त्वां हरयोऽथा वृष्णे वर्षिन्ने मदाय मदकराय सोमायेदृशं सोमं पाययितुमा वहंतु । कीदृशा अथाः । वृषणः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव रथे युज्यमाना वृषरथासः । वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः । वृषरश्मयः । वर्षितारो रश्मयः प्रयहा येषां तादृशाः । अत्याः सततगामिनोऽस्मिन्नांचोऽस्मान्प्रत्यंचतो गच्छतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो अत्रादीन्यायुधानि वहतः सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

आ ते वृषन्वृषणो द्रोणमस्थुर्घृतप्रुषो नोर्मयो मदंतः ।

इंद्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृष्णे भरति वृषभाय सोमं ॥ २० ॥

आ । ते । वृषन् । वृषणः । द्रोणं । अस्थुः । घृतप्रुषः । न । ऊर्मयः । मदंतः ।

इंद्र । प्र । तुभ्यं । वृषभिः । सुतानां । वृष्णे । भरति । वृषभाय । सोमं ॥ २० ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र वृषणः सिक्तारो युवानस्वदीया अथा घृतप्रुषो नोर्मयो घृतमदकं सिंचतः सामुद्रास्तरगा इव मदंतो हृष्यतो मन्ताः संतस्मि त्वदीयं द्रोणं द्रुममयं रथमास्थुः । आतिष्ठंत । अतस्त्वमागच्छति भावः । कृत इत्यत आह । हे इंद्र वृष्णे युजे नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयिन्ने तुभ्यं वृषभिः कामाभिवर्षकीर्षावभिः सुतानामभिपुताना सोमानां मध्ये त्वज्जागरूप सोमं यस्मादध्वर्यवः प्र भरति प्रहरति होमार्थं प्रणयति तस्मादागच्छत्यर्थः ॥ ॥ १९ ॥

वृषासि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

वृष्णे त इंद्रवृषभ पीपाय स्वादु रसो मधुपेयो वराय ॥ २१ ॥

वृषा । अस्मि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।

वृष्णे । ते । इंद्रः । वृषभ । पीपाय । स्वादुः । रसः । मधुपेयः । वराय ॥ २१ ॥

हे इंद्र त्वं दिवो बृहन्नोक्तस्य वृषासि । हविर्भिः सिक्ता भवसि । पृथिव्या भुमिश्च वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्वर्द्वनशीलानां च नदीनां वृषा वर्षणं पुरयितासि । तथा स्तियानां संघीभूतानां स्यावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां वर्षिता भवसि । यद्वा । स्तियाः संघीभूता आपः । तासां वर्षितासि । वृषभ कामानां वर्षिकेन्द्र वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सिक्ते ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रसनीयः प्रशस्तो रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्यातव्य इंद्रः सोमः पीपाय । प्यायते । वर्धते । अतस्त्वमागत्य तं गोमं पिबति भावः ॥

अयं देवः सहसा जायमान इंद्रेण युजा पणिमस्तभायत ।

अयं स्वस्य पितुरायुधानींदुरमुष्णादशिवस्य मायाः ॥ २२ ॥

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इंद्रेण । युजा । पणिं । अस्तभायत् ।

अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इंद्रुः । अमुष्णात् । अशिवस्य । मायाः ॥ २२ ॥

देवो बीतमानोऽयमिन्द्रः सोम इंद्रेण युजा सख्या सह जायमानः प्रादुर्भवन् पणिं वणिञ्च गवामादातार वलाख्यममुर । यद्वा । पणीना स्वामित्वात्पणिरित्युच्यते । तममुरं सहसा बलिनास्तभायत । अस्तभात् । न्यरुधत । अपि च स्वस्य धनस्य गोरूपस्य पितुः पालयितुराशिवस्यामुखकरस्य वलस्यायुधानि वज्रादीन्यमुष्णात् । अपा हरत । तदीया मायायामुष्णात् । हे इंद्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं सोमः कृतवान् अतस्तव महिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतीन्द्रस्मृतिः ॥

अयमकृणोदुपसः सुपत्नीरयं सूर्यं अदधाञ्ज्योतिरंतः ।

अयं त्रिधातुं दिवि रोचनेषु चितेषु विंदंतमृतं निगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं । अकृणोत् । उपसः । सुऽपत्नीः । अयं । सूर्यं । अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।

अयं । त्रिऽधातुं । दिवि । रोचनेषु । चितेषु । विंदंतं । अमृतं । निऽगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं सोम उपस उपःकालान् मुपत्नीः शोभनः पतिः पालकः सूर्यो यामामुपसा तादृशीरकृणोत् । अकरोत् । अयमेव सूर्यं सूर्यमइलेऽतर्मध्ये ज्योतिस्तजोऽदधात् । निहितवान् । त्रिधातुं सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमय लतारूपः सोमो दिवि युक्तो रोचनेषु रोचमानेषु चितेषु तृतीये स्थाने तेषु विभूतेषु देवेषु निगृह्णन् नितरा गूढमदृश्यतया वर्तमानममृतममृतत्वकारण पीयूषं विदत् । अविदत् । अलभत । हे इंद्र त्वत्साहाय्यादेवमेव सोमः कृतवान् नितोद्रस्य स्मृतिरधिगतव्या । यद्वा । इदं गृह्णन् इव परामुञ्चते । अयमिन्द्र उपसः शोभनपतिका अकरोत् । अयमेव सूर्यंऽतर्ज्योतिरदधात् । दिवि युक्तो रोचमानेषु त्रिस्थानगतेषु देवेषु मध्येऽयमेव द्रष्टव्यधातुं सवनत्रयात्मना त्रिप्रकारं निगृह्णन् पात्रैः संवृतममृतममरणहेतुभुतं सोममविदत् । अलभत ॥

अयं द्यावापृथिवी वि ष्कभायदयं रथमयुनक्मप्ररश्मिं ।

अयं गोषु गच्या पक्रमंतः सोमो दाधार दशयंचमुत्सं ॥ २४ ॥

अयं । द्यावापृथिवी उति । वि । स्कुभायत् । अयं । रथं । अयुनक् । मप्रऽरश्मिं ।

अयं । गोषु । गच्या । पक्रं । अंतरिति । सोमः । दाधार । दशंऽयंचं । उत्सं ॥ २४ ॥

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवी च वि ष्कभायत् । विविधमस्थापयत् । अपि चायं सोमः सूर्यस्य च रथं मप्ररश्मिं मप्र रश्मिभिः किरणरूपेण मप्राञ्च मप्रचक्र वायुनक् । अयोजयत् । तथायं सोमो गोष्वतर्मध्ये पक्रं निष्पन्नं गच्या प्रज्ञया संकल्परूपयोत्सम्सरणशीलं पयो दाधार । धारयति । दशयंचं । उत्सस्य हेतुगर्भविशेषणमेतत् । उत्सरणहेतुभूतदंशमिच्छन्नुःश्रोत्रादिभिर्यंत्ररूपार्थयुक्तं । इदं च पदं खिलिकेन मचांतरण व्याख्यायते । चनुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानां देह इदं शरीरं । तौ प्रत्यचावगुणोमो विसर्गावतं तं मन्ये दशयंचमुत्समिति । यद्वा । अयमिन्द्रो द्यावापृथिवी वि ष्कभायत् । एष एव स्थाने स्थिते अकरोत् । अयमेव मप्ररश्मिं सूर्यस्य रथमयुनक् । अयमेव द्रो गोष्वतः गच्यात्मीयंन कर्मणा पक्रं पयो धारयति । एवभूतं द्रार्थं सोमो दशयंचं दशमख्यैर्किं द्रवायवादिभिर्यंत्रैश्चित्तगृहीतरूपेण मत्सम्सरणशीलं रसं दाधार । धारयति । प्रातःसवनं एन्द्रवायवादयो दश यद्वा गृह्यते । तथा च ब्राह्मणं । नव प्रातयंहा गृह्यते नवभिर्बहिष्पवमाने भुवते स्मृते स्तोमं दशमं गृह्णाति । ए० ब्रा० ३ १. । इति । अन्यत्रास्मात् । दशतानध्वयुः प्रातःसवने यद्वा न गृह्णातीति । तद्भिप्रायेणैव दशयंचमिति विशेषणं ॥ २० ॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशद्भूतं द्वितीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्षं । पुरुतममिच्छेत्तानिचूतं त्रय मप्रकाः पादनिचूतं मध्यमः पदुश्चेदितिचूतद्वित्युक्तलक्षणात्, त्रयस्त्रिंशन्नुष्टुपं शिष्टा गायत्र्यः । अधि बृवुः पणी

नामित्यस्मिन्नर्थे तुचे वृवृनीम तथा स्मृतये । अतः स तुचस्मद्दिवताकः । शिष्टास्मिन्शब्दश्रुः । तथा चानुकांतं । य
आनयत्तयस्मिन्शब्दाय च पुरुतममतिनिचूदंत्यानुष्टुप तुचेऽत्ये वृवृन्तया देवतमिति ॥ मह्यव्रतं ऽपि निक्कवन्त्येऽत्य
तुचवर्जमेतस्मृत्त । तथैव पचमारण्यक । य आनयत्परावत इति तिस्र उक्तमा उद्वरति । ए० आ० ५. २. ५. इति ॥

य आनयत्परावतः सुनीती तुर्वेणं यदुं । इंद्रः स नो युवा सखा ॥ १ ॥

यः । आ । अनयत् । पराऽवतः । सुऽनीती । तुर्वेणं । यदुं । इंद्रः । सः । नः । युवा । सखा ॥ १ ॥

य इन्द्रस्त्वर्षणं यद् चित्त्वर्षी राजानो शत्रुभिर्द्वरेदेशं प्रचिप्री सुनीती सुनीत्या शोभनेन जयनेन पराव-
तस्माद्द्वरेदेशादानयत आनीतवान युवा तरुणः स इन्द्रो नोऽस्माकं सखा भवतु ॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाशुना चिदर्वता । इंद्रो जेता हितं धनं ॥ २ ॥

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाशुना । चित् । अर्वता । इंद्रः । जेता । हितं । धनं ॥ २ ॥

अविप्रे चित् । विप्रेः स्तोता । तद्विप्रेणाऽपि पुरुषे वयोऽन्नं दधत । इंद्रो धारयति । किमु वक्तव्यं स्तोतरि
धारयतीति । स इंद्रोऽनाशुना चित् अविप्रेणमनेनाश्वताश्विन हितं शत्रुषु निहितं स्थापित धनं जेता जय-
शीनो भवति ॥ जयतेस्माच्छीलिकम्बुन । अतो न लोकाव्ययति पृथीप्रतिपधः ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रणस्तयः । नास्य शीयंत ऊतयः ॥ ३ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽणस्तयः । न । अस्य । शीयंत । ऊतयः ॥ ३ ॥

अस्यैद्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्मह्यो महत्यो भवति । उतापि च प्रणस्तयः प्रकृष्टाः
भूतयः स्तोत्रभिः क्रियमाणाः पूर्वीर्वह्यो भवति । तथास्यैद्रस्योतयो रत्वा न चीयंत । नापचीयंत । किंतु सर्वदा
वर्धंत एव ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽर्चत प्र चं गायत । स हि नः प्रमतिर्मही ॥ ४ ॥

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत । सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४ ॥

हे सखायः समानप्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मर्वहनीयाय प्राप्तव्यधिद्रायार्चत । शस्त्राणि
शमत । प गायत च स्तोत्राणि । स हि स ख्विन्द्रो नोऽस्माकं मही महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । ईदृश्या
बुद्धिः प्रदातित्यर्थः ॥

त्वमेकस्य वृत्रहन्विता द्वयोरसि । उतेदृणे यथा वयं ॥ ५ ॥

त्वं । एकस्य । वृत्रऽहन । अविता । द्वयोः । असि । उत । ईदृणे । यथा । वयं ॥ ५ ॥

हे वृत्रहन वृत्राणां शत्रूणां हतरिन्द्र त्वमेकस्य स्तोत्रद्वयोश्च स्तोत्रोरविदा रक्षितासि । सर्वेषां स्तोत्राणां
रक्षको भवामीत्यर्थः । उतापि चेदृणं जनेऽप्यविता भवामि यथा यादृशा वयं त्वया रक्षिता वर्त्तविधपुत्रपोत्रा
अमुम । ईदृशास्यापि जनस्य त्वमेव रक्षको नास्य इत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

नयसीद्वति द्विपः कृणोष्युक्थगंसिनः । नृभिः सुवीर उच्यसे ॥ ६ ॥

नयसि । इत् । ऊं इति । अति । द्विपः । कृणोषि । उक्थऽगंसिनः । नृऽभिः ।

सुऽवीरः । उच्यसे ॥ ६ ॥

हे इद्वेत् त्वमेव द्विपो द्विष्टनति नयसि । अस्मात्प्रयसि । तारयसि । उ इति पुरकः । तथोक्थगंसिन

उक्थानि शम्वाणि शमतः स्तोत्रनस्मान्हेणोपि । समुदात्कारोपि । यस्मात्त्व नृभिः स्तोत्रिणा नितुभिः पूरुष
मुवीरः शोभन्वीरैः पुत्रपांचादिभिः स्तोत्रुभ्यो दातव्यरूपत इत्युच्यते स्तूयसे अतस्मानप्यस्मभ्य प्रयत्नात् श्रेय ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सखायमृग्मियं । गां न दोहसे हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं । ब्रह्मऽवाहसं । गीःऽभिः । सखायं । ऋग्मियं । गां । न । दोहसे । हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं परिवृद्धं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिः स्तुतिरूपमर्चयितव्यं हनीय सखायमस्माक सखिभुतमृग्मिय । ऋग्मा ऋचः ।
तदहं । स्तुत्यहंसित्यर्थः । एषभुतमिद्र दोहसे दोग्धु गा नं गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्हवे । आहयास्यस्मदीया
भ्कामान्दोग्धु ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोर्बुधुवसृनि नि द्विता । वीरस्य पृतनापहः ॥ ८ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऋचुः । वसृनि । नि । द्विता । वीरस्य । पृतनाऽपहः ॥ ८ ॥

वीरस्य वीर्यवतः पृतनामहः । पृतनाः शत्रुसनाः । तामामभिभवितुयस्यद्रस्य हस्तयोर्बुधुवसृनि सर्वाणि
द्विता द्विचपार्थिवरूपेण द्विध वतमानानि वसृनि विद्वत इति न्यचुः ऋपयो नितरा वदति तमिद्रं इव इति
पुर्वत्र सवधः ॥

वि दृहानि चिददिवो जनानां शचीपते । बृह माया अनानत ॥ ९ ॥

वि । दृहानि । चित । अद्विऽवः । जनानां । शचीऽपते । बृह । मायाः । अनानत ॥ ९ ॥

हे अद्विकः । आदृणात्यनेन्यद्विचित्रः । तद्वन शचीपते इद्र जनाना शत्रुणा दृहानि चित दृहानि भिषरा
र्ष्याप पुराणि वनानि वा वि बृह । विभिध । विविधमुत्पन्नयत्यर्थः । हे अनानत अप्रहीमुत सर्वोऽप्येतद्
मायाश्च शत्रुभिर्निर्मिता वि बृह । विनाशय ॥

तमु त्वा सत्य सोमपा उंटं वाजानां पते । अहमहि अरवस्ययः ॥ १० ॥

तं । ऊं उति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । उंटं । वाजानां । पते । अहमहि । अरवस्ययः ॥ १० ॥

हे सत्य अविशयत्वभाव सोमपाः सोमस्य पातहं वाजाना पते अज्ञाना पालयितेवमुत इद्र अरवस्यय
श्रवोऽज्ञमात्मन इच्छते वय तमु त्वा ताद्रुग त्वामिवाहमहि । आहयामः । मुम इत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

तमु त्वा यः पुरामिथ यो वा नृनं हिते धने । हव्यः स श्रुधी हवै ॥ ११ ॥

तं । ऊं उति । त्वा । यः । पुरा । आसिथ । यः । वा । नृनं । हिते । धने । हव्यः ।

सः । श्रुधि । हवै ॥ ११ ॥

हे इद्र तमु त्वा तमेव त्वा मुम इति श्रेयः । यस्त्व पुरा पूर्वमिन्कानि तयो जातय आसिथ वसुनिथ
धनलाभार्थं । यो वा यश्च त्व हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभुते सति नृनमवापि हव्यो जातयो वसुनिथ
स त्वमस्मदीय हवै स्तोत्र श्रुधि । शृणु ॥

धीभिरवेद्विरवेतो वाजा उंट अवाय्यान । त्वया जेष्म हिते धने ॥ १२ ॥

धीभिः । अवेतऽभिः । अवेतः । वाजानां । उंटं । अवाय्यान । त्वया । जेष्म । हितं । धनं ॥ १२ ॥

हे इद्र धीभिः स्तुतिभिस्त्वद्विपस्याभिः प्रीतिज्ञ त्वयानुगृहीता वयमवेद्विरस्मदीयैरश्रुवेतः शत्रुमवधिने
ऽश्वान अवाय्यान अरवणीयान प्रशस्यान वाजानत्रानि च हित शत्रुषु निहित धनं च जेष्म । त्वदनुग्रहा ज्ञेयम् ॥

अभूरु वीर गिर्वणो महौ इंद्र धने हिते । भरं वितंतसाय्यः ॥ १३ ॥

अभूः । ऊं इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इंद्र । धने । हिते । भरं । वितंतसाय्यः ॥ १३ ॥

हे वीर विविधमीरयितः शत्रूणां हे गिर्वणो गीर्भिवन्नीयेंद्र हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभूते मति महान् प्रवृत्स्व भरं संशामि वितंतसाय्यः शत्रूणां जिताभुः ॥ तंतम इति धातुजयार्थः कंडादी पठ्यते । तस्माद्गु-
पसृष्टादीणादिकः कर्तव्योऽय्यप्रत्ययः ॥

या तं ऊतिरमिचहन्मष्टुजवस्तमासति । तथा नो हिनुही रथं ॥ १४ ॥

या । ते । ऊतिः । अमिचऽहन् । मष्टुजवःऽतमा । असति । तथा । नः । हिनुहि । रथं ॥ १४ ॥

हे अमिचहन अमिचाणां शत्रूणां हंतरिन्द्र ते त्वदीया मनुजवस्तमातिशयेन शीघ्रजवा योतिर्गतिरमति
अस्ति तथा गत्या नोऽस्माकं रथं हिनुहि । प्रेरय । शत्रुजयार्थं शीघ्रं गमय ॥

स रथेन रथीतमोऽस्माकेनाभियुग्वना । जेषि जिष्णो हितं धनं ॥ १५ ॥

सः । रथेन । रथिऽतमः । अस्माकेन । अभिऽयुग्वना । जेषि । जिष्णो इति ।

हितं । धनं ॥ १५ ॥

हे जिष्णो जयशीलेंद्र रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः स त्वमस्माकेनास्मदीयनाभियुग्वनाभियोक्ता
शत्रूणाभिमर्भवा रथेन हितं शत्रुषु निहितं धनं जेषि । अस्मादर्थं जय ॥ २३ ॥

य एक इत्तमुं एहि कृष्टीनां विचर्षणिः । पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः ॥ १६ ॥

यः । एकः । इत्तं । ऊं इति । स्तुहि । कृष्टीनां । विऽचर्षणिः । पतिः । जज्ञे । वृषऽक्रतुः ॥ १६ ॥

विचर्षणिर्विग्रेषेण सर्वस्य द्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकमा य इन्द्र एक इदं एव कृष्टीनां प्रजानां पतिरधिपतिर्जज्ञे
अजायत मान्यः कथितं तमु तमैवंद्र हे स्तोतः स्तुहि ॥

यो गृणतामिदासिथापिरूती शिवः सखा । स त्वं न इंद्र मृळय ॥ १७ ॥

यः । गृणतां । इत्तं । आसिथः । आपिः । ऊती । शिवः । सखा । सः । त्वं । नः । इंद्र । मृळय ॥ १७ ॥

हे इन्द्र यस्त्वमूती ऊत्या रक्षया शिवः सुखकरोऽत एव सखा मित्रभूतश्च मन गृणतामित स्तुवतामस्माक-
मेवापिर्बधुरासिथ पुरा बभूविथ स तादृशस्त्वं नोऽस्मानिदानी मृळय । सुखय ॥

धिष्व वज्रं गभस्त्यो रक्षोहत्याय वज्रिवः । ससहीष्ठा अभि स्पृधः ॥ १८ ॥

धिष्व । वज्रं । गभस्त्योः । रक्षाःऽहत्याय । वज्रिऽवः । ससहीष्ठाः । अभि । स्पृधः ॥ १८ ॥

हे वज्रिवो वज्रवज्रेंद्र गभस्त्योरात्कीययोर्हस्तयोर्वज्रं कुलिशं धिष्व । धारय । किमर्थं । रक्षोहत्याय रक्षसां
हर्तनार्थं । ध्रुवा च स्पृधः स्पृधमाना अभि अभिगंवीराभुरीः मिनाः ससहीष्ठाः । अत्यर्थमभिभव ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं । ब्रह्मवाहस्तमं हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं । रयीणां । युजं । सखायं । कीरिऽचोदनं । ब्रह्मवाहःऽतमं । हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं चिरंनमं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं मित्रभूतं कीरिचोदनं
कीरीणा स्तोतृणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्मभिमंविर्वहनीयमैवंविधमिंद्रं हुवे । आहुयामि ॥

स हि विश्वानि पार्थिवाँ एको वसूनि पत्यते । गिर्वेणस्तमो अग्निगुः ॥ २० ॥
सः । हि । विश्वानि । पार्थिवा । एकः । वसूनि । पत्यते । गिर्वेणः । ऽतमः । अग्निः । गुः ॥ २० ॥

स हि स खन्विदो विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनात्येक एव पत्यते ईष्टे नात्यः कथित । पत्यतिरश्वयंकमा । कीदृश इद्रः । गिर्वेणस्तमोऽतिशयेन गीभिः स्तुतिभिः संमजनीयोऽधिगुरधु तगमनः । अप्रतिहतगतिरित्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

स नो नियुद्धिरा पूण कामं वाज्रिभिरश्विभिः । गोमंद्भिर्गोपते धृपत ॥ २१ ॥
सः । नः । नियुतः । ऽभिः । आ । पूण । कामं । वाज्रिभिः । अश्विः । ऽभिः । गोमंतः । ऽभिः ।
गोः । ऽपते । धृपत ॥ २१ ॥

इह गोपते गवा पालयितः स त्व नोऽस्माक काम नियुद्धिर्ब्रह्मवाभिर्धृपदृष्ट दारिद्र्यनाशनसमर्थं यथा भवति तथा आ पूण । आपुरय । यद्वा धृपदितीन्द्रविशेषण । शत्रुणा धपेकध्वमितीत्यर्थः । तथा गोमंद्भिर्ब्रह्मभिर्गोभिर्ब्रह्मिभिरश्विभिरश्विभिरुपतेवाज्रिभिरश्विभिरास्मदीय काममापुरय ॥

तद्धो गाय मुते सचा पुरुहृताय सत्वेने । शं यद्गवे न शाकिने ॥ २२ ॥
तत् । वः । गाय । मुते । सचा । पुरुः । हृताय । सत्वेने । शं । यत् । गवे । न । शाकिने ॥ २२ ॥

इह स्तोतारो वो युय मुतेऽभिपुते मोमे मति पुरुहृताय ब्रह्मभियंजमानिराहृताय सत्वेने शत्रुणा मादयिञ्च धनाना वा सनिञ्च दात्र इद्राय तत्स्तोत्र सचा मह संहता भुत्या गाय । गायत । यत्स्तोत्र शाकिने शाक्तिमत इद्राय श मुखकर भवति गवे न । यथा गवे यवमं मुखकर तद्विदित्यर्थः ॥

न घा वसुनि यमते दानं वाजस्य गोमंतः । यत्सीमुप श्रवदिरः ॥ २३ ॥
न । घा । वसुः । नि । यमते । दानं । वाजस्य । गोः । मंतः । यत् । सी । उप । श्रवतः । गिरः ॥ २३ ॥

वसुर्वायिता स इन्द्रो गोमतो ब्रह्मभिर्गोभियुक्तस्य वाजस्याज्ञस्य वलस्य वा दानं प्रदानं न घ न घनू नि यमते । नियच्छति । उपरतं करोति । यद्यदि श्रेष्ठय गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीरुप श्रवत उपशृणुयात । स्तोत्र श्रवणे मति सर्वदा ददातीत्यर्थः ॥

कुवित्सस्य प्र हि व्रजं गोमंतं दस्युहा गमत् । शचीभिरपे नो वरत ॥ २४ ॥
कुवितः । ऽसस्य । प्र । हि । व्रजं । गोः । मंतं । दस्युः । हा । गमत् । शचीभिः । अपे ।
नः । वरत ॥ २४ ॥

कुवित्सस्य । कुविद्रहणः स्याति हिनस्तीति कुवित्सो नाम कथित । तस्य स्वभूत गोमत ब्रह्मभिर्गोभियुक्त व्रज गोष्ठ दस्युहा दस्युनामुपक्षयितृणा हंतद्रः प्र गमत । प्रकषेण गच्छति । हि यस्मादेव तस्मात् शचीभिरुत्तरीभिः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा नोऽस्माक ता गा अप वरत । निगूढास्मा अपावृणीत ॥

इमा उ त्वा शतक्रतोऽभि प्र शोनुवुर्गिरः । इंद्र वत्सं न मातरं ॥ २५ ॥
इमाः । उं । इति । त्वा । शतक्रतोः । इति । शतः । क्रतो । अभि । प्र । शोनुवुः । गिरः ।
इंद्र । वत्सं । न । मातरं ॥ २५ ॥

हे गतकृतो बह्विधकर्मन बह्विधप्रज्ञवेन्द्र त्वा त्वा मभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्र णो नुवुः । प्रकर्षण पुनः पुनर्गच्छति । नीतिरत्र गतिकर्मा । तत्र दृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरौ गावो गृहे वर्तमानं वत्स ग्रीघ्रमभिगच्छति तद्वत् । यद्वा । अस्मदीया वाचस्वामभि नो नुवुः । अभितः शब्दयति । स्तुवति । यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हमारव कुर्वति तद्वत् ॥ २५ ॥

दृणागं सख्यं तव गौरसि वीर गव्यते । अश्वो अश्वायते भव ॥ २६ ॥

दुःऽनशं । सख्यं । तव । गौः । असि । वीर । गव्यते । अश्वः । अश्वऽयते । भव ॥ २६ ॥

हे इन्द्र तव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दृणागं दृणागं नाशयितुमशक्यं । अतद्दृढमित्यर्थः । अतो हे वीर वीरयतिरिन्द्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्व गौरसि । गवां प्रदाता भवसि । उपचाराकारणे कार्यशब्दः । तथाश्वायतेऽश्वानात्मन इच्छतेऽश्वो शव । अश्वप्रदो भवसि ॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ २७ ॥

सः । मंदस्व । हि । अंधसः । राधसे । तन्वा । महे । न । स्तोतारं । निदे । करः ॥ २७ ॥

हे इन्द्र स तादृशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन हृष्टया तन्वात्मीयेन शरीरेण मंदस्व । मोदस्व । किमर्थं । महे महते राधसे धनार्थं । हि पुरणः । अपि च त्वदीयं स्तोतारं निदे निंदकाय तस्य वशं न करः । न कुर्याः ॥

इमा उ त्वा मुतेमुते नशते गिर्वणो गिरः । वत्सं गावो न धेनवः ॥ २८ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । मुतेऽमुते । नशते । गिर्वणः । गिरः । वत्सं । गावः । न । धेनवः ॥ २८ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिवननीधेन्द्र मुते मुते सोमेऽभिपूतेऽभिपूते सतीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वा त्वा नक्षति । व्याप्नुवति । धेनवो दोग्धो गावो न गाव इव वत्सं । यथा ग्रीघ्र वत्सं व्याप्नुवति तद्वत् ॥

पुरुतमं पुरुणां स्तोतृणां विवाचि । वाजेभिर्वाजयतां ॥ २९ ॥

पुरुऽतमं । पुरुणां । स्तोतृणां । विऽवाचि । वाजेभिः । वाजऽयतां ॥ २९ ॥

हे इन्द्र पुरुतमं पुरुणां बहूनां शत्रुणां तर्मायितारं श्लपयितारं त्वां पुरुणां बहूनां स्तोतृणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शेषः । कीदृशानां । विवाचि विविधाः स्तुतशस्त्रात्मिका वाचो यस्मिन् यज्ञे तस्मिन्वाजेभिर्वाजेर्हविर्नक्षरैर्वैवाजयतां वाजवन्तं बलवन्तं वा त्वां कुर्वतां ॥

अस्माकमिन्द्र भृतु ते स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः । अस्मान्नाये महे हिनु ॥ ३० ॥

अस्माकं । इन्द्र । भृतु । ते । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः । अस्मान् । नाये । महे । हिनु ॥ ३० ॥

हे इन्द्र वाहिष्ठो वोढृतमोऽस्माकं स्तोमः स्तोत्रं ते तवांतमोऽतिकतमो भुते । भवतु । त्वं चास्मान्महे महते राधे धनाय हिनु । प्रेरय ॥

अधि बृवुः पणीनां वर्षिष्ठे मूर्धन्स्थात् । उरुः कष्टो न गांग्यः ॥ ३१ ॥

अधि । बृवुः । पणीनां । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्थात् । उरुः । कष्टः । न । गांग्यः ॥ ३१ ॥

बृवुर्नाम पणीनां तक्षा । तत्सकाशास्त्रधनो भरद्वाजस्तदीयं दानमनेन तुचेनास्तात् । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः बुधार्तसु सपुत्रो विजने वने । बह्वीर्शाः प्रतिजयाह बुबोस्तक्षणे महायशाः । म० १०. १०७ । इति ॥ पणनात्यणयो वर्षिष्ठ एतत्सक्षा असुरा मा । तेषां तक्षा बृवुर्वर्षिष्ठे मूर्धन्मूर्धानं मूर्धवदुच्छितं स्थलं

ऽध्यस्यात् अर्धाष्टतोऽभुत गांशो गंगायाः कृत् उन्नते भवः कचो न कच इवोर्ध्वस्तीर्णः सन् । जातितो हीनोऽपि दातुत्वात्सर्वत्र श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

यस्य वायोरिव द्रवद्भदा रातिः सहस्रिणी । सद्यो दानाय मंहते ॥ ३२ ॥

यस्य । वायोऽडुव । द्रवत् । भदा । रातिः । सहस्रिणी । सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३२ ॥

वायोरिव द्रवत् चिप्रगामिनो यस्य वृवोर्भद्रा कन्याणी सहस्रिणी सहस्रमंख्यायुक्ता रातिर्दान. मद्यः स्तुतिममय एव दानाय दानकामाय ग्राचमानाय मद्यं मंहते अपचित धन ददाति त सुवृमित्युत्तरस्यामिच संबधः ॥

तत्सु नो विश्वे अयं आ सदा गृणन्ति कारवः । वृवुं सहस्रदातमं सूरिं सहस्रसातमं ॥ ३३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अयं । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । वृवुं । सहस्रऽदातमं ।

सूरिं । सहस्रऽसातमं ॥ ३३ ॥

तत्सु नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽयः स्तुतीनामीरयितारः कारवः स्तोतारः सदा सु मुषा गृणन्ति । अभिगृणन्ति । अभिपूवति । कीदृशं । सहस्रदातममतिगृयन् सहस्रमंख्यस्य धनस्य दातार सूरि प्राश्न यद्वा प्ररयितार सहस्रसातममतिगृयन् सहस्रमंख्यस्य स्तोत्रस्य धनस्य वा संभक्तार ॥ ॥ ३६ ॥

त्वामिद्वीति चतुर्दशर्चं तृतीय मुक्ते बृहस्पतिपुत्रस्य गायोरापेभद्रं । प्रथमातृतीयाया अयुजो बृहत्सो द्वितीयाचतुर्थीया युजः सतोवृहत्सः । तथा चानुकात । त्वामिद्वि पृ न प्रागार्थमिति ॥ मुक्तेविनयो गो विंगिकः । यदि श्योतिःशोभो बृहस्पृष्टः स्यात्तदानी निष्कवन्त्यस्यायः प्रगाथः स्तोत्रियः । मुञ्चित च । ययु वै बृहन्त्वामिद्वि हवामहे । आ० प १५ । इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवन्त्येऽय प्रगाथः ग्रामनीयः । तथैव पंचमारण्यकं मुञ्चित त्वामिद्वि हवामहे त्व ह्यिद्वि चरव इति बृहतः स्तोत्रियानुष्ठी । प० आ० प २० । इति ॥

त्वामिद्वि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृत्रेष्विदं सत्पतिं नरम्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ १ ॥

त्वां । इत । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः ।

त्वां । वृत्रेषु । इदं । सत्पतिं । नरः । त्वां । काष्ठामु । अर्वतः ॥ १ ॥

कारवः स्तोतारो वयं वाजस्यावस्य साता साता संभक्ते निमित्तभूते नति हे इदं त्वामिद्वि त्वामे हवामहे । स्तुतिभिराह्वयामः । हे इदं सत्पतिं सता पालयितार श्रेष्ठ त्वा नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रेष्वारको शत्रुषु सन्मु हवते । आह्वयति तच्छयार्थं । अपि चार्वतोऽश्वस्य संबधिनीषु काष्ठामु यत्रायः कात्वा तिष्ठति तां काष्ठामु संयामेषु युद्धकामांश्च त्वामेवाह्वयति । अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया महः स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्वं रथ्यमिदं सं किर सत्रा वाजं न जिग्युषं ॥ २ ॥

सः । त्वं । नः । चित्र । वज्रऽहस्त । धृष्णुऽया । महः । स्तवानः । अद्रिऽवः ।

गां । अश्वं । रथ्यं । इदं । सं । किर । सत्रा । वाजं । न । जिग्युषं ॥ २ ॥

हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवो वज्रवन । यद्वा । आह्वयार्थेनैत्यद्रिवर्गिनः । तद्वन । एषभूते धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान स तादृगस्त्वं सवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गा रथ्य रथव

हनमंथं च सं किर । सम्यक् प्रयच्छ । जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सचा महत्प्रभुतं वाजं नात्तमिव ।
यथा शत्रुन जितवते भोगार्थं बद्धं प्रयच्छमि तद्वत् ॥

महाव्रते निष्केवल्यं यः सचाहत्यादिमुक्तशेषः शंसनीयः । मृज्यते हि । यः सचाहा विचर्षणिरिति शेषोऽयं
ते अमु ह्येत इति मुक्त । ए० आ० ५. २४ । इति ॥ चातुर्विंशतिकेऽहनि माध्यंदिनसर्वने यः सचाहति प्रगाथो
विकल्पिकोऽनुरूपः । मुञ्चते च । यः सचाहा विचर्षणः स्वादीरित्या विषुवतः । आ० ७. ४. इति ॥

यः सचाहा विचर्षणिरिटं तं हूमहे वयं ।

सहस्रमुष्कं तुविनुष्णं सत्पते भवा समत्सु नो वृधे ॥३॥

यः । सचाऽहा । विऽचर्षणिः । इटं । तं । हूमहे । वयं ।

सहस्रऽमुष्कं । तुविऽनुष्णं । सत्ऽपते । भव । समत्ऽसु । नः । वृधे ॥३॥

य इट्रः सचाहा महतां शत्रुणा हंता विचर्षणिविशेषण सर्वस्य द्रष्टा तमिट्रं वयं हूमहे । स्तुतिपदराह-
यामः । उत्तरार्धः प्रत्यनक्तः । हे सहस्रमुष्कं सहस्रशफ । यां का च स्त्रिय संभवतिद्रो भोगलीनुपतया
मृशरीरि पर्वणि पर्वणि शफान समर्जति कौपीतकिभिराम्नातं । तदभिप्रायणद संबोधन । हे तुविनुष्ण
बद्धधन सत्पते सतां पालयितरिट्र समत्सु संयामेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥

वाधसे जनान्वृषभेवं मन्युना घृषी मीळे ऋचीपम ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूष्वप्सु सूर्ये ॥४॥

वाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषी । मीळे । ऋचीपम ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अपऽसु । सूर्ये ॥४॥

हे ऋचीपम ऋचा सम ऋगाद्ग रूपं प्रतिपादयति तादृश्यंघ्नं घृषी शत्रुणां घर्षके बाधके मीळे
संयामे जनान्स्मदीयान् शत्रुन् वृषभेव वृषभेणैव बलवता मन्युना कौधन बाधसे । बाधस्व । तथा महाधने
महतो धनस्य निमित्तभृते संयामे चास्माकमविता रक्षिता बोधि । बुध्यस्व । रक्षितुंस्वनात्मानं जानीहि ।
रक्षको भवति यावत् । किमर्थं । तनूषु तनयेष्वप्सूदकेषु सूर्ये च लब्धेषु सत्स्वितेषां लाभार्थं । सूर्यस्य लाभः
संदर्शन । तदर्थमित्यर्थः ॥

चातुर्विंशतिकेऽहनि माध्यंदिनसर्वने ब्राह्मणाच्छमिन इट्र ज्येष्ठं न आ भरति प्रगाथो विकल्पिकोऽनुरूपः ।
मुञ्चते च । इट्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वा महसमा शतं । आ० ७. ४. इति ॥

इट्र ज्येष्ठं न आ भरँ औजिष्ठं पपुरि अवं ।

येनेमे चिच्च वज्रहस्त रोदसी औभे सुगिप्र प्राः ॥५॥

इट्रं । ज्येष्ठं । नः । आ । भर । औजिष्ठं । पपुरि । अवं ।

येनं । इमे इति । चिच्च । वज्रऽहस्त । रोदसी इति । आ । उभे इति । सुऽगिप्र । प्राः ॥५॥

हे इट्र ज्येष्ठं प्रशस्यतममोऽजिष्ठमोऽजिष्ठतममतिशयेन बलकरं पपुरि पुरकं अतोऽन्नं नोऽस्मभ्यमा भर ।
आहर । प्रयच्छ । हे चिच्च घायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो हे सुगिप्र शोभसहनुक एवभुत हे इट्र येनात्रिनेमे परि-
दृशमाने उभे रोदसी यावापृथिवावा प्रा आपुरससि तदन्नमा भरित्यन्वयः ॥ २७ ॥

त्वामुग्रमवसे चर्पणीमहं राजन्द्रेषु हमहे ।

विश्वान् सु नो विश्वुरा पिच्छना वसोऽमित्रान्मुपहान्कृधि ॥ ६ ॥

त्वां । उग्रं । अवसे । चर्पणिऽसहं । राजन । देवेषु । हमहे ।

विश्वान् । सु । नः । विश्वुरा । पिच्छना । वसो इति । अमित्रान् । मुऽसहान् । कृधि ॥ ६ ॥

हे राजन राजमन्त्र देवेषु देवानां मध्य उग्रमङ्गलं वल चर्पणीमह चर्पणीना शत्रुभूताना प्रजानामभिभवितारं त्वामवसे रक्षणाय हमहे । आह्वयामः । त्व विश्वा सर्वाणि पिच्छना पिच्छनानि रक्षामि । पिहित मयक्तं शब्दयत इति पिच्छनानि । प्रपोदरादिः । तानि मु मुष्टं विश्वुरा यथितानि बाधितानि कुरु । हे वसो वामकं द्र नोऽस्मदीयानामित्रान् शत्रुषु मुपहान् मुर्विनाभिमवितुं शक्यान् कृधि । कुरु ॥

यदिदं नाहुषीष्वौ औजो नृम्णं च कृष्टिषु ।

यद्वा पंच शितीनां युम्नमा भर सत्वा विश्वानि पांस्या ॥ ७ ॥

यतं । इदं । नाहुषीषु । आ । औजः । नृम्णं । च । कृष्टिषु ।

यतं । वा । पंच । शितीनां । युम्नं । आ । भर । सत्वा । विश्वानि । पांस्या ॥ ७ ॥

हे इदं नाहुषीषु । नहुष इति मनुष्यनाम । तत्सवधिनीषु कृष्टिषु प्रजाम् । आकारः समुस्ये । यज्ञो जो वल नृम्ण धन च विशते । यद्वा यज्ञ पच पचाना चितीना । निपादपचमाशुत्वारी वर्णाः पच सितयः । तेषा स्वरूप युम्न शीतमानमन्न तत्सर्वमस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ । तथा सत्वा महाति विश्वानि सर्वाणि पांस्यानि वनानि चास्मभ्यमाहर ॥

यद्वा नृशो मघवन्दुह्यावा जने यत्पूरो कच्च वृधायं ।

अस्मभ्यं तद्विरीहि सं नृपास्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्वणे ॥ ८ ॥

यतं । वा । नृशो । मघऽवन । दुयो । आ । जने । यतं । पूरो । कत । च । वृधायं ।

अस्मभ्यं । तत । विरीहि । सं । नृऽस्ये । अमित्रान् । पृत्ऽसु । तुर्वणे ॥ ८ ॥

हे मघवन धनवन्निद्र तुनावतस्मन्न राजनि यद्वा यज्ञ वलं विशते द्रुह्यावा द्रुह्या चेतसा च जने यद्वलमस्ति । पुरावतस्मन्न नृपे च यत्कच्च यत्किचन वृत्त्य वीर्यं विशते तत्सर्वमस्मभ्य स्तोत्रभ्यः न मस्यविरीहि । प्रयच्छ । कटा । नृमह्ये नृभिर्योदृभिः । सोढये युद्धं प्रवृत्तं । किमर्थं । पृत्सु पृत्तनामु सयांसाममित्रान् शत्रुन तुर्वणे तुर्वितुं हिंसितुं ॥

चानुर्विशिकेऽहनि निष्कवन्स इन्द्र विधात्विति विरूपस्य सामप्रगाथः शसनीयः । सूचित च । इन्द्र विधातु शरणं त्वमिन्द्र प्रतृतिषु । आ० १. ३ । इति ॥

इन्द्रं विधातुं शरणं चिंवरुथं स्वस्तिमत ।

हृदियच्छ मघवंतश्च मद्यं च यावया दिद्युमेभ्यः ॥ ९ ॥

इन्द्रं । चिऽधातुं । शरणं । चिऽवरुथं । स्वस्तिऽमत ।

हृदिः । यच्छ । मघवंतऽभ्यः । च । मद्यं । च । यावय । दिद्युं । एभ्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र विधातु चिप्रकारं चिभूमिकं चिवरुथं चयाणां शीतातपवर्षाणा वारकं स्वस्तिमदविनाशयुक्त

ऋदिष्कादिष्मदान्कादनयुक्तमेवंगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवद्वाय । मघं हविल्लक्षणं धनं । तद्वायुस्मदीयेभ्यो मद्य भरद्वाजाय च यच्छ । देहि । अपि चैभ्यः सकाशाद्दिव्यं शत्रुप्ररितं बीतमानमायुधं यवय । पृथक्कुरु ॥

ये गव्यता मनसा शत्रुमादभुरभिप्रघ्नति धृष्णया ।

अथ स्मा नो मघवन्दिद्रिर्विणस्तनृपा अंतमो भव ॥ १० ॥

ये । गव्यता । मनसा । शत्रुं । आऽदभुः । अभिऽप्रघ्नति । धृष्णुऽया ।

अथ । स्म । नः । मघऽवन । इंद्र । गिर्विणः । तनूऽपाः । अंतमः । भव ॥ १० ॥

ये जना गव्यता शत्रुणां गा इच्छता मनसा युक्ताः संतः शत्रुं शातयितारं वैरिणमादभुः अहिंसिपुः । ये च धृष्णया धृष्णवो धृष्टाः संतोऽस्मीनभिलक्ष्य प्रघ्नति प्रकपेण हिंसति हे मघवन धनवन गिर्विणो गिरां संभक्तारिद्रि अथ स्मास्मिन्काले तेभ्यः सकाशात् नोऽस्माकं तनुपास्तनुनां शरीराणां रक्षिता सन अंतमोऽति-
कतमो भव ॥ ॥ १० ॥

अथ स्मा नो वृधे भवेदं नायमवा युधि ।

यदंतरिक्षे पतयति पर्णिनो दिद्यवस्तिग्ममूर्धानः ॥ ११ ॥

अथ । स्म । नः । वृधे । भव । इंद्र । नायं । अथ । युधि ।

यत् । अंतरिक्षे । पतयति । पर्णिनः । दिद्यवः । तिग्मऽमूर्धानः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अथ स्म तदानी नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव । अपि च नायं योऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे तमयव । रक्ष । तदेत्युक्तं कदेत्यत आह । पर्णिनः पक्षवतस्तिग्ममूर्धानस्त्रीक्ष्णास्या दिद्यवो दीप्ता वाणा यव दातरिक्षे व्योम्नि पतयति शत्रुभिर्विच्छेष्टाः पतति तदानी वृधे भवत्यन्वयः ॥

यत्र शूरासस्तन्वी वितन्वते प्रिया गर्म पितृणां ।

अथ स्मा यच्छ तन्वेऽ तने च हृदिर्चित्तं यावय द्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । गर्म । पितृणां ।

अथ । स्म । यच्छ । तन्वे । तने । च । हृदिः । अचित्तं । यावय । द्वेषः ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन्काले शूरासः शूराः शौर्यवतो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयति स्वामिनो जयाय शत्रुणां पुरतो दर्शयति । तथास्मिन्काले प्रिया प्रियाणि गर्म गर्माणि स्थानानि पितृणां जनकानां संबन्धीनि । तिरज्जितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रुणां पुरस्ताद्विस्तारयति । परित्यजतीति यावत् । अथ स्मास्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च ऋदिष्कादनमायुधानां निवारकं कवचमचित्तं शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ । प्रयच्छ । शत्रुज्ञानात्पूर्वमेव देहीत्यर्थः । अपि च द्वेषो द्वेषुन शत्रुन्यावय । तेभ्यो वियोजय ॥

यदिंद्रु सर्गे अर्वतश्चोदयासे महाधने ।

असमने अध्वनि वृजिने पथि श्येना इव श्रवस्यतः ॥ १३ ॥

यत् । इंद्र । सर्गे । अर्वतः । चोदयासे । महाऽधने ।

असमने । अध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान्ऽइव । श्रवस्यतः ॥ १३ ॥

हे इंद्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्तं महति संयामे सर्गं उद्योगं सत्यममने विषमैः श्वानि मार्गैः संतोऽस्मदीयानश्चान्यदा चोदयामि प्रेरयामि । वृजिने कृटिले पाथि मार्गैः स्तरिचलणं यवस्यतः श्रवोऽन्नमामिपरूपमात्मन इच्छतः श्वानानिव यथामिपार्थिनः श्वना अतरित्ते ग्रीघ्रं गच्छति तथास्मदीया नशान्यदा त्वं ग्रीघ्रं गमयामि तदानीमस्माकं तन्व तनयाय च कर्दिर्यच्छति पुर्वस्यामुचि संबधः ॥

सिंधूरिव प्रवणं आप्णुया यतो यदि क्रोशमनु प्वणि । .

आ ये वयो न वर्वृत्यामिपि गृभीता चाहोर्गवि ॥ १४ ॥

सिंधूनऽडव । प्रवणे । आप्णुऽया । यतः । यदि । क्रोशं । अनु । स्वनि ।

आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिपि । गृभीताः । चाहोः । गवि ॥ १४ ॥

उक्तस्विवार्थस्यातिशयप्रतिपादनाद्यं । प्रवणे निखदेगे सिंधुनिव स्यदमाना नदीरिवाशुयाशु ग्रीध्रं यतो गच्छतोऽश्वान हे इंद्र यदि चोदयामि प्रेरयामि । कदा । क्रोशमनु । क्रोश इति भयनाम । भयमनुलभ्य स्विन स्विन आक्रोशं मति । कीदृशान्ऽश्वानः । बाहोर्वाहमूलयोर्गृभीताः कक्षया वदा येऽश्व गवि गोरूपे धने जेतव्ये यथा वर्वृतति पुनः पुनरावर्तते । आमिपिपामिपे मामि यहीतव्ये मति वयो न यथा श्वनादयः पविणः पुनः पुनरावर्तते तद्वत् । एवमुतानश्चान भयंन क्रोशं मति यदा त्वं प्रेरयामि तदानीमस्मदीयस्य कर्दिर्यच्छति संबधः । यद्यप्यप्युद्गु प्रसक्तिर्नास्ति तथापि राजपुरोहितत्विन राजकीयानां पुरुषाणां जयः प्रार्थ्यत इति न काश्चिद्वरोधः ॥ ॥ २० ॥

स्वादुरित्येकत्रिंशद्भूच चतुर्थं मूक्त भरहाजपुत्रस्य गर्गस्यार्थं । प्रम्लोक इत्थित्येषा विष्टुप दशाशानित्यगुष्टुप दश रथानिति गायत्री महि राध इति द्विपदा द्वेकादशका युजानो हरितित्येषा बृहती दिवस्युथित्या इति जगती शिष्टास्त्रिपदा । आदितः पचानामुचा सोमो देवता । अग्न्यति क्षत्रित्यर्धं प्रथमपादे देवा उत्तरस्य भूमिस्तृतीयस्य बृहस्पतिश्चतुर्थस्य इंद्रः । प्रम्लोक इत्याद्याश्चतस्रः स्रजयपुत्रस्य राज्ञो दानमृतिरूपत्वात्तद्विवाकाः । वनस्यते वीदुग इत्ययं तुचो रथदेवत्वः । उप आमयति तुचो द्दभिदेवत्वः । समथपणा इत्यर्धं च इंद्रः । शिष्टा इंद्रदेवताकाः । तथा चानुक्रातः । स्वादुरकाश्चिद्वर्गः पचादा सोम्योऽग्न्युत्थर्धं चो निगोक्तदेवतः प्रम्लोक इति विष्टुबनुष्टुगायत्री द्विपदा मार्ग्यस्य प्रम्लोकस्य दानमृतिः परो तुचो रथद्दभिदेवत्वोऽवद्वोऽत्योऽर्धं चो युजानो बृहती दिवस्युथित्या जगती ॥ आप्रिमारुत आदितश्चतस्रः शमनीयाः । मुचित च । स्वादुरिकलायामिति चतस्रो मध्यं चाह्वान । आ० प ०० । इति ॥

स्वादुरिकलायं मधुमाँ उतायं तीव्रः किलायं रसवाँ उतायं ।

उतो न्वपस्य पपिवांसुमिदं न कश्चन महत आहवेपु ॥ १ ॥

स्वादुः किल । अस्य । मधुऽमान । उत । अस्य । तीव्रः । किल । अस्य । रसऽवान । उत । अस्य ।

उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । हं । न । कः । चन । महते । आऽहवेपु ॥ १ ॥

अयमभिपुतः सोमः स्वादुराग्लादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमात्राधुयवाशुय सोमो भवति । तथायं सोमस्तीव्रः किल मदोत्पादने तीव्रः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रसवान मारवाय भवति । अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयस्य च प्रतिपादितं । उतो अपि चास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थं पृष्टो ॥ रस सोमं पपिवासं पीतवतामिदं माहवेपु संयामिपु न कश्चन न कोऽपि महते । अभिभवति । नु इति पुरकः ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ठ आस यस्यंदो वृबहत्यं प्रमादं ।

पुरूणि यश्चात्ला गंवरस्य वि नवति नव च दस्योऽ हन ॥ २ ॥

अयं स्वादः । उह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इदं । वृत्रऽहत्ये । ममाद ।
पुरुणि । यः । च्यात्ना । शंवरस्य । वि । नवति । नव । च । देह्यः । हन ॥ २ ॥

इहास्मिन्वृत्रेऽयं सोमः स्वादुराम्वादितः पीतः सन मदिष्ठोऽतिशयेन मदीयतास । बभुव । यस्य सोमस्य पानेनद्रो वृत्रहत्ये वृत्रहननकानि ममाद मत्तो बभुव । यः सोमः शंवरस्यासुरस्य पुरुणि वह्नि च्यात्ना च्यात्नानि वेत्नानि जघान । तथा देह्यो दिग्धा उपचिता आसुरीः पुरीः तदीयान देहान वा नवति नव च नवोत्तरनवतिमंख्याका यः सोमो वि हन व्यहन अयं सोम इति प्रथमपादेन संबोधः ॥

अयं मे पीत उदियति वाचमयं मनीषामुण्ठीमजीगः ।

अयं षड्वीरिमिमीत धीरो न थाभ्यो भुवनं कञ्चनारे ॥ ३ ॥

अयं मे । पीतः । उत । उदियति । वाचं । अयं । मनीषां । उण्ठीं । अजीगरिति ।

अयं । पट् । उर्वीः । अमिमीत । धीरः । न । थाभ्यः । भुवनं । कत् । चन । आरे ॥ ३ ॥

अयं सोमः पीतः सन मे मम वाचमुदियति । उन्नमयति । अयमेव सोम उण्ठीं कांता मनीषां वृष्टिमुदजीगः । उन्नारयति । प्रकाशयति ॥ गृ निगरण इत्यस्मात्प्रयत्नाद्भिर्चिडि रूपं ॥ अपि चायं धीरो धीमानसोमः षड्वीरिः षण्णोर्वीरहसस्यांतु यास्य पृथिवी चाहस्य रात्रिश्चापथ्यापधयश्चेति प्रतिपादिता शुपृथिव्यायाः पडमिमीत । निर्मितवान । थाभ्य उर्वीभ्य आर ङ्रं विप्रकृष्ट देगे कञ्चन किञ्चन भुवनं भुतजात न भवति अपि त्वास्मिन् सर्वं भुतजातं वर्तते तादृशीरुर्वीर्निर्मितवान ॥

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्ष्माणं दिवो अकृणोदयं सः ।

अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्वेत्तरिष्टं ॥ ४ ॥

अयं । सः । यः । वरिमाणं । पृथिव्याः । वर्ष्माणं । दिवः । अकृणोत् । अयं । सः ।

अयं । पीयूषं । तिसृषु । प्रवत्सु । सोमः । दाधार । उरु । अंतरिष्टं ॥ ४ ॥

स खन्वयं सोमो यः पृथिव्या वरिमाणमुरुत्व विस्तृतत्वमक्रणोत् अकरोत् । तथायं सोमो दिवो युलोकस्य वर्ष्माणं महत्त्वं दृढत्वमक्रणोत् अकरोत् । अयं सोमः स हि भवति । अपि चायं सोमस्त्रिष्वोषधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रकृष्टास्वेतासु पीयूष रसं दाधार । धारयति । तथोरु विलीगंमंतरिचं च धारयति । तथा च मन्त्रातरं । त्वमिमा आपधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्व गाः । त्वमा ततथोर्वंतरिच । ऋग्वे० १. ११. २० । इति ॥

अयं विदञ्चिचदृशीकमणः शुक्रसद्यनामुषसामनीके ।

अयं महान्महता स्क्भनेनोद्यामस्तभ्रादृषभो मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं । विदत् । चिचऽदृशीकं । अणः । शुक्रऽसद्यनां । उषसां । अनीके ।

अयं । महान् । महता । स्क्भनेन । उत् । यां । अस्तभ्रात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं सोमश्चिचदृशीकं विचिचदृशनं यद्वाश्रयत्वेन दृशीणीयमणः सर्वस्य प्रेरकं सारं व्योतिर्विदत् । षमयति । कस्मिन्कानि । शुक्रमद्यना शुक्रं निर्मलमंतरिचं सद्य सद्ये यामां तासामुपभामनीके प्रमुखे । उषःकाल इत्यर्थः । अपि च महान् प्रवृद्धोऽयं सोमो महता स्क्भनेन स्क्भनेन स्क्भनवसाधनेन मध्यवर्तिनांतरिचेण यां युलोकमुदस्तभ्रात् । ऊर्ध्वमस्थापयत् । यथाधो न पतति तथातरिचं तस्याधारत्वेन कृतवानित्यर्थः । कीदृशः सोमः । वृषभो वृष्टिर्जनयिता । सोमाङ्गत्वा हि वृष्टिर्जन्यते । मरुत्वात्प्रवृष्टिर्भूतः ॥ ३० ॥

धृषत्पिब कलशे सोममिन्द्र वृत्रहा शूर समरे वसूनां ।

माध्यंदिने सर्वने आ वृषस्व रयिस्थानो रयिमस्मामु धेहि ॥ ६ ॥

धृषत् । पिब । कलशे । सोमं । इन्द्र । वृत्रऽहा । शूर । संऽश्ररे । वसूनां ।

माध्यंदिने । सर्वने । आ । वृषस्व । रयिऽस्थानः । रयिं । अस्मामु । धेहि ॥ ६ ॥

हे शूर शौर्यवतिन्द्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हता त्वं वसुना धनानां समरे संयामि निमित्तभुते भति कलशे द्रोणकलशेऽवस्थितं सोमं धृषत् धृष्टं यथा भवति तथा पिब । अपि च माध्यंदिने सवन आ वृषस्व । आसिंचस्व । जठर सोमं पुरय । सर्वद्रं हि माध्यंदिने सवनं । किंच रयिस्थानो रयीणा धनानां स्थानभुतस्त्वं रयिं धनमस्मामु धेहि । धारय ॥

इन्द्र प्र णः पुरणतेव पश्य प्र नो नय प्रतरं वस्यो अञ्छ ।

भवा सुपारो अतिपारयो नो भवा सुनीतिरुत वामनीतिः ॥ ७ ॥

इन्द्र । प्र । नः । पुरणताऽइव । पश्य । प्र । नः । नय । प्रऽतरं । वस्यः । अञ्छ ।

भव । सुऽपारः । अतिऽपारयः । नः । भव । सुऽनीतिः । उत । वामऽनीतिः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं पुरणतेव पुरतो गतेव नोऽस्मान् प्र पश्य । प्रकंपेणत्वम् । यथा मार्गरेव हः स्वयं पुरतो गच्छन् नुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकान्प्रश्रति तथा पश्यत्यर्थः । तथा वस्यो वभीयः श्रेष्ठ धनमन्ताभिमुख्येन प्रतर प्रकृष्टतरमतिशयेन प्र णय । अस्मान्प्रापय । तथा सुपारः सुप्र पारयिता दुःखेभ्यस्मारयिता भव । तथा नोऽस्मान् मोतूनतिपारयः । शत्रूनतिक्रामय । सुनीतिः शोभननयनधास्माक भव । उतापि च वामनीतिर्वामाना वमनीयानां धनानां नेता भव । यद्वा । अस्मदर्थं श्रेष्ठप्रापणो भव ॥

इन्द्रे पश्यावृत् न इत्याप वपाया याज्या । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वान् प्र समाहितं पुरुहत शत्रुन । आ० ३ । ७ । इति ॥ होत्रकेः मद्रः प्रमर्षणसमयेऽधिषा जथा । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वान् नीति जपंतः । आ० ५ । ३ । इति ॥ चातुर्विंशतिसंह्येऽष्टमोऽध्यायः च द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिने सवनेऽन्वावाक स्त्रिया चारभणीया । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वानिति कद्रश आरभणीयाः । आ० ७ । ४ । इति ॥

उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वान्स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्ति ।

चृध्वा तं इन्द्र स्थविरस्य वाह उप स्थयाम शरणा वृहता ॥ ८ ॥

उरुं । नः । लोकं । अनुं । नेपि । विद्वान् । स्वःऽवत । ज्योतिः । अभयं । स्वस्ति ।

चृध्वा । ते । इन्द्र । स्थविरस्य । वाह । इति । उप । स्थयाम । शरणा । वृहता ॥ ८ ॥

हे इन्द्र विद्वान् ज्ञानस्त्वमुरु विस्तीर्णं लोकं स्थानं स्वर्गाख्यं नोऽस्माननु नेपि । अनुगमये । तथा स्वर्वतु स्ववद्भयं भयरहितं ज्योतिश्च स्वस्ति जमेणानु नेपि । अस्माननुगमये । हे इन्द्र श्वावरस्य स्थूलस्य वृहस्य ते तव संबन्धिनावृध्वा दग्नीया वृहता महाता वाह त्वदीया हस्तो शरणा शरणा रक्षका रक्षकतयोप स्थयाम । उपातष्ठमे । सेवमहि ॥

वरिष्ठे न इन्द्र वधुरं धा महिष्ठयोः गतावन्नशयोरा ।

इषमा वक्षीषां वषिष्ठां मा तस्तारीन्मघवन्नायां अयः ॥ ९ ॥

वरिष्ठे । नः । इन्द्र । वंधुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतं ऽ वन् । अश्वयोः । आ ।
इषं । आ । वशि । इषां । वर्षिष्ठां । मा । नः । तारीत् । मघं ऽ वन् । रायः । अर्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वरिष्ठ उरुतमे विस्तीर्णतमे वंधुर आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः । घेहि । धारय । अपि च हे
गतावन गनसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वीरुतमयोः । आकारः समुच्चये । अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय ।
तथेयामत्रानां मध्ये वर्षिष्ठां वृद्धतमामिषमन्नमा वशि । अश्वदर्थमावह । आनय । हे मघवन धनवन्निद्र अर्यो
धनस्य स्वाम्यन्यः कश्चिन्नोऽस्माकं रायो धनानि मः तारीत् । मा हिमीत् ॥

इन्द्रं मृळु मर्ह्यं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां ।
यत्किं चाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुपस्व कृधि मां देववतं ॥ १० ॥
इन्द्रं मृळु । मर्ह्यं । जीवातुं । इच्छ । चोदय । धियं । अयसः । न । धारां ।
यत् । किं । च । अहं । त्वाऽयुः । इदं । वदामि । तत् । जुपस्व । कृधि । मां । देवऽवतं ॥ १० ॥

हे इन्द्र मृळु । मृळुय । अस्मान् मुखय । जीवातुं जीवनीपथं च मर्ह्यं दातुमिच्छ । तथा धियं बुद्धिं चोदय ।
मूर्तिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय । तीक्ष्णीकुरु । अयसो न धारामयोमयस्य स्वज्ञानेधाराविव । सा यथा
मृळ्मा । तद्वत्सूक्तविषयां धियं चोदयेत्यर्थः । किंच त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् इदमिदानीं यत्किंचनाहं वदामि
समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुपस्व । मा मां च देववतं रक्षकेदेवैरुपेतं कृधि । कुरु ॥ ॥ ३१ ॥

आयुष्कामेष्यामिन्द्रस्य चातुस्वातारमित्यनुवाक्या । सुवितं च । चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं मा ते अश्यां
सहमावन्परिष्टी । आ० २. १०. । इति ॥

चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवेहवे सुहवं शूरमिन्द्रं ।
ह्रयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥ ११ ॥
चातारं । इन्द्रं । अविदारं । इन्द्रं । हवेऽहवे । सुहवं । शूरं । इन्द्रं ।
ह्रयामि । शक्रं । पुरुऽहूतं । इन्द्रं । स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इन्द्रः ॥ ११ ॥

चातारं शत्रुभ्यः पालयितारमिन्द्रमाह्रयामि । तथावितारं कामेक्षर्पायितारमिन्द्रमाह्रयामि । हवे हवे
सर्वेष्व्वाहवनेषु सुहवं सुवेनाह्रातुं शक्रं शूरं शौर्यवतं शक्रं सर्वकार्येषु शक्रं पुरुहूतं पुरुभिर्ब्रह्मिः पालनार्थमा-
हृतमेवविधमिन्द्रं ह्रयामि । आह्रयामि । एवमाहृतो मघवा धनवान् स इन्द्रः स्वस्त्वविनाश नोऽस्मभ्यं धातु ।
ददातु । यदा । अस्माकं विदधातु ॥

इन्द्रः सुचामा स्ववाँ अवीभिः सुमृळीको भवतु विश्ववेदाः ।
वाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२ ॥
इन्द्रः । सुऽचामा । स्वऽवान् । अवऽभिः । सुऽमृळीकः । भवतु । विश्वऽवेदाः ।
वाधतां । द्वेषः । अभयं । कृणोतु । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुचामा सुष्ठु चाता स्ववात्पनवान् स इन्द्रोऽवीभी रक्षणीः सुमृळीकः सुष्ठु सुवयिता भवतु । तथा च
विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वान्वा स इन्द्रो द्वेषो द्वेषुन् शत्रून् बाधतां । हिनस्तु । अभयं भयरहितं चास्माकं
कृणोतु । करोतु । वयं च तत्प्रसादात्सुवीर्यस्य शीमन्वीर्यस्य पतयः स्याम । भवेम ॥

तस्य वयं सुमती यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।
 स सुचामा स्ववाँ इद्रे अस्मे आराच्छिद्वेषः सन्तुतयुयोतु ॥ १३ ॥
 तस्य वयं सुमती । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ।
 सः । सुचामा । स्ववान । इद्रेः । अस्मे इति । आरात् । चित् । द्वेषः । सन्तुतः । युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञियस्य यज्ञाहंस्य सुमती गोभनायामनुग्रहात्मिकायां वृद्धी वयं स्याम । तद्विषयभुता भवेम । तथा
 भद्रे कन्याणि सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीये स्याम । भवेम । स इद्रेऽस्मात्पुन्यहात्मिकां वृद्धिं सौमनस्य
 च करोत्वित्यर्थः । सुचामा सुष्ठु वाता स्ववान्धनवान स इद्रशास्त्रे अस्मत् आराच्छित् इरदेश एव द्वयो द्वेष्य
 सन्तुतः । अतर्हितनाभेतत । अतर्हितान्युयोतु । पृथक्करोतु ॥

अव त्वे इद्र प्रवतो नोर्मिगिरो ब्रह्माणि नियुतो धवंते ।
 उरु न राधः सवना पुष्पाण्यपो गा वज्रिन्युवसे समिद्वन ॥ १४ ॥
 अवं त्वे इति । इद्र । प्रवतः । न । ऊर्मिः । गिरः । ब्रह्माणि । निऽयुतः । धवंते ।
 उरु । न । राधः । सवना । पुष्पाणि । अपः । गाः । वज्रिन् । युवसे । सं । इद्वन ॥ १४ ॥

हे इद्र त्वे त्वां नियुतः स्तोत्रगिर उक्थात्मिका वाचो ब्रह्माणि सामरूपाणि गोवाणि चात्र धवंते ।
 अपगच्छति । तत्र दृष्टातः । ऊर्मिर्जनसंघः प्रवतो न प्रवणदेशानिव । यथोक्ततात्पर्यलात्प्रदेश ग्रीधं
 गच्छति तद्वत् िनशब्दः समुच्चये । उरूणां वज्र राधो राधासि च हविल्लक्षणानि धनानि पुष्पाणि बल्लानि
 सवना सवनानि वहवोऽभिपृताः सोमाश्च स्वामिवाभिगच्छति । वज्रिन वज्रवाजिद्र अपो वसतीवर्याख्या गा
 गोविकारान शृतदध्यादीन् अरणार्थानिद्वन् सोमाश्च स युवसे । सम्यक् मिश्रयामि । त्वा यष्टु वसतीवरीभि
 रभिपृष्य तं सोममाशिरादिभिः अरणद्रव्यैः संस्कर्षतीत्यर्थः ॥

क इं स्तवत्कः पृणात्को यजति यद्ग्रमिन्मघवा विश्वहावेत् ।
 पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणीति पूर्वमपरं शचीभिः ॥ १५ ॥
 कः । इं । स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजति । यत् । उग्रं । इत् । मघऽवा । विश्वहा । अवेत् ।
 पादोऽडव । प्रऽहरन् । अन्यंऽअन्यं । कृणीति । पूर्वं । अपरं । शचीभिः ॥ १५ ॥

कः स्तोत्रेभनमिद्रं स्तवत् । श्रुयात् । स्तोत्रं शक्यात् । को वा पृणात् । एन प्रीणयत् । कस्य यजति । एन
 हविर्भयंजत । यद्यस्मादित्यं, मघवा धनवानिद्र उग्रमिद्गुणमेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वत्ति जानाति
 सर्वदोय एव भवति तस्मात्कारुणात् न कोऽप्यन स्तोत्रं प्रीणयितुं यष्टु वा शक्यतीति भावः । इतोऽपि नृत्या
 देरविषय इत्याह यस्मादयमिद्रः शचीभिराक्षीयाभिः प्रजाभिः पूर्वं प्रथमभाविन संत स्तोतारमपर पश्चा
 द्वाविनं चान्यमन्य परस्परश्चातिद्वारण कृणीति करोति । यः प्रथमभावी मुख्यः स्तोता त जपुष्य करोति यश्च
 जघन्यः स्तोता तं मुख्य करोति । तत्र दृष्टातः । प्रहरन् पादाविव । यथा पादो प्रहरन् मर्गं प्रलिपन पूर्वपः
 पूर्वं पादमपरं कण्ठेपरं च पूर्वं तद्वत् । अतोऽपि कारणादिद्रः श्रुत्यादेरविषय इति भावः । एतद्वादिक्तेन
 पश्चर्चनद्रस्यातिश्चातंत्र्य प्रतिपाद्यते ॥ ॥ ३० ॥ •

श्रुत्वे वीर उग्रमुग्रं दमप्यन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः ।
 एधमानद्विकुभयस्य राजां चोष्कृतं विश्व इद्रे मनुष्यान् ॥ १६ ॥

शृण्वे । वीरः । उयंऽउयं । दमऽयन् । अन्यंऽअन्यं । अतिऽनेनीयमानः ।

एधमानऽद्विद । उभयस्य । राजा । चोष्कूयते । विगः । इंद्रः । मनुष्यान् ॥१६॥

अयमिन्द्रो वीरो वीर्यवानिति शृण्वे । श्रूयते । किं कुर्वन् । उग्रमयमुतूर्णमुतूर्णं वलिनं शत्रुं प्रति दमायन् । दमः दमनं । बाधनमिच्छन् । अन्यमन्यं प्रथमं नेतव्यमन्यं पश्चान्नेतव्यं चान्यं पूर्वमपरं परस्परव्यतिहरिण स्तोतृ-
नतिनेनीयमानोऽत्यंतं पुनः पुनर्नयन् । अपि चैधमानद्विद एधमानानां वर्धमानानाममुन्वतां द्वेष्टोभयस्य
द्विष्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिन्द्रो विगो निवेशयितृन् स्वस्य परिचारकान्मनुष्यान् चोष्कूयते ।
रक्षणार्थं पुनः पुनराह्वयति ॥

परा पूर्वेषां सख्या वृणक्ति विततुराणो अपरेभिरिति ।

अनानुभृतीरवधून्वानः पूर्वीरिन्द्रः शरदस्तर्तीति ॥१७॥

परा । पूर्वेषां । सख्या । वृणक्ति । विततुराणः । अपरेभिः । एति ।

अननुऽभृतीः । अवऽधून्वानः । पूर्वीः । इंद्रः । शरदः । तर्तीति ॥१७॥

अयमिन्द्रः पूर्वेषां पूर्वभावनां प्रशस्तानां कर्मणां कुर्वतां परुषाणां सख्या सखित्वानि परा वृणक्ति । वर्ज-
यति । अपि च विततुराणस्तान् हिंसन् अपरेभिरपरैरमुख्यैरप्रशस्तरपि कर्मानुष्ठानुभिर्भरति । सख्यं प्राप्नोति ।
तथानानुभृतीरपरिचरणाः प्रजा अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वोर्वङ्गीः शरदः संवत्सरानयमिन्द्रस्तर्तीति । भृश-
मतिका मति । स्तोतृभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः ॥

रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय ।

इंद्रो मायाभिः पुरुरूपं ड्यते युक्ता ह्यस्य हरयः गता दृशं ॥१८॥

रूपंऽरूपं । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं । प्रतिऽचक्षणाय ।

इंद्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ड्यते । युक्ताः । हि । अस्य । हरयः । गता । दृशं ॥१८॥

अयमिन्द्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपं रूपं तत्तदगत्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भु-
प्राप्नोति धातुः ॥ इन्द्रः स्वमाहात्म्येन तत्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चंद्रस्य तत्प्राप्तमगत्यादिदेवतास्व-
रूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियतदर्शनायायमप्रियं विष्णुरयं इन्द्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपि चाय-
मिन्द्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानरात्मार्थः संकल्पः पुरुरूपो ब्रह्मविधशरीरः सन् ईयते । ब्रह्मजमानानं
गच्छति । ननु द्विविधास्याथाविकल्प रथः कथमेनेन युगपद्ब्रह्म गच्छतीत्यत आह । अस्येन्द्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता
रथे योजिताः गता दृशं महस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेवं तस्माद्ब्रह्मशरीराणि स्वीकृत्य
युगपत्तद्विष्मतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्यं मन्यते । इति परमेश्वर्य इत्यस्य धातोरर्थानुगमादिन्द्रः पर-
मात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदान्द्ररूपः । स एषोपाधिभिरंतःकरणीः प्रतिशरीरमवच्छिन्नः सन् जीवात्मैति
व्यपदिश्यते । स एवानादिमायाशक्तिभिर्विद्यदादित्रयगदात्मना विवर्तते शब्दादिविषयहरणशीला इन्द्रियवृत्त-
यश्च तत्रैव संबद्धाः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्ब्रह्मत्वं रूपं तस्य दर्शनाद्यति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते ।
रूपं रूपं । रूप्यत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिविवरूपः सन्
सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोति । तच्च प्राप्तं प्रतिविवरूपमस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियता-
कारस्य दर्शनाय भवति । स चंद्रः परमेश्वरो मायाभिर्मायाशक्तिभिः पुरुरूपो विद्यदादिभिर्ब्रह्मविधरूपैरूपैतः
सन् ईयते । चष्टते । एतदप्यस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति । अस्य 'न दृशं गता महस्रसंख्याका हरय
इन्द्रियवृत्तय युक्ता विषयहरणायोयुक्ताः संति । तदप्यस्य ब्रह्मत्वरूपस्य दर्शनाय भवतीति । एवं स्थूलसूक्ष्म-
शरीरयोर्विद्यदादिमहाप्रपंचस्य च तत्त्वज्ञानहेतुत्वमनया प्रत्यपादीति ॥

युजानो हरिता रथे भूरि त्वष्टेह संजति ।

की विश्वाहा द्विपतः पश्या आसत उतासीनेषु सूरिषु ॥१९॥

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्टे । इह । राजति ।

कः । विश्वाहा । द्विपतः । पश्याः । आसते । उत । आसीनेषु । सूरिषु ॥१९॥

हरिता हरितावस्था रथे युजानो युजन त्वष्टा दीप्त इन्द्र इह धीलोके भूरि भूरिषु बहूषु पदेषु राजति । दीपति । उतापि च सूरिषु स्तोत्रेषु आसीनेषु सत्य विश्वाहा सर्वद्रादन्यः की नाम द्विपतः शचीः पशुः पाचको बाधकः मन आसते । आसते । इन्द्र एव सर्वदा गीत्रुर्बाधत इत्यर्थः । यद्वा । पशु इति सकारात् सक्तीपवचनं । इन्द्रादन्यः की नाम द्विपतः शचीः समीप आसते । आसते । इन्द्र एव निर्भयः मन शत्रुसमीपे स्थातुं शक्नोतीति भावः ॥

अगव्यूति शेषमागन्म देवा उर्वी सती भूमिरंहरणाभूत् ।

बृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्था सते जरिच इंद्र पंथा ॥२०॥

अगव्यूति । शेषं । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती । भूमिः । अह्रणा । अभूत् ।

बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽदृष्टे । इत्या । सते । जरिचे । इंद्र । पंथा ॥२०॥

अत्रोक्तं । अरण्ये निर्जने गगो देवान् भूमिं बृहस्पतिं । इन्द्रं चास्मीत्स्वरक्षार्थमुवा मार्गच्छतोऽनर्थति ॥ अगव्यूतीत्यत्र देवान् पादं भूमिमथोत्तरं । बृहस्पतिं तृतीयं तु इंद्र एवोत्तमं मृत इति च ॥ हे देवा अगव्यूत्य गोचरं गोसंचाररहितं निर्जनं चित्र देशमागन्म । आगता स्मः । अतो मा रक्षति शेषः । उर्वी विस्तीर्णा सती भूमिश्चाह्रणा । अहव आहृतारो दस्यवः । तेषा रमणा रमयिष्यभूत् । भवति । अस्मानतः सापि रक्षतु । हे बृहस्पते त्वं गविष्टी गवामन्वेषण उपायं प्र चिकित्स । प्रवदय । इत्येत्यमनेन प्रकरणं सते भवते दूषयन् भवते जरिचे स्तोत्रे मद्य हे इंद्र पंथा पथानं मार्गं प्र चिकित्स । प्रज्ञापय ॥ ॥३३॥

दिवेदिवे सदृशीरन्यमधं कृष्णा असंधत्प सद्यनो जाः ।

अहन्दासा वृषभो वस्रयंताद्वंजे वचिनं शंवरं च ॥२१॥

दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अन्यं । अधं । कृष्णाः । असंधत् । अप । सद्यनः । जाः ।

अहन । दासा । वृषभः । वस्रयंता । उदऽद्वंजे । वचिनं । शंवरं । च ॥२१॥

अयमिन्द्रः सद्यनः सद्यनात्स्वकीयादतरि त्रिकदेशात्स्थानाज्जा जायमानः सूर्यात्मना प्रः इभेवन सदृशीम् व्यूष्पाः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीदिवे दिवे प्रतिदिवसमपामधत् । निवर्तयति । किमर्थं । अन्यमधमहरधेमपर भागं प्रकाशयितुं । अहोरात्रात्कस्य दिवसस्य हि रात्रिको भागः । अपि च वृषभो वर्णयितो स इन्द्रो दासा दासानुपवर्णयितारो यज्ञकर्मणां वस्रयता । वस्र निवासहेतुभूत् धनं । तद्विद्यता वचिनं शंवरं चेतस्त्राव मुरावुद्वंजे । उदकारिणं क्रजत्स्वस्त्रित्युद्वंजे देशविशेषः । तस्मिन्नहन । इतवान् ॥

प्रस्तोक इन्नु राधसस्त इंद्र दश कोशयीदशं वाजिनोऽदात् ।

दिवोदासांदतिधिग्वस्य राधः शंवरं वसु प्रत्यसभीष्म ॥२२॥

प्रऽस्तोकः । इत् । नु । राधसः । ते । इंद्र । दश । कोशयीः । दशं । वाजिनः । अदात् ।

दिवःऽदासात् । अतिधिऽग्वस्य । राधः । शंवरं । वसुं । प्रति । अयभीष्म ॥२२॥

एतदाद्यामु चतसृषु संजयपुत्रस्य प्रसोक्तस्य राज्ञो दानमृतिः । स एव दिवोदासोऽश्वथोऽतिथिव इति चाख्यायते । हे इंद्र ते तव राधस आराधयितुः स्तौतुः ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ त्वां सुवते मह्यं गर्गाय प्रसोक्तो राजा दश कोशयीः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वान्शु चिप्रमदात् । प्रायच्छत् । इदिति पुरणः । वयं च तस्माद्दिवोदासादितत्संज्ञात्प्रसोक्तादसु धनं प्रत्ययभीष्म । प्रतिगृहीतवन्तः । कीदृशं । अतिथिवस्य तस्यैव प्रसोक्तस्य स्वभूतं राधो राधकं शांबरं शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना ।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥ २३ ॥

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिभोजना ।

दशो इति । हिरण्यपिंडान् । दिवःदासात् । असानिषं ॥ २३ ॥

दश दशसंख्याकानश्चान् दशसंख्याकान् हिरण्यपूर्णान् कोशानधिभोजना । भोजनमिति धननाम । अधिकं धनं येषां मूल्यं । तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि च दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानेतान् सर्वान्दिवोदासात्प्रसोक्तादहमसानिषं । समभजं । लब्धवानस्मि ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अथर्वभ्यः । अश्वथः पायवेऽदात् ॥ २४ ॥

दश । रथान् । प्रष्टिमतः । शतं । गाः । अथर्वभ्यः । अश्वथः । पायवे । अदात् ॥ २४ ॥

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः । प्रष्टिस्त्रिपद आधारः । तद्वद्वहतीति प्रष्टयोऽश्वाः । तद्युक्ताश्चान् शतं शतसंख्याका गाश्चाथर्वभ्योऽथर्वगोत्रेभ्य ऋषिभ्यः पायवे भरद्वाजपुत्रार्थितत्संज्ञायास्मद्वाचि चाश्वथोऽश्ववानेतत्संज्ञः प्रसोक्तोऽदात् । दत्तवान् ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्साञ्जयो अभ्ययष्ट ॥ २५ ॥

महि । राधः । विश्वजन्यं । दधानान् । भरद्वाजान् । साञ्जयोः । अभि । अयष्ट ॥ २५ ॥

विश्वजन्य सर्वजनहितं महि महद्वाधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भरद्वाजपुत्रानस्मान् साञ्जयः सञ्जयपुत्रः प्रसोक्तोऽभ्ययष्ट । अपुत्रयत् ॥ ३४ ॥

वनस्पते इत्येपा रथारोहणं विनियुक्ता । सूत्रितं च । वनस्पते वीङ्गो हि भूया इत्येतयान्यान्यपि वानस्पत्यानि । आ० गृ० २. ६. ५. इति ॥

वनस्पते वीङ्गो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः संनद्धो अस्मि वीर्यस्वास्थाता ते जयतु जेतानि ॥ २६ ॥

वनस्पते । वीर्यः । अस्मि । वीर्यस्वास्थाता । ते । जयतु । जेतानि ॥ २६ ॥

गोभिः । संनद्धः । अस्मि । वीर्यस्वास्थाता । ते । जयतु । जेतानि ॥ २६ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकार रथ त्वं वीङ्गो दृढावयवो भूयाः । भव । अस्मत्सखा वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयता सुवीरः शोभन्वीरः शूरभट्टैः पुत्राद्भिर्वा युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारिभ्यः संनद्धोऽसि । सम्यग्बद्धो भवसि । तादृशस्त्वं वीर्यस्व । अस्मान्दृढीकुरु । ते तवास्थाता त्वय्यवस्थितो रथो च जेतानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योज्जुद्धृतं वनस्पतिभ्यः पर्योभृतं सहः ।

अपामोज्मानं परि गोभिरावृतमिंद्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥२७॥

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओज्जुद्धृतं । वनस्पतिभ्यः । परि । अपामोभृतं । सहः ।

अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । अपावृतं । इंद्रस्य । वज्रं । हविषा । रथं । यज ॥२७॥

दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भूमेशोद्धृतमुद्धृतं सारत्वनोपात्तं यदोजो बलमस्ति तद्रथं । वनस्पतिविकारत्वा द्रथस्य । वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभुताः ते च द्युसंवाधिभिर्दृक्केः प्रवृद्धाः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमु पपन्नं परि पंचम्यथानुवादी ॥ अपि च वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः । परि पुर्ववत् । आभुतमाहृत महो बलरूपमपा मुदैकानामोज्मानं प्ररक्तं । यद्वा । ओज्मा वेगः । अपां वेग इव वेगवत् गोभिर्गोविकारथभिः परि परित आवृतमावृष्टमिंद्रस्य वज्रं वज्रकदेगं । श्रूयते हि । इंद्रो वृत्राय वज्रमुदयक्त स चेधा व्यभवत् वज्रश्रुतीय रथंश्रुतीयं यूपश्रुतीयमिति । एवंगुणावृष्टि रथ हविषा पुरोडाशीदिना हे अध्वर्यो यज ॥ जुनमेपोत्तरा च रथदेवत्वस्य हविषो याज्यानुवाक्ये त्रिंशद्देवगतये ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।

सेमां नो हव्यदातिं जुषाणो देवं रथं प्रति हव्या गृभाय ॥२८॥

इंद्रस्य । वज्रः । मरुतां । अनीकं । मित्रस्य । गर्भः । वरुणस्य । नाभिः ।

सः । इमां । नः । हव्यदातिं । जुषाणः । देवं । रथं । प्रति । हव्या । गृभाय ॥२८॥

यो रथ इंद्रस्य वज्र उक्तप्रकारेण वज्रकदेशो मरुतामितत्संज्ञानां देवगणानामनीकमयभुत तद्वक्षीप्रगामी मित्रस्याहरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतर्वर्तमानः । अहनि हि रथः सचरति । वरुणस्य रात्र्यभिमान देवस्य नाभिर्नाभिस्थानीयः । नाभिर्यथा देहमध्ये नियन्त्रेनावर्तयति तद्वद्वाचो क्वचिदेव स्थितः । हे देव योतमान रथ य उक्तगुणः स तादृशस्त्वमिमां नोऽस्मदीयां हव्यदातिं हविर्दानवती यागक्रिया जुषाणः सेवमानः सन् हव्या हव्यान्यस्मदीयानि हवीषि प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण ॥

परिण तुचेन संयामे दुंदुभिरभिमर्शनीयः । भुञ्जित च । उप श्वासय पृथिवीमुत श्यामिति तुचेन दुंदुभि मभिमृशेत् । आ० गृ० ३. १० १७. इति ॥

उप श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुतां विष्टितं जगत ।

स दुंदुभे सजूरिंद्रेण देवेदूराहवीयो अपं सेधं गच्छन् ॥२९॥

उप । श्वासय । पृथिवी । उत । द्यां । पुरुऽत्रा । ते । मनुतां । विऽस्थितं । जगत ।

सः । दुंदुभे । सऽजूः । इंद्रेण । देवैः । दूरात् । दवीयः । अपं । सेधं । गच्छन् ॥२९॥

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च द्यां दिवमुप श्वासय । आत्मीयेन जयघोषिणाश्वासय । यथा लोकद्वयत्वदीयेन शब्देनापुनितं भवति तावृशं शब्दं कर्तव्यर्थः । अपि च विस्थितं विप्रिपण स्थित जगत स्यात्वर जगस चोभयविध प्राणिजाते ते स्वदीयं शब्दं पुरुत्रा बहुधा मनुतां । मन्यतां । जाभौतु । हे दुंदुभे स त्वमिंद्रेणान्यदेवेभ्य सजूः सह दूराहवीयो दूरादपि दूरतरं शत्रून्स्मदीयानप सेधं । अपगमय । अच निरहन्त । दुंदुभिरिति शब्दानु करणं द्रुमो भिन्न इति वा दुंदुभ्यंतर्वा स्यादधकर्मणः । नि० ९. १० । इत्यादि ॥

आ क्रंदय बलमोजो न आ धा निः षनिहि दुरिता बाधमानः ।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीळयस्व ॥ ३० ॥

आ । क्रंदय । बलं । ओजः । नः । आ । धाः । निः । स्तनिहि । दुःइता । बाधमानः ।

अप । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इंद्रस्य । मुष्टिः । असि । वीळयस्व ॥ ३० ॥

हे दुंदुभे आ क्रंदय । अस्मत्तृन्नोदय । बलं सेनारूपमोजः शरीरबलं च नोऽस्मभ्यमा धाः । आधिहि । प्रयच्छ । तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो हिंसस्त्वं निः स्तनिहि । नितरां शब्दं कुरु ॥ स्तन शब्द इति धातुः ॥ हे दुंदुभे दुच्छुना अस्मद्ःखंहेतुभुतं गुनं सुखं यामां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मात्स्थानादप प्रोथ । बाधस्व । त्वं इंद्रस्य मुष्टिरसि । मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि । अतोऽस्मान्वीळयस्व । दृढीकुरु ॥

आमूर्ज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुंदुभिर्वावदीति ।

समश्रपणाश्चरंति नो नरोऽस्माकमिंद्र रथिनो जयंतु ॥ ३१ ॥

आ । अमूः । अज । प्रतिऽआवर्तय । इमाः । केतुऽमत् । दुंदुभिः । वावदीति ।

सं । अश्रऽपणाः । चरंति । नः । नरः । अस्माकं । इंद्र । रथिनः । जयंतु ॥ ३१ ॥

अस्याः पूर्वाधीं दुंदुभिर्देवत्य उत्तरार्धे इंद्रः । यद्वा । उभावप्यर्धर्चविद्वी । हे इंद्र अमूः शत्रुपु स्थितास्मा गा आज । अस्मान्प्रत्यागमय । इमा अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जघृचिताः प्रत्यावर्तय । प्रतिनवर्तय । अयं च दुंदुभिः केतुमत प्रज्ञानवत यथा सर्धर्चायतं तथा वावदीति । भृश शब्दं करोति । अश्रपणा अश्रपतना अश्रवाहाय नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः सं चरंति । शत्रुभिर्युध्यमाना वर्तते । तथा मति हे इंद्र अस्माकं रथिनो रथाच्छटाः पुरुषाः शत्रुन जयंतु ॥ ॥ ३५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपालसाम्राज्यधुरंधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्मंहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममं तमह वंदं विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमाध्याय आरभ्यते । षष्ठमंडलस्य चतुर्थेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याख्यातानि । यज्ञायज्ञेति द्वाविंशत्युचं पंचमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंयोरार्षे । अत्रानुक्रम्यते । यज्ञायज्ञा ह्याधिका शंयुमृगपारिणकं पृश्निमुक्तं प्रगार्था बृहती महासतोबृहती महावार्हतवार्हती प्रगार्थावित्यापेयः काकुभः प्रगार्थः पुरर्षिष्णवु- हत्यतिजगतीति माहृत्योऽत्यास्तिस्त्री वासां लिंगोक्तदेवताः काकुभः प्रगार्थः पुरर्षिष्णवुहतीति पीष्ण्यो बृहती महाबृहती यवमध्यांत्यानुष्टुब्धावाभुस्योर्वा पृश्नेर्वेति । यज्ञायज्ञा व इत्येपा बृहती । तृतीयो द्वादशक इति तत्क्षणमद्वावात । द्वितीया सतोबृहती । अयुर्जा जागती सतोबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । तृतीयोचतुर्थी बृहतीसतोबृहत्यां पंचमी बृहती षष्ठी महासतोबृहती । अष्टाचरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरा द्वौ पादा सा महासतोबृहती । सप्तमी महाबृहती । अष्टाचराश्चत्वारः पादा एको द्वादशाक्षरः सा महाबृहती । अष्टमी महासतोबृहती । अष्टिनस्त्रयो द्वौ जागती सा महासतोबृहती । नवमी बृहती दशमी सतोबृहती । एता दशापिदेवत्याः । एकादशी ककुप । मध्यमो यदि द्वादशाक्षर उभयतोऽष्टको द्वौ पादा सा ककुप । द्वादशी

सतोवृहती त्रयोदशी पुरउष्णिक् । आदौ जागती द्वितीयतृतीया गायत्री सा पुरउष्णिक् । चतुर्दशी बृहती पंचदश्यातिजगती द्वापुचाशदक्षरा । एकादश्याद्याः पञ्च मरुद्देवताकाः । त्रयोदश्यादीनां तिस्रणा निगोक्ता इन्द्रादयो वा देवताः । षोडशी ककुप मप्रदशी सतोवृहत्यष्टादशी पुरउष्णिगकोनविंशो बृहती । षोडश्यादीनां चतस्रणा पुषा देवता । विंशो बृहत्यैकाविंशो यवमध्या महावृहती । आद्या द्वावष्टकां तृतीयो द्वादशकयत्तुषं चमावष्टकां सा यवमध्या महावृहती । विंशकविंशोः पृश्निमुक्तमित्युक्त्वात्परुता माता पृश्निदेवता । द्वाविंशनुषप । स चापि पृश्निदेवत्या यावाभूमिदेवत्या वा ॥ मुक्तविनयोर्गो भिर्गिकः । आपिमाकृते यज्ञायज्ञा व इत्यथ स्तोत्रियप्रगल्भः । मुञ्चत च । यज्ञायज्ञा वो अयं देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपो । आ० प० २० । इति ॥

यज्ञायज्ञा वो अयं गिरागिरा च दक्षसे ।

प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिषं ॥ १ ॥

यज्ञाऽयज्ञा । वः । अयं । गिराऽगिरा । च । दक्षसे ।

प्रऽप्र । वयं । अमृतं । जातऽवेदसं । प्रियं । मित्रं । न । शंसिषं ॥ १ ॥

हे स्तोत्रागो वो यय यज्ञा यज्ञा यज्ञ यज्ञे सर्वेषु यांगेषु दक्षसे प्रबुद्धायायये गिरा गिरा मृतिरूपया वाचा वाचा स्तोत्रं कुरुतेति षुषः । चण्डो भिन्नकर्मो व इत्यग्रात्यगो द्रष्टव्यः । यय च स्तोत्रं कुरुते । वयमपि तमपि प्र शंसिषं ॥ प्रममृषोदः पादपुरण इति प्रशब्दस्य द्विरुक्तिः पादपुरणायां । अत्यर्थनेकवचनं । कादसो लुङ् ॥ प्रशमाम । कीदृश । अमत मरणरहितं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा मित्रं न मयिभूतमिवाप्रयमनुकूलं ॥ यद्वा । अत्यर्थं त्वमित्यस्य वसादेणः । अयं इति च कर्मणं चतुर्थी । क्रियाय ह्यणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात् । चण्डश्चण्डिनिपातश्चदर्थं वर्तते । दक्षस इति च दक्षवृद्धिकर्मणोऽतर्भावितण्यथाऽऽटि रूपं । चणा योगात् निपातार्थयद्विद्वेति निघातप्रतिषेधः ॥ तत्रायमर्थः । हे स्तोत्राय यज्ञे यज्ञ इममपि गिरा गिरा भुक्त्वा दक्षसे च वर्धयसि चेत वयमप्यमृतत्वादिगुणकं तं प्रशमाम ॥

ऊर्जा नपातं स हिनायमस्मयुदोर्जेम हव्यदातये ।

भुवद्वाजेष्वविता भुवद्बृध उत चाता तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जः । नपातं । सः । हिन । अयं । अस्मऽयुः । दाजेम । हव्यऽदातये ।

भुवन्त । वाजेषु । अविता । भुवन्त । बृधः । उत । चाता । तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जाऽन्नस्य बलस्य वा नपातं पुत्रं प्र शंसिषमित्यनुपगात् प्रशमामित्यर्थः । हिनति निपातद्वयममुद्रायो ह्येत्यस्यार्थः । स अन्वयमशिरस्मयुरस्मान्कामयमानो भवति । वयं च हव्यदातये इत्यानां हविषा देवभ्यो दावे तस्मा अयं दाजेम । हवीषं नयाम । स चापिवाजेषु मयामेष्वविता रक्षिता वृधो वर्धकेशास्माकं भुवन्त । भवन्तु । उतापि च तनूनां तनयानामस्मत्पुत्राणां च चाता रक्षिता भवन्तु ॥

वृषा ह्यग्ने अजरो महान्विभास्यर्चिषा ।

अजस्रेण गोचिषा गोशुच्युचे सुदीतिभिः सु दीदिहि ॥ ३ ॥

वृषा । हि । अग्ने । अजरोः । महान् । विभासि । अर्चिषा ।

अजस्रेण । गोचिषा । गोशुच्युचे । सुदीतिभिः । सु । दीदिहि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता वाजरो जरारहितो महान् गणैरधिक एवभूतस्त्वमर्चिषा दीप्त्या विभासि हि । विग्रंषण प्रकाशमे खलु । हे शुचि दीप्तापि अजस्रिणाविक्रान्तेन शोचिषा तेजसा शोशुचत भृगं दीप्यमानस्त्वं मुदीतिभिः मुदीप्तिभिः सु दीदिहि । सुष्टुस्मान्दीपय । प्रकाशय ॥

महो देवान्यजसि यस्यानुपक्तव क्रत्वोत दंसना ।

अर्वाचः सीं कृणुह्यग्रे ऽवसे रास्व वाजोत वंस्व ॥ ४ ॥

महः । देवान् । यजसि । यज्ञि । आनुपक् । तव । क्रत्वा । उत । दंसना ।

अर्वाचः । सीं । कृणुहि । अग्रे । अवसे । रास्व । वाजा । उत । वंस्व ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं महो महतो देवान्यजसि । यजमानानां यज्ञं हविर्भिः पुजयामि । अतोऽस्माकमपि यज्ञं आनुपक् अनुपक्त संततं यथा भवति तथा यज्ञि । तान्देवान्यज । तदर्थं तव क्रत्वा प्रज्ञयोतापि च दंसना कर्मणा च । सीमिति परियहाथीयः । तान् सर्वान्देवानवाचोऽस्मादभिमुखान् कृणुहि कर्षवसेऽस्मद्रक्षणार्थं । तथा वाजा वाजान् हविर्लक्षणाव्यन्त्रान् रास्व । तभ्यो देवभ्यो देहि । उतापि च त्वमपि वस्व । तुभ्य प्रत्नान् हवीषि संभजस्व ॥

यमापो अद्रयो वना गर्भमृतस्य पिप्रति ।

सहसा यो मथितो जायते नृभिः पृथिव्या अधि सानवि ॥ ५ ॥

यं । आपः । अद्रयः । वना । गर्भं । अमृतस्य । पिप्रति ।

सहसा । यः । मथितः । जायते । नृभिः । पृथिव्याः । अधि । सानवि ॥ ५ ॥

आपो वसतीवर्याख्या अद्रयो यावाणो वना वनानि काष्ठानि च ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भ-वदेतवर्तमानं यमपि पिप्रति पुरयति । यद्वा । आपः समुद्रिया अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं वाड्वैद्युतदावरूपेण वर्तमानं यमपि पिप्रति पुरयति । यथापिभूमिर्नन्तुभिर्भृत्विग्भिः सहसा बलिन मथितः सन् पृथिव्या अधि भूमिरुपरि सानवि समुद्रित उक्लृष्ट देवयजनदेशे जायते प्रादुर्भवति स त्वं वस्यत्वन्वयः । यद्वा । यः पप्रावित्यनया संबधः ॥ ॥ ५ ॥

आ यः पप्रौ भानुना रोदसी उभे धृमेन धावते दिवि ।

तिरस्तमो ददृण ऊर्म्यास्वा श्यावास्वरूपो वृषा श्यावा अरूपो वृषा ॥ ६ ॥

आ । यः । पप्रौ । भानुना । रोदसी इति । उभे इति । धृमेन । धावते । दिवि ।

तिरः । तमः । ददृण । ऊर्म्यासु । आ । श्यावासु । अरूपः । वृषा । आ । श्यावाः ।

अरूपः । वृषा ॥ ६ ॥

योऽपिभानुना दीप्त्योभि रोदसी यावापृथिव्यावा पप्रौ आपुरयति स धृमेन दिव्यंतरिक्षे धावते । गच्छति । धूमो हि मेघात्मना परिणतः सन् अतरिक्षे गच्छति । कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तद्गमनमयावु-पचरति । अपि चायमरूप आरोचमानो वृषा वर्षिता कामानामिबंगुणकोऽपि श्यावासु श्याववर्णामु रूपणा-मूर्त्यासु । रात्रिनामैतत । निशासु तमोऽंधकारं तिरस्कृत्या समताद्दृष्टुं । दृश्यते । श्यावाः श्याववर्णा रात्रीश्चा तिष्ठति । अरूपो वृषति पुनर्वाक्तरादरार्था पादपुरणार्था वा ॥

बृहद्भिरग्रे अर्चिभिः शुक्रेण देव गोचिपा ।

भरद्वाजं समिधानो यविष्ठ्य रिवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ७ ॥

बृहत्ऽभिः । अग्रे । अर्चिऽभिः । शुक्रेण । देव । गोचिपा ।

भरत्ऽवाजे । संऽइधानः । यविष्ठ्य । रिवत् । नः । शुक्र । दीदिहि । द्युऽमत् । पावक ।
दीदिहि ॥ ७ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतस गृक दीप्राये शुक्रेण निर्मलेन गोचिपा तत्रमा भरद्वाजेऽस्मद्वा
तरि समिधानः समिध्यमानस्त्वं बृहद्भिरग्रे अर्चिभिस्तत्रोभिर्नोऽस्मदर्थं रिवन्नयुक्त यथा भवति तथा दी
दिहि । दीप्यस्व । तथा पावक हे गोधकाये युमत द्योतमानेन च युक्त यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व ॥

विश्वासां गृहपतिर्विंशमसि त्वमग्रे मानुषीणां ।

शतं पृभिर्यविष्ठ्य पाव्यंहसः समेद्वारं शतं हिमाः स्तोतृभ्यो ये च ददति ॥ ८ ॥

विश्वासां । गृहऽपतिः । विंशां । अस्मि । त्वं । अग्रे । मानुषीणां ।

शतं । पृऽभिः । यविष्ठ्य । पाहि । अंहसः । संऽएद्वारं । शतं । हिमाः । स्तोतृऽभ्यः ।
ये । च । ददति ॥ ८ ॥

हे अग्रे त्वं मानुषीणा मनोरपत्यभूताना विश्वासा मनोमा विंशा प्रजानां गृहपतिरसि । गृहस्वामी भवसि ।
हे यविष्ठ्य युवतमाग्रे अतस्त्व शत हिमाः शत हेमतान सवत्सरान समेद्वार त्या सम्यगिदं कृतवत् मा शत शतान
शतसंख्याकिः पुभिः पालंकरहसः पापादाहृतुः शत्रोर्वा पाहि । रक्ष । ये च स्तोतृभ्या ददति धन तव समिधनस्य
कर्तारि प्रयच्छति तास्य पाहि ॥

त्वं नश्चित्र ऊत्या वसो राधांसि चोदय ।

अस्य रायस्त्वमग्रे रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः ॥ ९ ॥

त्वं । नः । चित्रः । ऊत्या । वसो इति । राधांसि । चोदय ।

अस्य । रायः । त्वं । अग्रे । रथीः । अस्मि । विदाः । गाधं । तुचे । तु । नः ॥ ९ ॥

हे वसो वामकर्णे चित्रो दर्शनीयस्त्वमूत्या रथया सह राधांसि चनानि नोऽस्मभ्य चोदय । प्ररथ ।
अस्य मन्त्रे च लोकं परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्वं रथीरसि । रहिता नेता भवसि । अतः कारणादस्मभ्य
धनानि प्ररथत्यर्थः । अपि च नोऽस्माकं तुचे । अपाठनामितत । अपत्यायापतनंहेतुमुतात् पुत्रादयं गाधं प्रतिष्ठा
तु विप्र विदाः । त्वमथ ॥

पपिं तोकं तनयं पतृभिष्टुमदर्थ्यरप्रयुंत्वभिः ।

अग्रे हेऽऽसि देव्या युयोधि नोऽदेवानि ह्वरांसि च ॥ १० ॥

पपिं । तोकं । तनयं । पतृऽभिः । त्वं । अदर्थ्यः । अंप्रयुत्वऽभिः ।

अग्रे । हेऽऽसि । देव्या । युयोधि । नः । अदेवानि । ह्वरांसि । च ॥ १० ॥

हे अपे त्वमदर्थः किनाप्यहिंसितैरप्रयुत्वभिः । यातिरत्र पुथग्भावार्थः । अपुथग्भृतिः संहतिः पतुभिः पालन-
साधनेस्तोक पुत्र तनय पात्र च पर्षि । पालय । देव्या देवसंबंधीनि च हेऊमि क्रोधातोऽस्मत्तो युयोधि ।
पुथक्कुरु । अदेवानि मनुष्यसंबंधीनि च ऊरामि हिंसनानि चास्मत्तः पुथक्कुरु ॥ १० ॥

आ सखायः सवर्दुघां धेनुमंजध्वमुप नव्यसा वचः । सृजध्वमनपस्फुरां ॥ ११ ॥

आ । सखायः । सवः ऽदुघां । धेनुं । सृजध्वं । उप । नव्यसा । वचः । सृजध्वं । अनप
ऽस्फुरां ॥ ११ ॥

हे सखायः समानख्याना अध्वर्यवः सवर्दुघां । सवर्गिति पयसो नाम । अमरणहेतुभृतस्य पयसो दोग्धी
धेनु गामाजध्वः । अभिगच्छत । प्राप्त । केन साधनेन । नव्यसा नवीयसा नवतरंग वचो वचमाज्ञानरूपेण
शब्देन । तदनतरमनपस्फुरा । स्फुरतिर्वधकर्म । अनपवाधा ता धेनुमुप सृजध्व । वत्सेनोपस्था कुरुते । मरु
इवत्यत्वात् मरुता यागाय पयो दोग्धूमिति शेषः । अथवा मरुतां माता पुण्यव्या माध्वमिका वाग्धेनुः ।
हे सखायः स्तोतारः सवर्दुघा मरुज्जनहेतुभृतस्य पयसो दोग्धी धेनु पात्र नव्यसा नवतरंग वचसा स्तोत्रणी
पात्रध्व । उपागच्छत । अनपस्फुरामनपत्राधनीयां तां सृजध्व । बंधनाद्विद्यत । मुचत । ईदृशी महती धेनु-
मरुता माता किमु वक्तव्य तेषां साहाय्यमिति मरुत्स्मृतिः ॥

या गर्धीय मारुताय स्वभानवे श्रवोऽमृत्यु धुष्टात ।

या मृच्छीके मरुतां तुराणां या सुम्भैरवयावरी ॥ १२ ॥

या । गर्धीय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुष्टात ।

या । मृच्छीके । मरुतां । तुराणां । या । सुम्भैः । एवऽयावरी ॥ १२ ॥

या धेनुमृत्युमरणहेतु श्रवोऽज्ञं पयोलक्षणं मारुताय मरुतघाय धुचत अधुचत । कीदृगाय । गर्धीय
प्रसहनशीलाय स्वभानवे ज्ञायत्तदीप्तये । या च तुराणा त्रिप्रकारिणां मरुता मृच्छीके सुम्भै तत्परा वर्तते ।
या च सुम्भैः सुम्भैर्हेतुभृतरवयावरी बर्गंतुभिरश्वमध्यमस्थानिरुदकवी मह यात्वन्यपामपि मुखार्थं वृष्टिजलः महा
गच्छती ता धेनुमुपात्रध्वमिति पूर्ववान्वयः । अत्रापि पूर्ववन्मरुत्स्मृतिरधिगतया ॥

भरद्वाजायाव धुष्टात द्विता । धेनुं च विश्वदोहस्मिपं च विश्वभोजसं ॥ १३ ॥

भरत्ऽवाजाय । अत्र । धुष्टात । द्विता । धेनुं । च । विश्वऽदोहसं । उप । च । विश्व

ऽभोजसं ॥ १३ ॥

हे मरुतो भरद्वाजायाम्भवांच द्विता द्वितयमव धुचत । कि तद्वितयं । धेनुं च गा चप चात्रं च । कीदृशी
धेनुं । विश्वदोहसं विश्वस्य व्याप्तस्य वहलस्य दोग्धी । कीदृगमत्त । विश्वभोजसं सर्वेषा भोगपर्याप्त ॥

तं व इंद्रं न मुकृतुं वरुणमिव मायिनं ।

अयमरणं न मद्रं मृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुष आदिशे ॥ १४ ॥

तं । वः । इंद्रं । न । मृऽकृतुं । वरुणं ऽडय । मायिनं ।

अयमरणं । न । मद्रं । मृप्रऽभोजसं । विष्णुं । न । स्तुषे । आ ऽदिशे ॥ १४ ॥

हे मरुत्तण त तादृगं वस्त्वां स्तुषे । स्तौमि । किमर्थं । आदिशे आदेशनाय धनानामतिमर्जनाय प्रदानाय ।

कीदृशत्वात् । इन्द्रं नन्दमिव मुकुतं मुकुमार्णं वरुणमिव मायिनं मायावंतं प्रज्ञावत्समर्थमण नार्थमणमिव मद्रस्तुत्य विष्णुं न विष्णुमिव स्रष्टमोजस प्रष्टप्रधन । यदा त्वस्या लिङ्गोक्तदेवतास्तदानीं नवग्रहो चण्डाद्यं द्रष्टव्यं ॥

त्वेपं गर्धो न मारुतं तुविष्वख्यन्त्वाणं पृषणं सं यथा गता ।

सं सहस्रा कारिपक्ष्पणिभ्य आँ आविगृह्णा वसुं कर्त्सुवेदा नो वसुं करत ॥१५॥

त्वेपं । गर्धः । न । मारुतं । तुविऽस्वनिं । अँनवाणं । पृषणं । सं । यथा । गता ।

सं । सहस्रा । कारिपत् । चर्षणिऽभ्यः । आँ । आविः । गृह्णा । वसुं । करत् । मुऽवेदा । नः । वसुं । करत ॥१५॥

नेति संप्रत्यर्थं । न संप्रतीदानीं त्वेष दोषः तुविष्वणिं बहुवचनमनवाणमप्रत्यतः शत्रुभिरनभिगतं पृषणं षोपकं मारुतं मरुतमघरूपमीदृशं गर्धो बलं स्नासीति शेषः । स च मरुद्गणो यथा येन प्रकारेण गता शतमख्याकानि धनानि स महेव चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्योऽस्मभ्य कारिपत् कुर्यात् । आकारः समुत्थे । यथा वा मारुता महस्रसंख्याकानि धनानि च स महेव कारिपत् कुर्यात् तथा स्नासीति पूर्ववाच्यः । अपि च स मरुद्गणो गृह्णा गृह्णानि सवतानि वसु वसुनि धनान्याविकरत् । अस्मभ्यर्मायिकरोतु तथा वसु वसुनि धनानि सुवेदा मुलभानि च नोऽस्माकं करती करोतु । यदा तु लिगादिय पाणी तदा मारुतं गर्धं इव त्वेष पृषणं षोपकं सततज्ञ देव स्नासीति योजनीयं ॥

आ मां पृषन्नुपं द्रव गंसिपं नु ते अपिकर्णं आधृणे । अघा अर्यो अरांतयः ॥१६॥

आ । मा । पृषन् । उपं । द्रव । गंसिपं । नु । ते । अपिऽकर्णं । आधृणे । अघाः । अर्यः । अरांतयः ॥१६॥

हे पृषन् मा मामा द्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । हे आपुणं आगतदीपि अघा प्राहवीरयोः वीरभिगवीररातयः शत्रुभूताः प्रजा उप द्रव । बाधस्य ॥ उपपयो द्रवतिवाधाया वर्तते । यथा प्रजा पृषत्यजमानस्योपदोदाव । तं स० १५ १४ । इति ॥ अहं च ते तवापिकर्णं कर्णावपिगतं समीदं शिथिलं मन नु विषयमपि । प्रशमामि ॥ ॥३॥

मा काकवीरमुद्बृहो वनस्पतिमगस्तीर्वि हि नीनंगः ।

मात सृरो अहं एवा त्वन ग्रीवा आदधते वेः ॥१७॥

मा । काकवीरं । उत । वृहः । वनस्पतिं । अगस्तीः । वि । हि । नीनंगः ।

मा । उत । सूरः । अहंरिति । एव । चन । ग्रीवाः । आऽदधते । िरिति वेः ॥१७॥

ऋषिः पृषपोवमरितमाद्यानं बहुपस्थाश्रयवनस्पतिवित्त्वं रूपयन् तस्यानुसारमागामि । हे पृषन् मा काकवीरं काकानां भर्तारं वनस्पतिं वृत्तं माद्वहः । उदरं । मा बाधस्य । पृषपा नादिभिः सस्योमंतेरूपेतमस्य बहुभिर्नाश्रितं मा मा हिमीरित्यर्थः । शिशुद्वयार्थं । अगस्तीरगमनीया अगमनीयस्य दृग्मस्य कौर्तियवीरो शत्रुभूताः प्रजा वि नीनंगो हि । विनाशय च । उतापि च सूरः रिकः शत्रुं वैष माहः । अस्मान्मा शर्षीत् ॥ एवमित्यभिसंबधादाख्यातस्योदात्तवत्त्वाच्चाश्रुतोऽपि यथैतदाकांऽध्याह्रियते ॥ ग्रीवाः । गिरिव्यतरवस्यापर्यातं बहुतीति ग्रीवा दामानि । अघा व्याधा वेः पतिणो हरणार्थं ग्रीवा दामानि जालरूपाणादधते भुस्यां गिदधते तस्य निदधतेः पतिणो हरत्यवमस्मान् बधनोपायः शत्रुमो शर्षीदित्यर्थः ॥

दृतेरिव तेऽवृकमस्तु सख्यं । अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः ॥१८॥
 दृतेःऽइव । ते । अवृकं । अस्तु । सख्यं । अच्छिद्रस्य । दधन्वतः । सुपूर्णस्य ।
 दधन्वतः ॥१८॥

हे पुपन ते तव सख्यं सखित्वमवृकं बाधकरहितं सर्वदेकरूप्येण वर्तमानमस्माकमम् । सर्वदा भवतु ।
 दृतेरिव । यथा दृतेस्त्वदीयं सख्यमविकृत्तं तद्वत् । कीदृशो दृतिः । अच्छिद्रस्य किद्ररहितस्य संश्लेषस्य
 दधन्वतो दधिमतः सुपूर्णस्य दध्ना सुष्ठु पुरितस्य । पुनर्दधन्वत इति दध्नाऽधिकत्वव्योतनार्थः । ईदृशो दृतिः
 सर्वदा पुपनो रथे वर्तते । स इव वयमपि तव सखायो भवंमत्यापराशास्तु ॥

परो हि मत्येरसिं समी देवरुत श्रियाः ।
 अभि ख्यः पूपनपृतनासु नस्वमवा नूनं यथा पुरा ॥१९॥
 परः । हि । मत्यः । असिं । समः । देवः । उत । श्रिया ।
 अभि । ख्यः । पूपन । पृतनासु । नः । त्वं । अवा । नूनं । यथा । पुरा ॥१९॥

हे पुपन मत्यमर्त्येभ्यो मनुष्येभ्यः परः परन्तात्स्थितोऽसि । श्रिया संपदा देवरुत सर्वदेवेषु समः समानो
 ऽसि । अतस्त्वं पृतनासु संयामेषु नोऽस्मानभि ख्यः । अभिपश्यानुग्रहदृष्ट्या विनोक्तय । यथा पुरा येन प्रकारेण
 पूर्वकालीनान्युरुपाचरन्ति एव नूनमवादानोभव । अस्मान्नुच ॥

वामी वामस्य धृतयः प्रणीतिरस्तु सृनुता ।
 देवस्य वा मरुतो मत्यस्य वेजानस्य प्रयज्यवः ॥२०॥
 वामी । वामस्य । धृतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सृनुता ।
 देवस्य । वा । मरुतः । मत्यस्य । वा । वेजानस्य । प्रऽयज्यवः ॥२०॥

हे धृतयः कर्पायितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः सा सृनुता प्रियमत्यात्मिका माध्यमिका शुष्मदीया
 वाक् प्रणीतिरस्तु । अस्मदर्थं धनानां प्रणोचो भवतु । देवस्य वा मत्यस्य मनुष्यस्य वेजानस्य एव उभयविधस्य
 पुरुषस्य वामी प्रशान्ता या वाक् वामस्य वननीयस्य धनस्य प्रणीतिः प्रणोचो सा सृनुतित्यन्वयः । प्रणी-
 तिरस्त्वस्मदर्थं ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवो नैति सूर्यः ।
 त्वेषं शवो दधिर नाम यज्ञियं मरुतो वृत्रहं शवो ज्येष्ठं वृत्रहं शवः ॥२१॥
 सद्यः । चित् । यस्य । चर्कृतिः । परि । द्यां । देवः । न । एति । सूर्यः ।
 त्वेषं । शवः । दधिर । नाम । यज्ञियं । मरुतः । वृत्रहं । शवः । ज्येष्ठं । वृत्रहं । शवः ॥२१॥

यस्य च मरुद्गणस्य चर्कृतिः कर्म सद्यश्चित्तस्य एव या पर्यति परिगच्छति दिव्यतरिश्च परितो वर्तते देवो
 न देवो व्योतमानः सूर्य इव तादृग्गणात्मका मरुतस्त्वेष दीप्त नाम शत्रुणा नमयितु यज्ञियं यज्ञार्हं शवो
 बलं दधिर । अधारयन् । तस्य शवो बलं वृत्रहं वृत्रादिरमुरस्य हंतु भवति । तस्य वृत्रहं शवो ज्येष्ठं सर्वेभ्यः
 प्रशान्ततम भवति ॥

सकृद् द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत ।

पृथ्वा दुग्धं सकृत्पयस्तद्व्यो नानु जायते ॥२२॥

सकृत् । ह । द्यौः । अजायत । सकृत् । भूमिः । अजायत ।

पृथ्वाः । दुग्धं । सकृत् । पयः । तत । अन्यः । न । अनु । जायते ॥२२॥

सकृद् सकृदेव द्यौरजायते । उदपयत । सकृद्व्योत्पन्नवृत्तमिषिता भवति । न पुनस्तस्या नष्टायामन्या तत्सदृशी द्यौरजायते । भूमिश्च सकृदेवाजायते । पृथ्वा मरुता मातुर्गोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जर्जर । पुश्रिद्यै वै पयसो मरुतो जाताः । तं स० २० ११४ । इति तैत्तिरीयक । यथा यावापुथिया सकृद्व्योत्ययेते एवं पुश्रिरपि सकृद्व्योत्पन्नवृत्तमिषिता भवति । तत्रतः परमन्यः पदार्थो नानु जायते । तत्सदृशी नोत्पद्यते ॥ ४॥

सृपे जनमिति पचदशर्चं पष्ठं मुक्तं भारद्वाजस्य ऋजिश्चन आर्षं विश्वदेव । अत्या पटपचाणदचरा शकरी शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्तात । सृपे पचोन ऋजिश्चा ह विश्वदेव ह शक्यतेमिति ॥ सृष्टे दशरात्रि पचमे ऽहनीदे विश्वदेवनिविज्ञान । सूत्रित च । ऋभुर्विभ्या सृपे जनमिति विश्वदेव । आ० ८८ । इति । आशा महा नास्त्रीव्रतं जथा ॥

सृपे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुम्वयंता ।

त आ गमंतु त इह श्रुवंतु मुष्ठाचामो वरुणो मित्रो अग्निः ॥१॥

सृपे । जनं । सुऽव्रतं । नव्यसीभिः । गीःऽभिः । मित्रावरुणा । सुम्वऽयंता ।

ते । आ । गमंतु । ते । इह । श्रुवंतु । सुऽष्टाचामः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ॥१॥

सुव्रतं मुक्ताणं जनं देव्यं जनं देवसंघं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्मृतिभिः सृपे । अहं सृव । तथा मित्रावरुणा । मित्रः प्रसीतस्वायको वरुणः पापात्रिवारयिता । एतावपि देवो स्तामि । कीदृशा । सुम्वयताः सुम्वं सुवं स्तोत्रणामिच्छता । मुष्ठाचामः शोभनवलास्त्रि वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन् यज्ञ आ गमन्तु । आगवन्तु । ते तादृशाः श्रुवन्तु । अस्मदीयाः स्मृतीः शृण्वन्तु च । अत्र मित्रादीना परिगणनमुपलक्षणं मुक्तस्य सर्वदेवता-प्रतिपादकत्वात् । अत एव पुर्वं जनमिति सामान्यनिर्देशः ॥

विशोविशं ईद्वमध्वरप्वदृप्रक्रतुमरतिं युवत्योः ।

दिवः शिणुं सहस्रं सृनुमग्निं यज्ञस्यं कतुमरुपं यज्ञेय्यं ॥२॥

विशःऽविशः । ईद्वं । अध्वरपु । अदृप्रऽक्रतुं । अरतिं । युवत्योः ।

दिवः । शिणुं । सहस्रं । सृनुं । अग्निं । यज्ञस्यं । कतुं । अरुपं । यज्ञेय्यं ॥२॥

विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरपु यज्ञेष्वीद्वमध्वरिभः सृपेऽदृप्रक्रतुं दपंरहितकर्मणममृष्टपञ्च वा युवत्योर्वावापुथिव्योररतिमभिगतारमयं स्वाभिनं दिवो बुलोकस्य शिणुं पुत्रः दिवस्यग्निं प्रथमं व्रतं अग्निः । ऋश्वे० १०. ४५ १. इति निगमः । यद्वा । दिवः स्तोतुः पुत्रभूत । तथापि निगमो भवति । त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽतिधत । ऋश्वे० २ १. ९. इति । सहस्रो बलस्य सृनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य कतुं प्रजापकमरुपसारीचमानं भवंगुणकमपि यज्ञेय्यं यष्टुं । सृपे इत्यनुपपद्यते । सृपे । सृव ॥

अरुपस्यं दहितरा विरुपे स्तुभिरन्या पिपिणे सृरो अन्या ।

मिथस्तुरा विचरंती पावके मन्म श्रुतं नभात ऋच्यमीने ॥३॥

अरुषस्य । दृहितरा । विरूपे इति विरूपे । स्तुऽभिः । अन्या । पिपिणे । मूरः । अन्या ।
मियःऽतुरा । विचरंती इति विऽचरंती । पावके इति । मन्म । श्रुतं । नशतः ।
ऋच्यमाने इति ॥ ३ ॥

इयमहोरात्रयोः स्मृतिः । अरुषस्यारोचमानस्य सूर्यस्य दृहितरा दृहितरी । सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः
क्रियते । अतस्तदधीनात्मनाभवात्तस्य दृहितरावित्युच्यते । विरूपे शुक्लरूपतया नानारूपे । तयोरन्येका
रात्रिः स्मृतिर्नक्षत्रैः पिपिणे । पिप्यते । संश्लिष्यते ॥ पिपे अवयव इति धातुः ॥ अन्याहरात्मिका दृहिता मूरः
सूर्येण पिपिणे । संश्लिष्यते । तं च नक्षत्रैः सूर्येण चालकते भवत इत्यर्थः । मियमुरा परस्यरं बाधयंती । अहा
रात्रिर्नवत्यंती रात्र्या चाहरति परस्यरं बाधः । अत एव विचरती विविधं पृथक्चरंती पावके मवस्य
शोधयिष्या । एवंभूति अहस्य रात्रिश्च ऋच्यमाने अस्माभिः स्तूयमाने मत्या श्रुत श्रोतव्यं मन्म मननीयं स्तोत्र-
मस्यत्कृत नक्षतः । व्यामृता ॥

प्र वायुमच्छा वृहती मनीषा वृहद्रियं विश्ववारं रथप्रां ।

द्युतद्यामा न्युतः पत्यमानः कविः कविर्मियष्टासि प्रयज्यो ॥ ४ ॥

प्र । वायुं । अच्छ । वृहती । मनीषा । वृहत्ऽरियं । विश्वऽवारं । रथऽप्रां ।

द्युततऽद्यामा । निऽद्युतः । पत्यमानः । कविः । कविं । इयष्टासि । प्रयज्यो इति
प्रऽयज्यो ॥ ४ ॥

वृहती महती मनीषाम्मदीया स्मृतिर्वायुमच्छाभिमुख्येन प्र गच्छतु ॥ उपसर्गश्रुतयोर्ग्याक्रियाध्याहारः ॥
कीदृशं वायुं । वृहद्रियं महाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयं रथप्रा रथस्यात्मीयस्य प्रातार पुरयितारं ।
यद्वा । स्तोत्राणां रथ धनः पुरयितारं । अथ प्रत्यक्षस्मृतिः । हे प्रयज्यो प्रकीर्षणं यष्ट्य वायो द्युतद्यामा प्रदीप्त
यानो न्युत आत्मीयरथयोज्या षडवाप्ताः पत्यमानोऽभिपतन्नाभिगच्छन् । यद्वा । पत्यतिरथ्यकमा । तामां
वडवानामोशरः कविः क्रातदर्शी । एवमुत्स्यं कवि मेधाविन स्तोतारमियक्षसि । धनं पुत्रय ॥

स मे वपुच्छदयदश्विनोर्यो रथो विरुक्त्वात्मनसा युज्जानः ।

येन नरा नामत्येपयर्थ्यं वर्तियथस्तनयाय त्मने च ॥ ५ ॥

सः । मे । वपुः । छदयत । अश्विनोः । यः । रथः । विरुक्त्वात् । मनसा । युज्जानः ।

येन । नरा । नामत्या । इपयर्थ्यं । वर्तिः । यथः । तनयाय । त्मने । च ॥ ५ ॥

अश्विनोः स्मृतः स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयत । कादयतु । तेजसाच्छादयतु । यो रथो
विरुक्त्वात् विरोचनवान् विप्रोपेण दीप्यमानो मनसा मनोव्यापारमात्रेण युज्जानोऽश्विः संप्रयुज्यमानो भवति ।
हे नरा नेतारो हे नामत्या सत्यस्वभावां सत्यस्य नेतारो नामिकाप्रभवा वाश्विनो येन रथेन वर्तिः स्तोत्रगृहं
तनयाय पुत्राय त्मने त्पत्ये स्तोत्रे चिपयर्थ्यं कामान्प्रापयतुं याथो गच्छथः स रथ इति पुत्रान्वयः ॥ ५ ॥

पर्जन्यवाता वृषभा पृषिव्याः पुरीषाणि जिन्वतमप्यानि ।

सत्यश्रुतः कवयो यस्य गीर्भिर्जगतः स्यात्तर्जगदा वृःगुध्वं ॥ ६ ॥

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिन्वतं । अर्षानि ।

मत्स्यंऽश्रुतः । कवयः । यस्यं । गीःऽभिः । जगतः । स्यातः । जगत् । आ । कृणुध्वं ॥ ६ ॥

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायु वृषभा वृष्टिः कर्तारो पृथिव्याः । अतरिक्षनामितत । अतरिक्षादप्यान्याप्तव्यानि पुरीषाणि पुरकाण्यदकानि जिन्वत । प्ररयत । उत्तरोऽर्धं चो माकृतः । हे मत्स्यश्रुतः मत्स्यस्य स्तोत्रस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोत्रगीर्भिः स्तुतिभिर्येय स्तुता भवथ तस्य स्तोत्रजगतस्यावरजगमात्मक सर्व प्राणिजातमा कृणुध्वं । आभिमुख्येन कुरुत । हे जगतः स्युतः । गणाभिषायमेकवचन । स्यावरजगमात्मकस्य जगतोऽवस्थापक हे मरुद्गणति योऽह ॥

अन्वारभणीयाया मारस्वतस्य हविषो याञ्चा पावीरवीत्याया । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवामु मरस्वत । आ० २ ८ । इति ॥ एकादशनि मारस्वते पशवर्षेण पुरोडाशस्य याञ्चा । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभुः । आ० ३ ७ । इति ॥ आपिमारुते शस्त्रेऽप्राया । सूत्रितं च । राकामहामिति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ५ २० । इति ॥

पारवीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात ।

ग्राभिरच्छिद्रं शरणं सज्जोषा द्राधर्षं गृणते गर्भं यंसत ॥ ७ ॥

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी । धियं । धात ।

ग्राभिः । अच्छिद्रं । शरणं । सऽजोषाः । दऽद्राधर्षं । गृणते । गर्भं । यंसत ॥ ७ ॥

पावीरवी गोधियत्री कन्या कमनोया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रावा वा वीरपत्नी । वीरः प्रजापतिः पतिर्यस्यास्माद्गो । यद्वा । वीराणा पालयित्री । एवमुता सरस्वती धियमम्बदीय कर्म यज्ञास्य धात । दधानु । धारयतु । ददानु वा । शब्देन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुष्ठीयते । अपि च ग्राभिर्देवपत्नीभिः सज्जोषाः सह प्रीयमाना । यद्वा । या गायत्र्यादीनि कदासि । कदासि वै या इति श्रुतः । तैः सह प्रीयमाना गृणते स्तुवते मह्यमच्छिद्रं किद्ररहितं द्राधर्षं शत्रुभिः शीतवातादिभिश्च धर्षितुमशक्यं शरणं गृहं गर्भं सुप च यंसत । प्रयच्छतु ॥

एकादशनि पीपि पशो पथस्यथ इति हविषे याञ्चा । सूत्रितं च । पथस्यथः परिपति वचस्या बृहस्पते या परमा परावदिति द्वे । आ० ३ ७ । इति ॥

पथस्यथः परिपतिं वचस्या कामेन कृते अभ्यानक्तुं ।

स नो रामञ्चुरुधश्चंद्राग्रा धियंधियं सीपधाति प्र पृषा ॥ ८ ॥

पथऽपथः । परिऽपतिं । वचस्या । कामेन । कृतः । अभि । आनट । अक्तं ।

सः । नः । रामत । शुरुधः । चंद्रऽअग्राः । धियंऽधियं । सीपधाति । प्र । पृषा ॥ ८ ॥

पथस्यथः सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमकर्मर्षनीयं पुषण कामेन काम्यमानेन फलेन कृतो वशीकृत स्तोता वचस्या स्तुत्याभ्यानट । अभ्यश्रुता । प्राप्नोतु । स च पुषा नोऽस्यश्च शुरुधः श्रुवो रोधियत्रीगाशुद्रायाः चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यप्रमुखा यद्वा शिर्षशुभा रामत । ददानु ॥ रा दनि । अस्माच्छिद्रं रूप ॥ तथ धियं धियं सर्वमम्बदीय कर्म स पुषा प्र सीपधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वाद्दि पशो प्रथमभात्रमिति हविषो याञ्चा । सूत्रितं च । प्रथमभात्र यशस वयोधा सोमापुषणा जनन रयीणां । आ० ३ ८ । इति ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगर्भस्त्रिमृभ्वं ।
 हीतां यद्यद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवं विभावां ॥ ९ ॥
 प्रथमऽभाजं । यशसं । वयःऽधां । सुऽपाणिं । देवं । सुऽगर्भस्त्रिं । ऋभ्वं ।
 हीतां । यद्यत् । यजतं । पस्त्यानां । अग्निः । त्वष्टारं । सुहवं । विभाऽवां ॥ ९ ॥

प्रथमभाजं प्रथम उत्पत्तिकाल एव विभक्तारं जंतूनां । यावच्छो वै रेतमः मिक्षस्य त्वष्टा रूपाणि विक
 रोति तावच्छो वै तत्प्र जायत । ति० सं० १. ५. ९. १. इति श्रुतिः । यशसं यशस्विनं वयोधां वयसोऽन्नस्य
 हविर्लक्षणस्य धातार धारयितार यद्वा स्तोत्रुभ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं । हस्तस्य मणिबंधाद्ध्वप्रदेशः पाणिः ।
 शोभनपाणिदं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगर्भस्त्रिं । गर्भस्त्रिरिति वाङ्मनाम । शोभनदोदंडमुभवमूर्त्तं भासमानं
 महातं वा पस्त्यानां । पस्त्यामिति गृहनाम । तत्पस्त्यानां यजतं यद्यत् । गृहस्त्रियंजनीयमित्यर्थः । सुहवं सुखेन
 ज्ञानुं शक्यं । एवंभूतं त्वष्टारं हीतां देवानामाज्ञाता विभावा दीप्यमानोऽपिर्यंजत । यजत । अनेन हविषा यजतु ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवां वर्धयां रुद्रमक्तां ।
 बृहंतंमृष्वमजरं सुपुंसमृधग्धुवेम कविनेपितासं ॥ १० ॥
 भुवनस्य । पितरं । गीऽभिः । आभिः । रुद्रं । दिवां । वर्धय । रुद्रं । अक्तां ।
 बृहंतं । ऋष्वं । अजरं । सुऽपुंसं । ऋधक् । हुवेम । कविनां । उपितासं ॥ १० ॥

भुवनस्य भुतजातस्य पितरं पालयितारं रुद्रं । रुद्रः ख । तद्वावयितारमीश्वरमाभिर्गीर्भिः । कृतिभिर्दि
 वाहनि हे स्तोत्रवर्धय । अक्तां रात्र्यां च तमेव रुद्रं कृतिभिवर्धय । वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणपितासं
 प्रेरिताः संतो बृहंतं महातमृष्वं दर्शनीयमजरं जरारहितं सुपुंसं शोभनमुखमेवगुणविशिष्टं रुद्रमृधक् ऋध
 समृद्धं यथा भवति तथा हुवेम । स्त्वाम ॥ ॥ ६ ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंतं गृणतो वरस्यां ।
 अचित्रं चिद्धि जिन्वथा वृधंतं इत्था नद्यतो नरो अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥
 आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंतं । गृणतः । वरस्यां ।
 अचित्रं । चित् । हि । जिन्वथ । वृधंतं । इत्था । नद्यतः । नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः प्राज्ञा यज्ञियासो यज्ञाहो एवभुता हे मरुतो गृणतः सुवतो वरस्या
 वरणीयां कृतिं प्रत्या गत । आगच्छत । अपि च हे नरो नेतारो मरुत इत्येत्यमनेन प्रकारेण वृधतो
 वर्धमानाः । यद्वा । इत्थामृचातरिजे नजतो व्यापुषतोऽंगिरस्वत् । अंगिरसो गमत्शीला रश्मयः । ते यथा
 शीघ्रं नभस्तलं व्यापुषति तद्वत् । यद्वा । ऋषय एवांगिरसः । तद्वच्छीघ्रगामिनः । एवभुता यूयमचित् चित ।
 आपधिवनस्पतिभिर्निविडो देशश्चित्रं । तद्विलक्षणमोषध्यादिभिर्वियुक्तमपि देशं जिन्वथ । वृथ्या तर्पयथ ।
 हीति पुराणः ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरशिरस्तं ।
 स पिस्पृणति तन्विं श्रुतस्य स्तुभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२ ॥
 प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अजं । यूथाऽइव । पशुऽरशिः । अस्तं ।
 सः । पिस्पृणति । तन्विं । श्रुतस्य । स्तुऽभिः । न । नाकं । वचनस्य । विपः ॥ १२ ॥

वीराय विक्रान्ताय विविधशत्रुणासीरकाय वा मरुद्गणाय प्राज्ञः । हे स्तोतः स्तुति प्रशमय । तथा तवमे
बलिने तुरास्य त्रिप्रशमनाय च तस्मै गणाय प्राज्ञः । तव दृष्टातः । पशुरत्विः पशुपालको यूथेव । स यथा गीयथानि
सायंकानिऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुति प्ररथेत्यर्थः । स च मरुद्गणो वचनस्य वक्तृविषो विप्रस्य
मेधाविनः स्तोतुः श्रुतस्य ॥ क्रियायद्गणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात्तुर्थ्यर्थं पठे ॥ श्रुत श्रोतव्यं स्तोत्रं
तन्व्यात्कीय-शरीरं पिशुगति । स्पृशयतु । मशेषयतु । तत्स्तोत्रं हृदयत भवत्येत्यर्थः । स्पृशने दृष्टातः । स्तुभिर्न
नाक । यथा नक्षत्रैर्नाकमंतरिक्षं स्पृशयति सशेषयति तद्वत् ॥

यो रज्जांसि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुमनवे बाधिताय ।

तस्य ते गर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वाऽतना च ॥१३॥

यं । रज्जांसि । विऽममे । पार्थिवानि । त्रिः । चित् । विष्णुः । मनवे । बाधिताय ।

तस्य । ते । गर्मन् । उपऽदद्यमाने । राया । मदेम । तन्वा । तना । च ॥१३॥

यो विष्णुर्बाधितायामुर्द्धिमताय मनवे प्रजापतये तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्या मवदानि रज्जांसि
लोकानि । नीलोत्कानिति यावत् । त्रिविममे । चिदित्येवधारणे । त्रिभिरेव विकर्मणः परिमितवान् हे विष्णो
तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तृतीयार्थं पठे ॥ ईदृशेन लयोपदद्यमानेऽस्मभ्य दीयमाने गर्मन् गर्मणि गृहं मुनि वा
वर्तमानाः संतो वयं राया धनं तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम । मोदेम ।
हृष्टा भवेम ॥

तन्नोऽहिर्वुध्यो अद्विरकस्तपर्वतस्तस्मिन्विता चनो धात ।

तदोपधीभिरभि रातिपाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये ॥१४॥

तत् । नः । अहिः । वुध्यः । अतऽभिः । अकः । तत् । पर्वतः । तत् । स्मिता । चनः । धात ।

तत् । आपधीभिः । अभि । रातिपाचः । भगः । पुरंधिः । जिन्वतु । प्र । राये ॥१४॥

वुध्यः । वृध्रमंतरिक्षं । तत्र भवोऽहिः । एत्यंतरिक्ष इत्यहिः । उक्तं च । अद्विरयनादेत्यंतरिक्षं । नि० २ १५ ।
इति । एतत्पदद्वयाभिर्धयो देवोऽर्करचनमाधनेमंत्रेः स्तुयमानः मन नोऽस्मभ्य तत् लोकं प्रमितं चनोऽन्नमत्त
रुदकं सार्धं धात । दधानु । विदधानु । प्रयक्तनु । पर्वतः पुरयिता ॥ पर्वं पुरण इति धातुः ॥ यद्वा । पर्ववद्भव
पर्वतः । तद्वान् । पर्वतस्य गिरः शत्रुरिति वा पर्वतः । स च तन्नो दधानु । तथा स्मिता प्रेरको देवस्य तन्नो
दधानु । अपि च रातिपाचः । राति दानं भवति भवत इति रातिपाचो विशेष देताः । ते चापधीभिः । आप
पाक आमु धीयत इत्योपधयस्मिन्लमायायाः । ताभिः सार्धं तदन्नमभि प्रयक्तनु । तथा पुरंधिर्ब्रह्मधीर्ब्रह्मप्रज्ञो
वा ब्रह्मकर्म वा भगो भजनीय एतत्सज्जो देवस्य राये धनार्थं प्र त्रिन्वतु । अस्मान्भ्रयतु ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्षणिप्रमां पुरुवीरं महं ऋतस्य गोपां ।

क्षयं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अदवीरभि च क्रमांस विण अदवीरभ्यश्नवाम ॥१५॥

नू । नः । रयिं । रथ्यं । चर्षणिऽप्रां । पुरुऽवीरं । महः । ऋतस्य । गोपां ।

क्षयं । दातु । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अदवीः । अभि । च । क्रमांस । विणः ।

आऽदवीः । अभि । अश्नवाम ॥१५॥

हे सर्वं देवा नोऽस्मभ्य रयिं धत्त क्षयं गृहं च दात । प्रयक्तत । कीदृशं रयिं । रथ्यं रथसंबन्धिन । रथ
युक्तमित्यर्थः । चर्षणिप्रमां । चर्षणयो मनुष्याः । तेषां पुरयितारं पुरुवीरं । वीर्याज्जायत इति वीरा । पुत्रादयः ।

बहुभिर्वीरिरूपेत । महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपां रचकं । दक्षिणारूपेण धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते । मृतो यज्ञस्त्वदक्षिण इति वचनात् । कीदृशं क्षयं । अजर जरारहितं । येन रयिणा क्षयणं च जनानं शत्रुन् सुधः स्पर्धमाना अदेवीरदेवसंबंधिनीरामुरीः सेनाश्राभि क्रमाम अभिभवेम । तथादेवीः । आगता देवा यामु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः । तादृशीसु विणः प्रजा यज्ञानुपायिनीयेन धनेन गृह्येण चाभ्यश्रवाम अभि प्राश्रवाम तादृशं धनं गृहं च दातव्यन्वयः ॥ ७ ॥ ॥ ४ ॥

पचमेऽनुवाके द्वादश मुक्तानि । तत्र ऋवे व इति पचदशर्त् प्रथमं मुक्तमुज्ज्वन आर्षं बहुदेवताकं वैपुभ । ऋवे व इत्यनुक्रातं ॥ गतः मुक्ताविनयागः ॥

हुवे वो देवीमदितिं नमोभिर्मुक्तीकाय वरुणं मित्रमग्निं ।

अभिष्टादामर्यमणं सुशेवं चातृन्देवान्सवितारं भगं च ॥ १ ॥

हुवे । वः । देवीं । अदितिं । नमःऽभिः । मुक्तीकाय । वरुणं । मित्रं । अग्निं ।

अभिऽष्टादां । अर्यमणं । सुऽशेवं । चातृन् । देवान् । सवितारं । भगं । च ॥ १ ॥

हे देवा वो युष्माकं मातरं देवीं योतमानामदितिमखडनीयामदीनां वा एतत्सजां देवतां मुक्तीकाय सुषार्थं नमोऽर्भनमस्कारः स्तोत्रैर्वा ऋवे । इत्यामि । स्तामि । तथा वरुणं वारक मित्रं प्रमीतस्त्रायकं देवमग्निं चैताथ देवान्मोभिर्हवे । तथाभिचदा । क्षदिर्हमाकमा । अभिचचार शत्रुणा हिमिदार सुशेवं सुसुवम-र्यमणं च नमोभिर्हवे । सवितारं भगं च नमोभिर्हवे । किं बहुना चातृन् पालयितृन् सर्वान्देवान्मोभिः स्तोत्रैर्हवे । स्तामि ॥

सुज्योतिषः सूर्यं दक्षापितृननागास्वे सुमहो वीहि देवान् ।

द्विजन्मानो य ऋतमापः सत्याः स्वर्वतो यज्ञता अग्निजिह्वाः ॥ २ ॥

सुऽज्योतिषः । सूर्यं । दक्षाऽपितृन् । अनागाऽत्वि । सुऽमहः । वीहि । देवान् ।

द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽमापः । सत्याः । स्वऽर्वतः । यज्ञताः । अग्निऽजिह्वाः ॥ २ ॥

हे सुमहः शोभनदीपः सूर्यं सर्वस्य प्रेरकं दक्षापितृन् । दक्षः पितामहो यथा ते दक्षापितरः । पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषत्वमात्रं वृत्तं । यथाहं पितृन्सुविदवां अविस्मि । ऋग्वे० १० १५ ३ । इति । एषा दक्षापितृत्वं चादितिर्ह्यंजनिष्टेति । ऋग्वे० १० ७०.५ । मत्रादवगम्यते । ईदृशानं सुज्योतिषः शोभनज्योतिष्कान्देवानना गास्वेऽनपराधत्वं वीहि । कामयन् । यथास्माकमपराधं ते न कुर्वति तथा कुर्या इत्यर्थः । ये देवा द्विजन्मानो द्वयोर्नां कयोर्जायमानाः प्रादुर्भवन्त ऋतमाप ऋतं यज्ञं सुगतः सत्या अविन्थाः सत्यवादिनो वा स्वर्वतो धनवतो यज्ञता यष्टव्या अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वाभ्यानीयो यथा ते । एवंभूता ये देवाः संति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः ॥

उत द्यावापृथिवी श्चमुरु बृहदोदमी शरणं सुषुम्ने ।

महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे श्चायाय धिषणे अनेहः ॥ ३ ॥

उत । द्यावापृथिवी इति । श्चं । उरु । बृहत् । रोदमी इति । शरणं । सुषुम्ने इति सुऽसुम्ने ।

महः । करथः । वरिवः । यथा । नः । अस्मे इति । श्चायाय । धिषणे इति । अनेहः ॥ ३ ॥

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुर्बु विस्तीर्णं चञ्चं वलं करथः । कुरुत । तथा रोदमी द्यावापृ-

थिवीं मुमुक्षे मुमुक्षि युवा बृहन्महच्छरणं गृहं च करथः । कुरुत । महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा
स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः । अपि च हे धिपर्ण धारयित्री यावापृथिव्यावनेहः पापराहित्यं प्राप्तं अस्माकं
नयाय निवासार्थं कुरुत ॥

आ नो रुद्रस्य मृन्वो नमन्तामद्या हतासो वसवोऽधृष्टाः ।

यदीमेभं महति वा हितासो वधे मरुतो अह्नाम देवान् ॥ ४ ॥

आ । नः । रुद्रस्य । मृन्वः । नमन्तां । अद्य । हतासः । वसवः । अधृष्टाः ।

यत । इ । अर्भे । महति । वा । हितासः । वधे । मरुतः । अह्नाम । देवान् ॥ ४ ॥

रुद्रस्य मृन्वः पृथा मरुतोऽयास्मिन्काले हतास आहताः संतो नोऽस्मान्प्रत्या नमता । आनता भवतु ।
आगच्छतु । कीदृशाः । वसवो वामयितारोऽधृष्टा अन्यरहिततः । यत्प्रदमेनावरुतो देवानमंन्य महति
भुते वा वधे संयामे हतासो निहताः स्थिताः संतो वयमहाम आह्वयाम तदानीमशक्यन्वयः ॥

मिम्यथा येषु रोदसी नु देवी सिपक्तिं पृषा अभ्यर्धयञ्चा ।

श्रुत्वा हवै मरुतो यद् यथा भूमा रजते अध्वनि प्रविक्त ॥ ५ ॥

मिम्यथा । येषु । रोदसी । नु । देवी । सिपक्तिं । पृषा । अभ्यर्धयञ्चा ।

श्रुत्वा । हवै । मरुतः । यत । ह । याथ । भूमि । रजते । अध्वनि । प्रविक्त ॥ ५ ॥

येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी शीतमाना माध्यामिका वाक् मिम्यथ नु निप्र सगच्छते । तथाभ्य-
र्धयञ्चा शीतनभ्यर्धयन समुद्रान्कुर्वन्वो यजति धनेन पुत्रयति तादृशः पृषा पीपको देवश्च सिपक्तिं याचकतः
भवति । अभ्यर्धयञ्चाभ्यर्धयन्त्यजति । नि० ६ । ६ । इति यास्कः । न मरुतस्ते यय हवमस्यदीयमाह्वानं श्रुत्वा यत
यदा खलु याथ आगच्छथ तदानीमध्वनि मार्गं प्रविक्तं गमनार्थं पृथक्कृतं सति तत्र विशमानानि भुम भुतत्रा
तानि रजते । कपते । तथा च मन्त्रातर । प्र विपयति पर्वतानि विचति वनस्पतीन् । अ० १०१ ३९ ५ ।
इति ॥ ॥ ८ ॥

अभि त्यं वीरं गिर्वेणममचंद्रं ब्रह्मणा जरितनवेन ।

श्रवदिडवमुपं च स्तवानो रामनाजो उपं महो गुणानः ॥ ६ ॥

अभि । त्यं । वीरं । गिर्वेणमं । अचं । इंद्रं । ब्रह्मणा । जरितः । नवेन ।

श्रवत् । उत । हवै । उपं । च । स्तवानः । रामत । वाजानि । उपं । महः । गुणानः ॥ ६ ॥

हे जरितः शीतमत्वं तं प्रसिद्धं वीरं वीर्यवतं विवेपणं शत्रुणामीरकं वा गिर्वेणमं गिरा संभक्तारमेवति
धमिंद्रं नवेनाभिनवेन ग्रीभनेन ब्रह्मणा शोचिणाभ्यर्धं । अभिपृष्टि । म च स्तवानः स्तुयमानः मन हवमस्यदीय
शोचमुप श्रवदित । उपगुण्यादेव । अपि च गुणानः स्तुयमान इन्द्रो महो महत प्रभुतान्वाजानानि चाप
रामत । प्रदेयात् । यत एवमतः सुहीत्यर्थः ॥

ओमानमापो मानुपीरमृक्तं धातं तोकाय तनयाय जं योः ।

यूयं हि सा भिपज्ञो मानूतमा विश्वस्य स्यातुजगतां जनिचीः ॥ ७ ॥

ओमानं । आपः । मानुषीः । अमृक्तं । धातं । तोकायं । तनयाय । शं । योः ।
यूयं । हि । स्थ । भिपजः । मातुऽतमाः । विश्वस्य । स्यातुः । जगतः । जनित्रीः ॥ ७ ॥

हे आपो मानुषीर्मनुष्यहिता यूयममृक्तमहिंसितमोमायं । अद्यति रत्नतीर्थीमा रत्नकमत्तं । तोकाय पुत्राय तनयाय तःपुत्राय च धातं । धत्त । प्रयच्छत । तथा शं शमनमुपद्रवाणां योर्यावनं पृथक्करणं च पृथक्कर्तव्याना धत्त । प्रयच्छत । कृत इत्यत आह । हि यस्माद्यूयं मातुतमा मातृभ्योऽप्यधिका भिपजः स्थ भवथ तस्माद्गतित्वन्वयः । कथं मातृभ्योऽप्यधिकं भेषज्यमस्तीत्यत आह । विश्वस्य सर्वस्य स्यातुः स्यावरस्य जगतो जगमस्य जनित्रीर्जनयित्र्यो भवथ । अतो यूयं भिपजः स्थ ॥

आ नो देवः सवितः चायमाणो हिरण्यपाणिर्यजतो जगम्यात् ।
यो दत्तवाँ उपसो न प्रतीकं व्यूर्णते दाणुषे वार्याणि ॥ ८ ॥
आ । नः । देवः । सविता । चायमाणः । हिरण्यऽपाणिः । यजतः । जगम्यात् ।
यः । दत्तवान् । उपसः । न । प्रतीकं । विऽऊर्णते । दाणुषे । वार्याणि ॥ ८ ॥

चायमाणो रत्न हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरमणीयपाणिर्वा यजतो यष्टव्य एवभुतः सविता प्ररको देवो नोऽस्माना जगम्यात् । आगच्छतु । यो देवो दत्तवान्धनवानुपसो न प्रतीकमुपसः प्रमुखमिव दाणुषे हवीषं दत्तवते यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्णते विवृणोति प्रकाशयति स सवितित्वन्वयः ॥

उत त्वं सूनो महसो नो अद्या देवाँ अस्मिन्ध्वरे ववृत्याः ।
स्यामहं ते सदमिद्रातो तव स्यामग्नेऽवसा सुवीरः ॥ ९ ॥
उत । त्वं । सूनो इति । महसः । नः । अद्य । आ । देवान् । अस्मिन् । अध्वरे । ववृत्याः ।
स्यां । अहं । ते । सदं । इत । रातो । तव । स्यां । अग्ने । अवसा । सुऽवीरः ॥ ९ ॥

उतापि च हे महसः सूनो वनस्य पुत्रापि त्वमद्यास्मिन्काले नोऽस्मदीयऽस्मिन्ध्वरे यागं देवान्यष्टव्यानिद्रादीना ववृत्याः । आवर्तय । आगमय । अपि चाह ते तव रातो धनस्य दाते सदमित्सर्वदेव वर्तमानः स्या । भवयं । तथा हे अग्ने तवावसा त्वदीयेन रत्नगेन सुवीरः शोभन्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्च स्या । भवयं ॥

उत त्या मे हवसा जगम्यातं नासत्या धीभियुवमंग विप्रा ।
अत्रिं न महस्तमसोऽमुमुक्तं तूर्वतं नरा दुरितादभीकं ॥ १० ॥
उत । त्या । मे । हवसा । जगम्यातं । नासत्या । धीभिः । युवं । अंग । विप्रा ।
अत्रिं । न । महः । तमसः । अमुमुक्तं । तूर्वतं । नरा । दुःऽउतात् । अभीकं ॥ १० ॥

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञो नासत्या सत्यस्वभावा सत्यस्य नेतारी वा हे अश्विनो त्या तो प्रसिद्धो युव युवा धीभिः परिवरणकः कर्मभिरुपेतं मे मदीय हव स्तोत्रमंग विप्रमा जगम्यातं । आगच्छतं । आगत्य च महो महतेस्तमसोऽमुरङ्गतादधकारादत्रिं न यथात्रिमृषिममुमुक्तं मोचितवतो स्थः हे नरा नेतारावश्विनो तथास्मानप्यभीकंभ्यक्तं प्राप्तं संयामे दुरिताद्दृष्ट्वातं शत्रुकृताज्जवतं । अस्मांस्तारयत ॥ ॥ १० ॥

ते नो रायो द्युमतो वाजवतो दातारो भूत नृवतः पुरुष्टोः ।
दग्म्यंतो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता अष्वा मृच्छता च देवाः ॥ ११ ॥

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भृत । नृऽवतः । पुरुऽष्टोः ।
दशस्यंतः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अर्ष्याः । मृळत । च । देवाः ॥ ११ ॥

हे देवास्ते स्युः क्षुमतो दीप्तिमतो वाजवतो बलयुक्तस्य नृवतो भूमिः पुत्रादिभिरूपेतस्य पुरुषोर्ब्रह्मिः कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्मभ्यं दातारो भुत । भवत । अपि च दशस्यंतः कामान्प्रयक्तो दिव्या दिवि भवा आदित्याः पार्थिवासः पृथिव्या भवा वसवो गोजाताः । गोः पुत्रिमाध्यमिका वाक् । तत उत्पन्ना मरुतो ऽप्या अप्स्वतरि च भवा रुद्रीश्वरि सर्वे यूयमस्मान्मुञ्जत । मुखयत ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती सज्जोषा मीऽहृष्मंतो विष्णुर्मृळंतु वायुः ।
अमुष्ठा वाजो देव्यो विधाता पञ्चन्यावाता पिष्यतामिपं नः ॥ १२ ॥
ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सज्जोषाः । मीऽहृष्मंतः । विष्णुः । मृळंतु । वायुः ।
अमुष्ठाः । वाजः । देव्यः । विऽधाता । पञ्चन्यावाता । पिष्यतां । इपं । नः ॥ १२ ॥

*मीऽहृष्मतो वर्षणवंतस्ते देवा नोऽस्मान्मुञ्जतु । मुञ्जयतु । मुखयतु । के त इति चिदर्थत । रुद्रः सरस्वती च सज्जोषाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च अमुष्ठाः । अमुष्मिन्ना वाज इति त्रयः मीधन्वनाः । तेषामाद्य अमुष्ठा वाजोऽतिमथ । उपलक्षणमेतत् । विष्णा च । देव्यो देवभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च पञ्चन्यावाता पञ्चन्यश्च वायुश्रीर्भा नोऽस्मभ्यमिममन्न पिष्यता । वर्धयता ॥

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः ।
त्वष्टा देवभिर्जनिभिः सज्जोषा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रः ॥ १३ ॥
उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अर्ष्याः । नपात । अत्रतु । दानु । पप्रिः ।
त्वष्टा । देवेभिः । जनिऽभिः । सज्जोषाः । द्याः । देवेभिः । पृथिवी । समुद्रः ॥ १३ ॥

उतापि च स्य स यः प्रकृतया सर्वत्र प्रख्यातः स सविता देवो भगश्चापा नपात्तापा मेघस्थाना पुत्रो माध्यमिकोऽपिः स च नोऽस्मानवतु । रत्नतु । कीदृशोऽपा नपात । दानु दातय धन पप्रिः पात । पुरयिता ॥ पा पुरण इत्यस्मादाद्गमहन इति किनो निद्वृत्तवात् नोकाव्ययित पृथीप्रतिपद्यः ॥ तथा देवभिर्देवैर्जनिभिस्त्यक्तीभिश्च सज्जोषाः सहप्रीतिस्त्यष्टा च देवभिर्देवैः सह प्रीयमाणा योश्च समुद्रः सह प्रीयमाणा पृथिवी चिताश्च सर्वा देवता अस्मानवतु ॥

आपिमाकृत उत नोऽहिर्बुध्न्यः । सृजित च । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु देवानां पत्नीरुशतीरवतु न । आ० ५ ०० । इति ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ।
विश्वे देवा अमृतावृधो हुवानाः स्मृता मंत्राः कविशस्ता अत्रतु ॥ १४ ॥
उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात । पृथिवी । समुद्रः ।
विश्वे । देवाः । अमृतऽवृधः । हुवान् । स्मृताः । मंत्राः । कविऽशस्ताः । अत्रतुं ॥ १४ ॥

उतापि चाहिर्बुध्न्यो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोतु । अजो जम्बरहितः । एकोऽसंहाय एव पयते गच्छतीत्येक पात । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीय स्तोत्रं शृणोतु । अपि च अमृतावृध अत्रतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारो हुवाना अस्माभिराह्वयमानाः पूर्वर्द्धपिभिश्च स्तोत्रैः स्मृता मंत्रो मन्त्रणीया गुप्त

भाषितव्या मंत्रप्रतिपाद्या वा कविशस्ताः कविभिर्मंधाविभिर्ऋषिभिः शस्त्रैः शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवंतु ।
अस्मान्नचतु ।

एवा नपातो मम तस्य धीभिर्भरद्वाजा अभ्यर्चत्यर्कः ।

ग्रा हुतासो वसवोऽधृष्टा विश्वे स्तुतासो भृता यजत्राः ॥१५॥

एव । नपातः । मम । तस्य । धीभिः । भरत् । ऽवाजाः । अभि । अर्चति । अर्कः ।

ग्राः । हुतासः । वसवः । अधृष्टाः । विश्वे । स्तुतासः । भृता । यजत्राः ॥१५॥

एवैवं योऽहं देवान् स्तुतवान् तस्य मम ऋजिश्चनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा भरद्वाजगोत्रजाः मुहोत्रादयो धीभिः स्तोत्रैर्करचनमाधनेरभ्यर्चति । अभ्यर्चति । हे यजत्रा यष्टव्या देवा इतामः पुरोडाशादिभिर्ऋषिभिर्हंतामपिता वसवो निवासयितारोऽधृष्टाः कर्ष्यहिमिता एवभृता विश्वे ते सर्वे यूयं ग्रा देवपत्न्यश्च स्तुतासो भृता । तेः मुहोत्रादिभिः स्तुता भवत ॥ ॥१०॥

उद् व्यदति षोडशर्चं द्वितीयं मुक्तमृजिश्चन आर्षं विश्वदेवं । तयोदश्यायास्तिस्र उष्णिहः षोडशमृष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रातं । उद् व्यर्षोऽऽश्रुष्णिगनुष्टुवतमिति ॥ गतः मुक्ताविनयोगः ॥

उद् व्यच्छष्टुर्महिं मित्रयोरौ एति प्रियं वरुणयोरदब्धं ।

ऋतस्य शुचिं दर्शतमनीकं रुक्मो न दिव उदिता व्यद्यौत ॥१॥

उत् । ऊं उति । त्यत् । चष्टुः । महिं । मित्रयोः । आ । एति । प्रियं । वरुणयोः । अदब्धं ।

ऋतस्य । शुचिं । दर्शतं । अनीकं । रुक्मः । न । दिवः । उत् । ऽदिता । वि । व्यद्यौत ॥१॥

त्यज्जत्प्रसिद्धं चतुः प्रकाशकं महि महिद्विस्मृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं । मित्रशब्दो वरुणशब्दश्चैतरेतरयो गान्धित्रावरुणावुभावष्याचष्टे । मित्रावरुणयोः प्रियमदब्धं रक्षोभिरहितं शुचिं शुद्धं निमेषं दर्शतं दर्शनीयं । एवभृतामृतस्यादित्यस्यानीकं तेज आ संवेपामभिमृश्वमुदति । उद् व्यदति । उदितादितां सूर्यस्योदये मत्स्युदितं तन्तजो दिवोऽतरिक्षस्य रुक्मो न भुषणमिव व्यद्यौत । विद्यौतते । प्रकाशते ॥

वेद यस्त्रीणि विदथान्येषां देवानां जन्म सनुतरा च विप्रः ।

ऋजु मतेषु वृजिना च पश्यन्भि चष्टे सूरौ अय एवान् ॥२॥

वेद । यः । त्रीणि । विदथानि । एषां । देवानां । जन्म । सनुतः । आ । च । विप्रः ।

ऋजु । मतेषु । वृजिना । च । पश्यन् । अभि । चष्टे । सूरः । अयः । एवान् ॥२॥

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिसंख्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि त्रींशोकांश्चेद वेत्ति जानाति । एषामेतल्लो-
कत्रयवर्तिनां देवानां वसुधैवकुटुम्बकमित्यात्मनां सनुतः । अतर्हितनामितत । अतर्हितमप्रज्ञायमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति । आकारः पुरकः । स सूरः सूर्यो मतेषु मनुष्येषु विद्यमानान्युज्ज्वलानि शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनायशोभनानि कर्माणि च पश्यन् साक्षितया जानन् अभि चष्टे । अभितः सर्वं ज्ञात्वा काशयति । तथार्यः स्वामी भुक्तिवान् प्राप्तव्यान् कामांश्च मनुष्येषु प्रकाशयति ॥

स्तुष उ वो मह ऋतस्य गोपानदितिं मिचं वरुणं मुज्जातान् ।

अयमणं भगमदब्धधीतीनच्छा वोचे सधन्यः पावकान् ॥३॥

स्तुषे । ऊं इति । वः । महः । ऋतस्य । गोपान । अदिति । मिचं । वरुणं । सुऽजातान ।
अर्यम्णां । भर्गं । अदव्यऽधीतीन । अच्छ । वोचे । सऽधन्यः । पावकानं ॥ ३ ॥

हे देवा महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान, रत्नकान्वो युष्मान मूषे । ऊं । उ इति पुरणः । तानिव देवानाह । अदितिमदीना देवमातर मिच वरुणं चेतान मुजातान शोभनजनानार्यमणं भग चन्द्रधधीती नहिमितकर्मणः सधन्यो धनसहितान पावकान विश्वस्य गोपकान । ईदृशान सर्वान्देवानक्त वोच । अमिप्र । वीमोत्यर्थः ॥

रिशादसः सत्पतीरदव्यान्महो । राज्ञः सुवसनस्य दातृन ।
यूनः मुष्टाचान्शर्यतो दिवो नृनादित्यान्म्याम्यदितिं दुवोयुं ॥ ४ ॥
रिशादसः । सत्ऽपतीन । अदव्यान । महः । राज्ञः । सुऽवसनस्य । दातृन ।
यूनः । सुऽष्टाचान । शर्यतः । दिवः । नृन । आदित्यान । यामि । अदितिं । दुवःऽयु ॥ ४ ॥

रिशादसो रिशातां हिंसकानाममितृन संप्रभु यदा रिशातां हिंसकानामन्तृन भक्तयितृन सत्पतीन मता पालयितृनदव्यानहिंसितात्महो महतो राज्ञो राजमानानीश्वरान्वा सुवसनस्य शोभननिवासस्य दातृन यूनो नित्यतरुणान मुञ्जवान शोभनधनान शोभनबलान्वा शर्यतः सर्वत्र निवसतः । यदा । शर्यतिरेश्वर्यकर्मो । ईशानान दिवो लोकस्य नृत्तृनादित्यानदितेः पूवान । ईदृशान सर्वान्देवान्दुवोयु ॥ नृप्रतिभक्तिर्कर्मतत ॥ दुवोयु दुवोऽस्मदीयं परिचरण कामयमानामदिति देवमातर च यामि । प्राप्नोमि । यदा । यामि । याचामि ॥

द्यौऽप्यितः पृथिवि मातरभुगये भ्रातर्वसवो मृळता नः ।
विश्वे आदित्या अदिते सजोपां अस्मभ्यं शर्म बहुलं वि यंत ॥ ५ ॥
द्यौः । पितरिति । पृथिवि । मातः । अभुक् । अये । भ्रातः । वसवः । मृळता । नः ।
विश्वे । आदित्याः । अदिते । सऽजोपाः । अस्मभ्यं । शर्म । बहुलं । वि । यंत ॥ ५ ॥

हे पितः पितृस्थानीय द्यौःलोक हे मातमातृस्थानीयऽभुगद्रोग्ध पृथिवि हे भ्रातृमातृस्थानीयाध हे वसवो वामयितारो देवान् सर्वे यूय नोऽस्मान्कृत । सुवयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिति यूय सजोपाः संगता भुत्वास्मभ्यं बहुलमधिकं शर्म मुवं विस्मृत वा गृह वि यंत । प्रयक्त ॥ ५१ ॥

मा नो वृकाय वृक्यं ममस्मा अघायते रीरधता यज्ञचाः ।
यूयं हि प्रा रथ्यो नस्तनूनां यूयं दष्टास्य वचसो बभूव ॥ ६ ॥
मा । नः । वृकाय । वृक्यं । ममस्म । अघऽयते । रीरधत । यज्ञचाः ।
यूयं । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूनां । यूयं । दष्टास्य । वचसः । बभूव ॥ ६ ॥

हे यज्ञचा यंष्टव्या देवा नोऽस्मान्काय हिंसकाय स्तेनाय वृक्यं तस्य स्थिये च मा रीरधत । मा वश नेष्ट । मा वर्शिकृत । यदा । वृकोऽरण्यश्चा तस्य स्त्री वृकी । अपि च ममस्म मयस्मा अघायतेऽघमनर्थमस्मा कर्मकर्तुं शत्रुनायास्मात्मा वशं नयत । यूय हि यूयं वृक्यं नोऽस्माकं तनूनां शरीराणां रथ्यो नतारः स्थ । भवथ । यूयमेव दक्षस्यास्मदीयस्य बलस्य वचसो वाक्यस्य च नतारो बभूव । अतः कारणादस्मात्मा रीर धतेत्यन्वयः ॥

ये देवा वक्ष्यमाणगुणान् हि ते खलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्यन्तुमदीप्तयो भवन्ति । अतस्त उ त एव नोऽस्माक
विश्वानि सर्वाणि दुरिज्ञा पापानि तिरस्त्रिरोहितानि यथा भवति तथा नयति । नयन्तु । विनाशयित्वित्यर्थः ।
ये वरुणादयो देवाः सुवचासः शोभनवलाः शोभनधना वा ऋतधीतयः सत्यकमांगो वक्त्रराजसत्याः ।
वक्त्र वचनं स्तोत्र । तस्य राजान ईशान् वक्त्रराजानः स्तोतारः । तेषु सत्या अवितायाः । एवमुक्ता ते
होत्यन्वयः ॥ ॥ ११० ॥

ते न इंद्रः पृथिवीं शामं वर्धन्पृषा भगो अदितिः पंच जनाः ।

सुशमीणः स्ववसः सुनीथा भवन्तु नः सुवचासः सुगोपाः ॥ १११ ॥

ते नः । इंद्रः । पृथिवी । शामं । वर्धन् । पृषा । भगः । अदितिः । पंच । जनाः ।

सुशमीणः । सुश्वसः । सुसुनीथाः । भवन्तु । नः । सुवचासः । सुसुगोपाः ॥ १११ ॥

ते देवा नोऽस्माकं काम निवामभूमिं वर्धन । वर्धयतु । के ते । इंद्रः पृथिवी च पृषा च भगव्यादितर
दीना देवमाता च पंच जना देवमनुष्याणां गधर्वाप्सरसा । ए० ब्रा० ३ ३१ । इत्यादिब्राह्मणोक्ता देवमनुष्या
दयश्च ते नः । नोऽस्मदर्थं सुशमीणः सुमुखाः स्ववसः शोभनादाः सुनीथाः सुप्रापणाश्च भवन्तु । अस्मभ्यः शोभन
सुखादिकं प्रयच्छन्ति भावः । तथा सुवचासः सुष्टु वातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च भवन्तु ।
उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं वाण । तेषामुत्पत्तिनिरोधन रक्षणं गोपन ॥

नू सद्मानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।

आसानेभिर्यजमानो मिर्यधेदेवानां जन्म वसुयुर्ववद ॥ ११२ ॥

नू । सद्मानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारद्वाजः । सुसुमतिं । याति । होता ।

आसानेभिः । यजमानः । मिर्यधेः । देवानां । जन्म । वसुयुः । ववद ॥ ११२ ॥

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोत्रजो होता स्तोतायमुपदिश्यं दिवि
भव सद्मानं सदनं स्थानं नू क्षिप्रं नशि । व्याप्नोतु । तथा सुमति शोभना मति युष्मदीयामनुधहवृष्टि च
याति । याचते । यातिर्याज्ञाकर्म । तदर्थं सामानेभिरामीनिः सत्रासनं कर्त्तव्यमिर्यधेदेवेभ्यो मंधारं ययजमाने
सार्धं यजमानो यागं कर्त्तव्यमुपिर्वमुयुर्वमुनि धनास्यात्मन इच्छन् देवानां जन्म जन सघ ववद । वदते । स्तोति ॥

दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि प्रउशगम्वेऽप त्य वृजिनमित्यपा । वशदेवमुचः । मुचित च । अप त्य वृजिन
रिपुर्मवित्तमे नदीतम इत्यानुष्टुभ प्रउग । आ० ७ ११ । इति ॥

अप त्यं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्ने दुराध्यं । दविष्टमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ ११३ ॥

अप । त्यं । वृजिनं । रिपुं । स्तेनं । अग्ने । दुःऽदुराध्यं । दविष्टं । अस्य । सत्पते ।

कृधी । सुसुगं ॥ ११३ ॥

हे अग्ने त्वं तं प्रसिद्धं वृजिनं कृष्टिलं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याध्यातारं दुराभिप्रायमेवमुक्त
स्तेनं हिमकं दविष्टं दूरतममपास्य । अपक्षिप ॥ अमु क्षिपण इति धातुः ॥ हे सत्यनि मता पालयितरथे अस्माक
सुगं शोभनेन गीतव्यं सुखं कृधि । कृत् । अत्र सर्वदेवात्मकस्याधेः स्तवूनद्विशदेवत्य ॥

यावाणः सोम नो हि कं सखित्वनायं वावृणुः ।

जही न्यश्चिणं परिणं वको हि षः ॥ ११४ ॥

ग्रावाणः । सोम । नः । हि । कं । सखिऽत्वनाय । वावणुः ।

जहि । नि । अत्रिणं । परिणं । वृकः । हि । सः ॥ १४ ॥

हे सोम नोऽस्मादीया इमे ग्रावाणोऽभिषवार्थाः पाषाणास्तव सखित्वनाय सख्यार्थं वावणुः । कामयते । कर्मति पुरकः । हि यस्मादर्थं । यस्मादेवं तस्मात्त्वं परिणं वणिजमदातारमत्रिणमदनशीलं राक्षसादिकं नि जहि । विनाशय । स परिणवृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदास्मत्तोऽपहरणशीलः । अतस्त्वं जहीत्यर्थः ॥ कृक वृक आदान इति धातुः ॥

यूयं हि ष्ठा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभिद्यवः । कर्ता नो अध्वन्ना सुगं गोपा अमा ॥ १५ ॥

यूयं । हि । स्य । सुऽदानवः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः । कर्त । नः । अध्वन् । अमा ।

सुऽगं । गोपाः । अमा ॥ १५ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष्ठा । यूयं खनु प्रभवथ । समुद्राः स्य । इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुखो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयन्ते यूयमध्वन्नध्वनि मार्गं नोऽस्माकममा सहव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः सुगं मुखं । आकारः समुद्रथे । मुखं च कर्त । कुरुत ॥

प्रवासादागमनेऽपि पंथामित्येषा यजमानेन जप्या । सूत्रितं च । अपि पंथामगन्महीति प्रत्येव्य समित्पाणिः । आ० २. ५. । इति ॥

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं ।

येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विंदते वसु ॥ १६ ॥

अपि । पंथां । अगन्महि । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ।

येन । विश्वाः । परि । द्विषः । वृणक्ति । विंदते । वसु ॥ १६ ॥

पंथां पंथानं मार्गमथगन्महि । अपिगताः प्राप्ताः स्मः । कीदृशं । स्वस्तिगां मुखेन गतयमनेहसं पापरहित । येन पथा गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्विषीः प्रजाः परि वृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसु धनं च विंदते लभते तादृशं पंथानमित्यर्थः ॥ १३ ॥

न तद्विवा न पृथिव्यानु मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिराभिः ।
उञ्जंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामतियाजस्य यथा ॥ १ ॥

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अनु । मन्ये । न । यज्ञेन । न । उत । शमीभिः । आभिः ।

उञ्जंतु । तं । सुऽभ्वः । पर्वतासः । नि । हीयतां । अतिऽयाजस्य । यथा ॥ १ ॥

न तद्विवा न पृथिव्यानु मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिराभिः ।
उञ्जंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामतियाजस्य यथा ॥ १ ॥

अतियाजो नाम कश्चिद्विपरस्माद्विद्यन उक्कृष्टः स्यामर्हमिति बुद्ध्या देवान्ययत्पुरास । ऋषिस्तदीयं यजनं निराचष्टायया ॥ न तदतियाजस्य ऋषेस्तदाजनं दिवा युत्कीकेन पृथिव्येन देवगणेन युक्तमित्यहं नानु मन्ये । अनुमतिं न करोमि । न व पृथिव्या पार्थिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नानु मन्ये । न च यज्ञेन मया-
नुष्ठितेन सदृशं तादृश्यहं नानु मन्ये । उतापि चाभिः शमीभिरन्यैरपि मया कर्तैरेभिः कर्मभिः सदृशमित्यपि

नानु मन्ये । मया वशीकृता देवास्तदीथं यज्ञं नागीकुर्वति स चानभिज्ञत्वात्सम्यग्यष्टमपि न शक्नोतीति भावः । अपि च तमपि मुग्धः सुष्ठु भवतः पर्वतासः पर्वता इद्रेण परिहताः संत उञ्जतु ॥ हिंसंतु ॥ उच्यते । माकर्मा ॥ तथा तस्यातियात्रस्य अजिज्ञानोऽर्थातयथेनाह देवान्यजामीति बुद्ध्या युक्तस्य संपर्यां यथा यात्रक म नि हीयता । नितरा हीनो भवतु ॥

अतिं वा यो मरुतो मन्यते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं निनिन्सात् ।

तपूपि तस्मिं वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषमभि तं शोचतु द्यौः ॥ २ ॥

अतिं वा । यः । मरुतः । मन्यते । नः । ब्रह्म वा । यः । क्रियमाणं । निनिन्सात् ।

तपूपि । तस्मिं । वृजिनानि । संतु । ब्रह्मद्विषमं । अभि । तं । शोचतु । द्यौः ॥ २ ॥

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानति मन्यते अतीत्य स्वस्याधिक्य मन्यते अस्मत्तोऽपि स्वयमधिक इति बुध्यते । अस्माभिः क्रियमाणं ब्रह्म स्तोत्रं वा यो निनिन्सात् निन्दितुमिच्छत तस्मै पुरुषाय तपूपि तत्राभिः वृजिनानि बाधकानि संतु । भवतु । ब्रह्मद्विषं तं शत्रुद्वारादित्यश्नाभि शोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिगस्तिपां नः ।

किमंग नः पश्यसि निद्यमानान्ब्रह्मद्विषे तपुपिं हतिमस्य ॥ ३ ॥

किं । अंग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपां । किं । अंग । त्वा । आहुः । अभिगस्तिऽपां । नः ।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मद्विषे । तपुपिं । हतिं । अस्य ॥ ३ ॥

किमंगत प्रसिद्धिद्योतका निपातो । हे सोम त्वा त्वा खलु ब्रह्मणो मत्रस्य कर्मणो वा ब्रह्मजातिर्वा गोपा गोपाद्यितारमाहः । कथयति पुराविदः । तथा नोऽस्माकमभिगस्तिपामभिगसकम्भः पालाद्यितार त्वाभिः खन्वाहः । यद्वा । अंगत्वमिमुखीकरणे । अंगं हे सोम किकारणं त्वा ब्रह्मणो गोपामाहः । किकारणं वा त्वास्माकमभिगस्तिपामाहः । निद्यमानान् परद्रष्टव्यमाणान्नोऽस्मानगं हे सोम किकारणं पश्यसि । त्वाभिः सर्वं ब्रह्मणो रचकं शत्रुभ्यः पालकं च कथयति अतोऽस्मात् परनिद्यमानेष्वोडासीत्य तवानुचितं । अतो ब्रह्मद्विषं ब्राह्मणद्वेषं तस्मै तपुपिं तापकं हतिमार्युधमस्य । शिष्य । प्ररथ ॥

अवंतु मामुपसो जायमाना अवंतु मा सिंधवः पिन्वमानाः ।

अवंतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवंतु मा पितरो देवहृता ॥ ४ ॥

अवंतु । मां । उपसः । जायमानाः । अवंतु । मा । सिंधवः । पिन्वमानाः ।

अवंतु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवंतु । मा । पितरः । देवऽहृता ॥ ४ ॥

जायमानाः पादभेद्य उपसो मामवतु । रजतु । तथा पिन्वमाना वर्धमानाः सिंधवः स्पृशनशीला पश्य मा मामवतु । तथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वतासः पर्वताश्च सो मामवतु । तथा देवहृताः देवाना हृतिराहा नमस्त्रिभ्रति देवहृतिर्योगः । तत्र विद्यमानाः पितरः पितृदेवताश्च मामवतु ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम घंशयं नु सूर्यमुच्चरंतं ।

तथा करद्वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५ ॥

विश्वऽदानीं । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । मूर्यं । उतऽचरंतं ।

तथा । करत । वसुऽपतिः । वसूनां । देवान । ओहानः । अवंसा । आऽगमिष्ठः ॥ ५ ॥

हे देवा विश्वदानी सर्वदा वयं सुमनसः स्याम । गोभनमनका भवंम । नुगच्छः समुच्चये । उच्चरंतमुद्यंतं मूर्यं सर्वदा पश्येम च । वसुना वसुपतिरुत्कृष्टधनाधिपतिरग्निदेवानवसास्मदीयेन हविषाहानो वहभ प्रापयन् आगमिष्ठ आगतुतम एवंगुणविगिष्टः मन तथा करत । अस्मान तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु ॥ ॥ १४ ॥

इंद्रो नेदिष्ठमवसागमिष्ठः सरस्वती सिंधुभिः पिन्वमाना ।

पर्जन्यो न ओषधीभिर्मयोभुरग्निः सुगंसः सुहवः पितेव ॥ ६ ॥

इंद्रः । नेदिष्ठं । अवंसा । आऽगमिष्ठः । सरस्वती । सिंधुऽभिः । पिन्वमानाः ।

पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयऽभुः । अग्निः । सुऽगंसः । सुऽहवः । पिताऽडव ॥ ६ ॥

अयमिंद्रो नेदिष्ठमतिकतमं यथा भवति तथावसा रक्षणं सार्धमागमिष्ठ आगतुतमोऽसु । सिंधुभिः स्वर्दनेरुदकैः पिन्वमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती चागतुतमा भवतु । ओषधीभिः सार्धं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः मुखस्य भावयिता भवतु । अग्निश्च पितेव पुत्रस्य जनक इव सुगंसः सुत्वेन गंसनीयः सुहवः सुत्वेनाहातव्यश्च भवतु ॥

आययणं विश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवाम आ गतित्यनुवाक्या । भुवितं च । विश्वे देवाम आ गतये के च जमा महिनो अहिमायाः । आ० २. ९. । इति ॥

विश्वे देवाम आ गतं शृणुता म इमं हवँ । एदं वहिर्नि पीदत ॥ ७ ॥

विश्वे । देवामः । आ । गत । शृणुत । मे । इमं । हवँ । आ । इदं । वहिः । नि । पीदत ॥ ७ ॥

हे विश्वे देवामः सर्वे देवा आ गत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयमिम हवमिदमाह्वानं शृणुत । श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं वहिरे नि पीदत । आस्तीर्णं वहिपि निपणा भवत ॥

यो वो देवा घृतसुना हव्येन प्रतिभृषति । तं विश्वे उपं गच्छथ ॥ ८ ॥

यः । वः । देवाः । घृतऽसुना । हव्येन । प्रतिऽभृषति । तं । विश्वे । उपं । गच्छथ ॥ ८ ॥

हे देवा वो युष्मान्यो जनो घृतसुना घृतप्रक्षरणेन हव्येन हविषा प्रतिभृषति परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे यूयमुप गच्छथ । उपगता भवथ ॥

उपं नः सूनुवो गिरः शृण्वन्त्वमृतस्य ये । सुमृच्छीका भवंतु नः ॥ ९ ॥

उपं । नः । सूनुवः । गिरः । शृण्वन्तु । अमृतस्य । ये । सुऽमृच्छीकाः । भवंतु । नः ॥ ९ ॥

अमृतस्य सरणरहितस्य प्रजापतये सुनुवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः ज्योतीरप शृण्वतु । नोऽस्माकं सुमृच्छीकाः सुष्ठु मुर्डीयतारः सुवयितारश्च भवतु ॥

विश्वे देवा ऋतावृधं ऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषंतां युज्यं पर्यः ॥ १० ॥

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । ऋतुऽभिः । हवन्ऽश्रुतः । जुषंतां । युज्यं । पर्यः ॥ १० ॥

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषहवनश्रुतो हवनस्य स्तोत्रस्य श्रोतारस्मिंस्तस्मिन्वा-

गकाले स्तुयमाना ईदृशा विश्वे सर्वे देवा युञ्जं योस्य पय आमिचरूपं जुषता । सेवता । श्रूयते हि । तः ।
पयसि दधानयति सा विश्वदेव्यामिति ॥ ॥ ५५ ॥

स्तोत्रमिन्द्रो मरुद्गणस्त्वष्टमान्मिषो अयमा । इमा हव्या जुषंत नः ॥ ११ ॥

स्तोत्रं इन्द्रः । मरुतऽगणः । त्वष्टमान् । मिषः । अयमा । इमा । हव्या । जुषंत । नः ॥ ११ ॥

मरुद्गणो मरुतो गणभूताः परिजनभूता यस्य तादृश इद्रस्त्वष्टमान् त्वष्टमहितो मिषोऽयमा च नो
ऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्यमानि हवीषि च जुषत । सेवता ॥

इमं नो अग्ने अध्वरं होतव्यमुगो यज्ञ । चिकित्वान्देव्यं जनं ॥ १२ ॥

इमं नः । अग्ने । अध्वरं । होतः । वयुनऽगः । यज्ञ । चिकित्वा । नः । देव्यं । जनं ॥ १२ ॥

हे होतदेवानामाज्ञातरथे देव्यं देवसंवाधनं जनं सघं यजनीयं चिकित्वा न ज्ञानस्य नोऽस्मदीयमिममध्वर
हिमारहितं यज्ञं वयुनगो ज्ञानकर्मण यथानुपूर्व्या देवा वृद्धिस्थाः तथा यज्ञं । यागं कुरु ॥

विश्वदेवगणस्य विश्वे देवा इति याव्या । सूत्रितं च । आश्रुतेति शक्यत्वात् जपद्विधे देवाः शृणुतेम इव म
इति याव्या । आ० ५ ५८ । इति ॥ विश्वदेवे पणोऽपि व याव्या । सूत्रितं च । विश्वे देवाः शृणुतेम इव मे ये के च
ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० ३ ७ । इति ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हव्यं मे ये अंतरिक्षे य उप हवि ष्ट ।

ये अग्निर्जिह्वा उत वा यज्ञत्रा आसद्यास्मिन्वहृषि मादयध्वं ॥ १३ ॥

विश्वे देवाः । शृणुते । इमं । हव्यं । मे । ये । अंतरिक्षे । ये । उप । हवि । ष्य ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यज्ञत्राः । आऽसद्यः । अस्मिन् । वहृषि । मादयध्वं ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा मे मदीयममं हव्यमाज्ञानं शृणुत । ये वृषमतर्क्षे स्य अंतरिक्षे लोकं वर्तमाना भवथ । ये
चोप तन्ममीपस्य भुक्तो भवथ । ये च वापि वुक्तो स्य । ये चाग्निर्जिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीयो यथा ।
यद्वा । अग्निर्जिह्वा । तथा पोषमाणत्वादग्निर्जिह्वा इत्युच्यते । उत वापि वा ये यज्ञत्रा यज्ञनीयाः । ते सर्वे
सृष्ट्या लोकेऽस्मिन्वहृष्यामयोपविश्य मादयध्वं । सोमेनात्मानं तर्षयथ ॥

विश्वे देवा मम शृण्वंतु यज्ञिया उभे रोदसी अपां नपाञ्च मन्म ।

मा वो वचांसि परिचक्ष्याणि वोचं मुम्भ्विहो अंतमा मदेम ॥ १४ ॥

विश्वे देवाः । मम । शृण्वंतु । यज्ञियाः । उभे इति । रोदसी इति । अपां । नपाञ्च । च । मन्म ।

मा । वः । वचांसि । परिऽचक्ष्याणि । वोचं । मुम्भ्वि । इत । वः । अंतमाः । मदेम ॥ १४ ॥

यज्ञिया यज्ञाहो विश्वे देवा मम मदीयं मन्म भवनोय स्तोत्रं शृण्वंतु । चिन्तयध्वारयतु । तयोभे रोदसी
वावापृथिव्यावर्षा नपात मध्यमस्थानोऽपि याम्मदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । अथ मय्युक्तः । हे देवा वो यूप्यमा
परिचक्ष्याणि वज्रनीयाणि वचांसि स्तोत्राणि मा वोचं । मा वचांसि । अपि तु ममीचोदानि । अतो वा
युष्माकमतमा अतिक्रमताः संतो ज्ञयं मुम्भ्वित युष्माभिर्दत्तपु मुम्भ्वित् । वर्तमाना मदेम । मदेम ॥

आययणं विश्वदेवस्य ये के च ज्ञेयं याव्या । सूत्रितं च । विश्वे देवाम आ गत ये के च ज्मा महिनो
अहिमायाः । आ० २ ९ । इति ॥ विश्वदेवपुरोडागस्यैष व याव्या । सूत्रमुदाहृत ॥

अभि नो नयं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं । वामं गृहपतिं नय ॥२॥

अभिः नः । नयं । वसु । वीरं । प्रयतऽदक्षिणं । वामं । गृहऽपतिं । नय ॥२॥

हे पुपन नयं नभ्यो हितं वसु धनमभि प्राप्नु वीरं दारिद्र्यस्य विर्गणेरयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमेन्व्यभ्योऽपि दत्तधन । यद्वा । प्रयतं शुद्ध दक्षिणं धनं यस्य तादृश । वामं वननीयमेवविधं गृहपतिं गृहस्य नोऽस्मान्नय । प्रापय ॥

अदित्संतं चिदाघृणे पृषन्दानाय चोदय । पणेश्चिद्वि म्रदा मनः ॥३॥

अदित्संतं । चित् । आघृणे । पूषन् । दानाय । चोदय । पणेः । चित् । वि । म्रदा । मनः ॥३॥

हे आघृण आगतदीप्ते पुपन अदित्संतं चित् दानुमनिकृतमपि पुरुषं दानीयास्मद्दानार्थं चोदय । प्रेरय । पणेश्चिद्विणजोऽपि वार्धुषिकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं वि म्रदा । दानार्थं मुहुर्कुरु ॥

वि पथो वाज्रमातये चिनुहि वि मृधो जहि । साधंतामुय नो धियः ॥४॥

वि । पथः । वाज्रऽमातये । चिनुहि । वि । मृधः । जहि । साधंतां । उय । नः । धियः ॥४॥

हे उयोद्गूर्णवल पुपन पथो मार्गान् वाज्रमातयेऽन्नलाभाय वि चिनुहि । शोषितान्कुरु । येः पथमिगता धनं लभेमहि तादृशान्पथः पृथक्कृत्वित्यर्थः । मृधो वाधकान् तस्करादीन् वि जहि । वाधन् । तथा नोऽस्माकं धियः कर्माण्यन्नलाभार्थं क्रियमाणानि साधता । मिथ्यतु । सफलानि भवतु ॥

परि तृधि पणीनामारया हृदया कवे । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥५॥

परि । तृधि । पणीनां । आरया । हृदया । कवे । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥५॥

हे कवे प्राज्ञ पुपन पणीनां वणिजा लुब्धानां हृदया हृदयानि कठिनान्यारया । मुक्मलोहायो दत्त प्रतोद इत्यारगत चाख्यायते । तथा परि तृधि । परिर्विध्य । हृदयं काठिन्यमपनयत्यर्थः । अथानतरमीमं नान्यणीनस्मभ्यं रंधय । वशीकुरु ॥ ॥५॥

वि पूषन्नारया तुद पणेरिच्छ हृदि प्रियं । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥६॥

वि । पूषन् । आरया । तुद । पणेः । इच्छ । हृदि । प्रियं । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥६॥

हे पुपन आरया प्रतोदेन पणेश्चिद्विणजो हृदयं वि तुद । विविध्य । तस्य पणेश्चिद्वि हृदये प्रियमस्मभ्यं मनुकुल धर्मात्मकं । दातव्यमितीक्षां जनय । अथानतरमस्मभ्यंमीमनां रंधय । वशीकुरु ॥

आ रिख किकिरा कृणु पणीनां हृदया कवे । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥७॥

आ । रिख । किकिरा । कृणु । पणीनां । हृदया । कवे । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥७॥

हे कवे प्राज्ञ पुपन पणीनां वणिजा हृदया हृदयान्या रिख । आनिख । आनिष्य च किकिरा कौणोनि प्रशिथिलानि कृणु । कुरु । मुद्गानि कुर्वित्यर्थः । अन्यन्नत ॥

यां पृषन्नस्य चोदनीमारां विभर्ष्याघृणे ।

तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥८॥

यां । पूषन् । व्रह्मऽचोदनीं । आंसं । विभर्षिं । आघृणे ।

तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥८॥

हे आपृण आगतदीप्ति पुपन ब्रह्मचोदनीं ब्रह्मणोऽन्नस्य प्रेरयित्रीं यामारां विभर्षि हस्ते धारयसि
तया समस्य सर्वस्य लुब्धजनस्य हृदयमा रिष्व । आनिष्व । किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च
कृणु । कुरु ॥

या ते अष्टा गोऽप्रीपशाघृणे पशुसाधनी । तस्यास्ते सुस्रमीमहे ॥ ९ ॥

या । ते । अष्टा । गोऽप्रीपशा । आघृणे । पशुसाधनी । तस्याः । ते । सुस्रं । इमहे ॥ ९ ॥

हे आपृण आगतदीप्ति पुपन ते त्वदीया याष्टारा गोऽप्रीपशा । उपशरत इत्योपशाः । गाव अप्रीपशा
यस्यास्तादृशो । अत एव पशुसाधनी पशुना सन्धायित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबन्धि सुस्रं सुखमीमहे ।
याचामहे ॥

उत नो गोपणिं धियमश्वसां वाजसामुत । नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १० ॥

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्वसां । वाजसां । उत । नृवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १० ॥

उतापि च हे पुपन गोपणिं गवां सनित्रीमश्वसामश्वानां सनित्रीं वाजसां वाजानामश्वानां सनित्रीमुतापि
च नृवत नृवती यद्वा नृणां वनित्री दात्रीमवभृतां धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं
कृणुहि । कुरु ॥ १० ॥

सं पुपन्निति दशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं पीप्लं गायत्रं । सं पुपन्नित्यनुक्रांतं ॥ नष्टधनमन्विच्छता
पुरुपणितज्जयं । सुत्रितं च । सं पुपन्निदुपति नष्टमधिजगमिषन्मूढो वा । आ० गृ० ३. ७. ९. इति ॥

सं पृषन्विदुषां नय यो अंजसानुशासति । य एवेदमिति ब्रवंत् ॥ १ ॥

सं । पृषन् । विदुषां । नय । यः । अंजसा । अनुशासति । यः । एव । इदं । इति । ब्रवंत् ॥ १ ॥

हे पुपन पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन सं नय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमर्गेणानु-
शासति अन्नुशासति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति । यद्येवमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवंत् ब्रवीति । नष्ट
धनं दर्शयतीत्यर्थः । तेन विदुषत्पत्यन्वयः ॥

समुं पृष्णा गमेमहि यो गृह्णां अभिशासति । इम एवेति च ब्रवंत् ॥ २ ॥

सं । ऊं इति । पृष्णा । गमेमहि । यः । गृह्णान् । अभिशासति । इमे । एव । इति ।

च । ब्रवंत् ॥ २ ॥

पृष्णानुगृहीतः वयं सं गमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृह्णान् श्रेष्ठं गृह्णन्मदीया नष्टाः पशव-
स्तित्तं तान् गृह्णानभिशासति अभिशासति आभिमुख्येन बोधयति । यद्यमे त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं
तिष्ठतीति च ब्रवंत् ब्रूयात् ॥

पृष्णाश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते । नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३ ॥

पृष्णाः । चक्रं । न । रिष्यति । न । कोशः । अश्वं । पद्यते । नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३ ॥

पृष्णाः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न विनश्यति । अस्य चक्रस्य कोशश्च नाव पद्यते । न
हीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुठीभवति । तेन चक्रेण चोराहत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयति भावः ॥

यो अस्मि हविषाविधन् तं पृषापि मृष्यते । प्रथमो विंदते वसु ॥४॥

यः। अस्मि। हविषा। अविधत्। न। तं। पृषा। अपि। मृष्यते। प्रथमः। विंदते। वसु ॥४॥

यो यजमानोऽस्मि पृषो हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पुषा नापि मृष्यते । अपिण्ड इपदर्थं । इपदपि न हि नस्ति । स च प्रथमो मुख्यः सन वसु धन विंदते । लभते ॥

पृषा गा अन्वेतु नः पृषा रक्षन्वेतः । पृषा वाजं मनोतु नः ॥५॥

पृषा। गाः। अन्तु। एतु। नः। पृषा। रक्षन्तु। अन्वेतः। पृषा। वाजं। मनोतु। नः ॥५॥

पृषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गां अन्वेतु । रक्षणार्थं मनुगच्छतु । स च पुषावतोऽद्यान्तु चौरभ्यः । तथा वाजमन्नं च नोऽस्मभ्यं पुषा मनोतु । प्रयच्छतु ॥ ॥१९॥

पूषन्ननु प्र गा इहि यजमानस्य सुन्वतः । अस्माकं स्तुवतामुत ॥६॥

पूषन्। अन्तु। प्र। गाः। इहि। यजमानस्य। सुन्वतः। अस्माकं। स्तुवतां। उत ॥६॥

हे पूषन् सुन्वतः सोमाभिषयं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशुननु ग्रहि । रक्षणार्थं मनुगच्छ । उतापि च स्तुवता त्वद्विषयं स्तोत्रं कुर्वतामस्माकं गाथानुगच्छ ॥

माकिर्नेण्माकीं रिपन्माकीं सं गारि केवटे । अथारिष्टाभिरा गहि ॥७॥

माकिः। नेणत्। माकीं। रिपत्। माकीं। सं। गारि। केवटे। अथ। अरिष्टाभिः।

आ। गहि ॥७॥

हे पूषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेणत् । मा नश्यतु । माकिर्माकीमित्येती प्रतिपद्यमानि यन्ते । माकी रिपत् । मा व्याघ्रादिभिर्हिस्यतां । माकी मा च केवटे कूपे सं गारि । संगीर्णं भूत । कूपपातनापि हिंसित मा भवतु । अथैव सत्वारिष्टाभिरर्हिंसिताभिर्गोभिः सहा गहि । सायकाल आगच्छ ॥

श्रूष्वन्तं पृषणं वयमिर्यमनष्टवेदसं । देगानं राय इमहे ॥८॥

श्रूष्वन्तं। पृषणं। वयं। इर्यं। अर्नष्टवेदसं। देगानं। रायः। इमहे ॥८॥

अस्मत्स्तोत्राणि श्रूष्वन्तमिर्यं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनष्टवेदमस्मिन्नष्टधनमीशानं सर्वस्यश्चरमेवावध पूषणं देव वयं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेव पर्वणि पोषणस्य हविषः पूषन्त्व व्रत इत्यथानुवाक्या । मुचितं च । वाममय सवित वामसु अः पूषन्त्व व्रते वयं । आ० ० १६ । इति ॥

पूषन्त्व व्रते वयं नं रिष्येम कदा चन । स्तोतारस्त इह स्मसि ॥९॥

पूषन्। तव। व्रते। वयं। न। रिष्येम। कदा। चन। स्तोतारः। ते। इह। स्मसि ॥९॥

हे पूषन् पोषक तव त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदापिदपि न रिष्येम । हिंसिता न भवेम । तादृशगय वयमिहास्मिन्कर्मणि ते तक स्तोतारः स्मसि । स्मः । भवामः ॥

परि पृषा परस्ता इस्ते दधातु दृष्टिणं । पुनर्ना नष्टमाजतु ॥१०॥

परि। पृषा। परस्तात्। हस्ते। दधातु। दृष्टिणं। पुनः। नः। नष्टं। आ। अजतु ॥१०॥

पुषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे मुसंचारादन्यास्मिन्, चोरश्चाघ्रादिभिर्हृषिते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीय दक्षिण हस्तं परि दधातु । परिधानं निवारकं करोतु । नोऽस्मादीयं नष्टं च गोधनं पुनरात्रतु । आगच्छतु । आगमयतु ॥ २० ॥

एहि वामिति षड्बुचं षष्ठं मुक्तं भरद्वाजस्यार्यं गायत्रं पीप्लं । अनुकम्यते च । एहि वां षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

एहि वां विमुचो नपादाघृणे सं संचावहे । रथीऋतस्य नो भव ॥ १ ॥

आ । इहि । वां । विऽमुचः । नपात् । आघृणे । सं । संचावहे । रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १ ॥

हे विमुचो नपात् । विमुचति षष्ठिकाले स्वमकाशात्मवाः प्रजा विस्तृतीति विमुक् प्रजापतिः । तस्य पुत्राघृण आगतदीप्तिं पुष्यं वां । वाति गच्छति स्मृतिं प्राप्नोतीति वा स्तोता ॥ वा गतिगंधनयोरित्यस्मादातो मनिर्जति विच ॥ वा गंतारं स्तोतारं मेमिहि । आगच्छ । आवां च सं संचावहे । समयाव । संगच्छावहे । तादृशस्त्वं नोऽस्माकमृतस्य यज्ञस्य रथी रंहिता नेता भव । तथा सति तत्रत्यं हविस्त्वयापि लभ्यत इत्यर्थः ॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः । रायः सखायमीमहे ॥ २ ॥

रथिऽतमं । कपर्दिनं । ईशानं । राधसः । महः । रायः । सखायं । ईमहे ॥ २ ॥

रथीतममतिशयिन रथिनं । यद्वा । अतिशयिन रंहितारं नेतारं कपर्दिनं । कपर्दयूडा । तद्वतं । राधोत्य-
नेनेति राधो धनं । महो महतो राधसो धनस्येशानं स्वामिनं सखायमस्माकं मित्रमवविधं पुष्यं रायो
धनानीमहे । याचामहे ॥

रायो धारास्याघृणे वसो रागिरंजाश्व । धीवतोधीवतः सखा ॥ ३ ॥

रायः । धारा । अग्निः । आघृणे । वसोः । रागिः । अजऽअश्व । धीवतःऽधीवतः । सखा ॥ ३ ॥

हे आघृण आगतदीप्तिं पुष्यं रायो धनस्य धारासि । प्रवाहो भवसि । स्तोतृभ्यो वद्म धनं नेरतर्यण
प्रयच्छसीत्यर्थः । अजाश्व । अजाशकागा एवाश्वो अश्वकार्यापत्ना यस्य तादृशं पुष्यं वसोर्वसुनो धनस्य रागिः
संधश्च भवसि । धनसंधश्च त्वय्येव निवसतीत्यर्थः । धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा मित्र-
भुतश्च भवसि ॥

पृषणं न्वं ज्ञाश्वमुषं स्तोषाम वाजिनं । स्वसुर्या जार उच्यते ॥ ४ ॥

पृषणं । नु । अजऽअश्वं । उप । स्तोषाम । वाजिनं । स्वसुः । यः । जारः । उच्यते ॥ ४ ॥

अजाश्व कागवाहनं वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा पुष्यं पोषकं देवं नु अयोप स्तोषाम । उपस्तवाम । यः
पुषा स्वमुरूपसो जार उपपतिरित्युच्यते तं पुष्यमित्यन्वयः ॥

मातुर्दिधिषुभ्रवं स्वसुर्जारः शृणोतु नः । भ्रातृद्रस्य सखा मम ॥ ५ ॥

मातुः । दिधिषुं । अश्वं । स्वसुः । जारः । शृणोतु । नः । भ्राता । इद्रस्य । सखा । मम ॥ ५ ॥

मातुर्निमीच्या रात्रदिधिषु पतिं पुष्यमश्वं । स्तोमि । स्वमुरूपसो जारश्च पुषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि
शृणोतु । इद्रस्य भ्राता सहजातः पुषा मम स्तोतुः सखा मित्रभूतोऽसु ॥

आजासः पृषणं रथे निशृभास्ते जन्त्रियं । देवं वहंतु विभ्रतः ॥ ६ ॥

आ । अजासः । पृषणं । रथे । निऽशृभाः । ते । जन्ऽश्रियं । देवं । वहंतु । विभ्रतः ॥ ६ ॥

अजासोऽजाकागा जिशुभा निश्रथ्य संबध्य हर्तारस्ते पुष्पो वाहनतया प्रसिद्धाकागा जनश्रिय । त्रन
स्रोतुसंघ श्रयति गच्छतीति अनश्रीः । त पुष्पण देव रथे विभक्तो धारयत आ वहतु । आनयंतु ॥ २९ ॥

य एनमिति पट्टच सप्रमं मुक्त भरद्वाजस्यार्यं पोष्ण । अत्यानुपुबादो पच गायत्र्यः । तथा चानुक्रात । य
एनमत्यानुपुबति ॥ गतो विनियोगः ॥

ग्र एनमादिदेशति करंभादिति पूषणं । न तेन देव आदिशे ॥ १ ॥

यः । एनं । आऽदिदेशति । करंभऽञ्जन् । इति । पूषणं । न । तेन । देवः । आऽदिशे ॥ १ ॥

यः स्तोत्रं पूषण पोषक करंभात्करमाणा घृतमिश्राणा यवसक्कनामन्तत्यादिदेशति अभिष्टीति तेन
पुरुषेणान्यो देवो नादिशे । आदिष्टव्यः स्तोत्रयो न भवति । पुष्प एष सर्वस्याभिमनस्य धनस्य लाभात् देवतातर
न स्तोतीत्यर्थः ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतिर्युजा । इंद्रो वृत्राणि जिघ्रते ॥ २ ॥

उत । घा । सः । रथिऽतमः । सख्या । सतऽपतिः । युजा । इंद्रः । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ २ ॥

उत घापि च स यः शत्रूणा हतुत्वेन प्रसिद्धस्तादृशो रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः सत्पतिः सता
पालयितवंगुण इंद्रः सख्या मित्रभुतेन पुष्पा युजा सहायभुतेन युक्तः सन वृत्राणि शत्रुन जिघ्रते । इति ।
इंद्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं । न्यरयदधीतमः ॥ ३ ॥

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रं । हिरण्ययं । नि । न्यरयत । रथिऽतमः ॥ ३ ॥

उतापि च सूरः प्ररको रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पुषा परुषे परुषमति पर्ववति भास्वति वा
गवि । गच्छतीति गौरादित्यः । तस्मिन् हिरण्यय हिरण्यमय सुवर्णनिर्मितमदस्तद्रथस्य चक्र न्यरयत । नितरा
प्ररयति स्म ॥

यद्य त्वा पुरुषुत व्रवाम दस मंतुमः । तत्सु नो मन्म साधय ॥ ४ ॥

यत । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । व्रवाम । दस । मंतुऽमः । तत । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४ ॥

हे पुरुषुत वृत्रभिर्यजमानः स्तुत दस द्रवनीय मंतुमो धानवन पुषन अवेदानी यदादिश त्वा त्वा व्रवाम
स्तवाम नोऽस्माक मन्म मननीयु तदन मु साधय । उत्पादय ॥

इमं च नो गवेषणं सातये सीषधो गणं । आरात्पृषन्मि श्रुतः ॥ ५ ॥

इमं । च । नः । गोऽएषणं । सातये । सीषधः । गणं । आरात् । पृषन् । अस्मि । श्रुतः ॥ ५ ॥

हे पुषन नोऽस्माक सातये लाभाय च गणं मनुष्यसंघ गवेषण गवामिषयितार सीषधः । साधय । हे
पुषन आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि । भवसि ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं । अद्या च सर्वतातये श्वश्व सर्वतातये ॥ ६ ॥

आ । ते । स्वस्ति । इमहे । आरेऽअघां । उपऽवसुं । अद्य । च । सर्वऽतातये ।

श्वः । च । सर्वऽतातये ॥ ६ ॥

हे पुषन् ते त्वदीयां त्वया देयां स्वस्ति कन्याणीं रत्नामारिअघां । अरि दूरेऽघं पापं यस्यास्तादृशीं । उपा-
वमुपगतधनां । ईदृशीं स्वस्तिमय चास्मिंश्च काले सर्वतातये । सर्वैर्ऋत्विग्भिस्त्वायत इति सर्वतातिर्यज्ञः ।
तदर्थं । यद्वा । सर्वेषां भोगानां विस्ताराय । अथ परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतांत्यर्थमेमहे ।
अभियाचामहे ॥ २२ ॥

इंद्रा न पुषणेति पडुचमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं गायत्रमिंद्रापोष्णं । अनुक्रांतं च । इंद्रा न्विंद्रं चेति ॥
गतो विनियोगः ॥

इंद्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये । हुवेभ वाजसातये ॥ १ ॥

इंद्रा । नु । पूषणा । वयं । सख्याय । स्वस्तये । हुवेभ । वाजसातये ॥ १ ॥

इतरेतरयोगादिंद्रपुषण्णद्वयोरुभयत्र द्विवचनं । इंद्रापुषणां देवी नु अथ च वयं स्वस्तये सख्याय
शोभनाय सर्व्विलाय वाजसातये वाजभ्यान्नस्य वलस्य वा सातये संभजनाय च इवम । आहुयाम । स्वाम ॥

सोममन्य उपासदत्पातवे चम्बोः सुतं । करंभमन्य इच्छति ॥ २ ॥

सोमं । अन्यः । उप । असदत् । पातवे । चम्बोः । सुतं । करंभं । अन्यः । इच्छति ॥ २ ॥

चखीरधिपवणफलकयोः सुतमभिपुतं सोममन्योऽनयोरिकतर इंद्रः पातवे पातुमुपामदत् । उपसीदति ।
उपगच्छति । अन्य एकतरः पुषा करंभ घृतमित्तं सत्कात्मकं हविर्भनयितुमिच्छति ॥

अजा अन्यस्य वह्यो हरी अन्यस्य संभृता । ताभ्यां वृत्राणि जिघ्रते ॥ ३ ॥

अजाः । अन्यस्य । वह्यः । हरी इति । अन्यस्य । संभृता । ताभ्यां । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ ३ ॥

अनयोरिंद्रापुषणोरन्यस्यैकस्य पुषणोऽजाकागा वह्यो वाहका अद्याः । अन्यस्यापरस्यिंद्रस्य संभृता
संभृता सम्यक् पुष्टी हरी एतत्सजावर्था वाहका । स इंद्रस्त्वाभ्यां वृत्राणि शत्रुन जिघ्रते । इति ॥

यदिंद्रो अनयद्रितो महीरपो वृषंतमः । तत्र पूषाभ्वत्सचा ॥ ४ ॥

यत् । इंद्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन् । तमः । तत्र । पूषा । अभवत् । सचा ॥ ४ ॥

यद्यदा वृषंतमोऽतिशयिन वर्षितद्रो रितो गत्रीर्महीर्महतीरपो वृष्युदकान्यनयत इमं लोके प्रापयति तत्र
तदानी पुषा पोषको देवः सचाभवत् । अस्थिद्रस्य सहायो भवति ॥

तां पूषणः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव । इंद्रस्य चा रभामहे ॥ ५ ॥

तां । पूषणः । सुऽमतिं । वयं । वृक्षस्य । प्र । वयां । इंद्रस्य । च । रभा । महे ॥ ५ ॥

पुषणः पोषकस्य देवस्थिद्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कन्याणीं मतिमनुग्रहवुद्धि वृक्षस्य महीरुहस्य प्र वया
प्रकृष्टां दृढां शार्वामिव वयमा रभामहे । अवलंबामहे । आश्रयामहे इत्यर्थः ॥

उत्पूषणं युवामहेऽभीष्टीरिव सारथिः । मत्स्या इंद्रं स्वस्तये ॥ ६ ॥

उत् । पूषणं । युवामहे । अभीष्टीरिव । सारथिः । मत्स्ये । इंद्रं । स्वस्तये ॥ ६ ॥

पुषणं पोषकं देवमिंद्रं च मही गृहत्ये स्वस्तये रक्षार्थमुत्वामहे । उद्योजयामः । उद्योजनमाकर्षणं । तत्र
दृष्टातः । सारथिः सुतोऽभीष्टीरिव । अभीष्टीरिवमीनश्चबंधनार्थान्यथाकर्षति तद्वत् ॥ २३ ॥

शुक त इति चतुर्ऋचं नवमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं पोष्णं । द्वितीया जगती शिष्टास्विष्टुमः । तथा चानुक्रांतं ।

शुक्रं चतुष्क द्वितीया जगतीति ॥ विश्वदेवो पर्वणि विश्वदेवस्य हृषिपः शुक्रं त इति याज्या । मुचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यदिहह वः स्वतवसः । आ० २. १६. । इति ॥ एकाद्गिनस्य पीष्णस्य पशोर्वपाया एष्येव याज्या । मुचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यत्प्रपथे पथामजनिष्ट पुषा । आ० ३. ७. । इति ॥ अमाभिष्टवेऽपिषा । मुचितं च । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यदपश्य गोपामानपयमानं । आ० ४. ६. । इति ॥

शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यद्विपुरुषे अहनी द्यौरिवासि ।

विश्वा हि माया अवंसि स्वधावो भद्रा ते पृषन्निह रातिरस्तु ॥ १ ॥

शुक्रं ते । अन्यत् । यज्ञं । ते । अन्यत् । विपुरुषे इति विपुऽरूपे । अहनी इति ।

द्याःऽइव । अस्मि ।

विश्वाः । हि । मायाः । अवंसि । स्वधाऽवः । भद्रा । ते । पृषन् । इह । रातिः । अस्तु ॥ १ ॥

हे पुषन् ते तव शुक्रं शुक्रवर्णमन्यदेकमहर्भवति वासरात्मकं । तथा ते तव संबन्धि यज्ञं । यज्ञरत्नं सगति करणी वर्तते । यज्ञनीयं प्रकाशनं सगमनीयं स्वतः कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्यं । इत्येव विपुरुषे शुक्रं कृष्णतया नानारूपे अहनी तव महिम्ना निष्पद्यते । यद्वा । हे पुषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपं शुक्रं निर्मलं दिवसस्योत्पादकं । त्वदीयमन्यदेकं रूपं यज्ञं केवलं यज्ञनीयं न प्रकाशकं रात्ररूपादकं । अत एव विपुरुषे विषमरूपे अहनी अहंश्च रात्रिश्च भवतः । अहोरात्रयोर्निर्माणे सूर्य एव कर्ता कथमस्य प्रसक्तिरिति तत्राह । द्यौरिवासि । यथा द्यौरादित्यः प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि । कृत इत्यत आह । हे स्वधावोऽन्नवन्पुषन् विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्यात्कारणाद्वसि रत्नमि अतः कारणात् सूर्य इव भवमीत्यर्थः । तादृशस्य ते तव भद्रा कन्याणी रातिर्दानमहासाम्बन्धम् । भवतु ॥ याम्भस्व्याह । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यदपश्य ते अन्यदपश्य ते अन्यदिति वा विषमरूपे अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि । सर्वाणि च प्रज्ञानान्यत्रत्नवत् । नि० १२. १७. । इति ॥

अज्ञाश्वः पशुपा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः ।

अष्टां पृषा गिथिरामुद्धरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ २ ॥

अज्ञऽश्वः । पशुऽपाः । वाजऽपस्त्यः । धियंऽजिन्वः । भुवने । विश्वे । अर्पितः ।

अष्टां । पृषा । गिथिरां । उतऽवरीवृजत । संऽचक्षाणः । भुवना । देवः । ईयते ॥ २ ॥

अज्ञाश्वः कागवाङ्गुनः पशुपाः पशुनां पालयिता वाजपस्त्यः । वाजा अज्ञानि पस्त्ये गुंरु यस्य तादृशः । धियंजिन्वः । धियः स्तोत्रारः कर्माणि वा । तेषां प्रीणयिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकैऽर्पितं प्रजापतिना पोषकत्वेन स्थापितः । अत एवभूतः पृषा पोषको देवोऽष्टामारा स्वहस्तगता गिथिरा गिथिला सतीमुद्धरीवृजत उद्यच्छन् भुवना भुवनानि सर्वाणि लोकान् भुतजातानि वा सचक्षणं सपश्यन् मृत्यात्मना प्रकाशयन् ईयते । नभसि गच्छति ॥

पीष्णस्य पशोर्वपापरोडाशयोऽसि पुषन्नित्यादिकं द्वे ऋचावनुवाक्ये । मुचितं च । यासि पुषन्नावो अतः समुद्र इति द्वे पुषमा आगा अनु वेद सर्वाः । आ० ३. ७. । इति ॥

यास्ते पृषन्नावो अतः समुद्रे हिरण्ययीरंतरिक्षे चरन्ति ।

ताभिर्वासि दृत्यां सूर्यस्य कामेन कृतं अत्र उच्छमानः ॥ ३ ॥

याः । ते । पृषन् । नावः । अंतरिति । समुद्रे । हिरण्ययीः । अंतरिक्षे । चरन्ति ।
ताभिः । यासि । दृत्यां । सूर्यस्य । कामेन । कृत । श्रवः । इच्छमानः ॥ ३ ॥

हे पुषन् ते त्वदीया या हिरण्ययीर्हिरण्यमथो हितरयणीयः नावः समुद्र उदधावन्तर्मध्येऽंतरिक्षे नभसि चरन्ति संचरन्ति ताभिर्नाभिः सूर्यस्य दृत्यां यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्येऽमुरवधार्थं प्रस्थिते सति तस्य भार्या स्वभर्तारं संजातीत्वक्या बभूव तां प्रति सूर्यः पुषणं प्राहिषीत तेन चात्र पुषा स्तूयते । अपि च त्वं श्रवो हविर्लक्षणमन्नमिच्छमान इच्छन् कामेन पश्यादिविषयेण स्तोतुभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

पुषा सुबंधुदिव आ पृथिव्या इच्छस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।

यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसं स्वंचं ॥ ४ ॥

पुषा । सुऽबंधुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इच्छः । पतिः । मघऽवा । दस्मऽवर्चाः ।

यं । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतं । तवसं । सुऽअंचं ॥ ४ ॥

पुषा पोषको देवो दिव आ बुलोकस्य च पृथिव्याश्च सुबंधुः शोभनो बंधुर्भवति । तच्छस्पतिरिच्छाया अन्नस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तदान । यद्वा । महतेदानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः । दानवान् दस्मवर्चाः । वर्च इति रूपनाम । दस्म दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः । यं पुषणं देवासः सर्वं देवाः सूर्यायै सूर्यस्य पत्न्यै यद्वा सावित्र्यै सूर्याख्याया अश्विनोर्वरणायाददुः दत्तवन्तः । पुत्रः पितराववृणीत पुषा । ऋग्वे० १०. ८५. १४. इति हि श्रूयते । कीदृशं पुषणं । कामेन पश्यादिविषयेण कृतं स्तोतुर्भविषीकृतं तवसं बलवन्तं प्रवृद्धं वा स्वंचं स्वंचनं सुष्ठु गच्छतं । एवाविध यं पुषणमददुः स पुषा सुबंधुरित्यन्वयः ॥ ॥ २४ ॥

प्र नु वोचति दशर्चं दशमं मूक्तं भरद्वाजस्यार्धमिन्द्रापिदेवताकं । सप्तस्यायाश्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः षट् नृहव्यः । तथा चानुक्रातं । प्र नु दशैन्द्रायं तु बार्हतं चतुरनुष्टुबन्तमिति ॥ गतो विनिधोगः ॥

प्र नु वोचा सुतेषु वां वीर्यां यानि चक्रयुः ।

हतासो वां पितरो देवशत्रव इन्द्रायी जीवथो युवं ॥ १ ॥

प्र । नु । वोच । सुतेषु । वां । वीर्यां । यानि । चक्रयुः ।

हतासः । वां । पितरः । देवऽशत्रवः । इन्द्रायी इति । जीवथः । युवं ॥ १ ॥

हे इन्द्रायी यानि वीर्या वीर्याणि वीरकर्मणि चक्रयुः कृतवन्तो युवां मुतिष्वभिपुंसु मोमेष्वस्मयञ्ज वां युवयोस्तामि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्र वोच । प्रवोचं । प्रव्रवीमि । तदेव वीर्यं दर्शयति । हे इन्द्रायी देवशत्रवः । देवाः शत्रवः शतयितारो येषां तादृशाः । अमुराः पितरो हिमकाः ॥ पीयतिर्हिमाकर्म । तस्मैतद्वृषं ॥ इदृशा अमुरा वां युवाभ्यां हतासो हता आसन । युवं युवां तु जीवथः । जीवन्तवन्तो भवथः । अमुरेन वाधि तावति यावत् ॥

वच्छित्वा महिमा वामिन्द्रायी पनिष्ठ आ ।

समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमादिहेहमातरा ॥ २ ॥

वट् । इत्था । महिमा । वां । इन्द्रायी इति । पनिष्ठः । आ ।

समानः । वां । जनिता । भ्रातरा । युवं । यमा । इहेहऽमातरा ॥ २ ॥

हे इन्द्रापी वा युवयोर्महिमा महत्त्वमित्युत्थमनेन प्रकारेण वट सत्य । युष्मद्विषयं यज्जन्ममहत्त्वं प्रति पाद्यते तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः । पनिष्ठ आ पनिष्ठः मृत्युतमश्च प्रजापतिः समान एक एव वा युवयोर्जनिता जनयिता अतो युव युवा भ्रातरा भ्रातरा म्यः । अपि च यमो यमलो सहीत्यत्राविहहमातरा । इह च ह च सर्वत्र माता ययोन्मादृशी म्यः । अदितिर्हैनयोर्माता भव विलीना भूमिरतीरहमातराविति श्रूयते ॥

ओकिंवांसां सुते सचाँ अश्वा सप्ती उवादेने ।

इंद्रा न्वप्री अक्मेह वज्रिणी वयं देवा हवामहे ॥३॥

ओकिऽवांसां । सुते । सचा । अश्वा । सप्ती उवेति सप्तीऽइव । आदेने ।

इंद्रा । नु । अप्री इति । अक्मेह । इह । वज्रिणी । वयं । देवा । हवामहे ॥३॥

हे इन्द्रापी मुतेऽभिपूते सोमि युवा सचा सहीकिवांसांकिवासां, समवेतां सगतां भवत ॥ उच समवाय इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टातः । आदेने भक्षणीये घामि सप्ती देवाया सपेणणीनावश्याविव । नु अय वय तादृ गाविन्द्रापी इहास्मित्यज्ञेऽवमा रक्षणं हेतुना हवामहे । आ हवामहे ॥ इतरयोर्गाविन्द्राग्रन्देऽपिग्रन्दे च दिवचनं ॥ कीदृगाविन्द्रापी । वज्रिणा वज्रिणावायुधंपिता देवा दानादिगुणयुक्ता ॥

य इंद्रापी सुतेपु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा ।

जोपवाकं वदतः पञ्चहोपिणा न देवा भमथश्चन ॥४॥

यः । इंद्रापी इति । सुतेपु । वां । स्तवत । तेपु । ऋतऽवृधा ।

जोपऽवाकं । वदतः । पञ्चऽहोपिणा । न । देवा । भमथः । चन ॥४॥

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारगाविन्द्रापी मुतेष्वभिपूतेषु सोमेषु यः सोता वा युवा स्तवत कृत्स्नित स्तयात तेषु सोमेषु मथं जोपवाकं वदतो जोप जापयितय प्रीतिहेतुत्वेन कर्तव्यं मयसंप्रीतिकर तादृग वाक वाक्य वदतस्तस्य स्तोतुः सोमं हे पञ्चहोपिणा पञ्चः प्राजितः प्रसिद्धो होपो घोपः सोत्र ययो स्तादृशी हे देवा देवा युवा न भमथः । न भमथय । चनेति पादपुरणः ॥ अत्र निरुक्तं । जोपवाकमित्याविज्ञा तनामध्ये जोपयितयं भवति । य इन्द्रापी मुतेषु वा सोमेषु स्मार्ति तेष्वृतास्य वर्धयितारा न तस्याशीथः । योऽय जोपवाकं वदति विज्रजपः प्राजितहोपिणा देवा न तस्याशीथः । नि० ५ ०० । इति ॥

इंद्रापी को अस्य वां देवो मर्तेश्चिकतति ।

विपूचो अश्वान्युयुजान उयत एकः समान आ रथे ॥५॥

इंद्रापी इति । कः । अस्य । वां । देवा । मर्तः । चिकतति ।

विपूचः । अश्वान् । युयुजानः । उयते । एकः । समाने । आ । रथे ॥५॥

हे देवां सोतमानाविन्द्रापी वा युवयोरेवैद कर्म को मर्तो मनुष्याश्चिकतति । जानीथात । न कोऽपी त्वर्थः । किं तत्कर्म । विपूचो नरनाचतो गच्छतोऽश्वान समाने उभयार्थे एकस्मिन्ने युवयोरेव इन्द्रः सृष्टात्माना वर्तमानो युयुजानस्तादृगानशान्यो जयन एयते । सर्वं जगदभगच्छति । यद्वा । विपूचो नानारूपानशान व्यापकान समान एकरूपे रथे सवत्सरात्मक युयुजानो योजयन युवयोरेकः सृष्टात्मा एयते । अगच्छति । एतयुवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥ ॥ ०५ ॥

इंद्रापी अपादियं पृथागात्पद्दतीभ्यः ।

हिन्वी शिरो जिह्वया वा वदच्चरन्विगत्पदा न्यक्रमीत ॥६॥

इंद्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् । पत् । इवतीभ्यः ।

हित्वी । शिरः । जिह्वया । वावदत् । चरत् । चिगत् । पदा । नि । अक्रमीत् ॥६॥

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेयमुपाः पद्वतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः मुप्राभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्या-
गात् । आगच्छति । तथा प्राणिना शिरो हिली प्ररयित्री । यद्वा । शिरो हित्वा त्यक्त्वा स्वयमशिरस्का सती ।
जिह्वया प्राणिस्यया तदीयेन वागिन्द्रियेण वावदत् भृगं शब्दं कुर्वती चरत् । एवं चरन्त्युपास्त्रिगत्पदान्वयव-
भुतात् । चिगन्मुहताञ्चक्रमीत् । एकेन दिवसनातिक्रामति । एतच्च युवयोः कर्म । तत्को जानीयादिति
पूर्वचान्वयः ॥

इंद्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वक्तुं गविष्टिषु ॥७॥

इंद्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वक्तुं । गोऽइष्टिषु ॥७॥

हे इंद्राग्नी नरो योदारो मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनुष्या तन्वते हि । आततश्यानि कुर्वते हि ।
युवां चास्मिन्महाधने जतस्येन महाधनेनोपति संशामि गविष्टिषु गवामन्वेषणेषु नोऽस्मान् मा परा वक्तुं ।
मा परित्यजत ॥

इंद्राग्नी तपति माघा अर्यो अरातयः । अप द्वेषांस्या कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥८॥

इंद्राग्नी इति । तपति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः । अप । द्वेषांसि । आ । कृतं ।

युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥८॥

हे इंद्राग्नी अघा आहृन्त्योऽर्योऽभिगन्त्योऽरातयः शत्रुमेना मा तपति । मां बाधते । ता अपा कृतं ।
अपाकुरुतं । तथा द्वेषामि द्वेषुन शत्रुन सूर्यादधि । अधिः पचस्यथानुवादकः । सूर्यदग्नायुयुतं । पृथक्कुरुतं च ।
यथा ते सूर्यं न पश्यति तथा कुरुतं । मारयतमित्यर्थः ॥

इंद्राग्नी युवोरपि वसुं दिव्यानि पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥९॥

इंद्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसुं । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुऽपोषसं ॥९॥

हे इंद्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि लोकद्वयसंबंधीनि वसु वसुभ्यपि
हितानि युवयोरिव वर्तते । अतः कारणादिहास्मिन्वृत्तं नोऽस्मभ्य रयिं धनमा इमि प्र यच्छतं । कीदृशं रयिं ।
विश्वायुपोषसं । आयव इति मनुष्यनाम । संशंषा मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा । सर्वस्यायुषः पोषणं
शक्तं ॥ ऋादसो वर्णलोपः ॥

इंद्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमैभिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीभिरा गंतमस्य सोमस्य पीतये ॥१०॥

इंद्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमैभिः । हवनऽश्रुता ।

विश्वाभिः । गीऽभिः । आ । गतं । अस्स । सोमस्य । पीतये ॥१०॥

हे उक्थवाहसोकथः स्मृतिभिर्वहनीयी हे हवनश्रुत हवनस्याज्ञानस्य श्रोतारी एवंभूतो हे इंद्रापी स्तोमभिः स्तोत्रैर्विश्राभिः सर्वाभिरगोभिः शस्त्ररूपाभिर्वाग्भ्यश्च हेतुभूताभिरा गत । आगच्छत । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥२६॥

अथद्वैत्रमिति पचदशर्चमकादशं मुक्त भरद्वाजस्यार्थमिन्द्राय । आदी तिस्रस्त्रिष्टुभस्यतुर्थ्यावा नव गायत्र्य स्त्रयोदशो त्रिष्टुप चतुर्दशो बृहती पचदशश्चतुष्टुप । तथा चामुक्तात । अथत्यचोना गायत्र तु, त्रिष्टुपवादि त्रिष्टुष्टुहव्यनुष्टुवंतमिति ॥ गतः मुक्तविनयोगः ॥ वरुणप्रघामेधिन्द्रायस्य हविषः अर्थादत्येषा याज्ञा । सूत्रित च । इंद्रापी अवमा गत अर्थद्वैत्रमुत मनोति वाज । आ० २ १७ । इति ॥

अथद्वैत्रमुत मनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपय्यात् ।

इरज्यंता वसव्यस्य भूरः सहस्तमा सहसा वाजयंता ॥१॥

अथंत् । वृचं । उतं । मनोति । वाजं । इंद्रा । यः । अग्नी इति । सहुरी इति । सपय्यात् ।

इरज्यंता । वसव्यस्य । भूरः । सहः । इतमा । सहसा । वाज इयंता ॥१॥

• स पुरुषो वृचमावरक शत्रुं अथत । हिनास्ति । उतापि च वाजमत्त वल वा मनोति । लभति । यः पुरुषः सहुरी शत्रुणामभिभविताराविद्रापी सपय्यात् परिचरत ॥ इतरतरयोगाद्भयश्च पुर्ववद्वि वचन ॥ कीदृशा विद्रापी । भूरः प्रभुतस्य वसव्यस्य वसुसमुहस्य । यद्वा ॥ स्वार्थको यत ॥ धनस्य रज्यंतेशाज्ञा रवामिनी ॥ इरज्यतिरश्रयंकमा ॥ सहसा बलन सहस्रमातिशयनाभिभवितारी शत्रुणा वाजयता वाज हविर्भक्षणमत्त, मात्मन इच्यते । यद्वा । वाजं स्तोत्रभ्यो दातव्यमत्त कामयमानो ॥

ता योधिष्टमभि गा इंद्र नृनमपः स्वरूपसो अग्ने ऊरुहाः ।

दिशः स्वरूपस इंद्र चित्रा अपो गा अग्ने युवसे नियुत्वान् ॥२॥

ता । योधिष्टं । अभि । गाः । इंद्र । नृनं । अपः । स्वः । उपसः । अग्ने । ऊरुहाः ।

दिशः । स्वः । उपसः । इंद्र । चित्राः । अपः । गाः । अग्ने । युवसे । नियुत्वान् ॥२॥

हे इंद्र हे अग्ने ता ता युवा गा अप उदकानि स्वः सूर्यमुपस उपःकालान हाः पर्णिभिरपहता एतान गवादीनभिलक्ष्य योधिष्ट । तैरसुर्युक्तं कृतवतो । नृनमिति पादपुरणार्थः । हे इंद्र त्व दिशः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुपसश्च चित्राथायनीया अप उदकानि च गाश्च पर्णिभिरपहतानितान्युवसे । अन्नन लोकिनायोत्रयः । यद्वा । असुररावृतान्देगादीनसुरवधेनावरणमपनीय पृथक्कृतवानमीत्यर्थः । हे अग्ने नियुत्वान् नियुक्ति रश्रयुक्तः सन त्वसंघेवमकार्षीरित्यर्थः ॥

एन्द्रायस्य पर्णोपाया आ वृचहणेत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । आ वृचहणा वृचहभिः शुभरा भरत शिशत वृचवाह । आ० ३. ७. । इति ॥

आ वृचहणा वृचहभिः शुभैरिंद्र यातं नमोभिरग्ने अर्वाक ।

युवं राधोभिरकवेभिरिंद्राग्ने अस्म भवतमुत्तमेभिः ॥३॥

आ । वृच इहना । वृच इहभिः । शुभैः । इंद्र । यातं । नमः । इभिः । अग्ने । अर्वाक ।

युवं । राधोः । इभिः । अकवेभिः । इंद्र । अग्ने । अस्म इति । भवतं । उत इतमेभिः ॥ ३ ॥

हे वृचहणा वृचस्यासुरस्य श्रोतारी हे इंद्र हे अग्ने वृचहभिः वृचस्य हतुभ्यु वृचहननिमित्तः शुभैर्वर्जितमो भिरस्मभ्य दातयैरत्रैश्च साधमर्वागच्छदेभिमुखसा यातं । आगच्छत । हे इंद्र हे अग्ने युवं युवामकवेभिरकृतात्त तिमहद्भिर्भक्तमेभिरुत्कृष्टतमं राधोभिर्धनैः महासं अस्मान् भवतं । आविर्भवतं ॥

चातुर्विंशतिकेऽहनि प्रातःसवनेऽक्तावाकशस्त्रे ता ऋवे इति षडहसोत्रियमृचः । मुञ्चितं च । ता ऋवे ययोरिदमिदं वामस्य मन्त्रनः । आ० ७. २. । इति ॥ पृथ्वाभिप्रवपइहयोः स्तोमवृद्धौ ता ऋव इत्याद्या नवर्च आवापार्थाः । मुञ्चितं च । ता ऋवे ययोरिदमिति नवयं वामस्य मन्त्रन इत्येकादश । आ० ७. ५. । इति ॥

ता हुवे ययोरिदं पत्रे विश्वे पुरा कृतं । इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४ ॥

ता । हुवे । ययोः । इदं । पत्रे । विश्वे । पुरा । कृतं । इंद्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४ ॥

ता तां तादृशाविद्राग्नी ऋवे । आङ्गथे । ययोरिद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्कालि कृतं विश्वं सर्वमिदं पूर्वामृचु कीर्तितं वीर्यं पत्रे पत्यते अपिभिः स्तयते । ताविद्राग्नी ऋव इत्यन्वयः । तां चंद्राग्नी न मर्धतः । स्तोतृवृ ह्मिः । अतोऽस्मानप्याहतां रक्षतामिति भावः ॥ मर्धति हिंसाकमी ॥

उग्रा विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे । ता नो मृच्छात इंद्रुणे ॥ ५ ॥

उग्रा । विघनिना । मृधः । इंद्राग्नी इति । हवामहे । ता । नः । मृच्छातः । इंद्रुणे ॥ ५ ॥

उग्रोयावृत्तर्णवलावत एव मृधः शत्रुविघनिना विघनिनी विग्रेषण इतवंताविद्राग्नी हवामहे । आङ्ग- यामहे । तां चंद्राग्नी इंद्रुगोऽस्मिन् संयामे नोऽस्मान्मृच्छातः । मुखयता । यद्वा । मृच्छतिरूपदयाकमी ॥ नोऽस्माकं मृच्छातः । उपदया कुरुतां ॥ ॥ २७ ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पती । हतो विश्वा अप द्विपः ॥ ६ ॥

हतः । वृत्राणि । आर्या । हतः । दासानि । सत्पती इति सत्सपती । हतः । विश्वाः । अप । द्विपः ॥ ६ ॥

ताविद्राग्नी आर्यायः कर्मानुष्ठातुभिः कृतानि वृत्राण्युपद्रवजातानि हतः । हिंस्रः । तथा सत्पती सतां पालयितारविद्राग्नी दासानि । दासाः कर्महीनाः शत्रवः । तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः । अपि च विश्वाः सर्वा द्विपो द्वेषीः शत्रुभुताः प्रजा अप हतः । विनाशयतः । अतोऽस्माकमप्येवमेव कुरुतामिति भावः ॥

चातुर्विंशतिकेऽहनि प्रातःसवनेऽक्तावाकशस्त्रे इंद्राग्नी युवामिति षडहसोत्रियमृचः । मुञ्चितं च । इंद्राग्नी युवामिमं यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजत्वक्तावाकस्य । आ० ७. २. । इति ॥

इंद्राग्नी युवामिमैऽभि स्तोमां अनूपत । पिवंतं शंभुवा सुतं ॥ ७ ॥

इंद्राग्नी इति । युवां । इमे । अभि । स्तोमाः । अनूपत । पिवंतं । शंभुवा । सुतं ॥ ७ ॥

हे इंद्राग्नी युवामिमं स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूपत । अभिपुवंति । हे शंभुवा मुखस्य भावयितारविद्राग्नी सुतमभिपुतमस्मदीयं सोमं पिवत ॥

यस्वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा । इंद्राग्नी ताभिरा गतं ॥ ८ ॥

या । वां । संति । पुरुस्पृहः । नियुतः । दाशुषे । नरा । इंद्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतं ॥ ८ ॥

हे नरा नतारविद्राग्नी वां युवयोः स्वभुताः पुरुस्पृहः पुरुभिवंद्भभिः स्पृहणीया दाशुषे हवीषि दत्तवते यजमानार्थमुत्पन्ना या नियुतोऽथाः संति हे इंद्राग्नी ताभिर्नियुद्धिरा गतं । आगच्छतं ॥

ताभिरा गच्छतं नरोपेदं भवनं सुतं । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उपे । इदं । भवनं । सुतं । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हे नरा नेताराविद्रापी । मुयतेऽभिषुयत् इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं सोमं सुतमभिषुतमुषं प्रति । यद्वा । इदं प्रातःसवनमुपास्मिन् सवनं सुतमभिषुतं सोमं प्रति ताभिर्नियुङ्गिरा गच्छत । किमर्थं । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

तमीऽऽष्व यो अचिंषा वना विश्वा परिष्वजत । कृष्णा कृष्णोति जिह्वया ॥१०॥
जं । उऽऽष्व । यः । अचिंषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजत । कृष्णा । कृष्णोति ।
जिह्वया ॥१०॥

हे स्तौतन्ममिमीऽऽष्व नृहि योऽप्रिचिंषा ज्वालाह्वणं तेजसा विश्वा सर्वाणि वनारण्यानि परिष्वजत परिष्वजति परितो विष्टयति । यथ तानि वनानि जिह्वया ज्वालयेत् दग्ध्वा कृष्ण्य कृष्णवर्णानि कृष्णोति करोति ॥ ॥२६॥

य इह आविवांसति मुस्रमिंद्रस्य मर्त्यः । युस्त्राय सुतरा अपः ॥११॥

यः । इह । आऽविवांसति । मुस्रं । इंद्रस्य । मर्त्यः । युस्त्राय । सुऽतराः । अपः ॥११॥

यो मर्त्यां मनुष्य इदं दोषोऽपी मुस्रं मुखकरं हविरिन्द्रस्यद्रायाविवांसति परिवर्तितं प्रयच्छति ॥ चतुर्थ्यर्थं षष्ठी ॥ तस्य मर्त्यस्य युस्त्राय द्योतमानायात्राय तदर्थं सुतराः मर्त्येन तरणीया अप उदकानि वृथ्यात्कानीन्द्रः करोतीति शेषः ॥

ता नो वाजवतीरिष आशृन्विपृतमवतः । इंद्रमग्निं च वोऽहवे ॥१२॥

ता नः । वाजऽवतीः । इषः । आशृन् । पिपृतं । अवतः । इंद्रं । अग्निं । च । वोऽहवे ॥१२॥

हे इन्द्रापी ता ता युवा वाजवतीरजवतीरिष इष्यमाणा षष्ठीः । यद्वा । वाजो बल । तदतीरिषो ज्ञान्याशुन शीघ्रगानर्धतोऽद्याथ नोऽस्मभ्य पिपृतं पुरयत । प्रयच्छत । किमर्थं । इंद्रमग्निं च युवा नोऽहवे वोदु हविर्भिः प्रापयितु ॥

इन्द्रास्य षष्ठीर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्येपा । सूचितं च । उभा वामिन्द्रापी आहवथ्यं शिच नृ सोमं नवजातमय । आ० ३ ७ । इति ॥

उभा वामिन्द्रापी आहवथ्या उभा राधसः सह मादयथ्ये ।

उभा दाताराविषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हवे वां ॥१३॥

उभा । वां । इंद्रापी इति । आऽहवथ्ये । उभा । राधसः । सह । मादयथ्ये ।

उभा । दातारा । इषां । रयीणां । उभा । वाजस्य । सातये । हवे । वां ॥१३॥

हे इन्द्रापी उभोभो महत्यु वर्तमानो वा युवा हवे । आहवथ्यामि । किमर्थं । आहवथ्या आभिमुख्येन हीतु । तथोभोभो युवामाह्वये राधसो राधसो राधकेन हविषां सह युगपदेव मादयथ्ये मादयितुं तर्पयितु । भवेषु देवेषु सत्त्वावयंशराज्ञानं किं कारणमिति चिदच्यते । उभोभो ता युवामिषामज्ञाना रयीणा धनाना च दाताराः स्यः । अतः कारणाद्भोभो वा युवा वाजस्यस्य सातये संभजनाय हवे । आह्वये ॥

आ नो गव्येभिरश्वैर्मर्त्यैरुप गच्छतं ।

सखायौ देवौ सखायं शंभुवेन्द्रापी ता हवामहे ॥१४॥

आ । नः । गव्येभिः । अश्व्यैः । वसव्यैः । उप । गच्छतं ।

सखायी । देवो । सख्याय । शंभुवा । इंद्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ १४ ॥

हे इंद्राग्नी गव्यभिर्गोसमृद्धैरश्वैरश्वसमृद्धैर्वसवैर्वसुसमृद्धैश्च सार्धं नोऽस्मान्नाभिमुख्येनोपा गच्छतं । श्रेयः परीक्षकृतः । सखायां समानख्यानां देवां दानादिगुणयुक्तां शंभुवा शंभुवा मुखस्य भावयितारो ता तादृग्वाग्नाग्नी सख्याय सखित्वार्थं वयं हवामहे । आह्वयामहे ॥

इंद्राग्नी शृणुतं हवं यजमानस्य मुन्वतः । वीतं हव्यान्वा गतं पिवतं सोम्यं मधु ॥ १५ ॥

इंद्राग्नी इति । शृणुतं । हवं । यजमानस्य । मुन्वतः । वीतं । हव्यानि । आ । गतं ।

पिवतं । साम्यं । मधु ॥ १५ ॥

हे इंद्राग्नी मुन्वतः सोमाभिषवं कृषतो यजमानस्य हवमाद्धानं सोमं शृणुतं । शृत्वा च तदीयानि हव्यानि हवीषि वीत । कामयेथा । कामयित्वा चा गतं । आगच्छतं । आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिवत ॥ ॥ २९ ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्धं सरस्वतीदेवताकं । आदितस्मिन्मो जगत्स्रयोदश्वपि जगती चतुर्दशी त्रिष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रातं । इयं पङ्कना सारस्वतं त्रिजगत्यादि जगतीत्रिष्टुपं तमिति ॥ अत्र शानकः । इयमित्येतदाय नृ मुक्तं सारस्वतं जपित । द्विजः प्रातः शुचिर्भुत्वा वाग्मी भवति त्रिदिमान । ऋग्वि० २. २३ । इति ॥ पार्थिके पष्ठेऽहनि प्रउग इयमददादिति सारस्वतमुचः । सूत्रितं च । इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउग । आ० ८. १. इति ॥

इयमददाद्रभसमृणच्युतं दिवोऽदासं वध्निश्चायं दाशुषे ।

या शश्वंतमाचखादीवसं परिणं ता ते दात्राणि तविषा सरस्वति ॥ १ ॥

इयं । अददात् । रभसं । अृणऽच्युतं । दिवःऽदासं । वध्निऽश्चायं । दाशुषे ।

या । शश्वंतं । आऽचखादं । अ्रवसं । परिणं । ता । ते । दात्राणि । तविषा । सरस्वति ॥ १ ॥

इयं सरस्वती रभसं वेगवतमृणच्युतं वेदिकस्य देवर्षिपितृमंवाधिनो लोकिकस्य च ऋणस्य च्यावयितारं दिवोऽदासमेतत्सज्ज पुत्र दाशुषे हवीषि दत्तवतं वध्यथार्थितत्सजाय ऋपयेऽददात् । दत्तवती । या सरस्वती शश्वतं बह्वलं परिणं पणनशीलं वणिजमदातृजनमवसं केवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजघान सियमददादित्यन्वयः । अथ प्रत्यचीक्रत्य स्मृति । हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि ते त्वदीयानि दात्राणि दानानि तविषा तविषाणि मह्यति भवति ॥

इयं शुष्मेभिर्विसखा इवारुजत्सानुं गिरीणां तविषेभिर्कर्मिभिः ।

पारावतघ्नीमवंसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥ २ ॥

इयं । शुष्मेभिः । विसखाःऽइव । अरुजत् । सानुं । गिरीणां । तविषेभिः । कर्मिऽभिः ।

पारावतऽघ्नीं । अवंसे । सुवृक्तिऽभिः । सरस्वतीं । आ । विवासेम । धीतिऽभिः ॥ २ ॥

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते । देवतारूपा स्मृता । अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्मृति । इयं नदीरूपा सरस्वती शुष्मः शोपकराक्षीयवंलस्त्वविषमिंसहद्विकर्मिभस्तरगिरीणां पर्वतानां तीरसंवा-
ाना सानु सानुचरुजत् । भनक्ति । विसखा इव । विसं खन्तीति विसखाः । स यथा विसार्थं पंक रुजति

तद्वत् । तां सरस्वतीं पारावतप्रीं पारावतिं दूरदेशं विद्यमानस्यापि वृक्षादेहं चो मुमुक्षुभिः स्मृतिभिर्धोतिभिः
कर्मभिश्चावभे रक्षणाशुंसा विवांसम । परिचरंसम । यदा । पारावतप्री पारावतिं पारावाची तीर । तथाधा-
तिनी । उक्तं च । पारावतप्री पारावतः रघातिनी । नि० ० २४ । इति ॥

सरस्वति देवनिदो नि बर्हय प्रजां विश्वस्य वृसयस्य मायिनः ।

उत श्रितिभ्योऽवनीरविदो विषमभ्यो असवो वाजिनीवति ॥३॥

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बर्हय । प्रऽजां । विश्वस्य । वृसयस्य । मायिनः ।

उत । श्रितिऽभ्यः । अवनीः । अविदः । विषमः । असवः । वाजिनीऽवति ॥३॥

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निदकानमुवाति बर्हय । न्यवर्हयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याप्तस्य
मायिनो मायाविनो वृसयस्य । वृसय इति त्वष्टृनामधेय । त्वष्टृः प्रजा पुत्र वृषामुं च न्यवधीः । त्वत्साहा-
य्यादेवद्रो हतवानित्यर्थः । उतापि च हे वाजिनीवति अतवति सरस्वति त्व श्रितिभ्यो मनुष्यभ्योऽवनीरमुं
रपहता भुमीरविदः । अन्वभयः । अन्वो मनुष्यभ्यो विषमदक चासवः । अवारयः । यदा । जितयोऽमुं रजनाः ।
तिभ्यः सकाशादवनीर्भुमीरविदः । लब्धवानसि । तान् हत्यभ्यश्चामुं रभ्यो विष स्मृतिहेतुमुत गरलमसवः ॥

प्र णो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । धीनामविच्यवतु ॥४॥

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीऽवती । धीनां । अविचो । अवतु ॥४॥

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती । वाजोऽज्ञ यस्या क्रियायां सा वाजिनी । तयुक्ता । धीना ध्यातृणा
स्मृतृणामविचो रजिचो । एवंभूता सरस्वती वाजेभिरज्ञानोऽस्माभ्यावतु । प्रकल्पेण तर्पयतु ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपवृते धने हिते । उदं न वृचतूर्ये ॥५॥

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपऽवृते । धने । हिते । उदं । न । वृचऽतूर्ये ॥५॥

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृचतूर्ये संयामे धने हिते निहिते निमित्तभूते मतीद्व न इद्रमिव त्यामुपवृते
स्तीति तं रक्षति शेषः ॥ ॥३०॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि । रदां पृषवे नः सनिं ॥६॥

त्वं । देवि । सरस्वति । अवा । वाजेषु । वाजिनि । रदां । पृषाऽडव । नः । सनिं ॥६॥

हे देवि दानादिगुणयुक्तं हे वाजिनि । वाजो बलमज्ञ वा । तयुक्तं । हे सरस्वति त्व वाजेषु मयामाव ।
अस्मान्नव । अपि च जोऽस्मभ्य पृषवे पोषको देव इव सनि समजनीय धन रदां विलिख । प्रवक्षति यावत् ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः । वृचघ्नी वाष्टि सुष्टुतिं ॥७॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । घोरा । हिरण्यऽवर्तनिः । वृचऽघ्नी । वाष्टि । सुऽस्तुतिं ॥७॥

उतापि च स्या सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनि । वर्तते भिन्निय वर्तनी रथः ।
हिरण्यसयो वर्तनियस्याः सा तथाक्ता । वृचघ्नी वृत्राणां शत्रूणां हवी । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मादीया
सुष्टुतिं शोभनां स्मृति वाष्टि । कामयतां ॥

यस्या अनंतो अहुतस्वेप्रश्चरिष्णुरणवः । अमश्चरति रोरुवंत ॥८॥

यस्याः । अनंतः । अहुतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अणवः । अमः । चरति । रोरुवत ॥८॥

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यतोऽपरिमितोऽद्भुतोऽहंसितोऽकृटिलो वा खिपो दीप्रश्चरिष्णुश्च-
रगशीलः । सर्वंवाप्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभुतः सन् रोहवत् भृशं शब्द
कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबधः ॥

सा नो विश्वा अति द्विपः स्वमूरन्या ऋतावरी । अतन्नेहैव सूर्यः ॥ ९ ॥

सानुः । विश्वाः । अति । द्विपः । स्वमूरः । अन्याः । ऋतऽवरी । अतन् । अहांऽडव । सूर्यः ॥ ९ ॥

सा सरस्वती नोऽस्मात्विशाः सर्वा द्विपो द्विप्रीः प्रजा अति नयतु । अतितारयतु । तथा स्वमूः स्वयंसा-
रिणीः सहोत्पन्ना वा ऋतावरीः । अतमित्युदकनाम । तद्युक्ता अन्याथै नदीरस्मानति नयतु । यद्वा ॥ जस्यैव
वा कृदमीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वमूर्गे भगिन्योऽन्या गणाद्या नद्यश्चास्मान् शत्रुर्नति नयतु । तत्र
दृष्टातः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन सततं गच्छन् अहवाहानीव । यथाहानि शीघ्रमतिनयति तद्वत् ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउग उत नः प्रियति सारस्वतसुचः । सूचितं च । उत नः प्रिया प्रियास्वित्वाऽपिणहं
प्रउग । आ० १. १० । इति ॥ पवित्रध्यामुत नः प्रियति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या । सूचितं च । उत नः
प्रिया प्रियास्विमा जुहाना युष्मदा नमोभिः । आ० २. १० । इति ॥

उत नः प्रिया प्रियामु मप्रस्वसा मुजुष्टा । सरस्वती स्तोम्या भूत् ॥ १० ॥

उत । नः । प्रिया । प्रियामु । मप्रऽस्वसा । मुऽजुष्टा । सरस्वती । स्तोम्या । भूत् ॥ १० ॥

उतापि च नोऽस्माक प्रियामु प्रियाणां मध्य प्रिया प्रियतमा मप्रस्वसा । गायत्र्यादीनि मप्र कंदांसि
स्वमारो यस्यास्माद्गणी । नदीरूपायान् गगाद्याः मप्र नयः स्वमारः । मुजुष्टा मुष्टु पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता ।
एवंभुता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत् । स्तोतव्या भवतु ॥ ॥ ३१ ॥

आपप्रुपी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिक्षं । सरस्वती निदम्पातु ॥ ११ ॥

आऽपप्रुपी । पार्थिवानि । उरु । रजः । अंतरिक्षं । सरस्वती । निदः । पातु ॥ ११ ॥

पार्थिवानि पृथिव्याः संबधीत्युक्त्वाणि विस्तीर्णानि रजो रजामि लोकानतरिचमतरा जात नभस्थापप्रुपी
मंतजसा पुरितवती सरस्वती देवी निदो निदकाच्छत्रोः पातु । अस्माच्चरतु ॥

त्रिपधस्या मप्रधातुः पंच जाता वर्धयंती । वाजेवाजे हव्या भूत् ॥ १२ ॥

त्रिऽपधस्या । मप्रऽधातुः । पंच । जाता । वर्धयंती । वाजेऽवाजे । हव्या । भूत् ॥ १२ ॥

त्रिपधस्या त्रिपु लोकेषु महावतिष्ठमाना त्रिलोक्यापिनी मप्रधातुः । मप्र धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या
गगाद्या वा यस्याः सा तथोक्ता । पंच जाता जातानि निपादपचमांशतुरो वर्णान् गध्यादीन्वा वर्धयंत्यभि-
तुष्टान्कुर्वती । इन्द्राणी सरस्वती वाजे वाजे युद्धे युद्धे सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत् । ज्ञातव्या भवति ॥

प्र या महिम्ना महिनामु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपसांमपस्तमा ।

रथं डव वृहती विश्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥ १३ ॥

प्र । या । महिम्ना । महिना । आमु । चेकिते । द्युम्नेभिः । अन्याः । अपसां । अपऽस्तमा ।

रथःऽडव । वृहती । विश्वने । कृता । उपऽस्तुत्या । चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३ ॥

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्युष्मन्तमानयंशोभिरज्ञैवा युक्ता सत्यास्वामां नदीनां देव-
ताना वा मध्ये या सरस्वती प्र चिकित प्रकषेण ज्ञायते । या चान्या अन्यासा ॥ मुपा मुनुर्गति पथीवहव-

चनस्य जस ॥ अपसां वेगवतीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ इव विभ्वने विभुत्वाय बृहती
परिवृढा शरीरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा जानता स्तोत्रोपसृष्ट्या । उपसो
तव्या भवति ॥

सरस्वत्यभि नो नेपि वस्यो माप स्फरीः पयसा मा न आ धक ।

जुपस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्रापरणानि गन्म ॥१४॥

सरस्वति । अभि । नः । नेपि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः । पयसा । मा । नः । आ । धक ।

जुपस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । त्वत् । क्षेत्राणि । अपरणानि । गन्म ॥१४॥

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीयः प्रशस्त वसु धनमेभि नेपि । अभिप्रापय । माप स्फरीः । अपवृढान्मा
कापीः ॥ स्फारी वृद्धिः । उपसर्गवशात्तद्विपरीते वर्तते ॥ तथा पयसोर्दकेनाधिकेन नोऽस्मान्मा आ धक ।
नाभिदह । न बाधस्व । अपि च नोऽस्माक सख्या सख्यानि सखिकर्माणि वेश्या प्रवेशनानि च जुपस्व ।
भवस्व । वय च त्वत्कक्षागादरणान्यरमणानि निरुष्टानि क्षेत्राणि मा गन्म । मा प्राप्रवाम । अपि तु रमणी
यान्वेव ॥ ॥३०॥ ॥५॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन । पुमर्थाश्चतुरो देयादित्यातीर्थमहथरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

• ॐ •

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशायाः मुमनसः सवाशैनामुपक्रमे । ये नत्वा कृतकृत्याः स्युस्त नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्रमितं वदो यो वदोऽभ्योऽपि न जगत । निर्ममं तमहं वदं विद्यातीर्थमहंश्रर ॥

अथ पंचमांके प्रथमोऽध्याय आरभ्यते । पष्ठमद्वयस्य पष्ठऽनुवाके चतुर्दश मुक्तानि । तत्र स्तुपे नरस्यका-
दशार्चं प्रथमं मुक्तं । अत्रेयमनुक्रमणिका । स्तुपे एकादशाश्विन त्विति । मङ्गलद्रष्टा बाहंस्यक्यो भरभ्राज च्यपि ।
अनुक्तत्वात्त्रिष्टुपे । अश्विनी देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृताविदमादिके द्वे मुक्ते । आश्विनशस्त्रे चते एव ।
मुञ्चिते च । स्तुपे नञ् इति मुक्तं । आ० ४. १५ । इति ॥

स्तुषे नरा दिवो अस्य प्रसंताश्विना हुवे जरमाणो अकः ।

या मद्य उसा व्युपि ज्मो अंतान्युपतः पर्यु वरांसि ॥१॥

स्तुषे । नरा । दिवः । अस्य । प्रऽसंता । अश्विना । हुवे । जरमाणः । अकः ।

या । मद्यः । उसा । विऽउपि । ज्मः । अंतानि । युपतः । परि । उरु । वरांसि ॥१॥

दिवो बुलोकस्य नरा भेतरावस्य मुवनस्य पमता प्रसंता प्रभवतावीश्वरावश्विनाश्विनावश्विन्यती स्तुपे
प्रगीतसत्रमार्थः स्तोत्रैः स्तोत्रमंकरचंनोयमत्रमार्थः शस्त्रं जरमाणः स्तुति कुर्वन् हवे । आह्वयामि । कीदृशावि-
त्यपचाया । या या मद्य एवासा शत्रुणा निवारको व्युपि व्युष्टो निशायाः समाप्तो ज्मः पुश्रिया अतान
पर्यतानुच्छाण वरांसि रूपस्यात्रकारण तमामि च परि परितो युपतः पथकुरुतः । अथवा वरांसि
तेजांसि तमोनिवारणात्परि युपतः । विस्तारयतः ॥

ता यज्ञमा शुचिभिश्चक्रमाणा रथस्य भानुं रुरुचु रजोभिः ।

पुरु वरांस्यमिता मिमानापो धन्वान्यति याथो अजान ॥२॥

ता । यज्ञं । अा । शुचिऽभिः । चक्रमाणा । रथस्य । भानुं । रुरुचुः । रजोभिः ।

पुरु । वरांसि । अमित्ता । मिमाना । अपः । धन्वानि । अति । याथः । अजान ॥२॥

किंच ता ता प्रसिद्धावश्विनी यज्ञमस्यदीय यागमा चक्रमाणामिवक्रमाणा शुचिभिर्निर्मले रजोभिः
स्वीधत्तेजोभिः । रजो रजनेजोती रज उच्यते । नि० ४. १० । इति धाम्कनोक्तत्वात् । रथस्य स्वकीयस्य
रथस्य भानुं दीप्ति रुरुचुः । रोचयते । अपि च पुरु वहानि वरांसि तमोनिवारकाणि तेजास्यमितापरिम
तानि मिमाना निर्मिमाणावप उद्दिश्य धन्वानि मरुप्रदेशानवान स्वकीयानश्चानति याथः । अतिक्रमयथः ॥

ता ह त्यद्वर्तिर्यदरधमुयेत्या धियं ऊहशुः शश्वदृशैः ।

मनोजवेभिरिपरिः गयर्ध्व परि व्यथिताशुषो मर्त्यस्य ॥३॥

ता । ह । त्यत् । वर्तिः । यत् । अरंघ्रं । उया । इत्यत् । धियः । ऊह्युः । शश्वत् । अश्वैः ।
मनःऽजवेभिः । इषिरेः । शयथ्ये । परि । व्ययिः । दाशुषः । मर्त्यस्य ॥ ३ ॥

ता ह ती खलूयोयावश्चनी युवां यदरध्रमसमुदं त्वर्तिरंजमानस्य तद्गृहं समर्धयितुं गच्छथः । किंच-
त्यथ धियः स्तोत्रनिर्परिरेपणीथेः कास्यमनो जवेभिर्मनोवगैरथैः स्वीयैरथैः शश्वत्सर्वदोहयुः । स्वर्गं प्रापयथः ।
मर्त्यस्य मनुष्यस्य दाशुषो यजमानस्य व्यथिर्हंसकः परि शयथ्ये परिशयनाय दोघनिद्राय युवाभ्यां क्रियतां ॥

ता नव्यसो जरमाणस्य मन्मोप भूपतो युयुजानसंप्री ।

शुभं पृथमिपमूर्जे वहंता होता यथात्प्रत्नो अध्रुयुवाना ॥ ४ ॥

ता । नव्यसः । जरमाणस्य । मन्म । उप । भूपतः । युयुजानसंप्री इति युयुजानऽसंप्री ।

शुभं । पृथं । इपं । ऊर्जे । वहंता । होता । यथात् । प्रत्नः । अध्रुकु । युवाना ॥ ४ ॥

ता तावश्चनी युयुजानसंप्री रथे युज्यमानाश्यां शुभं शोभनं पृथमत्तं । पयः पृत्न इत्यजनामसु पाठात् ।
इष पृथिमूर्जे रसं च यद्वता वहती नव्यसो नवतरस्य जरमाणस्य स्मृतिं कुर्वतो मन्म मननीयं स्तोत्रमुप भूपतः ।
उपगच्छतः । यद्वा । स्तोत्रमपीपं भवतः । किंच युवाना नित्यतरुणां ती होता देवानामाहाताभ्रुगद्रोग्धा
प्रियः प्रत्नः पुराणोऽपियंबत । यजतु ॥

ता वल्गू दस्रा पुरुशाकतमा प्रत्ना नव्यसा वचसा विवासे ।

या शंसते स्तुवते शंभविष्ठा बभूवतुर्गृणते चिचराती ॥ ५ ॥

ता । वल्गू इति । दस्रा । पुरुशाकऽतमा । प्रत्ना । नव्यसा । वचसा । आ । विवासे ।

या । शंसते । स्तुवते । शंभविष्ठा । बभूवतुः । गृणते । चिचराती इति चिचऽराती ॥ ५ ॥

या यी शंसते शस्त्रैः स्मृतिं कुर्वते स्तुवते स्तोत्रैः स्मृतिं कुर्वते जनाय शंभविष्ठातिशयेन मुखस्य भावयित्वा
रावतिशयेन मुखस्वरूपी वा गृणते स्तोत्रशस्त्रव्यातिरिक्तलौकिकस्मृतिभिः स्तुवते च चिचराती विचित्रदानो
बभूवतुः ता ती वल्गू बलनप्रोली रचिरी वा पुरुशाकतमातिशयेन बह्वकर्माणां बह्वमहार्थां वा प्रत्ना प्रत्नो
पुराणो । प्रत्नं प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । दस्रा दर्शनीयावश्चनी नव्यसा नवतरण वचसा मृत्या आ
विवासे । परिचरामि ॥ ॥ ५ ॥

ता भुज्युं विभिरद्भ्यः समुद्राद्भ्यस्य सृनुमूहयू रजोभिः ।

अरेणुभिर्योजनेभिर्भुजंता पतत्रिभिरणसो निरुपस्थात् ॥ ६ ॥

ता । भुज्युं । विऽभिः । अत्ऽभ्यः । समुद्रात् । तुयस्य । सृनुं । ऊह्युः । रजःऽभिः ।

अरेणुऽभिः । योजनेभिः । भुजंता । पतत्रिऽभिः । अणसः । निः । उपऽस्थात् ॥ ६ ॥

ता तावश्चनी युवां तुयस्य सृनुं भुज्युं भुज्युनामकं समुद्रमध्ये भयनावं भुजता रजंतावरेणुभी रेणुरहिते-
रांतरिषु रजोभिर्मर्ग्यैः जनेभी रथयुक्तेः पतत्रिभिः पतनवर्द्धिर्विभिरणसो जलस्योपस्थाद्योनः समुद्राद्भ्यो
निरुहयुः । निरगमयनं । समुद्राद्भ्य इति प्रयोगो मातृगृहाद्भ्यतीतिवत् ॥

वि ज्युषा रथ्या यातमर्दि श्रुतं हवै वृषणा वधिमत्याः ।

दशस्यंता शयवे पिष्ययुर्गामिति चवानः सुमतिं भुरण्यु ॥ ७ ॥

वि। जयुषा। रथ्या। यातं। अद्रिं। श्रुतं। हवै। वृपणा। वधिऽमत्याः।
दशस्यंतां। शयवे। पिप्यथुः। गां। इति। चवाना। सुऽमतिं। भुरण्यु इति ॥ ७ ॥

रथ्या हे रथाकृद्वावृत्तज जयुषा जयशिलेन रथेनाद्रि मार्गं स्थित पर्वत वि यात। चवाधिषा। यातिरच
वधकर्म। तथा च निगमातर, विभिदना नामत्या रथेन वि पर्वतो अत्ररथु अयात। अश्वे १ ११६ २०।
इति। वृपणा कामाना वधिपतारी वधिमत्याः पुत्रार्थिन्या इवमाहान गत। शुण्णत। दशस्यता स्तोत्रभ्यः कामा
न्ययकृती शयवे युवा नुवते गां निवृत्तप्रमवा पिप्यथुः। वीरिणाप्राथयत। तथा च निगमातर। शयवे
चित्रामत्या शचीभिर्जमुरथे मर्य पिप्यथुगां। अश्वे १ ११६ २०। इति। इतीत्य मुमति मुपुति चवाना गन्तां
भुरण्यु मर्वत्र गतारी यज्ञस्य भर्तारी वा भवतः॥

यद्रोदसी प्रदिवो अस्ति भृमा हेळी देवानामुत मर्त्ये च।

तदादित्या वसवो रुद्रियासो रशायुजे तपुर्घं दधातं ॥ ८ ॥

यत्। रोदसी। इति। प्रऽदिवः। अस्ति। भृमं। हेळी। देवानां। उत। मर्त्येऽत्र।

तत्। आदित्याः। वसवः। रुद्रियासः। रशःऽयुजे। तपुः। अयं। दधात ॥ ८ ॥

रोदसी हे यावापुथियां हे आदित्या हे वसवो रुद्रियासो हे रुद्रपुत्रा मरुतो मर्त्ये च। मर्त्येष्वश्विनोः
परिचारकेषु देवाना यज्ञैः कोधो भुम महानन्ति तदुक्तमपुस्तापक रशायुजे रशोभिर्युक्ताय रशमा स्वामिने
प्ररकाय वाघमाहत्तु दधात। कुरुत। अथवा रशोयुजे रशोभिर्युक्ताय यज्ञेऽघमाहत्तु कुरुत ॥

य इ राजानावृत्तुषा विदधद्रजसो मित्रो वरुणश्चिकेतत्।

गंभीराय रशमे हेतिमस्य द्रोघाय चिद्वचम आनवाय ॥ ९ ॥

यः। इ। राजानां। वृत्तुऽथा। विऽदधत्। रजसः। मित्रः। वरुणः। चिकेतत्।

गंभीराय। रशमे। हेतिं। अस्य। द्रोघाय। चित्। वचमे। आनवाय ॥ ९ ॥

यो नरो रजसः समस्तस्य लोकस्य। लोका रजस्युच्यत इति यास्कनोक्तत्वात्। राजानावीमितावृत्तुषा
वृत्तुषा काले काले विदधत् परिचरति त मित्रो वरुणश्च चिकेतत्। जानीयात्। मित्रवरुणप्रभृतयो देवा एन
विद्विरत्यर्थः। किचाय परिचारको गंभीराय महाबलाय रजसे राजसाय हेति घातकमायुधमस्य। अस्यति।
चिपति ॥ प्रथमपुरुषस्य मध्यमपुरुषेण अत्ययः ॥ द्रोघायामिद्रोहात्मकायानवाय मनुष्यसवधिने वचमे चित्
वचनाधिव हेतिमस्यति। मनुष्यप्रणामिद्रोहायिजमास्कदतीति ॥

अंतरश्चक्रस्तनयाय वर्तिद्युमता यातं नृवता रथेन।

सनुत्येन त्यजसा मर्त्यस्य वनुष्यतामपि शीषा ववृक्तं ॥ १० ॥

अंतरः। चक्रः। तनयाय। वर्तिः। द्युऽमता। आ। यातं। नृऽवता। रथेन।

सनुत्येन। त्यजसा। मर्त्यस्य। वनुष्यतां। अपि। शीषा। ववृक्तं ॥ १० ॥

हे अश्विनावंतरेरनिच्छेद्यकैयुक्तेन द्युमता दीप्तिमता नृवता मत्ता मारथिना युक्तेन। यदा। अश्वयुक्तेन।
पतंगा नर इत्यश्वनाममु पाठान्तं। रथेन अंतरस्माकं गच्छ तनयाय तनय दातुमा धात। अपि च सनुत्येन
तिरोहितेन त्यजसा क्रोधेन। हृणिस्तुत्र इति क्रोधनाममु पाठान्तं। मर्त्यस्य मनुष्यस्य वनुष्यता बाधमानानां।
वनुष्यतिहेतिकमेति यास्कनोक्तत्वात्। शीषा शीरास्यपि वैवृक्तं। प्रवृक्तं ॥

आ परमाभिरुत मध्यमाभिर्नियुद्धिर्यातमवमाभिर्वाक् ।
दृहस्य चिह्नोमतो वि व्रजस्य दुरो वर्ते गृणते चिचराती ॥११॥

आ । परमाभिः । उत । मध्यमाभिः । नियुत्ऽभिः । यातं । अवमाभिः । अर्वाक् ।
दृहस्य । चित् । गोऽमतः । वि । व्रजस्य । दुरः । वर्ते । गृणते । चिचराती इति
चिचऽराती ॥११॥

हे अश्विनी परमाभिरुक्कृष्टाभिरुतापि व मध्यमाभिरनुक्कृष्टाभिरवमाभिर्निकृष्टाभिश्च नियुद्धिर्वाहिरर्वा-
गस्यदभिमवमा यातं । दृहस्य चिह्नोहापिधानस्यापि गोमतो गोकृतस्य व्रजस्य गोष्ठस्य दुरो द्वाराणि वि
वर्ते । विवृणुते । किञ्च गृणते भुवते मङ्गं चिचराती विचिचराती भवते ॥ ॥२॥

कृ त्यैकादशर्चं द्वितीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं । अत्रियममुक्तमणिना । कृ त्यैकपदांतं विष्णुमिति । आ वां
मुक्त्वा इत्यैकादशकपदा त्रिषुपि गिष्टांस्त्रिषुभः । आश्विनं खित्युक्त्वादस्यापि मुक्तस्याश्विनी देवता ॥ प्रातरनु-
वाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रिषुभं कृदमि विनियोगः ॥

कृपत्या वल्गू पुरुहताद्य दृतो न स्तोमोऽविदन्नमस्वान् ।

आ यो अर्वाङ्नासत्या ववर्त प्रेष्टा ह्यसथो अस्य मन्मन् ॥१॥

कृ । न्या । वल्गू इति । पुरुऽहृता । अद्य । दृतः । न । स्तोमः । अविदत् । नमस्वान् ।

आ । यः । अर्वाक् । नासत्या । ववर्त । प्रेष्टा । हि । असथः । अस्य । मन्मन् ॥१॥

कृ कुत्र स्थिती वल्गू रश्चिरो पुरुहता वङ्गभिराहृती त्या तावश्विनी नमस्वाहृविषा युक्तः । नम आयु-
रित्यत्रनाममु पाठात् । स्तोमः पंचदशादिः स्तोमोऽद्य दृतो न प्ररितो दृत इवाविदत् । विदत् । यः स्तोमो
ऽर्वागस्यदभिमव्वं नासत्याश्विनावा ववर्त आवर्तयत् । हे अश्विनी युवामस्य स्तोतुर्मन्मन् स्तोत्रे प्रेष्टा हि प्रिय
तमां ह्यसथः । भवथः ॥

अरं मे गंतं हवनायास्मि गृणाना यथा पिवाथो अंधः ।

परि ह त्यद्वर्तिर्याथो रिषो न यत्परो नांतरस्तुत्यात् ॥२॥

अरं । मे । गंतं । हवनाय । अस्मि । गृणाना । यथा । पिवाथः । अंधः ।

परि । ह । त्यत् । वर्तिः । याथः । रिषः । न । यत् । परः । न । अंतरः । तुत्यात् ॥२॥

हे अश्विनी युवां मे मदीयायास्मि हवनायाह्वानायारं पर्याप्तं गंतं । गच्छतं । गृणाना स्तुयमानाबंधः
स्तोमं यथा पिवाथः पिबतं । रिषो हिंसकस्य शत्रोस्त्यद्वर्तिस्त्रहं परि याथः परितो याथः यद्वर्तिः परो
विप्रकृष्टो न तुत्यात् न हिस्यात् । अंतरः संनिकृष्टोऽपि न तुत्यात् । यद्वा । त्यद्वर्तिस्तदस्मदीयं गृहं रिषो
हिंसकात्परि याथः । त्यद्वर्तिः परो विप्रकृष्टोऽंतरः संनिकृष्टोऽपि न तुत्यात् । अयं भावः । यथास्मदीयं गृहं
दूरस्थः संनिकृष्टोऽपि न हिस्यात्तथा रक्षां कुरुथ इति ॥

अकारि वासंधसो वरीमन्नस्तारि वहिः सुप्रायणतमं ।

उत्तानहस्तो युवयुव्वंदा वां नक्षतो अद्रय आंजन् ॥३॥

अकारि । वां । अंधसः । वरीमन् । अस्तारि । वहिः । सुप्रऽअयनतमं ।

उत्तानऽहस्तः । युवयुः । वव्वंदा । आ । वां । नक्षतः । अद्रयः । आंजन् ॥३॥

वां युवयोरथेऽधमः सोमस्य वरीजनं विस्मृतिऽभिपवादी यत्कृत्यमस्ति तदकारि । कृतं । सुपायणतम
मृदुतमं बहिरस्तारि । स्तीर्णं । उत्तानहस्तः कृताज्जिष्युवयुर्युवा कामयमानो होता वषट् । स्तारित् । वा युवा
नक्षतो व्यामुषंतः ॥ तुष पृष नक्ष गतावति धानुः ॥ अद्रयो यावाण आजन । सोमरसमा ममंताद्वाक्तीकृतवतः ॥

ऊर्ध्वो वामग्निरेध्वरेष्वस्थात्प्र रातिरेति जृग्णिनीं घृताचीं ।

प्र होतां गूर्तमना उराणोऽयुक्त यो नामत्या हवीमन ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वां । अग्निः । अध्वरेषु । अस्थात् । प्र । रातिः । एति । जृग्णिनीं । घृताचीं ।

प्र । होतां । गूर्तमनाः । उराणः । अयुक्त । यः । नामत्या । हवीमन ॥ ४ ॥

•• अथवा युवयोर्यज्ञार्थमूर्ध्वोऽस्थात् । उदतिष्ठत । अध्वरेषु यज्ञेषु प्रिति । सीमं आहवनीय गच्छति च ।
रातिधेन हविर्जृग्णिनीं प्रगामनी । जृग्णिज्वंतवा । नि० ६ ४ । इति यास्कनोक्तत्वात् । घृताचीं घृताक्ता ।
उपस्तीर्णाभिघोरितेत्यर्थः । किंच होतारान् उक्त्वाणः प्र गूर्तमनाः प्रकर्षणोद्युक्तमनो भवति यो होता
नासत्याश्चनो हवीमन्नाहानि स्तोत्रं वायुक्तं योजयति ॥

अधि श्रिये दृहिता सूर्यस्य रथं तस्थौ पुरुभुजा गतोति ।

प्र मायाभिर्मायिना भृतमत्र नरा नृतृ जनिमन्यज्ञियानां ॥ ५ ॥

अधि । श्रिये । दृहिता । सूर्यस्य । रथं । तस्थौ । पुरुभुजा । गतऽकृति ।

प्र । मायाभिः । मायिना । भृतं । अत्र । नरा । नृतृ इति । जनिमन्य । यज्ञियानां ॥ ५ ॥

पुरुभुजा हे पुर्णभुजा बहना रत्नका वाश्विनी युवयोः गतोति वज्ररथक बहुगमन वा रथ सूर्यस्य
दृहिता सूर्या श्रिये श्रियतुमधि तस्थौ । अधतिष्ठत । अपि च यज्ञियानां देवानामत्र जनिमन्त्रस्मिन् जन्मनि
प्रादूर्भावे मायाभिः प्रज्ञानिः । गची मायति प्रज्ञानामसु पाटात् । मायिनां प्रज्ञावन्ती नरा नेतारी जनु
नृत्यती भुत । भवत । यदा । हे मायिनी प्राज्ञा नरा नेतारी जनु नृत्यतावश्विनी यज्ञियानां देवानामत्र
जनिमन्य जन्मनि प्रादूर्भावे प्र भुत प्राज्ञतमसग्न्यादिक देव मायाभिः प्रज्ञानिः कोशलेया जितयती स्म
इत्यर्थः । अयमर्थः प्रजापतिर्व सोमाय राज्ञे दृहितर प्रायच्छसूर्या सावित्री । प० ब्रा० ४ ७ । इत्यादिना
स्पष्टीकृतः ॥ ॥ ३ ॥

युवं श्रीभिर्दग्ताभिराभिः शुभे पुष्टिमृहयुः सूर्यायाः ।

प्र वां वयो वपुषेऽनु पप्रन्नष्टाद्वारणी सुष्टुता धिष्ण्या वां ॥ ६ ॥

युवं । श्रीभिः । दग्ताभिः । आभिः । शुभे । पुष्टिं । ऊहयुः । सूर्यायाः ।

प्र । वां । वयः । वपुषे । अनु । पप्रन्न । नष्टात् । वारणी । सुऽस्तुता । धिष्ण्या । वां ॥ ६ ॥

हे अश्विनी युव युवा दग्ताभिर्दग्ताभिराभिः श्रीमतां परिदृश्यमानाभिः श्रीभिर्नक्षत्रीभिः कार्तिभिर्या
सूर्याया युवयोः पत्न्याः शुभे शोभनार्थं पुष्टिं पुष्टिर्नृहयुः । प्रापयथः । किंच वा युवा वयोऽस्या वपुषं गौभाये
प्राणु, पप्रन्न । प्रकर्षणान्वपतन । अपि च हे धिष्ण्या सुखर्हविश्विनी वा युवा मुष्टुता वास्युपीणा स्मृतिर्नक्षत ।
व्याप्नोति ॥ •

आ वां वयोऽश्वामो ब्रह्मिष्ठा अभि प्रयो नामत्या वरंतु ।

प्र वां रथो मनोजवा असर्जीषः पृष्टा उपिधो अनु पूर्वीः ॥ ७ ॥

आ० वां । वयः । अश्वसः । वहिष्ठाः । अभि । प्रयः । नासत्यः । वहंतु ।

प्र । वां । रथः । मनःऽजवाः । असर्जि । इषः । पृष्णः । इषिधः । अनु । पूर्वीः ॥ ७ ॥

हे नामत्या वां युवां वयो गंतारो वहिष्ठा वोढृतमा अश्वसोऽश्वः प्रयः सोमरूपमत्तमभ्या वहंतु । प्रापयंतु । वां युवयोर्मनोजवा मनोवगो रथः पृष्णः संपर्चनीया इषिध एषणीयाः पूर्वोर्बद्धोरियोऽज्ञानि सोमाननु प्रासर्जि । विच्छेदः ॥

पुरु हि वां पुरुभुजा देष्णं धेनुं न इपं पिन्वतमसंक्रां ।

स्तुतश्च वां माध्वी सुष्टुतिश्च रसाश्च ये वामनु रातिमग्मन ॥ ८ ॥

पुरु । हि । वां । पुरुऽभुजा । देष्णं । धेनुं । नः । इपं । पिन्वतं । असंक्रां ।

स्तुतः । चांवा । माध्वी इति । सुऽस्तुतिः । च । रसाः । च । ये वां । अनु । रातिं । अग्मन ॥ ८ ॥

पुरुभुजा हे पूर्णभुजा बहूपालका वा वां युवयोर्देष्णं दातव्यं धनं पुरु बहू हि भवति । अतः कारणज्ञोऽस्मभ्यं धेनुं प्रीणायचीमसंक्रा मत्तोऽन्यत्रामंक्रमणी । असंक्रामसंक्रमणी । नि० ६. २९ । इति यास्कनोक्तत्वात् । इपमत्तं पिन्वतं । प्रयच्छतं । यद्वा । इपमेषणीयां धेनुमित्यन्वयः । किंच वा स्तुतः । स्तुवतीति स्तुतः स्तोतारः । संति । माध्वी मदयितारारवाश्वनीं सुष्टुतिः शोभना स्तुतिश्च स्तोतृषु भवति । रसाः सोमरसाश्च संति । ये रसा वां युवयो रातिं दानमनुद्दिश्यामन देवयजनं प्राप्ताः । अयं भावः । सुष्टुतिं श्रुत्वा देवयजनं प्राप्तान सोम रसान पीत्वा स्तोतृभ्यः कामान्प्रयच्छतामिति शेषः ॥

उत म ऋजे पुरयस्य रध्वी सुमीहे गतं पेरुके च पक्का ।

शांडो दाडिरिणनः स्मदिष्टीन्दश वशासो अभिषाचं ऋध्वान ॥ ९ ॥

उत । मे । ऋजे इति । पुरयस्य । रध्वी इति । सुऽमीहे । गतं । पेरुके । च । पक्का ।

शांडः । दात् । हिरिणनः । स्मत्ऽदिष्टीन । दशं । वशासः । अभिऽसाचं । ऋध्वान ॥ ९ ॥

उतापि च पुरयस्य पुरयनामकस्य स्वभुते ऋजे ऋजुगमने रध्वी क्षिप्रगामिन्यां वडवे मेऽश्विनोः स्तुतिं कुर्वतो ममाभुतां । सुमीहे रात्रिं विद्यमानाः संतः गतं गावो ममाभुवन । पेरुके रात्रिं विद्यमानानि पक्का पक्कान्यज्ञानि ममासन । शांडश्च राजा हिरिणो हि रक्षतेः स्मदिष्टीन प्रशस्तदर्शनात्रथानश्वान्वा दश दशसंख्याकान्वाशमोऽनुगुणानभिषाचः शत्रुणामभिभावुकानृध्वान्दर्शनीयान्युह्वानश्विनोः स्तोतृभ्यो दात् । ददातु ॥

सं वां शता नासत्या सहस्राश्वानां पुरुषंधां गिरे दात् ।

भरद्वाजाय वीर नू गिर दाडिता रक्षांसि पुरुदंससा स्युः ॥ १० ॥

सं । वां । शता । नासत्या । सहस्रा । अश्वानां । पुरुऽंधां । गिरे । दात् ।

भरत्ऽवाजाय । वीर । नु । गिरे । दात् । हता । रक्षांसि । पुरुऽदंससा । स्युरिति स्युः ॥ १० ॥

नासत्या हे अश्विनौ वा युवयोर्गिर । गृणातीति गीः स्तोता । तस्मा अश्वानां शता शतानि सहस्रा सहस्राणि पुरुषंधाः पुरुषंधा नाम रक्षा सं दात् । सं ददाति । गिरं हे वीरावश्वनीं ॥ द्विवचनस्य युक् ॥ गिरे युवयोः स्तोत्रे भरद्वाजाय मह्यमपि नु क्षिप्रं दात् । ददातु । किंच हे पुरुदंससा बहूकर्मणावश्विनौ युवयोरनुग्रहाद्रक्षांसि हता इतानि स्युः ॥

आ वां मुञ्चे वरिमन्त्सूरिभिः ॥ ११ ॥

आ । वां । मुञ्चे । वरिमन । सूरिऽभिः । स्यां ॥ ११ ॥

हे अश्विनी वरिमन्त्सूरिभ्यो मुञ्चे वां युवाभ्यां कृते सुखावहं धने । ज्ञानार्थं मुञ्चमिति सुखनाममु पाठात् ।
सूरिभिर्विद्विभ्यः पुत्रादिभिः सद्वा समतात्त्या । भवय ॥ ॥ ४ ॥

उद् श्रिय इति पठ्यते तृतीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विष्णुभ्रमणोदेवतात् । अनुकम्यते च । उद् श्रिये पठ्यते
स्त्विति ॥ प्रातरनुवाक उपस्ये कर्ता विष्णुभे कदस्थाश्विनप्रसवे चेतदादिके द्वे मुक्ते । मुच्यते हि । उद् श्रिय इति
मुक्ते । आ० ४. १४. इति ॥

उद् श्रिय उषसो रोचमाना अस्थुरपां नोर्मयो रुग्ंतः ।

कृणोति विश्वा सुपथा सुगान्यभृद् वस्वी दक्षिणा मघोनी ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । श्रिये । उषसः । रोचमानाः । अस्थुः । अपां । न । ऊर्मयः । रुग्ंतः ।

कृणोति । विश्वा । सुऽपथा । सुऽगानि । अभृत । ऊं इति । वस्वी । दक्षिणा । मघोनी ॥ १ ॥

रोचमाना दीप्यमाना रुग्ंतः शुक्रवर्णाः । रुग्ं इति वर्णनाम । नि० २ २० । इति यास्कः । उषसः श्रिये
जगतः शोभायै जगद्वाप्तुं वापामूर्मयो न उदकसंवाधिनस्तरगा इवोदस्युः । उत्तिष्ठति । अनतरमेकवर्तगमः ।
उषा विश्वा विश्वानि स्थानानि सुपथा सुमार्गाणि सुगानि सुधन गम्यानि कृणोति । करोति । अपि च
मघोनी धन्वत्युषा वस्वी प्रगस्ता दक्षिणा समर्धयित्री चाभुत ॥

भद्रा ददृश उर्विया वि भास्युत्तं शोचिर्मानवो घामपन्न ।

आविर्वशः कृणुषे शुभमानोषो देवि रोचमाना महोभिः ॥ २ ॥

भद्रा । ददृशे । उर्विया । वि । भासि । उत् । ते । शोचिः । मानवः । घां । अपन्न ।

आविः । वशः । कृणुषे । शुभमाना । उषः । देवि । रोचमाना । महोऽभिः ॥ २ ॥

हे उषो देवि भद्रा कन्याणी ददृशे । दृशसे । उर्विया विस्तीर्णा च वि भासि । ते तत्र शोचिः शोचिषः ॥
प्रथो लुक् ॥ दीप्यमाना मानवो रश्मयो घामतरिजमुदपन्न । उत्पतति । किञ्च हे उषो देवि महोभिस्त
जोभिः शुभमाना शोभमाना रोचमाना दीप्यमाना वक्षस्वदीय रूपमाविकृणुषे । प्रकटीकरायि ॥

वहंति सीमरूणसो रुग्ंतो गावः सुभगामुर्विया प्रथानां ।

अपेजते शूरो अस्तेषु शत्रून्वाधते तमो अजिरो न वोद्गा ॥ ३ ॥

वहंति । सी । अरूणसः । रुग्ंतः । गावः । सुभगां । उर्विया । प्रथानां ।

अपे । ईजते । शूरः । अस्ताऽडव । शत्रून् । वाधते । तमः । अजिरः । न । वोद्गा ॥ ३ ॥

अरूणसो लोहितवर्णा रुग्ंतो दीप्यमाना गावो रश्मयः । किरणा गाव इति रश्मनाममु पाठात् ।
सुभगामुर्वियोर्वी विस्तीर्णा प्रथाना प्रथमाना सीमनामुषोदेवता वक्षति । मयमुषोदेवता शूरोऽस्तेषु वीरः
चेष्टेव शत्रून् तमोऽपेजते । अपगमयति । वोद्गा मनाया अजिरो न क्षिप्रगामी शत्रुव्यथा बाधते तथा
तमांसि बाधते च ॥

सुगोत ते सुपथा पर्वतेष्ववाते अमस्तरसि स्वभानो ।

सा न आ वह पृथुयामनृष्वे रयिं दिवो दुहितरिषयर्थे ॥ ४ ॥

सुऽगा । उत । ते । सुऽपथा । पर्वतेषु । अवाते । अपः । तरसि । स्वभानो इति स्वभानो ।

सा । नः । आ । वह । पृथुऽयामन । ऋष्वे । रयिं । दिवः । दुहितः । इषयर्थे ॥ ४ ॥

हे उपो देवि पर्वतेषु दृग्प्लव्यवाते गमनसाधनरहिते, देगे सुपथा सुपथानि मार्गाणि सुगा सुगानि सुत्वेन गम्यानि ते तव भवति । स्वभानो हे त्वप्रकाशोऽपोऽतरिजमाफाशं । आप इत्यंतरिजनाममु पाठात् । मामुद्रिकोरपो वा तरसि । पृथुयामन पृथुरर्थे ऋष्वे दर्शनीये दिवो दुहितरंतरिजमुते हे उपो देवि सा त्वमिषयथा एषणीयं रयिं धनं नोऽस्माभ्यमा वह ॥

सा वह योऽभिरवातोषो वरं वहसि जोषमनु ।

त्वं दिवो दुहितर्या ह देवी पूर्वहृता मंहना दर्शता भूः ॥ ५ ॥

सा । आ । वह । या । उशऽभिः । अवाता । उपः । वरं । वहसि । जोषं । अनु ।

त्वं । दिवः । दुहितः । या । ह । देवी । पूर्वहृता । मंहना । दर्शता । भूः ॥ ५ ॥

हे उपः सा त्वं वर धनं मह्यमा वह । या त्वमवाताप्रतिगता जोषं प्रीतिमनुजभिरनदुद्धिरश्वी स्तोतुभ्यो वरं वहसि । किंच हे दिवो दुहितरंतरिजमुते या त्वं देवी द्योतमाना पूर्वहृता प्रथमाङ्गानि प्रातरनुवाकि महना पुत्रनीया भवसि सा त्वं दर्शता दर्शनीया भुरिति योजना । या दर्शता भुरित्यन्वये यद्वृत्तेन सामानाधिकरण्यात् भुरित्यस्य निघातो न स्यात् ॥

उत्ते वर्यश्चिद्धमतेरपप्रन्नरंश्च ये पितुभाजो व्युष्टौ ।

अमा सते वहसि भूरि वाममुपो देवि दाशुषे मर्त्याय ॥ ६ ॥

उत । ते । वर्यः । चित् । वसतेः । अपप्रन्न । नरः । च । ये । पितुऽभाजः । विऽउष्टौ ।

अमा । सते । वहसि । भूरि । वामं । उपः । देवि । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ६ ॥

हे उपो देवि ते तव व्युष्टौ सत्या वर्यश्चित्पिणोऽपि वसतेर्निवासस्थानाद्दपप्रन्न । उत्पतेति । ये पितुभाजो हविषां संभक्तारोऽन्नस्योपार्जका वा । पितुरित्यन्ननाममु पाठात् । नरः तेऽपि चोत्पतेति । किंच हे उपो देवि त्वममा समीपे संते वर्तमानाय दाशुषे हविषा प्रदात्रे मर्त्याय भूरि प्रभुतं वामं धनं वहसि ॥ ५ ॥

एषा स्थिति पट्टच चतुर्थं मूक्तं भरद्वाजस्यार्यं वैश्वं । अनुक्रम्यति च । एषा स्थिति । उपस्यं त्विति पूर्वमूक्त उक्त्यादिदमप्युपो देवताक ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोऽङ्गो विनियोगः ॥

एषा स्या नो दुहिता दिवोजाः शितीरुच्छंती मानुषीरजीगः ।

या भानुना रुशता राम्यास्वज्ञायि तिरस्तमसश्चिदकून् ॥ १ ॥

एषा । स्या । नः । दुहिता । दिवः । जाः । शितीः । रुच्छंती । मानुषीः । अजीगरिति ।

या । भानुना । रुशता । राम्यासुं । अज्ञायि । तिरः । तमसः । चित् । अकून् ॥ १ ॥

एषा स्या सा दिवोजा दिवो जाता अत एव दुहितः दिवः पुत्र्या नोऽस्मदर्थमुच्छंती तमामि वज्रयंती

म० ६. अ० ६. सू० ६५.]

॥ पंचमोऽष्टकः ॥

८६९

ब्रितीः प्रजा मानुषीरजोगः । उन्निरति । जोगतिर्गिरिकर्मा वा । नि० ६ ८ । इति यास्कः । प्रकाशयतीति यावत् । या रूपाता वीथ्यमानेन भागुना युक्ता राम्यामु याम्यामु रात्रिपु ॥ रफयकारयोर्थत्ययः ॥ अत्र च चादितेजांसि तमसश्चित तमांसि च तिरस्त्ररस्केवंत्यज्ञायि दृश्यते ॥

वि तद्युररुणयुग्भिरश्वैश्चिन्नं भीत्युपसंश्रंटरथाः ।

अग्रं यज्ञस्य बृहती नयंतीर्वि ता बाधते तम ऊर्म्यायाः ॥२॥

वि । तत् । ययुः । अरुणयुक्ऽभिः । अश्वैः । चिन्नं । भाति । उपसं । चंद्रऽरथाः ।

अग्रं । यज्ञस्य । बृहतः । नयंतीः । वि । ताः । बाधते । तमः । ऊर्म्यायाः ॥२॥

चंद्ररथाः कातिरथाः । चंद्रश्चदतः कातिकर्मणः । नि० ११ ५ । इति यास्कः । ता उपसंश्रंटरानी प्रातः-
काले बृहती बृहणगीलस्य यज्ञस्याय मुख नयतीः संपादयत्योऽरुणयुग्भिररुणवर्णयुक्तरथैर्वि ययुः । विस्तीर्णं
याति । चिन्नं यथा भवति तथा भाति च । ऊर्म्याया रात्रिः । अत्र ऊर्म्येति रात्रिनामसु पाठात् । तमो वि
बाधते । मस्यगपनप्रति च ॥

श्रवो वाजमिपमृजं वहंतीर्नि दाशुपं उपसो मर्त्याय ।

मघोनीवीरवत्पत्यंमाना श्रवो धात विधते रत्नमद्य ॥३॥

श्रवः । वाजं । उपं । ऊजं । वहंतीः । नि । दाशुपं । उपसः । मर्त्याय ।

मघोनीः । वीरऽवत । पत्यंमानाः । श्रवः । धात । विधते । रत्नं । अद्य ॥३॥

हे उपसो दाशुपं हविषां दात्रे मर्त्याय श्रवः कीर्तिं वाजं वज्रमिपमृजं रम च वहतीर्वहत्यो मृय मघो
नीर्धनवत्यः पत्यमाना गच्छत्योऽद्य विधते परिचरते मह्य वीरवत्पत्यंजादिमहितमवोऽद्य । मिनमव इत्यत्र
नामसु पाठात् । रत्नं धनं च । श्राव रत्नमिति धननामसु पाठात् । नि धातुः । नितरा धत्त ॥

इदा हि वो विधते रत्नमस्तीदा वीराय दाशुपं उपासः ।

इदा विप्राय जरते यदुक्था नि स्म माऽवते वहथ पुरा चित ॥४॥

इदा । हि । वः । विधते । रत्नं । अस्ति । इदा । वीराय । दाशुपं । उपसः ।

इदा । विप्राय । जरते । यत् । उक्था । नि । स्म । माऽवते । वहथ । पुरा । चित ॥४॥

हे उपस इदा हीदानीमेव वो युष्माकं विधते परिचरते दातुं रत्नं धनमस्ति । इदा हीदानीमेव वीराय
परिचरते हविषां दाशुपं यजमानाय दातुं वो रत्नमस्ति । इदा हीदानीमेव विप्राय प्राजायु जरते सुवते दातुं
वो रत्नमस्ति । यद्यस्मिन्विप्र उक्थोक्थनामकानि स्तोत्राणि विधते मावते मत्तः इशाय यजमानाय तद्रत्नं नि
वहथ । पुरा चित पुरापि रत्नं मह्यं दत्त ॥

इदा हि तं उपो अदिमानो गोत्रा गवामंगिरसो गृणंति ।

अपकेण विभिदुर्ब्रह्मणा च सत्या नृणामभवहेवृहतिः ॥५॥

इदा । हि । ते । उपः । अदिमानो इत्यदिमानो । गोत्रा । गवां । अंगिरसः । गृणंति ।

वि । अपकेण । विभिदुः । ब्रह्मणा । च । सत्या । नृणां । अभवत् । देवऽहृतिः ॥५॥

हे उपोऽद्रिमानो आद्रुतमानो ते तव प्रसादाद्दिदा हि सव्य एव गवां गोत्रा संघान्मगिरसो गुणति ।
उत्सृजति । तथा च निगमांतरं । गवां गोत्रमुदसृजो यद्गिरः । ऋग्वे० २. २३. १८. । इति । अर्कणार्चनीयेन
ब्रह्मणा स्तोत्रेण वि विभिदुः । तमांसि विदारयति च । गुणां नितृणां तेषामगिरसा देवभृतिर्देवविधया स्तुतिः
सत्या सव्यफलाभवत् ॥

उच्छा दिवो दुहितः प्रलवन्वो भरद्वाजवद्विधते मघोनि ॥

सुवीरं रयिं गृणते रिरीत्युरुगायमधि धेहि श्रवो नः ॥ ६ ॥

उच्छ । दिवः । दुहितरिति । प्रलवत् । नः । भरद्वाजवत् । विधते । मघोनि ।

सुऽवीरं । रयिं । गृणते । रिरीहि । उरुऽगायं । अधि । धेहि । श्रवः । नः ॥ ६ ॥

हे दिवो दुहितरूपः प्रलवत्पुगातनेभ्य इव नोऽस्मदर्थमुक्त । तमांसि वज्रय । हे मघोनि भरद्वाजवद्विधते
परिचरते । भरद्वाजवदिति वचनादस्योऽणसि भरद्वाजः । तथा च ब्राह्मणं । प्राणो वै भरद्वाजवदिति ।
गुणति स्तुतिं कर्षते मघं सुवीरं कन्याणपुत्रपौत्रादियुक्त रयिं धनं रिरीहि । देहि । किंच नोऽस्मभ्यमुरुगायं
बह्वभिर्गातव्यं श्रवोऽज्ञमधि धेहि । अधिकं प्रयच्छ ॥ ६ ॥

वपुर्न तदित्येकादशर्चं पंचमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभं मारुतं । तथा चानुक्तम्यते । वपुर्नैकादश मारुत
मिति ॥ ऋग्वे० दशरात्रे पष्ठेऽह्न्यापिमारुत इदं मुक्तं मारुतनिविष्टानं । सूत्रितं च । हविष्यातं वपुर्न तत
। आ० ८. ८. । इति ॥ वैश्वदेवे पर्वणि मारुतमप्रकपालस्य प्र चित्रमर्कमिति याज्या । प्र चित्रमर्कं गृणते
तुरार्थित नवानुयाज्याः । आ० २. १६. । इति ॥ एकादशने मारुते पर्णा प्र चित्रमर्कमित्येव याज्या । सूत्रितं
च । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायारा इवेदचरमा अहव । आ० ३. १. । इति ॥

वपुर्न तच्चिकितुषे चिदस्तु समानं नाम धेनु पत्यमानं ।

मतेष्वन्यदोहसे पीपायं सकृच्छुक्रं दुदुहे पृश्निरूधः ॥ १ ॥

वपुः । नु । तत् । चिकितुषे । चित् । अस्तु । समानं । नाम । धेनु । पत्यमानं ।

मतेषु । अन्यत् । दोहसे । पीपायं । सकृत् । शुक्रं । दुदुहे । पृश्निः । ऊधः ॥ १ ॥

तत्पमितं समानमेकरूपं । मरुतः सर्वदा समानरूपाः । तथा च निगमांतरं । अर्ज्येष्ठामो अर्कणिसाम
एते । ऋग्वे० ५. ६० ५ । इति । नाम स्थिराणामपि नामकं धेनु प्रीणयितु पत्यमानं सर्वदा गच्छद्वपुर्मरुतां रूपं
चिकितुषे विदुषे स्तोत्रे नु चिप्रमस्तु । प्रादुर्भवतु । चिदिति पुरकं । किंच तदृपं मतेषु मत्यंलोकऽन्यदोषधिव-
नसत्यादिकं दोहसे कामान्दोग्धु पीपायं । आष्याययति । किंच मरुतामेव निर्देगात्पृश्नरतिरिचं सक्तसव-
त्सरस्य वर्षामु शुक्रं शुक्रवर्गमूध उदकं दुदुहे । चरति ॥

ये अग्रयो न शोशुचन्निधाना द्विर्यत्त्रिमरुतो वावृधंत ।

अरेणवो हिरण्ययांस एषां साकं नृश्लैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥ २ ॥

ये । अग्रयः । न । शोशुचन् । इधानाः । द्विः । यत् । त्रिः । मरुतः । वावृधंत ।

अरेणवः । हिरण्ययांसः । एषां । साकं । नृश्लैः । पौंस्येभिः । च । भूवन् ॥ २ ॥

ये मरुत इधाना अग्रयो न समिध्यमाना अग्रय इव शोशुचन् दीयन्ते । यद्ये मरुतो द्विविगुणं त्रिविगुणं
च वावृधंत इक्षानुरूपं वर्धन्ते ॥ संहितायां दीर्घश्रुतः ॥ एषां मरुता रथा अरेणवो रेणुरहिता हिरण्य-

यासौ हिरण्मयालंकारांशु भवति । ते मरुतो नृमीध्नः पीत्यभिर्बलिद्य साकं सार्धं भुवन् । प्रादुर्भवति । तथा च निगमांतर । ये पुपतीभिर्च्छाष्टभिः । ऋत्वे० १३७० । इति ॥

रुद्रस्य ये मीःपुत्रः संति पुत्रा यांश्चो नु दाधुविर्भरंध्ये ।

विदेः हिं माता महो मही षा सत्पृष्टिः सुभ्वेऽर्गभमाधात् ॥३॥

रुद्रस्य । ये । मीःपुत्रः । संति । पुत्राः । यां । चो । इति । नु । दाधुविः । भरंध्ये ।

विदेः । हि । माता । महः । मही । सा । सा । इत् । पृष्टिः । सुऽभ्वे । गर्भ । आ । अधात् ॥३॥

मीःपुत्रः मत्त रुद्रस्य पुत्रा ये मरुतः संति दाधुविर्भरंध्ये पृष्टिः तस्मिन् यासौ नु यासु मरुतो नु भरंध्ये मर्तुं ब्रमा भवति । विदेः हि सर्वज्ञाता हि महो महतमिया माता सा पृष्टिमही महती । किंच सा पृष्टिः सुभ्वे नृणां सम्यक् भवनाय गर्भमुदकमाधात् । आदधात् ॥

न य ईपंते जनुपोऽया त्वंपतः संतोऽवद्यानि पुनानाः ।

निर्यद्दुहे शुचयोऽनु ज्ञोपमनु श्रिया तन्वमुष्टमाणाः ॥४॥

न । ये । ईपंते । जनुपः । अया । नु । अंतरिति । संतः । अवद्यानि । पुनानाः ।

निः । यत् । दुहे । शुचयः । अनु । ज्ञोपं । अनु । श्रिया । तन्व । उष्टमाणाः ॥४॥

ये प्रसिद्धा मरुतो जनुपो जनान स्तोत्रमत्ययाद्येन गमनसाधनेन जपते न गच्छति । किं तथा रक्षणीय स्वाभावाद्गमनाभावां नित्याह । अतः सतः सर्वेषां हृदि वर्तमाना एवावद्यानि पापानि पुनानाः शोधयत । तथा च निगमांतर । प्राणा वि मरुतः स्थापय । ऐ० ब्रा० ३ १६ । इति । अतः सर्वप्राणिनां हृदि वर्तमानस्या ज्ञेया गमन नास्तीति । अध्यात्म प्राणरूपणावस्थान दर्शितं भवति शीघ्रगामित्वं नु तेषामधिदेवतरुपेणैत दृष्टव्यं । यद्यदा शुचयो दीप्यमाना मरुतो ज्ञोपमनु स्तोत्राणां काममनु निदंहे नितरां दृष्टव्यदकं । तथा श्रिया दीप्या त्वनुगतान्त्वमात्मीय शरीर प्रकाशयंत उच्यमाणा भूमि सिचतो भवति । यद्वा । तन्व विभीर्णुं यथा भवति तथोच्यमाणा भूमि सिचतो भवतीत्यर्थः ॥

मश्रु न येषु दोहसे चिदया आ नाम धृष्णु मारुतं दधानाः ।

न ये स्तोना अयासो महा नृ चित्सुदानुरवं यामदुयान ॥५॥

मश्रु । न । येषु । दोहसे । चित । अयाः । आ । नाम । धृष्णु । मारुतं । दधानाः ।

न । ये । स्तोनाः । अयासः । महा । नृ । चित । सुऽदानुः । अवं । यामत । उयान् ॥५॥

येषु प्रसिद्धेषु मरुत्सु धृष्णु धर्षक मारुत नाम मरुत्सङ्घक शस्त्रमा दधाना उच्चारयतोऽया उपगन्तं स्तोतारो मनु लिप देहसं कामान्दोग्यु ब्रमा भवति । जति संप्रत्यर्थं । ये स्तोनाः स्तनाभिरोरिता वरु स्तोत्र धनानामपहतैरुऽयासो गतारो भवति । महा महत्त्वेन युक्ताश्च भवति उयान्मरुद्दानं सुदानुः शोभनद विदोनी यज्ञमानोऽव यामत । अत्रयजते । अपगतक्रोधान् करोति । जति संप्रत्यर्थं ॥ ॥५॥

त इदयाः शर्वसा धृष्णुपेणां उभे युजंतु रोदसी मुम्के ।

अथ स्मेषु रोदसी स्वशैचिरामवत्सु तस्या न रोक्तः ॥६॥

ते । इत् । उयाः । शवसा । धृष्णुऽसेताः । उभे इति । युजं । रोदसी इति । सुमेके
इति सुऽमेके ।

अर्थः स्म । एषु । रोदसी । स्वऽशोचिः । आ । असंवत्ऽसु । तस्थौ । न । रोकः ॥ ६ ॥

ते मरुत उयाः शवसा बलेन वेगेन युक्ता धृष्णुपेणा धर्षकमेताः सुमेके मुख्ये उभे रोदसी बावापृथिव्यां युजते । योजयति । वृष्या पृथिवीं तर्पयंतीत्यभिप्रायः । अध स्नापि चेषु येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य एते माध्यमिकी वाक् स्वशोचिः स्वदीप्तवर्ततेऽभवत्सु बभूवत्सु तेषु रोको दीप्तिबाधको वा ना तस्थौ । न तिष्ठति । न निःसरत्येवत्यर्थः ॥

अनेनो वो मरुतो यामो अस्वनश्चश्चिद्यमजन्त्यरथीः ।

अनवसो अनभीशू रजस्मूर्वि रोदसी पथ्या याति साधन ॥ ७ ॥

अनेनः । वः । मरुतः । यामः । अस्तु । अनश्चः । चित् । यं । अजति । अरथीः ।

अनवसः । अनभीशुः । रजऽतूः । वि । रोदसी इति । पथ्याः । याति । साधन ॥ ७ ॥

हे मरुतो गो युष्माकं संबन्धी यामो रथोऽनेनः पापरहितं यथा भवति तथासु । प्रादुर्भवतु । किंच य याममरथीः । रथिः सारथिः । न रथिररथीः । असारथिरपि स्तोताजति प्रेरयति स रथोऽनश्चिदेश्वरुहितोऽप्यनवसः पथ्यदनरहितोऽनभीशुः पाशरहितोऽपि रजस्मृत्तदकस्य प्रेरकः साधन स्तोतृणा कामान साधयन् रोदसी बावापृथिव्यां पथ्याः पथोऽतरिचमार्गान वि याति । विविधं गच्छति ॥

नास्य वर्ता न तरुता न्वस्ति मरुतो यमवथ वाज्रमातो ।

तोके वा गोषु तनये यमप्सु स व्रजं दर्ता पार्ये अध द्योः ॥ ८ ॥

न । अस्य । वर्ता । न । तरुता । नु । अस्ति । मरुतः । यं । अवथ । वाज्रऽमातो ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यं । अप्ऽसु । सः । व्रजं । दर्ता । पार्ये । अध । द्योः ॥ ८ ॥

हे मरुतो वाज्रमातो संयामे यमवथ रवथ अस्य जनस्य वर्ता प्रेरको नास्ति । अस्य तरुता नु हिंसिता च नास्ति । अधापि च तोके पुत्रे तनये पात्रे धने वा गोषु वाप्सु वा निमित्तभूतेषु यमवथ स पार्ये संयामे योदीप्तस्यापि विज्रिगीषावां शत्रोर्व्रजं गवां संघं दर्ता दारयिता भवति ॥

प्र चित्रमर्के गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वं ।

ये सहांसि महसा सहते रेजते अग्ने पृथिवी मुखेभ्यः ॥ ९ ॥

प्र । चित्रं । अर्के । गृणते । तुराय । मारुताय । स्वऽतवसे । भरध्वं ।

ये । सहांसि । महसा । सहते । रेजते । अग्ने । पृथिवी । मुखेभ्यः ॥ ९ ॥

हे अग्ने गृणते शब्दं कर्षते सूर्यमानाय वा तुराय त्वरिताय स्वतवसे स्वभुतबलाय मारुताय मरुतां गणाय चित्रं दर्शनीयमर्कमन्नं हविः । स्वधार्क इत्यन्ननामसु पाठान् । प्र भरध्वं । त्वत्सहायभुता चित्रं चित्रं च सर्वं युयं प्रभरत ॥ यथा लोके बह्वर्ककार्यकारेषु मुख्यमेकं संबोध्य युयमेवं कुरुतेति । प्रार्थना तद्वद्वापि मुख्यमपिमेकमेव संबोध्य प्रभरध्वमिति बहवचनप्रयोगः ॥ ये मरुतः सहांसि शत्रूणां बलानि महसा बलेन सहते अभिभवति सर्वेभ्यो महनीयेभ्यो मरुद्भ्यो भयात्पृथिवी रेजति । कंपति ॥ मारुतायेति तद्वित्तुत्वावतंभूता-

• मामपि मरुतां बुद्ध्या प्रविभागत य इति प्रथमवर्गः । यथा महाभाष्ये । अथ शब्दानुशासनं । केषां शब्दानां । म० १. १. १. इति । अथ वा लोके । राजपुरुष इत्युक्तं कस्य राज इति ॥

त्विषीमंतो अध्वरस्यैव दिद्युत्तृपुच्यवसो जुहोऽ नाम्नैः ।

अर्चत्रयो धुनयो न वीरा भ्राजन्जन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥ १० ॥

• त्विषिऽमंतः । अध्वरस्यैऽडव । दिद्युत् । तृपुऽच्यवसः । जुहोः । न । अग्नेः ।

• अर्चत्रयः । धुनयः । न । वीराः । भ्राजतऽजन्मानः । मरुतः । अधृष्टाः ॥ १० ॥

• मरुतोऽध्वरस्यैव यज्ञस्यैव दिद्युत् वीतमानाम्पुच्यवसः । अग्नेऽजुहो न रश्मय इव त्विषीमतो दीपिमंतोऽर्चत्रयोऽर्चनीया धुनयो न सपत्नान्कपयंत इव वीराः । गुरा भ्राजन्जन्मानो दीपिशरीरा अधृष्टाः । परैरनभिभुताश्च भवति ॥

• तं वृधंतं मारुतं भ्राजदृष्टिं रुद्रस्य सृनुं हवसा विवासे ।

दिवः गर्धाय शुचयो मनीषा गिरयो नाप उया अस्पृध्न ॥ ११ ॥

तं वृधंतं । मारुतं । भ्राजतऽदृष्टिं । रुद्रस्य । सृनुं । हवसा । आ । विवासे ।

• दिवः । गर्धाय । शुचयः । मनीषाः । गिरयः । न । आपः । उयाः । अस्पृध्न ॥ ११ ॥

• तं प्रसिद्धं वृधतं वर्धमानं भ्राजदृष्टिं भ्राजमानच्छृष्टिं रुद्रस्य सृनुं पुत्र मारुत मरुद्रण हवसा स्तोत्रणा विवासे । परिचरामि । किंच दिवः स्तोत्रः शुचयो निर्मला मनीषाः भुतय उया उन्नताः गर्धाय मारुताय बलाय । तुलः गर्ध इति बलनामसु पाठात् । आप आपवतो गिरयो न मेघो इव । गिरिव्रज इति मेघनामसु पाठात् । अस्पृध्न । अस्पृधत ॥ ॥ ८ ॥

विश्वेषां व इत्येकादशस्य षष्ठं मुक्तं भरद्वाजस्याप्यं विष्टम मित्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । विश्वेषां मित्रावरुणमिति ॥ मुक्तविश्वेषां लोकाः ॥ मित्रावरुणं पशावा यात मित्रावरुणति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । मुञ्चित च । आ यात मित्रावरुणा सुगन्त्या नो मित्रावरुणा इत्युष्टि । आ० ३ ८ । इति ॥ अथ दशरथे सप्तमः इति प्रउगशास्त्रे प्र यद्वामिति मित्रावरुणस्मृतोयमुचः । मुञ्चित च । प्र यद्वा मित्रावरुणा स्पृधेत्ता गोमता नामत्या रथेन । आ० ८ ९ । इति ॥

• विश्वेषां वः सतां ज्येष्ठतमा गीर्भिर्मित्रावरुणा वावृधध्यं ।

सं या रश्मेव यमतुर्यमिष्टा द्वा जना असमा वाहुभिः स्वैः ॥ १ ॥

विश्वेषां । वः । सतां । ज्येष्ठऽतमा । गीऽभिः । मित्रावरुणा । वंवृधध्यं ।

सं । या । रश्माऽडेव । यमतुः । यमिष्टा । द्वा । जना । असमा । वाहुऽभिः । स्वैः ॥ १ ॥

विश्वेषां सता मध्ये ज्येष्ठतमा ज्येष्ठतमा मित्रावरुणा वो वा गीर्भिः मृत्तिमिव्वृधध्यं वर्धयितुं प्रवृत्तोऽभिः । या यो द्वा द्वौ सहितावसमा विपसां । त्रिरथ्यं इति चतुरथ्यरुयः । अथ ११ ११० ३ । इति निगमांतरणा मास्यं-दशितं । यमिष्टा यंतुतमा स्वरत्नीयवाहमी रश्मेव रश्मिन्वाशान् जनान् म यमतुः मयच्छन्तः । वाहुभिरिति बहवंचनं पुत्रार्थं ॥

इयं महां प्र स्तृणीते मनीषोप प्रियां नमसा वहिरच्छ ।

यंतं नो मित्रावरुणावधृष्टं छुदिर्यद्वा वरुथ्यं सुदानू ॥ २ ॥

इयं। मत्। वां। प्र। स्तृणीति। मनीषा। उपं। प्रिया। नमसा। वहिः। अञ्छं।
यंतं। नः। मित्रावरुणा। अर्धृष्टं। छदिः। यत्। वा। वरुथ्यं। सुदानू इति सुऽदानू ॥२॥

हे मित्रावरुणा वां युवां मत् ममयं मनीषा स्तृतिः प्र स्तृणीति। प्रच्छादयति। प्रिया हे प्रिया युवा नमसान्न हविषा सहोप गच्छति च। युवयोर्वहिर्यज्ञमच्छाभिगच्छति च। हे मित्रावरुणा नोऽस्मभ्यमधृष्ट मनभ्युतं कर्दिगृहं यंतं। प्रयच्छतं। हे सुदानु गोभनदानां वां युवयोः संवधि युवाभ्यां देयं यन्नहं वरुथ्यं गीतपातातपानां वारयितु भवति ॥

आ यातं मित्रावरुणा सुशस्त्युपं प्रिया नमसा हूयमाना।
सं यावंप्रःस्थो अपसेव जनाञ्छुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥३॥
आ। यातं। मित्रावरुणा। सुऽशस्ति। उपं। प्रिया। नमसा। हूयमाना।
सं। यो। अप्रःऽस्थः। अपसाऽइव। जनान्। शुधिऽयतः। चित्। यतथः। महिऽत्वा ॥३॥

हे मित्रावरुणा सुशस्ति गोभनगंसनं नमसान्न हविषा स्तोत्रेण वा हूयमाना स्तूयमाना प्रिया विश्वस्य प्रियावुपा यातं। उपागच्छतं। यो महित्वा महत्त्वेन युक्ता युवां शुधीयतः अधिमन्नं यज्ञो वात्मान इच्छतो जनान् अप्रःस्थः कर्मण्यधिष्ठतः पुरुषः। अपोऽप्र इति कर्मनाममु पाठात्। अपसेव कर्मणैव सं यतथः संयच्छथः ॥

अश्वान या वाजिनां पृतवंधू ऋता यद्गर्भमदितिर्भरंथ्ये।
प्र या महिं महान्ता जायमाना घोरा मर्ताय रिपवे नि दीधः ॥४॥
अश्वान। न। या। वाजिनां। पृतवंधू इति पृतऽवंधू। ऋता। यत्। गर्भं। अदितिः। भरंथ्ये।
प्र। या। महिं। महान्तां। जायमाना। घोरा। मर्ताय। रिपवे। नि। दीधरिति दीधः ॥४॥

या यावस्था नाश्राविव वाजिना वाजिनां वलिनां पृतवंधु पृतस्त्रोत्रावृता मर्त्या च। यत यो गर्भं गर्भमु-
तावदितिर्देवी भरंथ्ये बभार। किंच या यो जायमाना जायमानाविव महि महतो महाता महत्तरा प्रभुतां
मित्रावरुणां मर्ताय मर्ताय रिपवे हिंसकाय घोरा घोरी घातका नि दीधः निदधारादितिः स्त्रोदर ॥

विश्वे यद्वां मंहना मंदमानाः श्चं देवासो अदधुः सज्जोषाः।
परि यद्भूथो रोदसी चिदुर्वी संति स्पणो अदब्धासो अमूराः ॥५॥
विश्वे। यत्। वां। मंहना। मंदमानाः। श्चं। देवासः। अदधुः। सऽज्जोषाः।
परि। यत्। भूथः। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। संति। स्पणः। अदब्धासः। अमूराः ॥५॥

विश्वे सर्वे देवासो देवाः सज्जोषाः परस्परं प्रीतियुक्ता यथा वां युवां मंहना महत्त्वेन मंदमानाः सुवतः
श्च बलमदधुः धत्तवंतः। किंच यथा युवामुषीं विसीर्णं रोदसी दावापृथिव्यां परि भूथः परिभवथः
तयोर्धुवयोर्दब्धासोऽहिंसिता अमूरा अमूढाः स्वथो रश्मयश्च वा संति ॥ ॥६॥

ता हि श्चं धारयथे अन्तु द्यून्दृहेथे सानुमुपमादिव द्योः।
दृहो नक्षत्र उत विश्वदेवो भूमिमातान्हां धसिनाथोः ॥६॥

ता। हि। स्र्वां। धारयेथे इति। अ॒नु। दृ॒म। दृ॒हेथे इति। सा॒नुं। उ॒प॒मा॒त् ॥ इ॒व। द्योः।
दृ॒हः॥ न॒श्रां॒वः। उ॒त। वि॒श्व॒ऽदे॒वः। भूमि॑। आ। अ॒ता॒न। द्यां। धा॒सि॒ना। आ॒योः ॥ ६ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवामनु दृम दिवसे दिवसे स्र्वां वनं धारयेथे हि । योरतरिचस्य सांनुं समुच्छ्रितप्रदं मेघं सूर्यं वा दृहेथे । दृहीकुरुत । उपमादिव । उपमीयते प्रक्षिप्यत इत्युपमात्स्थूणा । मा यथा वत्स धररयति तद्वदित्यर्थः । दृहो युवाभ्या दृहीकृतस्य मेघो लक्षत्रोऽतरिच यामुवान उतापि च विश्वदेवः सूर्यो भूमिः द्यां दिवं चाथोर्मनुष्यस्य । दृश्येव आयव इति मनुष्यनाममु पाठात् । धासिनात्तत्र हविषा । जुत धासि रित्यत्रनाममु पाठात् । आयायितः सन्न आतान । आतनीति युवाभ्या दृहीकृत एव ॥

ता विप्रं धेथे जठरं पृणध्या आ यत्सद्यः समृतयः मृणति ।
न मृथ्यंते युवतयोऽवाता वि यत्पयो विश्वजिन्वा भरते ॥ ७ ॥
ता। वि॒प्रं। धे॒थे इति। ज॒ठरं॑। पृ॒ण॒ध्या॑। आ। यत्स॒द्यः। स॒मृ॒त॒यः। मृ॒ण॒ति॑।
न। मृ॒थ्यं॒ते। यु॒व॒त॒योः। अ॒वा॒ताः। वि॒। यत्। प॒योः। वि॒श्व॒ऽजि॒न्वा॑। भ॒र॒ते॑ ॥ ७ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवा विप्रो यजमानः विप्रो विप्र इति मेधाविनाममु पाठात् । धेथे धारयथो जठरमुदरं पृणधे सोमिन पुण्यितं । यद्यदा समृतयः सह भियमाणा ऋत्विजः सद्य यज्ञसदनमा पुणति आपुरयति । विश्वजिन्वा हे विश्वजिन्वानो यद्यदा पयो जल भवन्ना प्रहितं तदा युवतयो नयो दिगो वा न मृथ्यंते । रजसा नाभिभुयते । अवाता अशुष्काश्च वि भरते । विभुति धारयति ॥

ता जिह्वया सदमेदं सुमेधा आ यद्वां सत्यो अरतिः चृते भूत ।
तद्वां महित्वं घृतान्नावस्तु युवं दाणुषे वि चयिष्टमंहः ॥ ८ ॥
ता। जि॒ह्व॒या॑। स॒द॒मे॒दं॑। सु॒मे॒धा॑। आ। यद्वां॑। स॒त्योः। अ॒र॒तिः। च॒ृ॒ते॑। भू॒त।
तद्वां॑। म॒हि॒ऽत्वं॑। घृ॒त॒ऽअ॒न्ना॑। अ॒स्तु॑। यु॒वं। दा॒णु॒षे॑। वि॒। च॒यि॒ष्ट॑। अ॒हं॑ ॥ ८ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवां सुमेधाः प्राज्ञो जिह्वया वाचा सद सर्वदेदं जलमा याचते । आ इत्युपसर्गदर्शनाद्योग्यक्रियाध्याहारावाचत इत्याध्याहृतं । पूर्वस्यामुचि जलस्य प्रकृतत्वात् वृद्धी विपरिवर्तमानं जलमिदंशब्देन परामुच्यते । यद्यदा वां युवयोरतरिचमिता ऋते यज्ञं सत्यो मायाः प्रहित आ भुद आभवति हे घृतान्नो तन्महित्वमपचितप्रदानुत्पन्नं वा युवयोरम् । किञ्च युव युवा दाणुषे दाणुषो यजमानस्य ॥ पश्यां चतुर्थी ॥ अहं पापं विचयिष्ट । विनाशयतिमित्यर्थः ॥

प्र यद्वां मित्रावरुण स्पृधन्प्रिया धाम युवधिता मिनति ।
न ये देवासो ओहसा न मर्ता अयज्ञसाचो अष्यो न पुत्राः ॥ ९ ॥
प्र। यत्। वां। मि॒त्रा॒व॒रु॒ण॑। स्पृ॒ध॒न्प्रि॒या॑। धा॒म॑। यु॒व॒धि॒ता॑। मि॒न॒ति॑।
न। ये॑। दे॒वा॒सोः। ओ॒ह॒सा॑। न। म॒र्ताः॑। अ॒य॒ज्ञ॒ऽसा॒चोः। अ॒ष्योः॑। न। पु॒त्राः॑ ॥ ९ ॥

हे मित्रावरुणी त्वां युवयीः प्रिया प्रियाणि धाम धामानि कर्षाणि युवधिता युवाभ्या विहितानि यद्येऽयजतो जनाः स्पृधन् स्पृधमानाः प्र मिनति हिमति । ये च देवासो देवा ओहसा वहलसाधनेन सोऽवगं न युज्यते । मर्ता मनुष्याद्योहसा न युज्यते इत्येवायम् । अपः कर्म । तद्वतोऽयज्ञसाचो न यज्ञयुक्ताः ।

वृथाकर्मणि कुर्वन् इत्यर्थः । ये च न पुत्राः । पूर्णतीति पुत्राः । न पुत्रा अपूर्णत इत्यर्थः । तान् सर्वान् चियष्टमित्यनुज्यते ॥

वि यद्वाचं कीस्तासो भरंते शंसंति के चिन्निविदो मनानाः ।

आद्वां ब्रवाम सत्यान्युक्था नकिं देवेभिर्यतथो महित्वा ॥ १० ॥

वि । यत् । वाचं । कीस्तासः । भरंते । शंसंति । के । चित् । निऽविदः । मनानाः ।

आत् । वां । ब्रवाम । सत्यानि । उक्था । नकिः । देवेभिः । यतथः । महिऽत्वा ॥ १० ॥

यद्यदा कीस्तासो मेधाविन उन्नातारः । उग्राजः कीस्तास इति मेधाविनाममु पाठात् । जाचं कृतिं वि भरंते पृथक् उच्चारयति तदा के चिद्ब्रुवा मनाना अग्न्यादीन् भुवतो निविदः शंसंति । आत्तथा सति त्रं युवाभ्यां सत्यान्युक्थानि कीर्वाणि वयं ब्रवाम । महित्वा महत्त्वेन देवभिरन्येदेवः सह नकियतथः । न गच्छथः ॥

अवोरित्था वां छुर्दिषो अभिष्टो युवोर्मित्रावरुणादस्कृधोयु ।

अनु यद्गावः स्फुरानृजिप्यं धृष्णं यदरणे वृषणं युनजन् ॥ ११ ॥

अवोः । इत्था । वां । छुर्दिषः । अभिष्टो । युवोः । मित्रावरुणा । अस्कृधोयु ।

अनु । यत् । गावः । स्फुरान् । ऋजिप्यं । धृष्णं । यत् । रणे । वृषणं । युनजन् ॥ ११ ॥

हे मित्रावरुणाववोरवतोर्वा युवयोरभिष्टावभिगमने छुर्दिषो गृहाय सुवाय वा ॥ चतुर्थ्यं पृष्ठी ॥ युवा-मभिगतपु स्तोत्रपु युवोर्युवयोः संबन्धि युवाभ्यां देयं तद्गृहादिकमस्कृधोर्वाविच्छन्नं भवति । तथा च यास्कः । अस्कृधोरुक्थायुः । ऋध्विति ऋध्वनाम निरुक्तं भवति । नि० ६ ३ । इति । इत्या सत्यमेव । कदा मित्रावरुणायोरभिगमनमित्यत आह । यद्यदा गावः स्तुतयोऽनु स्फुरान् अनुस्फुरेयुः । यदा च ऋजिप्यमनुगामिनं धृष्णं शत्रुणां धर्षकं वृषणं कामानां वर्षितारं सोमं रणे रमणे यज्ञे युनजन यजमाना युञ्जुः ॥ १० ॥

शुष्टी वामित्येकादशर्चं सप्रमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्यं वैपुर्मित्रावरुणां । तथा चानुक्रम्यते । शुष्टी वामिन्द्रावरुणां मुपांथे जयत्याविति । प्र सम्राज इन्द्रावरुणा मुतपावित्येते जगत्यां शिष्टांश्चैपुमः । इन्द्रावरुणां देवता ॥ आभिप्रविकेपुक्थ्यपु तृतीयसवने होचकशास्त्रपु स्तोमवृद्धो मित्रावरुणस्यदमावापार्थं मुक्तं । मुचितं च । शुष्टी वा यज्ञो युवा नरा । आ० १. ९. । इति ॥ तृतीयसवने इन्द्रावरुणा मुतपाविसं मुतमिति प्रशास्तुः प्रस्थितयाज्ञा । मुचितं च । इन्द्रावरुणा मुतपाविसं मुतमिद्रश्च सोमं पिवतं बृहस्पते । आ० ५. ५. । इति ॥ उक्थ्ये तृतीयसवने इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति मित्रावरुणस्य शास्त्रयाज्ञा । मुचितं च । इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्ञा । आ० ६. १. । इति ॥

शुष्टी वां यज्ञ उद्यतः सजोषा मनुष्वद्वृक्तवर्हिषो यजर्थ्ये ।

आ य इन्द्रावरुणाविषे अद्य महे सुम्नाय महे आववर्तन् ॥ १ ॥

शुष्टी । वां । यज्ञः । उत्ऽयतः । सऽजोषाः । मनुष्वत् । वृक्तऽवर्हिषः । यजर्थ्ये ।

आ । यः । इन्द्रावरुणा । इषे । अद्य । महे । सुम्नाय । महे । आऽववर्तन् ॥ १ ॥

महे मंहनीयो हे इन्द्रावरुणां वां युवयोरर्थे शुष्टी क्षिप्रः । तथा च यास्कः । शुष्टीति क्षिप्रनामायु अष्टीति । नि० ६. १० । यज्ञः सोमः सजोषाः अत्यग्निः सहितरेऽद्या समतादयत्तः प्रवृत्तः । यः सोमो मनुष्वत् मनोरिव वृक्तवर्हिषः स्तोत्रवर्हिषो यजमानस्येपेऽन्नार्थं महे महते सुम्नाय सुवाय च यजर्थ्ये यद्यु वामाववर्तन् आवर्तयति ॥

ता हि श्रेष्ठा देवताता तुजा शूराणां शविष्ठा ता हि भूतं ।
 मघोनां महिष्ठा तुविशुष्मा ऋतेन वृत्रतुरा सर्वसेना ॥२॥
 ता । हि । श्रेष्ठा । देवऽताता । तुजा । शूराणां । शविष्ठा । ता । हि । भूतं ।
 मघोनां । महिष्ठा । तुविऽशुष्मा । ऋतेन । वृत्रऽतुरा । सर्वऽसेना ॥२॥

हे इन्द्रावरुणा ता तां प्रसिद्धा युवा श्रेष्ठ श्रेष्ठा देवताता देवताता यज्ञे । इष्टदेवतातेति यज्ञनाममु
 पाठान्त । तुजा धनागा प्ररका हि भूतं भवतं । किञ्च ता तां हि युवा शूराणा मध्ये शविष्ठातिशयिन बलवती
 भूतं । किञ्च मघोनां दानवता महिष्ठा दातृतमां तुविशुष्मा ब्रह्मबलावृतेन सत्येन वृत्रतुरा शत्रुणा हिमको
 सर्वसेना कृत्वसेना च भुतामिति ॥

ता गृणीहि नमस्येभिः शृपेः सुम्भेरिन्द्रावरुणा चकाना ।
 वज्रेणान्यः शवसा हति वृत्रं सिपेक्ष्यन्वो वृत्रनेपु विप्रः ॥३॥
 ता । गृणीहि । नमस्येभिः । शृपेः । सुम्भेभिः । इन्द्रावरुणा । चकाना ।
 वज्रेण । अन्यः । शवसा । हति । वृत्रं । सिपेक्ष्ति । अन्यः । वृत्रनेपु । विप्रः ॥३॥

हे भरद्वाज नमस्येभिः सुत्यैः शृपेर्वनेः । शृपेमिति बलनाममु पाठान्त । सुम्भेभिः सुभिय सर्वथकानां सुतां
 कार्यातिः शब्दकमा । तस्य निटः कानाचि रूपमिदं ॥ ता ताविन्द्रावरुणा गृणीहि । सुहि । अन्यस्तयोरन्य
 इन्द्रो वृत्र वृत्रनामकममुर वज्रेण हति । अन्यो वरुणां विप्रः प्राज्ञो वृत्रनेपु स्तोत्रणामुपद्रवेषु रचितं शवसा
 बलेन सिपेक्ष्ति । संगच्छति ॥

ग्राश्च यन्नरश्च वावृधंत विश्वे देवासो नरां स्वगृताः ।
 प्रैभ्य इन्द्रावरुणा महित्वा द्यौश्च पृथिवि भूतमुर्वी ॥४॥
 ग्राः । च । यत् । नरः । च । वावृधंत । विश्वे । देवासः । नरां । स्वऽगृताः ।
 प्र । एभ्यः । इन्द्रावरुणा । महिऽत्वा । द्यौः । च । पृथिवि । भूतं । उर्वी इति ॥४॥

नरां नृणां मनुष्याणां मध्ये प्राश्च स्त्रियश्च । मेना पा इति स्त्रीणा । नि० ३ २१ । इति यास्त्वचनान्त ।
 नरश्च पुरुषाश्च विश्वे सर्वे देवासो देवाः ॥ देवास इत्यत्र पुमान् स्त्रियेत्यकशपात् देवश्च देवाश्च देवास इति
 निर्देशः पूर्वनिर्देशः । स्वगृताः स्वयमुद्यता यद्यदा ववृधत स्मृतिभिरुपयते तदा हे इन्द्रावरुणा महित्वा महत्त्व-
 युक्तावैभ्यः स्तोत्रेभ्यः प्र सुतं । प्रभवत । हे द्यौः पृथिवि चोभि उर्वी विश्वीर्ण युवामिभ्यः प्र भुतामित्यनुपगः ॥

स इत्सुदानुः स्ववां ऋतावेदा यो वां वरुण दाशति त्मन ।
 इपा स द्विपस्तरिहास्वान्वंसदयिं रयिवतश्च जनान ॥५॥
 सः । इत् । सुऽदानुः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । इन्द्रा । यः । वां । वरुणा । दाशति । त्मन ।
 इपा । सः । द्विपः । तरत् । दास्वान् । वंसत् । रयिं । रयिऽवतः । च । जनान ॥५॥

हे इन्द्रा वरुणा हे वरुणा ॥ इतरतरयोगादुभयत्र द्विवचनप्रयोगः । वरुणेत्यत्र महिताया इत्यश्रु
 दसः ॥ वा युवाभ्यां यो यजमानस्त्वन् आत्मैव दशगति हवीषि ददाति स इत स एव सुदानुः गोभनदानो

भवति । स्ववान धनवाश्च ऋतावान यज्ञवांश्च भवति । किंच स दास्यान् दानवान् द्विषो द्वेषुरिषाद्भिर्न जय
अर्धेन सह तदेत । प्राथित । अपि च रयिं धनं रयिवतो धनवतो जनान् पुत्रांश्च वंसत । संभजेत ॥ १११ ॥

यं युवं दाश्रध्वराय देवा रयिं धन्व्यो वसुमंतं पुरुशुं ।

अस्मे स इंद्रावरुणावपि ष्यात्प्र यो भनक्ति वनुषामशस्तीः ॥ ६ ॥

यं । युवं । दाशुऽश्रध्वराय । देवा । रयिं । धन्व्यः । वसुऽमंतं । पुरुऽशुं ।

अस्मे इति । सः । इंद्रावरुणौ । अपि । स्यात् । प्र । यः । भनक्ति । वनुषां । अशस्तीः ॥ ६ ॥

देवा देवी स्तयमानां हे इंद्रावरुणा युवं गुवां दाश्रध्वराय दत्तहविष्काय वसुमंतं धनानुबंधनं पुरुषु
बृहत्तं पूर्णयशास्क वा य यादृशं रयिं धनं धन्व्यः प्रयच्छथ । योऽपि च वनुषा हिंसकानामशस्तीरकीर्तिः ।
शत्रुकृतान्ययशांसीद्व्यर्थः । प्र भनक्ति प्रव्रजति स तादृशो रयिरस्य अस्मामु स्यात् । भुंयात् ॥

उत नः सुत्राचो देवगोपाः सूरिभ्य इंद्रावरुणा रयिः ष्यात् ।

येषां शुष्मः पृतनासु साहान्प्र सद्यो द्युम्ना तिरते ततुरिः ॥ ७ ॥

उत । नः । सुऽत्राचः । देवऽगोपाः । सूरिऽभ्यः । इंद्रावरुणा । रयिः । स्यात् ।

येषां । शुष्मः । पृतनासु । साहान् । प्र । सद्यः । द्युम्ना । तिरते । ततुरिः ॥ ७ ॥

उतापि इंद्रावरुणा हे इंद्रावरुणा सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यो नोऽस्मभ्यं सुत्राचः सुरचो देवगोपाः । देवा गोपा
गोपारो यस्य स तथाविधः । रयिर्धनं स्यात् । भुंयात् । किंच धेपामस्माकं शुष्मो बलं पृतनासु युद्धेषु साहान्
शत्रुणामभिभविता ततुरिर्हिंसकश्च सन् द्युम्ना यशांसि सद्य एव प्र तिरते सम्यक्त्तिरस्क्रुयात् ॥

नू न इंद्रावरुणा गृणाना पृक्तं रयिं सोश्रवसाय देवा ।

इत्थ्या गृणंतो महिनस्यं शर्धोऽपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ८ ॥

नू । नः । इंद्रावरुणा । गृणाना । पृक्तं । रयिं । सोश्रवसाय । देवा ।

इत्थ्या । गृणंतः । महिनस्य । शर्धः । अपः । न । नावा । दुःऽइता । तरेम ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुणो इंद्रावरुणा गृणाना स्तयमाना युवां नोऽस्मभ्यं सोश्रवसाय । सुश्रवसो भावः सोश्रवसं । तस्मै
सुश्रवस्त्वाय रयिं धनं नु क्षिप्रं पुक्तं । प्रयच्छतं । किंच हे देवा देवा महिनस्य महंतोयुवयोः शर्धो बलमित्येत्य
गृणंतः स्तुयंतो वयं दुरिता दुरितानि नावापो न उदकानीव तरेम ॥

प्र ममाजे बृहते मन्म नु प्रियमर्चं देवाय वरुणाय सप्रथः ।

अयं य उर्वी महिना महिघतः क्रवा विभात्यजरो न शोचिषा ॥ ९ ॥

प्र । संऽराजे । बृहते । मन्म । नु । प्रियं । अर्चं । देवाय । वरुणाय । सऽप्रथः ।

अयं । यः । उर्वी इति । महिना । महिऽघतः । क्रवा । विऽभाति । अजरः । न ।

शोचिषा ॥ ९ ॥

हे स्तोतः ममाज आज्ञया राज्ञां ग्रामकाय बृहते परिवृढाय देवाय द्योतमानाय वरुणाय प्रिय मनोहर
सप्रथः सर्वतः पुषु । तथा च यास्कः । मप्रथाः सर्वतः पुषु । नि० ६. ७. इति । मन्म स्तोत्रं नु अयं प्रार्चं ।

प्रोक्षारय । अयं यो योऽयं वरुणो महिष्वा महिष्वा युक्तो महिष्वतो महाकर्मा कृत्वा प्रक्षया च युक्तः
प्रोक्षिषा तेजसा युक्तोऽजरौ न अरारहितश्चोर्वी विस्तीर्णं वावापुचिष्यां त्रिभाति विभामयति॥

इन्द्रावरुणा सुतपाचिमं सुतं सोमं पिवतं मद्यं धृतव्रता ।

युवो रथो अध्वरं देववीतये प्रति स्वसरमुपं याति पीत्रये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा । सुतऽपो । इमं । सुतं । सोमं । पिवतं । मद्यं । धृतऽव्रता ।

युवोः । रथः । अध्वरं । देवऽवीतये । प्रति । स्वसरं । उपं । याति । पीत्रये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणो सुतपो सुतस्य सोमस्य पातारो युवा मद्यं मदकर सुतमभियुतमिमं सोमं
पिवत । किंच हे धृतव्रता धृतकर्माणां युवोयुवयो रथोऽध्वरमुद्दिश्य देववीतये देवानां पानार्थं पीतये
युवयोरपि सोमपानार्थं स्वसरं मार्गं प्रत्युप याति ॥

इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य वृष्णः सोमस्य वृषणा वृषेयां ।

इदं वां अंधः परिपिक्तमस्मे आसद्यास्मिन्वर्हिषि मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा । मधुमत्तऽतमस्य । वृष्णः । सोमस्य । वृषणा । आ । वृषेयां ।

इदं वां अंधः । परिऽपिक्तं । अस्मे इति । आऽसद्यः । अस्मिन् । वर्हिषि । मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणा वृषणा कामाना वर्षितारा युवा मधुमत्तमस्यातिशयेन मधुमत रसवत वृष्णो
वर्षितार सोमस्य सोममा वृषेयां । अशीत । तथा च शतपथब्राह्मण । यथाभागमावृषयायध्वमिति यथाभाग
मशीतिर्वैतदाह । २४ २. २०. । इति । वा युवयोरर्थं इदमधः सोमरूपमत्तमस्य अस्याभिः परिपिक्तं पात्रेषु ।
अत आसद्योपरिविष्वास्मिन्वर्हिषि यज्ञं मादयेथा सोमपान इति शेषः ॥ ॥ १२ ॥

सं वा कर्मण्यष्टर्चमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं वैष्टुर्ममद्राविष्णवं । अनुकर्म्यते च । सं वामष्टविद्राविष्णव
मिति ॥ उक्थं तृतीयसर्वनेऽच्छावाकशस्त्र एतत्मुक्तं । मुच्यते हि । स वा कर्मण्यद्राविष्णु मदपती, मदानामिति
याज्या । आ० ६ १ । इति ॥ सोमार्तिरके प्रातःसर्वने नैमित्तिके शस्त्रे परिद्वितं सति गाणगारि मते स वामिति
तस्य शस्त्रयाज्या । मुचितं च । षड्राविष्णयति गाणगारिद्वितप्रधानत्वात्स वा कर्मणा समिपा हिनीमि
। आ० ६ १ । इति ॥ सोमार्तिरके साध्यदिनसर्वने या विश्वामामित्येषा शस्त्रयाज्या । मुचितं च । या विश्वामा
जनितारा मतोनामिति याज्या । आ० ६ १ । इति ॥ उक्थं तृतीयसर्वनेऽच्छावाकस्यद्राविष्णु मदपती इति
शस्त्रयाज्या । मुच तूदाहत ॥ तृतीयसर्वनेऽच्छावाकस्यद्राविष्णु पिवतमिति प्राम्यतयाज्या । मुचितं च । इन्द्रा
विष्णु पिवतं मध्वोऽस्मिन् सोममर्हते जातवदसे । आ० ५ ५ । इति ॥

सं वां कर्मणां समिपा हिनीमीद्राविष्णु अपमस्यारि अस्य ।

जुषेथां यज्ञं द्रविणं च धत्तमरिष्टेनः पथिभिः पारयंता ॥ १२ ॥

सं वां । कर्मणां । सं । इपा । हिनीमि । इन्द्राविष्णु इति । अपमः । पारि । अस्य ।

जुषेथां । यज्ञं । द्रविणं । च । धत्तं । अरिष्टेः । नः । पथिऽभिः । पारयंता ॥ १२ ॥

हे इन्द्राविष्णु वां युवां कर्मणा सोत्रेणेषा हविषा च म हिनीमि । मय्यं पारयामि । अपमः कर्मणो
ऽस्वीकृतस्य परि समाप्ती यज्ञं जुषेथा । सर्वथा । किंचारिष्टेरनुपद्रवः पथिभिर्मार्गैर्नाऽस्मान्पारयता पार
नयंती युवा द्रविणं धनं धत्तं । अस्मभ्य दत्तं ॥

या विश्वासां जनितारा मतीनामिन्द्राविष्णू कलशां सोमधानां ।
 प्र वां गिरः गस्यमाना अवंतु प्र स्तोमासो गीयमानासो अर्कः ॥२॥
 या विश्वासां जनितारा मतीनां इन्द्राविष्णू इति कलशा सोमधानां ।
 प्र वां गिरः गस्यमानाः अवंतु प्र स्तोमासः गीयमानासः अर्कः ॥२॥

या यां प्रमिद्राविन्द्राविष्णू विश्वासां सर्वासां मतीनां स्तोमतीनां जनितारा जनितारी ॥ जन जनन इत्य
 स्मादातोमुचीदं रूपं । यद्वा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मादातोरेव तुचि जनिता मंत्र इति निपातनाग्निलोपः ॥
 कलशा कलशां सोमधाना सोमस्य निधानभूतां च स्यातां । अप प्रत्यक्षस्मृतिः । हे इन्द्राविष्णू वां युवा
 गस्यमाना उच्चर्यमाणाः शस्त्ररूपा गिरी वाचः प्रावंतु । प्राप्तुवंतु । अर्कः स्तोत्रभिर्गीयमानासो गीयमानाः
 स्तोमासः स्तोमाः स्तोत्राणि च प्रावंतु । प्राप्तुवंतु ॥

इन्द्राविष्णू मदपती मदानामा सोमं यातं द्रविणो दधाना ।
 सं वामंजंत्वक्कुभिर्मतीनां सं स्तोमासः गस्यमानास उक्थेः ॥३॥
 इन्द्राविष्णू इति मदपती इति मदपती । मदानां । आ सोमं यातं द्रविणो
 इति । दधाना ।

सं वां अंजंतु अक्कुभिः मतीनां सं स्तोमासः गस्यमानासः उक्थेः ॥३॥

हे इन्द्राविष्णू मदानां सोमानां मदपती स्वामिनी । मदपती इत्यत्र मदशब्दोऽनुवादः । द्रविणो द्रवि-
 णानि धनान्यपि ॥ द्रविणा उ इति पदद्वयमेकीभूय द्रविणो इति पदं निष्पन्नं ॥ दधाना ददानौ युवा
 सोममभ्या यातं । मतीनां स्तोत्राणां स्तोमासः स्तोत्राण्युक्थेः शस्त्रैः सार्धं गस्यमानास उच्चर्यमाणा वा
 युवामक्कुभिस्तेजोभिः समंजंतु । समर्धयतु । सं समिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥

आ वाग्श्वासो अभिमातिषाह इन्द्राविष्णू सधमादो वहंतु ।
 जुपेथां विश्वा हवना मतीनामुप ब्रह्माणि शृणुतं गिरी मे ॥४॥
 आ वां अश्वासः अभिमातिऽसहः इन्द्राविष्णू इति सधऽमादः । वहंतु ।
 जुपेथां विश्वा । हवना । मतीनां । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । गिरी । मे ॥४॥

हे इन्द्राविष्णू वा युवामभिमातिषाहोऽभिमातीनां हिंसकानामभिर्भवितारः सधमादः सह माद्यतोऽश्वा
 सोऽश्वा आ वदतु । मतीनां स्तोत्राणां विश्वा विश्वाणि सर्वाणि हवना हवनानि स्तोत्राणि जुपेथां । सेवेथा ।
 तदर्थं मे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि गिरः शस्त्ररूपा वाचश्चोप शृणुत ॥

इन्द्राविष्णू तपनयाय्यं वां सोमस्य मदं उरु चक्रमाथे ।
 अकृणुतमंतरिक्षं वरीयोऽप्रथतं जीवसे नो रजांसि ॥५॥
 इन्द्राविष्णू इति तत् । पनयाय्यं । वां । सोमस्य । मदं । उरु । चक्रमाथे इति ।
 अकृणुतं । अंतरिक्षं । वरीयः । अप्रथतं । जीवसे । नः । रजांसि ॥५॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवयोस्तत्कर्म पनयाय्यं नुत्यं । किं तत्कर्मत्यत आह । सोमस्य मदं सति यदुह विशीर्णं

चक्रमाथे विचक्रमाथे । यथापि विष्णोरेत्रं विक्रमस्तथाधिकार्थत्वाद्भवयोरित्युच्यते । यज्ञातरिच वरीय उक्त-
रसृष्टगुतं अकृतं । यदापि च रजामि लोकान सर्वाण । लोका रजाम्युच्यते इति यास्कः । नोऽस्माक जीवम
जीवनीयीप्रथतं अप्रथयतं ॥

इंद्राविष्णु हविषा वावृधानाग्रद्वाना नमसा रातहव्या ।

घृतामुती द्विविणं धत्तमस्मे समुद्रः स्थः कलगः सोमधानः ॥ ६ ॥

इंद्राविष्णु इति । हविषा । वावृधाना । अयंऽअद्वाना । नमसा । रातऽहव्या ।

घृतामुती इति घृतंऽआमुती । द्विविणं । धत्तं । अस्मे इति । समुद्रः । स्थः । कलगः ।

सोमऽधानः ॥ ६ ॥

घृतामुती घृतात्वाविद्राविष्णु युवां हविषा सोमिन वावृधाना वर्धमानावयाद्द्वाना सोमापस्य शुक्रस्या
त्तारी नमसा नमस्कारेण रातहव्या दत्तहविषा यजमानिरस्मिं अस्मभ्य द्विविण धन धत्त । प्रयच्छते । किच
युवां समुद्र उदधिरेव स्थः । भवथः । यतः सोमधानः सोमनिधानः कलगो भवथः ॥

इंद्राविष्णु पिवंतं मध्वो अस्य सोमस्य दसा जठरं पृणेथां ।

आ वासंधांसि मदिराण्यमनुप ब्रह्माणि शृणुतं हवै मे ॥ १ ॥

इंद्राविष्णु इति । पिवंतं । मध्वः । अस्य । सोमस्य । दसा । जठरं । पृणेथां ।

आ । वां । अंधांसि । मदिराणि । अगमन । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । हवै । मे ॥ १ ॥

दसा हे दर्शनीयाविद्राविष्णु युवा मध्वोऽस्य मदकरमिम सोमस्य सोम पिवत । किच जठरमुद्र
पृणेथा । सोमिन पुरयेथां । हे इंद्राविष्णु वा युवा मदिराणि मदकराण्यधासि सोमात्प्रकान्यत्तान्यारमन ।
अभिगच्छतु । मे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि हव मदीयमाह्वान चोप शृणुत ॥

उभा जिग्यथुर्न परा जयेथे न परा जिग्ये कतरश्चनेतोः ।

इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां चेधा महस्रं वि तदरयेथां ॥ ८ ॥

उभा । जिग्यथुः । न । परा । जयेथे इति । न । परा । जिग्ये । कतरः । चन । एतोः ।

इंद्रः । च । विष्णो इति । यत् । अपस्पृधेथां । चेधा । महस्रं । वि । तत । एरयेथां ॥ ८ ॥

हे इंद्राविष्णु अभीभो युवा जिग्यथुः । शतुर्नजष्टे । न परा जयेथे । न पुनः कटाचन पराजयेथे । एतोर
नयोर्युवयोर्मध्य कतरश्चनेकतरोऽपि न परा जिग्ये । न पराजष्टे । हे विष्णो इंद्रश्च त्वं न युवा यद्यदभ्य
प्रत्यपस्पृधेथां असुरैः महास्पृधेथां चेधा लोकैर्वदेवागात्मना विधा स्थित महस्रमिति च वि तदरयेथा ।
अक्रमेथामित्यर्थः ॥ तथा च ब्राह्मणं । उभा जिग्यथुरित्यन्तावाकस्योभी हि तां जिग्यतुर्न परा जयेथे न परा
जिग्ये इति न हि तयोः कतरश्चन पराजिग्ये इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां चेधा महस्रं वि तदरयेथामिति इंद्रश्च
ह वै विष्णुश्चासुरैर्युयुधाते तान हं स्म जिखोचतुः कल्पामहा इति ते ह तथैत्यमुरा ऋचुः सोऽब्रवीदिन्द्रो याव
देवाय विष्णुस्त्रिविक्रमते तावदस्माकमथ युष्माकमितरदिति स इमास्त्रोकांन्विक्रमेऽथो वेदानथो वाच
तदाहः किं अत्सहस्रमितीम लोका इमे वशा अथो वागिति ब्रूयध्देरयेथामिरयेथा । ए० ब्रा० ६ १५ । इति ॥
यद्वा । तत्सहस्रं गवां सहस्रं चेधा अरयेथामित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

घृतवती भुवनानामिति पट्टुच नवम मुक्त भंरद्वाजस्योपं जागतं वावापृथिवीदेवताक । तथा चानुक्रम्यते ।
घृतवती पट्ट वावापृथिवीयं जागतीमिति ॥ आभिप्रविके पचमेऽहनि विश्वेदेव्यास्व आयन्तुयो वावापृथिव्यानि-

विद्वानार्थाः । सूत्रितं च । घृतवती भुवनानामभिःश्रियेन्दुं अमभिवोजवद्विरिति तृची । आ० ७. ७. । इति ॥
बृहस्पतिमवर्षीप वैश्वदेवगम्त्र एष तृचः । सूत्रितं च । आ० ९. ५ ॥ आभिःश्रिये तृतीयेऽहनि वैश्वदेवगम्त्रे घृतेन
द्यावापृथिवी इति तिस्रो द्यावापृथिव्यर्नावद्वानार्थाः । सूत्रितं च । घृतेन द्यावापृथिवी इति तिस्रोऽनयो
जातः । आ० ७. ७. । इति ॥

घृतवती भुवनानामभिःश्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुधे सुपेगसा ।
द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ १ ॥

घृतवती इति घृतऽवती । भुवनानां । अभिःश्रिया । उर्वी इति । पृथ्वी इति ।
मधुदुधे इति मधुऽदुधे । सुऽपेगसा ।

द्यावापृथिवी इति । वरुणस्य । धर्मणा । विष्कभिते इति विऽस्कभिते । अजरे इति ।
भूरिरेतसा ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिवी घृतवती दीप्तिमत्यावृदकवती वा । वनं घृतमित्युदकनामसु परात् ।
भवत इति शेषः । भुवनानां भुवनानामभिःश्रियाभिःश्रियणीयं भवत इति सर्वत्रानुसंबंधनीयं । उर्वी विसृते पृथ्वी
बृहकार्यरूपेण प्रथिते च मधुदुधे मधुन उदकस्य दोग्ध्यां सुपेगसा मूर्ध्ने वरुणस्य सर्वस्य नियामकस्य
धर्मणा धारणां विष्कभिते पृथग्धारिते अजरे नित्ये भूरिरेतसा बृहरेतस्के बृहकार्ये वा भवतः । अत्र
साचात द्यावापृथिव्योः स्मृतिप्रसंगाद्वरुणस्यैतद्द्रष्टव्यं ॥

असंश्रंती भूरिधारे पयस्वती घृतं दुहाते सुकृते शुचिं व्रते ।
राजंती अस्य भुवनस्य रोदसी अस्मे रेतः सिंचतं यन्मनुहितं ॥ २ ॥

असंश्रंती इति । भूरिधारे इति भूरिऽधारे । पयस्वती इति । घृतं । दुहाते इति ।
सुऽकृते । शुचिं व्रते इति शुचिंऽव्रते ।

राजंती इति । अस्य । भुवनस्य । रोदसी इति । अस्मे इति । रेतः । सिंचतं । यत् ।
मनुऽहितं ॥ २ ॥

असंश्रंती असंश्रयमाने व्युदस्यती वा भूरिधारे बृहधारे । दिवो वृष्टिधाराः पृथिव्याद्याहृत्युद्धतरसधाराः ।
एवमभयोरपि बृहधारत्वम् । पयस्वती उदकवती । तथा च यास्कः । असंश्रयमाने इति वा व्युदस्यत्याविति
वा बृहधारे उदकवती । नि० ५. २. । इति । शुचिं व्रते शुचिक्रिये द्यावापृथिव्यो सुकृते शोभनकारिणे यज्ञमा-
नाय घृतं सस्यादं मूर्ध्नेऽहृदकं दुहाते । अथ प्रत्यक्षस्मृतिः । रोदसी हे द्यावापृथिव्यावस्य भुवनस्य भुतजातस्य
राजंती । ईशाने युवामस्य अस्मासु रेतः प्रजननसमर्थं वीर्यं सिंचतं । यद्गतो मनुहितं मनुष्येभ्यो हितं ॥

यो वामृजवे क्रमणाय रोदसी मर्तो ददाश धिषणे स साधति ।

प्र प्रजाभिजायते धर्मणस्परि युवोः सिक्ता विषुरुपाणि सव्रता ॥ ३ ॥

यः । वां । ऋजवे । क्रमणाय । रोदसी इति । मर्तोः । ददाश । धिषणे इति । सः । साधति ।

प्र । प्रऽजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । युवोः । सिक्ता । विषुरुपाणि । सऽव्रता ॥ ३ ॥

धिपणे धृष्टे सर्वस्य भुवनस्य निक्षपसंभूते वा ॐ, रोदसी वा युवाभ्यां यो मर्त्यं च जवे क्रमणाय स्वयीः सुखगमनात् ददाति हवीषि ददाति स मर्त्यः साधति । कामान् साधयति । किञ्च प्रणाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्र जायते । प्रवृद्धो भवति । धर्मणः कर्मणः पर्यपरं युवोयुवयोः सिक्ता सिक्तानि रतांसि विपुष्पाणि नानावर्णानि सवता समानकर्माणि भूतानि जायते ॥

घृतेन द्यावापृथिवी अभिवृते घृतश्रिया घृतपृचा घृतवृधा ।

उर्वी पृथ्वी होतृव्ये पुरोहिते ते इन्द्रिप्रः उरुते सुम्भमिष्टये ॥ ४ ॥

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । अभिवृते इत्यभिवृते । घृतश्रिया । घृतपृचा । घृतवृधा ।

उर्वी इति । पृथ्वी इति । होतृव्ये । पुरोहिते इति । पुरः इति । ते इति । इत् । विप्रः । उरुते । सुम्भ । इष्टये ॥ ४ ॥

• द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी घृतनोदकनामिवृते आवृते भवतः । घृतश्रियोदक श्रयत्वा च घृतपृचा घृतसंपृक्तं च घृतवृधा घृत वर्धयत्वा चोर्वी विस्मीर्णं पृथ्वी प्रथितं च भवतः । होतृव्यं यज्ञं पुरोहिते यज्ञमानः परस्मृते च भवतः । विप्रः प्राज्ञाः स्तोतारस्ते इति द्यावापृथिव्याविविष्टये यज्ञाय । होतृव्येति यज्ञनामसु प्राडात् । सुम्भं सुखमीरुते । याचते । सुम्भं सति हि यागाः प्रवर्तते ॥

मधु नो द्यावापृथिवी मिमिक्षतां मधुश्रुतां मधुदधे मधुघ्रते ।

दधाने यज्ञं द्रविणं च देवता महि श्रवो वाजमस्मे सुवीर्यं ॥ ५ ॥

मधु । नः । द्यावापृथिवी इति । मिमिक्षतां । मधुश्रुतां । मधुदधे इति मधुदधे । मधुघ्रते इति मधुघ्रते ।

दधाने इति । यज्ञं । द्रविणं । च । देवतां । महि । श्रवः । वाजं । अस्मे इति । सुवीर्यं ॥ ५ ॥

मधुश्रुतोदकस्य चारयिष्यो मधुदधे उदकदीर्घ्या मधुघ्रते उदकार्थकमाणां देवता देवताभूति अस्मि अस्मान् यज्ञं द्रविणं धनं च महि महत श्रवो यगो वाजमसु सुवीर्यं सुवीर्यं च दधाने ददत्वा द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी नोऽस्मान्मधु मधुना ॥ तृतीयकवचनस्य लुक् ॥ मिमिक्षता । मिचतः ॥

ऊर्जे नो द्याश्च पृथिवी च पिन्वतां पिता माता विश्वविदा सुदंसमा ।

संरराणे रोदसी विश्वगंभुवा सन्ति वाजं रयिमस्मे समिन्वतां ॥ ६ ॥

ऊर्जे । नः । द्याः । च । पृथिवी । च । पिन्वतां । पिता । माता । विश्वविदा । सुदंसमा । संरराणे इति संरराणे । रोदसी इति । विश्वगंभुवा । सन्ति । वाजं । रयिः । अस्मे इति ।

सं । इन्वतां ॥ ६ ॥

पिता वैपस्य मेकृत्विन पितृभुता वाँश्च माता धारकत्विन भानुभुता पृथिवी चोमि नोऽस्मभ्यमूर्जमत्तं पिन्वता । यज्ञता । किञ्च विश्वविदा विश्वं ज्ञानत्वा विश्वस्य विदियिष्या वा सुदंसमा सुकमाणां संरराणे परस्परपकारार्थपकारकभावेन संज्ञं रसंमाणं विश्वगंभुवा सर्वस्य भावायुष्या रोदसी द्यावापृथिव्यावम् अस्मान् सन्ति संभजनीयं पुत्रादिकं वाजं बलं रयिं धनं च समिन्वता । संररायता ॥ ॥ १४ ॥

उदु ष्य देव इति षड्च दशमं मूक्तं भरद्वाजस्यापि तवितुदेवतात्वं । आयासिस्त्री जगत्पुत्र्यायासिस-
स्त्रिपुत्रः । तथा चानुक्रांतं । उदु ष्य सावित्रं चित्रिपुत्रं तमिति ॥ मूक्तविनियोगो लिंगिकः । चानुर्विशिकेऽहनि
वैश्वदेवशस्त्र आयमृचः सावित्रमूक्तस्थान आवपनीयः । मूचितं च । उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययतिं तिस्रस्ते
हि जादःपुथिवी । आ० ७. ४. इति ॥ बृहस्पतिसर्वेऽपि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रमूक्तस्थान एष तुचः । मूचितं च ।
उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययत्यनुत्तिष्ठत । आ० ९. ५. इति ॥ बृह्णे पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र उदु ष्य देवः
सविता दमूना इति तुचः सावित्रनिविदानार्थः । मूचितं च । उदु ष्य देवः सविता दमूना इति तिस्रः
। आ० २. ८. इति ॥ वैश्वदेवपर्वणि सावित्रद्वादशकपालस्य वाममथेति याज्या । मूचितं च । वाममथ सवि-
तर्धाममु थः पुपन्तव व्रते वयं । आ० २. १६. इति ॥

उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया दाहू अयंस्त सवनाय मुक्रतुः ।

घृतेन पाणी अभि प्रुष्णते मखो युवा सुदक्षो रजसो विधर्मणि ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । हिरण्यया । दाहू इति । अयंस्त । सवनाय । मुऽक्रतुः ।

घृतेन । पाणी इति । अभि । प्रुष्णते । मखः । युवा । सुऽदक्षः । रजसः । विऽधर्मणि ॥ १ ॥

देवो वीतमानः मुक्रतुः मुकमा स्य स प्रमिदः सविता हिरण्यया हिरण्ययावात्मीयीं बाहू सवनाय
मुवनाय दानाय वोदयन्त । उच्यतेति । किंच मखो महनीयो युवा नित्यतरुणः सुदक्षः सुप्रज्ञो रजसो लोका-
शोदकः वा विधर्मणि विधारणे स्थितो घृतनोदकेन पूर्णां स्वीं पाणी अभि प्रुष्णते । अभिप्रैरयति ॥

देवस्य वयं सवितुः सवीमनि श्रेष्ठे स्याम वसुनश्च दावने ।

यो विश्वस्य द्विपदो यश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे चासि भूमनः ॥ २ ॥

देवस्य । वयं । सवितुः । सवीमनि । श्रेष्ठे । स्याम । वसुनः । च । दावने ।

यः । विश्वस्य । द्विऽपदः । यः । चतुःऽपदः । निऽवेशने । प्रऽसवे । च । असि । भूमनः ॥ २ ॥

तस्य देवस्य सवितुः प्रैरकस्य सवीमनि प्रसवेऽनुष्ठानि । तथा च यास्कः । सवीमनि प्रसवे । नि० ६. ७. ।
इति । श्रेष्ठेऽतिशयेन प्रशान्ते वसुनो धनस्य दावने दाने च स्याम । समर्था भूयास्म । यस्त्वं विश्वस्य सर्वस्य
द्विपदो निवेशने स्थितो प्रसवे च स्वतंत्रोऽसि । यस्त्वं भूमनो भूरश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे च स्वतंत्रोऽसि ॥

अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्टुं शिवेभिरद्य परि पाहि नो गयं ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकिर्ना अघणंस ईशत ॥ ३ ॥

अदब्धेभिः । सवितरिति । पायुऽभिः । त्वं । शिवेभिः । अद्य । परि । पाहि । नः । गयं ।

हिरण्यऽजिह्वः । सुविताय । नव्यसे । रक्षा । माकिः । नः । अद्यऽणंसः । ईशत ॥ ३ ॥

हे सवितरदब्धेभिरहिंसितैः पायुभिस्तेजोभी रक्षणसाधनेषु शिवेभिः सुवकारिभिर्नोऽस्माकं गयं गृहं
धनं वा । गयः क्रुदर इति गृहनाममु मीढं गय इति धननामसु पाठात् । अद्य परि पाहि । रक्ष । हिरण्य-
जिह्वो हितरमणीयवाक् त्व । तथा च यास्कः । हिरण्यं कस्मादित्युपकस्य हितरमणं भवतीति वा । नि० २. १०. ।
इति । सुविताय सुवाय नव्यसे नवतराय भव । रक्ष । अस्मान्पालय च । नोऽस्माकमघणंसोऽनर्थमाशंसमानः
शत्रुर्माकिरीशत । मेशत ॥

उदु ष्य देवः सविता दमृना हिरण्यपाणिः प्रतिदोषमस्थ्यात् ।

अथोहनुर्यजतो मंद्रजिह्व आ दाशुषं सुवति भूरि वामं ॥४॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । दमृनाः । हिरण्यऽपाणिः । प्रतिऽदोषं । अस्थात् ।

अर्थःऽहनुः । यजतः । मंद्रऽजिह्वः । आ । दाशुषं । सुवति । भूरि । वामं ॥४॥

देवो द्योतमानो दमृना दममना दानमना वाच तथा च यास्कः । दमृना दममना वा दानमना वा दांतमना वा । नि० ४ ४ । इति । हिरण्यपाणिः हिरण्यमयपाणिः योहनुर्यजतो हिरण्यमयहनुः । रूपमय इति हिरण्यनाममुपादात् । यजतो यष्टयो मंद्रजिह्वो मोदमानवाक् स्य स सविता प्रतिदोष प्रतिरात्र रात्रिरवसानेऽवसान उदस्थात् । उत्तिष्ठतु । यो दाशुषं यजमानाय मह्य भूरि प्रभुत वाग वननीय सभजनीयमज्ञ । वाम वनजीयं । नि० ६ ३१ । इति यास्कः । आ सुवति प्रेरयति ॥

उदु अयाँ उपवृक्तेव वाहू हिरण्यया सविता सुप्रतीका ।

दिवो रोहंस्यरुहत्पृथिव्या अरीरमतपतयत्कच्चिदभ्वं ॥५॥

उत् । ऊं इति । अयान् । उपवृक्ताऽऽव । वाहू इति । हिरण्यया । सविता । सुऽप्रतीका ।

दिवः । रोहांसि । अरुहत । पृथिव्याः । अरीरमत । पतयत् । कत् । चित । अभ्वं ॥५॥

सवितोपवृक्तेवास्माकमधिर्वृक्तेव हिरण्यया हिरण्यया सुप्रतीका गोभनावयवा वाहू उदयान् । उयक्तु । योऽयं पृथिव्याः पृथिवीपर्यतादिवोऽतरिणस्य रोहाम्युक्तप्रदेशानरुहत रोहति । पतयत गच्छत कश्चित् यत्किंचिदभ्व महत्सर्वं वभुजात तिराहितमरीरमत रमयति च ॥

वाममद्य सवितवाममु श्वो दिवेदिवे वाममस्मभ्यं सावीः ।

वामस्य हि शायस्य देव भूरया धिया वामभाजः स्याम ॥६॥

वामं अद्य । सवितः । वामं । ऊं इति । श्वः । दिवेऽदिवे । वामं । अस्मभ्यं । सावीः ।

वामस्यं । हि । शायस्य । देव । भूरया । अया । धिया । वामऽभाजः । स्याम ॥६॥

हे सवितरस्मभ्यं वाम धनमय सावीः । सुव । अथ वामं धन प्रभुव । किं बहुत्या । दिवे दिवे प्रतिदिन वामं धनं प्रभुव । हे देव हि यस्मात् जयस्य निवामभुतस्य भूरः प्रभुतस्य वामाय दातामि अतो जयमयानया धिया मृत्वा वामभाजो धनवतः स्याम । भुयाम् ॥ ॥१५॥

इंद्रासोमा महीति पंचचमेकादशं मुक्त भरद्वाजस्यापं विष्टमिन्द्रासोमदेवताक । इंद्रासोमा पंचद्रासोममित्यनुक्रातं ॥ मुक्तविनियोगो जगिकः ॥

इंद्रासोमा महि तद्वा महित्वं युवं महानि प्रथमानि चक्रथुः ।

युवं सूर्यं विविदथुयुवं स्वपविश्या तमास्यहतं नितृश्च ॥१॥

इंद्रासोमां । महिं । तत् । वां । महिऽत्वं । युवं । महानिं । प्रथमानिं । चक्रथुः ।

युवं । सूर्यं । विविदथुः । युवं । स्वः । विश्या । तेमांसि । अहतं । नितृः । च ॥१॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमा वां युवयोस्तद्वित्य महत्त्वं महि महत् । किं तदित्यत आह । युव युवा महानि महानि प्रथमानि प्रथमानि मुख्यानि वा भुतानि । प्रथम इति मुख्यनाम प्रथमो भवति । नि० ७ २० । इति

तास्कः । चक्रुः । अकार्षं । किंच युवं युवां सूर्यं विविदपुः । अन्भयते च जगान् । युवं युवां स्वरुदकं च विवदपुः । इमं स्वरित्युदकनाममु पाठात् । अपि च विश्वा विश्वानि तस्मांनि निदथ निदितनसुरांश्चाहते । महिस्तं ॥

इंद्रासोमा वासयथ उपासमुत्सूर्यं नयथो ज्योतिषा सह ।

उप ह्यं स्क्भयुः स्क्भनेनाप्रथतं पृथिवीं मातरं वि ॥ २ ॥

इंद्रासोमा । वासयथः । उपसं । उत् । सूर्यं । नयथः । ज्योतिषा । सह ।

उप । ह्यं । स्क्भयुः । स्क्भनेन । अप्रथतं । पृथिवीं । मातरं । वि ॥ २ ॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमावुपसं वासयथः । विवागयथः । उपसं व्युच्छंतीं कारयथ इत्यर्थः । किंच सूर्यं ज्योतिषा तेजसा सहोन्नयथः । अपि च दां दिवं स्क्भनेन स्क्भनेनहेतुनांतरिक्षेण मध्ये स्थापितनोप स्क्भयुः । अन्भयत । मातर विश्वस्य मातृभूता पृथिवीं व्यप्रथतं । व्यप्रथयतं ॥

इंद्रासोमावहिमपः परिष्ठां हथो वृत्रमनु वां द्यौरमन्यत ।

प्राणींस्विरयतं नदीनामा समुद्राणि पप्रथुः पुरुक्षिणि ॥ ३ ॥

इंद्रासोमौ । अहिं । अपः । परिऽस्थां । हथः । वृत्रं । अनु । वां । द्यौः । अमन्यत ।

प्र । अणींसि । ऐरयतं । नदीनां । आ । समुद्राणि । पप्रथुः । पुरुक्षिणि ॥ ३ ॥

हे इंद्रासोमावहिं जगत आहतारमपो मेघस्थान्युदकानि परिष्ठां परिवृत्य स्थितं वृत्रमनु हथः । हत । तदानीं द्यौं वा वृत्रमन्यत । किंच नदीनामर्णास्युदकानि प्रेरयत । पुरुक्षिणि वृत्रनि । तुवि पूर्वति वृत्रनाममु पाठात् । समुद्राण्युदकस्थानान्या पप्रथुः । उदकरापुरयत च । अथवा समुदतीत्युदकान्येव समुद्राणि । तानि रसेनापुरयतमित्यर्थः । तथा प यास्कः । समुद्रः कस्मात्समुद्रवत्यस्मादापः समभिद्रवत्यनमापः संमोदतेऽस्मिन्भूतानि समुद्रको भवति समुनन्तीति वा । नि० २ १० । इति ॥

इंद्रासोमा पक्रमासास्वतर्नि गवामिदधयुर्वश्यासु ।

जगृभयुरनपिनहमामु रुगञ्चिचामु जगतीष्वंतः ॥ ४ ॥

इंद्रासोमा । पक्रं । आमासुं । अंतः । नि । गवां । उत् । दधयुः । वश्यासु ।

जगृभयुः । अनपिऽनहं । आसुं । रुगत् । चिचामुं । जगतीषु । अंतरिति ॥ ४ ॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमावामासपक्रामु गवां वक्ष्यामधःस्वतर्मध्ये पक्र पयो नि दधयुः । किंच चिचामु नानावर्णावामु जगतीषु गोषु । इच्छा जगतीति गोनाममु पाठात् । अतर्मध्येऽनपिनह कृनाथवह रुगत पृक्रवर्णं पयो जगृभयुः । यथा पृथिव्या स्वयं न चरति तथा धारितवतावित्यर्थः । इदिति पुरकः ॥

इंद्रासोमा युवमंग तरुत्रमपत्यसाचं श्रुत्यं रराथे ।

युवं शुष्मं नयं चर्षणिभ्यः सं विव्यथुः पृतनाष्वाहमुया ॥ ५ ॥

इंद्रासोमा । युवं । अंगं । तरुत्रं । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । रराथे इति ।

युवं । शुष्मं । नयं । चर्षणिभ्यः । सं । विव्यथुः । पृतनऽसाहं । उया ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमां युवं युवां त्रुचं तात्कमपत्यसाचं सतानयुक्तं युस्यं श्रवणीय रथि धनसंग
जिपं रराथे । अस्मत्प धत्यः । किचोया हे उतृणाविन्द्रासोमां युव युवा नर्यं नृभ्यो हित पुतनामह श्रुमन्या
भिभविकं शुष्मं बलं चर्पणिभ्यो मनुष्यभ्यः । कृष्टयश्चर्पणय इति मनुष्यनामसु पाठात् । स विव्यथुः । समतनुत ।
परिविष्टयथो वा ॥ ॥ १६ ॥

यो अद्रिभिर्मादात तृचं दादग मुक्तं बाहस्पत्यं भरद्वाजस्यापं वैपुभ । तथा चानुकात् । यो अद्रिभिन्नृच
बाहस्पत्यमिति ॥ आभिर्पृथिविकेष्वर्ष्यपु तृतीयप्रवने बाह्यणाच्च सिगस्ते स्तोमातिशमनार्थमिदं मुक्तं । सूच्यते हि ।
यो अद्रिभिन्नृचं देव इति मुक्तं । आ० १० ॥ वाजपथे-बाहस्पत्यं यो बृहस्पतिः समजयद्बृहसृणीति । त्वा-
सृणीकृतं अत्रिं दत्वाय । आ० १० ॥ इति ॥

यो अद्रिभिन्प्रथमजा ऋतावा बृहस्पतिरांगिरसो हविष्मान् ।

द्विवर्हज्मा प्राघर्मसत्पिता न आ रोदसी वृषभो रोरवीति ॥ १ ॥

यः । अद्रिऽभित । प्रथमऽजाः । ऋतऽवा । बृहस्पतिः । आंगिरसः । हविष्मान् ।

द्विवर्हऽज्मा । प्राघर्मऽसत । पिता । नः । आ । रोदसी इति । वृषभः । रोरवीति ॥ १ ॥

यो बृहस्पतिरद्रिभित्यणिभिर्विचिंतानां शिलोहयानां भेत्ता मेघानां विदारको वा । अद्रियोवति
मेघनामसु पाठात् । प्रथमजाः प्रजापतेर्वीथीत प्रथम जात कृतावा मल्यवान् उदकवाङ्वागिरसः पथा जातः ।
तथा च निगमः । येऽगारा आमन्ऽगिरसोऽभवस्यदगाराः पुनरवगाता उददीष्यते तद्बृहस्पतिरभवत्
। ए० ब्रा० ३ ३४ । इति । हविष्मान् यज्ञभागवान् द्विवर्हज्मा द्वयोर्लोकयोर्बृहत्तममनः प्राघर्मसत प्रकंपण
दीप्तस्थानि वर्तमानो नोऽस्माक पिता पालयिता भवति स बृहस्पतिर्बृषभा वर्षकः सन् रोदसी वावापृथि-
व्यावा रोरवीति । अभिगर्जति ॥

जनाय चिद्य ईवंत उ लोकं बृहस्पतिर्देवहृता चकार ।

मन्वृचाणि वि पुरी ददरीति जयच्छत्रमित्रान्पृत्सु सहन ॥ २ ॥

जनाय । चित । यः । ईवंते । ऊ इति । लोकं । बृहस्पतिः । देवऽहृता । चकार ।

मन । वृचाणि । वि । पुरीः । ददरीति । जयन् । शत्रुन् । अमित्रान् । पृत्सु । सहन ॥ २ ॥

अपि च यो बृहस्पतिर्देवहृता यज्ञं वर्तमानायवत् उपगच्छति सोऽपि जनाय लोकं स्थानं प्रकारं करोति ।
चिदिति पुराणः । स वृचाणावरकाणि तस्मिन् प्रतिवारयन् पृत्सु युद्धेषु शत्रुन् जयन् अमित्रान् सहन्
अभिभवन् पुर आभुरीः पुरीर्ब ददरीति । भृगु विदारयति ॥

बृहस्पतिः समञ्जयद्बृहसृनि महो व्रजान् गोमती देव एषः ।

अपः सिर्षासन्स्वर्गप्रतीतो बृहस्पतिर्हन्त्यमित्रमकः ॥ ३ ॥

बृहस्पतिः । सं । अजयत् । बृहसृनि । महः । व्रजान् । गोऽमतः । देवः । एषः ।

अपः । सिर्षासन् । स्वः । अप्रतिऽइतः । बृहस्पतिः । हन्ति । अमित्रं । अकः ॥ ३ ॥

देवो योतमान एष प्रसिद्धो बृहस्पतिर्बृहसृनि पृथीनामसृणा वलस्य वा धनानि महो महतो गोमती
गोमहतान् व्रजाश्च समजयत् । तथा च निगमा । बृहस्पतिर्गोवपुषो वलस्य निमज्जान् न पवणो जभार
। अ० ब्रा० १०. ६८ ० । इति । दरमित्येपणयो जरीय उजावो यत् मिनकीच्यतेन । बृहस्पतिर्गो अविदन्निगुहः

सोमो यावाण ऋपयश्च विप्राः । ऋग्वे० १०. १०८. १९. । इति । किंच बृहस्पतिरप्रतीतः केनाप्यप्रतिगतः
सिपासन संभक्तुकामः स्वः स्वर्गस्यामित्रममुरमर्करचनसाधनमर्चहति । अर्को मन्त्रो पवति यदेनेनर्चति
। नि० ५ ४ । इति यास्कः ॥ ॥ १७ ॥

सोमारुद्राति चतुर्चंच त्रयोदशं मृक्तं भरद्वाजस्यापि त्रिष्टुभं सोमारुद्रदेवताकं । अनुक्रम्यते च । सोमारुद्रा
चतुष्कं सोमारुद्राति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

सोमारुद्रा धारयेथामसुर्येण प्र वामिष्टयोऽरमश्नुवंतु ।

दमेदमे सप्त रत्ना दधानां गं नो भृतं द्विपदे गं चतुष्पदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा । धारयेथां । असुर्ये । प्र । वां । इष्टयः । अरं । अश्नुवंतु ।

दमेऽदमे । सप्त । रत्ना । दधाना । गं । नः । भृतं । द्विऽपदे । गं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रावमुरमर्करचनसाधनमर्चहति वलमस्मामु धारयेथां, किंच दमे दमे सर्वेष्वमर्चहतिष्वष्टयो
यज्ञा वा युवामरमनं पर्याप्तं प्राश्नुवतु । प्रकर्षणं आशुवतु । अपि च युवां सप्त रत्ना रत्नानि दधाना धा-
रयन्ती नोऽस्माभ्य गं सुवक्त्रो सुवर्षपी वा भृतं । भवतं । द्विपदेऽस्मदीयाय पुत्रादयं चतुष्पदे पश्य दधं च गं
भृतं । भवतं ॥

सोमारुद्रा वि वृहतं विपूचीममीवा या नो गयमाविवेगं ।

अरि वाधेथां निर्हति पराचिस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा । वि । वृहतं । विपूचीं । अमीवा । या । नः । गयं । आऽविवेगं ।

अरि । वाधेथां । निःऽहतिं । पराचिः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रो नोऽस्माकं गयं गृहं गृहगतं प्राणिजातं वा यामीवा यो रोग आविवेगं तां
विपूचीं विपूचीं सर्वतो गच्छतीममीवा वि वृहतं । विर्योजयतं । अपि च निर्हतिमलक्ष्मीं पराचिः पराग्रथा
भवति तथारिं दुरि वाधेथां । निवारयतं । अस्म अस्माकं भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि यथासि च संतु ।
भवंतु । मुश्रवसो भावः सौश्रवसं । श्रवाऽन्नं यथाश्च ॥

सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूपु भेषजानि धत्तं ।

अव स्यतं मुंचतं यन्नो अस्ति तनूपु वडं कृतमेनो अस्मत् ॥ ३ ॥

सोमारुद्रा । युवं । एतानि । अस्मे इति । विश्वा । तनूपु । भेषजानि । धत्तं ।

अव । स्यतं । मुंचतं । यत् । नः । अस्ति । तनूपु । वडं । कृतं । एनः । अस्मत् ॥ ३ ॥

हे सोमारुद्रा सोमारुद्रो युवं युवामस्मि अस्माकं तनुष्वंगेष्वेतानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि भेषजानि
धत्तं । धारयतं । किंच नोऽस्माकं तनुष्वंगेष्वस्माभिः कृतं वडं च यदेनः पापमस्ति विद्यते तत्पापमव स्यतं ।
चपयतं । ऋषयतं । शिथिलबंधं कुरुतमित्यर्थः । अस्मदस्मात्तो मुंचतं च ॥

तिग्मायुधो तिग्महेती सुगेवो सोमारुद्राविह सुःमृळतं नः ।

प्र नो मुंचतं दरुणस्य पाशात्तोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ४ ॥

१०६. अ० ६. सू० १५.] ॥ पंचमोऽष्टकः ॥ ८८१

तिग्मऽत्रायुधो । तिग्महेती इति तिग्मऽहेती । सुऽश्वैः । सोमारुद्रौ । सु ।
मृच्छतं । नः ।

प्र । नः । मुचतं । वरुणस्य । पाणात् । गोपायतं । नः । सुऽमनस्यमाना ॥ ४१ ॥

हे सोमारुद्रौ तिग्मायुधौ दीप्रधनुर्वा तिग्महेती तीक्ष्णशरीः सुगर्वा गोभनमुखप्रदां मुमनस्यमाना भिनं मनः स्तोत्रमिच्छतां मुमनस्यमानां स्तयमानां मुमनसां वा यतो युवामिह लोके नोऽस्मान् सुऽश्वत ऊतं । मुवयतं । नोऽस्मान् वरुणस्य पन्नात् मुचतं । नोऽस्मान् गोपायत । आपन्नो रचतं च ॥ ॥ १८ ॥

जीमूतस्यैवकोनविशत्युच चतुर्दशं मुक्त भस्वद्वाजस्य पायं प्रार्थ । अनुकस्यते च । जीमूतस्यैवकोना पायुभी-
द्वाजः संयामांगान्युक्त्वाऽभिनुष्टाव वमं धनुर्ज्यामादौ इपुधि जगत्पुधि सारथिभर्ध रग्मीनश्वरन रथं रथगो-
त्तजगत्वां निगोक्तदेवता द्वाभ्यामिपुः प्रतोदं हस्तघ्न द्वाभ्यामिपुः पन्नाः पन्नादयो निगोक्तदेवताः संयामांग-
ाऽत्याऽनुष्टुप्जीत आनां कति च द्वे द्वे इति । रथे तिष्ठन् ब्राह्मणास्येति पृष्ठीदृशस्यो जगत्वावत्या यो नः स्व
घेयानुष्टुप्जीत आ जघंत्यानाक्तावहेष्टा यो नः स्व इति पचानुष्टुप्जी यो वाणा इति पक्तिः शिष्टास्त्रपुमः ।
पुयया वमं स्तूयते द्वितीयया धनुर्जुतीयया ज्या चतुर्थ्यादौ पचस्यपुधिः । अतः पचानां वमाया देवताः ।
श्याः तुर्वधिन सारथिः स्तूयते । अतः सोऽर्धहस्तदेवताकः । उत्तरधिन रग्मयः स्तूयते । सप्रस्यथा अष्टम्या
यो नवम्या रथगोपाः । अतस्नाम्नदेवताकाः । ब्राह्मणाम इत्यस्यां ब्राह्मणपितृमोस्ययाद्युपुधिवीपुपाणी
निगोक्तदेवताः । एकादशीद्वादश्याविवृणुतिरूपत्वादिपुदेवताकं । त्रयोदश्या प्रतोदः । चतुर्दश्या हस्तघ्नः ।
वदशीषोडश्याविवृणुतिरूपत्वादिपुदेवताकं । सप्तदश्या युद्धभूमिब्रह्मणस्यत्यदितिरूपं निगोक्तदेवताः । अष्टादश्याः कवचमो
वरुणा देवताः । अत्रयाया देवा ब्रह्म च देवताः ॥ युद्धनिन मुक्तन राजानं संनाहयत् । तथा चाश्वलायनः ।
यामे समुपोऽहं राजानं संनाहयेदा त्वाहापमतरधीति पश्चादृशस्यावस्थाय जीमूतस्यैव भवति प्रतीकमिति
वच प्रयच्छत उत्तरया धनुर्नरं वाचयेत्स्वयं चतुर्थी जपत्यचस्यपुधि त्रयच्छेदभिप्रवर्तमानं पृष्ठी सप्रस्यथा-
ानष्टमीमिपुनवचमाणं वाचयत्याहिरिव भोगिः पर्येति वाहमिति तल नह्यमानं । गू० ३. १० । इति । तथा
वस्वष्टा परा पंततीप्रुन्विसर्जयत्र वाणाः संपततीति युध्यमानेषु जपत्सशिष्याद्वा । गू० ३. १० । इति ॥
ध्यायोपाकरणोत्तमं जनयोर्मंडलात्बहोमे यो नः स्व इत्येषा । आ० गू० ३. ५ ॥

जीमूतस्यैव भवति प्रतीकं यद्दमीं याति समदांमुपस्थे ।
अनाविड्यया तन्वां जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपतुं ॥ १ ॥

जीमूतस्यऽदव । भवति । प्रतीकं । यत । वर्मी । याति । सऽमदां । उपऽस्थे ।
अनाविड्यया । तन्वां । जय । त्वं । सः । त्वा । वर्मणः । महिमा । पिपतुं ॥ १ ॥

समदां संयामांगामुपस्थे उपस्थानि सति यशदाय राजा वर्मो कवची याति तदा क्लोहमयं वर्मणा
नदस्य राज्ञः प्रतीकं रूपं जीमूतस्यैव मेघस्यैव भवति । मेघस्य यादृश रूपं तादृशमस्य भवतीत्यर्थः । हे
राजन त्वमनाविड्यया शत्रुभिरवाधितया तन्वां शरीरेण शत्रुन जय । वर्मणः स तादृशो महिमा त्वा
पितुं । पालयतु ॥

धन्वना गा धन्वमाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदां जयेम ।
धनुः शचीरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशां जयेम ॥ २ ॥
धन्वना । गाः । धन्वनां । आजिं । जयेम । धन्वना । तीव्राः । सऽमदाः । जयेम ।
धनुः । शचीः । अपऽकामं । कृणोति । धन्वना । सर्वाः । प्रऽदिशां । जयेम ॥ २ ॥

धन्वना धापेन गाः शत्रूणां जयेम । वयं षष्ठीकरवाम । धन्वनाञ्च संगमं च जयेम । धन्वना तीव्रा उद्वताः समदोऽत्यंतं मदवतीः शत्रून्मनाश्च जयेम । तथा च यास्कः । समदः समदो वारिः समदो वा मः । नि० ९. १७ । इति । धनुः शत्रोरपकामं कामस्यापायं कृणोति । करोतु । किंच धन्वना वयं सर्वाः प्रदिशः सर्वाभ्युत्थन्व वर्तमानान् शत्रून् जयेम । प्रदिशब्दो लक्षणया तत्स्थेषु पुरुषेषु वर्तते मंचाः क्रोशंतीतिवत् । धन्वन्नाशब्दस्य जयतिश्चात्रुत्तरादरार्था ॥

वक्ष्यंतीवेदा गनीगन्ति कर्णे प्रियं सखायं परिपस्वजानाः ।

योषेव शिक्ते वितताधि धन्वञ्ज्या इयं समने पारयंती ॥ ३ ॥

वक्ष्यंतीऽइव । इत् । आ । गनीगन्ति । कर्णे । प्रियं । सखायं । परिऽमस्वजानाः ।

योषाऽइव । शिक्ते । विऽतताधि । धन्वन् । ज्या । इयं । समने । पारयंती ॥ ३ ॥

पूर्वत्र ऋग्वेदेन कवचधनुषी स्तुतिः । अत्र ज्यास्मृतिः । इयं ज्या समने संगमं धन्वन धन्वनि । अधीति समप्रथ्यानुवादः । वितता विसृता पारयंती पारं नयंती प्रियं प्रियकर वाक्च वक्ष्यतीव कर्णं धन्वनी राज्ञः कर्णप्रदेशमा गनीगति । आगच्छति । इदिति पुरणः । योषा नारी सखायं पतिमिव, परिपस्वजानेषु परिपस्वजमाना शिक्ते । शब्दार्थतः च । तथा च यास्कः । वक्ष्यतीवागच्छति कर्णं प्रियमिव सखायमिषु परिपस्वजमाना योषेव शिक्ते शब्द करोति वितताधि धनुषि जयेयं समने संगमं पारयंती पारं नयंती । नि० ९. १८ । इति ॥

ते आधरंती समनेव योषा मातेव पुत्रं विभृतामुपस्थे ।

अपु शत्रुन्विध्यतां संविदाने आत्नी इमे विष्फुरंती अमिचान ॥ ४ ॥

ते इति । आचरंती इत्याऽचरंती । समनाऽइव । योषा । माताऽइव । पुत्रं । विभृतां । उपऽस्थे ।

अपु । शत्रून् । विध्यतां । संविदाने इति संऽविदाने । आत्नी इति । इमे इति । विष्फुरंती

इति विऽम्फुरंती । अमिचान ॥ ४ ॥

अत्र धनुष्कोट्याः स्मृतिः । ते धनुष्कोट्यां समनेव समनस्कृत् योषा पतिममीषं न त्यजति तद्वदाचरंती अभितश्रयत्यामुपस्थ उपस्थाने मातेव पुत्रं यथा माता पुत्रं धारयति तद्वद्विभृता । राजानं धारयता । किंचमे धनुष्कोट्या संविदाने संजानाने विसंवादादरहिते आत्नी गच्छंती ॥ ऋ गताविति धातोश्चर्यागभ्यां निरिति बाहुलकात् निप्रत्ययो धातोरार्तभावश्च । ततः कृदिकारादत्किनः । पा० ४. १. ४५ । इति डीष । द्विवचनस्य पूर्वमवर्गः ॥ अस्य राज्ञाऽमिचान विष्फुरती विहिसंख्या शत्रुश्याप विध्यता । तथा च यास्कः । ते आचरंती समनभाविव योषे मातेव पुत्रं विभृतामुपस्थ उपस्थानेऽपविध्यता शत्रून् संविदाने आत्न्यपूर्वमे विघ्नत्यावामिचान । नि० ९. ४० । इति ॥

बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिश्वा कृणोति समनावगत्य ।

इपुधिः संकाः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धी जयति प्रसूतः ॥ ५ ॥

बह्वीनां । पिता । बहूः । अस्य । पुत्रः । चिश्वा । कृणोति । समना । अयवऽगत्य ।

इपुऽधिः । संकाः । पृतनाः । च । सर्वाः । पृष्ठे । निऽनद्धः । जयति । प्रऽसूतः ॥ ५ ॥

इपुधिरत्र स्तूयते । इपुधिर्बह्वीनामिपूणां पिता भवेति । रक्षणहेतुत्वात्पितृत्वेत्युच्यते । इपुशब्दस्योभयलिङ्गत्वाद्बह्वीनामिति प्रयोगः । अस्यपुधिः पुत्र इपुर्बह्वर्भवति । बहव इपवो, ह्यीपुधी निधीयते । इपूणां निधानत्वादिपुधिः । तथा च यास्कः । इपुधिरिपूणां निधानं । नि० ९. १३. । इति । चिश्वा कृणोति । चिश्चति शब्दो-

मं० ६. अ० ६. सू० १५.] ॥ पंचमोऽष्टकः ॥ ८८९

पुङ्गवः । रघुपुत्रियमालोत्सृज्यभिषिञ्चाशब्दं करोति । किंचिदुधिः पृष्ठे निगडो धन्विनो राक्षः । पृष्ठभागे बहः । युधान्वयगतं प्राप्य प्रसृतः प्रसुवनः । कर्तारं निष्ठा ॥ रघुनेत्रयत् संकाः । सह कार्यति शीघ्रायतं रति संकाः पृतेनाः । सर्वाः सेना जयति ॥ १९॥

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यर्चयच्च कामयते सुषारथिः ।

अभीष्टूनां महिमानं पनायत् मनः पश्चादनु यच्छति रश्मयः ॥ ६ ॥

रथे तिष्ठन् नयति वाजिनः । पुरः यच्च यच्च कामयते । सुऽसारथिः ।

अभीष्टूनां महिमानं पनायत् मनः । पश्चात् । अनु । यच्छति । रश्मयः ॥ ६ ॥

अत्र पूर्वार्धे सारथिमुक्तिश्चत्तरार्धे भीष्टूनां मुक्तिः । सुषारथिः शोभनसारथी रथे तिष्ठन् पुरः पुरस्तादुत्तमानान्वाजिनोऽश्वान्यत्र यत्र नेतुं कामयते तत्र तत्र नयति । यं रश्मयोऽश्वपीडाया व्याप्य वर्तमानाः पाशाः पश्यन्-रथस्य पृष्ठभागे विद्यमाना अश्वान् मनः सारथेर्मनोऽभ्युत्थमनु यच्छति । नियच्छति । तेषामभीष्टूनां रश्मोर्ना महिमानं महत्त्वं पनायत् । ह्यु जनाः क्षुत । तथा च यास्कः । रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरस्तात्सहो यत्र यत्र कामयते सुषारथिः कल्याणसारथिरभीष्टूनां महिमानं पुत्रयत् मनः पश्चात्सतोऽनुयच्छति रश्मयः । नि० ९. १६. । रति ॥

तीव्रान्घोषान्कृष्वते वृषपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वाजयंतः ।

अवक्रामंतः प्रपदैरमिचान् क्षिण्यंति शचूरनपष्ययंतः ॥ ७ ॥

तीव्रान् । घोषान् । कृष्वते । वृषऽपाणयः । अश्वाः । रथेभिः । सह । वाजयंतः ।

अवऽक्रामंतः । प्रऽपदैः । अमिचान् । क्षिण्यंति । शचून् । अनपऽष्ययंतः ॥ ७ ॥

अश्वमुक्तिः । अश्वा वृषपाणयः पांसूनां वर्षकषुरा रथेभी रथेः सह वाजयंतो वेगमाचरन्दृष्टीब्राह्मणान् तीव्रान्घोषान् शब्दान् कृष्वते । कृष्वते । किंचानपष्ययंतोऽपनायमाना अमिचान् हिंसकान् शत्रून् प्रपदैः पशुदा रथवक्रामतः क्षिण्यंति । हिंसंति ॥

रथवाहनं हविरस्य नाम यचायुधं निहितमस्य वर्म ।

तत्रा रथमुपं शग्मं सदेम विश्वाहा वयं सुमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

रथऽवाहनं हविः । अस्य । नाम । यच । आयुधं । निऽहितं । अस्य । वर्म ।

तत्र । रथं । उपं । शग्मं । सदेम । विश्वाहा । वयं । सुऽमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

अस्य राक्षो रथवाहनं शत्रून् जित्वा रथेनोद्यमानं धनं हविर्भवति । अपिर्हविरथे वर्षक भवतीत्यर्थः । नामेति संमतिः । यत्र रथेऽस्य राक्ष आयुधं धनुःशुरादिकं वर्म कवचं च निहितं भवति तत्र तं ॥ तथेयव्यस्य सर्वविभक्तकलात् ॥ शग्मं मुखकरं विश्वाहा सर्वदा सुमनस्यमानाः सुखमनसो भवन्तो वयं पायवो भरद्वाजा उपसदेम । उपगच्छेम ॥

स्वादुषंसदः पितरौ वयोधाः कृच्छ्रेऽश्रितः शक्तीवंतो गेभीरः ।

चिषसेना इषुबला अमृधाः सतीवीस उरवो व्रातसाहाः ॥ ९ ॥

स्वादुऽसुभदः । पितरः । वयऽधाः । कृच्छ्रेऽश्रितः । शक्तिऽवंतः । गभीराः ।

चित्रऽसेनाः । इषुऽबलाः । अमृधाः । सतऽवीराः । उरवः । व्रातऽसहाः ॥ ९ ॥

यथैरथगोपस्मृतिः । पितरो रथस्य पालयितारः स्वादुषंसदः शत्रूणां स्वादुष्यन्ने संसीदंतः शत्रूणामन्नम-
वसादयंतो वा वयोधा अन्नस्य दातारः कृच्छ्रेऽश्रित आपदि अयंतः शक्तीवंतः । शक्तिरायुधविशेषः । तद्वंतः ।
शक्तीवंतः शक्तीहस्ता इति यावत् । यद्वा शक्तिवंतः । तद्वंतः । गभीरा अनाधृष्यास्त्रिभसेना दर्शनीयसेनाः
इषुबला बाणबला अमृधा हिंसितुमशक्यः सतोवीराः प्राप्तवीर्याः । तथा च यास्कः । तिरः सत इति प्राप्तस्व
तिरस्तीर्णं भवति सतः संसृतं भवति । नि० ३ २० । इति । उरवो महांतो व्रातसाहाः समूहानामभिभूवितारो
भवन्तीति ॥

ब्राह्मणासः पितरः सोम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी अनेहसा ।

पूषा नः पातु दुरितादृतावृषी रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥ १० ॥

ब्राह्मणासः । पितरः । सोम्यासः । शिवे इति । नः । द्यावापृथिवी इति । अनेहसा ।

पूषा । नः । पातु । दुः । इतात् । ऋतुऽवृधः । रक्षा । माकिः । नः । अघऽशंसः । ईशत ॥ १० ॥

ब्राह्मणामो हे ब्राह्मणाः पितर ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारः सोम्यासः सोमाह्वाः
सोमसंपादितो वा । तथा च यास्कः । सोम्याः सोमसंपादिनः । नि० ११. १८. । इति । नोऽस्मान्नश्नत । रक्षेत्
परितनभेकवचनांतं सत्यापि व्यवधाने बह्ववचनांततया विपरिणतं सद्च संबध्यतऽध्याहारस्थातिजघन्यत्वात् ।
किंचानेहसापापे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यां नोऽस्माकं शिवे मुखकृता भवतां । पूषा पोषको देवोऽपि
नोऽस्मादुरितादृक्कृतात्पातु । रक्षतु । नोऽस्माकमघशंसः पापशंसः शत्रुरपि माकिरीशत । मेिशष्ट ॥ २० ॥

मुपर्णे वस्ते मृगो अस्या दंतो गोभिः संनद्धा पतति प्रसूता ।

यच नरः सं च वि च द्रवंति तचास्मभ्यमिषवः शर्म यंसन ॥ ११ ॥

मुऽपर्णे वस्ते । मृगः । अस्याः । दंतः । गोभिः । संऽनद्धा । पतति । प्रऽसूता ।

यच । नरः । सं । च । वि । च । द्रवंति । तच । अस्मभ्यं । इषवः । शर्म । यंसन ॥ ११ ॥

अस्यामृचीगवः स्तूयंते । मुपर्णे शोभनं वाजं वस्ते । इयमिषुर्धारयति । अस्या इषोर्मृगो मृगावयवः मृग
दंतो भवति । इषवः काश्चिद्दंतमृगा भवन्ति हि । अथवास्या दंतो मृगः शत्रुमृगयमाणो भवति । किंच गोभि
गोविकारिः स्त्रायुभिः संनद्धा सम्यग्बद्धा । अथवा गौरिति ज्ञानाम । तथा संबन्धा । अच दंचनव्यत्ययः । तथा
च निगमः । वृक्षे वृक्षे नियता मीमयद्गीः । अथवे १०. २७. २२. । इति । अस्यायमर्थः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि
गौर्या नियता भोमयत शब्दं करोतीति । तथा च यास्कः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि वृषो ब्रह्मनादृक्षा वा
तिष्ठतीति वा । वा चियतेर्निवासकर्मणः । नियता मीमयद्गीः शब्दं करोति । मीमयतिः शब्दकर्मो । नि०
२. ६. । इति । प्रसूता प्रेरिता सती पतति । यच युद्धे नरः सं च सह च वि च पृष्टक्च द्रवंति चरन्ति तचास्म-
भ्यमिषवः शराः शर्म मुखं यंसन । प्रयच्छंतु । तथा च यास्कः । मुपर्णे वस्त इति वाजानभिप्रेत्य मृगमयोऽस्या
दंतो मृगयतेर्वा गोभिः संनद्धा पतति प्रसूतेति व्याख्यातं । यच नराः संद्रवंति च विद्रवंति च तचास्मभ्यमिषवः
शर्म शरणं प्रयच्छंतु । नि० ९. १९. । इति ॥

ऋजीते परि वृद्धिः नोऽश्मा भवतु नस्तनूः ।

सोमो अधि ब्रवीतु मोऽदितिः शर्म यच्छतु ॥ १२ ॥

मू० ६. अ० ६. सू० ७५.]

॥ पंचमोऽष्टकः ॥

८९९ .

ऋज्जीते । परि । वृद्धि । नः । अश्मा । भवतु । नः । तनूः ।

सोमः । अधि । ब्रवीतु । नः । अदितिः । शर्म । यच्छतु ॥ १२ ॥

ऋज्जीते । ऋजु एक तोलुज्जीतिरिषुः । हे तपो नोऽस्मान्परि वृद्धि । परितो वर्धय । नोऽस्मात् तनूः शरीरमश्मा भवतु । अश्मवदभया दृढा भवतु । किंच नोऽस्मभ्य सोमोऽधि ब्रवीतु । पञ्चपातेन ब्रवीतु । अदितिरपि शर्म मुखं यच्छतु ॥

आ जघति सान्वेषां जघनाँ उप जिघ्रते ।

अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वान्समत्सु चोदय ॥ १३ ॥

आ । जघति । सानु । एषां । जघनान । उप । जिघ्रते ।

अश्वऽजनि । प्रऽचेतसः । अश्वान । सानुऽसु । चोदय ॥ १३ ॥

अश्वान्यश्वानां क्षिप्रं कणं यया स्वया प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः सः दिनः सारथयो विषामश्वाना सागु भानुनि सकथीन्या जघति आघ्रति । जघनान जघनानि चोप जिघ्रते उपजिघ्रति सा त्वं समत्सु संयामेष्वश्वान चोदय । प्ररय । तथा च यास्कः । आघ्रति सानुन्येषां सरणानि सकथीनि । सकथ्य सचतेरामक्तोऽस्मिन् शयः । जघनानि चोपघ्रति । जघनं जघन्यते । अश्वजनि प्रचेतसः प्रकृष्टचेतसोऽश्वान समत्सु समरणेषु यामेषु चोदय । नि० ९. २०. इति ॥

अहिरिव भोगेः पर्येति बाहुं ज्यायां हेतिं परिबाधमानः ।

हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांसं परि पातु विश्वतः ॥ १४ ॥

अहिःऽइव । भोगेः । परि । एति । बाहुं । ज्यायाः । हेतिं । परिऽबाधमानः ।

हस्तऽघ्नः । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । पुमान् । पुमांसं । परि । पातु । विश्वतः ॥ १४ ॥

अत्र धन्विनः प्रकोष्ठं बंधनीयस्य हस्तघ्नस्य स्मृतिः । हस्तघ्नः । हस्ते हस्तसमीपे वर्तमाने प्रकोष्ठे स्थिः सन् या हन्यत इति हस्तघ्नः ॥ घञर्थे कविधानामिति कः ॥ ज्याया हेतिं ज्याहेतुकां हिंसां परिबाधमानो निवा- ल भोगेः शरीरेण ॥ वृचनव्यत्ययः ॥ अहिरिव सर्प इव बाहुं प्रकोष्ठं । लक्षणया बाहुशब्दः प्रकोष्ठं वर्तते । ति । परिवेष्टयति । किंच विश्वा विश्वानि वयुनानि ज्ञानानि ज्ञातव्यानि । माया वरुणमिति तन्नाममु पात । विद्वान् ज्ञानम् पुमान्पौरुषोपेतः स्वयं पुमांसं धन्विनं विश्वतः सर्वतः परि पातु । रक्षति । तथा च कः । अहिरिव भोगेः परिवेष्टयति बाहुं ज्याया वधात्परिचायमाणां हस्तघ्नः सर्वाणि प्रज्ञानानि प्रज्ञानान् न्युत्समना भवति पुंसतेषां । नि० ९. १५. इति ॥

आलाक्षां या रुग्णीध्यायो यस्या अयो मुखं ।

इदं पर्जन्ये देव्ये बृहन्नमः ॥ १५ ॥

रुग्णी । अयो इति । यस्या

देव्ये । बृहन्नमः ॥

अवमृष्टा परा पत शरथ्ये ब्रह्मसंगिते ।

मवान्प्र पद्यस्व मामीषां कं चनोच्छिषः ॥१६॥

अमीषां मृष्टा । परा । पत । शरथ्ये । ब्रह्मऽसंगिते ।

गच्छ । अमिचान । प्र । पद्यस्व । मा । अमीषां । कं । चन । उत् । शिषः ॥१६॥

ब्रह्मसंगिते मंत्रेण तीक्ष्णीकृते शरथ्ये हिमाकुशान् रूपो लयवसृष्टा क्षिप्रा परा पत । परागच्छ । इतो देशान्गच्छ च । अमिचान्निहंसकान्प्र पद्यस्व । प्राप्नुहि च । अमीषाममिचानां मध्ये कं चन कंचिदपि तीक्ष्णः । अवशिष्टं मा कुरु ॥

यत्र वाणाः संपतति कुमारा विशिखा इव ।

तत्रा नो ब्रह्मणस्पतिरदितिः शर्मं यच्छतु विश्वाहा शर्मं यच्छतु ॥१७॥

यत्र । वाणाः । संऽपतति । कुमाराः । विशिखाःऽइव ।

तत्रा नः । ब्रह्मणः । पतिः । अदितिः । शर्मं । यच्छतु । विश्वाहा । शर्मं । यच्छतु ॥१७॥

यत्र युधे कुमारा विशिखा इव मुद्रिता इव वाणाः संपतति तत्र नोऽस्मभ्यं ब्रह्मणस्पतिः शर्मं पुत्र विनाहा सर्वदा यच्छतु । अदितिश्च शर्मं यच्छतु । द्विकृत्तरादराधा ॥

ममीणि ते वर्मणा छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनानु वस्तां ।

उरोर्वरीयो वरुणस्ते कृणोतु जयंतं त्वानु देवा मदंतु ॥१८॥

ममीणि । ते । वर्मणा । छादयामि । सोमः । त्वा । राजा । अमृतेन । अनु । वस्तां ।

उरोः । वरीयः । वरुणः । ते । कृणोतु । जयंतं । त्वा । अनु । देवाः । मदंतु ॥१८॥

राजने त्वदीयानि ममीणि । येषु स्थानेषु विहः सद्यो म्रियते तानि ममीणि । वर्मणा कवचंन छादयामि । सोमो राजा त्वा त्वामनु मर्मच्छादनांतरममृतेन वस्ता । आच्छादयतु । किंच वरुणोऽपि ते तुभ्यमुरोर्वरीय उदतर मुखं कृणोतु । करोतु । जयंतं त्वा त्वा देवाः सर्वेऽप्यनु मदंतु । अनुब्रूयंतु ॥

यो नः स्वो अरणो यश्च निष्ट्यो जिघांसति ।

देवास्तं सर्वे धूर्वतु ब्रह्म वर्म ममांतरं ॥१९॥

यः । नः । स्वः । अरणः । यः । च । निष्ट्यः । जिघांसति ।

देवाः । तं । सर्वे । धूर्वतु । ब्रह्म । वर्म । मम । ममांतरं ॥१९॥

अरणोऽरममाणो यश्च निष्ट्यसिरोभृतो दूरे स्थिः । अन्वति इतुः

सोमो अधि ब्रह्म मन्त्रो ममांतरं शराणा निव ॥१९॥

अन्वतिः षष्ठे मन्त्रे

